Delfí Dalmau i Argemir

EL PATRIMONI ARQUITECTÒNIC CATALÀ

ALÇADES
DELS CAMPANARS PARROQUIALS DE TORRE DE CATALUNYA

1505 campanars
de torre parroquials amb informació de les esglésies corresponents
i
865 campanars de torre no parroquials o amb espadanya,
en parròquies sufragànies o annexes i en temples sense culte.
En total, 2370 campanars

Lliçà de Vall, 1999-2016

Fotografia: Vilalba dels Arcs (La Terra Alta)

Dedicatòria:

Recordo amb especial afecte tota la bona gent que m'heu facilitat la meva tasca, m'heu acompanyat, obert portes i donat tota mena d'ajuda i informacions. Sou tants els que m'he trobat aquí i allà que la llista ompliria pàgines i per aquest motiu m'abstinc de fer-la constar, però sapigueu que us tinc ben presents en el cor i davant de Déu. Entre tots, també molts sacerdots em tractàreu amb atencions i bona disposició. En representació de tots vosaltres, manifesto els meus sentiments de reconeixement al que fou rector de la parròquia de Sant Pere Sallavinera, mossèn Amand Lus que avui gaudeix, ja, de la glòria de Déu.

Delfí Dalmau i Argemir

Índex de continguts

INTRODUCCIÓ....6
PART I....13
RELACIÓ ORDENADA PER COMARQUES DE....13
LES ESGLÉSIES PARROQUIALS I ELS SEUS CAMPANARS....13
L'ALTA RIBAGORÇA....14
L'ALT CAMP....26
L'ALT EMPORDÀ....51
L'ALT PENEDÈS....112
L'ALT URGELL....143
L'ANOIA....176
EL BAGES....210
EL BAIX CAMP....251
EL BAIX EBRE....277
EL BAIX EMPORDÀ....290
EL BAIX LLOBREGAT....331
EL BAIX PENEDÈS....359
EL BARCELONÈS....372
EL BERGUEDÀ....435
LA CERDANYA....483
LA CONCA DE BARBERÀ....508
EL GARRAF....537
LES GARRIGUES....546
LA GARROTXA....565
EL GIRONÈS....607
EL MARESME....647
EL MOIANÈS....678
EL MONTSIÀ....694
LA NOGUERA....704
OSONA....747
EL PALLARS JUSSÀ....817
EL PALLARS SOBIRÀ....848
EL PLA DE L'ESTANY....913
EL PLA D'URGELL....940
EL PRIORAT....954
LA RIBERA D'EBRE....973
EL RIPOLLÈS....985
LA SEGARRA....1014
EL SEGRIÀ....1049
LA SELVA....1077
EL SOLSONÈS....1108
EL TARRAGONÈS....1136
LA TERRA ALTA....1160
L'URGELL....1171
ERA VAL D'ARAN....1198
EL VALLÈS OCCIDENTAL....1221
EL VALLÈS ORIENTAL....1257
PART II....1310

COMPLEMENTS.....1310
RELACIÓ DE LES ALÇADES DE CAMPANARS DE TORRE EN ESGLÉSIES NO PARROQUIALS I DELS D'ESPADANYA.....1310
DIMENSIONS INTERIORS D'ESGLÉSIES CATALANES.....1323
HISTÒRIA SUMÀRIA DE LES CAMPANES I DELS CAMPANARS.....1353
PETIT ANECDOTARI.....1362
ORNAMENTACIÓ DELS CAMPANARS.....1366
CAMPANARS SINGULARS DE CATALUNYA.....1368
VOCABULARI D'ARQUITECTURA.....1369
POESIES SOBRE CAMPANARS I CAMPANES.....1373
BIBLIOGRAFIA SUMÀRIA.....1399

Cada encontrada té sa vila,
i cada vila son cloquer.
Joan Alcover

INTRODUCCIÓ

Justificació

Un campanar és una obra que destaca per l'alçada. Si un campanar és singular, ho és perquè pretén aixecar-se per damunt de les altres edificacions que el rodegen. Potser per això caldria que en sabéssim alguna cosa sobre la seva alçada. Vet aquí el principal motiu d'aquest treball. Però també el singularitza el fet de sostenir les campanes; la seva funció seria de tenir campanes, aquells instruments que serveixen per comunicar amb els feligresos, per fer-los atendre a tot allò que els uneix i amb les quals els reclama l'acció i els fa sentir com a una comunitat. Per això campanar i campanes formen una unitat que identifica cada porció de la societat, que ve de temps i li evoca el seu futur.

Els campanars són una de les obres més destacades dels nostres pobles. Ens serveixen per identificar-los, per senyalar-nos un nucli humà, un lloc d'espiritualitat. Les esglésies on s'aixequen hi afegeixen més valors arquitectònics de qualitat i encara més si tenim en compte els continguts artístics que els segles hi han anat acumulant.

Com diu Puig i Cadafalch (L'Arquitectura romànica a Catalunya, vol. I, pg. 41, 1907): "L'arquitectura dedicada a la divinitat ha creat les obres cabdals de la composició arquitectònica". Amb aquest treball vull posar a disposició de tothom les obres religioses més interessants del nostre poble català, especialment els seus campanars, amb informació de la seva alçada, tasca que m'ha ocupat una colla d'anys, i amb això penso que segueixo complint l'encàrrec que ens va fer el gran arquitecte modernista català a principis del segle passat de valorar i recordar les obres que els nostres avantpassats ens van deixar dedicades a la divinitat.

Admiració i curiositat m'han portat, ara, a la vellesa, a cercar amb números les alçades dels campanars de torre del nostre país. He vist amb un cert estupor que era una dada que o no es coneixia o es pensava conèixer només en pocs casos i, sovint, ho he comprovat, amb no massa exactitud.

Un campanar serà sempre un senyal d'identitat, no solament del lloc, sinó, sobretot, de la gent i d'aquells valors religiosos dels nostres predecessors. No solament cal respectar-los, sinó que cal estimar-los i amb això ens dignifiquem. Motiu poderós que m'ha portat a voler emprendre aquest meu treball. Els campanars i els temples on hi fan servei són un dels més importants i estesos patrimonis arquitectònics de la nostra terra. Cal tenir-ho present, conèixer-ho i així poder-ne tenir cura. Vet aquí un altre motiu poderós que m'ha portat a voler acabar aquest meu treball.

Per més justificar-ho val la pena de tenir en compte que el Govern de la Generalitat va prendre l'acord el dia 24 d'octubre del 2017 de Declarar que "Els tocs de campana són un Element Festiu, Patrimonial d'Interès Nacional i cal la seva catalogació dins del Patrimoni Festiu de Catalunya."

Procediment i convencions

Quan vaig voler esbrinar jo mateix quines eren les alçades dels nostres campanars de torre em vaig trobar amb el dubte de com saber des d'on cal mesurar el campanar i fins a on. Si sabéssim allà on comença, o sigui el nivell en què els fonaments acaben i comença l'estructura de la torre, podríem tenir una mesura exacta perquè sabríem on cal iniciar el càlcul. Però normalment això no està a l'abast d'un mer observador. Aleshores no hi ha hagut altre remei que acceptar una convenció,

considerar que el nivell bàsic és aquell d'on sembla que arrenca el campanar. Sovint és el mateix que el de l'església però a vegades es topa amb els desnivells del terreny. Així es veu com el campanar ve de més avall si s'entra dins de l'edifici i es comprova que el nivell arrenca de zones més fondes del que feien pensar les aparences externes. Quan això ha estat possible de constatar, ho he tingut en compte en les meves mesures. Poso per cas el campanar de Son que es troba a les Valls d'Àneu (el Pallars Sobirà), rodejat com està per un jardí i el cementiri que amaguen en part la seva base però, en canvi, és ben observable des de dins; també passa en el campanar, igualment romànic, de la catedral de Vic; per fora, a nivell del carrer, es troba en un de superior del que es veu a l'interior del temple des d'on s'aixeca. Sovint són les construccions que rodegen la mateixa església i el conjunt d'edificis d'ella que fan complicat de fer un càlcul, encara que només sigui aproximat; posem per cas el campanar del monestir de Ripoll; ¿cal fer el càlcul des del nivell de la plaça d'on sembla que arrenca o del nivell més baix de la basílica o, potser, des del claustre que encara es troba uns metres més enfondit? Hi ha casos, pocs, en què el campanar es va aixecar des d'un terreny situat en un nivell més alt, i aleshores ¿cal fer el càlcul des d'ell o des del nivell de l'església? Aquest és el cas força destacat, poso per exemple, del campanar de l'església parroquial del poble de Guimerà (l'Urgell) i del bonic i alt campanar de Calaf (l'Anoia).

L'altre problema és saber on acaba. Normalment tot allò que es troba dalt de tot del cloquer i que hi és posat o tret segons els gustos dels rectors o de les circumstàncies, tot allò considero que ha de quedar exclòs de la mesura. Em refereixo a penells, creus, parallamps o, fins i tot, l'estructura metàl·lica que sosté alguna campaneta. Si això no hi està incorporat d'una manera circumstancial, si forma part de l'obra en sí, com la creu que corona el campanar de Santa Engràcia de Montcada i Reixac, o les imatges santes que coronen alguns campanars com el de Sitges, Vilanova, el Vendrell i d'altres, m'he dit a mi mateix que cal comptar-ho i ho he tingut en compte. Potser altres estudiosos no ho haurien fet o haurien actuat ben al revés, incloent-hi tota cosa que sobresortís. En visitar, per exemple, el campanar de Centelles (Osona) un dels qui m'acompanyaven em va dir que havia fet el càlcul de la seva alçada fins al nivell del terrat, del terra del terrat. Vaig pensar que era una manera de considerar-ho. Però un servidor no ho he fet pas així, sinó que hi he afegit tota barana, si n'hi ha, i tota cosa que es trobi damunt d'ella, sovint algun pinacle o alguna bola que decori els angles de la barana. Com veieu, tot és molt relatiu i cadascú pot tenir la seva referència.

De fet, doncs, mesurar l'alçada d'un campanar és, com tantes coses d'aquest món, no pas una cosa precisa, exacta, mil·limètrica, sinó ben relativa i convencional.

Haig de confessar que en alguns llocs, molt pocs, no he anat jo mateix a mesurar els campanars. M'he valgut d'informadors que m'han semblat prou formals i ben assabentats com els propis rectors de les parròquies; en altres, quan el rector ignorava la resposta o no n'estava prou segur, he apel·lat a tècnics municipals. En alguna ocasió m'he valgut de plànols que apareixien en llibres o memòries de processos de reconstrucció o de descripció; fins i tot, quan ho he cregut necessari, m'he permès d'assegurar-me que la informació que em donaven era bona, i no sempre ho era! Però normalment, he estat jo mateix qui m'he personat a fer la tasca de mesurar i fotografiar cadascun dels campanars estudiats.

El càlcul

La mesura de l'alçada vaig començar prenent-la amb una corda des del terrat; vaig fer-ho almenys en els inicis de la meva feina (concretament en un dels meus pobles, el de Lliçà d'Amunt), però en veure que això era difícil o impossible en la majoria dels casos -molts campanars no tenen terrat-, he aplicat el mètode topogràfic basant-me en l'angle que em dóna la visual feta des d'un trípode al cim del campanar i, a partir de la raó trigonomètrica de la tangent de l'angle obtingut, he pogut calcular l'alçada. He procurat assegurar-me dels càlculs i les mesures. Tot i així no defujo la possibilitat d'errors, distraccions i poca habilitat. Com tota cosa humana, aquest treball queda, doncs, sotmès a crítica, a correcció i a ser millorat. Des d'aquí agraeixo, per endavant, tota la

col·laboració i l'ajuda de qui s'interessi per aquesta qüestió i tingui dades i informacions garantides i, amb elles, poder rectificar i millorar les meves. Si mai algú vol fer-ho, aquí té la meva adreça electrònica on fer-me arribar les seves opinions i dades. Ho agrairé: delfidalmau@yahoo.es

Contingut de l'obra

A aquest treball, fonamentalment pensat per donar **les alçades dels campanars parroquials de torre de Catalunya,** hi he afegit una lleugera informació complementària sobre l'estructura de l'església parroquial corresponent. L'he treta de publicacions que ofereixen algunes garanties, hi he afegit les informacions dels rectors i d'entesos locals si els he pogut conèixer, i ben sovint les he aconseguit a través de la meva mateixa observació. Com a complement a aquesta tasca he aprofitat totes les ocasions en què he trobat l'església oberta per entrar-hi i mesurar-ne les seves dimensions; quan no m'ha esta possible hi he retornat si em semblava un edifici significatiu i de valor artístic però amb la precaució, ara, que m'hi deixessin entrar o assegurant-me que la pogués trobar oberta. Amb l'ajuda del làser m'he fet amb les mesures interiors; aquestes últimes dades les he recopilat també en els complements que acompanyen aquest treball.

He ordenat les alçades, per cada comarca, en una llista per ordre alfabètic dels municipis, i en l'apartat de complements hi he apuntat tots els campanars mesurats per ordre d'alçades, per comarques i per invocacions.

Com ve indicat pel títol, aquest llibre versa sobre els campanars de torre de les parròquies catalanes; n'he comptat mil quatre-cents i escaig (1400...). Queden exclosos, doncs, els que es troben en capelles, ermites, monestirs, convents i santuaris. I també aquells campanars, més modestos però no menys simpàtics, que en diem espadanyes, campanars de cadireta o de paret, que molts n'hi ha per la nostra terra; algunes vegades ben alts i ben destacats, fet que m'ha portat també a voler-ne saber fins on arribaven quan m'ha estat avinent. Per això en trobareu algun també explicat enmig del conjunt. Els he anotats després dels que són campanars de torre i en una llista en l'apartat de complements. Tots aquests, més els de torre de temples que no són parròquies, un total de prop de quatre-cents (400), són els que he anat trobant ací i allà i que he aprofitat també per mesurar-los.

Els campanars escollits corresponen a la Catalunya estricta, el Principat; he obviat els que es troben en terres catalanes veïnes, com les valencianes, les ponentines, les de les Illes i les de la Catalunya Nord i no pas per manca de ganes sinó simplement perquè caldria molt temps i molta feina que, donades les meves limitacions i la meva edat avançada, renuncio a calcular i ho deixo per a gent més jove i amb més delit.

L'obra queda dividida en dues parts. En la primera dono les dades dels campanars i les respectives esglésies ordenades per comarques disposades en ordre alfabètic. És la part fonamental de l'obra. En la segona hi afegeixo complements que m'han semblant que podrien interessar. Ja ho veureu.

Temps esmerçat

Em cal aclarir que la tasca que he portat a terme l'he executada al llarg de disset anys llargs, des del 1999 fins al 2017. Segurament alguna dada haurà quedat avui superada per canvis que d'un dia a l'altre es poden produir ja sigui per remodelacions o per completar obres a mig fer, com per exemple és el cas del campanar d'Isòvol, a la Cerdanya, que vaig trobar sense acabar i avui, em diuen, que ja ho està. Les dades que dono, per tant, són les que he trobat en el moment en què m'he presentat davant dels campanars i de les esglésies.

Punt final

El dia 25 d'agost d'aquest estiu de calor excessiva de l'any 2015 he visitat amb la companyia amable del seu rector les esglésies parroquials de l'Aleixar i de Viaplana del Camp, poblacions del

Baix Camp. He pogut mesurar-les i també he aconseguit de pujar pels respectius campanars i arribar fins a les cel·les i fotografiar-ne les campanes. A l'estiu del 2016, tot i que les meves cames ja estan força malmeses per l'artrosi, encara m'he atrevit a visitar les Valls d'Àneu, al Pallars Sobirà, per fotografiar-ne algunes esglésies. Ja ho havia fet en una primera visita de l'any 2000; per una badada meva en vaig perdre les imatges. He aprofitat el viatge per visitar el que resta del primitiu monestir romànic de Sant Pere de Burgal on no hi figura cap campanar de torre sinó només una modesta espadanya per a una campana de les que s'anomenen de senyals.

Amb aquesta visita **dono per acabada la meva recerca**. Fins aquí he arribat. Queden moltes coses per mesurar, observar, anotar i corregir de la meva feina i espero que algú altre, amb el temps, pugui anar-ho anotant i guardar-ho per poder fer-ho arribar a tothom que hi estigui interessat i ho estimi, i per el millor coneixement de les nostres esglésies, dels tresors que encara avui s'hi conserven i dels seus campanars. Tot plegat és riquesa del nostre país, en part modesta, però és testimoni de l'esforç de la seva gent i de la dèria nostra de conservar-ho. Per molts anys perseverem a mantenir-ho en bones condicions!

També he mesurat l'interior de moltes esglésies, prop de set-centes. N'he tingut ocasió i m'ha plagut de fer-ho. Tot està sempre oferint possibilitats de canvis. Si mai algú intenta comprovar que les dades que dono són vàlides potser es trobarà que hi ha hagut modificacions i les dades s'hauran d'actualitzar. Ja va bé que les coses canviïn si és per millorar. Esperem-ho.

Valors

Deixeu-me afegir algunes consideracions valoratives. Els nostres campanars, modestos normalment, són tanmateix la joia més preuada de les nostres poblacions. Com a prova, mireu com serveixen de reclam turístic, mireu com els il·luminen sempre que la població celebra alguna efemèride si no ho fan cada nit de l'any perquè es vegi l'obra que les singularitza, l'obra que els dóna personalitat. És el campanar, doncs, el monument més destacat de cada poble de la nostra terra, algun d'ells d'una bellesa i d'una personalitat que encanta, que immortalitza el seu autor, algun destacat mestre d'obres, molt sovint anònim. És també el lloc on sonen campanes, on es marca el temps amb els rellotges horaris i el toc que el senyala, i per això molts ajuntaments se'ls han fet seus, i els cuiden, encara que no sempre i d'això se'n queixa molta gent quan els veu en estat precari.

Per tot plegat crec que això dels campanars no fa sinó reclamar atenció, reclamar preocupació per allò que tenim de més vàlua, arquitectònicament parlant, i que les autoritats, tant les civils com les eclesiàstiques, haurien de procurar mantenir i preservar per a les generacions que han de venir.

Al mateix temps, perquè no dir-ho, em sembla que faig una reclamació a l'estima del que més val en la nostra vida i que els campanars en són el símbol més destacat, vull dir que la nostra vida no és menjar, dormir, treballar i divertir-se, tot arran de terra, com pensa desgraciadament molta gent. En la nostra vida hi ha una altra dimensió, la que aspira a coses espirituals, a la felicitat, a la germanor, i Déu se'ns presenta com el terme, el terme més espiritual i al que tots hi hem d'acudir esperançats. I els campanars en són un signe; com ells hem de mirar enlaire i procurar de viure amb voluntat de superació i voler presentar-se amb una certa dignitat davant del Creador que ens espera a tots amb els braços oberts i que, com solem dir, es troba allà dalt. Així sigui.

Generalitats

Avui, les alçades dels campanars veuen com els fan la competència altres construccions que malden per pujar cap al cel, gratacels, xemeneies, sitges, i un bé de Déu d'edificis industrials i agrícoles. Però en els campanars hi solem trobar, ben sovint, valors estètics que ens encanten. I, veieu, tot i que abunden els que són de quatre parets mal girbades i sense res de vistós, purament funcionals, en general hi solem trobar elements que ens captiven. A casa nostra, no solament ho veiem en aquells humils campanars romànics com els de la Vall de Boí, sinó també en els alts

campanars gòtics de les nostres esglésies catedrals i de les grans ciutats i, potser encara més, en els campanars barrocs i neoclàssics que abunden tant a la nostra terra i que no han estat gaire valorats i coneguts; a mi, almenys, m'han sorprès molt agradablement.

Després dels desastres de la guerra civil (1936-39) els arquitectes han hagut d'aixecar i remodelar nous campanars i ho han fet amb l'esperit d'innovar. No sé si ho han encertat, però tenim alguns campanars que ja no són torres, i que s'aixequen com parets aïllades amb alguna campaneta al cim i que obliguen a qui hi vulgui pujar a enfilar-se per aquelles escales formades per barrots metàl·lics que se solen anomenar escales de gat o de pou. Penso que han perdut tot l'encant, però són coses dels temps i de la frisança per innovar que té la gent d'avui. En trobem arreu, però un dels més anomenats és el de l'església parroquial del Pont de Suert; també n'hi ha al Baix Llobregat com el de Santa Maria de Sales, que trobo molt original, i a Aiguafreda al Vallès; en altres llocs n'han fet una barreja de torre i paret com els d'Artesa de Segre i del Sagrat Cor de Balaguer.

A mi, que em perdoni la gent jove, m'agraden els de torre de sempre, amb totes les varietats que el temps va imposant. Així m'encanten els pocs que ens queden de preromànics com el de Sant Mateu de Bages o el de Sant Climent de Coll de Nargó de l'Alt Urgell, els romànics dels Pirineus i els de les catedrals de Girona i Vic i de molts altres llocs. Són molt del meu gust els gòtics majestuosos de les esglésies barcelonines com els de Santa Maria del Mar, del Pi i de Sant Just, o els de punts allunyats de la capital com el de Bellpuig d'Urgell, Sant Pere de Reus, Cervera o el molt alt de la Seu Vella de Lleida.

Si aneu a les terres del sud i de ponent segur que en trobareu que us sorprendran per la bellesa barroca, delicada i austera amb una decoració no massa abundant però ajustada. Penso en els campanars tarragonins de Maspujols, Vinyols, el Catllar o Falset, i els de la Terra Alta com els de Gandesa, Vilalba dels Arcs, Arnes, Batea i la Fatarella que es mouen entre un barroc auster i un neoclàssic elegant.

Un aspecte curiós dels campanars és la seva **situació** en relació al temple. A Catalunya abunden els que ho estan al davant del temple fent angle amb la façana principal, ja sigui a la seva dreta ja a l'esquerra. A vegades, poques, es troben en tots dos angles, campanars bessons, cas de Santa Maria del Mar o de la catedral nova de Lleida. A vegades un d'ells ha quedat a mig fer, com passa a l'Escala (l'Empordà), i al de Sant Just barceloní posem per cas. No és tan freqüent que el campanar quedi al darrere, o sigui flanquejant la capçalera, com passa a Caldes de Montbui, Gelida, al Pi de Barcelona o a Santa Maria de Manlleu; a vegades es troba sobre la nau com a Santa Maria de l'Estany i a Santa Eugènia de Berga, però el cas més curiós és el dels dos de la catedral de Barcelona, als extrems del transsepte; també ho trobem a la catedral de la Seu d'Urgell.

Pel seu interior puja **l'escala** per accedir a la **cel·la**, aquella estança on solen estar les campanes litúrgiques; aquesta escala sol ser del tipus català sobre voltes i arrapada als murs tot deixant un ull central; així ho trobem en els de Sant Esteve de Granollers i Sant Hipòlit de Voltregà, per dir-ne dos d'importants però n'hi ha molts més; en uns casos, menys, l'escala és de cargol i de pedra picada com en l'església de Sant Antoni de Vilanova i la Geltrú, en la de Masllorenç al Penedès i en la de les Borges Blanques a les Garrigues per exemple. Algun n'hi ha que en lloc d'escala hi té rampa com el d'Esparreguera, i en molts, sobretot al Pirineu, l'escala és de fusta, no sempre en bon estat avui dia. Quan hi he pogut pujar, n'he tret la informació que dono. En altres no ho he pogut fe però n'he aconseguit informació. En total tinc les dades de l'interior dels cloquers de prop de set-cents d'ells.

Quan per sobre de la cel·la hi ha algun terrat, alguna torrella o templet amb les campanetes horàries, cal pujar-hi des de la cel·la per escales de gat tot posant a prova el domini del vertigen; m'hi vaig atrevir al campanar de Son, al Pallars Sobirà, esfereïdor pels que patim la inseguretat que en diem vertigen, però no en tot altre lloc em va ser fàcil i en alguns vaig desistir-ho.

En una bona colla d'esglésies, gairebé sempre romàniques, més aviat de dimensions modestes, el campanar no té escala interior; cal pujar-hi per damunt de la teulada amb l'ajuda,

naturalment, d'alguna escala de mà; aquests casos es donen, per posar alguns exemples, a Abrera, Tavèrnoles, Begudà, Sant Julià Sassorba, Fitor i en força altres més; també en algunes esglésies amb campanars força alts cal fer l'ascensió a la cel·la per fora com a Sant Vicenç de Besalú i Santa Maria (la Romànica) de Barberà del Vallès.

Uns quants campanars han quedat **inacabats o escapçats** ja sigui per manca de recursos econòmics, ja sigui amb motiu d'algun accident laboral o per l'efecte destructiu dels llamps. Entre els més coneguts hi ha el cas d'Alcover, de Palafrugell i de Torroella de Montgrí. El campanar sol ser la part del temple que s'aixeca quan la construcció arriba a la seva fi i per aquest motiu passa que alguns queden sense finalitzar perquè els esforços laborals i econòmics que hi ha fet la gent han arribat al límit; a vegades, en èpoques tardanes, **es completen** i s'hi afegeixen altres elements com torretes, cúpules i belles teulades, cas, per exemple, del campanar romànic del monestir de Sant Cugat que té unes torrelles relativament modernes. En algun cas el campanar es va aixecar abans que el temple, per exemple a Centelles i a Vilanova i la Geltrú (parròquia de Sant Antoni), però això és força excepcional.

N'hi ha uns pocs que han quedat lleugerament **inclinats**, amb un cert desplom; ho trobem a Vilagrassa a l'Urgell i sobretot ben visible a Santa Eugènia de Nerellà, llogarret del terme municipal de Bellver de Cerdanya, i en algun altre lloc amb el defecte no tant notable.

Normalment els campanars tenen **planta** rectangular, a vegades gairebé quadrada; en temps del barroc acostuma a convertir-se en octagonal a mitja alçada. Els campanars gòtics també solen tenir planta octagonal des de la seva base; algun, com el de Bellpuig d'Urgell o el de la prioral de Reus, són hexagonals. També hi ha el cas dels campanars de planta circular; entre els romànics tenim el d'Ars, el de Sant Serni d'Anserall, el de Gavarra, tots tres a l'Alt Urgell. El de Santa Maria del Bruc a l'Anoia i el de Pardines al Ripollès són més o menys semicilíndrics.

En els campanars dels segles XVII i XVIII, amb planta rectangular, a mitja alçada es converteix en octagonal, com he dit, i una motllura separa els dos cossos. També altres motllures es troben més amunt per senyalar els pisos que es van trobant i serveixen, a més a més, per trencar als nostres ulls el que podria semblar un excés de verticalitat.

Altres coses us podria comentar de què hi veiem en els nostres campanars; per exemple el tipus del seu coronament, ja sigui terrat, teulada, ja cúpula, agulla o alguna figura santa i també altra cosa com penells o creus; però això caldrà deixar-ho per quan estudiï els campanars un a un.

Per acabar, us indico que normalment els campanars alts se'ls diu que són **esvelts**, però els conceptes d'esveltesa i d'alçada no són sinònims. Un campanar esvelt és aquell en el que s'exagera l'alçada respecte de les dimensions de la base. Ordinàriament s'aixequen donant-los quatre a cinc vegades l'amplada de la base. Si passen de cinc, ja cal considerar-los **esvelts, gràcils, elegants**; si no arriben a quatre, podem classificar-los de **xaparros, robustos, feixucs, rabassuts**, com us plagui més de qualificar-los. En el nostre romànic se solia donar l'alçada al campanar igual al perímetre de la seva base.

Per tal d'orientar-vos he anotat, després d'indicar l'alçada de cadascun, el grau d'**esveltesa** que hi he trobat. El càlcul és simple, cal dividir l'alçada per l'amplada, i aquesta és la dimensió més gran de les dues que normalment formen la seva planta. Si el grau és inferior a 4, el campanar és xaparro, si es troba entre 4 i 5, és proporcionat o ben proporcionat, i si passa, és esvelt o molt esvelt. A vegades l'esveltesa que té un campanar, si la base és modesta, resulta un esveltesa poc vistent, podríem dir que es tracta d'un campanar escanyolit; si l'alçada és exagerada, fins i tot podríem pensar que més que un campanar potser es tracta d'una xemeneia. En fi, es pot trobar tota mena d'expressions per qualificar-los. El càlcul que us dono, us en dóna una pista.

Hi ha esglésies en les que el campanar amb prou feines sobresurt i no mostra la seva figura. En aquests casos deixaré de senyalar la seva esveltesa perquè, de fet, no en tenen gens. Veureu, per exemple, que en l'Alta Ribagorça ho aplico a esglésies menudes i molt rústiques com a Adons i a Castellars, però també ho trobareu al llarg del treball en altres casos.

I per acabar, penseu que per la seva alçada el campanar ens obliga a mirar cap amunt, i ens fa reflexionar en les coses d'alta espiritualitat i, des d'aquest punt de vista, és una de les obres humanes del nostre món que potser ens importen més.

I ara, deixem els comentaris i comencem l'estudi individualitzat dels campanars.

PART I

RELACIÓ ORDENADA PER COMARQUES DE

LES ESGLÉSIES PARROQUIALS I ELS SEUS CAMPANARS

Atenció! Vocabulari específic usat

En les descripcions de les esglésies sovint faig referència a la dreta o a l'esquerra del temple; sempre heu de tenir en compte que he considerat que aquestes bandes són les que es troben a la dreta o a l'esquerra de l'observador que mira la façana principal o, ja a l'interior, l'altar major.
També en referir-me al campanar parlo de la cel·la i amb aquest nom denomino l'estança que sol trobar-se a la part alta on hi ha la major part de les campanes, les litúrgiques, i que té obertes finestres o finestrals per on surten els sons que es pretenen escampar per l'entorn. El campaner i antropòleg valencià senyor Francesc Llop l'anomena Sala de les Campanes.
Quan parlo de la nau indico l'espai unitari que va des dels peus del temple, on sol haver-hi l'entrada principal, fins al mur de darrere de l'altar major. Quan hi ha més d'una nau és perquè a banda i banda hi ha altres espais paral·lels, o naus laterals, separats de la central per columnes o pilars que sustenten els arcs formers. A vegades, quan aquests espais són estrets, no són naus, sinó simples passadissos.
Les dimensions que dono de les esglésies sempre són les interiors, les que van de paret a paret, sense comptar, per tant, el gruix dels murs. L'extrem de la nau on es troba l'altar major dins del presbiteri és anomenat capçalera, i l'altre extrem on sol haver-hi la porta d'entrada (no sempre), són els peus. Si no indico altra cosa, la llargada es refereix a la que té la nau central o major si és que n'hi ha més d'una.
Un temple cristià ha tingut des de sempre una planta que sembla la d'un ser humà: capçalera (allà on hi ha l'altar), peus (l'extrem oposat, o sigui el frontis) i, quan hi ha una nau transversal, el transsepte; dels seus extrems en diem braços. El punt on es troben la nau i el transsepte és anomenat creuer. La imatge humana que ofereix un temple en posició de creu sol assimilar-se a Jesús crucificat.
Cal distingir la columna (de secció circular) del pilar (de secció poligonal) i de la pilastra (pilar adossat a un mur), tots ells elements arquitectònics sustentadors, a vegades només ornamentals.
Per acabar d'orientar-vos em permeto de dir-vos que els arcs torals són els que es troben sota la volta perpendiculars a l'eix de la nau, i el arcs formers són aquells que es troben a banda i banda de la nau major sobre els passos que comuniquen amb les laterals.

Fixeu-vos que per indicar la dimensió vertical d'un campanar en català fem servir la paraula alçada o alçària i mai “altura”. Per indicar la situació d'un punt terrestre en relació al nivell del mar usem el mot altitud.

L'ALTA RIBAGORÇA

CAMPANARS EN ORDRE ALFABÈTIC DE MUNICIPIS

Municipis i poblacions	Parròquies	Alçada en metres
El Pont de Suert		
Adons	Sant Vicenç	10'21
Castellars	Sant Josep	11'55
Gotarta	Santa Cecília	13'35
Irgo	Mare de Déu de les Neus	12'48
Llesp	Sant Martí	16'40
Malpàs	Sant Pere	16'75
Perves	Sant Fructuós	13'75
Viu de Llevata	Santa Maria	16'85
La Vall de Boí		
Barruera	Sant Feliu	18'20
Boí	Sant Joan	20'66
Cóll	L'Assumpció	20'12
Durro	La Nativitat	26'25
Erill la Vall	Santa Eulàlia	24'80
Taüll	Santa Maria	21'75
Taüll	Sant Climent, sense culte	25'45
Vilaller	Sant Climent	33'82
Senet	Santa Cecília	16'15

Alçada mitjana: 18'32 metres

PARRÒQUIES AMB CAMPANAR DE TORRE, UNA A UNA

ADONS Sant Vicenç
Altitud: 1400 metres. Municipi d'El Pont de Suert

Església matussera, segurament moderna. Consta d'una nau rectangular acompanyada de capelles laterals. Ha estat bastida amb murs de carreus grans i grossers. El frontis té un portal en arc de mig punt dovellat amb peces poc picades i una finestra rectangular sota cornisa; aquesta cornisa sobre caps de biga es destaca del mur frontal i presenta un sol vessant corresponent a la teulada que cobreix tota l'església.

Campanar coetani del temple. Té planta quadrada (1'57 x 1'57 m). La cel·la queda oberta amb una finestra d'arc de mig punt; hi penja una campana. Té per cobertura una cornisa i una teulada de quatre vessants amb lleugera inflexió a la base. Els seus murs són de maçoneria amb peces mig carreuades.

Situació: angle dret del frontis, damunt mateix dels peus de la nau de la qual sobresurt només la part alta o sigui la cel·la.

Alçada: 10'21 metres.

BARRUERA Sant Feliu

Altitud: 1093 metres. Municipi de La Vall de Boí

Església romànica dels segles XI i XII reformada amb posterioritat. Consta d'una nau de tres trams coberta amb una volta de canó sobre arcs torals i capçada per dos absis semicirculars (el petit, a la banda de migdia, costat per costat del gran; fa de capçalera d'una capella lateral). Té un transsepte del que només en queda el braç de migjorn i unes capelles laterals obertes en arc de mig punt. El frontis té un portal romànic en arc de mig punt amb motllures a l'intradós i guardapols a l'extradós; es troba situat sota d'un porxo de dos vessants obert per un gran arc de mig punt; un òcul es troba a mitja alçada per damunt del porxo i està coronat per una minsa cornisa angular sota de la qual, desviada cap a la dreta, s'hi veu una finestra rectangular. Els seus murs són de carreus granítics ben escairats, petits i irregulars, especialment a l'absis central més descurat que el lateral; està decorat amb lesenes i arcs cecs, aquests poc ben deixats.

Campanar romànic a la base, de carreus ben escairats disposats en filades regulars fins a mitja alçada; des d'aquest punt els paraments mostren carreus matussers i mal arrenglerats, signe d'una construcció d'època posterior segurament del segle XVI. Té planta gairebé quadrada (3'82 x 4'20 m) i mostra minses motllures que divideixen el cos superior en dos pisos; en el més baix hi ha una sola finestra en arc de mig punt a la banda de ponent; en el superior o cel·la, s'hi obren finestres, una a cada cara, també en arc de mig punt; hi penja una campana. Damunt de tot hi figura una escassa cornisa i la teulada piramidal de pissarra amb lleugera inflexió a la base.

Situació: adossat al mur de migdia fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 18'20 metres.

Esveltesa: 4,3

BOÍ Sant Joan Baptista

Altitud: 1240 metres. Municipi de La Vall de Boí

Església romànica dels segles XI-XII. Consta de tres naus cobertes amb una teulada de doble vessant comuna; descansa damunt un embigat de fusta; les naus estan separades per arcs formers de mig punt recolzats en pilastres als extrems i en dues robustes columnes al centre; estan capçades per un absis central rectangular (del segle XVII) i dues absidioles laterals semicirculars romàniques amb decoració llombarda d'arcs cecs. L'antic portal d'arc de mig punt, a la façana nord, està protegit por un ràfec que emparava les pintures fetes a l'exterior al seu entorn i que avui ja no hi són (es troben al museu barceloní) però hi estan reproduïdes. Actualment s'entra pel portal obert a ponent en arc de punt rodó dovellat; a mitja alçada es troba una finestra d'arc de mig punt i, al damunt, una senzilla cornisa angular. Els seus murs són de carreus tallats de manera un pèl matussera, grans, de granit gris, disposats en filades força uniformes.

Dimensions: 18'74 x 5'16 x 8'95 metres respectivament de llargada, amplada i alçada;

l'amplada total de les tres naus fa 13'10 metres.

Guarda una pica de granit de boca circular per contenir l'oli dels sagraments. Les pintures romàniques originals estan al Museu d'Art de Catalunya (Barcelona) i les que es troben avui a l'edifici en són reproduccions.

Campanar de planta rectangular (4'40 x 5'40 m) amb la base i els dos pisos baixos romànics bastits amb murs de carreus petits i escairats a cops; el pis superior, d'època tardana, mostra un parament de carreus molt petits ben escairats i disposats en filades uniformes; està coronat per una cornisa i una teulada piramidal de pissarra amb inflexió a la base i una bola al cim. Unes finestres en arc de mig punt estan obertes en tres pisos: a l'inferior, una de sola per banda, com al segon però aquí geminada; al pis de la cel·la, una sola finestra d'arc un pèl apuntat a cada cara; una decoració a base de frisos d'arcs cecs es troba damunt de les finestres dels dos pisos inferiors. Per l'interior hi puja una escala de fusta arrapada als murs que va d'una banda a una altra fent ziga-zagues i amb replans.

Situació: adossat al mur de migdia tocant a la capçalera encarada a llevant.
Alçada: 20'66 metres.
Esveltesa: 3,8

CASTELLARS Sant Josep
Altitud: 980 metres. Municipi d'El Pont de Suert

Església rural senzilla segurament del segle XIX. Consta d'una sola nau rectangular coberta amb voltes d'aresta damunt arcs torals de mig punt i acompanyada d'algun altar lateral de poca fondària. Està pintada de blanc amb les voltes d'un color entre rosat i morat. Té un cor amb barana de balustres de fusta damunt un arc de mig punt i una volta d'aresta. Ha estat bastida amb murs de maçoneria amb peces de pedra grisenca mig picades. El frontis té un portal dovellat en arc de mig punt, un òcul a mitja alçada i una cornisa angular.

Campanar coetani del temple. Té planta rectangular (3'00 x 2'50 m) bastit amb murs de maçoneria. La cel·la que sobresurt de la teulada de l'església té una finestra d'arc de mig punt a cada cara; penja una campana a la finestra de la cara frontal. Està coronat per una modesta cornisa i una teulada piramidal amb inflexió a la base coberta per lloses de pissarra. Els murs de la cel·la són de paredat de peces grisenques.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-est del frontis orientat a llevant.
Alçada: 11'55 metres.
Esveltesa: 3,8

CÓLL L'Assumpció
Altitud: 1180 metres. Municipi de La Vall de Boí

Església romànica dels segles XII i XIII amb influència del gòtic inicial. Consta d'una nau de tres trams coberta amb una volta de canó sobre arcs torals de mig punt; l'interior està enguixat; té dues capelles laterals obertes amb arcs de mig punt una i apuntat l'altra; està capçada per un absis semicircular de carreus grans i petits barrejats i ben alineats (el sòcol sembla antic i fet de carreus mig picats i no massa ben escairats) i amb la cornisa motllurada i un fris d'arcs cecs al dessota que descansen en petites mènsules. El cor té una barana gòtica de fusta. Els seus murs de petits carreus matussers però ben alineats tenen un fris d'arcs cecs sobre mènsules al dessota de la cornisa

motllurada menys a la cara nord.

El frontis a ponent té un portal del segle XII amb cinc arquivoltes de mig punt, dues d'elles damunt sengles columnetes i les altres, alternant-se, en antes; un fris en escaquer recobreix les arquivoltes i té un relleu al damunt que representa el Crismó; un òcul atrompetat es troba a mitja alçada. El seu mur presenta carreus irregulars ben escairats i disposats en filades uniformes.

Dimensions interiors: 16'60 x 4'80 metres respectivament de llargada i amplada.

Guarda piques antigues, una de baptismal, una altra de beneitera i una tercera, petita, per a l'oli. Guarda també una imatge barroca de fusta policromada de la Mare de Déu amb el Nen als braços.

Campanar gòtic de planta rectangular (4'40 x 5'25 m) coronat per una cornisa i una agulla piramidal recoberta de peces de pissarra; fa inflexió a la base. Presenta dos pisos de finestres, un de superior amb finestres d'arc de mig punt a cada cara; hi pengen campanes; a l'inferior les finestres tenen arc apuntat; en tots dos pisos les finestres de llevant estan paredades. Els seus murs tenen paraments de carreus de mida mitjana ben escairats, irregulars i ben alineats; a la part alta són petits i matussers com mostrant que aquest campanar fou aixecat en un moment tardà.

Situació: adossat al mur de migdia just en l'angle sud-est immediat a la capçalera formada per l'absis encarat a llevant.

Alçada: 20'12 metres.

Esveltesa: 3,8

DURRO La Nativitat de la Mare de Déu

Altitud: 1386 metres. Municipi de La Vall de Boí

Església romànica de la segona meitat del segle XII. Consta d'una nau de quatre trams coberta amb una volta de canó lleugerament apuntada reforçada amb arcs torals; està capçada per un absis recte que substitueix l'antic romànic llombard semicircular; un gran porxo lateral per la banda de migjorn obert per tres arcades de mig punt aixopluga el portal de cinc arquivoltes de punt rodó sobre dues columnes per banda alternades amb antes; un guardapols decorat amb un escacat les recobreix; damunt d'ell, al centre, un carreu blanquinós mostra en baix relleu el signe del Crismó. Un altre portal en arc de mig punt, sense cap element decoratiu, està obert al mur de tramuntana. Té dues capelles laterals a l'esquerra cobertes amb voltes d'ogiva que es comuniquen i constitueixen com una segona nau. Els seus murs són de carreus de pedra grisenca ben escairats, irregulars i disposats en filades uniformes; sota cornisa, al mur nord, hi figura un fris d'arcs cecs.

Dimensions: 23'50 x 4'92 x 8'15 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 9'36 metres.

Guarda dos retaules barrocs a les capelles laterals, un del segle XVII dedicat al Roser; l'altre al Sant Crist és del XVIII. També conté una pica baptismal romànica i, al cor, un banc renaixentista de fusta.

Campanar romànic coetani del temple de planta rectangular (6'62 x 5'16 m) amb una base compacta i un cos superior dividit en quatre pisos separats externament per frisos de dents de serra i d'arcs cecs al dessota; unes amples lesenes es troben a les cantoneres. Queda obert per finestres d'arc de mig punt, geminades al primer pis, triforades al segon, i d'un sol arc als altres dos; aquestes darreres obertes a cada cara, les inferiors només a la banda nord. A les finestres de l'últim pis hi pengen campanes. Està coronat per una minsa cornisa i una teulada piramidal de pissarra damunt un cinquè pis sense obertures i de poca alçada. Els seus murs mostren carreuons ben picats disposats en filades uniformes. Per l'interior hi puja una escala metàl·lica fent ziga-zagues i amb replans; és

d'instal·lació recent.

Situació: adossat al mur de tramuntana, tocant a la capçalera.

Alçada: 26'25 metres.

Esveltesa: 3,9

ERILL LA VALL Santa Eulàlia de Mèrida

Altitud: 1255 metres. Municipi de La Vall de Boí

Església del segle XI acabada al XII. Consta d'una nau coberta amb un embigat de fusta de doble vessant sobre encavallades; està capçada per tres absis semicirculars en creu (el central reproduït el 1997 de l'original que s'havia enderrocat), els laterals més petits que el central i aixecats en un moment posterior; tots tres amb paraments de carreus matussers, irregulars i disposats en filades uniformes. Un porxo orientat a tramuntana està format per quatre arcs de punt rodó ben dovellats que descansen en una senzilla imposta i tres robustes columnes de carreus ben escairats; està cobert per la mateixa teulada prolongada de la nau; al seu dessota s'obre el portal dovellat en arc de mig punt i situat al centre del mur nord. Un cor elevat es troba sobre un embigat horitzontal als peus de la nau.

Dimensions: 22'55 x 4'70 x 7'55 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total comptada des del fons de les dues absidioles fa 8'75 metres.

Guarda una reproducció (l'original es troba repartit entre els museus de Vic i de Barcelona) d'un davallament del segle XII format per diverses talles de mides gairebé naturals; una talla barroca de la patrona; una imatge de la Mare de Déu del Roser del segle XVII; dos retaules del XVII, un d'ells dedicat a Sant Miquel; unes monedes i fragments de ceràmica romana del segle I dC; una pica baptismal, desenterrada recentment (2005), feta amb obra (únic cas conegut a Catalunya) amb restes, al seu interior, de vasos i plats de ceràmica antics (segle XVIII ?) segurament per a funcions litúrgiques.

Campanar romànic erigit ja en el segle XII; té planta rectangular (4'20 x 3'70 m) i sis pisos amb finestres a cada cara d'arc de mig punt geminades (menys la del cos de la base, única i d'una sola obertura); decoració a base d'arcs cecs i frisos de dents de serra que separen externament els pisos; els caires estan ressaltats a manera de lesenes cantoneres. Està coronat per una cornisa destacada i una teulada piramidal amb inflexió a la base; queda recoberta amb lloses de pissarra. Els seus murs són de carreus petits, regulars i ben escairats disposats en filades uniformes. Pel seu interior hi puja una escala de cargol metàl·lica fins a mitja alçada i després segueix però de fusta. És el campanar més esvelt (no el més alt, que és el de Durro) de la vall juntament amb el de Sant Climent de Taüll.

Situació: adossat al mur nord fent angle al nord-est, immediat a l'absis lateral de la capçalera orientada a llevant.

Alçada: 24'80 metres.

Esveltesa: 5,9

GOTARTA Santa Cecília

Altitud: 1195 metres. Municipi d'El Pont de Suert

Església rural senzilla d'una sola nau rectangular. El mur del frontis mig arrebossat està obert amb un portal d'arc rebaixat amb un marc de maons; té un òcul a mitja alçada i està coronat per una cornisa angular. Els seus murs són de maçoneria amb carreus matussers a cantoneres.

Campanar rústic merament funcional. Té planta gairebé quadrada (2'50 x 2'85 m). La cel·la es troba en un cos aixamfranat i està coronada per una cornisa i una teulada piramidal quadrada i alta a base de teules aràbigues; queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja una campana; la finestra del costat nord avui es troba paredada. Sofreix una lleugera inclinació cap al nord-oest. Ha esta bastit amb murs de maçoneria de peces mig picades.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 13'35 metres.

Esveltesa: 4,6

IRGO Mare de Déu de les Neus

Altitud: 1382 metres. Municipi d'El Pont de Suert

Església rústica amb restes de la primitiva romànica als seus murs. Consta d'una sola nau coberta amb una volta de canó i capçada per un absis semicircular mig perdut; l'acompanyen dues capelles laterals, una a cada costat. Té una teulada de dos vessants de peces aràbigues. Està bastida amb murs de maçoneria de llosa. Té el portal situat al fons d'un porxo profund obert al mur de migdia; aquest porxo mostra un arc de mig punt lleugerament apuntat i dovellat per lloses disposades en fulls de llibre; queda cobert per una volta de canó.

Campanar de construcció tardana. Té planta gairebé quadrada (2'70 x 3'15 m) i està lleugerament atalussat i coronat per una cornisa formada per fileres de teules i una teulada de quatre vessants amb teules aràbigues. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara a excepció del cantó de migdia.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-est de la capçalera orientada a tramuntana.

Alçada: 12'48 metres.

Esveltesa: 3,9

LLESP Sant Martí

Altitud: 994 metres. Municipi d'El Pont de Suert

Església romànica aixecada al segle XII; l'actual temple és el resultat de modificacions posteriors. Consta de tres naus separades per pilars i arcs formers de mig punt; està acompanyada de capelles laterals; la capçalera és recta. Té un portal al mur nord sota d'un porxo format per un embigat horitzontal de fusta; el portal està format per dues arquivoltes de mig punt que descansen, totes dues, en impostes al d'amunt d'una columna comuna de marbre per banda amb capitells decorats amb relleus florals; tot el conjunt presenta dovelles i carreus matussers amb l'argamassa visible entre les juntures. Per damunt del porxo hi ha un òcul atrompetat i la cornisa angular. Sobresurt de la teulada una torrella octagonal amb finestres rectangulars a cada cara alterna i coberta per una agulla vuitavada de pissarra negra que fa inflexió a la base. Els seus murs presenten panys carreuats matusserament sobretot al frontis; els laterals són de maçoneria; els materials en la seva gran part pertanyien a l'antiga església romànica.

Guarda dos capitells i una imatge del Crist, tots ells romànics.

Campanar aixecat en època tardana. Té un primer cos de planta rectangular (3'65 x 4'45 m) i un de segon octagonal irregular. Està coronat per una cornisa motllurada i una teulada piramidal

vuitavada de pissarra amb inflexió a la base i un pinacle al cim. La cel·la està oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; hi penja alguna campana. Els seus murs són de maçoneria de peces mig picades.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a tramuntana.

Alçada: 16'40 metres.

Esveltesa: 4,5

MALPÀS Sant Pere

Altitud: 1090 metres. Municipi d'El Pont de Suert

Església rústica refeta recentment amb dignitat. Consta d'una sola nau coberta amb voltes d'aresta acompanyada de dos passadissos laterals separats de la nau per arcs formers de mig punt damunt pilars quadrats; està capçada per un absis rectangular. El cor amb barana de balustres de fusta descansa en un gran arc de mig punt rebaixat i una volta d'aresta. Tot l'interior està pintat de blanc inclosos els arcs formers; els torals i les pilastres adossades als pilars que separen les naus ho són de color rosa tirant a morat. El frontis mostra un parament majoritàriament de maçoneria i d'algunes peces rectangulars mig picades. El seu portal dovellat en arc de mig punt té cinc grades al seu peu i un ràfec de doble vessant al seu damunt; un òcul atrompetat es troba a mitja alçada de la façana frontal que està coronada per una cornisa angular. Tots els seu murs mostren paraments de maçoneria amb carreus irregulars a cantoneres.

Campanar coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (3'30 x 3'10 m). Sobresurt de la teulada de l'església amb dos pisos de finestres d'arc de mig punt amb les campanes al superior. Està coronat per una cornisa i una teulada piramidal de teules aràbigues amb creu al cim. Els seus murs són de maçoneria de peces mig picades de pedra grisenca com les del temple.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 16'75 metres.

Esveltesa: 5

PERVES Sant Fructuós

Altitud: 1209 metres. Municipi d'El Pont de Suert

Església rústica d'aspecte matusser. Consta d'una sola nau amb la capçalera recta i amb el frontis de paredat arrebossat obert amb un portal en arc de mig punt dovellat amb pedres poc picades i un òcul a mitja alçada; queda coronat per una cornisa angular amb què sobresurt la teulada de dues vessants que cobreix el temple.

Campanar coetani del temple, merament funcional. Té planta quadrada (2'10 x 2'10 m) amb la cel·la a la part alta de planta octagonal irregular; està coronada per una cornisa i una agulla vuitavada de pissarra amb inflexió a la base; té unes àmplies finestres d'arc rebaixat, una a cada cara menys a l'est; hi pengen campanes. Els seus murs són de paredat. Fa la impressió que és el resultat de diverses modificacions fetes matusserament.

Situació: adossat al mur de llevant fent angle al nord-est del frontis encarat a tramuntana.

Alçada: 13'75 metres.

Esveltesa: 6,5

SENET Santa Cecília
Altitud: 1109 metres. Municipi de Vilaller

Església romànica dels segles XI-XII molt modificada; conserva de la construcció original la finestra de l'absis. Consta d'una nau de tres trams coberta amb una volta de canó de pedra vista damunt dos arcs torals de mig punt, un absis semicircular amb volta de quart d'esfera i un fals transsepte format per capelles laterals. Té un portal romànic de tres arquivoltes rústiques de mig punt damunt columnes molt deteriorades per l'erosió; està obert al mur del migdia sota d'un porxo de volta de canó apuntat que de fet és un pas obert sota mateix del campanar. Els seus murs són de maçoneria mig carreuada en disposició de filades força regulars; les teulades de pissarra mostren un bon estat; la de l'absis, de poc pendent, està formada per un conjunt de cinc sectors triangulars a manera de mitja piràmide.

Campanar merament funcional poc anterior al temple; en quedava exempt; avui es troba integrat per haver-s'hi fet ampliacions. Té planta rectangular (4'75 x 3'30 m) amb la cel·la oberta per finestres d'arc de mig punt, una al migdia i una altra a ponent; hi pengen dues campanes del segle XIX. Els seus murs són de carreus de granit, grans i irregulars al cos baix i de maçoneria als pisos alts; està coronat per una teulada piramidal de pissarra amb lleugera inflexió a la base; té un petit pinacle i una campaneta al cim (no queda inclosa en el càlcul de l'alçada del campanar). Els seus murs presenten una gran nuesa només alterada per unes petites finestres rectangulars al cantó de migdia .

Situació: damunt els peus de l'església orientats a ponent, mig incorporat en el cos de l'església pel cantó del migdia.

Alçada: 16'15 metres.

Esveltesa: 3,4

TAÜLL Santa Maria
Altitud: 1520 metres. Municipi de La Vall de Boí

Església romànica consagrada el 1123. Consta de tres naus cobertes per una teulada de pissarra de doble vessant amb el sostre embigat de fusta sobre fileres de columnes a banda i banda que sostenen arcs formers de mig punt tots ells de carreus ben escairats així com els de l'arc presbiteral. La capçalera està formada per tres absis semicirculars coberts de teulades de pissarra i bastits amb paraments de carreus petits, irregulars i matussers en filades força regulars. Presenten decoració llombarda a base de lesenes i de frisos, sota cornisa, de dents de serra i d'arcs cecs, atrompetats en el central.

Campanar romànic coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (3'66 x 3'77 m) amb una base compacta i un cos superior dividit en quatre pisos senyalats per frisos de dents de serra i arcs cecs en els dos superiors i només per arcuacions cegues en els dos inferiors. Te finestres d'arc de mig punt a cada cara en tres pisos, a l'inferior d'una sola obertura i geminades en els tres superiors. Els seu murs tenen paraments de carreus petits, irregulars i matussers, sobretot en la base. Està coronat amb una cornisa i una teulada piramidal baixa de pissarra amb una lleu inflexió a la base.

Situació: mig entrat en la nau lateral de migdia, proper al frontis encarat a ponent.

Alçada: 21'75 metres.

Esveltesa: 5,7

VILALLER Sant Climent

Altitud: 981 metres.

Església neoclàssica de fi del segle XVIII; la data del 1798 està gravada al portal. Consta de tres naus, la central de quatre trams, un amb el cor, coberta amb una volta de llunetes damunt quatre arcs torals de mig punt lleugerament rebaixats; les laterals ho estan amb voltes d'aresta amb clau de volta merament decorativa. El cor als peus amb barana de fusta tornejada descansa sobre d'un arc carpanell. Té un cancell digne. L'interior està pintat de blanc menys el sòcol i les arestes dels arcs formers i motllures disposades damunt les pilastres que separen els arcs i les impostes motllurades que ressegueixen la base de les cobertes. El frontis té un portal d'arc dovellat de mig punt, un òcul a mitja alçada i una cornisa angular; a la part alta, a banda i banda, hi figuren dues finestres rectangulars amb la llinda lleugerament corbada. Els seu murs mostren paraments de maçoneria mig carreuada.

Dimensions: 22'60 x 7'44 x 10'86 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus arriba als 14'40 metres.

Guarda una pica baptismal ovoide d'un metre de diàmetre a la boca i amb relleus a tot al voltant exterior que dibuixen un fris de d'arcuacions allargassades.

Campanar coetani del temple. Té un primer cos robust de planta gairebé quadrada (6'90 x 7'10 m); el segon és octagonal, el tercer és cilíndric amb finestrals cecs; al seu damunt s'aixeca una torrella novament de planta octagonal amb finestres d'arc de mig punt obertes i cegues alternades; hi pengen campanes. Està coronat per una cornisa i una agulla vuitavada de pissarra amb inflexió a la base. Els seus murs són de maçoneria mig carreuada amb cantoneres de pedres rogenques ben escairades; una motllura corona el primer cos prismàtic rectangular; el cos superior o torrella és de recent construcció. Porta a la cel·la una escala de pedra sobre voltes arrapada als murs i amb un ull central; a mitja alçada aquesta escala prossegueix amb la mateixa estructura però de fusta.

Situació: adossat al mur lateral de llevant fent angle al sud-est del frontis orientat a migdia.

Alçada: 33'82 metres.

Esveltesa: 4,7

VIU DE LLEVATA Mare de Déu dels Àngels

Altitud: 1239 metres. Municipi d'El Pont de Suert

Església romànica aixecada en el primer quart del segle XII (1108). Consta d'una nau de tres trams coberta per una volta de canó de mig punt i per una teulada de dos vessants; la volta descansa en dos arcs torals que ho fan, al seu torn, en semi columnes adossades als murs; els seus capitells tenen decoració antropomòrfica. L'absis de la capçalera és semicircular amb un fris d'arcs cecs sota mateix de la cornisa. El portal es troba al fons d'un cos que sobresurt lleugerament del mur de migdia; hi figuren cinc arquivoltes d'arc de mig punt (una d'elles decorada amb elements geomètrics), dues es recolzen sobre columnetes amb capitells esculpits. A mitja alçada, damunt el portal, hi ha un Crismó en relleu. Un fris d'arcs cecs recorre tota la façana dessota la cornisa horitzontal menys en el tram que sobresurt; tots els paraments són de carreus ben escairats de pedra granítica gris clar, irregulars (grans i petits barrejats), disposats en filades uniformes.

Dimensions: 20'10 x 4'30 x 6'60 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Guarda una pica baptismal romànica sense decorar.

Campanar amb un primer alt cos romànic del segle XI de planta pràcticament quadrada

(3'65 x 3'77 m); el segon, amb els caires aixamfranats, és propi d'èpoques recents (segles XVII o XVIII); inclou la cel·la; està coronat per una cornisa destacada i una agulla piramidal vuitavada amb una forta inflexió a la base; està recoberta de teules aràbigues rogenques i queda coronada per una creu metàl·lica. La cel·la té una finestra d'arc rebaixat a cada cara; hi penja alguna campana. Els seus murs són de carreus granítics de pedra blanquinosa, irregulars i matussers; la base conserva paraments romànics mentre que els cossos superiors són de factura més moderna. Antigament es pujava a la cel·la per una escala de cargol de pedra picada; fa pocs anys, cap el 2004, es van fer reformes de consolidació i, davant el mal estat de l'escala, es va treure, sense pensar que era una típica escala de campanar capaç de tornar a tenir solidesa amb les degudes reformes, i es va substituir per una escala de gat.

Situació: adossat al mur de tramuntana a l'angle nord-est de la nau immediat a la capçalera encarada a llevant.

Alçada: 16'85 metres.

Esveltesa: 4,4

ALGUNES ESGLÉSIES SENSE CAMPANAR DE TORRE, AMB ESPADANYA, SUFRAGÀNIES O SENSE CULTE

ARENY DE NOGUERA (Arén en castellà) Sant Martí

Altitud: 709 metres. Pertany a la Ribagorça d'Osca

Església de característiques neoclàssiques. Consta d'una nau de quatre trams, un d'ells ocupat pel cor, coberta amb una volta de llunetes sobre quatre arcs torals de mig punt; està capçada per un presbiteri poligonal de cinc costats; les naus laterals, gairebé només passadissos, tenen la coberta també amb volta de llunetes; el cor està damunt un arc carpanell i una volta de llunetes; té un cancell digne i un cambril amb la imatge del Sant Crist; s'hi arriba per una doble escala situada darrera l'altar major. Dimensions: 28'35 x 7'36 x 13'70 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons dels altars laterals fa 17'15 metres. **Guarda** unes pintures murals d'A. Pellicer del 1987 en el primer altar lateral entrant a la dreta. **Campanar** d'estil eclèctic. Té planta gairebé quadrada (5'60 x 5'35 m) i està coronat per una cornisa i un terrat amb una estructura metàl·lica i una creu al cim (estructura i creu que no queden incloses en el càlcul de l'alçada). La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara. Situació: sobre l'ala dreta del temple fent angle al nord-est amb el frontis encarat a tramuntana. Alçada: 28'86 metres. Esveltesa: 5,15

DURRO Sant Quirc, ermita

Altitud: 1490 Municipi de la Vall de Boí

Església romànica de principis del segle XII; fou reformada al segle XVIII quan es va sobrealçar i instal·lar-hi al damunt unes golfes, s'aixecà el campanar i un cor de fusta als peus. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt i capçada per un absis semicircular sense altra ornamentació que una espitllera al centre. El portal en arc de mig punt es troba al mur de migdia; té un arc de dovelles que descansa directament en els murs, sense brancals marcats. Murs amb parament de pedra vista grisenca a base de petits carreus força ben picats i alineats; amb tot, el mur dels peus hi té carreus un pèl matussers i irregulars. En el mur de llevant que s'aixeca per damunt de l'absis, hi ha una petita obertura en forma d'ull de bou. **Campanar** tardà d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt amb sengles campanes; està cobert per una teuladeta esglaonada de dos vessants; els pilars mostren materials diversos amb tècnica de maçoneria. Està situat damunt i al centre del mur dels peus. Calculo l'amplada de la seva base en 7 metres i l'alçada en 14; són mesures que considero aproximades.

EL PONT DE SUERT L'Assumpció

Altitud: 838 metres.

Església del 1955. Consta d'una nau de formigó amb volta segmentada des d'un basament de carreus, absis de planta ametllada i volta apuntada. El frontis té un portal rectangular dins d'una forma atrompetada formada per arquivoltes ogivals de carreus de granit; el timpà, de pedra blanca, té un relleu que representa un serafí de sis ales; des del vèrtex superior surt, eixamplant-se a mesura que s'eleva, una creu de pedra blanca que s'inclina endavant. Dimensions: 28'25 x 10'22 x 10'83 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. Arquitectes: Eduardo Torroja Miret (Madrid 1899), i José Rodríguez Mijares. **Guarda** un relleu al timpà i un altre al presbiteri que representa Maria Assumpta, totes dues obres de l'escultor J. Higueras. Les pintures del presbiteri són de Marisa Röesset.

Campanar d'espadanya exempt del 1955. Està bastit amb murs de carreus de granit sobre una plataforma circular de tres graons; està format per tres murs units en angle de 120º, de secció creixent en alçada, separats al capdamunt per deixar una obertura central tancada per una coberta cònica baixa de formigó; una escala de gat amb barrots de ferro a l'angle de ponent permet accedir a l'ull obert al capdamunt. Situació: exempt, a un punt situat a pocs metres al sud-est del frontis. Alçada: 17'00 metres.

SANT SADURNÍ D'ESPERAN Sant Sadurní, ermita

Altitud: 1466 metres. Municipi del Pont de Suert, terme de Malpàs.

Església romànica del segle XII. Consta d'una petita nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada lleugerament i capçada als nord-est per un absis semicircular ultrapassat cobert per una volta de quart d'esfera precedit d'un arc presbiteral de mig punt. Al segle XVIII s'hi afegiren dues capelles laterals a la banda sud fet que va eliminar el portal romànic; se n'obrí un de nou al frontis, a ponent; el formen dovelles grans ben escairades en arc de mig punt que se sosté sobre brancals de carreus matussers; al seu damunt hi ha una finestra en arc de mig punt amb dovelles ben picades damunt sengles impostes; està oberta en el fons per una sagetera; així com el portal es troba lleugerament escorat cap a la dreta, al sud, la finestra queda ben centrada. Murs de petits carreus desiguals ben picats i en filades ordenades menys al frontis on n'hi ha de força mal escairats. Dimensions: 5'50 x 1'76 x 2'93 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total fins al fons de les capelles arriba als 3'30 metres. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt ben dovellats per petites peces; el seu mur és de petits carreus matussers i desiguals; està cobert per una teuladeta de dos vessants amb lloses en escata. S'aixeca damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa 3'46 metres i que té una alçada de 11'10 metres; són mesures aproximades.

TAÜLL Sant Climent, sense culte

Altitud: 1525 metres. Municipi de La Vall de Boí

Església romànica consagrada el 1123. Consta de tres naus amb sostre de dos vessants format per un embigat de fusta que es recolza sobre fileres de columnes; la capçalera la formen tres absis semicirculars amb decoració llombarda a tots ells a base de lesenes i d'un fris de dents de serra sota cornisa; també frisos d'arcs cecs amb tres arcuacions amb lleu degradació al central i de dues arcuacions als laterals; estan coberts per teulades de lloses de pissarra. El frontis encarat a ponent té un portal dovellat en arc de mig punt igualment com una finestra a la part alta; queda coronat per una minsa cornisa angular que es correspon amb la teulada de doble vessant. Els seus murs tenen paraments de carreus petits de pedra grisa, irregulars, picats matusserament i disposats en filades uniformes. Dimensions: 21'00 x 4'60 x 9'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada de 13'20 metres inclou les tres naus. **Guarda** reproduccions de les seves famoses pintures

romàniques; les originals es conserven al Museu Nacional d'Art de Catalunya a Barcelona; recentment s'estan descobrint més pintures encara conservades *in situ*.

Campanar de torre romànic coetani del temple. Té planta quadrada (4'26 x 4'30 m); és exempt tot i que està gairebé tocant al mur del migdia. Té una base compacta i, al damunt, sis pisos tots ells amb finestres en arc de mig punt a cada cara menys al primer on hi ha només una sola obertura estreta a llevant; en els altres pisos són geminades menys en el tercer on són triforades; a mesura que els pisos van essent més alts es fan més amples. Està coronat per una minsa cornisa i una teulada de pissarra piramidal amb lleu inflexió a la base. Senyalen la divisòria en pisos uns frisos de dents de serra i d'arcs cecs situats al damunt de les finestres; en els dos més baixos els frisos de dents de serra es troben absents. Els seus murs tenen paraments de carreus de pedra grisenca petits, irregulars i disposats en filades uniformes. Per l'interior del campanar hi puja una escala de fusta a base de taulons separats que fan de graons. Situació: exempt, lleugerament separat (algun centímetre) del costat mateix del mur i de l'absidiola de migdia, en l'angle sud-est de la capçalera orientada a llevant. Alçada: 25'45 metres. Esveltesa: 5,9

L'ALT CAMP

CAMPANARS EN ORDRE ALFABÈTIC DE MUNICIPIS

Municipis i poblacions	Parròquies	Alçada en metres
Aiguamúrcia		
Les Pobles	Santa Maria	20'46
Santes Creus	Santa Maria, monestir	29'50
Alcover	L'Assumpció	39'71
Alió	Sant Bartomeu	36'55
Bràfim	Sant Jaume	35'74
Cabra del Camp	Santa Maria	34'68
Figuerola del Camp	Sant Jaume	28'64
Garidells, Els	Sant Jaume	21'98
Masllorenç	Sant Ramon	41'69
Masó, La	Santa Magdalena	29'25
Milà, El	Santa Úrsula	19'52
Montferri	Sant Bartomeu	32'59
Mont-ral	Sant Pere ad Vincula	19'64
Nulles	Sant Joan Baptista	29'46
Pla de Santa Maria, El	Santa Maria	36'38
Pont d'Armentera, El	Santa Magdalena	24'98
Puigpelat	Santa Maria	30'26
Querol	Santa Maria	18'05
Esblada	Sant Jaume	9'19
Riba, La	Sant Nicolau	31'29
Rodonyà	Sant Joan Baptista	41'18
Rourell, El	Sant Pere	32'40
Vallmoll	Santa Maria	37'47
Valls	Mare de Déu del Carme	40'41
Valls	Sant Antoni	24'07
Valls	Sant Joan	74'00
Fontscaldes	Sant Simó	23'03
Masmolets	Sant Roc	22'03
Picamoixons	Sant Salvador	29'58

Vilabella	Sant Pere	33'97
Vila-rodona	Santa Maria	50'00

Alçada mitjana: 31'83 metres

PARRÒQUIES AMB CAMPANAR DE TORRE, UNA A UNA

ALCOVER L'Assumpció

Altitud: 245 metres.

Església aixecada entre el 1578 i el 1630 amb estil renaixentista i amb tècnica del gòtic tardà pel que fa a l'interior del temple; es diu que "catedraleja". Consta d'una gran nau coberta amb una volta ogival simple, immensa, estructurada en sis trams, un d'ells amb el cor; està capçada per un absis poligonal de set costats. El cor, als peus, amb balustrada, descansa en un arc carpanell i una volta de creueria rebaixada. El frontis té un portal en arc de mig punt flanquejat per un joc de columnes corínties i una pilastra per banda; entre elles, en dos pisos, s'hi allotgen fornícules sense imatges; per damunt s'hi troben l'entaulament i un frontó triangular; a mitja alçada, una gran rosassa i l'esfera d'un rellotge i, per coronament, una cornisa sinuosa amb curvatura convexa al centre i còncava a les ales. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats de pedra rogenca, un sòcol de pedra blanca al frontis i, a les cantoneres, carreus encoixinats.

Dimensions: 52'40 x 15'62 x 23'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada comptada des del fons de les capelles laterals fa 25'76 metres.

Arquitectes: Joan Munter, Oliveri Auqui, Pere Blai, Cristòfol de Bruel.

Guarda el retaule major barroc (segle XVII) obra de Francesc Grau, Domènec Rovira II i Salvador Perearnau; a la capella neoclàssica del Santíssim Sagrament (fi del segle XVIII i principis del XIX) unes pintures murals d'època moderna (posterior al 1939) de l'artista local Antoni Català.

Campanar neoclàssic, inacabat, aixecat entre el 1795 al 1803 després de caure el 1795 l'anterior renaixentista. Té planta gairebé quadrada (8'37 x 8'40 m) amb un primer cos de pedra rogenca carreuada i un segon cos vuitavat de maó vist. La cel·la queda oberta amb vuit finestres d'arc de mig punt sense cobrir; hi penja alguna campana. Sembla que no es van entendre el rector i l'alcalde sobre el projecte d'acabat i des d'aleshores ha quedat incomplet; tanmateix, recentment ha quedat cobert per una senzilla teulada. Per l'interior hi puja una estreta escala de cargol de pedra arrapada al mur veí de l'església pel cantó de llevant.

Situació: mig encabit damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a migdia.

Alçada: 39'71 metres.

Esveltesa: 4,7

ALIÓ Sant Bartomeu

Altitud: 266 metres.

Església neoclàssica del 1767. Consta de tres naus, la central coberta amb una volta de llunetes sobre cinc arcs torals de mig punt; està capçada per un absis semicircular; les laterals queden cobertes amb voltes d'aresta. El cor als peus descansa sobre un arc carpanell. L'atri queda cobert amb una volta de llunetes. El frontis té una portalada neoclàssica amb el portal en arc rebaixat, pilastres toscanes adossades als muntants, un arquitrau llis, un frontó triangular truncat,

una fornícula sense imatge, una motllura horitzontal a mitja alçada, un òcul amb marc ressaltat de pedra blanca al seu damunt i, per coronament, un frontó triangular amb la cornisa angular molt destacada i un pinacle amb creu al cim; a les ales la cornisa forma una curvatura còncava de forta inclinació. Els seus murs mostren paraments arrebossats i pintats en un to groguenc mig marronós; tenen carreus blanquinosos a les cantoneres

Dimensions: 31'66 x 7'84 x 14'20 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 17'15 metres.

Guarda una bonica pica baptismal de marbre amb vetes rogenques; té la boca el·líptica i es recolza damunt un peu.

Campanar coetani del temple, refet recentment a la seva part alta. Té un primer alt cos de planta rectangular (6'10 x 5'40 m) de murs arrebossats i acolorits de beix marronós; parets nues obertes només amb fines espitlleres a tres pisos a la cara de llevant i carreus de pedra blanca a les cantoneres. A un segon cos vuitavat amb l'esfera d'un rellotge i motllures vermelloses s'hi ubica la cel·la oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen campanes. Està coronat per una cornisa i, al damunt, un cos cilíndric de formigó instal·lat de fa poc cobert amb una forma esfèrica rebaixada i amb un alt pinacle cònic al cim, tot també de formigó. Es tracta d'un afegitó poc encertat que no lliga amb la resta.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a migdia

Alçada: 36'55 metres.

Esveltesa: 6

BRÀFIM Sant Jaume

Altitud: 236 metres.

Església del gòtic tardà i amb aportacions del barroc aixecada cap el 1698. Consta d'una nau de cinc trams coberta amb una volta de llunetes sobre cinc arcs torals de mig punt i de dos passadissos laterals amb voltes d'aresta a cada tram; té capçalera recta que per l'interior forma un presbiteri poligonal de cinc costats; les capelles laterals obertes en arcs de mig punt estan separades per pilastres que es corresponen amb els arcs torals. El cor amb una barana de balustres de fusta descansa en un arc carpanell i una volta de llunetes. Tot l'interior té les arestes de les llunetes i els arcs torals decorats amb motius daurats i per damunt de l'ampla imposta motllurada que ressegueix tota la nau per sota la volta s'obren grans finestrals semicirculars amb vidrieres de colors.

El frontis té un portal modern rectangular amb marc de pedra blanca format per carreus ben escairats, una fornícula sense imatge, un òcul amb marc de pedra blanca ressaltat, un frontó triangular amb una espadanya d'un ull sense campana al cim i una esfera horària centrada en el timpà. El mur del frontis ha estat esgrafiat de fa poc amb figures rombals repetides en tota la superfície de clar rosat al fons i fosc en les figures.

Dimensions: 26'26 x 9'34 x 14'25 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Arquitecte: mestre de cases Ramon Sanabra.

Guarda una imatge de la Mare de Déu del 1715 d'Isidre Espinalt, de Sarral, i un magnífic retaule barroc del 1794 miraculosament salvat en els desastres del 1936 que presideix l'altar major; és obra del taller de Valls de Joan Guasch. Un altre petit retaule dedicat a Sant Roc d'estil neoclàssic es troba en una capella lateral. Té orgue antic però inutilitzat en les conteses militars dels temps passats.

Campanar neoclàssic. Té un primer alt cos de planta quadrada (4'05 x 4'05 m); en un segon cos aixamfranat i amb menys perímetre s'hi ubica la cel·la amb quatre finestres d'arc apuntat

coronada per una fina motllura; al damunt s'hi aixeca una torrella quadrada amb els caires aixamfranats; hi ha quatre finestres d'arc de mig punt sobre senzilles impostes, una nova motllura, una cornisa motllurada amb pinacles als angles i una coberta piramidal de rajoles marronoses amb les careneres fosques. Els seus murs estan arrebossats i pintats recentment en color blanc trencat, tirant a beix.

Una escala d'obra arrapada als murs i sobre voltes que deixa un ull central tancat per envans permet accedir a la part alta. S'entra a la cel·la a través d'una trapa tancada per una resistent portella de fusta. Per arribar a la torrella hi ha una escala de gat; hi dóna entrada una trapa oberta a la volta.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a migdia.

Alçada: 35'74 metres.

Esveltesa: 8,8

CABRA DEL CAMP Santa Maria

Altitud: 493 metres.

Església neoclàssica aixecada en el segle XVIII. Consta d'una nau de quatre trams, un d'ells amb el cor; un altre és el transsepte; estan coberts amb voltes de llunetes sobre una imposta motllurada a la manera clàssica i sobre quatre arcs torals de mig punt damunt pilastres entre les quals es troben arcs de mig punt oberts a les capelles laterals; té una cúpula sobre petxines al creuer; el presbiteri prolongat per un tram amb volta de llunetes es troba en la capçalera poligonal de cinc costats. El cor amb barana de fusta descansa en un arc carpanell. El frontis té un portal rectangular amb la llinda en arc rebaixat, columnes exemptes sobre pedestals davant dels muntants, un entaulament filetejat, un frontó circular truncat decorat amb volutes i per una fornícula amb imatge intercalada, un òcul motllurat a mitja alçada i un frontó triangular motllurat amb pinacle al cim. Recorren la façana de dalt a baix dues pilastres de carreus de pedra clara que divideixen el frontis en tres zones arrebossades i pintades en un to lleugerament ataronjat simulant carreus.

Dimensions: 32'95 x 9'86 x 13'36 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; el transsepte en fa 21'35 x 9'87 x 13'52 i la cúpula del creuer arriba als 15'64 metres.

Campanar coetani del temple. Un primer alt cos de planta gairebé quadrada (5'55 x 5'80 m) està separat per una fina motllura d'un segon cos octagonal en el que s'hi ubica la cel·la oberta amb finestres d'arc de mig punt sobre una senzilla imposta, una a cada cara alterna; està coronat per una motllura amb pinacles als vuit angles. El seu damunt s'hi aixeca una torrella vuitavada amb els caires ressaltats a manera de lesenes cantoneres i amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; queda coberta per una escassa cornisa i una cúpula apuntada de rajoles vermelles amb bola al cim. Els seus murs estan arrebossats i pintats com al frontis i mostren carreus de pedra blanca en relleu negatiu a totes les cantoneres. Una escala del tipus català, sobre voltes i arrapada als murs, porta fins a la cel·la.

Situació: adossat al mur lateral de llevant fent angle amb el frontis encarat a migdia.

Alçada: 34'68 metres.

Esveltesa: 5,9

FIGUEROLA DEL CAMP Sant Jaume

Altitud: 480 metres.

Església aixecada entre el 1781 i el 1789 dintre dels cànons neoclàssics. Té planta de creu grega amb cúpula al creuer; la nau major consta de dos trams desiguals, un amb el cor; l'altre és el

transsepte; estan coberts amb voltes de llunetes; en el creuer s'hi aixeca una cúpula sobre petxines; un absis quadrat inclou el presbiteri prolongat per un tram transformat en un segon transsepte i cobert també per voltes de llunetes. El cor amb barana de fusta descansa en un arc carpanell i una volta d'aresta damunt del cancell. El frontis d'estil clàssic té un portal rectangular cobert amb un arc rebaixat, unes pilastres toscanes adossades als muntants, un entaulament, un frontó triangular amb una fornícula amb la imatge del patró en el timpà, i un òcul sota un gran frontó triangular de pedra fosca que corona l'edifici. El mur presenta un arrebossat pintat de color groguenc amb carreus visibles a les cantoneres.

Unes restes d'una església romànica anterior, segle XII, són visibles avui a la banda de tramuntana properes a l'actual capçalera i consten d'un mur de carreus ben escairats de pedra grisa amb una finestra rectangular i, al damunt, un bell rosetó atrompetat i calat.

Dimensions: 22'66 x 9'07 x 13'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; la cúpula al creuer arriba als 19'46 metres i el transsepte en fa 17'50 x 9'33 x 13'50; el segon transsepte, més estret, té una amplada de 2'72 metres.

Guarda una pica baptismal monolítica sobre un peu cilíndric, tots dos recuperats en unes recents obres; no presenten cap dibuix sinó una superfície poc polida; fa 85 centímetres de diàmetre a la boca i té un gruix de 8 centímetres; el conjunt arriba als 90 centímetres d'alçada.

Campanar neoclàssic del 1792. Té un primer alt cos de planta quadrada (3'98 x 3'98 m) ornat amb motllures que el separen d'un segon cos aixamfranat amb la cel·la oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt flanquejades per pilastres toscanes; hi penja alguna campana; al damunt hi té una motllura i una torrella vuitavada amb finestres d'arc de mig punt, una a cada costat, flanquejades per pilastres i coronada amb una cornisa i una teulada piramidal. Els seus murs estan arrebossats amb carreus a les cantoneres. Una esfera horària es troba al capdamunt del primer cos quadrat. Per l'interior, una escala del tipus normal a Catalunya, sobre voltes i arrapada als murs, permet accedir a la cel·la.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a migjorn.

Alçada: 28'64 metres.

Esveltesa: 7,2

FONTSCALDES Sant Simó

Altitud: 400 metres. Municipi de Valls

Església del gòtic tardà. Consta d'una nau coberta amb una volta de creueria i capçada per un absis poligonal. Té un cor als peus. Els seus murs de paraments de maçoneria de pedra una mica rogenca és força digna sobretot al frontis després d'haver-se refet en època recent. Queda obert per un portal dovellat en arc apuntat i amb bordó, una creu de pedra en relleu al damunt, una rosassa motllurada a mitja alçada amb un bordó damunt impostes que es prolonguen fins als caires; està coronat per una cornisa angular. Les cantoneres queden reforçades amb carreus de pedra clara.

Campanar gòtic acabat en època barroca. Té un primer alt cos de planta quadrada (3'25 x 3'25 m) i, després d'una fina motllura, un de segon octagonal on s'hi ubica la cel·la oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; hi penja alguna campana; estan flanquejades per pilastres un pèl destacades; al damunt hi ha una segona motllura i un últim cos de poca alçada amb un òcul el·líptic a cada cara alterna. Està coronat per una cornisa i una torrella més o menys circular amb una teulada de rajola verda i blanca de vuit vessants separats per nervadures. Els seus murs estan arrebossats amb carreus mitjans de pedra fosca a les cantoneres visibles en gran part del

primer cos.

Situació: exempt i molt proper al mur lateral de llevant a l'angle nord-est del frontis encarat a tramuntana.

Alçada: 23'03 metres.

Esveltesa: 7

ELS GARIDELLS Sant Jaume

Altitud: 115 metres.

Església del segle XIX d'aires classicistes. Consta d'una nau rectangular de cinc trams coberta amb una volta de llunetes sobre de quatre arcs torals de mig punt, i de dos passadissos laterals amb els trams coberts de voltes bufades; queden separats de la nau per arcs formers de mig punt damunt pilars rectangulars; unes pilastres de capitell motllurat hi estan adossades. El cor als peus descansa en un arc carpanell i d'una volta bufada damunt un cancell digne. El frontis té un portal rectangular amb marc estriat, un òcul motllurat a mitja alçada i una cornisa angular al centre i horitzontal als laterals amb motllures i estries; unes pilastres i uns plafons en relleu escàs decoren els laterals del frontis i la base del campanar; està arrebossat i pintat en color crema; els murs laterals han estat emblanquinats.

Dimensions: 22'20 x 5'99 x 7'09 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total formada per la nau central i els dos passadissos fa 9'65 metres.

Campanar coetani del temple. Té planta rectangular (3'25 x 3'90 m); està bastit amb murs arrebossats i pintats com el frontis i amb carreus d'un to fosc en relleu a les cantoneres; sobresurt del cos lateral dret de l'església que constitueix el seu primer cos; se'n separa amb una motllura que és la prolongació de la cornisa de l'església. En aquest cos superior que sobresurt per damunt de la teulada del temple s'hi ubica la cel·la; està oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; queda coronada per una cornisa motllurada amb una aparent barana amb merlets esglaonats i una agulla piramidal quadrangular de rajoles negres barrejades amb altres de blau fosc. Una escala estreta amb graons de maó i marge de fusta va de paret a un pilar central fins arribar a la cel·la; hi pengen dues campanes, una de gran i l'altra mitjana; el buit interior de l'agulla cobreix la cel·la.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 21'98 metres.

Esveltesa: 5,6

MASMOLETS Sant Roc

Altitud: 300 metres. Municipi de Valls

Església aixecada al segle XVI i remodelada cap el 1808 segons data que figura en la dovella clau del portal. Consta d'una nau capçada per un absis poligonal i travessada per un transsepte. El frontis té un portal dovellat de pedra blanca en arc de mig punt, un òcul a mitja alçada i una minsa cornisa angular. Els seus murs estan arrebossats i pintats en groc ataronjat amb carreus irregulars de pedra blanca en relleu negatiu a les cantoneres.

Campanar coetani del moment en què es remodelà el temple. Té un primer alt cos de planta quadrada (2'90 x 2'90 m) i un de superior aixamfranat; està coronat per una cornisa motllurada i per un terrat amb balustrada decorada amb uns gerros de terrissa sobre el mur en els angles. Els seus murs estan arrebossats i pintats en un to ataronjat i amb carreus de pedra blanca, irregulars, visibles

a les cantoneres del primer cos. El segon està dividit en dos per una fina motllura; el primer d'ells constitueix la cel·la i està obert amb finestres d'arc rebaixat, una a cada cara; hi penja alguna campana; el segon ho està amb uns òculs el·líptics motllurats, un a cada costat.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a migjorn.

Alçada: 22'03 metres.

Esveltesa: 7,6

LA MASÓ Santa Magdalena

Altitud: 115 metres.

Església en estil neomedieval aixecada a finals del segle XIX cap el 1890. Consta de tres naus, transsepte, cúpula sobre petxines al creuer inscrita dins d'un cimbori octagonal recobert per un teulat de ceràmica vermellosa amb un pinacle al cim. La nau major està dividida en quatre trams coberts per voltes de creueria damunt tres arcs torals de mig punt; en el primer hi ha el cor, el més proper al presbiteri és el transsepte; el presbiteri és semicircular; la capçalera és recta. Les naus estan separades per arcs formers apuntats damunt robustos pilars cruciformes; de fet, les naus laterals són els passadissos que recorren les capelles laterals cobertes amb voltes d'aresta; ho fan a través d'arcs de mig punt. El cor amb barana de fusta descansa en un arc rebaixat. Tant els arcs com els pilars i muntants són aixecats a base de carreus mitjans de pedra grisenca fosca; la resta de la construcció és feta de maçoneria i paredat degudament arrebossada i emblanquinada.

El frontis té un portal d'arquivoltes bossellades de mig punt sobre columnetes adossades als brancals, dues motllures horitzontals a mitja alçada amb dues finestres d'arc de mig punt amb una pilastra al mig, i una cornisa angular amb un fris d'arquets cecs d'inspiració romànica al dessota. El mur frontal es troba arrebossat i emblanquinat.

Dimensions: 18'00 x 4'90 x 8'60 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 11'20 metres; el transsepte en fa 11'20 x 4'90 x 9'50 i la cúpula arriba fins als 13.

Arquitecte: Ramon Salas i Ricomà, de Tarragona.

Campanar exempt, aixecat el 1817 amb característiques neoclàssiques; pertanyia a una edificació desapareguda anterior al temple actual. El primer cos sembla que es va aprofitar d'una antiga torre de vigilància dels Templers del segle XIII. Aquest primer alt cos té planta gairebé quadrada (4'00 x 4'30 m); els dos superiors són octagonals; el primer d'aquests està obert amb finestres d'arc de mig punt amb bordó, una a cada cara alterna; una motllura el separa del cos inferior; en té una altra sota de les finestres i una tercera al damunt. Una cornisa el separa del superior on hi té un terrat amb balustrada i pinacles als pilars angulars; sobre d'ell s'hi aixeca una alta torrella vuitavada amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, uns òculs el·líptics al damunt i pilastres als caires; està coronada per una cornisa motllurada i una agulla cònica amb nervadures que delimiten els triangles cònics que la formen a base de peces de ceràmica rogenca; té una bola al cim. Hi penja una campana gran, la *Maria Magdalena*, l'única que se salvà en la guerra civil del 36. Els seus murs de paredat estan arrebossats a mitges. L'esfera d'un rellotge es troba en iniciar-se el cos vuitavat en la cara encarada al migdia. L'escala que puja per l'interior amb 60 graons fins arribar a la cel·la ho fa sobre voltes i arrapada als murs.

Situació: exempt, al davant de la part esquerra del frontis; n'està separat 9'75 metres.

Alçada: 29'25 metres.

Esveltesa: 6,8

EL MILÀ Santa Úrsula

Altitud: 166 metres.

Església neogòtica aixecada el 1914. Consta d'una nau de quatre trams coberts per voltes de creueria; està acompanyada de capelles laterals obertes en arc apuntat. La façana principal té el portal rectangular sota quatre fines arquivoltes apuntades i amb un bordó que deixen un timpà nu; més amunt apareix un òcul calat lobulat i una cornisa horitzontal amb quatre pinacles crestats, els dos del centre sobre unes finestretes calades situades sobre la cornisa. Dues pilastres recorren la façana de dalt a baix flanquejant la portalada i dividint el frontis en tres zones; cadascuna de les zones laterals tenen a la part alta sengles òculs calats lleugerament més petits que el central. Unes altres pilastres capçades també per pinacles crestats es repeteixen en les cantoneres. Els seus murs de pedra i maó estan arrebossats i pintats de groc un pèl torrat.

Campanar coetani del temple. Té un primer cos de planta quadrada (3'55 x 3'55 m); un de segon és vuitavat amb els caires ressaltats a manera de lesenes cantoneres; en ell s'hi ubica la cel·la amb vuit finestrals estrets i allargassats, un a cada cara, amb l'arc apuntat calat; hi penja alguna campana. Està coronat per una cornisa i un terrat amb barana calada i pinacles als angles.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis orientat a ponent.

Alçada: 19'52 metres.

Esveltesa: 5,5

MONTFERRI Sant Bartomeu

Altitud: 229 metres.

Església bàsicament aixecada en el XIV; conserva restes d'una anterior del segle XII. Consta d'una nau de tres trams amb una estructura de pedra formada per tres arcs torals apuntats de pedra picada d'època gòtica prolongats per unes semi-columnes monolítiques de pedra amb capitells mensuliformes; sostenen una volta de llunetes força posterior. La capçalera poligonal té cinc costats. El cor amb una barana de fusta descansa en un arc carpanell i en una volta de llunetes.

La façana neoclàssica és del 1789; està arrebossada i pintada de groc marronós; té el portal en arc rebaixat resseguit per motllures prolongades en els muntants, una fornícula amb imatge envoltada de decoració abarrocada situada al seu damunt i una finestra rectangular a sobre seu; una cornisa amb una curvatura convexa en posició molt horitzontal corona el frontis. Els murs laterals tenen paraments de paredat.

Dimensions: 17'46 x 6'60 x 8'17 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons de les capelles laterals l'amplada total arriba als 16 metres.

Campanar neoclàssic del 1797. El seu primer alt cos té planta gairebé quadrada (5'10 x 5'20 m); el segon és vuitavat; en ell s'hi ubica la cel·la que està oberta amb quatre finestres d'arc apuntat, una a cada cara alterna damunt fines impostes; per damunt hi ha una motllura i, per coronament, una cornisa motllurada i una alta torrella octagonal amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada costat altern i amb els caires recorreguts per contraforts sinuosos, triple cornisa amb pinacles als angles i cúpula un pèl apuntada de vuit sectors triangulars. Els seus murs tenen paraments de paredat amb carreus irregulars a les cantoneres; als cossos vuitavats els paraments estan arrebossats i pintats de blanc. Una esfera horària es troba a la cara llevantina al capdamunt del primer cos que queda separat dels superiors per un fina motllura.

S'hi puja per una escala sobre voltes des d'una porta exterior; està arrapada als murs i deixa un ull central tancat per envans. Té graons d'obra i, a partir del pis on s'ubica la maquinària del

rellotge, es fa molt estreta; s'entra a la cel·la per una trapa avui tancada per una fusta que hi encaixa; amb ella es tracta d'evitar que hi penetrin els coloms; per accedir a la torrella hi ha una escala de gat protegida per cercles i s'hi arriba per una trapa oberta a la volta.

Situació: adossat a l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a migjorn.

Alçada: 32'59 metres.

Esveltesa: 6,2

MONT-RAL Sant Pere *ad Vincula*

Altitud: 888 metres.

Església amb restes del seu passat romànic de finals del segle XII o de principis del XIII visibles en l'absis semicircular i en la portada oberta al mur lateral de migdia a base de tres arquivoltes dovellades en arc de mig punt; fou reformada al segle XVIII. Consta d'una nau de quatre trams força desiguals coberta amb una volta de canó apuntada damunt tres arcs torals; està acompanyada de capelles laterals d'etapes posteriors al romànic; una d'elles queda coberta per una volta de creueria. Està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera i precedit d'un arc presbiteral en arc de mig punt; no té ornamentació per l'exterior; el seu eix es troba un pèl girat cap al nord respecte del de la nau. Els seus murs són de maçoneria de pedres blanques.

Dimensions: 24'00 x 6'70 x 6'64 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons de les capelles laterals l'amplada arriba als 11'70 metres.

Campanar del segle XVIII, de planta gairebé quadrada (4'50 x 4'15 m) amb un segon cos octagonal amb motllures a sota i sobre quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna, amb arc, brancals i ampit lleugerament ressaltats; hi pengen dues campanes petites. Està coronat per una cornisa motllurada i una cúpula semiesfèrica rebaixada recoberta amb rajola vidriada verda. Els seus murs són de maçoneria en pedra blanca i carreus a les cantoneres.

Situació: adossat al mur nord, tocant a l'absis situat a llevant.

Alçada: 19'64 metres.

Esveltesa: 4,3

NULLES Sant Joan Baptista

Altitud: 232 metres.

Església d'estil barroco-neoclàssic del segle XVII refeta al XVIII. Consta d'una nau de tres trams coberts amb voltes de llunetes; el presbiteri semicircular té una volta de quart d'esfera decorada com una petxina. El cor amb una barana de balustres de fusta descansa en un arc carpanell i una volta de llunetes.

Té el frontis arrebossat pintat de color groc amb aparença de carreus i amb un sòcol de pedra blanca. Unes graonades laterals es troben davant d'un portal amb un marc senzill de pedra blanca en arc rebaixat; al seu damunt hi figura una fornícula amb imatge i una rosassa motllurada i atrompetada a mitja alçada; el coronament el forma, al centre, un frontó triangular motllurat decorat amb unes brillants pintures al timpà amb un fons blau i elements vegetals fantàstics en blanc; té un petit òcul central i un pinacle de bola al cim; a les ales d'aquest frontis la cornisa es corba en còncau i presenta un fris d'òvuls blancs de centre groc amb una base contínua de blau.

Dimensions: 18'66 x 6'48 x 10'70 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals arriba als 13'88 metres.

Campanar neoclàssic. Té un primer alt cos de planta gairebé quadrada (4'67 x 4'72 m); el segon és octagonal; s'hi ubica la cel·la oberta amb quatre finestres en arc de mig punt en pedra blanca, una a cada cara alterna; hi pengen campanes; té una esfera horària entre finestres a la cara de migdia. Està coronat per una cornisa motllurada i una teulada tronco-piramidal al centre de la qual s'aixeca una torrella vuitavada amb vuit finestres rectangulars, una a cada cara, reforçada per uns contraforts amb volutes a cada caire i capçada per una cornisa amb pinacles als angles i teulada de rajola groguenca cobrint una cúpula apuntada de vuit sectors triangulars. S'hi puja per una escala d'obra amb l'ull central tancat per un envà. A mitja alçada es converteix en escala de cargol també d'obra; per un trapa s'accedeix a la cel·la coberta per una volta semiesfèrica oberta per un ull circular al bell centre d'ella per comunicar-se amb la torrella.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 29'46 metres.

Esveltesa: 6,3

PICAMOIXONS Sant Salvador

Altitud: 200 metres. Municipi de Valls

Església aixecada el 1906 amb aires neogòtics. Consta d'una nau de cinc trams coberta per voltes d'aresta amb simulació de nervis ogivals d'estuc; està acompanyada de capelles laterals amb voltes de creueria. El frontis orientat a llevant té un portal rectangular amb un arc de mig punt que la cobreix i inclou un timpà amb decoració; a mitja alçada hi figura un gran finestral biforat ogival d'arc calat amb els brancals motllurats com l'arc; està coronat per una cornisa angular amb fornícula central sense imatge; al dessota el decora un fris d'arcs cecs goticitzants; una creu de pedra es troba al cim. Els seus murs estan coberts per un arrebossat blanquinós en un estat precari.

Arquitectes: Ramon Salas i, pel que fa al campanar, Francesc Villar i Carmona.

Campanar poc posterior al temple. Té planta quadrada (4'85 x 4'85 m) i està dividit en tres cossos de perímetre decreixent separats per motllures; el superior està decorat amb un fris d'arcs cecs goticitzants al dessota de la motllura que el limita per baix; el primer cos i el de la cel·la, el tercer, estan aixamfranats. Està coronat per una agulla piramidal recoberta per rajola vermella. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt; hi penja alguna campana; té una motllura a l'arrencada dels arcs. Els seus murs presenten un arrebossat en força mal estat i un sòcol de maçoneria

Situació: adossat cap el centre del mur lateral de migdia.

Alçada: 29'58 metres.

Esveltesa: 6,1

EL PLA DE SANTA MARIA Santa Maria

Altitud: 381 metres.

Església neoclàssica del segle XVIII. Consta de tres naus separades per tres robustos pilars per banda; la central té quatre trams, un d'ells és el transsepte; estan coberts per cúpules bufades; les laterals ho estan per voltes d'aresta; el presbiteri quadrat queda cobert amb una volta de llunetes; una cúpula sobre tambor i petxines s'aixeca en el creuer; està recoberta per l'exterior amb un cimbori vuitavat obert amb finestres rectangulars i cobert amb una teulada de vuit vessants. El cor als peus descansa en un arc carpanell i en una volta de llunetes amb el cancell al dessota. El frontis té un portal rectangular flanquejat per altes columnes corínties exemptes sobre pedestals, un

arquitrau decorat amb un bell relleu de l'escut de la població, un frontó circular amb el timpà amb un altre relleu, una fornícula amb la imatge de Maria, una rosassa motllurada a mitja alçada i, per coronament, una cornisa semicircular convexa. Unes pilastres recorren el frontis de dalt a baix i el divideixen en tres zones que es corresponen amb les tres naus interiors. Els seus murs són de carreus ben escairats de pedra blanquinosa.

Dimensions: 42'54 x 8'63 x 16'20 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; les tres naus tenen una amplada conjunta de 20 metres i, comptant des del fons dels migrats altars laterals, en fan 23'83; el transsepte en fa 26'20 x 8'42 x 16'12 i la cúpula arriba als 25'95.

Campanar neoclàssic coetani del temple; restà inacabat. Té un primer alt cos amb els caires aixamfranats amb concavitat; la seva planta és quadrada (5'94 x 5'94 m) i està capçat per una motllura; el segon cos és octagonal amb motllura a l'inici i una altra sota la cel·la; aquesta està oberta amb vuit finestrals d'arc de mig punt amb balustrades, un a cada cara, i té els caires ressaltats a manera de lesenes cantoneres; hi penja alguna campana. Està coronat per una cornisa motllurada i un cos inacabat amb aparença cúbica. Els seus murs són de carreus ben escairats de pedra un pèl blanca. L'escala que puja per l'interior segueix el model català, sobre voltes, arrapada als murs i deixa un ull central. Al cantó dret del frontis un segon campanar va ser aixecat només fins a l'alçada de la nau i avui resta cobert per una baixa teulada de dos vessants.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-est del frontis encarat a tramuntana.

Alçada: 36'38 metres.

Esveltesa: 6,1

LES POBLES Santa Maria

Altitud: 440 metres. Municipi d'Aiguamúrcia

Església aixecada el 1920. Consta d'una nau amb el presbiteri poligonal de cinc costats; està acompanyada de capelles laterals unides per passos en arc de mig punt que li donen aspecte de molta amplitud. Està dividida en cinc trams; un és l'atri separat de la nau per un mur; està coberta per un sostre horitzontal pintat de blanc; té molta il·luminació pel fet de tenir grans òculs en la part alta del murs laterals per damunt de les capelles. El cor amb barana de fusta està situat sobre l'atri i descansa en el seu mur i en un embigat. El frontis a ponent té un portal en arc de mig punt dovellat damunt dels muntants carreuats, tots en pedra gris clar i amb un guardapols que es prolonga per la façana com una motllura horitzontal; al damunt de tot, sota la minsa cornisa angular, s'hi obre un finestral en arc de mig punt amb bordó sobre d'impostes discretes. Dues pilastres recorren de dalt a baix les cantoneres de la zona central un pèl més avançada que els laterals. Els seus murs són de maçoneria de peces vermellenques amb un sòcol arrebossat de ciment a tots ells de 1'19 metres d'alt i 0'10 metres de gruix.

Dimensions: 28'88 x 8'24 x 9'60 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 16'70 metres.

Campanar inacabat simplement funcional, coetani del temple. Té un primer alt cos de planta rectangular (4'65 x 5'30 m) i un segon on s'hi ubica la cel·la que té les cantoneres de maó ressaltades a manera de lesenes. La cel·la resta sense cobrir tot i que hi figuren les quatre finestres en arc de mig punt, una a cada cara, amb baranes de maó; hi pengen dues campanes, una de petita i l'altra mitjana. Està bastit amb murs de maçoneria vermellenca només oberts per unes finestres baixes, una al mur frontal i l'altra al posterior. Es pot accedir al cim per una escala des del cantó esquerre de l'atri; puja sobre voltes catalanes amb graons d'obra, arrapada als murs de paredat i amb

una barana senzilla de fusta; deixa un ull central; l'últim tram de vuit graons cal pujar-los per una escala de mà de fusta. Se surt a la cel·la per una porta dins d'un petit edicle.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 20'46 metres

Esveltesa: 3,8

EL PONT D'ARMENTERA Santa Magdalena

Altitud: 349 metres.

Església del segle XVII aixecada aprofitant elements d'una anterior del 1343 de la que se'n conserven força elements. Consta de tres naus de quatre trams, un d'ells amb el cor; la volta de la central és de canó apuntat, les laterals tenen voltes ogivals; les de l'esquerra són estrellades; estan separades de la central per arcs formers de mig punt damunt de pilars quadrats; la capçalera és recta. El cor amb una barana de fusta descansa en un arc rebaixat de maó vist. El portal està situat al mur lateral orientat a migjorn; té un arc de mig punt dovellat amb grans peces de pedra blanca, bordó i impostes a base de simples motllures que descansen en muntants carreuats. Els murs estan arrebossats i pintats de blanc i té carreus a les cantoneres.

Dimensions: 21'06 x 5'84 x 7'45 metres de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus en fa 15'02.

Guarda a l'altar major un retaule barroc de talla policromada del 1702 anomenat "de les ulleres" perquè en ell, i en algun altre, també tarragoní, l'autor anònim hi fa sortir un personatge amb ulleres negres; també conserva un Santcrist de noguera, còpia feta el 1939 per F. Coscolla d'una imatge antiga perduda en la guerra civil; i l'escultura de la patrona, còpia de l'original que també va ser destruïda en l'ensulsiada del 1936.

Campanar coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (4'05 x 4'50 m) i està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb barana calada; al damunt d'ell hi ha una torrella quadrada amb els caires aixamfranats oberta amb una finestra d'arc de mig punt a cada cara, una cornisa amb pilars als angles i, al damunt, uns arcs apuntats units al centre i un pinacle al cim. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt amb marc de carreus, una a cada cara; la de llevant arrenca de mes a baix que les altres. Els seus murs, com els del temple, estan arrebossats i emblanquinats i mostren les cantoneres amb carreus de pedra clara.

Per una porta oberta tot just entrant al temple a l'esquerra es troba una estreta escala d'obra que gira aviat cap a la dreta fins a sortir sobre les golfes; aquestes són àmplies, ben il·luminades i cobertes a força alçada per una teulada a dos vessants damunt grans encavallades, tres de fusta i tres de formigó; al fons a la dreta hi ha una altra porta que dóna a la cel·la del campanar. Hi pengen dues campanes, una de gran i una altra de mitjana. Al seu sostre s'hi obre una trapa que permet accedir al terrat si es compte amb una escala de mà alta que permeti arribar-hi.

Situació: damunt l'ala meridional del temple fent angle al sud-est de la capçalera encarada a llevant.

Alçada: 24'98 metres.

Esveltesa: 5,5

PUIGPELAT Santa Maria

Altitud: 252 metres.

Església neoclàssica aixecada entre el 1784 i el 1786; aquesta última data figura inscrita a la llinda del portal. Consta d'una gran nau de tres trams coberta amb una volta de llunetes sobre arcs torals de mig punt; està acompanyada de capelles laterals i té una cúpula al creuer dins d'un cimbori octagonal; la capçalera és recta. El,s seus murs estan coberts d'un arrebossat en no massa bon estat; uns carreus de pedra fosca reforcen les cantoneres. El frontis queda obert per un portal rectangular amb marc de pedra filetejat a l'intradós, pilastres discretes als muntants, arquitrau llis, cornisa i una fornícula amb la imatge de Maria; una rosassa a mitja alçada il·lumina el cor i, per coronament, un frontó triangular amb un petit òcul central i un pinacle al cim.

Guarda una imatge moderna de la Mare de Déu de la Llet.

Campanar coetani del temple. Té un primer alt cos de planta quadrada (4'00 x 4'00 m); un segon cos és octagonal amb motllures al seu inici, sota finestres i al damunt d'elles; una cornisa motllurada el separa d'una torrella vuitavada amb decoració de volutes a la base dels caires, quatre òculs el·líptics, un a cada cara alterna, una cornisa i una agulla tronco-piramidal de rajola vermella i una estructura metàl·lica modesta al cim. Al segon cos o cel·la s'hi troben quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna, amb l'ampit que sobresurt lleugerament. Els seus murs estan arrebossats i pintats d'un to groguenc i amb carreus a les cantoneres, tot en un estat precari.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 30'26 metres.

Esveltesa: 7,5

QUEROL Santa Maria

Altitud: 565 metres.

Església d'orígens romànics molt modificada posteriorment. Consta d'una nau coberta amb una volta de canó apuntat que conserva elements del romànic alterats en ser sobrealçats els murs com és fàcilment visible per la motllura romànica de separació de les obres fetes amb posterioritat a la primera església; té la capçalera poligonal que inclou l'estança de la sagristia i el presbiteri recte. Està acompanyada de dues capelles laterals, una per banda, cobertes amb voltes de creueria i obertes amb un arc de mig punt la de la dreta i amb un arc apuntat la de l'esquerra; té altres capelles poc fondes al costat de l'altar major i al fons prop dels peus, una a cada banda. Els murs interiors, de pedra, presenten panys amb grans carreus força ben escairats i altres d'irregulars i matussers. El portal es troba obert al mur lateral de migjorn; té arc dovellat de mig punt i carreus als muntants. Els seus murs tenen paraments desiguals, amb carreus grans i ben escairats a la part romànica, irregulars i matussers en les modificacions fetes posteriorment en la part alta.

Dimensions: 21'26 x 4'98 x 6'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles fa 10'12 metres.

Guarda una bonica i senzilla pica baptismal d'un bloc de pedra de forma octagonal amb un petit peu igualment poligonal.

Campanar de planta quadrada (3'75 x 3'75 m) capçat per una minsa cornisa amb pinacles de bola i gàrgoles als angles i per una teulada piramidal baixa. La cel·la té obertes quatre finestres d'arc de mig punt rebaixat, una a cada cara; hi penja alguna campana. Els murs presenten paraments desordenats de paredat i maçoneria amb visibles elements constructius de les diferents etapes constructives. S'hi pot pujar des de la sagristia per l'escala que va fins al cambril i des d'allí per sobre la volta fins entrar al cos del campanar; per una escala de gat es pot arribar a la cel·la.

Situació: sobre al centre de la nau.

Alçada: 18'05 metres.

Esveltesa: 4,8

LA RIBA Sant Nicolau

Altitud: 253 metres.

Església neoclàssica aixecada entre el 1764 i el 1770. Consta de tres naus i d'un transsepte amb una gran cúpula sobre petxines al creuer dins d'un cimbori vuitavat obert amb finestres ovals, una a cada cara; té la capçalera recta. El mur del frontis ha estat recentment restaurat i ornat amb un esgrafiat a base d'uns temes geomètrics repetits; en ell hi ha obert un portal rectangular amb marc de pedra clara, fornícula amb imatge i rosassa de marc de pedra blanca ressaltat i motllurat; té un sòcol de pedra blanca; està coronat per una cornisa angular sobre mènsules en agulles de diamant i alguna gàrgola.

Campanar neoclàssic aixecat entre el 1772 i el 1792. Té un primer alt cos de planta gairebé quadrada (4'60 x 4'62 m); el segon és octagonal amb motllures al seu inici, a sota dels finestrals i al seu damunt. Està capçat per una cornisa motllurada, un terrat amb balustrada i uns petits pinacles sobre els pilars dels angles; al seu damunt hi ha una torrella quadrada de caires aixamfranats amb pilars i pinacles als caires i obertures en arc de mig punt, una a cada costat. Sobre seu s'aixequen uns arcs apuntats units al centre. La cel·la queda oberta amb vuit finestres d'arc de mig punt, alternades les obertes amb altres de cegues, més grans les obertes; hi penja alguna campana; els arcs ben dovellats descansen en una imposta que ressegueix tot el contorn de la cel·la. Els seus murs estan arrebossats menys els del cos de la cel·la bastits amb carreus mitjans ben escairats i alineats.

Situació: adossat al mur lateral, fent angle amb el frontis.

Alçada: 31'29 metres.

Esveltesa: 6,7

RODONYÀ Sant Joan Baptista

Altitud: 312 metres.

Església neoclàssica de finals del segle XVIII amb la data de 1855 a la llinda del portal. Consta de tres naus, la central de quatre trams, un d'ells amb el cor i un altre que fa de transsepte; està coberta per una voltes de llunetes; les laterals ho estan per voltes bufades; té un absis recte que inclou un presbiteri semicircular en tenir els angles interiors corbats. El cor amb barana de fusta descansa en un arc carpanell. El frontis té un portal rectangular amb el marc motllurat i una petita fornícula sense imatge al damunt; a mitja alçada hi figura una gran rosassa atrompetada; està capçat per un frontó triangular amb un òcul centrat en el timpà i una petita creu al cim. Els seus murs estan arrebossats i pintats d'un color ataronjat.

Dimensions: 24'64 x 7'47 x 11'95 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada de les tres naus fa 15'66 metres, el transsepte en fa 15'66 x 5'46 x 11'95 i la cúpula bufada del creuer 12'85.

Campanar auster coetani del temple, recentment restaurat en llevar-li el dipòsit per a l'aigua del capdamunt que s'hi havia instal·lat als anys trenta. Després d'un primer alt cos quadrangular de 5'80 x 5'50 m de costats amb només unes petites finestres al sud distribuïdes pels pisos s'aixeca un segon cos aixamfranat separat del primer per una senzilla motllura; dues més es troben sota finestrals amb l'esfera del rellotge entre elles a la banda nord, i una altra al damunt dels finestrals. La cel·la té obertures en arc apuntat, una a cada cara; hi penja alguna campana. Està coronada per

una cornisa motllurada i per un terrat amb balustrada; al seu damunt s'hi aixeca un templet vuitavat de recent construcció obert amb vuit finestrals d'arc apuntat i coronat per una cornisa i arcades de perfil sinuós unides al centre amb una bola al cim. S'accedeix a la cel·la per una escala del tipus català, sobre voltes i arrapada als murs. Aquests presenten per fora un arrebossat pintat com a la resta de l'església; uns carreus petits grisencs reforcen les cantoneres.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple de la que en sobresurt en part; fa angle al sud-est del frontis orientat a llevant.

Alçada: 41'18 metres.

Esveltesa: 7,1

EL ROURELL Sant Pere

Altitud: 114 metres.

Església barroca del segle XVII. Consta d'una nau rectangular de quatre trams, un d'ells amb el cor, coberta amb una volta de llunetes sobre quatre arcs torals de mig punt i d'una ampla imposta motllurada classicitzant que recorre tota la seva base; el presbiteri recte és fondo i està cobert per una volta de quart d'esfera sobre nervis amb llunetes; es recolza en unes raconeres altes que permeten tenir un fons semicircular. La nau està acompanyada per dos passadissos oberts entre les capelles laterals; cadascun dels seus trams queda cobert per voltes d'aresta; estan separats de la nau per arcs formers de mig punt damunt pilars quadrats. El cor amb una barana de fusta descansa en un arc rebaixat i en una volta bufada. El frontis té un portal en arc rebaixat amb pilastres toscanes adossades als muntants, un entaulament amb l'arquitrau filetejat, un frontó truncat i recargolat amb espirals, una fornícula amb imatge, un gran òcul atrompetat a mitja alçada i un coronament a base d'un frontó triangular amb petit òcul centrat en el timpà. Els seus murs estan arrebossats i pintats en color grogós.

Dimensions: 22'58 x 7'57 x 12'47 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons de les capelles laterals l'amplada total arriba als 17'25 metres.

Campanar coetani del temple. Té un primer alt cos de planta quadrada (5'30 x 5'30 m); el segon és aixamfranat amb unes motllures senzilles al seu inici, a sota i a sobre dels finestrals i a l'arrencada dels arcs. Està coronat per una cornisa motllurada i una coberta semiesfèrica rebaixada. La cel·la presenta quatre finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara; el de la cara nord queda gairebé cegat. Els murs estan arrebossats i pintats com el frontis amb un to grogós i amb carreus de pedra clara a cantoneres. Per una porta a la cara frontal o per l'interior del temple es pot accedir dins del campanar; una escala de 80 graons de maó amb marge de fusta puja sobre voltes catalanes, de paret a paret, amb una senzilla barana d'obra enguixada tot deixant un escàs ull central. La cel·la, amb una gran campana, queda coberta amb una volta de canó per maons disposats en full de llibre.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a migjorn.

Alçada: 32'40 metres.

Esveltesa: 6,1

VALLMOLL Santa Maria

Altitud: 161 metres.

Església neoclàssica aixecada entre el 1772 i el 1776. Consta d'una nau rectangular de cinc trams coberts amb voltes de llunetes damunt la imposta motllurada classicitzant destacada que

recorre totes les seves bases amb abundants motllures i amb un fris de denticles. Té un presbiteri poligonal de cinc costats i capelles laterals unides entre sí per passadissos; estan separats de la nau per arcs formers de mig punt damunt senzilles impostes i pilars quadrats; a cadascun d'ells hi ha una pilastra de poc relleu de capitell jònic que baixa al terra des de la imposta on descansen els arcs torals. El cor amb una barana de fusta descansa en un arc carpanell i d'una volta d'aresta rebaixada.

El frontis arrebossat i pintat d'un color ataronjat té un portal en arc rebaixat flanquejat per dues senzilles pilastres toscanes i amb un entaulament un pèl corbat al damunt; unes elegants grades faciliten l'entrada al temple. Una fornícula petita amb imatge es troba per sobre el portal i una rosassa a mitja alçada; per coronament, una cornisa angular. Una senzilla motllura sota mateix de la rosassa divideix el frontis en dues zones.

Dimensions: 31'22 x 8'92 x 14'36 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 18'12 metres.

Arquitectes: Joan Antoni Rovira de Tarragona, mestre de cases Salvador Guinovard.

Campanar coetani del temple. Té un primer alt cos de planta quadrada (5'33 x 5'10 m) seguit d'un altre d'octagonal, on s'hi ubica la cel·la, i una torrella vuitavada amb una finestra d'arc de mig punt a cada costat ornada amb pilastres als caires coronats per petits pinacles; la base queda enrobustida per menuts contraforts; està coronat per una cúpula apuntada de teules vidriades verdes amb arestes que separen els vuit sectors esfèrics. Unes motllures es troben a l'inici del primer cos vuitavat i a sota i a sobre de les quatre finestres de la cel·la. Aquestes finestres, una a cada cara alterna, són d'arc de mig punt amb marc de dovelles, carreus als muntants i amb un ampit que sobresurt lleugerament. Els seus murs, com al frontis, estan pintats de color ataronjat; deixen visibles els carreus de les cantoneres. Les parets queden nues llevat d'algunes finestres sageteres a diversos nivells de la cara de tramuntana. Per l'interior hi puja una escala d'obra amb barana de fusta damunt voltes catalanes; va de paret a paret tot deixant un escàs ull central. Quan sobrepassa l'alçada de les voltes del temple es fa estreta i es transforma en una de cargol arrapada a una de les bandes. La cel·la no queda coberta sinó que s'obre a la torrella superior que acaba cobrint el campanar.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 37'47 metres.

Esveltesa: 7

VALLS Mare de Déu del Carme

Altitud: 215 metres. Plaça del Carme

Església del 1320, gòtica en origen, molt refeta a la meitat del segle XVII en estil barroc entre el 1625 i el 1678 i pràcticament renovada al segle XVIII; la data del 1761 figura sota la fornícula del frontis. Consta de tres naus, les laterals estretes i amb tribunes superiors; té un transsepte amb rosetons als extrems dels seus braços i una cúpula al creuer; la seva capçalera recta inclou un cambril al fons de la nau major. El frontis arrebossat està pintat d'un color marronós; a les cantoneres són visibles els carreus de pedra clara; els baixos tenen l'arrebossat en mal estat. El portal barroc és rectangular amb pilastres dobles sobre pedestals adossades als brancals, un entaulament amb una banda al damunt amb decoració abarrocada, un escut heràldic al centre i una fornícula amb la imatge de la Mare de Déu. A mitja alçada, una rosassa motllurada el·líptica té uns esgrafiats a l'entorn. El coronament del frontis presenta una cornisa motllurada sinuosa, convexa al centre, còncava a les ales, amb uns petits pinacles als extrems i al centre.

Campanar refet i completat en etapes diferents en paral·lel amb les del temple. Té un primer alt cos de planta quadrada (5'70 x 5'70 m) amb dues zones separades per una motllura, la primera pintada com el frontis de color marró, la segona està arrebossada i emblanquinada; té carreus irregulars a les cantoneres. Un tercer cos, aixamfranat i de perímetre més reduït, té la base rodejada d'una balustrada que pertany a un escàs terrat; al damunt, el cos de la cel·la oberta per finestrals en arc de mig punt a cada cara amb marcs i plafons pintats de marró i amb una cornisa motllurada destacada; hi pengen campanes. Al damunt s'hi aixeca una torrella quadrada i aixamfranada amb òculs el·líptics a cada cara i una base de rajoles que, com a la cúpula vuitavada, fan un joc de ziga-zagues amb peces blanques i verdes; un pinacle decora el cim.

Situació: prop del mur lateral dret, gairebé exempt, fent angle al sud-est amb el frontis encarat a migdia.

Alçada: 40'41 metres.

Esveltesa: 7,1

VALLS Sant Antoni Abat

Altitud: 215 metres. Carrer Sant Antoni, 56

Església barroco-neoclàssica del segle XVIII iniciada el 1727, consagrada el 1753 i acabada a finals del segle. Consta de tres naus; les laterals estretes són més aviat passadissos; el transsepte té una cúpula cega al creuer. La façana principal refeta fa poc (1999) està d'acord amb l'original: esgrafiada amb dibuixos a base d'una X dins d'un contorn mixtilini de forma més o menys el·líptica repetit en tota la seva superfície; combinació de colors rosats, clar i fosc al fons. Portada barroca amb un portal en arc carpanell amb pilastres toscanes adossades als muntants, entaulament amb la cornisa truncada i decorada amb pilastres de bola als extrems, fornícula amb la imatge de Sant Antoni amb l'animal, rosassa motllurada i atrompetada a mitja alçada i una cornisa sinuosa i mixtilínia amb un petit òcul al dessota i tres pinacles de bola als extrems i al cim.

Campanar de principis del segle XIX. Té planta rectangular (3'90 x 3'10 m); una motllura separa el primer alt cos del segon que puja amb els caires arrodonits; després d'una segona senzilla motllura el cos de la cel·la es mostra amb paraments de maó vist vermellosos; hi ha obertes quatre finestres d'arc de mig punt amb bordó, una a cada cara; hi pengen campanes. Al seu damunt hi figura una nova motllura, una cornisa motllurada i la teulada a quatre vents coberta amb peces vidriades verdes. Els seus murs estan esgrafiats simulant carreus i tenen les cantoneres reforçades amb carreus ben escairats.

Situació: damunt l'ala dreta del frontis.

Alçada: 24'07 metres.

Esveltesa: 6,1

VALLS Sant Joan Baptista

Altitud: 210 metres. Carrer Església, 2

Església del gòtic tardà iniciada el 1569, acabada el 1583 i modificada en etapes posteriors. Consta d'una gran nau de vuit trams coberta amb una volta ogival simple sobre arcs torals apuntats que descansen en robustes mènsules situades en el nivell d'una senzilla imposta que recorre tot al llarg de la base de la volta; està capçada per un absis poligonal de set costats, el del centre substituït per una capella fonda rectangular. Les capelles laterals estan obertes per arcs apuntats. Té un cambril neoclàssic amb la imatge gòtica de la Mare de Déu de la Candela; està situat dins de la

capella lateral segona a la dreta de l'altar major. El cor als peus de la nau amb una barana de pedra calada descansa sobre un gran arc carpanell i una volta de creueria rebaixada.

El frontis té una portalada renaixentista amb un portal en arc de mig punt flanquejat per un parell de columnes exemptes corínties sobre pedestals coronades per l'entaulament; entre columnes, en dos pisos dins de fornícules hi ha unes escultures de sants fetes el 1963, obres de Joan Serafini i Masdeu, de Valls (n. 1931); al damunt del portal, en una nova gran fornícula, s'hi representa l'escena de sant Joan batejant Jesús i, al damunt, un frontó triangular sobre entaulament que descansa en permòdols situats als extrems; a mitja alçada hi té una gran rosassa neogòtica calada i amb motllures decorades amb caparrons i dentats; corona el frontis una minsa cornisa angular d'angle escàs amb una creu metàl·lica al cim. Els seus murs són de carreus de pedra blanquinosa ben escairats amb el sòcol sobresortint format per grans blocs.

Dimensions: 65'00 x 15'81 x 24'93 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total calculada des del fons de les capelles laterals en fa 23'73. La llargada inclou la capella del fons de l'absis que té una fondària de set metres. Constato que la llargada de 65 metres no coincideix amb la que indica el tríptic editat, potser per l'Ajuntament de Valls, en el qual se n'hi atribueixen 69; confio, amb la deguda prudència, que el meu càlcul sigui el correcte.

Arquitecte: mestres de cases Bartomeu Roig I i el seu fill Bartomeu Roig II de Barcelona.

Guarda un altar dedicat a Sant Aleix, obra de Lluís Bonifaç (1730-1786) amb la imatge de la Mare de Déu dels Dolors i el Crist; talles de sant Vicenç i sant Esteve (1700) obres del frare carmelità Jaume de Sant Agustí (Xelva, València, nascut el 1650); pintures del segle XVIII de Jaume Ponç; una imatge gòtica dels segles XIV-XV de la Mare de Déu de la Candela refeta (1939-1940) per l'escultor Prudenci Veciana. Del grandiós i antic retaule barroc d'Agustí Pujol I (1554-1620) *et alia* només en resta la predel·la obrada en alabastre per Onofre Fuster (1566-1620) de Tortosa; avui (1947-54) ha estat novament completat per Josep Busquets principalment.

Campanar neogòtic construït en el període 1895-1897. Té planta quadrada (8'85 x 8'85 m) amb un primer cos a base de grans carreus i una portalada d'arc apuntat gòtic amb arquivoltes i timpà nu i una motllura al seu límit superior; té un segon cos de petits carreus amb cantoneres de blocs en relleu i un allargassat finestral d'arc de mig punt calat amb un fi mainell que el divideix; hi ha incorporada a la part alta una esfera horària; té un coronament a base d'una cornisa ornada amb arquets cecs gòtics al dessota. Al seu damunt s'aixeca la cel·la constituïda per un cos vuitavat amb vuit finestrals d'arcs apuntats calats, un a cada cara, una cornisa fent angles amb florons cruciformes i gàrgoles a cada angle i un nou cos tronco-piramidal amb nervadures crestades i teules a manera d'escates; al capdamunt s'hi troba un petit terrat vuitavat o mirador i una estructura metàl·lica a manera d'arcs apuntats units al centre. Els murs mostren paraments de carreus petits ben escairats i alineats amb altres de grans a les cantoneres.

S'accedeix al seu interior des del cor o bé des de la rectoria situada a la capçalera. Se surt sobre els terrats que queden entre contraforts damunt les capelles laterals; els contraforts tenen unes obertures en arc de mig punt per facilitar el pas fins al campanar. En entrar-hi es troba una escala amb barana metàl·lica que puja arrapada als murs amb un ampli ull central; un primer replà està situat a l'alçada del rellotge i a un de segon s'hi han instal·lat algunes cadires per descansar per aquells que hi pugen. Des d'allí, per una curta escala de fusta de 9 graons s'accedeix a la cel·la en travessar una trapa tancada per una placa metàl·lica. Quatre campanes pengen dels finestrals; tres són posteriors al 1939, una encara és de les antigues; són les campanes litúrgiques; en un cos que es troba més amunt hi ha les horàries. S'hi pot accedir per una escala de cargol metàl·lica no massa sòlida situada al centre de la cel·la.

Arquitecte: Francesc de P. del Villar i Carmona (1860-1927) i el mestre d'obres Joan Oller i Sans.

Situació: adossat al centre del mur lateral esquerre, al sud, entre els contraforts i les capelles

laterals d'aquesta banda.

Alçada: 74'00 metres; és el més alt de Catalunya si deixem de banda els campanars inacabats de la Sagrada Família de Barcelona que passen dels cent metres. La mesura figura en tots els textos especialitzats i també me la confirma l'arxiver local. No l'he poguda calcular jo mateix degut a l'estretor dels carrers i l'entorn (el barri antic) que presenta moltes dificultats per fer la visual i el càlcul topogràfic corresponent.

Esveltesa: 8,3

VILABELLA Sant Pere

Altitud: 254 metres.

Església neoclàssica aixecada entre el 1857 i el 1962. Consta de tres naus de sis trams coberts amb una volta de llunetes la central i d'aresta les laterals; té transsepte amb una cúpula sobre petxines al creuer; està capçada per un absis poligonal. El frontis té un portal rectangular amb el marc filetejat, un frontó triangular sobre permòdols, una motllura horitzontal a mitja alçada, una finestra rectangular a la part alta i, per coronament, un frontó triangular molt ressaltat amb un petit òcul al centre del timpà i un pinacle amb una creu al cim de tot. Els seus murs estan arrebossats i pintats de groc; uns carreus ben escairats sobresurten a les cantoneres del cos central com si fossin pilastres que recorren la façana de dalt abaix; també s'hi troben en els caires laterals; divideixen el frontis en tres zones.

Arquitecte: Ignasi Jordà.

Campanar coetani del temple. Té planta rectangular (5'35 x 7'00 m); el primer cos resta separat per una destacada cornisa d'un segon vuitavat de perímetre més reduït que el primer; una cornisa motllurada dóna pas a un tercer o torrella encara de perímetre més reduït i amb els caires ocupats per fines pilastres amb reforç d'espirals a la base i, a cada cara alterna, una finestra d'arc de mig punt; al damunt coronen el cloquer una cornisa motllurada i una teulada a base d'una agulla tronco-piramidal. La cel·la està ubicada en el segon cos on apareix, en la seva base, una esfera horària a cada cara. Té finestrals en arc de mig punt, un a cada cara alterna. Els seus murs estan arrebossats i pintats com el frontis; uns carreus reforcen les cantoneres; dos sòcols, prolongació dels de la façana, es troben a la seva base: un d'escassa alçada i el segon que la dobla.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a migjorn.

Alçada: 33'97 metres.

Esveltesa: 4,8

VILA-RODONA Santa Maria

Altitud: 259 metres.

Església neoclàssica aixecada entre el 1793 i el 1797. Té planta de creu llatina amb cúpula dins un cimbori sobre el creuer. Consta de tres naus de cinc trams, un d'ells amb el cor i un altre que fa de transsepte; la central està coberta per voltes de llunetes sobre quatre arcs torals de mig punt; les laterals ho estan per voltes d'aresta; la capçalera té un absis poligonal que inclou un presbiteri semicircular prolongat per un tram cobert amb una volta de llunetes; el transsepte té els braços acabats en forma poligonal de tres costats. El cor amb una barana de fusta descansa en un arc carpanell i una volta de llunetes; tres tribunes es troben sobre les naus laterals per banda; una imposta classicista recorre tota la nau major sota la volta; unes pilastres de capitell compost sota

dels arcs torals reforcen els pilars que separen les naus.

El frontis queda dividit a mitja alçada en dues zones per una destacada cornisa motllurada; la zona baixa amb el portal rectangular està decorada amb quatre pilastres toscanes d'escàs relleu, dues que flanquegen el portal i dues més als caires del cos central lleugerament més avançat. Al damunt i sota la cornisa està decorat amb un fris dòric. Entre ell i el portal hi ha una fornícula amb imatge.

La zona superior repeteix el mateix esquema però amb pilastres de capitell jònic; al centre hi ha una finestra rectangular amb el marc filetejat escassament ressaltat. Al damunt, per coronament, un frontó triangular amb un òcul el·líptic al centre del timpà i una gran creu de pedra al cim.

Dimensions: 34'20 x 8'55 x 15'48 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; les tres naus en fan 19'18 d'amplada total i la cúpula arriba als 21'60 metres d'alçada; el transsepte en fa 21'60 x 8'85 x 15'56.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té un primer alt cos de planta quadrada (5'20 x 5'20 m) decorat al cim amb una motllura i amb un fris de denticles; un segon cos octagonal irregular acull la cel·la oberta amb vuit finestres d'arc apuntat, una a cada cara, amb un ampit que sobresurt i una motllura a l'arrencada dels arcs; les finestres són més amples o més estretes segons les dimensions dels costats. Aquest cos vuitavat està decorat amb diverses motllures; una a la seva base, després d'una zona amb l'esfera horària, una altra amb denticles al dessota i, per sobre de les finestres, la tercera que és filetejada. Més amunt s'hi troba una cornisa composta i el terrat amb balustrada; damunt d'ell s'aixeca una torrella vuitavada amb una finestra d'arc de mig punt a cada cara; per coronament té una nova cornisa i pinacles als angles i, com a coberta, una cúpula semiesfèrica amb un pinacle al cim. L'escala que puja fins a la cel·la és del model català, sobre voltes i arrapada als murs amb un ull central; és de rajol i marge de fusta; a partir de la cel·la segueix amunt en forma d'escala de cargol d'obra. El primer tram té 120 graons i el segon 70.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent, una mica retirat respecte d'ell.

Alçada: 50'00 metres; el senyor rector em va dir que en feia 52, però la meva mesura va senyalar-me que gairebé no arribava als cinquanta, mesura que accepto amb totes les reserves.

Esveltesa: 9,6

ALGUNES ESGLÉSIES SENSE CAMPANAR DE TORRE, AMB ESPADANYA, SUFRAGÀNIES O SENSE CULTE

ESBLADA Sant Jaume, sufragània

Altitud: 645 metres. Municipi de Querol

Església d'orígens romànics (segle XII) molt modificada. Consta d'una nau coberta amb una volta de canó i capçada per un absis semicircular sobrealçat. El portal en arc de mig punt dovellat està situat al mur de migjorn. Els seus murs són de maçoneria amb un arrebossat en mal estat. **Campanar** merament funcional. Té planta rectangular (2'90 x 3'00 m) i està coronat per una teulada a quatre vessants i amb la cel·la al dessota mateix oberta per quatre finestres d'arc de mig punt rebaixat, una a cada cara. Els seus murs mostren paraments de maçoneria i cantoneres amb carreus mitjans. Situació: al costat del portal, mig incorporat al cantó de migdia del que en sobresurt en gran part. Alçada: 9'19 metres. Esveltesa: 3

FARENA Sant Andreu

Altitud: 629 metres. Municipi de Mont-ras

Església romànica del segle XII; fou ampliada i reformada als segles XVII i XVIII. Consta d'una nau rectangular de tres trams, molt irregular el de ponent ja que és força més ample als peus;

està coberta per una volta de canó apuntada força deformada damunt de dos arcs torals apuntats; té algunes capelles als laterals obertes en el gruix dels murs; en el temps de les reformes s'hi van afegir capelles rectangulars, una a cada banda, de manera que dóna l'aspecte de planta de creu llatina al temple; està capçada a llevant per un absis rectangular cobert per una volta de canó de mig punt un pèl abaixada precedit d'un arc presbiteral apuntat lleugerament. Té un portal al mur de tramuntana obert en el tram central a base d'una arcada de mig punt amb grans dovelles ben picades; hi ha uns graons d'accés al davant; al seu costat n'hi ha un altre, igualment amb l'arcada de mig punt, però avui cegat i tancat amb una reixa. Murs de paraments de carreus irregulars, matussers i disposats més o menys en filades. Dimensions: 12'82 x 4'65-3'60 x 3'96 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals arriba als 11 metres. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt allargassats aixecat en el mur frontal, a ponent, amb carreus ben escairats; està cobert per una teuladeta força tardana de dos vessants que té a la seva base i a l'arrencada dels dos arcs una senzilla motllura. He calculat que l'amplada de la seva base fa 3'10 metres i que la seva alçada arriba als 7'32; són mesures que considero aproximades.

MARE DE DÉU DEL LLEDÓ Santa Maria, parròquia
Altitud: 217 metres. Municipi de Valls

Església barroca senzilla aixecada cap el 1725. Consta de tres naus rectangulars, la central de tres trams coberta amb una volta de canó de mig punt amb llunetes damunt d'arcs torals i d'una senzilla imposta que recorre la seva base; les naus laterals, més baixes, acullen les capelles i estan obertes amb arcs formers de mig punt damunt robustos pilars rectangulars. Portal obert als peus del temple en un nàrtex baix cobert amb una teulada d'un sol vessant als laterals i amb una de dos al centre que deixa una cornisa rogenca; en ell s'hi obre el portal en arc de mig punt. El frontis, molt auster, té un òcul circular a mitja alçada una una petita finestra rectangular a la part alta. Els murs de maçoneria estan arrebossats i pintats d'un color groc tirant a taronja. **Guarda** en el cambril situat darrera l'altar major una imatge gòtica d'alabastre (s. XIV) de la *Mare de Déu del Lledó*. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt aixecat damunt i al centre del mur frontal; els dos pilars tenen la base eixamplada. He calculat que l'amplada de la seva base fa dos metres i que té una alçada de 12'60 metres; són mesures aproximades.

MARE DE DÉU DEL LLORET Santa Maria, ermita
Altitud: 140 metres. Municipi de Bràfim

Església inicialment aixecada a mitjans del segle XVII; va ser enderrocada i novament erigida a finals del segle XIX en estil neoromànic. Consta d'una nau rectangular de cinc trams, un d'ells és el transsepte, coberta amb una volta de canó de mig punt i capçada per un absis semicircular d'igual amplada que la nau cobert amb una volta de quart d'esfera damunt nervadures i d'una senzilla imposta bossellada. El frontis té el portal precedit de tres graons, una bonica rosassa a mitja alçada i una cornisa angular amb un fris de petits arcs cecs al dessota; el portal amb tres arquivoltes de mig punt amb peces ben picades i un bordó té elements decoratius en la del mig i en l'intradós del bordó; la rosassa, amb pedra blanquinosa motllurada té un bonic treball en pedra en el seu ull; igualment tenen boniques rosasses les capçaleres dels dos braços del transsepte que sobresurten a cada costat; a sota d'elles hi ha uns grans finestrals en arc de mig punt. Els murs, segurament de maçoneria, estan arrebossats i pintats de color taronja; tenen contraforts senyalant els trams de la nau en cada costat del frontis i en les cantoneres del transsepte; sota les cornises de tots els murs hi ha frisos de petits arcs cecs romànics damunt mènsules. **Campanar** de torre de planta quadrada amb el cos superior destinat a la cel·la obert amb finestres geminades a cada cara; està coronat per una cornisa amb un fris d'arcs cecs petits al dessota, per un terrat amb barana de balustres i, al damunt, una agulla piramidal de vuit costats molt afuada coberta de ceràmica vidriada

i coronada amb un petit pinacle; també els pilars de la barana en tenen un a cadascun. Està aixecat damunt el primer tram de la nau als peus del temple. He calculat que la seva alçada és de 14'50 metres; és una mesura aproximada.

MARE DE DÉU DEL ROSER Santa Maria, ermita

Altitud: 125 metres. Municipi de Vallmoll

Església aixecada entre el 1562 i el 1566 en un estil barrejat de gòtic tardà i renaixentista. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberta amb una volta apuntada sobre arcs diafragma apuntats de pedra ben picada. Té un cambril. Portal obert al mur del frontis, als peus del temple amb un marc rectangular amb la llinda sinuosa, dues finestres rectangulars a banda i banda, una petita majòlica al damunt amb la imatge de Maria, una esplèndida rosassa quadrilobulada amb marc decorat amb una fina motllura mixtilínia rogenca igual com la majòlica i el portal, dos petits òculs circulars a la parta alta i la cornisa angular interrompuda al centre per l'espadanya. Murs de maçoneria arrebossats i pintats d'un color crema. Va ser reconstruïda el 1925 sota la direcció de l'arquitecte tarragoní Josep Maria Jujol. **Guarda** un retaule renaixentista del 1580 obra del francès Jean Bas. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt amb una teuladeta d'arcada sinuosa; els amples pilars pintats de blanc tenen la base eixamplada. Es troba aixecat damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa dos metres vint i que té una alçada de 10'45 metres; són mesures aproximades.

MIRAMAR Sant Mateu

Altitud: 670 metres. Municipi de Figuerola del Camp

Església romànica de finals del segle XII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada damunt una imposta que recorre la seva base; té algunes capelles d'escassa fondària dins del gruix dels seus murs; està capçada a llevant per un absis semicircular, sobrealçat, amb una volta de quart d'esfera apuntada; està precedit d'un arc triomfal damunt impostes; té el seu eix lleugerament desviat del de la nau; aquesta mira una mica cap al nord mentre que el de l'absis ho clarament cap a llevant. Té un bonic portal a migdia, segurament amb materials aprofitats d'altres edificacions; el formen dues arcades de mig punt en degradació ben dovellades; la més externa amb grans dovelles envoltada per un bordó amb algun element senzill decoratiu i tots dos damunt impostes decorades amb elements geomètrics i amb muntants de grans carreus ben escairats. Els seus murs tenen paraments de carreus matussers, desiguals, més o menys ben ordenats; en part, avui, es veuen arrebossats. Dimensions: 13'20 x 3'70 x 5'97 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** modern d'espadanya closa en un cos poligonal de cinc cares per la banda de tramuntana i coronat per una teulada piramidal amb un pinacle al cim; té un ull en arc de mig punt per la banda de migdia; es troba aixecat sobre la nau del temple en el punt mateix del sud on hi ha el portal; en aquesta banda, damunt l'ull, un pinyó hi té obert un segon ull més petit. He calculat que l'amplada de la seva base fa 3'20 metres i que té una alçada de 13'11 metres; són mesures que considero aproximades.

MONTFERRI Mare de Déu de Montserrat, santuari

A poca distància del poble es troba un santuari modernista dedicat a la Mare de Déu de Montserrat. Té planta poligonal amb finestrals que ocupen pràcticament tota la superfície dels murs sobre un pis baix de finestres, tot a base d'arcs parabòlics i voltes que reposen en 42 pilars, i finestrals amb gelosies a base d'estrellats i gablets gòtics per coronament. Té una aguda agulla al centre, d'uns 27 metres d'alçada, rodejada d'estructures simulant les formacions de la muntanya de Montserrat. L'entrada principal presenta tres portals sota d'un porxo hexagonal. El material amb què ha estat aixecat és artificial; carreus fets a peu d'obra, consistents i lleugers, de morter de ciment pòrtland i sorra, molt pobra en ciment i barrejat amb carbonet, fet que li dóna un to grisenc similar a

l'aspecte dels blocs petris de Montserrat. És obra de l'arquitecte tarragoní Josep Maria Jujol (1879-1949); les obres van iniciar-se el 1925 (15 de novembre) i foren interrompudes el 1931; els anys 90 del segle XX foren represes sota la direcció de Joan Bassegoda i Nonell i de la Càtedra Gaudí tot seguint els plànols de l'arquitecte de Tarragona. Es va consagrar el 30 de maig de 1999. A uns cent metres del santuari s'hi ha aixecat modernament un campanar de formigó, de planta quadrada, d'estructura simple a base de pilars i bigues d'uns 20 metres i escaig d'alçada, 21'26 exactament.

EL PLA DE MANLLEU Sant Miquel, ermita

Altitud: 370 metres. Municipi d'Aiguamúrcia

Església romànica segurament de finals del segle XII o de principis del XIII; es deuria fer en dues etapes diferents; a la primera corresponen l'absis i la part de la nau propera a ell; la resta fou força més tard i és prou visible per la diversitat dels paraments; avui, després d'ensorrar-se la volta inicial, està refeta i coberta amb un embigat de fusta de dos vessants que aprofita un arc toral apuntat al centre de la nau per recolzar-s'hi; es tracta d'un estret arc toral que no és ben bé perpendicular a als murs laterals i que divideix la nau en dos trams un pèl trapezials; també cal notar que va ser sobrealçada en un moment tardà. Està capçada a llevant per un absis semicircular amb una volta de quart d'esfera força deformat i aixafat; no té cap element ornamental per l'exterior. El portal, també tardà, es troba a ponent, als peus del temple; té una arcada de mig punt amb dovelles grans força ben picades; el frontis està coronat per una senzilla cornisa de dos vessants a base de lloses que sobresurten força i per una segona cornisa, un pèl més amunt, que gairebé no sobresurt, testimoni de l'obra tardana de quan va ser refeta i es va aprofitar per aixecar el seu sostre. Els murs mostren paraments de materials sense picar, desiguals i formant força bé les filades; en el frontal aquest material es troba totalment desordenat. Dimensions:10'90 x 3'85 x 4'30 metres de llargada, amplada i alçada respectivament. **Campanar** d'espadanya d'un ull rectangular cobert per una teuladeta de dos vessants a base de lloses en escata. Es troba aixecat amb carreus força ben picats damunt del mur frontal un xic, només un xic, desplaçat cap a la dreta. He calculat que l'amplada de la seva base fa 1'46 metres i que té una alçada de 6 metres; són mesures aproximades.

EL PLA DE SANTA MARIA Sant Ramon, antic monestir

Altitud: 385 metres.

A ponent de la població hi ha el monestir romànic del segle XII de Sant Ramon de planta de creu llatina amb la nau major i la del transsepte coberts per una volta de canó apuntada; té al creuer una cúpula sobre petxines dins d'un cimbori octagonal refet modernament. Està capçat per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera amb un baix sòcol per l'exterior ornat, sota cornisa, amb un fris de senzills permòdols que també es troben sota de la cornisa dels altres murs. La portada es troba al mur lateral de migdia amb vuit belles arquivoltes de mig punt sobre sengles columnetes. Tot el temple mostra paraments de carreus grans ben escairats de pedra vista de color vermellós; a la façana dels peus s'hi troba una magnífica rosassa motllurada, decorada i atrompetada. **Guarda** un valuós orgue del segle XIX construït a Bèlgica. Dimensions: 25'00 x 7'50 x 10'60 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada total (llargada del transsepte) arriba al 18 metres; l'alçada del cimbori, per l'exterior, és de 23 metres i, per l'interior, de 21'40. No té campanar.

QUEROL Sant Jaume de Montagut, antiga parròquia

Altitud: 900 metres.

Església gòtica del segle XIV amb alguna reforma al segle XVIII. Consta d'una nau de dos trams coberts amb voltes de creuria i d'un absis poligonal de set costats amb petites capelles entre els seus contraforts. El mur dels peus, a ponent, té un òcul circular atrompetat a la part alta. El portal es troba al mur de migdia format per tres arcades de mig punt en degradació i un bordó motllurat damunt de senzilla imposta; les arcades mostren dovelles de pedra blanca ben picades; la

més exterior les té grans. Els murs tenen paraments de carreus petits, irregulars, ben alineats i amb escasses obertures; al mur nord el reforcen dos robustos contraforts; el mur sud queda dividit en tres zones; les dues extremes més sobresortides; en la central hi ha el portal que té un petit ràfec al seu damunt. **Campanar** d'espadanya amb dos ulls en arc de mig punt allargassats i cobert amb una teuladeta de dos vessants; està aixecat damunt l'extrem de ponent del mur sud amb tècnica de carreus. He calculat l'amplada de la seva base en 4 metres i la seva alçada en 17'35; un segon campanar d'espadanya d'un ull en arc de mig punt es troba damunt el mateix mur sud proper a l'absis; la seva base té una amplada de 2'13 metres i l'alçada en fa 15'30; aquests càlculs els considero merament aproximats.

SANTES CREUS Santa Llúcia

Altitud: 320 metres.

Església barroca del 1741 al davant de l'entrada del recinte monacal de Santes Creus. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes; el frontis amb un esgrafiat geomètric té un portal rectangular amb marc de pedra grisa, un òcul a mitja alçada i una cornisa angular amb una espadanya de dos ulls al cim coronada de tres merlets esglaonats. L'espai d'aquesta esglesiona és força limitat, per la qual cosa les reunions litúrgiques dominicals i d'altres festivitats se solen efectuar en l'església del monestir. **Campanar** d'espadanya amb dos ulls en arc de mig punt, sense campana. Esta situat al damunt i al centre del mur frontal. L'amplada de la seva base fa 2'70 metres i l'alçada en fa 11'70; les mesures són aproximades.

SANTES CREUS Santa Maria, monestir cistercenc

L'**antic monestir cistercenc** del 1158 va aixecar la seva **església** entre el 1174 i el 1211. Té tres naus rectangulars de sis trams, un d'ells correspon al transsepte, cobertes amb voltes ogivals simples (sense clau de volta) damunt sis arcs torals apuntats que descansen en dotze robustos pilars escassament cruciformes, sis per banda, acabats en permòdols esglaonats a poca alçada. Les naus estan comunicades per arcs formers de mig punt damunt senzilles impostes. El transsepte de dos trams a cada braç té oberts a llevant cinc absis rectangulars, el central més gran i sobresortint de la capçalera (fondària: 8'50 m) amb una enorme i bella rosassa gòtica a mitja alçada; en el creuer s'hi aixeca un monumental cimbori gòtic vuitavat de principis del segle XIV amb cúpula i llanternó barrocs (s. XVIII) coberts per rajola verd fosc; la seva alçada total és de 41 metres. Els murs del temple de carreus ben escairats de pedra groc daurat estan coronats per una cornisa sobre mènsules i per merlets rectangulars en les zones frontals. La portalada romànica (1171-1211) del frontis encarat a ponent té arquivoltes d'arc de mig punt sobre columnetes adossades al mur; sobre d'ella, un gran finestral gòtic en arc apuntat; a banda i banda, a mitja alçada, altres dues finestres gòtiques que donen a les naus laterals. Té un **claustre** rectangular al sud del temple (1313-1414) amb un templet pel lavabo de tipus cistercenc; les ales més antigues es troben a llevant, on s'hi obre la sala capitular, i la de tramuntana adossada al temple, totes dues amb capitells de traçat geomètric. Entre el 1332 i el 1341 hi va treballar l'escocès Reinard Fonoll amb obres de gran fantasia i estil flamíger; en un capitell s'hi va retratar; va fer-hi també treballs en els grans finestrals. Altres escultors també hi treballaren. Dimensions: 60'00 x 8'50 x 18'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. L'amplada total, incloses les naus laterals, és de 20 metres. El transsepte en fa 30 x 6. **Guarda** un retaule barroc (1640) de Josep Tremulles; les tombes reials gòtiques de Pere el Gran, obra del mestre Bartomeu, i de Jaume II i la seva esposa Blanca d'Anjou, de Francesc Montflorit; estan situades a banda i banda del primer tram; altres sarcòfags i làpides tombals es troben a la Sala Capitular i al claustre. **Campanar** de planta quadrada (4'00 x 4'00 m), anomenat Torre de les Hores, del segle XVI (1575), projectat per l'abat Jeroni Contijoc, de Conesa, que va fer-lo a imitació del que tenia a la seva població nadiua, encara que més petit. Té el terrat coronat de merlets esglaonats i una minsa cornisa amb gàrgoles als angles; al dessota hi ha obertes finestres en dos pisos separats

per una motllura, les de l'inferior rectangulars, les del superior en arc de mig punt, una a cada cara. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats; el de llevant té un lleuger inflament fins a la motllura situada sota les finestres inferiors que ens permet suposar que per allí hi ha l'escala de cargol que puja fins a la cel·la. Situació: adossat a l'extrem del braç meridional del transsepte. Alçada: 29'60 metres. Esveltesa: 7,4

L'ALT EMPORDÀ

CAMPANARS EN ORDRE ALFABÈTIC DE MUNICIPIS

Municipis i poblacions	Parròquies	Alçada en metres
Armentera, L'	Sant Martí	29'60
Bàscara	Sant Iscle i Santa Victòria	23'28
Calabuig	Sant Feliu	19'74
Biure	Sant Esteve	20'53
Boadella d'Empordà		
Les Escaules	Sant Martí	18'75
Borrassà	Sant Andreu	35'18
Cabanelles	Santa Coloma	16'60
Espinavessa	Sant Vicenç	22'92
Queixàs	Sant Martí	15'72
Sant Martí Sesserres	Sant Martí	16'42
Cabanes	Sant Vicenç	28'44
Cadaqués	Santa Maria	27'50
Cantallops	Sant Esteve	18'97
Castelló d'Empúries	Purificació de Maria	37'93
Cistella	Santa Maria	21'77
Vilarig	Sant Martí	22'90
Colera	Sant Miquel	23'26
Darnius	Santa Maria	21'62
Escala, L'	Sant Pere	28'89
Espolla	Sant Jaume	35'50
Figueres	El Bon Pastor	19'75
Figueres	La Immaculada	27'89
Figueres	Sant Pere	38'80
Fortià	Sant Julià	23'20
Garrigàs		
Arenys d'Empordà	Sant Sadurní	19'27
Garriguella	Santa Eulàlia	31'55
Jonquera, La	Santa Maria	20'13
Llançà	Sant Vicenç	34'21
Llers	Sant Julià	22'93

Maçanet de Cabrenys	Sant Martí	23'42
Mollet de Peralada	Sant Cebrià	22'97
Navata	Sant Pere	29'59
Taravaus	Sant Martí	15'87
Ordis	Sant Julià	18'33
Palau de Santa Eulàlia	Santa Eulàlia	19'05
Peralada	Sant Martí	30'66
Vilanova de la Muga	Santa Eulàlia	26'75
Pont de Molins	Santa Maria	21'23
Portbou	Santa Maria	34'16
Pontós	Sant Martí	21'66
Port de la Selva, El	Santa Maria de les Neus	30'32
Riumors	Sant Mamet	24'00
Santa Llogaia d'Àlguema	Santa Llogaia	19'50
Sant Climent Sescebes	Sant Climent	20'53
Sant Llorenç de la Muga	Sant Llorenç	29'91
Sant Miquel de Fluvià	Sant Miquel	28'79
Sant Pere Pescador	Sant Pere	33'55
Sant Mori	Sant Maurici	24'03
Saus		
Camallera	Sant Bartomeu	27'59
Llampaies	Sant Martí	18'44
Selva de Mar, La	Sant Esteve	25'55
Siurana d'Empordà	Santa Coloma	19'88
Terrades	Santa Cecília	16'53
Torroella de Fluvià		
Vilacolum	Sant Esteve	13'59
Ventalló	Sant Miquel	22'38
Montiró	Sant Sadurní	15'18
Valveralla	Sant Vicenç	17'26
Vila-robau	Sant Andreu	16'82
Vilabertran	Santa Maria	27'24
Vilafant	Sant Cebrià	22'14
Vilanant	Santa Maria	29'31
Taravaus	Sant Martí	15'87

Vilaür		
Camallera	Sant Bartomeu	27'59
Vila-sacra	Sant Esteve	16'51

Alçada mitjana: 23'98 metres

PARRÒQUIES AMB CAMPANAR DE TORRE, UNA A UNA

ARENYS D'EMPORDÀ Sant Sadurní
Altitud: 83 metres. Municipi de Garrigàs

Església romànica. Consta d'una nau del segle XII coberta amb una volta de canó apuntat damunt un arc toral; fou allargada al XIV amb un tram més estret; té un arc triomfal o presbiteral doble de mig punt, el primer enllaça la nau primitiva amb una ampliació tardana. Està capçada per un absis semicircular del segle XI amb fris d'arcuacions cegues damunt mènsules triangulars i amb paraments de carreus picats matusserament. Té un portal d'arc rebaixat dovellat del 1306 obert al mur de migdia d'aquesta part més estreta. El cor amb barana de fusta descansa en un arc carpanell. Els murs interiors i exteriors romànics mostren paraments de carreus grans ben escairats; en canvi, els sobrealçats en època posterior, ho foren amb paredat matusser.

S'hi han fet modernament obres de restauració a càrrec de l'arquitecte Pelai Martínez.

Dimensions: 16'22 x 8'00 x 9'27 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Guarda algunes obres interessants com una creu processional d'argent del segle XVI. Cap els anys 1943-44 diversos artistes empordanesos van deixar-hi al presbiteri algunes pintures murals al fresc: el nivell inferior és del pintor Sutrà, el superior del pintor Ramon Reig de Figueres; al centre, una imatge de l'escultor Frederic Marès; a les capelles laterals hi ha pintures de Marcel·lí Santamaria i de Labarta; el mosaic es deu a Marià Baig.

Campanar dels segles XVII-XVIII rústic, merament funcional. Té planta rectangular (4'30 x 3'30 m.) i està coronat per una minsa cornisa amb alguna gàrgola i una coberta piramidal. La cel·la queda oberta amb finestres sota mateix de la cornisa, d'arc de mig punt tant la del al nord com la de llevant, i dues de rectangulars al sud; hi penja alguna campana. Els seus murs són de maçoneria amb carreus a cantoneres.

Situació: adossat a la capçalera orientada a llevant.

Alçada: 19'23 metres.

Esveltesa: 4,4

L'ARMENTERA Sant Martí
Altitud: 7 metres.

Església neoclàssica del segle XIX amb algunes restes romàniques d'un edifici anterior com ho són uns indicis de porta a la dreta del frontis i algun parament al mur de migdia (segles XII o XIII). Consta d'una nau i d'un transsepte coberts amb voltes de llunetes; estan acompanyats de capelles laterals amb voltes d'aresta; la capçalera la forma un absis poligonal de cinc costats. El frontis té un mur de paredat arrebossat i pintat en un color tirant a morat amb carreus visibles a les cantoneres; hi ha obert un portal en arc de mig punt emmarcat per petites dovelles motllurades i carreuons de pedra blanca; una gran rosassa motllurada i atrompetada es troba a mitja alçada; part d'amunt s'hi veu una minsa cornisa angular amb una creu rodona i calada al cim.

Guarda pintures murals neoclàssiques en la capella de l'extrem sud del transsepte; són de l'artista Joan Carles Panyó i Figaró (1755-1840).

Campanar merament funcional, coetani del temple, de planta gairebé quadrada (5'90 x 6'15 m) amb murs de paredat i carreus a cantoneres, i un segon cos octagonal amb la cel·la de carreus ben escairats amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; està coronat per una minsa cornisa motllurada i una teulada al centre de la qual s'hi ha aixecat un terrat de perímetre reduït amb una barana d'obra amb merlets esglaonats i apuntats. A les seves paret nues només s'hi veuen petites finestretes rectangulars a diversos nivells per la cara frontal.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 29'60 metres.

Esveltesa: 4,8

BÀSCARA Sant Iscle i Santa Victòria

Altitud: 70 metres.

Església amb restes romàniques d'un edifici dels segles XII i XIII; avui és el resultat de moltes modificacions del XVII, XVIII i XIX. Consta d'una nau coberta amb voltes d'aresta sobre arcs torals de mig punt; està capçada per un absis poligonal de cinc costats; té cancell i un cor als peus. Hi resta un portal lateral romànic al sud, dovellat, convertit avui en finestra. Al frontis, orientat a ponent, hi ha obert el portal principal rectangular amb llinda d'una peça robusta de pedra i muntants de carreus en pedra grisa; un òcul atrompetat es troba a mitja alçada i per coronament té una cornisa angular només visible a la banda dreta perquè a l'esquerra s'hi aixeca el campanar. Els seus murs són de carreus ben escairats de pedra rogenca.

Guarda una pica beneitera del 1516. Recentment (2008) s'ha inaugurat un retaule a l'altar major elaborat amb vidres acolorits reforçat per una estructura de ferro; fa 8'30 x 16'40 metres respectivament d'alçada i amplada; està dedicat al Crist del Fluvià; és obra de l'escultor empordanès Josep Ministral.

Campanar d'un barroc auster. Té planta quadrada (4'10 x 4'10 m); fou aixecat en el lloc on hi havia una antiga espadanya. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; una motllura la decora a l'arrencada dels arcs. Està coronat per una minsa cornisa i un terrat amb barana de merlets esglaonats; al seu damunt hi ha aixecades quatre arcades en diagonal unides al centre; sostenen una campaneta horària.

Situació: damunt l'ala esquerre del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent,

Alçada: 23'28 metres.

Esveltesa: 5,6

BIURE (d'Empordà) Sant Esteve

Altitud: 81 metres.

Església de principis del segle XVIII (1702-03) resultat de la reconstrucció d'una anterior. Consta d'una nau coberta amb una volta de llunetes acompanyada de capelles laterals; està capçada per un absis poligonal de cinc costats. Al frontis hi ha el portal rectangular d'època barroca amb llinda i muntants de carreus de pedra clara, una fornícula amb imatge al damunt rodejada de

pinacles de bola adossats al mur, dos als costats i tres al cim; un òcul es troba a mitja alçada i, per coronament, una cornisa angular. Una alta escalinata amb balustrada d'accessos laterals permet accedir al portal des dels vials veïns situats a un nivell més baix. Els seus murs presenten paraments de paredat amb cantoneres de carreus ben escairats.

Campanar auster i rústic merament funcional coetani del temple. Té un primer cos de planta quadrada (4'40 x 4'40 m) i un de segon vuitavat coronat per una minsa cornisa i una coberta plana; l'esfera d'un rellotge es veu a la cara frontal orientada a migdia sota mateix de la cel·la oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen campanes. En passar de la planta quadrada a l'octògon del segon cos els espais lliures dels angles queden ocupats per petits pinacles. Els seus murs del primer cos són de maçoneria barroera amb carreus a les cantoneres; els del segon, també de maçoneria, mostren un arrebossat amb deficiències.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a migdia.

Alçada: 20'53 metres.

Esveltesa: 4,6

BORRASSÀ Sant Andreu

Altitud: 73 metres.

Església del segle XVIII (data del 1746 a llinda de la porta) amb alguna resta de l'antiga preromànica (segle X) escassament visible al mur nord; també hi ha indicis que fan pensar que l'absis romànic seria semicircular i fins ultrapassat. Consta d'una nau de cinc trams, un d'ells amb el cor, coberta amb una volta ogival simple sobre cinc arcs torals de mig punt; està acompanyada d'uns passadissos oberts a través de les divisòries de les capelles laterals. La capçalera la forma un absis poligonal de cinc costats cobert amb una volta ogival. El cor als peus descansa en un arc carpanell. Els murs mostren panys de paredat i maçoneria amb carreus de color clar a cantoneres; al frontis són de petits carreus menys a la portalada que apareix en pedra calcària gris clar; és barroca amb un portal rectangular de marc motllurat flanquejat per dues pilastres per banda adossades als muntants; té una decoració de volutes a l'entorn, un entaulament clàssic auster amb una àmplia decoració abarrocada al damunt (en baix relleu la creu de sant Andreu i elements florals); una gran rosassa motllurada i atrompetada s'obre a mitja alçada i una finestra rectangular està situada al dessota de la minsa cornisa angular.

Dimensions: 29'85 x 9'25 x 14'62 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 17'64 metres.

Guarda, a tres costats de l'absis, uns grans mosaics murals que reprodueixen una pintura romànica d'un frontal d'altar català.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té un primer alt cos de planta un pèl rectangular (5'30 x 5'88 m) i un de segon vuitavat decorat amb motllures compostes a sota i al damunt. La cel·la ubicada en ell hi té finestrals d'arc apuntat oberts i cecs alternats; unes pilastres toscanes reforcen els caires i està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada; damunt d'ell s'aixeca un cos tronco-piramidal de caires nervats i una torrella vuitavada coberta per una petita cúpula de mitja taronja; la torrella també presenta obertures apuntades alternades amb d'altres de cegues i té els caires ben ressaltats per pilastres toscanes. Els murs dels cossos superiors mostren carreus de pedra calcària grisenca com la portalada; al cos inferior, quadrat, els carreus petits que el conformen tenen color torrat. Des del cor es puja fins al terrat per una escala de cargol.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 35'18 metres.
Esveltesa: 5,9

CABANELLES Santa Coloma
Altitud: 194 metres.

Església romànica dels segles XII-XIII sobrealçada al segle XVIII. Consta d'una nau coberta amb una volta de canó apuntada damunt una imposta que recorre tota la seva base; la capçalera la forma un absis semicircular de carreus grans ben escairats; la cornisa té una motllura de quart bossell al dessota. Té un portal romànic rectangular situat al mur de migdia proper als peus de l'església; el cobreixen tres arquivoltes de mig punt i un bordó sobre una senzilla imposta; entre la llinda i les arcades queda un timpà nu. El mur de ponent i la part superior del nord presenten paraments de carreus ben escairats i alineats, en canvi els del sud són de maçoneria de peces mig picades disposades amb un cert alineament.

Dimensions:20'00 x 5'00 x 8'00 metres de llargada, amplada i alçada aproximadament; l'amplada total des del fons de les capelles laterals arriba als 10'50 metres.

Campanar del 1768. Té planta quadrada (4'00 x 4'00 m) i està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada. La cel·la té una motllura a la seva base i quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja una campaneta. Els seus murs són de maçoneria amb un arrebossat mig perdut i carreus a cantoneres a excepció de la cel·la tota ella de carreus ben escairats. Una escala de pedra que va de paret a paret puja fins a la cel·la.

Situació: damunt els peus del temple fent angle al sud-oest del mur lateral de migdia.
Alçada: 16'60 metres.
Esveltesa: 4,1

CABANES Sant Vicenç
Altitud: 26 metres.

Església neoclàssica del segle XVIII. Consta d'una nau i d'un transsepte que li donen una planta de creu grega; estan coberts amb voltes de llunetes; al creuer ho fa una cúpula bufada; el presbiteri semicircular queda dins una capçalera poligonal. El cor es troba sobre un arc carpanell i del cancell. El frontis té un portal en arc rebaixat i pilastres toscanes adossades a uns muntants de carreus de pedra clara com l'entaulament i la cornisa destacada; al damunt hi ha una fornícula sense imatge coronada per un frontó triangular; un gran òcul atrompetat es troba a mitja alçada i una cornisa angular amb creu de pedra al cim corona el frontis. Els seus murs són de maçoneria matussera barrejada amb paredat i amb carreus a cantoneres, tot de pedra de color torrat.

Guarda una pica baptismal dels segles XVI-XVII.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té un primer alt cos de planta quadrada (6'05 x 6'05 m); el segon és vuitavat i està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada damunt del qual s'aixeca una petita torrella coberta amb una cúpula de ceràmica vidriada rogenca. La cel·la queda oberta amb finestrals d'arc apuntat amb bordó i balustrada, un a cada cara alterna; hi penja alguna campana. Un rellotge d'esfera està al capdamunt del primer cos a la cara frontal i a sota seu, a mitja alçada, una finestra rectangular. Decoren al segon cos una motllura sota els finestrals i una tercera a l'arrencada dels arcs. Els seus murs són de maçoneria amb carreus a cantoneres al primer cos i de carreus ben escairats i de color més clar que a la resta en el segon.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-est del frontis encarat a llevant.
Alçada: 28'44 metres.
Esveltesa: 4,7

CADAQUÉS Santa Maria
Altitud: 25 metres.

Església del segle XVI en estil gòtic tardà amb afegits del segle XVII al frontis i del XVIII a la capella fonda. Consta d'una nau de cinc trams coberta amb una volta ogival simple sobre quatre arcs torals apuntats i capçada per un absis poligonal de set costats reforçats externament per robustos contraforts. El frontis orientat a llevant, obra recent, té el portal en arc de mig punt atrompetat format per peces ben tallades de pedra grisa i amb un bordó sobre petites impostes; descansa en els muntants igualment carreuats; una rosassa es troba a mitja alçada i va acompanyada al dessota per dues finestres d'arc de mig punt totes tres amb el marc ressaltat; sobre un segon cos superior, per damunt d'una minsa cornisa angular, s'hi aixeca una petita espadanya d'un ull. Els seus murs estan arrebossats i emblanquinats.

Dimensions: té una amplada de 12 metres i una alçada de 24.

Guarda un gran retaule barroc a l'altar major (1725-1785) obra col·lectiva de Jacint Moretó de Vic que el va projectar, dels escultors Pau Costa també de Vic, del figuerenc Joan Torres i del gironí Josep Serrano. A les capelles laterals hi ha altres retaules barrocs, més petits, dels segles XVII-XVIII, com el de Sant Josep del 1625 proper a l'absis. Té un orgue del segle XIX.

Campanar d'aires neoclàssics austers. Té una base de planta quadrada (3'00 x 3'00 m) i un segon cos octagonal amb la cel·la oberta per una finestra d'arc de mig punt a la banda de llevant; està coronat per un terrat amb barana d'obra; damunt d'ell s'aixequen superposades dues torrelles petites quadrades amb finestres d'arc apuntat a cada cara i cobertes per una petita cúpula de mitja taronja; aquestes torrelles són força posteriors al cos robust del campanar. Els murs, com els de la resta de l'edifici, es troben arrebossats i pintats d'un blanc intens.

Situació: adossat a l'ala esquerra del temple, pel cantó de migdia, cap a la meitat de la seva longitud.

Alçada: 27'50 metres. Aquesta mesura, com altres d'aquest campanar, s'han de considerar aproximades, ja que el càlcul per obtenir-les ofereix moltes dificultats degut al fet que es troba rodejat d'altres construccions eclesials i d'edificis civils i, per adobar-ho, en nivells diferents uns dels altres.

Esveltesa: 9,1

CALABUIG Sant Feliu
Altitud: 110 metres. Municipi de Bàscara

Església aixecada en el 1691. Consta d'una nau aprofitada d'una sala de l'antic castell local segurament del segle XIV o del XV. La nau està coberta per una volta de canó apuntada damunt dos arcs torals de peces de pedra ben escairades. Els seus murs presenten paraments de paredat; el del frontis està arrebossat i pintat en un to cremós tot ell en un estat força precari; hi ha obert un portal rectangular emmarcat amb pedra blanca ben carreuada; a mitja alçada s'hi troba un òcul circular atrompetat i part damunt, a mitja façana, a l'esquerra, el mur té forma esglaonada que amaga la teulada de doble vessant; l'altra mitja façana queda ocupada per la torre campanar.

Guarda una creu processional d'argent del segle XVI.

Campanar merament funcional coetani del temple, segurament una antiga torre de l'antic castell. Té planta gairebé quadrada (4'50 x 4'70 m) amb la cel·la al capdamunt oberta per finestres d'arc de mig punt, una a llevant i l'altra a migjorn; està coronat per una agulla piramidal d'obra. Els seus murs arrebossats tenen aires matussers com al frontis. A la base, els que fan angle es troben atalussats.

Situació: angle sud-est del frontis orientat a llevant, sobre mateix dels peus de l'església.

Alçada: 19'74 metres.

Esveltesa: 4,2

CAMALLERA Sant Bartomeu

Altitud: 95 metres. Municipi de Saus

Església amb restes d'una antiga construcció romànica a l'absis; fou reformada als segles XVII i XVIII i bàsicament reconstruïda i allargada el 1951 en sentit perpendicular a l'antiga. Consta d'una sola nau i un transsepte amb una cúpula al creuer damunt un tambor circular. Al frontis antic, avui mur lateral, presenta un portal rectangular d'inspiració barroca emmarcat amb peces carreuades de pedra blanca i amb pilastres d'escàs relleu adossades als muntants; el corona un frontó triangular amb el timpà nu; una rosassa motllurada i atrompetada es troba just al seu damunt. Aquesta façana lateral queda coronada per una minsa cornisa angular; el mur està arrebossat i pintat en un to blanc trencat, però, al voltant del portal hi ha pintada en color morat una estructura arquitectònica d'aspecte barroc que rodeja la portalada i la rosassa.

Arquitecte: pel que fa a la reconstrucció del segle XX, Joan Maria de Ribot, de la mateixa Camellera.

Campanar d'un estil eclèctic, bastit els anys cinquanta del segle XX. Té planta quadrada (4'30 x 4'30 m) amb murs de carreus al primer cos en gran part encara del romànic i un de segon aixecat ja al segle XX acompanyat d'una torrella al capdamunt tot ell de maó vist amb les cantoneres en relleu de pedra blanca; l'esfera d'un rellotge es troba a mitja alçada i, més amunt, la cel·la amb finestres d'arc rebaixat una a cada cara; hi penja una campana. Una motllura composta la separa de la torrella oberta amb dues finestres d'arc rebaixat per banda; està coronat per unes motllures decoratives i una teulada a quatre vents amb marcada cornisa sobre caps de biga. L'escala interior puja damunt voltes catalanes arrapada als murs.

Situació: damunt l'ala dreta del temple, al seu centre, fent angle al sud-oest de l'aparent frontis encarat a ponent.

Alçada: 27'59 metres.

Esveltesa: 6,4

CANTALLOPS Sant Esteve

Altitud: 200 metres.

Església amb restes romàniques del segle XI-XIII; fou modificada al XVIII. Consta de dues naus, la del nord, la més antiga, coberta amb una volta de canó i amb dues capelles laterals, i de quart de canó la del sud; la capçalera és recta. Avui es troben arrebossades per l'interior. Un portal rectangular està obert en el mur lateral de migdia; damunt la llinda un bordó semicircular sobre senzilles impostes hi deixa un arc dovellat apuntat amb el timpà obert com una finestra; té la capçalera recta i els seus murs presenten paraments de carreus grans, irregulars, de pedra rogenca,

disposats en filades no sempre ben alineades per la banda de ponent; són restes del temple romànic; en altres punts els murs són de construcció més basta i de temps posteriors.

Campanar inacabat amb aires de torre de defensa; és del segle XIII o del XIV. Té planta rectangular (3'40 x 4'27 m) amb la cel·la al capdamunt sense cobrir; es tracta d'una torre de l'antic castell; en ser aprofitada per campanar s'hi va aixecar un pis més per afegir-hi la cel·la. Els seus murs són de petites peces mig escairades amb carreus a cantoneres, tots ells de pedra rogenca; no hi figura cap element destacable, ni finestra ni motllura. La cel·la té quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, obertes no sempre en el centre dels murs; hi penja una campana. Hi ha una escala exterior fins a un primer pis.

Situació: adossat al mur de ponent, rodejat de construccions civils.

Alçada: 18'97 metres.

Esveltesa: 4,4

CASTELLÓ D'EMPÚRIES Purificació de Maria, basílica menor

Altitud: 19 metres.

Església gòtica aixecada entre els segles XIII i XIV, de grans dimensions, anomenada "La catedral de l'Empordà". Consta de tres naus, la central de nou trams i les laterals de set; estan acompanyades per capelles laterals; queden separades per altes i robustes columnes de capitells escassos decorats amb relleus vegetals; al seu damunt descansen arcs formers apuntats; estan cobertes amb voltes de creuria amb boniques claus; estan capçades per un absis poligonal de set costats d'amplada igual a les tres naus. Dues torres quadrades flanquegen la façana principal, obra del segle XV; la de la dreta ha restat inacabada, la de l'esquerra queda coronada amb un terrat i una barana de merlets; tant la façana com la resta de murs presenten paraments de carreus ben escairats en pedra grisenca. La portalada en marbre blanc correspon al gòtic flamejant; està constituïda per sis arquivoltes apuntades en degradació damunt fornícules amb escultures dels apòstols; un bordó flamejant la recobreix; el portal rectangular deixa damunt la llinda un timpà amb relleus; una gran rosassa està oberta a la part alta del frontis i una cornisa angular el corona.

Arquitectes: Joan Canelles, Antoni Antigó i Miquel Llop, segles XIV i XV.

Dimensions: 61'00 x 13'78 x 20'70 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; les tres naus juntes arriben a una amplada de 25'18 metres i si hi afegim la fondària de les capelles laterals l'amplada total és de 31'08 metres. La llargada ha esta comptada sense tenir en compte les capelles que es troben al fons de l'absis i dins dels contraforts de la façana; si les hi afegim la llargada total és de 67 metres. El portal atrompetat té un gruix de 4 metres.

Guarda munió d'obres d'art: en el timpà del segle XV hi ha un relleu amb l'escena de l'Adoració dels Reis que juntament amb les figures dels dotze Apòstols que es troben sota les arquivoltes del portal són d'Antoni Antigó que hi treballà entre el 1416 i el 1429.

Una reixa de ferro del 1544 tanca l'altar major. Un retaule d'alabastre del segle XV situat en aquest punt és de pedra de Beuda; fa 6'56 metres d'alçada; el 1670 se li afegiren vuit pinacles neogòtics; fou esculpit en estil borgonyó (flamenc) per diversos artistes el principal dels quals fou l'occità Ponç Gaspar; hi col·laboraren Andreu Orts, Miquel Llop, tots dos de Castelló mateix, i Vicenç Borràs de Figueres. Dos sarcòfags esculpits al segle XV recullen les restes de Ponç Hug VI comte d'Empúries i de Pere II últim comte també d'Empúries. Conserva també uns retaules barrocs i un de renaixentista. Una pica baptismal del segle XI, doble, la gran de 1'12 m d'alçada i 1'40 d'amplada; la petita (unida a la gran en un sol bloc de pedra) de 0'78 de diàmetre i 0'65 d'alçada; estan decorades amb un fris superior d'arcs cecs damunt semi-columnetes. Té un orgue de primaries del segle XIX de l'organer Joan Pere Cavaillé, just a l'entrada, damunt una galeria barroca de fusta

sostinguda per quatre columnes similars a les gòtiques de les naus.

Campanar de tradició romànica però amb influències ja del gòtic; segurament és de finals del segle XIII o de principis del XIV. Té planta quadrada (7'00 x 7'00 m) amb una base romànica compacta i cossos superiors en estil romànico-gòtic; unes motllures el divideixen en sis cossos, els tres últims amb finestres d'arc de mig punt triforades sostingudes per doble columna a cada arc i amb frisos de dents de serra i d'arcuacions cegues goticitzants sota mateix de les motllures. Està coronat per un terrat amb barana de merlets esglaonats. Els seus murs foren aixecats amb carreus de pedra grisenca d'origen volcànic propi de la zona. L'aparell el formen peces ben escairades.

Per l'interior hi puja una escala de cargol de pedra picada. Igualment una escala que puja per l'interior de la torre sud del frontis serveix per arribar a l'altra, per damunt de la volta, que es troba a l'angle nord-oest.

Situació: adossat al mur nord, proper a l'absis.

Alçada: 37'93 metres.

Esveltesa: 5,4

CISTELLA Santa Maria

Altitud: 130 metres.

Església romànica refeta al segle XVIII entre el 1740 i el 1744; conserva la façana romànica de finals del segle XII i de principis del XIII. Consta d'una nau coberta amb una volta de llunetes capçada per un absis poligonal. El frontis té un portal romànic rectangular envoltat de cinc arquivoltes de mig punt sobre impostes; descansen en dues columnetes per banda; dues de les arquivoltes tenen uns originals traçats geomètrics; la llinda deixa al seu damunt un timpà nu. Una motllura horitzontal amb un fris de dents de serra al dessota divideix el frontis en dues zones, a la superior hi ha una finestra d'arc de mig punt centrada sobre la porta amb dues arquivoltes sobre impostes i dues columnetes amb capitells decorats amb entre-llaços i fulles estilitzades; per coronament hi figuren dues cornises angulars superposades, la inferior és romànica amb un fris de dents de serra; una finestra rectangular sota la superior és indici que l'edifici fou sobrealçat. Els seus murs laterals són de paredat, el de la façana principal és de carreus ben escairats encara de l'edifici primitiu romànic; també altres carreus d'aquell moment foren aprofitats en alguns panys i en el campanar.

Campanar del segle XVIII (1740-45) d'un barroc auster. Té un primer cos de planta quadrada (4'75 x 4'75 m); el segon és vuitavat; està coronat amb una minsa cornisa i un terrat amb una balustrada senzilla; al seu damunt s'aixequen quatre arcs apuntats units al centre; una motllura es troba a la base de la cel·la, una altra a l'arrencada dels arcs de mig punt de les finestres de la cel·la situades una a cada cara alterna; hi penja alguna campana; una esfera horària figura sota de la finestra encarada a ponent. Els seus murs són de carreus irregulars de pedra marronosa.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis orientat a ponent.

Alçada: 21'77 metres.

Esveltesa: 4,5

COLERA Sant Miquel

Altitud: 10 metres.

Església del segle XVIII reconstruïda després de la guerra del 1936-39. Consta d'una nau capçada per un absis semicircular de la mateixa amplada que la nau; està acompanyada de capelles laterals. Al frontis hi ha un portal en arc rebaixat i dovellat i amb carreus als brancals de pedra granítica grisa; al damunt, hi apareix un fornícula amb imatge, un òcul a mitja alçada i, per coronament, una cornisa angular amb creu al cim; uns pocs graons es troben davant l'entrada. Té tots els seus murs arrebossats i pintats de blanc intens.

Campanar coetani del temple; ha estat refet avui de forma senzilla. Té planta rectangular (3'75 x 4'90 m) i està coronat per una cornisa i una teulada a quatre vents amb un alt pinacle piramidal al cim. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen algunes campanes. Els seus murs estan emblanquinats com tot l'edifici.

Situació: adossat al mur de migdia fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 23'26 metres.

Esveltesa: 4,7

DARNIUS Santa Maria

Altitud: 193 metres.

Església romànica de finals del segle XIII. Consta d'una nau coberta amb una volta de perfil apuntat sobre un arc toral; fou sobrealçada amb un pis fortificat amb un matacà i finestres rectangulars als costats protegides amb reixes; exteriorment és visible l'obra antiga i la que es va fer per sobrealçar i fortificar el temple gràcies a la motllura superior sota l'antiga cornisa i als murs arrebossats de l'estructura superior. Està capçada per un absis semicircular romànic amb una cornisa formada per filades successives de teules; també fou sobrealçat i n'és un indici la part nova que és de paredat mentre que la resta dels murs primitius són de grans carreus de granit gris picats un pèl grosserament i disposats en filades regulars; a tots els murs i a l'absis hi figura un sòcol de 90 centímetres d'alçada i 9 de gruix. El portal romànic obert al mur de migdia és rectangular amb llinda recoberta de dues arcades dovellades d'arc de mig punt que deixen el timpà decorat amb relleus que representen el Crismó al centre envoltat per un sol i uns estels de vuit puntes per banda.

Dimensions: 27'40 x 6'80 x 12'00 metres de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les escasses capelles laterals arriba als 7'50 metres; les mesures són aproximades.

Campanar de base romànica completat en els segles XVII i XVIII. Té planta rectangular (4'70 x 5'20 m) i està coronat per una minsa cornisa i una filera de merlets esglaonats; queda cobert per una teulada baixa de quatre vessants. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja alguna campana. Damunt les finestres hi figura una motllura sobre de la qual apareixen unes gàrgoles als angles. Els seus murs són de carreus més ben picats que els del temple. Hi puja per l'interior una escala de pedra picada que va de paret a paret i que dóna accés a la cel·la.

Situació: damunt els peus del temple fent angle al sud-oest del mur de migdia.

Alçada: 21'62 metres.

Esveltesa: 4,1

L'ESCALA Sant Pere

Altitud: 14 metres.

Església aixecada entre el 1701 i el 1761 en gòtic tardà. Consta d'una nau de sis trams, un d'ells amb el cor, coberta amb una volta ogival simple lleugerament rebaixada; està capçada per un

absis poligonal de cinc costats i acompanyada de cinc capelles per banda obertes amb un arc apuntat; per damunt de les capelles hi ha obertes finestres també en arc apuntat. Un cor amb balustrada està situat en el primer tram entrant al temple.

La façana principal orientada a ponent té un mur de grans carreus de pedra gris clar i una portalada barroca a base de dues columnes exemptes sobre pedestals per banda que flanquegen el portal rectangular amb un marcat filetejat i per un frontó circular amb el timpà nu; més amunt hi ha una fornícula amb la imatge de sant Pere, una motllura horitzontal de banda a banda, una rosassa atrompetada i motllurada a base de bandes bossellades a mitja alçada i, per coronament, la imatge de santa Màxima, copatrona, sota la cornisa angular que està treballada amb un fris de volutes, corbes i contra-corbes i, al centre, dos personatges asseguts custodiant la data gravada al mur; una senzilla creu de pedra es troba al cim. A banda i banda del frontis s'hi aixequen dos campanars, el de l'esquerre inacabat, el de la dreta escapçat en desmuntar-se el coronament durant la contesa civil del 1936. El murs laterals són de maçoneria.

Dimensions: 40'46 x 12'48 x 19'72 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Guarda una pica baptismal de pedra del 1740 en estil renaixentista; té la boca poligonal de vuit cares i un peu esculpit amb relleus i a les cares rectangulars amb imatges en relleu de persones santes.

Campanars bessons barrocs, inacabats. Tenen planta rectangular (5'70 x 6'90 m). El de l'esquerra, en funcions, té al capdamunt una espadanya d'un ull d'on pengen dues campanetes, una damunt l'altra, única cosa que resta del coronament incomplet; per dins hi puja una escala de cargol de pedra picada des del cor; per arribar al cor n'hi ha una altra que presenta l'estructura d'una escala normal catalana sobre voltes i arrapada als murs. El de la dreta encara queda amb el coronament més mancat i per dins no hi puja cap escala ja que tot ell queda buit i sense funcions. Els murs del temple són de carreus ben escairats de pedra blanquinosa de Girona; té un sòcol lleugerament destacat.

Situació: damunt les ales del temple fent angle al nord-oest del frontis el de la banda esquerra i en l'angle sud-oest el de la banda dreta.

Alçada: 28'89 metres.

Esveltesa: 4,1

LES ESCAULES Sant Martí

Altitud: 80 metres. Municipi de Boadella

Església neoclàssica del segle XVIII. Consta d'una nau coberta amb una volta de llunetes i capçada per un absis poligonal. El frontis té un portal rectangular amb un marc de pedra blanca de peces ben carreuades; hi té gravada la data del 1785 que segurament senyala la fi de la construcció; al damunt hi figura una senzilla fornícula amb imatge, una rosassa a mitja alçada i, per coronament, una cornisa angular de teules sobreposades. Els murs són de paredat o maçoneria amb un arrebossat en mal estat; té carreus a cantoneres.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té un primer cos de planta quadrada (2'45 x 2'45 m); el segon és octagonal irregular coronat per una cornisa sobre mènsules i un terrat amb balustrada i boles sobre els pilars dels xamfrans. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc apuntat, una a cada cara alterna, i amb el marc bisellat; hi pengen campanes; té motllures a la seva base i a l'arrencada dels arcs. Els seu murs són de maçoneria en el primer cos i de carreus mitjans, irregulars i ben escairats al segon.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a migdia.

Alçada: 18'75 metres.
Esveltesa: 7,6

ESPINAVESSA Sant Llorenç
Altitud: 96 metres. Municipi de Cabanelles

Església aixecada en període neoclàssic entre el 1790 i el 1804. Consta d'una nau coberta amb una volta de llunetes sobre tres arcs torals de mig punt; està capçada per un presbiteri semicircular inclòs dins una capçalera poligonal de cinc costats. El cor descansa sobre un arc carpanell. El frontis té un portal classicitzant rectangular de pedra blanca amb pilastres toscanes adossades als brancals, un entaulament amb doble arquitrau, l'inferior filetejat, una cornisa destacada, una fornícula amb imatge i una rosassa motllurada i atrompetada a mitja alçada; aquests elements en pedra blanca destaquen de la façana que presenta un parament de maçoneria mig carreuada en pedra fosca; al capdamunt, la cornisa angular sobre caps de biga es correspon amb una teulada de doble vessant. Els murs laterals són de paredat amb carreus a cantoneres.

Guarda un carreu esculpit, d'època romana, una làpida gòtica del segle XIV i un ossari del mateix segle.

Campanar coetani del temple. Té planta marcadament rectangular (2'72 x 5'10 m) i està coronat per una cornisa amb petits pinacles de bola als angles i una agulla piramidal d'obra. La cel·la queda oberta per quatre finestrals d'arc apuntat, un a cada cara; hi pengen campanes; està ornada amb una motllura a la seva base i una altra a l'arrencada dels arcs. Els murs de pedra vista presenten paraments com els del temple de carreuons matussers o de maçoneria de peces de color marronós amb carreus mitjans ben escairats de pedra blanca a les cantoneres. Són visibles, sota de la motllura de la base de la cel·la, pel cantó de ponent, unes finestres en arc de mig punt avui paredades com si es tractés dels ulls d'una espadanya desapareguda en ésser aixecat el campanar modernament en convertir-lo en una torre.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a migdia.
Alçada: 22'92 metres.
Esveltesa: 4,5

ESPOLLA Sant Jaume
Altitud: 124 metres.

Església neoclàssica del segle XVIII. Consta d'una nau amb uns trams coberts amb volta de canó i altres amb voltes de llunetes; està capçada per un absis poligonal de cinc costats i bastida amb murs de paredat de materials diversos; l'acompanyen capelles laterals. El frontis orientat a migdia presenta els paraments arrebossats i emblanquinats i amb carreus a cantoneres; està coronat per una cornisa angular motllurada i amb un fris de caps de biga; el portal rectangular porta la data gravada del 1785.

Campanar amb un alt primer cos de planta quadrada (6'35 x 6'35 m). La seva base és romànica (segles XII o XIII) amb murs de carreus de granit fins a un terç de l'alçada; la part superior fins a la motllura composta del capdamunt és força posterior; està bastida amb murs de paredat mig arrebossats i amb carreus de pedra clara a cantoneres; al damunt s'aixeca un cos vuitavat on s'ubica la cel·la; és del segle XIX i té murs de maçoneria vista amb finestres d'arc de mig punt enrajolats, una a cada cara alterna; hi pengen campanes. Està coronat per una cornisa

composta i ressaltada i una cúpula de racó de claustre de rajoles vermellenques amb l'esfera d'un rellotge inserida a una cara. Una escala exterior arrapada al mur lateral, amb barana metàl·lica, arriba fins a un primer pis on es troba la porta d'entrada al campanar.

Situació: damunt la capella oberta en el tercer tram a la banda de ponent; en sobresurt ben bé la meitat.

Alçada: 35'50 metres.

Esveltesa: 5,6

FIGUERES El Bon Pastor

Altitud: 50 metres. Carretera de Llers - C. Barraquer, 6

Església moderna d'estil funcional, aixecada entre el 1989 i el 1996; està formada per diversos elements tots en estructura de "capsa de sabates". Consta d'una nau rectangular bastida amb murs de maó vist i estructura de formigó; per l'interior està pintada de blanc trencat; té un gran cor als peus i un altre de petit al lateral. La façana lateral té tres portes rectangulars sota d'un porxo de sostre horitzontal. Té orgue.

Dimensions: 28'00 x 15'00 metres respectivament de llargada i amplada.

Arquitecte: Esteve Cortada i Vidal; constructor: Jesús Costa i Nicolau; decorador: Ricard Anson i Rigall.

Campanar coetani del temple, d'estil funcional. Té planta quadrada (2'75 x 2'75 m) i murs de maó vist amb estructura de formigó. La cel·la queda oberta amb una gran finestra rectangular llarga i estreta a cada costat, en algun més curta que en altres; hi pengen algunes campanes sobreposades. Una creu gravada a la part alta és visible a cada cara i, per coronament, hi figura una minsa cornisa i una coberta plana amb una nova creu metàl·lica al damunt de la coberta.

Situació: adossat al mur de la capçalera.

Alçada: sense la creu: 16'49; amb la creu inclosa: 19'75 metres.

Esveltesa: 6

FIGUERES La Immaculada Concepció i Sant Pau.

Altitud: 45 metres. C. Muntaner, 2

Església aixecada entre el 1958 i el 1962. Consta d'una nau amb moderna volta semblant a la de llunetes i dos passadissos laterals separats de la nau per esvelts pilars quadrats; té el presbiteri semicircular. Al cor situat als peus hi té un orgue. La façana principal està precedida d'un porxo format per sis pilars units per un arc de mig punt amb sengles contraforts que reforcen el frontis; té un sostre horitzontal que descansa damunt els arcs que és la base d'una terrassa protegida per una barana metàl·lica. El portal sota porxo és rectangular amb la llinda que forma un escàs arc rebaixat; al seu damunt hi ha una imatge sobre peanya adossada al mur. Té cripta.

Arquitecte: Claudi Díaz.

Guarda una bonica imatge policromada de la Puríssima; és d'alabastre de Beuda de l'escultor Francesc Fajula de Sant Joan de les Abadesses.

Campanar d'estil funcional coetani del temple. Té planta rectangular (3'10 x 4'00 m) i està coronat per una cornisa una mica arquejada de formigó i un terrat amb barana metàl·lica; al seu damunt hi ha aixecada una torrella amb funcions de cel·la oberta amb finestrals allargassats rectangulars dos a ponent i a llevant i un a cadascuna de les altres dues cares. Està bastit amb murs

de maó vist amb contraforts de formigó en posició obliqua als caires; el segon cos o torrella té murs de carreus de pedra blanca amb dues finestres allargassades rectangulars als costats est i oest i una més ampla als costats nord i sud. Una petita creu metàl·lica al cim no ha esta considerada prou important per ésser inclosa en la mesura de l'alçada.

Situació: al centre del frontis orientat a ponent, sobre el porxo i l'atri.

Alçada: 27'89 metres.

Esveltesa: 7

FIGUERES Sant Pere

Altitud: 40 metres. Centre ciutat

Església gòtica de finals del segle XIV (1378) amb restes romàniques del segle XIII, en part visibles al mur nord i al frontis orientat a ponent; ha sofert importants modificacions al segle XVIII i al període de postguerra entre el 1941 i el 1967; aquestes últimes afecten al transsepte obert en els seus dos extrems per unes grans rosasses calades, al cimbori i a l'absis; el cor amb barana de pedra calada se sosté en un gran arc rebaixat i damunt un embigat de fusta sobre els murs de pedra del cancell. Tot el temple presenta paraments de carreus ben escairats de pedra calcària grisa clara d'Avinyonet; un pòrtic lateral, obra del segle XX, queda obert al migdia per tres grans arcades apuntades.

Consta d'una nau del 1378 de cinc trams, un d'ells amb el cor i un altre que és el transsepte; està coberta amb una volta ogival simple i capçada per un presbiteri poligonal de cinc costats i un mur del fons recte; té capelles laterals entre els contraforts i està travessada per un transsepte amb un cimbori octagonal sobre trompes i quatre arcs apuntats al creuer amb grans finestrals calats, tot obra de la reconstrucció després del 1939 en estil neogòtic. La façana principal del 1578 es troba a ponent amb un portal rectangular recobert per dues arquivoltes d'arc de mig punt i bordó sobre una senzilla imposta i amb el timpà nu; sobre d'ell hi ha encastada una creu del gòtic tardà i a la part alta hi ha una gran rosassa motllurada i atrompetada del segle XVI, tot coronat per una minsa cornisa angular.

Dimensions: 47'07 x 12'81 x 17'10 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; la llargada ha estat calculada fins al fons del presbiteri però si la comptem fins al fons de la capçalera arriba als 51'03 metres; l'amplada comptant-hi les capelles laterals en fa 21'94; el transsepte 36'68 x 12'80 x 18'03; l'alçada del cimbori per l'interior és de 27'38 metres.

Arquitecte: Azemar, per les obres de restauració el 1895.

Guarda imatges de la Mare de Déu dels Dolors i de la Pietat de Ramon Amadeu (1745-1821); un Santcrist de fusta de caoba (1953) de Frederic Marés; la imatge de la Puríssima (1963) de Ferran Bach artista de l'Escola Massana de Barcelona; unes pintures murals de Ramon Noè; unes altres pintures (1949), al Santíssim, de Francesc Labarta; la imatge de Sant Pere (2'43 m d'alt) de Carles Collet del 1943, i també del mateix escultor les trones, el frontal d'altar, les claus de volta i els 14 relleus en pedra de Figueres que representen les estacions del Viacrucis. És obra de l'orfebre local Lluís Albert una creu anomenada la Creu de Figueres. Hi ha el projecte d'uns relleus per al timpà del portal principal a ponent de l'escultor Ramon Pujolboira.

Campanar gòtic del segle XIV. Té un primer cos que forma la base amb planta quadrada (5'00 x 5'00 m); el segon és vuitavat irregular; està dividit en tres pisos per dues motllures; en el superior hi ha la cel·la amb uns finestrals gòtics atrompetats amb els arcs calats, un a cada cara; per coronament hi té una cornisa amb gàrgoles als angles i un terrat amb barana calada; al seu damunt s'hi va aixecar al 1941, a imitació dels altres pisos gòtics, una torrella amb obertures similars; queda coronada per una cornisa i un terrat amb barana igualment calada. Per accedir a la cel·la hi ha una

escala de cargol de pedra picada que puja per l'interior, i des d'allí fins al capdamunt l'escala de cargol és de ferro.

Situació: adossat al centre del mur lateral de tramuntana.

Alçada: 38'80 metres.

Esveltesa: 7,7

FORTIÀ Sant Julià

Altitud: 8 metres.

Església del gòtic tardà iniciada al segle XV i acabada el 1573 segons data que figura gravada en la llinda del portal. Consta d'una nau de tres trams coberta amb una volta ogival simple reforçada per dos arcs torals apuntats; està capçada per un absis poligonal de cinc costats reforçats per sengles contraforts exteriors; l'acompanyen unes capelles laterals. El cor als peus descansa en un arc rebaixat i una volta de creueria. El frontis té un portal rectangular renaixentista, una fornícula al seu damunt, una rosassa a mitja alçada i un fris de merlets esglaonats per coronament. Es troba flanquejat per dues torres que sobresurten per damunt de la teulada: la de l'esquerra fa de campanar; la de la dreta és més baixa; estan un pèl més avançades que el mur frontal; aquest es troba arrebossat, els laterals són de maçoneria i tots presenten carreus de pedra clara a cantoneres.

Campanar coetani del temple. Té planta rectangular (4'75 x 5'60 m) amb un primer cos acabat en una motllura simple; el segon es troba dividit en dos pisos per una altra senzilla motllura i amb finestres de punt rodó a cadascun d'ells; en el baix n'hi ha dues de petites, en el superior, una de gran, obertes a cada cara en tots dos; està coronat per una minsa cornisa amb gàrgoles zoomorfes als angles i un terrat amb barana de merlets esglaonats i amb l'esfera d'un rellotge inserida en la cara lateral de tramuntana; al seu damunt s'aixeca una agulla tronco-piramidal vuitavada. Els seus murs són de maçoneria mig picada amb carreus a cantoneres.

Situació: adossat a l'angle nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 23'20 metres.

Esveltesa: 4,1

GARRIGUELLA Santa Eulàlia de Noves

Altitud: 56 metres.

Església dels segles XVIII (1722 i 1785) i XIX amb restes d'una antiga església romànica de tres naus avui convertida en sagristia de la nova. Consta d'una nau coberta amb una volta de llunetes igual com les capelles laterals i el transsepte; una cúpula s'aixeca al creuer dins d'un cimbori octagonal; està capçada per un absis semicircular. El frontis té un portal en arc rebaixat amb marc de pedra blanca amb fines motllures; al seu davant hi té uns graons d'accés; un òcul circular també el marc de pedra blanca es troba a mitja alçada; per coronament hi té una minsa cornisa angular. Tant el marc del portal com el de l'òcul destaquen per la seva blancor en contrast amb el color fosc dels murs que presenten paraments de paredat amb barreja de pedra rogenca i negra volcànica.

Arquitecte: mestre de cases Pere Santariol.

Campanar merament funcional aixecat en el 1883. Té un primer alt cos de planta rectangular (6'00 x 5'00 m); el segon és octagonal irregular amb motllures a sota i a sobre dels finestrals; està coronat per una cornisa i un terrat amb barana d'obra. La cel·la queda oberta per quatre finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara alterna; hi pengen campanes. Els seus murs són

de paredat de pedra negra i rogenca, barrejada, amb carreus de pedra blanca a cantoneres només en el primer cos.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 31'55 metres.

Esveltesa: 5,2

LA JONQUERA Santa Maria

Altitud: 175 metres.

Església aixecada en el segle XVIII (1790) amb una façana conservada de l'antic temple del XV de carreus granítics ben escairats. Consta d'una nau coberta amb una volta de llunetes damunt arcs torals apuntats; està acompanyada de capelles laterals i d'un transsepte; en el creuer s'aixeca una cúpula sobre tambor dins d'un cimbori octagonal. La capçalera està formada per un absis semicircular. El cor amb barana de fusta descansa en un arc carpanell. El frontis, de poca alçada, té un portal rectangular recobert per tres arcades dovellades d'arc de mig punt amb guardapols sobre impostes motllurades; a la llinda són visibles uns relleus que representen dues cabres a banda i banda d'un text gravat, al timpà hi figura un escut heràldic dels Rocabertí, tot d'estil romànic avançat amb detalls del gòtic i amb data del 1414 segons consta en relleu a la llinda; al damunt d'aquest portal s'hi obre una rosassa atrompetada; queda coronat per una senzilla cornisa angular. Aquest frontis ben carreuat amb peces ben alineades contrasta amb els altres murs de temps posteriors que presenten paraments de paredat o de maçoneria poc acurada.

Campanar barroc del segle XVIII. Té un primer cos de planta gairebé quadrada (4'81 x 4'40 m); el segon és octagonal; en ell s'hi ubica la cel·la. El cloquer queda coronat per una cornisa amb gàrgoles i un terrat amb barana carreuada i boles als vuit angles; una motllura de separació dels dos cossos està ornada per petits pinacles de bola als angles; altres motllures decoren la cel·la, una a l'arrencada dels arcs de mig punt de les quatre finestres situades una a cada cara alterna, i una altra sota cornisa; hi pengen campanes. Els murs del cos inferior són de maçoneria amb carreus a cantoneres; els del segon són de carreus ben escairats i ben alineats.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 20'13 metres.

Esveltesa: 4,1

LLAMPAIES Sant Martí

Altitud: 110 metres. Municipi de Saus

Església romànica dels segles XII-XIII; fou sobrealçada en ser fortificada en època posterior potser al segle XVII o al XVIII. Consta d'una nau coberta amb una volta de canó apuntada que té una imposta a la seva base; està acompanyada amb algunes capelles laterals de quan es va fortificar i per un absis semicircular romànic amb carreus grans i ben escairats sobrealçat amb murs de paredat; conserva per l'exterior la motllura romànica que separa els paraments de les dues èpoques. El frontis té un portal dovellat en arc de mig punt dins d'un altre arc sobre impostes que sobresurt formant part d'un cos rectangular avançat uns 70 centímetres i cobert per una ràfec; una finestra de punt rodó es troba al seu damunt i una altra de rectangular sota la cornisa angular que, al centre, s'aixeca formant un petit pinyó. Els seus murs són de carreus ben escairats i irregulars tant de part

de dins com de fora.

Dimensions: 14'50 x 4'80 x 9'00 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada total des del fons de les capelles laterals arriba als 10'90 metres.

Campanar romànic tardà, anterior al sobre-alçament de l'església; la part superior, d'època posterior, es distingeix del cos baix pel canvi de tècnica amb què va ser aixecada. Té planta rectangular (3'35 x 5'75 m) i està coronat per una cornisa amb gàrgoles als angles i una teulada de quatre vessants al centre de la qual s'aixeca una agulla piramidal de quatre costats. La cel·la queda oberta amb finestrals d'arc de mig punt, de desigual alçada, dos a cada cara. Adossada al seu mur de llevant hi ha una torre semicilíndrica que inclou l'escala de cargol per accedir a la cel·la; els murs d'aquesta torre són de paredat. Als baixos del campanar s'hi ubica una de les capelles laterals. Els seus murs són de carreus mitjans a la part romànica i petitons i matussers a la part alta.

Situació: adossat al mur de tramuntana, tocant a l'absis encarat a llevant.

Alçada: 18'44 metres.

Esveltesa: 3,2

LLANÇÀ Sant Vicenç

Altitud: 6 metres.

Església neoclàssica aixecada en el segle XVIII i acabada segurament en la data de 1760 que figura gravada en la fornícula del frontis. Consta d'una nau de sis trams coberta per una volta de llunetes; està acompanyada de capelles laterals cobertes amb voltes d'aresta; la capçalera és recta per fora i poligonal de cinc costats irregulars per l'interior. El cor als peus amb una barana de balustres de pedra descansa en un arc carpanell i una volta bufada sobre el cancell; queda prolongat pels laterals amb sis tribunes per banda obertes en els passadissos que es troben sobre les capelles; una d'aquestes tribunes queda oberta en el mateix presbiteri.

El frontis té una gran portalada barroca amb el portal en arc de mig punt filetejat que descansa en impostes; unes robustes columnes de capitell jònic flanquegen els muntants i sostenen un entaulament truncat amb una cornisa destacada i corbada; al seu damunt, una fornícula inclou una imatge rodejada de pilastres i volutes i d'un entaulament mixtilini coronat per tres pinacles de bola al cim adossats al mur. Una rosassa amb marc de pedra blanca es troba a la part alta i una minsa cornisa amb curvatura convexa amaga la teulada de dos vessants també lleugerament corbada. Dos robustos contraforts perpendiculars al mur del frontis es troben apuntalant les seves cantoneres; una escalinata amb elegant balustrada dóna accés a l'entrada des del nivell força inferior de la plaça. El frontis està arrebossat i pintat d'un color blanc cremós; la resta dels murs tenen paraments de paredat de pedra barrejada clara i negrosa.

Dimensions: 38'17 x 10'21 x 19'35 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada des del fons de les capelles laterals fa 19'25 metres; la llargada inclou el cancell que, ell sol, té 4'17 metres de fondària.

Campanar aixecat entre el 1914 i el 1915 pels mestres d'obres Masdéu i Salvat. Té un primer alt cos de planta gairebé quadrada (4'60 x 4'33 m) de base atalussada i un de segon vuitavat; al seu damunt s'aixeca una torrella moderna que constitueix la cel·la; els seus vuit finestrals, un a cada cara, són d'arc de mig punt i tenen baranes de balustres; hi pengen quatre campanes; una motllura composta sota finestrals la separa d'un breu cos octagonal; està coronada per una cornisa motllurada i un pavelló acabat en cúpula coberta de rajola verd fosc i caires crestats; queda obert amb vuit finestres amb balustrada. Els seus murs tenen els paraments arrebossats i pintats com el frontis i les cantoneres reforçades amb carreus de pedra blanca; un gran contrafort en posició

perpendicular al mur lateral reforça la base i el mur del frontis al mateix temps.

Una escala que va de paret a paret i sobre voltes té l'inici en el nivell de l'església i deixa un ull central prismàtic tancat per envans; cap a la meitat es converteix en escala de cargol dins d'un cilindre molt estret i amb graons i murs d'obra que puja per la banda de llevant fins arribar a la cel·la; segueix fins a la terrassa on dóna accés al pavelló.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 34'21 metres des del terra de la plaça on s'aixeca.

Esveltesa: 7,4

A prop, en la mateixa plaça on es troba el frontis de l'església, hi ha una torre de planta quadrangular; ha estat bastida amb murs de paredat i carreus a cantoneres; té unes finestres d'arc apuntat a la part alta i ulls de bou superiors; està coronada per una agulla piramidal truncada. Es tracta del campanar de l'antiga església romànica del lloc, avui desapareguda; sembla poder-se datar de cap a finals del segle XIII o principis del XIV. Ja no fa de campanar de la nova església.

LLERS Sant Julià i Santa Basilissa

Altitud: 140 metres.

Església edificada després del 1939 per l'organització oficial anomenada *Construcciones de Regiones Devastadas* en refer-se el poble dinamitat els últims dies de la guerra civil del 1936 al 1939; fou consagrada el 1951; com totes les obres que foren confiades a aquesta institució pública, per exemple les de les terres de l'Ebre, mostra una gran modèstia i una estructura força deficient. Consta de tres naus de cinc trams, un d'ells amb el cor que descansa sobre una volta i un arc rebaixats. La nau central està coberta per voltes bufades (es va haver de reconstruir pocs anys després de la seva inauguració); uns pilars separen les naus; el presbiteri i la capçalera són semicirculars; té cancell. El mur del frontis i el del campanar estan arrebossats i emblanquinats; tenen negrors derivades de les humitats i la pol·lució. El frontis orientat a ponent té un portal rectangular emmarcat per carreus ben escairats dins d'un marc més exterior; entre ells hi ha zones, a manera de fornícules, formant curvatures còncaves; hi ha una fornícula al damunt sense imatge i, a mitja alçada, una finestra rectangular amb vidriera on estan representades unes imatges de colors; més amunt corona el frontis una minsa cornisa angular. Un òcul motllurat a l'esquerra del portal il·lumina la nau lateral corresponent. Els baixos del mur frontal tenen un sòcol de grans carreus.

Dimensions: 26'30 x 7'00 x 10'35 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total fa 14 metres.

Guarda unes pintures murals de Josep Ministral (1994) que omplen el murs del presbiteri; una imatge de la Mare de Déu del Roure feta per l'escultor Frederic Marès és una còpia de l'original gòtic del segle XV. A la Sagristia se'n conserva la testa autèntica.

Campanar de planta quadrada (3'90 x 3'90 m) amb un primer cos bastit amb murs arrebossats i carreus a cantoneres; la part alta i la cel·la tenen paraments de carreus de pedra blanca ben escairats. La cel·la es troba en una torrella octagonal; té obertes finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna. Està coronat per una cornisa destacada i una agulla piramidal amb inflexió a la base coberta de teules vidriades rogenques.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 22'93 metres.

Esveltesa: 5,8

MAÇANET DE CABRENYS Sant Martí

Altitud: 370 metres.

Església romànica de fi del segle XII o de principis del XIII. Consta d'una nau sobrealçada coberta amb una volta de canó apuntada; està capçada per un absis semicircular amb cornisa motllurada i, al dessota, uns frisos de dents de serra i d'arcs cecs amb mènsules, algunes amb senzills relleus; el seu parament és de carreus grans ben escairats i disposats en filades uniformes. Els murs de la nau també tenen carreus grans ben escairats a excepció del parament situat sobre el portal de migdia amb un del segle XV en ésser refet després d'alguna alteració i que mostra grans carreus de granit gris matussers, irregulars i disposats en filades regulars; les àmplies juntures deixen a la vista el morter de calç. Tardanament s'afegiren una capella al cantó de tramuntana, el campanar a ponent i una torrella comunidor a llevant.

Té dos portals rectangulars, un a ponent i l'altre a migdia; estan recoberts amb un arc de mig punt dins d'una arcada el de ponent; el que queda a migdia, amb quatre arquivoltes dovellades i treballades una d'elles amb decoració geomètrica; descansen sobre una senzilla imposta; tant les llindes com el timpà són nus. El portal rectangular de migdia té un guardapols treballat amb escacat; al damunt del portal de ponent hi ha oberta una finestra rectangular amb un marc de peces estriades d'època renaixentista. Tots els murs tenen un sòcol de 90 centímetres d'alçada i 10 de gruix. La zona superior dels murs, la sobrealçada, té amples finestres enreixades en tot els laterals i està mig arrebossada; una antiga cornisa la separa del parament carreuat inferior romànic. Sobre la nau, a la capçalera, s'aixeca una torreta quadrangular tardana que segurament feia tasques de comunidor.

Dimensions: per l'exterior fa una llargada de 30 metres per 8 d'ample, aproximadament. Per l'interior: 25'00 x 6'90 x 12'00 de llargada, amplada i alçada respectivament.

Conserva una làpida sepulcral de marbre blanc amb relleus arcaics que representen un enterrament; sembla del segle XII i procedeix de l'església de Sant Martí de Fontfreda, petita població d'hàbitat dispers dins del terme de Maçanet.

Campanar d'un barroc senzill dels segles XVII o XVIII. En sobresortir de la teulada té una zona d'escassa alçada de planta gairebé quadrada (5'67 x 5'40 m); sembla que hi ha unes antigues finestres ara cegades, potser una vella espadanya. Al seu damunt hi ha un segon cos octagonal irregular obert amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna, i amb una motllura a l'arrencada dels arcs; una altra motllura separa els dos cossos i té uns pinacles de bola als angles. Els seu murs són de carreus de pedra grisenca, petits, ben escairats i alineats. Des de la sagristia, al darrere del temple, es puja a les golfes per una escala d'obra; per les golfes es passa cap al frontis fins al campanar; pel seu interior hi puja una escala de pedra que va de paret a paret i dóna accés a la cel·la.

Situació: damunt els peus de la nau, centrat en el frontis orientat a ponent.

Alçada: 23'42 metres.

Esveltesa: 4,1

MOLLET DE PERALADA Sant Cebrià

Altitud: 59 metres.

Església romànica del segle XII o principis del XIII; ha estat molt modificada cap els segles XVII i XVIII a base de sobrealçar-la, allargar-li la nau cap a ponent i afegir-hi capelles laterals. Consta d'una sola nau amb volta de canó apuntada, absis semicircular romànic (ss. XII-XIII) de carreus de granit ben escairats disposats en filades sense altre element decoratiu que una motllura sota cornisa; és l'únic que resta del seu passat romànic. El frontis dels temps barrocs té un portal rectangular, una rosassa a mitja alçada, i una minsa cornisa angular amb una creu de pedra al cim.

Els seus murs estan arrebossats i pintats de blanc; tenen carreus de pedra fosca a cantoneres.

Campanar neoclàssic senzill del segle XIX aixecat segurament sobre una base romànica. Té un primer alt cos de planta quadrada (3'15 x 3'15 m); el segon està aixamfranat i separat del primer per una motllura i uns petits pinacles als angles; una nova motllura està situada a l'arrencada dels arcs dels finestrals; en el seu coronament s'hi troba una minsa cornisa i un terrat amb barana d'obra intercalada amb uns pocs balustres; sobre el terrat s'aixequen unes arcades en diagonal unides al centre. La cel·la té oberts a cada costat uns finestrals d'arc apuntat amb bordó. Els murs, com al frontis, estan arrebossats i emblanquinats amb carreus a cantoneres. Una esfera horària es troba sota el finestral de la cara frontal.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.
Alçada: 22'97 metres.
Esveltesa: 7,3

MONTIRÓ Sant Sadurní
Altitud: 16 metres. Municipi de Ventalló

Església amb restes romàniques dels segles XII-XIII visibles en l'absis semicircular bastit amb un parament de carreus ben escairats i ben alineats. Sofrí modificacions al XVII: se li afegiren unes capelles per la banda de migdia a la seva nau única que està coberta amb una volta d'aresta. Els murs tenen un arrebossat emblanquinat i mig ennegrit que no presenta bon aspecte. El frontis té un portal dovellat en arc de mig punt, un òcul a mitja alçada i el capdamunt, que té forma arquejada, té un escàs parament de maçoneria i queda mal acabat.

Guarda, a l'exterior, en una cantonera de les capelles de migdia, un carreu encastat amb un relleu que representa un personatge amb grossos bigotis, imatge que deu ser dels segles barrocs.

Campanar senzill de dimensions petites i coetani de l'etapa de les reformes modernes. Té planta rectangular (1'85 x 2'32 m); està coronat per una cornisa motllurada i per una coberta en cúpula semiesfèrica. La cel·la té una finestra allargassada d'arc de mig punt a ponent i una altra de petita i rectangular a migdia; hi penja alguna campana. Els seus murs estan arrebossats i emblanquinats però presenten un estat deficient per humitats i negrors.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.
Alçada: 15'18 metres.
Esveltesa: 6,5

NAVATA Sant Pere
Altitud: 145 metres.

Església barroca amb elements goticitzants aixecada entre el 1636 i el 1684; fou reformada al XVIII; a la llinda del portal hi ha la data de 1746. Consta d'una nau de quatre trams coberta amb una volta de creueria sobre quatre arcs torals rebaixats; va acompanyada de quatre capelles per banda i per un cor sobre d'un arc carpanell i una volta de creueria; està capçada per un absis sobrealçat semicircular per l'exterior i poligonal per l'interior. El frontis de carreus marronosos regulars, ben escairats i alineats té una portalada classicitzant de pedra blanca amb decoració barroca. El portal rectangular està flanquejat per pilastres toscanes adossades als muntants i cobert per un entaulament i un frontó sinuós truncat que deixa espai per una fornícula amb la imatge del patró; està rodejat de pinacles amb bola adossats al mur. Una rosassa motllurada amb marc blanc es

troba a mitja alçada; el mur frontal acaba horitzontalment sense cap cornisa i amaga la teulada de doble vessant. Els murs laterals tenen paraments de paredat de color lleugerament groguenc i robustos contraforts entre els quals, a bona alçada, apareixen finestrals atrompetats en arc de mig punt.

Guarda una bona col·lecció de pintures murals barroques, tant en l'altar major com a les capelles laterals, ben conservades, obrades per tres pintors diferents de nom desconegut.

Campanar barroc. Té un primer alt cos de planta quadrada (5'10 x 5'10 m); el segon és vuitavat; en ell s'hi ubica la cel·la oberta amb finestrals d'arc apuntat, un a cada cara alterna; hi penja alguna campana; està ornada amb dues motllures al dessota, la inferior amb gàrgoles als angles; una més es troba a l'arrencada dels arcs; està coronada per una cornisa motllurada amb gàrgoles i per un terrat amb balustrada; al seu damunt s'aixequen quatre pilars inclinats units al centre amb un pinacle de bola al cim. Una escala de pedra que va de paret a paret puja fins a la cel·la.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis orientat a ponent.

Alçada: 29'59 metres.

Esveltesa: 5,8

ORDIS Sant Julià i Santa Basilissa

Altitud: 98 metres.

Església romànica dels segles XII-XIII; només en resten els carreus que formen els murs; fou modificada cap al segle XVIII. Consta d'una nau sobrealçada de volta de canó apuntada, d'un transsepte amb una modesta cúpula al creuer, i capçada per un absis semicircular sobrepassat amb un parament de paredat. En el seu interior, els arcs de les capelles laterals (una a cada costat, dels segles XVI i XVII) i les pilastres són de carreus ben escairats en pedra grisa. El cor descansa sobre un arc rebaixat damunt del cancell. El frontis té un parament romànic de carreus ben escairats de pedra marronosa però a la part alta apareix un alçament amb un mur arrebossat i emblanquinat. Hi té un portal de pedra blanca d'un barroc senzill amb el marc rectangular amb pilastres toscanes d'escàs relleu adossades als muntants, un modest entaulament i, més amunt, un òcul.

Guarda a la sagristia una petita imatge barroca de la Mare de Déu i el Nen i un Santcrist a la creu, segurament barroc, de mida mitjana; conserva una relíquia del patró Sant Julià a l'interior del peu de l'altar major visible a través d'una finestreta vidriada.

Campanar barroc inacabat. Té un primer cos de planta gairebé quadrada (5'25 x 5'15 m); el segon és octagonal i en ell s'hi ubica la cel·la amb els finestrals interromputs, sense cobrir, un a cada cara alterna. Els murs de l'alta base són de paredat, en canvi al segon cos del segle XVIII són de carreus mitjans, ben escairats i alineats.

Situació: adossat i mig incorporat a l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 18'33 metres.

Esveltesa: 3,5

PALAU DE SANTA EULÀLIA Santa Eulàlia de Mèrida

Altitud: 86 metres.

Església romànica tardana aixecada als segles XIII-XIV. Consta d'una nau coberta amb una volta apuntada sobre un arc toral també apuntat proper a ponent; té la capçalera recta i atalussada bastida amb carreus ben escairats. La resta dels seus murs tenen paraments de carreus grans marronosos ben escairats i alineats. En el frontis s'hi obre un portal en arc de mig punt amb grans dovelles i amb guardapols, segurament obrat ja al segle XIV i d'influència gòtica; té uns quants graons al seu davant. Damunt, en època tardana, s'hi va obrir una rosassa amb marc de pedra blanca. El temple va ser sobrealçat als segles XVII o XVIII fet que es nota perquè per sobre dels murs de carreus romànics hi figuren paraments de paredat.

Guarda una pica baptismal romànica d'un sol bloc de pedra calcària decorada amb un fris en baix relleu d'arcuacions cegues arran de la boca; té forma cilíndrica amb el cos arrodonit en convertir-se en la base plana; descansa sobre un petit peu cilíndric de poca alçada.

Campanar barroc senzill dels segles XVII o XVIII. Té planta gairebé quadrada (3'45 x 3'10 m) i està coronat per una cornisa destacada i un terrat amb una barana de merlets d'obra pintats de blanc; al seu damunt s'aixeca una agulla piramidal d'obra de perfil lleugerament arquejat igualment blanquejada. Els seus murs mostren els diversos moments en què es va aixecar: carreus grans, irregulars en la base romànica, de maçoneria amb la calç a les juntures molt visible en èpoques modernes i, en la cel·la, novament de carreus mitjans a cantoneres i en els marcs de les finestres; als altres panys s'hi veu obra de maçoneria. La cel·la queda oberta amb finestres en arc de mig punt damunt senzilles impostes, una a cada cara; al seu damunt hi figuren unes petites finestres quadrades.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 19'05 metres.

Esveltesa: 5,5

PERALADA Sant Martí

Altitud: 38 metres.

Església neoclàssica de finals del segle XVIII resultat de la reconstrucció d'una anterior; conserva algun pany de la romànica que la va precedir. Consta d'una nau de cinc trams coberta amb una volta de llunetes sobre quatre arcs torals de mig punt, d'un transsepte amb una cúpula el·líptica sobre petxines al creuer i d'un presbiteri poligonal de cinc costats en una capçalera recta; unes tribunes sobre les capelles laterals queden obertes a la nau; té el cor sobre el cancell. En el mur meridional hi ha restes romàniques en un pany amb una petita finestra de doble esqueixada i un timpà nu. El frontis arrebossat i pintat de color rosa pàl·lid té un senzill portal rectangular amb unes grades d'accés al seu davant, una rosassa motllurada i atrompetada a la part alta i una minsa cornisa angular. Uns robustos i alts contraforts reforcen els seus murs laterals de paraments de paredat de color marronós amb carreus de pedra blanca a les cantoneres.

Dimensions: 38'50 x 12'54 x 19'70 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Conserva una pica baptismal en un bloc de pedra semiesfèric; en la seva meitat superior hi té un text gravat al seu contorn en dos registres; les seves dimensions són 1'15 metres de diàmetre de la boca que al seu torn fa 13 centímetres de gruix; la seva alçada és de 78 centímetres des d'un petit peu fins a la boca; el seu petit peu és cilíndric; avui es troba damunt un petit bloc rectangular de marbre fosc. A les petxines que sostenen la cúpula hi figuren unes imatges sobre peanyes.

Campanar gòtic dels segles XIV i XV. Té planta gairebé quadrada (7'65 x 7'40 m) i està coronat per una senzilla cornisa amb gàrgoles i un terrat amb una alta barana de merlets esglaonats;

sobre terrat s'aixequen unes arcades unides en diagonal en el punt central. Els seus murs mostren paraments de carreus petits de pedra calcària marronosa ben escairats i alineats. A la cel·la hi ha oberts quatre finestrals d'arc de mig punt amb bordó, un a cada cara, mot amples, dins d'un marc quadrat. Una esfera horària es troba al dessota del finestral de ponent.

Situació: adossat al mur de migdia, proper al frontis encarat a ponent.

Alçada: 30'66 metres.

Esveltesa: 4

PONT DE MOLINS Santa Maria

Altitud: 46 metres.

Església neoclàssica segurament acabada el 1789 segons la data que figura a la llinda del portal. Consta d'una nau coberta amb una volta de llunetes acompanyada de capelles laterals i capçada per un absis semicircular. El frontis té un portal rectangular amb marc de pedra blanca i amb els brancals treballats amb unes estretes pilastres acabades amb uns petits elements decoratius que flanquegen la llinda; uns graons al davant faciliten l'accés; una rosassa motllurada i atrompetada es troba a mitja alçada i, per coronament, una cornisa angular amb un fris de daus i una motllura al dessota. Els seus murs són de paredat i de maçoneria de pedra fosca amb un arrebossat en mal estat o ja perdut, i amb els carreus de pedra blanca visibles a les cantoneres.

Campanar neoclàssic senzill de planta rectangular (4'90 x 5'50 m); està coronat per una cornisa damunt un fris de permòdols i per un terrat amb barana de balustres. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc apuntat, una a cada cara; hi penja una campana; té una motllura a la seva base i una altra a l'arrencada dels arcs; tant les motllures com els arcs són de rajoles vermelles. Els seus murs tenen paraments de paredat amb carreus de pedra blanca a cantoneres.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis orientat a migdia.

Alçada: 21'23 metres.

Esveltesa: 3,8

PONTÓS Sant Martí

Altitud: 94 metres.

Església neoclàssica amb restes romàniques dels segles XI-XII visibles en alguns paraments de ponent i migdia aprofitats després de les reformes del 1773. Consta d'una nau coberta amb una volta de llunetes sobre tres arcs torals de mig punt i capçada per un absis poligonal de cinc costats. Al frontis, el portal actual rectangular apareix emmarcat per una obra de pedra blanca amb pilastres toscanes als brancals; queda coronat per un entaulament i una fornícula amb imatge; a mitja alçada, en pedra blanca, s'hi troba una rosassa motllurada i atrompetada, l'esfera d'un rellotge al seu damunt, una petita finestra rectangular i, per coronament, una cornisa angular amb un fris decorat amb triangles vermells sobre fons blanc amb una creu al cim. Els seus murs són de paredat amb carreus a cantoneres llevat d'una zona de la façana principal al costat de migdia en la qual es veuen carreus ben escairats i alineats i amb una porta i un òcul a mitja alçada que avui es troben paredats; segurament són restes de l'antiga construcció romànica.

Guarda la làpida sepulcral (1300) de Bernat de Pontós.

Campanar neoclàssic coetani del temple aixecat damunt bases romàniques. Té una planta gairebé quadrada (4'05 x 4'25 m) i està coronat per una cornisa motllurada amb gàrgoles senzilles

als angles i una agulla piramidal d'obra. La cel·la, que és l'únic cos que sobresurt per damunt de la teulada del temple, està oberta per tres finestres d'arc de mig punt, una a cada cara menys a llevant; hi penja alguna campana. Els seus murs presenten paraments de carreus ben escairats i disposats en filades regulars, segurament molts d'ells han estat aprofitats de l'antiga església romànica.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat una mica obliquament cap a ponent.

Alçada: 21'66 metres.

Esveltesa: 5,1

PORTBOU Santa Maria

Altitud: 28 metres.

Església neogòtica de finals del segle XIX (1874-82). Consta d'una nau de quatre trams coberts amb un ric teginat sobre arcs diafragma apuntats prolongats per pilastres fasciculades damunt mènsules situades a mitja alçada dels murs; està capçada per un absis poligonal de cinc costats cobert per una volta ogival simple igual que el tram davanter corresponent al pòrtic. Uns grans finestrals apuntats oberts en tots els murs entre els robustos contraforts exteriors donen llum a través de vidrieres de colors. Ha estat bastida amb carreus ben escairats de pedra grisa.

El frontis té un atri porticat amb tres portals de pedra fosca d'aires goticitzants tancats amb unes reixes de ferro forjat i uns sòlids vidres que frenen el vent de tramuntana que bufa en aquells llocs. Els tres portals tenen arcades apuntades motllurades i acanalades a l'intradós; descansen en unes semi-columnes adossades als pilars; al damunt de les dues semi-columnes centrals hi figuren unes escultures i al centre, sobre l'arcada, una imatge de la patrona ben emmarcada i coberta amb un dosseret; a mitja alçada del frontis s'hi obre una gran rosassa calada i, per coronament, la cornisa angular està decorada per un fris d'arcs cecs que inclouen elements heràldics decoratius. Aquesta part del frontis presenta un mur de carreus ben escairats de pedra clara que contrasta amb la fosca dels portals. Als caires s'hi aixequen unes torres de perímetre poligonal dividides en tres pisos per unes motllures; deixen el superior obert per estretes finestres; van coronades per un pinacle. Les teulades estan cobertes per peces vidriades planes, estriades i disposades en escata; són de colors grana i blau fosc. Una cresta de petits pinacles tanca per davant i per darrere la teulada de la nau. La de l'absis, igualment acolorida, està formada per diversos sectors triangulars amb els caires destacats i un pinacle damunt el punt on coincideixen.

Dimensions: 33 metres de llargària i 20 d'alçada per les exteriors (inclou la base cúbica del campanar pel que fa a la llargada); les interiors de la nau són: 24'00 x 8'52 x 17'98 respectivament de llargada, amplada i alçada. L'atri, no inclòs en la llargada, fa 3'38 de fondària.

Arquitecte: Joan Martorell i Montells (1833-1906).

Guarda una bella imatge de la Mare de Déu que presideix l'Altar Major obra de l'escultor Frederic Marès (1893-1991); un sagrari i un Sant Crist de Domènec Fita (1927), i el baldaquí de l'arquitecte barceloní Josep Maria Feliu.

Campanar neogòtic coetani del temple. Té la base de planta gairebé quadrada (6'33 x 6'10 m) separada un metre de la capçalera; està adossada a les dependències posteriors del temple; un segon alt cos octagonal amb els caires en ressalt està coronat per una coberta ogival amb un gros pinacle al cim que sosté una gran creu de ferro.

La cel·la, on hi pengen campanes, situada al capdamunt del cos vuitavat té al seu dessota unes motllures i un fris d'arquets cecs calats damunt petites mènsules. Una motllura en angle cobreix els arcs dels finestrals d'aspecte clarament goticitzant amb arcs apuntats i baranes calades; entre finestral i finestral, els caires estan reforçats per unes fines pilastres que són la continuació de

les que es troben al cos alt inferior. La coberta de la cel·la consisteix en una petita teulada piramidal rematada per un pinacle i una creu de ferro. Unes espitlleres amb arquet gòtic calat s'obren en disposició helicoïdal a diversos nivells del l'alt cos a cada cara del campanar; il·luminen l'escala interior. Aquesta escala puja dins d'un cilindre, arrapada als murs i amb un ull central buit tancat per un envà cilíndric de maó arrebossat. En arribar a dalt, en l'últim tram, l'escala s'estreny i gira en sentit contrari de com ho havia fet; surt a la cel·la protegida per una senzilla barana de ferro; una volta semiesfèrica damunt nervis cobreix la cel·la. Els murs estan carreuats amb peces de pedra grisenca clara com tot el temple.

Situació: la seva base cúbica està adossada a les dependències posteriors del temple però s'eleva exempt a partir dels tres metres.

Alçada: 36'16 metres; inclou el pinacle d'un metre cinquanta i la creu de ferro de dos metres. Sense comptar-los, només en faria 32'66; aquesta és la mesura que em va donar el senyor rector.

Esveltesa: 5,7

EL PORT DE LA SELVA Santa Maria de les Neus

Altitud:12 metres.

Església d'aires barrocs aixecada entre el 1744 al 1779, ampliada el 1890 i engrandida amb un absis nou de maó vist de planta poligonal de tres costats entre el 1970 i el 1975. Consta d'una nau de quatre trams coberts amb una volta de llunetes sobre quatre arcs torals; està acompanyada de capelles laterals entre els contraforts i per un transsepte; té cor i cancell. El frontis i els murs exteriors apareixen arrebossats i pintats de blanc intens. En la façana principal hi ha obert un portal, més aviat petit, d'arc rebaixat emmarcat per dovelles i carreus de pedra blanca; una rosassa octagonal motllurada i atrompetada es troba a mitja alçada; queda coronat per una fina cornisa sinuosa i mixtilínia de pedra grisa amb una creu al cim d'un pinyó central. Els murs laterals mostren paraments de llosa i paredat.

Dimensions de la nau: 37'60 metres de llargada per 10 d'amplada; el transsepte en fa 20 de llargada.

Guarda una imatge gòtica de Sant Pere del segle XV procedent del monestir de Sant Pere de Rodes, i un Santcrist de ferro, modern, d'un escultor grec resident a la localitat de nom Kontos.

Campanar merament funcional. Té planta gairebé quadrada (5'95 x 5'58 m) i està coronat per una fina cornisa de pedra grisenca i un terrat amb barana de merlets arrodonits i, al seu damunt, quatre arcs apuntats encreuats en diagonal. En els seus murs emblanquinats destaca la cornisa fosca. La cel·la queda oberta per finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen algunes campanes; al dessota de la finestra frontal hi ha una esfera horària.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 30'32 metres.

Esveltesa: 5,1

QUEIXÀS Sant Martí

Altitud: 180 metres. Municipi de Cabanelles

Església romànica aixecada als segles XI-XIII; les capelles laterals són del 1752-59. Consta d'una nau coberta amb una volta de canó apuntada sobre d'un arc toral igualment apuntat; està capçada per un absis semicircular aprofundit o ultrapassat per l'interior i amb planta de ferradura per

l'exterior; està obert per un arc triomfal de mig punt i cobert amb una volta de quart d'esfera; té un parament de carreus petits, matussers i, en part, també de paredat; altres dos absis semicirculars avui dia tenen funció de capelles i no deixen entreveure quina era la seva funció primera. El frontis del segle XII té una portalada atrompetada de dovelles i carreus ben escairats formada per tres arcades de mig punt que envolten un portal rectangular amb un timpà decorat amb una creu estrellada pintada de color vermell; l'envolta un bordó que, igual que les arcades, descansa en una fina imposta. Una finestra esqueixada d'arc de mig punt es troba al damunt; tot el frontis està coronat per una minsa cornisa angular. Els seus murs tenen paraments de carreus matussers barrejats amb altres de grans i ben escairats com els que es veuen a les cantoneres; en la seva part alta els paraments de paredat mostren que el temple fou sobrealçat.

Campanar barroc del segle XVIII. Té planta gairebé quadrada (4'00 x 3'90 m) i queda coronat per una minsa cornisa amb pinacles de bola als angles i una teulada de quatre vessants al centre de la qual s'aixeca una agulla piramidal d'obra amb els careners crestats. La cel·la està oberta per quatre finestres molt amples d'arc de mig punt de falsa ferradura, una a cada cara; hi penja alguna campaneta. S'accedeix a la cel·la per una escala de cargol de pedra picada. Els seus murs són de maçoneria i de paredat a la part alta; té carreus a les cantoneres

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis orientat a ponent.

Alçada: 15'72 metres.

Esveltesa: 3,9

RIUMORS Sant Mamet

Altitud: 7 metres.

Església del segle XV o XVI refeta amb materials d'una anterior romànica; ha sofert altres reformes tardanes. Consta d'una nau rectangular de parets arrebossades. El frontis té un portal rectangular amb uns graons d'accés; la data del 1779 figura gravada a la seva llinda; al seu damunt s'hi troba la imatge de Maria i el Nen en ceràmica vidriada dins d'una fornícula; una modesta rosassa atrompetada és oberta a mitja alçada i una cornisa sinuosa amb quatre arcs còncaus, un pinacle i una creu metàl·lica al cim coronen la façana principal. A l'angle dret s'aixeca una torre quadrada que sobresurt un poc, possiblement un segon campanar inacabat.

Campanar del segle XVIII. Té un primer cos de planta rectangular (3'70 x 4'50 m) de carreus ben escairats en pedra rogenca, segurament aprofitats del primitiu temple romànic; queden barrejats amb panys de maçoneria. Per damunt de l'alçada de la teulada del temple es transforma en vuitavat bastit amb paredat i carreus, tot barrejat. Per damunt d'una fina motllura apareix la cel·la amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna (la del nord tapiada); està coronat per una minsa cornisa amb gàrgoles i un terrat amb una alta barana d'obra; sobre d'ell s'aixequen vuit pilastres inclinades unides al centre i amb un petit pinacle al damunt. Un sòcol de maçoneria sobresurt uns centímetres; al dessota de la finestra que dóna a ponent hi ha l'esfera d'un rellotge.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 24'00 metres.

Esveltesa: 5,3

SANT CLIMENT SESCEBES Sant Climent

Altitud: 82 metres.

Església barroca de la segona meitat del segle XVII. Consta d'una nau de cinc trams coberts amb voltes de llunetes sobre quatre arcs torals de mig punt; està acompanyada de quatre capelles laterals per banda i capçada per un alt absis semicircular de la mateixa amplada de la nau. Refeta recentment mostra uns murs arrebossats i pintats en color crema amb carreus a cantoneres; una cornisa destacada ressegueix tots els murs i l'absis. El frontis té un portal rectangular de pedra grisa al fons d'una arcada de mig punt ben dovellada amb decoració geomètrica a l'intradós; descansa en unes impostes motllurades; sota d'ella, i al fons, el portal hi té la llinda i el timpà d'una mateixa peça decorats amb relleus florals, frisos, una testa i una data gravada de 1687; al damunt de l'arcada, disposades simètricament, s'hi veuen tres senzilles creus en baix relleu i una finestra rectangular.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té planta quadrada (4'25 x 4'25 m) i està coronat per una minsa cornisa i una teulada piramidal sobre un terrat amb barana de merlets. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; té una motllura a la seva base. Els seus murs estan arrebossats i pintats com la resta de l'edifici i amb carreus visibles a cantoneres de to vermellós; també ho estan la motllura i la cornisa.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 20'53 metres.

Esveltesa: 4,8

SANT LLORENÇ DE LA MUGA Sant Llorenç

Altitud: 173 metres.

Església amb restes romàniques importants tot i les destruccions sofertes i les modificacions fetes posteriorment. Consta de dues naus i transsepte; els tres absis romànics de la capçalera s'obren en el transsepte; el seu extrem nord està ocupat per la base del campanar. La que havia de ser nau lateral de tramuntana no va ser mai construïda de manera que la destinada a ser la central ha quedat situada a la banda nord; estan cobertes per una volta de quart de canó la lateral sud, i per una de canó la nau major, al nord; les dues naus es comuniquen per un arc former molt ample de 13 metres de llum; la capçalera la formen tres absis, el central molt antic (segle X) semicircular ultrapassat i sobrealçat, els dos laterals també semicirculars, tots dos de carreus ben escairats mentre que el central és de paredat. L'edifici va ser sobrealçat i modificat als segles XVII i XVIII. El frontis s'obre amb un portal barroc d'arc rebaixat amb un fi marc de pedra motllurat; té una finestra d'arc de mig punt a mitja alçada i es corona per una espadanya de dos ulls tapiats. El mur ha estat aixecat amb material de paredat.

Dimensions: la llargada i l'amplada de la nau major fan, respectivament, 27'20 i 5 metres; la nau sud, respectivament, 24'50 i 3 metres; el transsepte en fa 20 i 4'50, aquesta última dada és la mitjana, ja que el transsepte és irregular, més ample el braç dret.

Campanar de planta gairebé quadrada (7'25 x 7'00 m) de base romànica fins als 15 metres bastida amb murs de carreus mitjans ben escairats i alineats; els cossos superiors són del segle XVII amb paraments de maçoneria i carreus a cantoneres; l'agulla piramidal d'obra de la torrella superior és del XVIII. La cel·la té finestres d'arc de mig punt, una a cada costat menys al del frontis on se n'hi obren tres; hi pengen campanes. Damunt d'ella hi ha una torrella quadrangular amb una finestra d'arc de mig punt a cada costat; uns pinacles de bola estan situats als quatre angles de la cornisa de la torrella i també als quatre de la cornisa de la cel·la; un més es troba al cim de l'agulla que cobreix el cloquer. Al cos inferior s'hi veuen dos pisos de finestres d'arc de mig punt, avui tapiades; en una d'elles hi ha ubicada l'esfera d'un rellotge.

Situació: adossat al mur nord, a tocar de l'absis esquerre o de tramuntana, al damunt del braç nord, l'esquerra, del transsepte.
Alçada: 29'91 metres.
Esveltesa: 4,1

SANT MARTÍ SESSERRES Sant Martí
Altitud: 341 metres. Municipi de Cabanelles

Església romànica dels segles XII-XIII. Consta d'una nau coberta amb una volta de canó apuntada; està capçada per un absis semicircular amb una cornisa motllurada; sota d'ella, un petit ràfec descansa en mènsules amb boles; en una d'elles hi apareix un petit cap humà. El frontis té una portalada de quatre arcades dovellades en arc de mig punt i un guardapols que avui queda gairebé desaparegut per l'erosió; el portal situat al fons és rectangular amb un timpà on hi ha tres creus pintades en vermell; poc més amunt s'hi veu un òcul atrompetat segurament tardà i una minsa cornisa angular d'un sol vessant ja que a l'altre hi ha aixecat el campanar. El mur del frontis presenta un parament de carreus molt desgastats o mal picats; el corresponent a l'absis són de mida mitjana, menys els de les tres filades de la base que són grans; estan ben escairats i alineats; tenen un to marronós. Els murs laterals són de maçoneria.

Campanar del segle XVII, d'un barroc senzill propi de la ruralia aixecat sobre la base romànica del cloquer del temple primitiu. Té planta gairebé quadrada (3'30 x 3'40 m) i està coronat per una minsa cornisa amb pinacles als angles i una agulla piramidal d'obra amb una llucana oberta a la cara oest. La cel·la té finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen campanes. Els seus murs baixos són com els del frontis, de carreus molt desgastats; a la cel·la, tanmateix, semblen d'una època diferent, més clars, més petits i irregulars, però menys erosionats. Per l'interior hi puja una escala de cargol de pedra picada.
Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.
Alçada: 16'42 metres.
Esveltesa: 4,8

SANT MIQUEL DE FLUVIÀ Sant Miquel, antic monestir benedictí
Altitud: 28 metres.

Església romànica de finals segle XI consagrada el 1066 després de vint anys per completar-se; formava part d'un monestir avui desaparegut. Consta de tres naus de quatre trams; un d'ells amb el cor gòtic, un altre és el transsepte que queda cobert amb una volta de canó més baixa que la central; sobresurt pels costats del temple; el creuer se sosté sobre quatre arcs de mig punt que reposen en semi-columnes adossades a pilars. La nau central està coberta per voltes de canó de mig punt en el tram proper a l'absis i apuntades en els altres; queda reforçat per arcs torals. Les naus laterals tenen volta de quart de canó i són més baixes que el transsepte. Estan separades de la central per robustos pilars rectangulars amb semi-columnes adossades que sostenen els arcs formers i els torals. Just a la dreta de l'entrada, una escala de pedra picada arrapada al mur lateral puja fins al cor que té una barana de fusta.

Les columnes de l'interior estan capçades per bells capitells, en total setze. Formen un dels molts tresors que conté aquest temple. Semblen d'un mateix autor i es poden datar del temps inicial de la construcció, el segle XI.

La capçalera està formada per tres absis semicirculars, el central sobrealçat, fortificat i

allargat per un tram, externament coronat de merlets; la part baixa romànica presenta una decoració d'arcs cecs i lesenes, amb mènsules decorades amb relleus que representen cares i, a mitja alçada, unes finestres amb columnetes als muntants; els seus paraments són de carreus petits, irregulars disposats en filades ordenades en la part romànica; la que es troba al damunt després de sobrealçar-se presenta paraments de paredat; per l'interior té cinc arcs en relleu damunt columnetes adossades; tres finestretes queden obertes en la zona central. Els murs laterals del temple foren sobre-elevats amb paraments de paredat i fortificats amb merlets, com l'absis central i el campanar, segurament al segle XIV.

El portal rectangular obert en la façana principal és, com dita façana, gòtico-renaixentista del 1532; el seu mur queda molt erosionat. El portal rectangular està tancat per la llinda i recobert amb dos arcs en degradació apuntats sobre mènsules que deixen el timpà nu; més amunt hi apareix un òcul a mitja alçada, un matacà al cim i una fina cornisa horitzontal. Del mateix temps, a l'interior, és un cor gòtic que descansa en un arc ogival i una volta de creueria. A banda i banda del portal hi ha dues estretes finestres romàniques. Els carreus amb què es bastí el temple són de pedra arenosa de color tirant a torrat, més aviat petits, ben escairats i alineats; excepcionalment els carreus del petit absis de la dreta són força grans.

Dimensions: 27'30 x 6'05 x 11'83 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total, incloses les tres naus, fa 13 metres de mitjana en el punt central; la planta és lleugerament irregular, més estreta als peus que a la capçalera, amb una diferència d'un metre; el transsepte en fa 17'25 x 5'32 x 8'45.

Guarda dos capitells tardo-romànics molt senzills procedents del claustre; una pica baptismal monolítica sense decoració d'època alt medieval; una pica beneitera tardogòtica, amb decoració quadrilobulada, probablement del segle XVI; una imatge d'alabastre policromat de Maria amb el Nen del segle XV de prop de 77 centímetres d'alçada.

Campanar romànic afegit al segle XII, exempt, separat un metre del cos del temple; se'l va unir al segle XV al mur nord del transsepte mitjançant uns murs. Té planta rectangular (8'70 x 8'00 m) amb murs de dos metres de gruix; està dividit en tres cossos separats per decoració llombarda (fris de dents de serra, arcuacions cegues i amb lesenes), sobre un alt basament; fou sobrealçat i fortificat cap a finals de l'Edat Mitjana amb terrat i barana de merlets; té finestres romàniques d'arc de mig punt a cada pis, una a cada cara, als dos últims geminades; sense obertures, no obstant, al mur meridional. El seu interior estava dividit en pisos de fusta sobre arcs diafragma i bigues. Els seus murs són de carreus ben escairats. Una escala de ferro fent ziga-zaga puja pel seu interior a partir del segon pis; a la part baixa n'hi té una de cargol de pedra. S'hi entra per una porta a la seva base que es troba dins d'un curt passatge entre els dos murs que uneixen el cloquer amb el transsepte.

Situació: exempt, a un metre del braç septentrional del transsepte.

Alçada: 28'79 metres.

Esveltesa: 3,3

SANT MORI Sant Maurici

Altitud: 60 metres.

Església d'aires neoclàssics aixecada entre el 1750 i el 1788. Consta d'una nau coberta amb una volta de canó apuntada i capçada per un absis semicircular. El frontis té un portal classicitzant rectangular de marc de pedra blanca i una fornícula amb imatge al damunt; a mitja alçada hi ha obert un òcul motllurat i, per coronament, una fina cornisa amb curvatura semicircular convexa al centre i còncava als laterals. La data del 1788 està gravada en la fornícula. Els seu murs mostren

paraments de paredat o de maçoneria barroera i, en alguna part baixa del frontis, de carreus petits irregulars; la pedra té un color tirant a marronós. Les cantoneres tenen carreus mitjans de pedra blanca.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té un primer alt cos de planta quadrada (5'10 x 5'10 m); el segon octagonal té carreus ben escairats de pedra clara; hi ha ubicada la cel·la oberta amb finestres d'arc apuntat a cada cara alternant les obertes amb les cegues o paredades; hi pengen campanes; una motllura el decora a l'arrencada dels arcs i una altra sota els finestrals; està coronat per una cornisa motllurada, una terrassa amb pinacles de bola als angles i un templet vuitavat amb finestres d'arc apuntat en cares alternes cobert per una teulada piramidal amb pinacle al cim. Té un sòcol de carreus i l'esfera d'un rellotge a la cara frontal sota mateix de la cel·la. El primer cos té murs de maçoneria amb carreus a cantoneres;

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 24'03 metres.

Esveltesa: 4,7

SANT PERE PESCADOR Sant Pere

Altitud: 5 metres.

Església barroca aixecada entre el 1682 i el 1690 i completada a principis del segle XVIII; conserva restes romàniques als baixos del mur de tramuntana. Consta d'una nau coberta amb una volta de llunetes que descansa en sis arcs torals de mig punt; està capçada per un absis semicircular per l'interior i poligonal de cinc costats per l'exterior; les cinc capelles laterals per banda tenen volta de canó. Un cor amb una barana de fusta descansa en un arc carpanell i una volta rebaixada; per damunt de les capelles hi ha obertes tribunes amb baranes similars a la del cor. Els murs laterals tenen paraments de paredat i estan arrebossats i pintats en un color groc clar; el frontal orientat a ponent de pedra viva mostra carreus mitjans ben escairats i alineats.

La portalada barroca de pedra blanca s'obre amb un portal rectangular flanquejat per unes columnes de capitell compost sobre pedestals adossades als muntants; té la llinda filetejada i al seu damunt s'hi troba un arquitrau llis sota una cornisa destacada, un frontó arquejat i truncat i, intercalada, una fornícula amb imatge; una rosassa motllurada queda a mitja alçada i una minsa cornisa angular corona el frontis.

Dimensions: 36'12 x 10'58 x 15'19 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total comptada des del fons de les capelles laterals fa 17'11 metres.

Guarda a les capelles unes pintures possiblement del segle XVIII; també són d'aquell temps les dues piques, una beneitera adossada al mur i la baptismal, ambdues amb relleus a les seves cares. El Crist Majestat que penja damunt l'altar major és un petit exemplar del romànic.

Campanar barroc coetani del temple. Un primer alt cos de planta quadrada (4'80 x 4'80 m) va seguit d'un altre d'octagonal que està coronat per una cornisa motllurada i un terrat; al seu damunt s'aixequen uns arcs apuntats en diagonal units al centre. La cel·la queda oberta per finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara alterna; hi pengen campanes; té una motllura composta a la seva base, una altra a a l'arrencada dels arcs i una tercera sota la cornisa. Els seus murs són de carreus ben escairats i disposats en filades uniformes en tots els seus cossos. Una escala de pedra que pujava pel seu interior i permetia arribar a la cel·la avui es troba arruïnada i esfondrada; hi ha el projecte de substituir-la per una altra de ferro segons em comunica el senyor rector.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 33'54 metres.
Esveltesa: 6,9

SANTA LLOGAIA D'ÀLGUEMA Santa Llogaia
Altitud: 42 metres.

Església neoclàssica aixecada a finals del segle XVIII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes; està capçada per un presbiteri recte cobert amb falses nervadures gòtiques; els murs interiors estan arrebossats. Restes d'una anterior església romànica del segle XI es troben al mur de tramuntana visibles per uns carreus petits, allargassats i matussers. Al frontis, recobert amb una capa de ciment porland que el fa trist i pobre, hi ha un portal rectangular amb llinda i muntants de pedra blanca on hi figura la data gravada del 1777; una finestra d'arc rebaixat es troba a mitja alçada i una altra finestreta quadrada a sota la cornisa angular. Els murs tenen carreus de pedra blanca a cantoneres.

Campanar auster coetani del temple, merament funcional. Té planta quadrada (3'74 x 3'74 m) i està coronat per una minsa cornisa i un terrat amb barana a base d'obertures triangulars amb pilars als angles i, al damunt del terrat, una agulla piramidal d'obra matussera de quatre cares. A la cel·la s'hi obren uns finestrals d'arc apuntat, un a cada cara; hi penja alguna campana. Els seus murs, com al frontis, estan arrebossats i pintats en un color blanc grisenc; uns carreus de pedra blanca són visibles en gran part de les cantoneres.
Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.
Alçada: 19'50 metres.
Esveltesa: 5,2

LA SELVA DE MAR Sant Esteve
Altitud: 48 metres.

Església del segle XVI que conserva algunes restes de la primitiva església medieval; mig destruïda el 1936 fou refeta sobretot en la part davantera amb una façana de nova construcció obrada després del 1939. Consta d'una nau coberta amb una volta de canó sobre dos arcs torals de mig punt; està acompanyada de capelles laterals, per una capçalera semicircular, un cancell i un cor als peus que descansa en un arc carpanell. Els murs exteriors estan arrebossats i emblanquinats a la part davantera; l'absis i zones properes els paraments del temps medieval que encara subsisteixen de l'antic edifici mostren un aparell de lloses de pissarra. El frontis té un petit portal amb marc de pedra grisa; la llinda pren forma d'arc rebaixat i els brancals mostren carreus ben escairats; al damunt d'ell hi ha obertes tres finestres d'arc de mig punt dins d'una gran arcada cega de punt rodó i, més amunt, una rosassa atrompetada de maó vist sota de la cornisa angular.
Conserva una pica baptismal semi-ovoide del segle XIII o XIV en un sol bloc de pedra sobre un peu cilíndric; està decorada amb relleus en dos registres. Té un retaule, reproducció de l'antic barroc cremat el 1936, obrat després del 1940 als tallers dels salesians.

Campanar dels anys quaranta del segle XX. Després d'un alt cos de planta quadrada (3'85 x 3'85 m) en puja un de vuitavat on s'hi ubica la cel·la oberta amb finestres en arc de mig punt, una a cada cara, rodejades per un marc que sobresurt escassament; hi pengen campanes. Està coronat per una cornisa motllurada i una teulada piramidal de teules rogenques; té motllures a sota i a sobre de les finestres. Una esfera horària es troba al capdamunt del cos quadrat en la cara frontal. Els seus

murs com al frontis, estan arrebossats i emblanquinats.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a migdia.

Alçada: 26'55 metres.

Esveltesa: 6,9

SIURANA (d'Empordà) Santa Coloma

Altitud: 33 metres.

Església neoclàssica del segle XVIII; la data de 1778 figura a la llinda del portal. Consta d'una nau coberta amb una volta de llunetes, de tres capelles laterals per banda i d'un presbiteri poligonal de cinc costats en una capçalera recta. El frontis té un portal rectangular emmarcat per blocs ben picats de pedra blanca, un òcul atrompetat a la part alta i una cornisa angular de teules sobreposades. Els seus murs tenen paraments de carreus a la part baixa, de maçoneria a la resta amb barreja d'algun carreu de pedra fosca; el color que predomina en els seus murs és el torrat.

Conserva diverses pedres amb relleus, algun de figuratiu com el que es troba a la capçalera amb la representació d'un home, i altres amb creus, tots segurament procedents del temple romànic primitiu (segles XII i XIII) i ara incrustats en els murs exteriors; a l'interior, propera a l'entrada, es veu un fragment de làpida sepulcral (segle XIV) amb un escut i part d'una inscripció.

Campanar merament funcional del segle XVIII, època del barroc, però sense cap detall de l'estil. Té planta rectangular (4'14 x 5'85 m) i està coronat per una cornisa i un teulada a dues vessants. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt en dos pisos; en l'inferior n'hi ha una a cada cara visible; en el superior, a les cares de ponent i llevant, n'hi ha dues mentre que a les altres cares només una; en elles hi penja una campana. Aquest nivell es nota que ha estat refet modernament amb carreus ben escairats de pedra clara; els murs inferiors també presenten paraments de carreus però irregulars i de pedra fosca o bé de maçoneria amb un arrebossat deficient.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis orientat a migdia.

Alçada: 19'88 metres.

Esveltesa: 3,4

TARAVAUS Sant Martí

Altitud: 80 metres. Municipi de Navata

Església de tradició romànica, segles XII i XIII, però molt refeta al segle XIV (1321); fou sobrealçada. Consta d'una nau coberta amb una volta de canó apuntada que descansa en un arc toral també apuntat i capçada per un absis semicircular amb una motllura composta sota cornisa. El frontis presenta un arrebossat en mal estat i té un elegant portal dovellat amb tres arcades de mig punt lleugerament rebaixat damunt una senzilla imposta i amb els muntants carreuats tot en pedra blanquinosa; tant la llinda com el timpà estan mancats de decoració si bé aquest presenta una minúscula fornícula sense imatge; un òcul atrompetat es troba a mitja alçada desplaçat lleugerament respecte de l'eix del portal; una minsa cornisa angular corona la façana. Està bastida amb murs de carreus irregulars i matussers.

Guarda una pica baptismal monolítica semi-ovoide sense gens de decoració, probablement romànica.

Campanar dels segles XVII-XVIII, molt rústic, merament funcional. Té planta quadrada

(3'95 x 3'95 m) i està coronat per una cornisa amb deficiències i una teulada baixa a quatre vents; al dessota mateix, com a cel·la, hi ha oberta una finestra ampla d'arc de mig punt a cada cara. Els seus murs són de paredat i amb cantoneres de carreus grans de pedra blanca.

Situació: angle nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 15'87 metres.

Esveltesa: 4

TERRADES Santa Cecília

Altitud: 228 metres.

Església construïda entre el 1954 i el 1956, de nova planta, ja que l'antiga va ser volada amb explosius el 1939 en plena retirada de les forces republicanes, igual com va passar amb la de Llers. Consta d'una nau amb la capçalera recta; està coberta amb un sostre a dos vessants sobre tres arcs diafragma; té cancell i cor al peus. El frontis té un portal rectangular amb un marc de pedra clara amb pilastres encoixinades adossades als muntants, un entaulament, un frontó truncat ornat amb volutes que deixen un espai per a una fornícula amb imatge; unes grades d'accés es troben davant del portal. Els seus murs interiors estan emblanquinats; per l'exterior estan arrebossats i pintats de color beix rosat i amb un sòcol de grans carreus grisos en totes les façanes.

Dimensions: 18'27 x 9'00 x 7'65 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Arquitecte: Pelai Martínez.

Campanar coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (3'50 x 4'00 m) i està coronat per una cornisa destacada i una teulada de quatre vessants amb teules rogenques. La cel·la està oberta amb finestres d'arc de mig punt emmarcades en pedra blanca en lleuger ressalt, una a cada cara. Un òcul atrompetat es troba a mitja alçada en la cara frontal i uns altres sota les finestres de la cel·la que apareixen a cada cara menys a la frontal on, en el seu lloc, hi ha una esfera horària. Els paraments del cos del campanar queden, com la resta del temple, arrebossats i pintats i, en algun pany, estan al descobert carreus com els del sòcol.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 16'53 metres.

Esveltesa: 4,1

VALLVERALLA Sant Vicenç

Altitud: 20 metres. Municipi de Ventalló

Església neoclàssica de mitjans del segle XVIII. Consta d'una nau de tres trams coberta amb una volta de llunetes damunt dos arcs torals de mig punt; està acompanyada de dues capelles laterals per banda amb volta d'aresta; el presbiteri té una volta ogival simple. En el frontis hi ha un portal rectangular classicitzant de pedra clara amb pilastres toscanes adossades als muntants, un entaulament i un frontó triangular truncat amb una fornícula sense imatge intercalada amb la data gravada de 1754; al damunt, un òcul atrompetat i una cornisa sinuosa amb molt de ressalt, amb un curvatura convexa més aviat petita i amb les ales allargassades en concavitat. Tanca la capçalera un mur de carreus grans i grossers; en els laterals els paraments són de maçoneria i el del frontis de paredat amb un arrebossat esgrafiat en mal estat que gairebé no resulta visible.

Guarda a l'altar major un retaule neoclàssic de guix amb talles de fusta del segle XVIII: sant Sebastià, sant Cristòfol i la Mare de Déu; altres talles també de la mateixa època es troben en altars laterals, totes elles de caire popular però amb molt d'encant. Conserva, també, una pica

beneitera procedent de l'antiga església romànica avui desapareguda.

Campanar del segle XVIII molt auster i simple, merament funcional. Té planta gairebé quadrada (3'58 x 3'45 m) i està coronat per una minsa cornisa i una agulla piramidal d'obra. Els seus murs mostren paraments de paredat marronosos amb carreus de pedra blanca a cantoneres. La cel·la està oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, sota mateix de la fina cornisa; hi penja alguna campana; també hi ha finestres a un pis inferior; a la cara frontal n'hi ha una de paredada amb un parament fet de còdols, enfonsada, i que queda com una fornícula a mig aire; a altres costats també se n'hi veuen però completament cegades.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis orientat a migdia.

Alçada: 17'26 metres.

Esveltesa: 4,8

VENTALLÓ Sant Miquel

Altitud: 28 metres.

Església acabada el 1673 en estil gòtic tardà. Consta d'una nau coberta amb una volta ogival simple dividida en tres trams per dos arcs torals de mig punt damunt mènsules figuratives; el presbiteri és poligonal amb una volta de creueria dins d'una capçalera semicircular. El cor descansa damunt una volta de creueria. Té un portal barroc rectangular obert al mur de migdia amb una llinda on hi figura un relleu del sant titular sota un arc que fa un petit timpà on hi ha pintada la data de 1673. Al mur de ponent hi ha l'antiga porta, ara paredada, i un òcul a mitja alçada a més a més d'una espadanya amb quatre ulls molt allargassats d'arc de mig punt d'on pengen dues campanetes; està coberta per una teulada de dues vessants amb cornisa marcada per fileres de teules sobreposades pel cantó de ponent i per bigues de fusta per la banda de llevant. Els seus murs són de paredat i maçoneria barrejats; a la banda de migdia, sobre la cornisa primitiva, i ha un mur arrebossat que marca el nivell per sobre del qual es va sobrealçar l'edifici.

Campanar de planta gairebé quadrada (2'65 x 2'80 m) coronat per una minsa cornisa i per una cúpula apuntada de racó de claustre d'obra rústica. Els seus murs són de maçoneria amb carreus petits a cantoneres; al cos superior són d'obra arrebossada i pintada de blanc igualment com la cúpula. En la cel·la s'hi obren les finestres d'arc de mig punt, una a cada cara menys a la de la banda de migdia. El mur de la cara nord, des de sota la cel·la, presenta una lleugera inclinació atalussada fins al terra.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-est del frontis, o peus de l'església, encarat a llevant.

Alçada: 22'38 metres.

Esveltesa: 8

VILABERTRAN Santa Maria, antic monestir

Altitud: 26 metres.

Església de finals del segle XI (1080-1110) que formava part d'un monestir; té consideració de parròquia de la població. Consta de tres naus, la central de cinc trams (el dels peus més curt que els altres, el proper a la capçalera correspon al transsepte) està coberta amb una volta de canó sobre quatre arcs torals de mig punt; les laterals ho estan amb una volta de quart de canó; queden separades per pilars cruciformes amb semi-columnes adossades que sostenen els arcs torals i els

formers de punt rodó; el transsepte també té volta de canó i està capçat a tramuntana per un absis poligonal de cinc costats cobert amb volta de creueria i contraforts exteriors, obra del segle XIV; la capçalera del temple està formada per tres absis semicirculars, el central més gran i, interiorment, amb columnetes exemptes que sostenen set arcs cecs de mig punt; descansen en un podi. Als peus de les naus hi ha un cor estret i llarg sobre el cancell. Els murs de tot el conjunt presenten paraments de carreus de pedra grisenca ben disposats en filades regulars, una mica matussers als baixos i molt ben picats els de la part alta.

Al frontis encarat a ponent hi ha un portal rectangular gòtic, a mig fer, amb el timpà nu i un arc semicircular que l'envolta; al damunt, una finestra d'arc de mig punt atrompetada i decorada amb un bordó de dents de serra; està coronat per una minsa cornisa angular i una creu de pedra al cim. Aquesta façana està flanquejada al nord pel campanar i a migdia per una torre a mig fer ja que amb prou feines sobresurt de la teulada del temple; havia d'ésser un segon campanar que va quedar per completar.

Té un claustre del segle XII quadrangular un pèl trapezial amb columnes aparellades de capitells simples amb aparença de fulles o palmes; alternen amb pilars rectangulars; als angles hi ha robustos pilars quadrats. En el timpà de la porta d'aquest recinte exterior que dóna a l'església hi ha una pintura de l'*Agnus Dei* romànica; igualment en aquest claustre hi ha un sarcòfag romànic, segurament de finals del segle XII. Es mantenen en bon estat moltes estances del vell monestir.

Dimensions: 33'00 x 6'50 x 11'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 13 metres; el transsepte en fa 22'00 x 5'00 x 11'50.

Guarda una notable creu processional d'argent amb relleus i aplicacions de pedres precioses; és del segle XIV; mesura 1'60 metre el pal i un metre el travesser; es troba a la capella dels Dolors (segle XVIII) decorada amb pintures murals del pintor Ramon Reig (1903-1963) de Figueres fetes cap els anys cinquanta del segle XX.

Conserva una pica baptismal monolítica de forma semioval, amb un peu cilíndric, sense gens de decoració, possiblement romànica. En un arcosoli, hi ha el sarcòfag de Pere Rigau, fundador del monestir; també hi ha part de les despulles del comte Alfons III el Benigne, les restes principals seves reposen al monestir de Poblet.

Campanar romànic llombard dels segles XII i XIII. Té planta gairebé quadrada (5'00 x 4'80 m) amb la base compacta i tres pisos separats per frisos de dents de serra i arcuacions cegues i finestres geminades a cada cara i a cada pis; està coronat per una teulada piramidal de ceràmica vidriada rogenca que engloba una estructura semiesfèrica. Els seus murs són de carreus ben escairats de pedra grisenca. Per l'interior hi puja una escala de pedra i rajols sobre voltes i aferrada als murs amb un ull central; és una obra del segle XVIII.

Situació: s'aixeca damunt els peus de la nau lateral de tramuntana fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 27'24 metres.

Esveltesa: 5,4

VILACOLUM Sant Esteve

Altitud: 8 metres. Municipi de Torroella de Fluvià

Església neoclàssica senzilla del segle XVIII; la data de 1791 està gravada a la llinda del portal; queden vestigis d'una construcció primitiva, possiblement del segle X, com ho deixen entendre els panys de paret en *opus spicatum* visibles al mur meridional. Consta d'una nau coberta amb una volta de llunetes i capçada per un absis poligonal de cinc costats; l'acompanyen capelles laterals. Els seus murs són de paredat d'un material de color tirant a torrat. El frontis té un portal

rectangular amb un marc de pedra blanca de peces ben escairades, petit frontó triangular al damunt, una finestra rectangular a mitja alçada i una minsa cornisa angular.

Guarda, encastada al mur de migdia, una làpida gòtica de l'any 1284.

Campanar merament funcional anterior al segle XVIII, potser dels segles XV-XVI. Té planta rectangular (2'13 x 4'80 m) i està coronat per una minsa cornisa i una teulada a dues vessants. La cel·la queda oberta amb dues finestres d'arc de mig punt al sud; hi penja alguna campana. Té la porta d'accés a la seva base per l'exterior. Ha estat bastit amb murs de paredat al cos baix i de carreus mitjans ben escairats i disposats en filades regulars al cos superior.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 13'59 metres.

Esveltesa: 2,8

VILAFANT Sant Cebrià

Altitud: 54 metres.

Església romànica de finals del segle XIII o de principis del XIV influïda pel gòtic. Consta d'una nau coberta amb una volta de canó força apuntada; té la capçalera recta i un cor modern als peus; està acompanyada de capelles laterals fondes del segle XVII que fan de fals transsepte. Les ampliacions fetes als segles XVII i XVIII es troben també al mur del frontis amb esgrafiats a base de rombes. El portal neoclàssic té el marc de pedra blanca amb la llinda un pèl arquejada, unes pilastres toscanes d'escàs relleu adossades als muntants i un entaulament nu; un òcul el·líptic queda al seu damunt; corona el frontis una cornisa angular només visible a la banda dreta per estar ocupada pel cos del campanar la de l'esquerra. El mur de migdia conserva restes romàniques visibles pels seus carreus ben escairats i per l'antic portal dovellat en arc de mig punt de principis del gòtic i avui paredat. A l'interior, els murs i la volta són de carreus ben escairats.

Primitivament, era una església de tres naus, avui desaparegudes, però conserva restes dels antics paraments visibles sobre tot al mur exterior del migdia on n'apareixen, almenys, en tres nivells.

Dimensions: 13'71 x 7'16 x 6'95 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Campanar neoclàssic auster del segle XVIII o XIX. Té planta rectangular (4'70 x 3'65 m); està coronat per una minsa cornisa i un terrat amb balustrada damunt del qual s'aixeca una agulla piramidal a mig recobrir per rajoles vermellenques. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt i marcs de maó, una a cada cara; hi pengen campanes; té una motllura a la seva base. Els seus murs laterals tenen paraments de maçoneria amb petits carreus a les cantoneres.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 22'14 metres.

Esveltesa: 4,7

VILANANT Santa Maria

Altitud: 98 metres.

Església preromànica de tres naus i tres absis dels quals sols es conserva bé el central de planta rectangular; fou aixecada als segles IX i X amb parament predominant en *opus spicatum;* els dos absis laterals, gairebé desapareguts, eren de planta de ferradura. La nau central de quatre trams desiguals té volta de canó peraltada sobre tres arcs torals igualment de mig punt peraltat que

descansen sobre fragments d'imposta decorades amb relleus geomètrics; la nau lateral de tramuntana també té volta de canó, la del migdia de quart de canó; estan separades per dos arcs formers de mig punt rebaixat per banda que descansen en robustes columnes del segle XV o del XVI. El cor, d'època tardana, descansa sobre un arc carpanell. La capçalera actual és recta. Els murs arrebossats tant a l'interior (parcialment) com a fora cobreixen paraments de pedra en espiga amb carreus als angles.

El frontis arrebossat modernament amb portland té un portal rectangular emmarcat amb pedra blanca i recobert per un arc dovellat que deixa un timpà nu; una finestra d'arc de mig punt a mitja alçada i una altra de més petita sota mateix de la minsa cornisa angular que és reflex de la teulada de dos vessants que cobreix tot el temple. Altres finestres emmarcades en pedra blanca estan encarades a les naus laterals. S'han aixecat terrabastalls al damunt de les naus, i la teulada i el frontis alts fan semblar l'edifici com una església moderna, però l'interior, amb restes francament antigues, fan d'aquesta església una de les més singulars i interessants de l'Empordà.

Dimensions: 21'60 x 4'46 (de columna a columna) x 10'32 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; les tres naus juntes arriben als 13 metres d'amplada.

Els dos absis laterals van desaparèixer (n'hi ha algunes restes) en ser substituïts pel campanar, a l'esquerra, i per la sagristia (llinda a la porta d'entrada amb data 1731) a la dreta. Recentment s'han trobat i obert finestres primitives amb què l'absis central donava a l'exterior; avui donen a l'interior de l'edifici actual fruit d'una ampliació moderna.

Campanar d'estil eclèctic, del segle XIX, del 1881 segons làpida encastada al seu peu. Té planta gairebé quadrada (5'15 x 5'21 m). La cel·la té oberts finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara menys al costat de ponent on n'hi ha dos. Està coronat per una cornisa amb pinacles als quatre angles i una agulla piramidal amb dues llucanes obertes a ponent i a llevant; el recobriment de l'agulla és fet a base de rajola acolorida amb dibuixos geomètrics en blau clar i fosc. Per l'interior hi puja una escala de cargol amb els primers trams de pedra fins a un nivell proper a l'alçada de la primitiva teulada; després són de fusta i acaba amb pedra novament i d'obra en arribar a la cel·la.

Situació: sobre mateix de l'absis lateral nord, angle nord-est de la capçalera orientada a llevant.

Alçada: 29'31 metres.

Esveltesa: 5,6

VILANOVA DE LA MUGA Santa Eulàlia

Altitud: 15 metres. Municipi de Peralada

Església aixecada en dues etapes, en part preromànica dels segles X-XI i ja plenament romànica dels XII-XIII. Consta de tres naus capçades per tres absis semicirculars de paraments en mal estat formats en part per materials aprofitats de l'època romana; la nau central està coberta amb una volta de canó apuntada, les laterals ho són amb voltes de quart de canó; queden separades per arcs formers de mig punt rebaixats damunt pilars quadrats; una de les laterals és més ampla que l'altra. El cor descansa en una volta de creueria d'època tardana damunt del cancell. El frontis té un portal rectangular recobert per una arcada de mig punt sobre impostes que deixa un timpà nu; una finestra d'arc de mig punt a mitja alçada i dues més als laterals davant les naus dels costats. Els murs laterals són de maçoneria de pedres una mica picades i el del frontis de carreus escairats romànics amb algunes restes preromàniques només al centre.

Dimensions: 21'00 x 4'40 x 8'00 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada total de les tres naus fa 11'88 metres.

Conserva pintures tardo-romàniques al presbiteri (absis central) probablement del segle

XIII recentment restaurades; també guarda una gran pica baptismal romànica de la segona meitat del segle XII d'un sol bloc de pedra de cos cilíndric, gairebé semiesfèric, amb un petit peu cilíndric; fa a la boca 1'23 metres de diàmetre i 27 centímetres de gruix; té un fris en baix relleu d'arcs cecs al cos inferior.

Campanar barroc dels segles XVII i XVIII. Té un primer cos d'escassa alçada de planta quadrada (4'95 x 4'95 m) i, al seu damunt, un d'alt octagonal dividit en dues zones per una motllura de secció quadrada; la primera zona té paraments de carreus petits, ben escairats i alineats de colors torrat i blanc barrejats; té oberts finestrals d'arc de mig punt tancats per vidrieres a cares alternes; la segona que correspon a la cel·la té paraments amb barreja de paredat i petits carreus; queda oberta amb finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara alterna; està coronat per una minsa cornisa i un terrat amb barana d'obra en no massa bon estat i, al damunt, un robust pilar quadrat amb pinacle piramidal i bola al cim. Tot just entrant es troba una escala de pedra picada i estructura de cargol que puja per l'interior del temple; en arribar al nivell on comença el cos del campanar per damunt del mur frontal hi entra i puja per dins fins arribar a la cel·la.

Situació: damunt mateix dels peus de la nau central, com a continuació del frontis encarat a ponent.

Alçada: 26'75 metres.

Esveltesa: 5,4

VILARIG Sant Martí

Altitud: 200 metres. Municipi de Cistella

Església dels segles XVIII-XIX amb vestigis als murs d'anteriors de velles construccions romàniques del segle XII. Consta d'una nau amb capçalera recta; està acompanyada de capelles laterals. La façana principal conserva el portal romànic del segle XII amb dues arcades de mig punt sobre senzilles impostes i d'una llinda un pèl arquejada; el timpà queda nu amb una motllura al dessota que és prolongació de les impostes; un petit òcul es troba a mitja alçada i, al capdamunt, una cornisa angular destacada corona l'alt frontis. Els murs són de maçoneria amb carreus a cantoneres; estan recoberts d'un arrebossat en mal estat.

Campanar del 1805. Té un primer alt cos de planta rectangular (5'00 x 4'80 m) bastit amb paraments de paredat i carreus a cantoneres de pedres de to marronós fosc; en un segon cos s'hi ubica la cel·la de vuit cares amb paraments de maçoneria i carreus ben escairats a les cantoneres; està coronat per un terrat amb barana d'obra. La cel·la està oberta per finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna i té dues fines motllures, una a la seva base i una altra a l'arrencada dels arcs.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 22'90 metres.

Esveltesa: 4,5

VILA-ROBAU Sant Andreu

Altitud: 23 metres. Municipi de Ventalló

Església neoclàssica del segle XVIII. Consta d'una nau coberta amb una volta de llunetes sobre tres arcs torals de mig punt; està acompanyada de capelles laterals; el presbiteri és recte englobat en una capçalera poligonal de cinc costats. Té un cor damunt un arc carpanell. Al frontis

s'hi obre un portal rectangular classicitzant emmarcat de carreus de pedra blanca amb pilastres toscanes adossades als muntants; en la llinda hi ha gravada la data del 1721; al damunt hi ha una fornícula sense imatge, un òcul motllurat a mitja alçada i una minsa cornisa per coronament convexa al centre i còncava a les ales. Els murs són de paredat amb un arrebossat mig perdut d'aspecte fosc.

Dimensions: 17'00 x 6'00 x 10'30 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Conserva una imatge barroca de la Mare de Déu amb el Nen als braços.

Campanar rústic merament funcional. Té planta gairebé quadrada (5'40 x 5'14 m) i està bastit amb murs de paredat i carreus a cantoneres. Forma part del cos de l'església de la qual en sobresurt la cel·la; aquest segon cos presenta els xamfrans còncaus; als altres costats hi ha amples finestres d'arc apuntat, una a cadascun d'ells; la de ponent està cegada. Queda coronat per una cornisa motllurada i una coberta plana.

Situació: damunt l'ala esquerra de l'església en l'angle nord-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 16'82 metres.

Esveltesa: 3,1

VILA-SACRA Sant Esteve

Altitud: 16 metres.

Església romànica del segle XIII, ampliada i fortificada a finals del XIV amb un sobre-alçament obert amb espitlleres i un matacà situat per damunt de la portada; a la resta de les façanes el coronament està format per robustos merlets. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó força apuntada feta amb carreus ben escairats i disposats en fileres regulars sobre una senzilla imposta; els murs laterals, també per l'interior, estan reforçats per sis arcades per banda que descansen en pilastres; al presbiteri les arcades són dobles i unides al centre damunt una mènsula. La capçalera és recta amb una finestra estreta i llarga d'arc rodó a mitja alçada i, a la part alta, un òcul motllurat, atrompetat i calat. El cor que descansa en un arc rebaixat és tardà.

Un portal rectangular es troba a la façana de migjorn al fons de quatre arcades de mig punt damunt una senzilla imposta i amb guardapols; deixen un timpà nu que descansa en la prolongació de l'imposta. Els seus murs són de carreus petits ben escairats i alineats de pedra de color torrat.

Guarda una pica baptismal romànico-cistercenca d'una peça i forma ovoide amb un fris en relleu rebaixat en la seva meitat superior format per arcades apuntades; procedeix de l'església inicial; el peu cilíndric és modern.

Campanar de planta quadrada (3'20 x 3'20 m) que segurament formava part de l'obra de fortificació del segle XIII; té un segon cos barroc auster del segle XVII que presenta els caires aixamfranats; sobresurt de l'edifici i està dividit en dos per una motllura que deixa a la part alta la cel·la; en ella hi ha finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja alguna campana. Una motllura es troba a l'arrencada dels arcs. Està coronat per una cornisa motllurada i una coberta plana. Els seus murs són de carreus ben escairats i disposats en filades uniformes de color marronós com a tota l'església llevat de la part superior on tenen un color força més clar.

Situació: damunt els peus del temple fent angle al sud-oest de la façana lateral de migjorn.

Alçada: 16'51 metres.

Esveltesa: 5,1

ALGUNES ESGLÉSIES SENSE CAMPANAR DE TORRE,

AMB ESPADANYA, SUFRAGÀNIES O SENSE CULTE

AGULLANA Santa Maria

Altitud: 166 metres.

Església aixecada als segles XII i XIII en estil romànic avançat. Consta d'una nau capçada per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera força apuntada damunt una senzilla imposta i de dues capelles properes a la capçalera que constitueixen un fals transsepte. L'absis queda decorat per l'exterior amb frisos d'arcs cecs i de dents de serra. La nau està coberta amb una volta de canó apuntat seguit; les capelles per voltes de canó. Un cor als peus instal·lat al segle XVI descansa en un arc rebaixat i en una volta gòtica. El portal obert al mur de migdia té forma rectangular recobert per sis arcs en degradació i guardapols amb relleus geomètrics; descansen en dues columnetes alternades amb antes a cada cantó. Murs de carreus de granit ben escairats de mides irregulars ordenats en filades. Foren sobrealçats als segles XVII i XVIII. Dimensions aproximades: 28'90 x 7'50 x 11'80 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada total des del fons de les capelles arriba al 12'50 metres. **Campanar** d'espadanya del romànic tardà dividit en dos pisos de finestres; tres en arc de mig punt en l'inferior; en el superior n'hi ha dues en quart de cercle. Queda recobert per una teuladeta de dos vessants. Situació: damunt mateix del mur frontal orientat a ponent. La seva amplada de 8'49 metres disminueix en elevar-se. Alçada: 20'30 metres; són mesures aproximades.

ALBANYÀ Sant Pere

Altitud: 239 metres.

Església romànica del segle XI completada entre el XII i el XIII. Consta d'una nau i d'un transsepte amb voltes de canó i capçada per tres absis semicirculars; el dos laterals no completen el semicercle i el major fou sobrealçat tardanament i no presenta cap ornamentació. El frontis, obra ja del segle XIII, té un bonic portal rectangular amb la llinda damunt mènsules rodejada de quatre arcades de mig punt i un bordó; les peces totes elles, com les dels muntants i antes, són ben escairades i tenen un color marronós com tot el temple; el timpà ha quedat nu; les arcades descansen en una motllura o imposta ampla que es prolonga per tot el frontis. Els murs de la primera època presenten paraments de petits carreus matussers mentre que el frontis té carreus barrejats grans i mitjans tots ells ben escairats i disposats en filades. Dimensions: 21'30 x 4'60 x 12'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons dels braços del transsepte arriba a 11'80 metres. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt amb sengles campanetes; una teuladeta de dos vessants poc inclinats cobreix els tres pilars aixecats amb carreus ben picats. Està situat al centre i al damunt del mur frontal orientat a ponent. La seva base té una amplada de 6'28 metres i l'alçada arriba al 17'25; mesures totes elles aproximades.

AVINYONET DE PUIGVENTÓS Sant Esteve

Altitud: 70 metres.

Església amb orígens romànics, segle XII (1176), fortificada al XV i refeta al XVIII (1780) quan es va capgirar de manera que el frontis actual dóna a llevant i l'antic, convertit en capçalera, a ponent; és l'únic que conserva la primitiva construcció romànica a base de petits carreus ben escairats de pedra calcària grisenca clara i ben alienats. Consta d'una nau rectangular coberta per una volta de llunetes; l'acompanya una capella, totes elles obres del segle XVIII. L'interior es troba emblanquinat. L'antiga porta ponentina en arc de mig punt avui es troba paredada; a mitja alçada hi ha una finestra atrompetada en arc de mig punt; a la part alta els merlets que s'aixecaren damunt els seus murs en fortificar-la avui permeten unes finestres intercalades per airejar el terrabastall cobert per una teulada de quatre vessants que sobresurt destacadament i forma la cornisa. La resta de murs presenten paraments de maçoneria amb carreus als caires i amb els baixos atalussats. L'actual

frontis a llevant té un portal rectangular amb un marc de carreus de pedra blanquinosa. Al seu damunt s'hi va inserir l'antic frontó romànic arquejat; en el seu timpà hi té una creu en relleu avui força erosionada. **Campanar** d'espadanya aixecat en l'actual mur frontal; té doble nivell de finestres en arc de mig punt, dues en cadascun; les del nivell inferior aprofitaren els merlets de la fortificació; en les dues superiors hi ha penjades campanes de mida mitjana. Es troba aixecat al centre del mur; fa una amplada de 4'14 metres i una alçada de 13'80; són mesures aproximades.

BASSEGODA Sant Miquel
Altitud: 780 metres. Municipi d'Albanyà

Església romànica aixecada al segle XII. Consta d'una nau coberta per una volta de canó apuntada de pedra picada i capçada per un absis semicircular; el frontis queda només obert per una senzilla finestra en arc de mig punt a mitja alçada. La teulada avui queda refeta a base de teules aràbigues damunt de la nau; en canvi en l'absis la coberta es conserva en pedra a manera d'escata. L'entrada es troba al mur de migdia; es fa per una doble arquivolta en degradació. Els seus murs de gruix notable tenen paraments de carreus mitjans, regulars i disposats en filades; en l'absis, sense decoració, els carreus són força irregulars. A l'interior del mur de migdia, propera als peus, hi ha adossada una escala de graons de pedra que arriba fins a mitja alçada; conduïa a un cor avui desaparegut. També guarda el peu d'una pica beneitera que tampoc s'ha conservat. Dimensions: 12'70 x 3'50 x 5'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; són mesures aproximades **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt aixecat sobre el mur dels peus i cobert per una teuladeta de doble vessant amb destacada inclinació; no té campanes. L'amplada de la seva base fa 3'83 metres aproximadament. Alçada: 9'20 metres; mesura aproximada.

BOADELLA D'EMPORDÀ Santa Cecília
Altitud: 82 metres. Municipi de Boadella

Església del segle XV o poc posterior. Consta d'una nau coberta amb una volta de canó apuntada; té la capçalera recta; està acompanyada de capelles laterals. El frontis té un portal en arc de mig punt dovellat i un gran òcul atrompetat a mitja alçada. Els seus murs presenten un arrebossat emblanquinat trencat de rosa. **Campanar** d'espadanya closa; té planta rectangular (7'45 x 3'00 m aproximadament); està constituït pel tancament d'una espadanya sota una teulada de dues vessants; té dues finestres d'arc de mig punt obertes al frontis, dues a la cara posterior i una de rectangular a cadascun dels costats de migdia i tramuntana. Situació: sobre mateix dels peus de la nau com a prolongació de l'estructura frontal encarada a ponent. Alçada: 10'03 metres.

CAMPMANY Santa Àgata
Altitud: 110 metres.

Església romànica aixecada entre els segles XII i XIII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada damunt un modesta imposta; té un cor a ponent damunt una volta i un arc rebaixats; està protegit per una barana de fusta. Té a llevant un absis semicircular cobert amb un volta de quart d'esfera apuntada precedit d'un arc presbiteral apuntat i ornat per l'exterior amb una motllura sota cornisa damunt de mènsules senzilles. Portal rectangular recobert per tres arcades ben dovellades i en degradació damunt robustes impostes i d'una llinda molt ampla. Murs de paraments de carreus mitjans ben escairats i ordenats en filades. Dimensions: 20'00 x 5'60 x 6'70 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; des del fons de les escasses capelles laterals, dues per banda, l'amplada total arriba als 6'90 metres. **Campanar** d'espadanya de quatre ulls rectangulars en dos nivells amb dos en cadascun; està cobert per una teulada horitzontal de dos vessants que sobresurten exageradament. He calculat que l'amplada de la seva base fa 3'70 metres i que la seva alçada arriba als 14'70; són dades que considero aproximades.

CANADAL Sant Jaume

Altitud: 200 metres. Municipi de La Jonquera

Església romànica d'un moment reculat en part d'ella, de finals del segle X; fou reformada i completada tardanament, potser al segle XV. Consta d'una nau trapezial, més estreta a ponent que a llevant i coberta per una volta de canó de ferradura que se sustenta en unes banquetes altes o lleixes laterals. L'absis a llevant, semicircular, està cobert per una volta de quart d'esfera; té un cor alt a ponent damunt d'un arc i una volta rebaixats que se sosté en el mur de migdia per una banda i en una escala de pedra adossada al nord; està protegit per una barana de fusta. Portal a migdia en arc de mig punt amb petites dovelles ben escairades. Murs de maçoneria. Dimensions: 13'60 x 3'80-2'70 x 3'76 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya d'un ull allargassat en arc de mig punt sostingut per dos robustos pilars de carreus que no estan coberts per cap teuladeta. Està situat damunt la part dreta del mur frontal. He avaluat l'amplada de la seva base en 2'40 metres; l'alçada la calculo en 7'44 metres; són dades numèriques que considero aproximades.

CANELLES Sant Esteve

Altitud: 100 metres. Municipi de Navata

Església romànica iniciada al segle XI, continuada en el XII i reformada al XVIII. Consta d'una nau rectangular amb volta de canó en el tram de ponent, el del segle XI, i amb volta apuntada en la resta; està capçada a llevant per un absis aixecat al segle XII de planta semicircular amb volta de quart d'esfera i precedit d'un arc triomfal de mig punt. Té un portal en arc de mig punt ben dovellat en el mur de ponent, als peus del temple, segurament també del segle XVIII; a mitja alçada s'hi obre una finestra romànica en arc de mig punt. Els murs més antics, els laterals, mostren paraments de còdols poc o gens picats; els del frontis i de l'absis del segle XII tenen paraments amb carreus mitjans ben escairats i disposats en filades. **Campanar** de torre, merament funcional, adjacent al mur de migdia i proper a l'absis, segurament també d'època barroca, de planta quadrada (2'30 x 2'30 m) i que sota la cel·la hi té una senzilla motllura; una finestra d'arc rebaixat a cada cara i coronat amb una senzilla cornisa motllurada i una coberta plana amb una cúpula de racó de claustre amb un petit pinacle al cim aixecada al seu centre. He calculat que l'alçada tenia uns 10 metres; és una dada que considero com aproximada.

CINCLAUS Santa Reparada

Altitud: 10 metres. Municipi de L'Escala

Església romànica; amb tot l'absis sembla ser preromànic, del segle X i la nau força posterior. Consta d'una petita nau rectangular coberta per un sostre de fusta de dos vessants; està capçada a llevant per un absis un pèl trapezial, més estret en el punt de l'arc triomfal, cobert per una volta de canó de mig punt ultrapassada; l'arc triomfal amb dovelles curtes i carreus grans ben escairats també és ultrapassat i se sosté damunt pilastres d'escàs relleu amb impostes fetes amb lloses primes. Portal obert al mur de ponent, als peus del temple, fet en arc de mig punt amb dovelles blanquinoses ben tallades que mostren un treball d'un moment avançat; al seu damunt hi té una petita finestra, com sagetera, amb el marc de carreus blancs. Els murs avui arrebossats deixen veure escassament el tipus de parament; en l'absis semblen que els carreus estan més ben tallats i ordenats. Dimensions: 9'40 x 3'80 x 4'30 metres de llargada, amplada i alçada respectivament. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt, sense teuladeta, aixecat damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa 1'50 metres i que l'alçada arriba als 6'80; mesures que considero aproximades.

COLERA Sant Miquel, església vella

Altitud: 480 metres.

Església romànica de finals del segle XII o de principis del següent. Consta d'una petita nau rectangular coberta per una volta de canó apuntada i capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera i sense decoració externa; està precedit d'un arc triomfal apuntat. Portal rectangular obert al mur de migdia i cobert amb quatre arcades de mig punt, ben dovellades i en degradació. Murs de petits carreus irregulars, matussers, gairebé com lloses de materials foscos diversos; en l'absis estan força més ordenats. **Campanar** d'espadanya oberta a base de tres robustos pilars poc alts sense tancament. He calculat que l'amplada de la seva base fa 3'40 metres i que l'alçada arriba als 6'50; són mesures que considero aproximades.

CORSAVELL Sant Martí
Altitud: 600 metres. Municipi d'Albanyà

Església romànica de cap al segle XII, segurament de finals. Consta d'una nau de volta apuntada amb una imposta al seu dessota i amb banquetes adossades als murs per l'interior; està capçada a llevant per un absis semicircular sobrealçat cobert per una volta de quart d'esfera apuntada. El frontis a ponent, als peus del temple, està clarament limitat en dues zones similars per una robusta i destacada motllura horitzontal; en la baixa s'hi obre el portal amb tres arcades de mig punt en degradació ben dovellades damunt una robusta imposta, igual que un guardapols doble; la zona superior es troba delimitada per dalt per una motllura angular; hi té oberta una bonica finestra amb dues arcades de mig punt i bordó doble sobre una imposta escassa. Queda coronat el frontis per una senzilla cornisa de dos vessants interrompuda al centre pel cos del campanar. Dimensions: 11'20 x 4'40 x 7'50 metres. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt cobert per una teuladeta de dos vessants. Es troba damunt i al centre del mur frontal i obrat amb carreus ben escairats; segurament és l'obra executada més tardana. He calculat que l'amplada de la seva base fa 3 metres i que l'alçada arriba al 16; són mesures que tinc per aproximades.

DELFIÀ Sant Romà
Altitud: 73 metres. Municipi de Rabós d'Empordà

Església romànica aixecada cap a la segona meitat del segle XI. Consta d'una nau rectangular una mica més estreta de llevant que dels peus. Està coberta per una volta de maons (obra tardana) i capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera precedit per un arc triomfal doble que descansa en una imposta motllurada (avui queda separat de la nau per un envà i està convertit en sagristia). Té un portal al mur de migdia format per dues arcades de mig punt ben dovellades i en degradació; al seu damunt i una mica escorada a la seva esquerra, hi té una finestra en arc de mig punt. Murs amb paraments de carreus petits, matussers barrejats amb còdols un pèl picats disposats en filades força ordenades; a les cantoneres hi té carreus força ben picats. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt, coberts modernament, i amb una teuladeta escassa de dos vessants. Es troba al damunt i al centre del mur frontal, a ponent. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'70 metres i que té una alçada de 9'60; són mesures que tinc només com aproximades.

L'ESTELA Santa Maria, antiga parròquia
Altitud: 467 metres. Municipi de Cabanelles

Església romànica segurament de principis del segle XIII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada damunt una imposta senzilla que recorre tota la seva base; no té absis; a ponent s'hi aixeca un cor de pedra damunt una volta i un arc rebaixats. El portal situat gairebé a ponent del mur de migdia el formen tres arcades en degradació ben dovellades que descansen en una senzilla imposta damunt d'un robust bloc de pedra com a llinda que es troba fermat damunt de dues senzilles mènsules. Murs de paraments amb carreus ben escairats i ben ordenats en filades. Dimensions: 17'00 x 5'80 x 7'30 metres respectivament de llargada, amplada i

alçada. **Campanar** de torre amb una planta quadrada (4'00 x 4'00 m) i uns murs merament funcionals que a la part alta hi tenen uns finestrals en arc apuntat, un a cada cara, una senzilla cornisa i una agulla piramidal. Es troba aixecat damunt els peus del temple en el seu angle sud-oest; al cantó de migdia hi té adossada una torre de planta semicircular per on puja una escala de cargol fins arribar a l'alçada de la cel·la. He calculat que la seva alçada arribava als 15'42 metres; és una dada que considero aproximada.

EL FAR D'EMPORDÀ Sant Martí

Altitud: 45 metres.

Església romànica amb algun element que ja recorda el gòtic; va ser aixecada juntament amb el castell veí a finals del segle XIII, del 1299 en endavant amb aspecte de fortalesa. Consta d'una nau rectangular coberta per una volta de canó apuntada molt alta; està capçada a llevant per un absis rectangular de menor amplada que la nau; el precedeix un arc triomfal apuntat que descansa en semi-columnes adossades i un senzilla imposta de separació; està cobert per una volta de canó apuntada no tan alta com la de la nau. El portal obert al mur de ponent, als peus del temple, és rectangular recobert per dues arcades de mig punt ben dovellades en degradació que descansen en una senzilla imposta que recorre per sobre de la pedra que fa de llinda; el timpà resta nu. Al damunt, a la part alta, hi ha oberta una bonica finestra de tres arcades de mig punt ben dovellades, la més interior queda enfonsada i les altres dues embegudes en el mur; estan separades per un fris de dents de serra; la mes baixa té algun relleu en cada dovella. Els murs mostren paraments de carreus mitjans de pedra grisenca ben escairats i disposats en filades molt ben ordenades; els murs laterals foren fortificats amb merlets a base de paredat; els murs de l'absis també mostren elements de fortificació que supera en alçada les voltes i les teulades; en aquest cas té una corsera amb arcs ogivals als tres murs damunt d'un fris de dues mènsules en degradació. Dimensions: 20'20 x 7'50 x 10'50 metres de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya closa amb ulls allargassats en arc de mig punt cobert per un petit terrat fortificat que presenta una corsera damunt d'un fris de tres mènsules en degradació; l'amplada de la seva base fa 5'28 metres. Fou closa tardanament pels costats i per darrere amb finestres rectangulars als costats i ulls en arc de mig punt al darrere ocupant, ara, tota l'amplada del frontis, 10'60 metres. He calculat la seva alçada en 15'35 metres; és una dada que considero aproximada.

GARRIGÀS Sant Miquel, antiga parròquia, avui sense culte

Altitud: 80 metres.

Església romànica dels segles XII i XIII. Consta d'una nau coberta amb una volta de canó apuntada i d'un absis semicircular atalussat per l'exterior; té l'arc triomfal apuntat; la cornisa descansa en mènsules; la seva finestra central és esqueixada i amb un arc de mig punt format d'una sola peça. El portal està obert al mur lateral sud; és rectangular recobert per un arc dovellat que deixa un timpà nu. El cor que tenia es va eliminar en notar-se-li poca estabilitat; des d'ell es podia accedir al campanar d'espadanya; ara és inaccessible ja que l'escala que hi portava també hi manca. Els seus murs interiors i exteriors són de carreus mitjans de pedra grisenca ben escairats i alineats. La teulada a dos vessants que cobreix el temple forma una cornisa sobre motllura de quart bossell al llarg dels murs laterals. Dimensions: 16'83 x 5'25 x 8'06 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** de planta rectangular (3'60 x 8'70 m), antiga espadanya avui closa i coberta amb una teulada de dos vessants a manera de golfes. Té finestres d'arc de mig punt a dues cares, a migdia i a ponent, dues a cada banda, més allargassades les de ponent. Els seus murs són de maçoneria amb carreus a cantoneres i en part també a la banda de ponent; de fet el mur d'aquest costat és un antic mur d'espadanya convertida avui en un cos tancat amb teulada i tres costats més. Sota de les finestres de ponent hi ha obert un òcul. Situació: sobre els peus de l'església, a la banda de ponent. Alçada: 15'03 metres.

LA JONQUERA Santa Llúcia, ermita antigament anomenada Sant Miquel de Solans

Altitud: 440 metres.

Església romànica de finals del segle XII o de principis del XIII. Consta d'una nau rectangular coberta per una volta de canó força apuntada damunt d'una imposta i capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera apuntada precedit d'un arc triomfal doble. Té el portal al mur de migdia amb tres arcades en arc de mig punt en degradació ben dovellades i dins d'un guardapols destacat que descansa, com les arcades, en una senzilla imposta, en una robusta llinda i deixa el timpà nu. Murs de carreus mitjans de granet gris ben escairats i disposats en filades. Les finestres del mur de migdia i de l'absis tenen un bordó decorat a l'intradós amb un fris de dents de serra. Dimensions: 18'20 x 6'65 x 9'30 metres de llargada, amplada i alçada respectivament. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt sense teuladeta i amb dos vessants inclinats. Està situat damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa 1'80 metres i que té una alçada de 11'25; són mesures que considero aproximades.

LLADÓ D'EMPORDÀ Sant Feliu, antiga parròquia sense culte

Altitud: 197 metres.

Església aixecada al segle XVIII entre el 1758 i el 1761. Consta d'una nau coberta amb voltes de llunetes i capçada per un presbiteri poligonal i un mur recte; està travessada per un transsepte que forma una baixa cúpula sobre petxines al creuer; té capelles laterals obertes en arc de mig punt. Al frontis hi ha el portal rectangular amb marc de pedra blanca; al se damunt hi té una fornícula sense imatge i a mitja alçada un òcul circular; està coronat per una escassa cornisa semicircular. Els seus murs de pedra vista marronosa tenen paraments de paredat. Està flanquejat per dues torres, el campanar a l'esquerra i una segona torre més baixa amb teulada de quatre vessants a la dreta. Campanar amb un primer dos de planta quadrada (5'50 x 5'50 m) i un de segon octagonal amb finestrals en arc apuntat, un a cada cara, sense campanes; està coronat per un terrat amb barana d'obra on s'hi aixeca una petita espadanya amb un ull d'on hi penja una campaneta. L'alçada del campanar, inclosa l'espadanya, arriba als 20'45 metres; les mesures són aproximades.

LLADÓ D'EMPORDÀ Santa Maria, antiga canònica agustiniana, actual parròquia.

Altitud: 197 metres.

Església romànica del segle XII, probablement aixecada entre el 1136 i el 1196; consta de tres naus rectangulars capçades per tres absis semicirculars situats a llevant. La nau central està coberta per una volta de canó força apuntada damunt quatre arcs torals; una fina imposta recorre tota la seva base; les naus laterals estan cobertes amb voltes de quart de canó; els arcs formers de mig punt descansen en fines impostes i damunt de pilars rectangulars. L'absis central té un finestral al mig i per l'interior està flanquejat per amples arcs cecs, dos per banda, que reposen en fines columnetes adossades al mur; per l'exterior el finestral està decorat amb dues columnetes i per una arcada que hi descansa. El frontis a ponent queda dividit en dues zones per una fina cornisa; en la inferior hi ha una bella portalada amb el portal rectangular recobert per sis belles arquivoltes de mig punt en degradació ornades amb elements geomètrics; descansen en una fina imposta i en dues columnetes alternades amb antes per cada banda i que al seu torn ho fan en un baix podi; estan ornades amb bells capitells corintis; el timpà avui nu, sembla conservar restes de pintures policromades. El mur té paraments de pedra vista marronosa a base de carreus ben escairats, irregulars i de mida mitjana. En la zona superior hi ha un finestral en arc de mig punt amb tres arcades en degradació que reposen en senzilles impostes i aquestes en columnetes, una per banda. Queda coronat per una escassa cornisa angular damunt petits permòdols; a la part superior hi ha un mur aixecat tardanament de carreus petits ben escairats, avui un pèl enfosquits, que es correspon a un sobrealçament de la teulada per deixar-hi un terrabastall protector. La resta dels murs laterals i

dels absis tenen paraments de carreus petits, matussers i ben alineats. La finestra de l'absis central està ornada amb dues columnetes que sostenen una arcada de mig punt. En el mur lateral de migdia hi ha obertes quatre finestres en arc de mig punt i en el mur de tramuntana hi havia dues portes que donaven al claustre que ara està desaparegut; totes elles estan avui dia cegades. Dimensions: 20'30 x 5'83 x 14'84 metres de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya de dos ulls oberts, sense llindes, d'on pengen dues campanetes, una en cadascun. Està situa damunt el mur frontal orientat a ponent, costat dret, encarat a la nau respectiva lateral. L'amplada del campanar agafa tota l'amplada de la zona del frontis on està aixecat; fa 5'70 metres; la seva alçada arriba als 13'65; totes són mesures aproximades.

LLORONA Sant Andreu
Altitud: 766 metres. Municipi d'Albanyà

Església romànica aixecada a finals del segle XII i modificada posteriorment al XIII i al XVI. Consta d'una nau amb volta de canó apuntada i capçada per un mur recte a llevant que va substituir l'absis romànic després de les obres del segle XVI. Portal rectangular al mur de ponent, als peus del temple, a base de dues arquivoltes en degradació ben dovellades que deixen el timpà damunt la llinda amb una decoració d'arcs cecs prolongats i disposats en ventall; sota la imposta que el separa de la llinda hi apareixen algunes boles. Murs de carreus mitjans ben escairats i disposats en filades ordenades; en sobrealçar-se la nau al segle XVI va quedar una fina motllura que separa les dues zones dels murs amb la superior clarament obrada amb paredat. **Campanar** de torre merament funcional de planta quadrada (4 x 4 m) aixecat al segle XVI damunt la zona del temple formada per l'angle sud-oest del frontis; els seus murs tenen carreus ben escairats i en filades; a la part de dalt sobren les finestres en arc de mig punt de la cel·la, una a cada cara. He calculat l'alçada en 15 metres.

MARE DE DÉU DE L'OM Santa Maria
Altitud: 8 metres. Municipi de Ventalló

Església romànica del segle XII. Consta d'una nau rectangular que ha perdut l'absis romànic i està capçada a llevant per un mur recte; un envà la separa d'un àmbit als peus; en ell hi pugen dues estretes escales fins a un pis alt destinat a cambril. La nau queda coberta per una volta de canó moderna. Té el portal al mur de ponent, als peus del temple, amb un marc rectangular on unes fines columnes sostenen la llinda; dues arcades de mig punt en degradació, la més interior bossellada, l'exterior ben dovellada, deixen un timpà nu; dues bandes verticals a banda i banda i de poc relleu sostenen un bordó motllurat angular amb les curtes ales horitzontals; a mitja alçada hi ha un òcul circular atrompetat i, per coronament, el frontis hi té una cornisa angular motllurada amb dos petits pinacles als extrems. Murs de maçoneria de petites peces mig picades disposades en filades més o menys contínues. **Campanar** d'espadanya aixecat modernament amb dos ulls en arc de mig punt damunt i al centre del mur frontal cobert per una teuladeta de dos vessants coronada per dos petits pinacles piramidals als extrems i un en forma de corona al centre. He calculat que l'amplada de la seva base fa quatre metres i que té una alçada de 9'85; són mesures aproximades.

NAVATA Sant Pere, església vella
Altitud: 145 metres. Barri de Can Miró

Església romànica del segle XII. Consta d'una nau rectangular una mica irregular coberta amb una volta de canó apuntada; conserva una mena de mènsules on descansaven uns arcs torals avui desapareguts. Està capçada a llevant per un absis semicircular cobert per una volta de quart d'esfera apuntada i precedit per un doble arc triomfal. Portal rectangular en el mur de ponent, als peus del temple; està recobert per cinc arquivoltes, algunes decorades amb elements geomètrics, i un bordó; descansen en una senzilla imposta, en una robusta peça com a llinda i en un parell de

columnes per banda, les de la dreta alternades amb una anta; deixen un timpà ornat amb un alt relleu que representa l'Anyell Pasqual; a mitja alçada hi trobem una finestra en arc de mig punt amb doble arcada en degradació. Murs de carreus desiguals; el de ponent, amb carreus mitjans ben escairats i alineats avui força erosionats; els altres, inclòs l'absis, amb carreus petits, matussers i en filades; en algun lloc formen murs de maçoneria. Dimensions: 23'00 x 5'20-5'00 x 7'85 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons d'unes escasses capelles l'amplada total arriba als 5'75 metres. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt; té una destacada fondària de manera que gairebé sembla una capelleta; es troba aixecat damunt i al centre del mur de ponent, als peus del temple. He calculat que l'amplada de la seva base fa 1'70 metres i que arriba als 10'70 metres d'alçada; considero aquestes dades com aproximades.

ORDIS Sant Nicolau, ermita, antiga parròquia

Altitud: 100 metres.

Església romànica aixecada al segle XII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada i capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera apuntada. Té un portal rectangular a migdia recobert per dues arcades de mig punt ben dovellades damunt la pedra robusta que fa de llinda. Els murs tenen paraments de carreus mitjans ben escairats i disposats en filades. **Campanar** d'espadanya oberta amb dos ulls sense cobrir aixecats amb carreus bens escairats. Es troba damunt i al centre del mur de ponent, als peus del temple. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'75 metres i que la seva alçada arriba als 12 metres; són dades que haig de considerar com aproximades.

PALAUBORRELL Santa Eulàlia

Altitud: 36 metres. Municipi de Viladamat

Església preromànica segurament de finals del segle X i de principis del següent. Consta d'una nau rectangular irregular (el mur del frontis no és del tot perpendicular als laterals). Està coberta amb una volta de canó de maons segurament moderna i capçada a llevant amb un absis trapezial més estret que la nau precedit d'un arc triomfal de mig punt, aquest sí igual d'ample que la nau; està cobert per una volta de canó apuntat d'un moment tardà; avui un envà el separa de la nau i queda convertit en sagristia. Té un portal d'època força avançada amb un arc de mig punt format per grans dovelles ben escairades damunt de brancals de carreus ben escairats; està situat força a la dreta de l'eix del frontis ja que fou obert quan es va tancar l'antic que hi havia situat en l'eix. Els murs del temple presenten paraments de maçoneria amb alguna peça mig picada barrejada amb altres sense picar i amb l'argamassa força visible. Dimensions: 11'85 x 3'90 x 4'35 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya oberta amb un ull entre dos pilars situats damunt i al centre del frontis que sobresurten amb prou feines del mur frontal. He calculat que la seva base fa 0'95 metres d'amplada i que la seva alçada arriba als 6'70; són mesures que considero aproximades.

PALAU-SAVERDERA Sant Joan

Altitud: 78 metres

Església romànica de tres naus amb transsepte i capçada per tres absis semicirculars no del tot iguals; el central, més gran; el lateral de la banda nord és ultrapassat lleugerament, l'altre no va quedar del tot acabat. Estan ornats amb lesenes i arcuacions cegues. La nau central i la del migdia no són ben rectangulars; la central un pèl més ample a ponent i la del migdia, més ample a llevant. Sembla ser que el temple fou aixecat a principis del segle XI però més tard s'hi afegiren capelles laterals que formaren el transsepte i encara els pilars i els arcs formers que separaven les naus de quatre trams foren substituïts per una robusta columna per banda per sostenir dos grans arcs formers rebaixats. Les cobertes, de canó un pèl ultrapassat la de la central, no foren uniformes en les laterals

ja que en part es feren d'aresta i en part de canó. La porta s'obrí a la nau de migdia; més tard se'n feu una a ponent que avui ha estat eliminada i substituïda per un mur recte amb una gran finestra en forma de creu. Dimensions: 18'00 x 3'60 x 6'30 metres de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des dels extrems del transsepte arriba als 9'40; són mesures aproximades. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt entre tres grans pilars; l'amplada del conjunt és més o menys de 5'85 metres. Ha estat aixecat modernament damunt el mur de ponent. Alçada: 15'75 metres, aproximadament.

PAU Sant Martí

Altitud: 33 metres.

Església romànica iniciada a la primera meitat del segle XI; només en resta l'absis i un primer tram que avui forma part del presbiteri. La resta de la nau i el frontis són, ja, del segle XII o de principis del XIII; la distingeixen els murs amb carreus mitjans ben escairats a diferència de la part antiga amb paraments de petits carreus matussers. Les capelles laterals, dues per banda, són força posteriors. El portal està situat a la façana dels peus, a ponent; és rectangular i està coronat per cinc arcades de mig punt damunt una fina motllura que es prolonga per la façana i de dues columnetes per banda; el timpà que queda entre la llinda i les arcades ha restat nu. Davant del portal hi ha graonada en forma arrodonida en els extrems. Sobre el portal, a mitja alçada, hi ha oberta una finestra estreta en arc de mig punt. La façana queda limitada a la part alta per una motllura en forma angulosa; al damunt s'hi aixeca el campanar. Dimensions: 21'40 x 6'40 x 6'11 metres de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals arriba als 13 metres. **Campanar** d'espadanya que ocupa tota l'amplada del frontis, 6'11 metres. Hi ha oberts quatre ulls; els dos de l'esquerra tancats per arcs de quart de cercle; són els primers que s'hi van aixecar, segurament en moment tardà. Es van completar més tard per altres dos, ara en arc de mig punt, tots entre robustos pilars de carreus ben escairats. Estan coberts per una senzilla teuladeta, que amb prou feines s'insinua, de forma sinuosa, al centre convexa, als laterals còncava. Hi pengen algunes campanes. Damunt d'ell, un segon campanaret de cadireta, d'un ull en arc de mig punt, i amb una campaneta. Alçada: 11'66 metres.

PEDRET Sant Esteve

Altitud: 20 metres. Municipi de Pedret i Marzà

Església romànica de la segona meitat del segle XII. Consta d'una nau coberta amb una volta de canó apuntada capçada per un absis semicircular i amb una motllura sota cornisa. El portal rectangular obert a migdia està recobert per dues arquivoltes dovellades en arc de mig punt i amb bordó sobre impostes; deixen el timpà nu damunt una llinda amb una creu gravada. En el mateix mur hi ha una finestra amb bordó i un fris de dents de serra. A la façana de ponent, antiga façana principal, hi ha part del mur desfet i gens ben deixat amb l'antic portal avui cegat i una finestra alta, com la del migdia amb una columneta al brancal dret. Els seus murs són de carreus de pedra marronosa ben escairats i alineats. Dimensions: 18'70 x 7'00 x 9'9 metres de llargada, amplada i alçada; mesures aproximades. **Campanar** d'espadanya closa de planta rectangular (6'50 x 3'85 m) cobert amb una teulada a dos vessants. Té dues finestres d'arc de mig punt que donen al frontis orientat a ponent, i als laterals de forma rectangular i de dimensiones modestes. Té adjunt, a la dreta, un petit torricó, més baix, segurament un antic comunidor. El mur frontal és de carreus ben escairats; els altres tres murs són de paredat de peces fosques. Situació: sobre els peus de la nau, com una prolongació del frontis. Alçada: 15'23 metres.

PERALADA Sant Nazari de les Olives, ermita

Altitud: 23'50 metres.

Església romànica aixecada entre el final del segle XII i principis del XIII; ha esta

remodelada en diverses ocasions. De fet, només conserva del seu moment inicial l'absis semicircular. Consta d'una nau rectangular capçada per un absis de major amplitud que ella. Està coberta per una volta de maons. Tot l'interior avui (2003) està enguixat. Els seus murs són de maçoneria de pedra vista un pèl marronosos llevat de l'absis que mostra la seva meitat inferior de carreus blanquinosos, mitjans, ben escairats i en filades. Té obert un portal al mur sud proper als peus del temple segurament d'un moment molt posterior al romànic; té un marc de pedra blanca de peces ben escairades; la llinda d'una peça descansa en sengles mènsules. El mur dels peus té una petita obertura a la part alta. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt; està cobert d'una senzilla teuladeta de dos vessants de poca inclinació que se sosté damunt dos pilars de carreus irregulars. Està situat damunt el mur dels peus, força escorat cap a la dreta. L'amplada de la seva base fa dos metres i l'alçada en fa vuit; són mesures aproximades.

PERATALLADA Sant Esteve

Altitud: 43 metres. Municipi de Forallac

Església romànica de finals del segle XII i de principis del XIII. Va ser ampliada entre els segles XVI i XVIII amb capelles laterals a la banda de migdia. Consta de dues naus orientades d'est a oest amb absis semicirculars a llevant (el de la banda sud un xic més gran) precedits d'un arc apuntat presbiteral i sense ornamentació exterior llevat de cornises motllurades i de finestres centrals en arc de mig punt. La nau sud és un poc més ampla que la septentrional; estan cobertes per voltes apuntades damunt arcs torals que descansen en mènsules; la nau nord té volta de canó de mig punt només en el sector de ponent. Entre les naus es van obrir tardanament arcs formers rebaixats molt amples que descansen en robustos pilars rectangulars. Les capelles de la banda de migdia tenen voltes gòtiques nervades. Tots els murs mostren paraments tant per l'exterior com per l'interior de carreus ben escairats de mida mitjana a gran disposats en filades ordenades. Davant la nau sud hi ha obert un portal en arc de mig punt format per grans dovelles ben picades damunt brancals de carreus similars; el marc queda ornat per motllures bossellades, una a l'intradós i cinc a l'extradós. Damunt del portal hi ha una fina motllura damunt tres mènsules, la central figurativa. A sobre hi té un rosetó circular i atrompetat. **Campanar** d'espadanya que ocupa tota l'amplada del frontis (10'80 metres) a ponent amb un mur de 0'80 metres de gruix; damunt la nau meridional s'aixeca un sector de 4'80 metres amb dos ulls apuntats amb sengles campanes; la resta, a la banda nord, hi té, centrada a mitja alçada una fornícula i a la seva esquerra dos grans ulls apuntats sense campanes. Tota l'espadanya queda coronada per una minsa cornisa motllurada amb quatre pinacles d'escassa alçada i, al centre, un pinyó triangular amb una creu metàl·lica al damunt. He calculat que l'alçada total arriba als 15 metres; les mesures són aproximades.

PINCARÓ Sant Bartomeu

Altitud: 380 metres. Municipi d'Albanyà

Església romànica segurament de finals del segle XII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó força apuntada amb una imposta al seu dessota; el tram final als peus del temple està cobert per una volta de creueria i, en aquest punt, s'hi aixeca un cor de pedra damunt un gran arc i una volta rebaixats; s'hi arriba per una escala de pedra arrapada al mur de ponent que deixa un arcosoli gran al dessota on s'hi guarda una pica beneitera romànica senzilla. Portal al mur de migdia de marc rectangular amb la llinda sobre senzilles mènsules; està recobert per quatre arcades de mig punt ben dovellades que deixen un timpà nu al dessota. Murs de carreus mitjans ben escairats i alienats ordenadament. Una finestra en arc de mig punt es troba a mitja alçada del mur de ponent i, al damunt, hi té un curt fris de dents de serra. Dimensions: 14'60 x 5'00 x 6'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de quart punt; els pilars que els formen estan ben carreuats. Es troba damunt i al centre del mur frontal, als peus del temple. He calculat que l'amplada de la seva base fa 3'40 metres i que la seva alçada arriba

als 10'75; són mesures que considero aproximades.

RABÓS D'EMPORDÀ Sant Martí

Altitud: 106 metres.

Església romànica aixecada entre els segles XII i XIII, acabada a principis del següent i fortificada als seus finals. Consta d'una nau amb una coberta amb volta de canó i capçada per un absis semicircular. El portal a ponent té forma rectangular amb una ampla llinda i un arc de mig punt al damunt que deixa un timpà nu. La data de 1313 figura gravada en la llinda, segurament la data del final de les obres. La flanquegen algunes capelles laterals. Els seus murs presenten diferències de construcció; així com el mur frontal té el parament de carreus mitjans ben escairats, els murs laterals i el de l'absis són de carreus matussers. La fortificació que afegí alçada als seus murs converteix l'absis en una torre semicircular; també afegí al frontis un matacà damunt el campanar de cadireta. Dimensions: 20'40 x 6'80 x 10'00 metres de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les naus laterals arriba als 7'70 metres; les mesures són aproximades. **Campanar** d'espadanya amb dos ulls en arc de mig punt entre tres pilars; al seu damunt, el matacà i, encara més amunt, una segona espadanya d'un sol ull al centre de la construcció. Es troba aixecat com a continuació del mur frontal a ponent. La seva base fa 6'50 d'amplada. Alçada: 30 metres, aproximadament.

RIBELLES Sant Julià

Altitud: 760 metres. Municipi d'Albanyà

Església romànica aixecada cap a la segona meitat del segle XIII; té restes d'una anterior preromànica; al segle XV s'hi feren importants modificacions. Consta d'una nau rectangular del segle XIII coberta amb una volta de canó apuntada i capçada a llevant amb un absis semicircular amb volta de quart d'esfera que no té ornamentació exterior; al segle XV s'hi afegí al sud una segona nau coberta amb una volta de quart de canó i comunicada amb l'antiga amb dos grans arcs formers de mig punt; està capçada per un mur recte; en el mateix moment es refeu el mur dels peus del temple, a ponent on s'hi obriren un portal, una finestra i un òcul i, al damunt, un campanar d'espadanya. El nou portal, a ponent, té un bonic marc en arc de mig punt ben dovellat i carreuat amb peces grans ben escairades. Els murs del segle XIII amb carreus mitjans ben escairats i alineats corresponen a l'absis i al mur de tramuntana; els altres, del segle XV, són d'obra de maçoneria. Dimensions: 22'50 x 3'90 x 6'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de la nau lateral arriba als 9 metres. Campanar d'espadanya closa, inicialment de dos ulls, avui modificat amb un sol ull en arc de mig punt. Es troba situat damunt i al centre dels peus del temple; està cobert per una teulada de dos vessants. He calculat que l'amplada de la seva base fa tres metres i que la seva alçada arriba als 10'29; són mesures que considero aproximades.

SANT ESTEVE DEL LLOP Sant Esteve, ermita

Altitud: 260 metres. Municipi de Darnius

Església romànica de la primera meitat del segle XI pel que fa a l'absis i, segurament, del segle XV pel que fa a la nau. Consta d'una petita nau rectangular coberta per un sostre de fusta de dos vessants i capçada a llevant per un absis semicircular sense decoració exterior cobert per una volta de quart d'esfera; està prolongat per un tram recte cobert per una volta de canó de mig punt i per un arc presbiteral igualment en arc rodó. Té el portal en el mur de ponent i al damunt un petit òcul circular; el portal està cobert per una arcada de mig punt amb petites dovelles ben picades. Els murs, pel que fa a l'absis, són de carreus matussers, petits i en filades més o menys ben organitzades; pel que fa als de la nau són de peces sense picar i unides en desordre amb l'argamassa, o sigui, són murs de maçoneria. Té una capella força fonda a la banda de migdia i a prop un robust contrafort atalussat segurament del moment en què s'aixecaren els murs de la nau, al segle XV o poc

després. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt sense teuladeta i tancat per dos vessants; l'aguanten dos robustos pilars; està situat damunt i al centre del mur frontal, per tant, d'un temps ja posterior al medieval. He calculat que l'amplada de la seva base fa 1'60 metres i que la seva alçada arriba als 7'22; són mesures que considero aproximades.

SANT FELIU DE LA GARRIGA Sant Feliu, sense culte, propietat privada
Altitud: 98 metres. Municipi de Viladamat

Església romànica segurament de finals del segle XI. Consta d'una nau rectangular amb alguna petita anomalia coberta amb una volta de canó damunt dos arcs torals de mig punt; té tres trams, el proper a l'absis és un transsepte que no sobresurt i que té la volta de canó perpendicular a la de la nau i té més alçada que ella. La capçalera a llevant té un absis semicircular de la mateixa amplada que la nau i està ornat per l'exterior amb arcs cecs i lesenes i per l'interior amb set arcades damunt de pilastres de secció quadrada de destacat relleu; l'arcada central queda més enlairada que les altres a fi de deixar al dessota espai per una finestra. Hi ha un portal atrompetat a ponent, avui cegat, amb tres arcades de mig punt ben dovellades, la més interior amb un fi canal al caire, les altres dues damunt d'una imposta i de brancals carreuats; està envoltada per un rectangle destacat format per dues amples pilastres verticals que poc més amunt del portal es bifurquen, el tram més interior es converteix en una nova arcada que inclou, al dessota, una finestra en arc de mig punt; l'altre tram segueix amunt fins superar la finestra i allí és aconseguit per una ampla motllura que el tanca en un àmbit rectangular; per damunt hi ha obert un ull de bou atrompetat i circular; el frontis acaba amb dues ales inclinades i deixa al centre un espai horitzontal. Una segona porta es troba al mur de migdia tocant a ponent, oberta en arc de mig punt en un mur que ha estat reduït de gruix en aquesta zona. També una tercera porta es va obrir al sud de l'absis quan el temple es convertí en magatzem agrícola; avui sembla que ha estat recuperat el mur de l'absis que es va eliminar antany. Murs de carreus mitjans ben escairats irregulars de pedra blanquinosa barrejada amb altra de fosca; estan disposats en filades regulars. Dimensions: 18'20 x 7'70-7'40 x 9'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** de torre de planta rectangular (5'00 x 4'00 m) inacabat (o potser esfondrat en la seva part alta) ja que no té cel·la (no apareixen les finestres) i només restes de murs molt mal parats, murs que tenen paraments de carreus ben escairats de mida mitjana disposats en filades. La seva alçada no supera els 15 metres; és una dada que considero aproximada.

SANT GENÍS D'ESPRAC Sant Genís, ermita
Altitud: 320 metres. Municipi de d'Espolla

Església romànica amb elements que fan pensar que és del segle X, preromànica, i altres que fan creure que és tardanºa, dels segles XII o XIII. Consta d'una petita nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada i capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera apuntada; no té elements ornamentals a l'exterior. El portal obert a migdia és rectangular recobert per dues arcades de mig punt ben dovellades i en degradació damunt impostes l'exterior; deixen un timpà nu. Els murs es troben arrebossats i no permeten veure els paraments; amb tot, en algun punt on ho fan mostren peces sense picar, irregulars i en desordre. Dimensions: 12'90 x 4'60 x 4'40 metres de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya descoberta formada per dos pilars aixecats damunt i al centre del frontis. He calculat que l'amplada de la seva base fa dos metres i que arriben a l'alçada de 6'90; són mesures, no obstant, que considero aproximades.

SANT JULIÀ DELS TORTS Sant Julià, ermita
Altitud: 380 metres. Municipi de La Jonquera

Església romànica en part preromànica, finals del segle X o principis del següent i en part del segle XIII. Consta d'una nau rectangular irregular ja que el mur de ponent no és perpendicular als altres laterals. Està coberta per una volta de canó, en part de mig punt i en part apuntada; està

capçada a llevant per un absis semicircular prolongat que es cobreix amb una volta de quart d'esfera prolongada amb volta de canó. Té un portal tardà al mur de migdia; és rectangular amb cobriment per tres arcades de mig punt ben dovellades i en degradació i amb un bordó decorat amb boles a l'intradós; tots descansen en una senzilla imposta i en una robusta peça que fa de llinda tot deixant el timpà nu. Murs de paraments diversos, rústics i amb carreus irregulars i en desordre al nord i amb carreus mitjans ben escairats i en filades al sud que mostren com es va modificar o completar el temple en temps avançat del romànic. Dimensions: 17'20 x 4'70 x 4'97 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya oberta, obra tardana, a base de tres pilars de carreus ben escairats que deixen dos ulls sense cobrir. Es troba aixecat damunt i al centre del mur frontal, als peus del temple. He calculat que l'amplada de la seva base fa tres metres i que la seva alçada arriba als 9'95; són dades que considero aproximades.

SANT MARTÍ D'EMPÚRIES Sant Martí de Tours
Altitud: 5 metres. Municipi de L'Escala

Església aixecada en estil gòtic tardà entre el 1507 i el 1538. Consta d'una sola nau coberta amb voltes de creueria; està capçada per un absis poligonal de cinc costats també cobert per voltes de nervis. Al segle segle XVIII s'hi afegiren capelles laterals. Per l'exterior robustos contraforts reforcen els murs de l'absis i de les façanes laterals que tenen paraments de pedra vista amb tècnica de paredat i carreus mitjans en les cantoneres. La pedra blanquinosa té un lleuger to marronós. El frontis mostra una obra de carreus mitjans ben escairats irregulars disposats en filades. Hi té un portal en arc carpanell format per carreus blancs ben escairats acanalat a l'intradós; esta recobert per unes arquivoltes apuntades mig menjades per l'erosió que deixen un timpà nu. A la part alta hi ha una bonica rosassa motllurada. Està coronat per una fina motllura que el separa d'una espadanya de merlets sense llinda ni arc que deixen quatre ulls rectangulars amb sengles campanes. **Guarda** una ara romànica del segle X, dues ares paleocristianes de marbre blanc del segle IV-V, una pica baptismal dels segles XII-XIII i una de beneitera del XVI. **Campanar** d'espadanya oberta amb quatre ulls sense cobrir. Situació: damunt del frontis limitat per una fina motllura superior que el separa de la façana. Les quatre petites campanes pengen de tres pilars de base quadrada que constitueixen l'espadanya oberta. Alçada: 13'30 metres, mesura aproximada.

SANT PERE DE RODES (o de Roda) Sant Pere, monestir benedictí, sense culte
Altitud: 540 metres. Municipi del Port de la Selva

Església aixecada des de principis del segle XI sota influència del romànic francès; fou consagrada el 1022. Consta de tres naus, les laterals força estretes, i d'un transsepte en el qual hi ha oberts tres absis semicirculars, lleugerament parabòlics. El central, major, hi té una girola darrere les columnes i pilars que formen el presbiteri. Consta de cinc trams, un d'ells constitueix el transsepte que és més ample que els altres. Les naus estan separades per pilars cruciformes que des d'un punt alt (uns tres metres) hi tenen adossades columnes exemptes de capitells corintis; aquestes columnes estan disposades en dos nivells, unes damunt les altres. "Les columnes de tot el conjunt tenen el fust llis; les bases són de tipus califal; els capitells, tots decorats, són de dos tipus, un derivat del corinti clàssic, l'altre cúbic amb decoració d'entrellaç; i, per fi, els àbacs també decorats."[1] Les naus queden unides a través d'arcs formers de mig punt; estan cobertes per voltes de canó, la central damunt arcs torals de mig punt com el transsepte; per voltes de quart de canó les laterals. L'absis central queda obert per un arc presbiteral un pèl tancat com de ferradura que descansa en columnes exemptes. Al dessota del presbiteri hi ha una **cripta** amb volta cupular rebaixada sostinguda per un pilar central. El temple està precedit per un ampli atri o galilea. La portalada treballada en marbre amb escultures del mestre de Cabestany avui ha quedat desmuntada per abandó i pillatge. Dimensions: 34'00 x 6'80 x 15'60 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada total incloses les naus laterals

1. *L'art romànic a Catalunya*, per E. Carbonell, segle XII, edicions 62, Barcelona 1974.

fa 12'10 metres; la llargada del transsepte és de 22'30, l'amplada cinc. **Campanar.** Amb posterioritat al temple, entre els segles XI i XII, s'aixecaren el claustre i les dues torres, una el campanar adossat al temple en el seu angle sud-oest, l'altre com a torre de defensa o d'homenatge a l'angle sud-oest del claustre. La torre del campanar de planta quadrada (5'75 x 5'75 m) un pèl rombal està oberta per finestres en arc de mig punt, dues per banda, en dos pisos i en un de superior per finestres geminades, també dues; està coronada per un cos de poca alçada obert per òculs i decorat amb frisos d'arcuacions cegues i tancat per un sostre de manera cupular baixa. Situació: adossada al mur de migjorn fent angle amb el frontis de l'església orientat a ponent. Altitud: 27 metres. La torre de defensa en fa 24.

SANT QUIRC DE COLERA Sant Quirze, antic monestir
Altitud: 185 metres. Municipi de Rabós d'Empordà

Església romànica amb orígens preromànics dels segles IX i X, aixecada al segle XI i consagrada al XII (1132). Consta de tres naus de planta rectangular, d'un transsepte que sobresurt poc i de tres absis oberts en el transsepte. La nau principal de quatre trams (un d'ells és el transsepte) està coberta amb una volta de canó de mig punt sobre tres arcs torals; el transsepte té volta de canó de mig punt i les naus laterals la tenen de quart de canó; els absis semicirculars la tenen de quart d'esfera precedits d'arcs presbiterals de mig punt i estan ornats per l'exterior amb arcs cecs sota cornisa i lesenes que descansen en un sòcol baix; el central té cinc arquets cecs damunt semicolumnetes per l'interior; els dos laterals, força més baixos que el central, formen la capçalera de les naus laterals de menys alçada que la major; el transsepte és gairebé tant alt com ella. Les naus estan separades per robustos pilars quadrats amb pilastres adossades per sostenir els arcs torals i els formers de mig punt. El portal principal es troba al mur dels peus del temple, a ponent; té marc rectangular i queda cobert per una gran arcada de mig punt embeguda en el mur; a mitja alçada hi ha tres finestres en arc de mig punt, separades simètricament davant per davant de cada nau, la central més alta i ampla que les altres dues; altres dos portals s'obren al sud i al nord, aquest avui està paredat. Murs de paraments de carreus poc o gens picats de mida mitjana disposats més o menys en filades, més ben escairats per l'interior. Del petit claustre del segle X només en resten quatre arcades de mig punt sobre columnetes baixes de capitell mensuliforme que descansen en un podi; la resta del claustre sembla que va desaparèixer; estava cobert per un sostre de fusta. **Campanar** d'espadanya oberta amb sis pilars quadrats, quatre de ben aixecats que deixen quatre ulls oberts i altres dos als extrems mig perduts. Es troba aixecat damunt el mur frontal, a ponent, ocupant-ne gairebé tota la seva amplada (10 metres) fins a una alçada de 16'65; són mesures que considero aproximades.

SANT QUIRZE D'OLMELLS Sant Quirze, ermita
Altitud: 183 metres. Municipi de Llers

Església preromànica d'una etapa força reculada, de finals del segle IX o de principis del X. Consta d'una nau gairebé rectangular coberta, avui, amb un sostre de fusta de dos vessants; antigament potser estava coberta amb un volta de canó que se substituí per una de fusta i aquesta per una de barroca que, en esfondrar-se, modernament se l'ha substituïda per l'actual. Està capçada a llevant per un absis un pèl trapezial cobert per una volta de canó de mig punt precedit d'un arc triomfal de ferradura força més estret, de llum més reduïda, que l'absis. Portal primitiu al mur de migdia avui cegat; l'actual, relativament modern, obert a ponent, té un arc de mig punt dovellat senzillament. Altres obertures, poques, tenen forma, gairebé, de finestres sageteres. Dimensions: 10'20 x 3'60-3'50 x 5'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya modern en arc de mig punt cobert amb dos vessants; els pilars de maons no són iguals, el de la dreta és gairebé el doble d'ample que el de l'esquerra. Es troba damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'10 metres i que l'alçada seva arriba als 8'76;

són mesures que considero aproximades.

SANT SEBASTIÀ Sant Sebastià, capella
Altitud: 94 metres. Municipi de La Selva de Mar

Església romànica del segle XII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada i amb arcs formers de mig punt adossats als murs; està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera apuntada i ornat per l'exterior sota cornisa amb una motllura damunt un fris de permòdols. Té el portal obert al mur de ponent, als peus del temple, a base de tres arcades de mig punt en degradació ben dovellades amb peces petites; té una finestra en arc de mig punt al damunt, a la part alta. Els murs amb paraments de carreus desiguals, matussers i en filades foren sobrealçats en fortificar-se el temple cap al segle XV i doblaren la seva alçada; foren coronats per merlets i, al frontis, hi fou obert un matacà al seu centre; aquests murs nous tenen obra de maçoneria. **Campanar** d'espadanya oberta a base de dos ulls entre pilars (els merlets de la fortificació) situats un pèl escorats a la dreta. He calculat que la seva base fa 4'45 metres i que arriben a una alçada de 9'35; són mesures que cal considerar com aproximades.

SANT SILVESTRE DE LA VELLETA Sant Silvestre, ermita
Altitud: 120 metres. Municipi de Llançà

Església romànica que avui apareix refeta al segle XII però que té uns precedents més antics. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt i capçada a llevant per un absis semicircular per fora però de ferradura per dins; està cobert per una volta d'un quart d'esfera i precedit d'un arc triomfal en arc de mig punt. Té un portal rectangular obert al mur de migdia coronat per una triple arcada de mig punt ben dovellada i en degradació sobre una robusta llinda i deixa un timpà nu. Els murs tenen paraments amb peces sense picar de mides ben diferents amb molta argamassa visible, sobretot a l'absis ja que en els altres apareixen més regulars i millor ordenades en filades. Dimensions: 14'00 x 3'80 x 6'20 metres de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya oberta amb dos ulls entre tres pilars de carreus ben escairats situats damunt i al centre del mur frontal a ponent, als peus del temple. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'40 metres i que l'alçada arriba als 10'50; són mesures totes elles que cal considerar només com aproximades.

SANT TOMÀS DE FLUVIÀ Sant Tomàs
Altitud: 9 metres. Municipi de Torroella de Fluvià

Església romànica de finals del segle XI o de principis del següent. Consta d'una nau i un transsepte amb tres absis oberts en ell. La nau te una coberta amb volta de canó apuntada; els braços del transsepte ho són amb voltes de quart de cercle; els absis estan coberts amb voltes de quart d'esfera precedits d'un arc triomfal de mig punt; la seva planta és lleugerament de ferradura; el transsepte s'obre a la nau amb grans arcs de mig punt. Portal obert al mur de ponent, als peus del temple, amb una gran arcada de mig punt amb peces grans ben dovellades; al damunt hi té un òcul circular atrompetat i una senzilla cornisa de dos vessants interrompuda pel cos del campanar; sembla que tot ell, el frontis, és obra tardana del moment de les reformes. Murs de paraments de carreus mitjans ben escairats irregulars i ordenats en filades. **Guarda** importants pintures del romànic a la volta de l'absis central i sota la volta de la nau. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt cobert per una teuladeta horitzontal. Es troba aixecat damunt i al centre del mur frontal. He calculat l'amplada de la seva base en 2'45 metres i la seva alçada en 8'75; són dades que anoto com aproximades.

SANTA HELENA DE RODES (antigament, Santa Creu de Rodes) Santa Helena
Altitud: 532 metres. Municipi del Port de la Selva

Església preromànica aixecada a finals del segle IX, refeta al X i completada als segles XVI i XVII; avui es troba molt mal parada. Consta de tres naus, inicialment només en tenia una; al segle X s'hi afegí un absis un pèl trapezoïdal amb absidioles també trapezoïdals en posició de creu; així se li donà planta de creu llatina. Damunt el creuer s'hi aixecà una torre de planta quadrada (5'60 x 5'40 m) dividida en dos pisos amb tres obertures irregulars d'arc de ferradura a la cara frontal, les de les altres cares avui (2017) estan paredades. Les naus laterals s'hi afegiren als segles XVI i XVII ampliades amb les absidioles que s'hi van unir; se separaren de la central per dos grans arcs formers de mig punt, un per banda, que se sustenten al terra i que estan separats del transsepte per un robust pilar. Les tres naus quedaren cobertes per voltes de mig canó la central i de quart de canó les laterals i amb algun arc toral de reforç. Una teulada de doble vessant les cobreix totes tres. En aquest moment també s'hi aixecà l'espadanya damunt la torre; queda oberta per dos ulls en arc de mig punt, avui sense campanes. Tenia un atri avui desaparegut i un portal en arc de mig punt obert a la façana principal orientada a ponent. Els seus murs són de pedra, a vegades de pedres poc picades o de carreus matussers, a vegades amb barreja de peces de ceràmica; a l'interior hi ha paraments ben carreuats. Dimensions: 15'50 x 4'00 x 5'40 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada total arriba als 12'50 metres. **Campanar** d'espadanya tardà que se sustenta en el mur de ponent del robust campanar quadrat, un pel troncocònic, d'època preromànica. Té una base de 4'60 metres i una alçada, amb el campanar quadrat inclòs, de 15'60.

SANTA MARIA DE L'OM Santa Maria, antic priorat

Altitud: 85 metres. Municipi de Masarac

Església romànica del segle XI. Consta de dues naus rectangulars, la de migdia afegida al segle XII; també se n'afegí una altra al nord que es va esfondrar. Quan es perdé la nau del nord també caigué la volta de la major i en el segle XVIII, cap el 1783, es tornà a cobrir a una volta de canó de mig punt amb llunetes damunt una imposta que recorre tota la base de la nau i a sobre de quatre arcs torals que descansen en sengles pilastres; està dividida en cinc trams i capçada a llevant amb un absis semicircular cobert amb una volta de quart d'esfera. La nau de migdia, més estreta, rectangular irregular està coberta amb una volta de quart de canó i capçada a llevant amb un absis semicircular cobert per una volta de quart d'esfera. El portal actual obert al mur de ponent de la nau major, als peus del temple, fou afegit al segle XII; es tracta d'un portal rectangular recobert per sis arquivoltes, dues d'elles ornades amb elements geomètrics i damunt d'una imposta que recorre tota l'amplada de la façana; es trobaven damunt de sengles columnetes de les que avui només en resta una, a l'esquerra. A la part alta hi ha una finestra de tres arcades en degradació ben dovellades en arc de mig punt; més amunt, la cornisa a base d'una motllura, fa sinuositats, còncava al centre i convexa a les ales; fou una afegitó del segle XVIII. Al mur de ponent de la nau menor també hi ha una finestra en arc de mig punt a mitja alçada. Els murs tenen paraments romànics de carreus mitjans ben escairat i en filades; els de les obres de la reconstrucció del segle XVIII en canvi tenen paraments de maçoneria. Dimensions: 21'70 x 5'70-5'40 x 9'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons de les capelletes al nord i fins al mur sud de la nau d'aquesta banda l'amplada total oscil·la entre els 10'50 i els 9'50 metres, aquesta última mesura ja a la banda de llevant. **Campanar** d'espadanya de dos ulls allargassats en arc de mig punt aixecat damunt del mur de ponent als peus de la nau de migdia ocupant-ne tota la seva amplada, 4'20 metres; l'alçada arriba als 10'20 metres; són mesures que considero aproximades.

SANTA MARIA DEL PALAU Santa Maria

Altitud: 170 metres. Municipi de Sant Llorenç de la Muga, veïnat de Palau

Església romànica probablement aixecada cap a la primera meitat del segle XIII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada i capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera apuntada precedit d'un arc triomfal; avui es troba separat de

la nau per un retaule del segle XIX i queda convertit en sagristia. Té el portal al mur de migdia format per dues arcades de mig punt ben dovellades i en degradació i envoltades per un guardapols motllurat; descansen tots ells en una imposta igualment motllurada. Murs de paraments amb carreus mitjans, irregulars, ben escairats i disposats en filades. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de quart de cercle i cobert per una teuladeta de dos vessants; els seus pilars de carreus, robustos, a mitja alçada s'aprimen un pèl formant un graó. Es troba aixecat damunt i al centre del mur frontal, als peus del temple a ponent. He calculat que l'amplada de la seva base fa 3'40 metres i que l'alçada arriba als 13'70; són dades que considero aproximades.

SAUS Santa Eugènia

Altitud: 88 metres. Municipi de Saus i Camallera

Església romànica aixecada a la primera meitat del segle XIII; fou fortificada segurament cap al XIV o el XV. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada i capçada a llevant per un absis un pèl més estret de planta semicircular i cobert per una volta de quart d'esfera apuntada; com a singularitat, no té finestra oberta al seu centre com és habitual en aquests absis. Tant la nau, l'absis com el mur frontal foren sobrealçats, la nau amb un alt terrebastall, l'absis amb una torre semicircular i el frontis amb merlets i un matacà al seu centre. Té un portal rectangular recobert per tres arcades de mig punt ben dovellades i en degradació i amb un guardapols que descansa igual que les arcades en una senzilla imposta; al seu damunt hi té una creu en gran relleu i una finestra en arc de mig punt; el mur segueix pujant i inclou l'espadanya i per sobre la fortificació. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans, ben escairats i en filades; la part alta, la del sobrealçament, mostra la tècnica de la maçoneria a base de paredat. **Campanar** d'espadanya closa de dos ulls en arc de mig punt; va quedar closa amb el terrebastall que la cobrí per la part posterior i pels costats fins a completar la mateixa amplada del frontis. He calculat que l'amplada de la seva base, abans de quedar closa, fa 2'15 metres i que l'alçada arriba als 10'25; són mesures que considero com aproximades.

SESCLOSES Sant Joan

Altitud: 16 metres. Municipi de Vilanova de la Muga

Església d'orígens preromànics, segle IX, aixecada segurament tot aprofitant el temple antic, cap el 1064. Consta d'una ampla nau capçada a llevant per un absis rectangular amb restes preromàniques en els baixos dels seus murs. Té un portal de marc rectangular al mur de ponent, als peus del temple; al seu damunt s'hi obre una finestra rectangular i està coronat per una cornisa semicircular completada a les ales per dues formes còncaves; tot aquest mur sembla ser fruit de les obres efectuades en els segles XVII i XVIII. Els murs presenten un arrebossat emblanquinat. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc rebaixat aixecat damunt i al centre del mur frontal amb una teuladeta horitzontal de perfil sinuós. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'10 metres i que té una alçada de 8'20; són mesures aproximades.

TÀPIES (o Tapis) Sant Briç (o Brici)

Altitud: 420 metres. Municipi de Maçanet de Cabrenys

Església preromànica de finals del segle X segurament. Consta d'una nau rectangular de dos trams irregulars, el de ponent un pèl trapezial; està coberta per una volta de canó damunt un arc toral de mig punt una mica ultrapassat damunt de dues pilastres; està capçada a llevant per un absis trapezial cobert per un volta de canó de mig punt, un pèl més alta que la de la nau, precedit d'un arc triomfal amb prou feines de ferradura damunt, també, de dues pilastres; té una estreta finestra al centre del mur de llevant. S'afegiren al costat de migdia als segles XVII ó XVIII dues capelles quadrades cobertes amb voltes d'aresta, una d'elles adossada i comunicada amb l'absis, l'altra, al tram del centre. Portal rectangular obert al mur de migdia amb un marc de pedres grans i ben

escairades. Murs de maçoneria amb tendència que les peces es disposin en filades. Dimensions: 13'70 x 3'50-3'35 x 3'80 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campana**r d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt i un tercer, petit, en el pinyó. Està cobert amb un teuladeta de dos vessants. Es troba damunt i al centre del mur de ponent gairebé ocupant tota la seva amplada; la base la calculo en 2'40 metres. L'alçada arriba als 13'60; amb tot, considero que aquestes dades són només aproximades.

TORROELLA DE FLUVIÀ Sant Cebrià

Altitud: 9 metres.

Església romànica del segle XII. Consta d'una nau coberta per una volta de canó apuntada i capçada per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera apuntada; té al centre una finestra atrompetada amb dues arcades de mig punt ben dovellades. Està acompanyada des del segle XVIII (1762) per dues capelles per banda. La portalada oberta en el mur del frontis orientat a ponent el formen tres arcades en degradació d'arc de mig punt peraltat, un pèl tancat com de ferradura, i un bordó; descansen en una imposta motllurada; la formen dovelles ben escairades i deixen un timpà nu sobre la llinda del portal rectangular. A mitja alçada, l'antiga finestra romànica va ser substituïda per l'actual òcul circular al segle XVIII. El frontis acaba sense coronament, només en el centre s'hi veu avui una escassa cornisa. Els murs presenten paraments de carreus mitjans ben escairats de pedra grisenca organitzats en filades. Per l'exterior, una escala de graons de pedra, des del peu del frontis, arrapada al mur lateral de migdia puja cap a la teulada des d'on es pot arribar a l'espadanya. **Campanar** d'espadanya de dos ulls que no estan coberts; tampoc s'hi veuen campanes. Mostren tres pilars de carreus com en la resta del temple. La seva base la calculo en 3'10 metres i l'alçada en 11'50; són mesures, amb tot, que considero només aproximades.

LA VAJOL Sant Martí

Altitud: 546 metres.

Església romànica aixecada a la fi del segle XII o a principis del següent. Consta d'una nau coberta amb una volta de canó apuntada damunt una imposta que recorre tota la seva base; està capçada a llevant per un absis semicircular de volta de quart d'esfera precedit per un arc triomfal de mig punt; té una finestra en arc de mig punt al centre; de l'arrencada del seu arc surt una imposta que es troba a la base de la volta. Als segles XVII i XVIII es reforma el temple amb l'afegit de dues capelles barroques a banda i banda. Portal rectangular al mur de migdia amb tres arcades de mig punt ben dovellades damunt una senzilla i destacada imposta; deixen un timpà nu; al damunt hi té una fornícula amb imatge i, sobre la volta, unes golfes del temps de les reformes; s'hi accedeix amb una escala de pedra perpendicular al mur de migdia. El temple queda molt tapat per edificis que són veïns de manera que el mur de ponent, als peus del temple, només es visible en la seva part alta, en ella hi ha aixecat un **campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de quart de cercle; està cobert per una teuladeta de dos vessants i queda damunt i al centre del mur. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'80 metres i la seva alçada 9'20; són dades que considero aproximades.

VILADAMAT Sant Quirze

Altitud: 13 metres.

Església aixecada cap al segle XVIII; consta d'una nau acompanyada de dues capelles laterals per banda. La nau principal està coberta per una volta de llunetes i té un cor als peus damunt un arc rebaixat damunt pilastres de pedra. La capella propera a l'absis per la banda nord té volta de creueria i la de la banda sud una cúpula poligonal sobre petxines; les altres ho estan per voltes d'aresta rebaixades. Els arcs formers que les separen són apuntats i descansen en pilastres. L'absis és semicircular per l'exterior i poligonal de cinc costats per dins; està cobert per una volta de creueria. El frontis presenta un portal rectangular amb marc de pedra blanca i té gravada la data de 1760 a la

seva llinda. Al seu damunt hi ha una petita fornícula amb imatge i més amunt encara un òcul circular atrompetat amb marc de pedra blanca. Els murs presenten obra de maçoneria de pedra marronosa amb els caires de carreus blancs. **Campanars** d'espadanya, un a l'esquerra amb dos grans ulls en arc de mig punt i amb petites campanes cobert per una teuladeta de dos vessants; l'altre, a la seva dreta, en un sol ull en arc de mig punt i sense campana; està cobert per una teuladeta en semicercle. Tots dos tenen una petita creu metàl·lica al cim; no queda comptada en anotar les alçades respectives. Estan aixecats damunt el mur frontal. La base del primer mesura 4'20 metres i la del segon 2'20; les alçades respectives fan 11'60 i 12'10 metres.

VILADEMIRES Sant Mateu

Altitud: 200 metres. Municipi de Cabanelles

Església romànica de finals del segle XII o de principis del següent. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada damunt una imposta modesta classicitzant, segurament de guix que en cobreix una de pedra del romànic; fou afegida al segle XVIII així com un cor alt a ponent i també dos altars laterals, enfrontats, prop del presbiteri oberts en el gruix dels murs. Portal obert en el mur de ponent, als peus del temple, format per quatre arcades ben dovellades i en degradació i amb un modest bordó damunt tots ells en una senzilla imposta i una robusta llinda que deixen un timpà nu. Murs de carreus petits, ben escairats i disposats en filades ordenades. Dimensions: 17'80 x 5'50 x 8'25 metres de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les dues capelles fa 7'70 metres. **Campanar** d'espadanya closa, aixecat al segle XVIII, amb dos ulls en arc de mig punt i cobert per una teulada de dos vessants. L'amplada de la seva base és la mateixa que la del frontis: 8'50 metres. He calculat l'alçada en 11'77 metres; és una dada que considero aproximada.

VILAJOAN Santa Maria

Altitud: 50 metres. Municipi de Garrigàs

Església romànica amb dues naus, una preromànica, la del nord, de finals del segle X, capçada a llevant per un absis de planta de ferradura, sense ornamentació exterior, només amb un sòcol de planta rectangular; la segona, afegida al segle XII, capçada inicialment a llevant amb un absis semicircular, cap al segle XV o XVI se'l va substituir per l'actual de planta pentagonal. Les naus estan cobertes per voltes de canó, la del nord damunt tres arcs torals de mig punt; estan unides per dos grans arcs formes de mig punt que descansen en un baix i robust pilar quadrat. Té un portal a migdia amb dues arcades ben dovellades i en degradació. Els murs de la nau de tramuntana tenen paraments de petits carreus matussers més o menys ben alineats; els de la nau sud ja són carreus mitjans ben escairats. Dimensions de les dues naus; la del nord: 12'90 x 2'80 x 3'90 metres; la del sud: 13'40 x 3'90 x 4'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya closa de dos ulls en arc de mig punt cobert per una teuladeta de dos vessants; és obra tardana. Està situat damunt dels peus del temple, al centre corresponent a la nau del migdia. He calculat que l'amplada de la seva base fa 3'40 metres i que la seva alçada arriba als 8'25; són mesures que considero aproximades.

VILAJUÏGA Sant Feliu

Altitud: 33 metres.

Església romànica de la primera meitat del segle XI; cap al XVIII es va eixamplar amb dues capelles laterals i al XIX es va allargar i elevar amb una nau neoclàssica amb volta de llunetes; les voltes queden reforçades per dos arcs torals del mig punt; en el creuer format pel fals transsepte de les nau laterals s'hi va aixecar una cúpula; la capçalera, a llevant, va completar-se amb un absis semicircular. Portal rectangular amb una llinda formada per una gran peça de pedra ben escairada i amb els brancals de carreus ben picats; té un timpà nu damunt la llinda envoltat per tres arquivoltes

de mig punt, la central ornada amb un fris de dents de serra, i amb un bordó format per motllures semi-bossellades; es troba obert en el mur romànic de ponent; a mitja alçada hi té un petit òcul circular i el mur queda limitat horitzontalment sense cornisa. Els murs romànics tenen aparell de carreus matussers, poc picats, ordenats més o menys en filades; els murs dels segles XVIII-XIX tenen paraments de maçoneria en pedra vista. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de ferradura formats per petits maons com a dovelles; el seu mur de maçoneria està cobert per una fina teuladera en arc de mig punt; una esfera horària es troba al damunt i entre els dos ulls. Està situat damunt el mur nord del tram romànic de ponent. He calculat que la seva base té una amplada de 3'20 metres i que la seva alçada arriba als 10'92; són mesures que considero aproximades.

VILAMACOLUM Santa Maria

Altitud: 5 metres.

Església romànica aixecada en diverses etapes, la part de llevant a finals del segle XI i la resta entre els segles XII i XIII; sofrí reformes al segle XVII quan se li afegiren dues capelles, una a cada costat el 1649 i se li reforçaren els murs laterals amb dos robustos contraforts propers al frontis encarat a ponent. La part de llevant, inclòs l'absis, té una amplada en pèl més reduïda que la resta de la nau; en aquesta part oriental la nau queda coberta per una volta de canó de mig punt i l'absis per una de quart d'esfera; la part de llevant fou refeta al segle XV amb una volta de creueria. Els murs del romànic primer mostren paraments de carreus petits, blanquinosos, matussers i disposats en filades; els murs de la resta, d'un romànic més avançat, tenen carreus mitjans o grans ben escairats i disposats en filades. Les reformes tardanes feren que el portal romànic es canviés per un de rectangular amb marc de carreus ben escairats; amb tot, es conservà l'arc de mig punt romànic que es veu avui ben dovellat per damunt del portal actual; a mitja alçada del frontis hi figura, restaurada, l'antiga finestra romànica en arc de mig punt i, encara més amunt, dues cartel·les en sobresurten com a indici que en època en què fou fortificada l'església si havia construït, segurament, un matacà. **Campanar** d'espadanya de dos ulls rectangulars bastit amb pilars ben carreuats; estan coberts per una teulada moderna de dos vessants en disposició horitzontal. Està situat al centre i damunt del mur frontal. L'amplada l'he calculada en 5'50 metres i l'alçada en 15'20; mesures que considero com aproximades.

VILAMALLA Sant Vicenç

Altitud: 45 metres.

Església romànica aixecada a mitjans del segle XI i amb reformes posteriors. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó un pèl apuntada damunt una senzilla imposta; té una capçalera recta. Un cor als peus mostra la seva estructura moderna a base d'una volta rebaixada i de dos arc amples i també rebaixats; té una bella balustrada. El frontis a ponent té un portal rectangular envoltat per dues arcades de mig punt en degradació i ben dovellades i un modest bordó damunt senzilles impostes; a mitja alçada s'hi obre una finestra en arc de mig punt; no té cornisa i un final senzillament horitzontal que sosté el **campanar**. Aquest és d'espadanya oberta amb dos ulls sense coronament (l'ha perdut) i en ells hi pengen dues campanetes; els tres pilars que el formen tenen estructura carreuada. Ocupa el centre del frontis. L'amplada de la seva base l'he calculada en 5'85 metres i l'alçada en 17'50; aquests mesures les considero aproximades.

VILA-ROBAU Sant Andreu, església vella

Altitud: 23 metres. Municipi de Ventalló

Església preromànica aixecada probablement a finals del segle X; avui dia és poc visible ja que està rodejada d'edificis privats; ella mateixa és propietat privada. Consta d'una petita nau amb una planta un pèl trapezial coberta amb una volta de canó i capçada a llevant amb un absis de planta de ferradura cobert per una volta de quart d'esfera; al segle XVI s'hi afegiren dues petites capelles

rectangulars, enfrontades, properes a l'absis. Té un portal obert a ponent, als peus del petit temple en forma d'arc de ferradura, mal girbat, i amb un òcul rectangular a la part alta. Els murs tenen paraments de maçoneria maldestra, a base de peces irregulars sense picar, com ara còdols. Dimensions: 10'00 x 3'60-3'50 x 4'65 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles arriba als 7'65 metres. **Campanar** d'espadanya molt primitiu aixecat en el mur de ponent que sobresurt; es concreta en un arc que hi ha obert. La seva alçada la calculo en 5 metres; és una mesura que considero aproximada.

VILATENIM Sant Joan

Altitud: 19 metres. Municipi de Figueres

Església romànica del segle XI amb afegits del XV (1421) gòtics o potser d'algun moment anterior que hi conformen un fals transsepte constituït per dues capelles laterals, una a cada costat, properes a l'absis. Consta d'una nau un pèl més ampla dels peus que de la capçalera coberta amb una volta de canó sobre dos arcs torals i capçada per un absis llombard semicircular sobrealçat com la resta de l'església. El portal es troba obert al mur de migdia amb grans dovelles de pedra clara en arc de mig punt i bordó amb mènsules al centre i als extrems; és del moment en què es van fer ampliacions en el gòtic inicial, possiblement al segle XIII. Els murs no romànics, de quan es va sobrealçar al temple, cap al segle XVII o al XVIII, són de paredat i, els romànics, de carreus grans ben escairats amb barreja de panys de maçoneria; hi predomina el material de color torrat. Dimensions:15'40 x 4'40 x 7'60 metres de llargada, amplada i alçada; l'amplada de la nau és la mitjana; la total des del fons de les capelles laterals arriba als 11'70 metres; són mesures aproximades. **Guarda** una làpida gòtica encastada al frontis prop del portal. **Campanar** d'espadanya a manera de golfes. Té planta rectangular (6'80 x 5'80 m) resultat de transformar una espadanya en un cos tancat amb tres finestres d'arc de mig punt a la cara de ponent i dues a la de migdia. De fet no es tracta de cap torre, sinó d'un pis alt sobre la nau. La part baixa dels murs té paraments de paredat amb cantoneres de carreus; la part alta en canvi es veu feta amb carreus de pedra clara ben escairats. Una esfera horària a migdia es troba sota la seva fina cornisa. Situació: sobre el mur dels peus de la nau encarat a ponent. Alçada: 14'12 metres.

VILAÜR Sant Esteve

Altitud: 65 metres.

Església romànica dels segles XII-XIII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada capçada a llevant amb un absis semicircular amb la base atalussada precedit d'un doble arc triomfal apuntat i cobert per una volta de quart d'esfera apuntada, un cor sobre un arc carpanell i cancell. La portada gòtico-renaixentista del 1595 de pedra calcària clara es troba en el mur lateral del migdia entre dos robustos contraforts; està constituïda per una arcada ogival doble i el portal rectangular amb els muntants motllurats; el timpà que queda sobre la llinda està ornat amb un relleu del tipus petxina típica del moment renaixentista. El parament romànic amb carreus de color marronós queda senyalat per una motllura a 5'66 metres des del nivell dels fonaments visibles pel cantó de tramuntana; la part dels murs sobrealçats en fer unes obres de fortificació al segle XVI que gairebé doble l'alçada del temple foren aixecats amb material de paredat. Dimensions: 19'67 x 6'41 x 7'75 metres respectivament llargada, amplada i alçada; l'amplada exterior és la mateixa que el campanar: 7'03 metres. **Guarda** una làpida sepulcral al terra. **Campanar** aixecat el 1730 en convertir l'antiga espadanya en un torricó cobert amb teulada de dues vessants. Té planta rectangular (4'14 x 7'03 m) i queda obert amb unes finestres de mig punt, dues a cada costat menys al nord. Situació: sobre els peus del temple orientats a ponent. Alçada: 13'98 metres.

L'ALT PENEDÈS

CAMPANARS EN ORDRE ALFABÈTIC DE MUNICIPIS

Municipis i poblacions	Parròquies	Alçada en metres
Avinyonet del Penedès		
Avinyó Nou (les Cabòries)	Sant Pere d'Avinyó	24'38
Les Gunyoles	Sant Salvador	20'24
Sant Sebastià dels Gorgs	Sant Sebastià	18'24
Cabanyes, Les	Sant Valentí	21'76
Castellet i la Gornal		
Sant Marçal	Sant Marçal	19'27
Castellví de la Marca	Sant Sadurní	23'89
La Múnia	Santa Maria	30'26
Font-rubí	Sant Pere i Sant Feliu	18'92
Guardiola de Font-rubí	Santa Maria de Bellver	20'38
Gelida	Sant Pere	38'91
Granada, La	Sant Cristòfol	26'09
Mediona	Sant Joan	23'45
Olèrdola		
Moja	Sant Jaume	29'15
Sant Miquel d'Olèrdola	Sant Miquel	26'62
Sant Pere Molanta	Sant Pere	20'27
Olesa de Bonesvalls	Sant Joan	23'15
Pacs del Penedès	Sant Genís	20'43
Pla del Penedès, El	Santa Magdalena	22'99
Santa Margarida i els Monjos		
Els Monjos	Santa Margarida	21'12
Sant Cugat Sesgarrigues	Sant Cugat	22'13
Sant Llorenç d'Hortons	Sant Llorenç	23'62
Sant Martí Sarroca	Santa Maria	25'84
Sant Pere de Riudebitlles	Sant Pere	21'50
Sant Quintí de Mediona	Sant Quintí	26'41
Sant Sadurní d'Anoia	Sant Sadurní	21'23
Monistrol d'Anoia	Santa Maria	15'31

Subirats		
Lavern	Sant Pere	21'77
Sant Pau d'Ordal	Sant Pau	17'56
Torrelles de Foix	Sant Genís	33'67
Vilafranca del Penedès	Santa Maria	53'87
Vilafranca del Penedès	Santíssima Trinitat	29'94
Vilobí del Penedès	Santa Maria de Vallformosa	23'22

Alçada mitjana: 24'55 metres

PARRÒQUIES AMB CAMPANAR DE TORRE, UNA A UNA

LES CABANYES Sant Valentí
Altitud: 252 metres.

Església d'orígens romànics molt modificada el 1912 en estil neomedieval. Consta d'una nau coberta amb una volta de canó damunt arcs torals de mig punt i capçada per un absis semicircular que aixopluga un presbiteri amb una volta de nervis i queda cobert amb una teulada de rajoles vermelles que pren forma de cúpula. El frontis té un portal rectangular sota quatre senzilles arquivoltes bossellades de mig punt que descansen, tres d'elles, en fines columnetes per banda i, les més exteriors, en pilastres toscanes; deixen un timpà decorat amb relleus; una rosassa motllurada i atrompetada està situada a mitja alçada; el corona una destacada cornisa angular amb un fris d'arcs cecs peraltats al dessota i una creu metàl·lica al cim; sota mateix del fris hi ha una finestreta en forma de creu. El mur del frontis està arrebossat i pintat en color crema pàl·lid.
Guarda a l'exterior un relleu amb l'escut episcopal del Dr. Torras i Bages.

Campanar coetani del temple del 1912. Té un primer alt cos quadrangular de 2'48 metres de costat i un de segon que a partir de l'alçada de la teulada del temple té els caires aixamfranats. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja una campana del 1860 de 60 quilos de pes. Està coronat per un cornisa motllurada i una cúpula apuntada de vuit sectors triangulars desiguals recoberta de ceràmica de color verd amb quatre llucanes, una a cada cara gran. Una esfera horària es troba sota de la finestra frontal.
Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a migdia.
Alçada: 21'76 metres.
Esveltesa: 8,7

CASTELLVÍ DE LA MARCA Sant Sadurní
Altitud: 313 metres. Barriada del Maset dels Cosins

Església neogòtica aixecada entre el 1919 i el 1925. Consta d'una nau rectangular amb la capçalera recta. El frontis encarat al nord té un portal rectangular amb la llinda sobre mènsules recoberta per un arc de mig punt motllurat que emmarca un timpà nu de color vermellós, una rosassa motllurada i calada a mitja alçada i una cornisa angular ressaltada amb un fris d'arcuacions cegues al dessota i una creu metàl·lica al cim; dues pilastres situades a les cantoneres de l'àmbit central recorren de dalt a baix tota la façana i sobresurten encara un bon tram més a manera de

florons per sobre de la cornisa fins al nivell de la creu central. Els dos àmbits laterals també queden oberts per estretes finestres en arc apuntat i, sota la cornisa, també mostren un fris com el del centre. El mur està arrebossat i pintat en un to crema.

Campanar neogòtic coetani del temple. Té planta quadrada (4'45 x 4'45 m) amb un primer cos bastit amb murs de paredat i carreus a cantoneres; una destacada cornisa motllurada el separa d'un segon cos de maó vist i de perímetre un pèl més reduït; fou construït modernament; està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb barana calada i petits pinacles piramidals damunt els pilars dels angles. La cel·la queda oberta amb dues finestres d'arc apuntat a cada cara; hi penja una campana de nom *Anna Josepa* del 1955.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-est de la capçalera orientada a tramuntana.

Alçada: 23'89 metres.

Esveltesa, 5,3

FONT-RUBÍ Sant Pere i Sant Feliu

Altitud: 666 metres.

Església romànica molt transformada avui dia. Consta d'una nau coberta amb una volta de canó; té la capçalera recta; queda reforçada amb tirants i tot el seu interior pintat en un color groc pàl·lid presenta un aspecte digne en contrast amb l'exterior que mostra deixadesa. El portal dovellat en arc de mig punt es troba obert en el mur lateral de migdia. Els seus murs són de paredat amb un arrebossat en mal estat pintat en un color grisenc.

Campanar merament funcional amb un primer cos de planta quadrada (3'78 x 3'78 m) de murs de paredat i cantoneres de carreus i un de segon o cel·la amb els caires aixamfranats de paraments de maó vist. Està coronat per un cornisa motllurada i una coberta plana. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt; hi pengen dues campanes de noms *Josefa* i *Antònia*, ambdues del 1941; té una motllura a la seva base. Els murs del primer cos tenen obertes algunes espitlleres per il·luminar el seu interior.

Situació: adossat al mur de migdia fent angle al sud-est de la capçalera encarada a llevant.

Alçada: 18'92 metres.

Esveltesa, 5

GELIDA Sant Pere

Altitud: 200 metres.

Església d'inspiració neoclàssica aixecada entre el 1857 i 1871. Consta d'una nau de cinc trams, un d'ells amb el cor, un atri i dos passadissos laterals; la nau està coberta per una volta de canó amb llunetes damunt arcs torals de mig punt i capçada per un presbiteri format per dos trams més; la capçalera és recta. El frontis queda dividit en dues zones per una ressaltada motllura horitzontal; té un portal rectangular recobert per un arc de mig punt rebaixat; deixa un timpà nu; els muntants i l'emmarcament són de pedra picada rogenca; les zones laterals estan decorades amb franges horitzontals de pedra blanca amb carreus a cantoneres de pedra rogenca i ostenten al seu centre unes fornícules buides; a la zona superior hi apareix una rosassa motllurada i un gran frontó triangular amb l'esfera d'un rellotge al centre del timpà; en el seu vèrtex superior, damunt el carener, hi ha una estructura metàl·lica que sosté dues campanes per fer sonar els quarts i les hores. Els murs

laterals són de paredat amb carreus a cantoneres, el del frontis en canvi és de pedra artificial pintada en un to rosa pàl·lid.

Dimensions: 26'65 x 9'65 x 14'75 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total fa 18'73 metres.

Campanar coetani del temple. Té un primer alt cos de planta quadrada (5'00 x 5'00 m); el segon és vuitavat irregular dividit en dos per una motllura composta; en el superior hi ha la cel·la oberta amb finestrals en arc de mig punt, un a cada cara; hi pengen dues campanes, una del 1849 i l'altra del 1906. Per coronament hi té una cornisa motllurada i un terrat amb barana metàl·lica; al seu damunt s'hi va aixecar al 1941, a imitació dels altres pisos, una torrella amb obertures similars i coronada per una cornisa que cobreix en angle cada finestra; corona el cloquer una agulla piramidal de vuit costats irregulars recoberta de peces de ceràmica de color grana. Per accedir a la cel·la puja pel seu interior una escala de cargol de pedra picada; des d'allí fins al capdamunt l'escala de cargol és de ferro.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-est de la capçalera orientada a tramuntana.

Alçada: 38'91 metres.

Esveltesa: 7,7

LA GRANADA Sant Cristòfol

Altitud: 272 metres.

Església del segle XVI acabada al 1676. Consta de tres naus, la central de tres trams està coberta amb voltes d'aresta, com les laterals, sobre arcs torals de mig punt; al creuer s'hi aixeca una cúpula sobre petxines; l'absis és quadrat i tot el temple queda tancat per una capçalera recta. L'interior de l'església conserva uns magnífics relleus en guix datats al segle XVII (apareix en alguna capella la data de 1671) que decoren les voltes de les diverses capelles, del cor i les dels trams de la central a manera de claus de volta; són relleus policromats amb elements geomètrico-vegetals entre els que destaquen unes magranes als extrems fent referència clara al nom de la població. Un cor amb barana calada moderna descansa en un arc i en una volta rebaixats; a banda i banda també hi ha un tram proper al cor amb baranes calades modernes que tanquen unes tribunes.

El frontis, orientat a ponent, es troba arrebossat i pintat de color taronja pàl·lid; s'obre per un portal rectangular classicitzant amb un marc de pedra clara amb els muntants estrets a manera de pilastres toscanes; una llinda ampla té al damunt un frontó truncat amb una fornícula amb la imatge intercalada del patró i la data gravada del 1676; té un sòcol de pedra grisa, una rosassa motllurada i atrompetada a mitja alçada i una senzilla motllura horitzontal al dessota d'una minsa cornisa convexa al centre amb una creu de pedra al cim. Els murs laterals i el posterior tenen paraments de paredat de color tirant a torrat i discrets carreus de pedra clara a les cantoneres.

Dimensions: 21'10 x 6'07 x 9'15 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total incloses les naus laterals arriba al 15'40 metres; la cúpula al creuer en fa 11'70 d'alçada interior.

Campanar barroc auster del 1676. Té planta quadrada (6'00 x 6'00 m) amb un cos superior octagonal que sobresurt de la fàbrica de l'església; està coronat per una cornisa motllurada amb gàrgoles als angles i una teulada a vuit vessants amb una torrella de maó vist aixecada en el seu centre i coberta per una altra teulada piramidal baixa. La cel·la s'obre amb vuit finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen dues campanes grans, una del 1831 de 436 quilos de nom *La Beneïda* i l'altra del 1700 de 422 quilos de nom *Sant Marc i Santa Bàrbara*; té una motllura al seu

dessota decorada amb un fris de petits denticles i una altra de modesta a l'arrencada dels arcs; la torrella també te vuit finestres com les de la cel·la. Al dessota d'ella pel cantó frontal hi ha l'esfera del rellotge. Els seus murs tenen paraments de carreus matussers color marró clar i carreus mitjans i ben escairats a cantoneres; el cos de la cel·la té murs de carreus ben escairats. El gruix dels murs és d'un metre 14 centímetres.

Una escala arrapada a la paret puja per l'interior fins a la cel·la amb graons de pedra i d'obra barrejats i una barana d'obra enguixada amb un ull central; des d'allí a la torrella n'hi ha una de cargol més estreta que hi puja per la banda de llevant tot deixant cega la respectiva finestra.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 26'09 metres.

Esveltesa: 4,3

GUARDIOLA DE FONT-RUBÍ Santa Maria de Bellver

Altitud: 331 metres. Municipi de Font-rubí

Església neoclàssica de finals del segle XVIII. Consta d'una nau rectangular amb altars laterals; en el creuer s'hi aixeca un modest cimbori poc més alt que la volta. Té el frontis arrebossat i emblanquinat amb un portal en arc rebaixat i muntants de pedra rogenca, una fornícula amb imatge al damunt, un òcul a la part alta i una cornisa en pedra rogenca motllurada i amb una curvatura convexa al centre i còncava a les ales; una creu metàl·lica corona el cim. Té un aspecte molt nou i digne.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té un primer cos de planta gairebé quadrada (3'80 x 3'95 m); el segon és octagonal irregular i tres fines motllures el divideixen en dos de similars; al superior hi ha ubicada la cel·la. Està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb barana d'obra i, al seu centre, una agulla piramidal octagonal coberta de rajoletes amb peces blanques i rogenques fent escaquer. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt i marcs de maó, una a cada cara alterna; la de la cara de ponent està cegada; hi penja una campana del 1887 que porta per noms *Maria-Magdalena-Antònia*.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-est de frontis encarat a llevant.

Alçada: 20'38 metres.

Esveltesa: 5,1

LES GUNYOLES Sant Salvador

Altitud: 350 metres. Municipi d'Avinyonet del Penedès

Església neoclàssica amb data del 1776 a la llinda del portal. Consta de tres naus, la central coberta amb volta de canó amb llunetes damunt arcs torals de mig punt i les laterals amb voltes d'aresta; té la capçalera rectangular amb el presbiteri recobert per una volta de quart d'esfera. Al frontis d'aspecte classicitzant hi ha un portal rectangular amb pilastres d'escàs relleu als muntants, entaulament, frontó circular rebaixat i una rosassa atrompetada a mitja alçada; té per coronament un frontó triangular de destacat relleu amb una creu de pedra al cim. El seu mur frontal està arrebossat en la part alta i pintat en un to cremós avui enfosquit per humitats; als panys del voltant del portal s'hi veuen carreus de pedra blanca; queda dividit en tres zones que es corresponen a les tres naus interiors ja que el cos central està lleugerament més avançat que els laterals i queden així destacades les tres zones.

Campanar neoclàssic auster coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (3'56 x 3'75 m) i està coronat per una minsa cornisa i un terrat amb barana d'obra arrebossada i gàrgoles als costats; al seu damunt s'hi aixeca una agulla piramidal de teules vidriades verdes i marronoses amb els careners ressaltats amb teules blanquinoses. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt dovellat, una a cada cara; hi pengen dues campanes, una del 1701 de 25 quilos de nom *Sagrada Família* i l'altra del 1961 de 199 quilos de nom *Pilar-Cecília*. El primer cos té els murs arrebossats i emblanquinats amb carreus amb relleu negatiu a cantoneres; el decoren dues motllures, una a la part frontal només i l'altra a la seva part alta; a partir d'aquest punt els murs deixen veure un parament de carreus mitjans, irregulars de pedra marronosa clara; en aquest cos s'hi ubica la cel·la.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a migdia.

Alçada: 20'24 metres.

Esveltesa: 5,4

LAVERN Sant Pere

Altitud: 217 metres. Municipi de Subirats

Església neoromànica aixecada cap el 1916; encara conserva alguns vestigis romànics d'un edifici anterior. Consta d'una nau coberta per un sostre angular sostingut per quatre arcs diafragma i d'un transsepte; està capçada per tres absis semicirculars, un de gran corresponent a la nau major i dos més situats als extrems del transsepte, més petits. El cor reposa sobre un arc molt rebaixat. El frontis, amb un parament de carreus matussers i irregulars de pedra marronosa clara, té una portalada de pedra blanca amb arquivoltes de mig punt amb decoració típica del romànic i una columneta per banda alternada amb antes que descansen en una base cúbica o petit pedestal; el portal rectangular té una llinda ampla que descansa sobre mènsules i un timpà nu al damunt; una rosassa motllurada i atrompetada es troba a la part alta; sota la cornisa angular i motllurada hi figura un fris d'arcs cecs en pedra blanca sobre mènsules; una creu grega de pedra grisenca dins un cercle corona el cim.

Dimensions: 21'82 x 9'28 x 11'57 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Arquitecte: Enric Sagnier Villavechia (1858-1931).

Guarda una pica baptismal probablement del segle IX formada per un sol bloc de pedra de forma cònica i sense peu; té una decoració en relleu de tres bandes amb mènsules al dessota properes a la boca de forma circular que té un diàmetre de 1'20 metres i un gruix de vuit centímetres.

Campanar neoromànic de principis del segle XX. Té un primer cos de poca alçada de planta quadrada (4'50 x 4'50 m) acabat en una motllura; el segon cos, igualment de planta quadrada, és alt i està coronat amb una cornisa motllurada i molt ressaltada sobre permòdols i per una corona de merlets esglaonats al voltant d'una coberta plana. Els murs del segon cos són de maó vist; de dalt a baix hi té unes cantoneres ressaltades a manera de lesenes; un fris d'arcs cecs de pedra blanca decora la motllura que es troba sota la cel·la; aquesta queda oberta amb amples finestres geminades a cada cara amb el marc i la columneta central o mainell en pedra blanca; hi penja una campana mitjana del 1940 de 125 quilos de pes. El primer cos, de maçoneria o carreus matussers, està obert amb diverses finestres en arc de mig punt.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a migdia.

Alçada: 21'77 metres.

Esveltesa: 4,8

MEDIONA Sant Joan

Altitud: 430 metres.

Església d'orígens romànics molt modificada en època barroca; l'edifici actual és del segle XIX (hi ha gravada la data de 1855). Consta de tres naus, la central coberta amb volta de canó apuntada i les laterals amb volta d'aresta; l'absis central és poligonal i semicircular el lateral. Compta amb un porxo lateral. Té un senzill portal en arc de mig punt. Ha estat bastida amb murs de paredat barrejats amb panys de maçoneria.

Campanar coetani del temple aixecat sobre una base anterior. Té un primer cos de planta gairebé quadrada (4'00 x 3'60 m) bastit amb murs de maçoneria; al seu damunt hi ha dos cossos més separats per una motllura; tenen els caires aixamfranats i els paraments de carreus de pedra marronosa grans i matussers disposats en filades uniformes. La cel·la està oberta amb finestres d'arc apuntant, una a cada cara; hi penja una campana del 1827 de 368 quilos de nom *Santa Maria*. Està coronat per una cornisa motllurada amb un fris d'arcs cecs apuntats sobre mènsules al dessota i un terrat de perímetre un pèl més reduït que el cos del campanar, construcció moderna, amb una barana d'obra amb una obertura lobulada a cada cara, un doble pinacle a cada angle i un altre al centre.

Situació: adossat al mur lateral de llevant, sobre la capçalera i al damunt de la sagristia.

Alçada: 23'45 metres.

Esveltesa: 5,8

MIRAMBELL Sant Pere

Altitud: 680 metres. Municipi de Calonge de Segarra

Església del 1878-90; consta d'una nau amb capçalera recta. Frontis amb portal de pedra carreuada en arc rebaixat on hi figura la data de 1887; sobre la porta hi ha una fornícula amb la figura del sant patró; poc més enlaire es troba una rosassa motllurada i el coronament es a base d'una minsa cornisa formada per un sol vessant ja que l'altre està ocupat pel campanar. Murs de maçoneria i paredat amb arrebossat en mal estat.

Campanar rústic i senzill, de planta gairebé quadrada (2'62 x 2'52 m) coronat per una teulada de quatre vessants amb cornisa i una agulla tronco-piramidal al centre; cel·la amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara amb una motllura a sota mateix.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-est del frontis.

Alçada: 15'27 metres.

MOJA Sant Jaume

Altitud: 233 metres. Municipi d'Olèrdola

Església neoromànica aixecada al voltant del 1876. Consta de tres naus de tres trams, la central coberta amb voltes bufades damunt d'arcs torals de mig punt; estan separades per arcs formers de mig punt que descansen en dues columnes per banda; està capçada per un absis semicircular prolongat per un tram; exteriorment està ornat amb arcs cecs de punt rodó al dessota de la cornisa i amb àmplies bandes verticals; la seva coberta té un enrajolat de peces ataronjades. El cor descansa en un arc carpanell al damunt de l'atri. Els murs exteriors, en la seva part baixa, són de carreus de pedra blanca segurament artificial; a la part superior són de maçoneria amb carreus a cantoneres.

El frontis està coronat per una cornisa angular decorada amb denticles, un fris d'arcuacions cegues i una creu de pedra al cim; té un portal rectangular al fons d'una portalada neoromànica formada per tres arquivoltes de mig punt peraltat i un guardapols que deixen al dessota un timpà nu; una rosassa motllurada i calada es troba a mitja alçada. A banda i banda, dues torres flanquegen el frontis una mica endarrerides, la de la dreta inacabada, la de l'esquerra fa de campanar;

Adossada al mur de migdia de la parroquial de Sant Jaume, tocant a l'absis, hi ha la capella del Santíssim dins una antiga esglesiona romànica (segle XI o principis del XII) adjunta, Sant Cugat de Moja, coneguda ara com Sant Esteve. Consta d'una nau amb una volta de canó damunt un arc toral i un arc presbiteral, ambdós de mig punt, i capçada per un absis semicircular decorat exteriorment amb arcuacions cegues i bandes llombardes. Unes capelles laterals del segle XIII li fan de fals transsepte. Al damunt de la nau, arran del seu absis, sense cap escala per accedir-hi, hi ha un petit campanar romànic segurament del segle XII, de base quadrada, d'un sol pis coronat amb una senzilla cornisa i una teulada de quatre vessants; té finestres geminades a cada cara; fa una alçada de 10'50 metres.

L'accés a aquest temple romànic, des de l'interior de l'església de Sant Jaume, es fa, des del fons de la parroquial, a la dreta, per un portal dovellat en arc de mig punt motllurat i amb bordó damunt una imposta. Els murs són de carreuons irregulars i matussers, més ben escairats en el campanar.

Dimensions de l'església de Sant Jaume: 21'00 x 7'80 x 13'39 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada total de les tres naus fa 13'29 metres.

Arquitecte: mestre d'obres Jeroni Granell i Mundet.

Guarda en el seu interior, adossat al mur i sobre dues mènsules, un petit sarcòfag amb coberta a dues vessants ornamentat amb arcuacions ogivals en la seva part davantera; les mènsules presenten les figures de dues cares treballades d'una manera molt simple; als peus de la capella del Santíssim hi ha una petita pica baptismal troncocònica de pedra polida d'un sol bloc.

Campanar neoromànic coetani del temple. Té planta quadrada (3'40 x 3'40 m) i està decorat amb frisos d'arcs cecs al capdamunt del primer alt cos coronat per una motllura; té un sòcol de pedra de 1'30 metres d'alçada i 0'10 de gruix. El segon cos té els caires aixamfranats i d'un perímetre un pèl reduït respecte del primer; hi ha ubicada la cel·la que queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt amb bordó, una a cada cara; hi té dues campanes del 1940 de noms *Macària Maria* de 235 quilos i *Santiaga Joana* de 199. Hi ha una motllura a l'arrencada dels arcs i l'esfera d'un rellotge a la cara frontal. Al damunt, per coronament, la cornisa es destaca sobre arquets cecs damunt mènsules i tot ell queda cobert per una cúpula apuntada de sectors triangulars irregulars amb els careners destacats; està enrajolada de peces grogues i blanques.

L'escala que puja pel seu interior comença a partir del cor i és de cargol i arrapada als murs, ja que ocupa tot l'espai. Abans cal arribar al cor; s'hi va per una escala de cargol amb graons de maó que es troba dins de la torre bessona del campanar, a l'angle sud-oest.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple adossat al mur lateral de tramuntana fent gairebé angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 29'15 metres.

Esveltesa: 8,5

MONISTROL D'ANOIA Santa Maria

Altitud: 139 metres. Municipi de Sant Sadurní d'Anoia

Església aixecada cap a l'any 1857. Consta d'una nau coberta per una volta de canó i de capelles laterals; la capçalera és recta. Els seus murs estan arrebossats i emblanquinats. El frontis té un portal dovellat en arc de mig punt, un òcul calat a mitja alçada i una minsa cornisa angular.

Campanar coetani del temple, de planta gairebé quadrada (2'90 x 3'00 m) del que només sobresurt de la fàbrica del temple el cos de la cel·la obert amb quatre finestres d'arc de mig punt,

una a cada cara; la de migjorn està convertida en una porta que permet sortir a un terradet protegit amb una barana metàl·lica; al damunt d'aquesta porta hi figura una esfera horària. Té els murs arrebossats i emblanquinats; la cornisa i l'arc superior de les finestres és de color rogenc; està coronat per una minsa cornisa i una coberta plana; al seu damunt hi ha una estructura metàl·lica molt simple de la que penja una campana petita pels tocs horaris.

Situació: sobre l'ala de migdia, al seu centre.

Alçada: 15'31 metres.

Esveltesa: 5,10

ELS MONJOS Santa Margarida

Altitud: 161 metres. Municipi de Santa Margarida i els Monjos

Església neogòtica iniciada el 1920; les obres realitzades entre 1924 i el 1926 en la seva major part no es van acabar del tot fins als anys cinquanta. És un edifici de tipologia neogòtica a la façana. L'interior, en canvi, és d'estil neoclàssic. Consta de tres naus capçades per un absis poligonal de cinc costats que inclou un presbiteri semicircular; la nau major de cinc trams queda coberta per una gran volta de canó sobre sengles arcs torals de mig punt i està oberta a les laterals per arcs formers també de mig punt; estan cobertes per voltes bufades. Un cor sobre biguetes horitzontals i amb barana d'obra està situat sobre l'atri que queda separat de les naus per una molt digna mampara de vidre i marcs metàl·lics.

La façana principal està bastida amb un parament de maçoneria lligat per franges estretes de maó cada dos metres més o menys; les cantoneres també estan formades per maons. El portal és d'arc apuntat estil Tudor; a mitja alçada hi ha una bonica i gran rosassa motllurada amb un bell calat; està coronada per una cornisa angular motllurada decorada amb un fris d'arcs cecs apuntats al dessota i una creu de pedra al cim. A banda i banda d'aquest cos central en uns laterals baixos i lleugerament endarrerits s'hi obren uns grans finestrals gòtics de pedra de color crema discret que es corresponen amb les naus laterals; el de l'esquerra es troba als baixos del campanar. També a l'esquerra, oberts en el mur de tramuntana, hi ha dues capelles que sobresurten per unes absidioles semicirculars desiguals. Robustos contraforts reforcen els murs laterals.

Dimensions: 29'36 x 8'83 x 13'46 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; la llargada inclou un atri de 4'27 metres de fondària.

Campanar neogòtic coetani del temple; ha estat refet i pintat el 1996. Té planta gairebé quadrada (3'78 x 4'00 m) i uns murs de paredat amb cantoneres de maó a la base; els murs del cos superior són de maó vist. La cel·la està oberta amb finestres d'arc apuntat, dues a cada cara; hi pengen dues campanes mitjanes, una d'elles, del 1955, de pes 422 quilos, porta per nom *Cesarina-Maria de la Llum (a Luce)-Antònia;* l'altra del 1950, de 190 quilos, no té nom. Queda coronada per una cornisa que forma doble angle a cada cara i que fa de barana d'un terrat amb un pinacle central al seu damunt. Aquest pinacle tenia per missió sostenir un niu de cigonyes; en ell hi va haver durant temps una cigonya dissecada; avui no hi figura. Una esfera horària es troba al cos central en la cara frontal del cos inferior. L'escala és d'obra i puja arrapada a les parets tot deixant un ull central.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple, una mica endarrerit respecte de l'angle nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 21'12 metres.

Esveltesa: 5,2

LA MÚNIA Santa Maria

Altitud: 313 metres. Municipi de Castellví de la Marca

Església acabada el 1876, d'aspecte exterior senzill amb l'interior neoclàssic. Consta d'una nau coberta amb una volta de llunetes sobre tres arcs torals de mig punt capçada per un absis poligonal de cinc costats desiguals i d'un transsepte amb volta ogival al creuer. El cor descansa en un arc carpanell. El frontis arrebossat i pintat en groc pàl·lid té un portal en arc de mig punt amb el marc amb l'intradós motllurat, un òcul a mitja alçada i una cornisa motllurada angular de maó.

Dimensions: 24'70 x 6'73 x 9'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; el transsepte en fa 13'94 x 6'57 x 9'50.

Campanar aixecat el 1960 quan va substituir una antiga espadanya. Té un primer alt cos de planta quadrada (4'37 x 4'37 m); el segon és octagonal regular amb els murs alterns de maó vist; la resta dels murs, com el frontis, estan arrebossats i pintats amb un to groc gairebé blanc. La cel·la està oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, amb el marc de maó; hi pengen dues campanes de noms *Elpídia* i *Maria;* la primera del 1960 pesa 107 quilos; la segona del 1961 en pesa 496. Està coronat per una cornisa decorada amb joc de maons fent denticles i per un terrat amb barana d'obra damunt del qual s'aixeca una torrella vuitavada d'obra i pintada en groc clar amb un petit òcul a cada costat i els caires ressaltats; està coberta per una cúpula vuitavada apuntada formada per sectors triangulars iguals amb rajoles rogenques i careners blancs. Una esfera horària sota finestres és visible a les bandes de ponent i migjorn.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a migdia.

Alçada: 30'26 metres; el rector, mossèn Ferran, em diu que mesura 27 metres; amb tot, perquè em sembla que haig d'ésser honest amb la meva labor, deixo la mesura que jo he trobat com a definitiva, això sí, amb reserves.

Esveltesa: 7

OLESA DE BONESVALLS Sant Joan Baptista

Altitud: 265 metres.

Església neoclàssica del 1777; queda algun vestigi de l'antiga romànica a la banda de migdia. Consta d'una sola nau acompanyada de capelles laterals. La nau de quatre trams està coberta per una volta de llunetes sobre quatre arcs torals de mig punt; descansa en una imposta classicitzant i en sengles pilastres que es corresponen amb els arcs torals. El presbiteri recte aparenta tenir cinc costats per unes raconeres a manera de petxines; un tram curt al principi del temple acull el cancell. El frontis té un portal d'arc de mig punt emmarcat amb dovelles i carreus en pedra blanca, una rosassa a mitja alçada i una cornisa angular amb un pinacle de bola al cim. Els seus murs de paredat estan arrebossats i pintats en un gris clar tots ells menys el de migdia que conserva el romànic del segle XI corresponent a l'antic temple; té el seu parament a base de peces mig picades de pedra blanquinosa; en ell hi ha obert un portal lateral en arc de mig punt de grans dovelles blanques.

Dimensions: 16'61 x 5'69 x 10'15 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada total des del fons de les capelles laterals en fa 9'83.

Guarda una pica baptismal del 1577 sobre un peu abarrocat; té baixos relleus en tota la superfície de caràcter decoratiu. Igualment conserva un retaule renaixentista del 1557 dedicat a la Mare de Déu del Roser i un altre de rococó-neoclàssic de la primera meitat del segle XVIII dedicat a Sant Isidre.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té un primer cos de planta gairebé quadrada (4'40

x 4'16 m); el segon té els caires aixamfranats; està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb barana de balustres amb un passamà destacat; una esfera horària està situada sota mateix de la finestra orientada a migdia; tres fines motllures a base de maó rogenc el divideixen en quatre zones de semblant alçada. La cel·la coberta per una volta semiesfèrica rebaixada està situada a la zona més alta i queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja una campana de 125 quilos de nom *Maria*. Al centre de la volta hi té una trapa que permet accedir al terrat; cal una escala de mà per fer-ho. Damunt el terrat s'hi ha instal·lat recentment la figura metàl·lica d'un àngel. Per l'interior del campanar hi puja una escala amb graons de maó i marge de fusta sobre voltes catalanes, arrapada a la paret i amb una barana d'obra enguixada; deixa un ull escàs.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple de la qual en sobresurt força i fa angle al sud-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 23'12 metres.

Esveltesa: 5,2

PACS DEL PENEDÈS Sant Genís

Altitud: 201 metres.

Església aixecada des de finals del segle XVI fins a principis del XVII; la data de l'any 1669 figura en la inscripció que hi ha al portal; va ser restaurada entre els anys 1950 i 1954. Consta d'una nau del gòtic tardà amb la capçalera recta. La nau queda coberta amb una volta d'aresta; el presbiteri ho fa amb una volta de creueria de sis arcs sobre mènsules i clau de volta. Els capitells presenten decoració escultòrica. El frontis queda obert amb una portalada renaixentista en un cos polièdric més avançat que el mur frontal en el qual, per damunt de la portalada, hi ha una rosassa i té per coronament un petit frontó amb una creu de pedra al cim. El portal en arc dovellat de mig punt té semi-columnes toscanes adossades als muntants, entaulament, frontó triangular amb un relleu al timpà que representa un calze sostingut per angelets i una destacada cornisa motllurada. Els murs estan arrebossats i pintats de color crema.

Guarda una pica baptismal d'un bloc de pedra calcària tova en forma de copa sense peu; la seva part superior de parets bastant convexes té el brocal pla bastant escrostonat; queda decorada amb un bordó de mitja canya seguit d'un petit ressalt, una secció llisa d'uns 20 centímetres un xic convexa amb dos altres bordons En aquest punt s'inicia una zona de forta concavitat formada per 16 fragments rebuidats en forma de gallons que arriben a la base del vas.

Campanar del 1600, d'aspecte senzill. Té planta quadrada (3'75 x 3'75 m) i està coronat per una minsa cornisa ornada amb uns merlets esglaonats als angles i una coberta plana damunt de la qual s'aixeca una teulada piramidal de teules vidriades de color rogenc amb una bola al cim. La cel·la està oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen dues campanes una del 1698 de 125 quilos i de nom *Santa Creu* i l'altra del 1693 de 174 quilos de nom *Sant Genís*; té una motllura a la seva base. Els seus murs estan arrebossats i emblanquinats lleugerament acolorits, igual com la resta de l'església, .

Situació: adossat al mur de tramuntana proper a la capçalera encarada a llevant.

Alçada: 20'43 metres.

Esveltesa: 5,4

EL PLA DEL PENEDÈS Santa Magdalena

Altitud: 216 metres.

Església romànica de fi del segle XI i de principis del XII. Consta aparentment de tres naus però de fet només n'hi ha una coberta amb una volta de canó sobre arcs torals de mig punt que es prolonguen, sense impostes, en pilastres adossades als pilars de separació de les capelles laterals; té transsepte (l'antic romànic que avui no ho sembla per no sobresortir en haver-s'hi afegit capelles laterals que ho amaguen) i està capçada per dos absis semicirculars sobrealçats oberts en el transsepte, el central més gran i escapçat en part i tapat per la sagristia, i el de l'esquerra al nord (el de la dreta fou substituït per la sagristia) de carreus petits poc desbastats barrejats amb altres de grans i amb un fris d'arcs cecs romànics sota l'antiga cornisa. Estan mig tapats per construccions civils adjuntes; en l'intradós de les finestres dels absis hi ha restes de pintures romàniques de línies geomètriques. Té una cúpula ovalada sobre trompes al creuer. Als segles XV i XVI l'edifici es modifica, es prolonga cap a ponent, i avui té a més a més del tram del transsepte, quatre trams més, inclòs el que es troba sota el cor, i s'obren capelles laterals que donen un aspecte d'església de tres naus. Un cor modern amb barana de fusta descansa en un arc rebaixat.

El frontis arrebossat i pintat de tons blanquinosos té un portal rectangular envoltat d'un arc de mig punt dovellat i un guardapols sobre petites mènsules que deixen un timpà ricament decorat amb figuracions policromes; completa el frontis una rosassa a mitja alçada i una cornisa angular amb gran creu metàl·lica al cim.

Dimensions: 24'80 x 6'00 x 14'14 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals arriba als 14 metres.

Campanar barroc auster del segle XVII. Té planta rectangular (5'15 x 2'90 m) i està coronat per una minsa cornisa i un terrat amb balustrada amb boles sobre els pilars dels angles. Els seus murs són de carreus matussers, mig arrebossats. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, dues a les cares llargues i una a les curtes; hi pengen tres campanes, dues del 1884 i la grossa de nom *Maria del Pilar* del 1941. Té adossat un cos semicilíndric a la banda de migdia que li arriba gairebé al nivell de la cel·la i deu ser el lloc per on puja l'escala que hi dóna accés. El rellotge està en un petit edicle sobre el terrat i la seva esfera col·locada al centre de la barana de la banda de ponent.

Situació: a llevant, sobre el creuer.
Alçada: 22'99 metres.
Esveltesa: 4,4

SANT CUGAT SESGARRIGUES Sant Cugat

Altitud: 266 metres.

Església d'un barroc molt auster aixecada als segles XVII i XVIII tot aprofitant material d'una anterior ja que sembla que té orígens medievals; del XVIII és la façana, amb elements barrocs que coronen un portal dovellat on hi ha la data de 1728; l'edifici es va restaurar l'any 1979. Consta d'una nau amb la capçalera recta. Té un portal rectangular obert al mur lateral de ponent; destaca una immensa llinda amb grans dovelles en les quals hi figura inscrita la data de 1728; es troba ornat amb unes fines pilastres toscanes d'escàs relleu als muntants, una cornisa i un frontó sinuós truncat amb un òcul atrompetat intercalat; unes grades es troben al davant del portal. Aquesta façana lateral està coronada amb una cornisa horitzontal; el seu parament de paredat té un arrebossat emblanquinat només en la meitat propera a la capçalera; l'altra meitat és de maçoneria de peces mig picades de pedra de color marronós.

Guarda un magnífic exemplar de retaule barroc dedicat a Sant Adjutori.

Campanar del segle XIX d'un estil eclèctic amb detalls que recorden el gòtic. Té un primer

alt cos de planta quadrada (3'90 x 3'90 m) bastit amb paraments de carreus de pedra d'un to cremós; el segon està arrebossat i emblanquinat, té els caires aixamfranats i uns òculs a cada cara de la seva part inferior; a la superior hi ha la cel·la oberta amb finestrals d'arc apuntat amb guardapols, un a cada cara; hi pengen dues campanes grans del 1950 de nom *Assumpta* i *Josefa*. Està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb barana d'obra sobre del qual s'hi aixeca una estructura metàl·lica, no inclosa en l'alçada, i que sosté dues campanes petites del 1892 dedicades als tocs horaris.

Situació: damunt els peus de la nau, com a prolongació del mur encarat a tramuntana.

Alçada: 22'13 metres.

Esveltesa: 5,6

SANT LLORENÇ D'HORTONS Sant Llorenç

Altitud: 196 metres.

Església neoclàssica del segle XIX. Consta d'una nau coberta amb una volta contínua de canó capçada per un absis semicircular de la mateixa amplada que la nau. De les primitives construccions queden restes preromàniques enterrades sota el paviment actual, així com de les romàniques, algunes de les quals encara queden a la vista, en part, als murs nord i sud, així com una porta dovellada amb el seu corresponent guardapols a la banda del sud-oest, tot bastit amb paraments de grans carreus ben escairats, i altres restes en part situades a l'actual rectoria. El frontis orientat a llevant està arrebossat i pintat en color taronja clar; té obert un portal rectangular amb un fi marc de petits carreus ben picats, una rosassa motllurada a la part alta i una cornisa angular amb creu metàl·lica al cim.

Dimensions exteriors: 26'93 x 11'56 x 11'75 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Guarda dues sepultures al terra de la nau, una amb les despulles del primer rector del segle XIV i una altra amb les restes dels rectors del segle XVI al XIX; també conserva una pica baptismal, sense cap decoració, encastada a la paret de la sagristia.

Campanar modern merament funcional. Té un primer alt cos de planta rectangular (4'10 x 4'95 m) i un de segon vuitavat bastit amb murs de paredat i carreus a cantoneres amb materials aprofitats del temple anterior romànic del segle XII; la part frontal està igualment arrebossada i pintada que el frontis amb carreus rogencs a cantoneres; les altres cares mostren la pedra vista. Està coronat per una minsa cornisa i una cúpula semiesfèrica rogenca amb un petit pinacle al cim. La cel·la està oberta amb finestres d'arc apuntat, alguna d'ella amb marc de maó, una a cada cara alterna; hi pengen dues campanes del 1940 (*Año de la Victoria*), la petita de nom *Concepción-Josefa-Rosa* de 81 quilos; la gran de nom *Maria Àngela Joaquima*, de 296 quilos.

Situació: adossat al mur de tramuntana fent angle al nord-oest amb el frontis encarat a llevant.

Alçada: 23'62 metres.

Esveltesa: 4,7

SANT MARÇAL Sant Marçal

Altitud: 180 metres. Municipi de Castellet i la Gornal

Església aixecada entre el 1911 i el 1929 amb aires neoclàssics. Consta d'una nau capçada per un absis semicircular; està acompanyada de capelles laterals. Els seus murs mostren paraments arrebossats i pintats de blanc lleugerament groguenc. El frontis està obert amb un portal (hi figura la

data del 1914) d'arc de mig punt rodejat de pilastres toscanes adossades als muntants, un modest entaulament, un frontó arquejat i el timpà nu; uns òculs atrompetats donen llum a l'interior; un de gran a mitja alçada i dos més petits als laterals en posició baixa per donar llum a les capelles laterals. La façana queda coronada per una cornisa angular amb una creu en relleu sobre un petit pinyó al cim.

Campanar del segle XX en estil eclèctic. Té planta gairebé quadrada (3'00 x 2'85 m) i està dividit en diversos cossos per motllures. La cel·la està ubicada en el cos superior de caires aixamfranats i està oberta amb quatre amples finestres d'arc de mig punt amb muntants a manera de pilars toscans, tot dins d'un marcs rectangulars; hi pengen dues campanes petites: *Mare de Déu del Pilar* de 32 quilos de l'any 1894 i la del 1953 que porta els noms de *Maria Lluïsa* i *Maria Dolors* té un pes de 199 quilos. Al seu damunt hi ha un joc de fines motllures i una altra a la seva base. Està coronat per una cornisa motllurada i per un tambor de poca alçada que sosté una cúpula vuitavada un pèl apuntada recoberta de rajoles verd fosc amb sectors amples i estrets alternats amb careners destacats. Els seus murs fan joc amb els del frontis.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 19'27 metres

Esveltesa: 6,4

SANT MARTÍ SARROCA Santa Maria

Altitud: 340 metres.

Església romànica de fi del segle XII i de principis del XIII; ha esta modificada i s'hi han fet afegits. Consta d'una nau de quatre trams, un d'ells és el transsepte; està coberta amb una volta de canó apuntada sobre quatre arcs torals que descansen en semi-columnes de capitells esculpits amb relleus figuratius; una imposta senyala l'arrencada de la volta; està capçada per un absis semicircular amb rica decoració de relleus i columnetes a les finestres, tant per dins com per fora, alternades les obertes i les cegues; està precedit per un arc presbiteral apuntat damunt columnes adossades a unes poc destacades pilastres; part de fora, l'absis presenta, més avall de la cornisa, una doble arcada damunt les finestres, la superior decorada amb un guardapols amb decoració geomètrica; descansa sobre fines columnes adossades al mur que arriben fins al sòcol; l'arcada interior també descansa en unes fines columnetes adossades als muntants; tant unes com les altres gaudeixen de capitells ricament esculpits i amb impostes al damunt; la teulada descansa en una cornisa sobre permòdols figuratius. Els seus murs presenten paraments de carreus mitjans ben escairats; té un sòcol bast de 3'32 metres d'alçada i de 35 centímetres de gruix. El transsepte, en el creuer, sosté una cúpula sobre petxines de planta circular un pèl deformada; el campanar es troba aixecat damunt la cúpula.

El temple té dues portalades, una de lateral romànica al mur de tramuntana en un cos que sobresurt un pèl del mur; té vuit fines arquivoltes de mig punt que descansen sobre una fina imposta decorada amb un escacat, i tres columnetes per banda alternades amb antes que flanquegen un portal en arc de mig punt; l'altra portalada del segle XVII es troba oberta als peus, a ponent, en estil classicitzant; té un portal en arc de mig punt amb pilastres toscanes de poc relleu adossades als muntants que sostenen un frontó triangular truncat; al damunt, una finestra de punt rodó amb bordó decorat amb un fris de cubs prolongat com una motllura horitzontal en tot el mur; està coronat per una cornisa angular sobre permòdols amb relleus figuratius. Tots els paraments presenten carreus mitjans de pedra grisenca, ben escairats, reforçats tant per dins com per fora per senzills contraforts que arriben gairebé a la cornisa a un nivell on es troba un ràfec damunt permòdols esculpits.

A l'extrem nord del transsepte s'hi va edificar, en la reforma del segle XVII i en una altra de

posterior una capella neoclàssica que el prolonga; hi té una cúpula dins d'un cimbori quadrat de teulada piramidal.

Dimensions: 31'00 x 6'70 metres de llargada i amplada pel que fa a la nau; el transsepte mesura 14'00 x 4'50 metres; allargat per la capella, faria 11 metres més de llargada.

Arquitecte: pel que fa a la restauració: Josep Puig i Cadafalch (1867-1957).

Guarda dos retaules, un de gòtic de Jaume Cabrera (segle XIV-1432) i un altre, gran, barroc. Un carreu al mur de la dreta de la nau té un relleu amb un rosetó gòtic.

Campanar barroc del 1600. Té planta octagonal (1'80 m cada costat i un perímetre de 14'40 m); està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada. La cel·la queda oberta amb set finestres d'arc de mig punt més una de rectangular, una a cada cara; les cantoneres tenen un lleuger relleu simulant pilastres amb capitell toscà; unes senzilles motllures decoren la base de la cel·la i al damunt de les finestres. Per arribar a la cel·la una escala exterior hi porta prosseguida per una d'interior que fa que una de les finestres estigui cegada. Hi pengen tres campanes, la petita de 21 quilos és del 1860; les altres dues del 1941; la mitjana de 296 quilos té el nom de *Montserrat;* la gran, sense nom, fa 512 quilos de pes. Els murs són de carreus irregulars ben escairats.

Situació: sobre el creuer.

Alçada: 25'84 metres.

Esveltesa: 5,8

SANT MIQUEL D'OLÈRDOLA Sant Miquel

Altitud: 233 metres. Municipi d'Olèrdola

Església amb aires neogòtics aixecada entre el 1885 i el 1889; aquesta última data figura en el timpà del portal. Consta d'una nau capçada per un absis semicircular. En el frontis hi ha obert un portal rectangular emmarcat per tres arquivoltes un pèl apuntades que descansen en els muntants carreuats, i amb un guardapols, tot en pedra blanca; el timpà en majòlica està decorat amb la imatge de Sant Miquel Arcàngel; té un finestral d'arc de mig punt al damunt i una cornisa horitzontal motllurada; dues pilastres prismàtiques recorren les cantoneres fins a la cornisa. Té els murs arrebossats i pintats d'un color beix grisenc.

Campanar neogòtic senzill coetani del temple. Té un primer cos, prolongació del frontis, que sobresurt poc d'ell; té planta quadrada (3'90 x 3'90 m) i està coronat per una motllura; a partir d'aquí agafa planta octagonal on hi figura l'esfera d'un rellotge en el costat frontal; una motllura el separa de la cel·la oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; hi pengen dues campanes, una de nom *Miquela* de 199 quilos és del 1981; l'altra és més petita i no té nom. Està coronat per una cornisa i una agulla vuitavada coberta de rajoles rogenques i careners destacats; fa una lleugera inflexió a la base i acaba coronat amb una placa circular. Els seus murs, com els del frontis, estan arrebossats i pintats en un color grisenc cremós.

Situació: aixecat sobre el murs dels peus de la nau encarat a ponent.

Alçada: 26'62 metres.

Esveltesa: 6,8

SANT PAU D'ORDAL Sant Pau

Altitud: 243 metres. Municipi de Subirats

Església amb vestigis romànics, com la base del campanar i el frontis, molt modificada el

1919 i després del 1939 per reparar les destruccions que sofrí en la guerra civil. Consta de tres naus, la central capçada per un absis semicircular que aixopluga un presbiteri fondo; té sis trams coberts per una volta de canó sobre quatre arcs torals de mig punt; les laterals, per tenir els trams separats per murs on hi ha obertes arcades de mig punt per on es comuniquen, queden coberts per una volta de canó cadascun d'ells. Les naus estan separades per arcs formers de mig punt que descansen en sengles pilars quadrats, aixamfranats des d'un quart d'alçada. Una senzilla imposta recorre la base de la volta de la nau i, per cada arc toral, hi ha una pilastra d'escàs relleu que baixa fins al terra. A la capçalera de les naus laterals hi ha unes capelles rectangulars amb finestres de vidrieres de colors. Un petit cor ocupa només l'espai de la nau central; té una barana metàl·lica i descansa en una volta rebaixada

El mur del frontis de pedra blanquinosa amb carreus matussers té un portal en arc de mig punt dovellat amb un marcat guardapols sobre impostes; a la part alta hi ha un òcul i una minsa cornisa d'un sol vessant ja que l'altre està ocupat per la torre del campanar; els murs laterals són de maçoneria arrebossada i pintada d'un color crema; alguns panys són de carreus de pedra blanquinosa i altres de maçoneria. La capçalera és moderna en estil neoromànic formada per un mur recte al centre del qual sobresurt un absis semicircular, amb sòcol, dividit en dos cossos per una motllura; sota cornisa hi té un fris d'arcs cecs d'imitació del romànic llombard; els paraments distingeixen dos cossos, el baix de maçoneria, el superior de paredat amb petits carreus de pedra blanca barrejats; la data de 1919 figura inscrita en el mur.

Dimensions: 27'05 x 3'50 x 6'18 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total que comprèn les tres naus fa 11'15 metres.

Guarda mitja pica baptismal (tetra-lobulada interiorment) encastada a la paret d'una capella; fa uns 120 centímetres de diàmetre a la boca i uns 80 d'alçada; té una senzilla sanefa amb petits triangles i un bordó a tot el voltant de la cara externa on hi ha una inscripció molt malmesa. També guarda un sarcòfag de pedra antropomorf exempt una mica escapçat als peus.

Campanar probablement del segle XII però refet posteriorment amb els mateixos materials del romànic inicial; amb tot, a la part alta, ha sofert força canvis. Té planta rectangular (3'80 x 4'47 m) amb una motllura al nivell en què sobrepassa la teulada de l'església; està coronat per una minsa cornisa i un terrat amb barana metàl·lica però amb els angles emmerletats de carreuons. La cel·la està oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengem dues campanes, la petita del 1955 porta el nom de *Maria del Rosari* i pesa 190 quilos; la gran del 1959 es diu *Paula* i en pesa 395. Damunt el terrat n'hi ha una altra de petita, sense nom, que fa 72 quilos de pes. Els seus murs de carreus irregulars de pedra blanquinosa segurament foren aprofitats de l'antic campanar romànic.

Entrant al temple a mà esquerra hi ha una porta que dóna accés a l'interior del campanar; per ell hi puja una escala d'obra amb graons de marge de fusta, barana de fusta que aviat canvia per una d'obra enguixada; deixa un ull central escàs; en arribar a la cel·la una porta hi deixa pas.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 17'65 metres.

Esveltesa: 4

SANT PERE MOLANTA Sant Pere

Altitud: 232 metres. Municipi d'Olèrdola

Església antiga que presenta l'aspecte actual després d'ésser reconstruïda el 1744. Consta de tres naus de tres trams, la central coberta amb una volta de llunetes, les laterals amb voltes d'aresta; els pilars de separació sostenen arcs formers de mig punt; el presbiteri és recte. El cor descansa sobre un arc carpanell; té cancell. El frontis queda obert amb una portalada rectangular classicitzant de pedra d'un color tirant a marronós; la llinda és lleugerament corbada; unes pilastres toscanes adossades als muntants estan coronades per pinacles; sobre la llinda, damunt una mena de peanya, hi una petita fornícula sense imatge; un modest òcul amb marc de pedra un pèl ressaltat es troba a mitja alçada i, per coronament, una cornisa amb curvatura convexa al centre i còncava a les ales. Els seus murs es troben arrebossats i pintats amb un to rosat clar.

Dimensions: 18'37 x 5'62 x 8'27 respectivament de llargada, amplada i alçada; les tres naus juntes fan 14'94 metres d'amplada.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té planta pràcticament quadrada (3'80 x 3'95 m) i queda dividit en dos cossos per una minsa motllura a l'alçada del punt més alt del frontis; el segon queda amb els caires aixamfranats. En ell s'hi ubica la cel·la oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt dovellat, una a cada cara; hi penja una campana de nom *Anna Maria Margarida* del 1947 que pesa 138 quilos. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans, irregulars i, en part, de maçoneria; la cara frontal està arrebossada i pintada com el frontis. Queda coronat per una cornisa motllurada, un tambor o petit cos aixamfranat amb carreus i una agulla piramidal quadrada de rajoles rogenques amb els careners destacats i una creu de pedra al cim inclosa en el càlcul de l'alçada. L'esfera d'un rellotge es troba sota la cel·la a la cara frontal.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 20'27 metres.

Esveltesa: 5,1

SANT PERE DE RIUDEBITLLES Sant Pere

Altitud: 244 metres.

Església aixecada entre el 1778 i el 1780 amb molts elements aprofitats d'un priorat local d'època romànica segurament del segle XIII visibles a la portalada. Consta d'una nau coberta amb una volta ogival i capçada per un absis poligonal de cinc costats. El cor als peus de l'església s'estén pels laterals. El mur frontal té un parament de carreus petits de pedra tova disposats en filades regulars; la resta dels murs tenen paraments de paredat. Al frontis hi destaca una portalada romànica (procedent d'un altre temple, segons sembla) atrompetada amb tres arquivoltes de mig punt motllurades que descansen en impostes escacades i en dues columnetes per banda alternades amb antes; un guardapols està decorat amb relleus de tipus vegetal i geomètric; el portal en arc de mig punt es troba al fons de la portalada que, al seu damunt, exhibeix uns relleus situats a sobre i sota del guardapols; un d'ells és un *Agnus Dei* i l'altre una imatge rústica de sant Pere. Una rosassa motllurada i atrompetada es troba a mitja alçada i un petit òcul al capdamunt; tot queda coronat per una cornisa angular amb pinacles als tres angles.

Guarda unes pintures murals al presbiteri de Llucià Navarro i una talla de Sant Pere de Tomàs Bel a l'altar major, tots ells artistes del segle XX; també conserva una talla barroca de Sant Josep i el Nen.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té un primer alt cos de planta gairebé quadrada (5'40 x 5'50 m); al seu damunt, des de l'alçada de la teulada, s'aixeca un segon cos octagonal coronat amb una fina cornisa i un terrat amb balustrada. La cel·la sota terrat té finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, obertes i cegues alternades; hi pengen tres campanars del 1949; la grossa porta el

nom de *Roser-Rosa-Maria* de 670 quilos de pes, la mitjana es diu *Gregòria* (381 quilos) i la més petita *Júlia* (199 quilos). Els seus paraments són de carreus petits ben escairats i alineats de pedra grisenca.

Situació: mig incorporat a l'ala dreta del temple, a migdia, cap a la meitat de la nau, amagat entre la capella lateral i l'edificació adjunta de les dependències parroquials.

Alçada: 21'50 metres, dada facilitada pel rector, mossèn Lluís Bonet, que va consultar-la a un arquitecte. Donada la seva situació, enmig de construccions, no m'ha estat possible comprovar-ho personalment.

Esveltesa: 4

SANT QUINTÍ DE MEDIONA Sant Quintí

Altitud: 326 metres.

Església d'un antic monestir extingit el segle XVI, obra gòtica tardana amb un frontis avui cobert d'esgrafiats moderns en la seva part alta. Consta d'una nau de cinc trams; un d'ells és el del transsepte; la capçalera recta inclou un presbiteri fondo de dos trams. Les voltes que cobreixen la nau i el transsepte són de creueria. El cor amb una barana de fusta descansa en un arc carpanell. Damunt les capelles laterals circulen passadissos que són la prolongació del cor i queden oberts a la nau en tres trams per banda.

Els seus murs mostren paraments de carreus a la zona baixa del frontis; en ell hi ha obert un portal rectangular coronat per un frontó triangular amb una petita fornícula buida en el timpà, un òcul a mitja alçada i la cornisa horitzontal que amaga una teulada de doble vessant; el portal no està ben situat simètricament respecte de la nau.

Dimensions: 35'85 x 7'84 x 12'23 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons dels altars laterals arriba als 12'90; el transsepte en fa 20 x 8'35 x 11'60.

Campanar del segle XVI, renaixentista senzill, avui molt restaurat i deixat com nou sense aspecte clàssic en trobar-se pintat. Els seus murs estan arrebossats, emblanquinats i esgrafiats amb dibuixos rectangulars que formen requadres, sobretot a la cara frontal que són el complement de la façana principal del temple; a les laterals n'hi ha igualment encara que no tant marcats.

Té planta rectangular (4'28 x 5'50 m) i queda cobert per una teulada a dues vessants. La cel·la està oberta amb dues finestres d'arc de mig punt a la cara que dóna al sud i una a les altres; hi pengen tres campanes, una de gran i dues de petites; la del 1906 porta el nom de *Maria del Àngels-Manuela* i pesa 152 quilos; una altra del 1698 pesa 16 quilos i porta els noms de *Sant Antoni i Sant Quintí*; la gran, del 1796, no té nom i pesa 319 quilos. Una esfera d'un rellotge es troba sota la finestra frontal; té una porta d'entrada a la planta baixa en el mateix mur del frontis; avui està tancada i a mes a més l'escala que hi tenia ha estat eliminada perquè era motiu de visites inoportunes. Ara cal passar per la rectoria vella per pujar fins al cor i des d'allí, després de travessar-lo, enfilar-se per l'escala interior que puja amb tècnica de cargol helicoïdal dins un cilindre d'obra fins arribar a la cel·la.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis orientat a ponent.

Alçada: 26'41 metres.

Esveltesa: 4,8

SANT SADURNÍ D'ANOIA Sant Sadurní

Altitud: 162 metres.

Església gòtica transformada a partir del 1700-1705 i sobretot des del 1883 quan s'amplià amb un transsepte i una cúpula; aquestes reformes li donaren l'aspecte actual d'un cert caire barroc. Consta de tres naus tot i que la de la dreta queda interrompuda al centre pel cos de campanar; la central està capçada per un absis semicircular; els seus sis trams estan coberts per voltes bufades i reposen en quatre arcs torals de mig punt; un dels trams es troba sota el cos baix dels peus del temple; un altre tram és el de l'ampli transsepte; en el creuer hi ha una cúpula sobre petxines dins d'un cimbori quadrat sense obertures. Les naus laterals estan cobertes amb voltes bufades sobre quatre arcs torals de mig punt.

En el mur del frontis en estil renaixentista italià hi ha oberta una portalada en arc de punt rodó del 1816-1823, i dos portals més rectangulars a banda i banda; es troben al dessota d'un porxo de cinc arcs de mig punt sobre columnes de capitell compost i un entaulament decorat amb pintures; el sostre d'aquest porxo és de voltes d'aresta. Per damunt d'ell sobresurt el mur del frontis acabat en doble vessant pintat i decorat com un frontó triangular amb una finestra rectangular al dessota.

Dimensions: 39'55 x 8'05 x 12'75 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total és de 18 metres. La cúpula arriba als 16'84 i el transsepte en fa 19'36 x 8'19 x 11'92.

Arquitecte: Francesc Folguera i Grassi (1891-1960) pel que fa a la façana reconstruïda cap el 1927 i les reconstruccions posteriors al 1939.

Guarda pintures al fresc (1943-48) al presbiteri de la nau central i a altres capelles; són obres de Jaume Busquets i Mollera de Girona

Campanar gòtic tardà aixecat entre el 1606 i el 1608. Té planta vuitavada (costat de 2'56 metres) i està coronat amb un minsa cornisa amb gàrgoles figuratives i una coberta gairebé plana. La cel·la queda oberta amb finestrals d'arc lleugerament apuntat, un a cada cara; hi pengen diverses campanes: *Saturnina* o *la Grossa* de 881 quilos, *Maria Mare de Gràcia* de 381 quilos; *la Venata* o *la Campaneta* de 125 quilos, totes del 1941, i *la Montserrat* del 2003. Els seus murs són de carreus ben escairats de pedra blanquinosa amb motllures a diversos nivells; la part inferior es troba arrebossada i emblanquinada. S'entra dins el campanar per una porta oberta en el centre del temple banda dreta; actualment, des del 2003, hi ha una escala de cargol metàl·lica ampla i sòlida instal·lada al seu centre de forma cilíndrica. Puja fins a mitja alçada; des d'allí hi ha una escala de cargol d'obra.

Situació: adossat al mur de migdia, entre altars laterals, prop del frontis.

Alçada: 21'23 metres.

Esveltesa, 3,2

SANT SEBASTIÀ DELS GORGS Sant Sebastià

Altitud: 245 metres. Municipi d'Avinyonet del Penedès

Església que formava part d'un monestir de l'època del primer romànic (principis del segle XI); fou reformada al segle XIV. Consta d'una nau de dos trams separats per un arc diafragma apuntat que suporta un embigat de fusta recobert per una volta rebaixada de rajols. Té una capçalera recta gòtica del 1380; aquesta capçalera està coberta amb una volta de creueria reforçada externament per dos grans contraforts als angles en posició obliqua. El cor amb una barana de fusta es troba als peus damunt d'un arc rebaixat que ocupa només una part important de l'amplada de la nau ja que al seu cantó esquerre, sota d'un mur on descansa l'arc, s'hi obre una porta rectangular que dóna pas a l'escala que puja cap al cor.

El portal obert al frontis, en situació una mica avançada respecte del mur frontal després de la reforma del segle XIV, es troba en un lloc diferent del primitiu; presenta característiques del

romànic amb un timpà sobre d'unes mènsules figuratives i ricament decorat amb relleus (un Pantocràtor ancià dins un cercle —màndorla aixafada i no completada per baix— i sostingut per dues figures d'àngels als costats) envoltat per una sanefa decorada amb elements vegetals estilitzats sota d'una arquivolta bossellada damunt una imposta i d'una arcada dovellada de mig punt protegida per un breu ràfec angular. El mur del frontis és de maçoneria i paredat, mentre que els altres laterals originals del romànic són de carreus petits de pedra grisenca ben escairats i alineats.

Dimensions: 17'96 x 6'69 x 8'80 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; la capçalera és una mica més ampla que els peus de la nau, per això l'amplada donada és la mitjana de les dues dimensions; des del fons de les capelles laterals l'amplada arriba als 10 metres.

Conserva part del claustre romànic original a la banda de migdia.

Campanar romànic de fi del segle XI amb vestigis de decoració llombarda; fou refet al segle XIV i remodelat recentment. Té planta rectangular (5'00 x 6'24 m); està dividit en tres pisos i queda cobert per una teulada a dues vessants; mostra algunes finestres geminades de mig punt a mitja alçada obertes pel cantó de ponent, altres estan tapiades; sota teulada, a la banda de ponent, apareixen dues finestres d'arc de mig punt. Els seus murs són de carreus de pedra grisenca petits, ben escairats i disposats en filades uniformes. Una escala exterior és visible a mitja alçada. Per l'interior hi puja una escala de cargol estreta que permet accedir als diversos pisos.

Situació: adossat al mur de migjorn fent angle amb la capçalera encarada a llevant.

Alçada: 18'24 metres.

Esveltesa: 3

TORRELLES DE FOIX Sant Genís

Altitud: 368 metres.

Església neoclàssica del segle XVIII. Consta d'una nau de cinc trams, un d'ells ocupat per un atri amb el cor al seu damunt; està coberta amb una volta de llunetes sobre quatre arcs torals de mig punt; té el presbiteri semicircular prolongat per un tram d'amplada menor que la nau amb un arc presbiteral de mig punt; té la capçalera recta. L'acompanyen quatre capelles fondes per banda obertes en arcs de mig punt i separades entre si per pilastres que es corresponen amb els arcs torals; una imposta classicitzant amb motllures i filets es troba a la base de la volta. El cor amb barana de fusta descansa en un arc rebaixat i en el mur que separa la nau de l'atri; queda obert amb tres portes i cobert per una volta de llunetes rebaixada; al dessota de la barana hi figura la data de 1864.

L'edifici està bastit amb murs de paredat arrebossats i pintats en un to groguenc, avui una mica ennegrit. El frontis, del 1923, està dividit en tres zones per pilastres toscanes d'escàs relleu que recorren la façana de dalt a baix i així visualitzen la divisió interna en tres àmbits (una nau i les capelles laterals); té un portal en arc de mig punt motllurat damunt impostes flanquejat per dues columnes jòniques exemptes sobre pedestals per banda, un arquitrau motllurat, una cornisa amb denticles i dos pinacles adossats al mur i, al centre, damunt la portalada, una gran imatge del sant patró sobre una peanya decorada amb relleus. Una rosassa motllurada a mitja alçada té una orla amb palmetes i caps d'angelets amb ales en relleu; el frontis queda coronat per una cornisa amb una curvatura convexa al centre i còncava a les ales amb una creu de pedra al cim.

Dimensions: 30'00 x 9'93 x 14'22 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'atri, de 3'16 metres de fondària, queda inclòs en la llargada indicada; l'amplada total comptada des del fons de les capelles laterals fa 16'62 metres.

Guarda una talla romànica de la Mare de Déu Bruna.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té un primer alt cos de planta quadrada (4'55 x

4'55 m) dividit en tres zones per dues motllures; al seu damunt hi ha dos cossos més de planta octagonal irregular; al primer s'hi ubica la cel·la oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt amb bordó, una a cada cara alterna; hi pengen dues campanes; la gran de 670 quilos de pes és del 1899 i porta el nom de *Pere-Jaume-Joaquima*; la mitjana, que fa 296 quilos, del 1896 es diu *Josepa*. Està coronat amb una motllura composta i un terrat amb balustrada i pinacles de bola als vuit angles. L'últim cos és una torrella vuitavada amb quatre finestres també en arc de mig punt amb bordó en cares alternes, motllures, un petit tambor vuitavat i per una cúpula apuntada de vuit sectors triangulars alternant els amples amb els estrets i amb uns careners destacats blavosos; té un pinacle al cim; la recobreixen unes rajoles policromades amb domini del color vermell. Els seus murs estan coberts per un arrebossat pintat en el mateix color que el frontis.

Una escala típica catalana sobre voltes puja arrapada als murs amb graons de maó, avui en un cert mal estat, i amb una barana d'obra amb passamà de fusta; té obertes diverses finestres que per l'exterior estan paredades. El gruix dels murs, visible en aquestes obertures, és de 1'23 metres.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 33'67 metres.

Esveltesa: 7,4

VILAFRANCA DEL PENEDÈS Santa Maria

Altitud: 223 metres.

Església gòtica iniciada el 1285 i acabada al 1484. Consta d'una nau de cinc trams coberta amb una volta de creueria capçada per un absis poligonal de set costats amb contraforts interiors. Té una cripta del segle XVI amb volta de creueria molt rebaixada, un cor sobre l'atri i una capella barroca dedicada al Santíssim amb cúpula el·líptica. Els seus murs són de carreus de pedra blanca ben escairats. Una portalada romànica es troba al mur de llevant; té un portal en arc de mig punt al fons de quatre arquivoltes de punt rodó amb guardapols; a l'arquivolta del fons, en les dovelles centrals, hi figuren restes molt desdibuixades de pintures del segle XIV.

El frontis orientat a migjorn, del 1905, és neogòtic; dues altes torres quadrades el flanquegen amb sengles cel·les octagonals de vuit finestres ogivals, una a cada cara, coronades per agulles vuitavades recobertes de teules vidriades grana amb els careners blaus destacats. La portalada és atrompetada amb set arquivoltes ogivals i un gablet amb el timpà calat; descansen en una fina imposta seguida; al dessota es troben estàtues de sants, visibles també en els dos laterals, en total vuit, quatre per banda. El portal rectangular té la llinda decorada amb un fris de petits arcs cecs i deixa al damunt un timpà amb relleus (Maria amb Josep i dos àngels). Una gran rosassa calada es troba a mitja alçada; tot el mur frontal queda coronat per una cornisa angular amb fris d'arcs cecs gòtics al dessota i al cim una creu de pedra damunt un petit pinyó.

Dimensions: 63'15 x 15'00 x 20'27 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; la llargada inclou 3'15 metres que corresponen a l'atri; l'amplada total des del fons de les capelles laterals arriba als 21 metres.

Arquitectes: August Forn i Carreres i Santiago Güell i Grau pel que fa al frontis del segle XX.

Guarda, a la cripta, un Crist jacent de Josep Llimona d'estètica modernista, i el Sant Enterrament del mateix Josep Llimona realitzat en marbre de Carrara el 1916. Al Santíssim, una crucifixió d'Enric Monjo i uns frescos de Lluís Maria Güell pintor de Vilafranca mateix. Té orgue.

Campanar gòtic aixecat entre el 1285 i el 1309. Té planta octagonal (costats de 3'85 metres, perímetre de 30'80 i un diàmetre de 10) amb cinc pisos separats per motllures. La cel·la té set finestres d'arc apuntat i marc motllurat. Està coronat per un terrat amb barana carreuada; damunt

d'ell s'hi aixeca una torrella del segle XIX amb vuit finestres d'arc apuntat calat i biforat; està coronada per una minsa cornisa amb pinacles de bola als angles i una agulla piramidal vuitavada molt aguda de rajoles policromades i careners en relleu. Al cim s'hi troba una figura metàl·lica d'un àngel fent de penell que fa uns tres metres d'alçada; sense comptar aquesta figura, l'alçada total del campanar faria 50'84 metres. L'alt cos octagonal té algunes espitlleres a diversos nivells. Hi pengen set campanes, quatre del 1940 a la cel·la i tres a la torrella; porten el nom d'*Assumpta* de 1001 quilos, *Micaela dels Sants* de 466 quilos, *Josepha* de 216 quilos i *Aloisia* de 107 quilos, són les litúrgiques; les dels tocs horaris que es troben a la torrella són la *Santa Rimunda* del 1801 de 771 quilos de pes, una altra del 1929 de 138 quilos i la tercera que pesa 81 quilos; aquestes dues no tenen nom.

Es puja per l'interior amb una escala de cargol que canvia de posició a cada pis.

Situació: adossat a la capçalera al costat de llevant de l'absis encarat al nord.

Alçada: 53'87 metres.

Esveltesa: 5,3

VILAFRANCA DEL PENEDÈS Santíssima Trinitat

Altitud: 225 metres.

Església del 1615 d'un gòtic tardà i amb influències renaixentistes. Consta d'una sola nau coberta amb voltes de creueria de tres claus de volta policromades damunt arcs torals apuntats; també ho son els arcs oberts a les capelles laterals; té un absis rectangular. El frontis auster és del gòtic flamejant amb portada ogival atrompetada i bordó de flames coronat per una creu; té dos petits òculs a banda i banda del portal i una rosassa motllurada i calada a mitja alçada; està coronat per una cornisa angular. Els seus murs ofereixen un arrebossat pintat en un to grisenc marronós. Té un claustre renaixentista.

Guarda una imatge de la Mare de Déu de Montserrat de peu dret obre de l'escultor Pere Joan (1394-1458). La capella del Santíssim té pintures murals del pintor sabadellenc Antoni Vila Arrufat (1894-1989).

Campanar del gòtic tardà aixecat en el segle XVI. Té un primer cos de poca alçada de planta quadrada (5'58 x 5'58 m) i un de segon alt i octagonal al capdamunt del qual amb una motllura a la seva base s'hi ubica la cel·la coberta per una volta de creueria; està coronat per una breu teulada a manera de cornisa amb vuit gàrgoles i per un terrat amb barana calada i pinacles als angles. Els seus murs tenen un arrebossat que presenta algunes deficiències. La cel·la està oberta amb set finestres d'arc apuntat i motllurat, grans i petites, alternant a cada cara; hi pengen tres campanes mitjanes del 1948 que porten els noms de *Martina*, *Albina* i *Trinitat* que pesen respectivament 422, 296 i 174 quilos.

Situació: adossat al mur de migjorn fent angle al sud-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 29'94 metres.

Esveltesa: 5,3

VILOBÍ DEL PENEDÈS Santa Maria

Altitud: 233 metres.

Església del segle XX aixecada entre el 1933 i el 1936 en estil neoromànic. Externament presenta murs de paredat amb carreus ben escairats a cantoneres tant al frontis com als murs laterals. El frontis té una portalada de tres arquivoltes de punt rodó, les dues exteriors bossellades,

que descansen en una fina imposta i damunt dues columnetes per banda; estan recobertes per un ample bordó decorat amb boles; el portal rectangular deixa damunt la llinda un timpà decorat amb relleus que representen l'Ascensió. Una rosassa atrompetada amb motllures decorades amb relleus està situada a mitja alçada i una cornisa angular el corona; té al dessota un fris ample d'escacat i una destacada arcuació cega de punt rodó peraltat i una creu de pedra al cim.

Arquitecte: Josep Maria Sagnier i Vidal.

Campanar neoromànic del 1936. Té planta quadrada (5'98 x 5'98 m) i està coronat per un terrat amb una barana de carreus i amb merlets esglaonats; dos frisos d'arcs cecs decoren la part alta, un sota la motllura davall les finestres de la cel·la i l'altre sota el terrat. La cel·la té dues finestres geminades d'arcs de mig punt a cada cara; hi pengen dues campanes petites instal·lades el 1940; porten el nom de *Maria* i *Teresa de l'Infant Jesús;* pesen, respectivament 296 i 125 quilos. Els seus murs són de paredat amb carreus a les cantoneres ressaltades a manera de lesenes; el mur frontal té en els tres primers pisos finestres geminades amb marcs de pedra blanquinosa carreuada.

Situació: adossat al mur de migdia del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 23'22 metres.

Esveltesa: 3,8

ALGUNES ESGLÉSIES SENSE CAMPANAR DE TORRE, AMB ESPADANYA, SUFRAGÀNIES O SENSE CULTE

AGULLADOLÇ Santa Margarida

Altitud: 347 metres. Municipi de Mediona

Església romànica de finals del segle XI. Consta d'una nau rectangular un pèl irregular amb volta de canó de mig punt damunt de dos arcs torals que la divideixen en tres trams irregulars; està capçada a llevant per un absis sobrealçat de planta parabòlica amb volta de creueria ornat per l'exterior amb un fris d'arcs cecs i lesenes, ornamentació que es prolonga per les façanes laterals. Té dos portals, el de migdia en arc de mig punt, l'original romànic, i el de ponent, rectangular, modern, amb una petita finestra rectangular a la part alta. Els seus murs mostren paraments de carreus matussers, irregulars, disposats en filades. Dimensions: 11'20 x 3'90-3'70 x 5'40 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt dovellat amb maons; està cobert per una teuladeta de dos vessants aixecat amb material divers com maons i pedres mal picades damunt i al centre del mur frontal. He calculat que la seva base fa 1'93 metres i que té una alçada de 9; són mesures aproximades.

AVINYÓ NOU (Les Cabòries) Sant Pere d'Avinyó, sense culte

Altitud: 220 metres. Municipi d'Avinyonet del Penedès

Església barroca del segle XVII. El frontis presenta un portal en arc de mig punt i unes fines pilastres als muntants, entaulament i un frontó triangular. Està bastida amb murs de maçoneria i carreus a cantoneres; el frontis es troba arrebossat i pintat en un to crema. **Campanar** del segle XVII merament funcional. Té planta rectangular (3'20 x 5'80 m) i està coronat per una minsa cornisa i una agulla d'obra arrebossada. La cel·la està oberta amb quatre finestres d'arc apuntat, una a cada cara; no hi pengen campanes sinó restes de dos jous. Els seus murs són de maçoneria, estan arrebossats i pintats en el mateix to que el frontis i tenen petits carreus visibles a les cantoneres; el cos superior queda sense arrebossar amb barreja de maçoneria i carreuat. Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-est del frontis, a llevant. Alçada: 24'38 metres. Esveltesa: 4,2

LA BLEDA Santa Maria, capella

Altitud: 206 metres. Municipi de Santa Margarida i els Monjos

Església romànica del segle XII avui molt canviada ja que es va capgirar al segle XVII (1683), se li va suprimir l'absis semicircular de llevant, es va allargar la nau cap a ponent i se li va afegir una segona nau a la banda de tramuntana. Consta de dues naus, la major romànica, rectangulars, amb la capçalera a ponent i el portal a llevant a base d'un marc rectangular recobert per una arcada amb un estret canal fins al terra; té al seu davant un petit porxo obert per tres costats amb arcs de mig punt damunt quatre pilars quadrats i unes grades d'accés als davant d'ells; està cobert per una teulada de dues aigües; en el frontis de la segona nau només hi ha una obertura en forma d'un petit òcul circular a la part alta. Els murs estan arrebossats i només és possible veure-hi alguna cantonera amb carreus matussers. **Campanar** d'espadanya de dos ulls allargassats en arc de mig punt amb un tercer, més petit, damunt d'ells obert en el pinyó que cobreix el campanar; té una teuladeta de dos vessants i està aixecat damunt i al centre del mur dels peus, a llevant. He calculat que l'amplada de la base fa 3'40 metres i que té una alçada de 12'80; són mesures aproximades.

LES CABANYES Sant Valentí, capella, antiga comanda hospitalària

Altitud: 252 metres.

Església romànica del segle XIII amb tradició rústica. Consta d'una nau rectangular de dos trams irregulars damunt un arc toral coberta amb una volta un xic apuntada i capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera un pèl rebaixada precedit d'un arc presbiteral rebaixat damunt una senzilla imposta. Tardanament s'hi afegiren capelles quadrades, dues per banda a manera de fals transsepte. Té el portal obert al mur de migdia a base dues arcades en arc de mig punt en degradació que arrenquen d'una senzilla imposta, ben dovellades totes dues, la més interior amb grans dovelles; té al seu davant un espai amb tres grades d'accés. Murs de paredat amb carreus ben escairats a cantoneres i a la portada. Dimensions: 12'50 x 3'60 x 4'65 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles arriba als 10'30 metres. **Campanar** d'espadanya de dos ulls allargassats en arc rebaixat amb un petit ull al centre en arc de mig punt en un nivell superior; està cobert per una teuladeta de dos vessants amb força pendent. Es troba aixecat amb tres pilars de carreus ben escairats damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'75 metres i que té una alçada de 8'35; són mesures que considero aproximades.

CANTALLOPS Santa Margarida i Santa Teresa

Altitud: 284 metres. Municipi d'Avinyonet del Penedès

Església moderna aixecada l'any 1975. Consta d'una inusual planta circular, amb una cúpula central sostinguda per una sèrie de columnes que, per l'interior del temple deixen un passadís circular. Té una sagristia rectangular adossada. El temple es troba damunt un terreny aturonat; per anivellar-lo té un sòcol de pedra vista amb tècnica de maçoneria. A tot el voltant, com en la cúpula, una colla de modestos contraforts atalussats reforcen els murs. La cúpula queda oberta per tota una sèrie de finestres d'arc de mig punt. Des del nivell del vial que hi accedeix hi ha una escala en posició lateral fins al portal que queda obert en arc de mig punt dovellat i carreuat en pedra blanca. Tots els murs estan emblanquinats; els diversos contraforts queden pintats de color blau cel. Damunt la cúpula, i centrat, hi descansa un petit **campanar** de cadireta amb un ull en arc rodó on hi penja una campaneta; té els pilars atalussats i està cobert per una teuladeta de dos vessants en destacada inclinació. Al seu damunt hi figura una creu. La seva base fa 1'50 metres i l'alçada, inclosa la creu, des del nivell del vial, arriba als 11'50 metres; les mesures són aproximades.

CASTELLET Sant Pere

Altitud: 159 metres. Municipi de Castellet i la Gornal

Església romànica de cap a la fi del segle XI. Consta de tres naus de quatre trams cobertes per voltes de canó sobre arcs torals de mig punt; les laterals són força estretes; la capçalera la forma un absis poligonal de tres costats. Estan pintades de blanc per l'interior. La façana dels peus queda oberta per un gran òcul tapat per una placa translúcida d'alabastre; està situat per damunt de la taulada de l'atri. Té orígens romànics; fou modificada cap al segle XVI com es pot veure per la gran petxina que orna l'arcada d'entrada per l'interior. Està precedida d'un gran atri, ja del segle XII, cobert per una volta de canó un pèl apuntat i obert al sud per dues àmplies finestres emmarcades per arcs de mig punt i brancals de carreus ben escairats; descansen en un podi que sobresurt a manera de banqueta. S'accedeix a l'atri per una gran escala frontal per salvar el fort desnivell del lloc. Dimensions interiors: 17'91 x 5'00 x 8'16 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya en un mur d'un metre de gruix i obert per quatre ulls en arc de mig punt en dos nivells amb una campana a cadascun; una d'elles de nom *Rafaela* que pesa 159 quilos és de l'any 1929. Mur a base de pedra escairada cobert per una teuladeta de dos vessants. Està situat damunt el mur esquerre del temple i sembla fer-ho des d'un nivell superior, ja que el terreny així ho permet. Des d'aquest nivell l'alçada seria d'uns 9 metres aproximadament.

CLARIANA Mare de Déu de Montserrat, no és parròquia
Altitud: 215 metres. Municipi de Castellet i la Gornal

Església aixecada entre el 1968 i el 1973 en un estil d'aires islàmics i amb detalls gaudinians. Consta de tres naus separades per columnes formant una planta propera al cercle; està coberta per un cimbori sobre una estructura d'arcs de formigó que deixen passar la llum amb escreix; aquest cimbori és hexagonal i està coronat per un pinacle amb una creu de quatre braços al cim. Un porxo que precedeix la nau té el cor al damunt; el temple està capçat per un absis poligonal. Els seus murs estan bastits amb una estructura de formigó i amb paraments de maó vist; tenen un sòcol de pedra de 0'60 x 0'05 metres d'alt i gruix respectivament. Arquitecte: Joan Bassegoda i Nonell. **Campanar** del 1973 del mateix estil que el temple. Té planta hexagonal de 3 metres de costat; està coronat per una fina motllura, una coberta plana al centre de la qual s'aixeca una torrella quadrada amb agulla piramidal. La cel·la queda oberta amb sis finestres d'arcs estrellats, una a cada cara; hi pengen dues campanes: L'*Elvira* de 285 quilos és del 1973; la Santa Maria, de 43 quilos és del 1831. Els seus murs són de maó vist amb enquadraments de pedra blanca carreuada. Un rellotge d'esfera es troba a la torrella. Situació: exempt, prop del costat de l'absis orientat a tramuntana. Alçada: 26'58 metres. Esveltesa: 4,4

ESPIELLS Sant Benet, capella
Altitud: 184 metres. Municipi de Sant Sadurní d'Anoia

Església amb orígens preromànics del segle X refeta en l'onze i completada al XII quan se li va suprimir l'absis semicircular a llevant i s'hi va afegir la torre damunt del presbiteri més o menys rectangular. Consta d'una nau rectangular un pèl irregular coberta amb una volta de canó de mig punt i capçada per un presbiteri trapezoïdal amb volta de canó i dos arcs torals de mig punt, reforçat així per sostenir el campanar que es troba damunt seu; cap als segles XVI o XVII es va afegir a la banda nord una capella rectangular coberta amb una volta de creueria estrellada. Té un bonic portal del segle XII al mur de ponent, als peus del temple, a base d'una arcada de mig punt amb grans dovelles i bordó damunt senzilles impostes i muntants de grans carreus ben escairats; es troba un pèl escorat cap a l'esquerra; al seu damunt hi ha una estreta finestra en arc de mig punt ben centrada en l'eix del frontis. Els murs tenen paraments de carreus mitjans un pèl matussers disposats en filades. Dimensions: 10'30 x 3'00-2'80 x 5'17 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; des del fons de la capella nord l'amplada total arriba als 6'70 metres. **Campanar** de torre aixecat al segle XII damunt del presbiteri, a llevant; té planta quadrada (1'36 x 1'36 m) amb murs de peces irregulars, poc o gens picades, que tenen la cel·la oberta amb finestres geminades, una a cada cara, i

al seu damunt una altra de forma triangular; està coronat per una senzilla cornisa i una coberta de quatre vessants poc alta; he calculat que la seva alçada arriba als 9'15 metres; és una mesura aproximada.

GELIDA Sant Pere del Castell, capella

Altitud: 257 metres.

Església amb orígens preromànics del segle X, molt modificada en etapes posteriors; ja ho fou als segles XI i XII en estil romànic; constava d'una nau rectangular amb volta de canó de mig punt damunt tres arcs toral i dos de formers adossats al murs laterals; la capçalera a llevant ens és desconeguda. El temple sofrí notables canvis en els segles XVII i XVIII; entre altres es capgirà, s'allargà cap a ponent, s'hi afegí un absis poligonal de cinc costats en aquest punt i dues capelles quadrades per banda amb voltes de creueria i s'obrí un portal rectangular a llevant damunt del qual s'hi conservà una finestra preromànica geminada, un òcul circular atrompetat a mitja alçada i una petita finestra cruciforme a la part alta. Els murs preromànics tenen paraments de paredat i els romànics de carreus ben escairats i en filades. Dimensions: 22'80 x 5'80 x 9'90 metres de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals es de 9'10 metres. **Campanar** de torre del 1796 amb planta quadrada (6'20 x 6'20 m) recolzat en el mur de l'absis a ponent; a mitja alçada es converteix en octagonal ornat amb tres senzilles motllures, una a l'inici del cos de vuit costats i les altres dues a sota i al damunt del cos superior on figura la cel·la; hi ha obertes finestres en arc de mig punt, una a cada cara i queda coronat per una teulada baixa de quatre vessants oculta per una barana d'obra. He calculat que l'alçada és de 20'95 metres, mesura aproximada.

LAVIT Santa Maria

Altitud: 207 metres. Municipi de Terrassola i Lavit

Església romànica del segle XIII damunt restes de temples anteriors. Consta d'una nau rectangular sobrealçada capçada a llevant per un absis semicircular precedit d'un arc presbiteral de mig punt. Té una portalada al mur de migdia a base de dues arcades de mig punt en degradació, l'exterior amb grans dovelles ben picades amb un bordó i damunt d'impostes. Els murs presenten paraments de carreus mitjans matussers, irregulars i ben alineats. **Campanar** d'espadanya closa de planta poligonal aixecat damunt del mur de ponent del temple i sobre la casa veïna. He calculat que té una planta de 4 x 4 metres més o menys i que fa una alçada de 15'50; són mesures aproximades.

LES MASUQUES Sant Esteve, sufragània

Altitud: 150 metres. Municipi de Castellet i la Gornal

Església romànica del segle XI. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó, avui enguixada, capçada a llevant per un absis semicircular; amb ell n'hi ha dos més de petits disposats en creu situats a banda i banda formant un modest transsepte. En el creuer hi ha aixecada una cúpula sobre trompes prolongada per l'exterior per un alt cimbori octagonal irregular que segurament és obra de finals del segle XII o de principis del XIII. Un cor amb barana de fusta descansa en dos arcs rebaixats de pedra carreuada. Els murs de pedra grisenca estan formats per carreus de pedra mitjana picats matusserament. El mur del frontis, orientat a ponent, de peces de pedra poc picada, té obert un portal de doble arcada de mig punt de carreus ben escairats que té l'arcada i els muntats de la més exterior amb una decoració formada per un cordó en el caire de petits solcs. Sembla que els tres absis de la capçalera han estat sobrealçats almenys per l'exterior en època posterior a la del primer temps del romànic. Dimensions: 15'08 x 4'45 x 6'25 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. La cúpula arriba a l'alçada de 9'16 metres. **Campanar** d'espadanya aixecat sobre el seu mur de ponent del cimbori obert amb dos ulls allargassats de mig punt amb dues campanes i un tercer petit al seu damunt. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'70 metres i que té una alçada 15 metres aproximadament.

OLÈRDOLA Sant Sepulcre, capella

Altitud: 180 metres.

Església romànica de finals del segle XI. Consta d'una sola nau circular coberta per una cúpula semiesfèrica amb absidioles amb volta de quart d'esfera dins del gruix dels seus murs; en la banda de migjorn hi ha una petita capella poligonal; la nau està capçada a llevant per un absis semicircular un xic ultrapassat cobert per una volta de quart d'esfera d'alçada força més baixa que la cúpula de la nau; està precedit d'un ample arc presbiteral. Els murs exteriors tenen un arrebossat emblanquinat. El portal en arc de mig punt, segurament molt tardà, es troba obert als peus del temple, a ponent; té un marc de pedra blanca de peces grans ben escairades. Dimensions: 9'30 x 6'00 x 7'80 metres respectivament de llargada, amplada (el diàmetre) i alçada; l'amplada total des del fons de la capella lateral arriba als 9 metres. **Guarda** en els seus murs interiors pintures romàniques dels segles XI i XII sobre el Judici Final. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt, molt estret; els dos pilars que el formen, emblanquinats, tenen a la part alta dues fines motllures rogenques; està coronat per un frontó triangular; no hi penja cap campana. Està situat damunt i al centre de la cúpula. He calculat que l'amplada de la base fa 1'60 metres i que la seva alçada arriba als 10'30; les mesures indicades penso que s'han de considerar només aproximades.

OLESA DE BONESVALLS Santa Maria, capella Hospital de Cervelló

Altitud: 265 metres.

Església romànico-gòtica aixecada des de finals del segle XIII fins a principis del següent; fou molt modificada al segle XV i, sobretot, al XVII (1617) quan s'allargà i es capgirà. Consta d'una nau rectangular amb volta de canó capçada a ponent per un absis quadrat amb volta d'aresta. Té un portal al mur de migdia a base d'una arcada de mig punt amb grans dovelles ben picades. Conserva una creu de pedra damunt el cim del mur de l'actual capçalera que ja tenia abans quan era el dels peus. Murs de carreus petits matussers o de maçoneria amb carreus mitjans ben escairats a cantoneres. **Campanar** d'espadanya de dos ulls grans a un primer nivell i d'un de petit avui cegat al centre del pinyó, tots en arc de mig punt; els dos ulls allargassats del primer nivell no tenen la mateixa amplada; el del cantó de llevant es força més estret que l'altre; el mur té un gruix d'un metre; està cobert per una teuladeta de dos vessants força inclinats amb una bola al cim; té una motllura a la base dels ulls i una segona a l'arrencada dels seus arcs. Fou aixecat a finals del segle XIII amb un mur de paraments de carreus petits matussers i carreus mitjans ben escairats a cantoneres; es troba adossat al mur de migdia als peus del temple, a llevant. He calculat que la seva amplada fa 2'20 metres i l'alçada 9'60; són mesures aproximades.

PONTONS Santa Magdalena

Altitud: 584 metres.

Església romànica del segle XIII reformada el XVI. Consta d'una nau coberta amb una volta de creueria igualment com les capelles laterals tardanes; està capçada per un absis poligonal. El mur del frontis té una bella portalada amb dues arcades dovellades i en degradació; la de l'exterior té les dovelles força grans; les envolta un senzill bordó; tots ells descansen en una senzilla imposta; a tot el voltant hi ha marc rectangular format per una motllura senzilla, només engrandida modestament a la part alta. Els seus murs presenten paraments de pedra vista blanquinosa amb carreus ben escairats. **Guarda** una bella pica baptismal troncocònica. **Campanar** d'espadanya closa amb dos allargassats ulls en arc de mig punt; està cobert per una teuladeta de dos vessants; en el vèrtex superior hi apareix una esfera horària. Està situat damunt i al centre del mur frontal. He calculat l'amplada de la seva base en 4'98 metres i l'alçada en 13'72; són mesures que considero merament aproximades.

PUIGDÀLBER Sant Andreu

Altitud: 239 metres. Municipi de Vilafranca del Penedès

Església aixecada i consagrada el 1942. És un temple bastit amb murs de maó vermell. Presenta un frontis dividit a mitja alçada per un ràfec destacat amb teuladeta de teules aràbigues d'un sol vessant amb un fris de denticles al dessota. La part inferior, que inclou la portalada, té un parament de maons; la superior és de paredat vermellós amb maons als caires. La portalada té un portal en arc de mig punt amb un fi marc vermellós envoltat per un altre d'ample emblanquinat. Al davant, per accedir-hi, té una bonica graderia de cinc nivells de color blanc. En la zona superior del frontis hi ha una rosassa octagonal amb l'interior estrellat i el marc en relleu vermellós amb doble filera de petits denticles. Arquitecte: Manuel Puig Gener. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt d'on penja una campaneta. Es troba situat al damunt i al centre del mur frontal. Fa una amplada de 1'75 metres i una alçada de 11'50; són mesures aproximades.

SANT JOAN SAMORA Sant Joan Baptista, capella

Altitud: 186 metres. Municipi de Sant Llorenç d'Hortons

Església romànica de finals del segle XI o de principis del XII. Consta d'una petita nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada damunt dos arcs torals i d'una imposta que ressegueix tota la seva base; està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera i precedit d'un arc presbiteral; no té ornamentació exterior. En temps tardans, potser al segle XVI o encara més tard, s'hi afegí una capella quadrada a la banda de tramuntana coberta amb una volta de creueria estrellada. Portal tardà obert a migdia a base de dues arcades de mig punt en degradació amb grans dovelles i un bordó damunt d'una imposta comuna, tots dos estriats. Murs de paraments amb carreus matussers, desiguals i ordenats en filades; estan ben escairats a l'absis. Dimensions: 11'55 x 5'00 x 4'95 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons de la capella lateral l'amplada total arriba als 8'90 metres. **Guarda** una pica baptismal romànica. **Campanar** d'espadanya tardà de dos ulls allargassats en arc de mig punt i coberts per una teuladeta de dos vessants que forma una destacada cornisa. Té una escala exterior, a l'angle sud-oest del temple, que permet accedir a la seva base. Està aixecat amb pilars robustos de carreus ben escairats damunt i al centre del mur frontal, a ponent, als peus del temple. He calculat que l'amplada de la seva base fa 5 metres i que té una alçada de 12'36; són mesures aproximades.

SANT PERE SACARRERA Sant Pere

Altitud: 490 metres. Municipi de Mediona

Església romànica de finals del segle XI. Consta d'una nau rectangular coberta avui (en origen deuria tenir volta de canó) amb una sostre embigat damunt de dos arcs diafragma; tardanament si li afegí una capella rectangular a migdia; està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera i ornat per l'exterior amb un fris d'arcs cecs i lesenes. Té un portal al mur de tramuntana amb una arcada de mig punt de dovelles grans i ben picades damunt de carreus ben escairats; és obra tardana ja que la primitiva porta es trobava a ponent en arc de mig punt avui paredada; damunt d'ella hi ha un òcul circular atrompetat. Els murs presenten barreja de panys, alguns amb paraments de carreus matussers ben alineats, altres amb peces poc picades, sobretot al mur de ponent. Dimensions: 10'40 x 3'90 x 7'25 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; des del fons de la capella l'amplada arriba als 8 metres. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt aixecat amb peces irregulars i mal picades damunt i al centre del frontis; està cobert per una teuladeta de dos vessants. He calculat que l'amplada de la seva base fa un metre i mig i que té una alçada de 10'88 metres.

SANTA FE DEL PENEDÈS Santa Maria

Altitud: 240 metres.

Església aixecada al segle XVII finalitzada el 1672 en estil gòtic tardà. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de creueria damunt d'arcs torals apuntats i capçada per un absis quadrat amb volta estrellada. Està acompanyada de capelles laterals i un cor alt als peus del temple. Té un bonic portal en arc de mig punt obert al mur frontal; unes columnes toscanes estan adossades als brancals i queda cobert per un arquitrau i un frontó truncat amb la imatge de Maria en relleu al timpà; té un petit òcul circular i atrompetat a mitja alçada, una motllura horitzontal més amunt i una esfera horària centrada per sobre d'ella. Els murs estan arrebossats i emblanquinats que en perdre-ho mostren paraments de maçoneria amb carreus matussers de pedra blanquinosa a cantoneres. Al davant del portal hi ha una gran i bonica escalinata. **Campanar** d'espadanya de quatre ulls en arc de mig punt, dos de grans centrals i dos de petits a cadascun dels laterals; està cobert per una teuladeta de dos vessants amb esglaonament als extrems. Es troba aixecat damunt del mur frontal ocupant-ne tota la seva amplada (5'45 metres) i arribant a una alçada de 8'75; són mesures aproximades.

SANTA MARIA DELS HORTS Santa Maria, ermita
Altitud: 211 metres. Municipi de Vilafranca del Penedès

Església romànica del segle XIII (1285) amb alguna modificació posterior. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt; està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera un xic rebaixada i sense ornamentació per l'exterior; està acompanyat per una absidiola al cantó de migdia, igualment semicircular i amb volta de quart d'esfera; tots dos absis estan precedits d'un ample arc presbiteral. Té un portal obert al mur de ponent, als peus del temple, un pèl descentrat, a base d'una arcada de mig punt amb grans dovelles ben picades damunt senzilles impostes i de muntants amb carreus grans i ben escairats; és obra tardana del segle XVIII (1764); el mur es troba arrebossat i té un petit òcul circular a la part alta. Els seus murs tenen paraments de petits carreus matussers ben alineats. Dimensions: 9'00 x 3'00 x 4'95 metres de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de l'absis lateral arriba als 5'70 metres. **Campanar** d'espadanya oberta a base de dos ulls sense coberta; es troba aixecat amb tres pilars de carreus grans ben escairats damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa tres metres i que té una alçada de 7'65; són mesures aproximades.

TORRELAVIT Sant Martí Sadevesa, capella
Altitud: 270 metres. Municipi de Torressola i Lavit

Església romànica del segle XII avançat. Consta d'una nau rectangular amb sostre d'embigat de fusta sobre encavallades i capçada a llevant per un absis semicircular per l'interior i poligonal per fora, obra segurament d'una reforma del segle XVIII (1762). Té dos portals, el romànic a migdia a base de dues arcades de mig punt en degradació de petites dovelles; l'altre, a ponent, amb una arcada de mig punt amb gran dovelles ben picades, obra ja tardana; a la part alta del mur hi té una finestreta sagetera. Els murs presenten paraments de carreus mitjans, irregulars, escairats de manera matussera i disposats en filades; en les cantoneres hi ha carreus grans ben escairats. **Campanar** d'espadanya tardà de dos ulls en arc de mig punt cobert per una teuladeta de dos vessants aixecat amb tres pilars de carreus irregulars damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa 3'60 metres i que té una alçada de 10'30; són mesures aproximades.

TORRELLES DE FOIX Santa Maria de Foix, santuari
Altitud: 661 metres. Antiga capella del castell

Església romànica del segle XIII amb modificacions sobretot les efectuades el 1320 i al segle XVI. Consta d'una nau rectangular amb volta apuntada damunt d'un arc toral; té arcs formers apuntats adossats als murs laterals i també dues capelles a la banda de tramuntana cobertes amb voltes de creueria; està capçada a llevant per un absis hexagonal cobert per una volta de creueria de rajols i nervis de pedra. Té un portal al mur de migdia a base d'una arcada de grans dovelles ben

picades recobert per un bordó ornat amb petits elements geomètrics i amb una estria; tots ells descansen en impostes senzilles; al seu davant sis graons hi donen accés. Murs amb paraments irregulars barrejats els panys de carreus ben escairats de mida mitjana ordenats amb filades i amb altres, els superiors, de maçoneria; carreus grans i ben escairats a cantoneres; el mur frontal, a ponent, té carreus mitjans ben escairats i, a la part alta, un òcul circular. **Campanar** d'espadanya de quatre ulls en arc de mig punt irregulars; el dos de la dreta amples i els dos de l'esquerra força estrets; està cobert per una teulada de dos vessants. Es troba aixecat damunt del mur frontal ocupant-ne tota la seva amplada, 5'20 metres. He calculat que té una alçada de 8'20 metres; són mesures, les donades, que considero aproximades.

TORRE-RAMONA Sant Joan Sesrovires
Altitud: 156 metres. Municipi de Subirats

Església romànica del segle XII. Consta d'una llarga nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt damunt una imposta classicista que recorre la seva base i capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera sense ornamentació exterior; la nau i l'absis sofriren un sobrealçament que amaga unes golfes; es nota en l'absis perquè la primitiva cornisa ha quedat situada força per sota de l'actual. Té un portal obert al mur de tramuntana amb una arcada de mig punt formada per dovelles grans ben picades; té un òcul circular a la part alta del mur de ponent, als peus del temple. Els seus murs presenten paraments de carreus mitjans un pèl matussers i ben alineats. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt aixecat per tres pilars amb carreus ben escairats damunt i al centre del mur frontal; té una teuladeta de dos vessants i per la part posterior una altra teulada d'un sol vessant sostinguda pel mur de l'espadanya i per pilars que s'aixequen sobre la teulada; forma com una espadanya mig closa. Una escala de pedra per la banda de migdia puja adossada al mur lateral fins arribar al nivell de la teulada i en aquest punt gira cap a l'espadanya obrint-se pas entre el mur de ponent i el lateral fins accedir a la base del campanar. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'70 metres i que té una alçada de 12'27; són mesures que dono com aproximades.

VALLFORMOSA Santa Maria, sufragània
Altitud: 330 metres. Municipi de Vilobí del Penedès

Església aixecada cap el 1778. Consta d'una nau amb frontis neoclàssic obert per un portal amb arc de mig punt, muntants amb semi-columnes adossades i frontó triangular; una rosassa es troba a mitja alçada i està coronat per una cornisa angular. El temple queda tancat dins del clos del cementiri. **Campanar** del segle XVIII d'aspecte senzill. Té planta quadrada (4'00 x 4'00 m) amb un segon cos vuitavat on s'hi ubica la cel·la amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, i una motllura al dessota. Està coronat per una cornisa i una teulada piramidal baixa amb una creu de pedra al cim inclosa en la mesura. Els seus murs són de paredat amb carreus a cantoneres. Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent. Alçada: 17'88 metres. Esveltesa: 4,4

VILAFRANCA DEL PENEDÈS Sant Joan, capella
Altitud: 223 metres.

Església gòtica iniciada el 1307. Consta d'una nau rectangular coberta amb un sostre embigat de fusta de dos vessants damunt d'arcs diafragma apuntats i motllurats; està capçada per un absis poligonal de sis costats cobert amb una volta de quart d'esfera damunt nervadures gòtiques; està precedit d'un arc presbiteral apuntat format pel primer arc diafragma. Portal obert als peus del temple format per sis arcades motllurades de mig punt en degradació damunt sis semi-columnetes per banda que descasen en un podi baix motllurat; les envolta un bordó; al damunt del portal hi ha

una bella rosassa circular, motllurada i atrompetada amb un calat en l'ull del fons; el mur frontal acaba amb un cornisa horitzontal motllurada amb un creu metàl·lica al centre. Murs de pedra vista blanquinosa amb paraments de carreus mitjans-grans ben escairats i disposats en filades ordenades. **Campanar** de torre de planta octagonal aixecat el 1929 en les obres de reforma fetes a la capella; està situat damunt els peus del temple fent angle amb la banda lateral esquerra i el frontis. Està dividit en cinc cossos per quatre motllures, la del capdamunt ornada amb un fris de petits arcs cecs apuntats; en el superior s'hi ubica la cel·la amb una finestra en arc trilobulat a cada cara cobert per un bordó apuntat; té una motllura composta a l'arrencada dels arcs; està cobert per una senzilla cornisa i una teulada piramidal vuitavada baixa amb un pinacle al cim. He calculat que cada costat tenia una amplada d'un metre i mig i que tenia una alçada de 22 metres; són mesures aproximades.

L'ALT URGELL

CAMPANARS EN ORDRE ALFABÈTIC DE MUNICIPIS

Municipis i poblacions	Parròquies	Alçada en metres
Alàs i Cerc		
Alàs	Sant Esteve	20'37
Ortedó	Sant Vicenç	13'53
Vilanova de Banat	Santa Cecília	14'36
Arsèguel	Santa Coloma	17'97
Bassella		
Ogern	Sant Serni	18'95
Cava		
Ansovell	Sant Martí	18'74
Cabó	Sant Serni	14'22
Coll de Nargó	Sant Climent de Nargó Nou	29'08
Gavarra	Sant Serni	11'78
Sallent d'Organyà	Sant Salvador	
Valldarques	Sant Romà	13'18
Estamariu	Santa Cecília	21'74
Josa i Tuixén		
Tuixén	Sant Esteve	17'54
Lavansa i Fórnols		
Fórnols del Cadí	Sant Climent	18'17
Sorribes	Sant Martí	17'89
Motferrer i Castellbò		
Aravell	Sant Esteve	18'55
Bellestar	Sant Pere	15'07
Montferrer	Sant Vicenç	22'61
Oliana	Sant Andreu	24'67
Organyà	Santa Maria	26'03
Peramola	Sant Miquel	22'43
Ribera d'Urgellet		
Adrall	Santa Maria	19'79

Arfa	Sant Serni	21'54
El Pla de Sant Tirs	Sant Tirs	24'77
Pont de Bar, El		
Aristot	Sant Andreu	20'50
Bar	Sant Esteve	24'21
Castellnou de Carcolze	Sant Gervasi	17'70
Seu d'Urgell, La	La Catedral	24'50
Castellciutat	Sant Feliu	17'56
Valls d'Aguilar, Les		
Noves de Segre	Sant Serni	19'17
Valls de Valira, Les		
Anserall	Sant Serni	12'00
Arcavell	Sant Andreu	22'57
Argolell	Santa Eugènia	16'55
Ars	Sant Martí	14'20
Asnurri	Santa Eulàlia de Mèrida	12'18
Bescaran	Sant Martí	27'98
Calbinyà	Sant Tomàs	15'45
Civís	Sant Romà	13'47
Os de Civís	Sant Pere	14'96

Alçada mitjana: 19'11 metres

PARRÒQUIES AMB CAMPANAR DE TORRE, UNA A UNA

ADRALL Santa Maria
Altitud: 550 metres. Municipi de Ribera d'Urgellet

Església de factura aparentment moderna degut a recents remodelacions però l'obra original és de principis del segle XVIII; conserva algunes restes romàniques com l'antic portal però aquest ha quedat en una propietat privada veïna. Consta d'una nau coberta amb una volta de llunetes i amb un absis recte amb volta de canó; està acompanyada per dues capelles laterals per banda cobertes amb voltes de canó, una d'elles amb el campanar al damunt. El frontis té un portal dovellat amb doble arquivolta de mig punt; un modest òcul a la part alta i una cornisa angular destacada que és la prolongació de la teulada de doble vessant que cobreix el temple; quatre contraforts, des del terra fins al nivell de l'òcul, el divideixen en tres zones i deixen veure carreus de pedra blanca a les cantoneres; dos d'ells flanquegen el portal, els altres dos es troben als extrems del frontis. Són el resultat d'obres de restauració dels anys 1985-86 i del 2006-07. Els seus murs mostren paraments de pedra vista.

Campanar. L'antic campanar barroc va esfondrar-se durant la guerra civil (36-39) i ha estat

refet després del 1939 de manera molt semblant a l'anterior; té planta rectangular (4'30 x 4'83 m) i està coronat per una cornisa destacada i una teulada piramidal de pissarra. La cel·la està oberta amb tres finestres d'arc de mig punt a cada costat; hi penja alguna campana. Els seus murs mostren paraments de pedra vista des del 2007.

Situació: adossat al mur de llevant fent angle al nord-est del frontis encarat a tramuntana.
Alçada: 19'79 metres.
Esveltesa: 4,1

ALÀS Sant Esteve
Altitud: 700 metres. Municipi d'Alàs i Cerc

Església bàsicament del segle XVIII amb restes tardanes del gòtic. Consta d'una nau coberta amb una volta ogival i capçada per un absis semicircular. El cor als peus està prolongat per tribunes damunt les capelles laterals, dues per banda. Està bastida amb murs de paredat de pedra rogenca. El frontis està dotat d'un portal en arc de mig punt amb àmplies dovelles i amb carreus ben escairats als muntants en pedra una mica més clara que als murs rogencs, possiblement també d'època gòtica encara que tardana; un òcul a mitja alçada il·lumina l'interior del temple; per coronament hi té una minsa cornisa angular.

Campanar del segle XVIII merament funcional. Té planta gairebé quadrada (3'70 x 4'08 m) i està coronat per una escassa cornisa i un terrat amb barana metàl·lica damunt del qual s'aixeca un torricó de dos petits cossos quadrangulars. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara. Els seus murs són de paredat idèntics als del temple reforçats en la seva base per un matxó triangular fins a un terç del mur de la banda de migjorn com una prolongació del frontis. Una escala de pedra arriba fins al cor i, des d'allí fins a la cel·la n'hi havia una de fusta que el 2007 ha estat substituïda per una de ferro fent replans; per accedir a la balconada del terrat s'hi va per una senzilla escala de gat.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.
Alçada: 20'37 metres.
Esveltesa: 5

ANSERALL Sant Serni, antic monestir de Sant Serni de Tavèrnoles.
Altitud: 800 metres. Municipi de les Valls de Valira

Església romànica del segle XI ubicada dins la capçalera del temple de l'antic monestir. Avui s'aprofita el que queda de l'antiga església monàstica: l'antic transsepte i els seus diversos absis; el transsepte està capçat en els seus dos braços per sengles absis semicirculars, cap d'ells amb decoració externa; l'absis corresponent a la nau central, també semicircular, està buidat en part per l'interior dins del gruix dels murs per tres fornícules semicirculars; l'acompanyen al seu voltant tres absidioles més baixes que el central i que tampoc mostren cap decoració exterior; absis i absidioles formen un àmbit semicircular. Les antigues tres naus d'aquesta església avui estan en gran part desaparegudes; només resten alguns dels pilars i els arcs formers de mig punt que les separaven; les cobertes van caure; actualment les seves restes formen una mena d'atri descobert. El transsepte ha quedat tancat per un mur nou a fi que serveixi de frontis de l'actual església parroquial; en aquest mur s'hi ha obert un portal rectangular senzill. Els murs són de maçoneria mig carreuada de petites peces més o menys ben organitzades en filades i amb alguns petits carreus matussers en alguns panys. Reformes i restauracions s'hi han fet entre el 1971 i el 1972. Tots els espais conservats tenen

teulades de lloses de pissarra negrosa.

Com a consideració especial cal veure que aquesta església romànica no estava com la resta de les edificacions del seu estil amb la capçalera orientada a llevant, sinó al revés; per tant, els absis que capçaven les tres naus primitives es troben encarats a ponent.

Guarda dues piques baptismals romàniques, una amb relleus amb arquets i una creu al seu interior; l'altra no té decoració; tenen peu totes dues, un d'ells antic, l'altre modern.

Campanar romànic coetani del temple. Té planta circular amb un diàmetre 4'50 metres; està bastit amb murs de carreus petits i matussers; té una escala de cargol pel seu interior; actualment apareix com incomplet: no té cel·la i al damunt del seu terradet hi ha dos pilars amb un petita º campana que hi penja com si fos una espadanya sense cobertura.

Situació: a la capçalera orientada a ponent, en l'angle del nord-oest format pel braç dret del transsepte i l'absis a tramuntana de la capçalera.

Alçada: 12 metres, avui escapçat i limitat a aquesta modesta alçada.

Esveltesa: 2,6

ANSOVELL Sant Martí, i per titular la Puríssima

Altitud: 1505 metres. Municipi de Cava

Església segurament del segle XVII, molt reformada avui. Consta d'una nau amb capçalera recta; està coberta amb una volta de llunetes; fa poc es va esfondrar en retirar un contrafort per obrir un carrer i ha estat recentment restaurada amb un embigat de fusta i amb una teulada de doble vessant. El frontis situat al sud-est està obert amb un baix portal dovellat flanquejat per dues petites finestres cegues; té un òcul a mitja alçada; per coronament, una cornisa angular destacada sobre caps de biga. Els murs tenen paraments de maçoneria amb carreus matussers a cantoneres; el del frontis es troba recentment refet i té una presència molt digna.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té planta rectangular (5'40 x 4'40 m) i està coronat per una destacada cornisa sobre caps de biga i per una teulada piramidal amb inflexió a mitja alçada; queda recoberta de lloses de pissarra negrosa. La cel·la situada sota mateix de la teulada està oberta amb finestres d'arc de mig punt, dues a la cara sud-est i una a les altres. Els seus murs mostren paraments de petits carreus irregulars i grossers, grans a les cantoneres, barrejats amb panys de maçoneria. Al capdamunt hi té un penell en forma de creu; en un extrem hi figura un ocell típic de les muntanyes que envolten el lloc, el picot negre. Té per l'interior una escala de fusta arrapada a la paret que va fent pisos; és de recent instal·lació (2007).

Situació: adossat a la capçalera encarada al nord-oest de l'edifici.

Alçada: 18'74 metres.

Esveltesa: 3,4

ARAVELL Sant Esteve

Altitud: 740 metres. Municipi de Montferrer i Castellbò

Església antiga avui refeta. Consta d'una nau amb la capçalera plana orientada al nord i coberta de fusta a doble vessant. L'interior ha estat reformat recentment segons l'estil barroc amb abundància de pilastres i capitells compostos i colors lluminosos. El frontis té un portal de marc emblanquinat i en arc de mig punt, un òcul a mitja alçada també amb el marc emblanquinat una mica ressaltat; per coronament, una cornisa d'un sol vessant ja que l'altra meitat està ocupada pel

campanar. La teulada és de pissarra negrosa de dos vessants. Els seus murs són de paredat de llosa marronosa, arrebossats, emblanquinat el del frontis, disposats en filades més o menys regulars i amb alguns carreus matussers a cantoneres.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (3'28 x 3'38 m); està coronat per una destacada cornisa i una agulla piramidal de pissarra amb inflexió a la base. La cel·la està oberta amb una finestra d'arc de mig punt a cada cara; hi pengen campanes. Els seus murs mostren paraments de paredat de llosa fosca només emblanquinat el de la cara frontal fins a mitja alçada; la base es troba lleugerament atalussada; les parets nues queden alterades en el mur frontal amb algunes finestretes rectangulars en diversos nivells.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a migdia.

Alçada: 18'55 metres.

Esveltesa: 5,4

ARCAVELL Sant Andreu

Altitud: 1300 metres. Municipi de les Valls de Valira

Església del 1671 amb restes d'una anterior del XII a l'absis. Consta d'una nau sobrealçada, d'un transsepte i d'un absis semicircular. El portal en arc rebaixat amb marc de lloses mig picades es troba obert al mur del migdia i unes finestres rectangulars al mur dels peus de la nau. Els seus paraments són de paredat de lloses de color marronós en contrast amb els carreus de pedra una mica més clara a les cantoneres.

Guarda una pica baptismal romànica, rodona i sense cap relleu decoratiu; és una de les més grans de les que es troben en aquesta zona.

Campanar merament funcional coetani del temple. De planta gairebé quadrada (4'30 x 4'40 m) està coronat per una cornisa i una teulada piramidal de pissarra de silueta un pèl còncava. La cel·la té quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja alguna campana; té una motllura a la seva base; de fet, només la cel·la sobresurt dels murs de l'església; en pisos inferiors apareixen finestres sageteres i, a la base, una gran finestra rectangular. Els seus murs tenen paraments de paredat amb carreus a cantoneres, matussers i petits a la part baixa i ben escairats i mitjans de mig cos en amunt; a les cantoneres tenen color marró més clar que el de les pedres del mur. Per l'interior hi puja una escala de pedra que va de paret a paret.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del mur dels peus de l'edifici encarat a ponent; sobresurt lleugerament del mur lateral de migdia.

Alçada: 22'57 metres.

Esveltesa: 5,1

ARFA Sant Serni

Altitud: 630 metres. Municipi de Ribera d'Urgellet

Església romànica del segle XII molt modificada el 1666, últimament el 1696. Té planta de creu llatina amb un fals transsepte format per les capelles laterals; la capçalera és recta. Els seus murs mostren paraments de paredat de llosa amb el portal en arc de mig punt obert al costat de ponent; té el marc emblanquinat.

Guarda una imatge goticitzant de Sant Miquel.

Campanar del 1707 merament funcional. Té planta gairebé quadrada (5'45 x 5'12 m) i un segon cos vuitavat coronat per una coberta plana. La cel·la ubicada a la part alta d'aquest cos, sense estar diferenciada d'ell, té obertes finestres d'arc rebaixat, una a cada cara. Els seus murs amb paraments de paredat i carreus matussers a cantoneres no mostren cap detall que trenqui la seva verticalitat ni la seva nuesa. Té tot l'aire de no estar acabat ja que el normal seria tenir una teulada amb inclinació marcada.

Situació: damunt el braç de migjorn del transsepte.

Alçada: 21'54 metres.

Esveltesa: 4

ARGOLELL Santa Eugènia

Altitud: 1120 metres. Municipi de les Valls de Valira

Església amb vestigis romànics del segle XII. Consta d'una nau lleugerament més estreta a la capçalera que als peus; està coberta amb un sostre de fusta amb cel ras enguixat i teulada damunt d'una sola encavallada; està acompanyada per unes capelles laterals a la banda nord. La capçalera la forma un absis de planta lleugerament semi-el·líptica, sobrealçat, encarat a llevant, sense cap decoració externa llevat d'un sòcol de carreus grans i matussers; la resta del seu mur queda mig tapat per un barroer arrebossat; internament queda cobert per una volta de quart d'esfera irregular i oberta amb un arc presbiteral de mig punt. El portal en arc de punt rodó es troba al mur lateral de migdia emmarcat per dovelles i carreus matussers i grans. Els murs són de lloses disposades amb una certa regularitat horitzontalment i amb escassa cimentació.

Dimensions: 14'10 x 4'30-3'80 x 4'50 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; les dues dades de l'amplada corresponen a la de ponent i llevant, ja que es va reduint a mesura que s'apropa a la capçalera.

Campanar amb la base romànica. Té un primer cos més o menys cúbic de planta pràcticament quadrada (3'78 x 3'83 m); s'hi troben dos nivells de finestres en arc de mig punt cegades. Damunt d'ell s'hi aixeca un segon cos octagonal més modern on es troba ubicada la cel·la; està coronada per una cornisa i una agulla piramidal vuitavada amb inflexió a la base i recoberta de lloses de llicorella. La cel·la, sota mateix de la cornisa, està oberta amb quatre finestres d'arc rebaixat, una a cada costat altern; hi penja una campana. Els costats sense finestra tenen forma angular còncau. No hi ha escala interior i, en tot cas, des de l'exterior s'arriba fàcilment a les finestres que estan a l'alçada del terreny elevat que es troba a la banda posterior del temple.

Situació: adossat al mur dels peus del temple fent angle al nord-oest.

Alçada: 16'55 metres.

Esveltesa: 4,3

ARISTOT Sant Andreu

Altitud: 1150 metres. Municipi del Pont de Bar

Església romànica del segle XII. Consta d'una nau coberta amb una volta de canó; està capçada per un absis semicircular bastit amb carreus irregulars disposats en filades ordenades i obert a la nau per un arc presbiteral de mig punt. El portal que es troba al mur de migdia té un arc de mig punt ben dovellat amb peces grans que descansa sobre unes senzilles impostes motllurades; els brancals són de grans carreus granítics ben escairats. Els seus murs són de carreus matussers de granit disposats en filades; a la part baixa hi té grans blocs de pedra irregulars, tots ells

blanquinosos. A la façana sud, ultra el portal hi ha tres finestres d'arc de mig punt emmarcades amb carreus i dovelles ben picades distribuïdes en espais regulars, una d'elles ja en els baixos del campanar.

Dimensions: 14'00 x 5'50 x 9'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons de les fornícules laterals properes a l'absis, l'amplada total fa 7 metres.

Campanar tardà merament funcional. Té planta quadrada (3'30 x 3'30 m) i està coronat per una minsa cornisa i una agulla piramidal amb inflexió a la base recoberta de lloses de pissarra. La cel·la està oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, sota mateix de la cornisa. Els seus murs mostren paraments de maçoneria i paredat amb carreus matussers a cantoneres. Una escala de fusta que porta al cor segueix per l'interior del campanar fins a la cel·la.

Situació: damunt dels peus del temple fent angle al sud-oest de la façana lateral orientada a migdia.

Alçada: 20'50 metres.

Esveltesa: 6,2

ARS Sant Martí

Altitud: 1400 metres. Municipi de les Valls de Valira

Església romànica del segle XI modificada posteriorment. Consta d'una nau de planta trapezial amb l'altar en un petit absis rectangular cobert per una volta de canó; es troba descentrat de l'eix i està encarat a llevant; la nau està coberta amb una teulada de dos vessants damunt un embigat de fusta sobre encavallades. El portal és dovellat en arc de mig punt situat sota d'un porxo d'embigat de fusta al mur del migdia. Els seus murs mostren paraments de carreus petits, avui coberts amb un arrebossat mig perdut.

Campanar romànic llombard de la segona meitat del segle XI; està dividit en tres pisos i té planta circular de 3'80 metres de diàmetre. Està coronat per una minsa cornisa i una teulada cònica baixa amb inflexió a la base i un petit pinacle al cim. Just sota de la cornisa s'hi troben unes petites finestretes rectangulars i un fris d'arcuacions cegues. Els seus murs mostren paraments de carreus petits irregulars, allargassats i units amb calç molt visible; estan oberts en dos pisos per quatre finestres geminades d'arc de mig pun disposades en creu; alguna d'elles avui es troba paredada; a un pis inferior les obertures són simples espitlleres. Una escala de pedra de cargol puja fins a l'última estança sota teulada.

Situació: adossat al centre del mur de tramuntana, rodejat d'edificacions.

Alçada: 14'20 metres, càlcul aproximat en no ser possible apropar-se a la base del cloquer (exigències del mètode emprat) per dificultats urbanístiques.

Esveltesa: 3,7

ARSÈGUEL Santa Coloma

Altitud: 792 metres.

Església medieval del segle XII modificada als segles XVII-XVIII. Consta d'una nau coberta amb una volta de llunetes sobre arcs torals de mig punt que descansen en mènsules de granit; està acompanyada per una capella a l'esquerra i la sagristia a la dreta; la capçalera recta conté restes d'un absis preromànic. El frontis té un portal dovellat amb tres arquivoltes de mig punt sobre una modesta imposta comuna damunt antes carreuades i d'una columneta per banda; un òcul a mitja

alçada i una minsa cornisa d'un sol vessant; l'altre queda ocupat pel campanar que amaga una teulada de doble vessant coberta de lloses de pissarra negra. Els seus murs interiors estan emblanquinats; els exteriors de pedra vista tenen panys de carreus petits de pedra marronosa ben escairats i força ben alineats; estan barrejats amb altres de maçoneria d'època moderna. A banda i banda del frontis hi ha encastats diversos carreus en gran relleu amb figures humanes, alguns força desgastats per l'acció dels elements.

Guarda al presbiteri cinc relleus de fusta amb imatges de sants, obra d'un escultor d'Andorra de cognom Mas.

Campanar tardà merament funcional. Té planta pràcticament quadrada (3'12 x 3'20 m); està coronat per una minsa cornisa i una agulla amb inflexió a la base recoberta amb lloses de pissarra negra. La cel·la queda oberta amb una finestra d'arc de mig punt a cada cara; està decorada amb una motllura a l'arrencada dels arcs. Els seus murs són de carreus petits disposats en filades regulars amb carreus a cantoneres, grans a la base i aplanats a les parts superiors. Per l'interior hi puja una escala de ferro.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.
Alçada: 17'97 metres.
Esveltesa: 5,6

ASNURRI Santa Eulàlia de Mèrida
Altitud: 1200 metres. Municipi de les Valls de Valira

Església romànica, potser del segle XI, modificada posteriorment. Consta d'una nau coberta amb una volta de canó sobre tres arcs torals; hi ha afegida en època tardana alguna capella lateral; la capçalera està formada per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera decorat externament amb un fris d'arcs cecs sota cornisa. El frontis orientat a ponent té obert un portal en un doble arc rebaixat format per modestos carreus i un òcul a mitja alçada, tots dos descentrats respecte de l'eix de la nau, i dues finestretes sota l'angle de la cornisa angular. La teulada de dos vessants de pissarra negra es troba en bon estat. Els seus murs mostren paraments de maçoneria de llosa.

Campanar d'una etapa posterior al romànic. Té planta aparentment quadrada tot i que sembla aixecar-se directament en un cos vuitavat damunt mateix de l'absis; la longitud de cada costat és de 1'10 metres. Està coronat per una aguda agulla vuitavada amb una forta inflexió a la base i recoberta de plaques negres de pissarra disposades en escata. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc molt rebaixat sota mateix de la cornisa, una a cada cara alterna. Els seus murs amb paraments de paredat mostren alguna resta d'haver estat arrebossats. No té escala interior; es pot fàcilment accedir a la cel·la per l'exterior amb alguna senzilla escala de mà.

Situació: damunt de l'absis encarat a llevant.
Alçada: 12'18 metres.
Esveltesa: 4,3

BAR Sant Esteve
Altitud: 840 metres. Municipi del Pont de Bar

Església aixecada el 1615; sofrí modificacions posteriors; fou l'antiga capella del Roser avui convertida en església parroquial. Consta d'una nau coberta amb una volta de creueria acompanyada de capelles laterals i amb un petit cimbori quadrat aixecat al creuer sobre petxines; està capçada per

un absis semicircular afegit al primitiu de planta rectangular. El frontis té un portal en arc de mig punt dovellat i marc amb peces de pedra un pèl marronoses ben escairades i uns graons al davant per salvar el desnivell del terreny; un òcul a mitja alçada i, al capdamunt, una cornisa angular amb una finestreta rectangular al dessota del vèrtex superior. Els seus murs són de carreus matussers barrejats amb panys de maçoneria, tot en pedra rogenca.

Campanar senzill coetani del temple. Té un primer cos de planta pràcticament quadrada (3'60 x 3'65 m) que arriba fins a l'alçada de la teulada del temple; al seu damunt n'hi un altre d'octagonal irregular; una fina motllura separa els dos cossos, una altra es troba sota la cel·la i una tercera a l'arrencada dels arcs de les finestres; està coronat per una minsa cornisa i una agulla piramidal de pissarra vuitavada amb una marcada inflexió a la base i amb una llucana a la banda de migjorn. La cel·la està oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna. Els seus murs tenen paraments de petits carreus matussers de pedra rogenca força ben alineats.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 24'21 metres; al poble diuen que el van mesurar i que els van donar la mesura de 23 metres; dono per definitiu el valor que indico i ho faig amb les reserves que demana la prudència.

Esveltesa: 6,6

BELLESTAR Sant Pere

Altitud: 793 metres. Municipi de Montferrer i Castellbò

Església reformada a finals del segle XX. Consta d'una nau coberta per un embigat de fusta a dos vessants que descansa sobre un arc diafragma de mig punt situat al centre; els seus murs interiors són de maçoneria de lloses acabats de renovar (2005); la capçalera és recta; té un cancell vidriat amb el cor al damunt sobre un embigat de fusta. El frontis té un portal rectangular amb marc de fusta fosca; el mur queda dividit en dues zones, en la baixa el parament de pedra vista és de paredat de còdols i lloses; la part alta té plafons emmarcats per bandes horitzontals i verticals de fusta de color marró fosc i els seus paraments són de carreus grans marrons i blancs en disposició irregular. A sota d'una cornisa destacada hi ha un òcul amb marc una mica destacat de pedra blanca.

Dimensions: 14'72 x 4'88 x 6'75 metre respectivament de llargada, amplada i alçada.

Campanar d'època moderna, merament funcional. Té planta gairebé quadrada (3'35 x 3'00 m) i està coronat per una minsa cornisa i per una teulada a dos vessants. A la base hi té un pas obert en arc de mig punt i volta de canó rebaixats i una escala de pedra per accedir al camí que passa per la banda de migdia a un nivell més baix. Té una finestra baixa al nord amb un ràfec protector. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara i, per sota, a diversos nivells, hi ha algunes espitlleres. Els seus murs de pedra vista amb tècnica de maçoneria barroera de lloses mostra un arrebossat mig perdut.

Situació: fa angle recte amb el frontis encarat a ponent i és pràcticament exempt ja que només està adossat al mur del temple per l'escaire en el seu angle sud-oest.

Alçada: 15'45 metres.

Esveltesa: 4,6

BESCARAN Sant Martí

Altitud: 1365 metres. Municipi de les Valls de Valira

Església aixecada cap el 1838. Consta d'una nau rectangular acompanyada de capelles

laterals. El frontis té un portal d'arc de mig punt i un òcul a mitja alçada amb cornisa angular d'un sol vessant ja que és ocupat l'altre pel campanar. Els murs de totes bandes mostren paraments de pedra vista amb tècnica de paredat de llosa; el del frontis està arrebossat encara que es manté en condicions precàries.

Campanar modern, rústic i merament funcional. Té planta gairebé quadrada (4'30 x 4'35 m) i està coronat per una cornisa i una teulada piramidal de pissarra amb perfil còncau amb un caputxó i una creu metàl·lics al cim. La cel·la està oberta amb una finestra d'arc de mig punt a cada cara. Els seus murs de paredat de llosa amb algun carreu a cantoneres no tenen cap element decoratiu i mostren la seva nuesa.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a migdia.
Alçada: 27'98 metres.
Esveltesa: 6,4

Un altre campanar romànic llombard (segle XI) de planta quadrada, de l'antic monestir de Sant Martí de Bescaran, es troba ubicat en l'actual cementiri i té una alçada de 25'75 metres; està dividit en sis pisos, els tres últims tenen finestres geminades a cada cara; la teulada piramidal molt baixa té quatre vessants de perfil lleugerament còncau i un petit pinacle al cim.

CABÓ Sant Serni, església parroquial nova

Altitud: 768 metres.

Església aixecada entre el 1947 i el 1950 amb aires neoromànics. Consta d'una nau amb capçalera recta i una fonda capella lateral de planta poligonal. El frontis té una portada amb quatre arcades de mig punt adovellades que envolten un portal igualment de punt rodó; està ubicada en un cos lleugerament més avançat que el mur frontal cobert per un petit ràfec; més amunt hi ha un òcul a mitja alçada de marc ressaltat i una cornisa angular per coronament. El mur té un parament de pedra vista amb tècnica de maçoneria ben endreçada amb carreus en relleu a cantoneres; la resta dels murs tenen un arrebossat blanquinós i carreus visibles a les cantoneres.

Arquitecte: Josep Danés i Torras.

Campanar neoromànic senzill coetani del temple. Té planta quadrada (3'20 x 3'20 m); està coronat per una cornisa i una coberta piramidal de teules aràbigues. La cel·la té dues finestres d'arc de mig punt a cada cara; hi penja alguna campana. Els murs són de maçoneria amb carreus matussers a cantoneres.

Situació: adossat al mur de migdia fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.
Alçada: 14'22 metres.
Esveltesa: 4,4

En la mateixa població de Cabó es troba, separada del seu nucli, una antiga església romànica sota la mateixa advocació de Sant Serni; consta d'una nau amb dos absis semicirculars amb decoració llombarda situats un a llevant i l'altre al sud, i amb campanar d'espadanya de dos ulls.

CALBINYÀ Sant Tomàs

"Calvinyà", segons els rètols visibles en ruta; Coromines recomana escriure'l amb "be alta".

Altitud: 1013 metres. Municipi de les Valls de Valira

Església amb murs revellits, amb el frontis arrebossat i pintat de blanc amb visibles senyals

d'abandó; hi té, a la part alta, una balconada i finestres que es corresponen a la rectoria aixecada damunt del temple. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó acompanyada de dues capelles laterals just a l'entrada, una a cada costat, capelles que foren obertes en època posterior a la nau. El frontis té un portal dovellat en arc de mig punt, un òcul a mitja alçada, una balconada, i destacada cornisa angular amb una finestreta rectangular sota mateix del seu vèrtex; té dues finestres rectangulars a banda i banda del frontis a un nivell situat entre el portal i l'òcul; tots els marcs d'aquestes obertures presenten carreus i dovelles de pedra ben escairats tot i que són poc visibles en estar mig arrebossats com la resta del frontis; la resta dels murs són de paredat de lloses.

Guarda una pica baptismal romànica sense decoració.

Campanar rústic merament funcional. Té planta gairebé quadrada (2'80 x 3'00 m) i té per coronament una cornisa i una teulada piramidal de pissarra de quatre vessants. La cel·la està oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara menys al nord. Els seus murs són de paredat de lloses coberts d'un arrebossat que ara està en mal estat. Una escala de cargol puja per l'interior; és molt estreta i presenta dificultats d'accés.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 15'45 metres.

Esveltesa: 5,1

CASTELLCIUTAT Sant Feliu Africà

Altitud: 721 metres. Municipi de la Seu d'Urgell

Església bastida amb murs de maçoneria de lloses quan substituí l'antiga romànica cap el 1680 i després fou refeta i capgirada a finals del segle XVIII i principis del XIX. Consta d'una àmplia nau coberta amb una volta de canó sobre arcs torals que descansen en pilastres. El frontis té un portal d'arc de mig punt, un òcul a mitja alçada i està coronat per una minsa cornisa angular; el sòcol, així com el marc del portal, estan arrebossats i pintats d'un to moradenc; unes poques grades donen accés al portal.

Campanar rústic merament funcional. Té planta rectangular (3'10 x 5'90 m); està coronat amb una cornisa de pedra blanca filetejada i una teulada de lloses de pissarra en piràmide truncada. La cel·la té finestres rectangulars sota mateix de la cornisa, una a cada cara; hi penja alguna campana. Els seus murs són de paredat de lloses més o menys ben alineades. No té elements ornamentals i mostra de dalt a baix la seva nuesa.

Situació: damunt les capelles laterals del temple de la banda esquerra fent angle al sud-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 17'56 metres.

Esveltesa: 3

CASTELLNOU DE CARCOLZE Sant Gervasi

Altitud: 1300 metres. Municipi del Pont de Bar

Església del segle XIII aixecada en estil gòtic inicial, modificada posteriorment. Consta d'una nau de quatre trams, els dos dels extrems coberts amb una volta de canó de mig punt; els dos centrals, més curts, amb voltes de llunetes; els diferents trams estan separats per tres arcs torals de mig punt que descansen en pilastres; té capçalera recta i un cor als peus sobre un embigat de fusta.

El frontis a ponent té obert el portal en arc apuntat dovellat amb una arquivolta; no està ben centrat en l'eix frontal; a la part alta, centrat, s'hi troba un òcul i, per coronament, una cornisa angular. Els murs mostren paraments de paredat amb grans carreus ben escairats a les cantoneres.

Dimensions: 16'87 x 6'00 x 6'40 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Campanar rústic merament funcional. Té planta rectangular (3'75 x 3'15 m) i està coronat per una cornisa i una agulla piramidal de pissarra amb inflexió a la base. La cel·la està oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara. A la seva base hi ha un pas inferior cobert per una volta de canó més alta que l'arc apuntat; el pas dóna entrada al carrer que circula pel costat del temple. Els seus murs són de paredat de lloses amb carreus a cantoneres. Per arribar a la cel·la cal pujar al cor i des d'allí fins a dalt s'hi arriba per una escala de fusta.

Situació: adossat al mur de migdia fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent, sobre el portal gòtic de l'entrada al nucli antic del poble.

Alçada: 17'70 metres.

Esveltesa: 4,7

CIVÍS Sant Romà

Altitud: 1511 metres. Municipi de les Valls de Valira

Església rústica bastida el 1791; conserva vestigis del seu passat romànic. Consta d'una nau rectangular amb la capçalera recta a ponent i dues absidioles quadrades; la de tramuntana ha estat eliminada en una remodelació del temple. El portal rectangular obert al mur de migdia té la llinda de fusta; al damunt, una finestra rectangular a mitja alçada i una cornisa angular motllurada. Els seus murs són de petits carreus irregulars, allargassats, mig picats i escairats matusserament a la part baixa, i de maçoneria a la part superior.

Guarda restes de pintures, segurament gòtiques, entrant a la dreta i pujant l'escala del cor, i una pica baptismal romànica amb algun relleu com ara l'estrella de David.

Campanar de base romànica completat segurament al segle XVII; té planta gairebé quadrada (3'90 x 4'35 m) i queda coronat per una minsa cornisa i una teulada piramidal recoberta de lloses de pissarra negra; té quatre vessants amb inflexió a la base La cel·la està oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, alguna mig tapiada; hi pengen campanes. Els murs mostren paraments de maçoneria mig carreuada; a la base hi ha un portal rectangular. Una escala de fusta, de paret a paret, puja fins a la cel·la.

Situació: mig adossat al mur lateral de llevant fent angle al sud-est del frontis encarat a migdia del qual en sobresurt en gran part.

Alçada: 13'47 metres.

Esveltesa: 3,1

COLL DE NARGÓ Sant Climent

Altitud: 753 metres.

Església aixecada el 1771. Consta de tres naus, la central de quatre trams (inclosos el del cor i el del presbiteri) coberts amb voltes de llunetes, les laterals amb voltes d'aresta; estan separades per pilars quadrats; la capçalera és recta. Els murs són de paredat amb carreus de pedra fosca a cantoneres; el del frontis orientat a tramuntana apareix arrebossat simulant carreus; hi té el portal amb dues arquivoltes de mig punt dovellades en pedra fosca que destaca de l'arrebossat blanquinós

del mur; una fornícula sense imatge es troba a mitja alçada i una rosassa a la part alta amb marc motllurat fent conjunt amb el portal; per coronament, una cornisa angular amb superposició de teules.

Dimensions: 22'00 x 7'92 x 11'47 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total és de 15'97 metres.

Guarda una antiga pica baptismal senzilla i rústica de pedra semi-ovoide encastada al mur.

Campanar rústic i senzill merament funcional. Té planta quadrada (4'74 x 4'78 m) i murs de paredat amb carreus a cantoneres; està coronat per una minsa cornisa i un terrat amb barana metàl·lica. La cel·la queda oberta amb una finestra d'arc de mig punt a cada cara; al dessota apareixen altres finestres avui tapiades, i una esfera horària.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-est de la capçalera orientada a migjorn.

Alçada: 29'08 metres.

Esveltesa: 6

ESTAMARIU Santa Cecília

Altitud: 1080 metres.

Església del segle XVII. Consta d'una nau coberta amb una volta de llunetes. El frontis té un portal dovellat d'arc de mig punt i un òcul a mitja alçada; està coronat per una cornisa horitzontal; a la dreta, en els baixos del campanar, hi ha oberta una finestra rectangular. Els seus murs tenen paraments de maçoneria al frontis i de paredat de llosa als laterals.

Campanar rústic, senzill, merament funcional. Té planta gairebé quadrada (3'15 x 3'60 m) i està coronat per una teulada a dues vessants mig amagada per tenir dos costats de manera esglaonada en forma de merlets. La cel·la queda oberta amb una finestra d'arc de mig punt a cada cara, alguna mig tapiada; a un nivell inferior n'hi ha alguna més però cegada; altres de petites i rectangulars estan obertes en altres nivells més baixos. Els murs amb què ha estat aixecat són de maçoneria al frontis i de paredat de llosa als altres costats; alguns carreus força plans es veuen en les cantoneres; les seves parets han quedat nues orfes com estan de qualsevol ornament.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis orientat a migdia.

Alçada: 21'74 metres.

Esveltesa: 6

En aquesta mateixa població, a poca distància del centre, hi ha quedat una mica aïllada i abandonada una preciosa església romànica del segle XI sota l'advocació de Sant Vicenç. Té una nau central de cinc trams amb volta de canó i està capçada per un absis semicircular amb decoració llombarda i dues absidioles laterals amb què acaben dues naus laterals estretes. Té ben conservades unes pintures del segle XII que ornen el murs interiors de l'absis.

FÓRNOLS Sant Climent

Altitud: 1285 metres. Municipi de Lavansa i Fórnols

Església refeta el 1792 sobre restes romàniques d'un temple del segle XIII visibles en el mur de ponent, a la portada i a la capçalera. Consta d'una nau coberta amb una volta de canó damunt un arc toral; el presbiteri té volta de creueria. El frontis a ponent té obert un portal amb dues arcades dovellades de mig punt de peces matusseres i irregulars; un bordó descansa en una imposta damunt

els muntants carreuats; la seva posició és desviada a la dreta respecte de l'eix del mur frontal. Els seus murs presenten paraments de maçoneria amb un arrebossat mig perdut.

Guarda una talla de la Mare de Déu dels Àngels del segle XIII i un fragment d'un retaule del gòtic internacional del segle XV dedicat al patró.

Campanar senzill merament funcional. Té planta quadrada (3'60 x 3'60 m) i està coronat per una minsa cornisa formada per la base d'una agulla piramidal de quatre vessants coberta de lloses de pissarra negra. La cel·la queda oberta per quatre finestres d'arc rebaixat, una a cada cara i és l'únic cos que sobresurt de la teulada del temple; hi pengen dues campanes. Els seus murs són com els de tot el conjunt, de maçoneria a mig carreuar; la cel·la té paraments de carreus força plans molt irregulars. Des d'una porta situada a l'esquerra de la façana, s'accedeix a l'escala que puja pel campanar; és d'obra i de fusta en el seu tram final,

Situació: angle nord-oest de frontis encarat a ponent; de fet, damunt els peus de la nau desviat lleugerament cap a la banda esquerra, la del nord.

Alçada: 18'17 metres.

Esveltesa: 5

GAVARRA Sant Serni

Altitud: 1123 metres. Municipi de Coll de Nargó

Església romànica del segle XII reformada als segles XVII ó XVIII. Consta d'una nau coberta amb una volta de canó amb tècnica de plecs de llibre i sobre arcs torals; té la capçalera recta orientada a llevant. El frontis a ponent queda obert amb un portal emmarcat per grans dovelles una mica matusseres fent arc de mig punt i amb carreus escairats en els muntants; té un petit òcul a mitja alçada i, per coronament, ostenta una minsa cornisa de la que només es veu la d'un sol vessant a la part dreta ja que el simètric a l'esquerra queda tapat per una edificació adjunta i que oculta part de la teulada. Els seus murs són de maçoneria de grans peces en la part baixa; en la superior estan barrejats amb carreus poc polits.

Guarda unes talles policromades barroques: una Mare de Déu, una altra del Roser i un Sant Francesc.

Campanar romànic, escapçat. Té planta circular (diàmetre: 3'52 metres); fou mutilat en la seva part alta cap el 1922 i completat amb una espadanya de dos ulls al cim sobre una coberta un pèl cònica; hi penja una campana. Està coronat per una motllura damunt la qual es deuria aixecar una teulada però avui, escapçat com el van deixar, només conserva una coberta baixa; al dessota de la motllura encara es poden veure antigues finestres d'arc de mig punt com dues de geminades, una d'elles paredada i alguna altra en una posició oposada a les primeres gairebé cegada. Els seus murs són de petits carreus matussers disposats en filades regulars sense aparent cimentació. Per l'interior hi puja una escala de pedra arrapada als murs; deixa un ull central.

Situació: adossat al mur de tramuntana mig incorporat a la nau.

Alçada: 11'78 metres.

Esveltesa: 3,3

MONTFERRER Sant Vicenç

Altitud: 732 metres. Municipi de Montferrer i Castellbò

Església aixecada entre el 1771 i el 1773. Consta d'una nau de cinc trams coberts amb volta

de llunetes damunt arcs torals de mig punt; està acompanyada de tres capelles laterals per banda comunicades entre si; per l'interior està tot pintat de blanc; un cor amb barana de fusta als peus descansa en un arc rebaixat. Té la capçalera recta. Els seus murs són de pedra vista de paredat de llosa i còdols. El frontis orientat a migdia té obert el portal en arc de mig punt en situació excèntrica respecte de l'eix de la façana; a mitja alçada, ben centrat, hi ha un òcul motllurat i atrompetat i, al capdamunt, una minsa cornisa angular. La teulada de dos vessants està formada per lloses de pissarra negra disposades en escata.

Guarda en el cor del temple un extraordinari rogle, de grans dimensions, i que sembla de factura gòtica.

Campanar coetani del temple merament funcional i ben acabat. Té planta quadrada (4'38 x 4'38 m) i està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb barana de merlets de construcció moderna. La cel·la té obertes finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja alguna campana. Per passar de la cel·la al terrat, una escala de mà permet sortir-hi a través d'una trapa. Una esfera horària a mitja alçada a la cara frontal és l'únic element que trenca la nuesa dels seus murs que mostren paraments de paredat amb alguns carreus a cantoneres.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a migjorn.
Alçada: 22'61 metres.
Esveltesa: 5,1

NOVES DE SEGRE Sant Serni
Altitud: 670 metres. Municipi de les Valls d'Aguilar

Església d'orígens romànics refeta el 1834. Consta de dues naus; la major està coberta amb una volta de canó; la lateral a l'esquerra fou afegida amb posterioritat a l'obra original. Els seus murs tenen paraments de paredat força mal deixats. El frontis té obert un portal d'arc de mig punt situat a la base del campanar que ocupa tota la façana encarada a tramuntana; també té un petit òcul a la part baixa del campanar que ve a ser la part alta del frontis; darrere el cloquer s'endevina una teulada de dos vessants.

Campanar rústic merament funcional. Té planta gairebé quadrada (3'97 x 4'15 m) i està coronat per una cornisa i una teulada piramidal de lloses de pissarra negrosa de silueta lleugerament còncava. La cel·la té obertes finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, sota mateix de la cornisa; hi penja una campana. Els seus murs tenen paraments de maçoneria barroera al frontis i de paredat als altres costats tot en pedra marronosa. Una esfera horària sota la finestra del costat nord, en posició excèntrica, és l'únic ornament d'aquest cloquer que mostra una clara nuesa per totes bandes.

Situació: adossat al frontis encarat al nord-est, damunt mateix del cancell.
Alçada: 19'17 metres.
Esveltesa: 4,6

OGERN Sant Serni
Altitud: 500 metres. Municipi de Bassella

Església neogòtica de principis del segle XX (1910-15). Consta d'una nau amb capçalera recta. Els seus murs de carreus grans, matussers, disposats en filades regulars li donen un aspecte digne. El frontis té obert un portal rectangular coronat per un arc apuntat amb bordó sobre mènsules que deixa un timpà ornat amb lletres litúrgiques; completen la façana un òcul motllurat i calat a

mitja alçada i una cornisa angular motllurada al capdamunt.

Campanar amb aires neogòtics iniciat a principis de segle XX i acabat a finals. Té planta gairebé quadrada (3'52 x 3'48 m) i murs de maçoneria amb sòcol i cantoneres de carreus. La cel·la es troba oberta amb quatre finestres, una a cada cara; tenen l'arc apuntat dovellat amb un imposta en la seva base i amb brancals de carreus; hi penja una campana; una fina motllura al dessota limita la cel·la que està coronada per una cornisa i una teulada piramidal amb inflexió a la base. El seu aspecte és molt digne i sembla haver estat acabat fa poc.

Situació: en part damunt l'ala esquerra del temple de la que també en sobresurt fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 18'95 metres.

Esveltesa: 5,3

OLIANA Sant Andreu

Altitud: 470 metres.

Església romànica dels segles XII-XIII de la que només se'n conserva un fragment al mur de tramuntana i en la cantonada del nord-oest; molt modificada cap el 1621-28 ara és un edifici bàsicament barroc. Consta de tres naus de cinc trams cobertes amb voltes de creueria totes elles sobre arcs torals de mig punt; estan separades per cinc arcs formers en arc apuntat damunt quatre robustes columnes de carreus ben escairats; té la capçalera recta i un cancell de fusta digne.

El frontis, de carreus grans, irregulars i matussers de pedra marronosa, té una gran portalada barroca de pedra grisa amb el portal en arc de mig punt filetejat damunt impostes; està flanquejat per pilastres amb decoració floral als muntants i dues columnes estriades i exemptes sobre pedestals al davant dels brancals; sostenen un entaulament sobri amb un frontó circular truncat damunt una cornisa molt destacada; intercalada hi ha una fornícula sense imatge; una rosassa motllurada i atrompetada queda oberta a mitja alçada i una minsa cornisa angular corona aquesta façana. Els murs laterals presenten paraments de maçoneria.

Dimensions: 30'00 x 8'35 x 12'22 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus arriba al 16 metres.

Arquitecte: mestre d'obres local Anton Serra pel que fa a l'ampliació del segle XVII.

Guarda per l'interior adossades al mur de tramuntana tres làpides funeràries que abans estaven al terra del passadís central; estan ornades amb relleus.

Campanar neoclàssic del 1778. Té un primer cos de planta quadrada (5'90 x 5'90 m) bastit amb murs de paredat i carreus a cantoneres; en el segon de vuit cares els murs són de carreus petits, irregulars, ben escairats i disposats en filades uniformes; ostenta unes minses motllures entre el primer i el segon cos i una de destacada sota finestres; està coronat per una cornisa motllurada i una coberta plana coronada per vuit pinacles amb bola i un edicle fent cúpula amb un pinacle al cim assegurat amb petits contraforts als caires. La cel·la, amb una campana, està oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna, menys a llevant on n'hi ha una de geminada. L'esfera d'un rellotge sota la cel·la es troba encarada a ponent. L'escala que puja per l'interior és de pedra arrapada als murs, amb un ull central i arriba només a la cel·la.

Situació: adossat al mur de la capçalera encarada a llevant en el seu angle nord-est.

Alçada: 24'67 metres.

Esveltesa: 4,1

ORGANYÀ Santa Maria

Altitud: 558 metres.

Església que havia format part d'una antiga col·legiata romànica; en conserva un absis del segle XII a llevant i el frontis a ponent del segle XIII; ha sofert modificacions posteriors en ser allargada. Consta de tres naus del segle XII cobertes amb voltes de canó; tenen planta rectangular però força irregular; estan separades per grans pilars quadrats; té cor i cancell i el presbiteri recte dins del poc que queda del primitiu absis semicircular llombard.

El frontis orientat a ponent està obert amb una portalada romànica atrompetada amb cinc arquivoltes lleugerament apuntades, la més exterior decorada amb boles; descansen sobre una imposta seguida decorada amb un entrellaçat sinuós i en antes menys la segona que reposa en una fina columna per banda, tot sobre un sòcol de factura recent; un bordó sobre una mènsula a cada extrem recobreix el portal romànic però ja amb influència gòtica; al damunt destaca una rosassa motllurada i atrompetada amb un decorat de boles i, al capdamunt, sobre d'una motllura horitzontal, hi ha oberta una galeria de finestres amples d'arc de mig punt que ventilen les golfes; té per coronament una cornisa horitzontal amb un fris d'arquets al dessota. El mur està format per carreus irregulars de caires desgastats disposats en filades ordenades. L'absis llombard primitiu és escassament visible per les construccions fetes posteriorment. Al mur de migjorn, que donava a un antic claustre, avui arrebossat i pintat en un blanc crema, hi ha tres finestrals gòtics amb vidrieres de colors.

El temple es troba en obres per reforçar l'estructura, molt pesada, i per refer la teulada, obres que paguen les administracions però que, de moment (maig 2004), es troben paralitzades i posen en perill tot l'edifici mig apuntalat si no es reprenen urgentment. Les dades indicades en aquest escrit corresponen al temple en l'any senyalat. El 2014 s'hi han fet ja les obres de consolidació i d'arranjament del temple i les noves dades, poc diverses segurament de les indicades, no figuren en aquest escrit.

Dimensions: 15'00 x 2'50 x 7'65 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 8'50 metres.

Guarda una pica baptismal semi-ovoide amb peu, rústica i, segurament, antiga.

Campanar coetani del temple. Té planta rectangular (5'10 x 7'25 m) i murs de carreus com els del frontis fins a l'alçada propera a la cornisa de sota les finestres; des d'allí fins al capdamunt té els paraments de carreus d'aspecte nou i lleugerament més blanquinosos. La cel·la queda senyalada per una motllura a la part baixa i oberta per finestrals d'arc de mig punt, més allargassats els de ponent, dos a cada cara; hi pengen campanes. Al seu damunt en un terrat amb barana d'obra hi té un petit cos cúbic, obra moderna, amb arcades de punt rodó a cada cara i una espadanya oberta formada per quatre pinacles.

Situació: angle nord-oest del frontis, encarat a ponent, damunt mateix de l'ala esquerra del temple.

Alçada: 26'03 metres, mesura que inclou el torricó i els pinacles.

Esveltesa: 3,6

ORTEDÓ (Artedó seria el nom bascoide més propi: Ar = lloc de..., tedó = roures) Sant Vicenç

Altitud: 1168 metres. Municipi d'Alàs i Cerc

Església aixecada el 1903 segons projecte de l'arquitecte Calixte Freixa. Consta d'una nau i dos passadissos amb dos pilars quadrats per banda on descansen dos arcs formers de mig punt; un tram central té volta d'aresta i els laterals i el situat sobre el cor tenen voltes de canó; l'absis té

planta rectangular; la sagristia es troba sota mateix del cor. Té un petit atri al costat de la sagristia que fa uns 2'75 metres de costat. La façana ocupada en part pel campanar té l'entrada rectangular sota mateix d'ell; una teulada de dos vessants de grans lloses de pissarra negra cobreix les naus.

Dimensions: 11'68 x 4'55 x 6'11 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'atri quadrat d'uns 2'75 metres de costat queda inclòs en la llargada; l'amplada total amb els dos passadissos sumats és de 8'58 metres.

Campanar de planta gairebé quadrada (3'07 x 3'44 m) amb un sòcol de 2 metres d'alçada de mitjana i d'un gruix de 10 centímetres. Té murs de maçoneria amb tres motllures, una de prima a mitja alçada i les altres dues sota la cel·la, prima la primera i ampla i bossellada la de la base dels finestrals; una modesta cornisa corona el cloquer. La cel·la té quatre finestrals amb arc de mig punt, un a cada cara; una modesta campana penja del que dóna a ponent. Per l'interior, una escala d'obra puja al cor arrapada al mur de l'esquerra; des del cor segueix de paret a paret sobre voltes, estreta i sense barana fins a la cel·la; el seu sostre pla se sustenta sobre bigues de formigó; una trapa àmplia queda oberta al centre d'aquest sostre per accedir a la coberta plana.

Situació: aixecat en l'angle nord-oest del temple formant part de la façana; l'altra mitja façana queda tapada per un edifici adossat.

Alçada: 11'53 metres.

Esveltesa: 3,3

OS DE CIVÍS Sant Pere

(“Os de Civís”, segons els rètols de la població; Coromines recomana “Aós”)

Altitud: 1620 metres. Municipi de les Valls de Valira

Església romànica afectada de moltes modificacions. Consta d'una nau rectangular amb coberta de fusta sobre set encavallades i una capçalera recta en la qual encara hi ha un parament de l'antic absis semicircular. El portal en arc carpanell està situat al mur de migdia sota d'un porxo modern (reproduït de l'antic) que dóna, a més de migjorn, a ponent; està cobert per un embigat de fusta que se sosté damunt un robust pilar de pedra situat a l'angle i en altres de fusta. Els murs sota porxo de paredat de lloses estan mig arrebossats.

Campanar, segurament una antiga fortificació, de planta trapezial (4'65 x 5'00 x 4'30 x 3'50 m); està coronat per una minsa cornisa i una agulla piramidal amb punta arrodonida. Els seus murs mostren paraments de maçoneria de lloses com la resta de la construcció; sota cornisa es troben unes sageteres i la cel·la amb finestres d'arc rebaixat, una a cada cara; un portal en arc de mig punt hi dóna entrada en la cara situada dins del porxo.

Situació: adossat al mur del frontis mig encabit en l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del mur dels peus de l'església encarat a ponent.

Alçada: 14'96 metres.

Esveltesa: 3,2

PERAMOLA Sant Miquel

Altitud: 566 metres.

Església del segle XII molt modificada al segle XIV; fou capgirada, novament modificada i allargada al segle XVI; a finals del XVII s'hi afegí un transsepte i el presbiteri rectangular; fou refeta cap el 1928 segons data gravada a la dovella clau del portal en arc apuntat dovellat situat en

el mur lateral encarat al sud; al damunt hi ha una finestra rectangular i la cornisa horitzontal destacada. Consta de tres naus de planta rectangular amb la major coberta amb una volta de llunetes i els trams propers al presbiteri amb voltes de creueria així com ho són les laterals; té un transsepte amb cimbori coronat per un cupulí i dues capelles laterals gòtiques. Els seus murs mostren majoritàriament paraments de carreus matussers i irregulars; part d'ells estan arrebossats i pintats de manera semblant als carreus, tirant a torrat.

Guarda una llosa sepulcral gòtica del 1430 corresponent al sarcòfag d'un dels senyors de Peramola.

Campanar merament funcional. Té planta gairebé quadrada (2'90 x 3'06 m) i està coronat per una cornisa sobre mènsules i un terrat amb barana metàl·lica. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen campanes; té una motllura a l'arrencada dels arcs. Els seus murs són de carreus matussers i grans fins a mitja alçada; canvien en el cos superior amb paraments de paredat i modestos carreus a cantoneres; hi destaca l'esfera d'un rellotge a mitja alçada en la cara sud; no té altre altre element decoratiu, així que aquest esvelt cloquer es mostra completament nu.

Situació: al centre de la façana lateral encarada a migjorn, en l'angle que aquesta fa amb el braç meridional del transsepte.

Alçada: 22'43 metres.

Esveltesa: 7,3

EL PLA DE SANT TIRS Sant Tirs

Altitud: 705 metres. Municipi de Ribera d'Urgellet

Església refeta el 1855 en la que encara hi resten vestigis medievals. Consta d'una nau rectangular amb transsepte i un cimbori coronat per un cupulí octagonal amb teulada piramidal de pissarra i creu metàl·lica al cim. Els seus murs mostren paraments de paredat compactats amb morter de calç ben visible. El frontis orientat a ponent té obert un portal de dues arcades apuntades, una finestra en arc rebaixat a mitja alçada; està coronat per una cornisa angular destacada. Tocant al frontis, en el mur lateral dret, hi ha, sobresortint d'ell, una absidiola semicircular alta fins a la base d'una finestra oberta a la nau; té una petita finestra rectangular a mitja alçada.

Campanar, possiblement una antiga torre de guaita, de planta rectangular (4'40 x 6'90 m) coronat per una cornisa i un terrat amb barana de petits pilars. La cel·la sota terrat està oberta amb finestres de marcs emblanquinats i en arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen campanes. Els seus murs mostren paraments de paredat de lloses marronoses amb carreus matussers a cantoneres i amb finestretes rectangulars a cada pis obertes al mur de migdia. Les esferes d'un rellotge sota la cel·la als murs de ponent i migdia és l'únic ornament dels seus murs, així que aquest alt cloquer mostra plenament la seva nuesa.

Situació: adossat al mur sud en l'angle que aquest fa amb el braç meridional del transsepte.

Alçada: 24'77 metres.

Esveltesa: 3,5

LA SEU D'URGELL Santa Maria, catedral Basílica, parròquia de Sant Ot

Altitud: 691 metres.

Església romànica aixecada en el 1116 i el 1122 d'estil italianitzant amb clars elements

originals del romànic català com el llarg transsepte; sembla que es completà el 1175. Consta de tres naus, la central de cinc trams, un d'ells, el transsepte, situat a la capçalera; la nau queda coberta amb una volta de canó sobre arcs torals de mig punt i d'una imposta a la seva base que mostra un fris d'arquets cecs al seu dessota; les laterals, més baixes, estan cobertes amb voltes d'aresta; queden separades per robustos pilars cruciformes amb columnes adossades als angles i una decoració de boles als seus caires; sostenen arcs formers de mig punt.

El transsepte té una volta de canó amb cúpula rectangular sobre trompes petxineres al creuer dins un cimbori de setze costats desiguals amb una espadanya de tres ulls que és una prolongació del costat de migdia. Quatre absidioles estan inserides en el gruix del mur del transsepte i una més dins del gran absis central; aquest, semicircular i prolongat per dins amb un tram rectangular, està decorat externament amb semi-columnes i un fris superior de finestres en galeria obertes per dins i per fora amb sèries d'arcs sobre columnes aparellades alternades, cada dos, per un pilar amb les semi-columnes que es troben al llarg del mur des del sòcol.

Els seus murs són de grans carreus de granit gris; excepcionalment hi ha filades de gres rogenc en algun punt com al campanaret de la façana principal. El frontis encarat a ponent està flanquejat per dues gran torres octagonals de base quadrada amb escales interiors (portes a 1'30 del sòl) que en la part alta es comuniquen per un corredor que passa per dins del mur de la façana. En aquesta s'hi poden distingir tres nivells; al baix hi ha tres portals amb arquivoltes de mig punt oberts cadascun d'ells davant de la nau respectiva; en el nivell superior, el coronament el constitueix una cornisa angular formada per frisos d'elements geomètrics i un d'arcs cecs de mig punt peraltat, i d'uns òculs que flanquegen un finestral central; en el nivell mitjà, entre motllures horitzontals, tres finestrals d'arc de mig punt. A banda i banda de la zona central hi ha sobre els portals uns finestrals en arc de mig punt i uns contraforts que arriben fins al capdamunt.

Aquest temple catedralici té, com la majoria de catedrals, un claustre de planta lleugerament trapezial formada per tres ales amb arcs de mig punt sobre columnes de capitells romànics figuratius gairebé tots amb cimacis decorats amb diferents motllures, i pilars als angles amb columnes adossades; l'ala nord romànica fou substituïda al segle XVII per pilars que sostenen arcades, amples i més altes que les romàniques i que permeten al sol que penetri més fàcilment.

Dimensions, les de la nau central: 52'82 x 9'00 x 19'80 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; la llargada està calculada fins al fons de l'absidiola de la capçalera. El transsepte fa 36'00 x 7'20 x 19'51 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; les naus laterals en fan 44'80 x 6'00 x 11'18; l'amplada total de les tres naus arriba als 23'42. La cúpula que s'aixeca sobre el creuer fa 24'67 metres d'alçada,. Les dimensions del claustre, gairebé quadrat, són 35'20 x 32'80 metres.

Arquitecte: Ramon Llombard (1175).

Guarda una imatge policromada del segle XIII de la Mare de Déu d'Andorra en el museu de la catedral i a l'altar major n'hi ha una que n'és la reproducció exacta. També té exposats en una de les absidioles laterals els fragments conservats de l'altar barroc de sant Ermengol. Té l'orgue situat en el cor de fusta que es troba a mig aire del mur dels peus del temple.

Els Campanars

Construccions del romànic llombard, sense acabar, un a cada extrem del transsepte; tenen planta rectangular (8'65 x 11'45 m) i una alçada de 24’50 metres; el del sud porta el nom de Sant Just i el del nord el de Sant Salvador; aquest està coronat per un senzill terrat; el del sud hi pengen quatre campanes dels pilars aixecats en el terrat i queden al descobert; modernament s'han tapat amb dues grans plaques metàl·liques que s'aixequen parcialment (45º) gràcies a un mecanisme i que permet que el so de les campanes surti i s'escampi. Es fa diàriament a les 12 del migdia; s’hi repica en homenatge al fundador del temple, sant Ermengol (segle X-1035), i amb motiu d'un prodigi que se li atribueix.

Externament presenten decoració llombarda a cada costat, el curt amb dos arcs cecs entre lesenes, i el llarg amb dos arcs a les zones laterals i tres a la central. Els seus murs mostren grans carreus de granit gris com en tot el temple. S'hi pot pujar a tots dos per sengles escales de pedra arrapades als murs i a un gran pilar central. Unes cobertes de volta de canó cobreixen les escales i els passadissos de comunicació per sobre els braços del transsepte il·luminats per grans finestrals vidriats; en passar per sobre de l'absis per un corredor obert i protegit per arcades de mig punt damunt columnes geminades alternades amb pilars, avui, amb una ferma barana metàl·lica interior de protecció, es descobreix al terra una gran campana de fusta del tipus matraca.

La façana principal, a més a més, té al seu damunt un petit i esvelt campanaret de tres pisos, el primer amb finestres geminades, el segon triforades decorades amb frisos de denticles i dents de serra i motllures sobre permòdols figuratius i el tercer compacte amb un terrat coronat per merlets esglaonats; sota d'ells, els paraments tenen filades de carreus de gres rogenc. S'hi pot arribar per damunt del carener de la teulada. Des del terra arriba als 35 metres d'alçada.

Alçades: dels campanars als extrems del transsepte orientat a llevant, 24'50 metres; esveltesa: 2,1

del cimbori: 30'00 metres
espadanya del cimbori: 33'50 metres
campanaret situat al capdamunt del frontis: 35'17 metres.

SORRIBES DE LAVANSA Sant Martí
Altitud: 995 metres. Municipi de Lavansa i Fórnols

Església bàsicament aixecada en el segle XVII i en èpoques posteriors, però que conserva, visible des del terrabastall situat al damunt de la nau lateral esquerra, part d'un mur romànic de grans carreus amb una imposta o cornisa superior. Consta de tres naus de tres trams, la central coberta amb una volta de canó apuntada separada de les laterals per dos robustos pilars rectangulars aixamfranats i tres arcs formers de mig punt; les dues laterals estan cobertes per voltes d'aresta i algun tram amb una volta ogival estrellada. El cor amb barana de fusta descansa sobre un arc carpanell i té un modest cancell al dessota. El frontis està obert per un portal de dues arcades dovellades en punt rodó i amb bordó sobre impostes i muntants carreuats tot en pedra grisa; el seu mur es troba arrebossat i pintat en color crema clar i té un sòcol destacat en color gris i una finestra vidriada de mig punt a mitja alçada; el corona una cornisa angular com a testimoni de la teulada de dos vessants que cobreix el temple.

Dimensions: 14'73 x 5'17 x 7'52 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 17'50 metres.

Guarda part d'un retaule goticitzant del segle XVI, en mal estat, procedent de l'ermita de Sant Julià dels Garrics; està pendent de la seva restauració a Sant Cugat del Vallès i, un cop feta, de la seva devolució a l'ermita d'on procedeix.

Campanar merament funcional, ben restaurat, segurament coetani de l'església del segle XVII. Té planta rectangular (3'63 x 3'00 m) i està coronat per una cornisa motllurada i una agulla piramidal de lloses disposades en escata amb una forta inflexió a la base. La cel·la queda oberta amb unes finestres d'arc de mig punt, dues a la banda de llevant i una a cadascuna de les bandes del sud i de ponent; hi penja una campana, *Martina*, fosa el 1867 i refosa al 1987. Els seus murs estan arrebossats i pintats com el frontis i amb els caires de carreus ben visibles en pedra grisa.

S'accedeix a l'interior del campanar a través d'una porta exterior a ponent per una escaleta que hi porta des del recinte del cementiri; aquesta porta queda oberta damunt de la nau lateral esquerra per la part dels peus de l'església; a l'altre extrem del terrabastall hi ha una altra porta que

dóna pas al campanar i, per unes escales de fusta, es pot arribar a la cel·la.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-oest de la capçalera orientada a ponent.

Alçada: 17'89 metres.

Esveltesa: 5

TUIXÉN Sant Esteve

Altitud: 1.206 metres. Municipi de Josa i Tuixén

Església romànica de fi del segle XI transformada posteriorment. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó; avui queda capçada per un absis rectangular; està acompanyada de dues naus laterals modernes separades de la primitiva per arcs formers de mig punt damunt pilars quadrats. El frontis orientat a ponent té un portal dovellat en arc de mig punt i un òcul a mitja alçada. Els seus murs mostren paraments de carreus grans, grossers i irregulars al sòcol, i petits, matussers i en filades uniformes a la resta; a les cantoneres s'hi veuen carreus grans i matussers; tots ells de factura similar en la banda de ponent i migdia, segurament conservats d'època romànica.

Guarda una talla romànica policromada de la Mare de Déu amb el Nen assegut al mig de la falda, en posició frontal i amb un llibre a les mans; sembla de fi del segle XII o de principis del XIII; i també un retaule de Sant Martí del segle XVII.

Campanar merament funcional de planta rectangular (5'16 x 4'55 m) de base romànica (fi del segle XI) amb el cos superior o cel·la aixecat posteriorment; està coronat per una fina cornisa i una coberta plana. La cel·la té finestres d'arc de mig punt, una a cada cara menys al frontis on n'hi figuren dues; hi pengen campanes. Els seus murs tenen paraments de carreus petits disposats en filades regulars tot i que a la base són de mida mitjana; presenta un aspecte de completa nuesa en mancar-li ornamentació, ni la més elemental que serien unes motllures per marcar els seus diversos cossos.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest de la façana encarada a ponent, de la qual només en sobresurt la cel·la.

Alçada: 17'54 metres.

Esveltesa: 3,4

VALLDARQUES Sant Romà

Altitud: 931 metres. Municipi de Coll de Nargó

Església romànica del primer terç del segle XII. Consta d'una nau coberta amb una volta de canó sobre tres arcs torals de mig punt, sobrealçada, capçada per un absis semicircular amb una cornisa motllurada i amb un fris en relleu de carreus verticals; té un cor modern als peus de la nau. El seu portal és modest, amb dues arcades de mig punt dovellades obert al mur de migdia. Els seus murs són de petits carreus matussers i irregulars, de paredat en la part sobrealçada.

Dimensions: 16'00 x 3'90 x 6'40 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Campanar romànic del segle XII. Té planta rectangular (3'90 x 3'40 m) i a partir de mitja alçada està dividit en tres pisos amb finestres geminades a cada cara del central; en el primer i al tercer sota teulada hi figuren dos òculs a cada cara inscrits en arcs cecs. Està coronat per una cornisa i una teulada piramidal de lloses de pissarra negra amb un petit pinacle al cim. La decoració, sobre

les finestres, és a base de frisos d'arcs cecs; els caires, poc ressaltats en la part superior, de fet són com lesenes cantoneres; als baixos lleugerament atalussats s'hi troba un sòcol de 0'80 metres d'alt i de 0'16 de gruix de carreus poc treballats. Els seus murs són de carreus petits irregulars.

Pel que fa a l'escala, antigament n'hi havia però modernament es trobava buit i, en reformes recents, se n'hi ha instal·lat una de gat amb els barrots metàl·lics recoberts de material antilliscant.

Situació: una mica entrat en el cos de l'edifici pel cantó de tramuntana, prop de l'absis, fent angle al nord-est de la capçalera orientada a llevant.

Alçada: 13'18 metres.

Esveltesa: 3,3

VILANOVA DE BANAT Santa Cecília

Altitud: 1240 metres. Municipi d'Alàs i Cerc

Església aixecada en el 1670 segons figura en una pedra de la façana; fou engrandida el 1805 per la capçalera. Consta d'una nau coberta amb una volta de canó apuntat; té la capçalera recta. Al centre de la nau hi ha una àmplia franja que sobresurt lleugerament de la volta, com un arc toral ample prolongat als murs; indica el límit de la primitiva església. Té un cor sobre un embigat de fusta amb una barana també de fusta. Una capella poc fonda està oberta a la banda esquerra per un arc de mig punt. Els murs del temple són de maçoneria amb peces mig picades com carreus matussers; algun pany és de paredat. A la façana, una bella porta forma un arc de mig punt amb grans dovelles que són prosseguides per grans carreus en els muntants, tots ben escairats de pedra un pèl rogenca; a la dovella clau hi té relleus no fàcils d'entendre. A mitja alçada s'hi obre una finestra d'arc apuntat protegida amb una reixa metàl·lica.

Dimensions: 14'88 x 4'86 x 5'94 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons de la capella fa una amplada de 6'93 metres.

Campanar merament funcional de planta quadrada de 3'60 metres de costat; està coronat per una modesta cornisa sota d'un terrat amb merlets en els angles. La cel·la queda oberta per finestres d'arc de mig punt, una a cada cara. Per arribar a la cel·la primer cal pujar al cor per una escala d'obra amb rajoles dignes i marge de fusta; des del cor s'accedeix a la cel·la per una escala d'obra molt precària, sense barana, sobre voltes, amb algun tram de fusta; per una trapa, avui tancada per una post a fi d'evitar l'entrada d'aus, es passa a la cel·la. Els seus murs, com els del temple, són de maçoneria amb peces mig picades; no tenen cap element decoratiu i per aquest motiu se'ls veu completament nus.

Situació: forma l'angle sud-oest del frontis, damunt aquesta part del temple i ocupant gaire bé mitja façana.

Alçada: 14'36 metres.

Esveltesa: 4

ALGUNES ESGLÉSIES SENSE CAMPANAR DE TORRE, AMB ESPADANYA, SUFRAGÀNIES O SENSE CULTE

ALINYÀ Sant Esteve

Altitud: 1025 metres. Municipi de Fígols i Alinyà

Església romànica de finals del segle XII i principis del XIII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada i sobrealçada (la primitiva va ser substituïda en el gòtic); està capçada a llevant per un absis semicircular també sobrealçat que mostra, com també els murs

laterals, una fina motllura que senyala la seva primitiva alçada; en un moment tardà s'obriren en el gruix del mur dues capelles per banda. Té un portal del segle XIII obert en el mur frontal, a ponent, format per quatre arquivoltes de mig punt en degradació amb dovelles ben escairades; la més externa les té grans; al seu damunt apareix una finestra igualment atrompetada amb quatre arquivoltes en arc de mig punt. Murs de paraments desiguals amb carreus petits o mitjans, alternant, disposats en filades; el mur de ponent hi són més iguals. Dimensions:13'50 x 5'70 x 6'42 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada total des del fons de les capelletes fa 8'20 metres. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt i cobert per una teuladeta de dos vessants de teules aràbigues. Està situat damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'40 metres i que arriba a una alçada de 13'62; són mesures que considero aproximades.

LES ANOVES Santa Eulàlia

Altitud: 540 metres. Municipi d'Oliana

Església romànica del segle XII modificada posteriorment. Consta d'una nau rectangular que, inicialment, estava capçada a llevant per un absis semicircular; en un moment determinat se'l va suprimir i substituir per un de rectangular convertit en sagristia i separat de la nau per un envà. La nau està coberta per una volta de canó damunt d'una imposta que ressegueix tota la seva base. Té un portal al mur del migdia format per tres arquivoltes en degradació ben dovellades. Els murs tenen paraments de carreus ben escairats de mida gran i disposats en filades. Dimensions: 11'00 x 3'60 x 4'40 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt cobert per una teuladeta de lloses de dos vessants. Es troba aixecat damunt del mur frontal ocupant-ne tota la seva amplada (5'90 metres). He calculat que la seva alçada arriba als 7'20 metres; és un valor que considero aproximat.

BISCARBÓ Sant Martí

Altitud: 1400 metres. Municipi de Les Valls d'Aguilar

Església romànica d'estil arcaic de datació difícil, segurament de finals del segle X o de principis del següent. Consta d'una nau trapezial, gairebé quadrada, amb l'angle nord-oest aixamfranat. Està coberta per un sostre embigat en dos vessants i capçada a llevant per un absis rectangular cobert per una volta de canó que descansa en unes lleixes deixades a ambdós costats. Per l'exterior no es nota l'absis ja que els seus murs estan engruixits fins a l'amplada del murs de la nau. Té un portal en arc de mig punt al mur de migdia dovellat i carreuat de pedres blanques un xic matusseres; en ell hi té finestres en arc de mig punt a la part alta. El mur de ponent té una finestra rectangular a la seva part alta. Els murs tenen paraments de maçoneria, amb peces gens o poc picades i disposades en desordre. Dimensions: 7'00 x 4'40 x 4'40 metres de llargada, amplada i alçada respectivament, de manera mitjana ja que la planta irregular no permet ajustar-se a mides exactes. **Campanar** d'espadanya d'un ull capçat per una forma angular i cobert per una teuladeta de dos vessants a base de lloses. Està situat damunt i al centre del mur de ponent, als peus del temple. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'10 metres i que la seva alçada arriba als 8; són mesures que considero com aproximades.

CABÓ Sant Serni, antiga parròquia

Altitud: 880 metres.

Església romànica segurament del segle XI; fou iniciada com solien ser els temples romànics amb la capçalera a llevant però pel motiu que sigui va sofrir canvi d'orientació i la capçalera es troba al nord. Consta d'una nau amb volta de canó; el tram proper a la capçalera actual està cobert per una cúpula de racó de claustre dins d'un modest cimbori quadrat. L'absis semicircular al nord està obert per una finestra d'arc de mig punt; un altre de similar a ponent ho

està per tres de les mateixes finestres; sembla que un tercer absis a llevant previst no va aixecar-se i en el seu lloc hi queda una obertura en arc de mig punt paredada. El frontis a migjorn està obert per un portal en arc de mig punt ben dovellat damunt muntants de carreus correctament escairats; un petit ull de bou es troba al capdamunt. Els murs presenten paraments de maçoneria amb barreja d'algun pany carreuat de manera matussera que també figuren en algun caire; totes les teulades estan cobertes per lloses negroses en escata. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt sense campanes i cobert per una senzilla teuladeta de lloses fent dos vessants poc inclinats. Es troba damunt el mur de llevant proper a la capçalera; té una base de 3'26 metres i una alçada de 11; totes aquests mesures són aproximades.

CASTELLBÒ Sant Andreu

Altitud: 1329 metres. Municipi de Montferrer i Castellbò

Església romànica d'un moment incert i que presenta detalls molt arcaics. Consta d'una nau trapezoïdal, més ample dels peus que de la capçalera; està coberta per una volta de canó apuntada damunt de dos arcs torals que descansen en pilastres d'escàs relleu. Està capçada a llevant per un absis semicircular que té una teulada de dos vessants més alta que la que cobreix la nau. El portal es troba obert a migdia a base d'un arc de mig punt dovellat. Els murs mostren paraments de lloses horitzontals barrejades amb altres de carreus mitjans matussers i amb filades en *opus spicatum*. Dimensions: 12'70 x 4'20-3'00 x 5'15 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya de dos ulls rectangulars cobert per una teulada de dos vessants; es troba damunt del mur de l'absis i pren la mateixa forma circular que aquest; els seus pilars i la coberta la formen paraments de lloses i els ulls estan tancats amb llindes de fusta; hi penja una campana. He calculat que l'amplada de la seva base és de 4 metres i que arriba a una alçada de 10; són mesures que considero com aproximades.

CASTELLBÒ Santa Maria, antiga col·legiata, actual parròquia

Altitud: 802 metres. Municipi de Montferrer i Castellbò

Església romànica del segle XIII avançat completada més tard en estil gòtic. Consta d'una llarga nau rectangular acompanyada de set capelles laterals, tres a tramuntana i quatre a migdia; està capçada a llevant per un absis semicircular central i dos més als laterals en posició de braços en creu. Té la façana principal a ponent en estil gòtic amb una portalada amb cinc arquivoltes en arc apuntat i en degradació, les tres centrals bossellades i les dels extrems amb dovelles grans ben picades i els caires filetejats; un bordó les envolta; descansen en senzilles impostes i en tres fines columnetes per banda; un escàs ràfec al damunt té dues mènsules figuratives al dessota; un òcul circular, atrompetat i motllurat ornat amb semi-boles es troba a mitja alçada. Murs de carreus mitjans o grans ben escairats i en filades ordenades. **Campanar** d'espadanya amb sis ulls en arc de mig punt disposats en tres nivells, tres ulls en el baix, dos en el del mig i un en el del cim, tots ells ben centrats i coberts per teuladetes en vessants lleugerament inclinats. Es troba aixecat damunt del mur frontal, als peus del temple, a ponent, com una prolongació del frontis.

CASTELL-LLEBRE Santa Maria

Altitud: 666 metres. Municipi de Peramola

Església romànica del segle XI i de principis del XII; es completà al XIII. Consta d'una nau rectangular amb volta de canó apuntada damunt tres arcs torals; està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera apuntada i precedit d'un arc presbiteral apuntat; no té ornamentació per l'exterior. El portal al mur de migdia té una arcada de mig punt amb dovelles grans i ben picades. Els murs presenten paraments de carreus mitjans o petits, matussers i ben alineats en filades. **Guarda** la imatge gòtica de la Mare de Déu en alabastre; fa uns 18 centímetres d'alçada. **Campanar** de torre de planta quadrada (3'20 x 3'20 m) adossat al mur frontal, als peus del

temple, en la seva part esquerra, a tramuntana. Té un alt cos sense cap ornament; a la part alta hi ha dos nivells de finestres geminades; està coronat per una senzilla cornisa amb petits pinacles de boles als angles; la teulada piramidal de quatre vessants no està coberta per teules sinó per un arrebossat. He calculat que la seva alçada arriba als 13'70 metres; les mesures són aproximades.

CAVA Sant Climent, sufragània

Altitud: 1291 metres.

Església d'època moderna quan fou reconstruïda la primitiva romànica. Consta d'una nau rectangular capçada per un mur recte i coberta per una volta de canó amb dues llunetes enfrontades; un arc toral de mig punt proper als peus del temple descansa en sengles pilastres. Dos contraforts atalussats, un a cada mur lateral, els reforcen per l'exterior. Els paraments, tant per dins com per fora, presenten pedra vista amb tècnica de maçoneria matussera; les cantoneres estan reforçades per carreus força plans i picats matusserament. El frontis es troba obert amb un portal en arc de mig punt i un òcul circular a mitja alçada; el marc del portal té l'arc dovellat; el coronament del frontis presenta una minsa cornisa angular. **Campanar** de planta quadrada (3'60 x 3'60 m) adossat al mur de la capçalera escorat cap a la dreta; té la cel·la oberta amb finestres en arc de mig punt, una a cada cara; a la coberta hi té una teulada de dues vessants. La seva alçada l'he calculada aproximadament en 8'10 metres.

CERC Sants Just i Pastor

Altitud: 830 metres. Municipi d'Alàs i Cerc

Església romànica segurament de finals del segle XI. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada i capçada al nord-est per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera; segurament en època força posterior se li va afegir una fonda capella al nord i, al seu davant, es va buidar el mur de migdia per tenir-hi una escassa capella. Té el portal al murs dels peus, a ponent, en arc de mig punt dovellat senzillament i escorat cap a la dreta respecte de l'eix del frontis; al damunt hi té un petit òcul a la part alta; una escassa cornisa de dos vessants poc inclinats corona el frontis. Els murs presenten diversitat de paraments; als baixos hi tenen carreus petits ben escairats i en filades; a les parts mitjanes i altes, com al frontis, els paraments tenen més de maçoneria que de carreuat; la pedra és rogenca. Dimensions: 10'55 x 4'60 x 7'30 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada total des del fons de les capelles fa 9'65 metres. **Campanar** d'espadanya de dos ulls allargassats i en arc de mig punt situat damunt i en el centre del mur frontal; està cobert per una senzilla teulada de lloses de dos vessants poc inclinats; els pilars i les arcades són a base de carreus molt matussers de pedra rogenca. He calculat que l'amplada de la seva base fa 3'20 metres i que la seva alçada arriba als 13'40; són mesures que considero aproximades.

LA CLUA D'AGUILAR Sant Sebastià

Altitud: 450 metres. Municipi de Bassella

Església romànica de ple segle XII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó damunt un arc toral; està capçada a llevant per un absis semicircular amb coberta de quart d'esfera precedit d'un estret arc presbiteral. Té el portal al mur de migdia amb marc en arc de mig punt ben dovellat i muntants de carreus escairats. Els murs també tenen paraments de carreus ben escairats de mida mitjana i disposats en filades; la pedra és rogenca. El temple fou sobrealçat al segle XVI amb unes altes golfes que van quedar obertes pel cantó de migdia. Dimensions: 9'65 x 4'10 x 6'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. Campanar d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt; fou aixecat en el moment de les reformes, cap el 1575; es troba damunt el mur de ponent amb una amplada igual al del frontis, 6'50 metres. He calculat que la seva alçada arriba als 20 metres; aquesta mesura tanmateix la considero només aproximada.

COLL DE NARGÓ Sant Climent, sense culte (preromànica)
Es troba als afores de la població.

Una segona **església** dedicada a sant Climent, just en sortir de la població i tocant a la carretera, és força més antiga que la parroquial actual. És romànica llombarda i consta d'una nau lleugerament trapezial coberta amb una volta de canó sobre arcs torals de mig punt i capçada per un absis semicircular amb decoració llombarda; està recorreguda interiorment per un banc de pedra adossat als murs; els de l'església són carreuats; estan decorats per l'exterior amb arcs cecs sota cornisa, tots menys el del migdia. Dimensions: 17'00 x 4'50 x 6'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** del segle X, preromànic fins a tres quarts de l'alçada; té forma tronco-piramidal, o atalussada, i de planta rectangular (4'00 x 5'00 m). Té obertes a la part superior unes finestres d'arc de ferradura, una a cada costat; a partir d'aquest nivell es veu afegit un últim cos romànic prismàtic quadrangular, amb finestres triforades d'arc de mig punt a cada banda envoltades per un marc que presenta tres arcs cecs sobre d'elles; està coronada per una cornisa amb una motllura bossellada i una teulada piramidal de lloses. Els seus murs preromànics són de paredat; els romànics, de petits carreus. Per l'interior avui (2008) hi puja una escala metàl·lica de cargol instal·lada modernament; s'hi entra per un portal en arc de ferradura, dovellat matusserament, des de l'interior de l'església. Situació: al cantó de tramuntana, a prop de l'absis, mig entrat en l'edifici. Alçada: 17'02 metres. Esveltesa: 3,4

ESTANA Sant Climent
Altitud: 1488 metres. Municipi de Montellà i Martinet

Església aixecada als segles XVI i XVII. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberts amb voltes d'aresta i capçada per un mur recte a llevant; té capelles als laterals. El portal obert al mur de ponent té una arcada de mig punt amb grans dovelles ben picades, bordó i muntants de carreus ben escairats. Els murs són de maçoneria amb carreus grans ben escairats a cantoneres. **Campanar** de torre de planta quadrada (3'70 x 3'70 m) dividit en tres cossos per dues motllures bossellades a mitja alçada; en els dos més baixos hi ha obertes unes petites finestres rectangulars i en el superior, amb la cel·la, hi té finestres en arc de mig punt i baranes de ferro; queda coronat per una senzilla cornisa i una teulada amb una agulla de quatre vessants amb perfil còncau coberta de lloses negroses en escata i careners rogencs. He calculat que l'alçada té 16'87 metres; és una mesura aproximada.

FÍGOLS D'ORGANYÀ Sant Víctor
Altitud: 600 metres. Municipi de Fígols i Alinyà

Església romànica del primer terç del segle XII. Consta d'una nau rectangular un pèl irregular ja que és més ampla dels peus que de la capçalera; està coberta per una volta de canó damunt dos arcs torals; la volta no és l'original ja que en presentar mal estat es va renovar; està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera amb un fris d'arcs cecs damunt senzilles mènsules sota cornisa per l'exterior; obres posteriors li afegiren dues capelles, una per banda, a manera de fals transsepte. Portal obert el 1703 amb marc de petites peces fent arc de mig punt; es troba al mur de migdia. Murs amb paraments de carreus de mida petita o mitjana, irregulars, matussers i ordenats en filades; un robustos contraforts al nord i als angles els reforcen; els paraments de les capelles tardanes tenen un treball de maçoneria. Dimensions: 12'60 x 4'20-3'50 x 6'20 metres de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles fa 10'20 metres. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt; està cobert per una teuladeta de lloses de dos vessants poc inclinats. Està situat damunt del mur frontal, un xic escorat a l'esquerra. He calculat que l'amplada de la seva base fa quatre metres. La seva alçada arriba als 9'69; són mesures que considero aproximades.

GES Sant Julià

Altitud: 1200 metres. Municipi d'Alàs i Cerc

Església aixecada al segle XVIII. Consta d'una nau rectangular amb un sostre d'embigat de formigó. Té el portal obert al mur de migdia, als peus del temple, a base d'una arcada de mig punt ben dovellada; a mitja alçada hi té un petit òcul circular i, per coronament, una senzilla cornisa angular interrompuda al centre pel cos del campanar. Murs de maçoneria de pedra vista amb carreus grans ben escairats a cantoneres. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt cobert per una teuladeta de dos vessants aixecat damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa tres metres i que té una alçada de 8'60; són mesures aproximades.

LA GUÀRDIA D'ARES Sant Esteve

Altitud:1594 metres. Municipi de Les Valls d'Aguilar

Església romànica datada al segle XII que fou ampliada i modificada al XIII. Consta d'una nau de tres trams que no segueixen un eix recte sinó que es va encorbant lleugerament més cap al nord als peus que a la capçalera; està coberta amb una volta de canó damunt dos arcs torals i capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera precedit d'un arc presbiteral en arc de mig punt. Té dues capelles a migjorn i una nau estreta al nord obertes en temps tardans, igualment com va ser allargada cap a ponent en aquells moments. Té la porta actual oberta al mur de migdia en forma d'arc de mig punt ben dovellat; una antiga porta a ponent es troba avui paredada. Els murs presenten paraments de carreus matussers o fins i tot peces sense picar. Dimensions: 15'80 x 4'20-3'80 x 8'25 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons de les capelles i la nau septentrional l'amplada arriba als 10'90 metres. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc rebaixat cobert per una tauladeta horitzontal de lloses. Es troba aixecat damunt l'extrem ponentí del mur meridional; sembla que antigament seguia sobre el de ponent, fent angle; aquest últim tram s'ha perdut. He calculat que l'amplada de la base actual fa 2'40 metres i que la seva alçada arriba als 9'50.

JOSA Santa Maria , sufragània

Altitud: 1431 metres. Municipi de Josa i Tuixén

Església del 1846. Consta d'una nau amb capçalera recta i murs de maçoneria. El frontis encarat a migdia té oberta la porta en arc de mig punt dovellat amb òcul a mitja alçada i cornisa angular. **Campanar** de planta quadrada (3'00 x 3'00 m, aproximadament) coronat per una minsa cornisa i una agulla piramidal amb un petit pinacle al cim. La cel·la té obertes finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen campanes. Els seus murs són de carreus matussers. Situació: al sud-oest, al costat de l'absis. Alçada: uns 15 metres, mesura aproximada ja que resulta impossible de mesurar en bones condicions per la situació de la torre i perquè, per la banda visible, hi ha un espadat. Esveltesa: 5.

JOSA Santa Maria, església vella

Altitud: 1440 metres. Municipi de Josa i Tuixén

Església romànica de principis del segle XII. Consta d'una nau rectangular amb volta de canó damunt dos arcs torals de mig punt que se sostenen en pilastres a cada banda dels murs; està capçada a nord-est per un absis semicircular amb coberta de quart d'esfera i precedit d'un arc presbiteral (avui dia un retaule tanca l'absis); per l'exterior no hi té ornamentació. El portal amb dues arcades de mig punt en degradació queda obert al mur sud. Murs de paraments de carreus matussers, mitjans i ordenats en filades, tots ells de pedra rogenca; robustos contraforts atalussats reforcen el mur de migdia, un d'ells en l'absis; a ponent, el mur dels peus, d'obra de maçoneria, hi té una petita finestra rectangular a la part alta. Dimensions: 12'60 x 4'30 x 6'20 metres respectivament

de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt cobert per una teuladeta de dos vessants; està situat damunt i al centre del mur de ponent, als peus del temple; els seus pilars els formen carreus matussers i mostren dues senzilles motllures, una a prop de la base i l'altra a l'arrencada de l'arc. He calculat que l'amplada de la seva base fa 1'62 metres i que la seva alçada arriba als 10'30; són mesures aproximades.

MIRAVALL Santa Maria

Altitud:1200 metres. Municipi de Les Valls d'Aguilar

Església romànica, rústica, probablement del segle XI, encara que aquesta datació està poc aclarida. Consta d'una nau rectangular amb volta de canó capçada a llevant per un absis semicircular cobert per una volta de quart d'esfera força més baixa que la de la nau; actualment un envà l'en separa; té dues capelles laterals a manera de transsepte, a banda i banda; són d'un moment poc clar, ja contemporani de la nau, ja d'un de posterior. El portal es troba obert a ponent; té arc de mig punt dovellat damunt del mur, o sigui, sense muntants específics; a la part alta s'hi obre una finestra en arc de mig punt d'aparença antiga. El mur de ponent i els altres mostren paraments de paredat amb els caires reforçats per carreus matussers mitjans i algun de gran. Dimensions: 10'35 x 3'60 x 4'60 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles arriba als 7'80 metres. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt cobert per una teuladeta de lloses de dos vessants; es troba damunt i al centre del mur de ponent. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'50 metres i que l'alçada arriba als 6'50; són mesures que considero aproximades.

MONTANISSELL Sant Joan

Altitud: 1134 metres. Municipi de Coll de Nargó

Església romànica del segle XII amb detalls arcaics. Consta d'una nau rectangular amb irregularitats ja que és un pèl més ampla als peus que a la capçalera; està coberta per una volta de canó apuntada damunt dos arcs torals; està capçada per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera; per l'exterior mostra un fris d'arcs cecs irregulars sota cornisa damunt mènsules molt senzilles. Té un portal en arc de mig punt obert al mur de migdia; està ben dovellat amb peces mitjanes i té els muntants a base de carreus matussers. Els murs mostren una certa barreja, la majoria amb carreus mitjans ben escairats disposats en filades; en la part baixa hi ha paraments de carreus molt matussers o fins i tot sense picar; també el mur de ponent, per damunt de l'absis, mostra obra de maçoneria poc polida. Dimensions:12'90 x 5'00-4'50 x 5'90 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt ben dovellat amb els muntants de carreus matussers; hi té una campaneta; està cobert per una teuladeta de lloses de dos vessants força inclinats; es troba damunt i al centre del murs frontal, a ponent. He calculat que fa una base de 1'25 metres i una alçada de 8'46; són mesures que considero aproximades.

OLIANA Sant Andreu del Castellana

Altitud: 547 metres.

Església romànica d'avançat el segle XI que pertanyia al castell. Consta d'una nau, amb prou feines rectangular, de tres trams força irregulars, ja que s'eixampla a mesura que avança cap a ponent; el mur del sud forma un petit angle respecte de la resta en l'últim tram de ponent; està coberta per una volta de canó sobre dos arc torals de mig punt que descansen en sengles pilastres. Té dues portes obertes al mur del nord; està capçada a llevant per un absis semicircular cobert amb una volta de quart d'esfera; per l'exterior mostra decoració a base d'arcs cecs i lesenes de secció rectangular. Els murs tenen paraments de pedres rogenques en forma de carreus petits i irregulars més o menys ben escairats i disposats en filades. Dimensions: 14'70 x 4'00-3'20 x 8'28 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** de torre de planta quadrada (4'30 x 4'30

m) aixecat al costat sud, descansant en el seu mur a tocar l'absis; té el cos inferior només obert per alguna finestra sagetera mentre que els dos superiors ho estan per finestres en arc de mig punt, una a cada cara; no està acabat; tot i haver quedat restaurat no se li va posar teulada. He calculat la seva alçada en 13'39 metres; amb tot, penso que les mesures que dono han de ser considerades com aproximades.

PALLEROLS DEL CANTÓ Sant Romà i Sant Marc, sufragània
Altitud: 1248 metres. Municipi de Montferrer i Castellbò

Església amb portal d'arc rebaixat; al seu damunt hi té dues finestres amb balcons i, per coronament, una cornisa angular. Els seus murs estan arrebossats. **Campanar** de planta quadrada (3'40 x 3'40 m); està coronat per una cornisa sobre caps de biga i per una agulla piramidal amb inflexió a la base coberta de lloses de pissarra. La cel·la té finestres d'arc de mig punt una a cada cara; una porta rectangular es troba a la part baixa. Els seus murs són de maçonaria de lloses. Situació: angle nord-est del frontis encarat a tramuntana. Alçada: 15'74 metres. Esveltesa, 4,6

PERAMOLA Sant Miquel, església vella, ara al cementiri
Altitud: 566 metres.

Església romànica de finals del segle XI de la que només en queda l'absis ja que la nau és posterior, segurament de finals del XII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera i precedit d'un arc presbiteral de mig punt. Té el portal en el mur de ponent a base d'una gran arcada de mig punt amb dovelles grans ben picades. Murs de carreus petits i matussers disposats en filades; l'absis està ornat per l'exterior amb un fris d'arcs cecs i lesenes i el frontis, a ponent, amb un fris d'arcs cecs sota mateix de la cornisa angular. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt aixecat damunt i al centre del mur que es troba sobresortint de la teulada en el punt de l'arc presbiteral; està cobert per una teuladeta de dos vessants. He calculat que l'amplada de la seva base fa un metre quaranta i que té una alçada de 9'40 metres.

SALLLENT D'ORGANYÀ Sant Andreu o Sant Maximí, ermita
Altitud: 1100 metres. Municipi de Coll de Nargó

Església romànica del segle XII d'una gran simplicitat. Consta d'una nau de planta un pèl trapezial; està coberta amb una volta de canó damunt dos arcs torals de mig punt; té una capçalera trilobulada formada per un absis central semicircular i dues absidioles igualment semicirculars situades en creu; aquests absis tenen els murs amb paraments de carreus de pedra grisenca petits ben escairats, irregulars i disposats en filades uniformes i presenten una finestra esqueixada al centre; la resta dels murs laterals mostren paraments de carreus matussers irregulars. El portal està obert al mur del migdia a base de dues arcades de mig punt en degradació ben dovellades prolongades per brancals carreuats; el seu mur es troba mig arrebossat. Dimensions: 12'50 x 4'67 x 6'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les absidioles fa 7 metres. **Guarda** dues piques, una de baptismal i l'altra beneitera, totes elles romàniques, rústiques però amb trets originals. **Campanar** de temps poc posteriors al romànic. Té planta rectangular (4'70 x 3'60 m) capçat per una teulada d'un sol vessant; hi ha oberta una sola finestra rectangular a la banda de llevant, sota mateix de la teulada; el seus murs presenten paraments de petits carreus ben escairats amb l'exterior matusser i disposats en filades regulars; segurament fou escapçat i avui presenta un aspecte desproporcionat respecte de l'església que, al seu torn, també sembla haver estat escurçada per la banda de ponent. Situació: lleugerament entrat en el cos del temple al centre del mur de tramuntana, i fregant l'absidiola d'aquesta banda de la qual n'amaga part del seu mur; té una posició una mica obliqua respecte de l'eix de la nau. Alçada: 8'87 metres. Esveltesa: 1,8

SALLENT D'ORGANYÀ Sant Salvador, abandonada

Altitud: 1003 metres. Municipi de Coll de Nargó

Església d'una nau amb la capçalera recta; la volta de la nau es troba avui (2006) gairebé tota ensorrada damunt del terra de l'església; sembla que era de volta d'aresta; queden en peu l'arc presbiteral de mig punt, el cor sobre un embigat de fusta i els murs de maçoneria; al frontis, el portal en arc de mig punt dovellat i amb carreus matussers als muntants es troba esbatanat; un òcul apareix a mitja alçada i, al capdamunt, l'espadanya de dos ulls n'ha perdut un d'ells, el de la dreta. Els seus murs són de maçoneria coberts amb un arrebossat mig perdut. Dimensions: 10'18 x 3'58 x 4'73 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya amb dos ulls, un d'ells caigut i només visible en part. Situació: aixecat damunt el mur del frontis orientat a la banda de migdia. Alçada: 8'58 metres.

SANT JOAN FUMAT Sant Joan Baptista

Altitud: 1011 metres. Municipi de Les Valls de Valira

Església aixecada al segle XVII. Consta d'una nau rectangular coberta amb un sostre de fusta i capçada a llevant per un absis semicircular no del tot completat amb volta de quart d'esfera i precedit per un arc presbiteral en arc de mig punt i d'un tram preabsidal en volta de canó de mig punt. Portal al mur de ponent en arc de mig punt amb dovelles mitjanes ben picades damunt impostes matusseres i de muntants amb carreus ben escairats; té una finestra rectangular a l'esquerra i un petit òcul circular a la part alta; una cornisa destacada té les ales inclinades i el centre horitzontal. Una teulada de lloses en escata de dos vessants i un tercer al centre a ponent cobreix el temple. Murs de paraments a base de carreus petits matussers i de peces sense picar deixats de manera digna. **Campanar** de torre amb planta quadrada (2'00 x 2'00 m) que en sobresortir de la teulada del temple es transforma en octagonal; té la cel·la oberta en finestres en arc de mig punt, una a cada costat altern; està coronat per una teulada cònica que deixa una destacada cornisa. He calculat que la seva alçada fa 8'85 metres; les mesures donades són aproximades.

SEIX Sant Sadurní

Altitud: 1260 metres. Municipi de Montferrer i Castellbò

Església romànica amb una estructura molt rústica. Consta d'una nau rectangular amb una volta de canó de mig punt damunt de tres arcs torals; està capçada a llevant per un absis semicircular més obert que la nau amb volta de quart d'esfera; no té ornamentació exterior. Portal al mur de ponent, als peus del temple, en arc de mig punt dovellat; el mur queda coronat per una senzilla cornisa de dos vessants interrompuda al centre pel cos del campanar. Murs de lloses disposades horitzontalment sense massa ordre en les filades; molta part d'ells es troba arrebossada. Dimensions: 10'00 x 3'70 x 5'90 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punts cobert per una teuladeta de lloses de dos vessants; es troba aixecat damunt i al centre del mur frontal. He calculat l'amplada de la seva base en 1'70 metres i la seva alçada en 11'50; són mesures aproximades.

LA SEU D'URGELL Sant Miquel, antigament Sant Pere, sense culte

Altitud: 691 metres.

Església situada al mateix costat sud de la catedral en el límit del seu claustre. És un edifici romànic llombard del segle XI reconstruït recentment. Consta d'una nau amb sostre d'embigat de fusta sobre tres arcs diafragma apuntats, transsepte amb volta de canó i tres absis semicirculars amb decoració exterior d'arcs cecs i lesenes i prolongats per uns curts trams presbiterals. Murs de carreus petits i matussers disposats en filades regulars. Té els portals oberts als murs laterals que donen al claustre de la catedral i a l'exterior. **Guarda** una ara d'altar del segle XI amb relleus; restes de pintures al fresc del segle XII a l'absis; la seva major part avui es troben al Museu Nacionl d'Art de

Catalunya. **Campanar** merament funcional d'un moment posterior al romànic. Té planta gairebé quadrada (4'00 x 4'40 m). Fou bastit amb murs de paredat i carreus a cantoneres alguns d'ells blancs que destaquen del mur marronós. Està coronat per una cornisa i una teulada piramidal amb inflexió a la base. La cel·la està oberta amb finestres d'arc de mig punt sota mateix de la cornisa, dues a la façana sud i una a cadascuna de les altres cares. No mostra cap element decoratiu per la qual cosa exhibeix una nuesa completa. Situació: adossat al temple en l'angle format pel mur de ponent del transsepte i el mur del migdia. Alçada: 23'63 metres. Esveltesa: 5,3

TAÚS Sant Martí

Altitud: 1462 metres. Municipi de Les Valls d'Aguilar

Església romànica del segle XII tot i tenir elements que recorden el segle anterior. Consta d'una nau rectangular de tres trams un pèl irregular coberta amb una volta de canó lleugerament apuntada reforçada amb dos arcs torals que descansen en sengles pilastres, està capçada per un absis semicircular cobert per una volta de quart d'esfera i precedit d'un arc presbiteral ample en el que hi ha obertes en arc de mig punt dues rectangulars fornícules, una a cada banda; per l'exterior no presenta cap element decoratiu. El seu eix està una mica desviat cap al nord respecte del de la nau. Portal en arc de mig punt obert al mur de ponent, als peus del temple. Els murs presenten paraments rústics, de carreus matussers i peces petites sense picar ordenats, malament, en filades a excepció del mur de l'absis aixecat amb carreus mitjans ben escairats i disposats en filades ordenades. Dimensions:13'30 x 4'20 x 4'25 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons dels nínxols de l'arc presbiteral l'amplada fa 5'50 metres. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt amb una petita creu metàl·lica al damunt; no té coberta; està situat damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa 1'60 metres i que l'alçada arriba als 6'20; són mesures que accepto com a aproximades.

TRAGÓ Santa Llúcia, ermita

Altitud: 350 metres. Municipi de Peramola

Església romànica segurament del segle XI. Consta d'una nau rectangular irregular ja que es fa més estreta com més s'avança a ponent; te tres trams desiguals delimitats per dos arcs torals que sostenen una volta de canó coberta per una teulada de dos vessants; està capçada per un absis trilobulat ornat amb arcs cecs i lesenes que descansa en un sòcol que l'apuntala del desnivell del terreny. Un petit cor alt es troba a ponent. Té un portal en arc de mig punt obert al mur de migdia proper als peus del temple. Els murs són de pedra vista amb tècnica de carreuat a base de peces planes en filades i un pèl matusseres. El cos del temple presenta una certa desviació respecte de la capçalera de manera que els tres trams tenen forma romboïdal escassa. El mur de la capçalera orientat a ponent té una finestra alta en arc de mig punt i esqueixada. Dimensions: 14'00 x 4'10-3'70 x 5'80 metres de llargada, amplada i alçada; des del fons de les absidioles l'amplada arriba als 6'10 metres. **Campanar** d'espadanya posterior al moment de quan fou aixecada l'ermita. Té un ull en arc de mig punt amb una campaneta; queda cobert per una teuladeta de doble vessant i, al cim, una petita creu metàl·lica. Està situat al damunt i al centre del mur dels peus. La seva base fa 2'50 metres i la seva alçada arriba al 9'40; són mesures aproximades.

LA VANSA I FÒRNOLS Sant Julià dels Garrics, ermita

Altitud: 900 metres.

Església romànica del segle XI ampliada cap a ponent vers el segle XIII; consta d'una nau rectangular capçada per un absis semicircular ornat d'arcs cecs i lesenes, perduts alguns d'aquests elements en les reformes tardanes; té el seu eix un pel girat cap al sud respecte del de la nau. La volta de la nau presenta forma de canó de mig punt damunt un arc toral a llevant i de canó apuntat als dos terços corresponents a ponent damunt dos arcs torals que descansen en sengles pilastres tot

deixant arcs formers adossats als murs; en aquesta part la volta és un pèl més baixa que en la zona llevantina. La façana sud té ornamentacions com l'absis damunt un sòcol alt mentre que a l'absis el sòcol és força baix. Els murs de l'absis son de carreus ben escairats de pedra blanquinosa mentre que al sud els carreus són matussers de pedra tosca. El mur frontal té un parament de maçoneria amb un arrebossat mig perdut. S'hi obre un portal en arc de mig punt dovellat amb peces força grans i recobert per un bordó; els muntants irregulars són de maçoneria; al damunt, a mitja alçada, hi ha obert un petit ull de bou. La façana sud té dues finestres en arc de mig punt, l'absis en té una. Dimensions: 16'00 x 4'90 x 8'30 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya de dos ulls aixecat tardanament i recobert per una teuladeta de doble vessant; està situat damunt i al centre del frontis. La seva base té una amplada de 4'65 metres i l'alçada arriba als 11'45; són mesures aproximades.

LA VANSA Sant Pere

Altitud: 1000 metres. Municipi de La Vansa i Fórnols

Església romànica del segle XII, tot i que és prou rústica per aparentar més antiguitat. Consta d'una nau amb volta de canó i capçada a llevant per un absis semicircular de la mateixa alçada que la nau i obrat segurament amb posterioritat en substituir el primitiu; no té altre element exterior que una finestra central rectangular. El portal es troba al mur de ponent, als peus del temple; és un portal en arc de mig punt ben dovellat amb peces mitjanes i amb carreus als muntants igualment grans i ben escairats; al damunt, a mitja alçada, hi té una finestra en arc de mig punt; el mur es troba arrebossat i en estat precari; la resta dels murs tenen paraments de paredat. **Campanar** d'espadanya de tres ulls en arc de mig punt, dos a un nivell baix i el tercer, petit, al damunt; estan coberts per teuladetes de doble vessant; es troba damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'90 metres i que la seva alçada arriba als 9'42; són mesures que considero com aproximades.

L'ANOIA

CAMPANARS EN ORDRE ALFABÈTIC DE MUNICIPIS

Municipis i poblacions	Parròquies	Alçada en metres
Argençola	Sant Llorenç	21'12
Clariana	Santa Maria	12'95
Bellprat	Sant Salvador	13'00
Bruc, El	L'Assumpció	15'30
Bruc, El	Sant Pau de la Guàrdia	17'65
Calaf	Sant Jaume	59'14
Calonge de Segarra	Santa Fe	13'34
Mirambell	Sant Pere	15'27
Capellades	Santa Maria	35'00
Carme	Sant Martí	19'00
Castellfollit de Riubregós	Mare de Déu del Roser	23'26
Copons	Santa Maria	31'00
Hostalets de Pierola	Sant Pere	23'00
Igualada	Santa Maria, basílica	36'70
Igualada	La Soledat	32'52
Igualada	Sagrada Família	15'00
Jorba	Sant Pere	22'90
Sant Genís	Sant Genís	10'00
Llacuna, La	Santa Maria	35'15
Rofes	Sant Josep	11'40
Masquefa	Sant Pere	28'30
Montmaneu	Santa Maria	25'65
Òdena	Sant Pere	25'50
Orpí	Sant Miquel	21'80
Piera	Santa Maria	26'00
Sant Jaume Sesoliveres	Sant Jaume	21'72
Pobla de Claramunt, La	Santa Maria	37'00
Prats de Rei, Els	Santa Maria	31'45
Pujalt	Sant Andreu	20'80
Conill	Sant Vicenç	10'75

La Guàrdia Pilosa	Sant Jaume	13'08
Rubió	Santa Maria	32'00
Sant Martí de Maçana	Sant Martí	12'70
Santa Margarida de Montbui	Santa Margarida	23'70
Sant Martí de Tous	Sant Martí	27'64
Sant Martí Sesgueioles	Sant Martí	25'35
Sant Pere Sallavinera	Sant Pere	17'36
Boixadors	Sant Pere	17'60
Torre de Claramunt, La	Sant Joan	16'55
Vallbona d'Anoia	Sant Bartomeu	22'50
Veciana		
Segur	Santa Maria	16'00
Vilanova del Camí	Sant Hilari	34'26

Alçada mitjana: 23'10 metres

PARRÒQUIES AMB CAMPANAR DE TORRE, UNA A UNA

ARGENÇOLA Sant Llorenç

Altitud: 768 metres.

Església neoclàssica acabada el 1891. Consta de tres naus de quatre trams, la central coberta amb una volta de llunetes sobre quatre arcs torals de mig punt i d'una imposta motllurada que recorre tot l'àmbit; els arcs es corresponen amb sengles pilastres rectangulars d'escàs relleu; les naus laterals estan cobertes per voltes d'aresta. Separen les naus tres pilars cruciformes per banda que sostenen els corresponents arcs formers de mig punt. Les voltes estan pintades d'un color groc pàl·lid. El cor als peus amb una barana de ferro forjat descansa en un gran arc de mig punt, incomplet i en una volta d'aresta. Uns alts finestrals il·luminen esplèndidament la nau; es troben damunt les laterals; n'hi ha dos d'oberts i un de cec a cada banda. La capçalera és recta.

En el frontis s'hi obre el portal dovellat en arc de mig punt rebaixat i marc de pedra marronosa; una rosassa ho fa al seu damunt a mitja alçada; una motllura horitzontal amb denticles d'argila vermella separa la part superior del frontis del pinyó coronat per una minsa cornisa angular i un òcul el·líptic al seu centre, tots dos amb marc vermellós. Els murs són de carreus matussers, com els pilars, de colors clars vermellosos, tots ells disposats en filades més o menys regulars.

Dimensions: 19'25 x 6'57 x 9'65 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus arriba als 13'11 metres.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té un primer alt cos de planta gairebé quadrada (4'30 x 4'25 m); el segon és aixamfranat i està coronat per una cornisa motllurada sobre permòdols i amb un fris de dentells vermellosos al dessota i per un terrat amb balustrada; unes motllures se situen en el pas del primer al segons cos, a sota la cel·la, a l'arrencada dels arcs dels finestrals i a sota la cornisa. La cel·la queda oberta amb quatre finestral d'arc de mig punt, un a cada cara; hi penja alguna campana. Els seus murs són de carreus matussers, irregulars i petits de color grogós; a la base hi ha un altre tipus de carreus, grans i no massa ben escairats de color vermellós clar.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-est de la capçalera que es troba encarada a llevant.
Alçada: 21'12 metres.
Esveltesa: 5

BELLPRAT Sant Salvador
Altitud: 652 metres

Església que sembla acabada cap el 1641. Consta d'una nau amb cor als peus i d'un transsepte; està capçada per un absis poligonal. Una inscripció al mur que dóna a un pati indica el segle XVI i una pedra exterior de l'absis porta la data de 1600. L'entrada, amb llinda i muntats de grans carreus de pedra blanca ben escairats, està situada a la façana lateral de migdia; al seu damunt, a mitja alçada, hi ha una finestreta esqueixada en arc de mig punt emmarcada per quatre blocs de pedra, el que forma l'arc, els dels dos muntants i el de la base. Els seus murs són de paredat amb carreus a cantoneres; tots ells mostren una obra matussera i producte de successives modificacions i restauracions.

Campanar rústic del segle XVI, segurament una antiga espadanya avui tancada. Té planta quadrada (4'55 x 4'55 m) i una teulada plana. La cel·la consta de dues finestres d'arc de mig punt obertes al sud; hi penja una campana. Els seus murs són de carreus a la part superior i de paredat amb carreus a les cantoneres a la part inferior o mur lateral de migjorn.
Situació: damunt dels peus de la nau com continuació de la façana lateral orientada a migdia. La seva situació, sobre la façana lateral, el fa lleugerament excèntric respecte del portal.
Alçada: 13 metres.
Esveltesa: 2,8

BOIXADORS Sant Pere
Altitud: 640 metres. Municipi de Sant Pere Sallavinera

Església de principis del segle XX acabada el 1933. Consta d'una nau rectangular amb una absidiola al centre del mur recte de la capçalera. El frontis està obert amb un portal d'arc apuntat i marc carreuat de pedra grisenca; té un òcul a mitja alçada i està coronat amb un frontó triangular amb creu de pedra al cim. Els seus murs són de maçoneria mig carreuada d'un color torrat amb una certa disposició en filades i amb carreus a cantoneres; el morter és ben visible entre les pedres.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té planta rectangular (2'78 x 4'00 m) i està coronat per una cornisa amb pinacles de bola als angles i una teulada piramidal de peces de ceràmica. La cel·la té una finestra d'arc de mig punt a cada cara; hi pengen dues campanes. Els seus murs marronosos són de pedra vista amb tècnica de maçoneria amb carreus a cantoneres.
Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis orientat a migdia.
Alçada: 17'60 metres.
Esveltesa: 4,4

EL BRUC Santa Maria Assumpta
Altitud: 452 metres.

Església del 1711 restaurada el 1958; encara conserva d'un temple primitiu un absis romànic del segle XI amb pintures murals romànico-gòtiques del 1300 i el seu petit campanar adjunt. Consta d'una nau de tres trams coberta amb una volta de canó sobre tres arcs torals de mig punt; el tram més proper a l'altar major és més ample i té un petit cimbori amb volta bufada; la capçalera és recta. El cor descansa en un arc carpanell i una volta d'aresta. Té dues capelles laterals per banda, una d'elles es correspon a l'absis romànic que sobresurt del mur lateral de llevant; està decorat externament amb arcuacions cegues i lesenes i el seu mur és de carreus matussers. Té els altres murs arrebossats i emblanquinats i, per l'interior, també pintats amb domini del blanc.

Dimensions: 24'66 x 4'95 x 7'49 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; la llargada inclou el 2'32 metres de fondària del cancell vidriat; l'amplada total des del fons de les capelles laterals arriba als 13 metres; el transsepte en fa 6'29 d'amplada i la seva llargada és igual a l'amplada total del temple; la cúpula bufada sobre el transsepte arriba als 12'68 metres.

Guarda una imatge barroca, senzilla, de la Mare de Déu de la Font o del Roser i un retaule del 1627 dispers en plafons. Té un orgue modern.

Campanar romànic del segle XI fins a la base de la cel·la. Té un primer cos cilíndric (perímetre: 11'08 m; és el que es pot veure des de l'exterior, visió que fa que el campanar aparegui com a semicilíndric) al capdamunt del qual, ja en planta més o menys quadrada, s'hi obren finestres geminades d'arc de mig punt amb la columneta (mainell) de capitell mensuliforme, una a cada cara. El segon cos de poca alçada, modern, correspon a la cel·la de planta quadrada (2'50 x 2'50 m). Està coronat per una cornisa motllurada i per una agulla piramidal amb peces vidriades fent dibuixos geomètrics de colors verds i blancs i una bola al cim amb una petita creu metàl·lica. Els seus murs romànics són de carreus irregulars i toscos; el segon cos o cel·la els té de carreus mal picats; les finestres en arc de mig punt queden obertes a cada cara; hi pengen campanes.

Per una porta del costat meridional de l'absis s'accedeix a l'escala que puja per l'interior del campanar; es tracta d'una escala de cargol d'obra sense eix, arrapada a la paret, estreta i sobre voltes helicoïdals; arriba amb uns últims graons metàl·lics a l'estança de les primeres finestres; per una trapa oberta en el sostre horitzontal d'ella i amb una escala metàl·lica de pou (un eix metàl·lic robust fermat a la paret, mantenint-se'n lleugerament separat, i amb barrots horitzontals) s'arriba a la cel·la.

Situació: adossat a la façana lateral de llevant, al costat de l'absis romànic.

Alçada: 15'30 metres.

Esveltesa: 6,1

EL BRUC Sant Pau de la Guàrdia

Altitud: 680 metres.

Església aixecada entre el 1737 i el 1740. Consta d'una nau rectangular acompanyada de dues capelles laterals per banda. El frontis queda obert amb un portal rectangular amb un marc de pedra carreuada i per una rosassa que es troba en la part alta; està coronat per una cornisa angular. Els seus murs estan arrebossats i pintats en un color grisenc clar; tenen carreus a les cantoneres.

Guarda a l'actual frontal d'altar una escena de la Conversió de Sant Pau procedent de l'antic retaule de Sant Pau de la Guàrdia del segle XVII.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té un primer alt cos de planta gairebé quadrada (3'70 x 3'80 m) amb el mur arrebossat i una espitllera a mitja alçada; un segon cos amb paraments de maçoneria de peces mig picades constitueix la cel·la oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja alguna campana. Està coronat per una modesta cornisa amb una gàrgola i una coberta plana coronada per una minsa barana de merlets i una agulla piramidal d'obra

al seu damunt. Els murs arrebossats deixen veure les cantoneres de carreus granítics; la cel·la en canvi els té de maçoneria de peces mig picades amb una motllura sota les finestres.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-est del frontis orientat a llevant.

Alçada: 17'65 metres.

Esveltesa: 4,6

CALAF Sant Jaume

Altitud: 680 metres.

Església erigida entre el 1597 i el 1639 en estil gòtic tardà. Consta d'una ampla nau de sis trams (dos es troben sota del cor) coberta amb una volta ogival simple i capçada per un absis poligonal de set costats; té una cripta poligonal sota el presbiteri sota l'advocació de Santa Calamanda amb accés directe en el mur lateral del carrer Major. El cor amb una barana de fusta descansa en un arc carpanell i en una volta de dos trams de creueria rebaixada. Té el cancell vidriat.

La façana principal és del 1670, classicista amb detalls goticitzants; té un mur de carreus de pedra blanca petits i ben escairats disposats en fileres regulars; la seva portalada amb un marc de pedra gris fosc té un ampli fons dividit en tres zones: un sòcol, dues fornícules buides per banda que flanquegen el portal i un cos superior amb fornícula central amb la imatge del patró i vuit fines motllures verticals, quatre per banda. El portal rectangular està coronat per un frontó circular que deixa un ampli timpà nu només decorat amb una filera circular d'arcuacions cegues; sobre la portalada s'obre una gran rosassa calada i motllurada; la façana queda coronada per una fina cornisa horitzontal.

Dimensions: 38'81 x 12'24 x 20'72 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada des del fons de les capelles laterals fa 18'75 metres.

Arquitecte: Claudi Casals I de Barcelona.

Guarda unes pintures del 1951 que decoren el presbiteri; són obra del pintor E. Palà.

Campanar neoclàssic aixecat entre el 1785 i el 1889. Té un primer alt cos de planta quadrada (7'30 x 7'30 m); el segon, octagonal, està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada damunt del qual s'aixeca una torrella vuitavada amb cúpula semiesfèrica amb les careneres destacades i un pinacle al cim. Tant la torrella com la cel·la situades al capdamunt del segon cos tenen finestres obertes a cada cara en arc apuntat les de la cel·la i en arc de mig punt les de la torrella; les primeres, més que finestres són finestrals, tenen balustrada; hi pengen campanes. Unes motllures decoren els murs a diversos nivells; les cantoneres d'aquests cossos vuitavats estan reforçades per pilastres d'escàs relleu amb senzills capitells toscans i amb unes mènsules triangulars a la base i amb modestos contraforts a la base de les cantoneres de la torrella. Uns petits pinacles decoren els angles que es formen en passar de planta quadrada a vuitavada. Tot ell, aquest campanar, és una de les obres més elegants i belles de l'arquitectura religiosa de Catalunya. Una escala de cargol de pedra picada adossada al mur de migdia puja per l'interior fins a la cel·la.

Al costat esquerra del frontis hi ha un passadís que en forma de túnel permet passar pel costat de l'edifici de l'ajuntament veí i que va a parar a la part posterior del campanar.

Alçada: 59'14 metres. La mesura que he obtingut l'he calculada des del nivell de la plaça de l'església on sembla que descansa la seva base i l'agafo com a definitiva tot i que em dóna un valor més alt que el que figura gravat a la part baixa del campanar. Al seu darrera, amagat, això sí, entre murs, hi ha la dada de 56'60 metres posada pels propis constructors; per aquest motiu no entenc que entre els papers que parlen d'aquest alt campanar, i fins els mateixos rectors parroquials, donin una alçada de 52 metres, pocs altres 53.

Esveltesa: 8,1

CALONGE DE SEGARRA Santa Fe

Altitud: 645 metres.

Església romànica del segle XIII modificada al XVIII. Consta d'una gran nau rectangular amb transsepte i una capçalera rectangular un pèl irregular; totes les voltes són de canó. L'absis rectangular queda flanquejat per dues absidioles semicirculars que s'obren en els braços del transsepte; una cúpula semiesfèrica sobre trompes està aixecada al creuer. Els seus murs són de petits carreus ben escairats organitzats en filades regulars.

El frontis orientat a ponent està obert amb un portal rectangular coronat per dues arquivoltes de mig punt; la més exterior amb un motllura bossellada descansa en una senzilla imposta; deixen un timpà buit tancat per una reixa; una cornisa angular amb motllura i fris geomètric al seu davall es troben al capdamunt del frontis. Un segon portal s'ha obert en el mur de migdia; al seu damunt hi figura un escut heràldic amb la data de 1765.

Dimensions: 23'50 x 4'95 x 8'55 metres de llargària, amplada i alçada respectivament; el transsepte en fa 13 x 3 metres.

Guarda una pica baptismal d'un sol bloc de pedra de forma gairebé cilíndrica ornada amb alguns relleus geomètrics, probablement és de finals del segle XII o principis del XIII; també als murs exteriors hi ha carreus amb relleus: una cérvola, un rellotge de sol, etc.

Campanar barroc del 1765. Té planta octagonal (costats de 2'47 metres) i està coronat per una cornisa amb gàrgoles als angles i un terrat amb barana de carreus i pinacles de bola als caires. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja alguna campana. Els seus murs són de pedra picada.

Situació: edificat damunt el creuer sobre la cúpula.

Alçada: 13'34 metres.

Esveltesa: 2,1

CAPELLADES Santa Maria

Altitud: 317 metres.

Església neoclàssica aixecada a partir del 1805. Consta de tres naus i un transsepte amb absidioles als seus extrems; al creuer s'hi aixeca una cúpula semiesfèrica sobre petxines amb cupulí cobert per una volta de mitja taronja; les dues cúpules estan recobertes amb rajola vermella. La nau central de cinc trams (un d'ells ocupat per l'atri amb el cor al damunt; un altre és el transsepte) està coberta per voltes de creueria sobre quatre arcs torals de mig punt; les laterals estan cobertes per voltes bufades; estan separades per robustos pilars rectangulars i arcs formers de mig punt; el transsepte i l'absis estan coberts per voltes de canó decorades amb cassetons d'escassa fondària. Una capçalera rectangular tanca la sagristia situada al darrera del presbiteri, també rectangular, format per un tram fondo. El cor amb barana de balustres de pedra descansa damunt una volta bufada i sobre un mur obert amb tres arcs de mig punt damunt uns portals rectangulars; tots ells presenten portes vidriades.

La façana principal decorada amb un esgrafiat té un portal classicitzant a base de pilastres als muntants i frontó sinuós truncat; una fornícula amb imatge, una rosassa motllurada a mitja alçada, una cornisa horitzontal destacada i tres finestres rectangulars al dessota; a la dreta, una esfera horària ja en la zona on s'aixeca el campanar. Els murs són de paredat, arrebossats tant per fora com per l'interior on fan la simulació de carreus de pedra grisa.

Dimensions: 45'40 x 9'81 x 15'63 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; la llargada indicada inclou els 4'90 metres de fondària de l'atri; si hi afegíssim la fondària de la sagristia, situada al darrera del presbiteri, que fa 6'11 metres, la llargada total del temple arribaria als 51'51 metres. L'amplada de les tres naus i des del fons de les exigües capelles laterals fa 27'10 metres. La cúpula arriba, per l'interior, a una alçada de 26'73 metres, i amb al cupulí als 30'58; el transsepte en fa 30'85 x 9'93 x 15'15, essent la llargada la comptada des del fons de les absidioles dels seus extrems.

Arquitectes: Domingo Aogutsi pel que fa al projecte i treballs del 1804 al 1814; Josep Maria de Calafell per les reconstruccions posteriors a successives destruccions degudes a conflictes bèl·lics, amb obres acabades el 1898; la reconstrucció després dels desastres de 1936 al 1939 la va dirigir fins el 1945 l'arquitecte tarragoní Josep Maria Jujol.

Guarda un Crist de talla policromada dels anys cinquanta del segle XX obra de Joan Campoy i Romero; també un altre Santcrist de talla de l'artista Galofré; unes pintures murals del grup Flama; quadres, a la sagristia, d'Amadeu Freixas i Vivó (1922-2004); un altar barroc dedicat a sant Sebastià procedent d'Itàlia; a l'altar major, una escultura del 1953 de Santa Maria Assumpta deguda a l'artista Ros.

Campanar coetani del temple barroc (1617-1689). Té un alt cos de planta rectangular (4'20 x 5'00 m) capçat per una motllura composta destacada i amb els murs esgrafiats com al frontis; a sobre d'ell s'aixequen dues torrelles octagonals de diferent diàmetre amb paraments de carreus ben escairats i amb sengles terrats amb pinacles de bola als angles i cornises motllurades a totes dues torrelles; a cadascuna hi ha finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara, alternant-se els oberts i els tancats. En una estructura metàl·lica vertical hi pengen quatre campanes totes del 1977: *Maria Assumpta* de 400 kg, *Santa Dorotea* de 240 kg, *Maria Montserrat* de 170 kg i *Verge de Queralt* de 120 kg. Des del cor del temple es puja a la cel·la ubicada a la primera torrella per una escala de cargol dins d'un cilindre adossat a la banda de llevant.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 35'00 metres.

Esveltesa: 7

CARME Sant Martí

Altitud: 331 metres.

Església aixecada en estil barroc entre el 1743 i el 1748; s'hi seguiren fent obres fins el 1803. Consta d'una nau de cinc trams, un d'ells és el transsepte; en el dels peus s'hi troba el cor amb barana de fusta que descansa en un arc rebaixat i una volta de llunetes rebaixada. La nau està coberta per una volta de canó amb llunetes sobre quatre arcs torals de mig punt; l'acompanyen unes capelles laterals obertes amb arcs de punt rodó; l'absis és rectangular; al seu darrera s'hi troba el cambril amb la imatge de la Mare de Déu. Un frontis de maçoneria digne té un portal rectangular amb marc de pedra carreuada blanca; a la llinda hi figura la data de consagració i un relleu amb l'escena de sant Martí repartint-se la capa amb un pobre; un òcul atrompetat es troba en la part alta i, per coronament, una cornisa angular amb teules sobreposades. Els seus murs són de maçoneria de pedra tosca.

Dimensions: 28'10 x 6'66 x 12'44 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; el transsepte en fa 12'55 x 6'62 x 10'29; en el creuer hi ha una cúpula rebaixada sobre petxines; té forma de casquet esfèric; fa una alçada de 12'28 metres.

Guarda una pica baptismal romànica que fa 0'69 metres de boca i 0'87 d'alçada; conserva dues taules del retaule barroc de Santa Càndia procedent del poble d'Orpí.

Campanar barroc coetani del temple. Té un primer cos de planta quadrada (2'65 x 2'65 m); en un de segon octagonal s'hi ubica la cel·la; està coronat per una cornisa i un terrat amb balustrada. Una motllura bossellada destacada es troba a la base de la cel·la i una altra de senzilla al capdamunt del primer cos; l'esfera d'un rellotge queda entre les citades motllures en la cara frontal; sobre finestrals hi ha una altra motllura senzilla. Els seus murs són de maçoneria amb carreus a cantoneres de pedra lleugerament marronosa en el seu primer alt cos i de carreus petits ben escairats i alineats al segon. La cel·la està oberta amb quatre finestrals d'arc de mig punt, un a cada costat altern; hi pengen campanes, una de mitjana de nom *Carme-Josefa-Martina* (la-sol) i dues de petites; una nova campana, avui (2014) encara a la nau, està a punt de ser instal·lada a la cel·la; obrada per Campanes Carvajal, porta el nom d'*Eulàlia-Manuela-Maria*; és apadrinada per Francesc Valls, el campaner, i la seva muller. Encara una altra campana petita (*Maria Cinta*) es troba a l'altar lateral dedicat a la Mare de Déu de Collbàs; fou retirada de l'ermita d'aquest nom pel perill de sostracció.

Entrant al temple a l'esquerra es passa al campanar; una escala estreta amb graons d'obra i marge de fusta puja sobre voltes catalanes tot deixant un ull d'escala tancat per envans; cap a la meitat l'ull queda obert i l'escala es fa més estreta i es converteix en una de cargol fins arribar a la cel·la. Per accedir al terrat hi ha una escala de fusta que dóna a una obertura feta a la volta esfèrica de cobertura.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle amb el frontis.
Alçada: 19'00 metres.
Esveltesa: 7,1

CASTELLFOLLIT DE RIUBREGÓS Nostra Senyora del Roser
Altitud: 482 metres.

Església aixecada a partir del 1945 i acabada el 1995. Consta d'una nau acompanyada de capelles laterals i d'una capçalera poligonal; els murs de tot l'edifici són de carreus petits ben escairats, irregulars i ben alineats, a mig desbastar per l'exterior; són grans i ben escairats a les cantoneres. El frontis està precedit d'un porxo amb un gran arc de mig punt amb teulada de dos vessants que aixopluga un portal en arc de punt rodó; una rosassa motllurada es troba a la part alta per damunt del porxo i una senzilla cornisa angular amb una creu de pedra al cim corona la façana.

Arquitecte: Cèsar Martinell i Bonet de Valls (1888-1973).

Guarda una imatge barroca de la Mare de Déu de Montserrat.

Campanar modern d'aires austers i elegants coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (4'00 x 4'35 m) i un segon cos octagonal amb la cel·la oberta per quatre finestrals emmarcats per dovelles i carreus ben escairats fent arc de mig punt, un a cada cara alterna; hi pengen campanetes. Està coronat per una cornisa motllurada i una agulla piramidal vuitavada amb una lleugera inflexió a la base i un petit pinacle de bola al cim.

Situació: angle sud-est de la capçalera.
Alçada: 23'26 metres.
Esveltesa: 5,3

CLARIANA Santa Maria
Altitud: 460 metres. Municipi d'Argençola

Església barroca reconstruïda en temps recents. Consta d'una nau rectangular acompanyada

de capelles laterals i cor. Un porxo lateral de dos arcs de mig punt damunt un pilar central amb una teulada d'un vessant aixopluga l'entrada lateral del temple situada als peus. Els seus murs són de maçoneria mig picada de pedra blanca deixats molt dignament.

Campanar senzill merament funcional. Té planta rectangular (3'00 x 4'50 m) i queda coronat per una cornisa i una teulada piramidal. Els seus murs són de carreus i de paredat, barrejats. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt a tres cares.

Situació: als peus de la nau, sobre el cos de tramuntana.

Alçada: 12'95 metres.

Esveltesa: 2,8

CONILL Sant Vicenç

Altitud: 660 metres. Municipi de Pujalt

Església aixecada a principis del segle XVII. Consta d'una nau rectangular. Els seus murs mostren paraments de carreus matussers irregulars disposats més o menys en filades. El portal té un marc de pedra amb arc rebaixat; hi consta la data de 1803.

Conserva en una fornícula situada al cantó de l'epístola una magnífica imatge del sant titular obrada en plata durant la primera meitat del segle XVII.

Campanar coetani del temple força refet modernament i mal deixat. Té planta quadrada (2'38 x 2'38 m) i presenta un aspecte mig desequilibrat; només sobresurt la cel·la del cos de la nau. Està coronat per una minsa cornisa i una teulada piramidal. La cel·la té obertes quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja una campana. Els seus murs tenen un arrebossat mig perdut; amb tot, recentment, em diuen, ha estat deixat amb els paraments originals de pedra vista que mostren petits carreus matussers.

Situació: sobre la nau, a l'angle dret, al sud-oest de la capçalera orientada a ponent.

Alçada: 10'75 metres.

Esveltesa: 3,8

COPONS Santa Maria

Altitud: 432 metres.

Església barroca aixecada en el segle XVIII. Consta d'una nau de quatre trams coberts amb voltes de llunetes damunt quatre arcs torals de mig punt; una imposta motllurada recorre tota la nau sota la volta i, en correspondència amb els arcs torals, unes pilastres rectangulars d'escàs relleu baixen fins al terra. La capçalera és recta i el presbiteri està cobert per un quart d'esfera amb aspecte de petxina que pren aquesta forma per unes raconeres en forma també de petxina que ajuden a fer la sensació d'un absis semicircular. Unes capelles laterals tenen unes tribunes al seu damunt que estan obertes per balcons de barana metàl·lica. Un cor als peus amb una barana de fusta descansa sobre un arc carpanell i un pis horitzontal.

El frontis té una portalada barroca amb un portal en arc de mig punt amb l'intradós i els muntants encoixinats; unes pilastres toscanes el flanquegen i aparenten sostenir un entaulament truncat i una cornisa fent arc al centre deixant el timpà nu; hi consta la data del 1754. Un òcul motllurat i atrompetat s'obre a mitja alçada; per coronament té una cornisa amb una curvatura lleugerament convexa al centre i amb les ales còncaves amb un modest pinacle al cim. La curvatura es correspon amb la que fa la teulada de dos vessants que cobreix el temple. Els seus murs són de

maçoneria amb un arrebossat pintat de blanc d'aspecte recent només al frontis. Una gran escalinata dóna accés a l'entrada situada en un elevat nivell respecte de la placeta frontal i carrers circumdants.

Dimensions: 26'50 x 8'16 x 13'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals arriba als 14'39 metres.

Campanar barroc coetani del temple. Té un primer alt cos de planta gairebé quadrada (5'75 x 5'35 m); el segon octagonal està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada i vuit pinacles, un a cada angle; una motllura separa els dos cossos. La cel·la està oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, amb el marc i l'ampit lleugerament destacats; té una motllura a la seva base i una altra sota cornisa. Els seus murs, de dalt a baix, mostren paraments de maçoneria amb carreus a les cantoneres; la part frontal, sota la cel·la, avui queda arrebossada i pintada com la resta del frontis.

Per l'interior hi puja una escala d'obra arrapada als murs que deixa un petit ull central; a la cel·la s'hi accedeix a través d'una trapa; està coberta per una volta semiesfèrica i, al seu centre, hi ha una altra petita trapa que permet accedir al terrat amb una escala de ferro inclinada que descansa en el pis.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a migdia.

Alçada: 31'00 metres.

Esveltesa: 5,4

LA GUÀRDIA PILOSA Sant Jaume

Altitud: 780 metres. Municipi de Pujalt

Església aixecada entre els segles XVI i XVIII. Consta d'una nau rectangular sobrealçada. Els seus murs corresponents a l'edifici primitiu són de carreus mitjans ben escairats, però petits i irregulars en les modificacions posteriors. El frontis té un portal rectangular amb la llinda motllurada. Una petita rosassa està situada sobre el portal mentre que el coronament es fa amb una cornisa angular.

Campanar del segle XVIII rústic i merament funcional. Té planta quadrada (3'66 x 3'66 m) i està coronat per una cornisa motllurada i una teulada piramidal baixa. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada costat; la de ponent es troba paredada; té una motllura a l'arrencada dels arcs. Els seus murs són de petits carreus irregulars de pedra grisenca clara.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle amb el mur de la capçalera orientada a migdia.

Alçada: 13'08 metres.

Esveltesa: 3,5

ELS HOSTALETS DE PIEROLA Sant Pere

Altitud: 362 metres. Municipi de Pierola

Església neoromànica de finals del segle XIX acabada el 1933 i reformada entre el 1940 i el 1962. Consta d'una nau acompanyada de dos passadissos laterals. El frontis està precedit d'unes àmplies grades i d'un porxo constituït per tres arcs de mig punt al davant i un a cada costat; descansen en sengles columnetes, dobles als angles; està cobert per una teulada de tres vessants. A la part alta de la façana hi ha obert un finestral amb tres arcades de punt rodó damunt una imposta sostinguda per columnetes, una a cada banda. Per coronament, una cornisa angular està decorada

amb un escaquejat i amb un fris a base d'arcuacions cegues al seu dessota; una creu de pedra es troba al cim. Els seus murs tenen els paraments arrebossats i pintats d'un color beix clar i les cantoneres reforçades amb carreus.

Arquitectes: Josep M. Sagnier. El 1956, Cèsar Martinell va realitzar el projecte de decoració del presbiteri. Les pintures d'Antoni Català són del 1958.

Campanar neoromànic del 1952. Té planta gairebé quadrada (3'96 x 3'80 m). El formen una base constituïda per un alt sòcol de carreus ben escairats a mig desbastar per l'exterior amb finestres d'arc de punt rodó, una a cadascun dels dos costats visibles; va seguit d'un alt cos de murs de maó vist amb carreus als caires a manera de lesenes cantoneres; unes espitlleres a cada cara estan situades a diversos nivells. Al damunt s'hi troba un tercer cos, cúbic, on s'hi ubica la cel·la; té dos finestrals d'arc de mig punt a cada costat i un fris de petits arcs cecs damunt de cada finestral. Està coronat per una cornisa i una teulada a quatre vessants amb un pinacle al cim.

Situació: exempt, lleugerament avançat respecte de l'angle esquerre del frontis.

Alçada: 23'00 metres.

Esveltesa: 5,8

IGUALADA Santa Maria, basílica menor.

Altitud: 315 metres.

Església aixecada entre el 1617 i el 1620 amb característiques del gòtic tardà i renaixentistes. Consta d'una nau de sis trams coberta amb una volta de creueria simple, trifori, absis recte cobert per una volta ogival estrellada damunt un fris d'estil toscà; conserva unes capelles laterals en estil gòtic d'una ampliació feta en la primitiva església cap el 1356. Té cripta, cor i atri. Una capella lateral moderna de perímetre poligonal està decorada externament amb esgrafiats acolorits en els murs del cimbori octagonal que la cobreix.

El portal obert en el frontis és d'arc de mig punt format per un marc de pedra blanca prim i d'escàs relleu que descansa en antes coronades per una curta imposta motllurada. Està envoltat d'una àmplia arcada d'estretes dovelles que es prolonguen pels muntants formats per carreus estrets i llargs tots ells de pedra grisenca, alguns més foscos que els altres. Aquesta arcada queda lleugerament enfonsada respecte del mur frontal. Una fina motllura horitzontal el recorre a mitja alçada i, en la zona superior, centrada, s'hi troba una rosassa calada i una minsa cornisa horitzontal que amaga una teulada de dos vessants poc inclinats. Tots els seus murs mostren paraments de carreus ben escairats, allargassats, disposats en fileres uniformes de pedra grisenca amb gàrgoles antropomorfes sota cornisa al llarg del frontis i dels murs laterals; la capçalera recta té un finestral d'arc de mig punt a la part superior. El cor amb barana metàl·lica ricament decorada amb deu pilars amb relleus antropomorfes descansa sobre un arc i una volta ogival rebaixats.

Dimensions: 44'33 x 14'37 x 23'53 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total comptada des del fons de les capelles laterals fa 21'35 metres.

Arquitectes: Pere Blai (m. 1620) i Rafael Plançó (s. XVII); Cèsar Martinell pel que fa a la reconstrucció després del 1939.

Guarda un retaule barroc de Josep Sunyer i Jacint Moretó destruït el 1936 però refet amb elements recuperats; la capella del Sant Crist del 1702-1733 té pintada la volta per Francesc Tramulles el 1732.

Campanar gòtic tardà del 1514. Té planta quadrada (5'50 x 5'50 m) i està coronat per una cornisa motllurada i una teulada a quatre vents; al seu dessota s'hi obren dues finestres rectangulars per cara amb motllura inferior. A sota hi ha la cel·la amb finestrals d'arc de mig punt, dos a cada

costat; tota ella es troba folrada d'una estructura de fusta per evitar les vibracions de les sis campanes ja que podrien perjudicar la torre amb les empentes que produeixen en voltar. Les campanes són del 1990 i porten el nom de *Reina de la Pau* (216 kg), *Sant Miquel Arcàngel* (381), *Sant Bartomeu* (633), *Mare de Déu de la Pietat* (904), *Sant Crist d'Igualada* (1589) i *Santa Maria* (2845). També, al cor, hi ha una campana gòtica de cap el 1350 que pesa 190 quilos. La part del capdamunt és clarament d'estil posterior al gòtic i té una aparença de recent remodelació. També es troben finestretes geminades d'estil gòtic als dos pisos inferiors. Els seus murs presenten paraments de petits carreus ben escairats i alineats.

Per accedir al campanar cal fer-ho des del cor; allí hi comença una escala per l'interior arrapada als murs i sobre voltes; en arribar a l'alçada de la teulada del temple deixa pas a una escala de gat que permet accedir a la cel·la. La base del campanar fa les funcions de capella.

Situació: adossat al centre del mur lateral de tramuntana.

Alçada: 36'70 metres.

Esveltesa: 6,6

IGUALADA La Soledat

Altitud: 315 metres.

Església neogòtica del segle XIX (1869-1877). Consta d'una nau capçada per un absis poligonal; l'acompanyen capelles laterals. Els seus murs són de maçoneria amb carreus a cantoneres.

Arquitecte: Modest Fossas i Pi.

Guarda un baldaquí de Bonaventura Bassegoda, del 1944, situat a l'altar major.

Campanar neogòtic coetani del temple. Té un primer alt cos de planta quadrada (4'50 x 4'50 m); el segon és aixamfranat; està coronat per una cornisa angular a cada cara i cobert per una agulla molt aguda i amb una gran bola al cim. La cel·la està oberta amb finestrals d'arc apuntant amb baranes metàl·liques, un a cada cara; hi pengen tres campanes. Els seus murs són de maó vist a la cel·la i de maçoneria al primer cos

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-est amb la façana lateral de llevant, tocant a l'absis encarat a tramuntana.

Alçada: 32'52 metres.

Esveltesa, 7,2

IGUALADA Sagrada Família

Altitud: 325 metres.

Església aixecada entre el 1966 i el 1969, moderna i funcional, bastida amb una estructura de formigó i paraments de maó vist, uralita i teulada sobre encavallades de ferro. Consta d'una nau principal de planta quadrada i dues naus laterals també quadrades (una d'elles acabada, l'altra en projecte encara el 1999), fent en conjunt una planta de creu grega; hi ha petits cimboris quadrats a cadascuna. La seva estructura presenta la forma de diverses capses de sabata, forma força freqüent en els temples de finals del segle XX, no massa afortunada a criteri personal.

Arquitectes: Josep M. Martorell, Oriol Bohigas i David Makay.

Campanar coetani del temple. Té planta quadrada (4'15 x 4'15 m). Ha estat bastit amb murs de maó vist i queda coronat amb una estructura de formigó i una torrella quadrada amb una

destacada cornisa i una creu metàl·lica al cim no inclosa en el càlcul de l'alçada; tant en l'una com en l'altra hi trobem finestres rectangulars envidriades; la instal·lació de campanes es feu el 1994.

Situació: adossat a l'estructura oriental.

Alçada: 15'00 metres.

Esveltesa: 3,6

JORBA Sant Pere

Altitud: 399 metres.

Església aixecada en gòtic tardà entre el 1551 i el 1558. Consta d'una nau de quatre trams, un d'ells amb el cor, coberta amb voltes de creueria i capçada per un absis poligonal de cinc costats desiguals amb una volta de creueria estrellada de quatre claus de volta i plements de petxina. El frontis queda obert amb un portal rectangular recobert per un arc conopial que descansa sobre mènsules decorades amb relleus; l'ampla llinda té un cercle en relleu al centre i damunt d'ella el timpà queda nu. A mitja alçada s'hi troba una rosassa calada i atrompetada; per coronament, una cornisa motllurada horitzontal amb dues gàrgoles amb rostres d'animals situades prop de les cantoneres; quatre finestres rectangulars al seu dessota mateix serveixen per ventilar les golfes. Els seus murs són de petits carreus irregulars en pedra procedent del pla del Magre i disposats en filades regulars.

Dimensions: 18'00 x 6'45 x 8'80 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total comptada des del fons de les capelles laterals fa 10'42 metres.

Arquitecte: mestre de cases Joan Gibert, de Bellpuig.

Campanar renaixentista auster coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (5'00 x 4'70 m) i està coronat per una minsa cornisa amb petites gàrgoles als angles i un terrat amb barana d'obra. La cel·la queda oberta amb una finestra d'arc de mig punt a cada cara; hi penja alguna campana. Un rellotge d'esfera es troba en l'ull de la finestra que dóna al sud. Els seus murs són de carreus petits i irregulars idèntics als del temple. Per l'interior hi puja una escala de cargol d'obra; en arribar sota la cel·la una trapa hi dóna accés.

Situació: angle sud-oest del frontis encarat a migdia, lleugerament endarrerit respecte del frontis.

Alçada: 22'90 metres

Esveltesa: 4,5

LA LLACUNA Santa Maria

Altitud: 614 metres.

Església aixecada bàsicament entre el 1620 i el 1676 amb tradició arquitectònica del gòtic. Consta d'una nau de quatre trams, un d'ells amb el cor, coberts amb volta de creueria; està capçada per un absis poligonal de cinc costats desiguals cobert per una volta estrellada de nervadura gòtica. El cor als peus amb una barana de fusta descansa sobre un arc carpanell i una volta de creueria. El frontis està obert per un portal rectangular amb una petita fornícula al damunt amb la imatge de Maria i per una rosassa enlairada sobre la porta amb data gravada del 1676. Els seus murs presenten paraments de maçoneria amb carreus a les cantoneres.

Guarda un retaule neoclàssic del 1858 a l'altar major amb un petit cambril amb la imatge de la Puríssima sota l'advocació de Santa Maria de la Llacuna. Té orgue.

Dimensions: 24'73 x 8'73 x 13'70 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des

del fons de les capelles laterals fa una amplada de 12'97 metres.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té planta quadrada (5'30 x 5'30 m) amb un primer alt cos que té la cel·la al capdamunt i està capçat per una fina motllura; les seves finestres són d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen dues campanes. Els seus murs tenen paraments de paredat amb carreus a cantoneres d'un material de color grisenc tirant a marronós. Un segon cos, de poca alçada, els té de maçoneria amb carreus a cantoneres; està constituït per una torrella quadrada amb cornisa i teulada a quatre vessants; en els seus quatre òculs, un a cada cara, hi figuren esferes del rellotge. L'escala que puja per una semi-torre adossada i per l'interior és de cargol de pedra picada; té una sortida per damunt de la teulada; arriba fins a una recambra baixa sota de la cel·la; una petita escala permet accedir a aquest últim lloc.

Situació: angle nord-oest de la capçalera.
Alçada: 35'15 metres.
Esveltesa: 6,6

MASQUEFA Sant Pere
Altitud: 257 metres.

Església bastida en el 1925 en estil neogòtic. Consta d'una nau coberta per una volta sobre arcs diafragma; l'acompanyen dos passadissos laterals. El mur del frontis està recobert de plaques de pedra blanca; els murs laterals estan arrebossats. Al frontis hi té una entrada en arc apuntat que dóna pas a un porxo situat sota el campanar; a mitja alçada, ja en el cos del campanar, hi ha una estreta finestra d'arc apuntat. A banda i banda hi apareixen una sèrie d'arcades apuntades, algunes cegues, en dos pisos, separades per una modesta cornisa.

Campanar neogòtic del 1925. Té planta quadrada (4'75 x 4'75 m) i està coronat per un terrat amb barana d'obra; el gruix dels seus murs és d'uns 60 cm. Els d'un primer cos estan arrebossats i emblanquinats com el frontis. Un segon cos dividit en dos pisos per una motllura té l'àmbit de la cel·la en al superior; els seus murs presenten paraments de maó vist. La cel·la té dues finestres d'arc apuntat a cada cara; hi penja una campana. Un rellotge amb l'esfera a les quatre cares es troba en el pis situat sota la cel·la. Sobre el terrat s'aixeca una armadura metàl·lica d'una alçada de 5'40 metres però que no està inclosa en l'alçada per considerar que no forma part del campanar sinó que es troba al seu damunt; sosté una campaneta. El primer cos té els caires reforçats per pilastres; en el segon només estan ressaltats a manera de lesenes cantoneres. Tot aquest cloquer ha esta restaurat cap el 2001. L'interior té una escala metàl·lica d'instal·lació recent en molt bon estat.

Situació: aixecat damunt l'atri com una prolongació del frontis encarat a ponent.
Alçada: 28'30 metres.
Esveltesa: 6

MIRAMBELL Sant Pere
Altitud: 680 metres. Municipi de Calonge de Segarra

Església aixecada entre el 1878 i el 1890. Consta d'una nau amb la capçalera recta. Al frontis amb un portal de pedra carreuada en arc rebaixat hi figura la data de 1887; sobre el portal hi ha una fornícula amb la figura del sant patró; poc més enlaire es troba un òcul motllurat; el coronament es a base d'una minsa cornisa formada per un sol vessant ja que l'altre està ocupat pel campanar. Els seus murs són de maçoneria i paredat amb un arrebossat en mal estat.

Guarda una imatge de Sant Pere procedent del retaule de mitjans del segle XVII, obra de Joan Grau; també es conserven dos plafons amb escenes de la vida del sant.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (2'62 x 2'52 m) i està coronat per una teulada de quatre vessants amb cornisa i una agulla tronco-piramidal al centre. La cel·la té finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja alguna campana; té una motllura a sota mateix. Els seus murs presenten paraments de maçoneria mig picada i amb carreus matussers a les cantoneres.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-est del frontis.

Alçada: 15'27 metres.

Esveltesa: 5,8

MONTMANEU Santa Maria

Altitud: 709 metres.

Església bastida al segle XVI amb murs carreuats de peces petites, irregulars i matusseres en pedra gris clara del país. Consta d'una nau de tres trams coberts amb voltes de llunetes sobre una imposta motllurada que recorre tot l'àmbit i damunt tres arcs torals de mig punt que es corresponen amb pilastres que arriben fins al terra. Està capçada per un absis rectangular fondo. Dues capelles queden obertes a cada banda. Un cor als peus amb una barana calada de fantasia i d'obra pintada de blanc descansa en un arc carpanell i que fa un joc d'angles rectes en la seva part superior; té una gran rosassa atrompetada a la seva part alta. Una cornisa motllurada ressegueix tots els murs; a la façana principal és una simple motllura que ressegueix el mur horitzontalment i que amaga una teulada de dos vessants sobre l'edifici; sota d'ella s'hi veuen dues gàrgoles figuratives gòtiques. Els seus murs de pedra vista blanquinosa segarrenca mostren paraments de petits carreus matussers irregulars força ben alineats.

Dimensions: 20'50 x 5'88 x 10'21 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals arriba fins als 10'78 metres.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té planta quadrada (4'20 x 4'20 m) i està coronat per una minsa cornisa i una agulla piramidal recoberta de peces gris fosc i amb els careners modestament ressaltats. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, rebaixat en algun cas, una a cada cara; hi té una campana. Els seus murs són de carreus petits matussers com els del temple; unes motllures simples es troben sota el pis de les campanes i en l'arrencada dels arcs de les finestres; sense més ornaments presenta un cos completament nu però ben digne.

Per l'interior hi puja una escala d'obra, força vella, arrapada als murs i sobre voltes catalanes; per entrar a la cel·la cal passar per una trapa avui ben closa per una sòlida tapa metàl·lica.

Situació: angle al sud-est del frontis orientat a llevant.

Alçada: 25'65 metres.

Esveltesa: 6,1

ÒDENA Sant Pere

Altitud: 425 metres.

Església bastida després de la guerra civil (36-39) entre el 1942 i el 1955 sense estil definit tot i que és proper al neoromànic. El 1985 el temple va sofrir un despreniment i va estar tancat durant cinc anys; el 1990 es va tornar obrir després d'una acurada restauració que va consistir en

reforçar els arcs torals i els corresponents pilars amb estructures de ferro.

Consta d'una nau de quatre trams (un d'ells, més ample, el transsepte) coberts amb voltes bufades; uns passadissos laterals ho són per voltes de quart de canó; totes les voltes descansen en arcs torals de mig punt com també ho són els formers. En el creuer s'aixeca un cimbori octagonal amb tres finestrals a cada cara i una creu metàl·lica de quatre braços al cim. La capçalera està formada per tres absis semicirculars, el central molt ample i els dos laterals, més petits, tenen el seu eix oblic i divergent respecte del de la nau central. Els seus murs són de paraments de maçoneria digna amb peces una mica picades. En el frontis hi ha obert un portal amb el marc motllurat en pedra carreuada i dovellada en arc de mig punt; tot l'ample marc està acanalat. Una rosassa motllurada i atrompetada es troba a mitja alçada. La façana esta coronada per un òcul sota una cornisa angular motllurada i amb creu de pedra al cim.

Dimensions: 26'64 x 7'84 x 11'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de la nau més la dels passadissos fa 13'59 metres; la cúpula arriba als 16'44 d'alçada per l'interior. El transsepte en mesura 13'59 x 7'88 x 10'28.

Campanar coetani del temple. Té un primer alt cos de planta quadrada (4'50 x 4'50 m) completament nu d'elements decoratius; dos cossos més es troben al seu damunt i de perímetre inferior al primer separats per una motllura simple; en el superior s'hi ubica la cel·la; al cos cúbic de sota hi ha una esfera horària al cantó de migjorn. La cel·la té els caires lleugerament destacats a manera de lesenes cantoneres; els seus murs són de maó vist; el coronament és a base d'una cornisa motllurada i d'una teulada de quatre vessants; les finestres de la cel·la d'arc de mig punt s'obren una a cada cara. La resta dels murs, com tos els de l'edifici, són de maçoneria amb carreus a cantoneres menys a la cel·la i al cimbori on predomina el maó.

Per l'interior hi puja una escala de cargol amb graons de maó i marge de fusta al voltant d'un eix format per tubs buits i amples d'uralita. Després d'un primer pis l'escala es fa estreta i els graons són senzills de maó bast; està arrapada a la paret i sobre voltes catalanes; deixa un ampli ull. Una gran campana és datada del 1698 i té per nom *Caritat*, dóna un sol 3; pesa uns 550 quilos, té una boca d'uns 95 centímetres i el seu gruix és més aviat prim.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis orientat a migdia.

Alçada: 25'50 metres.

Esveltesa: 5,6

ORPÍ Sant Miquel

Altitud: 450 metres.

Església romànica del segle XI o del XII modificada al XVII. Conserva de l'estil romànic l'absis semicircular amb volta de quart d'esfera i ornat per l'exterioramb arcs cecs sota la cornisa; avui queda embegut per edificis construïts al seu damunt; se sosté sobre un mur que arrenca de molt abaix degut al desnivell del terreny. Consta d'una nau coberta amb una volta de canó mig punt damunt arcs torals. El portal en arc de mig punt a la façana lateral sud porta la data de 1653. Fou restaurada cap el 1873. S'hi accedeix des de la placeta frontal per unes escales descendents. Els seus murs són de carreus irregulars i grossers. Sobre la nau hi ha la rectoria ocupada avui (2001) com a casa particular. En l'alt mur dels peus, hi ha obert un òcul a la part alta.

Campanar barroc afegit a l'antiga església romànica cap al segle XVII. Té un primer alt cos de planta quadrada (4'15 x 4'15 m); el segon és octagonal i està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada. Els seus murs de paredat presenten motllures de maó a diversos nivells, són de pedres barrejades clares i rogenques; a les cantoneres són de carreus més o menys ben

escairats de color rogenc. La cel·la queda oberta amb finestrals d'arc de mig punt en cares alternes. A causa del desnivell del terreny els murs s'aixequen en un nivell molt més baix que el del portal d'entrada i encara més de la placeta en què es troba situada l'església. Per això, l'alçada des d'aquesta és de 15'15 metres, mentre que des del seu punt més baix, d'on arrenca, en fa 21'80, valor que he considerat com el que cal tenir en compte.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest de la façana lateral de ponent als mateixos peus de l'església.

Alçada: 21'80 metres.

Esveltesa: 5,2

PIERA Santa Maria

Altitud: 273 metres.

Església amb restes romàniques dels segles XI i XII i gòtiques del XIII; fou ampliada amb un transsepte i capelles als seus braços i amb dues portalades als segles XVII i XVIII. Consta d'una nau de cinc trams coberta amb una volta de canó apuntada sobre dos arcs torals i d'una imposta que recorre tota la seva base; té un transsepte, una cúpula al creuer sobre trompes i la capçalera recta. Els seus murs per l'interior, com per fora, mostren paraments de carreus mitjans mig picats per l'exterior, escairats matusserament, ben alineats i encaixats. El llarg transsepte modern té capelles als extrems dels seus braços on hi estan ubicats sengles cambrils; una cúpula, també, a la capella del Roser a l'extrem esquerra del transsepte, amb un absis semicircular i una absidiola, ambdós de maó vist per l'exterior i arrebossat i pintat de blanc per dins.

El mur del frontis és de carreus mitjans ben alineats i encaixats tot i estar picats de manera matussera; la resta de murs presenten paraments de carreus més petits. Situat al mur de migdia s'hi troba un portal; te un arc de mig punt amb austera decoració barroca a base de pilastres als muntants, un senzill entaulament i un timpà heràldic amb tres pinacles de bola adossats al mur en els punts extrems. El portal principal està obert als peus de la nau, avui transformat amb aspecte modernista a base d'un gran arc de mig punt ultrapassat dovellat i motllurat sobre impostes amb peces de pedra grisa ben tallada i afinada.

Dimensions: 30'67 x 8'93 x 10'19 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 13'27 metres; la cúpula al creuer arriba als 16'56; el transsepte en fa 36'45 x 11'80 x 9'74; l'amplada és la màxima, però en el punt del creuer només en fa 2'98; el cambril té una fondària de 3'96.

Campanar barroc tardà del 1819. Té un primer cos de planta quadrada (5'00 x 5'00 m); el segon és octagonal i està coronat amb una cornisa motllurada i una coberta gairebé plana; diverses motllures el divideixen en pisos. Els seus murs són de carreus. La cel·la està oberta per finestres d'arc de mig punt, una en cada cara, alternades les obertes i les cegues; hi penja alguna campana.

Situació: a l'angle nord-est, tocant a la capçalera.

Alçada: 26'00 metres.

Esveltesa: 5,2

LA POBLA DE CLARAMUNT Santa Maria

Altitud: 264 metres.

Església neoclàssica aixecada entre el 1789 i el 1793. Consta d'una nau de cinc trams, un d'ells amb el cor i un altre que és el transsepte; està coberta amb una volta de llunetes, l'acompanyen

dos passadissos oberts entre les capelles laterals; té capçalera recta i un presbiteri rectangular del 1825; al seu darrera hi ha obert un cambril amb la imatge de Santa Maria i un retaule barroc del Roser. El cor als peus de la nau amb una barana de fusta descansa en un arc carpanell i una volta de llunetes rebaixada; unes tribunes estan situades al damunt de les capelles laterals.

La façana principal està arrebossada i emblanquinada amb simulació de carreus; els murs laterals tenen un parament de paredat. El frontis té un portal en arc rebaixat i el marc filetejat; està flanquejat per dues pilastres i per un entaulament dòric; una fornícula amb imatge es troba al seu damunt i un òcul amb un ample marc a mitja alçada; està coronat per un frontó triangular amb un petit òcul al centre.

Dimensions: 32'03 x 9'71 x 15'85 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles en fa 17'42; la cúpula bufada que cobreix el creuer arriba als 16'56 metres i el transsepte en fa 17'42 x 6'85 x 15'86.

Guarda una imatge romànico-gòtica policromada de la Mare de Déu de la Llet de finals del segle XIII procedent de Santa Maria del proper castell de Claramunt: Maria asseguda amb el Nen a la falda girant el cap per poder ser alletat; fa 94 centímetres d'alt per 45 d'ample. Guarda també un retaule barroc dedicat a la Mare de Déu del Roser, i un Sant Crist gòtic.

Campanar del 1943 d'aires neoclàssics (l'antic fou destruït el 1936). Té un alt primer cos de planta quadrada (4'00 x 4'00 m); el segon és octagonal amb la cel·la i una torrella al capdamunt amb finestres d'arc de mig punt a cada cara i pilastres als caires. Està capçat per una cornisa motllurada i una cúpula coberta de teules rogenques amb una lleugera inflexió a la base. A la cel·la s'hi obren finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; hi pengen dues campanes: són la *Procòpia-Leonor-Consol* del 1944 que pesa 72 quilos i l'*Àngela-Maria-Teresa* del 1949 que en pesa 422. Té els seus murs arrebossats i pintats de blanc intens. Un rellotge de l'any 1949 és electrònic des del 1970; té l'esfera visible sota la finestra de la cara frontal. S'entra al campanar per una porta oberta just entrant al temple a la seva esquerra; l'escala amb graons de maons i marge de fusta puja sobre voltes arrapada als murs tot deixant un ull central; la seva barana d'obra és enguixada; a partir del nivell de la teulada del temple és de cargol sense eix i més estreta. A la cel·la hi ha una escala de gat que arriba a una petita trapa per on es passa a l'interior de la cúpula superior.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle amb el frontis.

Alçada: 37 metres.

Esveltesa: 9,2

ELS PRATS DE REI Santa Maria

Altitud: 607 metres.

Església barroca aixecada al segle XVII, acabada el 1711. Consta d'una nau de cinc trams coberta amb una volta de llunetes sobre sis arcs torals de mig punt de granit gris; està capçada per un presbiteri rectangular fondo cobert per una volta de nervis units a una clau de volta considerable; les capelles laterals estan obertes amb arcs de mig punt. Té un atri lateral i un cor als peus amb barana de pedra que descansa en un arc rebaixat i una volta de nervis. El frontis té un portal rectangular amb pilastres toscanes d'escàs relleu adossades als muntants, un entaulament amb l'arquitrau filetejat i el timpà nu cobert per una destacada cornisa arquejada; una gran rosassa motllurada i atrompetada es troba a mitja alçada i, per coronament, té una cornisa angular motllurada amb un òcul sota mateix del vèrtex. L'entrada habitual es fa per un portal lateral al cantó de migdia que dóna a un atri amb làpides romanes exposades. Els seus murs per l'interior estan pintats de blanc i per l'exterior els paraments són de pedra vista amb grans carreus en el frontis i de paredat en els laterals

Dimensions: 35'55 x 10'40 x 15'72 metres de llargària, amplada i alçada respectivament; l'amplada total comptada des del fons de les capelles laterals en fa 17'40.

Guarda una imatge gòtica d'alabastre policromat de la Mare de Déu del Roser, una altra de l'Assumpta de talla a l'altar major; una creu de terme gòtica i cinc làpides funeràries de l'Edat Mitjana. La imatge gòtica de la Mare de Déu del Portal es troba en una ermita situada davant per davant de l'església parroquial; és de pedra policromada i té uns 70 cm d'alçada; representa la Mare asseguda amb el Fill dret sobre el seu genoll esquerre; un ocell pica la mà esquerre del Noi que, amb la mà dreta, beneeix.

Campanar barroc tardà coetani del temple. Té un primer alt cos de planta rectangular (5'50 x 6'60 m); en superar l'alçada de la teulada del temple es converteix en octagonal; està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada amb pinacles de bola als vuit angles; sobre el terrat s'aixequen vuit arcs apuntats units al centre. A la cel·la, sota terrat, s'hi obren vuit finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara; hi penja alguna campana. Unes motllures marquen els pisos i se'n troba també una a l'arrencada dels arcs de les finestres i una altra al seu damunt una mica per sota de la cornisa. L'escala que puja pel campanar és del tipus català sobre voltes d'obra i graons de pedra; per passar de la cel·la al terrat n'hi ha una de cargol de pedra. Els seus murs són de carreus ben escairats de pedra marronosa un pèl rosada.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 31'45 metres.

Esveltesa: 4,7

PUJALT Sant Andreu

Altitud: 775 metres.

Església romànica molt modificada cap al segle XVIII. Consta d'una nau amb capçalera recta coberta amb una volta de canó lleugerament apuntat; l'acompanyen unes capelles laterals, una d'elles, al cantó de llevant, queda oberta per un gran arc apuntat prolongat com a volta. Té el cor sobre un arc carpanell i una volta de creueria. Els seus murs són de carreus petits i matussers de pedra blanquinosa segarrenca; per l'interior estan totalment arrebossats i pintats de blanc a fi d'amagar els efectes negatius del foc que va fer-s'hi amb motiu dels fets de 1936. El portal romànic visible avui dia al mur lateral de ponent està tapiat; l'actual, dovellat en arc de mig punt, es troba al mur dels peus orientat a tramuntana; al seu damunt s'hi troba un òcul atrompetat i, per coronament, una cornisa angular.

Dimensions: 17'75 x 4'85 x 8'53 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; la llargada total del temple arriba als 21'14 metres; ha esta comptada prescindint de l'envà que es troba darrere l'altar major; l'amplada total des del fons de les capelles laterals en fa 10'10.

Campanar merament funcional del segle XVIII reconstruït el 1871. Té planta quadrada (4'16 x 4'16 m.) i des de mitja alçada els seus caires estan aixamfranats; el corona una minsa cornisa amb alguna gàrgola i un terrat amb barana metàl·lica entre pilons, un a cada angle; al seu damunt hi ha una petita cúpula semiesfèrica que sobresurt amb prou feines. Els seus murs no mostren cap element decoratiu, completament nus, amb paraments de pedra blanca mig carreuada. La cel·la té obertes finestres d'arc de mig punt on hi penja una campana; queden sota terrat, una a cada cara; la del sud està tapiada.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-est del frontis encarat a tramuntana.

Alçada: 20'80 metres.

Esveltesa: 5

RUBIÓ Santa Maria

Altitud: 626 metres.

Església gòtica del segle XIV (1300) amb alguns elements tardans romànics del XIII (1280); estava situada dins de l'antic terme del castell de Rubió; fou modificada posteriorment als segles XVI, XVII, XVIII i XX; obres recents de conservació a càrrec de la Diputació fan semblar aquest edifici com a nou. Consta d'una nau de dos trams coberts amb voltes de creueria simple i claus de volta amb relleus; queden reforçades amb un arc toral de mig punt que descansa en mènsules decorades amb relleus que representen castells; la capçalera és recta. Té dues capelles laterals per banda, entre els contraforts, obertes per arcs apuntats; són obres del segle XVI; un òcul vidriat il·lumina la nau des de la part alta del mur dels peus. El cor del segle XVI ocupa part del tram situat als peus i descansa sobre un arc carpanell i una volta de creueria estrellada amb cinc claus de volta.

Uns robustos contraforts en posició obliqua situats als angles de l'edifici i un terrat amb elements de fortificació (espitlleres i reforç dels murs) li donen un aspecte de fortalesa. Té dues entrades: al mur de tramuntana hi figura un portal lateral romànic estil lleidatà amb tres arquivoltes de mig punt sobre impostes i dues columnetes per banda amb capitells esculpits; un guardapols damunt mènsules amb relleus el recobreix. Un segon portal lateral dovellat en arc de mig punt i guardapols, de dimensions més petites que l'altre es troba al mur de migdia. Tots els murs presenten paraments de carreus de pedra groguenca petits, ben escairats tant per l'interior del temple com per l'exterior amb el morter de calç ben visible en les juntures; una senzilla motllura, sota terrat, recorre tots els murs.

Dimensions: 17'82 x 8'82 x 12'40 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons de les capelles laterals fa un amplada de 13'44 metres.

Guarda un retaule gòtic de Santa Maria a excepció de la predel·la que es troba al museu de Vic (al temple n'hi ha una reproducció); és una obra de fi del segle XIV del mestre de Rubió de l'escola de Ramon Destorrents; mesura 4'75 x 5'57 metres d'amplada i alçada respectivament.

Campanar gòtic coetani del temple. Té planta rectangular (3'30 x 4'00 m) i està capçat per la cel·la i per un terrat amb barana carreuada dels segles XVI i XVII. Els seus murs, com tot l'edifici, són de carreus petits i regulars fins a la motllura que circumda tot el temple; a partir d'aquest nivell són de maçoneria mig picada. Quatre gàrgoles sota terrat estan situades als angles. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada costat. El campanar s'aixeca a un nivell més baix del que es troba el temple per la qual cosa la mesura que es dóna està calculada des del nivell d'on arrenca i no del punt on es troben els portals. Per accedir a les campanes hi una escala de cargol de pedra picada que puja pel seu interior; té sortida per sobre del terrat de l'església ja que el cim del campanar està format per un bloc massís de pedra i no hi ha accés directe a la cel·la; des d'aquest terrat s'hi arriba per uns graons de pedra que acaben davant la porta.

Situació: adossat al mur de ponent fent angle al sud-oest del mur lateral de migdia.

Alçada: 32'15 metres.

Esveltesa: 8

SANT GENÍS Sant Genís

Altitud: 405 metres. Municipi de Jorba

Església d'aspecte molt senzill aixecada el 1620. Consta d'una nau rectangular amb la

capçalera recta. El frontis està obert amb un portal amb marc de pedra carreuada amb els muntants acanalats molt simplement; sostenen una llinda robusta de pedra; té gravada la data de 1612; un òcul es troba a mitja alçada i el corona una cornisa angular amb decoració a base de petites mènsules. Els seus murs són de carreus de pedra marronosa matussers i irregulars coberts amb un arrebossat en molt mal estat. Una cornisa motllurada sota teulada recorre tots els murs. Robustos i grans contraforts a banda i banda dels murs laterals li donen solidesa.

Campanar de planta gairebé quadrada (2'50 x 2'30 m) de maó vist situat sobre la nau al centre dels peus de l'església i lleugerament endarrerit respecte del frontis. Està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb barana de maó. La cel·la queda oberta amb dues finestres d'arc de mig punt al frontis i al costat oposat, i una d'arc apuntat a les cares laterals. Potser es tracta d'una antiga espadanya avui tancada i convertida en torricó.

Situació: damunt la nau, proper al frontis encarat a ponent i centrada amb ell.

Alçada: 10'00 metres.

Esveltesa: 4

En posterioritat (2011) a la visita feta al temple el 2001 rebo la informació que al temple s'hi ha fet una destacada intervenció arquitectònica que ha suposat, entre altres coses, la desaparició del campanar de torre i la seva substitució per una simple espadanya d'un sol ull ubicada damunt del mur del frontis. En aquesta reforma igualment s'ha obert lateralment el terrabastall.

SANT JAUME SESOLIVERES Sant Jaume

Altitud: 187 metres. Municipi de Piera

Església romànica del segle XI transformada entre els segles XVI i XVIII i refeta recentment. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó damunt tres arcs torals de mig punt conservats de l'antic edifici romànic i que es troben en la part ponentina; té transsepte, capelles laterals i capçalera recta obrats en temps de les reformes. També el portal lateral del mur de migdia és romànic; es troba al fons d'un estret porxo amb volta de canó; consta d'una arquivolta sota d'un arc dovellat que es recolza en una senzilla imposta i en uns muntants igualment carreuats.

Campanar del moment de les reformes del segle XVIII; té planta quadrada (3'44 x 3'44 m) i està bastit dignament amb murs de maçoneria i amb els caires ressaltats a manera de lesenes cantoneres totes elles de maó vist que sobresurten lleugerament a manera de petits pinacles piramidals per damunt de la teulada. La cel·la està oberta amb finestres d'arc de mig punt amb marcs de maó, una a cada cara; hi pengen algunes campanes. Queda cobert per una cornisa i una teulada baixa de quatre vessants.

Situació: sobre els peus de la nau, al sud-oest.

Alçada: 21'72 metres.

Esveltesa: 6,3

SANT MARTÍ DE MAÇANA Sant Martí

Altitud: 703 metres. Municipi de Rubió

Església del segle XVIII amb alguns vestigis d'un edifici romànic anterior visibles encara en el transsepte a la seva ala dreta, la de ponent; s'hi veu una finestra esqueixada en arc de mig punt i amb un parament de grans carreus ben escairats. Té planta de creu llatina i les seves naus queden 0cobertes amb voltes de canó apuntat. El frontis està obert amb un portal rectangular amb marc de grans carreus de pedra clara ben escairats i pilastres adossades als brancals; a mitja alçada hi figura

un òcul amb l'arc superior del marc de maó vist i, per coronament d'aquest frontis, hi té una cornisa angular sobre petits caps de biga. Els seus murs, el del frontis i panys del lateral, tenen paraments de maçoneria barroera; altres panys laterals, en canvi, els tenen o de grans carreus poc ben tallats i força ben arrenglerats o petits i ben escairats.

Campanar de principis del segle XX. Té planta pràcticament quadrada (3'00 x 3'05 m); un segon cos on s'hi ubica la cel·la està separat del primer per un fris de dents de serra; queda obert amb finestres d'arc apuntat, una a cada cara, alguna d'elles amb barana; hi pengen campanes. Està coronat per una cornisa motllurada amb un fris de dents de serra i un terrat amb una minsa barana metàl·lica reforçada per pilars quadrats als angles. Els seus murs són de maçoneria i, sota la cel·la, estan reforçats per carreus a les cantoneres; també al mur de llevant hi ha obertes algunes finestretes rectangulars a diversos nivells.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-est del frontis encarat a tramuntana.

Alçada: 12'70 metres.

Esveltesa: 4,1

SANT MARTÍ DE TOUS Sant Martí

Altitud: 455 metres.

Església aixecada el 1892 que conserva restes gòtiques d'un temple anterior. Consta d'una nau coberta amb una volta sobre quatre arcs torals de mig punt, cor, tribunes laterals, i capçalera recta. El frontis té un portal rectangular de pedra carreuada recobert per unes senzilles arcades de mig punt que deixen un timpà nu. A la part alta del frontis hi ha obert un gran rosetó motllurat sota una minsa cornisa horitzontal que té, al damunt, un pinyó triangular amb una finestreta rectangular al centre del timpà i una creu de pedra al cim. Els seus murs tenen paraments de petits carreus matussers de pedra del Pla del Magre disposats en filades regulars; part de l'esquerra del frontis es troba arrebossat i deixa entreveure, en una zona on ha quedat perdut, un parament subjacent de paredat.

Guarda pintures renaixentisto-barroques del 1596 l'autor de les quals era un monjo de Sant Jeroni de la Murtra, fra Damià Vicens; una imatge de la Mare de Déu del Roser del segle XIX; un sepulcre gòtic del noble Bernat de Tous amb estàtua jacent, i esteles funeràries gòtiques. Davant mateix de la façana, sobre unes grades que acaben en una plataforma, s'hi troba una creu de terme gòtica.

Campanar del 1921-22 merament funcional. Té planta rectangular (4'00 x 6'00 m) i està coronat per una cornisa i un terrat amb barana d'obra amb sengles pinacles piramidals als angles. El segon cos que és el que sobresurt dels murs del temple i on s'hi ubica la cel·la mostra paraments de fines lloses picades i carreus petits ben escairats als caires que ressalten uns centímetres del mur a manera de lesenes cantoneres; igualment es troben a la base i al capdamunt formant un marc a l'interior del qual hi ha obertes les finestres de la cel·la en arc de mig punt amb el marc lleugerament destacat, una a cada cara. De les finestres en pengen dues campanes, una del 1913 i l'altra de després del 1939. Una esfera de rellotge es troba al dessota de la finestra davantera.

Situació: sobre l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 27'64 metres.

Esveltesa: 4,6

SANT MARTÍ SESGUEIOLES Sant Martí

Altitud: 647 metres.

Església barroco-neoclàssica aixecada entre el 1779 i el 1783. Consta d'una nau i dos passadissos laterals oberts entre les capelles; la nau de quatre trams, el dels peus amb el cor, està coberta amb una volta de llunetes sobre quatre arcs torals; els passadissos ho estan amb voltes de creueria; a la capçalera recta s'hi inclou un presbiteri poligonal de cinc costats cobert amb volta de nervis sobre petxines raconeres. El cor es troba sobre un arc carpanell i una volta de llunetes.

El frontis té una portalada barroca en pedra grisa, ben picada, oberta en arc de mig punt dovellat amb l'intradós rebaixat; a banda i banda dels muntants carreuats s'hi troben dues columnes jòniques sobre pedestals barrocs estrangulats adossades al mur i que sostenen un arquitrau amb els baixos filetejats i una cornisa destacada; al seu damunt s'inicia un frontó sinuós truncat amb sengles volutes ja de bon començament que permet un ampli centre ocupat per una fornícula amb la imatge del patró i decorada a l'entorn per petites volutes i corbes barroques; a mitja alçada hi ha oberta una rosassa motllurada i atrompetada i, sota la cornisa angular, hi figura una petita finestra quadrada; unes altres de rectangulars es troben a banda i banda de la fornícula i uns petits òculs situats en la seva vertical al nivell del portal; uns bancs de pedra decoren la part baixa del frontis que té un parament de carreus petits de pedra blanca de la Segarra desiguals i picats matusserament,

Dimensions: 25'40 x 8'22 x 15'68 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons de les capelles laterals l'amplada fa 15'54 metres.

Arquitectes: mestres d'obres Feliu Borràs, Jaume Vall i Francesc Montalar. Pel que fa al campanar el mestre de cases Marc Godier el 1692 (projectista) i construït per Joan Reinald el 1708.

Guarda encastada a la part de llevant i a l'exterior una imatge de sant Miquel procedent de l'antiga església.

Campanar renaixentista-barroc, exempt, del 1550 acabat quan van sobrealçar-lo entre el 1692 i 1708. Té planta gairebé quadrada (5'00 x 5'30 m). Està coronat per una cornisa i un terrat amb balustrada i pinacles als angles. Sobre el terrat s'aixequen quatre arcs apuntats units al centre per sostenir una campaneta. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen campanes, alguna encara del segle XVIII. Sota la cel·la s'hi troba una motllura. Un contrafort atalussat reforça la seva base; està bastit amb murs de carreus ben escairats de pedra blanca del país.

Situació: formava part de l'edifici de l'antiga església avui desapareguda i s'ha conservat solitari i força lluny (a un extrem de la població) de l'actual església parroquial situada al centre. Serveix, tanmateix, de campanar parroquial.

Alçada: 25'35 metres.

Esveltesa: 4,7

SANT PERE SALLAVINERA Sant Pere

Altitud: 587 metres.

Església que conserva vestigis de l'antiga romànica dels segles XII o XIII com ara part de la nau, de l'absis i d'alguna finestra avui cegada; fou molt modificada i sobrealçada cap al segle XVIII. Consta d'una nau de cinc trams coberta amb voltes de llunetes sobre cinc arcs torals de mig punt que descansen en una imposta classicitzant i en unes pilastres d'escàs relleu; els arcs i les pilastres estan pintats de gris fosc i els murs emblanquinats; té presbiteri recte amb arc presbiteral de mig punt; la capçalera és lleugerament angulada. Té un cor amb una barana de fusta que descansa en un arc i una volta rebaixats. Un antic absis romànic semicircular es deixa veure enmig de l'edifici de la rectoria però que no és visible des de fora; també hi ha restes, al mur de migdia, de l'antic parament

romànic així com del seu portal avui paredat. El portal actual s'obre al mur lateral de migjorn en arc rebaixat i muntants de carreus grans i ben escairats de pedra grisenca. Hi figura la data de 1836. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans irregulars de pedra marronosa i disposats en filades força uniformes. La seva cara nord, en un nivell més baix que el de la planta, mostra un mur de grans blocs matussers de pedra amb una base atalussada que el reforça.

Dimensions: 14'93 x 8'12 x 9'81 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total comptada des de les poc fondes capelles laterals fa 9'69 metres.

Campanar neoclàssic auster. Té planta quadrada (3'70 x 3'70 m); la seva base encara és romànica i la major part dels seus murs són de pedra carreuada d'època barroca. Està coronat per una minsa cornisa i un terrat amb barana de carreus amb pinacles de bola als angles. Mostren la seva nuesa només ornada per una fina motllura a la cara sud al davall de la cel·la. Aquesta té obertes finestres en arc de mig punt amb l'ampit lleugerament destacat, una a cada cara; hi penja una campana. Unes gàrgoles sobresurten als caires sota terrat. Té un sòcol lleugerament atalussat.

Situació: adossat al mur lateral que està encarat a migdia, proper a la capçalera.

Alçada: 17'36 metres.

Esveltesa: 4,7

SANTA MARGARIDA DE MONTBUI Santa Margarida

Altitud: 391 metres.

Església aixecada entre el 1606 i el 1614 en estil gòtic tardà. Consta d'una nau coberta amb una volta de creueria; està acompanyada per tres capelles laterals per banda, un presbiteri cobert amb una volta ogival estrellada, un cor i unes tribunes sobre les capelles laterals; les claus de volta estan ornades amb relleus. Els seus murs tenen paraments de paredat amb carreus a les cantoneres, tots de pedra d'un color torrat.

Campanar barroc tardà del 1731-32. Té planta quadrada (4'80 x 4'80 m). El primer cos està bastit amb murs de paredat i carreus a cantoneres; un de segon octagonal ho està amb carreus de pedra tosca de Capellades; el coronen una cornisa, un terrat amb balustrada amb pinacles a cada angle i, al seu damunt, quatre arcs apuntats units al centre que sostenen una campaneta. La cel·la està oberta amb finestres d'arc de mig punt a cada cara, cegues i obertes en cares alternes; hi penja alguna campaneta; unes motllures a diversos nivells decoren la nuesa dels seus murs. Un rellotge fou afegit al campanar el 1820 amb l'esfera visible sota la cel·la.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle amb el frontis per la seva banda de llevant.

Alçada: 23'70 metres.

Esveltesa: 5

SEGUR Santa Maria

Altitud: 725 metres. Municipi de Veciana

Església del gòtic tardà que ha sofert modificacions al llarg del temps. Consta d'una sola nau rectangular acompanyada de capelles laterals. Al mur lateral de ponent s'hi troba el portal neoclàssic d'arc dovellat rebaixat, muntants decorats amb senzilles pilastres i amb la data de 1868 gravada sobre l'arc. Els seus murs són de carreus petits, irregulars i grossers de pedra marronosa. Té una teulada a dos vessants.

Campanar merament funcional. Té planta rectangular (3'70 x 4'00 m) aixecat al mig dels peus de l'església. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc rebaixat a tres dels seus costats; hi penja alguna campana; té unes motllures a sobre i al seu dessota. La coberta plana té una escassa barana i, a sota, unes minses gàrgoles als angles. Els seus murs són de carreus petits i grossers. Sembla que la part superior dels murs tingui un pèl més de perímetre que la base de la cel·la, o sigui que és escassament tronco-piramidal invertit.

Situació: damunt la nau per la banda nord, als peus de l'església.

Alçada: 16'00 metres.

Esveltesa: 4

LA TORRE DE CLARAMUNT Sant Joan

Altitud: 364 metres.

Església barroco-neoclàssica de la primera meitat del segle XVIII amb tradició gòtica. Consta d'una nau de quatre trams cobertes per voltes de creueria; queda capçada per un absis rectangular i està acompanyada de tres capelles laterals per banda unides entre si de manera que aparenten dues naus laterals més curtes que la central; les cobreixen també voltes de creuria. Un cor als peus té barana de fusta i descansa en un arc rebaixat i una volta de creueria. Els murs estan emblanquinats i els nervis de les voltes estan pintats de gris. Una cornisa amb curvatura convexa al centre i còncava als laterals corona el caire superior de la façana principal amb un pinacle de bola al centre i dos més als extrems. El frontis té un portal amb marc de pedra carreuada blanquinosa en arc rebaixat dovellat; un òcul atrompetat està situat a mitja alçada lleugerament descentrat igual com el portal i, sobre d'ell, una petita finestra rectangular ben centrada. La capçalera és recta i els murs del temple són de paredat de pedra marronosa.

Dimensions: 14'77 x 4'34 x 6'41 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total que inclou els altars laterals en fa 10'53.

Campanar neoclàssic del 1790. Té planta gairebé quadrada (4'00 x 3'75 m) i un segon cos octagonal; els caires estan lleugerament ressaltats a manera de lesenes cantoneres. Unes motllures a sobre de les finestres, al seu dessota i a l'arrencada dels arcs, ornen aquest segon cos; està coronat per una cornisa motllurada i una coberta plana amb pinacles de bola als angles. Els murs dels dos cossos mostren paraments de pedra marronosa amb carreus mitjans irregulars, ben escairats i disposats en filades força regulars. La cel·la està oberta amb finestrals d'arc de mig punt coberts amb gelosies alternats amb altres de cecs; hi pengen quatre campanes foses a Alemanya del 1989 de noms *Montserrat, Joana* (579 quilos), *Natzarena* i *Reina de la Pau;* dues són grans i les altres petites; estan disposades en vertical dins d'unes gàbies de fusta i funcionen per mitjans elèctrics. Ubicada en una estructura metàl·lica en el cor avui s'hi troba penjada una antiga campana amb la següent inscripció: "LLANTA DE CAMIÓ QUE / S'UTILITZÀ COM A CAMPANA / DES DE L'ANY 1939 AL 1989". Entrant al temple a la dreta s'accedeix al campanar; hi puja una escala d'obra de cargol sense eix i amb barana emblanquinada.

Situació: adossat a l'angle sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 16'55 metres.

Esveltesa: 4,1

VALLBONA D'ANOIA Sant Bartomeu

Altitud: 304 metres.

Església aixecada entre el 1948 i el 1952. Consta de tres naus i l'entrada es fa per un portal obert sota d'un porxo lateral de dos arcs de mig punt amb un pilar central tancat per reixes de ferro; està cobert per una teulada d'un sol vessant que es prologa per damunt de les capelles laterals. Els seus murs estan arrebossats i pintats d'un color crema. La teulada de doble vessant cobreix la nau major damunt els murs laterals oberts amb finestres rectangulars.

Arquitecte: Joaquim Ros de Ramis.

Campanar del 1952 merament funcional. Té un primer alt cos de planta quadrada (4'78 x 4'78 m) coronat per una cornisa i una teulada damunt la qual s'aixeca una torrella on s'ubica la cel·la amb els murs reforçats per contraforts situats a la seva base; està oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja una campana; té una senzilla motllura a l'arrencada dels arcs. Queda coberta per una teulada piramidal de teules rogenques amb els careners destacats lleugerament. Els seus murs sense elements decoratius estan arrebossats i pintats amb un to crema clar. Un rellotge procedent de l'antic campanar (1924) té la seva esfera situada al mur que dóna a la plaça, sota la cornisa. Té algunes finestres rectangulars a diversos nivells, algunes senzilles espitlleres.

Situació: angle sud-oest de la façana lateral, adossat als peus de l'edifici.

Alçada: 22'50 metres.

Esveltesa: 4,7

VILANOVA DEL CAMÍ Sant Hilari

Altitud: 303 metres.

Església neoclàssica aixecada el 1805. Consta d'una nau coberta amb una volta de canó sobre cinc arcs torals de mig punt pintats en color gris; les parets interiors estan emblanquinades; té atri. El frontis amb el mur arrebossat i pintat de color crema està obert amb un portal classicitzant de pedra amb l'arc rebaixat i el marc amb l'intradós filetejat; unes pilastres toscanes de carreus encoixinats estan adossades als muntants; sostenen un arquitrau dòric i una destacada cornisa; una petita fornícula amb imatge es troba poc més amunt i, a mitja alçada, un òcul motllurat; està coronat per un frontó triangular de marc poc destacat.

Guarda una talla de la Dolorosa, segurament barroca.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té un primer alt cos de planta quadrada (4'30 x 4'30 m); es transforma en octagonal a partir del nivell de la teulada del temple i queda dividit en dos per una motllura; al superior s'hi ubica la cel·la ornada amb una cornisa motllurada i un fris de denticles al dessota. Té un terrat amb una alta balustrada. La cel·la amb finestres d'arc apuntat, una a cada cara, cegues i obertes alternades, mostra els caires lleugerament destacats a manera de lesenes cantoneres; té una motllura senzilla a l'arrencada dels arcs. Els seus murs estan arrebossats i pintats com el frontis i tenen carreus a les cantoneres.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a migdia.

Alçada: 34'26 metres.

Esveltesa: 8

ALGUNES ESGLÉSIES SENSE CAMPANAR DE TORRE, AMB ESPADANYA, SUFRAGÀNIES O SENSE CULTE

AGUILERA Sant Feliu de la Vall
Altitud: 423 metres. Municipi de Castellolí

Església romànica de finals del segle XI modificada temps després. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt damunt d'un arc toral i capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera ornat per l'exterior amb un fris d'arcs cecs sota cornisa i lesenes que arrenquen d'un sòcol força alt. En obres fetes a finals del segle XIX (1870) s'hi van afegir dues capelles laterals, una per banda, i es va refer el mur frontal a ponent, als peus del temple, amb un portal en arc de mig punt amb un marc estret que presenta una senzilla motllura al caire; una motllura horitzontal a mitja alçada es corba en superar el portal; a la part alta hi té un òcul circular atrompetat amb marc de pedra blanca. Els murs presenten un arrebossat amb un to marronós clar. **Campanar** d'espadanya closa amb dos ulls en arc de mig punt cobert per una teulada de dos vessants amb l'exterior motllurat i una creu metàl·lica al cim. Es troba aixecat als peus del temple, en el centre, segons l'eix de la nau. He calculat que té l'amplada de la seva base fa tres metres i que té una alçada de 10'45; són mesures que considero aproximades.

L'ASTOR Santa Magdalena
Altitud: 738 metres. Municipi de Pujalt

Església d'orígens romànics del segle XI però desfigurada per les reformes que es realitzaren l'any 1520. Consta d'una nau rectangular amb portal a ponent. Es tracta d'una portalada pròpia del gòtic a base d'una arcada de grans dovelles estretes i ben picades sobre muntants també de grans carreus coronats per impostes motllurades; un senzill bordó ho corona; a l'intradós una canal ressegueix tota l'arcada; està lleugerament escorat cap a l'esquerra del mur frontal. A mitja alçada del frontis hi ha una petita finestra rectangular. Els murs mostren paraments de carreus desiguals, més aviat petits, escairats de manera matussera. **Campanar** d'espadanya de dos allargassats ulls en arcs de mig punt amb un bordó que els ressegueix i es prolonga per tot el mur; hi penja una petitona campaneta. Està coronat per un curt pinyol que fa ondulacions. La seva base mesura 3'90 metres més o menys. Situació: damunt del mur frontal, escorat cap a la dreta. Alçada: 16 metres aproximadament.

BOIXADORS Sant Pere del castell, capella
Altitud: 838 metres. Municipi de Sant Pere Sallavinera.

Església romànica del segle XI modificada i ampliada a finals del XIII i al XVII quan es va sobrealçar la nau primitiva. Consta d'una nau de dos cossos rectangulars, el de llevant afegit al segle XIII; no segueixen la línia recta ja que l'afegit té l'eix un xic desviat cap al nord. En fer-hi aquesta ampliació es perdé l'absis romànic i ara, a llevant, n'hi ha un de quadrat; també s'afegiren capelles laterals, dues de rectangulars per banda; la volta de la nau unificada és de canó apuntada mentre que l'absis i les capelles laterals la tenen de canó de mig punt. Portal romànic obert i conservat en el mur de migdia a base de dues arcades de mig punt en degradació de petites dovelles, la més exterior amb un canal al centre ple de petites boles. Murs de paraments amb carreus irregulars, poc escairats, petits sobretot, allargassats i disposats més o menys en filades ordenades. En el mur romànic de migdia, a ponent, es conserva a la part alta un fragment d'un fris d'arcs cecs amb lesenes curtes; en el mur dels peus del temple, a mitja alçada hi ha una finestra de dos arcs de mig punt en degradació. Dimensions: 17'60 x 4'70-4'40 x 8'68 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; des del fons de les capelles l'amplada total és de 7'80 metres. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt cobert per una teuladeta de dos vessants aixecat amb carreus desiguals i matussers damunt i al centre del mur frontal. He calculat l'amplada de la seva base en 5'25 metres i la seva alçada en

14'98 metres; són mesures aproximades.

CARBASÍ Sant Bartomeu
Altitud: 620 metres. Municipi d'Argençola

Església romànica del segle XII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt que en obres posteriors va ser reforçada per arcs torals apuntats; tenia a llevant un absis rectangular que quan es van fer obres per capgirar el temple d'orientació va passar a ser els peus del temple i s'hi va obrir un portal en arc de mig punt ben dovellat per peces mitjanes; a la part alta s'hi va obrir un òcul circular atrompetat. El nou presbiteri, a ponent, té volta de canó amb un arc presbiteral apuntat. Els seus murs tenen paraments de petits carreus allargassats disposats en filades. Tardanament es va aixecar una torre a ponent adossada al mur de la nova capçalera i, al damunt, es va erigir un **campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt rebaixat, el de la banda de migjorn més reduït d'alçada, i amb una coberta de dos vessants inclinats i una creu metàl·lica al cim. He calculat que la torre té una planta rectangular (2'60 x 3'60 m) i una alçada, en el nivell on s'aixeca l'espadanya, de 10'50 metres, que l'amplada de l'espadanya en fa 2'60, que la seva alçada des de la seva base en fa 2'80 i que des del terra on s'aixeca la torre arriba als 13'30 metres; tots aquests números són mesures aproximades.

CASTELLFOLLIT Santa Maria del Priorat, antic monestir
Altitud: 480 metres. Municipi de Castellfollit de Riubregós

Església romànica de finals del segle XI (1082) i de principis del XII, modificada posteriorment. Consta d'una nau rectangular amb volta de canó apuntada sobrealçada capçada a llevant per un absis rectangular i travessada pel transsepte, ambdós amb volta de canó de mig punt formant una planta de creu llatina. L'absis quadrat està ornat exteriorment sota cornisa per un fris de dents de serra i, al dessota, per un d'arcs cecs i lesenes que recorren els tres murs que el formen; estava acompanyat per dos altres absis semicirculars oberts al transsepte però foren substituïts per àmbits rectangulars en temps gòtics; amb tot, el de la banda sud ha estat refet modernament amb les restes dels materials que es conservaren; també als extrems dels braços del transsepte s'hi habilitaren capelles gòtiques i alguna de barroca. En el creuer s'hi aixeca una cúpula semiesfèrica damunt trompes inclosa en un cimbori circular i, al damunt d'ell, un cupulí de planta quadrada. Els portals avui estan oberts al mur de migdia, en arc de mig punt, sota d'un porxo llarg amb volta apuntada i un altre a l'extrem del braç nord amb una arcada de mig punt de grans dovelles ben picades amb un bordó que descansa en senzilles impostes; un tercer portal al mur de ponent avui es troba clos i convertit en finestra. Murs de carreus mitjans, ben escairats i disposats en filades ben ordenades. Dimensions: 21'70 x 4'50 x 9'20 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; la llargada del transsepte és de 17'20 metres. **Campanar** d'espadanya de tres ulls rectangulars irregulars coberts per una teuladera de dos vessants poc inclinats a base de llates i teules aràbigues. Es troba aixecat damunt del mur frontal, als peus del temple, amb una base igual que l'amplada del mur (7 metres), i amb una alçada de 11'85.

COMALATS Sant Pere, capella
Altitud: 520 metres. Municipi de Copons

Església romànica del segle XII modificada més tard en sobrealçar la nau amb una volta de creueria damunt de tres arcs torals que divideixen el temple en quatre trams; està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera i sense ornamentació exterior; està separat, avui, de la nau per un envà que deixa l'absis com a sagristia i que permet adossar-hi un retaule barroc. Té un portal obert al mur de migdia a base d'una arcada de mig punt amb grans dovelles desiguals i picades matusserament damunt muntants amb grans carreus desiguals i poc ben escairats. Els seus murs presenten paraments de carreus petits ben ordenats en filades. **Campanar**

d'espadanya d'un ull en arc de mig punt aixecat damunt i al centre del mur de ponent, als peus del temple. He calculat que l'amplada de la seva base fa un metre seixanta i que té una alçada de 8'50; són mesures que dono com aproximades.

CONTRAST Sant Maur, capella
Altitud: 643 metres. Municipi d'Argençola

Església rústica del segle XII en estil romànic. Consta d'una curta nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt i capçada a llevant per un absis semicircular sense decoració exterior. A principis del segle XIX (1802) el temple s'allargà cap a ponent, es sobrealçà i es va cobrir amb una teulada d'un sol vessant, tant la nau com l'absis. Tenia un portal romànic al mur de migdia però en les obres modernes se'n va obrir un de nou a ponent i es va inutilitzar el romànic; el nou té un arc rebaixat; al damunt s'hi va fer un petit òcul circular a la part alta. Els seus murs mostren paraments diferents en l'obra original i la de l'allargament; en l'absis són mitjans, matussers i ben alineats; en els murs restants se'n veuen de desiguals, matussers o fins i tot mal picats i disposats malament en filades; per consolidar-los es van reforçar amb contraforts atalussats. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt; fins fa poc havia perdut l'arcada que el cobria; avui hi torna a ser, renovada; està aixecat amb carreus matussers al centre i al damunt del mur frontal. He calculat que té 1'60 metres d'amplada en la seva base i una alçada de 9'22; són mesures aproximades.

DUSFORT Santa Maria
Altitud: 689 metres. Municipi de Calonge de Segarra

Església romànica del segle XII amb modificacions posteriors que, per exemple, li han suprimit l'absis semicircular de llevant. Consta d'una nau rectangular coberta amb volta de canó de mig punt; està acompanya de petites capelles laterals afegides en temps moderns. Té el portal al mur de migdia amb el marc rectangular. Els seus murs presenten paraments de carreus majorment petits, o mitjans, disposats en filades ordenades; el mur de ponent, als peus del temple, té una finestra tipus espitllera a la part alta. **Campanar** d'espadanya closa de dos ulls en arc de mig punt aixecat modernament damunt dels peus del temple, centrat en l'eix de la nau. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'70 metres i que té una alçada de 8'27; són mesures que considero aproximades.

FREIXE Sant Nicolau, capella del Castell
Altitud: 175 metres. Municipi de Piera

Església romànica bastida a cap a finals del segle XI o a principis del XII. Consta d'una curta i estreta nau rectangular coberta amb una volta de canó un pèl apuntada i peraltada; està capçada per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera precedit d'un arc presbiteral de mig punt; no té ornamentació per l'exterior; també té una capella irregular oberta al mur de tramuntana a través d'un arc gòtic. El portal en arc de mig punt ben dovellat amb peces grans es troba obert al mur de ponent, als peus del temple. Els murs presenten paraments de peces poc o gens picades per l'exterior i amb carreus força regulars, mitjans i ben alineats per l'interior. En el mur de ponent, a mitja alçada, hi té una finestra en forma de creu grega. Dimensions: 8'70 x 3'15 x 5'60 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya de principis del segle XX aixecat amb maons amb un arc de mig punt ben dovellat; està encaixonat per murs del temple que el reforcen a cada costat; queda cobert per una teuladera horitzontal que sobresurt fent de cornisa pluralment motllurada. He calculat que la seva base té una amplada d'un metre seixanta i una alçada de 8'85; són mesures que considero aproximades.

LA GODA Sant Pere, capella
Altitud: 687 metres. Municipi d'Argençola

Església romànica de finals del segle XII o, potser encara més, del segle XIII. Consta d'una nau coberta amb una volta de canó força apuntada damunt d'una imposta que recorre la seva base i capçada a llevant per un mur recte. Té un portal al mur de ponent a base d'una arcada de mig punt amb grans dovelles irregulars i un pèl matusseres envoltades per un bordó que, igual que les impostes on descansa, està acanalat; un poc més amunt seu hi havia una petita finestra rectangular avui en mal estat. Els seus murs mostren paraments de carreus mitjans irregulars, matussers i disposats en filades no pas massa ordenades. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc apuntat aixecat amb peces força irregulars sense estar gairebé picades; es troba aixecat damunt del mur frontal amb una base igual que aquest mur (4'25 metres); no està cobert i mostra dos vessants inclinats; al cim hi té una creu metàl·lica. He calculat que la seva alçada fa 7'55 metres; les mesures donades són aproximades.

JORBA Santa Maria de La Sala, ermita

Altitud: 364 metres.

Església romànica de finals del segle XII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada i capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera i amb un arc presbiteral de mig punt; per l'exterior no presenta cap element ornamental. Té un molt bonic portal al mur de migdia a base de quatre arquivoltes de mig punt en degradació bellament ornamentades que descansen en impostes amb l'intradós decorat amb un escacat i damunt brancals de carreus grans ben escairats un pèl erosionats; l'arquivolta més interna té grans dovelles, la següent és bossellada, la tercera té dos frisos, un en ziga-zagues i l'altre de palmetes i la quarta o bordó amb un nou fris de ziga-zagues amb clots profunds que destaquen pel contrast de llums i ombres; els muntants han perdut les columnetes exemptes que tenien en origen. Murs de carreus mitjans força ben polits i alineats amb filades ben ordenades. Dimensions: 11'50 x 4'40 x 5'55 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya de tres ulls en arc de mig punt distribuïts en dos nivells, dos ulls en el baix i l'altre centrat al centre i al damunt; estan coberts per una teuladeta de lloses amb un filet ornant la cornisa que té dos vessants acabats amb replans horitzontals amb pinacles i amb bola. Està aixecat amb carreus desiguals i matussers damunt i al centre del mur frontal, als peus del temple. He calculat que l'amplada de la seva base fa 3'25 metres i que té una alçada de 8'65; són mesures que considero aproximades.

MARE DE DÉU DEL GRAUET Santa Maria, ermita

Altitud: 552 metres. Municipi d'Aguilar de Segarra

Església romànica de finals del segle XII. Consta d'una nau rectangular estreta i curta; tenia un absis semicircular a llevant que fou eliminat el 1979 a causa del seu mal estat. Portal obert al mur de migdia amb un marc rectangular amb la llinda i els brancals amb grans carreus ben escairats. Murs de pedra vista amb paraments de carreus matussers, irregulars i disposats en filades; l'angle sud-est es troba reforçat amb un notable mur atalussat. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt aixecat amb carreus matussers i cobert per una teuladeta de dos vessants amb una creu metàl·lica al cim; es troba damunt i al centre del mur frontal, a ponent. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'80 metres i que la seva alçada arriba als 7'35; són mesures aproximades.

MASQUEFA Sant Pere i Santa Creu, església vella

Altitud: 257 metres.

Església aixecada a finals del segle XII i principis del XIII en estil romànic i gòtic. Consta d'una nau coberta amb un volta de canó apuntada a llevant i amb una de creueria a ponent; està capçada per un absis semicircular ornat amb un fris de dents de serra sota cornisa i amb arcs cecs damunt mènsules amb relleus figuratius. El mur als peus del temple queda obert a la seva part alta amb una rosassa gòtica atrompetada, motllurada i amb un calat interior. Té un cor als peus i una

capella al nord de temps recents. El portal queda obert al mur lateral de migdia. Els murs presenten paraments de carreus mitjans ben escairats i disposats en filades. Dimensions: 16'00 x 5'00 x 13'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** de torre, també de temps recents, de planta quadrada (3'75 x 3'75 m) adossat al mur de migdia prop de l'absis, al sud-est; els seus murs estan arrebossats i emblanquinats amb carreus rogencs a cantoneres; la cel·la té finestres en arc de mig punt, una a cada cara; està coronat per una senzilla cornisa i una teulada de quatre vessants amb peces aràbigues. La seva alçada arriba als 13'90 metres; les mesures donades les considero aproximades.

ROFES Sant Josep, extensió de la parròquia de Sant Pere de Vilademàger
Altitud: 540 metres. Municipi de la Llacuna

Església aixecada el 1999 amb aires neogòtics. Consta d'una nau capçada per un absis poligonal i coberta per una teulada de dos vessants. El frontis té un portal en arc apuntat sota d'un porxo obert amb tres arcs d'ametlla, un de gran al centre i altres dos als laterals. Els seus murs de pedra blanca de maçoneria amb carreus a cantoneres tenen un acabat digne. Una cornisa motllurada recorre tots els murs. Una espadanya d'un ull sense campana decora el frontis en el seu punt central i un petit òcul queda al seu dessota. **Campanar** de planta gairebé quadrada (2'23 x 2'15 m). Els seus murs presenten paraments de maçoneria amb les cantoneres de carreus un pèl ressaltades a manera de lesenes. Uns frisos en relleu es troben sota el pis de les campanes en les quatre cares. La cel·la està oberta amb quatre finestres d'arc apuntat, una a cada cara. Té la coberta plana amb terra i vegetació al damunt i unes motllures a diverses alçades que amaguen la seva nuesa. Un portal d'arc apuntat es troba a la seva base a la façana frontal. Situació: adossat al mur lateral fent angle amb el nord-est del frontis. Alçada: 11'40 metres. Esveltesa: 5,1

SANT PERE DE L'ARÇ Sant Pere
Altitud: 621 metres. Municipi de Calonge de Segarra

Església romànica del segle XII, consagrada el 1148 i modificada als segles XVIII i XIX; segurament és una remodelació d'un temple anterior del segle XI del qual conserva l'absis. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt refeta al segle XVIII i capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera i ornat a l'exterior amb un fris d'arcs cecs de mig punt peraltats; el fris es troba un pèl enfonsat respecte del mur. Té un portal obert al mur de migdia refet el 1888 a base d'un marc en arc de mig punt amb dovelles i carreus ben escairats senzillament acanalats i filetejats en el caire; segurament es troba en el mateix lloc del primitiu romànic. Els seus murs mostren paraments de carreus irregulars un pèl matussers però ben disposats en filades; el mur de ponent, als peus del temple, es troba arrebossat; a la part alta hi té una finestreta cruciforme. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc rebaixat aixecat damunt el mur de ponent, un xic escorat a l'esquerra, cobert per una teuladeta de lloses en escata de dos vessants poc inclinats. He calculat que l'amplada de la seva base fa tres metres i que té una alçada de 8'75; són mesures aproximades.

SANT PERE DE VIM Sant Pere
Altitud: 602 metres. Municipi de Veciana

Església romànica de finals del segle XI o de principis del XII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt i capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera i ornat per l'exterior amb un fris d'arcs cecs i lesenes que també es troben, a la part alta, en els murs laterals; està acompanyat de dues absidioles també semicirculars, enfrontades; un envà separa avui la nau de l'absis i el converteix en sagristia. Portal a ponent, modern, amb un marc amb dues arcades de mig punt en degradació prolongades pels muntants i separades per un senzill canal. El temple fou sobrealçat tardanament i els seus murs, no obstant, tenen unitat a base de

paraments de carreus petits, ben escairats i ordenats en filades. Dimensions: 16'80 x 3'70 x 7'74 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; des del fons de les absidioles l'amplada total és de 6'80 metres. **Campanar** modern d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt cobert per una teuladeta de dos vessants aixecat damunt i al centre del mur frontal. He calculat l'amplada de la seva base en 3'29 metres i la seva alçada en 17'40; són mesures aproximades.

SANTA MARIA DE LA TOSSA Santa Maria

Altitud: 609 metres. Municipi de Santa Margarida de Montbui

Església preromànica datada al segle X; fou ampliada al segle XI amb un nou presbiteri i tres absis; fou consagrada per l'abat Oliba el 1035. Consta de tres naus preromàniques de sis trams coberts amb voltes de canó ultrapassat damunt arcs formers de ferradura que reposen en robustes i baixes columnes amb capitells mensuliformes i àbac; només el tram de ponent, el més antic, enlloc de columnes hi ha pilars rectangulars. Les naus són un pèl irregulars perquè la major és més ampla a llevant que a ponent i l'eix no és del tot recte. Té la capçalera a llevant formada per tres absis romànics semicirculars amb voltes de quart d'esfera amb decoració d'arcs cecs i lesenes per l'exterior i amb murs de carreus matussers i ben alineats oberts amb una finestra en arc de mig punt a cadascun. Una capella fou oberta al nord al segle XVI. El mur dels peus, a ponent, hi té una petita obertura a mitja alçada en forma de creu. El portal obert al mur de migdia fou substituït al segle XVI per un de nou en arc de mig punt dovellat amb grans peces primes ben picades damunt impostes amb decoració geomètrica a l'intradós i amb brancals de petits carreus ben escairats. Els murs presenten paraments de carreus matussers mig barrejats amb altres de maçoneria; les voltes mostren la tècnica de full de llibre. Dimensions: 17'90 x 2'75-2'10 x 3'75 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total incloses les tres naus és de 7 metres a llevant i de 6'05 a ponent. **Guarda** una imatge gòtica policromada de la *Mare de Déu de Gràcia* del segle XIII. **Campanar** d'espadanya de dos ulls allargassats en arc de mig punt amb sengles campanetes; té un petit ull rectangular al pinyó; està cobert per una teuladeta de lloses de dos vessants. Els tres pilars de 1'30 de gruix són aixecats amb carreus mitjans ben escairats amb un sòcol un pèl més gruixut de 1'50 metres. Es troba situat damunt i al centre del mur dels peus del temple. L'amplada de la seva base fa 4'90 metres i l'alçada arriba als 11'74; les mesures són aproximades.

SANTA MARIA DEL CAMÍ Santa Maria, església nova

Altitud: 510 metres. Municipi de Veciana

Església neoromànica aixecada entre els anys 1818 i 1819. Consta d'una nau rectangular capçada a ponent per un absis semicircular ornat per l'exterior amb lesenes; l'acompanyen dues absidioles semicirculars en posició de creu, enfrontades; el seu exterior és llis. El frontis, amb bandes en relleu a les cantoneres, té un portal amb un marc estret amb arcades de mig punt en degradació sobre senzilles impostes acompanyat de dos petits òculs circulars, un a cada banda, i d'un gran finestral a mitja alçada en arc de mig punt amb marc estret doble en degradació; el mur frontal, a llevant, està coronat per una cornisa angular amb un fris al dessota d'arquets cecs de mig punt peraltats. Murs de pedra vista marronosa amb paraments de maçoneria. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt coberts per una teuladeta de dos vessants; està aixecat damunt i al centre del mur frontal, a llevant. He calculat que l'amplada de la seva base fa un metre setanta i que té una alçada de 9'30 metres; són mesures aproximades.

SANTA MARIA DEL CAMÍ Santa Maria, capella, església antiga

Altitud: 510 metres. Municipi de Veciana

Església romànica del segle XII. Consta d'una nau trapezial, força més ampla a ponent que a llevant, coberta amb una volta de canó de mig punt i capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera sense ornamentació per l'exterior llevant d'un alt sòcol que es prolonga

pels murs laterals; dues petites capelles enfrontades es troben properes a l'absis. Té un portal al mur de tramuntana a base de dues arcades de mig punt ben dovellades i en degradació. Els murs tenen paraments de carreus força regulars de mida mitjana, ben escairats i disposats en filades ben ordenades. Com a element singular cal destacar la finestra del fons de l'absis a base d'un petit òcul circular amb un ample marc de dovelles filetejades i amb un bordó ornat amb un fris de zig-zagues. Dimensions: 10'70 x 4'60-3'90 x 7'75 metres de llargada, amplada i alçada respectivament. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt cobert per una teuladeta de dos vessants; es troba aixecat damunt i al centre del mur del peus del temple, a ponent. He calculat que l'amplada de la seva base fa un metre quaranta i que té una alçada de 10'80; són mesures que considero aproximades.

VECIANA Santa Maria, capella del castell

Altitud: 560 metres.

Església romànica de finals del segle XII. Consta d'una nau rectangular coberta, després de caure la primitiva en volta de canó, per una volta gòtica que la divideix en tres trams rectangulars als quals cal afegir un ample tram presbiteral i un més a ponent a manera d'atri; està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de canó ornat per l'interior amb tres arcades i bordó al fons d'ell; no té ornamentació per l'exterior; hi destaca un alt sòcol. Té un portal romànic a migdia a base de tres arcades ben dovellades en degradació; la central descansa en sengles columnetes (són de ciment en substituir les primitives perdudes) amb l'àbac decorat amb motius geomètrics així com també l'arcada central. En aixecar modernament un mur als peus del temple, mur que se sumava al romànica i de menor amplada, s'hi obrí un portal més amb arcada de mig punt; al davant s'hi va aixecar un porxo amb aires romànics amb una teulada de dos vessants que descansa en dues fines columnes a cada lateral. Els murs romànics del temple presenten paraments de carreus mitjans ben escairats i disposats en filades; el nou mur de ponent en canvi és de maçoneria. Dimensions: 17'25 x 5'00 x 7'30 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. Campanar d'espadanya de dos ulls allargassats en arc de mig punt i amb un petit ull circular al pinyó; està cobert per una teuladeta de dos vessants amb teules aràbigues; es troba aixecat amb carreus irregulars ben escairats damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa 3'90 metres i que té una alçada de 12; són mesures aproximades.

VILADEMÀGER Sant Pere, ermita

Altitud: 712 metres. Municipi de La Llacuna

Església amb orígens romànics del segle XII dels que en queden pocs rastres en alguns panys dels seus murs; fou renovada en estil gòtic a finals del segle XIV i en temps posteriors en fer-s'hi obres de restauració. Consta d'una nau rectangular amb irregularitats coberta amb voltes de creueria i capçada a llevant per un absis pentagonal acompanyat de dues absidioles rectangulars enfrontades als laterals. Té un portal del romànic tardà en el mur de tramuntana a base de dues arcades de mig punt en degradació a base de gran dovelles que descansen en senzilles impostes i que estan envoltades per un bordó circular i un segon de rectangular. Els murs avui estan arrebossats; en el de ponent, als peus del temple, encara s'hi veu una petita finestra cruciforme descentrada respecte de l'eix del frontis, segurament d'orígens romànics, i un petit òcul circular atrompetat a la part alta, aquest ben centrat. El frontis té dos robustos contraforts en posició obliqua als seus extrems. Dimensions: 21'40 x 7'80 x 9'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons de les capelles absidals l'amplada total del temple és de 12 metres. **Campanar** d'espadanya tardà de dos ulls en arc de mig punt coberts per una teuladeta de dos vessants. Es troba aixecat damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa 3'75 metres i que té una alçada de 17; són mesures que considero aproximades.

VILAMAJOR Sant Joan, capella

Altitud: 698 metres. Municipi de Pujalt

Església romànica del segle XII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt que es renovà en esfondrar-se la primitiva de la mateixa mena; té a llevant un absis semicircular amb volta de quart d'esfera ornat per un fris d'arcs cecs força rústics per l'exterior. Un portal a ponent, als peus del temple, està format per una ampla arcada de mig punt de grans dovelles irregulars ben picades amb un bordó que les envolta, tot damunt de senzilles impostes i de lloses ben escairades en els muntants. Els murs presenten paraments de carreus matussers, petits i allargassats disposats en filades. **Campanar** d'espadanya de dos grans ulls en arc rebaixat ben dovellat amb llosetes; es troba damunt del mur frontal un xic, molt poc, escorat cap a la dreta i aixecat amb carreus petits i matussers; queda cobert per una teuladeta de lloses de dos vessants amb un molt petit pinacle al cim. He calculat l'amplada de la seva base en 3'70 metres i la seva alçada en 10'16; són mesures que considero aproximades.

VILANOVA D'ESPOIA Sant Salvador

Altitud: 425 metres. Municipi de la Torre de Claramunt

Església romànica del segle XII (1130-1150) ben restaurada a partir del 1966. Consta d'una nau de tres trams coberta amb una volta de canó sobre dos arcs torals d'arc de ferradura; està capçada per un absis semicircular amb una finestra d'arc de mig punt esqueixada al centre. Tant l'absis com la nau han estat sobrealçats en diverses ocasions i avui acullen en el terrabastall engrandit un pis destinat a rectoria il·luminat per diverses finestres rectangulars. Sota d'elles, a l'absis, hi ha algunes espitlleres. Els seus murs són de carreus irregulars no massa ben escairats tant en l'interior com en l'exterior, gairebé es poden considerar de maçoneria. El portal es troba obert a la façana lateral de migdia; té dues arquivoltes en arc de mig punt dovellades; la més interior descansa en una senzilla imposta; els seus muntants són d'una sola peça. **Guarda** un sagrari en forma d'Arca de l'Aliança en una fornícula lateral prop de l'altar; una creu amb la imatge d'*El Salvador* de placa de coure picat amb la cara serena i majestuosa com la del Sagrat Llenç de Torí, és obra de J. M. Esquerra (1969), i una talla de *La Mare de Déu amb el Nen* assegut al centre de la seva falda d'Emili Colom (1977) imitant una Mare de Déu romànica. Tot això ha estat portat a terme sota la iniciativa i el guiatge del rector Josep Batlle i Mauerer († 2006) amb consulta tècnica a l'arquitecte Joan Bassegoda i Nonell. **Campanar** d'espadanya situat al mur de ponent, mur avui adossat a un edifici que ha servit de rectoria. L'espadanya té dos ulls d'arc de mig punt sota un frontó triangular remarcat per una motllura; una teuladeta de dos vessants la protegeix. Alçada: 8'50 metres.

EL BAGES

CAMPANARS EN ORDRE ALFABÈTIC DE MUNICIPIS

Municipis i poblacions	Parròquies	Alçada en metres
Aguilar de Segarra	Sant Andreu	18'64
Castellar	Sant Miquel	13'34
Artés	Santa Maria	52'16
Avinyó	Sant Joan	22'13
Horta d'Avinyó	Santa Maria	18'80
Balsareny	Santa Maria	22'29
Callús	Santa Sadurní	28'50
Cardona	Sant Miquel	27'81
Bergús	Sant Joan	18'54
La Coromina	Sant Ramon	16'42
Castellbell i el Vilar		
Castellbell	Sant Vicenç	24'75
El Vilar	Santa Maria	21'91
Castellfollit del Boix	Sant Pere	18'00
Castellgalí	Sant Miquel	21'39
Castellnou de Bages	Sant Andreu	15'85
Fonollosa	Santa Maria	19'23
Camps	Santa Maria	18'40
Fals (Les Torres de Fals)	Sant Vicenç	15'65
Gaià	Santa Maria	19'23
Vila-ramó	Sant Esteve	11'83
Manresa		
Viladordis A	Mare de Déu de la Salut	18'58
Manresa	Santa Maria (La Seu)	49'38
Manresa	Santa Maria de Valldaura	24'43
Monistrol de Montserrat Sant	Sant Pere	25'20
Mura	Sant Martí	18'02
Navarcles	Sant Valentí	32'63
Navàs	Sagrada Família	25'96
Castelladral	Sant Miquel	21'18

Pont de Vilomara i Rocafort, El		
Rocafort	Santa Maria	20'43
Rajadell	Sant Iscle	20'85
Monistrolet	Santa Maria	20'95
Sallent	Santa Maria	38'08
Cabrianes	Sant Ramon	18'59
Cornet	Santa Maria	16'46
Serraïma S	Sant Pere	11'06
Sant Feliu Sasserra	Sant Feliu	26'61
Sant Fruitós de Bages	Sant Fructuós	24'47
Sant Joan de Vilatorrada		
Sant Martí de Torroella	Sant Martí	17'57
Sant Mateu de Bages	Sant Mateu	17'50
Castelltallat	Sant Miquel	19'30
Coaner	Sant Julià	15'39
Salo	Sant Pere i Sant Feliu	14'85
Santpedor	Sant Pere	32'24
Sant Salvador de Guardiola	Sant Salvador	22'70
Sant Vicenç de Castellet	Sant Vicenç	22'34
Súria	Sant Cristòfol	33'30
Talamanca	Santa Maria	15'63

Alçada mitjana: 22'31

PARRÒQUIES AMB CAMPANAR DE TORRE, UNA A UNA

AGUILAR DE SEGARRA (o de Boixadors) Sant Andreu
Altitud: 641 metres.

Església aixecada en estil neoromànic cap a mitjans del segle XX (1943-49). Consta d'una nau amb la capçalera recta i d'un transsepte. El frontis amb el portal d'arc rebaixat i marc motllurat té unes grades d'accés al seu davant; a sobre, s'hi troba una fornícula amb imatge, un òcul vidriat a mitja alçada i, per coronament, una modesta cornisa angular motllurada amb creu al cim. Els murs tenen paraments de carreus de pedra clara, lleugerament groguenca, ben escairats i disposats en filades uniformes.
Arquitecte: Jordi Bonet i Armengol.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (4'00 x 4'45 m); està coronat per una cornisa motllurada i una alta teulada piramidal de teules rogenques amb bola al cim. La cel·la està oberta amb dues finestres d'arc de mig punt a llevant i a ponent i una a cadascuna de les altres cares; una motllura és a la seva base; hi pengen campanes. Els seus murs

tenen el mateix aspecte que el mur del frontis, amb carreus ben escairats i disposats en filades uniformes.

Situació: adossat al mur de tramuntana, prop del frontis encarat a llevant.

Alçada: 18'64 metres.

Esveltesa: 4,1

ARTÉS Santa Maria, església nova

Altitud: 223 metres.

Església aixecada entre el 1892 i el 1912 en estil neoromànic amb elements modernistes. Consta de tres naus de grans dimensions; això fa que sigui coneguda com "La Catedral del Pla de Bages"; la major està coberta amb una volta de canó sobre arcs torals de mig punt; les laterals de sis metres d'amplada estan cobertes amb volta de quart de canó; té un absis semicircular a la capçalera. Està dotada de cor, cancell i un porxo de tres arcs de mig punt motllurats tancat per un reixat; s'hi aixopluga el portal. Al damunt, en el frontis, tres grans finestrals d'arc de mig punt peraltats il·luminen la nau; el coronament és a base d'una cornisa angular amb arcuacions cegues al dessota i una creu de pedra al cim. Els seus murs presenten paraments de maçoneria de pedra clara en contrast amb la coloració més fosca dels marcs de portes, finestres i els arcs. El centre del frontis es troba una mica endarrerit respecte dels laterals.

Dimensions: 42'00 x 11'60 x 22'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus des del fons de les capelles laterals fa 23'60 metres.

Arquitectes: Claudi Duran i Ventosa (187.. - 1926) i Josep Coll i Vilaclara; mestre d'obres Marcel·lí Soler del mateix Artés; Josep Riera Reguer per la reconstrucció posterior al 1939.

Guarda pintures murals a l'absis de Llucià Costa (1934). Al porxo hi figura una gran placa mural de bronze, modernista, de Joan Rubió en homenatge al jesuïta Frederic Faura i Prat (1840-1897), primer meteoròleg català, les restes del qual estan dipositades al mateix mur del frontis però per l'interior. Conserva, al cor, l'orgue antic que es va salvar de la destrucció el 1936.

Campanar coetani del temple, d'estil eclèctic amb detalls neoromànics i modernistes. Té un primer alt cos de planta quadrada (7'65 x 7'65 m) i està dividit en zones per motllures ressaltades: un alt sòcol, una segona zona decorada amb finestres cegues i columnetes adossades; la tercera zona és aixamfranada des de mitja alçada i bastida amb paraments de maçoneria mig carreuada de pedres clares mentre que a les cantoneres hi ha carreus ben escairats de pedres rogenques. Al damunt s'hi aixeca un cos octagonal irregular on s'hi ubica la cel·la amb l'esfera horària i finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; està coronat per una cornisa notable de planta quadrada i una teulada tronco-piramidal de perfil còncau amb peces rogenques vidriades; al seu damunt hi ha un templet circular amb quatre columnes que sostenen un mur amb tres frisos i un terradet amb barana metàl·lica i un pinacle central. Tots els seus murs són de maçoneria amb carreus a cantoneres de pedra d'un rogenc pàl·lid a totes les zones menys a les dues de la base on les pedres són marronoses en contrast amb les de la resta.

Per pujar pel campanar fins al capdamunt, primer cal arribar al cor per una escala sobre voltes i arrapada als murs amb una barana noble; a partir del cor, en el replà, hi ha una porta metàl·lica ben treballada que obre pas a l'interior on hi ha un segon tram fet de fusta amb estructura de cargol que passa per la maquinària del rellotge, accedeix a la cel·la i acaba al terrat; una tercera escala, aquesta vegada de gat, arriba al damunt del templet coronat per una barana metàl·lica. Un segon campanar que havia d'estar aixecat a l'altre angle del frontis finalment no va ser completat.

Arquitecte: Josep Coll i Vilaclara.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a migdia; se'n

troba lleugerament més avançat.
Alçada: 52'16 metres.
Esveltesa: 6,8

A la part alta de la població hi havia l'antiga església avui derruïda i de la qual encara en resta el campanar on hi llueix un rellotge d'esfera. S'explica que l'antic campaner de cognom Floriach va accidentar-se en caure una campana i en va morir.

AVINYÓ Sant Joan
Altitud: 353 metres.

Església antiga, del segle XIII, molt modificada el 1665 i totalment refeta el 1881. Consta de tres naus separades per columnes que sostenen el campanar aixecat sobre l'edifici; la capçalera està formada per tres absis neoromànics que van substituir els antics; al nord, a tot el llarg de l'església, es troba la capella del Santíssim de 5'80 metres d'amplada. Al frontis, amb el mur arrebossat i pintat de color groc pàl·lid, hi ha el portal amb dues arcades d'arc de mig punt sobre columnetes i guardapols tot ell en pedra gris fosc, una rosassa a mitja alçada i, per coronament, una cornisa angular amb creu al cim. Els murs laterals són de paredat; el sòcol, de maçoneria.
Dimensions: 22'60 x 8'00 x 9'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus en fa 18 i 23'80 des del fons de la capella del Santíssim.

Campanar barroc, senzill i auster, del 1625. Té planta quadrada (5'00 x 5'00 m) i està bastit amb murs de paredat i carreus de pedra rogenca a cantoneres; el seu coronament el forma una minsa cornisa i un terrat d'obra amb petits pinacles de bola als angles. La cel·la té finestrals als quatre costats, tapiats tots menys els encarats a ponent on se'n troben dos; a la cara nord hi ha l'esfera d'un rellotge; a la del sud, només està obert l'arc.
Situació: sobre el cos de l'edifici, a la zona de tramuntana, més o menys a la meitat del temple, sostingut principalment per les columnes que separen les naus.
Alçada: 22'13 metres.
Esveltesa: 4,4

BERGÚS Sant Joan
Altitud: 600 metres. Municipi de Cardona

Església romànica transformada cap el 1750,moment en el qual es va suprimir l'absis i es va substituir per l'entrada classicitzant que avui es pot veure. Consta d'una nau, meitat romànica amb volta de canó força restaurada que descansa en un arc toral de mig punt, i una altra meitat d'aires neoclàssics coberta amb volta de llunetes sobre tres arcs torals de mig punt. La capçalera recta inclou un presbiteri de cinc costats. Té un cor sobre un arc carpanell damunt mateix del cancell. Una escala que arriba fins al cor puja dins d'un cos extern de quart de cilindre situat entre el mur lateral de llevant i el campanar. A banda i banda de l'entrada, en la part alta dels murs laterals encara conservats de l'antiga església, es veuen sèries d'arcuacions cegues romàniques.
El frontis, a llevant, està obert amb un portal rectangular amb un marc de pedra clara i decorat amb unes fines pilastres sobre pedestals adossades als muntants; sostenen un frontó triangular en angle recte amb una fornícula sense imatge al centre del timpà; té un òcul motllurat a mitja alçada i la cornisa angular del capdamunt està formada per filades de teules sobreposades. Els murs laterals romànics encara conservats, tenen un aparell format de carreus ben escairats.
Dimensions: 15'97 x 4'03 x 7'45 metres respectivament de llargada, amplada i alçada;

aquesta última dimensió correspon a la meitat romànica; l'altra meitat barroca en fa 8'30 d'alçada.

Arquitecte: Puig i Boada, projectista de la restauració recent.

Guarda una pica baptismal probablement renaixentista.

Campanar merament funcional de base romànica amb el cos del segle XVIII. Té planta gairebé quadrada (3'80 x 3'90 m); està coronat per un terrat amb barana d'obra i gàrgoles als angles. Sota terrat hi ha la cel·la amb una finestra d'arc de mig punt a cada cara; hi penja alguna campana; altres finestres tapiades es veuen en un nivell més baix només obertes escassament a manera d'espitlleres. Els seus murs romànics són de carreus; el cos superior, a partir del nivell de la teulada del temple té paraments de paredat. Per dintre del campanar no hi ha cap escala, per tant és un campanar buit.

Situació: mig encabit a l'ala de migdia del temple a prop del frontis encarat a ponent.

Alçada: 18'54 metres.

Esveltesa: 4,7

CABRIANES Sant Ramon de Penyafort

Altitud: 300 metres. Municipi de Sallent

Església neoromànica aixecada el 1900; conserva la capella del Santíssim de l'anterior temple del segle XVII. Consta d'una nau de quatre trams coberts amb una volta de canó sobre tres arcs torals de mig punt; està capçada per un absis semicircular. El frontis encarat a ponent té un portal de tres arquivoltes de mig punt sobre columnetes, una per banda, recobertes per un bordó, una rosassa motllurada i atrompetada a mitja alçada i una cornisa angular motllurada amb uns frisos al dessota, uns de petits quadrats gravats i un altre en baix relleu d'arcs cecs sobre mènsules. Els murs laterals mostren paraments de maçoneria i paredat amb contraforts exteriors; el del frontis té la zona central delimitada per sengles pilastres de maçoneria que el recorren de dalt a baix amb un capitell toscà a mitja alçada; té un sòcol de pedra blanca.

Dimensions: 20'63 x 8'06 x 11'55 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals arriba als 10'63 metres.

Guarda pintures de Joan Vilarrúbies del 1949 tant a l'absis major com al de la capella del Santíssim on ocupen tots els murs.

Campanar coetani del temple d'aires neoclàssics. Té un primer cos de planta gairebé quadrada (3'40 x 3'30 m) bastit amb murs de paredat i carreus a cantoneres; al seu damunt s'aixeca un segon cos de caires aixamfranats amb paraments de carreus mitjans ben escairats i dividit en tres pisos per dues motllures senzilles. La cel·la té una finestra d'arc de mig punt a cada costat; al damunt, hi ha una estança amb un rellotge amb esferes a les quatre cares, una cornisa i un terrat amb balustrada.

L'any 1992 aquesta torre va fer un gir sobre el seu eix, sense caure, i va produir grans obertures en la capella del Santíssim on estava adossat. Sembla que els escassos fonaments que l'aguantaven ho van permetre. Per sort no va caure i va caldre apuntalar-lo i cercar amb urgència que se li infiltrés al dessota grans quantitats de ciment fins a gran profunditat i que se'l falqués a tot el voltant amb una bona base que avui es veu com una banqueta exterior i amb tirants de ferro que l'uneixen als baixos. El 1993 es va acabar aquesta consolidació que avui el fa segur; amb tot, queda una mica inclinat per la banda de migdia.

Sobre el sòcol, per l'exterior, hi ha la porta d'accés al campanar. L'escala que puja pel seu interior, estreta, és del tipus català, sobre voltes, arrapada als murs i amb un ull central escàs; arriba fins a la cel·la. Des d'allí fins al pis superior on es troba la maquinària del rellotge hi ha una escala

metàl·lica; per arribar al terrat s'hi va per una escala de gat i s'hi entra per una trapa.

Situació: adossat als murs que formen les dependències laterals del temple per la banda de migjorn.

Alçada: 18'59 metres.

Esveltesa: 5,4

CALLÚS Sant Sadurní

Altitud: 331 metres.

Església aixecada el 1926 i acabada el 1941 decorada modestament amb detalls del neoromànic. Consta de tres naus, la central coberta amb una volta de llunetes sobre arcs torals de mig punt i capçada per un presbiteri semicircular; té un cor al peus i un digne cancell. Les naus estan separades per pilars de maó arrebossats i emblanquinats com tot l'interior. El frontis encarat al nord té un portal d'arc de mig punt davant d'unes poques grades, una rosassa calada a mitja alçada i, per coronament, una cornisa angular amb un fris d'arcs cecs al dessota. Els seus murs són de maçoneria amb pedres de color marronós.

Arquitecte: un enginyer fill del poble.

Guarda una pica baptismal barroco-neoclàssica de marbre.

Campanar reconstruït el 1951; té aires neoromànics. Té planta gairebé quadrada (4'25 x 4'50 m) i està coronat per una cornisa angular motllurada a cada cara i una teulada piramidal baixa; una senzilla motllura a mitja alçada trenca la visió de verticalitat del cloquer que, a més a més, té els caires ressaltats a manera de lesenes cantoneres. La cel·la està oberta amb finestres d'arc de mig punt sota una esfera horària, dues a les cares nord i sud i una a les altres dues; estan emmarcades amb pedra blanca i un bordó sobre senzilles impostes; hi penja alguna campana. A la seva base hi ha una finestra d'estil gòtic que fa parella amb la que hi ha la banda de ponent oberta en la capella del baptisteri. Els seus murs són de paredat amb el caires de maó vist; la zona superior, on hi figuren les esferes horàries, també és de maó vist. L'escala interior que porta a la cel·la té 112 graons.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-est del frontis encarat a tramuntana.

Alçada: 28'50 metres.

Esveltesa: 6,3

CAMPS Santa Maria

Altitud: 480 metres. Municipi de Fonollosa

Església neoclàssica iniciada el 1760. A la dovella clau del portal hi ha gravada la data del 1762. Té restes de l'anterior romànica queden visibles en un mur de l'absis. Consta de tres naus, la central coberta amb una volta de llunetes, les laterals amb voltes d'aresta; estan separades per pilars cruciformes de pedra a mig tallar fins a la volta; sostenen dos arcs formers de mig punt per banda. El presbiteri és semicircular i la capçalera recta; té un cor sobre un arc carpanell i d'una volta de creueria. El cancell és ampli. El frontis presenta un portal d'arc rebaixat amb doble filera de dovelles i amb els muntants de petits carreus, un òcul motllurat a mitja alçada i una cornisa angular. Els seus murs de pedra marronosa tenen paraments de carreus mitjans, irregulars i força ben escairats.

Guarda pintures al fresc al presbiteri, avui deteriorades en part per la humitat; són obra de Joan Rifà fetes el 1965. Una imatge gòtica del Santcrist reproduït després de la seva destrucció el

1936**;** es conserven dins d'una arqueta vidriada les mans de la imatge del que es va cremar; van ser salvades a última hora. Davant del portal hi ha unes 12 làpides de sepulcres romànics del segle XIII amb relleus simples i arcaics.

Campanar coetani del temple. Té planta quadrada (3'90 x 3'90 m) amb una base barroca; està coronat per una minsa cornisa i una teulada a quatre vents amb un pinacle al cim segurament d'època posterior. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen algunes campanes; té una motllura senzilla a la seva base. Els seus murs mostren paraments de carreus petits irregulars de pedra rogenca i carreus grans a cantoneres; els panys de la cel·la i dels seus immediats al dessota presenten carreus petits i algunes peces poc picades.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a migdia.

Alçada: 18'40 metres.

Esveltesa: 4,7

CARDONA Sant Miquel

Altitud: 506 metres.

Església del 1398 aixecada en estil gòtic. Consta d'una nau coberta amb una volta ogival simple de tres trams cadascun dels quals inclou dos altars laterals; està capçada per un absis poligonal de set costats, té un cambril, un digne cancell i sota l'altar major una cripta del segle XVI amb volta de creueria. La portalada principal a ponent és inacabada; el seu portal té el marc rectangular i els brancals motllurats i un frontó ogival que deixa un timpà calat cec; una graonada hi dóna accés. En el frontis, per damunt del portal, una fina motllura delimita la zona superior que ostenta una senzilla rosassa motllurada i, al capdamunt, una minsa cornisa horitzontal; reforcen aquesta façana dos contraforts als caires. Una altra portalada gòtica, l'entrada més habitual, es troba al mur lateral de migdia; té un portal rectangular i cinc arquivoltes apuntades amb impostes damunt columnetes sobre un sòcol motllurat; damunt el portal queda un timpà nu damunt la llinda. Els seus murs de pedra grisenca són una barreja de carreus petits i regulars amb altres de mitjans, tots ben escairats.

Dimensions: 26'84 x 12'32 x 18'93 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Guarda la imatge policromada gòtica de la Mare de Déu del Patrocini, de peu dret, el cos arquejat i amb el Nen al braç esquerre i un llibre a la mà dreta; és d'alabastre, d'un metre quaranta d'alçada, d'estil francès amb vestidura de plecs abundants; és una obra del 1400 i fou portada de Marsella el 1423 pel comte Joan Folc. Uns retaules gòtics (la Nativitat de Maria i Santa Anna) de Pere Vall de Cardona de cap el 1404-10; i un altre també gòtic de Santa Úrsula d'autor anònim. Uns sepulcres moderns dels senyors de Cardona a la cripta; i una pica baptismal amb l'escut heràldic de Cardona, de cap el 1489 procedent de l'església del castell. Té orgue.

Campanar romànic dels segles XI i XII. Té planta quadrada (5'25 x 5'25 m). Consta d'una base compacta i quatre pisos amb obertures, el superior dels quals té una finestra d'arc de mig punt a cada cara i és més modern que els inferiors, potser del segle XIII; al dessota, dos pisos amb finestres geminades només a la cara frontal. Els seus murs són de carreus petits, de poc gruix i irregulars que tenen les juntures gairebé sense ciment fruit de l'erosió. Al damunt de tot hi ha una estructura metàl·lica per campanes; no s'ha tingut en compte en calcular l'alçada del campanar. Per accedir al capdamunt hi ha una escala de cargol de pedra adossada al mur de llevant del campanar, escala antiga del segle XIII que arriba fins al nivell de la teulada de l'església; allí entra dins del campanar i segueix per una nova escala de ferro en ziga-zaga que surt al terrat i continua per l'interior de l'estructura metàl·lica moderna amb les campanes i altaveus. La part baixa del campanar, buida, es

va convertir en una capella gòtica en el moment que es va construir l'església d'aquest estil.

Situació: adossat al mur lateral de migdia, proper a la capçalera.

Alçada: 27'81 metres.

Esveltesa: 5,3

CASTELLADRAL Sant Miquel

Altitud: 681 metres. Municipi de Navàs

Església romànica del segle XI transformada en estil classicitzant cap els segles XVII i XVIII. Conserva un mur romànic del temple primitiu amb arcuacions cegues i lesenes al cantó de migdia. Consta d'una nau amb quatre trams coberts amb voltes ogivals simples i amb un presbiteri quadrat amb volta ogival estrellada; la capçalera és recta. El cor descansa en una volta de creueria i un arc carpanell. El frontis, amb un mur de petits carreus rogencs mig arrebossat, té un portal rectangular emmarcat per grans peces ben escairades de pedra grisa, un òcul motllurat a mitja alçada i una cornisa angular amb una petita finestra rectangular sota del vèrtex.

Dimensions: 17'50 x 5'77 x 9'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Arquitectes: mestre d'obres Sebastià Santacana i el seu fill del mateix nom, de Martorell; pel que fa al campanar el mestre de cases Gabriel Ribalta.

Campanar barroc del 1752-55. Té planta gairebé quadrada (4'26 x 3'95 m). Està bastit amb murs de carreus ben escairats ornats amb unes motllures que indiquen la separació dels dos pisos superiors. La cel·la queda oberta amb amples finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara; hi penja alguna campaneta. Està coronat per una cornisa amb gàrgoles als angles i un terrat amb balustrada. Una escala interior sobre voltes catalanes, arrapada al mur de pedra i recentment restaurada, puja cap a la cel·la.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 21'18 metres.

Esveltesa: 5

CASTELLAR Sant Miquel

Altitud: 540 metres.

Església amb orígens romànics del segle XIII; avui (2003) encara se'n conserva el mur de migdia; fou reformada a l'època del barroc, segle XVIII. Consta d'una nau coberta amb una volta de llunetes sobre quatre arcs torals de mig punt; té la capçalera recta amb un presbiteri amb volta de creueria. Els seus murs són de carreus amb un arrebossat en mal estat. El portal en arc rebaixat de pedra grisa i amb data gravada del 1830 queda obert al mur de tramuntana; té els muntants amb carreus ben escairats; tot el marc es troba filetejat a l'intradós i motllurat per l'extradós. El cor es troba mig derruït i tot l'edifici mig esbaldregat està en procés de rehabilitació.

Dimensions: 16'22 x 4'60 x 7'18 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Campanar amb un primer cos romànic de planta gairebé quadrada (3'00 x 3'10 m) bastit amb murs de carreus petits mig arrebossats amb arcuacions cegues romàniques a mitja alçada; el cos superior, separat de l'anterior per una motllura, d'època moderna, té els paraments de carreus mitjans ben escairats amb una finestra d'arc de mig punt a cada cara; al damunt, la cornisa amb alguna gàrgola al dessota; la coberta, per haver-se esbaldregat, manca absolutament; en situació de restauració (octubre 2003). El 2014, em diuen, es troba del tot restaurat, no solament el campanar

sinó tot l'edifici.

Situació: damunt dels peus del temple fent angle al sud-oest.

Alçada: 13'34 metres; l'altura sense coberta. Amb la restauració no sembla pas que hagi d'afegir-s'hi gran cosa per la baixa teulada que hi té.

Esveltesa: 4,3

CASTELLBELL Sant Vicenç

Altitud: 220 metres. Municipi de Castellbell i el Vilar

Església del segle XVII amb característiques, encara, d'estil gòtic tardà, i amb algun vestigi del romànic. Consta d'una nau capçada per un absis poligonal. El frontis està obert amb un portal d'arc rebaixat i marc estret de carreus ben escairats en pedra rogenca, té un òcul a mitja alçada i queda coronat per una cornisa angular amb creu metàl·lica al cim. Els seus murs són de maçoneria de pedra marronosa.

Campanar neoromànic dels anys quaranta del segle XX; és una mica fantasiós. Té un primer alt cos de planta quadrada (3'64 x 3'64 m) amb els caires ressaltats a manera de lesenes cantoneres a partir d'un terç de la seva alçada; al seu damunt n'hi ha un de segon poc alt amb els caires aixamfranats i grans òculs de marc blanquinós a cada cara; el tercer i últim allotja la cel·la amb un ample finestral en arc de mig punt a cada cara; està coronat per una cornisa sobre caps de biga i per un terrat amb barana de merlets; al seu damunt s'hi aixeca una agulla piramidal quadrada baixa. Els seus murs tenen a la base paraments de maçoneria amb les lesenes cantoneres de carreus; el cossos superiors són de maó vist; unes motllures destacades amb permòdols i un fris d'arquets cecs al dessota es troben tant al final del primer cos com sota terrat. A la base del primer cos, a poca alçada, hi ha una balconada de balustres de pedra blanca amb un portal en arc de mig punt també blanquinós.

Arquitecte: dom Celestí Gusi, monjo de Montserrat.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 24'75 metres.

Esveltesa: 6,8

CASTELLGALÍ Sant Miquel

Altitud: 266 metres.

Església del segle XVII ampliada en estil neogòtic el 1897; conserva algunes restes de la primitiva església medieval. Consta d'una nau amb capelles laterals. El frontis està obert amb un portal rectangular decorat per sobre de la llinda amb una arquivolta apuntada sobre fines columnetes i un bordó ogival sobre mènsules; el timpà queda nu; a mitja alçada hi ha un òcul i, al capdamunt, una cornisa angular a base de teules sobreposades. El seu mur està arrebossat i pintat d'un color crema i amb carreus rogencs visibles a les cantoneres; els murs laterals tenen paraments de paredat.

Campanar senzill barroc del segle XVII. Té planta gairebé quadrada (4'00 x 3'70 m) amb una motllura sota finestres i una altra a l'arrencada dels seus arcs. Està coronat per una minsa cornisa amb gàrgoles als angles i per un terrat amb balustrada amb pinacles sobre el pilars dels caires. La cel·la té finestrals d'arc de mig punt, un a cada costat; hi penja alguna campana. Altres petites finestres rectangulars es troben a diversos pisos per la banda de migdia. Els seus murs mostren paraments de paredat menys a la banda de ponent, la mateixa del frontis, i com ell està

arrebossat i pintat.

Situació: sobre l'ala dreta al sud del temple, uns quants metres endarrerit respecte del frontis encarat a ponent, cap al tercer tram comptat des de l'entrada.

Alçada: 21'39 metres.

Esveltesa: 5,3

CASTELLNOU DE BAGES Sant Andreu

Altitud: 469 metres.

Església romànica d'estil llombard del segle XI; fou reformada als segles XVI i XVII. Té planta de tres naus irregulars ja que són un pèl més amples als peus que a llevant; queden disposades en tres trams desiguals; estan cobertes amb voltes de canó sobre dos arcs torals de mig punt i separades per robustos pilars cruciformes units per tres arcs formers de mig punt. La capçalera està formada per tres absis semicirculars romànics amb decoració llombarda: el central amb arcuacions cegues i lesenes a cada quatre arquets; els laterals amb només arcs cecs sota cornisa; tots, avui (2003), es veuen molt restaurats. L'absis central està prolongat per un tram cobert per una volta damunt dos arcs torals de mig punt. Té un cor sobre un arc carpanell i d'una volta d'aresta; és visiblement d'època tardana, clarament postís i afegit amb mala traça. Els murs laterals presenten per l'exterior sèries d'arcs cecs sota les cornises, tant en la del cos central més alt com en les corresponents a les naus laterals.

Al frontis s'hi obrí al segle XVII un portal amb grans dovelles en arc de mig punt i un bordó sobre senzilles impostes que segueix prolongat al llarg dels muntants formats per grans carreus de pedra lleugerament rogenca, com les dovelles de l'arcada. Dues finestres d'arc de mig punt es troben encarades a la nau lateral respectiva, i dues més al damunt del portal així com un òcul encara més elevat i una cornisa angular amb arcuacions cegues al dessota. Els paraments dels seus murs presenten carreus petits, irregulars i matussers, sovint a mig escairar.

Dimensions: 16'00 x 4'12 x 8'05 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada conjunta de les tres naus és de 12'10 metres.

Guarda, en diversos punts, restes molt deteriorades de pintura romànica.

Campanar del segle XVII, potser una antiga espadanya avui closa. Té planta gairebé quadrada (4'70 x 4'35 m) i està coronat per una cornisa de sèries de teules sobreposades i per una teulada a quatre vessants. La cel·la té dues finestres d'arc de mig punt a cada banda, algunes tapiades gairebé del tot; en un dels finestrals que està obert al frontis hi penja una campana. Entrant a mà dreta de l'església hi ha un cilindre d'obra per l'interior del qual hi puja fins a la teulada una escala de cargol de graons de maó; una porta de fusta molt revellida hi dóna accés per la banda de llevant i des d'allí es pot entrar a la cel·la per una obertura de la seva base que es troba en el seu mur posterior. Els seus murs són de carreus petits o de paredat barrejats tots de pedra marronosa.

Situació: sobre els peus de la nau major, per damunt del frontis i ben centrat.

Alçada: 14'25 metres.

Esveltesa: 3

CASTELLTALLAT Sant Miquel

Altitud: 720 metres. Municipi de Sant Mateu de Bages

Església amb restes d'una primitiva romànica visibles en l'aparell dels seus paraments; ha estat modificada en etapes posteriors i finalment al segle XIX amb aires neoclàssics. Consta d'una

nau major, d'una segona nau a la banda esquerra i de capelles laterals. Està bastida amb murs de carreus desiguals ben escairats de pedra blanquinosa. Té un portal rectangular renaixentista amb entaulament i frontó a la façana sud.

Conserva tres retaules barrocs: el de Sant Miquel a l'altar major del 1613 obrat pel fuster de Manresa Hilari Orta; el del Roser iniciat al segle XVII i completat el XIX, i el del Sant Crist del 1703.

Campanar neoclàssic coetani de les últimes reformes del temple. Té un primer cos de planta quadrada (3'50 x 3'50 m); el segon té els caires aixamfranats i està decorat amb motllures compostes a sota, a sobre i a l'arrencada dels arcs de les finestres. Està coronat per una cornisa motllurada amb gàrgoles als angles i un terrat amb balustrada amb pinacles de bola sobre dels pilars dels caires; damunt del terrat s'aixequen quatre arcades apuntades unides en diagonal al centre. La cel·la té un finestral d'arc apuntat a cada cara amb marc i dovelles ben escairats. Els seus murs presenten bells paraments de carreus mitjans ben escairats i disposats en filades uniformes; la pedra és d'un color marronós clar.

Situació: angle nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 19'30 metres.

Esveltesa: 5,5

COANER Sant Julià

Altitud: 490 metres. Municipi de Sant Mateu de Bages

Església romànica d'estil llombard consagrada el 1024, reformada al segle XVI i restaurada recentment; ara (2003) sembla abandonada. Els seus murs presenten un arrebossat en mal estat; el seu entorn es veu descurat i envaït per vegetació espontània. Consta de tres naus que formen, en conjunt, una planta trapezial capçada per tres absis semicirculars, el central més gran i amb un fris de finestres cegues, els laterals de semicercle ultrapassat amb arcs cecs i lesenes damunt un alt sòcol. Els murs deixen veure lesenes i arcs cecs cap a mitja alçada. Al portal obert al mur de migdia (més o menys encarat al sud-oest) hi té la data de 1573; és un portal d'un arc de mig punt dovellat i muntants de carreus ben escairats, tot en pedra d'un to morat pàl·lid; es troba davant quatre graons. Les tres naus de tres trams estan separades per arcs formers de mig punt i robustos pilars cruciformes i cobertes amb voltes de canó sobre arcs torals; una única teulada de dos vessants les recobreix. Els seus murs de carreus irregulars petits són poc visibles per l'arrebossat que els mig tapa; el mur recte que tanca l'edifici als peus està orientat al nord-oest i decorat amb arcs cecs i lesenes de la meitat en amunt fins gairebé sota la minsa cornisa.

Dimensions: 12'60 x 3'90 x 3'60 respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 10'70 metres, mesura més o menys mitjana donada la irregularitat del temple.

Guarda tres ares romàniques i un fragment de làpida d'un sarcòfag.

Campanar romànic del segle XI, poc posterior a quan fou aixecat el temple. Té planta gairebé quadrada (2'65 x 2'35 m) i està coronat per una minsa cornisa i una teulada de quatre vessants; presenta dos pisos de finestres geminades a migdia i a tramuntana, a l'inferior mig tapiades; a llevant i a ponent, només una d'àmplia a cada cara. Es pot arribar fins a la cel·la en el nivell superior per una escala de gat que puja per l'interior de l'església des del terra.

Situació: damunt mateix de l'atri de l'església als peus de la nau central fent part del mur orientat a ponent, mur que arrenca de més avall i que fa que l'alçada del campanar sigui tan notable.

Alçada: 33'30 metres. La mesura, des del terra que envolta el temple, seria de 8'50 metres

aproximadament.
Esveltesa: 14, ó bé 3,20.

CORNET Santa Maria
Altitud: 400 metres. Municipi de Sallent

Església romànica de finals del segle XII. Consta d'una nau lleugerament trapezial coberta amb una volta de canó i capçada per un absis gairebé semicircular; la completa un fals transsepte format per dues capelles fondes. El portal romànic obert en el mur lateral de migdia té arc rebaixat i un timpà nu envoltat per dues arquivoltes de mig punt dovellades sobre impostes decorades que descansen en dues columnes exemptes, una per banda, amb els capitells treballats en relleus de tema zoomòrfic, grans, ja que cadascun d'ells és la base de les dues arquivoltes; el completen un bordó semicircular amb una sanefa d'estrelles i un fris superior horitzontal amb treball de tauler d'escacs.

Al centre de l'absis hi ha una finestra d'arc de mig punt de doble esqueixada amb una arquivolta decorada amb un entrellaçat que descansa en dues columnetes amb capitells decorats amb elements zoomòrfics; es correspon a l'interior amb una disposició semblant. Els murs dels absis mostren paraments de carreus ben escairats, irregulars, ben disposats en filades uniformes i amb un breu sòcol d'escàs ressalt; la pedra és de color marcadament torrat. Els altres murs del temple són de maçoneria o de peces de pedra poc escairades.

Campanar barroc. Té planta gairebé quadrada (3'70 x 3'80 m); està coronat per una cornisa motllurada amb gàrgoles als caires i un terrat amb balustrada; uns pinacles es troben als angles i al centre de cada costat. La cel·la està oberta amb finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara; hi pengen campanes. Els seus murs són de carreus ben escairats en pedra marronosa.

Situació: mig incorporat al braç meridional del transsepte, fent angle al sud-est de la capçalera encarada a llevant.
Alçada: 16'46 metres.
Esveltesa: 4,3

LA COROMINA Sant Ramon
Altitud: 420 metres. Municipi de Cardona

Església moderna que consta de la nau major coberta amb una volta de canó amb la capçalera recta i un cor sobre d'un arc rebaixat damunt el cancell; té una nau lateral a la dreta coberta amb una volta de llunetes. En el frontis hi trobem un portal classicitzant rectangular amb marc de pedra, un entaulament llis i un frontó triangular truncat; a mitja alçada hi apareix un petit òcul i per coronament hi té una cornisa angular sobre petites mènsules.

Dimensions: 17'07 x 5'50 x 7'79 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; les dues naus en conjunt fan 10'15 metres d'amplada.

Campanar senzill merament funcional. Té planta quadrada (2'35 x 2'35 m) i està dividit en dos cossos per una motllura que deixa a la part alta la cel·la amb finestres d'arc apuntat, una a cada cara; hi penja una campana. Està coronat per una cornisa sobre petits permòdols i un terrat amb barana d'obra que fa un rebaix corbat al centre i amb uns petits pinacles als angles. Té els murs arrebossats amb carreus als caires; des de mitja alçada són visibles paraments de maó que es troben en tot l'àmbit de la cel·la.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 16'42 metres.
Esveltesa: 7

FALS Sant Vicenç, antiga parròquia
Altitud: 400 metres. Les Torres de Fals, municipi de Fonollosa

Església amb orígens romànics; l'actual edifici és del segle XVII ampliat el 1885. Fou bastida amb murs de paredat i petits carreus a cantoneres. Consta d'una sola nau amb capçalera recta i amb capelles laterals. Està coberta amb una teulada de dos vessants. En les capelles hi ha encara restes gòtiques com un bonic finestral. El portal rectangular obert el 1656 al mur lateral del migdia és classicitzant amb columnes estriades sobre pedestals als muntants, entaulament, frontó triangular, finestra tapiada a mitja alçada i cornisa horitzontal formada per filades de teules sobreposades. Una altra porta classicitzant del 1647 es troba tapiada; queda a l'altre extrem del mateix mur amb una fornícula sense imatge i muntants decorats amb motius d'espiga.

Campanar de planta quadrada (3'15 x 3'15 m) amb murs de paredat i carreus a cantoneres. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen campanes; està coronat per una minsa cornisa amb gàrgoles als angles i una coberta plana amb petits pilars quadrats a cada angle.

Situació: mig incorporat a l'ala dreta del temple fent angle al nord-est de la capçalera situada a llevant.

Alçada: 15'65 metres.
Esveltesa: 5

FONOLLOSA Santa Creu
Altitud: 525 metres.

Església barroca senzilla. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberts amb una volta de canó sobre arcs torals de mig punt; està capçada per un absis rectangular. La façana principal refeta el 2000 té un portal rectangular amb una robusta peça de pedra clara que fa de llinda que descansa directament en el mur de carreus sense distingir els brancals; més amunt hi ha un ample finestral d'arc de mig punt i, per coronament, una motllura horitzontal de teules sobreposades que amb la cornisa angular fa l'efecte d'un gran frontó. Els seus murs mostren paraments de pedra marronosa de carreus irregulars, matussers i disposats en filades uniformes.

Campanar merament funcional. Té planta gairebé quadrada (2'92 x 3'20 m); està dividit per dues motllures en tres pisos amb una finestra en arc apuntat a cada cara en els dos superiors. La cel·la es troba situada en l'inferior; hi pengen campanes; les del cos més alt estan tapiades; en ell hi té una esfera d'un rellotge visible només en una cara. Està coronat per una destacada cornisa a base de fileres de teules sobreposades i una teulada piramidal quadrada amb perfil lleugerament còncau i amb una bola al cim; les teules aràbigues són de color clar i té els careners destacats. Els murs són de carreus com els del frontis.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 22'78 metres.
Esveltesa: 7,1

GAIÀ Santa Maria

Altitud: 481 metres.

Església aixecada cap el 1694. Consta de tres naus, la central coberta amb una volta de canó sobre tres arcs torals, les laterals amb voltes de creueria; estan separades per un pilar rectangular per banda que sosté dos arcs formers de mig punt. Té un cor als peus que descansa en un arc carpanell i una volta ogival. La capçalera és recta i el frontis té un portal rectangular classicitzant amb llinda i muntants de carreus ben escairats; unes pilastres toscanes estan adossades als brancals; damunt la llinda hi ha un entaulament i un frontó triangular amb el timpà nu.

Exempt i a pocs metres s'hi troba un edicle cúbic que fa de comunidor; té teulada de quatre vessants i finestres rectangulars a cada cara; en una d'elles hi ha obert el portal amb uns graons d'accés.

Dimensions: 15'35 x 5'70 x 8'47 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; les tres naus juntes i des del fons de les capelles laterals fan una amplada total de 14'45 metres.

Campanar barroc coetani del temple. Té un primer cos de planta gairebé quadrada (4'10 x 3'95 m); el cos superior té els caires aixamfranats. Queda coronat per una minsa cornisa amb gàrgoles als angles i un terrat amb balustrada. La cel·la està oberta amb finestres en arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen campanes. Els seus murs tenen paraments de carreus de pedra clara ben escairats i disposats en filades regulars i estan ornats amb fines motllures, una al capdamunt del primer cos i altres en el segon; una d'elles es troba a l'arrencada dels arcs de les finestres.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 19'23 metres.

Esveltesa: 4,7

HORTA D'AVINYÓ Santa Maria

Altitud: 400 metres. Municipi d'Avinyó

Església d'orígens romànics del segle XI; en conserva pocs vestigis (un pany del mur de l'absis amb algun arc cec llombard només visible des de la rectoria); fou modificada a finals del segle XV. Consta d'una nau coberta amb una volta de canó; està capçada per un absis semicircular amb decoració llombarda. El frontis del 1830 té un portal en arc de mig punt amb el marc estriat; al damunt hi figura la data de 1863 gravada en una placa incrustada, un òcul motllurat a mitja alçada i una cornisa de dos vessants amb una zona central amb una curvatura convexa i una creu de pedra al cim. Els seus murs de carreus estan arrebossats i pintats d'un to cremós.

Campanar merament funcional, segurament una antiga torre de defensa; té planta rectangular (3'35 x 5'40 m). La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen campanes. Està coronat per una minsa cornisa amb gàrgoles als caires i un terrat amb barana d'obra amb boles als caires. Els seus murs amb paraments de paredat i carreus matussers a cantoneres no tenen cap element decoratiu que trenqui la seva nuesa; mostren la seva antiguitat.

Situació: adossat al mur de migdia proper al frontis encarat a ponent.

Alçada: 18'80 metres.

Esveltesa: 3,4

MANRESA Santa Maria, la Seu, col·legiata i basílica

Altitud: 238 metres.

Església aixecada en gòtic català entre el 1328 i el 1486. Consta de tres naus de sis trams coberts amb voltes ogivals simples; estan separades per pilars vuitavats i arcs formers apuntats; la capçalera la forma un absis poligonal de set costats; les naus laterals es comuniquen per una girola darrere l'altar major. Té una cripta del 1576-78 refeta el 1973 i un claustre renaixentista. Els seus murs són de carreus ben escairats de pedra grisenca clara. La porta d'entrada habitual està situada al mur nord, propera al cos del campanar.

Dimensions: 50'00 x 16'68 x 28'65 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada va de pilar a pilar (no els inclou), i la total de les tres naus en fa 32'85; la llargada no inclou el porxo-atri, si li suméssim arribaria als 68 metres.

En el mur de ponent, que seria el frontis als peus de les naus, un arc rodó dovellat rodeja un portal rectangular; el mur queda absolutament llis mostrant només el seu parament de petits carreus; es troba al fons d'un grandiós porxo-atri neogòtic del segle XX obert per tres grans arcades ogivals sobre pilars amb una columna adossada al costat frontal; sosté una terrassa de barana calada per damunt de la qual, en aquest frontis, s'hi obre una magnífica rosassa motllurada i calada. A banda i banda d'aquest porxo s'aixequen unes capelles poligonals amb terrat de baranes calades i, al damunt, unes torrelles octagonals amb finestrals mig tapiats d'arc calat, un a cada cara, i amb una agulla vuitavada de careneres crestades amb un pinacle al cim.

Un portal lateral de l'antiga església romànica adjunt al nou edifici gòtic mostra un timpà amb uns bells relleus romànics, arquivolta soguejada sobre imposta i una columna per banda amb bells capitells romànics figurats; tot recobert per una arcada sobre imposta damunt muntants, tots ells de peces grans ben escairades i de pedra lleugerament grisenca; s'atribueixen a Arnau Cadell; comunica a un petit claustre.

Arquitectes: Berenguer Montagut com a mestre major, Arnau de Villeres, Ramon Moragues, Martí Ibar, Alonso de Baena i Joan Font; Guerau Cantarell (1592) pel que fa al campanar. El baptisteri, el frontis i el seu porxo són de principis del segle XX, 1915-34, de l'arquitecte Alexandre Soler i March (1874-1949) fill de Manresa mateix.

Guarda un retaule del segle XIV d'Arnau Bassa, un altre dedicat a l'Esperit Sant obra de Pere Serra (1394) i altres igualment gòtics; diverses escultures gòtiques de pedra policromada, sarcòfags, algunes talles barroques; al Museu de la Seu s'hi guarda un Santcrist del segle XII que fa 100 x 95 cm. sobre una creu de fusta moderna; a la cripta es conserven unes relíquies de sant Fruitós, màrtir tarragoní del segle III procedents del poble veí de Sant Fruitós. Té orgue.

Campanar del 1592 del gòtic tardà. Té planta quadrada (9'50 x 9'50 m) i està coronat per una cornisa sobre caps de biga amb gàrgoles al dessota situades als angles i un terrat amb barana calada. Els seus murs són de carreus petits de pedra un pèl marronosa; té motllures a diversos nivells, a sota dels finestrals i a l'arrencada dels arcs apuntats. La cel·la té dos finestrals d'arc apuntat a cadascun dels quatre costats; al cos del dessota hi ha una esfera de rellotge a la cara nord.

Les vuit campanes que penjaven dels finestrals es varen situar a l'interior de la cel·la el 1947 sostingudes per una gran biga de ferro. *Sant Ignasi i Santa Llúcia* pesa 120 quilos i fou fosa el 1974; *Sant Martí* de 140 quilos ho fou el 1612; *Ave Maria* de 150 quilos, el 1612; *Sant Miquel* de 150 quilos, el 1974; *Els Sants Màrtir Patrons* de 350 quilos, el 1941; *Crist Rei* de 750 quilos, el 1941; *Santa Maria* de 1050 quilos, el 1941 i, finalment, *La Major* de 1200 quilos, el 1647.

L'escala que permet accedir a la cel·la s'inicia en l'antiga església romànica, el mur que en resta és de tan gruix que l'escala de pedra picada passa pel seu interior i puja recta cosa de 8 metres; segueix pel mur de la nova església gòtica fent-se escala de cargol també de pedra i quan arriba al nivell superior del mur entra al campanar i segueix amunt en estil català, sobre voltes i arrapada als

murs i amb barana, així fins a la cel·la i segueix fins a dalt del terrat.

Situació: sobre l'ala nord del temple, proper a la capçalera, adjunt al portal lateral nord.

Alçada: 50'50 metres.

Esveltesa: 5,3

MANRESA Santa Maria de Valldaura

Altitud: 245 metres.

Església neogòtica aixecada entre el 1877 i el 1886; forma part del col·legi religiós de les germanes dominiques. Consta d'una nau coberta amb una volta rebaixada sobre cinc arcs torals rebaixats; l'acompanyen dos passadissos laterals i està capçada per un presbiteri poligonal de cinc costats desiguals; té cor i cancell. Els seus murs presenten paraments de carreus ben escairats a mig picar per la cara exterior. El frontis amb sòcol té damunt el portal un gran finestral vidriat en arc apuntat dividit en tres per dos pilars; té per coronament una cornisa motllurada en angle pronunciat.

Dimensions: 22'14 x 8'25 x 10'53 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total inclosos els passadissos i la fondària de les capelles laterals en fa 16'18.

Arquitecte: Josep Torres i Argullol (1850 ? - 1909)

Campanar neogòtic coetani del temple. Un primer alt cos té planta octagonal de dalt a baix (inscrita dins un quadrat faria 3'20 x 3'20); el segon, també molt alt i igualment vuitavat és de perímetre lleugerament més reduït; queda separat del primer per una fina motllura. Està coronat per una cornisa motllurada i una agulla piramidal vuitavada recoberta de peces de pissarra negra amb una creu de quatre braços al cim. La cel·la queda oberta amb estrets i allargassats finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara alterna. Els seus murs són com els del frontis, de carreus ben escairats amb l'exterior a mig picar; els caires del segon cos estan lleugerament ressaltats a manera de lesenes cantoneres. El bon acabat del campanar el fan ben digne.

Situació: adossat a l'angle nord-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 24'47 metres.

Esveltesa: 7,6

MANRESA Mare de Déu de la Salut, santuari i parròquia de Viladordis

Altitud: 260 metres.

Església romànica dels segles XII-XIII amb vestigis més antics fins i tot preromànics com els fonaments de l'absis actual. Consta d'una nau de tres trams coberta amb una volta de canó que descansa en una imposta que recorre tota la base de la volta i en tres arcs torals de mig punt; està capçada per un absis semicircular romànic i està dotada de cancell i cor als peus. Els seus murs tenen paraments de carreus matussers, de mides diferents, disposats en filades força uniformes. El frontis encarat a ponent té el portal dovellat en arc de mig punt fruit de les reformes del segle XVIII; a la part alta hi ha oberta una allargassada finestra esqueixada d'arc de mig punt amb l'ampit que sobresurt; està coronat per una minsa cornisa angular. Una antiga porta romànica al mur de migdia avui permet comunicar amb la capella lateral del Sant Crist.

Dimensions: 14'00 x 4'00 x 8'70 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 6'80 metres.

Guarda una imatge gòtica de Santa Maria; una pica baptismal romànica del segle XII en un bloc de pedra ovalada de 80 cm d'alt i 71 d'amplada situada en un suport circular; i altres peces antigues.

Campanar del segle XVI (1543) merament funcional d'aspecte molt digne. Té planta rectangular (4'30 x 2'90 m) i està bastit amb murs de petits carreus. Està coronat per una cornisa i una teulada piramidal de recent construcció a base de teules aràbigues de color clar i cantoneres destacades. No té cap element decoratiu de manera que presenta uns murs completament nus. La cel·la queda oberta amb dues finestres d'arc de mig punt als costats grans i una als petits; hi penja alguna campana.

Situació: adossat al mur de tramuntana tocant a l'absis encarat a llevant en l'angle nord-est del temple.

Alçada: 18'58 metres.

Esveltesa: 4,3

MONISTROL DE MONTSERRAT Sant Pere

Altitud: 180 metres.

Església de finals del segle XVI en estil renaixentista, reconstruïda els anys quaranta del segle XX. Els seus murs tenen paraments de paredat; el frontis està arrebossat simulant carreus. En ell hi ha obert un portal classicitzant rectangular amb pilastres toscanes als muntants, entaulament i frontó triangular; una rosassa amb el marc en relleu es troba a mitja alçada i, al capdamunt, un destacat frontó triangular; tots aquests elements tenen mesures i proporcions d'aspecte molt clàssic i ben aconseguides.

Campanar d'aspecte clàssic. Té planta quadrada (2'76 x 2'76 m) amb motllures a diverses alçades i un esfera horària sota la cel·la; està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada i boles damunt els pilars dels angles; damunt d'ell s'aixequen unes arcades en diagonal unides al centre i amb un pinacle al cim que sosté una creu metàl·lica (no inclosa en el càlcul de l'alçada). La cel·la està oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen algunes campanes; té una motllura a la seva base.

Situació: adossat al mur de tramuntana tocant a la capçalera orientada a llevant.

Alçada: 25'20 metres. Aquesta dada ha estat aconseguida amb dificultats degut a les barreres arquitectòniques; cal considerar-la aproximada i orientativa.

Esveltesa: 9,1

MONISTROLET Santa Maria

Altitud: 300 metres. Municipi de Rajadell

Església aixecada al segle XVII i restaurada al XIX. Consta d'una nau amb capçalera recta. El frontis encarat a ponent té un portal dovellat en arc de mig punt, un petit òcul a mitja alçada i, per coronament, un cornisa angular amb fileres sobreposades de teules. Està bastida amb murs de maçoneria de pedra vista deixats en un estat digne.

Campanar modern merament funcional, restaurat de fa poc. Té planta gairebé quadrada (3'10 x 3'23 m). Està coronat per una cornisa motllurada i una teulada piramidal. La cel·la amb una motllura a la seva base queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, emmarcades amb pedra blanca; hi penja alguna campana. Els seus murs tenen paraments de maçoneria de pedra lleugerament rogenca i amb carreus ben escairats a les cantoneres. No té altra decoració o element que trenqui la seva nuesa sinó una fina motllura sota finestres i alguna petita finestreta a mitja

alçada.

Situació: adossat al mur nord, proper a capçalera orientada a llevant.

Alçada: 20'95 metres.

Esveltesa: 6,4

MURA Sant Martí

Altitud: 454 metres.

Església romànica dels segles XI i XII. Consta de tres naus, dues de romàniques, una al lateral nord del segle XI i la central del XII; la tercera a migjorn és tardana, del segle XVII (1697); les dues romàniques són força irregulars; estan cobertes per voltes de canó, la de l'esquerra damunt un arc toral; es comuniquen per grans arcs formers de mig punt que descansen en el terra, un a cada banda. La central està capçada per un absis semicircular, prolongat interiorment per un tram presbiteral; està ornat per l'exterior amb arcuacions cegues de doble arc damunt de mènsules amb relleus; s'alternen amb semi-columnes de capitells d'imitació al corinti. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans ben escairats en l'absis i matussers al nord; són de paredat arrebossat en la resta. Estan coronats per una cornisa amb filades de teules sobreposades. Al costat nord de l'absis s'hi troba un mur del segle XI amb obertures i arcs cecs força rudimentaris tant pel que fa al carreuat, irregular i en filades poc rectilínies, com per la rusticitat o senzillesa.

Interiorment l'absis presenta tres absidioles o fornícules dins del gruix del mur emmarcades per arcs sobre mènsules; està cobert per una semi-cúpula reforçada per dos nervis plans que parteixen d'una imposta i amb un arc presbiteral sobre semi-columnes.

En el frontis hi ha un bell portal romànic rectangular de finals del segle XII o principis del XIII amb llinda sobre mènsules que tenen al dessota unes figures de lleons de perfil, un timpà amb relleus recobert per dues arquivoltes, una de bossellada que descansa en una imposta i una fina columneta exempta per banda amb capitells historiats amb escenes de la vida de sant Martí; l'altra arquivolta dovellada amb peces grans té un bordó que descansa en una imposta damunt els muntants carreuats. El timpà mostra uns relleus romànics treballats rústicament amb l'escena de l'Adoració dels Mags.

Guarda un altar format per una ara romànica amb dues cares laterals esculpides per uns relleus que formen una sanefa d'entrellaçats; està disposada sobre bases i capitells romànics procedents de l'església de Talamanca.

Dimensions: 17'00 x 4'00 x 11'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; les tres naus juntes arriben a una amplada de 13'80 metres; les amplades són les mitjanes.

Campanar del segle XVII (data sota campanar: 1697) que segurament es tracta d'una antiga espadanya avui closa. Té planta rectangular (4'50 x 4'00 m) i el seu cos sobresurt per damunt i en el centre dels peus del temple; de fet aquest cos constitueix la cel·la; té dues finestres d'arc de mig punt encarades a ponent; està capçat per una cornisa i un terrat amb pilars als angles i barana metàl·lica. Té una torre comunidor del segle XVII prop de l'absis.

Situació del campanar: damunt mateix dels peus de la nau central encarats a ponent.

Alçada: 18'02 metres.

Esveltesa: 4

NAVARCLES Sant Valentí

Altitud: 269 metres.

Església barroca aixecada en la segona meitat del segle XVII amb una escalinata frontal del 1830 i una capella de Santíssim del 1893. Consta d'una nau coberta amb una volta de llunetes, té capçalera recta, cancell i un cor als peus. El senzill frontis del 1750 té un mur de paredat arrebossat amb carreus a cantoneres, un portal rectangular amb unes senzilles pilastres toscanes als muntants, entaulament amb relleus a l'arquitrau, frontó circular truncat, rosassa motllurada a mitja alçada i tres finestres rectangulars sota de la cornisa angular formada per filades de teules sobreposades. L'entrada situada a una alçada força notable respecte del nivell dels carrers circumdants hi té una escala de doble accés paral·lels al mur; està protegida per una barana metàl·lica.

Campanar barroc del 1697. Té planta rectangular (4'20 x 4'80 m) i està bastit amb murs de paredat amb carreus a cantoneres; el cos de la cel·la, tanmateix, presenta paraments de carreus ben escairats; en ella hi ha obertes dues finestres d'arc de mig punt encarades a migdia i una a cadascuna de les altres cares; hi pengen campanes; té una motllura a la seva base i una altra a l'arrencada dels arcs; l'esfera d'un rellotge està situada per damunt de la finestra de la cara frontal. Està coronat per una cornisa motllurada amb gàrgoles als angles i un terrat amb balustrada i pinacles de bola als caires; sobre terrat, al centre, s'hi aixeca un altre pinacle piramidal.

Situació: adossat al mur sud i proper al frontis encarat a llevant.

Alçada: 32'63 metres; el càlcul ha estat fet amb dificultats; les barreres arquitectòniques impedeixen d'aconseguir una mesura precisa; confio que sigui força aproximada.

Esveltesa: 6,8

NAVÀS Sagrada Família

Altitud: 354 metres.

Església de fi del segle XIX, acabada el 1906 i ampliada el 1940; té originalitats i detalls que poden ser deguts a influència del modernisme imperant en aquelles dates. Consta de tres naus separades per pilars quadrats; la central queda coberta amb una volta de llunetes de tres trams, un d'ells ocupat pel cor, un altre és el transsepte; una cúpula de nervis sobre vuit costats desiguals s'aixeca en el creuer; la capçalera està tancada amb tres absis poligonals, el central de cinc costats per l'interior i de set per l'exterior, els laterals de cinc costats; tots ells estan decorats interiorment amb pintures murals figuratives. Els murs mostren paraments de maçoneria amb carreus a cantoneres. El frontis té el portal al fons d'un porxo amb el cos del campanar al damunt; el seu mur és de maçoneria recorregut de dalt a baix, en el cos central, per una pilastra per banda de maó vist.

Dimensions: 23'89 x 7'52 x 12'68 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; en la llargada estan inclosos els 3'32 metres de la fondària de l'atri o cancell; l'amplada total comptada des del fons de les capelles laterals fa 15'55 metres; la cúpula arriba a una alçada de 17'13 metres i el transsepte en mesura 29'33 x 7'07 x 12'90.

Arquitectes: Bernardí Martorell i Puig (1877-1937) i Josep Maria Forcada i Sors.

Campanar del 1928 d'estil eclèctic. Té planta gairebé quadrada (4'04 x 3'90 m). Està dividit en tres cossos: el primer aixopluga el porxo obert per tres cares amb arcs de mig punt amb bordó recoberts per doble filera de motllures, la superior destacada; adossats als muntants de l'arcada frontal el reforcen dos robustos contraforts en posició obliqua. El segon cos, el més alt, té grans finestrals d'arc de mig punt en les seves tres cares; estan tancats amb vidrieres de colors que representen l'eucaristia; damunt d'ells s'hi troba un òcul amb el marc en relleu. El tercer, de planta vuitavada, és on s'hi ubica la cel·la oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna, amb els caires lleugerament destacats a manera de lesenes cantoneres; hi pengen campanes. Està coronat per una cornisa motllurada i una cúpula recoberta de rajola en colors negre, verd clar i fosc;

sota arcs motllurats hi ha esferes del rellotge, una a cada cara. Tots els seus murs són de maó vist menys un escàs sòcol de pedra ple de motllures.

Situació: adossat i centrat en el frontis encarat a ponent, damunt del porxo.

Alçada: 25'96 metres.

Esveltesa: 6,4

RAJADELL Sant Iscle i Santa Victòria

Altitud: 350 metres.

Església aixecada al segle XIV i refeta al XVII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta apuntada; està acompanyada de quatre capelles laterals. El frontis amb detalls gòtics té un portal d'arc carpanell dovellat de pedra gris clar amb data de 1901; descansa en una imposta motllurada i en muntants, tot de pedra grisenca carreuada. Al damunt hi ha oberta una finestreta cega d'arc apuntat lleugerament escorada a la dreta i un òcul circular, ambdós calats i, per coronament, una cornisa angular decorada amb filades de teules sobreposades. Els seus murs bàsicament gòtics mostren paraments de carreus de pedra rogenca petits, irregulars i disposats en filades uniformes.

Arquitecte: pel que fa al campanar, Joan Traginer, mestre de cases francès.

Campanar barroc senzill aixecat entre el 1678 i el 1682. Té planta gairebé quadrada (4'58 x 4'36 m) i està bastit amb murs de carreus petits de pedra clara (n'hi ha alguns de barrejats rogencs), irregulars i matussers i amb grans carreus de pedra grisenca a cantoneres. Està coronat per una cornisa simple amb gàrgoles als angles al seu dessota i per un terrat amb barana de carreus. La cel·la té grans finestres en arc de mig punt, una a cada cara, on hi pengen campanes; té una motllura a la seva base i una altra a l'arrencada dels arcs.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 20'85 metres.

Esveltesa: 4,5

ROCAFORT Santa Maria

Altitud: 402 metres. Municipi del Pont de Vilomara i Rocafort

Església gòtica del segle XIV ampliada als segles XVI i XVII amb capelles laterals. Consta d'una nau capçada per un absis poligonal de cinc costats. El frontis està obert amb un portal d'arc de mig punt i amb arcades apuntades. Conserva alguna resta de l'antic temple romànic. Els seus murs mostren paraments de maçoneria o de petits carreus irregulars amb el morter entre juntures força visible.

Guarda una tomba-ossari del segle XIV de Pere de Sitjar, senyor de Rocafort, amb relleus de Berenguer Ferrer picapedrer de Manresa.

Campanar merament funcional digne. Té planta quadrada (3'35 x 3'35 m) i està coronat per una cornisa motllurada i una teulada piramidal amb una creu de ferro al cim. La cel·la oberta amb una finestra d'arc de mig punt a cada costat queda sota mateix de la teulada; hi penja alguna campaneta. Els seus murs de paredat o de petits carreus irregulars de pedra groguenca no presenten cap element decoratiu llevat d'una petita finestra quadrada a mitja alçada per la banda de llevant; per tant, tot ell mostra els murs completament nus.

Situació: en part incorporat dins de la fàbrica del temple per la banda de migdia i en part adossat al mur de la capçalera, entre aquesta i l'absis poligonal encarat a llevant.

Alçada: 20'43 metres.

Esveltesa: 6,1

SALLENT Santa Maria

Altitud: 275 metres.

Església neogòtica refeta el 1941 en haver quedat aterrada l'anterior del 1901 després dels fets del 1936. Es va inaugurar el 1946 i fou bastida amb murs de petits carreus ben escairats de granit gris i amb finestres i portes d'arc apuntat i robustos contraforts laterals. Consta d'una nau de sis trams coberts amb voltes de llunetes que descansen en arcs torals apuntats; cadascun dels trams té una minsa capella lateral il·luminada per un finestral amb vidrieres de colors; per sobre de les capelles hi ha oberts un grans òculs que il·luminen la nau. Està capçada per un absis poligonal de cinc costats desiguals. Una cornisa sobre caps de biga recorre tots els murs com extrem de la teulada de dos vessants que cobreix el temple.

El frontis queda obert amb una portalada dovellada amb arc apuntat; té un timpà amb decoració acolorida damunt d'una entrada partida per un mainell que deixa dos portals rectangulars. Una gran rosassa vidriada i calada s'obre a mitja alçada així com dues finestres estretes i allargassades d'arc apuntat a banda i banda.

Dimensions: 45'19 x 13'00 x 16'85 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; la llargada inclou la fondària (2'45 m) de l'atri separat de la nau per un gran mur vidriat i també la del presbiteri (12'74 m). L'amplada total des del fons de les capelles laterals arriba als 15'77 metres.

Arquitectes: pel que fa al campanar, Francesc Folguera i Grassi (1891-1960) i Josep Torres i Argullol (1850 ?-1909) .

Campanar neogòtic de fi del segle XIX; hi figura gravada la data del 1901; era l'antic campanar del temple aterrat el 1936 i que fou preservat com a torre del rellotge. Té planta rectangular (5'00 x 4'45 m) i murs de carreus ben escairats amb cantoneres ressaltades de maó vist, reforçat en el primer cos per dos contraforts a la banda de migdia; està dividit en cinc cossos per motllures; té un portal obert que permet l'entrada per la part posterior de l'església (en el temple antic estava aixecat damunt el portal del frontis, avui ha quedat a la capçalera), un ample finestral al segon cos, un de més estret en el tercer; una esfera horària al quart (el més reduït d'alçada) i el cinquè o cel·la obert amb finestres d'on pengen les campanes. Està coronat per una cornisa i un terrat de barana calada amb pilars geminats als angles; totes les finestres són d'arc apuntat amb un bordó sobre mènsules, obertes les altes a cada cara; alguna de la cel·la és geminada.

L'escala que puja per l'interior, de recent instal·lació (2001), és de ferro i va fent ziga-zagues fins a la cel·la; des d'allí al terrat hi va una petita escala, també de ferro; a la part baixa es puja per l'estança lateral esquerra per una escala d'obra amb barana de ferro que arriba fins un primer pis on, per una porta, s'entra al campanar que hi té una estança baixa des d'on s'inicia l'escala que puja per l'interior; el seu primer tram és d'obra, però els restants ja són metàl·lics. Deixa un ampli ull central.

Situació: adossat al mur de l'absis encarat a ponent.

Alçada: 38'08 metres.

Esveltesa: 7,6

SALO Sant Pere i Sant Feliu

Altitud: 620 metres. Municipi de Sant Mateu de Bages

Església rústica que ha sofert repetides reformes, les més recents al segle XIX. Consta de tres naus cobertes amb una volta de canó moderna de totxo i separades per arcs formers de mig punt damunt columnes; la capçalera és recta. El portal es troba en el mur lateral orientat a tramuntana; està emmarcat amb pedra grisenca ben tallada en arc rebaixat amb l'emblema papal (tiara i les claus) en relleu al damunt; unes pilastres toscanes d'escàs relleu estan adossades als muntants; alguns altres relleus fan menció de la reconstrucció de l'any 1810; un òcul motllurat queda obert a mitja alçada i, per coronament, una minsa cornisa horitzontal. Els seus murs són de carreus ben escairats només en alguns panys; en altres és visible l'arrebossat i també maçoneria de peces mig carreuades.

Campanar merament funcional. Te planta quadrada (3'35 x 3'35 m) i està coronat per una cornisa motllurada amb un fris de denticles al dessota i cobert per una teulada a quatre vents. Els seus murs tenen panys a la part baixa carreuats amb peces grans i estan arrebossats en la seva part alta. La cel·la està oberta amb una finestra d'arc de mig punt a cada cara; en una hi penja una campana.

Situació: angle nord-oest de la capçalera encarada a ponent.

Alçada: 14'85 metres.

Esveltesa: 4,4

SANT FELIU SASSERRA Sant Feliu

Altitud: 617 metres.

Església romànica del segle XI aprofitada en part després de les reformes de 1581 en gòtic tardà, ampliada amb la capella del Santíssim el 1880 i amb una nova façana principal de construcció recent. Consta de tres naus cobertes amb voltes ogivals separades per pilars amb semi-columnes adossades; també el presbiteri de dos trams queda cobert amb una volta de creueria.

El frontis orientat a ponent és on es troba la porta principal; queda sota un cos de teulada baixa avançat amb murs de carreus matussers i irregulars de bella aparença; està dovellada en arc de mig punt; al damunt, en la zona de façana endarrerida, hi ha tres finestretes d'arc de mig punt, centrades, i per coronament, una cornisa de dos vessants amb una breu zona horitzontal al centre.

Té una portada romànica del segle XII en el mur lateral de migdia; és atrompetada amb cinc arquivoltes de mig punt sobre impostes i de columnes amb capitells esculpits en no massa bon estat alternades amb antes. Unes arquivoltes dovellades alternen amb les que tenen forma bossellada que, al seu torn, tenen relleus de formes geomètriques en tota la seva superfície. En aquesta façana lateral, sobre el portal, hi figura un òcul motllurat i atrompetat i una galeria descoberta sota teulada.

Dimensions: 20'80 x 5'66 x 8'70 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; les tres naus fan 13'58 metres d'amplada.

Campanar d'aires barrocs almenys a la part alta; podria tenir una base antiga no identificable per estar rodejat d'altres construccions. Té planta quadrada (4'75 x 4'75 m) i està bastit amb murs de maçoneria o carreus matussers; té una escala interior de cargol de pedra fins al cor i metàl·lica també de cargol fins al pis de les campanes. La cel·la amb una motllura sota finestres i a l'arrencada dels arcs queda oberta amb finestres d'arcs apuntats, una a llevant i a ponent, dues a les altres dues cares. Està coronat per una cornisa amb gàrgoles als angles i un terrat amb balustrada i pinacles damunt els pilars dels caires.

Situació: adossat a l'angle nord-est de la capçalera orientada a llevant.

Alçada: 26'61 metres.

Esveltesa: 5,6

SANT FRUITÓS DE BAGES Sant Fruitós

Altitud: 246 metres.

Església romànica del segle XII modificada al segle XVII de tal manera que amb prou feines s'han conservat els panys dels murs romànics. Consta de tres naus, la central de quatre trams coberta per una volta de canó de mig punt damunt tres arcs torals, més decoratius que de reforç, les laterals amb voltes d'aresta i d'un transsepte que no sobresurt pels laterals amb una cúpula sobre petxines al creuer coberta, per l'exterior, per una teulada de quatre vessants de destacades cornises amb pilars exteriors que la sostenen. Els seus murs mostren paraments de carreus petits, ben escairats i alineats de pedres barrejades de color blanquinós i rogenc. El frontis té un portal dovellat en arc de mig punt, un òcul a mitja alçada, una finestra d'arc de mig punt sota la cornisa angular formada amb filades de teules i una creu metàl·lica al cim. L'interior té una decoració que li dóna l'aspecte propi del neoclàssic amb murs emblanquinats. Un cancell a manera d'atri queda separat de les naus per una mampara de vidre molt digna; al seu damunt un cor amb barana de fusta descansa en un pis horitzontal.

Dimensions: 20'00 x 5'53 x 6'67 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; el transsepte en fa 12'84 x 5'53 x 10'24.

Guardava unes relíquies del màrtir tarragoní sant Fruitós, avui traslladades a la Seu manresana on es conserven a la seva cripta.

Campanar del 1700 d'un barroc senzill. Té planta gairebé quadrada (3'70 x 3'80 m). Està afectat d'una lleugera inclinació o desplom cap a ponent d'uns 30 centímetres. Els seus murs mostren paraments de carreus ben escairats de mida mitjana amb barreja dels blanquinosos i de rogencs. La cel·la té obertes finestres d'arc de mig punt, una a cada costat. Està coronat per una minsa cornisa i un terrat amb barana de carreus i pilastres de bola als angles; sobre terrat s'hi aixequen quatre fines i altes arcades apuntades unides al centre i amb un petit pinacle al cim; estan reforçades per altres quatre pinacles com a contraforts. Una curta escala exterior de pedra condueix fins a la porta d'ingrés al campanar a la banda nord; per l'interior hi puja una escala de pedra matussera coberta per voltes de canó, arrapada als murs i d'un robust pilar central. A la cel·la hi pengen tres campanes entre mitjanes i petites l'última d'elles penjada cap el 2007. El seu mur té un gruix de 0'85 metres.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 24'47 metres.

Esveltesa: 6,4

SANT MARTÍ DE TORROELLA Sant Martí de Tours

Altitud: 240 metres. Municipi de Sant Joan de Vilatorrada

Església amb vestigis romànics del segle XII o principis del XIII com l'absis actualment mig tapat per les construccions veïnes. Avui dia és un temple refet en estil neoclàssic cap a finals del segle XIX amb orientació transversal a la primitiva. Consta d'una nau i d'un transsepte amb un cimbori quadrat al creuer coronat per una teulada de quatre vessants i un pinacle al cim; l'acompanyen algunes capelles laterals. El frontis està orientat al migdia amb un portal d'arc de mig punt amb un marc reduït d'escàs relleu, un òcul a la part superior i una cornisa angular; un altre petit òcul es troba al cos lateral dret; tots dos tenen un marc en relleu escàs. Els seus murs mostren

paraments de paredat de color torrat d'aspecte ben endreçat; les cantoneres queden reforçades per carreus ben escairats de mida mitjana. Des de la carretera que es troba al seu entorn hi ha una graonada per ascendir a la placeta jardí que es troba al davant del frontis.

Campanar coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (3'15 x 3'25 m) amb uns caires prims poc ressaltats a manera de lesenes cantoneres en la seva part alta constituïda per la cel·la. Està coronat per una cornisa i una teulada a quatre vents baixa. Aquest cos o cel·la queda obert amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, amb el marc ressaltat i una motllura a la seva base i una altra a la part alta; hi penja una campana de 151 quilos fosa cap del 1942 de nom *Mare de Déu de la Pietat.* El cos inferior no destaca del temple si no és per unes petites finestretes que es troben en pisos baixos visibles en el mateix mur del frontis.

Situació: al damunt de l'ala dreta de l'edifici com a prolongació de la part del frontis d'aquesta banda tot ell orientat al sud.

Alçada: 17'57 metres.

Esveltesa: 5,4

SANT MATEU DE BAGES Sant Mateu

Altitud: 570 metres.

Església antiga refeta de nou al segle XIX (1831) en estil neoclàssic. Consta d'una nau coberta amb una volta de llunetes, transsepte que no sobresurt, cimbori quadrat sobre el creuer amb cúpula semiesfèrica sobre petxines al seu interior; la capçalera és recta. Els seus murs mostren paraments de carreus irregulars mig barrejats amb altres de maçonaria, tots d'un material tirant a torrat; els caires estan reforçats amb carreus ben escairats de mida mitjana. Una cornisa a base de filades de teules sobreposades recorre tot el llarg dels murs. Té un portal d'arc rebaixat obert al frontis orientat a ponent; al damunt, un baix relleu decoratiu gòtic, un òcul a mitja alçada i la cornisa angular amb creu al cim.

Dimensions: 23'07 x 5'60 x 8'81 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 9'30 metres, la mateixa que correspon a la llargada del transsepte que en fa 5'47 d'amplada; la cúpula arriba als 12'45.

Arquitecte: Joan Ribera i Mestres per la restauració feta al campanar el 1999.

Guarda una calaixera gòtica a la sagristia; a l'interior del temple es troba un sarcòfag gòtic de cap el 1392 d'un rector de la parròquia; a l'exterior prop de la sagristia s'han trobat unes tombes antropomorfes excavades en la roca.

Campanar preromànic del segle X (any 983). Té planta gairebé quadrada (4'70 x 5'00) m) i una base atalussada posterior al cloquer original; el prisma va reduint progressivament el seu perímetre encara que de forma gairebé imperceptible a mesura que s'eleva de tal manera que presenta una estructura tronco-piramidal; té una finestra d'arc de mig punt peraltada a mitja alçada oberta a la banda de migjorn, i en els cossos superiors, a cada costat, primer finestres geminades de capitells corintis (els actuals són una còpia dels originals guardats en el Museu Comarcal de Manresa) i al damunt, finestres d'arc de ferradura. Està coronat per una minsa cornisa i una teulada a quatre vents, teulada de recent instal·lació en lloc de l'antiga i que cobreix una volta semiesfèrica preromànica de lloses; una campana penja sota la volta. Els seus murs de paraments de petits carreus irregulars matusserament picats són de molta gruixària que va disminuint en ascendir; el gruix a la cel·la és d'un metre; deixa per l'interior un ull força estret.

Des del 2002 hi puja una escala metàl·lica pel centre a fi de no de tapar les obertures que es troben en els diversos pisos; té estructura de cargol fins a un pis a partir del qual puja recta, gairebé

vertical, amb baranes metàl·liques que permeten fer-ho amb seguretat; aquesta segona estructura està dividida en dos trams separats, com en l'anterior pis, per un sòl en reixat metàl·lic. L'entrada actual es fa a nivell del terra de l'església, des de la sagristia, però antigament es deuria fer més avall ja que s'ha trobat una entrada antiga a un nivell soterrat d'un metre i escaig; ha estat descoberta recentment, nivell que sembla conté restes preromàniques.

Situació: adossat al centre del mur del migdia.

Alçada: 17'50 metres. El nivell de l'entrada primitiva, enfonsada, no s'ha tingut en compte en calcular l'alçada, ja que s'ha mesurat des del terra on sembla que s'aixeca ara (2001) el campanar, el mateix nivell del terra de l'església.

Esveltesa: 5,6

SANTPEDOR Sant Pere

Altitud: 320 metres.

Església del gòtic tardà aixecada entre el 1596 i el 1599; fou ampliada al segle XVIII i de nou l'any 1897. Consta de tres naus de sis trams cobertes amb voltes de creueria simple separades per robustos pilars; la capçalera és recta. Conserva un portal rectangular al mur lateral de migdia de l'anterior temple romànic del segle XII; el formen dues arquivoltes dovellades d'arc de mig punt alternades amb motllures bossellades que descansen en columnetes, dues per banda, alternades amb antes; la llinda descansa damunt senzilles mènsules. Uns relleus atribuïts a Arnau Cadell (segle XII) decoren el timpà amb el Pantocràtor i els símbols dels evangelistes; també li són atribuïts els capitells. Els seus murs mostren paraments de carreus petits, matussers, disposats en filades més o menys regulars. Sota la cornisa baixa de la nau lateral hi figura un fris de doble fila de boles; també es troben al mur de l'actual frontis. Una antiga cripta romànica avui closa es troba sota l'altar major. Entrant a l'esquerra hi ha una gran capella quadrada barroca amb una bella cúpula sobre petxines coberta externament per una teulada de vuit vessants. Avui (2015) s'entra per una porta oberta a la nau lateral esquerra després d'un atri vidriat.

L'ampla i elegant graderia al davant del portal lateral romànic que hi havia hagut ha esta substituïda per unes vies laterals en forma de rampa per una banda i unes escales per l'altra.

Dimensions exteriors: 32'00 x 22'00 (les tres naus) x 18'50 metres, respectivament de llarg, ample i alt. Dimensions interiors: 28'50 x 10'90 x 14'53 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 20'45 metres.

Guarda una imatge gòtica d'alabastre de Sant Miquel.

Campanar merament funcional iniciat el 1735 i prosseguit el 1897 amb tres cossos més separats per senzilles motllures; restà inacabat en no construir-se la cúpula superior projectada. Té planta quadrada (4'75 x 4'75 m); consta de base i quatre pisos amb motllures en escòcia que els separen; hi ha finestres d'arc apuntat a cadascun d'ells, avui cegades, una a cada cara. En la cel·la hi pengen dues campanes, *Petra* de 70 kg i *Lluïsa* de 500; adossada al sostre hi té una antiga matraca. Està coronat per una senzilla cornisa i una coberta plana. Els seus murs mostren paraments de petits carreus irregulars i matussers, amb algunes cantoneres reforçades per carreus grans i ben escairats. L'escala de maons de 134 graons que puja pel seu interior ho fa arrapada a la paret i sobre voltes catalanes; deixa un ull central; des de la cel·la fins a la coberta exterior hi ha una escala de gat; hi surt per un petita trapa. S'accedeix al campanar per un portal al fons de la nau i per una porta exterior des del carrer a la banda de llevant. En una espadanya aixecada damunt el mur frontal prop de la cara nord hi pengen en dos nivells dues petites campanes que toquen quarts i hores; la dels quarts pesa 16 quilos i la de les hores 125.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-est de la capçalera orientada a

llevant.
Alçada: 32'24 metres.
Esveltesa: 6,7

SANT SALVADOR DE GUARDIOLA Sant Salvador
Altitud: 374 metres.

Església aixecada entre el 1640 i el 1643 després de quedar aterrada l'antiga església romànica del segle XII de la que avui només en resten pocs pams dels antics absis romànics. Consta de tres naus, la central coberta amb una volta de canó sobre tres arcs torals; té la capçalera recta, cancell i cor als peus. Una capella lateral dedicada a Santa Maria de Gràcia és d'estil gòtic tardà. Els murs interiors són de maçoneria; el frontis també de maçoneria o de paredat mostra en part d'ell, per l'exterior, un arrebossat en mal estat; les cantoneres tenen carreus ben escairats. El portal rectangular té aires renaixentistes amb un marc de peces carreuades ben escairades de pedra grisa, un frontó triangular amb fornícula interior amb la imatge del patró; a la llinda hi figura la data del 1640; una rosassa motllurada i atrompetada es troba a la part superior al dessota de la cornisa angular formada amb filades de teules sobreposades.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (4'50 x 4'75 m). Està coronat per una cornisa de teules sobreposades i una teulada baixa a quatre vessants. La cel·la situada sota mateix de la teulada queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja alguna campana; també a cada cara hi ha dues finestretes a la part alta i a banda i banda de cada finestra. Els seus murs tenen paraments de paredat amb carreus a cantoneres.
Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-est de la capçalera orientada a tramuntana.
Alçada: 22'70 metres.
Esveltesa: 4,7

SANT VICENÇ DE CASTELLET Sant Vicenç
Altitud: 175 metres.

Església aixecada entre el 1879 i el 1888. Consta d'una nau coberta amb un sostre de teginat; l'acompanyen dos passadissos laterals i està capçada per un absis semicircular. Té un cor als peus i un atri a l'entrada. El frontis, amb un portal neogòtic, presenta un mur de maó vist amb dos finestrals a mitja alçada a banda i banda de l'entrada i un al centre al capdamunt sota mateix de la cornisa angular.
Arquitectes: Josep Torres i Argullol (1850 ? - 1909), i Josep M. Pericas després del 1934.
Guarda pintures i escultures de Fèlix Albagés i Garcia (n. 1911).

Campanar coetani del temple; té aires neoromànics i detalls que recorden el gòtic propi d'un moment del romanticisme que es complaïa amb retrobar els estils medievals. Té planta quadrada (4'36 x 4'36 m) i està bastit amb murs de paredat amb carreus en ressalt a manera de lesenes cantoneres, unes motllures a mitja alçada i una altra sota finestres, aquesta força destacada; va acompanyada d'un fris d'arcs cecs i d'una esfera horària al dessota. La cel·la està oberta amb quatre finestres d'arc lleugerament apuntat; hi penja alguna campaneta; queda coronada per una cornisa motllurada i una teulada baixa a quatre vessants.
Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis orientat a migdia.

Alçada: 22'34 metres.
Esveltesa: 5,12

SERRAÏMA Sant Pere
Altitud: 400 metres. Municipi de Sallent

Església romànica llombarda del segle XI amb modificacions fetes entre els segles XVI i XVIII. Consta d'una nau coberta amb una volta de canó, fals transsepte format per dues capelles fondes afegides tardanament i un absis semicircular amb decoració d'arcs cecs i lesenes. Els murs laterals mostren paraments de carreus irregulars i grossers o de maçoneria; estan ornats amb un fris d'arcuacions cegues sota cornisa. El frontis fou aixecat el 1878 en allargar-se la nau uns dos metres; té un mur de maçoneria amb un arrebossat en no massa bona conservació; el portal amb la data del 1791 gravada (el portal d'aquesta data va ser aprofitat en el segle XIX) té un marc en arc carpanell de dovelles gris fosc i muntants de carreus ben escairats; hi ha un òcul atrompetat a mitja alçada i una cornisa angular que es correspon amb la teulada de doble vessant.

Dimensions: 11'00 x 4'00 x 7'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 11 metres.

Campanar del 1878 merament funcional. Té planta quadrada (2'00 x 2'00 m) i està coronat per una cornisa motllurada i una coberta piramidal d'obra de quatre vessants. La cel·la amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, és l'únic element del campanar que sobresurt per damunt de la teulada del temple. Els seus murs són de paredat amb carreus grossers a cantoneres

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 11'06 metres.
Esveltesa: 5,5

SÚRIA Sant Cristòfol
Altitud: 326 metres.

Església d'estil eclèctic aixecada entre el 1940 i el 1941. Consta d'una nau de cinc trams i dos passadissos laterals oberts entre les capelles; estan tots ells coberts amb voltes bufades sobre cinc arcs torals de mig punt; la nau queda separada dels passadissos per arcs formers de punt rodó damunt pilars; la capçalera la forma un gran absis semicircular; el cor sobre embigat horitzontal es troba damunt l'atri separat de la nau per un vidriat; a esquerra i a dreta d'aquest atri s'hi troben, respectivament, l'escala que puja al cor i la capella del Santíssim.

Va ser bastida amb murs de paredat de pedra mig fosca i carreus ben escairats de pedra blanca a cantoneres amb material procedent de l'església de Santa Anna de la colònia de Santa Maria de Súria. El frontis està dividit en tres zones per unes pilastres encoixinades d'escàs relleu coronades per pinacles simulant gerres; el recorren de dalt a baix limitant la zona central; el portal obert en el centre és rectangular i està flanquejat per columnes jòniques exemptes sobre pedestals; sostenen un gran bloc de pedra que fa de llinda; al damunt d'ella hi queda un timpà nu molt enfondit envoltat per una arcada semicircular motllurada; una rosassa trevolada i motllurada es troba oberta al damunt i, per coronament, una cornisa corbada amb una creu de pedra al cim. Una escalinata de doble accés amb una digna balustrada situada als peus del portal permet passar des del nivell inferior del carrer al de l'entrada del temple; està sostinguda per dues columnes centrals de reforç.

Dimensions: 38'00 x 9'97 x 13'67 metres respectivament de llargada, amplada i alçada;

l'amplada total, inclosos el passadissos laterals, fa 18'50 metres.

Arquitecte: Josep Maria Sagnier i Vidal.

Guarda un mural a l'absis del 1965 fet a l'ou per Antoni Gorgues, pintor de Vilanova de Bellpuig; representa La Trinitat. Les deu vidrieres de colors que permeten la il·luminació interior són considerades com a importants.

Campanar d'estil eclèctic del 1949. Té un primer alt cos de planta quadrada (6'25 x 6'25 m) on hi figuren unes filades als baixos de carreus matussers i paraments de paredat fins a la motllura composta del capdamunt; uns carreus de pedra clara es troben a les cantoneres; un segon cos o torrella on s'ubica la cel·la té murs de maó vist amb els caires aixamfranats i dues finestres d'arc de mig punt a cada cara; hi pengen campanes. Està coronat per una cornisa motllurada sobre mènsules i una teulada baixa a quatre vents amb un petit pinacle al cim.

L'escala interior puja per un cos rectangular adossat a la banda est del campanar; és d'obra, amb barana sense paret i amb un passamà de fusta; puja al cor i segueix arrapada als murs sobre voltes fins a accedir a l'àmplia estança superior del campanar; en ella avui (2009) s'hi troben les instal·lacions per a telefonia mòbil; una altra escala arrapada als murs d'aquesta estança puja fins a la cel·la que té un perímetre lleugerament inferior al cos principal.

Situació: damunt mateix de l'atri de l'església als peus de la nau central, fent part del frontis orientat a ponent.

Alçada: 33'30 metres.

Esveltesa: 5,3

EL VILAR Santa Maria

Altitud: 220 metres. Municipi de Castellbell i el Vilar

Església moderna bastida amb murs de maó vist. Consta de tres naus; la capçalera és recta. El portal rectangular està obert al mur lateral de ponent sota un ràfec i amb tres creus adossades al mur per damunt del ràfec; queda coronat per una fina cornisa horitzontal. Una graonada davant del portal supera la diferència de nivell que hi ha entre el carrer i aquell on està aixecada l'església.

Campanar modern merament funcional. Té planta rectangular (2'30 x 3'14 m) i està bastit amb murs de maó vist i coronat per una minsa cornisa de formigó i una coberta plana amb creu metàl·lica al cim d'un tres metres d'alçada (inclosa en la mesura del campanar); té un sòcol de carreus pedra blanca amb una fina motllura que el limita; per la cara de ponent hi figuren tres estretes i llargues finestretes rectangulars obertes en nivells diferents i, al capdamunt de tot, en la cel·la, hi ha els finestrals també rectangulars, en aquest cas un a cada cara; hi pengen algunes campanes. Les altres cares es troben sense cap element que trenqui la seva nuesa i la seva dominant verticalitat.

Situació: exempt, prop de l'angle sud-oest de la façana lateral de ponent, a tocar el portal.

Alçada: 21'91 metres.

Esveltesa: 7

VILA-RAMÓ Sant Esteve

Altitud: 500 metres. Municipi de Gaià

Església del segle XII refeta al XVIII. Consta d'una nau que ultra conservar alguns panys dels murs romànics, com al frontis, de carreus mitjans de pedra blanquinosa ben escairats i alineats,

té els altres de maçoneria amb carreus a cantoneres. El portal romànic obert al mur de ponent, que ha quedat descentrat en fer l'ampliació pel cantó de migdia, presenta una doble arcada dovellada en arc de mig punt i amb bordó; completen el frontis un òcul a mitja alçada ja del moment de la reforma i una cornisa angular que es correspon amb el doble vessant de la teulada.

Campanar del 1900 merament funcional. Té planta quadrada (3'20 x 3'20 m) amb la cel·la que sobresurt per damunt de la teulada del temple; queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja alguna campana. Està coronat per una minsa cornisa i una teulada a quatre vessants; el primer cos alt presenta paraments de maçoneria amb carreus a cantoneres, segurament del temps de la reforma, mentre que la cel·la està bastida amb carreus grans ben escairats i fa l'efecte que és de recent construcció; estan separats per una destacada cornisa.

Situació: adossat al mur de tramuntana, a l'esquerra del frontis encarat a ponent fent-hi angle al nord-oest.

Alçada: 11'83 metres.

Esveltesa: 3,7

ALGUNES ESGLÉSIES SENSE CAMPANAR DE TORRE, AMB ESPADANYA, SUFRAGÀNIES O SENSE CULTE

L'ABELLAR DE BAIX Santa Susanna, ermita

Altitud: 390 metres. Municipi de Sallent

Església romànica probablement de principis del segle XII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó un pèl apuntada amb dues capelles laterals enfrontades, a manera de transsepte, properes a l'absis, de planta semicircular i obertes en un arc de mig punt; està capçada a llevant per un absis semicircular cobert per una volta de quart d'esfera precedit d'un ample tram presbiteral; té una finestra atrompetada amb dues arcades en arc de mig punt que tenen entre elles un arc soguejat. El portal es troba obert al mur de migdia format per una arcada de mig punt de dovelles ben escairades de pedra rogenca; al seu davant hi ha tres graons per salvar el petit desnivell amb el terreny circumdant. En el mur de ponent, als peus del temple, hi ha a la part alta una finestra amb arc carpanell. Els murs tenen paraments de carreus força ben escairats, irregulars, entre petits i mitjans, disposats en filades més o menys horitzontals. Dimensions: 14'70 x 5'00 x 5'60 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les dues absidioles laterals arriba als 10'50 metres. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt cobert per una teuladeta de dos vessants que sobresurt fent de cornisa; els seus dos pilars tenen carreus grans i desiguals. Està situat damunt i al centre del mur de ponent als peus del temple. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'30 metres i que arriba a una alçada de 8'50; són mesures aproximades.

BALSARENY Sant Ramon de Sobirana

Altitud: 395 metres.

Església romànica de la meitat del segle XII. Consta d'una nau rectangular irregular ja que el frontis queda girat una mica cap al nord; està coberta per una volta de canó apuntada i capçada a llevant per un absis semicircular cobert amb una volta de quart d'esfera precedit d'un arc de triomf doble lleugerament apuntat; no té ornamentació exterior. Al nord d'aquesta nau en té una altra molt més curta, de planta gairebé rectangular coberta per una volta de canó apuntada i capçada a llevant per un absis semicircular adossat al tram del presbiteri de la nau major; està cobert per una volta de quart d'esfera; així com la teulada de l'absis major ho fa amb teules, en aquest petit absis ho fa amb lloses. Les dues naus estan unides per un robust arc un pèl apuntat. El portal obert a migdia és dels bonics del segle XII; el cobreixen tres arcades ben dovellades i en degradació i un bordó; descansen

en una imposta un pèl motllurada i ornada a la banda dreta al seu dessota amb uns relleus figuratius avui molt erosionats. Murs amb paraments de carreus de color vermellós mitjans, matussers i ordenats en filades sense estar gaire alineades. Dimensions: 12'60 x 4'15 x 4'68 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de la nau menor arriba als 8 metres. **Campanar**: al segle XV es va allargar la nau per ponent i s'hi va aixecar una mena de torre de planta trapezial (6'20x4'10x6'25x3'60 m) al davant; va ser deixada sense acabar. Els seus paraments mostren carreus desiguals, matussers o peces sense picar i en desordre. He calculat que la seva alçada fa 8'75 metres; és una mesura aproximada.

BALSARENY Santa Maria

Altitud: 327 metres.

L'església actual és el resultat d'una ampliació feta als segles XVI i XVII d'una anterior tardo-romànica del segle XIII. Consta de tres naus, la central coberta amb una volta apuntada, les laterals amb voltes ogivals; té capçalera recta, cor i cancell. Els seus murs tenen paraments de carreus petits, irregulars i poc picats, gairebé lloses. Al frontis tardo-romànic hi ha obert un portal amb grans dovelles en arc de mig punt damunt muntants de carreus ben escairats de pedra un pèl marronosa però més clara que la del mur; més amunt s'hi veu un òcul lleugerament el·líptic i una minsa cornisa horitzontal. A les zones laterals del frontis s'hi troben dos portals més. **Campanar** que sembla una antiga espadanya avui tancada. Té planta rectangular (9'20 x 4'10 m) i queda coronat amb un terrat de barana d'obra i una petita espadanya d'un ull aixecada sobre el mur; hi pengen dues campanetes; es troba a l'esquerra (angle nord); a sota mateix hi figura una esfera horària. El cos del campanar té obertes dues finestres d'arc de mig punt, amb campanes, a la cara frontal; dues d'elles del 1950 pesen respectivament 194 i 587 quilos. Situació: centrat sobre la façana principal orientada a ponent i ocupa tota l'amplada central del frontis. Alçada: 22'29 metres. Esveltesa: 2,4

BALSARENY Santa Maria del Castell

Altitud: 350 metres.

Església romànica erigida a mitjans del segle XII; la façana fou refeta al XIII; al XVII s'hi afegí al nord una capella quadrada coberta amb cúpula com a capella de la Mare de Déu. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada damunt una senzilla imposta i capçada a llevant per un absis semicircular cobert amb una volta de quart d'esfera apuntada i també amb una imposta a la seva base; està precedit d'un doble arc presbiteral profund. La nau es comunica amb la capella barroca al nord amb un gran arc carpanell damunt de dues pilastres d'estil toscà senzill; té una escassa capella rectangular a tocar l'absis oberta en el gruix del mur de migdia. El portal romànic obert a migdia avui està cegat; el formen dues arcades en degradació ben dovellades i un bordó; descansen en una imposta senzilla; sembla d'un moment avançat del romànic. El portal actual està obert al mur de ponent, als peus del temple, amb un marc de pedra groguenca en grans carreus ben escairats; la seva mida és força alta i té una porta més baixa limitada per dalt on deixa una obertura reixada. Els murs tenen paraments mitjans matussers disposats en filades de diversa alçada i amb un cert desordre; al frontis són petits, irregulars i poc ben alineats. Dimensions: 14'00 x 4'40 x 7'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya aixecat al segle XIII; té dos ulls en arc de mig punt i està cobert per una teuladeta de dos vessants formada per lloses en escata. Queda damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa 3'90 metres i que arriba a una alçada de 14'10; són mesures que crec força aproximades.

BRUNET Sant Pere, capella

Altitud: 418 metres. Municipi de Sant Salvador de Guardiola

Església preromànica de la segona meitat del segle X pel que fa a l'absis i romànica de principis del segle XI corresponent a la nau i al frontis obrat una mica més tard; aquestes obres romàniques es feren per substituir l'anterior temple i també per cobrir l'absis amb una volta de canó ja que l'anterior sostre segurament era un embigat de fusta. La nau rectangular de dos trams es va cobrir amb una volta de canó de mig punt damunt de dos arcs torals sobre impostes i pilastres d'escàs relleu. L'absis a llevant es troba un xic desviat cap al nord respecte de l'eix de la nau; té forma trapezial i es troba precedit d'un arc de ferradura molt marcat que descansa en muntants un pèl baixos; al seu davant hi té un ample tram preabsidal amb un arc de mig punt damunt impostes i pilastres; el mur sobre l'arc triomfal que l'uneix amb la vota de la nau té una finestra geminada que avui dóna a l'absis quan, segurament, en el temple preromànic s'obria a l'exterior per donar llum al temple. Té obertes dues portes, una a tramuntana amb el marc rectangular i l'altre al mur de ponent, als peus del temple, amb un arc de mig punt ben dovellat; tenen grades d'accés al seu davant; en el mur de ponent, a la part alta hi ha oberta una finestra cruciforme. Els murs tenen un arrebossat que permet veure els paraments antics a base de carreus mitjans, matussers i sense ordre encara que en algun cas s'hi troba alguna filada; en els caires hi ha carreus grans igualment matussers. Dimensions: 10'50 x 2'70 x 5'30 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt amb pilars de carreus desiguals i cobert per una teuladeta de dos vessants avui mig esbaladrada; es troba damunt i al centre del mur de ponent als peus del temple. He calculat que la seva base fa un metre seixanta; la seva alçada és de 10'50 metres.

CASTELLBELL Sant Cristòfol, capella
Altitud: 450 metres. Municipi de Castellbell i el Vilar

Església romànica aixecada a finals del segle XI o a principis del següent. Consta d'una nau rectangular força irregular ja que el tram de ponent, als peus, té l'eix lleugerament desviat cap al sud respecte del de la nau; està coberta per un embigat damunt d'arcs diafragma de mig punt força diversos que la divideixen en cinc trams desiguals. Al segle XVIII s'allargà la nau amb un nou tram als peus del temple i s'obrí un portal al nou mur del frontis que té marc rectangular amb la llinda un pèl corbada i amb un petit òcul circular a la part alta. Està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera precedit d'un ample arc triomfal de mig punt; tenen l'eix desviat cap al nord; per l'exterior està ornat amb lesenes i arcs cecs que són rebaixats. El seu mur mostra un parament de carreus mitjans matussers i ben disposats en filades; els altres murs els tenen petits, irregulars, matussers i sense formar filades; el mur de ponent, als peus del temple, mostra tècnica de maçoneria de paredat o sigui de peces petites sense ordenar. Dimensions: 14'50 x 4'00 x 4'90 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt cobert per una teuladeta de dos vessants que forma un pinyó triangular amb una senzilla motllura damunt dels arcs. Es troba damunt del mur frontal escorat totalment a l'esquerra. He calculat que l'amplada de la seva base fa 3'10 metres i que d'alçada arriba als 8'36; són mesures aproximades.

CASTELLBELL Sant Jaume, ermita (Sant Jaume de Marganell)
Altitud: 267 metres. Municipi de Castellbell i el Vilar

Església romànica de principis del segle XII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt i capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera precedit per un doble arc presbiteral en degradació; per l'exterior no té ornamentació. Té un portal obert al mur de ponent, als peus del temple, en arc de mig punt amb dovelles mitjanes damunt dues grans pedres horitzontals embegudes en el mur i amb brancals de grans pedres, una per cada cantó. Els murs tenen paraments de carreus petits força ben picats i disposats en filades més o menys ben ordenades a excepció del mur frontal, aixecat tardanament, amb un parament de maçoneria on també hi ha barrejats carreus ben escairats; per l'interior els paraments mostren carreus mitjans

força ben escairats i ben ordenats en filades. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt aixecat damunt i al centre del mur frontal, a ponent, cobert per una teuladeta de dos vessants. He calculat l'amplada de la seva base en dos metres i la seva alçada en 9'36; són mesures aproximades.

CASTELLFOLLIT DEL BOIX Sant Pere

Altitud: 702 metres.

Església romànica del segle XI; fou reformada cap el 1633. Consta de tres naus amb voltes de canó capçades per tres absis semicirculars romànics, el central i el de tramuntana llombards amb arcuacions cegues i lesenes, de carreus matussers; el del cantó de migdia, refet al segle XIII, mostra parets llises de carreus ben escairats. Els murs, fora dels absis, són de carreus mitjans en filades regulars en la part baixa dels paraments, de paredat o de peces poc polides en la part alta. Una magnífica portalada romànica ja del segle XIII està situada al mur del migdia; té tres arquivoltes dovellades i motllurades de mig punt sobre senzilles impostes i dues columnetes per banda; els arcs tenen decoració geomètrica senzilla i estan emmarcats per un fi bordó; les columnetes tenen capitells ben conservats ornats amb decoració floral; tota aquesta zona del portal, de dalt a baix, està lleugerament més avançada que la resta del mur. En la reforma del segle XVII es girà l'orientació del temple i el transsepte passà a ser la seva nau major i el presbiteri se situà a tramuntana mentre l'antiga nau major s'escurçava. **Campanar** del segle XVII merament funcional. Té planta rectangular (4'00 x 3'00 m, aproximadament) que originàriament deuria ser una espadanya; està closa i té dues finestres de mig punt per la banda de ponent; queda coronat per una cornisa motllurada i una teulada piramidal de quatre vessants amb peces vidriades de color verd a les careneres. Els seus murs són de paredat arrebossats en alguns panys i reforçats per un contrafort a la banda de tramuntana. Situació: al damunt i al centre de la nau. Alçada: 18 metres; el rector, mossèn Màrius Masoliver, calcula uns 15 metres; potser jo n'hi afegiria 3; per barreres arquitectòniques no és possible fer un càlcul precís.

ELS CAUS Sant Joan, ermita

Altitud: 512 metres. Municipi de Sant Mateu de Bages

Església romànica de finals del segle XII. Consta d'una petita nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada i capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera precedit d'un curt arc triomfal més estret que la nau; una petita capella rectangular es va obrir tardanament a la banda de migdia que amb prou feines sobresurt. Un portal obert al mur de migdia té dues arcades en degradació, la més externa es troba embeguda en el mateix mur lateral, dovellades amb peces petites i matusseres. Murs de paraments amb carreus matussers de mida mitjana o petita ordenats en filades. **Campanar** d'espadanya en arc de mig punt aixecat tardanament, petit i matusser, situat al centre i damunt dels peus del temple, a banda i banda del carener de la teulada, a ponent. He calculat que l'amplada de la seva base fa 1'50 metres i que l'alçada no passa dels 6'75 metres; són mesures que només pretenc que siguin aproximades.

CEREROLS Santa Maria, ermita

Altitud: 385 metres. Municipi de Súria

Església romànica del segle XI que va ser prolongada al XVII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt amb un arc toral sobre dues pilastres d'escàs relleu que la divideix en dos trams desiguals; està capçada a llevant per un absis semicircular un pél prolongat que li dóna una planta gairebé de ferradura; està cobert amb una volta de quart d'esfera i precedit d'un senzill arc triomfal. Té un portal al mur de migdia avui cegat que tenia un marc en arc de mig punt ben dovellat i amb un bordó sobre impostes; un segon portal es troba a ponent quan es va prolongar la nau i s'hi va aixecar un nou mur; té un marc de grans pedres ben escairades de color crema clar amb un arc escassament rebaixat; està precedit d'un gran porxo cobert per una teulada de

dos vessants sobre encavallades que se sostenen sobre quatre robustos pilars quadrats i aquests damunt un podi que encercle l'àmbit menys pel centre. Els murs tenen paraments de carreus irregulars, petits i allargassats disposats en filades poc definides. Dimensions: 13'90 x 3'70 x 5'40 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** de torre de planta gairebé quadrada (2'60 x 2'35 m) aixecat en part damunt l'absis i el tram preabsidal, un xic escorat cap a migdia. Els seus murs tenen carreus irregulars més aviat grans i ben escairats; és obra també del segle XVII; té la cel·la al capdamunt oberta amb una finestra en arc de mig punt a cada cara; està coronat per una discreta cornisa i una teulada piramidal de quatre vessants amb una lleugera curvatura còncava. He ccalculat la seva alçada en 12 metres; és una dada aproximada.

CLARET Santa Maria, capella

Altitud: 300 metres. Municipi de Sant Fruitós de Bages

Església romànica del segle XII. Consta d'una nau de planta trapezial ja que és més ampla a llevant que a ponent; està coberta amb una volta de canó de mig punt i capçada a llevant per un absis semicircular cobert amb una volta de quart d'esfera; no té decoració exterior; està precedit d'un senzill arc triomfal un pèl més estret que la nau; l'eix de l'absis queda una mica desviat cap al sud respecte del de la nau. Té un portal en arc de mig punt dovellat amb peces grans i ben picades obert al mur de migdia; sembla ser del segle XV o del XVI; un altre portal en el mur de ponent, als peus del temple, romànic, avui es troba cegat; té al damunt, a mitja alçada, una finestra cruciforme. Els murs tenen paraments de carreus mitjans, ben escairats, desiguals i ordenats en filades, un pél matussers a la part baixa. Dimensions: 13'00 x 3'60-3'20 x 6'45 metres de llargada, amplada i alçada respectivament. **Campanar** de torre de planta trapezial ja que un costat és més estret que l'oposat (4'00 x 3'30-3'00 m); és una construcció robusta sense altres obertures que dues finestres rectangular per banda a la seva part alta; modernament se l'ha coronat amb una teulada de quatre vessants; els seus murs són com els de la nau encara que els carreus són més grans; fou aixecat més tardanament que el temple; la seva part baixa es comunica amb la nau a través d'un arc de mig punt. He calculat la seva alçada en 13'45 metres; és una mesura que considero només aproximada.

COANER Mare de Déu, santuari

Altitud: 379 metres. Municipi de Sant Mateu de Bages

Església aixecada al segle XVII (1654) en estil senzill rural, de planta rectangular orientada a ponent. Frontis amb un portal rectangular de marc de pedra ben escairada, frontó al damunt amb el timpà nu, un òcul circular a la part alta obert en un marc quadrat de pedra i modesta cornisa angular corresponent a una teulada de dos vessants. Els seus murs de pedra i maó estan arrebossats, en no massa bon estat, i mostren carreus ben picats en els seus caires. **Campanar** d'espadanya amb dos ulls en arc de mig punt d'on pengen dues campanes petites. Es troba aixecat i centrat damunt el mur frontal. El mur format per tres pilars de carreus i maçoneria té un gruix aproximat de 75 centímetres; queda cobert per una teuladeta de doble vessant. Fa una amplada de 3'45 metres i té una alçada de 10'94 metres, mesures que són aproximades.

FALS Sant Vicenç, parròquia nova

Altitud: 480 metres. El Raval, municipi de Fonollosa

Església del segle XX. Consta d'una nau. Té el frontis arrebossat pintat d'un color moradenc amb un portal d'arc de mig punt, un òcul a mitja alçada i una cornisa angular amb creu al cim. Al seu davant s'hi troba un porxo arquejat que aixopluga el portal i que es prolonga pels laterals per un sostre horitzontal sobre bigues. **Campanar** coetani del temple; no és una torre sinó un pilar de planta quadrada (1'45 x 1'45 m) aixecat amb blocs carreuats de pedra artificial blanca; dues campanetes pengen d'una estructura metàl·lica formada per quatre pilars. Situació: exempt a la dreta de l'església, avançat 2'85 metres. Alçada: 7'38 metres. Esveltesa: 5

FONOLLOSA Santa Maria del Grau, ermita

Altitud: 400 metres.

Església en part preromànica del segle X i en part romànica de finals del segle XII. Consta d'una nau rectangular romànica coberta amb una volta de canó apuntat i capçada a llevant per una absis preromànic de planta rectangular cobert amb una volta de ferradura i amb un arc triomfal apuntat damunt impostes; té dues finestres laterals, una a cada costat. Al segle XVII es va capgirar el temple i el que era absis es va convertir en atri del temple i s'hi va obrir un portal rectangular amb un marc de pedres groguenques grans i ben escairades; l'antic portal romànic al mur de migdia es va cegar; el formaven dues arcades de mig punt en degradació ben dovellades amb peces mitjanes; tenia quatre grades d'accés; avui ha quedat restaurat. Els murs preromànics mostren paraments de carreus petits i molt poc picats en filades irregulars. Els romànics tenen paraments de carreus mitjans ben escairats i disposats en filades. Dimensions: 13'65 x 4'14 x 6'90 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya aixecat damunt l'arc triomfal i els extrems dels murs romànics a llevant; té dos ulls allargassats i en arc de mig punt; té murs de carreus matussers ben ordenats i està cobert per una teuladeta de dos vessants. He calculat que l'amplada de la seva base fa 5'30 metres i que arriba a una alçada aproximada de 12'85 metres.

FUCIMANYA Santa Maria, santuari

Altitud: 500 metres. Municipi de Sallent

Església aixecada a la fi del segle XVII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó un pèl apuntada damunt d'una imposta classicitzant i d'arcs torals; està acompanyada de capelles laterals. El portal obert al mur frontal, als peus del temple, té un marc de pedra marronosa amb peces ben tallades que fan un arc rebaixat; al damunt hi té un òcul circular amb marc similar; el frontis queda coronat per una cornisa angular amb un fris de caires de teules al dessota i està coronat per una creu de pedra al cim. El mur frontal arrebossat deixa visible les cantoneres amb carreus grans de pedra rogenca. **Guarda** una imatge policromada de *la Mare de Déu dreta amb el Nen als braços* d'estil gòtic. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt situat damunt i al centre del mur de la capçalera, més baix que el del frontis; està limitat per una llinda. He calculat que l'amplada de la seva base fa 3'30 metres i que la seva alçada arriba als 7'85; són mesures que considero indicatives però només aproximades.

MONTSERRAT Sant Iscle i Santa Victòria, dins els jardins del monestir

Altitud: 720 metres. Municipi de Monistrol de Montserrat

Església romànica probablement del segle XIII. Consta d'una petita nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt i capçada a llevant per un absis semicircular sense ornamentació exterior i cobert per una volta de quart d'esfera; està precedit d'un senzill arc presbiteral. El mur de ponent segurament tardà, als peus del templet, té un portal en arc de mig punt ben dovellat i carreuat; damunt d'ell hi ha una petita finestra en arc de mig punt; a banda i banda, a un nivell una mica més baix, es troben dues fornícules buides; queda coronat per una cornisa de dos vessants formada per un doble fris de caires de teules interrompuda al centre pel cos del campanar. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt cobert per una teuladeta de dos vessants amb una creu metàlica damunt del carener; té els pilars de carreus ben escairats. He calculat que l'amplada de la seva base fa 1'50 metres i que arriba a una alçada de 6'90; equestes mesures són aproximades.

MONTSERRAT Santa Cecília de Montserrat, monestir benedictí femení.

Altitud: 480 metres. Municipi de Monistrol de Montserrat

Església romànica del segle XI. Consta de tres naus desiguals ja que la central s'allarga més

cap a ponent; estan cobertes per voltes de canó de mig punt i comunicades per dos arcs formes igualment de mig punt; la capçalera la formen tres absis semicirculars amb finestres en arc de mig punt, arcs cecs i lesenes que descansen en un sòcol. Els murs tenen paraments de carreus petits, matussers i disposats en filades; el sòcol és de maçoneria amb peces mig picades. Els murs de ponent tenen dos portals, un al centre i l'altre en una nau lateral. El central té arc de mig punt amb dovelles mitjanes ben escairades; els muntants mostren carreus desiguals i matussers. **Campanar** d'espadanya, segurament tardà, aixecat damunt el mur que forma l'arc presbiteral de l'absidiola nord. Té tres ulls en arc de mig punt sense campanes; un en un nivell baix i els altres dos en un segon nivell més alt; està cobert per una teuladeta de dos vessants i cobert per rajoles rogenques. L'amplada de la seva base fa dos metres; l'alçada arriba als 7'84; les mesures les considero només aproximades.

NAVARCLES Sant Bartomeu, capella

Altitud: 269 metres.

Església romànica antiga allargada segurament de finals del segle XIII; fou modificada al XVII. Consta d'una nau rectangular un pèl deformada ja que és més ampla a ponent que a llevant; està coberta amb una volta de canó de mig punt i capçada a llevant amb un absis semicircular sense decoració exterior i cobert amb una volta de quart d'esfera. Té dues grans arcades al mur de migdia properes als peus del temple avui cegades. En el mur de ponent, obra tardana, hi té el portal obert amb tres arcades ben dovellades i en degradació, la més interior amb grans dovelles, la central bossellada; descansen en una imposta senzilla i, de sota de la central, dos capitells amb relleus molt erosionats són les restes d'unes columnes de les quals s'han perdut els fusts o canyes. Els murs de la part antiga, a llevant, mostren paraments de carreus matussers disposats en filades poc ordenades; els de la part més nova en canvi tenen els carreus ben escairats, més grans i ben disposats en filades correctes. Dimensions: 15'50 x 4'80-3'70 x 4'55 metres de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt damunt pilars ben carreuats i cobert per una teuladeta de dos vessants; està aixecat damunt del mur frontal ben escorat a la dreta ja que el pilar de la seva esquerra es troba damunt de l'eix del mur. He calculat que l'amplada de la seva base fa un metre i mig i que l'alçada arriba als 7'50; són mesures que considero aproximades.

OLZINELLES Sant Jaume, ermita

Altitud: 280 metres. Municipi de Sant Fruitós de Bages

Església romànica de meitat del segle XII. Consta d'una nau rectangular un pèl deformada perquè el mur de ponent no és ben perpendicular als laterals; està coberta amb una volta de canó i queda capçada per un absis semicircular cobert amb una volta de quart d'esfera; està precedit per un tram presbiteral amb dos arcs de mig punt en degradació; no té ornamentació exterior. El portal modern es troba al mur de migdia en el mateix punt de l'antic romànic del que encara se'n veu el seu arc de mig punt dovellat embegut en el mur; al seu dessota hi ha el nou portal de marc rectangular de pedra rogenca a base de carreus i llinda ben escairats. Els murs presenten paraments de carreus desiguals, la majoria ben escairats i disposats en filades no sempre ben organitzades; tenen a la part alta una zona diferent que mostra com el temple va ser sobrealçat. A la banda de tramuntana hi ha una capella rectangular de sostre baix bastida amb peces ben poc picades de color blanquinós; sembla ser un antic absis preromànic encara que no sigui del tot segur; avui està bloquejat i no hi ha comunicació amb la nau romànica. Adossat al mur de ponent, quan aquest es va remodelar en temps moderns, s'hi va aixecar un cor amb pis embigat de fusta i amb una escaleta adossada a migdia. Dimensions: 9'80 x 3'60 x 7'20 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya modern de dos ulls en arc de mig punt bastit amb pedres blanquinoses ben escairades de mida mitjana; el pinyó triangular ho està amb peces petites; no té teuladeta, segurament perduda. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'70 metres i que té un alçada d'onze; les dades donades

les considero merament aproximades.

EL PONT DE VILOMARA Santa Magdalena

Altitud: 202 metres. Municipi d'el Pont de Vilomara i Rocafort

Església neogòtica del 1868 inacabada. Consta d'una nau amb capçalera poligonal; està acompanyada de dos passadissos; tot el conjunt cobert amb voltes de creueria; està precedida d'un porxo i d'un pati en un recinte tancat murallat. El portal és dovellat en arc de mig punt; a la part alta hi ha obertes dues finestretes d'arc de punt rodó sota cornisa i un campanaret al damunt. Els seus murs són de paredat i estan reforçats en els laterals per contraforts units amb arcs botarells als alts murs de la nau central. **Guarda** al presbiteri unes pintures de finals del segle XX de l'artista Fajul de Sant Joan de les Abadesses. Arquitecte: Oriol Mestres i Esplugas (1815-1895). **Campanar** que és una torrella sobre la teulada de l'església; no és per tant una torre. Té planta quadrada (2'16 x 2'16 m); està bastit amb murs de maçoneria i, a sobre, una estructura de ferro de quatre pilars inclinats units a una placa quadrada de la que en pengen dues campanetes. Unes esferes horàries es troben a les cares de la torrella. Una creu metàl·lica, inclosa en la mesura de l'alçada, s'aixeca sobre les campanetes. Situació: sobre mateix de la façana principal orientada a ponent. Alçada: 23'70 metres.

SANT BENET DE BAGES Sant Benet, antic monestir

Altitud: 250 metres Municipi de Sant Fruitós de Bages

Església romànica aixecada a finals del segle XII. Consta d'una nau de cinc trams, un d'ells correspon al transsepte, coberts per voltes de canó un pèl apuntat de pedra vista; al primer tram, més curt que els altres, a manera d'atri, s'hi obre un portal atrompetat, descentrat, format per set arquivoltes en degradació, alternant-se les de secció recta i les bossellades; se sostenen, aquestes, en sengles columnetes, tres per banda. Està capçada per un absis semicircular. En el gruix del mur del transsepte hi ha un nínxol semicircular per cada braç, tots dos paral·lels a l'absis principal. El fet que el portal es trobi descentrat ve motivat pel campanar situat en l'angle sud-oest del frontis que s'avança al davant de la façana; tant ell com el **claustre** semblen anteriors a l'església tot i que bàsicament el claustre és dels segles XII i XIII amb bells capitells obres del mestre Bernat; algun s'aprofità del segle X. Queda estret en el seu angle sud-est per tenir-hi l'extrem del transsepte que n'ocupa una petita part, i encara en els seus angles de ponent també hi apareix una estretor, més reduïda. Els murs del temple mostren paraments de pedra grisenca a base de carreus mitjans ben escairats. Té una cripta sota l'altar major. Dimensions: 30'40 x 7'50 x 13'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; el transsepte en fa 18'60 x 5'70 x 13'00. Les mesures mitjanes del claustre lleugerament rombal són de 21'00 x 21'80 metres. El **campanar** amb una base de mitjans del segle XI completat al XII té planta quadrada (5'80 x 5'80 m); està obert en la part alta per finestrals en arc de mig punt, un i dos alternats en els seus costats; té coberta de quatre vessants gairebé plana. Els seus murs tenen carreus grans ben escairats. Situació: a l'angle sud-oest del frontis orientat a ponent. Alçada: 25 metres. Hi ha una segona torre, o potser cimbori, de base quadrada (3'50 x 3'50) amb dues fileres de finestres i coronat per una teulada de quatre vessants de teules fosques situat sobre la nau, proper a l'absis; fa 20'90 metres d'alçada; les mesures donades són aproximades.

SANT CUGAT DEL RACÓ Sant Cugat, antic monestir

Altitud: 380 metres. Municipi de Navàs

Església del segle XII; consta d'una planta de creu grega amb dues naus creuades al centre de les quals s'alça una cúpula sobre trompes que a l'exterior acaba amb un cimbori cilíndric. Les naus són gairebé totes de la mateixa alçada i estan cobertes amb voltes de canó. La capçalera actualment solament conserva l'absis central i l'absidiola de tramuntana; la de migdia fou suprimida en edificar la sagristia en el seu lloc. Totes les finestres en arc de mig punt són dovellades i de doble

esqueixada. Els seus murs presenten paraments de petits carreus matussers ben alineats de pedra un pèl rogenca. La capçalera i els murs frontals de les naus tenen decoració d'estil llombard amb arcuacions cegues i lesenes. El portal d'estil gòtic tardà (XVI), a migdia, el forma un gran arc de mig punt amb dovelles i carreus grans als muntants; va substituir el romànic. En el creuer, exteriorment, s'alça un cimbori cilíndric, únic a Catalunya, ja que els cimboris d'altres esglésies d'aquesta època són prismàtics; té poca alçada i presenta una decoració amb finestres cegues situades sota el ràfec de la teulada baixa que donen la volta a tot el tambor circular. Per l'interior, s'eleva una cúpula semiesfèrica que passa del quadrat a l'octògon mitjançant trompes. Els seus murs mig revestits d'argamassa en part mig descoberts permet veure la disposició en espiral dels petits carreus. Dimensions: 14'80 x 4'00 x 7'00 metres de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles arriba als 10 metres; la cúpula a 10'50 per l'interior. El **campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt, amb una sola campana (pesa 42 quilos i és del 1945), s'aixeca damunt el frontis orientat a ponent. Té una base de 4'60 metres. Alçada: 11'63 metres.

SANT ISCLE DE BAGES Sant Iscle, capella

Altitud: 300 metres. Municipi de Sant Fruitós de Bages

Església romànica amb elements preromànics del segle X; l'actual temple del segle XII ha sofert algunes modificacions posteriors. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó un pèl apuntada; al segle XVII s'hi va obrir una capella quadrada al cantó de migdia a tocar el campanar; està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera; aquest absis avui està separat de la nau per un mur que el deixa fora de l'àmbit cultual i serveix de sagristia; també fou sobreaçat i no té cap ornamentació. El portal del 1912 es troba al mur de tramuntana; té un arc de mig punt amb grans dovelles ben escairades. Els murs mostren en general carreus ben escairats de mida mitjana i ben ordenats en filades; en la seva part baixa mostren maneres matusseres pròpies del temps preromànic. Dimensions: 6'50 x 3'00 x 5'00 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; la llargada no inclou l'absis; l'amplada des del fons de la capella oberta a migdia arriba als 4'75 metres. **Campanar** de planta quadrada (2'30 x 2'30 m) adossat al mur de migdia a tocar l'absis, a llevant. Mostra alguna resta de l'antic temple preromànic a la seva base i a mitja alçada encara s'hi veuen antigues finestres romàniques en arc de mig punt, dues per cada cara, avui cegades; la part alta és moderna i té obertes finestres en arc de mig punt, una a cada costat; està coronat per una discreta cornisa i una teulada piramidal amb els careners ben marcats. He calculat que la seva alçada arriba als 112 metres; és una mesura, no obstant, aproximada.

SANT JOAN DE VILATORRADA Sant Joan

Altitud: 277 metres.

Església del segle XIX aixecada entre el 1897 i el 1908 en un estil neoromànic. Consta d'una gran nau rectangular capçada per un absis semicircular. El frontis, clarament neoromànic, té una portalada de tres arcades de mig punt en degradació ben dovellades de peces petites damunt una senzilla imposta i de dues fines columnetes, una per banda, amb bordó i damunt un podi que es transforma en un sòcol que ressegueix tota la façana; dues bandes verticals de dalt a baix amb senzills pinacles al cim es troben prop dels caires; tres grans finestrals en arc de mig punt s'obren al centre a mitja alçada amb l'ampit que sobresurt damunt quatre parelles de permòdols, cornisa angular al capdamunt amb un fris d'arcs cecs peraltats al dessota. El mur presenta un parament de paredat de pedra marronosa fosca. Arquitectes: Suraña pel que fa al temple i Pericas per l'espadanya. Campanar de cadireta aixecat després del 1939 damunt i al centre del mur frontal; té dos arcs de mig punt entre pilars atalussats i que queden coberts per una teuladeta de dos vessants força inclinats. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'60 metres i que té una alçada de 13; són mesures que considero aproximades.

SANT JORDI DE LLOBERES Sant Jordi, ermita

Altitud: 545 metres. Municipi de Gaià

Església romànica del segle XIII. Consta d'una petita nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntat i capçada a llevant per un absis semicircular cobert amb una volta de quart d'esfera i sense ornamentació exterior. Té un portal al mur de migdia amb una arcada de grans dovelles ben escairades i amb un graonada de cinc graons al davant per accedir-hi ja que es troba a una certa alçada respecte del terra circumdant. Els murs tenen paraments de carreus ben escairats entre mitjans i grans i disposats en filades ben ordenades. El mur de ponent, als peus del temple, té una petita obertura a manera d'espitllera a mitja alçada i està coronat per una graonada al centre i les ales fent concavitats. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt cobert per una teuladeta que fa el mateix que el mur, una corba petita al centre i les ales amb concaviats. Està situat al damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa un metre i mig i que l'alçada arriba als 12; són dades que considero aproximades.

SANT VICENÇ DE CASTELLET Sant Pere de Vallhonesta, ermita.

Altitud: 260 metres.

Església romànica del segle XII iniciada per l'absis ja en l'XI. Consta d'una nau coberta amb una volta de canó un pèl apuntada i revestia d'una segona volta sobre dos arcs torals i dos de formers adossats al mur; està capçada per un absis semicircular, ornat amb arcs cecs i lesenes; tardanament fou sobrealçat amb un parament de paredat. Portal al mur de migdia en arc de mig punt i marc de dovelles i carreus marronosos ben escairats però irregulars. Els murs tenen paraments de carreus petits, matussers i irregulars; avui gairebé no es veuen ja que estan coberts per un arrebossat en estat precari; en l'absis els carreus són petits i força matussers i tendeixen a formar filades. Tots els murs, inclòs els de l'absis, tenen una destacada cornisa amb dues fileres de caires de teules aràbigues al dessota; se n'exceptua el mur de ponent als peus del temple que hi té, a la part alta, una finestra sagetera. **Campanar** d'espadanya del segle XIII amb quatre ulls en arc de mig punt disposats en dos nivells de dos ulls en cadascun d'ells. Es troba situat damunt del mur de ponent, un pèl escorat a la dreta, i amb una amplada propera a la del mur; està cobert per una teuladeta de dos vessants força inclinats; s'ha aixecat amb tècnica de carreus ben escairats de pedra grisenca. He calculat l'amplada de la seva base en 3'40 metres i la seva alçada en 10'20; amb tot, considero aquests números només aproximats, possiblement un pèl inferiors als reals.

SANTA EUGÈNIA DE RELAT Santa Eugènia, sufragània

Altitud: 380 metres. Municipi d'Avinyó

Església del segle XI, molt modificada i, entre altes coses, canviada d'orientació. Consta d'una nau del 1680 coberta amb una volta de creueria i d'una capella del 1895 dedicada al Santíssim; té cor i cancell. El frontis encarat al migdia presenta un mur de paredat amb carreus a cantoneres; el portal amb aires classicitzants obert al centre té un arc de mig punt, el marc motllurat i unes pilastres toscanes adossades als muntants; més amunt s'hi veu un entaulament escàs, un frontó triangular truncat amb un escut heràldic intercalat i un òcul sota la cornisa angular formada per filades de teules sobreposades. **Guarda** un retaule neoclàssic del 1886. **Campanar** del segle XI, bàsicament romànic. Té planta rectangular (4'35 x 4'90 m) i tres pisos de finestres; a l'inferior, una d'arc de mig punt a cada costat; al del mig, unes finestres en arc de mig punt geminades tant a llevant com a ponent; al superior, dues finestres rectangulars entre pilars (un al centre de cada costat i als angles) que sostenen una teulada a quatre vessants. Els seus murs mostren paraments de carreus petits i irregulars; ha esta refet el 1979 i completat amb la teulada i l'últim pis. Situació: adossat al mur de llevant, proper al frontis encarat al migdia. Alçada: 18'04 metres. Esveltesa: 3,6

SANTA EULÀLIA D'ARGENÇOLA Santa Eulàlia

Altitud: 400 metres. Municipi de Castellnou de Bages

Església aixecada a finals del segle XVIII, cap el 1787. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada; la capçalera la forma un mur recte; als peus del temple un cor alt descansa en un embigat de fusta damunt els murs i de dos grans permòdols de pedra; està protegida per una bella balustrada de fusta. El frontis a ponent, pintat d'un color ocre i amb grans carreus marronosos als caires, té un portal en arc de mig punt format per dovelles ben escairades de pedra grisenca; la dovella clau és força més gran que les altres; a l'esquerra, una decoració rectangular en rajola policromada representa la santa patrona màrtir; a la part alta, un petit ull de bou circular té un marc de pedra grisa quadrat; per coronament, la cornisa que orna totes les façanes, descansa en un fris de petits permòdols; està interrompuda al centre pel cos del campanar. **Campanar** d'espadanya closa amb dos ulls en arc de mig punt amb alguna campana; està cobert per una teulada de dos vessants amb la cornisa similar a la del temple. Es troba situat al damunt i al centre dels peus. Fa una amplada de 4'68 metres i arriba a l'alçada de 19'20; són mesures aproximades que inclouen la bella creu de pedra del cim.

SANTA MARIA DE MATADARS Santa Maria, capella de Can Marquet

Altitud: 192 metres. Municipi d'El Pont de Vilomara i Rocafort

Església preromànica (mossàrab) de la meitat del segle X i romànica del segle XI. Consta d'una nau rectangular romànica coberta amb una volta de canó de mig punt damunt dos arcs torals que se sostenen en pilastres amb impostes; està capçada a llevant per un absis trapezial preromànic i amb volta de canó de mig punt i per dues capelles laterals a manera de fals transsepte; en el creuer s'hi aixeca un cimbori rectangular d'aspecte modern; el tram preabsidal del creuer està limitat per dos arcs de ferradura força marcada; els dos conjunts, el mossàrab i el romànic no segueixen el mateix eix. Té un portal en arc de mig punt al mur frontal i, al damunt, una finestra cruciforme. Els murs romànics tenen paraments de carreus matussers ben alineats; els mossàrabs estan aixecats amb tècnica de maçoneria amb les peces disposades en un cert desordre. **Campanar** d'espadanya mutilat ja que només en resta un sol pilar aixecat damunt el centre del mur frontal. He calculat la seva alçada en 8 metres; mesura aproximada.

SERRA-SANÇ Sant Miquel, ermita

Altitud: 400 metres. Municipi de Sallent

Església romànica del segle XII. Consta d'una nau rectangular una mica més ampla de ponent que de llevant; està coberta amb una volta de canó de mig punt damunt un arc toral que la divideix en dos trams desiguals; en el més proper a l'absis hi ha oberts dos grans nínxols en arc de mig punt en el gruix del mur, un a cada banda. Està capçada per un absis semicircular cobert per una volta de quart d'esfera i precedit d'un arc triomfal un pèl tancat, a manera de ferradura; està ornat per l'exterior amb un fris de dents de serra sota cornisa. Té un portal en arc de mig punt amb dovelles ben escairades petites obert en el mur de ponent, als peus del temple; a mitja alçada hi ha una finestra en arc de mig punt; inicialment en tenia un de similar al mur de migdia; avui està cegat i mig colgat per fora en quedar el terreny replè. Els murs tenen paraments d'un color rogenc clar de carreus irregulars ben escairats de mida entre petita i mitjana disposats en filades ben ordenades; al mur frontal la pedra de mitja alçada en amunt és de to molt blanquinós. Dimensions: 11'40 x 4'00-3'50 (fd 4'60) x 5'60 metres de llargada, amplada i alçada respectivament. **Campanar** d'espadanya de dos ulls rectangulars allargassats i cobert per una teuladeta horitzontal; els seus robustos pilars tenen carreus força desiguals. Està situat damunt i al centre del mur frontal. He calculat l'amplada de la seva base en 3'35 metres; la seva alçada arriba als 8'46; són mesures aproximades.

TALAMANCA Santa Maria

Altitud: 552 metres.

Església romànica de finals del segle XII. Consta d'una nau romànica de tres trams coberta amb una volta de canó sobre dos arcs torals de mig punt i de dues més de laterals del segle XVIII de dos trams cobertes amb voltes d'aresta. La nau major està capçada per un arc presbiteral de mig punt que dóna pas a un absis semicircular romànic ornat externament amb un fris d'arcs cecs peraltats sota cornisa. Té un cancell digne i un cor modern als peus. Els seus murs mostren paraments de carreus mitjans de pedra marronosa ben escairats i disposats en filades regulars a l'absis; al frontis els carreus són grans o mitjans en filades també regulars. Una cornisa sobre mènsules recorre els murs laterals; les cantoneres, tant les del frontis com a la resta dels murs, estan lleugerament ressaltades com a modestos contraforts. En el frontis hi ha un portal dovellat amb dues arcades de mig punt amb una motllura bossellada intercalada que està decorada amb entrellaçats i descansa sobre impostes amb relleus vegetals i damunt columnes, una per banda, amb capitells decorats amb temes també vegetals estilitzats. Un rosassa està situada al damunt d'una ampla motllura horitzontal amb un fris de dents de serra al dessota que divideix el frontis en dues zones. Queda coronat pel campanar. Dimensions: 19'50 x 5'50 x 10'80 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 12'90 metres. **Guarda** un sarcòfag gòtic del noble Berenguer i una pica baptismal al damunt d'un peu, aprofitat d'una pedra antiga, ornat amb relleus florals. **Campanar** format per una antiga espadanya avui tancada per tots quatre costats. Té planta rectangular (4'25 x 3'40 m) i està obert amb finestres d'arc de mig punt, dues al frontis encarat a ponent, dues més descentrades al sud, una al nord i, a llevant, una de petita rectangular. Una escala de cargol amb graons de pedra picada situada dins una torre cilíndrica adossada al mur de migdia dóna accés a la cel·la. Situació: centrat sobre els peus de la nau estan encarats a ponent. Alçada: 15'63 metres. Esveltesa: 3,6

VALLHONESTA Sant Pere, capella

Altitud: 365 metres. Municipi de Sant Vicenç de Castellet

Església romànica iniciada per un absis al segle XI, seguida per una nau al XII i per el mur dels peus a ponent i l'espadanya que s'hi aixeca al damunt segurament ja en el XIII. Consta d'una nau rectangular estreta que està reforçada per sostenir la seva volta de canó de mig punt amb uns robustos arcs formers adossats als murs; està capçada a llevant per una absis semicircular cobert per una volta de quart d'esfera i ornat per l'exterior amb un fris d'arcs cecs sota motllura i per bandes llombardes; l'eix d'aquest absis es troba girat un xic cap a la banda lateral de migdia respecte del de la nau. Portal obert al lateral sud amb una arcada dovellada de mig punt. Els murs presenten paraments de carreus mitjans ben escairats i disposats en filades; com que va ser sobrealçada, en l'absis es nota que la part aixecada tardanament és a base de carreus matussers o poc picats i disposats en desordre; al dessota d'ella, separant les dues zones, hi ha una motllura que figurava en l'absis antic sota de la cornisa. Dimensions: 12'55 x 4'20-2'45 x 4'95 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya de quare ulls en arc de mig punt allargassats disposats en dos nivells, dos a dos, obrat amb carreus força regulars, ben escairats i en filades; els arcs dels ulls estan ben dovellats amb peces petites; no queda cobert per cap teuladeta, segurament amb el temps va perdre le que hi havia en origen; té força inclinats els dos pendents del pinyó superior. He calculat que l'amplada de la seva base, que gairebé ocupa la mateixa que el frontis, fa 4'55 metres i que l'alçada arriba a 9'55; són dades que considero aproximades.

VILADELLEVA Santa Maria, capella

Altitud: 250 metres. Municipi de Callús

Església romànica segurament del segle XIII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó i capçada al nord per un absis de planta rectangular cobert per una volta rebaixada i precedit per un arc triomfal en arc de mig punt; té un petit nínxol obert en el gruix del mur lateral de ponent. Està orientada de nord a sud de manera que el portal es troba obert al mur de migdia, als

peus del temple; té arc de mig punt ben dovellat; queda protegit per un gran proxo de teulada de dos vessants damunt una encavellada que s'aguant en dos robustos pilars quadrats i aquests en un podi que tanca tot l'àrea menys al davant. Els seus murs tenen paraments de pedra vista a base de carreus mitjans irregulars més o menys disposats en filades. Dimensions: 10'50 x 3'40 x 4'65 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya closa aixecada tardanament damunt i al centre dels peus del temple; queda obert amb dos ulls en arc de mig punt. He calculat que l'amplada de la seva base fa 4'60 metres i que té una alçada de 8'65; són mesures aproximades.

EL BAIX CAMP

CAMPANARS EN ORDRE ALFABÈTIC DE MUNICIPIS

Municipis i poblacions	Parròquies	Alçada en metres
Albiol	Sant Miquel	21'03
Aleixar, L'	Sant Martí	40'00
Alforja	Sant Miquel	47'30
Almoster	Sant Miquel	25'03
Arbolí	Sant Andreu	21'95
Argentera, L'	Sant Bartomeu	22'72
Borges del Camp, Les	L'Assumpció	42'37
Botarell	Sant Llorenç	29'85
Cambrils	Santa Maria	28'40
Capafonts	Santa Maria	30'69
Castellvell del Camp	Sant Vicenç	23'13
Colldejou	Sant Llorenç	21'95
Duesaigües	Santa Maria	24'46
Febró, La	Sant Esteve	15'56
Maspujols	Santa Maria	40'66
Montbrió del Camp	Sant Pere	27'66
Mont-roig del Camp	Sant Miquel, església vella	33'20
Prades	Santa Maria la Major	33'40
Pratdip	Santa Maria	15'74
Reus	Sant Pere	62'92
Riudecanyes	Sant Mateu	28'39
Riudecols	Sant Pau	26'40
Les Irles	Sant Antoni de Pàdua	16'50
Riudoms	Sant Jaume	33'75
Selva del Camp, La	Sant Andreu	26'19
Vandellòs	Sant Andreu	26'61
Masriudoms	Sant Jaume	19'28
Vilanova d'Escornalbou	Sant Joan	22'26
L'Arbocet	Sant Joan	23'39
Vilaplana del Camp	La Nativitat de Maria	31'42

La Mussara	Sant Salvador	14'50
Vinyols i els Arcs		
Vinyols	Santa Caterina	36'00

Alçada mitjana: 28'35 metres

PARRÒQUIES AMB CAMPANAR DE TORRE, UNA A UNA

L'ALBIOL Sant Miquel

Altitud: 823 metres.

Església del 1791 d'un estil neoclàssic senzill; fou aixecada en lloc d'una anterior romànica. Consta d'una nau de tres trams coberta amb una volta de llunetes i acompanyada de capelles laterals entre els contraforts; té la capçalera recta. El frontis té un portal en arc de mig punt emmarcat amb pedra blanca i unes poques grades al seu davant, una petita fornícula amb imatge al damunt, un òcul motllurat a mitja alçada i, per coronament, un frontó triangular amb un petit òcul al centre. El seu mur frontal és de maçoneria de pedra vista amb peces mig picades fosques i amb carreus blancs a les cantoneres; té un aspecte molt endreçat; els murs laterals són de paredat amb alguns panys arrebossats.

Guarda una talla policromada de Sant Miquel del segle XVIII.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té planta rectangular (3'40 x 4'65 m) i està coronat per una cornisa i una teulada a quatre vessants. La cel·la oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, és l'única part que destaca en sobresortir per damunt de la teulada del temple; hi pengen campanes. Els seus murs, despullats de decoració, són de maçoneria al frontis i de paredat amb carreus a les cantoneres als laterals, en part arrebossats. Una esfera horària es troba al dessota de la cel·la a la cara frontal.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a migdia.

Alçada: 21'03 metres.

Esveltesa: 4,5

L'ALEIXAR Sant Martí

Altitud: 264 metres.

Església barroca iniciada el 1700 i acabada el 1725. Consta de tres naus de quatre trams cobertes amb voltes de llunetes capçades per un presbiteri poligonal de cinc costats ampliat per un curt tram en volta de canó; la resta del presbiteri queda cobert per una volta de nervis, la capçalera és recta; la volta de la nau major descansa damunt arcs torals de mig punt i d'una imposta motllurada clàssica. Està separada de les laterals per arcs formers de mig punt damunt pilars rectangulars. El cor amb barana de fusta descansa en un arc carpanell.

La portalada barroca amb la data gravada del 1725 té un portal en arc de mig punt flanquejat per dues pilastres toscanes sobre pedestals amb una fornícula buida entre elles, un entaulament amb l'escut de la vila en relleu i un frontó circular truncat amb una fornícula amb imatge intercalada; a mitja alçada hi ha oberta una gran rosassa motllurada i atrompetada i, per coronament, un frontó triangular amb un òcul al centre del timpà i una espadanya d'un ull buit al cim. Els seus murs laterals són de paredat amb arrebossat i el del frontis és de maçoneria molt digna de pedra vista amb peces mig picades. Unes gàrgoles amb figures fantàstiques sobresurten de les cornises laterals.

Dimensions exteriors: 30'00 x 19'50 metres respectivament de llargada i amplada. Les interiors són: 24'90 x 9'65 x 15'55 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. L'amplada total incloses les dues naus laterals fa 15'53 metres. Una capella lateral del 1793 a la dreta i primera tocant el presbiteri té una àrea quadrada coberta per una cúpula de 16 metres d'alçada i un cupulí que arriba als 20'74.

Guarda retaules barrocs: a l'altar major un de magnífic de Pere Costa i Casas (1693-1761) del 1734; a la capella del Roser un de Lluís Bonifaç (1683-1765) fill de Barcelona i amb taller a Valls; i altres en diversos altars laterals. Encastades als murs s'hi troben nou esteles funeràries del segle XII o XIII decorades amb creus o estrelles; fan prop del mig metre de diàmetre. Té un orgue barroc del segle XVIII situat, entrant al temple, al damunt de la segona capella de la nau esquerra. L'escultura del patró del 1943 a la fornícula de la portada és obra de l'artista local Josep Llussà. De fet, l'església va tenir la sort de no sofrir danys durant la guerra civil del 1936 i per aquest motiu conserva íntegres els seus tresors artístics.

Campanar que segurament és una antiga torre de defensa, potser ja adjunta a la primitiva església romànica en la seva part baixa, avui refeta i completada en època barroca. Té planta gairebé quadrada (5'60 x 6'70 m). Tres cossos que sobresurten de la teulada del temple estan separats per motllures rogenques; l'esfera del rellotge es troba al del centre en la cara frontal. La cel·la, de maó vist per l'interior, queda oberta per unes finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; té una motllura a l'arrencada dels arcs i queda coberta per una cúpula semiesfèrica de maó vist. Està coronat per una cornisa, un terrat sense barana i, al damunt, una torrella octagonal de maó vist amb vuit finestres d'arc de mig punt, una per costat, obertes en un cos superior ja que queda dividida en dos per una fina motllura. Està coberta amb una cúpula semiesfèrica de rajola verda i blanca. Els murs de la part prismàtica són de paredat amb carreus a cantoneres. Per l'interior, a l'alçada del graó 32, hi ha una estela funerària gravada amb una creu grega encastada a la paret. Els murs estan arrebossats interiorment fins que a la part alta queden en obra vista.

S'accedeix al seu interior per una entrada des de dins del temple. Per arribar a la cel·la cal fer-ho per una escala de 93 graons; el primers són amples; la resta, lleugerament més estrets, fins al cor són de maó amb marge de fusta; a partir d'aquest punt fins a l'alçada del rellotge encara es fan més estrets i són de maó; descansen en voltes catalanes i queden arrapats als murs tot deixant un ull central amb barana d'obra enguixada; els últims nou graons fins arribar a la cel·la prenen la forma d'una estreta escala de cargol. Per accedir a la torrella cal fer-ho per una escala de mà que cal portar expressament; per una trapa se surt al terrat i per una finestra allargassada (la del nord-est) que fa de porta es pot entrar a l'interior de la torrella.

Pengen quatre campanes a la cel·la: la *Martina* (toca les hores) d'uns 950 kg, del 1773; també se l'anomena la *Barranquera* perquè té un so llarg i no piula com les altres; es troba a l'est. La *Fímbria*, al nord, d'uns 450 kg, del 1900, avui es troba escardada. L'*Antònia* de 40 kg, a l'oest, del 1886. La *Blaia* al sud (toca els quarts) d'uns 300 kg és del 1773.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 40'00 metres.

Esveltesa: 5,90

ALFORJA Sant Miquel

Altitud: 374 metres.

Església barroca iniciada cap el 1637 i completada el 1683; ha estat restaurada el 2001. Consta d'una nau de cinc trams, un d'ells amb el cor, coberta amb una volta de llunetes sobre cinc arcs torals de mig punt i acompanyada per dos passadissos oberts entre els altars laterals; té

capçalera recta. El cor amb barana de fusta descansa en un arc carpanell. Ha estat bastida amb murs de carreus matussers, irregulars i disposats en filades uniformes visibles en el frontis tant en un sòcol limitat per una motllura recta i horitzontal com per damunt d'ella fins a una segona motllura situada al nivell de la cornisa de la portalada; la resta del frontis es troba arrebossat i pintat de blanc intens simulant carreus.

La portalada té un portal en un arc de mig punt flanquejat per dues pilastres toscanes per banda damunt pedestals; deixen entre elles estretes fornícules buides; entaulament amb l'arquitrau filetejat i un escut heràldic al centre, una destacada cornisa i, al damunt, una fornícula sense imatge. A mitja alçada s'obre una rosassa motllurada senzillament; per coronament, el frontis presenta una cornisa angular motllurada amb una espadanya d'un ull amb campaneta situada al cim.

Dimensions: 36'00 x 10'96 x 15'75 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada comptada des del fons de les capelles laterals fa 18'15 metres.

Guarda una imatge de la Mare de Déu anomenada d'Alforja o de Puigdarenes trobada a prop de la població.

Campanar neoclàssic del 1797 bellíssim, elegant, inspirat en el de Vilanova i la Geltrú de fra Josep de la Concepció. Té un primer alt cos de planta quadrada (5'82 x 5'82 m.); a partir del nivell de la teulada es converteix en octagonal; tot ell està bastit amb murs de pedra blanca carreuada; unes motllures compostes es troben en el pas d'un cos a l'altre una d'elles, dues més sota les finestres i una altra al damunt; uns pinacles estan situats als angles superiors del primer cos i a cadascun dels de la balustrada superior; té els caires en un escàs relleu a manera de pilastres cantoneres de capitell toscà. La cel·la oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna on hi pengen campanes, està coronada per una cornisa destacada i un fals terrat amb balustrada damunt del qual s'aixeca una torrella vuitavada amb finestres allargassades i estretes d'arc de mig punt, una a cada cara, amb una segona cornisa i un altre cos vuitavat amb òcul a cada cara; queda coberta per una cúpula de vuit sectors recoberts amb teules vidriades verdes, els careners de pedra blanca i un pinacle de bola al cim amb una creu metàl·lica no inclosa en la mesura. L'escala interior arrapada als murs i sobre voltes catalanes arriba fins al cor; des d'aquí una escala de cargol arriba fins a la cel·la. Una de les campanes que hi pengen, de nom *Maria de Puigcerver*, que pesa 493 quilos, és de l'any 1793 i fou refosa el 1950.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 47'30 metres; els papers consultats i els informes del capellans de la parròquia diuen que arriba als 52 metres; amb tot, la mesura que he aconseguit, i que dono per bona, em fa arribar a una alçada inferior que considero que és la correcta.

Esveltesa: 8,1

ALMOSTER Sant Miquel

Altitud: 295 metres.

Església aixecada cap el 1704 en estil barroco-neoclàssic. Consta d'una nau coberta amb una volta de llunetes i de dos passadissos formats pels passos de comunicació de les capelles laterals que tenen cobertura de canó; té capçalera recta, cor i cancell. Interiorment, una decoració esgrafiada es troba als arcs formers i als pilars de separació de la nau i els passadissos. El frontis amb el mur arrebossat i pintat de blanc intens té un portal rectangular emmarcat amb peces carreuades de pedra fosca; una fornícula amb imatge es troba al seu damunt i un òcul motllurat a mitja alçada; per coronament, un frontó triangular de pedra fosca amb un petit òcul central al timpà destaca del lluminós mur frontal.

Campanar merament funcional, segurament coetani del temple. Té planta quadrada (2'94 x 2'94 m) i està coronat per una cornisa i una coberta plana decorada amb merletes esglaonats. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt i bordó, una a cada cara; hi pengen campanes. Unes motllures decoren el cos de la cel·la, una a la seva base i una altra a l'arrencada dels arcs; una altra motllura figura a mitja alçada així com l'esfera d'un rellotge al dessota la finestra frontal; dues espitlleres rectangulars estan obertes en pisos inferiors. Els seus murs estan arrebossats i pintats com al frontis de blanc intens.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a migjorn.
Alçada: 25'03 metres.
Esveltesa: 8,5

L'ARBOCET Sant Joan
Altitud: 145 metres. Municipi de Vilanova d'Escornalbou

Església del segle XVII d'aspecte barroc senzill bastida amb murs de paredat arrebossats; el frontis està pintat en un to crema. Consta d'una sola nau acompanyada de capelles laterals; té la capçalera recta. El frontis té una portalada classicitzant de pedra blanca amb un portal en arc rebaixat i un marc d'intradós acanalat; el flanquegen unes pilastres toscanes sobre pedestals; al seu damunt hi figura un entaulament arquejat, un òcul el·líptic amb marc ressaltat de factura barroera a mitja alçada i, per cornisa, un frontó triangular amb òcul central.

Campanar coetani del temple merament funcional. Té planta quadrada (4'00 x 4'00 m) i està coronat per una cornisa destacada de teules sobreposades i una teulada a quatre vessants de peces rogenques. La cel·la està oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen campanes; la finestra de ponent ha estat tapiada; té una motllura al dessota. Els seus murs són de paredat, arrebossats i pintats de blanc crema, amb carreus rogencs a les cantoneres.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a migdia.
Alçada: 23'39 metres.
Esveltesa: 5,8

ARBOLÍ Sant Andreu
Altitud: 714 metres.

Església neoclàssica aixecada el 1799. Consta de tres naus de quatre trams coberta la central per voltes de llunetes sobre arcs torals de mig punt i d'una imposta classicitzant; les laterals ho estan per voltes d'aresta; té un absis poligonal de cinc costats i un cor als peus. Els seus murs amb paraments de maçoneria barrejats amb altres de paredat queden coberts amb un arrebossat que presenta deficiències. El frontis amb una portalada classicitzant de pedra blanca amb unes grades al seu davant té un portal en arc de mig punt i un marc motllurat; està flanquejat per pilastres de capitell una mica fantasiós sobre pedestals que destaquen força, un entaulament, una fornícula sense imatge al damunt i un òcul amb marc en destacat relleu a mitja alçada; per coronament, un frontó triangular amb el timpà sense arrebossar i un petit òcul lobulat al seu centre.

Campanar neoclàssic senzill i bell, segurament aixecat poc abans del temple. Té un primer cos de planta quadrada (4'70 x 4'70 m); el segon és vuitavat i en ell s'hi ubica la cel·la; està coronat per una torrella també vuitavada amb petits òculs cecs, un a cada cara, cornisa destacada i teulada piramidal de vuit cares amb un petit pinacle al cim. Unes fines motllures marquen la separació dels

dos cossos; una altra es troba al dessota de la torrella. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt amb bordó, una a cada cara alterna. Els seus murs estan arrebossats i pintats com en el frontis d'un to crema clar i amb carreus visibles a les cantoneres de pedra un pèl rogenca.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a migdia.

Alçada: 21'95 metres.

Esveltesa: 4,6

L'ARGENTERA Sant Bartomeu

Altitud: 344 metres.

Església senzilla en estil neoclàssic aixecada entre el 1751 i el 1753. Consta d'una sola nau amb capçalera recta acompanyada de capelles laterals. El frontis té un portal rectangular amb un marc de pedra blanca, entaulament i decoració fantasiosa al damunt sota un arc de reforç de mig punt de maó incorporat al mur; a mitja alçada un òcul motllurat i atrompetat i, per coronament, un frontó triangular de marc rogenc amb una finestra de mig punt al centre del timpà i una petita espadanya d'un ull sense campana al cim. Els seus murs són de paredat vist d'un material de color torrat.

Guarda una antiga imatge barroca de pedra del seu patró**.**

Campanar merament funcional coetani del temple. Té planta rectangular (3'15 x 5'50 m) i està coronat per una cornisa destacada i una teulada a quatre vessants. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara menys a ponent: hi pengen campanes i té una senzilla motllura a la seva base. Els seus murs són de paredat amb un arrebossat mig perdut i carreus rogencs a les cantoneres. Té una esfera horària a la cara frontal.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a migdia.

Alçada: 22'72 metres.

Esveltesa: 4,1

LES BORGES DEL CAMP L'Assumpció

Altitud: 240 metres.

Església neoclàssica amb detalls barrocs aixecada entre el 1778 i el 1785, ben restaurada recentment i amb un aspecte esplèndid. Consta de tres naus de quatre trams, un d'ells és el transsepte; la cúpula sobre trompes fou aixecada en el creuer un segle més tard. La nau central està coberta per una volta de llunetes amb les arestes pintades i està separada de les laterals per arcs formers de mig punt que descansen en pilars cruciformes de doble capitell, un d'ordre compost i un altre format per motllures; l'absis és rectangular amb les cantoneres corbades i allargat un tram per formar el presbiteri. El cor situat als peus presenta una estructura bella i original de planta ondulant i protegit per una barana metàl·lica.

Té el frontis esgrafiat simulant carreus de color torrat decorats amb elements geomètrics; unes pilastres de pedra blanca d'escàs relleu el ressegueixen de dalt a baix i senyalen la divisió interior en tres naus; hi té oberta una portalada en pedra blanca amb un portal en arc de mig punt sobre impostes; tot el marc està motllurat a l'intradós. Està flanquejat per una doble columna en un cos lleugerament avançat amb capitells pseudo-corintis i damunt pedestals amb decoració de grotescos i elements figuratius a la base que li donen aspecte plateresc; sostenen un entaulament i una fornícula amb imatge decorada amb columnetes a les bandes enmig de relleus decoratius barrocs. Acompanyen la portalada grans imatges de sant Josep i sant Antoni entre columnes i sobre

l'entaulament la de la Mare de Déu. A mitja alçada del frontis hi ha una rosassa atrompetada, un petit òcul i una cornisa amb curvatura convexa al centre i en part còncava als laterals; té una espadanya d'un ull d'estructura metàl·lica al cim que sosté una minúscula campaneta.

Dimensions: 33'59 x 7'65 x 14'57 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 20'21 metres; la cúpula arriba als 21'46 i el transsepte té una amplada de 7'58.

Arquitecte: un tracista anònim conegut com “un frare”; possiblement va basar-se en els suggeriments del rector Valentí Reixac i amb la col·laboració dels mestres de cases de Reus Pere Joan Llagostera i el seu germà Josep; pel que fa al campanar cal destacar la col·laboració del mestre de cases de Cornudella que dirigia les obres de l'església de Falset.

Guarda una imatge romànica del segle XIII de la Mare de Déu amb el Nen coneguda com la Mare de Déu de la Riera procedent de l'antiga ermita del seu mateix nom, i una llàntia modernista de ferro forjat de l'arquitecte tarragoní Josep Maria Jujol. Al frontis hi figuren cinc grans escultures de l'artista de Reus Josep Ferran acabades cap el 1990; són reproducció de les originals de l'escultor Joan Xanxo del 1785 perdudes el 1936: l'Assumpció a la fornícula central, dos àngels custodis al capdamunt dels capitells de les columnes interiors, i dues imatges santes més en els intercolumnis.

Campanar coetani del temple d'estil neoclàssic amb detalls barrocs; es troba inacabat per poc. Té un primer alt cos de planta quadrada (5'00 x 5'00 m) amb una cornisa motllurada que dóna pas a un segon cos octagonal irregular amb els caires ressaltats a manera de lesenes cantoneres; una esfera horària apareix a la cara frontal; està coronat per una cornisa motllurada i una torrella vuitavada on s'ubica la cel·la amb finestres d'arc de mig punt alternades les obertes i les cegues; unes pilastres dobles ressalten els caires de la torrella que sostenen un entaulament i una cornisa; al seu damunt s'hi aixeca un tambor triple de perímetre en degradació amb decoració flamejant i pinacles dobles a cada angle, tot cobert per una falsa cúpula en forma de pinacle; sembla que la prevista cúpula a coronar el campanar no va ser possible d'acabar-la i es va deixar a mig fer amb un resultat poc estable fins que recentment s'ha reforçat amb tirants. Els murs del primer cos estan esgrafiats com al frontis i amb carreus de pedra blanca a les cantoneres; als cossos superiors els paraments estan arrebossats i pintats de color blanc intens. L'escala interior per arribar a la cel·la és del model català, arrapada a les parets i sobre voltes; la barana és d'obra.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a migjorn.

Alçada: 42'37 metres.

Esveltesa: 8,4

BOTARELL Sant Llorenç

Altitud: 196 metres.

Església renaixentista-barroca aixecada entre el 1617 i el 1622. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes; està acompanyada de capelles laterals. Al mur lateral de migdia hi té el portal en arc de mig punt dovellat i amb muntants carreuats en pedra blanca; a l'intradós del marc acanalat hi consta la data de 1618 gravada en la dovella clau. Fou bastida amb murs de paredat reforçats per alts contraforts de maó amb gàrgoles figuratives visibles només en la seva part superior.

Dimensions: 22'00 x 10'00 metres respectivament de llargada i amplada.

Campanar coetani del temple. Té planta rectangular (4'40 x 2'70 m); està dividit externament en tres cossos: el primer, alt, de murs arrebossats i pintats de blanc amb una finestra rectangular a mitja alçada amb l'ampit ressaltat; el segon, la cel·la, acabada amb una decoració

motllurada i una cornisa prominent té paraments de maó vist amb pinacles toscans d'escàs relleu flanquejant les finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen campanes. Al damunt s'aixeca una torrella de planta octagonal irregular amb un òcul el·líptic a cada cara ampla, cornisa i cúpula de vuit sectors triangulars coberta amb teules envernissades de color rogenc coronada amb un pinacle de bola i una creu de ferro.

Situació: adossat al mur dels peus del temple encarat a ponent fent angle al sud-oest del mur lateral de migdia, al costat del portal.

Alçada: 29'85 metres.

Esveltesa: 6,7

CAMBRILS Santa Maria

Altitud: 10 metres.

Església del segle XVI en estil gòtic tardà. Consta d'una sola nau de cinc trams coberts amb voltes de creueria i capçada per un absis recte cobert amb una volta de canó de cassetons. Un fals transsepte està format per les capelles laterals; la del Sant Crist paral·lela a la nau, també anomenada capella fonda, té tres trams amb voltes d'aresta i capçalera coberta per una cúpula semiesfèrica amb ceràmica vidriada verda per fora. El cancell és digne. El cor amb balustrada de fusta descansa en un arc rebaixat i una volta de creueria; està situat als peus del temple.

El frontis neogòtic obrat a principis del segle XX té un portal rectangular envoltat per arcades apuntades sobre fines semi-columnes que deixen un timpà amb un relleu que representa Maria flanquejada per dos àngels agenollats; a mitja alçada un finestral biforat amb l'arc calat i guardapols sobre mènsules; per coronament una cornisa motllurada amb un fris d'arcs cecs goticitzants amb, al damunt, tres florons i una creu de pedra al cim. Té un sòcol de pedra i el mur de maó arrebossat i pintat d'un to marronós fosc amb simulació de carreus.

Dimensions: 31'83 x 9'89 x 13'25 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total comptada des del fons de les capelles laterals fa 13'82 metres.

Arquitecte: Ramon Salas i Ricomà (1848-1926) de Tarragona, pel que fa a la façana i al campanar.

Guarda unes pintures murals al presbiteri del pintor Llucià Navarro (1924-2007).

Campanar aixecat a principis del segle XX amb estil eclèctic i detalls modernistes; s'hi han fet afegits recents. Té un primer cos de planta rectangular (5'02 x 4'62 m) dividit en tres zones separades per motllures; la primera d'elles és un sòcol de pedra; les altres tenen paraments de paredat amb cantoneres de maó vist; un segon cos aixamfranat està dividit en dos pisos per una motllura composta; al segon s'hi ubica la cel·la amb quatre finestrals d'arc apuntat, un a cada cara; hi pengen campanes i té una esfera horària al dessota del finestral frontal; està coronat per una cornisa i un terrat; al seu damunt s'hi aixeca una torrella quadrada i aixamfranada amb quatre finestres d'arc apuntat amb alguna campaneta. Molt recentment (2006) fou completat per una agulla piramidal de rajoles vidriades. Una escala del tipus català, arrapada als murs i sobre voltes, puja fins al cor per un graonat digne de rajoles, i des d'aquí fins a la cel·la per un graonat de maons força deteriorat.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a migjorn.

Alçada: 30'90 metres.

Esveltesa: 6,1

Tinc notícies que a Cambrils, a la parròquia de Sant Pere de mitjans del segle XX, s'hi ha aixecat un campanar de torre damunt la nau al centre de la façana i que recentment s'hi han instal·lat campanes en un edicle original al damunt de la torre. El temple de planta rectangular, d'una nau amb

passadissos laterals, té coberta la nau major amb un sostre de dos vessants damunt un embigat que se sosté sobre arcs de mig punt de formigó.

CAPAFONTS Santa Maria

Altitud: 751 metres.

Església barroco-neoclàssica del 1763. Consta de tres naus de quatre trams separades per pilars; estan cobertes amb voltes de llunetes la central i d'aresta les laterals; la capçalera és recta. Un transsepte inclou una cúpula al creuer dins d'un cimbori octagonal obert amb finestres rectangulars; també té un cancell i un cor als peus. Ha estat restaurada recentment (2004) en part i en el 2015 es té el projecte de completar-ho.

El frontis té una portalada classicitzant amb un portal rectangular d'unes poques grades al seu davant; el marc de pedra blanquinosa està flanquejat per pilastres jòniques d'escàs relleu damunt pedestals i coronat per un entaulament amb cornisa destacada i, al damunt, una fornícula amb la imatge de la Mare de Déu; una rosassa motllurada i atrompetada es troba a mitja alçada i, per coronament, un frontó triangular amb un petit òcul al centre del timpà. El seu mur frontal té un parament de carreus ben escairats en pedra blanca com a la portada; els murs laterals són de paredat o maçoneria de pedra vista de color marronós fosc.

Guarda un mural al fresc a l'absis obra del pintor d'Alcovder Laureà Català

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té un primer alt cos de planta quadrada (4'52 x 4'52 m) i un de segon vuitavat; una motllura el separa de l'inferior; a sobre d'ella hi ha una esfera horària i una segona motllura. La cel·la hi està ubicada i queda oberta amb quatres finestres d'arc de mig punt amb bordó i ampit ressaltat, una a cada cara alterna. Està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb barana de carreus i pinacles als angles; al seu damunt s'aixeca una torrella octagonal amb vuit finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, amb cornisa motllurada i cúpula de perfil sinuós recoberta de teules rogenques. Els seus murs es mostren arrebossats amb carreus a les cantoneres; al primer cos són de paredat vist als laterals; els de la torrella són de carreus ben escairats.

Situació: al damunt de l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a migjorn.

Alçada: 30'69 metres.

Esveltesa: 6,7

CASTELLVELL DEL CAMP Sant Vicenç

Altitud: 270 metres.

Església del 1599 però transformada posteriorment; avui (2001) presenta un aspecte neoclàssic senzill amb data del 1702 a la llinda del portal. Consta de tres naus, la central coberta amb una volta de llunetes i capçada per un absis semicircular amb una volta de nervis; té la capçalera recta i les naus laterals estan separades de la major per arcs formers de mig punt damunt pilars quadrats.

Té el frontis amb un sòcol de pedra blanca; el mur està arrebossat i pintat de color beix clar tot simulant un parament de carreus i amb algun esgrafiat al voltant de la rosassa. El portal en arc de mig punt està flanquejat per unes pilastres toscanes d'escàs relleu i coronat per un entaulament i un frontó triangular truncat i destacat amb l'escut de la vila intercalat; una rosassa es troba a mitja alçada i, per coronament, un frontó triangular amb gran ressalt i un òcul al centre del timpà; al cim

hi figura una espadanya d'un ull amb campaneta.

Guarda, de l'antic retaule barroc de Lluís Bonifaç (segle XVIII), la figura del Pare Etern, l'única que es va salvar de la crema de l'església el 1936.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té planta rectangular (3'54 x 4'54 m) amb un primer alt cos on s'hi troba una esfera horària sota d'una motllura; en el segon s'hi ubica la cel·la oberta amb finestres d'arc de mig punt, alguna cega; hi penja alguna campana; té una motllura a l'arrencada dels arcs. Està capçat per una cornisa i un terrat amb barana d'obra coronada de merlets esglaonats. Tots els murs estan arrebossats i pintats de blanc com al frontis de l'església.

Situació: adossat a la façana lateral llevantina, proper al frontis encarat a migdia, fent angle al sud-est.

Alçada: 23'13 metres.

Esveltesa: 5,1

COLLDEJOU Sant Llorenç

Altitud: 431 metres.

Església de principis del segle XIX construïda, segons diuen els vells del poble, amb la col·laboració de tots els habitants que van portar les pedres que haurien de constituir els seus murs. Consta de tres naus d'estil neoclàssic de quatre trams, la central coberta amb una volta de llunetes i capçalera poligonal; les laterals queden cobertes, a cada tram, per voltes de canó perpendiculars a l'eix del temple; estan separades per quatre arcs formers que descansen sobre pilars quadrats. el cor es troba als peus. L'interior està tot pintat de blanc. Els murs, de paredat, es troben ben conservats, amb els marcs, les motllures i les cantoneres de maó vist. El frontis de maçoneria, d'aspecte digne, té un portal classicitzant rectangular de marc de pedra blanca tant als muntants com a l'entaulament i al petit frontó arquejat; a mitja alçada s'hi troba un òcul motllurat i, per coronament, un frontó triangular.

Campanar coetani del temple merament funcional, ben acabat, amb un primer alt cos de planta rectangular (5'16 x 4'60 m); té la base de grans blocs de pedra un pèl atalussada; un segon cos on s'hi ubica la cel·la és octagonal; té una fina motllura al dessota; sobresurt per damunt de la teulada del temple. En la cel·la hi ha obertes quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; hi penja alguna campana; en el marc d'una finestra hi ha encabida una esfera horària. Està coronat per una cornisa motllurada i una teulada a quatre vents de perfil lleugerament còncau coberta de teules rogenques. Els seus murs, en part arrebossats, són de paredat d'un material grisenc amb cantoneres de maó vist.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-est del frontis orientat a tramuntana.

Alçada: 21'95 metres.

Esveltesa: 4,2

DUESAIGÜES Santa Maria

Altitud: 268 metres.

Església neoclàssica del 1753. Consta d'una nau acompanyada de capelles laterals i amb capçalera poligonal. Està bastida amb murs de paredat que avui (2000) presenten un arrebossat en estat deficient. Al frontis de parament barroer s'hi obre una portalada classicitzant rectangular de

pedra blanca amb llinda, muntants estriats, entaulament, decoració abarrocada al damunt i un òcul motllurat i atrompetat a mitja alçada; per coronament un frontó triangular amb un marc poc destacat, un petit òcul al centre del timpà i una espadanya d'un ull al cim.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té planta rectangular (5'10 x 3'80 m) amb un primer alt cos de paredat arrebossat d'aspecte deficient i amb carreus a les cantoneres, alguns de pedra rogenca; una motllura es troba en passar a un segon cos força alt de caires aixamfranats i murs de maó vist on s'hi ubica la cel·la. Està coronat per una cornisa i un terrat de barana feta amb maons; a la cel·la s'hi troben quatre finestres d'arc de mig punt amb bordó, una a cada cara, la de ponent mig tapiada i unes senzilles motllures, una a la seva base i una altra sota de la cornisa.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a llevant.
Alçada: 24'46 metres.
Esveltesa: 4,8

LA FEBRÓ Sant Esteve
Altitud: 750 metres.

Església rústica aixecada entre el 1860 i el 1862 en un modest estil neoclàssic; els seus orígens es remunten al segle XVI. Consta d'una sola nau amb capçalera poligonal i acompanyada de capelles laterals. El frontis té el portal amb marc de pedra blanca en arc dovellat de mig punt damunt impostes i muntants de carreus ben escairats; la data del 1859 figura en la dovella clau; un òcul atrompetat es troba a mitja alçada i queda coronat per un frontó triangular amb un petit òcul al centre del timpà. Està bastida amb murs de paredat arrebossat en aparent mal estat.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té un primer cos de planta rectangular (4'00 x 3'75 m) i un de segon vuitavat; només aquest sobresurt per damunt de la teulada del temple; s'hi ubica la cel·la oberta amb finestres d'arc rebaixat, una a cada cara alterna; hi penja alguna campana; té una motllura a l'arrencada dels arcs, una altra a la seva base i una tercera que la limita, per sobre; l'últim cos queda obert amb òculs, un a cada cara. Està coronat per una minsa cornisa i una teulada piramidal amb lleugera inflexió a la base; té un bloc de pedra circular al cim. Els seus murs mostren paraments de paredat, en part arrebossats, i carreus petits i desiguals de pedra clara a cantoneres.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.
Alçada: 15'56 metres.
Esveltesa: 3,9

LES IRLES Sant Antoni de Pàdua
Altitud: 370 metres. Municipi de Riudecols

Església molt senzilla; era un ermita d'origen romànic. Avui, refeta cap el 1700, consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó. El frontis té un portal d'arc de mig punt, una gran finestra rectangular al damunt i una cornisa angular que es correspon amb la teulada de dos vessants. Està bastida amb murs de paredat arrebossats i pintats de blanc.

Dimensions: 15'00 x 5'00 x 7'90 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Campanar modern merament funcional. Té planta rectangular (2'04 x 4'20 m). La cel·la

situada al capdamunt amb una motllura al seu dessota queda oberta amb finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara; hi pengen campanes. Damunt d'ella, separat per una fina motllura, s'hi troba un terrabastall amb òculs el·líptics també un a cada cara, una cornisa i una teulada piramidal amb un petit pinacle al cim. Els seus murs mostren paraments de pedra vista de paredat marronós oberts a mitja alçada per petites finestres rectangulars.

Situació: adossat al mur lateral de ponent, molt prop del frontis encarat a migdia.

Alçada: 16'50 metres.

Esveltesa: 4

MASPUJOLS Santa Maria

Altitud: 214 metres.

Església barroca del 1695. Consta d'una nau acompanyada de passadissos oberts entre les capelles laterals; la nau està coberta amb una volta de llunetes sobre quatre arcs torals de mig punt; les capelles laterals tenen voltes d'aresta; està capçada per un absis poligonal de cinc costats. El cor als peus amb una barana de fusta descansa en un arc carpanell.

El frontis té una portalada barroca amb el portal en arc de mig punt filetejat a l'intradós i sobre senzilles impostes; està flanquejat per una doble pilastra toscana d'escàs relleu damunt pedestals i coronat per un entaulament, un frontó triangular truncat amb una fornícula amb imatge al centre i marc classicitzant de pilastres i entaulament; una rosassa motllurada i atrompetada es troba oberta a mitja alçada i, per coronament, un frontó triangular amb un petit òcul al centre del timpà i una espadanya d'un ull amb campaneta. Els seus murs són de paredat; el del frontis està arrebossat i pintat en groc pàl·lid simulant carreus.

Dimensions: 26'36 x 8'44 x 13'57 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada comptada des del fons dels altars laterals fa 14'67 metres.

Guarda una làpida encastada a la base del mur frontal exterior on hi ha gravada una poesia de mossèn Ramon Muntanyola de l'agost del 1978 dedicada al campanar (la podreu llegir al final, en la secció de poesies).

Campanar barroc coetani del temple. Té un primer alt cos de planta gairebé quadrada (5'53 x 5'83 m) amb murs arrebossats i pintats com el frontis i amb una esfera horària sota d'una primera motllura al damunt de la qual, en els angles, s'hi troben sengles imatges en posició asseguda; al damunt s'hi aixeca un segon cos vuitavat on s'hi ubica la cel·la amb paraments de carreus ben escairats i abundant decoració barroca al voltant dels finestrals amb motllures a sota i sobre d'ells; els finestrals d'arc de mig punt sobre impostes tenen al damunt, als angles, una cornisa doble amb mènsules, un fals terrat amb balustrada i una torrella vuitavada aixecada sobre d'ell reforçada amb contraforts als caires amb aparença de volutes; queda oberta amb finestres de punt rodó alternant amb òculs el·líptics. Està coronat per una motllura, un petit cos o tambor amb menuts òculs a cada cara, cornisa motllurada amb pinacles crestats d'aparença gòtica als angles i una agulla piramidal octagonal amb les careneres crestades. L'escala interior arrapada als murs puja sobre voltes catalanes i deixa un ull central.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat al migdia.

Alçada: 40'66 metres.

Esveltesa: 7

MASRIUDOMS Sant Jaume

Altitud: 200 metres. Municipi de Vandellòs

Església aixecada entre el 1816 i el 1820, aparentment refeta de poc (2001). Consta d'una nau coberta amb una volta de canó; té un cor als peus. Al frontis hi ha el portal en arc rebaixat amb marc de maó; també de maó és la fornícula amb imatge i l'òcul situat al centre del frontó que corona la façana. Els seus murs són de pedra vista amb tècnica de maçoneria i paredat barrejades; el seu color és groc daurat.

Campanar que és una antiga torre de defensa del segle XV. Té planta quadrada (5'25 x 5'25 m) i està capçat amb un terrat coronat de merlets i un matacà a la cara de llevant; el sòcol és atalussat. Una campana a la cara sud penja entre merlets i una esfera horària es troba al seu damunt, tots ells sense cobrir. Per accedir al capdamunt hi ha un escala que puja per l'exterior. Els seus murs són de maçoneria amb peces mig carreuades d'aparença digna.

Situació: angle nord-est de l'edifici, prop de la capçalera.

Alçada: 19'28 metres.

Esveltesa: 3,6

MONTBRIÓ DEL CAMP Sant Pere

Altitud: 132 metres.

Església renaixentista tardana aixecada entre el 1608 i el 1692 ja amb detalls barrocs; fou retocada amb millores cap el 1901, al 1940-60 i al 2000. Consta de tres naus de quatre trams, un d'ells és el transsepte. La nau central queda coberta amb una volta de llunetes sobre tres arcs torals de mig punt amb una imposta de tipus classicitzant sota volta; la seva capçalera és recta. El transsepte té un òcul al seu braç dret i un cúpula sobre petxines al creuer ornada amb medallons el 1691 i amb imatges dels evangelistes. El cor descansa sobre un arc de mig punt peraltat i una volta de llunetes damunt un cancell digne de fusta. L'interior està pintat recentment de blanc amb decoració vegetal estilitzada en color fosc als arcs torals, claus de volta, frisos de les impostes i pilastres. Té una capella afegida cap el 1900-1902 a la banda dreta i paral·lela a les naus; consta de tres trams i transsepte amb cúpula sobre trompes al creuer dins d'un cimbori octagonal; ha estat bastida externament per murs de maçoneria de peces fosques amb cantoneres de carreus de pedra rogenca; és la capella del Santíssim popularment anomenada “capella fonda”.

Els seus murs mostren paraments de maçoneria amb carreus a les cantoneres. El frontis arrebossat i emblanquinat té un aspecte d'abandó. Hi té un portal rectangular d'aires clàssics; està acompanyat de pilastres toscanes adossades als muntants, entaulament, frontó triangular amb el timpà nu, finestra rectangular al seu damunt, una rosassa a mitja alçada i, per coronament, un frontó triangular poc marcat.

Dimensions: 33'60 x 8'67 x 14'58 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons de les capelles laterals l'amplada total és de 17'44 metres; la cúpula arriba al 17'60 i el transsepte en fa 17'44 x 9'00 x 14'47.

Guarda un orgue valuós i en bon estat del 1792 sobre la capella lateral dreta anterior al transsepte; una imatge de fusta policromada del segle XVII barroca de la Mare de Déu del Roser; vidrieres a les rosasses obrades el 1900 pels vidriers Rigalt, i una pica baptismal cilíndrica sense decoració, d'origen segurament romànic, avui situada al presbiteri.

Campanar inacabat, merament funcional. Té planta rectangular (4'94 x 5'21 m) amb un primer cos amb murs de maçoneria marronosa i carreus ben escairats de pedra clara a les cantoneres; al cos superior, els paraments són de paredat i les cantoneres de maó vist així com els marcs de les finestres; en aquest segon cos una motllura el divideix en dos, el superior dels quals

correspon a la cel·la amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen campanes. Un últim cos cúbic de perímetre lleugerament més reduït corona el cloquer per damunt d'una minsa cornisa.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent del qual n'està lleugerament avançat com també ho està del mur lateral de migdia.

Alçada: 27'66 metres.

Esveltesa: 5,3

MONT-ROIG DEL CAMP Sant Miquel

Altitud: 111 metres.

Església nova en estil neoclàssic; l'antiga gòtica es considerava petita i per torna va ser cremada al 1936. A la nova s'hi va posar la primera pedra el 1801 però el 1835 van paralitzar-se les obres amb motiu de la desamortització; es van reprendre les obres el 1942 amb la primera missa el 1943 a un altar lateral perquè només hi havia una part de la coberta; es va cobrir el 1960 i s'acaba de consagrar el 2002. L'anomenen per les seves dimensions "la catedral del Baix Camp". Consta de tres naus cobertes amb voltes bufades separades per pilars quadrats amb doble capitell i cornisa dentada i motllurada; té girola i transsepte amb cúpula sobre petxines i cupulí al creuer; està capçada per un absis poligonal. Actualment encara es troba inacabada com es pot veure a la façana perquè els dos alts campanars que s'hi havien d'erigir, a banda i banda del frontis, no es van fer i no es pensen aixecar.

Guarda pintures al fresc a les voltes, a la girola, als altars laterals i a l'absis, obra de l'artista Jaume Minguell de Tàrrega; guarda una talla de Sant Miquel del pare Josep Maria Vera; un Sant Sepulcre de l'escultor Modest Gené, i la imatge del Sagrat Cor de Vicenç Barrera.

Campanar inacabat d'un estil gòtic senzill, tipus fortificació. Té planta rectangular (6'30 x 5'60m) i està adossat a l'església vella però en funcions per a la nova. Té el sòcol de carreus, un alt segon cos de paredat mig arrebossat amb carreus a cantoneres. Acaba en terrat amb tres pilars aixecats a un costat entre els quals hi pengen les campanes; al seu dessota hi ha unes altres finestres avui mig paredades i l'esfera del rellotge. Segurament era una antiga torre de defensa del segle XIV modificada cap al XVI.

Situació: adossat al mur lateral de l'església vella encarat al sud, proper a l'absis.

Alçada: 33'21 metres.

Esveltesa: 5,2

PRADES Santa Maria la Major

Altitud: 950 metres.

Església de transició del romànic al gòtic, amb molt de gòtic, amb elements renaixentistes a la façana principal, i també algun afegitó barroc. Consta d'una nau coberta amb una volta apuntada sobre sis arcs torals que descansen en impostes d'estil clàssic; voltes ogivals simples a les capelles laterals i en l'absis poligonal de cinc costats oberts amb sengles finestres i reforçats per altres tants contraforts a l'exterior; també en la nau les voltes originàries són de creueria, però han estan amagades sota enguixats barrocs, avui en procés de retirar-se i refer-se les gòtiques originals. Els seus murs presenten paraments de carreus ben escairats en pedra rogenca, pròpia de la zona. El frontis té oberta una portalada renaixentista de pedra blanca amb el portal en arc de mig punt, dues columnes jòniques sobre pedestals a banda i banda, entaulament, frontó triangular truncat amb fornícula mig desfeta al centre; rosassa motllurada a mitja alçada i, per coronament, un frontó

triangular amb un òcul el·líptic al centre del timpà i pinacles als tres angles.

Té un portal lateral romànic amb dues arcades dovellades de mig punt amb motllures a l'intradós i envoltades d'un bordó; descansen en una senzilla imposta i uns muntants carreuats; està situada al fons d'un porxo cobert amb una volta de canó rebaixada obert amb un arc carpanell dovellat sobre impostes; tota aquesta portalada, en contrast amb l'edifici gòtico-renaixentista, és de pedra blanca.

Guarda una pica baptismal troncocònica d'un sol bloc de pedra de 12 centímetres de gruix; la porta principal de fusta ferrada amb claus de pic és del 1850.

Campanar bàsicament en estil gòtic. Té planta quadrada (5'00 x 5'00 m) amb un sòcol lleugerament ressaltat de petits carreus; al seu damunt puja un cos alt de carreus mitjans ben escairats i alineats en pedra rogenca pròpia del lloc i amb tres finestres rectangulars disposades una en cada pis del frontis i amb coronament per una destacada cornisa motllurada sota de la qual s'hi troba una esfera horària. La cel·la està constituïda per una torrella octagonal, gairebé un templet, amb vuit finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen campanes. Està coronat per una cornisa i una teulada piramidal amb les careneres ressaltades que fa inflexió a la base; està recoberta de teules vidriades verdoses. Els seus murs mostren paraments de carreus ben escairats, regulars i ben alineats; són de pedra rogenca com tot el conjunt del campanar i l'església.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 33'40 metres.

Esveltesa: 6,6

PRATDIP Santa Maria

Altitud: 245 metres.

Església romànico-gòtica restaurada el 1959. Consta d'una nau coberta amb una volta de creueria de tres trams desiguals damunt tres arcs torals; està acompanyada per dues capelles per banda; té un cor als peus. Són romànics del segle XII l'absis semicircular de carreus mitjans i ben alineats i la portalada dovellada en arc de mig punt damunt impostes i muntants carreuats; sobre d'ella hi ha un òcul atrompetat a mitja alçada i la cornisa motllurada angular partida per intersecció del campanar. Els altres dels seus murs són de maçoneria amb carreus a les cantoneres.

Dimensions: 17'00 x 6'50 x 9'65 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 12 metres.

Guarda una làpida sepulcral amb un epitafi inscrit de cap mitjans del segle XIII.

Campanar merament funcional. Té planta rectangular (4'66 x 4'20 m) i un segon cos trapezial de maó vist coronat per una cornisa motllurada i teulada piramidal. El primer cos té, com el frontis, paraments de maçoneria, ja que de fet s'aixeca sobre l'ala esquerra de l'edifici i només s'individualitza en superar-lo. És aleshores que té un costat esbiaixat i que fa que la teulada tingui una forma piramidal amb un trapezi per base. La cel·la queda oberta amb dues finestres d'arc de mig punt, una a la cara del frontis i l'altra a la posterior esbiaixada; hi pengen campanes. Sota la cornisa que separa aquest segon cos del frontis s'hi troba l'esfera d'un rellotge.

Situació: sobre l'ala esquerra del temple als peus de la nau.

Alçada: 15'74 metres.

Esveltesa: 3,3

REUS Prioral de Sant Pere

Altitud: 119'20 metres.

Església gòtica tardana iniciada el 1512 i acabada el 1569. Consta d'una nau de sis trams, dos d'ells als peus amb el cor al damunt; la seva volta és ogival simple; queda capçada per un absis poligonal de set costats amb volta de vuit nervis; algunes capelles laterals a banda i banda estan unides per passadissos; tots els arcs tant torals com formers són apuntats i se sostenen en columnes fasciculades. Té un cor renaixentista que descansa sobre dos arcs consecutius desiguals; entre ells dos, sostenint-los, hi ha una robusta columna; el gran és d'arc carpanell, l'altre, lateral, al costat del campanar, d'arc de mig punt; la volta damunt de la qual es troba el cor és ogival rebaixada i estrellada, la barana la forma una balustrada renaixentista. Té un digne cancell, un orgue sobre el cor, una bonica trona amb relleus i un cadirat al presbiteri. Els seus murs són de carreus ben escairats de pedra groc clar en tot l'edifici tant per l'interior com per fora, desiguals, disposats en filades uniformes. Una bella capella barroca lateral dedicada al Santíssim està capçada per un tram cobert per una cúpula semiesfèrica amb llanternó damunt un tambor i dins d'un cimbori octagonal.

La façana principal té un sòcol d'uns dos metres d'alçada en marcat ressalt, una portalada renaixentista amb el portal en arc de mig punt sobre senzilles impostes flanquejat per dues columnes jòniques semi-estriades sobre pedestals i per unes heures en baix relleu, símbol del creixement de la fe, un entaulament i un frontó triangular amb fornícula en la que s'aixopluga la imatge del patró al centre del timpà. Sobre l'angle superior del frontó hi figura un petit relleu amb una creu, la lletra grega Tau, símbol de la mitra tarragonina, i un símbol municipal. A mitja alçada, una motllura horitzontal recorre tota la façana sota de la qual hi ha dues finestres quadrades; al damunt, una gran rosassa ricament motllurada i calada; una fina cornisa horitzontal sobre permòdols tanca la façana.

Al mur de tramuntana, prop de l'absis, hi ha una altra bella portalada renaixentista amb portal rectangular en un cos que sobresurt lleugerament de l'edifici; té els muntants flanquejats per pilastres toscanes d'escàs relleu, un entaulament dòric amb el frontó circular i el timpà decorat amb relleus eclesiàstics; uns pinacles dobles es troben als angles i, recentment instal·lada al damunt, una escultura de sant Sebastià situada al bell mig.

De fa poc l'Ajuntament ha tingut l'encertada idea de demolir les cases que hi havia adossades a l'absis i, avui (2004), l'entorn, ben obert a la mirada, resta dignament recuperat i embellit per l'enjardinat. També s'ha rescatat i eliminat l'arrebossat interior i ha aparegut net el parament del mur del migdia i s'ha pogut aclarir el perquè els dos trams mitjans de la nau no tenen, com els altres, finestres vidriades: sembla que la primitiva idea dels constructors fou de prosseguir l'obra amb uns trams dobles dels actuals a continuació de l'absis, però per alguna raó no s'hi van atrevir i van cobrir l'espai sense finestres tot aprofitant, això sí, l'obra i dividint-la en dos trams iguals que els inicials.

Dimensions: 44'86 x 14'76 x 21'39 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Arquitectes: mestre d'obres francès Benet Otger de Lió, de cap a finals del segle XV i mort ja al XVI; de la restauració feta el 1939, César Martinell. Fra Josep de la Concepció i fra Jaume de Sant Agustí pel que fa a la capella del Santíssim (1700).

Guarda del retaule major, mig perdut, unes imatges de l'escultor del segle XVI Perris Ostri i altres de policromades de l'escultor barroc Agustí Pujol II (~1585-1629); els sepulcres (1696) en marbre dels marquesos de Tamarit a la capella del Santíssim obra del frare carmelità fra Jaume de Sant Agustí (Xelva, València, nascut el 1660); unes pintures renaixentistes de Pere Guitard (1579). En la capella lateral del Santíssim (ss. XVII-XVIII) es guarda el cor del pintor Marià Fortuny en el lloc senyalat per una làpida encastada al mur lateral dret amb relleus de J. Roig.

Campanar gòtico-renaixentista aixecat entre el 1562 i el 1566. Té planta hexagonal de sis metres de costat (perímetre de 36 metres) amb un sòcol com a la façana; interiorment està dividit en

sis pisos, externament en quatre cossos separats per fines motllures; al damunt s'hi aixeca una torrella hexagonal amb sis finestres d'arc apuntat amb bordó, igual que en el cos inferior; sobre la torrella hi ha un un terrat amb barana de carreus i amb pinacles als angles i uns pinacles gòtics crestats (florons) i una agulla piramidal igualment amb les careneres crestades. Tots els murs i l'escala interior són de pedra picada i ben escairada; l'entrada es troba a l'exterior, a peu de carrer, a més a més de la que s'obre al cor on s'hi accedeix per l'escala de l'interior del temple àmpliament visible en l'angle on està situat el campanar. En l'estança del primer pis hi vivia el campaner, avui és una saleta; hi porta una escala metàl·lica moderna situada al centre. Des d'un terradet s'entra dins del campanar on, per la banda de llevant, hi puja una escala de cargol, sense eix, sobre voltes helicoïdals. Un segon pis queda cobert per una volta semiesfèrica, i un tercer per una de creueria. Al quart hi ha la cel·la amb dues campanes; al següent hi penja del centre entre grans estructures de fusta la gran campana; al sisè hi ha el terrat; s'hi arriba per la mateixa escala que queda coberta per un petit edicle hexagonal amb estretes finestres coronat per una teuladeta en forma d'agulla amb les careneres crestades.

Campanes: al pis quart les dels quarts *Misericòrdia* (1941) i *Sant Pau* 1943); al cinquè, la campana horària *Petra-Clàudia* del 1573 refosa el 1883 i l'antiga dels quarts *Sant Bernat* o *dels Gegants* del 1739 refosa el 1990.

Arquitectes: Benet Otger i Domènec Serobé.

Situació: angle sud-oest del frontis encarat a ponent, lleugerament incorporat a l'edifici.

Alçada: 62'92 metres; a Reus se li dóna només 60 metres en la informació escrita facilitada en la mateixa església; però oralment hi ha qui li atribueix, penso que encertadament, 63 metres, així, en números rodons.

Esveltesa: 5,2

RIUDECANYES Sant Mateu

Altitud: 195 metres.

Església edificada entre el 1582 i el 1598 en estil renaixentista i reformada a finals del segle XVII. Consta d'una nau coberta amb una volta de rajola i guix i acompanyada de capelles laterals entre contraforts; està capçada per un absis poligonal. La portalada renaixentista de pedra groguenca es troba a la façana lateral nord amb unes grades al seu davant; té el portal en arc de mig punt flanquejat per dues columnes jòniques exemptes de fust estriat sobre pedestals; sostenen un arquitrau doble i un frontó triangular amb una fornícula sense imatge en el timpà. Una cornisa motllurada horitzontal recorre tot el llarg d'aquest mur lateral on s'hi obre una finestra d'arc de mig punt amb dovelles i carreus de pedra rogenca a pocs metres a la dreta del portal. Els seus murs mostren paraments de paredat amb un arrebossat en mal estat.

Arquitecte: Joan Santfeliu de Cambrils.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té planta rectangular (3'85 x 6'90 m). Fou bastit amb murs de paredat amb un arrebossat pintat de groc marronós i amb carreus a cantoneres de pedra rogenca; està coronat per una cornisa motllurada i una teulada de cúpula de racó de claustre. La cel·la té dues finestres d'arc de mig punt als costats llargs i una als curts; una esfera horària es troba sota la cel·la en la cara de tramuntana. Els seus alts murs no presenten cap mena d'element decoratiu que trenqui la seva verticalitat; es tracta d'un campanar completament nu.

Situació: damunt els peus del temple fent angle al nord-est del mur lateral on es troba la portada, mur encarat a tramuntana.

Alçada: 28'39 metres.

Esveltesa: 4,1

RIUDECOLS Sant Pere

Altitud: 295 metres.

Església neoclàssica aixecada entre el 1700 i el 1872. Consta d'una nau amb capçalera recta i cor als peus; està acompanyada de capelles laterals. Els seus murs són de maçoneria i arrebossats. El frontis ho estat recentment i ha quedat decorat amb un esgrafiat a base d'un dibuix repetitiu organitzat en fileres. En ell hi ha oberta una portalada classicitzant de pedra blanca amb un portal en arc de mig punt amb l'intradós acanalat i filetejat; unes pilastres toscanes estan adossades als muntants i, al damunt, un entaulament, un frontó truncat i destacat, una rosassa a la part alta i, per coronament, un frontó triangular amb gran ressalt amb un òcul al centre del timpà i una espadanya d'un ull al cim.

Dimensions: 28'00 x 16'00 metres respectivament de llargada i amplada.

Arquitecte: mestre d'obres Pere Boada.

Campanar merament funcional coetani del temple i refet el 2000. Té un primer cos de planta quadrada (6'14 x 6'14 m) i un de segon octagonal dividit en dues zones per una motllura; en la superior o cel·la s'obren finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna. Una campana de nom *Santa Eulàlia*, del 1781 i de cent quilos de pes, penja de la finestra de la cara frontal; una altra de nom *Sant Pere* volta dues vegades al dia, al migdia i a primera hora de la tarda, tal com feia sempre per avisar els pagesos de l'hora de dinar i la de tornar al camp. Està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada de recent construcció. Sota la finestra oberta al frontis hi figura l'esfera d'un rellotge. Els seus murs de maçoneria estan arrebossats i pintats de color marró clar amb l'aspecte d'ésser una obra recent. L'escala interior és de maons.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 26'40 metres.

Esveltesa: 4,3

RIUDOMS Sant Jaume

Altitud: 125 metres.

Església edificada entre el 1599 i el 1617 en estil gòtic tardà i amb detalls renaixentistes; no va ser acabada fins el 1877. Consta d'una nau de sis trams coberts amb una volta de creueria estrellada a base de tercelets damunt cinc arcs torals de mig punt que descansen en una imposta motllurada i un fris de denticles; sis altars laterals per banda estan oberts amb arcs de mig punt i es comuniquen per passos amb arcs de punt rodó; els pilars que els separen tenen adossades pilastres de poc relleu per la banda de la nau central que coincideixen amb els arcs torals; els seus capitells tenen decoració jònica. La capçalera la forma un absis poligonal de tres costats. El cor i un cancell digne de fusta ocupen el primer tram.

La façana principal és d'estil renaixentista amb un parament de grans carreus ben escairats i alineats de pedra d'un to daurat; presenta una gran portalada amb onze fornícules sense imatges; un portal d'arc de mig punt flanquejat per tres semi-columnes jòniques per banda sobre sòcol, arquitrau doble, l'inferior filetejat, i tres fornícules buides al damunt amb un frontó triangular amb imatges en relleu al timpà; una gran rosassa motllurada es troba a mitja alçada; corona aquest frontis una minsa cornisa horitzontal culminada per un pinyó que inclou l'esfera d'un rellotge. Les cantoneres estan reforçades i ornades amb carreus encoixinats. Tres motllures horitzontals es troben a la part baixa del frontis a banda i banda de la portalada; es corresponen amb els tres nivells de les fornícules;

entre elles flanquegen el portal pilastres jòniques en el primer tram i corínties en el segon. Els murs laterals presenten paraments de maçoneria basta; els grans contraforts també tenen aquesta composició llevat de la part més exterior formada per grans carreus bens escairats.

Dimensions: 41'97 x 13'27 x 20'80 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons dels altars laterals fa 21'20 metres.

Arquitectes: Joan Mas i el seu col·laborador Pere Blai juntament amb mestres d'obra locals.

Guarda a l'absis pintures al fresc de Llucià Navarro de meitat del segle XX; des de l'any 1976 s'hi guarden les despulles del beat Bonaventura Gra fill de Riudoms a sota l'altar de la gran capella del Sagrament situada a l'esquerra entrant al temple. Una bella pica baptismal de marbre blanc de peu i tassa vuitavats i amb baixos relleus a la part inferior és també una obra destacada.

Campanar renaixentista del 1746 que la tradició diu inacabat sense, però, que ho aparenti. Té planta gairebé quadrada (6'36 x 6'00 m) i està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb barana de carreus als caires i de balustres al centre de cada cara. La cel·la queda oberta amb finestrals d'arc de mig punt, dos al costat de llevant i un als altres on hi pengen quatre campanes; una motllura es troba al seu dessota. Els seus murs, com al frontis, tenen grans carreus ben escairats de pedra groguenca, gairebé daurada. S'accedeix a la cel·la per una escala interior que s'obre al passadís de l'esquerra de la nau; presenta un primer tram per uns quants graons d'obra i amb barana; tot seguit l'escala es converteix en una de cargol de pedra picada que puja per dins d'un cilindre adossat a la banda nord del campanar. Des de la cel·la fins al terrat s'hi va per una escala de gat situada a l'angle sud-oest i s'hi accedeix per una estreta trapa sense cobrir. Sota terrat una cúpula semiesfèrica cobreix la cel·la.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest de la façana principal encarada a migjorn, amb la capella del Sagrament al seu costat.

Alçada: 33'75 metres.

Esveltesa: 5,3

LA SELVA DEL CAMP Sant Andreu

Altitud: 246 metres.

Església renaixentista tardana, aixecada entre el 1582 i el 1584 i prosseguida en el 1686 fins al 1783 segons consta en la dovella clau del portal rectangular del frontis inacabat i tancat amb un mur provisional encara en l'actualitat. Consta de tres naus llargues i capçades per un mur recte separades per pilars rectangulars amb pilastres d'ordre toscà adossades que sostenen arcs formers de mig punt; té un trifori o altes tribunes laterals i un cimbori situat al damunt del presbiteri que inclou una cúpula el·líptica amb tambor obert per vuit finestres rectangulars; la nau central de sis trams està coberta amb una volta de canó i llunetes damunt arcs torals de mig punt; les laterals són passadissos oberts entre les capelles. Per l'interior, els murs estan emblanquinats i els arcs, els muntants, les cornises motllurades, els entaulaments dòrics i les pilastres adossades als murs i als pilars com a reforç sota els arcs tenen estructures de pedra grisa que contrasten amb la blancor dels murs. La façana principal i el campanar inacabats són completats inadequadament en un moment tardà.

Dimensions: 47'41 x 13'73 x 22'62 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 21'80 metres i la cúpula sobre l'absis en fa 27'08.

Arquitectes: el mestre de cases Joan Munter (1583), Pere Blai (1553-1621), Jaume Amigó (segle XVI, rector de Tivissa) i mestres de cases Canonja i Miret.

Guarda un orgue de cadireta des del 2003 situat a la dreta en una tribuna, i dues trones de

pedra amb decoració en relleu.

Campanar merament funcional coetani del temple; té aspecte de fortalesa i es troba a mig fer encara avui dia. La seva planta és rectangular (6'10 x 7'64 m) i ha estat completat recentment amb una coberta plana de formigó sostinguda per pilars cantoners. Els seus murs són de carreus als dos costats externs i de paredat als que haurien de quedar ocults per la façana inacabada; tres finestres rectangulars amb l'ampit destacat es troben distribuïdes en cada pis; al superior o cel·la, se'n veuen tres a la banda de llevant i una al sud.

Situació: adossat al mur sud del frontis fent angle al sud-est d'aquest frontis encarat a migdia.

Alçada: 26'19 metres.

Esveltesa: 3,4

VANDELLÒS Sant Andreu

Altitud: 281 metres.

Església aixecada el 1773 en estil neoclàssic; fou reconstruïda després dels desperfectes que sofrí el 1936. Consta d'una nau amb una volta de llunetes i de capelles laterals comunicades de manera que aparenta tenir tres naus; estan cobertes amb voltes d'aresta; està capçada per un absis rectangular cobert també amb volta de canó de mig punt amb llunetes. Té cor, cancell i una cúpula sobre petxines al creuer. Va ser bastida amb murs de paredat; avui el frontis mostra un arrebossat emblanquinat amb carreus visibles a les cantoneres. La portalada és d'estil clàssic amb un portal rectangular flanquejat per pilastres toscanes d'escàs relleu, un entaulament i una fornícula sense imatge; al seu damunt hi ha un petit òcul i, per coronament, un frontó triangular amb una petita finestra rectangular al centre del timpà.

Guarda a l'altar major una imatge de Sant Andreu de l'escultor Àngel Acosta.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té un primer alt cos de planta gairebé quadrada (4'35 x 4'60 m); ha estat bastit amb murs de maçoneria i carreus a les cantoneres; el segon cos és octagonal irregular amb murs de maó vist; està dividit en tres zones: la primera presenta pilastres toscanes a cada banda del costat ample, una esfera horària, una motllura i una cornisa motllurada; la segona correspon a la cel·la; queda oberta amb finestrals d'arc de mig punt amb bordó, un a cada cara alterna; la tercera és un prisma vuitavat sense cap element decoratiu i coberta plana, amb l'aspecte d'haver quedat inacabat.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 26'61 metres.

Esveltesa: 5,7

VILANOVA D'ESCORNALBOU Sant Joan

Altitud: 226 metres.

Església aixecada a finals del segle XVI i a principis del XVII; recentment ha estat restaurada. Consta d'una sola nau capçada per un absis poligonal de cinc costats; està acompanyada de capelles laterals comunicades per passadissos. El portal situat a la façana lateral sud és rectangular amb marc de pedra blanca carreuada, una fornícula sense imatge al damunt i tres graons d'accés al seu davant. Quatre grans finestres rectangulars es troben sota de la cornisa horitzontal. Té els murs de maçoneria i paredat arrebossats i emblanquinats reforçats amb carreus de pedra rogenca

a les cantoneres.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té planta rectangular (4'58 x 5'00 m) de dalt a baix; està dividit en tres cossos per motllures de pedra rogenca. Els seus murs, com el frontis, mostren paraments arrebossats i emblanquinats amb carreus de pedra rogenca a les cantoneres; està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb barana d'obra arrebossada. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt emmarcades per dovelles i carreus de pedra rogenca, una a cada cara; hi penja alguna campana. Al dessota de la finestra de la cara lateral sud hi figura una esfera horària.

Situació: damunt l'ala dreta dels peus del temple fent angle al sud-oest de la façana lateral encarada a migjorn.

Alçada: 22'26 metres.

Esveltesa: 4,4

VILAPLANA DEL CAMP La Nativitat de Maria

Altitud: 366 metres.

Església barroca aixecada entre el 1736 i el 1739. Consta de tres naus amb la capçalera recta. La central queda coberta per una volta de canó amb llunetes damunt cinc arc torals de mig punt i d'una imposta motllurada; el presbiteri queda cobert per cinc sectors esfèrics que descansen en raconeres i nervadures; el tram que el prolonga, ho fa per una volta de canó. Les naus laterals, estretes, es cobreixen mitjançant voltes bufades. Estan separades de la central per arcs formers de mig punt damunt pilars rectangulars que tenen decoració esgrafiada. El cor amb barana de fusta descansa en una volta bufada rebaixada i en un arc carpanell.

Al frontis, amb un mur de paredat arrebossat (recentment s'ha restaurat un esgrafiat antic mig desaparegut) s'hi obre la portalada barroca de pedra blanca amb un portal en arc de mig punt motllurat flanquejat per pilastres toscanes sobre pedestals amb l'entorn decorat amb volutes i un entaulament; més amunt hi ha una fornícula amb la imatge de Maria (de pedra, l'original de fusta avui es guarda a la sagristia) rodejada de decoració barroca en relleu, una rosassa motllurada i atrompetada a mitja alçada i, per coronament, un frontó triangular amb un petit òcul al centre del timpà; una espadanya d'un ull amb campana es troba al cim i uns pinacles de bola als altres dos vèrtexs.

Dimensions: 26'65 x 7'87 x 14'16 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total, amb les tres naus, fa 15'69 metres des del fons dels altars laterals. Un altar lateral a la dreta, de murs emblanquinats, de planta quadrada, queda cobert per una cúpula de 10 metres d'alçada i per un cupulí que arriba fins als 12'95.

Arquitectes: mestres de casa Jaume i Tomàs Monguillot.

Guarda una imatge romànica de finals del segle XII o de principis del XIII de la Mare de Déu de la Llet, i una de Sant Isidre ja del temps del barroc. Del mateix moment conserva avui a la sagristia l'antiga imatge de Maria que es trobava a la fornícula de la façana al damunt del portal. Es troba força malparada per haver-se trobat llarg temps a la intempèrie.

Campanar barroc del 1744. Té un primer cos de planta quadrada (4'45 x 4'45 m); el segon està dividit en tres cossos octagonals per motllures; els seus paraments són de maó vist que li donen un aire d'estil mudèjar; al segon d'aquests pisos hi ha finestrals d'arc de mig punt amb bordó a cada cara, alternant els cecs i els oberts; a l'últim pis o cel·la s'hi troben les finestres amb un arc apuntat amb bordó, una a cada cara. Està coronat per una cornisa motllurada i una teulada piramidal vuitavada amb teules vidriades verdes i blanques disposades en franges. Els murs del primer cos

quadrat tenen paraments de paredat arrebossat al frontis i amb carreus a cantoneres; els del cos octagonal, com queda indicat, presenten paraments de maó vist dividits per motllures senzilles a excepció de la que es troba a la base de la cel·la que es veu motllurada i força destacada.

L'escala que puja pel seu interior té un primer tram ample amb graons de maó amb marge de fusta. La resta, també amb graons de maó i més estreta arriba fins a la cel·la coberta per un sostre de fusta amb una trapa que serveix per arribar a la torrella; no hi ha escala per accedir-hi. Hi pengen tres campanes.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a migdia.

Alçada: 32'00 metres.

Esveltesa: 7,2

VINYOLS Santa Caterina

Altitud: 95 metres. Municipi de Vinyols i els Arcs

Església tardo-barroca aixecada entre el 1770 i el 1778. Consta de tres naus de tres trams, un d'ells correspon al transsepte, coberta la central per una volta de llunetes, les laterals per voltes d'aresta; estan separades per tres pilars quadrats a banda i banda; el transsepte, per estar situat al tram central, fa que el temple tingui planta de creu grega; al creuer s'hi aixeca una cúpula sobre petxines dins d'un cimbori octagonal. La capçalera és poligonal de cinc costats com també la tenen els extrems dels dos braços del transsepte i, en totes tres, la coberta està constituïda per una volta nervada de quart d'esfera. Té un cancell de fusta molt digne i un cor al peus sobre d'un arc carpanell i una volta d'aresta. Tots els murs interiors es troben pintats de blanc intens.

Una gran portalada barroca decora la seva façana principal; te el portal en arc dovellat de mig punt motllurat sobre fina imposta, muntants ornats amb dobles columnes exemptes de capitell compost jònic i corinti i amb la base decorada amb grotescos, totes elles damunt pedestals inflats adossats al mur; l'entaulament és truncat i, damunt la cornisa corbada, hi figura una fornícula amb imatge i, a sobre, un òcul.

A banda i banda de la zona central del frontis, marcant la divisió interior de tres naus, hi figuren una motllura vertical i unes pilastres dobles de dalt a baix de grans blocs carreuats coronades per capitells amb relleus i volutes. Els seus murs tenen paraments de paredat arrebossat pintats d'un to marronós molt clar amb simulació de peces carreuades i carreus autèntics de pedra picada a les cantoneres i als contraforts. Al llarg dels seus murs s'hi troba un sòcol de 0'68 x 0'07 metres. El frontis queda coronat per una àmplia cornisa motllurada amb curvatura convexa al centre i còncava als extrems i, al seu cim, una petita espadanya d'un ull amb una campaneta.

Dimensions: 29'63 x 7'95 x 12'73 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada incloses les tres naus en fa 18'41; el transsepte 26'28 x 7'03 x 12'73 i la cúpula arriba als 18'50.

Guarda un retaule renaixentista de la Mare de Déu del Roser amb reminiscències gòtiques del segle XVI recentment restaurat a Sant Cugat que no es va perdre en l'ensulsiada del 1936 perquè algú va aconseguir de fer-se'l seu i el va retornar passada la tragèdia; diuen que es va guardar dins de la Casa de la Vila. La imatge de la Mare de Déu és barroca; també es guarda un sarcòfag procedent de la primitiva església.

Campanar tardo-barroc coetani del temple. Té planta pràcticament quadrada (6'15 x 6'10 m) que en superar l'altura de l'edifici es converteix en un cos octagonal; en ell s'hi ubica la cel·la amb finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara alterna, amb el marc ressaltat decorat amb volutes en baix relleu a l'entorn i una motllura a la seva base; hi penja alguna campaneta. Està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada damunt del qual s'aixeca una torrella amb

contraforts baixos als caires i quatres finestres d'arc de mig punt alternant amb òculs el·líptics; presenta una coberta amb una cornisa amb pinacles als angles, tambor amb òculs a les seves cares i una agulla piramidal vuitavada amb les careneres crestades; els caires dels cossos octagonals tenen unes fines pilastres amb uns relleus al capdamunt a manera de capitells. Els seus murs tenen paraments, de dalt abaix, de carreus mitjans ben escairats.

Una escala arrapada als murs i sobre voltes puja per dins de la torre fins al cor; des d'allí, l'escala de pedra és de cargol fins a la cel·la; per accedir al terrat, cal fer ús d'una escala de mà i sortir-hi per una trapa sense cobrir.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a migjorn.

Alçada: 36'00 metres.

Esveltesa: 5,8

ALGUNES ESGLÉSIES SENSE CAMPANAR DE TORRE, AMB ESPADANYA, SUFRAGÀNIES O SENSE CULTE

CASTELLVELL DEL CAMP Santa Anna, ermita

Altitud: 245 metres.

Església d'un barroc senzill originària del segle XV, refeta el 1654 i restaurada el 1852. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes cegues acompanyada de capelles laterals amb voltes de canó de mig punt, d'un cambril i d'un cor alt als peus del temple. Portal en arc de mig punt amb un estret marc de pedra marronosa ben dovellada i amb carreus ben escairats als muntants; té tres graons d'accés; a la part alta del frontis hi ha un òcul circular. Murs de maçoneria arrebossats i pintats d'un groc pàl·lid. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt aixecat amb pilars emblanquinats amb la base eixamplada i cobert per una arcada. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'30 metres i que té una alçada de 8 metres i escaig; són mesures aproximades.

L'HOSPITALET DE L'INFANT Sant Pere

Altitud: 12 metres. Municipi de Vandellòs

Església dels anys seixanta del segle XX. Consta d'una nau trapezial amb capçalera recta, cancell i cor. Està bastida amb murs de maó; estan arrebossats i pintats de groc pàl·lid. El portal obert al frontis és triple per estar format per tres portes rectangulars sota un gran ràfec. El cos central del frontis mostra un parament de maó vist de color ataronjat d'estructura rectangular amb una imatge de pedra blanca adossada al capdamunt i una alta creu metàl·lica al cim. Arquitecte: Frederic Llorca i Mestres, de Tortosa. **Guarda** una imatge del patró de l'escultor Àngel Acosta. **Campanar** que no és de torre; fa d'indicador, com tots els campanars, del lloc on es troba el temple. Exempt, format per quatre murs en estrella de 0'80 metres d'amplada i de 0'24 de gruix d'un perímetre, a la base, de 7'36 metres; se'ls va reduint l'amplada a mesura que s'eleven i formen, al capdamunt de tot, un ull amb tres campanetes i una creu metàl·lica al cim. Una escala de gat per accedir al capdamunt es troba a la banda del nord-est. Situació: separat uns metres de l'angle sud-oest del frontis encarat al sud. Alçada: 24'40 metres.

MARE DE DÉU DE L'ABELLERA Santa Maria, ermita

Altitud: 1020 metres. Municipi de Prades

Església aixecada en gòtic tardà cap del 1570 i reformada a principis del segle XVIII. Consta d'una nau rectangular coberta per una volta de creueria damunt un arc toral de mig punt i capçada per absis semicircular sense ornamentació altra que dues finestretes en arc de mig punt. Un cambril acull la imatge de la Mare de Déu. Té un portal en arc rodó amb un marc de grans dovelles i

carreus de pedra blanca tots ells ben escairats; està flanquejat per dues finestres rectangulars també amb marcs de pedra blanca de peces ben picades; el frontis queda coronat per una destacada cornisa de dos vessants a manera de porxo. Els seus murs son de carreus matussers de pedra vista marronosa. Aquesta ermita queda aixecada sota una balma. **Guardava** una imatge gòtica en alabastre que es va perdre el 1936 i avui se n'hi ha incorporat una de nova a imitació de l'antiga amb una corona formada per cinquanta abelles d'argent daurat i una abella reina al centre. La Mare de Déu representada és la patrona dels apicultors. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt aixecat el 1578. Està cobert per una teuladeta de dos vessants d'escassa inclinació i coronada per un petit pinacle al centre i per dues petites piràmides als extrems. Es troba situat al damunt i al centre del mur frontal. La seva base fa 2'80 metres d'amplada i arriba als 9'93 d'alçada; són mesures aproximades.

MARE DE DÉU DE LA RIERA Santa Maria, ermita

Altitud: 240 metres. Municipi de Les Borges del Camp

Església modernista aixecada el 1904, destruïda el 1936 i refeta seguint el model de l'anterior el 1954. Consta d'una planta de creu grega amb cúpula al creuer coronada per una creu, un transsepte i una nau rectangular coberta per una volta d'aresta capçada al nord per un absis poligonal cobert per una volta de quart d'esfera. Té un portal obert al mur dels peus del temple al sud amb un arc apuntat molt rebaixat amb els caires acanalats i envoltat d'un bordó mixtilini acanalat que deixa un gran timpà nu; està precedit d'una elegant graderia de set graons; a mitja alçada del frontis hi ha obertes tres finestres estretes i allargassades. Tots els marcs de les finestres i dels murs són de maó vist vermellós; els paraments són de maçoneria vista digna. Arquitecte: Francesc Berenguer i Mestres (1866-1914). **Campanar** de torre de planta quadrada (2'25 x 2'25 m) coronat per un cos vuitavat de maó vist amb estretes finestres a cada cara alterna amb unes crestes apuntades damunt d'elles. Alçada de 11'50 metres; les mesures són aproximades.

MARE DE DÉU DE LA ROCA Santa Maria, santuari

Altitud: 294 metres. Municipi de Mont-roig del Camp

Església aixecada diverses vegades després de ser destruïda al llarg dels temps; ha estat ampliada i refeta després del 1939. Consta d'una nau rectangular capçada per un mur recte i acompanyada de diverses capelles laterals obertes en arcs de mig punt; esta coberta amb voltes de canó amb llunetes cegues damunt arcs torals de mig punt. Té el frontis emblanquinat llevat de la zona baixa lateral dreta on el mur te un parament de carreus de pedra rogenca i un portal en arc de mig punt avui cegat; al seu damunt un òcul circular amb calat blanc i marc rogenc. En el centre del mur actual hi ha obert el portal d'avui dia; té un marc de pedra blanca amb carreus i dovelles ben escairades; en la dovella clau hi figura la data del 1785; l'arc de perfil més o menys apuntat es troba ornat amb sèries d'escasses corbes i contracorbes tant en l'intradós com a l'extradós; un filet recorre tot el marc prop de la cantonera interior arrodonida; al seu damunt hi té un nou òcul circular com l'anterior però un xic més gran i amb el marc motllurat de pedra blanca. **Guarda** en un cambril la imatge de la Mare de Déu refeta per part de l'artista local Francesc Javaloy a imitació de la primitiva romànica desapareguda el 1936. Dimensions: 20 x 7 x 7'70 metres de llargada, amplada i alçada. **Campanar** cec el 2006; abans tenia a la cel·la finestres obertes en arc rebaixat de pedra rogenca refetes ja al 2019; té dues fines motllures i una teulada de quatre vessants amb un lleugera inflexió prop de la base de teules aràbigues. Té planta quadrada (2'55 x 2'55 m) i és visible només quan sobresurt del mur que tanca el temple al costat dret del frontis; tot ell es troba emblanquinat com el mur frontal; una minsa cornisa sobresurt de la teulada que té els careners escassament destacats. L'alçada l'he calculada en 11'80 metres aproximadament.

LA MUSSARA Sant Salvador, sufragània

Altitud: 890 metres. Municipi de Vilaplana

Església neoclàssica aixecada el 1859. Avui dia es troba abandonada i arruïnada per haver quedat el poble deshabitat ja fa uns anys; hi queden vestigis gòtics d'un antic temple. Consta de tres naus separades per pilars quadrats i arcs formers de mig punt i capçada per un absis semicircular; ha estat bastida amb murs de carreus irregulars i matussers. El frontis conserva encara el portal dovellat en arc carpanell sobre impostes i muntants escairats, tot de pedra blanca; part d'amunt hi figuren dos òculs, un sobre l'altre; el sostre i la teulada s'han esfondrat. Em diuen que s'està reconstruint el 2010. **Campanar** d'un alt cos de planta rectangular (1'90 x 2'75 m) i un de segon octagonal, on s'hi ubica la cel·la, coronat per una cornisa i una teulada cònica amb inflexió a la base. La cel·la queda oberta amb una finestra d'arc de mig punt a cada cara alterna, alguna d'elles tapiada; té una motllura a la seva base i una altra a l'arrencada dels arcs. Els seus murs són de maçoneria mig picada amb un arrebossat gairebé perdut i amb carreus ben escairats a cantoneres. Avui (2002), per trobar-se tota la fàbrica mig enrunada, aquest campanar que encara bàsicament es troba sencer, se'l veu lleugerament inclinat per la banda de ponent. Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a migjorn. Alçada: 12'33 metres. Esveltesa: 4,4

PARETDELGADA Santa Maria, santuari

Altitud: 165 metres. Municipi de La Selva del Camp

Església romànico-gòtica aixecada després de les destruccions sofertes de les anteriors dels segles XIV i XVI a finals del segle XVIII. Consta d'una nau rectangular coberta per un sostre teginat de dos vessants damunt d'arcs diafragma apuntats de pedra; està capçada per un àmbit rectangular amb volta de creueria. Té un portal amb una arcada de mig punt a base de grans dovelles un pèl estretes i ben picades de pedra blanquinosa; en la dovella clau hi ha una petita fornícula sense imatge i un escut heràldic al seu dessota. Damunt del portal hi ha un òcul circular atrompetat tancat per una calat de pedra. Murs de maçoneria en gran part arrebossats i pintats en gris, avui força envellits. Dimensions: 26'70 x 8'20 x 5'97 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt cobert per un pinyó en arc de mig punt amb una motllura senzilla al dessota; es troba aixecat amb dos robustos pilars damunt i al centre del mur frontal, als peus del temple. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'05 metres i que té una alçada de 9'36; són mesures aproximades.

RIUDOMS Sant Antoni de Pàdua, capella

Altitud: 140 metres.

Església d'un barroc senzill aixecada el 1650 i acabada el 1702. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó amb llunetes cegues; està acompanyada de capelles laterals amb voltes de canó de mig punt i queda capçada per un presbiteri amb una volta bufada. Portal en arc de mig punt de caires acanalats i amb grans dovelles ben picades damunt brancals de carreus de mida tirant a grans ben escairats; davant de l'entrada hi té quatre graons i damunt del portal una finestra rectangular amb l'ampit destacat; el frontis queda coronat per una cornisa motllurada amb un gran frontó triangular que deixa el timpà nu amb un petit òcul circular al centre; les ales de la cornisa agafen forma còncava; quatre petits pinacles cúbics es troben als vèrtexs. Murs arrebossats pintats en un to groguenc de manera que simulin carreus. **Guarda** un retaule barroc de Lluís Bonifaç (1683-1765). **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt cobert per una teuladeta de dos vessants força inclinats amb un pinacle i una creu al cim i dos pinacles amb bola als costats; està aixecat amb dos pilars que s'eixamplen a la base i que es troben damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'20 metres i que té una alçada de 13'35; són mesures aproximades.

SANT ANTONI DE PÀDUA Sant Antoni de Pàdua, capella

Altitud: 132 metres. Municipi de Montbrió del Camp

Església aixecada el 1704 amb aires barrocs. Consta d'una nau rectangular amb volta de canó acompanyada de capelles laterals com un transsepte que forma un creuer amb un cúpula semiesfèrica sobre petxines amb teulada piramidal de vuit costats; està capçada a ponent per un estret absis rectangular amb volta de canó de mig punt. Portal obert al mur de llevant, als peus del temple, amb una arcada de mig punt de grans dovelles ben picades damunt brancals de carreus ben escairats; al damunt hi ha una petita fornícula i un òcul circular amb marc de maons; el frontis està coronat per una gran frontó triangular de caires destacats i motllurats que té al centre del timpà un gran òcul circular. Murs de maçoneria arrebossats i pintats d'un color blanc cremós; en el costat de migdia hi ha un rellotge de sol, un de tants com té la població. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt aixecat en un petit podi damunt del centre del mur frontal amb dos pilars emblanquinats més amples de la base i coberts per un frontó triangular amb els caires força destacats i motllurats. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'10 metres i que té una alçada de 10'30; són mesures aproximades.

SANTA MARINA Santa Marina, ermita

Altitud: 348 metres. Municipi de Pratdip

Església amb orígens de finals del segle XIV que sofrí modificacions al llarg del temps que avui li donen un aire barroc senzill. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt; està acompanya de capelles laterals i d'un presbiteri rectangular i estret cobert amb un cúpula semiesfèrica sobre petxines. Portal obert al mur dels peus del temple; té un arc de mig punt a base de dovelles ben picades força grans damunt d'impostes i de brancals de carreus ben escairats; tot el marc té els caires filetejats; al damunt, i a la part alta, i ha un òcul circular atrompetat amb un ull estrellat; el frontis està coronat per un gran frontó que ocupa tota la seva amplada; té els caires destacats i motllurats; el de la base està damunt un fris de petitons arcs cecs. Murs de maçoneria arrebossats i pintats de color taronja; els caires tenen bandes un pèl destacades de color rogenc. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt aixecat damunt i al centre del mur frontal; està cobert per una teuladeta de dos vessants amb tres petits pinacles de bola als vèrtexs; té una motllura que forma amb les cornises de la teuladeta un petit frontó; una altra es troba a l'arrencada dels arcs. He calculat que l'amplada de la base fa un metre deu i que té 7'95 metres d'alçada; són mesures aproximades.

LES VOLTES La Immaculada

Altitud: 169 metres. Municipi de Riudecols

Església aixecada cap el 1600. Consta d'una sola nau rectangular acompanyada de capelles laterals. El frontis té un portal en arc de mig punt. **Guarda** una pintura de Juan de Juanes i una imatge de la Mare de Déu de Puigcerver. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt. S'aixeca damunt mateix del mur frontal, al seu centre. La seva base fa 3'25 metres i la seva alçada arriba als 11'16.

EL BAIX EBRE

CAMPANARS EN ORDRE ALFABÈTIC DE MUNICIPIS

Municipis i poblacions	Parròquies	Alçada en metres
Aldover	La Nativitat de Maria	22'92
Alfara de Carles	Sant Agustí	23'88
Ametlla de Mar, L'	La Purificació de Maria	22'86
Benifallet	L'Assumpció	29'16
Camarles	Sant Jaume	25'87
Deltebre		
La Cava	Sant Miquel	26'03
Jesús i Maria	L'Assumpció	21'86
Perelló, El	L'Assumpció	21'03
Roquetes	Sant Antoni de Pàdua	27'83
Tivenys	Sant Miquel	35'45
Tortosa	Mare de Déu dels Àngels	30'37
Tortosa	Mare de Déu del Roser	51'28
Tortosa	Sant Blai	25'03
Tortosa	Catedral de Santa Maria	28'66
Tortosa	Sant Jaume	25'68
El Raval de Jesús	Sant Francesc d'Assís	32'66
Els Reguers	Sant Antoni Abat	18'34
Xerta	L'Assumpció	28'37

Alçada mitjana: 25'73 metres

PARRÒQUIES AMB CAMPANAR DE TORRE, UNA A UNA

ALDOVER La Nativitat de Maria

Altitud: 17 metres.

Església aixecada entre el 1612 i el 1619 amb reminiscències del gòtic; fou restaurada després del 1939. Consta d'una nau rectangular de tres trams capçada per un absis poligonal de tres costats ampliat per un tram; tot aquest gran presbiteri queda cobert per una volta de set nervis i té un arc presbiteral d'arc de mig punt; la nau queda coberta per voltes de creueria damunt arc torals de mig punt; a cada costat hi ha obertes quatre capelles laterals; el conjunt forma una planta rectangular. L'interior està arrebossat i pintat de blanc. Els seus murs tenen paraments de maçoneria arrebossats i emblanquinats. La façana principal té una portalada clàssica en pedra grisenca aprofitada de l'antiga església; el portal en arc de mig punt està flanquejat per columnes toscanes

adossades als muntants, un entaulament i un frontó triangular; part damunt del frontis hi ha un petit òcul obert a mitja alçada i, per coronament, una minsa cornisa angular amb creu metàl·lica al cim.

Arquitectes: el dos germans picapedrers Cristòfol II i Baltasar Bruel de Tortosa, fills del mestre d'obres francès Guillem Bruel que intervingué en la catedral de Tortosa.

Guarda el retaule major d'estil barroc.

Campanar merament funcional molt refet després del 1939. Té planta quadrada (4'00 x 4'00 m) i està coronat per una cornisa amb denticles i un terrat amb barana d'obra amb pilars de maó als angles. Els seus murs estan arrebossats i pintats de blanc fent joc amb el frontis. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, i ornada amb una motllura dentada amb maó vermell al dessota; hi penja alguna campana. L'esfera d'un rellotge a la cara del migdia està situada sota la motllura. En els seus murs no s'hi troben elements decoratius.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis orientat a migjorn.

Alçada: 22'92 metres.

Esveltesa: 5,7

ALFARA DE CARLES Sant Agustí

Altitud: 334 metres.

Església aixecada entre el 1776 i el 1790. Consta de tres naus; l'antiga volta de llunetes que les cobria, ara només visible sobre el cor, ha quedat substituïda per un sostre pla i més baix que l'antic després de la guerra del 1936 degut als efectes de les batalles que ocorregueren a prop i que deixaren l'antiga volta molt danyada; dos pilars per banda separen les naus que tenen capçalera recta. El frontis té una portalada barroca de pedra un xic marronosa amb un portal en arc de mig punt lleugerament rebaixat flanquejat per dues columnetes sobre mènsules a mitja alçada adossades als muntants; un guardapols sinuós engloba una fornícula amb imatge. Part damunt del frontis s'hi troba un òcul circular motllurat i, sota la cornisa angular, una finestreta quadrilobulada. El mur del frontis està arrebossat i pintat de blanc amb un sòcol de paredat, té una motllura superior de pedra picada i una cantonera de carreus ben escairats de pedra un xic marronosa.

Campanar de planta quadrada (5'66 x 5'66 m) que té tot l'aspecte d'una antiga torre de defensa o de guaita. Està coronat per un terrat amb barana de maçoneria i una espadanya de dos ulls en arc de mig punt damunt el mur frontal recoberta per una teuladeta de perfil sinuós. En un dels ulls hi penja una campana. Els seus murs, molt descurats, presenten paraments de paredat amb carreus a algunes cantoneres. L'espadanya té els seus pilars a base de carreus matussers. Una esfera horària es troba sota l'espadanya.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-est del frontis orientat a llevant.

Alçada: 23'88 metres.

Esveltesa: 4,2

L'AMETLLA DE MAR La Purificació de Maria

Altitud: 19 metres.

Església d'aires neogòtics de finals del segle XIX. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta ogival i damunt arcs torals de mig punt acompanyada de passadissos laterals on s'hi allotgen capelles; queden separats de la nau per arcs formers de mig punt; està capçada per un absis poligonal de cinc costats cobert amb una volta de nervis. Els seus murs són de paredat, avui (2002)

arrebossats i pintats de blanc; al frontis aparenten carreus i a la seva part baixa hi té un sòcol arrebossat amb ciment. En aquesta façana, que sembla moderna, hi ha obert un portal en arc de mig punt sobre senzilles impostes i muntants tots ells de maó vermell; part damunt hi ha una rosassa a mitja alçada amb dos òculs a banda i banda i una motllura horitzontal molt ressaltada de forma mixtilínia que els separa de la rosassa; per coronament hi té una cornisa angular motllurada amb una creu de pedra al cim. Un portal lateral modern rectangular es troba a la façana de ponent amb un accés en rampa.

Guarda al presbiteri unes pintures a l'oli sobre tela i altres murals a la cola dels anys quaranta de l'artista Messeguer.

Campanar merament funcional coetani de la façana del temple. Té planta rectangular (4'55 x 2'45 m) amb un primer cos acabat en una motllura composta destacada; al damunt, un segon cos de perímetre lleugerament més reduït queda dividit en dues zones per una fina motllura; en la inferior hi figuren esferes horàries, una a cadascuna de les quatre cares; en la superior s'hi ubica la cel·la amb finestres d'arc de mig punt, dues a llevant i a ponent, i una tan al nord com a migjorn. Està cobert per una teulada de doble vessant amb cornisa angular a cada costat. Els seus murs tenen paraments de paredat d'obra vista en la part baixa del lateral comú amb l'església, i estan arrebossats i pintats de blanc als dos cossos superiors.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle sud-oest del frontis orientat a migdia.

Alçada: 22'86 metres.

Esveltesa: 5

BENIFALLET L'Assumpció

Altitud: 20 metres.

Església del 1635 reconstruïda després del 1939. Els seus murs, encara els de l'antiga església, són de pedra lleugerament marronosa; el del frontis de carreus mitjans ben escairats i disposats en filades uniformes, els laterals de maçoneria. En el frontis hi ha oberta una portalada d'un barroc senzill amb el portal en arc de mig punt flanquejat per unes pilastres toscanes als muntants, un arquitrau llis i una cornisa amb dos pinacles en relleu a cada extrem; part damunt del frontis hi ha una rosassa motllurada i atrompetada a mitja alçada i dues finestres rectangulars sota una minsa cornisa angular. La situació d'aquest edifici damunt un punt elevat respecte dels carrers i plaça circumdants fa que l'accés a la seva entrada s'hagi de fer per una ampla i alta escalinata.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (4'30 x 3'90 m). Està bastit amb murs de carreus ben escairats i alineats, com els del frontis, fins a l'alçària de la teulada de l'edifici; a partir d'aquest nivell s'aixequen dos cossos moderns, sense estil i sense interès estètic, amb murs arrebossats i pintats de groc; el primer el constitueix la cel·la amb tres finestres d'arc de mig punt, una a cada cara menys al nord; hi penja alguna campana; una esfera horària al dessota és visible a la cara frontal. Està coronat per una destacada cornisa i per una teulada a quatre vents; al damunt i al centre d'ella, s'hi aixeca una torrella amb una petita finestra d'arc de mig punt a cada costat, una cornisa motllurada destacada i una teulada a quatre vents.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 29'16 metres; el campanar s'aixeca des d'un nivell més baix que el de l'església, des del terra del carrer que es troba a la banda de migjorn, i des d'allí s'ha fet el càlcul de l'alçada.

Esveltesa: 6,7

CAMARLES Sant Jaume

Altitud: 5 metres.

Església aixecada entre el 1952 i el 1954 en estil eclèctic. Fou bastida amb murs que es veuen arrebossats i pintats en color groguenc. Consta d'una nau rectangular amb el sostre horitzontal i capçada per un absis poligonal de cinc costats irregulars. Els seus murs per l'exterior estan ornats amb unes bandes verticals lleugerament ressaltades que emmarquen les diverses zones dels seus paraments laterals; una cornisa motllurada ressegueix tot el llarg de l'edifici; les cantoneres i les bandes són de maó vist. El frontis està obert per una portalada classicitzant amb un portal rectangular amb pilastres toscanes sobre pedestals adossades als muntants, un entaulament alt que deixa un timpà inferior amb una finestra cega d'arc semicircular; una rosassa calada a mitja alçada i, per coronament, una cornisa motllurada angular amb un pinacle al cim.

Dimensions: 29'93x 10'60 x 10'79 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; la llargada inclou els 3'50 metres de l'atri.

Campanar d'estil eclèctic coetani del temple. Té un primer alt cos de planta quadrada (3'95 x 3'95 m) amb un sòcol destacat; els murs estan arrebossats i pintats en el mateix to groguenc que la resta de l'edifici; els caires de carreus estan lleugerament ressaltats a manera de lesenes cantoneres; unes motllures a diverses alçàries trenquen la verticalitat i el decoren. La cel·la de maó vist té quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, amb una motllura a la seva base, una altra al damunt i una tercera a l'arrencada dels arcs; a sobre s'aixeca un nou cos cúbic amb una esfera horària visible a quatre cares sota d'una nova motllura angular. Està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb barana de maó i amb pinacles de bola als angles. Pel seu interior hi puja una escala sobre voltes catalanes, arrapada als murs i amb un ull central; els graons i la barana són de maons; de la cel·la al terrat s'hi va per una escala metàl·lica lleugerament inclinada; s'hi passa per una trapa.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis orientat a migdia.

Alçada: 25'87 metres.

Esveltesa: 6,5

LA CAVA Sant Miquel

Altitud: 7 metres. Municipi de Deltebre

Església aixecada cap els anys quaranta del segle XX; té alguns elements que recorden el gòtic i que en fan un edifici d'estil eclèctic. El frontis està obert amb un portal rectangular emmarcat per tres senzilles arcades apuntades que deixen un timpà nu damunt la llinda; un guardapols rectangular descansa en una senzilla imposta comuna amb les arcades; es prolonga per tota la façana horitzontalment com una motllura que la divideix en dues zones; a la superior hi figura una rosassa motllurada sota la cornisa angular, també motllurada i amb un fris de denticles al dessota; en aquesta mateixa zona hi ha dos finestrals d'arc apuntat a cada banda de la rosassa amb vidrieres de colors; totes elles representen imatges religioses. El mur del frontis té un parament de maó vist.

Campanar d'estil eclèctic coetani del temple. Té planta quadrada (4'15 x 4'15 m); un primer cos compacte amb sòcol va seguit d'un de segon alt obert per petites finestres rectangulars i capçat per una motllura composta amb un fris de permòdols al dessota i un altre fris al damunt amb bandes verticals. La cel·la està ubicada en un tercer cos de caires aixamfranats i de perímetre més reduït que els altres dos inferiors; té finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen campanes. Queda coronat per un tambor, també aixamfranat, on s'hi troba les esferes d'un rellotge, una a cadascun dels quatre costats i, al damunt, una cornisa motllurada curvilínia i una teulada piramidal

vuitavada amb teules vidriades rogenques, verdes a les careneres, i amb un petit pinacle al cim.

Situació: aixecat damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-est del frontis encarat a llevant respecte del qual en sobresurt ben bé la meitat.

Alçada: 26'03 metres.

Esveltesa: 6,2

JESÚS I MARIA L'Assumpció

Altitud: 7 metres. Municipi de Deltebre

Església dels anys cinquanta del segle XX. Consta d'una nau rectangular amb un sostre pla de grans cassetons, grans finestrals als murs laterals que deixen passar la llum a pler; transsepte ample de dos trams amb les façanes dels seus dos braços obertes per tres finestrals. Els murs interiors estan coberts de pintura blanca i de gris beix les pilastres que separen els trams; està capçada per un absis semicircular i té un cancell digne. Exteriorment els murs estan arrebossats i pintats de groc taronja amb carreus blancs a les cantoneres. Al frontis hi té un portal rectangular emmarcat en pedra blanca i amb unes poques grades d'accés al davant; a la part superior hi ha oberts tres finestrals d'arc de mig punt, el central de doble obertura; al cim, sota la cornisa angular que es fa esglaonada al centre, hi ha una creu blanca en relleu negatiu.

Campanar d'estil eclèctic coetani del temple. Té planta quadrada (4'03 x 4'03 m) amb un primer alt cos exempt però unit al mur de l'edifici per unes parets fins a mitja alçada; està dividit en tres cossos per unes motllures compostes; els dos superiors amb els caires un pèl aixamfranats. El primer, amb més alçada que els altres, té unes finestres estretes a cada costat i una motllura al capdamunt; el segon ostenta una esfera horària a cada cara; el tercer o cel·la té quatre finestres d'arc de mig punt amb una motllura a la seva arrencada, una a cada costat; una campana penja a la finestra de la cara frontal. Està coronat per una cornisa motllurada i una teulada a quatre vents baixa amb una creu metàl·lica al cim (inclosa en la mesura del campanar).

Situació: exempt, a poca distància de l'angle sud-est del frontis encarat a migdia.

Alçada: 21'86 metres.

Esveltesa: 5,4

EL PERELLÓ L'Assumpció

Altitud: 142 metres.

Església neoclàssica restaurada de fa poc. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes amb una capçalera recta; té transsepte, cor, cancell. El frontis té una portalada classicitzant amb un portal en arc de mig punt motllurat sobre una senzilla imposta, unes pilastres toscanes adossades als muntants, un entaulament i un frontó circular truncat amb una fornícula amb imatge; tot en pedra ben picada de color un pèl marronós. Part damunt del frontis hi ha un òcul a mitja alçada i, per coronament, una cornisa de perfil corbat, lleugerament convexa al centre i còncau a les ales. El seu mur presenta un arrebossat en mal estat per les humitats; al costat dret, sobre la cornisa, hi ha aixecada una espadanya d'un ull sense campana.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (4'55 x 5'00 m). Els seus murs estan arrebossats fins al nivell de la teulada del temple i pintats en color gris com al frontis; d'allí cap amunt s'aixequen dos cossos més amb murs arrebossats i pintats de color rosat pàl·lid, una solució estètica poc afortunada. L'esfera d'un rellotge es troba en el primer d'aquests dos

cossos; una fina motllura el separa del segon on hi ha ubicada la cel·la oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja alguna campana. Està coronat per una cornisa motllurada destacada i una teulada a quatre vents.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis orientat a ponent.

Alçada: 21'03 metres.

Esveltesa: 4,2

EL RAVAL DE JESÚS Sant Francesc d'Assís

Altitud: 35 metres. Municipi de Tortosa

Església parroquial avui (2001); antigament era un convent de frares franciscans; fou aixecada a la segona meitat del segle XVIII amb estètica barroco-neoclàssica i amb ornamentació rococó a les voltes. Consta de tres naus rectangulars amb cúpula al creuer. El frontis està arrebossat i pintat en un to groguenc; hi té un portal d'arc de mig punt al fons d'una fonda arcada de canó de mig punt; al damunt hi ha dues finestres rectangulars sobreposades i està coronat per una cornisa angular amb un pinyó de línia mixtilínia amb òcul al dessota. Té un claustre de dos pisos.

Campanar neoclàssic més modern que el temple. Té un primer alt cos de planta quadrada (6'10 x 6'10 m) de murs arrebossats i pintats com el frontis i coronat per una cornisa motllurada; a partir d'aquest punt, un segon cos modern octagonal amb un terrat quadrat amb balustrada que inclou l'esfera d'un rellotge i, al damunt, un tercer cos també octagonal de paraments de maó vist que constitueix la cel·la oberta per finestres d'arc de mig punt, altes i estretes amb un marc d'un lleuger ressalt, una a cada cara. Queda coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb una altra balustrada.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-oest del frontis orientat a tramuntana.

Alçada: 32'66 metres.

Esveltesa: 5,3

ELS REGUERS Sant Antoni Abat

Altitud: 125 metres. Municipi de Tortosa

Església aixecada al segle XVII i que ha sofert modificacions en els dos segles següents tot i que no ha deixat de quedar en un estat molt humil. Té el mur del frontis arrebossat i pintat de blanc i els restants de pedra vista de paredat. Consta d'una nau rectangular acompanyada de capelles laterals. El frontis té un portal d'arc rebaixat, sense marc, i amb unes poques grades d'accés al davant; part damunt, un òcul a mitja alçada i un coronament format per una simple cornisa lleugerament corbada al centre i mixtilínia als laterals.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té planta quadrada (2'50 x 2'50 m) i el forma un cos que sobresurt escassament de la teulada de l'església, arrebossat i pintat de blanc; al seu damunt per sobre d'una senzilla motllura, s'hi troba la cel·la en part arrebossada i pintada de blanc i en part, en la meitat superior, amb paraments de maó vist rogenc; l'efecte estètic dels dos colors en la cel·la és clarament desafortunat; s'hi obren finestres d'arc de mig punt, una a cada costat; una motllura amb denticles la separa d'un últim cos, també de maó vist, amb una esfera horària visible a cada cara; està coronat per una minsa cornisa amb una franja de denticles i,

aparentment, amb una coberta plana.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-est del frontis orientat a llevant.

Alçada: 18'34 metres.

Esveltesa: 7,3

ROQUETES Sant Antoni de Pàdua

Altitud: 14 metres.

Església neoclàssica aixecada cap el 1826. Consta de tres naus rectangulars, coberta la central amb una volta de llunetes; té una cúpula al creuer, un cor als peus i un cancell digne. El frontis arrebossat i pintat en un to marró clar amb aparença de carreus té una portalada classicitzant amb un portal en arc de mig punt damunt senzilles impostes flanquejat per pilastres toscanes sobre pedestals adossades als muntants, un entaulament, una fornícula amb imatge al damunt, una finestra rectangular a mitja alçada i una cornisa horitzontal amb un reduït frontó triangular a sobre; una creu de pedra corona el cim.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té un primer alt cos de planta rectangular (5'00 x 6'25 m) fins al nivell de la cornisa de l'església; en sobresurt un segon cos amb els caires aixamfranats dividit en dos pisos; el primer de poca alçària queda separat del segon o cel·la per una motllura ressaltada; les finestres obertes a la cel·la són d'arc de mig punt, una a cada costat, amb l'arc ressaltat i amb bordó sobre impostes; hi penja una campana del 1950 de nom *Sant Josep* que pesa 99 quilos. Part d'amunt es troben noves motllures, la cornisa i un terrat amb barana d'obra; sobre d'ell s'aixeca una estructura metàl·lica (no comptada en la mesura del campanar) per a la campana horària. Una esfera horària és visible sota la cornisa del frontis.

Situació: sobre l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis orientat a ponent.

Alçada: 27'83 metres.

Esveltesa: 4,4

TIVENYS Sant Miquel

Altitud: 13 metres.

Església neoclàssica aixecada cap el 1793. Consta de tres naus rectangulars amb la capçalera recta, un cimbori amb cúpula sobre tambor circular en el creuer, cancell i cor. Els seus murs de paredat estan arrebossats i pintats en un to groguenc; estan dividits en zones rectangulars per bandes d'escàs relleu acolorides d'un to marronós que les destaca de la resta dels murs. El frontis té una portalada barroca amb un portal rectangular amb marc de carreus ben escairats i amb unes poques grades d'accés al davant; està flanquejat per unes pilastres poligonals en gran relleu a banda i banda dels brancals, entaulament, fornícula sense imatge i finestra rectangular al damunt. Una motllura horitzontal divideix la façana en dues zones, en la superior solament s'hi troba un òcul central i està coronada per una cornisa de perfil convex al centre i sinuós als laterals.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té un primer cos de planta quadrada (6'20 x 6'20 m); el segon octagonal té els caires ressaltats lleugerament a manera de lesenes cantoneres acolorides amb un to marronós; està dividit en dos pisos por una motllura composta. La cel·la, al pis superior, està oberta per vuit finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara; està coronada per una cornisa motllurada i un terrat amb barana d'obra amb petits òculs a cada costat i pinacles de bola als angles; al seu damunt s'hi aixequen pilars inclinats units al centre.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.
Alçada: 35'45 metres.
Esveltesa: 5,4

TORTOSA Mare de Déu dels Àngels
Altitud: 25 metres. Raval de Sant Llàtzer, carrer Barcelona 142

Església aixecada als anys seixanta del segle XX. Consta d'una gran nau rectangular. El frontis té un portal rectangular acompanyat de dues portes més petites totes elles sota d'un porxo de volta rebaixada de profunditat modesta; al damunt, cinc grans finestrals d'arc rebaixat i una cornisa angular amb creu de pedra al cim. Els seus murs estan recoberts de peces de pedra artificial de color blanc trencat, tirant a groc.

Campanar coetani del temple d'un estil modern que podríem qualificar de funcional. Té planta quadrada (4'95 x 4'95 m) amb sòcol de carreus, un primer cos alt arrebossat i emblanquinat capçat per una motllura que el separa d'un segon cos de grans finestrals estrets i rectangulars protegits per gelosies; les esferes d'un rellotge estan situades prop del cim, visibles a les quatre cares. Està coronat per una minsa cornisa i una teulada a quatre vents molt plana amb un bloc escairat al cim.
Situació: adossat a la part central de la façana lateral nord.
Alçada: 30'37 metres.
Esveltesa: 6,1

TORTOSA Mare de Déu del Roser
Altitud: 12 metres.

Església aixecada el 1914. S'hi reconeix un estil neoromànic (arcuacions cegues sota les cornises, arcs de mig punt concèntrics sobre la rosassa del frontis i de les portes); en canvi, els finestrals laterals tenen l'arc apuntat que recorden el gòtic. La cornisa lateral simula un encastellament en presentar uns pilars a manera de merlets. Per tota aquesta barreja d'estils podria qualificar-se el seu com d'eclèctic.

Consta de tres naus rectangulars de quatre trams; la central està coberta per voltes de llunetes sobre quatre arcs torals de mig punt que descansen en semi-columnes adossades als pilars rectangulars que separen les naus; les laterals tenen voltes d'aresta; els arcs formers entre les naus són de mig punt. A la capçalera hi figura un absis poligonal de set costats més un tram cobert amb una volta bufada; l'absis ho està per una volta de quart d'esfera amb nervis units a una clau de volta. Per damunt de les naus laterals hi circula un trifori amb tres obertures rectangulars per tram. El cor es troba damunt l'atri i descansa en un arc carpanell i en un mur que separa l'atri de la nau.

El frontis està obert per dos portals en arc de mig punt al fons d'una gran arcada que inclou també una rosassa i, entre ella i els portals, sis allargassades finestres. Unes pilastres recorren la façana de dalt abaix i la divideixen en tres zones que es corresponen amb les tres naus interiors; una motllura divideix les zones laterals en dos espais d'alçades similars. Tot el frontis està coronat per una cornisa motllurada angular al centre i horitzontal als laterals amb un fris d'arcs cecs de punt rodó peraltats al dessota. Un segon portal es troba obert a l'extrem sud del transsepte. Els seus murs estan recoberts per plaques de pedra artificial blanquinosa.

Dimensions: 37'37 x 9'95 x 17'16 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; la llargada inclou els 3'37 metres de l'atri; les tres naus tenen una amplada conjunta de 18'91 metres.

Arquitecte: Joan Abril i Guanyabens (1852-1939) de Mataró instal·lat a Tortosa.

Campanar d'estil eclèctic aixecat poc després del 1947. Té planta quadrada (5'25 x 5'25 m) i està dividit per motllures en quatre cossos desiguals; els dos primers reprodueixen l'ala esquerra del frontis; al capdamunt del més allargassat, el tercer, hi figuren esferes horàries visibles a quatre cares; el quart correspon a la cel·la amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen campanes. Està coronat per una cornisa motllurada amb denticles al dessota i per un terrat amb barana calada amb pilars als angles i al centre de cada cara. Els caires de tots els cossos tenen bandes verticals en relleu a manera de lesenes cantoneres. Per l'interior hi puja una escala de cargol de pedra amb 221 graons fins a la cel·la; des d'aquest punt fins al terrat s'hi va per una escala de gat.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-est del frontis orientat a llevant.

Alçada: 51'28 metres.

Esveltesa: 9,7

TORTOSA Sant Blai

Altitud: 11 metres

Església aixecada cap a la meitat del segle XVII i completada cap el 1784; formava part d'un convent de frares trinitaris; del convent destruït el 1835 solament se'n va conservar l'església d'aires neoclàssics. Avui consta d'una nau de planta central de vuit costats com a resultat de la reforma interior del temple feta entre el 1965 i el 1968. La façana i el porxo són neoclàssics.

Arquitecte: Frederic Llorca i Mestres pel que fa a la reforma recent.

Campanar d'inspiració neoclàssica. Té planta rectangular (4'35 x 3'35 m) i està dividit en tres cossos per motllures; els dos primers arrebossats i pintats de blanc; avui (2002) tenen un aspecte ennegrit per humitats; el tercer o cel·la és de maó vist amb els caires arrodonits; queda obert amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, emmarcades per pilastres toscanes que tenen un senzill entaulament al damunt sota mateix de la cornisa; està coronat per una teulada a quatre vents.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis orientat a ponent.

Alçada: 25'03 metres.

Esveltesa: 5,7

TORTOSA Catedral de Santa Maria, parròquia del Sant Crist.

Altitud: 12 metres.

Església catedral amb l'interior gòtic (1347-1597), consagrada el 1441; conserva restes romàniques visibles als murs i capitells del claustre on hi figura la data del 1158. Consta de tres naus rectangulars de cinc trams separades per robustes columnes fasciculades; estan cobertes amb voltes ogivals excepte el tram dels peus que es va cobrir amb una volta de canó de cassetons al segle XVIII; els arcs formers i els cinc torals són tots d'arc apuntat; la capçalera, única per a les tres naus, és poligonal; amb tot, la nau central té un presbiteri poligonal de nou costats, els dos primers de cada banda més llargs que els altres; la seva volta de creueria és més baixa que la de la nau i, al damunt de l'arc presbiteral, hi ha obert un gran rosetó; no té transsepte. A l'inici de la construcció l'estil gòtic rebé influència francesa, però s'acabà segons l'estil català. Té un claustre gòtic amb diverses làpides, una d'elles trilingüe del segle VI.

La façana principal barroca fou aixecada entre el 1620-1757; ha restat inacabada; té uns

accessos laterals per dues altes graderies oposades. Hi ha oberts tres portals rectangulars amb columnes adossades als muntants, en el central d'ordre jònic, als laterals corinti; té un entaulament amb un frontó arquejat truncat damunt el portal principal; les fornícules al damunt dels tres portals han restat buides, la central queda emmarcada per columnes salomòniques. Tot el frontis presenta un parament de grans carreus ben escairats amb columnes corínties i pilastres que el recorren de dalt a baix amb entaulament sota cornisa decorat i motllurat; per coronament s'ha limitat a una cornisa horitzontal doble i motllurada. Una segona portalada també barroca es troba oberta al claustre, coneguda com la porta de l'Olivera; fou feta entre el 1710 i el 1718 segons traceria de Pau Simó.

La capella del Sagrari és constituïda com a parròquia del Sant Crist; és d'estil neoclàssic, del 1829, i es troba situada al costat de llevant del claustre. La capella de la Mare de Déu de la Cinta, en estil barroc, s'inicià el 1672 i s'acabà ja en el segle XIX (1825).

Dimensions: 71'22 x 11'33 x 23'43 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; la llargada de la nau central fins al fons del presbiteri fa 57'22 metres; la llargada total inclòs el deambulatori que es troba darrera l'altar major i fins al fons de la capella central de l'absis 71'22 metres; amplada total de les tres naus: 24'47, i des del fons de les capelles laterals: 34'10 metres.

Guarda retaules gòtics: políptic de Santa Maria de fusta policromada del 1350 a l'altar major presidit per la imatge gòtica de la Mare de Déu de les Estrelles; el de la Transfiguració, atribuït a Jaume Huguet o als Vergós. Retaules barrocs: el de la Mare de Déu de la Cinta del 1822 dins la capella homònima (1672-1725) obra de Diego Martínez; el del Roser i el de la capella de Sant Josep. Sepulcre gòtic de Joan de Girona. Pica baptismal del 1394-1416 procedent del castell de Peníscola amb relleus que representen temes heràldics del papa Benet XIII. Trones gòtiques del segle XIV amb relleus que decoren externament l'escala i la trona. La imatge de la Mare de Déu de la Cinta en argent és obra de Francesc Via obrada el 1706.

Arquitectes: Benet Basques de Montblanc; Antoni Guasc o Guarc (1345); mestre d'obres Benet d'Alguaire (1366-81); pel que fa a la façana, Martí d'Avaria (1625), Roc Xambó (1718-55) i Antoni Ferrer (1755-75).

Campanar aixecat entre el 1708 i el 1728, inacabat, ja que només en sobresurt la cel·la en lloc de tenir una alçada d'uns 60 metres com estava projectat; la cel·la de planta rectangular (7'00 x 7'75 m) es troba situada sobre l'ala dreta dels peus de l'edifici, al seu angle sud, amb finestres d'arc de mig punt, dues a cada cara menys a llevant on n'hi ha tres; els seus murs són de carreus ben escairats de pedra blanca i està coronada per una minsa cornisa i un terrat, tot plegat sense cap guarniment com si calgués completar-la amb elements concordants amb la resta de la façana de tons marronosos; hi pengen quatre campanes grans i una matraca; al centre, no visibles des de l'exterior, hi ha cinc campanes petites pels tocs horaris a manera de carilló. Les altres són *La Vedada* del 1814 que pesa 49 quilos, la *Santa Bàrbara* del 1824 de 125 quilos, *La Còndula Càndia* del 1995 de 976 quilos i *La Cinta* del 1952 amb un pes de 2998 quilos. Les cinc del carilló són del 1940 i pesen respectivament 91, 119, 159, 296 i 496 quilos.

Els pilars que formen les finestres mostren paraments de grans carreus ben escairats; la coberta està formada per un sostre modern horitzontal amb bigues de formigó. S'accedeix a la cel·la per una àmplia escala de cargol de pedra picada de graons triangulars, amb tres amples replans; arriba fins a l'alçada del rellotge; des d'allí fins a la cel·la hi puja una escala sobre voltes, estreta, amb barana de ferro.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 28'66 metres.

Esveltesa: 3,7

TORTOSA Santiago, Sant Jaume de Remolins

Altitud: 11 metres. Plaça de la Immaculada

Església aixecada el 1954. Consta d'una nau rectangular ampla coberta amb voltes apuntades, a imitació del gòtic. El frontis està obert amb un portal finament emmarcat amb peces de pedra clara ben picades fent arc força apuntat, igualment com una gran finestra a mitja alçada de marc motllurat de peces vermelloses; el coronament és a base d'un cornisa motllurada, que es correspon amb una teulada a dos vessants; té una creu al cim. Els murs interiors, com els exteriors, estan arrebossats i pintats de blanc intens.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té planta rectangular (5'40 x 6'20 m) i està coronat per una cornisa motllurada i una teulada de quatre vessants. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc força apuntat i amb un ampit de peces vermelloses que sobresurt un pèl, tres a les bandes de ponent i llevant i dues al altres dos costats; hi penja alguna campana. Els seus murs estan arrebossats i emblanquinats com la resta del temple.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 25'68 metres.

Esveltesa: 4,1

XERTA L'Assumpció

Altitud: 12 metres.

Església del gòtic tardà aixecada entre el 1580 i el 1690. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de creueria; està acompanyada de capelles laterals, una d'elles, la del Santíssim, aprofitada d'una antic temple queda coberta amb un cimbori octagonal i un cupulí amb finestretes. El frontis construït el 1858 té un portal classicitzant rectangular amb un guardapols horitzontal i muntants clàssics; dues bandes de carreus ressegueixen de dalt a baix i sense relleu la façana fins a mitja alçada a partir del semicercle convex central de la cornisa; senyalen externament la divisió interna en tres àmbits; a mitja alçada hi ha oberta una finestra rectangular al centre i dues fornícules amb les imatges de sant Pere i sant Pau als laterals; al damunt, centrat, un òcul motllurat; tots aquests elements tenen el marc de pedra un xic marronosa mentre que els murs contrasten en estar arrebossats i pintats de blanc intens; per coronament té cornisa convexa al centre i còncava als laterals; una imatge de pedra al cim representa Maria.

Guarda una pintura al fresc a la capella de Sant Martí feta el 1981 per Pere Falcó.

Arquitecte: Joan Abril i Guanyabens (1852-1939) pel que fa al campanar.

Campanar amb una base antiga aixecat de nou el 1910 amb detalls neoromànics. Té planta quadrada (2'70 x 2'70 m) i està dividit en dos cossos per una senzilla motllura; el cos superior és desproporcionadament més alt que l'inferior i deixa els seus murs molt despullats d'ornamentació llevat del capdamunt on es troba la cel·la que queda oberta amb finestrals d'arc de mig punt amb guardapols motllurat, un a cada cara. Queda coronat per una cornisa prominent amb motllures i petites arcuacions cegues al dessota i un terrat amb barana calada amb figures d'uns gossos als quatre angles del passamà; damunt d'ell s'aixeca una armadura metàl·lica amb un pinacle al cim (aquesta armadura no ha estat tinguda en compte en la mesura de l'alçada). L'esfera d'un rellotge es troba situada sota el finestral obert a la cara frontal. Unes espitlleres queden sota mateix, una a cada cara. Els seus murs estan arrebossats i pintats en un color torrat que, tanmateix, deixa mig transparentar els carreus que formen part de les cantoneres.

Situació: adossat al mur lateral sud, molt proper al frontis encarat a ponent.

Alçada: 28'37 metres.
Esveltesa: 10,5

ALGUNES ESGLÉSIES SENSE CAMPANAR DE TORRE, AMB ESPADANYA, SUFRAGÀNIES O SENSE CULTE

L'ALDEA Sant Pere
Altitud: 15 metres. L'Hostal dels Alls

Església aixecada cap el 1969. Té una nau amb planta circular coberta amb una volta parabòlica ovoide. El frontis està dividit en dues zones separades pel porxo que forma tres arcs rebaixats damunt dos pilars de formigó; per sota d'aquest porxo els paraments presenten obra de maó vist; en ells s'obre el portal en arc rebaixat i dues finestres d'arc de mig punt a banda i banda; per damunt del porxo el frontis està pintat de blanc amb una finestra central vidriada i en forma de creu. Arquitectes: V. Tolós i J. Sans. **Campanar** format per tres murs de formigó disposats en estrella i units al cim per una plataforma circular amb barana metàl·lica que protegeix un petit terrat; té un annex superior amb ulls per a les campanes a cadascun dels tres murs; encara no se n'hi han penjat (2001). Una escala de gat dóna accés al terradet. Situació: exempt a la dreta de la nau gairebé fent angle al nord-est del frontis orientat a llevant. Alçada: 21'62 metres.

BÍTEM Mare de Déu de l'Oliva
Altitud: 18 metres. Municipi de Tortosa.

Església aixecada cap el 1960. Consta d'una nau rectangular capçada per un absis semicircular, té cancell i un cor alt als peus. El frontis té un portal dovellat en arc rebaixat sota ràfec, una gran rosassa al damunt i una cornisa horitzontal; una finestra rectangular ressegueix de dalt a baix l'ala dreta. Els seus murs estan arrebossats i emblanquinats. Arquitecte: Frederic Llorca i Mestres del bisbat de Tortosa. **Campanar** d'espadanya del 1966 format per dos murs de formigó en angle recte recoberts de plaques de pedra amb una base de 2'86 metres cadascun, i un tercer mur a manera de contrafort al darrere amb una escala de gat; al cim, dos ulls amb campanetes i una esfera horària sota d'ells. Ostenta una alta creu metàl·lica al capdamunt (no inclosa en la mesura de l'alçada). Situació: angle nord-oest del frontis orientat a ponent. Alçada: 19'82 metres.

EL LLIGALLO DEL GÀNGUIL Sant Joan Baptista
Altitud: 5 metres. Municipi de Camarles

Església moderna de dimensions modestes. Consta d'una nau rectangular de sostre pla amb un absis quadrat cobert amb una volta de canó. Té el frontis arrebossat i pintat de blanc amb el portal en arc de mig punt i un marc amb pilastres toscanes enllaçades per un gran arc un pèl rebaixat de color ataronjat; té un òcul a mitja alçada i una minsa cornisa angular. **Campanar** de planta rectangular (0'85 x 1'45 m) format per un cos alt de murs arrebossats i pintats en un to ataronjat acabat per una motllura senzilla al damunt de la qual s'hi troba una estructura oberta als quatre vents i coberta per una teulada plana sostinguda per quatre columnetes; al seu dessota una campaneta penja d'un eix sostingut per unes altres dues columnetes; una creu corona el cim (inclosa en la mesura del campanar). De fet no és una torre; podria ser considerat com una espadanya d'un ull col·locada damunt un alt pilar. Situació: damunt l'angle esquerre del temple, fent angle al nord-oest del frontis orientat a ponent. Alçada: 11'73 metres. Esveltesa: 8.

MARE DE DÉU DEL COLL DE L'ALBA Santa Maria, santuari
Altitud: 450 metres.

Església gòtica aixecada el 1442. Consta d'una nau de planta rectangular coberta amb una

volta de canó; està capçada per un absis amb volta sobre trompes que sostenen sectors corbats; l'acompanyen dues capelles laterals properes a l'absis. Portal en arc de mig punt ben dovellat i carreuat de pedra fosca; el precedeixen dos porxos; el primer amb cinc arcs ogivals força aguts damunt fines columnetes sobre un podi obert al centre i cobert per un embigat horitzontal; el segon queda obert per un gran arc rebaixat amb el marc fileteja obrat amb pedra rogenca. Tanquen el temple murs emblanquinats que formen una mena de paral·lelepípede. **Campanar** d'espadanya d'un sol ull en arc de mig punt cobert per una teuladeta de dos vessants. Es troba al damunt i al centre del mur dels peus del temple. He calculat l'amplada de la seva base en 1'30 metres i la seva alçada en 10; són mesures, no obstant, que considero només indicatives i aproximades.

SANT ROC Sant Roc, ermita
Altitud: 460 metres. Municipi de Paüls

Església aixecada modernament. Consta d'una nau rectangular coberta amb un sostre damunt de dos arcs diafragma apuntats. Té un cor de fusta. El portal en arc de mig punt el formen grans dovelles ben picades de pedra blanquinosa; a mitja alçada hi ha un petit òcul circular. Els murs de pedra vista tenen paraments de pedres mitjanes sense picar disposades en desordre; és ben digne; uns robustos contraforts els reforcen per l'exterior. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt; està aixecat amb dos pilars de pedra i una arcada al damunt sobre i al centre del mur frontal. He calculat que la seva base fa 80 centímetres d'amplada i que té una alçada de 10'40 metres; són mesures aproximades.

EL TOSCAR Santa Magdalena del Toscar, ermita
Altitud: 485 metres. Municipi de l'Alfara de Carles

Església aixecada al segle XIX. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de creueria sobre una senzilla imposta. Portal de marc rectangular, estret, de pedra marronosa, obert en el frontis; a mitja alçada hi ha un òcul circular i per coronament una senzilla cornisa angular. Murs de maçoneria de pedra vista a excepció del frontis que està arrebossat i pintat de blanc. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt cobert per una teuladetºº a de dos vessants. Està aixecat damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa 90 centímetres i que té una alçada de 6'70 metres; són mesures aproximades.

EL BAIX EMPORDÀ

CAMPANARS EN ORDRE ALFABÈTIC DE MUNICIPIS

Municipis i poblacions	Parròquies	Alçada en metres
Albons	Sant Cugat	23'89
Begur	Sant Pere	30'53
Bisbal d'Empordà, La	Santa Maria	45'00
Castell d'Empordà	Sant Martí	15'21
Calonge de Mar	Sant Martí	33'76
Sant Antoni de Calonge	Sant Antoni	21'30
Castell-Platja d'Aro		
Castell d'Aro	Santa Maria	32'13
Platja d'Aro	Santa Maria	21'68
Colomers	Santa Maria	26'15
Corçà	Sant Julià	38'55
Casavells	Sant Genís	14'85
Cruïlles, Monells i Sant Sadurní de l'Heura		
Cruïlles	Santa Eulàlia	17'50
Monells	Sant Genís	26'45
Santa Pellaia	Santa Pellaia	19'20
Sant Cebrià de Lledó	Sant Cebrià, els Metges	19'23
Sant Sadurní de l'Heura	Sant Sadurní	31'57
Fontanilles		
Llabià	Sant Romà	19'31
Forallac		
Fitor	Santa Coloma	18'81
Fonteta	Santa Maria	23'66
Sant Climent de Peralta	Sant Climent	18'23
Vulpellac	Sant Julià	22'86
Foixà		
La Sala	Santa Maria	24'50
Gualta	Santa Maria	21'75
Jafre	Sant Martí	28'96
Mont-ras	Sant Esteve	31'00

Palafrugell	Sant Martí	39'55
Llofriu	Sant Fruitós	21'12
Palamós		
Barri del Port	Santa Maria del Mar	50'98
Sant Joan de Palamós	Santa Eugènia	23'77
Pals	Sant Pere	21'28
Parlavà	Sant Feliu	27'64
Pera, La	Sant Isidor	29'66
Púbol	Sant Pere	25'57
Regencós	Sant Vicenç	25'34
Rupià	Sant Vicenç	33'52
Santa Cristina d'Aro	Santa Cristina	27'80
Romanyà de la Selva	Sant Martí	15'20
Solius	Santa Agnès	29'33
Sant Feliu de Guíxols	Mare de Déu dels Àngels	25'01
Serra de Daró	Santa Maria	14'68
Tallada d'Empordà, La		
Canet de la Tallada	Sant Mateu	13'39
Torrent d'Empordà	Sant Vicenç	24'03
Torroella de Montgrí	Sant Genís	36'60
L'Estartit	Santa Anna	18'80
Ullà	Santa Maria	19'49
Ultramort	Santa Eulàlia	20'08
Verges	Sant Julià	30'99
Vilopriu		
Gaüses	Santa Maria	28'13

Alçada mitjana: 25'61 metres

PARRÒQUIES AMB CAMPANAR DE TORRE, UNA A UNA

ALBONS Sant Cugat

Altitud: 33 metres.

Església romànica dels segles XI-XII reformada posteriorment. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó lleugerament apuntada i ultrapassada sobre quatre arcs torals de mig punt i un d'arc apuntat proper als peus de la nau; està capçada per un absis semicircular pràcticament de la mateixa amplada de la nau obert amb un arc presbiteral que es recolza en una imposta i en pilastres de carreus ben visibles igual que els arcs malgrat que es

destaquen poc dels murs emblanquinats; els murs laterals, per l'exterior, mostren carreus matussers de pedra groguenca amb un parament a la part superior de maçoneria barroera; això indica que es va sobrealçar en temps posterior al romànic.

El frontis mostra un mur de pedra vista a base de carreus matussers i peces mal picades que són indici de modificacions d'un moment tardà avui concretades en un portal d'aspecte recent, amb dues arcades dovellades amb un bordó sobre impostes senzilles, un òcul petit al damunt i una finestra rectangular sota mateix d'una cornisa horitzontal destacada que amaga una teulada de doble vessant.

Guarda una pica baptismal monolítica romànica del segle XII en forma de copa amb un peu escàs i amb decoració a la part superior, propera a la boca, formada per un fris d'arcs cecs de punt rodó i, al damunt, un altre de soguejat estret; es troba situada sota una arcada de mig punt de ferradura escassa oberta al mur lateral del migdia i protegida per un vidre de tal manera que pot ésser fàcilment observada des de l'exterior. En el paviment hi ha una làpida sepulcral.

Campanar construït després del 1939 d'aspecte més aviat exòtic en relació al romànic de l'església tot i una decoració d'arquets cecs imitats del romànic. Té planta rectangular (3'25 x 4'10 m) i la cel·la queda oberta amb amples finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara, amb el marc de maó vist; hi penja una campana. Està coronat per una cornisa molt destacada amb decoració de petits arcs cecs al dessota i per una teulada a quatre vessants. Una esfera horària es troba sota la finestra frontal. De fet, el campanar mostra un sol cos que sobresurt de l'ala esquerra de l'edifici, constituït només per una alta cel·la.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 23'89 metres.

Esveltesa: 5,8

BEGUR Sant Pere

Altitud: 200 metres.

Església tardogòtica aixecada en els segles XVI-XVII. Consta de dues naus rectangulars, la major de cinc trams coberta amb voltes ogivals simples amb claus de volta treballades amb relleus figuratius de caire barroc popular; està capçada per un absis poligonal de cinc costats. La segona nau, a l'esquerra de la major, està coberta per voltes d'aresta; la separació d'ambdues es fa per mitjà de robustos pilars rectangulars; a la dreta s'obren capelles laterals amb voltes de creueria. Té un cor als peus sobre un arc carpanell i una volta ogival de nervis. El frontis amb el mur arrebossat i pintat d'un color tirant a ataronjat té un portal classicitzant rectangular amb pilastres toscanes d'escàs relleu als muntants, entaulament, frontó triangular amb pinacles de bola a cadascun dels tres angles, un òcul motllurat a mitja alçada i, al capdamunt, una cornisa horitzontal amb tres finestretes d'arc de punt rodó al dessota.

Campanar coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (5'80 x 5'95 m) i una cel·la amb finestres d'arc apuntat en algun dels costats; hi penja una campaneta; té una espadanya d'un ull sobre el mur nord. Sobresurt del cos de l'edifici només la part que correspon a la cel·la.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-est del frontis encarat a ponent.

Alçada: 30'53 metres.

Esveltesa: 5,1

LA BISBAL D'EMPORDÀ Santa Maria

Altitud: 39 metres.

Església barroca aixecada entre el 1704 i el 1757. Consta d'una nau rectangular de sis trams coberta amb una volta de llunetes sobre sis arcs torals de mig punt i capçada per un absis poligonal de set costats. El cor amb barana de fusta descansa en un arc rebaixat; queda prolongat per tribunes sobre les capelles laterals. La portalada en el frontis és una obra monumental barroca amb portal d'arc rebaixat i marc motllurat flanquejat per parelles de columnes exemptes de capitell compost sobre un pedestal comú, dues a cada banda; sostenen un entaulament sinuós amb elements en forma de volutes i amb un escut de la ciutat inclòs en el timpà; al seu damunt s'hi veu una fornícula sense imatge amb molta decoració d'elements barrocs i arquitectònics a l'entorn; es completa amb una rosassa motllurada a mitja alçada i una cornisa angular motllurada amb pinacle al cim. Els seus murs estan arrebossats i pintats d'un color groguenc.

Dimensions: 40'75 x 14'31 x 21 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 23'71 metres.

Guarda una imatge de l'Assumpta del 1955 de l'escultor figuerenc Llorenç Cairó i Sanchs.

Campanar barroc coetani del temple. Té un primer alt cos de planta rectangular (6'00 x 6'85 m); els seus murs en un primer alt cos són de maçoneria amb carreus a les cantoneres i un sòcol atalussat de maçoneria matussera; al seu damunt s'aixeca un segon cos octagonal irregular de carreus ben escairats dividit en dos cossos per una motllura; el superior correspon a la cel·la oberta amb finestrals d'arc apuntat i baranes calades, una a cada cara alterna; hi penja alguna campana; té una motllura a la seva base i una altra a l'arrencada dels arcs. Està coronat per una cornisa motllurada i per un terrat amb balustrada i pinacles de bola als angles; al damunt del terrat s'hi aixequen quatre arcs apuntats units en diagonal al centre. Per l'interior hi puja una escala del tipus català sobre voltes i arrapada als murs amb un ull central; a partir de mitja alçada es transforma en escala de cargol de pedra fins a la cel·la, un total de 220 graons, i des d'ella fins al terrat s'hi va per una escala de gat.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 45'00 metres.

Esveltesa: 6,5

CALONGE Sant Martí

Altitud: 36 metres.

Església barroca aixecada entre el 1763 i el 1772; conserva restes d'una anterior romànica de principis del segle XIII visibles a la base del campanar i en algun arc former avui mig ocult. Al temple anterior s'hi havia afegit, i encara es conserva, una capella a migdia, la del Roser, cap el 1740. Consta d'una nau rectangular i de dos passadissos oberts entre les capelles laterals. La nau de sis trams està coberta per una volta de llunetes sobre arcs torals de mig punt i d'una imposta motllurada a la manera barroca que ressegueix tota la seva base; uns arcs formers apuntats donen pas a quatre capelles laterals per banda; unes d'elles, a tocar el presbiteri, constitueixen un fals transsepte sobretot per ser molt més fondes que les altres; la capçalera poligonal inclou el presbiteri gairebé semicircular amb una cornisa sobre vuit columnes corínties adossades al mur. Els murs interiors així com els pilars, els arcs formers i els torals estan pintats simulant arquitectures i jocs florals en colors gris i blanc. El cor amb barana de fusta descansa en un arc carpanell i una volta de llunetes.

El frontis encarat a llevant està bastit amb carreus granítics ben escairats, irregulars i disposats en filades uniformes; la portalada principal té un portal amb el marc motllurat a l'intradós i un arc escassament rebaixat; el flanquegen dues columnes exemptes per banda sobre pedestals i, damunt l'entaulament, un alt relleu representa sant Martí amb la data gravada del 1767. A mitja alçada hi ha oberta una rosassa motllurada; el frontis acaba, sense cornisa, fent un arc convex al centre i còncau als laterals; estan ornats amb boles als extrems. Té un portal lateral obert al mur de migdia sota el campanar on hi figura la data del 1740: és rectangular amb unes pilastres toscanes d'escàs relleu adossades als muntants, un entaulament, un frontó truncat i una fornícula amb imatge al seu damunt.

Dimensions: 33'93 x 10'15 x 16'56 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total comptada des del fons de les capelles laterals fa 21'15 metres; el fals transsepte té una llargada de 34'48 metres.

Guarda dues piques beneiteres antigues bellament decorades amb relleus geomètrics, i una pica vuitavada amb peu tornejat i motllurat d'aires renaixentistes.

Campanar romànic de planta quadrada amb costats de 5'44 metres; segurament es tractava d'una torre de defensa del proper castell aprofitada per campanar; els seus paraments són de carreus marronosos fins al nivell de la teulada del temple; el cos superior pertany al segle XIX en estil eclèctic i els seus murs estan arrebossats simulant carreus pintats en un to blanquinós. La cel·la al capdamunt, amb una esfera horària i una motllura a la seva base, té els caires lleugerament ressaltats a manera de lesenes cantoneres i acabats en robustos pinacles piramidals. Les seves dues finestres del costat de migjorn tenen arc apuntat; les obertes a llevant i a ponent el tenen apuntat trilobulat. El terrat té una barana de fantasia amb pinyols triangulars i una cornisa amb un fris de petits arcs cecs al dessota. Per accedir a la cel·la cal pujar al cor i, per damunt de les capelles laterals del cantó de migdia, s'accedeix a l'interior del campanar on hi ha una escala d'obra del tipus català sobre voltes i arrapada als murs; cap al capdamunt es transforma en una escala de fusta.

Situació: adossat al mur sud damunt l'entrada lateral, en l'extrem del transsepte, tocant a l'absis encarat a ponent.

Alçada: 33'76 metres; aquesta mesura és aproximada i ha estat calculada amb dificultats a causa d'haver-hi barreres urbanístiques que impedien un càlcul precís.

Esveltesa: 6,2

CANET DE LA TALLADA (o de Verges) Sant Mateu

Altitud: 45 metres. Municipi de la Tallada d'Empordà

Església dels segles XVII-XVIII construïda en gòtic tardà. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberts amb voltes ogivals simples sobre dos arcs torals apuntats; té la capçalera recta; l'acompanyen capelles laterals amb volta de creueria, una per banda. El frontis té un portal rectangular on hi figura la data de 1743 a la llinda, però sembla una peça aprofitada d'un altre edifici; el seu marc és de carreus de pedra clara i el seu mur mostra un parament de maçoneria de peces mig picades, carreus grisos ben escairats a cantoneres, un òcul atrompetat a mitja alçada i una minsa cornisa angular al capdamunt que deixa endevinar una teulada de doble vessant.

Campanar rústic i senzill merament funcional. Té planta rectangular (4'65 x 5'27 m) i està coronat per una teulada de doble vessant; els seus murs són de paredat amb carreus a cantoneres. La cel·la està oberta amb finestres d'arc de mig punt; hi penja alguna campana.

Situació: adossat al mur de migdia, prop de la capçalera orientada a ponent.

Alçada: 13'39 metres.

Esveltesa: 2,5

CASAVELLS Sant Genís
Altitud: 44 metres. Municipi de Corçà

Església romànica dels segles XII i XIII, reformada al XVIII en ésser ampliada amb capelles laterals i una nova portalada. Consta d'una nau rectangular de tres trams desiguals i dues capelles per banda; està coberta amb una volta de canó apuntada i capçada per un absis semicircular. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans ben escairats al frontis i de maçoneria als laterals que es corresponen a les capelles obertes al segle XVIII; altres encara són romànics on s'aprecia la imposta o cornisa primitiva de sota la teulada antiga. A l'absis, els paraments són de carreus mitjans i matussers; una imposta és visible per l'interior sota la coberta de quart d'esfera absidal. El portal romànic al sud és tapiat. El frontis als peus, amb el portal principal rectangular amb data gravada de 1722, té unes pilastres toscanes d'escàs relleus als muntants, un frontó truncat arquejat i una fornícula sense imatge al seu damunt. Un òcul es troba a mitja alçada i, al capdamunt, un pis sobrealçat obert a la cara frontal amb un pilar que sosté la teulada a dues vessants. La capella de l'esquerra a tocar l'absis queda oberta per un gran arc former de mig punt robust i de pedra vista que s'apuntala en un altre de quart de canó a l'interior de la capella que fa d'arc toral on descansa la volta d'aquesta capella, volta i arcs que han de sostenir el pes del campanar recolzat en ells per aquesta banda.

Dimensions: 17'72 x 4'13 x 6'60 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 9'34 metres.

Campanar romànic de finals del segle XII. Té una base un pèl atalussada d'època anterior, potser del segle X. Té planta rectangular (4'16 x 3'10 m). Els murs de la base tenen paraments de paredat; des de mig cos són de carreus ben escairats. La cel·la oberta amb finestres geminades d'arc de mig punt, una a cada cara, està coronada per una cornisa i una teulada a quatre vents. S'hi accedeix per l'escala que puja al cor i, des d'allí, per sobre la volta de les capelles laterals de l'esquerra s'arriba a l'entrada superior del campanar que dóna pas a una escala de fusta fins a la cel·la o estança on es troben les finestres.

Situació: adossat al mur de tramuntana, prop de la capçalera encarada a llevant.
Alçada: 14'85 metres.
Esveltesa: 3,5

CASTELL D'ARO La Nativitat de Maria
Altitud: 42 metres. Municipi de Castell-Platja d'Aro

Església del gòtic tardà aixecada entre els segles XVI i XVII. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberta amb una volta ogival simple sobre dos arcs torals apuntats i capçada per un absis poligonal de cinc costats; té capelles laterals entre els contraforts obertes per arcs apuntats; el cancell és digne. El cor amb barana de fusta descansa sobre un arc rebaixat i una volta de creueria. Els seus murs interiors i exteriors són de maçoneria amb peces picades i escairades a les cantoneres i en els arcs de les capelles i en els nervis de la volta. El frontis barroc als peus del temple té una portalada de pedra clara amb un portal en arc rebaixat, pilastres adossades al muntants, entaulament on hi figura la data de 1784, una fornícula amb imatge i una rosassa al seu damunt, un òcul a la part alta i una cornisa barroca de línies sinuoses amb creu de pedra al cim i un pinacle de bola a cadascun dels extrems.

Campanar merament funcional, probablement del gòtic tardà com el temple. Té planta rectangular (4'15 x 5'50 m) i està coronat per una cornisa i un terrat amb barana de carreus i gàrgoles amb imatges lleonines i pinacles als angles; al seu damunt s'aixeca una agulla piramidal amb unes campanetes horàries al cim. La cel·la està oberta amb dues finestres al sud i al nord i una a llevant i a ponent, totes amb arc de mig punt; hi pengen tres campanes: una de 72 quilos de l'any 1700 i dues del 1950 de 422 i 579 quilos respectivament. Al sud, sota la cel·la, hi ha un òcul atrompetat calat. Els seus murs mostren paraments de maçoneria barroera amb carreus a cantoneres; la cel·la, en canvi, té els seus paraments de carreus ben escairats.

Situació: adossat al mur lateral de migdia, prop de l'absis encarat a llevant.

Alçada: 32'13 metres.

Esveltesa: 5,8

CASTELL D'EMPORDÀ Sant Martí

Altitud: 75 metres. Municipi de la Bisbal d'Empordà

Església aixecada en estil gòtic tardà el 1584. Consta d'una nau rectangular de dos trams coberts amb volta ogival simple sobre dos arcs torals i un de presbiteral, tots ells apuntats; el presbiteri poligonal està inclòs en una capçalera semicircular. El frontis té un portal renaixentista rectangular amb marc de grans peces carreuades de to blanquinós amb un escut heràldic en relleu a la llinda, una fornícula amb imatge amb un escàs guardapols horitzontal, una finestra rectangular a mitja alçada i una cornisa d'un sol vessant. La llinda del portal té un text gravat amb les dates de 1600 i de 1750, aquesta última fent esment de l'ampliació del temple. Els seus murs són de maçoneria i paredat embotits de calç.

Guarda un sarcòfag gòtic de la família Vilagut; una senzilla pica baptismal del segle XVI i dos plafons de rajoles de ceràmica policroma del segle XVIII en la capella lateral del Roser.

Campanar senzill d'un barroc rústic. Té planta gairebé quadrada (1'57 x 1'75 m); només en sobresurt el cos de la cel·la de l'edifici del temple; queda oberta amb finestrals en arc de mig punt amb unes balustrades mig perdudes, un a cada cara; hi pengen campanes. Està coronat per una minsa cornisa motllurada i un terrat amb balustrada; al seu damunt s'eleven quatre arcs apuntats en diagonal units al centre. Els murs estan arrebossats i pintats de blanc que avui (2004) ja és d'un color grisenc per tractar-se d'una obra feta ja fa temps.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 15'21 metres.

Esveltesa: 8,7

COLOMERS Santa Maria

Altitud: 41 metres.

Església d'origen romànic aixecada cap els segles XI-XII i molt modificada als XVI i XIX quan fou sobrealçada. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberts amb una volta de canó lleugerament apuntada sobre una senzilla imposta i oberta a les capelles laterals dels segles XVI i XVII, tres per banda, per arcs damunt impostes; estan unides per sengles passadissos i això fa que l'església aparenti tenir tres naus. Té un cor sobre un arc carpanell i d'una volta de creueria; el cancell vidriat és digne.

L'absis semicircular romànic que es troba a la capçalera està prolongat per un tram; tots dos

es troben lleugerament desviats de l'eix de la nau; estan decorats interiorment amb arcades cegues que descansen en dotze columnes exemptes aixecades damunt pilastres; tenen capitells i impostes amb bells relleus. La volta de quart d'esfera de l'absis descansa en una senzilla imposta. Per fora ha esta modificat i sobrealçat i convertit en una torre cap al segle XVI moment en què la decoració exterior llombarda pròpia de l'estil va desaparèixer gairebé en la seva totalitat.

El frontis té un portal barroc rectangular amb un marc de pedra blanca, entaulament mig perdut, frontó truncat, finestra atrompetada en arc de mig punt, unes espitlleres a la part alta juntament una finestra rectangular sota mateix d'una minsa cornisa angular amb una creu de pedra inscrita en un cercle. El seu mur presenta un parament de carreuons matussers, irregulars, més o menys ben alineats i alguns fragments de lesenes.

Dimensions: 22'20 x 5'30 x 10'67 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 15'81 metres.

Guarda una imatge barroca de la Mare de Déu que anteriorment estava situada a la fornícula sobre el portal; i també tres retaules del barroc popular.

Campanar d'estil barroc senzill acabat al segle XIX. Té un primer cos de planta quadrada (4'36 x 4'36 m); el segon té els caires aixamfranats. Està coronat per una cornisa sobre caps de biga i un terrat amb balustrada amb pinacles als angles; al seu damunt hi ha un petit edicle que sosté una estructura metàl·lica amb un penell. Els murs són de carreus petits matussers en el seu primer alt cos; els dos cossos superiors aixamfranats estan arrebossats i pintats d'un color grisenc d'aspecte poc net. La cel·la està oberta amb quatre finestrals d'arc de mig punt amb bordó i balustrada, un a cada cara alterna; hi pengen campanes. Unes motllures es troben a la seva base. L'esfera d'un rellotge està situada sota la finestra encarada a ponent.

Per arribar a la cel·la primer cal pujar al cor per una escala que es troba entrant al temple a la dreta; des d'allí, per una altra escala de graons força alts s'arriba fins a l'estança de les campanes; una nova escala, de gat, permet accedir al terrat a través d'una trapa.

Situació: damunt l'ala dreta del temple de la qual sobresurt lateralment fent angle al sud-oest del frontis orientat a ponent.

Alçada: 26'15 metres.

Esveltesa: 6

CORÇÀ Sant Julià i Santa Basilissa

Altitud: 43 metres.

Església del segle XVIII amb restes romàniques dels segles XII i XIII; es troben a l'absis semicircular modificat i ampliat aprofitant els carreus romànics del temple antic; també en part del mur de tramuntana i a la façana principal. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberts amb voltes de llunetes, obra del segle XVIII; està capçada per un presbiteri semicircular amb un tram afegit. Els seus murs mostren paraments de carreus grans i ben escairats per l'exterior i amb un arrebossat emblanquinat per l'interior.

El frontis romànic té un aspecte d'un cert abandonament; té un portal dovellat amb dues arcades de mig punt en degradació i ben dovellades, un òcul motllurat i atrompetat a mitja alçada i dues finestres d'arc de mig punt una mica més enlaire i que segurament formaven part d'una antiga espadanya de dos ulls; ara han quedat incorporades al mur frontal en sobrepujar-lo; al damunt i a la dreta d'una minsa cornisa horitzontal hi figura una espadanya d'un ull sense campana. El mur romànic mostra un parament de carreus mitjans ben escairats disposats en filades uniformes; a la part superior s'hi veuen peces irregulars que són indici de les modificacions del temps del barroc.

Dimensions: 20'41 x 9'78 x 14'30 metres respectivament de llargada, amplada i alçada;

l'amplada total comptada des del fons de les capelles laterals fa 16'90 metres.

Campanar originàriament exempt aixecat en un estil barroc auster el segle XVIII. Té un primer alt cos de planta gairebé quadrada (5'80 x 6'00 m) i un de segon de caires aixamfranats amb la cel·la de quatre finestres d'arc apuntat i baranes de balustres, una motllura a la seva base i una altra a l'arrencada dels arcs; hi pengen campanes. Està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada que incorpora una esfera horària a la banda sud. Al seu damunt s'aixeca una torrella quadrada i aixamfranada amb quatre finestres d'arcs apuntats coberta per una cúpula semiesfèrica decorada amb ceràmica vidriada vermellosa; també hi penja alguna campana. Els murs mostren paraments de maçoneria amb les cantoneres de grans carreus ben escairats; la cantonera del sud-est restà inacabada; sembla que havia d'unir-se a una nova façana barroca en l'ampliació del segle XVIII que va quedar sense aixecar-se; això ha permès conservar la façana romànica primitiva. Té la porta d'entrada a la seva cara nord; una escala del tipus català sobre voltes i arrapada als murs permet accedir a la cel·la; al capdamunt es transforma en una escala de cargol.

Situació: exempt, a prop de l'angle sud-oest del frontis encarat a ponent; avui hi ha adossada a la seva paret de llevant la nova capella del baptisteri que l'uneix a la fàbrica de l'església.

Alçada: 38'55 metres.

Esveltesa: 6,4

CRUÏLLES Santa Eulàlia

Altitud: 76 metres. Municipi de Cruïlles, Monells i Sant Sadurní de l'Heura

Església aixecada cap el 1754 segons data que figura al portal. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberts amb una volta de canó lleugerament apuntada; la capçalera és semicircular; l'acompanyen capelles laterals, quatre a cada banda. Els murs interiors estan pintats de blanc i amb simulació de carreus, inclús en la volta. El cor descansa en un arc carpanell. El frontis mostra un mur de de paredat amb carreus a cantoneres; es troba amb un arrebossat en mal estat; el portal que hi té obert és rectangular amb marc de pedra clara, pilastres d'escàs relleu adossades als muntants, entaulament, frontó circular truncat i amb volutes, fornícula intercalada sense imatge, òcul atrompetat a mitja alçada i cornisa angular amb teules sobreposades.

Guarda a la sagristia una calaixera, una talla de la Mare de Déu i una reixa barroques.

Campanar barroc tardà coetani del temple. Té un primer alt cos de planta gairebé quadrada (5'15 x 4'95 m); fou bastit amb murs de paredat de material fosc i carreus de pedra blanca a les cantoneres. Un segon cos amb els caires aixamfranats i amb paraments de carreus de pedra calcària blanca ben escairats conté la cel·la ornada per motllures, una a la seva base i altres sota i sobre finestrals i a l'arrencada dels seus arcs; els finestrals, un a cada cara, són d'arc apuntat i amb balustrada; hi pengen campanes. Està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 17'50 metres.

Esveltesa: 3,4

L'ESTARTIT Santa Anna

Altitud: 7 metres. Municipi de Torroella de Montgrí

Església aixecada en els primers anys del segle XX (1919-1920); fou el resultat d'una

ampliació de la primitiva església construïda entre el 1750 i el 1753 que tenia una nau i un absis semicircular; es va allargar la nau, s'hi afegí el transsepte amb el cimbori i es completà amb un nou absis. L'actual temple consta d'una nau rectangular de quatre trams, un d'ells és el transsepte; està coberta amb una volta de canó sobre arcs torals de mig punt, una capçalera semicircular i un cimbori octagonal sobre trompes al creuer amb finestres a cada cara que aixopluga una cúpula. Sota la cornisa dels seus murs i de l'absis hi recorre un fris d'arquets cecs. El frontis fou renovat el 1916; té un portal en arc de mig punt dovellat i amb bordó; està situat en un cos avançat sota mateix del campanar. Els murs presenten un arrebossat pintat d'un color blanquinós.

Dimensions: fa una llargada de 20 metres i una amplada de 6'20; el transsepte en fa 16'30 de llargada i 7'20 d'amplada.

Arquitecte: Isidre Bosch i Bataller de Girona pel que fa a les obres de principis del segle XX i el concurs del mestre d'obres Pelegrí Carbó i el fuster Pere Noguer ambdós del mateix Estartit.

Guarda una talla moderna de la Mare de Déu de 87 centímetres d'alçada obrada als tallers Morera de Sant Celoni.

Campanar neoromànic aixecat el 1916 gràcies al mecenatge de Pere Coll i Rigau. Té planta gairebé quadrada (2'90 x 2'60 m) i està coronat per una cornisa motllurada amb un fris d'arquets cecs al dessota i un terrat amb barana de merlets esglaonats. La cel·la està oberta amb quatre finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara, amb el marc de l'arc ressaltat; hi penja una campana del 1941 de nom *Ana* i d'un pes de 196 quilos; té una motllura a la seva base amb un fris d'arquets cecs de mig punt al dessota; també n'hi ha un sota la cornisa. Les cantoneres estan lleugerament ressaltades a manera de lesenes. Entrant al temple a l'esquerra s'accedeix a una escala de cargol amb graons d'obra que puja adossada al campanar fins a poder accedir a la cel·la.

Situació: damunt els peus del temple centrat en el frontis encarat al nord i lleugerament avançat.

Alçada: 18'80 metres.

Esveltesa: 6,4

FITOR Santa Coloma

Altitud: 260 metres. Municipi de Forallac

Església preromànica del segle X. Consta d'una nau rectangular de dos trams ampliada amb una segona nau d'un sol tram al nord a imitació del romànic en temps força posterior; estan cobertes amb voltes de canó apuntades d'un moment posterior a l'obra primitiva, potser al segle XIII; la volta de la major descansa damunt dos arcs torals; estan capçades per dos absis semicirculars, un de preromànic de lloses en tècnica d'*opus spicatum* al sud, l'altre, de lloses sobreposades; corresponen, segurament, als segles X i XI respectivament sinó una mica posterior aquest últim. El temple s'amplià cap els segles XVI, XVII i XVIII; un cor en males condicions ha estat substituït cap el 1985 per un altre de dimensions més reduïdes. El portal obert al mur de migdia presenta dues arcades dovellades de mig punt en pedra blanca sobre impostes, probablement d'un moment posterior al mur; aquest té un parament de paredat de lloses. Hi ha un terrabastall sobre les naus de quan es va sobrealçar l'edifici i, per aquest motiu, es veuen unes finestres rectangulars obertes a la part alta del mur de migdia per donar llum i aire a aquestes golfes.

Dimensions de la nau meridional: 13'90 x 4'30 x 4'98 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. Arquitecte: Lluís Bayona pel que fa a la restauració del 1985.

Guarda un retaule barroc de Santa Coloma i una làpida sepulcral al llindar.

Campanar amb un base preromànica del segle X. Té planta rectangular (4'40 x 4'90 m) i

està coronat per una minsa cornisa i una cúpula apuntada de racó de claustre, matussera, gairebé una agulla piramidal. Té dos pisos de finestres obertes en el segon cos ja plenament romànic; en el nivell més baix les finestres són àmplies en arc de mig punt peraltat, una a cada cara; en el segon, amb una decoració d'arcs cecs al damunt, les finestres són geminades en arc de punt rodó, també a cada cara i lleugerament enfonsades respecte dels caires; aquest últim pis té paraments de carreus petits i ben escairats; a alguna finestra geminada li manca el mainell o columneta central. El primer cos presenta els murs lleugerament atalussats segurament del moment inicial del romànic o potser anterior, preromànic, segle X; el segon cos és clarament del segle XI o principis del XII. No té escala interior i cal arribar a la cel·la per l'exterior amb l'ajuda d'escales de mà fins a la teulada del temple; des d'allí s'accedeix a l'interior del campanar i, per una curta escala de pedra prosseguida per una de gat, s'arriba a la cel·la. Presenta una lleugera inclinació cap a tramuntana.

Situació: damunt de la nau septentrional, prop de l'absis a llevant; segurament edificat quan es construí la primera nau i adossat a ella; avui, després de l'ampliació amb una segona nau, es troba damunt d'aquesta.

Alçada: 18'81 metres.

Esveltesa: 3,8

FONTETA Santa Maria

Altitud: 67 metres. Municipi de Forallac

Església romànica del segle XI reformada i fortificada als segles XV i XVI i, encara més tard, altres canvis als segles XVII i XVIII. Consta d'una nau rectangular del segle XI coberta amb una volta de canó acompanyada de capelles laterals, tres per banda, amb voltes de creueria del gòtic tardà i, ja del segle XVIII, una capçalera recta i un transsepte amb cúpula al creuer coberts amb voltes d'aresta. La façana principal a ponent amb restes d'un mur del segle XII té un portal neoclàssic d'arc de mig punt amb pilastres estriades als muntants, un entaulament i una petita fornícula sense imatge però amb una creu; una rosassa motllurada es troba a mitja alçada; a partir d'aquí, el frontis mostra un parament de maçoneria i paredat que manifesta el sobrealçament sofert en el segle XVII clarament diferent de l'inferior de carreus petits i ben alineats; en ell s'hi veu una finestreta quadrada, espitlleres i, força més amunt, la cornisa angular.

Campanar merament funcional aixecat al 1755. Té planta gairebé quadrada (6'00 x 5'60 m) i està coronat per merlets esglaonats i una agulla piramidal quadrada d'obra. La cel·la està oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, amb el marc amb dovelles i carreus de pedra blanca. Els seus murs estan arrebossats i pintats en un color marronós que destaca dels carreus de les cantoneres de pedra blanca. Pel cantó de llevant hi ha aixecada en el mur del terrat una espadanya d'un ull sense campana.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-est de la capçalera orientada a llevant.

Alçada: 23'66 metres.

Esveltesa: 4

GAÜSES Santa Maria

Altitud: 130 metres. Municipi de Vilopriu

Església aixecada entre el 1724 i el 1761; a la llinda del portal hi figura la data de 1760. Consta d'una nau rectangular coberta amb voltes d'aresta acompanyada de capelles laterals i

capçada per un absis poligonal. Els seus murs laterals mostren paraments de paredat amb carreus a cantoneres. El frontis té un portal rectangular amb marc de peces carreuades de pedra blanca; al damunt, una fornícula sense imatge, una finestra rectangular gran i una altra de més petita sota la cornisa angular. El seu mur és de maçoneria de blocs grans mig picats. Tot i que la fornícula l'he trobada sense imatge, Joan Badia i Homs en el seu treball del 1977 sobre *l'Arquitectura al Baix Empordà* diu que n'hi figura una; era una bonica imatge gòtica de Maria en alabastre; degué ser guardada en un altre lloc més reservat.

Campanar barroc tardà coetani del temple. Té un primer alt cos de planta quadrada (5'50 x 5'50 m); el segon és octagonal. Està coronat amb una cornisa motllurada i pinacles; al damunt, hi ha aixecat un templet vuitavat amb obertures d'arc apuntat a cada cara i amb una teulada cònica que ostenta una creu metàl·lica al cim. La cel·la té finestres d'arc apuntat, una a cada cara, alternant les cegues i les obertes; hi penja alguna campana; té una motllura al seu dessota. Els seus murs presenten paraments de carreus de pedra marronosa ben escairats, irregulars i disposats en filades uniformes.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.
Alçada: 28'13 metres.
Esveltesa: 5,1

GUALTA Santa Maria

Altitud: 15 metres.

Església neoclàssica del segle XVIII. Consta d'una nau rectangular coberta amb voltes d'aresta; està acompanyada de capelles laterals. El frontis té un portal d'arc rebaixat, pilastres toscanes sobre pedestals adossades als muntants, un entaulament amb dos pinacles adossats al mur, una fornícula sense imatge, una rosassa motllurada a mitja alçada i un petit òcul sota la minsa cornisa angular amb creu al cim. Els seus murs estan arrebossats i pintats en un color crema que avui (2001) presenta un aspecte poc acurat.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té planta rectangular (4'00 x 4'50 m) i està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb barana metàl·lica i pilars als angles. La cel·la amb una finestra d'arc de mig punt a cada cara té alguna campana. Els seus murs són de paredat coberts d'un arrebossat pintat de color groguenc i amb carreus a les cantoneres; part dels seus murs té l'arrebossat perdut. L'esfera d'un rellotge es troba sota mateix de la finestra encarada al sud.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a migjorn.
Alçada: 21'75 metres.
Esveltesa: 4,8

JAFRE Sant Martí

Altitud: 44 metres.

Església aixecada entre el 1739 i el 1770. Consta d'una nau rectangular de tres trams, d'un transsepte i de dos passadissos que travessen sota d'arcs de mig punt les capelles laterals. Té una cúpula sobre petxines al creuer, un presbiteri poligonal de cinc costats prolongat per un tram, la capçalera recta i un cor als peus. El frontis té un portal rectangular amb un marc de pedra grisenca; en la llinda hi figura la data del 1825; té un doble entaulament, filetejat el més baix, una cornisa motllurada amb denticles al dessota i una fornícula amb un relleu en una placa de marbre que

representa el sant titular. A mitja alçada hi ha una rosassa motllurada i atrompetada i, al capdamunt, sota cornisa, dues finestres, antics ulls d'una espadanya frontal. Aquest mur, avui (2007) net d'un antic arrebossat (2003), en presenta un de nou, recent, pintat en color rosa pàl·lid aparentant carreus disposats en filades uniformes i un sòcol grisenc. Està bastida amb murs de carreus petits i matussers.

Dimensions: 19'86 x 5'50 x 9'60 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 13'54 metres; la cúpula arriba a l'alçada de 11'55 metres.

Campanar neoclàssic del 1819, restaurat el 2003. Té un primer alt cos de planta gairebé quadrada (5'60 x 5'66 m) bastit amb murs de maçoneria amb carreus a cantoneres; té al damunt un segon cos octagonal de paraments de carreus ben escairats i alineats. La cel·la queda oberta amb finestrals d'arc apuntat, un a cada cara alterna; hi pengen campanes; una balustrada de pedra blanca protegeixen aquests alts finestrals. Té una motllura a la seva base, una altra a la part alta i una tercera a l'arrencada dels arcs. Està coronat per un cornisa motllurada, un terrat amb barana de fins balustres blancs i pilars als angles; al seu damunt s'hi aixequen arcades en diagonal unides al centre. Per accedir al capdamunt cal pujar primer al cor des del qual es pot arribar sobre la volta; cal travessar-la per anar a parar al campanar, a la dreta, i des d'allí per una escala d'obra s'arriba a la cel·la. Una segona escala de cargol, molt estreta, amb eix i graons de pedra, permet sortir al terrat.

Situació: damunt l'ala dreta del temple, proper a l'angle sud-oest del frontis orientat a ponent.

Alçada: 28'96 metres.

Esveltesa: 5,1

LLABIÀ Sant Romà

Altitud: 50 metres. Municipi de Fontanilles

Església romànica del segle XIII amb detalls del gòtic inicial; fou modificada al segle XV, i fortificada i sobrealçada als segles XVI i XVIII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta apuntada, un absis semicircular i cor. La façana principal té un portal dovellat de grans peces en arc de mig punt i bordó; als muntants, en el seu primer carreu, hi figuren senzills relleus; el portal sembla ser ja del segle XV; a mitja alçada hi ha una allargassada finestra esqueixada en arc de punt rodó; al coronament horitzontal no hi figura cap tipus de cornisa. Els seus murs són de carreus de pedra de color torrat mitjans, irregulars, disposats en filades uniformes; avui apareixen amb un cert desordre al frontis segurament fruit de les diverses reformes que ha sofert.

Campanar merament funcional aixecat en els segles XV i XVI sense detalls estilístics del moment. Té planta gairebé quadrada (4'60 x 4'25 m) i està coronat per una minsa cornisa i una teulada de dos vessants en mal estat (pel cantó sud les teules han caigut al terra on hi queden les restes: deixadesa). Els seus murs presenten paraments de petits carreus matussers de mides diferents disposats en filades regulars. La cel·la està oberta amb finestres d'arc de mig punt, dues per banda; queda limitada per una fina motllura a la seva base. D'aquest campanar només se'n pot veure la part superior que sobresurt per damunt de l'edifici i que constitueix la cel·la.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest dels peus de l'església o frontis encarat a ponent.

Alçada: 19'31 metres.

Esveltesa: 4,2

LLOFRIU Sant Fruitós
Altitud: 80 metres. Municipi de Palafrugell

Església aixecada cap el 1750. Consta d'una nau rectangular capçada a llevant per un absis poligonal de cinc costats i acompanyada de capelles laterals. Té el portal d'arc rebaixat amb un marc de pedra blanca ben dovellada i carreuada al mur lateral de migdia. Als peus hi té un mur de parament llis de maçoneria amb una rosassa motllurada a mitja alçada i una cornisa angular; els murs laterals de paredat han perdut gran part de l'arrebossat que els cobria.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (4'32 x 4'10 m) i està coronat per una cornisa i un terrat amb barana de merlets esglaonats i pinacles als angles; al seu damunt s'aixequen quatre arcades apuntades unides en diagonal al centre. La cel·la està oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada costat, amb una fina motllura al seu dessota. Els seus murs mostren paraments de paredat de pedra marronosa amb carreus a cantoneres.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest dels peus de l'església amb el mur d'aquest punt encarat a ponent.

Alçada: 21'12 metres.

Esveltesa: 4,8

MONELLS Sant Genís
Altitud: 56 metres. Municipi de Cruïlles, Monells i Sant Sadurní de l'Heura

Església de cap el 1785 segons consta a la portalada, però per dins és anterior, segurament, pel que fa a l'absis, del segle XIV, i de finals del segle XVI o principis del XVII en gòtic tardà pel que fa a la resta. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta ogival simple de cinc trams; les claus de volta no estan ben alineades, en la primera hi ha dos caps adossats. Està capçada a llevant per un absis poligonal de cinc costats amb les nervadures gòtiques que descansen en mènsules situades a poca alçada del terra; està decorat amb tres finestres ogivals, dues d'elles cegues. La nau va acompanyada amb cinc capelles laterals per banda, algunes, les properes a l'absis, clarament gòtiques amb voltes de creuria; les altres, amb voltes de canó. Hi ha un cor als peus que descansa en un arc carpanell. Els seus murs mostren paraments de carreus mitjans de pedra blanca, ben escairats i alineats al frontis encara que ennegrits per humitats i regalims; els laterals són de paredat.

El frontis té una portalada barroca amb el portal en arc rebaixat amb unes pilastres adossades als muntants; part d'amunt hi ha un frontó arquejat truncat; una fornícula amb imatge es troba dins del timpà; més amunt una rosassa motllurada amb una rica decoració sobreposada barroco-rococó en relleu, una finestra el·líptica a mitja alçada també rodejada de relleus barrocs i una cornisa motllurada amb curvatura convexa al centre i còncava als laterals; uns pinacles de bola s'aixequen als cinc extrems. Quatre pilastres d'escàs relleu recorren de dalt a baix el frontis dividint-lo en tres zones; dues d'elles es troben en els caires del frontis. Té restes d'una antiga edificació romànica: una part d'un absis semicircular visible solament dins d'una edificació situada a migdia de l'absis gòtic, accessible només des del cementiri veí.

Guarda una imatge que ara es troba a la fornícula del portal; és antiga, renaixentista segurament, incorporada recentment (2003) a aquest lloc; el seu origen és desconegut. La pica baptismal porta la data gravada de 1611.

Campanar del 1788. Té el primer cos de planta quadrada (7'10 x 7'10 m); el segon vuitavat del 1930 gairebé és tan alt com el primer. La cel·la està oberta amb finestrals d'arc de mig punt, un a

cada cara alterna; està coronat per una fina cornisa i un terrat amb barana de paredat i pinacles de bola als vuit angles. Els seus murs, amb alguna de les cantoneres carreuada, són de paredat a excepció del que dóna al frontis que té un parament de carreus a la part baixa.

Situació: adossat al mur de tramuntana fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent del qual sembla una prolongació lateral pel seu parament frontal de carreus de pedra clara com la resta de la façana.

Alçada: 26'45 metres.

Esveltesa: 3,7

MONT-RAS Sant Esteve

Altitud: 88 metres.

Església aixecada en gòtic tardà i acabada cap el 1599. Consta d'una nau rectangular de dos trams coberta amb voltes ogivals simples amb claus de volta i impostes decorades amb relleus; està capçada per un absis poligonal de tres costats i acompanyada per capelles laterals amb voltes de creueria i un cor sobre un arc i una volta rebaixats. El portal principal obert en el frontis té el marc dovellat en arc de mig punt i els muntants carreuats de pedra de color tirant al groc de peces ben escairades; més amunt apareix un òcul motllurat a força alçada, un matacà mig perdut i tres finestres sota la cornisa horitzontal. Al mur sud hi ha una porta renaixentista amb una petxina sobre la llinda. Té els seus murs de paredat, el del frontis arrebossat. És un edifici fortificat i sobrealçat.

Campanar del segle XVI coetani del temple. Té planta rectangular (5'00 x 4'50 m) i està coronat per una fina cornisa amb gàrgoles als angles i un terrat amb barana d'obra i pinacles de bola als caires; una agulla piramidal aguda d'obra s'aixeca al seu damunt amb una bola al cim. La cel·la està oberta amb finestrals d'arc de mig punt a cada cara; hi penja alguna campaneta; té una motllura al dessota. Els seus murs tenen paraments de paredat arrebossat i pintats en un to groguenc, com el frontis; uns carreus de pedra clara són visibles a les cantoneres.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 31'55 metres.

Esveltesa: 6,3

PALAFRUGELL Sant Martí

Altitud: 87 metres.

Església aixecada en gòtic tardà acabada segurament a finals del segle XVI. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberta amb una volta ogival sobre quatre arcs torals apuntats; està capçada a llevant per un absis poligonal de set costats decorat amb pintures per l'interior i cobert amb una volta de creueria. Un cor als peus del temple descansa en un arc carpanell i en una volta de creueria; a la llinda de la sagristia hi consta la data de 1844. Té una segona nau, amb cúpula, més curta que la central, a la seva dreta, datada al segle XVIII: la “capella fonda”.

El frontis barroc del segle XVIII amb un mur de carreus mitjans de pedra blanquinosa, irregulars i ben escairats disposats en filades uniformes hi té oberta una portalada barroca amb un portal rectangular de marc motllurat flanquejat per dobles pilastres damunt un pedestal comú; té entaulament i, al damunt, una decoració abarrocada a l'entorn d'un relleu que representa sant Martí; a mitja alçada hi ha una rosassa motllurada i atrompetada i, sota la cornisa horitzontal, una sèrie de nou finestretes d'arc de mig punt per airejar el terrabastall. A l'ala esquerra es troben a diversos

nivells tres finestres rectangulars, dues amb ràfec; donen llum a l'escala de cargol que va al cor i al terrabastall. Els murs laterals són de paredat amb carreus a les cantoneres.

Dimensions: 32'70 x 9'65 x 14'91 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Guarda un frontal d'altar d'argent del segle XVIII, una pica baptismal rústica, monolítica i semiesfèrica, sense peu, d'un gruix de 15 cm i d'un diàmetre d'un metre vint a la boca. Té un petit orgue en un altar lateral.

Campanar barroc del 1762, inacabat. Té planta gairebé quadrada (9'58 x 9'16 m). Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans ben escairats i alineats de pedra clara com el frontis. Està coronat per una senzilla motllura que és continuació de la del frontis; per damunt segueix aquest primer cos amb una cornisa motllurada; a partir d'aquí s'aixeca un altre cos, de vuit costats, coronat per una motllura composta i per vuit pilars que haurien de constituir la cel·la però que han quedat, a manera d'ulls d'espadanya, sense cobertura; en els angles del cos vuitavat hi figuren unes garites cilíndriques que descansen en el cos quadrat, “les ampolles”, segons apel·lació popular, segurament amb funció de comunidor.

Es puja per l'interior del campanar per una escala de cargol de pedra; té accés en el cor i a l'estança del rellotge, finalment a la cel·la inacabada; en un dels pilars d'ella n'hi ha encara una altra de cargol estreta que deuria servir per arribar a un pis superior que ha quedat per construir. Avui (2017) em diuen que tot el pis de la cel·la queda cobert per una planxa de ferro inoxidable amb la finalitat de protegir les campanes i que el seu so quedi concentrat de cara la població i no s'escampi cel amunt. Sobre el cantó de tramuntana del temple s'aixeca un petit campanar format per quatre pilastres amb una teulada a quatre vents: “el campanar vell”.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 39'55 metres.

Esveltesa: 4,1

PALAMÓS Santa Eugènia

Altitud: 25 metres. Sant Joan de Palamós

Església neoclàssica del segle XVIII. Consta d'una nau rectangular de quatre trams, un d'ells amb el cor, coberta amb volta de llunetes i capçada a llevant per un absis poligonal de cinc costats. El cancell porta la data del 1813. Els seus murs tenen paraments de maçoneria amb carreus a les cantoneres i estan reforçats als laterals per robustos contraforts entre els quals hi ha ubicades les capelles laterals. El frontis té una portalada de pedra blanca amb el portal rectangular i la llinda lleugerament corbada, pilastres de capitell compost sobre pedestals adossades als brancals coronades per gerros amb abundància de plantes, un entaulament amb la cornisa que es corba en arc convex al centre i, al damunt, una fornícula amb imatge i la data del 1778 gravada; una rosassa motllurada es troba a mitja alçada amb una petita clau de volta antiga fixada al seu damunt. Dues finestres rectangulars estan situades a banda i banda i, per coronament del frontis, una cornisa angular amb pinacle de bola al cim.

Guarda una pica baptismal, potser renaixentista, amb peu i de boca poligonal amb els costats corbats.

Campanar neoclàssic. Té un primer alt cos de planta quadrada (4'24 x 4'24 m); un de segon té els caires aixamfranats. La cel·la està oberta per finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara; hi penja alguna campana; té una fina motllura a la base i una altra a l'arrencada dels arcs. Està coronat per una fina cornisa motllurada i una coberta plana; ¿potser inacabat? Els seus murs tenen els paraments de paredat fosc amb carreus de pedra blanca a cantoneres en el seu primer cos, igual com

el frontis del que és una prolongació; els paraments de la cel·la mostren carreus de pedra blanca; també n'hi ha en els marcs dels finestrals. Unes finestres rectangulars s'obren a diverses alçades a la part baixa.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 23'77 metres, mesura feta amb dificultats a causa de les barreres urbanístiques.

Esveltesa: 5,6

PALAMÓS Santa Maria del Mar

Altitud: 15 metres. Barri del Port

Església del gòtic tardà aixecada entre el 1439 i el 1521. Consta d'una nau rectangular de cinc trams coberta amb una volta ogival simple damunt cinc arcs torals apuntats i capçada per un absis poligonal de set costats per l'interior i semicircular per fora. Un cor als peus descansa sobre un arc i una volta ogival rebaixats; a cada banda de la nau hi ha cinc capelles laterals cobertes amb voltes de creueria. El mur del frontis de maçoneria té un portal dovellat en arc rebaixat; al damunt, una imatge barroca de pedra sobre una peanya; representa la Mare de Déu de Gràcia, imatge procedent d'un convent de religiosos agustins de Palamós; a mitja alçada, una gran rosassa descentrada; a l'esquerra del portal hi ha una finestra d'arc apuntat amb marc de carreus de pedra grisa com els del portal. A la banda dreta, adossada al campanar que està més avançat que el frontis, hi ha una torre de base poligonal que es converteix en cilíndrica a pocs metres del terra; inclou l'escala de cargol que dóna accés al cor i al terrabastall; es tracta de la Torre del Consell del segle XIV; té obertures rectangulars a cada pis a manera d'espitlleres.

Al mur lateral de llevant, sota mateix del campanar, hi ha un segon portal en arc carpanell del segle XVI decorat amb fantasia del gòtic flamejant i elements renaixentistes; hi ha dues imatges intercalades en una motllura sinuosa.

Dimensions: 31'19 x 8'55 x 14'85 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 12'50 metres.

Guarda un retaule a l'altar major del segle XVI amb un sòcol de pedra (del 1582) decorat amb grotescos; al damunt, el retaule refet modernament per l'escultor Claudi Rius de Barcelona, conserva pintures dins dels requadres, salvades de la crema del 1936, pertanyents a l'artista d'origen nòrdic Isaac Vermei i Hermes († 1596) acabats un any abans de la seva mort. La imatge de la Mare de Déu del Mar, titular de la parròquia, al centre, és una obra d'artesania del 1940. En altars laterals es troben imatges interessants com les del segle XVI, d'argent, de la Mare de Déu del Roser i de Sant Joan Baptista. Les claus de volta, llises algunes, tenen relleus significatius com les de sant Miquel, de sant Jaume pelegrí, de sant Antoni Ermità; també en la capella del Baptisteri.

Campanar del segle XVI d'estil renaixentista senzill. Té planta rectangular (4'00 x 7'63 m) i està coronat amb una cornisa motllurada i un terrat amb barana de balustres. Al damunt, a principis del segle XX, s'hi ha aixecat una torrella quadrada amb teulada a quatre vents d'arestes crestades i pinacles als angles. El mur que dóna al frontis està arrebossat i pintat de groc; el lateral té un parament de carreus; la cel·la sota terrat té a les cares que donen al sud i al nord grans finestres d'arc de mig punt; a les cares de llevant i ponent, n'hi ha dues amb balustrades. Sobre terrat, a la torrella s'hi obren finestres d'arc de mig punt, dues a cada cara, amb balustrada i bordó. Una escala de cargol de fusta arriba fins al cor i després una altra de pedra puja per la Torre del Consell fins a la cel·la.

Situació: damunt l'ala dreta del temple, en l'angle sud-est del frontis encarat a migdia; sobresurt en gran part per aquesta banda.

Alçada: 50'98 metres.
Esveltesa: 6,6

PALS Sant Pere
Altitud: 55 metres.

Església gòtica de finals del segle XV; conserva vestigis al frontis d'una anterior romànica del segle XII. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberta amb una volta ogival simple damunt dos arcs torals apuntats i capçada per un absis poligonal de set costats per l'interior, aparentment semicircular per fora. Ha sofert modificacions al segle XVI amb l'afegitó d'un cor als peus damunt un arc i una volta de creueria rebaixats i també al XVIII amb l'actual portal i amb el sobrealçament de tot l'edifici. Els seus murs són de carreus de pedra groguenca a tots quatre costats aprofitats de l'antic castell. El frontis a ponent té un portal barroc rectangular de pedra blanca amb pilastres toscanes d'escàs relleu adossades als muntants, un entaulament clàssic senzill, un frontó sinuós truncat i una fornícula amb la imatge del patró en el timpà; una finestreta romànica d'arc de mig punt es troba a la seva esquerra, a mitja alçada, una rosassa calada gòtica, i dues finestres rectangulars sota la cornisa corresponent a l'ala dreta ja que a l'esquerra s'hi aixeca el campanar. En ésser sobrealçat en temps moderns conserva l'antiga cornisa pel damunt de la qual, als laterals, s'hi troben una sèrie de finestres de punt rodó agrupades de dues en dues.

Guarda talles interessants, una barroca de sant Pere i una de la Mare de Déu del 1950.

Campanar dels segles XVII-XVIII merament funcional. Té planta rectangular (5'33 x 6'00 m) i està coronat per un terrat amb barana de merlets esglaonats; els seus murs són de carreus ben escairats que, com els del frontis, tenen una coloració torrada. La cel·la està oberta amb dos finestrals d'arc de mig punt que donen al cantó de ponent; es tracta d'una torrella aixecada damunt de l'antiga espadanya de la que se'n veuen els seus ulls avui tapiats. Una escala de pedra sobre voltes arriba al cor; des d'allí a les golfes s'hi va per una escala de pedra de cargol; per damunt de les golfes s'arriba a una habitació per on s'entra al campanar i per una escala s'accedeix a la cel·la.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.
Alçada: 21'28 metres.
Esveltesa: 3,5

PARLAVÀ Sant Feliu
Altitud: 40 metres.

Església romànica dels segles XII-XIII que sofrí modificacions posteriors, entre altres fou sobrealçada amb estructures de fortificació. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada capçada per un absis semicircular lleugerament atalussat que fou sobrealçat cap al segle XV. Té el cor sobre un arc rebaixat del moment en què s'obriren les capelles laterals (ss. XVI i XVII). El frontis té una portalada barroca del segle XVIII amb un portal rectangular on hi ha gravada la data del 1742; està flanquejat per unes pilastres toscanes d'escàs relleu adossades als muntants, un entaulament, un frontó arquejat i interromput per una orla, una petita fornícula amb imatge, una rosassa motllurada i una antiga espadanya de dos ulls avui (2001) tapiats. Els seus murs mostren paraments de carreus grans i ben escairats de pedra marronosa en els nivells del romànic i més petits i irregulars en el de les ampliacions.

Dimensions: 15'30 x 7'00 x 7'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada;

l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 19 metres.

Campanar neoclàssic del segle XIX. Té un primer cos poc alt de planta quadrada (4'00 x 4'00 m) seguit d'un d'octagonal irregular decorat amb pilastres clàssiques als caires, entaulament i cornisa motllurada. Està coronat per una coberta semiesfèrica rodejada de pinacles. La cel·la està oberta amb quatre finestrals d'arc apuntat, un a cada cara alterna; hi pengen campanes. Els seus murs mostren paraments de carreus ben escairats de pedra clara en contrast amb la pedra de l'edifici antic d'un to marronós. La dissonància d'estils fa que aquest campanar es vegi com un afegitó inapropiat.

Situació: centrat damunt l'absis encarat a llevant.

Alçada: 27'64 metres, amb un càlcul només aproximat per les dificultats que ofereix l'urbanisme de l'entorn.

Esveltesa: 7

LA PERA Sant Isidor

Altitud: 90 metres.

Església gòtico-renaixentista aixecada en els segles XVI i XVII. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberts amb una volta de creueria amb claus de volta amb relleus pintats; descansa en tres arcs torals apuntats; està capçada per un absis poligonal de cinc costats. El cor, amb una bonica balustrada de pedra, ocupa el primer tram damunt un arc rebaixat i una volta de creueria; en la clau hi figura la data de 1688. El frontis renaixentista, encarat a ponent, és de pedra calcària blanca de carreus ben escairats; el portal classicitzant és rectangular amb unes fines columnes sobre pedestals tocant els muntants, un entaulament llis i un frontó triangular; una rosassa motllurada està situada a mitja alçada i, per coronament, damunt una motllura composta, s'hi obre una galeria de finestres en arc de mig punt sota la cornisa horitzontal; serveix per ventilar el terrabastall. Els murs laterals i la part baixa del campanar mostren paraments de carreus matussers o de maçoneria de pedra rogenca i carreus a cantoneres de pedra calcària blanca; a la part alta, sota cornisa, hi ha obertes finestretes dobles en cada tram. Robustos contraforts reforcen els murs; tots els caires presenten carreus de pedra blanca en contrast amb la marronosa dels murs. L'interior es troba arrebossat i pintat amb elements geomètrics i vegetals en no molt bon estat de conservació.

Dimensions: 22'74 x 8'62 x 13'74 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada des del fons de les capelles laterals fa 17'76 metres.

Campanar en estil gòtic tardà amb detalls del flamejant i altres de renaixentistes. Fou aixecat durant el segle XVII i acabat el 1699. Té un primer alt cos de planta gairebé quadrada (6'73 x 7'14 m); una motllura el separa d'un segon cos vuitavat amb la cel·la; per sobre d'ella hi ha un terrat amb barana de balustres i pinacles als angles. La cel·la, coberta per una volta de creueria, està oberta amb finestrals d'arc apuntat calats, un a cada cara; estan flanquejats per pilastres als caires amb gàrgoles lleonines al damunt; en la base, una motllura composta també està dotada de gàrgoles, d'aspecte lleoní també, una a cada angle. El primer cos és de carreus matussers de pedra rogenca i el segon cos, vuitavat, de carreus ben escairats en pedra calcària blanca. Per l'interior hi puja una escala de cargol de pedra picada fins a la cel·la; per arribar al terrat, una altra escala de cargol estreta s'enfila entre finestrals per l'interior d'un dels pilars.

Situació: adossat al mur de tramuntana damunt una capella lateral de la que en part en sobresurt; es troba proper a l'absis.

Alçada: 29'66 metres.

Esveltesa: 4,1

PLATJA D'ARO Santa Maria
Altitud: 15 metres. Municipi de Castell-Platja d'Aro

Església aixecada el 1953. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta similar a la de llunetes sobre cinc arcs torals prolongats en pilastres; són de maó vist tant els arcs com les pilastres; està capçada per un presbiteri i un absis semicirculars. Els murs interiors i exteriors estan emblanquinats. El cor amb barana de formigó descansa en un arc carpanell. El frontis està precedit d'un porxo de teulada d'un sol vessant sostinguda per dos pilars octagonals de pedra picada; s'hi aixopluga un portal rectangular amb marc de pedra grisenca; a mitja alçada, per damunt de la teulada del porxo, hi figuren una rosassa i la cornisa angular que és l'extrem de la teulada de doble vessant; al vèrtex superior hi ha erigida una creu.

Campanar cilíndric (diàmetre de 4'65 m i perímetre de 14'60 m) coronat per una cornisa de teules sobreposades i una teulada cònica baixa de teules rogenques; els seus murs estan arrebossats i emblanquinats com la resta dels murs del temple. La cel·la està oberta amb finestres d'arc de mig punt aparellades o geminades obertes a quatre bandes en creu; estan ben emmarcades per pedra i amb l'ampit ressaltat; dues finestres més es troben en pisos inferiors obertes a la cara frontal.

Situació: adossat al mur lateral de llevant, fent angle al sud-est del frontis encarat a migjorn i lleugerament més avançat que aquest.

Alçada: 21'68 metres.

Esveltesa: 4,6

PÚBOL Sant Pere
Altitud: 254 metres. Municipi de la Pera

Església gòtica del segle XIV (1327-1341). Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada sobre tres arcs torals; té la capçalera recta que inclou un presbiteri poligonal de cinc costats cobert amb una volta de creueria; està acompanyada de capelles laterals de volta de creueria del segle XV a la banda de migjorn i d'un cor als peus sobre d'un arc rebaixat. El mur de carreus ben escairats del frontis orientat a ponent és obra del segle XV; queda obert amb una rosassa calada, motllurada i atrompetada a mitja alçada i per un portal rectangular recobert per arquivoltes de mig punt amb bordó que descansen en sengles mènsules amb relleus avui dia força desgastats; la llinda amb baixos relleus heràldics descansa en mènsules; hi figura un escut de la família Corbera i, al seu damunt, el timpà està ornat amb una decoració fantasiosa d'aspecte del gòtic florit. El frontis té una garita semicilíndrica a l'angle nord-est a partir d'uns cinc metres d'alçada; possiblement un comunidor. Els murs laterals i de la capçalera recta són de paredat amb carreus a cantoneres. Al tercer graó de les escales frontals hi figura la data de 1650.

Conserva una interessant decoració escultòrica del segle XV a la capella de la Mare de Déu i dues piques del segle XV, una baptismal i l'altra beneitera.

Campanar neoclàssic senzill de finals del segle XVIII o de principis del XIX. Té planta quadrada (3'50 x 3'50 m) amb les cantoneres arrodonides; està coronat per una minsa cornisa motllurada i un terrat amb barana calada i, al seu damunt, una agulla cònica de perfil lleugerament corbat. Sembla un afegitó que desentona del conjunt del temple.

Situació: al damunt dels peus de la nau com una continuació del frontis, centrat sobre el portal.

Alçada: 25'57 metres.
Esveltesa: 7,3

REGENCÓS ("Regincós" per a la gent del poble) Sant Vicenç
Altitud: 78 metres.

Església d'inspiració neoclàssica que és el resultat d'una reconstrucció feta entre el 1805 i el 1815 d'una anterior. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberts amb una volta de llunetes; té la capçalera poligonal. El cor als peus del temple amb barana de fusta descansa sobre un arc carpanell i una volta d'aresta. Els seus murs mostren paraments de paredat d'un material marronós avui (2003) amb un arrebossat mig perdut; tenen carreus de pedra blanca a les cantoneres. El frontis té una portalada en pedra blanca amb unes grades d'accés al davant i un portal d'arc rebaixat, pilastres toscanes sobre pedestals adossades als muntants, arquitrau doble i una cornisa destacada; al damunt hi ha una fornícula sense imatge rodejada de pinacles amb bola adossats al mur, una rosassa motllurada i atrompetada a mitja alçada i per coronament una minsa cornisa amb curvatura convexa al centre i còncava als laterals.

Campanar neoclàssic coetani del temple, inacabat. Té planta quadrada (4'86 x 4'86 m) amb murs de paredat de materials foscos i amb cantoneres de carreus escairats de pedra blanca. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc apuntat, una a cada cara; li manca la coberta. Unes finestres rectangulars i unes motllures a diverses alçades dissimulen la seva verticalitat.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 25'34 metres.
Esveltesa: 5,2

ROMANYÀ DE LA SELVA Sant Martí
Altitud: 200 metres. Municipi de Santa Cristina d'Aro

Església preromànica dels segles IX-X amb afegits romànics i posteriors. Té planta de creu grega amb cobertura de voltes de canó sobre arcs peraltats de mig punt; damunt el creuer s'alça una mena de cimbori amb volta més alta que la de les naus; la capçalera o absis és rectangular; alguna capella lateral fou oberta al segle XVII i fa la sensació d'un transsepte i com si la planta fos de creu grega. El portal és rectangular amb llinda i amb un arc superior que deixa un timpà nu al seu dessota; és d'època posterior al temple, de cap el segle XII; està situat al mur lateral de migdia sota un porxo del segle XVII sostingut per un pilar de pedra i el mur lateral del transsepte. Els murs són de maçoneria mig picada amb carreus matussers a cantoneres.

Dimensions: 16'33 x 4'18 x 5'48 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total comptada des del fons de les capelles laterals (llargada del transsepte) fa 11'31 metres; l'alçada interior del cimbori arriba als 7'05 metres.

Guarda una talla moderna (segle XX) del patró obra de Modest Fluvià, escultor d'Olot.

Campanar romànic de principis del segle XI, sense decoració. Té planta gairebé quadrada (4'00 x 3'90 m) i una coberta piramidal. La cel·la està oberta amb finestres d'arc de mig punt geminades, una a cada cara, amb el mainell d'un capitell gran mensuliforme. Els seus murs són de maçoneria mig carreuada amb peces ben disposades en filades i amb carreus grans ben escairats a cantoneres. Des de la capella del transsepte situada a la base del campanar, convertida en un petit

museu i tancada per una sòlida reixa metàl·lica, es puja a dalt del campanar per una senzilla escala de gat; a través d'una trapa s'accedeix a la cel·la.

Situació: adossat al mur nord de la nau i damunt al braç del fals transsepte, mig desplaçat cap a l'est, i a tocar l'absis encarat a la banda de llevant.

Alçada: 15'20 metres.

Esveltesa: 3,6

RUPIÀ Sant Vicenç

Altitud: 66 metres.

Església gòtica del segle XV amb ampliacions fetes als segles XVI-XVII. La part central del frontis és barroca, del segle XVIII, com es pot veure pels carreus de pedra gris clar que contrasten amb els del gòtic de l'entorn de color lleugerament marronós. Consta d'una nau de dos trams coberts amb voltes de creueria sobre dos arcs torals apuntats; té la capçalera formada per un absis poligonal fondo de set costats; les capelles laterals tardogòtiques són dels segles XVI-XVII; una d'elles, a migjorn, és neoclàssica, del segle XVIII. El cor modern als peus descansa damunt una volta ogival simple. Els murs laterals presenten paraments de maçoneria per dins i per fora. La portalada barroca té un portal rectangular amb pilastres toscanes d'escàs relleu sobre pedestals adossades als muntants, un entaulament dòric i un frontó triangular truncat rodejat de tres pinacles en baix relleu; la part superior del frontis presenta una rosassa motllurada a mitja alçada i una cornisa motllurada de perfil corbat convex al centre i còncau als laterals; un pinacle al cim la corona.

Arquitecte: pel que fa a les obres del segle XVIII, un dels ajudants del mestre d'obres que va projectar l'església parroquial de La Bisbal.

Guarda una pica baptismal, possiblement renaixentista, de boca poligonal amb els costats fent concavitat amb aspectes triangulars; el peu està treballat amb relleus.

Campanar amb un primer cos gòtic de planta quadrada (5'70 x 5'70 m) i murs de carreus ben escairats en part arrebossats; té un segon cos vuitavat barroco-neoclàssic del segle XVIII amb paraments de carreus ben escairats; en ell s'hi ubica la cel·la oberta amb quatre finestrals d'arc apuntat amb balustrades, un a cada cara alterna, amb els caires ressaltats per pilastres toscanes que sostenen un entaulament. Està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada i pinacles als angles; al seu damunt hi té una gran cúpula apuntada de careners robustos i amb obertures de punt rodó a vuit cares; es prolonga amb un gran floró estrangulat. Al dessota del finestral obert al frontis s'hi troba l'esfera d'un rellotge.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 33'52 metres.

Esveltesa: 5,8

LA SALA (La Sala de Baix) Santa Maria

Altitud: 50 metres. Municipi de Foixà

Església del segle XVIII aixecada entre el 1741 i el 1764). Consta d'una nau rectangular acompanyada de capelles laterals; totes elles, nau i capelles, cobertes per voltes d'aresta; està capçada per un absis semicircular. El frontis amb un mur arrebossat té un portal rectangular classicitzant emmarcat per pilastres toscanes, llinda motllurada i frontó triangular d'escàs relleu; una finestra rectangular esta oberta a mitja alçada i, al capdamunt, una cornisa angular es correspon amb

la teulada de dos vessants. Els murs laterals són de paredat amb algun contrafort en el límit de la façana principal.

Campanar neoclàssic del segle XVIII. Té un primer alt cos de planta gairebé quadrada (4'10 x 4'00 m) i un de segon de caires aixamfranats coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada i pinacles als angles; d'ells en surten quatre arcs apuntats units al centre amb un pinacle al cim. La cel·la queda oberta amb quatre altes finestres d'arc apuntat amb bordó i balustrada, una a cada cara. Els murs de paredat presenten motllures a la base de la cel·la i al seu damunt; una tercera separa els dos cossos.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 24'50 metres.

Esveltesa: 6

SANTA CRISTINA D'ARO Santa Cristina

Altitud: 30 metres.

Església romànica dels segles XII i XIII amb vestigis preromànics. Consta de dues naus rectangulars i d'un transsepte que no sobresurt; tenen cobertes de voltes de canó apuntades sobre arcs torals; estan separades per pilars cruciformes i arcs formers de punt rodó de ferradura amb impostes, detall aquest que fa pensar en una època reculada anterior al romànic; el transsepte té una volta una mica més alta que les naus. La nau major o de tramuntana està capçada per un absis semicircular ultrapassat, arrebossat per fora i això amaga les possibles decoracions que hi pogués tenir; també els altres murs exteriors estan arrebossats. La nau meridional no té absis i la seva capçalera és recta. Els seus murs presenten un arrebossat per fora i per l'interior paraments de carreus irregulars, mitjans i disposats en filades.

L'església fou modificada al segle XVIII amb una portalada classicitzant encarada a ponent situada asimètricament respecte de l'eix del frontis; té un portal rectangular amb la data del 1781 gravada a la llinda; unes pilastres adossades als muntants, un entaulament, una fornícula amb imatge, dos grans òculs a mitja alçada i una finestreta en forma de creu al centre; en aquest moment del segle XVIII l'edifici fou sobrealçat fet que es distingeix en el mur del frontis ja que aquest és de pedra vista amb tècnica de maçoneria i el sobrealçat es troba arrebossat sota la cornisa angular; a més dels canvis senyalats cal afegir-hi unes capelles laterals pel cantó nord. El portal lateral romànic del mur sud té tres arquivoltes de mig punt damunt brancals ben carreuats, llinda i, al damunt, el timpà nu.

Dimensions de la nau major, costat nord: 22'00 x 5'50 x 7'80 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; les de la nau sud són: 18'90 x 4'58 x 8'47 metres; l'amplada total de les dues naus i des del fons de les capelles laterals fa 14'50 metres.

Guarda una pica baptismal de boca circular amb l'exterior vuitavat; el peu és també vuitavat i estrangulat; es deu tractar d'una peça renaixentista**.**

Campanar amb base romànica; el cos superior amb la cel·la és segurament del segle XVIII i la teulada del XX. Té planta quadrada (5'40 x 5'40 m), una motllura a mitja alçada, un ràfec sota el cos de les campanes per la banda de migjorn i la cel·la amb dues finestres d'arc de mig punt a cada cara amb barana, meitat d'obra, meitat metàl·lica. Està coronat per una agulla piramidal recoberta de peces vidriades en verd fosc, un pinacle al cim i unes llucanes a la seva base, una a cada cara menys al nord.

Per una escala d'obra sobre voltes es puja al cor; des d'allí s'accedeix a les golfes i, recorrent sobre les voltes en direcció a la capçalera i cap a la dreta (cantó sud) s'accedeix a una escala d'obra

amb barana de ferro que entra a la cel·la; aquesta no té base, de manera que l'escala puja, damunt un sòlid pilar central, i arriba fins a una trapa que dóna pas a l'interior de la coberta piramidal. Dues campanes pengen de les finestres.

Situació: angle sud-est del temple sobre el tram de llevant.

Alçada: 27'80 metres.

Esveltesa: 5,1

SANTA PELLAIA Santa Pellaia

Altitud: 350 metres. Municipi de Cruïlles, Monells i Sant Sadurní de l'Heura

Església modesta amb restes romàniques del segle XI que corresponen a la part de la nau propera a l'actual frontis; fou reformada i capgirada als segles XVII i XVIII, reformes que van afectar a gran part de la nau i l'absis. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó sobre dos arcs torals de mig punt i capçada per un absis poligonal situat a ponent. El cor amb barana de fusta descansa en un arc rebaixat. El frontis té un portal rectangular amb marc de pedra grisa i òcul a mitja alçada. El mur del frontis és de lloses i paredat cobert per un arrebossat en mal estat; està coronat per una cornisa d'un sol vessant a l'esquerra; la part de la dreta l'ocupa el campanar.

Campanar del segle XVIII rústic i merament funcional. Té planta rectangular (3'45 x 4'72 m) i està bastit amb murs de paredat coberts amb un arrebossat blanquinós en força mal estat; està coronat per una minsa cornisa motllurada i una cúpula matussera de racó de claustre de maó arrebossat. La cel·la mostra paraments de maó arrebossat i dues finestres d'arc de mig punt al frontis i a la part posterior; hi penja una campana.

Situació: adossat al mur nord fent angle al nord-est del frontis orientat a llevant.

Alçada: 19'20 metres.

Esveltesa: 4

SANT ANTONI DE CALONGE (*Colonge* per a la gent del lloc) Sant Antoni

Altitud: 6 metres. Municipi de Calonge de Mar

Església neogòtica del 1923. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta ogival simple de quatre trams capçada per un absis poligonal de cinc costats i acompanyada de capelles laterals situades entre els contraforts; té un cancell digne. El cor als peus del temple amb una barana calada en pedra grisa descansa sobre un arc carpanell. Al frontis hi té un portal imitació del gòtic en arc apuntat i motllurat en pedra grisa i, al damunt, una finestra geminada d'igual estil i una rosassa calada sota la cornisa angular; un segon portal es troba al mur de ponent obert en la base del campanar amb el marc de pedra grisa i en arc apuntat ogival. Tots els seus murs emblanquinats ho són tant per dins com per fora.

Campanar neogòtic coetani del temple. Té planta rectangular (2'80 x 3'40 m) i per coronament hi té una teulada plana amb una cornisa angular a cada cara que sobresurt per damunt de la coberta; hi ha finestres a diversos nivells totes en arc apuntat. La cel·la queda oberta amb finestrals allargassats i d'arc apuntat, un a cada cara; hi pengen campanes; sota d'ella hi té una esfera horària i encara més avall hi figuren sengles fines motllures. Tots els murs estan, com la resta del temple, arrebossats i pintats d'un blanc intens.

Situació: sobre l'ala dreta del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a tramuntana.

Alçada: 21'30 metres.

Esveltesa: 6,2

SANT CEBRIÀ DE LLEDÓ Sant Cebrià (Els Metges: Sants Cosme i Damià)
Altitud: 500 metres. Municipi de Cruïlles, Monells i Sant Sadurní de l'Heura

Església romànica del segle XI; fou refeta cap els segles XVI i XVII envoltada per una nova estructura amb l'absis, el cor i les capelles laterals. Consta d'una nau rectangular romànica de tres trams coberta amb una volta de canó damunt dos arcs torals de mig punt. Té un cor als peus del temple amb barana de fusta sobre una volta i un arc rebaixats. L'absis poligonal de cinc costats és d'època barroca tot i que és molt elemental; els seus murs interiors presenten paraments de maçoneria amb peces mig escairades i una volta d'arestes; l'arc triomfal ha desaparegut per obres recents. Per l'exterior, l'absis presenta murs de paredat amb carreus a cantoneres. A banda i banda de la nau hi ha dues capelles laterals amb una destacada profunditat. El frontis encarat a ponent té un portal rectangular amb marc de pedra clara de carreus ben escairats i amb la data de 1588 incisa en la llinda, un òcul a mitja alçada i una cornisa angular per coronament. Els murs són de paredat de lloses amb calç abundant entre elles.

Dimensions: 13'39 x 4'15 x 5'96 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total comptada des del fons de les capelles laterals fa 14'24 metres; els murs tenen un gruix de 58 centímetres.

Campanar senzill del segle XVI. Té planta rectangular (4'56 x 3'90 m) i està bastit amb murs de maçoneria i carreus a cantoneres. La cel·la de carreus ben escairats està coronada amb una fina cornisa amb merlets esglaonats i una agulla piramidal; queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, dues a cada cara; hi pengen dues campanes. A la dreta del presbiteri, una porta dóna pas a una escala d'escassa amplada que porta al campanar.

Situació: adossat al mur sud fent angle al sud-est de l'absis orientat a llevant.
Alçada: 19'23 metres.
Esveltesa: 4,2

SANT CLIMENT DE PERALTA Sant Climent
Altitud: 80 metres. Municipi de Forallac

Església aixecada en el segle XVIII (1737-51). Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes acompanyada de capelles laterals amb voltes d'aresta; està capçada per un absis poligonal. Té el frontis arrebossat i pintat en un to crema amb aparença de carreus amb un aspecte descurat; hi té obert un portal classicitzant rectangular amb pilastres als muntants, entaulament, frontó truncat ornat amb dues volutes i amb tres pinacles adossats una mica més amunt; una rosassa motllurada i atrompetada es troba a mitja alçada i queda coronat per una cornisa angular. Aquest frontis manifesta avui dia (2003) una notable descurança amb restes de petites mutilacions i amb l'arrebossat en mal estat.

Campanar merament funcional d'un barroc rústic coetani del temple. Té planta quadrada (3'20 x 3'20 m) i està coronat de merlets esglaonats i petits pinacles als angles amb una agulla piramidal escapçada. La cel·la està oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja una campana. Aparenta descurança.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 18'23 metres.
Esveltesa: 5,7

SANT FELIU DE GUÍXOLS Mare de Déu dels Àngels, antic monestir
Altitud: 6 metres.

Església en part romànica dels segles XI i XII; ho són el cor i la façana dels peus de la nau, a ponent; la resta de la nau central, absis, absidioles i transsepte són del segle XIV amb murs i voltes gòtiques ogivals simples; cap a finals del segle XVIII (1799-1800) s'amplia el temple amb dues naus laterals i una nova entrada oberta al mur de tramuntana. El cor romànic amb barana de passamà de fusta sobre balustres queda sota una volta de canó contínua i descansa en un arc carpanell; la volta segueix a més alçada en estil gòtic a base de voltes de creueria; el desnivell entre elles dues està salvat per un mur on s'hi obren tres finestres. La nau central rectangular està dividida en cinc trams, dos de romànics i tres de gòtics; dos d'aquests s'obren a les naus laterals amb arcs formers de mig punt sobre robustos pilars rectangulars; el tercer tram s'obre al transsepte amb uns arcs formers de mig punt més alts que els anteriors; la capçalera està formada per un absis central i dues absidioles, tots tres poligonals; les absidioles queden obertes al transsepte.

La façana corresponent als peus de l'església situada a ponent, romànica del segle XI, mostra sis lesenes d'escàs relleu que van del terra a la minsa cornisa angular; al seu davant, separada d'uns tres metres, s'aixeca un mur preromànic de cap a la meitat del segle X anomenat Porta Ferrada, o sigui un antic porxo constituït per tres arcs de mig punt de ferradura, el central un pèl més petit, d'aquí el nom de “ferrada”, que descansen sobre senzilles columnes monolítiques; al seu damunt s'hi aixeca una galeria amb un mur dividit per pilars amb tres finestres triforades d'arc de mig punt peraltat i, a sobre, un fris d'arcs cecs. Tots els murs, tant els romànics com els gòtics són de pedra carreuada ben escairada; els romànics amb carreus més petits i més toscos.

Dimensions: 33'38 x 9'31 x 16'50 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; les tres naus fan 19'74 metres d'amplada conjunta.

Guarda un Santcrist romànic, sense creu, a l'altar major, procedent de Castella; una talla de Sant Feliu (1949) i una altra de la Mare de Déu dels Àngels (1942), ambdues del barceloní Nolasc Valls (1888-1980); una pica baptismal gòtica del segle XIV en un bloc monolític de pedra de Girona; dos sarcòfags gòtics sobre mènsules amb les restes de personatges guixolencs protectors de l'antic monestir. Les vidrieres modernes dels absis es deuen a Domènec Fita.

Campanar de planta un pèl semi-el·líptica de 4'10 metres de radi anomenat Torre del Fum; era una antiga torre de defensa del segle X damunt un basament tardoromà; mostra una lleugera inclinació; és de carreus petits irregulars; al terrat emmerletat del segle XV els carreus són més grans i més regulars; per la banda de migjorn està reforçada per dos robustos contraforts. Té tres pisos interiors.

Situació: gairebé adossades als murs laterals del temple romànic s'hi troben dues torres (antigament feien servei de defensa i de guaita), la del Fum al nord i la del Corn al sud; la segona de planta rectangular és dels segles X i XI; té una base de grans carreus grossers granítics i murs superiors de paredat o maçoneria segurament de finals de l'imperi romà; feia de campanar fins el 1500 quan van passar les campanes que hi tenia a la del Fum.

Alçada: 25'01 metres (Torre del Fum). La del Corn és poc més baixa.
Esveltesa: 3

SANT SADURNÍ DE L'HEURA Sant Sadurní

Altitud: 112 metres.

Església neoclàssica aixecada cap el 1777. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes acompanyada de capelles laterals; la capçalera és recta. Els seus murs estan arrebossats; a les cantoneres s'hi troben peces de pedra blanca carreuada. El frontis amb un sòcol atalussat presenta un arrebossat amb simulació de carreus; té autèntics carreus a cantoneres. En aquest mur grisenc una portalada de pedra gris clar hi està centrada amb el portal en arc rebaixat, pilastres adossades als muntants, entaulament truncat, frontó circular amb el timpà ocupat per una senzilla creu, una fornícula sense imatge al damunt, una rosassa a mitja alçada i, per coronament, una cornisa angular amb els laterals còncaus. A l'esquerra del frontis en sobresurt una torre, el "campanar nou", amb l'esfera del rellotge i coronada per una cornisa motllurada i una coberta amb una espadanya d'un ull i una campaneta al cim; la seva alçada és poc més que la de la teulada de dos vessants del temple.

Campanar de base romànica, "el campanar vell" segons diuen al poble. Possiblement data del segle XI i formà part de la primitiva església. Té planta rectangular (6'12 x 5'16 m), possiblement una antiga torre de defensa que arribava fins a uns 20 metres d'alçària. La cel·la, el terrat amb escassa barana d'obra i, damunt d'ell, una agulla octagonal són dels segles XVI o XVII. Els murs són de carreus ben escairats a la base, d'aparença antiga (desgastats) i, a la resta, arrebossats. La cel·la té obertes finestres d'arc de mig punt, dues a cada cara; algunes espitlleres es troben a diverses alçades. Per l'interior s'hi troben dos pisos; al primer hi puja una escala de pedra; al segon una de fusta; estan coberts per voltes de canó rebaixada el primer i apuntada el segon.

Situació: adossat al centre del mur lateral de migdia.

Alçada: 31'57 metres.

Esveltesa: 5,1

SERRA DE DARÓ Santa Maria

Altitud: 15 metres.

Església aixecada entre el 1881 i el 1884. Consta d'una nau coberta amb una volta de llunetes acompanyada d'unes capelles laterals; queda capçada per un absis poligonal. Al frontis té un portal d'aires neoclàssics de marc rectangular de pedra blanca i unes pilastres toscanes d'escàs relleu adossades als muntants, un entaulament i un frontó triangular amb dos pinacles de bola en gran relleu als dos costats; al damunt, una petita fornícula sense imatge, una rosassa a mitja alçada i una cornisa angular amb un fris d'arcs cecs al dessota. Els seus murs tenen un arrebossat pintat en un to rosat clar amb una aparença poc cuidada; amaga uns paraments de paredat.

Campanar dels segles XVII-XVIII auster i senzill. Té planta rectangular (4'50 x 3'85 m); és l'única resta d'un temple anterior a l'actual; està coronat per una cornisa motllurada i una agulla piramidal acabada en una estructura metàl·lica que sosté una campaneta. El seu primer cos està arrebossat i pintat de blanc amb carreus rogencs a cantoneres; una motllura senzilla de secció rectangular el separa del segon cos o cel·la; aquesta té paraments de carreus de pedra rogenca amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, i una nova motllura a l'arrencada dels arcs.

Situació: adossat al mur lateral de llevant en posició obliqua respecte del frontis encarat a migdia en el seu angle sud-est.

Alçada: 14'68 metres.

Esveltesa: 3,2

SOLIUS Santa Agnès, parròquia. Santa Maria, monestir cistercenc.
Altitud: 75 metres. Municipi de Santa Cristina d'Aro

Església parroquial neoclàssica aixecada al segle XVIII (1773-1782) damunt restes d'altres èpoques potser fins i to del preromànic; avui (2006) aquest temple està des del 1969, també, per al servei litúrgic del monestir cistercenc adjacent de Santa Maria. Consta d'una nau rectangular de tres trams, un d'ells amb el cor, coberta amb una volta de llunetes sobre tres arcs torals de mig punt; una imposta motllurada clàssica recorre la base de la volta i, sota cada arc toral, li correspon una pilastra d'escàs relleu; està capçada per un absis poligonal de cinc costats desiguals cobert per una volta de quart d'esfera sobre cinc nervis de secció rectangular més amples al punt de la clau de volta. Té un cor als peus amb barana de fusta sobre un arc rebaixat, una volta de llunetes i d'un cancell vidriat digne. Encara s'hi poden veure alguns vestigis d'un anterior temple romànic segurament del segle XI com en el mur que dóna a llevant, banda dreta, i també en la base del campanar.

El frontis neoclàssic està arrebossat i pintat de groc amb les cantoneres del granit gris de les pedreres properes; en canvi els murs laterals mostren paraments de paredat amb el morter ben a la vista. La portalada classicitzant té un marc rectangular de granit i senzilles pilastres adossades als muntants, un arquitrau llis, cornisa, una fornícula amb la imatge de la patrona flanquejada per dues orles on hi figura gravada la data del 1777, una rosassa motllurada i atrompetada a mitja alçada, un rellotge de sol acabat de pintar amb les dates 1879-2006, una finestra rectangular i, per coronament, una cornisa en curvatura convexa al centre i còncava a les ales.

Dimensions: 18'15 x 7'44 x 11'24 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 13'50 metres.

Guarda dos retaules del barroc rococó, segle XVIII; una Mare de Déu del 1968 de l'escultor Martí Sever de Santa Coloma de Forners; la imatge de santa Agnès amb l'Anyell al braç esquerre a la fornícula del frontis, obra barroca de marbre blanc i una pica beneitera del segle XVIII.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té planta quadrada (3'40 x 3'40 m) amb murs romànics a la base de la segona meitat del segle XI tot i que els arcs, avui paredats, que són visibles a l'alçada del cor actual, podrien fer pensar que són anteriors, del segle X potser. Els paraments de la base estan arrebossats i capçats per una destacada motllura composta; al damunt pugen dos cossos octagonals del segle XIX (1829-34) de carreus de granit de la propera pedrera de Bell-lloc; està coronat per una cornisa motllurada i una cúpula de vuit sectors triangulars coberta de ceràmica groga amb dibuixos en verd, i una bola al cim. La cel·la està oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; hi penja una campana des del 1940; avui (2007) n'hi ha quatre. Una motllura composta destacada es troba a la base de la cel·la.

Les antigues finestres del primitiu campanar romànic avui estan paredades a excepció de la que es troba a l'alçada de l'actual cor convertida en porta d'entrada al campanar; l'escala que puja al cor, a l'esquerra, és de pedra picada i té barana d'obra amb passamà de fusta; des del cor, a la dreta, hi puja per dins del campanar una escala estreta sobre volta catalana amb graons de maó arrapada al mur i deixa l'ull de l'escala tancat per un cos prismàtic d'obra; per aquest ull hi havia la corda que servia per fer repicar la campana; avui hi puja també el cable elèctric que serveix per fer repicar el joc de campanes amb programació dels horaris dels actes litúrgics del monestir.

Arquitecte: mestre d'obres Pere Roca pel que fa a l'obra del segle XIX.

Situació: damunt l'ala dreta del temple, a llevant, fent angle al sud-est del frontis encarat a migdia.

Alçada: 29'33 metres.

Esveltesa: 8,6

TORRENT (d'Empordà) Sant Vicenç

Altitud: 44 metres.

Església neoclàssica del segle XVIII iniciada el 1724. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberta per una volta de llunetes i capçada per un absis poligonal de cinc costats; està acompanyada de capelles laterals i d'un cor als peus del temple. El portal classicitzant obert al frontis té un marc rectangular de pedra clara, pilastres toscanes d'escàs relleu adossades als muntants, un entaulament, un frontó corbat i truncat amb una fornícula sense imatge intercalada i tres pinacles de bola a l'entorn; una rosassa motllurada i atrompetada es troba a mitja alçada del mur frontal i, per coronament, té una cornisa motllurada horitzontal al centre i còncava als laterals amb tres pinacles de bola al damunt. Els murs són de paredat, el del frontis arrebossat i pintat en to groguenc marronós; a les cantoneres destaquen carreus de pedra blanca. Té evidents mostres d'humitat al sostre (2003) urgents a evitar.

Guarda a l'altar antigues moles de gra i d'olives, una d'elles sosté la mesa de l'altar major, una altra l'ambó.

Campanar neoclàssic senzill coetani del temple. Té planta quadrada (5'83 x 5'83 m). Està coronat per una teulada de quatre vessants oberta al centre per donar pas a un cos quadrat de maó vist, de poca alçària, amb un terrat de barana metàl·lica i, al damunt, una petita estructura metàl·lica amb dues campanetes (no queda comptada en el càlcul de l'alçada). La cel·la, sota cornisa, té finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, emmarcades amb carreus de pedra blanca. Els seus murs estan arrebossats i pintats en un to torrat; les cantoneres tenen carreus de pedra blanca. Per l'interior hi puja una escala de pedra que va de paret a paret; des de la cel·la es puja al terrat per una altra escala de mà metàl·lica.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 24'03 metres.

Esveltesa: 4,1

TORROELLA DE MONTGRÍ Sant Genís

Altitud: 34 metres.

Església gòtica aixecada a finals del segle XIV a excepció del frontis, la sagristia i la capella fonda que són del XVIII. Consta d'una nau rectangular de cinc trams coberts amb voltes ogivals estrellades de fantasia damunt cinc arcs torals apuntats i capçada per un absis poligonal de cinc costats; cada tram té la clau de volta amb relleus; unes capelles gòtiques es troben a banda i banda entre els contraforts, fins i tot en les del fons de l'absis; els murs exteriors i interiors presenten paraments de carreus ben escairats de pedra del Montgrí. El cor als peus de la nau amb una balustrada de pedra descansa en un arc carpanell i una volta de creueria rebaixada.

La façana principal, a ponent, és barroca, del 1763, bastida amb murs de carreus ben escairats; té un portal rectangular amb pilastres de capitell imitació del compost adossades als muntants, un entaulament, un arc rebaixat tancant un timpà amb la figura en alt relleu d'un lleó per banda, una fornícula sense imatge flanquejada per pilastres i per un entaulament amb un nou frontó arquejat; una gran rosassa motllurada a mitja alçada i una nova fornícula buida sota d'una cornisa horitzontal motllurada; a banda i banda hi ha unes finestres rectangulars amb balcó sense barana. Un joc de gàrgoles figurades es troba sobre els alts i robustos contraforts a tot l'entorn del temple.

Té una capella lateral barroca, la del Santíssim o capella fonda, que consta d'un tram rectangular i una sala circular coberta amb una cúpula sobre petxines. Al centre del mur de migdia

hi ha un altre portal també barroc de marc rectangular, cornisa, frontó circular i una petita fornícula amb imatge; hi figura la data de 1739.

Dimensions: 38'00 x 14'30 x 20'30 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; la seva nau única té una amplada tan considerable que és la més ampla de les esglésies gòtiques en la seva diòcesi després de la de la catedral de Girona.

Guarda en una capella lateral una pica baptismal, potser gòtico-renaixentista, de forma cilíndrica amb la base lleugerament troncocònica; en tota la superfície es marquen unes línies verticals amb un fris de ziga-zagues a mitja alçada; en la mateixa capella hi ha un petit retaule renaixentista.

Campanar barroc del 1753 inacabat. Té planta gairebé quadrada (6'57 x 6'35 m); en un segon cos octagonal s'hi ubica la cel·la que sobresurt del frontis per damunt d'una destacada motllura; presenta obertures a cada cara alterna, amb balustrada, i ofereix la particularitat que no està coberta ni tan sols els finestrals tenen arcs o llindes. A l'angle sud-est del frontis s'hi aixeca una torre de planta quadrada que passa uns pocs metres per damunt del frontis i que té una torrella hexagonal al seu damunt; pel seu interior hi ha una escala que permet accedir al damunt de les voltes.

Per accedir a la cel·la cal pujar per una escala de la torre de l'angle sud-est; és del tipus català aferrada als murs i sobre voltes; quan s'arriba a l'alçada de la volta de la nau es pot passar a l'altre extrem per damunt d'ella i arribar al campanar; des d'aquest punt hi té una escala de cargol de pedra picada que dóna accés a la cel·la. Tots els murs són com el frontis, de carreus ben escairats de pedra grisenca clara del Montgrí.

Situació: angle nord-oest del frontis encarat a ponent, sobre mateix de l'ala esquerra del temple.

Alçada: 36'62 metres.

Esveltesa: 5,5

ULLÀ Santa Maria, antiga col·legiata

Altitud: 21 metres.

Església neoclàssica de finals del segle XVIII acabada el 1804; té algun element romànic d'un temple antic, vestigi que es troba a la part posterior de l'absis actual. Consta d'una planta de creu llatina amb una nau major de quatre trams, un d'ells és el transsepte; està coberta amb voltes de llunetes i té un absis rectangular; una cúpula sobre petxines s'aixeca al creuer; queda inclosa dins d'un cimbori quadrat amb teulada de doble vessant. El cor amb barana de fusta descansa en un arc carpanell i una volta d'aresta. El frontis té un portal d'arc rebaixat i pilastres de capitells jònics adossades als muntants, entaulament, fornícula sense imatge, rosassa amb motllures a mitja alçada i una cornisa motllurada de perfil convex al centre i còncau als extrems amb un pinacle al cim. El seu mur és de carreus mitjans ben escairats de pedra del Montgrí disposats en filades regulars; a partir de mitja alçada presenten unes irregularitats i un colorit més clar que donen a entendre que és obra d'un moment posterior; tots els murs tenen paraments de carreus mitjans o grans escairats i alineats de pedra marronosa i, a les cantoneres, de pedra blanca; als laterals són grans, irregulars i matussers.

Dimensions: 30'00 x 8'65 x 13'70 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 14'48 metres.

Arquitecte: canonge Bofill.

Guarda una bella imatge romànica de la Mare de Déu amb el Nen a la falda, talla policromada d'uns 67 cm. d'alçada segurament de principis del segle XII; rep el nom de la Mare de Déu de la Fossa; es guarda al cambril situat sobre del presbiteri.

Campanar neoclàssic inacabat coetani del temple. Té planta quadrada (5'00 x 5'00 m) i està bastit amb murs de carreus matussers de pedra fosca amb cantoneres de carreus ben escairats de pedra clara; té una motllura sota els finestrals; es troben sense cobrir ja que els manca l'arc o la llinda; hi penja alguna campana i hi figura l'esfera d'un rellotge; de fet només sobresurt del cos del temple la part corresponent a la cel·la tot i que per les cares laterals resulta ben visible l'estructura prismàtica que es destaca del mur lateral de tramuntana.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 19'49 metres.

Esveltesa: 4

ULTRAMORT Santa Eulàlia

Altitud: 30 metres.

Església romànica del segle XIII refeta al XVIII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada. El cor del segle XVI descansa en un arc rebaixat. El frontis presenta un parament de carreus de pedra marronosa força ben escairats i disposats en filades uniformes. El portal del 1745 té un marc rectangular de pedra blanca i pilastres toscanes adossades als brancals, entaulament, frontó sinuós truncat decorat amb volutes i pinacles, un per banda, una fornícula intercalada en el timpà amb la imatge de la patrona, una rosassa motllurada a mitja alçada i, al capdamunt, pilars; són les restes, segurament, d'una antiga espadanya. Se li obriren dues capelles en estil gòtic tardà amb voltes de creueria cap a finals del segle XVI, una per banda, i al segle XVIII una altra de fonda en el mur de migdia. Si bé els carreus romànics mostren cares ben picades i treballades a escaire per l'exterior, per l'interior del temple es veuen paraments de carreus matussers, mal picats o fins i tot panys que tenen més de maçoneria que de carreuada.

Dimensions: 16'00 x 6'80 x 8'95 metres de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 11'80 metres; la fondària de la capella del segle XVIII és de 8'50 metres.

Guarda una petita imatge en marbre de la santa titular en la fornícula situada al portal.

Campanar romànic remodelat en la seva part alta. Té planta gairebé quadrada (4'25 x 4'30 m); està coronat per una minsa cornisa i una coberta plana. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc apuntat amb marcs de pedra blanca; hi penja alguna campana. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans en filades regulars; a partir de mitja alçada són petits i matussers. Hi ha una esfera horària al frontis sota de la finestra.

Situació: adossat al mur de migdia fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 20'08 metres.

Esveltesa: 4,6

VERGES Sant Julià i Santa Basilissa

Altitud: 23 metres.

Església amb una nau rectangular romànica dels segles XII i XIII des de l'absis semicircular fins a la seva meitat; l'arc presbiteral de mig punt un pèl ultrapassat descansa en columnes de fust treballat amb decoració helicoïdal. La nau està coberta amb volta de canó apuntat; a partir del 1760 fou ampliada pel cantó de ponent a base de simular una volta ogival amb un arc apuntat al lloc on es

passa del romànic al nou espai del temple; al peus s'hi aixeca un cor sobre un arc carpanell. El frontis neoclàssic té una portalada de pedra blanca amb un portal de marc filetejat i en arc rebaixat amb motllures verticals i horitzontals mixtilínies, una cornisa truncada i una fornícula amb imatge; més amunt hi ha una rosassa atrompetada i, per coronament, una cornisa angular motllurada amb pinacle al cim i sota d'ella un fris de daus de pedra blanca. Els seus murs tenen paraments de carreus irregulars de pedra arenosa marronosa disposats en filades força uniformes.

Dimensions: 23'95 x 7'50 x 9'28 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Guarda unes imatges de talla policromada dels sants patrons de J. Campanyà anteriors al 1936 i una altra talla de Maria amb el Nen a la falda que és còpia d'una anterior destruïda el 1936 i que ha estat refeta als tallers d'Olot el 1978.

Arquitecte: Rafael Masó i Valentí noucentista de Girona; va fer els treballs d'acoblament dels dos àmbits de la nau.

Campanar d'estil eclèctic iniciat el 1893 segons data gravada al sòcol. Té un primer cos de planta quadrada (5'00 x 5'00 m) bastit amb murs de paredat i carreus a cantoneres, i un de segon octagonal irregular de principis del segle XX amb els caires ressaltats; està arrebossat i pintat amb aparença de carreus i coronat per una cornisa destacada motllurada en disposició angular als costats grans i horitzontal als petits; al seu damunt hi ha un terrat d'obra amb pinacles rogencs damunt el pilars dels angles i, sobre d'ell, una agulla piramidal de rajoles rogenques amb una bola de metall daurat i una creu metàl·lica al cim. La cel·la està oberta amb finestrals d'arc de mig punt i baranes de metall; hi penja alguna campana. Té una esfera horària al dessota de cadascun dels finestrals.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 30'99 metres.

Esveltesa: 6,2

VULPELLAC (pel poble "Urpellac" o "Ulpellac") Sant Julià i Santa Basilissa

Altitud: 51 metres. Municipi de Forallac

Església del gòtic tardà aixecada en el segle XVI amb algun element renaixentista. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta ogival de dos trams; té una capçalera poligonal de cinc costats per l'interior i semicircular per fora on presenta una marcada alçada que aparenta una torre d'alguna fortalesa. Té un cor instal·lat tardanament que descansa en un arc carpanell i en una volta de llunetes. Al frontis hi ha un portal gòtic rectangular amb timpà nu rodejat de dues arquivoltes apuntades i un bordó que descansa en mènsules i un òcul atrompetat a mitja alçada. Els murs interiors estan pintats de blanc menys els nervis que mostren la pedra vista; les claus de volta tenen una acurada policromia. Els murs exteriors tenen paraments de paredat a excepció del frontis on hi ha carreus ben escairats de pedra arenosa marronosa i disposats en filades; aquest frontis està coronat per grans merlets rectangulars com a mostra que va ser una església fortificada; avui hi pengen dues campanes entre els merlets a manera d'espadanya.

Campanar segurament inacabat. Té planta quadrada (2'80 x 2'80 m) i està bastit amb murs de carreus ben escairats al frontis, de paredat als altres tres murs on s'hi veuen carreus de pedra clara a cantoneres. Està coronat per una minsa cornisa i una coberta plana a manera de terrat amb una senzilla barana metàl·lica; al seu damunt s'hi aixeca una estructura metàl·lica (no tinguda en compte en el càlcul de l'alçada) que sostenen dues campanetes. La cel·la està oberta amb unes petites finestres rectangulars, una a cada cara.

Situació: adossat al mur nord a l'esquerra del frontis orientat a ponent, angle nord-oest.

Alçada: 22'86 metres.
Esveltesa: 8,1

ALGUNES ESGLÉSIES SENSE CAMPANAR DE TORRE, AMB ESPADANYA, SUFRAGÀNIES O SENSE CULTE

ALBONS Sant Grau, ermita

Altitud: 65 metres.

Església romànica del segle XI molt modificada cap el 1753 ja que es va capgirar. Consta d'una petita nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada damunt una imposta que recorre la seva base. L'hi ha estat suprimit l'antic absis semicircular substituït per un mur recte on avui s'obre el portal de marc rectangular de pedres blanques, grans i ben escairades; en la llinda hi figura gravada la data de 1753; a la part alta hi té una petita finestra rectangular i una cornisa de dos vessants. L'antic portal en arc de mig punt que hi havia al mur de ponent ha estat cegat; al damunt hi ha una petita finestra en forma de creu. Els murs tenen paraments de carreus matussers, irregulars i fins i tot peces gens o poc picades; en els laterals hi ha panys on són petits, matussers i alineats més o menys ben ordenats. **Campanar** d'espadanya en arc de mig punt més ample que l'ull per a la campana; és obra moderna fet amb carreus ben escairats. Està situat damunt i al centre del mur de llevant. He calculat que l'amplada de la seva base fa 1'70 metres i que l'alçada arriba als 7'25 metres; són mesures que considero aproximades.

BELL-LLOC D'ARO L'Assumpció

Altitud: 120 metres. Municipi de Santa Cristina d'Aro.

Església antiga, segurament preromànica (segle X), avui ben restaurada. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó de pedra damunt un arc toral, tots lleugerament apuntats; estan suportats per murs i arcs de ferradura de carreus matussers i petits; l'absis semicircular de ferradura per l'interior i gairebé poligonal per l'exterior està cobert per una volta de quart d'esfera; té tres absidioles, una al centre i dues més als laterals, fondes; constitueixen com un fals transsepte. Té l'entrada pel mur lateral de migdia, modern, amb un portal rectangular i un ràfec protector. Dimensions: 14'61 x 5'57 x 6'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya de dos ulls amb les seves respectives campanetes. Situació: damunt el mur meridional, proper a la capçalera. Alçada: 9'00 metres aproximadament; resulta difícil de mesurar tenint en compte que queda bloquejat per l'edifici de la sagristia.

BOADA Sant Julià

Altitud: 20 metres. Municipi de Palau-sator

Església preromànica aixecada en etapes diverses; l'absis sembla el més primitiu, potser visigòtic del segle VI; la nau, de dos trams de finals del IX o de principis del següent, mossàrab. Consta, doncs, d'una nau rectangular amb volta de canó ultrapassat de dos trams separats per un arc toral de ferradura; el tram més llevantí té planta rectangular i el de ponent trapezial. L'absis, igualment trapezial, està cobert per una volta de canó ultrapassat precedit d'un arc triomfal de ferradura més tancat que l'arc toral; descansa en pilastres amb unes impostes decorades amb incisions de forma triangular anomenades de “dents de lleó”; es troba lleugerament desviat cap al sud respecte de l'eix de la nau. El portal obert al mur de migdia, en el tram proper a ponent, ha estat modificat al llarg del temps i el que avui s'hi troba és producte d'una remodelació recent; té un arc de ferradura amb dovelles grans ben picades damunt muntants de carreus grans i ben escairats. Els murs de la nau tenen paraments de petites lloses matusseres disposades en un cert desordre mentre que els de l'absis semblen un xic picades i ben organitzades en filades; en les cantoneres hi ha

carreus grans de pedres blanquinoses un pèl matussers. Dimensions: 11'60 x 4'30-3'80 x 4'25 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya oberta formada per tres robustos pilars aixecats damunt el punt de separació de la volta de la nau i de l'absis, o sigui damunt l'arc triomfal. He calculat que l'amplada de la seva base, la mateixa que té la nau des de l'exterior, fa 5'40 metres i que la seva alçada arriba als 7'30; aquesta mesura la considero aproximada.

CAÇÀ DE PELRÀS Sant Martí
Altitud: 43 metres. Municipi de Corçà

Església romànica del segle XII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada capçada per un absis semicircular bastit amb carreus mitjans, matussers i ben alineats; amb posterioritat va ser sobrealçat amb paraments de paredat. Té un portal romànic tapiat al mur de migdia. Unes reformes del segle XVIII van situar un nou portal barroc de pedra blanca al mur de ponent; té marc motllurat i un arc rebaixat, pilastres d'escàs relleu als muntants, un senzill entaulament i una petita fornícula amb imatge damunt seu mateix; a mitja alçada hi ha un òcul motllurat; tot aquest conjunt fou inserit en el mur romànic de ponent format per carreus grans i irregulars de pedra marronosa barrejats amb altres de blancs. **Campanar** rectangular (6'55 x 3'60 m), com una antiga espadanya de dos ulls avui closa que ocupa tota l'amplada del frontis; té dues finestres rectangulars frontals, dues d'arc de mig punt a cada costat i està cobert per una teulada de dos vessants amb cornisa motllurada destacada. Segurament es tracta d'una antiga espadanya que mostra els pilars de carreus amb les mateixes característiques que el mur, fou tancada amb murs de paredat de pedra negra. Situació: encarat a ponent sobre mateix dels peus de l'església, amb la mateixa amplada que tot el frontis. Alçada: 11'53 metres.

CANAPOST Sant Esteve
Altitud: 50 metres. Municipi de Vulpellac

Església formada per dues naus rectangulars juxtaposades, una de preromànica, potser del segle IX o del X i, l'altra, romànica, aixecada entre els segles XI i XII, la primera a migjorn és rectangular amb volta de canó un pèl rebaixada i capçada a llevant amb un absis de planta trapezial que té un eix una mica desviat cap al sud respecte del de la nau; el tram proper a l'absis de fet és un transsepte que no sobresurt cobert per una volta de canó de ferradura més alta que la de la nau i en disposició perpendicular a ella. Té el portal a migdia, segurament tardà, format per dues arcades de mig punt en degradació i no del tot concèntriques i això fa que entre elles hi hagi una zona d'ompliment; les dovelles són curtes i ben escairades. L'absis, més estret i baix que la nau, té volta de canó de mig punt. Els paraments dels murs preromànics mostren diversitat d'elements, normalment desordenats, sense picar o molt poc, i hi ha alguna filada en *opus spicatum*. L'altra nau, la romànica, també és rectangular i coberta amb una volta de canó comunicada amb la preromànica a través de tres arcs formers dobles de mig punt damunt robustos pilars quadrats. Està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera precedit d'un curt tram amb volta de canó i d'un arc triomfal de mig punt; per l'exterior està ornat amb un fris d'arcs cecs monolítics sota cornisa i damunt de mènsules amb algun relleu. Els seus murs presenten paraments de carreus mitjans ben escairats i disposats en filades. Als segles XVII o XVIII s'aixecà un mur frontal que cobria les dues naus i s'obrí una portalada barroca amb entrada a la nau preromànica; l'obra quedà inacabada. Dimensions: 14'30 x 4'20-4'00 metres respectivament de llargada i amplada pel que fa a la nau romànica; 14'60 x 4'00 pel que fa a la preromànica. **Campanar** romànic de torre inacabat aixecat al segle XII apuntalat al mur de migjorn tocant a l'absis; en aquest punt el mur es va obrir i sota el campanar s'hi va deixar una capella coberta amb una volta de canó. Té planta quadrada (4 x 4 m) amb dues finestres en arc de mig punt a cada cara a la part alta; al seu damunt hi ha un fris d'arcs cecs amb mènsules amb relleus i un de dents de serra; la part superior ha quedat sense completar, només amb alguns pilars irregulars sense cobrir. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats mitjans i ben disposats en filades. La seva alçada l'he calculada en 17'63

metres; les mesures són aproximades.

FOIXÀ Sant Joan

Altitud: 86 metres.

Església aixecada al segle XVI que conserva vestigis d'una anterior del segle XII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada damunt d'arcs torals amb impostes ornamentades; està capçada per un presbiteri cobert per una volta de creueria damunt una imposta amb decoració. Portal obert al mur dels peus del temple; té marc rectangular recobert per quatre arcades apuntades en degradació ben dovellades amb peces petites damunt de brancals amb fines columnetes. Murs arrebossats que deixen veure paraments de carreus grans mig picats i altres de ben escairats a cantoneres. **Campanar** d'espadanya a manera de golfes amb quatre ulls en arc de mig punt, dos d'allargassats i amples al centre i altres dos menys llargs i menys amples a la banda dreta; estan situats damunt del mur frontal ocupant-ne gairebé tota l'amplada (4'30 metres) escorats a la dreta i un segon campanar d'un ull en arc de mig punt damunt el mur que s'aixeca a la resta del frontis a la banda esquerra amb una amplada a la seva base de 1'85 metres; arriba a l'alçada de 13'30 mentre que l'espadanya a manera de golfes arriba als 11'45; són mesures aproximades.

FONOLLERES Sant Cristòfol

Altitud: 15 metres. Municipi de Parlavà

Església aixecada al segle XVI en estil gòtic tardà. Consta d'una nau rectangular amb volta de canó apuntada damunt d'arcs torals damunt mènsules ornamentades, té el presbiteri semicircular per fora i poligonal per dins cobert per una volta de creueria; unes capelles laterals s'hi afegiren posteriorment. Portal obert al mur dels peus del temple; té marc rectangular amb els caires filetejats i amb motlures en els brancals; tres arcades força apuntades en degradació i motllurades el cobreixen amb el timpà ornat amb una gran rajola de València on llueix la figura del patró; a mitja alçada hi ha una petita finestra rectangular. Murs de paraments de carreus molt matussers o sense picar, desiguals i formant filades força desordenades. En època tardana fou sobrealçat i fortificat l'absis; als seus fonaments hi té restes de l'antic absis preromànic. **Campanar** d'espadanya a manera de golfes; té quatre ulls en arc de mig punt, els dos de la dreta més estrets i més petits que els de l'esquerra allargassats i amples. Està cobert per una teulada de dos vessants i coronat per una senzilla cornisa angular. He calculat que l'amplada de la seva base que ocupa tot el llarg del frontis fa 6'10 metres i que la seva fondària en fa 2'75; té una alçada de 8'95; són mesures aproximades.

FONTANILLES Sant Martí

Altitud: 29 metres.

Església romànica aixecada al segle XII cap el 1182; fou reformada al segle XVIII i sobrealçada en fortificar-la. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada i capçada per un absis semicircular que en sobrealçar-lo mostra per l'exterior, encara, la minsa cornisa del primitiu. Té el portal al mur de migdia amb un marc de carreus i dovelles de pedra blanca ben escairada recorregut per un filet a l'intradós; està cobert per un arc rebaixat. Els murs presenten paraments de pedra vista; els romànics amb carreus petits ben escairats i disposats en filades, els del segle XVIII els tenen de maçoneria amb peces un pèl picades. **Campanar** d'espadanya del temps de les reformes; té quatre ulls allargassats en arc de mig punt; hi penja una campana. Està situat damunt el mur dels peus del temple, a ponent, i n'ocupa tota la seva amplada que calculo en uns set metres; l'alçada arriba als 13'50; són mesures aproximades.

FONTCLARA Sant Pau, antic monestir

Altitud: 20 metres. Municipi de Palau-sator

Església romànica del segle XI. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó

apuntada, segurament tardana, i capçada a llevant amb un absis semicircular precedit d'un arc triomfal; està ornat per l'exterior amb lesenes llombardes i, excepcionalment, sense arcs cecs. Als segles XVI i XVII s'hi afegiren dues capelles quadrades per banda enfrontades i properes a l'absis. Té dos portals, el romànic en arc de mig punt dovellat amb peces matusseres obert al mur de migdia; avui està cegat; l'altre, es troba en el mur de ponent, als peus del temple i fou obert en estil barroc el 1639 segons consta en la llinda; té marc rectangular amb pilastres toscanes als muntants, cornisa i un frontó triangular amb l'efígie de sant Pau en baix relleu en el timpà; a la part alta del frontis hi té una finestra rectangular amb marc de pedra ben escairada de color blanquinós; no figura cornisa a la part superior que mostra dos vessants interromputs al centre pel cos del campanar. Els murs romànics tenen paraments de carreus petits, matussers disposats en filades; els barrocs són de maçoneria amb peces petites sense picar. Dimensions:14'00 x 4'60 x 7'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals arriba als 10'80 metres. **Guarda** pintures romàniques a l'absis de cap el l200. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt, sense teuladeta segurament perduda i cobert per un cos de dos vessants sostingut per tres robustos pilars. Es troba damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa quatre metres i que l'alçada arriba als 11'60; són mesures que considero aproximades.

PEDRINYÀ Sant Andreu
Altitud: 222 metres. Municipi de la Pera

Església romànica del segle XI. Consta d'una nau rectangular capçada a llevant per un absis semicircular; la nau està coberta per una volta de canó de secció semicircular i lleugerament apuntada prop del presbiteri; per fora, l'absis està decorat amb arcs cecs i lesenes llombardes. Ha sofert algunes modificacions com les del segle XVII quan es va aixecar un pòrtic de volta apuntada davant el frontis encarat a ponent que va afectar també al seu portal; des d'aleshores té forma rectangular. La portalada primitiva en arc de mig punt, oberta al mur de migdia avui queda cegada. Els seus murs de pedra fosca tenen paraments de carreus petits, matussers i disposats en filades més o menys horitzontals. Dimensions: 15'80 x 4'20 x 6'30 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya de cap el segle XIII; té oberts dos grans ulls en arc de mig punt recoberts d'una teuladeta de dues vessants; hi penja una campaneta. Tenen els pilars de carreus ben escairats reforçats per dos contraforts laterals de peces matusseres. L'amplada de la seva base fa 3'77 metres. Situació: damunt el mur del frontis, a ponent. Alçada: 11'44 metres.

PERALTA Santa Susanna
Altitud: 80 metres. Municipi de Vulpellac

Església romànica del segle XI. Fou modificada al final del segle XVIII (1791) allargant-la gairebé la meitat i eixemplant-la per la banda nord. Consta d'una nau rectangular coberta amb unes voltes d'aresta del temps de la reforma; està capçada a llevant per un absis semicircular cobert per una volta de quart d'esfera i ornat, per l'exterior, amb lesenes que no arriben, per poc, a l'alçada de la cornisa; té un escàs sòcol. Com que la reforma va eixemplar la nau, ara l'absis queda un pèl escorat a la dreta de la nau. El portal romànic obert al mur de migdia té arc de mig punt ben dovellat. Amb les reformes se n'obrí un de nou al mur de ponent, als peus del temple, amb marc rectangular format per grans carreus ben escairats de pedra un pèl groguenca; la llinda té una lleugera corbatura; a la part alta del mur frontal hi ha un òcul circular de pedra blanca amb el marc amb una escassa motllura. Els murs romànics tenen paraments de lloses poc o gens picades i ordenades en filades més o menys ben ordenades; els del moment de les reformes tenen paraments de maçoneria. Dimensions: 12'20 x 4'60 x 7'80 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** de torre inacabat i completat amb una espadanya de dos ulls en arc de mig punt; és obra del segle XII; es troba adossat al mur nord a tocar l'absis; en fer-se les reformes es va comunicar la seva base amb la nau a través d'un arc de mig punt. La torre va quedar inacabada en arribar a l'alçada més o

menys de la teulada del temple i a partir d'aquest punt es va completar amb un mur per la banda de llevant obert amb dos ulls en arc de mig punt i coronat amb una teuladeta de dos vessants amb un penell al cim. La planta de la torre és gairebé quadrada (3'90 x 3'60 m), la base de l'espadanya fa 3'90 metres i la seva alçada arriba als 13'30 metres; són dades que considero aproximades.

PERATALLADA Sant Esteve
Altitud: 43 metres. Municipi de Forallac

Església romànica aixecada en el primer terç del segle XIII. Consta de dues naus (sembla que n'havia de tenir tres però la lateral de migdia no va ser construïda); la que avui està situada al sud, que havia de ser la central, està coberta per una volta de canó apuntada, la lateral del nord ho està per una de canó de mig punt en part i apuntada la resta; estan reforçades per tres arcs torals que les divideixen en tres trams. Les naus es comuniquen per dos arcs formers rebaixats que es recolzen en dos robustos pilars rectangulars. A les seves capçaleres hi figuren dos absis semicirculars sense decoració; el major fou sobrealçat en època tardana. El frontis està obert per un portal de dues arcades de mig punt, la més exterior decorada amb tres fines motllures bossellades en l'intradós; l'altra, al fons, ben carreuada amb grans peces té una fina motllura propera a l'intradós a tot el marc. Al seu damunt hi figuren tres mènsules i un petit ràfec que les protegeix, un òcul atrompetat i motllurat i, aixecant-se per damunt de la teulada, el mur que correspon al campanar d'espadanya. Els seus paraments són de carreus petits, ben escairats i alineats de pedra marronosa. **Guarda** un petit sarcòfag (ossari) gòtic policromat amb les restes de Gilabert de Cruïlles (m. 1348). **Campanar** d'espadanya que ocupa tota l'amplada del frontis. Té ulls d'arc apuntat, dos a migdia i altres dos, més alts, a la banda nord. La diferència d'alçada és degut a la de les naus, més baixa la de tramuntana. En total tenen una amplada de 7'50 metres i el gruix dels seu mur arriba al mig metre. Pengen campanetes en els ulls més petits de la banda de migdia. Situació: damunt el mur de ponent o frontis. Alçada: 10'50 metres.

S'AGARÓ Nostra Senyora de l'Esperança
Altitud: 20 metres. Municipi de Castell-Platja d'Aro

Església aixecada entre el 1941 i el 1943 en estil neobarroc. Consta d'una nau rectangular coberta amb volta de llunetes acompanyada d'altars laterals i d'un transsepte que sobresurt poc que forma un creuer cobert per un cúpula sobre petxines amb dues teulades successives; està capçada per un absis rectangular. Té un frontis orientat al sud-est amb un portal en arc rebaixat precedit d'unes poques grades; el seu marc està decorat amb motius florals barrocs com igualment una fornícula i un òcul circular situats al seu damunt; està coronat per un frontó triangular amb el timpà nu; igualment els braços del transsepte estan coronats per frontons similars. Els seus murs estan blanquejats i oberts amb diverses finestres en arc de mig punt. Té dues portes laterals precedides de sengles porxos, al nord un de senzill amb teulada a dos vessants i al sud un de gòtic procedent d'un convent de franciscans de Girona. És obra de l'arquitecte Francesc Folguera (1981-1960). **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt sobreposats amb teuladetes ornades de petits pinacles als extrems; es troba damunt el mur frontal i té una amplada de tres metres i una alçada d'onze; són mesures que considero aproximades.

SANT ISCLE D'EMPORDÀ Sant Iscle
Altitud: 50 metres. Municipi de Serra de Daró

Església romànica del segle XII. Consta de dues naus rectangulars, una de romànica i una segona del segle XVII a tramuntana. La nau romànica està coberta amb una volta de canó apuntada i capçada a llevant per un absis semicircular ornat amb un fris d'arcs cecs per l'exterior; té una volta de quart d'esfera i un arc triomfal apuntat damunt de dues columnes, potser antigues, de l'època romana, amb capitells ornats de grans relleus florals i animalístics. La nau de tramuntana es

comunica amb la romànica a través d'un gran arc rebaixat obert cap el 1632; es tracta també d'una nau rectangular un pèl més ample de ponent que de llevant; queda capçada per un absis rectangular a l'est. En el moment de les obres d'ampliació es va sobrealçar l'edifici i fortificar sobretot damunt de l'absis on hi a una torre semicircular. El portal romànic a ponent ha quedat cegat i en el segle XVII se'n va obrir un de nou a migdia; el seu marc rectangular el formen peces blanques ben escairades amb pilastres toscanes adossades als muntants, un frontó triangular amb una petita fornícula buida en el timpà i tres boles al damunt. Els murs romànics mostren paraments de carreus mitjans molt ben escairats i disposats en filades ben ordenades de diferent alçada; els murs del moment en què el temple fou sobrealçat tenen també carreus escairats, encara que matusserament, i disposat en filades. Dimensions: 13'60 x 4'00 x 6'90 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons de la nau de tramuntana l'amplada arriba als 8'10 metres. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt aixecat al segle XIX damunt el mur de migdia a toca l'absis; està coronat per una pinyó amb una motllura al dessota cobert per una teuladeta sinuosa, còncava al centre i convexa a les ales. La seva base fa 5'40 metres i la seva alçada arriba als 12'50.

SANT JULIÀ DE BOADA Sant Julià, sense culte
Altitud: 35 metres. Municipi de Palau-sator

Església preromànica del segle IX. Consta d'una nau rectangular de dos trams amb volta de canó ultrapassat sobre d'un arc toral de ferradura molt marcada; està capçada a llevant per un absis trapezial amb un arc presbiteral de ferradura. Els dos trams i el presbiteri no segueixen el mateix eix de manera que sofreixen una lleugera desviació. Portal rectangular amb marc de pedres ben carreuades. Murs de maçoneria. Dimensions: 14'00 x 4'50 x 4'72 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya oberta amb dos ulls sense arcada; no té ni campana ni escala per arribar-hi si no és per una de mà exterior que porti a la teulada; està situada sobre l'arc presbiteral. Alçada espadanya: 7'95 metres.

SANT LLORENÇ DE LES ARENES Sant Llorenç
Altitud: 75 metres. Municipi de Foixà

Església romànica de cap a finals del segle XII o de principis del següent. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada i capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera apuntada precedit d'un arc triomfal doble de mig punt. S'hi afegiren al segle XVIII dues capelles rectangulars al nord. Portal obert al mur de ponent, als peus del temple; té marc rectangular i queda cobert per tres arcades de mig punt en degradació ben dovellades; descansen en una senzilla imposta i deixen un timpà nu. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans desiguals, ben escairats i disposats en filades. Dimensions: 18'30 x 6'40 x 8'00 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada total, des del fons de les capelles arriba als 11'90 metres. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt sense teuladeta amb coberta a dos vessants; al cim hi té una bonica creu de pedra. Està aixecat amb carreus ben escairats damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa 4'50 metres i que la seva alçada arriba als 12'20; són dades que considero aproximades.

SANT MIQUEL DE CRUÏLLES Sant Miquel, antic monestir
Altitud: 75 metres Municipi de Sant Sadurní d'Heura

Església aixecada cap a finals del segle XI. Consta de tres naus rectangulars de cinc trams capçades per tres absis semicirculars amb decoració d'arcs cecs i lesenes; el central té obertes tres finestres en arc de mig punt centrades; està precedit d'un arc presbiteral de mig punt; un transsepte que sobresurt està obert a les absidioles. Les arcuacions cegues es troben igualment en el murs laterals excepte en els del transsepte. Les naus estan separades per robustos pilars cruciformes que sostenen arcs formers de mig punt damunt senzilles impostes; un arc rebaixat sobre pilastres dóna

pas al tram del creuer; en ell s'hi aixeca un cimbori quadrat amb els caires aixamfranats; aixopluga una volta semiesfèrica sobre trompes. **Guarda** una pica baptismal romànica, unes bases de columnes i uns ossaris gòtics; a l'absis central hi ha restes de pintures romàniques. Dimensions: 30'60 x 6'00 x 8'00 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada total incloses les naus laterals arriba als 15'20; totes són mesures aproximades. No té campanar.

SANT POL DE LA BISBAL Sant Pol, parròquia de la barriada de Sant Pol
Altitud: 88 metres. Municipi de La Bisbal de l'Empordà

Església romànica aixecada a finals del segle XI. Consta, avui, d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada, segurament que no és la primitiva, i que està capçada a llevant per un absis semicircular cobert amb volta de quart d'esfera. Al mur de ponent hi ha la primitiva portada amb tres grades d'accés; està coberta amb tres arcades ben dovellades; la més interior, de mig punt en degradació, les altres dues embegudes en el mur tenen dovelles grans ben picades, la més externa de pedra grisenca, l'altra de pedres marronoses és un mica apuntada i se sosté en impostes motllurades i en dues columnes monolítiques baixes amb capitells ornats amb relleus arcaics; reposen en la part baixa dels murs. El mur de ponent es troba cobert d'un esgrafiat restaurat imitant el que se li va fer al segle XVIII; els altres murs romànics es veuen tapats per les obres de reforma i de sobrealçament que són aixecats amb tècnica de maçoneria; els pertanyents als absis estan ben deixats i tenen paraments de carreus mitjans ben escairats i disposats en filades. La primitiva església tenia tres naus; la de migjorn ha desaparegut en les reformes del segle XVIII i la de tramuntana es va inutilitzar en obrir-hi altars laterals que donen a la nau major; conserva, no obstant, el seu absis semicircular. Dimensions: 20'40 x 6'00 x 12'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons dels altars arriba als 8'70 metres. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt allargassats i un de petit en el pinyó; està cobert amb una teuladeta horitzontal amb dos petits pinacles als extrems i al damunt d'ella hi té un pinyó en arc de mig punt. És obra dels temps de les reformes i es troba aixecat damunt del mur lateral de tramuntana en el seu extrem occidental. He calculat que l'amplada de la seva base fa 3'10 metres i que la seva alçada arriba als 17'25; són mesures que considero com aproximades.

LA TALLADA D'EMPORDÀ Santa Maria Assumpta
Altitud: 20 metres.

Església romànica de finals del segle XIII. Consta d'una sola nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntat; està capçada per un absis semicircular obert per un arc triomfal doble en arc de mig punt i cobert per una volta de quart d'esfera. Al segle XVIII s'hi afegiren dues capelles laterals. El frontis orientat a ponent, així com tot el conjunt, té un mur de pedra de carreus ben escairats de mida mitjana disposats en filades; s'hi obre un portal rectangular recobert per tres arcades de mig punt en degradació que deixen un gran timpà nu i que descansen en senzilles impostes; en la seva part alta hi apareix una finestra en arc de punt rodó i de doble esqueixada. El mur frontal de límit superior horitzontal sense cornisa amaga una teulada de doble vessant. Damunt l'absis, al segle XVI s'hi aixecà una torre de fortificació amb tècnica de maçoneria de peces mig picades. **Campanar** d'espadanya de dos grans ulls en arc de mig punt on hi pengen sengles campanes de mida petita. Es troba situat damunt el mur frontal d'un gruix de prop de dos metres a la seva meitat lateral esquerra. Sobre d'ells encara hi ha un bloc centrat on hi apareix una esfera horària. L'amplada del campanar fa 5'35 metres i la seva alçada, inclòs el rellotge, en fa 15'20; són mesures aproximades. Al seu damunt hi apareix una petita creu de ferro que no queda inclosa en les mesures senyalades.

TOR Sant Climent
Altitud: 16 metres. Municipi de La Tallada d'Empordà

Església romànica del segle XI; se li afegí una segona nau perpendicular a la romànica a mitjans del segle XX (1965) i se li renovà el frontis, a ponent, al segle XVIII (1752). Consta d'una nau romànica rectangular coberta amb una volta de canó apuntada i capçada per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera precedit d'un arc presbiteral en arc de mig punt; per l'exterior està ornat amb una motllura sota cornisa damunt un fris de permòdols figuratius i de lesenes que arrenquen d'un sòcol que descansa en la roca mateixa. La nau afegida al segle XX està coberta per una volta de canó amb llunetes damunt d'arcs torals de mig punt i capçada per un absis semicircular. El portal obert en el mur de ponent, als peus del temple, obra del segle XVII, té el marc rectangular coronat per un bordó semicircular; al davant hi té una bonica graderia per salvar el desnivell respecte del vial; a mig aire s'hi obre un òcul circular atrompetat. Els murs presenten varietat de paraments amb carreus més o menys escairats, desiguals i disposat en filades; el mur de l'absis que es va sobrealçar en fortificar-lo té parament de paredat. Dimensions: 11'50 x 3'20 x 4'46 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; corresponen a la nau romànica; l'amplada total comptant fins al fons de la segona nau arriba als 12'50 metres. **Campanar** d'espadanya a manera de golfes amb tres ulls en arc apuntat en dos nivells; en l'inferior els ulls estan allargassats, en el superior l'ull és petit i centrat damunt els altres dos; els cobreix una teulada de dos vessants; la seva base ocupa tota l'amplada del frontis que he calculat en 4'20 metres; l'alçada l'he mesurat en 8'13; són mesures que dono com aproximades a les reals.

ULLESTRET Sant Pere

Altitud: 49 metres.

Església romànica de finals del segle XI reformada als segles XVII i XVIII quan es renovà la façana de ponent i se li afegiren dues capelles laterals per banda. Consta de tres naus rectangulars cobertes per voltes de canó de mig punt. La seva planta queda de forma trapezial pel fet que les naus laterals són més amples als peus que a la capçalera. Està capçada a llevant per tres absis semicirculars, el central amb lesenes i arcs cecs llombards per l'exterior, els dos laterals són irregulars ja que no acaben de ser del tot semicirculars, també tenen algunes lesenes i arcs cecs; descansen en sòcols de pedres i estan coberts per voltes de quart d'esfera. Les naus queden separades per arcs formes de mig punt, el proper a l'absis és de grans dimensions. Tots els murs presenten tècnica de carreus ben escairats, matussers i de formes molt planes a la façana i de carreus petits, irregulars en els altres murs. Un portal rectangular d'estil clàssic obert al frontis orientat a ponent presenta un frontó obert amb un fornícula buida al damunt i un òcul circular i atrompetat a la part alta amb un coronament format pel campanar d'espadanya. Dimensions: 18'10 x 4'40 x 8'40 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total, des del fons de les capelles fa 18'60 metres de mitjana. **Conserva** unes impostes sota dels arcs torals amb relleus que representen animals (lleó, àguila) i figures femenines, segurament sirenes. **Campanar** d'espadanya amb quatre grans ulls en arc de mig punt; són irregulars; els dos de l'esquerra són menys alts que els de la dreta; en tres d'ells hi pengen campanes. Està cobert per una teuladeta de doble vessant. La tècnica constructiva és a base de carreus irregulars i en part de maçoneria; els seus pilars fan 1'30 metres de gruix. L'amplada és de 13'70 metres; l'alçada en fa 16'60. El 1621 s'aixecà a l'extrem de la nau, just abans de l'absis, un torricó amb funcions de comunidor, de planta quadrada (3x3 m) i amb una alçada de 15 metres.

VALL-LLOBREGA Sant Mateu, església nova

Altitud: 49 metres.

Església aixecada al segle XVII (1669). Consta d'una nau rectangular coberta amb voltes d'aresta; està capçada per un presbiteri poligonal i té dues capelles laterals. El portal obert al mur dels peus del temple té marc rectangular; al damunt hi ha un òcul circular motllurat i atrompetat. Té els murs amb paraments de paredat, avui de pedra vista ja que l'arrebossat antic ha estat eliminat.

Campanar d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt. Està aixecat damunt i al centre del mur frontal; queda cobert per una teuladeta de perfil sinuós, convex al centre i còncau als extrems. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'90 metres i que arriba a una alçada de 8; són mesures aproximades.

VILOPRIU Sant Pere

Altitud: 82 metres.

Església dels segles XVII-XVIII. Consta d'una nau de planta rectangular coberta amb una volta gòtica de creueria; té la capçalera recta; els seus murs són de maçoneria amb pedres petites treballades gairebé com a carreus; alguns d'ells pertanyien als murs del castell del segle XV del que encara avui n'hi ha importants restes veïnes. Un portal de marc rectangular de pedra blanca carreuada es troba obert en el mur frontal amb un òcul esqueixat a mitja alçada, les finestres del campanar al damunt i una cornisa angular; també hi figuren unes gàrgoles a mitja alçada amb cares humanes. **Campanar** de planta rectangular (9'63 x 2'50 m), potser una antiga espadanya avui tancada pels quatre costats i coberta amb una teulada de dues vessants que sobresurt fent destacada cornisa, a manera de golfes. Està obert amb quatre finestres d'arc de mig punt a ponent, dues de grans al centre, dues més petites a la dreta de les altres; una altra de rectangular queda a migdia. Situació: sobre mateix dels peus de la nau, com a prolongació del frontis encarat a ponent. Alçada: 14'55 metres.

EL BAIX LLOBREGAT

CAMPANARS EN ORDRE ALFABÈTIC DE MUNICIPIS

Municipis i poblacions	Parròquies	Alçada en metres
Abrera	Sant Pere	17'85
Begues	Sant Cristòfol	30'00
Castelldefels	Santa Eulàlia	12'25
Cervelló	Sant Esteve	21'30
La Palma de Cervelló	Santa Maria	21'00
Collbató	Sant Corneli	26'75
Corbera de Llobregat		
Corbera de Baix	Sant Antoni	28'00
Corbera de Dalt	Santa Maria	20'30
Cornellà de Llobregat	Santa Maria	43'50
Esparreguera	Santa Eulàlia	63'00
Esplugues de Llobregat	Santa Maria Magdalena	28'00
Gavà	Sant Pere	34'60
Martorell	Santa Maria	25'00
Molins de Rei	Sant Bartomeu de la Quadra	12'50
Molins de Rei	Sant Miquel	47'00
Pallejà	Santa Eulàlia	24'50
Papiol, El	Santa Eulàlia	25'40
Prat de Llobregat, El	Sant Pere i Sant Pau	25'00
Santa Coloma de Cervelló	Sagrat Cor	15'00
Santa Coloma de Cervelló	Santa Coloma	16'60
Sant Andreu de la Barca	Sant Andreu	37'50
Sant Boi de Llobregat	Sant Baldiri	45'00
Sant Climent de Llobregat	Sant Climent	20'60
Sant Esteve Sesrovires	Sant Esteve	35'00
Sant Feliu de Llobregat	Sant Joan	9'75
Sant Feliu de Llobregat	Catedral de Sant Llorenç	40'20
Sant Joan Despí	Sant Joan	24'00
Sant Just Desvern	Sants Just i Pastor	22'50
Sant Vicenç dels Horts	Sant Vicenç	30'00

Torrelles de Llobregat	Sant Martí	37'00
Vallirana	Sant Mateu	29'00
Viladecans	Sant Joan	34'75

Alçada mitjana: 27'91 metres

PARRÒQUIES AMB CAMPANAR DE TORRE, UNA A UNA

ABRERA Sant Pere

Altitud: 105 metres.

Església romànica de finals del segle XI. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó seguit damunt dos arcs torals, un com arc presbiteral i l'altre proper al primer com a reforç per sostenir el pes del campanar situat al seu damunt; la capçalera la formen tres absis semicirculars disposats en creu decorats amb arcs cecs i lesenes, tots d'igual alçada; els dos laterals formen un curt fals transsepte. El creuer queda cobert per una volta d'aresta. Els murs són de carreus petits i matussers de colors rogencs i blanquinosos, barrejats. El portal obert al mur de migdia és rectangular envoltat per tres arquivoltes de mig punt, les dos més exteriors bossellades, i amb un bordó damunt senzilles impostes; la més externa de les arquivoltes està decorada amb un dentat a l'intradós; la central descansa en unes columnes, una per banda; sota d'elles queda el timpà nu.

Dimensions: 21'00 x 4'40 x 7'85 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons de les absidioles laterals, l'amplada fa 6'70 metres.

Campanar romànic de finals del segle XII. Té planta quadrada (3'20 x 3'20 m) amb un cos baix sense obertures i tres pisos amb finestres en arc de mig punt; al primer, una a cada cara, als dos superiors, finestres geminades a cada cara amb un mainell de capitell mensuliforme. Està coronat per una cornisa motllurada i una teulada a quatre vents. Els seus murs mostren paraments de pedra calcària amb carreus ben escairats. Els dos primers pisos són romànics originals mentre que el tercer, que imita el que té al dessota, fou afegit a finals dels anys cinquanta del segle XX.

Situació: sobre el tram de la nau més proper a l'absis orientat a llevant.

Alçada: 17'85 metres.

Esveltesa: 5,5

BEGUES Sant Cristòfol, església nova

Altitud: 358 metres.

Església aixecada a partir del 1960. Consta de tres naus rectangulars de cinc trams; la central està coberta per voltes de cassetons en arc rebaixat damunt quatre arcs diafragma de mig punt peraltats o sigui prolongats uns metres; uns arcs formers de mig punt damunt pilars quadrats separen la nau central de les laterals cobertes per voltes de canó perpendiculars a l'eix del temple, una en cada tram. Els pilars i els arcs són de pedra granítica grisa; els murs interiors estan pintats en color groc pàl·lid. El presbiteri queda cobert amb una volta de canó; a la capçalera de les laterals s'hi ubiquen la sagristia a l'esquerra i la capella del Santíssim a la dreta. Cinc grans òculs a banda i banda i per damunt de les laterals il·luminen esplèndidament el temple. El cor amb barana d'obra està situat sobre el cancell i l'atri.

El frontis aixopluga un ampli porxo de tres arcs de mig punt emmarcats amb pedres ben escairades i llises de granit gris i tancat amb un bell reixat de ferro forjat; al seu fons i al centre

s'obre el portal principal rectangular amb un timpà vidriat en arc de mig punt al damunt; té una gran rosassa motllurada amb un calat de pedra rogenca a mitja alçada i, per coronament, una cornisa angular amb creu de pedra al cim. Els seus murs presenten paraments de maçoneria de pedra groguenca que tenen un cert relleu i amb carreus de pedra blanca a cantoneres.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té planta quadrada (3'60 x 3'60 m) i està coronat per una cornisa motllurada i una teulada de quatre vessants. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt i marc de pedra blanca, una a cada cara; dues finestretes més es troben en nivells inferiors. Hi ha una destacada motllura a l'alçada dels arcs del porxo del temple. Els seus murs són com els del frontis, de maçoneria de pedra groguenca amb carreus de pedra blanca a cantoneres. L'esfera d'un rellotge es troba sota la finestra situada a la cara frontal.

Entrant al temple a mà dreta hi ha una porta que dóna als baixos del campanar; allí comença una escala molt digna amb graons de pedra artificial grisenca, barana de ferro i sobre voltes catalanes; deixa un ull central. Al capdamunt l'escala acaba a dos metres de l'entrada a la cel·la; aquest desnivell cal salvar-lo amb una escala de mà; s'entra a la cel·la per una trapa. El sostre de la cel·la està fet de biguetes i obra. Pengen de les finestres quatre campanes, dues de grans i dues de petites.

Situació: adossat al mur lateral de llevant, tocant a l'angle sud-est del frontis encarat a migdia.

Alçada: 30'00 metres.

Esveltesa: 8,3

CASTELLDEFELS Santa Eulàlia

Altitud: 5 metres. Bellamar

Església moderna i d'una estructura senzilla. Consta d'una nau rectangular amb capçalera recta, grans finestrals laterals, sostre de fusta horitzontal amb els costats esbiaixats. Està coberta per una teulada a dos vessants; els seus murs estan emblanquinats i les cantoneres tenen paraments de maçoneria de pedra marronosa.

Campanar exempt. Té planta quadrada (2'95 x 2'95 m). Està coronat per una teulada de dos vessants; el sòcol és de maçoneria amb pedra grisa. Els seus murs estan arrebossats i pintats en color crema. La cel·la està oberta amb finestres en arc rebaixat, estretes, tres a cada cara.

Situació: exempt, proper al mur lateral nord i gairebé fent angle amb el frontis encarat a llevant, a poc més d'un metre del mur lateral dret.

Alçada: 12'25 metres.

Esveltesa: 4,1

CERVELLÓ Sant Esteve

Altitud: 122 metres.

Església aixecada entre el 1896 i el 1908 en estil modernista. Consta d'una nau rectangular coberta per un sostre amb teginat damunt d'arcs diafragma; l'acompanyen dos passadissos laterals i està capçada per un absis poligonal; té un cor als peus. Està bastida amb murs de maçoneria i, en algun pany de la part superior del frontis, de maó vist. La portalada oberta al frontis té un portal rectangular; la llinda sobre mènsules deixa un timpà semicircular convertit en finestra vidriada; es troba al fons d'una arcada lleugerament apuntada que descansa en sengles robustes columnes

damunt pedestals inflats. A banda i banda queden dos arcades més estretes i apuntades. El centre, damunt la portalada, està ocupat per una sèrie de finestres cegues apuntades; en una segona zona, al centre també, hi ha obertes altres finestres d'arc apuntat i uns òculs a banda i banda d'elles separades per robustes pilastres que descansen en treballades mènsules figuratives; està coronat per una cornisa angular que té un fris de rectangles en esglaó i una creu de pedra blanca al cim. Una torre prismàtica es troba a l'angle nord-est del frontis; queda coberta per una teulada de dos vessants i la seva alçada i dimensions dels costats són força més reduïdes que les del campanar que es troba a l'altre angle del frontis.

Arquitectes: Antoni M. Gallissà i Soqué (1861-1903) i Josep Font i Gumà (1859-1922).

Campanar modernista coetani del temple. Té planta rectangular (5'20 x 3'80 m). Està bastit amb paraments de maçoneria de peces clares i carreus a cantoneres amb una franja, a mitja alçada, de finestres cegues rectangulars de maó. Té un sòcol de carreus grans de pedra clara a mig desbastar. Està coronat per una destacada cornisa i una teulada a quatre vents. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen campanes; estan flanquejades, cadascuna d'elles, per unes finestretes a un nivell lleugerament superior. Una esfera horària es troba sota la finestra frontal i unes petites finestretes, una sota l'esfera del rellotge i l'altra sota les finestres cegues, serveixen per il·luminar l'escala que puja per l'interior; els marcs de totes elles estan en petit relleu i tenen color rogenc.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a llevant, en posició lleugerament avançada.

Alçada: 21'30 metres.

Esveltesa: 4,1

COLLBATÓ Sant Corneli

Altitud: 388 metres.

Església antiga molt canviada al llarg dels segles, principalment al XVII i al XVIII; presenta un aspecte propi del barroc senzill. Consta d'una nau rectangular de quatre trams, un d'ells és el transsepte; està coberta amb una volta de canó damunt quatre arcs torals de mig punt; la capçalera és recta. El cor descansa sobre un arc carpanell i una volta d'aresta; a sota d'ell hi ha un cancell digne; unes tribunes estan obertes sobre les dues capelles laterals situades a cada banda. Té un orgue al darrere de l'altar major. El frontis presenta un mur de maçoneria de petites peces mig picades i amb un sòcol de carreus matussers mitjans i ben alineats. El portal és rectangular amb la llinda lleugerament arquejada i unes senzilles pilastres adossades als muntants, tot en pedra rogenca; una fornícula amb imatge es troba sobre una cornisa i queda recoberta per una doble motllura; un òcul amb marc rogenc es troba a mitja alçada i, per coronament, té una cornisa corbada en forma convexa al centre i còncava als laterals.

Dimensions: 22'00 x 6'80 x 11'68 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total comptada des del fons de les capelles laterals mesura 10'57 metres, el transsepte en fa 11'41 x 6'76 x 11'28 i al creuer hi ha una cúpula bufada amb un alçada de 12'62.

Guarda una imatge policromada de la Mare de Déu del Roser del segle XVIII damunt un capitell romànic; un relleu del sant patró que deuria formar part d'una clau de volta de l'antiga església, potser gòtico-renaixentista, i una pica baptismal que descansa en un peu romànic.

Campanar barroc. Té un primer alt cos de planta quadrada (5'35 x 5'35 m); al seu damunt n'hi ha dos més d'octagonals separats per una destacada motllura; està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada i petits pinacles als angles. Els seus murs tenen paraments de

paredat; els dos cossos octagonals tenen les cantoneres i els marcs de les finestres a base de maons rogencs. La cel·la situada als segon cos octagonal té obertes finestres d'arc de mig punt amb bordó i amb baranes metàl·liques, una a cada cara alterna; hi pengen campanes. Fins a la cel·la hi puja una senzilla escala tipus català, sobre voltes i arrapada als murs.

Situació: adossat a la façana lateral de ponent, molt prop de l'angle nord-oest del frontis.

Alçada: 26'75 metres.

Esveltesa: 4,2

CORBERA DE BAIX Sant Antoni

Altitud: 275 metres. Municipi de Corbera de Llobregat

Església neoromànica aixecada entre el 1909 i el 1949. Consta d'una nau rectangular acompanyada de dos passadissos laterals; té la capçalera recta, un transsepte amb cimbori sobre el creuer, atri i cor. Els seus murs tenen paraments de paredat d'un material marronós amb maó vist a cantoneres i als marcs de portes i finestres. El frontis té un portal obert per una arquivolta motllurada a l'intradós, una sèrie de finestres estretes i altes a mitja alçada i una cornisa horitzontal sobre caps de biga. A banda i banda, i una mica endarrerits, s'hi aixequen la torre del campanar a l'esquerra i una altra torre més baixa que la primera i coberta per una teulada de quatre vents.

Arquitectes: Eduard Pelegrí i Manuel Valls.

Campanar del 1947. Té planta gairebé quadrada (5'50 x 5'70 m) amb quatre cossos separats per motllures i de perímetre lleugerament més reduït l'últim. Està coronat per una cornisa destacada i una teulada de quatre vessants; fou bastit amb murs de paredat i amb maó vist a les cantoneres. La cel·la queda oberta amb dues finestres d'arc de mig punt per la banda del frontis, i una a les altres cares; hi penja una campana des del 2002 de nom *Antònia* d'un pes de 381 quilos; unes petites finestres es troben en pisos inferiors i un portal rectangular a peu del carrer. L'esfera d'un rellotge en la cara del frontis queda més o menys a mitja alçada.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a llevant, en una posició una mica endarrerida.

Alçada: 28'00 metres.

Esveltesa: 5

CORBERA DE DALT Santa Maria

Altitud: 342 metres. Municipi de Corbera de Llobregat

Església romànica tardana de la que se'n veu encara algun fragment del sòcol d'un mur al sud-est. Fou refeta diverses vagades (XIV, XV i XVI) sobretot al segle XVIII entre el 1748 i el 1750; era l'antiga capella del castell. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó de llunetes damunt arcs torals de mig punt i d'una imposta classicitzant i acompanyada de capelles laterals obertes en arc de mig punt i separades per escasses pilastres de capitells motllurats. Els murs interiors estan emblanquinats. Té una portalada al frontis, situat de cara la sud-oest, de pedra grisa del 1777 amb un portal en arc rebaixat. Els seus murs tenen paraments de carreus irregulars de pedra vermellosa. Una esfera horària es troba al frontis.

Guarda una talla romànica (segles XI i XII) policromada de la Mare de Déu de la Llet procedent del monestir de Sant Ponç de Corbera; una talla gòtica de Santa Magdalena i un retaule barroc.

Campanar coetani del temple. Té un primer cos de planta quadrada (5'00 x 5'00 m) i un de segon vuitavat de dos pisos; el superior o cel·la és de perímetre força més reduït que l'inferior; els cossos estan separats per sengles motllures. Els seus murs de maçoneria mostren paraments de pedra vista rogenca amb carreus als caires al primer cos, i de carreus rogencs ben escairats als cossos superiors. La cel·la queda oberta amb grans finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; hi pengen tres campanes de noms *Maria, Magdalena i Telma*.

Situació: adossat a la façana lateral del sud-est.

Alçada: 20'30 metres.

Esveltesa: 4

CORNELLÀ DE LLOBREGAT Santa Maria

Altitud: 27 metres.

Església aixecada entre el 1940 i el 1948. Consta d'una nau rectangular de tres trams acompanyada de dos passadissos laterals oberts entre les capelles per estrets passos en arc de mig punt folrats de maons vitrificats; estan separats de la nau per robustos pilars cruciformes. Un dels trams correspon al transsepte; en el creuer s'aixeca un cimbori octagonal amb tres finestres a cada costat; descansa en trompes i arcs de mig punt de maó vist; cada extrem del transsepte està obert per tres finestrals amb vidres de colors. Tot l'interior està arrebossat i pintat de blanc amb els pilars i els arcs de maó vitrificat; la capçalera està formada per un absis poligonal de cinc costats acompanyat de dues absidioles laterals poligonals. La volta descansa sobre tres arcs torals de mig punt que sostenen biguetes i revoltons; el cimbori que es troba en el creuer té un sostre del mateix sistema. Per l'exterior, els murs són de maó vist rogencs amb un sòcol de carreus de pedra grisa a mig desbastar.

El frontis està precedit d'un porxo amb una teulada d'un sol vessant damunt de tres arcs de mig punt sobre pilars poligonals; el flanquegen dues torres de planta quadrada, una mica avançades, amb tres obertures allargassades de dalt a baix a cada cara. La part superior del frontis, per damunt del porxo, està decorat amb una rosassa motllurada flanquejada per unes finestres d'arc de mig punt. Una gran imatge de Maria Assumpta està adossada al centre i mig tapa la rosassa. Per coronament, una minsa cornisa angular es correspon amb la teulada de dos vessants que cobreix el temple.

Dimensions: 39'31 x 13'95 x 16'67 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; la llargada inclou els 4'54 metres de l'atri però no els 3'50 del porxo frontal, i l'amplada des del fons de les capelles laterals fa 19'92 metres; el transsepte en fa 27'92 x 13'96 x 16'76 i el cimbori que s'aixeca al creuer arriba, per l'interior, al 24'50 metres.

Arquitecte: Enric Mora i Gosch.

Guarda a l'absis una imatge de l'Assumpció, talla de la germana Assumpció Gomila, religiosa de la Congregació Missionera *Verbum Dei;* les vidrieres multicolors són de Josep Grau i Garriga (n. 1929).

Campanar del 1948. Té planta quadrada (6'66 x 6'66 m) i està dividit en quatre pisos; el segon està ocupat per la maquinària del rellotge; el cos superior, el de la cel·la, és vuitavat; tant l'un com l'altre estan oberts per finestrals allargassats i estrets vidriats al primer cos, tres per banda; la cel·la té una finestra d'arc de mig punt a cada cara protegida per gelosies tipus persiana; està coronat per una cornisa motllurada i una teulada piramidal baixa de vuit vessants; al cim, una creu metàl·lica alta no ha estat tinguda en compte en calcular l'alçada. Murs de maó vist rogencs, vitrificats a la base, i sòcol de carreus de pedra grisa ben escairats i a mig picar externament. L'esfera d'un rellotge es troba sota dels finestrals. L'escala que permet pujar per l'interior del campanar es troba amb quatre pisos, el primer hàbil per a llocs de reunió, el quart guarda la

maquinària del rellotge; es tracta d'una escala arrapada als murs sobre voltes.

Situació: adossat a la façana lateral nord, en l'angle que fan l'absis i el transsepte.

Alçada: 43'50 metres.

Esveltesa: 6,5

ESPARREGUERA Santa Eulàlia

Altitud: 187 metres.

Església aixecada en gòtic tardà, iniciada el 1587 i acabada el 1612. Consta d'una nau rectangular espaiosa de set trams coberta amb voltes ogivals amb les claus de volta decorades amb relleus; descansa damunt arcs torals de mig punt; una senzilla motllura ressegueix tota la base de la volta; a cada arc toral li correspon una pilastra amb capitell toscà que es troba adossada al mur entre les capelles laterals; la capçalera la forma un absis poligonal de set costats amb una volta de quart d'esfera damunt nervadures recobertes de guix motllurat per substituir la trencadissa que van causar els desordres del 1936. Té un cor espaiós als peus del temple que n'ocupa dos trams; queda protegit per una balustrada de pedra; descansa en un arc carpanell i damunt de voltes de creueria; té un atri al dessota tancat per una gran vidriera amb un cancell de fusta digne.

El frontis queda obert amb una portalada rectangular decorada amb un mural ceràmic d'Enric Serra distribuït en dos plafons que la flanquegen juntament amb un altre al seu damunt de grans dimensions; hi ha representades unes imatges santes ricament colorades amb predomini del blau; sota una minsa cornisa horitzontal hi ha oberta una gran rosassa motllurada amb vidrieres de colors. Els murs mostren paraments de grans carreus ben escairats de pedra clara dels conglomerats de Montserrat tant per l'exterior com per l'interior. Impressionant tant per la seva majestuositat (gran amplada i gran alçada) com per l'abundant llum que entra pels seus finestrals laterals.

Dimensions: 56'82 x 15'27 x 23'61 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total comptada des del fons de les capelles laterals fa 23'89 metres; la llargada inclou 12'56 metres que corresponen a la fondària de l'atri.

Arquitecte: els mestres de cases Miquel Dansa i Bartomeu Soriano (1681).

Guarda un bust del papa Joan XXIII obra de l'escultor barceloní Ramon Cuello.

Campanar d'inspiració barroca acabat el 1636. Té un primer alt cos de planta rectangular (7'50 x 9'00 m) convertida en vuitavada a mitja alçada amb una destacada motllura composta en canviar de planta i una altra encara més manifesta sota la cel·la; en aquests dos cossos els caires estan una mica ressaltats per lesenes cantoneres; està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb pinacles de bola als angles; al seu damunt s'hi aixeca una cúpula semiesfèrica, pintada de blau per l'exterior, amb cupulí o llanternó octagonal recobert de volta de mitja taronja. La cel·la està oberta amb un finestral d'arc de mig punt amb bordó a cada cara, un d'ells cec. Els seus murs són de petits carreus de pedra blanca en perfecta harmonia amb el conjunt, grans per l'interior, dels conglomerats de Montserrat en el primer cos i de pedra tova en els cossos superiors.

Per l'interior es puja fins a la cel·la mitjançant una rampa cimentada i acompanyada d'un ferm passamà metàl·lic; està coberta per una volta de canó de pedra tallada; en el cos octagonal, en lloc de volta hi ha un sostre horitzontal i esglaonat de pedra; des de la cel·la fins a la cúpula una escala de cargol oberta en el costat cec puja fins al terrat. És el campanar més alt de la diòcesi de Sant Feliu i de l'arxidiòcesi barcelonina si exceptuem els de la Sagrada Família de la capital encara en construcció. Els gruixos dels seus murs oscil·len, segons els llocs, entre 1'35 i 1'75 metres.

Cinc campanes del 1949: *Dominga* de 1001 quilos, *Margarida* de 579, *Pilar* de 422, *Maria* de 199 i *Victorina* de 72 es troben a la cel·la; dues més al llanternó: *Eulària* del 1581 (avui badada) que pesa 579 quilos i *Maria* del 1600 amb 72 quilos de pes.

Situació: adossat al mur lateral de migdia fent angle al sud-oest de la capçalera encarada a llevant.

Alçada: 63'00 metres.

Esveltesa: 7

Segons l'opinió més general fa 61 metres d'alçada, i així ho feia constar l'historiador local Orenci Valls en la publicació *La vila d'Esparreguera i el seu terme* del 1961. Altres diuen que en fa 63; fins i tot el *Diccionari Nomenclàtor de Pobles de Catalunya* n'hi atribueix 70. Personalment no ho he pogut mesurar per manca de perspectiva necessària per fer els càlculs topogràfics ja que el campanar es troba rodejat d'edificis i situat en un punt amb gran desnivell; tot plegat ho fa difícil. En parlar amb l'arquitecte municipal, el gener de 2004 quan es feien obres de conservació a la cúpula del campanar, em va aclarir el següent: des del terra de la plaça fins al cim de l'obra de pedra (cupulí) fa 57 metres; les tres grans boles de coure del damunt, més el penell, peça giratòria per tant, i la creu de ferro del capdamunt fa que el campanar arribi als 63 metres.

ESPLUGUES DE LLOBREGAT Santa Maria Magdalena

Altitud: 110 metres.

Església aixecada el 1864 i refeta després de la guerra civil del 1936. Consta d'una nau rectangular amb dos passadissos laterals oberts entre les capelles laterals; està coberta amb una volta de canó sobre arcs torals de mig punt; per damunt de la imposta motllurada que recorre la base de la volta s'hi obren llunetes, una a cada tram. El frontis arrebossat i pintat en color blanc trencat o crema té un portal rectangular envoltat d'un arc de mig punt amb dovelles i carreus de pedra grisa, motllura horitzontal a mitja alçada, una rosassa motllurada i calada a la part superior i una cornisa motllurada angular amb decoració al dessota d'arcuacions cegues; una creu metàl·lica s'aixeca al seu cim.

Campanar coetani del temple. Té planta quadrada (4'75 x 4'75 m) amb dos cossos separats per una fina motllura; està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb barana d'obra. Té els caires ressaltats a manera de lesenes cantoneres i decoració d'arcs cecs sota la cornisa i sota la motllura. La cel·la està oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, no totes de la mateixa alçària; hi pengen campanes. Els seus murs de maçoneria estan arrebossats i pintats com la façana del temple en color crema. Té unes esferes horàries sota de la cel·la, una en cada cara.

Situació: adossat a l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 28'00 metres.

Esveltesa: 6

GAVÀ Sant Pere

Altitud: 9 metres.

Església neorenaixentista aixecada entre el 1942 i el 1954. Consta d'una nau rectangular i d'un transsepte amb una cúpula amb llanternó al creuer dins un cimbori vuitavat. El frontis té a la part baixa un atri porticat amb tres arcs de mig punt sobre pilars cruciformes, una motllura horitzontal al seu damunt, una rosassa motllurada a mitja alçada i una cornisa angular que coincideix amb la teulada de dos vessants; els seus murs presenten un arrebossat pintat d'un to amarronat clar amb les cantoneres i marcs de maó vist ataronjat que destaquen dels murs fent contrast els colors clars i foscos.

Arquitecte: Amadeu Llopart i Vilalta (1888-1970).

Campanar coetani del temple. Té planta pràcticament quadrada (5'00 x 5'10 m) amb un primer alt cos de maó vist amb un sòcol de carreus de pedra rogenca a mig desbastar externament. Un segon cos vuitavat té un diàmetre marcadament més reduït; les seves cantoneres són de maó i els seus paraments estan arrebossats i pintats de marró clar; unes esferes horàries són visibles al cim una en cada cara alterna. La cel·la vuitavada corona el cloquer; té paraments de maó vist i vuit finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; està coberta per una teulada de vuit vessants que deixa una cornisa amb una motllura composta al seu dessota. La diferent dimensió i coloració dels dos cossos resulta xocant i d'efecte poc harmoniós.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis.

Alçada: 34'60 metres.

Esveltesa: 6,7

MARTORELL Santa Maria

Altitud: 56 metres.

Església renaixentista aixecada entre el 1579 i el 1592 amb referències de gòtic tardà; en ser aterrada el 1936 fou refeta al 1941-44. Consta d'una nau central rectangular amb coberta plana damunt d'uns arcs diafragma sostinguts per cinc sòlides columnes de maó vist a cada costat; l'acompanyen dues petites naus laterals i capelles. Els seus murs són de carreus irregulars de pedra rogenca. El frontis té una portalada renaixentista aprofitada de l'antic temple i una altra al mur lateral de migdia dins d'un gran arc de mig punt sota mateix de la cornisa horitzontal.

Arquitectes: Francesc Folguera i Grassi (1891-1960) i Josep Ros i Ros pel que fa a la reconstrucció.

Campanar reconstruït el 1992. Té planta quadrada (5'15 x 5'15 m); ha estat bastit amb murs de carreus irregulars de pedra rogenca i amb un cos superior de carreus ben escairats de pedra més clara. La cel·la queda oberta amb dues finestres d'arc de mig punt a cada cara; està coronat per una cornisa motllurada i una teulada de quatre vessants.

Situació: al costat mateix del portal, entrat en part dins del cos de l'església, proper a l'angle sud-est dels seus peus.

Alçada: 25'00 metres.

Esveltesa: 4,8

MOLINS DE REI Sant Bartomeu de la Quadra

Altitud: 140 metres.

Església aixecada el 1947 amb el material aprofitable de l'antic temple arruïnat el 1936. Consta d'una nau rectangular amb un absis semicircular, transsepte i porxo. Els seus murs de paredat estan arrebossats i pintats amb un to rosat. Els marcs de la porta i les finestres tenen carreus i dovelles de pedra.

Conserva dos capitells romànics (segle XI) de l'antiga església perduda el 1936 i dos mitjos capitells igualment romànics decorats amb relleus vegetals, un d'ells amb figures d'aus; el 2012 l'artista de Molins Josep Maria Pubill ha pintat un mural en el porxo del temple.

Campanar coetani del temple. Té planta quadrada (3'70 x 3'70 m) i està coronat per una cornisa motllurada i una teulada de quatre vessants amb una creu metàl·lica de quatre braços al cim. La cel·la està oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; tenen els marcs de maó vist i

una motllura al dessota.

Situació: al costat de l'absis, adossat al mur de tramuntana.

Alçada: 12'50 metres.

Esveltesa: 3,3

MOLINS DE REI Sant Miquel

Altitud: 37 metres.

Església aixecada el 1942. Consta de tres naus rectangulars de cinc trams, un d'ells és el transsepte; estan cobertes amb voltes parabòliques i capçades per un ampli absis semicircular que inclou el presbiteri cobert també per una volta parabòlica; un tram transversal als peus ocupa tota l'amplada del frontis i damunt d'ell descansa el cor i l'alta torre del campanar; una cúpula apuntada decorada amb vidres de Santiago Padrós s'aixeca al creuer i està inclosa en un cimbori octagonal; a la base de la cúpula, en estil bizantí, hi ha obertes un seguit de finestres vidriades i acolorides que fan la sensació que la cúpula estigui volant a l'aire, sense suports, quan de fet se sosté en unes petxines estilitzades i en quatre arcs parabòlics formats per les mateixes voltes.

Tots els murs exteriors presenten paraments de pedra artificial blanca amb finestres cegues d'arc de mig punt com a element decoratiu. El frontis té un ample mur de finestres cegues d'arc de mig punt, cinc a cada banda del cos del campanar (alguna amb unes obertures rectangulars que il·luminen l'interior) i tres d'obertes ja en el cos del campanar sobre l'entrada. El portal té dues portes rectangulars sota un petit porxo de sostre horitzontal que descansa en dos pilars per banda; unes grades d'accés davanteres permeten superar el desnivell respecte del carrer.

Dimensions: 45'82 x 10'91 x 13'59 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 21'06 metres, la cúpula arriba per l'interior a 20'84 i el transsepte en fa 30'33 x 10'97 x 13'40.

Guarda un retaule amb tres imatges, la del Crucificat del 1939, la de la Mare de Déu Dolorosa del 1943, obra de Joan Cardellà, i una talla de Sant Joan Apòstol del 2016, obra del taller olotí Di-Art.

Arquitecte: Joan Gomà i Cuevas.

Campanar d'estil eclèctic coetani del temple. Té planta quadrada (6'00 x 6'00 m); està bastit amb murs de pedra artificial blanca i decorat amb quatre creus monumentals en relleu des de mitja alçada fins a sobresortir del terrat, una a cada cara. La cel·la queda oberta amb dues finestres llargues i estretes d'arc de mig punt a cada banda sota mateix del terrat, una a cada costat del pal de la creu. Per accedir a la cel·la es puja al cor per dues escales, una per banda i, des d'allí, també amb dues escales s'arriba a la base alta del campanar des d'on se segueix per una de sola del tipus català sobre voltes, arrapada als murs, amb un ull central.

Situació: damunt dels peus del temple centrat en el frontis que està orientat al migdia.

Alçada: 47'00 metres. El sagristà me'n va dir 45; penso que potser sí, més o menys, si es compta des del nivell de l'entrada, però com que els murs del campanar arriben més avall fins al nivell del carrer, ho he tingut en compte a l'hora de fer el càlcul definitiu.

Esveltesa: 7,8

PALLEJÀ Santa Eulàlia

Altitud: 87 metres.

Església aixecada entre el 1832 i el 1862 en estil neoclàssic. Consta d'una nau rectangular

coberta amb una volta de canó amb llunetes, d'un transsepte amb una cúpula al creuer dins un tambor octagonal damunt petxines; les capelles laterals queden cobertes amb voltes bufades; la nau inclou un atri obert amb tres arcs. El frontis amb algun esgrafiat té un portal rectangular coronat per un frontó circular amb el timpà nu; el flanquegen dues pilastres jòniques de pedra rogenca per banda que sostenen un entaulament amb una cornisa destacada que separa el cos baix del superior on hi apareix una finestra semicircular i, al capdamunt, un frontó triangular. Els seus murs tenen un arrebossat pintat de color groguenc ataronjat que destaca dels elements rogencs de la portalada i dels enquadraments i de les finestres dels laterals.

Guarda un Santcrist (1975) en fusta de bedoll de Josep Ricart i, a l'altar del Santíssim, una tela pintada el 1924 per Vicenç Nubiola que representa la Magdalena eixugant els peus de Jesús.

Arquitectes: la va iniciar Joan Merlo i l'acabà Josep Fontseré.

Campanars bessons coetanis del temple. Tenen planta quadrada (4'50 x 4'50 m) amb un segon cos separat del primer per una cornisa, la mateixa que recorre tot el frontis del temple; sobresurten del nivell superior de la façana; en aquests cossos superiors s'hi ubiquen les cel·les; els seus caires es troben lleugerament aixamfranats. Cada cel·la està oberta amb finestres en arc de mig punt, una a cada costat; hi pengen campanes a tots dos campanars; hi ha una esfera horària al de l'esquerra sota mateix de la finestra situada a la cara frontal. Per coronament tenen un terrat amb barana d'obra i, damunt d'ells, s'hi troba una coberta semiesfèrica amb sengles creus de ferro al cim. Els seus murs estan arrebossats com el del frontis i estan pintats d'igual manera.

Situació: a banda i banda del frontis orientat al sud-est.

Alçada: 24'56 metres, aplicable al dos.

Esveltesa: 5,4

LA PALMA DE CERVELLÓ Santa Maria

Altitud: 160 metres. Municipi de Cervelló

Església neoclàssica aixecada entre els segles XVII i XVIII i refeta el 1945. Consta de tres naus rectangulars, cimbori, capçalera recta i un cor alt als peus del temple. El frontis té el parament arrebossat i pintat en color marronós amb simulació de carreus; té un sòcol i les cantoneres de pedra d'un color gris clar; el seu portal rectangular té un marc de pedra vermella; és el portal del temple antic mentre que la resta del frontis és posterior; una rosassa calada es troba a mitja alçada i per coronament una cornisa angular amb un fris d'arcuacions cegues al dessota i creu de pedra al cim. Una inscripció sobre el portal diu: *Trisledat est portal lo ani 1762*.

Arquitecte: Alexandre Maria Tintoré i Oller pel que fa a la reconstrucció dels anys quaranta del segle XX.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té planta rectangular (4'40 x 3'50 m); està acabat amb un fina cornisa i un terrat amb barana calada amb pinacles als angles. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc rebaixat, una a cada cara i amb marc lleugerament ressaltat; hi pengen campanes. Una esfera horària es troba al dessota de la finestra de la cara frontal; llevat de l'esfera i les finestres del capdamunt, tot ell es troba nu d'elements ornamentals. Els seus murs estan arrebossats i pintats en color groguenc i amb cantoneres de carreus de pedra clara.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 21'00 metres.

Esveltesa: 4,7

EL PAPIOL Santa Eulàlia

Altitud: 135 metres.

Església que al segle XVI era d'estil gòtic i que fou refeta a partir del 1751; va ser destruïda el 1936 i refeta a partir del 1944; el 1950 quedà completada en un estil que recorda el neoclàssic. Consta d'una nau rectangular coberta per un sostre gairebé horitzontal (la part central, les dues laterals un pèl inclinades) i de dos passadissos laterals; es comuniquen per arcs formers de mig punt damunt pilars cruciformes; queda capçada per un absis semicircular central i absidioles laterals poligonals. Els seus murs estan arrebossats i pintats en un color blanc groguenc. El frontis té un portal dovellat en arc de mig punt, motllura horitzontal a mitja alçada, una rosassa motllurada i per coronament una cornisa angular amb creu al cim. Els fonaments no han trobat un terreny massa sòlid i l'edifici no mereix massa confiança i caldrà posar-hi remei amb urgència segons sembla el 2000. Cap el 2006 s'ha fet l'operació de reforçament amb ple èxit.

Arquitectes: Josep Ros i Ros i Joan Montero Pazos.

Campanar coetani del temple refet el 1944. Té planta quadrada (4'60 x 4'60 m). Algunes motllures el divideixen en tres cossos; l'inferior, que és el més alt, té una finestra en arc de mig punt a mitja alçada i un fris d'arquets cecs sota la motllura. El segon cos, cúbic, té l'esfera del rellotge visible a cada cara. El tercer constitueix la cel·la que té el perímetre lleugerament inferior als altres; té els seus caires aixamfranats i queda oberta amb tres finestres d'arc de mig punt a cada cara. Està coronat per una cornisa destacada amb un fris d'arcs cecs al dessota i una teulada de quatre vessants amb els caires aplanats.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a migjorn.

Alçada: 25'40 metres.

Esveltesa: 5,5

EL PRAT DE LLOBREGAT Sant Pere i Sant Pau

Altitud: 5 metres.

Església erigida després de ser destruïda l'antiga en els fets calamitosos del 1936. L'actual té una cripta del 1940-47 neoromànica. L'edifici superior construït entre el 1966 i el 1971 consta d'una gran nau rectangular de formigó amb un cimbori en forma de piràmide quadrangular en gran part de vidre; està capçada a llevant per un absis poligonal de sis costats. El frontis es troba a un nivell més alt que el del carrer i queda salvat per una llarga escalinata; es troba precedit d'un porxo cobert per teulades angulars en cada un dels seus tres trams.

Arquitectes: Joaquim Moragas pel que fa a la cripta i el campanar; Robert Terrades Via pel que fa a l'església nova.

Campanar del 1948. Té planta pràcticament quadrada (4'74 x 4'78 m) amb ànima de formigó. Està dividit en quatre cossos per destacades motllures, cossos que van disminuint de perímetre. La base la forma un cos cúbic de carreus grisencs a mig desbastar per la part externa; té oberta una porta en arc de mig punt per accedir a l'interior. El segon cos, similar al primer, té grans finestres en arc de mig punt, una a cada cara. El tercer, el més alt, està arrebossat i pintat en un color crema clar i té les cantoneres ressaltades i un gran finestral en arc de mig punt; sota la motllura superior s'hi troba un fris de denticles. L'últim cos és la cel·la; té el perímetre lleugerament inferior dels altres cossos; està oberta amb tres finestres d'arc de mig punt a cada cara cobertes per gelosies

excepte la central d'on penja una campana. Està coronat per una cornisa i una teulada de quatre vessants amb teules planes de color vermellós; una creu metàl·lica al cim ha estat inclosa en la mesura de l'alçada. Una escala interior puja fent ziga-zaga, arrapada als murs i amb un ull central.

Situació: exempt, a 8 metres de distància del mur lateral de l'església, mur que es troba encarat a ponent.

Alçada: 29'00 metres.

Esveltesa: 6

SANT ANDREU DE LA BARCA Sant Andreu

Altitud: 42 metres.

Església aixecada cap el 1581 en gòtic tardà; només n'han quedat tres claus de volta. Va ser transformada en estil neoclàssic a partir del 1778; les obres s'acabaren el 1878. Consta d'una àmplia nau rectangular acompanyada de capelles laterals entre robustos contraforts i d'un transsepte amb una cúpula sobre petxines al creuer dins un cimbori hexagonal neorenaixentista; el presbiteri semicircular queda inclòs en una capçalera recta; té cor i cancell. El frontis, amb un portal en arc de mig punt, té una rosassa calada a mitja alçada i una cornisa angular amb creu al cim.

Dimensions: 25'00 x 8'00 x 18'00 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; el transsepte en fa 15'80 x 6'50 x 18'00. La grandària d'aquest temple va fer que se l'anomenés “la pubilla del Baix Llobregat”.

Arquitecte: mestre de cases Bonaventura Ferri (1806) de Barcelona i l'arquitecte Simó (1863). Als anys quaranta del segle XX va reconstruir-lo Francesc Salvans.

Campanar gòtic iniciat el 1568 i sobrealçat el 1894 però aprofitant la cel·la primitiva que es va haver de desmuntar per col·locar-la novament al capdamunt del nou campanar. Té planta octagonal (cada costat fa 2'30 metres, el perímetre és de 18'40 m) amb la base atalussada; està dividit en quatre pisos de semblants alçades separats per motllures; l'últim correspon a la cel·la oberta amb vuit finestres d'arc apuntat, una a cada cara; hi pengen campanes. Està coronada amb una teulada amb vuit cornises angulars amb gàrgoles als angles i amb un pavelló superior vuitavat. Una esfera horària es troba sota la finestra de la banda de llevant. Els seus murs mostren paraments de paredat de pedra rogenca amb carreus vermellosos a cantoneres; a la cel·la són de carreus petits i ben escairats.

Situació: adossat al mur de llevant, proper a la capçalera.

Alçada: 37'50 metres.

Esveltesa: 6,4

SANT BOI DE LLOBREGAT Sant Baldiri

Altitud: 35 metres.

Església barroco-neoclàssica construïda entre el 1710 i el 1752; per les seves grans dimensions se l'anomena la Catedral del Llobregat. Consta d'una nau rectangular acompanyada de dos amplis passadissos laterals; té la capçalera recta i un atri amb el cor al damunt i tribunes laterals sobre els passadissos. La nau central consta d'un àmbit inicial o atri i de sis trams, un d'ells amb el cor; estan coberts de voltes de llunetes sobre sis arcs torals de mig punt amb una imposta classicitzant a la seva base i pilastres adossades als pilars rectangulars que la separen dels passadissos; damunt aquests pilars hi descansen arcs formers de mig punt; l'atri està tancat per un mur amb tres grans obertures vidriades en arc de mig punt; al seu damunt hi ha el cor amb barana de

fusta que descansa en el mur i en una volta d'aresta. El presbiteri, de gran fondària, està cobert per una volta bufada damunt de nervadures i clau de volta (potser falses) amb dos grans finestrals en arc de mig punt, un a cada banda.

El frontis orientat al sud mostra un parament de carreus grans a la part inferior i petits des de mitja alçada. La portalada barroca té un portal rectangular amb pilastres toscanes adossades als muntants, un entaulament amb un frontó circular truncat amb fornícula al damunt que conté la imatge del patró en pedra blanca, una clau de volta del temple precedent encastada sobre mateix del frontó truncat de la fornícula, una rosassa a mitja alçada i la cornisa fent curvatura convexa al centre i còncava als laterals. Quatre pilastres robustes de carreus ben escairats divideixen de dalt a baix el frontis en tres zones que es corresponen amb les respectives de l'interior; dues emmarquen la zona central i dues més estan situades a les cantoneres; al capdamunt de totes elles s'hi aixequen pinacles acabats en esferes. L'edifici està situat en un lloc alt i s'hi accedeix per una esplèndida escalinata amb una balustrada que la tanca. Al mur de llevant hi queden restes de l'antiga església romànica: un portal sobre estructures encara més antigues, romanes.

Dimensions: 47'62 x 13'00 x 19'71 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; la llargada inclou els 6'72 metres de fondària de l'atri; l'amplada total de la nau i els dos passadissos des del fons de les exigües capelles laterals arriba al 25'91 metres.

Arquitectes: sembla que el projectista fou el rector Mossèn Francisco de Albertí i Salvà (1669-1775) de Llagostera i dels mestres de cases Josep Tintorer († 1718) i el seu nebot també Josep Tintorer (n. 1695), ambdós de Barcelona.

Guarda un frontal d'altar romànic de fusta policromada en relleu; la taula central del retaule gòtic de Sant Baldiri del segle XV (1448) de Lluís Dalmau; el sepulcre de Rafael Casanova en una capella de la dreta; les imatges del patró: la del presbiteri és de l'escultor Josep Maria Camps i Arnau i la de la fornícula de la façana procedeix dels tallers dels pares salesians de Sant Vicenç dels Horts. Una pintura sobre els sants Abdon i Senén del 1993 és de l'artista Josep Díaz.

Campanar barroc coetani del temple. Té un primer alt cos de planta rectangular (7'20 x 8'85 m) bastit amb murs arrebossats i carreus a cantoneres; al seu damunt se n'aixeca un altre de vuitavat separat de l'anterior per una motllura i un pinacle a l'angle nord-est; està dividit en dos per una motllura que deixa la cel·la a la part superior; els murs d'ella són de carreus ben escairats i oberts amb vuit finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen campanes. Està coronat per una cornisa motllurada amb gàrgoles als angles, un terrat amb barana carreuada i pinacles de bola als vuit caires; al seu damunt hi té un petit edicle central acabat amb un pinacle. Una escala sobre voltes catalanes arriba fins a un replà des del qual segueix fins a la cel·la per una altra de cargol d'obra. Un segon campanar, bessó de l'actual, estava projectat aixecar-lo a l'angle esquerre del frontis, però va acabar-se l'obra sense intentar-se.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 45 metres, dada facilitada pel rector mossèn Lluís Alonso; un servidor, fins a les esferes que coronen el terrat, n'hi he trobat 41; amb tot, deixo la mesura que em va donar el rector per si al damunt del terrat, que no he pogut observar, hi ha, com diuen, un pinacle que també caldria considerar.

Esveltesa: 5

SANT CLIMENT DE LLOBREGAT Sant Climent

Altitud: 87 metres.

Església romànico-gòtica reconstruïda totalment cap el 1704 data que figura gravada en el seu portal; fou restaurada després del 1939. Consta d'una nau rectangular coberta amb voltes de

nervis damunt arcs torals de mig punt; queda oberta per finestrals per damunt de les capelles, un a cada tram. Les capelles laterals ubicades entre els contraforts estan unides per passadissos; es comuniquen amb la central per arcs formers de mig punt damunt robustos pilars rectangulars. Té el frontis orientat a llevant amb el mur arrebossat i pintat en un to rosat fort; en ell s'hi obre un portal rectangular amb un òcul a mitja alçada i una cornisa angular. El 1897 s'afegí al temple la capella de Santíssim en estil neogòtic; està coberta amb una volta de creueria i capçada per un absis poligonal.

Arquitecte: Josep Amargós pel que fa a la capella de Santíssim.

Campanar romànic dels segles XI i XII i amb un cos superior acabat al XVIII. Té planta quadrada (2'81 x 2'81 m). En la part inferior romànica s'hi distingeix, en el seu nivell inferior, uns murs bastits amb licorella negra que contrasta amb els carreus de pedra rogenca que l'emmarquen en les lesenes; cap al mig hi ha una espitllera amb el mateix material; a la part superior d'aquesta zona s'hi troben els arcs cecs d'estil llombard, també de gres vermellós. A partir d'aquí s'aixeca un segon cos on apareixen carreus ben escairats de pedra rogenca. Aquest nivell s'aixeca per sobre de la nau actual. En cadascuna de les seves cares hi ha una finestra en arc de mig punt decorada amb un guardapols, la de la façana principal amb relleu negatiu i amb uns daus decoratius. El nivell superior correspon a la construcció que es va fer en el segle XVIII a base, també, de paraments de carreus rogencs ben escairats; s'hi ubica la cel·la oberta amb finestres en arc de mig punt; hi pengen campanes. Part damunt hi ha una motllura, una minsa cornisa i una agulla piramidal recoberta de rajoles de tons blancs i grisos pàl·lids en escaquer. Per l'interior del cloquer s'hi va construir al segle XVIII una escala de cargol.

Situació: adossat a la façana lateral de migjorn, proper a la capçalera.

Alçada: 20'60 metres.

Esveltesa: 7,3

SANT ESTEVE SESROVIRES Sant Esteve

Altitud: 175 metres.

Església neogòtica aixecada entre el 1889 i el 1891 amb algun detall que recorda el romànic. Consta de tres naus rectangulars cobertes amb voltes de nervis units en una clau de volta al creuer; estan capçades per un absis semicircular; uns arcbotants reforcen la nau major. Els seus murs són de maó vist de to força clar; el del frontis està arrebossat en la seva part baixa simulant carreus com els dels temples gòtics. En ell hi ha un portal rectangular envoltat per arquivoltes bossellades en arc apuntat damunt fines columnetes i amb un bordó; deixen un timpà amb imatges en relleu de l'escultor Atché que representen el martiri del patró. El frontis de 20 metres d'alçària queda dividit en dues zones per una ample fris a mitja alçada; en la zona baixa hi ha dues finestres en arc apuntat situades els cossos dels dos campanars que flanquegen la façana; en la zona superior, al centre, n'hi ha una altra de biforada en arc ogival calat i amb bordó.

Dimensions: 39'80 x 9'00 x 16'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada de les tres naus fa 17 metres.

Guarda una pica baptismal romànica; una talla moderna del patró a l'altar major; unes pintures murals a l'absis del 1970 de Pere Falcó; del mateix pintor, murals a la capella del Santíssim (1983); una talla del Santcrist de Joan Fuster (1938) i, al Baptisteri, un baix relleu de ceràmica vidriada de Rafael Solanic (1970).

Arquitecte: Josep Domènech i Estapà (1858-1917).

Campanars bessons neogòtics coetanis del temple. Tenen les bases de planta quadrada (4'50 x 4'50 m); uns segons cossos fantasiosos vuitavats són de perímetre força més reduït que els

primers. En ells hi estan ubicades les cel·les. Estan coronats per unes torrelles octagonals; tant els cossos de les cel·les com les torrelles tenen unes cornises que fan angles aguts al damunt de cada cara. Les cel·les estan obertes amb finestrals estrets d'arc apuntat, un a cada cara alterna; també n'hi ha un a cada cara a les torrelles; al campanar de la dreta hi penja alguna campana tant a la cel·la com a la torrella, i sota el finestral frontal hi apareix una esfera horària. Els seus murs tenen els paraments com al frontis.

Situació: fent angle als dos extrems del frontis encarat a tramuntana.

Alçada: 35'00 metres, dada obtinguda en el llibre *Temple de Sant Esteve Sesrovires*, de mossèn Joan Deu.

Esveltesa: 7,7

SANT FELIU DE LLOBREGAT Sant Llorenç, catedral de la diòcesi creada el 2004.

Altitud: 25 metres.

Església aixecada després del 1939 en substitució de la primitiva esfondrada el 1936; fou acabada el 1955. El seu estil el podríem qualificar de neomedieval. Consta de tres naus rectangulars capçades per tres absis i d'un transsepte amb un cimbori octagonal sobre trompes al creuer que inclou una cúpula sobre un tambor octagonal. La nau central de cinc trams està coberta per un teginat ric en decoració i amb cassetons quadrats; les naus laterals estan cobertes per cúpules bufades amb una lleugera estructura d'aresta; estan separades de la central per tres columnes per banda que sostenen arcs formers de mig punt. El cor es troba en el primer tram i el transsepte en el cinquè; en ell s'hi obren els tres absis, el central semicircular ultrapassat, els laterals poligonals. Els seus murs mostren paraments de grans carreus ben escairats.

El frontis té un portal rectangular amb un timpà semicircular ornat amb un relleu que representa sant Llorenç acompanyat d'un àngel que li mostra unes graelles i d'un captaire a qui ofereix almoina. Envolten el timpà dues grans arcades de mig punt peraltades; la del fons bossellada i ornada de flors inscrites en un cercle, l'exterior amb fulles inscrites en arquets apuntats. Ambdues arcades descansen en columnes adossades als muntants amb capitells troncocònics decorats amb elements no figuratius. Un bordó motllurat engloba tots aquests elements fins al terra; tots ells en pedra blanca.

A mitja alçada, tres finestres de mig punt peraltat amb gelosies i separades per columnes de grans capitells d'imitació als corintis estan englobades sota un gran arc de mig punt; donen llum al cor. Corona el frontis una cornisa motllurada angular amb un fris d'arcs cecs al dessota i una creu de pedra al cim. Al mur lateral de ponent, a la capçalera del transsepte, hi ha una altra portalada amb un portal rectangular de pedra blanca coronat per una doble arcada de mig punt peraltat que tanca un timpà decorat amb un relleu amb Maria al tron. Dues columnes per banda adossades als muntants sostenen el marc rectangular exterior; l'arcada interior ho està per fines semi-columnes; totes elles tenen capitells troncocònics ornats amb elements decoratius no figuratius. Al seu damunt, després d'una destacada motllura, hi ha oberta una gran rosassa motllurada i calada a imitació d'una de romànica. Igualment n'hi ha una a l'altre braç del transsepte on hi ha una tercera portalada que dóna a dependències parroquials. A la dreta del temple hi ha una capella fonda, la del Santíssim, molt llarga i ampla.

Dimensions: 44'00 x 10'30 x 14'48 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; les tres naus des del fons de les exigües capelles laterals fan una amplada total de 24'54 metres; la cúpula arriba als 22'39 i el transsepte en fa 24'54 x 10'49 x 14'48.

Arquitecte: Josep Ros pel que fa al temple actual.

Constructors: empresa Molins, de Josep Molins i el seu fill Llorenç.

Guarda unes pintures murals del 1990 a la capella fonda amb l'escena del Sant Sopar; és

obra de Joan Torras i Viver, artista local, i en un altar lateral n'hi ha una altra del pintor local Joaquim Sedó. En els murs interiors, a intervals, hi ha pintures al·lusives als evangelistes i motius vegetals degudes a Francesc Labarta. Guarda també una imatge gòtica del segle XIV de Santa Maria, molt mutilada, sense cap, trobada entre les runes de l'antiga església desapareguda, i un frontal esculpit d'un temps antic, potser del romànic.

Campanar aixecat entre el 1892 al 1933, no destruït en la guerra del 1936. L'últim cos, amb la maquinària i l'esfera del rellotge, es va aixecar, pagat per subscripció popular, a finals dels anys cinquanta i fou acabat el 1961. Té planta gairebé quadrada (6'30 x 5'95 m) amb dos cossos; a la part alta n'hi ha dos més de vuitavats amb murs de maons rogencs. El primer cos, cúbic, és de carreus de pedra grisenca amb un portal exterior d'entrada al campanar; un altre portal es troba a l'interior del temple. Una destacada motllura el separa del segon cos de maçoneria; tots dos tenen els caires ressaltats com lesenes cantoneres i tenen sengles motllures amb un fris d'arquets cecs al dessota. El segon cos és el de més alçada; cap a la meitat hi té, a la part frontal, quatre finestretes que il·luminen l'interior; a la part alta s'hi obren dues finestres en arc de mig punt a cada cara menys a la de llevant.

Els cossos superiors octagonals queden separats per una motllura destacada amb un fris d'arquets cecs al dessota; a l'inferior o cel·la tenen finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, alternades les grans i les petites; i una d'estreta a cares alternes en el cos de més amunt. Està coronat per una cornisa destacada i una teulada baixa de vuit vessants. Les finestres de la cel·la són altes i amples alternades amb altres de petites i estretes; les petites tenen per l'exterior unes peanyes amb una petita creu al damunt. Pengen de les finestres tres campanes grans i dues de petites. La més gran de 729 quilos de pes, del 1791, està dedicada a *Sant Pere*; la *Rarímia* del 2000, de 496 quilos, penja de la finestra frontal; tres de modernes són *Llorença* de 244 quilos i dues de petites: *Stella Maris* que en pesa 72 i una altra procedent de les Borges Blanques el 2011.

S'accedeix a la cel·la per una escala de graons de pedra amb barana d'obra sobre voltes catalanes, arrapada als murs i amb un ample ull central; des de la cel·la es puja al cos superior per una escala de gat amb arcs protectors; s'hi entra a través d'una trapa.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a migjorn.

Alçada: 40'20 metres.

Esveltesa: 6,3

SANT JOAN DESPÍ Sant Joan

Altitud: 14 metres.

Església aixecada entre el 1939 i el 1943. Consta de tres naus rectangulars de tres trams, un d'ells és el transsepte; estan cobertes amb voltes de canó sobre arcs torals de mig punt que descansen, en la nau central, en una imposta motllurada que recorre tota la base de les voltes i en uns pilars cruciformes que separen les tres naus així com per arcs formers de mig punt. La capçalera amb un gran rosetó calat a la part alta té un gran absis central i dos de menors als laterals, tots semicirculars amb paraments exteriors de maó vist; per l'interior el presbiteri és recte i fondo. En el creuer s'aixeca un cimbori vuitavat sobre trompes i de quatre arcs de mig punt. El cor descansa en un arc carpanell i en una volta d'aresta damunt el cancell. Per l'interior els murs arrebossats estan pintats en color blanc crema; els exteriors en color taronja pàl·lid al frontis i en un blanc grisenc als laterals.

El portal obert en el frontis té marc rectangular de pedra blanca motllurat i filetejat i, al damunt, un gran dibuix esgrafiat que mostra el bateig de Jesús pel Baptista; a mitja alçada hi ha

obert un finestral d'arc de mig punt i, al damunt, un òcul i una minsa cornisa sinuosa i mixtilínia que recorda l'estil barroc senzill del nostre país.

Dimensions: 34'33 x 7'33 x 11'74 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada de les tres naus fa 23'25 metres, considerable ja que les naus laterals són molt amples; el cimbori arriba per l'interior als 18'35 metres i el transsepte en fa 23'25 x 7'51 x 11'72.

Arquitectes: Josep M. Aixelà i Tarrats i Josep Maria Jujol.

Guarda unes trones, una a cada banda del presbiteri, amb una ornamentació que recorda l'art modernista. També guarda una pica baptismal potser renaixentista amb una decoració geomètrica de formes arrodonides a la base i en la part alta del peu i amb unes motllures al peu i una de bossellada sota mateix de la boca. Un gran quadre de tres escenes, la central amb el baptisme de Jesús i les dues laterals amb elements arbustius i fons daurat; és una mostra de l'estil modernista i es troba adossat al mur lateral just entrant a la dreta.

Campanar del 1857 dividit en dos cossos per una fina motllura; el primer, de planta quadrada (3'60 x 3'60 m), és força alt i, en no tenir cap element decoratiu, ofereix tota la nuesa dels seus murs; el cos superior és vuitavat i en ell s'hi ubica la cel·la; està oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna. Està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb barana carreuada. Una gran esfera horària es troba sota les finestres. Els seus murs tenen paraments de carreus petits i mitjans de pedra lleugerament rogenca. Una escala del tipus català, arrapada als murs i sobre voltes puja fins a la cel·la.

Situació: adossat a la façana lateral de ponent proper a l'angle sud-oest del frontis encarat a migjorn.

Alçada: 24'00 metres.

Esveltesa: 6,6

SANT JUST DESVERN Sant Just i Sant Pastor

Altitud: 125 metres.

Església gòtico-renaixentista aixecada entre el 1569 i el 1571, completada el 1676 amb capelles laterals i restaurada el 1890; en ser maltractada pels fets luctuosos del 1936 va ser refeta a partir del 1940. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberta amb voltes de creueria i capçada per un absis poligonal de cinc costats. Les sis capelles laterals, tres per banda, obertes amb un arc de mig punt queden cobertes per voltes gòtiques de nervis.

L'ample mur frontal de carreus matussers de pedra grisenca ben alineats i amb el morter força visible té una portalada renaixentista amb un portal rectangular flanquejat per columnes jòniques sobre pedestals i amb un entaulament senzill i un frontó triangular al damunt; en relleu, sobre el frontó, s'hi troben tres petites figures que representen els sants Just i Pastor amb la Mare de Déu al centre; en el timpà hi figura un escut amb la campana que és un símbol de la població de Sant Just. Té una rosassa atrompetada a mitja alçada i una cornisa angular motllurada per coronament. El seus murs laterals estan arrebossats i pintats d'un color rogenc pàl·lid.

Guarda un retaule renaixentista dels artistes Joan Forner escultor i de Joan Pau Camps pintor; té un orgue inaugurat l'any 2005.

Campanar modern. Té planta quadrada (4'75 x 4'75 m) i queda dividit en dos cossos per una senzilla motllura; el primer d'ells està bastit amb murs arrebossats i pintats en un to rogenc pàl·lid simulant carreus; en té de blanquinosos a les cantoneres. Un segon cos destinat a la cel·la amb paraments de carreus petits i regulars està obert per finestres d'arc apuntat, una a cada cara, de diferents mides; hi pengen quatre campanes: *Justa, Pastora, Josepa i Raimunda;* igualment n'hi ha

dues de petites sobre terrat penjades d'una estructura metàl·lica senzilla. Està coronat per una minsa cornisa i un terrat amb barana de merlets esglaonats amb alguna gàrgola sota cornisa. Una esfera horària es troba al damunt d'una de les finestres petites.

Situació: adossat a la façana lateral del sud-est.

Alçada: 22'50 metres.

Esveltesa: 4,7

SANT VICENÇ DELS HORTS Sant Vicenç

Altitud: 22 metres.

Església barroca aixecada entre el 1718 i el 1725; ha estat renovada el 1998. Consta d'una nau rectangular de cinc trams coberta amb una volta de llunetes damunt arcs torals de mig punt; l'acompanyen dos passadissos laterals entre capelles cobertes amb voltes d'aresta; està capçada per un absis semicircular; té transsepte i un cor als peus.

El frontis té una portalada amb un portal rectangular de pedra marronosa, pilastres toscanes adossades als muntants, un entaulament amb un frontó triangular truncat i una fornícula amb la imatge del patró intercalada; una rosassa motllurada es troba a mitja alçada i, per coronament, una cornisa corbada, convexa al centre i còncava als laterals, amb cinc pinacles, un a cadascun dels punts d'inflexió. El seu mur frontal ha esta recobert de plaques rectangulars de marbre blanquinós ben arrenglerades, carreus en relleu positiu als caires i un sòcol d'un to fosc.

Arquitectes: Francesc Folguera i Grassi per fer-ne la remodelació després del 1939 i Francesc Jornet el 1997-98 en col·laboració de l'aparellador Vicenç Font pel que fa a la reforma de la volta, de la façana i del campanar.

Campanar coetani del temple. Té un primer alt cos de planta quadrada (4'60 x 4'60 m) i un de segon octagonal dividit en dos per una motllura destacada; en el segon d'ells hi ha ubicada la cel·la. Està coronat per una nova cornisa motllurada i una torrella amb una esfera del rellotge a cada cara alterna i per un terrat amb balustrada al damunt del qual s'aixeca una estructura metàl·lica amb una campaneta. La cel·la té finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, obertes i cegues alternades; hi pengen campanes. Els seus murs de pedra estan arrebossats i emblanquinats.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple proper a l'angle sud-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 30'00 metres; aquesta dada m'ha estat facilitada pel rector mossèn Mateu Santacana que ha restaurat el campanar i l'església i em diu que ho coneix bé; jo no he pogut fer el càlcul a causa d'estar, aquest campanar, mig amagat per construccions veïnes.

Esveltesa: 6,5

SANTA COLOMA DE CERVELLÓ Sagrat Cor

Altitud: 40 metres. Colònia Güell

Església modernista aixecada entre el 1908 i el 1915. Consta d'una nau de planta semicircular coberta amb un sostre amb moltes nervadures sostingut per columnes inclinades de pedra gris i altres de maó vist; els seus murs són de pedra vista a base de carreus petits barrejats amb panys de maó vist. De fet, l'actual església havia de ser la cripta de la que estava projectada i que ha quedat sense ser aixecada. En un prospecte turístic de la Generalitat de Catalunya de l'any 1988 hi ha la següent explicació que copio per ser aclaridora: «Les columnes s'inclinen segons les càrregues que han de suportar, la tradicional volta de maó catalana adopta la forma anomenada

paraboloide hiperbòlica. Els materials, bàsicament pedra basàltica amb prou feines desbastada i maó, amb mosaics i vidrieres de colors a les portes i obertures, són utilitzats amb vigor i una energia que li arriben a donar un aspecte rude i primitiu. Cal destacar, encara, el bancs de fusta i ferro dissenyats pel mateix Gaudí.»

Arquitecte: Antoni Gaudí i Cornet (1852-1926).

Campanar inacabat, de planta quadrada (2'00 x 2'00 m) convertida en octagonal a mitja alçada. La cel·la oberta amb finestres d'arc de mig punt a cada cara alterna (hi penja una campana) no està coberta. Els seus murs són de petits carreus de pedra ben alineats i amb algun element de maó vist. A la part baixa, al nivell de la cripta, hi ha obertes dues gran finestres de formes triangulars amb la base còncava.

Arquitecte: sembla que no el va aixecar Gaudí sinó un deixeble seu, fet encara no escatit.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest de la façana lateral del migjorn.

Alçada: 15'00 metres.

Esveltesa: 7,5

SANTA COLOMA DE CERVELLÓ Santa Coloma

Altitud: 170 metres.

Església d'origen romànic, de principis del segle XI; només se'n conserva part del mur de ponent als peus del temple, un petit absis lateral a la banda del sud-est i la base del campanar aixecat precisament damunt d'aquest absis. Consta d'una nau rectangular amb transsepte que li dóna planta de creu grega; és el resultat de les modificacions fetes cap el 1594 en allargar l'antiga nau cap a llevant i amb l'afegitó d'unes capelles laterals que constitueixen un fals transsepte. Els seus murs són de maçoneria de peces mig picades. El frontis actual es troba arrebossat; té aspecte classicista; en ell s'hi obre el portal actual aprofitat del que tenia al segle XVI; encara figura la data del 1594 en la llinda. En aquesta mateixa banda, a la dreta, a migdia, s'hi ha descobert recentment un petit absis semicircular romànic de l'antiga església; havia queda amagat per les construccions veïnes. La capçalera actual a ponent, també romànica, mostra una finestreta en forma de creu al centre i dos òculs a banda i banda.

Dimensions: 20'00 x 4'00 x 7'30 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 10'80 metres.

Campanar amb la base romànica i reformat amb l'afegit d'una part alta cap el 1674. Té planta quadrada (3'30 x 3'30 m); la seva base és romànica i es troba aixecada damunt la volta de la petita absidiola retrobada recentment. Els seus murs són de carreus petits i irregulars, més grans a les cantoneres, d'un material marronós sobretot més intens en els caires. Té un terrat amb barana carreuada amb gàrgoles a alguns costats. La cel·la queda oberta a cada cara amb una finestra d'arc de mig punt. Deixant a part aquest element, l'aspecte visual del cloquer és de completa nuesa.

Situació: adossat a la façana lateral del migdia per la banda de llevant.

Alçada: 16'60 metres.

Esveltesa; 5

TORRELLES DE LLOBREGAT Sant Martí

Altitud: 126 metres.

Església neogòtica aixecada entre el 1895 i el 1900. Consta d'una nau central rectangular de

sis trams, un d'ells és el transsepte; estan coberts per voltes ogivals damunt cinc arcs torals apuntats i un de presbiteral; està capçada per un absis poligonal de cinc costats amb contraforts a cada caire. L'acompanyen dues naus laterals de cinc trams amb un absis semicircular al lateral dret; les naus estan separades per arcs formers apuntats damunt pilars poligonals; consta d'un ampli transsepte amb rosasses calades als seus extrems i amb cúpula al creuer dins d'un cimbori de vuit costats. El cor als peus del temple amb barana de pedra descansa en un arc rebaixat damunt permòdols figuratius.

El frontis té un portal rectangular amb fines columnetes als muntants; està recobert per uns arcs apuntats que emmarquen un timpà nu i amb un bordó sobre mènsules; una gran finestra calada d'arc apuntat i amb bordó es troba a mitja alçada i, per coronament, una cornisa angular està decorada amb frisos, crestes i una gran creu al cim; els laterals, amb terrat i baranes calades, estan separats de la zona central per unes bandes capçades per pinacles. La construcció va anar a càrrec de la gent del poble que es dedicava a aportar material i a treballar amb els constructors; la pedra dels pilars provenia de les pedreres de Montjuïc

Dimensions: 34'00 x 8'00 x 18'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; les tres naus fan 14 metres d'amplada total; el transsepte en fa 17'50 x 8'00 de llargada i amplada.

Arquitectes: Joaquim Codina, i els mestres d'obres Joan Aleu i Josep Janer.

Guarda una imatge del patró a l'altar major obra del 1942 de l'escultor J. Pericay. Hi ha una pica baptismal barroca de marbre blanc que va ésser transportada, com un regal, des de Cuba. Té vidrieres de colors posades el 1900 en 46 finestrals d'arcs apuntats i en 13 rosetons; estan ben conservats ja que cal tenir en compte que el 1936 no es va fer mal a l'església protegida com va ser per l'ajuntament republicà. Es conserva una talla de la Mare de Déu dels Dolors del segle XVIII i, també d'estil barroc, una Sagrari cobert de pa d'or sostingut per dues figures d'àngels agenollats.

Campanar neogòtic del 1900. Té planta rectangular (5'00 x 6'00 m) reforçat per robustos contraforts situats obliquament als caires a partir de mig cos quan aquest ha disminuït lleugerament de perímetre; queden capçats per pinacles. La cel·la, separada del cos inferior per una motllura de secció rectangular, està oberta amb finestres d'arc de mig punt i amb barana de pedra, una a cada cara. El corona una cornisa angular a cada cara i una agulla piramidal de quatre vessants recoberta de rajoles vermelles amb un pinacle tornejat acabat en una bola i una creu (inclosa en el càlcul de l'alçada; no ho està el parallamps). Els seus murs de pedra estan arrebossats i pintats de blanc; un sòcol de paredat no està arrebossat. Per l'interior, a la planta baixa, s'hi troba la sagristia. Tant l'església com el campanar, han passat per recents (2001) reparacions. Funcionen quatre campanes pels tocs litúrgics i dues per als horaris; tres ja són de l'anterior campanar romànic; foren foses a Vic el 1874 la *Santa Maria*, el 1878 la *Santa Caterina* i dues més d'un diàmetre de 66 centímetres són del 1716 una i del 1957 l'altra; dues més pels tocs horaris són del 1904 per al rellotge instal·lat el 1905.

Situació: adossat al mur de migdia, entre el braç esquerre del transsepte i l'absis encarat a ponent.

Alçada: 37'00 metres. El càlcul ha esta fet des del pati de la rectoria fins al cim de la creu; al pati m'hi va deixar accedir amablement el rector mossèn Manesses.

Esveltesa: 6,1

VALLIRANA Sant Mateu

Altitud: 177 metres.

Església neoclàssica aixecada entre el 1802 i el 1804. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó sobre arcs torals de mig punt, l'acompanyen dos passadissos laterals; té

capçalera recta, cor i atri. Entre la nau i els passadissos s'hi obren passos amb arcs formers de mig punt damunt pilars rectangulars. El frontis té un portal rectangular amb pilastres toscanes als muntants, entaulament, frontó circular amb el timpà nu, rosassa atrompetada a mitja alçada i cornisa corbada, convexa al centre i còncava als laterals amb una creu metàl·lica al cim. Una destacada motllura horitzontal divideix el frontis en dues zones; la part inferior mostra bandes horitzontals de carreus; la superior està plena de dibuixos esgrafiats de gran qualitat i ben conservats.

Campanar del 1952. Té un primer alt cos de planta quadrada (4'50 x 4'50 m); un de segon de poca alçada té els caires aixamfranats; en ell s'hi ubica la cel·la; té una motllura sota d'ella i una altra a l'arrencada dels arcs. Està coronat per una cornisa motllurada destacada, un terrat amb balustrada i una agulla central amb una bola al cim i una creu metàl·lica (la creu no queda inclosa en el càlcul de l'alçada). La cel·la està oberta amb una finestra d'arc de mig punt a cada cara; hi pengen campanes. Els seus murs tenen un arrebossat amb simulació de carreus. La part baixa està sobre una carreró i, per no tallar el pas, s'hi ha obert un ampli pas cobert amb una volta de canó; al seu damunt en la cara frontal s'hi troba una fornícula amb la imatge del patró decorada amb arcuacions i pilastres.

Situació: adossat al mur de tramuntana fent angle al nord-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 29'00 metres.

Esveltesa: 6,4

VILADECANS Sant Joan

Altitud: 17 metres.

Església d'estil neorenaixentista aixecada entre el 1941 i el 1958. Consta de tres naus rectangulars separades per columnes de maó vist de color fosc vitrificats i per arcs formers de mig punt; té la capçalera recta; està coberta per un sostre teginat de cassetons; el presbiteri ho està per una volta de canó. Uns grans finestrals estan oberts per damunt de les naus laterals. El frontis està precedit d'un porxo amb cinc arcs de mig punt sobre fines columnes; la part baixa del mur frontal, aixoplugat sota del porxo, presenta uns esgrafiats figuratius en quatre plafons, dos a cadascuna de les bandes del portal rectangular situat al centre; una gran rosassa vidriada queda oberta a mitja alçada del frontis per damunt del porxo i un frontó triangular al capdamunt té el timpà decorat amb baixos relleus no figuratius; una creu de pedra es troba al cim.

Arquitecte: Josep Puig i Janer.

Guarda al baptisteri unes pintures al fresc de Carulla i Serra.

Campanar del 1957. Té planta quadrada (5'80 x 5'80 m) amb dues motllures sota la cel·la que inclouen una franja amb esgrafiats. La cel·la està oberta amb dues finestres d'arc de mig punt a cada banda; hi pengen campanes. Està coronada amb una destacada cornisa motllurada i una teulada a quatre vessants. Té un sòcol de pedra picada rogenca i els murs arrebossats i pintats en tons torrats i amb carreus blancs a cantoneres. La desproporció entre l'alt cos del campanar i la petita dimensió de la cel·la creen un efecte poc harmoniós.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-est de la façana lateral encarada a llevant, prop de la capçalera orientada a tramuntana.

Alçada: 34'75 metres.

Esveltesa: 6

ALGUNES ESGLÉSIES SENSE CAMPANAR DE TORRE,

AMB ESPADANYA, SUFRAGÀNIES O SENSE CULTE

BEGUES Sant Cristòfol, església vella de la Rectoria, sufragània

Altitud: 399 metres.

Església gòtico-renaixentista aixecada entre el 1575 i el 1578 en substitució d'una de romànica anterior. Consta d'una nau rectangular. El frontis té un portal rectangular renaixentista de pedra clara amb columnes toscanes sobre pedestals, entaulament, frontó triangular amb tres pilastres adossades al mur; òcul atrompetat sota cornisa horitzontal. Els seu mur frontal es troba arrebossat i pintat en color ataronjat i amb carreus de pedra clara a cantoneres. Arquitectes: el mestre de cases occità Lleonard Bosch i els picapedrers francesos Joan de Montese i Bernat Truell. **Campanar** de planta quadrada (3'60 x 3'60 m) coronat per una cornisa i una teulada piramidal recoberta de rajoles marronoses en escacat fosc i clar. Murs de paredat a mig arrebossar amb carreus de pedra blanca a cantoneres. La cel·la amb una finestra d'arc de mig punt a cada cara i una motllura a la seva base ha estat bastida amb carreus ben escairats de pedra clara als caires i marronosa al centre. Situació: angle nord-oest del frontis encarat a ponent. Alçada: 16'00 metres. Esveltesa: 4,4

EL CAIRAT Santa Maria Saplanca, capella

Altitud: 193 metres. Municipi d'Esparreguera

Església preromànica del segle X iniciada al principi d'ell i refeta en part cap a finals. Consta d'una nau rectangular, una mica irregular, orientada clarament a llevant, i capçada per un absis rectangular orientat un xic al nord-est, fet que demostra la manera primitiva dels constructors d'aquell temps reculat. L'absis, de sostre amb volta de canó més baix que la nau, està precedit d'un arc presbiteral en arc de ferradura; la nau primitiva tenia un sostre embigat que fou canviat per una volta de canó de mig punt una mica més alta que la de l'absis; per sostenir-la va caldre reforçar els murs laterals mitjançant uns arcs formers adossats als murs que arrencaven de dues pilastres situades al centre de la nau i enfrontades. El portal obert segurament al mur de migdia avui ha estat substituït tardanament per un altre al de ponent, als peus del temple, a base d'una arcada de grans dovelles ben picades de pedra rogenca damunt de muntants amb carreus grans ben escairats. Els murs mostren paraments de peces sense picar i en desordre amb molta argamassa de calç visible. Dimensions: 9'25 x 2'20 x 4'30 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons dels nínxols laterals l'amplada total és de 3 metres. **Campanar** d'espadanya d'un ull rectangular tancat per una teuladeta horitzontal formada per una planxa amb dos petits pinacles al cim. Es troba aixecat damunt i al centre de la teulada en el punt de l'arc presbiteral. He calculat que l'amplada de la seva base fa un metre quaranta i que té una alçada de 7'80; són mesures aproximades.

CASTELLDEFELS Mare de Déu de Montserrat, sufragània

Altitud: 15 metres. Carrer Doctor Marañón, s/n

Església aixecada el 1966. Consta d'una nau rectangular en posició apaïsada i amb baixos (soterrani obert a la plaça enjardinada situada en un nivell inferior del terreny). Els seu murs són de maó vist i de formigó. Arquitecte: Joan Puig i Pei. **Campanar** format per una gran paret de formigó (de fet és una espadanya exempta i no una torre) amb creu metàl·lica al cim (inclosa en la mesura de l'alçada total), i un contrafort a la cara de ponent amb escala de barrots metàl·lics, escala de gat, fins a l'ull on es troben tres campanes petites. Situació: al davant del centre de la façana oest. Alçada: 31'00 metres; està calculada des del nivell de l'entrada principal de la façana est, i no pas des del nivell inferior de la cripta.

CASTELLDEFELS Santa Maria

Altitud: 5 metres.

Església neoromànica aixecada entre el 1909 i el 1919, reconstruïda el 1948. Consta de tres

naus rectangulars amb sostre de doble vessant sobre encavallades de fusta; està capçada per tres absis. El frontis mostra paraments de carreus ben escairats, a mig desbastar externament; hi té obert un portal amb arquivoltes de mig punt amb motllures bossellades que descansen en una senzilla imposta i damunt tres fines columnetes per banda; un bordó motllurat les envolta. Poc més amunt hi ha un fris format per una motllura amb denticles al dessota. Just sobre d'ell hi ha tres finestres de mig punt amb columnetes en els intervals de separació i als extrems que sostenen el marc i el bordó respectiu. Corona el frontis una cornisa horitzontal amb fris inferior d'arcs cecs i dos alts pinacles als seus extrems. Completen el frontis dues ales, lleugerament més endarrerides, amb finestres als baixos i al pis coronades per merlets; tenen obertes finestres als baixos com les del centre i una estreta finestreta al pis alt. Arquitecte: Nil Tusquets. **Campanar** d'espadanya oberta format per barres de ferro verticals i horitzontals que deixen àmplies obertures en dues de les quals pengen campanes petites; al capdamunt formen una creu. Va substituir l'antic campanar enderrocat en ser malmesa l'església el 1936. Situació: al damunt del frontis en posició centrada. Alçada: 22'00 metres.

CERVELLÓ Sant Ponç de Corbera, priorat benedictí, sense culte.

Altitud: 385 metres.

Església romànica del segle XI. Consta d'una nau rectangular de quatre trams; un d'ells és el transsepte. Està coberta per una volta de canó damunt tres arcs torals de mig punt; els dos trams del transsepte també ho estan de manera paral·lela als de la nau major. Queden capçats per tres absis semicirculars a llevant ornats amb grans arcs cecs entre lesenes per l'exterior; el central ho està per dins amb tres nínxols semicirculars dins del gruix del mur; al seu damunt s'hi obren tres finestres en arc de punt rodó. Les façanes laterals presenten arcuacions cegues sota cornisa i lesenes. Els arcs torals descansen en pilastres i els arcs formers de mig punt que donen pas als braços del transsepte descansen en semi-columnes. En el creuer s'hi aixeca un gran cimbori quadrat que acull una cúpula semiesfèrica damunt trompes. La façana principal orientada a ponent té un ampli portal en arc de mig punt dovellat amb peces rogenques intercalades amb les clares i amb carreus als muntants tots ells ben escairats; al seu davant, una graderia en semicercle permet salvar el petit desnivell entre el terreny circumdant i l'entrada. Damunt el portal s'hi obren dues finestres en arc de mig punt i, més amunt, una altra finestra similar però ara geminada amb el capitell del mainell decorat amb senzills relleus. Tots els murs tenen paraments de pedra vista marronosa tirant a vermell a base de petits carreus matussers disposats en filades regulars. Estan ornats amb arcuacions cegues sota cornisa i lesenes. Dimensions: 25'00 x 6'30 x 14'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons dels braços del transsepte arriba als 16'90 metres. El **campanar** de torre de planta quadrada (3'60 x 3'60 m) s'aixeca damunt del cimbori i queda obert en dos pisos per finestres en arc de mig punt; en l'inferior, una d'allargassada per cada cara, hi penja alguna campana; en el superior les finestres són dues per cara. Queda coronat per una teulada de quatre vessants. Una escala de pedra puja per l'exterior adossada al mur de llevant del cimbori a partir del mur lateral; està protegida per una barana de pedra. L'alçada queda calculada, aproximadament, en 23'08 metres.

CERVELLÓ Santa Maria de Cervelló o dels Socors

Altitud: 203 metres.

Església romànica de finals del segle XI. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberta per una volta de canó de mig punt damunt de dos arcs torals; està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera precedit d'un ample tram presbiteral on s'hi obren, enfrontats, dos nínxols semicirculars; en el fons de l'absis també hi ha tres nínxols separats per fines semi-columnes i oberts amb sengles finestres en arc de mig punt. En el primer tram proper a l'absis hi ha damunt trompes apetxinades una cúpula semiesfèrica dins d'un cimbori octagonal amb

finestres atrompetades en cares alternes. Avui el cimbori queda coronat per una teulada baixa de vuit vessants quan de fet hi hauria d'haver-s'hi aixecat el campanar. Al segle XVI van obrir-se en aquest primer tram dues capelles quadrades amb voltes de creueria, una a cada lateral, i en el segle XVIII altres dues, més petites, en el tram central. En el de ponent s'hi va aixecar un cor alt damunt d'un arc carpanell i una volta de creueria rebaixada; a la banda de tramuntana es va adossar una torreta semicircular per on puja una escala al cor. També es va obrir en el frontis una portalada d'estil renaixentista a base d'un marc rectangular flanquejat per dues columnetes toscanes sobre pedestals que sostenen un entaulament dòric a base de tríglifs i un frontó triangular; al seu damunt s'hi va obrir un òcul circular atrompetat; sota de la cornisa es conserva un fris angular d'arcs cecs romànics. Els murs presenten paraments de pedra rogenca local amb carreus mitjans força ben escairats i disposats en filades. Dimensions: 17'80 x 4'00 x 8'55 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals arriba als 9'80 metres. **Campanar** absent; amb tot, el cimbori on hi hauria d'haver estat, arriba a l'alçada de 12 metres i escaig; les mesures facilitades són aproximades.

CORBERA DE LLOBREGAT Sant Cristòfol, ermita

Altitud: 314 metres.

Església d'orígens romànics (s. XI) força modificada posteriorment, en algun moment fou realçada; consta d'una nau rectangular capçada per un absis en part semicircular i en part recte; està coberta per un ric embigat de fusta de dos vessants. En el mur frontal, a ponent, hi ha un portal en arc rebaixat amb primes dovelles a base de maons que descansa en brancals de carreus grans i ben escairats; al damunt hi té un petit òcul circular amb un bonic calat. Murs de pedra vista rogenca, en part de carreus matussers mitjans i en part de pedra sense picar; és molt visible el morter de calç entre les juntures; té un sòcol atalussat. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc rebaixat a base de fines lloses en full de llibre i amb pilars de pedra rogenca amb tècnica de maçoneria; hi penja una campaneta; està cobert per una teuladeta de dos vessants poc inclinats de peces aràbigues que té el carener destacat. Està situat al centre i al damunt del frontis. L'amplada de la seva base és de 2'60 metres i la seva alçada en fa 7'12; són mesures aproximades.

ERAMPRUNYÀ Santa Maria de Bruguers, ermita

Altitud: 245 metres. Municipi de Gavà, sota castell d'Eramprunyà

Església romànica del segle XIII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada ampliada cap a ponent i eixamplada al segle XVI (1500-04) i amb l'afegitó d'unes capelles laterals quadrades enfrontades, dues en la nau romànica i dues més a ponent en la zona eixamplada; també en aquest moment s'hi instal·là un cor alt damunt d'un arc rebaixat i d'una volta de creueria; està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera apuntada precedit d'un arc presbiteral apuntat; està ornat amb lesenes per l'exterior i, sota cornisa, una motllura damunt permòdols; el seu eix és un xic, només un xic, desviat cap al sud respecte del de la nau. Té un portal al mur de ponent, als peus del temple, de caire renaixentista; té el marc rectangular amb la llinda i els muntants acanalats o bé motllurats als caires, un frontó triangular i esglaonat amb el timpà ornat amb un escut heràldic i caparrons o angelets; també n'hi ha als muntants a la seva part alta. Murs de paraments de carreus irregulars, molts d'ells sense picar, i amb carreus grans ben escairats a cantoneres; la pedra és la típica del lloc, rogenca. Dimensions: 21'70 x 6'20-4'30 x 8'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles és de 10'80 metres. **Campanar** d'espadanya oberta d'un ull damunt un sòcol de costats atalussats aixecat damunt i al centre del mur frontal amb material del lloc, carreus escairats de pedra rogenca. He calculat que l'amplada de la seva base fa 3'17 metres i que té un alçada de 12'12; són mesures aproximades.

MADRONA Santa Eulàlia (La Salut del Papiol), santuari
Altitud: 255 metres. Municipi d'El Papiol

Església d'orígens preromànics del segle X aixecada al segle XI aprofitant-ne alguna part. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt damunt de quatre arcs torals que arrenquen de pilastres amb impostes; està capçada a llevant per un absis semicircular amb decoració per l'exterior d'arcs cecs i lesenes que arrenquen d'un sòcol alt; està acompanyat per dos absis menors igualment semicirculars i més baixos que l'absis major i sense decoració, un a cada lateral i enfrontats, tots ells coberts per voltes de quart d'esfera. Té un portal al mur de migjorn, tardà, amb el marc rectangular i amb dues arquivoltes ben dovellades en degradació al damunt que deixen un timpà nu; segurament es troba en el lloc del portal del segle XI que va substituir. Murs de paraments amb carreus petits, desiguals, matussers, disposats més o menys ordenadament en els absis i de maçoneria en la resta; en el mur dels peus del temple, a ponent, segurament conservat del segle X, el mur és a base de lloses i de carreus desiguals i amb una finestreta geminada amb dos arcs de mig punt peraltats amb un discret canal en el caire de l'intradós i amb el mainell decorat amb fulles molt estilitzades; dos robustos contraforts apuntalen el mur de migjorn. Dimensions: 20'70 x 3'70 x 6'00 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada total des del fons de les absidioles fa 6'50 metres. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt aixecat damunt de la teulada en el punt del segon arc toral a partir de llevant; es troba situat a la banda de migdia. He calculat que l'amplada de la seva base fa un metre seixanta i que té una alçada de 8'50 metres; són mesures aproximades.

MARE DE DÉU DEL BON VIATGE Santa Maria, capella
Altitud: 14 metres. Municipi de Sant Joan Despí

Església aixecada al segle XIII, segurament a finals, ja que té aires gòtics. Consta d'una nau rectangular coberta per un embigat de fusta de dos vessants damunt d'un arc diafragma. Té un portal al mur frontal en arc de mig punt a base de grans dovelles i de carreus ben escairats als muntants; tres òculs circulars i atrompetats s'obren en tres façanes, un de petit a mitja alçada al frontis i altres dos força més grans a cada costat. Murs arrebossats i emblanquinats reforçats per dos robustos contraforts atalussats en part a cada costat. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt cobert per una teuladeta de dos vessants; una senzilla motllura es troba a l'arrencada dels arcs. Està aixecat damunt un petit podi damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa un metre i mig i que té una alçada de 8'85 metres; són mesures aproximades.

MARE DE DÉU DE BRUGUERS Santa Maria, ermita
Altitud: 245 metres. Municipi de Gavà

Església romànica del segle XIII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntat capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera apuntada i ornat per l'exterior amb una motllura sota cornisa damunt un fris de permòdols i amb dues lesenes; està precedit amb dos arcs presbiterals en degradació apuntats. Té un cor alt damunt una volta de creueria baixa, dues capelles laterals per banda i trona; aquests elements foren afegits cap el 1500-04 al mateix temps que s'allargà la nau cap a ponent. En el mur dels peus s'hi obrí un portal gòtico-renaixentista de marc rectangular amb canals i motllures; al damunt hi figuren en gran relleu caps d'angelets; està cobert per un bordó mixtilini que culmina en un arc conopial que deixa un timpà on figuren en relleu dos escuts heràldics amb una imatge de la Mare de Déu; a les ales del bordó, damunt d'elles hi ha també en gran relleu imatges humanes; damunt del portal, cobrint-lo, hi figuren una arcada de mig punt tancant una fonda fornícula i, encara més amunt, una finestra en arc de mig punt. Els murs en pedra visa rogenca tenen paraments de carreus tirant a grans, matussers, desiguals i disposats en filades més o menys ordenades. **Campanar** d'espadanya oberta d'un sol ull; està aixecat amb carreus damunt un podi atalussat; queda situat damunt i al centre del mur frontal. He

calculat que l'amplada de la seva base fa un metre seixanta i que té una alçada de 9'50; són mesures aproximades.

MARE DE DÉU DEL PUIG Santa Maria, antiga parròquia

Altitud: 100 metres. Municipi d'Esparreguera

Església romànica bàsicament del segle XII però amb restes anteriors, preromàniques i romàniques dels segles IX, X i XI; també sofrí reformes posteriors. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada damunt d'algun arc toral; està capçada per un absis semicircular sense ornamentació exterior llevat d'una finestra; dues capelles laterals afegides als segles XV i XVI aparenten un transsepte; en el creuer rectangular s'hi va aixecar una cúpula ovoide dins d'un cimbori octagonal irregular. Un portal obert en temps de les reformes en el mur de migdia presenta forma rectangular amb marc de carreus blancs. Els murs tenen diversitat d'estructures com ara al mur nord preromànic a base còdols amb tècnica de maçoneria; per dins fou estructurat en el temps del romànic; la resta de murs presenten carreus blancs i marronosos barrejats, matussers i disposats en filades. Dimensions: 16'85 x 4'50 x 7'30 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons dels braços del transsepte és de 13 metres. **Campanar** de torre de planta quadrada (3'75 x 3'75 m) aixecat tardanament damunt el cimbori; presenta dos cossos separats per una motllura; en el baix, més reduït d'alçada, s'hi obre una porta per accedir al superior al costat de ponent; en el superior hi ha la cel·la amb finestres en arc de mig punt, una a cada cara; està coronat per una escassa cornisa i una teulada de quatre vessants coberta amb teules aràbigues; s'hi accedeix per una escala de graons de pedra picada per l'exterior adossada al mur sud i en arribar al damunt del portal gira a l'esquerra fins accedir a una nova escala que surt de damunt de la teulada fins arribar al portal a ponent del campanar. La seva alçada l'he calculada aproximadament en 18'75 metres.

SANT FELIU DE LLOBREGAT Sant Joan

Altitud: 35 metres.

Església aixecada al 1995. Consta d'una nau de planta semicircular bastida amb murs de maó vist; està coberta per un sostre sobre bigues de fusta i per una teulada de teules planes de color rogenc intens. Unes finestres grans rectangulars permeten una bona lluminositat; té una cabuda d'unes 400 persones. Arquitecte: Josep Maria Graell i Escobar de Terrassa. **Campanar** de planta quadrada irregular (2'44 x 2'36 m) de maó vist amb fràgils creus metàl·liques al cim, no incloses en la mesura indicada. Té la coberta plana i una finestra rectangular fent angle; de fet no és una torre, potser una estructura per instal·lar-hi les campanes, de poca alçada i de forma prismàtica. Situació: angle nord-est del frontis. Alçada: 9'75 metres. Esveltesa: 3,5

SANT PERE DE ROMANÍ Sant Pere, ermita

Altitud: 126 metres. Municipi de Molins de Rei

Església romànica de principis del segle XI. Consta d'una petita nau rectangular un pèl irregular coberta amb una volta de canó de mig punt i capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera; no té cap element decoratiu per l'exterior. Té un portal en arc de mig punt al mur de ponent, als peus del temple; sembla obra tardana. També té una torre de guaita adossada al mur de migdia. Murs de paraments amb carreus petits, desiguals, un pèl matussers, força desordenats en els murs laterals i en el frontis, més ben disposats en l'absis. Dimensions: 8'20 x 3'90 x 5'30 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt cobert per un arc que té unes curtes ales horitzontals; està separat dels dos pilars per una senzilles impostes; descansa en un podi un pèl mes ample. Es troba aixecat damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base, el podi, fa 2'40 metres i que té una alçada de 8'75 metres; són mesures aproximades.

SANT PERE SACAMA Sant Pere, ermita

Altitud: 460 metres. Municipi d'Olesa de Montserrat

Església romànica de principis del segle XI. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt, obra moderna, segle XVIII, damunt d'una ampla imposta classicista que recorre la seva base; està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera precedit d'un arc presbiteral de mig punt; per l'exterior mostra un fris d'arcs cecs i un sòcol alt. Té un portal en arc de mig punt amb dovelles mitjanes ben picades; segurament és d'època tardana. Els seus murs mostren paraments de carreus mitjans, irregulars, matusseres i no massa ben ordenats; en les cantoneres hi ha carreus grans i ben escairats; en el mur sud hi ha un petit òcul ovalat a la part alta proper a l'absis. Dimensions: 8'00 x 3'50 x 3'65 metres de llargada, amplada i alçada respectivament. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt cobert per una teuladeta de dos vessants; es troba aixecat damunt la teulada en el punt on es troba l'arc presbiteral, escorat cap a la dreta, a la meitat sud del temple. He calculat que l'amplada de la seva base fa 1'55 metres i que té una alçada de 6'55; són mesures que considero aproximades.

VILADECANS Santa Maria de Sales, parròquia

Altitud: 17 metres.

Església moderna, posterior al 1939, de murs de formigó i finestrals envidriats; consta d'una nau, cor i cripta. Arquitectes: Robert Kramreiter, austríac, i Pere Marieges, arquitecte municipal. **Campanar** de tres murs de formigó, obert pel davant, amb el posterior que acaba inclinant-se com si fos una visera per sobre de les campanes fent com de cobertura; les quatre campanetes se sostenen en quatre braços de formigó superposats; als peus de la torre, que queda oberta per manca d'un quart mur, s'hi troba una escala que permet passar per una obertura rectangular i penetrar a l'interior de l'església per damunt d'un petit pont. Les tres parets del campanar fan les mides següents: 4'90 x 4'00 x 4'00 m. Situació: davant el frontis, en posició cap al sud-est. Alçada: 22'30 metres.

EL BAIX PENEDÈS

CAMPANARS EN ORDRE ALFABÈTIC DE MUNICIPIS

Municipis i poblacions	Parròquies	Alçada en metres
Albinyana	Sant Bartomeu	38'80
Arboç, L'	Sant Julià	27'33
Banyeres del Penedès	Santa Eulàlia	18'93
Bisbal del Penedès, La	Santa Maria	29'60
Bonastre	Santa Magdalena	31'72
Calafell	Santa Creu	28'06
Cunit	Sant Cristòfol	20'76
Llorenç del Penedès	Sant Llorenç	34'42
Masllorenç	Sant Ramon de Penyafort	41'69
Montmell, El		
La Juncosa del Montmell	Sant Miquel	15'56
Marmellar	Sant Miquel	23'23
Sant Jaume dels Domenys	Sant Jaume	24'27
Vendrell, El	Sant Salvador	49'71
Coma-ruga	Sant Ramon	27'39

Alçada mitjana: 28'44 metres

PARRÒQUIES AMB CAMPANAR DE TORRE, UNA A UNA

ALBINYANA Sant Bartomeu

Altitud: 198 metres.

Església del segle XVIII amb vestigis d'una antiga romànica del segle XII. Consta d'una nau rectangular de cinc trams coberta amb una volta de canó apuntada sobre cinc arcs torals i capçada per un absis semicircular cobert per una volta de quart d'esfera que correspon a l'antiga església romànica; en ser sobrealçat ara és poc visible el parament antic per haver estat arrebossat; l'antiga finestra de doble esqueixada d'arc de mig punt avui (2009) es troba cegada i visible només per l'exterior; també ho és una motllura que es trobava sota l'antiga cornisa romànica. Acompanyen la nau dos passadissos laterals oberts entre les capelles per mitjà d'arcs de mig punt; les capelles estan cobertes per voltes d'aresta i separades de la nau per arcs formers apuntats damunt robustos pilars rectangulars reforçats per semi-columnes. Un cor ocupa el pis superior del tram situat als peus del temple; descansa sobre un arc carpanell i d'una volta molt rebaixada. El terra del temple presenta un mosaic que forma dibuixos geomètrics de forma més o menys trilobulada.

La façana principal del 1856 es troba arrebossada i pintada en un to rosat feble; també ho estan les laterals; tenen grans carreus matussers a cantoneres i també són visibles en alguns trams; té

un portal rectangular amb marc motllurat i un frontó semicircular amb el timpà nu, una finestra d'arc apuntat a mitja alçada i, al capdamunt, un frontó triangular motllurat amb un òcul cec al centre.

Dimensions: 20'20 x 5'94 x 7'61 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total inclosos els passadissos i des del fons de les capelles fa 11'71 metres.

Guarda una imatge de la Mare de Déu del Roser del 1582 i una pica baptismal possiblement renaixentista.

Campanar d'aires neoclàssics aixecat el 1856. Té un alt primer cos de planta pràcticament quadrada (4'90 x 4'95 m) i un de segon octagonal amb la cel·la a la part superior oberta per quatre finestres d'arc apuntat sobre senzilles impostes i amb l'ampit destacat; n'hi ha una a cada cara alterna; hi pengen dues campanes, una del 1769 de 368 quilos de pes de nom *Sant Bartomeu* i l'altra del 1856, *La Gran*, que en pesa 579; té una motllura a la base i una altra al damunt. Està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada on hi ha aixecada una alta torrella també vuitavada amb finestres d'arc apuntat, una a cada cara; queda capçada per una cornisa motllurada, un tambor vuitavat i una cúpula semiesfèrica amb un pinacle i un penell al damunt en forma d'àngel instal·lat el 1992 substituint un d'antic. Els seus murs estan arrebossats i pintats com les façanes i amb carreus blancs a cantoneres.

Una escala d'obra amb barana i un escàs ull central puja fins a la maquinària del rellotge situada en un pis superior on l'ull queda tancat per un envà; a partir d'aquí una escala de cargol d'obra amb eix de ferro situada a l'angle sud-est dóna accés a la cel·la i segueix per l'interior del mur fins al terrat; dues grans campanes pengen al dessota de la cúpula de la torrella per senyalar hores i quarts.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 38'80 metres, mesura que inclou la figura de l'àngel que, ella sola, fa 2'63 metres.

Esveltesa: 7,8

L'ARBOÇ Sant Julià

Altitud: 166 metres.

Església aixecada en estil gòtic tardà i renaixentista entre el 1631 i el 1647 i refeta amb elements moderns després del 1939 en ser malmesa el 1936. Consta d'una nau rectangular de sis trams coberta amb una volta ogival amb plementeria moderna de rajola vermella i arcs de pedra grisa; està capçada per un absis poligonal de set costats. Els seus murs interiors tenen aires classicitzants amb cornisa i entaulament dòric sota volta i sobre pilastres situades entre les capelles laterals obertes mitjançant arcs de mig punt; una d'elles, la del Sagrament, barroca, és obra del 1770 del frare carmelità fra Damià dels Apòstols (1704-1780).

El frontis presenta dues torres gairebé quadrades (2'85 x 2'41) situades a les cantoneres; tenen una teulada piramidal; la seva alçada és propera a la del campanar; una conté la maquinària del rellotge i l'altre velles matraques. La portalada és d'inspiració renaixentista amb un portal rectangular recobert per un arc de mig punt sobre la llinda que deixa un timpà amb figuració policroma; està flanquejat per dues columnes toscanes exemptes sobre pedestals davant de quatre fornícules, dues per banda i sobreposades; contenen les imatges dels copatrons: sants Justí, Fortunat, santes Càndida i Victòria. La imatge central damunt la portalada és la del patró.

Les columnes sostenen un entaulament dòric truncat, un frontó circular partit amb una fornícula al centre; una rosassa neoromànica calada i atrompetada es troba a mitja alçada i, per coronament, hi té una cornisa horitzontal sobre mènsules i amb un fris d'elements geomètrics al dessota. Als murs laterals i a l'absis s'hi obren disset alts finestrals entre contraforts.

Dimensions: 40'35 x 12'30 x 20'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Guarda un baldaquí salomònic dissenyat per l'arquitecte Pere Cendoya que fou restaurat, com el temple, després de ser incendiat el 1936. La imatge de Sant Julià darrere l'altar és una talla de Frederic Marès (1893-1991).

Adossada a la dreta del temple hi té una capella, la dels Dolors, originàriament romànica (s. XII), amb volta de canó sobre dos arcs torals; ha estat molt restaurada i té murs de carreus ben escairats de mida mitjana. Hi ha pintures murals gòtiques (francogòtiques) avui traspassades a grans plafons penjats als murs.

Campanar barroc aixecat cap el 1622 damunt una base romànica. Té planta gairebé quadrada (5'41 x 5'75 m); al seu damunt s'hi aixeca un segon cos octagonal irregular coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada. Els seus murs tenen paraments de carreus i tres motllures a diverses alçades. La cel·la té vuit finestres d'arc apuntat i marc rodejat per una motllura, una a cada cara; hi pengen quatre campanes: *La Petita* de 77 quilos i *L'Honorata* de 296 quilos totes dues del 1922; *La Montserrat i Carme* de 451 quilos i *La Teresa del Nen Jesús* de 690 quilos són totes elles del 1941. Per l'interior hi puja una escala de cargol d'obra. Pels dos campanars frontals hi pugen sengles escales de cargol de pedra.

Situació: adossat cap al centre del mur lateral dret encarat a llevant.

Alçada: 27'73 metres.

Esveltesa: 4,8

BANYERES DEL PENEDÈS Santa Eulàlia

Altitud: 170 metres.

Església del segle XVII; fou ampliada el 1780. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de creueria i capçada per un absis poligonal; està acompanyada per capelles laterals. Té molts elements que recorden el gòtic com la portalada conservada dels temps medievals; té un portal en arc de mig punt recobert per una arcada formada per grans dovelles, un bordó circular sobre impostes i un guardapols rectangular sobre fines pilastres poligonals; un òcul motllurat i atrompetat apareix a mitja alçada i, per coronament, una cornisa angular de teules sobreposades. La portalada es troba lleugerament descentrada, escorada cap a l'esquerra, respecte de l'eix del frontis.

El mur del frontis és de carreus ben escairats, part de dalt amb evidents senyals de sobrealçament per canvi de materials; hi ha oberts tres grans òculs distribuïts ben simètricament. Els murs laterals estan arrebossats amb finestres circulars, una a cada tram.

Guarda una imatge de la patrona a l'altar major, obra de Josep Maria Camps i Arnau, artista del segle XX.

Campanar merament funcional aixecat el 1780 i completat el 1964. Té planta rectangular (4'50 x 6'55 m) i està coronat per una cornisa amb merlets esglaonats i una coberta plana. Queda dividit en dos cossos per una motllura; al segon cos o cel·la del 1964 hi figuren dos finestrals d'arc de mig punt al costat llarg i un al curt; hi pengen dues campanes una del 1773 i l'altra del 1940. Una esfera horària es troba a la banda de migdia sota la motllura. Els seus murs es veuen arrebossats i pintats amb un to lila molt pàl·lid pel que fa al primer cos; el segon, el de la cel·la, té un parament de maçoneria amb carreus a les cantoneres i als marcs dels finestrals.

Situació: damunt l'ala sud del temple proper a la capçalera.

Alçada: 18'93 metres.

Esveltesa: 2,8

LA BISBAL DEL PENEDÈS Santa Maria

Altitud: 186 metres.

Església amb influències gòtiques i classicistes resultat de diverses etapes constructives i sobretot força recents. Consta d'una nau rectangular amb dos estrets passadissos laterals; la nau està coberta amb voltes de llunetes sobre quatre arcs torals apuntats i amb un presbiteri de cinc costats formats per petxines raconeres ja que queda inclòs en una capçalera recta. El cor descansa en un arc carpanell i una volta de creueria amb una clau decorada amb relleus. El frontis té un portal rectangular, un òcul motllurat a mitja alçada amb una creu al damunt fent de reixa, tots dos de materials vermellosos, i una cornisa angular d'un sol vessant ja que l'altre queda ocupat pel campanar. Els seus murs estan arrebossats i pintats de color taronja.

Dimensions: 23'94 x 7'94 x 7'88 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total comptada des del fons de les capelles laterals arriba als 13'48 metres.

Guarda un orgue del 1989.

Campanar neoclàssic. Té un primer cos de planta rectangular (3'98 x 3'10 m) amb una motllura composta al capdamunt i uns petits pinacles als seus quatre angles; els murs es troben arrebossats i pintats d'un to ataronjat amb carreus de pedra clara als caires; a sobre del primer cos se n'aixequen dos més de vuitavats separats entre si per una nova motllura composta molt destacada; està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada damunt del qual hi ha una torrella octagonal coberta amb cúpula de rajoles rogenques i fosques amb un pinacle al cim. Aquests cossos superiors tenen un arrebossat pintat en un to groc pàl·lid. La cel·la ubicada el primer cos vuitavat està oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; hi pengen dues campanes, una del 1871, *La Gran*, de 254 quilos de pes, l'altra de nom *Maria* del 1988 en pesa 81. També el cos superior i la torrella tenen finestres amb arc de mig punt i en cares alternes; les finestres del segon cos vuitavat tenen baranes a diferència de les altres.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent. Es troba ocupant mig frontis i en sobresurt una mica.

Alçada: 29'60 metres. Considero força fiable el càlcul tot i les dificultats que ofereix donada la poca visibilitat de la base pel jardí que l'envolta, element essencial per fer el càlcul topogràfic.

Esveltesa: 7,4

BONASTRE Santa Magdalena

Altitud: 182 metres.

Església aixecada entre el 1833 i el 1850 amb aires neoclàssics. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes acompanyada de capelles laterals unides per passadissos; té un transsepte amb una cúpula dins d'un cimbori octagonal sobre petxines i amb cupulí, aixecat en el creuer; té pintures i decoracions geomètriques molt vistents. Els seus murs estan arrebossats i pintats d'un to blanquinós. El frontis té un modest portal renaixentista rectangular flanquejat per pilastres toscanes sobre pedestals adossades als brancals i un frontó triangular amb una fornícula sense imatge inclosa en el timpà; a mitja alçada hi ha una rosassa i al capdamunt una cornisa amb curvatura convexa al centre i còncava als laterals.

Guarda una pica baptismal i un sagrari modernistes de l'arquitecte tarragoní Josep Maria Jujol i Gibert; també conserva part de l'altar major anterior al 1936.

Campanar neoclàssic coetani del temple; fou restaurat el 1993. Té un primer alt cos de planta gairebé quadrada (4'70 x 5'00 m) bastit amb murs de paredat, arrebossats i emblanquinats amb carreus a cantoneres; al seu damunt s'aixeca un segon cos vuitavat on s'hi ubica la cel·la amb

quatre campanes penjant de les finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; una d'elles, la *Magdalena*, és del 1620; una altra, la *Manuela*, és del 1878, una tercera també és d'aquest any i la quarta del 1978.

Unes senzilles motllures decoren la base d'aquest segon cos i al damunt de les finestres. Està coronat per una fina cornisa i un terrat amb balustrada; al seu damunt s'eleva una torrella igualment vuitavada amb una finestra d'arc de mig punt a cada cara alterna i amb una motllura a sobre, un breu tambor amb un petit òcul a cares alternes i petits pinacles als xamfrans i, per coberta, una cúpula lleugerament apuntada i amb pinacle de bola al cim i quatre més als caires en la seva base. Està coronat per un senzill penell de dos metres, no tingut en compte en mesurar l'alçada. Una esfera horària és visible al capdamunt del primer cos en la seva cara frontal.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a migdia.

Alçada: 31'72 metres.

Esveltesa: 6,3

CALAFELL La Santa Creu

Altitud: 45 metres.

Església neoclàssica aixecada a finals del segle XVIII, consagrada el 1806; fou restaurada el 1878. Consta de tres naus rectangulars, la central coberta amb una volta de canó sobre quatre arcs torals de mig punt; una imposta i una cornisa clàssiques recorren tota la base de la volta; unes pilastres d'escàs relleu de capitells compostos baixen de sota els arcs; queda separada de les laterals per tres arcs formers de mig punt que descansen en pilars. Té la capçalera recta i un cor situat sobre el cancell vidriat. L'interior ofereix un contrast entre els murs arrebossats i pintats en color clar i les motllures i pilastres que ho són en un to fosc marronós; l'exterior es troba arrebossat i pintat en tons clars marronosos amb carreus a les cantoneres.

El frontis té un portal classicitzant rectangular amb pilastres d'escàs relleu adossades als muntants, entaulament dòric amb una cornisa prominent; el frontó que deuria tenir al damunt s'ha perdut com ho deixen endevinar les restes escasses que encara hi queden; poc més enlaire hi ha una fornícula amb la imatge de santa Helena sostenint una creu. Una fina motllura horitzontal a mitja alçada separa en dues zones el frontis; en la superior hi figura un òcul motllurat circular i un petit ull de bou sota el vèrtex de la cornisa angular que està coronada amb creu de pedra.

Dimensions: 28'85 x 7'77 x 17'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Guarda una imatge de Sant Helena a la fornícula; és obra de l'escultor local Isidre Romeu.

Campanar neoclàssic aixecat entre el 1832 i el 1857. Té un primer cos de planta gairebé quadrada (4'80 x 5'00 m); el segon amb els caires aixamfranats està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada; els dos caires de cada xamfrà estan destacats per pilastres toscanes d'escàs relleu; unes motllures senzilles es troben entre els diversos cossos i sota terrat. La cel·la té una finestra d'arc de mig punt a cada cara; hi pengen dues campanes; una és del 1818, *La Gran*, de 1051 quilos de pes, l'altra porta el nom de *Rosa Maria-Francisca* del 1946 i en pesa 545. Els seus murs són de paredat fins a mitja alçada; estan arrebossats i pintats com el frontis; el cos de la cel·la és de carreus petits disposats en filades uniformes. Una esfera horària està situada sota la finestra frontal.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 28'06 metres.

Esveltesa: 5,6

COMA-RUGA Sant Ramon

Altitud: 8 metres. Municipi d'El Vendrell

Església aixecada entre el 1956 i el 1957. Consta de tres naus rectangulars, les laterals més baixes que la central. El frontis té un portal rectangular amb un fris d'arcs cecs al seu damunt i un òcul amb gelosies a mitja alçada; tot ell es troba situat sota d'un porxo escàs format per un gran arc de punt rodó que ho aixopluga; per coronament, una senzilla cornisa angular. Altres dos òculs, també amb gelosies d'estructures geomètriques, es troben en les ales, un a cadascuna d'elles, amb unes finestres d'arc de mig punt al seu dessota. Les cantoneres del mur del frontis són de pedra i la part baixa està decorada amb uns contraforts en forma de grans volutes; els seus murs estan arrebossats i pintats d'un color groc pàl·lid.

Guarda un retaule modern fet d'un mosaic realitzat per Santiago Padrós i Elías de Terrassa (1918-1971).

Campanar coetani del temple. Té un primer alt cos de planta gairebé quadrada (4'70 x 4'90 m) bastit amb murs de maó arrebossats i pintats com el frontis de color groc pàl·lid; està coronat per una destacada cornisa i una teulada de peces rogenques al centre de la qual s'aixeca una torrella de planta quadrada de caires aixamfranats amb petits contraforts en forma de volutes a la base de cada xamfrà; és en ella on s'hi ubica la cel·la oberta amb quatre finestrals d'arc de mig punt amb baranes metàl·liques, un a cada cara; la cobreixen una cornisa motllurada amb un tambor poc alt al damunt i una cúpula apuntada de vuit sectors triangulars irregulars de perfil sinuós coberta de rajola clara.

Situació: adossat al mur lateral de llevant molt proper a l'angle sud-est del frontis encarat a migjorn, gairebé exempt.

Alçada: 27'39 metres.

Esveltesa: 5,5

CUNIT Sant Cristòfol

Altitud: 10 metres.

Església que conserva tres absis semicirculars romànics del segle XII sobrealçats i en disposició trevolada oberts als tres costats d'un creuer reformat i reforçat a començaments del segle XVII en aixecar-hi una cúpula que va haver de carregar el campanar que s'hi va erigir. Queden separats del temple actual; un dels absis fa funció de sagristia del nou temple. Els seus murs romànics tenen paraments de carreus petits i poc picats i disposats en filades regulars. En algun d'ells hi ha encastats alguns carreus amb relleus; tenen lesenes llombardes i a mitja alçada restes de la motllura situada sota de la cornisa primitiva; al seu damunt es troba el mur de sobrealçament amb paraments de maçoneria formada per petits còdols mig picats.

Aquesta construcció romànica va ser modificada entre el 1755 i el 1762 quan va enderrocar-se la nau romànica i se'n va aixecar una de nova rectangular neoclàssica coberta amb una volta de llunetes i acompanyada de capelles laterals unides entre sí per passadissos separats de la nau per arcs formers de mig punt damunt pilars rectangulars. El frontis té un portal en arc rebaixat amb marc de pedra; té una petita fornícula amb la imatge de Maria amb el Nen a coll; més amunt hi figuren una rosassa a mitja alçada, un petit òcul el·líptic per sobre i, per coronament, una cornisa angular amb els dos extrem corbats en forma còncava.

Dimensions: 32'00 x 9'00 x 13'00 metres de llargada, amplada i alçada; l'amplada calculada des del fons de les dues absidioles laterals fa 16 metres.

Guarda una imposta treballada amb relleus repetitius a base de volutes; es troba situada damunt un pilar; sembla ser posterior al romànic tot i que imita la tècnica d'aquest estil.

Campanar neoclàssic del 1756-62, merament funcional. Té planta rectangular (2'10 x 3'20 m) i fou bastit amb murs de paredat arrebossat amb ciment; té carreus de pedra blanca a cantoneres. La seva coberta és gairebé plana amb merlets apuntats per coronament. La cel·la està oberta amb quatre finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara; hi pengen dues campanes que porten per nom *Sant Cristòfol* del 1772 de 107 quilos de pes i *Immaculada Concepció* del 1912 que en pesa 199.

Situació: sobre el fals creuer format entre les dues absidioles romàniques transversals.

Alçada: 20'76 metres.

Esveltesa: 6,4

LA JUNCOSA DEL MONTMELL Sant Miquel

Altitud: 429 metres. Municipi del Montmell

Església aixecada a partir del 1862. Consta d'una nau rectangular amb capelles laterals unides per passos que formen passadissos; té la capçalera recta i una coberta de canó rebaixat amb llunetes. El frontis està arrebossat i emblanquinat amb un portal en arc de mig punt damunt senzilles impostes amb un marc de pedra rogenca amb dovelles i carreus ben escairats. Té un òcul atrompetat a mitja alçada, una motllura horitzontal a la part alta i una cornisa angular amb una petita espadanya d'un ull en forma ametllada.

El temple es troba davant mateix dels murs d'una nova església, sense volta, que han quedat sense completar i que fan d'atri.

Campanar del 1862. Té un primer alt cos de planta gairebé quadrada (3'74 x 3'94 m); un segon cos octagonal acull la cel·la. Està coronat per una cornisa motllurada, un fris de peces verticals i per un terrat amb balustrada; al seu damunt s'aixeca una torrella octagonal amb una agulla piramidal de rajoles vermelles i caires verds amb bola metàl·lica al cim. La cel·la té quatre finestres d'arc apuntat, una a cada cara alterna; hi pengen dues campanes del 1895, *La Gran*, que pesa 451 quilos i una de més petita del 1876 que en pesa 174. Els seus murs estan arrebossats i pintats de blanc groguenc.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a migdia.

Alçada: 15'56 metres.

Esveltesa: 4

LLORENÇ DEL PENEDÈS Sant Llorenç

Altitud: 162 metres.

Església neoromànica construïda entre el 1950 i el 1963 quan fou beneïda. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó, transsepte escàs, presbiteri semicircular, capelles laterals i un cor als peus sobre bigues horitzontals. El frontis té una portalada que sobresurt lleugerament i queda coberta amb un ràfec angular; al seu dessota, tres arquivoltes de punt rodó motllurades descansen en dues fines columnes per banda amb imposta prolongada per tota la portalada; al damunt, una gran rosassa calada, motllurada i atrompetada i, per coronament, una cornisa motllurada. A banda i banda, en les ales del frontis, unes finestres geminades amb marc i guardapols de pedra blanca queden obertes en dos nivells. Els seus murs estan arrebossats i pintats de color rogenc amb carreus en relleu de pedra blanca a cantoneres.

Dimensions: 26'90 x 11'02 x 12'37 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; el transsepte en fa 13'33 x 4'69 x 12'37.

Guarda una pica baptismal semiesfèrica, d'una sola peça, segurament preromànica per la

seva decoració arcaica, però que els entesos la fan del segle XI o XII perquè creuen que els temes i l'estil antic es repeteixen en segles del romànic. Se sustenta sobre un peu cilíndric modern. La decoració externa consisteix en una franja de relleus molt primitius entre dues bandes horitzontals amb reticulats o soguejats; aquests relleus consisteixen, principalment, en elements geomètrics: estrelles de formes diverses, fulles estilitzades, entrellaçats, etc., i alguna representació figurada, com una cara molt simple de forma ovalada. La pica fa uns 60 centímetres d'alçada i la seva boca un metre i escaig de diàmetre; el seu origen és desconegut.

Campanar coetani del temple. Té planta quadrada (5'00 x 5'00 m); està dividit en quatre cossos de perímetres que es van reduint lleugerament a mesura que s'eleven; estan separats per motllures compostes; en l'últim o cel·la s'obren quatre finestres d'arc de mig punt decorades amb bordó i columnetes als muntants, una a cada cara; hi pengen quatre campanes; són del 1824, 1842 i 1940; la quarta, sense que consti la data, porta el nom de *Sant Llorenç*. Al seu damunt s'aixeca una torrella quadrada amb una esfera horària a cada cara, una cornisa motllurada i una agulla piramidal quadrada recoberta de rajola verda amb els caires rogencs i una bola al cim. Als pisos inferiors s'hi obren petites finestres d'arc de mig punt amb el marc ressaltat. L'escala que arriba a la cel·la va de paret a paret i deixa un ull central; és de formigó i té una senzilla barana de ferro. Des de la cel·la fins a la torrella del rellotge hi ha una escala de gat.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 34'42 metres.

Esveltesa: 7

MASLLORENÇ Sant Ramon

Altitud: 304 metres.

Església neoclàssica aixecada el 1774 i refeta el 1844. Consta de tres naus, més aviat una nau central i dos passadissos laterals. La nau central rectangular té quatre trams, un d'ells amb el cor; un altre és el transsepte; estan coberts amb voltes de llunetes; els passadissos ho estan per voltes d'aresta; una cúpula sobre petxines al creuer està englobada en un cimbori octagonal de dos pisos de finestres i cobert per una teulada piramidal de vuit vessants; s'aixecà el 1776. El cor amb barana de fusta situat als peus del temple descansa en un arc carpanell i en una volta d'aresta; el presbiteri és semicircular i la capçalera poligonal. El frontis amb murs de paredat es troba arrebossat i pintat en un to groguenc i amb carreus de pedra blanca a les cantoneres en relleu negatiu; té un portal rectangular amb marc de carreus ben escairats, un òcul a mitja alçada i, per coronament, un frontó triangular amb un petit òcul al centre del timpà.

Dimensions: 24'29 x 6'07 x 10'14 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 12'73 metres, la cúpula arriba al 15'10 i el transsepte en mesura 12'73 x 5'91 x 9'89.

Campanar del 1855 d'estil eclèctic. Té un primer alt cos de planta gairebé quadrada (4'45 x 4'40 m) coronat per una motllura; un segon cos octagonal irregular queda dividit per motllures en altres tres. La cel·la oberta en el superior amb finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara, i amb una campana del 1855, *La Gran*, de 451 quilos de pes i una de petita de nom *Maria* de només 10 quilos, està coronada per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada; al seu damunt s'aixeca una torrella vuitavada amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, amb l'esfera del rellotge a la cara de migjorn, la posterior, cornisa i teulada piramidal a base de rajoles verdes i amb una figura metàl·lica d'un àngel al cim inclosa en la mesura de l'alçada; hi fa de penell. Els seus murs de paredat estan arrebossats i pintats de color groguenc amb carreus blancs a les cantoneres i als marcs

de les finestres. S'accedeix a la cel·la per una escala interior de cargol de pedra picada adossada a un dels murs.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a tramuntana.

Alçada: 41'69 metres.

Esveltesa: 9,3

SANT JAUME DELS DOMENYS Sant Jaume

Altitud: 213 metres.

Església aixecada el 1702 en col·laboració amb la gent del poble. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberta amb voltes de llunetes i capçada per un absis poligonal de cinc costats. El cor amb barana de pedra calada descansa en un arc carpanell i una volta de creueria; està situat als peus del temple. El frontis queda precedit d'un porxo amb arcs de mig punt damunt pilars quadrats capçats per una senzilla imposta; n'hi ha tres al davant i un al lateral; s'hi accedeix per unes graonades, una de frontal i una altra de lateral. Un portal rectangular està obert sota del porxo; per damunt d'ell, a mitja alçada, s'hi troba un òcul atrompetat i un altre de petit sota la cornisa angular motllurada. Els seu mur frontal està arrebossat i pintat de color ataronjat; els laterals mostren paraments de paredat.

Dimensions: 26'65 x 7'99 x 12'53 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total comptada des del fons de les capelles laterals fa 13'85 metres.

Guarda en una capella lateral una pica baptismal antiga, segurament romànica dels segles XII o XIII; hi ha qui diu que és visigòtica però això no sembla versemblant tot i que els seus temes decoratius són de tradició antiga; té forma rectangular amb els angles arrodonits i costats de perfil sinuós; la decoració bàsicament geomètrica està repartida en dues franges paral·leles de cercles amb creus i pètals florals interiors; als angles hi ha figures humanes molt simples. Té unes dimensions de 90 x 65 x 60 centímetres, respectivament de llargada, amplada i alçada, aproximadament, i les franges decoratives fan uns 35 centímetres d'alçària; un peu vuitavat modern el separa del terra. A la capella lateral de la Mare de Déu del Carme hi ha unes pintures murals del 1964 i, a la petita capella del Santíssim, n'hi ha unes altres del 1996 de l'artista Arola.

Campanar merament funcional de principis del segle XVIII coetani del temple. Té planta rectangular (3'88 x 6'12 m) i està coronat per una cornisa amb pinacles de punta de llança als angles i al centre dels costats; té una coberta plana o terrat. Els seus murs estan arrebossats i pintats de color ataronjat, com el frontis, amb carreus de pedra blanca a cantoneres. La cel·la està oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen dues campanes, *La Gran* del 1800 pesa 422 quilos, *La Petita* només 77. Està ornat amb una motllura a la base de la cel·la i, a sota d'ella, amb l'esfera d'un rellotge. Els seus murs estan mancats d'elements decoratius.

Per accedir a la cel·la hi ha una escala del tipus català sobre voltes i arrapada als murs, i per arribar a la coberta o terrat s'hi puja per una escala de gat amb accés a través d'una trapa.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent al angle nord-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 24'27 metres.

Esveltesa: 4

EL VENDRELL Sant Salvador

Altitud: 47 metres.

Església aixecada entre el 1732 i el 1739 en estil barroc. Consta de tres naus rectangulars, la central de quatre trams, coberta per una volta de llunetes sobre quatre arcs torals de mig punt; les laterals amb voltes d'aresta; estan separades de la central per robustos pilars amb capitells d'ordre compost i arcs formers de mig punt; sobre d'ells s'obren tribunes amb balustrada a cada tram; té un transsepte amb una cúpula sobre petxines al creuer; un absis semicircular tanca la nau per la capçalera. El cor amb una llarga balustrada descansa en un arc carpanell i en una volta de creueria; està situat als peus del temple.

El frontis té una portalada barroca amb un portal rectangular amb els muntants flanquejats per tres columnes jòniques sobre alts pedestals per banda, exemptes; una d'elles, la central es troba en posició més avançada que les altres dues. Damunt la llinda hi ha un gran timpà rectangular una imatge en relleu que se sobreposa a l'entaulament; una destacada cornisa motllurada amb un fris de denticles al dessota ressegueix per sobre el timpà i les columnes; situada sobre del portal apareix la imatge del Salvador dins d'una fornícula decorada amb una petxina interior i unes motllures que als laterals fan un joc de corbes i contracorbes; és obra del picapedrer Pere Cañelles del 1786. Una gran rosassa motllurada apareix a mitja alçada i, per coronament, una cornisa semicircular convexa amb tres grans escultures, una a cada angle i una tercera al cim. Són obra de l'escultor local Jaume Bernabeu.

Tots els seus murs tenen paraments de carreus grans ben escairats de pedra gris clar.

Dimensions: 41'00 x 9'81 x 17'15 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; juntes les naus en fan 20'11 d'amplada; la cúpula 24'35 i el transsepte 22'12 x 10'24 x 17'15.

Guarda un orgue barroc suïs del 1777 de l'organer Ludwig Scherer; està situa en el cor. L'altar major és de l'arquitecte Josep Maria Jujol; les vidrieres de colors tenen motius de l'obra *El pessebre* de Joan Alavedra; i, coronant el campanar, la figura d'un àngel és obra de l'argenter Josep Romeu de Vilanova (1784).

Campanar neoclàssic aixecat entre el 1769 i el 1783 projectat per l'arquitecte tarragoní Joan Antoni Rovira. Té un primer alt cos de planta gairebé quadrada (7'40 x 7'60 m) decorat a mitja alçada amb una senzilla motllura i capçat per una altra de composta; en els seus angles s'hi aixequen sengles pinacles; té un segon cos cos vuitavat amb ressalts verticals als caires; està ornat amb diverses motllures de separació dels pisos i coronat per una cornisa sobre permòdols i per un terrat amb balustrada amb pinacles als angles. Al damunt del terrat hi ha una torrella octagonal amb finestres i fornícules alternades i una destacada cornisa amb un fris de denticles al dessota; queda coberta per una cúpula semiesfèrica amb la figura d'un àngel (l'àngel de Tobies) que fa de penell; fou feta el 1784 amb planxa de coure repussat per Josep Romeu de Vilanova i amb la col·laboració de Josep Dalmau; aquesta figura ha estat reparada en tres ocasions, el 1928, el 1958 i recentment el 1998; en la segona ocasió es va fer amb amb l'ajuda d'un helicòpter de la marina nord-americana. Als baixos hi ha un sòcol de pedra de 1'20 metre d'alçada i de 0'17 de gruix.

Els murs amb paraments de carreus grans i ben escairats procedents de la pedrera de la muntanya Bassa a migdia del Vendrell estan, per l'exterior, força deteriorats per ser d'un material poc resistent als efectes de la intempèrie. La cel·la està situada sota terrat oberta amb vuit finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen les campanes *Rosalia* del 1743 de 37 quilos, la *Teresa* del 1974 de 381 quilos i una del 1942 que en pesa 72; de 951 quilos és *la Salvadora* del 1942, l'*Anna* del 1941 en pesa 579. Dues campanetes més pels tocs horaris es troben en la torrella.

L'escala que puja per l'interior del campanar és àmplia fins al cor amb graons de rajola catalana i marge de fusta de faig i una barana de ferro forjat; ascendeix més estreta sempre segons el tipus català sobre voltes i arrapada als murs; es redueix en la part superior fins arribar a la cel·la; es converteix, finalment, en una de cargol de maons que està dins del pilar de la banda nord-est fins al terrat, “el terradet”, i des d'allí per una escala de gat interior es pot sortir per un del òculs superiors de la cúpula; per una nova escala de gat per fora, s'arriba als peus de l'àngel.

Arquitecte: Joan Antoni Rovira (1730-1803) de Tarragona.

Situació: damunt els peus de la nau lateral esquerra fent angle amb el frontis encarat a ponent.

Alçada: 52'24 metres, mesura que inclou la figura de l'àngel que, ella sola, fa 2'74 metres.

Esveltesa: 6,8

ALGUNES ESGLÉSIES SENSE CAMPANAR DE TORRE, AMB ESPADANYA, SUFRAFGÀNIES O SENSE CULTE

ALBINYANA Sant Antoni, ermita

Altitud: 383 metres. Situació: damunt la serra de Quadrell a ponent d'Albinyana.

Església aixecada al segle XVIII. Consta d'una nau més o menys oval coberta per una volta de canó de mig punt; un matxó atalussat reforça el mur de ponent. Portal obert al costat de migdia; té un arc de mig punt de dovelles rogenques ben escairades. Murs arrebossats i emblanquinats amb carreus rogencs ben escairats a les cantoneres. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt cobert per una teuladeta de dos vessants; es troba al damunt d'una torre més o menys circular adossada a l'angle nord-oest del temple; tot ell es troba emblanquinat com els murs de l'ermita. He calculat les mesures següents amb aproximació: la torre té un diàmetre de tres metres, l'espadanya té una base de 2'50 i tot el conjunt una alçada de 17 metres.

BANYERES DEL PENEDÈS Santa Maria del Priorat, ermita

Altitud: 154 metres. Pertanyia a un priorat benedictí avui desaparegut.

Església romànica d'una nau de finals del segle XI amb l'afegit d'una segona nau al XIII, totes dues rectangulars capçades a llevant per absis semicirculars amb voltes de quart d'esfera i sense ornamentació exterior i precedits d'un ample arc presbiteral; les naus estan cobertes amb voltes de canó, de mig punt la major i apuntada la de migjorn; estan unides per dos arcs formers apuntats damunt un pilar cruciforme que sosté també els arcs torals de les dues naus. Els portals de tramuntana i de ponent estan tapiats; el que queda obert es troba al mur de migdia de la nau meridional a base d'una arcada de mig punt dovellada amb petites peces ben picades. Els murs presenten paraments de carreus matussers, petits, ben ordenats en filades, arrebossats a ponent; en aquest mur dels peus del temple hi ha un robust contrafort atalussat en el punt on es troben les dues naus; a la part alta dels dos murs de ponent hi ha dos òculs circulars, una a cada frontis. Dimensions: la nau major és més llarga, ampla i alta que la de migdia; d'ella és de la que en dono les mesures: 12'00 x 3'80 x 6'20 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les dues naus arriba als 7'40 metres. **Campanar** d'espadanya oberta amb dos ulls sense teulada entre tres pilars de carreus grans i ben escairats; es troba damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa 3'80 metres i que té una alçada de 10; són mesures aproximades.

MARMELLAR Sant Miquel, sense culte

Altitud: 518 metres. Municipi del Montmell

Església del 1598 refeta en l'època del barroc. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes (actualment esfondrada, encara que en el 2016 es parla de reconstruir-la). El frontis té un portal rectangular amb marc de pedra clara i un òcul a mitja alçada i una cornisa sinuosa. Els seus murs són de paredat, interiorment arrebossats i pintats de blanc; externament es troba en molt mal estat per abandonament del lloc. Dimensions: 18'34 x 5'85 x 7'00 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'alçada de la volta, esfondrada, es pot calcular tenint en compte l'alçada de l'arrebossat pintat de blanc ben visible a l'interior del mur del frontis i també en el mur de la

capçalera. **Campanar** coetani del temple. Té planta quadrada (4'00 x 4'00 m) amb un segon cos vuitavat irregular; està coronat per una cornisa destacada; al damunt s'aixeca una torrella octagonal amb agulla vuitavada, força deteriorada, de rajola verda als careners i rogenca a les cares triangulars planes. Els seus murs són de paredat de pedra marronosa amb carreus a les cantoneres i als marcs de finestres; les motllures són de maó. La cel·la té quatre finestres d'arc apuntat on hi penja una campana de nom *Immaculada Concepció* de 96 quilos i de l'any 1948; la torrella també té finestres en arc apuntat en cares alternes; unes motllures ornen el cos del cloquer sobre i sota les finestres i al capdamunt del primer cos quadrat. Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis orientat a ponent. Alçada: 23'23 metres. Esveltesa: 5,8

LES PECES Sagrat Cor, sufragània
Altitud: 134 metres. Municipi d'Albinyana

Església aixecada el 1880. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó; està acompanyada de capelles laterals. El frontis s'obre amb un portal en arc rebaixat sobre una fina imposta i marc en pedra blanca; té un òcul tapat a mitja alçada, una cornisa horitzontal amb frisos angulars i de denticles al dessota i una creu al cim. El mur està arrebossat i pintat en groc clar. **Campanar** de torre coetani del temple amb un primer cos de planta quadrada (4'20 x 4'20 m); un de segon octagonal té els paraments de paredat de material rogenc; en ell s'hi ubica la cel·la oberta amb finestrals d'arc de mig punt amb marc de maons, un a cada cara alterna; dues d'elles estan tapiades; hi pengen dues campanes sense nom que pesen 182 quilos i 296 respectivament. Està coronat per una fina motllura, una destacada cornisa i una teulada piramidal baixa vuitavada. Situació: al damunt de l'ala dreta del frontis encarat a ponent. Alçada: 16'56 metres. Esveltesa: 4.

SEGUR DE CALAFELL Sant Miquel, capella
Altitud: 24 metres. Municipi de Calafell

Església romànica de finals del segle XIII amb influències del gòtic. Consta d'una nau rectangular coberta amb una doble volta de creueria damunt d'un arc toral que la divideix en dos trams; està capçada a llevant per un absis semicircular acompanyat d'un altre obert a migdia, ambdós amb volta de quart d'esfera i precedits d'arcs presbiterals de mig punt; tots dos tenen fines lesenes de dalt a baix dels murs. Té un portal a migdia a base de dues arcades de mig punt en degradació i amb grans dovelles ben picades; totes dues descansen en senzilles impostes així com un bordó que les envolta; tenen una motllura a l'entredós igualment filetejada que el bordó. Murs arrebossats que deixen entreveure paraments de petits carreus en filades barrejats amb panys de carreus desiguals, grans i mitjans. Dimensions: 11'20 x 3'80 x 6'30 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada total des del fons de l'absis lateral arriba als 5'50 metres. **Campanar** d'espadanya oberta d'un ull emmarcat per dos robustos pilars; es troba aixecat damunt la teulada en el punt on es troba l'arc toral. He calculat que la base té un amplada d'un metre vuitanta i una alçada de 9'41 metres; són mesures aproximades.

SANTA CRISTINA Santa Cristina, ermita
Altitud: 360 metres. Municipi de la Bisbal del Penedès

Església d'orígens medievals que es va refer al segle XVIII; després de quedar mig arruïnada es reconstruí el 1804 i de nou entre el 1924 i el 1926. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada damunt arcs torals en diafragma a base de dovelles i carreus ben escairats que descansen en impostes i pilastres. Està capçada per un absis semicircular sobrealçat per fora amb el presbiteri recte per dins. Té un portal en arc de mig punt al mur frontal (el porxo que es veu en la fotografia ha estat eliminat avui (2015). Una teulada de dos vessants cobreix el temple així com la casa de l'ermità adjunta, avui tancada. Murs de pedra vista amb tècnica de maçoneria a base de peces irregulars gens o poc picades; per l'exterior estan arrebossats i emblanquinats.

Campanar d'espadanya d'un ull en arc de mig punt situat sobre el carener a prop de la capçalera; no té campana; la que hi penjava va ser sostreta. He calculat que l'amplada de la seva base fa un metre trenta i que té una alçada de 7 metres; són mesures aproximades.

SANTA OLIVA Mare de Déu del Remei, capella del castell

Altitud: 101 metres.

Església romànica del segle XI de la qual només se'n conserva l'absis; fou reformada el segle XII ampliant-se'n la nau i en el XVII quan s'obrí el portal al mur de migjorn. Consta d'una nau rectangular un pèl singular ja que és més ampla a ponent que a llevant, està coberta amb una volta de canó apuntada i reforçada amb arcs formers d'arc apuntat adossats als murs. Queda capçada a llevant per un absis semicircular cobert per una volta de quart d'esfera; no té ornamentació a l'exterior i es va sobrealçar per convertir-lo en torre de defensa; queda descentrat respecte de l'eix de la nau ja que aquesta es va ampliar per la banda nord. També la nau va ser sobrealçada i fortificada amb merlets per damunt de la teulada del temple; té una torre als peus que forma part de les defenses del castell i que no té res a veure amb el temple. El portal a migdia té una arcada de mig punt formada per grans dovelles damunt grans carreus ben escairats; tots ells tenen una petita motllura bossellada en el seu caire. Els murs del temple tenen paraments de carreus petits ben escairats i disposats en filades; en el mur de ponent, als peus, en la meitat de tramuntana que no té la torre del castell adossada hi ha una finestra en arc de mig punt a mitja alçada. Dimensions: 15'15 x 6'60-6'00 x 3'90 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt cobert per una superfície de dos vessants; es troba damunt de la torre formada per l'absis sobrealçat, en el punt de l'arc presbiteral i adossat a una torre que s'aixeca fins a la seva base a la banda de ponent; aquesta torre acaba en terrat tancat per una barana metàl·lica; la base de l'espadanya té una amplada de 4'10 metres i des d'ella fins al cim fa tres metres; des del terra la seva alçada arriba als 14'85 metres.

EL BARCELONÈS

CAMPANARS EN ORDRE ALFABÈTIC DE MUNICIPIS

Poblacions	Parròquies	Alçada en metres
BADALONA	Mare de Déu del Roser	31'70
	Mare de Déu de la Salut	24'99
	Santa Maria	41'53
	Sant Josep	43'00
	Sant Sebastià	16'13
BARCELONA	Catedral de la Santa Creu, portal de Sant Iu	59'56
	Catedral de la Santa Creu, portal del claustre	54'87
	El Bon Pastor	29'21
	Crist Rei	31'56
	Immaculat Cor de Maria	26'86
	Mare de Déu del Àngels	41'37
	Mare de Déu de Betlem	32'38
	Mare de Déu de la Bonanova	59'56
	Mare de Déu del Carme	42'51
	Mare de Déu del Coll	18'28
	Mare de Déu dels Dolors	13'70
	Mare de Déu de l'Esperança	19'41
	Mare de Déu de Lourdes	18'41
	Mare de Déu de la Mercè	39'40
	Mare de Déu del Mont Carmel	24'17
	Mare de Déu de Montserrat	32'10
	Maria Auxiliadora	37'38
	Maria Reina	31'60
	Patriarca Abraham	28'38
	Puríssima Concepció, basílica menor	45'00
	Sagrada Família, campanars laterals	100'00
	Sagrada Família, campanars centrals	112'00
	Sagrat Cor de Jesús	36'93
	Santa Creu d'Olorda	13'21
	Santa Engràcia	21'95

	Santa Isabel d'Aragó	29'84
	Santa Madrona	49'62
	Santa Maria del Mar	42'00
	Santa Maria de Pedralbes	38'34
	Santa Maria del Pi	54'00
	Santa Maria del Remei	41'91
	Santa Maria del Taulat	36'29
	Santa Maria de Vallvidrera	14'75
	Santa Teresa de l'Infant Jesús	45'57
	Santa Teresa de Jesús	17'82
	Sant Andreu de Palomar	40'96
	Sant Àngel Custodi	44'59
	Sant Francesc d'Assís	31'25
	Sant Francesc de Paula	17'54
	Sant Francesc de Sales	50'29
	Sant Genís dels Agudells	19'83
	Sant Gregori Taumaturg	20'06
	Sant Jaume	31'76
	Sant Joan de Gràcia	30'59
	Sant Joan d'Horta	20'55
	Sant Joan Maria Vianney	26'15
	Sant Josep Oriol, basílica menor	42'55
	Sant Martí de Provençals	28'62
	Sant Mateu	20'45
	Sant Medir	36'98
	Sant Ot	73'70
	Sant Pacià	34'00
	Sant Pau del Camp	21'00
	Sant Pere Nolasc	29'26
	Sant Pere de les Puelles	35'48
	Sant Pius X	50'38
	Sant Ramon Nonat	31'47
	Sant Vicenç de Sarrià	43'66
	Santíssima Trinitat	22'82
	Sants Just i Pastor	41'80

	Església del Poble Espanyol	21'33
L'HOSPITALET DE LLOBREGAT	Mare de Déu dels Desemparats	40'18
	Mare de Déu de la Llum	24'65
	Santa Eulàlia de Mèrida	58'68
	Santa Eulàlia de Provençana	31'57
SANTA COLOMA DE GRAMENET	Santa Coloma	57'75
SANT ADRIÀ DEL BESÒS	Sant Adrià	27'13
	Sant Joan Baptista	34'94

Alçades mitjanes:
Badalona: 31'47, Barcelona: 36'85, L'Hospitalet de Llobregat: 38'77, Santa Coloma: 57'75, Sant Adrià: 31'03. EL BARCELONÈS: 38'92 metres.

PARRÒQUIES AMB CAMPANAR DE TORRE, UNA A UNA

BADALONA Mare de Déu de la Salut
Altitud: 20 metres. Pg. de la Salut, 38

Església aixecada entre el 1956 i el 1958; es va consagrar el 1964 definitivament acabada. Consta d'una nau rectangular de cinc trams, un d'ells correspon al transsepte que no sobresurt i amb el creuer un poc més alt que la nau; un altre als peus té el cor sobre una forta estructura de formigó. El seu sostre alt està format per bigues de formigó i revoltons; tota l'estructura és de formigó a base de contraforts interiors que sostenen grans bigues; els seus murs són de maó vist, tant per l'interior com per l'exterior; té un absis rectangular amb el mur del fons lleugerament corbat. El frontis el constitueix el mur del campanar situat damunt d'un porxo de sostre horitzontal amb quatre pilars de formigó i un portal rectangular que s'hi aixopluga. Uns grans finestrals de vidrieres de color al centre pugen campanar amunt i també a ambdós costats i a les ales força endarrerides; també n'hi ha als laterals, més grans els del mur de llevant.

Dimensions: 40'65 x 20'00 x 17'72 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada del transsepte en fa 23'41 i l'alçada del creuer 18'90.

Arquitecte: Joan Padrós i Fornaguera, badaloní.

Campanar modern coetani del temple, merament funcional, més semblant a una casa de pisos que una estructura religiosa. Té planta rectangular (10'26 x 7'50 m). La cel·la està oberta amb tres finestres per banda amb campanes a les tres del frontis (una d'elles, del 1998, *Maria Anastàsia*, les altres: *Joana* i *Marta*); una esfera de rellotge es troba al dessota de la motllura inferior de la cel·la. Està coronat per una minsa cornisa motllurada, una coberta plana i una creu lluminosa al cim de 6'20 metres d'alçada no comptada en el càlcul de l'alçada del campanar. Tres finestres rectangulars vidriades recorren de dalt a baix sota la cel·la la façana del campanar i una a cadascun dels dos murs laterals. Ha estat bastit amb murs de maó vist.

Al damunt del campanar hi ha aixecada una gran creu metàl·lica que permet il·luminar-se ja que té un interior vidriat; aquesta creu fa uns sis metres d'alçada; si la comptéssim, l'alçada total del campanar arribaria als 31 metres, però no em sembla pas que l'hàgim de tenir en compte a causa de la seva fragilitat i perquè no és res més que un element poc seriós i que un bon dia pot desaparèixer; per aquest motiu donaré en la llista dels campanars de Badalona l'alçada de 24'99 metres, .

Situació: centrat en el frontis encarat cap sud-oest, damunt mateix del porxo d'entrada.

Alçada: 24'99 metres.
Esveltesa: 2,4

BADALONA Santa Maria
Altitud: 40 metres. C. De Dalt, 47, centre antic, Dalt la Vila.

Església neoclàssica aixecada entre el 1762 i el 1778 i la façana principal el 1895. Els fets luctuosos de la guerra civil, a partir del 1936, afectaren gairebé tot l'edifici que quedà esfondrat, el campanar inclòs. Fou refeta després del 1939 d'acord amb el projecte del segle XVIII; el 1959 s'acabaren les obres. Consta d'una nau rectangular i de dos passadissos que circulen per les capelles laterals a través de passos en arcs de mig punt. La nau central té sis trams i està coberta per una volta de canó sobre cinc arcs torals de mig punt que descansen en una cornisa amb abundant decoració de motllures sota de la qual baixen sengles pilastres que es corresponen amb els arcs torals; tenen capitells d'ordre compost i un arquitrau comú. Les capelles estan cobertes per voltes d'aresta i separades de la nau central per pilars quadrats damunt dels quals descansen arcs formers de mig punt. El presbiteri és semicircular cobert amb una volta de quart d'esfera i obert amb un arc presbiteral de mig punt que descansa en quatre pilastres sobreposades de capitell compost; la capçalera és recta. El cor està situat als peus del temple damunt un arc carpanell i una volta d'aresta; cinc tribunes per banda es troben situades sobre les capelles laterals per on circula un trifori; té un digne cancell de fusta.

La façana principal està recorreguda de dalt a baix per pilastres d'escàs relleu, una a cadascuna de les cantoneres i dues més a banda i banda de la portalada; estan partides per una motllura horitzontal en les dues zones laterals; les pilastres de la part inferior queden capçades per capitells toscans i les de la meitat superior per capitells compostos; aquests últims sostenen una cornisa motllurada amb un fris de denticles al dessota; un frontó triangular ocupa la part central superior del frontis. A mitja alçada del frontis hi ha una rosassa motllurada al centre i dues finestres d'arc rebaixat a banda i banda. El mur és de grans carreus ben escairats de pedra blanca; els laterals són de maçoneria i paredat.

La portalada té un portal en arc rebaixat amb un escut heràldic al centre, unes pilastres estriades amb capitell toscà adossades als muntants, un entaulament amb una cornisa mixtilínia amb arc central i tres estàtues damunt la cornisa que representen Santa Maria la del centre i dos àngels als flancs. Es troba en un nivell més alt que la plaça en la que fa de pantalla mirant el mar. El desnivell el salva, al centre, amb una graonada que porta a una modesta plataforma tancada per una barana metàl·lica.

Dimensions: 36'15 x 10'41 x 17'80 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals arriba als 20'50 metres.

Arquitectes: Josep Juli (s. XVII) i el mestre d'obres Francesc Renard (1723-1791); Francesc Rogent i Pedrosa (1861-1898); la reconstrucció després del 1939 fou dirigida per Joan Padrós i Fornaguera.

Guarda una imatge de Maria Assumpta a l'altar major obra del 1942 de Frederic Marès; el frontal d'altar en ceràmica vidriada és obra del pintor Llucià Navarro; talles de diversos sants de Josep Maria Camps i Arnau del 1951, altres de Claudi Rius del 1953, reproducció a escala de la goleta “Maria Assumpta”, navili construït a Badalona el 1858; i un valuós orgue del 1974 situat al cor. Unes restes d'un temple romà es troben en el subsol, banda dreta del temple prop de l'entrada; una àmplia obertura permet observar-ne una part.

Campanar neoclàssic aterrat el 1936 i reconstruït entre el 1955 i 1958 amb una base de planta pràcticament quadrada (5'50 x 5'45 m); el mur que dóna al frontis, totalment carreuat, forma

part de la façana; al lateral nord s'hi veu un parament de maçoneria als baixos i de maó vist al capdamunt. Té un segon cos aixamfranat de perímetre lleugerament més reduït als pisos superiors, carreuat a totes bandes i amb esfera horària a mitja alçada a cada cara. La cel·la en el pis superior té les finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, cornisa, terrat amb barana d'obra i una estructura metàl·lica amb campanetes horàries, estructura no comptada en l'alçada del campanar; hi pengen dues campanes petites que toquen hores i quarts de nom *Maria Lourdes* i *Maria Mercè*; les quatre campanes grans que substituïren les que es perderen en la la guerra del 36 fan els tocs festius, de dol o de celebracions; foren entronitzades entre el 1946 i el 1958; la *Maria Assumpta*, de cara el mar, es la major.

Per l'interior, els paraments són de maó vist i hi puja una escala sobre voltes amb graons de pedra; està arrapada a la banda de migdia i sense barana ja que fa una ziga-zaga de banda a banda de llevant a ponent deixant un ampli espai al cantó nord amb cinc pisos de formigó, el primer d'ells queda il·luminat per un gran finestral amb vidres de colors que representen l'escena de l'Anunciació. En total l'escala té cent-cinquanta graons de pedra i dotze de ferro en un últim tram que acaba davant la porteta que dóna a la cel·la.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 41'53 metres.

Esveltesa: 7,5

BADALONA Sant Josep

Altitud: 7 metres. C. Enric Borràs, s/n.

Església iniciada al 1920 i consagrada el 1945; durant la guerra civil del 1936 va sofrir algunes destruccions que es van reparar després del 1939. El seu estil és historicista amb solucions neogòtiques i modernistes. Consta de tres grans naus rectangulars de cinc trams, un d'ells és el transsepte que no sobresurt; totes tres naus estan cobertes d'embigat damunt cinc arcs diafragma apuntats; estan separades a base de pilars vuitavats i arcs formers apuntats. En el creuer uns arcs encreuats sostenen un embigat; la capçalera la forma un absis poligonal amb un presbiteri de set costats prolongat amb tres trams coberts amb voltes de creueria; inclou una girola de tres metres d'amplada. Els seus murs tenen paraments de maó vist per fora i de pedra artificial per dins amb una estructura o esquelet de formigó. Té cripta.

Un orgue es troba instal·lat damunt el cor del braç esquerre del transsepte; el cor principal està situat als peus de l'església, tots dos damunt arcs rebaixats que descansen en mènsules. Al frontis hi té una gran finestra vidriada dividida en cinc obertures d'arcs apuntats amb marc de pedra blanca situada a mitja alçada. El portal en arc de mig punt un pèl rebaixat està flanquejat per unes estretes finestretes; també n'hi ha, encara que més grans, en les ales, totes en arc apuntat.

Dimensions: 51'66 x 9'40 x 17'70 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada de les tres naus fa 16 metres; la total, incloses les capelles laterals, 20'90; el transsepte en fa 21'80 x 9'19 x 17'70; el sostre del creuer arriba a una alçada interior de 20'90 metres.

Arquitecte: Joan Amigó.

Campanar coetani del temple. Té planta rectangular (9'00 x 7'50 m) i està bastit amb murs de maó vist amb tres finestres altes i estretes triforades i amb arcs apuntats d'aspecte gòtic; estan situades en un primer pis per la banda de ponent, el frontal. Al capdamunt hi ha un terrat amb barana de merlets; al seu centre s'hi aixeca una petita torrella vuitavada, també de maó, coronada de merlets que té al seu damunt una agulla metàl·lica per sostenir les campanes horàries; està coronada amb una creu i una punta pel parallamps. La cel·la sota terrat està oberta amb finestrals llargs i estrets d'arc apuntat, tres al costat llarg i dos al curt; al dessota per la banda de ponent hi ha una

esfera horària. Adossada al costat de migjorn, una torre auxiliar, prismàtica de cinc costats externs inclou una escala de cargol de maó fins a un alt replà on es bifurca, una va a la cambra del rellotge i l'altra segueix cap a la cel·la; a partir d'aquest punt, una estreta escala de formigó a la catalana, sobre voltes i arrapada als murs, arriba al terrat a través d'una trapa.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 43'00 metres; fins al cim de la petita torrella fa 36'20 metres; fins al cim de l'agulla formada per una estructura metàl·lica, 43; aquesta última alçada és la que considero que té el campanar amb agulla que presenta una estructura que sembla formar part del projecte del campanar.

Esveltesa: 4,7

BADALONA Sant Sebastià

Altitud: 60 metres Av. Terrassa, s/n. Barri de Pomar

Església moderna aixecada en la segona meitat del segle XX; el temple va beneir-se el 20 de gener del 1968. Consta d'una gran nau rectangular de sostre pla amb finestres a banda i banda que donen molta lluminositat. El presbiteri té el mur lleugerament corbat i l'arc triomfal rebaixat. Els seus murs exteriors tenen paraments de maó vist amb una franja superior arrebossada i emblanquinada. El frontis compta amb un porxo enreixat amb cinc arcs rebaixats sobre pilars de maó, un gran frontó triangular al damunt arrebossat i emblanquinat amb una creu metàl·lica al centre. Un atri i el portal rectangular queden aixoplugats sota el porxo.

Dimensions: 33'11 x 18'38 x 5'63 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; el porxo té un fondària de 4'30 metres i no queda inclòs en la mesura de la llargada.

Campanar de planta rectangular (7'47 x 4'00 m) bastit amb murs de maó vist amb la part superior de la cel·la arrebossats i emblanquinats. Està coronat per una coberta plana amb creu metàl·lica al cim no compresa en l'alçada del campanar. La cel·la està oberta amb tres finestres rectangulars per banda, la llinda arquejada, i amb baranes metàl·liques; són més estretes les dels costats curts; dues campanes de modestes dimensions pengen en dues de les finestres centrals. La banda emblanquinada superior és una frivolitat que no lliga amb el bon gust exigit a un edifici religiós. Les parets són completament nues.

Situació: adossat al mur de migdia fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent, en una posició més avançada.

Alçada: 16'13 metres.

Esveltesa: 2,1

BARCELONA Catedral Basílica de la Santa Creu i de Santa Eulàlia

Centre històric de la ciutat

Església aixecada el 1298 en estil gòtic català (naus laterals altes, teulada de terrat "església de saló"), coberta a principis del segle XV (1422) i acabada a finals del segle XIX amb un cimbori sobre trompes (finalitzat el 1913) amb agulla calada de 73 metres (mesura externa que inclou la figura de Santa Elena de 4'84 metres d'alçada obra d'Eduard B. Alentorn) i façana neogòtica (1887-1890) obra de l'arquitecte Josep Oriol Mestres d'acord amb un projecte del mestre d'obres francès Carles Galtés del 1408. Els seus murs tenen paraments de carreus de pedra grisenca més aviat petits, ben escairats i disposats en filades regulars.

Consta de tres naus rectangulars de sis trams, un d'ells és el transsepte i un altre correspon al tram preabsidal; estan cobertes amb voltes ogivals simples igual que el transsepte que no sobresurt ja que té la llargada igual a l'amplada de l'edifici incloses les capelles laterals; estan capçades per un

absis poligonal de nou costats que inclou la girola darrera l'altar major; el cimbori està situat als peus del temple, damunt el seu segon tram. Té un claustre gòtic del segle XV.

El frontis neogòtic té una portalada amb dos portals separats per un mainell; al seu damunt un gablet la corona; està decorada amb estàtues dels apòstols i altres sants barcelonins esculpits per Agapit Vallmitjana. També té altres dos portals laterals, el de Sant Iu i el de Santa Eulàlia oberts als dos extrems del transsepte, sota els campanars; el portal de Santa Eulàlia que dóna al claustre és romànic així com el de Santa Llúcia pel qual s'entra a la capella adjacent del mateix nom ja existent en aquell lloc i avui comunicada directament amb el claustre; el portal romànic en marbre blanc del claustre ha estat aprofitat de l'antiga portada principal de la catedral anterior. Les capelles laterals, dos per tram, situades entre contraforts, tenen una galeria a sobre; un trifori circula per sobre la nau central. L'absis i part de la porta de Sant Iu, externament, encara mostren restes romàniques: finestrals i alguns relleus que flanquegen el portal, i una entrada en la part alta, antic portal que permetia, per un pont, passar del palau dels comtes a l'interior de la basílica.

La cripta sota el presbiteri conté el sarcòfag de Santa Eulàlia situat perpendicularment sota l'altar major del temple; està coberta per una volta de dos trams gairebé plana amb una enorme clau de volta on hi ha representades Santa Maria i Santa Eulàlia; hi convergeixen dotze arcs ogivals.

Dimensions: 88'36 x 10'27 x 26'46 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; cal tenir en compte que la llargada l'he calculada des del llindar de la porta principal fins al fons de la capella central de l'absis; l'amplada total de les tres naus fa 26 metres i, si comptem la fondària de les capelles laterals, l'amplada total del recinte en fa 39; el cimbori arriba a una alçada de 41'47 metres per l'interior i per fora l'agulla arriba a prop dels 70; el transsepte en fa 39'00 x 8'26 x 10'77.

Guarda dos antics capitells de l'època visigòtica; damunt d'ells descansa la mesa de l'altar major. El cor està situat al centre de la nau central; a la seva part alta exterior són visibles unes mènsules figuratives de Jordi de Déu (dit també Jordi Joan) i d'ell mateix és l'escala de pedra tallada per ascendir a la trona ricament decorada i amb dues figures de l'Anunciació: Maria i Gabriel. Uns grups escultòrics a les capelles funeràries del claustre són de Josep Llimona.

Guarda també moltes altres obres d'art entre les que destaquen: part del cadirat superior del cor i trona tot de fusta amb treballs de Pere Sanglada (1403); dossers pinaculars sobre els seients del cor de Miquel Lochner i Joan Fridriech, de Kassel (1497); cadirat inferior —48 cadires més—de Macià Bonafè (1456); mampares o capçaleres de l'entrada del cor de Bartolomé Bermejo i de Diego de Siloé en talles de roure (1518); escuts heràldics de la noblesa europea del temps de Carles I de Castella pintats en el cor per Joan de Borgonya per la reunió de l'orde del Toisó d'Or el 1519.

Claus de volta, mènsules i medallons dels escultors Claperós pare (Antoni) i fills (Joan i Antoni) al llarg i ample de l'edificació.

Relleu del timpà de la porta de la Pietat, avui guardat a la galeria alta, en fusta de roure, de l'escultor alemany Miquel Lochner (1490).

Tanca de marbre del rerecor dedicat a Santa Eulàlia amb relleus renaixentistes de l'escultor Bartolomé Ordóñez (...-1520); del mateix escultor, part del cadirat del Cor; van col·laborar en el rerecor els escultors italians Bellalana i Cogono i l'aragonès Pedro Villar.

Sepulcre d'alabastre de santa Eulàlia a la cripta sota l'Altar Major; hi ha qui l'atribueix a l'escultor italià de l'escola gòtica pisana Lupo de Francesco (1327). S'aixeca sobre vuit columnes, unes estriades, d'altres en espiral, amb capitells corintis. Està ornat amb relleus que representen escenes del martiri, trasllat de les relíquies i glorificació de la santa; damunt, en els quatre angles, hi ha àngels que porten ciris (ceroferaris) i al centre la Mare de Déu amb l'Infant.

Sepulcres dels comtes Ramon Berenguer I el Vell i la seva esposa Almodis, fundadors de la catedral romànica, dins de caixes de fusta recobertes de vellut carmesí adossats a la paret tocant a la porta de la sagristia, ala dreta; sepulcre de Sant Ramon de Penyafort (segle XIV); estàtua jacent de Sant Oleguer de Pere Sanglada (1406) sobre l'urna funerària de talla barroca de Francesc Grau i Domènec Rovira de finals del segle XVII; imatge del Sant Crist de Lepant, del segle XVI; sepulcre

en alabastre de Sança Ximenis de Cabrera, obra probable de Pere Oller (1436); arcosoli amb pintura del tema de l'ànima rebuda a la Glòria, probablement de Lluís Dalmau (1460); retaule barroc de Sant Pacià tallat per Miquel Sala (1688).

Retaules dels pintors gòtics Lluís Borrassà (1424-26), Joan Mates (1415), Garcia de Benavarri (1456), Guerau Gener (1401), Rafel Vergós (1498), *Transfiguració* de Bernat Martorell (1452); pintures de Josep Tramulles (1763), retaules barrocs com el d'Agustí Pujol (1619) i, al museu situat al costat del claustre, *La Pietat Desplà* de Bartolomé Bermejo (1490), i altres; cadira del rei Martí, d'or i argent, i custòdia del 1390, obra d'orfebres catalans avui (2008) exposats en el museu proper de Sant Sever.

Escultures de l'Altar Major de Frederic Marès (1977) que acompanyen la creu; a la capella de la Mare de Déu de l'Alegria la imatge en alabastre de la titular obra de Josep Maria Camps i Arnau del 1945 i d'ell mateix en un altar lateral la imatge policromada de Sant Benet (1932); dins un arcosoli, al lateral de la porta de Sant Iu, el sepulcre en alabastre del 1409 del bisbe Ramon d'Escales, obra d'Antoni Canet en estil gòtic borgonyó.

Orgue de 61 registres, del 1539.

Pica baptismal gòtico-renaixentista helicoïdal on foren batejats els indis que Colom va emportar-se de retorn del seu primer viatge al nou continent, tota d'una peça de marbre de Carrara de l'escultor florentí Onofre Julià (1433) que també esculpí alguna clau de volta com la de la *Santa Cena*.

Arquitectes: Jaume Fabrer (1317-1338), Bernat Roca, Bartomeu Gual, Arnau Bargués, Jaume Solà, Andreu Escuder durant els segles XIV i XV. Pel que fa a la façana neogòtica (1881), Josep Oriol Mestres i Esplugas (1815-1895), i August Fon i Carreres pel que fa al cimbori.

Campanars de planta quadrada (10'00 x 10'00 m) amb un segon cos octagonal irregular; tenen unes torres adossades de planta poligonal amb escales interiors de cargol de pedra picada i volta helicoïdal de mig punt que arriben fins sota la cel·la.

En el campanar del rellotge (portal de Sant Iu) hi ha un replà gairebé al capdamunt amb portal que dóna al pis amb la maquinària del rellotge de titularitat municipal; diverses plaques i relleus ornen el mur al voltant de la porta; des d'allí segueix l'escala fins a la cel·la; aquest recinte, buit, obert per vuit finestrals amb traceries i baranes de balustres, està cobert per una cúpula amb nervis fins a una clau anellada; des de la cel·la es puja al terrat per una escala de cargol dins d'un prisma rectangular d'obra amb graons de maó; el terrat amb baranes calades presenta vuit cares irregulars; la seva llargada, de nord a sud, fa uns nou metres i escaig; al damunt, una alta i bella estructura metàl·lica amb una gran campana horària, *Eulàlia* de 3500 kg i, al cim, una de més petita, *Honorata* de 750 kg per als quarts, totes dues del 1865. Aquesta estructura no queda inclosa en la mesura de l'alçada. Per l'exterior presenta, sota la cel·la, una motllura amb arcuacions cegues gòtiques; altres motllures es troben en la meitat inferior. Els seus murs són de carreus ben escairats de pedra grisenca de Montjuïc.

Els dos campanars foren aixecats al segle XIV, el del portal de Sant Iu (1393), anomenat del rellotge, fou acabat al segle XVI. El campanar del claustre (1386) o de les hores reuneix a la cel·la un conjunt extraordinari de campanes: *L'Esquella Xica* que pesa 235 quilos i és del 1545 i *L'Esquella Prima* del 1321 en fa 331; *Oleguera Antiga* del 1529 de 107 quilos, *Angèlica* del 1709 de 216, *Tomasa* del 1758 amb 2241, *Gregòria* del 1943 amb 481, *Mercè* del 1946 amb 1489, *Antònia* del 1949 amb 951, *Dolors* del 1958 amb 858, *Oleguera 2* de 125 quilos, *Severa* de 152, *Paciana* de 343, *Narcisa* de 422, totes quatre del 1975, i *La Montserrat* que en pesa 3103 és del 1998. Altres campanes es troben en altres llocs com en la capella de Santa Llúcia.

Tot i que els dos campanars foren aixecats al segle XIV un d'ells fou completat més endavant, al segle XVI i, per distracció, va quedar a una alçada desigual respecte del seu bessó.

Situació: damunt els atris situats als dos extrems del transsepte.

Alçades: campanar del portal de Sant Iu, del rellotge: 59'56 metres. Esveltesa: 5,9
campanar del claustre, de les hores: 54'87 metres. Esveltesa: 5,4

En el text turístic del canonge arxiver Àngel Fàbrega es dóna l'alçada de 53 metres als dos campanars, segurament per simplificar; l'arquitecte Bassegoda, conservador que fou de la catedral, me'n va indicar una altra mesura, la menor de 54 metres, i em va explicar perquè els dos campanars tenien alçades diferents. Un servidor, amb dificultats certament, he calculat les alçades que dono, i ho faig amb reserves ja que no tinc la plena certesa que he pogut fer els càlculs fiables degut a l'estretor dels carrers adjacents i a la gran alçada que tenen, fets que dificulten l'observació del cim des del terra del carrer des d'on es fa la mesura. Amb tot, penso que les alçades que indico són força aproximades.

BARCELONA El Bon Pastor
Barri Besòs, passeig Enric Sanchís, 2.

Església aixecada després del 1940. Consta de tres naus rectangulars, la central coberta amb un sostre sobre cinc arcs diafragma, les laterals, per un sostre pla; estan separades per cinc arcs formers de mig punt sobre columnes jònico-corínties; la capçalera la forma un absis semicircular; té cor i cancell. Uns òculs oberts a banda i banda dels murs de la nau central la il·luminen per damunt de les laterals. El frontis de maó vist té un portal d'arc de mig punt amb la porta protegida per una planxa de ferro; el sòcol ho està a base de plaques quadrades un poc separades. Una rosassa es troba a mitja alçada i una cornisa angular amb creu al cim corona el frontis.

Campanar neoromànic del 1940-44. Té planta gairebé quadrada (4'08 x 3'96 m); està dividit en diversos cossos separats per frisos d'arcs cecs i dents de serra i té els caires ressaltats a manera de lesenes cantoneres; queda coronat per una cornisa motllurada i una teulada piramidal de quatre vessants. La cel·la té una finestra d'arc de mig punt a cada cara; hi pengen dues campanes; al dessota de les finestres hi figuren les esferes del rellotge. Els seus murs són de maó vist.

Situació: angle sud-est del frontis encarat a llevant, fent angle recte i avançat respecte del frontis gairebé tot ell.

Alçada: 29'21 metres.

Esveltesa: 7,1

BARCELONA Crist Rei
La Sagrera, c. Martí i Molins, 45

Església neoromànica construïda entre el 1924 i el 1932. Consta de tres naus rectangulars de sis trams cobertes amb estretes voltes bufades damunt arcs torals de mig punt; les laterals semblen passadissos que comuniquen els trams a través de baixos arcs de punt rodó; està capçada per un presbiteri semicircular més un tram estret rodejat per un reduït deambulatori de dos pisos obert per arcs de mig punt damunt columnes de decoració sogada i capitells amb baixos relleus vegetals i creus. El frontis té una portalada en un cos lleugerament avançat respecte del mur; la flanquegen dos contraforts oblics i està coberta per una teuladeta d'un sol vessant damunt caps de biga. El portal amb quatre arquivoltes de mig punt sobre dues columnetes per banda alternades amb antes té al damunt, en el cos baix del campanar, un finestral triforat d'arcs de mig punt amb bordó; a banda i banda del campanar el frontis té una cornisa angular amb arcs cecs al dessota. Els seus murs tenen paraments de maó vist d'un color força fosc.

Dimensions: 34'77 x 9'59 x 12'90 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total incloses les naus laterals fa 16'07 metres. L'atri té una fondària de 4'95 metres i no

queda inclòs en la llargada de la nau indicada. Damunt d'ell descansa el cor.

Campanar coetani del temple. Té planta rectangular (5'50 x 7'00 m); està bastit amb murs de maó vist de color marró fosc amb carreus de pedra grisa a les cantoneres que es destaquen com lesenes; estan coronades, a l'alçada de la base de la cel·la, per un un pinacle goticitzant; l'esfera d'un rellotge queda al dessota de les finestres a la cara frontal. La cel·la compta amb dues finestres d'arc de mig punt a cada costat i està decorada amb un fris d'arcs cecs sota cornisa; al damunt hi ha un terrat amb barana de dos o tres merlets per banda. Per dins hi puja una escala típica catalana sobre voltes, arrapada als murs i amb un ampli ull central avui tancat per envans; a cada pis interior s'hi troben unes petites estances per reunions de treball dels diversos grups parroquials.

Situació: damunt els peus del temple, al centre del frontis encarat al sud, sobre mateix del portal i el cancell.

Alçada: 31'56 metres.

Esveltesa, 4,5

BARCELONA Immaculat Cor de Maria, adjacent al col·legi dels claretians. Dreta Eixample, c. Sant Antoni Maria Claret, 45.

Església edificada entre el 1904 i el 1913 en un estil neobizantí amb alguns elements del gòtic i detalls que recorden el modernisme i el mudèjar. Consta d'una planta basilical amb tres naus, transsepte amb cúpula al creuer sobre petxines i tambor, i un absis semicircular amb girola. Les naus estan cobertes per voltes bufades; en la central es recolzen en quatre arcs torals de mig punt peraltats que descansen sobre columnes adossades als pilars que separen les naus; sobre dels pilars també hi van a parar els arcs formers de punt rodó peraltat. Els arcs, les columnes i els pilars són de pedra ben escairada. Els murs exteriors tenen paraments de maçoneria d'un material marronós.

El frontis està obert amb tres portals rectangulars amb la llinda sobre mènsules; estan recoberts per arquivoltes de punt rodó i la central, a més a més, per un escàs ràfec angular. Tenen decoració neoromànica barrejada amb elements goticitzants i mudèjars. Flanquegen la part central del frontis unes torres octagonals de pedra ben escairada; al centre, a mitja alçada, hi ha una gran rosassa calada amb un fris de finestretes cegues d'arc de mig punt per dessota d'ella; també els extrems dels braços del transsepte queden ornats amb grans rosasses. El coronament del frontis és a base d'un fris d'arcuacions cegues sota de la cornisa crestada i angular ornada amb un creu de pedra al cim.

Dimensions: 50'60 x 12'02 x 23'73 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 22'82 metres. El transsepte en fa 22'80 x 11'98 x 23'36 i la cúpula 35'70. Aquesta cúpula externament arriba als 43 metres i es troba coronada per una imatge de pedra del Cor de Maria de 4 metres d'alçada; és una reproducció de la que es mutilà el 1909 (Setmana Tràgica).

Guarda al timpà de la porta principal un relleu del Cor de Maria; una imatge de Maria asseguda amb el Nen a la falda a l'altar major obra de l'escultor Rius; té pintures i mosaics a la volta de l'absis i a les capelles laterals; igualment són valuoses les nombroses vidrieres de colors dels seus abundants finestrals.

Arquitectes: Joan Martorell i Montells (1833-1906); pel que fa a la cúpula (1941) l'arquitecte Joan Bergós i Massó (1894-1974).

Campanar afegit amb posterioritat al moment inicial de l'església sense que preocupés que hi fes joc; de fet queda molt amagat a la vista. Té planta rectangular (4'30 x 3'70 m), murs de maçoneria arrebossats en part i pintats de blanc, coberta plana, finestres d'arc de mig punt, dues per

costat, fris d'arcuacions cegues sota cornisa; no hi ha cap campana; s'hi puja amb dificultat per les obres posteriors que n'han mutilat l'entrada; ara hi cal una escala de mà fins arribar a l'entrada situada a una certa alçada respecte del terra; dóna pas a la que queda al seu interior.

Situació: adossat a l'angle nord-est de l'absis, tocant al transsepte.

Alçada: 26'86 metres.

Esveltesa: 6,2

BARCELONA Mare de Déu dels Àngels
Esquerra de l'Eixample, c. Balmes 78 cantonada c. València.

Església que es va iniciar el 1942; fou consagrada el 1955. Consta d'una nau rectangular i ampla acompanyada de dos passadissos laterals, transsepte, cimbori sobre arcs ogivals, cancell, atri lateral porticat tancat amb reixa metàl·lica, cor als peus i als laterals i capçada per un absis poligonal. El frontis té paraments de pedra blanca artificial, les façanes laterals en canvi són de maó vist amb sòcol de pedra; el portal té un marc poligonal i tres grans finestrals calats al damunt que arriben gairebé a la cornisa angular que ostenta una creu de pedra al cim; a la part baixa, flanquejant el portal, hi ha obertes estretes finestres rectangulars.

Guarda una imatge de la Mare de Déu dels Àngels (1955) de l'escultor Manuel Martí i Cabrer. Les pintures murals foren executades per Ferdinandus Serra. Té orgue.

Arquitecte: Josep Danés i Torras (1891-1955).

Campanar coetani del temple. Té planta quadrada (5'40 x 5'40 m) amb un primer alt cos amb nombroses finestres rectangulars a cada pis i, al capdamunt, uns plafons de pedra blanca a cada cara en els que hi figuren rellotges de sol. Al seu damunt hi ha aixecats dos cossos vuitavats i de perímetres sensiblement més reduïts un respecte de l'altre; tenen finestrals rectangulars a cada cara coberts amb gelosies de gàbia; al capdamunt hi té una agulla piramidal amb un lleugera inflexió prop de la base. Els seus murs són de pedra artificial blanca com al frontis.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat al nord-oest, entre aquest i els locals parroquials del carrer Balmes.

Alçada: 41'37 metres.

Esveltesa: 7,6

BARCELONA Mare de Déu de Betlem.
Ciutat vella, carrer del Carme cantonada Rambles

Església barroca aixecada entre el 1690 i el 1732; el seu interior destruït el 1936 fou refet a partir del 1939. Consta d'una nau rectangular de sis trams coberta amb voltes de llunetes sobre set arcs torals de mig punt; l'acompanyen dos passadissos laterals, un presbiteri semicircular cobert amb una volta de quart d'esfera decorada com una immensa petxina i prolongat amb un tram amb volta de llunetes; està incorporat en la capçalera recta. Té un cor sobre un arc rebaixat que té continuïtat amb unes tribunes amb balustrada sobre els passadissos que inclouen capelles laterals il·luminades amb llanternes bellament cobertes de rajoles vidriades verdes. Els seus murs exteriors, a partir del sòcol fins a mitja alçada, tenen carreus de pedra grisa ben escairats i encoixinats amb un rombe central en relleu; a partir d'aquesta alçada els paraments són de carreus de pedra blanca sense encoixinar i recorreguts, al frontis, per quatre pilastres, dos d'elles a les cantoneres.

El frontis té una gran portalada barroca amb un portal rectangular amb el marc motllurat flanquejat per unes columnes salomòniques adossades als muntants, dues a cada banda; al damunt

de l'entaulament hi ha un gran relleu al·lusiu al pessebre de Betlem; a banda i banda d'ell s'obren unes finestres amb els brancals decorats amb pilastres. Una rosassa motllurada i atrompetada a mitja alçada està envoltada d'una decoració abarrocada i d'uns pinacles de bola adossats al mur. Al capdamunt, una cornisa motllurada de perfil corbat convex al centre i còncau als laterals té uns pinacles al cim al damunt de les pilastres que emmarquen la zona central i que es troben a les cantoneres. A la façana lateral que dóna a les Rambles hi ha oberta, des del 1906, una segona porta d'estil barroc amb el portal rectangular, muntants de carreus encoixinats i un medalló poligonal al seu damunt amb la imatge de sant Joan Baptista.

Dimensions: 46'50 x 13'66 x 22'45 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; la llargada inclou els 3'13 metres de fondària que corresponen a l'atri o gran cancell; l'amplada total de la nau i els passadissos laterals fa 19'70 metres i si hi afegim la fondària de les capelles laterals, arriba als 28.

Arquitectes: Josep Juli, barceloní mort el 1694, tracista que comptà amb l'arquitecte Tort i amb l'escultor Dídac de Lacarre, jesuïtes ambdós, per completar l'obra; la segona porta és deguda a l'arquitecte Enric Sagnier i Villavecchia (1858-1931); la restauració feta el 1947, després de la destrucció de l'església el 1936, és obra de l'arquitecte Rafael Vila.

Guarda, presidint l'Altar Major, *La Nativitat de la Mare de Déu* de l'escultor noucentista Joan Rebull (1899-1981); té unes pintures murals, a les capelles laterals, del grup Flama dirigit per mossèn Camprubí i de Navarro Rodón, i una pica barroca (segle XVIII) dins d'una fornícula, única peça salvada de la destrucció del 1936, avui però trencada per efecte d'unes obres a la casa veïna. La façana principal, al carrer del Carme, te unes escultures de sant Ignasi i de sant Francesc de Borja obres d'Andreu Sala, i la representació de *La Nativitat* en relleu de Francesc Santacruz; a la cantonada dels carrers Xuclà i Carme dins d'una fornícula hi ha l'escultura de sant Francesc Xavier, obra de Francesc Santacruz, barceloní, que també esculpí la imatge d'*El Nen Jesús a Betlem* damunt la porta oberta a la Rambla. Té orgue.

Campanar d'un barroc senzill coetani del temple. Té planta segurament quadrada (5'50 x 5'50 m) (pel cantó nord no ha estat possible mesurar-lo per estar adossat a la casa veïna), de carreus encoixinats en la seva primera meitat i simples al cos superior; està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb barana d'obra. La cel·la té quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, amb reixes i baranes metàl·liques. L'escala que puja per l'interior segueix el model català sobre voltes, arrapada als murs i amb un ull central ampli; des de la cel·la fins al terrat l'escala es fa més estreta.

Alçada: 32'38 metres.

Esveltesa: 5,8

BARCELONA Mare de Déu de la Bonanova i de Sants Gervasi i Protasi
Barri de Sant Gervasi, Plaça de la Bonanova.

Església neorenaixentista iniciada el 1939 i acabada el 1958. Consta de tres naus rectangulars cobertes amb sostres plans de cassetons i separades per arcs formers de mig punt damunt pilars octagonals irregulars; té transsepte, cambril, un digne cancell i la capçalera recta; està precedida d'un porxo sostingut per quatre dobles columnes corínties amb un entaulament i una terrassa al damunt tancada per una balustrada. El frontis té tres portes rectangulars sota del porxo i, per damunt d'ell i d'una motllura horitzontal composta, tres finestres d'arc de mig punt tancades amb gelosies; s'alternen amb altres dues de cegues decorades amb imatges policromades; està coronat amb un frontó triangular amb creu de pedra al cim.

Arquitecte: Josep Danés i Torras (1891-1955).

Guarda a l'altar major uns relleus dels *Deixebles d'Emaús* i *Martiri dels Sants Gervasi i Protasi*, en marbre blanc, de Núria Tortras. Un mosaic sobre *El Sant Sopar* a la capella del Santíssim és obra de Josep Obiols (1894-1967).

Campanar d'estil eclèctic. Té planta quadrada (5'77 x 5'77 m) i està dividit en quatre cossos: el primer, un cos alt de pedra artificial blanca amb cinc finestres rectangulars al frontis, una a cada pis, amb un sòcol de grans carreus de pedra natural; el segon, d'un volum més o menys cúbic, separat del primer per una motllura composta, té una esfera horària a cada cara i un coronament format per una cornisa motllurada i un terrat amb barana amb calats a les quatre cares; el tercer cos el constitueix una torrella on hi ha ubicada la cel·la amb alguna campana; aixecada damunt del terrat està oberta amb quatre finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara; queda capçada per una cornisa i una cúpula apuntada de racó de claustre de rajoles gris fosc; al seu damunt hi figura un petit copulí quadrat amb finestres rectangulars, una a cada cara, cornisa, petita cúpula de racó de claustre també de rajola grisa i creu al cim.

Situació: adossat al mur de ponent fent gairebé angle al sud-oest del frontis encarat a migdia, lleugerament més endarrerit que la façana.

Alçada: 59'46 metres, amb la creu del cim inclosa.

Esveltesa: 10,3

BARCELONA Mare de Déu del Carme

El Raval, c. Bisbe Laguarda, pl. Padró – c. del Carme.

Església modernista aixecada entre el 1910 i el 1913. Té el cancell obert a una nau única rectangular desdoblada en tres naus prop de la meitat; la nau única de la primera part es troba coberta amb una volta de canó sobre quatre arcs torals; inclou el cor sobre sostre horitzontal embigat i amb orgue; la segona part, de tres naus, amb la nau central de 18'88 metres d'alçada, una mica més alta que l'anterior, està coberta amb voltes bufades en cadascun dels seus cinc trams; les laterals estan cobertes per embigats horitzontals que tenen galeries al seu damunt; la separació entre elles es fa per quatre altes columnes esgrafiades; el presbiteri és recte. Els murs exteriors són de maó vist rogencs.

El frontis té una portalada a base d'arquivoltes de punt rodó amb notable llum, tot de maó vist; al mur lateral del cantó de llevant hi ha un altre portal amb llinda sobre mènsules al fons d'un petit porxo amb volta de canó sota una teulada de dos vessants que fa un angle agut pronunciat que deixa veure una decoració escultòrica al timpà i sobre els muntants. Tota aquesta façana lateral està oberta, en cada tram, per quatre llargs finestrals d'arc de mig punt i alts brancals de cantells arrodonits i, al damunt, un fris de finestretes cegues separades per petites pilastres; als baixos, s'obren òculs de forma triangular amb els vèrtexs arrodonits.

Arquitecte: Josep Maria Pericas (1881-1965).

Guarda les despulles del que fou bisbe de Barcelona el Dr. Laguarda, impulsor de la seva construcció.

Campanar modernista aixecat entre el 1923 i 1924. Té planta rectangular (6'80 x 4'00 m) i està dividit en dos cossos, l'inferior molt alt, el superior o cel·la coronat per una minsa cornisa i una teulada vidriada de dos vessants que formen un angle pronunciat; als costats de llevant i ponent hi ha aixecats dos cossos prismàtics de tres costats que arriben fins a la base de la cel·la; tota l'obra mostra paraments de maó vist amb un sòcol de carreus de pedra grisa a mig picar per fora. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt amb baranes metàl·liques, una a cada cara, enfondides en un marc rectangular doble; hi pengen campanes. Un matacà es troba situat sota la finestra de la banda de tramuntana. Adjunt a la façana principal hi ha un altre campanar que no fa parella amb el

descrit, i per aquest motiu no he indicat que es tractava de dos campanars bessons. Per pujar-hi, avui dia (2017), cal fer-ho en compte ja que les escales no es troben en bon estat.

Situació: sobre l'ala nord de l'edifici de la que se'n destaca molt, proper a la capçalera encarada a ponent.

Alçada: 42'51 metres.

Esveltesa: 6,2

BARCELONA Mare de Déu del Coll
Gràcia, c. Santuari, 30.

Església d'orígens romànics amb vestigis ben conservats en part però completats amb unes noves construccions iniciades el 1928 que pretenien seguir les línies mestres del romànic. Consta de tres naus rectangulars cobertes amb voltes de canó seguit; estan separades per un robust pilar rectangular a cada banda que sosté dos arcs formers de mig punt; està capçada per un absis semicircular; té un petit cor, un petit atri porticat amb dos arcs de mig punt amb columna central que dóna pas al portal lateral de tramuntana situat prop dels peus de l'església. Els seus murs tenen paraments de carreus irregulars i grosserament picats menys els de la part nova a la façana lateral, arrebossats i pintats de color gris clar.

Guarda una imatge romànica de la Mare de Déu asseguda al tron amb el Nen descansant sobre la cama esquerra.

Campanar robust i compacte que més sembla una torre de defensa que no pas un campanar, majoritàriament conservat del temple antic. Té planta quadrada (4'60 x 4'60 m) i murs de carreus petits, irregulars i matussers, oberts en algun punt per espitlleres; està coronat per una senzilla cornisa i una coberta plana; hi ha aixecada modernament al mur de ponent una espadanya amb tres ulls: un de petit a l'angle superior i dos d'arcs de mig punt amb una campana a cadascun d'ells. La nuesa decorativa és la seva característica.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple entre la capçalera orientada a llevant i la portada oberta a tramuntana, adossat al centre del mur nord.

Alçada: 18'28 metres.

Esveltesa: 4

BARCELONA Mare de Déu dels Dolors
Sants, c. Begur, 8, prop de Creu Coberta.

Església iniciada i consagrada el 1934 pel bisbe Irurita quan encara no quedava del tot acabada. Fou completada a partir del 1944 i s'hi posà punt i final el 1965 amb el tancament del frontis. Té detalls exteriors que recorden el modernisme. Consta d'una nau rectangular coberta per una volta de punt rodó amb cassetons de formigó; té un presbiteri semicircular amb dues absidioles de fons recte a la capçalera; el cancell és digne. A la dreta de la nau hi figuren capelles i a l'esquerra la del Santíssim i la sagristia. El mur del frontis té el parament de pedra carreuada a mig picar, grisa, amb una portalada atrompetada en arc de mig punt recoberta per un bordó poligonal; un gran finestral atrompetat dividit en tres nivells per finestretes es troba situat damunt el portal i limitat per una motllura superior horitzontal que es corba damunt seu; per damunt de la motllura el parament és de petits carreus ben escairats i disposats en filades regulars; està coronat per una minsa cornisa angular amb una creu de pedra al cim; sota d'ella hi figura una doble finestreta. Els murs laterals són de maçoneria.

Dimensions: 39'70 x 15'93 x 14'62 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.
Arquitecte: Josep Maria Pericas.

Campanar iniciat poc abans del 1936 aixecat damunt de la rectoria que, ella també, figura sobre l'entrada al recinte parroquial. Va quedar sense acabar i separat del temple que va ser construït al fons d'un gran pati. Té planta rectangular (5'50 x 2'60 m) bastit amb carreus grans i ben escairats a la part baixa, matussers a la zona mitja i de maçoneria a la part alta; la rectoria, amb el campanar al damunt, tanca el pati veïnal a una distància de 12 metres del frontis de l'església. La cel·la no està ben coberta i algunes finestres ni tan sols tenen l'arc que les hauria d'acabar; hi ha dues campanes del 1940, una de gran i l'altra xica; porten el nom de *Josefa Oriol*, la gran, i de *Maria Dolors* la petita. A la part frontal s'hi obren unes finestres a mitja alçada, amb mainell de separació, i un timpà format per un bordó i un arc de punt rodó decorat amb una Pietat en rajola blanca i dibuix blau cel; al seu damunt, un fris de sis finestretes d'arc de mig punt; la resta del campanar arriba al capdamunt sense cornisa.
Situació: damunt l'ala de l'edifici que envolta el pati veïnal, ala situada en paral·lel amb el frontis de l'església i encarada a llevant.
Alçada: 13'70 metres. El projecte inicial era de 38 metres.
Esveltesa: 2,5

BARCELONA Mare de Déu de l'Esperança
Barri Besòs del Baró de Viver, pl. de la Vera Creu, s/n.

Església construïda el 1981. Consta d'una nau de planta poligonal de vuit costats, sostre horitzontal en planxes de fusta, murs de darrera l'altar decorats amb mosaics fets pels alumnes de l'escola parroquial sota el guiatge del professor de manualitats; cor-galeria amb barana metàl·lica que ocupa dos costats. Els murs exteriors tenen paraments de maó vist i pedra artificial oberts amb finestres rectangulars allargassades i amb un portal rectangular amb marc de pedra gris clar.
Dimensions: diàmetre: 15'60 metres; cada costat fa 6 metres; alçada: 7 metres.
Arquitecte: Alfonso Pérez Guerra, però bàsicament dirigit per qui era el rector.

Campanar funcional coetani del temple. Té planta rectangular (5'20 x 4'10 m) i bastit amb murs de maó vist que fa un joc amb peces en relleu alternades amb altres d'enfonsades; està coronat per una minsa cornisa i una coberta plana de formigó. La cel·la queda oberta amb finestres rectangulars, dues a les bandes llargues i una a les curtes; al capdamunt s'hi aixeca una gran creu metàl·lica de quatre braços de 3'33 metres d'alçada.
Situació: damunt el temple fent angle al nord-est, sobre mateix del cancell obert a la façana orientada a tramuntana.
Alçada: 16'08 metres, i amb la creu: 19'41, dada aquesta última que figurarà en la llista dels campanars ja que no deixa de ser la creu una part essencial del campanar.
Esveltesa, 3,7

BARCELONA Mare de Déu de Lourdes
Poble Sec, Montjuïc, c. Fonthonrada, 33 (Paral·lel-Lleida)

Església del 1917 refeta, després de la seva destrucció el 1936, cap el 1940. Consta de tres naus rectangulars, amb tot, les laterals són estrets passadissos. La nau central consta de dos trams, un cobert per una cúpula sobre petxines; el segon és el format pel transsepte amb una nova cúpula

sobre petxines al creuer; el presbiteri és recte; les naus estan separades per pilars amb columnes compostes adossades. El cor es troba sobre l'atri. Els seus murs tenen paraments de pedra artificial blanca amb aparença de carreus ben escairats. Unes finestres obertes als baixos tenen arcs de mig punt i estan ornades per sobre amb garlandes; al seu damunt hi ha una motllura damunt permòdols; uns òculs amb marc en relleu estan oberts a la part alta dels murs. L'entrada es troba a l'angle de les dues façanes exteriors amb un petit porxo doble amb obertures rectangulars sostingudes per dues columnes corínties en cadascuna d'elles amb entaulaments llisos i frontons arquejats amb els timpans nus; al fons del porxo hi ha el portal rectangular amb una cartel·la al centre de la llinda i amb un arc peraltat al damunt que deixa una obertura semicircular entre ell i la llinda; té, també, una cartel·la sobre la dovella clau.

Campanar d'aires clàssics coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (3'76 x 3'55 m) i està coronat per una cornisa constituïda per un frontó arquejat a cada cara i una cúpula semiesfèrica recoberta per peces de ceràmica vidriada tirant a vermell fosc; unes columnes jòniques, exemptes, flanquegen les finestres rectangulars obertes a cada cara de la cel·la i, al damunt, uns entaulaments truncats i els frontons arquejats ja indicats; el cos inferior quadrat inclou els pedestals de les columnes i una base decorada amb òculs cecs amb doble marc amb bordó i una garlanda al dessota.

Situació: damunt el porxo situat a l'angle de les dues façanes, al sud-est del temple.

Alçada: 18'41 metres.

Esveltesa: 5,1

BARCELONA Mare de Déu de la Mercè, basílica menor.
Ciutat Vella, plaça de la Mercè cantonada carrer Ample.

Església del barroc tardà construïda entre el 1765 i el 1775. Consta d'una nau rectangular de cinc trams coberts amb una volta de canó de cassetons sobre quatre arcs torals i de dos passadissos laterals coberts amb voltes d'aresta; a sobre d'ells hi ha tribunes; té un transsepte amb una cúpula sobre petxines al creuer; per l'exterior de la cúpula s'hi aixeca al cim una gran imatge en bronze daurat de la Mare de Déu de la Mercè; és obra del 1890 de l'escultor Maximí Solà, refeta pels germans Oslé vers el 1949. El cor descansa en un arc rebaixat i conté un orgue; ocupa l'espai de l'atri i el primer tram de la nau. Al fons del presbiteri s'hi troba, a mitja alçària, el cambril amb la imatge gòtica de la Mare de Déu.

El frontis està dividit en tres zones; la central amb un portal rectangular de marc filetejat amb una columna corínti adossada a cada muntant, entaulament, frontó arquejat amb el timpà nu, motllura destacada a mitja alçada, rosassa el·líptica al damunt i un gran frontó triangular amb creu al cim i pinacles als extrems; els caires apareixen decorats amb parelles de pilastres de capitells ornats amb garlandes, tant a la zona baixa com a la superior. Les dues ales del frontis fan curvatura còncava seguint l'estil barroc barrominià amb uns ornaments escultòrics deguts a Carles Grau i amb parelles de pilastres a les cantoneres; també hi ha oberts, en aquests zones còncaves, sengles portals rectangulars que donen al mateix atri que el central. Els murs d'aquesta façana tenen paraments de carreus ben escairats; l'interior està bellament decorat amb marbres, estucs i riques gelosies a les tribunes.

La façana lateral del carrer Ample és gòtica flamígera del segle XV aprofitada de l'antiga església gòtica de Sant Miquel; en ella s'hi obre una portalada rectangular amb el marc motllurat amb el bordó flamejant i un timpà decorat amb la imatge en alt relleu de sant Miquel (1561) obra del francès René Ducloux; als muntants hi figuren dues pilastres amb imatges al damunt dins unes fornícules amb prou feines enfondides; al seu damunt hi ha obertes dues finestres d'arc apuntat amb decoració flamígera.

Dimensions; 40'00 x 9'75 x 18'18 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; les tres naus en fan 18'75 d'amplada; la cúpula té un alçada interior de 31'75 metres i el transsepte fa 20'00 x 9'60 de llargada i amplada.

Arquitecte: Josep Mas i Dordal († 1808).

Guarda una talla gòtica del segle XIV de la Mare de Déu de l'escultor Pere Moragues (~1330- ~1388); la figura del Nen fou afegida al segle XV; en ser malmesa el 1936 tingué la sort de ser conservada i fou refeta. A les petxines sota cúpula i al presbiteri hi ha pintures murals (1956) degudes a Josep Obiols (1894-1967). Al presbiteri, costat esquerre, hi ha la tomba del bisbe Urquinaona segons recorda la làpida del terra i, al mur, els relleus amb la imatge del bisbe orant, obra de l'escultor Vallmitjana. A un altar lateral esquerre, proper al presbiteri, es guarden les despulles, dins d'una urna protegida per vidre, de santa Maria de Cervelló. Conserva quatre quadres a l'oli del pintor academicista (tardobarroc) Pere Pau Muntanya (1749-1803) a l'altar del Sagrament.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té un primer alt cos de planta gairebé quadrada (5'80 x 5'90 m) i dos més d'octagonals al damunt. Està coronat per una cornisa motllurada i una coberta baixa amb un gran pinacle al damunt. La cel·la té quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; hi pengen campanes; té una motllura a la seva base. Els seus murs són de carreus ben escairats de pedra blanquinosa; unes fines motllures separen els tres cossos. Des de la planta baixa o des del cor es pot pujar per una escala arrapada als murs amb barana de fusta que deixa un ampli ull al centre.

Situació: damunt l'ala dreta del temple, la de llevant, proper al frontis encarat a migdia.

Alçada: 39'40 metres.

Esveltesa: 6,6

BARCELONA Mare de Déu del Mont Carmel
Horta, c. Santuari, 116.

Església d'estil funcional aixecada entre el 1985 i el 1988. Consta d'una nau rectangular apaïsada, amb retaule escultòric de F. Pich i M. Raventós del 1989. Té dues entrades, una per un porxo sota el campanar i una altra a l'altre extrem del mur de llevant. Tota ella presenta murs amb paraments de maó vist de color marró fosc a excepció dels quatre pilars poligonals de formigó (gairebé columnes) del porxo que sostenen el campanar situat al seu damunt; per la banda de llevant i migdia presenta una successió de contraforts semicilíndrics, molt propers, entre els quals s'obren finestres rectangulars; en els altres murs els paraments són llisos.

Arquitecte: Salvador Torrent Vergés, Francesc de P. Daumal i Domènech i Miquel Campos i Pascual.

Campanar funcional coetani del temple. Té planta rectangular (5'90 x 5'20 m) bastit amb murs de maó vist, coberta plana, amb una base alta que fa de porxo per ponent sostinguda sobre quatre pilars multipoligonals de formigó. La cel·la queda oberta amb finestres rectangulars, una al nord, una altra al sud i quatre a l'est entre semi-columnes de maó vist que recorren el mur de dalt a baix per aquesta banda; una gran creu adossada al frontis, sota finestra, recorre tota la paret de la banda de tramuntana.

Situació: ocupa la façana nord fent angle al nord-est del temple.

Alçada: 24'17 metres.

Esveltesa: 4,1

BARCELONA Mare de Déu de Montserrat
El Guinardó, avinguda de la Mare de Déu de Montserrat, 144.

Església iniciada cap el 1924 en un estil neogòtic, acabada en etapes el 1945; amb tot, encara queda pendent de fer-hi el transsepte i algun altre complement. Consta d'una nau rectangular amb sostre de dos vessants sobre set arcs diafragma, transsepte, presbiteri recte amb sostre pla de cassetons, cambril amb la imatge de la Mare de Déu, cancell, atri i el cor sobre d'ell; l'interior està pintat de blanc, l'exterior té un parament de maó vist llevat de la part baixa de la façana principal amb carreus a mig picar fins al damunt de la portalada; aquesta té un marc motllurat en arc apuntat i l'intradós acanalat, un bordó rectilini amb graons als extrems que deixa uns espais (carcanyols) entre ell i l'arcada decorats amb relleus vegetals; flanquegen la porta dues pilastres de carreus a mig desbastar, amb noves pilastres semblants a les cantoneres i entre les finestres goticitzants que es troben a banda i banda del portal; per damunt d'aquesta zona i sobre el portal, el mur del frontis lleugerament endarrerit hi té dues altes finestres d'arc de mig punt i una fina cornisa angular amb un òcul sota mateix del cim.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té planta rectangular (5'10 x 4'70 m) amb un sòcol de carreus grans i un cos de maó vist amb la part alta de caires aixamfranats; al seu damunt s'aixeca la cel·la com una gàbia de metall formada per una estructura de bigues i pilars que acaben en una mena de terrat amb barana inclinada cap enfora i un últim cos quadrat de dimensions reduïdes amb creu al cim; l'alçada que figura anotada inclou tota aquesta estructura metàl·lica. La instal·là la companyia telefònica fa ben poc (2002) per antena de la telefonia mòbil però amb el compromís de deixar-ho com a campanar; de fet, és una estructura oberta a tots els vents i ni tan sols fa de cel·la perquè no s'hi ubica cap campana; només n'hi ha una de petita (579 quilos) en el petit cos quadrat del cim.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis orientat a ponent.

Alçada: 32'10 metres.

Esveltesa: 6,3

BARCELONA Maria Auxiliadora
Sarrià, passeig de Sant Joan Bosco, 70.

Església neogòtica iniciada el 1894 i acabada el 1901. Consta de tres naus rectangulars de set trams, un d'ells ocupat pel presbiteri; queden separades per esvelts pilars octagonals que sostenen set arcs formers apuntats; la nau central està coberta per un teginat sobre encavallades de fusta apuntades decorades amb calats; les laterals, per un sostre horitzontal sobre bigues; el presbiteri és recte (de fet no té mur de capçalera, unida com està aquesta església amb les dependències de l'escola dels salesians; només uns cortinatges i unes portes corredisses l'en separen) amb un cambril al damunt sobre una balconada. Els murs tan interiors com exteriors tenen paraments de pedra carreuada, a mig picar per l'exterior només en un alt sòcol; a l'interior només resulta visible el sòcol ja que la resta es troba arrebossat i pintat amb simulació de carreus.

El frontis situat al sud presenta una portalada d'arc de mig punt dovellada partida pel mig per un robust mainell que deixa dos portals d'arc rebaixat; el mainell és un robust pilar prolongat per una fina columna que sosté la imatge de Maria de peu dret amb el Nen als braços obra de l'escultor Venanci Vallmitjana (1828-1919); tot aquest portal queda englobat dins d'un alt gablet i dos pilars coronats per florons.

Dimensions: 28'90 x 7'00 x 15'87 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 15'13 metres.

Arquitecte: Enric Sagnier i Villavecchia (1858-1931).

Campanar neogòtic del 1901. Té planta rectangular (6'32 x 6'88 m) i està coronat per un terrat amb barana de carreus de perfil mixtilini i, al damunt, una agulla octagonal aguda amb una creu metàl·lica al cim; el primer alt cos presenta els caires ressaltats a manera de lesenes cantoneres i a mitja alçada hi té una estança oberta al frontis per dos alts finestrals dobles amb els arcs calats i, a sobre d'ells, l'esfera d'un rellotge. La cel·la té finestres d'arc apuntat, tres als costats llargs i dues als curts; presenta una motllura composta a la seva base i els caires lleugerament destacats com el cos inferior i prolongats per damunt del terrat mitjançant sengles pinacles goticitzants amb unes petites creus al cim; tots els murs són de paraments de carreus mitjans de pedra grisa de Montjuïc ben escairats i disposats en filades uniformes.

A banda i banda del campanar s'aixequen unes torres octagonals que arriben fins a la base de l'estança superior de la torre central; estan capçades per una estança oberta amb finestres d'arc apuntat, una a cada cara, i coronades per un terrat amb baranes de merlets. La torre de la dreta del frontis és la que té campanes; es puja pel seu interior amb unes escales de cargol de pedra fins a prop de la cel·la; els últims graons són mig de ferro i fusta; des de la cel·la es pot accedir al capdamunt del la torre central.

Situació: damunt els peus del temple, en el centre del frontis encarat a migdia.

Alçada: 37'38 metres.

Esveltesa: 5,4

BARCELONA Maria Reina
Pedralbes, carretera d'Esplugues, 103

Església en estil neorenaixentista italià segons projecte del 1920; fou iniciada el 1922; la construcció quedà interrompuda durant la guerra civil, seguida el 1936 i finalitzada el 1954. Consta d'una nau rectangular amb una capçalera formada per un absis semicircular; inclou també un transsepte; estan coberts amb voltes de canó sobre abundants arcs torals, més decoratius que estructurals; queden apuntalats damunt pilastres de capitell compost. L'altar major es troba sota un baldaquí de quatre columnes corínties; el creuer queda cobert per una cúpula sobre petxines amb nervadures entre les quals s'obren òculs que il·luminen l'interior, tota ella dins un cimbori octagonal coronat per un cupulí. A l'esquerra del transsepte s'obre, al fons de tot, la capella del Santíssim coberta amb una cúpula semiesfèrica. Davant l'entrada hi ha un gran porxo flanquejat per dues ales porticades amb arcs de mig punt sobre fines columnes; formen part de sengles claustres laterals. Un jardí immens i harmoniós, dissenyat per Mirambell, envolta el temple, sobretot per la part davantera.

Arquitectes: edifici projectat per Nicolau Maria Rubió i Tudurí (1891-1981) i realitzat sota la direcció de Raimon Duran Reynals (1895-1966).

Guarda decoració tant al porxo com a l'interior deguda a Josep Obiols; a tota la part alta dels murs, tant per dins com pels claustres, s'hi troben medallons en pedra blanca d'estil renaixentista amb alts relleus figuratius de gran qualitat.

Campanar neorenaixentista coetani del temple. Té planta quadrada (4'20 x 4'20 m). Ha estat bastit amb murs de pedra blanca decorada amb rectangles en gris; els caires ressaltats amb bandes grises a manera de lesenes cantoneres formen rectangles amb les motllures; deixen l'interior a manera de plafons subdividits en altres de més reduïts per sèries de tres rectangles. Està dividit en

tres cossos; el primer, el més alt, limitat al capdamunt per una motllura composta i ressaltada; el segon amb finestres d'arc de mig punt amb els marcs ressaltats, una a cada cara, amb columnes corínties que les flanquegen i que sostenen un entaulament el separa del cos superior; sobre d'ell s'hi troba un terrat amb balustrada i una torrella que constitueix el tercer cos; en ella si obren tres finestres d'arc de mig punt per banda amb intercalació de columnes que sostenen l'entaulament i la cornisa sobre de la qual es troba una alta agulla piramidal de base quadrada amb pinacle al cim.

Situació: exempt, aixecat al darrere i a tocar l'absis orientat a ponent.

Alçada: 31'60 metres.

Esveltesa: 7,5

-

BARCELONA Puríssima Concepció, basílica menor
Dreta de l'Eixample, carrer Aragó cantonada Roger de Llúria.

Església gòtica del segle XIII (1269) procedent de l'antic convent de Jonqueres; fou traslladada, pedra a pedra, al seu nou emplaçament a finals del segle XIX, entre 1869 i 1871. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta ogival simple de sis trams capçada per un absis poligonal de cinc costats. El cor descansa en un arc rebaixat i en un embigat de fusta que es recolza sobre l'estructura del cancell que té tanques de ferro forjat i un envidriat molt dignes. Els seus murs tenen paraments de carreus de pedra grisa ben escairats; per la banda del carrer de Llúria hi ha obert un claustre gòtic del segle XIV de 19'50 x 9'70 metres; el de l'antic convent de Jonqueres era més gran que l'actual; les pedres que van sobrar del trasllat el 1888 foren enterrades en el jardí interior de l'actual claustre.

El frontis té una portalada ogival una mica més avançada que el mur amb un portal rectangular rodejat de tres arquivoltes apuntades, timpà nu, bordó sobre mènsules i ràfec motllurat de dos vessants; una gran rosassa calada es troba a mitja alçada i una cornisa angular amb un fris d'arcs cecs gòtics al dessota i una creu de pedra al cim el coronen. Al costat dret de la façana, a sobre l'entrada del baptisteri, en el timpà, sota una arcada ogival hi figura un relleu en pedra obrada cap el 1912-23, *El Baptisme de Jesús*, per Eusebi Arnau i Mascart (1864-1933).

Dimensions: 40'93 x 11'90 x 16'61 metres de llargada, amplada i alçada respectivament.

Guarda a l'altar major una imatge de la Puríssima del 1942 (fa 227 x 60 x 50 cm), obra d'alabastre policromat de l'escultor Enric Monjo i Garriga (1896-1976); una altra del 2006 de bronze de l'escultor Manuel Cusachs de sant Pius de Pietrelcina, el Pare Pius, està situada en l'espai que separa el temple de la capella del Santíssim; un *Via Crucis* pintat per Joan Llimona i Bruguera (1860-1926) es conserva gairebé complet però una mica deteriorat per l'incendi que va sofrir el temple el 1936; també és interessant un plafó de rajola catalana del segle XVI amb la Mare de Déu del Roser. En el claustre, sobre mènsules, es guarden tres urnes sepulcrals procedents de l'antic convent; s'hi guarden entre altres les despulles d'Alamanda de Bell-lloc i Alamanda de Centelles. Té un gran orgue modern al cor.

Arquitectes: pel que fa al trasllat del segle XIX se n'encarregaren Josep Boixareu i el constructor Jeroni Granell i Mundet; pel campanar, Emili Sala i Cortès; pel claustre Oriol Mestres.

Campanar del gòtic tardà traslladat pedra a pedra procedent de l'església de Sant Miquel del barri vell barceloní; el cos superior, sobre terrat, fou afegit al segle XIX (1879) i es distingeix pel color blanquinós de les seves pedres que, en la resta del campanar, són d'un gris marronós. Té planta quadrada (4'45 x 4'45 m) i una motllura sota finestrals. La cel·la està oberta amb finestres d'arc apuntat i amb bordó, una a cada cara; hi pengen les campanes litúrgiques. Està coronat per una cornisa amb un fris d'arcs cecs al dessota i un terrat amb barana calada i un pinacle amb floró a cada angle; al seu damunt s'aixeca una torrella amb finestres d'arc apuntat, una a cada cara; al seu interior

hi pengen les campanes horàries; està coberta amb una agulla. Una esfera del rellotge es troba sota la cel·la en el mur frontal. Els seus paraments mostren carreus ben escairats a mig desbastar per l'exterior i grans carreus ben tallats a les cantoneres; el gruix dels seus murs fa uns 80 centímetres.

Per l'interior, una escala de cargol de pedra picada aferrada als murs i que deixa un ample ull permet arribar fins a la cel·la; la mateixa escala dóna accés al cor; la cel·la té, per l'interior, forma vuitavada i a cadascuna de les quatre finestres hi pengen campanes a més a més de la que ho fa penjada al centre; des de la cel·la es pot accedir al terrat per una escala de gat o de barrots; té tres campanes litúrgiques del segle XIX recentment afinades (2002) i dues vingudes d'Holanda de fa ben poc. Són *Lleona* de 216 quilos, *Mercè* de 356 i *Concepció* de 904, totes del 1880, i *Assumpta* de 199 quilos i *Joana* de 709, les dues del 2002.

Situació: adossat al mur lateral de ponent fent angle al sud-oest del frontis encarat a migjorn, gairebé exempt.

Alçada: 45'00 metres.

Esveltesa: 10,1

BARCELONA Sagrada Família, Temple Expiatori, basílica menor.
Dreta de l'Eixample, Plaça de la Sagrada Família, entre carrers Mallorca i Provença.

Església iniciada el 1883 en estil neogòtic visible en la cripta i en els murs de l'absis; es prosseguí en estil modernista a la façana del Naixement per Antoni Gaudí i continuada, mort Gaudí, per l'arquitecte Lluís Bonet i Garí, deixeble seu, tot seguint els criteris i projectes inicials. Ha estat consagrada pel papa Benet XVI el dia 7 de novembre del 2010. Té planta de cinc naus rectangulars, transsepte, girola i torre al creuer projectada per uns 172'50 metres d'alçada i un hiperboloide de 75 metres d'alçada per cobrir l'absis semicircular rodejat de nou capelles i situat damunt la cripta. Els pilars i les columnes presenten inclinacions per fer les voltes parabòliques. Els seus murs tenen paraments de pedra de Montjuïc tallats i escairats en els propis tallers per picapedrers dins del recinte eclesial; els carreus són lleugerament encoixinats. Ha de tenir tres portalades amb quatre torres en cadascuna d'elles, avui (2006) només acabades les de la Passió (banda de la plaça de la Sagrada Família) i del Naixement (banda del carrer Sardenya); la façana principal, la de la Glòria, està orientada a migdia.

Dimensions: la nau central fa 90'00 x 12'00 x 45'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les cinc naus fa 45 metres. El rectangle on queda inclòs tot el recinte del temple farà 115'00 x 82'50 metres. Les alçades de les torres de les portalades, ja construïdes, fan entre 98 i 117 metres. Les torres per aixecar encara avui (2010) en tindran 173 la central dedicada a Jesús, les dels quatre evangelistes que l'encerclaran, entre 120 i 125. La coberta exterior de les naus arribarà als 70 metres. El transsepte de tres naus farà 30 metres d'amplada.

Arquitectes: Francesc de Paula del Villar i Lozano (1828-1903) pel que fa a la cripta. Antoni Gaudí i Cornet (1852-1926); Lluís Bonet Garí i Puig Boada pels campanars de la façana de la Passió; Jordi Bonet i Armengol (1925) ha anat configurant les naus i les façanes fins el 2012 quan se'n fa càrrec Jordi Faulí.

Guarda escultures de la façana de la Passió degudes a Josep Maria Subirachs, una de sant Josep Oriol de l'escultor gracienc Francesc Carulla en la part alta del mur adjacent a les torres de la Passió del carrer Sardenya tocant al de Mallorca; al mur exterior de l'absis l'escultura de sant Bru (2013) de Montserrat Garcia Rius de quatre metres d'alçada i de tres tones de pes de travertí romà, i la de sant Benet de Manuel Cusachs de 3'80 d'alçada; d'ell també són les de sant Josep de Calassanç i sant Ignasi de Loiola. El mes de juliol del 2018 es va instal·lar una creu de 7'5 metres d'alçada i de 18 tones de pes dissenyada per Gaudí el 1892 amb la intenció de ser una Creu Triomfant on no apareix Jesús però sí unes figures d'àngels anunciadors de la Resurrecció.

A la façana del Naixement (2009), una imatge de Sant Josep de 3 metres d'alçada de l'escultor barceloní Ramon Cuello (d'estil tradicional) autor també de la Mare de Déu a la façana de la Passió; de Jaume Busquets Mollera (1903-1968) és el conjunt del Naixement (1958): Maria deixa el Nen a la menjadora mentre Josep s'ho mira i, del mateix escultor, la Mare de Déu del Carme a la capella que hi té a la cripta. L'escultor Xavier Medina-Campeny ha esculpit els terminals (pinacles, que faran uns 22 metres d'alçada) de les torres dedicades als quatre evangelistes on s'hi situaran cap el 2021.

Vidrieres de colors per l'artista Joan Vila-Grau (1932) de caire abstracte.

Campanars: divuit (en projecte), quatre a cadascuna de les tres façanes (Naixement, Passió i Resurrecció o Glòria), dos de laterals de 98 metres i dos de centrals de 117 metres; avui (2010) aixecats només els de les dues façanes dels extrems del transsepte, la de llevant i la de ponent. Torres parabòliques amb ritme helicoïdal, creus daurades al cim; entortolligant-se per les agulles superiors el mots *Sanctus, Sanctus, Sanctus*. Escales de cargol de pedra picada a l'interior de cada campanar deixant un ull central amb finestrals que recorren de dalt a baix les torres; estan lligats entre sí els graons i els muntants per ampits inclinats cap avall, i amb decoració de mosaics al cim i pinacles coronats per polígons estrellats de dotze puntes.

Tenen profunds fonaments: els dels cloquers del Naixement de finals del segle XIX arriben a una profunditat de 10 metres; els de la façana de la Passió, de mitjans del segle XX, estan constituïts per una gran llosa damunt rails; els de la darrera façana, encara no aixecats, ja tenen els fonaments posats: pilons que arriben a 16 metres de profunditat en relació al nivell del carrer Mallorca; aquests últims fonaments també es troben sota la columnata de les naus que hauran de ser la base de l'última gran torre central.

Alçades: 98 metres i 117 metres, a la façana del Naixement i a la de la Passió.; de part de l'arquitecte senyor Bonet em van dir que feien, respectivament, 100 i 112 metres, dades força properes a les que han aparegut en els mitjans informatius el 2010. Les torres dels Evangelistes tindran una alçada de 135 metres, la de la Mare de Déu 138 ubicada sobre l'absis i la torre central dedica a Jesús, 172, estarà coronada per una creu de quatre braços.

BARCELONA Sagrat Cor de Jesús
Poblenou, c. Pere IV, 398.

Església neogòtica aixecada el 1926. Consta d'una nau rectangulars de vuit trams coberta per un embigat sobre arcs diafragma apuntats i peraltats fins al terra; està acompanyada de dos passadissos entre arcs baixos apuntats que delimiten els trams; queda capçada per un absis poligonal de set costats prolongat per un curt tram, tots dos coberts per voltes de creueria; el presbiteri té un deambulatori al seu darrere obert per cinc arcs apuntats damunt pilars sobre els quals descansen els nervis de la volta. El cor amb barana de fusta descansa en un gran arc rebaixat i un embigat de fusta; al seu dessota hi figura un atri tancat per un reixat de ferro.

La nau queda molt ben il·luminada per grans òculs oberts en cada tram a banda i banda; es troben a la part alta per sobre dels dos passadissos laterals; també queden ben il·luminats per grans finestrals els trams dels passadissos. El frontis té un portal rectangular sota de sis arquivoltes apuntades recobertes per una motllura en angle agut amb una imatge intercalada damunt una peanya, una rosassa circular a mitja alçada i, al capdamunt, una cornisa que fa un angle força agut. El frontó té un timpà decorat amb pintura policroma amb Maria i el Nen acompanyats de dos àngels. El mur està arrebossat i pintat en color beix clar; els laterals són de maó vist apuntalats per robustos contraforts en cada tram.

Dimensions: 52'24 x 10'70 x 16'92 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; la

llargada inclou els 4'36 metres de fondària de l'atri; l'amplada total de la nau més els dos passadissos és de 16'57 metres.

Campanar neogòtic coetani del temple. Té planta octagonal d'un perímetre de 16'80 metres. Els caires queden resseguits per contraforts d'escàs relleu acabats en pinacles goticitzants (florons) a l'altura dels finestrals; tres finestres en arc apuntat es troben a diversa alçada per la banda del frontis. La cel·la de planta vuitavada queda oberta per finestrals en arc apuntat i marc acanalat, un a cada cara; té un perímetre lleugerament inferior al del primer cos; està separada d'ell per una doble motllura; els seus caires estan ressaltats a manera de lesenes cantoneres que acaben amb florons ja a l'alçada de l'aguda agulla piramidal amb què es corona el cloquer. Una creu metàl·lica es troba al cim. Els seus murs estan arrebossats i pintats en color beix clar.

Entrant al temple a la seva dreta s'obre la porta que dóna al campanar octagonal també per l'interior; una escala d'amples graons de pedra artificial, sòlida, amb una barana de fusta molt elemental, i amb un ull ample al centre, puja sobre voltes i arrapada als murs fins entrar a la cel·la; en ella hi penja una sola campana de nom *Martina*, *Isidr*e i *Antònia* de 199 quilos penjada el 1930. El seu sostre pla té una trapa al centre que permet entrar dins de l'agulla que corona el campanar.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a tramuntana.

Alçada: 36'93 metres.

Esveltesa: 6,8

BARCELONA Santa Creu d'Olorda, ermita-santuari

Altitud: 435 metres. Tibidabo, vessant nord-oest.

Església amb restes preromàniques (s. IX) visibles en el seu interior sobretot a l'absis; fou refeta en estil romànic al segle XI i modificada posteriorment amb l'afegitó de capelles laterals i amb un portal classicitzant cap el 1632 amb un arc de mig punt lleugerament motllurat, pilastres toscanes damunt pedestals als muntants i entaulament dòric; es troba obert al mur lateral de migdia. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó i amb capçalera recta que inclou un presbiteri de forma curvilínia. La meitat de la nau que forma part de la capçalera té planta trapezial i l'acompanya un transsepte cobert amb una volta de canó a una alçada força superior a la de la nau i que hi està en posició transversal. Els seus murs tenen paraments de maçoneria amb carreus a cantoneres i algun pany amb petits carreus ben escairats.

Dimensions: 22'60 x 4'00 x 4'80 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'alçada varia a partir de mitja nau quan puja fins als 7 metres; l'amplada total comptada des de les capelles laterals en fa 7'50; el transsepte en fa 14'00 x 3'00 x 8'00.

Guarda un retaule gòtic.

Campanar merament funcional; primer fou una espadanya (s. XIV) i després fou convertit en torre en els segles XV-XVI i refet el 1632. Està bastit amb murs de paredat arrebossat i té planta quadrada (4'00 x 4'00). La cel·la queda oberta amb dues finestres a la banda de migdia; està coronat per una senzilla cornisa amb gàrgoles i un terrat amb barana d'obra.

Situació: damunt els peus de la nau a la banda de ponent.

Alçada: 13'21 metres.

Esveltesa: 3,3

BARCELONA Santa Engràcia

Barri de la Trinitat, plaça Santa Engràcia, 1- c. d'Argullós.

Església aixecada el 1928 amb uns certs aires renaixentistes. Consta de planta basilical amb la nau central amb un sostre pla sobre bigues i les naus laterals més baixes, igualment amb sostre pla; la separació de les naus es fa per quatre columnes jòniques que sostenen cinc arcs formers de mig punt; té cor, cancell, atri porticat tancant per reixes i un absis semicircular format per un tram cobert amb una volta de canó; el presbiteri ho està per una volta de quart d'esfera, tots dos decorats amb pintures neoromàniques posteriors al 1940. L'interior del temple es troba pintat de blanc; l'exterior està arrebossat i pintat amb un color tirant al rosa. Per sobre de les naus laterals hi ha oberts quatre grans finestrals a banda i banda. El frontis, molt alt, amb un portal rectangular sota porxo, presenta tres finestres rectangulars per sobre d'ell; més amunt, una motllura horitzontal i altres finestres rectangulars, quatre en aquest cas, dividides en dos pisos o sigui vuit obertures, quatre sobre quatre, i per coronament un frontó triangular decorat amb denticles sota els tres costats i amb una creu de pedra al cim.

Campanar coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (5'06 x 5'09 m); els seus murs estan arrebossats i pintats com els de l'església. La cel·la queda oberta amb dues finestres d'arc de mig punt a cada banda flanquejades per dues pilastres toscanes d'escàs relleu; hi pengen campanes. Està coronat per una cornisa motllurada i una teulada a quatre vents amb una creu al cim. No té estil definit, només la cel·la podria qualificar-se de classicista. Llevat d'una creu a mitja alçada, el cos del campanar queda completament nu d'elements decoratius.

Situació: adossat al mur lateral de llevant, a prop de l'absis encarat a tramuntana.

Alçada: 21'95 metres.

Esveltesa: 4,3

BARCELONA Santa Isabel d'Aragó i Sant Joaquim

El Guinardó, c. Oblit, 24. Convent dels Pares Mínims Franciscans.

Església modernista amb aparences externes neoromàniques, construïda entre el 1901 i el 1917. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta ogival molt baixa, cancell, cor i un absis poligonal gairebé semicircular. Els seus murs estan arrebossats i pintats de blanc aparentant carreus. El frontis té un portal rectangular amb la llinda sobre mènsules envoltat per tres arquivoltes de mig punt damunt impostes i amb dues fines columnes per banda adossades als muntants; dues finestres geminades es troben a banda i banda del portal; sobre d'elles, damunt una motllura sobre un fris de caps de biga a manera de ràfec hi ha una galeria amb tretze finestres d'arcs de punt rodó damunt fines columnetes; damunt d'elles apareix una rosassa calada ornada amb motllures, una d'elles amb denticles; la part superior està formada per una cornisa motllurada amb fris d'arcuacions cegues, merlets als dos laterals i un gran escut heràldic sota la part central angular que ostenta una creu de pedra al cim.

Arquitecte: projecte dirigit pel pare Josep Roldós i Mora, religiós dels Mínims Franciscans.

Campanar neoromànic coetani del temple, acabat el 1916. Té planta quadrada (4'52 x 4'52 m); queda dividit en tres cossos; la base presenta els murs pintats imitant carreus mitjans i oberta a l'exterior amb una finestra geminada igual com les que flanquegen el portal del temple; un segon alt cos de petits carreus ben escairats i a mig picar externament està obert per finestretes d'arc de punt rodó esglaonades en dos pisos. Està capçat per un fris d'arcs cecs al damunt dels quals hi apareixen balconades que formen part ja de l'últim cos o cel·la. En ella hi ha obertes finestres d'arcs de mig punt, una a cada cara; el coronament de tot plegat consisteix en una cornisa motllurada amb un nou

fris d'arcs cecs de mig punt al dessota i un terrat amb barana damunt del qual s'hi aixeca una armadura metàl·lica de ferro forjat a base de quatre arcs units al centre, armadura que no està inclosa en la mesura de l'alçada; podria tenir uns quatre o cinc metres més d'alçada.

Situació: adossat al mur de tramuntana fent angle al nord-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 29'84 metres.

Esveltesa: 6,6

BARCELONA Santa Madrona
Poble Sec, c. Tapioles, 10.

Església aixecada en estil neogòtic el 1888 i bastida amb murs de paraments de carreus de pedra grisa. Consta de tres naus rectangulars, transsepte, absis semicircular, girola, cúpula sobre petxines al creuer, cor sobre un arc rebaixat i cancell. Les naus estan cobertes amb voltes bufades sobre quatre arcs torals apuntats; estan separades per pilars cruciformes amb una columna adossada a la banda de la nau central; sostenen arcs formers apuntats. Als extrems del transsepte hi ha dos grans rosetons vidriats en colors; el braç de l'esquerra està capçat per un absis semicircular; n'hi havia un altre al dret però es va substituir per una sala de reunions. El frontis té un portal rectangular amb timpà i arquivoltes ogivals; al damunt hi ha obert un alt finestral d'arc apuntat calat amb vidrieres de colors.

Dimensions: 42'80 x 11'60 x 20'10; la nau central, exclòs el cancell, fins a la columnata del presbiteri, fa 38'58 metres de llargada; la girola més el gruix del mur separador del presbiteri, en fa 4'22; en total, la llargada de la nau central, és, doncs, de 42'80 metres; l'amplada que fan les tres naus és de 15'90; l'alçada de la cúpula arriba als 30'72; el transsepte en fa 25'57 x 11'32 de llargada i amplada respectivament.

Arquitecte: Francesc de Paula del Villar i Carmona (1860-1927).

Campanar neogòtic coetani del temple. Té planta quadrada (6'15 x 6'15 m); fou aixecat sobre la portalada al centre del frontis; a partir d'aquí té un primer alt cos acabat en una cornisa ressaltada i un fris d'arcuacions d'arcs cecs apuntats al dessota; al seu damunt apareix un segon cos vuitavat de perímetre força més reduït amb dos pisos separats per una senzilla motllura; l'inferior té, en cares alternes, l'esfera d'un rellotge; el superior o cel·la té finestrals d'arc apuntat, un en cada cara alterna també; hi pengen campanes. Està coronat per un terradet amb barana amb entrants i sortints de manera que la seva planta apareix com estrellada; al seu damunt s'hi aixeca una torrella oberta en les seves vuit cares per sengles finestres d'arc apuntat i amb una cornisa angular a cada cara; hi penja alguna campaneta. La coberta té un pinacle al cim. Havia estat coronat per una aguda agulla que es va retirar durant la guerra civil per evitar que servís d'orientació als avions que bombardejaven Barcelona. El conjunt, avui, té una certa inharmonia ja que la base és robusta i el cos superior esvelt fa un contrast desafortunat.

Situació: sobre mateix del cancell i com a continuació de la façana principal orientada al migdia.

Alçada: 49'62 metres.

Esveltesa: 8

BARCELONA Santa Maria del Mar, basílica menor; Santa Maria de les Arenes.
Ciutat Vella, barri de la Ribera, plaça de Santa Maria.

Església del gòtic català iniciada el 1329 i consagrada el 1384. Consta de tres naus

rectangulars de cinc trams, un d'ells és el transsepte que no sobresurt; el presbiteri és poligonal; el seu darrera s'hi troba un deambulatori que és la prolongació de les naus laterals; els separen vuit pilars també octagonals; la capçalera està formada per un absis de set costats; les naus estan separades per arcs formers apuntats amb una llum d'uns 14 metres i mig aproximadament ("llum no superada per cap més construcció medieval d'enlloc del món" segons diu Alexandre Cirici) que descansen en pilars octagonals de capitell seguit i d'un metre i mig de diàmetre, quatre per banda; les tres naus estan cobertes per voltes ogivals simples; les teulades són força planes, tipus terrat, pròpies del gòtic català. Els murs presenten tant per dins com per fora paraments de petits carreus ben escairats; els contraforts, de gran relleu, apareixen per l'interior; entre ells s'hi troben les capelles laterals, tres per cada tram; en el mateix mur del frontis, per l'interior, també s'hi formen quatre capelles, les dels extrems més àmplies i entre les altres dues hi ha la gran portalada central.

La façana principal està dividida en tres zones, que es corresponen a les tres naus, per dos contraforts perpendiculars al frontis; a la zona central hi ha la portalada atrompetada d'arquivoltes ogivals amb gablet; rosassa monumental (9 metres de diàmetre, del 1459, obra de Pere Joan i Andreu Escuder) i una minsa cornisa horitzontal per coronament. A les zones laterals hi figuren sengles finestrals calats triforats, un a cadascun dels dos pisos en què està dividida la façana per una motllura horitzontal. Té tres altres portalades a més a més de la principal: dues laterals, gòtiques flamejants, i la tercera a l'absis, obra del segle XVI, de Bernat Salvador, presidida per la Mare de Déu del Fanalet de l'escultor del segle XX Frederic Marés.

Adjunta a la capçalera es va aixecar la capella del Santíssim, neoclàssica, entre el 1825 i el 1844; és obra de l'arquitecte Francesc Vila.

Dimensions: la nau central fa 80'00 x 12'00 x 32'00 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; les laterals fan 6 metres d'amplada i 27 d'alçada; l'amplada total de les tres naus és de 27 metres; des del fons de les capelles laterals l'amplada arriba als 33 metres i mig. És l'església més àmplia de Barcelona després de la catedral; per aquest motiu se l'anomena la "Catedral de la Ribera".

Guarda imatges originals gòtiques a la porta principal, a l'altar major (Maria dreta amb el Nen en braços: es trobava inicialment a la porta lateral del mur sud); d'èpoques posteriors són el Santcrist de l'escultor Frederic Marés fet després de 1939; Sant Pancraç i un relleu del Descendiment; la Immaculada Concepció de Manuel Martí i Cabré. Pintures a l'absis de la capella del Santíssim de Josep Commeleran (1940). Moltes de les seves vidrieres de colors són antigues. A la porta principal s'hi troba, al timpà, la imatge sedent de Jesús acompanyada de Maria i Joan Evangelista agenollats; als brancals, sota dosserets, Sant Pere i Sant Pau. Les voltes tenen claus esculpides i policromades; la clau de l'absis representa la Coronació de Maria, té dos metres de diàmetre i pesa sis tones; a les altres claus hi ha representats el Naixement, l'Anunciació i sant Jordi.

Guarda, també, enterraments notables com el del Conestable Pere de Portugal, Pere IV de Barcelona i V d'Aragó, sota d'una llosa amb la figura jacent esculpida; està situada al presbiteri.

Té un orgue de gran qualitat (segle XVII) però d'ordre menor (un sol teclat i sense pedals).

Arquitectes: Berenguer de Montagut, Ramon Despuig i Guillem Metge († 1381). Pere Oliva pel que fa al campanar del 1496,.

Campanars gòtics bessons de planta octagonal amb costats de 2 metres. El que està prop de la banda nord és del 1496 i el proper al sud del 1902.

Tenen cinc cossos i una torrella; des del tercer cos s'eleven sense estar adossats i deixen de fer de contraforts dels murs laterals; unes motllures simples fan de separació de cada cos. Els dos elements superiors tenen, cadascun d'ells, vuit finestres d'arcs apuntats calats, una a cada cara; terrat amb barana calada, torrella amb un nou terrat i amb barana calada. Per l'interior de tots dos pugen sengles escales de cargol de pedra picada fins a dalt de tot. Murs de carreus grans, ben escairats, de

pedra de Montjuïc.

Dues campanes estan situades en una de les torres; altres cinc es troben en una espadanya de maó vist en el mur lateral esquerre aixecada modernament: *Andrea* de 210 quilos del 1822, *Maria Salvatella* de 260 del 1799, *La Conventual* o *La Quaresma* de 675 del 1750, *L'Assumpta* de 995 del 1850 i *La Vedada* o *Ave Maria sine labe concepta* de 105 del 1706. La seva situació fora del campanar ve motivada per evitar danys possibles a l'estructura de la torre per les estrebades que es produeixen quan les campanes volten.

Situació dels campanars: estan adossats als dos extrems del frontis encarat a ponent.

Alçada: 42'00 metres cadascun d'ells. Aquesta mesura és la que em va donar el rector; personalment l'he comprovada, però amb dificultats, amb desiguals resultats però propers a l'alçada indicada, per la qual cosa em sembla oportú de consignar-la com la més ajustada.

Esveltesa: 8

BARCELONA Santa Maria del Pi, basílica menor.
Ciutat vella, plaça del Pi.

Església gòtica aixecada entre el 1320 i el 1391, consagrada el 1453. Consta d'una nau rectangular de set trams (el primer està tancat per una alta vidriera sota el cor i serveix d'atri) coberts amb volta ogival simple; està capçada per un absis poligonal de set costats. El cor sobre un arc carpanell i volta rebaixada lleugerament bufada, damunt l'atri, és obra del 1863. Els grans finestrals oberts en la part alta entre els contraforts i damunt dels altars laterals estan tancats per bonics vitralls com també en els dels costats de l'absis. Una porta lateral, al nord, de marc rectangular i envoltada per un gran arc apuntat avui es troba ben restaurada; porta el nom d'*Avemaria* i manté molts elements romànics. Entrant a la dreta per la porta principal, dins de l'atri, es pot passar a una capella lateral, la de *La Sang* o del Santíssim Sagrament, també gòtica; és del 1468 de Bartomeu Mas.

El frontis té el portal principal de marc rectangular envoltat d'unes arquivoltes ogivals en degradació que engloben el timpà amb peanyes damunt la llinda amb la imatge de Santa Maria a sobre la central; envoltant el portal hi ha unes fornícules d'escassa fondària sense imatges en dos nivells separats per una fina motllura que és la continuació de l'imposta on descansen les arcuacions. Una altra fina motllura separa la zona de la portalada de la part alta on hi ha una gran rosassa calada i motllurada de 10 metres de diàmetre; el 1940 es va iniciar la seva reconstrucció, després que fou mutilada en els fets del 1939, dirigida per l'arquitecte tarragoní Josep Maria Jujol; és un dels més grans del gòtic català juntament amb el de Sant Cugat i el de la catedral de Tarragona. Està coronat per una fina cornisa horitzontal. A les cantoneres d'aquesta façana s'hi van aixecar sengles torres prismàtiques amb escales interiors de cargol avui en mal estat.

La cripta sota l'altar major fou excavada al segle XVI (1550-51) i coberta per una ampla volta ogival; s'hi accedeix per escales laterals i entrades per la part posterior del presbiteri que es troba a una alçada superior a la de la nau. A la façana lateral nord, adossada al contrafort esquerre després de la porta de l'*Avemaria* s'hi aixeca una torre cilíndrica que arriba fins a sobresortir de la teulada i on s'hi obren diverses finestres: és el comunidor. Els murs del temple tenen paraments de carreus ben tallats de pedra grisenca de mida més aviat petita.

Dimensions: 60'00 x 16'50 x 27'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; la llargada inclou l'atri que ell sol té una fondària de 5'25 metres; fins al fons del presbiteri en fa 56. Des del fons de les capelles laterals situades entre els contraforts interiors, l'amplada total arriba als 26 metres. La *Capella de la Sang* en fa 17'45 x 8'50 x 10'92.

Arquitectes, picapedrers i mestres de cases: el mallorquí Jaume Fabre del 1317 al 1338; Guillem Abiell (dirigí la construcció fins el 1415), i Bartomeu Mas pel que fa al campanar, la

capella de *La Sang* i la finalització del temple.

Guarda tombes com la del pintor Antoni Viladomat (1775), la de Pere Ferrer, conseller de Pere III (1353), la de Joan Copons, marquès de la Manresana i de Barberà, la de Carles de Fivaller (actiu en la Guerra de Successió), la de Sant Josep Oriol (1702) i d'altres. Guarda una escultura amb la imatge de Sant Josep Oriol de Ramon Amadeu i Grau (1745-1821) i també d'aquest artista una de Santa Maria a la capella de la Mare de Déu dels Desemparats; una escultura del segle XVIII a l'altar de Sant Miquel, i una pica baptismal de marbre fosc del 1691; a l'altar major, presideix el temple la imatge de Santa Maria obra d'Enric Monjo (1896-1976) d'una alçada de 3'30 metres. Els vitralls dissenyats per Pau Macià són obra de l'escola Massana i la casa Queralt; els de la rosassa són obra de la casa Uriach. El 2013 s'hi ha instal·lat, degudament restaurat, el grup neoclàssic de Damià Campeny (1771–1855) *Misteri: reserva del Senyor en el sepulcre* del 1816, antic Pas de Setmana Santa.

Campanar gòtic iniciat el 1379 i acabat probablement el 1460 per Bartomeu Mas. Té planta octagonal de dalt a baix i els seus murs fan 3'80 metres de costat, amb un perímetre de 28'40 metres. Mostren pedra carreuada i ben escairada; els caires estan reforçats per bandes verticals de secció rectangular; una cornisa sota terrat té un fris d'arcs cecs gòtics al dessota. La cel·la està oberta amb una finestra d'arc apuntat a cada cara; al capdamunt, el terrat queda protegit per una barana de carreus i al centre s'hi aixeca un pilar. Una escala de cargol de 300 graons de pedra picada dins d'un espai cilíndric puja per l'interior dels murs per la banda nord; permet accedir a la cel·la i fins i tot al terrat per una altra escala de cargol, més estreta, que s'eleva, també pel nord, per l'interior d'un dels pilars triangulars que constitueixen aquest cos superior. A l'interior, un gran espai central octagonal està dividit en dos pisos, el superior constitueix la cel·la; tots dos pisos es troben oberts al centre per un gran òcul circular per on penjaven la antigues cordes que feien voltar les campanes. La cel·la es troba coberta per una volta de vuit sectors esfèrics. El gruix del mur a l'alçada de la cel·la és de 3'30 metres mentre que a la base és de 3'55; el diàmetre comptat d'angle a angle fa 12 metres.

Hi pengen sis campanes, de petita a gran: *Esquirol* d'un pes de 16 quilos del 1818; *Vicenta o Esquella Xica* del 1710 de 159 kg; *Josepa o Esquella Gran* del 1695 de 216 kg; *Maria* del 1793 de 771 kg; *Andreua* del 1669 de 1001 kg; *Antònia* del 1774 de 1589 quilograms que és la reconstrucció de la que hi havia el 1714 del mateix nom quan fou condemnada a mort per haver tocat a sometent en la defensa de Barcelona contra el rei Borbó; fou refeta pels fidels pocs anys després.

Situació: angle sud-est de l'absis, encarat a llevant, gairebé exempt.

Alçada: 54'00 metres; aquesta és la que diuen tots els papers i testimonis, per exemple Alexandre Cirici, i l'he acceptada com a bona; per barreres arquitectòniques a mi no m'ha esta possible de fer el càlcul.

Esveltesa: 6

BARCELONA Santa Maria del Remei
Les Corts, pl. Concòrdia, 1.

Església aixecada entre el 1846 i el 1850 any en què fou consagrada; s'amplià el 1927; fou destruïda el 1936 i reconstruïda entre el 1939 i el 1947. És d'estil eclèctic amb detalls romànics, gòtics i neoclàssics. Consta de tres naus rectangulars; la central té un sostre embigat de fusta; les laterals estan cobertes en cada tram per voltes de canó perpendiculars a l'eix de l'església; unes columnes amb capitells jònics de fantasia separen les naus; el transsepte dóna lloc a una capella lateral, la del Santíssim, al seu braç dret; té un cambril darrere l'altar major, el presbiteri és recte; als peus del temple s'hi troba un atri amb dos cors al damunt, superposats, al superior hi té un orgue.

El frontis té un mur amb parament de carreus ben escairats i disposats en filades regulars; el

cos central sobresurt lleugerament; en ell hi ha ubicat un portal de marc rectangular amb un frontó circular format per tres motllures en degradació sobre imposta; el timpà està decorat amb un mosaic que representa Maria dins d'una màndorla; una gran rosassa atrompetada goticitzant, motllurada i calada es troba a mitja alçada i la cornisa horitzontal motllurada té un fris de dents de serra al dessota i un pinyó esglaonat al damunt amb una creu de pedra al cim; entre les lesenes cantoneres i el cos central, sota la cornisa, hi figuren, per banda, quatre arcs cecs de mig punt sobre mènsules.

Dimensions: 24'33 x 10'00 x 11'82 de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada total que inclou les tres naus fa 13'65 metres.

Arquitectes: Josep Oriol Mestres i Esplugas (1815-1895); Antoni Rovira i Rabassa (1845-1919) pel que fa al campanar; fou acabat per Francesc de Paula del Villar i Carmona (1860-1927).

Guarda la imatge de la patrona, la Mare de Déu del Remei; és una gran talla policromada sobre pa d'or, obra de la segona meitat del segle XX.

Campanar neoromànic aixecat entre el 1894 i el 1897. El primer alt cos neoromànic té planta gairebé quadrada (7'57 x 8'00 m) amb la base de poca alçada adossada al mur nord de l'església. Té els caires ressaltats a manera de lesenes cantoneres, un fris d'arcs cecs sobre mènsules sota la cornisa amb què acaba el primer cos i en cada pis una finestra estreta en arc de mig punt ressaltat. El cos superior o cel·la és aixamfranat obert per finestrals en arc de mig punt calat i amb bordó, un a cada cara; està coronat amb una cornisa motllurada amb un fris calat al dessota per un terrat amb barana d'obra i, al damunt, per una gran estructura metàl·lica a manera d'arcs units al centre posats en diagonal; fou aixecada com homenatge a l'arquitecte Josep Oriol Mestres que n'era un gran especialista. Sota finestrals hi ha esferes horàries a cada cara.

Situació: exempt, menys la base, a pocs centímetres de l'angle nord-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 41'91 metres.

Esveltesa: 5,2

BARCELONA Santa Maria del Taulat
El Poblenou, c. Marià Aguiló 210, cantonada Pujades.

Església aixecada entre el 1945 i el 1950. Consta d'una àmplia nau rectangular coberta per encavallades de formigó recobertes de fullola i un ric teginat que hi instal·lat; té un arc presbiteral de mig punt i la capçalera formada per un absis poligonal de cinc costats amb un cimbori octagonal al seu damunt; està completada amb un trifori, tribunes laterals i un cor sobre un embigat de fusta que se sosté sobre una gran biga horitzontal de formigó que descansa en dos pilars rectangulars, tot precedit per un ampli atri als peus de la nau i un altre de més reduït sobre l'entrada de la façana lateral. Al mur frontal del carrer Pujades hi ha obert un portal sota un porxo de tres arcs de mig punt, un alt finestral triforat i calat al damunt que recorre gairebé tota la façana i un òcul sota cornisa angular; els seus murs estan arrebossats i pintats d'un pàl·lid color rosat. Al mur lateral hi ha un altre porxo obert amb un gran arc de mig punt i una teulada de dos vessants; per sobre d'ella hi ha una rosassa calada i, sota la cornisa motllurada angular, dues finestretes d'arc de mig punt aparellades amb un escut heràldic al damunt del pilar mitjancer.

Dimensions: 36'67 x 18'00 x 20'01 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; la fondària de l'atri principal fa 3'08 metres i no està inclosa en la llargada de la nau.

Arquitecte: Marià Romaní, aparellador Joan Montaner i Segarra, mestre d'obres Joaquim Batlle.

Guarda unes pintures del teginat fetes per Eduard Lleonart, altres de Ferran Lleonart a l'antic baptisteri (1961), ambdós artistes del mateix Poblenou, i d'Alexandre Cirici i Pellicer en l'arc

presbiteral; escultures de la Dolorosa de Flotats, de Santa Llúcia i de la imatge de Santa Maria a l'atri de Josep M. Camps i Arnau, i del Crist del Sagrat Cor i de Sant Joan de Josep Ricart.

Campanar de planta circular de 4'90 metres de diàmetre. La cel·la està oberta per quatre finestres d'arc de mig punt tapades per una gelosia tipus gàbia; queden disposades en creu. Per coronament té una cornisa motllurada i un templet vuitavat amb finestrals d'arc de mig punt a cada cara i una teulada piramidal octagonal. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats en la seva base i de maó pel que fa a la part alta; avui es troben arrebossats i acolorits d'un to grisenc; algunes finestretes rectangulars estan obertes a diversos nivells. A l'interior, també circular, hi puja des del cor una escala de cargol arrapada als murs i amb graons de pedra artificial; la barana, d'obra, presenta un passamà de ceràmica vidriada.

Situació: mig inserit en l'angle del sud-oest del temple format per la façana frontal del carrer Pujades i la del carrer Marià Aguiló encarada a migdia.

Alçada: 36'29 metres.

Esveltesa: 7,4

BARCELONA Santa Maria de Vallvidrera, l'església antiga.

Altitud: 200 metres. Vallvidrera, a mig camí de Les Planes.

Església del segle XVI (1567) aixecada en estil gòtic tardà. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberts amb volta de creueria, un d'ells ocupat pel cor als peus del temple que descansa sobre un arc carpanell i una volta ogival; està capçada per un absis poligonal de cinc costats. Els seus murs tenen un arrebossat avui (2004) en estat precari i carreus a les cantoneres. El frontis té un portal rectangular amb marc de carreus de pedra blanca, una fornícula amb la imatge d'una estrella de quatre puntes, un òcul motllurat i atrompetat a mitja alçada i una minsa cornisa angular.

Campanar merament funcional. Té planta rectangular (3'40 x 4'60 m) amb una cel·la de dues finestres d'arc de mig punt a la cara llarga de llevant, una a les curtes del nord i migdia; hi pengen campanes; té una motllura a la seva base. Està coronat per una minsa cornisa amb dues gàrgoles al costat de llevant i un terrat amb barana d'obra. Els seus murs estan arrebossats i pintats en un to groguenc; hi ha carreus a les cantoneres.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-est del frontis encarat a tramuntana.

Alçada: 14'75 metres.

Esveltesa: 3,2

BARCELONA Santa Teresa de l'Infant Jesús

Gràcia, via Augusta, 68 – plaça de Gal·la Placídia.

Església moderna amb la primera pedra posada el 1932 i inaugurada al 1942; fou dedicada pel bisbe auxiliar monsenyor Pere Tena el 30 de setembre de 1997. Consta d'una nau rectangular amb el sostre de dos vessants sobre cinc arcs diafragma de mig punt; està capçada per un absis semicircular; té atri amb el cor al damunt. Els seus murs tenen paraments de pedra de Folgueroles a base de carreus ben escairats amb l'exterior mig picat; té una estructura interna de formigó. El frontis té una portalada atrompetada en arquivoltes d'arc de mig punt i amb bordó decorat amb dents de serra; a mitja alçada, una gran finestra d'arc de punt rodó tapada per una gelosia de pedra; la part superior ja correspon al campanar.

Dimensions: 37'00 x 15'00 x 23'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.
Arquitecte: Josep Domènch i Mansana (1885-1973).
Guarda pintures al fresc de Francesc Labarta i Planas (1883-1963) als murs i a l'absis.

Campanar coetani del temple. Té planta rectangular (9'69 x 5'00 m); està bastit amb carreus de pedra grisa de Folgueroles, a mig picar per fora. Està coronat per una coberta amb volta de canó amb els murs davanter i posterior acabats en angle. La cel·la té els finestrals estrets i allargassats: dos a cada costat curt i cinc al davant i al posterior; queden tapats amb gelosies.
Situació: sobre el cancell, com a continuació de la façana orientada al sud-oest.
Alçada: 45'57 metres.
Esveltesa: 4,7

BARCELONA Santa Teresa de Jesús.
Horta, barri del Carmel, carrer Llobregós, 130.

Església aixecada entre el 1923 i el 1927. Consta d'una nau rectangular amb sostre embigat sobre dos arcs diafragma de mig punt, arc presbiteral de punt rodó, absis semicircular, cancell i cor; els seus murs estan emblanquinats; té un atri porticat amb tres arcs de mig punt, el central més alt; descansen en dues columnetes situades lateralment damunt un mur baix o podi i tancat per reixes.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (2'90 x 3'20 m). Està coronat per una cornisa motllurada i una teulada a quatre vents. La cel·la està oberta amb finestres d'arc de mig punt amb l'ampit sobresortit, una a cada cara; a mitja alçada a la cara sud hi ha una allargassada finestra també d'arc de mig punt. Els seus murs estan arrebossats i pintats d'un to crema.
Situació: adossat al mur de migdia i al porxo en el seu angle sud-est.
Alçada: 17'82 metres.
Esveltesa: 5,5

BARCELONA Sant Andreu de Palomar
Sant Andreu, c. del Pont, 2.

Església vuitcentista (estil eclèctic) aixecada entre el 1850 i el 1882. Té planta basilical amb transsepte, cúpula al creuer, cor i cancell. La nau central està coberta per una volta de llunetes i les laterals per cúpules bufades; estan separades per sis pilars per banda; estan capçades per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera prolongat un tram amb volta de canó. Un cimbori quadrangular damunt el creuer té al seu damunt un tambor circular sobre petxines amb una cúpula i cupulí per coronament recoberts per peces vidriades rogenques.

El frontis té un portal rectangular rodejat d'un marc dovellat i motllurat en arc de mig punt que deixa un timpà decorat amb relleus al damunt de la llinda; està situat al fons d'un altre molt més gran en arc de mig punt peraltat que arriba fins a sota la cornisa i que se sosté sobre dues columnes per banda; al fons d'ell i sobre el portal hi ha oberta una gran rosassa calada; la cornisa arquejada al centre, amb una creu de pedra al cim, és horitzontal als laterals; està suspesa damunt uns permòdols fantasiosos.

Dimensions: 62'50 x 13'33 x 20'24 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 26'38 metres; les laterals soles en fan 6'52 d'amplada; el transsepte en fa 27'22 x 13'77 x 20'24; la cúpula arriba als 38 metres per l'interior i a 68 per l'exterior, inclòs el cupulí; és la tercera que es va aixecar en caure la primera el 1884 i en ser cremada la segona el

1909; l'actual n'és una còpia.

Arquitectes: Pere Falqués i Urpí (1850-1916); per la cúpula: Josep Domènech i Estapà (1858-1917).

Guarda unes pintures murals a l'absis i als laterals de Josep Verdaguer i Coma (Barcelona, 1923 -2008) obrades durant el període 1956 a 1960; representen diversos episodis bíblics.

Al costat esquerre proper a la capçalera, a l'exterior, queden restes d'una església barroca anterior, pròpia de les sagreres, petita, amb absis semicircular i dos arcs torals de mig punt; la coberta s'ha ensorrat i tota ella presenta un estat ruïnós.

Campanar d'estil eclèctic coetani del temple. Té planta rectangular (6'70 x 7'10 m) i queda dividit en tres cossos per motllures; el superior o cel·la està aixamfranat i coronat per una destacada cornisa amb una mena d'elements decoratius als angles a manera de corrons. La cel·la té una finestra de mig punt a cada cara; hi pengen campanes. Una esfera horària situada a la cara frontal es troba sota la motllura que la separa d'un segon cos més allargassat que els altres i que està il·luminat a cada cara per finestres de punt rodó d'arc calat sostingut per un fi mainell; la base també té il·luminació per mitjà d'un òcul motllurat; els caires estan ressaltats a manera de lesenes cantoneres.

Per l'interior hi puja una escala d'obra típica catalana, sobre voltes, arrapada als murs amb barana i un ull central; des de la cel·la es pot pujar a damunt de la teulada per una escala de gat a través d'una trapa.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 40'96 metres.

Esveltesa: 5,7

BARCELONA Sant Àngel Custodi
Hostafrancs, c. Vilardell, 48.

Església neogòtica aixecada entre el 1893 i el 1896. Consta d'una nau rectangular de set trams coberts amb voltes bufades damunt arcs torals apuntats; està flanquejada per dos passadissos separats d'ella per columnes a banda i banda i per arcs formers apuntats; té un trifori sobre els laterals i cor als peus sobre arc rebaixat. Al frontis hi ha un dels dos portals del temple; té marc rectangular acanalat amb dues arquivoltes apuntades al seu damunt, la més interior descansa sobre dues fines columnetes; deixen un timpà decorat amb una imatge dins d'una màndorla; a mitja alçada hi ha obert un gran finestral d'arc apuntat amb una vidriera de colors del 1960; el segon portal està situat al mur nord, igualment com un altre que dóna a la Capella del Santíssim situat a la capçalera de la nau; aquesta capella és rectangular i presenta una coberta amb cúpula semiesfèrica sobre petxines. Els seus murs interiors i exteriors tenen paraments de pedra grisa de Montjuïc en blocs carreuats.

Dimensions: 40'00 x 8'00 x 20'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de la nau més passadissos fa 15'85 metres; la capella del Santíssim mesura 12'80 x 7'00 de llargada i amplada i la seva cúpula arriba als 20 metres d'alçada.

Arquitectes: Josep M. Bladó i Adrià Casadamunt i el mestre d'obres Francesc Riera.

Guarda una talla de Santa Rita (1942) de l'escultor J. Arquimbau; pintures al fresc (1944 i 1974) de Joaquim Mascaró a l'altar de la Mare de Déu de Montserrat, i de Francesc Boira a l'absis (1967). La imatge actual de l'Àngel Custodi és una reproducció de la que va haver-hi al Portal de l'Àngel de Ciutat Vella i que va ser traslladada modernament a aquesta església i va perdre's en l'ensulsiada del 1936.

Campanar neogòtic del 1925. Té un primer alt cos de planta quadrada (5'91 x 5'91 m) acabat en una destacada cornisa i un fris d'arcs cecs apuntats al dessota; el segon cos és octagonal de

perímetre força més reduït; està dividit per una motllura en dos pisos; a l'inferior hi té una esfera horària; en el superior o cel·la s'hi obren quatre finestres d'arc apuntat; hi pengen campanes. Està coronat per una cornisa amb arcs cecs gòtics al dessota i una agulla piramidal vuitavada amb una creu metàl·lica al cim no tinguda en compte en fer el càlcul de l'alçada. Tot el campanar està aixecat amb murs de carreus ben escairats de pedra grisenca. La diferència entre el cos inferior, robust, i el superior força esvelt contrasta i no sembla pas que harmonitzin. Dues torres poligonals amb finestres apuntades sota cornisa flanquegen el frontis i es troben adossades al campanar. La torre de l'esquerra té una escala interior de cargol de pedra picada amb 150 graons; en arribar al capdamunt hi ha una entrada al campanar central. La torre de la dreta no és practicable.

Situació: sobre els peus del temple, centrat en la façana principal orientada a ponent.

Alçada: 44'59 metres.

Esveltesa: 7,5

BARCELONA Sant Francesc d'Assís
Poblenou, c. Ramon Turró, 130.

Església neoromànica aixecada el 1932 i refeta totalment el 1945. Consta de tres naus rectangulars, d'un transsepte amb dos absis semicirculars als extrems dels seus braços i d'un cimbori octagonal al creuer dotat de finestres vidriades de color. El cor queda situat al peus damunt un porxo obert a l'exterior per tres arcs de mig punt de pedra blanca sobre columnes aparellades i tancat per reixes vidriades i protegit per un ràfec. El frontis, per damunt del ràfec, té una rosassa calada i motllurada a mitja alçada i està capçat per una cornisa angular motllurada amb decoració al dessota d'arcs cecs de mig punt peraltats. El presbiteri semicircular està rodejat d'una girola separada de la capçalera per sis columnes de capitell compost i una imposta decorada de daus i altres elements, imposta que també es troba al llarg de la nau central sota el sostre. La girola està formada per la continuació de les naus laterals.

Una teulada a dos vessants damunt un embigat de fusta que descansen en quatre arcs diafragma de formigó en arc de mig punt cobreix el temple; la separació de les naus es fa per tres arcs formers de mig punt per banda damunt de pilars cruciformes. Els seus murs tenen paraments de carreus grisencs ben escairats a mig picar i sòcol de pedra blanca.

Dimensions: 31'00 x 9'87 x 12'53 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 17'12 metres; el transsepte en fa 22'70 x 7'96 x 10'90; el cimbori arriba als 18'61 metres d'alçada.

Guarda unes pintures murals del 1961 a la volta de quart d'esfera del presbiteri degudes a Llucià Navarro: Adam i Eva amb tots els elements de la Creació que surten al Càntic del Sol de sant Francesc.

Arquitecte: Josep Maria Sagnier i Vidal pel que fa a la reconstrucció de 1945.

Campanar neoromànic coetani del temple. Té planta quadrada (5'15 x 5'15 m) i queda obert amb finestres geminades de mig punt a cada pis en totes les cares menys al nord, un òcul al superior també en cada cara i un fris d'arcuacions cegues al dessota de la cel·la oberta amb finestrals d'arc de mig punt, dos a cada cara, separats per doble columneta amb capitell comú. Està coronat per una cornisa motllurada sobre permòdols i un fris d'arcs cecs molt menuts al dessota i un terrat amb barana de pilars sota el passamà. Els seus murs són de carreus grisencs petits; els caires presenten un lleuger ressalt de dalt a baix a manera de lesenes cantoneres; per l'interior els murs tenen paraments de maó vist.

L'escala que puja per l'interior fins al cor és ampla i d'obra amb graons de rajola grisenca i marge de fusta sobre voltes, arrapada als murs, amb barana d'obra enguixada i amb un ull central; a

partir del cor es fa una mica més estreta i els graons són de totxo; a partir d'un punt alt, després d'una porta, l'escala encara es fa més estreta fins a una estança il·luminada per grans òculs, un a cada cara i segueix. A la cel·la, amb un sostre és de biguetes i maons, hi pengen dues campanes del 1945, una 296 quilos i l'altra de 579. Una escala de gat puja per l'angle sud-est fins a una trapa que permet accedir al terrat.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 31'25 metres.

Esveltesa: 6

BARCELONA Sant Francesc de Paula (de Pàola)
Poble Nou, carrer Ramon Turró 324-330.

Església aixecada a partir del 2005 i dedicada el 2009. Està sota l'advocació de sant Francesc de Paula, sant italià i per aquest motiu se l'ha titulat en italià: Sant Francesc de Pàola.

Consta d'una gran nau i de moltes dependències laterals com la capella del Santíssim i altres adossades o sobreposades, i amb un vestíbul modern i vidriat. La nau té planta pentagonal allargada com un ventall en direcció a un vèrtex on es converteix en presbiteri semicircular. Té la coberta inclinada més alta a la capçalera i formada per quatre grans bigues de formigó disposades de la capçalera al presbiteri damunt de les quals descansa el sostre obert per nombroses lluernes que permeten una molt bona il·luminació interior. Tot el conjunt s'ha aixecat en formigó.

Dimensions: la llargada de la nau (exclòs el vestíbul) fins al fons del presbiteri fa 34'52 metres; les amplades en fan 31'38 a la capçalera i 7'79 a l'obertura que dóna pas al presbiteri.

Campanar coetani del temple. Té planta rectangular (2'90 x 2'55 m) i ha estat aixecat amb un estructura de formigó com tot l'edifici. Es troba adossat a la banda de migdia a les dependències parroquials adjuntes al temple. Cal pujar-hi inicialment per l'interior de les dependències laterals per una escala ampla amb graons ben enrajolats, baranes metàl·liques, arrapada als murs; en arribar a un pis amb sortida a sales i a un terrat s'entra al campanar que segueix oferint el mateix tipus d'escala fins a arribar al pis superior. Des d'ell es pot accedir per mitjà d'una escala de mà a una trapa que dóna pas al terrat i, per mitjà d'una de gat disposada en el mur lateral que s'eleva fins al cim, es pot arribar fins a les tres campanes que pengen d'un gran ull rectangular obert en aquest mur. Al costat de l'escala hi ha un gran espai lateral destinat a un ascensor que encara no s'ha instal·la al dia d'avui (30-1-2013)

Situació: adossat a les dependències laterals del temple pel cantó de migdia.

Alçada: 17'54 fins al capdamunt de l’espadanya; fins al capdamunt del terrat: 13'40.

BARCELONA Sant Francesc de Sales, les Saleses
Dreta de l'Eixample, passeig de Sant Joan cantonada València.

Església neogòtica i modernista amb detalls mudèjars aixecada entre el 1882 i el 1885. Consta de tres naus rectangulars, d'un transsepte amb rosassa als murs de cada extrem; l'absis és poligonal i amb girola; el cor es troba damunt el cancell. La nau central de quatre trams està coberta per un teginat decorat; descansa en tres arcs diafragma apuntats de pedra blanca; les naus laterals tenen la coberta amb voltes de creueria; al creuer s'hi aixeca un cimbori quadrat cobert per teginat damunt arcs de creueria apuntats amb una clau de volta decorada; els contraforts exteriors estan capçats per pinacles. Els materials utilitzats van de la pedra blanquinosa, al maó vist i a peces vitrificades.

El frontis té un portal rectangular amb llinda sobre mènsules al dessota d'una arcuació ogival que deixa un timpà amb imatge en relleu; dóna a un petit atri de cinc metres de fondària; està flanquejat per contraforts en posició obliqua acabats en pinacles cònics; tenen unes fornícules a mitja alçada amb imatges. Al damunt del portal hi ha obert un finestral gòtic biforat amb l'arc apuntat calat i coronat per un gablet. Dues torres multi-poligonals, gairebé circulars, situades als angles del frontis acaben amb agulles de caires crestats i creu de pedra al cim; tenen unes finestres estretes d'arc apuntat una a cada costat del cos superior amb marc de pedra blanca que es repeteixen esglaonadament pel frontis coronat per unes motllures crestades sobre permòdols.

Dimensions: 46'35 x 9'06 x 20'40 respectivament de llargada, amplada i alçada; la llargada inclou els cinc metres de l'atri i els tres de la girola; l'amplada total de les tres naus fa 19'06 metres; el cimbori arriba a una alçada de 28 metres.

Arquitecte: Joan Martorell i Montells (1833-1906) i el mestre d'obres Pere Bassegoda i Mateu.

Campanar neogòtic coetani del temple. És vuitavat sobre una planta inicial quadrada (3'85 x 3'85 m); està situat al centre de la façana principal orientada al sud-sud-est; s'aixeca sobre l'atri; queda flanquejat per dos contraforts oblics; en sobresortir del frontis pren la forma vuitavada i es troba dividit en dos pisos per una simple motllura; en el superior o cel·la s'hi obren quatre finestres estretes d'arc apuntat, una a cada costat altern; hi pengen dues campanes mitjanes que són del voltant de 1890; una pesa 296 quilos i l'altra 579. Al seu damunt hi ha un tambor tronco-piramidal amb destacades gàrgoles figuratives, una a cada angle, una cornisa i, per coronament, una agudíssima agulla vuitavada amb arestes crestades; una creu metàl·lica al cim no s'ha tingut en compte en el càlcul de l'alçada.

Per una porta oberta a la dreta entrant al temple es puja per una escala de cargol sense eix sobre una volta helicoïdal dins un cilindre que es troba en l'interior de la torre lateral d'aquesta banda; en arribar a la zona oberta amb unes estretes finestres, l'escala de maó segueix en direcció al centre de la façana on hi ha el campanar; té quatre finestres que s'esglaonen a mesura que l'escala s'eleva; en arribar al punt central del campanar segueix dins d'un semicilindre fins a la cel·la que, per l'interior, té paraments de maó vist; totes les escales van acompanyades d'un passamà de ferro collat al mur. La torre que fa pendant amb la que té escales i que es troba a l'esquerra de la façana no té cap escala; per la que baixa des del campanar s'arriba a ella fins al nivell que té en l'altra torre i no passa d'aquest punt on només hi ha una porta que dóna sobre el terrat de la nau lateral.

Alçada: 50'29 metres.

Esveltesa: 13

BARCELONA Sant Genís dels Agudells
La Vall d'Hebron, el Mont Tabor, c. Saldes, 3.

Església amb reminiscències romàniques; fou modificada cap el 1671; presenta un bon aspecte després de ser restaurada el 2002. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó damunt tres arcs torals de mig punt de pedra carreuada gris; està acompanyada d'una segona nau, a l'ala nord, més curta que la major, d'un transsepte fals format per capelles laterals i està capçada per un absis rectangular. Un cor alt als peus del temple descansa sobre una volta rebaixada. Els seus murs interiors estan pintats de blanc, els exteriors tenen paraments de maçoneria amb peces mig picades. Té un portal lateral dovellat en arc de mig punt amb grans peces obert al mur de migdia; té al damunt un carreu amb una petita creu gòtica en baix relleu. Un robust contrafort es troba just al costat del portal.

Campanar merament funcional fruit de la remodelació feta al segle XVIII de la torre medieval. Té planta gairebé quadrada (4'49 x 4'06 m) i està bastit amb murs de paredat de picadís (pedruscall) fosc amb carreus de pedra blanca a les cantoneres. La cel·la amb paraments de carreus petits ben escairats està oberta amb una finestra d'arc de mig punt de maó vist a cada costat; està coronat per una cornisa motllurada amb petits pinacles als angles i una teulada piramidal de teules vidriades de diversos colors amb moderada inflexió a la base i una bola de pedra blanca al cim. Els seus murs són completament nus llevat d'una espitllera a mitja alçada a la banda de ponent. Una de les campanes del 1945 pesa 72 quilos.

Situació: una mica incorporat al centre del cos de l'edifici per la banda del migdia.

Alçada: 19'83 metres.

Esveltesa: 4,4

BARCELONA Sant Gregori Taumaturg
Sant Gervasi, plaça de Sant Gregori Taumaturg.

Església moderna d'aires clàssics aixecada a la segona meitat del segle XX; s'inaugurà el 1955. Té planta circular amb cúpula i cupulí centrals, frontis orientat a llevant amb un escàs porxo sostingut per quatre grans columnes jòniques, un entaulament amb l'arquitrau filetejat i un frontó triangular al damunt; unes grades hi donen accés; al dessota del porxo s'obren tres portals rectangulars amb marc motllurat i, per damunt, uns grans òculs igualment motllurats; té altres portals oberts pel darrera i als dos laterals. Dues torres a banda i banda semblen campanars baixos, però inclouen dependències administratives. En els seu murs predominen els paraments de maó vist d'un color marró molt fosc, dividit en sectors per pilastres i panys de carreus de pedra blanca artificial; en cadascun d'aquest sectors s'hi obren tres finestrals d'arc de mig punt de marc de pedra blanca dividits en dues obertures sobreposades i separades per una zona paredada; tenen valuoses vidrieres de colors dissenyades per Joan Vila-Grau.

Arquitecte: Bartomeu Llongueres.

Campanars bessons, de planta quadrada (5'00 x 5'00 m) bastits amb murs recoberts de blocs de pedra artificial blanca i amb finestrals tapats per gelosies de gàbia.

Situació: a banda i banda de la planta de l'església, un al sud i l'altre al nord, amb portes d'accés.

Alçada: 20'06 metres.

Esveltesa: 4

BARCELONA Sant Jaume
Ciutat Vella, c. Ferran, 28.

Església tardogòtica aixecada el 1529 prolongada amb una nova capçalera goticitzant el 1619. Consta d'una nau rectangular de cinc trams coberta amb una volta ogival i capçada per un absis recte de tres trams; l'acompanyen dos passadissos laterals amb voltes ogivals i un cimbori octagonal sobre petxines amb volta ogival. Té un cor alt als peus del temple i unes tribunes sobre els laterals.

El frontis té un portal rectangular del 1398 recobert per tres arquivoltes amb bordó flamejant que deixen al seu dessota un timpà amb la imatge en mig relleu del patró obra de Josep Santigosa del 1879 i la llinda amb un fris amb figures en relleu. Unes fines pilastres flanquegen la portada. Dues finestres gòtiques d'arc de mig punt es troben a poca alçada, altres dues de més grans a mitja

alçada amb arcs d'ogiva i decoració flamejant, una rosassa amb motllures i guardapols a la part alta i una cornisa motllurada angular amb un fris d'arcuació cega gòtica al dessota i un altre de flametes al damunt. A banda i banda del cos central del frontis unes fines columnetes adossades recorren les cantoneres de dalt abaix des d'una motllura horitzontal que es troba a l'alçada de la llinda del portal; descansen en mènsules decorades; arriben fins a l'alçada de les segones finestres on hi troben una fina motllura amb una decoració en baix relleu com una mena de petit capitell; prossegueixen fins al capdamunt i destaquen de la cornisa amb sengles florons crestats. El mur del frontis té un parament de carreus de pedra grisa; per l'interior els paraments del temple mostren carreus petits i matussers; són ben escairats i grans als arcs i pilars.

Arquitectes: Ramon de la Porta i Bartomeu Gual pel que fa a la portalada; Joan Costura pel que fa a la capçalera; va ser restaurada entre el 1866 i el 1880 per Josep Oriol Mestres.

Guarda un retaule gòtic calat de talla del segle XV dedicat al rei Martí anteriorment conservat a la Catedral. A la sagristia s'hi troba una bonica imatge barroca de sant Jaume.

Campanar barroc senzill aixecat el 1722 damunt un primer cos gòtic de planta quadrada (4'12 x 4'12 m) amb murs de pedra carreuada; el segon cos octagonal té paraments de maó vist amb els caires de carreus; en la se part alta s'hi ubica la cel·la oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; hi pengen campanes. Està coronat per una cornisa motllurada i una teulada vuitavada baixa. L'escala que puja per l'interior ho fa des del cor; és moderna, sobre voltes, arrapada als murs i deixa un ull central; a partir del cos vuitavat es fa més estreta.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis orientat a ponent.

Alçada: 31'76 metres.

Esveltesa: 7,7

BARCELONA Sant Joan de la Creu

Altitud: 148 metres Sarrià, av. Vallvidrera, 75

Església moderna aixecada en 1950. Consta d'una sola quadra, dividida en tres naus per tres pilars de ferro per banda; té un sostre horitzontal comú sobre bigues de formigó, el presbiteri recte i un cancell de fusta ampli vidriat. El frontis orientat a llevant té un portal rectangular al fons d'un petit porxo arquejat de formigó; al damunt hi ha una zona central rectangular amb gelosia; a banda i banda, zones de mur arrebossat; a la base, un sòcol de pedres artificials carreuades.

Campanar merament funcional coetani del temple. Està bastit amb murs que es troben arrebossats i pintats d'un color crema tirant a fosc, sense elements decoratius, com si fos envellit per les inclemències. Té un perímetre proper al quadrat (3'40 x 3'60 m) amb dos caires aixamfranats, algunes finestres rectangulars a diversos nivells i l'entrada també rectangular oberta a la cara nord. Al capdamunt, fent de cel·la, una gàbia metàl·lica amb una campana a l'interior.

Situació: adossat al mur lateral del nord prop de la capçalera orientada a ponent.

Alçada: 12'03 metres.

Esveltesa: 3,3

BARCELONA Sant Joan de Gràcia

Plaça de la Virreina.

Església neoromànica aixecada entre el 1878 i el 1884; cremada el 1909 fou refeta el 1910.

Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó rebaixada (volta d'ansa-paner) sobre cinc arcs torals i completada amb un transsepte, la capçalera recta, capelles laterals, un cor sobre un arc carpanell i el cancell. Els seus murs tenen paraments de maçoneria un pèl basta de pedra marronosa tirant a rogenca, amb filades horitzontals de maó separades entre si cosa d'un metre i per poc més altres; no són gaire visibles; es troben a tots els murs inclosos els del campanar; estan reforçats per carreus de pedra clara a les cantoneres. Té un portal lateral a l'extrem sud del transsepte sobre del qual s'hi obre una rosassa. La capella del Santíssim és modernista.

La façana principal neoromànica té un mur amb parament de paredat i franges de maó vist, carreus en relleu a cantoneres i cornisa angular amb un fris d'arcuacions cegues al dessota. El portal és rectangular amb llinda sobre mènsules coronat per tres arquivoltes de punt rodó i bordó sobre imposta; al dessota de l'arquivolta central hi ha una fina columneta per banda adossada als muntants carreuats; damunt la llinda, en el timpà, hi figuren unes lletres modernistes amb fons de color que diuen *Sant Joan*; a mitja alçada d'aquesta alta façana hi figura una rosassa calada i motllurada; al llarg de tots els murs laterals, sota una cornisa motllurada, hi figuren permòdols cruciformes.

Arquitectes: Magí Rius i Francesc Berenguer i Mestres (1866-1914).

Guarda un baldaquí obrat per l'escultor Josep Maria Camps i Arnau i uns murals al presbiteri de Carles Llobet i Raurich.

Campanar coetani del temple, merament funcional, amb aspecte de fortalesa. Té planta rectangular (6'04 x 4'50 m) i murs amb paraments de paredat amb filades de maó, terrat amb barana d'obra i una espadanya de maó d'un ull en arc rodó amb campana; queda aixecada damunt el mur de ponent.

Situació: sobre la part central de la capçalera orientada a ponent.

Alçada: 30'59 metres.

Esveltesa: 5

BARCELONA Sant Joan d'Horta
Carrer Rectoria, 1 - c. Campoamor

Església neogòtica aixecada entre el 1905 i el 1917. Consta de tres naus rectangulars de quatre trams separades per pilars cruciformes i cobertes per voltes ogivals; té transsepte, cancell, cor sobre arc rebaixat i està capçada per un absis poligonal prolongat amb un tram; queda reforçat per robustos contraforts exteriors. Els seus murs per fora tenen paraments de maó vist i per l'interior de carreus de pedra grisa.

Dimensions: 32'77 x 9'94 x 19'70 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada total de les tres naus fa 21'20 metres; el transsepte té una llargada de 29'05 metres.

Guarda unes pintures al fresc del 1970 a l'altar lateral del Crucificat de J. Torras Viver, i una imatge barroca (segle XVII) daurada i policromada de Sant Joan Baptista recentment restaurada,

Campanar merament funcional coetani del temple. Té planta quadrada (6'45 x 6'45 m); es troba inacabat ja que hi manca el coronament. Els seus murs tenen paraments de maó vist. La cel·la està oberta amb dues finestres d'arc apuntat una al sud i l'altra a ponent; hi pengen dues campanes, la *Miquela* i la *Lluïsa*, ambdues del 1948.

Situació: adossat al mur lateral de migdia una mica endarrerit de l'angle sud-oest del frontis orientat a ponent.

Alçada: 20'55 metres.

Esveltesa: 3,1

BARCELONA Sant Joan Maria Vianney
Sants, c. Melcior de Palau, 56 – c. Galileu.

Església aixecada entre el 1952 i el 1955. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta parabòlica sobre cinc arcs torals parabòlics i de dos passadissos laterals coberts per un sostre baix sobre bigues de formigó al damunt dels quals s'hi situen tribunes; la separació de les naus la fan uns pilars quadrats que sostenen els arcs torals parabòlics; l'arc presbiteral és igualment parabòlic i la capçalera és recta. Un cor alt està situat damunt el porxo. El frontis té a la part baixa un porxo obert per tres obertures rectangulars tancades per un reixat; s'hi aixopluga un portal rectangular. Una ampla motllura de pedra blanca separa la part baixa del frontis de la superior formada per una gran zona de material fosc i tancada per un gran arc parabòlic de pedra blanca; al seu centre hi ha una espècie de rosassa vidriada també de perímetre parabòlic. Tot l'entorn està format per estretes vidrieres separades per bandes estretes verticals igualment blanques; l'aspecte exterior modern no lliga gens amb l'aire religiós d'un temple.

Dimensions: 30'83 x 14'60 x 14'93 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total fa 20'94 metres.

Guarda unes pintures murals al presbiteri i a la capella lateral del Santíssim degudes a Torras i Viver. La imatge del patró és deguda a l'escultor Jaume Sugrañes.

Campanar purament funcional coetani del temple i d'aspecte semblant a una torre industrial. Té planta gairebé quadrada (3'27 x 3'44 m) amb un primer alt cos de carreus marronosos de pedra artificial damunt un sòcol de carreus ben escairats amb l'exterior a mig picar; un segon cos de poca alçada és de pedra blanca i en ell hi ha l'esfera del rellotge; la part superior està formada per murs laterals arrebossats i pintats de marró fosc que deixen en la part frontal en tres nivells obertures rectangulars on es troben ubicades les campanes; té una coberta horitzontal i una creu metàl·lica al damunt que fa uns sis metres i mig (no sumada a l'alçada indicada del campanar). La diversitat de colors dels seus murs, poc seriosa donada la seva funció religiosa, no la considero pas encertada.

Situació: adossat al mur de tramuntana fent angle al nord-oest del frontis orientat a ponent.
Alçada: 26'15 metres.
Esveltesa: 7,6

BARCELONA Sant Josep Oriol, basílica menor
Esquerra de l'Eixample, c. Diputació entre Villarroel i Urgell.

Església aixecada entre el 1915 i el 1927 en estil renaixentista; la façana i el campanar es van acabar el 1930. Va ser cremada en els fets del 1936; la reconstrucció va durar 12 anys a partir del 1939. Consta de tres naus rectangulars sota sostre embigat i amb un ric teginat separades a cada banda per fileres de vuit columnes de capitell compost (columnes monolítiques de granit de Girona d'una sis metres d'alçària i amb uns capitells de marbre blanc que en total l'eleven a 7'62 m); té transsepte un cimbori quadrat damunt quatre arcs de mig punt en el creuer, presbiteri semicircular, girola, absis semicircular i cor alt als peus. Un atri porticat amb tres arcs de mig punt tancat amb reixes es troben a la base del frontis. Sota porxo hi ha cinc portals rectangulars, un gran fris de mosaic al seu damunt separa el porxo d'una zona superior formada per cinc finestres d'arc de mig punt entre columnes jòniques que il·luminen el cor; està coronat per una cornisa horitzontal sobre caps de biga i per un frontó triangular en posició endarrerida no gaire visible des de l'exterior.

Dimensions: 61'80 x 12'32 x 15'69 metres de llargada, amplada i alçada respectivament;

l'amplada de les tres naus juntes en fa 22'97 i l'alçada del cimbori 19'95.

Arquitecte: Enric Sagnier i Villavecchia (1858-1931) i el mestre d'obres Francesc Riera de Barcelona.

Guarda un Santcrist obra de l'escultor Alfons Pérez i diversos mosaics com el de l'absis amb el *Pantocràtor* de Lluís Bru i Salelles; d'ell mateix és *Esposoris de Maria i Josep*. El fris de la façana i també d'altres com per exemple els dels campanars són obra d'Enric Querol. Té orgue.

Campanars bessons d'estil renaixentista, inacabats per ben poc, aixecats entre el 1927 i el 1930; en quedar malmesos el 1936 van haver-se de refer, fet que acabà el 1982. Tenen planta quadrada (6'00 x 6'00 m) i estan bastits amb murs de paraments de maó vist i carreus a cantoneres de pedra blanquinosa de Montjuïc i de Múrcia. Tenen finestres d'arc de mig punt a cada pis; al superior, un òcul. La cel·la situada al capdamunt està oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, flanquejades per dues pilastres jòniques i amb una base formada per una motllura composta amb decoració de denticles al seu dessota. Estan coronats per una cornisa amb frontó triangular a cada costat decorats amb denticles i amb uns pinacles de bola a cada angle; la coberta la formen unes cúpules semiesfèriques amb cupulí que han quedat a mig fer. Els baixos del campanar de l'esquerra estan ocupats pel baptisteri. A tots dos hi ha amplis portals d'entrada.

Situació: damunt les ales del temple fent angle als dos extrems del frontis encarat al sud-sud-est.

Alçada: 42'55 metres.

Esveltesa: 7,1

BARCELONA Sant Martí de Provençals
Pl. Ignasi Juliol, s/n.

Església antiga reedificada cap al segle XV en estil gòtic i completada el 1688 amb el coronament de la façana amb aires barrocs. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberta amb una volta ogival simple; va acompanyada per dos passadissos laterals amb tribunes al damunt i queda capçada per un absis poligonal amb volta gòtica nervada. Té el cor sobre un arc carpanell de pedra. El frontis està obert amb un portal rectangular del gòtic florit a base de motllures flamígeres entrecreuades i, de la meitat en amunt, en estil barroc amb una gran rosassa motllurada a mitja alçada i una minsa cornisa arquejada. Els seus murs tenen paraments de carreuons ben escairats i disposats en filades uniformes.

Guarda treballs escultòrics de Lau Feliu (1957) en la portada, un relleu de ceràmica amb sant Martí instal·lat al timpà el 2015 i dues escultures de pedra damunt de mènsules situades a la part alta del brancals col·locades a finals del 2019; són les figures de sant Pere i de sant Pau.

Campanar del segle XVIII d'un estil barroc auster. Té planta quadrada (4'00 x 4'00 m) i està bastit amb murs de carreus ben escairats. Dues motllures el divideixen en tres cossos, en el segon, convertit en cel·la, s'hi allotja una campana; està obert per finestres d'arc de mig punt, una a cada cara amb gàrgoles als angles en la part superior; el tercer consisteix en una torrella, obra moderna, amb finestrals de mig punt, també un a cada cara, i coronat per una cornisa motllurada amb un fris de denticles al dessota i uns pinacles de bola als angles; la coberta consisteix en una cúpula de racó de claustre amb franges de rajoles verdes i blanques en ziga-zaga amb un petit pinacle i una senzilla creu metàl·lica al cim no inclosa en el càlcul de l'alçada. Una segona torre simètrica mig incorporada per la banda de llevant està coberta per una teulada baixa de quatre vessants; antigament tenia terrat i sembla ser que feia les funcions de torre de guaita.

Una escala senzilla d'obra amb una modesta barana de ferro puja adjacent al campanar i surt

a sobre la volta de l'església; des de la volta s'entra al cos del campanar i des d'aquest punt es pot accedir a la cel·la per una escala de mà.

Situació: lleugerament incorporat, cap a la meitat, al cos del temple per la seva banda de ponent.

Alçada: 28'62 metres.

Esveltesa: 7,1

BARCELONA Sant Mateu
La Guineueta, via Favència, 80.

Església aixecada el 1998. Consta d'una nau rectangular capçada per un absis poligonal de tres costats. Els seus murs tenen paraments de maó vist tant per dins com per fora i està coberta per una teulada de doble vessant damunt un sostre de fusta sobre tres encavallades, també de fusta, apuntalades en tres fines columnes per banda que deixen uns minsos passadissos laterals. Al frontis hi ha un porxo de poca fondària amb sostre horitzontal i un petit ràfec que sobresurt lleugerament; s'hi aixopluguen unes portes rectangulars; el flanquegen dues finestres d'arc de mig punt per banda; al damunt, una fina motllura horitzontal divideix aquest frontis en dues zones; a la superior, sota una cornisa angular que sobresurt destacadament damunt caps de biga s'hi aixeca un gran frontó dividit en zones verticals blanques per fines motllures rogenques; en la central hi ha representada una gran creu (amb braços blancs de papallona) que destaca sobre un entorn rogenc.

Arquitecte: Jaume Riba.

Campanar exempt del 1952 merament funcional, més semblant a una estructura industrial que a una de religiosa; fou aixecat abans de l'església; es troba adjunt a un local que ara és la rectoria. Té planta quadrada (2'35 x 2'35 m) amb un òcul a mitja alçada i la cel·la oberta amb dues finestres rectangulars a cada cara; hi penja alguna campana. Està cobert per un terrat amb barana d'obra amb una creu al cim damunt quatre barres metàl·liques inclinades i unides al centre; la creu està inclosa en la mesura de l'alçada del campanar. Els seus murs estan arrebossats i pintats de rosa pàl·lid.

Situació: adossat a l'angle sud-est del frontis de la rectoria encarat a migdia; la rectoria està adossada al mur dret de l'església; es troba força enrere respecte del frontis de l'església que també està encarat a migdia.

Alçada: 20'45 metres.

Esveltesa: 8,7

BARCELONA Sant Medir
Sants – La Bordeta, c. Constitució, 17.

Església aixecada entre el 1956 i el 1959 en estil gaudinià. Consta d'una nau rectangular de cinc trams marcats per pilastres en ventall que sostenen voltes estrellades polièdriques; està capçada per un absis semicircular, té una cripta circular sota l'altar major. Unes pilastres en pintura negra estan adossades als murs interiors que contrasten pel seu color blanc. La teulada fa, per cada tram, una protuberància com una minicúpula coberta de trencadís multicolor; en l'absis, es converteix en una agulla molt aguda també decorada per l'exterior en trencadís. L'església queda amagada per construccions civils i només és visible la teulada des de dalt del campanar.

El frontis té uns rellevants contraforts de formigó que el divideixen verticalment en tres zones; sostenen a mitja alçada una galeria i, al capdamunt, la cobreixen uns ràfecs en arc rebaixat,

un per cada zona; el mur del frontis està arrebossat i pintat en color beix; té portals rectangulars, un de gran al centre i dos més petits als laterals; a la zona alta, al centre, hi ha oberta una finestra el·líptica a manera de rosassa vidriada.

Arquitecte: Jordi Bonet i Armengol (1925).

Guarda a l'altar major dues imatges grans de fusta de l'escultor Enric Monjo i Garriga (1896-1976): *El Crucificat* i *Sant Medir*.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té planta quadrada (8'10 x 8'10 m) i està dividit en nou pisos i planta baixa. Està coronat per una teulada a quatre vents sobre pilars als angles i al centre de cada costat de tal manera que deixa tres àmplies obertures rectangulars a les cares; dues campanes pengen del centre del seu sostre. El pisos estan ocupats com a habitacles i enllaçats per un ascensor i una estreta escala sobre voltes. Els seus murs estan arrebossats i pintats de gris clar i dividits en rectangles emmarcats en relleu, tres per pis; en cadascun d'ells hi ha oberta una finestra rectangular. Té els caires ressaltats lleugerament en pedra blanca.

Alçada: 36'98 metres.

Esveltesa: 4,5

BARCELONA Sant Ot
Sarrià, passeig de Manuel Girona, 25.

Església aixecada entre el 1957 i el 1959. Consta d'una gran nau rectangular capçada per un un absis semicircular; està coberta amb un sostre pla amb teulada lleugerament bombada i amb una de quart d'esfera sobre el presbiteri a més alçada que el sostre de la nau i que permet la il·luminació de l'altar major; té cor i un atri. Els seus murs interiors i exteriors tenen paraments de maó vist amb un esquelet o estructura de formigó; interiorment pintats de blanc. Un gran ràfec al capdamunt del frontis, a manera de porxo, aixopluga un portal rectangular sota d'una motllura horitzontal i tres grans finestrals també rectangulars en la zona superior.

Dimensions: 26'70 x 25'00 x 12'22 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Guarda diverses imatges modernes de pedra com el *Sant Ot* de Josep Viladomat i Massanes (1899-1989), escultor de Manlleu, d'un bloc de dues tones; la *Mare de Déu de Lourdes*, i una talla de *Sant Antoni*.

Campanar del 1966, exempt, popularment anomenat “el bolígraf”. Té planta triangular amb els costats arquejats de 4'65 metres cadascun (perímetre: 14 m). Els seus murs de formigó estan pintats de color beix clar sense cap decoració. Part d'amunt, s'obren els murs en molts nivells per finestres vidriades romboïdals; acaben convertint-se en tres robustos pilars; prop del final, a 50 metres, estan enllaçats per una plataforma circular que fa de terrat protegit per una barana metàl·lica; per sobre, entre pilars units per escales de gat, hi pengen campanetes. Al cim, s'aixeca una gran creu metàl·lica (inclosa en la mesura de l'alçada) ancorada en l'estructura de formigó. A l'interior, una escala de cargol metàl·lica arriba fins al terradet o plataforma circular.

Situació: exempt a 8'30 metres de distància de l'angle sud-oest del frontis encarat a ponent

Alçada: 73'70 metres; aquesta alçada comprèn la creu; fins al terrat circular fa 50 metres; fins al capdamunt dels tres últims pilars en fa 67'09, la creu fa la resta (6'61 m) fins als 73'70 metres totals.

Esveltesa: 15,3

BARCELONA Sant Pacià

Sant Andreu–La Sagrera, c. de les Monges, 27

Església neogòtica iniciada el 1850, acabada gairebé el 1872 i consagrada el 1881; fou construïda inicialment per a un col·legi de les religioses franceses de Jesús i Maria, posteriorment fou convertida en parròquia (1923). Consta d'un ampli atri, cancell vidriat i d'una nau rectangular de cinc trams coberts amb voltes de creueria; té transsepte i un cor sobre el cancell damunt un embigat cassetonat. El terra presenta mosaics multicolors de marbre de Carrara amb dibuixos geomètrics imitació dels romans; foren projectats per Antoni Gaudí, mutilats en part el 1909 (Setmana Tràgica) i refets avui dia amb materials menys nobles.

Davant del frontis, en un cos que sobresurt, hi té un portal en arc un pèl apuntat que dóna pas a l'atri i està cobert per una teuladeta que es projecte damunt caps de biga; en una situació una mica endarrerida, després de pujar unes escales que condueixen a un vestíbul amb portals a dreta i esquerra (rectoria i dependències parroquials) s'arriba al del temple; en aquest punt hi ha una teulada de doble vessant amb una cornisa angular sobre permòdols. Darrere d'aquests llocs s'aixeca el frontis del temple que presenta un acabat incomplet, sense recobriment, i amb una petita finestra d'arc de mig punt sota l'angle de la minsa cornisa superior. Els seus murs d'un gruix de metre i mig i amb grans contraforts exteriors tenen paraments de maó vist.

Dimensions: 38'00 x 10'40 x 21'80 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'atri té una fondària de 8'83 metres; si els sumem a la llargada de la nau, el temple en faria 46'83; el transsepte en fa 20'46 x 6'28 x 7'60.

Arquitecte: Joan Torres (1827-1910) del mateix Sant Andreu.

Campanar aixecat el 1922. Té planta gairebé quadrada (5'00 x 4'80 m) i està bastit amb murs de maó vist. Està coronat per una cornisa motllurada fent angle a cada cara i amb un fris d'arcs cecs ogivals al dessota; queda cobert amb una teulada a quatre vessants. La cel·la oberta a cada costat amb dues finestres d'arc calat apuntat i amb l'ampit que sobresurt hi aixopluga algunes campanes. Una esfera horària es troba sota la cel·la a la cara frontal. Per l'interior hi puja una escala sobre voltes arrapada als murs que deixa un ampli ull central. Els seus murs no tenen cap element que trenqui la seva verticalitat llevat d'alguna estreta i allargassada finestra en arc apuntat en dos nivells.

Situació: adossat al mur nord fent angle al nord-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 34'00 metres.

Esveltesa: 6,8

BARCELONA Sant Pau del Camp, antic monestir
El Raval, c. Sant Pau, 101.

Església romànica del segle XII de cap el 1127. Té planta de creu llatina; les seves dues naus en creu estan cobertes amb voltes de canó lleugerament apuntat; té una cúpula apuntada sobre trompes al creuer dins un cimbori octagonal irregular amb òculs atrompetats als costats grans, segurament d'una etapa posterior a la inicial. La capçalera la formen a llevant tres absis semicirculars amb decoració del romànic llombard a base d'arcs cecs, amb lesenes també en el central; els petits estan situats als braços del transsepte i el central, més ampli, a la capçalera de la nau major; tenen un arc presbiteral molt ample que fa que tots tres semblin allargats per un tram. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats, en alguns panys més ben polits que en altres.

Té adjunta una sala capitular gòtica i un petit **claustre** del segle XIII; el claustre està tancat per un podi amb una columnata amb arcs trilobulats sostinguts per columnetes aparellades de

capitells amb relleus figuratius; té pilars als angles i al centre de cada costat.

El frontis queda obert per un portal rectangular recobert d'un arc de mig punt amb un bordó motllurat decorat amb boles a l'intradós i que descansa en mènsules que tenen faccions lleonines; l'arquivolta bossellada reposa sobre columnetes, una per banda, que aprofiten capitells visigòtics amb una imposta decorada amb relleus florals també aprofitats d'aquell moment, tot en marbre; al timpà hi ha relleus figuratius que representen Jesús assegut entre sant Pere i sant Pau; al damunt del portal un relleu mostra la mà de Déu i, a banda i banda, relleus que representen una àliga i un àngel; a mitja alçada, a les zones laterals, hi ha tres arcs cecs sobre mènsules entre bandes verticals, al damunt dues finestres de punt rodó i una gran rosassa atrompetada i motllurada sota mateix de la cornisa angular; al seu dessota també hi figuren, a cada banda, tres grans arcs cecs damunt mènsules.

Dimensions: 24'00 x 7'90 x 9'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; el transsepte en fa 19'00 x 7'00 x 8'50 i el claustre 14 x 13.

Guarda la làpida funerària, aprofitada del temps dels romans, encastada en el mur del braç esquerre del transsepte del comte de Barcelona Guifré II (897-911) fundador inicial del monestir; també té alguns capitells visigòtics i sarcòfags, entre altres, els de la família Bell-lloc cofundadora del monestir del segle XII.

Campanar romànic octagonal aixecat sobre trompes en el creuer. Té planta inicial rectangular (9'00 x 7'50 m) i acabat amb un terrat amb barana de carreus. Queda coronat per una espadanya del segle XVIII de dos ulls en arc de mig punt i sense campanes elevada sobre el mur de ponent i coberta per una teuladeta de perfil sinuós, convex al centre i còncau a les ales. Presenta paraments de carreus petits als murs i grans a les cantoneres,disposats en filades uniformes i units per un morter de calç força visible.

Alçada: 21'00 metres.

Esveltesa: 2,3

BARCELONA Sant Pere Nolasc, antic convent mercedari
Zona de Rambles-Ronda de Sant Pere, pl. de Castella, 6.

Església barroca edificada entre el 1710 i el 1746. Consta d'una nau rectangular de quatre trams, un d'ells amb un cor alt i un altre que és el transsepte que queda gairebé tot ell cobert per un tambor i una cúpula semiesfèrica sobre petxines i arcs de mig punt; conserva la forma de mitja taronja també per l'exterior i amb recobriment de rajoles de colors i un pinacle al cim; és una imitació de la cúpula de l'església barcelonina de la Ciutadella.

Un porxo es troba davant del frontis; té cinc arcs de mig punt pel davant i un a cada costat sobre columnes toscanes i pilars als dos angles; està tancat per reixes; els seus elements han estat aprofitats de l'antic claustre conventual del segle XVII; al seu damunt s'hi troba un bonic terrat amb balustrada de pedra i pinacles als seus dos extrems. Un portal rectangular flanquejat per dues finestres igualment rectangulars s'aixopluguen sota el porxo. Per sobre del terrat, el frontis presenta una gran fornícula amb imatge acolorida a base de rajoles, un òcul motllurat i atrompetat, i una cornisa motllurada angular amb pinacle amb creu al cim i un òcul el·líptic al dessota.

Dimensions: 25'65 x 7'68 x 15'67 metres de llargada, amplada i alçada respectivament pel que fa a la nau que arriba fins al fons del presbiteri tancat per un mur corbat i que no es correspon amb l'absis semicircular que es troba a la capçalera de l'església; des del fons de les dues capelles laterals per banda l'amplada total és de 14'40 metres; el transsepte en fa 14'02 x 7'67 x 15'25; la cúpula arriba als 23'42 metres per l'interior; el porxo té una fondària de 3'13 metres i no queda inclòs en la llargada de la nau.

Guarda pintures murals degudes al pintor francès neoclàssic Josep Flaugier (1757-1813) resident a Barcelona; constitueixen el retaule de l'altar major que cobreix el presbiteri i la volta de quart d'esfera respectiva; també són seves les pintures que cobreixen interiorment la cúpula; representen la *Coronació de Maria*, i les que es troben en les petxines a base de grisalla. I un plafó ceràmic a mode de fals vitrall obra de Joan Guivernau (1909-2001) amb la imatge de la Mare de Déu i Sant Pere Nolasc amb la ciutat i port de Barcelona com a fons.

Campanars bessons a banda i banda del frontis, un d'ells acabat fa pocs anys, l'altre del segle XVIII. Tenen planta gairebé quadrada (3'50 x 3'90 m) amb cel·les de quatre finestres d'arc de mig punt a cadascun dels dos campanars, una a cada cara, i motllures a sota i sobre de les finestres. Estan coronats per cornises motllurades i cobertes planes amb armadures metàl·liques per a sostenir campanetes, armadures que no s'han tingut en compte en fer el càlcul de la seva alçada.

Situació: damunt les ales del temple, a banda i banda del frontis orientat a llevant fent angle al nord-est i al sud-est respectivament.

Alçada: 29'26 metres per tots dos campanars.

Esveltesa: 7,5

BARCELONA Sant Pere de les Puelles, antic monestir
Ciutat Vella, barri de Sant Pere, c. Lluís el Piadós, 1.

Església romànica del segle XI; ha sofert moltes reformes i reconstruccions des d'una primitiva edificació de l'època visigòtica de la que conserva alguns capitells situats avui a les columnes que sostenen la volta; al segle XII va convertir-se en una nova església de planta de creu grega. Després de la reforma feta al 1911 el temple consta d'una nau rectangular central de tres trams i de dues de laterals amb només dos; totes tres estan capçats a llevant per absis semicirculars, el de la central conservat de l'època gòtica ha estat refet simulant un de romànic; els altres dos són moderns.

La nau central està coberta amb voltes de canó d'època romànica amb una cúpula sobre trompes còniques amb un ull de bou modern al cim; les laterals ho són amb voltes de canó de mig punt amb l'excepció del tram de l'esquerra que precedeix l'absis; està cobert per una volta de creueria amb la clau on hi figura la imatge de Sant Sadurní, antic patró d'una església anterior a l'actual.

Queden restes d'un temple visigòtic o preromànic anterior visibles en impostes i en alguns arcs que formen el de l'absis del cantó de tramuntana i algunes làpides recuperades d'un antic campanar romànic (avui desaparegut) encastades als murs. Tant els murs com les voltes tenen paraments de carreus ben escairats. Les naus estan separades, sota la cúpula, per pilars quadrats amb columnes exemptes a cada costat, quatre per pilar, amb capitells decorats amb palmetes, segurament d'època visigòtica, i descansen en pedestals cúbics.

Al segle XV es va fer una façana lateral gòtica amb el portal rectangular englobat en dues arquivoltes ogivals amb bordó del gòtic flamejant que deixen un timpà de fons blau on ara hi figura una imatge moderna del patró; una graderia precedeix el porta. Amb tot, la resta de la façana es va remodelar modernament aprofitant algun element original o imitant-lo. Hi ha oberts tres finestrals triforats i, al damunt, en un pis alt, tres noves finestres rectangulars modernes; la façana està coronada per una barana amb petits blocs cúbics superiors que tanca les terrasses que cobreixen unes dependències situades damunt les naus; al dessota, hi figuren dos pisos amb finestres, la baixa amb finestrals geminats, la superior rectangulars com ja queda dit. Les voltes actuals són el resultat de reformes dels segles XV i del XVII. Al 1911 es va restaurar l'edifici sota la direcció de l'arquitecte Eduard Mercader d'una manera que no es creu massa aconseguida. Té un atri després de

l'entrada lateral al mur de migdia; en ell, a cadascun de dos costats, hi ha dos arcs de mig punt sobre dues parelles de columnes.

Dimensions: 32'81 x 7'18 x 12'93 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total que inclou les tres naus fa 22'93 metres; la cúpula central arriba als 15'16 metres.

Guarda uns relleus renaixentistes (segle XVI), en part mutilats, en la volta de punt rodó anterior a l'entrada de la capella del Santíssim situada al cantó nord; té una senzilla pica baptismal on fou batejat Sant Josep Oriol.

Campanar neoclàssic del segle XVIII (1752). Té inicialment planta quadrada (6'70 x 6'70 m); a partir de l'exterior en sobresortir de la terrassa del temple es transforma en octagonal. Els seus murs, amb un gruix que varia de 1'15 a 1'45 metres, són de carreus grans i ben escairats de color marronós coronats per una cornisa motllurada i un terrat amb barana de carreus i pinacles simulant grans gerres amb flors, avui força deteriorats, un a cada angle. La cel·la està oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; hi pengen quatre campanes, una per finestra; al dessota i damunt d'elles hi ha unes fines motllures així com n'hi ha una en passar de la planta quadrada a l'octagonal. Una fosca escala sobre voltes i arrapada als murs puja fins al terrat del temple; des d'allí segueix fins a la cel·la.

Situació: darrera l'església, encabit en les dependències del cantó de tramuntana, a l'esquerra de la capçalera; només visible externament el cos que sobresurt de les terrasses superiors de l'església.

Alçada: 35'48 metres.

Esveltesa: 5,3

BARCELONA Sant Pius X
Vilapicina, c. Pardo, 5 - pl. del Congrés.

Església construïda a partir del 1960 amb motiu de la celebració del XXXV Congrés Eucarístic Internacional l'any 1952; queda acabada el 1962. Consta d'una gran nau rectangular coberta per una volta de canó rebaixat sobre un bigam reticular de formigó en estructura rombal sobre pilars igualment de formigó. Els seus murs tenen paraments de maó vist; està capçada per un absis corbat també amb mur de maó vist; té una gran obertura presbiteral rectangular; una capella del Santíssim es troba a la banda de llevant. Compta amb un orgue.

Dimensions: 45'87 x 21'71 x 11'89 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; la llargada inclou el presbiteri i els 3'47 metres de fondària del cancell.

Guarda, adossat al mur de l'absis, un conjunt escultòric amb sant Pius X del grup Flama.

Arquitecte: Josep Soteras i Maure (Barcelona 1907-1989).

Campanar exempt coetani del temple. Té planta quadrada (3'06 x 3'06 m). Està dividit en tres cossos: la base de maó vist, el cos central de grans pilars de formigó als angles que arrenquen del terra fent de caires de la base en posició obliqua; estan units entre si per bandes horitzontals que deixen visible l'escala amb barana metàl·lica que puja en ziga-zaga per l'ull del cloquer; deixa grans obertures, unes finestres rectangulars a cada replà protegides per baranes metàl·liques; al cos superior, format pels tres últims pisos, s'hi accedeix per una escala de gat inserida a un pilar central o ànima, i en la plataforma superior s'hi aixeca una gran creu de 9'91 metres d'alçada, metàl·lica, lligada amb tirants de cordes d'acer als angles tinguda en compte en calcular l'alçada.

Situació: exempte, aixecat a 10'57 metres del frontis, al davant del seu angle esquerre.

Alçada: 50'38 metres, amb la creu inclosa.

Esveltesa: 16,4

BARCELONA Sant Ramon Nonat
Collblanc, av. St. Ramon Nonat, 1.

Església neoromànica aixecada a partir del 1932; va ser el 1935 quan es va consagrar; fou reconstruïda el 1950. Consta de tres naus rectangulars, la central amb teulada a dues vessants damunt sis arcs diafragma de mig punt de formigó. Les naus laterals estan cobertes amb un sostre embigat horitzontal; estan separades de la central per arcs formers de mig punt que descansen en robustos pilars cruciformes. Té transsepte i el presbiteri semicircular està prolongat per un curt tram. Els seus murs són de pedra carreuada a mig picar. Els frontis té una portalada amb portal rectangular envoltat per cinc arquivoltes de punt rodó amb tres columnetes per banda sobre un podi; el timpà està decorat amb una representació figurada. Un fris de denticles sota motllura horitzontal sobre permòdols situada a mitja alçada divideix el frontis en dues zones; en la superior hi ha tres finestres d'arc de mig punt; per coronament hi té un nou fris d'arcuacions cegues sota cornisa angular amb una creu de pedra al cim. L'entrada es troba a un nivell més alt que la voravia i aquest desnivell està salvat per unes àmplies graonades centrals i unes de laterals protegides per un mur i una barana de merlets de paraments de carreus ben escairats i mig picats per l'exterior.

Dimensions: 48'30 x 11'37 x 13'75 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada total de les tres naus fa 20'21 metres; el transsepte en fa 21'46 x 11'33 x 11'75 i, en el creuer, un sostre de quatre sectors esfèrics arriba al 16'71 metres d'alçària.

Arquitectes: Enric Sagnier i Villavechia (1858-1931) i el seu fill Josep Maria.

Campanar neoromànic del 1947. Té planta quadrada (4'90 x 4'90 m). Està bastit amb murs carreuats de pedra grisa mig picada; els caires queden ressaltats a manera de lesenes cantoneres; està dividit en tres pisos il·luminats per finestres geminades d'arc de mig punt a cada costat; la seva base és compacta amb un entresòl obert amb una finestra de punt rodó a la cara frontal. La cel·la queda oberta al pis del capdamunt; hi pengen tres campanes. Està coronat per una cornisa motllurada amb un fris d'arcs cecs de mig punt i un altre de ziga-zagues al dessota i un terrat amb barana de merlets; una esfera horària a cada cara es troba sota les finestres de la cel·la.

Situació: angle sud-est del frontis encarat a llevant, força més avançat que la façana de l'església.

Alçada: 31'47 metres.

Esveltesa: 6,4

BARCELONA Santíssima Trinitat
Barri de la Trinitat, carrer de la Mare de Déu de Lorda, 1.

Església aixecada els anys quaranta del segle XX amb un aspecte extern més proper a un magatzem industrial que a un temple. Consta d'una gran nau rectangular i de dos passadissos laterals; estan separats per columnes. La coberta de la nau central està constituïda per uns grans arcs diafragma de punt rodó i en unes estructures metàl·liques que sostenen una teulada de dos vessants; estan capçades per un absis semicircular amb girola limitada per set arcs de mig punt sobre columnetes. Un cancell o atri queda situat entre dues torres que flanquegen el frontis i que estan més avançades; la resta del frontis té una gran creu en relleu centrada a mitja alçada i una minsa cornisa horitzontal amb el nivell al mig més alt que als laterals. El mur baix del frontis té pintura verda mentre que la zona superior i els campanars la tenen d'un to rosat pàl·lid; la zona verda, més avançada que el mur frontal, tanca un atri obert amb un portal rectangular amb unes finestretes

quadrades al damunt cobertes per vidres i reixes; tot plegat d'un gust discutible.

Dimensions: 33'73 x 13'14 x 16'27 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 20 metres.

Campanars bessons merament funcionals. Tenen planta gairebé quadrada (5'20 x 5'25 m); estan bastits amb murs recoberts de pedra artificial de colors rosats pàl·lids; el de la dreta, acabat, està coronat per una minsa cornisa i una coberta plana; té la cel·la amb finestres d'arc de mig punt, dues a cada cara, i tres finestres rectangulars en pisos inferiors. A l'angle sud-oest, a l'esquerra del frontis, hi ha un altre campanar, no acabat, amb una estructura metàl·lica al damunt que sosté una esfera horària; fa la mateixa alçada que el seu bessó. Tots dos, lamentablement, no tenen un aspecte digne i apropiat a la funció que haurien de fer sinó més pròpia d'una construcció per a serveis laborals.

Situació: damunt les ales del temple força més avançats que la façana; estan encarats, com ella, a migdia; el que està acabat i fa les funcions de campanar es troba a la dreta fent angle al sud-est del frontis.

Alçada: 22'82 metres.

Esveltesa: 4,3

BARCELONA Sant Just i Sant Pastor, basílica menor
Ciutat Vella. Plaça de Sant Just, cantonada carrer Riera de Sant Just

Església gòtica aixecada entre el 1342 i el 1360. Consta d'una nau rectangular de sis trams; el proper al frontis és obra del segle XV; la capçalera la forma un absis poligonal de tres costats; la nau queda coberta amb una volta ogival simple; les claus de volta mostren relleus policromats l'últim dels quals es deu, segurament, a Antoni Claperós escultor barceloní del segle XV. Té un atri damunt del qual hi figura un cor amb rica barana decorada amb elements daurats; hi té un orgue incorporat. Al llarg de tota la nau, a banda i banda, grans finestrals la il·luminen a través d'una rica decoració de vidres de colors, alguns d'ells de Jaume Fontanet de l'any 1522. A l'esquerra, propera a la capçalera, hi ha la capella neoclàssica del Santíssim amb un tram cobert per una cúpula amb cupulí. Tots els murs del temple, tant per l'exterior com per l'interior, tenen paraments de pedra grisa de carreus ben escairats, avui (2006) amb una pàtina negrosa fruit de la pol·lució i la desídia.

El frontis té un portal amb el marc rectangular al fons de cinc fines arquivoltes en degradació i un bordó del gòtic flamejant, aquest últim en arc conopial mig insinuat. El timpà que queda entre elles i la llinda està decorat amb les figures esculpides de la Mare de Déu de Montserrat i els dos sants patrons agenollats a banda i banda; està flanquejada per uns finestrals biforats amb arcs calats apuntats. Darrere una fina motllura horitzontal a mitja alçada apareix la resta del frontis, l'autèntica façana principal, en una posició endarrerida on hi ha obert un gran finestral quadriforat i amb l'arc apuntat calat amb traceries i recobert per un bordó flamejant conopial que sobresurt de la minsa cornisa horitzontal amb un pinacle gòtic. Està orientat al sud.

Dimensions: 42'61 x 13'59 x 22'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 20'39 metres, i la cúpula amb cupulí de la capella del Santíssim arriba a l'alçada de 16'15 metres.

Arquitecte: Bernat Roca. Pere Blai pel que fa al campanar i Antoni Constantí pel que fa a la barana d'aquest campanar.

Guarda l'Altar Major del 1816-32 format per una columnata de 12 elements, cambril i mur semicircular que delimita un deambulatori al seu darrere; hi figurava una antiga imatge de la Mare de Déu de Montserrat avui a la sagristia. A la capella lateral de Sant Feliu hi ha un gran retaule pictòric renaixentista de *La Santa Creu* del 1528-1530 obra del pintor portugués Pere Nunyes

(1490-1554). Unes piques beneiteres d'avui són antics capitells bizantino-visigòtics. Una imatge de *La Mare de Déu de les Neus* del segle XVII es troba a la capella de Sant Pacià.

Campanar gòtic tardà aixecat entre el 1556 i el 1559. Té planta gairebé quadrada (5'35 x 5'40 m) amb algun caire aixamfranat per l'exterior; és octagonal per dins; està bastit amb carreus petits ben escairats de color grisenc barrejats amb alguns de to fosc; té dues imatges encastades a mitja alçada que representen els dos sants titulars. La cel·la té finestres d'arc apuntat a tres costats. Està coronat per una minsa cornisa i un terrat amb barana calada del 1572. Les campanes són *Montserrada* (nota fa) del 1778, *Pastora* (nota fa) del 1616, *Justa* (nota la) del 1641, totes tres de 296 quilos, i *Egídia* (nota mi) del 1563 de 125 quilos; han quedat restaurades el 2013. *La Pastora* conserva un clotet produït per un tret.

A l'altre angle de la façana també hi ha un altre campanar, de planta quadrada, però inacabat; es troba sobre l'ala esquerra fent angle igualment amb el frontis; la seva alçada és la mateixa que el mur frontal. Pel seu interior hi puja una escala de cargol de pedra picada arrapada als murs i al que tanca l'ull; en arribar a l'alçada del terrat una sortida permet passar-hi pel seu damunt per arribar al campanar de la dreta; una curta escala de pedra permet entrar a la cel·la i per una segona escala de cargol, estreta, que puja per l'interior d'un cilindre de pedra picada per l'angle sud-est, s'arriba fins al terrat. En total són 157 graons, 46 dels quals es troben en aquest segon campanar.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-est del frontis encarat a llevant;
Alçada: 41'80 metres.
Esveltesa: 7,7

BARCELONA Sant Vicenç
Sarrià, c. Voltà, 5 - plaça de Sarrià

Església neoclàssica aixecada entre el 1784 i el 1807. Consta de tres naus rectangulars de sis trams (un d'ells és un ampli transsepte) cobertes amb voltes de canó, gairebé voltes bufades, sobre una cornisa multimotllurada i d'un fris de denticles; quatre arcs formers de mig punt damunt sengles pilars per banda de capitells compostos separen la nau central de les laterals; cadascuna d'aquestes està coberta amb voltes bufades; el transsepte és ampli i té una cúpula sobre petxines al creuer inclosa a un cimbori quadrangular de teulada de quatre vessants; un cor sobre un arc carpanell i una volta bufada es troba als peus del temple; tot just a l'entrada hi ha un atri separat de les naus per una tanca vidriada.

El frontis té un portal rectangular amb pilastres corínties adossades als muntants, entaulament, fornícula amb imatge, motllura horitzontal a mitja alçada sostinguda per pilastres dobles sobre pedestals adossades tocant a les cantoneres; a la zona superior hi ha una rosassa i pilastres aparellades properes a les cantoneres, igual que en el primer cos; per coronament, un frontó triangular amb creu de pedra al cim. Els murs de la façana principal tenen paraments de carreus ben escairats de pedra blanca, els dels dos campanars laterals i resta de murs, de paredat amb carreus a les cantoneres d'un material marronós. Dels dos campanars que havia de tenir a cada angle del frontis, el de la dreta va quedar inacabat.

Dimensions: 49'70 x 10'72 x 17'70 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; en la llargada queda inclòs l'atri que fa 5'50 metres de fondària; l'amplada de les tres naus arriba a 20'76 metres i l'amplada total, des del fons de les capelles laterals, a 24'21; el transsepte en fa 23'73 x 10'69 x 18'15 i la cúpula del creuer arriba, per l'interior, als 24'54 metres d'alçada.

Arquitectes: Josep Mas i Dordal (...-1808) i Lluís Bonet i Garí (1893-1993) pel que fa a la restauració del 1940.

Guarda dos retaules barrocs als dos extrems del transsepte: el del *Roser* de l'escultor Agustí Pujol el Jove (1585-1628) de principis del segle XVII (1617-19) i l'altre (1686), procedent del convent de Santa Clara de Barcelona, d'Andreu Sala de Cardona. Unes pintures murals al presbiteri són de Josep Obiols posteriors al 1939; les dels altars laterals, de Fornells Pla (1945) i d'Adrià Gual en el de la Mare de Déu de Montserrat; una escultura de *Santa Eulàlia* és de Josep Maria Camps Arnau. A l'altar major la imatge de *Sant Vicenç* és obra d'Alfons Pérez i Fàbregues, la creu de J. M. Nuet i Martí, el relleu de *Els deixebles d'Emaús* (1954) de Rafael Solanic Ballús està flanquejat per dos àngels esculpits per Jaume Busquets. En un altar lateral de la dreta s'hi troba la tomba del beat Pere Tarrés i en un altre acaba de situar-s'hi la reproducció del retaule gòtic de Jaume Huguet (1455) dedicat al patró de la parròquia. Un orgue està situat al cor. Una bella pica baptismal amb un peu modern i relleus a les seves cares té una aparença antiga.

Campanar neoclàssic del 1818. Té un alt primer cos de planta gairebé quadrada (6'33 x 6'06 m.); el segon és vuitavat i té una esfera horària situada entre dues motllures; al damunt d'elles s'obren els finestrals de la cel·la en arc de mig punt, un a cada cara. Està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada. Els seus murs tenen paraments de paredat amb carreus a les cantoneres llevat del cos de la cel·la que té paraments de carreus ben escairats de pedra de Montjuïc. Del 1940 hi té quatre campanes litúrgiques i, sobre terrat, dues campanes més pels senyals horaris suspeses d'una estructura metàl·lica. Una escala de cargol de pedra picada, estreta, puja per la banda de migdia; troba un pis que es comunica amb el cor, arriba fins a l'alçada de la teulada on hi té una sortida; des d'allí l'escala de cargol és d'obra aferrada als murs sobre voltes de maons; té sortida a la cel·la i, per una altra estreta escala de cargol de maons dins un cilindre adossat a la banda de ponent, s'arriba al terrat; s'hi accedeix per una trapa tapada amb una peça metàl·lica. Un segon campanar va deixar-se sense acabar en arribar als inicis del cos octagonal; per dins va restar buit.

Situació: damunt les ales laterals del temple fent angle, el que està acabat, al sud-est del frontis encarat a llevant; l'altre, l'inacabat, es troba a l'angle nord-est.

Alçada: 43'66 metres.

Esveltesa: 7

BARCELONA Església romànica del Poble Espanyol
Monestir de Sant Miquel. Muntanya de Montjuïc

Església neoromànica del 1929. Com totes les obres del Poble Espanyol és representativa d'altres exemplars, en aquest cas catalans, segons els següents elements del romànic: planta i campanaret sobre el creuer calcats de l'esglesiona de Sant Sebastià de Montmajor (Caldes de Montbui); el portal, copiat de l'església de Porqueres (El Pla de l'Estany); el claustre, imitat del de Sant Benet de Bages, i el campanar, copiat però més baix del de Taradell (Osona).

Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó seguit amb una imposta al dessota, presbiteri semicircular amb arc presbiteral de mig punt, transsepte on s'obren dues absidioles semicirculars, una a cada braç; la capçalera de la nau té un absis rectangular ornat amb lesenes i arcuacions cegues externes; també ho estan les absidioles. Els seus murs tenen paraments de pedra artificial amb blocs irregulars disposats en filades uniformes.

Dimensions: 15'50 x 5'54 x 6'12 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Guarda unes pintures modernes degudes a Rafael Padilla; imiten l'estil romànic.

Campanar neoromànic coetani del temple. Té planta pràcticament quadrada (4'50 x 4'55 m) dividit en tres pisos alts amb finestres d'arc de mig punt, una al pis primer, geminades al segon i triforades al superior; estan separades per frisos d'arcs cecs i de dents de serra. Està coronat per una

cornisa i una teulada de quatre vessants. Murs, com els de l'església, amb paraments de blocs de pedra artificial, irregulars i ben ordenats en filades.

Situació: a l'extrem del braç nord del transsepte.

Alçada: 21'33 metres.

Esveltesa: 4,6

L'HOSPITALET DE LLOBREGAT Mare de Déu dels Desemparats
La Torrassa, Carrer Mossèn Jaume Busquets, 7

Església aixecada entre els anys 1942 i 1949. Té planta poligonal de vuit costats coberta per una sostre piramidal baix amb un cimbori vuitavat al centre amb obertures que li permeten donar llum a l'interior; l'altar major s'acull en un dels costats on hi ha un presbiteri poligonal de cinc cares; a cadascun dels costats de la nau s'hi allotja una capella, menys als que donen als dos portals; un d'ells, al mur frontal, encarat a l'altar major, un altre en un lateral. El cor al peus descansa damunt un pis horitzontal que es recolza en tres arcs de mig punt sobre quatre columnes toscanes; altres com elles es troben també davant les capelles a manera de porxos interiors als extrems de l'eix transversal. El portal principal queda obert sota del campanar; és atrompetat en arc de mig punt de pedra blanca amb motllures, tres d'elles bossellades, que es prolonguen fins al terra; té unes poques grades al davant; al mur lateral de migdia se n'hi obre un altre d'estructura semblant, sense grades.

Dimensions: l'eix central fa 31'50 x 24'61 x 13'34 metres respectivament de llargada, amplada i alçada, aquesta calculada en la part més baixa; el cimbori arriba als 21'60 metres; l'eix transversal, des del fons de les capelles mesura 36'60 metres.

Arquitecte: Manuel Puig-Janer, arquitecte municipal; mestres d'obres Miquel Soldevila de la demarcació i, pel sostre, José Molas, de Barcelona.

Guarda unes pintures murals del 1965 a murs i voltes de les capelles, són de l'artista Rafael Rosés; la imatge de *La Mare de Déu dels Desemparats* a l'altar major és deguda a l'escultor Carlos Fernando.

Campanar del 1950-52 merament funcional. Té planta quadrada (7'02 x 7'02) amb un primer cos compacte que es troba damunt l'entrada principal; en un primer pis es troben tres finestres en arc de mig punt obertes a la cara frontal; aquest cos està coronat per una cornisa motllurada destacada; el segon cos el forma un prisma allargassat amb dues obertures a manera d'espitlleres dins un marc blanc que simula una finestra en arc de mig punt, una a la part baixa i una altra de doble a l'alta; els seus murs estan arrebossats i pintats d'un color ataronjat mentre que el primer cos és d'un color grisenc; part damunt hi té una cornisa motllurada i una torrella amb la cel·la de murs igualment ataronjats amb una finestra d'arc de mig punt a cada cara i l'esfera d'un rellotge al damunt; una nova cornisa i una teulada a quatre vents coronen el cloquer amb un petit pinacle al cim. Una escala del tipus català sobre voltes inclosa en el centre del prisma i que deixa un escàs ull d'escala dóna accés a la cel·la situada a la torrella on hi pengen campanes.

Situació: damunt el cancell corresponent al portal principal als peus del temple, mur que es troba encarat a ponent.

Alçada: 40'18 metres.

Esveltesa: 5,7

L'HOSPITALET DE LLOBREGAT Mare de Déu de la Llum
Ingeniero Moncunill, 41

Església construïda el 1956. Consta d'una nau rectangular de quatre trams, un d'ells amb el cor; està coberta amb un sostre de volta de canó rebaixat i capçada per un presbiteri recte amb volta igualment de canó rebaixat en posició perpendicular respecte de l'eix del temple. El frontis està precedit d'un porxo fondo damunt voltes de canó rebaixat sostingut per quatre pilars de pedra grisa de peces mig picades. Sota d'ell s'hi aixopluga un portal rectangular; part damunt del porxo el frontis està obert per petites finestres quadrades amb marc destacat disposades en cinc fileres. Hi ha un altre portal a la banda de ponent. L'edifici té una estructura de formigó i murs arrebossats i pintats en color beix tant per l'interior com per l'exterior. Té un cor alt als peus amb barana metàl·lica damunt una estructura horitzontal que descansa en un mur d'obra.

Dimensions: 25'93 x 11'52 x 9'65 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té planta rectangular (5'36 x 2'20 m) i les seves parets no presenten cap element decoratiu. Està capçat per una coberta plana damunt de la qual hi ha un edicle que té una creu metàl·lica al cim, creu inclosa en l'alçada. La cel·la, sota coberta, té tres petites obertures circulars disposades en tres fileres tant pel cantó de ponent com pel de llevant; les altres dues no tenen obertures. L'escala que puja pel seu interior, en la part baixa visible al cantó esquerre dins de la nau, entra i puja per l'interior convertida en una escala de maó arrapada als murs; en la part superior ho fa sobre voltes i amb barana metàl·lica. Els murs exteriors com la majoria dels del temple estan arrebossats i pintats d'un blanc intens.

Situació: adossat al mur de ponent, cap a la seva meitat.

Alçada: 24'65, creu inclosa que fa gairebé uns tres metres.

Esveltesa: 4,6

L'HOSPITALET DE LLOBREGAT Santa Eulàlia de Mèrida
C. Barcelona 104

Església aixecada entre el 1939 i el 1947 amb detalls renaixentistes com el porxo i les columnes interiors; té una estructura amb pretensions renovadores. Consta de tres naus rectangulars de sis trams i amb capelles laterals; estan capçades per un absis semicircular; tot ell està pintat per l'interior i té un arc presbiteral de mig punt d'àmplia obertura com la de la nau central; el sostre de la nau està constituït per grans cassetons i per un embigat lleugerament inclinat a les dues naus laterals; té cinc capelles laterals poc fondes per banda; les naus estan separades per robustes columnes toscanes monolítiques de pedra grisa, quatre per banda. Un cor alt als peus del temple es troba sobre una estructura horitzontal de formigó que es recolza en dues columnes idèntiques a les que separen les naus.

El frontis està precedit d'un porxo amb una teulada d'un sol vessant sobre tres arcs de mig punt que descansen en quatre columnes toscanes monolítiques i que permeten tancar-lo mitjançant un reixat de ferro forjat; per damunt del porxo la façana té cinc obertures rectangulars verticals, sense marc, i està coronada per una cornisa angular corresponent a una teulada de dos vessants.

Els portals situats sota el porxo són tres, tots ells amb marcs motllurats de pedra blanca; el central en arc de mig punt és més alt que els altres dos que són rectangulars i que tenen una destacada motllura horitzontal i una arcada de mig punt al damunt. A banda i banda del frontis s'aixequen, a l'esquerra, un alt campanar i a la dreta, una torre quadrangular coronada per una torrella octagonal amb una finestra rectangular a cada cara; acull el baptisteri. La capçalera presenta una façana central recta i, a cada banda, dos alts i robustos absis poligonals coronats per un cos amb òculs circulars a cada costat. Tots els murs del temple tenen paraments de maó vist de color rogenc que destaquen de les columnes grisenques i de les motllures i dels marcs blanquinosos de les finestres.

Dimensions: 36'25 x 13'80 x 16'30 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; el porxo, no inclòs en la llargada de la nau, té una fondària de 4'63 metres; l'amplada de les tres naus fa 25'80 metres i si s'hi suma la fondària dels altars laterals en fa 29'13.

Arquitecte: Manuel Puig-Janer, arquitecte municipal.

Guarda algunes obres de l'escultor Rafael Solanic i Balius (1895-1990); les pintures de l'absis fetes el 1961 es deuen a Joan Torras i Viver (n. 1929).

El campanar fou aixecat el 1943. Té un primer alt cos de planta gairebé quadrada (7'02 x 6'77 m); al seu damunt s'hi aixequen, una damunt l'altra, tres torrelles de perímetres sensiblement més reduïts, també quadrangulars les dues primeres (la més superior amb els caires aixamfranats) i amb tres finestres de punt rodó a cada costat on hi pengen les campanes, i octagonal la tercera o superior amb finestres rectangulars, una a cada cara; està coronada per una cornisa i una teulada piramidal; al seu damunt hi ha un penell metàl·lic amb la figura d'un àngel que no queda inclòs en la mesura de l'alçada indicada. Els murs, com els de tot el temple, presenten paraments de maó vist; al llarg de les cares del primer cos alt hi ha unes bandes verticals de pedra blanca inserides en un gran plafó rectangular i, al damunt, un altre cos cúbic amb un enquadrament que inclou una esfera horària visible a cada costat. Una escala del tipus català sobre voltes i arrapada als murs permet accedir a l'àrea del rellotge; des d'allí fins a les torrelles convertides en les cel·les hi ha una escala de cargol; avui dia (2007) l'obra de l'escala no queda degudament acabada per manca d'un arrebossat i enllosat dignes.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 58'68 metres.

Esveltesa: 8,3

L'HOSPITALET DE LLOBREGAT Santa Eulàlia de Provençana
C. Santa Eulàlia, 203

Església amb aires neoromànics aixecada després del 1939 al darrere de la primitiva romànica. Consta d'una nau rectangular de cinc trams amb un sostre de grans cassetons sobre grans bigues horitzontals; està capçada per un absis poligonal per fora i semicircular per dins amb un triple arc triomfal de mig punt i un tram presbiteral cobert també per cassetons. Presenta profundes capelles laterals que sobresurten com absidioles poligonals per cada banda de l'església; els paraments per l'exterior són de maó vist damunt un sòcol de pedra artificial carreuada; per l'interior els murs queden arrebossats i emblanquinats tirant a color crema; un cor alt descansa en una estructura de formigó amb base horitzontal que cobreix un primer tram i un atri.

Un primer tram amb l'atri, de teulada de dos vessants més baixa que la de la nau del temple, aixopluga el portal d'entrada a la nau que es troba al capdamunt d'una alta graderia. El portal d'aquest primer tram té un marc de pedra blanca amb tres arquivoltes de mig punt sobre columnetes i amb un bordó sobre mènsules; al damunt de la portalada hi apareixen set finestres en arc de mig punt amb una columneta adossada a cada brancal; tant ella com el marc són de pedra blanca. La façana principal del temple es troba més endarrerida que el primer tram i presenta també finestres de mig punt, totes elles emmarcades per pedra blanca i, por coronament, una cornisa angular amb un fris de petits arcs cecs al dessota igualment en pedra blanca.

Dimensions: 37'95 x 12'97 x 12'33 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'atri té una fondària de 4'37 metres i no està inclòs en la llargada indicada de la nau; l'amplada total des del fons de les capelles laterals arriba als 20'55 metres.

Guarda unes pintures recents (2012) en la volta del presbiteri d'imitació a les romàniques de Santa Maria de Taüll fetes amb aerosols per dos grafiters: Rubén Hernández i Raúl Sánchez (Rudi i

House).

Campanars bessons neoromànics aixecats cap als anys quaranta del segle XX. Tenen planta quadrada (3'05 x 3'05 m) i els seus murs de maó vist només tenen una finestra de punt rodó a cada cara a la part alta oberta en una estança que fa de cel·la, i una motllura destacada al capdamunt amb un fris llis de pedra blanca al dessota; per coronament s'aixequen sengles torrelles amb finestres d'arc de mig punt triforades a cada cara i coronades per una cornisa motllurada amb un fris d'arcs cecs al dessota i una teulada piramidal; aquestes torrelles, també de planta quadrada, tenen els murs arrebossats i pintats de color gris clar; les finestres i el fris són de pedra blanca. Dels dos campanars, el de l'esquerra és l'únic que funciona com a tal i que està dotat d'una gran campana. L'escala per accedir a la cel·la és la típica catalana sobre voltes arrapada als murs.

Situació: a banda i banda del frontis que es troba encarat a llevant lleugerament desviat cap al nord.

Alçada: 31'57 metres.

Esveltesa: 10,3

SANTA COLOMA DE GRAMENET Santa Coloma
Plaça de l'Església, 3

Església construïda entre el 1912 i el 1915 dins d'un estil neogòtic amb detalls modernistes. Consta d'una nau rectangular coberta amb un sostre de dos vessants format per un teginat damunt arcs diafragma apuntats; és una nau de cinc trams, un d'ells és el transsepte; el creuer està cobert per un sostre amb cassetons sobre arcs apuntats units al centre; aquests arcs i els que s'obren a les capelles laterals són de maó vist de color fosc; els arcs de les capelles reposen en semi-columnes robustes constituïdes per peces semicirculars de pedra picada; la capçalera està formada per un absis poligonal de set costats cobert amb una volta de nervis de pedra fosca units en una clau de volta amb una creu en relleu i pintures decoratives a l'entorn.

Per l'exterior els murs laterals tenen paraments de paredat i els del frontis de carreus ben escairats de pedra a mig picar. El cor està situat damunt l'atri amb el campanar aixecat al seu damunt. El portal atrompetat, en un cos que sobresurt de la façana, té quatre arquivoltes apuntades sobre mènsules i amb els muntants decorats amb quatre fines semi-columnes; tot aquesta part central de la façana és de pedra clara tocada d'un to lleugerament torrat; entre la llinda que descansa sobre mènsules i les arquivoltes queda un timpà decorat amb un relleu que representa l'ofrena de l'església a la patrona per part del donant; situat al damunt hi ha obert un gran finestral gòtic triforat amb arcs i rosetons calats; per sobre s'aixeca la part vuitavada del campanar amb contraforts en la seva base. Una elegant escalinata amb baranes de ferro forjat dóna accés al portal des del nivell més baix del carrer.

Dimensions: 36'15 x 10'87 x 19'63 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; inclosa en la llargada hi figura la fondària de l'atri, sota el campanar, de 5'60 metres; l'amplada total si es té en compte la fondària de les capelles laterals arriba als 18'29 metres; el transsepte en mesura 17'76 x 7'02 x 19'63.

Arquitectes: Miquel Pasqual i Tintorer (1849-1916) amb la col·laboració de Francesc Berenguer i Mestres (1866-1914).

Guarda una imatge de *Santa Coloma* del segle XV refeta avui ja que va quedar mutilada en els fets atzarosos del 1936. Les vidrieres de colors de l'absis es deuen al dibuixant Pere Cànoves i al vidrier Francesc Queixalós. Sobre l'altar major hi ha un baldaquí d'acer de planta circular en estil modern obra de l'escultor Josep Plandiura. El relleu de l'escultor Miquel Roig del timpà de sobre la porta representa mossèn Jaume Gordi donant a Santa Coloma la nova església.

Campanar neogòtic coetani del temple. Té planta rectangular (6'72 x 5'60 m) amb un segon cos octagonal i una agulla cònica aguda de teules negres; té al cim una creu metàl·lica inclosa en el càlcul de l'alçada del campanar. Els murs tenen paraments de carreus ben escairats de pedra grisa. La cel·la queda oberta amb vuit finestres rectangulars, una a cada cara, amb la llinda que descansa en sengles mènsules. El 1999 s'hi instal·là una nova campana de nom *Maria* afegida a les que ja hi penjaven: *Maria Àngels*, *Montserrat i Coloma*. L'escala que puja pel seu interior es troba a mà dreta de l'entrada i és del tipus normal a Catalunya, sobre voltes i arrapada als murs, però en el tram final es converteix en escala de cargol d'obra.

Situació: al centre del frontis orientat al sud-oest, aixecat damunt mateix de l'atri i el cor.

Alçada: 57'75 metres.

Esveltesa: 8,6

SANT ADRIÀ DEL BESÒS Sant Adrià
Plaça de l'Església, 8

Església refeta el 1950. Consta d'una nau rectangular i de dos passadissos laterals entre capelles; la nau està coberta per una volta de llunetes sobre quatre arcs torals de mig punt; els passadissos estan separats de la nau per arcs formers de mig punt damunt pilars cruciformes; té un transsepte amb cúpula sobre petxines i tambor cilíndric al creuer i, per capçalera, un presbiteri semicircular tancat per un mur recte amb una rosassa a mitja alçada. Els seus murs exteriors tenen paraments de maó vist, els interiors estan arrebossats i pintats de blanc.

El frontis presenta dues zones: els baixos amb l'entrada i el portal en arcada de mig punt al centre flanquejada per altres dues de cegues, tot en un cos que sobresurt lleugerament cobert per un petit ràfec i amb els paraments, a sobre les arcades, arrebossats i emblanquinats; descansen en quatre pilastres de formigó; la zona superior, de maó vist, presenta una rosassa calada a mitja alçada i una cornisa angular amb un pinyó que ostenta una creu blanca al centre. A banda i banda hi ha aixecades dues torres, la de la dreta, més alta, fa de campanar; la de l'esquerra, esta coberta per una minsa cornisa i una teulada a quatre vents amb una creu al cim; sota teulada té finestres rectangulars amb marc de pedra blanca tancades amb vidrieres. Totes dues torres tenen els paraments, com el frontis, de maó vist.

Dimensions: 31'17 x 9'96 x 11'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; la llargada inclou 2'55 metres de la fondària de l'atri; l'amplada total de les tres naus fa 18'54 metres; la cúpula arriba a una alçada de 20'72 metres; el transsepte en mesura 25'12 x 9'96 x 11'00.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té planta quadrada (3'05 x 3'05 m). Està bastit amb murs de maó vist menys al capdamunt que els té arrebossats i emblanquinats. Aquest últim cos constitueix la cel·la que es troba oberta amb dues finestres d'arc de mig punt a cada cara on hi pengen campanetes; està coronat per una minsa cornisa i una teulada de quatre vessants amb creu metàl·lica al cim no inclosa en l'alçada indicada del campanar. Els seus murs tenen una esfera de rellotge sota la cel·la a la cara frontal i, més avall, en dos nivells, finestres rectangulars amb marcs de pedra blanca a dues cares. Es tracta d'un campanar amb els murs pintats de dos colors, cosa pintoresca i poc seriosa, poc pròpia d'un edifici religiós.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 27'13 metres. La torre de l'esquerra arriba fins a l'alçada de la teulada del temple.

Esveltesa: 8,9

SANT ADRIÀ DEL BESÒS Sant Joan Baptista
Carrer Sant Pere, 1

Església aixecada entre el 1949 i el 1952. Consta de tres naus rectangulars, la central coberta amb volta de llunetes sobre sis arcs torals de mig punt; les laterals, més aviat passadissos, amb voltes de canó, a cada tram, perpendiculars a l'eix de l'església; estan separades per arcs formers de mig punt sobre pilars cruciformes. Té un cor alt als peus del temple sobre un arc carpanell i una volta d'aresta. Els seus murs tenen paraments de maó vist per l'exterior, estan arrebossats i emblanquinats per dins.

El frontis queda dividit en dues zones: la baixa, amb el portal rectangular i llinda lleugerament arquejada, consisteix en un pany de mur rectangular arrebossat i emblanquinat amb un sòcol pintat de gris; la zona superior, tota ella amb un parament de maó vist, presenta una rosassa motllurada amb un marc de pedra blanca i està coronada per una minsa cornisa típica de les façanes barroques, semicircular convexa al centre i horitzontal a les ales. És lamentable el mal gust de pintar de blanc una àmplia franja del frontis, i un sòcol de gris, com si fos una bandera, quan, tot ell de maó vist, seria seriós i de bon gust; en tot cas, crida l'atenció.

Dimensions: 33'86 x 11'00 x 15'25 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 18'46 metres.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (3'90 x 4'25 m); esta dividit en tres cossos amb murs de maó vist; el primer, el més allargassat, només té una espitllera a mitja alçada en les cares nord i est; el segon, poc alt, té un parament de maó vist de to més clar que els altres; està separat del primer i el tercer per senzilles motllures; el tercer és on s'ubica la cel·la oberta a cada cara amb una finestra d'arc de mig punt amb bordó sobre impostes senzilles; hi penja alguna campana. Està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb la barana també de maó vist amb una creu metàl·lica al cim no inclosa en el càlcul de l'alçada. Una escala del tipus propi de Catalunya, amb graons de pedra sobre voltes i arrapada als murs permet accedir a la cel·la; un últim tram es fa per una escala de gat. Cal destacar com els murs amb paraments de maó vist tenen dos colors marronosos, la meitat baixa més fosca que la superior.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle, lleugerament oblic, al nord-est del frontis encarat al llevant.

Alçada: 34'94 metres.

Esveltesa: 8,2

ALGUNES ESGLÉSIES SENSE CAMPANAR DE TORRE, AMB ESPADANYA, SUFRAGÀNIES O SENSE CULTE

BADALONA Mare de Déu del Roser
Altitud: 50 metres. Av. Lloreda, 102

Església moderna amb un mur de paraments de maó vist a la planta baixa i amb el cos superior arrebossat i pintat en un to rosat vermellós. Consta d'una nau de planta poligonal: tres costats rectes (el fons i els dos laterals), i el dels peus dividit en tres costats amb angles molt oberts. El frontis té a la part baixa un porxo amb sostre horitzontal damunt quatre pilars arrebossats i emblanquinats; s'hi aixopluga el portal i el cancell; al seu damunt s'aixeca la torre-campanar. Té dependències als baixos (soterranis) i a pisos alts damunt la nau. **Campanar** que de fet és una torre a mitges ja que s'aprima al capdamunt i no té campanes; la part baixa acull diversos pisos amb finestres rectangulars i envidriades; es va convertint, pel seu darrere, en un terrabastall estret i que el fa diferent d'una torre. Els seus murs estan arrebossats i pintats en color rosa vermellós. Té els murs

laterals que sobresurten i, entremig d'ells, s'aixeca una alta creu metàl·lica de quatre braços. Situació: damunt el frontis encarat a ponent. Alçada: 31'70 metres, inclosa la creu.

BADALONA Sant Climent, ermita
Altitud: 245 metres. Serralada de Marina

Església de petites dimensions aixecada pels monjos de Sant Jeroni de la Murtra cap el 1673. Consta d'una nau rectangular amb una capçalera semicircular. El portal al mur del frontis té un marc rectangular de pedra amb la llinda damunt de carreus grans i matussers; uns graons hi donen accés; damunt del portal hi ha una petita finestra rectangular i, sense cornisa, queda limitat per un arc rebaixat que es correspon, encara que una mica més enlairat, amb la coberta del temple de rajoles vermelles. Els murs tenen paraments de còdols i reble amb tècnica de maçoneria barroera. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt; està aixecat amb maons vermells damunt mateix i al centre del murs del frontis; no hi penja cap campana. He calculat que l'amplada de la seva base fa 1'37 metres i que la seva alçada arriba al 9. Són mesures que considero només aproximades.

BADALONA Sant Jeroni de la Murtra, antic monestir
Altitud: 165 metres. Els afores

Església esbalandrada de l'antic monestir fundat l'any 1416 pel mercader barceloní Bertran Nicolau. En lloc de l'antic temple, mig derruït, del 1540, avui hi ha com a local de culte una antiga estança que ocupa la meitat d'un llarg local que servia de celler dividit en dos per una ampli mur de vidre. La part dedicada al culte té una volta gòtica amb nervis i belles claus de volta. Segueixen en bon estat la major part de galeries del **claustre** gòtic de la fi del segle XV i de principis del següent; l'ornen belles claus de volta policromes i capitells amb figuracions de faccions de personatges històrics; per damunt d'aquest claustre n'hi ha un de renaixentista amb arcs rebaixats. Dimensions de l'actual local dedicat al culte: 19'77 x 6'25 x 8'07 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** de planta quadrada (2'10 x 2'10 m) amb un primer alt cos antic, possiblement del segle XVI, de 1532 al 1535, i un de segon del XVIII; està coronat per una destacada cornisa motllurada i un terrat amb barana que té pinacles als angles capçats per una bola de ceràmica vidriada de to vermellós. Damunt del terrat quatre arcs units al centre sostenen una bola metàl·lica farcida de perdigons. La cel·la està oberta per finestres allargassades d'arc de mig punt; hi pengen quatre campanes; dues de grans, la *Roser* del 1853, la *Mireia* del segle XX, i dues de més senzilles també del segle XX; aquestes dues últimes no estan en funcionament. Els murs amb paraments de maó avui estan recoberts d'un arrebossat pintat d'un to blanc grisenc. A la base de la cel·la hi ha una motllura amb un fris d'arcs cecs apuntats al dessota. Situació: al fons dels edificis que es troben a la banda de migdia del claustre, fent angle al sud-oest d'aquest claustre. Alçada: 27'61 metres. Esveltesa: 13

BARCELONA Mare de Déu de Gràcia i Sant Josep (Els Josepets)
Plaça Lesseps

Església aixecada entre el 1658 i el 1687 en estil barroc auster d'acord amb el cànons carmelitans. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes i acompanyada de capelles laterals comunicades entre si i cobertes amb cúpules amb cupulí. En el creuer s'hi aixeca una cúpula amb volta semiesfèrica. La façana principal té una portalada en arc de mig punt amb marc de carreus que fan una canal a l'intradós; damunt d'ella, en una fornícula, s'hi troba la imatge de la Mare de Déu. Esta dividida en tres zones separades per dues pilastres d'escàs relleu. També, horitzontalment, presenta tres zones separades per motllures; la superior la forma un timpà triangular. Una majestuosa escalinata salva el desnivell que la separa de la plaça i el carrer lateral.

Arquitecte: el tracista carmelità fra Josep de la Concepció (1626-1690) de Valls.

Campanar espadanya aixecat proper al frontis damunt el mur de ponent. Consta de dos ulls en arc de mig punt i un de petit obert en el pinyol superior. Alçada: 14'78 metres, aproximadament.

BARCELONA Mare de Déu de la Guia, capella d'en Marcús
Ciutat vella

Església romànica aixecada entre el 1166 i el 1188. Consta d'una petita nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt que ha perdut l'antic absis semicircular. L'interior ha quedat modificat en estil neoclàssic com la façana principal a ponent refets al segle XIX; hi té un portal de marc rectangular recobert per dues arcades de mig punt; té cripta. Murs de carreus grans i ben escairats disposats en filades; tant en el frontis com en els laterals, sota cornisa, hi figuren frisos d'arcs cecs peraltats. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt aixecat modernament damunt i al centre del mur frontal amb carreus ben escairats i cobert per una teuladeta de dos vessants. He calculat que la seva base té una amplada de 3'80 metres i que la seva alçada arriba al 13'63; són mesures aproximades.

BARCELONA Mare de Déu del Port
La Barceloneta, c. Sant Eloi, 9

Església moderna d'aires renaixentistes menys en el frontis que destaca per un cert canvi d'estil; fou aixecada el 1941 i reformada el 1992 amb l'afegitó d'un atri. Té planta de creu grega amb cobertes de canó, cimbori octagonal al creuer amb una teulada de vuit vessants, absis semicircular per dins i poligonal per fora; cor sobre el cancell; el transsepte acaba en absidioles poligonals per fora i semicirculars per l'interior. Té el frontis arrebossat i pintat en rosa molt clar i decorat amb cubs de color grana incrustats formant sèries de quatre paral·leles de dalt a baix; al seu dessota s'obre un portal rectangular. La resta dels murs es troben decorats amb rectangles esgrafiats rogencs formant plafons sobre el mur arrebossat i emblanquinat. El transsepte té els braços coronats per frontons triangulars, igual com el frontis; el cimbori, cobert de teules rogenques, presenta un pinacle central de pedra blanca amb un element al damunt semblant a un ostensori; tant el cimbori com els extrems del transsepte presenten òculs centrats en els plafons rectangulars que els decoren. Dimensions: 25'00 x 10'32 x 10'68 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; la cúpula en fa 20'20 d'alçada; el transsepte 25'00 x 12'60 x 10'76. L'atri, o pati davant el frontis, fa 14'50 metres de fondària per 7'11 d'amplària; tancat per dependències parroquials té el portal centrat amb el del temple i cobert per un porxo horitzontal. **Campanar** exempt de planta quadrada (1'50 x 1'50 m) amb una coberta plana; té finestres rectangulars, una a cada costat; una grossa campana penja del sostre ocupant tot l'espai interior. Situació: adossat al mur que tanca l'atri, sobresortint d'ell, en l'angle sud-est. Alçada: 7'06 metres.

BARCELONA Patriarca Abraham
Vil·la Olímpica, c. Vicens Vives, s/n.

Església d'una nau de planta el·líptica de línies corbes molt simples amb una certa imitació de les formes d'un peix com a símbol mil·lenari del cristianisme. L'accés es fa per un del extrems on hi ha un cancell vidriat. Està coberta per un sostre pla sobre sis jàsseres amb costelles de fusta; murs exteriors de pedra artificial blanca amb finestres rectangulars a la base i unes allargassades espitlleres al pis alt en la façana frontal; els altres murs no tenen obertures. Arquitectes: Josep Benedito i Angustí Mateos. **Guarda** un retaule de bronze de 7'25 x 8'45 metres de l'escultor Riera i Aragó; i una imatge d'alabastre de La Mare de Déu i el Nen que toca la galta de Mari*a* (Mare de Déu del tipus de "la mà a la cara") de l'escultor Emili Colom, inspirada en una imatge romànica de la primitiva església de la Mare de Déu de la Mercè; aquesta nova imatge avui ha estat batejada com *La Mare de Déu de l'Acolliment*. **Campanar** que no és una torre; es troba exempt sobre la plataforma situada davant del frontis, al sud-oest de l'edifici; té planta circular amb un diàmetre

exterior de 1'60 metres (perímetre: 5'02 m). Està format per una base de formigó d'uns tres metres d'alçada; la resta es troba folrada externament de plaques de coure amb gelosies a banda i banda de la part superior que amaguen les cinc campanes: *Maria del Mar* de 579 quilos de pes, *Maria de la Pau* 296, *Montserrat* 199, *Eulàlia* 125 *i Sara* 72; unes gelosies prolongades per unes planxes dobles fan una disposició de creu amb el cilindre. Té una porta rectangular, o almenys sembla una porta, i una obertura vidriada superior. S'hi accedeix des del soterrani del temple i es pot arribar a les campanes per una escala de gat que es troba en el cilindre interior que fa uns 60 centímetres de diàmetre. Alçada: 28'38 metres.

BARCELONA Sant Ambròs
Provençals, c. Concili de Trento, 297. La Pau

Església moderna, inaugurada el 1967. Consta d'una nau rectangular amb un sostre pla, absis recte, capçalera poligonal i atri. Els seus murs tenen la part baixa amb paraments de maó vist i l'estructura superior dividida en plafons que tenen representats de manera esquemàtica tota una sèrie de figures santes. **Campanar** exempt format per dues peces de formigó en forma de triangle unides a mitja alçada per una peça en forma estrellada i, més amunt, per un travesser d'on penja una petita campana. Té una esfera horària colgada. Al cim hi ha una creu metàl·lica que no s'ha tingut en compte a l'hora de mesurar el conjunt. Els dos murs alts estan distanciats prop de sis metres; tenen un gruix de 45 centímetres. Situació: exempt, a prop del costat esquerre del frontis encarat a llevant a una distància del mur frontal de gairebé cinc metres. Alçada: 14'50 metres.

BARCELONA Sant Cebrià, ermita de Collserola
Altitud: 400 metres. Barri de Montbau.

Església aixecada el 1764 amb orígens medievals; avui està capgirada de manera que l'actual frontis està encarat a llevant. Consta d'una petita nau rectangular coberta per una volta de canó rebaixada damunt d'un arc diafragma; un cor descansa en una volta també rebaixada. Frontis amb un portal rectangular amb marc de carreus ben escairats de pedra marronosa; té porta de fusta de dos batents i davant una altra de reixa de ferro; a mitja alçada hi té un òcul circular atrompetat i ornat d'una canal i no té cornisa per coronament; en canvi sí que en té, i ben destacada, en els murs laterals. Té el frontis arrebossat i pintat de groc; els murs laterals tenen paraments de pedra vista amb petits carreus ben alineats. **Guarda** un retaule barroc. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt; està cobert per una teuladeta amb arc central i ales horitzontals; els amples pilars els té emblanquinats. Es troba al damunt i al centre del mur frontal. He calculat l'amplada de la seva base en 2'70 metres i l'alçada en 12'45; són mesures que considero aproximades.

BARCELONA Sant Eugeni I, papa
Comte Borrell, 303, esquerra de l'Eixample

Església aixecada entre el 1880 i el 1883 en estil neoromànic. Consta d'una nau rectangular capçada per una absis semicircular ornat interiorment per arcuacions damunt de fines columnetes i cobert per una volta de quart d'esfera damunt nervis. El portal obert en el frontis orientat a tramuntana té forma rectangular; la llinda descansa en mènsules; està recobert per una arquivolta sobre columnetes i per un guardapols damunt permòdols; el timpà esta decorat amb la imatge de la Mare de Déu en companyia de dos àngels. A mitja alçada del frontis hi ha una bella rosassa circular emmarcada per una senzilla motllura i decorada interiorment per unes arcuacions radials. El frontis està coronat per una cornisa angular de dos vessants força inclinats amb frisos al seu dessota a base de petits denticles i d'arcuacions cegues semicirculars petites. Els murs exteriors mostren un arrebossat pintat d'un color gris clar tenyit d'una certa tonalitat groguenca. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt amb una campaneta. Queda cobert per una teuladeta de dos vessants força inclinats. Està situat al centre del frontis cavalcant a ambdós vessants de la teulada. La seva

base fa dos metres i l'alçada 17'50, aproximadament.

BARCELONA Sant Miquel del Port
La Barceloneta.

Església iniciada el 1753 i acabada el setembre de 1755 amb detalls barrocs però essencialment neoclàssica. Consta de tres naus rectangulars separades per vuit columnes, quatre per banda, amb quatre més a partir de les obres realitzades el 1863; estan cobertes per voltes bufades. En el creuer, format per un transsepte que no sobresurt, s'hi aixeca una cúpula semiesfèrica. La seva façana presenta tres portes rectangulars, la central, més gran, té la llinda lleugerament corbada; estan coronades per sengles frontons. Les separen parelles de columnes dòriques sobre pedestals. Està dividia en tres zones; la inferior presenta un arquitrau dòric amb cornisa que descansa en les columnes; la central, de poca alçada, només s'hi destaquen curtes pilastres damunt les parelles de columnes de l'inferior; la superior presenta un cos central amb la fornícula on s'allotja la imatge del patró i dues columnes per banda que sostenen un frontó triangular coronat per tres pinacles amb una creu damunt el central. Arquitectes: sota la direcció general de Joan de Cermeño hi treballaren els arquitectes Francesc de Paredes i Damià Ribes. A partir del 1863 intervé Elies Rogent. **Guarda** l'escultura del patró que presideix l'altar major de l'artista Lluís Bonifaç i Massó (1730-1786) de Valls. La imatge de Sant Miquel de la façana, del 1992, és obra d'Emili Colom. **Campanar** destruït el 1936 i anys següents a causa dels bombardeigs que suportà la Barceloneta.

BARCELONA Sant Narcís
Nou Barris, Canyelles, c. Antonio Machado, s/n.

Església inaugurada per l'arquebisbe Narcís Jubany el febrer de 1996. Consta d'una nau de planta trapezial amb sostre pla de fusta blanca, murs de blocs de pedra artificial blanc grisenc. Guarda imatges (*Sant Crist, Mare de Déu de l'Esperança* i *Sant Narcís*) i frontal d'altar de bronze policromat de Ll. Cupana. Arquitecte: David ... **Campanar** d'espadanya externa constituït per un mur de formigó d'uns dos metres d'ample i de 0'42 m de gruix acabat amb una plataforma superior amb barana metàl·lica i una biga al capdamunt d'on pengen dues campanetes. Té una esfera horària sota mateix de la biga. Una escala de gat permet accedir a la plataforma superior. Situació: adossat perpendicularment al mur sud de l'edifici. Alçada: 17'50 metres.

BARCELONA Santa Àgata, capella, sense culte
Ciutat Vella, Plaça del Rei

Capella aixecada en estil gòtic el 1302 com a lloc de culte pel Palau Reial Major. S'aixecà per iniciativa del comte Jaume II i de la seva esposa Blanca de Nàpols. Descansa sobre l'antiga muralla roma. Una petita capella als peus de la nau oberta en temps de Martí l'Humà servia de baptisteri. Consta d'una nau rectangular capçada per un absis poligonal de cinc costats i per un curt transsepte format per dues capelles dedicades a dues reines que foren esposes del comte Pere el Cerimoniós, Maria de Navarra i Elionor de Sicília. Queda coberta per un teginat policromat de fusta en dues vessants recolzat en arcs apuntats de pedra. Una volta de creueria cobreix l'absis. Tocant a la capçalera hi ha una petita sagristia damunt mateix de la muralla romana. Grans finestrals amb traceries permeten una bona il·luminació. L'entrada, al mur lateral de migdia, està situada als peus del temple. Una ampla graderia salva el desnivell respecte de la placeta on està ubicada per arribar al gran portal rectangular situat dins d'un porxo poc fondo cobert per una volta de canó. Arquitectes: S'encarregaren d'executar-la, successivament, el mestre Bertran Riquer, Jaume de Rei el 1316 i, finalment, Pere d'Olivera. **Guarda** seixanta rajoles de ceràmica esculpides per l'escultor gòtic Joan Claperós (? - 1467) destinades al paviment; *El retaule del Condestable o de l'Epifania* del gran pintor Jaume Huguet (~1415-1492). **Campanar** vuitavat aixecat el primer quart del segle XIV damunt la sagristia, tot ell amb paraments de pedra grisenca amb carreus ben escairats. La seva base

fa 2'50 metres de diàmetre. L'alçada arriba als 15'80 metres aproximadament.

BARCELONA Santa Anna
Ciutat Vella, carrer de Santa Anna.

Església dels segles XII-XIII-XVI, iniciada en estil cistercenc cap el 1141 i continuada al segle XIII en gòtic. Té planta de creu llatina amb una cúpula octagonal sobre trompes amb nervis de formigó situada damunt del creuer i un absis recte que està obert per un magnífic finestral triforat i amb un arc calat. Està coberta per una volta de canó a l'absis i al transsepte, i de creueria a la nau que està dividia en tres trams, un d'ells és el mateix creuer; el cor es troba damunt dos arcs rebaixats i del cancell de pedra que acull el portal que dóna al claustre gòtic situat a ponent als peus del temple. Un segon portal lateral gòtic a la banda de migdia és rectangular coronat per quatre arquivoltes apuntades que deixen el timpà nu, avui amb una imatge de santa Anna sobre una peanya mensuliforme. Els seus murs de pedra grisa tenen paraments de carreus mitjans ben escairats. Al costat de l'absis s'obren dues capelles una, tancada amb reixa, guarda obres d'art; l'altra, moderna, destinada al Santíssim, té una entrada doble gòtica amb una coberta amb arcs rebaixats de creueria separats per un pilar rectangular llarg i prim. La cúpula al creuer queda inserida dins un cimbori restaurat modernament amb murs de maó vist ja que es va perdre l'antic per les destruccions del 1936. Té un petit claustre gòtic del segle XV situat a ponent. Dimensions del temple: 36'98 x 8'92 x 12'57 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada disminueix a mesura que s'acosta a l'altar major; la indicada aquí és la mitjana entre la màxima (8'96) i la mínima (8'88). La cúpula arriba al 19'58 metres d'alçada i el transsepte en fa 25'74 x 7'94 x 11'25. **Guarda** un retaule gòtic del segle XIV, anònim, sobre *Sant Joan Evangelista*, un conjunt gòtic refet del *Crist Jacent* a la Capella dels Perdons, un fragment de la pedra del Sant Sepulcre de Jerusalem i una pica beneitera interessant entre altres obres. **Campanar** d'espadanya de tres ulls en arc de mig punt, un de petit al damunt dels altres dos; queda coronat per una petita piràmide; el seu mur té un gruix de 1'16 metres i la seva amplada, a la base, en fa 4'80. Una escala de pedra per l'exterior que s'inicia a la teulada del temple per la banda de llevant arriba fins a mitja alçada. Però la manera normal d'accedir a la base de l'espadanya es fa per un torricó adossat al mur de ponent i al claustre; té planta rectangular (2'50 x 2'40) i pel seu interior hi puja una escala de cargol de pedra picada per un espai cilíndric; prop dels ulls de l'espadanya té una sortida en un petit terrat des del qual, per una curta escala de ferro, s'accedeix a la plataforma que rodeja l'espadanya; per la banda de llevant una escala de gat de ferro permet accedir a les campanes que pengen dels ulls. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats com els de tot el temple. S'accedeix al torricó des de l'interior per una petita porta en arc de mig punt oberta al mur del transsepte en el braç de la dreta. Situació: damunt el mur de ponent als peus del temple, escorat a la dreta proper al braç respectiu del transsepte. Alçada: 18'00 metres.

BARCELONA Santa Maria de Pedralbes, monestir de monges clarisses
Sarrià.

Església del monestir gòtic fundat pel rei Jaume II i aixecat entre el 1326-1327. Ho fou per desig de la seva esposa la reina Elisenda. Consta d'una nau rectangular de quatre trams amb volta ogival simple amb claus de volta policromades i amb finestres que la il·luminen; està capçada per un absis poligonal de set costats al nord; l'acompanyen quatre capelles laterals per banda amb petites rosasses; totes les vidrieres de colors són del segle XIV. Té un gran claustre gòtic de tres pisos. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats; al lateral de llevant hi ha l'entrada amb una portada amb el portal rectangular al fons d'unes arcades ogivals damunt de dues fines semi-columnetes; estan recobertes per un guardapols amb detalls decoratius del gòtic flamejant; deixen el timpà nu i la llinda decorada amb escuts heràldics de la reina Elisenda, dels Montcada i del casal de Barcelona. Té un claustre de 40 x 40 metres amb dos nivells gòtics i un tercer renaixentista; cada costat consta de vint-i-sis columnes. Dimensions de la nau, només la part d'ella

exclaustrada: 37'35 x 12'81 x 21'35 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; la resta de la nau, separada per un mur que dóna a la clausura, està ocupada per un cor alt i la nau monàstica. Arquitectes: tracista Guillem Abiell, i mestres d'obres Ferrer Peiró i Domènec Granyer o de Granyena. **Guarda** innombrables records d'art gòtic i de la història catalana dins del recinte monàstic. A la nau de l'església s'hi pot veure *El sarcòfag de la reina Elisenda de Montcada* en la seva imatge de reina jacent a la dreta de l'altar major; al punt del claustre corresponent al del sepulcre, la reina hi és representada, també jacent, com a vídua i penitent. A una estança (capella de Sant Miquel) oberta al claustre es troben les pintures murals (~1343-1346) del pintor barceloní del segle XIV Ferrer Bassa, encara que avui es diu que és d'una pintor anònim de tradició italiana. La Sala Capitular del monestir la presideix una imatge gòtica del segle XV de *La Mare de Déu del Capítol* a peu dret amb el Nen a coll obrada per Pere Saclosa. Té orgue. **Campanar** de planta octagonal amb costats de 3'30 metres. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats de pedra grisenca com tot el temple. La cel·la queda oberta amb finestrals d'arc apuntat calat amb el marc acanalat, un a cada cara; la coberta és plana; unes motllures divideixen el seu alt cos en cinc zones uniformes, només amb alguna espitllera i una finestreta d'arc de mig punt al tercer pis. Una escala de cargol d'obra, amb graons de maó, puja pel seu interior. Situació: angle nord-est del mur de llevant, al costat mateix del portal i dels peus de l'església on queda inserit en part. Alçada: 38'34 metres. Esveltesa: 4,5

BARCELONA Santa Tecla
Sarrià-Les Corts, av. Madrid, 107-115.

Església moderna. Consta d'una nau rectangular de murs amb paraments de maó vist tant per dins com per fora; pilars laterals de formigó, sostre sobre bigues de ferro, absis recte, cor i cancell. Té orgue. **Campanar** del 1965, exempt, format per dos pilars de formigó amb tres travessers a diverses alçades; sis campanetes pengen d'una estructura metàl·lica entre el segon i el tercer travesser. De pilar a pilar hi ha 5'80 metres; tenen un gruix, a la base, de 1'91 metres; presenten forma de piràmides truncades. Sobre el tercer travesser s'apuntala una creu metàl·lica de quatre braços que sobresurt (tinguda en compte en calcular l'alçada total del campanar) i que està lligada amb cable a l'estructura de formigó. Situació: exempt, a prop de l'angle nord-est del frontis encarat a tramuntana. Alçada: 29'69 metres.

L'HOSPITALET DE LLOBREGAT Mare de Déu de Bellvitge, capella
Carrer Ermita, 65-67

Església, antiga ermita, relativament molt restaurada que ha estat aixecada sobre d'una més antiga romànica. Consta d'una nau rectangular capçada per un mur recte. Té un portal de marc rectangular obert al peus del temple, a ponent, d'aspecte barroc senzill amb un marc de carreus de pedra marronosa. Els seus murs, de pedra grisenca, tenen paraments de carreus mitjans irregulars a la part baixa, segurament romànics, i de maçoneria amb pedra a mig picar a la part alta; a tots dos costats, separats uns metres, hi ha uns pilars quadrats com si formessin part d'uns porxos avui desapareguts o bé inacabats. Dimensions exteriors: 17'65 x 8'80 x 5'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** originalment romànic avui retocat i refet amb murs de carreus matussers i ben alineats. Té planta quadrada (3'27 x 3'30 m) amb la cel·la oberta per finestres d'arc apuntat, una a cada cara, i coronat modernament per una teulada piramidal coberta de rajoles clares i fosques que formen un dibuix geomètric; una creu al cim no queda inclosa en l'alçada indicada. Situació: angle sud-est del temple. Alçada: 11'31 metres. Esveltesa: 3,4.

L'HOSPITALET DE LLOBREGAT Santa Eulàlia de Provençana, església antiga
Es troba al darrere de la nova gran església.

Església romànica de finals del segle XI (1076-1101). Consta de tres naus rectangulars, la central coberta amb volta de canó seguit i les laterals amb volta de quart de canó; totes elles damunt una imposta fruit de la reconstrucció moderna. La central està capçada a llevant per un absis semicircular escàs, modern; les altres dues tenen un tancament recte fet en la reconstrucció; estan separades per tres arcs formers de mig punt que descansen en dos robustos pilars rectangulars per banda de grans carreus irregulars; la nau de migjorn és lleugerament més estreta que la de tramuntana. La façana principal, a ponent, és de principis del segle XIII i presenta un portal rectangular atrompetat envoltat per tres arquivoltes de mig punt la central de les quals descansa en unes fines columnetes, una per banda; al timpà hi figura la data de 1201; al seu damunt hi ha una allargassada finestreta de punt rodó i per coronament al cim de la teulada de dos vessants s'hi aixeca una espadanya. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans de pedra gris fosc, força ben picats i escairats disposats en filades uniformes tant per l'interior com per fora. Dimensions: 15'00 x 4'10 x 8'5 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 9'90 metres. **Campanar** d'espadanya d'un ull, avui (2007) sense cap campana, aixecat damunt del centre de mur frontal i cobert per una petita teulada de dos vessants. La seva estructura moderna és a base de blocs de pedra artificial blanquinosa. Alçada: 12'00 metres.

EL BERGUEDÀ

CAMPANARS EN ORDRE ALFABÈTIC DE MUNICIPIS

Municipis i poblacions	Parròquies	Alçada en metres
Avià	Sant Martí	24'68
Bagà	Sant Esteve	27'79
Berga	Santa Eulàlia	23'40
Sant Bartomeu de la Valldan	Sant Bartomeu	14'60
Borredà	Santa Maria	27'00
Salselles	Santa Maria	19'65
Capolat	Sant Martí	16'82
Casserres	Mare de Déu dels Àngels	23'14
L'Ametlla de Casserres	Nostra Senyora del Roser	33'65
Castellar de N'Hug	Santa Maria	24'09
Castell de l'Areny	Sant Ramon	18'50
Castellar del Riu		
Espinalbet	Sant Vicenç	17'73
Llinars	Santa Maria	18'36
Cercs	Santa Maria	18'97
Espunyola, L'	Sant Climent	13'82
Correà	Sant Martí	17'42
Fígols	Santa Cecília	16'33
Gironella	Santa Eulàlia	42'78
Gisclareny	Nostra Senyora del Roser	14'88
Gósol	L'Assumpció	28'87
Guardiola de Berguedà	Sant Llorenç	22'40
Sant Julià de Cerdanyola	Sant Julià	18'58
Montclar	Sant Martí	11'63
Montmajor	Sant Sadurní	18'29
Gargallà	Sant Andreu	16'32
Sant Feliu de Lluelles	Sant Feliu	15'70
Sorba	Santa Maria	23'19
Nou de Berguedà, La	Sant Martí	21'35
Malanyeu	Sant Sadurní	15'07

Olvan	L'Assumpció	26'15
Pobla de Lillet, La	Santa Maria	29'16
Puig-reig	Sant Martí	35'66
Quar, La	Sant Maurici	17'63
Sagàs	Sant Andreu	22'39
La Guàrdia	Nostra Senyora del Roser	21'93
Saldes	Sant Martí	21'71
L'Espà	Sant Andreu	16'61
Maçaners	Sant Sadurní	16'50
Santa Maria de Merlès	Santa Maria	20'92
Sant Martí de Merlès	Sant Martí	13'98
Sant Pau de Pinós	Sant Pau	12'22
Vallcebre	Santa Maria	17'21
Vilada	Sant Joan Baptista	33'50
Viver i Serrateix		
Sant Joan de Montdarn	Sant Joan, sufragània	12'70
Serrateix	Santa Maria	19'60
Viver	Santíssima Trinitat	23'87

Alçada mitjana: 21'10 metres

PARRÒQUIES AMB CAMPANAR DE TORRE, UNA A UNA

L'AMETLLA DE CASSERRES Nostra Senyora del Roser
Altitud: 480 metres Municipi de Casserres, colònia Monegal

Església modernista de principis del segle XX. Consta d'una nau rectangular amb transsepte capçada per un absis poligonal. Els seus murs tenen paraments de carreus grisencs escairats amb l'exterior mig picat. La nau està coberta a dues aigües i tan ella com les capelles i el transsepte tenen teulades de peces vidriades rogenques.

Arquitecte: Alexandre Soler i March (1874-1949).

Guarda una imatge de talla del 1942.

Campanar modernista coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (5'85 x 5'70 m). La seva base fa de porxo davant l'entrada del temple amb tres arcades d'arc apuntat obertes en tres dels seus costats; al seu davant hi figuren dues àmplies grades. Els seus murs de carreus escairats mostren l'exterior mig picat mentre que els caires són de carreus ben tallats i afinats ressaltats a manera de lesenes cantoneres. Els murs van apropant-se moderadament en ascendir, de manera que constitueix una torre tronco-piramidal. Unes finestres estretes i allargassades d'arc apuntat estan obertes a mitja alçada a cadascun del tres murs que es veuen a l'exterior. Després d'una motllura a la part alta hi ha la cel·la amb tres allargassades finestres d'arc apuntat per banda. Uns pinacles acabats en petites piràmides sobresurten com una prolongació de les cantoneres. La teulada deixa entre els

frontons triangulars terminals de les parets una agulla piramidal molt aguda de tres costats amb pinacle metàl·lic al cim.

Situació: als peus del temple, adossat al centre del mur del frontis, damunt del porxo que fa d'atri, encarat a migjorn.

Alçada: 33'65 metres.

Esveltesa: 5,7

AVIÀ Sant Martí

Altitud: 677 metres.

Església de finals del segle XVIII. Consta de tres naus rectangulars; la central de quatre trams està coberta amb una volta de llunetes, les laterals amb voltes d'aresta; de fet aquestes són passadissos oberts entre les capelles a través d'arcades de mig punt; estan separades per pilars cruciformes. La capçalera està formada per un absis poligonal de cinc costats; un cor es troba als peus del temple. Els seus murs tenen parament de maçoneria amb peces marronoses grans i mig picades i amb carreus ben escairats a cantoneres i en un sòcol baix a tot l'entorn. El frontis té un portal d'arc rebaixat i unes pilastres adossades als muntants, un frontó arquejat, un òcul motllurat i atrompetat al capdamunt sota la cornisa angular i dues petites finestres rectangulars a mitja alçada a banda i banda a mitja alçada.

Dimensions: 22'27 x 7'50 x 12'82 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada de les tres naus juntes fa 15 metres.

Campanar coetani del temple d'aparença endreçada; unes fines motllures el divideixen en cossos, el superior convertit en cel·la i el que es troba al seu dessota amb una esfera horària a la cara frontal. Té planta rectangular (4'25 x 5'10 m). La cel·la està oberta amb finestres d'arc de mig punt amb marc ressaltat, una a cada cara. Està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada i boles als angles. Els seus murs tenen paraments de carreus grans, llisos i ben escairats amb un sòcol de pedra mig picada de 0'70 metres d'alt i 0'07 de gruix. Per l'interior hi puja una escala d'obra sobre voltes que va de paret a paret i amb un ull central.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-oest de la capçalera orientada a tramuntana.

Alçada: 24'68 metres.

Esveltesa: 4,8

BAGÀ Sant Esteve

Altitud: 875 metres.

Església de transició entre el romànic i el gòtic, erigida entre el 1339 i el 1435. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberta amb una volta de canó seguit lleugerament apuntat sobre imposta i de dos passadissos laterals, un graó més alts, coberts alguns dels seus trams amb una volta ogival simple, algun altre amb una volta de canó perpendicular a l'eix de la nau; estan separats de la central per robustos pilars rectangulars; entre uns trams i els altres hi ha passos baixos sota arcs torals de mig punt; queden oberts a la nau central per arcs apuntats. La nau està capçada a llevant per un absis poligonal de sis costats per l'exterior i semicircular per l'interior; queda cobert per una volta de quart d'esfera damunt una senzilla imposta; té un arc presbiteral de mig punt per damunt del qual, en el mur que tanca la volta de la nau, hi queda oberta una petita rosassa amb vidres de colors.

Els murs del temple tenen paraments de carreus ben escairats però irregulars en alguns panys (en l'absis, en els pilars); en la majoria hi són matussers o de maçoneria una mica barroera; tenen un notable gruix. Una capella fonda, amb el Santíssim, es troba a la dreta a tocar a l'absis; està coberta per una cúpula semiesfèrica sobre petxines i té decoració barroca.

Hi ha dues portalades ogivals, una al frontis amb quatre arquivoltes i bordó i amb una bonica finestra a mitja alçada amb l'arc apuntat calat; està descentrada respecte de l'eix del frontis; l'altra, al mur lateral de tramuntana, just al costat mateix del campanar, també amb quatre arquivoltes que, igual com en l'altra portalada, descansen en impostes i en fines columnetes adossades als brancals i amb un sòcol comú. Totes dues portalades queden a l'alçada dels carrers circumdants, més amunt que el sol del temple i per aquest motiu tenen unes graonades interiors per baixar fins arribar-hi. A la portalada principal a ponent li correspon un digne cancell vidriat.

Dimensions: 25'12 x 9'34 x 15'73 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada de les tres naus fa 18'17 metres; la cúpula de la capella fonda té un alçada de 10'10.

Guarda una creu reliquiari bizantina del segle XI o XII d'ànima de fusta coberta de planxes d'argent daurat; fa 31 x 16 centímetres; porta una inscripció en llengua grega.

Campanar merament funcional, compacte, amb aspecte de torre de defensa, segurament del gòtic tardà, coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (6'20 x 5'80 m) amb murs de carreus petits i irregulars però grans a les cantoneres. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, menys a les cares del frontis i a l'oposada que dóna a llevant en les quals se'n troben dues una mica estretes; a les altres cares són més amples; hi pengen dues campanes a llevant i una a tramuntana, *Maria de Paller*, de 881 quilos; les dues de llevant són *Estefania*, de 138 quilos i *Maria Monte Carmelo*, de 186, les tres de l'any 1952 i del mateix fonedor, Salvador Mancús, de València. Està coronat per una minsa cornisa amb gàrgoles al centre de cada costat i per un terrat amb barana metàl·lica sostinguda per quatre pilars quadrats situats als angles; al seu damunt s'aixeca una torrella quadrada de dos cossos poc alts aixecada en temps avançats; el superior té els caires destacats i l'esfera d'un rellotge incorporada; al seu damunt hi ha una estructura metàl·lica amb dues campanetes, estructura que no ha estat considerada en el càlcul de l'alçada.

Per pujar al campanar cal primer fer-ho per una escala de cargol de ferro; està aixecada tot just passat el cancell a mà esquerra; primer queda inserida en el gruix del mur; segueix dreta aferrada a aquest mur pel seu interior fins a situar-se damunt del portal; allí es bifurca ja fora del mur; cada branca va cap al mur lateral respectiu. La de l'esquerra entra, després d'una porta de ferro, dins del campanar. Fins aquí l'estructura de l'escala de ferro era estreta. A partir del campanar es fa més ampla, també de ferro i de cargol. Entra a la cel·la per una estructura cúbica de ferro. Per accedir al terrat hi ha una altra escala, de gat ara, encerclada d'arcs protectors i s'hi accedeix a través d'una trapa. Tota aquesta estructura metàl·lica és de recent instal·lació. Es veu sòlida i pràctica.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 27'79 metres.

Esveltesa: 4,4

BERGA Santa Eulàlia

Altitud: 781 metres.

Església d'orígens antics però avui molt canviada; va ser ampliada i modificada des del 1658 fins el 1677 en estil barroc. Consta d'una nau rectangular de cinc trams (un d'ells és el transsepte) coberta per una volta de llunetes i de dos passadissos oberts per arcs de mig punt entre les capelles laterals; estan separats de la nau per pilars cruciformes i arcs formers de mig punt; sobre el creuer

s'aixeca una cúpula semiesfèrica; el presbiteri és recte i es troba en un nivell més alt que la nau salvat per cinc graons. Les capelles estan cobertes per voltes de creueria. Per sota de la volta hi recorre una imposta motllurada i, en correspondència amb els arcs torals, baixen sengles pilastres adossades als pilars de separació. Un cor alt amb barana de fusta descansa en un arc rebaixat i en una volta de llunetes. Sota el cor hi ha un atri separat de la nau per una gran vidriera.

Té el frontis arrebossat i pintat de color beix amb el portal rectangular classicitzant de pedra rogenca amb pilastres toscanes sobre pedestals adossades als muntants i amb l'arquitrau motllurat; al seu damunt hi ha una fornícula sense imatge i una rosassa motllurada a mitja alçada; unes pilastres toscanes situades a les cantoneres del cos central ressegueixen de dalt abaix el frontis i sostenen una motllura destacada a la part alta i segueixen poc més per acabar en la cornisa angular motllurada que deixa un espai o timpà amb una esfera horària al seu centre.

Té un orgue del 1696 damunt el primer altar lateral de la dreta comptat des de l'altar.

Dimensions: 33'66 x 9'79 x 15'65 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total comptant-hi els altars laterals arriba als 17'63 metres; la cúpula als 19'15 i l'atri, inclòs en la llargada total, fa 4'90 metres de fondària; el transsepte en fa 20'77 x 9'77 x 15'40.

Campanar merament funcional, d'estructura més pròpia d'una torre de defensa, segurament força anterior a l'església actual; té planta gairebé quadrada (5'80 x 6'05 m) amb murs de peces fosques de maçoneria amb carreus matussers a cantoneres. La cel·la, de perímetre un poc més reduït que el primer cos, està oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; el coronen una cornisa destacada i una teulada a quatre vents amb una petita creu metàl·lica al cim, creu no tinguda en compte a l'hora de fer el càlcul de l'alçada. Per accedir a la cel·la cal pujar per una escala de cargol des de la rectoria per la banda esquerra de la capçalera; en arribar a l'alçada de la volta s'hi passa per sobre fins a l'ala dreta i s'accedeix al cos del campanar; es puja fins a la cel·la per una escala metàl·lica adossada als murs; l'espai inferior del campanar, de sota la cel·la fins al nivell de la planta de l'església, és buit. Els murs no presenten cap element decoratiu i queden en completa nuesa. Es tracte d'un campanar poc vistós; per la seva tosquedat no s'adiu gens amb el temple de grans dimensions i brillant per les seves estructures.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-est de la capçalera encarada a tramuntana.

Alçada: 23'40 metres.

Esveltesa: 3,8

BORREDÀ Santa Maria, Mare de Déu de la Popa

Altitud: 854 metres.

Església neoclàssica amb vestigis romànics (segle XI) visibles al mur del frontis; fou refeta al segle XVIII entre el 1770 i el 1780. Consta de tres naus rectangulars de quatre trams desiguals; la nau central està coberta amb una volta de llunetes, les laterals amb voltes d'aresta; la central inclou el presbiteri recte darrere del qual hi ha ubicada la sagristia; les naus estan separades per tres robustos pilars lleugerament cruciformes per banda; la capçalera és recta amb una gran rosassa vidriada que il·lumina el cambril situat darrere el presbiteri obert a les naus laterals per arcs formers de mig punt igual que els altres trams. Un cor alt amb barana de fusta descansa als peus del temple damunt una volta rebaixada i un arc carpanell. El frontis té un portal de dues arcades dovellades de mig punt obert en un mur amb un parament de carreus petits, matussers i ben alineats; a mitja alçada hi ha una rosassa cegada un pèl deteriorada; una cornisa angular de teules sobreposades el corona.

Dimensions: la nau central, inclòs el cancell de 3'69 metres de fondària, fa 24'58 x 5'68 x

10'15 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; les tres naus juntes tenen un amplada de 18'55 metres; la nau de l'esquerra és més llarga que la central ja que arriba fins al mur de la capçalera; fa uns 28 metres.

Guarda una imatge de *La Mare de Déu de la Popa*, la patrona, (còpia del 1940 de l'antiga romànica perduda el 1936). Cap el 1981 s'han instal·lat uns plafons al presbiteri i als murs laterals d'un estil amb reminiscències cubistes, pintats per dos artistes de Torelló: Camil Bofill al presbiteri, i Pere Barniol als murs laterals, tots ells amb tons vivament rogencs.

Campanar neoclàssic del 1790. Té planta quadrada (4'80 x 4'80 m). Consta d'un sòcol de maçoneria de peces grans mig picades; per damunt d'ell està dividit en tres cossos tots amb carreus ben picats a les cantoneres; una motllura separa el primer alt cos del segon, cúbic, que té els caires aixamfranats com el de més amunt; en ell hi ha una esfera horària en la cara lateral de tramuntana; una segona motllura senyala el tercer cos on s'hi ubica la cel·la amb les finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, amb una altra motllura a l'arrencada dels arcs; està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada i pinacles de bola als angles. Té murs amb paraments de maçoneria i de carreus grans ben escairats de pedra vista amb pedres marronoses. L'escala interior segueix el model català sobre voltes, arrapada a la paret i amb l'ull central tancat amb envans; en arribar a la cel·la no hi ha altra escala per accedir al terrat que una de fusta que arriba fins a una trapa no tapada. Hi pengen dues campanes, la gran, a llevant, del 1858, de nom *Maria-Petra-Isidora-Elisabet*; la petita, a ponent, del 1819, *Maria-Saturnina-Bendicta*, ambdues del fonedor Forcada de Vic, de 670 i de 107 quilos respectivament.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 27'00 metres.

Esveltesa: 5,6

CAPOLAT Sant Martí

Altitud: 1287 metres.

Església dels segles XVII i XVIII que conserva algun pany de l'antiga romànica del segle XII. Consta d'una sola nau rectangular coberta amb una volta de canó lleugerament apuntada; damunt el presbiteri la volta és de canó de mig punt; té la capçalera recta i dues capelles laterals, una a cada costat. El portal situat al mur lateral de tramuntana amb un arc rebaixat amb dovelles i carreus als muntants ben escairats en pedra vermellosa té gravada la data del 1718 en la dovella clau; al seu damunt hi ha una finestra rectangular i, per coronament, la cornisa horitzontal sobresurt de la teulada de doble vessant. Els seus murs tenen paraments de maçoneria amb algun escàs contrafort de carreus mitjans matussers; la pedra té color marronós.

Guarda una talla de *La Mare de Déu dels Tossals*.

Campanar modest però molt digne, merament funcional. Té una base romànica, el cos del segle XVIII i el capdamunt del XIX. La seva planta és quadrada (2'82 x 2'82 m) i la cel·la amb una motllura a la seva basté finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja una campaneta de 72 quilos fosa el 1950 per Vda. de A. Perea. Està coronat per una cornisa de teules sobreposades i una teulada piramidal amb bola al cim. Els seus murs tenen paraments de carreus irregulars i amb panys de maçoneria; a la part alta, sota de la cel·la, hi havia unes finestres d'arc de mig punt avui (2003) paredades. Hi puja una escala de cargol de pedra ben picada.

Situació: sobre l'ala nord de l'edifici fent angle al nord-est de la capçalera encarada a llevant.

Alçada: 16'82 metres.

Esveltesa: 6

CASSERRES Mare de Déu dels Àngels

Altitud: 617 metres.

Església tardo-gòtica aixecada entre el 1668 i el 1681. Consta de tres naus rectangulars, la central de quatre trams coberta amb voltes de creueria sobre quatre arcs torals de mig punt; la capçalera és recta. Té cor i un ampli cancell vidriat. Els seus murs exteriors tenen paraments de carreus de pedra gris fosc, força erosionats. El frontis té un portal rectangular amb grans carreus lleugerament dovellats a la llinda i altres als muntants una mica encoixinats; al seu damunt es veu escassament un frontó triangular amb una fornícula sense imatge al timpà; un òcul motllurat es troba a mitja alçada i, per coronament, una cornisa angular amb una finestreta quadrada sota mateix del vèrtex superior.

Dimensions: 20'99 x 8'43 x 12'21 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 19'63 metres.

Guarda un gran retaule barroc (1702-1709) de Segimon Pujol (1672-1759) a l'altar major, respectat en part el 1936 (algunes imatges de la part baixa foren decapitades), avui ben restaurat i amb les imatges exemptes substituïdes per còpies fidels; algunes en procés d'acabar-se avui (2003).

Campanar d'un estil neoclàssic auster. Té planta quadrada (3'78 x 3'78 m) amb motllures a mitja alçada i sota finestres que el divideixen en tres cossos; està coronat per una cornisa motllurada amb gàrgoles als angles i per un terrat amb balustrada amb pinacles a les cantoneres. La cel·la quedat oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja alguna campana. Una esfera horària es troba al dessota de la cel·la a la cara frontal.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat al migdia.

Alçada: 23'14 metres.

Esveltesa: 6,1

CASTELL DE L'ARENY Sant Vicenç

Altitud: 953 metres.

Església romànica del segle XII molt modificada al segle XVIII; alguns vestigis originals es troben a alguna de les finestres del mur de migjorn i en part del mur de tramuntana. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes; té la capçalera recta. El seu portal, encara del romànic, es troba a ponent; el formen dues arcades de mig punt dovellades; el mur té una finestreta rectangular a mitja alçada.

Campanar modern, senzill, de planta rectangular (3'45 x 4'00 m) d'un sol cos amb la cel·la de quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja una campana de nom *Santa Maria* fosa per Mestres el 1940 de 77 quilos. Està coronat per una cornisa i una teulada piramidal amb pinacle al cim. Els seus murs tenen paraments de carreus petits, irregulars i matussers barrejats amb altres de grans a les cantoneres; té porta d'entrada per l'exterior en una porta oberta al cantó de la plaça. No té elements decoratius, de manera que els seus murs mostren una nuesa total, no pas aclaparadora ja que té una alçada modesta.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-est de la capçalera encarada a llevant.

Alçada: 18'50 metres.

Esveltesa: 4,6

CASTELLAR DE N'HUG Santa Maria

Altitud: 1400 metres.

Església neoclàssica amb algun vestigi de l'antic temple romànic del segle XI. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó sobre tres arcs torals de mig punt, d'un transsepte amb una cúpula sobre petxines al creuer i d'un cor alt sobre un arc rebaixat. El portal habitual d'accés amb tres arcades dovellades de mig punt en degradació està obert al mur lateral de migdia; la portalada principal, d'estil clàssic i de pedra grisa té un portal rectangular amb pilastres estriades als muntants, un entaulament llis i un frontó triangular; queda oberta al mur de ponent als peus de la nau; a mitja alçada hi ha una rosassa motllurada i, al capdamunt, una destacada cornisa angular; aquest mur té un parament de carreus mitjans, irregulars i disposats en filades uniformes. En observar el mur de migdia es nota clarament que els paraments són de carreus d'èpoques diferents.

Dimensions: 22'78 x 5'24 x 8'43 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals, unides entre sí per passos oberts en arc de mig punt, fa 19'90 metres; el transsepte en fa 12'90 x 5'40 x 8'18 i la cúpula arriba a una alçada de 10'74 metres; totes aquestes mesures són les interiors.

Campanar romànic de finals del segle XI només fins a un terç de la seva alçada on hi ha oberta una finestra d'arc de mig punt, la resta és força posterior. Té planta rectangular (5'10 x 4'00 m); està bastit amb murs de paraments de petits carreus irregulars disposats en filades uniformes; en els dos terços superiors són clarament diferenciats de la base; avui (2005) estan dividits en dos pisos, amb finestres d'arc de mig punt, dues a cadascun d'ells obertes a la cara de migjorn; hi ha campanes ben visibles en totes elles; altres finestres als murs laterals, una a cada cara, es troben només al pis superior; al capdamunt, sobre el mur de migjorn, s'aixeca una espadanya d'un ull amb una petita campana; per damunt de l'últim pis, en el mur de l'espadanya, el parament és de paredat. Una estreta escala de pedra arrapada als murs puja cap a la cel·la; a l'últim tram n'hi ha una de fusta força empinada; per accedir a la teulada i a l'espadanya hi ha una escala de gat. Les dues campanes del primer nivell són iguals, de 125 quilos, penjades el 1992 i foses per Guixà de Monistrol de Montserrat; al segon nivell n'hi ha dues més foses per Barberí d'Olot, una del 1888 de nom *Nostra Senyora de Castellar* de 235 quilos i l'altra del 1950 de 138 quilos de nom *Sant Miquel*; més amunt, a l'espadanya n'hi ha una altra de 56 quilos de nom *Montserrat* del mateix fonedor d'Olot.

Situació: incorporat al centre de l'ala del migdia de l'edifici on separa dos cossos de la fàbrica de diversa alçada, una mica més alt el que es troba a la banda dreta, la de la capçalera.

Alçada: 24'09 metres.

Esveltesa: 4,7

CERCS Santa Maria

Altitud: 650 metres.

Església del segle XVIII amb data del 1793 a la dovella clau del portal. Consta d'una nau rectangular acompanyada de capelles laterals unides entre sí per passadissos; té la capçalera recta. Els seus murs tenen paraments de paredat amb carreus a cantoneres d'un material marronós. Té un portal d'arc rebaixat al frontis amb un marc de maó, un òcul circular motllurat i atrompetat amb marc de pedra blanca a mitja alçada i una cornisa motllurada angular al cim.

Campanar merament funcional d'aspecte digne i senzill coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (3'52 x 3'27 m) i està bastit amb murs de maçoneria i amb carreus a cantoneres de coloració marronosa una mica més clara que el mur del frontis. La cel·la queda oberta amb finestres de punt rodó, una a cada cara, amb el marc de maons; hi penja una campana de 199 quilos de nom *Reina del Sant Rosari* fosa per Adzaneta de València el 1954. Està coronat per una cornisa de teules sobreposades i una teulada a quatre vessants. Una escala d'obra arrapada als murs i sobre voltes que deixa un ull central puja fins a la cel·la.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 18'97 metres.

Esveltesa: 5,3

CORREÀ Sant Martí

Altitud: 800 metres. Municipi de l'Espunyola

Església bàsicament aixecada als segles XVII-XVIII; té restes escasses de l'antic edifici romànic visibles al mur de tramuntana i també en el mur de migjorn. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó. El frontis té un portal rectangular amb pilastres als muntants decorades amb un baix relleu d'elements geomètrics, un entaulament, un frontó triangular truncat amb una fornícula sense imatge intercalada; un òcul motllurat i atrompetat a mitja alçada i una cornisa angular per coronament de la façana. El mur del frontis té un parament de maçoneria al centre i de carreus matussers a la banda de migjorn, a la seva dreta, en el que s'hi obren finestretes a diversos nivells. Gravada a la llinda del portal hi figura la data de 1698. Avui (2009) tant l'església com el campanar necessiten reparacions urgents de tal manera que el culte ha hagut d'estar provisionalment interromput.

Guarda una imatge romànica del segle XIII de *La Mare de Déu dels Torrents* procedent del santuari d'aquest nom; és de fusta policromada d'uns 95 centímetres d'altura; la Mare està asseguda i sosté el Nen amb el braç esquerre; els seus peus descalços descansen damunt el genoll de la Mare. També conserva cinc retaules barrocs dels segles XVII i XVIII; el principal a l'altar major està dedicat al patró.

Campanar d'un barroc auster. Té planta quadrada (3'00 x 3'00 m) i està bastit amb murs de paraments de maçoneria amb carreus grans i ben escairats a cantoneres; dues motllures el divideixen en tres cossos, el superior correspon a la cel·la que està oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, i una motllura a l'arrencada dels arcs; hi pengen campanes, una d'elles de 146 quilos és de l'any 1949. Està coronat per una cornisa destacada i per un terrat amb balustrada amb uns pinacles de bola als angles. Un escala de pedra que va de paret a paret permet pujar fins a la cel·la.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis orientat a ponent.

Alçada: 17'42 metres.

Esveltesa: 5,8

L'ESGLESIOLA Sant Pere

Altitud: 690 metres. Municipi de l'Espunyola

Església possiblement neoclàssica aixecada al segle XIX. Consta d'una nau rectangular amb capçalera recta. El frontis té un portal rectangular amb pilastres toscanes als muntants, arquitrau llis

i frontó circular amb emblema pontifici al timpà; té un òcul circular atrompetat a mitja alçada amb la data del 1831 gravada en una petita placa encastada al dessota, i una cornisa angular destacada de teules sobreposades que ressegueix tot el contorn de l'edifici. Els seus murs tenen paraments de carreus matussers amb grans carreus ben escairats de material marronós clar a les cantoneres.

Campanar merament funcional coetani del temple, senzill i ben endreçat, segurament amb la cel·la acabada o restaurada modernament. Té planta quadrada (2'33 x 2'33 m) i està bastit amb murs de carreus irregulars amb grans blocs de pedra grisenca ben escairats a cantoneres. La cel·la queda oberta amb finestrals d'arc de mig punt amb bordó i imposta interior, un a cada cara; hi ha una petita campana que penja al finestral que dóna al sud. Està coronat per una cornisa destacada amb teules sobreposades i una coberta de quatre vessants de teules aràbigues.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a ponent.
Alçada 16'60 metres.
Esveltesa, 7,1

L'ESPÀ Sant Andreu
Altitud: 1350 metres. Municipi de Saldes

Església del segle XII molt modificada posteriorment. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada; algunes capelles laterals no sobresurten dels murs. Conserva el portal romànic obert al mur de migjorn; el formen dues arcades dovellades de mig punt i amb bordó damunt una imposta senzilla amb les peces força desgastades; els brancals estan formats per carreus escairats matusserament. Els seus murs tenen paraments de carreus grans, desiguals i matussers alguns groguencs, la majoria blanquinosos.

Campanar merament funcional de finals del segle XIX. Té planta gairebé quadrada (2'55 x 3'00 m). Està coronat per una cornisa i una teulada piramidal força aguda amb un petit pinacle al cim. La cel·la, amb una fina motllura al seu dessota, queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja una campaneta del 1524 de 46 quilos. Els seus murs tenen paraments de maçoneria amb grans carreus de pedra rogenca ben escairats a cantoneres.

Situació: adossat al mur de migdia fent angle al sud-est del frontis encarat a ponent.
Alçada: 16'61 metres.
Esveltesa: 5,5

ESPINALBET Sant Vicenç
Altitud: 1193 metres. Municipi de Castellar del Riu

Església aixecada al segle XVIII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes decorada amb pintures; està acompanyada de capelles laterals; la capçalera és recta. Té un cor als peus del temple sobre un arc carpanell. El frontis queda obert amb un portal en arc rebaixat dovellat amb data a la dovella clau de l'any 1791; part damunt hi ha un òcul a mitja alçada i una finestreta d'arc rebaixat sota mateix de la cornisa angular. Ha estat bastida amb murs de paraments de maçoneria mig carreuada al frontis i carreus grans i ben escairats a cantoneres aprofitats de l'antic castell del lloc, tots d'un color marronós clar; els laterals són de paredat de materials marronosos.

Dimensions: 12'85 x 5'34 x 8'34 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada des del fons de les capelles laterals fa 8'95 metres.

Campanar merament funcional, senzill i digne aixecat al segle XVIII. Té planta quadrada (2'60 x 2'60 m) i està coronat per una cornisa destacada i una teulada de quatre vessants. La cel·la està oberta amb una finestra d'arc de mig punt a cada cara i ornada amb una motllura composta per damunt de les finestres; hi penja una campana a ponent de 60 quilos de nom *Moisès* fosa el 1956 per Barberí d'Olot. Els seus murs tenen paraments de paredat amb carreus a cantoneres.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 17'72 metres.

Esveltesa: 6,8

L'ESPUNYOLA Sant Climent

Altitud: 759 metres.

Església romànica del segle XI reformada al XII amb una volta nova; també ho fou en època moderna. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta apuntada i a llevant d'un absis semicircular visible només en part per l'exterior ja que per l'interior ha quedat seccionat i té estructura recta; fou ampliada als segles XVIII i XIX amb capelles laterals. Exteriorment presenta murs amb paraments de maçoneria mig carreuada amb el morter de calç molt visible al frontis i amb paraments de paredat als altres murs; per l'interior, els murs i la volta són de carreus grans ben escairats; l'absis és de carreuons matussers que fan pensar en un origen força antic de finals del segle X o de principis del següent; els murs tots ells són d'un gruix notable, mínim d'un metre. El frontis té un portal del segle XVIII neoromànic obert a ponent amb dues arcades dovellades de mig punt i amb bordó damunt una imposta que descansa en dues columnetes, una per banda i en els brancals amb carreus ben escairats; un òcul circular atrompetat es troba a mitja alçada amb una finestreta al fons i, per coronament, un cornisa angular.

Dimensions: 15'00 x 4'00 x 6'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 10 metres.

Campanar merament funcional aixecat en el segle XIX amb un aspecte endreçat; la cel·la sembla més moderna. Té planta gairebé quadrada (2'50 x 2'40 m). Està coronat per una cornisa angular i una teulada a quatre vents. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja una campana; té una motllura al seu dessota. Els murs del primer alt cos tenen paraments de maçoneria amb carreus a cantoneres de peces de color marronós; els de la cel·la tenen paraments de carreus ben escairats d'un color lleugerament més clar que la resta.

Situació: adossat a l'angle esquerre, al nord-oest del frontis orientat a ponent.

Alçada: 13'82 metres.

Esveltesa: 5,5

FÍGOLS (de les Mines o Vell) Santa Cecília

Altitud: 1154 metres.

Església romànica del segle XII modificada als segles XVII i XVIII. Consta d'una nau rectangular sobrealçada amb la capçalera recta i coberta amb una volta de llunetes damunt arcs torals de mig punt i de nervis; els arcs i els brancals de les capelles laterals queden aixecats amb blocs de pedra grisa. El portal al mur lateral de tramuntana és rectangular amb llinda i brancals de grans blocs carreuats; els murs tenen paraments de maçoneria amb grans carreus a cantoneres; l'interior està pintat de color beix clar amb els arcs i nervis de marró fosc.

Dimensions: 12'50 x 3'90 x 9'80 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 10 metres.

Guarda un retaule barroc.

Campanar romànic del segle XII sobrealçat posteriorment. Té planta rectangular (3'50 x 4'00 m) i està coronat per una cornisa i una teulada a quatre vents, obra recent en fer-s'hi una restauració. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc rebaixat, una a cada cara; hi penja una campana de 199 quilos fosa el 1949 per Vda. de A. Perea, Miranda de Ebro; en un pis inferior s'hi veuen altres finestres d'arc de mig punt avui paredades. Els seus murs tenen paraments de carreus petits, irregulars barrejats amb paraments de maçoneria. L'escala que puja pel campanar, des de les golfes del temple, és de pedra i es troba avui (2009) en mal estat.

Situació: adossat al centre del mur de tramuntana.

Alçada: 16'33 metres.

Esveltesa: 4

GARGALLÀ Sant Andreu

Altitud: 550 metres. Municipi de Montmajor

Església d'estil neoclàssic senzill aixecada el 1789 segons data que figura a la llinda. Ha estat bastida amb murs de paraments de maçoneria amb el morter de calç molt visible i amb grans carreus a cantoneres de pedra marronosa. Consta d'una nau rectangular amb capçalera recta acompanyada d'alguna capella lateral; la que està convertida en baptisteri correspon a l'absis del temple preromànic primitiu. El frontis té un portal rectangular amb el marc ressaltat, òcul circular motllurat a mitja alçada i cornisa angular amb superposició de teules.

Entre l'actual edifici i la rectoria hi ha restes amagades d'una antiga església, segurament preromànica, segle IX, que presenta un recinte rectangular amb un arc de mig punt de ferradura sobre impostes; s'hi aprecien modificacions matusseres fetes amb posterioritat de la seva primitiva construcció.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (2'65 x 2'88 m). Està bastit amb murs de paraments de maçoneria amb les pedres embegudes en morter de calç molt visible i amb carreus grans de pedra marronosa a cantoneres. La cel·la amb motllura al dessota i paraments de carreus ben escairats queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja alguna campana. Està coronada per una cornisa a base de fileres de teules sobreposades i una teulada piramidal amb lleugera inflexió a la base. Una escala de cargol d'obra puja fins a la cel·la.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a migdia.

Alçada: 16'32 metres.

Esveltesa: 5,6

GIRONELLA Santa Eulàlia de Mèrida

Altitud: 470 metres.

Església neoromànica aixecada entre el 1905 i el 1958, data en què va completar-se el campanar. Consta d'una nau rectangular de quatre trams (un correspon al transsepte) coberta amb una volta de canó sobre dos arcs torals de mig punt peraltats i capçada per un absis semicircular i dues absidioles, una per banda obertes al transsepte; té quatre capelles laterals per banda, dues en

cada tram; un cimbori quadrat s'aixeca al creuer damunt quatre arcs de mig punt igualment peraltats; aixopluga una cúpula semiesfèrica sobre trompes. Els arcs torals es corresponen amb pilars que tenen adossades dues columnes cadascun. L'absis presenta per l'interior unes semi-columnes incorporades al mur entre les quals s'obren finestres; per l'exterior es corresponen amb robustos contraforts; un curt tram amb dos arcs torals i columnes adossades als pilars el prolonga lleugerament.

El frontis neoromànic té un portal de dues arquivoltes d'arc de mig punt sobre dues columnetes exemptes per banda; al damunt d'un atri s'aixeca el campanar amb un alt finestral de punt rodó partit en dos per un prim mainell. Els murs tenen paraments de carreus grans de pedra grisa ben escairats amb l'exterior mig picat; els murs laterals els tenen de maçoneria. Els finestrals estan emmarcats amb obra de maó igualment com ho són tots els murs del cimbori. La pedra grisa es troba ja força erosionada sobretot visible en el portal frontal; un altre està obert a l'extrem de llevant del transsepte.

Dimensions: 44'77 x 10'71 x 17'86 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'atri té una fondària de 4'37 metres; queda inclosa en la mesura de la llargada total; l'amplada, juntament amb la fondària de les capelles laterals, arriba al 19'06 metres. Les mesures del transsepte són 24'46 x 10'40 x 16'61; la cúpula arriba als 29'85 metres.

Arquitecte: Alexandre Soler i March (1874-1949).

Guarda un *Santcrist* i una talla de *Sant Roc* dels segles XV-XVI procedents de l'església vella. El 2010 s'hi ha introduït una imatge de la patrona, obra de Lluïsa Gener i Pau de Tàrrega.

Campanar neoromànic del 1958. Té planta gairebé quadrada (6'00 x 6'20 m); està reforçat per robustos contraforts oblics i aixecat sobre mateix del cancell que fa d'atri. A partir d'un fris de finestretes entre motllures s'obre la cel·la amb dues finestres d'arc de mig punt a cada cara; està coronat per una cornisa sobre mènsules i una agulla piramidal coberta de plaques de pissarra i crestes a les careneres i un pinacle al cim; a la seva base hi figuren uns pinacles als angles i frontons triangulars als costats. Té una escala de cargol amb amples graons triangulars de maó i barana metàl·lica amb un ull al centre que puja per la banda de l'esquerra adossada a un mur cilíndric; arriba fins a un primer pis on hi ha obert el gran finestral geminat; a partir d'aquí, l'escala es fa més estreta i puja sobre voltes arrapada als murs fins que arriba a la cel·la; s'hi troben dues grans campanes penjades als dos finestrals frontals; també hi ha oberts dos finestrals a les altres tres cares; una escala de gat serveix per pujar fins a l'agulla superior.

Situació: sobre mateix del cancell, com a prolongació del frontis encarat a migdia.

Alçada: 42'78 metres.

Esveltesa: 7

GISCLARENY Nostra Senyora del Roser

Altitud: 1339 metres.

Església romànica molt modificada actualment; fou refeta al segle XVII amb característiques barroques. Consta de tres naus rectangulars altes i estretes separades per arcs de mig punt sobre pilars rectangulars; la nau major està coberta amb una volta de canó apuntada; té un absis rectangular amb un arc presbiteral de mig punt. Els seus murs tenen paraments de maçoneria mig carreuada amb el morter de calç molt visible. El frontis té un portal dovellat en arc de mig punt i muntants carreuats, tot en pedra rogenca; un òcul atrompetat es troba a mitja alçada i està coronat per una cornisa angular.

Campanar merament funcional coetani de les reformes del segle XVII. Té planta

rectangular (2'70 x 3'20 m); està coronat per una cornisa motllurada i una teulada baixa a quatre vessants. La cel·la està oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja una campana de 86 quilos fosa el 1947 per Barberí d'Olot. Els seus murs inferiors tenen com els de l'església i els superiors paraments de paredat amb carreus matussers a cantoneres; no tenen cap element que es destaqui de la seva nuesa.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 14'88 metres.

Esveltesa: 4,6

GÓSOL Santa Maria Assumpta

Altitud: 1425 metres

Església aixecada el 1892. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó amb llunetes. Té el frontis encarat a ponent amb el portal en arc de mig punt i marc dovellat i amb carreus ben picats i escairats en els muntants de pedra blanquinosa de to més clar que el parament del frontis; a mitja alçada hi queda oberta un gran rosassa amb el marc en relleu. El frontis té un mur amb un parament de carreus petits i ordenats en filades regulars; les seves cantoneres sobresurten en un modest relleu a manera de lesenes; són amples i tenen carreus irregulars i peces grans mig picades; es prolonguen fins al capdamunt del frontis sota mateix d'una minsa cornisa angular que ostenta una gran creu patent de pedra al cim. Els murs laterals tenen els paraments de maçoneria amb carreus de pedra blanca als caires.

Guarda un relleu que representa *La Dormició de Maria* a l'absis, obra de l'escultor Josep Garriga Ricart, de Badalona, de cap el 2010.

Campanar merament funcional d'aspecte endreçat aixecat el 1913. Té planta quadrada (3'52 x 3'52 m) i està coronat per una minsa cornisa i una teulada piramidal. Hi ha una esfera horària sota cornisa a cada cara. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen dues campanetes, l'*Assumpta* de 297 quilos i la *Santa Margarita* foses el 1952 per Monclús de València; es troba a mitja alçada del cos superior separat de l'inferior per una senzilla motllura. Els seus murs tenen paraments de maçoneria amb carreus a cantoneres de pedra d'un to rogenc; algunes petites finestres rectangulars es troben a diversos nivells; a part d'aquests elements, els murs mostren la seva nuesa una mica aclaparant donada l'alçada del campanar. S'accedeix al seu interior des del presbiteri per on hi puja una escala de fusta.

Situació: adossat en l'angle nord-est del mur de la capçalera encarada a llevant de la qual en sobresurt en gran part.

Alçada: 28'87 metres, mesura aproximada, donada la situació del campanar mig rodejat per construccions i propietats privades que no permeten de fer els càlculs amb la precisió volguda.

Esveltesa: 8,2

LA GUÀRDIA Nostra Senyora del Roser

Altitud: 630 metres. Municipi de Sagàs

Església barroca de finals del segle XVII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes que descansa en quatre arcs torals de mig punt; té un fals transsepte format per dues fondes capelles encarades prop del presbiteri. Els seus murs tenen paraments de maçoneria amb carreus a cantoneres d'un material en el que predomina el color vermellós, però amb barreja de peces negroses; les pedres queden embegudes en un molt visible morter de calç. El frontis té un

portal de pedra grisenca; el seu estil és classicitzant: arc de mig punt sobre impostes, pilastres toscanes amb poc relleu adossades als muntants, entaulament llis i frontó triangular amb el timpà on hi figura gravada la data de 1698. A mitja alçada hi ha un òcul circular atrompetat i una cornisa angular formada per fileres de teules sobreposades.

Dimensions: 17'58 x 6'08 x 8'38 metres respectivament de llargada, amplada i alçada..

Guarda una talla policromada del segle XIV de la Mare de Déu.

Campanar d'un estil barroc auster coetani del temple. Té un primer alt cos de planta quadrada (3'45 x 3'45 m) i un de segon amb els caires aixamfranats; el primer té els murs amb paraments de maçoneria amb carreus a cantoneres, el segon amb carreus mitjans ben escairats. En ell hi ha ubicada la cel·la oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja una campana. Està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada; unes motllures decoren els seus murs, una de separació del dos cossos i altres dues sota i sobre de les finestres.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent, una mica destacat d'ell.

Alçada: 21'93 metres.

Esveltesa: 6,3

GUARDIOLA DE BERGUEDÀ Sant Llorenç

Altitud: 719 metres.

Església neoromànica aixecada entre el 1956 i el 1959. Consta de tres naus rectangulars de sis trams amb voltes de canó de mig punt i arcs torals d'escàs relleu en la central; estan separades per columnes de capitells compostos estilitzats damunt arcs formers de mig punt; les corresponents al primer tram entrant al temple estan substituïdes per sengles pilars quadrats que sostenen el cor. Queden capçades per un absis semicircular decorat sota cornisa amb arcuacions cegues pel que fa a la nau central, i per dues absidioles laterals amb planta de quart de cercle obertes en l'angle que forma l'absis central i les naus laterals; amb tot, per l'interior són semicirculars. Tots ells presenten un sòcol d'escàs relleu i els seus paraments són de carreus petits i regulars disposats en filades uniformes i ornats amb sèries d'arcs cecs sota cornisa; en canvi, els murs laterals són de maçoneria, igualment amb arcuacions cegues i lesenes que senyalen els trams interiors; en cadascun d'ells hi ha oberta una finestra d'arc de mig punt amb el marc ressaltat. Les teulades tenen peces vermelloses que destaquen i embelleixen el temple.

Un arc presbiteral de mig punt descansa en dues columnes. L'absis queda cobert per una volta de quart d'esfera damunt una senzilla imposta; està decorat amb un esgrafiat que simula nervis que apunten al centre. Una fornícula al centre del fons acull la imatge de Maria. A banda i banda d'ella hi ha en escàs relleu set arcs peraltats de mig punt que descansen en semi-columnetes. Les naus laterals estan distribuïdes també en trams per arcs torals de mig punt i coberts per voltes de canó. Els arcs formers que separen les naus són igualment de mig punt. El cor amb barana metàl·lica descansa en un arc carpanell i en un pis horitzontal.

El frontis té un cos central coronat per una cornisa angular amb un fris d'arquets cecs sota cornisa; a mitja alçada hi ha obertes tres finestres en arc de mig punt, com si fossin una sola finestra triforada però amb la central més alta. Sota d'elles hi ha un cos lleugerament més destacat que inclou el portal; aquest cos té un modest voladís amb permòdols al dessota. La portalada la formen cinc arquivoltes de mig punt damunt una imposta comuna sostinguda per dues columnetes per banda intercalades amb antes.

Dimensions: 31'42 x 8'15 x 10'52 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total incloses les naus laterals fa 16'20 metres.

Arquitecte: Isidre Puig i Boada; va projectar aquesta església fent-ne gairebé una còpia de la dels claretians de Solsona de la que ell mateix n'era l'autor.

Guarda una imatge de *La Puríssima* de l'escultor Josep Maria Camps Arnau.

Campanar neoromànic coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (5'05 x 4'70 m); està bastit amb murs de maçoneria i cantoneres ressaltades de carreus a manera de lesenes; té una finestra als baixos i arcs cecs al damunt d'ella. La cel·la està oberta amb finestres triforades a cada cara damunt fines columnes amb una cornisa amb fris d'arquets cecs al dessota; està cobert amb una teulada a quatre vessants i una fina creu metàl·lica al cim (no inclosa en la mesura de l'alçada). Per l'interior hi puja una escala que comença entrant a l'esquerra del temple a la planta baixa mateixa del campanar. És estreta, d'obra, igual que la barana amb passamà de ferro, adossada al mur interior; deixa un ample ull central i així fins al cor. A partir d'aquest punt es fa més estreta fins accedir a la cel·la. En ella hi ha una gran campana disposada al centre i damunt un parell de bigues de ferro; porta el nom de *Sant Llorenç*, pesa 579 quilos i és del 1941 procedent del proper monestir de Sant Llorenç prop Bagà fosa per Vidal Erice de Pamplona.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-est del frontis encarat a tramuntana.

Alçada: 22'40 metres.

Esveltesa: 4,4

LLINARS (de Berguedà o de l'Aiguadora) Santa Maria, o Sant Iscle i Santa Victòria

Altitud: 1234 metres. Municipi de Castellar del Riu

Església d'aspecte rústic i matusser aixecada a finals del segle XVII o a principis del XVIII. Consta d'una nau rectangular amb capçalera recta; està acompanyada de capelles laterals i queda coberta per una teulada a dos vessants. Els seus murs tenen paraments de maçoneria mig carreuada amb el morter de calç ben visible i amb carreus ben escairats a cantoneres. Té un portal rectangular al mur lateral de ponent amb una llinda que té gravada la data de 1753 i uns muntants carreuats, tot en pedra grisenca; part damunt hi ha un òcul circular motllurat sota mateix de la cornisa horitzontal del mur lateral.

Guarda, incrustades al mur lateral de ponent, unes laudes sepulcrals romàniques amb gravats molt primitius.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té planta rectangular (4'33 x 3'41 m). La cel·la amb una fina motllura al dessota està oberta amb quatre finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara; hi penja una campana de nom *Teresa* de 37 quilos fosa el 1943. Està coronat per una cornisa i una teulada piramidal. Els seus murs tenen paraments de maçoneria de peces marronoses amb alguns carreus a cantoneres.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est de la capçalera encarada a migdia.

Alçada: 18'36 metres.

Esveltesa: 4,2

MAÇANERS Sant Sadurní

Altitud: 1106 metres. Municipi de Saldes

Església que és el resultat de moltes modificacions de la primitiva romànica; d'ella no se'n

conserva cap vestigi; l'actual prové de les reformes del segle XVII i de la restauració recent de l'any 1995. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó acompanyada de capelles laterals. Està bastida amb murs amb paraments de maçoneria amb carreus marronosos barrejats amb altres de pedra blanca grans ben escairats a cantoneres i altres de mitjans i ben ordenats en filades en la seva part alta; per l'interior els paraments són de pedra vista amb carreus matussers de pedra grisenca; la volta està emblanquinada. El frontis a ponent té un portal del 1870 en arc de mig punt ben dovellat i muntants de carreus ben escairats, un òcul amb marc ressaltat a mitja alçada i una destacada cornisa angular.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (3'10 x 3'25 m). La cel·la està oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, i ornada amb una motllura al dessota; hi pengen dues campanes foses el 1851 per Manuel Forcada de Vic dedicades totes dues a la *Verge Maria*, una a ponent i l'altra a llevant de 182 i de 125 quilos respectivament. Està coronada per una minsa cornisa i una teulada a quatre vents. Els seus murs tenen paraments de maçoneria amb carreus a cantoneres.

Situació: adossat cap al centre del mur de tramuntana en l'angle que aquest forma amb la capella que sobresurt per aquesta banda.

Alçada: 16'50 metres.

Esveltesa: 5

MALANYEU Sant Sadurní

Altitud: 900 metres. Municipi de la Nou de Berguedà

Església romànica de finals del segle XI o de principis del XII transformada al XVIII amb el sobrealçament de l'absis i afegitons de dues capelles laterals. Consta d'una nau rectangular capçada a llevant per un absis semicircular que presenta una sèrie d'arcuacions cegues romàniques que deurien estar situades sota una antiga cornisa abans que fos sobrealçat al segle XVIII. Els paraments de l'absis són de carreus petits, irregulars, força ben escairats i disposats en filades uniformes; per damunt del fris d'arcs cecs presenta obra de maçoneria i paredat; és del moment en què s'elevà la seva coberta i s'hi situà al seu interior un retaule barroc més alt que la de l'antic absis; aquest fou el motiu pel que se'l sobrealçà; una finestra central de l'absis avui es troba tapiada. La nau està coberta amb una volta de llunetes damunt arcs torals de mig punt. El portal obert modernament al frontis encarat a ponent presenta doble arcada dovellada de mig punt amb un fi bordó damunt una imposta; a mitja alçada del frontis hi figura un gran òcul atrompetat i, al damunt, la cornisa angular amb motllura i una filera de teules sobreposades.

L'antic portal es trobava al mur de migjorn; avui es troba anul·lat. Sembla que pel moviment de terratrèmols del segle XV aquest mur va quedar alterat i la restauració que es va fer mostra una clara diferència en el parament de la part antiga i de la nova i té molt visible una esquerda que es destaca de dalt a baix. Els murs tenen paraments de carreus de mida mitjana escairats una mica matusserament.

Guarda un retaule barroc del 1700 situat a l'altar major que en ésser-li introduït, com queda dit, va exigir elevar l'absis per poder-li encabir.

Campanar merament funcional del segle XIX, senzill i de bona aparença. Té planta pràcticament quadrada (2'95 x 2'88 m) i està coronat per una cornisa de teules sobreposades i una teulada de quatre vessants, teulada que fa ben poc va refer-se perquè l'anterior havia quedat desfeta pels efectes de la intempèrie i mossèn Ballarín, amb motiu d'una inspecció, va instar a refer-la; avui ha quedat enllestida per subscripció pública de la feligresia. La cel·la està oberta amb finestres d'arc de mig punt amb marc de pedra tova, una a cada cara, i té una motllura al dessota; hi penja una

campana de nom *Bàrbara* de 82 quilos donada pels miners del lloc el 1940; fou fosa per M. Mestres de Barcelona. Els seus murs tenen paraments de carreus i de maçoneria. Antigament l'església havia tingut un campanar d'espadanya al centre del frontis; va caure i va permetre acabar la façana en una cornisa angular; encara avui es veu l'obra diferent de la resta dels murs en la part alta d'aquest frontis. Es puja pel campanar per una escala d'obra sobre voltes i arrapada a la paret.

Situació: adossat al mur nord fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 15'07 metres.

Esveltesa: 5,1

MONTCLAR Sant Martí

Altitud: 728 metres.

Església romànica del segle XII, molt reformada. Consta d'una nau amb afegits posteriors, com el del transsepte, fets cap el 1678 segons es veu gravat en la llinda del portal; la capçalera conserva l'absis semicircular romànic amb un parament de grans carreus ben escairats, irregulars, amb una motllura simple sota cornisa; sembla que fou sobrealçat i tot i això no es nota cap diferència en les peces que formen el seu parament. Al mur de migjorn s'hi obre un portal rectangular amb marc motllurat recobert per un segon marc, un frontó triangular amb la base filetejada i amb una fornícula sense imatge al timpà (hi ha un altaveu); un ràfec de dos vessants el protegeix; una finestra d'arc de mig punt queda oberta a mitja alçada i, per coronament, una cornisa angular. Un petit porxo lateral descansa en un pilar octagonal de pedra blanca amb capitell toscà. Els seus murs tenen paraments de carreus grans i matussers amb el morter de calç ben visible entre les juntures, en l'absis presenten força més regularitat ja que es veuen de mides mitjanes irregulars, ben alineats i escairats correctament.

Guarda un retaule barroc a l'altar major.

Campanar senzill merament funcional. Té planta rectangular (4'50 x 2'50 m) i està coronat amb una cornisa i una teulada piramidal sota de les quals apareixen dues finestres d'arc de mig punt a la façana principal i una a les altres tres cares. Segurament és una transformació d'una antiga espadanya.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis orientat a ponent.

Alçada: 11'63 metres.

Esveltesa: 2,5

MONTMAJOR Sant Sadurní

Altitud: 755 metres.

Església neogòtica aixecada entre el 1909 i el 1911. Consta de planta de creu grega amb una nau major de tres trams, un d'ells és el transsepte, coberts per voltes de nervis sense clau de volta damunt tres arcs torals apuntats que descansen en sengles pilastres d'escàs relleu; té una capçalera poligonal de tres costats. Un cor alt als peus amb barana de fusta es recolza en un arc rebaixat. Un cancell digne té una tanca vidriada amb marcs de fusta. El mur del frontis està bastit amb grans carreus ben escairats; els laterals tenen paraments de maçoneria amb carreus a cantoneres. El frontis té un portal rectangular dins d'un marc amb una arquivolta apuntada; el timpà entre l'arcada i la llinda té un a decoració a base de rajoles amb elements figuratius policromats en record de la benedicció i restauració (2000) del temple; part damunt es troba un òcul quadrilobulat a mitja alçada i una cornisa angular damunt fileres de teules sobreposades.

Dimensions: 20'85 x 5'64 x 8'66 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; les del transsepte són 14'83 x 5'14 x 8'66.

Guarda dos retaules barrocs procedents de Sant Esteve del Pujol.

Campanar merament funcional acabat el 1950. Té planta gairebé quadrada (4'00 x 3'85 m). La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc apuntat, una a cada cara; està coronada per una cornisa i una coberta gairebé plana. En la nuesa dels murs destaca una petita finestra d'arc apuntat visible a mitja alçada per la cara frontal i un petit sòcol a la seva base. Els seus murs tenen paraments de paredat amb carreus a cantoneres. Una escala de pedra amb una barana senzilla de fusta puja arrapada a les parets fins a la cel·la en la que hi penja una campana del 1950 que pesa 579 quilos.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a migdia encara que es troba una mica endarrerit.

Alçada: 18'29 metres.

Esveltesa: 4,5

LA NOU DE BERGUEDÀ Sant Martí

Altitud: 876 metres.

Església romànica de la fi del segle XII (1196) modificada als segles XVII i XVIII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó lleugerament apuntada i capçada per tres absis semicirculars disposats en forma trevolada, o sigui en creu; al creuer la volta és d'aresta; a cada banda s'hi troben dues capelles comunicades entre si però només la situada més a ponent té pas a la central; són obra del segle XVII. Hi ha un cor amb barana de fusta. Al frontis hi ha un portal dovellat amb tres arcades en degradació lleugerament apuntades i amb guardapols; descansen en una senzilla imposta que es prolonga fins a les cantoneres; part damunt hi ha una finestra de punt rodó amb bordó i imposta i, per coronament, una minsa cornisa angular. El mur del frontis, els dels laterals i dels absis tenen paraments de carreus desiguals ordenats en filades; els absis no tenen cap mena d'element ornamental per l'exterior.

Dimensions: 19'00 x 4'70 x 13'60 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons de les capelles laterals l'amplada arriba als 13 metres, i des del fons dels dos absis que fan de transsepte arriba als 8'20 metres.

Guarda tres lipsanoteques del segle XII.

Campanar merament funcional aixecat en els segles XVII i XVIII; hi destaca la seva robustesa. Té planta rectangular (4'82 x 6'20 m) i està coronat per una cornisa i una teulada de quatre vessants coronada per un doble penell. La cel·la queda oberta amb una finestra d'arc de mig punt a cada costat; hi pengen dues campanes, una de 46 quilos avui fora de servei i una segona a la cara sud de 297 quilos del 1775 de nom *Maria sens Pecat*; en un pis inferior també hi figuren unes finestres semblants. Els seus murs tenen paraments de maçoneria amb carreus a cantoneres; unes fines motllures el decoren, una a mitja alçada i una altra per damunt de les finestres superiors. Per pujar fins a la cel·la hi ha una escala de fusta arrapada a la paret.

Situació: adossat al mur nord, el de l'esquerra, prop del frontis encarat a ponent, damunt la capella d'aquest punt.

Alçada: 21'35 metres.

Esveltesa: 3,4

OLVAN Santa Maria

Altitud: 553 metres.

Església antiga molt reformada sobretot cap al segle XVIII quan se li dóna un aire neoclàssic. Consta de tres naus rectangulars, la major coberta amb una volta de llunetes; les laterals són passadissos oberts en arcs de mig punt entre les capelles laterals; la volta de la central està reforçada per tres arcs torals de mig punt que s'apuntalen en pilastres adossades als pilars de separació de les tres naus; la capçalera és recta. Els murs laterals tenen paraments de paredat amb un arrebossat en no massa bon estat.

El frontis té un mur amb parament de maçoneria de pedra vista marronosa molt digne a base de peces mig picades disposades en filades no massa regulars i grans carreus a cantoneres. El portal classicitzant té un marc rectangular motllurat i unes pilastres toscanes adossades als muntants, entaulament, frontó triangular amb una petita fornícula amb imatge al timpà i amb el vèrtex superior amb fantasia format per dos corbes amb volutes; una rosassa motllurada i atrompetada es troba a mitja alçada, queda coronat per una cornisa angular de fileres de teules sobreposades amb una petita finestra rectangular sota el vèrtex; té un sòcol de poca alçada i gruix.

Dimensions: 22'08 x 7'20 x 12'45 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total comptada des del fons de les capelles laterals en mesura 15'09.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (4'80 x 4'65 m) i dos cossos separats per una motllura; el superior té un perímetre lleugerament més reduït que el primer. Està coronat per una cornisa i un terrat amb barana calada i pinacles piramidals als angles. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja una campaneta; té una motllura a l'arrencada dels arcs. En la base dels seus murs hi ha un sòcol atalussat de 1'50 m d'alt i 12 centímetres de gruix a la part superior i de 34 al terra; al primer cos, els murs són de maçoneria amb carreus a cantoneres de color marró fosc; els del cos superior o cel·la són tots ells de carreus ben escairats. S'accedeix a la cel·la per una escala del tipus català, sobre voltes, arrapada als murs i amb barana de fusta; els graons de pedra picada estan barrejats amb altres de maons. El gruix dels murs a la seva base és de 90 centímetres.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest de la capçalera encarada a tramuntana.

Alçada: 26'15 metres.

Esveltesa: 5,4

LA POBLA DE LILLET Santa Maria

Altitud: 843 metres.

Església barroca del segle XVIII (1748-1780). Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó acompanyada per tres capelles laterals per banda; l'altar major es troba sota d'un baldaquí aixecat el 1945 per l'arquitecte Puig i Boada. Té el mur del frontis arrebossat i pintat de color rosa clar, amb un cert mal gust; hi ha una portalada barroca de pedra grisa obra de l'arquitecte Carles Moretó de Vic; el portal en arc rebaixat i marc motllurat està flanquejat per unes pilastres sobre pedestals que sostenen fragments de cornisa amb una decoració heràldica al centre, una fornícula atrompetada situada al damunt i una rosassa motllurada a mitja alçada; té per coronament una cornisa angular en dos nivells que corresponen al cos central més alt i als laterals.

Dimensions: 30'00 x 8'00 x 16'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Guarda un *Crist en Majestat* romànic, talla del segle XII, de 1'45 x 1'31 metres, procedent del monestir de Santa Maria de Lillet, avui reformada excessivament. Té orgue.

Campanar coetani de l'església. Té planta rectangular (6'54 x 5'57 m) i està coronat per una cornisa destacada i una teulada a quatre vents i, al damunt, una torrella octagonal d'època tardana coberta per una teulada piramidal; acull les campanes horàries. La cel·la té quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada costat; hi pengen dues campanes del 1955 que pesen, respectivament, 515 i 1001 quilos de nom *Santa Maria Assumpta* al nord i *Nostra Senyora de Falgars* a l'est, foses totes dues per Adzaneta de València; a la torrella també s'hi obren unes finestres d'arc de punt rodó a cares alternes; en ella hi pengen dues campanetes de 91 i 182 quilos respectivament. Tots els seus murs presenten paraments de maçoneria, no massa digna, amb carreus a cantoneres; el cos inferior o base té uns centímetres més de perímetre que el segon cos, i la cel·la és lleugerament més reduïda de perímetre que els altres dos cossos; s'hi accedeix per una escala de cargol de pedra picada.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-est de la capçalera orientada a llevant.

Alçada: 29'16 metres.

Esveltesa: 4,4

PUIG-REIG Sant Martí

Altitud: 455 metres.

Església aixecada entre el 1954 i el 1985. Consta de tres naus rectangulars, la central coberta amb una volta de llunetes per bé que plena de cúpules rebaixades de llosetes rosades, clares i fosques, igual com les dues laterals, però en aquestes les cúpules se sostenen en petites petxines i el sostre és força més baix; els murs interiors estan pintats de blanc menys el del presbiteri, de color marró fosc; la capçalera és recta i té el cancell vidriat. Els murs exteriors tenen paraments de maçoneria amb carreus a cantoneres de pedra artificial grisa, menys el cos central, molt més alt, de maó vist i carreus a cantoneres. El frontis, al nord, està precedit per un porxo amb tres obertures en arc de mig punt al davant i una a cada costat; per damunt del porxo hi ha tres finestrals d'arc de mig punt per il·luminar la nau central, una cornisa angular motllurada amb cinc petits òculs al dessota i una creu metàl·lica al cim. El portal rectangular amb el marc estriat està aixoplugat sota el porxo sota d'una ampla arcada de mig punt que deixa un timpà semicircular al dessota avui (2003) nu.

Dimensions: 26'32 x 10'02 x 6'18 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; les tres naus fan 21'22 metres d'amplada.

Arquitecte: Isidre Puig i Boada (1891-1987).

Campanar coetani del temple d'aspecte digne i amb pretensions. Té planta gairebé quadrada (5'75 x 5'58 m) amb un sòcol de carreus de pedra picada; aquest primer alt cos té els murs de maçoneria d'un material marronós i carreus de pedra artificial grisa als caires que destaquen a manera de lesenes cantoneres; està obert per unes espitlleres a diversos nivells i per un òcul a la part baixa; està coronat per una cornisa motllurada i una alta torrella vuitavada de pedra blanca amb finestres d'arc de mig punt, una a cada costat i una agulla octagonal de pissarra amb una bola al cim. El seu cos no guarda proporció amb la torrella i això treu al conjunt una certa bellesa que era evident que es pretenia (un alt cos amb un cap petit).

Situació: adossat a l'angle nord-oest del porxo frontal orientat al nord i damunt l'ala dreta del temple, exempte respecte de la nau central de la que n'està separat uns 90 centímetres.

Alçada: 35'66 metres.

Esveltesa: 6,2

LA QUAR Sant Maurici
Altitud: 887 metres. Municipi de La Quar

Església barroca del segle XVII ampliada al XIX. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberta amb una volta de canó sobre dos arcs torals de mig punt; està acompanyada de capelles laterals, una per banda, com un fals transsepte, i una altra d'escassa fondària, entrant a l'esquerra, com a baptisteri i tancada amb una reixa; la capçalera és recta. La volta fou pintada el 1928 amb elements florals estilitzats simulant una volta de llunetes. El frontis, amb un parament de maçoneria de pedra vista de peces petites, té un portal amb grans dovelles en arc de mig punt i amb bordó, un òcul a mitja alçada amb marc de pedra blanca en forma de creu i una cornisa sinuosa, convexa al centre i mixtilínia als laterals de maó rogenc; el coronament el forma un pinyó de perfil sinuós arrebossat i emblanquinat. Els seus murs laterals tenen paraments de paredat a mig arrebossar.

Dimensions: 12'34 x 5'45 x 6'17 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 10 metres.

Guarda una imatge romànica policromada, segurament del segle XIII, de la Mare de Déu asseguda amb el Nen al mig de la falda; fa una alçada de 1'35 metres.

Campanar barroc senzill coetani del temple. Té planta quadrada (3'20 x 3'20 m) i està coronat per una cornisa motllurada, uns merlets esglaonats i una agulla piramidal de teules vidriades negres i granes que fan un dibuix geomètric. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen dues campanes mitjanes amb bon so; té una motllura a la seva base. Els seus murs tenen paraments de maçoneria de pedra vista amb peces mig picades i amb carreus a cantoneres. La nuesa dels seus murs només queda alterada per algunes finestretes obertes en diversos nivells al mur frontal. Entrant a la dreta del temple hi ha la porta que dóna pas a l'interior del campanar; hi puja una escala senzilla de graons de maó sobre voltes, arrapada als murs, amb un ull central i una senzilla barana de fusta; per entrar a la cel·la cal aixecar una pesant tapa de fusta que bloqueja la trapa que hi dóna accés.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a migdia.
Alçada: 17'63 metres.
Esveltesa: 5,5

SAGÀS Sant Andreu
Altitud: 738 metres.

Església romànica de la primera meitat del segle XI reformada als segles XVII i XVIII i refeta al XX entre el 1942 i el 1950 i a partir del 1985. Consta de tres naus rectangulars de cinc trams; la nau central queda coberta amb un volta de canó i les laterals amb unes de quart de canó, avui (2008) refetes en gairebé tota la seva volta; estan separades per arcs formers de mig punt que descansen en pilars rectangulars amb una base ampla; estan capçades per un absis central i per dues absidioles laterals, tots semicirculars, amb decoració de lesenes i arcs cecs només en el central que, a més a més, presenta un fris de finestres cegues sota dels arcs cecs; els paraments d'aquests tres absis són de carreus matussers a mig picar disposats en filades regulars.

Té un portal rectangular a ponent i un altre al mur lateral de migdia en arc de mig punt dovellat, tots dos oberts després de reformes diverses en èpoques posteriors a les de l'inicial. Els murs tenen paraments de carreus matussers arrenglerats de manera regular.

Sembla que en el temple primitiu la nau central estava coberta per una teulada damunt encavallades de fusta; en resta algun vestigi i els clots dels murs on deurien apuntalar-se les bigues horitzontals de les encavallades; al segle XII van ser substituïdes per una volta de canó de pedra

tova avui refeta i ara (2008) arrebossada amb ciment.

Dimensions: 24'37 x 3'89 x 8'60 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 10'73 metres.

Guarda una reproducció del frontal i laterals de l'altar romànic del segle XIII; avui estan conservats en el museu episcopal de Vic i en el Diocesà de Solsona; també conserva tombes antropomòrfiques medievals i, en el subsol, un forn de ceràmica del segle XV que avui es visible al fons de la nau.

Campanar del 1870 neoclàssic tardà, molt senzill i auster. Té planta quadrada (4'40 x 4'40 m) amb una motllura a mitja alçada que el separa d'un segon cos amb els caires ressaltats a manera de lesenes cantoneres. La cel·la està oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen campanes. Està coronat per una cornisa motllurada ornada de merlets apuntats i una teulada piramidal de teules vidriades de colors foscos. Els seus murs tenen paraments de maçoneria amb carreus a cantoneres i tenen un sòcol de 75 centímetres d'alt i 6 de gruix. Per l'interior hi puja una escala sobre voltes catalanes, arrapada als murs i amb un ull central.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 22'39 metres.

Esveltesa: 5

SALDES Sant Martí

Altitud: 1215 metres.

Església del segle XVII amb restes romàniques dels segles XI-XII a llevant que deurien formar part de l'antic absis del XIII. Consta de tres naus rectangulars, la central romànica coberta amb una volta de canó apuntada, les laterals neoclàssiques. El frontis encarat a ponent, amb parament de petits carreus matussers, té un portal dovellat d'arc rebaixat i un gran òcul circular atrompetat al damunt que potser hauríem de qualificar de desproporcionat si es té en compte l'escassa alçada de la façana limitada per dalt amb una cornisa angular.

Guarda una imatge romànica del segle XIII de *La Mare de Déu de Gresolet* de fusta policromada de 55 centímetres d'alçada situada a l'altar major: Maria està asseguda amb el Nen que descansa en el braç esquerre de la mare i amb els peus nus damunt el genoll de la mateixa banda; es troba damunt de figures que simbolitzen l'arbre de Jessè. També conserva un retaule dels segles XVIII-XIX barroco-neoclàssic i altres del XIX, i una pica baptismal del segle XVIII.

Campanar refet al segle XVIII, antiga torre del castell. Té planta gairebé quadrada (5'55 x 5'10 m) i està coronat per una cornisa i una teulada a quatre vents. La cel·la té finestres d'arc rebaixat, dues a la cara sud i una a les de llevant i ponent; hi pengen dues campanes a finestres de la banda sud, una del 1805 amb els noms de *Martí-Antoni-Marc* de 244 quilos i la segona fosa per Pablo del Campo el 1893 anomenada *Seferina*; altres finestres es veuen en pisos inferiors, algunes paredades. Té els seus murs amb paraments de maçoneria a base de còdols petits i amb carreus ben escairats a cantoneres d'un material vermellós; s'hi accedeix des de l'exterior en una placeta a la part posterior del temple.

Situació: adossat al centre del mur de migdia.

Alçada: 21'71 metres.

Esveltesa: 4

SALSELLES Santa Maria, antigament Sant Pere

Altitud: 750 metres. Municipi de Borredà (s'hi uní entre el 1897 i el 1900)

Església del segle XII, ampliada i reformada entre el 1737 i el 1743, refeta entre el 1939 i el 1943; avui dia (2004) es troba abandonada i mig derruïda; igualment està abandonat el seu entorn envaït per esbarzerars i vegetació salvatge. Deuria constar d'una nau rectangular amb la capçalera recta, capelles laterals i teulada a dos vessants. Ara l'edifici queda inaccessible pels enderrocs i la vegetació que ha envaït tot l'entorn i el fa impracticable. La imatge de *Santa Maria de Salselles* romànica del segle XIII va desaparèixer el 1936 i avui dia, una de nova de poca qualitat que intenta ser una reproducció de l'antiga va ser trasllada a Santa Maria de Lluçà.

Campanar barroc senzill coetani del temple. Té planta quadrada (2'70 x 2'70 m) i està coronat per una cornisa i un terrat amb barana de balustres mig caiguda. Els seus murs tenen paraments de maçoneria amb carreus a cantoneres envaïts avui dia fins al capdamunt per vegetació. La cel·la té finestres obertes en arc de mig punt, una a cada cara; en un pis inferior també n'hi ha en arc de mig punt però de dimensions més reduïdes, una a cada costat. Una fina motllura sota la cel·la decora les nues parets del cloquer que tenen un contrafort a la part baixa en posició obliqua.

Situació: adossat al mur lateral de migdia fent angle al sud-oest del frontis orientat a ponent.

Alçada: 14'65 metres, mesura aproximada, a considerar totalment provisional fins que hi hagi possibilitat d'aproximar-s'hi.

Esveltesa: 5,4

SANT BARTOMEU DE LA VALLDAN Sant Bartomeu

Altitud: 705 metres. Municipi de Berga

Església que conserva dos murs romànics del segle XIII: els laterals de tramuntana i migjorn amb paraments de carreus grans irregulars; fou reformada cap als segles XV o XVI. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta sobre arcs diafragmes; té la capçalera recta. El frontis encarat al nord-oest té un portal imitat del romànic amb doble arcada de mig punt, ben dovellat, amb bordó sobre impostes i muntants carreuats de pedra marronosa. El seu mur té un parament de carreus mitjans ben escairats i disposats en filades uniformes i amb excés de morter de calç entre ells. Una finestra rectangular es troba al dessota de la cornisa angular formada per fileres de teules sobreposades; una altra es troba a la dreta del portal.

Campanar modern ben endreçat merament funcional. Té un primer cos de planta quadrada (1'75 X 1'75 m) bastit amb murs de carreus, com al frontis; un segon alt cos amb els caires aixamfranats queda bastit amb paraments de maó vist. La cel·la té quatre finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara; hi penja una campana; està decorada amb una senzilla motllura per damunt d'ells. Està coronat per una cornisa motllurada sobre mènsules i una teulada piramidal amb bola i una creu metàl·lica al cim; a mitja alçada, per la banda de llevant, té una finestra rectangular estreta que és l'únic element que trenca la nuesa dels seus murs. Degut a la seva reduïda base resulta desproporcionada la seva alçada de manera que queda com un campanar un pèl escanyolit.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat entre ponent i tramuntana.

Alçada: 14'60 metres.

Esveltesa: 8,3

SANT FELIU DE LLUELLES Sant Feliu

Altitud: 640 metres. Municipi de Montmajor

Església neoclàssica senzilla del segle XVIII. Consta d'una sola nau rectangular coberta amb una volta de canó; està acompanyada de dues capelles laterals per banda. El frontis té un portal rectangular amb la llinda decorada amb una petxina al seu damunt i amb els muntants motllurats; a la llinda hi figura la data de 1775. Una rosassa motllurada està oberta a mitja alçada i per damunt hi ha una cornisa angular sobre una filera de teules. Els seus murs tenen paraments de maçoneria endreçada amb carreus a cantoneres; amb tot, al terç superior s'hi veu un parament més nou a base de petits carreus matussers i força ben alineats.

Guarda la meitat (l'altra es va perdre el 1936) d'un antic retaule barroc a l'altar major i un altre també barroc popular en un altar lateral; recentment s'han descobert dues teles amb pintures renaixentistes del segle XVI i ara (2007) estan pendents de restauració.

Campanar neoclàssic auster merament funcional. Té planta rectangular (2'80 x 4'70 m). Està coronat per una cornisa motllurada amb gàrgoles als angles i un terrat amb balustrada. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen campanes; té una motllura a la seva base. Els seus murs tenen paraments de maçoneria amb carreus a cantoneres; tenen un aspecte més recent a partir de mitja alçada; no mostren cap element que trenqui la seva nuesa llevat d'una petita espitllera oberta al mur frontal a un terç de l'alçada.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-est del frontis orientat a llevant.

Alçada: 15'51 metres.

Esveltesa: 3,3

SANT JULIÀ DE CERDANYOLA Sant Julià

Altitud: 975 metres. Municipi de Guardiola de Berguedà

Església amb algun vestigi d'una anterior romànica que fou modificada i restaurada cap al segle XVIII amb aspecte barroco-neoclàssic. Consta de tres naus rectangulars, la central coberta amb una volta de canó sobre tres arcs torals de mig punt, les laterals amb voltes d'aresta; la seva separació la fan dos arcs formers de punt rodó per banda; té el presbiteri recte. El frontis té un portal en arc rebaixat dovellat i amb muntants de carreus ben escairats, tot en pedra rogenca; una finestra geminada es troba al seu damunt i un òcul circular de marc destacat ho fa sota una cornisa sinuosa amb creu de pedra al cim. Els seus murs tenen paraments de maçoneria de pedra vista blanca a mig picar i disposades en filades força regulars.

Dimensions: 16'87 x 4'41 x 6'65 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada conjunta de les tres naus i des del fons de les capelles laterals fa 12'67 metres.

Campanar coetani del temple. Té un primer cos de planta quadrada (3'20 x 3'20 m) bastit amb murs de pedra vista blanca amb tècnica de maçoneria i sobretot de paredat; té tres òculs circulars oberts al mur frontal en diversos nivells a mitja alçada; en un segon cos té els caires aixamfranats amb una motllura al principi, una altra sota la cel·la i una tercera per sobre dels arcs de mig punt de les finestres, una a cada cara; en elles hi pengen dues campanes, la de llevant, de 216 quilos de nom *Puríssima Concepció* fou fosa per Mestres de Manresa el 1905; la que dóna a ponent fou fosa per I. Pallés de Barcelona el 1861, pesa 408 quilos i, potser, el seu nom és *Julià*. Està coronat per una cornisa motllurada i per una coberta força plana. Una esfera horària es troba al cantó lateral de migjorn sota mateix de la cel·la. Les escales interiors són d'obra.

Situació: adossat al mur de migdia fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 18'58 metres.

Esveltesa: 5,8

SANT MARTÍ DE MERLÈS Sant Martí
Altitud: 800 metres. Municipi de Santa Maria de Merlès

Església amb orígens romànics; encara en queden alguns vestigis; fou molt modificada al segle XVII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó sobre quatre arcs torals de mig punt. El cor descansa en un arc carpanell i una volta d'aresta. El portal es troba al mur de migdia en el mateix lloc de l'antiga romànica però, ara, amb elements classicitzants a base d'un arc de mig punt motllurat sobre impostes i muntants treballats com pilastres; una petita cornisa motllurada horitzontal el cobreix. Els murs aprofitats del romànic presenten paraments de carreus grans i ben escairats, principalment visibles al mur lateral sud; en els altres hi predominen els paraments de maçoneria de peces petites mig picades embegudes en calç força visible.

Dimensions: 15'96 x 4'45 x 6'51 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total comptada des del fons de les capelles laterals fa 10'44 metres.

Campanar merament funcional, senzill, endreçat, segurament amb murs a la base encara del romànic però a l'alçada de la cel·la ja d'èpoques més tardanes. Té planta quadrada (4'10 x 4'10 m) i està coronat per una cornisa motllurada i una teulada a quatre vents. La cel·la queda oberta amb dues finestres d'arc de mig punt a cada cara; hi pengen campanes. Els seus murs tenen paraments de carreus petits irregulars; els caires tenen un lleuger relleu a manera de lesenes cantoneres.

Situació: damunt el temple en el centre del cos de tramuntana.

Alçada: 13'98 metres.

Esveltesa: 3,4

SANT PAU DE PINÓS Sant Pau
Altitud: 820 metres. Municipi de Santa Maria de Merlès

Església romànica transformada al segle XVII. Consta d'una nau rectangular acompanyada de capelles laterals i capçada per un absis semicircular romànic ben carreuat amb peces matusseres i disposades en fileres uniformes; no té cap ornamentació llevat de la finestra central de doble esqueixada. El frontis a ponent té un portal rectangular amb la data del 1618 gravada a la llinda i muntants de carreus ben escairats de pedra grisa. El seu mur té un parament de maçoneria mig carreuada de pedra vista, amb òcul a mitja alçada, dues finestretes d'arc rebaixat a les ales i una cornisa angular de fileres de teules sobreposades. Els seus murs laterals els tenen de paredat amb carreus a cantoneres.

Campanar del segle XVII senzill i endreçat merament funcional potser aixecat o modificat al segle XIX. Té planta gairebé quadrada (2'89 x 3'00 m); té murs amb paraments de maçoneria amb carreus grans ben escairats a les cantoneres i en algunes zones altes. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen campanes; té una motllura a la seva base i una altra a l'arrencada dels arcs. Està coronat per una minsa cornisa i una teulada piramidal d'uralita amb un senzilla creu metàl·lica al cim. A una espitllera de les dues que es troben en el primer cos hi figura la data de 1856.

Situació: incorporat al mig del costat de tramuntana damunt la capella lateral d'aquesta banda.

Alçada: 14'60 metres.

Esveltesa: 4,8

SANTA MARIA DE MERLÈS Santa Maria
Altitud: 532 metres.

Església barroca del segle XVII. Consta d'una nau rectangular coberta per una volta de llunetes; està acompanyada de capelles laterals. El frontis té un parament de maçoneria de peces marronoses molt embegudes en calç i amb carreus a cantoneres; el portal és classicitzant de pedra marronosa en arc de mig punt flanquejat per pilastres toscanes adossades als muntants, un entaulament llis i un frontó triangular; un òcul atrompetat es troba a mitja alçada i una esfera horària al dessota d'una cornisa angular motllurada.

Guarda una gran pica baptismal de pedra del segle XVII.

Campanar d'un barroc senzill coetani del temple. Té planta pràcticament quadrada (4'50 x 4'60 m) amb una motllura situada sota la cel·la; els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats mentre que el cos inferior presenta paraments de maçoneria amb carreus a cantoneres. En la cel·la hi ha obertes dues finestres d'arc de mig punt a cada cara amb una motllura a l'arrencada dels arcs; hi pengen campanes. Esta coronada per una senzilla cornisa amb gàrgoles als angles i un terrat amb balustrada i boles sobre els pilars dels caires.

Situació: adossat al mur de ponent, proper a la capçalera encarada a tramuntana.
Alçada: 20'92 metres.
Esveltesa: 4,5

SERRATEIX Santa Maria, antic monestir
Altitud: 729 metres. Municipi de Viver i Serrateix

Església aixecada entre el 1077 i el 1123, avui modificada per obres del segle XIV i per una estructura clàssica del segle XVIII (1798-1827) que afecta l'interior de la nau única rectangular de vuit trams, dos d'ells corresponents a l'antic transsepte; la nau està coberta per una volta de canó damunt set arcs torals de mig punt; els murs interiors, menys l'absis, estan enguixats i emblanquinats; per l'interior l'absis té visibles tres finestres esqueixades de mig punt i uns paraments de pedra escairada matusserament després d'haver-se rescat l'emblanquinat que el cobria; per l'exterior té decoració d'arcs cecs i lesenes així com una coberta cònica amb un fris de finestres cegues rectangulars al dessota; per l'interior, el corresponent arc presbiteral de mig punt descansa en una imposta que recorre tota la nau i que en aquest punt sobresurt i es recolza en una columna exempta per banda un pèl més estreta de dalt que de baix; el seu capitell corinti el veiem repetit sota els arcs torals com a remat de les pilastres que s'hi corresponen.

El frontis té un portal del 1764 rectangular amb carreus ben escairats i un blasó heràldic al damunt, un gran òcul atrompetat a mitja alçada i una minsa motllura horitzontal que separa el límit del frontis de la cel·la del campanar; el seu mur presenta un parament a base de carreus mitjans, matussers i disposats en filades uniformes.

L'absis central semicircular del romànic llombard, a llevant, està ornat per l'exterior amb arcuacions cegues i lesenes i, al seu damunt i sota cornisa, amb una sèrie de finestres cegues rectangulars i fondes. Els seus murs tenen paraments de carreus petits, matussers i disposats en filades no massa regulars. Després de les reformes dels segles XIV (fortificació del monestir), XVI i XVII, els altres dos absis laterals que acompanyaven el central foren convertits en capelles gòtiques de planta quadrada amb voltes estrellades cobertes per teulades de dos vessants i que mig tapen

externament el central.

Té un claustre neoclàssic del 1791-1798. La Torre de l'Abat segurament és preromànica, del segle X; es troba a la dreta del frontis del mur monàstic; els seus murs són de paredat o maçoneria grossera, igual que les capelles gòtiques situades a la capçalera de l'església, a banda i banda de l'absis romànic. Té una cripta preromànica del segle X, de cap el 940.

Dimensions: 40'96 x 7'15 x 11'05 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; la llargada inclou l'atri situat sota el campanar que fa 4'96 metres de fondària; un fals transsepte que de fet són dues grans capelles laterals mesura 18'50 x 6'24 x 7'32 metres.

Guarda la imatge de la patrona, de peu dret, en un nivell alt al fons de l'absis, obra del segle XX de l'imatger Josep Maria Camps i Arnau.

Arquitecte del segle XVIII: Pere Puig, de Berga.

Campanar del segle XIV amb aspecte de fortalesa. Té la base rectangular (9'50 x 3'75 m) amb la cel·la oberta amb dues finestres a cada costat, gairebé rectangulars ja que tenen un arc molt rebaixat, menys pel darrere, cantó de llevant, on no n'hi ha cap; està coronat per una minsa cornisa un xic deteriorada i un terrat amb barana de merlets. Segurament aquest cloquer es tracta d'una antiga espadanya convertida en torre en ésser fortificat el monestir. Modernament s'hi ha fet pujar una escala des del claustre que arriba a les golfes del temple, sobre la volta, i des d'allà s'accedeix a la cel·la i es puja fins a la terrassa superior.

Situació: aixecat damunt els peus de l'església, avui sobre l'atri; el seu mur frontal és continuació del frontis del temple orientat a ponent.

Alçada: 19'60 metres.

Esveltesa: 2

SORBA Santa Maria

Altitud: 495 metres. Municipi de Montmajor

Església del segle XVII aixecada cap el 1685; conserva restes romàniques del segle XI al mur de la capçalera orientada al sud-est amb decoració d'arcuacions cegues i lesenes; en aquest punt hi queden mostres d'una construcció del segle VI de forma prismàtica per fora i circular per l'interior (de 3'92 metres de diàmetre i de 4'20 d'alçada) que podria ser un *martyrium* o tomba d'un màrtir, potser de sant Eudald, que més tard tingué una església adossada de la que en queden residus romànics.

Avui (2003) el temple és una construcció del segle XVII i consta d'una nau rectangular de tres trams amb dues fondes capelles laterals per banda i una capçalera recta. El frontis té el mur de pedra vista amb panys de paredat, altres de maçoneria i amb carreus a cantoneres; el portal d'estil classicitzant és rectangular amb pilastres d'escàs relleu adossades als muntants, un entaulament i un frontó triangular, un òcul circular motllurat a mitja alçada i una finestreta rectangular a sota la cornisa angular.

Guarda al mur del nord-oest, incrustades, una làpida i una estela amb incisions dels temps visigòtics (segles V-VI).

Dimensions: 16'50 x 6'00 x 10'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons de les capelles laterals fa 11'50 metres d'amplada total.

Campanar neoclàssic del segle XIX. Té un primer alt cos de planta gairebé quadrada (3'50 x 3'75 m); un de segon amb els caires aixamfranats està dividit en dos per una fina motllura. Queda coronat per una cornisa motllurada amb gàrgoles als angles i per un terrat amb balustrada i pinacles de bola damunt els pilars dels caires; sobre del terrat s'aixequen quatre arcs en diagonal units al

centre amb pinacle de bola al cim. Els murs tenen paraments de carreus ben escairats en tota la seva alçada. La cel·la està oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna amb una motllura a l'arrencada dels arcs i una altra sota cornisa; per arribar-hi, hi condueix una escala d'obra ben feta, sobre voltes i arrapada als murs.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat als sud-oest, en posició una mica destacada per la banda lateral.

Alçada: 23'19 metres.

Esveltesa: 6,1

VALLCEBRE Santa Maria

Altitud: 1118 metres.

Església recentment (1999-2003) edificada separada uns 35 metres del lloc que ocupaven altres esglésies anteriors com la del 1931, enderrocades finalment perquè el terreny on descansaven no tenia la solidesa suficient per aguantar-les. L'actual consta d'una nau rectangular coberta per un sostre sobre bigues que fan un lleuger angle; té la capçalera poligonal i dues finestres obertes a cada costat i altres en l'absis amb vitralls del vidrier de Manresa Joan Monforte amb disseny de Joan B. Torres i Viver. Els seus murs tenen paraments de pedra vista de maçoneria amb un acabat digne. El frontis té un ample portal d'arc de mig punt dovellat rústicament, un òcul circular a mitja alçada i una cornisa angular motllurada; al seu damunt hi té un campaneret de cadireta d'un ull. Conserva l'antic campanar, distant, en el lloc que ocupava en les edificacions anteriors.

Campanar exempt, d'aspecte endreçat com si l'haguessin acabat de nou tot i que fou aixecat el 1931 juntament amb el temple que fou enderrocat. Té planta poligonal irregular inscrita en un rectangle de 3'85 x 4'90 metres; la cara posterior té els caires aixamfranats; el segon cos els té aixamfranats tant per davant com per darrere; està coronat per una cornisa motllurada i una teulada piramidal vuitavada amb pinacle al cim. Els seus murs de pedra vista tenen paraments de maçoneria amb carreus a cantoneres tot d'un material groguenc i amb un aspecte digne. La cel·la queda oberta amb una finestra d'arc de mig punt a cada cara amb marcs un xic ressaltats. Té una porta en arc de mig punt a la base, al costat mateix d'una altra més petita rectangular obertes en la cara frontal al sud. Hi té dues campanes, una del 1945 que pesa 271 quilos i una altra de nom *Sant Julià* del 1957 que en pesa 201.

Situació: exempt, a uns 35 metres al sud de l'actual frontis encarat a migdia.

Alçada: 17'21 metres.

Esveltesa: 3,5

VILADA Sant Joan Baptista

Altitud: 757 metres.

Església romànica del segle XII de la que avui només en queden restes visibles al mur de ponent; fou totalment modificada al segle XVII i molt ben reconstruïda després del 1939. Consta d'una nau rectangular de quatre trams, un d'ells és el transsepte, coberta per voltes de llunetes damunt quatre arcs torals de mig punt; en la base de les voltes hi recorre una imposta motllurada; en baixen pilastres toscanes que es corresponen amb els arcs torals. El presbiteri semicircular queda dividit per semi-columnes en cinc zones; està prolongat per un tram estret cobert amb una volta de llunetes. Tot l'interior està pintat en un to crema clar menys els arcs torals i les cantoneres de les pilastres que ho són en un to gris clar. La volta queda oberta a cada banda per grans òculs que proporcionen una gran lluminositat a l'interior. Té un digne cancell de fusta amb una mampara

vidriada.

Els seus murs de pedra vista tenen paraments de maçoneria amb visibles mostres del morter de calç que uneixen les seves peces. El frontis, amb pilastres de carreus a les cantoneres que recorren el mur de dalt a baix, té un portal d'arc de mig punt enfondit dins d'una gran arcada dovellada; hi figura la data del 1865; a mitja alçada s'hi troba una rosassa motllurada i calada, més amunt una motllura horitzontal composta que deixa al seu damunt un gran timpà i, per coronament, una cornisa angular amb decoració de fileres de teules sobreposades i unes finestretes geminades al centre del timpà.

Dimensions: 25'50 x 9'50 x 12'45 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total comptada des del fons de les capelles laterals fa 13'50 metres.

Guarda una talla policromada barroca de *La Mare de Déu del Roser* de dimensions més aviat petites; es troba sobre un pedestal davant mateix de l'altar major.

Campanar coetani del temple del segle XVII merament funcional. S'hi accedeix des de la sagristia. Té un primer alt cos de planta quadrada (5'35 x 5'35 m) amb lesenes cantoneres i un de segon octagonal amb esfera horària; per l'interior té estructura cilíndrica; per ell hi puja una escala de cargol de pedra arrapada als murs fins a la cel·la tot deixant un ample ull central. La cel·la queda oberta per quatre finestres d'arc de mig punt emmarcades de petits carreus i dovelles, una a cada costat altern; hi pengen dues campanes, la petita de 64 quilos fou fosa per Pallés de Barcelona el 1855; segurament el seu nom és *Sebastiana*; la gran de 512 quilos fou fosa per Isidre Pallés de Barcelona el 1853. En la finestra de la campana petita, a la part alta, hi penja una matraca. Els murs del campanar tenen paraments de paredat de llosa amb carreus als caires, tot en peces marronoses; està coronat per una cornisa destacada i una teulada piramidal vuitavada baixa. Diverses finestres en arc de mig punt estan obertes en diversos nivells en la cara sud.

Situació: mig incorporat a l'ala esquerra del temple, a migjorn, proper a la capçalera orientada a ponent.

Alçada: 33'50 metres.

Esveltesa: 6,2

VIVER Santíssima Trinitat, el patró és Sant Miquel

Altitud: 600 metres. Municipi de Viver i Serrateix

Església romànica del 1187; en queda l'absis rectangular amb una finestra central esqueixada. El temple fou modificat en estil renaixentista i, al segle XVII (1655-63), s'hi construïren dues naus laterals de dos trams en gòtic tardà cobertes amb voltes de creueria; a la segona meitat del segle XVIII es refà la volta de la nau central que queda amb volta d'aresta sobre una imposta i mènsules; consta de quatre trams; el presbiteri és recte com una prolongació de la nau central; un cor es troba als peus del temple. El frontis és de nova factura amb el parament de carreus mitjans amb visibles restes de morter de calç que mig els cobreixen; recentment (2000) s'ha remodelat el portal amb un marc rectangular del que en sobresurten unes pilastres amb relleus decoratius que són còpia dels antics romànics, i amb un entaulament igualment decorat protegit per un modest ràfec; és una obra feta en pedra blanca molt ben afinada; un modest òcul circular es troba a mitja alçada i, al seu damunt, la cornisa angular.

Dimensions: 17'13 x 4'85 x 8'75 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 16 metres.

Campanar d'aires neoclàssics del 1798, data que figura en un relleu alt a la cantonera del nord-est. Té planta quadrada (4'00 x 4'00 m) amb motllures a mitja alçada i sota la cel·la; en ella s'hi obren quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen campanes. Està coronada per

una cornisa motllurada restaurada recentment (2000) i un terrat amb balustrada amb petites pilastres piramidals als angles reforçades en la base, quatre arcades en diagonal unides al centre i unes gàrgoles als caires sota cornisa. Els seus murs de pedra vista tenen paraments de maçoneria amb carreus a cantoneres; el primer alt cos té forma, molt poc acusada, tronco-piramidal, de manera que la base té més perímetre que el segon cos del qual l'en separa una fina motllura; té una porta exterior pel cantó de llevant i dues petites obertures en diversos nivells per la mateixa banda. Una escala de cargol de pedra puja pel centre fins a la cel·la.

Situació: a prop de la capçalera orientada a llevant, mig entrat en el cos de la nau pel cantó de tramuntana.

Alçada: 23'87 metres.

Esveltesa: 6

ALGUNES ESGLÉSIES SENSE CAMPANAR DE TORRE, AMB ESPADANYA, SUFRAGÀNIES O SENSE CULTE

ELS BASSACS Sant Marc, capella

Altitud: 500 metres. Municipi de Gironella

Església del 1749 que s'aixecava en el lloc ocupat per un temple del segle XIII. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberta amb una volta de canó damunt de tres arcs torals; està capçada a ponent per un absis semicircular ultrapassat obert en una roca de forma més o menys piramidal, segurament ja ho estava en el segle X com eremitori, que té una finestra oberta al centre emmarcada amb dues pedres verticals que deixen una obertura a manera de sagetera; avui aquest absis està tancat per un envà i convertit en sagristia. Té un portal obert al mur dels peus del temple, al sud-est, que el forma una arcada de dovelles grans ben picades amb un bordó que descansa en una imposta i en muntants baixos de grans carreus ben escairats; està precedit per un porxo de teulada de doble vessant damunt de tres robustos pilars quadrats que, al seu torn, es troben sobre un podi que encercle l'àmbit menys per lateral de tramuntana on una escassa obertura fa d'accés al temple. Murs amb paraments de maçoneria amb un petit òcul circular a mitja alçada i una sagetera a la part alta del mur del peus del temple; a mitjans del segle XIX s'hi adossaren dos contraforts atalussats, un a cada costat, a fi de contrarrestrar l'empenta lateral produïda per la volta. Dimensions: 13'70 x 5'80 x 4'90 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt aixecat damunt i al centre del mur frontal; està cobert amb una teuladeta de dos vessants. He calculat que l'amplada de la seva base fa un metre seixanta i que l'alçada arriba als 9'80; són mesures que considero aproximades.

BIURE Sant Martí

Altitud: 580 metres. Municipi de Sagàs

Església romànica aixecada cap a mitjans del segle XII. Consta d'una nau rectangular amb volta de canó un pèl apuntada i damunt una imposta que recorre tota la seva base; està capçada per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera precedit d'un curt tram preabsidal i d'un arc triomfal tots dos apuntats; no té ornamentació exterior. Té un senzill portal en arc de mig punt ben dovellat obert al mur de migdia; en el mateix mur, prop de l'absis, hi ha una finestra en arc de mig punt així com n'hi ha una altra en el centre de l'absis; una tercera es troba al mur de ponent a mitja alçada amb un bonic bordó sobre una senzilla imposta. Una capella al nord amb volta de creueria fou afegida al segle XVIII; s'hi guarda una pica baptismal romànica senzilla. Els murs tenen paraments de carreus mitjans ben escairats i disposats en filades. Dimensions: 15'00 x 4'50 x 6'45 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de la capella arriba als 10'40 metres. **Campanar** tardà d'espadanya d'un ull en arc de mig punt, sense campana, cobert

per una teulada de dos vessants amb lloses fent graonades. Està situat al centre i al damunt del mur de ponent als peus del temple; té una petita creu metàl·lica al cim; els seus pilars mostren carreus petits ben escairats. He calculat que la seva base té una amplada 1'90 metres i que la seva alçada arriba als 9'50; tinc present que aquestes dades només són aproximades.

BOATELLA Sant Martí, ermita
Altitud: 784 metres. Municipi de Borredà

Església romànica del segle XI modificada als segles XVII i XVIII quan es va substituir l'absis semicircular per un de quadrat i es va canviar la porta del sud per una de rectangular al mur dels peus, a ponent. Consta d'una nau rectangular capçada per un absis quadrat i està acompanyada de dues capelles enfrontades que li donen un aspecte de planta de creu grega, capelles afegides al segle XVIII. Avui (1990), amb tot, es troba mig esfondrada. Els murs presenten paraments de carreus molt matussers. Dimensions: 13'65 x 4'60 x 5'45 metres de llargada, amplada i alçada respectivament. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc rebaixat cobert per una teuladeta de dos vessants de teules aràbigues. Es troba situat damunt i al centre del mur frontal orientat a ponent; fou aixecat segurament amb motiu de les obres fetes als segles del barroc. He calculat que l'amplada de la seva base fa 3'32 metres i que la seva alçada arriba als 8'91; amb tot, penso que les mesures solament són aproximades.

BROCÀ Sant Martí, antiga parròquia
Altitud: 900 metres. Municipi de Guardiola de Berguedà

Església romànica segurament aixecada a principis del segle XII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada damunt de dos arcs torals que descansen en pilastres d'escàs relleu i que la divideixen en tres trams força desiguals; l'acompanyen dues capelles rectangulars, una a migdia i l'altra, força irregular, a tramuntana; estan a tocar l'absis semicircular que fa de capçalera cobert per una volta de quart d'esfera i precedit d'un arc triomfal i d'un curt tram de canó apuntat; per l'exterior mostra una fris d'arcs cecs que, cada dos, tenen una fina lesena d'escassa longitud; també hi té oberta una gran finestra en arc de mig punt ben dovellada. El portal romànic a migdia fou substituït al 1833 per un altre de força amplada, dos metres, de caire classicista; té una arcada ben dovellada damunt impostes i sobre brancals ben carreuats; adossades als murs i flanquejant els brancals dues pilastres estretes i filetejades damunt baixos pedestals sostenen una cornisa també filatejada i un frontó fent triangle rectangle amb una fornícula al timpà. Els murs mostren paraments de carreus poc ben escairats, petits i disposats en filades. Dimensions: 16'00 x 6'00 x 7'10 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les dues capelles laterals arriba als 13 metres. **Campanar** d'espadanya d'un ull, campanar de senyals, aixecat a llevant, a base de lloses picades i cobert per una teuladeta de lloses de dues vessants; es troba al centre i damunt de l'arc triomfal. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'48 metres i que l'alçada arriba als 9'16; són mesures que considero aproximades.

CAN CABRA Santa Coloma, ermita
Altitud: 1200 metres. Municipi de Castellar de Riu

Església romànica segurament del segle XI. Consa d'una petita nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt i capçada a llevant per un absis semicircular cobert amb una volta de quart d'esfera; no té ornamentació exterior. Té el portal en arc de mig punt al mur de ponent, als peus del temple i, a la part alta, un petit òcul circular. Els murs tenen paraments de carreus matussers, petits i disposats en filades. **Campanar** d'espadanya tardà amb dos ulls en arc de mig punt allargassats sense cap campana; està cobert per una teuladeta de dos vessants i aixecat al centre i damunt del mur frontal. He calculat l'amplada de la seva base en 2'95 metres i la seva alçada en 9'35; són dades que considero aproximades.

CASSERRES Sant Pau, antiga parròquia

Altitud: 610 metres.

Església romànica del segle XII avançat; al segle XVIII s'hi afegiren dues capelles quadrades a tocar el tram presbiteral cobertes amb sengles cúpules, enfrontades a manera d'un transsepte. Consta d'una ampla nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada damunt una imposta que recorre la seva base; està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera i oberta amb una finestra cantral atrompetada ornada amb una arcada adovellada de mig punt damunt columnetes exemptes de capitells bellament ornats amb relleus; no té altra ornamentació exterior; està precedit per un arc triomfal en arc de mig punt i d'un ampli tram presbiteral de volta apuntada tancat i obert amb arcs que descansen en sengles pilastres d'escàs relleu, el més allunyat damunt una imposta; en aquest tram s'hi obriren oportunament dues grans arcades de mig punt per donar pas a les capelles. Portal obert al mur de migdia amb tres arcades de mig punt ben dovellades i en degradació, la més interior amb un senzill canal en el caire i la més externa, de grans dovelles i amb un bordó amb escaquejat, damunt columnes exemptes amb uns bells capitells amb relleus. Murs de pedres rogenques amb paraments de carreus mitjans, desiguals, ben escairats i disposats en filades. Dimensions: 19'25 x 4'85 x 7'65 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; comptant des del fons de les capelles l'amplada arriba als 15'50 metres. **Campanar** d'espadanya tardà amb dos ulls en arc de mig punt i amb campanetes; està cobert per una teuladeta de dos vessants. Es troba damunt i al centre del mur frontal, als peus del temple. He calculat que l'amplada de la seva base fa 6 metres i que l'alçada arriba als 11'90; són dades que considero com aproximades.

EL CINT Sant Sadurní

Altitud: 900 metres. Municipi de L'Espunyola

Església del segle XVII amb algunes restes d'una anterior romànica. Consta d'una nau rectangular amb un portal obert proper al mur de ponent al mur de migdia sota de la teulada que fa com de porxo en trobar-se el mur uns metres endarrerit en aquest punt. El portal rectangular està resseguit en tot el marc per una motllura d'escàs relleu. El damunt hi ha oberta una finestra rectangular. En el mateix mur, prop de la capçalera, un òcul atrompetat il·lumina la zona de la nau corresponent. Els murs, tot hi estar arrebossats, però avui (2005) de manera precària, mostren paraments de carreus mitjans matussers. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt; està recobert per una teuladeta de dos vessants; hi penja una campana. Els tres pilars que el formen tenen carreus ben escairats de mida mitjana. Es troba aixecat en el mur de ponent, mur que es comú amb la veïna rectoria. Té una base de 4'25 metres i una alçada aproximada de 17.

LA CLUSA Sant Romà, ermita

Altitud: 1250 metres. Municipi del Castell de l'Areny

Església romànica del segle XII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta un pèl apuntada i capçada a llevant (de fet, al nord-est) per un absis semicircular sense ornamentació amb volta de quart d'esfera. El portal es troba al mur sud; el formen dues arcades ben dovellades en degradació damunt grans carreus que fan de muntants juntament amb carreus mitjans ben picats. Els murs de pedra vista tenen paraments de petits carreus matussers, desiguals i disposats en filades. Dimensions: 12'00 x 4'20 x 6'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya amb dos ulls en arc de mig punt on hi penja una petita campana de 37 quilos de nom *Maria al cel Assumpta* fosa per Manclús; està cobert per una teuladeta de dos vessants amb lloses fent graonada; al cim hi té una creu metàl·lica. Es troba situat damunt i al centre del mur dels peus del temple orientat a ponent. He calculat que l'amplada de la seva base fa 3'40 metres i que l'alçada arriba als 11'90; són mesures que considero com aproximades.

COMIÀ Sant Esteve, ermita

Altitud: 818 metres. Municipi de Borredà

Església romànica del segle XI molt modificada als segles XVII (1699) i XVIII quan es canvià la nau rectangular i l'absis semicircular encarat a llevant per un altre de planta quadrada; només es conserva del romànic dues finestres en arc de mig punt al mur sud. S'apuntalaren els murs laterals amb contraforts atalussats i s'afegiren capelles laterals; al mur dels peus, a ponent, s'hi obrí un portal en arc de mig punt a base de grans dovelles damunt brancals carreuats, tots ben escairats; substituí l'antiga que es trobava al mur de migdia. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt cobert per una teuladeta de dos vessants; tardanament si li adossaren tres parets que el convertiren en espadanya closa avui eliminada; hi pengen dues campanes, *Sant Esteve* del 1693, de 152 quilos, i *Sant Joan* del 19cha02, de 125. Es troba situat damunt i al centre del mur frontal. He calculat l'amplada de la seva base en 4'35 metres i l'alçada en 11; totes les mesures les considero aproximades.

CORNUDELL Sant Joan, ermita

Altitud: 1540 metres. Municipi de Castellar de n'Hug

Església romànica possiblement del segle XI. Si mai tingué per capçalera un absis semicircular com solen tenir els temples d'aquest moment avui ja no el té, ja sigui que no el tenia d'origen o que fou substituït, cosa més probable, per un cos a llevant que fos prolongació de la nau rectangular. La nau està coberta per una volta de canó damunt arcs torals, en part, i la resta amb un embigat i planxes de fusta; avui (1999) ha quedat restaurada i la seva teulada de dos vessants es troba formada per lloses. Portal al mur de migdia a base de dues arcades de mig punt en degradació formades per dovelles mitjanes ben picades que descansen en muntants de carreus desiguals ben escairats. Els murs tenen paraments de carreus matussers, desiguals i en filades poc ordenades; alguna d'elles, tant al nord com a migdia, mostren la tècnica de l'*opus spicatum;* en el cos de llevant, el que sembla afegit, els paraments es veuen amb peces poc polides i en desordre; tres robustos contraforts atalussats apuntalen el mur de migjorn. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt aixecat amb carreus ben escairats damunt i al centre del mur frontal a ponent, als peus del temple; està cobert per una teuladeta de dos vessants. Hi penja una campaneta antiga, segurament del segle XIV, de 27 quilos. He calculat que l'amplada de la seva base fa un metre cinquanta-cinc i que la seva alçada és de 7'20; són mesures que considero aproximades.

FONOGEDELL Sant Miquel, ermita

Altitud: 640 metres. Municipi de Casserres

Església originalment romànica però de la que actualment només en resta l'absis; el temple actual procedeix de les reformes de finals del segle XVIII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt i capçada per un absis semicircular a llevant, un pèl desviat al nord, cobert per una volta de quart d'esfera; no presenta cap ornamentació exterior. L'antic portal al sud avui es troba paredat; l'actual està obert a ponent, als peus del temple, amb una arcada de mig punt de grans dovelles; està precedit d'un atri rectangular cobert per una teulada de dos vessants damunt bigues de fusta i tancat per tres costats amb un portal a ponent en arc rebaixat amb maons a manera de dovelles. Els murs tenen paraments de carreus desiguals, ben escairats i disposats en filades. **Campanar** d'espadanya d'un ull allargassat en arc de mig punt i cobert per una teuladeta sinuosa. Es troba damunt i al centre del mur frontal, als peus del temple. He calculat que l'amplada de la seva base fa un metre vint i que l'alçada arriba als 7'15; són mesures que dono com aproximades.

FREIXENS Sant Julià

Altitud: 1000 metres. Municipi de Vallcebre

Església romànica segurament de finals del segle XI o de principis del XII que al segle XVIII fou força modificada. Consta d'una llarga nau rectangular amb volta de canó de mig punt obrada modernament; està capçada a llevant per un absis semicircular cobert per una volta de quart d'esfera precedit d'un arc triomfal de mig punt. Té un modern portal obert al mur de migdia a base d'un marc amb arc de mig punt ben dovellat i carreuat de peces mitjanes; al damunt hi té un gran òcul circular atrompetat. Murs amb paraments de carreus petits matussers i sense formar filades pel que fa als laterals moderns; l'absis els té amb carreus ben escairats, irregulars tot i que dominen els petits i allargassats disposats en filades; sota cornisa hi té una motllura i un fris de permòdols sense altra finalitat que decorar-lo; la seva finestra central en arc de mig punt, força gran i ben dovellada, avui es troba paredada. Dimensions: 18'10 x 5'40 x 5'14 metres de llargada, amplada i alçada respectivament. **Campanar** de torre de planta quadrada (1'55 x 1'55 m); un segon cos que conté la cel·la és de perímetre un xic inferior; està obert amb una finestra allargassada en arc de mig punt a cada cara; hi penja una campana fosa per Adzaneta de València el 1957; pesa 199 quilos. Està situat damunt el temple en el seu angle format pel mur de ponent i el de tramuntana. He calculat que la seva alçada arriba als 12'80 metres; considero la mesura com a merament aproximada.

FUMANYA Sant Mateu, antiga parròquia

Altitud: 1154 metres. Municipi de Fígols

Església romànica de principis del segle XI. Consta d'una nau rectangular coberta amb un sostre de bigues de fusta amb morter entre els buits; està capçada a llevant per un absis semicircular de murs rebaixats interiorment (en obres d'adaptació del segle XVIII) i cobert amb una volta de quart d'esfera, també rebaixada, reforçada per una biga. En les reformes del segle XVIII se li afegiren dues capelles rectangulars enfrontades, una per banda, i amb un nou portal, en el mateix lloc del vell, a migdia, de marc rectangular amb pedres ben escairades. Els murs mostren paraments de carreus amb prou feines picats, de mida mitjana i disposats en filades força desordenades; el mur de ponent, als peus del temple, té el parament encara més desordenat i amb un antic portal avui paredat de manera matussera; a la part alta hi té una òcul circular. Dimensions: 13'10 x 3'20 x 4'80 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons de les capelles laterals l'amplada arriba als 7'90 metres. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt de poca alçada aixecat amb carreus matussers damunt i al centre del mur frontal; té una teuladeta de dos vessant a base de lloses en escata. He calculat que l'amplada de la seva base fa 3'45 metres i que la seva alçada arriba als 7'25; són mesures que marquen una aproximació.

GAVARRÓS Sant Genís, antiga parròquia

Altitud: 1362 metres. Municipi de Guardiola de Berguedà

Església romànica segurament de finals del segle XI o de principis del XII. Consta d'una llarga nau rectangular coberta amb una volta apuntada damunt d'una imposta que ressegueix tota la seva base; té una capella a tramuntana afegida al segle XVIII i un senzill cor alt amb barana de fusta damunt d'un embigat; està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera apunada ornat per l'exterior amb un fris de dents de serra sota cornisa i amb una finestra amb doble arc de mig punt en degradació; està precedit d'un arc triomfal apuntat. Té el portal obert al mur de ponent, als peus del temple, amb un arc de mig punt de dovelles grans de pedra rogenca ben picades damunt uns brancals de carreus de la mateixa mena de pedra i ben escairats; a mitja alçada hi té un petit òcul circular. Els seus murs en general arrebossats mostren, pel que es veu a l'absis, paraments de carreus mitjans i sense polir organitzats en filades. **Campanar** de torre, merament funcional, aixecat al segle XVIII i adossat el mur de migdia, més o menys a la seva meitat; té planta quadrada (3'00 x 3'00 m) i una cel·la a la part alta amb una motllura senzilla al seu dessota i oberta amb finestres de mig punt, una a cada cara; està coronat per una senzilla cornisa i per una teulada de

quatre vents. La seva alçada la calculo en 12'30 metres; les mesures indicades són aproximades.

GRÉIXER Sant Andreu

Altitud: 1010 metres. Municipi de Guardiola de Berguedà

Església romànica del segle XI que fou modificada al XII pel que fa a la volta i la seva alçada. Consta d'una nau rectangular amb volta apuntada amb dos nínxols, un a cada costat, i capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera precedit d'un senzill arc triomfal; no té ornamentació exterior. El portal en arc de mig punt amb petites dovelles damunt els murs del temple es troba obert en el de tramuntana. Els murs mostren paraments de carreus matussers i força desiguals, o ni tan sols picats, formant filades poc ordenades; en el de ponent, als peus del temple, s'hi obre a la part alta una finestra en arc de mig punt. Dimensions: 10'30 x 4'00 x 5'40 metres de llargada, amplada i alçada respectivament. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt cobert per una teuladeta de dos vessants de lloses i amb un petit pinacle al cim. Està aixecat amb petits carreus matussers de pedra tosca damunt i al centre del mur frontal, a ponent. Hi pengen dues campanetes de nom *Lluïsa* la de la dreta, de 35 quilos i *Sant Andreu* la de l'esquerra, de 60 quilos, del 1954, ambdues foses per Barberí d'Olot. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'50 metres i que l'alçada arriba a 8'25; són mesures que considero aproximades.

GUARDIOLA DE BERGUEDÀ Sant Llorenç prop Bagà, antic monestir

Altitud: 725 metres.

Església romànica iniciada a la meitat del segle XI amb la previsió d'una capçalera recta a llevant i amb portals a ponent; s'havia d'aixecar amb tres naus i una cripta al dessota també de tres naus cobertes amb voltes d'aresta damunt arcs torals i formers de mig punt sostinguts per robustos pilars quadrats; aquesta part es completà a finals de segle; l'església superior es va aixecar al segle XII amb les naus cobertes de voltes apuntades sobre arcs torals damunt fines semi-columnes adossades a pilars quadrats i en una imposta que resseguia la base de les voltes; les naus es comuniquen a través d'arcs formers de mig punt. No es van capçar amb absis semicircular com era habitual. Cap al segle XVI es va capgirar de manera que la capçalera es va situar a ponent i es van obrir portals a llevant. Cap el 1761 es va refer la nau de tramuntana que va ensorrar-se en els terretrèmols del segl XV i es va aixecar, adossat al mur lateral nord, un **campanar** de planta quadrada (5 x 5 m) amb una alçada de 15'80 metres.

GUARDIOLANS Santa Magdalena

Altitud: 800 metres. Municipi de Vilada

Església romànica aixecada al segle XII però ampliada i modificada als segles XVII i XVIII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó damunt dos arcs torals; és obra dels segles moderns; estava capçada per un absis semicircular a llevant però en el temps de les reformes va ser substituït per un presbiteri allargassat rectangular cobert per una volta d'aresta; té un senzill cor alt damunt un embigat de fusta adossat al mur de ponent, als peus del temple. El portal obert al mur de migdia amb arc de mig punt ben dovellat i carreuat està precedit d'un porxo obert només pel sud amb un gran arc de mig punt; al damunt d'ell, en el mur de migdia, hi ha un petit òcul circular. Els murs són de paraments poc ben carreuats, amb peces matusseres i en desordre. Dimensions: 13'50 x 4'00 x 3'46 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya tardà de dos ulls en arc de mig punt aixecat amb carreus ben escairats damunt i al centre del mur de ponent; està cobert per una tauladeta de dos vessants amb un petit pinacle i una creu al cim. Una petita campana penja de l'ull de la banda de migdia, pesa 37 quilos i fou fosa per Vda. de A. Perea de Miranda de Ebro el 1949. He calculat l'amplada de la seva base en tres metres i la seva alçada en 6'70; són mesures que considero com aproximades.

LILLET Sant Miquel, ermita

Altitud: 765 metres. Municipi de La Pobla de Lillet, als afores.

Església romànica aixecada el 1166, avui restaurada. Consta d'una nau circular capçada per un absis semicircular. La nau queda coberta per una volta semiesfèrica; l'absis per una de quart d'esfera. No té altra obertura que el portal a la banda de ponent amb un arc de mig punt ben dovellat; descansa en el mur sense brancals marcats. Els murs mostren parament de carreus escairats matusserament, irregulars i disposats en filades. La coberta és a base de lloses. Sota la cornisa, un fris queda format per petits carreus alternats amb buits. Damunt l'arc del portal i sota el fris hi una creu en relleu. Dimensions: 5'90 x 4'60 x 6'35 metres respectivament de llargada des del fons de l'absis, de diàmetre de la nau i d'alçada de la cúpula; des del fons de les petites capelles laterals l'amplada o diàmetre de la nau fa 5'30 metres. No té **campanar**.

LILLET Santa Maria, antic monestir, avui en restauració

Altitud: 770 metres Municipi de La Pobla de Lillet, als afores

Església iniciada en estil romànic al segle XI. Consta d'una nau rectangular amb transsepte de dos braços de diferent profunditat; el més profund es troba a tramuntana. Està capçada a llevant amb un absis central semicircular precedit d'un ampli tram presbiteral; l'eix d'aquest absis es troba un pèl girat cap al sud respecte del de la nau; una absidiola al sud fou afegida al segle XII; tots dos estan oberts al transsepte. Al segle XV es construí el seu braç nord on s'hi obrí un bonic portal gòtic. Sofrí tota mena de reformes en refer-se la volta amb tres arcs torals de mig punt que la dividien en quatre trams, el transsepte força més ample que els altres, capelles laterals en el gruix dels murs, una cúpula amb cimbori al creuer, tot cap a finals del segle XVIII en estil classicista, així com s'obrí un nou portal rectangular al mur de ponent, als peus del temple. Els murs presenten paraments de pedra vista amb carreus petits i irregulars, alguns molt matussers. Dimensions: 22'75 x 6'00 x 8'10 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons dels braços del transsepte arriba als 19'60 metres. No té **campanar**, amb tot, hi ha una campana, guardada a La Pobla, que s'hi trasllada en ocasió de celebracions; porta el nom d'*Ester-Francesca-Josepa* de 46 quilos i fou fosa el 2013 per Carvajal Corredera SL.

MADRONA Sant Pere del Castell

Altitud: 1000 metres. Municipi de Berga

Església romànica del segle XII avançat. Consta d'una petita nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada i capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera ultrapassada; no té decoració exterior. Portal obert al mur de migdia a base d'una arcada de mig punt ben dovellada amb bordó sobre una imposta. Murs amb paraments de carreus petits, allargassats, ben escairats i disposats en filades. El mur de ponent, als peus del temple, té una petita finestra en forma de creu a la part alta. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt refet en els últims temps; está cobert per una teuladeta de dos vessants i aixecat damunt i al centre del mur de ponent. He calculat que l'amplada de la seva base fa un metre setanta i que l'alçada arriba als 9'10 metres; són mesures aproximades.

MARE DE DÉU D'AVIÀ Santa Maria, ermita

Altitud: 675 metres. Municipi d'Avià

Església romànica aixecada al segle XII. Consta d'una nau rectangular capçada per un absis semicircular tan ample com la nau i perllongat. La nau està coberta per una volta de canó damunt dos arcs torals que descansen en una senzilla imposta sota la volta, l'absis ho està per una volta de quart d'esfera. El portal, situat al mur sud, el formen dues arcades en degradació amb dovelles primes i carreus ben escairats en els muntants; les arcades descansen en senzilles impostes de secció rectangular. Té murs amb paraments de carreus matussers disposats en filades, sense cap

ornamentació, ni en l'absis. Dimensions: 13'20 x 4'00 x 6'00 metres de llargada, amplada i alçada respectivament. **Campanar** d'espadanya d'època tardana; té dos ulls en arc de mig punt on no hi pengen campanes; està cobert per una teuladeta de dos vessants amb lloses; la seva estructura és a base de carreus matussers de pedra. Es troba centrat i aixecat damunt del mur frontal orientat a ponent. La seva base fa 3'15 metres i la seva alçada 9.

MERCADAL Santa Margarida, ermita

Altitud: 980 metres. Municipi de L'Espunyola

Església romànica possiblement de principis del segle XII. Consta d'una petita nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt i capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera, sense ornamentació exterior; està precedit d'un senzill arc triomfal de mig punt. Té el portal al mur de migjorn amb una arcada de dovelles grans ben picades damunt brancals de carreus grans i ben escairats. Els murs tenen paraments de pedra rogenca amb carreus grans, matussers i disposats en filades. Dimensions: 6'60 x 2'90 x 4'60 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya amb un ull en arc de mig punt aixecat damunt i al centre del mur de ponent, als peus del temple, que té una estreta finestra a mitja alçada. He calculat que l'amplada de la seva base fa un metre seixanta i que l'alçada arriba als 7'50; són mesures que considero com aproximades.

MEROLA Santa Maria, ermita, antiga parròquia, avui sense culte

Altitud: 500 metres. Municipi de Puig-reig

Església aixecada al 1611. Consta d'una petita nau rectangular capçada a llevant per un absis poligonal de tres costats; té una capella oberta al mur de tramuntana. El frontis orientat a ponent té un portal rectangular emmarcat per carreus grans de pedra un pèl vermellosa; a mitja alçada hi té una finestra esqueixada en arc de mig punt. Aquest mur es troba arrebossat; la resta dels murs mostren, tot i l'arrebossat, uns paraments de carreus petits ordenats en filades. El mestre d'obres que la traçà fou Gabriel Lleonart de Castellterçol. **Campanar** d'espadanya de dos ulls grans en arc de mig punt; en un d'ells hi penja una campana. Es troba aixecat al centre i damunt el mur frontal. La seva base fa una amplada de 3'50 metres i l'alçada arriba als 12'20; són mesures aproximades.

MONTCLAR Santa Creu, capella d'El Cassó

Altitud: 750 metres.

Església romànica del segle XII força modificada cap al XIV. Consta d'una petita nau rectangular coberta amb una volta de canó un pèl apuntada i capçada a llevant per un absis semicircular, tardà, cobert amb volta de quart d'esfera; avui està separat de la nau per un envà; no té ornamentació per l'exterior. El portal és obra del segle XIV a base d'un arcada de mig punt ben dovellada; es troba obert al mur de migdia. Els murs mostren una obra tardana amb paraments rústics de pedra amb peces irregulars poc o gens picades i sense alineació llevat d'alguna filada a la part alta; en el de ponent, als peus del temple, el seu parament és de pedres mitjanes o grans mig picades i ordenades en filades poc ordenades amb l'argamassa força visible; a la part alta s'hi obre un gran òcul circular atrompetat. Damunt i al centre d'aquest mur s'hi aixeca el **campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt, també força tardà, amb coberta horitzontal i una petita creu metàl·lica al cim. He calculat que la seva base fa un metre seixanta i que arriba a una alçada de 9'60 metres; són dades que considero aproximades.

OBIOLS Sant Vicenç

Altitud: 525 metres. Municipi d'Avià

Església preromànica de finals del segle X, modificada en temps del romànic, segles XII i XIII, i també en temps recents. Consta d'una nau rectangular capçada per un absis també

rectangular; té adossades dues capelles laterals properes a l'absis que li donen una planta de creu llatina en aparentar un transsepte. Per l'interior s'hi troben, del segle X, arcs de ferradura ben dovellats damunt columnes que donen pas a l'absis i a les capelles; estan cobertes per voltes de pedra. La nau està coberta per una teulada de doble vessant damunt una encavallada de formigó que ha substituït l'antiga de fusta. Els murs per l'exterior tenen diversitat de paraments, rústics, amb carreus de diferents mides, matussers, i amb panys de paredat o maçoneria, tot de pedra vista de color marronós. Té dos portals, un de romànic a ponent amb arc de mig punt i guardapols i un segon rectangular a la façana de migdia que podria ser del temple original. Als peus de la nau hi ha un cor alt de fusta amb escala de pedra. Dimensions: 18'40 x 3'90 x 8'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons dels braços del transsepte arriba als 7 metres. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt ocupats per campanes. Fou erigit en temps posteriors als del temple. Està cobert per una teuladeta de dos vessants. La seva base té una amplada aproximada de 2'70 metres. Situació: damunt i al centre del frontis, a ponent. Alçada: 10 metres, aproximadament.

PEDRÓS Sant Amanç, capella sense culte

Altitud: 580 metres. Municipi de Santa Maria de Merlès

Església romànica segurament de finals del segle XI o de principis del XII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canò un xic apuntada i reforçada amb arcs formers de mig punt adossats als murs laterals; té un cor sobre un embigat de fusta als peus del temple avui força esbaladrat; està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera precedit d'un senzill arc triomfal de mig punt; no té ornamentació exterior. El portal es troba al mur de migdia a base d'un arc de mig punt de petites dovelles ben picades. Els seus murs presenten paraments de carreus matussers mitjans més o menys disposats en filades. **Campanar** d'espadanya de dos ulls rectangulars coberts per una teulada de dos vessants horitzontal avui totalment esfondrada; resten tres robustos pilars amb carreus ben escairats; es troba aixecat damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'90 metres i que la seva alçada arriba als 10'75; són mesures que dono com aproximades.

PINÓS Santa Maria, ermita

Altitud: 700 metres. Municipi de Santa Maria de Merlès

Església romànica segurament de finals del segle XI. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt damunt dos arcs torals i d'una senzilla imposta que recorre la seva base en els murs laterals; està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera i ornat per l'exterior amb un fris d'arcs cecs sota cornisa i lesenes llombardes; està precedit d'un senzill arc triomfal de mig punt. Portal obert modernament a ponent, als peus del temple, amb el romànic a migjorn paredat; té un marc rectangular de carreus ben escairats; al seu damunt hi figura un petit òcul circular. Està precedit d'un gran porxo molt tancat cobert per una teulada sobre encavallades de fusta que se sostenen en murs laterals. Dimensions: 8'85 x 3'15 x 5'00 metres de llargada, amplada i alçada respectivament. **Campanar** d'espadanya closa amb un ull en arc de mig punt a les cares frontal i posterior; és obra moderna; està cobert per una teulada de dos vessants amb teules aràbigues. Es troba aixecat damunt i al centre dels peus del temple a base de carreus petits ben escairats. He calculat que la seva base de planta quadrada fa un metre seixanta de costat i que té una alçada de 8'75 metres; són mesures que dono per aproximades.

PUIG-REIG Sant Martí, església vella

Altitud: 455 metres.

A pocs metres, pel darrera de l'actual parròquia, es troba l'antiga **església** de Sant Martí, del segle XII, romànica, d'una nau rectangular de quatre trams coberta amb una volta de canó i capçada

per un absis semicircular sense altra decoració exterior que una motllura sota cornisa. Els seus murs tenen paraments de carreus grans i ben escairats. Té un portal atrompetat amb tres arquivoltes de mig punt alternades per una motllura bossellada sobre una imposta senzilla, dues columnes per banda alternades per antes i un bordó decorat a l'intradós amb petits clots disposats en quatre fileres; al damunt del portal hi ha una finestra de punt rodó que n'inclou una altra enfondida de geminada amb doble arquet lobulat. Uns robustos contraforts són visibles tant a l'exterior com a l'interior. Dimensions: 18'00 x 8'00 x 9'74 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Guarda** unes pintures romàniques trobades a l'absis, avui retirades i posades en uns plafons guardats al mur de la nau i protegits per una pantalla vidriada; són de primers del segle XIII atribuïdes al mestre de Lluçà amb clara influència bizantina. Té un **campanar** d'espadanya de dos ulls al damunt i al centre del frontis orientat a ponent; hi penja una sola campaneta. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'70 metres. Alçada: 13'33 metres.

ROCA-SANÇA Santa Maria, capella

Altitud: 1200 metres. Municipi de Guardiola de Berguedà

Església romànica aixecada al segle XIII de formes i materials molt rústics. Està adossada i coberta per l'edifici de la masia o hospital de Roca-sança. Consta d'una petita nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada i capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera apuntada precedit d'un arc triomfal un pèl apuntat; un petit cor es troba adossat al mur de ponent, als peus del temple, damunt un embigat i amb accés per una escaleta de pedra adossada al mur nord; hi ha una porta que el comunica amb la masia adjunta. Té el portal obert al mur de migjorn en arc de mig punt dovellat refet diverses vegades. Els seus murs mostren paraments de carreus mitjans matussers i desiguals disposats en filades. Dimensions: 8'50 x 3'40 x 3'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt cobert per una teuladeta de dos vessants. Es troba aixecat damunt del mur de ponent, als peus del temple, que el separa de la masia, coberts tots dos edificis per una mateixa teulada de dos vessants. Hi penja una petita campana sense inscripcions de 10 quilos posterior a la guerra civil del 1936. He calculat que l'amplada de la base de l'espadanya fa 1'55 metres i que l'alçada, força per sobre de la nau ja que hi té unes altes golfes o terrabastall, arriba als 11'50; són mesures que considero aproximades.

SAGÀS Sant Jordi, capella

Altitud: 580 metres.

Església petita aixecada al segle XVI i reformada al XVIII. Consta d'una petita nau rectangular coberta amb una volta de creueria del gòtic tardà; està capçada per un presbiteri quadrat. El portal obert a llevant, als peus del temple, té un arc de mig punt format per grans dovelles ben escairades damunt brancals també amb grans carreus ben picats; al damunt hi ha un petit òcul i per coronament una cornisa angular amb un fris de caires de teules. Els murs presenten paraments de maçoneria amb carreus grans marronosos a cantoneres. **Campanar** d'espadanya amb un ull en arc de mig punt amb una campaneta; està cobert per una teuladeta de dos vessants. Està situat al centre i damunt del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa 0'80 metres i que la seva alçada arriba als 6'40; amb tot, cal considerar aquests mesures com aproximades.

SANT ANDREU DE CAL PALLOT Sant Andreu, capella

Altitud: 550 metres. Municipi de Puig-reig

Església romànica del segle XII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó un pèl apuntada damunt d'una imposta que recorre tota la seva base a excepció del mur de ponent; està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera amb imposta a la seva base; està precedit d'un ampli tram preabsidal apuntat obert amb un arc igualment apuntat.

Té un portal al mur de tramuntana format per dues arcades ben dovellades i en degradació; l'exterior juntament amb un bordó descansa en una senzilla imposta. Els murs tenen paraments de carreus mitjans, a axcepció dels de l'absis que són força grans, ben escairats i alineats; solament es troben dues filades sota cornisa que tenen carreus petits i allargassats; el mur de ponent, als peus del temple, té a mitja alçada una finestra en arc de mig punt ornada amb un elegant bordó. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt, un d'ells, el de l'esquerra, perdut per l'efecte d'un llamp, cobert per una teuladeta de dos vessants, el de l'esquerra perdut. He calculat que l'amplada de la seva base hauria estat de dos metres deu i que l'alçada arriba al 9'20 metres; són dades aproximades.

SANT JAUME DE FRONTANYÀ Mare de Déu dels Oms, santuari

Altitud: 1000 metres.

Església del 1700 acabada a finals del segle XVIII (data a la dovella clau del portal: 1785). Consta d'una nau rectangular de tres trams amb capçalera recta; està coberta amb una volta de llunetes pintada amb motius policroms geomètrics; el presbiteri recte s'obre a un cambril situat dins un cimbori quadrat recobert per una cúpula amb llanternó. El cor amb una barana de fusta descansa sobre un bigam horitzontal. El frontis obert amb un portal dovellat en arc de mig punt té un òcul a mitja alçada i una cornisa angular sobre teules. Els seus murs tenen paraments de paredat coberts amb un arrebossat mig perdut i amb carreus marronosos a cantoneres. Dimensions: 16'00 x 4'70 x 6'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. La cúpula, des del nivell de la nau, arriba als 8'71 metres d'alçada i el llanternó fins als 10'71. **Guarda** una imatge d'una Mare de Déu romànica que després de perdre el cap fou restaurada com si hagués estat gòtica. **Campanar** senzill merament funcional, segurament coetani de l'església. Té planta gairebé quadrada (2'30 x 2'35 m) amb motllures a diferents nivells. La cel·la està oberta amb quatre finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara, amb una subfinestra geminada a la base com si fes de barana; està coronat per una cornisa motllurada que sobresurt destacadament, amb frisos de teules intercalats entre les motllures, i una teulada a quatre vessants. Els seus murs tenen paraments de maçoneria amb carreus a les cantoneres. Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent. Alçada: 15'69 metres. Esveltesa: 6,6

SANT JAUME DE FRONTANYÀ Sant Jaume, antic priorat

Altitud: 1072 metres.

Església romànica (un dels exemplars més interessants de Catalunya) de fi del segle XI. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó lleugerament apuntada sobre dos arcs torals que descansen en pilastres; una imposta sota la volta recorre tota la nau; està acompanyada d'un transsepte amb tres absis semicirculars decorats a l'exterior amb arcuacions cegues damunt mènsules i amb lesenes només al central; els seus baixos estan esglaonats i presenten algunes grans peces poc picades. Al creuer s'hi aixeca sobre trompes una cúpula semiesfèrica coberta per un original cimbori (únic a Catalunya) de dos cossos, el primer quadrat i el superior de dotze costats amb fris de finestres cegues sota cornisa. Els seus murs interiors tenen paraments de carreus mitjans, irregulars, en filades ordenades de pedra grisenca. L'absis central té cinc absidioles dins del gruix del mur i amb semi-columnes intercalades. La façana principal està dividia en dues zones, tant en sentit horitzontal com verticalment, aquestes a base d'unes lesenes; a mitja alçada la divisió horitzontal és feta amb un fris en ressalt d'arcs cecs; al centre, en la zona superior, hi ha una rosassa d'època moderna; al capdamunt, sota la minsa cornisa angular, hi figura un altre fris en disposició angular d'arcs cecs. Els seus murs tenen paraments de petits carreus irregulars de pedra grisenca mig barrejats amb alguns de marronosos. El portal obert al frontis és dovellat amb dues arcades de mig punt en degradació amb una fina motllura al seu dessota sobre una minsa imposta i amb un senzill bordó. Té un cancell antic de fusta separat de la nau per una gran mampara de fusta i un cor alt als peus. Dimensions: 27'63 x 7'00 x 10'93 metres respectivament de llargada, amplada i alçada;

el transsepte en fa 16'62 x 6'14 de llarg i ample; la cúpula sobre trompes situada al creuer arriba als 17'21 metres d'alçada, mesura, com les altres, calculada des de l'interior. **Guarda** una pica baptismal del segle XI: bloc de pedra lleugerament cònic sobre un peu; té una boca circular de vuit centímetres de gruix i està mancada d'elements decoratius pel seu exterior; es troba en un arcosoli entrant a mà dreta, en el cancell. També té una pica beneitera, ja traspassat el cancell, a la dreta, incrustada al mur; representa una mà que la sosté, amb els dits en relleu ben visibles en la seva part frontal i que senyalen que provenen de darrere i de sota on la mà aguanta la pica. **Campanar** d'espadanya closa de planta rectangular (5'90 x 3'75 m), antiga espadanya del 1572 tancada cap el 1700, amb teulada a quatre vessants i dues finestres d'arc de mig punt a la cara de ponent (façana principal), i dues més, mig tapiades, a la banda de tramuntana; hi pengen dues campanes, una del 1408 (?) mig esbalandrada en voler-la anul·lar el 1936 i l'altra de nom *Jacob* del 1784 fosa per Raynelli, d'Itàlia; pesen 356 i 43 quilos respectivament. Té paraments de carreus irregulars. Des d'una escala interior de fusta arrapada al mur dels peus s'arriba al cor i des d'ell, també per una nova escala de fusta, s'aconsegueix accedir al campanar; totes dues ben a la vista i per l'interior del temple. Situació: damunt els peus de la nau, centrat al bell mig de la façana principal orientada a ponent. Alçada: 20'33 metres.

SANT JOAN DEGOLLAT Sant Joan, ermita sense culte
Altitud: 600 metres. Municipi de Puig-reig

Església romànica possiblement del segle XIII. Consta d'una petita nau rectangular sense absis tancada amb un mur recte a llevant; està coberta amb una volta un xic ovalada i apuntada damunt una senzilla imposta que recorre la seva base. Té el portal al mur de migdia; el formen dues arcades en degradació dovellades, la més interna amb grans dovelles ben escairades, la superior, embeguda en el mur, amb dovelles petites un pèl matusseres. Els seus murs presenten paraments de carreus mitjans de pedra rogenca força regulars i ben escairats disposats en filades ben ordenades. Té un **campanar** d'espadanya al mur de ponent, damunt i al centre d'ell; avui es troba amb l'arcada que el cobria perduda i només li resten els dos pilars que l'aguantaven. He calculat que l'amplada de la seva base fa un metre seixanta i que la seva alçada deuria fer 8'90 metres; són mesures aproximades.

SANT JOAN DE MONTDARN Sant Joan, sufragània
Altitud: 730 metres. Municipi de Viver i Serrateix

Església romànica de principis del segle XI època de la qual conserva l'absis semicircular amb decoració llombarda per l'exterior i un pany del mur nord amb un parament de carreus matussers; l'absis té decoració a base bandes llombardes unides per grans arcs cecs de mig punt, doble motllura sota la cornisa amb un fris d'arquets cecs intercalat. El temple sofrí reformes al segle XIV amb la prolongació de la nau i, al 1784, una de nova amb l'aixecament d'un transsepte i, al creuer, un cimbori octagonal amb algunes finestres i una teulada piramidal baixa. Consta d'una nau rectangular de cinc trams, un d'ells és el transsepte, coberta amb una volta de llunetes que descansa en una imposta classicitzant al llarg de tota la nau; està sostinguda por unes modestes pilastres. Els seus murs de pedra vista tenen paraments amb panys de maçoneria i de carreus matussers barrejats; per l'interior es veu la volta enguixada menys a l'absis. El portal rectangular es troba obert al mur de migdia amb una fornícula amb imatge damunt la llinda i un òcul sota cornisa. Tot el temple queda cobert per una teulada de dos vessants. Dimensions: 18'90 x 4'00 x 5'55 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; el transsepte fa 9 metres de llargada per 3'50 d'amplada; aquestes mesures les he obtingudes de l'opuscle *Sant Joan de Montdarn* editat pel Patronat d'Amics de Serrateix del 1981. **Guarda** dos retaules del barroc popular, de guix, un dedicat a la Mare de Déu del Roser i l'altre a la del Miracle; estan situats a cadascun dels dos extrems del transsepte; l'altar actual està format per un peu cilíndric que és un antic corró de batre, i una taula circular d'una roda

antiga de molí. **Campanar** de torre del segle XVIII, senzill i endreçat merament funcional. Té planta gairebé quadrada (2'95 x 3'15 m) amb la base lleugerament atalussada. La cel·la està oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, i té una fina motllura al dessota; al damunt hi ha un terrat amb pinacles als angles; llevat d'això els seus murs de maçoneria mostren una completa nuesa. Situació: adossat al mur de tramuntana fent angle al nord-oest del mur dels peus que es troba encarat a ponent. Alçada: 12'70 metres. Esveltesa: 4

SANT JORDI DE CERCS Sant Jordi

Altitud: 780 metres. Municipi de Cercs

Església romànica del segle XII, segurament de principis, amb reformes fetes al XIII i al XVII. Consta d'una nau rectangular coberta als segle XIII amb una volta apuntada sobre dos arcs torals que descansen en sengles pilastres sense que els separin impostes i que divideixen la nau en tres trams irregulars; està capçada a llevant per un absis semicircular ultrapassat amb volta de quart d'esfera i sense ornamentació exterior; està precedit d'un senzill arc triomfal al que no se li veuen els muntants ja que estan embeguts en els murs. Té el portal al mur de migdia amb una arcada de mig punt peraltat feta amb petites dovelles un pèl matusseres; descansen directament en els murs mancat com està de brancals. La nau té obertes quatre capelles en el gruix dels murs, dos a dos enfrontades; als segle XVII se'n van obrir altres dues, també enfrontades, de planta quadrada. Els murs presenten paraments de carreus poc o gens picats, petits i en un cert desordre tot i que intenten estar més o menys en filades; les cantoneres tenen grans carreus també poc picats. Dimensions: 13'30 x 4'30 x 8'60 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles arriba als 9'20 metres; cal tenir present que la llargada només arriba al llindar de l'absis ja que modernament es va separar de la nau amb un envà; avui fa funcions de sagristia. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt aixecat en època recent amb carreus un pèl escairats de mida petita damunt i una mica escorat a la dreta del mur frontal, als peus del temple; està cobert per una teuladeta de lloses de doble vessant; hi penja una campaneta, de fa poc (posterior al 1985), de 9 quilos de pes. He calculat que l'amplada de la base de l'espadanya fa 4'25 metres i que la seva alçada arriba als 12'60; són mesures aproximades.

SANT PERE DE LA PORTELLA Sant Pere, antic monestir

Altitud: 790 metres. Municipi de La Quar

Església romànica aixecada el 1035. Ha quedat modificada i posada al dia en estil neoclàssic al segle XVIII. Consta d'una nau rectangular de cinc trams coberta amb una volta de llunetes damunt arcs torals de mig punt i acompanyada de capelles laterals poc fondes obertes en arcs rodons. Queda capçada per l'antic absis romànic ornat amb arcs cecs i lesenes semicirculars i amb paraments de carreus petits irregulars de pedra color un pèl marronosa. El frontis, de carreus grisencs ben escairats de mida mitjana, queda obert per una portal en arc de mig punt amb una arcada que l'embolcalla tot deixant-lo enfonsat en el seu interior; té un òcul a mitja alçada i està coronat per una senzilla cornisa angular que es correspon amb la teulada de doble vessant. De l'antic monestir, avui mig en ruïnes, en resta el claustre doble, arcaïtzant, d'arcs de mig punt damunt robustos pilars a base de carreus matussers i amb algun pany de maçoneria. Dimensions: 29'20 x 7'20 x 11'00 metres respectivament de llargada, alçada i amplada; l'amplada total des del fons dels altars laterals arriba als 10'40 metres. **Campanar** robust de torre aixecat al segle XVIII; té planta rectangular (8'10 x 6'50 m) amb murs de carreus ben escairats de mida petita de color lleugerament marronós; té obertures, gairebé a mitja alçada, una d'arc de mig punt a la banda de llevant i algunes espitlleres un poc més amunt. Està coronat per una minsa cornisa i una teulada de quatre vessants d'escassa alçada. Situació: adossat al mur de tramuntana just en el segon tram. Alçada: 19'85 metres, esveltesa: 2,45.

SANT QUIRZE DE PEDRET Sant Quirze, antiga parròquia

Altitud: 520 metres. Municipi de Cercs

Església d'orígens mossàrabs, aixecada a meitat del segle IX amb una sola nau i un absis trapezoïdal, gairebé quadrat, cobert per una volta de canó. Al segle X el temple es modificà en afegir-se-li dues naus més baixes i capçades per absis semicirculars ultrapassats coberts amb cúpules força rebaixades. Entre les naus hi ha oberts passos amb arcs formers de ferradura; igualment són de ferradura els arcs triomfals dels tres absis; aquests arcs descansen en senzilles columnes monolítiques de capitells mensuliformes a les absidioles. A principis del segle XIII la nau de migdia quedà reduïda a la meitat; la part de ponent fou substituïda per un porxo i s'obrí una porta ja romànica a la nau central; la formen dues arcades de mig punt amb un bordó que les engloba; descansen en impostes i en brancals i una columneta per banda. La coberta de la nau central, inicialment amb encavallades de fusta per sostenir una teulada, en el segle XIII fou substituïda per una volta de canó que, avui, en ser restaurada, novament s'hi ha situat una teulada damunt encavallades, ara de formigó. Dimensions: 12'30 x 5'10 x 5'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total incloses les naus laterals arriba al 11'30 metres. **Guarda** una pica beneitera dels segles XIV-XV. **Campanar**. Al segle XVIII se n'hi aixecà un d'espadanya de dos ulls damunt el mur de ponent. Fa pocs anys es retirà. Ara, ja sense campanar, a poca distància s'hi ha aixecat un element metàl·lic en forma d'agulla; en la seva part alta hi penja una petita campana.

SANT SADURNÍ DE ROTGERS Sant Sadurní, ermita

Altitud: 970 metres. Municipi de Borredà

Església romànica consta d'un absis senzill llombard del segle XI i una nau amb murs del XII. La nau rectangular està coberta amb pedres dovellades que formen una volta de canó lleugerament apuntada; l'absis llombard semicircular, orientat al nord-est, té per l'exterior ornamentació a base de lesenes força amples amb arcs cecs matussers intercalats; el seu mur de poc gruix té un parament de carreus matussers, més aviat petits, irregulars i disposats en filades no massa ben aconseguides; en canvi, els murs d'un metre vint de gruix de la nau mostren paraments de carreus de pedra calcària mitjans, ben escairats encara que no massa ben picats i estan ben ordenats en filades. A la banda de migdia hi ha un portal dovellat en arc de mig punt proper als peus de la nau. A l'interior, prop del presbiteri, s'obre una modesta cripta al seu dessota; té forma rectangular amb accés per una escala estreta. Entre l'absis amb coberta de quart d'esfera i la nau hi ha un curt tram cobert per una volta estreta com la de l'absis. L'eix de l'absis es troba lleugerament desviat respecte del de la nau. De fet, l'absis no és ben bé a llevant com sol ser en el cas del romànic sinó que es troba una mica orientat a tramuntana. Dimensions: 13'20 x 4'20 x 6'20 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** romànic del segle XII. Té planta quadrada (4'00 x 4'00 m). Ha estat construït amb pedra tova de carreus mitjans força ben escairats. Té dos nivells de finestres sense cap element de separació; en el primer nivell, a cada banda, s'obren finestres d'arc de mig punt ben dovellats amb una amplada notable; en el nivell superior les finestres són geminades, també a cada cara, amb arcs de mig punt força mal traçats que se sostenen en un mainell amb capitell mensuliforme. Té una teulada de dos vessants. Situació: es troba aixecat damunt mateix de la nau força proper a l'absis; no hi ha escala ni interior ni exterior; cal arribar-hi per damunt de la teulada del temple. Alçada: 10'91 metres. Esveltesa: 2,7

SANT VICENÇ DE RUS Sant Vicenç

Altitud: 1090 metres. Municipi de Castellar de n'Hug

Església romànica de principis del segle XII modificada en diversos ocasions posteriors. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt damunt dos arcs torals i capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera ornat per l'exterior amb un fris d'arcs cecs sota cornisa; està precedit per un arc triomfal de mig punt; la nau té obertes unes

capelles laterals en el gruix dels murs, dues al nord i tres al sud. El portal obert al mur de migjorn el formen dues arcades en degradació de mig punt amb dovelles mitjanes un pèl matusseres i damunt de carreus desiguals i poc picats; l'arcada interior, escassa, no té el brancal dret ja que entra directament al mur per aquesta banda. Els murs tenen paraments de pedra rogenca a base de carreus molt matussers de mida mitjana i disposats en filades. **Guarda** en una capella lateral pintures del gòtic lineal. Dimensions: 14'50 x 4'80 x 5'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles arriba als 6'50 metres. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt aixecat amb petits carreus ben escairats damunt i al centre del mur de ponent, als peus del temple; hi penja una campaneta de 125 quilos, *Vicenteta*, fosa a Barberí d'Olot el 1988. He calculat que l'amplada de la seva base fa 3'26 metres i que l'alçada arriba als 8'90 metres. En la fotografia del 1985 el campanar es veu com d'espadanya closa però a hores d'ara, després de la restauració feta, ja és una espadanya sense cloure com mostren les fotografies excel·lents del senyor Ricard Ballo del 2012.

LA SERRETA Sant Andreu, ermita

Altitud: 1108 metres. Municipi de Capolat

Església romànica de finals del segle XI o de principis del XII. Consta d'una petita nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt i capçada a llevant, una mica orientada també cap al nord, per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera i sense ornamentació exterior. El portal obert al mur de migdia és obra moderna; té una arcada de grans dovelles ben picades damunt una imposta motllurada i d'uns muntants de carreus grans i ben escairats. Els murs tenen paraments de carreus matussers disposats en un cert desordre; en l'absis són irregulars, més aviat grans i en filades. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt aixecat tardanament amb carreus matussers damunt i al centre del mur de ponent, als peus del temple. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'70 metres i que l'alçada arriba als 8'50; són dades que considero aproximades.

SORBA Sant Miquel, ermita

Altitud: 565 metres. Municipi de Montmajor

Església preromànica del segle X remodelada en part al segle XII i modernament al XIX. Consta d'una petita nau rectangular coberta d'una volta de canó de mig punt i capçada a llevant per un absis rectangular també amb volta de canó precedit d'un senzill arc triomfal. Tenia un portal, avui paredat, a migdia a base d'un arcada de mig punt dovellada; el 1810, en fer-se reformes, se'n va obrir un de nou a ponent, als peus del temple, de marc rectangular amb pedra rogenca de carreus grans ben escairats. Murs amb paraments de carreus mitjans ben escairats a l'absis i disposats en filades; hi té oberta una petita finestra gairebé sagetera; en els altres s'hi veuen peces poc picades sense massa ordre i amb l'argamassa molt visible; dos contraforts consoliden el mur de ponent, un a cada banda, perpendiculars als laterals. Dimensions: 5'80 x 2'80 x 3'95 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt dovellat amb peces petites i ben escairades i aixecat amb dos robustos pilars de carreus irregulars; està recobert per una teuladeta de lloses de dos vessants; es troba damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa un metre vuitanta i que l'alçada arriba als 5'65 metres; són mesures que considero aproximades.

SORRIBES Sant Francesc d'Assís, capella

Altitud: 1380 metres. Municipi de Gósol

Església aixecada cap a finals del segle XVII. Consta d'una petita nau rectangular coberta per una volta de creueria. Els seus murs tenen paraments de maçonaria en estat molt digne; les peces són de pedra marronosa clara; els caires estan reforçats amb carreus mitjans un pèl matussers.

La porta oberta en el mur de migdia té dovelles que formen un arc de mig punt i carreus matussers als brancals. Al centre del frontis s'aixeca un **campanar** d'espadanya en arc rebaixat amb una campaneta; està cobert per una teuladeta de dos vessants que sobresurt fent de cornisa; descansa en dos pilars formats per carreus irregulars. La seva amplada fa 2'37 metres i la seva alçada 9'98; són mesures aproximades. Les principals dades d'aquesta nota les he tret d'un treball del senyor Miquel Pujol Mur.

TERRADELLES Sant Miquel, capella
Altitud: 585 metres. Municipi de Santa Maria de Merlès

Església romànica del segle XII. Consta d'una petita nau rectangular coberta amb una volta de canó un pèl apuntada i capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera precedit d'un senzill arc triomfal de mig punt i seguit d'un primer tram en el que s'hi obren dues capelles enfrontades d'escassa fondària obertes en arc de mig punt en el gruix dels murs però que sobresurten un xic. Portal obert modernament al mur de ponent, als peus del temple, de marc rectangular a base de carreus grans i ben escairats de pedra rogenca; a mitja alçada hi ha una finestra sagetera recoberta per dues petites arcades de mig punt en degradació. Murs de paraments de carreus rogencs mitjans barrejats en filades ben ordenades amb altres de petits. Dimensions: 11'30 x 3'30 x 4'30 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada des del fons de les dues capelles arriba als 4'50 metres. **Campanar** d'espadanya modern de dos amples ulls rectangulars entre tres pilars de carreus rogencs que sostenen una teulada horitzontal de dos vessants coberta de teules aràbigues damunt una estructura de fusta. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'15 metres i que la seva alçada arriba als 7 metres; són dades que considero aproximades.

TERRERS Sant Serni, ermita
Altitud: 1000 metres. Municipi de Capolat

Església romànica segurament del segle XI força modificada posteriorment. Consta d'una petita nau rectangular que segurament estava coberta amb una volta de canó de mig punt; avui es troba esfondrada; tenía un absis que avui ha desaparegut; a llevant hi ha, enlloc de l'absis, un mur com a capçalera; al segle XVIII se li afegí una petita capella rectangular a migjorn; també a migjorn hi ha obert el portal, segurament força modern, a base d'una arcada de mig punt amb dovelles grans i ben picades que reposa en muntants ben carreuats. Els murs tenen paraments de carreus irregulars, matussers i en un cert desordre. **Campanar** d'espadanya tardà amb dos ulls en arc de mig punt; avui es troba força mal parat. Es troba aixecat damunt i al centre del mur de ponent, als peus del temple; no ha conservat la teuladeta de dos vessants que segurament tenia en origen. He calculat la seva base en 2'50 metres i la seva alçada en 7'40; són dades aproximades.

TORRE DE FOIX Sant Climent de Vallcebre, ermita, sense culte
Altitud: 940 metres. Municipi de Guardiola de Berguedà

Església romànica del segle XI. Consta d'una nau rectangular amb volta de canó de mig punt avui esfondrada; està capçada a llevant per un absis semicircular de volta de quart d'esfera precedit d'un senzill arc triomfal; per l'exterior té un fris sota cornisa de dents de serra. El portal, avui paredat, estava obert al mur de migdia; l'actual, al mur de ponent, és obra tardana; té un arc de mig punt ben dovellat i està ornat al damunt amb dos arcs cecs damunt un mènsula central; a mitja alçada hi té una finestra cruciforme. Els murs tenen paraments de carreus matussers, petits i ben alineats. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt amb obertura més ampla que la dels ulls; es troba situat al damunt del mur frontal als peus del temple i té el pinyó sense teuladeta, només cimentat, fent doble vessant. La seva base té una amplada de 4'20 metres, poc menys que la del frontis; he calculat que la seva alçada arriba als 7'90; aquestes mesures són aproximades.

TUBAU Sant Esteve, ermita

Altitud: 1040 metres. Municipi de Sant Jaume de Frontanyà.

Església d'orígens preromànics aixecada fonamentalment al segle X. Consta d'una nau rectangular coberta amb un embigat de fusta i capçada a llevant per un absis trapezial un pèl desviat a la dreta de l'eix de la nau; està cobert per una volta de canó. El portal al mur frontal orientat a ponent el forma un arc de mig punt dovellat de peces grans i ben escairades damunt brancals de carreus grans i ben escairats; tres graons hi donen accés; damunt i una mica escorada a la dreta hi ha una petita finestra en forma de creu. Els murs tenen paraments de pedra vista a base de peces mig picades; una destacada cornisa corona els murs laterals. Una de les dues finestres de l'absis té una confusa decoració d'escàs relleu que sembla d'origen visigòtic, segle IX. Dimensions: 14'60 x 5'80 x 6'80 metres de llargada, amplada i alçada respectivament. **Campanar** d'espadanya amb dos ulls en arc rebaixat i coronat per una teuladeta de dos vessants lleugerament còncaus. Segurament és obra tardana com el mateix frontis. Està situat al centre i al damunt del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa 4'24 metres i que l'alçada arriba als 5'84; amb tot, aquestes mesures em semblen merament aproximades.

VALLDAURA Santa Maria, antic monestir cistercenc femení

Altitud: 545 metres. Municipi d'Olvan

Església romànica del segle XIII modificada en posterioritat. Consta d'una nau rectangular sense absis a la capçalera i coberta avui dia amb un sostre embigat de dos vessants damut d'arcs diafragma apuntats; en orígen la volta era de canó apuntada però va ser substituïda per la que més tard s'hi posà en sobrealçar-la, tal com la veiem ara. Portal obert al mur de ponent, als peus del temple, a base de grans dovelles ben picades fent arc de mig punt i damunt de grans carreus ben escairats; està recoberta d'un guardapols motllurat que acaba en unes mènsules notables. Murs amb paraments de carreus mitjans ben escairats i disposats en filades ordenades; el mur de ponent té, a la seva part alta, una finestra en arc de mig punt. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt amb campanetes cobert per una teuladeta de dos vessants amb una creu metàl·lica al cim aixecat amb carreus ben escairats. Es troba damunt i al centre del mur de ponent. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'94 metres i que la seva alçada arriba als 9'95; són dades que anoto com aproximades.

VALLDORIOLA Sant Esteve, ermita

Altitud: 600 metres. Municipi de Sagàs

Església segurament amb orígens romànics però que avui apareix quan va ser aixecada al segle XVII i ampliada a principis del XVIII (1701). Consta d'una nau rectangular amb la capçalera recta. Té un portal molt digne en arc de mig punt al centre del mur de migdia amb un marc de pedra ben picada de grans dovelles i de carreus igualment grans als muntants; prop de la capçalera hi ha una finestra en arc de mig punt a mitja alçada i, com obertura, només se'n veu una altra al mur de llevant, a mitja alçada, en forma d'òcul circular atrompetat. Murs amb paraments de carreus mitjans ben escairats i alineats de pedra rogenca amb grans carreus a cantoneres; a la seva part alta, com si s'hagués sobrealçat de forma barroera, tenen tècnica de maçoneria. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt; hi penja una campaneta; està cobert per una teuladeta de dos vessants. Queda aixecat al centre i al damunt del mur de ponent, als peus del temple. He calculat que la seva base té una amplada de 3'30 metres i que la seva alçada arriba als 13'67; són mesures, no obstant, que considero aproximades.

VILAVERD Sant Salvador, ermita

Altitud: 1300 metres. Municipi de Castellar de Riu

Església romànica possiblement de finals del segle XI o de principis del següent. Consta

d'una petita nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt i capçada a llevant per un absis semicircular de volta de quart d'esfera i sense ornamentació exterior. Té un portal al mur de ponent, als peus del temple, format per un arc de mig punt dovellat amb peces grans i ben picades i damunt muntants carreuats i ben escairats; al damunt, a mitja alçada, hi ha un petit òcul circular emmarcat per dues peces blanquinoses de pedra. Els murs tenen paraments de carreus mitjans ben escairats i disposats en filades llevat del frontis on tenen un cert desordre. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc rebaixat i cobert per una teuladeta horitzontal damunt dos pilars amb carreus matussers i desiguals; és de recent instal·lació; hi penja una campaneta de 25 quilos. Està aixecat damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa 1'65 metres i que l'alçada arriba als 6'60 metres; són dades aproximades.

LA CERDANYA

CAMPANARS EN ORDRE ALFABÈTIC DE MUNICIPIS

Municipis i poblacions	Parròquies	Alçada en metres
Alp	Sant Pere	32'59
Bellver de Cerdanya		
Baltarga	Sant Andreu	14'53
Bellver	Santa Maria	24'19
Éller	Santa Eulàlia	11'70
Pi	Santa Eulàlia	18'71
Santa Eugènia de Nerellà	Santa Eugènia	18'52
Talló	Santa Maria, santuari	30'84
Talltendre	Sant Iscle i Santa Victòria	13'47
Bolvir	Santa Cecília	9'27
Talltorta	Sant Climent	15'13
Das	Sant Llorenç	30'39
Fontanals de Cerdanya		
Estoll	Santa Eulàlia	16'72
Urtx	Sant Martí	21'40
Ger	Santa Coloma	20'43
Guils de Cerdanya		
Saneja	Sant Vicenç	18'38
Isòvol	Sant Miquel	9'63
All	Santa Maria	16'45
Olopte	Sant Pere	16'73
Lles	Sant Pere	20'96
Aràns er	Sant Martí	24'05
Músser	Santa Maria	18'13
Llívia	Mare de Déu dels Àngels	35'01
Meranges	Sant Serni	32'70
Montellà i Martinet		
Martinet	Sant Eloi	16'85
Montellà	Sant Sadurní	22'21
Prullans	Sant Esteve	20'48

Puigcerdà	Santa Maria	37'72
Urús	Sant Climent	21'55

Alçada mitjana: 21'52 metres

PARRÒQUIES AMB CAMPANAR DE TORRE, UNA A UNA

ALL Santa Maria
Altitud: 1080 metres. Municipi d'Isòvol

Església romànica de la segona meitat del segle XII. Consta d'una nau lleugerament trapezial de tres trams desiguals coberts el 1301 amb un sostre embigat damunt dos arcs diafragma de mig punt que es recolzen en pilastres adossades als murs laterals; està capçada a llevant per un absis semicircular sense altra decoració exterior que una cornisa motllurada sobre permòdols, alguns amb relleus. Tardanament s'obriren capelles al cantó de tramuntana separades de la nau per robustos pilars rectangulars. El portal de la primera meitat del segle XIII està obert al mur lateral de migjorn amb tres arquivoltes de punt rodó decorades amb motius vegetals i antropomorfs, la central es troba damunt columnes, una per banda; a sobre d'elles hi ha un guardapols horitzontal amb una testa d'animal al damunt i al centre. Els murs presenten paraments de carreus mitjans irregulars i matussers, són grans als baixos; mostren notables esquerdes i al sud-est hi té un contrafort de reforç. En el mur dels peus, a ponent, el parament es veu carreuat amb peces un pèl matusseres, irregulars i ben alineades; hi ha un gram òcul motllurat i atrompetat en la part alta i està coronat per una cornisa angular.

Dimensions: 15'00 x 4'90 x 7'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 10'50 metres; l'amplada indicada de la nau és la mitjana ja que la nau és lleugerament més ampla cap a l'absis que cap als peus.

Guarda un retaule gòtic del segle XV de Ramon Gonçalvo dedicat a la Mare de Déu.

Campanar de planta rectangular (4'40 x 3'87 m) de dos cossos separats per una motllura; l'inferior, segurament romànic del segle XI, el superior és més modern. Està coronat per una cornisa i una coberta plana; al seu damunt s'hi aixeca una estructura metàl·lica que sosté algunes campanes, estructura que no ha estat comptada a l'hora de calcular l'alçada del campanar. La cel·la està oberta per una finestra d'arc de mig punt a cada cara. Els seus murs tenen paraments de carreus matussers, irregulars, força grossers en la part superior de la cel·la; algunes cantoneres estan lleugerament ressaltades en el segon cos. Sembla lleugerament inclinat cap a la banda de la nau; recentment ha estat restaurat i lligat per evitar qualsevol moviment. Té l'entrada per l'exterior en una porta oberta al cantó de ponent. Es puja a la cel·la per una escala de mà en el primer tram, després es troba una escala normal d'obra que va de paret a paret; per sortir a la coberta cal fer-ho des de la cel·la per una escala de mà a través d'una trapa.

Situació: adossat al mur de migjorn, prop de l'absis encarat a llevant.
Alçada: 16'45 metres.
Esveltesa: 3,7

ALP Sant Pere
Altitud: 1158 metres.

Església d'origen romànic del segle XI modificada al XIV. Consta de tres naus rectangulars,

la central coberta amb una volta de canó amb llunetes damunt d'una imposta classicitzant, queda capçada a llevant per un absis semicircular que tardanament va ser sobrealçat i cobert per una volta de quart d'esfera precedida d'un arc presbiteral de mig punt; les laterals amb voltes de quart de canó estan separades de la central per robustos pilars cruciformes que sostenen arcs formers de mig punt. A banda i banda de les naus s'hi van obrir capelles. El frontis orientat a ponent té el portal en arc de mig punt dovellat i un òcul circular motllurat a mitja alçada; al seu damunt s'aixeca el campanar. Els seus murs presenten paraments de carreus petits irregulars i grans a cantoneres; la capçalera té un absis semicircular amb un mur alt de paredat arrebossat.

Guarda unes pintures murals gòtiques del segle XIV al nord i al presbiteri.

Campanar sense estil definit, d'aspecte endreçat i d'aires recents. Té planta rectangular (7'05 x 6'31 m) amb un primer cos als murs laterals amb paraments de paredat i carreus a cantoneres mentre que a la cara frontal és de carreus petits i ordenats; està separat per una motllura del cos superior o cel·la que té els caires aixamfranats i presenta paraments de carreus de pedra clara ben escairats i regulars; hi té finestres d'arc de mig punt, dues als costats llargs i una als curts; en el cos inferior es veuen finestres de punt rodó paredades a la banda de tramuntana; està coronat per una cornisa motllurada i una agulla vuitavada de lloses de pissarra negra col·locades en escata amb els careners ressaltats amb teules vidriades rogenques; un pinacle de bola al cim igualment rogenc sosté una senzilla creu metàl·lica. Una esfera horària petita es veu sota la cornisa a la cara frontal.

Situació: sobre els peus de la nau com una prolongació del frontis i al seu bell mig; està encarat a ponent.

Alçada: 32'59 metres.

Esveltesa: 4,6

ARÀNSER (Aransa, pels naturals del lloc: *r* final muda) Sant Martí

Altitud: 1420 metres. Municipi de Lles

Església d'origen romànic refeta el 1720 segons data que figura al portal situat al sud. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada amb llunetes; està acompanyada de dues capelles laterals per banda i té la capçalera recta amb un òcul circular a mitja alçada. La portada presenta tres arcades de mig punt de carreus de pedra blanca matussers i irregulars; està aixoplugada sota un porxo format per una biga de fusta sobre dos robustos pilars de blocs de granit gris clar mig picats. Els seus murs tenen paraments de paredat amb panys arrebossats al frontis. La volta de la nau presenta una decoració que representa un cel estelat pintat, avui (2007) força ben restaurat.

Campanar del segle XVIII senzill i auster. Té planta gairebé quadrada (3'75 x 3'90 m) i està coronat per una minsa cornisa i una teulada a quatre vents amb una esfera de rellotge a cada cara en el cos situat sota teulada; el cos central correspon a la cel·la oberta amb finestres d'arc de mig punt, una per cara; hi pengen campanes. Dues senzilles motllures divideixen el cloquer en tres cossos que presenten paraments de paredat amb algun petit carreu a cantoneres. Una escala del tipus normal a Catalunya, sobre voltes i arrapada als murs, permet accedir a la cel·la. Sobre la teulada una modesta estructura metàl·lica sosté dues campanetes horàries; no ha estat considerada en calcular l'alçada.

Situació: adossat i recolzat al mur de tramuntana fent angle al nord-est de la capçalera encarada a llevant.

Alçada: 24'05 metres.

Esveltesa: 6,1

BALTARGA Sant Andreu
Altitud: 1.080 metres. Municipi de Bellver de Cerdanya

Església romànica del segle XI; va ser reformada el 1771; se li va retocar l'absis i reforçar el mur de migjorn. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó lleugerament rebaixada reforçada amb dos arcs torals que la divideixen en tres trams desiguals; té planta trapezial amb un cor sobre embigat de fusta als peus; està capçada per un absis semicircular romànic conservat en part i decorat amb un fris d'arcs cecs; avui es troba amagat per construccions privades fetes al seu entorn; per l'interior es va retocar convertint-lo en un espai lleugerament trapezoïdal. Els seus murs mostren paraments de carreus irregulars i matussers disposats en filades que no segueixen massa bé l'alineació. El portal obert al mur de migdia està dovellat rústicament en arc de mig punt peraltat envoltat d'un fris de dents de serra. En notar-se algun moviment en el mur de migjorn, se li van obrir dues capelles i se'l va reforçar amb un contrafort, mesures que el van consolidar.

Dimensions: 11'00 x 4'00 x 6'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total calculada des del fons de les capelles laterals fa 7 metres.

Campanar de fi del segle XVIII polit i endreçat merament funcional. Té planta gairebé quadrada (3'15 x 3'22 m) i està coronat per una destacada cornisa i una agulla piramidal de pissarra negra amb una escassa inflexió a la base. Una motllura es troba sota el cos de la cel·la oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, amb marcs dovellats i carreuats; hi penja una campana. Els seus murs tenen paraments de peces petites mig carreuades i ben escairats a cantoneres; la pedra té un color marronós clar; en el cos de la cel·la són una mica rogencs. Hi ha alguna petita finestra sagetera a mitja alçada.

Situació: adossat al mur de ponent fent angle al nord-oest.
Alçada: 14'53 metres.
Esveltesa: 4,5

BELLVER Santa Maria i Sant Jaume
Altitud: 1100 metres. Municipi de Bellver de Cerdanya

Església del segle XIII ampliada i modificada en gòtic tardà i refeta cap el 1769. Consta d'una nau rectangular coberta d'un teginat de fusta de doble vessant restaurat recentment sobre arcs diafragma de mig punt que descansen en pilastres de carreus granítics; està capçada amb un absis semicircular precedit per un arc presbiteral apuntat. Té un cor sobre el cancell. Els seus murs interiors tenen paraments de maçoneria amb carreus a cantoneres; els exteriors els mostren de paredat en totes les façanes. El frontis té un portal dovellat en arc apuntat amb un marc de pedra rogenca, un gran òcul circular a mitja alçada i una cornisa angular motllurada amb mènsules esglaonades al dessota.

Dimensions: 22'56 x 10'31 x 9'60 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; el cancell queda inclòs en la dimensió de la llargada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals és de 22'56 metres.

Guarda una imatge de *La Mare de Déu del Roser* del segle XVIII i una pica baptismal decorada amb baixos relleus que porta la data del 1760.

Campanar merament funcional aixecat el 1769. Té planta gairebé quadrada (4'65 x 4'55 m). El seu alt cos prismàtic està coronat per una minsa cornisa i, al seu damunt, per una torrella de planta quadrada acabada en una agulla piramidal amb inflexió a la base; està coberta de peces

vidriades de marró fosc amb els careners destacats de to clar. Unes esferes horàries es troben situades a totes quatre bandes sota la cel·la; en ella s'hi obren finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, amb marcs dovellats i carreuats; hi pengen campanes; igualment a la torrella hi ha obertures de punt rodó a cada costat. Els murs de la torre tenen paraments de maçoneria amb carreus a cantoneres; els de la torrella estan arrebossats i emblanquinats; unes senzilles motllures a sota la cel·la i a mitja alçada moderen la verticalitat de les seves parets. Una escala de pedra arriba fins al cor i després fins a la cel·la, dins del cloquer, és de fusta, arrapada als murs i amb un ull central.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a migdia.

Alçada: 24'19 metres.

Esveltesa: 5,2

BOLVIR Santa Cecília

Altitud: 1145 metres.

Església romànica aixecada entre els segles XII i XIII. Consta d'una nau rectangular i un fals transsepte format per capelles laterals obertes tardanament; està coberta per una volta de canó apuntada damunt una imposta que recorre la seva base en tota la nau; queda capçada a llevant per un absis semicircular ornat per l'exterior amb una motllura damunt mènsules esculpides amb caparrons i un fris de denticles sota cornisa; el seu mur presenta un parament de carreus grans, irregulars, ben escairats i disposats en filades uniformes; els murs laterals tenen paraments de carreus mitjans, irregulars i matussers en una banda i en l'altra de carreus petits i grossers. El mur de migdia, amb paraments de grans carreus irregulars de pedra blanca escairats de manera descurada, té un bonic portal situat en un cos rectangular que sobresurt; el formen cinc arquivoltes d'arc de mig punt sobre dues columnes per banda alternades amb antes; en un capitell hi ha representat la cara d'un lleó i en un altre el cos d'una àliga; per coronament té un ràfec amb un fris de dents de serra al seu dessota; unes grades en semicercle al seu davant hi donen accés.

Dimensions: 22'70 x 5'90 x 8'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals que formen un fals transsepte arriba als 12'50 metres.

Guarda un retaule gòtic del segle XV dedicat a *La Mare de Déu de l'Esperança*.

Campanar del segle XIV ben endreçat, sense estil definit, retocat i completat en etapes posteriors, cap al segle XVII segons la data del 1680 que hi té gravada. La seva planta és gairebé quadrada (5'90 x 5'85 m); està dividit en tres cossos per dues fines motllures i coronat per una minsa cornisa amb gàrgoles als angles i per una agulla piramidal amb una llucana a la banda sud. La cel·la queda oberta amb dues finestres d'arc de mig punt al costat de migdia i una a cadascuna de les altres cares; hi pengen campanes. Els seus murs tenen paramets de carreus mitjans de pedra groguenca matussers i força ben alineats. Per dins hi puja una escala de pedra sobre voltes i arrapada a les parets.

Situació: adossat als peus del temple, al mur de ponent, en l'angle nord-oest del temple.

Alçada: 29'27 metres.

Esveltesa: 5

DAS Sant Llorenç

Altitud: 1219 metres.

Església neogòtica aixecada el 1903. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberta amb

una volta ogival simple i capçada amb un absis poligonal; un dels trams fa de transsepte. El portal rectangular situat a la base del campanar es troba més avançat que el mur del frontis; té unes grades d'accés al seu davant; està recobert per un arc conopial amb una creu adossada al mur coronant l'arc. El mur del frontis té un parament de carreus mitjans ben escairats i alineats; els laterals els tenen de maçoneria; unes pilastres a les cantoneres els reforcen. Sota la cornisa angular del frontis hi té unes arcuacions cegues d'arc apuntat damunt petites mènsules.

Arquitecte: Salvador Viñals.

Campanar neogòtic coetani del temple. Té un primer alt cos de planta quadrada (4'23 x 4'23 m); el segon amb els caires aixamfranats està coronat per una cornisa amb arcuacions cegues apuntades amb mènsules al dessota i una teulada piramidal de rajoles rogenques amb una pedra plana poligonal al damunt i amb els careners ressaltats de teules clares. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc apuntat amb motllura a l'intradós, una a cada cara; hi pengen campanes. Els seus murs tenen paraments de pedra marronosa amb carreus mitjans ben escairats i alineats i altres de més grans a cantoneres de pedres un pèl més clares. El primer cos té a la cara frontal dues obertures: una finestra a mitja alçada en arc apuntat i amb bordó i un òcul circular motllurat i amb bordó situat més amunt; una motllura composta separa la cel·la del cos inferior.

Situació: adossat al frontis encarat a ponent.

Alçada: 30'39 metres.

Esveltesa: 7,1

ÉLLER Santa Eulàlia de Mèrida

Altitud: 1447 metres. Municipi de Bellver de Cerdanya

Església romànica del segle XII modificada al segle XVIII amb aires neoclàssics modestos, però que conserva part dels murs laterals i frontals romànics. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada; està capçada a llevant per un mur recte que ha substituït un primitiu absis romànic semicircular. Té la planta lleugerament trapezial perquè els murs de ponent i de llevant no són ben perpendiculars als laterals. En la reforma neoclàssica s'hi van afegir capelles laterals, dues per banda; les més properes a l'absis, força fondes, aparenten un transsepte. Els seus murs de pedra vista tenen paraments de paredat de lloses o de carreus prims i matussers de pedres barrejades fosques i clares. El frontis té un portal en arc de mig punt format per dovelles a base de lloses sense picar, un òcul circular a mitja alçada i, al damunt, el campanar.

Dimensions: 13'50 x 4'00 x 6'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total comptada des del fons de les capelles laterals, que formen un fals transsepte, fa 13 metres.

Campanar d'època moderna, rústic i merament funcional. Té planta gairebé quadrada (4'00 x 3'80 m) i està coronat amb una minsa cornisa i un terrat amb merlets. La cel·la queda oberta amb àmplies finestres d'arc rebaixat, una a cada cara; hi penja una campana; té una motllura al dessota. Els seus murs tenen paraments de paredat de llosa de pedra rogenca i amb carreus de pedra blanca a cantoneres, alguns panys es veuen mig arrebossats.

Situació: al damunt dels peus de la nau, com una prolongació del frontis orientat a ponent.

Alçada: 11'70 metres.

Esveltesa: 3

ESTOLL Santa Eulàlia de Mèrida

Altitud: 1150 metres. Municipi de Fontanals de Cerdanya

Església del segle XVIII. Consta d'una nau rectangular coberta per una volta de canó; està acompanyada de capelles laterals, dues per banda. El frontis encarat a llevant té un portal dovellat amb grans peces en arc de mig punt i muntants carreuats, tots de pedra grisenca clara. Està precedit d'un tancat amb porta metàl·lica reixada; el seu mur té un parament de paredat amb carreus a cantoneres; té un òcul poligonal a mitja alçada i una minsa cornisa angular amb una finestreta quadrada sota mateix de l'angle superior.

Guarda una imatge del segle XV en pedra policromada de *La Mare de Déu de la Cinta*.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té planta quadrada (3'60 x 3'60 m). Està coronat per una cornisa i una teulada piramidal de pissarra amb inflexió a la base i un petit pinacle al cim. Els seus murs tenen paraments de paredat de material marronós i amb carreus de pedra blanca a cantoneres. La cel·la està oberta amb una finestra d'arc de mig punt a cada cara; hi pengen campanes. A la dreta del portal s'hi troba l'escala exterior que puja al campanar.

Situació: adossat al mur de tramuntana, proper a la capçalera encarada a ponent.

Alçada: 16'72 metres.

Esveltesa: 4,6

GER Santa Coloma

Altitud: 1135 metres.

Església d'origen romànic modificada cap el 1749 i reconstruïda després del 1936. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó; té la capçalera recta i està acompanyada d'una capella dedicada al Santíssim en posició lateral. El frontis té un portal del 1740 de pedra blanca en arc de mig punt dovellat sobre una senzilla imposta i amb muntants de carreus ben escairats, tots amb peces grans, un òcul circular atrompetat a mitja alçada i una cornisa d'un únic vessant ja que l'altre està ocupat pel campanar. Està bastida amb murs de maçoneria matussera amb peces fosques embegudes en calç ben visible i amb carreus de pedra blanca a cantoneres.

Campanar probablement del segle XVII, auster, d'aires rústics i ben endreçat. Té planta gairebé quadrada (4'44 x 4'38 m) i està coronat per una cornisa i una agulla piramidal d'obra amb una estructura adossada pel cantó de migdia, una mena de pinyó, on hi figura l'esfera del rellotge i, al seu damunt, una petita campaneta. Els seus murs tenen paraments de maçoneria de peces fosques amb carreus de pedra blanca a cantoneres. La cel·la oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, té els marcs de pedra blanca. El primer cos, separat de la cel·la amb una fina motllura blanquinosa, té unes petites finestretes rectangulars en pisos situats al seu dessota. Una escala de cargol de pedra permet accedir a la cel·la pel seu interior.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 20'43 metres.

Esveltesa: 4,6

ISÒVOL Sant Miquel

Altitud: 1049 metres.

Església neoromànica en construcció entre el 1945 i el 1957; s'hi han fet treballs més tard.

Té una nau major rectangular acompanyada d'una de lateral al nord; estan bastides amb murs carreuats de pedra grisenca de peces irregulars, ben alineades, amb una cornisa sobre permòdols que recorre els seus murs laterals; està capçada per un absis semicircular amb arcs cecs peraltats sota cornisa i una absidiola a la seva dreta (costat de tramuntana). El portal dovellat en arc de mig punt està obert a la façana lateral de migdia.

Arquitecte: Danés i Torres

Campanar coetani del temple, a mig fer en el moment de ser visitat. Té planta quadrada (3'90 x 3'90 m); està bastit amb murs interiors de pedra artificial i a l'exterior de carreus petits, mig picats, regulars i disposats en filades uniformes de pedra grisenca. Actualment (2004) està en procés d'acabar-se, arriba fins a una motllura i encara no té cel·la ni teulada construïdes; amb tot m'han arribat notícies (del 2012) que ja ha quedat completat.

Situació: adossat al costat nord de l'església.

Alçada: fins al límit actual (2004): 9'63 metres.

LLES Sant Pere

Altitud: 1471 metres.

Església aixecada cap el segle XVI o el XVII. Consta d'una nau rectangular bastida amb murs de maçoneria coberts amb un arrebossat en no gaire bon estat actualment. Té un portal obert al mur de migdia en arc de mig punt amb dovelles mitjanes ben picades i muntants de carreus ben escairats; en una dovella hi ha gravada la data de 1593. Està coberta amb una teulada de dos vessants que es prolonga fent una destacada cornisa.

Campanar merament funcional coetani del temple amb aspecte de torre de defensa; hi ha alguna espitllera a la part baixa. Té planta gairebé quadrada (5'15 x 5'10 m) i està coronat per una cornisa i una agulla piramidal de pissarra amb inflexió a mig pendent. La cel·la queda oberta amb una finestra d'arc de mig punt a cada cara; hi penja alguna campana; té una motllura a la seva base. Els seus murs tenen paraments de paredat de material marronós amb carreus a cantoneres d'un to més aviat clar; no tenen cap element que trenqui la seva nuesa.

Situació: adossat al centre del mur ponentí, als peus de l'església.

Alçada: 20'96 metres.

Esveltesa: 4

LLÍVIA Mare de Déu dels Àngels

Altitud: 1225 metres.

Església antiga refeta al segle XVI en gòtic tardà, modificada i sobrealçada cap al XVII. Consta d'una nau rectangular de cinc trams coberts amb voltes ogivals i capçada a llevant per un absis poligonal de cinc costats. El cor descansa en un gran arc rebaixat i en una volta de creueria. A l'interior, els nervis i les pilastres entre altars són de carreus en pedra granítica grisa; els murs i les voltes estan emblanquinats; per l'exterior, els murs presenten paraments de maçoneria amb alguns panys de carreus petits. Una portalada renaixentista situada al frontis encarat a ponent té un portal rectangular flanquejat per dobles columnes monolítiques exemptes sobre pedestals; té una fornícula sense imatge al damunt amb columnes exemptes a banda i banda i coronada per un frontó i uns pinacles adossats al mur; tot aquest conjunt està obrat en pedra gris clar de carreus grans ben escairats; té un òcul a mitja alçada. Dues torres cilíndriques de paredat de material fosc situades als

angles del frontis estan buides de dalt a baix; semblen antigues torres de defensa. Un altre portal, el més usual, es troba al mur de migjorn; també és rectangular amb la data de 1617 gravada a la llinda.

Dimensions: 35'50 x 10'10 x 13'45 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons de les capelles laterals l'amplada total fa 18'50 metres.

Guarda un *Santcrist* dels segles XIII-XIV, un retaule barroc (1750) d'escola castellana, una pica baptismal vuitavada sobre peu amb un gruix de 18 centímetres i relleus als vuit costats i té un orgue situat en un altar lateral, cantó sud, proper a l'absis.

Campanar aixecat entre els segles XV i XVI, sense estil definit, auster, amb les parets nues. Té planta rectangular (7'25 x 5'62 m) i està coronat per una minsa cornisa amb gàrgoles, un terrat amb barana de carreus i pinacles als angles i una agulla piramidal aixecada al seu damunt. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc apuntat, una als costats curts i dues als llargs; hi pengen dues campanes, una del 1777 de 614 quilos i l'altra de 813 quilos del 1862. Té una motllura a la seva base. Els murs de la cel·la tenen paraments de carreus ben escairats, la resta són de maçoneria amb carreus de pedra blanquinosa a les cantoneres. Al cantó de migjorn, a la barana del terrat, entre dos pinacles a manera d'espadanya oberta, per tant sense teulada, hi penja una campaneta per fer sonar els quarts; només pesa 72 quilos. Al dessota de la cel·la hi ha instal·lada una esfera horària de dimensions més aviat reduïdes. Per accedir a la cel·la hi ha una escala de cargol.

Situació: adossat al mur de tramuntana tocant a l'absis encarat a llevant.

Alçada: 35'01 metres.

Esveltesa: 4,8

MARTINET Sant Eloi

Altitud: 980 metres. Municipi de Montellà i Martinet

Església aixecada el 1786. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta apuntada. Els seus murs tenen paraments de maçoneria. Té un portal rectangular obert en un porxo tancat de factura moderna, a manera d'atri, a la banda lateral de ponent.

Campanar d'un neoclàssic auster. Té planta gairebé quadrada (2'90 x 3'10 m). Està coronat per una cornisa i una teulada piramidal de pissarra amb inflexió a la base. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja una campana; té una motllura sota finestres. Els seus murs tenen paraments de paredat amb carreus matussers a cantoneres; no tenen cap ornamentació sinó que ofereixen la nuesa més completa.

Situació: adossat al mur nord, als peus de l'església.

Alçada: 16'85 metres.

Esveltesa: 5,4

MERANGES Sant Serni

Altitud: 1540 metres.

Església romànica del segle XII modificada cap als segles XVII (1623) i XVIII. Consta d'una nau rectangular sobrealçada amb volta apuntada amb tres trams desiguals, rombals, separats per arcs torals i desviada respecte de l'eix de l'absis; està capçada a llevant per un absis romànic semicircular amb parament de grans carreus ben escairats amb una motllura de cavet sota cornisa i un sòcol ressaltat. El portal del segle XII està obert en el mur del migdia amb tres arquivoltes separades per motllures bossellades; descansen sobre impostes i damunt dues columnes per banda

alternades amb antes; uns relleus figuratius molt erosionats es troben en els capitells i en les arcades; dóna entrada al temple en l'últim tram afegit al segle XVIII on fou traslladat del seu primitiu lloc. Els murs romànics són de carreus ben escairats, en canvi, els sobrealçats, són de paredat. Un porxo fondo i estret de volta de canó, gairebé un petit túnel, precedeix el portal; sobre l'arc d'aquest porxo una placa diu: "Escobar 1725"; una porteta lateral dins d'aquest porxo porta gravada la data de 1683; comunica amb el campanar.

Dimensions: 19'00 x 5'00 x 6'80 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total comptada des del fons de les capelles laterals arriba als 9 metres.

Conserva dues grans piques baptismals, una d'elles rodona i l'altra una mica ovalada.

Campanar auster aixecat el 1683. Té planta gairebé quadrada (4'30 x 4'20 m). Està coronat per una cornisa amb motllura de cavet i una teulada piramidal de lloses de pissarra. La cel·la queda oberta amb un finestral d'arc de mig punt a cada cara i té una motllura al dessota. Els seus murs amb paraments de paredat i amb carreus blanquinosos a les cantoneres ofereixen una completa nuesa mancants com estan d'elements ornamentals.

Situació: adossat al mur de migdia entre el porxo i les capelles laterals, proper al mur de ponent que tanca l'església als peus.

Alçada: 32'70 metres.

Esveltesa: 7,6

MONTELLÀ Sant Sadurní

Altitud: 1158 metres. Municipi de Montellà i Martinet

Església del segle XII reconstruïda al XVIII. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberts amb voltes d'aresta, un transsepte amb volta de canó que no sobresurt i una capçalera recta. Els seus murs tenen paraments de maçoneria de material marronós a la façana principal i de paredat a les laterals. El frontis té un portal amb dues arcades de mig punt en degradació ben dovellades damunt muntants de carreus matussers, totes dues de pedra clara, la més externa amb grans dovelles; té una petita fornícula amb imatge al seu damunt, un òcul circular de marc clar a mitja alçada i una cornisa angular.

Guarda un retaule del 1790.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té planta quadrada (4'88 x 4'88 m); està coronat amb una minsa cornisa i una teulada piramidal de pissarra amb perfil còncau. La cel·la té una finestra a cada cara; hi pengen campanes; les finestres tenen un arc de mig punt que aparenta una ferradura per tenir els muntants més propers que l'amplada de l'arc; una motllura senzilla senyala la seva base. Els seus murs tenen paraments de paredat amb carreus a cantoneres; no tenen altre element que destaqui que una petita finestra quadrada de marc de pedra clara situada a mitja alçada; la resta ostenta una completa nuesa.

Situació: adossat al centre del mur lateral de migdia.

Alçada: 22'21 metres.

Esveltesa: 4,5

MÚSSER (Mussa, pels naturals del lloc: *r* final muda) Sant Fructuós

Altitud: 1305 metres. Municipi de Lles de Cerdanya

Església romànica del segle XI. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó

i capçada a llevant per un absis carreuat semicircular amb decoració d'arcs cecs i lesenes a l'exterior; va ser sobrepujat tardanament com tot el temple amb un mur de parament de maçoneria. Per l'interior té detalls com la imposta que recorre la base de la volta que denoten el temps de les obres, segurament al segle XVII. Un cor de fusta es troba als peus. Té un portal del segle XII obert al mur de migdia amb tres arcades de mig punt en degradació amb dovelles i muntants de carreus ben escairats però irregulars.

Dimensions: 17'00 x 5'20 x 6'00 respectivament de llargada, amplada i alçada.

Guarda una pica baptismal llisa i una de beneitera amb un cap humà en relleu; l'interior de la nau és adornat amb pintures al fresc de l'any 1960 que representen escenes de la Creació, obra d'Aurora Altisent i Balmas de Barcelona (1928).

Campanar amb aspecte de fortalesa, merament funcional, aixecat modernament però que ha sofert diverses remodelacions. Té planta rectangular un pèl romboide (4'50 x 7'00 m); ha estat bastit amb murs amb paraments de maçoneria i amb carreus matussers a cantoneres; tenen un gruix d'un metre; no hi consten ornaments i ostenten una completa nuesa; només s'hi veu una esfera horària a una cara. Està coronat per una cornisa i una teulada piramidal de pissarra amb lleugera inflexió a la base. La cel·la queda oberta amb una finestra d'arc de mig punt a cada cara; hi penja alguna campana. Per l'interior, una escala típica catalana sobre voltes i arrapada als murs puja fins a la cel·la.

Situació: adossat al mur de ponent.

Alçada: 18'13 metres; la seva situació, envoltat per construccions, ha fet difícil la mesura i, per tant, cal prendre-la com una aproximació.

Esveltesa: 2,7

OLOPTE Sant Pere

Altitud: 1180 metres. Municipi d'Isòvol

Església romànica de cap a finals del segle XII i principis del següent amb algun afegit posterior. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó lleugerament apuntada, d'un fals transsepte format per les capelles laterals afegides cap al segle XVII i capçada a llevant per un absis semicircular romànic amb motllura de cavet sota cornisa i un fris de dents de serra sobre mènsules; està situat sobre un alt basament de tres metres i escaig per salvar els desnivells del terreny; també queda cobert per una volta de quart d'esfera un xic apuntada. La nau és rectangular irregular ja que el mur del frontis no és, per poc, perpendicular als laterals. Una espadanya oberta de dos ulls s'aixeca sobre d'ell. El portal romànic obert al mur lateral de migdia té un petit porxo sobre pilars moderns al seu davant; formen el portal quatre arquivoltes en degradació lleugerament apuntades sobre una senzilla imposta i dues columnes per banda alternades amb antes; queden envoltades per un arc amb grans dovelles ben picades amb relleus figuratius a l'intradós molt erosionats i tres mènsules figuratives al seu damunt. Els murs presenten paraments de petits carreus irregulars disposats en filades uniformes, ben escairats a l'absis i matussers als laterals.

Dimensions: 15'00 x 5'00 x 5'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total comptada des del fons de les capelles fa 11 metres.

Campanar d'un temps posterior al romànic, rústic i polit, merament funcional. Té planta rombal (1'80 x 3'10 m) i està coronat per una cornisa i una agulla piramidal amb una suau inflexió a la base i un petit pinacle de bola al cim; l'agulla està recoberta per lloses de pissarra negra disposades en escata. La cel·la queda oberta amb un finestral d'arc de mig punt a cada cara; hi penja una campana del 1950 que pesa 143 quilos. Els seus murs mostren paraments de paredat amb petits

carreus a cantoneres.

Situació: al damunt de la meitat nord de l'absis que està encarat a llevant.

Alçada: 16'73 metres.

Esveltesa: 5,4

PI Santa Eulàlia de Mèrida

Altitud: 1075 metres. Municipi de Bellver de Cerdanya

Església romànica dels segles XI o XII modificada al XVIII (data a la llinda de la porta de ponent: 1775). Consta d'una nau rectangular coberta amb un volta de canó apuntada; la seva capçalera és recta en perdre l'absis romànic en les remodelacions que se li feren i que li afegiren capelles laterals. Té un cor de fusta als peus. Els murs laterals romànics tenen paraments de carreus matussers en filades regulars. El frontis orientat a ponent té un portal rectangular amb marc de pedra blanca ben escairada, una rosassa a mitja alçada i una fina cornisa angular al capdamunt.

Campanar de base romànica visible en el primer terç de la seva alçada i d'un cos superior del segle XVIII. Té planta rectangular (4'50 x 5'20 m) i està bastit amb murs, a la base, amb paraments de carreus petits ben escairats i disposats en filades regulars, i de maçoneria de lloses i carreus a cantoneres en el cos superior. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, dues als costats llargs (sud i nord) i una als curts; hi pengen campanes; a la cara de migdia, sota cornisa i entre els dos finestrals, hi ha ubicada l'esfera d'un rellotge. Està capçat per una cornisa motllurada i una agulla piramidal de pissarra amb inflexió a la base; té els careners blancs i un petit pinacle amb creu al cim.

Situació: incorporat al centre del cos de migdia.

Alçada: 18'71 metres.

Esveltesa: 3,6

PRULLANS Sant Esteve

Altitud: 1096 metres.

Església romànica del segle XII reconstruïda al XIV i restaurada cap el 1970. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada acompanyada d'unes capelles laterals del segle XVI que aparenten un transsepte situat a la part central de la nau fet que pugui semblar que es tracta d'una església de planta de creu grega; una d'elles està coberta per una volta d'aresta, l'altra ho està per una de canó; està capçada a llevant (de fet al sud-est) per un absis semicircular romànic amb cornisa sobre un fris de denticles refets modernament; només se'n conserven uns pocs exemplars de l'obra original. Els murs romànics mostren paraments de carreus matussers, més polits i regulars a l'absis, grans en el basament i més petits des de l'ampit de les finestres en amunt; al frontis són irregulars i força ben alineats; en ell hi ha obert el portal actual del segle XIX en arc de mig punt dovellat i muntants de carreus ben escairats; a mitja alçada, una finestra de punt rodó es troba emmarcada amb carreus i dovelles de pedra blanca; una fina cornisa angular el corona. Per l'interior els murs queden en pedra vista amb una conservació molt digna.

Dimensions: 15'00 x 5'20 x 6'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 13'30 metres.

Campanar merament funcional del segle XIX auster, endreçat i polit amb parets nues d'ornamentacions. Té planta gairebé quadrada (3'30 x 3'25 m) amb coronament de cornisa i una

agulla piramidal que fa una marcada inflexió a la base; està recoberta de lloses de pissarra negra disposades en escata. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt de maons, una a cada cara; hi pengen campanes; té una motllura al dessota; l'esfera d'un rellotge ocupa alguns arcs de les finestres. Els seus murs mostren paraments de petits carreus amb molts panys de paredat i amb carreus a cantoneres; el primer cos es troba lleugerament atalussat. Una escala de fusta que avui dia (2008) es troba en força mal estat puja fins a la cel·la.

Situació: adossat al mur lateral de ponent, proper al frontis encarat més o menys a tramuntana.

Alçada: 20'48 metres.

Esveltesa: 6,2

PUIGCERDÀ Santa Maria, Sant Domènec

Altitud: 1200 metres.

De l'**Església** parroquial de Santa Maria, l'edifici de la qual fou destruït el 1936, no se'n conserva sinó el campanar; el culte, avui, té lloc a una església antiga, la del convent de Sant Domènec, del segle XV, refeta el 1939. Consta d'una gran nau rectangular amb altars laterals profunds, coberta amb arcs diafragma que sostenen un teginat de doble vessant; està capçada per un absis semicircular precedit d'un arc presbiteral de mig punt; té un cor sobre un gran arc rebaixat als peus del temple, cancell i capçalera recta; a l'interior, el presbiteri es troba decorat en estil neoclàssic de factura recent.

El frontis té un portal gòtic rectangular inscrit en un cos que sobresurt lleugerament; està rodejat de set arcades apuntades en degradació ben dovellades que se sostenen sobre una imposta i tres columnetes per banda i deixen un timpà decorat amb una rosella i dos escuts heràldics; un senzill ràfec motllurat cobreix tot l'àmbit de la portalada. A mitja alçada del frontis apareix un òcul circular sobre una petita finestra rectangular; part del mur està arrebossat; està coronat per una cornisa angular amb una petita espadanya d'un ull al cim; un sòcol decorat es troba en mal estat; té un segon portal a l'esquerra del principal. Els seus murs laterals tenen paraments de paredat amb grans matxons de grossos carreus granítics que es corresponen, a l'interior, amb els arcs diafragma.

Conserva pintures murals gòtiques (1362) de Guillem de Manresa molt interessants per ser de les poques conservades d'aquest període; pintures del segle XX de Juli Borrell i de J. Mestre i Cabanes (1969); escultures d'alabastre d'un artista de nom Martí.

Campanar de l'antic edifici de Santa Maria, del segle XIV; la part superior és del segle XVIII d'aires neoclàssics; la base del XIV és de planta quadrada (8'60 x 8'60 m); el segon cos octagonal té la cel·la al capdamunt amb vuit finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen campanes; té una motllura a la seva base i l'esfera d'un rellotge al dessota; el coronament està format per una cornisa motllurada i un terrat amb barana amb unes petites obertures. Els murs de la base quadrada presenten paraments de carreus petits irregulars ben escairats; els de l'alt cos vuitavat són de paredat amb carreus de pedra clara a cantoneres; la cel·la, tota ella, és de carreus ben escairats.

Situació: avui es troba a un extrem de la plaça de Santa Maria, la principal de la població, aïllat, lluny de l'edifici de Sant Domènec que allotja, ara, la parròquia de Santa Maria.

Alçada: 37'72 metres.

Esveltesa: 4,3

SANEJA Sant Vicenç

Altitud: 1140 metres. Municipi de Guils de Cerdanya

Església romànica modificada en temps posteriors i sobrealçada cap el 1879 data que figura en la dovella clau del portal; també en aquest moment s'hi obriren algunes estances laterals. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada feta en unes obres del segle XIX; està capçada a llevant per un absis romànic semicircular de la primitiva església aixecada a principis del segle XI amb decoració llombarda modesta i paraments de carreus petits, molt matussers i irregulars. Els seus murs moderns tenen paraments de maçoneria. El frontis situat a ponent té el portal amb marc de pedra blanca amb un arc ben dovellat amb peces petites i uns muntants ben escairats, un òcul circular a mitja alçada i, per coronament, una escassa cornisa angular.

Dimensions: 13'90 x 4'00 x 6'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total, si tenim en compte la fondària de les capelles laterals, fa 8 metres.

Guarda un retaule gòtic del segle XV dedicat a *Sant Vicenç*.

Campanar del segle XIII d'estil romànic tardà; té tres cossos, el tercer refet el 1939, tots ells de planta quadrada (4'30 x 4'25 m) separats en pisos, no detectables per l'exterior, amb voltes de pedra. Està coronat modernament per una cornisa motllurada i una agulla piramidal de pissarra negra amb els careners destacats en blanc. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen campanes; al pis de sota d'ella s'hi veuen dues finestres d'arc de mig punt tapiades barroerament, també a cada cara i, al seu dessota, un triple plafó enfondit està dividit en tres requadres per dues semi-columnetes. Els murs tenen paraments de carreus grans, irregulars i matussers amb alguna espitllera a la part baixa.

Situació: adossat al mur de tramuntana en el seu angle nord-est, tocant a l'absis orientat a llevant.

Alçada: 18'38 metres.

Esveltesa: 4,2

SANTA EUGÈNIA (de Nerellà) Santa Eugènia

Altitud: 1050 metres. Municipi de Bellver de Cerdanya

Església de l'època del barroc (cap el 1784) quan es va capgirar l'orientació de la nau romànica de la primitiva església de principis del segle XII. Consta d'una nau rectangular coberta per un sostre embigat al damunt d'encavallades de fusta i amb la capçalera recta orientada a ponent. Els murs laterals estan lleugerament inclinats cap enfora. El frontis situat avui a llevant té el portal d'entrada en arc de mig punt dovellat, un òcul el·líptic a mitja alçada i una minsa cornisa angular. Els seus murs tenen paraments de maçoneria mig arrebossats i carreus a cantoneres; als laterals hi predomina la maçoneria de lloses. Conserva de l'antiga església romànica part dels seus murs; primitivament a llevant hi figurava un absis semicircular; avui només en queden visibles els fonaments a l'exterior; segurament anava acompanyat de dues absidioles semicirculars situades en creu ja que encara ara es troben per l'interior dins del gruix dels murs a banda i banda de l'entrada actual.

Dimensions: 16'50 x 5'11 x 7'36 respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons de les capelles laterals l'amplada arriba als 11 metres.

Guarda pintures murals modernes (mitjans del segle XX) de l'artista Maria Jou i Paulet; estan situades al mur de la capçalera, i algunes restes d'altres sobre la Passió inacabades de principis del segle XIX en una de les capelles laterals, la del nord; també s'hi troba una pica baptismal romànica tronco-piramidal d'un sol bloc de pedra i dues piques beneiteres gòtiques amb relleus a l'exterior que representen fulles estilitzades fent sardana.

Campanar romànic de principis del segle XII que resta com a únic testimoni de l'antiga església medieval. Té gairebé planta quadrada (4'07 x 4'50 m) i un primer cos o base sense obertures; en un segon cos veiem el mur enfondit lleugerament amb arcs cecs al capdamunt d'ell entre les lesenes cantoneres que sobresurten; el tercer cos també presenta un fons enfondit i té un sol arc cec de punt rodó entre les cantoneres; al seu centre hi ha una finestra geminada avui paredada i una espitllera al dessota, totes elles en cada cara força visibles sobretot en la que dóna a ponent; l'últim cos o cel·la, segurament d'una època moderna, té grans finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, d'una alçada de gairebé dos metres i una amplada de metre i mig; penja una campana al finestral de migdia; el gruix del mur en aquest punt és de 85 centímetres. El cloquer està cobert per una teulada de doble vessant; els seus paraments mostren una obra feta de carreus de pedra grisa petits, regulars i escairats matusserament.

Aquest campanar sembla que té uns fonaments que van cedir ja de bon principi i ha quedat lleugerament inclinat cap al sud-est, o sigui cap enfora de l'església, una mica girat, amb un desplom proper al metre vint, segons Enric Ventosa (*Les esglésies romàniques de la Cerdanya*, Farell editors, 2004), i de 1'25 segons indica el bisbat en la informació que en dóna a l'exterior de l'església; un servidor, amb l'amable i eficient ajuda del senyor alcalde, de l'arquitecte municipal senyora Núria Meya i de l'historiador Salvador Vigo, he comprovat aquest desplom (juny 2006) i el trobo d'un metre setze centímetres pel cap baix amb inclinació cap a migdia.

La torre ha estat reforçada en diverses ocasions per assegurar la seva estabilitat força delicada a causa de les fortes pluges de l'any 1982; consta que ho fou l'any 1986 i en el 2001; no sembla que la inclinació hagi augmentat malgrat les pluges posteriors. Ha estat una empresa veneciana, especialitzada en aquestes funcions, la que va reforçar-la últimament; l'acció va consistir en fer-hi uns nous i profunds fonaments a base de formigó mentre s'apuntalava exteriorment la torre, i en revestir-la per dins d'una gruixuda capa també de formigó que només deixa un ull interior escàs per on s'hi ha practicat una escala metàl·lica de gat que arriba al pis de la cel·la. Avui (2006), amb aquestes obres que s'hi han fet per iniciativa municipal, el campanar sembla que té una estabilitat assegurada.

Situació: al cantó de migdia, una mica entrat en el cos de l'església, proper al frontis orientat a llevant.

Alçada: 18'52 metres.

Esveltesa: 4,1

TALLTENDRE Sant Iscle i Santa Victòria

Altitud: 1579 metres. Municipi de Bellver de Cerdanya

Església romànica del segle XII engrandida el 1789 amb una capella que avui ha estat eliminada. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada i capçada a llevant (de fet, al nord-est) per un absis semicircular del segle XII amb una motllura sota cornisa; el seu eix es desvia lleugerament cap al nord respecte del de la nau. Els seus murs tenen paraments de carreus irregulars i matussers; fan un gruix d'un metre. El portal rectangular està obert al mur de migdia amb llinda damunt muntants de carreus ben escairats i recobert per dues arcades en arc de mig punt dovellades que deixen un espai a manera de timpà sense cap ornamentació; tant els muntants com les arquivoltes tenen peces ben escairades en pedra lleugerament rogenca.

Dimensions: 15'90 x 4'20 x 5'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Campanar rústic, aixecat amb posterioritat a l'església, potser a finals del segle XIII. Té planta quadrada (3'00 x 3'00 m) i murs amb paraments de carreus irregulars i matussers disposats en

filades força uniformes amb absència gairebé de morter entre les juntures. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc rebaixat, una a cada costat, sota mateix d'una minsa cornisa i una teulada de pissarra de quatre vessants. S'accedeix al campanar directament per una escala exterior de pedra sense barana que surt del terreny en el seu cantó nord, punt més elevat que el nivell del terra de la nau; s'hi entra per una porta situada sota la cel·la.

Situació: damunt els peus de l'església, angle sud-oest.

Alçada: 13'47 metres.

Esveltesa: 4,5

TALLTORTA Sant Climent

Altitud: 1070 metres. Municipi de Bolvir

Església construïda cap el 1667. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes; està farcida de pintures en el seu interior (*horror vacui)* amb policromia simulant tota mena de mostres florals recargolades i escenes humanes, obra feta al llarg de molt temps, des del 1714 fins al 1936; es troba en procés de restauració. Està capçada per un absis poligonal de cinc costats cobert amb volta de nervis; té un cor amb barana de fusta sostingut per un biga. El portal en arc de mig punt amb dovelles grans de pedra blanquinosa es troba obert al mur de llevant sota un porxo amb teulat de pissarra damunt pilars de fusta. Els seus murs tenen paraments amb panys de maçoneria barrejats amb altres de carreus, tots ells força matussers i rústics.

Campanar modern ben endreçat, merament funcional. Té planta gairebé quadrada (3'85 x 3'45 m) i està bastit amb murs de maçoneria i carreus a cantoneres. Està coronat per una cornisa destacada sobre caps de biga i una agulla amb inflexió a la base recoberta de lloses de pissarra. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja alguna campana; té una motllura al seu dessota.

Situació: damunt la nau per la banda de llevant al costat mateix del portal.

Alçada: 15'13 metres.

Esveltesa: 4

URTX Sant Martí

Altitud: 1180 metres. Municipi de Fontanals de Cerdanya

Església romànica del segle XII modificada modernament. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó i capçada a llevant (de fet, al nord-est) per un absis semicircular allargat i bastit amb murs de parament de lloses; està acompanyada de capelles laterals obertes en arc de mig punt. L'últim tram, a ponent, en el que s'aixeca el campanar, no solament és més estret que la resta de la nau sinó que es desvia lleugerament cap al sud de l'eix del temple. Per l'interior mostra paraments de pedra grisenca de lloses i peces mig picades ben alineades. L'antic portal romànic ha estat aprofitat i es troba al peu del campanar aixecat davant del frontis; el formen dues arquivoltes motllurades de mig punt amb elements figuratius de caps i flors en gran relleu i en pedra granítica grisa; estan recobertes per un guardapols modern de maó. Els murs del temple mostren paraments de paredat de pedra fosca.

Dimensions: 18'20 x 5'00 x 8'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; la llargada inclou la fondària de l'atri situat sota el campanar. L'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 11 metres;

Campanar modernista del 1897. Té planta rectangular (4'41 x 3'80 m). Està coronat per una cornisa angular damunt caps de biga en cada mur i per una agulla piramidal de pissarra negra amb els careners clars. Els seus murs tenen paraments de paredat de materials negrosos i tenen les cantoneres de maó rogenc; igualment ho tenen els marcs de finestres, la motllura a mitja alçada, una rosassa situada al seu dessota i la cornisa. La cel·la queda oberta amb una finestra d'arc de mig punt a cada cara; hi penja una campana.

Situació: adossat al centre del frontis orientat a ponent, aixecat al damunt de l'atri.

Alçada: 21'40 metres.

Esveltesa: 4,8

URÚS Sant Climent

Altitud: 1263 metres.

Església d'origen romànic; en conserva l'absis semicircular encara que amb modificacions; fou transformada al segle XVII, al 1652 segons figura en el portal. Consta d'una nau rectangular acompanyada de capelles laterals. El frontis té un portal amb tres arcades de mig punt en degradació i un òcul sota una cornisa angular ressaltada que descansa en caps de biga. Els seus murs tenen paraments de peces mig picades disposades en filades força regulars amb carreus a cantoneres.

Campanar auster, d'aspecte endreçat, aixecat entre els segles XVII i XVIII. Té planta quadrada (4'02 x 4'02 m) i està coronat per una minsa cornisa i una agulla piramidal amb inflexió a la base i un pinacle de bola al cim. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja alguna campana. Els seus murs tenen paraments de maçoneria de pedra marronosa amb carreus de pedra blanca a cantoneres; dues motllures divideixen el cloquer en tres cossos; un dels costats té la base lleugerament atalussada i en algun d'ells hi ha finestretes.

Situació: adossat a l'angle nord-oest del frontis orientat a ponent.

Alçada: 21'55 metres.

Esveltesa: 5,3

ALGUNES ESGLÉSIES SENSE CAMPANAR DE TORRE, AMB ESPADANYA, SUFRAGÀNIES O SENSE CULTE

ANES Sant Mamet, ermita

Altitud: 1345 metres. Municipi de Bellver de Cerdanya

Església romànica de cap a finals del segle XII. Consta d'una nau rectangular un pèl més estreta de la capçalera que dels peus coberta amb una volta de canó de mig punt; està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera i sense ornamentació exterior. Té el portal al mur de migdia en arc de mig punt amb grans dovelles ben picades damunt de carreus ben escairats, tots ells d'un color rogenc. Els seus murs presenten paraments de petits carreus matussers ben alineats de pedra grisenca. Dimensions: 16'00 x 3'70 x 6'00 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada donada aquí és la mitjana. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt, segurament aixecat ja en el segle XIII; està cobert per una teuladeta de dos vessants. Es troba damunt del mur frontal ocupant-ne tota la seva amplada, 6'40 metres. He calculat la seva alçada en 11'10, mesura que considero aproximada.

BEDERS Santa Cecília, ermita

Altitud:1000 metres. Municipi de Bellver de Cerdanya

Església romànica del segle XI de la que només en queda la part de l'absis ja que la resta de la nau fou modificada; el mur meridional ha quedat un pèl desviat de manera que la seva planta rectangular és irregular; possiblement les modificacions foren tardanes, ja en el segle XIII. Té el portal obert en el mur nord a base d'un marc en arc de mig punt amb dovelles i carreus ben picats i de mida mitjana. Els murs presenten paraments de carreus matussers, irregulars i disposats en filades; són de pedra grisenca barrejats amb alguna de color rogenc. Dimensions: 12'40 x 3'50 x 4'20 metres de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt a base de petites dovelles picades força bé i amb els pilars de carreus matussers i petits. Es troba aixecat damunt i al centre del mur de ponent, als peus del temple. He calculat que l'amplada de la seva base feia 1'70 metres i la seva alçada arribava als 7; amb tot, considero aquestes dades com merament aproximades.

BOR Sant Marcel, ermita

Altitud: 1090 metres. Municipi de Bellver de Cerdanya

Església romànica segurament aixecada en la primera meitat del segle XI. Consta d'una nau rectangular capçada a llevant per un absis semicircular que té ornamentat el mur exterior amb lesenes; les arcuacions cegues de sota la cornisa que hi tenia van ser substituïdes per obra de pedra vista matussera. Les voltes primitives de pedra han quedat substituïdes per encavalles i embigats de fusta. També hi hagué altres modificacions obrades al segle XVIII que consistiren en afegir-hi dues capelles quadrades i fondes, una a cada lateral, enfrontades de manera que, actualment, el temple presenta una planta de creu grega. El portal actual es troba obert al mur de ponent, als peus del temple; el marc en arc de mig punt està ben dovellat amb peces grans ben picades i els brancals ben carreuats també amb blocs grans; un senzill canal proper al cantell ressegueix tot el marc. El murs mostren paraments de pedra vista amb material grisenc barrejat amb altre de rogenc; l'obra romànica feta de carreus matussers, irregulars, mal ordenats va acompanyada en els murs de les capelles per treball de maçoneria. Dimensions: 14'10 x 3'40 x 4'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt aixecat damunt del mur frontal en tota la seva amplada. He calculat aquesta amplada en 6'80 metres i l'alçada en 5'86; amb tot, considero aquestes dades como a merament aproximades.

COBORRIU Sant Serni

Altitud: 1086 metres. Municipi de Bellver de Cerdanya

Església romànica aixecada al segle XII, consagrada el 1137. Consta d'una nau rectangular capçada a llevant per un absis semicircular, tots ells coberts per voltes de canó apuntades. Al 1686 s'hi afegí una capella fonda a la banda de migjorn. El portal, també al sud, en arc de mig punt format de dovelles irregulars ben escairades damunt de brancals de grans carreus desiguals ben picats; un d'ells, a mitja alçada de la dreta, presenta en baix relleu el rostre i braços d'un orant de traços arcaics. Els murs presenten paraments de carreus mitjans, força ben escairats i disposats en filades. El mur de ponent, als peus del temple té, ultra un campanar d'espadanya tardà, un òcul a mitja alçada també d'època força posterior a la del temple. Dimensions: 16'40 x 4'30 x 4'95 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; des del fons de la capella fonda l'amplada total del temple arriba als 8'10 metres. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt construït tardanament; es troba situat damunt del mur de ponent escorat a l'esquerra de manera que el pilar de la dreta es troba al centre de la façana. Els pilars estan aixecats a base de carreus petits ben escairats. He calculat l'amplada de la seva base en 3 metres i l'alçada als 10'80; amb tot, penso que les mesures indicades són purament aproximades.

CORTÀS Sant Policarp

Altitud: 1280 metres. Municipi de Bellver de Cerdanya

Església romànica aixecada cap a la segona meitat del segle XII. Consta d'una petita nau gairebé rectangular coberta amb una volta de canó apuntada i capçada a llevant per un absis semicircular sense ornamentació exterior que presenta la irregularitat d'estar un pèl desviat de l'eix de la nau cap al nord; està cobert per una volta de quart d'esfera. El primitiu portal al sud està avui paredat; se n'hi va obrir un altre al mur de ponent, als peus del temple, en les modificacions fetes al segle XVIII; és un portal en arc de mig punt amb petites dovelles matusseres; al damunt s'hi va obrir un petit òcul circular que està ben situat en l'eix del frontis a diferència del portal lleugerament escorat cap a la banda esquerra. En aquest mateix temps s'hi van afegir prop de l'absis dues capelles laterals enfrontades. Els murs presenten paraments de petits carreus matussers ben alineats de color grisenc tant en el cos del temple com en l'absis. Dimensions: 11'60 x 4'20 x 6'40 de llargada, amplada i alçada; l'amplada total comptant-hi les capelles mesura 7'90 metres. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt amb sengles campanetes; està cobert per una teuladeta de dos vessants; els seus pilars estan aixecats amb material poc picat i de peces menudes. Està situat damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa 3'70 metres i que l'alçada arriba als deu; amb tot, considero aquests números com aproximats.

GRÉIXER Sant Climent

Altitud: 1346 metres. Municipi de Ger

Església romànica de cap el segle XII de la qual avui no en queda cap element visible llevat del portal situat al mur de migdia; modificacions força posteriors van canviar substancialment el temple. Consta d'una nau gairebé rectangular capçada a llevant per un absis també rectangular; queden coberts per embigats de fusta damunt encavallades. Els seus murs de notable gruix estan parcialment atalussats per l'interior; per fora, tot i estar arrebossats, mostren paraments de maçoneria amb força peces mig picades i amb molt de morter visible. El portal clarament romànic obert al sud amb arc de mig punt amb dovelles ben escairades de color rogenc (dues només tenen color blanc) mostra unes boles i uns caparrons en el caire interior. Dimensions: 12'20 x 4'15 x 5'20 de llargada, amplada i alçada respectivament. **Campanar** de torre de planta rectangular (3'50 x 2'50 m) adossat al mur lateral sud tocant a l'absis orientat a llevant. Els seus murs sense decoració presenten paraments de petites peces de lloses mig picades de material fosc. La cel·la queda oberta amb finestres en arc de mig punt, una a cada cara, on hi penja alguna campana; està coronat per una cornisa i una agulla piramidal de quatre cares coberta amb lloses de pissarra negra i fent inflexió a la base. Alçada: 8 metres. Esveltesa: 2,28.

GUILS DE CERDANYA Sant Esteve

Altitud: 1385 metres.

Església romànica del segle XII. Consta d'una nau rectangular coberta per una volta de canó apuntada i capçada a llevant per un absis semicircular de volta menys apuntada que la de la nau precedit d'un arc presbiteral. Està ornat per l'exterior, sota cornisa, amb un fris de dents de serra damunt mènsules decorades amb relleus arcaics que aparenten ser com capitells d'unes fines lesenes que baixen fins al peu del mur; una bella finestra en arc de mig punt queda oberta al seu centre; damunt l'arc presbiteral s'hi aixeca un alt mur que sobresurt; té una senzilla teuladeta de dos vessants i una petita creu metàl·lica al cim. El mur de l'absis presenta un parament de carreus irregulars, matussers de pedra marronosa i disposats alguns d'ells en filades. Els de la resta del temple tenen carreus ben escairats de pedra grisenca, irregulars i ben disposats en filades; sota la cornisa dels laterals hi figuren petits permòdols formant un modest fris. El bell portal romànic obert al mur del migdia es troba proper als peus del temple; s'obre en un cos un pèl avançat respecte del mur; queda cobert per un escàs ràfec damunt permòdols; el formen set arquivoltes en arc de mig punt en degradació; les dues exteriors, més aviat bordons, estan decorades amb un escacat i amb

boles respectivament, les altres estan bossellades menys la més exterior que la formen dovelles grans ben escairades; totes descansen en una fina imposta i en tres columnetes de bells capitells alternades amb antes a cada banda. Dimensions: 23'80 x 5'00 x 7'45 metres de llargada, amplada i alçada; l'amplada comptada des del fons de les capelles arriba als 12 metres. **Campanar** d'espadanya amb tres ulls en arc de mig punt, dos en un nivell, el tercer, al damunt i al centre més petit que els altres; en tots hi pengen campanes. Es troba aixecat damunt del mur dels peus del temple, a ponent. Té en els dos nivells teuladetes inclinades moderadament. És obra tardana amb un mur de carreus mitjans de pedra groguenca disposats en filades ben ordenades. La seva base idèntica a l'amplada del mur dels peus, orientat a ponent, és de 7'40 metres; l'alçada arriba als 13'87; les mesures són aproximades.

MOSOLL Santa Maria

Altitud: 1165 metres. Municipi de Das

Església romànica de finals del segle XII. Consta d'una nau rectangular irregular ja que és un pèl més estreta dels peus que de la capçalera coberta amb una volta de canó apuntada; està capçada a llevant (de fet, al nord-est) per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera apuntada i sense ornamentació exterior. Dues petites capelles enfrontades estan incloses en el gruix del mur cap a la part central de la nau; prop dels peus, a la banda nord, una àmplia fornícula dins del gruix del mur queda convertida en baptisteri en ser ocupada per una pica baptismal. El portal senzill en arc de mig punt dovellat es troba obert al mur de migdia prop dels peus del temple. Els murs, de gruix destacat, tenen paraments de pedra vista a base de carreus granítics matussers, més grans els de la part baixa, i ben disposats en filades. Dimensions: 12'90 x 4'60 x 5'60 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; la mesura de l'amplada és la mitjana; des del fons de les dues capelles laterals fa una amplada de 6'20. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt recobert d'una fina teuladeta de dos vessants; sembla que fou construït cap el 1793. Està aixecat amb petits carreus; a la part alta amb pedruscall. Es troba aixecat damunt del mur frontal, a ponent, ocupant-ne tota la seva amplada, 7 metres; la seva alçada l'he calculada en 11'70; són mesures que considero aproximades.

ORDÈN Santa Maria

Altitud: 1550 metres. Municipi de Bellver de Cerdanya

Església romànica. Consta d'una nau rectangular capçada a llevant per un absis semicircular cobert per peces de lloses de pissarra; en una etapa posterior s'hi afegí una capella propera a la capçalera. Els seus murs tenen paraments de paredat de llosa de pedra blanquinosa. El portal en arc de mig punt format per gran dovelles està situat al mur de migdia. **Campanar** d'espadanya amb un ull; hi penja una campaneta. Està aixecat amb un parament de lloses blanquinoses al damunt i al centre del mur frontal encarat a ponent. He calculat que l'amplada de la seva base fa un metre vuitanta i que té una alçada de 9'58 metres.

PEDRA Sant Julià

Altitud: 1210. Municipi de Bellver de Cerdanya

Església romànica de cap a finals del segle XI. Consta d'una nau rectangular coberta avui (2004), després de reformes, amb un embigat de fusta; queda capçada a llevant per un absis semicircular de volta de quart d'esfera apuntada acompanyat de dues capelles a manera de transsepte que tenen unes absidioles buidades en el gruix dels murs, semicircular la del braç nord i rectangular en el sud; l'absis està precedit d'un arc presbiteral; els eixos de l'absis i de la nau no estan en línia recta i formen un angle que situa l'absis girat un pèl cap al nord mentre que el de la nau té orientació al sud-est. La nau deuria tenir en els seus inicis una volta de canó apuntada que se sostenia en els murs laterals de poc gruix i en sis arcades que hi estaven adossades interiorment, no

totes iguals; en el mur nord encara es conserven però en el del sud, que va esfondrar-se, han desaparegut; per això, avui, en refer-se el temple, la volta de pedra ha estat substituïda per un sostre de fusta que no produeix empentes laterals. El portal, obert al mur sud tot i el penya-segat que hi ha, ha estat substituït per un de nou al mur frontal, a ponent; té arc de mig punt amb dovelles mitjanes ben picades damunt de senzilles impostes i de brancals amb carreus ben escairats; damunt hi té un petit ràfec poligonal; es troba un pèl escorat a la dreta; al seu damunt hi ha una petita finestra com una sagetera tampoc coincident en l'eix amb el portal. Els murs tenen paraments de carreus grisencs barrejats amb alguns de rogencs; són matussers, poc ordenats en filades i de mides irregulars; els de l'absis no presenten ornamentació. Dimensions: 17'20 x 4'60 x 4'10 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada, considerant la fondària de les absidioles, arriba als 6'20 metres; el transsepte té un amplada reduïda, un pèl més al sud que al nord on arriba al metre. **Campanar** d'espadanya amb dos ulls en arc de mig punt un xic escorats a la dreta; es troba aixecat damunt el frontis, a ponent, amb la seva mateixa amplada, 5'80 metres; la seva alçada l'he calculada en 11'60; són mesures que considero aproximades.

PRATS Sant Salvador de Predanies, ermita

Altitud: 1124 metres. Municipi de Prats i Sansor

Església romànica del segle XII molt senzilla; va modificar-se al segle XVIII. Consta d'una nau rectangular capçada a llevant (de fet, al nord-est) per un absis semicircular sense ornamentació per l'exterior. El portal actual, el primitiu es veu encara al mur sud, està obert al frontis a ponent; té arc de mig punt amb un marc de dovelles i carreus de pedra groguenca ben escairats; al damunt hi figura un ull de bou circular també amb marc de peces ben tallades; la cornisa escassa la forma la teulada de dos vessants amb lloses de pissarra negra. Els murs tenen paraments de pedra vista a base de carreus matussers grogosos, irregulars i disposats en filades; els baixos estan atalussats així com ho estan els dels tres robustos contraforts adossats a cadascun dels murs laterals; a l'absis, els carreus són més ben picats i ordenats que en els murs. Dimensions: 15'00 x 3'80 x 4'00 metres de llargada, amplada i alçada respectivament. **Campanar** d'espadanya d'un ull allargassat de mig punt situat al centre i al damunt del mur frontal a ponent; és del moment de les reformes del segle XVIII; els dos pilars tenen tècnica de maçoneria. He calculat l'amplada de la base en 2'50 metres i l'alçada en 9; són mesures, no obstant, aproximades.

PRATS Sant Serni

Altitud: 1124 metres. Municipi de Prats i Sansor

Església romànica del segle XII que ha quedat molt modificada per diverses reformes al llarg del temps; només en resta de la romànica alguns panys del mur de tramuntana. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó que descansa, a més de fer-ho en els murs, en uns arcs formers adossats; està capçada per un absis quadrat; se li afegiren dues capelles laterals força fondes, una a cada costat, durant les reformes del segle XVIII; també en aquest moment s'aixecà el mur del frontis que presenta un atalussament en la seva part baixa, el portal i un òcul circular a mitja alçada. El portal en arc de mig punt queda dins un marc de dovelles i carreus ben escairats. Els murs laterals mostren paraments de carreus petits, ben escairats i alineats; robustos contraforts atalussats els reforcen; el frontis té un parament de carreus mitjans ben escairats disposats en filades; les capelles els tenen de maçoneria, avui arrebossats. **Campanar** d'espadanya amb dos ulls en arc de mig punt i allargassats; està cobert per una senzilla teuladeta de dos vessants i amb un petit pinacle al centre. Es troba damunt del mur del frontis orientat a ponent amb tota la seva amplada que he calculat en 6'87 metres. L'alçada l'he mesurada en 11'25; aquests dades numèriques són nomes aproximades.

QUEIXANS Sants Cosme i Damià

Altitud: 1125 metres. Municipi de Fontanals de Cerdanya

Església romànica del segle XI, refeta el XVIII, cap el 1775, quan se la va allargar i s'hi aixecà un campanar al frontis. Consta d'una nau no del tot rectangular coberta amb una volta de canó i d'un fals transsepte format per capelles laterals afegides tardanament; està capçada a llevant per un absis semicircular romànic amb decoració a l'exterior d'arcs cecs sota cornisa i amb un parament de carreuons irregulars. El frontis orientat a ponent té un portal en arc de mig punt dovellat amb grans peces sobre impostes i amb brancals de carreus ben escairats de pedra grisenca; una finestra rectangular està oberta a mitja alçada; part damunt s'eleva el campanar. Dimensions: 15'00 x 4'00 x 6'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals (fals transsepte) fa uns 12 metres. **Campanar** d'espadanya del 1905 amb dos ulls en arc de mig punt on hi pengen campanetes; està cobert per una escassa teuladeta de dos vessants. Situació: a ponent, damunt el mur del frontis; n'ocupa tota la seva amplada, uns sis metres. Alçada: 12'59 metres.

RIU Sant Joan Baptista

Altitud: 1173 metres. Municipi de Riu de Cerdanya

Església aixecada el 1775; no es conserva res de la primitiva romànica. Consta d'una nau de planta rectangular de quatre trams acompanyada d'alguna capella lateral; queda capçada per un absis semicircular cobert d'una teulada d'un sol vessant. Un cor alt de fusta es troba als peus. Ha estat bastida amb murs de paredat rogenc endreçat, amb cantoneres de grans carreus i un sòcol baix de paredat grosser. El frontis té un portal dovellat i emmarcat en pedra ben escairada amb l'intradós acanalat i una petita fornícula al damunt; al seu davant tres graons en semicercle faciliten l'entrada. Unes esferes de rellotges de sol i de maquinària es troben a mitja alçada i, per coronament, el campanar. **Guarda** un retaule barroc del 1764 o del 1773. **Campanar** d'espadanya closa amb dos ulls amb 5'00 x 2'54 metres de planta a la part frontal; igualment n'hi ha d'altres de menors als altres costats. Situació: damunt i al centre del frontis encarat a ponent. Alçada: 10'93 metres.

SAGA Santa Eugènia

Altitud: 1000 metres. Municipi de Ger

Església romànica del segle XII aixecada amb materials marronosos, prims, carreuats senzillament, amb molta argamassa visible. Consta d'una nau rectangular capçada a llevant per un absis semicircular de murs gruixuts i sense ornamentació exterior. Els murs interiors de la nau foren reforçats amb pilastres quadrades, tres per banda; només el tram proper a l'absis conserva la volta primitiva de canó apuntada; la resta la perdé i avui el seu sostre queda format per elements de fusta. Portal obert al mur sud; és de gran qualitat artística i sembla que hi fou afegit a finals del segle XIII; el formen cinc arquivoltes de mig punt bossellades damunt dues columnes per banda alternades amb antes; la més exterior, ampla i dovellada mostra al seu caire relleus amb rostres i figures humanes; en la dovella clau hi té un relleu amb Crist beneint; un bordó damunt una senzilla imposta ho envolta tot. Dimensions: 12'70 x 5'20 x 8'40 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt; es troba damunt i al centre del mur de ponent; els seus pilars robustos tenen petits carreus matussers; una senzilla teuladeta cobreix els dos vessants superiors. He calculat que l'amplada de la seva base mesura 2'75 metres i que la seva alçada en fa 10'45; aquestes mesures només són aproximades.

SANAVASTRE Sant Iscle i Santa Victòria

Altitud: 1050 metres. Municipi de Das

Església romànica de finals del segle XI molt modificada posteriorment. Consta d'una nau rectangular tirant a romboide i capçada avui per un absis rectangular de la mateixa amplada que la nau; el primitiu semicircular, doncs, ja no existeix tot i que en queden traces; en el moment

d'aquests reformes s'hi afegiren dues capelles rectangulars enfrontades, la del nord més fonda. Té un portal al mur sud amb amb marc de pedra de dues arcades de mig punt dovellades i en degradació a base de dovelles i carreus petits. Els murs romànics amb paraments de carreus petits escairats toscament i ben alineats també han quedat substituïts per altres de maçoneria. Només queda en peu original el mur del frontis, a ponent, amb un òcul circular a la part alta que té algun element decoratiu. Dimensions: 11'40 x 4'30 x 6'20 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada total des del fons de les capelles arriba als 8 metres. **Campanar** d'espadanya de dos ulls allargassats en arc de mig punt i cobert per una teuladeta de dos vessants força inclinats; sembla que es va aixecar juntament amb el frontis a finals del segle XII i no va sofrir modificacions; es troba, per tant, com a continuació del mur frontal amb la seva mateixa amplada que he calculat en 6'20 metres; a la seva alçada li dono el valor de 10'68 metres; aquestes dades numèriques, amb tot, les considero només aproximades.

SANTA MARIA DE QUADRES Santa Maria, santuari
Altitud: 1000 metres. Municipi d'Isòvol

Església romànica del segle XII molt modificada cap el 1698. Les successives crescudes del riu Segre varen augmentar el nivell del terreny circumdant del santuari i aquest va quedar mig enterrat; per aquest motiu es va aixecar, damunt dels murs romànics, un nou temple ja en estil barroc. Ara, la nau rectangular primitiva, té volta de canó amb llunetes damunt tres pilastres per banda; l'absis semicircular romànic a llevant (de fet, al nord-est) cobert per una volta de canó es va sobrealçar i, tot i que manté externament la forma primitiva, per l'interior ha quedat mig tancat per un envà recte. El portal romànic va ser substituït per un de nou que, al seu torn, va desaparèixer i, l'actual, del segle XX, obert al mur sud, té un marc en arc de mig punt amb dovelles i carreus ben escairats força grans. Els murs romànics, en la part baixa del temple, tenen paraments de carreus un pèl matussers, grans i en filades; al damunt, els nous murs són de maçoneria i queden ocults per un arrebossat no pas en massa bon estat. Dimensions: 13'70 x 6'00 x 6'30 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt, tardà, en el que hi penja una campaneta; es troba al centre i damunt del mur dels peus del temple, a ponent. He calculat la seva base en 2'40 metres i la seva alçada en 15; són mesures que considero com només aproximades.

SORIGUEROLA Sant Miquel
Altitud: 1076 metres. Municipi de Fontanals de Cerdanya

Església romànica aixecada al segle XII. Consta d'una nau rectangular un pèl irregular coberta amb una volta de canó apuntada i capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera i precedit d'un arc presbiteral. El portal obert al mur de migdia té un marc de pedra amb arc de mig punt dovellat amb peces mitjanes i reforçat per un de superior embegut en el mur amb d'altres de petites i matusseres. Els murs interiors presenten un lleuger atalussament. Els murs amb paraments d'un material bast ho fan a base de lloses i còdols disposats en filades d'*opus spicatum* i amb força argamassa visible; aquesta tècnica es veu més acurada en el mur de l'absis. Dimensions: 9'30 x 3'80 x 4'50 metres de llargada, amplada i alçada respectivament. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt; hi penja una campaneta. Es troba situat damunt el mur del frontis a ponent, als peus del temple, escorat cap a la dreta de manera que el pilar nord queda damunt de l'eix del mur. He calculat que l'amplada de la base fa 2'25 metres i que la seva alçada arriba als 8'62; són mesures que considero com aproximades.

TALLÓ Santa Maria, santuari
Altitud: 1000 metres. Municipi de Bellver de Cerdanya

Església d'una antiga canònica; va ser edificada en estil romànic llombard cap a mitjans del

segle XI; avui, convertida en santuari, es troba ben conservada i restaurada. Consta d'una nau trapezial de cinc trams coberta amb una volta de canó apuntada damunt una imposta d'estil classicitzant que recorre tota la seva base; els murs laterals de l'interior estan reforçats per pilastres que queden unides per arcs formers apuntats adossats; per l'exterior el reforç el fan contraforts de secció semicircular; tots els murs tenen paraments de carreus escairats de manera poc acurada; estan disposats en filades regulars. La capçalera a llevant conserva un gran absis semicircular llombard del segle XI decorat amb arcuacions cegues sota cornisa. El frontis està precedit per un ampli porxo aixecat al segle XVII; el formen tres arcades de mig punt sobre columnes damunt un podi d'escassa alçada; està cobert per una teulada d'un sol vessant; s'hi aixopluga un portal en arc de mig punt; per damunt del porxo és visible un gran òcul circular atrompetat flanquejat per dues finestres llargues, estretes i en arc de punt rodó; està coronat per una cornisa angular a base de teules sobreposades i, al centre, amb una espadanya de dos ulls sense campanes. Dimensions, exclòs el porxo, de 32'00 x 7'75 x 12'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada indicada és la mitjana entre la mínima a tocar l'absis, de 7 metres, i la màxima al frontis, de 8'50 metres. **Guarda** una bella imatge sedent de Maria amb el Nen a la falda; és una talla policromada de 89 centímetres d'altura, segurament del segle XIII i restaurada al XIX. **Campanar** del 1697. Té planta gairebé quadrada (6'78 x 6'84 m); està coronat amb una cornisa i una teulada de quatre vessants al centre de la qual s'hi va aixecar modernament una torrella vuitavada amb obertures en cares alternes i coronada per una agulla piramidal de lloses de pissarra negra. La cel·la queda oberta amb una finestra d'arc de mig punt a llevant i a ponent i dues a les altres cares; hi pengen campanes. A mitja alçada dels murs hi ha una senzilla motllura que divideix el campanar en dos cossos; una altra motllura es troba sota la cel·la; entre elles hi apareixen finestres de punt rodó, algunes paredades; fora d'això els murs tenen una completa nuesa; tenen paraments de petits carreus matussers disposats en filades no sempre regulars i carreus petits ben escairats a cantoneres. S'accedeix a l'interior des d'una porta oberta al presbiteri i, per una escala de pedra amb ull central, s'arriba a un pis on es converteix en escala de fusta fins a la cel·la. Situació: adossat a l'angle sud-est de la capçalera. Alçada: 30'84 metres; fins a la cornisa de la cel·la arriba als 22 metres. Esveltesa: 4,5

TARTERA Sant Julià
Altitud: 1180 metres. Municipi de Das

Església romànica del segle XII. Consta de dues naus rectangulars capçades a llevant, cadascuna, per un absis semicircular; la del nord, més curta, coberta per una volta de quart de canó; la del sud per una de canó apuntada; es comuniquen per un gran arc former de mig punt. El portal queda obert al nord de la major; té dues arcades d'arc de mig punt en degradació damunt una senzilla imposta; els marcs els formen dovelles i carreus ben escairats. El murs tenen paraments de petits carreus molt matussers ben alienats; en la nau major, per reforçar-los, es van engruixir per l'interior i l'amplada de la nau ara queda una mica més reduïda que l'amplada del seu absis (2'80); en el mur de ponent, als peus del temple, el parament presenta una obra de maçoneria de peces poc o gens picades. Una mateixa teulada de lloses de pissarra negra cobreix les dues naus. Dimensions: la nau major mesura 10'60 x 2'40 x 5'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; la nau petita 4'90 x 2'40 x 3'35 respectivament. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt situat al damunt i al centre del mur dels peus orientat a ponent de la nau major. Està cobert per una senzilla teuladeta de lloses de dos vessants. L'arc el formen petits carreus matussers més o menys picats com dovelles; la resta del campanaret té carreus matussers prims i allargassats sense, aparentment, argamassa que els uneixi. He calculat l'amplada de la seva base en 1'72 metres i l'alçada en 8; són mesures que considero com aproximades.

VENTAJOLA Sant Tomàs
Altitud: 1000 metres. Municipi de Puigcerdà

Església romànica de la primera meitat del segle XI. Consta d'una nau rectangular capçada per un absis semicircular ornat d'arcs cecs i lesenes per l'exterior; només alguns d'ells són visibles. Portal al mur sud en arc rebaixat de recent reforma. La coberta de la nau fou segurament de bigues de fusta; avui queda instal·lat un sostre de rajoles en ser substituït l'anterior en sobrealçar-se els murs del temple. En època tardana, moment de les reformes, s'hi afegí al sud una capella rectangular d'escassa fondària. Els murs del temple tenen paraments que avui no són visibles per haver-se arrebossat; tenen poc gruix. Dimensions: 12'00 x 4'20 x 5'90 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de la capella fa 5'50 metres. **Campanar** tardà d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt situat al centre i al damunt del mur frontal orientat a ponent; està cobert per una senzilla teuladeta de lloses de dos vessants. He calculat que la seva base fa 2'90 metres d'amplada i que l'alçada arriba al 18; amb tot, penso que aquests números només són aproximats.

VILALLOBENT Sant Andreu
Altitud: 1170 metres Municipi de Puigcerdà

Església romànica de cap a finals del segle XI que avui ha estat molt modificada. Consta d'una nau rectangular coberta per una volta de canó i capçada a llevant per un absis trapezial en substitució del romànic semicircular; modernament se li afegiren dues capelles fondes, una a cada costat, enfrontades a manera d'un transsepte. També el frontis és obra tardana; en ell hi ha un portal amb marc en arc apuntat i amb dovelles i carreus ben escairats de pedra blanca; a mitja alçada una finestra rectangular també te marc de pedra blanca. Els murs tenen paraments en *opus spicatum* a base de lloses més o menys ben alineades; el mur del frontis té un parament de petits carreus matussers de pedra marronosa clara disposats en filades. Dimensions: 14'50 x 3'90 x 9'13 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 8'50 metres. **Campanar** d'espadanya de dos ulls allargassats en arc de mig punt i coberts per una teulada de dos vessants damunt caps de biga. Està situat damunt el mur frontal amb una amplada igual a la d'aquest, de 6'60 metres. L'alçada l'he calculada en 18'25 metres; amb tot, les mesures les considero com aproximades.

VILLEC Sant Martí
Altitud: 1488 metres. Municipi de Montellà i Martinet

Església romànica de principis del segle XIII. Consta d'una nau rectangular una mica irregular capçada a llevant per un absis semicircular sense ornamentació a l'exterior. Del moment del romànic en queda l'absis i un primer tram de la nau i la part baixa del frontis. Tant l'absis com el primer tram estan coberts per una volta de canó un pèl apuntada; la resta de la nau també ho està però amb una mica de més d'alçada. Murs de força gruix reforçats per pilastres, quatre per banda, on descansen els arcs formers adossats que aguanten la coberta. Dues capelletes rectangulars d'escassa fondària estan obertes al primer tram, un a cada extrem. Portal obert al mur frontal, a ponent, en arc de mig punt ben dovellat i amb un senzill bordó damunt una modesta imposta; els brancals tenen carreus prims i llargs ben escairats que formen part del mur baix del frontis. Els murs romànics tenen paraments de carreus petits, irregulars disposats en filades; la resta dels murs són de maçoneria amb peces més o menys picades i alineades. Dimensions: 14'80 x 3'60 x 6'20 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya a manera de golfes, tardà, amb dos ulls en arc de mig punt i una finestra lateral rectangular; està cobert per una teulada de dos vessants amb teules aràbigues; té planta rectangular de 3'00 x 6'15 metres; la seva amplada és la mateixa que la del mur frontal. He calculat la seva alçada en 11'46 metres; amb tot, considero que aquesta mesura només és aproximada.

LA CONCA DE BARBERÀ

CAMPANARS EN ORDRE ALFABÈTIC DE MUNICIPIS

Municipis i poblacions	Parròquies	Alçada en metres
Barberà de la Conca	Santa Maria	37'56
Blancafort	Santa Magdalena	38'58
Conesa	Santa Maria	32'50
Espluga de Francolí, L'	Sant Miquel, església nova	41'91
Espluga de Francolí, L'	Sant Miquel, església vella	24'00
Forès	Sant Miquel	25'27
Llorac	Sant Joan	17'81
Albió	Sant Gil	14'91
La Cirera	Santa Maria	20'26
Montblanc	Sant Francesc, sense culte	26'68
Montblanc	Sant Miquel, sufragània	29'76
Rojals	Sant Salvador	13'59
Passanant	Sant Jaume	27'20
Belltall	Sant Pere	30'59
Piles, Les	Sant Martí	19'28
Biure	Sant Joan	19'90
Pira	Sant Salvador	29'73
Rocafort de Queralt	Sant Salvador	39'52
Santa Coloma de Queralt	Santa Coloma	42'60
Aguiló	Santa Maria	27'13
Santa Perpètua de Gaià		
Rocamora	Sant Magí de Brufaganya	17'19
Sarral	Santa Maria	40'68
Savallà del Comtat	Sant Pere	18'66
Segura	L'Assumpció	20'81
Solivella	L'Assumpció	31'88
Vallclara	Sant Joan Baptista	32'19
Vallfogona de Riucorb	Santa Maria	25'81
Vilanova de Prades	Sant Salvador	31'99
Vimbodí	La Transfiguració	20'98

Alçada mitjana: 26'65 metres

PARRÒQUIES AMB CAMPANAR DE TORRE, UNA A UNA

AGUILÓ Santa Maria
Altitud: 796 metres. Municipi de Santa Coloma de Queralt

Església amb estructura i vestigis romànics però avui molt modificada. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó i d'un transsepte; la capçalera inclou un absis semicircular ultrapassat i sobrealçat amb al parament exterior arrebossat. El mur del frontis té un parament de carreus matussers i desiguals amb un portal classicitzant d'arc rebaixat i pilastres toscanes d'escàs relleu adossades als muntants, una minsa cornisa motllurada i una fornícula gran amb una petita imatge de la Mare de Déu; al damunt, una creu en baix relleu, un òcul circular motllurat i una estreta finestra d'arc de mig punt ben emmarcada sota la cornisa angular.

Campanar del 1888 merament funcional. Té planta rectangular (4'40 x 3'85 m) amb dos cossos separats per una senzilla motllura a mitja alçada; el segon té els caires un pèl aixamfranats fins al nivell de la cel·la; per coronament té una cornisa sobre permòdols, un terrat amb balustrada i, al seu damunt, una agulla piramidal coberta de rajols blau fosc. La cel·la té obertes finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, amb l'ampit ressaltat i un marc de carreus i dovelles; hi pengen campanes; té una motllura a l'arrencada dels arcs; altres finestres més petites i ben emmarcades es troben per sota la cel·la en el mur frontal. Els seus murs tenen paraments de maçoneria amb carreus a les cantoneres. Es veu ben conservat.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 27'13 metres.

Esveltesa: 6,1

ALBIÓ Sant Gil
Altitud: 600 metres. Municipi de Llorac

Església romànico-gòtica. La part romànica segurament correspon a la segona meitat del segle XII; posteriorment, en el gòtic, es retocà la volta i s'hi afegiren les capelles laterals, dues a la dreta i una de fonda a l'esquerra, totes elles properes a l'absis. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberts amb voltes de creueria amb nervis que arrenquen de semi-columnes amb capitells romànics adossades als murs; l'acompanyen capelles laterals; està capçada a llevant per un absis semicircular llis per l'exterior amb un mur amb parament de carreus irregulars disposats en filades i amb una motllura sota cornisa de teules sobreposades. Té un portal al mur lateral sud format per una arcada de mig punt amb grans dovelles i un bordó sobre impostes; per sobre hi ha una gran llosa encastada amb un calvari (amb data de 1561) en baix relleu: creu flanquejada de petites imatges de Sant Joan i la Mare de Déu. Els seus murs tenen paraments de carreus irregulars i matussers força ben alineats.

Dimensions: 15'90 x 3'80 x 5'90 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 11 metres.

Campanar modern merament funcional. Té planta quadrada (3'04 x 3'04 m). Està bastit amb murs de carreus irregulars i matussers i coronat per una cornisa i una teulada piramidal de perfil còncau. La cel·la queda oberta amb tres finestres d'arc de mig punt, una a cada costat excepte

al nord; hi penja alguna campana. Tots els murs queden ben despullats de qualsevol ornamentació o detall que trenqui la seva verticalitat. Una escala de cargol de pedra permet accedir a la cel·la per l'interior

Situació: damunt els peus del temple amb orientació a ponent, fent angle al sud-oest, al costat del portal.

Alçada: 14'91 metres.

Esveltesa: 5

BARBERÀ DE LA CONCA Santa Maria

Altitud: 476 metres.

Església barroca per fora i neoclàssica a l'interior aixecada entre el 1792 i el 1796. Consta de tres naus rectangulars, la central de quatre trams, un d'ells és el transsepte; està coberta amb voltes d'aresta damunt de tres arcs torals de mig punt; la capçalera és recta mentre que el presbiteri pren forma poligonal de cinc costats amb raconeres apetxinades; queda cobert per una gran petxina de quart d'esfera; en el creuer s'hi aixeca una cúpula semiesfèrica rebaixada sobre petxines; està ricament decorada amb pintures i baixos relleus. Un cor alt als peus del temple amb barana de fusta descansa en un arc carpanell i una volta d'aresta.

El frontis té un parament de paredat amb un arrebossat pintat de blanc, avui (2001) en un cert mal estat; quatre pilastres toscanes el recorren de dalt a baix dividint-lo en tres zones que es corresponen amb les naus. Té una portalada barroca amb un portal en arc de mig punt amb l'intradós acanalat sobre impostes; flanquegen el portal dues columnes toscanes estriades exemptes i sobre pedestals adossats al mur; sostenen un entaulament truncat que constitueix com un segon capitell; la cornisa es corba al centre deixant un timpà semicircular decorat amb uns relleus romànics que han sofert alguna modificació; representen La Mare de Déu i el Nen dins d'una màndorla (orla en forma d'ametlla); dos àngels flanquegen Maria tot sostenint-la. Uns pinacles s'aixequen damunt les columnes; més amunt hi ha una rosassa motllurada amb una creu en baix relleu al damunt i amb decoració rococó en baix relleu a l'entorn. Està coronat per una cornisa convexa al centre i còncava als laterals ornada per tres pinacles als punts extrems. Part dels murs del temple s’aixecaren amb pedres aprofitades de l’antic castell.

Dimensions: 28'10 x 6'78 x 11'69 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 16'88 metres i la cúpula rebaixada puja fins als 13'76; el transsepte en fa 16'88 x 6'60 x 11'69.

Arquitectes: mestre Pomés pel que fa a les naus, mestre Fra Francesc Tomàs de Montblanc pel que fa a la façana i al campanar.

Guarda una bonica i antiga pica baptismal d'alabastre amb vetes rogenques amb un peu estrangulat, i un alt canelobre d'igual material. A la reduïda capella del Santíssim hi ha unes pintures murals de Joan Foguet Sants del 1964 i unes altres del 1986 de mossèn Josep Maria Torrell, rector de Vallmoll, autor igualment d'un ambó de talla amb relleus situat a l'altar major i d'altres requadres amb relleus ubicats a una capella lateral quadrada coberta per una petita cúpula sobre petxines.

Campanar d'un bonic barroc tardà aixecat sobre una base romànica. Té un primer alt cos de planta gairebé quadrada (5'60 x 5'40 m); el segon, octagonal, està dividit en dos cossos per motllures, en el superior s'hi ubica la cel·la; unes pilastres decoren els vuit caires; al capdamunt hi ha un terrat amb balustrada unida amb uns modestos apuntalaments als caires a la torrella superior; aquesta és un robust cos vuitavat obert per finestres d'arc de mig punt a cares alternes i també amb pilastres als caires i pinacles als angles de la cornisa i coronada amb una teulada piramidal de rajola fosca i un pinacle de pedra blanca al cim. La cel·la té finestres d'arc de mig punt a cada cara

alternant les cegues i les obertes. Els seus murs tenen paraments de paredat, arrebossats i pintats d'un to groguenc. Una escala típica catalana sobre voltes i arrapada als murs permet accedir al cor i segueix fins a la cel·la; des d'ella fins al terrat l'escala és de cargol de pedra picada.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 37'56 metres.

Esveltesa: 6,7

BELLTALL Sant Pere

Altitud: 772 metres. Municipi de Passanant i Belltall

Església neoclàssica aixecada entre el 1864 i el 1869. Consta de tres naus rectangulars, la central coberta amb una volta de llunetes sobre quatre arcs torals; les laterals amb voltes d'aresta; té capçalera recta amb el presbiteri cobert per un sostre pla, transsepte, cancell i cor; al creuer s'hi aixeca una cúpula rebaixada sobre petxines. El frontis té un portal rectangular amb un ràfec motllurat sobre dues mènsules situat al damunt de la llinda i una destacada cornisa motllurada a mitja alçada que divideix la façana en dues zones horitzontals; deixa en la superior una finestra semicircular a mitja alçada; dues pilastres de dalt a baix del frontis fan que la zona central quedi emmarcada i separada de les zones laterals; per coronament, un frontó triangular de marc motllurat on hi figura la data del 1864 i una creu de pedra al cim. Els seus murs en tot l'edifici tenen paraments de grans carreus ben escairats de les pedreres locals o aprofitats de l'antic temple romànic; tenen un to groc daurat.

Guarda unes pintures murals del 1940 a diverses parts de l'edifici; són obra del pintor local Santiago Tarragó Lafau. Conserva part de l'absis semicircular romànic de la primera església avui totalment desapareguda a excepció d'aquestes restes conservades en un jardí dins de la població.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té un primer cos de planta gairebé quadrada (4'89 x 5'14 m); el segon octagonal està coronat per una destacada cornisa i un terrat amb barana de carreus. La cel·la situada al mig del segon cos té finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; hi penja alguna campana. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats en pedra de color groguenc de pedreres properes. Com elements que decoren els murs hi té motllures a diversos nivells que es corresponen amb les de la façana principal; les finestres queden emmarcades en un fons un pèl enfonsat.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a migdia.

Alçada: 30'59 metres

Esveltesa: 6

BIURE Sant Joan

Altitud: 647 metres. Municipi de les Piles

Església neoclàssica aixecada entre el 1775 i el 1777, data de la consagració. Consta d'una nau rectangular de quatre trams amb capçalera recta acompanyada de capelles laterals. La coberta de la nau és de canó amb llunetes i el presbiteri la té d'aresta. Els seus murs tenen paraments de maçoneria mig carreuada i amb la façana principal arrebossada. El frontis té un portal d'arc rebaixat emmarcat en relleu, una fornícula sense imatge a sobre, un òcul circular atrompetat a mitja alçada i una cornisa angular amb pinacle al cim. La data de 1777, juntament amb un escut heràldic, figura en una placa encastada al damunt de la fornícula del frontis; està flanquejada per dues creus de Malta.

Guarda una creu de terme del segle XIV o XV al seu interior per preservar-la de les

inclemències.

Campanar merament funcional, auster i ben endreçat coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (3'50 x 3'70 m). Està coronat per una cornisa i una teulada de quatre vessants amb un pinacle de bola al cim. La cel·la està oberta a cada cara per una finestra d'arc de mig punt emmarcada per dovelles sobre impostes; hi penja alguna campana. Té una motllura a la base de la cel·la que juntament amb una petita espitllera a mitja alçada trenca la nuesa dels murs i li dóna un cert aire d'obra acabada. Els seus murs tenen paraments de paredat amb un arrebossat en mal estat i amb carreus a cantoneres.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a migjorn.

Alçada: 19'90 metres.

Esveltesa: 5,3

BLANCAFORT Santa Magdalena

Altitud: 428 metres.

Església neoclàssica aixecada entre el 1793 i el 1804. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberta amb una volta de llunetes sobre quatre arcs torals de mig punt que descansen en una imposta clàssica que recorre tots els murs i amb pilastres de capitell compost sobre pedestals de pedra picada; l'acompanyen capelles laterals entre contraforts; té la capçalera recta que inclou el presbiteri cobert per una volta de cinc sectors sobre nervis damunt raconeres. El cor als peus del temple, amb una balustrada de fusta, descansa sobre un arc carpanell i una volta de llunetes.

El frontis té a banda i banda dels extrems unes zones emmarcades per pilastres que inclouen plafons poligonals; unes motllures compostes, gairebé cornises, a mitja alçada divideixen aquestes dues zones en dos sectors, un a la part baixa i l'altre, menys alt, sota el frontó que corona la façana; les pilastres estan coronades per senzills capitells toscans. El frontó triangular del capdamunt té un pinacle al cim i un petit òcul al centre del timpà. La portalada barroca té un portal en arc de mig punt amb el marc acanalat a l'intradós; està flanquejat per una doble columnata exempta amb capitells corintis situada sobre pedestals adossats al mur; sostenen un entaulament coronat amb pinacles; una fornícula amb imatge es troba al seu damunt i un òcul circular motllurat a mitja alçada ornat amb garlandes al seu entorn. Per l'exterior, el frontis mostra paraments de carreus ben escairats i alineats de pedra local de to groguenc; els murs laterals de pedra vista estan aixecats amb tècnica de maçoneria i amb carreus a cantoneres.

Dimensions: 35'20 x 12'43 x 17'87 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles fa 17'07 metres.

Guarda una bella antiga pica beneitera poligonal de boca circular; té baixos relleus a cada cara amb elements de tipus heràldic; descansa en un pilar modern poligonal. Una trona de pedra blanca també de perímetre poligonal té bells relleus heràldics a cada costat; descansa en una base de formes arrodonides i piramidals damunt una bella mènsula.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té un primer alt cos de planta pràcticament quadrada (6'75 x 6'70 m) i un de segon vuitavat que sobresurt per damunt del nivell de la teulada del temple. La cel·la té vuit finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen campanes; té motllures, una a l'arrencada dels arcs, a la seva base i al damunt sota la cornisa. Està coronat per una cornisa motllurada i una cúpula de vuit sectors esfèrics coberta de rajoles vermelles i amb un pinacle de bola al cim. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats de pedra de color groc daurat. L'escala interior, d'acord amb el model català, descansa damunt voltes, va de paret a paret tot deixant un ull central i té barana d'obra avui (2007) en no massa bon estat; arriba fins a la cel·la amb un tram final en escala de cargol de pedra picada.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-est del frontis encarat a llevant.
Alçada: 38'58 metres.
Esveltesa: 5,7

LA CIRERA Santa Maria
Altitud: 810 metres. Municipi de Llorac

Església del barroc amb vestigis d'una antiga construcció gòtica. Consta d'una nau rectangular amb capelles laterals. El frontis té un portal en arc de mig punt de grans dovelles i amb bordó sobre senzilles impostes, un petit òcul a mitja alçada i una fornícula amb imatge en un pinyó que mig sobresurt sota una minsa cornisa; el mur és de maçoneria amb carreus a cantoneres amb alguna zona a base de carreus matussers. Als murs laterals predominen els paraments de petits carreus amb barreja de pedres clares i fosques.

Guarda en una capella una imatge de *Sant Marc* obra del 1997 de l'escultor Jordi Pallàs de Sant Julià de Vilatorta.

Campanar d'un barroc senzill merament funcional. Té planta gairebé quadrada (3'37 x 3'50 m); un segon cos és octagonal; presenta tres motllures, una a l'inici del segon cos i les altres sota finestrals i a l'arrencada dels arcs de les finestres. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt situades a cares alternes. Està coronat per una cornisa i una cúpula semiesfèrica lleugerament sobrealçada amb inflexió a la base i coberta grosserament amb un arrebossat. Els seus murs tenen paraments de petits carreus de pedra groguenca.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.
Alçada: 20'26 metres.
Esveltesa: 5,7

CONESA Santa Maria
Altitud: 750 metres.

Església gòtica aixecada entre el 1335 i el 1347, inacabada, ja que estava previst d'allargar-la per la banda dels peus. Consta d'una nau rectangular de dos trams coberts amb voltes de creueria; els nervis descansen en mènsules antropomorfes; té la capçalera recta amb robustos contraforts exteriors. El cor amb barana de fusta descansa sobre d'un arc carpanell damunt mènsules i d'una volta rebaixada; les capelles laterals renaixentistes estan obertes amb arcs formers de mig punt, una d'elles, més fonda, està coberta amb cúpula i cupulí. Els murs del temple tenen paraments de carreus petits ben escairats de pedra groguenca del país.

La portalada es troba al mur lateral nord sota d'un petit porxo de volta lleugerament apuntada; el portal en arc de mig punt amb l'intradós estriat està format de grans dovelles amb dues motllures bossellades sobre mènsules decorades amb motius vegetals i amb columnetes adossades, dues per banda; un bordó sobre mènsules envolta l'arc. Encastat a les dovelles centrals i sobrepassant el bordó hi ha un bell grup gòtic en gran relleu format per la Mare de Déu sota dosser asseguda amb el Nen al braç esquerre i flanquejada per dos àngels sobre peanyes decorades amb relleus antropomorfs.

Dimensions: 20'44 x 9'78 x 12'45 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals arriba als 23'80 metres; la cúpula i el cupulí de la capella lateral renaixentista arriben, respectivament, als 9'65 i als 12'92 metres.

Arquitecte: mestre de cases Guillem Pedrola, de Guimerà.

Campanar gòtic del 1399**.** Té planta quadrada (4'50 x 4'50 m); està ornat senzillament amb una motllura a mitja alçada sense altre element que alteri les seves parets nues. Queda coronat per una minsa cornisa amb gàrgoles als angles i un terrat amb barana de merlets. La cel·la està oberta amb quatre finestrals d'arc apuntat, un a cada cara. Guarda una campana situada a llevant des del 1423. Una escala de cargol de pedra picada arrapada als murs permet arribar fins a la cel·la; té 125 graons. Aquest campanar va servir de model al del monestir de Santes Creus conegut com la Torre de les Hores quan n'era abat Jeroni Cantijoc fill de Conesa.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del mur dels peus encarat a ponent.

Alçada: 32'50 metres. La gent de Conesa recorda que les dades antigues sobre el seu campanar indicaven 18 canes d'alçada; si la cana equival a 1'56 metres, com era la cana de Tarragona, el campanar hauria de fer 28 metres; tanmateix la meva mesura me'n dóna 32'50 i penso que és correcta perquè l'he obtinguda prenent totes les precaucions.

Esveltesa: 7,2

L'ESPLUGA DE FRANCOLÍ Sant Miquel, església nova

Altitud: 414 metres.

Església neoclàssica aixecada entre el 1860 i el 1888. Consta de tres naus rectangulars; la central està coberta amb una volta de llunetes sobre arcs torals de mig punt; té sis trams, un d'ells és el transsepte; el presbiteri recte té una fondària de tres trams curts, un d'ells forma com un segon transsepte; les naus laterals estretes, gairebé uns passadissos, estan cobertes per voltes d'aresta i separades de la central per pilars rectangulars amb pilastres adossades; damunt dels pilars descansen els arcs formers de mig punt. Un cor alt amb barana de fusta reposa damunt un arc carpanell que es recolza en pilastres i sobre una volta d'aresta rebaixada.

Els seus murs tenen paraments de carreus aprofitats de l'antic castell del lloc. El frontis està dividit per pilastres d'escàs relleu en tres zones que es corresponen amb els àmbits de l'interior. El portal rectangular està ornat amb pilastres adossades als muntants i amb un ràfec al damunt. Una motllura composta horitzontal recorre tota la façana a mitja alçada i la divideix en dues zones; unes finestres cegues rectangulars estan ubicades als laterals en la zona inferior i altres més petites i obertes es troben en la superior. El coronament presenta una cornisa motllurada i, al centre, un frontó triangular. Dues torres s'aixequen als extrems de la façana, la de l'esquerra es troba inacabada; només arriba fins a l'alçada del mur frontal; la de la dreta és l'alt campanar del temple.

Dimensions: 53'23 x 11'42 x 18'62 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 21'53 metres, la cúpula arriba als 26'48 metres i el transsepte en fa 21'53 x 10'30 x 18'69.

Guarda pintures de Llucià Navarro (1924-2007) al presbiteri i escultures de Fèlix Fener.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té un primer alt cos de planta gairebé quadrada (6'78 x 6'90 m); un de segon vuitavat té unes poc destacades pilastres als caires, una cornisa molt marcada motllurada i una torrella amb vuit finestres d'arc de mig punt de diferent alçada alternant-se; també alternen els costats rectes amb els que fan una curvatura còncava. Està coronat per una cornisa i un terrat amb una estructura metàl·lica al cim. Una esfera horària es trobba sota cornisa. Per l'interior hi puja una escala del tipus català sobre voltes, arrapada als murs i amb un ampli ull central; a uns quants metres, set o vuit, abans d'arribar a la cel·la, es transforma en escala de cargol d'obra.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-est del frontis encarat a llevant.
Alçada: 41'91 metres.
Esveltesa: 6

FORÈS Sant Miquel
Altitud: 740 metres.

Església d'una nau rectangular romànica (segle XII) i amb el transsepte (o fals transsepte ja que el formen dues capelles enfrontades) del gòtic (segles XIII i XIV) que li donen l'aspecte de planta de creu llatina; les voltes tant de la nau com del transsepte són de canó apuntades. Té la capçalera recta (l'antic absis semicircular romànic va ser destruït el segle XIX i avui està en procés de ser refet). Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans o grans ben escairats de pedra de to daurat.

Té dos portals a migjorn: el principal anomenat portal dels Homes es troba en el mur lateral sud de la nau principal romànica; té tres arquivoltes de mig punt bossellades amb les seves respectives columnetes i capitells romànics per banda encerclats per una ampla arcada de mig punt dovellada i bordó treballat amb dibuix en doble ziga-zaga a l'intradós i a sota l'àbac o imposta on reposen l'arcada i les arquivoltes; l'arcada també descansa en una quarta columneta només a la dreta; el timpà ofereix uns gravats de creus i altres signes simbòlics. El segon portal, el de les Dones, es troba a l'extrem meridional del braç dret del transsepte i és més senzill: una gran arcada de punt rodó formada per grans dovelles i un bordó sobre imposta; té una finestra d'arc de mig punt al damunt.

Dimensions: 17'86 x 5'48 x 7'79 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; el transsepte en fa 19'60 x 7'60 x 5'86; l'alçada correspon al tram nord; pel que fa al tram sud la seva alçada és de 5'89 metres; els murs tenen un notable gruix, algun d'ells arriba als tres metres.

Arquitectes: Pere Borrell pel que fa a les obres del segle XIV: portal de les Dones i les dues capelles laterals que formen el transsepte; pel que fa al campanar del segle XIV, el picapedrer Pere Beló.

Conserva una reproducció de l'antiga imatge gòtica de *La Mare de Déu de la Salut*.

Campanar gòtic aixecat al segle XIV (1356). Té planta rectangular (4'55 x 3'70 m). Fou completat en el XVIII i la part alta el 1882 amb un segon cos octagonal dividit en dos per una motllura composta en cavet que deixa a la part superior la cel·la amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna, amb una senzilla motllura a l'arrencada dels arcs. Està coronat per una cornisa motllurada i una teulada piramidal amb teules vidriades vermelles i un pinacle al cim. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats de pedra d'un to daurat; el primer cos quadrat té l'aparença de més antiguitat.

Situació: sobre l'extrem sud del transsepte, al costat mateix del portal.
Alçada: 25'27 metres.
Esveltesa: 5,5

LLORAC (la gent se sent de la Segarra) Sant Joan
Altitud: 648 metres.

Església romànica del segle XII modificada amb l'afegitó de capelles laterals cap a la fi del segle XVIII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó i capçada per un absis semicircular. Les capelles laterals, dues per banda, poc fondes, formen com una segona nau a la

banda de migjorn; es comuniquen amb la major per dos arcs formers de mig punt. Els murs laterals tenen paraments de maçoneria (corresponen a les ampliacions del segle XVIII) i el del frontis de petits carreus de pedra d'un to daurat; avui han estat restaurats de tal manera que el morter de calç queda molt visible. El frontis té un portal modern d'arc rebaixat, un òcul circular a mitja alçada i un frontó triangular per coronament avui (2002) amb un arrebossat que li dóna un aspecte de cosa afegida amb poca traça; el portal romànic al mur sud avui està tapiat.

Dimensions: 16'00 x 4'00 x 8'90 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 9 metres.

Campanar de temps posteriors al romànic, ben endreçat. Té una planta gairebé quadrada (3'14 x 3'20 m). Està coronat per una cornisa i una teulada a quatre vents. La cel·la queda oberta amb una finestra d'arc rebaixat a cadascuna de les cares del sud, est i oest, i no en la del nord; el sòcol que dóna a migdia fa un marcat talús. Els seus murs, com al frontis, tenen paraments de petits carreus de pedra en to daurat, sense cap detall i queden en plena nuesa.

Situació: adossat al mur sud fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 17'81 metres.

Esveltesa: 5,5

PASSANANT Sant Jaume

Altitud: 714 metres. Municipi de Passanant i Belltall

Església d'aires neoclàssics edificada des de finals del segle XVII i al llarg del XVIII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó amb llunetes acompanyada de dos passadissos laterals, d'un transsepte amb una cúpula al creuer sobre petxines, cor, cancell i un cambril de finals del segle XVIII per a la Mare de Déu amb alguns medallons esculpits i policromats. El mur del frontis té un parament de petits carreus ben escairats de pedra d'un to daurat; hi ha oberta una portalada classicitzant amb un portal rectangular precedit d'una graonada i flanquejat per unes pilastres corínties d'escàs relleu adossades als muntants, un entaulament, un frontó circular amb una decoració heràldica en el timpà i una fornícula sense imatge al damunt; un òcul circular motllurat queda obert a mitja alçada i, per coronament, un frontó triangular amb un pinacle al cim. Unes pilastres d'escàs relleu (una mena de lesenes) recorren la façana de dalt a baix tot senyalant tres zones que es corresponen amb els àmbits de l'interior. Els murs laterals tenen també paraments de carreus però més petits i matussers, igualment d'un to daurat.

Arquitecte: Josep Prat i Delorta (1726-1790), de Barcelona.

Guarda una pica baptismal semiesfèrica amb un peu cilíndric.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té un primer alt cos de planta quadrada (4'13 x 4'13 m) i un de segon vuitavat coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb una alta balustrada amb pinacles damunt els pilars dels angles. Unes motllures es troben al capdamunt del primer cos, a l'inici del segon i a sota i sobre dels finestrals. La cel·la oberta amb un finestral d'arc de mig punt a cada cara alterna allotja algunes campanes. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats de pedra de to daurat. Una escala sobre voltes i arrapada als murs puja fins a la cel·la.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a migdia.

Alçada: 27'20 metres.

Esveltesa: 6,5

LES PILES Sant Martí

Altitud: 676 metres.

Església barroco-neoclàssica senzilla aixecada el segle XVIII. Consta d'una nau rectangular i de dos passadissos oberts entre les capelles laterals. El frontis neoclàssic, precedit d'una graonada, té un portal en arc rebaixat i un modest marc ressaltat de pedra blanca, una fornícula sense imatge al damunt, un òcul circular atrompetat a mitja alçada, i una cornisa angular amb pinacle al cim; en l'arc del portal hi figura la data de 1743. Té murs de pedra vista groguenca amb paraments de barreja de panys amb carreus petits i altres de maçoneria; els carreus grans es troben a les cantoneres.

Arquitecte: mestre de cases Josep Pomés Talavera, de Sidamon.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (3'90 x 3'50 m.) amb murs de pedra groguenca amb tècnica de maçoneria i amb carreus grans ben escairats a les cantoneres. Està dividit en dos cossos per una motllura sota els finestrals; una altra es troba a l'arrencada dels arcs i queda coronat per una cornisa motllurada i una teulada a quatre vents. La cel·la, oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, hi té campanes penjades. Alguna espitllera es veu a mitja alçada a la cara frontal; llevat d'aquest element, els murs presenten una completa nuesa; amb tot, no queda mancat d'una certa noblesa.

Situació: sobre l'ala esquerra de l'edifici fent angle al sud-oest del frontis encarat a migjorn.

Alçada: 19'28 metres.

Esveltesa: 5

PIRA Sant Salvador

Altitud: 384 metres.

Església aixecada amb aires neoclàssics entre el 1862 i el 1865. Consta de tres naus rectangulars, la major coberta amb una volta de canó; té la capçalera recta amb un presbiteri de planta corbada i cobert amb una volta de nervis després de les reformes fetes el 2016. Té transsepte amb una cúpula bufada al creuer. El frontis està arrebossat i pintat d'un to crema; en ell hi ha obert un portal rectangular amb frontó circular i una creu en relleu al damunt; dues pilastres toscanes recorren la façana fins a mitja alçada on se situa un mena d'entaulament que sosté dues noves pilastres fins al frontó triangular amb què es corona la façana; un finestral d'arc de mig punt es troba sota del frontó; dos òculs estan oberts a mitja alçada a la part de la façana que correspon a les naus laterals; té un cancell molt digne amb fusta treballada. Els seus murs tenen paraments de maçoneria i de paredat amb carreus a les cantoneres i a les pilastres.

Dimensions: 31'23 x 9'00 x 15'65 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus en fa 19; el transsepte 19'50 x 8'91 x 15'65, i la cúpula arriba als 17'68.

Campanar neoclàssic tardà coetani del temple. Té un primer alt cos de planta gairebé quadrada (5'50 x 5'30 m) i un de segon vuitavat coronat per una cornisa motllurada i per un terrat amb barana de carreus amb una bola a cada angle; sobre del terrat s'hi ha aixecat modernament un esvelt templet quadrat amb obertures en arc de mig punt a cada cara; té al capdamunt una cornisa motllurada i una agulla piramidal de teules vidriades rogenques. La cel·la situada al segon cos queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, més amples a les cares grans. Els seus murs tenen paraments de paredat amb carreus a cantoneres, arrebossats i pintats de mitja alçada en amunt. L'escala interior segueix el model català, arrapada a les parets i damunt voltes; té una barana d'obra; de la cel·la al terrat s'hi passa per una escala de gat.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a llevant.
Alçada: 29'73 metres.
Esveltesa: 5,4

ROCAFORT DE QUERALT Sant Salvador
Altitud: 464 metres.

Església neoclàssica aixecada entre el 1792 i el 1799. Consta de tres naus rectangulars de quatre trams amb una volta bufada a cadascun d'ells; estan separades per tres pilars per banda; la capçalera és recta; un transsepte ocupa el quart tram amb una cúpula bufada al creuer. El frontis té una gran portalada barroca; el portal en arc de mig punt filetejat a l'intradós està flanquejat per dues columnes exemptes de capitell compost sobre pedestals adossats al mur; sostenen un entaulament truncat que deixen una fornícula amb la imatge del Salvador intercalada recoberta per un bordó motllurat; una finestra d'arc rebaixat es troba al seu damunt i, per coronament, una cornisa amb curvatura convexa al centre i horitzontal a les ales d'una alçada, al cim, de 25'66 metres; té uns pinacles als angles. Unes pilastres toscanes recorren la façana de dalt a baix, dues a cada ala; sostenen un entaulament i la divideixen en tres zones que es corresponen amb les naus. Els seus murs tenen paraments de paredat arrebossat amb un sòcol de grans carreus de pedra grisa a tots els murs.

Arquitectes: mestre d'obres Francesc Albareda, d'Ós de Balaguer. Fou restaurada el 1949 per César Martinell.

Guarda a l'Altar Major una talla barroca de la Puríssima repintada recentment amb un color molt fosc; una creu, reproducció de la de Biure, sobre dos rodets de batre l'era; la mesa de l'altar major descansa sobre un gran rodet cilíndric, també de pedra de batre i les grades de l'altar major es feren d'alabastre de Sarral. Conserva dues piques, la baptismal romànica de boca poligonal procedent de l'antiga església i la beneitera de corona circular.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (5'85 x 5'50 m); mostra un lleuger desplom cap a la banda nord; ha esta reforçat recentment (2001); té un segon cos octagonal dividit en dos per una motllura i amb esfera horària a la part inferior; el superior acull la cel·la oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; va seguida per una cornisa motllurada i una torrella vuitavada amb contraforts als caires i una cornisa; queda coberta amb una cúpula apuntada de sectors triangulars de rajoles groguenques amb bola al cim i amb careneres de pedra blanca. Els seus murs tenen paraments de paredat amb carreus a les cantoneres ressaltades per pilastres toscanes en el cos on s'ubica la cel·la i amb un entaulament sota cornisa.
Situació: sobre l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.
Alçada: 39'52 metres.
Esveltesa: 6,7

ROCAMORA Sant Magí, parròquia ubicada al santuari de Sant Magí de Brufaganya
Altitud: 742 metres. Municipi de Santa Perpètua de Gaià

Església neoclàssica aixecada entre el 1716 i el 1776. Consta d'una nau rectangular de quatre trams, un d'ells és el transsepte, coberta amb una volta de llunetes sobre tres arcs torals de mig punt i capçada per un absis rectangular de dos trams; en el creuer s'aixeca un cimbori quadrat amb teulada a quatre vessants en el que s'hi aixopluga una cúpula sobre petxines damunt quatre arcs

de mig punt. Els seus murs tenen paraments de carreus matussers i de paredat recoberts d'un arrebossat en mal estat; per l'interior estan arrebossats i pintats de blanc amb panys on s'aprecien humitats; una cornisa classicitzant recorre tota la nau per sota de la volta i, a cada tram, es corresponen amb els arcs torals; una pilastra d'escàs relleu ressalta dels murs. El frontis té un portal en arc de mig punt i un marc estret lleugerament destacat, un gran òcul circular a mitja alçada i una cornisa angular amb una creu de pedra al cim. A la dovella clau del portal hi figura la data de 1882.

Dimensions: 30'16 x 7'59 x 10'25 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 13'10 metres; la cúpula arriba als 12 metres d'alçada i el transsepte, que no sobresurt pels laterals, en mesura 12'85 x 7'60 x 10'16.

Arquitecte: Fèlix Borràs, mestre de cases de Brufaganya.

Guarda un retaule renaixentista a l'altar major amb un escàs cambril, avui (2007) encara no ben acabat de restaurar.

Campanars bessons neoclàssics coetanis del temple. Tenen planta rectangular (3'93 x 5'42 m) i estan coronats per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada. El campanar de la banda de migdia té finestres d'arc de mig punt, dues a migjorn i una a llevant; el de la banda de tramuntana només una sola finestra a llevant, totes elles amb bordó damunt mènsules; les cel·les tenen motllures al dessota i al damunt; els seus murs, igual que els de la resta de l'edifici, són de paredat amb un arrebossat en mal estat i pintats d'un color marronós. L'escala interior que puja pel campanar que fa aquest ús, el de la banda esquerra, és la típica escala catalana arrapada als murs sobre voltes.

Situació: damunt les ales del temple fent angle als dos extrems del frontis orientat a llevant.

Alçada: 17'19 metres.

Esveltesa: 3,1

ROJALS Sant Salvador

Altitud: 977 metres. Municipi de Montblanc

Església romànica de la segona meitat del segle XII reformada modernament cap el 1789. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberta amb una volta de canó apuntada sobre dos arcs torals; té un fals transsepte format per dues capelles laterals fondes obertes tardanament, una per banda, i la capçalera a llevant formada per un absis romànic semicircular amb una cornisa sobre una fina motllura. Els seus murs tenen paraments de grans carreus matussers al frontis i de maçoneria als laterals; els de l'absis són mitjans, ben escairats i disposats en filades regulars. El portal està obert a la façana lateral de migjorn; hi figura la data de 1780 a la dovella clau d'un arc rebaixat dovellat en pedra blanquinosa; els muntants són ben carreuats.

Dimensions: 16'90 x 4'90 x 7'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 12 metres.

Campanar aixecat modernament, segurament en la reforma del 1789. Té un primer cos de planta gairebé quadrada (3'00 x 3'40 m); el segon és octagonal i està coronat per una cornisa sobre mènsules i una teulada piramidal vuitavada. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans matussers barrejats amb altres de ben escairats a les cantoneres. La cel·la està oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; hi pengen campanes; una espitllera a la part baixa és l'únic element que ornamenta els murs que mostren una completa nuesa; amb tot, tenen una certa bellesa deguda a les seves bones proporcions.

Situació: damunt del mur dels peus del temple encarat a ponent del qual sobresurt en part, fent angle al sud-est.

Alçada: 13'59 metres.
Esveltesa: 4

SANTA COLOMA DE QUERALT Santa Maria
Altitud: 670 metres.

Església gòtica aixecada entre el 1331 i el 1587. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberts amb voltes de creueria simple. En el tram dels peus s'hi troba un cor alt amb una barana calada de pedra que descansa sobre un arc carpanell fet de dovelles grans i ben escairades i d'una volta de creueria rebaixada. La capçalera està formada per un absis poligonal de set costats amb una volta sobre nou nervis que surten de terra mateix fins a la clau de volta; serveix de base d'un petit campanar d'estil gòtic aixecat en el terrat situat damunt mateix de la clau de volta; en ell no hi penja cap campana. La volta descansa en arcs torals apuntats recolzats en unes fines pilastres de tres arestes amb una base motllurada gòtica. Cadascun dels trams té un gran arc former de 6'60 metres de llum. Les capelles laterals, incloses les de l'absis, estan comunicades que alternen passos en arcs apuntats i lobulats i altres rectangulars. Tots els murs, tant per l'interior com per fora, presenten paraments de carreus mitjans de pedra grisenca ben escairats i alineats.

Al mur lateral nord hi ha un portal gòtic tardà (1577) rectangular amb el marc motllurat; està envoltat per tres arquivoltes apuntades sobre un capitell corregut i recobertes per un guardapols: el flanquegen dos dosserets, sense imatges; damunt la llinda, en el timpà, hi ha la imatge gòtica primitiva de Santa Coloma. Aquest portal, situat entre contraforts, té al damunt un petit ràfec amb mènsules figuratives al dessota. Al frontis hi ha un segon portal rectangular (avui -2001- clos i cegat) d'estil classicitzant amb pilastres corínties als muntants, entaulament, frontó triangular, rosassa a mitja alçada i cornisa horitzontal. Grans finestrals s'obren a la part alta de la nau per damunt de les capelles laterals entre robustos contraforts; tenen vidrieres instal·lades després del 1939 i realitzades sota la direcció de l'arquitecte Lluís Bonet i Garí per part del dibuixant Castro i pel vidrier Oriach.

Dimensions: 34'28 x 11'49 x 16'04 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total comptada des del fons de les capelles situades entre els contraforts arriba als 19'10 metres. La llargada indicada va del mur de ponent fins al fons de la capella central dintre de l'absis.

Arquitecte: Josep Ferrer Nuet fins l'any 1595 pel que fa al campanar.

Guarda un retaule gòtic (1387) d'alabastre de Sarral dedicat a Sant Llorenç de l'escultor Jordi de Déu (o Jordi Joan, s. XIV-1406); es troba a la capella lateral de la Santa Creu; fa 2'10 metres d'amplada per 2'60 d'alçada.

Campanar gòtic tardà aixecat des de finals del segle XVI fins el 1649. Té planta rectangular (9'10 x 7'80 m) i està dividit en quatre cossos per motllures; el superior o cel·la té dues finestres d'arc apuntat a cada cara amb una motllura a l'arrencada dels seus arcs ornats amb calats; està coronat, ja en estil renaixement, per una cornisa amb una gàrgola a cada angle i un terrat amb balustrada amb decoració de boles i petites piràmides, quatre a cada costat. Sobre terrat, quatre arcs de pedra apuntats units al centre sostenen campanetes horàries. El sòcol és atalussat i mesura 10'68 metres de llargada per 8'70 d'amplada. Una escala de cargol estreta de pedra picada amb els graons força gastats puja per l'interior d'un dels pilars-contraforts centrals de la banda de migdia; té sortida al terrat damunt de les voltes i, avançant cap a ponent s'entra dins del campanar buit per sota d'aquest nivell. Per una altra escala de cargol, ja per l'interior del campanar, igualment estreta i de graons de pedra gastats, s'arriba a la cel·la; hi pengen set campanes (dues estan esquerdades); seguint més amunt es pot arribar al terrat. Les escales es troben sempre situades a la banda de tramuntana dels respectius llocs per on pugen.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis orientat a ponent però sobresurt del mur que tanca les capelles laterals obertes entre els contraforts del cantó de migdia.

Alçada: 42'60 metres.

Esveltesa: 4,6

SARRAL Santa Maria

Altitud: 400 metres.

Església neoclàssica edificada durant llargues etapes; fou iniciada al 1700 per la capçalera; es prosseguí amb les capelles laterals i es va completar entre el 1748 i el 1755; en quedar danyada per un incendi el 1801, es reconstruí amb l'afegitó d'un transsepte i una cúpula al creuer; fins el 1807 no s'acabaren les obres. La guerra civil del 36 la va destruir novament en part i es va refer després del 1939; les obres no s'acabaren fins el 1954 a excepció del campanar que es veié finalitzat el 1957.

Consta d'una nau rectangular de cinc trams coberta amb una volta de llunetes sobre quatre arcs torals de mig punt; en un dels trams hi ha el cor i altres dos són transseptes, el primer d'ells, més estret que l'altre, té els seus extrems coberts amb cúpules; de fet, el constitueixen dues capelles fondes; el segon, més proper a l'absis, té els seus extrems tancats amb murs poligonals de cinc costats i, al creuer, una cúpula semiesfèrica de llunetes sobre petxines amb relleus figuratius policromats. Els murs tenen paraments de maçoneria, però el del frontis i els del campanar són carreuats; les pilastres interiors, els nervis de les capelles laterals i els arcs formers són tots de pedra ben picada grisa.

Al frontis hi ha una portalada barroca; el portal en arc de mig punt està flanquejat per dues columnes troncocòniques per banda; tenen el capitell compost i la base decorada amb palmetes; són exemptes i descansen en pedestals adossats al mur. Unes fornícules situades entre les columnes no contenen imatges; al damunt hi ha un entaulament truncat com si fos un segon capitell i el frontó sinuós amb al timpà intercalat amb una imatge moderna en pedra blanca de Maria Assumpta; una fornícula buida amb rics ornaments barrocs en relleu al seu entorn està situada més amunt, una rosassa motllurada es troba a mitja alçada; queda coronat per una cornisa convexa al centre i còncava als laterals; uns pinacles es troben als seus extrems i al cim. Un cancell vidriat de 5'20 metres de fondària és, de fet, com un atri.

Dimensions: 40'84 x 12'18 x 17'18 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; la llargada inclou la fondària de l'atri; l'amplada total des del fons de les capelles laterals en fa 18'66, i el transsepte 32'70 x 10'10 x 17'18; l'altre transsepte o capelles fondes fa 36'70 de llargada per 4'16 d'amplada; la cúpula del creuer arriba als 23'52 metres.

Guarda encastat al mur lateral dret per l'exterior, sobre un finestral baix, l'antic timpà romànic (finals del segle XIII) decorat amb alts relleus que representen la Mare de Déu asseguda amb el Nen a la falda i les dues figures de sant Joan i un profeta, totes elles aixoplugades en sengles arcades apuntades. També guarda una pica baptismal, segurament barroca, de boca quadrada i motllurada amb una base esfèrica decorada per fulles arrodonides, tres a cada costat, descansa en un peu tornejat de poca alçada.

Campanar neoclàssic restaurat modernament sense retornar-li l'antiga cúpula que el cobria destruïda en la guerra civil del 36. El seu primer alt cos té planta quadrada (6'52 x 6'52 m); un de segon és vuitavat dividit en dos cossos per una motllura; en el primer hi ha esferes de rellotge a cada cara alterna; el segon correspon a la cel·la que està oberta amb vuit finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja alguna campana. Està coronat per una motllura, una cornisa i un terrat de

barana d'obra amb boles als angles. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats. L'escala interior segueix el model català sobre voltes i arrapada als murs amb barana d'obra; arriba fins a la cel·la; d'aquest punt fins al terrat l'escala és de cargol metàl·lica avui (2007) en no massa bon estat.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 40'68 metres.

Esveltesa: 6,2

SAVALLÀ DEL COMTAT Sant Pere

Altitud: 822 metres.

Església neoclàssica, austera, aixecada entre el 1776 i el 1786; aquest darrera data figura en la dovella clau del portal; també hi ha gravat l'escut papal: les claus i la tiara. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó; l'acompanyen capelles laterals. El frontis té un portal en arc rebaixat en pedra grisa; al seu davant hi ha unes grades d'accés; un òcul circular atrompetat es troba a mitja alçada; queda coronat per una senzilla cornisa angular. Els seus murs tenen paraments de maçoneria.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té planta quadrada (3'40 x 3'40 m); està ornat amb una motllura a mitja alçada. Queda coronat per una cornisa i un terrat amb barana d'obra i amb uns petits merlets esglaonats. La cel·la té quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara. Els seus murs tenen paraments de paredat amb un arrebossat en mal estat; a les cantoneres hi té carreus mitjans ben escairats.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle amb el frontis.

Alçada: 18'66 metres.

Esveltesa: 5,4

SEGURA L'Assumpció

Altitud: 819 metres. Municipi de Savallà del Comtat.

Església neoclàssica de la fi del segle XVIII. Té planta de creu grega. El frontis té un portal possiblement renaixentista aprofitat del temple anterior; queda obert en arc de mig punt; té unes pilastres estriades adossades als muntants, un entaulament senzill i un frontó triangular truncat; a mitja alçada hi ha oberta una rosassa; per coronament hi figura una minsa cornisa horitzontal amb pinacles piramidals als extrems i unes fines motllures al dessota que dibuixen un frontó triangular; les ales formen una curvatura còncava; per sobre, el campanar, possiblement una antiga espadanya avui closa. Els seus murs foren aixecats amb pedres de l'antiga església romànica a base de carreus grans i ben escairats als primers metres i irregulars i matussers a la resta.

Guarda un retaule neoclàssic del 1833.

Campanar merament funcional. Té planta rectangular (5'00 x 3'50 m) i està coronat per una cornisa formada per teules sobreposades i una teulada a quatre vessants de perfil lleugerament còncau; sobresurt de la teulada de l'església i està constituït per la cel·la que està oberta amb una finestra d'arc de mig punt a cada cara; hi penja alguna campana. Els seus murs tenen paraments de carreus matussers.

Situació: sobre els peus de la nau com una prolongació del frontis encarat a ponent.

Alçada: 20'81 metres.

Esveltesa: 4,1

SOLIVELLA L'Assumpció

Altitud: 488 metres.

Església neoclàssica aixecada a partir del 1769; s'acabà la seva construcció el 1780. Consta de tres naus rectangulars, la central de quatre trams. Està coberta amb una volta de llunetes sobre quatre arcs torals de mig punt; les laterals amb voltes d'aresta estan separades de la central per arcs formers de mig punt damunt pilars cruciformes; té la capçalera recta que inclou un presbiteri semicircular cobert per una volta de quart d'esfera damunt arcs raconers; està prolongat amb un tram. L'acompanyen capelles laterals ubicades entre els contraforts. El cor alt amb barana de fusta descansa sobre un arc carpanell i una volta de llunetes; al seu dessota es troba el cancell. Els murs interiors estan arrebossats i emblanquinats a excepció dels arcs i les cantoneres dels pilars que mostren carreus mitjans de pedra grisenca mig picats. Té cripta.

El seu mur frontal té un parament de carreus de pedra d'un to daurat, molts d'ells aprofitats d'un anterior temple romànic; els murs laterals són de maçoneria amb peces mig carreuades. La portalada d'estil clàssic té un marc rectangular i unes pilastres toscanes d'escàs relleu adossades als muntants, un entaulament amb dos pinacles adossats al mur, una fornícula amb la imatge de Maria Assumpta, obra del 1976 de Miquel Vendrell, una rosassa motllurada a mitja alçada i, al centre, una cornisa angular amb un pinacle al cim; les ales fan una curvatura còncava amb decoració de volutes.

Arquitecte: mestre de cases Ramon Sanahuja del mateix Solivella.

Dimensions: 29'50 x 9'43 x 14'41 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 18'49 metres.

Guarda una talla del Sagrat Cor de mida normal del 1990 obra de mossèn Josep Maria Torrell rector de Vallmoll.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té un primer alt cos de planta gairebé quadrada (5'15 x 5'50 m); el segon, vuitavat, té unes motllures a l'inici, a sota finestrals i a l'arrencada dels arcs. Està està coronat per una cornisa amb gàrgoles al dessota i una teulada piramidal, alta com una agulla, acompanyada d'un arc només a un costat com una espadanya sense campana. La cel·la té quatre finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara alterna; hi té campanes; penjada al centre i sota mateix de l'agulla hi ha una matraca que es fa funcionar per Setmana Santa. Una esfera horària a la cara frontal es troba sota mateix de la cel·la. Els seus murs tenen paraments de carreus al primer cos i de paredat amb carreus a les cantoneres al segon. Una escala interior amb barana d'obra segueix el model català sobre voltes i arrapada als murs.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a llevant.

Alçada: 31'88 metres.

Esveltesa: 5,8

VALLCLARA Sant Joan Baptista

Altitud: 630 metres.

Església barroca construïda entre el 1660 i el 1760. Consta d'una nau rectangular de quatre trams (un d'ells és el transsepte) coberta amb una volta de llunetes sobre quatre arcs torals de mig punt que descansen en una imposta clàssica i en pilastres jòniques; la capçalera és recta; dos passadissos laterals entre capelles coberts per voltes d'aresta estan separats de la nau per arcs formers de mig punt damunt pilars. Té un altar major neoclàssic amb medallons al·lusius a la vida del patró així com en els murs del presbiteri, a dreta i esquerra, en baix relleu i de grans dimensions.

Un cor alt situat com és usual als peus del temple descansa en un arc carpanell i en una volta de llunetes rebaixada. En el creuer la volta es transforma en una cúpula bufada baixa damunt quatre grans arcades de mig punt.

El frontis amb un parament de carreus ben escairats en pedra carreuada de color groc daurat té un portal rectangular amb el marc motllurat flanquejat per pilastres jòniques, un entaulament amb l'arquitrau igualment jònic i cornisa; al damunt hi ha una fornícula sense imatge amb un petit frontó triangular, un òcul motllurat a la part superior i, per coronament, un gran frontó triangular amb un petit òcul al centre del timpà.

Dimensions: 27'50 x 6'98 x 11'97 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 15'19 metres; la cúpula bufada arriba als 13'51 i el transsepte en fa 15'19 x 7'21 x 12'00.

Guarda una bonica pica beneitera decorada amb uns rostres primitius, unes bandes i dos frisos d'arquets cecs horitzontals; es troba al damunt d'un peu cilíndric dividit en dos cossos per sengles motllures i una data (1800) gravada als baixos. A la mateixa capella baptismal, el 2012 s'hi ha instal·lat una pintura (3'50 x 3'25 m) sobre fusta de l'artista local Juli Sales sobre el Baptisme de Jesús.

Campanar neoclàssic coetani de les darreres obres del temple. Té un primer alt cos de planta quadrada (4'75 x 4'75 m); al seu damunt s'aixeca un segon cos vuitavat on s'hi ubica la cel·la; està coronat per una cornisa motllurada i, a sobre, un tambor vuitavat d'escassa alçada i una torrella octagonal amb òculs a cada cara alterna i coronada per una segona cornisa motllurada i una cúpula de vuit sectors triangulars amb un pinacle de bola al cim. La cel·la està oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt amb bordó i una fina imposta, una a cada cara alterna; té una fina motllura a la seva base i una altra sota cornisa; hi pengen campanes. Una esfera horària es troba sota els finestrals. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats de pedra d'un to daurat.

Una escala ampla amb graons de pedra i barana d'obra amb un ull central arriba fins a l'alçada del cor; des d'allí és més estreta i de maons amb marge de fusta, sobre voltes catalanes, arrapada als murs i amb un ull central en part tancat per envans; s'entra a la cel·la per una trapa.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a migdia.

Alçada: 32'19 metres.

Esveltesa: 6,7

VALLFOGONA DE RIUCORB Santa Maria

Altitud: 698 metres.

Església romànica del segle XIII amb aportacions del gòtic i modernes com la capella de Santa Bàrbara del 1617 de l'arquitecte de Cervera Miquel Rabiol; la capçalera del segle XIX és un absis poligonal de cinc costats. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada sobre una imposta motllurada que ressegueix tota la seva base; està reforçada per dos arcs torals recolzats en petites pilastres poligonals; està capçada per un absis semicircular cobert per una cúpula molt apuntada i precedit d'un arc presbiteral apuntat i d'un curt tram preabsidal amb volta apuntada i amb dues finestres, una a cada costat. Un cor alt és una obra del segle XVI; descansa en un arc rebaixat de dovelles ben escairades i en una volta ogival simple. Unes capelles laterals amb voltes de creueria simple són del segle XIV; la de la dreta amb absis semicircular conté quatre relleus gòtics sobre la vida de Maria i una pintura del Sant Sopar de Lluís Masriera (1872-1958) orfebre i pintor modernista.

La portalada romànica del frontis està formada per dues arquivoltes de mig punt en degradació i amb bordó; la més exterior, bossellada, descansa damunt una imposta i en una columna

per banda; el bordó està acanalat en l'intradós. Una finestra d'arc de mig punt es troba a mitja alçada i una cornisa angular amb un fris de mènsules esglaonades coronen el mur frontal. Es tracta d'un mur amb un parament en part de carreus irregulars i matussers al voltant del portal i de panys, com per l'interior, de carreus petits i ben escairats de pedra de to groc daurat. A tramuntana hi havia un portal renaixentista avui tapiat; l'actual portalada romànica, a ponent, procedeix d'una antiga ermita des de la qual fou traslladada al segle XVIII.

Dimensions: 17'00 x 8'88 x 8'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Guarda part d'un retaule gòtic de pedra dedicat a Santa Maria obra de Jordi de Déu conegut també per Jordi Joan, escultor grec actiu a Catalunya al segle XIV i mort a Tarragona el 1406; una pica baptismal renaixentista de boca circular amb uns relleus en forma de pètals a tot el voltant de la seva cara i amb un peu tornejat ample refeta després del 1939. Aquesta parròquia la va fer famosa el seu rector (1607-1621) Francesc Vicent Garcia (1582-1623), poeta satíric conegut com "el rector de Vallfogona".

Campanar aixecat cap el 1760-65 sota la direcció del mestre de cases Salat. Té planta gairebé quadrada (4'70 x 4'83 m.) i està dividit per motllures en quatre cossos, l'últim dels quals és la cel·la oberta amb finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara; està capçat per una cornisa motllurada sobre mènsules amb gàrgoles als angles i una teulada piramidal de rajoles verdes amb un petit pinacle al cim. Els seus murs tenen paraments de carreus petits-mitjans ben escairats de pedra d'un to daurat; té un rellotge que data del segle XVII restaurat recentment (2001). Està dotat de tres campanes incorporades modernament: *Maria Bàrbara* del 1945, *Cristòfora* i *Santa Maria*, ambdues del 1998. Per l'interior hi puja una escala d'obra, arrapada a la paret i amb un ull central. És un campanar senzill però ben proporcionat i solament decorat amb unes fines motllures i alguna espitllera a la banda de migdia.

Situació: adossat al mur de migdia fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 25'81 metres.

Esveltesa: 5,3

VILANOVA DE PRADES Sant Salvador

Altitud: 893 metres.

Església neoclàssica aixecada entre el 1773 i el 1883. Consta d'una nau rectangular amb capçalera poligonal. El mur del frontis té un parament de carreus grans ben escairats de pedra groc daurat; hi té una portalada amb un portal en arc de mig punt filetejat damunt senzilles impostes; està flanquejat per dues pilastres toscanes sobre pedestals, una d'elles mig amagada darrera l'altra, i amb decoració rococó lateral en relleu; està cobert per un entaulament amb uns pinacles al damunt adossats al mur; hi descansa una fornícula sense imatge amb una decoració que recorda també l'estil rococó a base de volutes, corbes i contracorbes; un òcul circular i motllurat es troba obert a mitja alçada del frontis i, per coronament, té un frontó triangular amb un petit òcul al centre del timpà, una motllura horitzontal al dessota i una espadanya d'un ull sense campana al cim. El cos central del frontis es troba uns centímetres avançat respecte de la resta de la façana.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té un primer alt cos de planta gairebé quadrada (5'15 x 5'40); un de segon vuitavat està ornat amb motllures a l'inici i a sota de la cel·la; aquesta té oberts uns finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara alterna, amb unes pilastres toscanes als caires; està coronat per una cornisa motllurada i una teulada piramidal vuitavada baixa amb una bola al cim. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats de pedra de to daurat fent joc amb el frontis. Tot i les parets nues, té un segon cos ben delineat i amb paraments molt dignes de pedra; a

més a més, té unes molt bones proporcions, fins al punt de tenir un grau alt d'esveltesa que el fan destacar per damunt del poble i enmig de la natura pedregosa que l'envolta. Hi té una campana de nom *Montserrat* del 1930 que pesa 199 quilos.

Situació: damunt l'ala dreta del temple en l'angle sud-est del frontis encarat a migdia.

Alçada: 31'99 metres.

Esveltesa: 6

VIMBODÍ Sant Salvador

Altitud: 486 metres.

Església gòtica que tot i ser iniciada el 1191 en estil romànic no fou bastida sinó a partir del 1287 i sobretot al segle XV i fins al 1500 i escaig. Té aires del gòtic cistercenc. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberts amb voltes de creueria amb una capçalera recta. Un cor alt descansa en un arc carpanell i una volta ogival estrellada. Un transsepte obert en època barroca acull capelles cobertes amb cúpules semiesfèriques. La portalada al mur lateral sud té un portal amb un arc dovellat de mig punt sobre una senzilla imposta; el marc és acanalat a l'intradós i va acompanyat d'un guardapols en arc conopial coronat per un floró; la dovella clau té incorporada una petita peanya sense imatge. Els murs del temple tenen paraments de carreus mitjans, els de la part baixa més aviat grans, de pedra de to daurat, ben escairats; en algun hi ha gravats dos escuts dels abats de Poblet que afavoriren la seva construcció.

Dimensions: 30'00 x 8'99 x 9'70 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; el transsepte en fa 34'00 x 4'42 x 9'70.

Guarda una pica baptismal gòtica en una sola peça de pedra, i un altar aixecat per l'arquitecte modernista de Tarragona Josep Maria Jujol.

Campanar gòtic tardà. Té planta rectangular (7'00 x 4'70 m). Està coronat amb una cornisa i un terrat amb merlets afegits modernament en lloc de la cúpula que hi havia abans de la seva destrucció el 1936; un contrafort l'apuntala fins a mitja alçada. La cel·la està oberta amb finestres d'arc de mig punt, dues a llevant i a ponent i una als altres dos costats. Els seus murs amb paraments de carreus mitjans de pedra de to daurat ben escairats són com els de la resta del temple. Una escala interior de cargol de pedra picada sense pilar central permet arribar a la cel·la. Donada la longitud destacada d'un dels seus costats, fa que el seu grau d'esveltesa sigui una mica reduït, fet que no li resta pas gens de la seva bellesa.

Situació: adossat el mur de ponent, als peus del temple, fent angle al sud-oest del mur lateral del migdia.

Alçada: 20'98 metres.

Esveltesa: 3

ALGUNES ESGLÉSIES SENSE CAMPANAR DE TORRE, AMB ESPADANYA, SUFRAGÀNIES O SENSE CULTE

AGUILÓ Sant Vicenç, capella

Altitud: 771 metres. Municipi de Santa Coloma de Queralt

Església romànica aixecada cap a finals del segle XII. Consta d'una nau rectangular sense absis diferenciat; està coberta per una volta de canó de mig punt damunt d'una imposta que recorre tota la seva base. Tenia un portal al mur de migdia, avui paredat, a base d'una arcada de mig punt amb grans dovelles ben picades damunt de senzilles impostes i recoberta amb un bordó; l'actual

portal es troba al mur de tramuntana amb un arc rebaixat de petites dovelles i amb muntants de carreus petits i ben escairats. Els seus murs estan arrebossats emblanquinats. Dimensions: 13'20 x 3'60 x 5'40 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya d'un arc de mig punt cobert amb una teuladeta de dos vessants. Es troba aixecat damunt i al centre del mur frontal als peus del temple, a ponent. He calculat que l'amplada de la seva base fa 1'20 metres i que té una alçada de 8'95 metres; són mesures aproximades.

L'ESPLUGA DE FRANCOLÍ Sant Miquel, església vella

Altitud: 414 metres.

Església gòtica del 1294 que conserva detalls romànics d'un temple anterior. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberta amb volta de creueria i capçada per un absis poligonal de cinc costats amb contraforts interiors que hi deixen sengles capelles intercalades. Té dos portals, un a la façana lateral sud i l'altre, el principal, a ponent. El portal sud d'arc apuntat es troba sota un petit porxo de volta rebaixada entre dos contraforts exteriors; el principal, a ponent, és atrompetat format por nou arcades apuntades. Els murs del temple tenen paraments de carreus ben escairats de pedra groguenca. Dimensions: 34'86 x 9'77 x 14'30 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; el mur de ponent té un gruix de 0'66 metres que, amb els dos metres de fondària del portal atrompetat, fa que el mur de sota el campanar centrat en aquesta façana tingui una gruixària de 2'66 metres. **Guarda** unes imatges gòtiques dels sants Abdó i Senén que figuren representades també en les vidrieres de colors del mur de migdia; conserva una trona de pedra amb relleus segurament del gòtic tardà. Té orgue. **Campanar** gòtic coetani del temple. Té planta quadrada (4'64 x 4'64 m) amb una motllura sota els finestrals; el coronament consisteix en una cornisa i una teulada de quatre vents amb pinacle al cim. La cel·la està oberta per finestres d'arc de mig punt, dues als costats de ponent i llevant i una excèntrica al sud. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats en pedra de to daurat. Hi ha un cos auxiliar prismàtic adossat al mur meridional fins a l'altura de la cel·la; per ell hi puja una escala de cargol de pedra picada. El 2009 es va penjar una nova campana de nom *Antònia* a l'espadanya que es troba damunt la teulada situada en el punt de l'arc presbiteral. Situació: damunt els peus de la nau com una prolongació de la façana principal encarada a ponent, sobre mateix del portal. Alçada: 24'00 metres. Esveltesa: 5,1

FIGUEROLA Sant Salvador

Altitud: 494 metres. Municipi de Les Piles

Església romànica de mitjans del segle XII ampliada i sobrealçada a mitjans del XIV. Consta d'una nau rectangular coberta per una volta de canó de mig punt; té arcs formers adossats als murs interiors a fi de reforçar-los en haver de suportar una volta en lloc de la primitiva coberta d'embigat de fusta; a mitjans del segle XIV es va obrir una petita capella rectangular a la banda nord. Està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera; no hi figuren ornamentacions per l'exterior. Té un portal al mur de migjorn a base d'una arcada de grans dovelles ben picades amb bordó damunt de senzilles impostes; la de la dreta té, al dessota, un estret fris d'escacat. Els murs presenten paraments de carreus irregulars, un pèl matussers i disposats en filades. Dimensions: 16'65 x 4'50 x 7'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de la capella del nord fa 6'40 metres. **Campanar** d'espadanya d'un ull rectangular recobert per peces en graonada i coronat al centre per un pinacle de tres peces fent graons i per una senzilla creu metàl·lica al cim. Es troba aixecat amb carreus ben escairats damunt i al centre del mur frontal, als peus del temple. He calculat l'amplada de la seva base en un metre noranta i la seva alçada en 12'65; són mesures que considero aproximades.

FONOLL Sant Blai

Altitud: 625 metres. Municipi de Passanant i Belltall

Església romànica de finals del segle XII o de principis del XIII. Consta d'una nau torta ja que fa un angle notable sobretot el seu mur sud; està coberta per una volta de canó apuntada damunt d'un arc toral i d'una imposta que recorre la seva base; queda capçada a llevant per un absis semicircular per l'interior; per l'exterior té forma més o menys el·líptica; té un volta de quart d'esfera apuntada i està precedit d'un escàs arc presbiteral; en un moment tardà es va sobrealçar i l'antiga cornisa separa els dos moments del mur; no mostra cap ornamentació per l'exterior. Té un portal obert al mur de migdia a base d'una arcada de mig punt amb grans dovelles ben picades i amb un bordó destacat, tots ells damunt unes impostes motllurades. Els seus murs presenten paraments de carreus irregulars ben escairats de mida mitjana i disposats en filades. Dimensions: 10'70 x 4'20-3'35 x 4'34 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt recobert de petites dovelles; es troba aixecat amb carreus ben escairats damunt el mur de migdia en el punt que fa angle; en aquest punt mateix un gran contrafort atalussat hi va ser instal·lat en el moment (el segle XIV) en què es va obrir el mur nord per construir-hi una capella rectangular i es va sobrealçar el temple. He calculat que l'amplada de la seva base fa 1'48 metres i que té una alçada de 7'30; són mesures aproximades.

LA GUÀRDIA DELS PRATS Sant Jaume

Altitud: 334 metres. Municipi de Montblanc

Església aixecada a la segona meitat del segle XII en estil romànic; es va transformar en gòtic al segle XIV a base d'una nau rectangular coberta per un embigat de fusta damunt arcs diafragma apuntats i dividida en sis trams; en ensorrar-se la volta en les guerres contra els francesos va restaurar-se a finals del segle XVII amb una volta de llunetes, es va capgirar l'orientació del temple (en el romànic el presbiteri era a llevant), es van tancar els dos trams de ponent amb un envà i s'hi va situar l'altar major. Tenia un portal ara paredat en el mur de ponent a base d'una arcada de mig punt amb grans dovelles i un bordó sobre impostes; se'n va obrir un de nou a llevant davant d'un graderia amb la mateixa estructura que el de ponent amb una fornícula en arc rebaixat amb imatge a mitja alçada i un òcul circular atrompetat a la part alta. Els murs mostren paraments de carreus ben escairats, força regulars i disposats en filades. Al segle XVIII es van obrir dues petites capelles, una a cada banda i una de gran al sud amb planta de creu grega i coberta amb una cúpula i cimbori. En ella s'hi **guarda** l'arqueta que conté les despulles de sant Pere Ermengol. Dimensions de la nau primitiva gòtica: 24'00 x 7'00 x 8'20 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya de quatre ulls en arc de mig punt, dos d'amples a la dreta i dos de més petits a l'esquerra en un mur que gairebé té la mateixa amplada que el frontis: 8'20 metres; amb el temps es va tancar (la fotografia donada ho mostra) però avui s'ha retornat a la seva estructura primitiva de quan va ser aixecat el 1258 a base d'un mur obert amb quatre ulls. Té una alçada de 17'20 metres si la comptem des del nivell del terra del temple però si ho fem des del nivell de l'antiga entrada a ponent en comptem 13'80.

GUIALMONS Santa Maria

Altitud: 690 metres. Municipi de Les Piles

Església romànica de la segona meitat del segle XII. Consta d'una nau rectangular sense absis ja que el primitiu romànic ha quedat eliminat o ja no va aixecar-se. Està coberta per una volta de canó apuntada damunt una imposta; la zona presbiteral es va cobrir modernament amb una falsa volta de creueria; en un moment posterior es van obrir dues capelles d'escassa fondària, una a cada mur lateral i properes al presbiteri; un cor alt amb barana de fusta descansa en un arc rebaixat. Té dues portes, la romànica al mur de ponent, avui abandonada, amb un portal rectangular recobert per un guardapols en arc de mig punt; a mitja alçada d'aquest mur, una finestra també en arc de mig punt és romànica. El segon portal obert al mur de migdia en època tardana, cap el 1615, també és rectangular; una fornícula amb arcades de mig punt en degradació i damunt impostes es troba a

sobre d'ell. Els seus murs tenen paraments de carreus de mida mitjana ben escairats i disposats en filades. Dimensions: 12'10 x 3'50 x 8'85 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya aixecat al centre del mur de migdia; té dos ulls en arc de mig punt amb una campana en cadascun; els tres pilars mostren carreus mitjans ben escairats. L'amplada de la seva base fa 3'78 metres i la seva alçada 14'85 aproximadament.

LILLA Sant Joan

Altitud: 483 metres. Municipi de Montblanc

Església ja aixecada en temps romànics, transformada als segle XIV en gòtic i encara més en els segles XVII i fins a la meitat del XVIII amb aspecte barroc. Consta d'una nau rectangular amb volta de canó lleugerament apuntada capçada amb un absis semicircular i amb tres capelles laterals. Té un frontis refet que inclou una antiga arcada de mig punt embeguda en el mur; al seu dessota s'hi obre el portal actual en arc de mig punt ben dovellat damunt senzilles impostes i carreus ben escairats en els muntants; en la dovella clau hi figura gravada la data de 1769; una bonica escalinata de vuit graons semicirculars supera la diferència de nivell respecte del carrer; a mitja alçada s'hi obre una bella rosassa amb tres anelles motllurades en degradació. Els murs presenten paraments de maçoneria de peces mitjanes poc o gens picades i en desordre; carreus ben escairats a cantoneres i en algunes bandes verticals embegudes en el mur del frontis. Arquitectes: els mestres de cases Domènec Cases i Francesc Tomàs. **Guarda** unes pintures modernes de Carles Arolas realitzades el 1991. **Campanar** d'espadanya de tres ulls en arc de mig punt amb una campana en cadascun; estan coberts per una teuladeta de dos vessants. Queda aixecat damunt del mur frontal amb tota la seva amplada, 5'60 metres. He calculat que la seva alçada fa 11'20 metres. En la foto presenta aspecte d'espadanya de golfes però recentment s'ha retocat i suprimit la part posterior.

MARE DE DÉU DE MONTGOI Santa Maria, santuari

Altitud: 303 metres. Municipi de Vilaverd

Església aixecada cap el segle XV i reformada al XVIII (1726). Té planta de creu llatina amb una nau rectangular amb volta de canó i un transsepte; el creuer té volta de nervis. Darrere el presbiteri hi ha el cambril amb la imatge de la Mare de Déu; està cobert per una cúpula i té escales laterals a banda i banda. Dos portals estan oberts a la banda de migdia amb arcs de mig punt ben dovellats amb peces força grans; un d'ells als peus de la nau, l'altre, més ample, a l'extrem del braç dret del transsepte; tot dos tenen al damunt petits òculs poligonals de vuit costats. Els murs tenen paraments de maçoneria a base de peces mig picades, irregulars i en desordre; carreus mitjans ben escairats reforcen les cantoneres. Dimensions: 26'00 x 4'50 x 6'60 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt aixecat amb carreus força ben picats i cobert per un arc format amb maons prims en fulls de llibre sobre impostes formades per tres files de maons en degradació (la fotografia mostra com es trobava el 1983; avui s'ha restaurat). Es troba aixecat damunt el mur de migdia de la nau en l'extrem de ponent. He calculat l'amplada de la seva base en un metre cinquanta i la seva alçada en 8'20 metres.

MONTARGULL Sant Jaume

Altitud: 843 metres. Municipi de Llorac

Església romànica de finals del segle XII ampliada al XIV. Consta d'una petita nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada; no té absis senyalat així que està capçada a llevant per un mur recte; al segle XIV es va ampliar pel cantó de migdia amb una segona nau també rectangular; és una mica més llarga i es comunica amb la romànica per un gran arc apuntat ben dovellat. Té un portal obert segurament en el segle XIV al mur de ponent de la nau romànica a base d'una gran arcada de mig punt amb grans dovelles ben picades i amb un bordó damunt senzilles impostes. Els murs, gairebé tots arrebossats avui dia, mostren, pel poc que se'n veu, carreus

matussers ben ordenats en filades. Dimensions: 6'00 x 3'00 x 5'50 metres de llargada, amplada i alçada respectivament pel que fa a la nau romànica; pel que fa a la nau gòtica: 8'90 x 3'20 x 6'25; l'amplada total de les dues naus en fa 7'20. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc apuntat i sense teuladeta amb una coberta de dos vessants; està aixecat damunt i al centre del mur de ponent, als peus del temple, de la nau de migdia. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'20 metres i que té una alçada de 10'11 metres; són mesures que considero aproximades.

MONTBLANC Santa Maria

Altitud: 350 metres.

Església gòtica aixecada entre el 1352 i el 1528, inacabada ja que havia de tenir set trams enlloc dels quatre actuals. Consta d'una nau rectangular gòtica de quatre trams desiguals coberts amb voltes de creueria simple separades per tres arcs torals apuntats que descansen en semi-columnes adossades als murs; els capitells tenen bonics relleus. Té un cor als peus a un nivell poc alt amb accés per uns pocs graons i tancat per un reixat de ferro forjat. El cancell es troba en l'atri sota de la volta ogival estrellada que sosté l'orgue; aquest tram, amb l'entrada lateral, és el més ample i té l'orgue sobre un arc rebaixat. Al mur dels peus hi figura una gran rosassa en la seva part alta. L'absis poligonal de set costats amb volta de creueria inclou set capelles; totes elles més les que rodegen la nau estan ubicades entre els contraforts i obertes per arcs apuntats. La façana lateral amb decoració barroca fou bastida entre el 1653 i el 1668. La portalada, amb grades d'accés al seu davant, té un portal en arc de mig punt filetejat damunt senzilles impostes; està flanquejat per tres columnes corínties per banda amb grotescos a les bases del fust; són exemptes i es recolzen sobre pedestals adossats al mur; un entaulament molt decorat completa la portalada; una segona zona sobre la cornisa de la portalada la formen una fornícula amb imatge al centre i tres columnes jòniques a cada costat també exemptes. Entre columnes, tant a la part baixa com a la superior, s'hi troben esplèndides escultures de persones santes, en total dotze sense comptar la de la fornícula central. Sobre l'arc del portal també hi ha grans relleus al centre dels quals hi figuren les imatges de la Mare de Déu i el Nen. Una tercera banda d'escultures al capdamunt coronen aquesta meravella de façana. Els seus murs de carreus ben escairats queden oberts amb grans finestrals gòtics biforats amb els arcs calats; tots els robustos contraforts sobresurten per l'exterior i es veuen coronats per alts florons crestats. Dimensions: 39'60 x 16'36 x 26'25 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; la llargada inclou 4'63 metres de la fondària de la capella central de l'absis que deixa l'altar major al seu davant; l'amplada total des del fons de les capelles laterals arriba als 26'51 metres; un transsepte format per l'atri sota l'orgue i una fonda capella barroca oposada mesura 38'29 x 8'06 x 12'30 metres, amb l'alçada reduïda a 6'80 sota la volta de l'atri damunt de la qual es troba l'orgue. **Guarda** un retaule gòtic de pedra policromada dels *Sants Bernat i Bernabé* de 2'95 x 3'17 metres, obra atribuïda a un escultor escocès de nom Bernat Desfonoll que es casà i visqué a la vila de Montblanc; una talla gòtica policromada del segle XIV de *La Mare de Déu del Cor* de 2'35 metres d'alçada recentment restaurada (2018); un retaule a l'altar major de l'escultor del segle XX Josep Maria Camps i Arnau; dues talles (1956) de sant Pere i sant Pau de Frederic Marès; una imatge de Santa Maria de fusta policromada i un retaule pintat de santa Anna ambdós del segle XVI. Té un orgue del 1607. **Campanar** d'espadanya de maó amb carreus a les cantoneres, aixecat sobre la façana lateral, sobre la portalada; té una amplada a la seva base de 6'24 metres i un ull de 0'50 metres de gruix; no hi té campanes; aquestes es troben sobre un dels murs de l'absis en una altra construcció en forma d'espadanya de tres grans ulls. Alçada: 36'13 metres.

MONTBLANC Sant Francesc, antic convent, sense culte

Altitud: 348 metres.

Església del 1253 del gòtic inicial acabada a principis del segle XIV sota la influència del gòtic francès. Consta d'una nau rectangular de sis trams amb coberta de fusta sobre arcs diafragma

apuntats i capçada per un absis poligonal de cinc costats amb volta de creueria. El frontis té un portal d'arc apuntat, atrompetat amb quatre arcades en degradació i amb bordó sobre mènsules; està obert en un cos que sobresurt modestament de la façana i està coronat per un modest ràfec; al seu damunt hi té una gran finestra gòtica triforada amb els arcs calats i delimitada per un modest bordó apuntat; per coronament, el frontis té una senzilla cornisa angular. Els seus murs tenen paraments de carreus petits ben escairats de pedra grisa disposats en filades regulars. Dimensions: 42'80 x 12'00 x 16'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total màxima arriba als 19'30 metres. **Campanar** de planta quadrada (2'40 x 2'40 m). La cel·la oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt té una motllura al dessota i està coronada per una cornisa destacada i una teulada a quatre vents. Els seus murs tenen paraments de petits carreus ben escairats i disposats en filades regulars. Situació: adossat al mur de migjorn, tocant a l'absis. Alçada: 26'68 metres. Esveltesa: 11, això vol dir que té la imatge d'una torre escanyolida.

MONTBLANC Sant Miquel, sufragània de Santa Maria

Altitud: 345 metres.

Església gòtica de mitjans del segle XIII que substituí una anterior romànica de la que només en resta la façana. Consta d'una nau rectangular de cinc trams; un sisè fa de presbiteri. Estan coberts ja en el segle XIV amb un teginat de gran qualitat amb pintures gòtiques policromades coetànies de les obres del temple; són les més antigues d'aquesta mena de les conservades a Catalunya. El teginat descansa sobre cinc arcs diafragma de pedra grisenca; la capçalera és recta i els altars laterals tenen voltes ogivals nervades. La façana principal romànica té una portada de tres arcades de mig punt en degradació ben dovellades i un bordó damunt d'una senzilla imposta i de dues columnetes adossades per banda; presenta a mitja alçada un fris alternant carreus i buits. Els seus murs tenen paraments de carreus de pedra grisenca ben escairats però avui es troben en mal estat per l'erosió soferta. Dimensions: 35'00 x 15'00 x 15'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada, mesures que he tret del llibre *Contribución al estudio del gótico en Tarragona*, de Emma Liaño. **Guarda** una pica beneitera de boca circular i amb relleus en forma de pètals; descansa en un pilar cilíndric, segurament renaixentista. **Campanar** mig romànic mig d'èpoques posteriors. Té planta gairebé quadrada (4'20 x 3'90 m) i dos cossos separats per un fris, continuació del que figura en el frontis. Està coronat per una cornisa motllurada i una teulada a quatre vents. La cel·la està oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, i té una motllura al seu dessota. Els seus murs tenen paraments de carreus escairats irregulars i amb evident desgast, romànics fins a la motllura i moderns pel que fa a la cel·la. Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent. Alçada: 29'76 metres. Esveltesa: 7

MONTBRIÓ DE LA MARCA Sant Llorenç

Altitud: 575 metres. Municipi de Sarral

Església del temps del barroc. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta apuntada capçada per un absis semicircular damunt del qual s'hi aixeca un llanternó. El portal dovellat d'arc rebaixat està situat al mur lateral sud amb un òcul circular atrompetat a mitja alçada, una cornisa horitzontal i el campanar, segurament una antiga espadanya avui closa a manera de golfes. Hi ha oberts dos finestrals d'arc de mig punt coberts per una teulada a dos vessants i, al cim, una creu inscrita en un cercle. Els seus murs estan arrebossats amb simulació de carreus. **Guarda** una pica baptismal semiesfèrica encastada al mur. **Campanar** format per una antiga espadanya avui closa a la manera de golfes; està situat sobre el portal en la façana lateral del migdia. Té una amplada de 5 metres. Alçada: 11'50 metres.

MONTCLAR Sant Miquel

Altitud: 942 metres. Municipi de Pontils

Església romànica de finals del segle XI destinada a capella del castell. Ha esta modificada en gòtic de manera molt rústica. Consta d'una nau rectangular capçada a llevant per un absis semicircular; tots dos àmbits estan coberts per voltes nervades del gòtic més rústic a base de lloses sense picar. Portal en el mur de migdia a base d'una arcada de mig punt amb grans dovelles un pèl matusseres. Murs amb paraments de carreus petits o mitjans, força desiguals i matussers disposats en filades. Dimensions: 9'90 x 3'35 x 3'60 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya d'un ull allargassat en arc de mig punt cobert per una teuladeta de dos vessants. Està aixecat amb pilars de carreus ben escairats segurament d'un moment recent; es troba damunt i al centre del mur frontal, als peus del temple, a ponent. He calculat que l'amplada de la seva base fa un metre quaranta i que té una alçada de 5'70 metres; són mesures aproximades.

OLLERS Santa Maria, sufragània
Altitud: 432 metres. Municipi de Barberà de la Conca

Església modesta, adaptació d'una casa del poble com església cap als anys 40 del segle XX. Consta d'una nau. El frontis té unes grades d'accés al portal obert en arc rebaixat i situat en un pla avançat; una finestra rectangular es troba a mitja alçada i queda coronat per una cornisa horitzontal. Els seus murs tenen un arrebossat en mal estat. **Campanar** de planta gairebé quadrada (1'70 x 1'80 m) situat sobre l'esquerra de l'edifici; només en sobresurt la cel·la amb dos ulls d'arc rebaixat oberts al frontis. Està cobert per una teulada baixa de quatre vessants; els seus murs presenten un arrebossat en mal estat. Situació: angle nord-oest del frontis encarat a ponent. Alçada: 15'63 metres.

POBLET Santa Maria, monestir cistercenc
Altitud: 480 metres. Municipi de Vimbodí

Església aixecada a partir del 1166. Consta duna nau rectangular de vuit trams (un d'ells és el transsepte) capçada a llevant per un absis poligonal de set costats on s'hi obren sengles absidioles, cinc d'elles en posició radial i altres dues obertes en els extrems del transsepte. Dues naus laterals estan cobertes per voltes d'aresta; la del sud hi té obertes capelles de poca fondària, una a cada tram; uns arcs formers de mig punt dobles que descansen en robustos pilars amb columnes adossades comuniquen les tres naus. A fi de donar una descripció autoritzada em permeto de reproduir i traduir el text introductori de l'apartat corresponent al monestir que forma part del llibre *L'art cirtercien.* de "Zodiaque". L'autor és el pare M.-Anselme Dimier monjo de Nostra Senyora de Scourmont.

«No massa lluny de les fonts del riu Francolí, a la mateixa distància de Tarragona i de Lleida, en un bell paratge, als peus de muntanyes cobertes de boscos, prop de pendents on creixen els roures verds, al bell mig d'una terra roja coberta d'ametllers i de vinyes, en mig d'horts i de pastures, s'aixeca el conjunt imponent dels edificis de l'abadia de Poblet, rodejada de murs emmerletats i d'una munió de torres.

En arribar-hi trobem, d'entrada, l'antiga porteria construïda al segle XVI com una torre-fortalesa amb la casa del germà porter a la seva dreta. Passada la porteria, una avinguda condueix a la Porta Daurada amb barbacana i espitlleres. Allí és on els reis descavalcaven i besaven la relíquia de la Vera Creu que li presentava l'abat arribat per acollir-los acompanyat de tota la comunitat.

A la dreta s'hi troba la capella de Sant Jordi aixecada pel rei Alfons V el Magnífic en acció de gràcies per la conquesta de Nàpols el 1442. Una avinguda, des d'allí, portava directament a l'església a través de la Gran Plaça rodejada d'antigues construccions avui en ruïnes.

Deixem a l'esquerra la capella romànica de Santa Caterina i la creu plantada al segle XVI per l'abat Guimerà per arribar a la porta de l'església que es troba dins del conjunt fortificat.

L'entrada principal del monestir es troba a l'esquerra, la Porta Reial, flanquejada de dues torres amb barbacana, matacà i espitlleres. Allí s'entra al vestíbul. Al davant, una porta romànica dóna directament al claustre. A la dreta hi ha la sala de recepció que és el palau del rei Martí construït en el mateix lloc on hi havia l'antic celler.

Entre totes les abadies cistercenques de tots els països
no hi cap altre conjunt tant gran i tant ben conservat.

La gran església per si sola ja es troba entre les més belles de l'ordre. Llarga de 85 metres fou

iniciada el 1166 en l'estil sobri i sever dels cistercencs; encara que la seva construcció va prosseguir fins als primers anys del segle XIII no deixa de ser menys harmoniosa en totes les seves parts.

El que sobte primer de tot quan s'entra en aquesta església és la impressionant alçada de la immensa nau; la seva volta es troba a 28 metres d'alçada sota la clau. Més encara si tenim en compte que la seva amplada no passa dels 13 metres. Tanmateix hi trobem dos pisos i per la seva alçada ha estat possible d'obrir-hi, en cada tram, per sobre dels arcs formers, finestres en arc de mig punt per sota d'una motllura bossellada que marca l'inici de la gran volta apuntada reforçada per poderosos arcs torals.

Al fons hi veiem el magnífic retaule d'alabastre que entre els seus quatre registres s'hi troba tota una sèrie d'estàtues de sants fins arribar a sota de les finestres altes de la capçalera; és obra de l'escultor Damià Forment (1480-1540), encarregada per Carles cinquè.

La capçalera, amb el deambulatori amb les seves capelles radials, és una de les més belles que es coneixen. Tot aquest conjunt deixa una impressió inoblidable de senzillesa, de grandesa i de majestat.»

Dimensions: 85'00 x 13'00 x 28'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. L'amplada total incloses les naus laterals arriba als 21 metres. El transsepte en fa 34 x 10. **Guarda,** al creuer, damunt dos grans arcs rebaixats a les bandes nord i sud, els sepulcres de la majoria del comptes-reis de la Corona Catalano-aragonesa amb belles escultures que van ser mutilades després de la desamortització del 1835; foren modernament refetes per l'escultor Frederic Marés (1893-1991). També cal valorar el gran retaule major de Damià Forment (1480-1540), escultor valencià, amb la imatge central de Santa Maria restaurada modernament per Joan Rebull (1899-1981). **Campanar d'espadanya** amb un gran ull en arc de mig punt coronat per tres ulls més, petits, i per un altre obert en un petit pinyó. Es troba aixecat damunt la teulada que cobreix l'extrem sud del transsepte. La seva base fa 4 metres i l'alçada 50; són mesures aproximades. També, sobre el creuer, s'aixeca un esvelt cimbori octagonal d'uns 53 metres d'alçada.

SANTA MARIA DE BELL-LLOC Santa Maria, convent mercedari

Altitud: 674 metres. Municipi de Santa Coloma de Queralt

Església romànico-gòtica i cistercenca, austera, aixecada des de principis del segle XIII (1220) a principis del XIV, modificada i ampliada posteriorment. Consta d'una nau rectangular de dos trams capçada inicialment a llevant per un absis semicircular romànic que va ser substituït a mitjans del segle XIV per un de rectangular; els dos àmbits, absis i nau, estan coberts per voltes de creueria encara molt primàries, sense clau, que arrenquen de pilastres reforçades amb tres robustes semi-columnes; en moments tardans s'hi van afegir capelles laterals, dues de quadrades gòtiques i una de poligonal barroca; tant en elles com en l'absis hi ha robustos contraforts exteriors. Té una molt bonica portalada romànica atrompetada al mur de ponent, als peus del temple; consta de sis arquivoltes en degradació, tres de llises i ben dovellades i tres més decorades amb trenats; un bordó les envolta; tots aquests elements descansen en impostes decorades i en tres columnetes per banda alternades amb antes; els capitells tant damunt de columnetes com d'antes i els fusts de les columnetes tenen una interessant decoració; el portal rectangular al fons de les arquivoltes deixa un timpà decorat amb relleus que representen Maria al centre i altres personatges al seu voltant; òculs circulars atrompetats i motllurats es troben en els dos laterals. Murs amb paraments de carreus ben escairats en els que predominen els mitjans però amb barreja de més petits i de grans tots disposats en filades ordenades. **Guarda** al nord, en una capella poligonal del segle XV, el sepulcre gòtic de Pere Queralt i d'Alamanda de Rocabertí obra de Pere Aguilar i de Pere Ciroll. **Campanar** d'espadanya, segurament aixecat en un moment tardà, d'un ull allargassat en arc de mig punt obert en el mur frontal; sobrepuja tota la façana i queda coronat per una teuladeta horitzontal amb els extrems oblics; al seu mur hi té paraments de carreus matussers poc compactes que el distingeixen dels murs ben aixecats del temple. He calculat la seva base en 5'05 metres d'amplada, igual que la del frontis, i que la seva alçada arriba als 6'80; són mesures que considero aproximades.

SANTA PERPÈTUA DE GAIÀ Santa Susanna

Altitud: 561 metres. Municipi de Pontils

Església preromànica de finals del segle X aprofitada al segle XII per fer-ne una en estil romànic i ampliada al XIV amb dues escasses capelles rectangulars, una a cada cara lateral i enfrontades; també en aquest moment s'hi afegí a llevant el cos del presbiteri rectangular cobert per una volta de canó de mig punt. Consta d'una nau preromànica rectangular amb dos arcs torals que deurien sostenir un sostre embigat; en el segle XII es va substituir el sostre per una volta de canó i, per tal de reforçar els murs que l'havien de sostenir s'hi van adossar arcs formers per l'interior, tres per banda. L'antic portal romànic en arc de mig punt amb grans dovelles rogenques damunt de senzilles impostes obert en el mur de migdia va quedar paredat quan es van fer les capelles al segle XIV; se'n va obrir un de nou a ponent, als peus del temple, també amb una arcada de mig punt amb grans dovelles blanquinoses damunt de muntants amb grans carreus ben escairats. Dimensions: 13'90 x 4'20 x 4'63 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons de les capelles laterals l'amplada total és de 7'90 metres. **Campanar** d'espadanya de dos ulls allargassats en arc de mig punt sense cap teuladeta i acabats en una coberta horitzontal; està aixecat segurament al segle XIV amb pilars de carreus ben escairats damunt el mur lateral de migdia, gairebé tocant a ponent. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'50 metres i que té una alçada de 8'75; són mesures aproximades.

SAVELLÀ Sant Pere

Altitud: 811 metres. Municipi de Conesa

Església romànica de cap a finals del segle XII. Consta d'una nau trapezial més ampla a ponent que a llevant; està coberta per una volta de canó un pèl apuntada damunt d'una imposta que recorre tota la seva base; queda capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera precedit d'un arc presbiteral i ornat, per l'exterior, d'un fris de senzills permòdols sota cornisa; al segle XIV es va obrir per cantó de tramuntana una gran capella rectangular propera a l'absis. Té un bonic portal al mur de migdia a base de dues arcades de mig punt en degradació i ben dovellades, la més interior damunt de columnetes exemptes que al seu torn ho estan sobre baixos podis un pèl elevats; sota de les arcades n'hi ha una altra de grans dovelles que cobreix la porta del temple. Els murs presenten paraments de carreus força ben escairats de mida mitjana i disposats en fileres ben ordenades. El temple, en les obres del segle XIV, fou sobrealçat i aquesta operació és ben patent sobretot en l'absis on s'hi veu una obra carreuada amb peces més desiguals i menys ordenades que les del romànic per damunt de la primitiva cornisa. Dimensions: 13'20 x 4'70-3'90 x 4'67 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons de la capella nord l'amplada total és de 6'60 metres. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt cobert per una arcada que té tres petits pinacles de bola al damunt; està aixecat amb pilars un pèl atalussats a base de carreus ben escairats damunt i al centre de l'arc presbiteral. He calculat que l'amplada de la seva base fa dos metres vint i que té una alçada de 8'40 metres; són mesures que considero aproximades.

SENAN Santa Maria

Altitud: 652 metres.

Església romànica de finals del segle XIII (1279-80). Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó lleugerament apuntada damunt d'una imposta que recorre la seva base; té dues capelles d'escassa fondària dins el gruix del mur de tramuntana; estava capçada inicialment per un absis semicircular però en obres posteriors se'l va substituir per un de rectangular un xic més ample que la nau cobert per una volta de canó amb alguna lluneta; està precedit per un arc presbiteral apuntat. Té una bonica portalada al mur de ponent, als peus del temple, a base d'un arc rebaixat recobert per dues arcades de mig punt ben dovellades en degradació i un bordó; descansen en una imposta; l'arcada més interior també ho fa damunt de columnetes exemptes amb capitells

decorats senzillament; les columnetes avui són de fust de pedra ja que fa poc s'hi van situar en el lloc de les que tenia de ciment; a la part alta del mur frontal hi té un òcul circular; aquest mur s'eleva per damunt de la teulada fent curvatures còncaves als costats. Els murs presenten paraments de carreus mitjans ben escairats i disposats en filades. Dimensions: 17'40 x 5'40 x 8'60 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada total de set metres la trobem en l'absis que resulta un xic més ample i amb murs de menys gruix. **Campanar** d'espadanya de dos ulls allargassats en arc de mig punt ben dovellats; està cobert per un pinyó esglaonat amb un pinacle piramidal al cim i dos de bola als laterals. Està aixecat amb carreus ben escairats damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa 3'45 metres i que té una alçada de 12'71; són mesures que dono como aproximades.

VALLESPINOSA Sant Jaume
Altitud: 622 metres. Municipi de Pontils

Església romànica de finals del segle XII o de principis del XIII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada damunt una imposta que recorre la seva base; la volta no té la mateixa alçada al llarg de la seva longitud; en el segle XIX s'hi van obrir dues capelles rectangulars en un punt proper a l'absis cobertes amb voltes de creueria, una a cada lateral, enfrontades; la de la banda nord es va ampliar més tard amb dos àmbits més també rectangulars. Té un portal a ponent, als peus del temple, obra recent, a base d'una arcada de mig punt amb grans dovelles; al seu damunt hi ha una finestra en arc de mig punt; en sobrealçar la nau es van obrir finestres quadrades a tots els murs per ventilar les golfes. Murs amb paraments amb carreus desiguals un pèl matussers disposats en filades. Dimensions: 16'70 x 4'40 x 5'45 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada total des del fons de les capelles fa 9'75 metres. **Campanar** d'espadanya tardà amb dos ulls allargassats i un tercer més petit al seu damunt; estan coberts per una teuladeta de perfil sinuós i aixecats damunt la teulada en el punt on s'inicia el presbiteri. He calculat l'amplada de la base en 3'10 metres i la seva alçada en 12'40; són mesures aproximades.

VALLVERD DE QUERALT Sant Joan Baptista
Altitud: 575 metres Municipi de Sarral

Església segurament d'època recent, del segle XIX (?), de planta rectangular, aixecada damunt un terreny una mica elevat respecte del camí frontal de tal manera que per accedir-hi calen sis graons protegits, a banda i banda, per sengles envans que serveixen de baranes. El portal en arc de mig punt està emmarcat amb dovelles i carreus ben escairats de pedra blanquinosa; al damunt hi ha un petit ull de bou i queda coronat el frontis per una senzilla cornisa angular. El mur frontal es troba arrebossat i pintat d'un blanc un pèl grisenc. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt de maons rogencs; queda cobert per una teuladeta de dos vessants. Està situat damunt i al centre del frontis. Hi penja una campaneta. La seva base té una amplada de 2'85 metres i la seva alçada arriba als 8'60; són mesures aproximades.

VILAVERD Sant Martí
Altitud: 269 metres.

Església romànica de la segona meitat del segle XII. Constava d'una nau rectangular de capçalera plana; avui, molt reformada al segle XIV, té capelles rectangulars de voltes apuntades a banda i banda i una capçalera afegida de planta també rectangular que constitueix el presbiteri cobert amb una volta de canó apuntada. La coberta de la nau romànica és de canó un xic apuntada dividida ara en dos trams per un arc toral tardà de guix; el tram següent, proper al presbiteri, el forma el creuer que està constituït pel fals transsepte de dues capelles laterals enfrontades; es cobreix per una volta de creueria; els trams es comuniquen per arcs apuntats. Té un cor alt als peus

amb barana de fusta damunt un arc i una volta rebaixats. Al centre del mur frontal hi té una portalada a base d'una arcada de mig punt amb grans dovelles i un bordó damunt senzilles impostes; es troba molt poc escorat a l'esquerra mentre que l'òcul circular atrompetat que s'obre a la part alta queda ben centrat en l'eix del frontis. Els murs presenten diversitat de paraments; alguns, els que són obres posteriors al romànic estan arrebossats; els del romànic tenen carreus força ben picats i disposats en filades, sobretot per l'interior; per l'exterior són matussers i irregulars. **Campanar** doble, el que es troba aixecat damunt els peus del temple és una espadanya tancada com unes golfes i queda obert per tres ulls en arc de ferradura; hi pengen dues campanes de nom *Santa Martina* i *Santa Maria de Montgoi*. Aquest campanar té la mateixa amplada del frontis, 6'80 metres, i una alçada de 10'20 metres; està coronat per un petit pinyol amb una creu de pedra al cim; el segon campanar d'espadanya es troba aixecat damunt l'extrem de ponent del mur de migdia a base d'una obra de maçoneria de peces molt irregulars; té dos nivells d'ulls en arc rebaixat, un ull en cadascun; queda cobert per una superfície un pèl corbada; té una base de 2'40 metres i una alçada de 11'76; són mesures aproximades.

EL GARRAF

CAMPANARS EN ORDRE ALFABÈTIC DE MUNICIPIS

Municipis i poblacions	Parròquies	Alçada en metres
Canyelles de Garraf	Santa Magdalena	18'95
Cubelles	Santa Maria	41'68
Olivella	Sant Pere i Sant Feliu	12'16
Roquetes de Garraf, Les	Santa Eulàlia	14'73
Sant Pere de Ribes	Sant Pere	46'41
Sitges	Sant Bartomeu i Santa Tecla	40'12
Garraf	Santa Maria	13'19
Vilanova i la Geltrú	La Immaculada	32'07
Vilanova i la Geltrú	Santa Maria	32'99
Vilanova i la Geltrú	Sant Antoni	52'44

Alçada mitjana: 32'22 metres

PARRÒQUIES AMB CAMPANAR DE TORRE, UNA A UNA

CANYELLES Santa Magdalena

Altitud: 142 metres.

Església aixecada al 1627 i restaurada en estil neoclàssic cap el 1858. Consta d'una nau rectangular amb la capçalera recta acompanyada de capelles laterals i coberta per una teulada de quatre vessants. El frontis té un portal rectangular amb marc de pedra; a la llinda hi té un escut en relleu del baró de Canyelles, personatge que encarregà la restauració; a la part alta hi apareix un òcul circular amb el marc motllurat i una cornisa horitzontal. Els seus murs estan arrebossats i emblanquinats, lleugerament ennegrits per humitats.

Campanar coetani del temple. Té planta pràcticament quadrada (3'60 x 3'56 m). Està coronat per una minsa cornisa i una teulada a quatre vents amb un petit pinacle al cim. Els seus murs, com els del temple, estan arrebossats i emblanquinats; tenen carreus de pedra rogenca a cantoneres. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt emmarcades amb pedra igualment rogenca, una a cadascuna de les cares sud i oest; hi penja alguna campana; una esfera horària sota la cel·la es veu a la cara sud del frontis.

Situació: adossat al mur de ponent fent angle al sud-oest del frontis encarat a migdia.

Alçada:18'95 metres.

Esveltesa: 5,2

CUBELLES Santa Maria

Altitud: 12 metres.

Església barroca aixecada entre el 1697 i el 1737. Consta de tres naus rectangulars, la central coberta amb una volta de llunetes sobre quatre arcs torals de mig punt, les laterals amb voltes d'aresta; tenen quatre trams, un d'ells amb el cor; queden separades per pilars que sostenen tres arcs formers de mig punt per banda. El frontis està arrebossat i esgrafiat amb un element geomètric rectangular que es va repetint per tota la façana i els primers cossos del campanar; un sòcol pintat en color fosc marronós trenca la monotonia de la decoració general; les cantoneres deixen veure grans carreus ben escairats de pedra grisa; el portal rectangular classicitzant té un marc de pedra blanca amb pilastres toscanes d'escàs gruix sobre pedestals adossats que sostenen un entaulament i un frontó truncat decorat amb volutes; un òcul circular emmarcat amb pedra blanca es troba a mitja alçada i, per coronament, al centre hi figura un frontó triangular amb marc destacat de pedra grisa; les ales segueixen la inclinació que fa la teulada; l'esfera d'un rellotge es troba al centre del timpà.

Dimensions: 28'34 x 9'50 x 15'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada de les tres naus fa 13'40 metres.

Guarda un *Santcrist* de talla (1962) a l'altar major de Josep Maria Camps i Arnau; una talla de l'Assumpció amb dos angelets, antiga imatge de l'església dels Josepets de Barcelona, refeta per Càndid Mateo; uns frescos al baptisteri del pintor Josep Oriol Balmes; una pintura de Joan Montcada a l'altar de la Mare de Déu de Montserrat; un estucat de Joan Miró a la capella de Sant Sebastià, i una pica baptismal de marbre rosat segurament de principis del segle XVIII.

Campanar aixecat el 1765 seguint el model del de Sant Antoni de Vilanova i la Geltrú. Té un primer alt cos de planta gairebé quadrada (6'75 x 6'90 m); el segon vuitavat està dividit en dos pisos amb la cel·la al superior; els seus caires queden destacats a manera de lesenes cantoneres i per damunt, sota cornisa, una franja es troba lleugerament marcada; s'hi obren finestrals d'arc de mig punt, un a cada costat, amb el marc una mica ressaltat i l'arc damunt fines impostes. A sobre d'aquest cos s'hi troba un terrat amb balustrada on s'hi aixeca una torrella amb vuit finestres en arc de punt rodó, una a cada cara; està coronada per una cornisa amb petits pinacles als angles, una cúpula de vuit sectors triangulars corbats amb petits òculs oberts a cadascun d'ells i un pinacle al cim. Els murs del cloquer estan esgrafiats com al frontis de l'església encara que presenten deficiències per humitats sobretot al primer cos vuitavat; al seu damunt, per sobre de la motllura composta que es troba a la base de la cel·la, els murs són de carreus ben escairats de pedra blanca que, igualment, apareix a les cantoneres de tots els cossos. Per l'interior hi puja una escala de cargol d'obra arraconada a l'angle sud-est i que arriba fins a la cel·la; d'es d'ella fins al terrat hi ha també una altra escala de cargol pel cantó on la cel·la té una finestra cegada; com que aquesta segona escala s'inicia a un nivell alt, per superar-lo hi ha una escaleta de fusta de recent instal·lació.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a migdia.

Alçada: 41'68 metres.

Esveltesa: 6

GARRAF Santa Maria

Altitud: 15 metres. Municipi de Sitges

Església moderna que consta d'una nau rectangular amb capçalera recta. El frontis està precedit d'un petit porxo sota teulada de dos vessants que descansa damunt un gran arc de mig punt; el portal rectangular es troba sota porxo, més amunt, per damunt del porxo hi ha una finestra d'arc de mig punt i una cornisa angular que es correspon a una teulada de dos vessants. Els seus murs estan arrebossats i emblanquinats; s'adiuen molt amb l'ambient assolellat i clar de la zona marinera

on es troba la població.

Campanar senzill de planta gairebé quadrada (2'95 x 2'80 m) amb els caires aixamfranats; està coronat per una cornisa motllurada i una teulada piramidal vuitavada d'obra. La cel·la està oberta amb una finestra d'arc de mig punt a cada cara. Els seus murs, com tota l'església, estan arrebossats i pintats de blanc.

Situació: adossat al mur del frontis encarat a l'est; es troba avançat i formant un angle recte amb ell pel cantó del nord-est.

Alçada: 13'19 metres.

Esveltesa: 4,4

SANT PERE DE RIBES Sant Pere

Altitud: 44 metres.

Església aixecada entre el 1902 i el 1910 en estil neogòtic; diuen que és una imitació de Santa Maria del Mar de Barcelona, encara que amb moltes diferències, diria jo. Fou bastida aprofitant materials de l'església barroca anterior. Consta de tres naus rectangulars de quatre trams; un d'ells correspon al presbiteri, i un altre més estret als peus del temple amb el cor alt i el cancell a sota. Les tres naus tenen voltes de creueria i estan separades per robustos pilars octagonals de pedra picada que sostenen arcs formers apuntats. Un cor alt es troba damunt d'una volta de creueria i d'un arc rebaixats. Al primer tram després del presbiteri s'hi aixeca una cúpula damunt un tambor octagonal sobre trompes; està coberta amb estructura de nervis i una clau de volta central. El tambor que sobresurt per damunt del terrat té vuit grans òculs i, per l'exterior, les cantoneres ressaltades i els paraments arrebossats i pintats de blanc crema; al seu damunt la cúpula està recoberta de peces de ceràmica blau lapislàtzuli i els careners daurats; la corona un pinacle també daurat.

Els murs i l'estructura de formigó del temple estan recoberts amb pedra artificial blanquinosa; un sòcol de pedra natural mig picada de 1'83 metres d'alt i 0'15 de gruix es troba a la base de la seva façana frontal; les ales tenen una cornisa horitzontal amb un fris d'arcs cecs apuntats al dessota; les cantoneres, com les dels dos campanars, estan lleugerament ressaltades i decorades amb un encoixinat. El perímetre rectangular del temple està cobert no per una teulada sinó per un terrat amb un lleuger doble pendent i protegit per una robusta barana decorada amb una sèrie de pinacles triangulars amb una bola a cada pocs metres.

El frontis queda dividit en cinc zones pels dos campanars que sobresurten a cada banda de la zona central. El portal està obert amb un arc apuntat ben dovellat i amb un guardapols sobre impostes; l'arcada descansa en unes fines columnes; una gran rosassa calada es troba a mitja alçada i, per coronament, una cornisa angular amb un fris de finestretes d'arc apuntat obertes al dessota i una creu de pedra al cim. Les naus laterals estan obertes per finestres amb vidrieres de colors recentment restaurades per un taller del Vendrell. Els òculs del tambor i la rosassa també presenten belles vidrieres de colors.

Dimensions: 40'54 x 8'04 x 20'15 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada que inclou les dues naus laterals més els robustos pilars fa 18'71 metres, i la total, fins als fons dels altars laterals 25'55; la cúpula al creuer arriba als 29'59 metres. Darrere el presbiteri es troba la sagristia amb una fondària de 4'32 metres i un mur recte tanca la capçalera del temple que té un pla general rectangular.

Arquitecte: sota la direcció de qui va pagar la construcció: Francesc Mercer i Oliver.

Campanars bessons neogòtics coetanis del temple. Tenen un alts primers cossos de planta gairebé quadrada (5'75 x 5'60 m) amb obertures calades: un òcul a la part baixa que dóna a l'interior

del temple, una gran finestra biforada i apuntada a mitja alçada, i un petit òcul a la part alta; les cantoneres destacades aparenten ser de carreus encoixinats. Uns segons alts cossos vuitavats estan coronats per una cornisa motllurada i per terrats amb balustrada; al seu damunt s'hi aixequen torrelles octagonals amb vuit amples obertures en arc apuntat, una a cada cara.

La cel·la amb campanes es troba en el campanar de la dreta, banda de llevant, sota torrella; està oberta amb una finestra d'arc apuntat a cada costat; té una motllura a la seva base i una altra a l'arrencada dels arcs. Hi pengen cinc campanes; una del 1799 incorporada el 1939 de nom *Sant Joan* d'origen desconegut; altres tres, *Nativitat*, *Montserrat* i *Verge de la Pau* del 1993 són foses a Suïssa; la cinquena de nom *Josep* de nota Do, penjada el 12-9-2017, ha estat donada pel campaner Josep Albà; pesa poc més de 200 quilos; les altres tenen les notes Fa, So, La i Si. Per l'interior hi puja fins al cor una escala ampla sobre voltes amb graons d'obra i marge de fusta; la barana és de ferro; segueix més estreta amb un ull central escàs i barana d'obra; té sortida directa al terrat. Per arribar a la cel·la, coberta amb volta de creueria i clau de volta en anella, l'escala es fa més estreta i també és sobre voltes; l'últim tram és de cargol; no hi ha accessos al templet.

Situació: a banda i banda de la part central del frontis encarat a migdia damunt mateix de les ales respectives del temple.

Alçada: 46'41 metres.

Esveltesa: 8

SITGES Sant Bartomeu i Santa Tecla

Altitud: 15 metres.

Església barroca del 1672 acabada el 1863 segons indica una data sobre la façana. Consta de tres naus rectangulars de sis trams, un d'ells amb un cor situat damunt el cancell, i un altre de més ample a tocar el presbiteri; tots els trams de la central estan coberts amb voltes d'aresta amb els vèrtexs decorats; descansen damunt arcs torals de mig punt; el presbiteri poligonal té set costats; el cor damunt l'atri està prolongat per tribunes damunt les naus laterals. Dues torres quadrades estan situades a banda i banda del frontis, la de l'esquerra del 1674 és el comunidor amb una esfera horària al cos superior i, al damunt, una estructura metàl·lica per a les campanes horàries; és la torre del rellotge de titularitat municipal. El de la dreta és el campanar.

El frontis té el cancell que sobresurt format per un cos amb un portal d'arc de mig punt central i dos més petits als laterals; una rosassa motllurada i atrompetada queda oberta a mitja alçada i, per coronament, una cornisa sinuosa convexa al centre i un pèl còncava als laterals; està ornada amb tres pinacles al centre. Els seus murs tenen paraments de carreus petits amb un sòcol de grans carreus irregulars i matussers; en part estan arrebossats amb una capa que transparenta força.

Dimensions: 35'00 x 9'57 x 14'82 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 17'70 metres; al lateral de llevant s'hi troba la capella del Santíssim que mesura 15'15 x 5'78 x 9'00 metres de llarg, ample i alt.

Guarda un retaule barroc dels Dolors (1699-1701) de l'escultor Joan Roig i Gurri (1656-1706) i del daurador Joan Muixí; la seva imatge de *La Pietat* moderna (1948) és de l'escultor Pere Jou. També guarda altres retaules barrocs com el del Roser (1684), el de la Puríssima Concepció (1694), el de Sant Elm (1688-91) i el del Remei (1695) possiblement obres del taller dels escultors Tremulles; i el de Sant Pere, del segle XVII, refet el 1839 amb una imatge del sant de Josep Maria Camps i Arnau (1879-1968). A l'altar major, enquadrada amb restes d'un retaule barroc destruït el 1936, es conserva una pintura del 1499 de *Sant Bartomeu i Santa Tecla* obra gòtico-renaixentista de Nicolau de Credença pare (segles XV-XVI), artista napolità actiu a Barcelona des dels darrers anys del segle XV.

Guarda, també, dues osseres medievals de nobles benefactors del temple, els Fonollar.

Unes pintures murals de Pere Pruna (1904-1964) es troben al baptisteri a la capella de la Mare de Déu de Montserrat. La imatge del *Santcrist*, entre altres, és obra de Pere Jou (1891-1964). El Sagrari és de l'orfebre Oriol Sunyer i Gaspar (1923). Les pintures murals del presbiteri i dels peus de la capella del Sagrament són de Darius Vilàs (1880-1950). Per altra banda, al llarg de tot el temple i en la interessant rectoria hi figuren tota mena d'imatges, mobles, objectes d'estil barroc avui ben situats, netejats i exposats de tal manera que tot el conjunt es pot considerar com un gran museu ben organitzat gràcies a l'interès mostrat pel rector mossèn Josep Pausas. Té un orgue barroc del 1697 obra del religiós trinitari Bartomeu Triai; es troba adossat a la paret sobre una de les arcades de la galeria disposada sobre la nau lateral de migjorn; és del tipus "cadireta", nom donat quan sota l'orgue major n'hi ha un altre de petit.

Campanar neoclàssic acabat el 1863. Té un primer cos de planta quadrada (6'70 x 6'70 m); el segon octagonal està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada amb pinacles als angles; al seu damunt s'aixeca una torrella vuitavada, amb òculs a cada cara, coberta per una cúpula semiesfèrica al damunt de la qual n'hi ha una altra de més petita damunt un cos vuitavat de cares còncaves; té els careners ressaltats i, al damunt, una bola i la imatge de la Puríssima. A la cel·la, sota terrat, hi ha obertes vuit finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, alternant unes d'amples amb altres d'estretes. Al seu dessota hi ha dues motllures amb poca separació una de l'altra i una més a l'arrencada dels arcs. Els murs del primer cos tenen paraments de carreus petits ben escairats de pedra blanca, rogencs i grans als caires; els de la cel·la estan arrebossats i emblanquinats; els del cos vuitavat de sota la cel·la són de carreus irregulars, petits i ben alineats, no arrebossats; les cantoneres presenten unes pilastres amb capitells motllurats; els de la torrella són de carreus de pedra blanca.

Per una escala ampla de pedra es puja al cor pel cantó esquerre tot seguit d'entrar a la nau; travessat el cor, una porta dóna accés a l'escala interior del campanar que puja fins a la cel·la; té graons d'obra amb marge de fusta i descansa sobre voltes catalanes; està arrapada a la paret i deixa un ull central; el primer pis es troba damunt una volta de mitja esfera; el segon pis, el de la cel·la, està format per un embigat de fusta. Pengen de les finestres quatre campanes; sengles vidrieres tanquen altres quatre; les primeres estan protegides per un reixat de malla metàl·lica per evitar que hi entrin aus, sobretot coloms; està coberta per una cúpula amb nervis que s'uneixen a una clau; per accedir al terrat hi ha una escala de gat protegida amb cercles; s'hi arriba a través d'un trapa oberta a la volta.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis orientat més o menys cap a ponent.

Alçada: 40'12 metres, inclosa la figura de la Puríssima, que té una alçada de 2'30 metres.

Esveltesa: 6

VILANOVA I LA GELTRÚ La Immaculada i Sant Pere

Altitud: 10 metres. Vilanova, Barri de Mar

Església neoclàssica amb elements decoratius eclèctics iniciada el 1854 i acabada el 1859. Consta de tres naus rectangulars, la central de cinc trams coberta amb una volta de llunetes sobre arcs torals de mig punt, les laterals amb voltes d'aresta; estan separades de la central per arcs formers de mig punt damunt pilars ornats amb capitells més o menys jònics. Té un presbiteri poligonal gairebé semicircular cobert per una volta de quart d'esfera i un cor sobre arc rebaixat damunt el cancell. El frontis té una portalada amb una doble arcada en degradació en arc de mig punt peraltat; la més exterior, força ampla, descansa sobre impostes i columnetes exemptes damunt pedestals; està decorada amb elements geomètrics i recoberta per un bordó. Una motllura

horitzontal a mitja alçada divideix el frontis en dues zones; en la superior una fornícula conté una imatge de Maria sobre una elaborada peanya, més amunt apareix una esfera horària; unes pilastres sobre mènsules i capitells motllurats ressegueixen el frontis de dalt a baix i el divideixen en tres zones que es corresponen amb els àmbits de l'interior i, per coronament, una cornisa amb pendent només visible a les ales mostra uns pinacles als extrems i un fris de curtes lesenes al dessota; està interrompuda al centre pel cos del campanar. Per l'interior abunden les pintures murals totes elles efectuades pels artistes de la mateixa localitat Martí Torrents i Alexandre de Cabanyes cap els anys cinquanta del segle XX.

Dimensions: 26'37 x 10'47 x 14'65 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Arquitectes: Josep Simó i Fontcuberta pel que fa al temple i Bonaventura Pollés i Vivó pel que fa al campanar.

Campanar aixecat amb aires modernistes i neoromànics el 1890; s'acabà el 1891 segons data que figura gravada sota mateix de la cel·la. Té planta quadrada (4'50 x 4'50 m) que es transforma en vuitavada així que sobresurt de la teulada del temple; al capdamunt s'hi ubica la cel·la oberta amb vuit finestres d'un petit arc de mig punt peraltat; hi pengen campanes. Està coronada per una cornisa destacada i una terrassa protegida per una barana de pedra amb pinacles als angles; al seu damunt, sobre un escàs tambor, s'aixeca una cúpula de vuit sectors triangulars corbats folrats amb rajoles de color blau fosc i amb els careners clars; un petit pinacle corona el cim.

Situació: sobre mateix del cancell, al centre de la façana principal orientada a ponent.

Alçada: 32'07 metres.

Esveltesa: 7,1

VILANOVA I LA GELTRÚ Santa Maria

Altitud: 22 metres. La Geltrú

Església barroca aixecada entre el 1699 i el 1736, beneïda el 1712; va ser ampliada a mitjans del segle XVIII; el 1826 calgué refer la coberta a causa dels desperfectes produïts per un incendi. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberta per voltes de llunetes damunt arcs torals de mig punt; l'acompanyen uns passadissos que comuniquen entre si els altars laterals coberts per voltes bufades. Té planta de creu llatina gràcies al transsepte; una cúpula al creuer s'aixeca damunt petxines dins un cimbori quadrat; la capçalera és recta amb un absis quadrat cobert per una volta de canó.

El frontis neoclàssic del 1842 té un portal rectangular de pedra blanca amb pilastres toscanes adossades als muntants, frontó truncat, fornícula amb la imatge de Maria al seu damunt i rosassa motllurada a mitja alçada també amb marc de pedra blanca; està coronat per un frontó triangular amb òcul al centre del timpà. Els seus murs tenen paraments de paredat amb un arrebossat pintat d'un to fosc i amb carreus de pedra blanca a cantoneres; les humitats ennegreixen en part els murs.

Guarda un retaule barroc xorigueresc a l'altar major del 1643 obrat per Josep Tramulles (n. 1603) acabat el 1675 pels seus col·laboradors; fou restaurat per l'escultor Laureà Codina el 1946 de les destruccions sofertes el 1936.

Campanar barroc auster aixecat entre el 1736 i el 1742. Té un primer alt cos de planta quadrada (4'60 x 4'55 m) dividit en tres cossos per sengles motllures i un de segon vuitavat a la part superior on s'hi ubica la cel·la amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna. Està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada i pinacles sobre els pilars dels angles; una estructura metàl·lica per sostenir una campaneta instal·lada el 1896, no inclosa en el càlcul de l'alçada, s'aixeca al seu damunt. Els seus murs estan arrebossats i pintats com el frontis d'un color

torrat i amb humitats que l'ennegreixen però que deixen visibles els carreus de pedra blanca a cantoneres i als marcs de les finestres. Una esfera horària al frontis està situada sota unes motllures que es troben a la base de la cel·la.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-est del frontis orientat a llevant.
Alçada: 32'99 metres.
Esveltesa: 7,1

VILANOVA I LA GELTRÚ Sant Antoni Abat
Altitud: 22 metres. Vilanova

Església barroca iniciada el 1743 amb la col·locació de la primera pedra el 24 de juny; el 1748 el temple ja estava cobert; el 1771 es va beneir i el 1800 s'acabà la nau central; el 1831 es va fer la segona benedicció tot i que mancava la façana principal; pràcticament s'acabà el 1876 amb aires neoclàssics; fou refeta entre el 1942 i 1977 després de les destruccions sofertes el 1936 i completada amb una segona façana classicitzant a la banda de la capçalera, a migdia, deguda a un arquitecte de l'Opus Dei de cognom Pallús, que no va ser pas massa ben acceptada per la població; en ella hi ha una imatge de la Mare de Déu de les Neus.

Consta de tres naus rectangulars, la central de set trams, un d'ells més curt que els altres als peus del temple; està coberta per una volta de llunetes sobre set arcs torals de mig punt; les laterals ho estan per voltes d'aresta. Un cor alt als peus amb una barana de fusta descansa en un arc carpanell i en una volta rebaixada. Per l'interior, pilastres classicitzants estan adossades als robustos pilars cruciformes que sostenen els arcs formers que separen les naus; sobre les pilastres hi recorre una àmplia zona motllurada com a base de la volta; tots els murs estan pintats en color rogenc intens; les voltes, en canvi, de color blanc trencat; els murs exteriors presenten uns paraments de grans carreus ben escairats de pedra blanquinosa.

La façana principal es va iniciar el 1791 i es va acabar el 1876; està situada al nord; té un portal rectangular amb un timpà semicircular sobre la llinda i pilastres als muntants; un entaulament i un ràfec recorre horitzontalment tota la façana i la divideix en dues zones; de dalt a baix la recorren robustes semi-columnes de capitell compost damunt pedestals, dues per banda, que sostenen un entaulament filetejat; per coronament té un gran frontó triangular amb motllures destacades i, al centre del timpà, un relleu amb les claus que simbolitzen els poders de l'Església. Al centre, sobre el portal i en la zona superior, dins d'una fornícula, hi ha una gran imatge de sant Antoni; un sòcol de pedra grisa fa de pedestal de les quatre semi-columnes; totes les façanes llueixen paraments de carreus ben escairats de pedra blanquinosa.

Dimensions: 60'82 x 13'57 x 26'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; la llargada inclou els cinc metres de fondària de la girola o sigui el passadís que es troba darrere del presbiteri; l'amplada total, compreses les tres naus fa 27'50 metres i comptada des del fons de les capelles laterals en fa 39'34.

Arquitectes: Fra Josep de la Concepció (1626-1690) carmelita de Valls i tracista eminent pel que fa al campanar; mestre de cases Joan Homs de Vilanova i Domènec Rovira de l'Arboç pel que fa al portal.

Guarda unes pintures del 1963 al presbiteri i a la capçalera de la capella del Santíssim de l'artista Llucià Navarro; la rosassa d'aquesta capella és deguda a l'arquitecte tarragoní modernista Josep Maria Jujol (1879-1949); l'estàtua de sant Antoni de la façana principal és obra de Pau Carbonell.

Campanar barroc aixecat entre el 1670 i el 1706, exempt. Té planta quadrada (8'65 x 8'65 m); la base té un pas obert com un gran arc triomfal avui tancat amb reixes; dins d'aquest pas es

troba la porta que dóna accés a l'escala de cargol de 1'35 metres de diàmetre i 167 graons de pedra picada fins el terrat. Després d'una motllura amb pinacles de bola als angles del primer cos se n'aixeca un altre d'octagonal dividit en dos per una motllura; tenen els caires ressaltats a base de pilastres amb capitells formats per motllures i, a sobre, un entaulament comú. La cel·la ubicada en el superior està oberta amb vuit finestrals d'arc de mig punt sobre impostes, una a cada cara, cega la de ponent perquè per aquest lloc puja una escala de cargol; està coronada per una cornisa amb motllures i per un terrat amb balustrada amb pinacles de bola sobre els vuit pilars dels angles. Hi pengen tres campanes, la dels *Quarts* fa 68 quilos de pes i la de les *Hores* 1001, totes dues del 1677; *La Lluca* és del 1969 i pesa 1104 quilos.

A sobre del terrat hi ha una torrella vuitavada amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, amb pilastres d'escàs relleu als caires; al capdamunt està ornat per una cornisa doble amb gàrgoles i pinacles als angles i cobert amb una cúpula apuntada formada per vuit sectors triangulars, un òcul en algun sector i un pinacle de bola al cim amb una escultura d'un àngel que fa de penell; inicialment era metàl·lica però avui, en haver-la de refer, es féu en material de fibra per ser més resistent als efectes de la intempèrie; el model fou obra de l'escultor Miquel Llavina (s. XVIII).

Per l'interior, a més a més de l'escala de cargol de pedra picada que està situada a la banda de ponent, hi ha un ull d'escala octagonal dividit en diversos pisos que arriba fins a la cel·la; aquesta està coberta per una volta semiesfèrica; les finestres de la cel·la són esqueixades per l'interior; en aquest punt el gruix dels murs és d'uns dos metres; algunes espitlleres i finestres rectangulars il·luminen l'escala per l'oest. Tots els murs, per dins i per fora exhibeixen paraments de carreus de pedra blanca ben escairats i alineats.

Diu la gent del lloc que està lleugerament inclinat i fins i tot ho sembla en mirar-lo de perfil, però en tot cas el desplom és molt poc notable; aquesta inclinació s'originà en el moment de la seva construcció; s'explica que el responsable d'ella se'n va sentir tan afectat que el va induir a suïcidar-se.

Situació: angle nord-est del frontis orientat a tramuntana, separat d'ell 9'45 metres.

Alçada: 52'44 metres; aquesta mesura inclou la figura de l'àngel que corona el campanar; sense ella, l'alçada seria de 50'57 metres.

Esveltesa: 6

ALGUNES ESGLÉSIES SENSE CAMPANAR DE TORRE, AMB ESPADANYA, SUFRAGÀNIES O SENSE CULTE

OLIVELLA Sant Pere i Sant Feliu

Altitud: 211 metres.

Església del segle XV refeta entre el 1625 i el 1671. Consta d'una nau rectangular amb capçalera semicircular. Els seus murs tenen paraments de paredat marronosos amb carreus grans de pedra blanca a cantoneres. El frontis té un portal classicitzant rectangular amb pilastres estriades als muntants, entaulament i frontó triangular amb el timpà nu; un òcul circular motllurat i atrompetat es troba a mitja alçada i una minsa cornisa horitzontal corona la façana. Un escàs sòcol blanquinós es troba al frontis i unes poques grades de pedra blanca davant del portal. **Campanar** de planta rectangular (7'03 x 3'66 m) constituït de fet per la cel·la que sobresurt del cos de l'església; té sis finestres d'arc de mig punt, dues als costats llargs i una a cadascun dels curts. Els seus murs tenen paraments de paredat de pedra rogenca; està coronat per una barana amb merlets esglaonats de maó vist que amaga una coberta plana. Situació: damunt els peus de la nau lleugerament desviat cap a la dreta del frontis; està encarat a ponent; sembla com si una primitiva espadanya hagués acabat tancant-se pels quatre costats donada la seva poca alçada i en situació frontal. Alçada: 12'16 metres. Esveltesa: 1,7

LES ROQUETES DE GARRAF Santa Eulàlia

Altitud: 44 metres. Municipi de Sant Pere de Ribes

Església aixecada entre el 1975 i el 1999. Consta d'una nau rectangular, cor lateral i un gran porxo davant el portal amb una teulada horitzontal. Els seus murs tenen paraments de maó vist; la façana lateral de línies ondulants i més alta que el cos de l'església està recoberta de rajolada de colors torrats, clars i foscos barrejats. Arquitecte: Jaume Miret. **Campanar** del 1999, de fet una gàbia de ferro que protegeix una campaneta situada sobre mateix de la façana lateral de formes ondulants; la gàbia té forma de mitja closca d'ametlla. Situació: al damunt de la façana lateral encarada a ponent. Alçada: 14'73 metres.

SITGES Mare de Déu del Vinyet, santuari

Altitud: 10 metres.

Església refeta en l'estil barroc entre el 1727 i el 1733. Consta d'una nau rectangular coberta d'una volta de llunetes acompanyada de passadissos laterals; entre ells i la nau s'hi troben pilars quadrats acanalats on descansen arcs formers de mig punt; el presbiteri és recte. El frontis, ja neoclàssic, té un portal en arc de mig punt amb el marc ressaltat i flanquejat per dues columnes toscanes exemptes sobre pedestals; sostenen un entaulament amb el fris decorat amb majòlica blavosa i uns pinacles adossats al mur per damunt de la cornisa; més amunt s'hi troba un òcul circular i, per coronament, un gran frontó triangular amb espadanya d'un ull ocupat per un pinacle piramidal. El mur del frontis està arrebossat i pintat en color crema amb el sòcol de pedra d'un to blavós; els murs laterals estan arrebossats i pintats de blanc; es conserva un portal lateral del 1552. **Guarda** una imatge de *La Mare de Déu del Vinyet* d'actitud sedent amb el Nen a la falda, obra de fi del segle XII o principis del XIII mutilada el 1936; la imatge d'avui dia n'és una reproducció feta per l'escultor local Pere Jou el 1943; també conserva molts exvots i miniatures navals. **Campanar** de torre neoclàssic, auster i tardà del 1872. Té planta gairebé quadrada (4'00 x 4'15 m); per damunt del nivell de la teulada del temple es transforma en un cos de caires aixamfranats; està coronat per una cornisa motllurada i una cúpula vuitavada recoberta de rajoles rogenques amb una creu de pedra al cim inclosa en la mesura de l'alçada. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; una motllura composta es troba al capdamunt del primer cos i dues més en el segon, una al principi i l'altra a l'arrencada dels arcs de les finestres. Arquitecte: mossèn Joan Llopis i Pi. Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a tramuntana. Alçada: 22'16 metres. Esveltesa: 5,3

LES GARRIGUES

CAMPANARS EN ORDRE ALFABÈTIC DE MUNICIPIS

Municipis	Parròquies	Alçades en metres
Albagés, L'	Sant Joan Baptista	30'68
Albi, L'	Santa Maria	39'50
Arbeca	Sant Jaume	19'55
Bellaguarda	Sant Antoni Abat	26'10
Borges Blanques, Les	L'Assumpció	45'39
Bovera	Sant Josep	26'57
Castelldans	L'Assumpció	21'71
Cervià de les Garrigues	Sant Miquel	31'01
Cogul, El	L'Assumpció	28'92
Espluga Calba, L'	Santa Maria	41'33
Floresta, La	Sant Blai	19'90
Granadella, La	Mare de Déu de Gràcia	45'93
Granyena de les Garrigues	Sant Miquel	22'86
Juncosa	Nativitat de la Mare de Déu	26'60
Juneda	La Transfiguració	33'50
Omellons, Els	Sant Miquel	24'94
Pobla de Cérvoles, La	Santa Maria	22'33
Puiggròs	L'Assumpció	17'36
Soleràs, El	L'Assumpció	29'70
Tarrés	Santa Maria	34'59
Torms, Els	Sant Joan Baptista	26'79
Vilosell, El	Santa Maria	26'21

Alçada mitjana: 29'36 metres

PARRÒQUIES AMB CAMPANAR DE TORRE, UNA A UNA

L'ALBAGÉS Sant Joan Baptista

Altitud: 372 metres.

Església barroca del segle XVIII. Consta de tres naus rectangulars i d'un transsepte, aquest amb la volta més baixa que la de la nau central que la té de canó. El frontis té una portalada barroca en arc de mig punt i brancals decorats amb motllures; està flanquejat per pilastres de capitell fantasiós que sostenen un entaulament llis amb la cornisa destacada; unes fines motllures verticals

amb decoració a diversos nivells estan adossades als brancals. Una fornícula amb la imatge del patró es troba al damunt del portal bellament ornamentada a l'entorn amb elements decoratius abarrocats; encara en el frontis hi ha un òcul circular motllurat i atrompetat a mitja alçada i una cornisa motllurada amb curvatura convexa al centre i còncava als laterals amb una petita finestra rombal centrada al dessota. Unes pilastres toscanes, des d'un destacat sòcol, recorren de dalt a baix la façana fent patent per fora la divisió interna en tres naus. El seu mur frontal mostra un parament de carreus grans i ben escairats de pedra grisenca.

Campanar neoclàssic del segle XVIII avançat. Té un primer alt cos de planta quadrada (4'80 x 4'80 m); un segon cos vuitavat que constitueix la cel·la està separat del primer per una fina motllura; s'hi troben obertes quatre finestres d'arc de mig punt sobre modestes impostes, una en cada cara alterna; els seus caires estan destacats a manera de lesenes cantoneres; hi penja una campana. Al damunt, després d'una nova motllura i una destacada cornisa, s'aixeca una torrella amb una esfera horària i vuit finestres rectangulars, una a cada cara, amb els caires igualment destacats que els de la cel·la; té per coronament una nova cornisa i una teulada piramidal vuitavada de peces de ceràmica vermella i amb els careners en peces verdes. Els seus murs tenen paraments de carreus grans i ben escairats de pedra clara com al frontis. L'escala que puja per l'interior és de fusta i avui (2011) es troba en mal estat.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a migdia.

Alçada: 30'68 metres.

Esveltesa: 6,4

L'ALBI Santa Maria

Altitud: 526 metres.

Església neoclàssica aixecada entre el 1751 i el 1774. Consta d'una nau rectangular de sis trams coberts amb voltes de llunetes; una ampla imposta formada per diverses motllures recorre tota la seva base; unes pilastres al seu dessota es corresponen amb els arcs torals de mig punt que reforcen la volta. Les capelles laterals a banda i banda estan obertes amb arcs de mig punt. A la capçalera recta s'hi ubica un presbiteri poligonal de tres costats. Té cancell, orgue, cripta i un cor sobre d'un arc carpanell i una volta rebaixada de llunetes. A la banda lateral de ponent hi ha la capella del Santíssim, ampliada modernament, d'aires neoclàssics i coberta per una cúpula.

Al frontis s'hi obre una portalada barroca amb el portal de marc rectangular amb els muntants decorats amb pilastres jòniques, amb un entaulament i una fornícula on hi ha una imatge moderna de marbre blanc de la patrona; a mitja alçada hi ha un gran òcul circular motllurat i al capdamunt un frontó triangular que inclou al centre l'esfera d'un rellotge i dos òculs petits que la flanquegen; a les ales, la cornisa es corba en forma còncava. Donen accés a l'entrada unes escales en disposició lateral i amb barana metàl·lica. Els seus murs presenten paraments de carreus ben escairats al frontis i a les cantoneres; són de carreus matussers a les façanes laterals.

Dimensions: 32'25 x 8'70 x 14'76 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals arriba als 18'76 metres.

Guarda, a la cripta sota mateix de l'absis, tres sarcòfags amb despulles dels senyors de Mur, entre altres el del virrei de Sardenya (1415) i el de Mallorca (1763); són de pedra i reprodueixen els antics de fusta desfets pel temps; els relleus que els decoren són còpia dels antics.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té un primer alt cos de planta gairebé quadrada (6'35 x 6'45 m) i un de segon vuitavat on s'hi ubica la cel·la que està oberta amb vuit finestres d'arc apuntat, una a cada cara; alguna d'elles tapiada; hi pengen tres campanes grans; una motllura es

troba a la seva base. Està coronada per una cornisa destacada que la separa d'una torrella octagonal amb vuit finestretes d'arcs conopials rebaixats coronada per una nova cornisa i una cúpula. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats amb una motllura ornada al capdamunt del primer cos i una altra per damunt de les finestres de la cel·la.

Per l'interior hi puja una escala que arriba fins al cor; és ampla amb graons de pedra al principi i després de rajoles amb marge de fusta; la barana d'obra matussera té un passamà de fusta. Després segueix amunt de manera més barroera i estreta, sobre voltes, arrapada als murs i amb un ull central. A mitja escala l'ull queda tancat per envans. La cel·la està coberta per un volta semiesfèrica. L'escala que segueix fins a la torrella és de cargol de pedra picada; també la nova estança queda coberta per una volta semiesfèrica; hi penja una petita campana i, del centre, una gran matraca o tenebra de fusta mig desballestada; servia pels tocs fúnebres de Setmana Santa.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a tramuntana.

Alçada: 39'50 metres.

Esveltesa: 6,1

ARBECA Sant Jaume

Altitud: 332 metres.

Església barroca aixecada entre el 1683 i el 1686, restaurada el 1986. Consta d'una nau rectangular i d'un transsepte; l'interior és d'una austeritat neoclàssica; les dues naus estan cobertes amb voltes de llunetes damunt una imposta classicista i d'arcs torals de mig punt; la principal té quatre trams, un d'ells és el transsepte; en el creuer s'hi troba una cúpula bufada de poca alçària; als peus del temple hi ha un cor alt com en la majoria de les esglésies catalanes.

El frontis té un portal amb un arc rebaixat i marc acanalat; unes pilastres toscanes es troben adossades als muntants; sostenen un entaulament, un frontó circular truncat i una fornícula amb la imatge moderna de *La Mare de Déu del Patrocini*; més amunt hi ha obert un gran òcul circular i, per coronament, té un frontó triangular que inclou una esfera horària; sobre d'ell s'hi troben dues espadanyes d'un ull, una al cim i l'altra sobre l'ala esquerra totes dues amb petites campanes. Una gran escalinata, de mitjans del segle XVIII, amb grades laterals i una llarga balustrada central dóna accés a la portada que es troba a un nivell més alt que els carrers i la placeta que circumden l'edifici; els murs tenen paraments de carreus mitjans ben escairats al frontis, de maçoneria amb carreus a les cantoneres a les façanes laterals, tots de pedra de color groguenc procedent de les pedreres del terme municipal.

Dimensions: la superfície del temple té 1300 metres quadrats; la nau fa 40'00 x 10'80 x 16'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons de les capelles laterals té una amplada de 20 metres; la cúpula arriba als 17 metres i el transsepte en fa 42'00 x 10'50 x 16'00; en l'extrem del seu braç de tramuntana s'hi troba un cambril.

Guarda un retaule del 1962 a l'altar major amb pintures i escultures de l'artista Jaume Perelló; en una capella lateral, entrant a l'esquerra, hi ha les restes mutilades d'un altar del 1516 de Francisco Montehermoso, escultor de Burgos que treballava per la contrada; hi queden quatre imatges sedents de les Maries davant d'un Crist jacent de 1'80 metres de llargada avui (2006) desfet en diverses peces.

Arquitecte: Jaume Millàs, de Barcelona.

Campanar merament funcional acabat el 1888. Té planta quadrada (6'60 x 6'60 m) amb una cel·la oberta en finestrals d'arc de mig punt sobre senzilles impostes; fan 4 metres d'alçada i 1'50 d'amplada a tres costats i d'un metre d'amplada al sud; el coronament el forma una cornisa

motllurada, un terrat amb barana de carreus i pilars als angles decorats amb pinacles rematats per un pom de fulles d'acant; els pilars fan 0'60 metres de costat per 1'20 d'alt i els pinacles 0'30 metres d'alt. La seva part baixa és del segle XIV o XV quan formava part de l'antiga església de Santa Llúcia destruïda durant la guerra dels Segadors (1640). El 1888 es va completar amb el cos que acull les campanes i que té murs amb paraments de carreus ben acabats en blocs ben escairats. Interiorment té una escala de cargol de 50 graons de pedra picada.

Situació: adossat a l'angle esquerre format pel transsepte i la nau tocant a la capçalera de l'església en un punt que es troba a un nivell 10 metres més elevat que el paviment del temple.

Alçada: 19'55 metres des del nivell posterior del temple.

Esveltesa: 3

BELLAGUARDA Sant Antoni Abat

Altitud: 639 metres.

Església d'origen gòtic refeta cap al darrer terç del segle XVIII en estil neoclàssic. Consta de tres naus rectangulars i d'un transsepte; la nau major té coberta de canó amb llunetes reforçada per arcs torals de mig punt; està capçada al nord per un absis poligonal de cinc costats; les naus laterals tenen la coberta amb voltes d'aresta. El frontis té una portalada classicitzant amb el portal en arc de mig punt acanalat damunt senzilles impostes; té la dovella clau ornada amb una bella mènsula; unes pilastres de poc relleu estan adossades als brancals que sostenen un entaulament amb la cornisa destacada amb una fornícula amb imatge al damunt; un òcul circular motllurat es troba a mitja alçada i, per coronament, un gran frontó triangular amb un petit òcul central. Els seus murs presenten paraments de maçoneria amb la calç de les juntures molt visible i amb algun pany de carreus matussers.

Campanar acabat el 1800. Té un primer alt cos de planta quadrada (3'75 x 3'75 m) d'un moment força anterior, del gòtic; està separat per una motllura d'un segon cos vuitavat neoclàssic amb una esfera horària a la cara frontal; després d'una altra motllura, un altre cos igualment octagonal constitueix la cel·la oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt en cares alternes. Està coronat per una cornisa i una teulada piramidal amb un notable pinacle de bola al cim.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a migdia.

Alçada: 26'10 metres.

Esveltesa: 7

LES BORGES BLANQUES L'Assumpció

Altitud: 304 metres.

Església neoclàssica aixecada en la segona meitat del segle XVIII; fou destruïda al 1936 i refeta per l'obra de *Regiones Devastadas* després del 1939. Consta d'una nau rectangular de quatre amples trams, un d'ells és el transsepte; està coberta amb una volta de canó de mig punt amb llunetes; uns passadissos oberts entre els contraforts li donen l'aspecte de tenir altres naus laterals; al creuer s'hi aixeca una cúpula sobre petxines englobada en un cimbori octagonal refet al 1939 en haver caigut l'anterior; s'ha aixecat més amunt que aquell. Està capçada per un absis poligonal de cinc costats, té un digne cancell i un cor alt amb barana de fusta sobre d'un arc carpanell i una volta rebaixada de llunetes.

El frontis del 1724 d'aires renaixentistes presenta una portalada amb fornícules buides, quatre flanquejant el portal i cinc al seu damunt; a la part alta hi ha una rosassa motllurada i, per

coronament, té una cornisa horitzontal amb un frontó triangular centrat al seu damunt. El portal en arc de mig punt acanalat i sobre senzilles impostes està flanquejat per dues pilastres per banda entre les quals s'hi ubiquen les fornícules; té un entaulament i, a sobre, una estructura formada per quatre fines pilastres que deixen fornícules intercalades; més amunt, uns elements ornamentals amb pinacles adossats al mur i un plafó rectangular amb decoració interior i a l'entorn. La façana està travessada horitzontalment per quatre fines motllures de secció rectangular que la divideixen en zones més o menys de la mateixa alçada. El mur del frontis fou aixecat amb paraments carreus ben escairats aprofitats de l'antic castell; els laterals els té de maçoneria amb carreus a les cantoneres. Al davant, una escalinata amb accessos laterals i baranes de carreus dóna noblesa al temple.

Dimensions: 40'75 x 11'72 x 19'13 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 21'45 metres; 21'44 x 11'67 x 19'13 són les mesures del transsepte i la cúpula arriba als 28'25 metres; totes les mesures són interiors.

Guarda pintures al fresc a totes les parets interiors laterals i al transsepte de la pintora local Maria del Carme Benet; potser és excessiu i poc actual. Conserva imatges modernes de talla policromada de Maria i els àngels. Té orgue.

Campanar neoclàssic del segle XVIII. Té planta gairebé quadrada (7'70 x 7'37 m); per damunt del nivell de la teulada de l'església la planta es transforma en octagonal; una torrella al capdamunt és dels anys trenta del segle XX. Unes motllures en el cos vuitavat separen els diferents pisos; en un s'hi troba l'esfera d'un rellotge i en el superior, que és la cel·la, quatre campanes, dues grans i dues petites que pengen de finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara alterna. Està coronat per una cornisa motllurada, un terrat amb balustrada i una torrella vuitavada de dos pisos, l'inferior amb finestrals d'arc de mig punt oberts en cares alternes que sostenen dues campanes petites; el superior repeteix la mateixa estructura. Després d'una nova cornisa motllurada ornada de merlets esglaonats el cloquer queda cobert amb una cúpula semiesfèrica de rajoles rogenques que té al seu damunt una llanterna vidriada que servia antigament, en il·luminar-se com si fos un far, per avisar els pobles de l'entorn de l'arribada de les aigües del canal quan se n'obrien les comportes i anunciava l'hora de regar els camps; aquesta llanterna està coberta per una cúpula metàl·lica. La base d'aquest campanar té un talús d'uns dos metres d'alt i una base que fa uns 40 centímetres més que el cos del campanar.

Per accedir al seu interior hi ha una porta a la dreta entrant al temple, sota el cor; l'escala és ampla amb graons de pedra i barana d'obra amb passamà de fusta. En arribar a l'alçada del cor segueix per una de cargol de pedra picada dins un cilindre de pedra de carreus matussers i a mig picar. Abans d'arribar al final canvia de sentit per poc tros, prossegueix per una escala de fusta de vuit graons i s'entra a la cel·la per una trapa. Per accedir al cos superior s'hi va per una escala de cargol de fusta i amb barana metàl·lica i s'hi entra per una trapa; des d'allí es pot accedir a la llanterna per una escala de mà que arriba fins a una passarel·la que va de banda a banda i està centrada a fi que es pugui arribar a la base de la llanterna.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a migjorn.

Alçada: 45'39 metres. Aquesta mesura inclou la llanterna superior que fa uns dos metres i escaig d'alçada. La gent de la població em diu que fa 50 metres; tot i així el càlcul que facilito és el que he obtingut que he procurat afinar; amb tot, ho anoto amb totes les reserves.

Esveltesa: 5,8

BOVERA Sant Josep

Altitud: 305 metres.

Església neoclàssica acabada el 1885; conserva vestigis de construccions anteriors, algunes

del romànic i altres del gòtic. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes sobre de sis arcs torals, capçalera recta, cor i cancell ampli sobre el qual s'aixeca el campanar. El frontis té un portal d'arc de mig punt amb grans dovelles i carreus als muntants amb relleus geomètrics senzills i amb una fina motllura o imposta a l'arrencada de l'arc que es perllonga damunt les pilastres que flanquegen l'entrada; al damunt hi té una fornícula buida separada del portal per una fina motllura. Unes pilastres d'escàs relleu recorren tota la façana de dalt a baix a banda i banda del portal emmarcant el cos del campanar situat al damunt. Té un portal lateral d'arc de mig punt del segle XIII avui tapiat. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans ben escairats de pedra un pèl marronosa.

Campanar del 1880. Fèlix de Móra d'Ebre en fou el constructor. Té un primer cos de planta gairebé quadrada (4'50 x 4'80 m) i un de segon amb els caires aixamfranats on s'hi ubica la cel·la; els finestrals en arc de mig punt, un a cada cara amb una motllura al dessota; hi pengen campanes. Està coronat per una cornisa motllurada i una cúpula arrebossada d'aspecte matusser formada per vuit sectors esfèrics irregulars. L'esfera d'un rellotge es troba sota el finestral lateral nord. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats.

Situació: sobre el cancell, als peus del temple, centrat en el frontis.

Alçada: 26'57 metres.

Esveltesa: 5,5

CASTELLDANS L'Assumpció

Altitud: 353 metres.

Església del Renaixement tardà aixecada el 1679. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberts amb voltes bufades que descansen en arcs torals de mig punt i en una imposta que recorre tota la base de la coberta; unes pilastres baixen al terra des dels arcs torals; acompanyen la nau unes capelles laterals de voltes bufades obertes en arcs de mig punt; el tram més proper a l'absis rectangular és el transsepte; en el creuer s'hi aixeca una cúpula dins d'un cimbori quadrat; aquest transsepte, obra de finals del segle XIX (1885-86), és més ample que els altres trams i no sobresurt. El frontis auster té un portal rectangular amb un entaulament decorat amb tres pinacles adossats al murs; està coronat per un frontó triangular amb un òcul al seu centre; unes grades frontals tenen un accés lateral. Els seus murs tenen paraments de pedra carreuada marronosa a excepció dels del cimbori que són de paredat.

Guarda una imatge gòtica de *La Mare de Déu* de pedra policromada obra de Guillem Seguer de Montblanc; és del segle XIV, fa una alçada de 157 cm i la representa de peu dret amb el Nen damunt el braç esquerre.

Campanar auster coetani del temple. Té un primer cos de planta quadrada (4'50 x 4'50 m); el segon té els caires aixamfranats i en ell s'hi ubica la cel·la oberta amb finestres d'arc de mig punt dovellades, una a cada costat; hi pengen dues campanes del 1961, *Assumpta* de 390 quilos i *Columba* de 218; la *Montserrat* de 120 quilos és del 1954; en el 2002 se n'hi ha posat una de petita, la *Josepa* de 60 quilos. Està coronat per una cornisa i un terrat amb balustrada i pinacles de bola als angles. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats amb tres motllures a diversos nivells. L'esfera d'un rellotge es troba sota mateix de la cel·la a la cara frontal. Per l'interior hi puja una escala sobre voltes, arrapada a la paret, amb graons d'obra i marge de fusta.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 21'71 metres.

Esveltesa: 4,8

CERVIÀ DE LES GARRIGUES Sant Miquel Arcàngel

Altitud: 444 metres.

Església neoclàssica del segle XVIII aixecada entre el 1700 i el 1842. Consta de tres naus rectangulars de quatre trams, un d'ells correspon a un ample transsepte; la central està coberta amb una volta de llunetes i les laterals amb voltes d'aresta; una cúpula bufada cobreix el creuer; la capçalera és recta. La volta de la nau major descansa en tres arcs torals de mig punt i aquests en una imposta formada per una cornisa destacada i frisos motllurats; al seu torn, davall dels arcs, unes pilastres d'escàs relleu baixen fins al terra. Les naus laterals queden separades de la major per pilars cruciformes i arc formers de mig punt. Un cor alt descansa en un arc carpanell i en la volta de l'atri; està protegit amb una senzilla barana metàl·lica amb un passamà format per un tub metàl·lic i amb només algun puntal vertical: és perillosa ja que protegeix poc.

Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats al frontis i de paredat als laterals, tots de pedra un pèl marronosa. El frontis té una portalada amb en arc de mig punt; està flanquejada per pilastres toscanes d'escàs relleu, per un entaulament dòric i un frontó triangular; a banda i banda hi té dues arcades de punt rodó cegues. Un petit òcul motllurat i atrompetat està situat al seu damunt i un rellotge d'esfera a sota d'una cornisa amb curvatura convexa al centre i lleugerament còncava als laterals; té un pinacle al cim. Una àmplia graderia es troba davant de l'entrada.

Dimensions: 35'61 x 7'47 x 13'85 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; la llargada inclou els 3'41 metres de fondària de l'atri; l'amplada total des del fons de les capelles laterals arriba als 16'81; el transsepte en mesura 21'86 x 9'52 x 13'66 i la volta bufada del creuer arriba als 15'35 metres d'alçada per l'interior, com totes les altres mesures.

Arquitectes: els mestres d'obra Francisco Orobitg i el seu fill Antonio, de Cervera.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té un primer cos de planta gairebé quadrada (4'18 x 4'40 m) i un de segon vuitavat decorat amb tres motllures que separen tres zones, la segona amb finestrals cecs a quatre cares alternes, la superior, on s'hi ubica la cel·la, queda oberta amb quatre finestrals d'arc de mig punt també en cares alternes; el coronament el forma una quarta motllura, una cornisa composta, i una torrella octagonal amb contraforts als caires i òculs circulars en cares alternes. Està coronat per una teulada piramidal de vuit costats amb els careners ressaltats i un pinacle de bola al cim. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats. Per una porta oberta entrant a la dreta del temple s'accedeix a l'escala que puja per l'interior; fins al cor és ampla de pedra picada sobre volta catalana, arrapada als murs i amb un ull central escàs; a partir del cor segueix més estreta, amb graons d'obra i marge de fusta fins arribar a la cel·la coberta amb volta semiesfèrica. Pengen tres campanes de les finestres; dues del 1960 pesen 125 quilos i 579 respectivament; aquesta, la campana grossa, porta el nom de *Maria Miquela*.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a tramuntana.

Alçada: 31'01 metres.

Esveltesa: 7

EL COGUL L'Assumpció

Altitud: 279 metres.

Església barroca del segle XVIII. Consta de tres naus rectangulars i d'un transsepte amb una

cúpula i cupulí al creuer; està capçada per un absis poligonal; la nau central té una coberta de volta de llunetes, les laterals ho estan amb voltes d'aresta; tres pilars de doble capitell les separen; té cancell i cor als peus del temple. El mur del frontis, d'un barroc auster, té un parament de carreus ben escairats de color marró fosc i té una portalada barroca amb portal en arc de mig punt flanquejat per pilastres toscanes d'escàs relleu; part damunt hi té un entaulament amb frontó mixtilini i una fornícula amb imatge al timpà. Més enlaire hi ha un òcul circular motllurat, un ull de bou a la part superior i una cornisa motllurada en arc convex gairebé semicircular amb creu de pedra al cim; la zona corresponent a les naus laterals està reforçada amb dues pilastres que ressegueixen el mur i que deixen plafons rectangulars entre elles dividits a mitja alçada per una destacada motllura i coronats per un frontó triangular.

Campanar coetani del temple. Té un alt primer cos de planta quadrada (4'20 x 4'20 m.); el segon és octagonal i en ell s'hi ubica la cel·la oberta amb quatre finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara alterna; hi pengen campanes. Està coronat per una cornisa motllurada sobre la qual hi ha un cos vuitavat o tambor on descansa una cúpula de vuit sectors triangulars corbats de perfil sinuós i que acaba amb un pinacle de bola. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats de pedra força marronosa com el frontis. Sota la motllura que separa els dos cossos hi figura l'esfera d'un rellotge. L'escala que puja pel seu interior és de pedra del tipus català sobre voltes, arrapada a les parets i amb el tram final de fusta; no es troba en massa bon estat. Pel seu interior fa replà en dos pisos.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a la banda de tramuntana.

Alçada: 28'92 metres.

Esveltesa: 6,8

L'ESPLUGA CALBA Santa Maria

Altitud: 434 metres.

Església neoclàssica amb influències encara barroques aixecada a partir del 1777 i acabada al 1784. Consta de tres naus rectangulars, la central de quatre trams, un d'ells és el transsepte, està coberta amb una volta de llunetes, les laterals amb voltes d'aresta; estan separades per pilars quadrats i arcs formers de mig punt. Un cor alt, als peus del temple, amb barana de fusta, es troba damunt un arc carpanell i una volta d'aresta rebaixada. Al creuer s'hi aixeca una cúpula semiesfèrica inclosa en un cimbori octagonal; la capçalera la forma un absis poligonal amb murs de maçoneria de grans blocs de pedra groguenca igualment com en els murs laterals.

El frontis, clarament d'inspiració barroca, té un parament de carreus ben escairats un pèl groguencs; el portal en arc dovellat de mig punt i marc finament acanalat a l'intradós està ornat amb una bella mènsula sobre la dovella clau; està flanquejat per unes fines columnes sobre pedestals que sostenen un entaulament i una fornícula amb imatge amb decoració abarrocada a l'entorn; té un òcul circular motllurat al damunt; la cornisa motllurada, angulada al centre i lleugerament còncava a les ales, té un ull de bou sota l'angle superior. Dos òculs circulars a l'alçada de l'arc del portal estan situats a les ales del frontis.

Dimensions: 32'31 x 7'92 x 13'90 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 19'44 metres; la cúpula arriba, per l'interior, als 19'60 metres, i el transsepte en mesura 19'44 x 7'80 x 13'90.

Guarda pintures al fresc del 1999 de l'artista de Tàrrega Josep Minguell en molts altars laterals i a la capella del Santíssim; les pintures murals del presbiteri són de Josep Minguell pare. En el mur interior del frontis, damunt mènsules de pedra, s'hi troba el sarcòfag que guarda les despulles

del sacerdot Jerònim Fàbregues Camí rector de la parròquia martiritzat el 1936. Té orgue però no es troba en condicions de funcionar avui (2006).

Campanar neoclàssic del 1784. Té un primer cos de planta rectangular (6'02 x 7'10 m); el segon o cel·la té els caires rebaixats de forma còncava i recorreguts per pilastres; té una rica motllura a sota i a sobre i forma, aquesta última, com un entaulament. La cel·la està oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt acanalat i sobre senzilles impostes, una a cada costat; hi pengen campanes. Al damunt, un tercer cos com el segon, menys alt, amb un òcul a cada cara, està coronat per una minsa cornisa i per un quart cos similar als dos anteriors de diàmetre força més reduït cobert amb una petita cúpula semiesfèrica amb un pinacle de bola al cim. Ha estat bastit amb murs de paraments de carreus ben escairats d'un color groc marronós, com els del frontis. L'escala que puja pel seu interior segueix el model català sobre voltes i arrapada als murs mentre deixa un ampli ull central.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 41'33 metres.

Esveltesa: 5,8

LA FLORESTA Sant Blai

Altitud: 316 metres.

Església d'un neoclàssic molt auster iniciada el 1760. Consta d'una nau rectangular, d'un fals transsepte format per capelles laterals i d'una capçalera recta que inclou un presbiteri poligonal. Els seus murs tenen paraments de maçoneria de pedra marronosa. El frontis té un portal rectangular amb un marc senzill de pedra carreuada; a la llinda del portal hi figura la data del 1768; al baix del mur hi té un parament de carreus ben escairats; en la part superior és de maçoneria; a mitja alçada hi ha oberta una finestra rectangular; està coronat per una minsa cornisa angular.

Campanar de principis del segle XIX bastit amb paraments a la banda frontal de pedra carreuada de color marronós; els altres costats els té de maçoneria amb carreus ben escairats a cantoneres. Té planta quadrada (2'85 x 2'85 m) i llevat d'una senzilla motllura sota la cel·la i d'unes espitlleres al frontis no presenta cap altre element que destaqui en els seus murs. La cel·la té obertes unes finestres d'arc de mig punt dovellades, una a cada cara; hi pengen campanes. Està coronat per una cornisa i una teulada baixa a quatre vents de perfil moderadament còncau i amb un modest pinacle al cim.

Situació: adossat al mur lateral esquerre del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent; es recolza en els murs laterals de l'edifici del castell veí i del de la pròpia església.

Alçada: 19'90 metres.

Esveltesa: 7

LA GRANADELLA Mare de Déu de Gràcia

Altitud: 628 metres.

Església d'inspiració barroca aixecada cap el 1734. Consta de tres naus rectangulars i d'un transsepte amb cúpula al creuer sobre petxines dins d'un cimbori octagonal i amb un alt cupulí esplèndidament ornat exteriorment; té la capçalera recta. Les naus tenen cinc trams, un d'ells és el transsepte; la nau central està coberta amb una volta de llunetes sobre arcs torals de mig punt, les laterals, gairebé passadissos, amb volta d'aresta; estan separades per quatre pilars per banda. Un cor

alt descansa en un arc carpanell i una volta de llunetes rebaixada; té un cambril al fons del presbiteri amb la imatge renaixentista del *Sant Crist de Gràcia* del 1541 refet després que fos mutilat el 1936.

El frontis té una portalada barroca amb un portal en arc rebaixat, marc motllurat amb una bella mènsula en la dovella clau; està flanquejat per unes columnes corínties estriades exemptes sobre pedestals, dues per banda; sostenen un entaulament amb una fornícula sense imatge i amb dues finestretes rectangulars a l'interior i decoració barroca a l'entorn; un òcul circular motllurat està situat a la part alta; la cornisa presenta una curvatura convexa al centre i còncava als laterals. Té una petita espadanya d'un ull amb una campaneta al cim. El seu mur està recorregut de dalt a baix per pilastres a banda i banda de la portalada i a les cantoneres. Els paraments són de pedra marronosa carreuada a totes les façanes.

Rep l'apel·latiu de "La catedral de les Garrigues" tant per les seves grans dimensions com per la grandiositat decorativa de qualitat.

Dimensions: 37'00 x 7'35 x 13'35 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; el cambril de 4'50 metres de fondària queda inclòs en la llargada donada; l'amplada total de les tres naus fa 16'61 metres i la cúpula arriba als 18'97 i amb el cupulí als 22'44; el transsepte en mesura 16'69 x 7'38 x 13'27.

Campanar barroc coetani del temple. Té un primer alt cos de planta propera al quadrat (6'52 x 6'63 m) acabat en una cornisa motllurada; en un segon cos vuitavat amb l'esfera d'un rellotge a la base i una motllura situada al seu damunt hi té la cel·la amb finestres d'arc de mig punt dovellades; hi penja alguna campana; els seus caires estan resseguits per pilastres jòniques; està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada, grans pinacles als vuit angles i una torrella amb vuit finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, amb els caires reforçats amb pilastres corínties, vuit òculs cecs damunt les finestres, cornisa, nous pinacles adossats a una agulla piramidal truncada i coronada per un monumental pinacle amb estrangulaments i bola al cim. Els seus murs tenen, com els del temple, paraments de carreus ben escairats de pedra marronosa.

Per l'interior hi puja una escala del tipus català sobre voltes i arrapada als murs amb barana d'obra i un ample ull d'escala; a partir de la part alta es transforma en una escala de cargol de pedra picada arrambada al mur de ponent mentre deixa a llevant una zona poligonal dividida en pisos sobre voltes semiesfèriques rebaixades; des de la cel·la es puja al terrat per una nova escala de cargol més estreta que les anteriors.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a la banda de tramuntana.

Alçada: 45'93 metres.

Esveltesa: 7

GRANYENA DE LES GARRIGUES Sant Miquel

Altitud: 368 metres.

Església edificada entre 1763 i 1800 amb l'interior en estil neoclàssic i l'exterior barroc. Consta de tres naus rectangulars de quatre trams, la central coberta amb una volta de llunetes damunt quatre arcs torals de mig punt i capçada per un absis poligonal; les laterals amb volta d'aresta a cada tram; estan separades per dos pilars per banda; té un cor als peus. Els seus murs tenen paraments amb carreus mitjans, ben escairats de pedra marronosa a la façana principal i de maçoneria a les laterals.

El frontis té una portalada barroca amb el portal en arc de mig punt amb dovelles treballades com conquilles, muntants amb columnes sobre pedestals inflats, entaulament interromput, frontó arquejat truncat, fornícula sense imatge amb decoració barroca al voltant, òcul circular motllurat i

atrompetat a mitja alçada i una doble cornisa amb curvatura convexa al centre i còncava als laterals; té uns pinacles als cim i als extrems. Algunes grades davant el portal li donen un aire notable.

Guarda una bonica pica beneitera de peu helicoïdal.

Campanar neoclàssic. Té un primer alt cos de planta quadrada (5'00 x 5'00 m) coronat per una motllura composta; un segon cos vuitavat inclou la cel·la oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt i marc dovellat sobre minses impostes; estan flanquejades per unes columnetes sobre pedestals adossades als caires que sostenen un entaulament truncat coronat per vuit pinacles: té una destacada motllura a la seva base i una coberta amb un casquet esfèric; hi pengen campanes. Els seus murs tenen paraments de carreus un pèl matussers amb alguns panys de maçoneria a la part alta. La cel·la té paraments dignes amb carreus petits, ben escairats i alineats.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a migjorn.

Alçada: 22'86 metres.

Esveltesa: 4,5

JUNCOSA La Nativitat de la Mare de Déu

Altitud: 575 metres.

Església aixecada a llarg dels segles XVIII i XIX amb la façana neoclàssica i l'interior barroc. Consta de tres naus rectangulars travessades per un transsepte amb cúpula al creuer; la capçalera és recta. La nau central està coberta per una volta de llunetes damunt cinc arcs torals que descansen en quatre pilars que la separen de les laterals; aquestes estan cobertes per una volta d'aresta a cada tram; té cancell i un cor als peus. El frontis té un portal rectangular amb un marc de pedra amb pilastres toscanes adossades als brancals, entaulament i un frontó truncat fent espirals decoratives i una fornícula sense imatge al damunt; una rosassa motllurada i atrompetada es troba a mitja alçada i, per coronament, una senzilla cornisa angular. El seu mur frontal té un parament de carreus mitjans, ben escairats i units amb morter que queda força visible.

Guarda un retaule que és còpia del barroc que es va destruir el 1936.

Campanar neoclàssic. Té un primer alt cos de planta quadrada (4'95 x 4'95 m) bastit amb murs de carreus com el del frontis; un segon cos vuitavat amb murs de paredat i carreus a les cantoneres té una fina motllura a la seva base i, a mitja alçada, una esfera horària a la cara frontal; a la part alta, sota terrat, s'hi ubica la cel·la oberta amb finestres en arc de mig punt, una a cada cara alterna. Està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb barana metàl·lica sostinguda per vuit pilars situats als angles. Una escala de cargol de pedra puja pel seu interior; a mitja escala els graons ja són d'obra; i des de la cel·la fins al terrat n'hi ha una altra de gat.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-est del frontis orientat a migdia.

Alçada: 26'60 metres.

Esveltesa: 5,3

JUNEDA La Transfiguració

Altitud: 264 metres.

Església barroca iniciada el 1740 i acabada el 1747 amb l'esforç de tota la població. Consta de tres naus rectangulars i d'un transsepte; la central de quatre trams està coberta amb una volta de llunetes, les laterals ho estan amb voltes d'aresta; estan separades per pilars quadrats i arcs formers de mig punt; en el creuer s'hi aixeca una cúpula sobre petxines dins d'un cimbori octagonal. El

presbiteri semicircular està prolongat per un tram cobert per una volta bufada; externament la capçalera és poligonal de cinc costats desiguals.

El frontis té el cos central lleugerament avançat; en ell hi ha oberta una portalada austera, d'aires neoclàssics; té el portal en arc de mig punt dovellat sobre senzilles impostes i el marc acanalat; està flanquejat per columnes estriades i sogades sobre pedestals estrangulats; estan adossades als muntants; una fornícula amb la imatge de Sant Salvador queda dins del timpà format per un guardapols semicircular decorat amb tres pinacles adossats al mur; una rosassa motllurada i atrompetada es troba a mitja alçada i, per coronament, un frontó triangular al centre amb tres pinacles, dos de piramidals als seus extrems i un de central amb creu de pedra; a les ales, la cornisa pren forma còncava. Els seus murs laterals tenen paraments de maçoneria mig carreuada; el de la façana principal és de carreus ben escairats de pedra groguenca.

Dimensions: 35'80 x 7'77 x 13'27 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 19'40, la cúpula arriba als 19'32 i el transsepte en fa 19'40 x 7'84 x 13'27.

Arquitecte: mestre d'obres Agustí Biscarri.

Guarda a un altar lateral dedicat a Sant Joan Baptista un retaule d'alabastre i unes pintures al fresc il·lustrant la tasca de batejar del sant; és una obra dels anys cinquanta del segle XX; ha estat considerat com el treball artístic més interessant d'aquesta església a part de l'edifici.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té un primer alt cos de planta gairebé quadrada (6'45 x 6'20 m) capçat per una motllura; al seu damunt hi ha un segon cos octagonal irregular amb quatre cares més amples que les altres i oposades entre si; una segona motllura es troba a l'alçada de l'esfera del rellotge i una altra a l'arrencada dels arcs de les finestres. La cel·la està oberta amb vuit finestres d'arc de mig punt; les de les cares amples són més altes i tenen balustrada; hi pengen campanes. Queda coronada per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada i dotze pinacles amb bola situats sobre els pilars dels vuit angles i al centre de cada cara ampla; aquest terrat té el terra bombat en forma de mitja esfera molt aplanada. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans en el primer cos i petits i ben escairats en el de planta octagonal; són de pedra de gres daurada amb barreja d'altra de to torrat fosc.

Per l'interior presenta diverses plantes; la primera correspon al sostre de la sagristia ubicada en els baixos; la segona té una sortida a la teulada del temple; la tercera guarda la maquinària del rellotge i els automatismes de les campanes; la quarta correspon a la cel·la. Pel seu interior hi puja una escala de cargol de 104 graons de pedra picada de la mateixa mena que tot el temple, de gres groguenc; està situada a la banda de migdia; des de la cel·la fins al terrat s'hi va per una escala de gat.

Situació: angle nord-est de la capçalera encarada a llevant.

Alçada: 33'50 metres.

Esveltesa: 5,2

ELS OMELLONS Sant Miquel

Altitud: 385 metres.

Església neoclàssica del segle XVIII. Consta de tres naus rectangulars amb la capçalera recta. Els seus murs laterals tenen paraments de maçoneria amb carreus a les cantoneres, el del frontis els té de carreus ben escairats. En ell hi ha un portal rectangular amb un frontó circular sobre l'entaulament i pilastres toscanes d'escàs relleu adossades als brancals; a mitja alçada s'hi obre una gran rosassa motllurada i un gran frontó triangular que corona tota l'amplada de la façana amb un òcul motllurat al centre del timpà. Dues altes pilastres d'escàs relleu recorren el frontis de dalt a baix

a banda i banda de la portalada i senyalen externament la divisió interna en tres naus. Unes grades davant la façana permeten salvar el desnivell que separen les vies de l'entorn del temple respecte del lloc alt on es troba.

Guarda un retaule barroc de pedra.

Campanar coetani del temple. Té planta quadrada (5'21 x 5'21 m) amb una motllura sobre l'esfera del rellotge. La cel·la té obertes quatre finestres d'arc de mig punt i marc lleugerament ressaltat, una a cada cara; hi pengen campanes. Està coronat per una minsa cornisa i una franja filetejada; al damunt s'hi aixeca un cos de poca alçada i de perímetre un pèl més reduït respecte del primer cos; hi té una fina motllura i una teulada a quatre vessants amb un petit pinacle al cim. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats en el primer cos, i de maçoneria amb carreus a les cantoneres en el de la cel·la.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a migdia.

Alçada: 24'94 metres.

Esveltesa: 4,7

LA POBLA DE CÉRVOLES Santa Maria, Mare de Déu de la Jonquera

Altitud: 663 metres.

Església barroca acabada el 1728; en la llinda del portal hi figura la data del 1725. Consta de tres naus rectangulars separades per pilars rectangulars, la central està coberta amb una volta de llunetes sobre quatre arcs torals de mig punt que descansen en una imposta formada per una cornisa destacada i un entaulament clàssic que recorre tota la nau; amb correspondència amb els arcs torals, unes pilastres amb capitell toscà d'escàs relleu adossades als pilars baixen fins al terra. Un ampli transsepte té en el creuer una alta cúpula semiesfèrica damunt nervis i d'un breu tambor octagonal sostingut per unes petxines i per grans arcs de mig punt. Un cor alt amb una barana de fusta descansa sobre un arc carpanell.

El frontis té una portalada amb un marc rectangular flanquejat per modestes pilastres toscanes sobre pedestals amb un entaulament llis i una senzilla cornisa; damunt, una fornícula amb imatge està envoltada d'elements decoratius barrocs com volutes i un petit frontó circular; un gran òcul circular motllurat i atrompetat es troba a mitja alçada i una cornisa angular el corona. Dues motllures horitzontals divideixen el frontis en tres zones; en la inferior, més ampla, hi ha la portalada; en la central la rosassa, i en la superior, força escassa, el frontó. Els seus murs laterals tenen paraments de paredat amb carreus a les cantoneres i el del frontis els té de carreus mitjans ben escairats de pedra rogenca; un sòcol sobresurt escassament format per carreus irregulars i matussers com si procedissin d'una antiga construcció.

Dimensions: 29'89 x 7'14 x 11'95 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Guarda una imatge de la Mare de Déu de la Jonquera de fusta, reproducció (1945) de l'original romànica desapareguda el 1936, i unes pintures modernes del 2000 a l'absis de Víctor Pellarès de Lleida. Té un orgue barroc del 1752 construït per Anton Cases el 1752 avui en bones condicions reconegut com un bé històric nacional; es troba en una bella tribuna del mateix estil i temps damunt l'arc former del tram segon de l'ala dreta.

Campanar merament funcional coetani del temple; fou aixecat amb murs de carreus al frontis i de maçoneria als altres tres costats. Té planta quadrada (4'50 x 4'50 m). La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt dovellat, una a cada cara. Està coronat per una cornisa i una teulada a quatre vents amb un petit pinacle al cim; té un rellotge del 1780. Per l'interior hi puja una escala ampla de pedra amb barana d'obra fins a l'alçada del cor; des d'allí es transforma en una de

cargol d'obra per l'interior d'un cos prismàtic fins arribar a la cel·la; hi pengen dues campanes, una d'elles petita i en forma de mig ou que no és sinó un obús aprofitat dels que la guerra del 1936 deixà pels entorns; pesa uns 16 quilos; una altra campana de 194 quilos és del 1600. L'estança queda coberta per un sostre pla.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis orientat a migjorn.

Alçada: 22'33 metres.

Esveltesa: 5

PUIGGRÒS L'Assumpció

Altitud: 334 metres.

Església romànica refeta en aires neoclàssics al segle XVIII. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberta amb una volta de llunetes damunt tres arcs torals de mig punt; una imposta classicitzant recorre tota la seva base; d'ella baixen pilastres toscanes d'escàs relleu que es corresponen amb els arcs torals; està capçada per un absis poligonal de tres costats. Un cor alt amb barana metàl·lica descansa en un arc carpanell recolzat en pilastres toscanes.

El frontis té un portal dovellat en arc de mig punt sobre senzilles impostes; està flanquejat per unes pilastres toscanes d'escàs relleu sobre pedestals adossades als muntants que sostenen un entaulament amb dos pinacles en relleu i una petita fornícula sense imatge; a mitja alçada hi ha un gran òcul circular atrompetat i, per coronament, una minsa cornisa angular amb tres pinacles amb bola, un a cada extrem i al cim de la zona central. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans ben escairats, irregulars i disposats en filades uniformes.

Dimensions: 17'34 x 6'00 x 9'92 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons de les capelles laterals l'amplada total és de 12 metres.

Guarda dos retaules barrocs del segle XVIII, un a la capella del Roser i l'altre a la de Sant Joan.

Campanar neoclàssic auster merament funcional. Té planta gairebé quadrada (3'85 x 4'00 m). La cel·la està oberta amb finestres d'arc dovellat de mig punt, una a cada cara amb una motllura a la seva base; hi pengen dues campanes mitjanes de nom masculí, *Antoni* i *Roc*. Està coronat per una cornisa motllurada i una teulada a quatre vents. Els seus murs, com la resta del temple, tenen paraments de carreus mitjans i ben escairats de pedra lleugerament marronosa.

Puja fins a la cel·la una escala de graons de pedra picada, ampla fins al cor, i des d'ell es fa de cargol dins d'un cilindre d'obra amb graons de maó i eix enguixat. En sortir a la cel·la l'escala té una senzilla barana metàl·lica. Les finestres de la cel·la estan tancades amb vidrieres.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-est del frontis orientat a llevant.

Alçada: 17'36 metres.

Esveltesa: 4,3

EL SOLERÀS Santa Maria

Altitud: 381 metres.

Església neoclàssica aixecada cap el 1805. Consta de tres naus rectangulars, la central coberta amb una volta de llunetes, les laterals amb voltes d'aresta; estan separades per robustos pilars quadrats amb decoració de capitells compostos; sostenen arcs formers de mig punt. Té un cor alt als peus de la nau. El frontis ha estat bastit amb paraments de carreus ben escairats de pedra

marronosa; està dividit en tres sectors per quatre pilastres toscanes de poc relleu que ressegueixen el mur de dalt a baix, dues d'elles a les cantoneres; també una motllura horitzontal composta a la part alta el divideix en dues zones; està partida al centre per deixar lloc a una gran arcada que sobresurt lleugerament del mur frontal. Té una portada en arc de mig punt acanalat amb les dovelles i els brancals motllurats i acanalats; està flanquejada per dues altes i fines columnes de capitell compost sobre pedestals que sostenen un entaulament i una fornícula amb imatge; poc més amunt hi ha un òcul circular motllurat i, al capdamunt, una cornisa motllurada angular. Té unes poques grades al davant del portal.

Guarda un retaule modern a l'altar major dedicat als patrons fet per Ramon Borràs de Lleida; és una rèplica del que va ser destruït el 1936.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té un primer alt cos de planta gairebé quadrada (4'60 x 4'90 m) amb una esfera horària a la seva part superior; un segon cos vuitavat amb els caires ressaltats lleugerament per unes pilastres fent angle; acull la cel·la ornada amb una motllura al dessota i una altra a sobre dels finestrals d'arc rebaixat; n'hi ha un a cada cara alterna; hi pengen campanes. Està coronat per una cornisa motllurada, un tambor octagonal amb òculs a cada cara i una agulla piramidal de perfil còncau amb pinacle al cim i una llucana a la cara frontal. Els seus murs tenen paraments, com els del frontis, de carreus mitjans, ben escairats de pedra un pèl marronosa. Per l'interior hi puja una escala de pedra i amb barana de fusta que va de paret a paret fins accedir a la cel·la; té un replà a l'alçada del cor.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a migdia.

Alçada: 29'70 metres.

Esveltesa: 6

TARRÉS Santa Maria

Altitud: 578 metres.

Església neoclàssica aixecada entre el 1792 i el 1799. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberta amb una volta de llunetes que descansa en una imposta ampla amb un fris dòric i diverses motllures; la volta queda reforçada amb arcs torals de mig punt que, sota la imposta, es corresponen amb pilastres de poc relleu amb capitell d'ordre compost. La capçalera recta inclou un presbiteri amb raconeres de petxines que li donen l'aspecte poligonal de cinc costats; està cobert amb cúpula de quart d'esfera simulant una gran petxina. Un cor alt amb barana de fusta descansa en un arc carpanell i una volta d'aresta. La façana principal té un portal rectangular amb pilastres d'escàs relleu adossades als muntants, un entaulament amb el fris llis i una escassa cornisa; al damunt una fornícula acull la imatge de Maria, un gran òcul circular motllurat i atrompetat obert a mitja alçada i, per coronament, una minsa cornisa motllurada amb un frontó centrat al damunt amb una esfera horària en el timpà; a l'ala esquerra hi ha el campanar, a la dreta, la cornisa fa una gran curvatura còncava. Els seus murs tenen paraments de maçoneria amb peces petites mig carreuades i carreus mitjans a les cantoneres.

Dimensions: 23'00 x 7'77 x 12'10 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals en fa 11'84.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Fou aixecat amb murs de paraments de maçoneria i amb carreus a les cantoneres en el seu primer cos de planta gairebé quadrada (4'82 x 4'60 m); una motllura el separa d'un segon cos octagonal de murs carreuats amb peces mitjanes i els caires destacats a manera de bandes cantoneres; en ell s'hi allotja la cel·la amb finestres d'arc de mig punt i amb guardapols obertes en cares alternes; té un fris estriat per sobre de les finestres. Està coronat

per una destacada cornisa i un tambor amb boles als angles; al seu damunt s'aixeca una torrella octagonal amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; entre elles es destaquen unes pilastres que sostenen un altre curt tambor i una teulada piramidal de teules rogenques amb un petit pinacle i bola al cim. Allotja dues campanes del 1960, una de 82 quilos de pes i l'altra de 379.

Per la porta oberta a l'esquerra entrant al temple s'accedeix a l'escala que puja pel l'interior. Fins a l'alçada del cor és ampla, de pedra, amb barana d'obra matussera, sobre voltes catalanes, arrapada als murs i amb un ull central. Des del cor puja més estreta amb graons d'obra amb marge de fusta fins a la cel·la coberta per una volta semiesfèrica. Per accedir a la torrella hi ha una estreta escala de cargol de pedra picada que puja mig inserida en el pilar i que queda oberta per l'interior de la cel·la, obra realment original; s'introdueix en la torrella per una trapa.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-est del frontis orientat a la banda de tramuntana.

Alçada: 34'59 metres.

Esveltesa: 7,1

ELS TORMS Sant Joan Baptista

Altitud: 476 metres.

Església barroca aixecada entre el 1700 i el 1714. Consta de tres naus rectangulars, la principal coberta amb una volta de llunetes; la separen de les laterals tres columnes per banda. La façana principal bastida amb murs de paraments de carreus ben escairats de pedra marronosa i disposats en filades uniformes està dividida en tres zones verticals per pilastres d'escàs relleu que la recorren de dalt a baix amb pinacles al capdamunt, interrompudes, a les ales, per unes motllures horitzontals a manera de senzill entaulament. La portalada en arc de mig punt motllurat i decorat amb una bonica dovella clau té els muntants estriats flanquejats per pilastres corínties que sostenen un entaulament amb pinacles adossats al mur; entre ells hi figura la imatge del patró en pedra blanca amb rica decoració barroca a l'entorn. Aquest frontis té a mitja alçada un un òcul circular motllurat i un de força més petit al damunt; està coronat per una minsa cornisa amb curvatura semicircular convexa al centre i còncava a les ales; té un petit pinyol al cim.

Campanar d'un barroc auster. Té un primer cos de planta quadrada (4'95 x 4'95 m) i un de segon octagonal que està dividit en tres zones de poca alçada per dues motllures bossellades; a la segona s'hi ubica la cel·la que té quatre finestres d'arc de mig punt dovellat sobre fines impostes, una a cada cara alterna; hi pengen campanes, una d'elles porta el nom de *Sant Joan*, pesa 445 quilos i és del 1951.

Els caires estan resseguits per fines pilastres toscanes que sostenen una cornisa amb pinacles estrangulats a cada angle adossats a la tercera zona que està constituïda per una torrella vuitavada amb esfera horària a la cara frontal; en ella hi ha vuit finestretes rectangulars, una a cada cara, una minsa cornisa i una cúpula apuntada recoberta de rajola vidriada amb franges verdes i grogues i amb un pinacle de bola al cim. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans ben escairats de pedra marronosa disposats en filades uniformes. Una escala estreta de graons d'obra sobre voltes arrapada a les parets i amb un ull central puja fins al cor i segueix campanar amunt fins a la cel·la; per arribar a la torrella, cal fer-ho per una escala de gat.

Situació: al damunt de l'ala esquerra del temple fent angle amb el frontis.

Alçada: 26'79 metres.

Esveltesa: 5,4

EL VILOSELL Santa Maria

Altitud: 665 metres.

Església romànica del 1178 molt modificada posteriorment en època neoclàssica quan es va ampliar. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntat els primers tres trams romànics i damunt sengles arcs torals apuntats; el tram dels peus, amb el cor, té mostres clares d'haver estat afegit en època moderna i avui es troba convertit en un atri separat de la resta de la nau per una mampara de vidre. Els murs tenen paraments romànics ben carreuats i amb cornisa sobre permòdols per damunt de la qual es veuen altres paraments de paredat de quan es va aixecar amb una nova volta. El portal lateral al migdia, romànic, ha estat convertit un gran finestral vidriat; té arc de mig punt amb guardapols motllurat d'escola lleidatana (segle XIII) i cornisa superior sobre mènsules. El frontis aixecat al segle XVIII té parament de carreus rogencs ben escairats; la seva portalada neoclàssica en arc de mig punt està flanquejat per pilastres toscanes adossades als muntants i cobert per un entaulament llis amb una modesta cornisa; al seu damunt, una fornícula acull una imatge; un petit òcul circular atrompetat està situat a mitja alçada i una minsa cornisa angular fa de coronament.

La nau està dividida, pels seus estils, com queda indicat, en dues zones clarament diferents: la primera té un tram cobert amb una volta bufada i el presbiteri amb una volta ogival simple. El cor sobre l'atri descansa en un arc de mig punt i un altre de carpanell.

Dimensions: 29'00 x 7'00 x 9'15 metres respectivament de llargada amplada i l'alçada pel que fa a la meitat primera; la zona de la capçalera fa 9'96 metres d'alçada. El gruix del mur: un metre i mig.

Guarda unes pintures modernes a l'absis de Carme Benet.

Campanar neoclàssic auster. Ha estat bastit amb murs de paraments carreuats; té un primer cos de planta gairebé quadrada (4'90 x 4'85 m) i un de segon amb els caires aixamfranats i amb decoració abarrocada a base de volutes als angles en el canvi de planta; té una fina motllura un poc més amunt i la cel·la oberta amb finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara alterna, amb una nova motllura a sobre. Està coronat per una cornisa motllurada destacada i una teulada més o menys en forma de cúpula. Una escala ampla de graons de pedra i sense barana arriba al cor; segueix més estreta d'obra, sobre voltes, arrapada als murs i amb un ull central fins arribar a la cel·la per un últim tram a base d'una escala de mà de ferro; s'hi entra per una trapa tancada per una placa metàl·lica. Està coberta per una volta semiesfèrica. Hi pengen tres campanes, una d'elles de 379 quilos fou fosa el 1850 i una altra del 2000 en pesa 194.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle amb el frontis.

Alçada: 26'21 metres.

Esveltesa: 5,3

ALGUNES ESGLÉSIES SENSE CAMPANAR DE TORRE, AMB ESPADANYA, SUFRAGÀNIES O SENSE CULTE

LES BORGES BLANQUES Sant Salvador, ermita

Altitud: 342 metres.

Església iniciada al segle XIII en estil romànic, ampliada en temps del gòtic i restaurada modernament. Consta d'una nau rectangular amb volta de canó. Té un portal en arc de mig punt amb dovelles força grans i ben picades obert al mur de tramuntana; a la seva esquerra hi ha un òcul el·líptic. Els seus murs presenten paraments de carreus mitjans tirant a grans ben escairats i disposats en filades ordenades; uns robustos contraforts a cada banda limiten els espais romànics i

gòtics. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt. Es troba aixecat amb carreus ben escairats i cobert per una teuladeta de dos vessants damunt i al centre del mur dels peus del temple, a ponent. He calculat que l'amplada de la seva base fa un metre seixanta i que té una alçada de 6'85; són mesures aproximades.

FULLEDA Santa Maria

Altitud: 581 metres.

Església romànica recomposta amb posterioritat. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada; l'acompanyen capelles laterals obertes en arc de mig punt. La capçalera té un cos més alt que la nau; els murs laterals estan resseguits per una cornisa damunt un fris de permòdols. El cos davanter és d'època barroca i per aquest motiu la façana principal orientada a ponent és clarament d'aquest estil. Té portal rectangular flanquejat per dues modestes pilastres amb capitells similars al toscà, arquitrau jònic, breu cornisa i un frontó arquejat; a mitja alçada hi ha obert un gram òcul circular atrompetat i per coronament la cornisa es troba fent un gran arc convex al centre i els extrems corbats en còncau amb un pinacle amb bola a cadascun d'ells. El seu parament mostra carreus mitjans ben escairats i alineats, un pèl irregulars, tots en pedra marronosa. **Campanar** d'espadanya de pedra ben carreuada obert amb dos grans ulls en arc de mig punt i un tercer petit sota mateix del vèrtex superior. En ell hi penja una campaneta; en el gran de l'esquerra també n'hi penja una poc més gran. Està cobert per una teuladeta de dos vessants i tant en el vèrtex com en els extrems hi figuren sengles boles de pedra. Fa una amplada de prop de quatre metres (3'86). Situació: es troba aixecat damunt de l'arc presbiteral, a l'extrem de la nau i abans del cos més alt de la capçalera. Alçada: 11'48 metres.

LA GRANADELLA Sant Antoni, ermita

Altitud: 526 metres.

Església romànica del segle XIII modificada i allargada en temps del gòtic i sobretot en el barroc. Consta d'una llarga nau rectangular coberta amb una volta de canó i capçada a llevant per un absis quadrat cobert amb volta de creueria. El portal neoclàssic en arc de mig punt està obert al mur de ponent; té un petit òcul circular a la part alta i una cornisa angular amb creu de pedra al cim. Un porxo modern cobreix els murs de ponent i de migdia; té una teulada d'un sol vessant que se sosté damunt d'arcades de mig punt i de pilars quadrats obrats en maons; davant del frontis n'hi tres i cinc al costat. Els murs del temple mostren paraments de carreus mitjans tirant a grans ben escairats i disposats en filades. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt aixecat amb carreus mitjans ben escairats damunt una torre rectangular (3'00 x 4'20 m) adossada a l'angle nord-oest del temple; es troba damunt del mur de ponent de la torre i té dos vessants en graonades que el cobreixen. He calculat que la seva base és de tres metres i la seva alçada de 8'37; les mesures donades les considero aproximades.

EL SOLERÀS Nostra Senyora de Fàtima, ermita

Altitud: 400 metres.

Església aixecada modernament. Consta d'una nau rectangular coberta per un sostre horitzontal amb bigues de formigó; està emblanquinada en els murs interiors; els exteriors presenten paraments rogencs de maçoneria amb obertures laterals amples de forma de triangle isòsceles agut amb els costats un pèl corbats. El frontis es troba obert per un gran portal igualment com els finestrals laterals en arc apuntat amb un marc escàs vermellós; al damunt hi té un ull de bou petit. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc apuntat obert en un mur d'un metre de gruix al damunt del qual se n'hi aixeca un altre fent graó i amb una creu de pedra al cim. Es troba al centre i sobre el frontis amb una ampla base de 4'50 metres; fa una alçada de 12, mesures totes elles aproximades.

VINAIXA Sant Joan Baptista

Altitud: 479

Església de transició del romànic lleidatà al gòtic; iniciada el 1301 fou acabada el 1318. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta apuntada damunt arcs torals i capçada per un absis semicircular. Destaca per la portalada atrompetada formada per tres arquivoltes en degradació, la central decorada amb arquets en buit i el bordó i les impostes amb puntes de diamant; l'arcada més interior amb grans dovelles descansa en la imposta i aquesta damunt tres columnetes per banda amb sengles capitells senzillament gravats amb un dibuix en rombes. Una capella oberta a la banda de migdia té característiques neoclàssiques. A la sagristia encara és possible de veure-hi pintures romàniques. El mur del frontis presenta un alt parament de pedra grisa carreuada amb peces regulars i ben alineades. Té obert un gran òcul circular i atrompetat a mitja alçada i, al seu damunt, presenta una esfera horària. Els murs laterals també mostren panys amb carreus ben escairats que, amb tot, no estan tan ben encaixats, talment remoguts pels seus anys d'antiguitat. Estan recorreguts per una cornisa que descansa en un filera de permòdols cúbics. Arquitectes: tracista fra R. De Lebossà (1301), mestres d'obres Arnau Colomera que inicià la construcció; l'acabà R. Piquer. **Guarda** fragments d'escultures d'un retaule del 1340 atribuït al Guillem Seguer. **Campanar** d'espadanya d'un moment posterior al del temple; té dos pisos d'ulls en arc de mig punt, dos a cadascun d'ells. Està coronat per un pinyó de doble pendent de gruix inferior al cos de l'espadanya. Fa una amplada de prop de cinc metres. Hi pengen quatre campanes, dues sense nom de 72 quilos i 296; altres dues que porten nom són del 2012, *La Montserrat* de 125 quilos i *La Magina* de 244. Situació: damunt i al centre del mur del frontis orientat a ponent. Alçada: 21'35 metres.

LA GARROTXA

CAMPANARS EN ORDRE ALFABÈTIC DE MUNICIPIS

Municipis i poblacions	Parròquies	Alçada en metres
Argelaguer	Santa Maria	25'85
Besalú	Sant Pere	28'39
Besalú	Sant Vicenç	24'00
Beuda	Sant Feliu	19'77
Lligordà	Sant Pere	15'13
Castellfollit de la Roca	Santíssim Salvador	17'45
Maià de Montcal	Sant Vicenç	23'60
Dosquers	Sant Martí	13'80
Mieres	Sant Pere	30'50
Montagut	Sant Pere	30'00
Olot	Sant Esteve	42'00
Batet de la Serra	Santa Maria	18'50
Sant Cristòfol de les Fonts	Sant Cristòfol	14'20
Planes d'Hostoles, Les	Sant Cristòfol	27'00
Cogolls	Sant Cristòfol	19'50
Les Encies	Santa Maria	25'00
Preses, Les	Sant Pere	25'00
Ridaura	Santa Maria	26'00
Sales de Llierca	Sant Martí	16'90
Sadernes	Santa Cecília	18'66
Santa Pau	L'Assumpció	27'50
Sant Miquel Sacot (La Cot)	Sant Miquel	22'70
Sant Aniol de Finestres	Sant Aniol	20'00
Sant Esteve de Llèmena	Sant Esteve	17'20
Sant Feliu de Pallerols	Sant Feliu	30'00
Sant Miquel de Pineda	Sant Miquel	16'61
Sant Ferriol		
La Miana	Sant Miquel	17'55
El Torn	Sant Andreu	20'00
Sant Jaume de Llierca	Sant Jaume	23'00

Sant Joan les Fonts	Sant Esteve, antic monestir	27'35
Sant Joan les Fonts	Sant Joan	35'77
Begudà	Santa Eulàlia	16'74
Tortellà	Santa Maria	25'24
Vall d'en Bas, La		
Bas	Sant Esteve	20'00
Falgars d'en Bas	Sant Pere	15'92
Els Hostalets d'en Bas	Santa Maria	25'36
Joanetes	Sant Romà	21'00
El Mallol	Sant Bartomeu	23'66
La Pinya	Santa Maria	23'38
Puigpardines	Santa Maria	22'77
Sant Privat d'en Bas	Sant Privat	27'00
Vall de Bianya, La		
Capsec	Sant Martí	17'72
Castellar de la Muntanya	Santa Maria	12'30
Santa Margarida de Bianya	Santa Margarida	17'34
Sant Martí del Clot	Sant Martí	16'00
Sant Pere Despuig	Sant Pere	17'22
Sant Salvador de Bianya	Sant Salvador	14'73

Alçada mitjana: 21'23 metres

PARRÒQUIES AMB CAMPANAR DE TORRE, UNA A UNA

ARGELAGUER Santa Maria i Sant Damas

Altitud: 183 metres.

Església amb restes romàniques del segle XII a l'absis i al mur sud de la nau a l'exterior; fou modificada i sobrealçada de cap a cap als segles XVI i XVIII. Consta avui de tres naus capçada per un absis semicircular sense decoració. Els seus murs tenen panys amb paraments de carreus grans irregulars i matussers i de maçoneria i paredat barrejats. El frontis té un portal petit rectangular renaixentista de pedra blanca amb data a la llinda del 1573 ornat amb fines columnes exemptes de capitells corintis, una a cada banda davant dels muntants; sostenen un frontó circular amb el timpà decorat amb un relleu del tipus d'un ventall i envoltat per un senzill bordó; té un gran òcul circular atrompetat a mitja alçada i una cornisa angular amb quatre finestres d'arc de mig punt al dessota.

Campanar coetani de les reformes modernes. Té planta rectangular (4'00 x 4'75 m) i està coronat per una cornisa i una coberta plana que sosté una estructura metàl·lica amb campanetes horàries. La cel·la està oberta amb un finestral d'arc de mig punt i marc de maó a cada costat; hi penja alguna petita campaneta; està decorada amb dues motllures, una a la seva base, en mal estat, i

una altra a l'arrencada dels arcs; altres petites finestres rectangulars es troben a diversos nivells per sota de la cel·la. Els seus murs tenen paraments de paredat amb carreus a cantoneres i, llevat d'alguna menuda finestra, manifesten una gran nuesa; actualment (2019) ha esta arrebossat i pintat de colors clars crema.

Situació: damunt la nau lateral del migdia fent angle sud-est del temple, proper a l'absis.

Alçada: 25'85 metres.

Esveltesa: 5,4

BAS Sant Esteve

Altitud: 477 metres. Municipi de la Vall d'en Bas

Església romànica del 1119 modificada al segle XV després del terratrèmol que la va deixar malmesa i, posteriorment, també al XVIII. Consta de tres naus rectangulars de quatre trams, un d'ells correspon al transsepte, capçades per tres absis, el central poligonal de cinc costats per l'exterior i semicircular per dins, els dos laterals semicirculars. Els murs romànics mostren els seus paraments de carreus; els moderns són de paredat amb carreus a les cantoneres i als marcs de les portes i finestres. Unes grans escalinates permeten accedir al nivell de l'església tant per la banda frontal com pel lateral amb un portal al frontis amb llinda sobre mènsules i un altre al mur del migdia amb arc rebaixat.

Dimensions: 27'90 x 7'00 x 12'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total comptant les tres naus fa 21 metres.

Guarda una magnífica col·lecció de capitells i relleus arcaics a més a més dels que ornen les seves pròpies columnes adossades als quatre pilars que sostenen la volta del creuer segurament del segle XII.

Campanar del segle XV completat al XVIII. Té planta rectangular (5'10 x 5'74 m) i està coronat per una cornisa amb gàrgoles als angles i un terrat amb balustrada i pinacles sobre els pilars piramidals. La cel·la té dos finestrals d'arc de mig punt a cada costat. Una escala de pedra picada que va de paret a paret es comunica a diverses estances obertes en el cos del campanar fins arribar a la cel·la; des d'ella, per una escala de ferro i a través d'una trapa s'accedeix al terrat.

Situació: sobre els peus de la nau central, com una prolongació del frontis encarat a ponent.

Alçada: 20'00 metres.

Esveltesa: 3,4

BATET DE LA SERRA Santa Maria

Altitud: 658 metres. Municipi d'Olot

Església d'orígens romànics que fou molt modificada cap al segle XV en la volta, al XVI i al XVIII a les capelles laterals. Consta de tres naus rectangulars, la central coberta amb una volta de canó apuntada i les laterals amb voltes d'aresta; està capçada per un absis semicircular romànic amb motllures sota la primitiva cornisa que avui es veu a mitja alçada perquè el temple fou sobrealçat; les naus estan separades per arcs formers de mig punt damunt pilars rectangulars; per dins, els murs, les voltes, arcs i pilars tenen pedra vista grisenca carreuada. La façana principal, neoclàssica del 1857 orientada a ponent, té un portal rectangular flanquejat per dues columnes acanalades sobre pedestals i un frontó triangular al damunt; està protegit per un ampli ràfec format per una teuladeta de doble vessant; a sobre hi té un gran òcul circular atrompetat i la cornisa angular que es correspon amb la teulada que cobreix les tres naus. Els seus murs externs mostren paraments de carreus grans i

matussers amb zones de maçoneria; al frontis arrebossat hi apareixen humitats i deficiències.

Dimensions: 17'00 x 4'75 x 8'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 14 metres.

Campanar romànic dels segle XII. Té planta quadrada (6'00 x 6'00 m) amb un coronament afegit al segle XVIII a base d'una cornisa de teules sobreposades i una teulada de quatre vessants. S'hi destaquen tres pisos amb finestres d'arc de mig punt a cada cara, geminades als dos superiors, i una d'ampla al pis baix, tapiada en alguna cara; la base no té obertures. Els seus murs mostren paraments de petits carreus regulars disposats en filades ordenades. Des de l'interior de l'església s'accedeix a dins del campanar i per una escala de pedra es puja fins a la cel·la.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-est de la capçalera encarada a llevant, al costat de l'absis.

Alçada: 18'50 metres.

Esveltesa: 3

BEGUDÀ Santa Eulàlia

Altitud: 400 metres. Municipi de Sant Joan les Fonts

Església romànica del segle XII (1118). Constava d'una nau; fou molt modificada i avui (2000) consta de tres naus rectangulars amb la capçalera recta a llevant, la central coberta amb una volta de canó apuntada amb un presbiteri semicircular romànic recobert exteriorment pel mur de la capçalera; per la banda de ponent, la nau central és un tram més llarga que les altres dues; les tres estan separades por dos amples arcs formers apuntats, un a cada banda. El frontis està precedit d'un porxo amb teulada a dos vessants sostinguda pel mur frontal i per dos pilars davanters; el portal és d'un arc de mig punt dovellat. Els seus murs tenen paraments de petits carreus matussers, irregulars i amb molta argamassa de calç visible a les juntures; hi ha carreus ben escairats a les cantoneres.

Dimensions: 17'20 x 5'10 x 7'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 14 metres.

Campanar que sembla ser el resultat de tancar per quatre parets una espadanya primitiva. Té planta rectangular (5'65 x 7'75 m) i es troba aixecat damunt dels peus de la nau; s'accedeix a la cel·la per una escala raconera que està incorporada a un cos semicilíndric (1651) en l'angle format per la nau de migdia i el cos de la central que s'avança per ponent; avui dia (2000), però, no està practicable ja que s'està reparant per trobar-se propera a ensorrar-se. Està coronat per una destacada cornisa i una teulada de quatre vents sostinguda per pilars que deixen dues obertures rectangulars sota mateix de la cornisa; la cel·la té dos finestrals d'arc de mig punt rebaixat a cada costat. Els seus murs tenen paraments de petits carreus ben escairats i alineats i amb grans carreus ben picats a la cantoneres.

Situació: damunt els peus de la nau, com a continuació de la façana principal encarada a ponent.

Alçada: 16'74 metres.

Esveltesa: 2,1

BESALÚ Sant Vicenç

Altitud: 151 metres.

Església romànica dels segles XII i XIII i acabada en l'estil gòtic. Consta de tres naus

rectangulars de tres trams irregulars, un d'ells correspon al transsepte; queden capçades a llevant per tres absis semicirculars, el central més gran està ornat exteriorment per frisos de dents de serra i arcs cecs al dessota de la cornisa; tots tres tenen sòcol avui amb prou feines visible per quedar mig per sota de la via urbana on queden aculats i que es troba en un nivell més alt. La nau central està coberta per una volta de canó una mica apuntada que descansa en una senzilla imposta que és visible també sota les voltes de quart d'esfera que cobreixen els tres absis; les laterals ho són per voltes de quart de canó; estan separades per arcs formers de mig punt damunt robustos pilars rectangulars desiguals; el transsepte té volta de canó de secció semicircular. El mur de la capçalera de la nau que sobresurt per damunt dels absis està ornat amb una bella rosassa.

Els murs interiors i exteriors presenten paraments de grans carreus de pedra tosca ben escairats i disposats en filades regulars; les portalades són romàniques, la principal, al frontis, tardana, amb arquivoltes de mig punt damunt columnetes i amb guardapols; la lateral, al mur de tramuntana, amb arquivoltes decorades i damunt dues fines columnes per banda. El frontis a la part alta té un finestral gòtic quadriforat amb un ampli arc apuntat ornat amb un bordó que inclou una bella rosassa calada; a l'extrem dret del transsepte hi ha una finestra en arc de mig punt amb fines columnes adossades als muntants. Una teulada de dos vessants cobreix les tres naus.

Guarda, adossada a la paret esquerra del presbiteri, una tomba d'alabastre amb relleus figuratius d'estil gòtic borgonyó del 1413, tomba que conté les despulles de Pere de Rovira que és qui va aportar a la parròquia unes relíquies de sant Vicenç.

Dimensions: 27'41 x 8'67 x 16'11 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 17'77 metres; el transsepte en fa 24'00 x 6'43 x 9'93.

Campanar d'un barroc auster del segle XVII o XVIII. Té un primer alt cos de planta gairebé quadrada (6'10 x 6'20 m) i un de segon octagonal on s'hi ubica la cel·la; està separat de l'inferior per una motllura composta i està coronat per una cornisa i una teulada piramidal vuitavada. La cel·la queda oberta amb finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara alterna; hi pengen campanes; té una motllura a l'arrencada dels arcs. Tots els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats i ben alineats. Per arribar a la cel·la, ja que no hi ha cap escala que pugi per l'interior del campanar, cal fer-ho per l'exterior des de la teulada on s'hi arriba per alguna alta escala de mà o bé des de l'interior per una trapa a través de la qual s'hi surt; des de la teulada s'entra a la cel·la per un portal que es troba ben a l'abast.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 24'00 metres.

Esveltesa: 3,8

BEUDA Sant Feliu

Altitud: 338 metres.

Església romànica de la fi del segle XI i principis del XII. Consta de tres naus rectangulars, la central coberta amb una volta de canó de mig punt amb carreus petits i regulars, les laterals més estretes als peus que a la seva capçalera estan separades de la central per arcs formers de mig punt damunt robustos pilars rectangulars; queden cobertes per voltes de quart de canó. La capçalera està formada a llevant per tres absis semicirculars amb voltes de quart d'esfera, el central decorat per l'exterior amb dents de serra sota cornisa.

El frontis té un portal atrompetat i dovellat amb tres arcades de mig punt; la del centre, d'arc peraltat, descansa sobre columnetes de capitells figurats però molt gastats pel temps; al damunt, a mitja alçada, hi figura una finestreta d'arc de punt rodó; l'escassa cornisa de dos vessants queda interrompuda al centre per la mola del campanar. Murs amb paraments de carreus ben escairats

irregulars, grans a la part baixa i més petits a la zona superior.

Dimensions: 19'20 x 4'60 x 8'40 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada total que inclou les naus laterals queda indicada amb dos valors (13'50-11'40), la màxima a llevant i la mínima a ponent.

Conserva una gran pica baptismal de finals del segle XII semi-ovoide amb un peu cilíndric amb estrangulació; està decorada amb un fris d'alts relleus de figures dins d'arcs i columnes al dessota de la seva gran boca d'un metre i mig de diàmetre aproximadament.

Campanar que fou una espadanya que acabà essent tancada pels quatre costats assimilant-lo a una torre. Té planta rectangular (5'44 x 7'00 m) i està coronat per una cornisa i una teulada de dos vessants. Els seus murs tenen paraments de carreus irregulars ben escairats disposats en filades uniformes. S'accedeix al pis de les campanes per una escala exterior adossada al mur que arrenca dels peus de la façana principal i segueix per la lateral dreta i per damunt de la teulada de la nau laterals. La cel·la està oberta amb dos pisos de finestres d'arc de mig punt, altes en l'inferior; una d'elles molt allargada al lateral; és la porta d'accés a la cel·la just al final de l'escala. Conserva una campana del 1754 fosa a Torredonjimeno (Jaén).

Situació: al damunt dels peus de la nau central, com a prolongació de la façana principal encarada a ponent.

Alçada: 19'77 metres.

Esveltesa: 2,8

CAPSEC Sant Martí

Altitud: 422 metres. Municipi de la Vall de Bianya

Església romànica del segle XI amb modificacions fetes posteriorment. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó un pel apuntada damunt dos arcs torals; en temps força posteriors s'hi aplicaren a la volta uns nervis de guix talment del temps del gòtic i avui, després de les reformes del segle XVIII té un aspecte força diferent de l'època inicial amb dues capelles per banda que li donen l'aspecte d'un transsepte. La capçalera a llevant està formada per un absis semicircular central i una absidiola semicircular cega sense correspondència a l'interior del temple. Els seus murs tenen paraments amb barreja de panys amb carreus irregulars i de maçoneria.

Dimensions: 16'00 x 4'20 x 7'60 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 11'80 metres.

Conserva dues piques amb relleus, una de baptismal i una altra de beneitera segurament de tradició romànica de cap el segle XIII.

Campanar de planta quadrada (4'10 x 4'10 m.) amb murs de petits carreus irregulars, capçat per una cornisa amb un fris motllurat al dessota i una teulada de quatre vents. Té oberts dos pisos de finestrals d'arc de mig punt dobles a cada costat; el el primer pis és dels temps romànics, el segon del moment de les reformes del segle XVIII. Una escala interior moderna, d'estructura de cargol de ferro permet arribar a les campanes.

Situació: damunt els peus de la nau com a continuació del frontis orientat a ponent.

Alçada: 17'72 metres.

Esveltesa: 4,3

CASTELLFOLLIT DE LA ROCA Santíssim Salvador

Altitud: 296 metres.

Església aixecada entre el 1940 i el 1944. Es va construir aprofitant l'edifici a mig fer de les escoles públiques i adaptant-ho a església. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó; té la capçalera recta; entre els contraforts circulen passadissos. Els seus murs tenen paraments de paredat de peces negroses principalment i amb bandes verticals de maó vist intercalades. El frontis té un portal rectangular classicitzant amb frontó arquejat, una rosassa a mitja alçada i una cornisa mixtilínia amb la part central fent curvatura convexa.

Guarda procedent de l'antiga església una pica baptismal romànica fins fa poc trossejada i ara reconstruïda; avui es conserva en un altar lateral sobre un peu metàl·lic com a record i com a obra antiga.

Campanar coetani del temple. Té un alt cos de base quadrada (4'60 x 4'60 m) amb la cel·la com a segon cos octagonal amb vuits grans finestrals en arc de mig punt i amb balustrades, un a cada costat a manera de templet; hi penja una campana. Està coronat amb una destacada cornisa i una teulada tronco-piramidal que al capdamunt hi té un terrat amb balustrada. Una escala en bon estat s'inicia als baixos del campanar i puja sobre voltes catalanes arrapada als murs fins a la cel·la.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 17'45 metres.

Esveltesa: 3,8

COGOLLS Sant Cristòfol

Altitud: 455 metres. Municipi de les Planes d'Hostoles

Església d'origen romànic amb tantes modificacions, sobretot al segle XVIII, que no se'n veuen els vestigis. Consta d'una nau rectangular capçada a llevant (de fet, al nord-est) per un absis semicircular sobrealçat i arrebossat, i d'un fals transsepte format per l'afegitó de dues capelles laterals. El frontis, precedit d'un porxo amb teulada de dues vessants damunt dos pilars, té un portal rectangular de peces carreuades de pedra grisa amb la llinda on hi ha gravada la data del 1753; al damunt hi té una fornícula i, per sobre del porxo, una finestra rectangular i una cornisa d'un sol vessant igual com la teulada.

Dimensions: 15'00 x 5'00 x 5'90 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals arriba als 14'20 metres.

Guarda un retaule barroc al presbiteri.

Campanar del segle XVIII (1753). Té planta quadrada (4'60 x 4'60 m). La cel·la té obertes finestres d'arc de mig punt, una a cada costat; hi penja una campana; al dessota de la cel·la hi té una fina motllura. Està coronat per una escassa cornisa amb merlets esglaonats i amb una agulla piramidal d'obra. Tots els murs estan arrebossats però deixen veure carreus a cantoneres i uns grans carreus irregulars al cos baix. Una escala exterior permet arribar a un primer pis on hi ha oberta una porta d'accés a l'interior.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple, tocant a l'absis, entre la capella nord i la capçalera encarada a llevant.

Alçada: 19'50 metres.

Esveltesa: 4,2

DOSQUERS Sant Martí

Altitud: 162 metres. Municipi de Maià de Montcal

Església romànica del segle XII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt i de dues àmplies capelles laterals per banda erigides en temps posteriors que li donen l'aspecte d'una església de tres naus; està capçada per un absis semicircular sobrealçat amb cornisa sobre mènsules al nivell de la que tenia l'absis primitiu. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans-grans ben escairats i disposats en filades regulars llevat del murs superiors amb obra de maçoneria de quan el temple fou sobrealçat. El frontis té un portal rectangular envoltat de quatre arcades ben dovellades de mig punt en degradació i d'un bordó damunt una senzilla imposta que es prolonga per sobre de la llinda; el timpà resta sense cap decoració; al seu damunt hi ha oberta una finestra atrompetada amb quatre arcades de mig punt ben dovellades damunt una imposta; la primitiva teulada a dos vessants queda insinuada per una minsa cornisa angular; avui, després d'haver-se sobrealçat el temple, n'hi ha una de nova enlairada i truncada al centre ja que en aquest punt s'hi aixeca el campanar.

Dimensions: 14'20 metres de llargada, 5'70 d'amplada i 12'90 d'amplada total en mesurar des del fons de les capelles laterals.

Guarda una pica d'aigua beneita de boca vuitavada i una de baptismal del segle XVIII.

Campanar aixecat tardanament en tancar una primitiva espadanya. Té planta quadrada (4'55 x 4'55 m) i està coronat per una cornisa motllurada i una coberta plana. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans-grans ben escairats; tenen un gruix d'un metre el de ponent i 0'75 el de llevant. La cel·la queda oberta amb dos finestrals d'arc de mig punt a ponent i dos a llevant; hi pengen campanes. S'accedeix a la cel·la per una escala d'obra des de l'exterior.

Situació: damunt els peus de la nau centrat amb la façana principal orientada a ponent.

Alçada: 13'00 metres.

Esveltesa: 2,8

LES ENCIES Santa Maria

Altitud: 340 metres. Municipi de les Planes d'Hostoles

Església amb restes romàniques d'una primitiva església del segle XI; ha estat molt modificada a finals del segle XVII. Consta d'una nau rectangular capçada a llevant per un absis semicircular amb decoració llombarda d'arcs cecs antre lesenes i amb un fris de dents de serra sota de l'antiga cornisa, avui (2000) visible a mitja alçada ja que al seu damunt s'hi troba el mur de paredat amb què l'absis fou sobrealçat. El frontis està precedit d'un porxo del 1680 cobert amb teulada a dos vessants sobre dos pilars; aixopluga el portal d'arc rebaixat; per sobre d'ell el frontis deixa veure una finestra rectangular i la cornisa angular sota de la qual, cap a la dreta, se'n troba una altra de similar, totes dues amb marc de pedra rogenca de peces ben picades. Els seus murs tenen paraments arrebossats amb carreus visibles a les cantoneres.

Campanar del 1684 i acabat el 1702 del moment en què es va ampliar el temple. Té planta rectangular (5'56 x 4'85 m). Està coronat per una senzilla cornisa amb merlets esglaonats i per una agulla piramidal. La cel·la té oberta una finestra d'arc de mig punt a cada cara; hi penja alguna petita campana; una fina motllura es troba al seu dessota. Els seus murs amb paraments de paredat, tot i estar arrebossats, deixen veure els carreus de les cantoneres. L'escala que puja per l'interior del campanar fins a la cel·la ho fa amb graons d'obra sobre voltes catalanes.

Situació: adossat al mur dret, prop del frontis.

Alçada: 25'00 metres.

Esveltesa: 4,5

FALGARS D'EN BAS Sant Pere
Altitud: 830 metres. Municipi de la Vall d'en Bas

Església romànica de la segona meitat del segle XI modificada al llarg del temps. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada i de dos passadissos laterals separats per un pilar per banda i arcs formers de punt rodó; de fet són capelles laterals afegides al segle XVII comunicades entre si; està capçada a llevant (de fet, al nord-est) per un absis semicircular romànic amb una volta de quart d'esfera un pèl rebaixada i, per l'exterior, bandes llombardes fins a mitja alçada, cosa que fa suposar que fou sobrealçat; el parament romànic presenta lloses mig picades i petits carreus disposats força ben alineats amb abundant morter de calç en les juntures i carreus matussers i desiguals en força desordre a la part superior afegida tardanament. Una teulada a dos vessants cobreix la nau i les capelles. El frontis té un portal en arc de mig punt ben dovellat, un òcul a la part alta i una destacada cornisa angular de teules sobreposades. Els seus murs tenen paraments de paredat amb algun pany de carreus matussers.

Dimensions: 14'60 x 4'40 x 8'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 10'90 metres.

Campanar romànic coetani del temple primitiu. Té planta gairebé quadrada (4'00 x 3'60 m) amb arcuacions cegues a dos nivells. La cel·la és moderna; té cornisa i una teulada a quatre vessants amb un petit pinacle al cim; està oberta amb quatre finestres rectangulars sota teulada, una a cada cara. Els seus murs amb paraments de paredat o de petits carreus irregulars tenen els caires ressaltats a manera de lesenes cantoneres fins al nivell dels arcs cecs superiors. Una escala d'obra, estreta, amb un ull central escàs, puja fins a la cel·la. En ella hi ha penjada una campana de nom *Ramona* de 201 quilos de pes que fou fosa el 1954.

Situació: damunt l'angle nord-est de la nau a tocar l'absis situat a llevant.
Alçada: 15'92 metres.
Esveltesa: 4

ELS HOSTALETS D'EN BAS Santa Maria
Altitud: 480 metres. Municipi de la Vall d'en Bas

Església neogòtica aixecada a finals del segle XIX. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta ogival; té transsepte i cor. Els seus murs tenen paraments de paredat amb carreus a les cantoneres i als contraforts. El frontis té un portal en arc de mig punt i una motllura horitzontal a mitja alçada que es prolonga per sobre dels dos contraforts dels caires, contraforts que tenen posició obliqua respecte del frontis.

Campanar coetani del temple, completat a mitjans del segle XX. Té planta quadrada (3'50 x 3'50 m) i està coronat per una cornisa motllurada amb pinacles als angles i una agulla piramidal de teules vidriades rogenques amb els careners verds i bola al cim. Els seus murs tenen paraments de paredat amb carreus a les cantoneres i als marcs de les finestres. La cel·la està oberta amb finestres en arc de mig punt, una a cada cara; hi penja alguna petita campana. Una escala d'obra que va de paret a paret permet accedir a la cel·la.

Situació: adossat a l'angle nord-est del frontis orientat a llevant.
Alçada: 25'36 metres.

Esveltesa: 7,2

JOANETES Sant Romà
Altitud: 520 metres. Municipi de la Vall d'en Bas

Església romànica del segle XII; fou modificada més tard després de sofrir desperfectes pels terratrèmols del segle XV. Consta d'una nau romànica rectangular un pèl irregular ja que s'estreny un xic al centre; està coberta amb una volta de canó sobre tres arcs torals de mig punt; unes capelles afegides al segle XVII als laterals li donen l'aspecte d'una església de tres naus; l'antic absis semicircular a llevant ha estat substituït per un de rectangular no massa perfecte. El frontis té una portalada atrompetada amb tres arquivoltes de mig punt sobre dues columnetes exemptes; queden recobertes per un guardapols; un petit òcul circular atrompetat i motllurat a mitja alçada i una cornisa a dos vessants interrompuda al centre per l'estructura del campanar. Els seus murs tenen paraments de maçoneria o de carreus matussers.

Dimensions: 16'40 x 4'00 x 9'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 13'20 metres.

Guarda una gran pica baptismal de pedra amb triple decoració amb el tema de la corda i una altra de beneitera, totes dues d'aspectes primitius.

Campanar de torre que va substituir una antiga espadanya de la que conserva la seva base; té planta gairebé quadrada (3'90 x 4'14 m) i està coronat per una cornisa motllurada sobre quatre permòdols per banda amb pinacles piramidals, un a cada angle, i una agulla piramidal recoberta amb peces de ceràmica vidriada amb grafismes geomètrics blancs i rogencs. La cel·la queda oberta amb una finestra en arc de mig punt a cada cara; hi pengen campanes. Els seus murs tenen paraments de maçoneria amb carreus a cantoneres i també en la base en fondre's amb la façana. Des de l'interior del temple es puja per una escala amb graons i barana d'obra fins a les golfes, sobre la volta; per ella s'accedeix al campanar i s'arriba pel seu interior a la cel·la gràcies a una escala de fusta.

Situació: damunt els peus de la nau com a continuació del frontis orientat a ponent.
Alçada: 21'00 metres.
Esveltesa: 5

LLIGORDÀ Sant Pere
Altitud: 240 metres. Municipi de Beuda

Església romànica del segle XII força avançat. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta apuntada i capçada a llevant per un absis semicircular precedit d'un arc presbiteral de mig punt; està cobert amb una volta de quart d'esfera i no té ornamentació per l'exterior. Els seus murs tenen paraments de carreus petits matussers i disposats en fileres força regulars. Té un portal obert a la façana lateral del migdia amb triple arcada de punt rodó damunt la llinda que deixa un timpà amb una creu en relleu al seu centre.

Dimensions: 15'00 x 5'20 x 6'60 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Campanar de planta quadrada (4'50 x 4'50 m) aixecat a finals del segle XVIII. Està cobert per una teulada a dos vessants amb una cornisa formada per superposició de teules. Sembla clar que aquest campanar de torre és el resultat de clausurar una espadanya i d'aixecar-la. La cel·la està oberta amb dos finestrals d'arc de mig punt i una finestreta rectangular sota cornisa per la banda de

ponent; una finestra igualment de punt rodó amb una finestreta al seu damunt sota mateix de la cornisa es troba tant a la banda de llevant com a migdia. Els seus murs tenen paraments de carreus petits ben escairats amb panys de peces força matusseres de pedra clara un pèl groguenca. S'arriba a la cel·la per una escala exterior que s'enfila adossada al mur de ponent i entra a la cel·la després de girar al nord i arribar-hi per una obertura d'aquesta banda.

Situació: sobre els peus de la nau com a continuació de la façana de ponent, un pèl escorat a la dreta, cap a migjorn.

Alçada: 15'13 metres.

Esveltesa: 3,3

MAIÀ DE MONTCAL Sant Vicenç

Altitud: 241 metres.

Església romànica del segle XII. Consta d'una nau rectangular coberta per una volta de canó un pèl apuntada i capçada a llevant per un gran absis semicircular amb cornisa sobre mènsules esculpides. La nau mostra que fou sobrealçada; una motllura que ressegueix els murs senyala el punt des d'on es van sobrepujar. Els murs tenen paraments de carreus mitjans ben escairats de pedra clara un pèl groguenca. El frontis, a ponent, té una portalada atrompetada i dovellada amb tres arcades de punt rodó i un guardapols sobre una senzilla imposta; el marc rectangular del portal deixa un timpà nu sota les arquivoltes. Un gran òcul circular atrompetat i motllurat es troba damunt mateix del portal sota de la cornisa angular de la primitiva església abans de ser sobrealçada.

Dimensions: 20'00 x 7'20 x 13'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Campanar de planta rectangular (4'00 x 4'70 m) coronat amb una cornisa destacada i una teulada a quatre vents. Probablement és una espadanya primitiva modificada i convertida en torre el 1661. La cel·la està oberta amb finestrals dobles en arc de mig punt a cada cara; els de ponent són grans i peraltats; sota cornisa hi té dues finestretes rectangulars a cada costat. S'accedeix a la cel·la per una escala d'obra, sense barana, que va de paret a paret.

Situació: sobre els peus i al centre de la nau com a continuació del frontis orientat a ponent.

Alçada: 23'60 metres.

Esveltesa: 5

EL MALLOL Sant Bartomeu

Altitud: 500 metres. Municipi de la Vall d'en Bas,

Església del segle XVIII aixecada vers el 1760; conserva algunes restes de l'anterior del XIV. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó i amb arestes. Els murs interiors estan arrebossats i pintats de blanc trencat; per l'exterior té paraments de carreus irregulars de l'anterior temple gòtic a la part baixa i, a la part superior, de maçoneria. El frontis té un portal rectangular amb un marc de peces carreuades de pedra grisa, un òcul circular motllurat a mitja alçada i una cornisa angular amb teules imbricades sobre un fris de denticles.

Campanar del segle XIX amb aires neoclàssics. Té planta quadrada (4'00 x 4'00 m) amb un segon cos de caires aixamfranats separat del primer per una motllura composta. Per coronament presenta una cornisa motllurada i dues gàrgoles a cada costat; el corona una cúpula semiesfèrica amb bola al cim. La cel·la està oberta amb finestres d'arc de mig punt amb l'ampit motllurat sobresortit, una a cada cara; hi pengen campanes. Els seus murs tenen paraments de paredat amb

carreus a les cantoneres en el primer cos i, en el segon, de carreus ben escairats. Una escala de fusta que fa ziga-zagues puja per l'interior fins arribar a la cel·la.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 23'66 metres.

Esveltesa: 6

MIERES Sant Pere

Altitud: 287 metres.

Església del barroc tardà iniciada el 1724 i refeta a finals del XIX. Consta d'una nau rectangular acompanyada de capelles laterals i d'un transsepte amb cimbori quadrat al creuer que engloba una cúpula semiesfèrica; té la capçalera recta i un cor al peus. Els seus murs tenen paraments de maçoneria amb carreus a cantoneres. El frontis té un portal rectangular amb el marc de carreus ben escairats de pedra marronosa amb la data del 1896, una fornícula amb imatge a mitja alçada, un òcul circular motllurat a la part alta i una minsa cornisa amb curvatura convexa al centre i còncava a les ales; té un pinacle de bola al cim.

Guarda una bona colla de retaules neoclàssics datats al segle XIX. També té piques, una de baptismal i dues d'aigua beneita. La pica baptismal del gòtic tardà amb la boca vuitavada té en un costat la data del 1595. Una de les piques beneiteres té forma de petxina que se sosté en una mà; l'altra del segle XVI té decoració de fulles estilitzades i es troba al capdamunt d'una columna de fust estriat.

Campanar neoclàssic poc més tardà que el temple. Té base quadrada (5'55 x 5'55 m) transformada en octagonal en sobrepassar l'alçada de la nau; aquest segon cos està dividit en dues zones per motllures. Està coronat per una cornisa motllurada, un terrat amb barana metàl·lica i una estructura metàl·lica per sostenir les campanes horàries. La cel·la té quatre finestrals d'arc de mig punt amb barana d'obra, un a cada cara alterna; a la cara frontal hi llueix una esfera horària; a la zona de sota també s'hi obren finestrals d'arc de mig punt, avui tapiats. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats a partir de mitja alçada; els baixos, com la façana, té obra de maçoneria de pedra vista amb carreus a cantoneres. L'escala interior és d'obra, sobre voltes i va de paret a paret tot deixant un ull central.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest de la façana principal orientada a ponent.

Alçada: 30'50 metres.

Esveltesa: 5,5

MONTAGUT Sant Pere

Altitud: 276 metres.

Església romànica del segle XII que ha sofert modificacions posteriors. És un temple de planta basilical, lleugerament més estret als peus que a la capçalera; les tres naus estan separades per pilars rectangulars, tres al sud i dos al nord; està capçada per un absis semicircular romànic central i dues absidioles a les laterals, avui amagades per edificis veïns; les naus laterals són segurament del segle XV així com el sobrealçament de l'edifici. La façana principal és del 1669, segons data que figura en un dels carreus del capdamunt; hi té obert un portal rectangular amb unes àmplies grades al davant i una petita fornícula rectangular amb imatge sobre d'un bordó angular, un òcul circular motllurat i atrompetat a mitja alçada i una destacada cornisa horitzontal. El seu mur té

un parament de carreus grans ben escairats de pedra blanca al centre del frontis a diferència de la resta del mur, segurament més antic, que presenta un parament de pedra fosca, envellida pel temps, i de carreus irregulars i matussers; el mur lateral de migdia amb un fris de finestres d'arc de mig punt sota cornisa mostra, per la diferència de parament, que va ser sobrealçat.

Dimensions: 23'00 x 6'00 x 11'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 15 metres; de fet, l'amplada de la nau major oscil·la entre 6'10 i 5'60, i l'amplada total ho fa entre 15'10 i 13'80.

Guarda diverses piques; una de baptismal amb la boca vuitavada està decorada amb imatges facials humanes. Les piques beneiteres de boca circular també presenten decoració de testes humanes.

Campanar del segle XVII completat a finals del segle XIX amb un segon cos. Té un primer cos de base gairebé quadrada (5'12 x 5'60 m) bastit amb paraments de carreus irregulars i matussers de pedra fosca; està separat per una motllura del cos superior de planta octagonal; aquest segon, on s'hi ubica la cel·la, té els paraments de paredat amb cantoneres i marcs de les finestres de maó vist. Està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb barana de petits balustres. A la cel·la s'hi obren quatre finestres d'arc de mig punt amb baranes de balustres, una a cada cara alterna; hi pengen campanes. Més amunt hi ha oberts òculs el·líptics. Una gran esfera de rellotge es troba a la cara frontal al capdamunt del primer cos sota mateix de la motllura; a mitja alçada, hi ha una finestreta en arc de mig punt.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 31'67 metres.

Esveltesa: 5,6

OLOT Sant Cristòfol les Fonts

Altitud: 480 metres.

Església originalment romànica modificada i capgirada el 1596 i ampliada el 1900. Té planta de creu llatina i està capçada per un absis poligonal. Té el portal a la façana lateral, a ponent; a la llinda hi figura la data de 1596 en què finalitzà la construcció de la façana. Sota la cornisa a tot l'entorn dels seus murs hi figura un fris a base d'arcs cecs peraltats alternats cada tres d'ells amb un d'obert. Els seus murs estan arrebossats i pintats en un to marronós.

Campanar coetani de l'ampliació del temple. Té planta rectangular (4'30 x 5'50 m) amb murs de paraments de paredat i carreus a les cantoneres avui arrebossats; la part alta està arrebossada. Està coronat per una cornisa motllurada i una teulada a quatre vents de perfil lleugerament còncau; a la base hi ha un sòcol atalussat. Té dos pisos a la meitat alta oberts amb finestres: a l'inferior, un finestral al costat curt i dos a l'ample; en el superior, dues finestres i quatre respectivament; totes tenen arc de mig punt i amb els marcs de pedra clara. Per accedir a la cel·la s'ha d'anar fins al cor i, des d'allà, es puja a les golfes on hi ha una porta que dóna al campanar; per una curta escala s'hi arriba.

Situació: dins el cos de l'església, al sud-est.

Alçada: 14'20 metres.

Esveltesa: 2,5

OLOT Sant Esteve

Altitud: 445 metres.

Església neoclàssica aixecada entre el 1750 i 1763. Consta d'una nau rectangular i d'un transsepte; la nau té cinc trams coberts amb voltes de llunetes i està capçada per un absis poligonal de set costats desiguals; en el creuer s'aixeca una cúpula vuitavada amb una balconada interior a la seva base tancada per una barana de fusta; també una balconada ressegueix tota la base de la volta inclòs l'absis. El llarg transsepte té en els extrems dels seus braços dues capelles fondes cobertes per cúpules, poligonal la de la dreta i el·líptica la de l'esquerra; la capella del Roser també està coberta per una petita cúpula amb cupulí. Als peus hi té un cor sobre l'atri.

La façana principal és del 1800 amb una gran escalinata del 1897. Hi ha una gran portalada en arc rebaixat flanquejada per fines columnes sobre pedestals, quatre a banda i banda; una segona zona superior separada de l'anterior per una motllura destacada presenta tres fornícules buides amb columnes a cada costat situades com les anteriors i de fust més esvelt coronades per un entaulament i un frontó circular al centre; la tercera zona del frontis destaca per una gran rosassa calada i un frontó triangular al damunt; el frontis resta coronat per una cornisa motllurada horitzontal amb una barana de balustres i un cos de carreus al centre; té quatre pinacles laterals i un de central amb creu al cim. A banda i banda d'aquest frontis, hi figuren dos cossos simètrics, el de la dreta convertit en campanar; el de l'esquerra, possible segon campanar, avui resta inacabat i cobert per una taulada d'un sol vessant amb el mur del segon cos arrebossat.

Dimensions: 56'56 x 15'06 x 22'56 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 26'70 metres; el transsepte en mesura 52'39 de llargada des del fons de les capelles dels seus braços, 14 d'amplada i 22'56 d'alçada; la cúpula arriba als 31'51.

Arquitectes: Blai de Trinxeria, enginyer militar, ajudat per Joan i Tomàs Soler. Antoni Celles dirigí les reparacions fetes el 1819.

Guarda un retaule barroc del Roser on hi treballà Pau Costa (1672-1728) del 1704 al 1707; el *Crist Crucificat* i el grup escultòric de *la Pietat* a la capella dels Dolors, obres de Ramon Amadeu (1745-1821); la imatge de Sant Esteve de Josep Clarà (1878-1958) a l'altar major; conserva també el quadre del Greco (1541-1614) *Crist portant la creu*; l'altar major és de Joan Carles Panyó (1755-1840) artista neoclàssic que pintà els murs amb escenes de la Passió a la capella del Santíssim Sagrament; totes obres entre altres també de gran valor artístic.

Campanar coetani del temple. Té planta rectangular (7'20 x 8'40 m) amb murs de paraments amb grans carreus com a sòcol; un segon cos, també rectangular, de menys perímetre, té els murs arrebossats amb carreus a les cantoneres i, al capdamunt, l'esfera d'un rellotge a cada cara; un tercer cos on es troba la cel·la és de planta octagonal irregular amb quatre grans finestrals amb barana d'obra; hi pengen quatre campanes i s'hi guarda una matraca. Està coronat per una destacada cornisa motllurada i un terrat amb barana d'obra damunt del qual s'aixeca una teulada piramidal modesta de vuit costats. Sosté una estructura metàl·lica amb les campanes horàries. El segon alt cos té algunes petites obertures en diversos nivells. Per l'interior hi puja una escala del tipus català sobre voltes i arrapada als murs; des de la cel·la fins al terrat només s'hi puja per una escala metàl·lica de gat.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-est del frontis encarat a llevant.
Alçada. 42'00 metres.
Esveltesa: 5

LA PINYA Santa Maria
Altitud: 485 metres. Municipi de la Vall d'en Bas

Església d'origen romànic. Conserva part dels murs originals de migdia i ponent; fou refeta al segle XVIII segons consta amb la data de 1770 incisa damunt l'òcul del frontis al damunt del portal i de la fornícula. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó i d'un passadís al costat esquerre; té un cor i la capçalera recta. Els seus murs tenen paraments de carreus als baixos, arrebossats i pintats de rosa pàl·lid a la part superior.

Guarda una pica baptismal del segle XII procedent de l'ermita de Sant Joan de Balbs.

Campanar coetani del moment en què el temple fou remodelat. Té un primer cos de planta rectangular (3'90 x 4'60 m) i un de segon octagonal coronat per una cornisa motllurada amb petits pinacles als angles i una teulada piramidal vuitavada coberta de plaques de coure i amb un petit pinacle al cim. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada costat altern; els seus murs són de carreus irregulars. L'escala que puja pel seu interior és d'obra i va de paret a paret sobre voltes catalanes.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 23'38 metres.

Esveltesa: 5

LES PLANES D'HOSTOLES Sant Cristòfol

Altitud: 370 metres.

Església aixecada entre el 1943 i el 1946. Consta de tres naus rectangulars de sis trams coberta la central amb una volta de llunetes que descansa en arcs torals de mig punt damunt una imposta doble classicitzant que recorre tot el llarg de la base de la volta; al seu dessota hi baixen unes pilastres adossades als pilars quadrats que separen les naus; ho fan amb els respectius arcs formers de mig punt; està capçada per un absis semicircular prolongat per un tram per constituir el presbiteri. Les naus laterals queden cobertes amb voltes bufades. Un cor alt amb una barana de fusta descansa sobre un arc carpanell i una volta de llunetes. Té un atri vidriat i, a l'exterior, un porxo obert amb cinc arcs de mig punt i amb voltes d'aresta amb una ampla i alta graderia al davant. Els seus murs arrebossats estan reforçats amb carreus a les cantoneres; per l'interior es veuen emblanquinats mentre que la imposta està pintada de gris fosc. El portal en arc de mig punt dovellat té el marc acanalat a l'intradós i amb una arcada acanalada que l'engloba. Per damunt del porxo apareix una rosassa a mitja alçada i una cornisa angular amb teules imbricades.

Dimensions: 34'00 x 8'98 x 13'05 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; la llargada inclou la fondària de l'atri que fa 4 metres; l'amplada total de les tres naus en fa 17'89.

Arquitecte: Lluís Bonet i Garí (1893-1993).

Campanar coetani del temple. Té planta quadrada (5'10 x 5'10 m). Està coronat per una minsa cornisa i una agulla piramidal d'obra. Els seus murs estan arrebossats i pintats, com el frontis, en un colar gris clar; els carreus a les cantoneres són de pedra rogenca. La cel·la està oberta amb dues finestres d'arc de mig punt a cada cara; hi pengen campanes. El mur de la banda de migdia té obertes cinc finestres amb vitralls, una a cada pis, i per la de llevant o del frontis, una a mitja alçada. L'esfera d'un rellotge es troba sota la cel·la. Una escala d'obra, sobre voltes catalanes i arrapada als murs, tot deixant espais laterals per a les diverses estances que es troben en pujar, permet arribar fins a la cel·la.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-est de la façana principal orientada a llevant.

Alçada: 27'00 metres.

Esveltesa: 5,3

LES PRESES Sant Pere

Altitud: 474 metres.

Església neoclàssica aixecada en el segle XVIII (1755) quan va caldre refer l'antiga. Consta de tres naus rectangulars amb capçalera recta, les laterals, més aviat passadissos, estan separades per robustes columnes toscanes i arcs formers de mig punt; la central està coberta per una volta de llunetes; té transsepte amb una cúpula sobre petxines al creuer; l'atri està separat de les naus per un digne mur vidriat amb marcs i portes de ferro; la seva fondària està inclosa en la mesura de la nau. Els seus murs tenen paraments de carreus grisos a la part baixa i més clars a la superior. El frontis construït a partir del 1906 juntament amb la graonada d'accés es troba flanquejat per dos campanars i força més endarrerit que aquests; hi té un portal rectangular cobert per un ampli ràfec; per damunt d'ell apareix un òcul motllurat i una cornisa angular amb motllures i una creu metàl·lica al cim.

Dimensions: 28'96 x 7'50 x 11'46 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 15'50 metres, la cúpula arriba als 14'75 i el transsepte en fa 15'50 x 7'50 x 11'46.

Arquitectes: Alfred Paluzie pel que fa a la façana i Rafael Masó i Valentí per les millores fetes el 1930.

Guarda una imatge gran de sant Pere obrada a l'escola salesiana de Barcelona a l'altar major; un Sagrat Cor de talla obra de l'escultor Fluvià a un altar lateral i, a l'altar major, una creu processional gòtica de plata daurada de Còrdova dins d'una urna vidriada.

Campanars bessons aixecats en moments diferents. El de la banda de llevant a principis del segle XIX; es va refer el 1905 i l'any següent es va iniciar el de ponent que fou acabat el 1911, tots dos amb detalls modernistes. Tenen planta rectangular (4'40 x 4'80 m). Les cel·les estan obertes amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, emmarcades per tres rectangles en degradació. Estan coronats per unes destacades cornises, un tambor i per cúpules de racó de claustre recobertes de ceràmica vidriada en blau fosc i dibuixos en groc; uns pinacles coronen els cims. L'esfera d'un rellotge al campanar de l'esquerra es troba sota la cel·la a la cara frontal. Els seus murs, als baixos, tenen paraments de grans carreus mentre que a la part superior són de paredat amb un arrebossat pintat tot imitant carreus. Per l'interior del campanar de l'esquerra hi ha una escala de cargol per accedir a la cel·la; en canvi al de la dreta hi ha una escala arrapada als murs sobre voltes en molt malt estat de manera que avui dia (2007) es troba inservible.

Situació: flanquejant la façana principal encarada al sud.

Alçada: 25'00 metres.

Esveltesa: 5,2

PUIGPARDINES Santa Maria

Altitud: 500 metres. Municipi de la Vall d'en Bas

Església romànica del segle XII; se'n conserven alguns vestigis com la porta dovellada en arc de mig punt damunt dues columnetes, a ponent, avui tapiada; fou molt modificada els segles XV i XVIII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta damunt quatre arcs torals i d'un fals transsepte format per dues capelles tardanes que li donen l'aparença d'un temple de creu grega; té la capçalera recta a ponent on antigament hi havia el portal, avui tapiat. El frontis a llevant, en el lloc de l'antic absis romànic avui desaparegut, hi té el portal de marc rectangular carreuat amb la llinda

un pèl arquejada, una fornícula amb imatge, un òcul circular amb marc de peces de pedra grisa i una cornisa angular. Els seus murs presenten paraments ben dignes de maçoneria amb grans carreus a les cantoneres.

Dimensions: 17'00 x 5'50 x 9'20 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total comptada des del fons de les capelles laterals fa 12 metres.

Guarda una gran pica baptismal del segle XII amb decoració en relleu prop de la boca treballada amb motius de soga.

Campanar del 1918 amb aires neoromànics. Té planta quadrada (5'40 x 5'40 m) i està coronat per una cornisa sota de la qual hi figura un fris d'arcs cecs i, al damunt, una torrella de costats còncaus capçada amb una destacada cornisa, una cúpula semiesfèrica i una creu de pedra al cim. Els seus murs tenen paraments de maçoneria, en part arrebossats, amb els caires de carreus de pedra clara destacats a manera de lesenes cantoneres. La cel·la està oberta amb quatre grans finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara; hi pengen campanes. Una motllura es troba a l'arrencada dels arcs. Una escala d'obra puja per l'interior del campanar arrapada a la paret tot deixant un ull central fins arribar a la cel·la; per una trapa oberta a la volta d'ella es pot accedir dins de la torrella que corona el campanar.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-est del frontis.

Alçada: 22'77 metres.

Esveltesa: 4,2

RIDAURA Santa Maria, antic monestir

Altitud: 572 metres.

Església neoclàssica aixecada al segle XVIII. En origen era un temple romànic que fou malmès pels terratrèmols del segle XV; fou reconstruïda amb posterioritat i finalment el 1779. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó, de dos passadissos laterals i d'un cor. La portalada oberta al frontis és barroca; té un portal rectangular de pedra carreuada, amb el marc acanalat a l'intradós, sengles pilastres toscanes d'escàs relleu adossades als brancals i una fornícula sobre la llinda amb la imatge de Maria. A mitja alçada hi apareix una rosassa amb un dibuix d'estrella; una cornisa angular corona el frontis amb una petita finestra rectangular sota mateix del vèrtex. El seu mur té un parament de paredat amb algun pany de carreus petits, tot d'un material marronós. De l'antic monestir romànic avui en dia només en resta una torre circular.

Campanar neoclàssic coetani del temple reformat el 1918. Té un primer cos de planta quadrada (3'75 x 3'75 m) i un de segon octagonal ben carreuat coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb barana de fantasia emmerletada (merlets trevolats). L'esfera d'un rellotge es troba al capdamunt del primer cos. La cel·la està oberta amb finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara alterna; hi pengen campanetes; té una alta estructura metàl·lica sobre el terrat per a la campana horària, estructura no comptada en fer el càlcul de l'alçada. Per dins hi puja una escala d'obra arrapada a una de les parets tot fent replans.

Situació: adossat al mur lateral de ponent proper a l'angle dret del frontis encarat a migjorn.

Alçada: 26'00 metres.

Esveltesa: 7

SALES DE LLIERCA Sant Martí

Altitud: 260 metres.

Església del segle XVII i de principis del XVIII. Té una nau rectangular acompanyada de capelles laterals i una capçalera a base d'un absis semicircular encarat a ponent. La façana principal barroca de pedra vista marronosa té un parament de carreus ben escairats, grans als baixos i petits al cos superior; hi té oberta una portalada i una rosassa barroques en pedra blanca; el portal en arc carpanell i marc de dovelles i carreus de pedra grisenca té al damunt una fornícula sense imatge; té també dues finestres rectangulars en dos nivells situades a l'ala dreta; està coronada per una cornisa angular.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té planta rectangular (4'00 x 5'80 m) i està coronat per una minsa cornisa i una coberta plana. Els seus murs tenen paraments de maçoneria amb peces mig picades de pedra vista i disposades en filades més o menys ben traçades. La cel·la esta oberta amb finestres d'arc de mig punt, dues al sud i una a llevant i a ponent; hi penja alguna campana. Al cantó de ponent una finestra petita es troba al dessota de la cel·la.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple de la que en sobresurt ben bé la meitat, fent angle al sud-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 16'90 metres.

Esveltesa: 3

SANTA MARGARIDA DE BIANYA Santa Margarida

Altitud: 440 metres. Municipi de la Vall de Bianya

Església romànica del segle XII modificada cap al XVIII. Consta d'una nau central llarga i dues de laterals curtes o capelles molt perllongades; totes tres acabaven a llevant en absis semicirculars, gran el central; avui el de migdia ha estat eliminat i el de la banda de tramuntana només és visible per l'exterior ja que per dins ha estat tapat per un envà; la nau central està coberta per una volta de canó sobre tres arcs torals; l'absis central amb murs de carreus mitjans ben escairats presenta per l'exterior una motllura de secció rectangular sobre mènsules cúbiques sota mateix de la cornisa; els altres murs presenten paraments de carreus irregulars. El frontis, a ponent, té un portal rectangular neoclàssic del 1855º amb pilastres toscanes d'escàs relleu adossades als muntants, una poderosa llinda coronada per una destacada cornisa i, al damunt, un gran arc dovellat cec que inclou un timpà amb una petita fornícula amb imatges; un òcul circular atrompetat es troba a mitja alçada i una minsa cornisa deixa entreveure la teulada a dos vessants interrompuda al centre pel cos del campanar.

Dimensions: 18'00 x 4'00 x 9'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus arriba als 13'75 metres.

Guarda una imatge gòtica a l'altar major de Santa Margarida en alabastre policromat.

Campanar dels segle XVIII. Té planta quadrada (5'20 x 5'20 m) i està coronat per una destacada cornisa amb un fris al dessota de teules imbricades i per una teulada a quatre vents; té els caires destacats a manera de lesenes cantoneres. La cel·la està oberta amb dues finestres d'arc de mig punt a cada cara. Els seus murs de pedra un pèl marronosos tenen paraments de maçoneria amb carreus a les cantoneres. Des de la casa veïna, per una entrada força dissimulada, es passa al lateral de l'església i per una escala s'arriba a la teulada on, pel carener cobert de lloses, es pot arribar fins al campanar i entrar a la cel·la.

Situat sobre els peus de la nau, com a prolongació de la façana encarada a ponent.

Alçada: 17'34 metres.

Esveltesa: 3,3

SANTA PAU L'Assumpció

Altitud: 480 metres.

Església del gòtic tardà aixecada entre el 1427 i el 1430; fou remodelada entre el 1512 i el 1531. Consta d'una nau rectangular de dos trams coberts amb voltes de creueria i capçada per un absis poligonal de cinc costats per l'interior i per un de semicircular per l'exterior; el tram proper al presbiteri de fet és un transsepte i el dels peus té un cor alt que n'ocupa la meitat; aquest cor descansa en un arc rebaixat i una volta baixa de creueria; les claus de volta estan treballades amb relleus de qualitat. El frontis, així com la mola del campanar que li fa costat, ofereixen una austeritat i nuesa no mancada d'efecte. Hi té un portal rectangular, un òcul circular atrompetat a mitja alçada i una cornisa angular. Els seus murs de pedra un pèl marronosa tenen paraments de carreus irregulars, petits i mitjans, ben disposats en filades.

Dimensions: 24'16 x 8'12 x 9'54 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals en fa 14'75; i, pel que fa al transsepte, 20'00 x 5'85 x 7'80.

Conserva una pica baptismal del 1612 gòtico-renaixentista, i una majestat romànica.

Campanar acabat el 1530. Té planta quadrada (6'33 x 6'33 m) i està coronat per un terrat amb barana de merlets esglaonats. Els seus murs presenten paraments de maçoneria amb la calç entre juntures força visible i carreus a cantoneres tot en pedra vista marronosa; té tota l'aparença d'una torre de defensa degut a la nul·la existència d'elements decoratius externs, encara que sembla que fou aixecat conjuntament amb l'església. La cel·la està oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara excepte al sud on n'hi ha dues; hi penja alguna campana; unes espitlleres són visibles en pisos inferiors. S'hi accedeix per una porta lateral a poca alçada del terra mitjançant uns escalons de pedra, sense barana, adossada al mur del frontis del temple; per l'interior, una escala del tipus català, arrapada als murs i sobre voltes, permet accedir a la part alta.

Situació: angle esquerre (N-E) de la façana principal orientada a tramuntana, una mica avançat respecte d'ella.

Alçada: 27'50 metres.

Esveltesa: 4,3

SANT ANIOL DE FINESTRES Sant Aniol

Altitud: 415 metres.

Església romànica del segle XI modificada posteriorment. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó sobre un arc toral de mig punt i capçada a llevant per un absis semicircular sobrealçat decorat amb elements llombards en el seu nivell romànic; té dues capelles laterals per banda afegides al segle XVIII separades de la nau per dos arcs formers apuntats que descansen en un pilar central; un porxo modern obert per un gran arc de mig punt i amb teulada de dues vessants a manera d'atri està situat davant mateix del portal obrat el 1758; dues testes humanes flanquegen la data; al seu damunt hi figuren les imatges d'un Santcrist i de Maria Immaculada. Per damunt del porxo, el frontis presenta un òcul a mitja alçada i una cornisa angular amb una finestreta rectangular centrada al dessota. Els seus murs tenen paraments de carreus matussers a nivell baix i de paredat amb carreus a cantoneres a partir del sobrealçament; els laterals estan arrebossats i emblanquinats.

Dimensions: 18'10 x 4'50 x 11'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada;

l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 10'80 metres.

Guarda en el seu interior uns mosaics dels segles I ó II en bon estat de conservació.

Campanar del segle XVIII. Té planta quadrada (4'00 x 4'00 m) i està coronat per una cornisa motllurada amb alguna gàrgola als angles i una teulada piramidal d'obra. La cel·la té una finestra d'arc de mig punt a cada cara; hi penja alguna campana; una senzilla motllura bossellada es troba al seu dessota. Els murs del primer alt cos de pedra marronosa amb barreja de peces clares i altres de rogenques tenen paraments de maçoneria amb carreus a les cantoneres; els de la cel·la tenen carreus irregulars barrejats amb panys de maçoneria.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 20'00 metres.

Esveltesa: 5

SANT ESTEVE DE LLÉMENA Sant Esteve

Altitud: 290 metres. Municipi de Sant Aniol de Finestres

Església del segle XVIII. Consta d'una nau rectangular en la que damunt la capçalera s'hi aixeca un cimbori quadrat amb llanternó vuitavat cobert per una teulada piramidal; s'hi afegiren capelles laterals que acabaren donant-li l'aspecte d'una planta basilical de tres naus. El frontis està precedit d'un porxo amb teulada a dos vessants sostinguda per pilars quadrats de pedra; s'hi aixopluga un portal en arc de mig punt; per damunt del porxo hi ha un òcul circular a mitja alçada i una minsa cornisa angular que es correspon amb la teulada a dos vents de fort pendent que cobreix el temple; està interrompuda al centre per la mola del campanar. Els seus murs estan coberts d'un arrebossat blanquinós en no massa bon estat.

Campanar aixecat al segle XVIII (1791). Té planta quadrada (3'60 x 3'60 m) i està coronat per una minsa cornisa motllurada i una teulada piramidal d'obra. La cel·la està oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara. Els seus murs estan arrebossats com el frontis i tenen, encara que poc visibles, carreus a cantoneres. Per arribar al campanar hi ha una escala exterior que entra a les golfes del temple, surt a la teulada i des d'allí es té accés a l'interior del campanar on només hi figuren uns pocs graons per arribar a la cel·la.

Situació: damunt als peus i al centre, com una prolongació del frontis encarat a ponent.

Alçada: 17'20 metres.

Esveltesa: 4,7

SANT FELIU DE PALLEROLS Sant Feliu

Altitud: 473 metres.

Església iniciada al segle XVI pel costat de llevant; el frontis fou aixecat entre el 1604 i el 1614 i acabat el 1631. Consta d'una nau rectangular de quatre trams del gòtic tardà coberta amb voltes de creueria; l'acompanyen capelles laterals; està capçada per un absis poligonal de set costats. Té un cor alt als peus sobre d'un arc carpanell i una volta de creueria. Al frontis s'hi obre una portalada rectangular renaixentista amb dues columnes exemptes sobre pedestals adossats als muntants i un entaulament amb frontó triangular. Els seus murs tenen paraments de carreus petits ben escairats i disposats en filades regulars. A la mènsula situada al peu de l'arc toral central hi figura la data de 1608. La capella del Santíssim situada a l'ala dreta, propera a l'absis, té un tram sota volta i un altre sota d'una cúpula semi-esfèrica sobre petxines d'una alçada de 12'29 metres.

Dimensions: 24'00 x 8'60 x 11'80 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total comptada des del fons de les capelles laterals fa 15'87 metres.

Arquitecte: mestre de cases Joan Cadirach del mateix Sant Feliu; els picapedrers eren francesos.

Guarda cinc pintures al presbiteri sobre la vida de sant Feliu de l'artista barceloní Llacuna, del 1955; del mateix any és la imatge del patró de l'escultor Cruanyes; la cúpula de la capella del Santíssim la va pintar Guillem Soler cap el 1950.

Campanar barroc iniciat pels voltants del 1604 i acabat a la dècada dels anys vint de la mateixa centúria. Té planta quadrada (5'80 x 5'80 m) i està coronat per una cornisa motllurada amb gàrgoles als angles i per un terrat amb balustrada amb vuit pinacles i, al seu damunt, una estructura metàl·lica per a campanes horàries no inclosa en l'alçada calculada. La cel·la està oberta amb dos finestrals d'arc apuntat a cada cara amb petites baranes de balustres a cadascun d'ells; té una motllura a la seva base i una esfera de rellotge pel cantó de tramuntana al dessota d'ella. Els murs del cloquer tenen paraments de carreus ben escairats i alineats. Una escala de cargol, primer per pujar al cor i després, ja dins de la torre, serveix per arribar a la cel·la.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-est del frontis encarat a tramuntana.

Alçada: 30'00 metres.

Esveltesa: 5,1

SANT JAUME DE LLIERCA Sant Jaume

Altitud: 203 metres.

Església neoromànica aixecada entre el 1856 i el 1886. Consta de tres naus rectangulars amb volta damunt arcs torals de mig punt. El frontis té un portal en arc dovellat de mig punt i bordó damunt impostes decorades amb ziga-zagues i a l'intradós del bordó; té els muntants carreuats; tot el conjunt ha estat elaborat en pedra gris clar; una rosassa motllurada es troba a mitja alçada i una cornisa angular amb un fris d'arcs cecs al dessota el corona. Els seus murs estan arrebossats i pintats en un to blanquinós, avui ennegrits per humitats, i amb carreus a cantoneres; té un sòcol de pedra grisa. Al damunt de la portalada hi figuren tres escuts; el central representa una creu amb una petxina a cada angle i porta la data de 1924; els dos laterals representen la senyera i la crossa amb la carbassa del pelegrí propis de sant Jaume.

Arquitecte: Manuel Almeda.

Guarda unes talles del segle XVI o del XVII que procedeixen del temple anterior amb les imatges de sant Jaume el Major, de sant Josep i del Crist en Majestat.

Campanar neoromànic coetani del temple. Té planta quadrada (3'32 x 3'32 m) i està dividit en tres cossos amb finestretes allargassades d'ampit destacat i un arc de mig punt coronat per un bordó. La cel·la, al capdamunt, en el quart cos, queda oberta amb finestrals d'arc de punt rodó amb l'ampit ressaltat, un a cada costat; hi penja alguna campana. Està coronat per una destacada cornisa damunt caps de biga i una agulla piramidal de rajola vermella amb les esferes horàries instal·lades en les llucanes situades en creu a la seva base. Els seus murs, com al frontis, estan arrebossats i pintats de blanc i amb carreus de pedra grisa a les cantoneres.

Situació: adossat al mur de tramuntana fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 23'00 metres.

Esveltesa: 7

SANT JOAN LES FONTS Sant Joan

Altitud: 342 metres.

Església neogòtica de principis del segle XX aixecada entre el 1891 i el 1919, inacabada, bastida amb murs de paraments de paredat amb cantoneres de maó. Consta d'una llarga nau rectangular de cinc trams coberts per voltes de creuria amb nervis i arcs de maó vist i capçada per un absis poligonal de cinc costats; les capelles laterals estan obertes per arcs apuntats. Fou edificada amb la pretensió que es convertís en un temple expiatori. El frontis té un portal rectangular amb una arcada apuntada acanalada al seu damunt que deixa un timpà nu; a mitja alçada hi ha oberta una gran rosassa motllurada, atrompetada i calada; sota la cornisa angular hi figura una galeria cega de finestres apuntades, onze en total, obrades amb maó vist. Murs de roca basàltica, negrosa, amb robustos contraforts exteriors que divideixen l'església en cinc trams que permetrien la il·luminació interior a través de finestrals si no fos que, ara (2000), es veuen provisionalment cegats.

Dimensions: 38'00 x 13'42 x 24'33 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 22 metres.

Campanars bessons de planta octagonal de 2'20 metres de costat (perímetre: 17'60 m amb un diàmetre de 5,67). El campanar situat a l'esquerra del frontis sembla força acabat, mentre que el de la dreta ha restat inacabat ja que li manquen els dos cossos superiors amb les finestres; hi té, no obstant, sota una minsa cornisa, un cos amb l'esfera del rellotge. El de l'esquerra està coronat per una cornisa i una coberta força plana; sospito que també deu estar sense acabar ja que és de suposar que hauria de tenir una agulla calada segons els models gòtics. Els seus murs de pedra vista tenen paraments de paredat marronós amb barreja de material fosc i amb cantoneres de maó vist de color rogenc clar; sis motllures el divideixen en set cossos, els dos superiors amb finestres d'arc apuntat, una a cada cara; el del capdamunt que fa de cel·la les té molt altes i els seus murs són de maó vist. El campanar de la dreta tenia una escala de fusta que avui no serveix ja que es trobar totalment podrida; l'altre no té escala i cal pujar-hi per l'exterior amb una grua suficientment alta. Segurament, com en altres esglésies, es preveia arribar-hi pel campanar de la dreta, passar sobre la volta i entrar al de l'esquerra per pujar a la cel·la per algun tipus d'escala. Una de les campanes que hi pengen porta el nom de *Maria Assumpta*, pesa 258 quilos; l'any de la seva fosa és el 1956.

Situació: damunt les ales del temple fent angle a l'oest i a l'est respectivament del frontis orientat a migjorn. Sobresurten lleugerament del frontis.

Alçada: 35'77 metres.

Esveltesa: 6,3

SANT MARTÍ DEL CLOT Sant Martí

Altitud: 450 metres. Municipi de la Vall de Bianya

Església romànica del segle XII modificada als segles XIV i XVIII; en aquest últim segle fou sobrealçada. Consta d'una nau rectangular, d'un fals transsepte format per dues capelles laterals enfrontades i, a llevant, per un absis semicircular romànic llombard un pèl ultrapassat ornat per l'exterior per una motllura de secció rectangular sota mateix de l'antiga cornisa i amb permòdols al seu dessota. El portal, del segle XVII, està obert a migdia; els panys dels murs conservats del romànic mostren paraments de carreus mitjans ben escairats i disposats en filades uniformes; les d'èpoques posteriors són de paredat amb carreus a cantoneres, tots ells d'un material groguenc tirant a daurat; sota la cornisa de tots els seus murs hi ha un fris de puntes de diamant.

Dimensions: 13'50 x 4'75 x 9'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada;

l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 10'75 metres.

Campanar merament funcional aixecat amb posterioritat al romànic, potser al segle XIV. Té planta gairebé quadrada (3'27 x 3'40 m). Està coronat per una cornisa amb un fris al dessota de puntes de diamant i una fina motllura i cobert per una teulada a quatre vessants. Els seus murs tenen paraments de carreus grans, matussers, amb abundància de calç entre juntures i amb grans carreus a les cantoneres no sempre ben escairats. La cel·la queda oberta amb una finestra d'arc de mig punt a cada costat; hi penja alguna campana del 1649. Des del cor i per una modesta escala es pot accedir a la cel·la.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del mur del frontis de ponent i del lateral de migdia.

Alçada: 16'00 metres.

Esveltesa: 4,7

SANT MIQUEL DE PINEDA Sant Miquel

Altitud: 500 metres. Municipi de Sant Feliu de Pallerols

Església romànica del segle XI, molt modificada en ésser sobrealçada i en afegir-se-li capelles laterals al segle VII . Té al frontis un portal en arc de mig punt dovellat; és obra del 1812. Consta d'una nau rectangular amb volta de canó sobre dos arcs torals, fals transsepte format per dues capelles laterals i, a llevant, per un absis semicircular ultrapassat romànic reconstruït amb un mur de carreus matussers ben alineats.

Dimensions: 12'00 x 4'00 x 9'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 11'50 metres.

Campanar merament funcional de construcció moderna. Té planta quadrada (3'00 x 3'00 m). Està coronat per una minsa cornisa motllurada amb pinacles piramidals als angles i una agulla piramidal d'obra. La cel·la queda oberta amb finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara i té una motllura al dessota. Els seus murs tenen paraments de maçoneria amb carreus a les cantoneres.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest de la façana principal orientada a ponent.

Alçada: 16'61 metres.

Esveltesa: 5,5

SANT MIQUEL SACOT (de la Cot) Sant Miquel

Altitud: 620 metres. Municipi de Santa Pau

Església romànica refeta en estil neoclàssic al segle XVIII. Conserva en la seva façana actual part del mur, portal i espadanya avui cegada d'un primitiu edifici romànic. Consta d'una nau rectangular capçada a llevant per absis semicircular; un cimbori vuitavat s'aixeca al creuer que inclou una cúpula semiesfèrica. Els seus murs mostren paraments de carreus irregulars i matussers.

Guarda una pica baptismal del segle XII.

Campanar de base romànica, modificat i ampliat a la segona meitat del segle XVIII. Té planta quadrada (4'00 x 4'00 m). La cel·la està oberta amb finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara; està coronada per una minsa cornisa amb quatre pinacles piramidals molt aguts als caires, i per una agulla piramidal amb una inflexió superior que suavitza la inclinació dels seus vessants. Els

seus murs tenen paraments de carreus irregulars. Per dins hi puja una escala de pedra fins a la cel·la.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis orientat a ponent.

Alçada: 22'70 metres.

Esveltesa: 5,6

SANT PERE DESPUIG (o Espuig) Sant Pere

Altitud: 420 metres. Municipi de la Vall de Bianya

Església romànica molt modificada fins al punt que es pot considerar barroca del segle XVIII. Consta d'una nau rectangular amb capçalera recta i d'un transsepte amb un absis semicircular a llevant possiblement restes de la primitiva església. El portal al sud d'estil barroc senzill és del 1782. Els seus murs tenen paraments de maçoneria d'un material de color tirant a marronós coronats per una modesta cornisa; al seu dessota hi ha un fris de puntes de diamant.

Campanar de base romànica, de planta rectangular (5'20 x 3'50 m) coronat per una cornisa decorada amb un fris de puntes de diamant i cobert per una teulada a quatre vessants amb pinacle al cim. La cel·la sota teulada queda oberta amb dues finestres d'arc de mig punt al sud i al nord i tres a llevant i a ponent; per dessota d'elles altres finestres apareixen avui (2000) paredades. Els seus murs tenen paraments de paredat tot i que en la base romànica es veu un parament de carreus ben escairats. Des del cor, per una escala que té graons de pedra a la part inicial, es pot pujar fins a la volta del temple; allí una segona escala d'obra porta fins a la cel·la.

Situació: damunt l'extrem de ponent del transsepte proper a la capçalera orientada a tramuntana.

Alçada: 17'22 metres.

Esveltesa: 3,3

SANT PRIVAT D'EN BAS Sant Privat

Altitud: 545 metres. Municipi de la Vall d'en Bas

Església romànica dels segles XII i XIII molt modificada i capgirada al segle XVIII. Consta d'una ampla nau central rectangular romànica i de dues de laterals posteriors desiguals; la central queda coberta amb una volta de canó arrebossada i emblanquinada; la separació de les dues laterals es fa amb arcs formers de mig punt al damunt de robustos pilars quadrats de pedres carreuades; la capçalera és recta. Els seus murs, per l'exterior, tenen paraments de carreus petits recoberts d'un arrebossat en mal estat. El frontis orientat a llevant té un portal principal rectangular amb el marc motllurat d'estil neoclàssic amb una fornícula al damunt on hi apareix la data de 1752, un òcul poligonal a mitja alçada i una teulada de dos vessants. Per l'interior, una porta romànica, la de la primitiva església, dóna pas a la sagristia.

Dimensions: 15'50 x 4'75 x 11'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 12'50 metres.

Guarda una pica baptismal romànica d'immersió de boca circular amb un fris d'arcs de mig punt peraltats dobles en relleu a tot el seu perímetre. Té a un altar lateral la imatge barroca de mig cos de la Mare de Déu amb el Nen als braços coneguda com *La Mare de Déu de les Olletes*.

Campanar de base romànica completat al segle XVIII. Té planta quadrada (5'30 x 5'46). Està coronat per una minsa cornisa motllurada amb petits pinacles de bola als angles i una teulada

piramidal enrajolada en vermell amb pinacle al cim; al dessota hi té gàrgoles dobles a la banda de migdia. Els seus murs tenen paraments de carreus als baixos i de maçoneria als cossos superiors. Té una finestra amb doble esqueixada a la part baixa i, a la part superior, en dos pisos, unes altres d'arc de mig punt, dues a l'inferior i una de gran al superior. Una escala d'obra en mal estat puja per l'interior i es converteix en metàl·lica en l'últim tram; avui (2009) pujar-hi és perillós.

Situació: damunt l'ala lateral de l'esquerra del temple al centre de la nau lateral sud.

Alçada: 27'00 metres.

Esveltesa: 5

SANT SALVADOR DE BIANYA Sant Salvador

Altitud: 560 metres. Municipi de la Vall de Bianya

Església romànica aixecada cap el 1170. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntat del segle XV damunt dos arcs torals que descansen en una imposta que recorre la seva base i en segles pilastres; està capçada a llevant per un absis semicircular romànic ornamentat per l'exterior amb una motllura sota cornisa que descansa en mènsules decorades amb relleus; la finestra oberta al seu centre té un arc dovellat de mig punt amb bordó sobre una senzilla imposta i, a l'intradós, una motllura bossellada damunt imposta i de dues columnetes amb robustos capitells bellament esculpits tant per l'interior com per l'exterior. Els murs de l'absis presenten paraments de grans carreus irregulars ben escairats de color groguenc daurat; els de les façanes els tenen de carreus irregulars, clars i foscos barrejats i tenen una motllura amb permòdols a la part superior davall d'un pany de paredat que es troba sota la teulada actual.

Tocant a l'absis hi ha obertes dues capelles laterals rectangulars com un fals transsepte i d'immediat n'hi ha un altre de profund afegit després de la modificació del segle XVIII quan el temple va ser sobrealçat. El portal d'entrada està obert a la façana lateral sud; és rectangular amb la llinda sota dues arquivoltes en degradació de mig puig dovellada una d'elles i l'altra de secció semicircular amb decoració de soga que descansa en columnes sobre bases i amb capitells bellament esculpits; el timpà està decorat amb pintures.

Dimensions: 18'57 x 5'75 x 8'43 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; el transsepte en fa 10'65 x 2'65 de llargada i amplada respectivament.

Guarda una rica decoració romànica en portes i finestres a base de columnetes i capitells esculpits; també conté dues piques del segle XII, una baptismal amb relleus geomètrics disposats en frisos horitzontals a diversos nivells i una de beneitera també amb relleus dins de cercles que envolten el vas. L'arquitecte noucentista gironí Rafael Masó (1880-1935) projectà el seu sagrari, executà l'actual mesa de l'altar i restaurà la portalada.

Campanar d'espadanya convertit en torre el 1615. Té planta rectangular (5'54 x 5'44 m) i està coronat per una teulada a quatre vents i una cornisa amb un fris de puntes de diamants al seu dessota. Els seus murs tenen paraments de maçoneria i carreus a cantoneres. La cel·la està oberta amb dues finestres d'arc de mig punt a cada costat no massa ben centrades; hi pengen campanes; les finestres del nord estan tapiades. Per la banda de migdia hi puja una escala de cargol fins a la cel·la per dins d'una torre quadrangular adossada al mur del campanar i coberta per una teulada d'un sol vessant.

Situació: damunt els peus de la nau al centre de la façana de ponent.

Alçada: 14'75 metres.

Esveltesa: 2,6

EL TORN Sant Andreu
Altitud: 235 metres. Municipi de Sant Ferriol

Església d'origen preromànic; algunes restes encara es conserven del segle X com una capella lateral al cantó de llevant; són del romànic (segle XI) els baixos del campanar; fou modificada totalment al segle XVIII (1773). Consta de tres naus rectangulars, la central de tres trams està coberta amb una volta de canó sobre tres arcs torals i capçada al nord per un absis semicircular ultrapassat; té un cor alt als peus. El frontis barroc té un portal rectangular de marc de pedra rogenca, un òcul circular atrompetat a mitja alçada i una cornisa amb curvatura convexa semicircular al centre i còncava a les ales. Els seus murs tenen paraments de paredat amb carreus a les cantoneres.

Dimensions: 13'00 x 4'50 x 11'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 11'20 metres.

Campanar de planta quadrada (5'50 x 5'50 m) coronat per una cornisa motllurada, un terrat amb balustrada amb uns petits pinacles de bola als angles. La seva base és romànica amb decoració d'arcs cecs llombards i caires lleugerament destacats a manera de lesenes cantoneres; fou refet al segle XVIII amb un segon cos on s'ubica la cel·la amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja alguna campaneta; està bastida amb murs de paraments de paredat i amb carreus a cantoneres.

Situació: prop de l'absis, adossat a la nau lateral dreta, a llevant.
Alçada: 20'00 metres.
Esveltesa: 3,6

TORTELLÀ Santa Maria
Altitud: 271 metres.

Església neoclàssica aixecada entre el 1787 i el 1796 amb la col·laboració de la població que hi aportà treball i recursos econòmics. En la guerra civil del 36 tot l'interior quedà mutilat i calgué fer-hi obres de restauració acabades el 1954. Té planta de creu llatina (nau travessada perpendicularment pel transsepte) amb un alt cimbori octagonal al creuer i capçada a llevant per un absis poligonal de set costats amb els murs blanquejats i amb carreus foscos a cantoneres; la resta dels murs presenta paraments de pedra vista fosca amb tècnica de maçoneria amb barreja de grans carreus matussers. El frontis té un portal rectangular amb marc de carreus encoixinats i un frontó triangular sota una arcada de maó embeguda dins el mur de maçoneria; alguns panys són de carreus desiguals i mal escairats. Una gran rosassa motllurada i atrompetada es troba a la part alta i una minsa cornisa angular corona la façana. Una espadanya d'un ull amb l'esfera d'un rellotge al dessota es troba sobre l'ala esquerra; a la banda dreta, a tramuntana, s'hi aixeca el campanar.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té planta rectangular (6'10 x 6'65 m) i està coronat per una cornisa i una teulada a dos vessants. Els seus murs, de materials marronosos, tenen paraments de maçoneria amb alguns panys de carreus matussers; a les cantoneres hi ha grans carreus. La cel·la està oberta amb dues finestres d'arc rebaixat a cada cara. El cos superior amb la cel·la presenta una estructura de petites dimensions amb un perímetre sensiblement inferior al primer alt cos; això fa que aquest cloquer tingui una aparença poc harmònica.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-est del frontis orientat a llevant.
Alçada: 25'24 metres.
Esveltesa: 3,8

ALGUNES ESGLÉSIES SENSE CAMPANAR DE TORRE, AMB ESPADANYA, SUFRAGÀNIES O SENSE CULTE

AGUJA Sant Aniol, annexa a Santa Cecília de Sadernes
Altitud: 460 metres. Municipi de Montagut i Oix

Església romànica del segle XI d'un antic monestir (Sant Aniol d'Aguges); té alguns afegitons tardans En quedar mig ensorrada durant la contesa del 1936-39 es va refer el 1952. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó amb la tècnica de fulls de llibre i capçada a llevant per un absis semicircular ornat per l'exterior amb arcs cecs i lesenes. Fou prolongada cap a ponent on s'hi obre el portal actual en el mur refet el 1949 amb dos robustos contraforts a banda i banda; està arrebossat i pintat d'un to grogós. El portal de marc rectangular de petits carreus de pedra blanquinosa té el timpà amb una creu amb cinc boles; al seu damunt, a la part alta, hi ha un ull de bou i, per coronament, una minsa cornisa angular amb una petita creu metàl·lica al cim. Una rústica graderia davant del portal permet accedir al temple des d'un terreny situat en un nivell una mica més avall. Té una cripta amb accés tant per l'interior com per l'exterior. Els seus murs actuals tenen paraments de carreus matussers llevat del frontis obrat amb tècnica de maçoneria. Fou convertida en parròquia rural, de la qual depenia Sant Feliu del Riu i convertit en santuari per la tradició de la vinguda ací de sant Aniol, des del Vallespir, per fer-hi penitència. Sant Aniol guaria el mal d'ulls amb l'aigua de la veïna cova de l'Abat. Ara el lloc és pràcticament abandonat. El seu **campanar** és una senzilla espadanya moderna d'un ull en arc de mig punt damunt dos pilars de maó coronats per una senzilla imposta i tot cobert per una teuladeta de dues vessants. Està situat damunt i al centre del frontis, a ponent. Hi penja una campana mitjana. La seva base fa 2 metres i l'alçada arriba als 9'60 aproximadament.

LA BARROCA (o Sobrerroca) Sant Andreu
Altitud: 400 metres. Municipi de Sant Aniol de Finestres

Església del segle XVII. Consta d'una nau rectangular amb la capçalera recta. El frontis, amb portal rectangular amb la data de 1636 a la llinda i muntants de carreus de pedra clara, té un estat gairebé ruïnós; queda precedit per un porxo cobert amb teulada de dos vessants sobre dos pilars de pedra. **Campanar** d'espadanya closa aixecat cap el 1640; és de planta quadrada (3'50 x 3'50 m) amb teulada de dos vessants amb cornisa de teules sobreposades; constitueix la cel·la amb costats. Situació: sobre el centre dels peus de la nau com a prolongació de la façana principal. Alçada: 12'00 metres. Esveltesa: 3,4

BESALÚ Sant Pere, antic monestir, sense culte.
Altitud: 150 metres.

Església romànica iniciada a finals del segle X i consagrada el 1003; amb tot, fou refeta entre el 1113 i el 1166 sota la influència del romànic francès. Consta de tres naus rectangulars de quatre trams, un d'ells correspon al transsepte; un gran absis semicircular per capçalera a llevant té la mateixa amplitud que totes tres; en el seu mur, per l'interior, hi ha buidats tres nínxols semicirculars d'un metre de fondària disposats en posició de creu; està decorat externament sota cornisa per un fris de dents de serra i una altre d'arcs cecs sobre mènsules esculpides. Per l'interior, darrera el presbiteri, circula una girola o deambulatori separat de la nau per cinc arcs de mig punt que descasen en vuit columnes aparellades situades damunt un podi i que tanquen el presbiteri semicircular decorat amb dos frisos de dents de serra i un altre, entre ells, d'arquets cecs semicirculars; els capitells de les columnes tenen bells relleus que representen diverses escenes dels Reis d'Orient; foren esculpits per artistes italians. La nau central de quatre trams està coberta per

una volta de canó amb una senzilla imposta a la base i un arc toral proper als peus prolongat per pilastres; les voltes de les laterals són de quart de canó; les naus estan separades per arcs formers de mig punt damunt pilars rectangulars amb una imposta formada per una motllura bossellada; tenen una base que sobresurt. El frontis a ponent és senzill; en el seu mur de carreus irregulars mitjans i petits ben escairats hi ha obert el portal, relativament petit si es té en compte la gran façana; és rectangular recobert per dues arquivoltes en degradació, una de grans dovelles de mig punt amb bordó i la més interior decorada amb una motllura amb anells a l'intradós; descansen en fines columnetes, dues per banda, sobre un podi baix; al davant del portal hi ha una senzilla escala de quatre graons en semicercle i, a banda i banda, un banc de pedra prolongat fins a les cantoneres. Obertes a les naus laterals hi ha dues petites finestres d'arc de mig punt; a la part alta i al centre del frontis n'hi ha una altra de gran de cinc arquivoltes de mig punt decorades amb soguejat i boles que descansen en dues fines columnes per banda alternades amb antes; s'hi troben, també, com fent guàrdia, adossades a la base dels seus brancals, dues figures de lleons en gran relleu. Els seus murs mostren paraments molt ben carreuats amb blocs mitjans regulars i ben escairats disposats en filades uniformes. Dimensions: 39'20 x 6'10 x 16'43 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada total de les tres naus fa 15'20 metres i el transsepte en fa 26'00 x 5'50 x 11'00. **Campanar** iniciat el 1526 i completa amb un barroc auster el 1647; té planta quadrada (9'00 x 9'00 m) amb el cos de la cel·la aixamfranat. Està coronat per una cornisa motllurada i una balustrada amb 16 pinacles de bola que encerclen una teulada piramidal baixa. La cel·la està oberta amb dos finestrals d'arc de mig punt i balustrades a cada costat excepte al nord on només n'hi ha un; unes finestres sageteres s'obren a pisos inferiors com a únics elements que trenquen, amb prou feines, la nuesa dels murs. Aquests presenten paraments de pedra ben carreuada, al cos baix d'origen romànic amb blocs matussers i desgastats; de mig cos en amunt, barroc, ben carreuats i ajuntats i de pedra clara a diferència dels de la base que tenen un tirat rogenc. El cos de la cel·la és de perímetre un pèl inferior al del robust cos baix i té els caires aixamfranats. Una escala de cargol per l'interior permet accedir a la cel·la. Situació: damunt l'extrem nord del transsepte fent angle al nord-est, al costat de l'absis encarat a llevant. Alçada: 28'39 metres. Esveltesa: 3,1

CABRERA Santa Maria, santuari dedicat a la Mare de Déu

Altitud: 1294 metres. Municipi de Falgars d'en Bas

Església que té orígens romànics però que sofrí una renovació total al segle XVII. Consta d'una nau rectangular de tres trams més un ocupat pel presbiteri; està coberta per una volta de llunetes sobre tres arcs torals de mig punt i d'una imposta classicitzant amb mènsules sota dels arcs. El presbiteri, de la mateixa amplada que la nau, queda tancat per un reixat metàl·lic i es troba a un nivell més alt que queda salvat per tres graons de pedra. Un cor alt amb una barana de fusta descansa en un arc carpanell i una volta de canó rebaixat. El frontis queda obert per una ampla portada en arc de mig punt amb un marc format per grans dovelles i carreus; al seu damunt s'hi obre un òcul circular atrompetat a mitja alçada; està coronat per una senzilla cornisa angular. Els seus murs de pedra vista fosca tenen paraments de maçoneria molt digna. Dimensions: 18'67 x 5'21 x 6'10 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** de torre coetani del temple. Té una planta rectangular de 3'24 x 3'39 metres; un alt primer cos acaba amb una motllura bossellada força destacada; al damunt s'hi aixeca el cos de la cel·la oberta amb amples finestres en arc de mig punt, una a cada cara; hi penja una sola campana: una nova motllura decora la cel·la al nivell dels arcs. Està coronat per una destacada cornisa i cobert per una agulla de quatre cares amb el perfil lleugerament còncau proper a la seva base; té una coberta de rajoles vidriades de colors marronosos i rogencs foscos fent un escacat i algunes fent un dibuix amb peces verdoses; els quatre careners en peces blavoses queden ben destacats. Situació: angle esquerre del frontis encarat a ponent, damunt del cos del temple d'aquesta banda. Alçada: 15'50 metres; 8 fins a la primera motllura i 4 més fins a la cornisa. Esveltesa: 4,5

El **Santuari de Cabrera**, dedicat a santa Maria, es troba a la zona nord-oriental d'Osona, termenejant amb la Garrotxa. De fet, es troba a la sots-comarca del Cabrerès, o Collsacabra, i pren el nom de la poderosa família dels Cabrera que hi tingueren el castell entre els segles XI i XIII abans de construir el castell de Montsoriu, la seva residència a partir del XIV. La primitiva capella romànica fou destruïda pel terratrèmol de la Candelera de 1428; damunt d'ella s'hi bastí una esglesiola gòtica, ampliada i reformada durant el Barroc.

LA CANYA Sant Josep Obrer
Altitud: 350 metres. Municipi de la Vall de Bianya

Església aixecada entre el 1958 i el 1967. Consta d'una nau de planta circular amb un absis de mig cercle; ha estat bastida amb murs de maó vist i amb una coberta plana. Aquesta estructura està situada sobre uns baixos amb les dependències parroquials; per tant, l'accés al temple s'ha de fer per unes altes escalinates mig cobertes per un porxo horitzontal davant mateix del portal. Arquitecte: Josep Maria Pla i Torras. **Campanar** que té forma de torre però que no ho és; està format per tres estructures metàl·liques verticals unides, triangularment, per bigues travesseres. Sostenen, des de mitja alçada, anelles de formigó de 2'20 metres de diàmetre (perímetre: 6'90 m.). Una creu metàl·lica al cim ha esta inclosa en la mesura de l'alçària. Situació: costat esquerre del frontis, adossat al mur lateral. Alçada: 21'16 metres.

CASTELLAR DE LA MUNTANYA Santa Maria, sense culte
Altitud: 724 metres. Municipi de la Vall de Bianya

Església romànica del segle XII. Consta d'una nau rectangular amb volta de canó capçada a llevant per un absis semicircular. Els seus murs tenen paraments de carreus petits amb algun pany de maçoneria. Té un portal al mur de migdia en arc de mig punt dovellat. Avui (2001) està en mans de particulars i fa anys que no s'hi celebren actes litúrgics. No té accessos fàcils ja que es troba en un lloc en mig d'un terreny amb destacats desnivells i sense cap camí ni sender que hi porti. **Guarda** una senzilla pica baptismal del segle XII cilíndrica amb un peu escàs i mancada de qualsevol decoració. **Campanar** aixecat segurament al segle XIX. Té un cos de planta rectangular (3'50 x 4'00 m) cobert per una teulada de dos vessants que es prolonga per una destacada cornisa. Els seus murs tenen paraments de carreus irregulars i matussers i en gran part de paredat. La cel·la té finestres d'arcs de mig punt, una a cada costat, la del nord mig tapiada. Una pedra cantonera dels seus murs té gravada la data de 1806. Situació: damunt els peus de la nau com una prolongació de la façana de ponent. Alçada: 13'30 metres. Esveltesa: 3,3

FARES Santa Maria, sufragània
Altitud: 140 metres. Municipi de Sant Ferriol

Església romànica aixecada al segle XII. Consta d'una nau rectangular amb capçalera recta. Els seus murs tenen paraments de carreus irregulars barrejats amb panys de maçoneria; la pedra és d'un color marronós clar. El frontis té un portal rectangular coronat per una arcada dovellada en arc de mig punt i timpà nu; està descentrada respecte de l'eix de la façana, lleugerament escorada cap a la dreta, al migjorn. Un òcul circular atrompetat damunt mateix de la porta, però ben centrat, i el campanar coronen el frontis. **Campanar** de torre de planta rectangular (3'00 x 2'10 m) que anteriorment fou una espadanya, reforçada i convertida en torre al 1703. Està coronat per una teulada a 4 vessants amb cornisa destacada formada per fileres de teules sobreposades. La cel·la té dos finestrals d'arc apuntat ben dovellats encarats a ponent i dos a llevant, aquests menors, i una finestra petita al nord. S'hi accedeix per una escala exterior de pedra adossada al mur de migdia. Situació: damunt els peus de la nau, com a continuació de la façana principal orientada a ponent. Alçada: 8'60 metres. Esveltesa: 2,8

MARE DE DÉU DE LES AGULLES Santa Maria

Altitud: 880 metres. Municipi de Montagut i Oix

Església romànica aixecada al segle XII amb alguns detalls arcaics. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada damunt una imposta que s'interromp prop de ponent; està capçada a llevant (de fet, al nord-est) per un absis semicircular sense decoració exterior. Té dues portes, una a migjorn en arc de mig punt ben dovellat i una altra a ponent, rectangular amb llinda, segurament obrada en alguna etapa tardana. Els murs presenten paraments de carreus ben escairats, irregulars i disposats en filades no massa ordenades. Una motllura a la part alta recorre els seus murs laterals però s'interromp prop de ponent. Dimensions: 11'85 x 3'30 x 5'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt aixecat tardanament damunt del mur de ponent, una mica escorat cap a l'esquerra, a tramuntana. Està cobert per una teuladeta de dos vessants sobre dos pilars de carreus matussers. He calculat que l'amplada de la seva base fa 1'65 metres i que arriba als 9'60 d'alçada; són mesures que considero aproximades.

MARE DE DÉU DEL CÓS Santa Maria, santuari

Altitud: 603 metres. Municipi de Montagut i Oix

Església aixecada el 1768 on hi havia l'antic castell del Cós del que n'aprofita alguns panys. De l'estructura feudal només resten fragments de muralles i una de les torres que s'utilitza com a pou i cisterna. El temple és d'una nau rectangular capçada per un absis semicircular orientat a l'est aprofitant una antiga torre circular de la fortalesa. Té l'entrada a través d'una porxada en gran arc de punt rodó per la façana de ponent; el portal rectangular està acompanyat d'una finestra oberta en la planta baixa i d'una segona a la part alta i descentrada en el mur davanter de la porxada. Els paraments són obra de maçoneria i ben acabats. **Guarda** en un cambril la imatge de Maria que aguanta el nen Jesús a la falda; és una còpia de l'antiga escultura romànica de la segona meitat del segle XIII. L'ha feta l'escultor olotí Salgueda. **Campanar** d'espadanya d'un sol ull d'arc de mig punt amb una campana del 1950; queda recobert per una teuladeta de dos vessants. Està aixecat amb obra de maçoneria damunt i en el centre del frontis. La seva base té una amplada propera als 3'60 metres. Alçada: 13'60 metres aproximadament.

LA MIANA Sant Miquel, sense culte

Altitud: 400 metres. Municipi de Sant Ferriol

Església d'origen romànic (segle XII) amb modificacions posteriors. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó i capçada a llevant (de fet, al nord-est) per un absis semicircular romànic bastit amb carreus ben escairats de mida mitjana; en té un altre de modern més petit que el principal i en situació perpendicular al primer; fa de capçalera d'una capella lateral de dos trams amb voltes d'aresta i amb murs de paredat; tots dos tenen sota la cornisa un fris en zig-zaga. El frontis té un portal rectangular amb tres arcades ben dovellades de punt rodó en degradació al seu damunt. L'absis té una finestra amb decoració en soga a les columnetes adossades als muntats i amb palmes a l'ampit; un sol bloc de pedra forma l'arc de mig punt decorat amb una motllura bossellada igualment ornada amb soguejat i amb l'intradós de l'arc decorat amb palmetes. Forma part, avui dia (2001), d'una residència rural ubicada en l'antiga rectoria i que ha convertit l'església en magatzem. Dimensions: 13'50 x 4'50 x 8'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 13'00 metres. **Campanar** merament funcional força posterior a l'època del temple. Té planta quadrada (4'30 x 4'30 m) i queda coronat amb una cornisa motllurada destacada i per una teulada a quatre vents amb lleugera inflexió a la base. La cel·la està oberta a cada costat amb una finestra d'arc de mig punt, menys una a llevant on l'arc de mig punt és de ferradura. Els seus murs tenen paraments de carreus irregulars i matussers i de paredat en la seva major part; alguna finestra en un nivell inferior es troba avui paredada. Situació: angle nord-est, tocant a l'absis major, adossat al mur nord en el lloc oposat a l'absis del sud. Alçada:

17'55 metres. Esveltesa: 4

MONTPALAU Santa Magdalena, capella
Altitud: 320 metres. Municipi d'Argelaguer

Església de petites dimensions del temps del romànic probablement aixecada al segle XIII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó i capçada a llevant per un absis semicircular sense ornamentació per l'exterior. Portal a ponent, de mal gust, modern, amb marc rectangular de pedra blanca o emblanquinada i acompanyat de dues finestres a tocar el portal, a banda i banda, que igualment tenen el marc emblanquinat; està precedit d'un porxo amb teulada d'estructura de fusta de dos vessants que se sosté en el mur de ponent i en dos robustos pilars. Els murs tenen uns paraments poc ben deixats a base de carreus petits, matussers i en desordre menys en l'absis que és un poc més polit. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt i cobert per una teuladeta de dos vessants amb el carener destacat; està aixecat damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa un metre quaranta i que l'alçada arriba als 8'32 metres; són mesures aproximades.

OIX Sant Llorenç
Altitud: 415 metres. Municipi de Montagut i Oix

Església romànica del segle XII. Consta d'una nau rectangular amb volta apuntada i dues capelles laterals enfrontades obertes en el gruix dels murs; està capçada a llevant per un absis semicircular sobrealçat en ésser convertit en fortalesa; mostra per l'exterior l'antiga cornisa decorada amb una motllura de secció rectangular amb permòdols al seu dessota. Té un portal rectangular al mur lateral del migdia recobert per tres arcades en degradació ben dovellades sobre una senzilla imposta i amb els muntants ben carreuats; deixa el timpà nu sobre la llinda. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans regulars ben escairats de pedra clara d'un to groguenc disposats en filades ben ordenades. Dimensions: 16'40 x 5'90 x 8'90 metres respectivament de llargada, amplada i alçada;l'amplada total, des del fons de les capelles laterals, té 8'10 metres. **Conserva** una pica baptismal de pedra, sense relleus, del segle XII. **Campanar** que sembla ser originalment una espadanya, avui closa amb un tancament de menys dimensió que la primitiva paret i que presenta una planta gairebé quadrada (4'10 x 4'00 m) amb dos ulls allargassats en arc de mig punt a la banda de ponent. Murs amb paraments de carreus mitjans ben escairats. Està cobert per una teulada de dos vessants i aixecat als peus de la nau, a ponent. Alçada: 14'10 metres. Esveltesa: 3,4

OLOT Sant Francesc, ermita
Altitud: 576 metres.

Església aixecada a principis del segle XIX en estil neoclàssic. Consta d'una nau rectangular capçada per un absis quadrat i acompanyada d'un transsepte. En el creuer s'hi aixeca una cúpula de planta octagonal; al seu damunt hi un cupulí, també octagonal; tots dos estan coberts per teules aràbigues. A banda i banda de l'altar hi ha dues escales que pugen al cambril. El frontis està dividit en dues zones per una motllura destacada; en la inferior la porta rectangular amb marc de pedra marronosa està acompanyada per dues finestres rectangulars a banda i banda; el parament està format per grans correus ben escairats de pedra marronosa molt clara. En la zona superior, arrebossada, hi ha una petita fornícula amb la imatge del patró que té un frontó clàssic al damunt; a la part alta hi ha un òcul circular dins d'un marc de pedra quadrat. Està coronat per una cornisa angular. Els caires estan reforçats per grans carreus ben escairats. **Campanar** de torre amb la base quadrada (2'50 x 2'50 m) i amb diverses motllures que el divideixen en cossos tots ells arrebossats i emblanquinats. En el superior, la cel·la té obertes finestres en arc de mig punt, una a cada cara; no hi pengen campanes. Està coronat per una destacada cornisa motllurada i per una teulada de quatre vessants amb teules aràbigues. He calculat que l'alçada és de 20'25 metres; totes les mesures són

aproximades.

OLOT Sant Pere Màrtir

Altitud: 450 metres.

Església aixecada entre el 1950 i el 1959. Consta d'una nau rectangular amb la base ascendent cap al presbiteri i capçada a llevant per un absis corbat convertit en campanar; l'entrada als peus del temple encarats a ponent. Arquitecte: Isidre Bosch Reig de Girona, que va inspirar-se en l'església de Valladolid de Fisac. **Campanar** amb un mur orientat a llevant lleugerament corbat sobre dues parets laterals (8'46 x 3'65 m), aixecat amb pedra clara amb tècnica de maçoneria. Té un terrat amb barana metàl·lica sobre del qual, sostinguda per quatre grans pilars inclinats que se separen per dalt, s'aguanta una coberta lleugerament corbada i trapezial. Una creu metàl·lica corona el cim. La paret corbada presenta sis grans bandes verticals en escàs relleu i, al centre, a mitja alçada, sobresurt en gran relleu, esculpit en pedra blanca, el cap i la part superior de la cogulla de sant Pere Màrtir, frare dominicà a qui està dedicada la parròquia. Aquest mig bust pesa 1700 quilograms i fa 4 metres d'alçària i és obra de Jaume Lloret Sidera. Alçada total del campanar: 24'00 metres.

PALERA Sant Sepulcre de Palera, priorat benedictí

Altitud: 338 metres. Municipi de Beuda

Església romànica de finals del segle XI (1085) i de principis del XII. Consta de tres naus rectangulars capçades a llevant per tres absis semicirculars amb voltes de quart d'esfera i sense ornamentació exterior. La nau major queda coberta per una volta de canó de mig punt; les dues laterals ho estan per voltes de quart de cercle; es comuniquen a través d'arcs formers de mig punt damunt robustos pilars rectangulars. El temple queda il·luminat per diverses finestres en arc de mig punt. El frontis, a ponent, està obert amb quatre finestres en arc de mig punt; dues d'elles a mitja alçada encarades a les naus laterals; les altres dues, a la part alta, en l'eix del portal; aquest té arc de mig punt ben dovellat per peces petites ben escairades; al davant hi té unes poques grades. Els murs presenten paraments de carreus ben escairats de pedra marronosa; tenen mides irregulars i estan disposats en filades. Dimensions: 39'00 x 8'40 x 13'00 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada total que comprèn les naus laterals arriba al 22'40 metres. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt; el de la dreta té el doble de llum, més o menys, que el de l'esquerra; hi pengen campanes; està cobert per una teulada horitzontal d'escassos dos vessants de teules aràbigues. S'aixeca damunt i al centre del mur frontal orientat a ponent. L'amplada de la seva base l'he calculada en 5'40 metres i l'alçada en 16; són mesures que considero aproximades .

SADERNES Santa Cecília

Altitud: 290 metres. Municipi de Sales de Llierca

Església romànica del segle XIII. Consta d'una nau rectangular coberta per una volta de canó apuntat i capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera apuntada damunt una imposta; està precedit d'un arc presbiteral apuntat; nau i absis han estat sobrealçats posteriorment al seu primer moment romànic. Els seus murs presenten paraments de carreus mitjans ben escairats; l'absis encara conserva l'antiga cornisa romànica amb una motllura sobre mènsules rectangulars al seu dessota. El frontis té un portal rectangular recobert amb tres arcades de mig punt en degradació; té un òcul circular atrompetat a mitja alçada; el coronament està constituït pel campanar de dos ulls situat al centre de la façana i per una minsa cornisa als laterals que es correspon amb la teulada de dos vessants que cobreix el temple. Dimensions: 17'80 x 5'00 x 12'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya closa; té planta rectangular (3'90 x 3'20 m) i està coronat per una cornisa i una teulada a quatre vents amb un petit pinacle al cim. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans ben escairats. La cel·la queda

oberta amb dos finestrals en arc de mig punt al davant i al darrere i un a cada lateral. Situació: sobre els peus de la nau, centrat en el frontis com una seva prolongació. Alçada: 18'66 metres.

SALES DE LLIERCA Sant Andreu de Gitarriu (o de Guitarriu), ermita

Altitud: 270 metres.

Església romànica del segle XI modificada en diverses ocasions. Consta d'una nau rectangular capçada per un absis semicircular sense ornamentació llevat d'alguna finestra baixa. Està coberta per una volta de canó. Els murs de pedra vista grisenca tenen paraments de carreus petits ben escairats, irregulars i disposats en filades; els panys de l'absis des de mitja alçada mostren un parament desordenat de carreus matussers que indiquen que fou sobrealçat. El portal en arc de mig punt queda obert al mur lateral del sud. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt aixecat damunt i al centre del mur dels peus del temple; està cobert per una teuladeta de dos vessants de poca inclinació. Té una base de 4'22 metres d'amplada i de 9'40 d'alçada; són mesures aproximades.

EL SALLENT Sant Vicenç

Altitud: 325 metres. Municipi de Santa Pau

Església d'orígens romànics que ha sofert algunes modificacions sobretot cap al segle XVIII; en queda una nau rectangular coberta amb volta de canó i conserva uns relleus a la imposta del tercer arc toral amb elements decoratius geomètrics i figuratius. La nau està capçada a llevant per un absis semicircular incomplet sense cap decoració per l'exterior. Té un cor alt als peus; tardanament s'hi obriren fondes capelles, dues per banda. Els seus murs amb paraments de paredat i altres de carreus ben escairats estan arrebossats però tenen humitats i estan força ennegrits. El frontis té un portal d'arc rebaixat amb marc de pedra grisa fosca; al seu damunt una fornícula amb imatge i un òcul circular atrompetat i motllurat a mitja alçada. La teulada a dos vessants es traslueix al frontis amb una minsa cornisa partida al centre per la mola del campanar. Dimensions: 17'00 x 4'00 x 6'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 9'50 metres. **Campanar** d'espadanya tardà que acabà clos en època barroca. La seva planta és quadrada (3'00 x 3'00 m) i se'l cobrí amb teulada a dos vents; quedaren dos finestrals d'arc de mig punt oberts al frontis i algun altre mig tapat als laterals. Situació: damunt i al centre dels peus del temple com a prolongació de la façana principal orientada a ponent. Alçada: 10'12 metres.

SANT ANDREU DEL COLL Sant Andreu, ermita

Altitud: 600 metres. Municipi d'Olot

Església romànica segurament de principis del segle XII. Consta d'una nau rectangular irregular ja que s'eixampla un pèl cap a ponent; està coberta per una volta de canó apuntada i queda capçada a llevant per un absis semicircular que té per l'exterior, sota cornisa, una banda que descansa en mènsules ornades amb diversos relleus un pèl arcaics. Té un portal rectangular al fons d'una arcada de mig punt ben carreuada; es troba obert al migdia. Els seus murs presenten paraments amb diverses modalitats constructives; en la part baixa són de carreus petits i matussers; es fan mitjans a la part alta i segueixen, malament, filades horitzontals. Dimensions: 14'60 x 6'00-5'70 x 7'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; pel que fa a l'amplada, faig constar les dues dels extrems de la nau. **Campanar** d'espadanya closa de planta quadrada (2'80 x 2'80 m) aixecat cap al segle XVIII aprofitant un d'anterior d'un ull; ara conserva un ull en arc de mig punt a ponent i en té oberts altres dos al sud i a llevant, també de mig punt; està cobert per una teulada de dos vessants amb inflexió a la base; està situat damunt dels peus del temple fent angle al sud-oest. He calculat que la seva alçada arriba als 12'70 metres; és una mesura que considero aproximada.

SANT ANDREU DE SOCARRATS Sant Andreu, antiga parròquia
Altitud: 350 metres. Municipi de La Vall de Bianya

Església romànica de finals del segle XI o de principis del XII. Consta d'una nau rectangular coberta una volta de canó lleugerament apuntada damunt un arc toral proper a ponent; està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera i sense ornamentació exterior. Força més tard del temps del romànic sofrí modificacions amb un nou portal rectangular a ponent i dues grans capelles, una per banda, cobertes amb voltes d'aresta; això fa que no es pugui veure quins paraments tenien els murs romànics i fins i tot el de l'absis ara presenta modificacions; els actuals tenen carreus mitjans disposats més o menys en filades ordenades. Dimensions: 10'60 x 3'40 x 6'30 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles arriba als 10'80 metres. **Campanar** d'espadanya closa obrat al segle XVII cobert amb una teulada de quatre vents damunt pilars quadrats. Té planta rectangular (4'70 x 2'10 m) i està situat damunt i al centre dels peus del temple, a ponent. He calculat que la seva alçada fa 10 metres; és una mesura, no obstant, aproximada.

SANT EUDALD DE JOU Sant Eudald, capella dels Vilars
Altitud: 390 metres. Municipi de Montagut i Oix

Església romànica del segle XII molt canviada a partir del segle XVII. Consta d'una nau rectangular irregular ja que és més ampla dels peus que de la capçalera; està coberta amb una volta de canó rebaixat a base de rajols i amb una imposta a la seva base. Està capçada a llevant per un absis semicircular romànic que avui serveix de sagristia en quedar separat de la nau per un envà. El portal a ponent té un senzill marc en arc rebaixat. En el moment de les reformes (s. XVII) fou quan es va remodelar el frontis i el portal al mateix temps que s'hi aixecaven dos porxos, un a ponent obert amb tres grans arcs més o menys de mig punt (un al davant i altres dos als costats) i cobert per una teulada de dos vessants; un altre a migdia amb teulada d'un sol vessant damunt de sis pilars; també s'aixecà un pis damunt de la nau. Els murs romànics han quedat coberts per un arrebossat. Dimensions: 18'50 x 5'30-4'50 x 5'30 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; els dos números per l'amplada que he donat corresponen a les amplades dels peus del temple i de la capçalera. **Campanar** d'espadanya tardà de dos ulls en arc de mig punt i cobert per una teuladeta de dos vessants. Està situat, més o menys, al centre del mur frontal i damunt d'ell. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'17 metres i que arriba a una alçada de 9'75; són mesures que considero aproximades.

SANT FELIU DE RIU Sant Feliu, ermita
Altitud: 490 metres. Municipi de Montagut i Oix

Església romànica del segle XII avançat. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta apuntada que té una imposta a la seva base; està capçada a llevant per un absis semicircular ornat sota cornisa amb una banda ampla que se sosté damunt mènsules sense ornar. Portal rectangular atrompetat obert al mur de ponent, als peus del temple; està decorat amb quatre arcades de mig punt en degradació ben dovellades que descansen en una senzilla imposta i en la llinda; deixen un timpà nu; a la part alta del frontis hi ha una bonica finestra atrompetada amb dues arcades de mig punt envoltades per un fris de dents de serra i una ampla arcada, tots embeguts en el mur. Murs de paraments amb carreus mitjans ben escairats i alineats que, en la seva part alta, en els laterals, tenen una destacada motllura que els ressegueix en tota la seva longitud per l'exterior. Dimensions: 14'15 x 4'50 x 7'20 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Guarda** una pica romànica segurament per guardar oli de forma rectangular de 60 centímetres d'amplada per 50 d'alçada que té un costat ornat amb un relleu arcaic sobre la crucifixió. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt cobert per una teuladeta de dos vessants; està aixecat damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa 3'70 metres i que arriba a una alçada de

10'30; són mesures que considero com aproximades.

SANT FRUITÓS D'OSSINYÀ Sant Fruitós, ermita
Altitud: 300 metres. Municipi de Sant Ferriol

Església romànica del segle XII. Consta d'una nau rectangular coberta avui (2018) amb encavallades que sostenen una estructura de fusta de dos vessants; l'antiga volta de canó es va ensorrar però en queden vestigis en la seva arrencada. Està capçada a llevant per un absis semicircular cobert amb una volta de quart d'esfera; no té ornamentació exterior. El portal es troba al mur de migdia; és rectangular i està cobert per tres arcades de mig punt ben dovellades en degradació; deixen un timpà nu damunt d'una robusta llinda de pedra. Murs amb paraments de carreus mitjans matussers disposats en filades. Dimensions: 12'80 x 4'10 x 6'70 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya closa amb dues finestres en arc de mig punt tant pel frontis a ponent; en té altres de quadrades petites en altres murs; està cobert per una teulada de dos vessants; els seus murs tenen paraments de maçoneria llevat dels pilars de l'antiga espadanya que mostren carreus irregulars; té planta rectangular (4'20 x 2'60 m); es troba aixecat damunt i al centre dels peus del temple, a ponent. He calculat que la seva alçada fa 11'60 metres; és una mesura que considero aproximada.

SANT GRAU D'ENTREPERES Sant Grau, ermita
Altitud: 745 metres. Municipi de Sales de Llierca

Església romànica del segle XII que en temps força posteriors va ser sobrealçada i allargada per ponent. Consta d'una nau rectangular amb volta de canó apuntada damunt una imposta que ressegueix tota la seva base i que també es troba en l'absis; està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera apuntada i ornat per l'exterior, sota de l'antiga cornisa, per una banda damunt mènsules. El portal romànic al mur lateral de migdia ha quedat avui paredat; el formaven tres arcades de mig punt en degradació sobre impostes; les dovelles i els carreus dels muntants mostren que es van escairar acuradament. Se'n va obrir un de nou a ponent, rectangular, en el cos que s'hi va afegir; a mitja alçada hi té un petit òcul circular; davant del frontis s'hi construí un gran porxo cobert per una teulada de dos vessants i obert a migdia i a ponent per dos grans arcs de mig punt. Els murs romànics mostren paraments de carreus mitjans ben escairats i disposats en filades mentre que els murs posteriors els tenen de maçoneria amb peces pocs o gens picades i disposades en desordre tant sobre l'absis com damunt de la nau i en el cos de ponent. Dimensions: 17'80 x 4'40 x 6'25 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya closa cobert i tancat tardanament; té planta rectangular (3'45 x 2'00 m) i obrat amb tècnica de maçoneria; està cobert per una teulada de quatre vents de rajola vermella; té dues allargassades finestres a ponent i a llevant i una a cadascun dels altres dos costats, totes en arc de mig punt. Es troba damunt i al centre dels peus del temple. He calculat la seva alçada en 11'87 metres; és una mesura que considero com aproximada.

SANT ISCLE DE COLLTORT Sant Iscle, antiga parròquia
Altitud: 845 metres. Municipi de Sant Feliu de Pallerols

Església romànica d'un moment poc segur, possiblement del segle XI. Avui ha perdut l'absis semicircular i se li ha allargat la nau juntament amb altres modificacions. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de creueria i capçada a llevant amb un absis rectangular precedit d'un arc presbiteral. Se li afegiren capelles laterals a ambdós costats, al nord més grans i comunicades; estan cobertes amb voltes d'aresta. Portal al mur de ponent amb marc de pedra blanquinosa de peces grans i ben escairades amb dovelles fent arc de mig punt. Els murs arrebossats en general mentre que en l'obra tardana del frontis s'hi veuen paraments de carreus matussers, irregulars, mitjans i poc organitzats en filades; damunt del portal hi té un notable òcul circular i

atrompetat i està coronat per una senzilla motllura horitzontal ornada de merlets esglaonats. Davant del frontis s'hi va aixecar tardanament una gran porxo tancat per una teulada de dos vessants damunt estructures de fusta sostinguda, per una banda, en el mur frontal i, per altra, en dos robustos pilars quadrats. Dimensions: 17'20 x 4'30 x 7'80 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles arriba als 10'40 metres. **Campanar** d'espadanya tardà d'un ull en arc de mig punt cobert per una teuladeta de dos vessants amb una petita creu metàl·lica al cim. Es troba damunt del mur frontal una mica escorat cap a la dreta. He calculat que la seva base mesura 1'60 metres i que l'alçada arriba als 12'22; són mesures que considero indicatives i aproximades. Amb tot, el 2019 ja no hi és; fou retirat i la campana s'aguanta en una estructura metàl·lica mig amagada per pels merlets frontals.

SANT JOAN DELS BALBS Mare de Déu, ermita

Altitud: 500 metres. Municipi de La Vall d'en Bas

Església romànica del segle XII que ha sofert modificacions i ampliacions ja al segle XV ja en el XVIII. Consta d'una nau rectangular un pèl irregular coberta amb una volta de canó apuntada i capçada al nord-est per un absis semicircular cobert per una volta de quart d'esfera precedit d'un arc triomfal de mig punt; aquest absis, refet després dels terratrèmols del segle XV, mostra la part baixa original amb carreus mitjans matussers que sobresurten a manera de sòcol i el mur superior amb carreus ben escairats, grans, mitjans i petits disposats en filades. Al segle XVIII s'hi afegiren dues capelles laterals, una a cada costat, i un petit porxo en l'angle que forma la capella sud amb el mur de la nau per la banda de ponent; està cobert per la mateixa teulada del temple que es prolonga i se sosté en un pilar quadrat. El portal obert al mur de ponent, segurament al segle XV, té arc de mig punt ben dovellat i muntants carreuats de peces grans; al damunt hi conserva una finestra romànica en arc de mig punt. El mur frontal presenta un parament de carrreus mitjans ben escairats i en filades a la seva part baixa i de mitja alçada en amunt un parament de maçoneria endreçat; té els caires un pèl atalussats. Dimensions: 11'90 x 3'80 x 5'70 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada total des del fons de les capelles arriba als 10'10 metres. **Campanar** d'espadanya de dos ulls allargassats en arc rebaixat cobert per una teulada de dos vessants; es troba situat damunt dels peus del temple ocupant-ne tota la seva amplada (6'50 metres); el porxo de dues vessants posterior que mostra una fotografia va ser eliminat en reformes recents. He calculat la seva alçada en 9'25 metres; les mesures senyalades les considero només aproximades.

SANT JOAN LES FONTS Sant Esteve

Altitud: 335 metres. Antic monestir, avui extensió de la parròquia.

Església romànica de la primera meitat del segle XII; es consagrà el 1117. Consta de tres naus rectangulars de quatre trams cobertes per una volta de canó apuntada la central i de quart de canó les laterals; estan separades per tres pilars rectangulars per banda amb columnetes adossades per la banda interior. Les naus estan capçades a llevant per dos absis semicirculars amb decoració a l'exterior a base de frisos de dents de serra sota cornisa i d'arcs cecs amb lesenes, el central substituïdes per semi-columnes; l'absis romànic que hi havia al migdia ha estat substituït per una estructura rectangular. Els seus murs presenten paraments de grans carreus irregulars ben escairats de pedra clara a l'interior i de pedra rogenca erosionada pel temps a l'exterior. Les façanes de la nau central com la de les laterals presenten sota la cornisa arcuacions cegues i, sobre d'elles, un fris de grans dents de serra sostingut per mènsules; unes amples bandes llombardes recorren de dalt a baix en quatre trams els paraments exteriors. Un porxo, amb teulada de dos vessants sobre un embigat de fusta que es recolza en dos pilars de pedra, amaga el portal rectangular obert al frontis encarat a ponent; l'envolten tres arcades en degradació i un bordó de mig punt que deixen un timpà nu; sota de les arcades hi havia unes columnetes de fust estriat de les que ara només en resten dues a l'esquerra i els dos capitells de les corresponents de la dreta. Dimensions: 32'40 x 5'50 x 12'25

metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus arriba als 15'50 metres. **Guarda** un conjunt de bells capitells esculpits damunt les columnes adossades als pilars que separen les naus. Conserva una pica baptismal romànica del segle XII amb relleus en tota la seva superfície, geomètrics i figuratius; té un diàmetre a la boca de 1'30 metres i un gruix de 13 centímetres; la seva alçada en fa 80. L'absis central ha estat pintat amb una representació moderna per l'artista Núria Llimona que desdiu del conjunt romànic. **Campanar** romànic de planta quadrada (5'90 x 5'90 m) amb un segon cos hexagonal del segle XVIII (1792) coronat per una minsa cornisa i una teulada piramidal vuitavada de teules rogenques vidriades amb els vuit careners clars; al cim hi té un pinacle de pedra grisenca amb bola. La cel·la està oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; té una motllura a la seva base. Els seus murs tenen paraments de carreus de pedra rogenca. Des del cor s'entrava al campanar; ara (2009), l'antiga escala es va treure en fer reformes i no n'hi ha cap; es troba en projecte una de nova metàl·lica. Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis orientat a ponent. Alçada: 27'35 metres. Esveltesa: 4,6

SANT MARTÍ DE BIANYA (o de Solamal) Sant Martí, antiga parròquia
Altitud: 396 metres. Municipi de La Vall de Bianya

Església romànica del segle XII avançat. Consta d'una nau rectangular irregular, ja que és un pèl més ampla als peus que a la capçalera; està capçada a llevant per un absis semicircular sobrepassat ornat per l'exterior amb una banda sota cornisa damunt de mènsules senzilles. Al segle XVIII s'hi feren reformes i ampliacions; s'hi afegiren dues capelles, una a cada costat. Té un portal, segurament refet modernament, en arc de mig punt ben dovellat amb peces grans; es troba al mur frontal, a ponent; a mitja alçada, damunt d'ell, hi ha una finestra en arc de mig punt. Els murs presenten paraments de carreus ben escairats de mida mitjana i disposats en filades ben ordenades. Dimensions: 10'90 x 4'00-3'50 x 6'65 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles fa 9 metres; l'amplada donada de la nau indica les mesures dels dos extrems. **Campanar** d'espadanya closa, avui gairebé una torre, que es va aixecar al segle XVIII. Està cobert per una teulada de quatre vessants amb una inflexió a la base; se sosté en pilars, tres per banda (els dels caires, comuns) tot deixant finestres quadrades, dues a cadascuna de les quatre bandes. Es troba aixecat al centre i damunt dels peus del temple. Té planta rectangular (4'25 x 9'20 m) i una alçada de 9'20 metres; les dades numèriques són aproximades.

SANT MARTÍ DE TORALLES Sant Martí, ermita
Altitud: 600 metres. Municipi de Montagut i Oix

Església romànica del segle XII. Consta d'una nau rectangular coberta per una volta de canó apuntada damunt una ampla imposta i capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera apuntada, també damunt una imposta senzilla i precedit d'un arc presbiteral en arc apuntat; està ornat per l'exterior per una ampla banda sota cornisa que descansa en permòdols, algun amb relleus decoratius, i amb una finestra, al centre, de dues arcades de mig punt en degradació envoltades per un guardapols damunt impostes senzilles. El portal es troba a migjorn format per dues arcades en degradació ben dovellades. Murs de gruix notable de pedra grisenca amb paraments de carreus mitjans o grans ben escairats i alineats. Dimensions: 13'50 x 4'40 x 6'65 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons d'una capelleta oberta en el mur de tramuntana, a tocar l'absis, arriba als 5'20 metres. **Campanar** d'espadanya closa tardana amb dos ulls en arc de mig punt a ponent, petits i rectangulars a llevant; està aixecat al centre i al damunt els peus del temple; està cobert per una teulada de dos vessants. He calculat que l'amplada de la seva base feia 3'60 metres i que la seva alçada arribava als 10; són mesures que considero com aproximades.

SANT MARTÍ VELL Sant Martí, ermita

Altitud: 500 metres. Municipi de Santa Pau

Església romànica de finals del segle XII. Consta d'una nau rectangular coberta per una volta de canó apuntada; està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera i sense ornamentació exterior; tant la volta de la nau com la de l'absis arrenquen d'una imposta. Portal a migdia amb marc rectangular coronat per quatre arcades en degradació ben dovellades; descansen en una senzilla imposta i deixen un timpà nu damunt una robusta llinda de pedra. Murs amb paraments de carreus mitjans o grans ben escairats i disposats en filades que deixen veure, en els laterals, la blancor de l'argamassa; el mur dels peus del temple té una finestra en arc de mig punt a la part alta. Dimensions: 15'70 x 5'20 x 6'60 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya closa tardà cobert amb una teulada de dues vessants; té planta rectangular (3'30 x 2'50 m) obert amb dues finestres en arc de mig punt al davant en un mur de carreus i força esbatanat en els altres costats a base de maó vist. He calculat que la seva alçada arriba als 12 metres; les mesures donades són aproximades.

SANT MIQUEL DE BUSTINS Sant Miquel, ermita

Altitud: 570 metres. Municipi de Sant Aniol de Finestres

Església romànica de principis del segle XII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada i capçada a llevant per un absis semicircular cobert per una volta de quart d'esfera apuntada que descansa en una senzilla imposta a la seva base; està precedit d'un arc presbiteral apuntat; no té ornamentació exterior llevat d'un rústic sòcol als baixos. Té un portal rectangular obert al mur de ponent als peus del temple; està coronat per un arc de mig punt amb dovelles ben picades embegut en el mur i un timpà semicircular nu damunt d'una llinda robusta. Els murs mostren una certa descurança; en l'absis hi ha carreus mitjans matussers en filades; en la resta, petits carreus matussers en filades irregulars; en el frontis són mitjans i matussers; damunt el portal hi ha una petita finestra en arc de mig punt; en lloc de la cornisa els murs fan graonada en dos vessants. Dimensions: 11'10 x 4'30 x 5'80 mestres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya de dos ulls allargassats i en arc de mig punt; està cobert per una teuladeta de dos vessants; queda situat damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'90 metres i que la seva alçada arriba als 9'53; són mesures aproximades.

SANT MIQUEL D'HORTMOIER Sant Miquel, ermita

Altitud: 415 metres. Municipi de Montagut i Oix

Església romànica del segle XII amb orígens en l'anterior segurament acabada al XIII amb l'absis. Consta d'una nau rectangular coberta per una volta de canó i capçada a llevant (al nord-est) per un absis semicircular prolongat; l'eix de l'absis és un pèl desviat al nord respecte del de la nau. Té un portal rectangular a ponent, als peus del temple i, al damunt, una finestra en arc de mig punt. Els murs laterals i de ponent tenen paraments de carreus petits i ben alineats; en l'absis són mitjans, ben escairats i en filades uniformes; dos escassos contraforts, un a cada cantó, es veuen en el punt on l'absis s'uneix a la nau. Dimensions: 11'60 x 2'85 x 5'10 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya amb dos ulls en arc de mig punt; està cobert per una teuladeta de dos vessants; queda aixecat damunt i al centre del mur frontal agafant tota l'amplada d'aquest mur, 5'40 metres. He calculat que la seva alçada arriba als 8'75 metres; és una mesura que considero aproximada.

SANT MIQUEL DEL MONT Sant Miquel, ermita

Altitud: 792 metres. Municipi de la Vall de Bianya

Església romànica del segle XII. Consta d'una nau rectangular amb volta de canó un pèl apuntada damunt una imposta que es troba també en l'absis; està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera un xic apuntada ornat per l'exterior, com els murs, amb una

banda sota cornisa que descansa en mènsules amb algun relleu geomètric o figuratiu molt arcaic. Té el portal a migdia; el formen tres arcades de mig punt en degradació que es troben damunt una imposta mig desapareguda i de la llinda que tanca per dalt el portal rectangular tot deixant un timpà nu; tots els elements, dovelles i carreus mitjans i grans estan ben escairats. Murs amb paraments de carreus grans o mitjans ben escairats i ordenats en filades, algunes més amples que altres. Dimensions: 9'00 x 3'70 x 5'75 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt i cobert amb una teuladeta de dos vessants, segurament aixecat al segle XVI. Està situat damunt del mur de ponent en tota la seva amplada, 6 metres. He calculat que la seva alçada arriba als 11'50 metres; és una dada aproximada.

SANT MIQUEL DE PERA Sant Miquel, ermita
Altitud: 800 metres. Municipi de Montagut i Oix

Església romànica del segle XII. Consta d'una nau rectangular coberta per una volta de canó apuntada; ha perdut l'antic absis romànic i està capçada a llevant per un mur recte que la separa amb un envà de la sagristia de planta quadrada. Té un bonic portal al mur de migdia de forma rectangular recobert per un arc de mig punt ben dovellat i ornat amb boles, una a cada dovella; es troba embegut en el mur; deixa un timpà ornat amb una pintura de factura moderna. Els murs amb paraments de carreus mitjans ben escairats i alineats, visibles sobretot a ponent, presenten per l'exterior sota cornisa un fris de mènsules, alguna ornada amb boles. Dimensions: 16'00 x 3'70 x 6'30 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons de les capelles laterals obertes tardanament tant a tramuntana com a migdia l'amplada total fa 10 metres. **Campanar**, antiga espadanya avui tancada a manera de golfes, que ocupa tota l'amplada de la façana de ponent, 6'20 metres, i que s'aixeca damunt dels peus del temple; té dues obertures en arc de mig punt al davant; al darrere i als costats són rectangulars. Està cobert per una teulada de dos vessants. He calculat que la seva alçada arriba als 10'65 metres; és una mesura que considero aproximada.

SANT PONÇ D'AULINA Sant Ponç, antiga parròquia
Altitud: 500 metres. Municipi de La Vall de Bianya

Església romànica segurament del segle XII modificada posteriorment. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó un xic apuntada damunt un arc toral proper a l'absis i capçada a llevant (de fet, al nord-est) per un absis rectangular cobert per una volta de canó de mig punt precedit d'un arc presbiteral; té una àmplia fornícula en el gruix del mur que tanca l'absis. El portal es troba al mur frontal, als peus del temple, a ponent; és rectangular i està coronat per una arcada de mig punt que deixa un timpà nu damunt de la llinda de pedra que, dins d'un cercle, hi té gravada una creu. Els murs presenten paraments de carreus mitjans o grans ben escairats i disposats en filades ordenades. Una capella oberta a la banda de tramuntana, propera a l'absis, es troba a la base del campanar. Dimensions: 9'00 x 4'60 x 7'70 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de la capella arriba als 5'40 metres. **Campanar** de torre aixecat damunt de la capella de tramuntana, mig sortit, aixecat damunt dels robustos murs romànics en les reformes del segle XVIII amb paraments de carreus un pèl matussers; té planta rectangular (3'60 x 2'60 m); en la cel·la s'hi obren finestres en arc de mig punt, una a cada cara; queda coronat per una escassa cornisa motllurada i per una teulada de quatre vessants amb inflexió a la part alta i amb un petit pinacle al cim. Una curta escala de pedra per l'exterior, adossada al mur de tramuntana, dóna accés a una porta rectangular a mitja alçada del campanar. He calculat que l'alçada arriba als 15 metres, dada que considero aproximada.

SANT QUINTÍ D'EN BAS Sant Quintí, antiga parròquia
Altitud: 476 metres. Municipi de La Vall d'en Bas

Església romànica de finals del segle XIII i modificada al XVIII quan se la va sobrealçar,

allargar i ampliar; només conserva del romànic l'absis rectangular cobert per una volta de canó de mig punt i els seus murs de carreus mitjans, bens escairats i disposats en ordenades filades. Els murs de la nau, rectangular, de tres trams amb voltes d'aresta sobre dos arcs torals, tenen paraments de maçoneria; dos robustos contraforts a banda i banda reforcen els seus murs. Té un portal a ponent, als peus del temple, amb un marc en arc de mig punt i recobert per un ràfec de dos vessants; a mitja alçada hi té una finestra rectangular de mides reduïdes. Dimensions: 13'30 x 5'40 x 8'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt cobert per una teuladeta de dos vessants; es troba damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa un metre i que arriba a l'alçada de 13 metres; les dades numèriques són aproximades.

SANT VICENÇ DEL SALLENT Sant Vicenç, antiga parròquia
Altitud: 460 metres. Municipi de Santa Pau

Església romànica d'un moment poc aclarit; va ser reformada i ampliada en el segle XVII. Consta d'una nau romànica rectangular coberta per una volta de canó damunt tres arcs torals i d'una imposta que recorre la seva base; un cor alt als peus del temple del temps de les reformes va mutilar parcialment aquesta imposta que tenia relleus arcaics figuratius i geomètrics; la capçalera a llevant la formen un absis escassament semicircular i un ample tram presbiteral. Té un portal rectangular al mur frontal als peus del temple, a ponent, obert al segle XIX; el seu marc rectangular té la llinda lleugerament corbada. Al damunt hi té una fornícula amb imatge i més amunt un òcul circular atrompetat; està coronat per una escassa cornisa de teules de dos vessants que mostra com la façana queda asimètrica en presentar més superfície per la banda esquerra, al nord; tota ella queda arrebossada i pintada d'un color rosa pàl·lid. Els murs, arrebossats, no deixen veure amb quin parament van ser aixecats i les capelles afegides encara ho dificulten més. Dimensions: 17'30 x 4'15 x 7'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals arriba als 9'70 metres. **Campanar** d'espadanya closa amb planta rectangular més profund que ample (3'40 x 3'50 m) aixecat en el temps de les reformes; està cobert per una teulada de dos vessants; queda obert amb dos ulls en arc de mig punt a les quatre cares excepte al sud on son rectangulars i escorades a la dreta. Està aixecat damunt dels peus del temple, en el punt central si tenim en compte l'eix que marquen el portal i l'òcul, però escorat cap a la dreta si ens fixem amb l'amplada total del frontis. He calculat que la seva alçada arriba als 12'90 metres.

SANTA BÀRBARA DE PRUNERES Santa Bàrbara, antiga parròquia
Altitud: 715 metres. Municipi de Montagut i Oix

Església romànica de finals del segle XII o de principis del XIII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada que descansa en una imposta; té dues capelles obertes en el gruix dels murs, enfrontades, tocant a l'absis, a manera de fals transsepte; està capçada a llevant per un absis semicircular sense ornamentació exterior; al segle XVIII es va sobrealçar. Té un llarg porxo adossat al mur de migdia format per cinc arcs de mig punt damunt senzilles impostes i de quatre pilars que descansen en un podi obert al centre; és obrat amb pedra blanquinosa ben carreuada; està cobert per una teulada d'un sol vessant damunt un embigat de fusta; aixopluga el portal amb marc de pedra grisenca amb peces grans formant un arc de mig punt ben dovellat. Els seus murs presenten paraments de carreus ben escairats i alineats de mida mitjana. Dimensions: 14'90 x 5'70 x 10 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles arriba als 7 metres. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt cobert per una teuladeta de dos vessants; és obra tardana i fou restaurat modernament; està aixecat damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa 1'80 metres i que l'alçada arriba als 15; són mesures que considero aproximades.

SANTA MARIA D'ESCALES Santa Maria, santuari

Altitud: 400 metres. Municipi de Montagut i Oix

Església romànica amb orígens en el segle XI, completada al XII i al XIII amb l'absis actual. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt i capçada a llevant per un absis semicircular perllongat sense ornamentació exterior. Té el portal obert al mur de ponent, als peus del temple, amb la data en la llinda de 1881 i, precedint-lo, un enorme porxo gairebé tancant i amb un pis superior; està obert a ponent amb un gran arc de mig punt i amb finestres en el pis que sembla ser una obra del segle XII; queda cobert per una teulada de dos vessants. Els murs del temple presenten diversos paraments, els antics, del segle XI, corresponen segurament a la nau; tenen per l'interior arcs formers de mig punt adossats de manera que formen petites capelles laterals; en un punt proper a l'absis n'hi ha una de fonda a la part nord; tenen paraments de carreus matussers, mitjans i petits, disposats en filades; en l'absis els carreus són entre mitjans i grans, ben escairats i ordenats, clarament indicatius d'un temps posterior al de la nau. Dimensions: 17'50 x 3'35 x 10'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** de torre amb dos ulls en arc de mig punt a ponent, un a llevant i de rectangulars als laterals; té planta rectangular (3'20 x 1'90 m) i està aixecat damunt i al centre dels peus del temple; està cobert per una teulada de dos vessants. He calculat la seva alçada en 15 metres.

SANTA MARIA DE SACOT (o dels Àngels) Santa Maria, ermita

Altitud: 480 metres. Municipi de La Vall de Bianya

Església del segle XII refeta al XVII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó un pèl apuntada i closa amb una capçalera recta on s'hi obre una finestra en arc de mig punt; també n'hi ha dues més d'iguals al mur de migdia. Portal rectangular obert al mur dels peus del temple, a ponent; hi figura la data del 1672. Murs de carreus matussers i irregulars ben alineats. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt sense cap campana; els pilars estan aixecats amb tècnica de maçoneria. Està situat al centre i al damunt del mur frontal. La base fa 4'75 metres d'amplada i l'alçada arriba als 11'50; les mesures són aproximades.

SANTÍSSIMA TRINITAT DE BATET La Trinitat, santuari

Altitud: 743 metres. Municipi d'Olot

Església romànica que s'inicià al segle XII i que posteriorment es modificà i amplià. Consta d'una nau rectangular romànica i de dues de laterals més curtes, posteriors; estan cobertes per voltes de crueria; la major està capçada a llevant per un absis semicircular romànic un pèl escurçat, força retocat ja que presenta paraments de maçoneria. Té dos portals, tots dos en arc de mig punt i a ponent, un als peus de la nau major i l'altre als peus de la nau lateral de migdia. Els murs tenen paraments de carreus mitjans ben escairats i amb argamassa força visible. Dimensions: 17'25 x 3'50 x 6'00 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; comptant des del fons de les dues naus laterals, l'amplada és de 7'80 metres. **Campanar** d'espadanya a manera de golfes aixecat damunt dels peus de la nau major; està cobert per una teulada de dos vessants i obert amb dos ulls en arc de mig punt al frontis. Fa la mateixa amplada que la façana, o sigui 5'25 metres. La seva alçada l'he calculada en 9 metres; és una dada aproximada.

SEGUERÓ Santa Maria

Altitud: 320 metres. Municipi de Beuda

Església romànica del segle XII i modificada en època barroca. Consta d'una nau rectangular de quatre trams amb voltes de llunetes sobre arcs torals resultat d'haver-se sobrealçat al segle XV i modificat amb posterioritat. Està capçada a llevant per un absis semicircular romànic lleugerament ultrapassat i sobrealçat; conserva en part un fris d'arcs cecs sota l'antiga cornisa romànica amb unes petites espitlleres a l'interior de cadascun, i un segon fris de dents de serra al

damunt. El seu mur romànic té paraments de carreus mitjans ben escairats i disposats en filades uniformes de pedra marronosa clara; la part superior del segle XV és de paredat i avui presenta un arrebossat en no massa bon estat. El frontis té un portal rectangular recobert d'arcades de mig punt en degradació i amb el timpà nu; al damunt hi apareix un òcul i una barbacana pròpia d'un moment en què fou lloc fortificat; està coronat pel campanar d'espadanya. Dimensions: 22'75 x 6'00 x 6'65 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals arriba als 9'90 metres. **Guarda** del segle XIV una imatge gòtica policromada d'alabastre de Beuda de la Mare de Déu; la representa en posició asseguda i amb el Nen a la falda. S'hi conserven també imatges de les Ànimes pintades a principis del segle XIX per l'artista d'Olot Joan Carles Panyó i Figaró (1755-1840) nascut a Mataró. **Campanar** d'espadanya closa tancat modernament pels quatre costats; avui té planta rectangular (6'00 x 5'37 m) i està cobert per una teulada a dos vents sota de la qual queden grans obertures rectangulars en alguns costats i en altres per finestres d'arc de mig punt. Els seu murs són de carreus matussers. Situació: sobre els peus i al centre de la nau com una prolongació de la façana principal encarada a ponent. Alçada: 12'60 metres.

EL GIRONÈS

CAMPANARS EN ORDRE ALFABÈTIC DE MUNICIPIS

Municipis i poblacions	Parròquies	Alçada en metres
Aiguaviva	Sant Joan Baptista	28'89
Bescanó	Sant Llorenç	30'00
Estanyol	Sant Andreu	22'40
Montfullà	Sant Pere	18'00
Vilanna	Sant Mateu	21'56
Bordils	Sant Esteve	34'79
Campllong	Sant Quirze	22'25
Canet d'Adri	Sant Vicenç	19'94
Adri	Sant Llorenç	21'74
Montcal	Santa Cecília	17'81
Rocacorba	Santa Maria, santuari	9'58
Cassà de la Selva	Sant Martí	47'30
Celrà	Sant Feliu	37'33
Flaçà	Sant Cebrià	26'95
Fornells de la Selva	Sant Cugat	32'93
Girona	La Catedral, campanar barroc	69'71
Girona	La Catedral, campanar romànic	39'70
Girona	Mare de Déu de la Pietat	14'30
Girona	Mare de Déu del Carme	30'02
Girona	Santa Susanna	29'51
Girona	Sant Feliu la Major	65'00
Girona	Sant Josep	38'50
Girona	Sant Narcís	19'23
Campdorà	Sant Jaume	19'18
Palau-sacosta	Sant Miquel	26'57
Juià	Sant Pere	23'25
Llagostera	Sant Feliu	38'66
Llambilles	Sant Cristòfol	22'50
Madremanya	Sant Esteve	28'41
Medinyà	Sant Sadurní	21'37

Quart	Santa Margarida	22'18
Castellar de la Selva	Sant Martí	18'26
Montnegre	Sant Mateu	23'50
Palol d'Onyar	Sant Sadurní	18'29
Salt	Sant Cugat	30'60
Sant Andreu Salou	Sant Andreu	21'28
Sant Gregori	Sant Gregori	22'90
Cartellà	Sant Feliu	25'36
Ginestar	Mare de Déu de la Cinta	11'87
Sant Medir	Sant Medir	25'05
Taialà	Sant Narcís	19'11
Sant Joan de Mollet	Sant Joan	31'32
Sant Jordi Desvalls	Sant Jordi	26'80
Sant Julià de Ramis	Sant Julià	13'23
Sant Martí de Llèmena	Sant Martí	24'80
Granollers de Rocacorba	L'Assumpció	21'32
Llorà	Sant Pere	28'17
Les Serres	Santa Cecília	13'82
Sant Martí Vell	Sant Martí	35'67
Sarrià de Ter	Mare de Déu de la Misericòrdia	26'00
Sarrià de Dalt	Sant Pau	20'91
Vilablareix	Sant Menna	27'90
Viladasens	Sant Vicenç	22'84
Fellines	Sant Martí	16'66

Alçada mitjana: 25'83 metres

PARRÒQUIES AMB CAMPANAR DE TORRE, UNA A UNA

ADRI Sant Llorenç
Altitud: 245 metres. Municipi de Canet d'Adri

Església romànica del segle XII avançat modificada en diverses ocasions després del terratrèmol del segle XV que li va causar desperfectes. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó sobre un arc toral que descansa en semi-columnes adossades als murs; està capçada a llevant per un absis semicircular decorat per l'exterior amb un fris de dents de serra sota la cornisa motllurada. El frontis està obert amb un portal de tres arcs dovellats de mig punt en degradació; el central descansa en columnes exemptes, una per banda, amb capitells decorats amb elements vegetals i animals estilitzats; a mitja alçada hi ha una finestra esqueixada en arc de mig

punt i la part alta una minsa cornisa interrompuda al centre pel cos del campanar. Els seus murs de pedra volcànica gairebé blanca tenen paraments de carreus ben escairats, desiguals i disposats en filades uniformes, avui (2003) força desgastats pel temps; la part alta del frontis, amb clar senyal d'haver estat sobrealçat, presenta un parament de paredat sota cornisa.

Campanar de planta gairebé quadrada (4'50 x 5'00 m). Mostra vestigis d'un primitiu campanar romànic com les finestres d'arc de mig punt geminades visibles a tres bandes; sembla que s'aprofitaren d'un campanar anterior, desaparegut i traslladades al lloc actual; a la cara del frontis hi figuren dues finestres d'arc de mig punt modernes. Està coronat per una decoració emmerletada amb gàrgoles als angles; al seu damunt s'aixeca una agulla piramidal de carreus. Una escala de pedra sense barana està adossada al mur exterior de tramuntana; arriba fins a la porta oberta sota la cel·la a l'alçada de la cornisa que recorre la teulada del temple.

Situació: sobre els peus de la nau, com a continuació del frontis encarat a ponent.

Alçada: 21'74 metres.

Esveltesa: 4,3

AIGUAVIVA Sant Joan Baptista

Altitud: 169 metres.

Església aixecada al segle XVI en estil gòtic tardà i modificada en estil neoclàssic. Consta d'una nau rectangular de tres trams, un d'ells amb el cor i un altre que es correspon amb transsepte del segle XVIII; estan coberts amb voltes de creueria amb claus amb imatges figuratives; està capçada per un absis semicircular ultrapassat també del segle XVIII; damunt del creuer s'aixeca un cimbori quadrat. El cor amb una barana de fusta descansa en un arc carpanell. La senzilla portalada neoclàssica del 1830 està situada al mur lateral de llevant; el portal rectangular flanquejat per pilastres toscanes motllurades i amb una petita fornícula amb imatge al timpà es troba al fons d'una arcada apuntada i filetejada; queda coberta per un ràfec de dos vessants. Els seus murs tenen paraments de paredat, arrebossats i emblanquinats amb carreus de pedra clara a les cantoneres. Sota les cornises de tots els murs apareixen frisos de punta de diamant.

Guarda una pica baptismal del segle XV i, al terra, una sèrie de lloses sepulcrals. Entre les diverses imatges que es troben en els altars, totes posteriors al 1939, se'n guarda una que és còpia de *La Mare de Déu de Vilademany* del segle XV no massa ben aconseguida; l'original es troba reservada en un lloc més segur.

Campanar gòtic amb una base romànica. Té planta pràcticament quadrada (5'90 x 5'83 m) i està coronat per una obra tardana segurament del 1738, data que hi ha a la porta d'accés. La part alta la formen una cornisa amb gàrgoles als angles i un terrat amb balustrada barroca i pinacles als pilars dels caires; al damunt del terrat s'aixeca una agulla piramidal amb els careners crestats en estil semblant a la de Fornells i a la de Cassà entre altres del Gironès. La cel·la queda oberta amb dos finestrals d'arc apuntat a cada costat amb una fina motllura al dessota; hi pengen campanes. Els seus murs amb paraments de paredat d'un material marronós tenen carreus de pedra blanca a les cantoneres. Una escala de pedra que va de paret a paret puja fins a la cel·la tot deixant un ull central.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis orientat a migdia del qual sobresurt poc per la banda de ponent.

Alçada: 28'89 metres.

Esveltesa: 4,9

BESCANÓ Sant Llorenç

Altitud: 102 metres.

Església originàriament romànica de la que actualment gairebé no en queda cap rastre en haver estat molt modificada al segle XVI en gòtic tardà i reconstruïda a inicis del XIX. Consta d'una nau rectangular de dos trams coberta amb una volta de creueria i capçada per un absis poligonal de cinc costats, amb dos de laterals oberts per donar pas a capelles, la de l'esquerra fonda. El frontis bastit amb carreus de pedra ben escairada té una portalada classicitzant de cap a mitjans del segle XVIII amb el portal rectangular flanquejat per fines columnes jòniques sobre pedestals; queden adossades als muntants que sostenen un entaulament filetejat i una fornícula amb imatge ricament decorada a l'entorn; més amunt hi ha una rosassa motllurada a mitja alçada i una escassa cornisa horitzontal. Els seus murs laterals tenen paraments de paredat amb carreus a les cantoneres.

Dimensions: 18'21 x 6'97 x 8'25 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals és de 17'79 metres.

Campanar del segle XVIII. Té planta quadrada (5'00 x 5'00 m). La cel·la queda oberta amb dues finestres d'arc de mig punt a cada costat amb l'ampit sobresortit i motllures a l'arrencada dels arcs tant al seu damunt com al dessota; l'esfera d'un rellotge queda sota la cornisa. Queda coronat per un terrat amb pinacles de bola als pilars dels angles que sostenen una barana metàl·lica; damunt del terrat una estructura metàl·lica (no inclosa en la mesura de l'alçada) sosté la campaneta horària. Els seus murs arrebossats i de color un pèl torrat tenen carreus de pedra blanca a les cantoneres. A l'interior del temple hi ha el portal que dóna a dins del cloquer on una escala moderna sobre voltes, de maó, fent ziga-zaga d'un mur a l'altre, puja fins a la cel·la.

Situació: adossat al mur nord, prop de la capçalera.

Alçada: 30 metres. M'ha estat facilitada per mateix rector parroquial que, diu, l'ha calculada ell mateix; no l'he poguda mesurar un servidor degut a les dificultats urbanístiques que fan difícil aproximar-se a la base del campanar condició indispensable per fer al càlcul.

Esveltesa: 6

BORDILS Sant Esteve

Altitud: 42 metres.

Església aixecada entre el 1561 i el 1593 en estil gòtic tardà. Consta d'una nau rectangular de tres trams, un d'ells amb un cor alt; està coberta amb voltes de creueria i capçada per un absis poligonal de set costats. La façana principal es troba flanquejada, des de mitja alçada, per dues garites amb agudes agulles vuitavades; sembla que feien la funció de comunidors. La portalada, goticitzant, té un portal rectangular envoltat d'arquivoltes apuntades que deixen un timpà nu sobre la llinda decorada amb un motiu heràldic; està flanquejat per unes pilastres estriades fins a un escàs ràfec superior; al seu damunt i a mitja alçada, hi ha una rosassa atrompetada, motllurada i calada; a la part alta, sota una fina cornisa horitzontal, una galeria de finestres d'arc de mig punt s'obren a les golfes; sota d'elles, dues motllures horitzontals, d'escassa separació, recorren tota la façana i les garites. Els murs interiors del temple tenen paraments de maçoneria; els exteriors, menys el frontis d'un bell parament de carreus de pedra blanca ben escairats, els tenen de paredat amb carreus a cantoneres, com el de l'absis.

Dimensions: 24'90 x 9'13 x 13'38 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Guarda un retaule renaixentista a l'altar major així com una pica baptismal amb peu i una gran boca poligonal, segurament renaixentista.

Campanar inacabat per manca de l'agulla que sembla iniciada damunt el terrat; en part és goticitzant i en part renaixentista, de finals del segle XVI i principis del XVII. Té planta propera al quadrat (7'74 x 8'12 m) amb un segon cos octagonal on s'ubica la cel·la reforçada amb robustos contraforts als caires i un terrat a la base amb una elegant balustrada renaixentista; està coronat per una cornisa amb gàrgoles lleonines als angles i un nou terrat amb barana calada. La cel·la té vuit finestrals d'arc apuntat, allargassats i estrets, un a cada cara. Els murs del cloquer tenen paraments de carreus de pedra blanca ben escairats amb la part baixa (el metre inicial) lleugerament atalussats. Algunes finestres i finestrals estan oberts a diversos nivells del primer cos en el mur de llevant. Entre aquest i el de l'església s'hi troba una torre cilíndrica fins a la base del segon cos. Per accedir a la cel·la es puja per una escala de cargol de pedra picada i des d'allí per accedir al terrat se'n troba una altra de més estreta igualment de cargol.

Situació: adossat al mur de tramuntana fent angle al nord-est de la capçalera encarada a llevant.

Alçada: 34'79 metres.

Esveltesa: 4,2

CAMPDORÀ Sant Jaume

Altitud: 80 metres. Municipi de Girona

Església romànica del segle XII modificada el 1760 amb l'afegitó de capelles laterals. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta apuntada. El frontis té un portal classicitzant rectangular, on hi figura la data de 1760; el flanquegen pilastres estriades adossades als muntants i el recobreixen un entaulament i un frontó triangular; tot queda aixoplugat sota d'un porxo amb teulada de dues vessants sostinguda per dues columnes de pedra; a mitja alçada; per sobre del porxo, s'obre un òcul circular motllurat i una cornisa horitzontal amb un pinyó de capçal trilobulat. El seu mur està arrebossat i pintat en un to rosat avui (2004) força descolorit; els laterals són encara de l'església romànica.

Guarda un retaule d'alabastre policromat del segle XVII, encara renaixentista, dedicat a *Nostra Senyora de la Pietat*, i el retaule major barroc.

Campanar del segle XVIII. Té planta rectangular (3'80 x 4'50 m) i fou bastit amb murs de maçoneria, avui arrebossats, i amb carreus de pedra blanca a cantoneres. La cel·la amb paraments de paredat, carreus als caires i una motllura al dessota té obertes finestres d'arc de mig punt allargassades, una a cada cara. Està coronat per una simple cornisa i un terrat amb banyes ostentoses als angles i un robust element, mig desfet, al centre, format per dos murs en creu i en forma apuntada. Pengen tres campanes de les finestres, una d'elles, *Santa Eulàlia*, del 1779 i una altra del 1753.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 19'18 metres.

Esveltesa: 4,2

CAMPLLONG Sant Quirze i Santa Julita

Altitud: 113 metres.

Església aixecada entre els segles XVI i XVII que conserva restes sobretot a la capçalera possiblement preromàniques d'una anterior. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada, en part romànica, i amb llunetes; està acompanyada d'algunes capelles laterals; la

capçalera és recta. Un cor alt als peus del temple és del 1739; hi condueix una escala ampla que segueix més amunt per l'interior del campanar. El frontis té un portal classicitzant rectangular amb pilastres toscanes d'escàs relleu adossades als muntants, un entaulament decorat amb un fris de rosetes, un frontó triangular amb dos pinacles adossats situats als extrems, un òcul circular atrompetat al damunt i una cornisa angular. El seu mur està arrebossat i pintat en un to groguenc amb els carreus de les cantoneres ben a la vista.

Guarda una pica baptismal del 1582 amb peu gòtic situada al presbiteri.

Campanar coetani de les reformes del segle XVII. Té planta quadrada (4'50 x 4'50 m) i està coronat per una fina cornisa amb merlets als angles i una agulla piramidal d'obra. La cel·la amb una motllura al dessota queda oberta amb una finestra d'arc de mig punt a cada cara; hi pengen les mateixes campanes d'abans dels fets del 1936. Els murs arrebossats del cloquer tenen carreus a cantoneres. Per l'interior hi puja una escala d'obra que va de paret a paret fins arribar al nivell de la volta de la nau; a partir d'aquí es transforma en una de fusta.

Situació: adossat al mur de ponent, prop del frontis encarat a migdia.

Alçada: 22'25 metres.

Esveltesa: 5

CANET D'ADRI Sant Vicenç

Altitud: 217 metres.

Església romànica del segle XI i remodelada cap el 1560. Consta de tres naus rectangulars de dos grans trams; la central és força més alta; estan cobertes amb voltes de canó, la del centre sobre dos arcs torals de mig punt, la lateral esquerra sobre tres arcs torals, la de la dreta només sobre d'un; descansen en pilars i pilastres cruciformes. Estan separades de la central per robustos pilars cruciformes i estan capçades a llevant per tres absis semicirculars decorats per l'exterior amb lesenes i frisos d'arcs cecs sota cornisa. Té un gran cor sobre una volta de creueria a l'extrem de ponent de la nau central. Fou modificada al segle XVI amb un frontis on hi ha un portal rectangular amb un marc de pedra blanca amb data de 1560 a la llinda, un òcul circular a mitja alçada i una cornisa mixtilínia. Els murs romànics tenen paraments de carreus de pedra volcànica del lloc disposats en filades regulars, els laterals tenen un arrebossat deficient escrostonat i amb humitats que l'ennegreixen. A l'esquerra del frontis, sobresortint, hi ha una torre quadrada del 1597 amb teulada de quatre vessants, segurament un antic comunidor de murs arrebossats, amb carreus a cantoneres i amb una petita finestra rectangular a mitja alçada.

Dimensions: 16'00 x 3'50 x 9'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 10 metres i des del fons de les capelles laterals en fa 19'50.

Campanar aixecat al 1560. Té planta quadrada (3'30 x 3'30 m) i està coronat per una minsa cornisa i un terrat amb barana de merlets i pinacles als angles; al damunt d'ell s'aixeca una agulla piramidal d'obra. La cel·la queda oberta amb un finestral d'arc de mig punt a cada costat; hi penja alguna campana. En un pis superior hi ha obertes finestres en arc de mig punt, dues a cada cara, amb una fina motllura al dessota. Per arribar a la cel·la primer cal pujar al cor per una escala de pedra que segueix fins a dalt.

Situació: al damunt de la nau central, cap al centre.

Alçada: 19'94 metres.

Esveltesa: 6

CARTELLÀ Sant Feliu
Altitud: 125 metres. Municipi de Sant Gregori

Església barroca aixecada al segle XVIII; queden poques restes del seu passat romànic. Consta d'una nau rectangular acompanyada de capelles laterals i d'una capçalera poligonal. El frontis a ponent té un portal renaixentista rectangular amb marc motllurat de carreus de pedra blanca i una cornisa igualment motllurada amb dues boniques mènsules que la sostenen als extrems; completen aquesta façana un gran òcul circular atrompetat a mitja alçada i una cornisa angular amb una petita finestra rectangular al dessota. El mur frontal té un parament de carreus ben escairats de pedra color groc daurat disposats en filades uniformes; són de pedra blanca a cantoneres; també ho són alguns dels laterals, altres tenen paraments de maçoneria amb restes d'arrebossat.

Campanar coetani del temple. Té planta pràcticament quadrada (5'60 x 5'77 m); els seus murs de pedra marronosa tenen paraments de maçoneria amb carreus matussers a cantoneres. La cel·la situada al capdamunt en una torrella quadrada està oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; té una motllura a l'arrencada dels arcs; aquest darrer cos està coronat per una minsa cornisa i un terrat amb barana de grans merlets esglaonats; al seu damunt s'hi aixeca un pavelló octagonal amb àmplies obertures en arc de mig punt, una a cada cara; al damunt hi té una cornisa motllurada i una una cúpula de vuit sectors triangulars amb un pinacle de bola al cim.
Situació: adossat al mur de tramuntana tocant a l'absis encarat a llevant.
Alçada: 25'36 metres.
Esveltesa: 4,4

CASSÀ DE LA SELVA Sant Martí
Altitud: 140 metres.

Església del gòtic tardà aixecada entre el 1563 i el 1705 amb aportacions renaixentistes, i de neoclàssiques al segle XVIII. Consta d'una nau rectangular coberta amb volta ogival simple (acabada el l621) de cinc trams acompanyada de capelles laterals i capçada per un absis pentagonal. Un cor alt es troba als peus del temple. El quart tram té capelles laterals ampliades i enfondides a finals del segle XVIII (1777 i 1803) convertit en un fals transsepte. Les claus de volta presenten relleus figuratius de qualitat; la capella del Roser, tercera a la dreta, amb una volta estrellada en té cinc; els arcs que donen entrada als altars laterals, apuntats, descansen sobre pilastres estriades classicitzants.

El mur del frontis té un parament de carreus de pedra blanca ben escairats disposats en filades uniformes; els murs laterals tenen paraments de paredat amb carreus a cantoneres i estan apuntalats per robustos contraforts exteriors; els interiors els tenen de carreus ben escairats de pedra de Pedret. El frontis renaixentista té un portal rectangular amb dues pilastres toscanes per banda adossades als muntants i un entaulament dòric; al seu damunt hi ha encastat un relleu amb la figura de sant Martí; a mitja alçada una gran rosassa motllurada i, sota cornisa, un fris de sis finestres rectangulars; sobre la cornisa; com a coronament, una balustrada amb pinacles de bola. Té el sòcol atalussat des del nivell del carrer circumdant fins al del temple i una escalinata amb balustrada per salvar el desnivell fins a l'entrada.

Dimensions: 32'30 x 10'25 x l8'40 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons dels altars laterals en fa 16'50.

Arquitectes: mestre d'obres i picapedrer Joan Nernia el 1611, i els picapedrers i mestres de cases Pere i Francesc Busquets, pare i fill, de Girona; Joan Alesma i Esperansa (1689), de Girona, pel que fa a l'absis; i Joan Cisterna, picapedrer de Girona, pel que fa al frontis, cap el 1650.

Guarda alguns elements de l'antiga església romànica (s. XII): capitells, impostes, etc. També conserva un retaule barroc de Pau Costa, de Vic, del 1710, si bé destruït el 1936 fou refet cap el 1968 en el taller barceloní de Ramon Pericai tot aprofitant algunes peces importants que es van salvar. La imatge actual de *La Mare de Déu del Roser* és de l'escultor d'Olot Narcís Salgueda. Una altra imatge de fusta de *La Mare de Déu dels Dolors* és obra del 1800 de l'escultor local Joan Barril que fou sebollit sota el paviment de la mateixa capella. Té un orgue antic.

Campanar del gòtic tardà. Té un alt primer cos de planta rectangular (8'70 x 7'90 m); al segon octagonal s'hi ubica la cel·la; fou acabat el 1699 en estil barroc i completat amb una agulla el 1787; està coronat per una minsa cornisa, un terrat amb balustrada i pinacles de bola als angles i, al seu damunt, una agulla piramidal de vuit cares amb els careners crestats i un pinacle al cim. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats de pedra grisenca disposats en filades uniformes. El sòcol és atalussat. La cel·la està oberta amb finestrals d'arc de mig punt, un a cadascun dels vuit costats i amb els caires reforçats per pilastres d'escàs relleu.

Interiorment, una escala de pedra sobre voltes arriba fins al cor; des d'allí segueix fins a l'alçada de la volta de la nau i per damunt d'ella es passa al cantó del campanar, a la dreta del temple; una nova escala de cargol condueix a la cel·la; unes pilastres cilíndriques adossades als murs interiors d'ella sostenen un entramat de fusta d'on pengen tres grans campanes; una d'elles, la grossa, pesa tres tones; altres dues més petites es troben penjades a les finestres al sud-est. Una nova escala de cargol molt estreta puja per dins del pilar de llevant fins al terrat.

Situació: adossat al mur de tramuntana fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 47'30 metres.

Esveltesa: 5,4

CASTELLAR DE LA SELVA Sant Martí

Altitud: 200 metres. Municipi de Quart

Església del segle XVIII; conserva vestigis romànics i algun del segle X d'un temple anterior. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó renaixentista pintada amb elements florístics; està capçada per un absis poligonal. Els seus murs tenen paraments de paredat barrejats amb panys de maçoneria de material marronós amb grans carreus de pedra blanca a cantoneres. El frontis té un portal rectangular amb un marc de carreus de pedra blanca i pilastres d'escàs relleu adossades als muntants, un guardapols horitzontal i, al damunt, una fornícula reixada amb imatge; a mitja alçada hi figura una rosassa motllurada i atrompetada; el coronament és a base d'una cornisa angular amb curvatura còncava als extrems. La pica baptismal que tenia va ser robada no fa pas massa. La campana també, però ha estat recuperada. Avui dia el temple queda molt isolat i sense celebracions, per això resulta accessible a les usurpacions.

Campanar coetani del temple. Té planta rectangular (4'80 x 4'30 m) i està coronat per una cornisa motllurada, un terrat amb merlets esglaonats als angles i, al seu damunt, un pavelló de planta vuitavada i grans obertures a cada costat. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara i té una motllura al seu dessota. Els seus murs tenen paraments de maçoneria amb carreus de pedra blanca a cantoneres al primer cos, i de carreus ben escairats a la cel·la. Una estreta escala d'obra i de cargol, arrapada a una banda interior del mur, permet accedir a la cel·la.

Situació: adossat al mur de ponent fent angle al nord-oest de la capçalera orientada a tramuntana, tocant a l'absis.

Alçada: 18'26 metres.

Esveltesa: 3,8

CELRÀ Sant Feliu

Altitud: 71 metres.

Església neoclàssica aixecada entre el 1731 i el 1780; conserva restes de l'anterior edifici romànic a ponent: fragment d'un mur amb carreus ben escairats i una finestra d'arc de mig punt de doble esqueixada; algunes capelles són del temps del gòtic. Avui presenta planta de creu llatina. El frontis del 1803 té el parament de carreus grans i ben escairats de pedra blanca; la portalada d'inspiració barroca té un alt portal rectangular amb l'intradós filetejat; està flanquejat per columnes corínties exemptes sobre pedestals, tres per banda en posició triangular, i un entaulament decorat amb un petit fris de denticles; al damunt s'hi troba una fornícula buida flanquejada per dues columnes, una pilastra i pinacles a manera de gerros sobre pedestals, un entaulament i més pinacles al damunt; a la part alta, hi ha una rosassa motllurada i atrompetada decorada a l'entorn per pilastres i una motllura sinuosa; per coronament una cornisa angular amb gàrgoles als extrems. Els murs laterals tenen paraments de maçoneria de peces mig picades, irregulars i barrejades amb panys de paredat.

La nau rectangular de quatre trams, un d'ells el transsepte, està coberta per una volta de llunetes sobre tres arcs torals de mig punt; al creuer s'hi aixeca una cúpula sobre petxines decorades amb grans relleus; la capçalera la forma un absis poligonal de cinc costats. Un cor alt sobre arc carpanell i volta de llunetes té una bonica balustrada de pedra que es prolonga per damunt de les fondes capelles laterals cobertes amb voltes de canó i obertes per arcs formers de mig punt.

Dimensions: 29'50 x 10'64 x 16'06 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals en fa 19'64; la cúpula s'eleva a 20 metres i el transsepte en mesura 19'64 x 8'23 x 15'70.

Guarda, en una capella lateral entrant a l'esquerra, quatre figures d'atlants que sostenien l'antic altar barroc, i també, adossats a la paret, dos sarcòfags un del segle XIII i l'altre del XIV.

Campanar neoclàssic amb restes romàniques a la base. Té un alt primer cos de parets nues de planta rectangular (6'00 x 5'40 m) completat amb un de segon amb els caires aixamfranats on s'hi ubica la cel·la; una parella de columnes toscanes estan adossades als costats curts. La cel·la queda oberta amb finestrals d'arc de mig punt i amb balustrades, un a cada cara alterna; està coronada per una cornisa motllurada amb pinacles a manera de gerros a cada angle; damunt d'ella s'hi aixeca un cos quadrat de perímetre més reduït que el de la cel·la on hi ha un segon terrat amb balustrada i pinacles aguts als angles; per sobre s'hi troba un pavelló quadrat amb obertures d'arc de mig punt, una a cada cara, i amb un pinacle de bola al cim. Dues destacades motllures, una al capdamunt del primer cos quadrat i l'altra sota finestrals delimiten els diferents cossos. Els seus murs tenen paraments de carreus de pedra blanca ben escairats i disposats en filades uniformes.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis orientat a ponent.

Alçada: 37'33 metres.

Esveltesa: 6,2

ESTANYOL Sant Andreu

Altitud: 200 metres. Municipi de Bescanó

Església barroca aixecada entre el 1701 i el 1740. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberta amb una volta d'arestes, capçada per un absis poligonal i acompanyada per capelles laterals, tres per banda. El frontis té un portal rectangular classicitzant amb el marc en pedra gris

clar, pilastres als muntants, entaulament llis i un frontó triangular truncat; a la llinda hi figura la data de 1704; hi ha una creu en baix relleu al damunt, un òcul circular motllurat i atrompetat a mitja alçada i una cornisa horitzontal amb els extrems còncaus; amaga una teulada ampla de dos vessants. Els seus murs tenen un arrebossat envellit pintat en to marronós i carreus de pedra clara a cantoneres.

A l'exterior hi ha un edicle que fa de comunidor; té planta quadrada de 2'40 metres de costat més o menys. Està cobert per una teulada de quatre vessants.

Guarda una pica baptismal en pedra de Girona, de boca circular de 69 centímetres de diàmetre; té un peu i queda decorada amb flors i elements geomètrics; hi figura la data de 1589.

Campanar coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (4'90 x 4'45 m) amb dos pisos de finestres d'arc de mig punt, dues a cada cara, separats per una motllura; altres motllures es troben a la seva base i al seu damunt; està coronat per una barana de banyes als angles i per una agulla piramidal quadrada d'obra. Una escala exterior permet arribar fins a un primer pis on s'hi obre una porta rectangular de marc de pedra clara. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats envellits per humitats en un alt primer cos de pedra clara; al cos superior de dos pisos que inclou la cel·la és de maçoneria amb carreus a les cantoneres i als marcs de les finestres; el seu aspecte és d'obra més recent que l'anterior.

Situació: adossat al centre del mur de la dreta, mig incorporat a la nau.

Alçada: 22'40 metres.

Esveltesa: 4,5

FELLINES Sant Martí

Altitud: 200 metres. Municipi de Viladasens

Església romànica del segle XII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada i capçada a llevant per un absis semicircular de carreus ben escairats, grans al sòcol i petits a la part alta; unes fondes capelles laterals són d'època posterior a la del conjunt inicial. Té un portal rectangular al mur lateral de migdia amb la llinda sota dues arcades dovellades de mig punt en degradació que descansen en senzilles impostes; el timpà ha restat nu; està recobert per un ràfec d'un sol vessant que es troba sostingut per dues bigues de fusta. Els murs romànics presenten paraments de carreus mitjans ben escairats i alineats, mentre que en les ampliacions el carreus són matussers i amb la calç molt visible.

Dimensions: 18'21 x 5'19 x 7'56 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total comptada des del fons de les capelles laterals en fa 15'20.

Campanar modern. Té planta gairebé quadrada (3'60 x 3'80 m). La cel·la està oberta amb finestres d'arc apuntant, una a cada cara; hi pengen campanes. Queda coronat per una minsa cornisa amb alts pinacles amb bola als angles i una agulla piramidal d'obra. Els seus murs arrebossats mostren carreus a cantoneres. Una escala exterior adossada al mur lateral de migdia del temple segueix per damunt de la teulada de l'absis i permet arribar fins a una porta situada sota la cel·la a la banda de llevant.

Situació: sobre la meitat meridional de la nau a tocar l'absis orientat a llevant.

Alçada: 16'66 metres.

Esveltesa: 4,3

FLAÇÀ Sant Cebrià

Altitud: 34 metres.

Església neoclàssica, amb restes de l'anterior del segle XIII de la que se'n conserva la façana romànica a ponent amb el portal de doble arquivolta dovellada de mig punt en degradació amb guardapols i una finestra part damunt d'arc de punt rodó, ambdues avui tapiades. Reedificada el 1824, ara consta d'una nau rectangular de quatre trams coberta per una volta de llunetes. Un cor alt als peus del temple descansa sobre un arc carpanell i una volta de llunetes; sobre els altars laterals hi ha obertes unes tribunes amb balustrades de fusta. La capçalera està formada per un absis poligonal de cinc costats; té un molt digne cancell de fusta. Els murs exteriors tenen paraments de paredat de material marronós amb sòcol de carreus ben escairats irregulars així com les cantoneres de pedra blanca. Al frontis hi ha la portalada actual d'estil classicitzant; el portal rectangular té marc de pedra blanca amb pilastres toscanes adossades als muntants, entaulament, fornícula amb imatge al damunt i una làpida ornada amb relleus on hi figura la data de 1824; a mitja alçada hi ha una rosassa atrompetada i motllurada i, per coronament, una cornisa amb curvatura convexa al centre i mixtilínia i còncava als laterals amb una finestra rectangular centrada al dessota.

Dimensions: 22'65 x 8'79 x 13'75 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Campanar neoclàssic inacabat, coetani del temple. Té un alt primer cos de planta gairebé quadrada (5'72 x 5'40 m); en un de segon octagonal s'hi ubica la cel·la; unes motllures l'ornen sota i sobre finestres i una més a l'arrencada dels arcs. Està capçat per una cornisa i un terrat amb pilars als angles i sense barana. La cel·la, en la que hi pengen dues campanetes, queda oberta amb quatre finestrals d'arc apuntat, un a cada costat altern; el de la banda de tramuntana amb balustrada està paredat. Els seus murs tenen paraments de carreus petits de pedra marronosa i de pedra blanca a cantoneres. Sota el cantó de llevant es conserven vestigis de l'absis romànic semicircular.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a migdia.

Alçada: 26'95 metres.

Esveltesa: 4,7

FORNELLS DE LA SELVA Sant Cugat

Altitud: 102 metres.

Església aixecada entre el 1570 i el 1620 en estil gòtico-renaixentista. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberta amb una volta ogival simple; dos passadissos s'obren pas a través de les capelles laterals; està capçada per un absis poligonal de cinc costats Un cor alt descansa sobre un arc carpanell i una volta de creueria força rebaixada. Una de les capelles, la del Roser, del 1653, té una volta de creuria estrellada amb claus de volta amb relleus de gran bellesa; igualment la volta ogival de la nau en té de molt dignes; els nervis de la volta de l'absis descansen en mènsules figuratives; no, en canvi, les de la resta de la nau.

Els murs interiors estan arrebossats i emblanquinats; els nervis i els arcs de granit gris queden al descobert; els muntants dels altars laterals són classicitzants. Al frontis hi ha un portal renaixentista de marc rectangular amb fines columnes sobre pedestals adossades als muntants, un entaulament i un frontó triangular; una rosassa motllurada i atrompetada a mitja alçada i, per coronament, una galeria superior amb finestres en arc de mig punt al dessota de la cornisa angular. Una garita cilíndrica amb coberta semiesfèrica es troba adossada a l'esquerra fent angle amb el mur de tramuntana a l'alçada de la galeria superior; sembla feta per a usos defensius però bé podria haver estat el comunidor parroquial. Els seus murs de pedra blanca tenen paraments de petits carreus irregulars ben escairats i alineats.

Dimensions: 25'00 x 7'63 x 9'53 metres respectivament de llargada, amplada i alçada;

l'amplada total comptada des del fons de les capelles laterals fa 19'73 metres.

Campanar renaixentista del 1620. Té un primer alt cos de planta pràcticament quadrada (7'10 x 7'20 m); en un de segon octagonal irregular s'hi ubica la cel·la coronada per una minsa cornisa amb gàrgoles a cada angle i un terrat amb balustrada i pinacles de bola sobre els pilars dels caires; sobre d'ell s'aixeca una agulla piramidal amb els careners crestats; segueix el model del campanar de Sant Feliu de Girona. La cel·la queda oberta amb vuit finestrals d'arc apuntat, un a cada costat, cadascun d'ells dins d'un marc rectangular en baix relleu i una motllura a la seva base. El seu mur frontal té un parament de carreus petits i ben escairats i té els altres de maçoneria mig carreuada en el primer cos, i de carreus ben escairats a la cel·la, tots amb pedra blanca. Per l'interior, una escala de cargol de pedra picada arriba fins a la cel·la; d'aquí al terrat l'escala, igualment de cargol, és metàl·lica.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 32'93 metres.

Esveltesa: 4,5

GINESTAR Santa Maria

Altitud: 130 metres. Municipi de Sant Gregori

Església de finals del segle X o de principis de l'onze que conserva formes arcaiques. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó i capçada a llevant (de fet, al nord-est) per un absis amb planta de ferradura; dues petites capelles, una a cada banda, a tocar l'absis, fan la impressió d'un modest transsepte. Té un portal rectangular obert al mur de ponent quan es va refer tardanament. Els seus murs amb un arrebossat emblanquinat en estat deficient no permet descobrir els paraments romànics originals.

Dimensions: 14'50 x 3'50 x 5'15 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 7'75 metres.

Campanar senzill amb aparença d'una etapa força posterior al temple, més o menys del moment en què es refeu el frontis. Té planta quadrada de 3'20 metres de costat. La cel·la té finestres d'arc rebaixat, una a cada cara; està coronat per una minsa cornisa i una agulla piramidal d'obra. Els seus murs estan arrebossats amb aspecte d'abandó. No té escala interior; s'accedeix a la cel·la per un pont que l'enllaça amb un terreny atalussat que es troba al cantó de tramuntana d'una finca veïna.

Situació: adossat al mur de tramuntana, proper a l'absis orientat a llevant.

Alçada: 11'87 metres.

Esveltesa: 3,7

GIRONA Catedral de Santa Maria

Altitud: 85 metres.

Església gòtica aixecada entre el 1312 i el 1415; es va reprendre tardanament i va quedar coberta el 1606 quan també es va aixecar la base del campanar. Consta d'una gran nau rectangular coberta amb una volta de creueria; té quatre trams cadascun dels quals inclou dos altars laterals; està capçada per un absis poligonal de nou costats amb deambulatori; la capçalera consta de tres naus, les laterals es prolonguen formant la girola; el presbiteri és una zona poligonal delimitada per vuit pilars allargada amb dos trams tots ells coberts per voltes de creueria simple.

La façana principal barroca és del 1680 continuada cap el 1730-40; és obra de Pere Costa i

Cases, de Vic; el portal rectangular queda inclòs en una zona molt decorada a base de tres nivells en alçada i tres àmbits en amplada; els dos laterals lleugerament avançats i decorats amb parelles de fines columnes exemptes sobre pedestals, quatre per banda amb una fornícula entre cada dues, fornícules avui ocupades per imatges modernes de cos exempt; l'àmbit central fa una lleu curvatura còncava amb una fornícula amb la imatge de Maria amb el Nen damunt el portal i amb decoració barroca i figurativa a l'entorn; sobre d'aquest gran conjunt hi ha oberta una gran rosassa motllurada i atrompetada ricament decorada a l'entorn i amb un ràfec angular bellament decorat amb elements barrocs. La façana queda coronada per una filera de finestres rectangulars amb una motllura al dessota i dues al damunt separades per una distància curta.

Una gran escalinata del 1694 salva el gran desnivell entre el carrer i la façana principal.

La façana lateral del migdia és gòtica amb una gran portalada anomenada dels Apòstols, amb portal rectangular recobert per sis arquivoltes apuntades en degradació i amb el timpà nu; sota de cada arquivolta hi correspon una fornícula sense imatge; el conjunt sobresurt del mur. En l'angle que forma amb el frontis s'aixeca el campanar; un altre campanar situat en simetria a l'altre cantó del frontis projectat, com l'estructura actual ho deixa entendre, no va aixecar-se finalment. Hi ha, tanmateix en aquest punt, una altra entrada, la més antiga, anomenada de Sant Miquel, que condueix a les sales capitulars i al claustre.

El claustre és romànic, del segle XII, amb capitells figuratius de gran qualitat igualment com les impostes bellament esculpides; té forma trapezial i mesura 30 x 28 x 25 x 28 metres; està adossat al centre del mur de tramuntana; en el seu cantó de llevant limita amb una capella (Capella Conventual) oberta a l'esquerra i perpendicular a l'eix de la nau a un nivell un poc més alt d'aquesta salvat per uns pocs graons; té els murs de carreus ben escairats i està coberta per una volta apuntada decorada a la seva base per una imposta motllurada; avui és el lloc de les celebracions litúrgiques usuals o de culte diari.

Dimensions: la nau única, des de la porta principal fins al mur que tanca l'absis al fons de la capella central posterior a la girola mesura 81'70 x 23'00 x 34'88 metres, corresponents a la llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada total comptada des del fons de les capelles laterals, vint-i-vuit en total, arriba als 33 metres. La part del presbiteri limitat per vuit pilars i prolongat amb dos trams fa 20 x 10 x 25 metres de llarg, ample i alt. Tant l'amplada de la nau única com la seva alçada són excepcionals al nostre país; l'amplada de 23 metres és la major del món en edificis gòtics; la seva alçada és la major de Catalunya; només li va al darrere la de Santa Maria del Mar a Barcelona amb 33 metres.

Arquitectes: s'inicia per la capçalera, com es fa normalment, amb tres naus; els mestres d'obra Pere Campmagre i Pere Sacoma (Pere de Coma) el 1345 la continuen amb nau única, la prossegueixen al 1369 Guillem Bofill i al 1415 Antoni Canet; al 1577 Joan Balcells; la nau es va acabar el 1606. Pel que fa a la façana principal barroca es va iniciar el 1680 amb intervenció del tracista fra Josep de la Concepció i de Pere Costa i Cases (1699-1761); fou aixecada entre el 1730 i el 1733 amb el mestre de cases Bartomeu Soriano que hi va fer canvis en la seva part alta, i que Pere Costa va completar substituint el previst frontó triangular per una galeria de set finestres seguint el model de Sant Feliu i acabada el 1959 per dues motllures, la superior composta i lleugerament destacada a manera de cornisa.

Guarda, ultra les peces excepcionals del seu museu, una cadira de marbre del segle XI a l'altar major que hom anomena *Cadira de Carlemany.* Un retaule i un baldaquí d'argent i esmalts (s. XIV) de diversos orfebres: mestre Bartomeu, Ramon Andreu i Pere Bernés o Berneç. Els sepulcres dels comtes Ramon Berenguer II i Ermessenda obres de Guillem Morell; i un altre sarcòfag renaixentista del 1531 del bisbe Boïl. Diversos retaules renaixentistes com el de *Santa Helena* (1521), *Santa Magdalena* (1526), *Corpus* (1567), *Sants Doctors* (1610) i *Tots Sants* del pintor tardomanierista milanès Giovanni Battista Toscano; i tapissos diversos. Uns altres de barrocs com el de la *Concepció* (1710), dels *Dolors* (1717), de *Sant Narcís* (1718), de l'*Anunciació i Sant Miquel*,

tots de Pau Costa, de Vic. D'època recent un *Crist jacent* (1958) de l'escultor Domènec Fita de Girona mateix.

La façana principal ha estat recentment decorada amb imatges d'escultors gironins: *Sant Joan* i *Sant Narcís* del 1960 de Domènec Fita; *Sant Josep* i *Sant Jaume* del 1961 d'Antoni Casamort; *la Mare de Déu* del 1962 de Jaume Busquets, i *Sant Pau* del 1962 de Josep Maria Bohigas.

Campanar renaixentista-barroc iniciat el 1580 segons projecte de Joan Balcells; cap el 1757, amb un projecte de l'arquitecte Soriano, es va aixecar un primer alt cos vuitavat de costats desiguals (7'80, 5'40, 5'25, 5'30, 7'80, 5'40, 5'25, 5'30 m) d'un perímetre, a la base, de 47'50 metres i capçat per tres motllures compostes; dos finestrals en arc de mig punt es troben oberts en la cara que dóna al sud-oest; en un d'ells s'hi troba una gran esfera de rellotge que el mig cobreix. Un segon cos, igualment vuitavat, de perímetre lleugerament més reduït, l'ocupa la cel·la oberta amb un finestral a cada cara en arc de mig punt, motllurat per triplicat, i amb una barana calada i una motllura composta a la seva base; està coronat per una cornisa motllurada amb pinacles als angles i una cúpula de perfil sinuós amb cupulí amb la figura de coure repussat d'un àngel al cim de tot instal·lada el 1968 en substitució de l'anterior escapçada en la guerra del francès i que avui es conserva en el museu municipal. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats en pedra blanca i disposats en filades uniformes. La cúpula, amb vuit careners plans, està coberta per teules vidriades en bandes blanquinoses i grogoses, alternades, concurrents al centre.

Per l'interior hi puja una escala de cargol de pedra picada fins a la cel·la; és àmplia i està inserida en un cilindre de pedra de peces ben escairades que es troba a la banda de ponent; s'hi accedeix per la capella lateral baptismal; té 200 graons i comunica amb tres estances, la superior és la cel·la, les altres es troben inocupades; la segona antigament acollia la maquinària del rellotge; hi ha una petita escaleta a una banda que comunica amb reduïdes estances on el novel·lista Prudenci Bertrana hi fa viure el protagonista de la seva novel·la *Josafat* (1906).

La cel·la té una robusta estructura de fusta ben ancorada als murs de la qual pengen cinc campanes, *La Beneta*, la major, del 1574, (popularment anomenada "*Bombo*"), pesa 3971 quilos i és la que toca les hores; les altres són: *La Quatodiana* de 343 quilos, *La Dominical* de 670, *La Capitular* de 951, totes tres del 1941, i *L'Assumpta* del 1946 que en pesa 1589. En el cupulí, o llanterna superior, hi ha la que toca els quarts, pesa 296 quilos i és del 1712. La volta que cobreix aquesta estança està sostinguda, bàsicament, per dues arcades apuntades. Per accedir a la cúpula, des de la cel·la, dins d'una estructura cilíndrica adossada a la banda de llevant més estreta que l'anterior s'hi troba una altra escala de cargol igualment de pedra fins a l'interior del cupulí; per l'exterior, en aquest punt, es troba una altre escaleta de graons de pedra que arriben fins als peus de l'àngel.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 69'71 metres, amb la figura de l'àngel inclosa; sense comptar l'àngel en faria 67.

Aquestes mesures de l'alçada m'han estat facilitades pel conservador de la catedral mossèn Gabriel Roure, obtingudes, em digué, després del càlcul fet pels restauradors mitjançant làser.

Esveltesa: 5

Campanar romànic del segle XI (hom l'anomena *Torre de Carlemany*), de cinc pisos amb finestres geminades i decoració llombarda damunt una base compacta; té una escala de cargol de pedra que arriba fins al segon pis; més amunt ja no n'hi ha de cap mena, segurament antigament n'hi hauria hagut una de fusta.

Situació: adossat al centre del mur nord.

Alçada: 39'70 metres.

GIRONA Mare de Déu del Carme, parròquia de la Catedral.
Altitud: 70 metres. Pujada de Sant Martí

Església barroca aixecada entre el 1699 i el 1726; formava part d'un convent carmelità que, amb l'exclaustració del 1835, passà a formar part del patrimoni nacional i avui és la seu de la Diputació de Girona; només al recinte de l'església es conserva per al culte. Consta d'una nau rectangular amb dos passadissos formats per la comunicació feta entre les capelles laterals; la nau central de quatre trams (inclòs el del cor situat sobre un arc carpanell i una volta de creueria) està coberta per una volta de llunetes de 15'50 metres d'alçada; el presbiteri poligonal té tres costats; sobre les capelles laterals hi circula un passadís obert a la nau per tribunes amb balustrades. El mur del frontis, encarat a migdia, amb un parament de grans carreus ben escairats, està decorat per una portalada en estil barroc simple; el portal rectangular està flanquejat per pilastres estriades jòniques adossades als muntants, un entaulament filetejat, un frontó triangular truncat amb un finestral intercalat que repeteix els mateixos elements del portal en menor dimensió i una fornícula amb la imatge moderna de *La Mare de Déu del Carme* (2001); està flanquejat per dos escuts heràldics en mig relleu.

Guarda un Santcrist de qualitat.

Campanar modern. Té planta quadrada (5'50 x 5'50 m) amb mesures calculades amb aproximació per obstacles arquitectònics de l'entorn; està coronat per una cornisa i una teulada de quatre vessants. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt amb impostes, una a cada costat: té motllures a la seva base i al damunt de les finestres; altres finestres estan obertes per la banda de llevant. Els seus murs arrebossats han estat pintats en color rosa clar. Una escala del tipus català, sobre voltes i arrapada als murs amb un ull central, puja fins a la cel·la.

Situació: adossat al centre del mur de llevant.
Alçada: 30'02 metres.
Esveltesa, 5,4

GIRONA Mare de Déu de la Pietat
Altitud: 70 metres. Pont Major, 75

Església aixecada el 1572 i reformada al segle XVII amb característiques barroques segons data del 1617 que figura en el frontis; ha estat restaurada entre el 1973 i el 1978. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberta amb una volta de llunetes sobre tres arcs torals de mig punt, amb arcs i nervis de granit gris en la volta de creueria que sosté el cor; els murs interiors han estat emblanquinats; està capçada per un absis poligonal de tres costats amb una llucana tocant a l'arc presbiteral. El frontis té un portal rectangular amb el marc motllurat, una fornícula amb imatge en la llinda, una rosassa motllurada amb un destacat guardapols a mitja alçada i una cornisa horitzontal amb l'esfera del rellotge centrat al dessota i amb un destacat guardapols fent parella amb el de la rosassa. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats de pedra granítica al frontis i de paredat als laterals i posteriors

Dimensions: 21'52 x 7'23 x 10'35 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Campanar coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (4'75 x 4'16 m); queda coronat per una minsa cornisa i una coberta plana on hi creixen avui (2004) algunes plantes. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja alguna campana; té una motllura al dessota que és precisament la prolongació de la cornisa del frontis; la seva conservació sembla

negligida a diferència de la resta de l'edifici ben conservat; de fet només sobresurt la cel·la per damunt del cos del temple; els seus paraments mostren carreus ben escairats, mitjans, però amb humitats i negrors que signifiquen descurança.

Situació: damunt de la banda nord de la nau fent angle al nord-est del frontis orientat a llevant.

Alçada: 14'30 metres.

Esveltesa: 3

GIRONA Sant Feliu, basílica menor des del 2011

Altitud: 70 metres. Ciutat Vella

Església iniciada als segles XIII i XIV amb planta romànica de tres naus rectangulars prosseguida més endavant en diversos moments; el creuer i els petits dos absis de la dreta són romànics del XIII, el central cobert per una volta de nervis de creueria és del 1318. Les naus tenen voltes gòtiques de creueria simple; les dues laterals tenen quatre trams, la central vuit, dos per crugia, més altres dos que són prolongació del presbiteri; els quatre trams darrers, als peus del temple, són del segle XVII. Les naus estan separades per arcs formers de punt rodó que descansen damunt quatre robustos pilars rectangulars; la part superior de la nau central està recorreguda per un trifori; està capçada per un gran absis semicircular amb tres finestrals gòtics atrompetats i cobert per una volta de creueria de set plements; la nau lateral de migdia i una capella adossada estan capçades per dues absidioles semicirculars romàniques. Tots els murs de pedra de Girona tenen paraments amb carreus ben escairats de mida mitjana units amb morter de calç. Té una capella llarga dedicada a Sant Narcís amb les despulles del sant construïda al segle XVIII a la banda de tramuntana per l'arquitecte Ventura Rodríguez.

El frontis barroc del segle XVII està encarat a ponent i obert per un portal rectangular flanquejat per fines columnes, dues per banda; en un sego nivell té igualment la mateixa disposició amb una fornícula buida al centre i, per damunt, un tercer nivell amb una rosassa motllurada i atrompetada amb elements decoratius a l'intradós; dues finestres rectangulars amb frontó circular cadascuna, un ràfec sobre mènsules i una cornisa amb un fris calat al damunt coronen aquest frontis; està flanquejat per dues torres avançades de manera destacada, la de l'esquerra convertida en campanar.

Dimensions: 47'80 x 9'52 x 19'88 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 24'48 metres.

Arquitectes: Pere Sa Coma (1368-92), Joan de Belljoc (1532) d'origen francès i Enric Gelabert (1540) pel que fa al campanar.

Guarda una imatge del *Crist Jacent* del mestre Aloi (1350); el sepulcre gòtic de Sant Narcís (s. XIV) del mestre Joan (1328); vuit sarcòfags paleocristians amb relleus figuratius dels segles III i IV encastats als murs interiors; un retaule gòtic (segle XV) de Joan de Borgonya a l'altar major. A la capella de sant Narcís (1782-92) s'hi troben: el sepulcre del sant amb relleus de Josep Puig (1800), pintures a les voltes i quadre de *Les Mosques* de Francesc Tramulles del 1782 al 1792, monuments a *Àlvarez de Castro* (1880) de Sunyol i Figueres i a les *Heroïnes de Santa Bàrbara* (1925) obra dels germans Oslé (Miquel 1879-1960 i Llucià 1880-1951).

Campanar gòtic aixecat inicialment entre el 1386 i el 1392; fou prosseguit després del 1532 i es va completar en la segona meitat del segle XVI. Consta d'una base amb planta octagonal irregular, atalussada (costats de 5'90 metres en el talús i de 5'55 al cos superior) i d'un segon cos alt sense altra decoració que una motllura al seu capdamunt; sobre d'ell, amb els caires reforçats per contraforts, s'eleven el tercer cos i el quart esglaonats amb coronament de pinacles crestats; al

damunt s'hi aixeca una aguda agulla truncada (un llamp la truncà el 1581, diuen) i vuitavada amb els careners crestats; les finestres d'arc apuntat es troben a la cel·la situada al tercer cos, una a cada cara alterna, i a la torrella o quart cos, una a cadascuna de les seves cares. És model d'altres campanars de la zona gironina: Fornells, Bordils, Cassà, Sant Martí Vell, La Pera, Aiguaviva, etc. Un segon campanar bessó, situat a l'altra banda del frontis, restà inacabat i buit, i no té talús a la seva base.

L'escala per pujar a la cel·la és de cargol de pedra picada i ho fa per un cos circular adossat al campanar en el seu angle sud-est; a mitja alçada hi ha una entrada dins del campanar que dóna a una estança vuitavada buida; en arribar a l'alçada de la cel·la té una sortida a l'exterior en un senzill terradet; s'entra a l'interior del campanar per un portal obert en aquest punt. La cel·la queda coberta per una volta semiesfèrica de creueria; hi ha penjades cinc campanes mitjanes a alguns dels seus vuit finestrals. Per una nova escala de cargol, més estreta que l'anterior, per l'interior del mur, es pot pujar a l'estança superior coberta pel sostre cònic de l'agulla. Els seus murs, com els de tot el temple, tenen paraments de carreus mitjans de pedra grisenca ben escairats i disposats en filades.

Situació: les dues torres són prolongació de les naus laterals per davant del frontis orientat a ponent; la convertida en campanar a la banda de tramuntana i la inacabada al cantó de migdia.

Alçada: 65 metres, segons informació del rector. El meu càlcul em dóna 63'59 metres, i potser no és del tot precís del que hauria volgut degut, probablement, a les dificultats que trobo en una base massa complicada pel talús i perquè resulta difícil el càlcul quan es tracta d'un campanar tan alt; per aquest motiu accepto com a bona l'alçada que em dóna el rector de la parròquia.

Esveltesa: 11,7

GIRONA Sant Josep

Altitud: 70 metres. Av. Lluís Pericot, 2; c. de la Creu, av. Emili Grahit.

Església moderna aixecada entre el 1951 i el 1954. Consta d'una nau rectangular amb dos passadissos laterals oberts entre els contraforts per passos en arc rebaixat; forma una planta rectangular capçada per un absis quadrat al damunt del qual s'aixeca el campanar. Unes voltes bufades cobreixen els tres trams del temple; estan reforçades per arcs torals que descansen en contraforts de maó vist que sobresurten per dins i per l'exterior. Els murs es troben arrebossats i emblanquinats tant a dins com a fora; un alt sòcol per fora està format per grans carreus ben escairats amb l'exterior a mig picar. Un alt porxo de volta rebaixada precedeix el frontis; s'hi aixopluga un portal rectangular amb marc de pedra grisenca; al seu damunt hi ha unes finestres rectangulars sota mateix de la volta del porxo i, per coronament, una breu cornisa angular. L'estructura interna és de formigó i els murs de maó; en gran part estan arrebossats i emblanquinats, com les voltes; alguns de laterals i els contraforts tenen els paraments de maó vist.

Dimensions: 38'49 x 12'17 x 17'64 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total inclosos els passadissos laterals fa 20'14 metres.

Arquitecte: Joaquim M. Masramon.

Campanar coetani del temple. Té planta quadrada (9'45 x 9'45 m) amb tres finestres rectangulars a cada cara en dos pisos superiors, en el primer vidriades, en el segon, la cel·la, estan obertes; està coronat per una cornisa motllurada i una teulada baixa a quatre vents; les cantoneres i les pilastres que recorren el campanar de dalt a baix entre finestres són de maó vist; els paraments estan arrebossats i emblanquinats.

Per pujar a la cel·la es pot fer per l'exterior, des del jardinet posterior. Cal pujar per unes escales metàl·liques fins al portal d'entrada a l'absis. L'escala que puja per la banda dreta del campanar és de maons, estreta, sobre voltes i no té barana; fa ziga-zaga arrapada al mur. A la part

alta se surt per un balcó amb vistes, per dins del campanar, de l'interior de l'absis per damunt de l'altar major. El balcó condueix a una altra escala de cargol de maó amb l'eix de formigó. La cel·la no té cap campana; el seu sostre, de biguetes, té una petita trapa en un angle que permet accedir a la teulada.

Situació: al damunt de la capçalera orientada al sud-est.

Alçada: 38'51 metres; valor que dono per bo, amb les degudes reserves, tot i que en el llibre de Joaquim Rabaseda del 1996 es digui que fa 36 metres.

Esveltesa: 4

GIRONA Sant Miquel

Altitud: 140 metres. Palau-sacosta. Carrer Creu de Palau, 13

Església d'estil neoromànic aixecada entre el 1940 i el 1945. Consta de tres naus rectangulars i d'un transsepte que formen una planta de creu grega, amb cúpula sense obertures al creuer dins d'un cimbori octagonal decorat externament amb finestres cegues d'arc de mig punt, quatre a cada cara, i coronat per una cornisa de fileres de teules sobreposades, per un fris al dessota de puntes de diamant i una creu de pedra al cim. La capçalera la formen tres alts absis semicirculars, el central amb un fris sota cornisa de finestres cegues d'arc de mig punt. El frontis té un portal d'arquivoltes de mig punt, finestres a mitja alçada i cornisa angular; el cancell és vidriat.

Dimensions: 25'40 x 18'60 x 8'60 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; la llargada inclou el cancell, i l'amplada, les tres naus; l'alçada de la cúpula fa 17'50 metres.

Arquitecte: Ignasi Bosch i Reitg, de Girona.

Campanar neoromànic coetani del temple. Té planta quadrada (4'82 x 4'82 m) i està dividit en dos cossos, el superior de menys perímetre que el de la base té, al capdamunt, la cel·la amb dues finestres d'arc de mig punt a cada cara; hi pengen dues campanes. Està coronat per una cornisa de fileres de teules sobreposades, uns frisos de puntes de diamant amb arcuacions cegues al dessota i una teulada baixa de quatre vessants; hi ha oberta una estreta finestra d'arc de mig punt amb guardapols a cada costat sota mateix de la cel·la. L'escala que puja per l'interior, fins al nivell de la teulada del temple és d'obra i ampla; a partir d'aquest punt es converteix en escala de cargol fins a la cel·la.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 26'57 metres.

Esveltesa: 5,5

GIRONA Sant Narcís

Altitud: 70 metres. Carrer Roma, 1

Església aixecada cap el 1952. Consta d'una nau rectangular de cinc trams coberta amb una volta escassament bufada sobre dos d'ells; una cúpula octagonal sobre trompes cobreix altres dos trams; el cinquè situat als peus l'ocupa un cor que descansa sobre un arc de mig punt. Acompanyen la nau dos passadissos laterals oberts entre les capelles. Està capçada per un absis semicircular amb una modesta girola; tant en aquesta com en la separació de la nau i els passadissos s'hi troben pilars quadrats acompanyats de columnes folrades de peces de ceràmica verda elaborades en tallers de Quart. Els murs interiors i exteriors estan tots ells emblanquinats.

Un porxo precedeix el frontis; el cobreix una teulada sobre tres arcs de mig punt peraltats

sostinguts per columnetes, aparellades en l'arc central. Una imatge del patró figura encastada al mur sota de la cornisa angular d'aquest porxo. El mur del frontis, per damunt del porxo, té una rosassa calada a mitja alçada i una espadanya d'un ull sense campana al centre de la cornisa angular; una creu la corona; al dessota de la cornisa apareix un fris d'arquets cecs de mig punt.

Dimensions: 29'77 x 7'92 x 12'03 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de la nau més els passadissos en fa 15'08; la cúpula arriba als 16'44.

Arquitecte: Ignasi Bosch i Reitg (Girona 1910-1985).

Campanar neoromànic coetani del temple. Té planta rectangular (3'80 x 4'15 m) i està coronat per una cornisa motllurada destacada i una teulada a quatre vessants amb una gran creu al cim no inclosa en l'alçada. Els seus murs tenen paraments de maó vist amb cantoneres arrebossades i pintades de blanc; està decorat amb tres arcs cecs i unes lesenes que recorren tota l'alçada des d'una base de color blanc i un sòcol de carreus grisos. La cel·la queda oberta amb finestres geminades en arc de mig punt a cada cara; té una motllura a la base i un fris d'arquets cecs al capdamunt. Hi pengen dues campanes. Una escala d'obra sobre voltes puja per l'interior a partir del cor.

Situació: adossat a l'angle nord-est del frontis encarat a llevant del qual sobresurt tant com el porxo frontal.

Alçada: 19'23 metres.

Esveltesa: 4,6

GIRONA Santa Susanna

Altitud: 70 metres. Mercadal

Església gòtica (segles XIV i XV) restaurada entre el 1901 i el 1923; s'enderrocà gairebé totalment el 1936; es reconstruí el 1940 aprofitant-ne algunes restes i es beneí el 1943. S'hi han fet reformes posteriorment fins el 1993. Consta d'una nau rectangular de cinc trams, un d'ells amb un cor alt, coberta amb una volta de creueria; està capçada per un absis poligonal de cinc costats. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans ben escairats i alineats tant per fora com per l'interior. El frontis té un portal rectangular de marc motllurat amb una arcada dovellada i apuntada al damunt juntament amb un guardapols que deixen un timpà decorat amb relleus propis del gòtic flamejant; una petita creu en relleu apareix sobre del guardapols i, a mitja alçada, una gran rosassa motllurada i atrompetada amb una destacada vidriera figurant una creu i, per coronament, una minsa cornisa angular.

Dimensions: 32'80 x 13'97 x 16'78 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Arquitectes: per la reconstrucció, Masgrau; per unes reformes recents al presbiteri, Xavier Montal.

Guarda una ara gòtica recentment recuperada (2012) i té orgue.

Campanar coetani de la restauració del temple. Té planta pràcticament quadrada (4'42 x 4'50 m); queda bastit amb murs de carreus petits de pedra clara ben escairats i alineats. Al capdamunt hi té una estructura metàl·lica que fa de cel·la a manera de gàbia feta d'un reixat quadrangular amb agulla piramidal inclosa formada per peces que formen només el seu esquelet i de la que en pengen campanes. Algunes espitlleres es veuen a diversos nivells a la cara frontal. L'escala que puja per l'interior surt d'una sala annexa a la nau, puja fent replans tot deixant un ull central escàs; és d'obra i ben enrajolada fins al nivell de la teulada del temple; des d'aquest punt es converteix en una escala metàl·lica.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 29'51 metres.
Esveltesa: 6,5

GRANOLLERS DE ROCACORBA Santa Maria
Altitud: 450 metres. Municipi de Sant Martí de Llémena

Església aixecada cap el 1700 i escaig en un estil barroc senzill. Consta d'una nau rectangular capçada a llevant per un absis poligonal de cinc costats. El frontis té una portalada del 1785 amb el portal en arc rebaixat i amb un marc acanalat de pedra grisa i un bordó de línia sinuosa i truncada; al seu damunt s'hi troba una fornícula amb imatge, una rosassa motllurada i atrompetada a mitja alçada i una cornisa angular. Els seus murs tenen paraments de paredat d'un material un pèl marronós amb carreus a cantoneres. Davant per davant del frontis s'hi troba un edicle porxat, possiblement un antic comunidor d'època anterior al temple actual.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (5'50 x 5'75 m.) i està coronat per una minsa cornisa i una teulada a dos vessants; un primer cos llis amb algunes espitlleres als diferents pisos està capçat per una motllura senzilla. La cel·la s'ubica al capdamunt en un cos de perímetre lleugerament inferior al primer amb una finestra d'arc de mig punt a cada cara; hi penja alguna campana. La nuesa dels seus murs de paredat marronós li donen un aspecte pobre.
Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.
Alçada: 21'32 metres.
Esveltesa: 3,7

JUIÀ Sant Pere
Altitud: 94 metres.

Església d'orígens gòtics, segle XVI, i prosseguida al XVIII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes i amb capelles laterals amb voltes de creueria; està capçada per un absis poligonal. El frontis barroc bastit amb carreus ben escairats de pedra clara té una gran portalada amb un portal rectangular de marc acanalat flanquejat per pilastres adossades als muntants, entaulament, fornícula buida flanquejada per pilastres i amb un frontó circular; uns pinacles tipus gerres queden adossats a cada costat damunt la cornisa del portal; té una rosassa motllurada i atrompetada a la part alta i un petit òcul sota de la cornisa angular al centre i còncava a les ales; uns pinacles decoren el capdamunt de les cantoneres. Els murs presenten paraments de carreus ben escairats, petits i marronosos en els laterals i grans, blanquinosos en les cantoneres i en la façana principal.

Campanar inacabat del segle XVIII. Té planta quadrada (3'85 x 3'85 m) amb el cos de la cel·la sense coberta i amb els caires aixamfranats obert amb finestres amb baranes però sense arcades, una a cada cara. Els seus murs tenen paraments de carreus de pedra blanquinosa i ben escairats com els del frontis.
Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.
Alçada: 23'25 metres.
Esveltesa: 6

LLAGOSTERA Sant Feliu

Altitud: 170 metres.

Església tardo-gòtica aixecada entre el 1503 i el 1522 i refeta entre el 1632 i el 1649; conserva vestigis d'un anterior temple romànic. Consta d'una nau rectangulars de quatre trams, un d'ells amb el cor, coberta amb volta ogival simple i capçada per un absis poligonal de set costats. Un cor alt amb balustrada de pedra descansa sobre un arc carpanell; està prolongat per unes tribunes en els laterals. Té el cancell vidriat.

La façana principal del segle XVIII destaca per la seva senzillesa amb un mur de parament de grans carreus grisencs; la portalada barroca té un portal rectangular flanquejat per columnes toscanes exemptes sobre pedestals, un entaulament i un frontó corbat truncat amb una fornícula amb imatge intercalada; una rosassa motllurada i atrompetada a mitja alçada, una motllura horitzontal amb una finestra rectangular al damunt i una cornisa horitzontal motllurada al centre decorada amb pinacles de bola. Està flanquejada per dues torres, la de l'esquerra és un comunidor cobert per una teulada de quatre vessants que puja fins a l'alçada de la coberta del temple; la de la dreta, és el campanar. Al mur de migdia hi ha un portal protegit per un ràfec. Els seus murs laterals tenen paraments de maçoneria.

Dimensions: 28'85 x 10'12 x 14'90 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total calculada des del fons de les capelles laterals fa 18 metres.

Campanar del segle XVIII. Té un primer alt cos de planta propera al quadrat (6'72 x 6'96 m); un segon cos vuitavat està dividit en dos cossos; en el superior s'hi ubica la cel·la; en ella hi ha obertes finestres d'arc de mig punt amb baranes de balustres, una a cada cara alterna; està coronat per una cornisa motllurada, un terrat amb balustrada i pinacles de bola; al seu damunt s'aixeca un pavelló cobert amb cúpula de rajoles ataronjades damunt sis pilars units per arcs de punt rodó. Els seus murs tenen paraments de carreus petits disposats en filades i altres de grans a les cantoneres, els primers groguencs, el grans grisencs i tots ben escairats; al cos vuitavat els carreus són grans i de pedra grisenca. Per l'exterior es veu l'esfera d'un rellotge al primer cos vuitavat a la cara de migdia i unes motllures a diversos nivells; el sòcol el formen grans carreus antics avui mig menjats pel temps.

Per arribar fins al terrat, des d'una porta oberta a la dreta just en entrar al temple, cal pujar per una escala ampla que va de paret a paret sobre voltes fins al cor; es passa a l'esquerra i es puja per la torre del comunidor per una escala de pedra fins a l'alçada de la volta de la nau; una escala de fusta segueix per dins del comunidor fins al cim, però per arribar al campanar cal travessar la nau per sobre la volta cap a la dreta on una escala de cargol de pedra condueix a la cel·la. Hi pengen quatre campanes: *Felissa* de 1000 quilos, *Josep* de 719, *Maria dels Àngels* de 150 i *Petra* de 450. Per una nova escala de cargol situada a llevant s'arriba al terrat on es troba el pavelló d'on pengen dues campanes més, les que fan els tocs horaris; la dels quarts pesa 150 quilos i la de les hores 300.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 38'66 metres.

Esveltesa: 5,5

LLAMBILLES Sant Cristòfol

Altitud: 145 metres.

Església del segle XVII que conserva alguns vestigis d'un temple anterior romànic i d'un altre de gòtic. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntat; el tram més

proper al presbiteri té una volta que imita la gòtica de creueria; l'acompanyen quatre capelles laterals, dues per banda, algunes amb volta de canó, altres amb volta de creueria; està capçada per un absis semicircular romànic. Els seus murs tenen paraments de paredat amb carreus de pedra blanca a cantoneres. El frontis té un portal de grans dovelles en arc de mig punt, una rosassa motllurada i atrompetada a mitja alçada i, al capdamunt, una cornisa amb curvatura convexa al centre i amb doble de còncava a les ales; té una creu de pedra al cim i uns pinacles entre les dues corbes còncaves. Tant les dovelles del portal com les cantoneres i unes bandes verticals en el mur frontal a banda i banda del portal, mostren carreus ben escairats de pedra blanca mentre que la resta del mur és de paredat de pedra vista marronosa.

Campanar inacabat ja que li manca la coberta; té un cos a la base del romànic i un segon cos barroc coetani del temple. Té planta quadrada (5'50 x 5'50 m). El primer cos té paraments de carreus petits ben escairats i alineats; està completat amb un segon cos octagonal; hi manca el coronament. La cel·la té obertes vuit finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; té una motllura al dessota i una altra a l'arrencada dels arcs. Entre els dos cossos, una esfera d'un rellotge es veu a la cara frontal. En el segon cos, els seus murs tenen paraments de carreus mitjans ben escairats. Una escala de cargol de pedra puja fins al cor i arriba fins a la volta; per sobre d'ella s'accedeix al campanar on, per una nova escala de cargol, s'arriba a la cel·la. S'explica que va restar inacabat quan, abans de finalitzar-lo, va caure un dels operaris i es va matar: “campanar de desgràcia” com se solen anomenar els que tenen aquesta tradició.

Situació: mig incorporat a l'ala esquerra del temple, la del nord, molt a prop de l'absis encarat a llevant.

Alçada: 22'55 metres.

Esveltesa: 4,1

LLORÀ Sant Pere

Altitud: 225 metres. Municipi de Sant Martí de Llémena

Església romànica aixecada en dos temps als segles XI i XII. Consta de dues naus rectangulars, una de romànica coberta amb una volta de canó apuntada; l'altra, del 1600, de dos trams coberts amb una volta de creueria; conserva un absis semicircular romànic amb decoració llombarda centrat a la nau primitiva; als peus de l'església, cap el 1730 s'hi construí un cor. El frontis té un portal rectangular de pedra grisenca de peces ben carreuades; està precedit per un porxo cobert amb bigues de fusta i teulada a dues vessants que descansa en un pilar a una banda i en el mur del comunidor a l'altra. Per damunt del porxo s'hi obre una finestra esqueixada estreta d'arc de mig punt; el mur frontal acaba amb una forma angular que es correspon a la seva teulada de dos vessants sense que hi destaqui cap cornisa. Els seus murs tenen paraments de maçoneria o de carreus petits i matussers. A la dreta, hi una torre de planta quadrada amb teulada piramidal, torre del rellotge o antic comunidor, força més baixa que el campanar.

Dimensions: 16'00 x 4'50 x 9'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 9 metres i des del fons de les capelles laterals en fa 14'90.

Campanar romànic del segle XII. Té planta quadrada (5'00 x 5'00 m) i està coronat per una cornisa i una teulada piramidal; sota mateix hi té dos pisos de finestres geminades a cada cara. Els seus murs tenen paraments de petits carreus matussers i més o menys ben alineats; té un primer cos cúbic de perímetre lleugerament major que l'alt segon cos. L'antiga escala romànica modernament ha estat substituïda per una de fusta que va de paret a paret i que passa per dos pisos o grans replans; avui (2000) no es troba en massa bon estat. La nuesa dels seus alts murs no li fan cap favor.

Situació: adossat al mur nord, prop de l'absis orientat a llevant.
Alçada: 28'17 metres.
Esveltesa: 5,6

MADREMANYA Sant Esteve
Altitud: 177 metres.

Església romànica de finals del segle XIII o de principis del XIV com a mostra de la persistència de l'estil gòtic. Consta d'una ampla nau rectangular coberta amb una volta de canó i capçada per un absis semicircular. Té un cor alt sobre volta de creueria al qual s'hi accedeix per una escala de cargol situada a l'interior de l'angle nord del mur frontal; segueix fins a les golfes. Els seus murs de dos metres de gruix tenen paraments de carreus mitjans irregulars ben escairats de pedra marronosa. Fou fortificada al segle XVI quan va sobrealçar-se. El frontis té un portal rectangular emmarcat per dues arcades apuntades i dovellades que descansen en una senzilla imposta i deixen un timpà amb una creu en relleu; al damunt, a mitja alçada, hi ha una finestra rectangular amb reixa de ferro i, més enlaire, una matacà que hostatge l'esfera d'un rellotge. Les diferències entre els paraments, els superiors de paredat, és la mostra d'haver estar sobrealçada.

Dimensions: 20'50 x 8'20 x 18'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total comptada des del fons de les capelles laterals fa 10'80 metres.

Campanar aixecat al segle XVI damunt una anterior espadanya avui tapiada. Té planta quadrada (4'00 x 4'00 m) i està coronat per una cornisa amb gàrgoles i merlets esglaonats als angles i, al damunt, una agulla piramidal d'obra. La cel·la queda oberta amb dues finestres d'arc de mig punt a cada cara; té una motllura a la seva base i una altra a l'arrencada dels arcs. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans ben escairats de pedra marronosa.

Situació: damunt els peus de la nau com una prolongació del frontis encarat a ponent, lleugerament descentrat en quedar més proper al costat de migdia que del de tramuntana.
Alçada: 28'41 metres.
Esveltesa: 7

MEDINYÀ Sant Sadurní
Altitud: 84 metres.

Església antiga refeta el segle XVIII, cap el 1763. Consta d'una nau rectangular, cor alt i un petit atri; està capçada per un absis poligonal de cinc costats cobert per una volta de creueria. El frontis està obert amb un portal barroc de marc rectangular amb dues pilastres d'escàs relleu adossades als muntants, entaulament llis, cornisa, frontó truncat ornat amb volutes, una fornícula sense imatge, un òcul i una senzilla cornisa per coronament. Els seus murs tenen paraments de paredat arrebossat amb carreus a cantoneres.

Guarda un mil·liari romà avui convertit en peanya d'una imatge.

Campanar coetani del temple. De planta gairebé quadrada (4'15 x 4'00 m) ha estat bastit amb murs que avui presenten un arrebossat tot mostrant carreus a les cantoneres. El cos superior on s'ubica la cel·la té els paraments de carreus ben escairats; queda separat de l'inferior per una motllura destacada; hi té obertes dues finestres d'arc de mig punt al sud i una a l'est. Al cos inferior s'hi troben altres finestres avui tapiades; està coronat per una cornisa i un terrat amb barana de merlets esglaonats. Una escala exterior aferrada al mur sud del campanar i amb barana d'obra arriba

fins a una porta situada molt amunt a la banda de llevant, sota de la cel·la, i és per ella que s'hi accedeix.

Situació: adossat al centre del mur lateral de migdia.
Alçada: 21'35 metres.
Esveltesa: 5,1

MONTCAL Santa Cecília
Altitud: 180 metres. Municipi de Canet d'Adri

Església romànica aixecada al segle XII; ha sofert modificacions posteriors. Consta de dues naus rectangulars, una de romànica coberta amb una volta de canó apuntat i una altra de gòtica afegida al costat de migjorn i coberta amb una volta ogival. Els seus murs estan arrebossats i pintats en to groguenc; la nau major romànica està capçada a llevant per un absis semicircular romànic amb parament de carreus ben escairats i motllura sota cornisa. El frontis té un portal modern en arc de mig punt un xic irregular dovellat amb peces grans ben picades i amb carreus als muntants tots de pedra marronosa; més amunt apareix un òcul circular motllurat que dóna llum a la nau major i, a la seva dreta, un segon òcul, més petit, que la dóna a la nau gòtica; està coronat per una senzilla cornisa angular com l'extrem de la teulada de dues vessants que cobreix tot el temple.

Dimensions de la nau romànica: 13'90 x 4'00 x 6'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les dues naus fa vuit metres i des del fons de les capelles laterals en fa onze.

Campanar del romànic tardà de planta rectangular (2'96 x 4'10 m) coronat per una minsa cornisa ornada de merlets esglaonats i per una agulla piramidal d'obra. La cel·la està oberta amb finestres geminades a cada cara emmarcades en relleu per cantoneres i motllures; la motllura superior està ornada amb un fris de permòdols. Una escala exterior sense barana arrapada al mur posterior de la nau del migdia s'enfila per la capçalera, passa per damunt de l'absis fins arribar al nivell d'una obertura sota de la cel·la a la cara de migdia.

Situació: sobre la nau romànica prop de la capçalera just abans de l'absis encarat a llevant.
Alçada: 17'81 metres.
Esveltesa: 4,3

MONTFULLÀ Sant Pere
Altitud: 160 metres. Municipi de Bescanó

Església aixecada el segle XVIII i refeta cap el 1900. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta d'aresta acompanyada de dues capelles laterals per banda obertes amb arcs de mig punt.; té un absis rectangular. Està emblanquinada per l'interior i té els paraments arrebossats per fora. El frontis té un portal rectangular amb marc de carreus de pedra grisa amb un frontó circular i una petita fornícula amb imatge al timpà; presenta també un òcul circular a mitja alçada i una cornisa angular amb creu de pedra al cim. Una graonada porta fins al nivell de l'entrada en mig de dos murs que contenen amplis miradors.

Campanar coetani del temple. Té planta rectangular (3'06 x 4'15 m) i està coronat per una minsa cornisa i un terrat amb barana calada; al seu damunt hi figura un pinacle sobre pilars inclinats units al centre. La cel·la està oberta per finestrals d'arc lleugerament trevolat, un a cada costat; tenen barana. El primer cos presenta paraments marronosos de paredat amb carreus de pedra clara a les

cantoneres. La cel·la, tota ella, té paraments de carreus ben escairats en pedra clara. Una escala d'obra sobre voltes catalanes puja per l'interior arrapada a les parets tot deixant un ull central

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle amb el frontis.

Alçada: 18'00 metres.

Esveltesa: 4,3

MONTNEGRE Sant Mateu

Altitud: 400 metres. Municipi de Quart

Església romànica del segle XI modificada en temps posteriors i sobrealçada després del 1928 quan calgué refer-la després d'un incendi. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó i capçada a llevant per un absis poligonal de cinc costats. Té un portal dovellat en arc de mig punt amb el marc de pedra clara obert al mur de migjorn. Aquest mur està arrebossat i acolorit en un to marronós; els altres murs tenen paraments de paredat. Té algun element d'època preromànica com un portal d'arc ultrapassat, avui paredat.

Campanar modern, auster, merament funcional. Té planta rectangular (4'80 x 3'72 m) i està coronat per una minsa cornisa amb gàrgoles i una teulada piramidal aguda. Els seus murs tenen paraments de paredat amb un arrebossat deficient. La cel·la queda oberta amb una finestra d'arc lleugerament apuntat a cada cara a excepció de la de llevant on l'arc és de mig punt. Una escala de cargol d'obra puja per l'interior arrapada a un dels costats. Els seus murs presenten una gran nuesa.

Situació: adossat al mur de migdia fent angle al sud-est prop de l'absis encarat a llevant.

Alçada: 23'50 metres.

Esveltesa: 4,9

PALOL D'ONYAR Sant Sadurní

Altitud: 145 metres. Municipi de Quart

Església gòtica de finals del segle XIV molt modificada als segles XVI, XVII i XVIII; era l'antiga capella del castell al qual és adossada. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó i amb una capçalera semicircular. Té un portal rectangular renaixentista obert al segle XVI al mur lateral de migdia amb la llinda motllurada i amb unes figures als muntants; el recobreix un guardapols amb mènsules figuratives. La portada oberta al frontis avui està cegada.

Guarda, a la capella del Roser, uns plafons de ceràmica i ornamentació barroca de gran qualitat; són de principis del segle XVIII fets a base de rajola policroma d'estètica popular. També té una imatge gòtica d'alabastre del segle XVI de la Mare de Déu amb el Nen als braços refeta modernament per l'escultor gironí Domènec Fita (n. 1927).

Campanar barroc auster del 1727 obra d'Antoni Oliver. Té planta quadrada (3'45 x 3'45 m) amb un primer cos amb murs de paraments de paredat arrebossat i carreus a cantoneres; el segon cos o cel·la té obertes finestres d'arc de mig punt emmarcades amb carreus de pedra blanca, una a cada cara; els dos cossos estan separats per una motllura. Està coronat per una simple cornisa amb gàrgoles als angles i merlets esglaonats; al damunt, s'eleva una agulla piramidal d'obra amb els careners crestats. Des del 2006 té tres noves campanes: *Montserrat*, la gran; *Maria-Àngels*, i *Josefeina*, la petita. Per pujar al campanar primer cal accedir al cor per una escala que es troba al fons de l'església; des d'allí, uns pocs graons porten sobre la volta a través d'una trapa; es passa cap al campanar i per una escala de gat de sis barrots s'arriba fins a la cel·la.

Situació: adossat al mur lateral sud, prop de la capçalera, mig incorporat a la fàbrica de l'edifici.

Alçada: 18'29 metres.

Esveltesa: 5,3

QUART Santa Margarida

Altitud: 136 metres.

Església d'origen romànic transformada amb les reformes fetes els segles XVII i XVIII que li donen una aparença del gòtic tardà. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberta amb una volta de creueria; queda acompanyada de capelles laterals i té una capçalera semicircular. Els seus murs tenen paraments de paredat amb carreus a cantoneres. El frontis ha estat aixecat amb un mur de carreus mitjans ben escairats i disposats en filades uniformes; hi té una portada classicitzant amb el marc rectangular flanquejat per unes fines columnes sobre pedestals adossades als muntants, un entaulament, una fornícula amb imatge i un òcul atrompetat a mitja alçada; està coronat per una cornisa angular. Una graonada amb balustrades a ambdues bandes hi dóna accés. El seu mur està arrebossat i emblanquinat però transparenta el carreuat original.

Campanar romànic de finals del segle XI o de principis del XII. Té planta quadrada (5'20 x 5'20 m). Està coronat per una fina cornisa i una teulada baixa de quatre vessants. En la part alta s'hi obren finestres geminades en dos pisos per les quatre cares; els mainells tenen capitells mensuliformes. Els seus murs tenen paraments de maçoneria mig carreuada i amb barreja de lloses, tot en material clar i fosc que acaba amb una aparença marronosa; uns carreus matussers de pedra grisa es troben a cantoneres. Es pot accedir a la cel·la per una escala de cargol d'obra que puja per l'interior adossada a un dels murs laterals.

Situació: mig incorporat a l'ala nord del temple, proper a la capçalera encarada a llevant.

Alçada: 22'18 metres.

Esveltesa: 4,2

ROCACORBA Santa Maria, santuari

Altitud: 992 metres. Municipi de Canet d'Adri

Església antiga reconstruída al segle XVIII; l'antiga dels segles XIII i XIV s'ensorrà pel terratrèmol del 1428. Consta d'una nau coberta amb una volta de canó de mig punt rebaixat sobre dos arcs torals que s'apuntalen en una imposta filetejada; un dels arcs està prolongat per una pilastra per banda. Els seus murs exteriors i interiors de pedra vista amb paraments de peces mig picades; el sostre es troba emblanquinat; la capçalera és recta en substitució d'un antic absis romànic (segle XIII) semicircular del que en queden pocs vestigis. Té oberta una capella pel costat esquerre. El portal obert sota porxo al frontis dóna a un digne cancell vidriat.

Dimensions: 12'55 x 5'68 x 5'54 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total comptada des del fons de la capella lateral fa 9'22 metres.

Guarda una arqueta rectangular de pedra amb coberta de fusta i una imatge de marededéu, *La Mare de Déu de la Pera o de Rocacorba*, que és còpia maldestra de l'original en alabastre policromat del segle XIV que es conserva al museu diocesà de Girona.

Campanar coetani del temple reconstruït; té planta quadrada (3'58 x 3'58 m) cobert per una teulada piramidal de quatre vessants d'aspecte recent. La cel·la està oberta amb una finestra d'arc

rebaixat a cada cara; hi penja una campana. Els seus murs tenen paraments de carreus matussers a mig picar de pedra gris-fosc i disposats amb tendència a formar filades.

Situació: adossat al mur de migdia i sobresortint en part del mur de la capçalera a llevant, a l'angle sud-est d'aquest mur; està aixecat a un nivell més alt que el de l'entrada de l'església per part externa però es troba enfondit per l'interior.

Alçada: 9'58 metres calculada des del nivell del terra de l'església.

Esveltesa: 2,6

SALT Sant Cugat

Altitud: 86 metres. C. Llarg, 56

Església aixecada entre el 1597 i el 1635, ampliada el 1800 i el 1913; és d'estil renaixentista una mica tardà; fou ampliada per la banda de ponent el 1800 en estil neoclàssic. Consta d'una nau rectangular i d'uns passadissos laterals; estan separats per robustes columnes de pedra; està acompanyda de capelles laterals. La nau major està coberta per una volta de llunetes i avui es troba emblanquinada per la qual cosa queda amb una il·luminació molt alegre; està capçada per un gran absis semicircular. El frontis orientat a ponent té un portal classicitzant rectangular amb pilastres adossades als muntants, un entaulament, una rosassa motllurada a mitja alçada i cornisa horitzontal a un alt nivell al centre i baix als laterals; avui es manté clos ja que habitualment s'entra per un altre portal al mur de migjorn d'estil renaixentista al peu del campanar que era el portal d'entrada abans de l'ampliació.

Campanar d'estil renaixentista tardà. Té un alt primer cos de planta quadrada (5'75 x 5'75 m) bastit amb murs arrebossats i carreus de pedra clara a cantoneres; té un segon cos vuitavat on s'hi ubica la cel·la; està obert amb finestrals d'arc de mig punt a cada cara alternant els oberts i els cecs. Una motllura es troba al capdamunt del primer cos; una altra a la base de la cel·la i una tercera a l'arrencada dels arcs dels finestrals. Està coronat per una cornisa, un terrat amb balustrada i pinacles als angles i, al seu damunt, una agulla piramidal vuitavada escapçada.

L'escala que puja per l'interior primer ho fa al cor, cal passar seguidament per damunt de les capelles laterals i des d'allí s'accedeix al campanar; l'escala del seu interior, amb graons de lloses de pedra, va de paret a paret i deixa un ampli ull central; des de la cel·la fins al terrat hi ha una altra estreta escala de cargol adossada al mur.

Situació: damunt l'ala dreta del temple al centre de la façana lateral encarada a migdia de la qual sobresurt lleugerament.

Alçada: 30'60 metres.

Esveltesa: 5,3

SANT ANDREU SALOU Sant Andreu

Altitud: 132 metres.

Església neoclàssica del 1790. Consta d'una nau rectangular amb una volta de llunetes acompanyada de capelles laterals de voltes gòtiques i capçada per un absis semicircular. Els seus murs tenen paraments de maçoneria amb carreus a cantoneres, tot de pedra clara. El frontis està arrebossat i emblanquinat; hi té una portalada classicitzant de pedra blanca amb el portal en arc rebaixat, pilastres adossades als muntants, entaulament motllurat, una fornícula amb imatge bellament decorada a l'entorn i, en la part superior, una rosassa motllurada i atrompetada a mitja alçada i una cornisa angular amb teules sobreposades.

Campanar del 1865 purament funcional. Té planta pràcticament quadrada (4'60 x 4'65 m) i està coronat per una cornisa motllurada i una teulada de quatre vessants amb pinacle al cim. La cel·la queda oberta amb una finestra d'arc de mig punt ultrapassat a cada cara i damunt senzilles impostes; té baranes metàl·liques i una motllura a la seva base. S'aixeca des del terra d'un camp veí en un nivell més baix que la planta de l'església. Una escala d'obra puja fins a la cel·la arrapada al mur interior de la façana.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 21'28 metres.

Esveltesa: 4,5

SANT GREGORI Sant Gregori

Altitud: 112 metres.

Església romànica del segle XI amb detalls decoratius del romànic llombard; fou molt modificada als segles XIV (1338) i als segles XVI i XVII quan s'hi afegiren naus laterals. Consta de tres naus rectangulars de tres trams (un d'ells és el transsepte); la central, romànica, està coberta amb una volta de canó reforçada amb dos arcs torals de mig punt, les laterals per voltes de creueria; la separació entre elles es fa a base de robustos pilars rectangulars; la nau central està capçada al nord (de fet, al nord-est) per un absis semicircular amb un sòcol per l'exterior i amb decoració llombarda així com altres restes del romànic; l'acompanya una absidiola semicircular a la seva dreta, al cantó de llevant. Un llarg transsepte de llevant a ponent, proper a l'absis, travessa les naus i, en el creuer, s'hi aixeca una cúpula semiesfèrica sobre trompes amb el campanar al damunt. Els seus murs tenen paraments de paredat amb carreus a les cantoneres; també són de carreus els pilars i als arcs; els murs romànics dels absis són de petits carreus matussers. El frontis està arrebossat i pintat en color gris clar i té un portal dovellat en arc de mig punt amb una làpida amb un relleu heràldic al seu damunt. A la seva esquerra s'aixeca una torre que fa de comunidor.

Dimensions: 18'00 x 4'95 x 9'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 12'25 metres; el transsepte en fa 21'00 x 4'40 x 9'50.

Campanar del segle XI sobrealçat i modificat als segles XVI i XVIII. Té planta rectangular (7'09 x 6'82 m) i dos pisos de finestres separats per una motllura, el superior de perímetre lleugerament més reduït. Està coronat per una cornisa amb petits pinacles als angles i una agulla piramidal vuitavada amb els careners crestats. Es troben dues finestres en arc apuntat a cada cara al pis inferior; al superior només una, també a cada costat, més ampla que les del pis baix. Els seus murs tenen paraments de petits carreus matussers o de còdols amb alguns grans carreus a les cantoneres, tot d'un material marronós. Per arribar al campanar cal pujar per unes escales de pedra, molt ajustades, fins al cor; des d'allí, per la dreta es puja a la cel·la per una escala d'obra que va de paret a paret.

Situació: sobre el creuer.

Alçada: 22'90 metres.

Esveltesa: 3,2

SANT JOAN DE MOLLET Sant Joan

Altitud: 55 metres.

Església antiga refeta entre el 1847 i el 1867 en estil neoclàssic. Consta de tres naus rectangulars, la central coberta amb una volta de canó sobre tres arcs torals de mig punt i amb un presbiteri semicircular; queda separada de les laterals per robustes columnes sobre pedestals; un transsepte deixa una cúpula sobre petxines al creuer. El frontis està recorregut en la part central per unes pilastres dobles flanquejant el portal rectangular; arriben fins a mitja alçada on sostenen un entaulament dòric; per coronament té un frontó triangular. El mur del frontis està arrebossat i pintat en diversos colors (gris, verd clar i marró rosat) en els diferents requadres amb què està dividit.

Dimensions: 25'56 x 9'00 x 15'05 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Arquitectes: el tracista Martí Saureda i Deulofeu, i els mestres d'obres germans Joan i Miquel Masó.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té planta rectangular (4'90 x 4'40 m) i està coronat per una cornisa motllurada i amb cúpula de racó de claustre coberta amb rajoles marró de dos tons clar i fosc i amb un petit pinacle al cim. La cel·la té paraments de carreus ben escairats i finestres d'arc de ferradura sobre impostes, una a cada cara, amb baranes metàl·liques. Els seus murs, sota cel·la, estan arrebossats amb carreus de pedra blanca a cantoneres.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis orientat a migdia.

Alçada: 31'32 metres.

Esveltesa: 6,4

SANT JORDI DESVALLS Sant Jordi

Altitud: 57 metres.

Església barroca aixecada entre el 1735 i el 1737 i refeta al segle XIX. Consta d'una nau rectangular de quatre trams, un d'ells amb el cor, coberta amb una volta de llunetes sobre quatre arcs torals de mig punt i capçada per un absis semicircular; per l'interior els arcs i les pilastres són de pedra vista grisa en carreus ben escairats. El frontis té un portal rectangular de pedra blanca amb pilastres d'escàs relleu adossades als brancals, un arquitrau llis i un escàs ràfec o cornisa i, part d'amunt, una fornícula sense imatge, una finestra rectangular amb reixa cap a mitja alçada i una altra de més petita sota mateix de la cornisa angular. El mur té un parament de carreus mitjans de pedra marronosa, irregulars i disposats en filades ordenades; un sarcòfag sobre mènsules es troba adossat a la dreta del portal al nivell del ràfec; els murs laterals tenen paraments de paredat força ennegrits.

Dimensions: 26'58 x 8'87 x 13'22 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Guarda, davant de l'altar major, abans de les grades, vuit grans làpides funeràries.

Campanar merament funcional amb orígens medievals; segurament deuria ser alguna torre de defensa del castell. Té planta gairebé quadrada (5'66 x 6'00 m) i un sòcol atalussat. La cel·la, amb murs de carreus, té finestres d'arc apuntat, dues a cada cara; hi pengen campanes. Està coronat per una cornisa amb boles als angles i una teulada de quatre vessants. Els seus murs estan arrebossats i emblanquinats però una mica ennegrits per humitats. L'escala que puja per l'interior fins a la cel·la està arrapada a les parets i deixa un ull central.

Situació: mig incorporat al centre del cos lateral de tramuntana.

Alçada: 26'80 metres

Esveltesa: 4,4

SANT JULIÀ DE RAMIS Sant Julià i Santa Basilissa

Altitud: 184 metres.

Església aixecada el 1943. Consta d'una nau central rectangular i aparences de naus laterals; té la capçalera a llevant formada per un absis semicircular sobrepassat i dues absidioles rectangulars. Els seus murs estan arrebossats i pintats en to cremós. El del frontis té obert un portal en arc de mig punt amb el marc lleugerament ressaltat i flanquejat a les ales per finestrals com en el portal; té un òcul a la part alta sota la cornisa horitzontal.

Arquitecte: Isidre Bosch.

Campanar inacabat, coetani del temple. Té planta aparentment quadrada (2'00 x 2'00 m.) bastit amb murs de maó vist. La cel·la queda oberta amb finestres sense cobrir ja que hi manca la teulada. El 10 gener de 2011 es va inaugurar el campanar acabat segons m'informa el senyor Francesc Llop i Bayo, campaner jubilat de la Catedral de València (17-11-2015).

Situació: sobre la nau, proper al frontis orientat a ponent.

Alçada: 13'23 metres (alçada del campanar per acabar).

Esveltesa: 6,6

SANT MARTÍ DE LLÉMENA Sant Martí

Altitud: 256 metres.

Església amb orígens romànics; en queden pocs vestigis; fou remodelada i capgirada al segle XVIII (1761) de manera que té l'aspecte d'un tipus d'església d'aquest temps. Consta d'una nau rectangular acompanyada de capelles laterals. El frontis té un portal rectangular amb dues columnes adossades als muntants i un timpà amb ornaments abarrocats a l'entorn; està situat sota d'un porxo de teulada a dos vessants sostingut per columnes de pedra; a mitja alçada, per damunt del porxo, hi figura un òcul circular atrompetat; està coronat per una cornisa angular. Els seus murs estan arrebossats i emblanquinats encara que presenten un aspecte d'obra vella, amb humitats i mig ennegrits; tenen carreus a cantoneres.

Campanar romànic dels segles XII i XIII, sobrepujat d'un pis amb posterioritat. Té planta quadrada (4'80 x 4'80 m) amb una motllura de separació del primer cos i el segon on s'hi ubica la cel·la; està oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja alguna campana. Està coronada per una cornisa amb merlets esglaonats i una agulla piramidal recoberta de peces de pissarra negra amb un petit pinacle al cim. Al primer cos, els murs romànics tenen paraments de carreus petits ben escairats, la cel·la els té de paredat amb carreus a les cantoneres i en els marcs de les finestres. L'escala que puja fins a la cel·la és d'obra, va de paret a paret i deixa un ull central.

Situació: adossat al mur lateral nord, proper al frontis encarat a llevant.

Alçada: 24'80 metres.

Esveltesa: 5,1

SANT MARTÍ VELL Sant Martí

Altitud: 65 metres.

Església iniciada el 1433 però acabada ja en ple segle XVI en estil gòtic tardà i amb el frontis renaixentista del 1597; a la llinda del portal hi figura gravada la data de 1587. Consta d'una nau rectangular de dos trams, un d'ells amb el cor, coberta amb una volta ogival simple; està capçada per un absis poligonal de set costats. Un cor alt amb balustrada de pedra descansa damunt

un arc carpanell i una volta de creueria molt rebaixada.

El frontis té un mur amb un parament de carreus mitjans ben escairats i força regulars en pedra de to torrat i amb el morter de calç força visible entre les juntures; hi ha una portada classicitzant amb el marc rectangular, unes columnes exemptes sobre pedestals i capitells d'ordre compost adossades als muntants, un entaulament i un frontó triangular amb tres pinacles de bola adossats al mur, un a cada vèrtex; una rosassa motllurada i atrompetada a mitja alçada i una motllura horitzontal amb fris superior de finestres d'arc de mig punt en galeria i una cornisa horitzontal destacada amb gàrgoles gegants figurades sota d'ella, una a cada extrem. Els seus murs interiors estan arrebossats amb el parament de maçoneria (en procés de neteja el 2003 dels sutges que van quedar del desastre del 1936); els murs laterals exteriors també tenen paraments de maçoneria.

Dimensions: 22'86 x 6'95 x 11'47 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Campanar del gòtic tardà i amb detalls renaixentistes aixecat el 1597. Té planta quadrada (6'28 x 6'28 m) i un segon cos octagonal o cel·la amb una finestra d'arc apuntat calat i amb bordó a cada cara i contraforts als caires. Està coronat per una cornisa amb gàrgoles lleonines als angles i una agulla vuitavada piramidal de careners crestats sobre d'un terrat amb barana de balustres i pinacles crestats als caires. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans ben escairats i disposats en filades regulars. Diverses motllures estan situades, la primera, en passar de quadrat a vuitavat, una altra sota finestrals i amb gàrgoles figuratives als angles i una tercera a l'arrencada dels arcs de les finestres.

Una escala de cargol de pedra picada puja per l'interior d'un dels murs, el de la banda est, que es corba lleugerament per l'exterior, visible en la seva part alta; arriba fins a la cel·la i des d'ella i cap al terrat l'escala de cargol, més estreta, puja per l'interior d'un dels pilars de la banda sud-occidental.

Situació: adossat al mur lateral de tramuntana, proper a l'absis encarat a llevant.

Alçada: 35'67 metres.

Esveltesa: 5,6

SANT MEDIR (de Cartellà) Sant Medir

Altitud: 160 metres. Municipi de Sant Gregori

Església barroca amb restes de l'anterior romànica del segle XI. Consta d'una nau coberta amb una volta de canó capçada per un absis semicircular romànic amb filades de petits carreus, d'arcuacions cegues sota cornisa i amb bandes llombardes. Té una segona nau del segle XVIII; les naus estan separades per una robusta columna de pedra picada que sosté un gran arc former de mig punt; un passadís lateral a la dreta dóna l'aparença d'una església de tres naus. Al frontis, sobre el portal rectangular amb marc de carreus ben escairats marronosos, desviat lateralment de l'eix frontal, una fornícula conté una imatge coronada de la Mare de Déu asseguda amb el Nen a la falda procedent del proper monestir femení de Cadins; a mitja alçada, un òcul motllurat també es troba descentrat i, al capdamunt, una cornisa angular amb creu al cim fa de coronament. Els seus murs estan arrebossats i pintats en un to groguenc.

Campanar de principis del segle XIX. Té planta rectangular (3'60 x 4'22 m) i ha estat bastit amb murs de paredat arrebossat i emblanquinat i amb carreus marronosos a cantoneres. La cel·la té paraments de carreus amb caires arrodonits i està oberta amb quatre finestrals d'arc de mig punt i bordó amb baranes calades, un a cada cara; hi penja una campana. Està coronat per una cornisa motllurada amb pinacles de bola als angles i una agulla piramidal d'obra. La base està lleugerament

atalussada. Una torre circular de carreus ben escairats adossada a la banda frontal arriba fins a mitja alçada del campanar; té un terradet amb barana metàl·lica i des d'ell es té accés al cloquer ja que en aquest punt hi té oberta una porta en arc rebaixat. Tant per dins de la torre cilíndrica com per l'interior del campanar hi pugen escales de cargol de pedra picada.

Situació: adossat al mur de migdia molt a prop de l'angle sud-oest del frontis orientat a ponent.

Alçada: 25'05 metres.

Esveltesa: 6

SARRIÀ DE DALT Sant Pau

Altitud: 80 metres. Municipi de Sarrià de Ter

Església de principis del segle XIX. Consta d'una nau rectangular amb volta de canó capçada a llevant per un absis semicircular i acompanyada de capelles laterals obertes amb arcs de mig punt; tot l'interior està emblanquinat. El frontis està bastit amb carreus ben escairats fins al terç superior que es troba arrebossat; hi té un portal rectangular de marc carrueat englobat per una arquivolta apuntada amb bordó sobre una senzilla imposta; el timpà, que es troba sobre la llinda, està ornat amb una creu simple; un òcul circular atrompetat i motllurat està obert a mitja alçada; la part alta queda coronada per una cornisa angular.

Campanar coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (3'58 x 3'08 m); ha estat bastit amb murs de carreus mitjans ben escairats i organitzats en filades. La cel·la està oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja alguna campana; té una motllura a la seva base, els caires aixamfranats i una cornisa amb pinacles als angles. Queda coronat per una motllura amb petits pinacles amb bola als angles i per una agulla piramidal d'obra. Els seus murs queden nus de decoració; tot i així la seva aparença carreuda és ben digna.

Situació: aixecat sobre l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 20'91 metres.

Esveltesa: 5,8

SARRIÀ DE TER Mare de Déu de la Misericòrdia

Altitud: 66 metres.

Església neoclàssica del 1805 destruïda el 1808 pels francesos, ampliada i acabada a mitjans del segle XX cap al 1955. Consta de tres naus rectangulars de quatre trams; la central està coberta amb voltes de llunetes i les laterals amb voltes bufades; les separen pilars cruciformes; té transsepte amb cúpula sobre petxines al creuer dins d'un cimbori quadrangular, presbiteri semicircular i absis poligonal; l'interior es troba tot ell pintat de blanc. Un cor alt amb una balustrada de pedra grisa descansa en un arc carpanell i una volta de llunetes. El frontis té un portal en arc rebaixat i el marc de carreus de pedra blanca als muntants; al damunt, una fornícula amb una petita imatge, una rosassa atrompetada a mitja alçada i una cornisa angular amb creu al cim. El seu mur frontal està arrebossat barroerament i pintat de gris mentre els marcs de portes i finestres són de pedra blanca; els murs laterals tenen els paraments de paredat d'un to marró pàl·lid.

Dimensions: 36'76 x 9'85 x 16'23 respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada de les tres naus juntes en fa 20'93 i l'alçada de la cúpula arriba als 21'75 metres.

Guarda en un altar lateral una imatge de ferro de la Mare de Déu, del 1975, obra de l'artista

Emili Xaragay.

Campanar coetani del temple. Té planta rectangular (4'80 x 3'90 m) i està coronat per un terrat amb barana de merlets; hi manca la cornisa. Els seus murs tenen paraments de maçoneria de peces mig picades d'un color marronós amb carreus de pedra blanca a cantoneres. La cel·la, de perímetre lleugerament inferior al primer alt cos, presenta paraments de paredat de pedres rogenques i carreus de pedra blanca a les cantoneres arrodonides i amb una finestra d'arc de mig punt a cada cara; hi penja alguna campana; altres finestres rectangulars es troben en nivells inferiors a la cara frontal.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a migdia; a l'altre angle del frontis també s'hi troba una altra torre que ha quedat sense acabar ja que li manca el cos superior.

Alçada: 26'00 metres.

Esveltesa: 5,4

LES SERRES Santa Cecília

Altitud: 311 metres. Municipi de Sant Martí de Llémena

Església romànica del segle XI o XII amb paraments romànics només visibles en algunes filades de carreus a l'absis semicircular; fou sobrealçat cap el 1774 quan es va remodelar el temple. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó capçada per un absis semicircular. Al mur de tramuntana hi té un portal rectangular al fons d'un porxo obert amb un gran arc de mig punt de lloses. Els seus murs tenen paraments de maçoneria de peces mig picades.

Campanar del segle XVIII. Té planta rectangular (3'30 x 4'00 m) i una teulada a dues vessants; els seus murs tenen paraments de paredat amb carreus als marcs de les finestres i a les cantoneres. La cel·la té obertes dues finestres d'arc de mig punt a cada cara; de fet és l'únic cos del campanar ja que la seva base està aixecada damunt la volta de la nau. Per arribar al campanar hi ha una escala exterior que entra a les golfes, surt a la teulada i allí té accés al campanar; per dins d'ell només hi figuren uns pocs graons per arribar a la cel·la.

Situació: sobre el centre de la nau pel cantó de ponent, als peus de l'església.

Alçada: 13'82 metres.

Esveltesa: 3,4

TAIALÀ (Sant Ponç de Taialà) Sant Narcís

Altitud: 94 metres. Municipi de Sant Gregori

Església aixecada al segle XVIII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó i capçada per un absis poligonal irregular; està acompanyada de capelles laterals. Els seus murs mostren paraments de paredat arrebossat i emblanquinats; no presenten massa bon aspecte. El frontis té un portal rectangular amb la llinda i els muntants de carreus de pedra grisenca, una fornícula amb imatge al damunt, un òcul circular atrompetat a mitja alçada i una fina cornisa angular amb creu al cim.

Campanar coetani del temple. Té planta rectangular (4'15 x 4'70 m) i un segon cos de caires lleugerament aixamfranats dividit en dos per una fina motllura; està coronat per una cornisa motllurada i per un terrat amb barana d'obra i pinacles als angles; al seu damunt s'hi aixeca un

pavelló cobert per una petita cúpula semiesfèrica. Al capdamunt del primer alt cos rectangular s'hi troba una motllura amb un fris de palmetes al seu dessota; els caires estan lleugerament ressaltats a manera de bandes cantoneres. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt amb baranes de senzills balustres, una a cada cara. Una petita campana penja al centre. Els seus murs estan arrebossats i emblanquinats; actualment (2003) presenten senyals d'humitats i de descurança. Una escal d'obra, en no massa bon estat, puja cap a la cel·la tot deixant un ull central.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest de frontis encarat a ponent.

Alçada: 19'11 metres.

Esveltesa: 4

VILABLAREIX Sant Menna

Altitud: 118 metres.

Església d'època barroca tardana, del segle XVIII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes damunt de tres arcs torals de mig punt; té quatre trams, un d'ells és el transsepte amb una cúpula sobre petxines al creuer; està acompanyada de dues capelles fondes, una a cada banda, i d'un cancell; el presbiteri és recte així com la capçalera reforçada per un contrafort atalussat. Un cor alt amb balustrada de pedra grisenca descansa sobre arc carpanell amb dovelles de pedra grisa. Al mur lateral de migdia hi té un portal rectangular aixoplugat sota d'un porxo format per un àmplia volta rebaixada. Els seus murs mostren paraments arrebossats i pintats en un to blanquinós un pèl grogós.

Dimensions: 23'40 x 6'40 x 10'70 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; el transsepte en fa 13'86 x 6'08 x 10'70 i la cúpula arriba als 12'15 metres.

Campanar coetani del temple. Té planta quadrada (5'40 x 5'40 m) i està coronat per una minsa cornisa i un terrat amb barana de merlets damunt del qual s'aixeca una agulla piramidal amb els careners crestats. El cos de la cel·la amb dos pisos de finestres d'arc de mig punt a cada cara ha estat refet en temps recent; els murs del primer cos presenten paraments de paredat amb carreus a cantoneres; la cel·la sembla que té paraments de maçoneria poc visibles perquè tant les cantoneres com els marcs de les seves nombroses finestres tenen carreus escairats que ofeguen els escassos panys visibles; una minsa motllura separa aquest cos de l'inferior. Una escala de pedra arrapada als murs puja fins a la cel·la tot deixant un ull central. Pengen campanes a les finestres del nivell superior.

Situació: gairebé tot ell incorporat al centre del temple a la banda de tramuntana.

Alçada: 27'90 metres.

Esveltesa: 5,1

VILADASENS Sant Vicenç

Altitud: 96 metres.

Església romànica del segle XII molt modificada en època barroca al segle XVIII. Consta d'una nau rectangular amb volta apuntada i dues profundes capelles laterals per banda; està capçada a llevant per un absis semicircular no completat; el seu mur presenta material aprofitat del primitiu romànic a base de petits carreus ben escairats. El frontis a ponent és en part romànic com ho mostra una finestra al lateral dret amb dues arcades de mig punt en degradació i ben dovellades, la més externa amb una canal al caire i la més interna motllurada i sobre dues columnetes exemptes. El portal principal amb aires classicitzants està obert en el mur romànic; té el marc rectangular de

carreus de pedra blanca; al seu damunt apareix una fornícula sense imatge, un òcul circular atrompetat i, al capdamunt, una cornisa angular amb una finestreta rectangular al dessota; aquest mur del frontis, encara romànic en els seus dos terços, presenta un parament de carreus ben escairats i alineats de pedra daurada; la resta a la part superior el té de paredat, diferència que és senyal d'un sobrealçament tardà.

Dimensions: 18'50 x 7'50 x 15'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total comptada des del fons de les capelles laterals fa 15 metres.

Guarda diverses peces amb relleus, segurament del segle XII: dos capitells, una imposta, i una pedra amb un relleu que representa Adam i Eva temptats pel serpent.

Campanar merament funcional coetani del temple barroc. Té planta rectangular (3'70 x 4'55 m) amb un coronament a base d'una minsa cornisa amb merlets esglaonats i una agulla piramidal d'obra amb pinacle de bola al cim. Els seus murs tenen paraments de carreus irregulars fins a mig cos i, a partir d'aquí, de paredat amb carreus a cantoneres; un gran contrafort atalussat apuntala el mur de ponent. La cel·la queda oberta amb una finestra d'arc de mig punt a cada cara; hi penja alguna campana; té una fina motllura al dessota. Per l'interior, una escala de cargol permet arribar a la cel·la.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 22'84 metres.

Esveltesa: 5

VILANNA Sant Mateu

Altitud: 100 metres. Municipi de Bescanó

Església del segle XVI reedificada el 1678. Consta d'una nau rectangular coberta amb voltes d'aresta i dos passadissos laterals separats de la nau per arcs formers de mig punt damunt robustos pilars rectangulars; tot l'interior queda pintat de blanc. El portal rectangular amb marc de carreus està aixoplugat sota d'un porxo amb teulada a dos vessants situat al mur lateral de migdia al costat del campanar i tocant als peus del temple. Els seus murs estan arrebossats i pintats en un color blanquinós; estan reforçats per carreus a cantoneres.

Guarda un retaule de fusta policromada del 1832.

Campanar merament funcional d'un barroc auster i digne. Té aspecte xaparro i una planta gairebé quadrada (5'60 x 5'30 m). Està coronat per una minsa cornisa amb gàrgoles als angles i amb merlets esglaonats i una agulla piramidal d'obra. La cel·la queda oberta amb dues finestres d'arc de mig punt a cada costat; hi penja alguna campana. Els seus murs estan arrebossats com els del temple i tenen carreus de pedra clara a cantoneres. Un rellotge de sol es troba sota de les finestres a la banda de migdia.

Situació: adossat al mur de migjorn, proper als peus del temple encarats a ponent.

Alçada: 21'56 metres.

Esveltesa: 3,8

ALGUNES ESGLÉSIES SENSE CAMPANAR DE TORRE, AMB ESPADANYA, SUFRAGÀNIES O SENSE CULTE

CERVIÀ DE TER Sant Genís

Altitud: 45 metres.

Església aixecada cap el 1750; conserva part de la romànica del segle XII avançat visible en els murs de ponent, sud i nord que corresponien a un antic monestir. Consta d'una nau rectangular capçada a llevant per un absis rectangular. Té un portal, al mur de ponent, romànic senzill de marc rectangular envoltat per una arcada de mig punt dovellada amb guardapols sobre una senzilla imposta i, al timpà, una petita imatge sobre una modesta peanya. El mur té un parament de carreus grans ben escairats i disposats en filades uniformes només visible en el sòcol ja que la resta ha estat esgrafiat amb un dibuix geomètric repetit a l'infinit. Té un òcul circular motllurat i atrompetat a mitja alçada i una cornisa angular motllurada i de teules imbricades amb un senzill fris de boles al dessota i una creu al cim. **Campanar** inacabat (restes de l'antic destruït el 1936) de planta quadrada d'uns quatre per quatre metres aproximadament (difícil de mesurar per barreres arquitectòniques) d'una alçada de 10'50 metres amb murs de paredat amb carreus a cantoneres; sosté una estructura metàl·lica d'una alçada propera als cinc metres que té una esfera de rellotge i una campaneta. Situació: adossat al mur de migdia a la dreta de la façana principal encarada a ponent fent angle al sud-oest. Alçada: 10'50 metres.

CERVIÀ DE TER Santa Maria, priorat benedictí, sense culte

Altitud: 45 metres.

Església romànica del 1053. Consta de tres naus rectangulars de tres trams capçades a llevant per tres absis semicirculars oberts en un transsepte; tots tres presenten finestres en arc de mig punt i lesenes per l'exterior. La nau major, força més alta que les laterals, està coberta amb una volta de canó de mig punt damunt arcs torals; la lateral nord ho està amb volta de quart de cercle i la lateral sud amb voltes d'aresta; els arcs torals descansen en pilastres d'escàs relleu adossades als pilars rectangulars que separen les naus; damunt d'ells reposen els arcs formers de mig punt. El frontis aixecat al segle XV, uns metres endarrerit del primitiu, té un portal de tres arcades en arc de mig punt ben dovellades i en degradació recobertes d'un modest bordó; descansen en una senzilla imposta; inclouen un timpà amb restes d'un escut heràldic; a la part alta del mur hi ha una finestra en arc de mig punt; té un parament de petits carreus irregulars ben alineats. La resta de murs també presenten paraments semblants de pedra vista marronosa. Dimensions: 18'50 x 6'00 x 12'15 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons del transsepte arriba als 14'70 metres. **Campanar** d'espadanya tardà amb dos ulls en arc de mig punt; només hi penja una campana; està cobert per una teuladeta de dos vessants damunt un cos triangular modern separat per una minsa motllura del cos de les campanes. L'amplada de la base fa 5 metres i l'alçada arriba al 21'80; són mesures aproximades.

DIANA Sant Feliu, capella

Altitud: 30 metres. Municipi de Sant Jordi Desvalls

Església romànica del segle XI que posteriorment fou modificada. Consta d'una petita nau rectangular amb volta de canó i capçada per un mur recte; el presbiteri a llevant es trobar un graó més alt. El mur de ponent, als peus del temple, el portal i el campanar que s'hi recolza sembla que foren aixecats força més tard. El portal té arc de mig punt dovellat amb peces irregulars i els muntants mostren carreus grans i ben escairats; al damunt hi ha una petita finestra rectangular. Els murs tenen paraments de maçoneria de paredat amb peces sense picar disposades, més o menys, en filades; a les cantoneres n'hi ha de grans i matussers. Dimensions: 7'40 x 3'90 x 5'00 metres de llargada, amplada i alçada respectivament. **Campanar** d'espadanya amb un ull en arc un pèl apuntat i força allargassat; es troba al damunt del mur frontal un xic escorat a la dreta; queda cobert per una escassa teuladeta que agafa la forma arquejada un pèl apuntada. He calculat que l'amplada de la seva base fa 1'76 metres i que l'alçada arriba als 8'11; són mesures, no obstant, aproximades.

GINESTAR Santa Afra, santuari

Altitud: 200 metres. Municipi de Sant Gregori

Església del 1570 ampliada el 1760 i novament a principis del segle XX (1904) amb un porxo frontal i un alt campanar. Consta d'una nau rectangular i de dues capelles laterals. La nau queda coberta per una volta de llunetes damunt arcs torals de mig punt. Els murs presenten tècnica de maçoneria amb carreus ben escairats a cantoneres. Sota del porxo hi ha oberts el portal i dues finestres amb marc rectangular de pedra grisenca, una a cada banda del portal. El mur frontal es troba delimitat per dues motllures horitzontals a mitja alçada i queda coronat per una senzilla cornisa angular com indicació de la teulada de dos vessants. En el vèrtex superior hi ha una petita creu metàl·lica. El porxo presenta tres grans arcs de mig punt i forma un terrat amb un mur de maçoneria com a barana. **Campanar** del 1904 de base quadrada (5'25 x 5'25 m) dividit en tres cossos. En el que fa de base hi ha obert en el seu frontis un portal rectangular; en el segon hi ha, també al frontis, una petita finestra en arc de mig punt; en el tercer, el que constitueix la cel·la, els finestrals en arc de mig punt amb barana de balustres, un a cada cara; alguna campana hi penja. Queda coronat per una senzilla cornisa i una cúpula de racó de claustre amb un petit pilar tronco-piramidal al cim que sosté una petita creu metàl·lica. Situació: adossat a l'esquerra del porxo. Alçada: 22'50 metres. Les mesures són aproximades.

GIRONA Sant Pere de Galligants, sense culte

Altitud: 55 metres.

Antic monestir avui dedicat a museu. És un dels monuments més notables de l'art romànic català. Tal i com es coneix actualment fou bastit vers el 1131.

Església de tres naus rectangulars cobertes, la central, amb una volta de mig canó, les laterals amb unes de quart canó. Tant els murs com les voltes són de pedra blanquinosa amb paraments de carreus ben escairats. Les naus estan separades per arcs formers de mig punt damunt robustos pilars rectangulars. La volta de la nau principal descansa en arcs torals de mig punt que acaben en robustes semi-columnes adossades als murs, totes amb bells capitells. Estan capçades per un curt transsepte capçat al nord per un petit absis semicircular; a més a més s'hi obren altres absis semicirculars a llevant, el central i, fent-li companyia, un al nord i dos al sud; el central, gran, està obert amb tres finestres en arc de mig punt alternades, per l'interior, amb semi-columnes adossades que sostenen petits arcs cecs. El cobreix una volta de quart de canó; el presbiteri queda ampliat per un curt tram limitat per dos arcs torals de mig punt que descansen en columnes adossades als murs. Dimensions aproximades: 66 x 12 x 20 metres respectivament. La façana la formen dues estructures, la més baixa agafa tota l'amplada de les naus; la superior només la de la nau central. En la primera s'hi obren dues petites finestres esqueixades i en arc de mig punt situades als seus angles superiors. Al centre hi ha una gran portalada amb quatre arquivoltes que descansen en columnes bellament treballades; s'alternen amb antes; queden recobertes per un bordó. En la zona superior s'hi obre una gran rosassa estrellada. Les dues zones queden clarament separades per una fina motllura. Un claustre romànic (1154-1190) amb un sobreclaustre construït a la segona meitat del segle XIX està adossat al centre del mur sud del temple. Les columnes geminades del claustre romànic descansen en un podi que té, en els angles, pilars robustos ornats amb columnes. **Campanar** octagonal dividit en dos cosos. El baix sense obertures i amb dues torres semi-cilíndriques adossades coronades per cobertes semi-còniques. La part superior el formen dos pisos de finestres geminades a cada cara. La coberta piramidal de vuit costats és baixa. Els dos pisos de finestres estan separats per fines motllures amb frisos de dents de serra i arcuacions cegues. Situació: adossat al costat esquerra, al nord, tocant al gran absis, damunt el braç esquerra del transsepte i amb una de les absidioles d'ell a la seva base. Té inicialment planta quadrada de 12 metres de costat. La seva alçada arriba als 38 metres, mesura aproximada.

SANT GREGROI Santa Maria

Altitud: 105 metres. Barri nou, proper a la carretera.

Església del 1969 bastida amb murs de maó vist. Consta d'una nau rectangular amb un porxo lateral. El frontis té un petit porxo damunt el portal cobert pel campanar. És projecte de l'arquitecte Ros. **Campanar** d'espadanya d'un ull amb dues campanes i un rellotge d'esfera al dessota. Situació: al frontis. Alçada: 12'17 metres.

SANT JOAN DEL PLA Sant Joan, ermita

Altitud: 260 metres. Municipi de Sant Martí de Llémena

Església romànica segurament de finals del segle XI. Consta d'una petita nau rectangular coberta amb una volta de canó un pèl apuntada i capçada per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera i ornat per fora amb un fris d'arcs cecs i lesenes que descansen en un escàs sòcol. Té el portal obert al mur de migdia; segurament fou refet en època tardana; té arc de mig punt dovellat amb peces grans blanquinoses i amb carreus ben escairats de la mateixa pedra. Està cobert per una ampli ràfec de dos vessants des de mitja alçada. Els murs tenen paraments de petits carreus matussers que estan organitzats en filades. **Campanar** d'espadanya de dos ulls allargassats en arc de mig punt; segurament també fou aixecat en època tardana. Es troba damunt i al centre del mur dels peus, a ponent. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'90 metres i que l'alçada arriba als 9'20; són mesures que considero com aproximades.

SANT JULIÀ DE RAMIS Sants Metges (Sant Cosme i Sant Damià), santuari

Altitud: 180 metres.

Església romànica del segle XI que sofrí modificacions principalment a principis del XVII. Consta de tres naus rectangulars molt estretes cobertes amb voltes de canó de mig punt i capçades a llevant per tres absis semicirculars amb voltes de quart d'esfera i ornat el central amb arcs cecs i lesenes; el de la banda de migjorn no té decoració el de la banda de tramuntana es va substituir per un absis quadrat que avui ha tornat refer-se com el primitiu; al seu costat s'hi va situar una escala que puja fins a un terrat veí per accedir des d'ell al campanar. En les modificacions del segle XVII es fa afegir a la banda de tramuntana una capella rectangular d'aires renaixentistes comunicada amb les naus per mitjà d'un gran arc. Té un portal renaixentista a migjorn de marc rectangular amb pedres color gris clar ben escairades; els caires els té motllurats i capçats per figures en relleu; està cobert amb un bordó rectangular amb motllures i damunt de mènsules amb caparrons esculpits. Els murs tenen paraments de maçoneria, els renaixentistes els tenen amb carreus matussers ben alineats. Dimensions: 16'00 x 2'50 x 4'57 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada de les tres naus fa 6'20 i la total des del fons de la capella en fa 10'60. **Campanar** aixecat cap el 1610 amb planta gairebé quadrada (4'95 x 4'50 m) amb murs de paraments de carreus matussers; té una petita finestra rectangular al primer cos i finestrals en arc de mig punt, dos a les cares nord i sud i un, menys allargassat, a cadascuna de les altres cares; està coronat per una senzilla cornisa bossellada i un fris de merlets esglaonat i cobert per una teulada piramidal, gairebé una agulla, de quatre cares. He calculat que la seva alçada fa 14'50 metres; és una mesura aproximada.

SANT MARTÍ DE LA MÓRA Sant Martí, ermita

Altitud: 90 metres. Municipi de Viladasens

Església romànica que fou aixecada a principis del segle XII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó i capçada per un absis semicircular cobert per una volta de quart d'esfera. Un portal de factura posterior al romànic té forma rectangular amb marc de llinda i muntants de pedres grisenques ben picades de mida gran; té la particularitat que la llinda està envoltada per un arc de grans dovelles embegut en el mur i d'un bordó semicircular de destacat relleu que descansa en unes senzilles impostes; al seu damunt hi ha un òcul circular atrompetat i amb motllures amb marc de pedra blanca; per coronament, el frontis té els dos vessants d'una

cornisa només interrompuda al centre pel cos del campanar. Els murs presenten uns paraments de petits carreus poc picats disposats en filades no sempre ben horitzontals. Dimensions: 10'00 x 3'40 x 5'62 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** tardà refet recentment; té un ull en arc de mig punt que descansa en impostes motllurades; està cobert per una teuladeta de dos vessants amb un petita creu metàl·lica al cim. Es troba al centre i damunt del mur frontal orientat a ponent. He calculat que l'amplada de la seva base fa 0'97 metres i que la seva alçada arriba als 8'25; són mesures que cal considerar com aproximades.

SANTA FE DE LES SERRES Santa Fe, capella
Altitud: 80 metres. Municipi de Sant Julià de Ramis

Església romànica del segle XI. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó i capçada a llevant per un absis semicircular. Té un portal obert al mur de ponent, als peus del temple, amb un arc de mig punt format per grans dovelles ben polides de pedra blanca; els muntats, també de la mateixa pedra, el formen carreus grans; al damunt hi ha una petita finestra en arc de mig punt. Sembla que aquest mur frontal i el campanar que sosté són d'un moment força posterior a l'inici del temple. Està coronat per una cornisa angular de la que només se'n veu el vessant esquerre ja que l'altre l'ha substituït el cos del campanar i l'edifici veí. **Campanar** d'espadanya d'un ull allargassat en arc rebaixat aixecat amb carreus desiguals i en part a base de pedruscall; aquests materials aparenten no haver estat ajuntats amb argamassa; els pilars fan graonada. He calculat que l'amplada de la seva base fa 3'16 metres i que l'alçada arriba als 9'28 metres; cal tenir en compte que considero les mesures citades com aproximades.

SANTA MARIA DE CALDERS Santa Maria, capella
Altitud: 170 metres. Municipi de Sant Gregori

Església romànica del segle XII reformada cap el 1770. Consta d'una petita nau rectangular coberta per una volta de canó una mica apuntada i damunt un arc toral; està capçada a llevant per un absis semicircular sense cap ornamentació. Té el portal en el mur del peus del temple, a ponent, en arc de mig punt dovellat. Els murs romànics mostren paraments de petits carreus força matussers ben ordenats en filades. El mur de ponent i el portal són obra del segle XVIII. **Campanar** també d'aquest moment en forma d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt. Es troba aixecat al centre i damunt del mur de ponent i queda cobert per una teuladeta de dos vessants amb un carener marcat. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'60 metres i que l'alçada és de 8'22; són mesures, tanmateix, que considero aproximades.

VILADEMANY Mare de Déu, capella
Altitud: 169 metres. Municipi d'Aiguaviva

Església d'orígens romànics del segle XII molt modificada als segles XVI i XVIII. Consta d'una nau de planta trapezial, més ampla dels peus que de la capçalera, coberta amb voltes d'aresta en el temps del barroc; està capçada a llevant per un absis semicircular cobert per una volta de quart d'esfera precedit per un arc presbiteral de mig punt; per l'exterior té, sota cornisa, un fris de dents de serra com a única ornamentació visible ja que tot ell es veu arrebossat. El mur de ponent als peus del temple aixecat al segle XVI avui es troba arrebossat i pintat d'un to blanc crema; en ell hi ha un portal rectangular amb marc de pedra blanca a base de peces ben escairades grans; al seu damunt s'hi troba un òcul circular atrompetat i a la seva esquerra una petita finestra quadrada; per coronament una cornisa de dos vessants poc inclinats deixa, al centre, espai pel cos del campanar. Dimensions:13'50 x 4'90-3'80 x 5'93 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt amb una campaneta; està cobert per una teuladeta horitzontal que presenta un perfil sinuós a base de formes còncaves i convexes. Es troba damunt del mur frontal un pèl escorat cap a l'esquerra respecte de l'eix del frontis. He calculat que

l'amplada de la seva base fa 3 metres i que la seva alçada arriba als 9'60; són mesures que considero només indicatives i aproximades.

EL MARESME

CAMPANARS EN ORDRE ALFABÈTIC DE MUNICIPIS

Municipis i poblacions	Parròquies	Alçada en metres
Alella	Sant Feliu	18'25
Arenys de Mar	Santa Maria Assumpta	46'60
Arenys de Munt	Sant Martí	23'50
Argentona	Sant Julià	24'20
Cabrera de Mar	Sant Feliu	20'86
Cabrils	Santa Creu	27'00
Caldes d'Estrac	Santa Maria	28'30
Calella	Santa Maria i Sant Nicolau	47'05
Canet de Mar	Sant Pere	46'96
Dosrius	Sant Iscle i Santa Victòria	25'20
El Far (Alfar)	Sant Andreu	13'60
Malgrat de Mar	Sant Nicolau de Bari	34'80
Masnou, El	Sant Pere	33'84
Masnou, El	Nª. Sra. del Pilar	16'50
Mataró	Santa Maria	34'60
Mataró	Sagrada Família	20'64
Montgat	Sant Joan	29'42
Òrrius	Sant Andreu	17'00
Palafolls	Santa Maria Assumpta	23'45
Sant Genís de Palafolls	Sant Genís	19'60
Pineda de Mar	Santa Maria	34'60
Premià de Dalt	Sant Pere	30'65
Premià de Mar	Sant Cristòfol	38'54
Santa Susanna	Santa Susanna	19'50
Sant Andreu de Llavaneres	Sant Andreu	33'04
Sant Cebrià de Vallalta	Sant Cebrià	27'13
Sant Iscle de Vallalta	Sant Iscle i Santa Victòria	18'35
Sant Pol de Mar	Sant Jaume	24'25
Sant Vicenç de Montalt	Sant Vicenç	24'50
Teià	Sant Martí	25'98

Tiana	Sant Cebrià	36'35
Tordera	Sant Esteve	33'40
Hortsavinyà	Santa Eulàlia	24'32
Sant Pere de Riu	Sant Pere	20'65
Vallmanya	Sant Miquel	19'00
Vilassar de Dalt	Sant Genís	34'14
Vilassar de Mar	Sant Joan	25'26

Alçada mitjana: 27'89 metres

PARRÒQUIES AMB CAMPANAR DE TORRE, UNA A UNA

ALELLA Sant Feliu

Altitud: 90 metres.

Església gòtica aixecada entre el 1454 i el 1463; només en queda el presbiteri. El 1611 s'amplia amb tres naus rectangulars d'estil renaixentista; la central de quatre trams, un d'ells amb el cor, està coberta amb una volta de canó apuntat sobre quatre arcs torals també apuntats que descansen en mènsules amb relleus, tots ells de pedra picada; les altres dues naus de fet són passadissos oberts entre capelles a través de passos en arcs de mig punt i separats de la central per arcs formers de punt rodó sobre pilars rectangulars lleugerament aixamfranats, tots de pedra carreuada; la capçalera la forma un absis poligonal de cinc costats reforçats externament per robustos contraforts i, internament, està cobert per una volta de nervis gòtica. En el segon tram, la volta presenta una obertura que dóna pas a una cúpula recoberta d'una teulada de quatre vessants; damunt d'ella s'hi aixeca un cupulí format per un torricó octagonal cobert per una agulla piramidal amb teulada de ceràmica vidriada verdosa i obert per vuit finestres d'arc de mig punt, una a cada cara. Les naus laterals o passadissos estan coberts per voltes de creueria.

La façana principal té un portal rectangular i una fornícula amb imatge al seu damunt; a mitja alçada hi apareix un rosetó i, al capdamunt, una cornisa angular amb pinacles als angles. Sobre la cornisa, a tot al llarg dels murs laterals, per l'exterior, uns merlets esglaonats li donen aire de fortalesa.

Dimensions: 25'98 x 6'14 x 9'35 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; les tres naus juntes tenen una amplada de 12'77 metres i la cúpula arriba als 13'57 i el cupulí als 17'58.

Campanar romànic de fi del segle XI. Té planta quadrada (3'20 x 3'20 m); els seus murs romànics tenen paraments de carreus petits, irregulars, amb decoració a base d'arcs cecs situats a mitja alçada. La cel·la, d'època gòtica, té paraments de carreus i paredat. Va ser sobrealçat el 1700 uns dos o tres metres amb maó vist. Està coronat per una cornisa motllurada amb gàrgoles als angles i un terrat amb barana de merlets esglaonats; al dessota s'hi troba l'esfera d'un rellotge. La cel·la està oberta amb grans finestrals d'arc de mig punt peraltat amb marc de maó i reforç als brancals. Sobre el terrat una estructura metàl·lica (no inclosa en la mesura de l'alçada) sosté tres campanes semiesfèriques de diferent diàmetre sobreposades; donen els tocs horaris; procedeixen del palau barceloní de la Virreina on arribaren del Perú el 1772. A la cel·la se'n troben altres quatre, les litúrgiques, batejades amb els noms de *Madrona, Felisa, Núria i Mercè*, instal·lades cap el 1958. L'escala que permet accedir a la cel·la i al terrat és del tipus català, sobre voltes i arrapada als murs i parteix del cor; amb tot, els dos primers metres està formada per una estreta escala força original de

cargol, amb maons, segons un projecte de l'arquitecte Gaudí.

Situació: adossat a la façana lateral sud, rodejat de construccions que impedeixen una visió fàcil.

Alçada: 18'25 metres, exclosa l'estructura metàl·lica; degut a les dificultats que ofereix l'urbanisme de la zona per mesurar l'alçada amb mètodes topogràfics, aquest campanar va ser mesurat des de dalt del terrat amb ajuda del campaner.

Esveltesa: 5,7

ARENYS DE MAR Santa Maria Assumpta

Altitud: 20 metres.

Església aixecada entre el 1575 i el 1589; fou acabada el 1628. El 1755 tenen lloc obres d'ampliació per allargar la nau i construir l'actual façana barroca. Cap a finals del segle XVIII es fan més obres amb la construcció del transsepte i un principi de cúpula al creuer; a la dreta del transsepte s'hi construeix la capella dels Dolors.

Consta d'una nau rectangular de sis trams, un d'ells amb el cor; està coberta amb voltes ogivals simples amb nervis, claus de volta i arcs de pedra granítica grisa que descansen sobre mènsules dòriques i destaquen de la pintura en color rosa pàl·lid de l'interior; està capçada per un absis poligonal gòtic. Aparenta tenir-ne una de lateral per la gran amplada de les capelles de la dreta unides entre sí; té també transsepte, cancell i cor.

Al frontis hi ha una portalada barroca amb un portal rectangular motllurat decorat amb unes fines columnes adossades als muntants sobre pedestals inflats i un frontó sinuós amb una fornícula amb imatge al damunt tot ell ornat a l'entorn amb relleus abarrocats; a mitja alçada hi ha una rosassa motllurada i, al damunt, un petit òcul circular i la cornisa motllurada angular al centre i còncava als laterals; uns pinacles ornen els extrems; està arrebossat i pintat en un to rosat i amb carreus a cantoneres coronades per pinacles de bola.

Arquitectes: Joan de Torres; el seu pare, Joan de Tours, va treballar d'escultor a les parròquies d'Arenys de Munt i Calella i el seu fill Dionís en la primera; Fabià Anglada a la porta barroca; Joan Mas al transsepte i obres laterals. El barceloní Joan Baptista Oliver a la capella dels Dolors.

Guarda un gran i magnífic retaule barroc (1706-12), ben conservat, sobre una base renaixentista (1636-38) de l'escultor d'Arenys Antoni Joan Riera i dels seus col·laboradors Cebrià i Bordoi a base de motius geomètrics amb jaspi de Tortosa i relleus heràldics amb marbre italià. El retaule és obra del vigatà Pau Costa (1672-1728) amb policromia i daurats (1711) dels barcelonins Erasme Vinyals i el seu fill Feliu; altres retaules barrocs del segle XVII estan dedicats a *La Mare de Déu del Roser*, a *Sant Antoni de Pàdua*, a *Sant Joan*, a *Sant Telm* i a *Sant Roc*. A la dreta del transsepte hi ha un *Santcrist* del segle XVII (1635) d'Antoni-Joan Riera dins d'un retaule del 1693 de l'escultor d'Arenys Salvador Nogueres. Dues trones de fusta daurada es conserven una a cada costat de la nau principal.

Campanar coetani del temple barroc. Té un primer cos de planta quadrada (7'55 x 7'55 m); el segon és octagonal a partir de l'alçària de la teulada de l'església i queda dividit en dos per una motllura composta i de gran ressalt; en el primer d'ells s'hi troba l'esfera del rellotge i alguna finestra; en el segon o cel·la, finestres d'arc de mig punt amb bordó, una a cada cara. Queda coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada i amb pinacles piramidals als angles. A principis del segle XX s'hi va aixecar un esvelt pavelló circular amb una teulada aguda cònica de ceràmica vidriada fosca amb una creu al cim (creu no comptada en mesurar l'alçada). Els murs, amb bases de grans carreus ben escairats i cantoneres també de carreus, estan arrebossats i pintats de

color rosa tirant a groguenc.

A la banda de ponent, sobre unes dependències laterals, s'aixeca una torre de planta rectangular que fa de comunidor; està coberta amb una teulada de quatre vessants molt inclinats de ceràmica de tons blanquinosos i blavencs que arriba a una alçària gairebé propera a la cornisa del campanar veí; barreres arquitectòniques fan impossible el càlcul de la seva alçada.

Situació: adossat al mur nord, mig incorporat en la fàbrica de l'edifici, proper al frontis encarat a llevant.

Alçada: 46'60 metres.

Esveltesa: 6,1

ARENYS DE MUNT Sant Martí

Altitud: 120 metres.

Església aixecada entre el 1514 i el 1540 en estil gòtic tardà. Consta d'una nau central i una de lateral a la dreta, totes rectangulars, cobertes amb voltes ogivals simples i capçades a ponent (de fet, al sud-oest) per un absis poligonal; té transsepte cobert també amb una volta de creueria; els nervis i muntants són de pedra granítica gris en contrast amb els murs interiors pintats de blanc. Per l'exterior, els seus murs tenen paraments de paredat; el frontis el té arrebossat i esgrafiat simulant carreus regulars; a les cantoneres hi té carreus de granit gris. Un portal rectangular està recobert per unes motllures en arc de mig punt i amb un bordó en gòtic flamejant; deixen el timpà amb relleus. Una rosassa motllurada es troba a mitja alçada i, per coronament, una cornisa convexa al centre i mixtilínia als laterals.

Arquitecte: mestre d'obres Pau Mateu; pel que fa el campanar, el mestre d'obres francès Pere Alquier.

Guarda un retaule de fusta gòtico-renaixentista a l'altar major del 1543-46 del pintor Pere Sarafí (1505-1567) amb la col·laboració de l'escultor Jean de Tours. A la portalada hi té algunes escultures: la de *Sant Miquel* de Jaume Safont (1541) i el grup de *Sant Martí* al timpà de Jean de Tours (1542) mutilat el 1936 i avui refet. D'aquest mateix escultor, a l'interior de l'església, se'n conserven dues escultures més. Una bonica pica baptismal gòtico-renaixentista es troba entrant a l'esquerra.

Campanar renaixentista auster aixecat entre el 1514 i el 1518. Té planta rectangular (5'76 x 5'95 m) i està coronat per un terrat amb barana de carreus i unes petites figures als angles; unes esferes del rellotge es troben sota terrat visibles a les quatre cares. L'estructura metàl·lica, sobre terrat, amb campanes horàries no s'ha tingut en compte en mesurar l'alçada. Els seus murs tenen paraments de maçoneria amb carreus a les cantoneres; un esgrafiat a la façana de llevant fa joc amb el frontis. La cel·la queda oberta amb una finestra d'arc de mig punt a les cares de llevant i ponent i dues a les altres; hi pengen tres campanes, *Martina*, *Remei* i *Montserrat*; té una fina motllura al dessota no visible al frontis i una finestra rectangular excèntrica a mitja alçada a la cara frontal.

Situació: al damunt de l'ala dreta del temple fent angle al nord-est del frontis encarat més o menys a llevant.

Alçada: 23'50 metres.

Esveltesa: 4

ARGENTONA Sant Julià

Altitud: 88 metres.

Església aixecada en estil gòtic tardà entre el 1515 i el 1539; fou restaurada el 1897. Consta de tres naus rectangulars de quatre trams separades per arcs formers apuntats sobre pilars octagonals; estan cobertes per voltes ogivals damunt arcs torals apuntats; la capçalera la forma un absis poligonal de set costats. Té un cor alt als peus del temple amb barana de fusta de melis sobre d'un arc carpanell i una volta de creueria. Els seus murs de pedra de Montjuïc tenen paraments de maçoneria.

La façana principal arrebossada i pintada i amb grans carreus a les cantoneres de granit gris té una portalada amb el portal rectangular de marc acanalat coronat per una arcada dovellada i amb bordó del gòtic flamejant; al damunt hi té una bonica rosassa calada i una minsa cornisa horitzontal. És destacable la capella del Santíssim de primers del segle XX, neogòtica, de tres trams coberts per voltes de creueria i capçada per un absis poligonal de cinc costats; els seus murs estan coronats per merlets esglaonats a tot al llarg del carener de les façanes i de l'absis poligonal i per gàrgoles figuratives sobre els contraforts, tant en la capella com en l'edifici del temple, sempre a les capçaleres. Té dues entrades, la principal al frontis orientat al sud i una de lateral pel cantó de llevant. Té un digne cancell de fusta treballada.

El 1589 s'aixecà una gran torre de dos pisos de planta quadrada destinada a comunidor; està situada a poca distància de l'esquerra de la capçalera; és obra del mestre d'obres de Mataró Joan Salvador.

Dimensions: 30'85 x 7'96 x 10'49 metres respectivament de llargada, ampla i alçada.

Arquitectes: mestres d'obres Miquel Canut de Girona i el francès Perris Absolut; l'arquitecte modernista Puig i Cadafalch (1867-1956) féu la traça de la capella del Santíssim.

Guarda, penjats de tres costats de l'absis major, sengles tapissos obrats per Grau Garriga el 1964.

Campanar renaixentista del 1521. Té planta quadrada (4'44 x 4'44 m); està dividit en tres cossos per dues motllures i està coronat per un terrat amb barana de merlets esglaonats i gàrgoles als angles a mitja alçada de l'últim cos; les gàrgoles representen àguiles. La cel·la queda oberta amb finestrals d'arc apuntat amb el marc acanalat, dos al sud i al nord, i un tant a llevant com a ponent; té l'esfera del rellotge sota els finestrals de la cara frontal. Els seus murs tenen paraments de carreus regulars mitjans ben escairats de granit gris. A la seva base hi ha una capella lateral coberta per una volta de canó perpendicular a les voltes de les naus.

Es puja per l'interior del campanar per una escala de pedra amb barana de ferro amb entrada pel costat de ponent de la nau lateral; a l'alçada del cor, una escala de cargol d'obra, dins un cilindre, puja arrapada al mur oest del campanar fins a la cel·la; des d'allí, per una escala de gat, s'arriba al terrat.

Situació: mig incorporat al cos de ponent, proper al frontis encarat a migdia.

Alçada: 24'20 metres.

Esveltesa: 5,4

CABRERA DE MAR Sant Feliu

Altitud: 104 metres.

Església aixecada entre el 1540 i el 1570 en gòtic tardà. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberts per voltes de creueria damunt tres arcs torals apuntats i capçada per un absis poligonal reforçat per l'exterior per robustos contraforts de granit. El frontis té una portalada amb el portal rectangular sota una doble arquivolta motllurada de mig punt amb un guardapols decorat amb flametes típiques del gòtic florit; deixa un timpà amb un relleu que representa la Mare de Déu amb el Nen i dos àngels; a mitja alçada hi ha un òcul, un matacà al damunt flanquejat per dues finestres

rectangulars i una cornisa angular. A banda i banda de la nau, dues capelles laterals amb voltes de creueria estan separades per sengles arcs formers apuntats que es recolzen a la dreta en un pilar octagonal i a l'esquerra en un robust pilar rectangular. El cor que descansa en un arc carpanell i una volta de creueria té un orgue del 1990 de l'obrador suís de Späth; aquest cor es caracteritza per no tenir degudament anivellat l'arc, ja que penja lleugerament més d'un costat que de l'altre.

Dimensions: 22'39 x 7'44 x 10'30 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 16'97 metres.

Arquitectes: mestres d'obres Antoni Mateu de Barcelona i Joan Vives de Vilassar de Dalt.

Guarda un mural del 1956 pintat als tres costats centrals de l'absis, obra de Lluís Trepat; també té, a la sagristia, un retaule renaixentista de Sant Feliu pintat, sembla, per Pau Forner que fou deixeble de Pere Serafí lo Grec.

Campanar del gòtic tardà de cap el 1600. Té planta quadrada (5'70 x 5'70 m) i està coronat per un terrat amb barana de merlets esglaonats i gàrgoles als angles. Els seus murs tenen paraments de maçoneria, arrebossats, amb carreus a les cantoneres i a les obertures. La cel·la té finestrals d'arc de mig punt i marcs de pedra picada, dos al sud i un al nord i a l'est. Des del cor, una escala de cargol d'obra puja per l'interior del campanar per l'angle nord-est fins a la cel·la; des d'ella fins al terrat cal primer sortir per una finestra que dóna just sobre la teulada del temple i, des d'allí, per una escala de gat s'hi pot accedir. Pengen cinc campanes a la cel·la, la *Feliua* de 600 quilos, la *Bartomeua*, la *Vicenta*, la *Teresa* i la *Dolors*; en aquesta hi figuren inscrites els noms de cinc de les dones que més treballaren per la parròquia durant la segona meitat del segle XX: Lola, Lluïsa, Emília, i Francisca; serveix per avisar, a quarts de nou del matí i a quarts de tres de la tarda, l'entrada dels infants a les escoles. Avui gairebé totes funcionen automatitzades.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a migjorn.

Alçada: 20'86 metres.

Esveltesa: 3,6

CABRILS Santa Creu

Altitud: 146 metres.

Església barroco-neoclàssica aixecada entre el 1704 i el 1775. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberta per voltes de llunetes sobre tres arcs torals de mig punt i capçada per un absis poligonal de cinc costats irregulars; a banda i banda hi té capelles obertes per arcs de mig punt; té un modest cimbori amb cúpula rebaixada i tribunes sobre els altars laterals així com un cor sobre un arc carpanell i una volta de llunetes. Presenta paraments de paredat amb carreus grans de granit gris a les cantoneres. El frontis té un portal rectangular amb el marc motllurat i relleus esquemàtics al damunt figurant el Calvari, una rosassa a mitja alçada i una cornisa angular amb un òcul al dessota i una creu de pedra al cim.

Dimensions: 27'00 x 7'26 x 11'15 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons de les capelles laterals l'amplada total és de 13'45 metres.

Campanar de base neoclàssica. Té un primer cos de planta quadrada (4'55 x 4'55 m) amb tres finestres estretes al capdamunt d'aparença moderna; al damunt, després d'una motllura, s'aixeca la cel·la o un segon cos octagonal irregular amb paraments de maó arrebossat; s'hi obren finestres d'arc de mig punt, una a cada costat altern, una nova motllura i una esfera horària sota cornisa; a mitjans del segle XIX, gràcies a una donació, es va cobrir amb una doble cúpula de planta cilíndrica (cúpula i cupulí) de ceràmica vidriada verd fosc que li dóna una aparença d'ampolla de licor segons *vox populi*; aquesta cúpula té quatre obertures d'arc de mig punt en posicions oposades; una creu

corona el cupulí, creu que està inclosa en el càlcul de l'alçada. Una escala sobre voltes arrapada als murs amb un ull central escàs i barana d'obra, tot pintat de blanc, puja fins a la cel·la; des d'ella, fins a la cúpula, hi ha una escala de fusta. A la cel·la hi pengen tres campanes: *Santa Creu* del 1825, 400 quilos; *Maria Matilda*, 300 quilos; *Helena* del 1979, 200 quilos; els pesos són aproximats.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat al migdia.

Alçada: 27'00 metres.

Esveltesa: 6

CALDES D'ESTRAC (Caldetes) Santa Maria

Altitud: 33 metres.

Església aixecada entre el 1805 i el 1830 amb influències barroques i amb altres de romàniques i gòtiques. Consta d'una nau rectangular coberta amb voltes de llunetes i capçada per un absis semicircular; està acompanyada de capelles laterals entre contraforts per on circulen passadissos que donen l'aspecte a l'església de tenir tres naus; queden separades per arcs formers de mig punt damunt pilars quadrats; té un cambril i un cor del 1868. El frontis d'aspecte neoromànic té un portal rectangular de marc de carreus de granit gris, una rosassa calada a mitja alçada flanquejada per dues finestres geminades cegues i una cornisa angular decorada amb un fris d'arcs cecs al dessota. Els seus murs estan arrebossats i pintats de blanc.

Guarda una pica baptismal del segle XIII.

Campanar restaurat i enlairat cap el 1868. Té un primer cos de planta quadrada (4'00 x 4'00 m) i un de segon octagonal irregular; està coronat per una fina motllura i un terrat amb barana d'obra. La cel·la té obertes finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi ha una motllura a la seva base i, sota d'ella, l'esfera d'un rellotge. Els seus murs tenen paraments de paredat arrebossat i pintats de blanc.

Situació: adossat al mur de llevant fent angle al sud-oest del frontis encarat al migdia.

Alçada: 28'30 metres.

Esveltesa: 7

CALELLA Santa Maria i Sant Nicolau

Altitud: 6'9 metres.

Església erigida entre el 1539 i el 1564 en estil gòtic tardà; en desplomar-se el campanar sobre el temple es restaura i s'amplia (1755-1785) i avui presenta un estil neoclàssic amb detalls barrocs. Consta d'una nau rectangular de sis trams, un d'ells ocupat per l'atri i un altre per l'ampli transsepte; està acompanyada per dos passadissos que travessen les capelles laterals per uns passos d'arc de mig punt; la nau i el transsepte estan coberts amb voltes de llunetes, els passadissos amb voltes d'aresta; la capçalera és recta, i el presbiteri està cobert amb volta de quart d'esfera i per una de llunetes el tram que el prolonga; s'hi allotja una pica baptismal; l'altar major està situat sota del creuer; en ell s'hi aixeca una cúpula sobre petxines. Un cor alt, damunt l'atri, es prolonga pels laterals amb tribunes sobre les capelles.

El frontis té una portalada barroca decorada amb les testes dels dotze apòstols procedents d'un edifici anterior esculpits per Joan de Tours (1543-1564); estan encastats a banda i banda dels muntants; el portal rectangular està flanquejat per unes columnes toscanes sobre pedestals adossades als brancals; sostenen un entaulament llis i un frontó circular truncat amb fornícula i imatge intercalades; hi ha una gran rosassa motllurada a mitja alçada, un petit òcul i la cornisa

motllurada amb curvatura convexa al centre i còncava als laterals està decorada amb pinacles als extrems i al cim. Els murs exteriors laterals tenen paraments de paredat, el del frontis el té de carreus petits i regulars.

Dimensions: 52'00 x 11'96 x 18'70 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'atri, inclòs en la llargada de la nau, fa 5 metres de fondària; l'amplada total calculada des del fons de les capelles laterals en fa 20'20; el transsepte 28'28 x 11'89 x 18'65, i la cúpula arriba als 26'50.

Arquitecte: Josep Moretó i Sallés (1712-1768) de la família Moretó de Vic.

Campanar neoclàssic del 1775 i sobrepujat el 1785. Té un alt primer cos de planta gairebé quadrada (6'30 x 6'08 m) i un de segon octagonal irregular dividit en dos per una motllura; al superior o cel·la s'hi obren finestres d'arc de mig punt a cada cara, estretes alternades amb amples. Queda coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada; al seu damunt hi ha una torrella octagonal amb finestres a cada costat, cornisa i cúpula apuntada amb vuit sectors triangulars; està coberta de rajoles vidriades de color vermellós. L'escala que puja pel seu interior fins a la cel·la és d'obra, arrapada a les parets, amb replans i deixa un ull central. Des de la cel·la fins al terrat n'hi ha una de gat.

Situació: adossat al mur lateral de ponent fent angle amb el frontis encarat a migjorn.

Alçada: 47'05 metres.

Esveltesa: 7,4

CANET DE MAR Sant Pere i Sant Pau

Altitud: 25 metres.

Església aixecada entre el 1579 i el 1591 en estil gòtic tardà. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta ogival simple i d'un transsepte construït juntament amb l'absis poligonal entre 1785 i el 1789 segons projecte de l'arquitecte Joan Garrido de Barcelona. Té un cor alt als peus del temple, tribunes sobre els altars laterals i cancell. La façana principal està esgrafiada simulant rombes lobulats; els altres murs tenen paraments de paredat amb carreus a les cantoneres. El portal rectangular obert al frontis té marc de carreus de granit gris i una fornícula amb imatge al damunt; un òcul circular motllurat a mitja alçada i, al capdamunt, sota una minsa cornisa angular, s'hi obren tres finestres rectangulars. A la dreta de l'edifici, abans del transsepte, hi ha una capella barroca dedicada al Santíssim.

El 29 de juny de 1676 hi cantà la seva primera missa sant Josep Oriol; ho recorda una làpida dins de la capella dedicada al sant i, sobre la mesa del seu altar, hi ha exposada la carta autògrafa d'agraïment que redactà en català.

Dimensions: 49'65 x 9'90 x 16'70 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Arquitectes: mestre d'obres Onofre Enric, per l'edifici gòtic; Pau Paratge, de Canet, pel que fa a la capella del Santíssim; Joan Garrido de Barcelona i el mestre d'obres Cristòfol Soler de Canet, pel que fa a la capçalera i el campanar; Josep Maria Danés i Torras fou qui s'encarregà de la reconstrucció del temple feta el 1946.

Guarda escultures del 1950 dels germans Miquel (1879-1960) i Llucià Oslé (1880-1951), i de Martí Cabré a la capella del Santíssim.

Campanar neoclàssic aixecat entre el 1793 i el 1805 batejat popularment com "la Pubilla de la Costa" gràcies a la seva esveltesa i la diversitat d'elements en harmonia que el conformen. Té planta gairebé quadrada (6'33 x 6'40 m) fins al nivell de la teulada de l'església formant un alt cos bastit amb murs de maçoneria i carreus a les cantoneres; a partir d'aquí, amb murs de carreus de granit gris, té els caires aixamfranats i s'hi poden distingir tres pisos: al primer hi figura l'esfera del

rellotge (hi és des de 1880); una motllura el separa del segon o cel·la; aquesta està oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, amb impostes sota els arcs i amb el marc acanalat; flanquegen les finestres sengles pilastres que sostenen un entaulament; està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada; el tercer pis el constitueix una torrella octagonal amb un finestral d'arc rodó a cada costat, una cornisa, un nou terrat amb balustrada i un templet circular amb vuit obertures de mig punt i cúpula lleugerament apuntada amb pinacle al cim.

L'escala que puja fins a la cel·la és de l'estil corrent a Catalunya, sobre voltes i arrapada a la paret deixant un ull d'escala central; a partir de la cel·la per arribar als dos terrats superiors hi ha una escala estreta dins d'un senzill recinte tancat per envans.

Les campanes *Beneta* i *Tomassa* són del 1751 i 1752 respectivament; *Francesca* i *Concepció* del 1900, *Emília* del 1906, i *Misericòrdia* i *Elvira* del 1957; avui funcionen elèctricament formant un carilló.

Situació: adossat al mur de llevant fent angle al sud-est del frontis encarat al migdia.

Alçada: 46'96 metres. Tot i que se sol considerar que en fa 42, l'he mesurat repetidament per assegurar-me'n i sempre m'ha donat un valor molt proper als 47 metres.

Esveltesa: 7,3

DOSRIUS Sant Aciscle i Santa Victòria

Altitud: 150 metres.

Església aixecada entre el 1526 i el 1533 en estil gòtic tardà. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta ogival simple capçada per un absis poligonal. Té un gran cor als peus damunt una volta de creueria rebaixada. El frontis està obert amb una portalada renaixentista de marc rectangular a base de carreus ben escairats que tant en el caire de la llinda com en el dels muntants presenta motllures; al damunt de la llinda hi té un timpà a la manera de petxina i amb guardapols. Els seus murs tenen paraments de maçoneria de pedra rogenca i té cantoneres de carreus granítics. Interiorment, els murs estan pintats de blanc amb els brancals i els arcs de carreus de granit gris; part de fora ostenta robustos contraforts als murs laterals.

Arquitecte: mestre d'obres Tomàs Barça.

Campanar aixecat en moments diversos. Té un primer alt cos de planta quadrada (6'90 x 6'90 m) i un de segon de caires aixamfranats; està coronat per un terrat amb barana de perfil sinuós amb l'esfera del rellotge a les quatre cares. El primer cos auster renaixentista presenta paraments de maçoneria o de carreus petits irregulars; el segon, modern i aixamfranat, és de paredat de còdols vermellosos, amb els marcs dels finestrals i la barana del terrat de maó vist. La cel·la queda oberta amb dos finestrals d'arc de mig punt a les cares de llevant i ponent; a les altres dues cares només n'hi ha un. L'escala que s'enfila per dins del campanar és del tipus català, sobre voltes, arrapada a les parets i amb ull central; arriba a la cel·la i també accedeix al terrat.

Situació: adossat a la façana nord, prop del frontis encarat a llevant.

Alçada: 25'20 metres.

Esveltesa: 3,6

HORTSAVINYÀ Santa Eulàlia, santuari

Altitud: 375 metres. Municipi de Tordera

Església d'estil neoclàssic senzill aixecada al 1772 i restaurada el 2011. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberta amb una volta de llunetes damunt tres arcs torals de mig punt que

descansen en una senzilla imposta pintada de marró mentre que tot l'interior del temple està emblanquinat. Queda capçada a llevant per un absis gairebé semicircular cobert amb una volta de canó de mig punt. Té dues capelles laterals per banda amb entrada en arc de mig punt. El retaule de l'altar major té una gran fornícula amb la imatge de la patrona. Un cor alt amb barana de fusta descansa en un arc i una volta de nervis tots dos rebaixats.

El frontis té un portal en arc rebaixat, lleugerament sinuós, un òcul circular a mitja alçada i una cornisa amb curvatura convexa al centre i les ales inclinades; oculta una teulada de dos vessants. Els seus murs tenen paraments de paredat barroerament arrebossats i amb carreus a les cantoneres a totes les façanes

Dimensions: 16'55 x 6'37 x 8'82 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles arriba als 12'23 metres.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té un primer cos de planta gairebé quadrada (3'37 x 3'54 m) i un de segon amb els caires aixamfranats. Està coronat per una minsa cornisa i un terrat amb barana d'obra amb petits pinacles als angles; al seu damunt s'aixeca un agulla piramidal vuitavada d'obra. La cel·la queda oberta amb una finestra d'arc apuntat a cada cara. Els seus murs tenen paraments de paredat arrebossat amb carreus grans i ben escairats a cantoneres; no tenen cap element decoratiu i mostren una completa nuesa. Una escala d'obra puja per l'interior arrapada a les parets tot deixant un ull central; s'hi entra per un portal obert a l'esquerra tot just entrant al temple.

Situació: damunt l'ala nord del temple, la de l'esquerra, fent angle amb el frontis encarat a ponent.

Alçada: 24'32 metres.

Esveltesa: 6,8

MALGRAT DE MAR Sant Nicolau de Bari

Altitud: 5 metres.

Església aixecada el 1563 i ampliada entre el 1761 i el 1783 amb aires neoclàssics. Consta de tres naus rectangulars, la central de cinc trams (un d'ells amb el cor i un altre és el transsepte) queda coberta per una volta de llunetes; una cúpula sobre petxines s'aixeca damunt el creuer. Té una façana neoclàssica amb un parament de carreus ben escairats i la portalada classicitzant amb un portal en arc rebaixat amb pilastres d'escàs relleu adossades als brancals, dues per banda, un entaulament senzill (hi figura la data de 1783), una fornícula amb imatge bellament decorada al seu entorn, una rosassa a mitja alçada i una cornisa amb curvatura convexa al centre i còncava a les ales; està ornada amb pinacles als extrems i al cim.

Dimensions: 45'75 x 10'51 x 16'25 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'atri de 3'76 metres de fondària queda inclòs en la llargada de la nau; l'amplada total de les tres naus és de 23'34 metres; el transsepte en fa: 23'41 x 10'37 x 16'40; la cúpula arriba als 21'48 metres. Per les seves grans dimensions se l'ha batejada com "la Catedral de la Costa".

Arquitecte: Francesc Trillas, de Barcelona.

Campanar neoclàssic de finals del segle XVIII, inacabat. Té un primer alt cos de planta gairebé quadrada (7'80 x 7'50 m), dos cossos superiors octagonals i una coberta provisional que ha quedat com a definitiva en forma de cúpula molt rebaixada. Els seus murs tenen paraments de paredat amb carreus grisencs a les cantoneres fins a la motllura composta sota de la qual hi ha l'esfera d'un rellotge; a l'últim cos vuitavat de carreus de color gris clar s'hi ubica la cel·la amb finestres d'arc apuntat, una a cada cara, obertes i cegues alternades; té els caires ressaltats per

pilastres de capitell toscà. L'interior està dividit en tres pisos i s'hi puja per una escala del tipus català sobre voltes i arrapada als murs fins al segon pis; des d'allí a la cel·la l'escala és de cargol arrapada al mur de tramuntana.

Situació: adossat al mur lateral de tramuntana fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 34'80 metres.

Esveltesa: 4,4

MASNOU, EL Mare de Déu del Pilar

Altitud: 47 metres.

Església aixecada el 1972. Consta de tres naus cobertes per voltes rebaixades damunt arcs torals igualment rebaixats; estan separades per arcs formers en arc de mig punt que es prologuen fins al terra formant pilars cruciformes; un modest transsepte fa que els murs laterals aparentin façanes amb portal i finestres similars a la del frontis. Portal en arc de mig punt amb dues arcades en degradació en pedra blanquinosa; l'exterior, ampla, descansa en impostes, l'interior ho fa en columnes en color rosa pàl·lid i exemptes. Té finestres de la mateixa estructura que el portal en un pis a mitja alçada i un òcul circular a la part alta sota mateix del vèrtex de la cornisa angular amb què queda coronada la façana principal orientada al nord-oest. Tots els murs exteriors estan arrebossats i pintats de color rosa pàl·lid i els interiors marronosos; les voltes i arcs ho estan de blanc intens.

Campanar de torre de planta rectangular (4'25 x 3'50 m) amb finestres en arc de mig punt al pis superior que correspon a la cel·la, una a la cara ampla i dues, a manera de geminades, a la cara curta. Queda cobert per una teulada piramidal baixa de teules vermelloses i per una creu metàl·lica al cim. les dades numèriques són aproximades.

Situació: fa angle amb el frontis a l'esquerre, al nord.

Alçada: 16'50 metres.

EL MASNOU Sant Pere

Altitud: 30 metres.

Església aixecada entre el 1770 i el 1783; va quedar completada el 1819 amb el baptisteri; va ser pràcticament enderrocada el 1936 i refeta a partir del 1942 seguint el mateix model tot i que abans hi havia dues torres flanquejant el frontis i només se'n va aixecar una, l'actual campanar, amb l'afegitó de dues torrelles al seu damunt. Consta d'una nau rectangular amb el sostre de dos vessants sobre cinc arcs diafragma de mig punt, i de dos passadissos laterals coberts amb voltes d'aresta. La capçalera la forma un absis poligonal de cinc costats; té un cor als peus damunt un arc rebaixat i el cancell. La façana principal està arrebossada i pintada en color blanc trencat; hi té un portal classicitzant rectangular en pedra grisa amb el marc motllurat flanquejat per pilastres toscanes als muntants; unes grades d'accés salven el desnivell respecte de la plaça que es troba al seu davant; al damunt del portal hi ha una fornícula amb imatge, un òcul circular motllurat a mitja alçada i una cornisa angular amb una creu de pedra al cim.

Dimensions: 31'00 x 9'69 x 15'65 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; les tres naus fan 17 metres d'amplada total.

Arquitectes: Miquel Garriga i el seu fill Pau.

Campanar iniciat juntament amb tot l'edifici al segle XVIII, refet després del 1942 i

completat amb una torrella nova el 1969. Té planta quadrada (4'60 x 4'60 m) amb els murs arrebossats i carreus a les cantoneres ben visibles fins al límit de la teulada del temple on apareix una simple motllura; des d'allí els murs són de carreus grisencs ben escairats formant el cos de la cel·la oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara menys a la de ponent que en té dues una mica més petites que les altres; està coronat per una minsa cornisa i un terrat amb pinacles de bola als angles; al seu damunt s'hi han aixecat dues torrelles quadrades; la primera té rellotge amb l'esfera visible a cada cara, un terrat amb balustrada i pinacles als angles; la segona té un finestral a cada cara, cornisa i cúpula de ceràmica blau clara amb un alt pinacle al cim. S'accedeix a la cel·la per una escala interior típica catalana, arrapada als murs i sobre voltes i amb un ull central; per pujar a les torrelles només hi ha una escala de gat.

Té cinc campanes col·locades el 1944, foses a Olot al taller dels Barberí. Porten el nom de *Maria Pau* (700 kg), *Petra* (400 kg), *Montserrat* (222 kg), *Marcel·lina* (80 kg) i *Concepció* (40 kg).

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat al migdia.

Alçada: 33'84 metres.

Esveltesa: 7,3

MATARÓ Sagrada Família

Altitud: 30 metres

Església moderna de la dècada dels 70 del segle XX. Consta d'una nau rectangular. El temple fou bastit amb murs de maó vist i coberta per una estructura metàl·lica que sosté una teulada; té un porxo davant el portal situat a un nivell més alt que el carrer i per això hi té unes graons d'accés.

Arquitecte: Mach, de Mataró.

Campanar del 1990 aixecat amb un mur de paraments de maó vist. Té de planta trapezial (2'40 x 2'80 m). La cel·la queda oberta amb una finestra rectangular envoltada amb peces de material plàstic translúcid en forma corbada. Té una gran creu metàl·lica pintada de negre a mitja alçada i, des del 2007, un rellotge toca hores; és visible la seva esfera sobre la creu. Una escala metàl·lica de cargol serveix per accedir a la cel·la.

Arquitecte: Madrigal.

Situació: exempt, a l'angle sud-est de la façana encarada al sud; es troba al costat de la façana lateral d'una casa de pisos.

Alçada: 20'65 metres.

Esveltesa: 7,3

MATARÓ Santa Maria, basílica menor

Altitud: 25 metres.

Església del segle XV molt modificada al segle XVII a partir del 1675; en ser ampliada es va convertir en un temple d'estil barroco-neoclàssic. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes sobre set arcs torals de mig punt, transsepte del barroc auster carmelità amb els trams dels extrems coberts per cúpules sobre petxines. El frontis del 1861, d'estil eclèctic, té un mur de carreus ben escairats de pedra blanca, un portal rectangular recobert per un arc semicircular que inclou un timpà amb figures; està flanquejat per dues fines columnes per banda sobre pedestals. Unes pilastres amb capitell imitant l'ordre compost divideixen el frontis en cinc àmbits, més estrets els laterals. Una motllura composta horitzontal el divideix en dues zones: la inferior, amb el portal i un fris de petites fornícules amb imatges sota mateix de la motllura; als altres àmbits, entre pilastres,

hi ha finestres d'arc de mig punt biforades, i finestretes d'un sol arc en els laterals. A la zona superior, al centre, una rosassa calada, i finestres geminades a les zones laterals; i finalment, sota la cornisa, un altre fris de fornícules amb imatges.

Dimensions: 61'00 x 15'00 x 22'85 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Arquitecte: el frare carmelità fra Josep de la Concepció pel que fa al transsepte i capelles laterals; Ercole Torelli, milanès resident a Barcelona, a partir del 1685, i el mestre de cases Benet Juli, també barceloní. La façana del segle XIX és obra de Josep Simó i Fontcuberta.

Guarda un orgue monumental. Conté obres dels escultors Antoni i Marià Riera i Lluís Bonifaç (altar barroc del *Roser*) del 1691; relleus de Puiggalí a la capella de les Santes; pintures d'Antoni Viladomat (1722) a la capella dels Dolors on s'hi troba una Mare de Déu de Joan Vila del 1708; de Francesc Monserdà a la del Santíssim; de Miquel Massot a la de les Santes Juliana i Semproniana, i de Pere Pau Muntanya (1799) a l'altar major. L'escultor Joaquim Ros i Bofarull (1906-1991), noucentista, hi ha fet obres importants després del 1939: imatges al timpà del portal principal, *Les Benaurances* al baldaquí, relleus d'*El Naixement de Maria* i *L'Anunciació* darrere l'altar, la Mare de Déu i les Santes a l'altar major, relleus a la trona, canelobres de bronze esculpits a l'altar major, i altres encara.

Campanar barroc. Té un primer alt cos de planta quadrada (5'27 x 5'27 m); un segon cos octagonal irregular té una cel·la oberta amb finestrals, un a cada cara alterna, amb un tipus de garites o tribunes semicirculars als angles i amb balustrada als costats; està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada i pinacles als vuit angles; els finestrals són d'arc de mig punt flanquejats als caires per pilastres amb capitells toscans i un entaulament sota cornisa. Els seus murs tenen paraments de carreus de pedra rogenca. Per pujar a la cel·la cal fer-ho per una escala de cargol del segle XIX fins al cor; allí s'hi troba una altra escala metàl·lica de cargol instal·lada el 1985.

Situació: incorporat a l'edifici a la seva ala dreta, la de llevant, darrere mateix de la façana principal encarada a migdia.

Alçada: 34'60 metres.

Esveltesa: 6,5

MONTGAT Sant Joan

Altitud: 5 metres.

Església aixecada entre el 1818 i el 1860 en estil neoromànic modest. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó; està bastida amb murs de paredat. El frontis, en estil neoromànic, està arrebossat i emblanquinat; el portal en arc de mig punt està flanquejat per dues finestres també amb arc de punt rodó; a mitja alçada una motllura horitzontal divideix la façana en dues zones amb una rosassa calada a la superior i, sota la cornisa angular, un fris d'arcs cecs sobre mènsules.

Campanar del 1900. Té un primer cos de planta rectangular (2'25 x 3'65 m); el segon és alt i amb els caires aixamfranats. Està coronat amb una minsa cornisa i un terrat amb barana d'escassa alçada formada per merlets esglaonats. Unes senzilles motllures divideixen el segon cos en tres zones: una es troba sota la cel·la i l'altra a sobre d'ella. La cel·la té finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; en l'últim cos hi ha situat l'esfera d'un rellotge visible en les dues cares laterals. Una estructura metàl·lica per sostenir la campana horària està instal·lada sobre terrat i no queda inclosa en la mesura de l'alçada. Els murs del cos superior estan pintats de blanc; els de l'inferior, com la resta dels murs laterals de l'església, tenen paraments de paredat sense arrebossar. Per l'interior hi puja una escala d'obra, estreta, que arriba fins a la cel·la i segueix fins a sortir al seu petit terrat.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat al migjorn.
Alçada: 29'40 metres.
Esveltesa: 8; és una torre un pèl escanyolida.

ÒRRIUS Sant Andreu
Altitud: 275 metres.

Església aixecada entre el 1568 i el 1571 en estil gòtic tardà. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberta per una volta de creueria i capçada per un absis poligonal de cinc costats; l'acompanyen dues capelles laterals, una a cada banda que li donen l'aspecte de transsepte; té cor i cancell. Propera al frontis s'hi obre la capella del Roser, avui baptisteri, que correspon a l'antiga església preromànica del lloc; aquesta capella de nau única està coberta amb una volta de canó apuntat sobre murs amb paraments de maçoneria de peces mig picades i disposades en un cert ordre; està capçada per un mur recte.

La façana principal té un mur de pedra vista marronosa amb un parament de carreus poc picats, irregulars i matussers. La portalada del segle XIX és renaixentista de pedra granítica grisa amb el portal rectangular flanquejat per pilastres toscanes sobre pedestals i adossades als muntants, entaulament i frontó triangular amb decoració multicolor al timpà al·lusiva al sant patró; la cornisa angular que corona el frontis fa una lleugera curvatura en les ales de forma còncava. Té unes poques grades davant del portal.

Dimensions: 16'00 x 5'50 x 14'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons dels braços del fals transsepte fa 11 metres.

Conserva una ara preromànica i unes sepultures del segle XI trobades en el subsol i entorns.

Campanar del 1826 merament funcional. Té un primer cos de planta rectangular (4'30 x 4'00 m) i un de segon amb els caires aixamfranats. Està coronat per una minsa cornisa, per dues gàrgoles a cada costat i per un terrat amb barana d'obra i pinacles de bola als angles. La cel·la en aquest segon cos es troba oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara. Els murs tenen paraments de paredat amb carreus a cantoneres; té una motllura a mitja alçada separant els dos cossos.

Situació: adossat al centre del mur lateral de llevant.
Alçada: 17'00 metres.
Esveltesa: 4

PALAFOLLS Santa Maria Assumpta
Altitud: 20 metres.

Església aixecada entre el 1896 i el 1908. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberta amb una volta de llunetes sobre quatre arcs torals de mig punt i capçada a migdia per un absis semicircular; a banda i banda s'hi obren sengles capelles a través d'arcs de punt rodó; l'absis està cobert per una volta de quart d'esfera damunt quatre robustos nervis. Un cor alt damunt un pis horitzontal format per bigues té una barana de fusta. Els seu murs tenen paraments de maçoneria marronosos. Una motllura de maó vermell a manera de cornisa recorre totes les façanes. A la de ponent, la principal, hi ha un portal rectangular que dóna a un atri separat de la nau per una digna vidriera. Damunt el portal hi ha un frontó rodejat d'una motllura composta semicircular de maó vermell; al damunt s'hi obren cinc finestres d'arc de mig punt i una nova motllura horitzontal que recorre tota la façana; a la part superior hi ha una gran finestra semicircular rodejada d'una gran

franja de maó.

Dimensions: 24'64 x 6'29 x 13'51 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; la llargada inclou els 2'35 metres de l'atri; l'amplada total des del fons de les capelles laterals en fa 10'79.

Campanar del segle XVI. Té planta rectangular (2'74 x 5'44 m); queda dividit en dos cossos per una motllura, el superior o cel·la té els caires aixamfranats i està obert amb finestres allargassades i estretes d'arc de mig punt, una a cada cara. Queda coronat per una cornisa motllurada i una coberta horitzontal. Els seus murs de maçoneria són de pedra vista marronosa. Una torre flanqueja l'ala dreta del frontis; no està acabada i només sobresurt escassos centímetres de la teulada; no hi ha cap escala interior. En canvi el campanar, a la dreta, hi té una escala arrapada als murs amb un escàs ull central; el seu primer tram és de graons de pedra i barana d'obra enguixada; a partir del nivell del cor no té barana; el seu sostre, igual com el de la cel·la, és de volta de canó de maó vist. Penja una sola campana de la finestra frontal; té un pes de 72 quilos i fou fosa cap el 1945 aproximadament.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat al nord.

Alçada: 23'45 metres.

Esveltesa: 4,3

PINEDA DE MAR Santa Maria

Altitud: 10 metres.

Església del segle XVI ampliada al XVIII. Consta de cinc naus rectangulars, les tres centrals gòtiques tardanesj del segle XVI cobertes amb voltes de nervis; les laterals estan capçades per murs rectes; la central per un absis profund poligonal de cinc costats desiguals orientat a llevant, de fet, al nord-est; la nau major té quatre trams amb la volta sobre tres arcs torals apuntats. Acompanyen tot aquest conjunt diverses capelles laterals profundes edificades al segle XVIII com les dues naus extremes. Un cor alt amb barana de fusta descansa en un arc carpanell i una volta baixa.

El portal lateral al mur sud té gravada la data de 1718. La façana principal i la lateral sud tenen un ric i ampli esgrafiat i carreus a les cantoneres i una portalada renaixentista cadascuna amb un portal rectangular amb el marc de pedra grisa; la principal es troba sota d'un arc de mig punt que deixa un timpà que inclou una fornícula amb imatge; adossats als muntants hi té pilastres sobre pedestals amb decoració renaixentista i un entaulament, tot en pedra marronosa; una rosassa motllurada i atrompetada es troba a mitja alçada amb un petit òcul al damunt i, per coronament, una cornisa sinuosa convexa al centre i còncava als laterals amb una creu metàl·lica al cim. Sota l'òcul hi figuren les dates de 1948 i 1988 amb una inscripció on s'indica que en aquells moments fou restaurada. A la dreta d'aquesta façana, a poca alçada, hi ha encastada una làpida on hi figuren inscripcions i, al centre, l'escut heràldic de la població amb un pi dins d'una orla. A l'entaulament hi figura una explicació en català que senyala que l'any 1545 la vila fou atacada pels turcs i a causa d'això l'església fou fortificada. El portal de la façana lateral és més senzill; està format per un marc llis de carreus i la llinda recta.

Dimensions: 27'21 x 6'26 x 10'70 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; la llargada inclou el cancell de 2'11 metres de fondària; l'amplada de les tres naus centrals fa 14'95 metres mentre que l'amplada total des del fons de la capelles laterals en fa 29'74

Arquitectes: entre altres hi figuren Miquel de La Gaspi el 15l4 per la sagristia, i Nicolau Bastart el 1526 per la volta del cor. Jean de Tours per la reconstrucció des del 1545 al 1553.

Guarda diverses imatges, *La Pietat* del 1957 obra de Frederic Marès; *El Sant Crist Major* del 1943 de Jaume Martorell del mateix Pineda; *El Sant Joan* del 1943 de Manuel Martí Cabrer; i la

patrona, *Maria Assumpta*, del 1952 de Jaume Busquets.

Campanar del segle XVIII. Té un primer cos de planta rectangular (5'96 x 7'00 m); un segon cos octagonal irregular mostra motllures sota i sobre de la cel·la; en ella s'hi obren vuit finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara; hi pengen quatre campanes, una de gran, una altra de mitjana i dues de petites; una d'elles pesa 37 quilos i una altra 1001, totes dues foses al voltant del 1945. Al seu damunt hi ha el coronament format per la cornisa motllurada i un terrat amb balustrada i pinacles de bola als vuit angles; una esfera horària està situada sota els finestrals. Els seus murs tenen paraments de paredat coberts amb un escàs arrebossat i amb carreus a les cantoneres tot en un material marronós.

Es puja a la cel·la per l'interior del campanar amb una escala de cargol estreta amb graons de pedra fins a la cel·la per l'interior d'un àmbit cilíndric de paraments de maó; ho fa primer per la banda de llevant; a l'alçada de la volta de la nau, en un replà, passa al cantó de ponent; en total té 106 graons. Des de la cel·la es passa a través d'una trapa al terrat mitjançant una escala de ferro inclinada des del terra de l'estança fins a la trapa.

Situació: sobre la nau lateral esquerra fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 34'60 metres.

Esveltesa: 5

PREMIÀ DE DALT Sant Pere

Altitud: 150 metres.

Església primitiva reformada el 1588 en gòtic tardà. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberts amb una volta de creueria i de dos passadissos laterals comunicats per arcs formers d'arc apuntat damunt robustos pilars quadrats i aixamfranats, tots en grans carreus i dovelles de granit gris. En caure la volta el 1936, va ser refeta com l'antiga el 1939 però ara amb els nervis i arcs de guix sense funció sustentant; està acompanyada de capelles laterals comunicades que li donen l'aparença d'una església basilical; està capçada per un absis poligonal de cinc costats. Un cor alt amb una barana metàl·lica descansa en un arc carpanell i una volta de creueria rebaixada.

El frontis orientat al nord-est té un mur amb parament de carreus mitjans de granit gris irregulars i ben escairats; hi té un portal rectangular amb marc de pedra blanquinosa capçat per un escàs ràfec; a mitja alçada hi ha un òcul circular atrompetat i queda coronat per una cornisa angular. Un sòcol a la part baixa fa un allargassat banc. Una segona porta rectangular es troba en el mur lateral de ponent.

Dimensions: 19'36 x 5'39 x 9'02 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus juntes fa 13'77 metres.

Arquitectes: Perris Absolut, mestre d'obres francès; pel que fa al campanar, Antoni Mateu Jou mestre d'obres de Barcelona; Francesc Folguera i Grassi (1891-1960) pel que fa a la reconstrucció del 1939.

Campanar renaixentista auster de finals del segle XVI; en la llinda de la porta d'entrada des del cor hi figura la data del 1582 acompanyada del Crismó. Té planta quadrada (4'00 x 4'00 m) amb motllures a sota i sobre els finestrals i està coronat per una senzilla cornisa i gàrgoles que representen lleons situades als caires a mitja alçada de l'ultim cos que inclou un terrat amb barana de carreus amb pinacles apuntats als angles. La cel·la queda oberta amb finestrals d'arc de mig punt de marcs motllurats, un a les cares nord i sud; a ponent i a llevant n'hi ha dos, un d'ells una mica més ample que els altres avui cegat ja que per aquest punt hi puja l'escala que condueix al terrat; hi pengen tres campanes, la *Petra* i la *Tecla*, mitjanes, i una tercera de petita; té un sostre cobert per

unes biguetes metàl·liques i obra de maó. Sobre del terrat hi ha aixecats quatre arcs apuntats units al centre que sostenen dues campanes horàries. Els seus murs tenen paraments de carreus granítics irregulars ben escairats i disposats en filades força horitzontals, en algun punt una mica mogudes, i amb el morter de calç visible a la part baixa; hi ha algun pany de paredat sota la cel·la. La part baixa es troba damunt de l'antiga església romànica.

Entrant al temple per l'esquerra i per una escala ampla de maons amb marge de fusta es puja fins al cor; des d'ell, per una escala de cargol d'obra, per l'interior del campanar s'arriba fins a la cel·la; cap al terrat segueix l'escala de cargol d'obra, ara més estreta i dins d'un cilindre adossat a la banda de llevant; se surt per una porta oberta en un petit edicle cobert per una volta semiesfèrica.

Situació: adossat a la façana lateral esquerra del temple, la de llevant, un pèl girada al nord.

Alçada: 29'06 metres.

Esveltesa: 7,2

PREMIÀ DE MAR Sant Cristòfol

Altitud: 10 metres.

Església neoclàssica aixecada entre el 1798 i el 1861, derrocada el 1936 i refeta cap el 1950. És de planta basilical amb tres naus rectangulars i un transsepte; la nau central està coberta amb volta de llunetes sense obrir sobre quatre arcs torals de mig punt; les laterals ho estan amb voltes d'aresta; una i altres separades per arcs formers de mig punt damunt tres pilars rectangulars per banda; sobre les laterals s'hi troben passadissos amb balconades. Una imposta formada d'un arquitrau clàssic toscà recorre la base de la volta en tota la nau; al dessota, en correspondència amb els arcs torals, baixen pilastres descàs relleu. En el creuer hi té una cúpula sobre petxines i de quatre grans arcs de mig punt; està coronada amb un cupulí octagonal; queda inclosa dins d'un cimbori de planta circular; tant la cúpula com el cupulí de perfil lleugerament sinuós estan coberts per peces vidriades rogenques. Un cor alt als peus del temple descansa en un arc carpanell. El cancell és de fusta treballada amb decoració marinera obrat en un taller local. A l'altar major hi ha un baldaquí amb quatre columnes salomòniques barroques procedent d'un monestir femení de Navarra adquirit el 1951; fou acabat amb cobertura abarrocada per tallers locals. El frontis té una portalada classicitzant amb un portal de marc rectangular de granit amb senzilla decoració abarrocada a l'entorn, una fornícula amb imatge del patró per damunt de la llinda, un gran òcul circular a mitja alçada i una cornisa amb curvatura convexa al centre i sinuosa als laterals. La portalada, desmuntada el 1936, ha estat recuperada i restituïda avui al seu lloc.

Dimensions: 34'40 x 9'39 x 13'92 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 19'27 metres; el transsepte en fa 19'27 x 9'39 x 13'92; la cúpula arriba a 19'86 metres d'alçada i, amb el cupulí, als 23'89.

Arquitecte: Josep Simó i Fontcuberta, segle XIX; per la reconstrucció el 1939, Artur Puig Riera i Lluís Bonet Garí.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té un primer alt cos de planta gairebé quadrada (5'30 x 5'70 m); després d'una fina motllura es converteix en octagonal; al seu capdamunt apareix una esfera horària visible en quatre cares. Una nova motllura dóna pas a la cel·la amb finestrals d'arc de mig punt amb el marc ressaltat, un a cada cara. Està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada; al seu damunt s'hi troba una torrella vuitavada reforçada als caires per lesenes cantoneres i oberta per finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; en un segon pis hi ha grans finestrals rectangulars, un a cada cara; està rematat per una nova cornisa i una agulla octagonal de ceràmica vidriada amb les cantoneres blanquinoses destacades i amb una bola i creu de quatre braços al cim. Els seus murs estan arrebossats i pintats d'un color blanquinós. La part

superior, moderna, és d'obra, de maons arrebossats i, la balustrada, de peces de pedra artificial. La base (fins al terrat) és dels segles XVIII-XIX (no destruïda el 1936), la torrella ha estat aixecada després de la guerra del 36, cap el 1986; es deu a l'arquitecte Lluís Bonet i Garí que va encarregar-se de restaurar l'edifici. Les pilastres, sota terrat, entre finestra i finestra, tenen gravats en sentit vertical els noms dels dotze apòstols. A la base de l'agulla, en quatre costats, hi ha els símbols dels quatre evangelistes.

A la cel·la hi pengen dues campanes; són la *Jacinta-Petra-Cristòfora* del 1958 de 767 kg, d'un diàmetre a la boca de 110 cm i una altura de 112; la *Tecla-Dolors-Francesca* del 1960 de 407 kg de 86 cm de diàmetre i una altura de 89.

Es pot pujar al campanar per una entrada exterior oberta al mur lateral i per una altra des de l'interior entrant al temple a l'esquerra. La primera part fins al cor és ampla amb graons de pedra artificial fosca i barana d'obra; s'hi obren diverses estances laterals cobertes per sostres de bigues. Una nova escala més estreta, amb gir contrari al primer tram, arriba fins a l'estança del rellotge, sempre d'obra sobre voltes i arrapada als murs amb barana d'obra enguixada. El següent tram és de cargol, pel centre del campanar amb barana metàl·lica, graons i eix d'obra. La cel·la amb vuit finestrals conté dues grans campanes i, pel centre, una nova escala de cargol sobre volta helicoïdal, més estreta que l'anterior, serveix per accedir a la torrella amb un primer pis amb quatre finestres en arc de mig punt, una a cada cara alterna i, també pel centre, per una escala de pou, metàl·lica, formada per un eix i barrots horitzontals; per una trapa circular s'accedeix al segon pis obert per grans finestres rectangulars i cobert per l'agulla.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a migdia.

Alçada: 38'54 metres. Tot i que se sol considerar que l'alçada en fa 33, l'he mesurada dues vegades i des de llocs diferents i sempre em dóna els 38 metres i escaig indicat; cal tenir en compte, tanmateix, que incloc en l'alçada la creu que corona el campanar ja que penso que en forma part i no és un element de poca entitat com altres creus que figuren en llocs semblants.

Esveltesa: 6,7

SANT ANDREU DE LLAVANERES Sant Andreu

Altitud: 114 metres.

Església neoclàssica de finals del segle XVIII i principis del XIX. La primera pedra és del 1752 i la inauguració té data del 17 de juliol de 1836. Es reformà el 1889 per l'arquitecte Eduard Mercader. Consta d'atri, d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó sobre sis arcs torals de mig punt, de dos passadissos laterals, d'un cor prolongat per tribunes sobre els passadissos i d'un absis semicircular. La façana principal del 1865 fa 22 metres de front, és de carreus de pedra grisa ben escairats amb plafons arrebossats als laterals i pintats de color groguenc; la seva portalada austera de pedra grisa té un portal en arc rebaixat amb pilastres toscanes d'escàs relleu adossades als muntants i un entaulament amb pinacles de bola en relleu al mur; al damunt hi ha una fornícula amb imatge, una rosassa motllurada a mitja alçada, una motllura composta horitzontal i la cornisa motllurada amb un frontó triangular amb òcul el·líptic al centre. Té orgue al cor situat sobre el cancell damunt un arc rebaixat. El 1854 hi fou batejat el que després seria frare caputxí i cardenal de l'Església Josep Vives i Tutó segons es pot llegir en un làpida que figura en l'interior del temple.

Dimensions: 34'85 x 9'95 x 18'50 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada total comptant les tres naus és de 18'40 metres; l'absis té una fondària de 10'71, mesura inclosa en la llargada total ja senyalada.

Arquitectes: Francisco Soriano; mestre de cases Pere Font, de Vic; i Eduard Mercader pel que fa a les reformes modernes.

Guarda un retaule de Joan Baptista Toscano procedent de l'antiga església; les escultures

que hi figuren són de Cèsar Corona; està situat sobre una estructura de marbre procedent del cementiri amb pintures de Lluís Masriera. *El Santcrist* és del 1637 degut a l'escultor mataroní Jaume Fornés. *El retaule de Sant Andreu*, de finals del segle XVI, és de l'escultor Gaspart Huguet i de Joan Aragall; dos retaules més barrocs són *El del Roser* i *El de Sant Isidre*.

Campanar neoclàssic de principis del segle XIX i refet després del 1936. Té un primer cos de planta quadrada (5'67 x 5'67 m); el segon octagonal, on s'hi ubica la cel·la, té paraments de carreus granítics; a diversos nivells del campanar hi figuren uns plafons arrebossats i pintats de color groc; està coronat per una cornisa destacada i un terrat amb barana de carreus. La cel·la queda oberta amb finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara alterna; hi penja alguna campana. Una escala puja per l'interior amb graons de pedra, arrapada als murs i amb un ull central; des d'ella es passa al cor i poc més amunt es transforma en una de cargol d'obra.

Arquitecte: el francès Pierre Delquer pel que fa al primer campanar.

Situació: damunt l'ala de llevant fent angle al sud-est amb la façana principal orientada al migdia.

Alçada: 33'04 metres.

Esveltesa: 5,8

SANT CEBRIÀ DE VALLALTA Sant Cebrià

Altitud: 78 metres.

Església del 1577 bastida en estil gòtic tardà. Consta d'una nau rectangular de quatre trams, un d'ells amb el cor, coberta amb una volta de creueria i capçada per un absis amb una volta ogival de planta poligonal de cinc costats; té un digne cancell; està acompanyada de capelles laterals. Els seus murs estan arrebossats i pintats d'un blanc intens amb carreus de pedra rogenca visibles a les cantoneres. El frontis té un portal rectangular renaixentista (*a la romana*, com s'anomenava aquest estil al segle XVI) amb un frontó triangular i columnes corínties estriades sobre pedestals adossades als muntants, un òcul circular atrompetat a mitja alçada i dues finestres rectangulars sota la cornisa angular.

Guarda un retaule barroc procedent d'un monestir femení de Sevilla adquirit i regalat a la parròquia per un benefactor després del 1940. Té un orgue del 2003 procedent del constructor de Collbató; i una pica baptismal antiga de pedra.

Campanar renaixentista auster. Té planta quadrada (4'90 x 4'90 m) i un segon cos octagonal coronat per una minsa cornisa motllurada i un terrat amb barana d'obra; a sobre d'ell s'aixeca una agulla vuitavada. La cel·la queda oberta amb finestres altes i estretes en arc de mig punt, una a cada cara alterna. Una escala exterior arriba fins al nivell del cor; a partir d'aquest punt una d'obra puja per l'interior, de paret a paret, tot deixant un ull central; des de la cel·la fins al terrat n'hi ha una de gat.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis orientat a ponent.

Alçada: 27'13 metres.

Esveltesa; 5,5

SANT GENÍS DE PALAFOLLS Sant Genís

Altitud: 25 metres. Municipi de Palafolls

Església romànica aixecada a partir del 1079; ha sofert canvis i ampliacions sobretot en els segles XV i XVI; les restes romàniques són visibles al mur de migdia: arcuacions cegues sota cornisa i en la volta de la nau principal; sofrí també reformes en els segles XVIII i XIX. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberta amb una volta de canó sobre tres arcs torals de mig punt; la capçalera del segle XVI a llevant està formada per un absis rectangular tot i que per l'exterior és marcadament semicircular; té capelles laterals cobertes per voltes de creueria amb nervis de granit gris damunt mènsules; n'hi ha tres per l'esquerra comunicades formant un passadís; a la dreta en té dues d'àmplies; estan obertes per arcs apuntats. L'última capella de l'esquerra està coberta per una cúpula amb un petit cupulí. L'atri separat de la nau per una gran arcada de mig punt i una digne vidriera està cobert per una volta de canó que descansa en el mateix terra.

Té una torre circular del segle XV com exponent de quan es va fortificar; està situada a l'angle sud-oest del frontis. Aquest, també d'aquest moment, té paraments de carreus petits i matussers amb un portal en arc de mig punt de grans dovelles recobert per un bordó sobre mènsules, un òcul circular motllurat a mitja alçada i una cornisa angular. L'antiga porta romànica oberta al mur de migdia avui està tapiada.

Dimensions: 21'38 x 8'28 x 8'55 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; la llargada inclou l'atri de 2'70 de profunditat; l'amplada total des del fons de les capelles laterals en fa 14'28. La cúpula de la capella fa una alçada de 9'87 metres inclòs el cupulí.

Guarda una imatge en pedra policromada d'escola castellana de *Maria i el Nen* del segle XIV procedent de l'antic castell de Palafolls.

Campanar merament funcional dels segles XV i XVI. Té planta gairebé quadrada (5'32 x 5'44 m). S'hi entra per un portal a l'esquerra de l'atri; una escala de graons de maó puja per l'interior arrapada als murs. A la cel·la, sota una coberta plana d'obra amb una petita trapa per sortir a la teulada plana, hi ha dues finestres d'arc apuntat a cada cara. No hi té cap campana. Els seus murs tenen paraments de carreus petits; a la cel·la són de maó vist per fora i de grans carreus de granit gris per l'interior.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 19'60 metres.

Esveltesa: 3,6

SANT ISCLE DE VALLALTA Sant Iscle o Aciscle

Altitud: 130 metres.

Església de finals del segle XVIII. Consta d'una nau rectangular amb els murs arrebossats i pintats de color rosa amarronat. El frontis té un portal en arc rebaixat de pedra picada de granit gris, una fornícula al damunt sense imatge, un òcul circular a mitja alçada i una cornisa sinuosa al damunt.

Guarda encastada a la façana una placa que recorda la resistència que el sometent del lloc va oposar a les tropes franceses invasores a principis del segle XIX.

Campanar coetani del temple. Té planta quadrada (5'70 x 5'70 m) amb dues campanes a les dues estretes finestres d'arc de mig punt que donen a ponent; està coronat per una minsa cornisa i un terrat amb barana d'obra amb un fris estrellat de peces fosques; sobre d'ell una armadura metàl·lica per sostenir dues campanes horàries (estructura que no he inclòs en la mesura del campanar). Els seus murs estan arrebossats i pintats en color rosa marronós, com la façana, decorats als caires amb una senzilla motllura que els ressegueix de dalt abaix; una esfera horària està situada sota la cornisa,

i una petita finestra queda oberta a mitja alçada per la banda que dóna al nord.
Situació: adossat al centre del mur de tramuntana.
Altitud: 18'35 metres.
Esveltesa: 3,2

SANT PERE DE RIU Sant Pere
Altitud: 250 metres. Municipi de Tordera

Església romànica del segle XI modificada al XVIII amb unes golfes sota una teulada d'un sol vessant i amb una façana barroca. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó sobre tres arcs torals i capçada per un absis semicircular amb un mur d'un parament de petits carreus matussers decorat amb arcs cecs i lesenes; es va sobrealçar i això és ben visible per l'exterior ja que la part sobrealçada queda arrebossada i pintada d'un blanc intens. L'antic portal a la banda de migdia es troba paredat; el nou es troba obert al mur de ponent on una rosassa el decora a mitja alçada. Hi ha un comunidor exempt.
Dimensions: 18'50 x 6'00 x 7'75 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Campanar romànic. Té planta rectangular (4'00 x 3'00 m) amb el cos superior modern constituït per la cel·la i coronat per una minsa cornisa amb merlets esglaonats de maó i una agulla piramidal. Els seus murs tenen paraments de paredat d'un to grisenc fosc amb carreus a cantoneres i també a la cel·la; en ella s'hi obren dues finestres de punt rodó a la banda nord; hi ha una altra finestra rectangular a mitja alçada a la mateixa banda. Per l'interior de l'església es puja fins a la volta per una escala d'obra i des d'allí, per sobre la volta i cap a l'esquerra es troba una altra escala estreta que puja per dins del campanar fins a la cel·la. Hi pengen dues campanes, una d'elles de 311 quilos de pes ha estat fosa el 1958.
Situació: adossat al mur de tramuntana, prop de l'absis encarat a llevant.
Alçada: 20'65 metres.
Esveltesa: 5,1

SANT POL DE MAR Sant Jaume
Altitud: 20 metres.

Església aixecada el 1590 en gòtic tardà. Consta d'una nau rectangular capçada per un absis poligonal; té un porxo frontal amb arcs apuntats al davant i als laterals que s'hi afegí a mitjans del segle XX; s'hi aixopluga el portal rectangular amb el marc de pedra filetejada. El frontis presenta un mur de maçoneria amb barreja de peces mig carreuades, una rosassa atrompetada al damunt del porxo i una cornisa angular.
Guarda un grup escultural de *La Pietat* de l'escultor barroc sevillà Juan Martínez Montañés (1568-1649) o de la seva escola, una talla de *La Mare de Déu del Roser* del segle XVII.

Campanar del segle XV format per una antiga torre de vigilància de planta circular amb la base atalussada de maçoneria d'uns 12 metres de diàmetre (perímetre: 37'80 m) i que puja dos pisos amb un mur de 2'80 metres de gruix i parament de paredat. Per la banda de llevant hi ha una escala de cargol que puja per l'interior adossada al mur. Té una porta d'entrada de mig punt, dovellada, a un nivell del terra d'uns tres metres. També s'observen troneres i espitlleres; acaba en terrat sobre del qual s'aixeca un edicle de 3'25 metres d'alçada de planta rectangular amb una petita espadanya de dos ulls (de 2 metres d'alçada) amb una campaneta a cadascun sobre del mur de llevant. Segons

vox populi, aquest campanar d'estructura tan irregular, sobretot per l'edicle superior que no lliga amb la torre inferior, no és sinó "un galliner".

La torre té una base atalussada d'uns tres metres d'alçada i un cos cilíndric de 16 metres d'alt dividit per l'interior en dos pisos recoberts per voltes semiesfèriques i murs amb paraments de maçoneria; l'edicle superior té els murs emblanquinats i cobert per una teulada d'un sol vessant; té obertes finestres d'arc de mig punt una a cada cara a excepció de la banda de llevant on se n'hi troben dues. Avui (2013) aquest edicle s'ha transformat en una cel·la amb carreus de pedra marronosa a les cantoneres i murs arrebossats i pintats de marró clar fet que el fa més digne i s'acorda millor amb la torre.

Situació: al nord-oest de l'església, adossat a l'angle corresponent del frontis.

Alçada: 24'25 metres, càlcul només aproximat degut a les barreres urbanístiques que dificulten les operacions de mesura.

Esveltesa: 2

SANT VICENÇ DE MONTALT Sant Vicenç

Altitud: 145 metres.

Església del 1591 aixecada en estil gòtic tardà. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberts per voltes ogivals simples amb pilastres i decoració renaixentista; està capçada per un absis poligonal de cinc costats cobert per una volta de creueria; té un fals transsepte format per dues capelles laterals encarades, i un cor alt sobre el tram als peus. A l'extrem dret del transsepte es va obrir el 1886 una capella per al Santíssim de dos trams i absis poligonal en estil neogòtic. El frontis té una portalada de marc rectangular renaixentista (*a la romana*, com se'n deia a l'època) del 1598 obra del picapedrer Jaume Costa de Torroella de Montgrí amb columnes corínties estriades sobre pedestals adossades als brancals, entaulament, frontó triangular que conté una imatge en marbre del 1963 d'Enric Monjo (1896-1976), un òcul circular atrompetat a mitja alçada i tres finestres rectangulars (hi havia hagut una garita a la del centre) sota la cornisa angular. Els seus murs estan arrebossats i pintats en color groguenc i amb carreus granítics visibles a les cantoneres. A l'interior, les motllures i la decoració renaixentista és en pedra de Montjuïc.

Dimensions: 21'20 x 6'75 x 13'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 12'50 metres; la capella del Santíssim en fa 9'50 de llargada per 6 d'amplada.

Arquitectes: els mestres de cases Joan Torres (o de Tours, ja que Joan, escultor, era originari de França) i el seu fill Dionís de Calella; i Pierre Delquer, mestre de cases francès, pel que fa al campanar.

Campanar renaixentista iniciat el 1593. Té planta rectangular (6'40 x 5'15 m) decorat amb una motllura a mitja alçada que separa el cos primer del segon que és de perímetre lleugerament més reduït. Està coronat per un terrat amb gàrgoles als angles i una barana d'obra amb merlets esglaonats i, al seu damunt, quatre arcs apuntats en diagonal units al centre que sostenen una campana horària. Sota terrat, la cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, i l'esfera d'un rellotge al dessota a la cara frontal. Els seus murs tenen paraments de paredat, arrebossats i pintats d'un color groc pàl·lid i amb carreus d'un to fosc a les cantoneres igual com al frontis.

Des de la nau, a la seva dreta, entre les capelles de Sant Isidre i la del baptisteri, s'entra a l'interior del campanar i es puja fins a la cel·la per una escala de pedra, en ziga-zaga, arrapada a un costat; des de la cel·la segueix fins a sortir al terrat.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat al migdia.

Alçada: 24'50 metres.
Esveltesa: 3,8

SANTA SUSANNA Santa Susanna
Altitud: 13 metres.

Església aixecada entre el 1940 i el 1946. Consta d'una nau rectangular amb un transsepte escàs; està coberta amb una volta sobre arcs diafragma; té cor i una capçalera recta. Un porxo obert amb arcs de mig punt precedeix el frontis. L'interior està pintat de blanc, l'exterior arrebossat i pintat d'un to blanc trencat; té carreus marronosos visibles a les cantoneres i als marcs de portes i finestres. Una teulada a dos vessants amb una cornisa decorada amb joc de teules cobreix el temple.
Arquitecte: Lluís Corratgé i Torrent.

Campanar coetani del temple. Té planta rectangular (3'14 x 2'92 m) i queda coronat per una destacada cornisa a base de teules sobreposades i per una teulada de quatre vessants. Els seus murs estan arrebossats i emblanquinats com els del temple; una motllura a mitja alçada els decora, despullats de tota altra ornamentació. La cel·la queda oberta amb finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara; hi pengen algunes campanes; per sota, damunt el nivell de la motllura, hi ha altres finestres formades només per arcs de punt rodó. S'accedeix al seu interior des de l'església i l'escala que puja fins a la cel·la és d'obra i va de paret a paret.
Situació: adossat al mur de llevant fent angle al nord-est del frontis encarat a tramuntana.
Alçada: 19'50 metres.
Esveltesa: 6,2

TEIÀ Sant Martí
Altitud: 125 metres.

Església construïda entre el 1574 i el 1581 en estil gòtic tardà. Consta d'una nau rectangular de cinc trams coberta amb una volta ogival simple i capçada per un absis poligonal de cinc costats reforçat per l'exterior amb robustos contraforts. Té un cor alt amb barana de pedra calada sobre un arc carpanell i una volta bufada baixa damunt el cancell d'obra; té unes tribunes sobre els altars laterals coberts amb voltes de creueria; per damunt d'ells hi ha uns grans òculs, quatre per banda, vidriats i acolorits amb representació de figures santes.

La façana principal renaixentista té el portal rectangular flanquejat per columnes corínties mig estriades sobre pedestals adossades a cada brancal, un entaulament i un frontó triangular; un petit grup escultòric de Sant Martí al damunt i un gran finestral del gòtic florit quadriforat amb el timpà calat; tot queda coronat per una cornisa angular amb merlets esglaonats al damunt i una creu de pedra al cim. Els seus murs de pedra de Montjuïc tenen paraments de maçoneria i tots estan coronats de merlets esglaonats. A l'interior, els pilars i els arcs són de pedra granítica grisa i els murs i els plements estan emblanquinats. Per les seves dimensions se la coneix per "la Catedral de la Costa". Va prendre per model l'església barcelonina del convent dels Àngels.

Dimensions: 31'54 x 9'43 x 13'55 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les poc fondes capelles laterals fa 13'37 metres.

Arquitecte: mestre de cases Antoni Mateu.

Guarda quatre grans quadres de principis del segle XVII (1621) de Lluís Gaudín, pintor barceloní, sobre la vida de sant Martí que formaven part del retaule desaparegut el 1936 i que foren desmuntats abans de la destrucció del conjunt. Conserva la trona barroca de pedra amb barana

metàl·lica i alguns titans de pedra de l'antic retaule barroc avui desaparegut.

Campanar renaixentista auster coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (6'30 x 5'90 m); en el cos superior de perímetre lleugerament més reduït que el primer i separat d'ell per una motllura s'hi ubica la cel·la; queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara menys a ponent on n'hi ha dues de petites; el desembre del 2014 s'han afegit dues noves campanes a les de sempre; són la *Jordina*, de 275 kg i la *Mare de Déu de la Cisa*, de 155; pengen d'una estructura de fusta a l'interior de la cel·la.

La capçalera del cloquer està formada per una cornisa motllurada i un terrat amb barana d'obra coronada de merlets esglaonats; l'esfera d'un rellotge es troba a la banda de migdia de la barana; sobre el terrat s'aixeca una gran estructura metàl·lica (no s'ha inclòs en la mesura de l'alçada) per sostenir les campanes horàries. Els seus murs tenen paraments de paredat amb carreus a les cantoneres; tota la pedra és d'un material groguenc. Té un sòcol d'un gruix de 20 centímetres de grans carreus ben escairats. Per accedir a la cel·la hi ha una escala del tipus català sobre voltes i arrapada als murs; des d'allí fins al terrat n'hi ha una de cargol de fusta.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 25'98 metres.

Esveltesa: 4,1

TIANA Sant Cebrià

Altitud: 140 metres.

Església erigida entre el 1885 i el 1927; té estil neoromànic amb detalls del gòtic. Consta d'una nau rectangular acompanyada de dos passadissos oberts entre els altars laterals; la nau de quatre trams està coberta per voltes bufades que descansen en quatre arcs torals de mig punt prolongats per pilastres rectangulars; unes semi-columnes adossades als pilars es prolonguen sota els arcs; la capçalera la formen tres absis semicirculars amb decoració exterior d'arcuacions cegues sota les cornises, el central tan ample com la nau i tan alt com ella. La façana principal té paraments de petits carreus i de maó vist i les laterals de maçoneria.

El frontis té un portal amb tres arquivoltes de mig punt sobre fines semi-columnes; queda emmarcat per un bordó d'arc apuntat damunt mènsules antropomorfes. Una motllura horitzontal el divideix en dues zones, a la inferior hi apareix un fris d'arcuacions cegues sobre mènsules; a la superior hi té oberts finestrals amb l'arc calat, un de central apuntat flanquejat per altres dos de mig punt amb un òcul al capdamunt. Quatre pilastres que recorren la façana de dalt a baix la divideixen en tres zones, la central més ampla amb el portal; totes elles presenten carreus ben escairats; les cantoneres estan coronades per pinacles goticitzants. Un atri dóna pas a la nau; damunt d'ell s'hi aixeca el campanar; en un primer pis hi ha el cor obert a l'església per una àmplia balconada.

Dimensions: 33'27 x 10'06 x 14'31 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; la llargada inclou els 5'32 metres de fondària de l'atri; l'amplada total comptada des del fons dels altars laterals fa 20'67 metres.

Arquitecte: Francesc de Paula del Villar i Carmona (1860-1927).

Guarda en un altar lateral un retaule barroc del segle XVII (1645-55) de Josep Tramulles I fill de Vilafranca del Penedès, nascut el 1603 i membre d'una família d'escultors originaris de Valls; fou daurat per Onofre Bonet el 1677. Les pintures de l'absis són una imitació de les de Josep Maria Sert i són obra d'un artista de cognom Pujol que estiuejava a Tiana, pintures que havia de fer Lola Anglada i que per una mala avinença amb el rector del moment en va ser apartada.

Campanar aixecat entre el 1888 i el 1927, inacabat. Té un primer cos de planta quadrada

(5'90 x 5'90 m) i un segon vuitavat de perímetre força més reduït coronat per una cornisa i un terrat amb barana metàl·lica; de fet no va ser acabat ja que el projecte presentava una agulla goticitzant al capdamunt que no es va construir. Els seus murs amb paraments de maó estan arrebossats; les cantoneres són de pedra picada. La cel·la té finestres d'arc apuntat, una a cada costat, alternant les obertes i les cegues; les obertes tenen l'esfera d'un rellotge dins de l'arc.

S'accedeix a l'interior del campanar per la porta que es troba a la dreta en entrar a l'església. És la mateixa que va al cor. Fins a mig campanar és d'obra i sobre voltes catalanes. Després es converteix en una de fusta fins a la cel·la. N'hi ha una altra de ferro que arriba fins a l'alçada del rellotge.

Situació: aixecat al centre dels peus de la nau central, com una prolongació de la façana principal orientada al sud-est.

Alçada: 36'35 metres.

Esveltesa: 6,1

TORDERA Sant Esteve

Altitud: 34 metres.

Església erigida entre el 1780 i el 1817; l'interior és neoclàssic i el frontis barroc. Consta de tres naus rectangulas, la central de cinc trams, un d'ells és el transsepte; està coberta amb una volta de canó damunt quatre arcs torals de mig punt, igualment com al transsepte; al creuer s'hi aixeca una cúpula sobre petxines; les dues naus laterals, de tres trams, tenen una cúpula bufada a cada tram; les naus estan separades per arcs formers de mig punt damunt pilars cruciformes.

El frontis, amb un parament de carreus ben escairats de pedra de to groc daurat, té una bella portalada barroca, una rosassa motllurada a mitja alçada i unes balconades amb balustres a un nivell més baix, una a cada banda de la fornícula; està coronat per una cornisa que fa una gran curvatura convexa amb tres pinacles, un al centre i els altres als extrems. La portalada té un portal en arc rebaixat i marc filetejat a l'intradós flanquejat per unes columnes toscanes sobre pedestals adossades als muntants, un entaulament i un frontó circular truncat amb una fornícula amb imatge intercalada; al seu davant hi ha una graderia de pocs graons. Els seus murs laterals són de paredat.

Dimensions: 40'00 x 10'25 x 16'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'atri de 4'80 metres de fondària queda inclòs en la llargada indicada; les tres naus sumen una amplada de 24'57 metres; el transsepte en fa 24'57 x 10'30 x 16'50; la cúpula arriba als 21'35 metres.

Campanar amb un primer alt cos romànic dels segles XI i XII. Té planta gairebé quadrada (5'75 x 6'14 m) amb finestres en dos pisos a cada cara, al segon geminades. Al damunt, hi té un cos gòtic del segle XVI on s'hi ubica la cel·la; té dues finestres d'arcs apuntats per banda de marcs motllurats i una senzilla motllura a la seva base; per coronament hi ha una cornisa, un terrat d'obra amb gàrgoles i, al damunt, una agulla piramidal. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans ben escairats i disposats en filades uniformes d'un material de to groguenc. L'escala interior de pedra picada amb estructura de cargol és ben visible des de l'exterior a través de les finestres.

Situació: adossat a la façana lateral orientada a ponent, proper al frontis encarat a migdia.

Alçada: 33'40 metres.

Esveltesa: 5,4

VALLMANYA Sant Miquel, santuari

Altitud: 170 metres. Municipi de Tordera

Església aixecada al segle XVI i reedificada al 1826 en estil neoclàssic. Consta d'una nau

rectangular de tres trams amb una volta de canó sobre tres arcs torals de mig punt; està acompanyada de dues capelles laterals per banda cobertes amb voltes d'aresta; sengles pilastres d'escàs relleu amb un capitell curt mensuliforme baixen dels arcs torals al terra. L'absis rectangular queda cobert per una volta de canó prolongada fins al terra. Un cor amb barana de fusta descansa en un arc rebaixat. El frontis té un portal en arc rebaixat i un marc de pedra blanca, un petit òcul circular a mitja alçada i la cornisa mixtilínia amb creu metàl·lica al cim. Els seus murs tenen paraments de paredat; el del frontis està arrebossat i emblanquinat.

Dimensions: 14'88 x 4'81 x 6'52 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons de les capelles laterals fa una amplada total de 10'53 metres.

Campanar merament funcional aixecat poc més tard que el temple. Té planta quadrada (4'00 x 4'00 m) amb un primer alt cos compacte separat per una motllura d'un segon on s'hi ubica la cel·la amb els caires aixamfranats que sembla ser de temps força posterior; està coronat per una cornisa motllurada i una barana d'obra amb merlets esglaonats, pinacles als angles i recobert per una cúpula semiesfèrica. La cel·la queda oberta amb una finestra d'arc de mig punt a cada cara; una d'elles gairebé cegada; té una motllura al dessota; hi penja una petita campana. Al primer cos els murs tenen paraments de paredat amb carreus a cantoneres i sense arrebossar; al segon els tenen de maó vist; presenten una gran nuesa només trencada per una finestra rectangular a la part alta del primer cos. Entrant al temple a la dreta s'accedeix al campanar; una escala de maons amb barana d'obra enguixada puja sobre voltes catalanes fins a la cel·la que queda coberta per una volta semiesfèrica i amb parament de maó vist a tots els murs.

Situació: adossat al mur del migdia fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 19'00 metres.

Esveltesa: 4,7

VILASSAR DE DALT Sant Genís

Altitud: 140 metres.

Església aixecada el 1943 en un estil classicitzant amb restes de l'edifici gòtic del 1518 perdut en els desastres del 1936 visibles en el portal lateral. Consta d'una nau rectangular central coberta amb una volta de llunetes, dues de laterals amb volta d'aresta, transsepte i, al creuer, un cimbori octagonal amb cupulí. Els seus murs estan arrebossats i emblanquinats. La part central del frontis té un porxo de tres arcs de mig punt damunt fines columnes monolítiques corínties on s'hi aixopluguen tres portals rectangulars. Una motllura composta horitzontal divideix en dues zones aquesta façana, la superior decorada amb tres plafons, els dos laterals esgrafiats amb escenes religioses; el central obert amb una finestra d'arc de mig punt; està coronada per un frontó triangular amb la cornisa motllurada. Una portada lateral ha estat aprofitada de l'anterior temple gòtic.

Arquitecte: Antoni Fises.

Guarda una decoració interior amb murals de Fidel Trias.

Campanar coetani del temple. Té planta quadrada (5'55 x 5'55 m). Queda dividit en tres cossos per motllures i està coronat per un terrat amb balustrada i una torrella oberta amb finestres de punt rodó, una a cada costat, una cornisa motllurada i una teulada de quatre vessants. La cel·la situada al tercer cos té quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, amb balconades de balustres sobre permòdols de pedra blanca com també en els marcs de les finestres; hi pengen campanes. Els seus murs estan arrebossats i pintats de blanc trencat.

Situació: adossat al mur de llevant en l'angle que fa amb el transsepte.

Alçada: 34'14 metres.

Esveltesa: 6,1

VILASSAR DE MAR Sant Joan

Altitud: 15 metres.

Església del 1946 que aprofita alguns elements de l'anterior barroco-neoclàssica perduda en els fets del 1936 que la van afectar de ple. Consta de tres naus rectangulars i d'un transsepte amb cúpula i cupulí sobre el creuer; té cor i la capçalera recta. La portalada principal en un frontis del 1855 és barroca; les dues laterals d'estil neoclàssic procedeixen del temple antic; unes bandes verticals de poc relleu i de maó vist descansen en un sòcol de grans carreus de granit; damunt d'una motllura horitzontal s'aixeca una segona zona dividida en tres plafons pintats de blanc separats per pilastres de maó en el del centre dels quals hi ha obert un òcul motllurat; està coronat per un frontó triangular emmarcat per una cornisa motllurada. Els seus murs estan arrebossats i pintats de blanc.

Dimensions: 34'67 x 11'65 x 16'36 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total comptada des del fons de les tres naus fa 25 metres; la cúpula arriba als 23'95.

Arquitecte: Josep Maria Ribas i Cases.

Guarda pintures de Josep Obiols i d'Enric Monserdà.

Campanar barroc del 1717 que es conserva del temple anterior. Té una base rectangular (6'00 x 5'27 m) i un segon alt cos octagonal dividit en dos per una fina motllura; està coronat per una cornisa i un terrat amb barana d'obra i pinacles amb bola als angles; una armadura metàl·lica damunt el terrat que sosté unes campanes horàries no s'ha tingut en compte en el càlcul de l'alçada del campanar. Els seus murs estan arrebossats i pintats en un to gris-crema amb carreus de granit gris-fosc a les vuit cantoneres i als marcs dels quatre finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara alterna que es troben en la cel·la situada a la part alta. Unes motllures separen els diversos cossos vuitavats, una es troba sota l'esfera del rellotge i altres sota i sobre els finestrals.

A la dreta de la nau hi ha una porta per la qual s'entra al campanar; hi puja una escala amb graons de maó i barana d'obra sobre voltes i amb un ull central ample; dóna accés a la cel·la coberta per una volta semiesfèrica de maó vist; hi penja una campana gran; des de la cel·la fins al terrat n'hi ha una altra de cargol de fusta i estreta, ja vella, que puja dins d'un cilindre d'obra; surt a través d'una trapa closa per una senzilla placa metàl·lica amb la singularitat que l'escala queda finalitzada un metre per sota.

Situació: lleugerament endarrerit respecte de la façana principal, encarada a llevant; s'aixeca sobre la nau lateral de la dreta, orientada al nord-est.

Alçada: 25'26 metres.

Esveltesa: 4,2

ALGUNES ESGLÉSIES SENSE CAMPANAR DE TORRE, AMB ESPADANYA, SUFRAGÀNIES O SENSE CULTE

CABRILS Sant Cristòfol, capella del veïnat del Sant Crist

Altitud: 75 metres.

Església preromànica del segle IX amb alguna resta dels temps visigòtics. Consta d'una nau rectangular coberta amb volta de canó de mig punt un pèl ultrapassat; està capçada a llevant per un absis rectangular un xic irregular amb volta de canó de mig punt ultrapassat precedit d'un arc presbiteral de ferradura; en les reformes del segle XIII s'aparedà el portal preromànic al mur de migdia i se n'obrí un de nou al de ponent, als peus del temple; aquest és d'arc de mig punt amb

dovelles força grans ben picades i muntants de la mateixa pedra granítica de les dovelles amb carreus grans ben escairats; té dues finestres quadrades a banda i banda i, a la part superior, una finestra geminada segurament visigòtica amb dos arquets de ferradura i un mainell amb un fust aprofitat d'alguna resta romana com a columneta; sobre la teulada de dos vessants, en el vèrtex superior, s'hi aixeca una creu patent de pedra granítica segurament d'origen visigòtic. Els murs de maçoneria, avui arrebossats, tenen visibles les cantoneres amb grans carreus ben escairats. Dimensions: 11'40 x 3'00 x 4'10 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt aixecat damunt de la teulada de la nau en el punt de l'arc presbiteral. He calculat que l'amplada de la seva base fa un metre quaranta i que té una alçada de 6'60 metres; són mesures aproximades.

CLARÀ Sant Pere, antic priorat benedictí, avui ermita.
Altitud: 194 metres. Municipi d'Argentona

Església de transició del romànic al gòtic de finals del segle XIII o de principis del XIV. Consta d'una nau rectangular en sentit apaïsat coberta amb una volta de canó apuntat i capçada a llevant per un absis rectangular, també apaïsat, més estret que la nau ja que pel cantó de migjorn té menys amplada. Té el portal obert al mur de migdia a base d'una arcada de mig punt amb dovelles força grans i ben picades damunt de muntants amb els carreus grans i ben escairats. Els seus murs presenten diversitat de paraments ja que mentre el mur sud de la nau el té de carreus força grans ben escairats i disposats en filades el de l'absis el té de maçoneria; a la resta de paraments els carreus mitjans estan ben escairats i en filades ordenades; al mur de migdia, prop del portal, hi ha un bonic arcosoli gòtic en arc apuntat; no hi ha cap imatge. Dimensions: 11'50 x 6'80 x 6'80 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons d'algunes capelles laterals obertes en el gruix dels murs és de 7'60 metres. **Campanar** d'espadanya d'un ull rectangular dins de pilars un xic atalussats i de carreus ben escairats; està cobert per una petita teulada de dos vessants. Es troba aixecat damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa 1'70 metres i que la seva alçada en té 9.

EL FAR (Alfar) Sant Andreu
Altitud: 350 metres. Municipi de Dosrius

Església del segle XVI aixecada en estil gòtic tardà. Consta d'una nau rectangular amb un transsepte i amb un absis poligonal. El frontis té un portal rectangular amb llinda i muntants de grans blocs de granit gris ben escairats i un òcul circular atrompetada a mitja alçada; es prolonga amb un campanar d'espadanya closa. Els seus murs estan arrebossats i mostren carreus grisos a les cantoneres. **Campanar** d'espadanya closa, de planta rectangular (4'20 x 3'50 m) coronat per una minsa cornisa amb merlets de maó que tanquen una coberta plana. Al mur de ponent, la cel·la té paraments de granit gris; als altres costats els tenen de paredat amb un arrebossat en mal estat. Té dos finestrals d'arc de mig punt a ponent i dos a llevant, i una finestra a cadascun dels altres dos costats. Potser originàriament era una senzilla espadanya oberta. Situació: sobre el centre de la façana principal orientada a ponent. Alçada: 13'60 metres.

MARE DE DÉU DE LA SALUT Santa Maria, ermita
Altitud: 180 metres. Municipi de Sant Iscle de Vallalta

Església petita i senzilla aixecada el 1885. Consta d'una petita nau rectanglar capçada per un absis semicircular de la mateixa amplada; tot l'interior i l'exterior està pintat de blanc; el sostre horitzontal ho està de blau cel. El frontis té un portal rectangular amb una graderia elegant de sis graons de pedra al seu davant protegida per unes baranes metàl·liques a cada banda; al seu damunt hi ha un òcul circular; queda coronat per una senzilla cornisa angular formada pels dos vessants de la teulada interrompuda al centre per l'espadanya. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig

punt i cobert per una teuladeta de dos vessants; no hi penja cap campana; els dos pilars estan emblanquinats com el frontis. He calculat que l'amplada de la base fa 0'88 metres i que té una alçada de 6'10; les dues dades són aproximades.

MATA Sant Martí, capella

Altitud: 314 metres. Municipi de Mataró

Església preromànica segurament del segle X. Consta d'una nau rectangular coberta per un sostre embigat de fusta i capçada al sud-est per un absis rectangular de la mateixa amplada que la nau. Té un portal segurament força tardà al mur de migdia a base d'una arcada de grans dovelles ben picades damunt muntants de carreus grans i ben escairats de pedra grisenca granítica. Murs amb paraments de maçoneria amb carreus grans ben escairats a cantoneres. Dimensions: 11'60 x 4'85 x 6'00 metres de llargada, amplada i alçada respectivament. **Campanar** d'espadanya oberta amb dos pilars capçats per petites piràmides i aixecats damunt la teulada en el punt on cobreix el mur de ponent, als peus del temple; hi penja una petita campana. He calculat que l'amplada de la seva base fa 1'45 metres i que té una alçada de 8'65 metres; són mesures que considero aproximades.

MONTGAT Sant Martí, capella dins una propietat privada

Altitud: 44 metres.

Església romànica aixecada a mitjans del segle XI. Consta d'una nau rectangular coberta amb un embigat de fusta i capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera i sense ornamentació per l'exterior. Té un portal al mur de ponent, als peus del temple, a base d'un arc de mig punt ben dovellat per peces petites i amb muntants de carreus petits ben escairats; segurament és obre tardana avui refeta; a mitja alçada hi té una petita finestra rectangular. Els murs presenten paraments de carreus petits o mitjans irregulars, matussers i disposats en filades horitzontals de pedra de diversos colors. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt, obra recent en ser restaurat el petit temple. Està aixecat damunt el mur frontal amb dos pilars de carreus ben escairats cobert per una teuladeta de dos vessants. He calculat l'amplada de la seva base en un metre trenta i l'alçada en 7'20 metres; son mesures aproximades.

ÒRRIUS Sant Bartomeu de Cabanyes, ermita

Altitud: 394 metres.

Església romànica segurament de finals del segle XII. Consta d'una petita nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt i capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera i sense ornamentació exterior; està precedit d'un arc presbiteral i d'un curt tram més estret que la nau. Té un portal, segurament força tardà, al mur de ponent, als peus del temple, a base d'un arc de mig punt ben dovellat per peces mitjanes i amb muntants igualment ben deixats amb carreus mitjans ben escairats; uns graons permeten accedir al temple. Murs de paraments de carreus desiguals, força ben picats i disposats en filades un pèl mogudes. Dimensions: 9'85 x 4'20 x 4'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya d'un ull allargassat i apuntat fent angle i cobert per una arcada doble, la frontal i una segona a la part posterior, que s'eixamplen cap a la base; es troba aixecat damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa 1'55 metres i que té una alçada de 7'20 metres; són mesures aproximades.

PREMIÀ DE DALT Sant Mateu, ermita

Altitud: 490 metres.

Església romànica, senzilla, del segle XI, reformada al XVI, cap el 1578, quan s'escurçà. Consta d'una nau rectangular capçada per un absis semicircular sense cap ornamentació exterior. Amb les reformes esmentades s'aixecà un nou frontis a ponent que avui presenta un arrebossat en

mal estat; s'hi obrí un portal en arc de mig punt a base de dovelles i carreus ben escairats de pedra marronosa i un pèl verdosa; està un xic escorat cap a l'esquerra respecte de l'eix del frontis; a la seva dreta hi té una finestra rectangular; no es veu cornisa al coronament del mur frontal. El temple està cobert per una teulada de dos vessants de peces aràbigues; els seus murs tenen paraments de carreus matussers ben alineats; a la seva part alta mostren un cert desordre; l'absis té un destacat sòcol que salva el desnivell del terreny. Dimensions: 11'25 x 7'00 x 5'18 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt amb una campaneta; està aixecat amb tècnica de maçoneria damunt el carener als peus del temple, en posició poc usual, o sigui perpendicular al mur del frontis; al cim hi té una petita creu metàl·lica. He calculat que la seva base fa 1'40 d'amplada i que l'alçada arriba als 7'53 metres; amb tot, considero aquestes mesures com aproximades.

PREMIÀ DE MAR Santa Maria

Altitud: 15 metres

Església moderna de la segona meitat del segle XX bastida amb murs de formigó. Té planta rectangular amb dependències i equipament en un pis que es troba sobre la nau. L'entrada es troba sota un porxo lateral de sostre pla i damunt de columnes de formigó. **Campanar** d'espadanya exempta format per un ample mur de formigó que està capçat per una plataforma el·líptica protegida per una senzilla barana metàl·lica; damunt d'ella, sota un braç de formigó, hi pengen dues campanetes. L'escala per accedir-hi és de gat protegit per anelles; no s'inicia sinó a un alçada notable. Situació: adossat al mur sud dels peus del temple, en l'angle que forma amb el lateral de ponent. Alçada: 17 metres.

SANT POL Sant Pau, ermita

Altitud: 50 metres

Església petita depenent de la parròquia de Sant Pol; pertanyia a l'antic monestir de Sant Pol de Mar alçat dalt d'un turó prop de la costa. És un edifici, probablement del segle XI, de nau única rectangular coberta amb una volta de canó lleugerament apuntada que descansa sobre dos arcs formers adossats als murs laterals; està capçada a llevant per un absis semicircular molt alt que enllaça amb la nau mitjançant un arc presbiteral de mig punt. Interiorment, l'absis presenta tres nínxols fondos irregulars oberts amb finestres d'època tardana. La part més antiga, per fora, sense arrebossat, mostra carreus irregulars i materials ceràmics aprofitats d'època romana. L'absis s'ornamenta amb un fris d'arquets a la manera llombarda sota una fina cornisa. Va ser sobrealçat quan va esdevenir torre fortificada (1465). En època moderna s'allargà la nau pel cantó de ponent. En el mur sud, emblanquinat, s'hi obre el portal en arc de mig punt que té el marc format per carreus grisencs. Sota l'església, a mode de cripta, hi ha una cambra rectangular coberta amb volta de canó; podria ser d'època paleocristiana (segles V-VII). Dimensions de l'església: 14'30 x 5'40 x 9'56 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar**: unes petites **espadanyes** d'un ull en arc de mig punt s'aixequen en el mur de migdia i en el de llevant tots dos arrebossats i pintats de blanc intens. La seva base fa 4'50 metres i l'alçada arriba als 18'30; són mesures aproximades.

TORDERA Sant Andreu, capella

Altitud: 71 metres.

Església romànica del segle XI. Consta d'una nau rectangular amb una volta de canó de mig punt capçada a llevant per un absis semicircular un xic ultrapassat amb volta de quart d'esfera i un arc presbiteral de ferradura; no té ornamentació per l'exterior. En el mur de ponent, als peus del temple, s'hi obra el portal de temps recent a base d'una arcada de mig punts amb grans dovelles ben picades i muntants de la mateixa pedra granítica grisenca amb carreus ben escairats; un gravat heràldic es torba a la dovella clau; a la seva dreta hi té un finestra rectangular i, al damunt, una altra

gran finestra rectangular amb un marc de grans carreus ben escairats també de pedra granítica grisenca. Els murs presenten paraments de carreus irregulars, mal picats i disposats en filades poc regulars; el mur de ponent, de recent restauració, es troba arrebossat i emblanquinat. Dimensions: 11'00 x 4'30 x 5'00 metres de llargada, amplada i alçada respectivament. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt tancat per una teuladeta horitzontal amb teules aràbigues que fa una destacada cornisa; es troba aixecat amb dos pilars de carreus mitjans ben escairats damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa 1'45 metres i que té una alçada de 8'18; són mesures aproximades.

SANT SALVADOR Sant Salvador, capella de Can Boquet

Altitud: 360 metres. Municipi de Vilassar de Mar

Església que es troba adjunta a la masia de Can Boquet, fins hi tot l'absis hi està incorporat És una construcció d'època preromànica pel que fa a l'absis quadrat orientat a llevant; consta d'una nau de planta rectangular un pèl irregular coberta amb volta de canó de mig punt que té el seu eix lleugerament desviat cap al sud respecte del de l'absis. El frontis té un portal obrat en temps moderns en arc de mig punt format per grans dovelles i carreus ben escairats als brancals, tot en pedra un pèl marronosa; el portal, situat a una certa alçada, té una grada de planta semicircular formada per sis graons. A mitja alçada s'hi obre un òcul circular atrompetat. Té destacades pilastres als caires del frontis i algun matxó en els murs laterals. Els seus murs presenten paraments de maçoneria de pedra vista. Dimensions: 9'85 x 3'70 x 5'00 metres de llargada, amplada i alçada respectivament. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt aixecat modernament amb maons vermellosos. Està coronat per un pinyó de cares paral·leles i per un petit pinacle piramidal amb una creu metàl·lica al damunt. Es troba aixecat damunt del frontis, al seu centre, i fa una amplada de 2'09 metres. Alçada 9'60 metres aproximadament.

EL VIVER Santa Maria, capella

Altitud: 52 metres. Municipi d'Argentona

Església romànica de tradició rústica de cap a finals del segle XI o, a tot estirar, de principis del XII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt i capçada per un absis semicircular acompanyat d'altres dos, més petits, enfrontats, tots ells coberts amb voltes de quart d'esfera i sense ornamentació exterior. Té un portal rectangular, segurament tardà, a la façana de migdia amb marc de pedra grisenca ben escairada. Els seus murs tenen paraments de carreus força ben escairats, de mida mitjana i disposats en filades ordenades. Dimensions: 17'40 x 5'45 x 5'65 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les absidioles fa 8'50 metres. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt; té un podi amb una motllura que el separa dels pilars, una segona motllura a l'arrencada dels arcs i una tercera que es troba a la base del pinyó; està cobert per una senzilla teuladeta de dos vessants amb un creu metàl·lica al cim. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'20 metres i que té una alçada de 9'50; són mesures aproximades.

EL MOIANÈS

Nova comarca des de l'abril del 2015

CAMPANARS EN ORDRE ALFABÈTIC DE MUNICIPIS

Municipis i poblacions	Parròquies	Alçada en metres
Calders		
Sant Joan d'Oló	Sant Joan	13'38
Sant Feliuet de Terrassola	Sant Feliu	18'60
Viladecavalls de Calders	Sant Pere	18'52
Castellcir		
Marfà	Sant Pere, sense culte	11'32
Santa Coloma Sasserra	Santa Coloma	12'20
Castellterçol	Sant Fructuós	32'50
Collsuspina	Santa Maria dels Socors	21'55
Granera	Sant Martí	13'50
L'Estany	Santa Maria	19'75
Sant Julià d'Úixols	Sant Julià	15'98
Moià	Santa Maria	52'00
Ferrerons	Sant Pere	17'31
Rodors	Sant Feliu	15'66
Monistrol de Calders	Sant Feliu	31'08
Sant Quirze Safaja	Sant Quirze	25'06
Bertí	Sant Pere	13'14
Santa Maria d'Oló	L'Assumpció	34'88
Sant Joan d'Oló	Sant Joan	13'38
Sant Feliuet de Terrassola	Sant Feliu, sense culte	18'60

Alçada mitjana: 21'10 metres

PARRÒQUIES AMB CAMPANAR DE TORRE, UNA A UNA

CASTELLTERÇOL Sant Fructuós

Altitud: 700 metres.

Església barroca aixecada entre el 1628 i el 1670. Consta de tres naus rectangulars de cinc trams amb la capçalera recta, la central coberta per una volta de canó amb llunetes sobre quatre arcs torals de mig punt, les naus laterals amb voltes de creuria; estan separades per arcs formers de mig punt damunt esvelts pilars quadrats amb els caires aixamfranats; els que sostenen la cúpula són

força més robustos. Té transsepte amb cúpula i cupulí en el creuer damunt petxines. Un cor alt amb barana de fusta descansa en un arc carpanell i una volta rebaixada. El frontis orientat a ponent té una portal rectangular flanquejat per semi-columnes toscanes sobre uns baixos pedestals, un arquitrau dòric, cornisa destacada i un frontó truncat amb volutes i una fornícula amb imatge al damunt; a mitja alçada hi ha oberta una rosassa atrompetada motllurada i, per coronament, una cornisa angular decorada amb denticles. Una breu escalinata semicircular facilita l'entrada.

Dimensions: 26'75 x 5'64 x 10'06 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 15'45 metres; el transsepte en fa 24'42 x 5'61 x 9'92 i la cúpula 13'55 i amb el cupulí 17'52.

Guarda escultures noucentistes de Joaquim Ros i Bofarull (1906-1991) a l'altar del Roser i una Mare de Déu d'alabastre.

Campanar barroc coetani del temple. Té un primer cos de planta quadrada (8'50 x 8'50 m); el segon és octagonal i està coronat per una cornisa motllurada amb gàrgoles als vuit caires i un terrat amb balustrada i pinacles de bola als angles; tots els seus murs amb paraments de paredat estan arrebossats i emblanquinats amb carreus grisencs ben escairats a cantoneres. La cel·la, en canvi, té els paraments de carreus ben escairats amb el morter de calç molt visible en les juntures; està oberta amb finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara. Una de les seves campanes és una matraca pel toc de tenebres. Es puja pel seu interior fins al capdamunt per una escala sobre voltes catalanes, arrapada als murs i amb un ample ull central. Es troba en molt bon estat tant per dins com per fora: l'arrebossat destaca pel color blanc en contrast amb els carreus dels caires de pedra fosca; té una motllura al cim del cos quadrat, dues més sota finestrals i una altra a l'arrencada dels arcs de les finestres.

Situació: adossat a la capçalera fent angle al nord-est de l'església.

Alçada: 32'50 metres.

Esveltesa: 3,8

COLLSUSPINA Santa Maria dels Socors

Altitud: 901 metres.

Església aixecada entre el 1592 i el 1600, ampliada el 1880 amb una nova façana (la data del 1909 es troba a la llinda del portal) i amb capelles laterals. Consta d'una nau rectangular de dos trams coberta amb voltes de creuaria sobre dos arcs torals de mig punt; està acompanyada de capelles laterals; les de la dreta estan unides per un passadís ample que aparenta una segona nau; queda capçada per un presbiteri recte cobert per una volta de llunetes. Un cor alt amb barana de fusta descansa en un embigat també de fusta.

El frontis té un portal rectangular amb marc de pedra grisa, frontó angular, finestra vidriada al damunt i una cornisa amb curvatura central convexa i còncava a les ales i amb una creu de pedra al cim. Els seus murs tenen paraments de maçoneria amb peces irregulars barrejades amb panys de petits carreus matussers de pedra grisa i rogenca i amb carreus mitjans ben escairats blanquinosos a cantoneres; té un sòcol de pedra.

Dimensions: 17'61 x 5'00 x 6'39 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. Des del fons de les capelles laterals l'amplada total del temple fa 18'80 metres.

Campanar neoclàssic auster del 1880. Té planta gairebé quadrada (4'25 x 4'07 m) i està coronat per una destacada cornisa motllurada amb un fris de denticles al dessota i per un terrat amb balustrada i pinacles als angles; el primer cos té els paraments de petits carreus matussers de pedra grisa i marronosa amb carreus de pedra clara ben escairats a cantoneres i amb un sòcol de pedra grisa; unes finestres d'arc de mig punt figuren al capdamunt, alguna paredada i les altres vidriades;

un segon cos, aixecat modernament, té els caires aixamfranats i els paraments com els del cos inferior però amb ús de maons rogencs prims en els amples caires que deixen la resta del mur amb tècnica de maçoneria; en ell s'hi ubica la cel·la amb unes finestres d'arc de mig punt d'amunt impostes, una a cada cara; hi penja una campana gran i dues de mitjanes; la finestra de tramuntana es troba paredada. L'esfera d'un rellotge és visible sota mateix de la cornisa pel cantó de llevant.

L'entrada es troba a l'exterior per la banda de migdia; amb tres graons s'arriba a la porta; l'escala que hi puja és estreta i de pedra fins a un primer replà; segueix amb graons de maó amb marge de fusta, arrapada als murs i amb una modesta barana de fusta; deixa un ull central. Hi ha altres replans amb pis de maó, un d'ells és la cel·la; l'escala segueix fins a uns tres metres del terrat; per una escala de mà d'alumini s'arriba a la trapa que hi dóna accés.

Situació: adossat al mur de migdia, prop del frontis encarat a llevant.

Alçada: 21'55 metres.

Esveltesa: 5

L'ESTANY Santa Maria, antic monestir

Altitud: 870 metres.

Església romànica del segle XII (1133) de planta de creu llatina, refeta modernament. La nau major rectangular té quatre trams coberts amb una volta de canó sobre arcs torals de mig punt que descansen en pilastres i en una senzilla imposta que és visible a tot al llarg dels murs; el transsepte, també amb volta de canó, té oberts a llevant un absis i dues absidioles amb decoració per l'exterior de frisos de dents de serra i finestretes centrals amb columnetes exemptes, una a cada brancal. L'absis central té doble arc presbiteral i un curt tram amb volta de canó sobre un arc toral de mig punt. Una cúpula sobre trompes s'aixeca al creuer dins d'un cimbori quadrat aixamfranat.

Els seus murs mostren paraments de carreus mitjans, ben escairats i disposats en filades regulars. La façana principal té un aire sever amb un portal en arc de mig punt format per grans dovelles, una rosassa del segle XVII a mitja alçada i una senzilla cornisa angular. Té un digne cancell vidriat que engloba una escala de pedra de doble tram pels laterals a fi de passar al nivell de la nau més baix que el llindar de la porta.

Té adossat un claustre del segle XIII amb doble columnata amb un total de 77 capitells de gran valor artístic i històric, molts d'ells amb representacions figuratives, d'altres amb llaços o elements vegetals estilitzats.

Dimensions: 26'41 x 5'94 x 9'73 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; el transsepte en fa 17'30 x 4'72 x 8'70; el claustre, lleugerament trapezial, fa al seu costat nord 18'42 metres, al del sud 18'04, a l'est 19'01 i a l'oest 18'32.

Guarda una imatge de Santa Maria d'alabastre policromat del segle XIV (1300-1350); una pica baptismal romànica de pedra, sense decoració, i restes del cadirat del cor. Al Museu adjunt hi ha moltes peces interessants que procedeixen del monestir i que van poder-se conservar després d'esfondrar-se en part a causa de terratrèmols. Al claustre hi ha un ric portal gòtic i diversos sarcòfags.

Campanar del segle XV, refet el 1648. Va substituir el primitiu romànic quan es va enfonsar a causa d'un terratrèmol. Té planta rectangular (4'00 x 3'00 m aproximadament), aixecat sobre el cimbori octagonal irregular i coronat per una cornisa de diverses fileres de teules i una teulada a quatre vents. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a les cares est, nord i sud i tres a la de ponent; tenen baranes metàl·liques; els seus murs tenen paraments de carreus mitjans ben escairats de pedra marronosa fosca.

Des de la rectoria es passa al segon pis del claustre per una escala de pedra amb barana de

fusta treballada; per una porta lateral s'entra a les golfes de l'antiga sala capitular avui capella del Santíssim, i per una petita obertura, després d'una curta escala de pedra, s'accedeix a la teulada de la nau pel cantó de migdia; cal travessar-la fins a la banda de tramuntana i, allí, una altra escala de pedra adossada al mur exterior del campanar per la banda de ponent, i amb una senzilla barana metàl·lica, s'arriba a l'entrada oberta al centre d'aquest mur on unes altres escales de pedra permeten accedir a la cel·la; tota una aventura.

Situació: sobre el creuer.

Alçada: 19'75 metres. La dada és aproximada; en trobar-se el campanar en el centre de la construcció i amb barreres arquitectòniques la dada anotada ha estat deduïda dels plànols que figuren en el llibre de mossèn Antoni Pladevall sobre el monestir, plànols que el mateix Pladevall senyala que cal acceptar-los amb prudència però que, de totes maneres, han de donar dades força aproximades.

FERRERONS Sant Pere

Altitud: 880 metres. Municipi de Moià

Església romànica del segle XII refeta el 1763. Consta d'una sola nau rectangular amb la capçalera recta. El frontis té un portal barroc rectangular emmarcat amb pedra blanca, pilastres amb relleus als muntants, frontó truncat de perfil sinuós amb fornícula sense imatge; també en ell hi ha un òcul circular a mitja alçada i, per coronament, una senzilla cornisa angular; al cos de la dreta amb finestra rectangular hi figura la data de 1708.

Campanar del segle XIII, romànic, conservat en part tot i les reformes posteriors del 1763. Té planta quadrada (4'70 x 4'70 m) i està coronat per una minsa cornisa i una teulada piramidal. La cel·la està oberta amb una finestra geminada conservada del romànic a la cara de ponent i finestres d'arc de mig punt a cadascuna de les altres. Els seus murs tenen paraments de carreuons disposats en un cert desordre i, en part, es troben arrebossats.

Situació: adossat a l'angle nord-est del mur de tramuntana.

Alçada: 17'31 metres.

Esveltesa: 3,6

GRANERA Sant Martí

Altitud: 750 metres.

Església de finals del segle XIII amb modificacions fetes al segle XVII. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberta amb una volta de canó apuntat i capçada per un presbiteri recte; dues capelles fondes per banda queden comunicades entre sí. Un antic absis semicircular romànic amb prou feines és visible per les construccions annexes; un antic portal en arc de mig punt a tramuntana avui està tapiat; al seu damunt hi figura un òcul el·líptic a mitja alçada. Un portal rectangular barroc obert el 1774 al mur de migdia és l'entrada actual. Un cor alt amb barana de ferro descansa en un arc i una volta d'aresta tots dos rebaixats. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans ben escairats i disposats en filades; la pedra és marronosa.

Dimensions: 20'33 x 4'85 x 8'10 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 12'60 metres.

Campanar de torre de planta rectangular (5'92 x 3'25 m) cobert per una teulada a quatre vents amb una cornisa a base de teules sobreposades. La cel·la té grans finestrals d'arc rebaixat a les

dues cares grans i un a les altres dues. Una senzilla escala puja al cor i a la seva esquerra hi ha un cilindre d'obra per l'interior del qual hi puja una escala de cargol d'obra estreta de graons força gastats que dóna a la cel·la. Els seus murs tenen paraments de carreus com en la resta del temple.

Situació: sobre mateix del centre del mur dels peus del temple encarat a tramuntana.

Alçada: 13'50 metres.

MOIÀ Santa Maria

Altitud: 720 metres.

Església barroca aixecada entre el 1674 i el 1722. Consta de tres naus rectangulars, transsepte, cúpula al creuer dins un cimbori quadrat i capçalera poligonal orientada a llevant; les tres naus de quatre trams estan cobertes per voltes de llunetes; a la central la volta descansa sobre quatre arcs torals de mig punt; el presbiteri és recte i presenta una gran finestra per fer visible la imatge de la patrona situada en un ampli cambril obert el 1747. Separen les naus tres arcs formers de mig punt recolzats en robustos pilars cruciformes. Un cor alt als peus de l'església descansa en una volta de llunetes i en un arc carpanell. Els murs tenen paraments de maçoneria barrejats amb panys de petits carreus matussers en desordre i grans carreus a cantoneres.

El frontis encarat a ponent té una gran portalada barroca amb un portal rectangular flanquejat per dues columnes salomòniques sobre pedestals a cada banda, un frontó sinuós truncat deixa lloc a quatre fornícules amb imatges en dos pisos: tres a l'inferior i una al superior; és obra de Pere Torrents, del 1670; al damunt mateix hi ha oberta una gran rosassa; al capdamunt ho corona tot un gran frontó triangular amb un petit òcul circular al centre del timpà, una creu al cim i pinacles de grans boles als angles. Al mur de tramuntana prop del frontis hi ha una magnífica segona portalada barroca amb el portal rectangular, columnes sobre pedestals a banda i banda amb el fust treballat amb grotescos a la part baixa i soguejats a la resta, un entaulament, una fornícula amb imatge al seu damunt i una rica decoració barroca a l'entorn.

Dimensions: 48'00 x 11'95 x 18'45 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 21'60 metres; el transsepte té una amplada de 11'88 i una llargada igual a l'amplada de les tres naus ja que no sobresurt; la cúpula situada en el creuer arriba a una alçada de 24'75 metres pel seu interior.

Guarda diversos sarcòfags i un de blasonat de la família Planella a la capella del Santíssim on descansen les despulles del bisbe Pere de Planella.

Campanar barroc coetani del temple. Té un primer cos de planta quadrada (7'20 x 7'20 m) bastit amb murs de paraments de carreus petits de pedra fosca i carreus grans de pedra clara a cantoneres; està capçat per una motllura composta; un segon cos octagonal irregular els té amb carreus de pedra clara ben escairats; a la part alta, la cel·la queda oberta amb finestrals d'arc apuntat, un a cada cara. Unes fines motllures divideixen aquest cos octagonal en tres pisos d'alçada irregular; el superior, igual com el de la cel·la, presenta els caires lleugerament ressaltats per fines pilastres amb senzills capitells sota cel·la; uns altres que representen rostres estan al capdamunt de la cel·la sota la cornisa; una motllura doble es troba a l'arrencada dels arcs. Està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada i pinacles de bola als vuit angles; al seu damunt s'aixequen altes arcades apuntades unides en diagonal al centre reforçades per contraforts amb destacats pinacles amb bola.

Té una dotació d'onze campanes, nou pengen dels finestrals, dues de l'arc de pedra que es troba en el terrat. Les nou primeres pesen 9 quilos, 16, 25, 37, 53, 72, 125, 139 i 296. Les del terrat 72 quilos i 579; aquesta última és la que toca les hores.

Pel que fa a l'escala interior, un primer tram té diverses formes, en alguns moments sembla

de cargol, però des d'un primer pis fins a dalt de tot es converteix en una escala autèntica de cargol de pedra picada amb accés al rellotge, a la cel·la i, per l'interior d'un pilar, al terrat.

Situació: adossat al centre del mur de migdia en l'angle que forma amb el transsepte.

Alçada: 52 metres; l'estretor dels carrers circumdants impedeixen de fer un càlcul topogràfic precís de l'alçada; la indicada aquí ha estat facilitada pel rector i és la que figura en papers i publicacions.

Esveltesa: 7,2

MONISTROL DE CALDERS Sant Feliu

Altitud: 447 metres.

Església romànica del segle XII però molt reformada al segle XVIII. Consta de tres naus rectangulars cobertes per voltes de canó amb nervis de guix simulant els ogivals, i un absis romànic semicircular inserit dins la rectoria. El frontis barroc té un sòcol de pedra i un portal d'arc rebaixat amb pilastres d'escàs relleu als muntants, una minsa cornisa, un frontó sinuós truncat amb una fornícula amb imatge intercalada, un òcul circular amb marc motllurat i per coronament una cornisa mixtilínia. Els seus murs tenen paraments de paredat amb un arrebossat que mostra una certa descurança,

Campanar del 1780 com a resultat de refer una construcció anterior. Té un primer alt cos de planta gairebé quadrada (5'93 x 5'73 m) amb un sòcol de pedra un pèl atalussat i murs amb paraments de paredat amb carreus a cantoneres; una senzilla motllura separa aquest primer cos del segon que té els caires aixamfranats i està coronat per una motllura composta, una cornisa motllurada destacada i un terrat amb balustrada; damunt d'ell s'aixequen unes arcades en diagonal unides al centre apuntalades amb contraforts acabats en modestos pinacles. La cel·la queda oberta per uns estrets finestrals d'arc de mig punt damunt impostes, un a cada cara. L'esfera d'un rellotge està situat sota el finestral obert al frontis; hi figura la data de 1649. Té adossada una gastada escala de cargol, de pedra picada, que sembla que té els dies comptats, esquerdada la caixa des de la teuladeta fins a mitja escala.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 31'08 metres.

Esveltesa: 5,2

RODORS Sant Feliu

Altitud: 795 metres. Municipi de Moià

Església romànica del segle XII de la que en queden pocs vestigis; fou refeta al segle XVIII; consta d'una nau rectangular; es conserven algunes restes romàniques a la part baixa dels murs actuals. A la sagristia veïna, tocant a la porta, s'hi veu un baix relleu amb la imatge de l'arbust que dóna nom al lloc, un roldor.

Campanar merament funcional coetani de les obres tardanes del temple. Té planta quadrada (4'00 x 4'00 m) i està bastit amb murs amb paraments de maçoneria o de carreus petits irregulars. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada costat, la de ponent més allargassada. Està coronat per una cornisa destacada i una teulada piramidal amb inflexió a la base amb els careners destacats de teules vidriades; té un petit pinacle al cim. Tot ell està ben conservat.

Situació: adossat al costat dret de l'edifici, el de ponent.

Alçada: 15'66 metres, mesura aproximada, ja que el càlcul s'ha fet amb problemes derivats de les barreres arquitectòniques del tancat i construccions adossades.

Esveltesa: 4

SANT JOAN D'OLÓ Sant Joan

Altitud: 780 metres. Municipi de Santa Maria d'Oló

Església aixecada entre el 1627 i el 1639. Consta d'una nau rectangular amb capçalera recta acompanyada d'algunes capelles laterals. El frontis a migdia està obert amb un portal amb un marc de grans dovelles i carreus en arc de mig punt, un òcul circular motllurat i atrompetat a la part alta; està coronat per una destacada cornisa angular. Els seus murs mostren paraments de maçoneria de pedres petites mig picades disposades amb una certa alineació; tenen color torrat; les cantoneres estan reforçades per carreus ben escairats de dimensions mitjanes. Té un comunidor exempt.

Guarda importants retaules barrocs: el de Sant Joan Baptista del 1660 és de Pau Sunyer; el del Roser del 1645 de Jacint Possa; el de Sant Isidre de principis del segle XVIII i daurat el 1781 no té autor conegut. També té un sagrari amb sis teles pintades per autor desconegut.

Campanar rústic merament funcional aixecat entre el 1637 i el 1640. Té planta quadrada (4'45 x 4'45 m), està bastit amb murs amb paraments de maçoneria i queda coronat per una cornisa amb gàrgoles als angles i un terrat amb barana de maçoneria i pinacles als caires. La cel·la té finestres d'arc de mig punt, una a cada cara i amb una motllura a la seva base.

Situació: adossat al mur de llevant formant angle al nord-est del mur de la capçalera encarat a tramuntana.

Alçada: 13'38 metres.

Esveltesa: 3

SANT QUIRZE SAFAJA Sant Quirze

Altitud: 625 metres.

Església barroca. Consta de tres naus rectangulars; la central està coberta amb una volta de llunetes damunt tres arcs torals i amb una decoració simulant nervis; les laterals de dos trams amb voltes ogivals queden separades de la central per columnes. Té un cor alt al peus del temple damunt el cancell. Un absis romànic llombard semicircular (segle XI) amb decoració per l'exterior d'arcs cecs sota la cornisa motllurada, lesenes i carreus ben escairats i ben disposats en filades uniformes es troba mig amagat per les obres de reforma del segle XVII (1610 a 1649); el seu eix queda lleugerament desviat respecte del de la nau. El frontis té un portal renaixentista en el que hi figura la data de 1640 a la llinda i amb grades al seu davant; té marc rectangular i motllurat flanquejat per pilastres decorades amb relleus i adossades als muntants, un entaulament dòric, un frontó triangular amb tres pinacles de bola adossats al mur situats sobre els tres angles; més amunt apareix un òcul sota de la cornisa angular. Els seus murs estan arrebossats i pintats d'un color crema.

Guarda un relleu amb una Pietat de l'escultor del segle XX Frederic Marès; també s'hi conserva una imatge de marbre de la Mare de Déu del Roser, i una pica baptismal de finals del romànic.

Campanar barroc aixecat entre el 1670 i el 1677 similar al de Castellterçol. Té un primer cos baix de planta gairebé quadrada (6'70 x 6'65 m); el segon és octagonal irregular. Està coronat per una minsa cornisa amb vuit gàrgoles, una a cada angle, i un terrat amb balustrada i alts pinacles

amb bola sobre dels pilars dels caires. La cel·la amb paraments de carreus ben escairats queda oberta amb vuit finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara, estrets als costats curts; pengen campanes als dels costats amples. Els seus murs estan arrebossats amb carreus en relleu a les cantoneres i ornats amb motllures senzilles, dues sota finestrals i una a l'arrencada dels seus arcs.

Situació: adossat a l'angle nord-est de la capçalera orientada a llevant.

Alçada: 25'06 metres.

Esveltesa: 3,7

SANTA COLOMA SASSERRA Santa Coloma

Altitud: 864 metres. Municipi de Castellcir

Església romànica del segle XII sobrealçada i modificada el 1673 i al 1820 amb capelles laterals. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó i capçada a llevant per un absis semicircular sobrealçat sense decoració exterior. El frontis té un portal en arc de mig punt dovellat i emmarcat amb grans peces, un gran òcul circular motllurat a mitja alçada i una petita finestra en arc de punt rodó al damunt i sota mateix de la cornisa motllurada; una creu de pedra s'aixeca al cim. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans ben escairats en pedra marronosa a la part baixa i blanquinosa a mitja alçada i matussers o amb tècnica de maçoneria en el sobrealçat.

Dimensions: 16'80 x 4'90 x 8'30 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 10 metres.

Campanar romànic. Té planta quadrada (3'25 x 3'25 m). Està coronat per una cornisa amb teules sobreposades i una teulada a quatre vents. La cel·la queda oberta amb finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara; hi penja alguna campana. En el primer cos romànic són visibles alguns arcs cecs al mur nord i finestres geminades tapiades; el cos superior amb la cel·la, d'època posterior al romànic, té un perímetre un pèl més reduït que el primer però els paraments estan constituïts per carreus més ben escairats que en el primer tot i que irregulars. Per l'interior hi puja una escala de cargol de pedra i maó fins a unes tres quartes parts de l'alçada; l'última part, de l'alçada d'un home, es feta recentment de peces metàl·liques.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest de la façana principal encarada a ponent, encara que una mica endarrerit.

Alçada: 12'20 metres.

Esveltesa: 3,7

SANTA MARIA D'OLÓ L'Assumpció

Altitud: 542 metres.

Església aixecada entre el 1950 i el 1963. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó rebaixada sobre vuit arcs torals que descansen en pilars en correspondència amb uns prims contraforts exteriors i que divideixen la nau en vuit trams; l'estructura és de formigó amb els murs de maó vist. Està il·luminada per finestrals d'arc rebaixat amb vidrieres de colors a banda i banda, al frontis i al presbiteri. La capçalera és recta, té un cor alt sobre bigues de formigó que ocupa dos dels vuit trams. El frontis està dividit en tres zones per pilastres de formigó; té un petit porxo amb un petit ràfec que el cobreix fent tres angles; sota d'ell, a la zona central, hi ha el portal en arc rebaixat; al seu damunt hi ha oberts dos finestrals, un a cada zona lateral; a la del centre, amb un fons blanc amb les imatges a peu dret de Jesús i Maria s'hi aixeca una creu de formigó que sobresurt per damunt de la teulada.

Dimensions: 37'12 x 10'08 x 12'78 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.
Arquitecte: Manuel Puig i Janer
Conserva una decoració feta per Josep Artigues i Basté.

Campanar d'aires moderns. Té planta gairebé quadrada (4'60 x 4'90 m) amb una base alta cúbica de carreus de pedra blanca ben escairats amb l'exterior a mig picar; queda separada per una motllura del cos superior que s'eleva reduint una mica progressivament les seves dimensions. És una estructura a base de bigues, pilars i coberta de quatre vessants angulars de formigó; les robustes cantoneres són de maó vist; deixa els costats oberts amb grans espais verticals per tres bandes primes de formigó que arriben fins a la teulada; una escala interior metàl·lica en ziga-zaga puja pel seu interior on, també, hi ha tirants de formigó, alguns inclinats, altres horitzontals. Una creu de quatre braços corona el cim. Al dessota de la teulada, a les quatre cares, hi ha esferes horàries.
Situació: exempt a 2'80 metres del mur del migdia en el punt en què aquest fa angle amb el frontis encarat a llevant.
Alçada: 34'88 metres.
Esveltesa: 7,1

VILADECAVALLS DE CALDERS Sant Pere
Altitud: 512 metres. Municipi de Calders

Església aixecada el 1944 en estil neoromànic i bastida amb murs de maó vist amb decoració sota cornises d'arcuacions cegues en pedra grisa, igual com al portal i a les finestres; tres contraforts o matxons de pedra arrebossats, a l'exterior, reforcen els murs laterals en els punts coincidents amb les pilastres interiors de separació de cada tram de l'única nau de què consta; està capçada per un absis semicircular prolongat per un tram recte guarnit amb un fris d'arquets cecs sota cornisa. La nau rectangular de quatre trams està coberta per un embigat de fusta sobre arcs diafragma de formigó en arc de mig punt; entre biga i biga i ha una coberta de canyes; no té altars laterals. Té un cor alt de pedra artificial amb barana de calats damunt un pis horitzontal. El frontis té la zona central destacada respecte dels laterals; hi té un portal dovellat amb dues arquivoltes de mig punt damunt una senzilla imposta; una motllura horitzontal sobre petits permòdols a mitja alçada divideix el frontis en dues zones; una rosassa calada oberta en la superior i una cornisa angular amb un fris d'arquets cecs al dessota corona el frontis amb una creu de pedra al cim.
Dimensions: 24'17 x 9'45 x 8'70 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; la llargada inclou el cancell que ell sol fa 6'27 metres de fondària.
Arquitecte: Josep Maria Pericas.

Campanar neoromànic coetani del temple. Té planta quadrada (3'64 x 3'64 m) i està bastit amb murs de maó vist amb els caires ressaltats a manera de lesenes cantoneres; queda dividit en tres pisos per motllures amb frisos d'arcs cecs sota d'elles; està coronat per una cornisa destacada sobre caps de biga, un fris d'arquets cecs al dessota i una teulada piramidal baixa. La cel·la està oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, una campana hi penja a cadascuna; una d'elles de 125 quilos de pes fou fosa el 1944. S'entra al campanar des de l'exterior o també des de l'interior; hi ha una escala estreta de pedra artificial amb una barana de fusta digna però senzilla que porta al cor i a la cel·la on s'hi entra per una trapa.
Situació: adossat al mur de tramuntana fent angle al nord-est del frontis encarat a llevant.
Alçada: 18'52 metres.
Esveltesa: 5

ALGUNES ESGLÉSIES SENSE CAMPANAR DE TORRE, AMB ESPADANYA, SUFRAGÀNIES O SENSE CULTE

BERTÍ Sant Pere

Altitud: 815 metres. Municipi de Sant Quirze Safaja

Església romànica del segle XIII modificada al XV (1437). Consta d'una nau rectangular de volta de canó apuntat acompanyada de dues capelles laterals al sector de migjorn i capçada a llevant per un absis rectangular; tots dos, la nau i l'absis, són força irregulars. El portal dovellat de pedra grisa en arc de mig punt es troba a la façana lateral sud. Els seus murs tenen els paraments de paredat arrebossat i pintats de blanc amb negrors i humitats; en el de ponent, a la part alta, hi ha un òcul circular atrompetat. Dimensions: 11'20 x 5'70 x 8'47 metres, respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya avui closa, de planta rectangular (3'55 x 4'10 m). L'antiga espadanya romànica es transforma en espadanya closa el 1659. Té una escala de cargol dins d'un semicilindre adossat a la seva paret sud; en sobresurt la cel·la amb una teulada a dos vessants i dues finestres allargassades d'arc de mig punt a la cara oest, una més ampla que l'altra; hi pengen campanes, una d'elles de nom *Clara*. Els seus murs estan arrebossats i pintats de blanc amb humitats i negrors. Situació: damunt i al centre dels peus del temple, a ponent. Alçada: 13'14 metres.

CALDERS Sant Vicenç

Altitud: 552 metres.

Església aixecada a principis del segle XVII entre el 1602 i el 1660 amb característiques del gòtic tardà i del Renaixement. Consta de tres naus rectangulars, la major de quatre trams coberts amb voltes de creueria sobre quatre arcs torals de mig punt; les naus laterals més baixes també queden cobertes per voltes de creueria amb boniques claus de voltes amb relleus; estan separades de la central per arcs formers de mig punt que descansen en estilitzats pilars rectangulars amb els caires acanalats. Està capçada a llevant per un absis poligonal de cinc costats. Al segle XIX es va aixecar a la capçalera de la nau lateral esquerra una capella fonda, destinada al Santíssim; té planta octagonal i queda coberta per una cúpula i un cupulí; té un absis rectangular a llevant. El cancell de fusta és molt digne. El frontis orientat a ponent té un portal en arc de mig punt amb un marc de grans peces ben tallades amb el cantell bisellat. Al seu damunt hi ha una petita fornícula amb imatge que té una segona fornícula buida a la seva esquerra. Més amunt, a mitja alçada, hi ha oberta una finestra rectangular esqueixada; el coronament el forma una modesta cornisa horitzontal damunt de la qual s'aixeca el campanar. El parament del frontis el formen carreus irregulars més o menys ben alineats conservats de la primitiva església romànica. Els murs laterals els tenen de maçoneria de peces força irregulars; propera a la capçalera, al mur nord, hi ha oberta una finestra rectangular esqueixada amb la llinda ornada per una petxina. Dimensions: 17'91 x 6'62 x 8'39 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total, incloses les naus laterals, fa 14'11 metres. **Guarda** a l'altar major una escultura moderna de ceràmica del Crist Salvador obra de l'escultor Fajula de Sant Joan de les Abadesses. **Campanar** d'espadanya amb dos ulls d'on hi pengen dues campanes, una de gran i l'altre petita. La seva base fa 4 metres d'amplada i té un gruix de 67 centímetres. Per accedir-hi cal anar al cor; a la seva dreta, per una estreta i curta escaleta es pot sortir a la teulada de la nau dreta; des d'ella cal enfilar-se a la teulada de la nau major, tot un afer delicat si es té vertigen i poca habilitat; i així s'arriba al campanar. Situació: damunt el mur del frontis orientat a ponent. Alçada: 13'45 metres.

CASTELLCIR Sant Andreu, església vella

Altitud: 680 metres.

Església romànica del segle XI modificada amb posterioritat. Consta de tres naus rectangulars, un pèl més ampla del peus la nau nord, cobertes amb voltes de canó de mig punt, més alta la central. Estaven capçades a llevant per tres absis semicirculars amb voltes de quart d'esfera dels que només en queda l'absidiola de tramuntana, un xic desviada cap al nord respecte de l'eix de les naus i ornada per l'exterior amb un fris d'arcuacions cegues i lesenes; en el lloc de l'absis romànic central ara n'hi ha un de rectangular i en el lloc de l'absidiola sud ara n'hi ha una de nova menys profunda, tots precedits d'arcs presbiterals. En el mur dels peus del temple, a ponent, hi ha un portal modern en arc rebaixat i, a la part alta, un òcul circular. Els murs presenten paraments romànics de carreus petits i matussers ordenats en filades; el mur de ponent es troba arrebossat. **Guarda** uns capitells acompanyats de part de columnes i pilars que deurien formar part d'un atri segurament del segle XII; avui es troben a l'interior del temple. Dimensions: 19'00 x 4'00 x 8'15 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total va de 11'10 a 10'70 des del fons de les naus laterals amb la particularitat d'una mesura als peus un xic més alta degut a una desviació que fa la nau lateral nord. **Campanar** de torre de planta rectangular (4'50 x 5'10 m) aixecat tardanament damunt els peus del temple en l'extrem de la nau de tramuntana; tot ell es troba sense altres obertures que les que té la cel·la al capdamunt amb finestrals en arc de mig punt, un a cada cara menys a la de llevant; una sola motllura es troba a l'arrencada dels arcs dels finestrals; està coronat per una senzilla cornisa motllurada i una coberta horitzontal. He calculat que la seva alçada fa 19 metres; és una mesura que dono com aproximada.

CASTELLET Sant Llogari, capella del Mas Sala
Altitud: 565 metres. Municipi de Castellterçol

Església del segle XII molt rústica; fou molt modificada al segle XVIII i en el XIX. Són romànics l'absis i els murs de la nau. Consta d'una nau rectangular capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera precedit d'un senzill arc presbiteral apuntat; no té ornamentació per l'exterior. La nau queda coberta amb una volta del temps de les reformes quan va ser sobrealçat el temple; és d'una volta de canó un pèl deformada. En les reformes del segle XVIII s'hi afegiren dues grans capelles rectangulars, una a cada lateral; el frontis amb un nou portal, el romànic al migdia està cegat, fou obra del 1827. Murs de l'absis i de la nau amb paraments de carreus petits, matussers ben ordenats; els de temps posterior tenen una obra de maçoneria amb peces sense picar i situades en desordre. Dimensions: 13'20 x 4'85 x 4'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles és de 12'45 metres. **Campanar** d'espadanya closa amb dos ulls en arc de mig punt al davant i a la banda oposada; és del moment de les obres del mil vuit-cents; està cobert per una teulada de dos vessants i aixecat damunt els peus del temple, a ponent; té una escala de cargol d'obra entrant al temple a la dreta adossada al mur frontal. He calculat que té una planta rectangular de 2'60 x 2'90 metres, essent la menor la frontal. L'alçada arriba als 6'10 metres; són mesures que considero aproximades.

CASTELLTERÇOL Sant Miquel del Castell, capella
Altitud: 701 metres.

Església romànica del segle XII modificada en temps barrocs. Consta d'una petita nau rectangular coberta amb una volta de canó molt apuntada damunt d'un arc toral i d'una imposta classicitzant que recorre la seva base; està capçada a llevant per un absis semicircular sense ornamentació exterior i cobert amb una volta apuntada la part d'ell que queda davant de la nau precedida d'un arc presbiteral apuntat; un envà separa ben bé la meitat de l'absis de la nau convertint-lo en un àmbit presbiteral gairebé rectangular i poc enfondit. Té un portal obert al mur de ponent, als peus del temple, en arc de mig punt amb dovelles força grans ben picades damunt de muntants amb carreus ben escairats; a la part alta del frontis hi ha un òcul circular. Els murs, la majoria arrebossats, tanmateix permeten veure en part els paraments romànics de carreus mitjans

matussers disposats en filades; en les cantoneres hi ha carreus grans ben escairats. Dimensions: 9'20 x 3'80 x 7'00 metres de llargada, amplada i alçada respectivament. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt amb una teuladeta de fantasia més o menys barroca; es troba aixecat damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa un metre quaranta i que té una alçada de 10'37 metres; són mesures que considero aproximades.

GALLIFA Sant Pere i Sant Feliu, parròquia

Altitud: 502 metres.

Església romànica de la segona meitat del segle XI refeta en el sector de ponent al segle XII. Consta d'una nau rectangular un pèl trapezoïdal coberta amb una volta de canó de mig punt damunt d'un arc toral; esdevé un xic apuntada a ponent; està capçada a llevant per un absis semicircular amb l'eix lleugerament girat cap al sud respecte del de la nau; està acompanyat de dues absidioles en posició de creu; tots ells estan coberts per voltes de quart d'esfera precedits de senzills arcs triomfals de mig punt; per l'exterior l'absis central està ornat amb un fris d'arcs cecs i lesenes. Portal obert al mur de migdia a base d'una arcada de mig punt ben dovellada. Murs amb paraments de carreus petits, matussers disposats en filades; sota de la cornisa hi ha un fris d'arcs cecs en la zona de les absidioles. Dimensions: 12'50 x 4'80 x 8'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total si la comptem des del fons de les absidioles arriba als 6'90 metres. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt situat damunt de la teulada en el punt on la nau s'uneix a la capçalera trevolada. Està cobert per una teuladeta de dos vessants amb una bonica creu al cim. He calculat que l'amplada de la seva base fa 1'80 metres i que té una alçada d'onze; són mesures que dono com aproximades.

GALLIFA Sant Sadurní, ermita

Altitud: 951 metres.

Església romànica amb una nau segurament preromànica del segle X i un absis ja de l'onze. Consta, doncs, d'una nau trapezial, més ampla a ponent que a llevant, coberta per una volta de canó de mig punt damunt un arc toral; una banqueta recorre per l'interior tota la base dels seus murs, fins i tot de l'absis. Està capçada per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera precedit d'un arc presbiteral de mig punt; per l'exterior està ornat d'arcuacions cegues i de lesenes que arrenquen d'un sòcol un pèl irregular per no seguir l'horitzontalitat en tot el seu voltant. Té un portal en arc de mig punt ben dovellat en el mur de migdia; un segon portal prop de l'absis avui està cegat. Els murs presenten paraments de carreus matussers, potser sense picar la majoria, barrejats amb lloses però intentant seguir en filades més o menys ben ordenades. Dimensions: 13'05 x 6'10-5'50 x 5'25 metres de llargada, amplada i alçada respectivament. **Campanar** d'espadanya d'un sol arc de mig punt cobert per una teuladeta de dos vessants. Es troba aixecat damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa 1'60 metres i que té una alçada de 8'40; són dades que dono como aproximades.

GRANERA Sant Martí

Altitud: 750 metres.

Església de finals del segle XIII amb modificacions fetes al segle XVII. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberta amb una volta de canó apuntat i capçada per un presbiteri recte; dues capelles fondes per banda queden comunicades entre sí. Un antic absis semicircular romànic amb prou feines és visible per les construccions annexes; un antic portal en arc de mig punt a tramuntana avui està tapiat; al seu damunt hi figura un òcul el·líptic a mitja alçada. Un portal rectangular barroc obert el 1774 al mur de migdia és l'entrada actual. Un cor alt amb barana de ferro descansa en un arc i una volta d'aresta tots dos rebaixats. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans ben escairats i disposats en filades; la pedra és marronosa. Dimensions: 20'33 x 4'85 x 8'10

metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 12'60 metres. **Campanar** d'espadanya closa, de planta rectangular (5'92 x 3'25 m) cobert per una teulada a quatre vents amb una cornisa a base de teules sobreposades. La cel·la té grans finestrals d'arc rebaixat a les dues cares grans i un a les altres dues. Una senzilla escala puja al cor i a la seva esquerra hi ha un cilindre d'obra per l'interior del qual hi puja una escala de cargol d'obra estreta de graons força gastats que dóna a la cel·la. Els seus murs tenen paraments de carreus com en la resta del temple. Situació: sobre mateix del centre del mur dels peus del temple encarat a tramuntana. Alçada: 13'50 metres.

GRANERA Santa Cecília, ermita

Altitud: 748 metres.

Església romànica aixecada el 1065, avui refeta després que va mig ensorrar-se el 1924. Només va quedar en peu l'absis i part del mur nord. El 1975 es va reconstruir. Consta d'una nau rectangular amb volta de canó capçada a llevant (de fet, al sud-est) per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera precedit d'un senzill arc presbiteral i ornat per l'exterior amb una motllura sota cornisa i un fris d'arcuacions cegues i lesenes damunt un senzill sòcol; el seu eix mostra una petita desviació cap al sud respecte del de la nau. Els murs presenten paraments amb barreja de carreus mitjans matussers i obra de maçoneria pel que fa a la reconstrucció; el de l'absis té carreus matussers, irregulars, petits i mitjans barrejats disposats en filades. El portal actual al mur de ponent té arc de mig punt amb grans dovelles ben picades i muntants de carreus ben escairats; dos modestos graons es troben davant del llindar; a mitja alçada hi ha obert un òcul circular; un gran arc de mig punt, embegut en el mur deixa el pany del mur amb el portal i l'òcul un pèl endarrerit respecte del mur frontal. Dimensions: 11'30 x 3'70 x 4'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya aixecat en la recent reconstrucció. Consta d'un ull en arc de mig punt; hi penja una campana. Es troba situat en el mur de ponent, al seu centre, com a continuació del frontis. La seva base fa una amplada de 1'50 metres i l'alçada de 8'30 metres, mesures aproximades.

MARE DE DÉU DEL GRAU Santa Maria, ermita

Altitud: 400 metres. Municipi de Gallifa

Església romànica del segle XII que manté molta de la tradició rústica. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt amb què es va substituir en el segle XIX l'antic sostre a base d'un embigat de fusta que s'havia esfondrat; està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera i sense ornamentació exterior; està precedit d'un ample arc presbiteral de mig punt. Té un gran portal, avui refet de fa poc, en arc de mig punt ben dovellat obert en el mur de migdia. Els seus murs mostren paraments de carreus poc o gens picats, irregulars i disposats en certa manera en filades; la volta va estar a punt d'ensorrar els murs i per això es van reforçar amb robustos contraforts atalussats en les quatre cares. Dimensions: 11'10 x 4'15 x 3'95 metres de llargada, amplada i alçada respectivament. **Campanar** d'espadanya d'un arc de mig punt refet recentment cobert per una teulada de dos vessants i amb teules que formen una destacada cornisa amb un carener horitzontal que va de banda a banda de la seva amplada. Es troba aixecat al damunt i al centre del mur frontal, als peus del temple. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'10 i que té una alçada de 5'40 metres; són dades que considero com aproximades.

MARFÀ Sant Pere, sense culte

Altitud: 580 metres. Municipi de Castellcir

Església d'una nau rectangular, resultat de modificar la primitiva el 1774 i de restaurar-la el 1943. Té els seus murs arrebossats i emblanquinats; el portal està obert a migdia en arc de mig punt amb marc decorat amb relleus abarrocats i muntants amb estries, motllures i capitells. Sobre l'arc de

la porta hi figura la data de 1774. Totes les pertinences d'aquesta esglesiola rural foren retirades pel que aleshores era rector de Moià cap els anys cinquanta del segle XX i venudes; el veïnat ho lamenta i ho condemna, segons manifestació oral d'un veí (21-11-01). Es troba dins d'una propietat particular i el seu accés no és fàcil sense autorització ja que el costat accessible està tancat per un filat i els altres tenen un fort desnivell del terreny. **Campanar** de planta rectangular (2'30 x 2'50 m) amb la cel·la oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, i coronat per una minsa cornisa i una agulla piramidal arrebossada; no té altre cos visible que el que forma la cel·la ja que només ella sobresurt per damunt de la teulada. Situació: sobre els peus i al centre de la nau, a ponent. Alçada: 11'32 metres. Esveltesa: 4,5

SANT CUGAT DE GAVADONS Sant Cugat, antiga parròquia
Altitud: 1008 metres. Municipi de Collsuspina

Església amb orígens romànics; ha sofert canvis al llarg dels temps que li donen un aparença més moderna. Consta d'una nau rectangular força irregular de tres trams que ha quedat sense l'absis romànic en ser substituït per un envà que la separa de l'actual sagristia; al segle XVI se li afegiren dues capelles, una a cada banda, que simulen un transsepte; estan cobertes amb voltes de creueria. Al segle XVIII noves obres li donaren una aspecte barroc i la nau fou coberta amb una volta de canó amb llunetes, es tancà el portal al mur sud (avui recuperat en arc de mig punt amb dovelles i carreus als muntants de pedra ben escairada), se n'obrí un de nou al mur de ponent, als peus del temple, de forma rectangular amb la llinda un pèl arquejada de pedra marronosa i un òcul petit circular a mitja alçada. Els murs tenen paraments de carreus de pedra de color marronós, matussers, alguns sense picar, de mida mitjana, desiguals i disposats en un cert ordre. Dimensions: 12'80 x 4'10 x 6'13 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles arriba als 11'40 metres. **Campanar** de torre; la primitiva espadanya del segle XVIII amb dos ulls en arc rebaixat es tanca al segle XIX en un cos rectangular i amb una finestra en arc de mig munt de ferradura a la part posterior o de llevant i queda cobert per una teulada de dues aigües. Com el temple, els paraments de pedra vista mostren pedres irregulars poc picades disposades en filades força regulars. Es troba aixecat damunt l'ala nord-oest fent angle amb el frontis a ponent a la meitat esquerra dels peus del temple; té dues finestres al frontis en arc de ferradura. He calculat que la planta rectangular del campanar fa 4'60 x 3'70 metres i que la seva alçada arriba als 10 metres; aquestes dades són mesures que considero aproximades.

SANT FELIUET DE TERRASSOLA Sant Feliu, sense culte
Altitud: 720 metres. Municipi de Santa Maria d'Oló

Església romànica de fi del segle XI (1093). Consta de dues naus rectangulars separades per dos pilars damunt dels quals reposen tres arcs formers de mig punt; estan capçades a llevant per dos absis semicirculars, refets modernament, amb decoració llombarda per l'exterior d'arcuacions cegues i lesenes i, dessota de la cornisa, en el major dels dos, d'un fris de dents de serra. De les dues naus, la del sud és més alta i més gran; té la teulada de dos vessants irregulars damunt encavallades de fusta; la nau de tramuntana és més baixa que la principal i està coberta amb una volta de canó amb la modalitat de full de llibre; descansa sobre dos arcs torals; la seva teulada és d'un sol vessant; li correspon l'absis més petit cobert amb una teulada de teules aràbigues, mentre que l'altra ho fa amb lloses; tots dos absis tenen un sòcol. Els seus murs mostren paraments de carreus petits, matussers i disposats en filades regulars. Té una entrada lateral oberta al mur de migjorn; el portal consta de dues arquivoltes dovellades de mig punt amb una motllura intercalada de secció semicircular, bossellada, decorada amb un entrellaçat; descansa en senzilles impostes. Dimensions: 14'30 x 4'50 x 11'50 metres de llargada, amplada i alçada respectivament pel que fa a la nau principal; l'amplada total de les dues naus en fa 8'75. **Guarda** una pica baptismal del segle XIII recomposta perquè es trobà trossejada; té forma semiesfèrica i fa 73 centímetres d'alt i 90 de

diàmetre extern; està recolzada sobre una peanya de forma circular de 20 centímetres d'alt. **Campanar** de torre del segle XII o del XIII merament funcional. Té planta rectangular (4'75 x 5'80 m) bastit amb murs de petits carreus irregulars; no presenta cap mena de decoració; està cobert amb una teulada a dos vents. La cel·la té finestres rectangulars, una a cada costat. Segurament és una antiga torre de defensa romànica fins a les finestres; des d'aquí fins a la teulada és un afegitó modern. S'enfonsa quatre metres a l'interior del terreny i comunica a través de dues galeries amb les llunyanes masies de can Rocafort i can Perafont. Una escala moderna, arrapada als murs, permet arribar al pis de les campanes. Situació: adossat al mur de tramuntana fent angle al nord-est tocant als absis encarats a llevant. Alçada: 18'64 metres; si hi afegim la part enfonsada en fa 22'64. Esveltesa: 3,2

SANT JULIÀ D'ÚIXOLS Sant Julià, sufragània
Altitud: 890 metres. Municipi de Granera

Església amb restes romàniques escasses, del segle XII segurament, i modificada als segles XVII i XVIII que l'han configurada fins avui. Consta d'una nau rectangular amb alguna capella lateral. Té un portal obert sota mateix del campanar en el mur que dóna a migdia; la seva arcada és de mig punt dovellada i amb carreus als muntants a base de peces petites; té quatre grades al seu davant en semicercle. Els seus murs tenen paraments de maçoneria mig carreuada de peces grans i petites, llargues i cúbiques barrejades; a la capçalera s'hi veuen obertures d'arc de mig punt avui paredades. **Guardava** una pica baptismal romànica avui traslladada al cementiri local. **Campanar** de torre de base rectangular (3'25 x 3'90 m) que en elevar-se va prenent una forma lleugerament tronco-piramidal que ens porta a considerar-lo d'època preromànica, de cap a finals del segle X tot i que el cos superior és clarament romànic. La cel·la queda oberta amb finestres en arc semicircular; la de la banda de llevant, geminada, està paredada; la de tramuntana també és geminada i la que dóna al sud és una finestra sola prou ample per ser considerada més moderna. Hi penja una campana. La seva base es troba als peus de la nau. Queda lleugerament més enfora que els murs de l'església; està coronat per una minsa cornisa i una teulada de quatre vessants baixa. Els seus murs presenten diferències: a la base hi té paraments amb carreus matussers; els del seu damunt estan arrebossats i poc cuidats. Situació: damunt els peus de la nau pel cantó del migdia fent angle al sud-oest. Alçada: 15'98 metres. Esveltesa: 4,1.

SANTA CREU DE LA PLANA Santa Creu, ermita sense culte.
Altitud: 480 metres. Santa Maria d'Oló

Església romànica del segle XII. Consta d'una nau rectangular capçada a llevant per un absis semicircular cobert per una volta de quart d'esfera. La nau ho està per una embigat de fusta damunt de l'arc presbiteral i el mur frontal. El mur damunt l'arc presbiteral sobresurt de la teulada i al cim hi té una petita creu de pedra. En el segle XVII s'hi feren reformes consistents a tancar el portal del mur sud i obrir-ne un de nou als peus, a ponent. Aquest últim està emmarcat per grans dovelles en arc de mig punt i amb carreus ben escairats als muntants; al seu davant hi té uns quants graons. Al damunt hi ha una petita finestra en forma de creu; també s'hi aixecà un contrafort a l'angle sud-oest del frontis. Avui dia s'ha reobert el portal del mur sud; el forma un marc en arc de mig punt de dovelles i carreus amb prou feines picats, rústics. Al seu damunt, un pèl escorada cap a ponent, hi ha una finestra en arc de mig punt. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt sense campana aixecat al segle XVII al damunt i al centre del mur frontal. Està recobert per una teuladeta de dos vessants d'escàs pendent. La seva base fa quatre metres d'amplada i té una alçada de 14'30; són mesures aproximades.

VILARASSAU Sant Vicenç, antiga parròquia
Altitud: 590 metres Municipi de Santa Maria d'Oló

Església romànica, segurament de finals del segle XI. Consta d'una nau rectangular de dos trams coberta amb una volta de canó de mig punt damunt d'un arc toral; en el tram llarg, a ponent, hi ha una escassa capella oberta en el mur de tramuntana. El temple està capçat a llevant per un absis semicircular cobert amb una volta de quart d'esfera i ornat a l'exterior amb arcs cecs i lesenes. Els murs tenen paraments de petits carreus matussers disposats en filades; en el de migdia, sota cornisa, també hi ha un fris d'arcs cecs. El frontis, a ponent, té un portal rectangular amb marc de carreus ben escairats i una gran pedra com a llinda, segurament és obra moderna. Dimensions: 9'80 x 3'50 x 4'10 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons de la capella, l'amplada arriba als 3'90 metres. **Campanar** d'espadanya amb dos grans ulls en arc de mig punt; hi té, només, una campaneta; queda cobert per una teuladeta de dos vessants amb una petita creu de pedra al cim. Està situat al damunt i al centre del mur frontal, als peus del temple. La base del campanar fa 3'83 metres d'amplada i l'alçada arriba als 13'80; són mesures aproximades.

EL MONTSIÀ

CAMPANARS EN ORDRE ALFABÈTIC DE MUNICIPIS

Municipis i poblacions	Parròquies	Alçada en metres
Alcanar	Sant Miquel	32'65
Amposta	L'Assumpció	18'14
El Poble Nou del Delta	Mare de Déu de la Cinta	29'92
Freginals	Sant Bartomeu	26'41
Godall	La Transfiguració	25'26
Mas de Barberans	Sant Marc	20'37
Masdenverge	Mare de Déu del Roser	20'40
Santa Bàrbara	Santa Bàrbara	29'99
Sant Carles de la Ràpita	Santíssima Trinitat	29'94
Sènia, La	Sant Bartomeu	36'93
Ulldecona	Sant Lluc	29'95
Sant Joan del Pas	Sant Joan Baptista	18'02
Els Valentins	Sant Antoni de Pàdua	16'08

Alçada mitjana: 25'70 metres

PARRÒQUIES AMB CAMPANAR DE TORRE, UNA A UNA

ALCANAR Sant Miquel

Altitud: 77 metres.

Església aixecada el 1575 en gòtic tardà i amb característiques renaixentistes. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta ogival estrellada a base de tercelets (12 nervis i tres claus de volta a cada tram), transsepte i cúpula sobre petxines al creuer. Actualment té cinc trams, un d'ells és el transsepte; cada tram està separat del veí per un arc toral de mig punt que descansa en mènsules; una imposta motllurada recorre tota la base de la volta. Les capelles laterals estan obertes en arc de mig punt menys una d'elles que el té rebaixat (sembla que perquè hi havia hagut un orgue). No té cor alt, encara que hi era abans del 1936; només resten les dues semi-columnes on es recolzava l'arc que el sostenia; estava situat als peus del temple.

Al segle XIX (1865-1871) fou suprimit un tram i al seu lloc s'hi construí un nou presbiteri i el transsepte amb cúpula i cimbori al creuer; això va significar haver de prolongar la nau per la banda de la capçalera. La façana principal, amb un parament de carreus ben escairats, es troba situada a una certa alçada respecte del nivell del carrer; el desnivell queda superat per una gran escalinata. Per l'interior també té els paraments de carreus ben escairats de mida mitjana i gran i, en haver d'ésser anivellat el terra degut al pendent del terreny on s'aixeca l'església, els primers metres de les quatre pilastres que sostenen la cúpula al creuer són de pedra viva de la roca que va haver-se d'enfondir. La cúpula està inclosa en un cimbori vuitavat que presenta grans obertures en costats

alterns.

La portalada renaixentista, amb sis grades al davant, té un portal en arc de mig punt sobre impostes i un marc amb dovelles i carreus encoixinats decorats amb puntes de diamant; als carcanyols (triangles entre l'arc i l'entaulament) hi figuren medallons amb una cara en relleu a cadascun, probablement les de sant Pere i sant Pau; està flanquejat per unes columnes estriades sobre pedestals adossades als muntants; tenen la base decorada amb grotescos i el capitell motllurat; l'entaulament té l'arquitrau filetejat i uns pinacles adossats al mur damunt la cornisa així com tres fornícules buides amb un frontó triangular al damunt amb l'efígie del Pare Etern al timpà, tot en marbre blanc. A mitja alçada hi apareix un òcul circular motllurat i atrompetat; a l'angle dret del frontis, a la part alta, hi sobresurt una garita cilíndrica coberta amb cúpula semiesfèrica; possiblement feia la funció de comunidor.

Dimensions: 41'57 x 10'04 x 14'12 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons de les capelles laterals l'amplada total és de 14'48; la cúpula arriba als 20'54 metres i el transsepte en fa 19'60 x 10'00 x 13'72.

Arquitecte: Joan Anglès de Tortosa; pel que fa a l'ampliació del segle XVIII l'arquitecte diocesà Ignasi Jordà i Arnalich i Jaume Ortega.

Campanar renaixentista coetani del temple. Té un primer alt cos de planta rectangular (7'10 x 6'45 m); un de segon és vuitavat; en ell s'hi ubica la cel·la; està coronat per una cornisa motllurada amb gàrgoles a cada costat altern i un terrat amb barana de carreus i pinacles de bola, un a cadascun dels vuit angles. La cel·la presenta vuit finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, amb una motllura a la seva base; una esfera horària queda visible al mur frontal dessota de la motllura superior del cos rectangular. Els seus murs tenen paraments de carreus al frontis i de maçoneria als altres costats.

Una escala de maons amb barana d'obra puja per l'interior i deixa un ull tancat per envans; ho fa per damunt de voltes i arrapada als murs; després del rellotge es fa estreta i es troba en força mal estat. A la base del campanar una antiga capella coberta amb volta de nervis ara deixa lloc a l'escala; també una altra volta de nervis es troba sota el pis del rellotge i, la cel·la, igualment està coberta, sota el terrat, per una volta de nervis units a la clau; hi pengen campanes; una d'elles de nom *Santa Bàrbera* de 356 quilos és del 1807 (el nom, Bàrbera, és correcte així, amb e).

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis orientat a ponent.

Alçada: 32'65 metres.

Esveltesa: 4,6

AMPOSTA Prioral de l'Assumpció

Altitud: 8 metres.

Església neoclàssica aixecada entre el 1773 i el 1875, restaurada el 1990. Consta d'una nau rectangular i de dos passadissos oberts en arcs de mig punt entre les capelles laterals; la nau de cinc trams, un d'ells, el més proper als peus, una mica més reduït que els altres, està coberta amb una volta de llunetes sobre quatre arcs torals de mig punt i damunt una cornisa motllurada; les capelles laterals ho estan amb voltes d'aresta; queden separades per pilars rectangulars amb pilastres de poc relleu i de capitells d'ordre compost adossades; tant els arcs com les pilastres estan pintats simulant marbres rogencs amb vetes ataronjades. La capçalera inclou un absis semicircular cobert per una volta de quart d'esfera amb dos amples nervis pintats que descansen en una cornisa i en dues semi-columnes de capitells composts. A les llunetes hi ha vidrieres de colors amb representació de figures santes. Té un cor alt als peus del temple que ocupa el cinquè tram amb un cancell digne.

El frontis queda obert per un portal rectangular d'estil clàssic amb un marc estriat i coronat

per un frontó triangular; a mitja alçada hi ha obert un allargassat finestral. El mur del frontis amb un parament de paredat està arrebossat i pintat de color blanc trencat. Aquest frontis està flanquejat per dues torres, la de la dreta convertida en campanar; la de l'esquerra, bessona de l'altra, però sense el cos superior que fa de cel·la.

Dimensions: 30'94 x 10'90 x 17'38 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals arriba a 20'60 metres.

Arquitectes: mestre de cases Francesc Malet i Pla (1717-1814) i Andreu Moreno.

Guarda escultures de *Sant Abdó* i *Sant Senén* de Santiago Montagut dels anys quaranta del segle XX.

Campanar neoclàssic una mica fantasiós coetani del temple. Té un primer alt cos de planta rectangular (6'10 x 5'30 m) amb una base de grans carreus amb un sòcol i una destacada motllura al seu límit superior; la resta del cos està arrebossat i pintat de blanc amb les cantoneres en relleu positiu a base de carreus ben escairats; al seu damunt s'hi ubica la cel·la amb aspecte més modern que el primer cos; es tracta d'una torrella de caires aixamfranats de maó vist; està coronat per una cornisa motllurada i per una cúpula de racó de claustre de perfil sinuós de rajoles fosques, rogenques i negres, i amb un pinacle de pedra blanca al cim. La cel·la està oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt amb bordó, una a cada cara, lleugerament enfonsades dins d'un marc rectangular; hi pengen campanes. A la base d'aquesta cel·la hi figura una notable i gran cornisa decorada amb dos frisos amb relleus florals; en el superior, dins d'un ull frontal hi ha ubicada una esfera horària. L'escala que puja a la cel·la és estreta, arrapada als murs i dóna voltes a un cos central prismàtic.

Situació: al damunt de l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 18'14 metres.

Esveltesa: 3

FREGINALS Sant Bartomeu

Altitud: 126 metres.

Església aixecada en estil del gòtic tardà; tot i ser reformada amb posterioritat encara s'hi veuen alguns detalls al voltant del portal i en els arcs interiors de maçoneria de la primera construcció; les reformes es feren cap a mitjans del segle XVIII; s'iniciaren el 1742 i el temple es beneí el 1756. Consta d'una nau rectangular amb voltes de nervis i amb passadissos laterals que uneixen els tres altars laterals per banda. La façana principal és barroca amb un portal rectangular amb la llinda estriada i lleugerament corbada i amb pilastres toscanes adossades als muntants; una fornícula amb imatge es troba al damunt i un finestral amb l'arc lobulat a mitja alçada; està coronada per una cornisa motllurada convexa al centre i còncava i mixtilínia als laterals; tres pinacles de bola sobresurten de l'arc central. El mur es troba arrebossat i pintat en un color groc clar.

Guarda una relíquia de *La Vera Creu* i una de *Sant Bartomeu* donades pel sacerdot Josep Miralles.

Campanar de mitjans del segle XVIII merament funcional. Té un alt cos de planta quadrada (4'60 x 4'60 m). La cel·la està oberta amb una finestra d'arc de mig punt a cada cara i té una motllura a la seva base; hi penja alguna campana; sota de la finestra de la cara frontal hi figura l'esfera d'un rellotge. Està coronat per una minsa cornisa i un terrat amb barana d'obra; al seu damunt s'hi aixeca una torrella quadrangular amb contraforts en diagonal als caires i amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; està capçada per una cornisa i una teulada piramidal. Els seus

murs, a la cara frontal, estan arrebossats i mostren carreus de pedra blanca a les cantoneres i en els marcs de les quatre finestres de la cel·la; els laterals queden sense l'arrebossat.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 26'41 metres.

Esveltesa: 5,7

GODALL La Transfiguració del Senyor i Sant Salvador

Altitud: 167 metres.

Església del gòtic tardà del segle XVI i ampliada al XVII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de creueria i capçada per un absis poligonal de cinc costats; a tot el llarg de la nau i de l'absis els nervis descansen en una imposta formada per una motllura simple; està acompanyada de capelles laterals entre els contraforts. El portal en arc de mig punt dovellat és obert a la façana lateral sud sota d'un porxo cobert per volta ogival simple i amb una arcada de mig punt que descansa en permòdols motllurats; al damunt de l'arcada es destaca un ràfec motllurat. Els seus murs interiors i exteriors presenten paraments de carreus ben escairats en pedra blanca.

Campanar amb un primer alt cos del temps del gòtic; té planta quadrada (3'45 x 3'45 m); a la part alta s'hi troba una motllura molt ressaltada; el segon cos o cel·la, d'època força posterior, està coronat per una nova motllura al damunt de la qual s'aixeca una torrella quadrada de caires aixamfranats amb cornisa, teulada a quatre vents i finestres en arc de punt rodó a cada cara. La cel·la té quatre finestres d'arc de mig punt amb baranes metàl·liques, una per costat, i una motllura a mitja alçada; hi penja alguna campana. El primer cos té els murs arrebossats i pintats de color marronós amb carreus visibles a cantoneres; l'arrebossat de la cel·la i la torrella ha estat pintat de blanc; en la cel·la també són visibles uns carreus de pedra grisa a les cantoneres. Una segona torre amb teulada d'un sol vessant, més baixa, es troba adossada a la seva esquerra; en ella hi ha una esfera horària en el mur sud.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest de la façana lateral de migdia.

Alçada: 25'25 metres.

Esveltesa: 7,3

MAS DE BARBERANS Sant Marc

Altitud: 340 metres.

Església barroca aixecada entre el 1731 i el 1734; sofrí destruccions en èpoques d'accions bèl·liques que la van deixar gairebé inutilitzada; es va fer una reconstrucció el 1971 poc acurada i finalment se'n va fer una definitiva el 1995. Consta d'una sola nau rectangular acompanyada de capelles laterals. Els seus murs tenenr paraments de maçoneria de peces mig picades i amb carreus a les cantoneres. El frontis molt auster queda obert amb un portal dovellat en arc de mig punt damunt impostes senzilles i muntants carreuats; només trenca la nuesa d'aquesta façana una finestra rectangular a mitja alçada; està coronada per una cornisa convexa al centre i mixtilínia als laterals.

Campanar d'aspecte senzill poc harmònic amb al temple; fou aixecat després d'aterrar l'anterior cap els anys 40 del segle XX. Té planta rectangular (3'70 x 2'40 m) i està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb barana d'obra; el primer cos queda dins dels murs del temple i el segon, d'època recent, presenta els murs arrebossats i pintats d'un to torrat. La cel·la està oberta amb finestres d'arc de mig punt, dues als costats llargs i una als curts; hi penja alguna campana. Al

dessota, en la cara frontal, hi figura l'esfera d'un rellotge.

Situació: sobre l'ala esquerra de l'edifici fent angle amb el frontis; de fet sobresurt per damunt del temple, com un afegitó; és ben recent ja que no fa gaires anys no hi estava aixecat i el campanar era d'espadanya de dos ulls damunt mateix del centre de la cornisa del frontis, lloc on avui (2001) no hi figura.

Alçada: 20'37 metres.

Esveltesa: 5,5

MASDENVERGE Mare de Déu del Roser

Altitud: 54 metres.

Església neoclàssica refeta als anys seixanta del segle XX. Consta d'una nau rectangular amb capelles laterals obertes en arcs formers de mig punt; té capçalera recta i un presbiteri obert per un arc de punt rodó; una motllura recorre tot el llarg de la nau sota mateix de la volta. El frontis està obert amb un portal rectangular sense altre marc que els mateixos murs; unes grades davant seu són per salvar el desnivell del carrer i un ràfec de teuladeta de dos vessants amb creu al cim destaca sobre seu. Uns finestrals d'arc de mig punt amb un calat geomètric es troben al seu damunt i a cada costat sota mateix d'una banda horitzontal ampla de pedra blanca que va de banda a banda; a la part superior hi ha un finestral amb gelosies sota mateix de la cornisa angular prominent damunt caps de biga. Els seus murs estan arrebossats i clapejats amb fragments de lloses i tenen un sòcol de pedra artificial. La capçalera té un gran finestral en forma de creu.

Arquitecte: Franquet pel que fa a la reconstrucció.

Campanar modern sense estil definit. Té planta gairebé quadrada (3'25 x 2'90 m) i està coronat per una cornisa i una teulada piramidal. Els seus murs amb paraments de paredat arrebossat com els de la resta de l'edifici avui es veuen ennegrits per humitats; les seves cantoneres emblanquinades tenen un escàs relleu a manera de lesenes; un sòcol als angles és de grans carreus grossers. La cel·la té finestres rectangulars, una per banda; hi pengen tres campanes. L'esfera d'un rellotge a la cara de llevant està situada sota la finestra.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-est de la capçalera encarada a tramuntana.

Alçada: 20'40 metres.

Esveltesa: 6,2

EL POBLE NOU DEL DELTA Mare de Déu de la Cinta

Altitud: 5 metres. Municipi d'Amposta

Església moderna aixecada el 1957; ha esta bastida amb tots els murs emblanquinats. Consta, segurament, d'una sola nau rectangular amb la capçalera recta. Té forma de paral·lelepípede segons models recents de construccions de temples que segueixen el model de mòduls tipus “caixa de sabates”. El frontis està coronat per una cornisa angular i una creu metàl·lica al cim; té un portal rectangular amb dues grades d'accés al davant.

Campanar coetani del temple. Té planta quadrada (3'90 x 3'90 m) constituint un prisma lleugerament tronco-piramidal. Està coronat per una minsa cornisa i una coberta de formigó de doble vessant, gairebé plana, amb una creu metàl·lica al cim (inclosa en la mesura) adossada a la cara de migdia de la qual sobresurt en gran part. La cel·la està oberta amb grans finestrals

rectangulars molt amples als costats laterals i protegits amb baranes metàl·liques; hi pengen algunes campanetes. L'esfera d'un rellotge és visible a cada cara al dessota de les finestres; algunes finestretes quadrades es troben a diversos nivells del seu alt cos com a única ornamentació dels seus murs emblanquinats igual com els de la resta del temple.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis orientat al migjorn.

Alçada: 29'92 metres.

Esveltesa: 7,6

SANT CARLES DE LA RÀPITA Santíssima Trinitat

Altitud: 12 metres.

Església neoclàssica, del temps del rei Carles III d'Espanya, segle XVIII, refeta totalment després de la guerra del 1936, cap el 1941. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó de cassetons, sense altars ni capelles laterals; té un cancell digne, un cor i una capçalera recta que inclou un presbiteri semicircular. La façana principal està precedida d'un porxo sostingut per quatre robustes columnes toscanes amb èntasi marcat a sobre del qual s'hi troba una àmplia terrassa amb balustrada. Aixoplugat dessota el porxo hi ha obert un portal rectangular; per damunt d'aquest porxo el frontis presenta un finestral en arc de mig punt amb dues pilastres jòniques per banda adossades a les cantoneres que sostenen un entaulament amb doble arquitrau i un frontó triangular amb creu al cim. Tots els seus murs tenen una capa de pintura de color blanc intens i un sòcol de color cremós.

Campanar coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (4'76 x 5'10 m) amb un primer alt cos; al seu damunt se'n troba un altre de poca alçada i de perímetre lleugerament més reduït on hi figura un rellotge d'esfera visible a totes quatre cares; després d'una cornisa composta prominent s'aixeca un cos esglaonat a manera de tambor i, a sobre, una torrella convertida en cel·la amb finestres d'arc de mig punt, una a cada costat, emmarcades per semi-columnes toscanes al dessota d'uns frontons triangulars; hi pengen campanes; està coberta amb una cúpula semiesfèrica amb una bola i una creu al cim. Els murs emblanquinats de dalt a baix, amb sòcol de pedra, com tot el temple, ofereixen un aspecte completament nu de qualsevol element decoratiu.

Situació: adossat al mur lateral de ponent fent angle al sud-oest del frontis orientat a migdia.

Alçada: 29'94 metres.

Esveltesa: 5,8

SANT JOAN DEL PAS Sant Joan Baptista

Altitud: 180 metres. Municipi d'Ulldecona

Església refeta al segle XVIII i restaurada al XX. Consta d'una sola nau rectangular de quatre trams coberta amb volta de nervis sobre arcs torals de mig punt i amb la capçalera recta que ocupa l'últim tram; està acompanyada de capelles laterals. El frontis té un gran portal rectangular amb un marc de carreus de pedra groguenca ben escairada, una fornícula amb la imatge del patró enquadrada en marc de maó vermell a mitja alçada i una cornisa angular prominent en material vermellós. Té els murs arrebossats i pintats de blanc intens amb un petit sòcol de pedra groguenca.

Campanar coetani del temple. Té planta quadrada (3'00 x 3'00 m) i està coronat per una minsa cornisa i un terrat amb barana de merlets triangulars de maó vist. Té un portal en arc rebaixat a la cara frontal. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, amb uns

marcs de maó vist intensament vermellosos i amb un motllura igualment vermella a la seva base; a sota d'ella hi figura l'esfera d'un rellotge a la cara frontal. Murs arrebossats i pintats d'un blanc intens sense altre element que trenqui la seva verticalitat que el portal i una petita finestreta rombal al seu damunt.

Situació: adossat al mur lateral de llevant fent angle al sud-est del frontis encarat a migdia.

Alçada: 18'02 metres.

Esveltesa: 6

SANTA BÀRBARA Santa Bàrbara

Altitud: 79 metres.

Església aixecada entre el 1890 i el 1913 en estil eclèctic amb detalls modernistes. Consta d'una nau rectangular de cinc trams coberta amb una volta de canó sobre quatre arcs torals de mig punt; està acompanyada de tres capelles laterals per banda unides per corredors que li donen l'aspecte de naus laterals. Està bastida amb murs de paredat pintats de blanc al frontis i amb carreus a cantoneres. En el frontis hi ha obert el portal en arc de mig punt emmarcat amb pedra motllurada de color marronós i amb unes poques grades d'accés al davant per salvar el petit desnivell del carrer; una rosassa calada i motllurada de pedra marronosa es troba a mitja alçada i, per coronament, una minsa cornisa angular.

Dimensions: 40 x 18 x 20 metres respectivament de llargada, amplada (des del fons dels altars laterals) i d'alçada. (Dades obtingudes a Internet).

Campanar d'estil eclèctic coetani del temple. Té planta quadrada (4'53 x 4'53 m) amb un primer cos absorbit dins els murs del temple i un de segon que en sobresurt bastit amb maó vist amb els caires arrodonits i amb unes semi-columnes adossades que estan flanquejades per unes pilastres d'escàs relleu; diverses motllures prominents el divideixen en tres pisos; entre elles s'hi troba un rellotge d'esfera; el pis superior correspon a la cel·la que queda oberta amb quatre finestres d'arc apuntat i guardapols, una a cada cara; hi pengen tres campanes, una de 72 quilos de pes del 1901, una segona de 199 del 1925 i una tercera de 422 quilos. Està coronat per una cornisa destacada i un terrat amb barana calada de pedra blanca.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a migdia.

Alçada: 29'99 metres.

Esveltesa: 6,6

LA SÈNIA Sant Bartomeu

Altitud: 369 metres.

Església barroca dels segles XVII i XVIII amb reminiscències gòtiques. Consta d'una nau rectangular de cinc trams coberta amb una volta de creueria sobre quatre arcs torals de mig punt que se sostenen sobre mènsules recolzades en pilastres; aquests arcs estant units entre si per un nervi central que fa d'eix de tota la volta, nervi, però, que no segueix ben bé la línia recta ja que es desvia lleugerament a banda i banda; la capçalera està formada per un absis poligonal de cinc costats cobert per un quart d'esfera de nervis. Té altars laterals i un cor alt amb barana de fusta; descansa sobre un arc carpanell i una volta rebaixada.

Els murs laterals tenen un parament de paredat amb carreus a les cantoneres reforçats per uns robustos contraforts que engloben per l'interior les capelles laterals. El frontis, amb un parament de carreus mitjans ben escairats en pedra marronosa, té la part central en pedra clara i una portalada

barroca amb un ample portal rectangular flanquejat per pilastres toscanes dobles adossades als muntants, un entaulament amb dos pinacles adossats al mur damunt la cornisa i una fornícula amb la imatge del patró; al seu damunt hi ha una finestra gran rectangular; està coronat per un frontó triangular. En una clau de volta situada en el primer tram de l'església, on es troba el cor, hi ha gravada la data de 1701, segurament la data del seu acabament. Té orgue i un cancell digne.

Dimensions: 26'65 x 10'23 x 13'64 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada fins al fons dels altars laterals fa 15'79 metres.

Campanar barroc del 1767. Té planta quadrada (6'35 x 6'35 m) i està dividit per dues motllures en dos cossos robustos; per damunt del segon amb una motllura més destacada de la que es troba més avall hi ha la cel·la amb paraments de carreus ben escairats, caires arrodonits i finestres d'arc de mig punt emmarcades per pilastres toscanes i un entaulament; hi pengen campanes. Està coronat per una cornisa motllurada damunt de la qual hi ha una torrella vuitavada amb un terrat amb barana metàl·lica i un petit edicle amb cúpula cònica. L'ampla escala interior és del tipus català sobre voltes i arrapada als murs; els seus primers trams són de graons de pedra fins al cor; a partir d'aquí és de maons i més estreta. Té murs amb paraments de paredat i carreus blanquinosos a les cantoneres.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 36'93 metres.

Esveltesa: 5,8

ULLDECONA Sant Lluc

Altitud: 134 metres.

Església gòtica aixecada entre el 1373 i el 1421. Consta d'una àmplia nau rectangular de tres trams coberta amb una volta de creueria simple amb claus de volta esculpits i policromats; està reforçada amb tres arcs torals apuntats que descansen en mènsules adossades a les pilastres i amb un arc presbiteral apuntat que descansa en sengles pilastres fasciculades; l'absis poligonal de cinc costats té capelles obertes amb arcs apuntats entre els contraforts amb finestres de traceries i vidres de color igual com en altres finestres de les capelles al llarg de la nau. Té cor i cancell. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats per dins i per fora. L'entrada es fa pel lateral sud sota un porxo de volta de nervis rebaixada; el portal s'obre amb tres arquivoltes motllurades sobre columnetes de capitells decorats amb relleus vegetals i historiats. En la banda esquerra, enfrontada amb el portal hi ha oberta la capella barroca del Santíssim de planta de creu grega amb voltes de canó i amb cúpula sobre petxines en el seu creuer.

Dimensions: 32'31 x 13'97 x 17'72 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons de les capelles laterals fa 19'46 metres d'amplada total.

Campanar neobarroc del 1817. Té un primer alt cos de planta rectangular (7'45 x 4'50 m) coronat per una fina motllura i un de segon on s'ubica la cel·la amb els caires aixamfranats i motllures a sobre i a l'arrencada dels arcs. Està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada; és el resultat d'haver estat refet després de la guerra del 1936 quan va quedar destruït; hi ha el projecte (2008) de refer la cúpula que hi havia abans de la guerra. La cel·la té finestrals d'arc de mig punt, un a cada costat; hi pengen campanes. Té una esfera horària al seu dessota visible a la cara sud. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats i disposats en filades uniformes. Per l'interior hi puja una escala de cargol de pedra fins a la cel·la; des d'allí al terrat hi ha una senzilla escala de gat.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple, als peus de la nau, fent angle al sud-oest del mur

lateral de migdia.
Alçada: 29'95 metres.
Esveltesa: 4

ELS VALENTINS Sant Antoni de Pàdua
Altitud: 216 metres. Municipi d'Ulldecona

Església senzilla, segurament d'una nau de planta rectangular amb capçalera recta. Ha estat bastida amb murs de paredat arrebossats i emblanquinats. El frontis té un portal d'arc rebaixat i, al capdamunt, una minsa cornisa angular.

Campanar modern merament funcional. Té planta quadrada (2'30 x 2'30 m) i els seus murs estan pintats d'un blanc intens; presenten els caires lleugerament destacats a manera de lesenes cantoneres; té un portal rectangular a l'exterior i unes espitlleres als diversos pisos a la cara frontal. La cel·la té els caires parcialment aixamfranats i finestres d'arc rebaixat, una a cada costat, amb el marc lleugerament destacat; hi pengen campanes. Està coronat per una minsa cornisa motllurada i un terrat amb barana metàl·lica i pilars de maó als angles. Un rellotge té l'esfera situada sota de la finestra frontal encarada al sud.
Situació: adossat al mur lateral de ponent fent angle al sud-oest del frontis encarat a migdia.
Alçada: 16'08 metres. Esveltesa: 7

ALGUNES ESGLÉSIES SENSE CAMPANAR DE TORRE, AMB ESPADANYA, SUFRAGÀNIES O SENSE CULTE

EL CALVARI D'ALCANAR El Sant Calvari, ermita
Altitud: 70 metres. Municipi d'Alcanar

Església aixecada del 1855. Consta d'una petita nau gairebé quadrada; té un portal rectangular al mur dels peus del temple emmarcat per una pedra robusta com a llinda i uns brancals amb carreus grans ben escairats tot en un material blanquinós; una fornícula amb imatge al damunt i una motllura angular sobre d'un òcul circular a la part alta; està coronat per una senzilla cornisa horitzontal amb dos pinacles als extrems. Murs a totes les façanes de pedra vista amb tècnica de maçoneria amb pedres més aviat grans disposades en desordre; queda ben digne. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt cobert per una teuladeta horitzontal amb tres pinacles al damunt; hi penja una campaneta de nom *Maria Dolors*. Està aixecat damunt i al centre del mur frontal. L'amplada de la seva base fa 1'40; té una alçada de 7'76 metres; són mesures aproximades.

LES CASES D'ALCANAR Sant Pere, capella, avui parròquia
Altitud: 16 metres. Municipi d'Alcanar

Església aixecada cap el 1862 en estil neoclàssic en substitució d'una anterior. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberta per una volta de creueria damunt d'arcs torals de mig punt i d'una imposta classicitzant amb petits permòdols al dessota que se sustenta en pilastres de capitell corinti en coincidir amb els arcs torals. Portal rectangular obert al mur dels peus del temple; té un marc estret, una fornícula amb imatge al damunt i una motllura a la part alta d'ales inclinades amb un doble fris de denticles; per coronament una cornisa horitzontal. Murs arrebossats i pintats de blanc intens. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt recobert per una arcada que descansa en uns murs un pèl aprofundits; està coronat per un petit pinacle amb una creu metàl·lica al cim; hi penja una petita campana. Es troba aixecat damunt i al centre del mur frontal. L'amplada

de la seva base fa un metre trenta i que té una alçada de 9'69 metres; són mesures aproximades.

MARE DE DÉU DE LA PIETAT Santa Maria, santuari
Altitud: 234 metres. Municipi d'Ulldecona

Església aixecada al segle XIX damunt restes de moments anteriors. Consta d'una nau rectangular amb volta de canó de mig punt capçada per un absis poligonal de cinc costats amb volta de quart d'esfera damunt nervis; té capelles laterals amb voltes de creueria. Des de la sagristia, al lateral de presbiteri, es pot accedir al cambril obert al fons de l'absis. Té un portal obert al mur frontal a base d'una arcada de mig punt amb grans dovelles; es troba dins d'un gran porxo comú amb l'hostatgeria que té posició lateral respecte del temple. Murs arrebossats i emblanquinats reforçats per robustos contraforts laterals. **Campanar** de torre de planta quadrada (2'90 x 2'90 m) amb un alt primer cos sense decoració; la cel·la té una motllura al dessota i finestres en arc de mig punt, no totes de la mateixa alçada; està coronat per una petita torrella quadrada amb contraforts als caires i finestres a cada cara coberta per una teulada piramidal baixa de peces vermelles amb un pinacle petit al cim. Està situat davant el mur frontal del temple adossat al seu angle dret. He calculat que la seva alçada fa 25 metres; les mesures donades són aproximades.

EL REMEI D'ALCANAR Santa Maria, ermita
Altitud: 180 metres. Municipi d'Alcanar

Església aixecada en dos moments; el primer cap a finals del segle XVI (1579) en estil gòtico-reanaixentista fins a principis del segle XVII; la segona, ja plenament barroca, en el segle XVIII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de creueria, obra de la primera etapa; en la segona es completà amb un transsepte, una cúpula semiesfèrica damunt un tambor octagonal i un absis rectangular; el tambor té una finestra en arc de mig punt a cada cara que per dins es correspon amb un òcul circular. Portal obert als peus del temple amb un gran arcada de mig punt de grans dovelles sobre senzilles impostes i brancals de carreus grans i ben escairats, tot en pedra blanquinosa; al damunt hi té un òcul circular i, per coronament, una cornisa sinuosa amb arc convex al centre i dos arcs còncaus a les ales. Murs arrebossats i emblanquinats amb carreus grans ben escairats en cantoneres i en els robustos contraforts que reforcen els murs laterals. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt inclòs dins de la part central i alta del frontis i damunt de dos pilars de carreus ben escairats; hi penja una campaneta. He calculat que l'amplada de la seva base (de pilar a pilar) fa un metre cinquanta i que té una alçada de 8'60; són mesures aproximades.

SANT JAUME D'ENVEJA Sant Jaume
Altitud: 6 metres.

Església aixecada als anys seixanta del segle XX. Consta d'una nau rectangular de sis trams coberta per una teulada de dos vessants damunt un embigat sostingut per un arc diafragma de mig punt. Està capçada per un absis semicircular cobert per una volta de quart d'esfera. Té un cor alt als peus del temple. Un atri queda separat de la nau per un parament de vidre. El frontis orientat al sud-est té un portal rectangular amb una motllura que el cobreix fent un angle agut; un òcul circular a mitja alçada està cobert per l'esfera d'un rellotge; queda coronat per una cornis angular força aguda ornada amb un fris d'arcs cecs de mig punt peraltats. Els murs estan emblanquinats i els caires, les motllures i el portal tenen una pintura de color groc pàl·lid. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt amb campanetes; un tercer ull petit es troba al centre en un nivell més alt; queda cobert per una teuladeta de perfil sinuós. Està aixecat damunt el centre del mur frontal. La seva base fa una amplada de 2'83 metres i l'alçada arriba als 13'30; són mesures aproximades.

LA NOGUERA

CAMPANARS EN ORDRE ALFABÈTIC DE MUNICIPIS

Municipis i poblacions	Parròquies	Alçada en metres
Àger	Sant Vicenç	17'29
Corçà	Mare de Déu del Roser	13'85
Algerri	Santa Maria	28'78
Alòs de Balaguer	Sant Feliu	24'86
Artesa de Segre	L'Assumpció	30'25
Alentorn	Sant Salvador	25'17
Baldomar	L'Assumpció	17'87
Avellanes i Santa Linya, Les		
Santa Linya	L'Assumpció	22'11
Tartareu	L'Assumpció	20'49
Vilanova de la Sal	L'Assumpció	27'75
Balaguer	Sagrat Cor	29'92
Balaguer	Santa Maria	40'73
Baronia de Rialb		
Pallerols de Rialb	Sant Esteve	13'75
El Puig de Rialb	Sant Andreu	11'05
La Torre de Rialb	Sant Iscle i Santa Victòria	13'41
Bellcaire d'Urgell	Santa Maria	24'00
Bellmunt d'Urgell	Sant Josep	19'49
Cabanabona	Sant Joan	17'00
Camarasa	Sant Miquel Arcàngel	23'54
L'Ametlla de Montsec	Sant Josep	16'65
La Baronia de Sant Oïsme	Sant Bartomeu	10'71
Fontllonga	Sant Miquel	18'12
Sant Llorenç de Montgai	L'Assumpció	17'75
Cubells	Sant Pere	27'02
Ivars de Noguera	L'Assumpció	26'03
Menàrguens	L'Assumpció	25'59
Montgai	L'Assumpció	60'00

Butsènit	L'Assumpció	34'02
Oliola	Sant Tirs	25'50
Coscó	L'Assumpció	18'12
Os de Balaguer	Sant Miquel	32'38
Gerb	Sant Salvador	23'55
Penelles	Sant Joan Baptista	32'28
Ponts	Santa Maria	28'20
Preixens	Sant Pere	13'74
Pradell	L'Assumpció	17'25
Les Ventoses	Sant Pere	11'80
Sentiu de Sió, La	Sant Miquel	21'62
Térmens	Santa Maria	23'19
Torrelameu	L'Assumpció	19'03
Vallfogona de Balaguer	Sant Miquel	22'19
Vilanova de l'Aguda	Sant Miquel	19'41
Ribelles	L'Assumpció	36'39
Vilanova de Meià		
Lluçars	Sant Pere	11'26
Santa Maria de Meià	La Immaculada	26'41

Alçada mitjana: 23'12 metres

PARRÒQUIES AMB CAMPANAR DE TORRE, UNA A UNA

ÀGER Sant Vicenç

Altitud: 618 metres.

Església romànico-gòtica; de la romànica, segurament del segle XI, se'n conserva part de l'absis i del mur de tramuntana. Consta de tres naus rectangulars; la central es va anar fent entre els segles XII i XIV; la de migjorn és posterior; a la capçalera hi ha dos absis, un de romànic semicircular sobrealçat amb un acabat poligonal i tres finestres amb traceries gòtiques; es correspon a la nau central; aquesta nau queda coberta amb una volta de creueria i està unida a la nau de tramuntana per dos arc formers apuntats; aquesta nau lateral nord està coberta per una volta de canó apuntat i està capçada per un absis semicircular romànic de destacada alçària. La nau de tramuntana es va afegir a la que avui és central però abans pertanyia a una església veïna dedicada a Sant Salvador.

El frontis fou aixecat al segle XVIII i té un portal dovellat en arc de mig punt amb un escut heràldic i la data de 1732 en la dovella clau; la part baixa del frontis presenta un parament de carreus mitjans ben escairats; la resta es troba arrebossat en no massa bon estat; a mitja alçada hi ha un gran òcul circular atrompetat i, en posició excèntrica, una finestra rectangular sota de la cornisa angular.

Guarda un sarcòfag romà del segle III avui usat com a pica baptismal en el que s'hi veuen

relleus que representen escenes mitològiques.

Campanar gòtic merament funcional. Té planta rectangular (4'72 x 8'00 m). La cel·la queda oberta amb finestrals d'arc de mig punt, un a ponent, allargassat, i dos a migdia; al dessota d'ells hi ha una fina motllura; hi penja alguna campana. Corona aquest robust campanar una cornisa sobre caps de biga i una teulada a dos vessants. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans de pedra groguenca. Per l'interior una escala de cargol de pedra picada arriba fins a la cel·la.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest de frontis encarat a ponent.

Alçada: 17'29 metres.

Esveltesa: 2,1

L'antiga col·legiata de Sant Pere, mig derruïda, situada al cim del turó on s'esglaona el poble, té un campanar de planta quadrada de 23'50 metres d'alçada.

ALENTORN Sant Salvador

Altitud: 350 metres. Municipi d'Artesa de Segre

Església gòtica refeta cap el 1637 amb decoració renaixentista. Consta de tres naus rectangulars, la central coberta amb una volta de canó i un arc triomfal de mig punt; les naus laterals, més aviat passadissos, tenen voltes de canó perpendiculars a l'eix de la central; la separació de les naus es fa per arcs formers de punt rodó sobre pilars. Té un cor alt que descansa sobre un gran arc i un digne cancell. El frontis té un portal amb grans dovelles en arc de mig punt que descansa damunt senzilles impostes i en muntants de carreus ben escairats; al seu damunt hi figuren una fornícula sense imatge, un òcul circular motllurat i atrompetat i una cornisa angular mig interrompuda a l'esquerra pel cos del campanar; dues finestres esqueixades i motllurades d'arc de mig punt es troben a banda i banda del portal encarades a les naus laterals. Els seus murs presenten paraments de carreus grans i ben escairats de pedra color marronós; al sòcol es mostren gastats i irregulars.

Guarda una petita imatge barroca d'alabastre del segle XVIII de *La Mare de Déu de la Palma* en un cambril situat en una capella lateral.

Campanar del 1920 d'aires neoclàssics. Té un primer cos de planta gairebé quadrada (2'92 x 3'03 m); el segon vuitavat queda separat del primer per una motllura destacada amb pinacles de bola als seus angles; aquest segon cos està dividit en dos pisos per una motllura, en l'inferior hi figura una esfera de rellotge, el superior correspon a la cel·la que està oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; hi pengen tres campanes antigues. El coronament consisteix en una cornisa sinuosa amb pinacles a quatre costats i una cúpula semiesfèrica de rajola blau clar amb creu al cim (que està inclosa en la mesura de l'alçada). Per l'interior hi puja una escala de cargol de pedra picada; el mur té un gruix de 75 centímetres i tot ell, per dins i per fora és de carreus ben escairats.

Situació: sobre el cos lateral esquerre dels peus del temple, entre l'eix del frontis orientat a migjorn i l'ala de la banda de ponent.

Alçada: 25'17 metres.

Esveltesa: 8,3

ALGERRI Santa Maria

Altitud: 380 metres.

Església construïda en el temps del gòtic; amb les reformes fetes entre el 1773 i el 1778 agafa aspecte barroco-neoclàssic. Consta de tres naus neoclàssiques rectangulars, la central coberta amb una volta de llunetes i les laterals d'aresta; té transsepte, una cúpula sobre petxines al creuer, cor i cancell. El frontis, amb una gran portalada barroca, té un portal en arc de mig punt amb l'intradós filetejat; està flanquejat per columnes exemptes de capitell compost damunt pedestals, per un entaulament, una gran fornícula amb la imatge de Maria i el Nen situada entre columnes exemptes d'ordre compost i sobre pedestals. A la part alta del frontis una destacada motllura sobre mènsules descansa damunt pilastres de capitell compost d'escàs relleu que recorren el mur de dalt a baix, dues per banda. Està coronat per una cornisa amb curvatura convexa al centre i còncova-convexa a les ales amb tres pinacles al damunt; té un òcul circular al centre del timpà. El mur frontal amb un parament de carreus ben escairats de pedra marronosa fa una marcada panxa ja en origen; els laterals els tenen de paredat.

Arquitecte: Burriel, i el mateix mestre d'obres de la catedral de Lleida.

Campanar neoclàssic coetani de les reformes del segle XVIII. Té un alt primer cos de planta gairebé quadrada (5'15 x 5'45 m); els dos cossos superiors tenen els caires aixamfranats i destacats amb primes pilastres sobre pedestals a cada angle i amb finestres de punt rodó, una a cada cara igualment a cada pis. Pengen campanes del 1941 al pis inferior que acull la cel·la: *Pilar* de 51 quilos, *Montserrat* de 307 i *Purificació* de 490.

Està coronat per una cornisa motllurada i una cúpula apuntada. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats en el primer alt cos; els dos superiors són de maó vist i estan separats per una motllura doble. Per l'interior hi puja una escala de pedra que va de paret a paret i té una comunicació amb el cor; arriba fins a la part alta a l'alçada del rellotge quan canvia per una d'estructura de fusta; finalment, dóna pas a la cel·la.

Situació: mig incorporat a l'ala dreta del temple fent angle amb el frontis.

Alçada: 28'78 metres. Un amic de les campanes, Casimir Baró, em diu que segons les actes notarials dels constructors, té 160 pams catalans que vénen a ser uns 30 metres.

Esveltesa: 5,2

ALÒS DE BALAGUER Sant Feliu

Altitud: 297 metres.

Església antiga reformada el 1782 en estil barroc senzill. Consta d'una nau rectangular amb capelles laterals que formen un fals transsepte. Té el portal obert a la façana lateral de tramuntana a base d'un arc carpanell de petites dovelles. Els seus murs tenen paraments de carreus irregulars i matussers disposats en filades regulars.

Guarda una imatge de talla de Santa Anna del segle XIV i dos retaules de pedra policromada dels segles XIV i XV, un d'ells dedicat a *Sant Feliu* i l'altre a *La Mare de Déu del Roser i Sant Pere Màrtir.*

Campanar coetani del temple merament funcional. Té planta quadrada (4'67 x 4'67 m) amb un segon cos octagonal irregular. Està coronat per una minsa cornisa i una teulada piramidal baixa vuitavada. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc rebaixat, una a cada cara alterna; hi penja alguna campana. Un rellotge mostra l'esfera sota la finestra que dóna al nord. Els seus murs tenen paraments de carreus petits i matussers.

Situació: està aixecat sobre els peus de la nau per la banda de tramuntana.

Alçada: 24'86 metres.

Esveltesa: 5,3

L'AMETLLA DE MONTSEC Sant Josep
Altitud: 950 metres. Municipi de Camarasa

Església d'un barroc popular i senzill. Consta d'una nau rectanglar de tres trams coberta amb una volta de llunetes sobre dos arcs torals de mig punt; té la capçalera recta; l'acompanyen capelles als laterals. L'interior està pintat de blanc i les pilastres de beix marró. Té un cor alt amb barana de fusta sobre un arc de punt rodó i volta de llunetes. Els murs laterals presenten un parament de paredat mentre que el del frontis és de carreus desiguals, petits i matussers força ben alineats de pedra marronosa; en ell hi ha el portal d'arc de mig punt dovellat amb els muntants de carreus, tot de pedra blanca, i un òcul circular al capdamunt sota una cornisa horitzontal amb un frontó triangular al centre; una doble graonada en posició lateral de pedra picada sense baranes dóna accés a l'entrada.

Dimensions: 15'07 x 5'07 x 7'57 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Guarda una pica baptismal rústica en un bloc semi-ovoide, sense peu, amb l'exterior mig picat.

Campanar coetani del temple, modest i rústic. Té planta rectangular (2'45 x 4'54 m) amb un segon cos de caires aixamfranats. Està coronat per una senzilla cornisa i una teulada de quatre vessants que té al centre una cúpula semiesfèrica rústica de peces de pedra marronosa. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja alguna campana. Els seus murs tenen paraments de carreus petits i matussers tots ells de pedra marronosa.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a tramuntana.

Alçada: 16'65 metres.

Esveltesa: 3,6

ARTESA DE SEGRE L'Assumpció
Altitud: 340 metres.

Església aixecada entre el 1965 i el 1970. Consta d'una nau rectangular coberta per una volta parabòlica damunt arcs torals que arriben fins al terra i que es desdoblen per sostenir el mur que queda obert en àmplies finestres vidriades; està capçada a ponent per un absis rectangular i acompanyada d'una capella per al Santíssim. L'estructura se sosté en arcs i pilastres de formigó. Els seus murs tenen paraments de maó vist; per l'interior estan emblanquinats. El frontis va precedit d'un porxo gaudinià donat els tipus d'arcs parabòlics i pilars que el conformen. .

Arquitecte: Isidre Puig i Boada (1891-1987).

Campanar del 1965 bastit amb murs de maó vist. Té planta circular amb els murs reforçats per tres robustos i alts contraforts que arriben al cim; la distància entre els caires dels contraforts és d'uns 3'75 metres (perímetre: 11'22 m, diàmetre 3'6); el mur circular està obert per finestretes rectangulars en deu nivells; al cim hi ha una esfera horària i una plataforma circular de formigó que dóna pas a un gran finestral obert a tres costats on hi pengen campanetes. Per l'interior hi puja una escala de cargol d'obra fins a sortir a la plataforma superior.

Situació: a la dreta del frontis encarat a llevant, al seu angle sud-oriental.

Alçada: 30'25 metres.

Esveltesa: 8,4

BALAGUER El Sagrat Cor

Altitud: 215 metres.

Església consagrada el 16-10-1966. Consta de tres naus rectangulars de sis trams; les laterals són més aviat passadissos; l'absis rectangular a ponent té l'amplada de la nau central; està coberta per una volta parabòlica damunt arcs que descansen en fines columnes que separen les naus de capitells decorats amb mosaics. El frontis està precedit d'un porxo gaudinià de teulada de dos vessants sobre fines columnes lleugerament inclinades; aixopluga un portal rectangular; per damunt del porxo hi ha tres finestrals allargassats, estrets i rectangulars i una sèrie de petites finestretes rectangulars sota de la cornisa angular. Els seus murs tenen paraments de maó vist.

Arquitecte: Isidre Puig i Boada (1891-1987).

Campanar coetani del temple. Té planta circular (radi: 1'45 m) amb quatre contraforts de dimensions decreixents en adquirir alçada (a la base: 0'66 m de gruix i 2'10 m de braç), distanciats els seus caires a la base uns 4'50 metres (perímetre: 9'10 m). Al cim del cilindre, tot ell fet un colador per petites obertures rectangulars, hi ha una plataforma circular de formigó i quatre grans finestrals amb dues campanes. Els seus murs tenen paraments de maó vist amb un alt sòcol de pedra.

Situació: adossat a l'angle sud-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 29'92 metres.

Esveltesa: 10,3

BALDOMAR L'Assumpció

Altitud: 350 metres. Municipi d'Artesa de Segre.

Església que conserva vestigis d'una anterior romànica de principis del segle XIII; fou refeta i modificada el 1692. Consta de tres naus rectangulars, la central coberta amb una volta apuntada sobre tres arcs torals; les laterals tenen un tram amb volta ogival i un altre amb volta d'aresta; estan separades per arcs formers de mig punt sobre pilars; té la capçalera recta i un cor alt als peus del temple. Al frontis hi ha un portal amb grans dovelles en arc de mig punt amb el caire filetejat que descansa en impostes motllurades; al damunt, una petita fornícula amb imatge, una rosassa calada motllurada i atrompetada i una minsa cornisa angular només visible als laterals ja que el centre està ocupat per la mola del campanar. Davant del portal una modesta graderia hi dóna accés. Els seus murs són de grans carreus ben escairats de pedra marronosa.

Guarda al presbiteri unes pintures al fresc del 1992 obra de Francesc Borrell, pintor local.

Campanar coetani del temple del moment de les reformes del segle XVII; segurament és una antiga espadanya avui closa. Té planta rectangular (4'50 x 3'75 m). Està bastit amb murs de grans carreus coberts per una teulada a dos vessants. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt: dues al cantó de llevant, una a cadascun dels costats nord i sud; hi pengen campanes. Té una creu de pedra al cim.

Situació: damunt mateix dels peus de la nau, prolongació del frontis encarat a llevant.

Alçada: 17'87 metres.

Esveltesa: 4

BELLCAIRE D'URGELL Santa Maria

Altitud: 256 metres.

Església del segle XVI reformada el 1773 seguint el model neoclàssic i modificada modernament (1966) en girar el sentit del seu interior. Consta d'una nau rectangular i d'un transsepte. El frontis té una portalada classicitzant amb el portal en arc de mig punt, unes pilastres toscanes d'escàs relleu adossades als muntants, un entaulament i un frontó triangular truncat amb una petita fornícula sense imatge intercalada; una rosassa calada i atrompetada a mitja alçada i una cornisa angular amb una creu al cim i uns pinacles als extrems. De fet aquest frontis es correspon amb el mur lateral si tenim en compte l'orientació actual de la nau que segueix l'eix nord-sud. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats, de mida mitjana i ben alineats en filades regulars.

Arquitecte: per la reforma moderna de l'interior: Isidre Puig i Boada.

Campanar del 1912 d'aires neoclàssics. Té un primer cos de planta rectangular (4'62 x 4'00 m) i un de segon vuitavat irregular proper al rectangle i força més reduït de perímetre que el primer; damunt d'ell, en els amples espais als caires que deixa el segon, hi ha pinacles decoratius; el segon cos està dividit en dos pisos per una fina motllura; al superior hi ha ubicada la cel·la oberta amb finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara alterna; hi pengen campanes. Està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada amb pinacles de bola als angles; sobre terrat, quatre arcs apuntats en diagonal units al centre sostenen una campaneta horària. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans ben escairats i disposats en filades uniformes. Té l'esfera del rellotge al nivell de la motllura.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del mur del frontis actual (mur lateral) encarat a ponent.

Alçada: 24'00 metres.

Esveltesa: 5,2

BELLMUNT D'URGELL Sant Josep

Altitud: 375 metres.

Església gòtico-renaixentista aixecada en el segle XVI. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó on hi ha pintats els nervis com si es tractés d'una nau gòtica. Té una portalada classicitzant oberta en el mur sud amb un portal en arc de mig punt filetejat flanquejat per unes columnes toscanes exemptes de bust estriat sobre pedestals; estan adossades als muntants que sostenen un senzill entaulament amb pinacles als seus dos extrems; més amunt en aquest mur apareix una petita fornícula sense imatge, una bonica rosassa calada atrompetada a mitja alçada i una cornisa horitzontal destacada. El mur presenta un parament de carreus ben escairats de mida mitjana a gran de color marronós; els altres murs queden tapats per les construccions veïnes.

Campanar renaixentista auster coetani del temple. Té planta quadrada (2'90 x 2'90 m) dividit en tres pisos per dues minses motllures, esfera horària al segon i cel·la al tercer amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; està coronat per una cornisa i una coberta plana. Els seus murs tenen paraments de carreus irregulars. L'escala que puja per l'interior fins a la cel·la és de pedra, arrapada als murs i deixa un ull central.

Situació: angle sud-oest del frontis encarat a migdia, adossat als peus de la nau.

Alçada: 19'49 metres.

Esveltesa: 6,7

BUTSÈNIT (d'Urgell) L'Assumpció
Altitud: 306 metres. Municipi de Montgai

Església barroco-neoclàssica aixecada cap el 1748. Consta d'una nau de planta rectangular. El frontis té una portalada barroca amb el portal en arc de mig punt de grans dovelles encoixinades i amb un gran relleu a la dovella clau; està flanquejat per pilastres toscanes adossades als muntants; al seu damunt hi té un entaulament i un frontó truncat amb una finestra d'arc rebaixat intercalada; hi ha obertes dues finestres rectangulars a banda i banda; per coronament té al centre un frontó triangular amb òcul sota el vèrtex superior i pinacle de bola al cim; les ales baixen fent una curvatura còncava. Els murs laterals amb paraments de maçoneria es troben arrebossats i pintats en un color crema i deixen a la vista les cantoneres amb els seus carreus ben escairats de material marronós; el frontis, en canvi, mostra un mur de material de color marró fosc amb un parament de maçoneria i paredat sense arrebossar.

Campanar neoclàssic auster coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (4'20 x 4'54 m) amb un segon cos vuitavat ornat amb dues motllures planes a diversos nivells. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; hi penja alguna campana. Els seus murs d'uns materials marronosos tenen paraments de maçoneria amb carreus a cantoneres i als marcs de les finestres; algunes finestretes queden obertes a dos nivells en el cos baix.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 34'02 metres.

Esveltesa: 7,5

CABANABONA Sant Joan Baptista
Altitud: 421 metres.

Església que conserva vestigis romànics; fou reformada el 1686 i al segle XVIII amb aires barrocs austers. Consta d'una nau rectangular. Té el frontis orientat a llevant amb un portal en arc de mig punt format per grans dovelles rogenques; queda descentrat, escorat cap a l'esquerra, com si hagués estat al centre d'un temple anterior de frontis força més reduït que l'actual; està coronat per una cornisa angular i un petit pinacle al cim. Els murs tenen paraments de maçoneria de peces lleument picades però encara molt rústiques.

Campanar aixecat amb posterioritat amb la col·laboració de tot el poble. Té planta quadrada (4'45 x 4'45 m) amb motllures sota finestres i a l'arrencada dels arcs; està coronat per una cornisa i un terrat amb barana sobre minsos pilars. La cel·la està oberta amb una finestra d'arc de mig punt a cada cara; no hi pengen campanes. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats, petits i ben alineats en bona part però a la part alta esdevenen matussers amb barreja de maçoneria, tot en pedra rogenca.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-est del frontis.

Alçada: 17'00 metres.

Esveltesa: 3,8

CAMARASA Sant Miquel Arcàngel
Altitud: 321 metres.

Església barroca aixecada cap el 1737. Consta de tres naus rectangulars de cinc trams, un d'ells és el transsepte; té capçalera recta, cancell i un cor alt als peus del temple. La nau central està coberta amb una volta de llunetes sobre tres arcs torals de mig punt; una cúpula sobre petxines s'aixeca al creuer amb tècnica de llunetes per donar obertura a quatre finestres rectangulars situades en creu; està coberta per un cimbori vuitavat. El cor descansa en un arc carpanell; unes tribunes queden obertes sobre les capelles laterals. Els seus murs tenen paraments de maçoneria als laterals i de carreus mitjans irregulars al frontis; tot l'interior està pintat de blanc intens. El frontis té un portal rectangular amb pilastres adossades als muntants, entaulament i frontó triangular; una finestra rectangular a mitja alçada i, per coronament, una cornisa horitzontal amb curvatura convexa al centre, un pinacle al cim i un altre a l'extrem dret.

Dimensions: 31'82 x 8'63 x 13'55 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 17'89 metres; la cúpula arriba a 19'67 metres d'alçada.

Arquitecte: Santamaria, de Linyola.

Guarda una imatge gòtica policromada del segle XIV de *La Mare de Déu del Pla* amb el Nen als braços, i unes pintures al fresc al presbiteri del 1953 de T. Serrasanta amb *Sant Antoni, Sant Jordi i Sant Miquel Arcàngel.*

Campanar escapçat, coetani del temple. Té planta rectangular (4'36 x 5'42 m) amb un segon cos octagonal amb finestres paredades o mig obertes sota mateix de la coberta plana. Els seus murs tenen paraments de carreus matussers, grans a la part baixa i petits i irregulars al capdamunt. L'escala que puja fins a la cel·la és d'obra i va de paret a paret.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 23'54 metres.

Esveltesa: 4,3

CORÇÀ Mare de Déu del Roser i Sant Gregori

Altitud: 718 metres. Municipi d'Àger

Església aixecada en la segona meitat del segle XVIII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó amb llunetes; està acompanyada de capelles laterals obertes amb arcs de mig punt; té un cor als peus. Fou bastida amb murs de paraments de petits carreus matussers i carreus grans a cantoneres. El frontis té un portal dovellat en arc de mig punt i carreus als muntants i un òcul circular al capdamunt; corona la façana un frontó triangular amb un petit òcul central. El mur té un arrebossat amb pintura blanca que està mig perduda.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té planta rectangular (3'00 x 3'95 m) amb un segon cos de caires aixamfranats coronat per una cornisa de teules i coberta plana. Els seus murs tenen paraments de maçoneria de lloses i peces planes mig picades. La cel·la està oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt sota teulada; hi penja alguna campana.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a migdia.

Alçada: 13'85 metres.

Esveltesa: 3,5

COSCÓ L'Assumpció

Altitud: 483 metres. Municipi d'Oliola

Església romànica del segle XII reformada al XVI. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt damunt tres arcs torals i capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera i precedit d'un arc presbiteral; no té ornamentació exterior; avui dia l'absis està separat de la nau per un envà i queda destinat a sagristia. En les reformes s'hi obriren capelles laterals. Fou bastida amb murs de paraments de carreus mitjans ben escairats i disposats en filades; en l'absis es nota una certa diferència entre les filades baixes, de carreus un pèl matussers i irregulars, i les de la part alta. El portal obert el 1588 a la façana lateral de migdia té uns graons al davant; el forma una gran arcada de mig punt amb grans dovelles ben picades i amb una escassa canal al caire; un element heràldic figura a la dovella clau: unes branques entrellaçades d'un arbust, el coscoll, que dóna nom a la població.

Campanar del 1853. Té planta gairebé quadrada (2'70 x 2'85 m). La cel·la té una motllura al dessota i està oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, amb baranes i un marc ressaltat; hi penja una campana del 1956 de 218 quilos de pes. Està coronat per una cornisa motllurada amb pinacles als angles i una teulada piramidal. Per l'interior hi puja una escala de cargol de pedra picada. Fou aixecat amb murs de paraments de maçoneria i carreus a cantoneres.

Situació: damunt els peus del temple, a ponent, fent angle al sud-oest.

Alçada: 18'12 metres.

Esveltesa: 6,3

CUBELLS Sant Pere

Altitud: 499 metres.

Església gòtica dels segles XIII-XIV. Consta d'una nau rectangular ampla coberta amb una volta de canó apuntat sobre tres arcs torals que descansen en mènsules; està capçada a llevant per un absis semicircular romànic tardà; té cancell, un cor alt i capelles laterals gòtiques amb voltes de creueria que ostenten belles claus de volta. El frontis neoclàssic és fruit de les reformes dels segles XVII i XVIII; hi té un portal rectangular amb grans peces en tot el marc amb aspecte encoixinat; la dovella clau de sobre el portal té gravada la data del 1793 juntament amb el símbol de Sant Pere. Una rosassa motllurada i atrompetada es troba a mitja alçada i una minsa cornisa angular amb una espadanya d'un ull sense campana al cim. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats, molts d'ells força menjats pel temps. Al mur de migdia s'hi pot veure un portal dovellat en arc de mig punt amb guardapols i una finestra al seu damunt, tots dos avui paredats.

Guarda una imatge d'alabastre del segle XIII de *La Mare de Déu de la Llet* procedent de l'església romànica local de Santa Maria del Castell; conserva encara una trona policromada del gòtic florit; una pica beneitera renaixentista de boca circular amb fons de petxina amb un peu octagonal i amb relleus florals al seu exterior; una imatge gòtica i en alabastre de *La Mare de Déu de la Paloma* i una talla d'un *Santcrist* del segle XVI que presideix l'altar major.

Campanar neoclàssic del 1793. Té planta gairebé quadrada (5'75 x 5'20 m), atalussat a la base tot aprofitant la roca que sobresurt. Els seus murs tenen paraments de carreus petits i ben escairats. La cel·la queda oberta amb finestres rectangulars, una a cada cara menys a la de llevant on n'hi ha dues; hi penja alguna campana. Està coronat per una minsa cornisa i un terrat amb barana metàl·lica i pilars als angles. Una esfera d'un rellotge sota terrat és visible a la cara de migdia. Una escala de cargol de pedra picada puja fins al cor i segueix per l'interior del cloquer fins arribar a la cel·la; s'hi accedeix des de l'interior del temple per una porta oberta entrant a l'esquerra.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent; en sobresurt gairebé un metre.

Alçada: 27'02 metres.
Esveltesa: 4,7

FONTLLONGA Sant Miquel
Altitud: 650 metres. Municipi de Camarasa

Església romànica dels segles XIII-XIV. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberta amb una volta de canó apuntada sobre dos arcs torals que descansen en mènsules; està capçada a llevant per un absis semicircular de carreus petits i irregulars precedit d'un escàs arc presbiteral. Propers a l'absis es troben dos nínxols oberts en el gruix del mur, un a cada costat, que són de l'obra original; més tardans són altres nínxols menys profunds que hi ha en zona propera a ponent. La nau està recoberta per una teulada de dos vessants de lloses; l'absis també té la teulada de lloses que, com les de la nau, són de factura poc polida. El frontis a ponent té un portal amb dues arcades ben dovellades en degradació lleugerament apuntades sobre una senzilla imposta i muntants de carreus ben escairats; l'arcada exterior té l'intradós acanalat; una allargassada finestra sagetera està situada a mitja alçada i, per coronament, una fina motllura el separa del cos del campanar. Els seus murs tenen paraments de carreus petits, irregulars i matussers de pedra entre grisenca i marronosa a mig camí d'un parament de maçoneria.

Dimensions: 18'50 x 6'86 x 8'90 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons dels nínxols arriba als 7'70 metres.

Campanar merament funcional aixecat en reformes tardanes. Té planta gairebé quadrada (2'90 x 2'80 m) i està coronat per una cornisa i una teulada a quatre vents de teules aràbigues. La cel·la queda oberta amb finestres en arc de mig punt sobre senzilles impostes, una a cada cara; hi penja una campaneta. En el lloc on antigament hi havia el cor ara s'hi ha situat una escala de cargol metàl·lica que permet arribar a la cel·la. Els seus murs d'un material un pèl marronós tenen paraments de paredat.

Situació: sobre els peus de la nau com una prolongació del frontis encarat a ponent.
Alçada: 18'12 metres.
Esveltesa: 6,2

GERB Sant Salvador
Altitud: 244 metres. Municipi d'Os de Balaguer

Església aixecada entre el 1903 i el 1907. Consta d'una nau rectangular de cinc trams coberta per una volta de canó amb llunetes i acompanyada de tres capelles laterals per banda ubicades entre els contraforts. El frontis ha estat bastit amb un parament de maçoneria barrejat amb panys de carreus petits, matussers i ben alienats; té carreus mitjans ben escairats a cantoneres d'un material marronós fosc; hi té obert un portal d'arc rebaixat amb un escut en la dovella clau, una petita imatge al damunt i un òcul circular a mitja alçada; està coronat per una cornisa angular. Els murs laterals també tenen paraments de carreus matussers disposats amb filades poc regulars; el seu color és un pèl més clar que el del frontis.

Guarda quatre capitells romans que sostenen la mesa de l'altar.

Campanar aixecat en el 1997. Té planta gairebé quadrada (3'70 x 3'85 m) bastit amb murs de paraments amb carreus mitjans, irregulars i alguns a mig desbastar a la planta baixa; grans carreus ben escairats a cantoneres, tots en material de color marró fosquejant; una fina motllura el

separa d'un segon cos amb paraments de carreus ben escairats, petits, disposats en filades regulars i d'un color marronós clar. En un tercer cos s'hi allotja la cel·la oberta amb una finestra d'arc de mig punt amb marcs ressaltats a cada cara i murs com els del cos segon; hi penja alguna campana. Està coronat per una cornisa destacada i una teulada a quatre vessants.

Situació: adossat a l'angle sud-occidental del frontis encarat a ponent en una posició un xic endarrerida.

Alçada: 23'55 metres.

Esveltesa: 6,1

IVARS DE NOGUERA L'Assumpció

Altitud: 314 metres.

Església bastida recentment, entre el 1999 i el 2002. Consta d'una planta poligonal (tres costats rectes i un de corbat que acull l'altar major), amb un cancell triangular; té el sostre pla a dos nivells que permet il·luminar l'interior per finestres rectangulars a un dels costats. El portal en arc de mig punt i marc de peces petites de pedra ben escairades està obert en el mur lateral del migdia. Els seus murs estan arrebossats i pintats en un to rosat; unes finestres d'arc de mig punt amb columnetes adossades al mur, totes cegues menys dues, ornen el mur lateral sota cornisa i damunt d'una ampla motllura de formigó grisenca que divideix el mur en dues zones.

Arquitecte: per les obres recents (1999), Mejón, de Lleida.

Campanar neoclàssic auster aixecat cap a finals del segle XIX. Té un primer alt cos de planta gairebé quadrada (5'13 x 4'75 m); un de segon amb els caires aixamfranats està bastit amb murs de maó vist; en ell s'hi ubica la cel·la; a sobre, després de dues motllures i amb finestres en arc de mig punt, una a cada cara, hi ha una torrella igualment aixamfranada; està coronada per una cornisa i una teulada piramidal vuitavada baixa. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada costat; dues motllures la separen del primer cos. Hi pengen tres campanes: la *Maria* del 1839 de 220 quilos, l'*Assumpció* del 1634 de 240 quilos; la *Sebastiana*, nova de trinca (2009), pesa 390 quilos. Una esfera horària es troba entre les motllures situades sota la cel·la. El primer cos té paraments de carreus ben escairats de pedra de color rogenc clar.

Situació: adossat a l'angle sud-oest dels peus del temple situats a ponent.

Alçada: 26'03 metres.

Esveltesa: 5

LLUÇARS Sant Pere

Altitud: 620 metres. Municipi de Vilanova de Meià

Església renaixentista i barroca del 1630 reformada amb posterioritat cap el 1730. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó de llunetes cegues i amb la capçalera recta a llevant. El frontis té un portal amb grans dovelles que formen un arc de mig punt sobre impostes recolzades en muntants de grans carreus ben escairats; més amunt apareix una rosassa motllurada, calada i atrompetada i, per coronament, una senzilla cornisa angular. Els seus murs tenen paraments de carreus grans, matussers, irregulars i disposats en filades més o menys regulars.

Campanar senzill merament funcional. Té planta gairebé quadrada (3'10 x 3'30 m) i està coronat amb una cornisa i una teulada de quatre vents amb un pinacle al cim. El seu basament està constituït per una gran roca, mig apuntalada ja que forma com una balma; els murs presenten

paraments de carreus fins als nivell del carrer, sota la roca. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a l'est i l'altra al cantó del migdia; hi penja una campana que és feta amb un obús dels que es trobaren al terreny després de la guerra del 36. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans i matussers disposats en filades regulars de pedra entre marró i groc. Una escala exterior de pedra amb barana metàl·lica condueix fins a una porta oberta a un primer pis:

Situació: adossat a l'angle sud-oest de la capçalera encarada a ponent.

Alçada: 11'26 metres.

Esveltesa: 3,4

MENÀRGUENS L'Assumpció

Altitud: 205 metres.

Església aixecada en el segle XV en estil gòtic; fou modificada entre 1890 i 1900 i engrandida el 1957 i el 1966 amb imitació del gòtic. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta ogival capçada per un absis poligonal, d'un transsepte, d'un cor i cancell. Els seus murs tenen paraments de carreus desgastats pel temps en la part antiga que correspon a la capçalera, i de maó vist en la part moderna. Té un òcul calat circular atrompetat i motllurat a l'extrem sud del transsepte. El portal en arc de mig punt es troba en un cos més avançat del mur lateral de migdia.

Guarda un retaule barroc a l'altar major restaurat amb poc encert amb els baixos fets de nou; també conserva dos quadres del segle XVIII.

Campanar coetani del primer temple; té un cos baix de planta quadrada (3'47 x 3'47 m) i un de superior vuitavat afegit en el temps de les reformes del segle XIX; està coronat per una cornisa i una teulada piramidal octagonal. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; hi pengen algunes campanes. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans ben escairats, erosionats sobretot a la part baixa antiga coetània de l'època gòtica; l'esfera horària es troba al dessota de la finestra oberta al costat de migdia. Per l'interior hi puja una escala metàl·lica, d'instal·lació recent, fent ziga-zaga; en arribar a la cel·la, per introduir-s'hi, cal aixecar la portella horitzontal que tanca la trapa oberta en el terra.

Situació: mig incorporat a l'ala dreta del temple cap al centre de la nau, al sud, en l'angle que fa amb el transsepte.

Alçada: 25'59 metres.

Esveltesa: 7,3

MONTGAI L'Assumpció

Altitud: 286 metres.

Església neoclàssica aixecada a mitjans del segle XVIII. Consta de tres naus rectangulars, la central de quatre trams, el primer d'ells amb el cor, coberta amb una volta de llunetes sobre quatre arcs torals de mig punt té la capçalera recta que inclou un petit absis quadrat; les laterals, més aviat passadissos oberts en arc de mig punt entre les capelles, estan cobertes amb voltes d'aresta. Té un cor alt amb barana metàl·lica que descansa en un arc carpanell i una volta rebaixada, i un digne cancell. Els seus murs interiors presenten paraments de maçoneria vista i els exteriors de maçoneria amb carreus a cantoneres llevat del mur frontal.

El frontis barroc fou renovat el 1916 per haver-se deteriorat el primitiu. Actualment hi ha oberta una portalada que es troba al capdamunt d'unes àmplies grades per salvar el desnivell amb les vies circumdants; té un portal rectangular englobat per un arc de mig punt amb tres estries a

l'intradós; al timpà hi figura en baix relleu l'anagrama de Maria; dues columnes exemptes de capitell compost i sobre pedestals flanquegen el portal; sostenen un entaulament i un frontó curvilini, truncats tots dos i, intercalada, una fornícula amb imatge rodejada per columnetes adossades i un frontó triangular; un òcul circular motllurat està situat a mitja alçada i, per coronament, una cornisa motllurada i mixtilínia amb espadanya de dos ulls al centre i una gran creu al cim. El seu mur té el parament de carreus mitjans de color grisenc ben escairats i amb cantoneres de grans carreus amb lleuger ressalt; uns pinacles estan situats al cim en els extrems de la cornisa i sobre l'espadanya.

Dimensions: 26'17 x 7'88 x 13'10 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total calculada des del fons de les capelles laterals fa 14'89 metres.

Guarda un ambó de pedra amb relleus obrats per un artista local; un baldaquí del segle XX sobre quatre columnes monolítiques; dues piques de pedra, una de beneitera i l'altre baptismal.

Campanar d'estil eclèctic del segle XIX. Té un primer alt cos de planta quadrada (5'00 x 5'00 m) ornat amb motllures planes separant els seus diversos pisos; els seus murs són de maçoneria amb carreus a les cantoneres. El segon cos o cel·la és de carreus ben escairats amb columnes exemptes de capitell compost als caires còncaus entre els quals es troben quatre finestrals d'arc apuntat amb campanes, dues del 1949 de 125 quilos i 199 respectivament; una altra de 72 és del 1950. Al seu damunt hi tenen un entaulament amb la cornisa motllurada, un terrat amb balustrada i robustos pinacles als angles. Encara hi ha aixecada una alta torrella vuitavada amb vuit finestrals d'arcs apuntats, una cornisa amb pinacles als angles i una agulla piramidal amb els careners ressaltats de color fosc i teules vidriades en to groguenc. Una esfera horària es troba als baixos del finestral de la cel·la a la cara frontal. Per l'interior hi puja una escala d'obra amb graons de pedra; és del tipus corrent a Catalunya, sobre voltes i arrapada als murs; des de la cel·la, per pujar fins al mirador superior, es fa mitjançant una escala de ferro en part movible.

Situació: sobre l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 60 metres. Aquesta mesura no l'he comprovada per dificultats presentades per la situació urbanística de l'entorn; tant l'actual rector (2000) com la publicació consultada (G.E.C.) la donen per correcta.

Esveltesa: 12

OLIOLA Sant Tirs

Altitud: 430 metres.

Església romànica dels segles XI-XII ampliada i modificada al XVIII. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberta amb una volta de canó reforçada per dos arcs torals de mig punt; queda capçada a llevant per un absis semicircular ultrapassat amb un alt sòcol i amb decoració a l'exterior d'arcs cecs i lesenes; té una cúpula dins d'un cimbori octagonal del segle XVIII amb finestres rectangulars, una a cada cara del tambor obert directament sobre la volta. Té una cripta d'una sola estança recentment descoberta i restaurada; es troba a la part baixa de l'absis, sense sostre, ja que el que tenia ha estat retirat; mostra interiorment cinc arcs de mig punt prolongats per fines pilastres i amb tres finestres de punt rodó esqueixades, doble en la central. Un cor alt situat als peus de la nau descansa en una embigat de fusta.

El frontis a ponent té un portal d'arc de mig punt amb una arcada de petites dovelles damunt muntants de carreus mitjans ben escairats; a mitja alçada hi ha una fornícula buida i, més amunt encara, un òcul circular amb marc de pedra ben tallada; per coronament té una minsa cornisa angular com a prolongació de la teulada de doble pendent. Un altre portal en arc de mig punt estava obert al mur de migdia; avui es troba paredat. Els seus murs presenten paraments de carreus de pedra del país marronosa i vermellosa, petits i mitjans ben escairats, irregulars i més o menys ben

alineats.

Dimensions: 23'90 x 5'50 x 14'00 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa vuit metres.

Guarda a la cripta una bella pica baptismal semiesfèrica amb peu cilíndric, tota ella decorada amb un relleu simulant grillons allargassats. Presideix l'absis una bella imatge romànica de *Sant Tirs* de peu dret que antigament es trobava en la fornícula del frontis; l'acompanyen sis talles barroques de personatges sants.

Campanar romànic coetani del temple. Té planta quadrada (4'15 x 4'15 m); està coronat per una cornisa i una coberta piramidal moderna de rajola blava. La cel·la està oberta amb finestres romàniques amb l'arc desfet substituït per llindes; uns frisos d'arcs cecs al centre, també desfets en allargassar les finestres, les flanquegen en dos nivells, a l'inferior al costat de finestres avui paredades. Els seus murs tenen paraments de carreus petits i ben escairats i amb els caires al cos superior de la cel·la lleugerament destacats a manera de lesenes cantoneres. L'escala que puja fins a la cel·la és de cargol d'obra i, en part, de pedra ; avui dia (2009) no presenta pas gaire seguretat i necessita urgents reparacions.

Situació: mig incorporat a l'edifici pel cantó de migdia, proper a l'absis orientat a llevant.

Alçada: 25'50 metres; mesura calculada amb dificultats per les barreres arquitectòniques que rodegen l'edifici; caldrà acceptar-la com aproximada.

Esveltesa: 6,1

OS DE BALAGUER Sant Miquel

Altitud: 463 metres.

Església barroca del segle XVII finalitzada el 1700. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberts amb voltes de llunetes i capçada per un absis recte i fondo cobert per una volta d'aresta; una imposta classicitzant recorre la base de la volta per tota la nau; per sota d'ella baixen tres pilars quadrats per banda que separen la nau dels passadissos laterals; al damunt dels pilars descansen arcs formers de mig punt. Un dels trams és el transsepte amb el creuer ocupat per un cimbori octagonal que inclou una cúpula sobre petxines; té la capçalera recta.

Els seus murs, excepte el del frontis, tenen paraments de maçoneria amb carreus a cantoneres; el frontis el té de grans carreus ben escairats de pedra blanquinosa barrejats amb altres de to fosc; té una portalada barroca amb el portal en arc de mig punt sobre impostes, motllurat i treballat sinuosament; el flanquegen unes pilastres adossades als muntants sobre pedestals inflats i estrangulats; sostenen un entaulament doble; al seu damunt s'hi troben una fornícula amb imatge, un òcul circular motllurat i atrompetat; per coronament, una cornisa motllurada al centre fent una gran corba convexa; retirat uns centímetres sobresurt un segon cos, més alt, amb una cornisa angular.

Dimensions: 32'15 x 7'51 x 13'75 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada des del fons de les capelles laterals fa 18'81 metres; la cúpula arriba als 19'43 metres i el transsepte en fa 18'61 x 7'45 x 13'75.

Campanar d'un barroc auster coetani del temple. Té un primer cos de planta gairebé quadrada (6'20 x 6'30 m) capçat per una senzilla motllura; al seu damunt s'aixeca un segon cos octagonal dividit en dos per una altra motllura; en té una tercera a l'arrencada dels arcs de les finestres. Està coronat per una cornisa motllurada, un terrat amb barana metàl·lica i, al seu damunt, una torrella vuitavada amb finestres en arc de mig punt, una a cada cara alterna; la cobreix una cúpula formada per vuit sectors esfèrics amb les arestes destacades un pèl sinuoses que acaben en una curvatura còncava com si formessin un petit pinacle. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc

de mig punt, una a cada cara alterna. Els seus murs tenen paraments de maçoneria amb carreus a cantoneres d'un material blanquinós.

L'escala que puja pel seu interior, amb graons de pedra picada, ho fa entre la paret i un pilar central. Des de la cel·la al terrat, on s'hi accedeix per una trapa, hi ha una escala de cargol d'obra. Té dues campanes grans de nom *Miquela* de 1001 quilos de pes i *Concepció* de 771, una de mitjana que toca els quarts, *Mateua* de 125 quilos, i una de petita, *Bàrbara* de 72; adjunta a la sagristia n'hi ha una de petita del 1995, de 6 quilos, campana de senyals, per avisar l'eixida de missa.

Situació: adossat al mur lateral dret fent angle amb la capçalera.

Alçada: 32'38 metres.

Esveltesa: 5,1

PALLEROLS (de Rialb) Sant Esteve

Altitud: 800 metres. Municipi de La Baronia de Rialb

Església de mitjans del segle XI modificada posteriorment amb aires neoclàssics populars com ho senyala la data de la dovella clau del portal: 1793. Consta d'una nau rectangular orientada de nord a sud coberta amb voltes de llunetes damunt una destacada imposta motllurada i de tres arcs torals de mig punt; té dos absis romànics semicirculars situats al lateral de llevant, un d'ells més gran i alt que l'altre, al nord tocant a la capçalera; ara fa funcions de sagristia; els seus murs mostren paraments de carreus petits i matussers ben alineats propis dels temps del romànic. La capçalera actual és recta però el presbiteri és poligonal de cinc costats irregulars format com està per unes raconeres que sostenen una volta decorada a manera de petxina. Tots els murs interiors estan emblanquinats a excepció dels de l'absis més petit que mostra un parament de pedra vista; avui està convertit en una capella lateral de les tres que té el temple per cada banda. El cor, als peus, descansa en un arc rebaixat i una volta de llunetes.

El frontis està obert amb un portal d'arc rebaixat i marc format per carreus i dovelles de pedra rogenca; té un petit òcul el·líptic al damunt, un òcul circular a mitja alçada i una petita finestra rectangular sota la cornisa angular; dues finestres rectangulars es troben a banda i banda en els laterals superiors. Tant els dos absis encarats a llevant com alguns panys de paret de ponent semblen pertànyer a la primitiva església romànica del segle XI. La resta dels seus murs tenen paraments de maçoneria amb carreus a cantoneres; la pedra té un to rogenc.

Dimensions: 15'77 x 5'12 x 7'54 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals arriba als 9'88 metres.

Campanar merament funcional de principis del segle XIX. Té planta quadrada (2'60 x 2'60 m) i està coronat per una cornisa i una teulada a quatre vents amb una escassa agulla cònica al centre. Els seus murs tenen paraments de paredat i maçoneria barrejats. La cel·la està oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara. S'hi accedeix des del cor; per arribar-hi hi ha, entrant al temple a l'esquerra, una escala de pedra; un cop a dalt d'ell, i a la dreta, una porta dóna pas a un passadís que es troba per sobre dels altars laterals d'aquesta banda; allí, una altra modesta escala d'obra, puja fins a sota la cel·la que no té ni campanes ni un paviment on poder accedir-hi.

Situació: sobre el passadís lateral, més o menys damunt l'absis petit, a llevant del temple.

Alçada: 13'75 metres.

Esveltesa: 5,2

En aquest petit temple, en les golfes, s'hi va refugiar durant la guerra civil espanyola (1936-39) el fundador de l'Opus Dei, sant Josep Maria Escrivà de Balaguer. Hi restà algun temps fins que es pogué traslladar a França.

PENELLES Sant Joan Baptista

Altitud: 276 metres.

Església aixecada entre el 1951 i el 1961. Consta de tres naus rectangulars capçades a ponent per un absis semicircular. El frontis està precedit d'un porxo amb tres grans arcs de mig punt sobre quatre pilars; aixopluga el portal rectangular; per damunt del porxo es deixen veure tres finestrals d'arc de mig punt i, a sota la cornisa angular, altres tres finestretes d'arc de mig punt i un fris de petites obertures rectangulars; una gran creu metàl·lica decora el cim. Els seus murs tenen paraments de maó vist d'un color daurat clar.

Arquitectes: Josep Danés i Torras (1891-1955) en col·laboració amb Isidre Puig i Boada (1891-1987).

Guarda unes pintures a l'absis pintades el 1960 per Antoni Gorgues i Gou i altres a la capella del Santíssim de Gabriel Casanovas Tapiol obrades el 1961.

Campanar coetani del temple. Té planta quadrada (4'25 x 4'25 m) amb un portal obert en la base sota d'un gran ràfec cobert per una teulada de dos vessants que descansa en un arc rebaixat. Està dividit en diversos pisos per motllures amb finestretes aparellades a cada pis i amb l'esfera d'un rellotge sota la cel·la. Al pis superior on s'hi ubica la cel·la està obert amb dos grans finestrals d'arc de mig punt a cada costat; hi penja una campaneta. Està coronat per una cornisa i una teulada de quatre vents i, al seu centre, s'hi aixeca un templet quadrat, amb doble obertura a cada costat, cobert amb una agulla amb marcada inflexió a la base.

Situació: adossat, en gran part exempt, al mur del sud i proper al frontis encarat a llevant.

Alçada: 32'28 metres.

Esveltesa: 7,6

PONTS Santa Maria

Altitud: 363 metres.

Església neogòtica aixecada cap a mitjans del segle XIX (1839) que conserva restes d'una anterior gòtica del segle XIV i romànics d'una altra primitiva del XIII. El frontis té un portal atrompetat amb arquivoltes ogivals flanquejat per dues portes petites amb dues finestres al seu damunt que presenten un bordó sobre mènsules; totes elles en arc apuntat; al damunt d'elles, un ràfec sobre mènsules divideix el centre de la façana en dues zones, a la superior s'hi veu una gran rosassa motllurada i calada a mitja alçada, un petit òcul circular amb creu inscrita i, poc més amunt, la cornisa angular amb un fris d'arcs cecs al dessota. Una torre de planta quadrada s'aixeca en el lateral dret formant l'angle nord-oest; el del nord-est el forma la torre del campanar.

Consta d'una nau rectangular de quatre trams, un d'ells amb el cor, coberta amb volta de creueria; té el presbiteri semicircular. Per l'exterior es veu encara restes de l'antic absis romànic semicircular. Un cor alt als peus amb barana metàl·lica descansa en un arc carpanell i una volta de creueria. Tots els murs de la fàbrica de pedra marronosa tenen paraments de carreus ben escairats

Dimensions: 32'00 x 12'00 x 16'83 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Guarda un retaule barroc de *La Mare de Déu del Roser* de 1790, obra de l'escola de Vic, similar al que es guarda a Agramunt; es troba molt ben conservat llevat de la mutilació que va sofrir el 1936 en decapitar-ne algunes figures de la predel·la. Té una pica baptismal del 1657, ovoide, en un sol bloc de pedra d'uns 90 centímetres de diàmetre a la boca. El presbiteri està decorat amb pintures de Llucià Navarro, artista del segle XX (n. 1924).

Campanar neogòtic coetani del temple. Té planta octagonal reforçat per robustos contraforts en els seus caires (costats de 3'50 metres i un perímetre de 28'8). Té oberts finestrals

d'arcs apuntats en dos pisos d'un primer alt cos; una motllura el separa del segon; en aquest, una altra motllura el divideix en dues zones de poca alçada, en la superior apareixen unes finestretes d'arc apuntat; al damunt, s'hi aixeca la cel·la de perímetre més reduït i també vuitavada oberta amb finestres d'arc apuntat, una a cada cara; en una d'elles hi ha l'esfera d'un rellotge. Està capçada per una coberta plana amb una estructura metàl·lica al cim (no comptada en la mesura de l'alçada) que sosté petites campanes horàries. Els murs del cloquer tenen paraments de carreus ben escairats de pedra marronosa com la resta del temple. Una escala de pedra arrapada als murs puja fins a la cel·la; des d'allí a l'exterior superior s'hi troba un pas esglaonat.

Situació: adossat a l'angle nord-est del frontis encarat a tramuntana.

Alçada: 28'20 metres.

Esveltesa: 9

PRADELL (de Sió) L'Assumpció

Altitud: 317 metres. Municipi de Preixens

Església aixecada en els segles XVII i XVIII. Consta d'una nau rectangular amb capelles laterals i un presbiteri poligonal de cinc costats cobert per una volta de petxina. La capçalera recta està reforçada per robustos contraforts entre els quals hi ha obertes dependències. El frontis té un portal rectangular amb una doble escala d'accés, un òcul circular a mitja alçada i una cornisa horitzontal que és l'extrem de la teulada de dos vessants que cobreix el temple perpendicularment al frontis. A la dreta del campanar hi puja una torre quadrada, lleugerament retirada respecte del frontis; arriba a l'alçada de la base de la cel·la; queda situada fora de l'àrea del temple, darrere la capçalera. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans ben escairats de pedra marronosa disposats en filades regulars.

Campanar coetani del temple. Té planta quadrada (4'00 x 4'00 m aproximadament); està coronat per una cornisa motllurada, una teulada a quatre vessants. La cel·la té una motllura amb treball d'escacs sota a la seva base i està oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen campanes. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats disposats en filades; la pedra, com en tot el temple, és marronosa.

Situació: sobre el cos del temple una mica retirat de la façana sud; només sobresurt de la teulada del temple el cos de la cel·la.

Alçada: 17'25 metres.

Esveltesa: 4,3

PREIXENS Sant Pere

Altitud: 315 metres.

Església del segle XVI; una reforma a l'interior al segle XVIII li ha donat un aspecte neoclàssic. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes i capçada per un absis rectangular; està acompanyada de capelles laterals separades de la nau per arcs de mig punt damunt pilars rectangulars amb capitell toscà; l'interior està tot pintat de blanc. El frontis refet recentment té un portal en arc de mig punt amb grans dovelles i amb un bordó sobre mènsules, una finestra d'arc de mig punt esqueixada al damunt, una esfera horària a l'esquerra de la part alta i la teulada de marcat vessant a la banda esquerra que deixa, al centre, un ull obert i al campanar a la banda dreta. Els seus murs tenen paraments de carreus grans ben escairats tant al frontis com als laterals amb peces de color groc marronós; la part posterior de la nau té més alçada que la frontal i es veu darrere

el campanar que puja amb un òcul petit obert sota la fina cornisa angular d'aquesta part posterior del temple.

Campanar coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (3'13 x 3'03 m) i queda coronat per una cornisa motllurada i un fris de teules sobreposades; el cobreix una teulada a quatre vents. La cel·la queda oberta amb finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara; hi pengen campanes. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats. L'escala que puja pel seu interior és d'obra sobre voltes i arrapada a la paret.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 13'74 metres.

Esveltesa: 4,3

EL PUIG DE RIALB Sant Andreu

Altitud: 631 metres. Municipi de la Baronia de Rialb

Església romànica de fi del segle XI o de principis del XII reformada al XVIII quan va ser ampliada cap a llevant fet que li va representar la pèrdua de l'absis romànic. Consta d'una nau rectangular irregular, lleugerament més estreta per la banda de la capçalera; està coberta amb volta de canó de mig punt sobre dos arcs torals; modernament s'hi van obrir dues capelles a la banda nord separades de la nau per sengles arcs formers de punt rodó que descansen en un robust pilar quadrat; un cor sobre un embigat de fusta i amb una barana igualment de fusta està aixecat als peus. El mur sud de fi del segle XI amb arcuacions llombardes, lesenes i doble fris de dents de serra sota cornisa és el que mostra més clarament l'origen romànic del temple; en ell hi ha el portal d'arc de mig punt proper als peus; els paraments mostren carreus mitjans irregulars de picat matusser i disposats en filades avui mogudes.

Dimensions: 15'60 x 3'48 x 5'46 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 9'93 metres.

Campanar merament funcional del segle XVIII. Té planta rectangular (2'65 x 2'15 m) i queda coronat per una cornisa i una teulada a dos vessants al dessota de la qual la cel·la està oberta amb una finestra d'arc de mig punt a les cares de llevant i migdia, a les de ponent i tramuntana les obertures, més petites, tenen arc rebaixat; els seus murs mostren paraments de carreus matussers. Per pujar al campanar, unes estretes escales d'obra al fons de la nau arrapades al mur de migdia, donen accés al cor i des d'ell arriben fins a sota la cel·la a la qual s'accedeix a través d'una trapa.

L'entorn està molt abandonat i certes dependències adjacents estan completament arruïnades i aterrades.

Situació: damunt els peus de l'església, en l'angle sud-oest del mur de migdia.

Alçada: 11'05 metres.

Esveltesa: 4,1

RIBELLES L'Assumpció

Altitud: 564 metres. Municipi de Vilanova de l'Aguda

Església romànica del segle XI situada dins del recinte murallat del castell. Ha estat modificada cap el segle XVII. Consta de dues naus rectangulars; la nau major, antigament romànica, fou sobrealçada i està coberta amb una volta de llunetes; una segona nau lateral a la dreta fou afegida modernament i ha quedat mal comunicada amb la major. A la capçalera de la nau major,

a llevant, hi ha un absis semicircular del segle XI amb decoració llombarda a l'exterior a base d'arcs cecs i lesenes des de mitja alçada ja que arrenquen d'un alt sòcol; el seu parament mostra carreus petits ben escairats i alineats. El portal barroc obert a la façana de ponent té un arc dovellat rebaixat i carreus estriats als muntants; un òcul motllurat es troba a mitja alçada del frontis i una cornisa horitzontal el corona. En una arcada interior figura la data de 1648.

Campanar de planta gairebé quadrada (8'20 x 8'50 m) situat dins de l'antiga fortalesa, edificat sobre roca viva, enfonsat dins d'ella uns quatre metres; un primer cos d'uns 9 metres podria ser de poc abans de l'any 1000; el cos superior romànic (de 9 als 13 metres) deu ser del segle XII i, finalment, la cel·la correspon al XVII; el perímetre d'ella és més reduït que l'estructura inferior. La torre formava part del castell; en convertir-se en campanar s'hi va afegir l'estructura superior per ubicar-hi les campanes; avui presenta finestres d'arc de mig punt, tres a ponent i una a cadascun dels altres costats; està coronada per una minsa cornisa i un terrat amb barana de carreus. Les parts més antigues presenten paraments de carreus petits ben alineats

Situació: adossat al mur nord, tocant a la capçalera orientada a llevant.
Alçada: 36'39 metres.
Esveltesa: 4,2

SANTA LINYA L'Assumpció
Altitud: 535 metres. Municipi de Les Avellanes i Santa Linya

Església amb alguna aparença romànica però bàsicament és d'època gòtica. Consta de tres naus rectangulars capçades a llevant per un absis semicircular amb un parament de carreus petits i matussers i sense decoració exterior. El frontis, bastit amb un parament de grans carreus ben escairats té un portal amb dues arcades en degradació i en arc de mig punt amb grans dovelles, un bordó sobre impostes, un òcul circular atrompetat a mitja alçada i una finestreta rectangular sota la cornisa angular decorada amb filades de teules sobreposades.

Campanar del 1780. Té planta quadrada (3'80 x 3'80 m). Els seus murs tenen paraments de maçoneria de peces mig picades i carreus a les cantoneres als pisos inferiors; al superior o cel·la els té de carreus ben escairats de pedra clara a cada cara; unes senzilles motllures el divideixen per fora en quatre cossos; la cel·la, al pis superior, està oberta per finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen campanes més aviat petites. Està coronat per una destacada cornisa i una teulada a quatre vessants amb un petit pinacle al cim.

Situació: adossat al mur de migdia mig incorporat a l'absis
Alçada: 22'11 metres.
Esveltesa: 5,8

SANTA MARIA DE MEIÀ La Immaculada
Altitud: 680 metres. Municipi de Vilanova de Meià

Església barroca aixecada el 1693. Consta d'una nau rectangular amb la capçalera recta; els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats i presenta un frontis amb portal rectangular amb marc motllurat i amb un ràfec al damunt; una rosassa motllurada i atrompetada a mitja alçada il·lumina la nau i una cornisa motllurada angular amb un pinacle al cim i un altre a l'extrem dret coronen aquesta façana. Conserva encara de la primitiva església del segle XI part del mur de migdia i part de la volta de l'antic cimbori situat, avui, darrere l'actual campanar.

Guarda una talla gòtica de *La Mare de Déu*.

Campanar d'aires barrocs edificat a principis del segle XX. Té planta gairebé quadrada (4'70 x 4'50 m). Els seus murs tenen paraments carreuats amb els caires ressaltats a manera de lesenes cantoneres; la cel·la es troba situada al cos vuitavat superior amb murs de maçoneria però amb pilastres de carreus flanquejant les finestres d'arc de mig punt, una a cada costat altern; hi pengen campanes. Està coronat per una cornisa motllurada, un tambor amb petits òculs en cares alternes al damunt dels quals una motllura pren forma arquejada. Queda coronat per una cúpula semiesfèrica i nervada de rajoles blavoses amb creu al cim. Té el sòcol un pèl atalussat i l'esfera d'un rellotge al capdamunt del cos quadrat per la part de llevant o frontal.

Situació: adossat al mur de migdia fent angle al sud-est del frontis encarat a llevant, mig cos més avançat.

Alçada: 26'41 metres.

Esveltesa: 5,6

SANT LLORENÇ DE MONTGAI L'Assumpció

Altitud: 280 metres. Municipi de Camarasa

Església del temps del barroc d'aires austers. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes i de dos passadissos laterals amb voltes bufades; té la capçalera recta i un presbiteri amb raconeres que permeten una volta de petxina que fa un quart d'esfera. Un cor alt amb barana de fina balustrada descansa en un arc carpanell; té cancell. El frontis està obert amb un alt portal d'arc de mig punt dovellat sobre impostes i flanquejat per unes pilastres d'escàs relleu adossades als muntants; unes poques grades hi donen accés; al damunt hi té una fornícula sense imatge oberta per una petita finestreta, un petit òcul circular situat a sobre mateix i, al centre, una cornisa angular de teules sobreposades; als laterals la cornisa és minsa o inexistent. Amplis i alts contraforts aixopluguen les capelles laterals. Els seus murs amb paraments de paredat de peces marronoses tenen les cantoneres de carreus ben escairats.

Dimensions: 16'60 x 5'87 x 8'80 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total, inclosos els passadissos, arriba al 11'80 metres.

Campanar coetani del temple, merament funcional. Té planta gairebé quadrada (3'48 x 3'60 m) amb dos cossos separats per una simple motllura; el superior, on s'hi ubica la cel·la, està obert amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, amb la del nord tapiada; hi pengen campanes. Està coronat per una destacada cornisa i un terrat amb barana d'obra i pinacles de bola als angles. Els seus murs tenen paraments de paredat amb carreus a cantoneres, tots d'un material marronós. Una escala d'obra que va de paret a paret permet arribar fins a la cel·la.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 17'75 metres.

Esveltesa: 5

LA SENTIU DE SIÓ Sant Miquel

Altitud: 281 metres.

Església aixecada cap a mitjans del segle XVI; la façana fou remodelada el 2001. Consta d'una nau rectangular acompanyada de capelles laterals. El frontis té una senzilla portalada abarrocada amb el portal en arc rebaixat, el marc motllurat, una petita fornícula amb imatge al

timpà que es forma sota d'un bordó sinuós ressaltat; unes pilastres toscanes estan adossades als muntants; un gran òcul circular apareix a mitja alçada i, per coronament, un frontó triangular amb un petit òcul central. El mur del frontis té un parament de carreus mitjans ben escairats, irregulars i disposats en filades uniformes d'un material de color groc tirant a marronós; els dels murs laterals els tenen de paredat.

Campanar coetani del temple. Té un primer alt cos de planta gairebé quadrada (4'10 x 4'60 m) i un de segon amb els caires aixamfranats d'un perímetre lleugerament més reduït que el primer cos; en ell s'hi ubica la cel·la; està oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; al damunt s'hi aixeca una torrella separada de la cel·la per una destacada cornisa motllurada que té els caires arrodonits i es troba sobre un minso terrat amb barana; s'hi obren finestres d'arc de mig punt, una a cada cantó; està coberta per una teulada de quatre vessants. La finestra de la cel·la que dóna al frontis es troba tapiada i té incorporada l'esfera d'un rellotge. Els murs tenen paraments de carreus que mostren un cert desgast, un abundant morter de calç ben visible en les juntures i fan un lleuger talús en tot el primer alt cos visible principalment en la seva base.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis orientat a ponent.

Alçada: 21'62 metres.

Esveltesa: 4,7

TARTAREU L'Assumpció

Altitud: 600 metres. Municipi de Les Avellanes i Santa Linya

Església aixecada cap el 1774, data gravada en la llinda del portal. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes; té la capçalera recta, un presbiteri recte amb raconeres i volta de quart d'esfera en forma de petxina, cancell i cor. El frontis té un portal rectangular amb marc de carreus de pedra blanca, una fornícula sense imatge a mitja alçada i a sota d'un frontó triangular que corona la façana una finestra rectangular. El mur del frontis té el parament de maçoneria amb peces mig picades d'un material grisenc mentre que els laterals els paraments són de carreus.

Guarda una petita pica beneitera de pedra amb relleus florals d'aparença antiga; una pica baptismal troncocònica de boca circular amb relleus geomètrics (estrelles, dentats) i una imatge facial a un dels angles; també té tombes sepulcrals al terra.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (4'10 x 4'00 m) amb una motllura a mitja alçada per la banda del frontis. La cel·la està oberta amb finestres d'arc de mig punt emmarcades amb dovelles i carreus petits i ben escairats, una a cada cara; hi pengen algunes campanes. Està coronada per una cornisa motllurada i una teulada de quatre vessants amb un pinacle al cim. Els seus murs tenen paraments de paredat amb carreus a cantoneres tots ells d'un material grisenc.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 20'49 metres.

Esveltesa: 5

TÉRMENS Santa Maria

Altitud: 208 metres.

Església consagrada el 20 de gener del 1966. Consta d'una nau rectangular de cinc trams amb sostre de secció parabòlica sobre sis arcs torals i coberta per una teulada de dos vessants; té la capçalera recta que acull un presbiteri amb una volta semblant a la de llunetes, un cor alt als peus del temple i cancell. Externament el mur frontal és de maó vist amb sòcol de maçoneria; està decorat amb bandes verticals i té alguna obertura rectangular allargassada; està precedit del campanar que s'aixeca sobre el cancell amb un portal amb marc angular. Els murs laterals i la capçalera per fora presenten un arrebossat grisenc i unes pilastres de maó vist que senyalen la divisió de la nau en trams.

Arquitecte: Isidre Puig i Boada (1891-1987).

Campanar del 1966. Té planta circular (4'10 m de diàmetre a la base); està obert per finestres rectangulars fins a mitja alçada en tot el mur cilíndric per damunt de la base oberta a manera de porxo; la torre cilíndrica, de menys radi ara, segueix enlairant-se fins a l'obertura del cim; està reforçada per quatre robustos contraforts d'un gruix de 30 centímetres que sostenen una plataforma circular que tanca per dalt l'espai d'on penja la campana. Està coronat per una creu metàl·lica de quatre braços no inclosa en l'alçada. Els seus murs tenen paraments de maó vist. Una escala d'obra puja per l'interior del cilindre fins aconseguir de sortir a l'obertura on hi penja la campana.

Situació: precedeix el frontis i queda obert per davant fent de porxo a l'entrada del temple orientada a llevant.

Alçada: 23'19 metres.

Esveltesa: 5,6

LA TORRE DE RIALB (Torrebadal) Sant Iscle i Santa Victòria

Altitud: 474 metres. Municipi de la Baronia de Rialb

Església iniciada ja a finals del segle X i completada a principis del segle XI; es va modificar modernament en escurçar la nau separant-la de l'absis per un mur darrere del qual, avui, hi ha la sagristia. Consta d'una nau rectangular de quatre trams irregulars coberts amb volta de canó sobre una imposta i de tres arcs torals de mig punt; està acompanyada per dos estrets passadissos laterals separats de la nau per un joc de columnes sobreposades i quatre arcs formers de punt rodó; les columnes baixes són monolítiques i tenen un radi molt superior a les que descansen al seu damunt; totes dues tenen capitells tronco-piramidals robustos sense cap decoració; l'altar major dins d'un curtíssim tram més estret que la nau està precedit d'un arc presbiteral més baix que els torals; sembla ser el principi de l'absis semicircular antic avui desaparegut.

La capçalera antigament formada per l'absis semicircular que es va enderrocar i del que en resten escassos testimonis, està formada per un afegit rectangular que constitueix la sagristia. Un cor alt descansa sobre un arc rebaixat i un embigat de fusta; es prolonga pel lateral del primer tram i tot ell té protecció de barana de fusta. El portal situat al centre del mur del migdia és d'arc de mig punt dovellat damunt muntants carreuats. Als laterals de la nau hi ha obertes capelles d'escassa fondària, tres al cantó de tramuntana i dues a la de migdia.

Dimensions: 14'41 x 4'82 x 6'53 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; la llargada del temple, inclosa la sagristia, arriba als 17'91 metres, i l'amplada inclosos els estrets passadissos laterals arriba als 7'10.

Guarda fragments d'un retaule de pedra policromada del segle XIV a la capella de Sant Josep, i una pica baptismal troncocònica sense cap decoració.

Campanar de la segona meitat del segle XI i amb retocs posteriors que li van cegar les finestres i el van aixecar d'un pis. Té planta quadrada (4'00 x 4'00 m) i té paraments de carreus petits i matussers de forma cúbica. Queda coronat per una destacada cornisa i una teulada a quatre vessants amb inflexió a la base. La cel·la està oberta amb una finestra d'arc de mig punt a cada costat; hi penja alguna campana. Una escala puja al cor i des d'allí, per una segona escala estreta i arrapada al mur interior del cloquer s'accedeix a la cel·la a través d'una trapa. Els seus murs estan totalment nus de decoració i donen una imatge austera i funcional.

Situació: angle sud-oest de la façana lateral de migdia, damunt els peus del temple.

Alçada: 13'41 metres.

Esveltesa: 3,3

TORRELAMEU L'Assumpció

Altitud: 201 metres.

Església romànica del segle XIII engrandida al XVI en estil gòtic tardà i reformada al segle XVIII en estil neoclàssic. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes sobre arcs torals de mig punt i d'una imposta classicitzant; està capçada per un absis poligonal que inclou un presbiteri cobert per una volta de petxina; acompanyen la nau capelles laterals obertes per grans arcs de mig punt. El tram inicial als peus té una volta de creuria estrellada. El frontis té un portal gòtic de grans dovelles en arc de mig punt, muntants carreuats, un gran òcul a mitja alçada i una cornisa angular; sota de l'òcul hi ha un relleu amb la imatge de la patrona. Els seus murs tenen paraments de carreus grans i ben escairats en pedra rogenca però per damunt de l'òcul el parament del frontis apareix barroer amb material de paredat, fet que fa pensar que va ser sobrealçat.

Campanar romànic del segle XIII. Té planta gairebé quadrada (5'00 x 5'22 m). Està coronat per una cornisa amb gàrgoles als angles i un terrat amb barana de blocs de pedra artificial. Els seus murs, fins a la meitat de la cel·la, tenen paraments de grans carreus ben escairats en pedra rogenca. A la cel·la, oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, el parament de carreus de la part superior mostra un desgast o carreus matussers que podrien significar un afegit fet a les reformes del segle XVIII. Per accedir a la cel·la hi ha una escala de pedra fins al cor i des d'ell, per l'interior del cloquer, hi puja una escala d'obra de paret a paret fins a l'estança de les campanes.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 19'03 metres.

Esveltesa: 3,6

VALLFOGONA DE BALAGUER Sant Miquel

Altitud: 235 metres.

Església neoclàssica d'inicis del segle XIX i engrandida entre 1962 i 1980. Consta d'una nau rectangular amb el terra que fa un lleuger pendent cap al presbiteri que és força reduït; està coberta per un sostre horitzontal que descansa en els murs i en unes pilastres d'aspecte helicoïdal. El frontis té un portal classicitzant d'arc de mig punt, unes pilastres adossades als muntants, entaulament i un frontó triangular per coronament; hi ha un petit òcul circular a mitja alçada i la cornisa fa un angle que es correspon amb la teulada de dues vessants. El mur del frontis té un parament de carreus ben escairats de pedra marronosa.

Arquitectes: pel que fa a les obres del segle XX, Isidre Puig i Boada i Cardoner Blanch.

Campanar coetani del temple. Té planta quadrada (4'67 x 4'67 m). Està coronat per una cornisa de maó i un terrat amb barana d'obra. La cel·la està oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt destacat amb maó vist, una a cada banda; hi penja alguna campana; té l'esfera d'un rellotge al dessota de la finestra frontal. Els panys dels cossos inferiors mostren paraments de grans carreus ben escairats de pedra groguenca tirant a torrat; el cos superior on s'ubica la cel·la, separat del primer per una motllura de maó, té els murs arrebossats amb simulació de carreus. Una escala d'obra que va de paret a paret permet arribar a l'estança de les campanes.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis orientat a migjorn.

Alçada: 22'19 metres.

Esveltesa. 4,7

LES VENTOSES Sant Pere

Altitud: 338 metres. Municipi de Preixens

Església romànica aixecada al llarg dels segles XII i XIII; fou refeta al segle XVIII. Consta d'una nau rectangular capçada a llevant per un absis semicircular conservat del romànic; està bastit amb un parament de grans carreus ben escairats disposats en filades, alguna d'ella amb carreus mitjans, sense altra ornamentació que una finestra de punt rodó de doble esqueixada al seu centre; també el mur de llevant veí de l'absis conserva el seu parament romànic. La resta dels murs d'època posterior mostren paraments de carreus mitjans ben escairats amb un sobrealçament modern a base de maó vist. El frontis té un portal rectangular amb la llinda on hi figura la data de 1730, un frontó triangular amb fornícula sense imatge, un petit òcul octagonal a mitja alçada i una minsa cornisa angular amb creu de pedra al cim. Aquests elements no queden situats en l'eix del frontis sinó força desplaçats cap a la dreta, veïns de la massa del campanar.

Campanar aixecat en el moment de la reforma del segle XVIII. Té planta quadrada (2'70 x 2'70 m) amb un primer cos amb paraments de carreus mitjans ben escairats com els dels murs del temple de color marró fosc; un segon cos modern aixamfranat i bastit amb maó vist està dividit en dos cossos per una motllura; al superior destinat a la cel·la s'hi obren les finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; està cobert per un teulada baixa de quatre vessants amb un fris de quadrats cecs damunt una minsa cornisa.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent, una mica més avançat que ell.

Alçada: 11'80 metres.

Esveltesa: 4,3

VILANOVA DE L'AGUDA Sant Miquel

Altitud: 409 metres.

Església aixecada cap al segle XIX. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó i acompanyada d'algunes capelles laterals. El frontis té un portal rectangular amb escuts nobiliaris gravats a la llinda i a sobre d'ella, un òcul circular atrompetat a mitja alçada i una cornisa angular interrompuda al centre per un campanar d'espadanya closa de dos ulls buits. El seu mur té un parament de grans carreus irregulars de color marró fosc amb mostres visibles del morter de calç entre ells. El campanar d'espadanya closa situat sobre el frontis avui (2002) no serveix de campanar parroquial ja que encara es fa servir el que es troba al carrer principal del poble, enmig dels edificis civils del carrer.

Campanar de torre de planta rectangular (2'60 x 3'00 m) bastit amb murs de maçoneria i carreus a cantoneres; té una fina motllura sota la cel·la; en ella s'hi obren quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja alguna campana. Està coronat per una cornisa i un terrat amb barana de maçoneria; té una cripta al dessota de la torre. Pertanyia a l'antic edifici parroquial avui desaparegut. Segueix fent funcions litúrgiques per a l'actual parròquia.

Situació: es troba lluny del temple parroquial, adossat a cases civils, al carrer Major, i comunicat per un pont amb els edificis del davant, pont que travessa el carrer i té edificis al seu damunt. Dificultats urbanístiques han fet difícil al càlcul de la seves mesures que caldrà considerar aproximades.

Alçada: 19'41 metres.

Esveltesa: 6,4

VILANOVA DE LA SAL L'Assumpció

Altitud: 603 metres. Municipi de Les Avellanes i Santa Linya

Església del segle XII refeta al XVIII. Consta d'una nau rectangular. Té un portal dovellat en arc de mig punt al damunt del qual hi figura la data de 1804 situat a la façana lateral del migdia. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats de color marronós. Unes construccions al damunt, innecessàries avui, estan a punt de fer-se desaparèixer.

Campanar modern, de principis del segle XIX. Té un primer cos robust i no massa alt de planta quadrada (5'00 x 5'00 m); està convertit en un segon alt cos vuitavat després d'una primera motllura; una segona motllura a la part superior dóna pas a la cel·la oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; hi penja alguna campana. Està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb barana metàl·lica. Els seus murs tenen paraments de carreus, grans al primer cos, petits i matussers al segon, ben escairats i de major dimensió a cantoneres. Deurien estar tots ells coberts d'un arrebossat ja que avui dia (2002) l'han perdut en gran part i queden ben visibles molts panys de pedra vista.

Situació: adossat a la façana lateral del migdia fent angle al sud-oest del mur dels peus del temple encarat a ponent.

Alçada: 27'75 metres. L'alçada està calculada des del peu de l'antiga porta a ponent, avui tapiada, i que queda a un nivell més baix que l'actual a la façana lateral. Si es volgués considerar l'alçada des del nivell d'aquesta seria de 25'30 metres.

Esveltesa: 5,5

ALGUNES ESGLÉSIES SENSE CAMPANAR DE TORRE, AMB ESPADANYA, SUFRAGÀNIES O SENSE CULTE

ALBEROLA Sant Antoni de Pàdua

Altitud: 680 metres Municipi d'Os de Balaguer

Església aixecada entre els segles XVI i XVII però força modificada a partir del 1864, data que figura en la dovella clau de la portada. Consta d'una nau rectangular coberta amb volta d'aresta i acompanyada de tres capelles laterals amb voltes de canó, d'aresta i de canó amb llunetes respectivament; queden obertes en arcs de mig punt. Als peus del temple hi ha un petit cor alt d'obra damunt pilars amb pilastres adossades. Al frontis hi ha obert un ampli portal en arc rebaixat a base de dovelles i carreus ben escairats de pedra grisenca i rodejat d'una fina motllura; té quatre graons al

seu davant. Al seu damunt hi ha una petita fornícula el·líptica i un ull de bou a la part alta. Queda coronat per l'estructura del campanar. **Campanar** d'espadanya closa d'època tardana amb dos grans ulls en arc de mig punt entre pilars de carreus mitjans de pedra grisenca; està cobert d'una teulada de dos vessants. Es troba damunt i al centre del frontis. La seva base fa prop de quatre metres i l'alçada total arriba als 12'24; són mesures aproximades.

ALBESA L'Assumpció

Altitud: 237 metres.

Església de mitjans del segle XVIII d'un estil barroc senzill; amb tot, hi ha restes d'anteriors construccions visibles sobretot en el frontis que presenta un gruix notable de carreus de pedra ben picada i alineada i sembla que pertanyia a una antiga església romànica. Consta de tres naus rectangulars de quatre trams, la central coberta amb voltes de llunetes i les laterals de creueria; estan separades per pilars on descansen els arcs formers de mig punt. Una imposta motllurada recorre la base de la volta i unes pilastres es troben a la base dels arcs torals que delimiten els trams de la volta. La capçalera és recta. Les capelles obertes en arcs de punt rodó són cobertes per voltes de canó. El frontis, orientat a ponent, tot ell de pedra picada amb la base un xic atalussada als laterals, té dues obertures, la del portal en forma rectangular amb escassa ornamentació barroca i la d'un òcul circular de marc blanquinós en contrast amb el cremós de la pedra de la façana. Damunt d'ella, com una prolongació, s'aixeca l'alt campanar d'espadanya. Dimensions: 30'03 x 6'52 x 12'18 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 18'77 metres i la cúpula damunt el tram proper al presbiteri arriba al 16'33. **Guarda** un magnífic retaule de pedra policromada (4'30 x 4'95 m), recentment restaurat, obra gòtica del segle XIV d'artistes seguidors de Bartomeu Robió. **Campanar** d'espadanya aixecat damunt mateix de la façana i separat d'ella per una senzilla motllura. Presenta tres nivells d'ulls, dos al primer i al segon i un al tercer, tots ells amb campanes. Dues d'elles porten el nom de *La Montserrat* i *La Maria Assumpció* i són del 1940; la primera fa un pes de 422 quilos i la segona de 579. El primer nivell està tancat formant una estança coberta per una teulada de doble pendent, una mena de golfes. El mur té a la seva base un gruix de 1'25 metres i una amplada de 7'88. És una obra recent ja que fins fa poc es trobava mig caigut. La restauració és visible gràcies a la coloració més clara de la pedra per damunt del primer nivell. Cadascun d'ells està separat dels altres per una senzilla motllura; al capdamunt hi té un pinyó coronat per una creu de pedra. Situació: com tota la façana, està encarat a ponent. Alçada: 28'38 metres.

ANYA Santa Maria

Altitud: 363 metres. Municipi d'Artesa de Segre

Església aixecada, segurament, cap el 1643. Consta d'una nau rectangular capçada per un absis semicircular orientat al nord-est. En la façana oposada s'hi obre un gran portal amb una arcada de mig punt amb grans dovelles ben picades; a mitja alçada hi ha un petit ull de bou i, per coronament, un alt campanar d'espadanya. La nau queda coberta per una volta de canó de mig punt; hi ha oberts altars en els laterals. Els murs presenten paraments de carreus matussers, irregulars i disposats en filades poc anivellades; és una excepció el frontis on els carreus marronosos mitjans ben escairats estan ben anivellats; tenen força visible l'argamassa que els uneix. És un mur segurament contemporani del campanar que s'hi aixeca al damunt; en ell hi figura la inscripció de 1732. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt entre pilars de carreus ben escairats; hi penja una campana; està cornat al centre per una segona petita espadanya d'un ull en arc de mig punt amb un petit pinacle al cim. L'amplada de la base del campanar fa 3'12 metres, la seva alçada arriba als 11'13 metres; són mesures aproximades.

ELS ARQUELLS Santa Magdalena, capella de propietat privada

Altitud: 380 metres. Municipi d'Oliola

Església romànica de fi del segle XI o de principis del XII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt damunt de quatre arcs torals, un d'ells apuntat, que la van reforçar tardanament; està capçada a llevant per un absis semicircular no del tot complet i per una absidiola de planta de ferradura oberta al centre de l'absis; avui està separada per un envà i convertida en sagristia; l'absis està precedit d'un arc presbiteral i d'un curt tram preabsidal. La nau va ser prolongada cap a ponent a finals del segle XII. Té un portal tardà al mur de migjorn amb una arcada de mig punt de dovelles mitjanes ben picades. Els seus murs mostren algunes variants, les parts antigues tenen paraments de carreus mitjans o petits un pèl matussers i les parts noves, a ponent, els tenen de carreus ben escairats i regulars en filades perfectes. Dimensions: 12'60 x 4'40 x 4'82 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; si prescindim de l'envà que tanca l'absidiola i mesurem fins al fons d'ella la llargada total arriba als 14'75 metres. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt coronat per una teuladeta de dos vessants. Està aixecat damunt de la teulada en el punt on es troba el tram preabsidal. He calculat que l'amplada de la seva base fa 1'70 metres i que l'alçada arriba als 8'20; són mesures que considero només aproximades.

BALAGUER Santa Maria, titular parroquial, tanmateix, avui sense culte

Altitud: 243 metres.

Església gòtica aixecada entre el 1351 i el 1558. Consta d'una nau rectangular molt ampla de tres trams sobre arcs torals que descansen en columnes adossades als murs i sobre mènsules en l'absis poligonal de set cares; està coberta amb una volta ogival estrellada; els trams molt grans tenen una llum de 9 metres i mig i en cadascun d'ells s'hi ubiquen dues capelles entre contraforts. Té tres portalades, una al mur de ponent i dues més als murs laterals, una a cadascun. Al frontis a ponent, per damunt del portal, hi figura una cornisa horitzontal, i a mitja alçada s'hi obre una rosassa atrompetada i motllurada, una nova motllura més amunt sembla més aviat una cornisa i, per coronament, la cornisa angular superior. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats i grans de pedra rogenca. A l'angle nord-occidental del frontis encarat a ponent s'aixeca una torre pentagonal irregular, el campanar del Moro, amb escala de cargol de pedra picada interior i teulada piramidal. Dimensions: 52'00 x 14'92 x 21'66 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons de les capelles laterals l'amplada total arriba als 23'13 metres. **Guarda** diversos objectes artístics dels que sobresurt la imatge gòtica de *La Mare de Déu de les Parrelles*, i algunes pintures exposades en els altars laterals, com una de Martí Alsina i una *Puríssima*. **Campanar** gòtic tardà coetani del temple. Té planta octagonal amb costats de 4'53 m (perímetre: 36'24 m), amb la base atalussada a dos costats; consta d'una planta baixa i tres cossos senyalats a l'exterior per fines motllures. La cel·la queda oberta amb finestrals d'arc de punt rodó amb bordó, un a cada cara. Està coronat per un terrat amb barana calada damunt del qual hi ha un pavelló d'època moderna amb cúpula semiesfèrica sobre columnetes. Té l'esfera d'un rellotge a la banda de migdia, sota de la cel·la. Des del 1999 està dotat de sis campanes, una del 1761, campana dels *Capellans* que no es perdé el 1936, i cinc noves campanes foses a Heilbronn (Alemanya) el 1999: *Maria* (2000 kg), *Loreto* (1400 kg), *Miracle* (1000 kg), *Isabel* (800 kg) i *Antònia* (350 kg). Per l'interior hi puja una escala de cargol de pedra, més estreta que la que puja per la torre del Moro; arriba a la cel·la i segueix al terrat on s'hi entra per una gran trapa protegida per una pesada portella horitzontal de ferro i plàstic translúcid; està situada a la banda nord-oest de la torre. Té un total de 153 graons, 113 fins a la cel·la i 40 més fins al terrat. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats de pedra rogenca com la resta del temple. La robustesa del cloquer no lliga gens amb la petitesa del pavelló situat al seu damunt fet que desfigura la bellesa del conjunt. Situació: mig incorporat a la banda sud de l'església, tocant a l'absis. Alçada: 40'73 metres. Esveltesa: 3,6

BALAGUER El Miracle, església annexa a Santa Maria

Altitud: 233 metres.

Església del segle XVIII d'aires neoclàssics. Consta d'una nau rectangular coberta amb volta de llunetes sobre quatre arcs torals de mig punt; té la capçalera recta oberta per un gran finestral que dóna a un cambril. Té un cor alt sobre un arc carpanell; tot l'interior està pintat en blanc intens. El frontis està separat en dues zones per una motllura composta horitzontal a manera d'entaulament; a la inferior s'hi troben quatre pilastres de poc relleu; entre les dues centrals hi ha el portal en arc rebaixat i marc motllurat; en la zona superior hi ha una fornícula amb imatge; un gran òcul circular atrompetat i motllurat decorat amb elements florals a l'entorn del semicercle superior i, per coronament, una cornisa motllurada en semicercle convex al centre i en arc còncau als laterals. Tota la façana presenta un arrebossat pintat en un to grisenc. Dimensions: 29'29 x 5'86 x 8'97 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals arriba als 8'20 metres i la cúpula que s'aixeca en el tram proper al presbiteri en fa 12'75 d'alçada; amb el cupulí central arriba als 16 metres. El cambril situat darrere el presbiteri té una fondària de prop de set metres. **Guarda** en els laterals i en el cambril diverses imatges entre les quals fragments de retaules gòtics en relleu i un gran retaule en fusta policromada de *Santa Anna* del segle XVII. **Campanar** coetani del temple que té un primer cos encabit en el temple i que en sobresortir pren estructura rectangular (2'50 x 2'50 m) amb els caires aixamfranats; s'hi ubica la cel·la amb una fina motllura sota les quatre finestres en arc de mig punt, una a cada cara, i una segona situada a l'arrencada dels arcs. Una fina cornisa corona la cel·la que està coberta per una cúpula semiesfèrica pintada d'un to blavenc i amb un pinacle al cim. Situació: damunt de l'ala esquerra del temple fent angle al nord-est del frontis encarat a tramuntana. Alçada: 16 metres. Esveltesa: 6,4

BARONIA DE SANT OÏSME Sant Bartomeu, sufragània

Altitud: 800 metres. Municipi de Camarasa

Església romànica de finals del segle XI o de principis del XII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó damunt dos arcs torals de mig punt i capçada a llevant per un absis triple, els dos laterals en posició de creu; són força irregulars; estan precedits d'un ample tram preabsidal. La teulada la formen lloses disposades en escata. Els seus murs tenen paraments de carreus petits, matussers i ben alineats; no mostren cap decoració per l'exterior. El portal obert en la façana lateral nord té un arc de mig punt de lloses. Dimensions: 10'00 x 3'40 x 6'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** del segle XII, de planta quadrada (1'60 x 1'60 m) amb finestres geminades a cada costat coronat per una cornisa i una teulada piramidal de lloses. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats de pedra moderadament rogenca. Situació: sobre la nau, tocant a l'absis, damunt el tram preabsidal. Alçada: 10'71 metres. Esveltesa: 6,7

BATLLIU Sants Marc i Joan

Altitud: 475 metres. Municipi d'Artesa de Segre

Església romànica aixecada des de finals del segle X fins a principis del XII amb algun afegitó del XVII. Consta de tres naus petites; la central, la més antiga, segurament preromànica, està capçada a llevant per un absis rectangular, les altres dues s'afegiren més tard entre els segles XI i XII, també amb absis, aquests semicirculars llombards. Les naus foren cobertes tardanament amb voltes de canó apuntades; l'absis de la nau central amb una volta de canó de mig punt i sobre imposta, els llombards amb voltes de quart d'esfera i amples trams preabsidals de mig punt. En un moment no gaire clar, potser ja en el barroc, es girà el temple en direcció nord-sud i la capçalera es posà al nord i s'obrí un portal al sud, descentrat, ja que queda situat prop de ponent; té una gran arcada de mig punt formada per grans dovelles ben picades damunt d'impostes motllurades. Entre les tres naus, per comunicar-se, s'obriren arcs apuntats. Actualment, doncs, el temple figura com se tingués, de nord a sud, una sola nau rectangular amb capelles a banda i banda, les de llevant

formades per antics absis que no presenten ornamentació exterior, les de ponent formades pels antics trams dels peus del temple. Els murs tenen paraments de carreus desiguals, més aviat petits, matussers i en filades poc ordenades. Dimensions: 10'20 x 4'20 x 5'75 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. Les de les naus primitives, ara sí, comptant que tenien l'eix est-oest, tenien les dimensions següents, la central: 7'50 x 2'00 x 5'75; la del nord, a l'esquerra de la central: 8'00 x 2'60 x 5'75; la del sud, a la dreta de la central: 8'15 x 2'50 x 5'75. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt aixecat en el segle XVII damunt el centre del mur sud, l'actual frontis, en el carener de la teulada de dos vessants que cobreix tot el conjunt del temple, teulada formada per lloses en escata. He calculat que l'amplada de la seva base fa 0'95 metres i que l'alçada arriba als 6'65; són dades que considero com aproximades.

CASTELLÓ DE FARFANYA Sant Miquel, sense culte

Altitud: 358 metres.

Església romànica de finals del segle XII i consagrada el 1313; consta d'una nau rectangular coberta per una volta apuntada damunt dos arcs torals. Fou reformada amb la construcció d'una capella lateral al costat nord el 1751 i altres el 1777; aquestes reformes la convertiren en un temple d'aspecte neoclàssic. Les capelles laterals, unides entre sí, de superfícies lleugerament diferents estan cobertes per cúpules i avui donen al temple l'aspecte d'una segona nau lateral ja que es troben comunicades. També es derrocà l'absis romànic substituint-lo per un d'aspecte barroc; avui (1986) ha quedat remodelat de manera senzilla per ubicar-hi el retaule major. Ara el temple consta de dues naus i un fals transsepte si tenim en compte que a la banda dreta hi ha una capella oberta de poca profunditat que així pot semblar que sigui com la prolongació de l'altra capella oberta a l'esquerra, totes dues a tocar el presbiteri. La nau major està coberta per una volta de canó apuntada sobre dos arcs torals de mig punt; consta de tres trams iguals més un d'estret als peus que és la resta de la nau antiga quan aquesta es va convertir en l'actual edifici que allotja la casa de la vila. Al mur lateral de migdia hi ha oberta una magnífica portalada romànica d'un estil típic lleidatà; té un portal d'arc de mig punt de grans dovelles al fons de quatre arquivoltes atrompetades ornada la central d'arquets cecs; les tres més fondes descansen en una senzilla imposta amb uns permòdols troncocònics a sota d'elles. Els seus murs estan aixecats amb paraments de pedra marronosa ben tallada en carreus mitjans i grans un pèl matussers tant per l'exterior com per dins i també en la volta. Dimensions: 30'00 x 8'00 x 8'40 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Guarda** el retaule gòtic de Santa Maria a l'altar major obrat al voltant del 1379 en el taller de l'escultor lleidatà Bartomeu Robió (s. XIV) segons les opinions més recents. **Campanar** modern d'espadanya de tres ulls situat damunt el mur dels peus del temple i recobert per una teuladeta de doble vessant. Alçada: 12'80 metres.

LA CLUA Sant Julià, sufragània

Altitud: 700 metres. Municipi d'Artesa de Segre

Església que conserva vestigis d'una anterior romànica (de fi del segle XI) als murs de tramuntana i ponent; ha estat refeta modernament canviant-ne l'orientació. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberts amb voltes bufades. El frontis té una porta dovellada en arc de mig punt, un òcul circular i atrompetat a la part alta i una cornisa angular lleugerament descentrada. El seu mur, amb algun pany de parament visible de petits carreus, mostra un arrebossat pintat en un color groguenc; els altres murs tenen paraments de maçoneria de pedra vista mig picada amb peces rectangulars i planes menys els que encara es conserven del romànic, força ben carreuats, irregulars i disposats en filades. Avui dia, l'edifici està abandonat, obert i ple de deixalles (agost 2000). **Campanar** del temps de les reformes; té planta quadrada (1'65 x 1'65 m) amb murs de paraments arrebossats i pintats en un color groguenc com el frontis. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, amb una motllura al dessota i un altra a l'arrencada dels arcs; esta

coronada per una cornisa i una teulada piramidal baixa. Situació: damunt l'ala esquerra del temple, en l'angle sud-oest del frontis encarat a migdia. Alçada: 13'21 metres. Esveltesa: 8

COLLFRED Sant Martí, ermita

Altitud: 395 metres. Municipi d'Artesa de Segre

Església romànica de finals del segle XI o de principis del XII. Consta d'una nau rectangular una mica irregular ja que és un pèl més ampla a ponent que a llevant; està coberta per una volta de canó de mig punt que se sosté en els murs que formen una banqueta i en quatre arcs torals que ho fan en semi-columnes de capitells i bases elementals adossades als murs. Està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera precedit d'un senzill arc presbiteral que també descansa en semi-columnes; per l'exterior no té altra ornamentació que una sèrie de permòdols a base de cilindres que sostenen una destacada cornisa. Té un portal del 1860 obert al mur de ponent amb un marc rectangular format per una llinda robusta i grans carreus ben escairats en pedra grisenca; a mitja alçada del frontis hi ha una finestra en arc de mig punt. Murs amb paraments de petits carreus ben escairats i alineats. Dimensions: 13'70 x 3'50-3'30 x 4'68 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya closa de mitjans del segle XIX de dos ulls en arc de mig punt ben dovellats aixecat amb murs de carreus ben escairats; està cobert per una teuladera horitzontal que forma al davant dos pinyons angulars damunt de cada ull. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'95 metres i que la seva alçada arriba als 8'45; són mesures aproximades.

COMIOLS Sant Romà, ermita

Altitud: 936 metres. Municipi d'Artesa de Segre

Església romànica del segle XI avançat. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt damunt de tres arcs torals, el de ponent adossat al mur d'aquesta banda, i d'arcs formers adossats als murs laterals; els tres trams en què queda dividida no són del tot rectangulars ja que els arcs torals que els delimiten tenen una lleugera desviació que fa que no siguin perpendiculars als murs. Està capçada a llevant per un absis semicircular sobrepassat, de ferradura, amb volta de canó de quart d'esfera precedit de tres arcs presbiterals de mig punt; el seu eix està un pèl desviat cap al nord respecte del de la nau. A banda i banda, després del tram preabsidal, hi té dues absidioles semicirculars igualment amb voltes de quart d'esfera i precedides de doble arc presbiteral; el de la banda de migjorn està sobrealçat només per l'exterior; cap dels tres no té ornamentació exterior. El portal es troba obert al mur de migdia amb una gran arcada de mig punt de petites dovelles. Els murs tenen paraments de petits carreus matussers ben alineats. Avui (2007) el temple ha quedat restaurat i netejat, de manera que el campanar de cadireta que es troba a ponent i que en la fotografia sembla mig perdut ara s'aixeca sencer com era en origen. Dimensions: 12'30 x 4'90 x 5'66 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les absidioles fa 7 metres. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc rebaixat i cobert per una teuladera de lloses de dos vessants. Es troba aixecat amb carreus petits matussers al damunt i al centre del mur de ponent. He calculat que la seva base té una amplada de 2'95 metres i que té una alçada de 7'55; són mesures que dono com aproximades.

CUBELLS Santa Maria del Castell, capella

Altitud: 505 metres.

Església romànica del segle XIII amb una portalada en estil de lleidatà. Va ser reformada diverses vegades però avui (2006) se li ha retornat el seu primitiu estat. Consta d'una nau rectangular recoberta per una volta de canó apuntada damunt arcs torals que descansen en pilastres d'escàs relleu i d'una imposta que recorre tota la seva base; queda capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera apuntada damunt una imposta; no té altre ornament per

l'exterior que senzills permòdols sota cornisa; també es troben en altres façanes. Un senzill portal es troba obert al mur de ponent. Un altre a migdia en un cos que sobresurt i protegit per un modest ràfec amb permòdols al dessota; mostra amb tota esplendor l'estil lleidatà a base de sis arquivoltes amb bordó de mig punt decorades amb tota mena d'elements geomètrics i figuratius; envolten un arc dovellat amb grans peces decorades amb baixos relleus; les arquivoltes descansen en fines columnetes aparellades per cada arquivolta a cada costat. Un òcul circular es troba a la part alta i un altre en el mateix mur sud prop de l'absis. Els murs mostren paraments de pedra vista amb carreus mitjans marronosos ben escairats disposats en filades. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt i amb una campaneta; està damunt del cos que sobresurt del mur sud, situat en el punt que coincideix amb l'eix del portal; la seva base té una amplada de 2'16 metres i arriba a una alçada de 12'96; són mesures aproximades.

FONTDEPOU Sant Josep
Altitud: 830 metres. Municipi d'Àger

Església romànica de finals del segle XI o de principis del XII. Consta d'una nau rectangular que va ser capgirada i sobrealçada en el segle XVIII. L'antic absis semicircular romànic va ser eliminat i en el seu lloc s'hi va aixecar l'actual frontis i a ponent, on hi havia un portal, es va convertir en la capçalera amb un mur recte on encara s'hi veuen alguns carreus que formaven part dels seus muntants. Els murs actuals no tenen res a veure amb els romànics ja que predominen els panys de maçoneria; el del frontis, a llevant, està arrebossat. El portal actual, obert en el frontis, el forma una àmplia arcada de mig punt amb dovelles grans ben picades; a mitja alçada hi ha un petit òcul circular; el mur està cornat per una cornisa de dos vessants interrompuda al centre pel cos de l'espadanya. **Campanar** d'espadanya d'un sol ull en arc de mig punt dovellat amb petites peces i cobert per una teuladeta de dos vessants força inclinats que s'uneixen en un modest arc; els pilars que l'aguanten de fet són amplis panys de paret igualment arrebossats que el frontis. He calculat que l'amplada de la base de l'espadanya fa 2'70 metres i que la seva alçada és de 9'50; són mesures que considero aproximades.

EL GOS Sant Sebastià, annexa a la parroquial de Ponts
Altitud: 420 metres. Municipi d'Oliola

Església romànica senzilla, segurament de finals del segle XII amb modificacions modestes posteriors. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó i capçada a llevant per un absis semicircular sense decoració exterior de cap mena i recobert per una teulada de lloses de pedra blanquinosa mentre que la teulada de la nau i la de les capelles laterals ho és per teules aràbigues. El portal té un arc de mig punt i marc de grans dovelles amb l'intradós gairebé tot ell acanalat; està obert al frontis orientat a ponent amb paraments de carreus ben escairats que, com tots els murs del temple, són de pedra marronosa i de mida mitjana i ben alineats; en els panys de les capelles laterals es veuen desordenats i matussers. A mitja alçada el frontis hi té una modesta obertura rectangular a manera d'espitllera. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt; té una amplada a la base de 2'96 metres en un mur de carreus mitjans ben escairats de pedra del país marronosa i que té per coronament una coberta de dos vessants en notable pendent. Situació: aixecat damunt i al centre del mateix mur frontal, a ponent, com continuació del frontis. Alçada: 7'50 metres.

GUALTER Santa Maria
Altitud: 395 metres. Municipi de La Baronia de Rialb

Església aixecada després del 1939 en quedar destruïda la que pertanyia al Monestir. Té una nau de planta rectangular. La façana principal, orientada a llevant té, en un cos central que sobresurt, una portalada en arc de mig punt acanalat per l'intradós; el formen dovelles de pedres ben picades de color marronós fosc que descansen en impostes i en muntants ben carreuats. A mitja

alçada hi ha un petit rosetó. Té una curta graonada al davant i, per trobar-se a la part alta del poble, una gran escalinata frontal que hi condueix. La resta de la façana es troba emblanquinada i els caires amb carreus marronosos. Els murs laterals tenen paraments de maçoneria de pedra vista. Una escassa cornisa que correspon a la teulada de dues vessants queda interrompuda al centre del mur frontal per una estructura que sosté una espadanya de dos ulls amb una campana en un i una altra feta a partir del casc d'un obús. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt cobert per una teuladeta de dues vessants amb una creu metàl·lica al cim. La seva fondària és d'un metre i mig ben bé. Té estructura de maó vist rogenc. La seva base fa una amplada de 2'60 metres. Alçada: 7'80 metres.

LLORENÇ Mare de Déu del Castell, capella
Altitud: 495 metres. Municipi de Camarasa

Església romànica de finals del segle XII i de principis del XIII. Consta d'una nau rectangular de dos trams coberta amb una volta de canó apuntada damunt de dos arcs torals sostinguts per pilastres i una imposta que recorre tota la base de la volta. Està capçada a llevant per un absis semicircular no del tot complet amb volta de quart d'esfera i sense decoració exterior; està precedit d'un ample tram preabsidal amb volta de canó on s'hi obren dues escasses capelles, la del nord romànica i la del sud, més gran, segurament del gòtic; hi havia un gran finestral en arc apuntat avui dia paredat on hi ha oberta una finestra rectangular. Té un portal al mur de ponent, als peus del temple, en arc rebaixat ben dovellat de peces mitjanes; al seu damunt hi ha una bella finestra en arc de mig punt amb una obertura geminada dins d'ella. Els murs tenen paraments de carreus matussers desiguals, mitjans, petits i fins i tot alguns de grans disposats en filades. Dimensions: 15'70 x 4'15 x 5'20 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les dues capelles fa 5'60 metres. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt cobert per una teuladeta horitzontal de lloses; està aixecat damunt el mur i part de la volta del mur sud, més o menys en la seva meitat. He calculat que l'amplada de la seva base fa 3'55 metres i que l'alçada arriba als 5'75; són mesures que considero aproximades.

MILLÀ Sant Pere
Altitud: 740 metres Municipi d'Àger

Església del segle XVIII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes; té la capçalera recta; està acompanyada de capelles laterals. Té un cor alt amb barana de balustres de fusta que descansa en un gran arc de mig punt i una volta de llunetes. El frontis està obert amb un portal en arc de mig punt sobre unes senzilles impostes; al seu davant hi té unes quantes grades d'accés. El mur té un parament de carreus petits o mitjans un pèl matussers ben alineats de pedra groguenca; a mitja alçada hi ha obert un òcul circular i està coronat per una modesta cornisa; alguna petita obertura es troba en la banda dreta. **Campanar** d'espadanya. Es troba damunt i al centre del frontis orientat a ponent; consta d'un sol ull en arc de mig punt en el que hi penja una campana; queda cobert per una modesta teuladeta de dos vessants. La seva base fa 1'30 metres i l'alçada 18'67; són mesures aproximades.

MILLÀ Sant Llobí, santuari
Altitud: 840 metres. Municipi d'Àger

Església del segle XVIII. Consta d'una nau rectangular coberta per una volta de llunetes damunt arcs torals de mig punt. Queda capçada per un presbiteri que s'apropa a una forma semicircular poc clara i un cor alt damunt bigues i amb barana de fusta als peus del temple. Un atri de sostre embigat precedeix el frontis; està obert amb una gran arcada de mig punt a base de grans dovelles ben picades. El mur frontal queda obert amb un portal en arc de mig punt de dovelles ben picades i amb carreus ben escairats als muntants tots de pedra blanca. Damunt el mur frontal que

tanca l'atri amb un parament de pedra vista amb tècnica de maçoneria s'hi obren diverses finestres que corresponen a un pis elevat i, al capdamunt d'ell, una finestra rectangular sota mateix del vèrtex de la teulada de dues vessants; allí s'hi aixeca un petit **campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt amb una campaneta. La seva base fa 1'50 metres i l'alçada 14'50, mesures aproximades.

LES OMEDES Santa Maria, capella

Altitud: 420 metres. Municipi de Vilanova de l'Aguda

Església romànica del segle XII encara que força influïda pel romànic del segle XI. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó un pèl rebaixada damunt un arc toral que arrenca de pilastres d'escàs relleu; té un petit cor a ponent damunt un embigat de fusta i amb una barana també de fusta. Esta capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera precedit d'un senzill arc presbiteral; no té ornamentació exterior. El portal obert en el mur de ponent, als peus del temple, té una arcada de mig punt amb dovelles mitjanes força estretes damunt muntants amb carreus matussers i irregulars, tot en pedra marronosa fosca. Els murs tenen paraments de carreus petits, allargassats, matussers i disposats en filades força ordenades; una recent restauració ha deixat molt evident l'argamassa que li presta un aspecte un xic estrany. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc rebaixat, gairebé rectangulars, cobert amb una teuladeta de dos vessants i aixecat damunt i al centre del mur frontal. He calculat l'amplada de la seva base en 2'50 metres i que té una alçada de 7'50; són mesures que dono como aproximades.

ORONERS Mare de Déu del Remei, capella del castell

Altitud: 380 metres. Municipi de Camarasa

Església romànica del segle XI. Consta d'una nau rectangular de dos trams coberta amb una volta de canó de mig punt damunt de dos arcs torals sostinguts per pilastres d'escàs relleu; té la particularitat d'ésser un temple en part troglodític ja que el mur de tramuntana de fet el forma la roca que es troba en aquest punt. Està capçada per un absis semicircular de volta de quart d'esfera precedit d'un arc presbiteral de mig punt i d'un ample tram preabsidal un pèl trapezoïdal; per l'exterior està ornat amb arcs ceces i lesenes que arrenquen d'un alt sòcol. El portal en arc de mig punt està obert al mur de migdia. En el de ponent, als peus del temple, hi ha a mitja alçada una finestra en arc de mig punt. Els murs presenten paraments de carreus matussers, petits i ben alineats; en l'absis es noten mitjans i força matussers i desiguals. Dimensions: 11'90 x 3'00 x 4'85 metres de llargada, amplada i alçada respectivament. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt aixecat força tard damunt de la teulada en el punt on es troba el tram preabsidal. He calculat que l'amplada de la seva base fa un metre i que la seva alçada arriba als 5'68; són mesures que dono com aproximades.

PALAU DE RIALB Santa Maria

Altitud: 460 metres. Municipi de La Baronia de Rialb

Església romànica d'estil llombard, segurament de cap a finals del segle XI o ja del dotze. Consta de tres naus rectangulars de tres trams cobertes amb voltes de canó de mig punt recolzades en dos arcs torals igualment de mig punt; en caure la volta de la nau central es va substituir amb un sostre de fusta que es recolze en els arcs torals. Les tres naus estan separades per arcs formers de punt rodó damunt robustos pilars quadrats reforçats lateralment per pilastres d'escàs relleu. La capçalera està constituïda per tres absis semicirculars, el central més gran i decorat externament per lesenes i, sota cornisa, per finestres cegues; el laterals, més baixos, presenten lesenes que es prolonguen en arcs cecs grans, tres i quatre respectivament; tots els absis tenen finestres de doble esqueixada; el central en té tres, els laterals una al seu centre; totes elles tenen externament un bordó damunt l'arc. Formant creu amb ells, dues absidioles estan obertes en el gruix del mur, una a cada banda. La façana principal, a ponent, té el portal en arc de mig punt dovellat amb un bordó treballat;

queda precedit d'unes grades de planta semicircular; a mitja alçada hi ha oberta una petita finestra d'arc de mig punt i, per coronament, una minsa cornisa a doble vessant. Els murs tenen paraments de carreus petits, matussers i disposats en filades; en el mur de ponent són molt irregulars i disposats en desordre; alguns contraforts atalussats reforcen per l'exterior el mur de migjorn i altres dos ho fan a manera de pilastres en el frontal. Dimensions: 15'57 x 5'15 x 8'00 metres de llargada, amplada i alçada; l'amplada de les tres naus juntes arriba als 11'60 metres i si contem des del fons de les capelles laterals en fa 13. **Campanar**: tot i que avui no n'hi ha cap de torre, en resten alguns murs que mostren que n'hi havia hagut un d'adossat al mur nord a base de grans carreus que, avui, alguns caiguts en la seva base tenen fortes mostres d'erosió. Amb tot, el seu mur nord té un gruix notable de 4'55 metres. El d'espadanya té dos ulls en arc de mig punt i està cobert per una teuladeta de dos vessants coberta amb lloses; es troba aixecat amb lloses poc polides al damunt i al centre del mur frontal, als peus del temple; hi pengen petites campanes; la de l'esquerra obrada amb el casc d'un obús de la guerra civil del 1936-39. La base de l'espadanya fa 2'80 metres d'amplada, l'alçada en fa 12'45.

LA PERTUSA Mare de Déu, ermita

Altitud: 540 metres. Municipi d'Àger

Església romànica de finals del segle XI o de principis del XII. Consta d'una nau rectangular irregular ja que és més ampla dels peus, a ponent, que de la capçalera a llevant. En ple segle XII sofrí reformes consistents a sobrealçar-la i en refer l'absis; està coberta per una volta de canó de mig punt sobrepassada damunt d'una imposta; està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera també sobre una imposta i precedit d'un senzill arc presbiteral; el seu mur presenta un rebaix en el seu gruix a partir de mitja alçada en el nivell de la base de la finestra central. Té un portal obert al mur de tramuntana a base d'una arcada de mig punt amb petites dovelles; un segon portal, avui paredat, es troba força descentrat al mur de ponent. Els murs presenten paraments de carreus matussers disposats en filades un pèl irregulars; a la part alta dels murs laterals i a la capçalera els carreus són ben escairats i en filades ben ordenades. Dimensions: 7'00 x 3'00-2'25 x 4'25 metres de llargada, amplada i alçada respectivament. No té **campanar**.

POLITG Sant Josep

Altitud: 400 metres. Municipi de La Baronia de Rialb

Església aixecada cap el 1817. Consta d'un nau coberta per una volta de canó que té planta rectangular de 5'27 x 5'80 metres respectivament de llargada i amplada (mesures preses des de l'exterior). Els seus murs mostren paraments de pedra vista amb tècnica de maçoneria deixada ben dignament amb els caires reforçats per carreus grans escairats matusserament. Al frontis, orientat a llevant, hi té obert el portal en arc de mig punt format per dovelles i carreus als muntants de pedra marronosa clara. Dos graons es troben en el llindar. Damunt el portal hi ha un petit òcul circular obert en un gran carreu marronós clar i, sobre la cornisa de dues vessants, en el mateix punt del frontis i recolzant-se a banda i banda del carener, hi ha aixecat un petit **campanar** d'espadanya en arc de mig punt obrat en pedra marronosa com els muntants del portal. La base fa una amplada de 0'90 metres. Hi penja una campana senzilla a base d'aprofitar el casc d'un obús dels molts que es trobaren en el terreny del terme després de la desgraciada guerra civil del 1936. Alçada: 6'66 metres.

PONTS Sant Pere, antic monestir canonical

Altitud: 480 metres.

Església edificada cap a mitjans del segle XII en estil romànic llombard. Consta d'una nau rectangular de tres trams amb volta de canó damunt tres arcs torals de mig punt que es recolzen en sengles pilastres rectangulars; està capçada per un absis semicircular amb tres fornícules buidades

per l'interior dins el mateix gruix del mur i decorat externament per un fris de finestres cegues i lesenes; dues absidioles igualment semicirculars disposades perpendicularment a l'eix de la nau formen un fals transsepte; en el creuer s'aixeca una alta torre constituint un cimbori octagonal amb cúpula sobre trompes i coberta per una teulada piramidal vuitavada. Els seus murs tenen paraments de carreus petits ben escairats disposats en filades uniformes; el gruix del mur frontal és de 1'56 metres amb pedra procedent de pedreres locals. Avui (2006) està reconstruït ja que fins fa poc estava mig esfondrat. Per l'interior, un banc de pedra es troba adossat als murs; a mitja alçada, penjat del mur del frontis, per dins, hi ha un sarcòfag; un altre es troba en un arcosoli obert a l'exterior en el mur de tramuntana. El cimbori octagonal, per l'exterior, té lesenes als caires i finestres geminades d'arc de mig punt a cada cara en dos nivells; sota cornisa hi ha un fris de quatre arcs cecs per banda; una finestra d'arc de mig punt esqueixada està oberta a la base pel cantó de llevant. La nau té dues portes d'arc de mig punt, una al frontis de dimensions més reduïdes que la que es troba al mur que dóna al nord; el mur del frontis fa un entrant en angle recte a la banda de migdia amb el mur d'aquest costat. No resten les dependències monàstiques adjuntes al temple llevat d'alguna pedra o base dels murs. Dimensions: la nau mesura de llargada, amplada i alçada: 27'51 x 5'69 x 8'64 metres respectivament; les fornícules semicirculars del fons de l'absis tenen una profunditat o radi de 63 centímetres; el transsepte en mesura 10'61 x 4'83 x 7'00; la cúpula dins del cimbori arriba per l'interior a una alçada de 12'00 metres. L'altar es troba sota la cúpula en un nivell de dos graons per sobre del de la nau; des del seu lloc fins al fons del presbiteri hi ha 3'49 metres; la llargada de la nau fins als graons de l'altar és de 19'52 metres. Les pilastres que estan situades a banda i banda de la nau sota dels arcs torals tenen un gruix de 54 centímetres; la distància que les separa és de 4'61 metres. El portal lateral obert al nord té una amplada de 2'12 metres mentre que el de ponent només en fa 1'75. La façana d'aquesta banda té un llargada de 9'74 metres, 8'24 més 1'50 que correspon al mur de migdia que hi fa angle. **Campanar**: no en té; en caure gairebé tota l'estructura superior també degué caure el possible campanar d'espadanya que deuria estar-hi associat; no ha estat refet almenys fins avui (2006); al cimbori li calculo una alçada de 14 metres; és una mesura aproximada.

EL PUIG DE MEIÀ Sant Cristòfol (o Mare de Déu), ermita
Altitud: 916 metres. Municipi de Vilanova de Meià

Església romànica aixecada al llarg del temps des de finals del segle X fins a principis del XII. Consta d'una nau rectangular de quatre trams una mica singulars ja que algun d'ells no segueix bé l'eix general del temple; està coberta per una volta de canó de mig punt damunt de cinc arcs torals que arrenquen de pilastres destacades ja que ajuden a sostenir la volta quatre arcs formers per banda que deixen obertes capelles laterals; està capçada per un absis semicircular ultrapassat, un xic tancat a manera de ferradura; és més ample que la pròpia nau i sembla l'estructura més antiga del temple; està precedit d'un arc presbiteral i d'un tram que té una planta un pèl trapezial; l'estructura de ponent sembla ser ja de principis del segle XII; els arcs torals s'uneixen a les pilastres que els sostenen mitjançant impostes que mostren unes traces geomètriques incises. Té un portal obert al mur de migdia a base d'una gran arcada de mig punt de dovelles mitjanes ben picades una mica enfonsades en el mur. Els seus murs tenen paraments irregulars, ja sigui a base de carreus petits un pèl matussers ben alineats com altres de maçoneria o a base de lloses o blocs de pedra sense picar; al mur de ponent, als peus del temple, hi ha a mitja alçada una finestra cruciforme. Dimensions: 18'35 x 4'70 x 5'75 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 7'25 metres. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt cobert per una teuladeta de dos vessants; es troba aixecat amb carreus poc polits damunt del carener de la teulada als peus del temple en sentit perpendicular al mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'30 metres i que té una alçada de 10'50; són dades que dono com aproximades.

RAMONEDA Santa Maria, capella

Altitud: 700 metres. Municipi de La Baronia de Montbui

Església romànica del segle XI avançat. Consta d'una petita nau rectangular un xic obliqua amb una volta de canó de mig punt damunt un arc toral que descansa en pilastres d'escàs relleu i en impostes; està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera precedit d'un senzill arc presbiteral; per l'exterior estat ornat amb un fris d'arcs cecs i lesenes que reposen en un alt sòcol. Dins el gruix del mur de tramuntana hi ha oberta una absidiola semicircular que fa que el mur ho noti per l'exterior amb una lleu curvatura. Portal obert al mur de migjorn amb un arc de mig punt dovellat senzillament. Murs de paraments de carreus petits, matussers i alineats en filades ordenades que avui queden poc visibles per trobar-se arrebossats. Dimensions: 9'00 x 3'70 x 6'95 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons de la petita absidiola l'amplada és de 4'70 metres. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt aixecat amb pilars de lloses damunt i al centre del mur frontal, a ponent, i cobert per una teuladeta de lloses de dos vessants. He calculat que l'amplada de la seva base fa 1'37 metres i que l'alçada en fa 9'25; són mesures que considero com aproximades.

RÚBIES Santa Maria, capella del castell

Altitud: 1145 metres. Municipi de Camarasa

Església romànica del segle XI avançat. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt damunt d'un arc toral; està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera precedit d'un arc presbiteral senzill; està ornat per l'exterior amb un fris d'arcs cecs i lesenes damunt d'un alt sòcol; va ser sobrealçat com es veu per l'obra que es troba damunt de l'antiga cornisa. Té un portal al mur de ponent, als peus del temple, en arc de mig punt amb dovelles matusseres i, a mitja alçada, hi ha un petit òcul circular. Els murs presenten paraments de carreus matussers, desiguals, petits sobretot, i disposats en filades més o menys ben ordenades. **Campanar** d'espadanya d'un ull cobert per una teuladeta de dos vessants amb lloses; està aixecat damunt del mur de ponent un pèl escorat a l'esquerra. He calculat que l'amplada de la seva base fa un metre noranta i que la seva alçada arriba als 7'12; són mesures que dono com aproximades.

SERÓ Santa Maria

Altitud: 457 metres. Municipi d'Artesa de Segre

Església amb restes abundants de la primitiva construcció romànica reformada cap als segles XVII, XVIII i XIX. Consta d'una nau rectangular; té un frontis amb un portal dovellat amb grans peces fent un arc de mig punt, un òcul circular sota la cornisa angular i un mur amb parament de grans carreus ben escairats de pedres groguenques que es troben igualment en les parets laterals. **Campanar** del 1891 en forma d'espadanya closa avui reforçada i tancada pels quatre costats i de planta gairebé quadrada (2'68 x 2'38 m); té dues finestres d'arc de mig punt obertes per la banda de migdia i altres de rectangulars, més petites, en els altres costats. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats, irregulars, d'un material com el del frontis; té un frontó triangular al damunt. Situació: sobre el mur del migdia, en l'angle sud-oest del frontis encarat a ponent. Alçada: 9'76 metres.

LA SERRA DEL CASTELLAR Santa Maria, capella

Altitud: 450 metres. Municipi d'Oliola

Església romànica de finals del segle XII o de principis del XIII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt damunt dos arcs torals i capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera precedit d'un arc presbiteral on s'hi ha disposat modernament un envà per convertir l'absis en sagristia. La porta original al mur de migdia avui es troba cegada; cap el 1737 se'n va obrir una altra a ponent amb una arcada de mig punt de grans

dovelles ben picades; al seu damunt s'hi va obrir una finestra cruciforme i el mur va ser elevat formant un gran pinyó amb una cornisa angular de marcat pendent. Els seus murs mostren paraments de carreus mitjans ben escairats, ben polits i ben arrenglerats en filades perfectes, sobretot en el mur frontal. **Campanar** de torre de planta quadrada (2'65 x 2'65 m) aixecat amb el mateix tipus de paraments que el temple damunt de l'extrem de llevant de la nau; té obertes finestres geminades en cada cara de la seva cel·la i està coronat per una senzilla cornisa motllurada i una teulada de quatre vessants. He calculat la seva alçada en 10'25 metres, mesura que considero com aproximada.

SERRALTA Sant Silvestre, capella
Altitud: 620 metres. Municipi d'Oliola

Església romànica de finals del segle XI o, potser, de principis del XII. Consta d'una nau rectangular singular ja que s'estreny un xic cap a ponent i el frontis no és del tot perpendicular a les naus laterals; està coberta per una volta de canó de mig punt damunt de dos arcs torals que se sostenen en pilastres d'escàs relleu; està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera i precedit d'un senzill arc presbiteral; no està ornat per l'exterior, amb tot, unes lesenes visibles embegudes dins del mur arrenquen d'un alt sòcol. En època moderna se li aixecà un envà que separa l'absis de la nau i el converteix en sagristia del temple. Un portal al mur de migdia es va tapiar i se'n va obrir un de nou en obres modernes a base d'un arc de mig punt ben dovellat; al damunt hi ha una finestra rectangular amb una altra al fons d'ella de mig punt i geminada en la que hi manca el mainell. Els murs presenten paraments de carreus mitjans matussers i disposats en filades ordenades. Dimensions: 12'20 x 4'50-4'15 x 6'95 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; la llargada donada arriba fins a l'envà; si la mesuréssim fins al fons de l'absis seria de 14'15 metres. **Campanar** d'espadanya de dos ulls dovellats en arc de mig punt amb dos vessants coberts escassament per lloses; està aixecat damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa 3'25 metres i que la seva alçada arriba als 10'42; són mesures que dono como aproximades.

EL SOLER Sant Pere, capella
Altitud: 651 metres. Municipi de La Baronia de Rialb

Església romànica de principis del segle XII. Consta d'una nau rectangular, un pèl desviada, gairebé trapezial; està coberta per una volta de canó de mig punt damunt un arc toral que descansa en unes pilastres d'escàs relleu; està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera; no té ornamentació a l'exterior. Portal al mur de ponent en arcada de mig punt amb la particularitat que és d'una sola peça; els muntants tenen carreus grans ben escairats, tot en pedra un pèl marronosa; l'antic portal romànic a migdia avui es troba paredat. Murs de paraments amb carreus mitjans, irregulars, força matussers i disposats en filades més o menys ben ordenades. Dimensions: 9'30 x 3'20 x 3'76 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya d'un ull rectangular cobert per una escassa teuladeta horitzontal de lloses. Es troba aixecat amb carreus matussers damunt i al centre del mur de ponent, als peus del temple. He calculat que l'amplada de la seva base fa 1'78 metres i que la seva alçada arriba als 5'95; són mesures que considero aproximades.

TARTAREU Sant Miquel, antiga parròquia
Altitud: 620 metres. Municipi de Les Avellanes i Santa Linya

Església romànica del segle XII. Consta d'una nau rectangular irregular ja que el mur de ponent no és perpendicular als laterals; està coberta amb una volta de canó apuntat i acompanyada de dues capelles rectangulars, una al nord, la petita, oberta amb un arc apuntat i coberta també amb volta apuntada; la del sur, més gran, sembla que s'engrandí en obres dels segles XVI o XVII. Està

capçada a llevant per un absis semicircular no del tot complet amb volta de quart d'esfera i sense cap ornamentació per l'exterior. Té un portal obert al mur de migdia a base d'una arcada de mig punt amb dovelles grans i ben picades. Els murs del temple mostren paraments de carreus mitjans, irregulars i un pèl matussers disposats en filades. Dimensions: 12'50 x 4'15 x 3'90 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada total des del fons de les dues capelles arriba als 10'10 metres. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt cobert per una teuladeta de dos vessants. Està aixecat al centre i damunt del mur de ponent, als peus del temple. He calculat l'amplada de la seva base en 0'95 metres i que la seva alçada arriba als 5'45; són mesures que considero aproximades.

TERRASSOLA Sant Martí

Altitud: 600 metres. Municipi de La Baronia de Rialb

Església romànica de la primera meitat del segle XI. Consta d'una nau rectangular, un pèl irregular, coberta inicialment amb una volta de canó de mig punt substituïda per un sostre embigat de fusta, avui en estat ruïnós; sis arcs formers de mig punt, per sostenir la volta, estan adossats als murs laterals. Està capçada a llevant, de fet al sud-est, per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera precedit d'un senzill arc presbiteral; està ornat per l'exterior amb un fris d'arcs cecs i amples lesenes damunt un alt sòcol. Té oberts dos portals en arc de mig punt ben dovellats, un al migdia i l'altre, avui mig paredat, al mur de ponent. Murs de paraments de carreus petits i matussers; estan ordenats en filades. Dimensions: 15'00 x 4'00-3'40 x 5'20 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt cobert per una teuladeta de lloses de dos vessants. Es troba aixecat damunt i al centre del mur de ponent, als peus del temple. He calculat que l'amplada de la seva base fa dos metres i que té una alçada de 10 metres; són mesures que considero com aproximades.

EL TOSSAL Sant Bartomeu

Altitud: 387 metres. Municipi de Ponts

Església romànica del segle XI amb un absis suposadament aixecat entre el segle VII i el X que deuria formar part d'algun edifici i que fou aprofitat en aixecar la nova església; sofrí reformes en el segle XV. Consta d'una nau rectangular de dos trams un pèl romboïdals coberta amb una volta de canó de mig punt damunt dos arcs torals i de dos arcs formers en arc de mig punt adossats als murs laterals, dos per banda; en el segle XV s'hi va obrir una capella rectangular força fonda a la banda de tramuntana que dóna al primer tram proper a l'absis. Està capçada per un absis semicircular ultrapassat per l'interior i poligonal de sis costats per l'exterior; està cobert per una volta semiesfèrica que se sosté en el mur circular i, en els angles de ponent, per dues trompes; queda precedit per un arc presbiteral senzill i un tram preabsidal amb volta de canó. El portal obert al mur de ponent és obra de quan s'hi va refer aquest mur cap el segle XV; té una ampla arcada de grans dovelles ben picades amb una creu en relleu a la dovella clau i amb una motllura o canal en el caire interior; al seu damunt, un pèl escorada a la dreta, o potser el portal un pèl escorat a l'esquerra, hi ha una finestra rectangular; aquest mur frontal amb un parament de maçoneria i carreus ben escairats a les cantoneres queda coronat per una senzilla cornisa horitzontal interrompuda al centre pel cos del campanar. Dimensions: 11'10 x 4'30 x 4'25 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons de la capella fonda l'amplada arriba als 8'70 metres. **Campanar** d'espadanya closa amb dos allargassats ulls en arc de mig punt al frontis i unes finestretes rectangulars al mur que tanca a la banda de llevant. Fou una obra del segle XV a base de carreus ben escairats. Està cobert per una teulada de dos vessants que cobreix el pinyó que té una petita finestra rectangular al centre del timpà. He calculat que la seva base fa 2'95 metres i que arriba a una alçada de 7'50; són mesures que dono com aproximades.

VALLDÀRIES Sant Miquel del Castell

Altitud: 603 metres. Municipi de Vilanova de l'Aguda

Església romànica del segle XI modificada i sobrealçada modernament. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó amb llunetes en les reformes en què es va substituir la volta primitiva. Està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera precedit d'un arc presbiteral; està ornat per l'exterior amb un fris d'arcs cecs i amb lesenes que arrenquen d'un alt sòcol. Té un portal obert al mur de tramuntana en arc rebaixat, segurament obra tardana que substituí el primitiu romànic. Murs amb paraments de petits carreus matussers disposats en filades; la part superior dels murs, obra del temps de les reformes, mostra obra de maçoneria. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt cobert per una teuladeta de dos vessants; és obra tardana; es troba aixecat damunt la teulada i de l'arc presbiteral en el punt on l'absis s'uneix a la nau. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'85 metres i que té un alçada de 8'40; són mesures que dono com aproximades.

VALL D'ARIET Sant Bartomeu

Altitud: 580 metres. Municipi d'Artesa de Segre

Església romànica del segle XII. Consta d'una nau rectangular coberta per una volta de canó apuntada damunt d'una imposta i de tres arcs torals que descansen en sengles pilastres; els dos propers a ponent són d'un moment tardà i menys robustos que el que es troba a llevant que, a més a més, descansa en semi-columnes adossades a les pilastres. Està capçada a llevant per tres absis semicirculars coberts amb voltes de quart d'esfera damunt una senzilla imposta; estan en posició de creu formant com una mena de transsepte els dos laterals; són més petits i més baixos que el central. El portal del temple, una mica escorat a l'esquerra, s'obre en el mur de ponent a base d'una arcada de mig punt dovellada amb peces petites; a mitja alçada, damunt d'ell, hi ha una finestra cruciforme ben centrada en l'eix del mur. Els murs del temple tenen paraments de carreus irregulars, de mida petita o mitjana, ben escairats i disposats en filades, avui una mica mogudes. Dimensions: 11'60 x 4'00 x 5'70 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada total des del fons de les absidioles fa 6'50 metres. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc rebaixat situat damunt i al centre del mur frontal aixecat amb petits carreus matussers. He calculat que l'amplada de la seva base fa 1'63 metres i que l'alçada arriba als 8'65; són mesures que considero aproximades.

VALL-LLEBREROLA Sant Serni, ermita

Altitud: 382 metres. Municipi d'Artesa de Segre

Església romànica de finals del segle XI. Consta d'una petita nau rectangular, un pèl irregular, coberta amb una volta de canó de mig punt i amb el reforç de dos arcs formers per banda adossats als murs laterals; està capçada a llevant, de fet al nord-est, per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera precedit per un senzill arc de mig punt presbiteral; està ornat per l'exterior amb arcs cecs i lesenes força amples; avui dia està dedicat a servir de sagristia ja que un envà el separa de la nau. Té un portal al mur de ponent, als peus del temple, en arc de mig punt a base de grans dovelles ben picades i carreus ben escairats als muntants, tot en pedra rogenca; segurament és obra tardana; al damunt, a mitja alçada, hi té una finestra en arc de mig punt i, a la seva dreta, una altra petita finestra rectangular. Murs de paraments amb carreus mitjans, petits, matussers, desiguals i en filades; al mur de ponent hi són amb força desordre i ben poc picats. Dimensions. 9'00 x 4'10 x 5'65 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt força tardà ja que sembla que fou aixecat el 1902 amb petits carreus matussers; està cobert per una teuladeta de dos vessants que deixa una destacada cornisa pels quatre costats. Està damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa 1'52 metres i que té una alçada de 7'78 metres; són mesures que considero aproximades.

LA VEDRENYA Mare de Déu, santuari

Altitud: 485 metres. Municipi d'Artesa de Segre

Església romànica de finals del segle XI i de principis del XII; es va intentar ampliar cap el 1647 però la nova obra va quedar a mig fer com es pot veure per la construcció de ponent davant del mur del frontis. Consta d'una nau rectangular, un pèl irregular, coberta per una volta de canó de mig punt damunt un arc toral que descansa en sengles pilastres als murs laterals; uns arcs formers de mig punt adossats als murs formen unes escasses capelles a banda i banda, dues al nord i quatre al sud, una d'aquestes correspon a l'antic portal obert en aquesta banda i avui paredat. Està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera i precedit d'un senzill arc presbiteral; no té ornamentació exterior. L'actual portal queda obert al mur de ponent, als peus del temple, segurament obrat en el segle XVII quan es feren altres obres d'ampliació; té una arcada de mig punt amb grans dovelles ben picades damunt d'impostes; la corresponent a la seva dreta sembla mig perduda. Els murs tenen paraments de carreus petits, ben escairats i en filades, sobretot a la meitat de llevant; en la de ponent són més petits i poc picats. Dimensions: 11'00 x 3'90-3'50 x 4'65 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les escasses capelles fa 4'70 metres. **Campanar** d'espadanya amb dos ulls de mig punt dovellats amb peces poc polides i cobert per una teuladera de lloses de dos vessants; hi penja una campaneta d'obús. Es troba aixecat a base de carreus i lloses matussers i irregulars damunt i al centre del mur que tanca a ponent les obres d'ampliació del 1647. He calculat que la seva base té una amplada de 3'48 metres i que la seva alçada arriba als 6'67; són mesures que crec aproximades a les reals.

VERNET Santa Maria

Altitud: 332 metres. Municipi d'Artesa de Segre

Església aixecada a finals del segle XI o a principis del dotze. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberta per una volta de canó sobre tres arcs torals de mig punt; a la capçalera, a llevant, hi té un absis semicircular amb volta de quart d'esfera precedit d'un arc presbiteral de mig punt; no és possible de veure per l'exterior ja que una construcció veïna el bloqueja. Tardanament s'afegiren dues capelles, una per banda, de superfícies desiguals que formen un fals transsepte; els braços s'obren per arcs formers. Els murs tenen paraments de petits carreus ben escairats disposats en filades ordenades. La façana principal s'encara al sud-est; una mica escairat cap a la dreta s'obre un portal en arc de mig punt damunt brancals formats pels caires del mur. Al seu damunt, ja ben centrada en el mur, hi ha una finestra en arc de mig punt, l'única que dóna llum a l'interior. **Campanar** d'espadanya de dos ulls allargassats en arc de mig punt, el de l'esquerra un pèl més ample que l'altre. Hi penja una campaneta formada per un casc d'obús. Està coronat per una prima teuladeta de dos vessants força inclinats. La seva base mesura 2'65 metres. Els tres pilars que formen els ulls mostren paraments de carreus petits ben escairats. Tot fa pensar que fou erigit cap al segle XIII seguint el model dels murs del temple. Situació: damunt mateix del mur frontal ben situat en el seu eix. Alçada: 10'96 metres.

VILAMAJOR Santa Maria

Altitud: 465 metres. Municipi de Cabanabona

Església romànica de finals del segle XI modificada en període del gòtic i en el segle XVIII. Consta d'una nau rectangular que deuria tenir en origen una volta de canó però que avui mostra els canvis del segle XVIII amb què se la va cobrir amb una volta de llunetes damunt tres arcs torals de mig punt que la divideixen en tres trams i deixen un presbiteri cobert per cinc sectors esfèrics damunt trompes raconeres amb aspecte de petxines. Està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera ornat per l'exterior amb un fris sota cornisa d'arcs cecs amb mènsules senzilles; avui es troba separat de la nau per un envà que el deixa com a sagristia; en el seu interior hi ha una petita escala que puja a un cambril. Té un portal del temps del gòtic en el mur de ponent

amb un senzill marc rectangular motllurat; va substituir el primitiu romànic; al seu damunt hi ha una finestra en arc de mig punt geminada que li manca el mainell. Murs amb paraments de carreus irregulars mitjans o petits disposats en filades; en el mur de ponent, als peus del temple, hi predomina la blancor de l'argamassa. Dimensions: 9'00 x 4'00 x 5'65 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; si tinguéssim en compte la llargada fins al fons de l'absis en lloc de limitar-la a l'envà, la seva mesura arribaria als 10'70 metres; l'amplada, des del fons de les capelles laterals, és de 5'20 metres. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt cobert per una teuladeta de rajols de dos vessants. Està aixecat amb carreus petits ben escairats damunt del centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'95 metres i que la seva alçada és de 9'60 metres; són mesures que dono com aproximades.

VILANOVA DE MEIÀ Sant Salvador

Altitud: 645 metres.

Església romànico-gòtica d'una nau rectangular coberta amb una volta apuntada sobre tres arcs torals, arc triomfal de mig punt i capçalera formada per un absis semicircular dels segles XIII-XIV que està cobert per una volta de nervis robustos de secció circular units a la clau de volta; descansen en columnes adossades al mur i superposades de dues en dues amb una motllura i impostes de separació, totes elles amb capitells figurats; a la part baixa, entre columnes, tres finestres esqueixades en arc de mig punt i en la part alta, una finestra central goticitzant amb arc apuntat i calat; la part baixa de l'absis és encara romànica mentre que la meitat superior és gòtica. El portal principal gòtic, el cor i el cancell es troben a ponent; el portal en un cos sota ràfec que sobresurt de la façana; presenta estructura atrompetada decorada amb arquivoltes apuntades sobre fines columnetes adossades als brancals i amb imatges en gran relleu a les dovelles clau; conservació en mal estat. Per sobre del portal s'obre una rosassa calada i la cornisa angular. El portal lateral romànic rectangular té la llinda emmarcada per tres arquivoltes de mig punt en degradació damunt una senzilla imposta i dues columnetes per banda. Els seus murs tenen paraments de carreus petits ben escairats coronats per una cornisa amb permòdols sota una motllura. El transsepte barroc té cúpules als extrems dels seus dos braços. **Campanar** d'espadanya de quatre ulls, dos en cada pis, tres en arc de mig punt i un en arc apuntat; cornisa sinuosa i creu de pedra al cim. Dimensions: amplada: 5'94 metres, gruix: un metre. Situació: sobre la façana lateral de migdia. Alçada: 24'65 metres.

VILAPLANA Sant Miquel

Altitud: 595 metres. Municipi de La Baronia de Rialb

Església romànica de principis del segle XII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada damunt un arc toral sobre una pilastra d'escàs relleu; té arcs formers de punt rodó adossats als murs laterals. Està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera precedit d'un arc presbiteral de mig punt; per l'exterior no presenta cap element decoratiu. Té un portal al mur de tramuntana a base d'un arc de mig punt amb dovelles gens polides on l'argamassa predomina i amb muntants de grans carreus poc polits. Murs de paraments de carreus mitjans o petits, matussers i disposats en filades; en el de ponent, als peus del temple, un petit òcul circular es troba a mitja alçada. Dimensions: 10'20 x 3'00 x 4'80 metres de llargada, amplada i alçada respectivament. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt cobert per una teuladeta de dos vessants amb lloses ben picades. Està aixecat amb pilars estrets amb carreus matussers damunt i al centre del mur de ponent. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'40 metres i que l'alçada arriba als 9'60 metres; són mesures que considero com aproximades a les reals.

VILVES Sant Climent

Altitud: 344 metres. Municipi d'Artesa de Segre

Església romànica del segle XII retocada posteriorment. Consta d'una nau rectangular coberta per una volta de canó i capçada a llevant per un absis semicircular que avui està separat de la nau per un envà. Té un portal a ponent, segurament obrat al segle XIV, en arc de mig punt amb gran dovelles; al seu damunt hi ha una petita finestra en arc de mig punt i la cornisa angular amb un fris de dentats al dessota i interrompuda al centre per la base del campanar. Murs de pedra vista amb carreus irregulars, matussers i disposats més o menys en filades. **Campanar** d'espadanya de tres ulls en arc de mig punt, dos de grans en un nivell baix i el tercer, petit i centrat al damunt; està coberta per una bonica teulada de dos vessants amb la cornisa motllurada; segurament és obra del segle XIV o posterior. Es troba aixecat al damunt i al centre del mur frontal a ponent; té el mur de carreus mitjans o grans ben escairats. L'amplada de la seva base fa 3'25 metres i la seva alçada 11; són mesures aproximades.

OSONA

CAMPANARS EN ORDRE ALFABÈTIC DE MUNICIPIS

Municipis i poblacions	Parròquies	Alçada en metres
Alpens	Santa Maria	21'79
Balenyà (Els Hostalets)	Sant Fruitós	24'50
Brull, El	Sant Martí	19'72
La Castanya	Sant Cristòfol	13'82
Sant Jaume de Viladrover	Sant Jaume	16'10
Calldetenes	Mare de Déu de la Mercè	29'00
Centelles	Santa Coloma	39'00
Espinelves	Sant Vicenç	22'52
Gurb	Sant Andreu	22'62
Granollers de la Plana	Sant Esteve	18'20
Sant Julià Sassorba	Sant Julià	19'29
Vespella	Sant Cristòfol	29'51
Lluçà	Santa Maria	21'43
Santa Eulàlia de Puig-oriol	Santa Eulàlia	19'16
Malla	Sant Vicenç	25'58
Manlleu	Santa Maria	51'20
Manlleu	Nostra Senyora de Gràcia	15'15
Masies de Voltregà, Les		
La Gleva	Mare de Déu de la Gleva	46'00
Montesquiu	La Puríssima	24'20
Muntanyola	Sant Quirze i Santa Julita	16'00
Múnter	Sant Esteve	15'00
Olost	Santa Maria	33'40
Santa Creu de Jotglar	Santa Creu	17'22
Orís	Sant Genís	27'30
Saderra	Sant Marcel	10'90
Oristà	Sant Andreu	23'54
La Torre d'Oristà	Santa Maria	18'67
Pardines	Santa Eulàlia	19'17
Perafita	Sant Pere	21'45

Prats de Lluçanès	Sant Vicenç	24'80
Roda de Ter	Sant Pere	40'00
Rupit i Pruit		
Pruit	Sant Andreu	23'68
Rupit	Sant Miquel	28'37
Santa Cecília de Voltregà	Santa Cecília	26'09
Santa Eugènia de Berga	Santa Eugènia	28'30
Santa Eulàlia de Riuprimer	Santa Eulàlia	30'75
Santa Maria de Besora	Santa Maria	23'05
Santa Maria de Corcó	Santa Maria	31'30
Cantonigròs	Sant Roc	19'68
Sant Martí Sescorts	Sant Martí	20'36
Sant Bartomeu del Grau	Sant Bartomeu	25'00
Sant Boi de Lluçanès	Sant Baldiri	33'94
Sant Hipòlit de Voltregà	Sant Hipòlit	40'32
Sant Julià de Vilatorta	Sant Julià	22'85
Vilalleons	Santa Maria	19'50
Sant Martí d'Albars	Sant Martí	18'94
Sant Martí de Centelles	Sant Martí	15'85
Valldaneu	Sant Pere	14'35
Sant Pere de Torelló	Sant Pere	36'76
Sant Andreu de la Vola	Sant Andreu	17'11
Sant Quirze de Besora	Sant Quirze	24'99
Sant Sadurní d'Osormort	Sant Sadurní	23'84
Sant Vicenç de Torelló	Sant Vicenç	23'94
Seva	Santa Maria	31'60
Sant Miquel de Balenyà	Sant Miquel dels Sants	19'00
Sobremunt	Sant Martí	16'26
Sora	Sant Pere	21'30
Taradell	Sant Genís	41'23
Tavèrnoles	Sant Esteve	18'50
Tavertet	Sant Cristòfol	13'73
Tona	Sant Andreu	27'50
Torelló	Mare de Déu de Montserrat	27'12
Torelló	Sant Feliu	46'02

Vic	Catedral de Sant Pere	57'54
Vic	Mare de Déu del Carme	34'32
Vic	La Pietat	29'39
Vic	Sant Domènec	31'50
Sentfores	Sant Martí	34'66
Vidrà	Sant Hilari	28'42
Siuret	Santa Llúcia	17'85
Viladrau	Sant Martí	34'27
Vilanova de Sau	Santa Maria	18'57
Sant Pere de Castanyedell	Sant Pere	18'43
Sant Romà de Sau	Sant Romà	19'42

Alçada mitjana: 25'81 metres

PARRÒQUIES AMB CAMPANAR DE TORRE, UNA A UNA

ALPENS Santa Maria
Altitud: 870 metres.

Església barroca aixecada cap el 1708 en substitució d'una anterior; fou restaurada entre el 1840 i el 1845. Consta d'una nau rectangular acompanyada de capelles laterals; la capella fonda o del Santíssim és del 1846. El frontis té una portalada neoclàssica amb un portal en arc rebaixat, els muntants decorats a base de pilastres abarrocades i una escassa cornisa amb pinacles adossats al mur; al damunt, una fornícula sense imatge, una rosassa a mitja alçada i una cornisa amb curvatura convexa al centre i còncava als laterals amb un pinacle al cim. Els seus murs estan arrebossats i pintats en un to blanc trencat en no massa bon estat per humitats que els ennegreixen; els carreus a cantoneres són de color grisenc.

Campanar aixecat en els segles XV-XVI; fou completat amb la part superior o balustrada al segle XVIII. Té planta rectangular (5'60 x 5'60 m); el primer cos fou bastit amb paraments de maçoneria i carreus a les cantoneres; una fina motllura el separa del segon on s'hi ubica la cel·la que té els seus paraments de carreus ben escairats i oberts amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen campanes. Per coronament hi ha una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada ornat amb pinacles de bola als angles i al centre de cada costat.
Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.
Alçada: 21'79 metres.
Esveltesa: 3,8

BALENYÀ Sant Fructuós, sant Bartomeu segon patró
Altitud: 587 metres. Municipi d'Els Hostalets de Balenyà

Església aixecada entre el 1877 i el 1879 sota l'advocació de Sant Josep amb el que avui son tres dels seus trams que formaven una capella abans de convertir-se en parròquia; fou ampliada el

1953 amb el transsepte i els absis; el 1964 se li afegí el porxo d'entrada. Consta d'una nau major rectangular i de dues de laterals que de fet són passadissos que uneixen els altars de les dues bandes; queden unides per passos oberts amb arcs formers de mig punt. Totes les naus tenen quatre trams i estan cobertes per voltes de llunetes cegues damunt arcs torals de mig punt. Els arcs formers també de punt rodó descansen en robustos pilars rectangulars que tenen adossades pilastres d'escàs relleu que baixen de sota els arcs torals. El presbiteri té planta poligonal de cinc costats i queda cobert per una volta de cinc arestes. Un dels trams correspon a un transsepte que no sobresurt. Les naus laterals estan capçades per absidioles i la major per un absis, tots ells semicirculars. Un cor alt està situat en part sobre un primer tram i en el porxo; descansa en un pis horitzontal d'obra.

Té el frontis orientat al sud-est tot ell bastit amb tècnica de maçoneria de pedres blanques que sobresurten en un escàs relleu; un atri porticat està obert amb tres arcs de mig punt dovellats i amb carreus ben escairats de cares mig picades tant en els arcs com en els pilars que els sostenen; aixopluga un portal en arc de mig punt format per grans dovelles damunt brancals ben carreuats, amb l'intradós aixamfranat i amb un bordó que descansa en permòdols dignament treballats; al davant del portal com del porxo hi ha unes bones graonades. Per damunt del porxo, el frontis ostenta un òcul circular amb el marc ressaltat i motllurat i una cornisa angular per coronament. A l'ala lateral esquerra d'aquesta façana s'hi troba una finestra d'arc de mig punt emmarcada per dovelles i carreus i amb l'ampit ressaltat.

Dimensions: 26'56 x 6'29 x 9'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada incloses les naus laterals arriba las 15'24 metres. L'atri porxat té una fondària de prop de tres metres, una llargada de 7'48 i una alçada de 4'13 metres.

Arquitecte: mestre d'obres Josep Illa, de Vic.

Campanar aixecat tardanament cap el 1962. És una torre de planta quadrada (4'90 x 4'90 m) amb un sòcol de carreus i un alt cos de maçoneria amb carreus en relleu a les cantoneres; presenta finestretes a dos pisos i una esfera d'un rellotge a la part alta; una motllura separa aquest alt cos de la cel·la que queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, emmarcades per carreus i dovelles; té un sostre de biguetes de formigó i revoltons. El coronen una cornisa prominent motllurada i una teulada de quatre vessants amb els careners ressaltats. Entrant al temple a mà dreta hi ha la porta que dóna accés a l'interior del cloquer on hi puja una escala estreta de graons de maó, sobre voltes catalanes, arrapada als murs i amb una barana de fusta; deixa un ull central. A l'alçada del rellotge l'ull queda tancat per ubicar-hi una estança amb la maquinària corresponent.

Hi pengen dues campanes, una de gran i una de mitjana, foses cap el 1962.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 24'50 metres.

Esveltesa: 5

EL BRULL Sant Martí

Altitud: 843 metres.

Església romànica de la segona meitat del segle XI aixecada entre el 1047 i el 1062, modificada a l'interior i a la façana principal en temps del barroc. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó amb llunetes sobre arcs torals, transsepte i capçada a llevant per un absis romànic semicircular decorat externament amb finestres cegues i lesenes i interiorment per cinc ninxos separats per semi-columnes; primitivament també constava de dos absis situats als laterals en posició de creu respecte del principal; avui han desaparegut. Els seus murs tenen paraments de carreus petits irregulars de pedra rogenca arenosa local; els laterals, a més a més dels de l'absis, són en part encara del romànic ja que mostren un fragment d'un fris d'arcs cecs amb

lesenes a un nivell baix. El frontis té un portal rectangular amb marc de carreus amb la data del 1585 gravada, un petit òcul atrompetat a mitja alçada amb la boca molt gran i un altre igualment petit sota una cornisa amb curvatura convexa al centre i còncava als laterals; té uns pinacles de bola als dos extrems. Unes bandes verticals recorren el frontis des de la cornisa fins gairebé damunt del portal; el mur presenta un parament de carreuons de pedra rogenca disposats en filades uniformes.

Dimensions: 20'00 x 5'40 x 7'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals arriba als 14 metres.

Campanar del 1791 d'aires neoclàssics. Té planta quadrada (4'70 x 4'70 m), està capçat per una motllura simple i té un sòcol de 92 centímetres d'alt i 20 de gruix. Al damunt de l'alt primer cos se n'hi aixeca un altre amb els caires aixamfranats, gairebé bé octagonal irregular; en ell hi ha ubicada la cel·la oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; hi pengen campanes. Està coronat per una minsa cornisa ornada amb un fris de teules sobreposades i una teulada piramidal vuitavada. Els seus murs de pedra rogenca local tenen paraments de carreus petits, irregulars i ben disposats en filades.

Situació: adossat al mur de tramuntana fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 19'72 metres.

Esveltesa: 4,2

CALLDETENES Mare de Déu de la Mercè

Altitud: 500 metres.

Església neoclàssica aixecada cap el 1778. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberts amb una volta de canó amb llunetes cegues que descansa en tres arcs torals de mig punt i una imposta motllurada; està capçada per un absis semicircular que inclou un presbiteri en semicercle escàs cobert per una volta de quart d'esfera damunt de nervis; té un curt tram presbiteral amb volta de llunetes, ara sí, obertes. Un cor alt amb una barana de fusta treballada descansa en un gran arc de mig punt sobre pilastres i en una volta rebaixada de llunetes. Té un cancell vidriat digne.

El frontis orientat a llevant té un portal en arc rebaixat emmarcat per peces de pedra blanquinosa ben picades; unes grades ben deixades donen accés al temple; té al damunt una petita fornícula amb imatge i, a mitja alçada, un gran òcul circular també emmarcat amb peces de pedra blanquinosa; més amunt encara hi ha un altre òcul circular petit i la minsa cornisa angular amb una espadanya sense campana damunt el vèrtex superior. Els seus murs estan arrebossats i el frontis pintat en colar rosat pàl·lid.

Dimensions: 19'73 x 10'62 x 10'53 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. Fins al fons de les mini capelles laterals d'escassa fondària, l'amplada total arriba als 12'65 metres.

Arquitecte: plànols traçats pel bisbe de la diòcesi Antonio Manuel de Hartalejo.

Campanar coetani del temple. Té un primer alt cos de planta quadrada (6'00 x 6'00 m); un de segon octagonal irregular està dividit en dos per unes motllures a diversos nivells. La cel·la ubicada en el superior està oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; s'hi allotgen dues campanes, una de gran i l'altra petita. Està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada. Els seus murs estan arrebossats i pintats en un to blanquinós; uns carreus grisencs es veuen a les cantoneres.

Des de la sagristia s'accedeix a l'interior del campanar; hi té una estreta escala de graons de pedra picada la major part d'ells que puja sobre voltes catalanes arrapada als murs tot deixant un reduït ull central. Per accedir a la cel·la oberta per una trapa, cal aixecar una pesant placa metàl·lica que evita l'entrada de coloms a l'interior. Des de la cel·la es pot arribar al terrat mitjançant unes

sòlides escales metàl·liques amb baranes que arriben fins a la trapa oberta en el sostre embigat i tancat per revoltons.

Situació: adossat al mur del sud-oest, prop de la capçalera orientada a ponent.

Alçada: 29'00 metres.

Esveltesa: 4,8

CANTONIGRÒS Sant Roc

Altitud: 933 metres. Municipi de L'Esquirol (antic: Santa Maria de Corcó)

Església moderna construïda el 1854 i ampliada el 1861 i el 1945 data en què es va convertir en una parròquia independent. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes sobre cinc arcs torals de mig punt i capçada a tramuntana per un absis semicircular; també té un transsepte amb volta de llunetes amb una cúpula sobre petxines al creuer englobada en un cimbori quadrat; un cor alt als peus descansa sobre un arc rebaixat; per l'interior, els murs estan pintats de blanc amb els arcs i pilars de beix marronós. El frontis està precedit d'un porxo sobre pilars amb teulada de tres vessants damunt d'un embigat de fusta; aixopluga un portal dovellat en arc de mig punt amb pedra grisa i amb grades al seu davant; un òcul circular motllurat es deixa veure pel damunt del porxo i queda coronat per una cornisa angular amb espadanya d'un ull al cim. Els seus murs estan arrebossats i emblanquinats amb carreus de pedra rogenca a cantoneres.

Dimensions: 28'70 x 5'02 x 7'60 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; el transsepte en fa 11'22 x 4'91 x 7'37 i la cúpula arriba als 10'91.

Campanar coetani del temple. Té planta quadrada (2'75 x 2'75 m. aproximadament). Està coronat amb una minsa cornisa i un terrat amb balustrada i pinacles de bola als angles. L'esfera d'un rellotge es troba sota terrat a les cares nord i sud. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, emmarcades en relleu; hi pengen campanes. Els seus murs de pedra grisa tenen paraments de maçoneria amb carreus als caires ressaltats a manera de lesenes cantoneres.

Situació: adossat a l'extrem dret del transsepte, per la banda de llevant.

Alçada: 19'68 metres.

Esveltesa: 7,1

LA CASTANYA Sant Cristòfol

Altitud: 980 metres. Municipi del Brull

Església de fi del segle XII. Consta d'una nau rectangular de dos trams coberta amb una volta d'aresta damunt arcs torals; la capçalera al sud-est està formada per un absis trapezial que va substituir l'original romànic. Té un cor de fusta. Els seus murs tenen paraments de maçoneria de lloses mig carreuades i estan coberts amb un arrebossat en mal estat a excepció del mur nord que té un parament de carreus. El portal dovellat i amb bordó en arc de mig punt està obert a la façana lateral encarada al sud.

Dimensions: 15'00 x 5'50 x 6'60 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Guarda una pica baptismal barroca.

Campanar romànic de finals del segle XII. Té planta rectangular (3'60 x 3'40 m); al capdamunt presenta dos nivells d'obertures, en l'inferior una finestra geminada i, al seu damunt, d'època posterior al romànic, dues obertures rectangulars separades per un pilar que amb les parets laterals sostenen una teulada de doble vessant; altres obertures com espitlleres es troben en els pisos

baixos totes elles obertes pel cantó de migdia. Els seus murs tenen paraments de paredat de lloses amb carreus de pedra rogenca a les cantoneres.

Situació: adossat al centre del mur de migdia prop de la capçalera.

Alçada: 13'82 metres.

Esveltesa: 3,8

CENTELLES Santa Coloma

Altitud: 500 metres.

Església barroca aixecada entre el 1704 i el 1711 i força modificada modernament pel que fa a la decoració i acabats. Consta d'una nau rectangular amb dos passadissos laterals formats per les capelles que es comuniquen per passos baixos en arc de mig punt; està capçada a llevant per un absis poligonal de cinc costats cobert per una volta de creueria. Als peus hi té un cor alt amb una llarga balustrada de pedra artificial que es prolonga per unes tribunes situades sobre les capelles laterals; descansa sobre un arc carpanell i en una volta de llunetes. La nau està coberta amb una volta de llunetes damunt quatre arcs torals de mig punt; té cinc trams i està separada dels passadissos per arcs formers de punt rodó; té un digne cancell.

El seu frontis presenta un arrebossat pintat de rosa marronós amb un esgrafiat que el divideix en tres plafons verticals que senyalen la divisió interna de tres àmbits, i un sòcol decorat amb successió de rectangles. La portalada barroca té un portal rectangular i un marc de carreus amb els muntants treballats amb senzills relleus rombals; al damunt, un frontó sinuós truncat i una fornícula amb imatge; al davant, una àmplia graderia; a la part alta apareix una rosassa atrompetada motllurada i està coronat per una cornisa angular motllurada que té les ales en curvatura còncava i uns pinacles de bola als extrems, un òcul circular al dessota del vèrtex superior i una creu de pedra al cim.

Dimensions: 36'00 x 11'66 x 18'80 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons de les capelles laterals, l'amplada total fa 19'60 metres.

Arquitectes: mestre de cases Francesc Maria Fortino pel que fa al temple; per al campanar, els mestres d'obres Miquel Fiter de Barcelona i, sobretot, Joan Picasso del mateix Centelles.

Campanar barroc aixecat entre el 1682 i el 1692 juntament amb la capella que avui és la del Santíssim, per tant anteriors al temple. Te un primer alt cos de planta quadrada (8'00 x 8'00 m) i un de segon octagonal dividit en dos per unes motllures a diversos nivells; està coronat per una cornisa motllurada amb gàrgoles als angles, unes antropomorfes i altres zoomorfes, i per un terrat amb balustrada de gres i pinacles de bola als vuit angles. Els murs presenten paraments de maçoneria arrebossats i pintats en un color foscant confús i carreus grans de pedra clara a les cantoneres. La cel·la té els paraments de carreus ben escairats oberts amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara. Damunt el terrat, al seu centre, s'aixeca una estructura metàl·lica artística de bon gust amb dues campanes pels senyals horaris; no queda inclosa en el càlcul de l'alçada.

S'accedeix al seu interior des de la banda lateral esquerra entrant al temple. Una escala ampla amb uns primers graons de pedra seguits per altres d'obra amb marge de fusta arriba fins al cor i a les tribunes. A partir d'aquest punt l'escala es fa més estreta amb graons de pedra picada sobre voltes catalanes, arrapada als murs i amb una barana senzilla de fusta; deixa un ull central. Des d'un primer replà es continua per una escala estreta de cargol de pedra picada per l'interior del gruix del mur nord fins a una ampla estança on dos grans arcs rebaixats de pedra paral·lels lliguen els murs i sostenen una volta semiesfèrica que és la base del pis superior, el de la cel·la. S'hi puja per una altra escala de cargol i continua fins al terrat on s'hi entra per una gran trapa tancada per una placa metàl·lica. La cel·la queda coberta per una volta semiesfèrica de peces de pedra ben

escairades. S'hi troben quatre campanes d'ús litúrgic; les dues grans del 1940 es van fondre a Olot; pesen respectivament 496 quilos i 670; les altres dues són una del 1974 de 96 quilos i l'altra del 2000 que en pesa 53.

Situació: adossat al mur nord, una mica endarrerit respecte del frontis encarat a ponent.

Alçada: 39'00 metres.

Esveltesa: 4,8

ESPINELVES Sant Vicenç

Altitud: 752 metres.

Església romànica de dues naus rectangulars, una d'ella i l'absis semicircular de la seva capçalera és del segle XI; avui és la nau principal; l'altra, al migdia, fou afegida al segle XII i també fou capçada per un absis semicircular que, igual que el primer, està ornat amb arcuacions cegues sota de la cornisa; el de la nau major, més gran, també està ornat amb lesenes. Ambdues naus tenen volta de canó i estan comunicades per una arcada rebaixada obrada al segle XVI; igualment estan unides per un portal, segurament el primitiu, situat prop dels peus de l'església, portal atrompetat de tres arquivoltes de mig punt, la més fonda sobre impostes decorades amb relleus; la del mig, de secció semicircular, amb un dibuix que representa un trenat de quatre fils; la més exterior té un motiu d'escacat.

Ha estat restaurada el 1965 i el 1972. El portal del segle XII també atrompetat està obert al mur de migdia de la segona nau sota d'un porxo modern; també el formen tres arquivoltes de punt rodó, la central de secció circular descansa en impostes i columnetes amb relleus als capitells; les altres dues arcades no tenen decoració, són dovellades i descansen en impostes senzilles. Els murs presenten paraments de carreus irregulars, mitjans, escairats matusserament i disposats en filades uniformes.

Dimensions: 14'40 x 4'00 x 6'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; corresponen a la nau major; l'amplada total de les dues naus des del fons de la capella lateral fa 12 metres.

Guarda una bella imatge policromada del gòtic tardà de la Mare de Déu en posició dreta i amb el Nen al braç. A l'exterior, un boix, un arbust, té una existència de 900 anys i ha quedat convertit en un alt i robust arbre.

Campanar romànic de finals del segle XII. Té planta rectangular (5'00 x 4'50 m). Està dividit en quatre cossos per frisos d'arcuacions cegues. El primer cos o base és alt i compacte amb només una finestra a llevant que il·lumina la nau de tramuntana; els dos centrals també estan ornats amb frisos de dents de serra; les arcuacions descansen en mènsules amb relleus de caparrons. Els tres superiors tenen finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, el tercer geminades, i el quart, més modern, dues de senzilles per banda; està coronat per una cornisa amb teulada de quatre vessants que fa una lleugera inflexió a la base. Els seus murs presenten paraments de carreus petits, irregulars, escairats matusserament i disposats en filades uniformes. Conserva una campana del 1770. Per l'interior hi puja una escala de fusta arrapada als murs tot deixant un ull central; no es troba en massa bones condicions.

Situació: descansa sobre la volta als peus de la nau principal i sobre l'angle que formen els murs de tramuntana i de ponent; el mur exterior, que l'aguanta, decorat amb arcuacions cegues disposades fent angle, és un mur de molt gruix per tal de sostenir el gran pes de l'alt campanar; per l'interior de la nau, un gran i robust arc fa la mateixa funció.

Alçada: 22'52 metres.

Esveltesa: 4,5

L'ESQUIROL (Santa Maria de Corcó) Santa Maria
Altitud: 693 metres.

Església barroca aixecada entre el 1721 i el 1743 refeta en estil eclèctic entre el 1940 i el 1949. Consta d'un atri amb l'entrada reixada i d'una nau rectangular amb el sostre horitzontal i la capçalera recta; els seus murs tenen paraments de maçoneria coberts d'un arrebossat emblanquinat al frontis. En ell s'hi obre un portal d'un ample marc rectangular de pedra grisenca amb bandes filetejades; en unes fornícules als angles superiors del marc hi figuren imatges; un òcul circular a mitja alçada amb un marc quadrat de pedra grisa decorat amb un fi relleu, i, al capdamunt, una cornisa motllurada angular amb pinacles als tres vèrtexs.

Arquitectes: Josep Moretó de Vic, i Josep Maria Pericas pel que fa a la reconstrucció feta el 1940.

Campanar neoclàssic del 1762 ben conservat tot i les destruccions del 1936. Té planta gairebé quadrada (5'60 x 5'83 m) amb el cos superior de caires aixamfranats; està coronat per una cornisa i un terrat amb balustrada damunt del qual s'aixeca una torrella igualment quadrada i aixamfranada; unes motllures es troben en diversos nivells. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc apuntat amb balustrades, una a cada cara; hi penja una campana. Les finestres es troben tant a la cel·la com a la torrella on s'hi allotja un rellotge amb esferes als quatre costats; sobre la coberta de la torrella s'hi aixequen quatre pinacles, un a cada angle, i vuit arcs units en diagonal al centre que sostenen una creu de pedra inclosa en el càlcul de l'alçada. Els seus murs tenen paraments de maçoneria amb carreus a les cantoneres; la cel·la i la torrella tenen els paraments de carreus grans i ben escairats; unes espitlleres es troben a diversos nivells en el mur de llevant. Per l'interior hi puja una escala de pedra de paret a paret sobre voltes catalanes fins a la cel·la; a partir d'aquí, en l'últim tram l'escala de pedra és de cargol.

Situació: adossat al centre del mur de tramuntana.
Alçada: 31'30 metres.
Esveltesa: 5,3

LA GLEVA Mare de Déu de la Gleva, parròquia i santuari
Altitud: 476 metres. Municipi de Les Masies de Voltregà

Església construïda entre el 1760 i el 1766 en estil barroco-neoclàssic després que un llamp el 1759 destruís en gran manera l'antic santuari gòtic. Consta d'una nau coberta amb voltes de llunetes acompanyada de tres altars laterals per banda; la nau té dues seccions, una amb el cor és una curta nau rectangular; l'altra és poligonal de planta més o menys oval dividida en tres trams; al fons hi ha el presbiteri rectangular i un ampli cambril que acull la imatge de la Mare de Déu. El cor descansa en un arc de mig punt i una volta de llunetes rebaixada; té baranes daurades igualment com les balconades situades sobre els altars laterals; una cúpula semiesfèrica una mica rebaixada i de planta ovalada està situada dins d'un cimbori octagonal irregular amb contraforts als caires i un pinacle de bola al cim.

La façana principal de pedra de Sant Bartomeu del Grau té el mur arrebossat i emblanquinat i carreus de pedra rogenca als caires; unes àmplies grades donen accés a una plataforma tancada per baranes laterals al davant de la qual s'obre la portalada barroca del temple: té un portal en arc rebaixat amb dues columnes exemptes damunt pedestals que flanquegen els muntants, un entaulament truncat amb relleus figuratius intercalats (escena del trobament de la imatge de la Mare

de Déu) amb la data de 1763, dues petites finestres rectangulars a la part baixa de la façana, a banda i banda i, a mitja alçada, dos balcons de baranes metàl·liques tots amb l'entorn esgrafiat igualment com en la rosassa motllurada situada a mitja alçada; per coronament hi té una cornisa angular al centre i sinuosa als laterals amb cinc pinacles de bola situats als punts extrems i d'inflexió. Una capella fonda darrera el recinte de l'església no és sinó una cripta. L'escalinata i les tribunes davant la façana foren completades el 1828.

Dimensions: 27'25 x 8'65 x 14'95 metres de llargada (calculada fins al fons del presbiteri), amplada i alçada respectivament; l'amplada total des del fons dels altars laterals fa 19'44 metres; la cúpula arriba a una alçada de 20 metres.

Arquitectes: Josep Moretó i Sellés (1712-1768), vigatà, àlies Mestre Marsal; per la restauració feta entre el 1941 i el 1945, Josep Maria Pericas (1881-1965) de Vic i al 1948 per Cèsar Martinell i Brunet (1888-1973).

Guarda un retaule a l'altar major, obrat entre el 1941 i el 1945, que és la reproducció fidel, sota la direcció de l'arquitecte Josep Maria Pericas, del que tenia el santuari abans del 1936 i que fou destruït en les desgraciades jornades d'aquell any; aquell retaule sortit del taller de l'escultor manresà Pau Sunyer fou obrat entre el 1663 i 1668; ha estat reproduït en els tallers del salesians de Barcelona i les figures santes que ocupen les fornícules són degudes a l'escultor imatger Josep Maria Camps i Arnau (1879-1968). També té reproduïda, pel mateix escultor, la imatge romànica de *La Mare de Déu de la Gleva* perduda el 1936. Carles Moretó i Brugaroles (1721-1783) fou l'autor dels relleus de la portalada.

Campanar neoclàssic aixecat entre el 1760 i el 1766. Té un primer alt cos de planta quadrada (5'32 x 5'32 m) i un de segon octagonal que sobresurt de la massa del temple. La cel·la està oberta amb finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara alterna; hi pengen campanes. Està coronat per una cornisa i un terrat amb barana metàl·lica damunt del qual s'aixeca una agulla octagonal recoberta de peces de ceràmica marronosa; té un pinacle al cim. Els seus murs estan arrebossats i emblanquinats i als caires hi destaquen carreus de pedra rogenca. Una escala interior segueix el model català sobre voltes i aferrada als murs.

Situació: angle nord-est de la capçalera del temple orientada a llevant.

Alçada: 40'00 metres. Aquesta dada m'ha estat facilitada pel rector que em diu que ho sap per les obres de restauració que s'hi acaben de fer (2000); la mesura està presa des de l'inici del campanar que puja de més avall del nivell de la nau de l'església; les dificultats que he trobat per mesurar-lo per mi mateix degudes a la situació acimada del campanar i rodejat d'intensa vegetació fan que m'hagi estat impossible de comprovar-ho; així que em fio del rector.

Esveltesa: 7,4

GRANOLLERS DE LA PLANA Sant Esteve
Altitud: 490 metres. Municipi de Gurb

Església romànica de finals del segle XI (1088). Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó sobre dos arcs torals capçada a llevant (de fet, al nord-est) per un absis semicircular romànic llombard amb un fris de dents de serra sota cornisa, una sèrie de finestres cegues immediatament al dessota i bandes llombardes cada tres finestres fins arribar a un sòcol de poca alçada; un transsepte de braços molt desiguals li dóna la planta de creu llatina. Els seus murs tenen paraments de carreus matussers irregulars. Modificacions posteriors, cap a principis del segle XVII (1608) la van ampliar i la portalada actual classicitzant es troba al mur sud, prop dels peus de l'església: el portal és rectangular amb semi-columnes toscanes sobre pedestals adossades als muntants, un entaulament toscà i un frontó triangular partit amb un pinacle de bola en relleu

intercalat. Tenia una cripta sota l'altar major avui convertida en sagristia amb tres finestres obertes en el sòcol de l'absis.

Dimensions: 17'00 x 6'00 metres respectivament de llargada i amplada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 11 metres; el transsepte té 26 metres de llargada per 4 d'amplada.

Campanar barroc auster del segle XVII. Té planta quadrada (5'10 x 5'10 m); té murs amb paraments de maçoneria mig carreuada i arrebossats; queden visibles grans carreus a les cantoneres; el cos superior corresponent a la cel·la està carreuat amb pedra vista; queda coronat per una senzilla cornisa amb gàrgoles als caires i un terrat amb balustrada ornada amb pinacles de bola als angles i al centre de cada costat. La cel·la oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, té unes fines motllures al dessota i a l'arrencada dels arcs; hi pengen campanes.

Situació: adossat al mur de tramuntana fent angle al nord-oest del mur situat als peus de l'església encarat a ponent.

Alçada: 18'20 metres.

Esveltesa: 3,5

GURB Sant Andreu

Altitud: 563 metres.

Església romànica del segle XII molt transformada cap als segles XVII i XVIII sobretot externament amb la construcció de capelles a banda i banda. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntat sobre quatre arcs torals amb impostes i pilastres classicitzants; queda capçada a llevant per un absis semicircular romànic de grans carreus ben escairats, sobrealçat; mostra la cornisa motllurada romànica i, al damunt, un pany de paredat amb una nova cornisa. Té una portalada neoclàssica oberta al mur de migdia propera als peus de l'església amb un portal en arc carpanell de marc motllurat; a banda i banda hi té dues pilastres sostenint un entaulament que divideix el frontis en dues zones; en la superior unes noves pilastres sostenen un frontó triangular; en aquest segon sector s'hi obre una finestra rectangular amb balustrada i amb un frontó circular.

Dimensions: 24'00 x 7'30 x 9'40 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 16'60 metres.

Guarda, encastats al mur exterior propers a l'absis, uns relleus geomètrics aprofitats del segle X disposats en tres franges, i un cap de monstre en pedra fosca; també conserva fragments de l'altar barroc que es van salvar de la destrucció del 1936.

Campanar preromànic del segle X lleugerament tronco-piramidal. Té planta rectangular (5'15 x 3'60 m) un pèl irregular, i un coronament del segle XVIII a base d'una cornisa simple amb gàrgoles als angles i un terrat amb una barana de merlets esglaonats ornada als angles amb una bola. Com element propi de l'època preromànica, a mitja alçada, s'hi troben motllures que encaixen frisos amb decoració geomètrica pròpia d'aquell moment, avui força desgastats per l'erosió. A l'últim cos s'hi obren finestres d'arc de mig punt, de ferradura la de ponent; hi penja alguna campana. Els seus murs tenen paraments de paredat amb carreus als caires. A l'angle llevantí que forma amb el mur del sud s'hi aixeca una estructura semicilíndrica que estotja l'escala; només arriba fins al nivell superior del primer cos.

Situació: adossat a la façana del migdia, proper a l'absis orientat a llevant.

Alçada: 22'62 metres.

Esveltesa: 4,4

LLUÇÀ Santa Maria, antic monestir

Altitud: 750 metres.

Església romànica de la segona meitat del segle XII que pertanyia a una antiga canònica. Consta d'una nau rectangular ja del segle XIII coberta amb una volta de canó apuntat capçada a llevant per un absis semicircular cobert per una volta de quart d'esfera precedit per un doble arc presbiteral acompanyat d'una absidiola a la dreta perpendicular a l'eix del temple; una segona absidiola oposada fou demolida el 1947, encara les traces visibles al terra substituïda com fou per una capella rectangular coberta amb una cúpula semiesfèrica on es guarda el tresor del temple. Un cor alt amb barana de fusta situat als peus de la nau descansa en una volta i un gran arc rebaixats. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans irregulars ben escairats, tant per dins com per l'exterior.

Té a migdia un petit claustre romànic romboïdal amb columnes de capitells amb relleus de gran qualitat a base d'elements de bestiari fantàstic i vegetals com els que es troben en les respectives impostes; en total hi ha 22 columnes unides per arcs de punt rodó que descansen en un podi de 40 centímetres d'alçada; als angles, uns pilars sostenen l'embigat i unes arcades de mig punt de pedra ben picada que, en diagonal, reforcen i sostenen el sostre; altres poques antigues dependències rodegen el claustre, ja que les que acollien els canonges pràcticament estan arruïnades.

La façana principal del 1661 té un portal de pedra grisa en arc rebaixat i dovellat; l'arc descansa en pilastres toscanes i pedestals d'escàs relleu; una rosassa motllurada està oberta a mitja alçada; més amunt hi ha una motllura horitzontal i un petit òcul sota la cornisa angular i, als caires, pilastres de carreus grans des del sòcol carreuat fins a la cornisa; els murs tenen paraments de carreus irregulars ben escairats així com també per l'interior. Al segle XV (1428 i 1448) els terratrèmols que van enderrocar altres monestirs del pre-pirineu també van fer caure la volta de Santa Maria de Lluçà; poc després es va restaurar de manera poc destre tal com es veu avui; la darrera restauració es va fer els anys 1968-1972.

Dimensions: 21'12 x 6'62 x 9'70 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; el gruix dels murs arriba a 1'55 metres calculat en la porta que dóna al claustre; el fals transsepte en fa 13'50 x 3'00 x 7'20; els quatre costats del claustre fan 12'92 x 9'25 x 9'45 x 12'10 metres.

Guarda una còpia de la imatge policromada original romànica de Santa Maria; fou feta el 1972 per Emili Colom; representa Maria asseguda al tron amb el Nen a la falda amb dos canonges agenollats oferents als peus del tron; té en total 67 centímetres d'alçada. Altres imatges: *La Mare de Déu del Roser* i *Sant Climent* de finals del segle XVII, una *Dolorosa* del segle XIX de fusta amb ornaments de roba. Igualment guarda una pica baptismal semiesfèrica romànica d'un sol bloc de pedra amb un peu circular poc alt i llis; la seva boca de 95 centímetres de diàmetre i sense cap decoració té a prop una motllura que la cenyeix; és de finals del segle XII o principis del XIII i prové de l'església de Salselles. Conserva una pintura gòtica del segle XIV que fins feia poc estava amagada sota una capa de guix a la volta del cor; actualment es troba retirada del seu lloc i exposada en una dependència adjunta. Tant en l'interior del temple com sota l'enllosat del claustre i a l'exterior del monestir es troben sepulcres antropomorfes, alguns amb restes humanes encara, i en el mur del claustre, sobre mènsules, s'hi veuen dos sarcòfags amb relleus indicatius en el frontal.

Campanar merament funcional aixecat entre el 1585 i el 1661. Té planta pràcticament quadrada (5'35 x 5'30 m) i està coronat per una senzilla cornisa amb gàrgoles als angles i un terrat amb barana metàl·lica. La cel·la està oberta amb una finestra d'arc de mig punt a cada costat; té una fina motllura al dessota. Els seus murs tenen paraments de maçoneria amb carreus a cantoneres. Per l'interior hi puja una escala de fusta amb una barana envellida que arriba fins a la cel·la; des d'allí, amb una escala de mà, a través d'una trapa, es pot accedir al terrat.

Les campanes perdudes durant l'ensulsiada del 1936 van anar essent substituïdes. Avui s'hi troben les següents: una de petita (50 kg) amb nom de *Roser* de l'any 1942; una altra de grossa del 1959; i una tercera portada des de la parròquia de Salselles el 1973; es trobava en aquella església des del 1945 i, per haver quedat abandonat aquell poble, va considerar-se convenient traslladar-la abans que la fessin desaparèixer mans carronyeres.

Situació: adossat al mur nord en l'angle nord-est que fa amb el transsepte, prop de la capçalera orientada a llevant.

Alçada: 21'43 metres.

Esveltesa: 4

MALLA Sant Vicenç

Altitud: 580 metres.

Església romànica dels segles X-XI, consagrada el 1078, fou restaurada entre el 1983 i el 1984. Consta de planta basilical de tres naus cobertes amb volta de canó un pèl rebaixat separades per dos grans arcs formers d'arc apuntat; la capçalera a llevant està formada per tres absis, els dos laterals semicirculars amb decoració llombarda, el central, també semicircular, és fruit d'un reconstrucció recent en formigó. El portal, situat a la façana lateral sud també és modern, de formigó, imitant l'antiga romànica (ara a Vic) amb quatre arquivoltes d'arc de mig punt; la segona i la quarta bossellades amb decoració de llaços; descansen damunt de columnes adossades als muntants de capitells amb relleus figuratius; les altres ho fan sobre antes; totes tenen senzilles impostes. Els seus murs romànics tenen paraments de carreus petits poc picats i disposats en filades.

Dimensions: 15'00 x 5'00 x 9'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 13'30 metres; la planta és lleugerament trapezial sobretot perquè la nau lateral esquerra és un pèl irregular; per això l'amplada donada és la mitjana.

Guarda una imatge de *Sant Vicenç* del 1952 en pedra de l'escultor Pere Puntí, i un *Santcrist* de fusta sense creu segurament del segle XVI.

Campanar romànic del segle XII. Té planta rectangular (3'30 x 3'80 m). S'hi distingeixen tres cossos separats per frisos de dents de serra; el primer és alt i mancat de decoració, el segon té una finestra d'arc de mig punt a cada costat menys al sud; el tercer té finestres d'arc de mig punt a cada costat, geminada la de llevant; al damunt d'elles, sota la cornisa, un fris d'arcuacions cegues; la teulada, del segle XVII, amb inflexió prop de la base, és piramidal amb un pinacle de bola de pedra blanca al cim; està recoberta de peces de ceràmica vidriada verd fosc sobre una estructura de fusta. Interiorment, s'accedeix al cim per una escala metàl·lica de recent instal·lació. Els seus murs tenen paaraments de carreus petits, regulars, ben escairats i disposats en filades. La nuesa del primer alt cos no deixa de ser impressionant.

Situació: sobre la nau lateral de l'esquerra fent angle al nord-oest amb el mur dels peus del temple encarat a ponent.

Alçada: 25'58 metres.

Esveltesa: 6,7

MANLLEU Nostra Senyora de Gràcia

Altitud: 455 metres.

Església d'aires merament funcionals amb algun detall modernista; fou aixecada després del 1940. Consta de tres naus rectangulars amb un transsepte i cúpula al creuer inclosa en un cimbori

vuitavat amb creu al cim; està coberta amb voltes gaudinianes i capçada a llevant per un absis semicircular. El cor damunt una base horitzontal es troba sobre el cancell. Els murs exteriors estan arrebossats i pintats d'un to rosat. El frontis té un portal rectangular i una triple finestra al damunt rodejada per un arc de mig punt; una cornisa angular motllurada fa de coronament.

Dimensions: 23'68 x 6'89 x 7'25 metres respectivament de llargada, amplada i alçada (la llargada inclou un petit atri); l'amplada total de les tres naus fa 12'45 metres; el transsepte en fa 23'56 x 6'95 x 7'25; la cúpula arriba als 10'85 metres d'alçada.

Guarda unes pintures policromes de figures estilitzades en tot l'interior de l'absis i la imatge de *La Mare de Déu* de l'escultor Ramon Pujol.

Campanar modern coetani del temple, exempt. Té planta rectangular (5'00 x 3'75 m) amb una motllura composta que separa el cos inferior del superior; aquest últim és de planta octagonal irregular. Els seus murs estan arrebossats i pintats d'un to rosat. La cel·la, que ocupa el segon cos vuitavat, presenta finestrals d'arc de mig punt allargassats, un a cada cara; hi penja alguna campana. Està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb barana d'obra.

Situació: exempt a escassa distància de l'angle sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 15'15 metres.

Esveltesa: 3

MANLLEU Santa Maria

Altitud: 461 metres.

Església neoclàssica aixecada entre el 1770 i el 1782 i reedificada entre el 1941 i el 1955, data aquesta última que figura en relleu dins d'un medalló situat sota cornisa. Consta d'una nau rectangular de sis trams coberta amb una volta de canó de cassetons sobre cinc arcs torals de mig punt i un presbiteri ample i fondo dins d'un absis poligonal de cinc costats. Un cor alt als peus del temple amb una barana de fusta descansa en un arc carpanell.

La façana principal té una gran portalada amb un portal rectangular i un timpà al damunt amb relleus de marbre blanc de l'escultor Llimona i, flanquejant-lo, altes columnes corínties exemptes sobre pedestals, dues per banda; sostenen un entaulament fraccionat (de fet, fa de doble capitell) i un arc rebaixat central filetejat i motllurat; al damunt hi apareix una rosassa motllurada i una cornisa en curvatura convexa al centre i sinuosa a les ales amb pinacles als punts d'inflexió i una creu de pedra al cim. El seu mur té un parament de pedra blanquinosa; els murs laterals el tenen de paredat o de peces petites sense picar ben alineades amb carreus mitjans foscos ben escairats a les cantoneres. Té situat al lateral dret de l'església un porxo amb restes d'un claustre del segle XII i d'un altre del gòtic tardà del XVI.

Dimensions: 40'75 x 14'45 x 17'15 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total comptada des del fons de les capelles laterals, inclosa la capella de la dreta o del Santíssim, fa 31'90 metres.

Arquitecte: Josep Maria Pericas pel que fa a la reconstrucció un pèl fantasiosa del 1941.

Guarda al presbiteri unes pintures murals de Carles Llobet i set escultures de Raurich.

Campanar neoclàssic del 1782 restaurat el 1955. Té un primer alt cos de planta quadrada (6'80 x 6'80 m) amb un sòcol atalussat. Diverses motllures delimiten els diferents cossos superiors octagonals. El segon correspon a la cel·la en la qual s'hi obren finestres d'arc de punt rodó, una a cada cara, alternant les obertes i les cegues; després d'una cornisa motllurada s'aixeca una torrella també octagonal amb finestres d'arc de mig punt en cares alternes; està coronada per una nova cornisa i una agulla piramidal envoltada per una complexa estructura metàl·lica que sosté una petita

campana. Els seus murs tenen paraments de paredat amb carreus a les cantoneres. Per l'interior del cloquer hi puja un ascensor.

Situació: adossat a la façana lateral nord, proper a l'absis encarat a llevant.

Alçada: 51'20 metres; aquesta mesura m'ha estat facilitada per un estudiós local; els meus intents per calcular l'alçada no han estat reeixits, potser per no haver sabut superar la dificultat que ofereix el fet d'estar el campanar damunt un punt elevat i un jardinet que oculta la base.

Esveltesa: 7,5

MONTESQUIU Santa Maria, Puríssima Concepció

Altitud: 450 metres.

Església aixecada entre el 1709 i el 1735 i restaurada modernament. Consta d'una nau rectangular amb la façana neoromànica de carreus petits i ben escairats; al centre hi ha un portal en arc de mig punt amb una arquivolta protegida per un ràfec angular; al damunt hi ha un triple finestral d'arc de mig punt i una cornisa angular amb un fris d'arcs cecs sobre mènsules al dessota i una creu de pedra al cim. Unes pilastres a manera de lesenes cantoneres als caires i un sòcol de pedra carreuada completen l'estructura del frontis.

Campanar neoclàssic del 1780. Té un primer alt cos de planta rectangular (4'50 x 5'00 m); al seu damunt se n'hi troba un de vuitavat dividit en dos per una motllura; al superior hi està ubicada la cel·la amb quatre finestres en arc de mig punt i amb balustrada, una a cada cara alterna; hi pengen campanes; té una motllura a l'arrencada dels arcs. Està coronat per una cornisa i un terrat amb balustrada amb pinacles als vuit angles. Els seus murs estan arrebossats amb carreus en relleu negatiu a les cantoneres; el cos de la cel·la té paraments de carreus ben escairats i la balustrada del terrat és feta amb materials rogencs. Una esfera horària al frontis es troba sota mateix de la cel·la.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent, lleugerament endarrerit.

Alçada: 24'20 metres.

Esveltesa: 4,8

MUNTANYOLA Sant Quirze i Santa Julita

Altitud: 808 metres.

Església barroca dels segles XVII i XVIII (1727) fruit d'unes modificacions fetes a una d'anterior del XII de la qual en resten part dels murs laterals. Consta d'una nau rectangular amb murs arrebossats i pintats en un to groguenc; per l'interior és ric en decoració neoclàssica. El frontis té un portal rectangular classicitzant format per carreus ben escairats de pedra blanca, una fornícula buida al damunt, un òcul a mitja alçada i una cornisa angular.

Arquitecte: Josep Moretó pel que fa a la seva estructura moderna.

Guarda retaules dels tallers vigatans de Ral i Gros, i un de Lorenzo Mercanti del 1809 a l'altar major.

Campanar merament funcional. Té planta gairebé quadrada (2'90 x 2'80 m). Els seus murs estan arrebossats i pintats d'un to groc clar amb petits carreus de pedra rogenca a les cantoneres. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, dues a la cara del sud i una a la que dóna a l'oest; en les altres cares no se n'hi troben. Està coronat per una cornisa i una teulada de quatre vents amb teules vidriades verd fosc i un pinacle amb una bola de pedra al cim.

Situació: adossat a la façana de tramuntana.

Alçada: 16'00 metres, aproximadament; càlcul poc precís per les dificultats de fer la mesura a causa de barreres arquitectòniques formades per les edificacions que l'envolten.

Esveltesa: 5,5

MÚNTER (Munta, la *r* final muda) Sant Esteve

Altitud: 700 metres. Municipi de Muntanyola

Església romànica del segle XII modificada al XVII amb característiques barroques. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó damunt tres arcs torals i capçada a llevant (de fet, al nord-est) per un absis semicircular romànic de carreus petits i irregulars sense cap decoració llevat d'una senzilla motllura sota la cornisa. El portal rectangular de pedra blanquinosa amb llinda i carreus encoixinats d'aspecte barroc està obert a la banda del migdia; al mur de tramuntana hi queden paraments romànics amb un aparell similar al de l'absis.

Dimensions: 18'50 x 5'00 x 4'15 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada total des del fons de les capelles laterals poc fondes, més aviat fornícules, fa 6'80 metres.

Campanar de base romànica. Té planta rectangular (2'70 x 3'50 m) i està coronat per una cornisa i una teulada piramidal amb inflexió a la base i amb una creu de pedra al cim, tot fruit d'una instal·lació moderna. La cel·la està oberta amb finestres d'arc de mig punt, dues a la cara llarga i una a la curta; hi pengen campanes. Té un cos prismàtic adossat; per ell hi puja l'escala fins arribar al dessota de la cel·la, punt on l'escala segueix per l'interior del campanar.

Situació: sobre la volta de la nau, als peus del temple, a ponent.

Alçada: 15'00 metres aproximadament, ja que les dificultats per fer la mesura a causa de les edificacions veïnes han fet difícil el càlcul amb precisió.

Esveltesa: 4,2

OLOST Santa Maria

Altitud: 669 metres.

Església neoclàssica de cap el 1760. Fou batejada popularment, des que el bisbe Torres i Bages ho va fer en visita pastoral, com "La Catedral del Lluçanès". Consta de tres naus rectangulars, la central coberta amb una volta de llunetes sobre cinc arcs torals de mig punt i d'una imposta classicitzant motllurada i amb un fris de denticles; està abundantment pintada amb decoració floral estilitzada; les laterals amb voltes d'aresta estan separades de la major per arcs formers de mig punt damunt tres pilars quadrats per banda que tenen adossades pilastres d'escàs relleu amb capitells d'ordre compost per la banda de la nau major; la capçalera recta a llevant acull un presbiteri de dos trams, el del fons és curt i té les cantoneres arrodonides. Té un cor alt amb barana de ferro als peus del temple que descansa en un arc carpanell i una volta de llunetes.

El frontis té un portal rectangular amb la llinda un pèl arquejada, un marc acanalat de carreus ben escairats i una finestra semicircular a la part alta damunt d'un ràfec que forma part d'una estructura classicitzant formada per un parell de pilastres per banda que arrenquen des del terra fins a un entaulament amb denticles; per coronament hi té una cornisa horitzontal amb un pinyó i una creu metàl·lica al cim. Els seus murs tenen paraments de paredat de pedra color rogenc amb carreus grisencs lleugerament enrogits a cantoneres; les pilastres i l'entaulament estan formades per carreus ben escairats de pedra grisenca. L'any 2011 s'han pintat els panys de paredat de color blanquinós.

Dimensions: 31'87 x 9'58 x 15'51 metres respectivament de llargada, amplada i alçada;

l'amplada total de les tres naus és de 19'13 metres.

Guarda al presbiteri dos ambons darrere una barana de fusta treballada amb relleus fets per un artista de Vic de nom Julià, i unes pintures del 1943 a l'absis, a les voltes i als pilars de l'artista Vidal i Gomà.

Campanars neoclàssics bessons coetanis del temple. Tenen planta vuitavada amb costats desiguals, els curts de 1'75 metres i els llargs de 2'57, alternats, i d'un diàmetre de 5,5 metres. Tres motllures els divideixen en cossos desiguals. La cel·la està oberta amb finestres d'arc de mig punt i baranes de balustres, una a cada cara alterna. Estan coronats per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada amb alguns dels balustres perduts o en mal estat. Els seus murs tenen paraments de paredat amb carreus a cantoneres de pedra grisenca lleugerament enrogits. El campanar de l'esquerra no ha tingut mai escala per accedir a la cel·la; el de la dreta, amb dues campanes, té una escala d'obra amb greus deficiències que no permeten usar-la sense greu perill. En el 2011 s'hi han fet obres de consolidació i fins s'han pintat els seus murs d'un color blanquinós, cosa que no ha millorat pas l'efecte estètic, més aviat el contrari, i també s'ha consolidat l'escala.

Situació: a banda i banda del frontis orientat a ponent.

Alçada: 33'40 metres.

Esveltesa: 6

ORÍS Sant Genís

Altitud: 708 metres.

Església neoclàssica aixecada entre el 1791 i el 1821. Consta d'una curta nau rectangular amb capçalera recta, d'un transsepte amb un cimbori quadrat amb pinacle al cim aixecat en el creuer. El frontis té un portal classicitzant rectangular cobert per un frontó triangular, un òcul circular a mitja alçada i una cornisa semicircular convexa ornada de pinacles.

Arquitecte: Josep Moretó de Vic

Guarda una imatge d'alabastre del segle XIV: *Santa Maria de Gràcia*.

Campanar del 1814. Té un primer alt cos de planta quadrada (4'45 x 4'45 m) i un segon de caires aixamfranats dividit en dos por una motllura doble; al superior, on s'ubica la cel·la, s'obren finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja alguna campana. Està coronat per una cornisa i una agulla piramidal vuitavada coberta amb teules de ceràmica vidriada verdosa i un pinacle de bola al cim. Els seus murs arrebossats i emblanquinats tenen carreus petits ben escairats de pedra rogenca a cantoneres.

Situació: adossat al mur dels peus del temple fent angle al nord-est de la capçalera orientada a tramuntana.

Alçada: 27'30 metres.

Esveltesa: 6,1

ORISTÀ Sant Andreu

Altitud: 468 metres.

Església neoclàssica aixecada entre el 1770 i el 1790. Consta d'una nau central rectangular i de dos passadissos laterals; la central de cinc trams està coberta amb una volta de llunetes sobre quatre arcs torals de mig punt; la separació de les naus la fan dos robustos pilars quadrats per banda units per arcs formers de mig punt; els passadissos estan coberts per voltes de canó perpendiculars a

l'eix del temple. Un cor alt als peus del temple descansa en una volta de llunetes i un arc carpanell.

La façana principal té un portal de marc motllurat de pedra grisenca en arc de mig punt i un entaulament clàssic; a mitja alçada, una rosassa motllurada i una cornisa horitzontal de doble filada de teules que és senyal que el temple està cobert per una teulada de quatre vessants. Els seus murs amb un parament de paredat rogenc tenen un arrebossat mig perdut, carreus grans i grisencs a les cantoneres i un sòcol de carreus matussers.

Conserva, cap als peus de l'edifici, una cripta romànica de fi del segle XI constituïda per tres naus de quatre trams coberts amb voltes d'aresta; queden separades per arcs formers de punt rodó que descansen en petites columnes de capitell troncocònic molt elemental; formaven part d'una cripta d'un temple romànic; encara queden restes del seu absis semicircular; hi manca la meitat de la coberta.

Dimensions: de la cripta, 19'14 x 1'61 x 2'33 metres corresponents a la llargada, l'amplada i a l'alçada de la seva nau central; l'amplada de les tres naus fa 4'97 metres. Les dimensions de l'església nova aixecada al seu damunt són: 29'02 x 7'03 x 13'13 metres; les tres naus fan 14'62 metres d'amplada total.

Campanar coetani del temple. Té planta quadrada (5'00 x 5'00 m); s'aixeca sobre el cos lateral esquerre del temple, prop del frontis, del qual sobresurt només el cos de la cel·la; està oberta amb dues finestres d'arc de mig punt per banda i coronada per una cornisa motllurada i una teulada de quatre vessants amb un petit pinacle al cim; els seus murs tenen paraments de pedruscall.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a llevant, lleugerament endarrerit.

Alçada: 23'54 metres.

Esveltesa: 4,7

PARDINES Santa Eulàlia

Altitud: 671 metres.

Església de tradició neoclàssica aixecada cap el 1794. Consta d'una nau rectangular acompanyada de capelles laterals i d'un transsepte amb una cúpula al creuer dins d'un cimbori octagonal. Els seus murs tenen paraments de maçoneria; el del frontis està arrebossat; en ell hi ha una portalada classicitzant amb el portal en arc de mig punt motllurat sobre impostes, unes pilastres jòniques adossades als muntants, un entaulament, un frontó triangular, els símbols de la màrtir santa Eulàlia esculpits en baix relleu al damunt, una rosassa motllurada ornada amb una orla vegetal i, per coronament, al centre, un frontó triangular amb la cornisa motllurada destacada i en curvatura còncava al lateral dret amb un pinacle de bola a l'extrem. Dues bandes verticals o pilastres de carreus grans i ben escairats en pedra grisa recorren la façana de dalt a baix i hi marquen els tres àmbits en què està dividit el temple en el seu interior.

Campanar neoclàssic auster coetani del temple. Té un primer alt cos de planta quadrada (3'20 x 3'20 m) i un de segon octagonal. Els seus murs arrebossats i emblanquinats destaquen de la pedra grisenca dels carreus de les cantoneres. La cel·la està oberta amb finestrals d'arc de mig punt damunt senzilles impostes, un a cada costat altern; té unes motllures al damunt i al dessota i, per coronament, una cornisa i un terrat amb balustrada.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a migdia.

Alçada: 19'17 metres.

Esveltesa: 6

PERAFITA Sant Pere

Altitud: 755 metres.

Església amb orígens romànics transformada en barroca com a resultat de les modificacions fetes al segle XVIII. Consta de tres naus rectangulars de quatre trams, la central coberta amb una volta de llunetes sobre tres arcs torals de mig punt que descansen en una imposta motllurada classicitzant; les laterals, més aviat passadissos, amb voltes d'aresta, separades totes tres per arcs formers de mig punt damunt pilars quadrats on hi ha adossades pilastres toscanes per la banda de la nau major; té la capçalera recta. Un cor alt amb una barana de fusta descansa en un arc i una volta rebaixats; una escala digna hi puja adossada al mur dels peus.

Hi ha una entrada lateral pel mur de tramuntana; l'entrada principal es troba al frontis encarat a ponent; té un portal en arc rebaixat i marc de pedra grisenca, una creu en baix relleu al seu damunt, una rosassa motllurada a mitja alçada, un petit òcul circular al capdamunt i una cornisa motllurada en curvatura convexa al centre i còncava als laterals; uns pinacles amb bola es troben al cim i als extrems. Els seus murs tenen paraments de maçoneria de pedra vista marronosa, mig arrebossats els laterals, i amb grans carreus ben escairats a cantoneres.

Dimensions: 26'64 x 7'86 x 12'71 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; amb els passadissos inclosos, l'amplada és de 16'85 metres.

Guarda, en no massa bon estat, encastat a un dels seus murs interiors, un primitiu timpà romànic; hi ha pintures en plafons i murals al presbiteri i al baptisteri, totes de Joaquim Busquets Gruart fetes als anys 1991-92, i una moderna i interessant talla de *Sant Pere* a l'altar major.

Campanar barroc coetani del temple. Té un primer alt cos de planta gairebé quadrada (5'10 x 5'00 m) i un de segon octagonal dividit en dos per una motllura; el superior d'ells correspon a la cel·la; està oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, alternant les cegues i les obertes. Queda coronat per una cornisa motllurada i una teulada piramidal vuitavada gairebé plana. Els seus murs tenen paraments de maçoneria amb carreus a cantoneres, en part arrebossats al primer cos.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-est de la capçalera encarada a llevant.

Alçada: 21'45 metres.

Esveltesa: 4,2

PRATS DE LLUÇANÈS Sant Vicenç

Altitud: 707 metres.

Església en estil barroc rural construïda el 1649; amb tot, hi ha una data al primer arc former que en senyala una altra de més matinera, la del 1619, i una altra data del 1627 a la llinda del portal. Consta de tres naus rectangulars; les laterals són, de fet, passadissos per on es comuniquen les capelles; la nau central està coberta amb una volta de llunetes reforçada per quatre arcs torals de mig punt; es troba separada de les laterals per quatre arcs formers de mig punt per banda que descansen en tres robustos pilars quadrats; la capçalera és recta. Un cor alt als peus del temple, amb barana de fusta, descansa sobre una volta d'aresta i un arc carpanell. El frontis té una portalada classicitzant de carreus de pedra grisa amb un portal en arc de mig punt dovellat sobre impostes i unes pilastres toscanes adossades als muntants que sostenen un entaulament llis i un frontó triangular baix; un òcul circular es troba obert a mitja alçada i una finestreta rectangular queda sota del vèrtex d'una destacada cornisa angular formada per filades de teules sobreposades. El mur està arrebossat i emblanquinat amb carreus de pedra un pèl fosca a cantoneres.

Dimensions: 31'31 x 8'22 x 11'41 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus calculada des del fons de les capelles laterals fa 17'98 metres.

Guarda el retaule de l'altar major neobarroc, del 1990, fet amb l'intent d'assemblar-se al primitiu retaule barroc de Josep Sunyer i de Segimon Pujol que fou cremat el 1936; era semblant al de Casserres del 1706.

Campanar del segle XIX de cap el 1880. Té un primer alt cos de planta gairebé quadrada (5'70 x 5'55 m) i un de segon de caires aixamfranats on s'hi ubica la cel·la que queda oberta amb finestrals d'arc de mig punt amb balustrades cegades i un rellotge d'esfera al dessota a la cara frontal. Està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb una barana amb el passamà sobre uns pilars als caires i al centre. Els seus murs estan arrebossats i emblanquinats i tenen carreus de pedra gris fosc a les cantoneres i als marcs de les finestres. Té una escala que segueix el model català, sobre voltes i arrapada a les parets interiors. Va caldre reforçar l'estructura del campanar tant per l'interior com per l'exterior el 1950.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis orientat a migdia.

Alçada: 24'80 metres.

Esveltesa: 4,3

PRUIT Sant Andreu

Altitud: 950 metres. Municipi de Rupit-Pruit

Església amb restes d'una antic edifici de mitjans del segle XII visibles a la façana de ponent i a part de la de migjorn; la resta fins a la capçalera és del segle XVIII. El frontis de carreus mitjans, irregulars i ben escairats disposats en filades uniformes té un portal modern (1936) en arc de punt rodó que destaca lleugerament respecte de l'antic portal romànic encara mig visible amb un gran arc dovellat de mig punt; una finestra de doble esqueixada, gairebé una espitllera, i una cornisa angular completen el frontis. Consta d'una nau rectangular romànica coberta amb una volta de canó, estreta, que va ser allargada a llevant amb una de més ample barroca de capçalera recta; avui la part romànica té una aparença més aviat de ser el cancell.

Campanar de base romànica amb un segon cos octagonal del segle XVIII coronat per una cornisa i un terrat amb balustrada i pinacles de bola als angles. El primer alt cos té planta gairebé quadrada (3'88 x 4'00 m). La cel·la té finestres d'arc de mig punt amb balustrades a cada cara alternades amb altres de cegues. Els seus murs tenen paraments de paredat amb carreus a cantoneres al primer cos i de carreus ben escairats en tot el segon; una motllura marca el pas del primer al segon cos i una altra és a la base de la cel·la.

Situació: damunt l'ala dreta del temple, la del migdia, proper al frontis encarat a ponent.

Alçada: 23'68 metres.

Esveltesa: 6

RODA DE TER Sant Pere

Altitud: 445 metres.

Església amb algunes restes d'una de primitiva romànica del 1180; essencialment és neoclàssica aixecada al segle XVIII. Consta d'una nau rectangular acompanyada de capelles laterals. La façana principal arrebossada i emblanquinada amb carreus grisos a les cantoneres té una portalada fantasiosa en pedra gris fosc formada per un portal d'arc rebaixat i marc acanalat, pilastres

adossades als muntants, frontó mixtilini amb una fornícula amb imatge al seu interior i, a mitja alçada, un rosassa motllurada amb elements decoratius gravats; per coronament té al centre una cornisa angular amb pinacle al cim que, a les ales, fa una doble curvatura còncova-convexa.

Campanar neoclàssic amb un primer alt cos de planta quadrada (5'57 x 5'57 m) i un de segon de caires aixamfranats dividit en dos per una fina motllura; en el superior s'hi ubica la cel·la; en ella s'hi obren finestres d'arc de mig punt, una a cada costat; la de llevant es troba tapiada. Està coronat per una cornisa i un terrat amb barana metàl·lica sobre el qual s'hi aixeca una torrella quadrada amb coberta piramidal de ceràmica vidriada i un pinacle al cim. Els seus murs tenen paraments de paredat amb carreus de pedra grisa a les cantoneres; estan arrebossats i emblanquinats des de mitja alçada quan sobresurt de la fàbrica del temple.

Situació: damunt l'ala dreta de l'església fent angle al nord-est de la capçalera encarada a llevant.

Alçada: 40'00 metres.

Esveltesa: 7,1

RUPIT Sant Miquel

Altitud: 830 metres. Municipi de Rupit-Pruit

Església del segle XIII refeta al XVII-XVIII esdevenint, per tant, un edifici barroco-neoclàssic. Consta d'una nau rectangular capçada a llevant per un presbiteri semicircular en una capçalera recta; té planta de creu llatina gràcies a un transsepte amb un cimbori quadrat al creuer que engloba una cúpula sobre petxines i un cupulí octagonal irregular amb finestres a cada cara alterna; està cobert per una teulada vuitavada amb un pinacle al cim. La façana principal neoclàssica orientada a ponent està coronada amb una cornisa semicircular convexa i pinacles de bola als extrems i al cim. El seu mur pintat de blanc té una portalada en pedra gris fosc; el portal és rectangular amb el marc filetejat, unes pilastres adossades als muntants, un entaulament i un frontó sinuós i truncat amb una fornícula amb imatge mig intercalada; un òcul poligonal es troba a mitja alçada i, per coronament, un petit òcul circular al timpà format per la cornisa i una motllura horitzontal. Els murs laterals tenen paraments de paredat de pedra marronosa.

Dimensions: 20'00 x 7'05 x 10'85 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; el transsepte en fa 23'24 x 6'00 x 10'00; la cúpula arriba als 15'57 i el cupulí als 19'91.

Arquitecte: Illa Cortina de Vic.

Guarda un retaule barroc del 1633 procedent de Sant Esteve d'Olot, obra dels germans Costa i col·locat a l'altar major cap el 1830.

Campanar neoclàssic aixecat entre el 1786 i el 1869. Té un primer alt cos de planta rectangular (4'50 x 5'50 m) i un de segon octagonal coronat per una cornisa motllurada amb gàrgoles i un terrat amb balustrada i pinacles als vuit angles. La cel·la té finestres d'arc de mig punt a cada costat, alternades les obertes i les cegues, totes elles amb balustrada i amb motllures a l'arrencada dels arcs, al damunt i al dessota d'elles. Els murs del cos vuitavat tenen paraments de carreus ben escairats de pedra grisenca, els del primer cos rectangular, com els laterals del temple, tenen paraments de paredat amb carreus ben escairats a cantoneres.

Situació: adossat al mur lateral esquerre en l'angle que forma amb el braç de tramuntana del transsepte, prop de la capçalera orientada a llevant.

Alçada: 28'37 metres.

Esveltesa: 5,1

SANT ANDREU DE LA VOLA Sant Andreu
Altitud: 700 metres. Municipi de Sant Pere de Torelló

Església construïda en època romànica; ara és una església barroca després de les modificacions dels anys 1594, 1774 i 1828 que sobrealçaren l'edifici i afegiren dues naus laterals a la romànica. Consta de tres naus rectangulars de dos trams barrocs coberts amb voltes damunt arcs torals separades per massissos pilars cruciformes; un tram d'origen romànic on s'allotja el cor alt fa com d'atri; té, a llevant, un presbiteri quadrat degut a un envà que tanca l'antic absis semicircular romànic que es troba gairebé tapat per la sagristia i una capella fonda a la banda nord. El frontis arrebossat i emblanquinat, avui ennegrit per humitats, té un portal del 1584 obert a ponent en arc carpanell sobre impostes amb un marc de pedra grisa a base de dovelles i muntants de carreus motllurats, un òcul circular a mitja alçada i una cornisa angular amb filades de teules sobreposades.

Dimensions: 15'70 x 4'00 metres de llargada i amplada; l'amplada total de les tres naus fa 11'70 metres.

Campanar barroc coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (4'13 x 3'73 m); està bastit amb murs avui (2003) coberts per un arrebossat en mal estat i amb carreus a cantoneres; en un segon cos amb un parament de maó vist amb els caires aixamfranats s'hi ubica la cel·la oberta amb finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara; hi té dues motllures, una a l'arrencada dels arcs i l'altra al seu damunt. Està coronat per una cornisa motllurada coberta per una teuladeta a quatre vents i, al seu centre, un terrat amb barana calada.

Situació: adossat al mur de tramuntana fent angle al nord-oest del frontis orientat a ponent.

Alçada: 17'11 metres.

Esveltesa: 4,1

SANT BARTOMEU DEL GRAU Sant Bartomeu
Altitud: 868 metres.

Església neoclàssica aixecada entre 1780 i 1787; té alguns detalls barrocs. Consta de tres naus rectangulars de tres trams, la central coberta amb una volta de canó amb llunetes sobre arcs torals de mig punt, les laterals també ho estan igualment però en sentit perpendicular a la central; té la capçalera recta que inclou el presbiteri amb les cantoneres arrodonides. Les naus queden separades per arcs formers de mig punt que descansen en pilars quadrats resseguits per pilastres d'escàs relleu. Un cor alt als peus del temple, amb una barana de ferro, descansa en un arc carpanell i una volta de llunetes rebaixada.

El frontis té una portalada en la que hi figura la data del 1780 gravada en l'arc rebaixat del portal que està flanquejat per unes pilastres adossades als muntants sostenint un entaulament amb una fornícula amb imatge al seu damunt; una rosassa motllurada i calada està oberta a mitja alçada, tot en pedra de to groguenc i, per coronament, té una cornisa amb curvatura convexa al centre, còncava als laterals i amb un pinacle de bola al cim; unes finestres rectangulars es troben als laterals del frontis, en dos nivells. Els seus murs tenen paraments de maçoneria; el frontal està arrebossat però en mal estat; uns carreus grans ben escairats de pedra blanca reforcen les cantoneres.

Dimensions: 21'86 x 7'27 x 10'69 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. L'amplada total incloses les tres naus fa 15'29 metres.

Arquitectes: mestres de cases Francesc i Josep Font, de Manlleu.

Campanar coetani del temple. Té un primer alt cos de planta quadrada (5'15 x 5'15 m) separat per una motllura d'un segon cos vuitavat amb dues motllures més entre les quals hi ha l'esfera d'un rellotge. La cel·la està oberta amb finestres d'arc de mig punt amb una motllura a l'arrencada dels arcs; en té una a cada cara alterna, aparedada la de ponent; hi pengen dues campanes, la *Bartomeua* de 422 quilos de pes i la *Maria* que en pesa 125; està coronada per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada i pinacles de bola als vuit angles. Els seus murs tenen paraments de maçoneria d'un material marronós i carreus a les cantoneres de pedra blanca; la cel·la té els paraments de carreus ben escairats igualment de pedra blanca de les pedreres locals. Una escala puja per l'interior sobre voltes catalanes arrapada als murs i amb un ull central.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a migdia.

Alçada: 25'00 metres.

Esveltesa: 4,8

SANT BOI DE LLUÇANÈS Sant Baldiri

Altitud: 810 metres.

Església aixecada entre el 1763 i el 1775 en estil neoclàssic. Consta de tres naus rectangulars; la central queda coberta amb una volta de llunetes sobre quatre arcs torals de mig punt i d'una imposta motllurada classicitzant, les laterals, gairebé passadissos, amb voltes d'aresta; la capçalera és recta. Un cor alt descansa en un arc carpanell i una volta de llunetes; unes tribunes laterals ho fan sobre les capelles, tres per banda. La capella fonda està coberta per una cúpula semiesfèrica neoclàssica; conté el retaule neoclàssic d'*El Sant Crist*. El cancell vidriat queda clos per una sòlida tanca de ferro forjat.

El frontis encarat a migdia té una portalada abarrocada amb un portal en arc rebaixat i marc motllurat, unes pilastres adossades als muntants decorades amb volutes i altres elements barrocs i un entaulament truncat que sosté unes pilastres de base molt inflada adossades al mur; entre elles hi figura un element decoratiu amb la data de 1767 gravada; al seu damunt, una fornícula amb imatge i decoració abarrocada a l'entorn, una rosassa motllurada i atrompetada a mitja alçada i un petit òcul circular motllurat sota de la cornisa que fa una curvatura convexa al centre i còncava als laterals; té uns pinacles simulant flames al cim als seus extrems i als punts d'inflexió; quatre finestres rectangulars es troben obertes a banda i banda situades en dos nivells; el mur està arrebossat i pintat en un color groc clar i té carreus poc picats a les cantoneres; els laterals mostren paraments de paredat.

Dimensions: 29'10 x 9'73 x 16'88 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada total des del fons de les capelles laterals arriba als 17'90 metres.

Arquitectes: Josep i Jacint Moretó.

Guarda vuit retaules barrocs i neoclàssics preservats gràcies a la intervenció de la Generalitat durant els desastres del 1936. A l'altar major hi ha un gran retaule neoclàssic (1781-1797) de l'escultor vigatà Antoni Real i Vernis (1728-1797); d'ell mateix són el d'*El Sant Crist* (1791) i el d'*Els Sants Màrtirs* (1783); també neoclàssic, anònim, amb imatges barroques és el d'*El Roser*; barrocs, del segle XVII, són el de *La Mare de Déu del Ballester* i el de *Santa Bàrbara* (o de *Sant Isidre*) del 1680 obrat per l'escultor Moretó de Vic; del segle XIX són el de *La Mare de Déu del Carme* (1857) i el de *La Puríssima* (1855).

Campanar del 1540 completat entre 1815 i 1852 amb aires neoclàssics. El seu primer alt cos és de planta quadrada (5'20 x 5'20 m.) i un de segon té els caires aixamfranats. Està coronat per una cornisa motllurada i una torrella quadrada aixamfranada de perímetre més reduït que els cossos

inferiors; al seu damunt hi ha un terrat amb balustrada; té l'esfera d'un rellotge a la cara sud de la torrella. La cel·la, amb una motllura al seu dessota, queda oberta per unes finestres d'arc de mig punt, una a cada cara. Els seus murs estan arrebossats i pintats en groc clar; uns petits carreus grisos mig picats reforcen les cantoneres.

Una porta oberta a l'exterior en un cos baix adossat al campanar de parament de carreus matussers o de peces de pedra sense picar permet entrar dins d'ell i per una escala de ferro molt sòlida, amb barana també de ferro, en ziga-zaga, ancorada als murs, es puja pel centre del campanar fins a la cel·la on s'hi troben tres campanes, una de gran de 199 quilos de pes i dues de petites per fer sonar quarts i hores. L'escala té 84 graons amb nou replans. Des de la cel·la, per escales de gat protegides per cercles, i a través d'una trapa, es pot accedir a la torrella i al terrat.

Situació: adossat al centre del mur lateral de llevant.

Alçada: 33'94 metres.

Esveltesa: 6,5

SANT HIPÒLIT DE VOLTREGÀ Sant Hipòlit

Altitud: 535 metres.

Església neoclàssica iniciada el 1740 i aixecada principalment entre el 1769 i el 1780. Consta d'una gran nau rectangular amb dos passadissos laterals força amples separats per pilars de secció cruciforme; la nau central està coberta amb una volta de llunetes damunt cinc arcs torals de mig punt que delimiten cinc trams, un d'ells amb el cor; les voltes dels passadissos són d'aresta. Un cor alt descansa en una volta de llunetes i en un arc carpanell. Una gran capella fonda es troba adjunta a la banda dreta.

El frontis, bastit amb un mur de paraments de paredat de pedra marronosa avui (2005) es troba arrebossat i pintat de color rosat. Té una portalada en pedra blanca amb un portal en arc rebaixat de marc motllurat i flanquejat per pilastres en posició obliqua respecte del frontis; sostenen un entaulament truncat, un frontó circular amb volutes als extrems amb el timpà amb baixos relleus i la data de 1779; a sobre hi ha una fornícula amb la imatge del patró i amb decoració abarrocada a l'entorn i, a mitja alçada, una rosassa motllurada; per coronament, una cornisa motllurada amb curvatura convexa al centre i còncava als laterals amb tres pinacles de bola al cim. Els seus murs laterals tenen paraments de paredat.

Dimensions: 40'40 x 12'30 x 18'15 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; la nau més els passadissos laterals tenen una amplada total de 23'85 metres.

Arquitectes: Josep Moretó i Codina (Vic 1748-1826) i el seu germà Jacint.

Guarda en una fornícula sobre l'altar de la capella lateral del Santíssim una imatge de talla policromada de *La Pietat* procedent de Castella, segurament barroca, adquirida després del 1939. Al final de l'any 2006 s'ha instal·lat a la fornícula de la façana la imatge del patró, *Sant Hipòlit*, d'uns dos metres d'alçada, obra de l'escultor de Centelles Jordi Díez.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té un alt primer cos de planta gairebé quadrada (6'85 x 6'50 m) capçat per una motllura prominent; un segon cos vuitavat ornat amb tres fines motllures a diversos nivells té al capdamunt l'estança de les campanes o cel·la amb finestres d'arc de mig punt amb balustrada, una a cada cara alterna. Està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada; al seu damunt s'hi aixeca una torrella octagonal amb l'esfera d'un rellotge i finestres d'arc de punt rodó en cares alternes; està coberta per una teulada plana amb cornisa motllurada; a sobre d'ella uns arcs units al centre estan coronats per un petit pinacle. Una àmplia escala interior sobre voltes i arrapada als murs puja fins a la cel·la tot deixant un gran ull central; recentment (2008) restaurada, presenta graons ben enrajolats i barana d'obra amb passamà ben deixat. Els seus

murs tenen un arrebossat pintat de color rosat com els del temple.

Situació: aixecat sobre la nau lateral esquerra als peus del temple fent angle al nord-oest amb el frontis orientat a ponent; un segon campanar projectat al costat sud del frontis no hi ha estat construït.

Alçada: 40'32 metres.

Esveltesa: 5,8

SANT JAUME DE VILADROVER Sant Jaume

Altitud: 600 metres. Municipi del Brull

Església romànica de principis del segle XII. Consta d'una nau lleugerament trapezial dividida en tres trams per dos arcs torals de mig punt; els dos trams de ponent estan coberts amb una volta de llunetes, i de canó el que precedeix l'absis semicircular llombard a llevant que està decorat per l'exterior amb lesenes i frisos de dents de serra i d'arcs cecs sota cornisa amb un sòcol que sobresurt lleugerament. Els seus murs, així com els de tot el temple, tenen paraments de carreus petits, matussers de pedra vermellosa i disposats en filades. El portal actual classicitzant del segle XVII obert al mur de ponent té un marc rectangular i pilastres d'escàs relleu als muntants; sostenen un frontó arquejat amb el timpà nu; poc més amunt hi ha una finestra en forma de creu. El portal romànic original que hi havia al mur de migdia avui es troba tapiat; té un arc de mig punt dovellat amb peces clares i rogenques alternades i un arquivolta d'escassa amplada i sense cap decoració; els muntants són de carreus irregulars ben escairats.

Dimensions: 18'80 x 5'00 x 5'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Campanar romànic del segle XII. Té planta lleugerament ròmbica (3'30 x 3'10 m) amb decoració llombarda (frisos de dents de serra i d'arcs cecs) tant en el cos inferior com en el superior amb finestres a diversos nivells, geminades al nord i al sud, i d'una sola obertura als altres dos costats després d'algunes modificacions fetes al segle XVII; hi penja alguna campana. Està coronat per una cornisa a base de teules sobreposades i una teulada força plana de quatre vessants; els murs tenen paraments de petits carreus matussers, allargassats i ben alineats; els caires estan lleugerament destacats a manera de lesenes cantoneres.

Situació: sobre el centre dels peus de la nau, com a prolongació del frontis encarat a ponent.

Alçada: 16'10 metres.

Esveltesa: 4,8

SANT JULIÀ SASSORBA Sant Julià

Altitud: 520 metres. Municipi de Gurb

Església del segle XI (1091) modificada el segle XVIII amb l'afegit de capelles laterals i amb la supressió dels absis. Consta d'una nau rectangular romànica i d'un transsepte. Inicialment constava de tres absis semicirculars que van desaparèixer en fer les modificacions; tot l'edifici fou sobrealçat; amb tot, es conserven a l'exterior frisos d'arcuacions cegues en els murs en el nivell on es trobava l'antiga cornisa i també alguna lesena de l'antic parament romànic. Té un portal del 1572 renaixentista en arc de mig punt amb pilastres clàssiques adossades als muntants i un entaulament simple, tot en pedra blanca. Els murs romànics presenten paraments de carreus petits irregulars i una mica matussers. Sobre la façana de ponent es va aixecar un comunidor en sobrealçar-se la nau al segle XVII.

Dimensions: 18'00 x 4'00 x 9'60 metres respectivament de llargada, amplada i alçada;

l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 13'40 metres; el transsepte en fa 13'40 de llargada i 4 d'amplada.

Guarda un retaule a l'altar major d'estil neoclàssic; no van salvar-se les imatges dels sants en l'ensulsiada del 1936; les d'avui són posteriors al 1939.

Campanar romànic coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (3'60 x 3'48 m) amb la planta baixa compacta i tres pisos superiors amb finestres d'arc de mig punt una a cada cara; al segon i al tercer les finestres són geminades a cada costat amb frisos d'arcs cecs al damunt; alguna d'elles està tapiada; la finestra superior de cara a ponent era més gran i va deixar de ser geminada pel fet que va caldre obrir-la a fi d'incorporar-hi la campana, però avui (2001) s'ha restaurat i es troba com era en origen; el coronament modern està format per una cornisa a base de fileres de teules sobreposades i una teulada de quatre vessants. Els seus murs tenen paraments de petits carreus grosserament picats disposats en filades regulars. Per la rectoria es puja fins a la volta de la nau i per ella es passa al campanar cap a mitja alçada; al seu interior s'hi troba una escala de fusta que va de paret a paret fins accedir a la cel·la.

Situació: adossat al centre del mur nord en l'angle que fa amb el braç de ponent del transsepte.

Alçada: 19'29 metres.

Esveltesa: 5,3

SANT JULIÀ DE VILATORTA Sant Julià

Altitud: 595 metres.

Església romànica. Consta d'una nau central rectangular del segle XI i un atri del XII; fou modificada el 1592 amb l'afegitó de dues naus laterals i amb més reformes al 1655 i encara al 1890; avui té aspecte neoclàssic; està capçada a llevant per un absis semicircular amb decoració llombarda, única resta del romànic tot i que es veu sobrealçat amb la part superior afegida, avui arrebossada i emblanquinada; la part inferior romànica té visibles el fris d'arcuacions cegues i les bandes llombardes. La nau central actual està coberta amb una volta de llunetes damunt quatre arcs torals de mig punt; les laterals, estretes (ho és més la de la dreta), tenen voltes de creueria i arcs formers apuntats damunt robustos pilars. Al frontis hi ha un portal en arc de mig punt dovellat sobre impostes i dues pilastres toscanes d'escàs relleu als muntants; a banda i banda presenta dos plafons amb un parament de carreus matussers i irregulars; damunt del portal, amb la resta superior del frontis arrebossat i pintat en un to rosat clar, hi figura una fornícula amb imatge, un òcul circular atrompetat i la cornisa ondulada amb pinacles als dos extrems.

Dimensions: l'amplada de la nau central fa 5'21 metres i la total de les tres naus en fa 14.

Campanar romànic del segle XI ben patent en el seu cos inferior amb paraments de carreus petits ben escairats i decorat amb frisos d'arcuacions cegues; fou transformat i completat posteriorment amb un cos superior amb els caires ressaltats i paraments de paredat i carreus a cantoneres. Té planta quadrada (5'40 x 5'40 m). La cel·la està oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; queda coronada per una cornisa destacada i una teulada piramidal amb inflexió a la base; està recoberta de teules vidriades verdes i altres de to torrat fent figures geomètriques.

Situació: adossat al mur de tramuntana, tocant a l'absis, a l'angle nord-est.

Alçada: 22'85 metres.

Esveltesa: 4,2

SANT MARTÍ D'ALBARS Sant Martí

Altitud: 600 metres.

Església neoclàssica aixecada al segle XVIII (1744). Consta d'una nau rectangular acompanyada de capelles laterals. El frontis té un portal en arc rebaixat i marc motllurat amb carreus i dovelles ben picades en pedra grisenca, una fornícula sense imatge al damunt, una rosassa a mitja alçada, un petit òcul circular superior i una cornisa amb curvatura convexa al centre i còncava a les ales; té un pinacle al cim. Els seus murs tenen paraments de paredat i de maçoneria d'un material marronós i amb carreus grans ben escairats de color gris a les cantoneres.

Guarda una imatge d'estil romànic de Santa Maria coneguda com *La Mare de Déu de les Dones* o la de *La Bona Sort*.

Campanar neoclàssic auster. Té planta gairebé quadrada (3'95 x 4'30 m); està coronat per una cornisa i un terrat amb balustrada. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja alguna campana; una esfera d'un rellotge es troba incorporat a la finestra de la banda frontal, al sud; té una motllura al dessota de la cel·la i una altra a l'arrencada dels arcs. Els seus murs tenen paraments de maçoneria amb carreus a cantoneres; el costat de llevant està arrebossat. Una escala exterior de pedra adossada al mur de llevant del temple amb barana metàl·lica arriba a mitja alçada fins a la porta d'accés al campanar.

Situació: mig entrat a l'ala dreta del temple per la banda de llevant, proper a l'angle sud-est del frontis orientat a migdia.

Alçada: 18'94 metres.

Esveltesa: 4,4

SANT MARTÍ DE CENTELLES Sant Martí

Altitud: 722 metres.

Església amb orígens romànics; només en resten una porta a la base del campanar, al mur de ponent i a la volta de la sagristia; l'actual és producte d'una nova construcció feta cap el 1666 i acabada el 1669. Consta d'una nau rectangular amb capelles laterals que fan de fals transsepte. Els seus murs tenen paraments de maçoneria amb carreus ben escairats a cantoneres, tot en material marronós. A un lloc proper, adossada a una masia, s'hi troba una capella neogòtica amb la cripta funerària dels comptes de Centelles.

Campanar d'estil neoclàssic auster aixecat cap el 1763 sobre una base romànica. Té un primer cos de planta quadrada (4'00 x 4'00 m) i un de segon aixamfranat i coronat per una cornisa i un terrat amb barana de merlets esglaonats. La cel·la, amb paraments de carreus ben escairats, queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja alguna campana; dues senzilles motllures es troben sota la cel·la i a l'arrencada dels arcs. Els murs inferiors estan arrebossats.

Situació: adossat al mur de ponent fent angle al nord-oest de la capçalera orientada a tramuntana.

Alçada: 15'85 metres.

Esveltesa: 4

SANT MARTÍ SESCORTS Sant Martí

Altitud: 552 metres. Municipi de L'Esquirol

Església originàriament romànica de mitjans del segle XI (fou consagrada el 1068), sobrealçada el 1561 i amb canvis posteriors (1771) que han tapiat el portal romànic situat al mur sud i l'obertura d'un de nou al de ponent. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó sobre dos arcs torals de mig punt i d'un transsepte amb voltes de canó paral·leles a la de la nau; en ell hi havia oberts tres absis romànics amb arcuacions cegues sota la cornisa i amb bandes llombardes; no han quedat ben conservats ja que el central queda mig tapat per fora a causa de l'edifici de la sagristia que s'hi afegí tardanament; té per l'interior cinc nínxols dins el gruix del mur; el lateral dret ha desaparegut substituït per un envà semicircular. Altres reformes es feren cap el 1771 que conserven, almenys en part, un fris de finestres cegues a la part alta dels murs laterals, visible en el de migdia.

La façana principal a ponent té un portal en arc de mig punt amb grans dovelles i carreus als muntants tots ben escairats en pedra grisenca; hi té una finestra en arc de mig punt a mitja alçada i una cornisa angular fent pinyó que es correspon amb una àmplia teulada de dos vessants; a la dovella clau del portal hi figura la data del 1561 juntament amb relleus que mostren decoració heràldica; el seu mur està arrebossat i emblanquinat.

Dimensions: 17'85 x 6'00 x 9'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; el transsepte en fa 16'00 x 3'90 x 7'00.

Campanar romànic d'època poc posterior a la de l'església. Té un alt cos de planta rectangular (4'80 x 5'40 m). La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt sota mateix de la cornisa, una al nord i dues a ponent i a llevant; està coronada per una teulada de quatre vessants. El cos de la cel·la sembla posterior al romànic; és de quan (1771) es va reformar la nau de l'església; les antigues finestres situades en un nivell inferior avui estan tapiades. Els seus murs tenen paraments de carreus de pedra groguenca, petits, matussers i disposats en filades força regulars. Per arribar a la cel·la hi ha una escala de fusta que va de paret a paret; no està en massa bones condicions.

Situació: adossat a l'angle nord-oest que el transsepte fa amb la nau.

Alçada: 20'36 metres.

Esveltesa: 3,7

SANT MIQUEL DE BALENYÀ Sant Miquel dels Sants

Altitud: 600 metres. Municipi de Seva

Església neoromànica aixecada el 1947. Consta d'una nau rectangular capçada a llevant per un absis semicircular. El frontis té un portal dovellat en arc de mig punt amb l'intradós motllurat i amb muntants de carreus grans i ben picats i unes àmplies i poques grades al seu davant; a mitja alçada hi ha una rosassa motllurada amb un marc de pedra blanca, com en el portal, i està coronat amb una cornisa angular a base de teules sobreposades. El mur té un parament de carreus matussers disposats en filades regulars i amb les juntures que mostren clarament el morter d'unió; els caires estan reforçats amb carreus ben picats en relleu positiu; els murs restants tenen paraments de maçoneria, tots en pedra groguenca; el mur de l'absis presenta un parament de maó vist rogenc.

Campanar neoromànic del 1950. Té planta gairebé quadrada (3'87 x 3'78 m); els seus murs tenen paraments de carreus petits i matussers amb cantoneres de carreus ben escairats en ressalt. La cel·la queda oberta amb finestres geminades en arc de mig punt i amb balustrada, una a cada cara; hi penja una campana; té una motllura senzilla al dessota. Està coronat per una cornisa amb un fris a

base de filades de teules i una teulada de quatre vessants. L'esfera d'un rellotge està situada més avall de la motllura en la cara frontal; en ella hi té finestres d'arc de mig punt en dos nivells.

Situació: adossat en l'angle sud-oest del frontis encarat a ponent, una mica endarrerit respecte d'ell.

Alçada: 19'00 metres.

Esveltesa: 5

SANT PERE DE TORELLÓ Sant Pere

Altitud: 621 metres.

Església barroco-neoclàssica aixecada entre el 1727 i el 1764, ampliada cap el 1803 i el 1805 amb una gran capella del Santíssim. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes sobre cinc arcs torals de mig punt i decorada amb claus de volta i figures policromades de guix; està acompanyada per dos passadissos laterals i capçada a tramuntana per un absis poligonal de set costats cobert amb una volta ogival simple. Té un cor alt als peus que descansa en un arc carpanell al damunt de l'atri. El frontis té un portal rectangular amb el marc decorat amb motllures mixtilínies, els brancals encoixinats i un frontó sinuós truncat amb pinacle de bola adossat al centre; un òcul poligonal i mixtilini es troba sota d'un gran frontó triangular que corona la façana amb un altre petit òcul octagonal al centre del timpà. El seu mur té un arrebossat emblanquinat en un cert mal estat.

Dimensions: 32'80 x 11'00 x 16'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; la llargada inclou l'atri de 4'35 metres; l'amplada total, inclosos els passadissos, és de 17'75 metres.

Arquitectes: els germans Josep Moretó i Soler (1677-1734) i Jacint (1683-1736) de Vic.

Campanar neoclàssic aixecat cap el 1769 segons la dada gravada a l'exterior. Té un primer cos de planta quadrada (5'50 x 5'50 m) amb diferents cossos senyalats per motllures força destacades i amb petites finestretes rectangulars a cadascun d'ells; un segon cos té els caires aixamfranats. La cel·la queda oberta amb finestrals d'arc de mig punt i barana d'obra, un a cada costat; està coronada per una cornisa motllurada i una torrella quadrada de caires aixamfranats amb l'esfera d'un rellotge i una finestra d'arc de mig punt a cadascun dels costats; al seu damunt hi ha una nova cornisa i un gran i alt pinacle central sobre una teulada de quatre vessants baixa. Els seus murs arrebossats i pintats en color blanc rosat tenen carreus de pedra gris fosc en relleu negatiu a cantoneres. El primer cos, recentment (2003) restaurat, de 9'73 metres d'alçada, presenta forma atalussada, amb una base de 8 metres de costat. Interiorment, l'escala que hi puja és d'estructura catalana sobre voltes, arrapada a les parets i amb un ull central.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest de l'absis orientat a tramuntana.

Alçada: 36'76 metres.

Esveltesa: 6,6

SANT QUIRZE DE BESORA Sant Quirze

Altitud: 587 metres.

Església aixecada cap el 1771 en estil neoclàssic; ha estat restaurada modernament amb detalls neoromànics. Consta d'una nau rectangular i de dos passadissos laterals; la nau de quatre trams té una volta de creueria sobre quatre arcs torals de mig punt que la cobreix; està separada dels passadissos, que comuniquen entre si les capelles laterals, per quatre arcs formers de mig punt; l'arc

presbiteral és lleugerament apuntat i la capçalera és recta. Un cor alt amb barana de fusta descansa sobre un arc carpanell i una volta d'aresta rebaixada; a sota s'hi troba el cancell.

El frontis està precedit d'un porxo amb grades al davant i amb sostre embigat sostingut per tres arcs de mig punt frontals i dos de laterals que descansen en pilars octagonals; s'hi aixopluga un portal atrompetat i motllurat en arc de punt rodó amb pedra grisa en les dovelles i en els carreus dels muntants; una rosassa a mitja alçada està situada per sobre de la teulada del porxo; per coronament té una cornisa angular motllurada amb un fris de dents de serra i un altre d'arcs cecs al seu dessota; una creu metàl·lica es troba al cim. Els seus murs estan arrebossats i pintats de groc clar i tenen carreus grisos a les cantoneres i als baixos dels laterals.

Dimensions: 24'20 x 9'55 x 11'54 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 18'33 metres.

Guarda des del 2013 unes pintures en el baptisteri sobre *El Baptisme de Jesús*; són obra d'Anastassia Prokopieva i d'Aina Espona, ambdues del mateix Besora.

Campanar neoclàssic auster remodelat recentment. Té planta quadrada (5'10 x 5'10 m) i a mitja alçada els caires s'aixamfranen. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt a cada cara i sense marc de pedra; hi pengen campanes. Està coronat per una minsa cornisa i un terrat amb balustrada damunt del qual s'aixeca una coberta formada per una teulada a quatre vents amb peces de ceràmica grises en escata i careners ressaltats. Els seus murs estan arrebossats i pintats com les façanes; tenen carreus a cantoneres en relleu rebaixat i un sòcol carreuat de pedres grises. L'esfera d'un rellotge es troba sota la finestra de la cel·la a la cara frontal; una petita finestra també s'hi veu a mitja alçada; la resta dels murs tenen una completa nuesa una mica aclaparadora.

Una escala interior puja fins al cor i segueix fins a la cel·la; és del tipus català sobre voltes i arrapada als murs; des de la cel·la es pot pujar al terrat amb una escaleta metàl·lica.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 24'99 metres.

Esveltesa: 4,5

SANT ROMÀ DE SAU Sant Romà

Altitud: 480 metres. Municipi de Vilanova de Sau

Església aixecada el 1951. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó i capçada a llevant per un absis semicircular; té un transsepte curt i de sostre alt i embigat, un cor i un cancell. El frontis està precedit d'un porxo amb una teulada d'un sol vessant que descansa en murs laterals de pedra i en dos pilars de fusta centrals; al fons del porxo s'obre el portal en arc de mig punt dovellat en pedra grisa i amb unes grades al davant. Per sobre la teulada del porxo s'obre una finestra d'arc de mig punt i, al damunt, hi ha una cornisa angular sobre caps de biga. A les façanes laterals hi ha tota una sèrie de finestretes d'arc de mig punt sota mateix de la cornisa. Els seus murs presenten paraments de carreus irregulars i matussers fins a mitja alçada, després estan arrebossats i emblanquinats.

Arquitecte: Josep Maria Pericas.

Campanar cilíndric d'un diàmetre de 3'30 metres (perímetre de 10'36 m) coronat per una senzilla motllura, un fris de denticles i una coberta cònica. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt disposades en creu sota mateix de la coberta; està ornada amb amb tres motllures i un fris de dents de serra al dessota; altres finestres rectangulars, estretes, dues per banda, s'obren a mitja alçada al cantó del frontis i al darrere. Tots el seus murs tenen paraments de carreus

molt irregulars i matussers de pedra grisenca. Per l'interior hi ha una escala de cargol que condueix fins a la cel·la

Situació: adossat a l'angle nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 19'42 metres.

Esveltesa: 5,8

SANT SADURNÍ D'OSORMORT Sant Sadurní

Altitud: 526 metres.

Església romànica del segle XI. Consta d'una nau rectangular llarga i estreta coberta amb una volta de canó precedida d'un atri encara més estret afegit al segle XII; està capçada a llevant (de fet, al sud-est) per un absis semicircular amb decoració llombarda d'arcs cecs i lesenes que pugen des del nivell d'un sòcol de poc relleu; els murs laterals estan decorats amb arcuacions cegues sota la cornisa. Els seus paraments mostren carreus rogencs petits, poc picats i disposats en filades regulars. El frontis a ponent té un portal en arc de mig punt obert als peus del campanar que s'aixeca al seu damunt.

Dimensions: 19'00 x 4'20 x 10'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total, comptada des del fons de la capella oberta en el mur de tramuntana fa 8'40 metres.

Campanar romànic del segle XII. Té planta rectangular (6'45 x 5'84 m). D'aspecte força deteriorat (sofrí desperfectes en el terratrèmol de principis del segle XV i no fou degudament restaurat). Els seus murs amb paraments de petits carreus rogencs són visibles malgrat haver estat coberts per un arrebossat avui mig perdut. Té finestres obertes i en mal estat a cadascun dels seus quatre pisos; a mitja alçada encara se'n poden endevinar dues que eren geminades ara mig tapiades; està coronat per una cornisa sota de la qual hi ha finestres rectangulars amb alguna campana i per una teulada a quatre vents amb unes golfes amb coberta a dos vessants que sobresurt fent una destacada cornisa.

Situació: a ponent, sobre mateix dels peus de la nau i del petit atri frontal.

Alçada: 23'84 metres.

Esveltesa: 3,7

SANT VICENÇ DE TORELLÓ Sant Vicenç

Altitud: 554 metres.

Església romànica del segle XI modificada al XII i en el XVII quan va prendre aspecte neoclàssic; ha estat restaurada el 1973 i al 1986. Consta de tres naus rectangulars, la central romànica de dos trams coberta amb una volta de canó; les laterals amb volta d'aresta són del 1624; estan separades de la central per dos arcs formers de punt rodó que descansen en un pilar classicista rectangular per banda format per grans carreus ben escairats; de fet cadascun d'ells és com dos pilars adossats amb una imposta comuna. Els seus murs romànics tenen paraments de petits carreus irregulars i matussers; altres de temps posteriors tenen paraments de paredat o de maçoneria.

El frontis té un portal rectangular format per grans dovelles i muntants amb destacats carreus ben escairats de pedra gris fosc; sobre la llinda hi té un frontó truncat amb una fornícula sense imatge; al damunt, un òcul circular i una cornisa formada per teules sobreposades que es correspon amb una teulada a dos vessants. Damunt els peus del temple s'aixeca un comunidor, resultat de tancar una antiga espadanya; una escala just entrant al templet hi porta.

El temple està capçat a llevant per un absis romànic semicircular sense altre ornament que

una senzilla motllura sota de la cornisa i un sòcol; el seu mur té un parament de carreus petits, matussers i disposats en filades regulars; és obra del segle XII quan es va refer el primitiu. L'absidiola al costat sud, només conservada en la seva base, perpendicular a l'absis central, ha quedat restaurada modernament amb un parament singular per destacar-lo de la resta d'èpoques anteriors.

Dimensions: 16'00 x 4'50 x 6'70 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 12'50 metres.

Campanar romànic del segle XI, un dels més bells i ben conservats del país. Té planta gairebé quadrada (3'87 x 4'04 m); està dividit en quatre cossos separats per frisos d'arcs cecs i dents de serra; està obert amb una espitllera a llevant en el primer alt cos i amb finestres d'arc de mig punt en els altres tres; en té una de gran a cada cara en el segon, i finestres geminades en els dos superiors. Està coronat per una minsa cornisa i una teulada piramidal amb el cim truncat. Els seus murs tenen paraments de carreus petits escairats sense massa cura amb els caires lleugerament ressaltats a manera de lesenes cantoneres; la pedra que predomina és d'un to groguenc pàl·lid; està barrejada amb peces d'un to fosc. S'accedeix a l'interior des del presbiteri; el buit està ocupat per una moderna escala metàl·lica de cargol del 1986.

Situació: adossat al mur nord tocant a l'absis encarat a llevant.

Alçada: 23'94 metres.

Esveltesa: 6

SANTA CECÍLIA DE VOLTREGÀ Santa Cecília

Altitud: 520 metres.

Església de finals del segle XI d'estructura romànica conservada en part malgrat les reformes barroques dels segles XVII i les del 1715. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó sobre dos arcs torals i capçada a llevant (de fet, al nord-est) per un absis semicircular amb decoració llombarda molt primitiva (avui tapat per l'edific adjunt); l'acompanyen capelles laterals i té aixecada una cúpula sobre trompes dins d'un cimbori quadrat situat en el creuer d'un fals transsepte format per les capelles fondes. Els seus murs estan coberts per un arrebossat en no massa bon estat. Té el portal dovellat en arc de mig punt obert al mur lateral de migdia.

Dimensions: 18'00 x 5'50 x 8'15 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals arriba als 14 metres.

Campanar neoclàssic del segle XVIII molt semblant al seu veí de la Gleva. Té un primer cos de planta gairebé quadrada (4'10 x 4'00 m) i un segon amb els caires aixamfranats dividit en dos per motllures. Al capdamunt hi ha la cel·la oberta amb finestrals d'arc de mig punt, una a cada costat, i amb una motllura a l'arrencada dels arcs. Està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb una senzilla barana metàl·lica damunt del qual s'aixeca una agulla vuitavada amb un pinacle de bola al cim; l'agulla està coberta d'unes teules vidriades amb barreja de colors negrosos i torrats. Els seus murs estan arrebossats i pintats en un to beix mentre que els carreus als caires són d'un color grisenc fosc.

Situació: damunt l'angle nord-est del temple del qual sobresurt poc pel costat de tramuntana.

Alçada: 26'09 metres.

Esveltesa: 6,3

SANTA CREU DE JOTGLAR Santa Creu

Altitud: 566 metres. Municipi d'Olost

Església de tradició barroca aixecada cap el 1733. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes sobre tres arcs torals; l'acompanya un fals transsepte format per dues capelles laterals fondes i un cor alt sobre un arc rebaixat damunt el cancell. Els seus murs tenen paraments de maçoneria de pedra rogenca, amb molt de morter de calç visible entre les pedres, i de carreus rogencs a cantoneres. El frontis té un portal rectangular amb marc de grans carreus ben escairats de la mateixa pedra rogenca de les cantoneres, una fornícula al damunt amb una creu, un òcul circular a mitja alçada i una finestreta rectangular sota de la cornisa angular damunt teules sobreposades.

Dimensions: 14'71 x 6'49 x 8'58 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Guarda unes pintures del 1967 al presbiteri sobre plafons; són de l'artista J. Rifà.

Campanar merament funcional. Té planta quadrada (2'20 x 2'20 m); els seus murs tenen paraments de carreus i de maçoneria barrejats. Té una escala d'accés per l'exterior fins a un terç de la seva alçada. La cel·la té finestres d'arc de mig punt només obertes al sud i al nord; hi penja alguna campana; als altres punts són cegues. Unes fines motllures delimiten la cel·la al dessota i al seu damunt. Està coronat per una cornisa feta de filades de teules i per una teulada baixa a quatre vents.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-est de la capçalera orientada a tramuntana.

Alçada: 17'22 metres.

Esveltesa: 7,8

SANTA EUGÈNIA DE BERGA Santa Eugènia

Altitud: 535 metres.

Església romànica del 1050 reformada cap el 1173 ó 1183 i, molt posteriorment al 1859; en el 1956 fou restaurada eliminant-ne elements afegits i refent l'absidiola nord. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó, d'un transsepte amb una cúpula sobre trompes dins d'un cimbori octagonal irregular aixecat en el creuer; el cimbori està decorat per l'exterior amb frisos de finestres cegues i dents de serra sota cornisa; damunt d'ell s'aixeca el campanar; la capçalera a llevant té un gran absis central semicircular i dues absidioles sense decoració bastits amb paraments de carreus petits irregulars i ben escairats de pedra groguenca tirant a daurada.

El frontis té una portalada del segle XII amb cinc arquivoltes de mig punt en degradació bellament decorades amb relleus que formen dibuixos geomètrics; tenen suport en impostes i dues columnetes per banda alternades amb antes; els capitells estan bellament decorats amb relleus. Una rosassa calada està situada a la part alta i el coronament és a base d'una fina cornisa angular. Flanquegen el frontis dues torres, la de l'esquerra coronada per una finestra geminada a la cara frontal i per una teulada de quatre vents; de fet és un fals campanar que té sortida sobre la teulada del temple; la de la dreta, més baixa, no té obertures. Els seus murs tenen paraments de carreus petits o mitjans de pedra groguenca, irregulars, disposats en filades; procedeixen de les pedreres de Sant Bartomeu del Grau baixats, al seu antic temps, per carros tirats per mules; els constructors tingueren l'ajuda del poble, picapedrers i maçoners locals.

Dimensions: 24'43 x 5'88 x 8'11 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; el transsepte en fa 14'32 x 4'68 x 5'78; la cúpula s'aixeca fins als 10'91.

Guarda un retaule barroc dedicat a *Sant Isidre*; a la predel·la hi figuren dos paisatges osonencs. Una moderna pica baptismal en conté una altra de marbre del segle XVII on foren batejats el beat Pare Solà (mort a Mèxic el 1933), el Pare Codinacs màrtir del 1936, i el Doctor Masnou que fou bisbe de Vic.

Campanar romànic aixecat al segle XII damunt una estructura del segle anterior. Té planta quadrada (5'20 x 5'20 m); aixecat sobre el cimbori octagonal està obert amb tres pisos de finestres d'arc de mig punt: al primer, dues per banda; al segon, geminades a cada costat amb un fris d'arcuacions cegues i dents de serra sota la motllura que el separa del tercer; aquest, amb finestres triforades a cada banda i un fris superior d'arcs cecs i dents de serra. Està coronat per una cornisa, una teulada a quatre vessants coberta amb lloses en escata i un robust pinacle al cim. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans ben escairats i alineats amb la bona tècnica aconseguida en el segle XII.

Per accedir-hi cal fer-ho per una escala de cargol de pedra picada que es troba just a l'esquerra de l'entrada del temple i que puja pel fals campanar; se surt a la teulada i per una passera enllosada sobre el carener s'arriba al peu del cimbori; una curta escala metàl·lica permet accedir a l'interior del campanar per una de les finestres de la seva base; al seu interior hi ha una escala de cargol de ferro que porta als diversos nivells de finestres i a la cel·la; en el superior hi pengen dues campanes; l'escala puja pel centre del campanar i té graonada àmplia protegida per una barana.

Situació: sobre el cimbori del creuer, a llevant de l'edifici.

Alçada: 28'30 metres, mesura difícil de calcular perquè l'entorn edificat no ho fa fàcil; la deixo com aproximada; és calculada des del nivell del terra de l'entorn.

Esveltesa: 5,4

SANTA EULÀLIA DE PUIG-ORIOL Santa Eulàlia
Altitud: 751 metres. Municipi de Lluçà

Església barroca aixecada entre els segles XVII i XVIII, refeta el 1855 segons data que figura en la llinda del portal, i acabada el 1878. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberta amb volta de llunetes sobre arcs torals de mig punt; l'acompanyen dos passadissos laterals; la capçalera és recta. Té un cor alt als peus del temple que descansa en un arc rebaixat. La façana principal, orientada a ponent, té un portal rectangular amb un marc de grans carreus de pedra grisa; el seu damunt hi té una fornícula amb una petita imatge, un gran òcul circular amb marc de pedra ben picada a mitja alçada, un petit òcul circular a la part superior i una senzilla cornisa de perfil convex al centre i còncau als laterals que amaga una teulada de dos vessants. Els seus murs tenen paraments de paredat amb carreus a cantoneres; alguns dels panys del frontis conserven un antic arrebossat.

Dimensions: 20'75 x 6'87 x 9'60 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total, nau i passadissos, fa 10'68 metres.

Campanar neoclàssic auster merament funcional coetani del temple. Té planta quadrada (3'40 x 3'40 m) amb dues motllures, una a la parta alta i l'altra a sota de la cel·la; una esfera d'un rellotge està situada entre elles. La cel·la està oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen campanes. La coronen una minsa cornisa i un terrat amb balustrada.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est de la capçalera encarada a llevant.

Alçada: 19'16 metres.

Esveltesa: 5,6

SANTA EULÀLIA DE RIUPRIMER Santa Eulàlia
Altitud: 575 metres.

Església romànica del segle XI (1041); en queden restes sobretot a la nau central; fou reformada als segles XIII i XIV i posteriorment al XVII i al XIX (1805); entre el 1984 i el 1987 s'ha remodelat i restaurat. Consta de tres naus rectangulars, la central de quatre trams desiguals; un d'ells fa d'atri i un altre és el transsepte; està coberta amb una volta de canó; les dues laterals, afegides el 1672, tenen voltes ogivals simples; les separen robustos pilars rectangulars de diferent gruix; la capçalera a llevant la forma un profund absis recte. El frontis orientat a ponent té un portal rectangular, un òcul circular a la part alta i un frontó triangular al centre; tant ell com el cor són del 1805; el seu aspecte és d'un barroc senzill; la capçalera està constituïda per l'absis, el campanar a la seva esquerra i una capella fonda amb absis semicircular a la seva dreta; una teulada de doble vessant cobreix el temple.

Dimensions: 23'50 x 5'90 x 10'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 15 metres; la del transsepte en fa 4'50 i la seva llargada ocupa tota l'amplada del temple ja que no sobresurt.

Campanar dels segles XII i XIII i modificat el XVII en la seva part alta. Té planta quadrada (6'00 x 6'00 m); dues motllures trenquen la nuesa del seu alt cos, una a mitja alçada i la segona sota mateix de la cel·la que queda oberta amb finestres d'arc de mig punt sobre senzilles impostes, una a cada cara, amb l'ampit sobresortit i el marc enfonsat lleugerament; hi penja alguna campana. Els seus murs presenten un arrebossat emblanquinat amb les cantoneres de carreus enfondits una mica. Està coronat per una volta esfèrica per dins i una estructura de fusta de melis per sostenir l'agulla que externament està recoberta de ceràmica vidriada en verd fosc amb inflexió a la base i amb un pinacle de bola al cim.

A l'interior, l'antiga escala de fusta ha estat substituïda per una de cargol metàl·lica que arriba fins a la cel·la; puja arraconada en un dels angles del campanar. Entre les campanes n'hi ha una de fusta: matraca, anomenada popularment “tenebra”, una de les poques d'aquesta mena que queden a Catalunya.

Situació: al nord-est del temple, adossat al mur de tramuntana de l'absis, en l'angle que aquest fa amb el braç esquerre del transsepte situat al costat nord.

Alçada: 30'75 metres, segons els plànols confeccionats pels restauradors de la Diputació de Barcelona el 1984-87, dels quals em fio com a dada que crec justa o almenys molt aproximada; no he pogut fer el càlcul per mi mateix degut al fet que el campanar es troba molt amagat per les construccions adjacents.

Esveltesa: 5,1

SANTA MARIA DE BESORA Santa Maria

Altitud: 866 metres.

Església neoclàssica aixecada entre el 1751 i el 1759. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó. La façana principal està oberta amb un portal en arc carpanell i amb el marc motllurat a l'intradós, tot en pedra carreuada gris clar, un òcul circular motllurat a la part alta i una cornisa angular; la data del 1752 figura gravada a la dovella clau del portal juntament amb una creu dins d'un cercle; el seu mur, arrebossat i emblanquinat, mostra negrors i humitats i té un sòcol de maçoneria vista amb peces mig picades; el murs laterals tenen paraments de paredat amb carreus als caires.

Campanar neoclàssic auster. Té planta quadrada (3'90 x 3'90 m); està coronat per una cornisa i un terrat amb barana d'obra amb pinacles de bola als angles; al damunt s'hi aixeca una

agulla amb teules vidriades amb els careners ressaltats i un pinacle de bola al cim. La cel·la, amb una motllura a la seva base, queda oberta amb finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara; hi penja una campaneta. Els murs tenen paraments de maçoneria amb carreus matussers a les cantoneres, tots en pedra grisenca; a la seva base el sòcol és atalussat. Una escala exterior que arriba fins a la seva meitat es troba adossada al mur nord.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a migdia.

Alçada: 23'05 metres.

Esveltesa: 6

SENTFORES (La Guixa) Sant Martí

Altitud: 480 metres. Municipi de Vic

Església aixecada entre el 1865 i el 1878. Consta de tres naus rectangulars separades per pilars rectangulars; la nau central de set trams està coberta amb voltes bufades damunt arcs torals de mig punt; la capçalera és recta. El frontis bastit amb un mur de paredat té un portal en arc rebaixat obert en un ample parament de maó vist inclòs dins del mur; al seu damunt hi figura una rosassa motllurada i una cornisa angular amb una creu patent dins un mar circular al cim. L'edifici fou erigit amb la col·laboració de tot el poble que va anar a la recerca de còdols i va treballar en l'edificació.

Dimensions: 32'70 x 8'97 x 15'13 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; les tres naus juntes en fan 16'82 d'amplada.

Guarda, presidint l'altar major, una petita escultura (d'un metre aproximadament d'alçada) de *Sant Martí* revestit de bisbe, segurament barroca, que sembla procedir d'algun retaule ja que per la part posterior no està acabada.

Campanar coetani del temple. Té un primer alt cos de planta quadrada (4'75 x 4'75 m) capçat per una motllura que dóna pas a una estructura tronco-piramidal damunt la qual s'aixeca un cos vuitavat on s'hi ubica la cel·la oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; a les altres cares s'hi troben també finestres petites i allargassades, algunes obertes i altres cegues; està coronat per una cornisa motllurada i una agulla piramidal vuitavada amb coberta d'aram i amb una bola al cim; un terrat circumdat per una senzilla barana metàl·lica es troba als peus de l'agulla. Interiorment està dotat d'una escala metàl·lica en ziga-zaga. També té instal·lades quatre grans campanes, foses a França, que sonen admirablement i branden amb alegria. Els seus murs tenen paraments de paredat amb carreus a cantoneres i també als marcs de les finestres.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-est de la capçalera encarada a llevant.

Alçada: 34'66 metres.

Esveltesa: 7,3

SEVA Santa Maria

Altitud: 663 metres.

Església romànica aixecada entre el 1048 i el 1089; fou modificada cap el segle XVIII en estil neoclàssic quan desaparegué l'absis i al 1920 quan es remodelà el frontis. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberta amb una volta de canó sobre tres arcs torals de mig punt; té la capçalera recta amb un presbiteri rectangular cobert per una volta de llunetes, un cor alt als peus del temple sobre arc i volta rebaixats, i un atri sota del cor separat de la nau per una molt digne mampara de vidre emmarcada per robustos marcs de ferro; les capelles laterals tenen voltes ogivals.

Per l'interior es troba pintada de blanc amb les cantoneres de gris.

El frontis té una portalada neoromànica que en sobresurt lleugerament; la formen carreus ben escairats de pedra arenosa rogenca fosca; és atrompetada amb dues arquivoltes d'arc de mig punt sobre columnetes; una tercera, més exterior, descansa en els muntants cantoners; totes ho fan directament sobre impostes decorades amb boles; al capdamunt d'aquesta portalada hi ha un ràfec sobre permòdols; a la resta del frontis, per sobre de la portalada, s'hi troba una finestra geminada a mitja alçada i la cornisa angular amb creu de pedra al cim. La façana lateral sud mostra un sobrealçament amb la presència d'un fris d'arcuacions cegues sota del pany de mur sobrealçat; els seu murs romànics són de petits carreus matussers, regulars i disposats en filades uniformes, tots en pedra rogenca clara.

Dimensions: 15'60 x 5'60 x 10'20 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons de la capella l'amplada total arriba als 12'70 metres.

Guarda a l'altar major un retaule barroc de poc valor procedent del monestir de Montserrat, regal dels monjos com agraïment per l'acolliment que Seva féu a alguns d'ells durant la persecució soferta en la guerra civil del 1936.

Campanar romànic del segle XII, possiblement torre de defensa que amb el temps es va convertir en campanar. Té planta quadrada (6'20 x 6'20 m) en un sol cos dividit en sis pisos; els seus murs bastit amb petits carreus, més grans i ben escairats a les cantoneres, tenen un gruix descendent per l'interior a mesura que ascendeix. Té finestres d'arc de mig punt, una a cada cara al tercer pis, geminades a cada cara al quart i al cinquè; als tres pisos inferiors també n'hi té de sageteres; la coberta és baixa, de dos vessants, coronada per una fina cornisa i un fris modern de merlets esglaonats. Interiorment no es troba en massa bon estat de conservació; l'escala adossada al mur descansa sobre voltes; té un primer tram estret d'obra; l'últim de fusta és més ample; el seu estat és precari.

Situació: adossat cap al centre de la façana lateral nord, gairebé exempt.

Alçada: 31'60 metres; a la població n'hi fan 27.

Esveltesa: 5,1

SOBREMUNT Sant Martí

Altitud: 880 metres.

Església d'orígens romànics; en conserva bona part dels seus murs; fou transformada diverses vegades, al 1620 i al 1760 quan va ser ampliada i decorada en l'estil barroc, i novament ampliada el 1896. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó; té la capçalera recta a llevant, un cor sobre un arc carpanell i un cancell sota mateix del campanar; un passadís a l'esquerra, banda de tramuntana, queda cobert amb voltes ogivals i una capella del Santíssim ho està amb una volta de llunetes. El frontis té un portal rectangular amb marc de pedra ben escairada de color gris clar; al seu damunt s'hi aixeca la mola del campanar. Hi ha la data del 1760 gravada a la llinda de la porta de la sagristia.

Guarda al presbiteri pintures modernes sobre plafons de P. Barril (1979) i de Camil Bofill.

Campanar coetani de les ampliacions del temple; ha estat restaurat de fa poc. Té planta rectangular (6'70 x 4'80 m) i els murs arrebossats i emblanquinats amb carreus de pedra grisa a cantoneres en relleu negatiu. Està dividit en tres pisos per sengles motllures; en el primer hi figura un òcul circular atrompetat a la façana frontal, en el segon una espitllera a cada cara i en el tercer, on s'hi ubica la cel·la, una finestra d'arc de mig punt també a cada cara; per coronament, una cornisa i una teulada baixa a quatre vents.

Situació: sobre mateix de l'atri als peus del temple ocupant tota l'amplada del frontis encarat a ponent.

Alçada: 16'26 metres.

Esveltesa: 2,4

SORA Sant Pere

Altitud: 716 metres.

Església acabada el 1660. Consta d'una nau rectangular espaiosa; té a llevant un absis poligonal del 1881 que correspon a la capella del Santíssim situada al cantó de migdia. El frontis encarat a ponent amb un arrebossat en no massa bon estat té un portal rectangular de pedra grisa amb un frontó circular, una rosassa poligonal a mitja alçada i per coronament un frontó angular al centre amb un petit òcul circular al mig del timpà i una creu al cim; les ales de la cornisa fan una notable curvatura còncava. El murs laterals tenen paraments de pedra vista a base de petits carreus matussers i material petit gens picat.

Campanar aixecat cap al 1665-66 i acabat en el 1752. Té planta quadrada (5'20 x 5'20 m); està coronat, avui dia (2003), per una minsa cornisa amb gàrgoles als angles i un terrat amb balustrada. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; té una motllura al seu dessota. Els seus murs tenen paraments de paredat amb carreus a les cantoneres, tot en material de color groc pàl·lid.

Situació: adossat al mur de tramuntana fent angle al nord-est amb la capçalera orientada a llevant.

Alçada: 21'30 metres.

Esveltesa: 4,1

TARADELL Sant Genís

Altitud: 623 metres.

Església barroco-neoclàssica aixeca entre el 1755 i el 1763; fou refeta el 1910 després d'un incendi. Consta d'una nau rectangular de cinc trams coberta amb una volta de llunetes sobre arcs torals de mig punt; cada tram té, a banda i banda, capelles laterals entre contraforts obertes en arc de punt rodó; la volta descansa en una imposta motllurada classicitzant que se sosté damunt pilastres que arrenquen del terra. Un cor alt als peus del temple descansa en un arc carpanell i una volta de llunetes; té un digne cancell.

El frontis té una portalada neoclàssica amb un portal en arc rebaixat flanquejat per pilastres sobre pedestals units per una cornisa corbada al dessota de la qual, en el timpà, hi figura una rica decoració en relleu; al damunt hi té una fornícula amb imatge i, a banda i banda, sengles finestres rectangulars amb el marc ressaltat; a mitja alçada hi ha una rosassa calada rodejada d'una ampla orla esgrafiada i, per coronament, al centre, la cornisa angular amb grans pinacles amb bola als extrems i al cim; a les ales pren forma còncava-convexa. El seu mur està arrebossat i pintat en color rosa molt clar i té carreus a cantoneres en relleu negatiu. Els altres murs tenen paraments de paredat avui arrebossats i emblanquinats.

Dimensions: 35'50 x 12'70 x 19'37 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons de les capelles laterals l'amplada total arriba als 20'35 metres.

Arquitectes: Josep i Jacint Moretó de Vic.

Campanar aprofitat d'un antic temple romànic del segle XI (1076) que segueix el model del de la catedral de Vic a excepció del penúltim pis del 1799 i de l'últim del 1940 on hi ha una esfera horària. Té planta quadrada (6'25 x 6'25 m) i està dividit en cinc pisos separats per frisos d'arcuacions cegues i de dents de serra. Unes finestres d'arc de mig punt es troben a cada cara del segon pis, al tercer són geminades, al quart i al cinquè triforades, sempre a cada costat; està coronat per una cornisa i una teulada a quatre vents amb pilar al cim al damunt del qual s'hi troba una petita estructura metàl·lica no tinguda en compte en calcular l'alçada. Els seus murs de paraments de carreus petits, irregulars, ben escairats i disposats en filades uniformes són de pedra groguenca que brillen en batre-hi el sol com si fossin d'or.

Per accedir a la cel·la hi ha una escala de pedra arrapada a la paret fins a mitja alçada; des d'allí s'hi ha instal·lat, en una recent reforma, una escala de cargol metàl·lica que puja pel centre de la torre. Interiorment s'hi troben tres pisos; el primer és de volta de canó en plec de llibre, el segon és de fusta, l'últim és amb bigues de ferro i revoltó; la coberta és d'obra amb una volta d'aresta.

Situació: adossat, gairebé exempt, a l'angle nord oriental de l'absis.

Alçada: 41'23 metres; segons la *Catalunya Romànica* de la Gran Enciclopèdia l'alçada arriba a 34'20 metres d'acord amb el plànol i l'escala que hi donen; penso, però, que potser està calculat quan la torre no s'havia restaurat i quan no s'hi havia afegit el pis superior. L'alçada que dono, amb totes les reserves, la considero correcta.

Esveltesa: 6,6

TAVÈRNOLES Sant Esteve

Altitud: 537 metres.

Església romànica de finals del segle XI (1070). Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt reforçada per dos arcs torals; avui es troba arrebossada i pintada en un to blanc cremós; està capçada a llevant per un absis semicircular llombard que presenta per fora un sòcol, lesenes i la cornisa amb un fris de dents de serra al dessota i un altre de finestres cegues; aquest fris també és visible en els murs laterals; els seus paraments mostren carreus petits, irregulars, escairats matusserament tant per l'exterior com per l'interior i disposats en filades. Una capella lateral al nord hi fou oberta al 1628. Modificada al segle XVIII, sobrealçada cap el 1728 segons data que figura gravada al damunt de la llinda del portal, la façana va ser transformada amb aires classicitzants modestos en paredar-se el portal de migdia i obrir-se'n a ponent un de nou rectangular amb marc de pedra grisa i unes motllures que el circumden; per damunt d'ell hi apareix un òcul poligonal a mitja alçada amb un marc quadrat en ressalt i amb els angles corbats còncaus i, al capdamunt, una fina cornisa angular. S'hi va afegir un cor alt als peus del temple en les modificacions fetes al segle XVIII.

Dimensions: 15'50 x 4'74 x 8'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 7'50 metres.

Campanar romànic del segle XI; és bell i ben conservat. Té planta quadrada (4'00 x 4'00 m) i està coronat per una cornisa i una teulada piramidal de lloses amb lleugera inflexió a la base. Té un alt cos o base sense obertures i dos pisos superiors amb finestres geminades a cada cara i frisos d'arcs cecs i dents de serra al damunt de cadascun d'ells; les cantoneres d'aquests pisos queden ressaltades a manera de lesenes. Els seus murs tenen paraments de petits carreus de pedra arenosa rogenca, irregulars i escairats sense massa cura, i amb carreus grans irregulars a les cantoneres. Per l'interior no hi puja cap escala; quan cal arribar al cim, per una escala exterior de mà es puja fins a la teulada del temple i, des d'allí, s'accedeix a l'interior, ja sigui en un pis o un altre, també per alguna escala de mà portàtil.

Situació: adossat al mur de migjorn, tocant a la capçalera encarada a llevant.
Alçada: 18'50 metres.
Esveltesa: 4,6

TAVERTET Sant Cristòfol
Altitud: 870 metres.

Església romànica de mitjans del segle XI que va ser reformat en els dos segles següents i principalment en el XVII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt sobre tres arcs torals de mig punt i capçada a llevant per un absis romànic semicircular amb decoració llombarda per l'exterior d'arcs cecs i lesenes; el precedeix un tram presbiteral amb volta de canó de mig punt; sofrí reformes al segle XIII i al XVII època, aquesta última, en la que s'hi construí una segona nau pel cantó del nord coberta amb volta ogival simple unida amb la primera per tres grans arcs formers de mig punt sobre pilastres cruciformes d'aire clàssic. Té un portal en arc de mig punt amb grans dovelles ben picades i carreus ben escairats als brancals; queda obert al mur de migdia amb un òcul circular atrompetat al damunt. Els seus murs laterals tenen paraments de paredat; per l'interior els paraments romànics mostren carreus matussers poc picats amb una certa disposició en filades.

Dimensions: 23'00 x 3'90 metres de llargada i amplada respectivament; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 15 metres.

Guarda una imatge d'alabastre gòtica de la *Mare de Déu del Cor* de principis del segle XV; també dues piques, una de baptismal de nou cares, possiblement romànica, sense decoració, i una de beneitera, poligonal, amb les cares decorades amb relleus enfonsats, rústica, sobre un peu cilíndric decorat amb anells de dalt a baix, possiblement del romànic tardà.

Campanar del segle XIII merament funcional. Té planta rectangular (6'00 x 3'85 m); fou bastit amb les parets nues i un cert aire de fortalesa. Els seus murs tenen paraments de petits carreus irregulars o de paredat i una teulada a dos vessants. La cel·la queda oberta amb dues finestres d'arc de mig punt a les cares de llevant i ponent, i una a cada cara sud i nord, aquesta més petita. Hi pengen campanes, una del 1766, i tres més del 1949 de nom *Cristòfora-Josepa-Isidra, Sant Bernat* i *Santa Berta*.

Situació: sobre els peus de l'església, a ponent.
Alçada: 13'73 metres.
Esveltesa: 2,2

TONA Sant Andreu
Altitud: 590 metres.

Església moderna d'aires neoclàssics del 1814 i restaurada el 1942. Consta d'una nau rectangular de cinc trams amb un sostre de bigues de fusta sobre arcs diafragma; té un cor alt als peus del temple. La façana principal del 1936 arrebossada i pintada d'un color crema té un portal rectangular amb la llinda lleugerament corbada i uns muntants amb insinuació de pilastres; sostenen un senzill entaulament i, al damunt, una fornícula amb imatge; a mitja alçada, una rosassa motllurada i calada i un òcul petit circular i motllurat sota una cornisa angular amb creu de pedra al cim.

Arquitecte: Josep Maria Pericas pel que fa a les obres del 1942.

Guarda al presbiteri unes pintures murals de l'artista local Felip Vall Verdaguer obrades el

1996.

Campanar del 1936 d'aspecte clàssic. Té un alt cos de planta gairebé quadrada (4'57 x 4'45 m); al damunt se n'hi aixeca un altre amb els caires aixamfranats dividit en dos pisos per unes motllures. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, amb marc de peces rogenques; hi pengen campanes; unes altres finestres estan situades més avall, algunes es troben tapiades. Està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada on s'hi troba una estructura metàl·lica amb alguna campana; aquesta estructura no ha estat comptada en calcular l'alçada. Els seus murs, com els del frontis, estan arrebossats i pintats; fins a la primera meitat té les cantoneres de carreus rogencs; en el segon cos aixamfranat les cantoneres són de maó vist.

Situació: adossat a la façana lateral nord fent angle amb el frontis encarat a llevant.

Alçada: 27'50 metres.

Esveltesa: 6

TORELLÓ Mare de Déu de Montserrat

Altitud: 640 metres.

Església aixecada cap el 1981. Consta d'una planta en forma de sector circular coberta amb un sostre pla. El frontis té un petit porxo triangular amb teulada, prolongació de la del temple, sostinguda per un sol pilar, al seu dessota s'hi aixopluga el portal en arc rebaixat; hi té unes grades al davant i el mur emblanquinat; els murs que prolonguen el frontis i els laterals tenen paraments de maçoneria amb pedra marronosa; en ells hi ha obertes finestres rectangulars, tant al frontis com a la capçalera, decorades amb vidres de colors.

Arquitecte: Jaume Serra, del propi Torelló

Campanar del 1989. Té planta quadrada (3'10 x 3'10 m); el formen quatre pilars de formigó i un cilindre interior de maçoneria lligat per braços de ferro amb els pilars i que arriba fins a mitja alçada; el segon cos resta obert als quatre vents on només s'hi veuen els pilars de formigó als caires; per l'interior hi puja una escala metàl·lica de cargol fins a la plataforma superior coberta per unes peces de vidre (o de plàstic translúcid); al capdamunt, quatre braços de ferro units al centre amb estructura piramidal sostenen una campaneta; una gran creu metàl·lica corona l'estructura (la creu queda inclosa en la mesura de l'alçada total). L'esfera d'un rellotge visible als quatre costats es troba al nivell de la plataforma superior; dues plataformes més obertes als quatre vents es troben en nivells inferiors.

Situació: angle sud-oest del frontis orientat a llevant

Alçada: 27'12 metres (si no comptem la creu metàl·lica superior, l'alçada només arribaria a 23'38 metres).

Esveltesa: 8,7

TORELLÓ Sant Feliu

Altitud: 508 metres.

Església barroca bastida entre el 1674 i el 1688. Consta d'una nau rectangular de quatre trams, un d'ells és el transsepte, coberta amb una volta de llunetes; està acompanyada per tres capelles laterals per banda; en el creuer s'hi aixeca una cúpula sobre petxines dins d'un cimbori cúbic. Un cor alt als peus del temple descansa sobre d'un arc rebaixat. Dues torres quadrades s'aixequen a banda i banda de la façana principal obertes amb àmplies finestres i cobertes per

teulades piramidals que deixen una destacada cornisa; els seus murs estan decorats amb el mateix estil que el frontis; fan una alçada de 32'31 metres. Tot el frontis està decorat amb esgrafiats marrons sobre el mur emblanquinat i ofereix una triple entrada; tant les torres com la resta del frontis són obres del segle XIX. El frontis té al davant del portal un petit porxo obert amb tres arcades de mig punt amb marc i entorn de pedra negrosa; els baixos del frontis tenen un sòcol de carreus igualment d'un material fosc.

Arquitectes: Fra Josep de la Concepció, per la primera obra, Carles Moretó i Brugaroles (Vic 1721-1783) pel que fa a les obres d'engrandiment, i Josep Maria Pericas, per la reconstrucció feta després del 1939. Els mestres de cases encarregats successivament foren Segimon Costa, de Torelló, els germans Jaume i Joan Batlló i Pere Cases (1683), els tres últims de Vic.

Guarda al presbiteri i també al baptisteri uns plafons pintats per Camil Bofill el 1983.

Campanar barroc coetani del temple. Té un primer cos de planta quadrada (6'40 x 6'40 m, mesura aproximada) completat per un de segon amb els caires aixamfranats on s'hi veuen carreus de pedra marronosa als caires i els murs coberts d'un arrebossat emblanquinat; fins aquí és obra projectada per fra Josep de la Concepció frare carmelità i reconegut tracista del segle XVII; la part superior consta del cos de la cel·la, octagonal irregular, oberta amb finestrals en arc de mig punt, cecs als costats curts i oberts amb balustrades als llargs; està coronada per una cornisa motllurada, un terrat amb balustrada i una torrella vuitavada amb finestres de punt rodó a cares alternes amb agulla piramidal al cim; aquesta part superior segurament fou acabada a finals del segle XVII i sembla ser obra dirigida per Miquel Papiol.

Situació: adossat al mur de tramuntana fent angle al nord-est de la capçalera encarada a llevant, mig incorporat a l'ala esquerra del temple.

Alçada: 46'02 metres, calculat només amb aproximació degut a les barreres arquitectòniques que impedeixen de fer-ho amb precisió.

Esveltesa, 7,2

LA TORRE D'ORISTÀ Santa Maria

Altitud: 585 metres. Municipi d'Oristà

Església aixecada entre els segles XVIII i XIX. Consta d'una nau rectangular acompanyada de capelles laterals. El frontis té un portal rectangular amb marc de pedra clara coronat per un frontó circular amb el timpà decorat amb l'anagrama de Maria; una motllura horitzontal el divideix en dues zones, a la superior s'hi ha obert una finestra geminada d'arcs de mig punt; el coronament està format per una cornisa angular amb fris d'arcs cecs al dessota, creu de pedra al cim i pinacles piramidals aguts als tres extrems. El seu mur té un parament de carreus mitjans, grans a la part baixa, ben escairats i alineats amb el morter força visible; els murs laterals tenen paraments de maçoneria, tots en material marró clar.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té planta quadrada (3'25 x 3'25 m); els seus murs tenen paraments de maçoneria, el del frontis arrebossat i emblanquinat amb carreus marronosos a cantoneres. La cel·la, amb una motllura al dessota, té obertes finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen campanes. Està coronat per una cornisa motllurada i una teulada a quatre vessants.

Situació: adossat al centre del mur de llevant.

Alçada: 18'67 metres.

Esveltesa: 5,7

VALLDANEU Sant Pere
Altitud: 450 metres. Municipi de Sant Martí de Centelles

Església romànica del segle XII modificada posteriorment cap el 1640 amb l'obertura de dues capelles laterals rectangulars per banda; només queda del romànic a llevant (de fet, al sud-est) l'absis semicircular decorat amb arcuacions cegues al dessota d'una cornisa motllurada. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada. Els seus murs estan arrebossats i emblanquinats. Es troba força deixada i mig abandonada. El frontis té un portal amb grans dovelles en arc de mig punt, un òcul circular atrompetat a mitja alçada i una cornisa angular.

Dimensions: 15'10 x 3'06 x 5'65 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total comptada des del fons de les capelles laterals fa 8 metres.

Campanar merament funcional del segle XVI amb una base romànica. Té planta rectangular (4'25 x 5'30 m) amb un sòcol atalussat pel cantó nord i murs de maçoneria arrebossats i emblanquinats. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara sota mateix de la cornisa; altres finestres rectangulars estan obertes a diversos nivells. Té una teulada a quatre vessants amb un petit pinacle al cim.

Situació: adossat al mur de tramuntana fent angle amb el frontis encarat a ponent.
Alçada: 14'35 metres.
Esveltesa: 2,7, clarament rebassut.

VESPELLA Sant Cristòfol
Altitud: 565 metres. Municipi de Gurb

Església barroco-neoclàssica aixecada entre el 1759 i el 1784. Consta d'una nau rectangular i d'un fals transsepte format per dues capelles laterals. La façana orientada a ponent té un portal d'arc carpanell i motllurat amb la inscripció "VESPELLA" i la data de 1759 en la dovella clau; a la part alta s'hi troba un òcul circular i, per coronament, un frontó triangular amb un altre òcul més petit al centre del timpà. A l'esquerra d'aquesta façana hi ha un rellotge de sol. Els seus murs mostren paraments de maçoneria arrebossats i amb carreus matussers a cantoneres. Tot i que porta la data de 1759 a la llinda de la porta principal sembla que no fou acabada completament fins al 1784.

Campanar senzill del segle XVIII. Té planta gairebé quadrada (5'10 x 5'00 m) i està coronat per una cornisa motllurada i una teulada piramidal de perfil lleugerament còncau amb un petit pinacle de bola al cim; sota la cornisa s'hi troben senzills frisos de cap de teula. Els seus murs tenen paraments de paredat de material marró clar amb carreus de pedra blanquinosa a cantoneres. La cel·la queda oberta amb finestrals d'arc de mig punt i barana d'obra, un a cada cara; hi penja alguna campana; té una motllura al dessota.

Situació: adossat al mur nord, fent angle amb la capçalera encarada a llevant.
Alçada: 29'51 metres.
Esveltesa: 5,7

V I C

L'alçada dels campanars de les parròquies de **Vic** són de difícil càlcul pel fet que aquests campanars estan rodejats d'edificacions urbanes. Per aquest motiu les dades que facilito han de considerar-se aproximades, força aproximades, això sí.

VIC Catedral de Sant Pere, basílica menor

Altitud: 480 metres.

Església neoclàssica aixecada entre el 1781 i el 1803. Consta de tres naus rectangulars de tres grans trams, un d'ells és un incipient transsepte amb una cúpula sobre petxines al creuer recoberta per un cimbori quadrat amb tres òculs a cada cara i alts pinacles als angles i al cim; té un presbiteri semicircular i un absis poligonal de set costats oberts amb òculs i finestretes altes a cada costat; una àmplia girola està situada darrera el presbiteri; darrera el portal central d'entrada, sense cancell, hi ha una reixa ferrada; les voltes estan formades per cúpules bufades, tant en la nau central com en les laterals; estan separades per robustos pilars quadrats.

A migdia es troben dos claustres sobreposats, lleugerament rombals, el primer romànic, segles XI i XII, el superior gòtic del 1318 al 1400 obra de Domènec Despuig, Bartomeu Ladernosa i Antoni Valls, successivament; en un lateral s'hi troba la tomba del pintor Josep Maria Sert i al centre del pati s'hi ha aixecat la del filòsof del segle XIX Jaume Balmes, fill de Vic.

El frontis té tres portals rectangulars, classicitzants; el central es troba flanquejat per columnes toscanes de fust gris-blau sobre pedestals, dues per banda; sostenen un entaulament dòric; al damunt hi figura una fornícula amb la imatge de sant Pere emmarcada per pilastres i un frontó arquejat; una rosassa motllurada s'obre a mitja alçada així com uns finestrals amb balustrades a banda i banda; sobre la cornisa, al centre, el frontis està coronat per un frontó triangular, i als laterals per una balustrada; en tot el frontis central el parament es troba arrebossat i emblanquinat mentre que és de grans carreus ben escairats de pedra blanca tirant a grisa en la part de la façana que correspon a les naus laterals. Els altres murs exteriors estan arrebossats i pintats d'un color lleugerament ataronjat; tenen pilastres al mur nord que els divideixen en plafons, i contraforts en el sud; els caires de l'absis destaquen per tenir carreus grisencs.

Conserva un cripta de la primitiva catedral romànica (1038) sota l'absis de l'actual; consta de tres naus de quatre trams gairebé quadrats i un absis semicircular; estan cobertes per voltes d'aresta sobre columnes centrals i pilastres adossades als murs laterals; les columnes presenten capitells del segle X anomenats califals; algunes tenen base, altres descansen al terra; les seves dimensions són, respectivament, de 15'00 x 9'70 metres de llargada i amplada total.

Dimensions del temple: 71'40 x 11'43 x 27'65 metres de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus és de 28'35 metres, i la llargada total inclosa la girola en fa 77'45; la cúpula sobre l'altar major arriba als 33'25 metres d'alçada pel seu interior.

Arquitecte: Josep Moretó i Codina (1748-1826) del mateix Vic.

Guarda un retaule gòtic d'alabastre policromat (1420-26) de l'escultor gòtic català Pere Oller; d'ell mateix, en un arcosoli, es troba un sarcòfag del 1424 amb bells relleus d'estil borgonyó corresponent al canonge Bernat Despujol; també conté la tomba de Sant Bernat Calbó (1180-1243), monjo cistercenc, abat de Santes Creus i bisbe de Vic, i la del bisbe Torres i Bages a la capella de Montserrat. Els seus murs interiors estan decorats amb pintures murals (1940-45) de Josep Maria Sert (1874-1945).

Campanar romànic de la primitiva catedral del bisbe Oliba aixecat entre el 1038 i el 1059. Té planta quadrada (8'00 x 8'00 m); està dividit en set cossos amb paraments ornats per arcuacions cegues sota frisos de dents de serra a cadascun d'ells; s'hi obren els finestrals en gradació creixent d'obertures, totes d'arc de mig punt i a cada banda: dues en el tercer pis, geminades en el quart, triforades en el cinquè i sisè; el setè, modern, té pilastres que deixen àmplies obertures rectangulars i que sostenen una teulada piramidal baixa. En els dos pisos inferiors, les obertures són simples espitlleres dues a cadascun d'ells en la cara nord; el cos inferior té dues plantes, en la inferior s'hi obre un petit absis dins el gruix del mur de llevant. Els paraments de pedra grisa tenen carreus petits

irregulars, escairats matusserament i disposats en filades força uniformes. El gruix dels murs va disminuint a mesura que el campanar guanya alçada. L'escala que puja fins a les cel·les és de pedra arrapada als murs, avui (2012) ben refeta.

Les campanes estan disposades en les tres plantes superiors, que corresponen a les sales de campanes i damunt la teulada on es troba la campana dels quarts. Aquesta pesa 174 quilos i és del 1724; la que senyala les hores es troba en la cel·la superior; en pesa 1489 i és del 1803. Altres campanes antigues de les hores i els quarts són: una del 1450 de 4 quilos i l'altra del 1550 de 5. En la cel·la de les campanes grans s'hi troben: *Escolàstica* del 1954 de 72 quilos, *Santa Maria* del 1532 de 81, *Anna* del 1942 de 199, *Miquela-Maria de la Mercè* del 1942 de 264, *Sagrado Corazón de Jesús* del 1941 de 750 i *Santa Bàrbara* també del 1941 de 1104.

Situació: es troba adossat al mur de tramuntana, prop de la capçalera orientada a llevant.

Alçada: 56'04 metres fins al nivell del terra del carrer, però, interiorment es veu que comença a 1'50 m. més avall. Per tant, l'alçada total és de 57'54 metres.

Esveltesa: 7

VIC Mare de Déu del Carme

Altitud: 485 metres.

Església aixecada al 1661 completada en èpoques posteriors que li donaren un aire neoclàssic. Consta d'una nau rectangular de sis trams (el primer i l'últim més grans) coberta amb una volta de llunetes en la que hi figuren claus de volta pintades amb elements decoratius; descansa sobre cinc arcs torals de mig punt; l'acompanyen dos passadissos laterals formats en comunicar-se les capelles a través d'arcs de mig punt oberts en els murs de separació; al damunt d'ells s'hi allotgen tribunes; el presbiteri recte deixa lloc a un cambril superior al fons. Té un cor alt al peus del temple que descansa en un arc carpanell. A l'esquerra del presbiteri s'hi troba una capella barroca, la Capella Fonda o del Santíssim, de tres trams amb volta de llunetes sobre arcs torals de mig punt més un altre per un cor.

El frontis té una portalada barroca amb un portal en arc de mig punt motllurat sobre senzilles impostes; al seu davant hi té una reduïda graderia. Està flanquejat per semi-columnes toscanes sobre pedestals i recobert per un entaulament senzill, un frontó sinuós i truncat amb una fornícula amb imatge intercalada decorada amb pilastres als costats; per sobre de la portalada hi ha oberta una rosassa motllurada, un petit òcul circular i una cornisa angular; dues pilastres de carreus de pedra grisa com la portalada la flanquegen de dalt a baix dividint el frontis en tres zones que es corresponen amb els tres àmbits de l'interior. Les tres zones del frontis estan arrebossades i emblanquinades i a mitja alçada tenen, als laterals, un finestral rectangular; per sobre de la cornisa hi ha tres alts pinacles amb una bola al cim.

Dimensions: 41'45 x 10'84 x 15'65 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total, des del fons de les capelles laterals, és de 16'60 metres.

Campanar d'aires neoclàssics. Té un alt cos de planta quadrada (4'00 x 4'00 m) amb una torrella de caires aixamfranats al capdamunt. Està coronat per una cornisa amb un fris de petites arcuacions cegues al dessota i un terrat amb balustrada amb uns pinacles als angles; al damunt s'hi aixeca una complicada estructura metàl·lica per sostenir campanetes horàries estructura que no s'ha tingut en compte en fer el càlcul de l'alçada. Els seus murs tenen paraments de paredat amb un arrebossat de color fosc i amb carreus a cantoneres; tant a la cel·la com a la torrella s'hi obren finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; a la torrella hi tenen una bonica balustrada.

Situació: al costat de la capçalera fent angle al nord-oest.

Alçada: 34'32 metres.

Esveltesa: 8,5

VIC Mare de Déu de la Pietat

Altitud: 485 metres.

Església gòtica aixecada entre el 1454 i el 1467 reconstruïda a la meitat del segle XVII amb aires barrocs només pel que fa a l'exterior. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta ogival simple de tres trams. El frontis té una portalada barroca amb el portal rectangular emmarcat per un àmplia zona de carreus encoixinats; està flanquejat per dues columnes exemptes de capitells compostos que descansen en pedestals i cobert per un entaulament; sobre d'ell hi ha una fornícula amb imatge rodejada de pilastres i altres decoracions barroques com unes volutes i un dosseret; més amunt s'hi troba una rosassa motllurada i atrompetada amb l'orla i la motllura decorades amb relleus i, al capdamunt, una cornisa destacada i, al centre, un frontó truncat al mig; dues pilastres per banda recorren el frontis de dalt a baix i el divideixen en tres zones, les laterals amb dues finestres rectangulars de marcs encoixinats disposades en nivells diferents i coronades per una destacada cornisa més baixa que la central. L'aspecte amb murs de pedres rogenques en evident desgast és degut a la pedra procedent de Folgueroles que pateix un grau d'erosió progressiu; unes grades davant el portal salven el desnivell entre les vies circumdants i el temple. Hi ha una porta lateral que pertanyia a l'antiga església romànica (segle XI) de Sant Sadurní.

Arquitectes: hi treballaren molts picapedrers, constructors i escultors de procedència francesa com l'escultor Nicolau Santmartí. La façana barroca i el campanar són de Josep Moretó i Pujol (1654-1694) i del seu germà, l'escultor Joan Francesc, tots ells de Vic.

Guarda unes pintures, al presbiteri, de Marià Colomer, de finals del segle XVIII.

Campanar barroc aixecat entre el 1680 i el 1685. El seu primer cos, de planta rectangular (4'00 x 5'00 metres aproximadament); un segon cos vuitavat de costats desiguals està coronat per la cel·la amb una fina motllura a la seva base i, al seu damunt, una cornisa motllurada i un terrat amb barana d'obra amb una esfera horària situada en una obertura de la barana, aspecte que tenia fins que va ser reconstruïda el 2010 l'agulla destruïda per una bomba en la guerra del 1936-39; l'agulla refeta ha quedat coberta per teules vidriades de color verd i ataronjat i amb els careners verds; descansa damunt una estructura de fusta que al seu torn ho fa en una altra de poligonal de formigó. La cel·la amb finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara, té una cornisa formada pels baixos de l'agulla; interiorment ha quedat reforçada per uns pilars triangulars de formigó que formen una volta oberta que dóna pas a l'interior de l'agulla. Per l'exterior els arcs queden reforçats per una obra de formigó que es veu escassament com un segon arc en degradació. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats amb evidents mostres d'estar malparats per l'erosió.

Una gran campana de 422 quilos fosa el 1940 a Olot penja de dues bigues de fusta paral·leles inserides en els murs, una segona de 296 fou fosa també a Olot el 1945.

L'escala interior que arriba fins a la cel·la té principi en l'edifici situat adjunt a la capçalera del temple. Puja per graons de pedra picada arrapats als murs i en un robust pilar central rectangular. En arribar al segon cos vuitavat és prosseguida per una altra de metàl·lica instal·lada en el centre d'aquest cos; és de cargol i té barana.

Situació: aixecat sobre la capçalera, angle esquerre, al sud-oest.

Alçada: 29'39 metres aproximadament, mesura feta amb dificultats donada la situació amagada en què es troba. A aquesta mesura cal afegir-hi la de l'agulla reconstruïda recentment que puja més amunt cosa d'uns 5 metres. Així que l'alçada total arriba als 34'39 metres.

Esveltesa: 6,8

VIC Sant Domènec

Altitud: 480 metres.

Església barroca iniciada el 1708. Consta de tres naus rectangulars, la central de quatre trams coberta amb una volta de llunetes i reforçada amb arcs torals de mig punt; les laterals, més passadissos que naus, amb voltes d'aresta ressaltades amb nervadures. Té un transsepte amb cúpula sobre petxines al creuer, la capçalera i el presbiteri rectes i un cor alt amb barana de fusta que descansa en una volta bufada nervada sobre d'un atri. El frontis orientat a llevant es troba arrebossat i acolorit amb un to crema clar; té un portal rectangular envoltat d'una arquivolta motllurada en triple arc trevolat; al seu damunt hi apareixen una figura en gran relleu, una fornícula amb la imatge de Maria i el Nen, una finestra quadrada motllurada i ornada als vèrtexs amb un motiu de petxina i, al coronament, un frontó amb un petit òcul circular centrat en el timpà i una cornisa còncava a les ales.

Té un claustre d'arcs suspesos del 1723 amb alternança amb els que descansen en columnes de capitells compostos, sis per banda, uns i altres ricament decorats amb relleus, amb pilars als angles i voltes de llunetes; és una obra de Josep Moretó i Soler (1677-1734) i de Jacint Moretó, de Vic.

Guarda un petit orgue adossat al mur lateral, a l'extrem dret del transsepte; i unes pintures al presbiteri sobre *Els Misteris del Rosari* de l'artista vigatà Llucià Romeu (1761-1846).

Dimensions: 38'47 x 9'93 x 14'56 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; la llargada inclou l'atri que fa 5'47 metres; la cúpula arriba als 19'60 metres d'alçada pel seu interior i el transsepte en fa l0'10 d'amplada.

Campanar barroc coetani del temple. Té planta quadrada (4'16 x 4'16 m) i queda dividit en dos cossos clarament diferenciats pel tipus de parament; el primer, de paredat amb carreus a cantoneres, puja fins al nivell de la teulada de l'església; separat per una motllura, el segon cos té paraments de maó vist; en ell hi ha unes obertures d'arc de mig punt a cada cara en dos pisos; al damunt, amb parament de carreus, hi ha la cel·la de planta octagonal amb vuit finestres de dimensions més altes i amples en els costats grans; el coronament el formen una cornisa amb gàrgoles als vuit caires i un terrat amb balustrada i pinacles de punta aguda sobre els pilars dels angles; dues destacades motllures fan de separació dels tres cossos.

Situació: al nord-est en l'angle format pel transsepte i el mur lateral de migdia.

Alçada: 31'50 metres.

Esveltesa: 5,1

VIDRÀ Sant Hilari

Altitud: 1000 metres.

Església aixecada cap el 1780 en estil neoclàssic; conserva restes de l'anterior romànica visibles en el mur de migdia. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes; està acompanyada de capelles laterals ubicades entre els seus robustos contraforts. El frontis arrebossat té un portal de marc motllurat amb la l'arcada de grans dovelles; en la dovella clau hi figura la data del 1783; hi té un guardapols, un frontó arquejat truncat, una rosassa a mitja alçada i una cornisa sinuosa. Al mur del migdia hi ha obert un portal rectangular amb marc rectangular de pedra carreuada i filetejat a l'intradós i una fornícula sense imatge al damunt; els seus murs laterals tenen paraments de maçoneria amb peces mig carreuades.

Arquitectes: Josep (1677-1734) i Jacint Moretó i Soler (1683-1736) de Vic, autors del

projecte portat a terme força més tard de quan el van traçar.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té un primer cos de planta quadrada (4'75 x 4'75 m) bastit amb murs arrebossats i emblanquinats amb carreus de pedra fosca a les cantoneres; el segon cos té planta vuitavada i els seus paraments de pedra vista són de maçoneria amb carreus a les cantoneres. La cel·la està oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; hi penja alguna campana. El coronament el formen una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada amb petits pinacles de bola als angles; al seu damunt s'erigeix una agulla piramidal octagonal amb una coberta de peces vidriades amb els careners ressaltats. Unes motllures al cim del primer cos, a sota els finestrals i a l'arrencada dels arcs divideixen el campanar en diversos cossos.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 28'42 metres.

Esveltesa: 6

VILADRAU Sant Martí

Altitud: 821 metres.

Església del 1593 i refeta cap al 1773, bàsicament barroca, però amb alguns vestigis d'un temple anterior romànic (segle XII) als peus de l'església actual: unes columnes bessones amb capitells de relleus senzills que sostenen dues arcades segurament restes d'un pòrtic. Consta de tres naus rectangulars; la central, de dos trams desiguals, amb volta de canó lleugerament apuntada, està prolongada per un absis rectangular amb volta de llunetes; les laterals, més curtes, de volta nervada ogival, estan separades de la central per dos arcs formers de mig punt a cada banda amb peces de pedra rogenca que descansen en un pilar octagonal. El frontis està arrebossat i pintat d'un to blanc grisenc i amb un sòcol fosc alt de poc més d'un metre. Té una portalada de pedra grisa amb un portal d'arc rebaixat, unes pilastres sobre pedestals adossades als muntants, un frontó circular truncat amb amb la data de 1769 gravada en el timpà i una fornícula amb imatge intercalada; al seu damunt hi ha una rosassa motllurada i, per coronament, una cornisa angular amb pinacle al cim.

Dimensions: 23'10 x 5'00 metres de llargada i amplada respectivament; l'amplada total des del fons de les naus laterals fa 14 metres.

Campanar neoclàssic del 1769. Té un primer alt cos de planta quadrada (5'19 x 5'19 m), atalussat al sòcol, bastit amb murs de paraments de paredat amb carreus a les cantoneres; en el segon cos vuitavat els paraments són de carreus ben escairats; està dividit en dos per una motllura; en el superior s'hi allotja la cel·la amb finestres amples d'arc de mig punt alternades amb altres d'estretes i d'arc apuntat, una a cada cara. Té unes fines motllures al cim del primer cos quadrat, sota els finestrals i a l'arrencada dels arcs. Està coronat per una minsa cornisa i una agulla piramidal vuitavada amb inflexió a la base; queda recoberta de rajoles de ceràmica vidriada amb dibuixos angulosos de colors marró, verd i taronja; té els careners destacats i un pinacle de bola al cim. La seva esveltesa i la sòbria decoració el fan ben vistós.

Situació: adossat al mur de migdia fent angle al sud-est de la capçalera orientada a llevant.

Alçada: 34'27 metres.

Esveltesa: 6,6

VILALLEONS Santa Maria

Altitud: 550 metres. Municipi de Sant Julià de Vilatorta

Església romànica del 1080 amb la portada del segle XII avui desmuntada i aprofitada en part per decorar la rosassa. Consta d'una nau rectangular sobrealçada coberta amb una volta de canó un pèl apuntada sobre dos arcs torals; té un fals transsepte format per dues fondes capelles del 1530 cobertes amb voltes de nervis, capçada a llevant per un absis semicircular romànic precedit d'un arc presbiteral amb decoració llombarda per l'exterior a base de frisos de dents de serra i de finestres cegues sota mateix de la cornisa visibles també a la part alta dels murs laterals. Té un portal al mur de ponent del segle XIX (1849) en arc rebaixat a base de pedra grisa i un entaulament, una rosassa a mitja alçada amb motllura romànica amb la típica decoració d'elements geomètrics. Una porta senzilla en arc de mig punt queda oberta en el cos del campanar per la banda de tramuntana; té un marc amb grans dovelles i carreus de pedra grisa ben escairats. Els murs romànics tenen paraments de petits carreus ben escairats i alineats tant per l'interior com per l'exterior del temple; són matussers a l'absis; damunt d'ell al 1590 s'hi aixecà una torre comunidor de planta rectangular amb murs de paredat i carreus a cantoneres.

Dimensions: 23'00 x 4'75 metres respectivament de llargada i amplada; des del fons de les capelles laterals fa 13 metres d'amplada total.

Conserva cinc retaules barrocs d'entre el 1683 i 1727.

Campanar del segle XII. Té planta rectangular (7'07 x 5'66 m) i fou aixecat damunt els peus de la nau i n'ocupa tota la seva amplada. La cel·la queda oberta amb finestres rectangulars dues a la banda de tramuntana i tres irregulars a ponent situades ben al dessota d'una teulada baixa a quatre vents; hi pengen campanes. Els seus murs tenen paraments de carreus petits, irregulars i disposats en filades uniformes. La seva nuesa el fa matusser i incòmode.

Situació: sobre els peus del temple formant la façana de ponent.

Alçada: 19'50 metres.

Esveltesa: 2,7

VILANOVA DE SAU Santa Maria

Altitud: 560 metres.

Església romànica de la segona meitat del segle XI; se'n conserva l'absis i l'estructura de l'edifici. Consta d'una nau rectangular romànica sobrealçada coberta amb una volta de canó; fou acompanyada a la banda de migdia per una altra nau el 1870; queda separada de la primera per tres arcs formers damunt dos pilars quadrats. Està capçada a llevant per un absis romànic semicircular amb decoració per l'exterior d'un fris d'arcs cecs. Al segle XVI s'hi afegí la capella que es troba al centre de la banda nord. Quan fou sobrealçada i modificada al 1870 s'hi va instal·lar una portalada neoclàssica de pedra grisa amb un portal en arc de mig punt, pilastres toscanes d'escàs relleu adossades als muntants, un entaulament senzill i un frontó circular amb el timpà nu; a mitja alçada del frontis hi té una petita finestra rectangular i el corona una cornisa angular interrompuda al centre pel cos del campanar. Els murs de l'absis tenen un parament de carreus petits ben escairats com en el frontis i en els murs laterals; en aquests, a la part alta, separant el mur romànic del que es feu de paredat en sobrealçar el temple, hi figuren uns frisos de dents de serra i d'arcuacions cegues; el material és d'un color marronós.

Dimensions: 20'00 x 6'30 x 10'00 metres d'amplada, llargada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 14'50 metres.

Campanar sobre els peus de la nau, possiblement una antiga espadanya avui refeta com a torre; té planta rectangular (5'13 x 3'70 m) amb coberta piramidal, un pinacle al cim i amb merlets

esglaonats a tot el voltant de la seva base. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, dues a ponent i a llevant i una a cadascuna de les altres dues cares; hi pengen campanes. Els seus murs tenen paraments de carreus.

Situació: sobre els peus de la nau, prolongació de la façana de ponent, centrada amb el portal.

Alçada: 18'57 metres.

Esveltesa: 3,6

ALGUNES ESGLÉSIES SENSE CAMPANAR DE TORRE, AMB ESPADANYA, SUFRAGÀNIES O SENSE CULTE

ALBOQUERS Sant Jaume, antigament Sant Cugat

Altitud:760 metres. Municipi de Sant Bartomeu del Grau

Església d'orígens romànics però molt modificada; l'actual edifici fou refet el 1995. Consta d'una nau amb un presbiteri rectangular; la nau queda coberta per una volta de canó; el presbiteri per una volta de creueria; una capella al nord també té una volta de creueria. Un portal del 1640 queda obert al mur de migdia; és rectangular i el seu marc és de pedra grisenca amb carreus ben escairats; els paraments mostren carreus irregulars i matussers. Sobre el portal hi ha un ull de bou circular i atrompetat. **Campanar** d'espadanya closa de dos ulls d'arc de mig punt on hi pengen sengles campanes; queda cobert per una teuladeta esglaonada de dos vessants. Està situat al centre del mur frontal orientat a ponent. Sembla ser de temps moderns; s'hi accedeix a través d'una trapa oberta a la volta. Té una base de 3'20 metres i fa una alçada de 10'50, mesures aproximades.

CALLDETENES Sant Llàtzer, capella

Altitud: 490 metres. Camí ral de Vic a Sant Julià de Vilatorta

Església aixecada cap el 1530. Consta d'una petita nau rectangular coberta amb una volta de canó amb un cor alt als peus del temple. El frontis orientat a ponent té un portal amb un marc de pedra blanquinosa en arc de mig punt ben dovellat, un òcul circular a la part alta i una cornisa angular interrompuda al centre pel cos del campanar. Murs amb paraments de maçoneria arrebossats i pintats de color marronós avinagrat amb l'únic caire visible de carreus de granit gris. **Campanar** d'espadanya amb un ull en arc de mig punt cobert per una teuladeta de dos vessants molt inclinats i una bola al cim; hi penja una campaneta. Murs a base d'alts pilars emblanquinats. Situació: damunt el mur del frontis, al seu bell mig. He calculat que l'amplada de la base fa 2 metres i que l'alçada té 12'37 metres aproximadament.

CALLDETENES Sant Marc, ermita

Altitud: 580 metres.

Església aixecada al segle XVI però que ha sofert diverses reconstruccions, l'última el 1960. Consta d'una nau rectangular coberta per una volta de llunetes damunt arcs torals de mig punt i amb una imposta que recorre tota la seva base. Els murs interiors estan emblanquinats. També els exteriors ho estan damunt paraments arrebossats; els caires mostren carreus grisencs ben escairats. Al frontis hi ha un portal de marc rectangular amb tot el caire acanalat i la llinda en arc molt rebaixat amb amb un relleu en tríglif i un floró en la dovella clau, i els muntants de carreus ben escairats; hi ha obert un òcul circular a mitja alçada amb marc de pedra marronosa; queda coronat per una cornisa angular. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc rebaixat amb brancals grisencs i teuladeta de dos vessants. Hi penja una campaneta. La seva base fa 1'60 metre. Està situat damunt el mur frontal, cavalcant sobre els dos vessants, al centre de la teulada. Alçada: 10'70 metres aproximadament.

CENTELLES Santa Maria del Socós, capella

Altitud: 500 metres.

Església del segle XVI; consta d'una nau rectangular coberta per una volta de llunetes cegues damunt arcs torals de mig punt i d'una imposta motllurada i ampla que aparenta estar sostinguda per pilastres estriades. La resta dels murs interiors mostren paraments de paredat de pedra grisenca deixats d'una manera ben digna. La capçalera recta està il·luminada per un petit òcul a la part alta. El portal d'estil clàssic té brancals estriats damunt amples bases que sostenen una llinda doble coronada per un frontó triangular; tot ell es mostra força erosionat. La part alta queda oberta per una finestra esqueixada i en arc de mig punt i una cornisa angular que correspon a una teulada de dues vessants. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt que sosté una campaneta; queda cobert per una teulada de dues vessants força inclinades amb una creu de pedra al cim; es troba situat al damunt i al bell mig del frontis a cavall de la teulada. He calculat que l'amplada de la seva base fa 1'50 metres i que té una alçada de 13'50 metres aproximadament.

LA DAMUNT Mare de Déu, ermita

Altitud: 575 metres Municipi de Folgueroles

Església aixecada cap a finals del segle XVIII en el lloc on hi hagué un petit temple romànic del segle XIII. Consta d'una petita nau rectangular capçada per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera. Té un portal en arc de mig punt obert als peus del temple; l'envolta un marc rectangular de pedra marronosa amb senzilles motllures i una doble imposta sota l'arc. A sobre hi ha una finestra en arc de mig punt amb modestes motllures en tot el marc. Murs de maçoneria arrebossats per l'exterior i pintats d'un to ataronjat; té els caires de pedra marronosa així com un baix sòcol frontal. **Campanar** d'espadanya del 1720 de dos ulls en arc de mig punt; es troba aixecat damunt el mur frontal d'una torre quadrangular (costat de 2'75 de costat) elevada al centre dels peus del temple amb una petita finestra en arc de mig punt a cada costat; l'espadanya la formen tres pilars robustos de pedra amb una coberta de dues vessants que culmina amb un petit pilar amb bola al cim. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'60 metres i que té una alçada de 13'30 metres; són mesures que considero aproximades.

FOLGUEROLES Santa Maria

Altitud: 552 metres.

Església de fi del segle XI amb l'afegit d'un atri al segle XIII avui incorporat a la nau quan es va allargar durant les modificacions dels segles XVII-XIX. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó i capçada a llevant per un absis semicircular ornat per l'exterior amb un modest sòcol, una motllura sota cornisa, arcs cecs i lesenes; té un parament de carreuons matussers; altres murs laterals presenten igualment petits carreus grossers i irregulars. La façana principal del segle XVIII té una portalada romànica incorporada, la que hi havia al mur de migdia; el portal el formen quatre arquivoltes d'arc rodó ornades amb motius geomètrics damunt senzilles impostes i dues columnes per banda alternant amb antes; es troba en un cos lleugerament avançat i protegit per un petit ràfec angular decorat amb un escaquejat; dos grans arcs dovellats de mig punt envolten la portalada i descansen en els muntants damunt capitells similars als toscans. El mur del frontis està format per un parament de carreus ben escairats amb dues grans pilastres a les cantoneres, una cornisa motllurada horitzontal i un campanar d'espadanya closa amb cinc pinacles de bola als punts extrems; té també aquesta façana tres finestres rectangulars una sobre la portalada i les altres dues sota la cornisa a prop de les pilastres de les cantoneres. Dimensions: 22'00 x 7'50 x 6'58 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 14'50 metres. **Campanar** d'espadanya, tancada al segle XVIII pels quatre costats; la seva planta és rectangular (6'55 x 3'90 m). Té dues finestres al frontis i al costat posterior, i una finestra més als

altres dos costats; totes amb arc de mig punt, les dues de ponent amb balustrades; al seu damunt hi ha un terrat amb barana metàl·lica a tres bandes; al frontis, el mur sobre la cornisa és de carreus ben escairats; està acabat amb un petit mur a manera de barana que tanca el terrat per la banda frontal; damunt un cornisa la barana forma dues curvatures còncaves unides al centre amb un pinacle coronat per una bola; els laterals del campanar, per la banda frontal també es troben decorats amb uns petits murs amb curvatura còncava i amb els extrems decorats amb sengles pilastres de bola. De les finestres hi pengen les següents campanes: Una de "*Senyals*" de 37 quilos de pes fosa el 1750, *La Maria-Josep-Bàrbara* del 1822 que en pesa 408 i *La Montserrat-Carme-Teresa* del 1957 de 490 quilos. Situació: sobre els peus de la nau com una prolongació de la façana principal encarada a ponent, al seu mateix centre. Alçada: 12'78 metres.

GURB Sant Roc, ermita

Altitud: 500 metres.

Església votiva construïda al segle XIX (cap el 1886) entre els masos del Puig i dels Saigs de Gurb. Consta d'una nau rectangular amb alguna capella lateral. El frontis arrebossat i pintat d'un blanc grisenc està flanquejat per dues pilastres d'escàs relleu damunt pedestals cúbics; queda coronat per una escassa cornisa angular amb dos gerros de ceràmica als extrems. Portal en arc de mig punt dins una arcada de punt rodó prolongada pels brancals damunt petits pedestals cúbics; queda recobert per un bordó en angle recte amb una creu en relleu damunt el vèrtex; a mitja alçada s'hi obre un ull de bou circular marcat per una motllura en relleu. **Guarda** quatre retaules col·locats a les parets laterals realitzats per la popular il·lustradora Pilarín Bayés filla de Vic. **Campanar** senzill d'espadanya d'un ull en arc de mig punt format per uns pilars arrebossats i pintats com el frontis; està recobert per una teuladeta de dos vessants pronunciats; hi penja una petita campana. Es troba aixecat damunt la façana principal, cavalcant en les dues vessants de la teulada del temple. La seva base fa 1'28 metre d'amplada. Alçada: 11 metres aproximadament.

MARE DE DÉU DE L'AJUDA Santa Maria, santuari

Altitud: 550 metres. Municipi de Balenyà (Els Hostalets)

Església iniciada al segle XI (1083), refeta al XIII i al llarg dels segles, en el gòtic, el barroc i modernament. Consta d'una nau rectangular amb quatre capelles per banda afegides al segle XVII i coberta amb volta de creueria damunt arcs torals de mig punt damunt una imposta classicitzant capçada per un absis semicircular per l'exterior i poligonal de cinc costats per l'interior cobert per una volta de creueria de quart d'esfera amb llunetes cegues, obra del segle XVIII. En aquest moment es va obrir un portal d'aires renaixentistes en el mur frontal en un cos que es va afegir un pèl més avançat coronat per un ràfec; el portal de marc rectangular té dues columnetes per banda damunt un podi comú; per damunt del cos avançat hi ha un gran òcul circular motllurat i atrompetat i una cornisa angular amb una petita finestra rectangular sota el vèrtex superior. Els murs romànics tenen paraments de carreus força ben picats, mitjans i petits disposats en filades ordenades; en els laterals, sota cornisa, s'hi veu un fris d'arcs cecs; els murs d'un temps posterior, els paraments tenen carreus poc o gens picats, irregulars i en filades gairebé en desordre. **Campanar** de torre del temps del romànic té una base, que arrenca de força més avall del nivell del temple, de planta quadrada (3'15 x 3'15 m) coronat per una destacada cornisa; el cos superior de planta un pèl menor (2'65 x 2'65), està coronat per unes finestres geminades a cada cara i per una senzilla motllura; un nou cos afegit al segle XV al seu damunt té finestres en arc apuntat, una a cada cara, i un terrat amb barana d'obra amb gàrgoles als caires. Està adossat al mur lateral de la dreta tocant a l'absis. He calculat que l'alçada fa 17'84 metres; mesura que considero aproximada.

MARE DE DÉU DE LA BONA SORT Santa Maria, ermita

Altitud: 707 metres. Municipi de Prats de Lluçanès

Església aixecada al segle XVI, cap el 1555. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó; té dues petites capelles laterals enfrontades; la capçalera és recta. Un portal rectangular es troba al mur del frontis, a ponent, amb marc de carreus marronosos grans i ben escairats; a mitja alçada hi ha un petit ull de bou; no té cornisa. Els seus murs presenten paraments ben deixats de pedra vista amb carreus barrejats de color blanc i marró, petits, irregulars, matussers i disposats en filades; per l'interior són força barroers i més grans que a l'exterior; a la volta són petits i molt més matussers. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt amb una petita campana. Es troba damunt i al centre del mur frontal. He calculat l'amplada de la seva base en 1'80 metres i l'alçada en 9; són mesures, no obstant, que considero aproximades.

MARE DE DÉU DE LOURDES Santa Maria, santuari

Altitud: 741 metres.

Església aixecada el 1881 i refeta totalment entre el 1955 i el 1958. Consta d'una nau rectangular coberta per una volta de canó apuntada, transsepte amb un cimbori octagonal al creuer que inclou una cúpula sobre petxines decorada amb daus; queda capçada a tramuntana per una absis semicircular que forma el presbiteri amb un curt tram; el cor descansa en un embigat de fusta i es troba damunt un petit cancell vidriat. Un atri porticat s'estén al frontis i al costat de ponent amb arcs de mig punt damunt pilars, tres al frontis i quatre al lateral. Els seus murs estan arrebossats i emblanquinats tant per fora com per dins; un alt sòcol de carreus mitjans de pedra grisenca mig picats per l'exterior decoren la part baixa dels murs exteriors. El frontis té un portal en arc de mig punt i marc de pedra grisenca. Dimensions: 18'80 x 4'21 x 6'03 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. El transsepte en fa 12'26 x 4'14 x 6'06 i la cúpula arriba als 12. Arquitecte: Josep Maria Pericas pel que fa a la reconstrucció. **Campanar** de torre de planta rectangular (3'54 x 2'82 m) coronat per una teulada de dos vessants de forta inclinació. Cel·la amb finestres d'arc de mig punt, dues als costats amples i una a cadascun dels curts; del centre de la cel·la pengen dues campanes mitjanes: una de 199 quilos i una altra que sembla antiga que en pesa 125; a dues finestres dues de petites. Els seus murs com els del temple estan arrebossats i emblanquinats i tenen un alt sòcol de pedra; la teulada és a base de teules vidriades de color fosc. Una escala arrapada als murs i a un pilar central de totxo està formada per graons de pedra artificial separats i sense descansar en voltes, arrelats només en els murs; s'entra a la cel·la a través d'una trapa closa amb una portella de fusta. Situació: a l'angle sud-est del frontis, una mica endarrerit. Alçada: 19'14 metres. Esveltesa: 5,4

MARE DE DÉU DELS MUNTS Santa Maria, santuari

Altitud: 1058 metres. Municipi de Sant Agustí de Lluçanès

Església aixecada cap el 1695 i completada ja en el segle XVIII en estil neoclàssic. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes sobre arcs torals de mig punt. L'arc presbiteral que s'obre per donar pas a l'absis recte és de mig punt i descansa en tres columnes salomòniques per banda, amb capitells, arquitrau i cornisa. L'interior es troba actualment pintat i decorat ricament. Frontis auster precedit d'un porxo obert per un gran arc de mig punt i cobert per una teulada de dues vessants. Té un portal rectangular amb la llinda gravada amb la data de 1700. Per damunt del porxo, a mitja alçada, hi ha un òcul octagonal i, més amunt, sota mateix del vèrtex superior de les dues vessants de la teulada hi ha una petita finestra rectangular. **Guarda** una imatge romànica del segle XIII de la Mare de Déu amb el Nen a la falda. **Campanar** de base quadrada (3'00 x 3'00 m) amb un primer alt cos auster separat del cos superior o cel·la per una fina motllura bossellada. La cel·la queda oberta per finestrals en arc de mig punt, un a cada cara. Hi penja alguna campana. Té accés per l'interior del temple. Està situat damunt el cos del temple fent angle a l'esquerra de la façana i en sobresurt per aquesta banda gairebé en la seva totalitat. Alçada: 16 metres; les mesures són aproximades.

PUIGLAGULLA Mare de Déu, santuari

Altitud: 810 metres. Municipi de Sant Julià de Vilatorta

Un dels llocs més coneguts del terme de Sant Julià és el Santuari de Puiglagulla, gairebé sempre exempt de boires i envoltat de boscos nets que constitueixen l'entrada occidental de les Guilleries des d'Osona (Josep Sobrino)

Església aixecada al segle XVIII, cap el 1775, amb aires classicitzants i barrocs. Consta d'una nau de quatre trams capçada per un absis semicircular i amb un cambril obert el 1883; està acompanyada de capelles laterals i d'un cor als peus del temple damunt d'un arc carpanell. Esta coberta per una volta de canó amb llunetes; damunt el tram més proper als presbiteri s'hi aixeca un cúpula sobre petxines englobada en un cimbori quadrat. Té un portal en arc rebaixat amb un marc rectangular de pedra marronosa i minsa cornisa motllurats; al damunt hi té una fornícula i un gran òcul circular a mitja alçada; el frontis queda coronat per una escassa cornisa angular. Murs arrebossats i emblanquinats amb carreus marronosos a cantoneres i en un baix sòcol que recorre tot el voltant del temple. **Campanar** de torre del 1887 amb un planta quadrada (2'20 x 2'20 m) aixecat als peus del temple a l'angle esquerre del frontis; té els murs com els del temple, emblanquinats i amb carreus marronosos a cantoneres; la cel·la està oberta amb una finestra en arc de mig punt a cada cara recoberta per una motllura semicircular; al dessota de la frontal hi té un òcul; està coronat per una cornisa amb un fris de permòdols al dessota i per una teulada piramidal de quatre vessants amb un petit pinacle al cim. He calculat que la seva alçada arriba als 15'50 metres; les mesures donades són aproximades.

SADERRA Sant Marcel

Altitud: 620 metres. Municipi d'Orís

Església d'orígens romànics, del 1048; en queden vestigis tot i que fou modificada cap el 1622. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó sobre dos arcs torals i un altre, el central, escapçat a la dreta on hi ha oberta una gran capella en el lloc on hi havia un antic atri; l'absis a llevant és rectangular. Al segle XVII es va aterrar l'atri lateral i es va convertir en una gran capella; la portada en arc de mig punt que hi havia oberta en el mur lateral de migdia es va cegar; encara avui és ben visible. Els seus murs estan coberts d'un arrebossat en mal estat que deixa al descobert unes filades regulars de carreuons grossers a la dreta i ben escairats i alineats a l'esquerra que delaten els seus orígens romànics. Dimensions: 15'65 x 4'28 x 6'06 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 8'87 metres. Guarda al sostre i en l'arc toral unes reduïdes mostres de la primitiva pintura romànica. També té dues talles de fusta que representen *Sant Marcel*, obra dels anys 50 de l'escultor Pere Puntí i de *La Mare de Déu del Roser* dels 60 del segle XX obra de Salvador Puntí, fill de l'anterior. Campanar del segle XVII com si fos una espadanya closa. Té planta rectangular (3'10 x 2'60 m) i està cobert amb una teulada a quatre vessants. La cel·la està oberta amb una finestra d'arc de mig punt a cada costat; hi penja una campana interessant que fa uns 125 quilos de pes. Els seu murs estan arrebossats. En un àmbit al lateral dret, entrant al temple, hi ha una porta que dóna a una estança amb uns pocs graons fins al nivell on hi ha un recinte escàs on s'hi troba una escala de mà de fusta força precària; al capdamunt d'ella hi ha uns altres graons laterals que porten cap a la part alta on si eleva el campanar constituït només per la cel·la. Situació: sobre mateix i al centre dels peus del temple, com a continuació del frontis orientat a ponent. Alçada: 10'90 metres. Esveltesa: 3,5

SANT ADJUTORI Sant Adjutori, santuari

Altitud: 623 metres. Municipi d'Olost

Església aixecada el 1717, restaurada el 1780 i modernament. Consta d'una estreta nau

rectangular en estil barroc senzill. Té un portal rectangular als peus del temple; al seu damunt hi ha una petita fornícula, un òcul circular a mitja alçada i una petita finestra quadrada a la part alta per ventilar les golfes. Està coberta per una teulada de dos vessants que cobreix també la casa de l'ermità adjunta. Els seus murs tenen paraments de maçoneria de material marronós amb carreus ben escairats a cantoneres; robustos contraforts reforcen el mur lateral. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt situat damunt la teulada a la capçalera. He calculat que la seva amplada fa un metre vint i que té una alçada de 14 metres; són mesures que considero com aproximades.

SANT AGUSTÍ DE LLUÇANÈS Sant Agustí

Altitud: 816 metres.

Església d'orígens preromànics amb algun vestigi encara visible d'aquells moments; fou refeta i engrandida al segle XI per la banda de la capçalera a base de paraments de carreus ben alineats. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta al segle XVIII i capçada a llevant per un absis recte cobert amb volta de canó. Avui ha estat restaurada amb treball personal dels seus habitants. El frontis amb un parament de maçoneria té un portal rectangular amb el marc de carreus ben escairats en pedra grisa i la data inscrita del 1731 a la llinda i un òcul circular amb marc de maons a mitja alçada; els dos cossos laterals es troben lleugerament endarrerits; al centre del frontis està coronat per un campanar. Els murs mostren paraments de maçoneria i en algun mur de maó vist. **Campanar** d'una antiga espadanya ara closa transformada en torreta; la seva planta és rectangular (3'65 x 1'48 m). Té finestres d'arc de mig punt, dues a les bandes de major dimensió, una a cada lateral. Els seus murs tenen paraments de maçoneria amb les cantoneres ressaltades a manera de lesenes; els costats estan arrebossats; està coronat per una cornisa i una teulada a quatre vessants amb un petit pinacle al cim. Situació: sobre el centre dels peus de la nau com a prolongació del frontis encarat a ponent. Alçada: 10'87 metres. Esveltesa: 3

SANT ANDREU DE BANCELLS Sant Andreu

Altitud: 927 metres. Municipi de Vilanova de Sau

Església romànica del segle XI sobrealçada al segle XVII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó, d'un transsepte obert en el 1624 i d'un cor alt als peus del temple; està capçada a llevant per un absis semicircular mig ocult per construccions veïnes; està ornat per l'exterior amb arcs cecs, lesenes i un fris de dents de serra sota la cornisa. El frontis encarat a ponent té un portal dovellat en arc de mig punt amb un marc format per peces grans ben picades; la data del 1624 figura gravada en la dovella clau; un òcul circular atrompetat es troba en la part alta i, per coronament, una cornisa angular interrompuda al centre pel cos del campanar. Els seus murs tenen paraments de carreus petits, regulars, matussers i ben alineats; la part superior d'ells, de quan el temple fou sobrealçat, mostra els paraments arrebossats i emblanquinats. Dimensions: 13'00 x 4'00 x 7'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; el transsepte en fa 9'00 x 3'00. **Campanar** que segurament es tracta d'una espadanya closa que al segle de les reformes fou tancada pels quatre costats tal com es troba ara; la seva planta és quadrada (3'10 x 3'10 m). Està coronat per una fina cornisa i una teulada aguda a quatre vessants; queda obert per dues finestres d'arc de mig punt en la cara frontal orientada a ponent. Els seus murs tenen paraments de paredat arrebossat. Situació: damunt i al centre dels peus del temple. Alçada: 12'89 metres.

SANT ANDREU DE LLANARS Sant Andreu, antiga parròquia

Altitud: 700 metres. Municipi de Prats de Lluçanès

Església romànica del segle XI, segurament de finals de segle, consolidada amb noves obres en el XII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada i capçada a llevant per un absis semicircular un pèl passat amb volta de quart d'esfera; està precedit d'un arc presbiteral un pèl apuntat; no presenta cap ornamentació externa llevat de tenir una finestra en arc de mig punt

al centre a base de petites dovelles. El portal obert a migjorn té arc de mig punt ben dovellat. Els murs de pedra un pèl rogenca tenen paraments de carreus mitjans disposats en filades. Al segle XII es reforçaren mitjançant dos arcs formers de mig punt adossats per l'interior al mur de tramuntana; al mur de migdia se li doblà el gruix. El de ponent, als peus del temple, té una finestra alta en forma de creu i mostra una desigualtat en la seva cornisa; té dos vessants però el de l'esquerra queda una mica més enlaire que l'altre. Dimensions: 10'60 x 3'60 x 5'25 respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons dels arcosolis formats pels arcs formers arriba als 4'20 metres. **Campanar** de torre, segurament aixecat ja en el segle XII, de planta quadrada (3'08 x 3'08 m), està situat damunt dels peus del temple; té dos pisos de finestres; en el baix n'hi ha una d'ampla a cada cara; en l'alt, en té una de geminada també a cada cara; totes elles són d'arc de mig punt i estan una mica enfonsades respecte dels murs; per coronament hi té una teulada de dos vessants. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats. He calculat que la seva alçada arriba als 10'80 metres.

SANT BARTOMEU DE SESGORGUES Sant Bartomeu
Altitud: 640 metres. Municipi de Tavertet

Església romànica del segle XII amb modificacions posteriors. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberta amb una volta de canó sobre tres arcs torals des dels peus fins al transsepte; des d'allí fins a l'absis, amb voltes ogivals segurament obrades al segle XV. Està capçada per un absis semicircular sense ornamentació. Té un portal al mur dels peus del temple en arcada de mig punt formada per una sola dovella. Els murs tenen paraments de carreus ben escairats, petits en l'absis i mitjans en la resta i ordenats en filades; amb tot, els laterals avui es troben arrebossats. Dimensions: 16'60 x 5'40 x 6'12 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada total des de les capelles que formen el transsepte arriba als 12 metres. **Campanar** d'espadanya closa d'una etapa força avançada formada per dos ulls grans en arc de mig punt al frontis i dos més de mitjans en el mur posterior; està cobert per una teulada de dos vessants; es troba al centre i damunt dels peus del temple. He calculat que la seva planta rectangular fa 4'00 x 2'5 metres, i que la seva alçada arriba als 9'20; mesures que cal acceptar com aproximades.

SANT CORNELI Sant Corneli, ermita
Altitud: 1000 metres. Municipi de Tavertet

Església del segle XIII, de cap el 1292; va ser reformada en moments posteriors. Consta d'una nau rectangular amb capçalera recta coberta amb una volta de canó. Té dos portals en arc de mig punt; un al mur de migdia, el més antic, amb dovelles irregulars; l'altre, del 1717, amb marc de dovelles i carreus de pedra rogenca al mur de ponent precedit d'un atri porxat amb teulada de doble vessant damunt un mur a tramuntana i de dos pilars sobre podi a migdia. Murs amb paraments de pedra sense picar i de lloses unides per argamassa força visible; carreus grans ben escairats de pedra rogenca a cantoneres. **Campanar** de torre aixecat el 1868; és de planta quadrada (3'69 x 3'69 m) i està situat damunt del temple en l'angle sud-oest. Els seus murs presenten paraments de maçoneria de lloses. Cel·la amb una finestra al sud en arc de mig punt on hi penja una campana; altres finestres rectangulars es troben a altres cares de la cel·la i a mitja alçada en el mur sud. Està cobert per una teulada de teules aràbigues en dos vessants. Alçada: 12'45 metres; les mesures indicades són només aproximades.

SANT CRISTÒFOL DE BORRASSERS Sant Cristòfol, ermita
Altitud: 860 metres. Municipi de Lluçà

Església aixecada al segle XI però molt modificada posteriorment, sobretot als segles XVII i XVIII; ha estat renovada el 1902. Té planta rectangular amb una nau recoberta per una volta refeta. El portal, a ponent, en arc de mig punt està format per grans dovelles i carreus als muntants en

pedra blanquinosa; l'arc està recobert per un destacat bordó; porta la data de 1636 inscrita en la dovella clau. A mitja alçada hi ha obert un òcul circular, única obertura que il·lumina el temple. Els seus murs mostren paraments de maçoneria en pedra vista llevat del frontis que té un arrebossat en mal estat. **Guarda** una tomba de l'any 1804. **Campanar** d'espadanya d'un ull de mig punt aixecat el 1902; està cobert per una teuladeta de dos vessants. Està situat al centre i damunt del frontis orientat a ponent. L'amplada de la seva base mesura un metre més o menys. La seva alçada fa 10'66 metres aproximadament.

SANT FELIU DE PLANESES Sant Feliu
Altitud: 620 metres. Municipi d'Osormort

Església romànica aixecada al segle XI, segurament a finals. Consta d'una nau rectangular coberta per una volta de canó damunt d'un arc toral de mig punt; si li va afegir tardanament una capella al cantó de tramuntana; a la capçalera hi ha un absis semicircular ornat per l'exterior amb un fris d'arcs cecs i amb lesenes; queda orientat a llevant; avui si li ha aixecat al damunt una mena de porxo protector obert a dos vents i cobert per una teulada d'un sol vessant. Té un portal amb un marc de dovelles i carreus ben escairats en el mur de ponent, als peus del temple, mur que segurament és d'un temps posterior; a la seva part alta se l'hi ha deixat una escassa finestra sagetera; tot el frontis es troba arrebossat i pintat d'un to indecís, entre el gris i el rogenc. Els altres murs romànics mostren, tant per dins com per fora, paraments de pedra vista amb carreus petits i mitjans, irregulars i picats sense massa cura però ben disposats en filades. En el mur de migjorn s'hi pot veure com en temps del romànic hi havia un portal en arc de mig punt a base de dos nivells de dovelles una mica barroeres; avui es troba paredat. Dimensions: 11'20 x 4'50 x 7'35 de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada total des del fons de la capella arriba als 8'40 metres. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt cobert per una teuladeta de dos vessants. Es troba aixecat damunt i al centre del mur de ponent. He calculat que l'amplada de la seva base fa 3'85 metres i que l'alçada arriba als 12'40; són mesures que s'han de considerar merament orientatives i aproximades.

SANT GENÍS SADEVESA Sant Genís, ermita, sense culte, de propietat privada.
Altitud: 700 metres. Municipi de Sant Bartomeu del Grau

Església romànica aixecada en el tombant del segle XI al XII, refeta en el segle XV i en el XVIII. Consta d'una nau rectangular capçada a llevant per un absis semicircular ornat per l'exterior amb lesenes i arcuacions cegues; té la mateixa amplada que la nau. Està coberta per una volta de llunetes cegues sobre arcs torals de mig punt (segle XVIII) a excepció del tram de ponent que es troba damunt un arc apuntat de pedra gòtic (segle XV) damunt del qual descansa un petit cor sobre un embigat protegit per una balustrada de fusta. El portal en arc de mig punt un pèl enfonsat es troba al mur de migjorn. Els seus murs presenten paraments de carreus irregulars i matussers disposats en filades. Dimensions: 13'50 x 4'20 x 5'50 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; des del fons d'una capella poc fonda al mur sud l'amplada total arriba als 5 metres. **Campanar** d'espadanya de reedificació moderna; té dos ulls en arc de mig punt coberts per una teuladeta sense plaques de dos vessants inclinats suaument; està coronat per una petita creu de pedra; els seus pilars s'aixequen amb carreus de pedra mitjans i ben escairats. La seva base fa 2'50 metres d'amplada i la seva alçada 11'75; mesures aproximades.

SANT JAUME DE FENOLLET Sant Jaume, ermita
Altitud: 800 metres. Municipi de Sant Bartomeu del Grau

Església romànica aixecada cap el 1179. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt damunt un arc toral; és una mica més ampla als peus que a la capçalera; està capçada a llevant per un absis semicircular ornat amb arcs cecs i lesenes. Un petit cor alt queda

adossat al mur de ponent. En ell hi havia oberta una porta en arc de mig punt avui (2017) tancada i convertida en finestra; a mitja alçada hi ha una finestra en forma de creu. Té obert un portal al mur lateral de migdia. Els seus murs presenten paraments de carreus petits, ben escairats i disposats en filades. Dimensions: 10'00 x 4'01 x 5'85 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada donada és la mitjana de les dues dimensions que té la nau. **Campanar** d'espadanya mig closa aixecat tardanament; té dos ulls en arc rebaixat on hi penja només una campana. Els pilars que sostenen una teulada de dos vessants mostren carreus irregulars ben escairats. Està situat damunt i al centre de la part frontal, als peus del temple, a ponent. La seva base té una amplada de 4 metres i l'alçada arriba als 13'20.

SANT JOAN DE FÀBREGUES Sant Joan, antiga parròquia, ermita
Altitud: 810 metres. Municipi de Rupit i Pruit

Església aixecada a finals del segle XI i a principis del XII. Fou modificada i ampliada al 1770 després de presentar deficiències. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberts amb una volta de canó lleugerament apuntada damunt robustos arcs torals força més apuntats. Està capçada a llevant (de fet, al sud-est) per un absis llombard trevolat (un gran absis central acompanyat per altres de més petits en posició de creu) decorats tots ells per l'exterior sota cornisa per frisos de dents de serra i arcs cecs entre lesenes. Al damunt del creuer s'aixeca una cúpula sobre trompes coberta per l'exterior per un cimbori aparentment quadrat però amb els seus quatre costats un pèl angulats de manera que acaba essent octagonal irregular; també està decorat sota cornisa amb un fris d'arcuacions cegues. Queda coronat per una petita llanterna quadrada que protegeix un òcul zenital de la cúpula. Tant la llanterna com els arcs torals i la porta oberta a migdia són del moment de les reformes del segle XVIII. Els seus murs tenen paraments de carreus petits, matussers, allargassats i disposats en filades ordenades. Alguns panys del temple tenen més de maçoneria que de carreuat, sobretot al campanar. Dimensions aproximades: 21'85 x 4'50 x 8'00 metres de llargada, amplada i alçada; l'amplada des del fons dels modestos altars laterals arriba als cinc metres. **Campanar** de torre de planta quadrada (3'00 x 3'00 m) aixecat en les reformes del 1770. Esta dividit en dos cossos per una senzilla motllura sota mateix de la cel·la oberta pels quatre costats amb finestrals en arc de mig punt. Queda cobert per una teulada piramidal del segle XX de peces vidriades de color vermellós ornades, les seves quatre cares, per una figura geomètrica groguenca. Situació: adossat al mur lateral de migdia fent angle amb el frontis orientat a ponent. Alçada: 11'91 metres; mesura aproximada.

SANT JOAN D'HEURES Sant Joan, capella
Altitud: 580 metres. Municipi de Santa Eugènia de Berga

Església de finals del segle XIII o potser d'un temps poc posterior. Consta d'una petita nau rectangular sense absis. Té un portal amb la llinda que descansa directament sobre els murs; està protegida per un arc de mig punt embegut en el mur de ponent, als peus del temple; al damunt hi té una finestra en arc de mig punt i una escassa cornisa de dos vessants interrompuda al centre pel cos del campanar. Els seus murs tenen paraments de carreus irregulars, matussers i més aviat grans. **Campanar** d'espadanya amb un arc de mig punt cobert per una teuladeta de dos vessants. Està situat damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa 1'60 metres i que l'alçada arriba als 6'20; són mesures que cal considerar aproximades.

SANT JOAN DEL PRAT Sant Joan, ermita
Altitud: 560 metres. Municipi de Taradell

Església romànica probablement de finals del segle XI; fou modificada en part al XVIII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó; està capçada a llevant per un absis semicircular cobert per una volta de quart d'esfera sense ornamentació exterior però amb un sòcol

de notable gruix i de 1'20 metre d'alt a fi de superar el desnivell del terreny. Al segle XVIII es va cegar el portal en arc de mig punt al mur de migdia, es va reforçar el mur de tramuntana amb tres contraforts i es va obrir un nou portal amb llinda a ponent on també s'hi va afegir un petit òcul circular a mitja alçada. Els murs avui es veuen arrebossats menys el de ponent que presenta un parament de maçoneria a base de pedres mig picades de color vermellós i blanquinós barrejades. Dimensions: 10'10 x 4'00 x 4'79 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. En el mateix segle XVIII es va erigir un **campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt damunt i al centre del mur dels peus del temple; està cobert per una teuladeta de dos vessants; avui (1986) no hi té campanes. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'70 metres i que la seva alçada arriba als 7'11; són mesures que considero només aproximades.

SANT JULIÀ DE CABRERA Sant Julià

Altitud: 947 metres. Municipi de L'Esquirol (Santa Maria de Corcó)

Església romànica del segle XI, de cap el 1050, modificada posteriorment (en els segles XVI i XVIII) després dels terratrèmols del 1428 que la van afectar. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó sobre un arc toral, d'un curt transsepte del que només se'n conserva el braç del nord cobert amb una volta d'aresta i amb el braç de migjorn, avui desaparegut, substituït per una gran capella; està capçada a llevant per un absis semicircular central i una absidiola oberta al braç nord del transsepte, ambdós del romànic llombard amb decoració exterior en arcs cecs, visibles escassament per les edificacions que els rodegen. El frontis té un portal en arc de mig punt amb grans dovelles i carreus als muntants tots ben escairats, un òcul circular a mitja alçada i una cornisa angular interrompuda al centre per l'espadanya de dos ulls avui tancada pels quatre costats; té un porxo lateral amb una teulada d'un sol vessant que se sosté en els murs i en un pilar. Els seus murs tenen paraments de carreus més o menys matussers, petits, i força ben alineats, amb el morter de calç ben visible entre les juntures. Dimensions: 14'00 x 4'70 metres respectivament de llargada i amplada; l'amplada total, des del fons de les capelles, fa 12 metres. **Guarda** pintures en estil neoromànic realitzades després del 1939. **Campanar** força posterior al temple. Segurament es tracta d'una antiga espadanya avui tancada pels quatre costats; la seva planta és rectangular (4'06 x 2'54 m). Està cobert per una teulada a dues vessants sobre un embigat de fusta. La cel·la queda oberta per finestres de mig punt, dues de grans al frontis i a la cara oposada, una de més petita a cadascuna de les altres dues cares; hi pengen dues campanes, la petita de 37 quilos i la gran de nom *Ramona* de 422; són totes dues del 1950. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans i irregulars. Uns pocs graons damunt la teulada de la capella lateral esquerra permeten accedir a la teulada de la nau i des d'ella a la part posterior del campanar i al seu interior. Situació: damunt el peus del temple, al centre del frontis encarat a ponent. Alçada: 10'58 metres.

SANT LLORENÇ DOSMUNTS Sant Llorenç, ermita

Altitud: 860 metres. Municipi de Rupit i Pruit

Església romànica del segle XII. Consta d'una nau de planta rectangular, un pèl irregular, coberta per una volta de canó damunt un arc toral; la seva capçalera és recta ja que el primitiu absis semicircular romànic fou eliminat i substituït pel mur actual al segle XVII; se li afegí una capella al lateral esquerre cap el 1742; té un cor alt de fusta adossat al mur de ponent. El portal es troba obert al mur dels peus del temple, a ponent; té un marc en arc de mig punt format per grans dovelles ben picades damunt de grans carreus ben escairats; segurament és del segle XV; al damunt hi ha una finestra en arc de mig punt i per coronament una escassa cornisa en dos vessants interrompuda al centre pel cos del campanar. Dimensions: 13'00 x 4'00 x 6'80 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 6'90 metres. **Guarda** una pica baptismal romànica per immersió encorada al terra en l'angle sud-oest del temple; té una boca d'un metre de diàmetre i una alçada de 1'20; és de pedra picada d'un gran bloc buidat i arrodonit. També

penja de l'ull esquerre del campanar una campaneta que presenta prop de la boca incisions i sanefes florals; al centre hi ha la figura de Sant Llorenç vestit amb túnica i amb la palma del martiri al braç dret i les graelles al de l'esquerre; al damunt hi figura una altra sanefa floral; a la part posterior s'hi troben les senyes del fonedor. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt situat damunt i al centre del mur de ponent als peus del temple; està cobert per una teuladeta de dos vessants. He calculat l'amplada de la seva base en 4'11 metres i la seva alçada en 11'15; són mesures que considero com aproximades.

SANT MARTÍ DEL SOCÓS Sant Martí
Altitud: 500 metres Municipi de Calldetenes, terme de Riudeperes

Església romànica del segles XI i prolongada en el XII; fou modificada al XVII quan es va sobrealçar. Consta d'una nau rectangular de quatre trams capçada a llevant per un absis semicircular precedit d'un tram presbiteral ample; està ornat amb elements llombards per l'exterior; té alguna capella lateral oberta en temps barrocs formant un fals transsepte; totes elles ara queden cobertes per voltes de canó amb llunetes. El portal d'entrada està obert al mur de ponent. Els seus murs estan arrebossats però es descobreixen amb paraments de carreus ben escairats i en filades, més ben ajuntats en les obres del segle XII. Dimensions: 24 x 4 x 6 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada total arriba als 13 metres. **Campanar** de torre aixecat al segle XVII, de base quadrada (5 x 5 m); el segon cos, separat del primer per una senzilla motllura bossellada, el constitueix la cel·la oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; està coronada per una modesta cornisa motllurada i per una teulada de quatre vessants amb un petit pinacle de bola al cim. Situació. es troba aixecat costat lateral de migdia, tocant a l'absis. Alçada: 15 metres; les mesures indicades les considero com indicatives i aproximades. Esveltesa: 3

SANT MARTÍ XIC (o de Voltregà) Sant Martí, ermita, antiga parròquia
Altitud: 854 metres. Municipi de Les Masies de Voltregà

Església aixecada el 1097 en estil romànic senzill. Consta d'una nau rectangular irregular coberta per una volta de canó de mig punt reforçada per un arc toral; queda capçada a llevant per un absis semicircular que té l'eix un pèl desviat cap al nord. Murs de carreus irregulars i molt matussers de pedra calcària blanquinosa ordenats en filades no sempre ordenades. Fou restaurada el 1985. Portal obert al mur de migdia; el seu arc de mig punt el formen dovelles ben escairades. Té finestres en arc de mig punt, una en el mateix mur lateral de migjorn, una altra al mur de la capçalera a ponent i la tercera al centre de l'absis situat a llevant. Queda coberta per una teulada de dues vessants amb peces aràbigues; l'absis ho és per lloses en posició ordenada en escata. **Campanar,** obra tardana, d'una espadanya amb dos ulls en arc de mig punt, avui (2017) sense campanes. Queden oberts entre pilars de carreus i coberts per una teuladeta de dos vessants. La seva base fa una amplada de 1'90 metres. Es troba damunt el mur de ponent, aixecat al seu centre. Alçada: 7'50 metres aproximadament.

SANT MIQUEL D'ESPINZELLA Sant Miquel Arcàngel, capella
Altitud: 720 metres. Municipi de Viladrau

Església romànica de finals del segle XII (1181). Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó damunt una imposta que recorre tota la seva base; està capçada per una absis semicircular amb volta de quart d'esfera. Té la particularitat de tenir una segona nau situada com a sotarrani, també amb volta de canó. Té un portal obert al mur dels peus que forma un arc de mig punt a base de grans dovelles i grans carreus tots ells ben escairats en pedra blanquinosa; a mitja alçada s'hi obre una finestra en arc de mig punt. Els murs presenten paraments de carreus rogencs mitjans ben tallats i disposats en filades. Dimensions: 8'00 x 4'00 x 6'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt situat al centre i

damunt del mur dels peus del temple. He calculat que la seva base fa 1'30 metres d'amplada i que l'alçada arriba als 9'10 metres; són mesures que considero aproximades.

SANT MIQUEL DE GALLIFA Sant Miquel, ermita
Altitud: 866 metres. Municipi de Sant Boi de Lluçanès

Església romànica de la segona meitat del segle XI. Consta d'una petita nau rectangular capçada a llevant per un absis semicircular orientat a llevant ornat per l'exterior amb arcs cecs i lesenes que descansen un un sòcol de poc relleu com les mateixes lesenes. Té el mur de ponent amb un portal del segle XVIII de marc rectangular. Els seus murs de pedra vista grisenca tenen paraments de peces irregulars poc o gens picades posades en un cert desordre; en els caires n'hi de més grans i més ben picades. **Campanar** d'espadanya tardà, segurament ja de finals del segle XII o de principis del XIII aixecat amb carreus matussers prims i llargs; té dos ulls en arc de mig punt, en un d'ells hi penja una campaneta; està cobert per una teuladeta de dos vessants amb una petita creu metàl·lica en el carener. Està situat al centre i a damunt el mur frontal, a ponent. He calculat la seva base en 2'85 metres i la seva alçada en 6'94; són mesures que considero només aproximades.

SANT MIQUEL D'ORDEIG Sant Miquel, ermita
Altitud: 500 metres Municipi de Les Masies de Voltregà

Església romànica de mitjans del segle XI (1059) amb reformes a partir del 1618. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada sobre un arc toral menys apuntat i capçada a llevant per un absis semicircular un pèl sobrealçat en temps de les reformes i amb un poc destacat sòcol a la part baixa; llevat d'això no presenta cap ornamentació. En el segle XVII quan es va refer el mur dels peus del temple, a ponent, s'hi va obrir un portal rectangular i es va paredar el que hi havia en temps del romànic al mur de migdia; el mur de ponent es va arrebossar i s'hi va fer un portal classicitzant amb un frontó circular al damunt de la llinda, un òcul circular a mitja alçada i una escassa cornisa angular de dos vessants interrompuda al centre pel cos del campanar. Els murs romànics tenen paraments de petits carreus matussers ben alineats. Dimensions: 14'80 x 4'00 x 6'30 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt aixecat al segle XVII; està cobert per una teuladeta de dos vessants amb una petita creu metàl·lica al cim; hi penja una campana. Damunt del mur de ponent hi puja un mur de pocs centímetres amb un amplada de 2'82 metres; al seu damunt ho fa el campanar; he calculat que l'amplada de la seva base fa 2'57 metres i que la seva alçada arriba als 7'54; aquestes mesures, penso, cal considerar-les com aproximades.

SANT NAZARI DE LA GARRIGA Sant Nazari, ermita
Altitud: 560 metres. Municipi d'Oristà

Església romànica de finals del segle XII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada i capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera precedit d'un arc presbiterals en arc de mig punt. El portal està obert al mur de ponent, als peus del temple; té marc de pedra en arc de mig punt amb dovelles grans i irregulars i mal picades; a la part alta hi ha una finestra en forma de creu llatina i una cornisa escassa de dos vessants interrompuda al centre pel cos del campanar. Murs amb paraments de carreus grans i mitjans ben escairats i disposats en filades regulars; el mur del frontis té el parament de pedra mal picada. Dimensions: 10'70 x 3'60 x 5'19 metres de llargada, amplada i alçada respectivament. **Campanar** d'espadanya de dos ulls allargassats en arc de mig punt; està cobert per una teuladeta de dos vessants a base de lloses fent graonada. He calculat que l'amplada de la seva base fa 3'40 metres i que l'alçada arriba als 10'90; les mesures donades cal considerar-les com aproximades.

SANT NAZARI DE LA VOLA Sant Nazari, ermita

Altitud: 961 metres. Municipi de Sant Pere de Torelló

Església aixecada el 1721 sobre restes d'una altra del segle XIV. Consta d'una estreta nau rectangular coberta amb una volta de llunetes; té un cor als peus del temple. El portal obert en el mur del frontis té marc rectangular amb pedra blanquinosa ben escairada; a mitja alçada hi ha un òcul circular atrompetat; està coronat per una cornisa destacada damunt caps de biga de fusta. La teulada de dos vessants cobreix el temple i la cas de l'ermità adjunta. Murs arrebossats i emblanquinats amb alguns carreus irregulars visibles en les cantoneres. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt cobert per una teuladeta de dos vessants amb lloses fent graonada. Està aixecat amb dos robustos pilars de carreus ben escairats damunt els peus del temple, un pèl endarrerit respecte del frontis. He calculat que l'amplada de la seva base fa un metre noranta-cinc i que té una alçada de 10 metres; són mesures aproximades.

SANT PAU DE COLOMER Sant Pau, capella

Altitud: 785 metres. Municipi d'Alpens

Església romànica de finals del segle XI o de principis del XII. Consta d'una nau rectangular capçada a llevant per un absis semicircular sense ornamentació per l'exterior. El portal, inicialment al mur de ponent, ha quedat ara, en obres de remodelació recents, obert a migdia precedit d'un porxo. Els murs tenen paraments de petits carreus força ben escairats i disposat en filades. Dimensions: 8'40 x 3'70 x 6'90 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya closa obert amb finestres en arc rebaixat, una a cada cara, i cobert per una teulada de peces aràbigues en dos vessants; és obra recent. Els pilars i els arcs de pedra ben tallada descansen damunt i al centre dels peus del temple; els dos pilars davanters ho fan damunt una llarga peça de pedra que, al seu torn, ho fa damunt dos bells permòdols ben treballats; hi penja una campana. He calculat les mesures d'aquest campanaret a manera de petit templet de planta quadrada en 1'20 x 1'20 metres; la seva alçada en 10'36 metres; les mesures les considero només aproximades.

SANT PERE DE CASSERRES Monestir benedictí

Altitud: 450 metres Municipi de Roda de Ter

Església aixecada entre el 1030 i el 1050 en estil romànic llombard, consagrada el 1053. És una construcció molt austera amb murs a base de paraments de carreus matussers, petits, rectangulars, disposats en filades. Consta de tres naus rectangulars de dos trams coberts per voltes de canó de mig punt damunt arcs torals; estan separades per un robust pilar escassament cruciforme per banda i per dos arcs formers de mig punt. La capçalera està formada a llevant per tres absis semicirculars amb decoració per l'exterior de senzilles lesenes i amb un fris d'arcs cecs; el central, a més a més, amb un fris de finestres cegues sota cornisa; tres finestres en arc de mig punt donen llum a aquest absis que està precedit per un arc presbiteral de mig punt igualment com els altres dos. A la façana de ponent, molt austera, hi ha el portal exterior; té forma rectangular i, al damunt de la llinda de fusta, un timpà semicircular nu. Al seu damunt, a mitja alçada, hi ha una finestra en arc de mig punt. Altres dues portes queden a la banda de migdia, una al campanar i l'altra al claustre; al mur nord n'hi ha una altra que donava al cementiri. Un claustre rectangular (16'4 x 23 m), molt restaurat, es troba situat a la banda de migdia amb el campanar fent angle al sud-oest. Dimensions: 27'6 x 8'8 x 13'45 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total arriba als 21'4 metres. **Campanar** de torre coetani del temple; té planta quadrada (7'2 x 7'6 m). La cel·la queda oberta amb dues finestres en arc de mig punt per banda dins d'un marc lleugerament rebaixat; queda coberta per una cornisa amb un fris de mènsules i una teulada de quatre vessants que forma una piràmide de poca alçada; cobreix la volta sobre trompes de l'últim pis. Els seus murs tenen paraments, com els de l'església, de carreus petits, matussers i prims ordenats en filades. Situació: adossat al mur sud de l'església, entre ella i el claustre, proper al frontis de ponent. Alçada: 21 metres aproximadament.

SANT PERE DE CASTANYEDELL Sant Pere, sense culte

Altitud: 596 metres. Municipi de Vilanova de Sau

Església reedificada entre 1780 i 1782. Consta d'una nau rectangular amb transsepte i capçalera recta. El portal, situat a la façana lateral sud, en arc de mig punt i marc motllurat en peces de pedra rogenca, queda ornat amb un bordó sinuós i unes pilastres adossades als muntants; unes poques grades es troben davant del portal; la data de 1780 està gravada a la dovella clau; a mitja alçada s'hi obre una finestra rectangular per sobre del portal; l'edifici queda coronat per una cornisa a base de teules sobreposades. Els seus murs amb paraments de carreus de pedra rogenca a cantoneres estan arrebossats i mostren un cert mal estat amb humitats i negrors. **Campanar** de torre de planta quadrada (2'05 x 2'05 m) coronat per una cornisa i una teulada piramidal amb un petit pinacle al cim. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada costat visible. Els seus paraments són de carreus ben escairats de pedra rogenca; el cos inferior està arrebossat i emblanquinat amb carreus de pedra rogenca a cantoneres. Situació: damunt el cos del temple que fa angle al sud-oest. Alçada: 18'43 metres. Esveltesa: 9

SANT QUIRZE DE SUBIRADELLS Sant Quirze, ermita

Altitud: 630 metres. Municipi de Taradell

Església romànica senzilla de finals del segle XI. Consta d'una petita nau rectangular un pèl irregular coberta amb una volta de canó de mig punt i capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera i sense decoració per l'exterior. Té un portal obert al mur de migdia a base de dues arcades en degradació amb senzilles dovelles petites poc picades. Els murs de pedra vista tenen paraments de carreus irregulars, poc picats i força ben disposats en filades. Té una finestreta més o menys el·líptica a mitja alçada del mur de ponent, als peus del temple. Dimensions: 14'00 x 3'30-3'10 x 5'12 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt amb campanes cobert per una teuladeta de lloses de dos vessants. Està situat damunt i al centre del mur i té pilars de carreus irregulars poc picats. He calculat que la seva base fa 2'90 metres i que l'alçada és de 8'25; són mesures aproximades.

SANT SALVADOR DE BELLVER Sant Salvador, antic monestir

Altitud: 952 metres. Municipi de Sant Boi de Lluçanès

Església romànica del segle XII remodelada al segle XVIII i refeta a finals del XX. Consta d'una nau rectangular de tres trams rectangulars un pèl irregulars coberta amb una volta de canó apuntada damunt dos arcs torals que al seu torn descansen en una senzilla imposta que recorre tota la base de la volta i en pilastres d'escàs relleu; està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera damunt una imposta, amb un arc presbiteral de mig punt i ampliat per un curt tram amb imposta i un arc triomfal de mig punt; queda decorat per l'exterior amb un fris de dents de serra i per un altre d'arcs cecs sota cornisa; unes lesenes arrenquen des d'un baix sòcol; el seu eix queda un xic desviat al nord respecte del de la nau. En el mur de tramuntana, prop de l'absis, hi ha un gran finestral en arc de mig punt i de 2'40 metres de llum amb marc de dovelles ben escairades. En el mur del frontis, a ponent, hi ha el portal amb dues arcades en degradació i amb dovelles ben picades; a mitja alçada hi un finestral i per coronació una senzilla cornisa angular interrompuda al centre pel cos del campanar. Murs de pedra vista amb paraments de carreus mitjans ben escairats i disposats en filades. Dimensions: 20'00 x 5'90 x 6'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt cobert per una senzilla teuladeta de dos vessants; està situat damunt i al centre del mur frontal. He calculat que la base de l'espadanya fa 3 metres i que l'alçada arriba als 9'50; són mesures que considero aproximades.

SANT SEBASTIÀ Sant Sebastià, santuari

Altitud: 744 metres. Municipi de Prats de Lluçanès

Església amb orígens romànics que fou reconstruïda a finals del segle XVIII i acabada el 1804. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó amb llunetes i d'un transsepte amb un cimbori octagonal aixecat en el creuer; està capçada per un absis recte que inclou un presbiteri semicircular; l'acompanyen capelles laterals. Un cor alt als peus del temple descansa en un arc rebaixat i en una volta d'aresta. El frontis té un portal en arc de mig punt sobre impostes senzilles; una fornícula petita es troba al seu damunt, i més enlaire encara hi ha un ull de bou; està coronat per un frontó amb un pinacle al cim i un petit òcul al centre. Els seus murs presenten paraments de maçoneria amb carreus ben escairats a cantoneres. **Campanar** de torre de planta quadrada (3'60 x 3'60 m) situat, una mica endarrerit, a l'angle nord-oest del frontis orientat a ponent. Alçada: 17 metres; les mesures són aproximades.

SANT SEGIMON Sant Segimon, santuari

Altitud: 1230 metres. Municipi de Viladrau

Església que formava part del santuari avui en procés de restauració. Les actuals ruïnes daten del segle XVIII de quan hi havia els últims eremites al lloc. Les obres es van iniciar en data de 1772. **Campanar** de torre de planta quadrada (2'80 x 2'80 m) amb la cel·la oberta per quatre finestres en arc de mig punt on hi penja alguna campana. Està coronat per una modesta cornisa i una agulla cònica. Està adossat al mur lateral de migdia. Alçada: 9'50 metres aproximadament.

SANTA ANNA DE MONT-RAL Santa Anna, capella

Altitud: 500 metres. Municipi de Gurb, als afores.

Església aixecada al 1190 en estil romànic. Consta d'una nau rectangular coberta per una volta de canó; està capçada per un absis rectangular amb un transsepte de poca llargada. Té el portal rectangular de factura recent obert al mur de migdia prop de la capçalera; una arcada prolongada pels muntants amb un canal a l'intradós l'engloba tot deixant un timpà nu. Els murs mostren paraments de petits carreus un pèl matussers ben alineats amb el morter de calç ben visible. **Campanar** d'espadanya aixecat tardanament amb dos nivells d'ulls, dos en cadascun, tots en arc de mig punt, oberts en un robust mur de carreus ben escairats coronat per un pilar central amb bola al cim i dos pilars petits als extrems. Hi penja una petita campana. Es troba situat damunt i al centre del mur dels peus del temple. La seva amplada agafa tota la façana, uns 7 metres. Alçada: 12'20 metres, mesura aproximada.

SANTA MAGDALENA DE CONANGLE Ermita, propera al mas de Salou

Altitud: 470 metres. Municipi de Roda de Ter

Església amb orígens romànics amb complements de principis del gòtic. Té una planta trapezial amb el costat gran a ponent als peus del temple; el petit s'obre a l'absis a llevant que també té planta trapezial; està cobert per una volta de nervis. La nau, segurament romànica, té dues portes en arc de mig punt, una al sud amb petites dovelles, la segona a ponent amb grans dovelles ben picades ja d'època gòtica. En el barroc s'hi afegiren dues capelles laterals. Els murs romànics tenen uns paraments d'aparell desigual amb filades irregulars i carreus matussers. Per sobre el portal de ponent hi ha una petita finestra i una creu de pedra al cim. Queda coronat per una cornisa formada per la teulada de doble vessant. Al sud s'hi aixecà el 1960 un claustre neoclàssic provinent del convent de Sant Josep de Vic; se'l tancà amb un mur obert per un portal en arc rebaixat i se'l cobrí amb una teulada. **Campanar** de torre, del barroc; té planta quadrada (2'30 x 2'30 m), dividit en tres pisos per dues senzilles motllures; el superior amb la cel·la oberta per una finestra en arc de mig punt a cada cara. Queda coronat per una teulada piramidal de quatre vessants que forma una modesta cornisa amb gàrgoles als angles. Els seus murs presenten uns paraments de carreus ben escairats llevat de la base on la tècnica de maçoneria predomina; hi té un petit sòcol. Situació: es

troba adossat al mur nord proper a l'absis. Alçada: 12'50 metres; les mesures són aproximades.

SANTA MAGDALENA DE LA TRIA Ermita, sense culte
Altitud: 600 metres. Municipi d'Olost de Lluçanès

Església romànica de tipus rural senzill aixecada cap a mitjans del segle XIII (1241) si no poc abans. Consta d'una nau rectangular sense absis; en la capçalera hi ha oberta una finestra de doble esqueixada; està coberta amb una volta d'aresta. El portal actual, a ponent, segurament obert en temps gòtics, té un marc de pedra marronosa fosca que fa un arc de mig punt ben dovellat amb peces grans i amb els muntants de carreus mitjans ben escairats. El frontis queda coronat per una senzilla cornisa de dos vessants interrompuda al centre pel cos del campanar. Els murs tenen paraments de carreus irregulars, una mica matussers que avui han perdut la regularitat de les filades i, com indici que foren sobrealçats, la seva part alta mostra obra de maçoneria i en ella hi ha oberta alguna finestra rectangular; dos contraforts per banda per contrarestar l'empenta lateral que fa la volta indiquen que l'ermita es troba en una fase decadent. L'antic portal romànic obert al mur de migdia avui es troba paredat; tenia un arc de mig punt amb senzilles dovelles ben picades. **Campanar** d'espadanya d'un sol ull en arc de mig punt a base de peces de pedra ben picada; té una coberta de dos vessants amb lloses fent escata. He calculat que l'amplada de la seva base fa 1'73 metres i que l'alçada arriba als 8; són mesures que considero només aproximades.

SAVASSONA Sant Feliuet, ermita
Altitud: 660 metres. Municipi de Tavèrnoles

Església aixecada ja a principis del segle XI amb un absis de tradició preromànica de planta trapezial. Consta d'una nau rectangular, ja de mitjans del mateix segle, coberta amb una volta de canó un pèl rebaixada i capçada a llevant per l'absis cobert amb una volta de canó més baixa i amb un eix lleugerament desviat cap al nord. La porta original, a la façana de migjorn, té una arcada de mig punt doble, en degradació escassa, la més interior a base de dovelles mitjanes força ben picades damunt muntants de carreus matussers, l'exterior, amb petites dovelles matusseres que descansen directament en els murs. A la façana de ponent hi ha una segona porta emmarcada per grans dovelles i carreus de pedra força més clara que la dels murs que presenten paraments de pedra vista d'un to rogenc amb carreus petits, matussers i disposats en filades; el de l'absis té peces mal picades força irregulars i en un cert desordre. Dimensions: 12'60 x 3'40 x 4'40 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya amb dos ulls sense cap campana i cobert per una teuladeta de dues vessants; està aixecat en el mur de ponent centrat en el seu eix. Té una base de 3'30 metres i una alçada de 7'20; són mesures aproximades.

SAVASSONA Sant Pere del Castell, antiga parròquia
Altitud: 580 metres. Municipi de Tavèrnoles

Església romànica d'estil llombard aixecada cap el 1060; consta d'una nau rectangular de tres trams coberta per una volta de canó damunt dos arcs torals; fou sobrealçada posteriorment; està capçada a llevant (de fet, al nord-est) per un absis semicircular decorat per l'exterior amb un fris d'arcs cecs sota cornisa i lesenes i per l'interior amb cinc nínxols semicirculars. Prop de l'absis, al mur nord, hi ha una absidiola semicircular. Al costat simètric hi manca l'altra absidiola com caldria esperar; s'hi troba un petit espai de planta quadrada. Les capelles laterals, a totes dues bandes de la nau, van ser afegides amb posterioritat. La façana principal fou mig modificada al segle XVII però a la part alta s'hi van deixar les arcuacions cegues romàniques disposades en un fris angular. També se'n veuen a les façanes laterals, sota mateix de la minsa cornisa de la primitiva església, avui a mig aire perquè al damunt es van dreçar els murs que alçaven la volta del temple. Els murs tenen paraments de pedra marronosa, petits i ben ordenats en filades i decorats amb lesenes. Els que s'afegiren més tard per sobrealçar el temple són de peces poc picades, molt irregulars, i gairebé es

poden considerar de paredat. A ponent, als peus del temple, s'hi obre el portal en arc de mig punt amb un marc de grans dovelles i carreus ben escairats de pedra grisenca; a mig alçada hi ha un òcul circular atrompetat amb un estret marc en relleu. Dimensions: 14'60 x 4'70 x 9'40 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada total des del fons de les capelles arriba al 10'20 metres. **Campanar** d'espadanya, modern, amb dos ulls d'arc de mig punt, un d'ells amb una petita campana. Els seus pilars mostren una obra carreuada de peces mitjanes, ben escairades; tenen un bon gruix. Estan coronats per una modesta teulada de dos vessants. S'aixeca al centre i sobre el mur de ponent que fa de façana principal del temple. La seva base té una amplada de 4'70 metres i la seva alçada arriba als 15'85, aproximadament.

SENTFORES Sant Martí Vell, sense culte

Altitud: 500 metres.

Església aixecada al segle XII (el 1151 fou consagrada) com església de l'antic castell, molt modificada en els segles XVI i XVII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntat i capçada a llevant per un absis romànic llombard decorat amb lesenes; està sobrealçat; l'acompanyen dues capelles laterals modernes. El mur de l'absis té un parament de carreus matussers mentre que els de la fàbrica de la nau els tenen de pedra vista amb tècnica de maçoneria de peces mig picades. Un **campanar** de planta quadrada (3'75 x 3'75 metres, mesura aproximada) està adossat a la capçalera mig tapant l'absis. Sembla força posterior al temple romànic. Queda coronat per una teulada de quatre vessants al dessota de la qual s'hi obren dues finestres per banda. L'alçada és, aproximadament, de 16 metres.

SERRALLONGA Sant Pere, ermita

Altitud: 1040 metres. Municipi d'Alpens

Església preromànica del segle X. Consta d'una nau rectangular capçada a llevant (de fet, una mica girat cap al nord) per un absis de planta gairebé quadrada precedit de l'arc triomfal en arc de ferradura; està cobert per una volta de canó; la nau, avui queda coberta amb un sostre embigat en dos vessants. Dos grans arcs formers, un a cada banda, adossats als mur servien per sostenir la volta de canó antiga. El portal romànic es troba al mur lateral de migdia; té un doble marc en arc de mig punt amb dovelles i carreus ben escairats en degradació en el més interior i amb peces poc polides l'exterior. Els murs tenen paraments de pedra vista amb peces molt irregulars, poc o gens picades i disposades irregularment. El mur dels peus del temple, a ponent, té una petita finestra sagetera a la part alta sota mateix de l'eix del campanar. Dimensions: 11'00 x 2'90 x 3'35 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons dels arcs formers arriba als 4 metres. **Campanar** d'espadanya, tardà, amb dos ulls en arc rebaixat, amples, i cobert per una teuladeta de teules aràbigues de dos vessants. Està situat al damunt i al centre del mur de ponent i té una amplada que he calculat en 2'70 metres; l'alçada l'he mesurada en 6'60; aquestes dades les considero aproximades.

SESGORGUES Sant Bartomeu

Altitud: 620 metres. Municipi de L'Esquirol (Santa Maria de Corcó)

Església romànica del segle XII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt des dels peus al transsepte i apuntada a la resta; descansa sobre tres arcs torals del segle XV; té elements producte de modificacions efectuades als segles XVII i XVIII; està capçada per un absis semicircular romànic, sobrealçat, sense cap element decoratiu a l'exterior. El frontis té un portal dovellat en arc de mig punt damunt brancals tots en pedra gris fosca, una finestra rectangular al damunt i una cornisa angular interrompuda al centre per la mola del campanar. Els seus murs tenen paraments de carreus matussers, irregulars i disposats en filades; el del frontis va ser arrebossat; avui ja hi transparenten els carreus romànics. Dimensions: 14'90 x 5'10 x 5'90 metres

respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons dels braços del creuer fa 12 metres. **Campanar** de planta rectangular (4'50 x 3'00 m), segurament una antiga espadanya avui closa pels costats i per darrera amb murs de maó; el mur frontal té un parament de carreus irregulars mig arrebossat, dues finestres d'arc de mig punt i, a llevant, dues més, totes d'arc de mig punt i una de rectangular ampla a cadascun dels altres dos costats. Situació: damunt els peus de la nau, centrat al frontis orientat a ponent. Alçada: 9'49 metres.

SIURET Santa Llúcia.
Altitud: 1140 metres. Municipi de Vidrà

Església petita, del 1754, ampliada el 1772. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó pintada com si fos de llunetes, un petit transsepte, un cor alt als peus i cancell. El frontis té un portal rectangular amb marc de pedra grisa, un petit òcul circular a mitja alçada i, per coronament, una cornisa horitzontal interrompuda al centre per la torre del campanar. Els seus murs estan arrebossats i emblanquinats d'aspecte no massa acurat. **Campanar** de planta rectangular (5'60 x 2'55 m), segurament una antiga espadanya avui closa; té tres obertures estretes d'arc de mig punt al frontis; la central més allargassada i amb una petita campana; està coronat per una minsa cornisa i una teulada de dos vessants de fort pendent que configuren, amb la cornisa, un frontó triangular a ponent amb tres estretes finestres al centre del timpà; als murs laterals hi ha unes obertures estretes tipus espitlleres, una a cada cara. Situació: aixecat sobre els peus del temple, prolongació del frontis encarat a ponent. Alçada: 17'85 metres.

SOREROLS Sant Miquel, ermita
Altitud: 680 metres. Municipi de Tavertet

Església romànica segurament de finals del segle XI. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt damunt d'arcs torals; està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera i ornat per l'exterior amb un fris d'arcs cecs sota cornisa i lesenes. Té un portal al mur de migdia amb una arcada de dovelles mitjanes un pèl matusseres i de pedres de diferents colors un xic enfonsades respecte del mur; l'envolta una segona arcada de petits i allargassats carreus embeguts en el mur. Els seus murs mostren paraments de carreus matussers, allargassats, de mida petita i, en alguns punts, barrejats amb lloses mig picades; en el mur lateral de migjorn també s'hi troben els frisos d'arcs cecs i alguna lesena; en el dels peus, a ponent, a mitja alçada hi ha un òcul circular atrompetat. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt cobert per una teuladeta de dos vessants amb lloses en escata. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'90 metres i que té una alçada de 7'54; són mesures que considero aproximades.

TONA Sant Andreu del Castell, ermita
Altitud: 680 metres.

Església romànica de la primera meitat del segle XI; fou sotmesa posteriorment a reformes gòtiques, renaixentistes i barroques. Fou restaurada el 1988. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó i capçada a llevant per un absis semicircular romànic amb decoració exterior a base d'arcuacions segues i lesenes; en els murs laterals i en el de ponent també hi figuren; l'eix de l'absis, clarament orientat d'est a oest, no coincideix amb el de la nau lleugerament desviat al nord. Unes capelles laterals foren afegides al segle XVIII, una d'elles amb una volta apuntada, una altra amb volta de creueria, situades a tocar l'absis a manera d'un fals transsepte pel fet de trobar-se enfrontades. En el mur de migjorn s'hi troba el portal d'època renaixentista en arc de mig punt dovellat senzillament. Els murs romànics tenen paraments de carreus irregulars i molt matussers. Dimensions: 22'40 x 4'90 x 5'90 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de 14 metres és la calculada des del fons de les capelles. **Campanar** de torre de planta rectangular (4'00 x 3'30 m), merament funcional, bastit amb murs de maçoneria i coronat per una

cel·la dins d'un cos aixamfranat i obert per finestrals en arc de mig punt, un a cada cara; hi penja alguna campana. Té coberta plana. És obra de les reformes del segle XVII i XVIII. Es troba situat a la banda sud adossat a tocar l'absis. La seva alçada la calculo aproximadament en 15 metres.

TONA Sant Miquel de Vilageriu, ermita

Altitud: 620 metres.

Església romànica aixecada cap el 1080. Consta d'una nau de planta rectangular de tres trams amb una capçalera a llevant formada per un absis semicircular ornat externament, sota cornisa, amb amples arcs cecs de tradició llombarda. Està coberta per una volta de canó de mig punt damunt dos arcs torals que es recolzen en pilastres, inclús en l'absis. Té un portal en arc de mig punt ben dovellat obert al mur de migdia. També té finestres en arc rodó a diverses façanes i en l'absis. Els seus murs tenen paraments de carreus petits, matussers i amb tendència a seguir alguna alineació. Per desnivell del terreny, el portal es troba a més alçada que la base del mur dels peus. Dimensions: 12'70 x 4'30 x 8'40 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Guarda** la base d'un mil·liari romà que es va recuperar en fer-hi recentment obres de restauració. **Campanar** tardà d'espadanya amb un ull en arc de mig punt on hi penja una campaneta; queda cobert per una teuladeta de dos vessants. Es troba aixecat damunt i al centre del mur de ponent, als peus del temple. He calculat que l'amplada de la seva base fa 1'60 metres i que té una alçada de 16'52; són mesures aproximades.

TONA Santa Maria del Barri o de Lurdes, ermita

Altitud: 640 metres.

Església d'origen romànic de finals del segle XI (1073); ha sofert modificacions posteriors principalment després del terratrèmol del 1425; es va restaurar a finals del segle XVI quan a la nau única original se li en van afegir dues més als laterals. Consta de tres naus rectangulars cobertes amb voltes de creueria amb clau de voltes esculpides; estan separades per pilars amb semi-columnes i arcs formers apuntats. Està capçada a llevant per un absis semicircular romànic cobert amb una volta de quart d'esfera. Dimensions: 21'80 x 5'80 x 4'44 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les nau laterals és de 14 metres. **Campanar** de torre, romànic, de quatre pisos, de planta quadrada (2'80 x 2'80 m) i coronat per una teulada de quatre vessants. Té obertes finestres geminades a quatre cares i en un pis superior amb finestres en arc de mig punt, una a cada cara; podria ser que aquest últim pis fos posterior al romànic. Els seu murs tenen paraments de carreuons ben disposats en filades i molt junts. Es troba adossat al mur nord tocant a l'absis orientat a llevant. La seva alçada aproximada és de 12 metres.

VESPELLA Santa Perpètua, ermita

Altitud: 790 metres. Municipi de Gurb

Església aixecada, segurament, cap al segle XIII; des d'aleshores ha sofert reparacions que, sobretot, a part de les recents del 2016, es feren en els segles XVII i XVIII. Consta d'una nau de planta rectangular coberta per una teulada damunt bigues de fusta. Té el portal a la façana de ponent amb un marc de pedra ben escairada blanquinosa que fa un arc de mig punt. Els seus murs de pedra vista tenen paraments de maçoneria. **Guarda** una imatge d'estil gòtic que representa la patrona. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt cobert per una teuladeta de dues vessants amb una creu de pedra al cim. Hi pengen dues campanetes, una a cada ull. Està situat damunt el centre del mur del frontis. He calculat que l'amplada de la seva base fa 4'20 metres i que té una alçada aproximada de 9'75 metres.

VIC Sant Sebastià, ermita annexa a la parròquia de Santa Eulàlia de Riuprimer

Altitud: 770 metres.

Església construïda en motiu de les pestes que assolaren el territori a principis del segle XVI; va ser reformada el 1628. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes cegues sobre arcs torals de mig punt; no té ni absis ni cor. En una façana lateral hi ha obert un portal en arc de mig punt tot ell amb un marc d'àmplies peces de carreus i dovelles, alternant les de color marronós fosc i les més clares. Tot l'interior queda pintat de blanc mentre que per l'exterior els paraments mostren un arrebossat pintat d'un to grogós pàl·lid. En aquesta ermita se celebrà el 17 de maig de 1705 una reunió secreta on es va signar el conegut com a Pacte dels Vigatans amb el qual s'acordà que Catalunya entrés en la Guerra de Successió per donar suport a l'arxiduc Carles. **Campanar** de torre aixecat al segle XVIII. Té un primer cos de planta quadrada (3'50 x 3'50 m) separat d'un segon cos aixamfranat per una motllura modestament composta i destacada. Els seus murs presenten paraments de maçoneria de peces mig picades de mida petita i de color marronós. La cel·la està oberta per finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja una campana. Està coronat per una cornisa i un terrat amb barana de discrets balustres. Situació: adossat al mur lateral. Alçada: 19'12 metres aproximadament.

VIC Sant Sixt de Miralplà, ermita als afores de Vic

Altitud: 500 metres

Església romànica menuda existent ja cap el 1137. Consta d'una nau rectangular capçada a llevant per un absis semicircular decorat per l'exterior amb un fris d'arcuacions cegues; damunt d'elles es pot observar com ha estat sobrealçat amb una obra de petits carreus matussers i força plans; els murs de tot el temple mostren paraments de carreus mitjans, matussers, irregulars i alineats amb força desordre; la pedra té una coloració entre rogenca i marronosa. La nau queda coberta per una volta de canó sense arcs torals mentre que l'absis ho és per una volta de quart d'esfera. El portal en arc de mig punt està emmarcat per carreus i dovelles de color clar. Damunt el portal, a ponent, hi ha l'única finestra de l'església amb forma de creu. L'edifici ha estat reformat afegint-hi contraforts, utilitzant la base del campanar com a sagristia i refent el portal d'entrada. Dimensions aproximades: 13'60 x 4'60 x 6'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** de torre de planta gairebé quadrada (3'38 x 3'40 m) inacabat ja que no té coberta; està coronat per uns merlets triangulars. La cel·la queda oberta per banda amb dues finestres en arc de mig punt rebaixat. Els seus murs tenen paraments com els del temple però de carreus menys ben picats i molts panys de paredat. La seva construcció sembla ser més tardana que la del temple. Hi havia una escala. Modernament restaurat però deficientment. Situació: adossat al costat meridional de l'edifici, proper a l'absis orientat a llevant. Alçada: 10'25 metres, aproximadament.

VILADRAU Capella de La Pietat

Altitud: 818 metres.

Església aixecada el 1603 en estil gòtic tardà. Té planta rectangular amb una nau coberta amb una volta de canó sobre nervis. Els murs del petit temple tenen paraments de maçoneria. Un atri porxat ampli amb una bonica graonada per accedir-hi cobert per una teulada de doble vessant sobre bigues de fusta amb una entrada en gran arc de mig punt dóna pas al frontis obert per una porta rectangular; per sobre del porxo hi té dos òculs circulars, un més amunt que l'altre i, damunt de la cornisa, en el mateix eix central s'hi aixeca un petit **campanar** d'espadanya amb un ull en arc de mig punt on hi penja una modesta campana. Està ornat amb pinacles de bola als angles i té estructura de pedra treballada amb diversos carreus motllurats. La seva base fa 1'75 metres i la seva alçada 12 metres; les mesures són aproximades.

VILAMIROSA Sant Julià, capella

Altitud: 460 metres. Municipi de Manlleu

Església romànica aixecada a mitjans del segle XI. Consta de dues naus rectangulars, una de

romànica i una segona barroca a tramuntana; la romànica coberta amb una volta de canó està capçada a llevant (de fet, al nord-est) per un absis semicircular cobert per una volta de quart d'esfera i ornat amb un fris d'arcs cecs i lesenes per l'exterior. Els seus murs tenen paraments de petits carreus matussers ordenats en filades. En temps del barroc s'hi va afegir la segona nau al nord perdent-se gairebé tot el mur romànic d'aquesta banda; està unida a la nau major per una gran arcada; queda coberta per una volta de creueria. El portal està obert al mur de ponent, als peus del temple, encarat a la nau romànica, a base de dues arcades de mig punt en degradació; a la part alta del frontis hi ha un petit òcul circular amb un marc de forma quadrada de pedra grisenca; queda coronat per una senzilla cornisa angular, escurçada a l'esquerra pel cos del campanar. Dimensions: 12'50 x 4'70 x 6'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total que inclou les dues naus arriba als 8'10 metres. **Campanar** de torre aixecat en el barroc; és purament funcional i només presenta al capdamunt finestres en dos nivells a la cara frontal; en el baix, en arc de mig punt, en el superior, rectangulars; en els laterals només n'hi ha una de rectangular. Està coronat per una cornisa i una agulla piramidal de quatre vessants recoberta per rajoles verdoses; una petita creu metàl·lica es troba al cim. He calculat que la planta d'aquest campanar fa 4 metres de costat i que la seva alçada arriba als 18'80 metres. Són mesures que crec aproximades.

VINYOLES D'ORÍS Sant Esteve, església Nova.
Altitud: 514 metres. Municipi de Les Masies de Voltregà

Església postmodernista, del 1953-55. Consta d'una nau de planta circular amb arcs parabòlics sota la volta, absis semicircular i transsepte amb cúpula i cupulí al creuer. Murs amb paraments de paredat; estan arrebossats i emblanquinats amb carreus ressaltats a les cantoneres. Les finestres i les portes tenen marcs de pedra ben escairada. Té aires gaudinians. Arquitecte: Jordi Bonet i Armengol. **Campanar** octagonal fent de cupulí sobre el cimbori també vuitavat. Té vuit finestres obertes separades per fines columnetes; està cobert per una teulada piramidal de vuit costats. Allotja una campana i un altaveu. Alçada: 19'30 metres.

EL PALLARS JUSSÀ

CAMPANARS EN ORDRE ALFABÈTIC DE MUNICIPIS

Municipis i poblacions	Parròquies	Alçada en metres
Abella de la Conca	Sant Esteve	14'61
Bóixols	Sant Vicenç	10'74
Castell de Mur		
Guàrdia de Tremp	Mare de Déu del Remei	25'00
Gavet de la Conca	Sant Pere	14'79
Sant Salvador de Toló	Sant Salvador	17'74
Sant Serni	Sant Sadurní	13'95
Isona i Conca Dellà		
Isona	Santa Maria	27'00
Covet	Santa Maria	15'89
Llimiana	Santa Maria	16'42
Pobla de Segur, La	Mare de Déu de la Ribera	32'44
Pallars Jussà		
Aramunt	Sant Fructuós	15'70
Claverol	Sant Cristòfol	15'75
Erinyà	Sant Esteve	19'56
Pessonada	L'Assumpció	14'20
Salàs de Pallars	Mare de Déu del Coll	27'68
Sarroca de Bellera	Sant Feliu	20'26
Manyanet	Sant Pere	16'80
Sas	L'Assumpció (derruïda)	
Senterada	Santa Maria	15'16
Naens	Sant Esteve	13'06
Talarn	Sant Martí	26'44
Torre de Capdella, La	Sant Martí	15'20
Astell	Sant Andreu	16'55
Capdella	Sant Vicenç	11'80
Espui	Sant Julià	16'35
Guiró	Sant Joan Baptista	15'50
Mont-ros	Nostra Senyora del Boix	18'70

Oveix	La Purificació de Maria	13'60
La Pobleta de Bellveí	Sant Feliu	13'00
Tremp	Mare de Déu de Valldeflors	38'30
Castissent	Sant Joan Baptista	14'60
Claramunt	Sant Pere	12'36
Eroles	Santa Maria	16'20
Espills	Sant Pere (arruïnada)	
Espluga de Serra	Mare de Déu de les Neus	10'90
Orrit (el Pont d'Orrit)	Sant Pere	9'67
Palau de Noguera	Sant Joan Baptista	27'51
Sapeira	Sant Pere	13'35
La Torre de Tamúrcia	Sant Josep/	9'40

Alçada mitjana: 18'04 metres

PARRÒQUIES AMB CAMPANAR DE TORRE, UNA A UNA

ABELLA DE LA CONCA Sant Esteve
Altitud: 975 metres.

Església romànica segurament de finals del segle XI o de principis del XII. Constava, en origen, de tres naus rectangulars capçades a llevant per tres absis semicirculars amb voltes de quart d'esfera, el central precedit d'un doble arc presbiteral; estan decorats per l'exterior amb un fris d'arcs cecs sota cornisa. Avui (2004) només té pel culte dues naus ja que la que es troba al nord està mig paredada; la seva capçalera ha quedat convertida en sagristia i el que es conserva d'ella queda reduïda a altars laterals de poca fondària; estan cobertes amb voltes de canó; tenen quatre trams (el més proper de la capçalera és un pèl més gran) que descansen sobre arcs torals de mig punt; els arcs formers de mig punt són baixos; les naus estan separades per pilars amb semi-columnes adossades a dues cares des d'on arrenquen els arcs. El frontis té un portal obert al mur de ponent a base d'una doble arquivolta de mig punt en degradació, una finestra de punt rodó a mitja alçada i una cornisa angular fent pinyó per damunt de les teulades. El mur de migdia també té un portal igualment com la de ponent però més petita. Els seus murs tenen paraments de carreus de pedra gris clar petits, irregulars i matussers disposats en filades; interiorment estan arrebossats i pintats de blanc.

Dimensions: 18'10 x 4'30 x 6'30 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les naus en fa 9'80.

Guarda unes pintures murals romàniques tardanes, potser de finals del segle XII o del XIII, una pica beneitera tallada toscament i un retaule dedicat al Roser de finals del segle XV.

Campanar romànic aixecat un xic posterior a l'església, possiblement a principis del segle XII. Té planta romboïdal (4'75 x 3'40 x 4'00 x 4'50 m) i finestres d'arc de mig punt obertes en dos pisos, geminades als costats curts i triforades als llargs. Està coronat per una cornisa amb un fris inferior d'arcs cecs i un altre en ziga-zagues i una teulada piramidal baixa de lloses en escata; el pisos estan separats per frisos de ziga-zagues. Els seus murs, com els del temple, tenen paraments de carreus petits, ben escairats i disposats en filades regulars; la pedra és majoritàriament grisenca,

encara que n'hi ha de blanquinosa barrejada. Escales de mà permeten accedir, de pis en pis, a la cel·la. Té campanes de bronze i una de fusta, una matraca, anomenada popularment "tenebra".

Situació: adossat cap al mur de migdia on es recolza, més proper a la capçalera encarada a llevant que no pas al frontis.

Alçada: 14'61 metres.

Esveltesa: 3

ARAMUNT Sant Fructuós

Altitud: 655 metres. Municipi de Pallars Jussà o de La Conca de Dalt

Església neoromànica aixecada el 1958 bastida amb murs de maó vist. Consta d'una nau rectangular capçada a ponent per un absis semicircular amb cornisa i dos frisos de dents de serra amb poca separació i quatre amples bandes verticals des del sòcol fins a una banda horitzontal sota els frisos. El frontis té un ample portal en arc de mig punt amb un escàs marc ressaltat, una rosassa a mitja alçada amb el marc ressaltat i motllurat, unes motllures horitzontals entre les quals hi ha un fris de dents de serra i, per coronament, un frontó triangular amb una obertura al centre en forma de creu; les cantoneres estan un pèl ressaltades a manera de lesenes. Els murs tenen paraments de maó vist amb motllures i frisos sota cornisa i les cantoneres destacades a manera de lesenes.

Arquitectes: Josep Danés i Isidre Puig i Boada.

Campanar de torre neoromànic coetani de l'església. Té planta gairebé quadrada (4'03 x 3'96 m) separat en tres cossos per dobles motllures entre les quals hi té frisos de dents de serra, i una finestra mitjana en arc de mig punt al centre del segon cos; les cantoneres queden ressaltades a manera de lesenes, tot en obra vista de maó, com la resta de l'edifici; està coronat per una escassa cornisa i una teulada baixa a quatre vents. A la cel·la oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, hi pengen campanes.

Situació: adossat al mur de tramuntana fent angle al nord-est del frontis orientat a llevant.

Alçada: 15'70 metres.

Esveltesa: 3,8

ASTELL Sant Andreu

Altitud: 1160 metres. Municipi de la Torre de Capdella

Església amb restes d'una anterior romànica, avui força modificada amb aspecte d'un barroc popular, ben conservada, amb murs de paraments de lloses mig picades de material marronós. Consta d'una nau rectangular amb alguna capella lateral com la que es troba al mur lateral de llevant que conserva l'arc presbiteral romànic de la primitiva església. El frontis encarat a migdia, amb un cancell que sobresurt destacadament, recobert per una teulada de dos vessants, té un portal en arc de mig punt amb peces de maó vermell, un òcul circular atrompetat a mitja alçada i un cornisa d'un únic vessant ja que l'altre queda ocupat per la torre del campanar.

Campanar de torre d'un barroc popular amb una base encara romànica segurament del segle XII. Té un alt cos de planta rectangular (3'80 x 3'20 m); el segon, amb els caires aixamfranats, està dividit en dos per una fina motllura; en el superior, on s'hi ubica la cel·la, hi ha obertes finestres en arc rebaixat, una a cada costat; hi penja alguna campana. Està coronat per una cornisa motllurada i una agulla piramidal vuitavada amb inflexió a la base; queda recoberta de peces de ceràmica d'un blau fosc. Els seus murs tenen paraments de peces petites carreuades disposades en filades força

regulars d'un material marronós com el dels murs del temple.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple en l'angle sud-oest del frontis orientat a migjorn.

Alçada: 17'92 metres.

Esveltesa: 4,7

BÓIXOLS Sant Vicenç

Altitud: 1245 metres. Municipi d'Abella de la Conca

Església romànico-gòtica dels segles XII i XIII, d'aspecte rústic, molt deformada per remodelacions posteriors. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntat i sobre dos arcs torals; la capçalera romànica a llevant semicircular es troba mig amagada per uns altars laterals afegits força després. En el mur de ponent, al peus del temple, hi ha el portal en arc rebaixat de pedra grisenca amb un òcul circular situat més amunt, a mitja alçada i, per coronament, una cornisa angular. Ha estat bastida amb murs de paraments de maçoneria de peces grans i mig picades disposades en filades més o menys regulars; l'absis presenta paraments de pedra blanca picada matusserament i sense cap decoració.

Campanar de torre d'aspecte recent, funcional. Té planta quadrada (1'75 x 1'75 m) i està coronat per una cornisa i una teulada piramidal d'obra. La cel·la està oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja una campana. Està aixecat sobre l'absis i, de fet, en sobresurt només el cos de la cel·la que té els seus murs arrebossats.

Situació: angle nord-est de la capçalera orientada a llevant.

Alçada: 10'74 metres.

Esveltesa: 6,1

CAPDELLA (fins fa poc Cabdella) Sant Vicenç

Altitud: 1422 metres. Municipi de la Torre de Capdella

Església romànica del segle XII amb afegitons posteriors. Consta d'una nau rectangular coberta amb voltes d'aresta entre arcs torals de mig punt; està capçada a llevant per un absis semicircular amb decoració exterior d'arcs cecs sota cornisa en doble relleu escàs de pedra tova rogenca. Els seus murs presenten paraments de pedra granítica de peces grisenques, carreuades, irregulars, matusseres i disposades en filades regulars; una capella lateral al sud mostra paraments de maçoneria de pedra negrosa i carreus blancs a cantoneres; és obra posterior a la del temple. El frontis situat a ponent té un portal atrompetat amb dues arcades ben dovellades de punt rodó en degradació i una finestreta quadrada sota de la cornisa angular.

Campanar de torre romànic, probablement refet modernament. Té planta (3'75 x 4'00 m) gairebé quadrada i està coronat per un cornisa i una teulada piramidal de lloses de pissarra amb inflexió a la base. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja alguna campana; la finestra que dóna a llevant està aparedada. Els seus murs tenen paraments de carreus de granit gris tallats matusserament.

Situació: mig inclòs a la banda de migdia, proper a la capçalera orientada a llevant.

Alçada: 11'80 metres.

Esveltesa: 3

CASTISSENT Sant Joan Baptista
Altitud: 722 metres. Municipi de Tremp

Església senzilla, rústica, amb l'interior neoclàssic. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta d'aresta sobre arcs torals de mig punt i d'una imposta que recorre tota la seva base; l'acompanyen capelles laterals. Té el portal en arc de mig punt dovellat i amb els muntants carreuats, tots en pedra rogenca, obert al frontis orientat a migdia; un òcul circular atrompetat es troba a mitja alçada i una cornisa d'un sol vessant corona el mur; l'altra banda, sense cornisa, està ocupada pel cos del campanar. Uns edificis adossats (rectoria) avui es troben arruïnats i mig derruïts. Els seus murs de paredat de llosa de pedra grisenca tenen un sòcol en forma de banc al mur del frontis.

Campanar de torre merament funcional coetani del temple. Té planta rectangular (3'85 x 3'30 m). La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen dues campanes. Està coronat per una cornisa i una teulada de quatre vessants. Els seus murs, com els del temple, presenten uns paraments de lloses, sense cap element que trenqui la seva verticalitat; són propis d'un temple rústic i senzill.

Situació: sobre els peus de la nau fent angle sud-oest del frontis orientat a migdia.
Alçada: 14'60 metres.
Esveltesa: 3,8

CLARAMUNT Sant Pere
Altitud: 1015 metres. Municipi de Tremp

Església rústica, possiblement romànica del segle XII. Consta d'una nau rectangular de tres trams trapezoïdals coberta amb una volta de canó de mig punt obre dos arcs torals; la volta queda sostinguda per arcs formers de mig punt adossats als murs; està capçada a llevant per un absis rectangular amb volta de canó precedit d'un arc presbiteral de mig punt; el seu eix es troba lleugerament girat cap al sud-est a diferència del de la nau que s'orienta clarament de llevant a ponent. Tant la volta com part dels murs presenten pintures de tipus geomètric. Un cor alt als peus del temple descansa sobre un embigat de fusta. Avui (2006), abandonat el poble, un únic habitant fa servir l'església de magatzem de productes agrícoles, però així resta, almenys, protegida de forans poc respectuosos.

Té un portal baix i estret en arc de mig punt dovellat matusserament obert en el mur de migdia al fons d'un porxo perpendicular a aquest mur; el porxo té una coberta baixa de volta de canó rebaixat i obert per tres arcs de mig punt damunt senzilles impostes i sobre robustos pilars quadrats de maçoneria; dos d'ells descansen sobre un podi que fa de mur de protecció del terreny veí, una mena de placeta, lleugerament més alt que el nivell del terra del temple; l'arcada més propera al mur de l'església serveix de portal d'ingrés al porxo. Murs de paraments amb carreus desiguals, allargassats i matussers disposats en filades.

Dimensions: 10'65 x 3'82 x 4'81 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Campanar de torre que sembla aixecat amb força posterioritat a l'obra del temple. Té un primer cos de planta quadrada (2'75 x 2'75 m) i un de segon octagonal; està coronat per una cornisa i una teulada piramidal baixa vuitavada. La cel·la té obertes finestres d'arc de mig punt al nord i al sud; les de llevant i ponent estan paredades. Els seus murs tenen paraments de carreus matussers ben disposats en filades als baixos i de paredat de llosa mig picada al centre; els paraments del cos octagonal mostren una barreja de paredat i maçoneria amb peces a mig picar. Té un portal obert al

migdia a una certa alçada respecte del terra de la placeta que queda a la banda sud del temple; es tracta d'un portal en arc rebaixat de maó vist; s'hi arriba per una modesta escala exterior de pedra; en entrar dins del campanar es puja fins a la cel·la per mitjà d'escales de mà, de pis en pis ja que queda buit.

Situació: adossat a la capçalera encarada a llevant; arrenca d'un nivell més baix del terra del temple.

Alçada: 12'36 metres.

Esveltesa: 4,5

CLAVEROL Sant Cristòfol

Altitud: 768 metres. Municipi de Pallars Jussà

Església moderna que consta d'una nau rectangular acompanyada de capelles laterals. Està bastida amb murs de paraments de maçoneria de peces mig picades, irregulars, disposades en filades més o menys uniformes. El frontis té un portal dovellat en arc de mig punt de peces grans, grisenques amb una petita fornícula al damunt amb la imatge del patró; està coronat per una cornisa angular.

Campanar de torre merament funcional coetani del temple. Té planta rectangular (3'45 x 4'50 m) i està bastit amb murs de paraments de peces de pedra marronosa mig picades en forma de carreus matussers irregulars disposades en filades. La cel·la amb una motllura al dessota queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen campanes de bon so: *La Petita* de 37 quilos és de l'any 1789, *La Tercera* de 125 de l'any 1776, *La Segona* de 296 del 1768 i *La Grossa* de 442 de l'any 1789. Està coronat per una cornisa i una teulada de quatre vessants; algunes finestres estretes del tipus espitllera queden obertes a diversos nivells. La nuesa dels seus murs, igual com els del temple, en fan un campanar senzill i rústic.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 15'75 metres.

Esveltesa: 3,5

COVET La Nativitat de Maria

Altitud: 720 metres. Municipi d'Isona i Conca Dellà

Església romànica aixecada entre el 1150 i el 1160. Consta d'una planta de creu llatina a base d'una ampla nau de quatre trams, un d'ells el transsepte, coberta amb una volta de canó apuntat damunt una imposta i sobre arcs torals que descansen en semi-columnes de capitell decorat amb relleus adossades als murs laterals; el transsepte cobert amb una volta de canó perpendicular a la de la nau té un nivell força més baix que el d'ella. Està capçada a llevant (de fet, al nord-est) per tres absis semicirculars un pèl tancats com de ferradura[2] oberts al transsepte; el central, més gran, té una volta de quart d'esfera lleugerament passada i amb permòdols figurats sota cornisa per l'exterior. En el tram central de la nau, més llarg que els altres dos, hi ha una gran arcada doble en el mur nord que redueix el gruix del seu mur; una senzilla porta en ell permet accedir al campanar.

El frontis, a ponent, té un portal rectangular amb llinda sobre mènsules decorades amb figures; al seu damunt, un timpà amb interessants relleus romànics (el Pantocràtor acompanyat d'àngels) queda recobert per quatre arquivoltes de mig punt en degradació, bossellades les tres més interiors, amb grans dovelles la més externa, decorades totes elles; descansen a cada banda en un

2. Així ho veu Puig i Cadafalch i ho escriu a Arquitectura Romànica Catalana, 1907, pg. 209 vol. III.

parell de columnes amb capitells figurats alternades amb antes igualment decorades; està coronat per un petit ràfec sobre permòdols amb relleus; té una gran rosassa calada i motllurada a mitja alçada i, per coronament, una minsa cornisa angular. Dues torres als angles del frontis amb escala de pedra de cargol interior donen a una galeria alta interna als peus de la nau, galeria formada per quatre arcs de mig punt que descansen en cinc columnes amb capitells figurats. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats, irregulars i disposats en filades uniformes; hi ha barreja de carreus grisencs i groguencs.

Dimensions: 23'20 x 7'40 x 12'20 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; el transsepte en fa 19'00 x 3'00 x 7'80.

Guarda dues làpides romàniques.

Campanar de torre merament funcional amb el pis alt d'època força posterior a la de l'església mentre que la primera meitat sembla ser coetània del temple o de poc més tard. Té planta gairebé quadrada (6'00 x 6'40 m). Està cobert amb una teulada a dos vessants i la cel·la sota mateix d'ella queda oberta amb dues finestres rectangulars a les cares nord i sud i quatre finestretes rectangulars a llevant; hi pengen campanes. Tot el campanar és buit de dalt a baix; el pis de la cel·la descansa en una volta semiesfèrica. Els carreus de pedra groguenca dels paraments, irregulars i en filades, són més grans a la base que en el cos superior.

Es pot accedir a la cel·la si primer es puja per l'escala de cargol que es troba en la torre de l'esquerra del frontis i que arriba a la galeria adossada al mur del frontis pel seu interior; l'escala segueix més amunt fins a sortir a la teulada del temple i, seguint damunt d'ella, s'arriba al campanar i s'entra a la cel·la per una obertura a la seva cara sud.

Situació: adossat al centre del mur de tramuntana.

Alçada: 15'89 metres.

Esveltesa: 2,4

ERINYÀ Sant Esteve

Altitud: 716 metres. Municipi de La Conca de Dalt o de Pallars Jussà

Església romànica del segle XII engrandida el 1798. Consta d'una nau rectangular acompanyada de capelles laterals. El mur lateral de tramuntana té un portal en arc de mig punt amb dovelles i carreus dels muntants ben escairats en pedra grisenca, un òcul circular amb el marc dovellat a mitja alçada i una cornisa horitzontal. Fou edificada amb murs de pedra vista marronosa i grisenca a base de lloses barrejades picades matusserament i disposades en filades més o menys regulars.

Campanar de torre merament funcional coetani del temple. Té un primer cos de planta gairebé quadrada (2'90 x 3'17 m) i un de segon octagonal. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc rebaixat, una a cada cara alterna; hi penja alguna campana. Està coronat per una cornisa i una teulada baixa piramidal de vuit vessants. Els seus murs, com els del temple, resten nus d'elements decoratius.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-oest del mur dels peus orientat a ponent.

Alçada: 19'56 metres.

Esveltesa: 6,1

EROLES Santa Maria

Altitud: 683 metres. Municipi de Tremp

Església romànica del segle XII molt modificada posteriorment, fins i tot capgirada. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó damunt dos arcs torals, té la capçalera recta i algunes capelles laterals; d'un antic absis semicircular avui només n'és visible una part lateral ja que s'hi va aixecar el campanar al seu centre. El portal en arc de mig punt dovellat en pedra blanquinosa està obert sota mateix del campanar i al centre de l'antic absis avui convertit en els peus de l'església; hi ha unes quantes grades als seu davant i un petit òcul atrompetat a mitja alçada. L'aparell romànic està format per carreus ben escairats disposats en filades regulars.

Campanar de torre modern merament funcional. Té planta rectangular (3'50 x 3'00 m) i està coronat per una cornisa i una teulada a quatre vessants al centre de la qual s'hi ha obert un terrat amb barana d'obra; al damunt d'ell s'hi ha aixecat un pavelló circular amb obertures en arc de mig punt disposades en creu. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja alguna campana; algunes de les finestres avui (2005) es veuen tapiades; té motllures a sota de la cel·la i a mitja alçada. Els seus murs tenen paraments de carreus matussers i petits molt dissimulats per l'abundant aparició del morter.

Situació: damunt l'antic absis encarat a llevant convertit en els peus del temple amb l'entrada al temple oberta als baixos.

Alçada: 16'20 metres.

Esveltesa: 4,6

ESPLUGA DE SERRA Mare de Déu de les Neus

Altitud: 1196 metres. Municipi de Tremp

Església d'origen romànic força modificada; fou bastida amb murs de paraments de maçoneria de peces de color marronós, mig carreuades i disposades en filades força regulars. El portal dovellat en arc de mig punt obert al mur del migdia està decorat amb un bordó i unes senzilles impostes damunt uns muntants amb carreus matussers. Segurament consta d'una nau rectangular amb la capçalera recta; està acompanyada d'alguna capella lateral.

Campanar de torre coetani de les modificacions fetes al temple en època moderna. Té planta rectangular (2'60 x 4'65 m) i està coronat per una cornisa i una teulada baixa piramidal de quatre vessants recoberta de lloses disposades en escata; té una creu metàl·lica al cim. La cel·la queda oberta amb dues finestres d'arc de mig punt, una a migdia i l'altre a ponent; hi penja alguna campana. Els seus murs tenen paraments de maçoneria de lloses de color marronós, com els del temple.

Situació: damunt l'ala dreta del temple, als peus del temple, fent angle al sud-oest.

Alçada: 10'90 metres.

Esveltesa: 2,3

ESPUI Sant Julià

Altitud: 1285 metres. Municipi de la Torre de Capdella

Església romànica del segle XI molt transformada posteriorment. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó damunt un arc toral, té el presbiteri recte i està acompanyada d'unes capelles laterals fondes. Un cor alt als peus del temple es troba sobre un

embigat de fusta. Té el portal obert al frontis encarat a ponent; té un marc en arc de punt rodó dovellat amb peces ben picades i petites; descansa sobre senzilles impostes i en muntants de peces grisenques ben carreuades; queda situat lleugerament a la dreta respecte de l'eix que passa per l'angle de la cornisa de la façana; un òcul circular atrompetat a mitja alçada sí que es troba en l'eix i, al capdamunt, la cornisa angular descobreix la teulada de dos vessants recoberta de lloses de pissarra negra ben treballades. Els seus murs tenen paraments de pedra vista de material fosc barrejat amb altres de blanquinosos i marronosos format per lloses poc o gens picades i algun carreu petit i matusser.

Dimensions: 12'00 x 4'34 x 6'48 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total comptada des del fons de les capelles laterals fa 12'67 metres.

Guarda una pica baptismal rústica d'una sola peça granítica.

Campanar de torre de la segona meitat del segle XI. Té planta quadrada (4'40 x 4'40 m) amb un primer cos compacte on hi figura un sòcol força alt i ornat de dalt a baix amb lesenes cantoneres; interiorment està dividit en cinc pisos. Els seu murs de pedra vista tenen paraments de petites lloses més o menys picades i ordenades horitzontalment; les peces són de pedra fosca. Està coronat per una agulla piramidal moderna de lloses de pissarra amb inflexió a la base. Té finestres situades a cada cara en dos pisos: a sota la cornisa són geminades, més avall n'hi ha una en arc de mig punt força ampla i alguna espitllera en pisos inferiors.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 16'35 metres.

Esveltesa: 3,7

GAVET Sant Pere

Altitud: 421 metres. Municipi de Gavet de la Conca

Església romànica refeta probablement en el moment del barroc de manera molt austera i rústica. Consta, segurament, d'una nau rectangular amb capelles laterals. El frontis orientat a migdia té un portal en arc de mig punt amb marc de formigó reforçat a l'extradós amb un arc de modestes dovelles, un òcul circular atrompetat a mitja alçada i una cornisa angular amb una modesta creu metàl·lica al cim. Està bastida amb murs de paraments de lloses marronoses mig picades disposades en filades més o menys ordenades i amb carreus petits i matussers a cantoneres.

Campanar de torre d'un barroc auster. Té un primer alt cos de planta gairebé quadrada (2'60 x 2'50 m); el segon és octagonal irregular i està coronat per una cornisa destacada i una teulada piramidal vuitavada amb inflexió a la base recoberta de lloses poc polides de pissarra. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; hi pengen campanes. Té unes fines motllures que divideixen el segon cos del campanar en dos cossos, l'inferior amb l'esfera d'un rellotge. Els murs, com els del temple.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a migdia.

Alçada: 14'79 metres.

Esveltesa: 5,6

GUÀRDIA DE TREMP Mare de Déu del Remei

Altitud: 532 metres. Municipi de Castell de Mur

Església neoclàssica del segle XVIII. Consta d'una nau rectangular de tres trams, dos d'ells

molt curts; el tercer és el transsepte; estan coberts per voltes de llunetes sobre arcs torals de mig punt i amb una cúpula rebaixada al creuer sobre petxines damunt quatre arcs de punt rodó; està capçada per un gran absis semicircular sobrealçat prolongat per un tram. Un cor alt als peus del temple amb una barana de fusta descansa en un arc rebaixat i una volta de llunetes; unes tribunes prolonguen el cor en un tram sobre les capelles laterals. Les capelles es comuniquen amb al transsepte i entre si per un estret pas en arc de punt rodó; queden cobertes per voltes d'aresta. Els seus murs tenen paraments de paredat de lloses picades a mig carreuar barrejades amb petits carreus matussers. El frontis té un portal amb dues arcades de mig punt en degradació la més interna amb grans dovelles ben picades que descansen en impostes senzilles i en brancals amb carreus ben escairats de pedra grisenca; està inscrita en un escàs mur que queda absorbit dins del mur frontal on es troba l'arcada més externa a base de dovelles matusseres; té un òcul circular atrompetat a mitja alçada i una cornisa angular amb una espitllera al dessota.

Dimensions: 26'25 x 7'70 x 11'77 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total comptada des del fons de les capelles laterals fa 17'20 metres; la cúpula arriba als 14'90 i el transsepte en fa 16'86 x 7'69 x 11'60.

Guarda un retaule barroc d'*El Roser* del segle XVII salvat afortunadament dels desastres de la guerra del 1936 amb la imatge central de la Mare de Déu barroc, i una altra imatge més recent i de factura senzilla i popular en l'altar major, la de *La Mare de Déu del Remei* patrona de la parròquia.

Campanar de torre d'un barroc rústic i auster. Té un primer cos de planta quadrada (5'00 x 5'00 m); el segon octagonal està coronat per una cornisa i un terrat amb barana metàl·lica. Els seus murs de paredat de lloses mig carreuades de color marronós tenen carreus petits ben escairats a cantoneres. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; hi penja alguna campana; té unes motllures senzilles, una a sota finestres i l'altra a la base del cos vuitavat on també s'hi veuen algunes finestres amb arc de punt rodó mig cegades. Una escala interior arrapada als murs, sobre voltes catalanes i amb un ull central permet accedir a la cel·la.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis orientat a ponent.

Alçada: 25'00 metres.

Esveltesa: 5

GUIRÓ (o Aguiró) Sant Joan Baptista

Altitud: 1361 metres. Municipi de la Torre de Capdella

Església que té els orígens en el romànic de cap a finals del segle XI; avui, molt transformada, es troba capgirada. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó sobre tres arcs torals, segurament resultat de les obres fetes cap el segle XVII; té un cor alt als peus del temple; s'hi arriba per la mateixa escala que puja pel campanar. Té la capçalera recta; al seu darrere, on hi ha la sagristia, hi té un mur a llevant on encara s'hi veuen panys romànics possiblement d'un antic campanar. Està coberta per una teulada d'uralita a dos vessants; el seus murs tenen paraments de paredat. El frontis, amb el mur arrebossat i pintat de blanc, té un portal amb dues arcades de mig punt en degradació, una finestra d'arc rebaixat a mitja alçada i una destacada cornisa angular que es prolonga al llarg dels murs laterals.

Campanar de torre segurament del segle XVII però de construcció recent pel que fa a la part superior. Té planta quadrada (2'50 x 2'50 m) amb murs que tenen paraments de maçoneria i carreus a cantoneres al cos mitjà; el primer cos avui (2005) es troba arrebossat i emblanquinat; és de perímetre lleugerament major que els superiors. La cel·la, en l'últim cos del 1962, mostra paraments

de maó vist amb motllura a l'arrencada dels arcs de les finestres d'arc de mig punt; n'hi ha una a cada cara; hi penja alguna campana; en el cantó de tramuntana hi ha una finestra paredada. Està coronat per una cornisa motllurada i un petit terrat amb un pinacle cilíndric al centre.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 15'50 metres.

Esveltesa: 6,2

ISONA Santa Maria Assumpta

Altitud: 658 metres. Municipi d'Isona i Conca Dellà

Església aixecada entre el 1959 i el 1963 en substitució de l'antiga gòtica destruïda en la guerra del 1936 de la que només se'n conserva algun mur. Consta d'una nau rectangular en estil neogòtic coberta amb una volta sobre arcs diafragma apuntats en angle molt agut, presbiteri poligonal amb un cimbori vuitavat i capçalera recta. La façana principal orientada a migdia té un portal atrompetat amb quatre arquivoltes apuntades formades per petites dovelles ben escairades; descansen directament al terra del llindar; a mitja alçada, una motllura horitzontal divideix la façana en dues zones; a la superior s'hi obre una gran rosassa motllurada i atrompetada amb tres marcs en degradació de petites dovelles ben escairades. Els murs d'aquesta part nova del temple tenen paraments de pedra gris fosc amb tècnica de maçoneria.

La façana lateral gòtica (segle XIII) conservada a la banda de ponent té el mur de carreus mitjans ben escairats i alineats amb una portalada de dues arquivoltes apuntades i bordó sobre impostes i un portal rectangular amb una bonica imatge de Santa Maria al timpà, a mitja alçada una rosassa atrompetada de fons calat i, per coronament, una senzilla cornisa angular.

Guarda làpides romanes incrustades als murs, altres del segle XVIII estan situades a l'atri; la imatge de la patrona de fusta policromada del 1946 de l'escultor Josep Maria Bohigas i Masoliver; fa 1'70 metre d'alçada.

Arquitecte: Gabino Lagarriga Bringas.

Campanar de torre merament funcional coetani del temple. Té planta rectangular (6'54 x 5'04 m); conserva la base del segle XIII; la major part del seu alt cos té paraments de pedra escassament tallada en peces petites i amb carreus de poca dimensió a les cantoneres. La cel·la queda oberta amb una finestra d'arc de mig punt a cada cara; hi pengen campanes; als costats de llevant i ponent, sobre la cel·la, hi ha obertes tres finestres rectangulars amb altaveus, a les altres cares només se'n veu una; alguna altra n'hi ha a un nivell baix. La coberta és plana.

Situació: adossat al mur de llevant, proper al frontis.

Alçada: 27'00 metres.

Esveltesa: 4,1

LLIMIANA Santa Maria

Altitud: 790 metres.

Església romànica del segle XI. Consta de tres naus rectangulars de cinc trams un pèl irregulars ja que el temple s'estreny cap als peus; estan cobertes amb voltes de canó sobre quatre arcs torals de mig punt i separades per pilars rectangulars amb semi-columnes adossades que sostenen els arcs formers de mig punt; a la banda nord s'hi obren diverses capelles laterals tardanes, alguna coberta amb volta ogival. Està capçada a llevant (de fet, al sud-est) per tres absis semicirculars decorats per l'exterior segons l'estil llombard romànic amb arcs cecs i lesenes; tenen

paraments de carreus grisencs petits, irregulars picats matusserament, ben alineats; els murs laterals també s'hi veuen arcuacions cegues sota cornisa i lesenes tot i que els paraments estan en gran part arrebossats. La façana de ponent, moderna, té un portal en arc rebaixat i marc de dovelles i carreus de pedra un pèl marronosa; uns graons al davant serveixen per salvar el desnivell amb el carrer; el mur queda arrebossat i emblanquinat d'aspecte no massa endreçat; té unes finestres rectangulars a mitja alçada i una de petita sota mateix de la cornisa angular. La primitiva portalada romànica oberta a migdia avui està cegada.

Dimensions: 23'90 x 5'00 x 12'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 12 metres; és la mitjana.

Guarda restes de retaules renaixentistes i barrocs.

Campanar inacabat o escapçat. Té planta gairebé quadrada (5'32 x 5'52 m); és de construcció medieval, de poc temps posterior a la de l'església fins al nivell de la teulada del temple amb paraments de carreus petits i matussers. La cel·la, més moderna, té els murs amb paraments de paredat i carreus barrejats amb una finestra d'arc de mig punt als costats est i oest i dues a migdia; a tramuntana hi ha una galeria protegida per una barana metàl·lica. Està cobert per una teulada d'un sol vessant. La nau sud té una porta que dóna a la base del campanar; per ella s'hi pot entrar i pujar fins a la cel·la.

Situació: adossat al mur de migdia a tocar amb l'absis lateral fent angle al sud-est de la capçalera orientada a llevant.

Alçada: 16'42 metres.

Esveltesa: 3

MANYANET Sant Pere

Altitud: 1488 metres. Municipi de Sarroca de Bellera

Església d'estil barroc rústic i auster. Consta segurament d'una nau rectangular amb capelles laterals i està bastida amb murs de pedra vista amb paraments de maçoneria al frontis i de paredat de llosa a la resta. La façana principal encarada a ponent presenta un portal dovellat amb pedres de talla rústica en arc de mig punt, un òcul circular a mitja alçada i una destacada cornisa angular sobre caps de biga.

Campanar de torre barroc rústic i auster merament funcional. Té un primer cos de planta quadrada (2'10 x 2'10 m); un de segon amb els caires aixamfranats queda coronat amb una cornisa i una agulla vuitavada de pissarra amb inflexió a la base. Els seus murs amb paraments de maçoneria de pedra vista tenen el segon cos arrebossat. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja alguna campaneta.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis orientat a ponent.

Alçada: 16'80 metres.

Esveltesa: 8

MONT-ROS Nostra Senyora del Boix

Altitud: 1206 metres. Municipi de la Torre de Capdella

Església del segle XIV. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó; està acompanyada de dues capelles laterals per banda i precedida d'una entrada rectangular estreta. Té els seus murs amb paraments de maçoneria arrebossats i pintats d'un to rosa lilós. El frontis queda

obert amb un portal d'arc rebaixat en un cos que sobresurt de la façana orientada a ponent cobert amb una teuladeta de doble vessant; poc més amunt hi ha una finestra rectangular i al damunt hi destaca la cornisa horitzontal.

Dimensions: 18'08 x 6'10 x 8'85 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 11'89 metres.

Campanar de torre coetani del temple. Té planta rectangular (2'00 x 3'00 m) i queda coronat per una agulla piramidal amb inflexió a la base. La cel·la està oberta amb una finestra d'arc de mig punt a la banda frontal; hi penja una campana. Els seus murs estan arrebossats i pintats d'un color rosa lilós; té carreus de pedra blanca a cantoneres. Una segona torre adossada per darrera al campanar arriba fins a la base de la cel·la; és de construcció tardana i s'hi allotja el rellotge.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest amb el mur del frontis orientat a ponent.

Alçada: 18'70 metres.

Esveltesa: 6,2

NAENS Sant Esteve

Altitud: 976 metres. Municipi de Senterada

Església romànica senzilla de cap al segle XII avui mig esfondrada tot i que segurament fou refeta en temps moderns. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt damunt arcs torals i capçada a llevant per un absis semicircular que ja no es manté sencer. Ha estat bastida amb murs de paraments de maçoneria almenys al frontis, a ponent, on té el portal en arc de mig punt força desplaçat cap a la dreta respecte de l'eix determinat per l'angle que fa la cornisa i l'ull de bou situat a mitja alçada; entre aquest i la porta, gairebé al límit amb la cantonera, hi ha una finestreta d'arc apuntat; la cornisa angular sobresurt destacada al damunt de caps de biga.

Campanar de torre de planta quadrada (2'40 x 2'40 m) coronat per una cornisa destacada i una teulada a quatre vents; la cel·la queda oberta amb una finestra rectangular a cada cara. Els seus murs de pedra vista tenen paraments de paredat.

Situació: damunt del temple en l'angle sud-est de la capçalera orientada a llevant.

Alçada: 13'06 metres.

OVEIX La Purificació de Maria

Altitud: 1231 metres. Municipi de La Torre de Capdella

Església romànica del segle XI molt modificada als segles XVII-XVIII. Consta d'una nau rectangular que va sofrir, com tot l'edifici, un procés de sobrealçat; està coberta per voltes d'aresta damunt d'arcs torals de mig punt; queda capçada a llevant per un absis semicircular romànic amb volta de quart d'esfera amb decoració exterior d'arcs cecs a mitja alçada ja que al seu damunt s'hi va aixecar un pany més en sobrealçar-lo en temps barrocs; una sola capella lateral s'hi va afegir al cantó de migdia en temps de l'ampliació. El portal obert al mur sud té un arc de mig punt amb dovelles matusseres de pedra blanquinosa; el mur mostra a la part baixa un parament de maçoneria amb pedres mig picades de pedra marronosa; la part superior es troba arrebossada i emblanquinada; a mitja alçada, un òcul circular atrompetat queda lleugerament desplaçat a la dreta de l'eix de la porta; una cornisa horitzontal recorre tot al llarg del seus murs.

Dimensions: 9'67 x 4'72 x 5'46 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Campanar barroc senzill i auster de l'època de les reformes. Té un primer cos de planta quadrada (2'75 x 2'75 m); el segon amb els caires aixamfranats està coronat per una destacada cornisa i una teulada piramidal vuitavada amb inflexió a la base coberta de lloses matusseres de pissarra. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja una campana; una motllura al seu dessota divideix el segon cos en dos. Els seus murs arrebossats han estat emblanquinats.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest de la façana lateral de migdia i de la dels peus del temple orientats a ponent.

Alçada: 13'60 metres.

Esveltesa: 5

PALAU DE NOGUERA Sant Joan Baptista

Altitud: 438 metres. Municipi de Tremp

Església barroca aixecada cap el 1700. Consta d'una nau rectangular de cinc trams coberta amb una volta de llunetes damunt cinc arcs torals de mig punt i està acompanyada de capelles laterals; té un presbiteri semicircular en una capçalera recta. Un ampli atri allotja a la part alta un cor amb barana de fusta; es prolonga sobre les capelles laterals amb tres tribunes per banda. El frontis molt auster té un portal dovellat en arc de mig punt, un òcul circular atrompetat a mitja alçada i una cornisa motllurada angular. Tots els seus murs de pedra vista marronosa tenen paraments de maçoneria de lloses mig picades amb carreus ben escairats a les cantoneres .

Dimensions: 20'55 x 7'98 x 11'60 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; la llargada inclou la fondària de l'atri que fa 3'83 metres; l'amplada total des del fons de les capelles arriba als 14'50 metres.

Guarda un retaule neoclàssic a l'altar major amb les imatges de *La Puríssima* i de *Sant Joan* conservats malgrat els desastres de la Guerra Civil ja que el temple no fou cremat; igualment es van conservar altres sis retaules barrocs en les capelles laterals; és interessant, també, una pica baptismal antiga.

Campanar de torre barroc coetani del temple; té planta gairebé quadrada (4'40 x 4'83 m) i un segon cos vuitavat. La cel·la al capdamunt queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; hi pengen campanes; també hi ha finestres a la base d'aquest segon cos, petites i rectangulars, i a la part superior del primer, en aquest cas simples espitlleres. Els seus murs de pedra vista tenen paraments de maçoneria de peces mig picades amb carreus a cantoneres com els del temple; unes motllures senzilles es troben a sota de la cel·la i sota de les finestres de la meitat del cos aixamfranat; trenquen la seva verticalitat.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-est del frontis encarat a tramuntana.

Alçada: 27'51 metres.

Esveltesa: 5,7

PESSONADA L'Assumpció

Altitud: 878 metres. Municipi de La Conca Dellà o del Pallars Jussà

Església d'aspecte rústic i humil segurament amb orígens romànics i molt modificada al segle XIX. Consta d'una nau rectangular; bastida amb murs de pedra vista té paraments de

maçoneria matussera amb peces grans de material marronós. El frontis té un portal en arc de mig punt amb dovelles grans de pedra blanca, un òcul circular a mitja alçada i una gran finestra d'arc de mig punt sota cornisa, possiblement restes d'una antiga espadanya que sobresurt lleugerament de la teulada de doble vessant.

Campanar de torre amb l'aspecte d'obra recent (2005) sobretot la part superior. Sobresurt de la teulada amb un primer curt cos de planta quadrada (2'00 x 2'00 m) aixamfranada; està bastit amb paraments de carreus matussers grisencs i prosseguit per un de segon, igualment aixamfranat, on s'ubica la cel·la; en el segon cos els seus murs estan arrebossats i pintats d'un color rosat pàl·lid i oberts amb àmplies finestres en arc de mig punt, una a cada costat; hi penja una campana. Està coronat per una cornisa destacada i una teulada a quatre vessants.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle amb el frontis orientat a ponent.

Alçada: 14'20 metres.

Esveltesa: 7

LA POBLA DE SEGUR Santa Maria, Mare de Déu de la Ribera

Altitud: 525 metres.

Església neoclàssica aixecada entre el 1768 i el 1783. Consta d'una nau rectangular de sis trams, un d'ells és el transsepte; està coberta amb una volta de llunetes sobre quatre arcs torals de mig punt prolongats per sengles pilastres de capitells compostos; una imposta motllurada recorre tota la base de la volta. Uns passadissos laterals tenen voltes d'aresta i estan separats de la nau per pilars. Una cúpula sobre petxines s'aixeca sobre el creuer; el presbiteri és semicircular en una capçalera recta. Un cor alt amb barana metàl·lica descansa en un arc carpanell i una volta d'aresta en el tram dels peus del temple. Els murs exteriors de pedra vista presenten paraments de maçoneria de peces marronoses amb carreus mitjans a cantoneres.

Al frontis, amb un mur d'un parament de maçonaria de peces petites i mig picades de color marronós clar, s'hi obre una gran portalada classicitzant amb el portal de marc rectangular de pedra blanca flanquejat per un parell de pilastres a cada banda de carreus ben escairats de pedra rogenca adossades als muntants i que descansen sobre un sòcol de pedra grisa; queda recobert per un entaulament filetejat i un ràfec; una rosassa es troba a mitja alçada i, per coronament, una cornisa motllurada amb curvatura convexa al centre i còncava als laterals.

Dimensions: 36'40 x 9'80 x 16'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; la llargada inclou 4'40 metres que corresponen a l'atri separat de la nau per una tanca vidriada; l'amplada total de la nau i els passadissos fa 18'50 metres; la cúpula arriba als 21'77 i el transsepte en fa 18'48 x 9'80 x 15'92.

Arquitectes: Joan Serena i Linus Latorre.

Guarda unes pintures murals al presbiteri i als altars laterals del pintor local Enric Porta (1961); la imatge de la patrona, de 1942, és de Josep Borrell i Nicolau, de la mateixa Pobla; l'altar major segueix el projecte de l'arquitecte Francesc Folguera; té orgue.

Campanar de torre neoclàssic coetani del temple. Té un primer cos de planta quadrada (4'25 x 4'25 m) prosseguit per un de segon octagonal irregular. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; hi pengen tres campanes; té una motllura a l'arrencada dels arcs i al començament del cos vuitavat. Està coronat per una minsa cornisa amb gàrgoles als costats curts i un terrat amb balustrada. Els seus murs tenen paraments de maçoneria amb carreus a cantoneres d'un material com el del frontis. L'esfera d'un rellotge es troba al capdamunt del primer cos a la cara frontal.

Una escala d'obra arrapada a les parets, sobre voltes, amb barana de fusta rústica i amb un ull central permet accedir a la cel·la. Des del primer replà es pot passar a les tribunes laterals. Per arribar al terrat una escala metàl·lica fixada al terra de la cel·la dóna a una trapa oberta al seu sostre.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 32'44 metres.

Esveltesa: 7,6

LA POBLETA DE BELLVEÍ Sant Feliu

Altitud: 803 metres. Municipi de La Torre de Capdella

Església amb alguna resta romànica i d'èpoques reculades fou aixecada bàsicament a principis del segle XV i reformada en època posterior, possiblement cap al segle XVII. Consta d'una nau rectangular capçada per un absis semicircular inspirat en el romànic visible amb prou feines per l'exterior a causa de les construccions veïnes. Una capella fonda a la banda nord té un absis semicircular de temps moderns. El frontis es troba arrebossat i pintat d'un blanc grisenc; té un portal d'arc de mig punt amb guardapols motllurat damunt impostes i muntants destacats a manera de pilastres toscanes; una rosassa motllurada a mitja alçada i una cornisa angular coronen aquesta façana.

Campanar de torre d'aspecte rústic, molt auster, possiblement d'època gòtica. Té un primer cos de planta quadrada (4'20 x 4'20 m) amb els baixos lleugerament atalussats i un de segon octagonal capçat per una minsa cornisa i una coberta de vuit vessants gairebé plana de teules aràbigues. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc rebaixat, una a cada costat altern; hi pengen campanes. Els seus murs tenen paraments de paredat amb el morter ben visible que li donen un aspecte blanquinós; té unes motllures senzilles entre els dos cossos i sota de la cel·la.

Situació: angle nord-est de la capçalera, adossat al mur de tramuntana.

Alçada: 13'00 metres.

Esveltesa: 3,1

SALÀS DE PALLARS Mare de Déu del Coll

Altitud: 573 metres.

Església del segle XVI engrandida el 1833. Consta de tres naus rectangulars, la central coberta amb una volta de canó apuntat, les laterals amb voltes ogivals; tenen tres trams, un d'ells és el cancell separat dels altres per una tanca vidriada i situat a un nivell més alt que se supera per una rampa. Damunt d'ell, un cor descansa en un arc rebaixat i un embigat de fusta. Dos pilars de secció octagonal separen les naus a través de dos arcs formers de mig punt.

Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats de pedra d'un to marronós amb algun pany alt de maçoneria. El frontis té un portal gòtic dovellat en arc apuntat de pedra clara i guardapols damunt una senzilla imposta; un òcul circular atrompetat a mitja alçada serveix per il·luminar el cor; ja, força més amunt, el frontis es divideix en campanar i una fina cornisa d'un sol vessant.

Dimensions: 22'20 x 5'18 x 8'93 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus en fa 18'07.

Campanar de torre de planta gairebé quadrada (4'33 x 4'00 m). La cel·la queda oberta amb

finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen tres campanes, una petita per avisar els tocs, una mitjana i la campana grossa. Una altra finestra allargassada es troba a mitja alçada. Està capçat per una minsa cornisa i una teulada plana. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans ben escairats disposats en filades regulars; estan mancats d'elements decoratius. Per pujar fins a la cel·la cal fer-ho a través d'una porta oberta a mitja alçada entrant a l'esquerra; la porta està tancada per una de metàl·lica i corredissa; un cop dins del campanar, una escala de cargol metàl·lica molt sòlida arraconada a un angle condueix fins al capdamunt.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis orientat a ponent.

Alçada: 27'68 metres.

Esveltesa: 6,4

SANT SALVADOR DE TOLÓ Sant Salvador

Altitud: 787 metres. Municipi de Gavet de la Conca

Església que potser podria haver estat aixecada al segle XIX; conserva algunes restes de l'antiga romànica al mur sud. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó sobre tres arcs torals de mig punt i amb la capçalera recta; està acompanyada de capelles laterals. Els seus murs interiors es troben emblanquinats; un fort desnivell fa que la capçalera quedi més enlairada respecte del nivell del terra; en fer-se la nau es va tancar l'espai que quedava buit i el mur de la capçalera va ser aixecat de força més avall que el terra de la nau. El frontis té un portal en arc de mig punt amb un marc de dovelles i carreus de peces grans i ben escairades, una fornícula amb imatge al damunt, un òcul circular motllurat a mitja alçada i una cornisa angular. Els seus murs de pedra vista tenen paraments de carreus a mig picar, matussers, irregulars i disposats en filades més o menys uniformes, tot d'un material marronós.

Dimensions: 16'90 x 7'00 x 10'63 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons de les capelles laterals l'amplada total fa 13'50 metres.

Campanar de torre merament funcional coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (3'62 x 4'00 m) i està capçat per una cornisa motllurada i un terrat amb barana d'obra. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen campanes. Té l'esfera d'un rellotge sota de la finestra frontal, únic element que trenca la nuesa dels seus murs que tenen un escàs atalussament i presenten paraments de carreus irregulars i molt matussers.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a migdia.

Alçada: 17'74 metres.

Esveltesa: 4,4

SANT SERNI Sant Sadurní

Altitud: 601 metres. Municipi de Gavet de la Conca

Església antiga refeta el 1886 sense que en resti res de la primitiva església romànica. Segurament consta d'una nau rectangular amb capçalera recta acompanyada de capelles laterals. Avui (2005) presenta uns murs amb paraments de pedra vista de carreus matussers, irregulars i disposats més o menys en filades uniformes. Té un portal dovellat en arc de mig punt obert en un mur lateral i una finestra rectangular sota la cornisa horitzontal.

Campanar de torre merament funcional coetani del temple. Té un primer cos de planta

gairebé quadrada (2'90 x 2'70 m) i un segon amb els caires aixamfranats amb una senzilla motllura entre ells dos. Està capçat per una cornisa i una teulada d'un sol vessant. La cel·la queda oberta amb una finestra d'arc apuntat a cada cara; hi penja alguna campana. Els seus murs tenen paraments de pedra vista amb carreus matussers de pedra marronosa com els del temple. Llevat de la fina motllura no té altre detall que trenqui la nuesa dels seus murs.

Situació: adossat a l'angle nord-est dels peus de l'església orientats a llevant.

Alçada: 13'95 metres.

Esveltesa: 4,8

SAPEIRA Santa Maria

Altitud: 1005 metres. Municipi de Tremp

Església romànica dels segles XII i XIII força modificada. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntat sobre arcs torals i capçada per un absis semicircular molt desfet per obres posteriors que fan que la capçalera avui sigui recta i amb poques restes de l'antic absis; s'hi han obert capelles laterals als dos costats en temps moderns. El portal està situat al mur lateral del migdia; presenta dues arcades en arc apuntat en degradació i guardapols; descansen en una senzilla imposta; sota d'elles, deixant un espai a manera d'un timpà vidriat, el portal modern queda obert en arc escassament apuntat a base de dovelles ben tallades; descansa en brancals de l'antic mur del temple. Els seu murs presenten diversitat de panys, els baixos amb paraments de carreus matussers i grans de pedra marró clar són segurament del segle XI, els que es troben al seu damunt, de carreus marró fosc, ben escairats, irregulars i de mida mitjana a gran són romànics del XII o XIII; estan reforçats per robustos contraforts situats en punts diversos i en les cantoneres.

Campanar de torre aixecat modernament. Té planta gairebé quadrada (3'00 x 2'80 m). Està capçat per una cornisa amb dobles arcuacions cegues al dessota i una teulada piramidal de quatre vessants amb teules aràbigues. La cel·la aixecada recentment amb paraments de maó vist té obertes finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, amb el marc doblat i una imposta senzilla a la seva arrencada; hi penja alguna campana. El primer cos, com la resta de l'església, té els paraments de carreus ben escairats marronosos.

Situació: damunt la capçalera fent angle al sud-oest del mur lateral de migdia.

Alçada: 13'35 metres.

Esveltesa: 4,4

SARROCA DE BELLERA Sant Feliu

Altitud: 1002 metres.

Església rústica d'una nau rectangular recoberta per una teulada a dos vessants. Els seus murs avui (2005) estan arrebossats i emblanquinats. Té un portal en arc de mig punt al mur de migdia, mur coronat per una cornisa horitzontal.

Guarda un petit retaule gòtico-renaixentista i una talla romànica policromada del segle XIII de *La Mare de Déu de Bellera* amb Maria asseguda en un setial i el Nen al centre de la falda, tots dos revestits de túniques blaves amb decoració floral daurada; Maria porta un birret a tall de corona.

Campanar de torre d'aspecte robust a manera d'una antiga fortalesa. Té planta gairebé quadrada (5'38 x 4'80 m) i està capçat per una minsa cornisa i una teulada a quatre vents amb una campaneta al cim. Els seus murs tenen paraments de carreus petits, irregulars disposats en filades

uniformes. La cel·la no és distingeix però prop de la cornisa s'obren dues finestres d'arc rebaixat a la cara de migdia de les que en pengen sengles campanes; a la que dóna al nord hi figura l'esfera d'un rellotge; els murs no mostren externament cap divisió en pisos sinó tot el contrari, ben nus.

Situació: damunt la capçalera orientada a tramuntana fent angle amb el mur de ponent.

Alçada: 20'26 metres; la campaneta del cim no queda inclosa en aquesta mesura.

Esveltesa: 3,7

SENTERADA Santa Maria de Gràcia

Altitud: 729 metres.

Església romànica molt reformada posteriorment i que conserva unes restes de l'absis antic del segle XI de cap el 1042. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó reforçada amb nervis; té la capçalera recta i dues capelles fondes a manera de fals transsepte. Un cor alt amb barana metàl·lica descansa en una volta de creueria i en un embigat horitzontal. El frontis té un portal dovellat en arc de mig punt amb el marc lleugerament ressaltat i un òcul circular atrompetat sota una cornisa horitzontal. Els seus murs estan arrebossats i emblanquinats però han perdut el seu color original ja que avui (2005) es veuen enfosquits i amb humitats; es distingeixen escassament uns carreus a cantoneres.

Dimensions: 14'54 x 4'94 x 7'18 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada calculada des del fons de les dues capelles laterals fa 10 metres.

Guarda una pica beneitera que sembla antiga en un bloc de pedra circular de poc fons amb detalls en relleu que formen unes arcades cegues de punt rodó que omplen tota la superfície externa sota mateix d'una banda que emmarca la boca.

Campanar neoclàssic del segle XIX. Té un primer cos de planta gairebé quadrada (2'23 x 2'30 m) i un segon amb els caires aixamfranats. Està capçat per una cornisa motllurada i una agulla piramidal vuitavada amb inflexió a la base recoberta de lloses de pissarra. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen dues campanes. Els seus murs es veuen arrebossats i pintats de blanc; amb el temps s'han tornat grisencs i enfosquits en part. L'escala que puja per l'interior, donades les reduïdes dimensions del campanar, és estreta; comença per la que porta fins al cor, des d'allí s'enfila campanar amunt arrapada a les parets, sobre voltes.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a migdia.

Alçada: 15'16 metres.

Esveltesa: 6,6

TALARN Sant Martí

Altitud: 572 metres.

Església d'origen romànic però reconstruïda entre el 1617 i el 1674 en gòtic tardà. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberts amb voltes de creueria estrellada damunt quatre arcs torals de mig punt; està capçada a llevant per un absis poligonal de cinc costats; el primer tram tocant al presbiteri és més ample i podria considerar-se com un fals transsepte que no sobresurt; els arcs torals descansen en sengles pilastres adossades als murs que separen les capelles. Un cor alt als peus del temple es troba sobre un arc carpanell i una volta de creueria estrellada. La façana principal de tradició barroca però molt austera té un portal en arc de mig punt flanquejat per dues pilastres toscanes d'escàs relleu a cada banda, una rosassa a mitja alçada i una esfera horària al dessota d'una cornisa angular sobre permòdols; està encarada a ponent. Tot el seu mur de pedra vista presenta un

parament de carreus mitjans de pedra marronosa, ben escairats i disposats en filades; amb tot, hi ha panys en els que la pedra és lleugerament més fosca i altres en què els carreus no semblen ben encaixats; segurament és la prova que el temple ha sofert diverses remodelacions.

Dimensions: 27'00 x 10'06 x 14'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles és de 16'54 metres.

Guarda un orgue del 1746 en molt bon estat construït per Josep Boscà de Seringera.

Campanar de torre coetani del temple. Té planta quadrada (8'25 x 8'25 m) i està bastit amb carreus mitjans de pedra rogenca, irregulars i mig gastats per l'erosió; té aires de fortalesa; està capçat per una minsa cornisa i un terrat amb una barana de passamà sinuós amb aspecte d'obra recent. La cel·la queda oberta amb dues finestres d'arc de mig punt a cada costat; hi pengen quatre campanes; en conserva una de les anomenades matraca penjada sota el sostre de la cel·la; una pesa 53 quilos, dues més en pesen 72 i 296 respectivament. Altres pisos tenen finestres que avui (2010) estan tapiades.

Per pujar fins a dalt cal fer-ho per una escala de cargol amb graons d'obra; es troba en una torre semicilíndrica amb un parament de maçoneria matussera adjacent al campanar; a mig aire s'entra dins del campanar i per una altra escala també de cargol d'obra s'accedeix a la cel·la. Des d'allí al terrat s'hi va per una sòlida escala de ferro amb graons de fusta

Situació: adossat a la façana lateral de migdia, prop de l'absis encarat a llevant.

Alçada: 26'44 metres.

Esveltesa: 3,2

TERCUI Sant Pere

Altitud: 783 metres. Municipi de Tremp

Església romànica de finals del segle XI i de principis del dotze; fou mig refeta en època barroca com es pot veure en l'absis que va quedar sobrealçat. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberta avui (2006), després de perdre la volta, amb un sostre de fusta de dos vessants; una imposta motllurada clàssica recorre tota la nau per sota de l'antiga volta de canó avui desapareguda; l'arc presbiteral i les tres pilastres situades a banda i banda sota dels absents arcs torals mostren l'antiga construcció romànica. Està capçada a llevant (de fet, al nord-est) per un absis romànic semicircular cobert amb una volta de quart d'esfera; no té ornamentació per l'exterior. Té un portal secundari situat al mur de migdia amb un marc rectangular; el portal principal es troba al mur nord proper als peus; està format per dues arcades dovellades amb un bordó tots en arc de mig punt; descansen en impostes i en brancals ben carreuats de peces mitjanes. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans, matussers, irregulars, disposats en filades uniformes de pedra blanquinosa aparentment sense morter.

Dimensions: 14'77 x 4'60 x 6'90 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Campanar de torre amb planta rectangular (3'25 x 2'15 m) que avui només conserva dos murs, els que es corresponen als de l'església; ha perdut els altres dos que se sostenien sobre la volta ara ensorrada i substituïda per un sostre de fusta recentment refet. Tampoc ha conservat la teulada pel mateix motiu; per això només queden dos ulls corresponents a les antigues finestres de la cel·la en un dels quals encara hi figura una campana.

Situació: sobre els peus del temple en les parets que formen el seu angle nord-oest.

Alçada: 12'70 metres (és l'alçada actual, quan al campanar li manquen les parts superiors)

LA TORRE DE CAPDELLA Sant Martí

Altitud: 1075 metres.

Església moderna aixecada l'any 1918. Consta, segurament, d'una nau rectangular i alguna capella lateral. Té els murs arrebossats i emblanquinats amb un aspecte d'abandonament (2005); el cancell, cobert amb una teulada de doble vessant, precedeix el frontis; hi té tres portals d'arc de mig punt oberts en tres costats, més gran el central; té un òcul circular a mitja alçada en el mur del frontis obert per damunt del cancell, i una cornisa angular per coronament. La teulada a doble vessant presenta coberta de lloses de pissarra negra ben tallades.

Campanar de torre de planta gairebé quadrada (2'44 x 2'70 m) capçat amb una cornisa motllurada i una teulada piramidal de pissarra amb inflexió a la base. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen campanes; té alguna espitllera a la cara frontal en pisos inferiors. Els seus murs estan arrebossats i emblanquinats enfosquits pel pas del temps com els del temple.

Situació: damunt l'ala esquerra de l'església fent angle al nord-oest del frontis orientat a ponent; n'està una mica endarrerit.

Alçada: 15'20 metres.

Esveltesa: 5,6

LA TORRE DE TAMÚRCIA Sant Josep

Altitud: 1048 metres. Municipi de Tremp

Església romànica del segle XII que ha sofert canvis i retocs al llarg del temps. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó rebaixada sobre dos arcs torals i capçada a llevant per un absis semicircular romànic amb un parament de carreus mitjans ben escairats i que presenta per l'exterior, poc més avall de la cornisa, un fris format per un escàs ràfec sobre mènsules bisellades; dues capelles fondes fan com de fals transsepte; un porxo davant del portal està cobert per una teulada d'un sol vessant sobre d'un embigat de fusta suportat per alguns dels contraforts laterals. El portal dovellat rústicament en arc de mig punt està obert al mur de migdia. Els seus murs de pedra grisenca tenen paraments de carreus mitjans matussers i irregulars disposats més o menys en filades; els de l'absis romànic, marronosos de mida mitjana, semblen més ben escairats i alineats com en la majoria de les obres del segle XII.

Dimensions: 10'00 x 3'66 x 4'82 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons de les dues capelles laterals fa 8'34 metres d'amplada.

Campanar de torre afegit modernament. Té un primer poc cos de planta quadrada (2'45 x 2'50 m) i un segon octagonal; està coronat per una destacada cornisa i una teulada de quatre vessants força plana de teules aràbigues. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; hi pengen campanes. Els seus murs ofereixen dos aspectes, la base quadrada es troba arrebossada i pintada amb un color rogenc, el segon cos octagonal de pedra vista té paraments amb tècnica de maçoneria i fa servir peces en les que predomina el color gris i que es veuen picades i escairades a mitges.

Situació: adossat al centre dels peus del temple, a ponent.

Alçada: 9'40 metres.

Esveltesa: 3,7

TREMP Santa Maria de Valldeflors, basílica

Altitud: 468 metres.

Església aixecada al segle XVII entre el 1638 i el 1642. Consta d'una nau rectangular en estil gòtic tardà de cinc trams coberts amb volta ogival estrellada damunt cinc arcs torals de punt rodó que descansen en una imposta classicitzant i en sengles pilastres; els nervis estan decorats amb elements daurats i les claus de volta amb relleus policromats; està capçada a llevant per un absis poligonal de set costats per l'exterior i semicircular per l'interior; té un digne cancell i un cor sobre embigat de fusta que encabeix un orgue barroc; les capelles laterals estan obertes per arcs de mig punt. Els seus murs de pedra groguenca daurada tenen paraments de carreus petits i ben escairats tant per l'interior com per fora. Hi ha vestigis romànics del segle XI al mur de migdia amb un portal amb dues arcades en degradació de mig punt ben dovellades amb peces petites; descansen en senzilles impostes.

La portada principal, classicitzant, té un timpà al dessota d'un arc semicircular i sobre la llinda; està decorat amb una obra moderna de Pujol Grau feta amb planxa de ferro que representa Maria rodejada d'elements vegetals estilitzats; el portal rectangular està flanquejat per dues columnes estriades i exemptes per banda que descansen en un mateix alt pedestal; sostenen part de l'entaulament truncat i un frontó inacabat; a mitja alçada hi ha una rosassa motllurada i, al capdamunt, la cornisa angular igualment motllurada i amb pinacles de bola als extrems.

Dimensions: 40'00 x 13'00 x 19'33 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total comptada des del fons de les capelles laterals fa 22'87 metres.

Arquitecte: Claudi Casals II de Barcelona (segle XVII).

Guarda un retaule renaixentista del 1623 de *Sant Bonifaci* a la capella del Santíssim; una talla gòtica policromada del segle XV de dos metres d'altura de *La Mare de Déu de Valldeflors* que representa Maria de peu dret amb el Nen sostingut pel braç esquerre i ricament embolcallada per un ampli mantell d'abundants plecs fet de tela endurida; les dues figures coronades estan incorporades al retaule d'imitació al barroc obrat el 1951. Una pica baptismal en un sol bloc de pedra de boca poligonal amb tot l'exterior amb relleus policromats. Damunt la llinda del portal, ornant el frontó semicircular, una escultura en planxa de ferro de Pujol Grau intenta al·ludir la patrona.

Campanar de torre amb un primer alt cos del gòtic tardà completat el 1909 amb la cel·la. El seu primer alt cos té planta gairebé quadrada (9'32 x 9'10 m); el segon octagonal constitueix la cel·la amb vuit finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen campanes. Està capçat per una cornisa motllurada amb un fris destacat d'arcuacions cegues al seu dessota i un terrat amb barana de merlets; per la banda sud té adossada una torre rectangular que arriba molt a prop de la motllura que corona el primer cos. Els seus murs amb paraments de carreus petits i ben escairats disposats en filades uniformes tenen la mateixa coloració daurada que els del temple. Una escala de cargol de pedra puja fins a un replà a partir del qual segueix per unes escales metàl·liques fins a la cel·la.

Situació: adossat al mur de migdia, tocant a l'absis orientat a llevant.

Alçada: 38'30 metres.

Esveltesa: 4,1

ALGUNES ESGLÉSIES SENSE CAMPANAR DE TORRE, AMB ESPADANYA, SUFRAGÀNIES O SENSE CULTE

ALSAMORA Santa Creu

Altitud: 800 metres. Municipi de Santa Esteve de la Sarga

Església petita amb una nau de planta rectangular sembla ser un edifici modern situat en la

part alta i moderna de la petita població mentre que l'antic temple, més avall, ha quedat abandonat. Té els murs arrebossats i pintats de color grisenc. La façana principal està orientada la nord. Hi té un portal rectangular amb un destacat ràfec a la llinda; els seus brancals blanquinosos es prolonguen i sobresurten del frontis formant una espadanya d'un ampli i alt ull coronat per una teuladeta horitzontal. A banda i banda del portal dues petites finestres rectangulars estan emmarcades per pedra blanca. **Campanar** d'espadanya d'un sol ull rectangular cobert per una teuladeta horitzontal; hi penja una petita campaneta. Fa 1'80 metres d'amplada i té una alçada de 6'58 metres.

L'ALZINA Santa Creu

Altitud: 950 metres. Municipi de Sant Esteve de la Sarga

Església amb una nau de planta rectangular acompanyada de capelles laterals. En el frontis hi ha el portal en arc de mig punt dovellat amb petites peces matusseres; al seu damunt hi té una finestra en arc de mig punt i a mitja alçada un òcul circular atrompetat; una senzilla cornisa angular queda interrompuda al centre per la massa del campanar. Els seus murs de pedra vista marronosa tenen paraments de maçoneria a base de peces irregulars i en desordre. **Campanar** d'espadanya aixecat al centre i damunt el mur frontal orientat a ponent. Té oberts dos allargassats ulls en arc de mig punt; està cobert per una teuladeta de lloses en escata de dos pendents; hi pengen campanes. He calculat que l'amplada de la seva base fa 3 metres i que té una alçada de 11'60; són mesures aproximades.

ARANSÍS Sant Pere

Altitud: 945 metres. Municipi de Gavet de la Conca

Església romànica de la segona meitat del segle XI que fou modificada en temps tardans, tot i que del romànic en queda el mur sud i l'absis. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt acompanyada de capelles laterals afegides en temps barrocs. Està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera precedit d'un arc presbiteral; no té ornamentació per l'exterior. Ha estat sobrealçada i se li han modificat molts murs llevat del de migdia on s'hi pot veure un fris d'arcs cecs sota cornisa; en el de ponent s'hi va obrir un portal en arc rebaixat amb dovelles de maó, un òcul circular atrompetat a mitja alçada i una torre que ocupa tota l'amplada del frontis (4'65 metres) que fa de campanar. Els seus murs mostren paraments de petits carreus matussers més o menys ben disposats en filades. **Campanar** d'espadanya a manera de golfes amb dos ulls allargassats a ponent i un a tramuntana en arcs de mig punt més o menys rebaixats; està cobert amb una teulada de dos vessants. He calculat que la seva alçada fa 7'58 metres; és una dada que considero aproximada.

AVELLANOS Santa Maria

Altitud: 1377 metres. Municipi de Sarroca de Bellera

Església romànica d'estructura rústica dins l'estil romànic del segle XII avançat. Consta d'una nau rectangular acompanyada de capelles al dos costats d'un moment força posterior; també s'hi va afegir un porxo cobert a ponent que té un gran arc de mig punt a migdia; aixopluga el portal obert als peus del temple, tots ells de temps tardà. La nau romànica està coberta amb una volta de canó de mig punt i està capçada a llevant per una absis semicircular amb volta de quart d'esfera i precedit d'un senzill arc presbiteral; no té ornamentació per l'exterior. Els seus murs mostren un treball rústic de paraments amb carreus amb prou feines escairats, irregulars, allargassats i disposats en no massa ordre. **Campanar** de torre merament funcional aixecat cap al sud-est en posició esbiaixada respecte del mur de migdia; té planta quadrada (3'85 x 3'85 m); els murs com els del temple, sense elements distintius llevat de les finestres a la part alta i d'una senzilla cornisa amb una teulada de quatre vessants per coronament. He calculat que la seva alçada fa 8'82 metres; és una dada que considero aproximada.

BASTURS Sant Julià

Altitud: 775 metres. Municipi d'Isona i Conca Dellà

Església romànica de finals del segle XII o de principis del XIII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt damunt una imposta que recorre tota la seva base. Està capçada a llevant per un absis semicircular de volta de quart d'esfera precedit d'un arc presbiteral; per l'exterior no mostra cap ornamentació. Portal obert al mur de ponent, als peus del temple; el formen dues arcades de mig punt en degradació dovellades amb grans peces sobretot la interior; a mitja alçada hi té un gran òcul atrompetat amb un ull de bou petit al centre. Els seus murs mostren paraments de carreus mitjans ben escairats i disposats en filades regulars. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt cobert per una teuladeta de dos vessants a base de lloses en escata. He calculat que l'amplada de la seva base fa 3'20 metres i que té un alçada de 10'50; són dades que considero com aproximades.

BISCARRI Sant Andreu

Altitud: 934 metres. Municipi de Isona i Conca Dellà

Església romànica aixecada en dos moments, a la fi del segle XI pel que fa a llevant i a la fi del XII per la part de ponent. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt en la part de llevant i de canó apuntat en la part de ponent a partir d'un arc toral situat més o menys cap al centre; està capçada a llevant (de fet, al sud-est) per un absis semicircular de volta de quart d'esfera amb un arc presbiteral ample que té dos nínxols, una a cada banda i ornat per l'exterior amb un fris d'arcs cecs sota cornisa i amb lesenes. Té un portal en arc de mig punt amb petites dovelles al mur de migdia. En èpoques tardanes se li van afegir dues capelles, una al nord de planta rectangular i l'altra al sud formant un absis semicircular allargassat; els seus eixos no són ben perpendiculars al de la nau de manera que, pel fet de trobar-se enfrontades, deixen un espai central un pèl trapezoïdal. Els murs de la part llevantina tenen paraments de carreus matussers de mida mitjana força regulars i disposats en filades; els de la part ponentina són petits, matussers, allargassats i en filades; els de les capelles mostren un treball de maçoneria amb peces sense picar força irregulars. Dimensions: 13'30 x 4'20 x 8'15 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; modernament s'ha separat l'absis central de la nau amb un envà i se l'ha reservat com a sagristia i això fa que la llargada donada sigui la que limita l'envà; si la considerem fins al fons de l'absis la llargada total seria de 14'75 metres; l'amplada considerada des del fons de les naus laterals arriba al 10'60 metres. **Campanar** d'un moment força recent com una espadanya closa aixecat damunt dels peus del temple, a ponent i a la banda de migdia, coberta amb una teulada d'un sol vessant i que es troba formant una cel·la amb dues finestres rectangulars, una al lateral sud i l'altra a llevant; els seus murs mostren un parament de maçoneria. Les mesures de la base són de 6'90 x 1'85 metres i l'alçada màxima és de 12'54 metres.

CASTELLET Mare de Déu de l'Esperança

Altitud: 1093 metres. Municipi de Tremp

Església romànica de finals del segle XII o de principis del XIII aixecada amb aires rústics. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt damunt un arc toral que arrenca de sengles impostes encaixades en els murs; està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera que s'obre directament a la nau; no té ornamentació per l'exterior. En un moment tardà s'hi afegiren dues capelles rectangulars amb volta de canó properes a l'absis, una al nord i l'altra al sud. Té un portal al mur de ponent, als peus del temple, segurament d'un moment avançat del segle XIII o del XIV a base d'una arcada de dovelles grans ben picades; al seu damunt, a mitja alçada, hi ha una estreta finestra rectangular i, per coronament, una escassa cornisa angular interrompuda al centre pel cos del campanar. Els seus murs, majoritàriament arrebossats, deixen

veure paraments de carreus ben escairats de mida gran i disposats en filades ordenades en llocs on s'ha perdut la capa d'arrebossat. **Campanar** d'espadanya de tres ulls en arc de mig punt disposats en dos pisos, dos ulls en el baix i el tercer al damunt degudament centrat; està cobert per una teuladeta de dos vessants amb teules aràbigues que sobresurten formant una escassa cornisa; al cim hi té una petita creu metàl·lica. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'95 metres i que té una alçada de 10; són mesures que considero aproximades.

ESTORM Sant Salvador

Altitud: 830 metres. Municipi de Sant Esteve de la Sarga

Església romànica de finals del segle XI. Consta d'una nau de planta trapezial amb dos trams igualment deformats i coberts amb una volta de canó de mig punt damunt un arc toral que arrenca de dues pilastres d'escàs relleu; està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera i ornat per l'exterior amb un fris d'arcs cecs sota cornisa i amb lesenes; tots dos, nau i basis van ser sobrealçats tardanament; també d'un moment posterior és l'envà que separa l'absis de la nau i que el destina a fer funcions de sagristia. En el mur de migdia, d'un moment tardà, s'hi obrí un portal amb arc de mig punt ben dovellat. Els murs mostren paraments de carreus matussers, mitjans o petits i disposats en filades ben ordenades; els de la part alta, de quan es va sobrealçar el temple, tenen obra carreuada poc endreçada. Dimensions: 8'30 x 3'40 x 6'46 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; la llargada correspon a la que hi ha fins a l'envà; si arribéssim a mesurar fins al fons de l'absis seria de 9'70 metres. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc rebaixat cobert per una teuladeta de dos vessants aixecat damunt i al centre del mur frontal. He calculat l'amplada de la seva base en 1'65 metres i que té una alçada de 10'30; són dades que penso que són molt aproximades.

FABREGADA Mare de Déu, santuari

Altitud: 945 metres. Municipi de Sant Esteve de la Sarga

Església romànica del segle XII avançat. Consta d'una nau trapezial de dos trams més ampla dels peus que de la capçalera i coberta amb una volta de canó apuntada damunt un arc toral que arrenca de dues pilastres d'escàs relleu i d'una imposta que recorre tota la seva base; està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera apuntada i precedit d'un senzill arc presbiteral; està ornat per l'exterior amb una motllura sota la cornisa damunt de permòdols. Té un portal al mur de migdia a base de dues arcades de mig punt amb grans dovelles ben picades damunt d'impostes i envoltades d'un bordó bisellat. Murs de paraments amb carreus ben escairats mitjans, grans i alguns de petits disposats en filades; a mitja alçada del mur de ponent hi ha una petita finestra en arc de mig punt. Dimensions: 8'00 x 3'90-3'45 x 3'10 metres de llargada, amplada i alçada respectivament. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt aixecat amb carreus ben escairats damunt i al centre del mur de ponent, als peus del temple. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'55 metres i que té una alçada de 6'35; són dades aproximades.

FIGUEROLA D'ORCAU Santa Maria

Altitud: 553 metres. Municipi d'Isona i Conca Dellà

Església romànica del segle XII avançat modificada a l'interior cap al Renaixement. Consta d'una nau rectangular capçada a llevant per un absis semicircular sense ornamentació exterior. Té un bonic portal al mur de ponent, als peus del temple, a base de tres arcades de mig punt ben dovellades amb peces força grans que arrenquen de senzilles impostes i de muntants de carreus ben escairats; estan envoltades per un bordó bisellat; a mitja alçada, en el lloc on hi havia una finestra romànica en arc de mig punt, ara hi ha un gran òcul circular atrompetat que conserva, damunt seu, l'arc de la finestra. **Campanar** d'espadanya a manera de golfes amb quatre ulls en arc de mig punt, els dos de l'esquera un xic més alts, que té, aixecada al seu centre, una espadanya de dos ulls en arc

de mig punt un sobre de l'altre, o sigui en dos nivells; estan coberts per una teuladera de dos vessants amb un petit pinacle al cim; l'espadanya a manera de golfes comprèn tota l'amplada del frontis (6'66 metres) i té una teulada de dos vessants un pèl inclinats; la seva base té les mesures de 6'66 metres de llargada per tres d'amplada. La seva alçada l'he calculada en 21'24 metres que inclou la part tancada de quatre ulls més els dos que s'aixequen damunt d'ella.

HORTONEDA Santa Maria

Altitud: 996 metres. Municipi d'El Pont de Claverol

Església romànica de finals del segle XI avui molt canviada i fins i tot capgirada. Consta d'una nau rectangular amb algun tram (l'actual presbiteri) un pèl desviat respecte de l'eix central; està coberta amb una volta de llunetes damunt tres arcs torals de mig punt i amb el presbiteri a ponent (de fet, al sud-oest) amb planta rectangular. Té dues capelles al nord, una de planta rectangular i l'altra trapezoïdal i una de rectangular al sud; aquestes dues darreres, enfrontades a manera de transsepte, tenen volta de canó de mig punt la de tramuntana i apuntada la de migdia; són les restes de les antigues naus laterals que en origen formaven el temple romànic. L'actual portal de marc rectangular situat al mur de llevant, l'actual frontis, on hi havia l'absis semicircular, encara conserva l'antiga curvatura als laterals; el marc del portal, força estret, té una llinda un pèl corbada; a mitja alçada hi ha una òcul circular i, per coronament, una escassa cornisa arquejada; tot el frontis es troba arrebossat i emblanquinat, segurament és obra de la primera meitat del segle XX. Dimensions: 14'90 x 3'80 x 5'20 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons de les capelles laterals l'amplada total és de 11'75 metres. **Campanar** d'espadanya del 1946 amb dos ulls en arc de mig punt ben dovellats aixecat damunt i al centre del mur frontal amb petits carreus ben escairats de pedra marronosa i cobert per una teuladeta de dos vessants fent una senzilla graonada amb una petita creu de pedra al cim. He calculat que l'amplada de la seva base fa 3'45 metres i que té una alçada de 9 metres. Són dades que valoro com aproximades.

LLORDÀ Santa Maria

Altitud: 784 metres. Municipi d'Isona i Conca Dellà

Església aixecada segons aires rústics populars, potser en temps moderns, segle XVIII (?). Consta d'una nau rectangular capçada a llevant per un absis semicircular. Portal al mur de ponent, als peus del temple, a base d'una arcada de mig punt amb grans dovelles ben picades damunt brancals amb carreus grans ben escairats; al damunt hi té un òcul circular atrompetat a mitja alçada i una barroera cornisa de dos vessants. Murs de paraments de peces irregulars mig picades en filades poc clares. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt, una campaneta de casc d'obús en un d'ells; està aixecat amb carreus damunt del mur frontal un pèl escorat cap a la dreta, cap a migdia, fent eix escorat amb el portal i l'òcul; està cobert per una teuladeta de dos vessants. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'10 metres i que té una alçada de 10'15; són mesures aproximades.

MONTSOR Santa Maria

Altitud: 575 metres. Municipi de La Pobla de Segur

Església romànica de principis del segle XII en una construcció rústica. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt un pèl ultrapassada damunt un arc toral que arrenca de dues pilastres d'escàs relleu amb una imposta. Un absis semicircular a llevant en origen avui desaparegut ha estat substituït per un espai rectangular destinat a sagristia i separat de la nau per un envà. Té un portal el mur nord a base de dues arcades de mig punt en degradació, l'exterior de pedra blanca amb dovelles mitjanes ben picades i la interior amb petites dovelles matusseres. Els murs presenten paraments de carreus irregulars, matussers i en filades. Dimensions: 8'15 x 3'50 x 4'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; la llargada facilitada ha estat calculada

fins a l'envà però arribaria als 9 metres si la consideréssim fins a la fondària de l'absis original. **Campanar** de torre aixecat modernament en l'angle nord-oest del temple, damunt dels murs d'aquest punt; té un primer cos de planta quadrada un pèl irregular i un segon cos vuitavat, o millor, aixamfranat ja que alternen les cares amples amb les molt estretes; els seus murs mostren paraments de maçoneria a base de peces irregulars poc o gens picades, ja sigui lloses, ja còdols. Està coronat per una teulada baixa de quatre vessants; la cel·la està oberta amb quatre finestres en arc rebaixat, una a cada cara alterna. He calculat la planta un pèl trapezoïdal en 2'25 x 2'60 metres i que té una alçada de 7'22 metres; són dades que dono com aproximades.

MUR Santa Maria, col·legiata

Altitud: 881 metres. Municipi de Guàrdia de Noguera

Església romànica del segle XI, consagrada el 1099. Consta, avui, de dues naus rectangulars de cinc trams un pèl irregulars (la primitiva església tenia tres naus; quan va caure la del nord s'hi van aixecar al seu lloc capelles gòtiques); les naus estan cobertes per voltes de canó de mig punt sobre arcs torals que arrenquen, igual que els formers, de pilars cruciformes; estan capçades a llevant (de fet, al nord-est) per absis semicirculars un poc passats, el central més alt, amb voltes de quart d'esfera (l'absis nord va caure i avui hi ha una aula que fa de sagristia) precedits d'arcs presbiterals; estan ornats per l'exterior amb un fris d'arcs cecs i lesenes el del sud i amb un fris de finestres cegues i lesenes el central. A ponent, als peus del temple, hi ha una portal que dóna al claustre i, al damunt, una bella finestra en arc de mig punt que en té, al seu interior, una altra de geminada amb un petit òcul sobre els dos arquets. Els murs tenen paraments de pedra vista, de carreus desiguals, entre mitjans i petits, un pèl matussers i disposats en filades no sempre ben horitzontals. Dimensions: 24'60 x 4'80 x 7'40 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons de les naus i capelles laterals l'amplada total arriba als 13'60 metres. **Campanar** d'espadanya closa amb dos ulls en arc rebaixat aixecat amb carreus matussers damunt dels peus del temple, un pèl escorat a l'esquerra; té planta gairebé quadrada (3'20 x 3'10 m) i està cobert per una teulada de dos vessants. He calculat que la seva alçada fa 14 metres. Damunt la teulada en el punt del primer arc toral proper a l'absis s'aixeca una altra espadanya, més petita, d'un sol ull en arc rebaixat coberta per una teuladera de lloses de dos vessants que té una base de 1'60 metres i una alçada de 10'25.

ORCAU Sant Joan

Altitud: 540 metres. Municipi d'Isona i Conca Dellà

Església romànica del segle XII. Consta d'una nau rectangular de tres trams un pèl irregulars coberta amb una volta de canó de mig punt damunt una imposta que recorre la seva base i de dos arcs torals que arrenquen de pilastres d'escàs relleu; el tram de ponent té la volta un pèl apuntada. Està capçada a llevant (de fet, al nord-est) per tres absis, un de central gran i dos de laterals petits en posició de creu; tots ells tenen volta de quart d'esfera amb un arc presbiteral senzill; sense ornamentació per l'exterior. El portal es troba al mur de migdia a base d'una arcada de dovelles força grans ben picades. Els murs són irregulars ja que els dels absis tenen paraments de carreus grans, alguns de mitjans barrejats, ben escairats i en filades ordenades mentre que els de les altres façanes són matussers, irregulars i ben alineats. Dimensions: 14'00 x 3'60 x 3'84 metres de llargada, amplada i alçada respectivament. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt aixecat damunt i al centre del mur frontal i cobert per una teuladeta de dos vessants amb lloses en escata. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'70 metres i que l'alçada arriba als 8'34 metres; són dades que considero aproximades.

ORRIT Sant Pere

Altitud: 854 metres. Municipi de Tremp

Església romànica de la segona meitat del segle XI, avui abandonada, igualment com tot el poble; s'hi han fet obres recentment (2005) per cobrir el campanar dignament; un camí de drecera abandonat i ple de vegetació i de rocs traïdors (2006) muntanya amunt dificulta arribar-hi. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó sobre tres arcs torals de mig punt que es recolzen en sengles pilastres; està acompanyada de dues capelles fondes a cada banda, una d'elles sota el campanar, que aparenten un transsepte; estan cobertes per voltes de canó i semblen d'un període tardà; està capçada a llevant per un absis semicircular precedit d'un arc presbiteral de mig punt; per l'exterior presenta paraments de carreus mitjans matussers disposats en filades i decorats amb lesenes i amb un fris d'arcs cecs rudimentaris sota cornisa; uns contraforts d'escàs relleu reforcen les façanes laterals en els punts en què coincideixen amb les pilastres interiors, detall singular en el romànic llombard. Té un portal en arc de mig punt obert al mur lateral de migdia proper al mur dels peus encarat a ponent. Per l'interior, els murs tenen restes de pintura; un cor alt als peus del temple, avui mig perdut, s'aguanta sobre unes bigues de fusta; li manca la barana. Els murs laterals i el dels peus presenten paraments romànics de carreus matussers amb les juntures ben plenes de morter mentre que els murs del campanar i de les capelles laterals ofereixen paraments de pedres gens o poc picades amb escassesa de morter. Dimensions: 15'46 x 3'33 x 4'40 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; el transsepte en mesura 9'74 x 3'19 x 4'40. **Campanar** de torre romànic senzill, obra tardana segurament. Té planta rectangular (4'66 x 3'33 m). Està coronat per una minsa cornisa i una teulada de doble vessant. La cel·la queda oberta amb una finestra d'arc de mig punt a cada cara menys al nord, alguna mig tapiada; a nivells inferiors també hi ha alguna altra finestra, avui paredada; s'hi accedeix per una escala exterior de grans peces de pedra que arriba fins a una porta alta oberta al mur lateral de ponent i segueix per l'interior fins a la cel·la; els baixos constitueixen una capella lateral comunicada amb la nau. Els seus murs presenten paraments de carreus matussers amb poc morter. Situació: adossat i recolzat en el mur de migdia. Alçada: 9'67 metres.

PESSONADA Mare de Déu de la Plana, ermita

Altitud: 1552 metres. Municipi del Pont de Claverol

Església romànica de finals del segle XI segurament refeta a mitjans del XII pel que fa a la volta i al mur de migjorn. Consta d'una nau rectangular un xic irregular ja que el frontis, a ponent, és un mur que no està situat perpendicularment respecte dels laterals sinó un poc desviat; està dividida en tres trams desiguals per dos arcs torals apuntats amb una volta també apuntada reforçada per arcs formers en arc de mig punt adossats als murs; són desiguals i arrenquen de pilastres d'escàs relleu amb impostes senzilles i també desiguals. Té un portal obert dels tres que hi ha ja que dos estan paredats; està obert al mur de migdia i té un arc de mig punt ben dovellat. Els seus murs mostren paraments de carreus petits un pèl matussers i ben alineats. A llevant, la capçalera la forma un absis semicircular sense ornamentació exterior i amb volta de quart d'esfera; en el senzill arc presbiteral avui hi ha un envà que el separa de la nau i el converteix en sagristia. Dimensions: 15'00 x 5'00 x 7'20 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; la llargada l'he calculada des del mur frontal a l'envà; si arribés fins al fons de l'absis seria de 16'60 metres. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt cobert per una teuladeta de dos vessants aixecat damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'80 metres i que té una alçada de 13'50; són dades que considero com aproximades.

PUIGCERCÓS Sant Martí

Altitud: 440 metres. Municipi de Tremp

Església aixecada al segle XIX (1891). Consta d'una nau rectangular amb capelles als laterals. El frontis orientat a llevant té un portal dovellat en arc de mig punt amb el marc de pedra grisenca amb peces ben tallades; en la dovella clau figura la data de 1894; a la seva part alta s'hi

obre un òcul circular atrompetat; a mitja alçada hi ha una petita fornícula sense imatge. Murs de pedra vista amb paraments de carreus petits, matussers barrejats amb zones que tenen més aparença de treball de maçoneria. **Campanar** d'espadanya lateral aixecat en un mur, a l'esquerra del temple, que forma part d'unes dependències parroquials. Hi té oberts dos ulls en arc rebaixat on hi pengen sengles campanes. La seva base té una amplada de 4'15 metres i l'alçada arriba als 14'85; són mesures aproximades.

PUIGVERD DE TALARN Santa Anna
Altitud: 720 metres. Municipi de Tremp

Església amb una nau, segurament de planta rectangular, capçada per un absis quadrat; té alguna petita capella lateral. El frontis, com els altres murs, presenta paraments de maçoneria de pedra vista marronosa amb els caires reforçats per grans carreus matussers. Hi té obert un portal en arc de mig punt a base de grans dovelles i carreus ben escairats que descansen en dos grans blocs de pedra a manera de brancals; a mitja alçada hi ha un òcul circular i, per coronament, una modesta cornisa angular interrompuda al centre pel cos del campanar de planta rectangular (3'00 x 2'50 m). Aquest **campanar** d'espadanya closa té en la part frontal dues finestres en arc de mig punt d'on hi pengen sengles campanes; en els murs laterals i en el posterior hi ha obertes espitlleres, una a cada lateral i dues en el posterior. Està cobert per una teulada de quatre vessants de teules aràbigues i queda coronat per un petit pinacle amb una modesta creu metàl·lica al cim. Té una alçada de 11'52 metres; les mesures són aproximades.

RIVERT Sant Martí
Altitud: 887 metres. Municipi d'El Pont de Claverol

Església romànica del segle XI de construcció rústica que en temps recent ha estat refeta en la seva part de ponent. Consta d'una petita nau rectangular amb volta de canó de mig punt i capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera i amb un arc presbiteral senzill; està acompanyada per algunes capelles laterals modernes. Té un portal en arc de mig punt dovellat per peces mitjanes ben picades; es troba obert al mur de ponent, als peus del temple; al seu damunt, a mitja alçada, hi ha un òcul circular i, per coronament, una escassa cornisa angular interrompuda al centre pel cos del campanar. Els seus murs presenten força diversitat ja que a llevant tenen paraments de maçoneria amb materials sense picar i de poca entitat mentre que a ponent, d'època recent, hi tenen paraments de carreus ben escairats de mida mitjana encara que en filades desiguals però ben ordenades. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt amb petites dovelles ben picades aixecat amb carreus ben escairats damunt i al centre del mur frontal. Té un pinyó obert amb un petit òcul i queda cobert per una teuladeta de dos vessants amb teules en escata. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'50 metres i que té una alçada de 9'58 metres; són mesures que considero com aproximades.

SANT ADRIÀ DE LA CONCA Sant Llorenç
Altitud:867 metres Municipi de Tremp

Església avui (2006) en un cert mal estat. Consta d'una nau rectangular amb els murs de ponent i de llevant que sobresurten del teulat. El mur frontal orientat a migdia, avui arrebossat, està obert per un portal en arc rebaixat amb el marc de carreus petits ben escairats; a mitja alçada hi ha obert un òcul circular amb el marc un pèl destacat. A la part alta, centrat, s'hi aixeca un **campanar** d'espadanya closa amb dos ulls en arc de mig punt d'on pengen sengles campanes; té una teuladeta en dos vessants i, a la part posterior, un edicle baix que mig el tanca; l'estructura és a base de carreus matussers de pedra blanquinosa. La seva base fa 3'30 metres d'amplada i l'alçada arriba al 10'60; són mesures aproximades.

SANT ESTEVE DE LA SARGA Sant Esteve

Altitud: 875 metres.

Església romànica del segle XI completada al XII ja que sembla que fou sobrealçada o que es van refer alguns murs. Consta d'una nau rectangular sense l'absis a llevant que solien tenir els temples d'aquest moment, així que queda capçada per un mur recte; està coberta per una volta de canó apuntada. Té un portal obert a ponent amb un marc de pedra grisenca en arc de mig punt ben dovellat i amb muntants de carreus ben escairats; a mitja alçada hi té una estreta finestra rectangular. Els murs tenen paraments de carreus petits ben tallats i disposats en filades. **Campanar** d'espadanya sobrealçat de dos ulls en arc de mig punt que mostra dos nivells; en el baix, el primitiu, els dos ulls estan paredats segurament d'una antiga espadanya; al damunt, l'actual, està cobert per una teuladeta de dos vessants amb lloses en escata. Està aixecat amb carreus ben escairats, segurament en època tardana, al damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base, en el segon nivell, fa 2'30 metres i que l'alçada arriba als 10'45; són mesures que dono como aproximades.

SANT MARTÍ DE CANALS Sant Martí

Altitud: 648 metres. Municipi d'El Pont de Claverol

Església romànica de principis del segle XII modificada en temps del gòtic quan va ser sobrealçada i en el segle XVII. Consta d'una nau rectangular sense absis distingit. Té un portal en el mur de ponent, als peus del temple segurament del 1637 segons figura incís en el bordó; té una gran arcada de mig punt amb grans dovelles ben picades damunt senzilles impostes i de brancals de carreus irregulars; un ample bordó bisellat l'envolta; al seu damunt hi té una estreta finestra en arc de mig punt. El mur romànic de ponent mostra un parament de carreus mitjans, matussers i ben alineats; els altres, en les tres façanes, els tenen de maçoneria amb carreus grans a cantoneres. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt amb sengles campanes cobert per una teuladeta de dos vessants. Es troba aixecat tardanament en el centre i damunt el mur frontal. He calculat que la seva base fa 3'70 metres i que té una alçada de 9 metres; són mesures que dono com aproximades.

SANT ROMÀ D'ABELLA Sant Pere Màrtir

Altitud: 683 metres. Municipi d'Isona i Conca Dellà

Església romànica del segle XII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó damunt una imposta que recorre tota la seva base; està capçada a llevant per un absis semicircular, gairebé de ferradura, de força alçada, cobert per una volta de quart d'esfera ultrapassada damunt d'una imposta; està precedit per dos arcs preabsidals de mig punt de ferradura en degradació; té una ornamentació per l'exterior sota cornisa del tipus ziga-zaga que forma petits triangles; té força alçada; un sòcol destacat i de poca alçada té un parament de material sense picar. El portal obert al mur de ponent, als peus del temple, té un arc de mig punt amb dovelles mitjanes un pèl matusseres; al damunt hi té una finestra cruciforme. Els seus murs tenen paraments de carreus petits ben escairats i disposats en filades, mitjans a l'absis. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt situats en un segon cos; en el primer hi té una petita finestra en arc apuntat. Està aixecat amb carreus matussers damunt i al centre del mur frontal. He calculat l'amplada de la seva base formada per dos cossos, el primer d'ells fa sis metres i el segon, al seu damunt, 5'65. Té una alçada de 13'80 metres; són dades que considero com aproximades.

SENSUI Santa Bàrbara

Altitud: 710 metres. Municipi de Salàs de Pallars

Església romànica del segle XI avançat. Consta d'una petita nau rectangular un pèl irregular en ser una mica més estreta dels peus que de la capçalera; està coberta amb una volta de canó

apuntada damunt un arc toral que la divideix en dos trams; té dues capelles de poca fondària, rectangulars i enfrontades a manera de transsepte; són, sembla, del mateix moment originari i no pas afegides tardanament; queden cobertes per teulades de dos vessants. Està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera damunt una senzilla imposta i precedit d'un senzill arc presbiteral; no té ornamentació per l'exterior. Té un portal obert al mur de migdia en forma d'arc de mig punt amb dovelles grans ben picades damunt de carreus també grans i ben escairats, tots en pedra blanquinosa. Els seus murs mostren paraments de maçoneria amb grans carreus a cantoneres i, tot i que alguns murs estan arrebossats, també hi ha panys visibles de carreus matussers mitjans en filades; en el mur de ponent, als peus del temple, hi ha una finestreta sagetera a mitja alçada. Dimensions: 7'70 x 3'75-3'50 x 7'30 metres de llargada, amplada i alçada respectivament. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt aixecat amb carreus irregulars ben escairats damunt i al centre del mur frontal; està cobert per una teuladeta de dos vessants amb lloses en escata. He calculat que l'amplada de la seva base feia 2'55 metres i que tenia una alçada de 12 metres; són mesures que considero aproximades.

EL PALLARS SOBIRÀ

CAMPANARS EN ORDRE ALFABÈTIC DE MUNICIPIS

Municipis i poblacions	Parròquies	Alçada en metres
Alins	Sant Vicenç	23'34
Àreu	Sant Climent	28'24
Ainet de Besan	Sant Julià	22'03
Norís	Sant Serni	15'03
Tor	Sant Pere	12'96
Alt Àneu		
Alós	Sant Lliser	26'00
Borén	Sant Martí	31'40
Isavarre	Sant Llorenç	26'60
Isil	La Immaculada	27'25
Son	Sants Just i Pastor	24'00
Sorpe	Sant Pere	15'25
València d'Àneu	Santa Maria	22'34
Baix Pallars		
Montcortès	Sant Martí	14'96
Peramea	Sant Cristòfol	14'28
Espot	Santa Llogaia	32'40
Estaís	Sant Esteve	14'73
Esterri d'Àneu	Sant Vicenç	42'47
Esterri de Cardós	Sant Pere i Sant Pau	24'28
Arròs de Cardós	Sant Julià	14'16
Farrera	Sant Roc	20'25
Burg	Sant Bartomeu	18'92
Montesclado	Sant Esteve	16'64
Guingueta d'Àneu, La		
Escaló	Santa Maria	28'35
Escart	Sant Martí	20'75
Gavàs	Sant Esteve	30'75
Jou	Sant Pere	24'85
Llavorre	Sant Miquel	20'75

Unarre	Sant Julià	24'66
Lladorre	Sant Martí	18'59
Boldís Jussà	Sant Pere	16'71
Tavascan	Sant Simeó	22'89
Llavorsí	Santa Anna	21'84
Aidí	Mare de Déu del Roser	10'32
Baiasca	Sant Serni	17'60
Rialp	Mare de Déu de Valldeflors	24'95
Caregue	Sant Martí	19'85
Surp	Sant Iscle	15'82
Soriguera		
Arcalís	Sant Lliser	17'89
Estac	Sant Marçal	21'54
Les Llagunes	Sant Martí	13'48
Vilamur	Mare de Déu de Medina	19'45
Sort	Sant Feliu	37'10
Altron	Sant Serni	23'00
Enviny	La Purificació de Maria	18'07
Llessui	Sant Pere	28'35
Montardit de Dalt	Santa Cecília	30'85
Pujal	Sant Pere	15'54
Saurí	Sant Víctor	19'23
Sorre	Sant Esteve	19'80
Tírvia	Sant Feliu	28'11
Vall de Cardós		
Estaon	Sant Jaume	17'98
Lladrós	Sant Pere	19'52
Ribera de Cardós	Santa Maria	23'73
Surri	Santa Coloma	17'10

Alçada mitjana: 21'89 metres

PARRÒQUIES AMB CAMPANAR DE TORRE, UNA A UNA

AIDÍ Mare de Déu del Roser
Altitud: 950 metres. Municipi de Llavorsí

Església aixecada al segle XVIII al voltant del 1767. Consta d'una nau rectangular amb la capçalera recta. Externament presenta el mur del frontis amb un arrebossat i un emblanquinat en no massa bon estat i amb carreus visibles a cantoneres; els murs laterals tenen paraments de paredat de llosa. El frontis orientat a ponent té un portal dovellat en arc de mig punt, un òcul circular atrompetat a mitja alçada i una cornisa angular.

Guarda dues piques de pedra granítica segurament altmedievals, una d'elles baptismal, l'altra beneitera.

Campanar coetani del temple. Té planta quadrada (2'00 x 2'10 m) aixecat damunt l'estructura de l'edifici del que en sobresurt només la cel·la amb els caires aixamfranats i finestres obertes en arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen dues campanes, una de petita del 1500 de 40 quilos de pes i una altra de mitjana del 1866, *La Campana Grossa*, de 46 quilos. Està cobert per una baixa teulada piramidal amb una destacada cornisa. Els seus murs tenen paraments de maçoneria de llosa vista.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle, al nord-oest del frontis.

Alçada: 10'32 metres.

Esveltesa: 5

AINET DE BESAN Sant Julià

Altitud: 1000 metres. Municipi d'Alins

Església barroca. Consta d'una nau rectangular amb capelles laterals. El frontis orientat a ponent té un portal en arc de mig punt amb marc de pedra blanquinosa i, a mitja alçada, un òcul també amb marc blanquinós. Els seus murs tenen paraments de paredat de llosa en pedra grisenca fosca; conserva algun pany romànic en els seus murs procedents d'un antic temple.

Guarda una talla de Crist del segle XII, *La Majestat de Buiro (Sant* Creuet).

Campanar neoclàssic auster aixecat cap el 1805. Té un primer cos de planta gairebé quadrada (4'22 x 3'88 m) i un de segon alt i amb els caires aixamfranats. Està capçat per una destacada cornisa i una agulla octagonal amb inflexió a la base coberta de petites lloses de pissarra negra ben tallades. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt; hi pengen campanes. Uns contraforts reforcen als caires de la seva base. Els seus murs probablement de paredat de llosa estan arrebossats i emblanquinats.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 22'03 metres.

Esveltesa: 5,2

ALINS Sant Vicenç

Altitud: 1050 metres.

Església romànica modificada cap al segle XVIII amb detalls barrocs. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes sobre quatre arcs torals de mig punt, capçalera recta i una teulada de doble vessant amb marcada inclinació. Un cor alt als peus del temple descansa en un arc rebaixat. El frontis té un portal dovellat de punt rodó, un òcul circular atrompetat a mitja alçada i una cornisa angular. Els seus murs amb paraments de paredat de llosa estan arrebossats i pintats d'un color marronós clar.

Dimensions: 21'55 x 6'60 x 9'29 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Campanar de torre de planta rectangular (3'25 x 3'90 m). Té un primer cos romànic del segle XI amb un parament de petits carreus irregulars amb prou feines visibles en quedar coberts per un arrebossat; en el límit superior d'aquesta base presenta decoració d'arcs cecs i un fris de dents de serra; les cantoneres queden ressaltades a manera de lesenes. La part superior, del segle XVIII, té paraments de paredat de llosa sense arrebossar amb espitlleres en tres pisos per la banda de migdia; el seu perímetre és lleugerament més reduït que la base. Està capçat per una cornisa destacada i una teulada piramidal quadrada amb inflexió a la base coberta amb petites lloses ben tallades de pissarra negra. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen tres campanes i una magnífica matraca; una campana de 212 quilos és del 1763, una segona de 285 quilos i una tercera de 19 són del 1804.

Situació: adossat al mur lateral de migdia proper a l'angle sud-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 23'34 metres.

Esveltesa: 6

ALÓS D'ISIL Sant Lliser

Altitud: 1280 metres. Municipi d'Alt Àneu

Església romànica aixecada entre els segles XI i XII; fou modificada posteriorment i sobretot al segle XVIII però encara se'n conserva part del frontis originari amb la portada i una finestra romàniques, aquesta al costat dret del portal; a la part alta del frontis s'hi troba un òcul circular situat en l'eix del frontis i una obertura rectangular a l'esquerra; ja no són del romànic. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberta amb una volta ogival; l'acompanyen tres capelles laterals per banda; té la capçalera recta orientada al nord. La portalada de finals del segle XII o principis del XIII és atrompetada a base de tres arquivoltes d'arc de mig punt, la central ornada amb rosetes encerclades que alternen amb unes peces cilíndriques; descansen en una imposta decorada amb elements geomètrics i en tres columnetes per banda adossades en els angles dels brancals i que mostren capitells amb relleus molt erosionats que representen animals i rostres humans que evoquen la crítica dels vicis; un bordó bellament decorat amb escacat i estrelles recobreix les arcades; a banda i banda de la portalada hi ha encastades dues làpides amb figures humanes en relleus molt arcaics; la de la dreta descansa sobre mènsules. Aquesta portalada es troba lleugerament escorada a l'esquerra de l'eix senyalat per la cornisa angular i l'òcul situat a mitja alçada. Els seus murs, coberts amb un arrebossat en mal estat, a la part baixa mostren uns paraments a base de lloses més o menys carreuades.

Guarda una pica baptismal romànica del segle XII amb decoració geomètrica; té forma semiesfèrica de 117 cm de diàmetre a la boca, un gruix de 2'3 centímetres i una fondària de 20. Igualment s'hi conserven dues piques de pedra per a oli amb relleus a les cares. A banda i banda de la portalada s'hi troben uns baixos relleus molt peculiars ja indicats, probablement sepulcrals, que representen Adam i Eva abans i de després del pecat segons la tradició.

Campanar del segle XVIII. Té un primer alt cos de planta rectangular (3'20 x 5'18 m); un segon té els caires aixamfranats. Està capçat per una cornisa destacada i una agulla d'obra vuitavada amb inflexió a la base. Els seus murs tenen paraments de paredat de llosa; estan arrebossats i deixen veure carreus ben escairats a cantoneres. La cel·la està oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen dues campanes: una de 466 quilos i una segona de 182 del 1657, totes dues de molt bon so. L'esfera d'un rellotge es troba a la cara frontal; avui (2000) està parat. Una escala de fusta fent ziga-zaga i arrapada als murs permet accedir a la cel·la.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis orientat a migdia.
Alçada: 26'06 metres.
Esveltesa: 5

ALTRON Sant Serni
Altitud: 850 metres. Municipi de Sort

Església d'un neoclàssic rústic aixecada al segle XVIII entre el 1760 i el 1782. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta apuntada de llunetes; està acompanyada de capelles laterals i d'un cor alt als peus; té la capçalera recta encarada a llevant. El frontis està obert amb un portal en arc de mig punt lleugerament parabòlic a base de lloses col·locades com fulls de llibre i per un òcul circular atrompetat a la part alta; una destacada cornisa angular corona la façana. Els murs del temple tenen paraments de paredat de lloses amb un arrebossat mig perdut i un sòcol de pedra grisenca.

Guarda tres piques, dues de beneiteres i una de baptismal sobre un peu de pedra dividida en dos compartiments semicirculars; cap d'elles presenta ornamentació. Segurament són medievals, potser del segle tretze en endavant.

Campanar coetani del temple. Té un primer alt cos de planta rectangular (3'63 x 3'00 m); el segon té els caires aixamfranats. Està capçat per una destacada cornisa motllurada i una agulla piramidal vuitavada amb inflexió a la base; queda recoberta de lloses de pissarra grisenca. La cel·la està oberta amb finestres d'arc rebaixat, una a cada cara; la de la cara nord està cegada. Unes finestretes, algunes d'elles espitlleres, es troben obertes en la part inferior de la cara frontal a diversos nivells. Els murs tenen paraments de lloses allargassades mig picades formant filades horitzontals força regulars; en el cos superior són més ben picades. Hi pengen dues campanes, una de 131 quilos i una altra de 159 fosa el 1774; fan un bon so.

Situació: adossat al mur lateral de migdia fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.
Alçada: 23'00 metres.
Esveltesa: 6,3

ARCALÍS Sant Lliser (sant Lleïr)
Altitud: 780 metres. Municipi de Soriguera

Església d'aspecte auster aixecada cap el 1801 com a resultat de modificar una d'anterior. Consta d'una nau rectangular amb capçalera recta; està acompanyada d'alguna capella lateral. La cobreix una teulada amb planxes metàl·liques. El frontis té un portal en arc de mig punt, una finestra d'arc rebaixat a mitja alçada i una cornisa angular. El seu mur està arrebossat i emblanquinat presenta un aspecte força decent; els murs laterals de pedra vista tenen paraments de color marronós amb la tècnica de maçoneria.

Campanar coetani del temple. Té un primer cos de planta quadrada (3'04 x 3'04 m); el segon és octagonal, els separa una motllura; queda cobert per una teulada piramidal baixa. Els seus murs estan arrebossats i emblanquinats i no ofereixen massa bon aspecte. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; a la cara de migdia no hi finestra; hi pengen dues campanes de força bon so, una de 96 quilos i l'altra del 1945 que en pesa 145.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.
Alçada: 17'89 metres.

Esveltesa: 5,8

ÀREU Sant Climent
Altitud: 1279 metres. Municipi d'Alins

Església del 1787. Consta d'una nau rectangular amb capelles laterals i capçada a migdia per un absis semicircular. Els seus murs tenen paraments de paredat de llosa arrebossats i emblanquinats tot i que avui (2004) presenten un estat deficient en totes les seves cares. El frontis té un portal en arc de mig punt amb dovelles a base de lloses, un òcul circular i atrompetat a mitja alçada i una cornisa angular.

Guarda una imatge romànica del segle XII de *La Mare de Déu de la Torre*.

Campanar coetani del temple. Té un primer cos de planta rectangular (3'85 x 5'20 m); el segon té els caires aixamfranats i està capçat per una cornisa destacada i una agulla piramidal vuitavada de petites lloses de pissarra grisenca; fa una gran inflexió a la base. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; una altra finestra es troba a mitja alçada a la banda de llevant. Hi pengen tres campanes: dues del 1961 de 86 i de 152 quilos de pes respectivament i una tercera de molt bon so del 1832 que en pesa 381. Els seus murs arrebossats i emblanquinats com el frontis, probablement tenen paraments de llosa un pèl picada com és usual en els temples del Pallars Sobirà.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a tramuntana.

Alçada: 28'24 metres.

Esveltesa: 5,4

ARRÒS DE CARDÓS Sant Julià
Altitud: 1040 metres. Municipi d'Esterri de Cardós

Església aixecada cap a la primera meitat del segle XVIII. Consta d'una nau rectangular capçada a tramuntana per un petit absis quadrat i acompanyada d'algunes capelles laterals. El frontis té un portal en arc de mig punt format per lloses disposades en fulls de llibre, un òcul circular atrompetat a mitja alçada i una destacada cornisa angular; una finestra rectangular a la part alta i una espitllera a la part baixa estan obertes a la banda esquerra del frontis. Els seus murs tenen paraments de paredat de llosa coberts amb un arrebossat mig perdut.

Campanar merament funcional, rústic i auster coetani del temple; un segon nivell del campanar, amb la cel·la, és d'un temps posterior a la part baixa; es va aixecar quan es van adonar que el so de les campanes no se sentia. Té planta pràcticament quadrada (3'30 x 3'31 m) i està capçat per una cornisa destacada sobre caps de biga i per una agulla piramidal quadrada amb inflexió a la base; està recoberta de lloses de pissarra grisenca. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; en el pis inferior igualment hi ha obertes finestres a cada costat (antiga cel·la) i, en un primer pis hi ha una altra finestra rectangular per la banda frontal. Els murs tenen paraments de paredat de llosa amb un arrebossat en mal estat com els de l'església. L'escala que puja per l'interior és de fusta i no es troba pas en gaire bon estat. Hi pengen dues campanes: una amb bon so del 1902 que pesa 135 quilos i una altra de 116 del 1896 de so dolent.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a migdia.

Alçada: 14'16 metres.

Esveltesa: 4,2

BAIASCA Sant Serni
Altitud: 1000 metres. Municipi de Llavorsí

Església romànica de finals del segle XI molt modificada al segle XVII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes d'influència barroca i capçada a llevant per un absis semicircular conservat del primitiu temple romànic igualment com alguns frescos coetanis que el cobreixen descoberts recentment i ja restaurats. L'absis presenta dos nivells separats per una senzilla motllura; el baix inclou una mena de cripta; tots dos estan decorats per fora amb arcuacions cegues i lesenes i els paraments tenen carreus irregulars i molt matussers de pedra grisenca fosca. Els murs laterals tenen paraments de maçoneria de llosa disposats en filades força horitzontals; algun contrafort reforça el mur de migdia.

El portal obert en el mur de migdia té un arc de mig punt format per dovelles en posició de fulls de llibre. La teulada de doble vessant acaba en una destacada cornisa; està situada en un nivell força més alt que l'absis, senyal que en el moment de les reformes la nau es deuria sobrealçar. Inicialment el temple tenia dos absis bessons a l'est; ara només en resta un, el del migdia, i part del que es trobava al cantó de tramuntana. Té cripta semicircular al dessota de l'absis.

Dimensions: 18'50 x 7'30 metres respectivament de llargada i amplada; la fondària de l'absis, o sigui la seva profunditat, inclosa en la llargada indicada, és d'un metre vint.

L'església està situada al cim del poble, i s'hi arriba per un caminet ple de vegetació i rocs, completament descurat, no trepitjat de fa temps (maig 2005), després d'haver transitat per carrerons ben empedrats, estrets, i escales de comunicació d'una estructura de població laberíntica i encimbellada. És lamentable que el municipi no tingui cura de l'accés a un edifici tan interessant.

Guarda pintures murals romàniques de cap el 1110-1120 atribuïdes al mestre de Pedret o a algun dels seus deixebles; també conserva tres retaules barrocs de caire popular.

Campanar merament funcional del segle XVIII. Té un primer cos de planta gairebé quadrada (3'65 x 3'40 m) i un de segon amb els caires aixamfranats. Està capçat per una cornisa i una teulada piramidal vuitavada amb inflexió a la base; queda recoberta de lloses de pissarra grisenca toscament tallades. La cel·la queda oberta sota mateix de la cornisa amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara. Els murs tenen paraments de maçoneria de llosa prima i amb el morter de calç que les relliga força visible. Pengen de la cel·la dues campanes, una del 1814 de 199 quilos que fa bon so i una segona del 1910 de 138 quilos amb un so regular.

Situació: adossat al mur dels peus del temple, a ponent, fent angle al sud-oest amb el mur lateral del migdia.

Alçada: 17'60 metres.

Esveltesa: 4,8

BOLDÍS JUSSÀ Sant Pere (abans Sant Cristòfol)
Altitud: 1303 metres. Municipi de Lladorre

Església rústica aixecada en el temps del barroc. Consta d'una nau rectangular; està bastida amb murs de paredat de llosa. Al frontis hi ha obert un petit portal dovellat en arc de mig punt amb marc de lloses disposades en fulls de llibre, una finestra rectangular a mitja alçada lleugerament desviada de l'eix frontal i la cornisa angular que es correspon amb una teulada a dos vessants.

Guarda un retaule barroc del 1703 a l'altar major i altres als laterals.

Campanar d'un barroc rústic i auster restaurat els últims temps (es trobava a mig restaurar pel juny del 2006). Té planta quadrada (3'56 x 3'56 m) amb un segon cos octagonal coronat per una cornisa i una agulla piramidal amb inflexió a la base. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; hi pengen tres campanes: una de 96 quilos que fa molt bon so, una segona de 119 quilos, trencada, i una tercera de 23 quilos que es troba esquerdada.

Situació: sobre l'ala esquerra del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 16'71 metres.

Esveltesa: 4,7

BORÉN Sant Martí

Altitud: 1113 metres. Municipi de l'Alt Àneu

Església d'orígens romànics modificada cap el 1791. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberts amb voltes d'aresta sobre arcs torals de mig punt que descansen en una imposta classicitzant que recorre tota la base de la volta i en pilastres que baixen al terra des dels arcs torals; la capçalera recta inclou el presbiteri de la mateixa amplada que la nau. Un cor alt als peus del temple amb una barana de fusta tornejada descansa sobre un arc de punt rodó lleugerament rebaixat i en un embigat de fusta.

El frontis té un portal romànic del segle XII com únic element conservat de l'edifici primitiu; està atrompetat amb dues arquivoltes de mig punt sobre senzilles impostes i un ampli bordó amb decoració a base de rosetes; els muntants motllurats mostren unes senzilles impostes decorades amb elements vegetals estilitzats; un òcul circular i atrompetat es troba obert a mitja alçada; a sota d'ell, a una fornícula s'hi veu un relleu amb sant Martí a cavall, segurament d'un temps posterior a la portalada; per coronament una fina cornisa angular té una creu al cim i una espadanya d'un ull al seu costat, relíquia conservada del frontis primitiu abans de la construcció del campanar de torre. Els seus murs tenen paraments de paredat de lloses coberts amb un arrebossat avui mig perdut.

Dimensions: 17'83 x 6'57 x 9'08 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons de les capelles laterals fa una amplada total de 12'37 metres.

Guarda dues piques romàniques, una baptismal amb incisions geomètriques i una altra de beneitera decorada amb uns rostres primitius en baix relleu; també conserva una talla en fusta de noguera de *La Mare de Déu de les Neus*, imatge romànica del segle XIII del tipus anomenat Mare de Déu de la Llet en actitud asseguda amb corona i amb el Nen a la falda; procedeix de l'església de la Mare de Déu de les Neus d'Àrreu.

Campanar merament funcional del segle XVIII típic de la zona. Té un primer cos de planta rectangular (4'80 x 5'30 m) i un alt segon cos de caires aixamfranats i capçat per una cornisa i una agulla octagonal de petites lloses de pissarra grisenca amb inflexió a la base; fou refeta el 1989 en haver quedat la primitiva cremada per un llamp. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; unes espitlleres es troben en els pisos inferiors a la cara frontal. Els seus murs tenen paraments de paredat de llosa amb un arrebossat no massa ben conservat. L'escala del seu interior és de fusta i puja en ziga-zaga arrambada a la banda nord deixant un ull lateral al sud; la cel·la té el sòl de fusta. Hi pengen dues campanes, una del 1813 de 528 quilos que fa bon so i una segona que en pesa 275 de so regular i que té data de fosa del 1893.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat al migdia.

Alçada: 31'40 metres.

Esveltesa: 6

BURG Sant Bartomeu
Altitud: 1300 metres. Municipi de Farrera

Església dels segles XVII-XVIII d'un barroc rústic. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberts amb una volta de llunetes sobre arcs torals de mig punt. Un cor alt als peus del temple que descansa en un arc rebaixat i una volta de llunetes no té barana. Damunt les dues capelles laterals per banda s'hi troben dues tribunes a cada costat sense baranes. Els seus murs tenen paraments de paredat de llosa i alguns carreus matussers i irregulars; estan coberts amb un arrebossat en mal estat. El frontis té un portal d'arc de mig punt de lloses en full de llibre, un òcul circular i atrompetat a mitja alçada i una cornisa angular. Sembla un edifici no acabat.

Dimensions: 14'06 x 5'03 x 8'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles en fa 10'42.

Campanar d'un barroc rústic i auster coetani del temple. Té un primer alt cos de planta quadrada (2'80 x 2'80 m); el segon és octagonal. Està capçat per una destacada cornisa i una agulla de pissarra vuitavada amb inflexió a la base. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; unes fines motllures es troben a la base de la cel·la i al capdamunt del primer cos. No té ni ha tingut mai escala per accedir a la cel·la; amb tot, hi penja una campana de 159 quilos que té una bona qualitat de so; es fa sonar per una corda que arriba al peu del campanar. Murs amb paraments com els de l'església, de lloses, coberts amb un arrebossat blanquinós.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle sud-oest del frontis encarat a ponent.
Alçada: 18'92 metres.
Esveltesa: 4,2

CAREGUE Sant Martí
Altitud: 1154 metres. Municipi de Rialp

Església neoclàssica aixecada poc abans del 1785. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberts amb voltes d'aresta i amb llunetes flanquejada per dues capelles laterals per banda; la capçalera és recta. Un cor alt als peus del temple amb barana de fusta descansa en un arc rebaixat i una volta de llunetes cegues; està perllongat en dues tribunes a cada costat sobre les capelles laterals. Tant el cor com les voltes avui (2010) estan reforçats per una estructura metàl·lica molt sòlida a fi de mantenir el temple en bones condicions.

El frontis visiblement remodelat té un portal en arc de mig punt amb el marc simulant dovelles i carreus pintats de blau, un òcul circular atrompetat a mitja alçada amb el marc pintat de blau marí i una cornisa angular amb una petita finestra quadrada entre l'òcul i ella. Té pintat l'any 1947, en pintura blava, per sobre de l'òcul, segurament és l'any en què es va pintar tot el frontis. El temple, en el seu estat actual, maig 2005, presenta un aspecte digne per l'exterior i mostra que ha esta objecte de restauració recent amb els seus murs arrebossats i pintats amb un to beix clar.

Dimensions: 13'10 x 5'37 x 7'71 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de 9'30 metres està calculada des del fons de les capelles laterals.

Campanar coetani del temple d'un barroc rústic i auster típic de les terres pallareses. Té un primer alt cos de planta rectangular (3'15 x 4'75 m); el segon és octagonal irregular amb motllures a sobre i sota finestres i en la separació dels dos cossos; està capçat per una cornisa motllurada i una agulla vuitavada de lloses de pissarra amb inflexió a la base i amb una llucana a l'est. La cel·la

queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna. Els seus murs estan arrebossats i pintats com el frontis. Per l'interior hi puja una escala d'obra sobre voltes arrapada als murs que deixa un escàs ull central.

Té quatre campanes: *La Santa Martina* del 1614 que pesa 102 quilos fa molt bon so; una segona del 1873 de 135 quilos de pes té un so bo; la tercera també sona molt bé, és del 1772 i pesa 29 quilos; la quarta, en canvi, es troba esquerdada, pesa 49 quilos i és del 1740.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 19'85 metres.

Esveltesa: 4,1

ENVINY La Purificació de Maria

Altitud: 1154 metres. Municipi de Sort

Església del segle XVIII; conserva vestigis romànics del segle XI com l'absis semicircular i algun pany de l'angle nord-oest. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberts amb voltes d'aresta damunt dos arcs torals de mig punt; la capçalera la forma l'absis semicircular més o menys orientat a llevant. El mur del frontis en pedra vista té un parament de carreus matussers de pedra grisenca; en ell hi ha obert el portal en arc de mig punt format per estretes dovelles matusseres, un òcul circular i atrompetat a mitja alçada i queda coronat per una cornisa angular; els murs laterals tenen paraments de paredat de llosa, els de l'absis són petits, força ben picats i ordenades en filades.

Dimensions: 14'70 x 4'23 x 6'95 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total comptada des del fons de les capelles laterals fa 10'16 metres.

Guarda la reproducció de l'antic retaule de la parròquia del segle XV dedicat a *Santa Maria de la Purificació* avui dividit en dos que es conserven en museus dels Estats Units (Hispanic Society de Nova Iork i Philadelphia Museum of Art) de Pere Espallargues (1490-1527); la reproducció és fidel en haver estat feta amb la tècnica del *papergel*. I una imatge gòtica (1360-1370) de *Maria amb l'Infant*.

Campanar aixecat en temps de les reformes del segle XVIII. Té planta gairebé quadrada (2'50 x 2'70 m) i un segon alt cos de caires aixamfranats capçat per una cornisa motllurada i una agulla octagonal de lloses de pissarra amb inflexió a la base. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc rebaixat, una a cada cara. Unes motllures destacades divideixen el cloquer en quatre cossos; una sota finestres, i altres dues en el primer cos. Els seus paraments són de paredat de lloses amb algunes peces mig carreuades i molta cimentació visible entre les pedres. Per l'interior del campanar hi puja una escala de cargol d'obra fins a la cel·la. Té dues campanes: *La Santa Bàrbara* del 1896 de 302 quilos que fa un so regular, i la que toca els quarts de 159 quilos, del 1813, amb un molt bon so.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a migdia.

Alçada: 18'07 metres.

Esveltesa: 6,7

ESCALÓ Santa Maria

Altitud: 864 metres. Municipi de la Guingueta d'Àneu

Església construïda cap el 1787. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta sobre cinc arcs torals de mig punt. Una meitat, propera a la capçalera, més estreta i més baixa, està coberta amb una volta d'aresta o de falsa creueria; la segona, propera a l'entrada, té volta de canó

amb llunetes cegues. Un cor alt amb barana de fusta descansa en un embigat. El frontis té un portal d'arc rebaixat amb dovelles estretes i matusseres, un òcul circular i atrompetat a mitja alçada, i una finestreta rectangular sota de la cornisa angular. Els seus murs tenen paraments de paredat de lloses.

Dimensions: 21'00 x 6'57 x 8'24 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; amb tot, les mesures d'amplada i alçada són les mitjanes; en efecte, pel que fa a l'amplada va de 5'74 a 7'40, i per l'alçada va de 8'18 a 8'29.

Guarda dues piques, una de baptismal semiesfèrica decorada per una franja amb dos bordons i un motiu central de corda en relleu. L'altra és de marbre, moderna, decorada amb gallons (ornaments semicirculars, semblants a bossells); es troba sobre un peu cilíndric antic.

Campanar del segle XVIII d'un barroc rústic i auster. Té un primer cos de planta rectangular (5'12 x 4'24 m); el segon és vuitavat irregular i està coronat per una cornisa i una agulla piramidal octagonal irregular amb inflexió a la base. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc rebaixat, una a cada cara. Els seus murs tenen paraments de paredat de lloses; els del cos octagonal estan arrebossats i pintats de color blanc; tots mostren una gran nuesa. Per l'interior hi puja una escala metàl·lica fent ziga-zaga; es troba en molt bon estat i molt segura, segurament és d'instal·lació força recent.

Hi pengen quatre campanes: *La Maria Assumpta* de 451 quilos és del 1900 i fa un so regular, una altra del 1826 que en pesa 244 fa un bon so com la tercera que en pesa 174 i la quarta de 17 quilos que no funciona per trobar-se esquerdada; prové del monestir de Sant Pere de Burgal, monestir en mal estat que es troba ben a prop d'Escaló, d'on la van traslladar cap el 1947.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 28'35 metres.

Esveltesa: 5,5

ESCART Sant Martí

Altitud: 1230 metres. Municipi de la Guingueta d'Àneu

Església del segle XVIII. Consta d'una nau rectangular coberta amb voltes d'aresta; té la capçalera recta a la banda nord oriental a base d'un absis rectangular i capelles laterals a cada banda. El frontis encarat a ponent té un portal dovellat en arc de mig punt, un òcul circular atrompetat a mitja alçada i una cornisa angular. Els seus murs, amb paraments de paredat de llosa, estan arrebossats i pintats de blanc; avui (2001) aquesta cobertura es troba en mal estat.

Guarda una pica baptismal, segurament medieval, de forma semiesfèrica amb decoració en relleu, i dues piques de dimensions més reduïdes que l'anterior, també medievals, una decorada i l'altra llisa i, finalment, un recipient rectangular de temps altmedievals dividit en dos departaments destinat a contenir olis.

Campanar coetani del temple merament funcional del barroc rústic i auster del Pallars. Té un primer cos de planta gairebé quadrada (3'07 x 3'20 m); el segon amb els caires aixamfranats està coronat per una cornisa i una agulla piramidal vuitavada de lloses de pissarra amb inflexió a la base. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc rebaixat, una a cada cara; hi pengen dues campanes: una del 1883 de 216 quilos d'un so dolent, l'altra, en canvi, fa un molt bon so, és del 1613 i pesa 113 quilos. Alguna petita finestra rectangular es troba a nivells baixos. Els seus murs amb paraments de paredat de llosa es troben, com els de tot el temple, coberts per un arrebossat pintat de blanc en mal estat.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a migdia.

Alçada: 20'75 metres.

Esveltesa: 6,4

ESPOT Santa Llogaia (Leocàdia)

Altitud: 1321 metres.

Església del segle XVIII d'aires neoclàssics, austers, rústics; segurament conserva algunes restes de l'anterior del segle XVI. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberta amb voltes d'aresta sobre quatre arcs torals de mig punt i capçada a tramuntana per un absis semicircular amb el presbiteri cobert per una volta de quart d'esfera a manera de petxina. A cada banda s'hi obren tres capelles. Un cor alt als peus del temple amb una barana de fusta descansa en un arc rebaixat i una volta de llunetes; al damunt de les capelles laterals s'hi troben tribunes a cada banda.

Té el frontis arrebossat i emblanquinat; hi té una portalada classicitzant amb el portal en arc de mig punt amb dues arcades en degradació prosseguides pels muntants amb peces petites ben picades; unes pilastres toscanes adossades als muntants descansen en petits pedestals; al seu damunt hi ha un bordó horitzontal amb una fornícula amb imatge, una rosassa a mitja alçada i una cornisa angular que es correspon amb una teulada de dos vessants molt inclinats.

Dimensions: 24'64 x 7'95 x 11'59 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons de les capelles laterals l'amplada total fa 18'20 metres; per tant, és un temple força gran.

Campanar rústic i auster d'un tipus molt corrent al Pallars aixecat amb aires neoclàssics el segle XVIII. Té un primer alt cos de planta rectangular (4'10 x 5'50 m); un de segon amb els caires aixamfranats també és molt alt. Està capçat per una cornisa motllurada i una agulla de lloses de pissarra negra vuitavada amb inflexió a la base. Els seus murs tenen paraments de paredat de llosa arrebossats i emblanquinats; una esfera horària a mitja alçada senyalava l'hora, avui (2004) està parat. La cel·la està oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; el seu sòl de fusta està format per taulons; es troba al nivell del llindar de les finestres. L'escala de cargol que hi puja és de fusta i en bon estat (sembla recent); va pujant a través de diversos pisos també obrats en fusta; l'últim tram el supera una escala sòlida de fusta apuntalada en el mur.

S'hi troben penjades tres campanes: *Santa Leocàdia* del 1929 de 597 quilos fa un so regular; una segona del 1929 de bon so pesa 199 quilos; *Sant Maurici*, del 1957 pesa 199 quilos i té un so regular.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a migdia.

Alçada: 32'40 metres.

Esveltesa: 6

ESTAC Sant Marçal

Altitud: 1167 metres. Municipi de Soriguera

Església aixecada entre el 1730 i el 1734 en un estil barroc senzill. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberts amb voltes d'aresta que descansen en tres arcs torals de mig punt; té la capçalera recta. Un cor alt als peus del temple amb una barana de fusta es troba sobre un arc de mig punt i una volta d'aresta; té el cancell al seu dessota. El frontis queda obert amb un portal d'arc de mig punt i amb una finestra en arc rebaixat a mitja alçada; la cornisa angular té el cim desplaçat a la dreta de l'eix del frontis. Els seus murs de pedra vista tenen paraments de carreus petits, molt matussers i en filades.

Dimensions: 13'00 x 4'79 x 6'83 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals en fa 10'45.

Campanar d'un estil barroc rústic i auster típic dels pobles del Pallars. Té un alt cos de planta pràcticament quadrada (3'40 x 3'45 m); al capdamunt, el cos de la cel·la té els caires aixamfranats; està coronat per una cornisa motllurada destacada i una teulada piramidal octagonal amb inflexió a la base; està recoberta de lloses de pissarra negra. La cel·la està oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara. Els seus murs tenen paraments de petits carreus matussers i de lloses picades matusserament; a diversos nivells hi ha algunes espitlleres; fora d'elles, presenten una total nuesa.

Les seves quatre campanes són: *Sant Marcial* del 1643 de 308 quilos que té molt bona sonoritat com també la tenen una del 1558 de 166 quilos i una tercera de 49 del 1690; no tan bona la té la quarta que pesa 60 quilos i és del 1775.

Situació: damunt mateix de l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest de la capçalera orientada a ponent.

Alçada: 21'54 metres.

Esveltesa: 6,2

ESTAÍS Sant Esteve

Altitud: 1200 metres. Municipi d'Espot

Església romànica, possiblement del segle XI, modificada al segle XVIII. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberts amb voltes d'aresta damunt tres arcs torals de temps tardà que substituí la primitiva volta romànica; l'acompanyen algunes capelles laterals d'època barroca, dues a migdia i una al nord; està capçada per un absis semicircular romànic amb decoració llombarda, gairebé tot recobert per un arrebossat; és l'única part conservada de l'edifici primitiu. Té un cor alt als peus del temple damunt un embigat de fusta decorat amb relleus gòtics en els extrems de les bigues que sobresurten. A ponent s'hi obre un portal en arc rebaixat al damunt del qual, a mitja alçada, hi un notable òcul circular atrompetat; aquestes dues obertures queden un pèl escorades a la dreta de l'eix del frontis senyalat pel vèrtex de la cornisa angular que mostra com la teulada de dos vessants els té força inclinats. Sembla clarament que tot aquest frontis és una obra força posterior al primitiu temple romànic. Els seus murs tenen paraments de paredat amb un arrebossat mig perdut; s'hi veuen encara alguns panys de carreuons escairats matusserament conservats dels temps romànics.

Dimensions: 17'80 x 8'60 x 7'52 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada total comptada des del fons de les capelles laterals fa 15'60 metres.

Campanar afegit al segle XVIII. Té planta gairebé quadrada (3'50 x 3'10 m) amb un cos superior vuitavat que constitueix la cel·la; està coronat per una cornisa i una agulla vuitavada piramidal de lloses matusseres de pissarra negra; fa inflexió a la base. La cel·la té quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; una altra finestra rectangular està situada sota de la cel·la a la cara frontal. Els seus murs de pedra picada amb paraments de peces carreuades matusserament estan, en part, arrebossats. Hi pengen quatre campanes: Una del 1539 de 174 quilos fa un so molt bo; la segona de 113 quilos fa un so dolent; la tercera, esquerdada i en desús en pesa 11; la quarta situada en una fornícula a la façana de la casa, al costat del balcó, només pesa dos quilos i el seu so és bo.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 14'73 metres.

Esveltesa: 4,2

ESTAON Sant Jaume
Altitud: 1237 metres. Municipi de Vall de Cardós

Església aixecada al segle XVIII. Consta d'una nau rectangular de quatre trams amb capçalera recta i murs amb paraments de paredat arrebossats i emblanquinats; avui dia (2004) aquesta cobertura es troba en un estat precari. El frontis té un portal en arc de mig punt, un òcul circular atrompetat a mitja alçada i una destacada cornisa angular sobre caps de biga amb una petita finestra rectangular entre el cim i l'òcul.

Guarda un bonic retaule popular sobre *Sant Isidre* en una capella lateral i pintures modernes de Josep Verdaguer sobre *Sant Jaume* (1966) en el presbiteri.

Campanar d'un barroc rústic i auster. Té un primer cos de planta rectangular (3'40 x 4'50 m); el segon amb els caires aixamfranats està coronat per una cornisa motllurada i una coberta incompleta en ésser destruïda l'antiga agulla per un llamp el 1948; avui li queden quatre petits pilars, un a cadascun dels angles. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara. Els seus murs tenen paraments de maçoneria de lloses mig picades coberts amb un arrebossat en mal estat.

Hi pengen dues campanes: una del 1778 de 319 quilos té un so només regular; l'altra del 1902 de 343 quilos en canvi el té molt bo.

Situació: sobre l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis orientat a ponent.

Alçada: 17'98 metres.

Esveltesa: 4

ESTERRI D'ÀNEU Sant Vicenç
Altitud: 957 metres.

Església neoclàssica aixecada entre el 1774 i el 1792 any en què fou consagrat l'altar. Consta d'una nau rectangular espaiosa coberta amb una volta de llunetes sobre cinc arcs torals de mig punt i de dos passadissos amb voltes d'aresta oberts entre les capelles laterals; al seu damunt s'hi troben unes tribunes; està capçada a ponent per un presbiteri recte que ocupa dos dels cinc trams de la nau. Un cor alt als peus del temple amb barana de fusta descansa sobre un arc carpanell al damunt d'un ampli atri vidriat. El frontis té una portalada neoclàssica amb un portal rectangular i dues fines columnes sobre pedestals adossades als muntants, una per banda, un entaulament dòric, una petita fornícula amb imatge al damunt, una rosassa atrompetada a mitja alçada i una minsa cornisa angular; un segon portal romànic amb dues arquivoltes en degradació d'arc de mig punt i un bordó sobre senzilles impostes es troba al mur del migdia. Els seus murs tenen paraments amb panys de petits carreus picats matusserament i altres de maçoneria de llosa de peces grisenques mig picades; al frontis hi ha un gran pany central al voltant de la rosassa que es troba arrebossat simulant carreus ben escairats i alineats.

L'edifici pertanyia des del 1624 abans de ser refet al segle XVIII a un col·legi per a orfes regentat pels agustins; en tancar-se al 1771 passa a ser parròquia de la població.

Dimensions: 30'05 x 9'60 x 14'28 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada total fa 17'90 metres; l'atri de 5'25 de fondària queda inclòs en la llargada indicada de la nau.

Guarda una pica baptismal romànica amb incisions en espiga distribuïdes en bandes en tota la superfície i amb el peu amb rostres en relleu a cada angle.

Campanar del 1617, barroc i auster com la majoria dels que es veuen en el Pallars Sobirà. Té un primer cos de planta quadrada (6'27 x 6'27 m); el seu alt segon cos és octagonal irregular coronat per una cornisa motllurada i una agulla molt aguda de petites lloses de pissarra negra ben tallades; fa inflexió a la base, té una llucana oberta a la base pel cantó de migdia i un ràfec al seu dessota. La cel·la té finestres obertes en arc de mig punt, una a cada cara alterna, i una motllura a l'arrencada dels arcs. Els seus murs de pedra fosca grisenca tenen paraments de carreus petits i matussers al primer cos amb una senzilla motllura a la part alta; el segon, arrebossat i pintat d'un to blanc cremós com el de la majoria dels campanars de la comarca, presenta una esfera horària a mitja alçada a la cara frontal i alguna espitllera a la banda sud; cap altre element decoratiu trenca la nuesa del seus murs. S'arriba a la cel·la mitjançant una escala interior del tipus català sobre voltes arrapada als murs. Hi pengen quatre campanes, una a cada finestra; són del 1813 (pes de 180 kg), del 1853 (de 300 kg), i dues mes del 1953, una de 960 kg i l'altra de 285; la sonoritat de totes quatre, malgrat el seu jou metàl·lic, és bona.

Situació: sobre l'ala esquerra del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 42'47 metres.

Esveltesa: 6,7

ESTERRI DE CARDÓS Sant Pau i Sant Pere

Altitud: 1212 metres.

Església romànica del segle XI amb modificacions posteriors de cap el 1726. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt damunt una imposta que recorre la seva base; queda capçada a llevant per un absis semicircular amb decoració exterior d'arcs cecs i lesenes i un parament de carreus grans i matussers un pèl desordenats; el seu eix es troba lleugerament girat al nord respecte del de la nau. Una capella lateral tardana es troba afegida a la banda sud propera a l'absis avui convertida en sagristia; un cor alt als peus del temple descansa en un embigat de fusta. Té un porxo que aixopluga un portal en arc de mig punt obert a la façana de migdia. Els seus murs no romànics tenen paraments de maçoneria de lloses mig picades. Un segon portal en arc de mig punt ultrapassat al mur de ponent avui es troba paredat.

Dimensions: 19'00 x 5'00 x 8'50 metres de llargada, amplada i alçada respectivament.

Guarda una pica baptismal cilíndrica a la base del campanar.

Campanar exempt**,** segurament una antiga torre de defensa, modificat i sobrealçat cap el 1638. Té planta gairebé quadrada (5'15 x 5'00 m) un pèl rombal i està coronat per una cornisa i una agulla piramidal vuitavada de pissarra negra de peces ben tallades que fa inflexió a la base. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara. Els seus murs de paraments de paredat de llosa estan arrebossats i emblanquinats en aparent mal estat. Tenen alguna espitllera en un nivell alt i, en la banda de tramuntana, a poca alçada, hi ha un portal en arc de mig punt que dóna a un primer pis. No té cap mes altre detall que trenqui la nuesa de la seva superfície. Per l'interior hi puja una escala de fusta en força mal estat: hi manca algun graó i altres cruïxen.

Hi pengen tres campanes: cap d'elles té un bon so; la primera de 381 quilos és del 1637 (o del 57), la segona està trencada, és del 1791 i pesa 308 quilos; la tercera no funciona, és del 1761 i pesa només 26 quilos.

Situació: molt proper al mur de migdia lleugerament més avançat que el mur de ponent fent angle al sud-est del temple.

Alçada: 24'28 metres.

Esveltesa: 4,7

FARRERA DE PALLARS Sant Roc (i Santa Eulàlia de Mèrida)
Altitud: 1362 metres.

Església antiga del que no se'n conserva restes molt refeta el 1884 dins d'un estil barroc rústic tradicional. Consta d'una nau rectangular amb capçalera recta i bastida amb murs de paraments de paredat de lloses marronoses. El frontis encarat a ponent té un portal en arc de mig punt, un gran òcul circular atrompetat a mitja alçada i una cornisa angular amb una finestreta rectangular al seu dessota; la teulada té dos vessants amb una marcada inclinació. L'eix del frontis, a partir del vèrtex de la cornisa, no coincideix amb el que senyalen l'òcul i el portal, una mica escorats cap a la dreta.

Campanar rústic d'inspiració barroca coetani del temple. Té un primer cos de planta rectangular (4'80 x 4'20 m); el segon és octagonal i en ell s'hi ubica la cel·la. Està coronat per una cornisa i una agulla vuitavada amb inflexió a la base recoberta de lloses matusseres de pissarra negra disposades en escata. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; hi penja una campana del 1847 que té una molt bona sonoritat; pesa 259 quilos i té un forat de bala. Els seus murs tenen paraments de paredat de lloses de color marronós; està aixecat damunt de l'estret carrer que passa per la banda baixa del poble i hi deixa un pas a manera d'arc triomfal amb volta de canó amb marcs enllosats en full de llibre. Des de l'exterior, per un lateral elevat que cal salvar amb graons en mal estat picats en la roca bàsica, s'entra al campanar i per una escala de fusta en força mal estat s'arriba al nivell de la cel·la.
Situació: adossat cap al centre del mur lateral del migdia.
Alçada: 20'25 metres.
Esveltesa: 4,2

GAVÀS Sant Esteve
Altitud: 1390 metres. Municipi d'Alt Àneu

Església barroca del segle XVIII com a resultat de transformar-ne una de més primitiva. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta ogival amb capçalera recta. El frontis arrebossat i emblanquinat té un portal en arc de mig punt i marc dovellat i carreuat; té uns graons rústics al seu davant; a la part alta hi ha un gran òcul circular atrompetat i una finestreta rectangular sota de la minsa cornisa angular amb una espadanya d'un ull al cim on no hi penja cap campana.
Guarda un retaule barroc a l'altar major i una pica baptismal romànica de boca circular de 105 centímetres de diàmetre i de 44 de fondària; es troba sobre un peu prismàtic; té la boca motllurada i, al dessota, uns baixos relleus geomètrics a base de cercles amb flors de sis pètals inscrites.

Campanar barroc rústic i auster del segle XVIII. Té un primer cos de planta rectangular (5'35 x 3'58 m) i un de segon alt i amb els caires aixamfranats coronat per una cornisa motllurada i una agulla vuitavada de petites lloses de pissarra negra disposades en escata; fa una marcada inflexió a la base on s'hi obre una llucana a la mateixa banda frontal. La cel·la queda oberta amb una finestra d'arc de mig punt a cada cara menys al nord; hi pengen dues campanes: una de 368 quilos del 1900 fa anys i anys que està trencada; en canvi l'altra, del 1813 i de 244 quilos de pes té una sonoritat molt bona. Els murs tenen un arrebossat emblanquinat que presenta un cert deteriorament; el sòcol, pintat de marró fosc i on s'ha mig perdut l'arrebossat, permet veure un parament de maçoneria a base de lloses de pedra fosca.

Situació: sobre l'ala dreta de la nau fent angle al sud-oest del frontis encarat a migdia.
Alçada: 30'75 metres.
Esveltesa: 5,5

ISAVARRE Sant Llorenç
Altitud: 1125 metres. Municipi d'Alt Àneu

Església romànica del segle XII modificada al XIV i al XVI. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberta amb una volta de canó apuntada sobre tres arcs torals de mig punt que descansen en una imposta bisellada amb relleus en els punts on es troba amb els arcs; l'acompanyen dues capelles laterals per banda i una més a ponent. Està capçada a llevant per un absis semicircular decorat per fora amb mènsules sota cornisa. Conserva una portalada romànica oberta al mur lateral de migdia aixoplugada sota d'un porxo amb teulada de pissarra sobre bigues de fusta; es troba al fons d'una gran i fonda arcada de mig canó que simula dovelles amb un arrebossat emblanquinat; el portal en arc de mig punt dovellat descansa sobre senzilles impostes i en brancals de pedra blanca carreuada; queda envoltat per tres arquivoltes de mig punt en degradació decorades amb bitllets alternats amb rosetes inscrites en cercles; la més fonda només amb una motllura bossellada; descansen en senzilles impostes i en dues columnetes per banda que tenen capitells amb relleus figuratius arcaics; un bordó decorat amb un escacat el corona. Una finestra gòtica al mur sud demostra com en aquell moment s'hi van fer obres.

Dimensions: 18'32 x 5'50 x 7'30 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada comptada des del fons de les capelles laterals fa 11'26 metres.

Guarda una pica baptismal romànica (finals del XII o principis del XIII) amb decoració geomètrica i cares humanes en relleu; té forma semiesfèrica i descansa en una petita columna amb un capitell tronco-piramidal; mesura 109 cm de diàmetre a la boca, 36 cm d'alçada i una profunditat de 27 centímetres. A l'exterior, al costat del portal, hi havia un recipient rectangular, una antiga pica d'oli, que conserva una figura d'animal (un conill) en baix relleu; es tracta d'un treball rústic probablement dels segles XII o XIII; mesura 137 x 35 x 42 centímetres respectivament de llarg, ample i alt; el 2009 s'ha traslladat a l'interior.

Campanar d'estil rústic i auster típic del Pallars obrat al segle XVIII. Té planta gairebé quadrada (5'06 x 5'25 m) i està coronat per una cornisa i una agulla piramidal de base quadrada que fa inflexió i es converteix en un cos agut vuitavat; està recoberta de lloses de pissarra negra petites i matusseres disposades en escata; en el mes d'agost del 2009 es va procedir a una restauració de l'agulla. Per l'exterior són visibles una esfera horària adjacent a la finestra oberta al sud i, a mitja alçada, una minsa motllura que separa el campanar en dos cossos. La cel·la queda oberta amb finestres, una a cada cara, dues en arc de mig punt i una tercera de rectangular; una quarta avui està tapiada. A la base, els seus murs tenen paraments de petits carreus matussers en filades regulars; són les restes d'un antic campanar romànic; en els cossos superiors els paraments són de maçoneria amb peces desiguals i mig picades. Una escala de fusta puja fins a la cel·la després de travessar dos replans igualment de fusta; hi pengen dues campanes: una del 1733 de 545 quilos de pes està esquerdada i el seu so és dolent, amb tot, abans del 1936 feia un bon so que va perdre quan se la volien endur; la segona de 225 quilos i del 1833 fa molt bon so.

Situació: gairebé exempt unit per la base amb la nau; fa angle al sud-est de la façana lateral encarada a migdia, molt proper a l'absis.
Alçada: 26'60 metres.
Esveltesa: 5

ISIL La Immaculada
Altitud: 1161 metres. Municipi d'Alt Àneu

Església del gòtic tardà de principis del segle XVI. Consta d'una nau rectangular amb un absis poligonal de cinc costats reforçat amb robustos contraforts; l'acompanyen capelles laterals barroques. Un cor alt als peus del temple amb una barana de fusta descansa en un arc rebaixat. Al frontis neoclàssic del 1771 s'hi obre una portalada amb portal en arc de mig punt i una doble arquivolta dovellada; unes pilastres d'escàs relleu amb pinacles al cim estan adossades als brancals carreuats; al seu damunt hi ha una fornícula sense imatge amb pilastres a l'entorn i una cornisa sinuosa; més amunt hi ha un òcul circular de marc ressaltat de pedra blanca i una finestreta d'arc de mig punt sota la cornisa angular; la teulada té dos vessants amb forta inclinació i cobreix tota l'amplitud del temple. El mur del frontis amb parament de lloses mig picades i disposades en filades es troba en la seva major part arrebossat i emblanquinat encara que en no massa bon estat.

Guarda una pica baptismal amb decoracions geomètriques i una pica d'olis d'un sol compartiment a la sagristia.

Campanar neoclàssic rústic i auster del Pallars aixecat com el frontis el 1771. Té un primer cos de planta rectangular (5'12 x 3'80 m); el segon té els caires aixamfranats. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; té quatre campanes: la que pesa 881 quilos té un so més aviat regular, defectuosa ja de la fosa; fa bon so, en canvi, la que pesa 466 quilos i porta la data de 1833; la tercera està esquerdada, pesa 199 quilos i és del 1901; la quarta està despenjada, és del 1901 també i pesa 72 quilos; porta la inscripció: “Visca Catalunya; Fides, Patria, Amor. Feta per Bertrand Escoubed artista francès català any 1901”.

Està coronat per una cornisa i una agulla piramidal vuitavada amb inflexió a la base; queda recoberta de lloses de pissarra negra; ha esta refeta el 1992; una esfera horària es troba sota de la finestra de la cara frontal. Els seus murs tenen paraments de maçoneria de lloses amb un arrebossat emblanquinat mig perdut.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a migdia.
Alçada: 27'25 metres.
Esveltesa: 5,3

JOU Sant Pere
Altitud: 1306 metres. Municipi de la Guingueta d'Àneu

Església aixecada en estil barroc rústic al 1721; conserva restes d'una anterior romànica i d'una altra de gòtica. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de creueria; l'acompanyen capelles laterals a banda i banda. El frontis està obert amb un gran portal dovellat en arc de mig punt; al seu damunt hi té una petita fornícula amb imatge, un òcul circular atrompetat a mitja alçada i una cornisa angular amb una espadanya d'un ull al vessant esquerra on hi penja una campaneta. El seu mur té un parament de paredat de llosa arrebossat i emblanquinat, cobriment que es troba en un cert mal estat.

Guarda dues piques romàniques, una de baptismal i una altra de beneitera; conserva algun retaule barroc popular com el de l'altar major; l'any 2009 s'hi va traslladar el retaule gòtic que es conservava a l'església de Santa Caterina.

Campanar barroc auster coetani del temple. Té un primer cos de planta gairebé quadrada (2'95 x 3'10 m); el segon és octagonal irregular coronat per una cornisa motllurada i una agulla

vuitavada de lloses de pissarra negra amb inflexió a la base; té una llucana a la cara del frontis; en aquesta mateixa cara sota la cornisa hi figuren dos caparrons en relleu notable. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna. Els seus murs tenen paraments de paredat de llosa arrebossats i emblanquinats; hi apareixen quatre finestretes com espitlleres a diversos nivells en la cara frontal.

Hi pengen quatre campanes: *La Grossa*, de 350 quilos, era la que millor sonava però va estar tota la nit repicant en acabar-se la guerra i després ja no va sonar bé, sembla per una esquerda; és del 1831. Del mateix any és la que pesa 254 quilos i té bona sonoritat. La que toca els quarts pesa 68 quilos i el seu so és bo. La quarta és la que penja de l'espadanya, servia per escampar la tempesta que duia pedra quan repicava de valent; pesa 19 quilos i és del 1701. "Quan baixava la broma blanca de demont del bosc se tocava la campana i la pedra mai arribava aquí".

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 24'85 metres.

Esveltesa: 8

LLADORRE Sant Martí

Altitud: 1052 metres.

Església del 1487 reformada en l'època del barroc. Consta d'una nau rectangular. El frontis té un portal d'arc de mig punt i marc ressaltat amb la data del 1760 al seu damunt, un òcul circular atrompetat a mitja alçada i una cornisa angular; el seu mur té el parament arrebossat i emblanquinat en no massa bona aparença; les zones dels altres murs on l'arrebossat ha caigut s'hi veuen paraments de maçoneria amb peces mig picades amb molt de morter de calç entre les juntures. Té tot l'aire d'estar abandonada tant pel mal camí per arribar-hi com per l'entorn ocupat per vegetació embardissada; es troba a l'extrem alt del poble.

Campanar merament funcional d'un barroc rústic i auster típic de les terres pallareses. Té un primer alt cos de planta quadrada (3'60 x 3'60 m); el segon octagonal està coronat per una cornisa destacada i una teulada piramidal vuitavada de pissarra negra amb inflexió a la base. Els seus murs tenen paraments de paredat de llosa amb un arrebossat emblanquinat en no pas massa bon estat de conservació; unes motllures es troben a diversos nivells: una separa els dos cossos, les altres dues estan sota finestres i a l'arrencada dels arcs. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; la de llevant està cegada. Hi pengen dues campanes: una pesa 381 quilos i porta la data de 1887; té bona sonoritat; l'altra, del mateix any, de 244 quilos igualment sona bé.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis orientat a migdia.

Alçada: 18'59 metres.

Esveltesa: 5,1

LLADRÓS Sant Pere

Altitud: 1019 metres. Municipi de Vall de Cardós

Església barroca d'un estil rústic típic dels pobles del Pallars. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberta amb voltes d'aresta damunt tres arcs torals de mig punt; està acompanyada de capelles laterals. Un cor alt als peus del temple amb barana de fusta descansa en un arc rebaixat i sobre d'un embigat de fusta; es prolonga per sobre les capelles laterals. Els seus murs arrebossats i pintats en un to groguenc pàl·lid mostren deixadesa. El frontis té un portal dovellat en arc de mig

punt, un òcul circular i atrompetat a mitja alçada i una minsa cornisa angular.

Dimensions: 13'55 x 4'79 x 7'95 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total comptada des del fons de les capelles fa 10'42 metres.

Campanar barroc senzill coetani del temple. Té un primer cos de planta quadrada (3'30 x 3'30 m); el segon octagonal està coronat per una cornisa destacada i una agulla vuitavada amb inflexió a la base; queda recoberta de lloses matusseres de pissarra negra; té una llucana a la banda de migdia. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; unes motllures es troben al capdamunt del primer cos, al principi del cos vuitavat i a l'arrencada dels arcs de les finestres. Els seus murs estan recoberts d'un arrebossat pintat en un to groc pàl·lid en no massa bon estat de manera que a la seva base, en què ha quedat perdut, és visible un pany de maçoneria barroera de lloses de pedra fosca. Unes finestres a diversos nivells, una d'elles espitllera, estan obertes a la banda de migdia. Una campana del 1966 de so regular pesa 125 quilos. La segona té el llavi trencat i el seu so és dolent; pesa 107 quilos i és del 1887. La tercera del 1564 té una sonoritat molt bona i pesa 8 quilos.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 19'52 metres.

Esveltesa: 6

LES LLAGUNES (o Les Llacunes) Sant Martí

Altitud: 1308 metres. Municipi de Soriguera

Església rústica de l'època del barroc bastida amb murs de pedra vista amb peces mig carreuades de pedra rogenca. Consta d'una nau rectangular. Té un portal en arc de mig punt poc polit amb dovelles mal picades obert al mur lateral de llevant. Una teulada de doble vessant recoberta de peces de pissarra negra cobreix el temple.

Campanar d'un barroc rústic i auster. Té un primer cos de planta gairebé quadrada (2'00 x 1'90 m); el segon octagonal està coronat per una cornisa destacada sobre caps de biga i una agulla vuitavada amb inflexió a la base. La cel·la queda oberta amb àmplies finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; hi penja una campana del 1959 que pesa 199 quilos i té una bona sonoritat. Els seus murs tenen paraments de paredat o de maçoneria barroera com la resta del temple amb peces de pedra rogenca; a la cara llevantina hi ha obertes algunes finestretes a diversos nivells.

Abans del 1936 el temple tenia tres campanes que van desaparèixer en el transcurs del conflicte bèl·lic; era terra de ningú.

Situació: adossat al mur lateral de llevant fent angle al nord-est.

Alçada: 13'48 metres.

Esveltesa: 6,7

LLAVORRE Sant Miquel

Altitud: 1380 metres. Municipi de la Guingueta d'Àneu

Església neoclàssica del segle XVIII amb orígens altmedievals. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó; està acompanya de capelles laterals. El frontis orientat a migdia té un portal en arc de mig punt ben dovellat, un òcul circular atrompetat a mitja alçada i una cornisa angular que correspon a la teulada de dues vessants de peces de pissarra negra en escata. Els seus murs tenen paraments de paredat de llosa arrebossats i pintats en un to groguenc pàl·lid;

actualment l'arrebossat mostra un estat precari.

Guarda una pica baptismal romànica.

Campanar d'un estil rústic i auster típic del neoclàssic del Pallars. Té un primer cos de planta gairebé quadrada (4'62 x 4'43 m); el segon de caires aixamfranats està coronat per una minsa cornisa motllurada i una agulla piramidal vuitavada amb inflexió a la base; la coberta és de lloses de pissarra negra de peces petites i ben tallades. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen dues campanes. Els seus murs estan arrebossats i pintats d'un to lleugerament groc. Una campana, la que repica per anunciar la missa, és del 1901, pesa 113 quilos i té una molt bona sonoritat. L'altra es troba fora d'ús, pesa 72 quilos i la seva sonoritat és regular.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a migdia.

Alçada: 20'75 metres.

Esveltesa: 4,5

LLAVORSÍ Santa Anna

Altitud: 811 metres.

Església aixecada el 1758 amb aires neoclàssics i modificada el 1963. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberta amb voltes de llunetes i de dos passadissos comunicats amb la nau per arcs formers de mig punt sobre dos robustos pilars rectangulars; està capçada a llevant per un absis semicircular. Un cor alt als peus del temple amb una barana de fusta descansa en un arc rebaixat i un embigat de fusta; es prolonga als laterals per dues tribunes per banda.

El frontis té el portal en arc de mig punt a base de lloses en ventall i brancals de peces mig picades; també el marc de l'òcul situat a mitja alçada el formen lloses en ventall; el portal està protegit per un ràfec de dues vessants; el coronament de la façana té una cornisa angular sobre caps de biga; dues finestres d'arc de mig punt es troben a mitja alçada, una a cada banda del frontis. Els seus murs ben deixats tenen paraments de pedra vista amb tècnica de paredat.

Dimensions: 19'75 x 6'07 x 8'60 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total inclosos els passadissos fa 10'45 metres.

Campanar rústic coetani del temple. Té un primer cos de planta rectangular (4'36 x 2'65 m); el segon de caires aixamfranats està coronat per una gran cornisa sobre caps de biga i per una agulla piramidal vuitavada amb inflexió a la base i coberta de lloses de pissarra amb una creu metàl·lica al cim (creu no inclosa en la mesura de l'alçada). La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; un rellotge d'esfera es troba sota la finestra frontal. Els seus murs són de pedra vista amb tècnica de maçoneria de llosa. A la cel·la s'hi va per una escala de pedra, entrant a la dreta del temple, que arriba al cor; en travessar-lo s'entra al campanar situat a l'esquerra i s'hi puja per una escala de cargol de fusta en no massa bon estat.

Una campana del 1831 pesa 216 quilos i fa molt bon so. El fa igualment la campana del 1764, *Santa Anna*, de 19 quilos; fa els tocs de l'Àngelus.

Situació: adossat a l'angle esquerre al nord-oest del frontis orientat a ponent, sobre mateix del carrer, per la qual cosa els baixos del campanar formen un petit túnel o pas cobert amb volta de canó; fa angle recte ja que des de la plaça de davant del temple s'entra pel sud i se surt per l'oest per accedir al carrer lateral.

Alçada: 21'84 metres.

Esveltesa: 5

LLESSUI Sant Pere
Altitud: 1407 metres. Municipi de Sort

Església del segle XI; se'n conserva part de l'absis semicircular romànic de petits carreus allargassats i ben escairats disposats en filades regulars. Avui està mig aterrada (amenaçava d'esfondrar-se, deien) i les funcions parroquials tenen lloc a la capella de Sant Julià de la Torre, del mateix poble, que té un campanar d'espadanya de dos ulls. La llargada de l'antiga nau, des de la porta d'arc dovellat de mig punt que es conserva sota del campanar fins al fons de l'absis, és de 23 metres.

Campanar de base romànica amb el cos superior d'època tardana, potser al segle XVI quan l'església va sofrir algunes modificacions. Té planta gairebé quadrada (5'25 x 5'64 m); està coronat per una cornisa destacada i una agulla piramidal coberta de petites lloses ben tallades de pissarra negra; la base és quadrada i l'agulla vuitavada fa inflexió prop de la base.

L'antic portal en arc de mig punt de l'església es conserva en els baixos del campanar que tenia un pas inferior en volta de canó apuntat, a manera de porxo; la torre està dividia en tres pisos amb obertures allargassades en arc de punt rodó, una a cada cara, més amples a mesura que agafa alçada; a la de la cel·la hi pengen algunes campanes; la part baixa, que arriba fins on es trobava la teulada de l'església, mostra un parament de petits carreus ben escairats i alineats; els pisos superiors tenen paraments de pedra vista a base de lloses mig carreuades; la pedra té un to marronós.

S'hi troben penjades quatre campanes: una de 575 quilos de pes del 1981 que fa bon so; igualment bo és la del 1883 de 976 quilos; i també és bo la d'una campana de 107 quilos del 1891; però encara té millor sonoritat la del 1827 que pesa 145 quilos.

Situació: sobre el frontis encarat a ponent de tal manera que la seva base seria com un porxo davant el portal del temple.

Alçada: 28'35 metres.

Esveltesa: 5

MONTARDIT DE DALT Santa Cecília
Altitud: 946 metres. Municipi de Sort

Església barroca, rústica i austera. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó amb la capçalera recta i dues capelles laterals per banda. Un cor alt als peus de la nau està prolongat per unes tribunes sobre les capelles. Està bastida amb murs de paraments de paredat, el del frontis amb un arrebossat emblanquinat i conservat a mitges encara el 2005. En ell hi ha un portal dovellat en arc de mig punt, un òcul circular atrompetat a mitja alçada i una cornisa angular amb una espitllera rectangular al dessota.

Campanar barroc senzill d'estil típic de les terres pallareses. Té un primer cos de planta quadrada (3'35 x 3'35 m); el segon és un alt cos octagonal coronat amb una cornisa destacada motllurada i una agulla piramidal octagonal amb inflexió a la base; està recoberta de petites lloses de pissarra negra ben tallades. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; hi pengen tres campanes; una del 1960 de 166 quilos de pes que fa bon so, i dues de petites que pengen de la finestra de llevant que només pesen un quilo i que tenen un so regular. A la finestra del cantó nord hi penja una llanta de camió que serví de campana fins l'any 1974.

Unes fines motllures es troben a la base del segon cos i al dessota de les finestres. La nuesa

dels seus murs de pedra vista només queda trencada per les dues motllures citades i algunes espitlleres a diversos nivells en la seva cara frontal; els paraments tenen lloses mig picades i carreus a les cantoneres només en el primer cos; la pedra té un to marronós clar. Per accedir a la cel·la hi ha una escala de cargol de pedra.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 30'85 metres.

Esveltesa: 9,2

MONTCORTÈS Sant Martí

Altitud: 1049 metres. Municipi del Baix Pallars

Església d'estil eclèctic, senzilla, aixecada cap a finals del segle XVIII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó i amb la capçalera recta. Té el frontis arrebossat i pintat de blanc amb el portal d'arc de mig punt, un òcul circular a mitja alçada i una cornisa angular.

Campanar coetani del temple. Té planta pràcticament quadrada (2'33 x 2'40 m) amb un segon cos octagonal coronat per una destacada cornisa i una agulla piramidal vuitavada amb inflexió a la base i una bola al cim; està recoberta per lloses de pissarra. La cel·la queda oberta amb amples i llargues finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna. Una senzilla motllura es troba a la seva base. Els seus murs estan arrebossats i pintats de blanc com en la façana.

De les cinc campanes que hi pengen tres no estan en situació de funcionar una, amb les vores ratades i so dolent, és del 1856 i pesa 18 quilos; l'altra del 1867 en fa 27; la tercera està trencada, despenjada, pesa 60 quilos i és del 1945. La grossa, de 62 quilos, és del 1928 i fa bon so; també el fa la petita, de 6 quilos, que es troba penjada d'un filferro d'un tronc clavat en els murs.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 14'96 metres.

Esveltesa: 6,2

MONTESCLADO Sant Esteve

Altitud: 1163 metres. Municipi de Farrera

Església del segle XVIII. Consta d'una nau de planta rectangular irregular. Està bastit amb murs de paraments de pedra vista a base de lloses poc o gens picades en disposició desordenada i coberta amb una teulada de dos vessants de lloses de pissarra. Té el portal obert sota del campanar que deixa un pas inferior amb volta de canó a manera de porxo. El portal del temple, a la seva base, es troba al fons d'un porxo obert en arc de mig punt format per lloses disposades en fulls de llibre i cobertes per un arrebossat, mig perdut, que li dóna l'aspecte d'un marc de formigó.

Campanar de planta asimètrica (3'35 x 3'80 x 2'20 x 3'80 m) d'un perímetre de 13'14 metres; s'hi distingeixen dos cossos, el primer és alt i lleugerament tronco-piramidal; el segon, la cel·la, és un cos gairebé cúbic de caires aixamfranats i de poca alçada. Està coronat per una destacada cornisa i una teulada vuitavades amb inflexió a la base cobertes de lloses de pissarra negra; té finestres d'arc rebaixat, una a cada cara. Els seus murs tenen paraments de pedra vista amb lloses fosques disposades en filades.

Una campana de 174 quilos té molt bona sonoritat; també és bona la d'una del segle XIV o del XV de 225 quilos; una tercera de 21 quilos té un so regular i, de fet, no funciona.

Situació: adossat i centrat en el mur del frontis encarat a tramuntana.
Alçada: 16'64 metres.
Esveltesa: 4,3

NORÍS Sant Serni
Altitud: 1335 metres. Municipi d'Alins

Església romànica del segle XI ja avançat i molt modificada posteriorment. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada damunt d'un arc toral; està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera precedit d'un senzill arc presbiteral; a l'exterior té decoració llombarda a base d'arcuacions cegues i lesenes i el mur amb un parament de lloses mig picades amb un sòcol de maçoneria barroera; és l'única resta segura de la primitiva església romànica; la resta dels murs, tant els de l'interior com els de l'exterior, estan arrebossats i emblanquinats amb aspecte de deixadesa; també d'etapes posteriors al romànic és la capella situada a la banda nord coberta amb una volta de canó. El portal en arc de mig punt es troba al mur de migdia on hi té alguna finestreta rectangular en la seva part alta.

Dimensions: 13'50 x 4'00 x 6'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de la capella de la banda de tramuntana fa 6'50 metres.

Campanar d'un moment força posterior al romànic; és de planta gairebé quadrada (2'40 x 2'57 m) aixecat sobre un pas obert per un petit túnel de perfil rectangular. La cel·la té quatre finestres d'arc de mig punt. Està coronada per una cornisa destacada i una agulla quadrades amb inflexió prop de la base; queda coberta amb petites lloses de pissarra negra poc ben tallades.

Hi penja una campana de 43 quilos que fa bon so quan repica amb motiu de la festa major

Situació: adossat al mur de ponent als peus de l'edifici, fent angle, al sud-oest, amb el mur de migjorn.
Alçada: 15'03 metres.
Esveltesa: 5,8

OLP Mare de Déu de la Candelera
Altitud: 1099 metres. Municipi de Sort

Església d'aires neoclàssics amb una nau rectangular i capelles laterals. El portal obert en el mur dels peus orientat a ponent té arc de mig punt dovellat amb peces grans ben picades de pedra blanquinosa; a la part alta d'aquest frontis s'hi obren un òcul circular atrompetat i una finestra rectangular; per coronament té una cornisa de doble vessant sobre caps de biga que es correspon amb la teulada. Els seus murs de pedra vista marronosa tenen paraments de carreus mitjans, irregulars, matussers i disposats en filades més o menys regulars.

Campanar de torre coetani del temple amb un primer cos de planta rectangular (2'30 x 3'90 m); un segon alt cos té els caires aixamfranats. El campanar perdé aquest segon cos el 1974 perquè fou enderrocat en trobar-se en mal estat; de nou el 2010 es troba reconstruït. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara. Està coronat per una minsa cornisa i una agulla quadrada de lloses de pissarra negra. Els murs presenten paraments de pedra mig picada a manera de carreus irregulars sobretot en el primer cos i més ben escairats en el segon. Una motllura senzilla es troba poc més avall del nivell de les finestres; sota d'ella s'obre un finestral circular i, al mig del primer cos hi figura una petita finestra rectangular.

Les tres campanes que hi pengen no es troben a les finestres sinó que pengen d'una estructura metàl·lica a l'interior de la cel·la. Totes tres tenen molt bona sonoritat. Una del 1856 pesa 264 quilos, una altra del 1700 en pesa 331 i la tercera en pesa 68; era la campana del poble de Pernui que avui es troba abandonat des que s'hi va calar foc.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest de la façana que es troba encarada a ponent.

Alçada: 17'27 metres.

Esveltesa: 4,4

PERAMEA Sant Cristòfol

Altitud: 916 metres. Municipi de Baix Pallars

Església aixecada a finals del segle XIII en estil gòtic senzill, refeta al barroc i a principis del segle XX. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó un pèl apuntada sobre tres arcs torals prims com nervis. El frontis, amb un parament de paredat cobert per un arrebossat en mal estat, té una portalada de pedra grisa amb el portal en arc de mig punt ben dovellat per pedres ben picades, de la mateixa mena que tota la portalada ja que els carcanyols tenen el mateix parament; l'arcada es troba motllurada a l'intradós; aquesta part superior descansa en una motllura bossellada destacada i en muntants amples que aparenten arrencar d'un podi poc destacat; tot el conjunt està coronat per un ràfec motllurat; a la part alta hi apareix un òcul circular atrompetat sota la cornisa angular. Els murs laterals tenen paraments de pedra vista amb tècnica de maçoneria amb peces de color gris fosc.

Dimensions: 19'75 x 6'15 x 7'68 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total comptada des del fons de les capelles laterals fa onze metres.

Guarda una imatge romànica de talla policromada del segle XIII de *La Mare de Déu del Remei*; està asseguda amb el Nen sobre el genoll esquerre i porta corona barroca igual com el Nen; fa 64 centímetres d'alçada. També conserva una pica baptismal gòtica amb decoració en relleu, i una urna de fusta amb dues calaveres petites i una de gran: la mare i dues criatures, que la gent del poble considera com alguns dels *Sants Innocents* i els anomena "*Els Martisants*"; el comte de Pallars, senyor del castell de Peramea, diu la tradició, ho va portar després de tornar de Terra Santa en l'expedició de les Croades.

Aquesta església parroquial, al costat del castell, dedicada a Sant Cristòfol, té com a advocació secundària els Sants Innocents. Fou ampliada a l'època del barroc i renovada a la primeria del segle XX. S'hi venera una imatge romànica de la Mare de Déu i conserva una pica baptismal amb motius populars i arquets d'un gòtic rústic. Al presbiteri hi ha enterrat el qui fou darrer abat del monestir de Gerri, Antoni de Gudel i de Piniés (1826-35).

Campanar gòtic de planta octagonal amb costats de 1'70 metres (perímetre: 13'60 m i diàmetre 4,45). La cel·la, o estança on es troben les campanes, queda oberta amb finestres d'arc de mig punt lleugerament rebaixat, una a cada cara alterna. Està coronat per un terrat a la base del qual hi figura una senzilla motllura i unes rústiques gàrgoles, una a cada angle. Els seus murs presenten paraments de paredat (petites peces sense picar) i algunes de picades matusserament a manera de carreus petits d'un material un pèl rogenc, i rústics carreus irregulars de pedra una mica més clara a les cantoneres. Unes senzilles motllures es troben sobre i sota de les finestres. Fa una lleu inclinació que està degudament controlada. Una estreta escala de cargol que gira al voltant d'un ull circular protegit per un envà cilíndric porta fins a la cel·la.

Té quatre campanes que fan un bon so. Una de 102 quilos té la data del 1797; una segona és del 1653 i pesa 152 quilos; la tercera de 343 quilos és del 1884, i la quarta de 244 quilos porta la

data del 1714.

Situació: adossat al mur lateral dret de migdia fent angle amb el frontis encarat a ponent.

Alçada: 14'28 metres.

Esveltesa: 3,2

PUJAL Sant Pere

Altitud: 1161 metres. Municipi de Sort

Església aixecada entre el 1957 i el 1964. Consta d'una nau recctangular de quatre trams coberta amb una volta gaudiniana de formes polièdriques i parabòliques; té l'interior tot emblanquinat. El portal d'arc rebaixat està obert al mur lateral de migdia sota mateix del campanar la base del qual constitueix el cancell; la capçalera és recta. Els paraments tenen petits carreus ben escairats a mig picar externament; estan alineats en filades uniformes; les teulades que cobreixen a diverses alçades les estances del temple són de lloses de pissarra negra ben tallades.

Dimensions: 12'55 x 5'92 x 5'92 metres respectivament de llargada, amplada i alçada (faig notar que les dues últimes dimensions són idèntiques i no són pas errors de transcripció).

Arquitecte: Isidre Puig i Boada.

Campanar coetani del temple. Té un primer cos de planta gairebé quadrada (3'60 x 3'20 m); després d'una fina motllura i d'un segon cos troncopiramidal amb una espitllera a cada banda s'aixeca un tercer cos novament prismàtic on s'hi ubica la cel·la; en ella hi ha obertes quatre allargassades finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja una campana del 1920 que pesa 107 quilos. Està coronat per una cornisa destacada sobre caps de biga i una teulada piramidal de pissarra negra de peces petites i ben tallades. Els seus murs de pedra marronosa, que fan joc amb les de la resta de l'edifici, tenen paraments de carreus a mig picar ben alineats.

Situació: adossat al centre del mur del migdia.

Alçada: 15'54 metres.

Esveltesa: 4,3

RIALP (correctament seria Rialb) Mare de Déu de Valldeflors

Altitud: 725 metres.

Església aixecada el 1697. Consta d'una nau rectangular barroca capçada per un absis semicircular romànic que pertanyia a un edifici anterior. El frontis té un portal tardo-renaixentista en arc de mig punt a base de dovelles i carreus ben escairats i unes pilastres adossades als muntants; té un entaulament senzill i un frontó truncat amb el timpà nu, un òcul circular atrompetat a mitja alçada i una finestreta de punt rodó sota la cornisa angular; tant el portal com l'ull de bou estan lleugerament escorats cap a l'esquerra de l'eix del frontis. Al mur d'aquesta façana arrebossada i pintada en un blanc grisenc i amb simulacions de carreus rectangulars i poligonals hi ha anotada la data del 1927.

Guarda una talla policromada del segle XIII, o potser més tardana, de *La Mare de Déu de Valldeflors* asseguda amb el Nen a la falda que presideix l'altar major; i unes altres de *Sant Cosme* i *Sant Damià*; té un quadre degudament restaurat sobre *Les Ànimes*. Conserva una pica baptismal de pedra, semiesfèrica passada, sense estar decorada, segurament d'orígens altmedievals.

Campanar merament funcional d'aspecte rústic amb una aparença, pel que fa al primer alt cos, d'una antiga torre de defensa potser anterior a l'edifici del temple; queda coronat per un segon

cos o cel·la de l'època del barroc. Té planta rectangular (5'20 x 6'30 m) i un segon cos octagonal coronat per una cornisa motllurada i una teulada piramidal de pissarra amb inflexió a la base. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; hi pengen quatre campanes, s'hi guarda una matraca i un rogle o roda de campanes. Te una motllura al capdamunt del primer cos i una més al dessota de les finestres. Els seus murs tenen paraments de pedra vista de lloses; té algun contrafort a la seva base i algunes finestres obertes en diversos pisos a la cara frontal.

Les campanes que hi pengen són: una del 1814 de 709 quilos de pes amb molt bona sonoritat; una segona del 1740 de 436 quilos de sonoritat regular; la tercera pesa 64 quilos, és del 1959 i fa un so regular; la quarta també del 1959 i de 96 quilos fa un so força bo.

Situació: adossat el mur de ponent fent angle al sud-oest del frontis encarat a migdia.

Alçada: 24'95 metres.

Esveltesa: 4

RIBERA DE CARDÓS Santa Maria

Altitud: 898 metres. Municipi de Vall de Cardós

Església romànica del segle XII amb modificacions interiors del segle XVIII que la fan barroca en gran part i que l'amplien lateralment. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberts amb voltes d'aresta separades per tres arcs torals de mig punt; el tram proper a la capçalera, degut a unes capelles fondes a banda i banda, es pot considerar com un transsepte; el tram de ponent, als peus del temple, poc fondo i trapezial, avui és un senzill atri. La capçalera a llevant està formada per un absis central semicircular amb alguna deformació que el fa semblar el·líptic; està sobrealçat i arrebossat per fora; queda precedit d'un gran tram preabsidal amb arc triomfal de mig punt; a l'esquerra hi té un petit absis adossat al campanar romànic decorat externament sota mateix de la cornisa amb arcuacions cegues que descansen sobre mènsules; els seus paraments mostren alineacions de lloses mig picades. Les capelles laterals estan unides entre si formant passadissos.

El frontis té un portal romànic atrompetat amb tres arcades de mig punt en degradació ben dovellades amb petites peces ben picades; la més exterior presenta un fris de boles a l'extradós; al seu damunt, tres arcs cecs amb un fris de dents de serra encerclant-los; un altre d'horitzontal, decorat amb un motiu escacat, sobre dels arcs; a mitja alçada, una rosassa motllurada decorada amb dents de serra a l'extradós i daus a l'intradós; la cornisa angular que corona el frontis es correspon amb la teulada de doble vessant que cobreix tota l'amplada del temple.

Dimensions: 21'00 x 6'40 x 8'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 14 metres.

Campanar romànic del segle XI, completat al XII. Té planta quadrada (6'90 x 6'95 m) i queda dividit externament en quatre cossos de diversa alçada per frisos d'arcs cecs i dents de serra; al capdamunt s'hi troba, després d'obres recents en desmuntar una agulla barroca, un terrat amb barana de merlets. Els seus murs tenen paraments de lloses carreuades matusserament disposades en filades regulars; els caires estan ressaltats a manera d'amples lesenes cantoneres. Unes espitlleres queden obertes en els dos pisos inferiors i unes finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, en els dos superiors; les del més alt són gairebé totes geminades.

Una escala que puja per l'interior es troba inserida en el gruix del mur a excepció dels dos pisos superiors on s'hi han disposat escales de fusta inclinades des del terra del pis fins a la trapa oberta en el pis de fusta superior. Els dos primers pisos estan coberts per voltes d'aresta, els altres amb un embigat de fusta. En el primer tram l'escala de pedra sobre voltes puja pel lateral esquerre del temple fins que entra en el campanar.

Està dotat de quatre campanes: la primera de so regular pesa 302 quilos; la segona que fa bon so en pesa 296; la tercera també fa bon so tot i estar trencada pel llavi, és del 1740 i pesa 37 quilos; la quarta, esquerdada i soldada, no té bo el so, pesa 40 quilos i és del 1841; sembla que només la tocaven per morts de canalla i en deien *campana d'albats*.

Situació: gairebé adossat al mur lateral de tramuntana format per l'extrem nord del transsepte; està tocant l'absis lateral d'aquesta banda orientat a llevant.

Alçada: 23'73 metres.

Esveltesa: 3,4

RONÍ Sant Cristòfol

Altitud: 1110 metres Municipi de Rialp

Església antiga refeta el 1899. Consta d'una nau rectangular acompanyada de capelles laterals; l'absis té la volta a més alçada que la de la nau. El portal en arc de mig punt es troba ubicat a la base del campanar; té el marc arrebossat i emblanquinat; en quedar a un nivell superior del carrer, uns matussers graons de pedra en faciliten l'accés. Els murs presenten paraments de llosa vista de color més aviat negrós situades en un cert desordre.

Campanar de torre de planta gairebé quadrada (5'64 x 5'90 m) aixecat cap el 1899 afegit a un edifici d'orígens medievals. Està coronat per una minsa cornisa i una agulla de lloses de pissarra negra amb una lleugera inflexió a la base. La cel·la queda oberta amb dues finestres d'arc de mig punt a la banda de migdia. Els murs presenten paraments de paredat de lloses sense arrebossar i cap altre detall que trenqui la seva nuesa; tenen un color negrós.

Hi ha una campana penjada a la finestra de la cel·la; pesa 235 quilos i deu ser d'entre el 1900 i el 1915. També hi ha una altra campana posada al terra del campanar; està esquerdada i no funciona; el seu pes és d'uns 313 quilos; el 1906 és la data de fosa.

Situació: damunt mateix de l'entrada oberta als peus del temple per la banda de ponent ocupant-ne tota la seva amplada.

Alçada: 15'33 metres.

Esveltesa: 2,5

SAURÍ Sant Víctor

Altitud: 1233 metres. Municipi de Sort

Església romànica segurament del segle XI molt modificada. Consta d'una nau rectangular coberta amb voltes de creueria i acompanyada de capelles laterals; el presbiteri té volta de canó de mig punt. Els murs romànics de carreus petits ben escairats són visibles a l'oest i al nord, la resta és de pedra vista amb tècnica de maçoneria matussera; la capçalera recta té un parament amb restes de l'antic absis romànic desaparegut. El portal obert a ponent es troba ocult al fons d'un porxo recobert d'una teuladeta de pissarra negra; per damunt d'ella en el mur frontal hi ha obert un òcul circular atrompetat a mitja alçada i una minsa cornisa angular amb què sobresurt la teulada de doble vessant que cobreix tota l'amplada del temple.

Guarda tres piques de pedra granítica, una de beneitera, una altra de baptismal, totes dues semiesfèriques, i una tercera, rectangular per a olis; semblen ser d'època altmedieval; no presenten cap element decoratiu. Ultra algunes pintures romàniques que s'hi conserven, el 2018 s'inauguren les que hi ha pintat l'artista Santi Moix de caràcter molt modern.

Campanar d'un barroc rústic del segle XVII o del XVIII. Té un primer cos de planta quadrada (3'50 x 3'50 m); el segon cos octagonal està coronat per una cornisa destacada i una agulla piramidal vuitavada de petites lloses de pissarra negra que fa inflexió a la base. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna. Els seus murs són de lloses mig picades i ben alineades de color marronós; està ornat amb unes fines motllures sota finestres i a mitja alçada.

Té dues campanes, una que fa bon so de 275 quilos de pes i sembla que podria ser del 1580, ó, perquè hi ha la data mal senyalada, del 1680. L'altra està esquerdada i té un so dolent, per això no està en funcions.

Situació: aixecat en l'angle sud-oest damunt l'ala dreta del temple encarada a migdia, més o menys en un punt central.

Alçada: 19'23 metres.

Esveltesa: 5,5

SON Sant Just i Sant Pastor

Altitud: 1393 metres. Municipi d'Alt Àneu

Església romànica de finals del segle XII modificada posteriorment en ésser sobrealçada i en afegir-se-li capelles laterals per banda cap als segles XVIII-XIX. Consta d'una nau rectangular de quatre trams irregulars coberts amb voltes de creueria sobre tres arcs torals de mig punt i capçada al nord-est per un absis semicircular romànic, un xic parabòlic, prolongat per un tram preabsidal trapezial; està decorat externament, sota la cornisa, per arcs cecs i lesenes. Un cor alt als peus del temple amb una barana de fusta descansa en un arc rebaixat i un embigat de fusta. Els seus murs tenen paraments de maçoneria de lloses amb carreus a cantoneres pel que fa a les obres d'ampliació; pel que fa a l'absis romànic té un parament de carreus d'escairat matusser de pedra grisa i disposats en filades uniformes. El portal d'arc de mig punt es troba obert a la façana lateral de migdia.

Dimensions: 22'40 x 6'76 x 7'24 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 14'35 metres; per l'exterior en fa 23'50 x 8'90 de llargada i amplada respectivament.

Guarda un retaule gòtic del segle XV-XVI de Pere Espallargues (1490-1527) dedicat als patrons de la parròquia i restaurat el 1991, i unes pintures murals barroques d'estil popular en el presbiteri. Guarda, igualment, unes piques romàniques segurament de finals del segle XII, una de baptismal en un sol bloc de pedra amb una boca de 86 centímetres de diàmetre i una circumferència exterior d'un metre vint; està apuntalada sobre tres peus cilíndrics decorats amb relleus igualment com tota la superfície de la pica. També en conserva dues per a oli de planta rectangular, ambdues amb relleus laterals arcaics i, encara, un sarcòfag amb decoració de baix relleu,

A prop, en el mateix recinte tancat del temple, s'hi troba una alta torre de planta de ferradura que deuria ser un comunidor i, anteriorment, una torre de defensa; la seva alçada és d'uns 10 metres.

Campanar romànic de finals del segle XI, anterior a l'església perquè segurament formava part d'un temple primitiu. Té planta quadrada (4'35 x 4'35 m) i està dividit en quatre pisos sobre una alta base sense obertures; en el primer s'obre una finestra d'arc de mig punt a cada cara, la de ponent tapiada; al damunt de cada finestra, a cada pis, hi ha una ornamentació a base d'un fris d'arcs cecs i, en algun, a més a més, de dents de serra; al segon pis, les finestres són geminades i, al tercer i quart, triforades; els caires estan destacats a manera de lesenes cantoneres; al capdamunt s'alça una agulla piramidal vuitavada amb inflexió sobre una base quadrada. Els seus murs tenen paraments de carreus escairats de manera matussera, petits i força regulars de pedra tosca i granítica grisenca. Per l'interior, avui degudament restaurat, hi puja una escala metàl·lica fent ziga-zaga situada en l'ull del

campanar; arriba fins al penúltim pis i, des d'aquest fins a l'últim, hi ha una escala de gat. Té dues campanes, una de nom *Maria Teresa* de 579 quilos fa bon so, l'altra està esquerdada i no té batall, pesa 216 quilos i fa bon so; totes dues són del 1962. El comunidor també té dues campanes; una de bon so pesa 77 quilos; l'altra de 13 quilos no està en condicions.

Situació: adossat al mur nord proper a l'absis orientat a llevant.

Alçada: 24'00 metres. Tot i que des de fora no faria els metres mesurats (en faria 19) en ésser recoberts els seus murs per el terra alt del cementiri que l'envolta, per dins davalla més a fons fins al nivell de la nau.

Esveltesa: 5,5

SORPE Sant Pere

Altitud: 1262 metres. Municipi d'Alt Àneu

Església romànica del segle XII amb modificacions barroques del segle XVIII (1726) que la capgiraren. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberts amb voltes d'aresta separades per arcs torals de mig punt; el tram que es troba als peus té planta trapezial; a les antigues naus laterals avui s'hi han obert capelles. Té un absis semicircular romànic del segle XII amb decoració llombarda d'arcs cecs i lesenes i un fris de dents de serra sota la cornisa; era l'absis llevantí de la capçalera de la nau lateral de tramuntana; el seu parament romànic presenta petits carreus matussers ordenats en filades; sobresurt a llevant pel costat dret de la façana principal en el seu angle nord-est; es tracta d'un absis lateral de l'antiga església romànica de tres naus i tres absis, avui capgirada, i amb l'absis central i l'altre lateral desapareguts; la capçalera actual és recta. Té un cor alt als peus del temple amb barana de fusta que se sosté en un embigat també de fusta.

El portal, situat en el mur de llevant, és d'arc de mig punt dovellat al fons d'un marc amb brancals de carreus grans i matussers i d'una arcada de petites dovelles blanques; més amunt hi ha un òcul circular atrompetat sota la minsa cornisa angular. Aquest mur del frontis de parament de pedra vista amb tècnica de maçoneria té encara restes del mur de l'absis central on va ser inclòs: per damunt de l'òcul encara es veu l'arc presbiteral romànic i un escàs pany de carreus matussers del temple primitiu; es troba una mica avançat respecte del campanar i d'un mur que s'aixeca poc més amunt com a complement del frontis sobrealçat.

Dimensions: 14'80 x 4'80 x 7'80 metres de llargada i amplada respectivament; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa onze metres.

Guarda dues piques romàniques, una de baptismal i una altra possiblement per a l'oli; ambdues tenen relleus laterals; probablement són de finals del segle XII. La baptismal, de boca circular, de poca profunditat (24 cm.), es troba sobre un peu cilíndric amb capitell; té un diàmetre de 124 centímetres i un gruix de 12; la seva decoració omple tota la superfície exterior a base d'elements vegetals estilitzats i alguna forma animal formant dues bandes separades per una motllura; la seva factura mostra una bona qualitat. La pica per a l'oli, en canvi, té unes representacions a base de tècnica incisiva molt elemental i representa figures d'animals; té forma rectangular de 31 x 46 x 38 centímetres respectivament d'ample, llarg i alt; es troba encastada a la paret i té un peu igualment decorat amb incisions. L'església de Sorpe també guarda un retaule gòtico-renaixentista del segle XVI, la imatge central del qual, sant Pere, és una talla romànica policromada a excepció de la resta ja del Renaixement. Recentment s'han trobat restes de pintures romàniques al mur sud i en el terrabastall.

Campanar de base romànica (s'hi veu al mur de ponent un fris d'arcs cecs), refet i completat cap el 1726. Té planta gairebé quadrada (4'73 x 4'42 m) i una teulada a dues vessants. La cel·la té quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada costat; hi pengen dues campanes: una de 496 quilos

del 1968 que fa un so regular; el seu batall és més antic, segurament pertanyia a una antiga campana. L'altra del 1819 fa bon so i pesa 199 quilos. Les finestres del nord i de l'est estan tapiades. Els seus murs de carreus petits i matussers disposats en filades ordenades són de pedra grisenca.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a llevant; el lloc l'ocupava abans una absidiola romànica avui desapareguda.

Alçada: 15'25 metres.

Esveltesa: 3,2

SORRE Sant Esteve

Altitud: 1067 metres. Municipi de Sort

Església romànica del segle XI de la que se'n conserva el pany del mur sud-est on hi havia una porta i una finestra avui tapiades; fou molt modificada el 1785. Consta d'una nau rectangular capçada al nord-est per l'antic absis romànic semicircular avui sobrealçat i bastit amb paraments de carreus petits, irregulars, escairats de manera matussera disposats en filades. La nau està dividida en tres trams coberts de voltes d'aresta; el primer d'ells, a ponent, és més curt i hi té un cor a la part alta. La seva planta és de creu llatina degut a les capelles laterals, una per banda, aixecades al segle XVIII que li donen l'aparença d'un transsepte. Al frontis a ponent fruit de les reformes del segle XVIII hi ha l'actual portal rectangular sota d'un ràfec de tres vessants de pissarra negra i un òcul circular atrompetat a mitja alçada; més amunt s'hi obre una petita finestra en forma de creu romànica; per coronament hi té una cornisa angular. Els seus murs de l'època barroca tenen barrejats panys de carreus picats de manera matussera i altres sense picar.

Dimensions: 13'50 x 4'50 x 6'80 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles, fa 9'70 metres.

Campanar d'un barroc rústic i auster. Té un primer cos de planta rectangular (3'00 x 3'85 m); un de segon alt té els caires aixamfranats. Està coronat per una cornisa motllurada i una agulla piramidal vuitavada amb inflexió a la base; està coberta de petites lloses de pissarra negra. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara. Els seus murs tenen paraments de maçoneria de peces petites mig carreuades; avui (2005) es troben arrebossats amb la capa de guix mig perduda; no estan decorats per cap element que trenqui la seva nuesa i que dissimuli la seva dominant verticalitat. Hi té penjades dues campanes que tenen molt bona sonoritat: una de 119 quilos, l'altra de 72, totes dues són del 1700.

Situació: adossat al mur de migdia fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 19'80 metres.

Esveltesa: 5,1

SORT Sant Feliu

Altitud: 692 metres.

Església aixecada el 1630, refeta el 1945. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes sobre quatre arcs torals de mig punt i d'una àmplia cornisa classicitzant que recorre la seva base; està capçada a ponent per un absis semicircular i té un gran atri separat de la nau per una gran vidriera. Un cor alt amb barana de fusta situat damunt de l'atri descansa en un arc rebaixat. A banda i banda de la nau hi ha capelles amb altars. El frontis està obert amb un portal d'arc de mig punt i, a mitja alçada, una doble finestra en arc de punt rodó cadascuna; un òcul circular es troba sota una minsa cornisa angular. Els seus murs tenen paraments de pedra marronosa a base de lloses

picades a manera de carreus petits i ben alineats; altres de mitjans de pedra blanquinosa es veuen a cantoneres; una àmplia escalinata d'accés lateral amb una balustrada molt digna donen accés al temple situat a un nivell força més alt respecte de la zona urbana.

Dimensions exteriors: frontis, 20 metres d'amplada i 15'40 d'alçada màxima.

Dimensions interiors: 24'50 x 9'19 x 13'35 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Guarda un retaule neoclàssic refet el 1945 i una imatge romànica de *La Mare de Déu del Remei* que és reproducció de l'original guardada al Museu Diocesà d'Urgell que data de finals del segle XIII.

Campanar d'un estil neoclàssic auster del segle XVIII típic de la terra pallaresa; després d'ésser enderrocat l'any 1936 fou reconstruït entre el 1940 i el 1944. Té un primer cos de planta rectangular (4'90 x 6'00 m); un segon cos alt de caires aixamfranats està dividit en tres zones per motllures simples; a la superior s'hi ubica la cel·la amb finestres d'arc de mig punt, dues als costats nord i sud i una a cadascun dels altres dos. L'esfera d'un rellotge es troba al capdamunt del primer cos quadrat. Està coronat per una cornisa motllurada i una agulla piramidal vuitavada amb inflexió a la base; està recoberta de lloses de pissarra; hi té llucanes a mitja alçada, una a cadascun dels seus quatre costats amples. Els seus murs tenen paraments de pedra vista amb tècnica de paredat amb algun carreu petit a cantoneres; hi ha algun pany de maçoneria i els carreus de les cantoneres del segon cos tenen la coloració blanquinosa; a la resta la pedra és marronosa, més fosca en el primer cos que en el segon; el seu aspecte és molt digne.

Té tres campanes, dues en funcions. Una de 72 quilos té un so només regular; l'altra que en pesa 302 té bona sonoritat; ambdues són del 1943. La tercera del 1822 i de 64 quilos es troba despenjada.

L'escala que puja fins a la cel·la comença a la dreta del presbiteri; és del tipus català sobre voltes, arrapada a la paret i sense ull central; arriba fins a les tribunes que estan damunt les capelles del lateral dret; en aquest punt hi ha una nova escala que porta al damunt de la volta; per sobre s'arriba fins a una porta que dóna a l'interior del campanar on una nova escala que segueix el model català dóna accés a la cel·la; des d'ella, per una escala de fusta de mà, es pot passar a través d'una trapa a l'interior de l'agulla que cobreix el cloquer.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-est del frontis orientat a llevant.

Alçada: 37'10 metres.

Esveltesa: 6,1

SURP Sant Iscle i Santa Victòria

Altitud: 1040 metres. Municipi de Rialp

Església romànica de finals del segles XI i de principis del XII; fou modificada en èpoques posteriors en afegir-s'hi al costat de migdia algunes capelles; només es conserva del romànic l'absis llombard amb arcuacions cegues i lesenes i el seu mur de parament de carreus escairats matusserament disposats en filades més o menys regulars; són de maçoneria de lloses els panys d'obra moderna. Consta d'una nau rectangular del temps del romànic avui coberta per una estructura de fusta de perfil poligonal. Modernament s'hi han obert capelles als laterals, tres a la banda de migjorn i una a tramuntana. Té el portal en arc rebaixat d'època moderna obert al frontis encarat a ponent; està protegit per una ampla teulada d'un vessant a manera de porxo; hi un òcul circular i atrompetat a mitja alçada i una minsa cornisa d'un sol vessant, l'altre queda ocupat pel campanar; la teulada de dos vessants que cobreix el temple és de lloses de pissarra.

Dimensions: 15'00 x 5'00 x 6'75 metres respectivament de llargada, amplada i alçada;

l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa deu metres.

Campanar romànic. Té planta quadrada (3'80 x 3'80 m) i està bastit amb murs de petits carreus de pedra vermellosa picats de manera matussera i disposats en filades regulars; des de mig cos en amunt els caires estan ressaltats a manera de lesenes cantoneres, força amples, i la pedra té un to més clar que en el cos baix. La cel·la està oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara. En un nivell inferior s'hi veuen obertures geminades, gairebé paredades avui (2005), amb un fris d'arcs cecs que les limiten per dalt; en alguna cara són poc visibles. Està coronat per una obra moderna a base d'una minsa cornisa i una teulada de quatre vessants recoberta de lloses de pissarra negra. S'accedeix al seu interior per una porta oberta als peus del temple, entrant a l'esquerra.

Té dues campanes de nom *Santa Victòria* i *Santa Bàrbara*; la primera té un so regular, la segona dolent; pesen 264 quilos i 138 respectivament i són del 1896 i del 1955.

Situació: adossat al mur frontal de ponent, mig incorporat a la nau, fent angle al nord-oest.

Alçada: 15'82 metres.

Esveltesa: 4,1

SURRI Santa Coloma

Altitud: 1007 metres. Municipi de Vall de Cardós

Església aixecada el 1769 en un estil neoclàssic auster i rústic. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberts amb voltes d'aresta; està capçada a llevant per un absis semicircular arrebossat per l'exterior. Un cor alt als peus del temple amb barana de fusta descansa en un arc carpanell i una volta d'aresta; es prolonga sobre dos dels altars laterals per banda. El frontis encarat a ponent té un portal en arc de mig punt, un òcul circular a mitja alçada i una cornisa angular; el seu mur amb un parament de paredat de lloses està arrebossat i emblanquinat; avui té una aparença descurada.

Dimensions: 15'46 x 5'42 x 7'84 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons de les capelles laterals l'amplada fa 10'95 metres.

Guarda a l'altar major un retaule barroco-neoclàssic (1803) dedicat a *La Mare de Déu*, afortunadament conservat de l'ensulsiada del 1936 en ser desmuntat i guardat pels habitants locals fins a poder-lo restaurar acabada la guerra.

Campanar coetani del temple, típic de les terres pallareses. Té un primer cos de planta gairebé quadrada (3'40 x 3'80 m); el segon constituït per la cel·la té poca alçada i els seus caires estan aixamfranats. Queda coronat per una cornisa destacada i una agulla piramidal vuitavada de petites peces ben tallades de pissarra negra; fa inflexió a la base. La cel·la està oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; una motllura decora la seva base i una altra ho fa a l'arrencada dels arcs de les finestres. Els seus murs amb paraments de maçoneria de llosa, com els de tot el temple, es troben arrebossats i pintats d'un to blanquinós; la cara frontal té un aspecte descurat.

Té una campana del 1714 de 81 quilos que fa molt bon so; una segona del mateix any i de 96 quilos no funciona degut a algunes fissures en el terç inferior; una tercera campana, petita, de 9 quilos de pes, que fa molt bon so, estava instal·lada en una espadanya que sobresurt damunt la nau just en el límit de la capçalera; avui queda guardada en un armari de la sagristia, tocava a morts per als albats.

Situació: sobre l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 17'10 metres.

Esveltesa: 4,5

TAVASCAN Sant Bartomeu (o Sant Simeó)
Altitud: 1116 metres. Municipi de Lladorre

Església del segle XVIII (1704) d'un barroc rústic propi de les terres de muntanya. Consta d'una llarga nau rectangular. Al frontis hi té el portal en arc de mig punt i el marc ressaltat pintat de blanc, un òcul circular atrompetat a mitja alçada i una marcada cornisa angular. Els seus murs estan arrebossats i pintats d'un color blanquinós; tenen un aspecte descurat.

Guarda un retaule del 1780.

Campanar merament funcional del 1774 d'un estil neoclàssic rústic; conté algunes restes, poques, al mur de migjorn, de l'antiga església romànica. Té un alt primer cos de planta rectangular (3'15 x 4'70 m); el segon que constitueix la cel·la agafa planta vuitavada. Està obert amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna. Queda coronat per una cornisa destacada i una agulla octagonal amb inflexió a la base; està coberta amb lloses matusseres de pissarra negra; l'esfera d'un rellotge es troba sota la finestra de la cara frontal. Els seus murs com tots el del temple tenen un parament de lloses arrebossat de color blanquinós que no presenta massa bon estat de conservació.

Hi pengen tres campanes encara que una d'elles de 20 quilos no funciona per una fissura al cos. Una de bona del segle XIV o del XV de bon so pesa 264 quilos; l'altre del 1901 i de 436 quilos de pes té una part de la boca que manca i a més a més se li ha detectat una petita esquerda; no és estrany que el seu so només sigui regular.

Situació: sobre l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis orientat a migdia.
Alçada: 22'89 metres
Esveltesa: 4,8

TÍRVIA Sant Feliu
Altitud: 991 metres.

Església neoromànica; és el resultat de la reconstrucció feta cap el 1945-48 de l'antiga del segle XIII amb l'intent d'imitar-la; s'hi han conservat alguns dels antics detalls romànics. Consta d'una nau rectangular capçada a llevant per un absis semicircular; té un porxo al mur de tramuntana. Els seus murs tenen paraments de paredat de llosa a mig arrebossar que li donen un aspecte molt descurat. El frontis té una portalada atrompetada formada per sis arquivoltes en arc de mig punt en degradació amb estructura de fulls de llibre; una fina motllura horitzontal al damunt, un òcul circular atrompetat a mitja alçada i una minsa cornisa angular.

Campanar neoromànic coetani del temple reconstruït. Té planta quadrada (5'40 x 5'40 m) i està coronat per una cornisa i una agulla piramidal amb pinacle al cim coberta amb lloses de pissarra; té una petita finestra rectangular a mitja alçada pel cantó de tramuntana. Els seus murs estan dividits en quatre zones per frisos d'arcs cecs de pedra blanca que contrasten, desmereixent-ho, amb els murs de paredat de llosa de color torrat. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt geminades a cada cara; en un pis inferior també n'hi figuren en arc de mig punt, una a cada costat a excepció de la cara frontal on hi ha ubicat en el seu lloc l'esfera d'un rellotge; els caires estan lleugerament destacats a manera de lesenes cantoneres. Té una campana amb bon so que pesa 356 quilos.

Situació: adossat al mur lateral de migdia fent angle al sud-oest del frontis orientat a ponent.
Alçada: 28'11 metres.
Esveltesa: 5,2

TOR Sant Pere
Altitud: 1649 metres. Municipi d'Alins

Església preromànica del segle X; fou refeta posteriorment entre el segle XI i el XII, ampliada i modificada cap al XVI i el XVII. Consta d'una nau rectangular ampla coberta amb un embigat de fusta amagat sota un cel ras en forma de volta; té la capçalera recta que inclou un absis rectangular cobert per una volta de canó. La façana principal a ponent té un portal en arc de mig punt aparentant un dovellat amb grans peces i amb guardapols damunt senzilles mènsules; té una finestra d'arc de mig punt a la part alta sota d'una minsa cornisa angular. Els seus murs amb paraments de paredat de llosa tenen un arrebossat blanquinós que avui (2005) es troba mig perdut. Una teulada a dos vessants amb lloses de pissarra negra cobreix tota l'amplada del temple.

Dimensions: 11'00 x 6'75 x 7'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total comptada des del fons de la capella situada al nord fa nou metres.

Campanar del segle X de planta rectangular (2'90 x 3'40 m) amb la base preromànica lleugerament atalussada; des de mitja alçada segurament és romànic amb dos nivells de finestres, geminades i tapades les de l'inferior i convertides en obertures rectangulars amb un arc molt rebaixat les del superior; al mur de llevant hi ha algunes espitlleres a diversos nivells. Està coronat per una cornisa i una agulla piramidal amb inflexió a la base i amb unes llucanes obertes a mig pendent a llevant i a migdia. Els seus murs amb paraments de paredat de llosa es veuen mig arrebossats i emblanquinats. Hi pengen dues campanes que fan un so regular; són totes dues del 1893 i una pesa 235 quilos i l'altra 182.

Situació: adossat a la capçalera encarada a llevant en el seu angle nord-est.
Alçada: 12'96 metres.
Esveltesa: 3,8

UNARRE Sant Julià
Altitud: 1218 metres. Municipi d'Alt Àneu

Església del 1373 modificada al segle XVIII amb aires barrocs rústics. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta ogival simple. Té el frontis arrebossat amb un portal gòtic d'arcades apuntades, una petita fornícula al seu damunt que aixopluga un calvari, un òcul circular atrompetat a mitja alçada i una destacada cornisa angular sobre caps de biga. La teulada de doble vessant amb destacat pendent cobreix tota l'amplada de la nau. Els murs estan arrebossats i emblanquinats amb un tirant a groc; els seus paraments segurament tenen, com en la major part dels temples pallaresos del segle XVIII, paraments de lloses més o menys picades.

Té un comunidor de planta quadrada i teulada piramidal recoberta de lloses de pissarra davant per davant de l'església; està estructurat en dos nivells.

Guarda una pica baptismal romànica, un retaule barroc popular a l'altar major, restes de retaules gòtics i pintures murals naïf de finals del segle XIX. «En una fornícula damunt la porta es conserva un baix relleu amb Crist Crucificat amb la Mare de Déu i Sant Joan, a banda i banda a la part inferior, i el Sol i la Lluna a la part superior.»[3]

Campanar del segle XVIII d'un barroc rústic i auster típic de les terres pallareses. Té un primer alt cos de planta rectangular (3'94 x 5'10 m); el segon de caires aixamfranats està coronat per

3. Pàgina 218 de *El romànic a la Vall d'Àneu*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2005.

una cornisa motllurada i una agulla octagonal molt aguda amb inflexió a la base recoberta de lloses de pissarra; una llucana es troba oberta a la cara frontal. La cel·la té quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara. Els seus murs amb paraments de paredat de llosa estan arrebossats i pintats d'un to groguenc; avui (2004) tenen un aspecte molt deteriorat i descurat.

De les dues campanes que té només una està en condicions de sonar, i sona molt bé, pesa 235 quilos i, segons sembla, fou fosa al peu del campanar. La segona del 1893 de 368 quilos amb dos fragments que li manquen a la part ampla i, per acabar-ho d'adobar, presenta una esquerda, no pot funcionar. Quan tocaven ho feien tres vegades al dia, a l'aurora, al migdia i al vespre (toc d'oració).

Situació: aixecat damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 24'66 metres.

Esveltesa: 4,8

VALÈNCIA D'ÀNEU Sant Andreu

Altitud: 1050 metres. Municipi d'Alt Àneu

Església romànica de finals del segle XII o de principis del XIII; se li van afegir dues capelles laterals per banda cap al segle XVIII al mateix temps que se li feren altres reformes. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberta amb voltes d'aresta damunt tres arcs torals de mig punt i capçada a llevant (de fet, al sud-est) per un absis semicircular romànic (única mostra de la primitiva església del segle XII) cobert per una volta de quart d'esfera que té a l'exterior una cornisa amb una motllura decorada amb un escacat suportada per mènsules amb decoració geomètrica diversa; està prolongat per l'interior amb un tram trapezial, més ampli que l'absis, recobert per una volta de canó; el mur de l'absis és de carreus irregulars granítics sense polir i disposats en filades regulars. Un porxo, obra tardana, davant el portal del mur de migdia està cobert per una teulada d'un sol vessant que descansa en tres murs; el mur dels peus té una obertura en arc de mig punt dovellat, un òcul circular i atrompetat a la part alta i una finestreta rectangular sota del vèrtex de la cornisa angular. Els seus murs tenen paraments de maçoneria de lloses; els laterals estan arrebossats i pintats en un to cremós; el dels peus ha estat obrat amb maçoneria i petits carreus matussers disposats en filades força ordenades de pedra vista d'un to marronós.

El temple podria haver tingut dues absidioles en posició de creu respecte de l'absis central; avui han desaparegut; ho fa pensar l'arc visible des de l'interior de la base del campanar adjunt al tram del presbiteri que perllonga l'absis.

Dimensions: 18'25 x 4'60 x 7'80 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 10 metres.

Guarda dues peces d'un antic retaule degudament restaurades.

Campanar del segle XVIII-XIX d'un neoclàssic auster rústic típic de les terres pallareses. Té un primer alt cos de planta gairebé quadrada (5'23 x 4'97 m); el segon de caires aixamfranats està coronat per una cornisa i una agulla octagonal amb inflexió a la base recoberta de petites peces ben tallades de pissarra negra. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara. Els seus murs amb paraments de paredat de lloses estan coberts per un arrebossat que avui (2007) no es troba en gaire bon estat. L'escala que puja cap a la cel·la és de cargol amb l'eix de fusta i els graons de lloses.

Disposa de quatre campanes, dues amb un so regular: *Sant Damià* del 1962 i de 37 quilos de pes; i *Santa Bàrbara* del 1893 de 174 quilos i que no funciona pel seu mal estat. Les altres dues són la *Sant Andreu* del 1602 de 235 quilos que fa un bon so, i la *Campana Grossa*, de 331 quilos que és

del 1700 i té molt bona sonoritat; es troba penjada a la finestra de llevant.

Situació: adossat al mur de migdia a l'angle sud-est de la nau, proper a la capçalera orientada a llevant.

Alçada: 22'34 metres.

Esveltesa: 4,2

VILAMUR Mare de Déu de Medina

Altitud: 1264 metres. Municipi de Soriguera

Església romànica del segle XII modificada amb fórmules gòtiques al segle XIV i amb elements barrocs i moderns en èpoques recents. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó amb llunetes, d'un transsepte i d'un absis semicircular encara amb restes del primitiu romànic. Entre la volta de llunetes actual i la teulada hi ha restes de les antigues estructures romànica i gòtica, la primera de volta de canó de mig punt, la segona a base d'arcs diafragma apuntats que sostenien un embigat de fusta.

El portal actual obert a ponent, en arc dovellat de mig punt, és relativament modern; l'anterior gòtic avui paredat es veu a la façana de migdia amb una arquivolta i bordó sobre imposta; per damunt de l'actual hi ha un òcul circular atrompetat a mitja alçada i una minsa cornisa que hi deixa la teulada d'un sol vessant. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans ben escairats en pedra rogenca avui força desgastats; té importants deformacions i esquerdes en perspectives de ser restaurats.

Campanar barroc senzill amb un primer cos de planta rectangular (2'60 x 3'00 m); el segon de caires aixamfranats està coronat per una cornisa i una agulla piramidal de pissarra amb lleugera inflexió a la base; la coberta és a base de petites lloses de pissarra negra i té una creu metàl·lica al cim. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara. Els seus murs, com a la resta de l'edifici, tenen paraments de carreus de pedra rogenca, aquí força matussers o molt desgastats per l'erosió. Disposa de quatre campanes: Una del 1664 pesa 388 quilos; la segona de 270 quilos és del 1693; la tercera de finals del segle XIV o del XV pesa 79 quilos; la quarta que feia de campana del rellotge i que pesa 49 quilos presenta una esquerda al peu.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 19'45 metres.

Esveltesa: 6,4

ALGUNES ESGLÉSIES SENSE CAMPANAR DE TORRE, AMB ESPADANYA, SUFRAGÀNIES O SENSE CULTE

AINET DE CARDÓS Santa Eugènia, annexa

Altitud: 930 metres. Municipi de Vall de Cardós

Església reedificada el 1762. Consta d'una nau rectangular segurament coberta amb una volta de llunetes cegues. El frontis orientat a ponent té el portal en arc de mig punt i un gran òcul circular i atrompetat a mitja alçada, tots dos amb el marc emblanquinat; està coronat per una minsa cornisa que es correspon amb una teulada de dos vessants. Els seus murs tenen paraments de llosa vista de material gris fosc d'aspecte molt matusser. **Campanar** de torre coetani del temple. Té un primer cos de planta rectangular (3'50 x 2'75 m); el segon presenta els caires aixamfranats. La cel·la està oberta amb quatre finestres d’arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen campanes. Està coronada per una

destacada cornisa i una agulla, vuitavades totes dues, amb cobertura de petites peces de pissarra negra; l'agulla fa inflexió a la base i té una llucana a la banda de llevant a mig pendent. Els seus murs estan arrebossats i emblanquinats en la seva part alta; de mig cos en avall els paraments són de paredat de llosa vista d'un material gris fosc molt matusser. Disposa de dues campanes de les que només en funciona una, la que pesa 86 quilos, és del 1930, fa bon so; l'altra, esquerdada, també del 1930 pesa 113 quilos. Situació: adossat al mur lateral de tramuntana fent angle al nord-est de la capçalera orientada a llevant. Alçada: 16'94 metres. Esveltesa: 4,8

AINETO Sant Romà
Altitud: 1100 metres. Municipi de Lladorre

Església romànica molt senzilla i de materials matussers segurament del segle XII. Consta d'una nau de planta lleugerament trapezoïdal amb un sostre de fusta i teulada de dues vessants de lloses de pissarra negra; té a llevant (de fet, al nord-est) un absis semicircular per capçalera amb un fris per l'exterior d'arcs cecs matussers sota cornisa. El portal en arc de mig punt es troba al mur lateral de migdia; els seus murs tenen paraments de lloses barrejades amb grans blocs mig picats de pedres grisenques. **Guarda** una imatge de *Sant Romà*. Dimensions: 10'50 x 4'00-3'40 x 5'60 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya amb una amplada a la base de 3'40 metres; fou afegit al temple de característiques romàniques amb posterioritat al temps de la seva construcció. Està cobert per una teuladeta de dos vessants amb lloses en escata; la seva estructura està formada de llosa vista matussera. El seu mur queda obert per un gran ull d'arc de mig punt dovellat amb lloses del que pengen dues campanetes. De les dues, una, de 64 quilos, no serveix per estar esquerdada; l'altra que en pesa 60 és de l'any 1901 i té un so regular. Situació: centrat damunt el mur del frontis que es troba encarat a ponent. Alçada: 7'87 metres. Prop de l'absis s'aixeca a la dreta damunt la teulada un petit segon campanar d'espadanya sense campana.

ALENDO Santa Eulàlia, annexa
Altitud: 1305 metres. Municipi de Farrera

Església d'orígens romànics. Consta d'una nau rectangular, un pèl més ampla dels peus que de la capçalera, capçada a llevant per un absis semicircular precedit d'un arc presbiteral apuntat; està coberta per un embigat damunt encavallades de fusta. L'arc presbiteral està reforçat lateralment per dos contraforts, un per banda. La porta oberta al mur lateral de migdia té arc de mig punt. Els seus murs de paredat de llosa es troben en part arrebossats i emblanquinats que avui (2010) tenen un aspecte poc acurat. Dimensions: 14'80 x 4'97 x 5'80 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya amb una amplada a la base de 3'50 metres; té dos ulls en arc de mig punt oberts en el seu mur; hi pengen dues campanes de 72 i 96 quilos de pes; la primera fa molt bon so, la segona no tant. Està coronat per una senzilla teuladeta de dos vessants a base de lloses en escata. El seu mur té un parament de maçoneria de llosa vista en no massa bon estat de conservació. Situació: es troba aixecat damunt la teulada en el punt de l'arc presbiteral que dóna entrada a l'absis orientat a llevant. Alçada: 7'71 metres.

ANÀS Sant Romà
Altitud: 1140 metres. Municipi de Vall de Cardós

Església romànica del segle XII molt modificada al XVIII; actualment es troba en bon estat. Consta d'una nau rectangular, un pèl més ampla als peus que a la capçalera, coberta per una volta de canó de fusta sota d'un embigat també de fusta; està capçada a llevant per un absis semicircular un xic passat; l'acompanyen dues capelles laterals, una per banda, afegides en les obres del segle divuit. Està coberta per una teulada de doble vessant de peces de pissarra negra força ben tallades. El frontis orientat a ponent té un portal en arc de mig punt. Els seus murs tenen paraments de maçoneria de llosa vista de color gris fosc; els de l'absis són aixecats amb còdols irregulars de mida

mitjana i gran barrejats amb lloses d'aspecte matusser. Dimensions: 12'30 x 5'00 x 5'70 metres de llargada, amplada i alçada respectivament. **Campanar** modern d'espadanya amb una amplada a la base de dos metres. Té dos ulls en arc de mig punt i una teulada de dos vessants de lloses en escata que fa una minsa cornisa pels quatre costats; hi pengen dues campanetes, una a cada ull; el seu so és regular, una pesa 25 quilos, l'altra 13 amb data de fosa del 1655. El seu mur té un parament de maçoneria de llosa arrebossat i emblanquinat d'aspecte endreçat. Situació: aixecat sobre i al bell mig del mur frontal que es troba orientat a l'oest. Alçada: 9'08 metres.

ANCS Santa Cecília, annexa
Altitud: 1454 metres. Municipi del Baix Pallars

Església segurament del segle XIX. Consta d'una nau rectangular i de dos passadissos laterals o capelles unides per passos amb tribunes al damunt. Els seus murs tenen paraments de maçoneria de lloses recoberts d'un arrebossat en no massa bon estat. En el frontis orientat a llevant s'hi obre un portal en arc de mig punt precedit, fet fa poc, d'un cancell amb portal rectangular i cobert per una teuladeta de dos vessants. A mig aire hi ha obert un òcul circular atrompetat amb marc emblanquinat; una escassa cornisa angular corona la façana. **Campanar** de torre de planta gairebé quadrada (2'24 x 2'50 m) que en sobresortir de la teulada mostra els caires aixamfranats. La cel·la queda oberta amb finestres en arc de mig punt, una a cada cara; no hi té campanes; les dues de què disposava ara estan dipositades en el monestir de Gerri de la Sal, són del 1896 i del 1915. Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle als sud-est del frontis encarat a llevant. Alçada: 17'55 metres. Esveltesa: 7

ARAÓS Sant Esteve
Altitud: 913 metres. Municipi d'Alins

Església d'orígens altmedievals, molt modificada, amb restes del primitiu temple romànic de principis del segle XII. Consta d'una nau rectangular capçada a llevant per un absis semicircular romànic que té quatre metres de llum; una capella lateral per banda és obra molt posterior. Està coberta per una teulada de dos vessants de lloses de pissarra negra i en el frontis orientat a ponent hi ha un portal en arc de mig punt amb marc de lloses en full de llibre i muntants de lloses mig picades; la porta es troba força enfondida. Tots els murs presenten paraments de paredat o de maçoneria vista de lloses i còdols grisenc fosc molt poc o gens picats; en el frontis un pèl escairats i ordenats. Dimensions: 18'50 x 4'40 x 7'20 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles arriba als 10 metres. **Campanar** d'espadanya amb una amplada a la base de 5'71 metres; fou aixecat cap els anys 60 del segle XX quan es va restaurar el temple. Es tracta d'una espadanya de dos ulls d'arc de mig punt amb sengles campanetes. Està coberta per una teuladeta de dos vessants amb lloses en escata que amb prou feines deixa cornisa als quatre costats. El seu mur presenta un parament de maçoneria de llosa vista mig picada i amb tendència a procurar filades ordenades. Les dues campanetes són del 1961 i del 1962; la primera pesa 86 quilos i la segona 152; fan bon so encara que ferruginós. Situació: es troba aixecat sobre el mur del frontis, centrat en el seu eix damunt mateix de la teulada de doble vessant. Alçada: 10'40 metres.

ARESTUI Sant Martí, sufragània de Baiasca
Altitud: 1247 metres. Municipi de Llavorsí

Església probablement del segle XIX bastida sota influència de l'estil pallarès del barroc tardà del segle XVIII. Consta d'una nau rectangular de dos trams coberts amb voltes d'aresta amb la capçalera orientada al nord-est; l'acompanyen capelles laterals a cada costat. Un cor alt als peus del temple descansa en un embigat de fusta. El portal obert en el mur de ponent té un ample marc en arc de mig punt pintat en color rogenc igual que els muntants; té una ampla graderia al davant i un gran

òcul a la part alta. Els seus murs amb paraments de maçoneria de lloses tenen panys amb un arrebossat emblanquinat i altres de pedra vista d'un color grisenc fosc. Dimensions: 10'30 x 4'44 x 6'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals en fa 7'90 metres. **Campanar** de torre probablement del segle XIX bastit sota la influència de l'estil pallarès del barroc tardà del segle XVIII; només en sobresurt pel damunt de la teulada del temple el cos de la cel·la que pren forma quadrada (1'90 x 1'90 m) amb els caires aixamfranats; està oberta amb quatre finestres en arc de mig punt, una a cada cara i coronada per una cornisa i una agulla vuitavades recobertes de lloses de pissarra negra de peces mitjanes ben tallades i amb una bola al cim; fa inflexió a la base. Els seus murs tenen paraments de maçoneria barroera de llosa vista; algun pany conserva una antiga capa d'arrebossat emblanquinat. Té dues campanes però només en penja una; l'altra, que es va despendre, es conserva al terra, és del 1773 i pesa 38 quilos. La bona, del 1917, en pesa 131 i té una bona sonoritat. Situació: damunt la zona nord del temple fent angle amb el nord-oest. Alçada: 13'26 metres.

ÀRREU Mare de Déu de les Neus, ermita
Altitud: 1337 metres Municipi de l'Alt Àneu

Església construïda cap al segle XII en un estil romànic molt rústic. Consta d'una nau rectangular coberta per una encavallada de fusta i capçada per un absis semicircular perllongat un xic i restaurat de fa poc en eliminar-ne el sobrealçament; queda cobert per una volta de canó revestit per una estructura de fusta. Es troba sota una teulada de peces de pissarra negra amb pendents destacats. Té el portal en arc de mig punt dovellat amb peces granítiques i amb brancals de carreus, tots ben escairats; està obert al mur de tramuntana; al seu damunt hi figura encastada una llosa amb el signe del Crismó en baix relleu. Els seus murs de pedra vista presenten paraments de carreus petits força ben escairats a l'absis i de maçoneria de lloses i còdols en la resta, aquests, segurament, d'èpoques posteriors a la inicial del temple. Dimensions: 11'20 x 3'70 x 5'20 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt cobert per una teuladeta de dos vessants amb lloses en escata; no hi penja cap campana. L'amplada de la seva base fa 1'33 metres. L'estructura constructiva és feta a base de lloses de pissarra i còdols coberts per un arrebossat emblanquinat. La campana que penjava de l'espadanya avui es troba guardada a l'església parroquial de Borén; pesa 16 quilos i la seva sonoritat és bona. Situació: aixecat damunt i en el centre del mur de ponent, als peus del temple. Alçada: 9'11 metres.

ÀRREU Sant Serni, sense culte
Altitud: 1250 metres. Municipi de l'Alt Àneu

Església d'un barroc senzill del segle XVIII restaurada posteriorment cap el 1805 pel que fa al frontis. Consta d'una nau rectangular coberta amb un sostre de fusta; la capçalera orientada a llevant la forma un absis rectangular de la mateixa amplada que la nau; dues capelles, una a cada banda, acompanyen la nau. El portal al mur de migjorn té un arc de mig punt format amb pedres sense picar a manera de dovelles. Els murs amb paraments de pedra de peces sense tallar avui estan coberts per un arrebossat en mal estat. Dimensions: 8'50 x 4'52 x 8'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles arriba al 7'70 metres. **Guarda** tres piques, una d'oli, una de baptismal, i una altra de beneitera (aquesta robada el 2004) encastades als murs; presenten diversos elements decoratius en baix relleu de traçat no pas massa elaborat; segurament d'època medieval, poc precisa. **Campanar** d'espadanya de principis del segle XIX; està obert amb dos ulls en arc de mig punt; hi penja una campaneta en un d'ells. Té una amplada de 3'90 metres. Els seus elements constructius són a base de carreus matussers i de maçoneria de lloses. Està cobert per una teuladeta, mig desapareguda, de dos vessants. La campana que es veu a l'espadanya de fet no funciona ja que es troba dipositada en l'ampit del seu ull; pesa 125 quilos, és del 1815 i el seu so, si funcionés, seria bo. Una altra campana que hi penjava, avui (2010) es troba

guardada a casa Nadal; pesa 68 quilos, és del 1813 i el seu so és bo. Situació: sobre la façana principal encarada a ponent. Alçada: 14'92 metres.

AURÓS Sant Joan, ermita, antiga parròquia.
Altitud: 1245 metres Municipi de la Guingueta d'Àneu

Església romànica del segle XI molt modificada posteriorment. Consta de tres naus rectangulars de dos trams cobertes amb una estructura de fusta; estan separades per arcs formers de mig punt i pilars rectangulars; el presbiteri té una coberta baixa amb volta d'aresta; la capçalera a llevant (de fet, al sud-est) és recta en haver desaparegut els tres absis semicirculars romànics primitius. El frontis situat a ponent està arrebossat i emblanquinat; té un portal en arc de mig punt al fons d'una arcada igualment en arc de punt rodó amb una imposta senzilla de llosa; hi figura la data del 1910 al damunt; a l'esquerra, a un nivell baix, hi ha una finestra rectangular. Els seus murs tenen paraments de maçoneria de lloses barrejades amb còdols; la major part els panys estan recoberts d'un arrebossat emblanquinat. Dimensions: 14'70 x 4'40 x 5'60 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus arriba als 11'60 metres. El conjunt de les tres naus té forma rombal, més ampla a la capçalera que als peus; l'amplada donada corresponen a la mitjana. **Campanar** d'espadanya alçat ben posteriorment al moment d'aixecar el temple. Té un ull de forma rectangular i hi penja una sola campana de cap el 1500 de 75 quilos de pes que fa un bon so. L'estructura és a base de paredat de lloses arrebossat i emblanquinat i cobert per una teuladeta de doble vessant de lloses en escata. La base té una amplada de dos metres. Situació: damunt i al centre del mur del frontis orientat a ponent. Alçada: 8'50 metres.

AURÓS Sant Pere, sense culte, avui dins una propietat particular.
Altitud: 1250 metres Municipi de la Guingueta d'Àneu

Església del segle XII almenys pel que fa a l'absis romànic, la resta és força posterior; consta d'una nau rectangular coberta per un embigat de fusta; està tancada als peus per un mur recte. L'absis romànic, a llevant (de fet, al sud-est), sobrealçat avui, mostra al nivell primitiu de la seva cornisa un fris d'arcuacions cegues damunt permòdols figuratius; els dos nivells del mur de l'absis mostren paraments a base de maçoneria de lloses i còdols de pedra grisenca i marronosa, força més matussera en el superior. Els altres murs tenen també paraments de maçoneria de peces lleugerament picades i disposades en filades força regulars. Un portal en arc de mig punt, amb el marc emblanquinat, està obert a la banda de migdia. Una teulada de doble vessant cobreix el temple amb lloses de pissarra negra; sobresurt formant una destacada cornisa. Dimensions: 11'40 x 4'40 x 4'95 metres de llargada, amplada i alçada respectivament. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt; és d'època tardana. Té una estructura de paredat arrebossat amb aparent bona conservació, segurament refet de poc. L'amplada de la seva base és de dos metres. Hi penja una campana del voltant del 1500, pesa 32 quilos i fa un bon so. Situació: damunt i al centre del mur de ponent, mig orientat al nord, als peus del temple. Alçada: 8'65 metres.

BAÉN Mare de Déu d'Esplà, ermita
Altitud: 1532 metres. Municipi del Baix Pallars

Església ja existent el 1700 avui ben refeta. Consta d'una nau rectangular coberta per un sostre de fusta de dos vessants i recoberta d'una teulada de lloses ben tallades de pissarra negra. Els seus murs tenen paraments de maçoneria molt digna amb pedra de la zona alta on es troba; per l'interior està pintada de blanc i la seva única nau té la capçalera recta a llevant; el sostre de fusta té dos nivells, un poc més baix el que es troba damunt del presbiteri, segurament per haver estat folrat interiorment amb un fustam més digne que la resta. Té el frontis orientat a ponent i obert amb un portal rectangular amb una biga per llinda i, al damunt, un ull de forma rectangular amb un petit ràfec de doble vessant que el protegeix. La teulada de doble vessant forma, en sobresortir, una

cornisa angular sobre caps de biga. Dimensions: 8'05 x 5'98 x 4'49-4'47 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc rebaixat; està recobert per una teuladeta de dos vessants de lloses en escata. La seva base té un amplada d'un metre cinquanta-vuit. Al dia d'avui (juliol 2010) no hi té la campaneta que abans hi penjava. Situació: damunt i al centre del mur frontal, a ponent. Alçada: 6'53 metres.

BAÉN Sant Andreu
Altitud: 1060 metres. Municipi del Baix Pallars

Església d'origen romànic, segle XII, força modificada. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó sobre dos arcs torals de mig punt que descansen en sengles pilastres; l'absis semicircular a llevant avui queda tapiat per l'interior i per això la nau té la capçalera recta. El frontis orientat a ponent amb el portal en arc de mig punt i un petit òcul circular a mitja alçada es prolonga cap amunt en esdevenir campanar; el seu mur presenta un parament de carreus petits, allargassats, força ben escairats i disposats en filades regulars de pedra marronosa; els laterals tenen paraments de maçoneria de peces mitjanes, grisenques, la major part sense picar i la seva disposició no és massa regular. Dimensions: 11'21 x 4'37 x 4'79 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya del segle XVII, tancat a manera de golfes, fondo i cobert per una teulada de dos vessants. Té dos ulls amb sengles campanes; per la banda posterior té una obertura triangular sota mateix de la teulada que va de banda a banda dels murs laterals. La seva base té la mateixa amplada que el frontis, sis metres, i la seva fondària d'uns quatre. Les dues campanes que pengen dels ulls tenen molt bona sonoritat; una pesa 131 quilos i és fosa entre el 1890 i el 1905. L'altra del 1910 pesa 113 quilos. Situació: damunt mateix del frontis encarat a ponent. Alçada: 9'00 metres.

BALESTUI Sant Fructuós, annexa
Altitud: 900 metres. Municipi del Baix Pallars

Església barroca avui completament arruïnada amb només les restes de quatre parets; el frontis està orientat a llevant. Sostre i teulada esfondrats (en la visita del juliol 2010). Consta d'una nau rectangular. **Campanar** de torre de planta quadrada (1'50 x 1'50 m) amb un segon cos vuitavat. És senzill i sembla del temps del barroc. La cel·la es troba oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna. Hi penja una campana del 1780 de 56 quilos que té molt bona sonoritat. La teulada, inexistent, està substituïda per una coberta plana. Els murs de pedra vermellosa presenten paraments amb barreja de peces poc polides amb altres amb carreus ben escairats. Una senzilla motllura bossellada es troba sota mateix de les finestres. Avui (2010), amb l'església arruïnada on només queden amb prou feines quatre parets, el campanar es troba a mig caure, francament inclinat cap a la banda de ponent. Els habitants de la població demanen que s'acabi d'aterrar a fi d'evitar possibles desgràcies si arriba a desplomar-se. Situació: adossat al mur de tramuntana al peus de l'església, fent angle al nord-oest. Alçada: 9'75 metres.

BARO Mare de Déu del Roser, annexa
Altitud: 650 metres. Municipi de Soriguera

Església d'una nau rectangular amb el frontis emblanquinat, portal rectangular i un petit òcul circular al mur frontal orientat a migdia. **Campanar** d'espadanya amb una amplada a la base de 1'40 metres. Es tracta d'una petita espadanya d'un ull d'arc de mig punt en el que hi penja una campaneta de 23 quilos fosa el 1956 que té bon so. Una teuladeta de dos vessants la cobreix horitzontalment; l'ampit està treballat amb teules aràbigues igualment com la teuladeta. Té el parament frontal arrebossat i emblanquinat. Situació: damunt i al bell mig mateix del mur frontal, a migdia, als peus del temple. Alçada: 6'81 metres.

LA BASTIDA DE SORT Sant Martí
Altitud: 742 metres. Municipi de Sort

Església aixecada en època moderna. Consta d'una nau rectangular amb murs de paraments de pedra vista lleugerament rogenca de lloses mig picades disposades més o menys en filades. Al seu mur frontal orientat a ponent hi ha oberta una porta en arc de mig punt amb dovelles en l'arc i lloses carreuades als muntants de pedra clara; al seu damunt hi té un frontó triangular poc destacat a l'interior del qual s'hi troba una petita fornícula buida; a mig aire hi apareix un òcul circular motllurat i atrompetat en pedra blanca. La teulada de dos vessants deixa una cornisa angular al frontis. **Campanar** d'espadanya amb una amplada a la base de 3'66 metres. L'espadanya té un sol ull en arc rebaixat; hi penja una campaneta de 37 quilos. No està cobert per cap teuladeta sinó per un arc dovellat prolongat per dos vessants amb un bon pendent que descansen directament en el mur del temple. El mur de l'espadanya és de llosa vista carreuada d'una pedra marronosa. Situació: damunt mateix del mur frontal orientat a ponent, ben situat en l'eix de la façana. Alçada: 11'37 metres.

BENANTE Sant Lliser, annexa
Altitud: 975 metres. Municipi d'Esterri de Cardós

Església d'una nau rectangular amb capçalera recta. Al frontis hi té un portal rectangular enfondit en el mur i, al seu damunt, s'aixeca el campanar d'espadanya. Els seus murs tenen paraments de paredat de llosa vista de peces petites de color gris fosc barrejades a la capçalera amb altres de grans sense picar i amb còdols blanquinosos. **Campanar** d'espadanya amb una amplada a la base de 3'28 metres; té un sol ull rectangular on hi pengen dues campanetes; els muntants són robustos i amples. Està cobert per una senzilla teuladeta de doble vessant. Té paraments de maçoneria de llosa vista de color grisenc fosc de peces petites i mig picades. Les campanetes pesen 29 i 13 quilos; la primera té un so regular i la seva forma romana no és massa freqüent a Catalunya. Situació: es troba aixecat damunt i al bell mig del mur de ponent amb el portal centrat al dessota. Alçada: 5'97 metres.

BERNUI Mare de Déu de Bernui, annexa
Altitud: 1211 metres. Municipi de Sort, a la vall d'Àssua.

Església romànica de finals del segle XI i de principis del XII. Consta d'una nau rectangular aixecada amb murs de carreus matussers grisencs ben alineats; l'antic absis romànic semicircular ha desaparegut substituït per un mur recte. Al mur dels peus que dóna a ponent s'hi obre el portal amb arc rebaixat i marc pintat de blanc i un òcul circular a mitja alçada amb el marc gran ben format per dovelles ben picades; són d'època moderna; està coronat per una cornisa motllurada de dos vessants. Part dels murs de migjorn i de ponent es conserven de l'època inicial romànica; la resta són obra posterior. L'antic portal romànic amb una arcada de mig punt, avui paredat, es troba en el mur de migdia, igualment com una finestra alta a sota mateix de l'espadanya. **Guardava** una imatge romànica de fusta, *La Mare de Déu de Bernui*, avui en el santuari de la Mare de Déu de la Muntanya (a Caregue), fet que fa que la gent del poble se sentin espoliats. **Campanar** d'espadanya que fou afegit al primitiu temple romànic en temps posteriors. Té una amplada a la base de 4 metres. Té dos ulls en arc de mig punt amb sengles campanes, una del 1733 de 186 quilos i l'altra de nom *Maria* de 174 quilos del 1763; totes dues fan molt bon so. Està cobert amb una senzilla teuladeta de dos vessants amb lloses en escata que deixa una minsa cornisa per cada costat. El seu mur presenta un parament de llosa vista mig picada. Situació: es troba aixecat al mur lateral de migdia, just en l'angle del sud-oest que fa amb el frontal orientat a ponent. Alçada: 7'75 metres.

BERRÓS JUSSÀ Sant Jaume
Altitud: 1091 metres. Municipi de la Guingueta d'Àneu

Església d'origen preromànic, segle X, modificada als segles XIII i XIV amb l'afegitó d'alguna capella lateral. Consta d'una nau rectangular coberta amb una estructura de fusta; la primitiva coberta deuria estar damunt una encavallada. L'absis rectangular, a llevant, segurament l'element més primitiu, ho fa per una volta de canó. Té el portal obert al mur de migdia; al de ponent hi té a la part alta una obertura rectangular. Els seus murs tenen paraments de lloses mig picades i disposades en filades. Està coberta per una teulada de doble vessant que deixa una destacada cornisa per la banda de migjorn. Dimensions: 11'00 x 3'60 x 6'00 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada total des del fons de les capelles arriba als 6'30 metres. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt; hi pengen dues campanes, una del 1820 de 102 quilos, i una altra de 37; tenen bon so malgrat que la segona presenta un forat de fabricació. La seva base mesura una amplada de 3'40 metres. Té una estructura de paredat de llosa recoberta amb una teuladeta de doble vessant que deixa una destacada cornisa. Situació: damunt i al centre del mur de ponent, als peus del temple. Alçada: 11'40 metres.

BERRÓS SOBIRÀ Sant Quirze, annexa
Altitud: 1270 metres. Municipi de la Guingueta d'Àneu

Església del segle XVIII encara que bé podria tenir orígens romànics, però no del tot segurs. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta d'aresta emblanquinada; Té el portal en arc de mig punt obert en el mur de ponent. Els seus murs tenen paraments de maçoneria de llosa vista amb peces mig picades i disposades en filades més o menys regulars. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt. La base fa una amplada de 3'40 metres. Hi pengen dus campanes petites, una del 1651 de 37 quilos i l'altra del 1500 de 32 quilos; totes dues fan bon so. Situació: damunt i al centre del frontis orientat a ponent. Alçada: 9'78 metres.

BESAN Santa Maria, sense culte
Altitud: 1160 metres. Municipi d'Alins de la Vallferrera

Església preromànica que ha sofert moltes modificacions, la primera a cavall dels segles XI-XII que li va donar un cert aire de romànic; les obres posteriors la van anar allargant cap a ponent. Consta d'una nau rectangular capçada a llevant (de fet, al nord-est) amb un absis semicircular avui paredat per un envà que converteix la nau en rectangular dividida en tres trams coberts per voltes d'aresta més un de curt situat a llevant que ho és per una volta de canó. El frontis orientat a ponent té un portal en arc de mig punt amb el marc arrebossat i emblanquinat sota d'un ràfec notable de doble vessant; a mig aire hi ha un òcul circular atrompetat amb el marc igualment emblanquinat i tot plegat està recobert per una teulada de dos vessants amb força pendent formada per lloses de pissarra grisenca. Té el terra cobert de còdols que formen dibuixos geomètrics. L'altar major es troba separat de la nau per una alta reixa de ferro. Un cor alt als peus del temple descansa damunt un embigat de fusta. Els seus murs tenen paraments de maçoneria barroera de lloses de color gris fosc; en algun punt mostra encara un antic arrebossat i emblanquinat que avui es troba mig perdut. Dimensions: 16'00 x 6'32 x 5'86 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** de torre del temps del romànic de planta quadrada (2'70 x 2'70 m) amb la cel·la oberta per finestres en arc de mig punt, una a cada cara. Està coronat per una agulla piramidal de quatre cares amb inflexió a la base i recoberta per lloses de pissarra grisenca; sobresurt lleugerament formant una minsa cornisa. Té la particularitat de tenir un pas al dessota que forma com un petit túnel de volta de mig canó de 2'45 metres d'alçada i 1'31 de llum. A la banda frontal hi penja una campana: pesa 72 quilos, és del 1893 i fa bon so. Situació: adossat al mur de migjorn fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent. Alçada: 8'47 metres. Esveltesa: 3,13

BOLDÍS SOBIRÀ (popularment, Boldís de Damont) Sant Fruitós, sufragània
Altitud: 1480 metres. Municipi de Lladorre

Església aixecada el 1817 amb aires neoclàssics austers i senzills. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes sobre tres arcs torals de mig punt i amb una capçalera recta. Tot l'interior està pintat de blanc, les pilastres que sostenen els arcs ho són de blau intens i els arcs torals blau cel. El frontis té el portal rectangular amb el marc pintat de blanc, un òcul circular i atrompetat a la part alta i la cornisa corresponent a un vessant ocupat l'altre pel campanar; la teulada de doble vessant està coberta de lloses de pissarra negra. Dimensions: 10'90 x 5'14 x 7'38 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total calculada des del fons de les diminutes capelles laterals fa 6'9 metres. **Guarda** dos retaules barrocs procedents d'antigues cases del lloc, del 1703 i del 1711. **Campanar** de torre del 1817 d'un neoclàssic auster amb un primer cos de planta quadrada (3'55 x 3'55 m); el segon és octagonal. La cel·la queda oberta amb finestres rectangulars, una a cada cara alterna. Està coronat per una cornisa motllurada i una agulla vuitavades recobertes amb lloses rectangulars ben tallades de pissarra negra. Els murs estan arrebossats i pintats d'un suau color rosat. Unes motllures es troben situades a l'inici del segon cos una d'elles i l'altra sota mateix de les finestres. El campanar queda dividit en pisos de fusta i per pujar fins a la cel·la hi té escales també de fusta arrapades als murs i damunt del fustam de cada pis. Disposa de tres campanes: una de 91 quilos que té molt bona sonoritat; una segona de so dolent, de 125 quilos fosa el 1732 i la petita de 7 quilos que fa molt bon so; es troba penjada a l'escala. Situació: sobre l'ala esquerra del temple en l'angle sud-oest del frontis encarat a migdia. Alçada: 18'03 metres. Esveltesa: 5.

BONESTARRE Santa Maria, sufragània
Altitud: 1084 metres. Municipi de Vall de Cardós

Església d'aires del barroc senzill propi de les terres pallareses. Consta d'una nau rectangular acompanyada de capelles laterals i amb la capçalera recta. El frontis té un portal en arc de mig punt i un òcul circular i atrompetat a mitja alçada. Una cornisa de doble vessant es correspon amb una teulada de notable inclinació a base de lloses de pissarra negra. Els seu murs tenen els paraments de llosa i de blocs de pedra grisenca grans i irregulars coberts en part d'un arrebossat pintat de color crema. **Campanar** de torre coetani del temple. Un primer cos de planta gairebé quadrada (2'92 x 2'50 m) queda completat per un de segon vuitavat. La cel·la està oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna. Està coronat per una destacada cornisa i una agulla vuitavades cobertes de lloses de pissarra negra; l'agulla fa una inflexió a la base i té oberta una petita llucana a mig pendent per la banda frontal. Els seus murs estan arrebossats i coberts de pintura color crema; al dessota de la cel·la hi figura una senzilla motllura i al davall s'hi obren a la cara frontal petites finestres com espitlleres en dos pisos així com a la seva base. Hi pengen dues campanes, una de 86 quilos que fa bon so, i una segona del 1586 que en pesa 66; també té molt bona sonoritat. Situació: aixecat damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis que es troba encarat a migdia. Alçada: 14'58 metres. Esveltesa: 5

BRESCA Sant Miquel, annexa
Altitud: 782 metres. Municipi del Baix Pallars

Església molt rústica i mig abandonada (2010). Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó reforçada per dos arcs torals de mig punt; una imposta recorre la seva base té diferents alçades. Un cor alt als peus del templeque descansa en un embigat de fusta té una escala per arribar-hi entrant a la dreta. El frontis té un portal en arc de mig punt i un petit òcul circular i atrompetat a mitja alçada amb una finestra quadrada al seu interior. Una cornisa inclinada es correspon a la teulada que per la dreta cobreix gran part del temple; l'esquerra està ocupada pel campanar que amaga al darrere la resta de la teulada que cobreix una petita part esquerrana de l'església. Els seus murs estan arrebossats i pintats en un color crema; no presenta massa bon estat de conservació. **Guarda** unes escasses i mig esborrades pintures murals prop del presbiteri a la banda dreta. Dimensions: 7'16 x 3'84 x 4'70-4'80 metres respectivament de llargada, amplada i

alçada. **Campanar** de torre de planta gairebé quadrada (1'75 x 1'60 m). Només sobresurt de la teulada la part superior corresponent a la cel·la que queda oberta per finestres en arc rebaixat, una a cada cara; s'accedeix al seu interior des del cor. Està cobert per una teulada de dos vessants que forma una cornisa sobre caps de biga. Una campana de 24 quilos del 1933 i que fa molt bon so penja de la finestra frontal. Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a migdia. Alçada: 7'80 metres. Esveltesa: 4,45

BRESSUI Sant Miquel, annexa
Altitud: 710 metres. Municipi de Sort

Església senzilla aixecada el 1904. Consta d'una nau rectangular de tres trams amb voltes aparents de creueria; té un cor amb una senzilla barana de fusta sobre embigat també de fusta. El presbiteri té el mur de la capçalera un pèl corbat. El frontis arrebossat i pintat de blanc té un portal en arc de mig punt amb el marc en baix relleu, dos òculs circulars i atrompetats a la part alta separats per una senzilla motllura horitzontal i, per coronament, una senzilla cornisa de dos vessants que no és més que la teulada que sobresurt. En general sembla que el petit edifici hagi sofert algun moviment, diuen que per causa d'unes obres fetes més avall del pendent on s'esglaona el poble; això va provocar algun moviment de terres que va afectar l'estructura del petit temple. Dimensions: 7'80 x 3'48 x 4'69 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Conserva** una ara d'altar formada per una gran llosa escairada matusserament que descansa en un peu format per un bloc tronco-piramidal matusser i curt i aquest en un altre bloc cúbic ben tallat. **Campanar** d'espadanya amb una amplada d'un metre a la seva base. Es tracta d'un petit campanar d'un ull amb una modesta campaneta. Està cobert per una peça arquejada sostinguda per dues columnetes frontals per banda i dos petits murs laterals. Tota ella està pintada de color blanquinós. La campaneta de 9 quilos fa un so regular. Situació: al centre i damunt mateix del mur frontal orientat a llevant. Alçada: 7'61 metres.

BRETUI Sant Esteve, annexa
Altitud: 1059 metres. Municipi del Baix Pallars

Església d'estructura moderna, segurament del segle XIX, aixecada amb murs de maçoneria digna i ben endreçada de peces marronoses, algunes mig picades. Deu tenir una nau rectangular i alguna capella lateral. Al frontis orientat a llevant hi té el portal en arc de mig punt format per lloses primes ben picades disposades en ventall i uns muntants amb carreus matussers i petits; a mitja alçada s'hi obre un òcul circular atrompetat i per coronament una cornisa angular. **Campanar** de torre amb un primer alt cos de planta quadrada (2'10 x 2'10 m); el segon vuitavat està aixecat amb murs de maçoneria de pedra marronosa com els de l'església; el tercer cos també vuitavat és on s'hi ubica la cel·la; té una motllura composta a la seva base i una altra a l'arrencada dels arcs de mig punt de les finestres que s'obren en cada cara alterna. Els seus murs tenen paraments arrebossats i emblanquinats. Està coronat per una modesta cornisa i una agulla piramidal amb inflexió a la base vuitavada i coberta de lloses de pissarra negra. Té de dues campanes que fan bon so; una del 1952 pesa 96 quilos, l'altra del 1955 en pesa 56. Situació: està aixecat sobre l'ala esquerra del temple fent angle al sud-est del frontis orientat a llevant. Alçada: 18'08 metres. Esveltesa: 8,6

BURGO Sant Joan, annexa
Altitud: 1280 metres. Municipi de la Guingueta d'Àneu

Església aixecada en temps del barroc amb reminiscències romàniques. Consta d'una nau rectangular coberta per una teulada de doble vessant a base de peces de pissarra negra ben tallades disposades en escata; descansa en encavallades de fusta; està capçada a llevant per un absis semicircular i l'acompanyen dues capelles laterals, una per banda, cobertes per voltes de canó perpendiculars a l'eix del temple. El portal es troba obert al mur del frontis orientat a ponent;

damunt d'ell hi ha una petita fornícula avui buida (2016) i, més amunt, un òcul circular i atrompetat; tot el mur es troba arrebossat i emblanquinat; els murs laterals tenen paraments de maçoneria amb peces desordenades mig picades. Dimensions: 10'73 x 4'89 x 5'70 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. L'amplada total des del fons de les capelles arriba als 8'19 metres. **Guarda** una pica baptismal medieval. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt rebaixat a base de lloses disposades en fulls de llibre. Tota l'estructura és a base de llosa vista; està coberta per una teulada amb aparença d'estar recentment instal·lada que sobresurt formant una destacada cornisa. La seva base fa una amplada de 3'32 metres. Està situat damunt i al centre del mur frontal als peus del temple. Hi pengen dues campanes mitjanes de 225 i de 107 quilos de sonoritat dolenta; una és del 1916 i l'altra del 1801. Situació: damunt el mur de ponent. Alçada: 8'44 metres.

BUSEU Sant Serni

Altitud: 1339 metres. Municipi del Baix Pallars

Església romànica de la primer meitat del segle XII. Consta d'una petita nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt i capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera precedit d'un senzill arc presbiteral de mig punt i ornat per l'exterior amb un fris d'arcs cecs. Té un portal obert al mur de ponent en arc de mig punt i, al damunt, un petit òcul circular; el portal romànic a migdia avui està paredat; el canvi de portal es degué verificar força tard així com l'òcul i l'espadanya. Els seus murs mostren paraments de carreus mitjans bastant matussers força ben alineats. Dimensions: 8'30 x 3'20 x 4'27 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt cobert per una teuladeta de lloses de dos vessants. Està aixecat damunt i al centre de mur frontal, a ponent. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'40 metres i que l'alçada en fa 7'45; són dades que dono com aproximades.

CASSIBRÓS Sant Andreu, annexa

Altitud: 934 metres. Municipi de Vall de Cardós

Església antiga d'orígens medievals molt modificada a principis del segle XIX. Consta d'una nau rectangular amb capelles laterals i capçalera recta. Té els paraments arrebossats i pintats de blanc en no massa bon estat. Té el portal en arc rebaixat a l'extrem esquerra del frontis orientat a llevant. Al centre, a mitja alçada, s'hi obre un òcul circular atrompetat; tant aquest com el portal tenen el marc pintats de blanc. Una teulada de doble vessant de peces de pissarra negra cobreix sense simetria tot el conjunt. **Campanar** d'espadanya amb una base de 2'52 metres. Té dos ulls en arc de mig punt on hi pengen sengles campanetes. Està coberta per una senzilla teulada de dos vessants que deixa una cornisa als quatre costats. El seu mur de maçoneria de lloses es troba arrebossat i emblanquinat i presenta un aspecte poc acurat. La campana petita, de 10 quilos, té molt bona sonoritat; l'altra, de 37 quilos i fosa el 1947, en canvi, la té dolenta i de fet no funciona. Situació: al centre i damunt mateix del mur frontal orientat a llevant. Alçada: 6'29 metres.

CASTELLVINY Sant Esteve, annexa i sense culte

Altitud: 1050 metres. Municipi de Sort

Església d'orígens romànics molt modificada sobretot cap el 1769. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes de rajol que descansa en tres arcs torals que es corresponen per l'exterior amb sengles contraforts; té alguna capella lateral i està capçada per un absis semicircular que encara es conserva del segle XII. El portal en arc de mig punt està obert al mur lateral de migdia sota d'un petit porxo. Els seus murs presenten paraments de petits carreus allargassats ben escairats i disposats en filades regulars. Al mur de ponent als peus del temple hi ha un òcul circular atrompetat a mitja alçada; el seu parament té un aspecte matusser en estar format per petites pedres grisenques poc picades i disposades en un cert desordre; damunt d'ell s'aixeca

l'espadanya. **Campanar** d'espadanya relativament modern; té una amplada a la base de 4'42 metres. L'alta espadanya té dues obertures o ulls en arc de mig punt en els que hi pengen sengles campanetes; damunt d'ells n'hi ha un tercer, més petit i buit. Està coronat per una teulada de doble pendent pronunciat que fa una petita graonada a cadascun d'ells amb una minsa cornisa en cada graó. El mur presenta un parament de lloses mig picades disposades de filades força regulars. Les dues campanes semblen ser del 1730 o del 1750 (no es distingeix bé); cadascuna pesa al voltant dels 72 quilos. Situació: damunt mateix del mur frontal orientat a ponent, ben centrat respecte de l'eix de la façana. Alçada: 14'60 metres.

CERBI Sant Sadurní (Sant Serni), annexa
Altitud: 1430 metres. Municipi de la Guingueta d'Àneu

Església aixecada probablement al segle XVII tot i que un temple anterior esfondrat dels segles XI i XII hi ha deixat algunes restes d'època romànica sobretot al mur lateral sud. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberts amb voltes d'aresta damunt arcs torals i un absis rectangular amb una volta de canó; està acompanyada de dues capelles laterals, una a cada banda. Una teulada de dos vessants cobreix el temple a base de lloses de pissarra negra a manera d'escates. El frontis orientat a ponent té un portal en arc apuntat amb el marc emblanquinat i un petit òcul a mitja alçada. Els seus murs tenen paraments de maçoneria de llosa vista, amb peces mig carreuades disposades en filades; la pedra té un to vermellós. **Guarda** un retaule barroc, una pica baptismal del temps medieval (segle XII o XIII) decorada amb un fris de sis pètals lanceolats inscrits en un cercle i una altra pica d'oli de forma rectangular que bé podria ser dels temps medievals. **Campanar** d'espadanya a manera de golfes amb una fondària de 3'26 metres amb dues obertures (el ulls) en arc de mig punt a la cara frontal; hi pengen dues campanes de 207 i 395 quilos respectivament a l'esquerra i a la dreta; els dos ulls no estan situats al centre de l'espadanya sinó lleugerament escorats cap a la dreta i deixen un espai a l'esquerra per l'esfera horària d'un rellotge antic. L'estructura és de maçoneria de llosa vista i la seva base d'una amplada de 7'34 metres ocupa gairebé tota l'amplada del frontis. Les dues campanes de què disposa són del 1901 i del 1866 i fan bon so. Situació: damunt el mur frontal orientat a ponent. Alçada: 12'58 metres.

CORTSCASTELL Santa Anna
Altitud: 826 metres. Municipi del Baix Pallars

Església romànica del segle XII de construcció molt rústica. Consta d'una nau de planta trapezoïdal coberta amb una volta de canó de mig punt; en el segle XV se la va reforçar amb dos arcs diafragma apuntats; està capçada a llevant per un absis semicircular, més aviat parabòlic, amb volta de quart d'esfera i precedit d'un senzill arc presbiteral; no està decorat exteriorment. Té un portal al mur sud avui paredat; en el de ponent, als peus del petit temple, se n'hi va obrir un al segle XV amb una gran arcada de mig punt; està força escorat cap a l'esquerra del frontis; al seu davant s'hi va tancar un atri rectangular que té obert un accés a migdia. Els seus murs avui estan arrebossats però deixen veure que té paraments de carreus mitjans matussers disposats en filades. Dimensions: 7'60 x 3'50-3'00 x 6'10 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** de torre aixecat entre els segles XVII i XVIII; la seva planta més o menys quadrada (1'90 x 1'90 m) té tendència a esdevenir circular; està coronat per una senzilla teulada baixa de quatre vessants. Està aixecat damunt del temple en l'angle sud-oest. He calculat que pot tenir una alçada de 9'97 metres; és una dada que considero aproximada a la real.

DORVE Sant Bartomeu, sufragània
Altitud: 930 metres. Municipi de la Guingueta d'Àneu

Església romànica del segle XII modificada en l'època del barroc. Consta d'una nau rectangular de quatre trams, un d'ells ocupat pel creuer de forma trapezial; està coberta per una volta

de canó amb llunetes que descansa sobre tres arcs torals; té un fals transsepte irregular format per dues capelles fondes i un absis semicircular romànic a llevant amb decoració llombarda, un xic desviat cap al nord de l'eix de l'església i prolongat per dos trams curts de forma més o menys trapezials; l'absis és cobert per una volta de quart d'esfera i els dos trams presbiterals delimitats per dos arcs triomfals estan coberts per voltes de canó. Els murs de l'absis el formen carreus matussers i còdols poc picats; els de la resta del temple mostren tècnica de maçoneria de llosa, de còdols i de carreus molt matussers. Té el portal obert al mur de migdia, proper als peus del temple; un arc de mig punt el formen pedres més o menys picades a manera de dovelles. Avui (2000) és un edifici en situació abandonada i en mal estat; al 2016, en una nova visita, ja s'havien refet molts elements que li donen una aspecte força correcte. Dimensions: 17'80 x 5'00 x 10'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; la llargada del transsepte també fa 10 metres. **Guarda** una pica baptismal i una altra de beneitera, ambdues romàniques ornades amb relleus poc marcats; ben bé podrien ser del segle XII; igualment conserva dos retaules del barroc popular, un a l'altar major i l'altre al lateral. **Campanar** de torre del segle XVIII típic del barroc rústic pallarès. Té planta quadrada (4'00 x 4'00 m) amb un segon cos octagonal capçat per una cornisa motllurada i una agulla vuitavada amb inflexió a la base i amb una llucana al seu damunt al sud. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna. Disposa de dues campanes que tenen bon so. Una del 1813 pesa 81 quilos; l'altra del 1892 en pesa 199 i es troba a la finestra que dóna al sud. Situació: adossat al mur de migdia fent angle al sud-oest del frontis orientat a ponent. Alçada: 23'22 metres. Esveltesa: 5,8

EMBONUI Santa Eugènia, annexa
Altitud: 740 metres. Municipi de Soriguera

Església aixecada el 1807 i pràcticament reedificada el 1896; actualment presenta un aire net i d'aspecte nou. Consta d'una nau rectangular amb la capçalera recta; està coberta per una teulada de dos vessants de peces de pissarra negra ben tallades; en el carener són grans i fan com un pas superior. El frontis encarat a llevant té un portal en arc de mig punt dins un marc rectangular arrebossat; a mig aire hi ha un òcul o finestra matussera rectangular amb l'ampit corbat en còncau; la cornisa té una cobertura de peces en escata, esglaonades, de pedra artificial blanquinosa. Els seus murs tenen paraments de maçoneria molt digna amb peces irregulars de mida mitjana de colors barrejats com el blanc i el roig encara que predomina el gris. **Campanar** d'espadanya d'un ull amb arc rebaixat format per una estructura una mica fonda i massissa, arrebossada i coberta per una teuladeta de dos vessants poc inclinats i lleugerament sinuosos. L'amplada de la seva base fa 90 centímetres. Té una campana des del 2010, petita, d'uns 11 quilos, i sembla que ha estat tirotejada amb perdigons. Situació: damunt i al centre mateix del mur frontal. Alçada: 7'20 metres.

ENSEU Sant Esteve, annexa
Altitud: 760 metres. Municipi del Baix Pallars

Església romànica aixecada al segle XI, modificada al XII i en algun moment del barroc. Consta d'una nau rectangular coberta per una volta de canó lleugerament apuntada i capçada per un absis semicircular. Als peus hi té un cor alt sobre un embigat de fusta; s'hi accedeix per una escala d'obra entrant a l'esquerra; tot l'interior es troba emblanquinat. El frontis està arrebossat i té un portal en arc de mig punt desplaçat cap a la dreta de l'eix frontal. Una teulada de dos vessants de peces planes d'argila rogenca cobreix la nau; una altra més baixa cobreix l'absis; el mur d'aquest i algun altre de pedra vista que no ha quedat cobert per l'arrebossat està format per carreus matussers. L'altar consisteix en una peça de pedra rectangular irregular picada matusserament que se sosté sobre un peu rectangular de maçoneria mig carreuada. Dimensions: 6'60 x 4'20 x 5'10 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya d'un ull, sense campana; la seva base té una amplada d'un metre cinquanta. Té els seus dos pilars i l'arc de mig punt de pedra

amb peces més o menys picades barrejades amb panys de paredat, tot fet amb poca cura; té una fina teuladeta de dos vessants recoberts de lloses. Situació: damunt mateix i al centre del mur del frontis orientat a ponent. Alçada: 7'20 metres.

ESCALARRE Santa Maria d'Àneu, antiga canònica
Altitud: 990 metres. Municipi de la Guingueta d'Àneu

Església aixecada al segle XI (1085) reformada posteriorment en ser convertida en un temple d'una sola nau rectangular en lloc de les tres originals de voltes d'aresta (solució molt escassa a Catalunya a la seva època); l'actual nau resulta molt ampla; queda coberta per un embigat de fusta sobre cinc arcs diafragma apuntats; va perdre les absidioles que capçaven les naus laterals; segurament aquestes reformes foren fets al segle XVI. Entre contraforts hi ha sengles tribunes en un pis alt. Està capçada avui per un sol absis semicircular romànic decorat amb arcs cecs i lesenes; el mur d'aquest absis té un parament de petits carreus matussers amb predomini dels de pedra grisenca clara; n'hi ha algun de fosc. Els restants murs del temple tenen paraments de carreus molt matussers barrejats amb còdols; avui estan gairebé tots arrebossats i emblanquinats. El portal actual es troba al mur de ponent; també n'hi ha un al mur de migdia. Dimensions: 30'00 x 8'50 x 11'20 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles situades entre contraforts és de 13'70 metres. **Campanar** de paret de dos ulls de mig punt format per dues espadanyes una sobre l'altra, la inferior més gran; hi ha un ull a cadascuna. Estan coronades per teuladetes de dos vessants que deixen destacades cornises. Semblen força modernes i ben deixades; la seva estructura s'amaga en un arrebossat emblanquinat. La base de l'espadanya major fa 3'33 metres i la de la menor i superior en fa 2'96. Disposa de dues campanes, una a cadascun dels seus dos ulls; a l'inferior hi penja la campana gran; pesa 235 quilos, té la data de fosa del 1701 i el seu so és més aviat regular. La petita deu pesar uns 21 quilos, és del 1783 i el seu so és dolent. Situació: damunt el mur del frontis, força escorada a la dreta, prop de l'angle sud-oest de la façana lateral orientada a migdia. Alçada: la total de les dues espadanyes superposades fa 15 metres; la major arriba als 13'75.

ESCALARRE Sant Martí
Altitud: 993 metres. Municipi de la Guingueta d'Àneu

Església romànica aixecada entre els segles XI i XIII. Consta de dues naus rectangulars, la situada al nord, segurament més antiga i més curta, potser del segle XI, avui es troba dividida en capelles i el seu absis semicircular amb decoració d'arcs cecs entre lesenes i paraments de carreus matussers ha quedat convertit en sagristia. La nau del cantó de migdia ja del segle XIII, més llarga i ampla, coberta per unes voltes de creueria, també té a la capçalera un absis semicircular precedit per un ampli tram presbiteral amb volta de canó apuntat; no presenta decoració per l'exterior. Una capella tardana gairebé quadrada es troba a la banda de migdia prop de l'absis i una segona capella d'escassa fondària és més a ponent. Els murs del temple tenen paraments de lloses i còdols, en part arrebossats com al frontis. El portal romànic, del segle XII, es troba obert al centre del mur del frontis de la nau major; el formen dues arquivoltes de mig punt en degradació de caires bossellats de pedra blanquinosa i un ampli guardapols decorat amb baixos relleus i amb bitllets cilíndrics destacats, alternant uns i altres; els brancals, igualment de pedra blanca, són en part bossellats; damunt la porta, una fornícula en arc de mig punt hi té un caparró esculpit senzillament. Els murs estan arrebossats en la seva major part. Dimensions: 17'00 x 6'00 x 5'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Guarda** una pica baptismal semiesfèrica amb baixos relleus geomètrics i alguna imatge antropomòrfica esquemàtica; es troba damunt un peu cúbic adossada al mur; sembla ser de temps medievals. **Campanar** modern d'espadanya de dos ulls rectangulars, un d'ells un poc més ample que l'altre, entre tres pilars coberts per una teuladeta horitzontal amb dos curts vessants que sobresurten en senzilles cornises per davant i per darrere. L'estructura, segurament de paredat

de llosa, queda coberta per un arrebossat. La seva base fa una amplada de 6'90 metres. A cadascun dels seus dos ulls hi pengen campanes; al de l'esquerra n'hi ha una del 1774 de 199 quilos de nom *Immaculada Concepció* amb una sonoritat bona; al de la dreta n'hi penja una del 1959 de 190 quilos que té un so regular força metàl·lic; porta el nom de *Martina-Ota*. Situació: damunt i al centre del mur del frontis de la nau major encarat a ponent. Alçada: 11'20 metres.

ESCÀS Santa Coloma, annexa
Altitud: 1007 metres. Municipi de Rialp

Església aixecada cap el 1800. Consta d'una nau rectangular acompanyada de capelles laterals. Un cor alt es troba als peus del temple. La façana principal té un portal senzill en arc de mig punt i amb el marc emblanquinat, un òcul circular i atrompetat a mitja alçada i una destacada cornisa que es correspon amb una teulada de dos vessants. Els seus murs tenen paraments de pedra vista amb tècnica de maçoneria amb peces de llosa i grans còdols, en alguns punts disposats més o menys en filades. **Guarda** una pica beneitera ultrasemi-esfèrica adherida al parament al costat mateix de l'entrada que té uns orígens altmedievals; no presenta cap decoració. **Campanar** de torre de planta rectangular (2'40 x 2'75 m) que en sobresortir de la teulada del temple presenta els caires aixamfranats. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt. Està coronat per una cornisa i una agulla vuitavades recobertes de petites peces rectangulars de pissarra negra; l'agulla fa una lleugera inflexió en la seva base. Els seus murs tenen paraments de llosa vista. Disposa de dues campanes: una del 1772 de 32 quilos de so dolent, l'altra del 1935, *Ramona-Bàrbara*, de 91 quilos, té un so regular. Situació: aixecat damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest de la façana que està orientada a ponent. Alçada: 15'55 metres. Esveltesa: 5,6

ESCÓS Sant Esteve, annexa
Altitud: 774 metres. Municipi de Soriguera

Església aixecada segurament en temps moderns, potser al segle XIX, amb aires rústics i simples. Consta d'una nau rectangular de dos trams i d'un presbiteri recte coberts amb voltes d'aresta. Un cor alt als peus del temple amb barana de fusta descansa en un embigat igualment de fusta. El frontis a la banda de migdia té un portal en arc de mig punt i marc emblanquinat, un òcul circular i atrompetat a mitja alçada que queda clos amb una finestra quadrada i una discreta cornisa de dos vessants que es corresponen amb els de la teulada. Els seus murs tenen paraments de paredat de llosa vista d'un color tirant al rogenc clar amb alguns panys, com els del frontis, coberts per un arrebossat pintats d'un color rogenc més marcat que la pedra i que es troba en mal estat. Dimensions: 9'92 x 4'24 x 5'64 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelletes laterals fa 7'41 metres. **Campanar** de torre de planta gairebé quadrada (2'20 x 2'12 m). La cel·la queda oberta amb dues finestres en arc de mig punt situades a ponent i a llevant respectivament. Està coronat per una teulada de dos vessants de lloses de pissarra negra que en sobresortir deixa una minsa cornisa. Els seus murs tenen paraments de paredat de llosa vista en part coberts per un arrebossat pintat de color rogenc. Una escala de cargol d'obra en no massa bon estat condueix a la cel·la en la que hi penja una campana de 96 quilos del 1945 que té bona sonoritat. Situació: adossat al mur de ponent fent angle amb el frontis que mira a migdia. Alçada: 8'77 metres. Esveltesa: 3,9

ESTARON Sant Sebastià, annexa
Altitud: 1071 metres. Municipi de La Guingueta d'Àneu

Església romànica de la segona meitat del segle XI. Consta d'una nau de planta romboide, més ampla als peus que a la capçalera; està coberta amb un sostre de llates de fusta i amb una teulada de dues vessants de peces de pissarra negra; per capçalera hi té un absis semicircular orientat a llevant cobert per una volta de quart d'esfera; està decorat per l'exterior amb un fris d'arcs

cecs i lesenes dessota de la cornisa; el precedeix un curt tram preabsidal on s'hi obre una finestra al cantó de migdia i on es recolze com a contrafort el campanar d'espadanya. El portal en arc de mig punt es troba obert en el mur lateral de migdia. Els seus murs tenen paraments de carreus matussers ben alineats. Dimensions: 13'10 x 4'40 x 6'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; les mesures de la llargada i de l'amplada són les mitjanes ja que la nau és més ampla dels peus i el mur d'aquest punt és oblic respecte de l'eix de la nau. **Guarda** una pica beneitera senzilla d'època altmedieval i restes de pintures murals, mal conservades, segurament del segle XV o XVI. **Campanar** d'espadanya lateral tardà damunt un mur que fa de contrafort a la banda de migdia, en el punt just quan comença l'absis; és un mur que sobresurt i, per deixar pas al camí que rodeja l'església, té un pas de dos metres d'alt i prop de dos d'ample obert en arc de mig punt amb l'arc fet de lloses disposades en full de llibre. L'amplada de la base a 3'10 metres. A la part alta hi ha dos ulls en arc de mig punt ben dovellats amb peces petites en els que s'hi troben dues campanes que es poden fer sonar movent-les amb una cadena que hi penja; tenen bon so, millor la de l'esquerra que pesa 166 quilos, és del 1320 i porta el nom de *Santa Àgata*; la de la dreta, de 131, és del 1434 i té un forat d'un tret. Està cobert per una teuladeta de doble vessant de notable inclinació feta de lloses en disposició esglaonada. El mur està aixecat amb un parament de lloses disposades en filades horitzontals més o menys regulars. Té també, el temple, una tercera campaneta al damunt de la teulada. Situació: en un mur perpendicular al lateral de migdia, proper a l'absis. Alçada: 13'10 metres.

LA FORÇA D'ÀREU Sant Feliu
Altitud: 1272 metres. Municipi Alins

Església romànica del segle XII que no segueix el sistema arquitectònic imperant en aquell moment i que ho fa d'una manera rústica. Consta d'una nau de planta trapezoïdal, força més ampla dels peus que de la capçalera, i que en el mur nord s'adapta a la roca on hi està adossada, de manera que en part és troglodítica; està coberta per un embigat de fusta i per una teulada de dos vessants amb lloses disposades en escata. Està capçada a llevant per un absis semicircular sense ornamentació exterior. El portal en arc de mig punt s'obre en el mur de migdia i té tres graons d'accés al davant; està protegit per un porxo d'una teulada d'un sol vessant damunt d'un embigat de fusta i de dos pilars igualment de fusta i, en l'extrem de llevant, en el mur que fa de contrafort i de campanar. Dimensions: 11'80 x 6'30-5'30 x 4'60 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya lateral de dos ulls en arc de mig punt aixecat damunt del mur que fa de contrafort adossat en el de migdia en el punt on s'ajunta amb l'absis; tant el mur com el campanar tenen paraments de lloses; un portal en arc de mig punt dóna accés al porxo; a la part alta hi dos ulls en arc de mig punt, avui sense campanes, i està cobert per una teuladeta de dos vessants. He calculat que té una base de 3'10 metres d'amplada i una alçada de 11'35 metres. Són dades que considero com aproximades.

GERRI DE LA SAL Santa Maria, antic monestir
Altitud: 585 metres. Municipi del Baix Pallars

Església de l'antic monestir consagrada el 25-09-1149; és una obra essencialment del segle XII encarregada pel comte Artau II al mestre Ramon el 1089. Consta de tres naus rectangulars de tres trams, sense transsepte i capçada per tres absis semicirculars orientats a llevant. L'absis central, amb un tram preabsidal més baix que la nau, està decorat per l'interior amb set arcs de mig punt adossats al mur; descansen en semi-columnetes de capitells bellament esculpits. La nau principal està coberta per una volta de canó sobre imposta i les laterals per voltes de quart de canó; descansen en arcs torals de mig punt que se sostenen en pilars cruciformes amb semi-columnes amb bells capitells adossades per la cara interior; també sostenen els arcs formers de mig punt. Dels tres absis, els laterals no mostren decoració exterior; el central en canvi hi té un fris de dents de serra sota

cornisa i, al davall, arcuacions cegues sobre mènsules separades per mitges columnetes. El frontis encarat a ponent té la portalada atrompetada per quatre arquivoltes de punt rodó i un guardapols llis; els arcs descansen en una imposta decorada amb motius d'escacat, sobre antes i de dues columnetes intercalades entre elles, una per banda. Està precedit per un atri porticat de construcció posterior al temple que ocupa tota l'amplada de la façana i que se sosté sobre robustos pilars reforçats per contraforts exteriors i per columnes per l'interior; està dividit en tres trams coberts per voltes d'aresta damunt d'arcs torals dobles de separació dels trams; està obert a l'exterior per cinc dobles arcades damunt senzilles impostes, tres a la banda frontal, la central força més ampla i alta, i per dues de laterals. Per sobre d'aquest atri porxat apareix el mur frontal; hi té un gran finestral que il·lumina la nau central; està format per dues arquivoltes de mig punt decorades amb botons i un bordó llis; en la seva base hi ha un ample fris de dents de serra. Més amunt, amb una separació d'una fina motllura, es transforma en un alt campanar de cadireta. Tots els seus murs presenten paraments de carreus mitjans de pedra blanquinosa, alguns marronosos, ben escairats i alineats; a la part alta no són massa regulars. Dimensions: 35'20 x 7'20 x 12'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les naus laterals fa 16'60 metres. **Guarda** una imatge neoromànica de Nostra Senyora a l'altar major i un conjunt de trenta capitells amb relleus que representen elements vegetals, animals fantàstics, monstres, àngels i personatges amb lleons i serps. **Campanar** d'espadanya afegit al temple romànic amb posterioritat, cap el temps del gòtic; té una base de 10'66 metres d'amplada. Les campanes es troben en els diversos ulls en arc de mig punt trilobulat, en tres nivells, dos en el primer i en el segon i un al capdamunt. El coronament el forma una senzilla teuladeta de dos vessants un pèl inclinats. Els murs tenen paraments de carreus de pedra blanquinosa de mida més aviat petita, irregulars, ben picats i escairats disposats en filades. A la part posterior del campanar, a l'alçada de les dues campanes baixes, hi ha un edicle que permet accedir a les campanes; s'hi arriba des de l'interior del temple per la volta i des de la teulada. Les dues campanes dels dos ulls del segon nivell pesen 254 quilos tant l'una com l'altra; són del 1797 i del 1925 respectivament i tenen bon so. La campaneta de l'ull superior fa uns 16 quilos. Situació: aixecat damunt el mur del frontis orientat a ponent. Alçada: 28'54 metres.

GERRI DE LA SAL Sant Feliu
Altitud: 591 metres. Municipi del Baix Pallars

Església aixecada el 1894. Consta d'una sola nau rectangular amb el mur frontal orientat a tramuntana. En ell s'hi obre un portal en arc rebaixat i un marc lleugerament ressaltat amb dovelles i carreus ben escairats; un òcul circular i atrompetat a mitja alçada mostra un marc també poc ressaltat de maó vist; està coronat per una ampla franja horitzontal de maçoneria i un tram superior que sobresurt de la teulada que, igual que la resta del frontis, presenta un arrebossat grisenc i les cantoneres amb paraments de carreus mitjans escairats de manera matussera de pedra d'un to més clar; a la banda esquerra del frontis hi ha una petita fornícula amb una imatge santa. **Campanar** d'espadanya d'una base de 1'96 metres d'amplada. La campana es troba en el seu únic ull d'arc de mig punt. No té altra coberta que la que formen les pedres que constitueixen l'arc. L'espadanya està formada per carreus ben escairats tant en l'arc com els muntants i està coronada per una senzilla creu metàl·lica no considerada en calcular l'alçada. La campana que hi penja fa uns 72 quilos, és del 1998 i té bona sonoritat. Hi ha una segona campana però no en el temple, sinó en un edifici situat més enlairat; així la campana fa sortir el seu so per arribar a sentir-se a tot el poble que es va anar enfilant; pesa uns 107 quilos, és del 1902 i té bon so. Situació: aixecat damunt mateix del mur del frontis orientat cap al nord, en el seu punt central. Alçada: 11'91 metres.

GINESTARRE Santa Maria, annexa
Altitud: 1364 metres. Municipi d'Esterri de Cardós

Església d'orígens romànics, de finals del segle XI o de principis del XII; d'aquell temps en

conserva l'absis semicircular llombard amb cornisa i un fris d'arcs cecs al dessota. El seu mur, mig cobert d'arrebossat, té filades de pedres matusseres, poc o gens picades. Consta d'una nau romànica de planta un pèl rombal coberta amb un sostre de fusta damunt encavallades; està acompanyada per dues capelles laterals del segle XVII amb volta de canó que formen un fals transsepte. El portal en arc de mig punt es troba sota d'un senzill porxo cobert per una teulada d'un sol vessant; està obert al mur de migdia i té dos graons al seu davant; el seu marc està pintat d'un to lleugerament blavós. La teulada de dos vessants cobreix la nau i les seves estances; és de lloses de pissarra negra força ben tallades i disposades en escata. Els seus murs estan arrebossats i pintats de blanc grisenc. **Guarda** dos retaules barrocs, cadascun en una de les dues capelles; també conserva part d'una pica baptismal del segle XIII i una bonica talla d'un *Santcrist* renaixentista. Les pintures de l'absis són reproducció de les originals avui guardades en el Museu d'Art de Catalunya a Barcelona. **Campanar** de torre del segle XVII de planta gairebé quadrada (3'64 x 3'50 m) amb una cel·la oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara sota mateix de la cornisa. Està coronat per una cornisa i una agulla quadrades cobertes de lloses de pissarra negra matusseres disposades en escata. Els seus murs estan arrebossats i emblanquinats que cobreixen, segurament, uns paraments de paredat de lloses. Hi pengen dues campanes: a la cara est n'hi ha una del 1611 de 102 quilos de molt bona sonoritat; l'altra, al sud, del mateix pes, fa bon so. En el terra del campanar hi ha arraconada una petita campana del 1504 que té molt bona sonoritat; només pesa 11 quilos. Situació: adossat al mur de ponent, als peus del temple, a la seva meitat nord. Alçada: 10'10 metres. Esveltesa: 2,7

LA GUINGUETA D'ÀNEU La Immaculada, annexa

Altitud: 925 metres.

Església del segle XIX, senzilla. Consta d'una nau rectangular amb el mur de la capçalera lleugerament corbat; ha estat bastida amb pedra vista de llosa i còdols. El frontis orientat a migdia té un portal en arc de mig punt, un òcul circular i atrompetat a mitja alçada i una cornisa angular que forma la teulada de dos vessants de peces de pissarra negra en sobresortir. **Campanar** d'espadanya coetani del temple. Està obert amb un ull en arc de mig punt on hi penja una campaneta del 1980 que pesa 27 quilos i fa un so regular. Queda recobert per una teuladeta de doble vessant de lloses ben tallades que fa una abundant cornisa pels quatre costats; se sosté en dos pilars de carreus matussers. La base té una amplada de 1'85 metres. Situació: damunt i al centre del mateix del mur del frontis. Alçada: 8'50 metres.

ISAVARRE Mare de Déu del Roser, capella

Altitud: 1120 metres.

Església d'una petita nau rectangular amb el frontis orientat a ponent; en ell hi ha obert un portal rectangular amb dues grans finestres rectangulars a banda i banda i un petit òcul circular i atrompetat a mitja alçada. Murs amb paraments de paredat amb petites pedres en desordre i amb carreus molt matussers, mitjans, a cantoneres. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt amb l'amplada de la base de 1'30 metres i una alçada des de la seva base de 1'60. Està cobert per una teuladeta de doble vessant. Hi penja una campana de 138 quilos del 1689 que té molt bona sonoritat. Situació: damunt i al centre del mur frontal, als peus del temple, a ponent. Alçada: 7'25 metres.

ISIL Sant Joan, monestir i antiga parròquia

Altitud: 1100 metres. Municipi de l'Alt Àneu

Església romànica dels segles XI (finals) i XII aixecada segons l'estil llombard; ha sofert algunes modificacions en temps posteriors. Consta de tres naus rectangulars dividides en quatre trams per arcs torals de mig punt. Avui, el tram proper a l'absis està cobert per una volta de canó, els altres per una estructura d'embigat. Està capçada a llevant per tres absis amb volta de quart d'esfera

apuntada i precedits d'arcs presbiterals; l'absis central, més gran que els laterals, està ornat per l'exterior amb arcs cecs i lesenes. Com que es tracta d'una construcció feta arran del riu Noguera Pallaresa que fins i tot la capçalera es troba dins de la seva llera, els absis han estat aixecats damunt un alt sòcol; per damunt de la teulada dels absis hi ha sengles òculs, cegats avui dia els situats en els laterals. Els murs han tenen paraments de carreus petits picats i escairats força acuradament en la seva part baixa i més matusserament en l'alta; també hi ha panys, al mur nord sobretot, a base de còdols i lloses. Té una entrada atrompetada al mur de migjorn a base de tres arquivoltes bossellades i un guardapols en arc de mig punt que descansen en sengles impostes damunt tres columnetes per banda; el portal, igualment en arc de mig punt està ben dovellat i carreuat en pedra blanquinosa com tot aquest conjunt; algun element decoratiu es troba en l'arquivolta del mig a base d'estrelles en baix relleu alternades amb semicilindres d'alt relleu. La mateixa façana també està decorada amb un fris d'arcs cecs llombards decorats amb un escacat sota cornisa només interromput al centre per dues lloses adossades amb un baix relleu en cadascuna amb una parella humana realitzada de manera molt esquemàtica. Per l'interior, el temple, a base de carreus ben escairats de pedra grisenca, té els arcs torals i els formers que descansen en pilars quadrats amb semi-columnes adossades a banda i banda i amb pilastres en els murs perimetrals. Al mur de migdia hi ha dues finestres gòtiques geminades del segle XIV obertes en els dos trams més propers a la capçalera. Dimensions: 19'00 x 4'80 x 9'00 metres (8 sota volta) respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada, comptant les tres naus, fa 12 metres. **Campanar** d'espadanya d'un ull de construcció moderna; la seva base fa una amplada de 1'36 metres; té una estructura a base de carreus ben escairats i està cobert per una teuladeta de dos vessants que sobresurt formant una modesta cornisa. Situació: damunt mateix del mur dels peus, a ponent; queda un xic escorat cap a la dreta. Alçada: 11'15 metres.

LLARVÉN (sovint escrit Llarvent) Santa Coloma, annexa
Altitud: 1073 metres. Municipi de Sort

Església aixecada cap el 1943. Consta d'una nau rectangular amb alguna capella lateral i la capçalera recta. Té murs de paraments de maçoneria de pedres grisenques ben alineades força picades a manera de carreus matussers. El mur frontal té un portal en arc de mig punt de pedra blanquinosa amb dovelles i carreus força ben escairats, un òcul circular atrompetat a mitja alçada i una cornisa motllurada de doble vessant per coronament. **Campanar** d'espadanya relativament modern amb una amplada a la base de 1'80 metres. La petita espadanya té un ull en arc de mig punt on hi penja una campaneta segurament del 1943 de 150 quilos de pes aproximadament i que fa un so força dolent. Està coronada per una minsa teulada de dos vessants que forma un graó a cadascun d'ells. El mur escàs que la constitueix es troba arrebossat i emblanquinat. Situació: damunt i al centre de la façana principal orientada a llevant. Alçada: 10'21 metres.

LLERET Sant Corneli i Sant Cebrià, annexa
Altitud: 1440 metres. Municipi de Lladorre

Església aixecada al segle XVIII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada amb el vèrtex arrodonit. Un cor alt als peus del temple descansa en un embigat de fusta. El frontis està obert amb un portal en arc de mig punt i amb un òcul circular i atrompetat a mitja alçada; una minsa cornisa de dos vessants el corona. Els seus murs estan arrebossats i pintats de blanc i la teulada de dos vessants que cobreix el temple és a base de lloses de pissarra negra un xic matusseres. Dimensions: 9'90 x 5'03 x 5'85 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada comptada des del fons de les capelles laterals en fa 8'46. **Campanar** de torre del segle XVIII. Un primer cos de planta gairebé quadrada (2'20 x 2'40 m) està acompanyat per un segon de caires aixamfranats. La cel·la queda oberta amb quatre finestres en arc de mig punt, una a cada cara; la finestra que dóna al nord-est es troba tapiada. Està coronat per una destacada cornisa i una agulla vuitavades cobertes de peces de lloses de pissarra negra; l'agulla fa inflexió a la base. Els seus murs

tenen els paraments arrebossats i pintats de blanc cremós. Des del cor, per una estreta escala de fusta arrapada als murs, es puja fins a la cel·la. Hi pengen dues campanes: la de ponent del 1691 pesa 53 quilos i té molt bona sonoritat; la de llevant del 1901 en pesa 81 i fa bon so. Situació: a l'angle sud-oest de la façana principal orientada a migjorn. Alçada: 11'69 metres. Esveltesa: 4,8

LLESSUI Sant Julià de la Torre, annexa
Altitud: 1390 metres. Municipi de Sort

Església d'orígens romànics (segles XI i XII) refeta al segle XVIII i després del 1939. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberts per una volta de creueria i un presbiteri escàs rectangular. El portal es troba al mur lateral sud i dóna al tram del centre; té un arc de mig punt amb grans dovelles i carreus de pedra blanca força ben escairats en tot el marc; per salvar el desnivell amb el terreny s'hi ha disposat una graonada de pedra; hi ha un petit cancell de fusta. Els murs per l'exterior mostren paraments de carreus petits ben picats de pedra rogenca propis del romànic. El mur dels peus, que surt de més avall del nivell de la nau, té un gran finestral i un òcul circular i atrompetat a mitja alçada. Un cor alt als peus del temple descansa sobre un embigat de formigó. Dues capelles laterals a la banda esquerra i una sagristia al mateix costat són obra moderna. Dimensions: 13'81 x 5'46 x 5'48 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; des del fons de les petites capelles laterals fa una amplada de 7'97 metres. **Guarda** a l'exterior dues piques d'origen altmedieval sense cap decoració avui convertides en jardineres. **Campanar** d'espadanya aixecat després del 1939. L'amplada de la seva base fa uns dos metres. Les campanes estan ubicades en els seus dos ulls rectangulars. Està coronat per una senzilla teulada de dos vessants. El seu mur mostra un parament de petits carreus ben picats de pedra vermellosa i alineats regularment. Hi pengen dues campanetes de 43 i 11 quilos respectivament. Per fer-les sonar cal pujar damunt el teulat. Situació: damunt i al centre del mur dels peus del temple que arrenca de força avall, mur que està a la banda de ponent. Alçada: 16 metres.

MALLOLÍS Sant Martí, annexa
Altitud: 1100 metres. Municipi de Farrera

Església que podria tenir orígens preromànics; sembla que ha estat reformada diverses vegades i que els murs principals actuals podrien ser de principis del segle XIX; segurament que fou allargada cap a ponent modernament. Consta d'una nau rectangular recoberta per una teulada damunt encavallades de fusta; queda dividida en dos trams per un arc diafragma; està capçada a llevant per un absis trapezial una mica més estret que la nau cobert per una volta de canó. Té el portal obert al mur lateral de migdia en arc de mig punt amb lloses disposades en full de llibre. Els seus murs tenen paraments de maçoneria de llosa vista amb les peces disposades més o menys en filades horitzontals; un contrafort a migdia reforça el mur en el punt de l'arc diafragma. La teulada té cobertura de lloses de pissarra negra. Dimensions: 8'00 x 3'00 respectivament de llargada i amplada. **Campanar** d'espadanya aixecat en temps moderns, d'aspecte rústic, amb una amplada a la seva base de 1'83 metres. Té oberts dos ulls d'arc de mig punt amb una campana en un d'ells que pesa uns 37 quilos i és fosa el 1953. Està recobert per una senzilla teulada de dos vessants d'escàs pendent que sobresurt de manera molt minsa per formar una breu cornisa. El seu mur, com els de tota l'església, té un parament de maçoneria de lloses disposades en filades de manera força ordenada. Situació: damunt mateix i al centre del mur dels peus de l'església encarat a ponent. Alçada: 9'77 metres.

MALMERCAT Sant Andreu
Altitud: 950 metres. Municipi de Soriguera

Església amb restes del seu passat romànic del segle XI visibles en la capçalera on l'absis conserva alguna lesena; la resta ha estat força modificat, fins i tot ha estat sobrealçada. Consta d'una

nau rectangular capçada per un absis i coberta per una teulada de dues vessants amb lloses de pissarra negra ben tallades disposades en escata; està acompanyada d'alguna capella lateral. Té el portal rectangular amb un estret marc emblanquinat obert en un petit porxo de teulada de dos vessants adossat al mur lateral de tramuntana, just al mur del peus del temple orientat a ponent. **Campanar** d'espadanya amb una amplada a la base de 4'25 metres, d'aspecte sòlid i relativament modern i obert amb dos ulls d'arc de mig punt allargassats. Està cobert per una teulada de dos vessants de fort pendent de lloses de pissarra negra i amb una creu metàl·lica al cim; un petit ull circular es troba sota mateix del vèrtex superior. El seu mur per la part frontal apareix com de paredat de llosa vista i carreus matussers a cantoneres de material grisenc fosc, per la part posterior es troba arrebossat i pintat de blanc. Hi pengen dues campanes de 79 i 91 quilos respectivament, una a cadascun dels seus dos ulls; la primera té un bon so, la segona, del 1943, està esquerdada. Situació: aixecat damunt i al centre mateix de la façana dels peus del temple que està orientada a ponent. Alçada: 11'83 metres.

MARE DE DÉU D'ARBOLÓ Santa Maria, santuari
Altitud: 650 metres. Municipi de Soriguera

Església romànica iniciada cap el 1150 i acabada a principis del segle XIII, aixecada amb carreus mitjans irregulars de pedra grisenca barrejats amb alguns altres de color rogenc, tots ben escairats i alineats en filades regulars. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó i capçada a llevant (de fet, al sud-est) per un absis semicircular amb decoració per l'exterior d'arquets cecs sota cornisa que descansen en mènsules. El frontis té un portal atrompetat format per tres arcades de mig punt ben dovellades; una motllura horitzontal a mitja alçada deixa a la part superior una finestra esqueixada, gairebé una espitllera, flanquejada per dos petits òculs circulars; està coronat per una discreta cornisa de dos vessants constituïda per la part que sobresurt de la teulada coberta per lloses de pissarra negra matusseres; el seu carener s'ha cobert d'un llosat que permet arribar al campanar amb una certa facilitat. Altres dues portes laterals estan situades a banda i banda, totes dues en arc de mig punt. **Campanar** d'espadanya poc posterior al temple romànic, fondo, amb una amplada a la base de 2'50 metres; té un gran arc rebaixat que cobreix el seu únic ull; hi pengen dues campanetes: una de nom *Beatriu* pesa 91 quilos i és del 1991; té bona sonoritat; l'altra, del mateix pes, té una sonoritat més aviat dolenta. Està coronat per una teulada de lloses de pissarra negra de dos vessants amb poc pendent. Els murs de l'espadanya presenten característiques similars al temple, amb carreus de pedra grisenca, ben escairats i de mida mitjana; està prolongat lateralment de manera que presenta un aspecte de petit edicle. L'estructura d'aquest campanar és degut al fet que havia fet funcions de comunidor. Situació: aixecat damunt mateix del mur frontal encarat al nord-oest; es troba sobre el carener de la teulada, interrompent-la en el punt davanter. Alçada: 11'56 metres.

MARE DE DÉU DE LES ARES Santa Maria, ermita
Altitud: 1760 metres. Municipi d'Alt Àneu, del terme de Sorpe

Església reconstruïda el 1960. Consta d'una nau rectangular amb el frontis orientat a llevant on hi ha el portal en arc de mig punt, un òcul a mitja alçada i una teulada de doble vessant irregular que no deixa cornisa. Els seus murs tenen paraments de carreus irregulars de pedra blanquinosa. **Campanar** coetani del temple de quan fou reconstruït el 1960. Es tracta d'una torre de planta rectangular (2'50 x 3'00 m) amb una cel·la que queda oberta només amb dues finestres en arc de mig punt a la cara frontal; queda coberta per una teulada de dues vessants asimètriques de lloses de pissarra que sobresurt formant una escassa cornisa. Només en destaca la cel·la per sobre de la teulada del temple. Els seus murs són de carreus irregulars de pedra blanquinosa. Situació: damunt els peus del temple fent angle al nord del frontis encarat a llevant. Alçada: 14'37 metres.

MARE DE DÉU DE BIUSE Santa Maria, ermita
Altitud: 1250 metres. Municipi de Llavorsí

Església d'aspecte nou, segurament alçada a mitjans del segle XX tot aprofitant algunes restes d'un temple més antic. Consta d'una nau rectangular força ampla sense absis senyalat; està coberta per un embigat de fusta. Té el portal obert al mur de ponent a base d'un arc de mig punt amb el marc tot ell amb lloses sense picar inclòs l'arc en fulls de llibre; un òcul circular queda a mitja alçada i per coronament una destacada cornisa angular; un porxo situat davant del frontis està cobert per una teulada d'un sol vessant damunt de tres pilars de fusta amb capçal; estan ancorats damunt pedestals quadrats de lloses. Els murs tenen tots ells paraments de lloses amb un arrebossat escàs. **Campanar** d'espadanya lateral damunt un mur perpendicular al frontis en el seu lateral esquerre; té un ull rectangular cobert per una teuladeta horitzontal que deixa una modesta cornisa; hi penja una campaneta; tot el mur és, com el temple, format per lloses sense picar. He calculat que l'amplada d'aquest mur fa 2'28 metres i que té una alçada de 6'90; són mesures aproximades.

MARE DE DÉU DE LA MUNTANYA Santa Maria, santuari
Altitud: 1400 metres. Municipi de Rialp, terme de Caregue

Església d'aspecte senzill i més aviat gran, possiblement de finals del segle XIX o principis del XX, refeta fa anys, bastida amb murs arrebossats i pintats d'un to rosat clar. Consta d'una nau de planta rectangular i coberta amb una teulada de dos vessants amb lloses de pissarra negra que deixen una discreta cornisa en sobresortir dels murs. El frontis queda obert amb un portal en arc de mig punt similar a dues finestres que el flanquegen, i per un òcul circular i atrompetat a mitja alçada, tots ells amb el marc pintat de blanc. Adossats al mur frontal i lateral esquerre de migdia hi ha sengles bancs de pedra. Dimensions: 21 x 8 x 7 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya amb una amplada a la seva base de 2'20 metres. L'espadanya està oberta amb dos ulls d'arc de mig punt amb una campaneta en el de l'esquerra que sembla d'un pes aproximat de 16 quilos i podria ser del segle XVIII. Està cobert per una senzilla teulada de lloses de pissarra negra de forma arquejada. Tant l'arcada que cobreix els ulls com els muntants estan arrebossats i emblanquinats. Situació: es troba aixecat al damunt i al centre del mur frontal que està encarat a ponent (S-W) alineat amb l'eix format pel portal i l'òcul. Alçada: 10'22 metres.

MARE DE DÉU DE LA ROCA Santa Maria, ermita, terme d'Escart
Altitud: 1200 metres. Municipi de la Guingueta d'Àneu

Ermita aixecada en l'època barroca, a principis del segle XVIII (1707-1748) sobre una base romànica segurament del segle XI. Consta d'una petita nau rectangular coberta amb una volta de canó amb arestes; té la capçalera recta. En el frontis, a ponent, s'obre una petita finestra espitllerada rectangular a mitja alçada i el portal en arc de mig punt dovellat. Està coberta per una teulada d'un sol vessant que deixa una destacada cornisa sobre caps de biga pel cantó de migdia. De fet, és una construcció mig troglodítica adossada a la roca per la banda de tramuntana. Els seus murs de pedra vista mostren paraments de paredat i tenen un gruix de 60 centímetres. **Campanar** d'espadanya d'un sol ull en arc de mig punt recobert per una teuladeta de dos vessants, sense campana; la seva base té dos metres d'amplada. La campana que hi penjava va ser despenjada durant la guerra del 36 i fou portada a l'escola de Sant Martí d'Escart, pesa 16 quilos i està esquerdada. Situació: sobre la façana de ponent, la del frontis, escorat a la dreta a prop de la façana de migjorn, vora del penya-segat i d'un replà del terra. Alçada: 7'80 metres.

MARE DE DÉU DEL SOLER Santa Maria, ermita
Altitud: 706 metres. Municipi de Sort

Església romànica segurament del segle XIII encara que el seu absis podria ser força anterior. Consta d'una nau rectangular coberta per una estructura d'embigat de fusta damunt de tres

arcs diafragma un pèl apuntats que arrenquen d'unes pilastres d'escàs relleu amb imposta. Està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera precedit d'un senzill arc presbiteral. El portal en arc de mig punt es troba al mur sud. Els seus murs mostren paraments de carreus mitjans molt matussers o fins i tot sense picar disposats en filades força irregulars; els de l'absis semblen més ben picats. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt obrat en el temps del barroc; està cobert per un pinyó semicircular i es prolonga horitzontalment amb sengles pinacles ornamentals als extrems; té una bonica creu de pedra al cim. Es troba aixecat damunt del mur frontal, als peus del temple. L'amplada de la seva base és la mateixa que la del frontis (3'75 m) i la seva alçada l'he calculada en 4'55 metres; les dades numèriques són aproximades.

MENTUI Sant Antoni Abat, annexa
Altitud: 860 metres. Municipi del Baix Pallars

Església que té els orígens cap el segle XVII, força modificada després. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó sobre dos arcs torals de mig punt i capçada per un absis semicircular. Té un modest cor alt als peus del temple sobre un embigat de fusta. Al frontis hi ha un portal en arc de mig punt amb dos graons semicirculars al davant, un òcul circular atrompetat a mig aire i una cornisa angular que es correspon amb una teulada de dos vessants. Dimensions: 8'60 x 4'89 x 4'79 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons de les capelles laterals l'amplada total és de 8'42 metres. **Guarda** un modest retaule barroc i un frontal d'altar pintat i repintat del segle XIX. **Campanar** de torre en no massa bon estat; està lleugerament inclinat cap a l'est. L'escala interior es va esfondrar no fa pas massa i per això ara no s'hi pot pujar; s'hi accedia per un portal obert a la dreta de l'església només entrant; a mitja escala hi havia l'accés al cor. Un primer cos de planta quadrada (2'60 x 2'60 m) té una senzilla motllura que el corona; un segon cos és alt i vuitavat; està dividit en dos por una modesta motllura; en el superior s'hi ubica la cel·la amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna. Per coronament, una modesta cornisa i una agulla vuitavada amb inflexió a la base estan recobertes de lloses de pissarra negra. Els seus murs tenen paraments de maçoneria i presenten un arrebossat mig perdut. Les dues campanes que hi pengen no estan en situació de sonar, una sembla ser del 1633 o del 1688 (no es distingeix massa bé) i pesen si fa no fa igual, 43 quilos aproximadament. Han estat maltractades per perdigonades. Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a migdia. Alçada: 14'05 metres. Esveltesa: 5,4

MONTENARTRÓ Sant Esteve, annexa
Altitud: 1299 metres. Municipi de Llavorsí

Església recentment (2010) restaurada després que el vell edifici del 1763 fos malmès el 1936. Consta d'una nau rectangular amb capelles laterals. Els seus murs tenen paraments de paredat de lloses ben consolidades amb morter i ben deixats amb pedra vista. El frontis, al sud, està obert per un portal en arc de mig punt arrebossat i pintat de blanc; hi té un gran òcul circular a mitja alçada i un campanar per coronament que amaga una teulada de dos vessants amb força pendent. **Guarda** una pica baptismal d'orígens altmedievals d'un sol bloc de pedra sense decorar de perfil semiesfèric. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt ben dovellats. L'amplada de la seva base fa 3'20 metres. El seu mur és de maçoneria de lloses petites, mig picades, disposades en filades. Una teuladeta amb una minsa cornisa motllurada el cobreix. Una campana penja en cadascun dels seus ulls; pesen 131 i 64 quilos aproximadament i el seu so és més aviat regular; porten el nom de *Sant Esteve* i *L'Assumpció* respectivament. Situació: aixecat damunt i en el centre del mur frontal encarat a migdia. Alçada: 11'39 metres

PERAMEA Sant Sebastià i Sant Roc, capella
Altitud: 916 metres. Municipi del Baix Pallars

Església que sembla haver estat aixecada modernament. Consta d'una petita nau rectangular de tres trams amb capçalera recta i coberta per una volta d'aresta sobre dos arcs torals rebaixats. Els seus murs tenen paraments de maçoneria dignament treballats de pedra rogenca i grisenca barrejada. L'entrada orientada a llevant la forma un gran portal rectangular amb porta de ferro reixada. Té una teulada d'un sol vessant. Dimensions: 4'52 x 3'08 x 3'13 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Guarda,** encaixada en una estructura metàl·lica, una creu de pedra amb relleus que mostren el *Crucificat* a una cara i de *Santa Maria* a l'altra; té orígens romànics i feia de Creu de Terme entre els pobles de Pujol i Peramea. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt rebaixat. Els muntants són de paredat; queda recoberta per una teuladeta de dos vessants força plans. L'amplada de la seva base fa un metre i 22 centímetres. Hi penja una campaneta d'uns sis quilos que té molt bona sonoritat, so argentí. Situació: damunt i al centre del mur frontal que es troba encarat a l'est. Alçada: 5'10 metres.

PERNUI Sant Germà, annexa, abandonada
Altitud: 720 metres. Municipi de Sort

Església d'aspecte rústic i probablement força moderna, del temps del barroc però que bàsicament té l'estructura d'un temple romànic de principis del segle XI. Consta d'una nau rectangular capçada per un petit absis semicircular avui tancat amb un envà. Està coberta per una teulada de dos vessants de lloses de pissarra i una volta per l'interior formada per biguetes de fusta damunt d'arcs de mig punt rebaixat, avui sense cap enguixat, deixades a la vista. El terra mostra un enllosat barroer. El portal romànic obert al mur de migdia avui està paredat. El frontis orientat a ponent està emblanquinat i té l'entrada alta i cal accedir-hi per una estreta escala de quatre alts graons disposada en sentit lateral. El portal queda obert per un arc de mig punt rebaixat, avui sense porta; al seu damunt hi ha un òcul circular atrompetat clos; per coronament, una destacada cornisa sobre caps de biga i una petita espadanya d'un sol ull. L'estat actual d'abandó ha estat motivat per la desgraciada nit de fa poc temps en què tot el poblet va cremar-se i el temple parroquial va sofrir-ne fortes desgraciades conseqüències. Dimensions: 9'20 x 4'08 x 4'38 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt coronat per una teuladeta que sobresurt escassament com una minsa cornisa; té perfil sinuós amb la part central arquejada i les ales horitzontals. No hi ha campana. La seva base fa una amplada de 1'53 metres. Situació: damunt i al centre del frontis orientat a ponent. Alçada: 4'72 metres.

PUIFORNIU Santa Cecília, annexa
Altitud: 1100 metres. Municipi de Soriguera

Església senzilla segurament dels temps moderns. Consta d'una nau rectangular recoberta per una teulada de dos vessants amb pendent força marcat. El mur del frontis orientat a ponent té un portal en arc rebaixat i dovellat; a mitja alçada hi apareix un òcul circular atrompetat i, en l'eix que formen aquests dos elements, tot coronant el frontis, s'hi aixeca una espadanya. Aquest mur presenta un parament de paredat de lloses amb algun pany del voltant del portal format per petits carreus ben escairats. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt rebaixat i de ferradura; els muntants descansen en un escàs mur rectangular que és prolongació del frontis. L'arc de ferradura té com a característica que el formen dovelles alternades de color clar i vermellós en l'estil típic musulmà de la mesquita de Còrdova. L'amplada de la seva base fa 1'45 metres. Hi penja una petita campana d'uns 34 quilos, segurament de l'any 1945; la seva sonoritat és dolenta. Situació: damunt i al centre del frontis encarat a ponent. Alçada: 7'54 metres.

PUJOL Sant Andreu
Altitud: 700 metres. Municipi de Baix Pallars

Església d'origen romànic modificada posteriorment. Consta d'una nau rectangular amb un portal en arc de mig punt amb grans dovelles matusseres obert al mur lateral de la banda de migjorn; un òcul circular atrompetat es troba a mitja alçada. Els seus murs tenen paraments de maçoneria vista amb barreja de blocs mig carreuats i matussers de pedra d'un to marronós. **Guarda** una talla de la Mare de Déu del segle XIII. **Campanar** d'espadanya de dos ulls d'arc de punt rodó; la seva base fa una amplada de quatre metres i té un gruix de dos; està cobert amb una teulada de doble vessant de teules aràbigues que es destaca amb una cornisa. Hi pengen dues campanes, una a cada ull, de 56 i 43 quilos cadascuna; tenen bona sonoritat. Situació: damunt mateix del portal com a prolongació del mur lateral orientat a migdia. Alçada: 8'65 metres.

RIALP (la forma correcta seria Rialb) Sant Cosme i Sant Damià, capella
Altitud: 725 metres.

Església senzilla d'aparença endreçada i que segurament data de temps força recents. Consta d'una nau rectangular, coberta amb una teulada d'un sol vessant. El mur frontal orientat a migdia té un portal en arc de mig punt flanquejat per dues finestres també amb l'arc rodó, un gran òcul circular i atrompetat a mitja alçada i una cornisa destacada per coronament. Mur de maçoneria de pedra grisenca. **Campanar** d'espadanya amb una amplada a la base de 1'25 metres. Es tracta d'una petita espadanya d'un ull en arc de mig punt; hi penja una campaneta de 21 quilos, aproximadament, de bona sonoritat. Està cobert per una teuladeta de doble vessant que mostra una minsa cornisa pels quatre costats. Tant l'arcada com els muntants estan arrebossats i emblanquinats. Situació: damunt la teulada de la capella sobre el mur del frontis, una mica desviat de l'eix de la façana cap a la dreta, encarat com ella cap al migjorn. Alçada: 10'03 metres.

RODÉS Sant Andreu, annexa
Altitud: 760 metres. Municipi de Rialp

Església d'època moderna de construcció rústica segurament aprofitant una antiga construcció. Consta d'una nau amb capçalera recta orientada al sud-est; està coberta per voltes d'aresta mentre que el presbiteri ho està per una volta de canó. Té murs amb paraments de paredat de pedra de color gris fosc. El portal en arc de mig punt es troba obert al mur de ponent sota d'un petit porxo amb teuladeta d'un sol pendent amb entrada en arc rebaixat encarada al migdia. En el mur dels peus, a ponent, hi ha un petit òcul a mitja alçada. Està coberta per una teulada de doble vessant de lloses de pissarra negra que sobresurt escassament formant una discreta cornisa. A banda i banda dels peus hi ha dos espais, el de l'esquerra fa les funcions de baptisteri i el de la dreta, a la base del campanar, s'hi troba l'escala d'accés al cor. **Guarda** diverses piques medievals, dues de beneiteres semiesfèriques, una de 20 cm de diàmetre a la boca, i una de baptismal de 60 cm a la boca, de pedra, encastada a la paret i sobre un peu modern de ciment. **Campanar** d'espadanya d'una amplada a la base de 3'55 metres; es tracta d'una construcció que sembla força més recent que el propi temple, segurament aprofitat d'un antic campanar de torre del que se'n conserva el primer cos. L'espadanya està oberta amb dos ulls d'arc de mig punt on hi pengen campanes; queda coberta per una teulada de dos vessants amb força pendent que deixa una minsa cornisa a cada costat. El mur del campanar està arrebossat i emblanquinat en contrast amb els de pedra vista fosca del temple. Sota mateix de l'espadanya, per delimitar-la del cos baix, hi figura una senzilla motllura. Pengen campanes a cada ull, una de 199 quilos del 1964 i l'altra de 119 del mateix any; totes dues fan bon so. Situació: aixecat damunt el mur lateral de migdia just al sud-oest tocant al mur dels peus del temple que està encarat a ponent. Alçada: 10'25 metres.

RUBIÓ Sant Salvador, annexa
Altitud: 1705 metres. Municipi de Soriguera
És el poblat situat a més altitud de Catalunya.

Església senzilla aixecada cap el 1829. Consta d'una sola nau rectangular. Té un portal en arc de mig punt descentrat cap a la dreta respecte de l'eix del frontis. Sota el carener format pels dos vessants de la teulada hi ha un petit òcul circular atrompetat. El mur frontal, orientat a ponent, està arrebossat i pintat en un to blanc grisós. **Campanar** d'espadanya amb una amplada de 1'50 a la seva base; té un sol ull en arc apuntat força agut en el que hi penja una campaneta. Està recobert per un arc robust que se sustenta en dos muntants de força gruix. La seva estructura està arrebossada i emblanquinada. Situació: es troba aixecat damunt el mur frontal, encarat a ponent, en el punt mateix del carener de la teulada del temple fent d'eix del mur juntament amb un petit òcul que se situa al seu dessota però no amb el portal que està escorat cap a la dreta de l'eix. Hi penja una campana de 29 quilos, aproximadament, del 1904; la seva sonoritat és bona. Alçada: 6'93 metres. La mesura està calculada des del punt més baix de la façana que es troba amb la base inclinada per causa del terreny amb pendent.

SANT PERE DE BURGAL Antic monestir benedictí
Altitud: 1000 metres. Municipi de La Guingueta d'Àneu, terme d'Escaló.

Església basilical aixecada a principis del segle XI. La distingeixen els seus absis semicirculars, tres a llevant i un a ponent (aquest, únic a Catalunya, sembla degut a influència bizantina o carolíngia o, fins i tot, del nord d'Àfrica) decorats amb arcuacions cegues i lesenes, amb paraments de lloses disposades horitzontalment amb tècnica de maçoneria; estan precedits d'espais més o menys rectangulars. La resta de la construcció, robustos pilars quadrats i altres murs, tenen tècnica de carreuat, això sí, de peces força matusseres i primes. Consta de tres naus rectangulars de cinc trams cobertes per un sostre sobre bigues; les laterals més baixes; queden capçades a llevant per un gran absis semicircular i dues absidioles; tots coberts per voltes de quart d'esfera. És plausible suposar que entre les naus, damunt els pilars, s'hi recolzaven arcs formers de mig punt. La resta de l'edifici sembla que tenia una teulada de dos vessants damunt encavallades de fusta, avui perdut. Les pintures que ornaven els absis han estan traslladades al Museu d'Art de Catalunya a Barcelona; es troben reproduïts en el seu lloc original. Dimensions: 25'00 x 5'20 x 7'74 mestres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total, incloses les naus laterals, arriba als 12'60 metres. Té un petit **campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt per a la campana de senyals; està situat damunt la teulada en l'indret de l'arc presbiteral. L'amplada de la seva base fa dos metres i l'alçada l'he calculada en 11'50 metres; són mesures aproximades.

SANTA EULÀLIA DE LA SERRA Santa Eulàlia, capella de Casa Serra
Altitud: 1000 metres. Municipi de Lladorre

Església molt senzilla del segle XII amb aires romànics. Consta d'una nau de planta trapezoïdal, més ampla dels peus que de la capçalera, coberta per un embigat de fusta i capçada a llevant per un absis semicircular sense ornamentació exterior. Els seus murs tenen paraments de maçoneria a base de lloses i còdols poc o gens picats disposats en filades; a l'absis, en la zona propera i al mur del migdia, la pedra té peces grans i còdols amb gran quantitat de cimentació visible i de color força clar en contrast amb la resta que el té grisenc fosc. El portal d'entrada està situat al mur de migdia, prop dels peus; té un arc de mig punt amb dovelles força grans de pedra blanca ben picades damunt una imposta amb boles al dessota i d'uns muntants de carreus igualment blancs i ben tallats, un ample bordó amb dues estries ho envolta; el conjunt sembla d'un moment posterior al dels murs. Dimensions: 11'30 x 4'00 x 4'75 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya aixecat en temps tardans que té una amplada a la seva base de 2'86 metres. L'espadanya consta d'un sol ull en arc de mig punt del que pengen dues campanetes de 40 i 46 quilos aproximadament. Està coronat per una senzilla teulada de dos vessants d'escassa inclinació que deixa una minsa cornisa. Mur amb un parament de maçoneria vista de petites lloses, l'arc és del tipus de fulls de llibre. Situació: damunt i al centre del mur dels peus, a ponent. Alçada:

9'44 metres.

SANTA MAGDALENA DE RIBALERA Santa Magdalena, ermita.
Altitud: 1556 metres. Municipi de Farrera

Església senzilla aixecada cap el 1700, reconstruïda el 1960 i conservada dignament. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó capçada a llevant per un absis semicircular de la mateixa amplada de la nau i sense decoració exterior. Els seus murs tenen paraments de maçoneria de llosa vista mig picada amb les peces força ben alineades. El frontis orientat a ponent té un portal en arc de mig punt dovellat i un petit òcul circular i atrompetat a la part alta. Una teulada de dos vessants de lloses de pissarra negra cobreix l'ermita; sobresurt lleugerament a manera de modesta cornisa. Dimensions: 7'00 x 5'04 x 4'21 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt. Està cobert per una petita teulada de lloses de dos vessants; l'arc i els muntants són de llosa vista. La seva base té una amplada de 1'58 metres. Una campana de l'any 1960 penja de l'ull de l'espadanya; pesa uns 30 quilos. Situació: al bell mig de la part superior del frontis. Alçada: 6'59 metres.

SAVERNEDA La Immaculada, annexa
Altitud: 1105 metres. Municipi de Soriguera

Església d'una nau rectangular coberta per una teulada dos dos vessants. Té aspecte de ser una construcció de fa poc i es troba ben conservada amb els murs arrebossats i emblanquinats i les cantoneres de petits carreus de pedra grisenca. La teulada sobresurt destacadament formant una bona cornisa sobre caps de biga. A la part alta del frontis, formant eix amb el portal, hi apareix una finestra en arc de mig punt amb un balconet de barana de ferro. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt; està mancada de teuladeta i la part superior fa dos pendents ben marcats i acaba en punta amb una creu metàl·lica al cim. L'estructura dels muntants i l'arcada sembla d'obra i es troba arrebossada i emblanquinada. Hi penja una petita campana d'uns 7 quilos. L'amplada de la seva base fa 0'91 metres. Situació: està apuntalat damunt la teulada amb els muntants que descansen a banda i banda del carner sobre el mur del frontis. Alçada: 11'05 metres; les mesures són aproximades.

SELLUI Santa Coloma, annexa
Altitud: 996 metres. Municipi del Baix Pallars

Església d'orígens antics reconstruïda al segle XX, avui (2010) mal conservada amb una dependència al damunt aprofitada fa temps per escola i ara abandonada i mig enrunada. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó. Els seus murs tenen paraments de llosa vista picada matusserament i ben alineada; apareixen mig arrebossats amb una teulada d'un sol vessant que sobresurt a manera d'escassa i mutilada cornisa, teulada que cobreix el pis que es troba al damunt del temple. Al centre del frontis orientat a ponent s'hi obre un portal en arc de mig punt amb marc de carreus i dovelles de peces ben escairades que mostren un arrebossat emblanquinat gairebé perdut; al seu damunt, a mig aire, s'obre una finestra rectangular. **Campanar** de torre de la que només en sobresurt per damunt de la teulada del temple la part on s'ubica la cel·la. Té planta quadrada (1'37 x 1'37 m) i els seus murs mostren paraments de maó vist; està cobert per una estructura de formigó que pren la forma d'una volta escassament marcada. Hi pengen dues campanes de 40 i 21 quilos respectivament; la primera de 1880-90, la segona del 1889. Porten els noms de *Coloma* i *Marcelina*. Situació: damunt l'ala esquerra del temple en l'angle nord-oest del frontis encarat a ponent. Alçada: 12'57 metres.

SORIGUERA Santa Eulàlia
Altitud: 1195 metres.

Església d'una aparença endreçada i aspecte funcional de construcció moderna. Consta d'una

nau amb capçalera recta coberta amb una teulada de dos vessants de lloses de pissarra negra i bastida amb murs de maçoneria de llosa vista de pedra marronosa. El mur del frontis encarat a migdia té un portal d'arc rebaixat amb dovelles rústiques mig picades, a mitja alçada, un petit òcul circular atrompetat i, a la part alta, una petita finestreta rectangular. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt rebaixat. Està coronat per una teulada de dos vessants que sobresurt formant una cornisa sobre caps de biga i està cobert per peces de llosa de pissarra negra. El mur que la constitueix està aixecat amb petits carreus ben escairats i mig picats per l'exterior; tenen una coloració grisenca a diferència dels murs de l'església que són de material marronós. Pengen dues campanetes dels seus ulls, una de 43 quilos de so regular i l'altra de 27 que podria ser del 1770, té una bona sonoritat. Situació: damunt el mur de la façana principal orientada a migdia, al seu centre, cavalcant a banda i banda dels vessants de la teulada de l'església. Fa una amplada en la base de 2'80 metres. Alçada: 11'98 metres.

TÍRVIA Sant Joan Baptista, capella

Altitud: 990 metres.

Església petita que té l'aparença de ser una construcció moderna, potser una reconstrucció ben assolida. Consta d'una nau rectangular amb capçalera semicircular i coberta per una teulada de dos vessants de lloses de pissarra negra. Al mur de ponent hi té una gran portalada en arc de mig punt amb el marc de lloses d'un gris molt fosc disposades en fulls de llibre; també se'n troben d'aquestes pedres als muntants, en les cantoneres i en el sòcol. La resta dels murs estan pintats d'un blanc intens. **Campanar** d'espadanya d'un ull, sense campana, en arc de mig punt situat al damunt del mur frontal apuntalat en cadascun dels vessants de la teulada. A la seva base té una amplada d'un metre deu. Està coronat per una senzilla teulada que forma una discreta graonada a cada vessant. Està aixecat amb material de pedra picada de color fosc. Situació: es troba al cim de la façana orientada a ponent, cavalcant en els dos vessants de la teulada. Alçada: 6'49 metres.

TORNAFORT Santa Coloma, annexa

Altitud: 1310 metres. Municipi de Soriguera

Església del segle XVIII d'un barroc senzill. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberts amb voltes de llunetes. Un cor alt als peus del temple amb barana de fusta descansa en un arc rebaixat i una volta també de llunetes cegues; unes tribunes per banda estan situades damunt les capelles laterals. Els seus murs tenen paraments de llosa vista; en part estan arrebossats i pintats de color crema. El frontis té un portal en arc de mig punt i un òcul circular a mitja alçada; queda coronat per una discreta cornisa angular que es correspon amb la teulada de dues vessants; una petita finestra rectangular es troba sota mateix del seu vèrtex superior. Dimensions: 14'22 x 5'25 x 8'05 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals arriba als 10'42 metres. **Campanar** de torre del barroc senzill i auster propi del Pallars. Té un primer alt cos de planta rectangular (3'23 x 3'72 m); el segon, també alt, és de caires aixamfranats. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara. Està coronat per una cornisa i una agulla vuitavades cobertes de petites lloses rectangulars ben tallades de pissarra negra; l'agulla fa una marcada inflexió a la base. Els seus murs de llosa vista de peces petites mig carreuades presenten un bon estat de conservació. Un escala d'obra de graons enllosats, arrapada als murs i sobre voltes, a la manera catalana, i que deixa un ull central, permet arribar a l'estança de les campanes, hi pengen dues campanes de 68 quilos i de 128 aproximadament; la primera té un so regular mentre que la segona del 1952 el fa bo. Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis que es troba encarat a migjorn. Alçada: 22'10 metres. Esveltesa: 6

USEU Sant Romà, annexa

Altitud: 650 metres Municipi del Baix Pallars

Església moderna d'aspecte rústic que consta d'una nau rectangular; els seus murs tenen paraments de pedra vista a base de còdols de mides i dimensions irregulars. El frontis, orientat a llevant, té un portal rectangular amb la llinda lleugerament corbada i un petit òcul circular i atrompetat a mitja alçada; està ornat per una cornisa angular sobre caps de biga que es correspon amb la teulada de doble vessant; el portal es troba un xic escorat cap a la dreta respecte de l'eix del frontis. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc rebaixat on hi penja una campaneta d'uns 24 quilos que es troba esquerdada per un tret efectuat durant la guerra del 36; per això el seu so és més aviat dolent. Té uns muntants i l'arcada d'estructura robusta amb material irregular i poc picat, i una teuladeta de doble vessant d'escàs pendent. L'amplada de la seva base és de 1'55 metres. Situació: damunt mateix del frontis, en el seu punt central, amb els muntants a banda i banda del carener. Alçada: 7'31 metres.

VIRÓS Sant Lliser, ermita

Altitud: 1380 metres. Municipi d'Alins

Església romànica potser de principis del segle XI o poc anterior. Consta d'una petita nau rectangular sense absis; està coberta amb un sostre d'embigat de fusta. El frontis, a ponent, té un portal de ferradura, irregular, amb dovelles a base de lloses en full de llibre i una petita finestra rectangular a mitja alçada escorada a l'esquerra. Els seus murs tenen paraments de lloses irregulars, sense picar i disposades més o menys en filades. **Campanar** d'espadanya d'un ull ample en arc de mig punt cobert per una teuladeta de dos vessants a base de lloses en escata i amb dos pilars també a base de lloses. Es troba damunt del mur frontal força escorat cap a l'esquerra. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'20 metres i que té una alçada de 5'34 metres; les mesures són aproximades.

EL PLA DE L'ESTANY

CAMPANARS EN ORDRE ALFABÈTIC DE MUNICIPIS

Municipis i poblacions	Parròquies	Alçada en metres
Banyoles, espadanya	Santa Maria dels Turers	36'73
Banyoles, espadanya exterior	Sant Pere	7'50
Camós	Sant Vicenç	20'00
Santa Maria de Camós	Santa Maria	10'00
Cornellà del Terri	Sant Pere	30'35
Borgonyà	Sant Joan	12'10
Corts	Sant Julià	17'15
Pujals dels Pagesos	Santa Maria	27'00
Ravós del Terri	Sant Cugat	21'60
Santa Llogaia del Terri	Santa Leocàdia	15'75
Sant Andreu del Terri	Sant Andreu	14'25
Sords	Sant Esteve	24'85
Esponellà	Sant Cebrià	25'25
Centenys	Sant Iscle	16'40
Vilert	Santa Maria	20'10
Fontcoberta	Sant Feliu	21'50
Vilavenut	Sant Sadurní	18'20
Palol de Revardit	Sant Miquel	13'65
Sant Martí de la Mota	Sant Martí	19'65
Porqueres, espadanya	Santa Maria	20'70
Miànigues	Sant Romà	16'00
Pujarnol	Sant Cebrià	11'15
Sant Miquel de Campmajor	Sant Miquel	22'30
Falgons	Sant Vicenç	11'85
Serinyà	Sant Andreu	16'10
Vilademuls	Sant Joan	13'85
Galliners	Sant Julià	24'00
Les Olives	Santa Maria	13'90
Ollers	Sant Martí	22'50
Orfes	Santa Maria	26'45

Parets d'Empordà	Santa Llogaia	23'50
Sant Esteve de Guialbes	Sant Esteve	24'15
Sant Marçal de Quarantella	Sant Marçal	15'20
Terradelles	Sant Joan	18'65
Viladamí	Sant Esteve	17'00
Vilafreser	Sant Sadurní	23'00
Vilamarí	L'Assumpció	23'15

Alçada mitjana: 19'10 metres

PARRÒQUIES AMB CAMPANAR DE TORRE, UNA A UNA

BORGONYÀ Sant Joan
Altitud: 130 metres. Municipi de Cornellà del Terri

Església romànica aixecada el 1142 i reformada posteriorment. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntat capçada a llevant (de fet, al sud-est) per un absis semicircular amb decoració llombarda d'arcs cecs i lesenes per l'exterior damunt un sòcol per salvar el desnivell del terreny; està acompanyada per una capella lateral barroca a la banda de tramuntana. Els seus murs tenen paraments de carreus irregulars i matussers barrejats amb panys de maçoneria; al frontis, refet al segle XVII, el parament és de carreus petits i mitjans ben escairats disposats en filades, en part aprofitats de l'anterior construcció; l'absis té un parament de carreus ben escairats i disposats en filades uniformes; hi ha una finestra al centre en arc de mig punt i amb bordó damunt petites impostes. El murs frontal, situat a ponent, té el portal rectangular amb marc de pedra blanca amb data inscrita del 1623 i una finestreta a mitja alçada; la cornisa senyala una teulada de doble vessant tot i que es veu fraccionada degut a haver-hi el campanar que n'ocupa una bona part.

Dimensions: 15'50 x 4'90 x 7'20 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de la capella situada al nord fa 10 metres.

Campanar de torre, segurament aixecat amb força posterioritat al romànic. Només és visible la part que sobresurt de la teulada del temple. Té planta gairebé quadrada (3'90 x 3'75 m). Està coronat per una destacada cornisa motllurada i una teulada a quatre vessants amb un pinacle al cim. La cel·la queda oberta amb una finestra d'arc de mig punt peraltat a cada costat; hi penja alguna campana; una motllura es troba a l'arrencada dels arcs de les finestres; de fet, només la cel·la constitueix el campanar que sobresurt de l'edifici ja que es tracta d'una antiga espadanya avui convertida en torre en ésser tancada pels quatre costats. Els seus murs de paredat estan coberts per un arrebossat mig perdut

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 12'10 metres.

CAMÓS Sant Vicenç
Altitud: 216 metres.

Església romànica del segle XII modificada als segles XV, XVII i XIX. Consta d'una nau rectangular de tres trams irregulars coberta amb una volta apuntada sobre dos arcs torals; té el

presbiteri poligonal de cinc costats cobert amb volta de creueria; la capçalera és recta. El frontis té un portal dovellat en arc de mig punt lleugerament escorat a la dreta, un òcul circular, motllurat i atrompetat a mitja alçada i una cornisa angular. Els seus murs tenen paraments de maçoneria amb peces petites mig carreuades i amb carreus grans ben escairats a canoneres; part d'aquests murs encara conserven els paraments romànics com és el cas del frontis. Té una escala de pedra exterior, estreta i perillosa, adossada al mur de tramuntana fins al primer pis on entra a l'interior de la torre a l'alçada del cor aixecat als peus de la nau.

Dimensions: 18'75 x 8'75 x 12'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Guarda un sarcòfag a l'exterior sobre dues mènsules a mig aire del frontis a la dreta del portal amb una inscripció illegible.

Campanar de torre romànic modificat o sobrealçat en temps posterior per donar-li més alçada. Té planta gairebé quadrada (4'75 x 4'25 m). Està coronat per una cornisa motllurada i una teulada piramidal baixa. A la part alta hi ha dos nivells de finestres d'arc de mig punt, dues a cada cara sota mateix de la cornisa i altres dues a un pis inferior menys a la cara nord. Té els seus murs amb paraments de carreuons de pedra marronosa; a les cantoneres hi ha carreus mitjans de pedra blanquinosa.

Situació: sobre l'ala esquerra de l'edifici pel cantó de tramuntana proper al frontis encarat a ponent.

Alçada: 20'00 metres.

Esveltesa: 4,2

CENTENYS Sant Iscle

Altitud: 250 metres. Municipi d'Esponellà

Església romànica del segle XIII avança, modificada i ampliada posteriorment. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada; va haver-se de sobrealçar la primitiva i un petit ràfec a tot el llarg dels murs laterals indiquen el nivell que aconseguia el mur romànic; està capçada a llevant per un absis semicircular romànic amb cornisa motllurada i carreus mitjans ben escairats, sobrealçat com la resta de l'edifici. Els murs romànics tenen, com l'absis, paraments de carreus mitjans ben escairats; els panys sobrealçats, en canvi, tenen paraments de maçoneria arrebossats i pintats de blanc.

Dimensions: 15'00 x 4'10 x 8'75 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals obertes al cantó de tramuntana fa 10'20 metres.

Campanar de torre modern de planta quadrada (3'50 x 3'50 m) refet a partir d'una antiga espadanya. Els seus murs de carreus mitjans i irregulars a la part baixa tenen paraments de paredat a la part alta. Està coronat per una cornisa destacada, un terrat amb barana de merlets i, al damunt, una agulla piramidal d'obra amb una creu de quatre braços de pedra al cim (inclosa en l'alçada). De fet, el campanar consisteix només amb el que sobresurt de la teulada del temple que és la cel·la; té una finestra d'arc de mig punt a cada cara; hi pengen campanetes; té una motllura a l'arrencada dels arcs.

Situació: damunt els peus del temple, a l'ala esquerra fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 16'40 metres.

CORNELLÀ DEL TERRI Sant Pere

Altitud: 96 metres.

Església del segle XVIII que aprofita murs d'un anterior edifici romànic. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberts amb voltes de llunetes sobre tres arcs torals de mig punt; està capçada per un absis poligonal de cinc costats cobert amb una volta de nervis; té obertes tres capelles per banda. Conserva restes romàniques del segle XI amb paraments de carreus matussers al migdia, a tramuntana i al frontis. El mur frontal, encarat a llevant, es troba arrebossat; hi té un portal del moment del barroc de marc en arc carpanell amb un bordó que el ressegueix per tot el seu perímetre; a la part alta hi ha oberta una gran rosassa motllurada i, per coronament, una minsa cornisa angular que correspon a una teulada de doble vessant.

Dimensions: 21'00 x 7'00 x 13'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa onze metres.

Campanar de torre barroc coetani del temple. Té un primer alt cos de planta gairebé quadrada (5'00 x 5'20 m) acabat en una senzilla motllura i un altre d'octagonal de poca alçada on s'hi ubica la cel·la oberta amb finestrals d'arc apuntat sobre senzilles impostes, un a cada costat; té dues motllures, una a la seva base i una altra al damunt. Està coronat per una cornisa sobre mènsules i una agulla tronco-piramidal de vuit costats acabada amb un cupulí vuitavat amb finestretes a cada cara alterna. Per l'interior hi puja una escala de pedra adossada a un costat tot deixant un ull d'escala lateral; a mitja alçada l'escala és d'obra amb graons de maons i es fa més estreta.

Situació: mig incorporat a l'ala esquerra del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 30'35 metres.

Esveltesa: 5,8

CORTS Sant Julià

Altitud: 203 metres. Municipi de Cornellà del Terri

Església romànica aixecada el 1102 que fou modificada en el gòtic i en temps posteriors. Consta d'una nau romànica de planta trapezial (lleugerament més ampla als peus que a la capçalera) coberta amb una volta de canó apuntat reforçada per un arc toral i capçada a llevant per un absis semicircular sobrealçat; una segona nau a tramuntana de dos trams coberts per voltes de creueria és de quan es va sobrealçar la nau major i l'absis. Els seus murs tenen paraments de carreus petits allargassats, gairebé lloses, irregulars i no massa ben picats. El frontis té un portal romànic dovellat amb dues arcades de mig punt en degradació ben dovellades amb relleus en les dovelles de la més externa que descansa en senzilles impostes i en columnes llises, una per banda; els capitells i les impostes mostren relleus arcaics. Una finestra quadrada està situada a mitja alçada per damunt del portal; la teulada de doble vessant queda amagada al frontis per una cornisa angular al cantó dret i pel campanar a l'esquerre.

Dimensions: 13'00 x 5'00 x 7'80 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 9'50 metres.

Campanar de torre afegit tardanament segurament en tancar una antiga espadanya. Té planta quadrada (4'20 x 4'20 m). Està coronat per una cornisa destacada i una teulada a quatre vents; fou bastit amb murs de carreus petits. La cel·la queda oberta amb una àmplia finestra d'arc de mig punt a cada costat; hi penja una campana. Al damunt, sota cornisa, hi ha dues finestres més petites d'arc rebaixat, una a cada cara. Per una escala exterior situada entre contraforts s'accedeix a la cel·la.

Situació: aixecat sobre als peus de la nau, lleugerament escorat a l'esquerra, al nord, respecte de l'eix del frontis encarat a ponent.

Alçada: 17'20 metres.

CRESPIÀ Santa Eulàlia

Altitud: 140 metres.

Església romànica iniciada el 1163 i acabada a principis del XIII. Consta d'una nau rectangular, ampliada i fortificada als segles XVI i XVII quan es va convertir en un edifici de tres naus en comunicar les capelles laterals entre si. Al frontis, a ponent, hi ha un portal rectangular englobat en una portalada atrompetada amb tres arcades dovellades en arc de mig punt sobre impostes i amb guardapols. Una finestra amb dues arcades de punt rodó i atrompetada situada damunt la portalada queda coronada per una minsa cornisa angular; el mur frontal acaba horitzontalment sense cornisa; té una gàrgola de cara lleonina a l'angle superior esquerre del mur. La capçalera a llevant hi té un absis semicircular romànic, fortificat amb posterioritat i convertit en una mena de torre de defensa; tant pel seu interior com per fora s'hi troba un fris consistent en una motllura amb una franja de dents de serra damunt permòdols. Els murs presenten paraments de carreus mitjans o grans ben escairats de pedra groguenca disposats en filades.

Dimensions: 22'00 x 6'00 x 9'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 14'50 metres.

Guarda una imatge barroca d'argent repussat de la Mare de Déu del Roser, del 1631, que mesura 1'04 x 0'44 x 0'19 metres.

Campanar de torre d'un moment posterior al romànic. Té planta rectangular (7'20 x 6'75 m); està aixecat sobre els robustos murs que envolten la nau lateral esquerra. Els seus paraments són de pedra escairada en la part baixa; en l'alta són de carreus irregulars i, sota teulada, de paredat; la pedra és groguenca; les cantoneres tenen carreus de pedra clara; està coronat per una cornisa i una teulada a dues vessants. La cel·la queda oberta amb un doble nivell de finestres d'arc de mig punt a cadascun dels quatre costats, més amples i altes les del pis inferior; hi pengen algunes campanetes. Una escala d'obra de cargol que va al cor, entrant a la dreta del temple, segueix fins a les campanes.

Situació: sobre l'ala esquerra del temple, en l'angle nord-oest.

Alçada: 20'50 metres.

Esveltesa: 2,8

ESPONELLÀ Sant Cebrià

Altitud: 142 metres.

Església romànica del segle XIII que en ser modificada als segles XV i XVII, quan va ser sobrealçada, li donen l'aspecte del gòtic tardà i del barroc. Consta d'una nau rectangular irregular ja que és més ampla a la capçalera que als peus; està coberta amb una volta lleugerament apuntada i capçada per un absis romànic semicircular una mica deformat en fer-hi ampliacions i en sobrealçar-lo; un fals transsepte el formen les capelles fondes construïdes tardanament als laterals. El frontis té un portal rectangular (a la llinda hi figura la data del 1849) al fons de tres arcades en degradació ben dovellades en arc de mig punt sobre impostes que deixen el timpà nu; tenen un guardapols del gòtic flamejant, una finestra de punt rodó al damunt, dues més de cegues (segurament un antiga espadanya avui cegada), una motllura horitzontal o senzilla cornisa i el campanar. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans de pedra groguenca de travertí d'Espolla ben escairats i

disposats en filades regulars.

Dimensions: 21'50 x 6'10-5'40 x 10'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa quinze metres.

Campanar renaixentista del segle XVI. Té planta quadrada (6'00 x 6'00 m) i està coronat per una minsa cornisa i un terrat amb balustrada al damunt del qual hi ha erigida una agulla cònica escapçada i amb vuit nervadures exteriors. Els seus murs tenen paraments de carreus de mida mitjana, irregulars i ben escairats. La cel·la queda oberta amb una finestra en arc de mig punt a cada costat; hi penja alguna campana; té una motllura a l'arrencada dels arcs de les finestres. L'esfera d'un rellotge es troba sota el terrat a l'esquerra de la cara frontal.

Situació: sobre els peus de l'església, lleugerament escorat cap a la dreta respecte de l'eix central del frontis.

Alçada: 25'23 metres.

Esveltesa: 4,2

FALGONS Sant Vicenç

Altitud: 360 metres. Municipi de Sant Miquel de Campmajor

Església romànica del primer terç del segle XII ampliada i modificada al XVIII. Consta d'una nau rectangular de dos trams coberta amb una volta de canó apuntada sobre arcs torals que es recolzen en pilastres i en una imposta que recorre tota la seva base; està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera precedit d'un arc presbiteral de mig punt i d'un tram preabsidal amb volta de canó apuntada; quan la nau fou sobrealçada permeté obrir un petit òcul circular sobre l'arc presbiteral. Les capelles laterals afegides al segle XVIII fan la impressió que el temple tingui planta de creu grega en formar com un fals transsepte. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans, irregulars, força ben picats i escairats. El portal es troba obert al mur de migdia sota un porxo lateral que precedeix el tram dels peus del temple.

Dimensions: 16'00 x 4'50 x 6'25 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles fa catorze metres.

Guarda una pica baptismal cilíndrica amb un peu robust i relleus decoratius, segurament romànica.

Campanar del segle XVIII. Té la base gairebé quadrada (4'70 x 5'00 m) i està coronat per una minsa cornisa motllurada i una teulada a dos vessants. Els seus murs tenen paraments de paredat amb carreus a les cantoneres. La cel·la queda oberta amb dues finestres d'arc de mig punt lleugerament rebaixat a la cara sud; hi penja una campana. Des de la sagristia es pot accedir a una escala d'obra que arriba fins a una estança alta; a la seva dreta segueix l'escala que arriba fins a la cel·la.

Situació: sobre una capella lateral de l'ala dreta fent angle al sud-est del temple, tocant a l'absis encarat a llevant.

Alçada: 11'84 metres.

FONTCOBERTA Sant Feliu i Sant Pere

Altitud: 207 metres.

Església romànica del segle XII amb modificacions posteriors renaixentistes i barroques que es concretaren en unes capelles al lateral de migdia. Consta d'una nau rectangular de tres trams

irregulars amb volta sobrealçada lleugerament apuntada damunt dos arcs torals i capçada a llevant (de fet, al sud-est) per un absis del barroc de planta poligonal de cinc costats irregulars. S'hi veuen reformes renaixentistes a la portalada i al cor aixecat en el primer tram damunt una volta de creueria. Els seus murs de pedra groguenca tenen paraments de carreus mitjans ben escairats, regulars i disposats en filades uniformes; alguns panys estan arrebossats i pintats de color marronós. El frontis té un portal renaixentista rectangular amb columnes estriades sobre pedestals, una adossada a cada brancal, un frontó triangular amb el timpà nu i un guardapols d'arc de mig punt conservat del romànic; té una rosassa a mitja alçada i uns frisos romànics a base d'arcuacions cegues i de dents de serra, un damunt l'altre, que tanquen un plafó rectangular lleugerament enfondit amb la rosassa al centre; està coronat per una cornisa angular formada per la teulada de doble vessant de teules aràbigues que sobresurt.

Dimensions: 23'00 x 8'10 x 13'40 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals en fa 15'50.

Campanar romànic. Té planta gairebé quadrada (5'80 x 5'90 m) i està decorat amb frisos de dents de serra i arcuacions cegues al dessota del cos de la cel·la que és d'època posterior; està coberta amb una baixa teulada a quatre vents que sobresurt formant una destacada cornisa; descansa sobre pilars que deixen obertures rectangulars a cada cara, una de gran al centre i dues de petites situades més amunt i a cada banda de la gran; les obertures situades en dos pisos tenen paredades les del pis inferior o romàniques.

Situació: adossat al mur lateral nord, proper a l'absis encarat cap a llevant.

Alçada: 21'50 metres.

Esveltesa: 3,6

GALLINERS Sant Julià i Santa Basilissa

Altitud: 140 metres. Municipi de Vilademuls

Església del segle XVIII finalitzada cap el 1780 segons la data que figura al frontis; s'han aprofitat construccions anteriors preromàniques i altres de romàniques només visibles en el basament i en panys de murs com el de la banda de tramuntana (un portal preromànic en arc de ferradura amb grans dovelles; es troba avui tapiat). Consta d'una nau rectangular amb transsepte i amb la capçalera formada per un absis poligonal. El frontis té un portal rectangular renaixentista amb el marc en pedra blanca, gran fornícula sense imatge, rosassa atrompetada a mitja alçada i cornisa sinuosa. Els seus murs tenen paraments de paredat d'un material marronós i amb carreus de pedra blanquinosa a les cantoneres.

Campanar d'un barroc auster acabat el 1786. De planta gairebé quadrada (4'60 x 4'35 m) està bastit amb murs de paredat i amb carreus a cantoneres. La cel·la té els caires aixamfranats amb finestres en arc de mig punt, una a cada costat; hi penja alguna campana; té una motllura a la seva base i una altra a l'arrencada dels arcs. Està coronat per una cornisa i una teulada piramidal baixa; unes petites finestres rectangulars es veuen a diversos nivells.

Situació: mig incorporat a l'ala esquerra del temple fent angle al sud-est del frontis situat a llevant.

Alçada: 24'25 metres.

Esveltesa: 5,2

MIÀNIGUES Sant Romà

Altitud: 250 metres. Municipi de Porqueres

Església romànica del segle XII reformada el 1783 amb aires neoclàssics. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes cegues i capçada a migdia per un absis poligonal de cinc costats. Té un cor alt als peus i els murs interiors pintats de blanc. El frontis queda obert amb un portal rectangular amb un marc de peces i carreus de pedra blanca que destaca dels murs amb paraments de maçoneria de pedra fosca; les cantoneres estan reforçades per carreus grans de pedra clara; una fornícula sense imatge es troba damunt del portal, una rosassa motllurada i atrompetada a mitja alçada i una cornisa mixtilínia corona la façana.

Campanar format per un alt cos de planta quadrada (4'32 x 4'32 m) coronat avui dia (2011) per una cornisa motllurada sobre caps de biga formada per una teulada de doble vessant; és el resultat de cobrir un antic terrat amb barana de merlets esglaonats com hi havia el 2001. La cel·la queda oberta amb dues finestres d'arc de mig punt al nord i una al sud; hi penja alguna campana. Una finestra rectangular i algunes espitlleres a diversos nivells es troben al mur de ponent. Tots els murs són de gran nuesa mancants com estan d'elements decoratius; tenen paraments de carreus petits ben escairats de pedra marronosa; altres de mitjans es troben a cantoneres.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-oest del frontis orientat a tramuntana.

Alçada: 16'00 metres.

Esveltesa: 3,7

OLLERS Sant Martí

Altitud: 160 metres. Municipi de Vilademuls

Església romànica del segle XI molt modificada als segles XVII i XVIII per fer-ne una fortificació. Consta d'una nau rectangular força irregular coberta amb una volta de canó sobre un arc toral i capçada a llevant (de fet, al sud-est) per un absis semicircular romànic sobrealçat i modificat; el mur dels peus avui queda ocult pel campanar i la rectoria. Els seus murs presenten un arrebossat que en els punts on aquest s'ha perdut mostren paraments de carreuons. El portal actual es troba a la façana lateral del migdia; és rectangular amb un marc carreuat de pedra blanca; té gravada la data 20-8-1754. Una composició en majòlica de forma rectangular està encastada sobre mateix de la llinda: representa sant Martí. Una cornisa motllurada recorre tota la façana lateral sud.

Dimensions: 19'00 x 5'30-4'60 x 6'20 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons dels poc fondos altars laterals fa 6'70 metres.

Fou rector d'aquesta parròquia mossèn Baldiri Reixac com recorda una làpida encastada a la façana de la rectoria adjunta a l'església.

Campanar amb base romànica del segle XII, refet i enlairat als segles XIV, XVII i XVIII. Té un alt cos de base quadrada (4'20 x 4'20 m) coronat per una cornisa amb pinacles de bola als angles i al centre de cada costat i per una agulla piramidal d'obra. Els seus murs tenen paraments de carreus petits i matussers fins a mig cos i ben escairats en la seva part mitjana i alta amb barreja, en aquesta, de maçoneria de peces mig picades, tot en pedra marronosa. La cel·la queda oberta amb finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara; hi penja alguna campana; té dues motllures situades a sota i a sobre dels finestrals. Les seves parets estan totalment nues de decoració llevat d'alguna petita finestra rectangular a la part alta del mur sud.

Situació: adossat al mur occidental del temple, als seus peus, en l'angle del sud-oest, sobresortint una mica del mur lateral de migdia.

Alçada: 22'50 metres.
Esveltesa: 5,3

ORFES Santa Maria
Altitud: 102 metres. Municipi de Vilademuls

Església neoclàssica aixecada entre el 1762 i el 1771. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó amb llunetes i amb capçalera poligonal. Els seus murs amb paraments de paredat estan arrebossats i pintats en un to marronós fosc i tenen carreus grans de pedra blanca a les cantoneres; en la part baixa del frontis l'arrebossat mig perdut permet veure panys carreuats que segurament formaven part d'una obra anterior romànica. El frontis té un portal classicitzant rectangular amb el marc de pedra blanca, la llinda filetejada, pilastres toscanes acanalades d'escàs relleu adossades als muntants i un frontó truncat amb una fornícula sense imatge al centre del timpà; la data de 1765 figura inscrita a la llinda; un òcul circular atrompetat i motllurat està situat a mitja alçada i, per coronament, hi té una cornisa angular amb tres finestretes desiguals al dessota repartides en tres punts extrems no simètrics.

Campanar neoclàssic auster coetani del temple. Té planta rectangular (4'50 x 5'50 m) i està coronat per una minsa cornisa, un terrat amb balustrada i pinacles de bola als angles. La cel·la queda oberta amb un finestral d'arc de mig punt a cada cara; hi penja alguna campana; té una motllura a la seva base i una altra a l'arrencada dels arcs dels finestrals. Els seus murs arrebossats i pintats d'un color marronós amb carreus de pedra blanca a les cantoneres i als muntants i arcs dels finestrals es veuen ennegrits per humitats avui (2001); té vegetació al terrat.
Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis orientat a migdia.
Alçada: 26'45 metres.
Esveltesa: 4,8

PALOL DE REVARDIT Sant Miquel
Altitud: 155 metres.

Església romànica de fi del segle XII reformada al XVIII i encara més endavant quan se li van afegir dues capelles laterals disposades com a fals transsepte. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó i capçada a llevant per un absis semicircular romànic de carreus desiguals disposats en filades regulars; encara s'hi poden veure del temple primitiu, molt amagat per un arrebossat, lesenes llombardes i una motllura decorada amb algun relleu sota mateix de la cornisa. Un cor alt situat als peus del temple descansa sobre una volta d'aresta. La teulada de dos vessants de teules aràbigues cobreix la nau que ha estat sobrealçada. Els seus murs estan arrebossats i emblanquinats; alguns carreus grans de pedra de color clar són visibles a les cantoneres. El portal abarrocat amb el marc en pedra blanca on hi figuren bells relleus amb la imatge del patró està obert en el frontis orientat a ponent.
Dimensions: 9'00 x 3'00 x 8'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total comptada des del fons de les capelles laterals fa 9'80 metres.

Campanar modern de planta rectangular (4'35 x 4'00 m). Està coronat per una cornisa i una teulada piramidal baixa amb inflexió a la base; de fet, constitueix la cel·la que sobresurt de la teulada; té obertes dues finestres d'arc rebaixat a cada costat; hi pengen campanes. Els seus murs estan arrebossats i emblanquinats.

Situació: sobre la banda dreta dels peus de la nau com a prolongació de la façana principal orientada a ponent.

Alçada: 13'66 metres.

PARETS D'EMPORDÀ Santa Llogaia

Altitud: 80 metres. Municipi de Vilademuls

Església aixecada a finals dels segle XVIII i a principis del XIX. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó amb llunetes capçada per un presbiteri poligonal englobat per una capçalera recta. Alguns vestigis de la primitiva obra romànica del segle XI encara es poden observar al mur de ponent. El frontis té un portal rectangular amb el marc de peces de pedra blanca; a mitja alçada s'hi obre un òcul circular atrompetat; està coronat per una minsa cornisa visible només al vessant dret corresponent a una teulada de dos ja que el de l'esquerra l'ocupa el cos del campanar. Els seus murs mostren paraments de paredat amb alguns panys arrebossats pintats d'un to cremós.

Campanar neoclàssic merament funcional. Té planta pràcticament quadrada (3'92 x 4'00 m) i està acabat amb una minsa cornisa amb merlets esglaonats i petits pinacles als angles i per una agulla piramidal d'obra amb els careners protegits per teules. La cel·la queda oberta amb finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara; hi penja alguna campana. Els seus murs tenen paraments de paredat arrebossats i pintats com en el frontis reforçats amb carreus a les cantoneres; queden completament despullats de qualsevol ornamentació.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 23'50 metres.

Esveltesa: 5,8

PUJALS DELS PAGESOS Santa Eulàlia

Altitud: 400 metres. Municipi de Cornellà del Terri

Església romànica dels segles XI i XII que ha sofert modificacions al XVIII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta lleugerament apuntada damunt un arc toral apuntat i capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera apuntada precedit per un arc presbiteral que descansa en una imposta prolongada per sota la volta de la nau i del mateix absis; unes capelles laterals tardanes es converteixen en un fals transsepte. En els seus murs s'hi veuen paraments de carreus petits, irregulars i en filades. El frontis té un portal rectangular atrompetat recobert per tres arcades ben dovellades de punt rodó i un guardapols que deixen un timpà nu; descansen en una senzilla imposta; un òcul circular atrompetat i motllurat es troba a mitja alçada i, per coronament, una cornisa angular amb fris d'arcuacions cegues al dessota i amb una creu de pedra al cim.

Dimensions: 15'00 x 4'50 x 9'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 11 metres.

Guarda un sarcòfag adossat al mur; i un *Crist Majestat* romànic trobat en desmuntar part de l'interior del mur en fer-hi obres el 1980; mesura 67 cm dels peus al cap i 63 de braç a braç posats en creu.

Campanar neoromànic auster del segle XIX. Té un primer cos de planta quadrada (3'82 x 3'82 m) i un de segon amb els caires aixamfranats separat del primer per una motllura; en la seva

part superior hi ha la cel·la amb un finestral a cada cara en arc de mig punt i barana de balustres. Està coronat per una cornisa motllurada amb un fris d'arcs cecs al dessota i una cúpula de racó de claustre amb una finestreta rectangular a cada cara i amb un cupulí de quatre finestres cobert amb el mateix tipus de cúpula i una creu d'obra al cim inclosa en el càlcul de l'alçada total. Les seves altes parets carreuades, totalment nues, només es veuen alterades per dues espitlleres en dos nivells a la seva cara frontal. Per l'interior hi puja una escala de cargol de pedra.

Situació: damunt l'ala lateral dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 27'00 metres.

Esveltesa: 7

PUJARNOL Sant Cebrià

Altitud: 200 metres. Municipi de Porqueres

Església romànica del segle XII completada i consagrada el 1248; fou modificada al XVIII. Consta d'una nau lleugerament trapezial, més ampla a la capçalera que als peus, coberta amb una volta un pèl apuntada capçada a llevant (amb l'eix un pèl girat cap al nord) per un absis semicircular de la mateixa amplada que la nau bastit amb carreus mitjans força ben picats. El temple té clares mostres d'haver estat sobrealçat ja que a tots els murs s'hi veu una motllura horitzontal, antic límit de l'alçada de la nau, amb un parament de pedres en desordre als panys superiors.

El frontis encarat a ponent té una portalada dovellada en arc de mig punt de peces grans, un òcul circular atrompetat a mitja alçada i una cornisa angular interrompuda al centre per la torre del campanar; la teulada de dos vessants cobreix asimètricament també les dependències laterals afegides a tramuntana que cobreixen una segona nau curta, només de dos trams sense comunicació, i una escala estreta per arribar a la cel·la del campanar, escala que queda accessible des d'un portal rectangular obert en el mur frontal. Un cor alt als peus del temple sobre un embigat té accés des de la segona nau. Els seus murs tenen paraments de carreus regulars ben escairats i disposats en filades uniformes al frontis; als laterals són matussers i desordenats; per l'interior. els murs, a accepció de l'absis, estan arrebossats i emblanquinats.

Dimensions: 14'19 x 5'00-4'20 x 5'65 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles situades a la banda de tramuntana fa 9'36 metres de mitjana.

Campanar aixecat en les obres del segle XVIII. Té planta rectangular (3'90 x 2'30 m) i està coronat per una cornisa motllurada i una teulada de quatre vessants. La cel·la queda oberta amb dos finestrals d'arc de mig punt a llevant i dos a ponent, un al nord i un altre a migjorn; hi penja alguna campana. Els seus murs tenen paraments de carreus petits, irregulars i matussers d'un to rogenc. L'escala que puja pel seu interior segueix el model català sobre voltes i arrapada als murs; és estreta i queda accessible des de l'exterior per una porta oberta al frontis per la banda de tramuntana.

Situació: damunt i al centre dels peus de la nau, a ponent.

Alçada: 11'15 metres.

Esveltesa: 2,8

RAVÓS DEL TERRI Sant Cugat

Altitud: 110 metres. Municipi de Cornellà del Terri

Església romànica de finals del segle XII incorporada en el recinte d'un castell medieval.

Consta d'una nau rectangular de quatre trams desiguals coberts amb una volta apuntada sobre tres arcs torals; la volta segurament és del segle XIV i descansa sobre una imposta decorada amb relleus que ressegueix els murs; la capçalera la forma un absis semicircular amb una volta de quart d'esfera sobre una senzilla imposta precedit d'un arc presbiteral de mig punt; té decoració llombarda mig amagada externament per les dependències del castell; ha estat bastit amb grans carreus ben escairats igualment com la resta dels murs. El portal queda amagat pel cos del campanar.

Dimensions: 16'00 x 4'00 x 7'90 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa deu metres.

Guarda, a la volta de l'absis, restes d'uns frescos de finals del segle XIV.

Campanar modern merament funcional segurament aixecat damunt restes d'una antiga espadanya. Té planta quadrada (3'75 x 3'75 m) i està coronat per una cornisa amb merlets esglaonats i una agulla piramidal d'obra. Els seus murs tenen paraments de paredat barrejats amb panys de petits carreus irregulars; conserva part d'un antic arrebossat. La cel·la queda oberta amb finestres rectangulars, una a cada cara. Els murs presenten una total nuesa.

Situació: adossat els peus del temple, formant angle sud-oest del frontis orientat a ponent.

Alçada: 21'60 metres.

Esveltesa: 5,7

SANT ANDREU DEL TERRI Sant Andreu

Altitud: 69 metres. Municipi de Cornellà del Terri

Església romànica del segle XII amb algun vestigi preromànic; fou reformada al 1407. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó; està capçada per un absis semicircular sense cap decoració exterior llevat d'una motllura sota cornisa. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans ben escairats en la part baixa i petits i irregulars des de l'alçada del portal fins a la cornisa, alguns aprofitats probablement d'un edifici anterior. El portal amb dues arcades de mig punt dovellades i en degradació està situat al mur lateral de migdia.

Dimensions: 13'50 x 5'00 x 5'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Campanar del segle XV merament funcional. Té planta quadrada (3'35 x 3'35 m). Una escala exterior permet accedir al campanar fins al primer pis on hi ha oberta una porta rectangular; aquesta escala, sense baranes, fa de contrafort del mur lateral de migdia. Està coronat per una senzilla cornisa i una teulada a dos vessants. La cel·la queda oberta amb una finestra d'arc apuntat a cada costat. Els seus murs tenen paraments de paredat amb carreus a les cantoneres de pedra marronosa.

Situació: sobre l'ala dreta del temple fent angle amb el mur dels peus orientat a ponent i el lateral del migdia.

Alçada: 14'25 metres.

Esveltesa: 4,2

SANT ESTEVE DE GUIALBES Sant Esteve

Altitud: 200 metres. Municipi de Vilademuls

Església romànica del segle XIII. Consta d'una nau de planta rectangular de dos trams ampliada amb capelles laterals i sobrealçada en èpoques posteriors, potser cap al segle XVI; al XVIII s'hi van obrir dues sagristies, una a cada banda del presbiteri. La nau queda coberta amb una

volta de canó apuntada. Té el portal dovellat en arc de mig punt obert al mur de migdia proper al mur de ponent al dessota d'una galeria que li fa de porxo obert amb una arcada en arc rebaixat; els murs presenten paraments de carreus petits, matussers, disposats en filades força regulars. Al damunt de la volta, en temps renaixentistes, s'hi va aixecar una construcció segurament defensiva i que encara s'hi troba desfigurant el perfil del temple.

Dimensions: 15'00 x 6'40 metres de llargada i amplada respectivament; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 11'40 metres.

Campanar merament funcional amb un primer alt cos romànic de finals del segle XII o de principis del XIII, prosseguit a partir dels 10 metres cap a l'època moderna (segles XVII i XVIII) amb la construcció d'una cel·la amb finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara, i amb murs carreuats de peces poc polides a diferència del sector romànic que els té ben polits. Té planta quadrada (4'35 x 4'35 m) i està coronat per una minsa cornisa amb gàrgoles als angles i amb merlets esglaonats; al damunt de la coberta s'hi aixeca una agulla piramidal d'obra. Els murs, sense altra element que unes petites finestres rectangulars a la banda de ponent, mostren una gran nuesa que li donen l'aire de pobresa constructiva i d'obra massissa.

Situació: adossat a l'angle sud-oest del temple recolzant-se damunt dels murs que formen aquesta cantonada de la que en sobresurt totalment per les dues cares.

Alçada: 24'15 metres.

Esveltesa: 5,5

SANT MARÇAL DE QUARANTELLA Sant Marçal

Altitud: 105 metres. Municipi de Vilademuls

Església d'origen romànic del segle XIII (1224) amb modificacions als segles XVII (1651) i XIX (1808) quan va ésser sobrealçada. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberts amb una volta de canó irregular i capçada per un absis semicircular amb la cornisa motllurada i murs amb carreus petits poc polits. Més tard, cap al segle XIX, s'hi obriren la sagristia i una capella, totes dues a la banda nord tocant a l'absis. El portal en arc de mig punt dovellat amb peces ben polides es troba obert al mur lateral de migdia, proper a ponent. Els seus murs tenen paraments de maçoneria amb algun pany de carreus petits matussers conservats del temple romànic primitiu. L'edifici avui (2001) sembla abandonat i rodejat de vegetació.

Dimensions: 11'50 x 4'00 x 8'60 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total comptada des del fons de la capella oberta a la banda de tramuntana fa sis metres.

Campanar del 1808 de planta quadrada (4'35 x 4'35 m), potser una antiga espadanya avui tancada, coronat per una cornisa amb una fina motllura i una teulada a dos vessants amb dos finestrals d'arc de mig punt amb brancals de maó vist encarats a ponent. Els seus murs tenen paraments de paredat amb barreja de carreus petits i matussers; de fet, només sobresurt del cos del temple la part corresponent a la cel·la; una espitllera és visible a mitja alçada.

Situació: sobre mateix dels peus de la nau ben centrat respecte de la façana que no té cap obertura.

Alçada: 15'22 metres.

Esveltesa: 3,5

SANT MARTÍ DE LA MOTA Sant Martí

Altitud: 190 metres. Municipi de Palol de Revardit

Església romànica de cap al segle XII modificada a finals del segle XVII amb aires barrocs. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta apuntada i capçada per un absis semicircular romànic, tots dos sobrealçats el 1691; les seves característiques arquitectòniques són poc visibles per estar rodejat d'altres edificacions. El frontis té un portal classicitzant rectangular amb la data del 1631 gravada a la llinda lleugerament escorat cap a l'esquerra respecte de l'eix de la façana, unes pilastres adossades als muntants, un frontó triangular truncat, un òcul circular atrompetat a mitja alçada i una minsa cornisa angular interrompuda a la dreta pel cos del campanar. Els seus murs tenen un arrebossat blanquinós en no massa bon estat i carreus visibles a cantoneres.

Dimensions: 13'50 x 4'50 metres respectivament de llargada i amplada; l'amplada total des del fons dels altars laterals oberts en el gruix dels murs fa 5'50 metres.

Campanar d'un barroc auster. Té base quadrada (3'60 x 3'60 m) i està coronat per una cornisa motllurada i una agulla piramidal d'obra. La cel·la queda oberta amb una finestra d'arc de mig punt a cada costat; té una fina motllura al dessota. Els seus murs estan arrebossats amb mostres de negrors i humitats; uns carreus són visibles a les cantoneres. La nuesa dels murs només queda trencada per una espitllera a la part alta.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 19'65 metres.

Esveltesa: 5,4

SANT MIQUEL DE CAMPMAJOR Sant Miquel

Altitud: 217 metres.

Església del segle XVIII. Consta de tres naus rectangulars barroques capçades per un absis central romànic, avui sobrealçat, acompanyat de dues absidioles també romàniques del segle XII amb decoració exterior d'arcuacions cegues sota d'una cornisa motllurada, i amb lesenes el central; estan prolongats amb trams preabsidals irregulars; el central un pèl deformat a l'interior en temps del barroc. Els seus paraments mostren carreus petits disposats en filades uniformes amb el morter força visible a les juntures. La nau central de quatre trams, un d'ells amb un cor alt als peus del temple, està coberta per voltes de llunetes cegues; les laterals, de tres trams, ho estan amb voltes d'aresta; estan separades per robustos pilars rectangulars; els corresponen contraforts per l'exterior; part del mur sud i els absis presenten paraments romànics amb carreus petits, matussers i ben alineats; la resta dels murs barrocs són de paredat i estan coberts d'un arrebossat poc acurat avui dia.

Dimensions: 21'90 x 6'10 x 11'25 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa dotze metres.

Campanar d'un barroc auster. Té planta gairebé quadrada (4'12 x 4'18 m) i està coronat per una minsa cornisa i una agulla piramidal de pedra. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja alguna campana; té una motllura a l'arrencada dels arcs de les finestres. Els seus murs de paredat estan arrebossats a mitges. Un rellotge de sol es troba a la cara de migjorn. Llevat d'aquest element no hi figura cap altre que trenqui la nuesa dels murs. L'escala interior és d'obra i va de paret a paret tot deixant un gran ull central.

Situació: sobre els peus de la nau lateral de migdia fent angle al sud-est de la façana principal encarada a ponent.

Alçada: 22'30 metres.

Esveltesa: 5,3

SANTA LLOGAIA DEL TERRI Santa Llogaia (Leocàdia)
Altitud: 80 metres. Municipi de Cornellà del Terri

Església d'origen romànic molt modificada al segle XVI. Consta d'una nau rectangular amb la capçalera recta. El frontis té un portal amb el marc de pedra blanca amb òcul al damunt. Sobre la llinda s'hi troba la imatge de la patrona amb la palma. Els seus murs de paredat estan arrebossats. Sobrealçada en part.

Campanar de planta rectangular (5'58 x 4'00 m) coronat per una cornisa i una teulada de quatre vessants baixa. La cel·la queda oberta amb dues finestres d'arc de mig punt a cada costat, més grans i altes les de llevant i ponent. Els murs tenen paraments de paredat.
Situació: angle sud oriental de la façana.
Alçada: 15'78 metres.
Esveltesa: 2,8

SANTA MARIA DE CAMÓS Santa Maria
Altitud: 200 metres. Municipi de Camós

Església romànica dels segles XII-XIII de la que en queda algun vestigi al mur meridional i alguns panys visibles al presbiteri; fou molt modificada en el barroc; al 1906 fou reedificada aprofitant alguns panys de l'antiga construcció. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de rajol. Una gran motllura horitzontal divideix el frontis en dues zones; el portal amb llinda sobre permòdols està rodejat per un marc en arc de mig punt en escàs relleu amb pedra blanca; al timpà hi ha una petita imatge i, al damunt, per sobre de la motllura, un òcul circular i atrompetat emmarcat en relleu també en pedra blanca i una cornisa angular amb creu de pedra al cim. Els seus murs tenen paraments de maçoneria mig carreuada tractada dignament.
Dimensions: 11'00 x 7'00 x 7'25 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Campanar amb aspecte renovat, possiblement del temps de lúltima remodelació. Té planta quadrada (2'36 x 2'36 m) i està coronat per una destacada cornisa i una agulla piramidal d'obra. La cel·la queda oberta amb finestres rectangulars o en arc de mig punt, una a cada costat; hi penja alguna campana. Els seus murs tenen paraments de maçoneria com a la resta del frontis barrejats, a la part alta, amb paraments de carreus irregulars. Una escala d'obra puja primer al cor i després entra al campanar per accedir finalment a la cel·la.
Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat al nord-oest.
Alçada: 10'00 metres.
Esveltesa: 4,2

SERINYÀ Sant Andreu
Altitud: 188 metres.

Església romànica del segle XII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada reforçada per un arc toral proper a la capçalera formada per un absis semicircular amb el parament de carreus decorat sota la cornisa motllurada amb frisos d'arcuacions cegues sobre mènsules i de dents de serra. Una motllura exterior, horitzontal, recorre els murs laterals a un metre sota la cornisa; al frontis, aquesta motllura amb mènsules que la sostenen s'eleva sobre la finestra

fent angle i sobre la part alta del mur frontal que es troba lleugerament endarrerit. El seus murs tenen paraments de grans carreus ben escairats disposats en filades regulars a excepció feta de la zona sobrealçada en els murs laterals que són de paredat. A la part baixa dels murs exteriors, un sòcol sobresurt uns centímetres a tot el perímetre. El frontis té una portalada dovellada en arc de mig punt amb quatre arcades en degradació i amb el timpà nu sobre una mateixa imposta; la llinda del portal rectangular descansa en mènsules. La finestra atrompetada situada sobre la portalada també esta constituïda per arcades en arc de mig punt dins l'enquadrament lleugerament enfonsat ja citat.

Dimensions: 25'00 x 7'00 x 9'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total fa 9'50 metres des del fons de les poc profundes capelles laterals obertes en el gruix dels murs en èpoques posteriors al romànic.

Campanar romànic en el seu primer cos i d'una etapa posterior el segon. Té planta gairebé quadrada (5'25 x 5'70 m) i està capçat per una teulada piramidal baixa que projecta una cornisa destacada sobre pilars als quatre angles i sobre petits pilars amb braç de creu al centre de cada costat. Al pis inferior hi ha obertes dues finestres d'arc de mig punt a cada cara. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats. Una escala exterior, adossada al mur de migdia i sobre robustos permòdols porta a la base de la cel·la que de fet és l'únic element que constitueix el campanar.

Situació: sobre mateix del centre dels peus de la nau.

Alçada: 16'24 metres.

Esveltesa: 2,8

SORDS Sant Esteve

Altitud: 240 metres. Municipi de Cornellà del Terri

Església romànica de finals del segle XII i principis del XIII; fou sobrealçada, allargada i eixamplada amb fondes capelles laterals després de les obres dels segles XVII-XVIII. Consta d'una nau rectangular de dos trams i dues capelles per banda; està capçada a llevant per un absis semicircular un xic passat precedit d'un llarg tram preabsidal. Conserva els murs romànics amb paraments de carreus ben escairats en l'absis semicircular amb cornisa motllurada i en alguns panys del nord i del sud i per la banda de llevant fins a mitja nau; la resta els tenen de maçoneria amb carreus a les cantoneres. El frontis barroc té un portal rectangular sota d'una arcada dovellada de mig punt; al seu damunt s'hi obre un òcul circular atrompetat i el coronament està format per una minsa cornisa en arcs còncaus i amb dos pinyols apuntats; dos òculs petits es troben al dessota.

Dimensions: 18'75 x 4'00 x 8'70 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals obertes a banda i banda fa onze metres.

Campanar del segle XVIII d'un barroc auster. Té planta quadrada (4'75 x 4'75 m). Està dividit en tres cossos de perímetre un pèl regressiu marcats exteriorment per senzilles motllures. Queda coronat per una coberta plana que produeix la sensació de ser un campanar inacabat. La cel·la queda oberta amb un finestral d'arc de mig punt a cada costat; hi penja alguna campana; té una motllura a l'arrencada dels arcs. L'accés es fa per una escala exterior fins a la base del segon cos quan s'entra dins del campanar per seguir fins a la cel·la. Els seus murs amb paraments de paredat de material marronós tenen carreus de pedra blanca a les cantoneres; s'hi veu una finestreta rectangular a mitja alçada del segon cos a la cara frontal; la resta presenta una completa nuesa només trencada per les motllures.

Situació: sobre els peus de l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 24'85 metres.
Esveltesa: 5,2

TERRADELLES Sant Martí
Altitud: 175 metres. Municipi de Vilademuls

Església del segle XVIII; a la llinda del portal de la sagristia hi figura gravada la data de 1730; amb tot, deuria renovar-se o remodelar-se a finals del segle XIX ja que a la llinda del portal hi figura anotada la data del 1891. Consta d'una nau rectangular amb la capçalera recta. El portal dovellat es troba obert a la façana lateral; té un òcul circular atrompetat a mitja alçada. Els seus murs tenen paraments de pedra vista marronosa amb tècnica de maçoneria i amb carreus a les cantoneres.

Guarda una pica baptismal gòtica i un retaule en estil barroc popular inaugurat el 1950.

Campanar coetani del temple amb una estructura merament funcional. Té planta quadrada (4'00 x 4'00 m); està coronat per una minsa cornisa amb gàrgoles als angles i per una agulla piramidal d'obra. La cel·la queda oberta amb finestrals d'arc de mig punt sota mateix de la cornisa, un a cada costat; hi penja alguna campana; unes finestres es troben a nivells més baixos, en arc rebaixat alguna d'elles. Els seus murs tenen paraments de maçoneria de pedra vista marronosa amb carreus irregulars a cantoneres. Tant l'escala que pujava per dins del campanar com la que ho feia al cor, avui desaparegut, tenen les entrades tapiades ja que les parets cedien.

Situació: damunt la nau del temple fent angle al sud-est de la façana principal.
Alçada: 18'63 metres.
Esveltesa: 4,6

VILADAMÍ Sant Esteve
Altitud: 220 metres. Municipi de Vilademuls

Església del segle XVIII que va aprofitar alguns panys d'una antiga romànica dels segles XII i XIII encara visibles en els murs laterals. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó amb llunetes cegues capçada per un absis poligonal de cinc costats; està acompanyada de dues capelles laterals per banda. El frontis té un portal rectangular amb marc de pedra blanca on figura la data de 1779 a la llinda i, sobre d'ella, una fornícula amb una petita imatge de la Mare de Déu amb el Nen als braços, un òcul circular a mitja alçada i una cornisa d'un sol vessant ja que la cornisa del vessant de la dreta queda substituïda pel cos del campanar. Els seus murs tenen paraments de paredat amb carreus a cantoneres llevat de la part baixa dels laterals que conserva l'estructura romànica a base de carreus ben escairats i alineats; el del frontis queda cobert amb un arrebossat blanquinós avui (2001) força deficient.

Guarda dues piques baptismals senzilles, una d'elles romànica.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té planta quadrada (3'00 x 3'00 m) i està coronat per un cornisa amb uns petits pinacles als angles i una agulla piramidal d'obra. La cel·la queda oberta amb una finestra d'arc de mig punt a cada cara; té una motllura a la seva base. Els seus murs tenen paraments de paredat amb carreus a les cantoneres.

Situació: sobre l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis orientat a ponent.
Alçada: 16'91 metres.
Esveltesa: 5,6

VILADEMULS Sant Joan Baptista

Altitud: 120 metres.

Església romànica segurament del segle XII reconstruïda el 1560 com s'indica en la llinda del portal. Consta d'una nau sobrealçada coberta amb una volta de canó i capçada per un absis romànic reconstruït amb una volta de quart d'esfera precedit d'un arc presbiteral de mig punt; la volta descansa en una imposta que també es troba en l'absis però no a la mateixa alçària ni de la mateixa mena. Un cor alt als peus de la nau és barroc. Els seus murs tenen paraments de carreus irregulars ben escairats propis del romànic i de maçoneria els que sobrealçaren la nau. El frontis té un portal rectangular renaixentista amb marc de pedra blanca recobert per un guardapols gòtic sobre mènsules; al seu damunt hi figura una finestra de mig punt esqueixada i està coronat per l'obra del campanar.

Dimensions: 15'00 x 4'75 x 8'15 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals que estan obertes en el gruix dels murs fa set metres.

Guarda un sarcòfag del 1304 adossat a mitja alçada al mur interior dret.

Campanar de planta rectangular (5'80 x 5'00 m), antiga espadanya avui closa, amb teulada piramidal baixa coronada per una cornisa i una una teulada de quatre vessants; al seu damunt hi figura una petita espadanya d'un ull que sobresurt de la teulada pel cantó de migdia uns dos metres i tinguda en compte en calcular l'alçada total. La cel·la queda oberta amb dues finestres d'arc de mig punt a ponent mentre només n'hi ha una al sud i una altra a llevant; hi penja alguna campana. Una escala de cargol de pedra picada situada dins del mur nord en l'angle que fa amb el frontis permet accedir a la cel·la.

Situació: damunt els peus de la nau, com a continuació del frontis orientat a ponent.

Alçada: 13'87 metres.

Esveltesa: 2,4

VILAFRESER Sant Sadurní

Altitud: 150 metres. Municipi de Vilademuls

Església aixecada entre els segles XVI i XVII que conserva alguns panys de paret d'una anterior romànica del segle XIII que va caure pels terratrèmols del segle XV; es va reconstruir amb una nau de nervis del gòtic tardà i s'acabà en el barroc; fou refeta després del 1939. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta sobre tres arcs torals apuntats i està capçada per un absis poligonal de cinc costats; l'acompanyen capelles laterals. Una destacada cornisa motllurada recorre al llarg dels seus murs amb paraments de carreus irregulars i matussers. El portal, en una façana de transició al Renaixement obert al mur lateral de migdia, és dovellat amb grans peces en arc de mig punt i amb un guardapols damunt petites mènsules.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té planta quadrada (4'00 x 4'00 m) i està coronat per una cornisa destacada amb merlets esglaonats i una agulla piramidal de pedra. La cel·la queda oberta amb una finestra d'arc de mig punt a cada cara; té una motllura al seu dessota. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats a la cel·la i matussers al primer cos amb grans carreus ben picats a cantoneres.

Situació: angle sud occidental del temple.

Alçada: 23'00 metres.
Esveltesa: 5,7

VILAMARÍ L'Assumpció
Altitud: 110 metres. Municipi de Vilademuls

Església romànica de finals del segle XII modificada cap el 1689 i al llarg del segle XVIII. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberta amb voltes d'aresta i acompanyada per alguna capella lateral amb volta de llunetes. Ha estat sobrealçada a partir de l'antiga romànica i conserva encara a la capçalera el primitiu absis semicircular romànic amb murs interiors pintats de blanc; té un petit atri i un cor alt al damunt en el tram situat als peus del temple. Els murs de l'exterior tenen paraments carreuats a la part baixa i de paredat en l'alta de quan es va sobrealçar. Conserva de l'antic edifici romànic una portada al mur del migdia avui tapiada de la que només és visible el guardapols decorat amb boles en relleu tres de les quals hi tenen figures. Per sobre es veu, encara, una motllura horitzontal, terme del mur romànic; al seu damunt es va aixecar el mur amb paredat a partir del segle XVII. Al frontis hi té el portal rectangular emmarcat amb peces escairades de pedra blanca; a la llinda hi figura la data de 1787; al seu damunt hi ha una fornícula amb la imatge de la Mare de Déu i, a mitja alçada, un òcul circular, motllurat i atrompetat també de pedra blanca; està coronat per una cornisa angular. S'ha restaurat per l'exterior el 2000.

Dimensions: 17'90 x 6'70 x 12'85 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total dels del fons de les capelles laterals fa 16'80 metres.

Campanar de base romànica; és neoclàssic auster en la seva part alta. Té planta quadrada (4'54 x 4'54 m) i està capçat per una senzilla cornisa i una agulla piramidal de pedra. La base, fins a uns dos terços de l'alçada, té els murs amb paraments carreuats del romànic amb una finestra d'arc de mig punt a cada cara menys a la del nord que està paredada i una espitllera en la part baixa. Per damunt s'hi troba la cel·la amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada costat.

Situació: angle sud oriental, adossat al mur del migdia prop de l'absis.
Alçada: 23'14 metres.
Esveltesa: 5,1

VILAVENUT Sant Sadurní
Altitud: 180 metres. Municipi de Fontcoberta

Església romànica del segle XIII que fou remodelada als segles XVIII i XIX. Consta de tres naus rectangulars, la central de tres trams desiguals sobre arcs torals de mig punt i amb una capçalera formada per un absis semicircular romànic poc visible per l'exterior a causa de les obres posteriors que mig el cobriren; el seu parament és de carreus grans, irregulars, ben escairats i disposats en filades uniformes i amb una motllura per sobre de la qual es veuen els panys del sobrealçat amb paraments de maçoneria. Les dues naus laterals només de dos trams coberts amb voltes d'aresta tenen capçalera recta i són obra moderna; estan separades de la major per arcs formers de mig punt sobre un pilar quadrat per banda. La façana principal del segle XIX té un parament de carreus ben escairats de pedra marronosa; hi té un senzill portal rectangular, un òcul circular atrompetat a mig aire i una minsa cornisa convexa al centre i còncava als laterals amb creu metàl·lica al cim.

Dimensions: 14'80 x 16'00 metres respectivament de llargada i amplada; l'amplada total de les tres naus fa 12'40 metres.

Campanar neoclàssic auster. Té planta rectangular (3'30 x 2'60 m) i està coronat per una cornisa motllurada composta i un terrat amb balustrada i pinacles als angles; al seu damunt s'aixeca una cúpula de racó de claustre escapçada. La cel·la ha quedat oberta amb finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara, amb balustrades i una motllura a l'arrencada dels arcs; hi penja alguna campana. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans, irregulars, ben escairats i alineats; a les juntures és ben visible el morter de calç.

Situació: sobre l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a migdia.

Alçada: 18'20 metres.

Esveltesa: 5,5

VILERT Santa Maria

Altitud: 120 metres. Municipi d'Esponellà

Església romànica dels segles XI-XII sobrealçada i ampliada ja al XIII i principalment al XVI. Consta d'una nau rectangular romànica coberta amb una volta de canó i de dos absis semicirculars: el central i un de més petit que correspondria a una possible nau a tramuntana, la segona, avui compartimentada en capelles; s'hi van obrir capelles laterals tardanament a la banda de migdia; es comuniquen i formen com una tercera nau. El frontis del segle XVI té un portal rectangular classicitzant amb pilastres toscanes als brancals; queda cobert per un gran arc de mig punt amb grans dovelles; a la seva llinda hi figura la data de 1617. Els seus murs romànics tenen paraments de carreus petits i matussers.

Dimensions: 17'00 x 3'50 x 7'80 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 11'50 metres.

Campanar romànic del segle XIII bastit amb carreus mitjans ben escairats. Té planta quadrada (5'26 x 5'26 m); el pis superior del segle XVIII on s'hi ubica la cel·la fou bastit amb carreus irregulars i grossers. Està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb barana amb el passamà sobre petits pilars i esquifits balustres; al damunt del terrat s'aixeca una agulla piramidal de pedra. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, dues encarades a ponent i una a les altres cares. Té una escala exterior de pedra sense barana perpendicular en part i adossada la resta al mur del migdia que arriba només fins a un primer pis.

Situació: sobre de la nau del migdia, proper a l'absis, damunt mateix de la capella oberta en aquest lloc.

Alçada: 20'11 metres.

Esveltesa: 3,8

ALGUNES ESGLÉSIES SENSE CAMPANARS DE TORRE, AMB ESPADANYA, SUFRAGÀNIES O SENSE CULTE

BANYOLES Sant Esteve, antic monestir

Altitud: 175 metres.

Església d'orígens romànics ensorrada en els terratrèmols del segle XV, refeta en gòtic a partir del 1431 i reconstruïda amb aires neoclàssics entre el 1702 i el 1740. Consta d'una nau rectangular coberta amb voltes de llunetes sobre arcs torals de mig punt; està acompanyada de sis capelles per banda i d'un transsepte que no sobresurt; queda capçada per tres petits absis, el central poligonal per fora i semicircular per dins. El portal queda obert en el mur frontal conservat de la

construcció gòtica; té un marc rectangular amb motllures sobre un podi i capçades per formacions florals; està rodejat de motllures gòtiques coronades per florets, tres arcades apuntades en degradació amb flametes i una corona amb dos braços amb ullets i, tot plegat, cobert per un escàs ràfec motllurat; immediatament al damunt hi té una rosassa motllurada i atrompetada; el frontis queda coronat per una senzilla cornisa angular amb una petita finestra rectangular sota mateix del vèrtex superior; el seu mur té un parament de carreus petits, irregulars, força plans i disposats en filades. Altres murs tenen paraments de paredat de pedra vista. Arquitectes: Agustí Soriano i Mariano Vallescà, aquest pels absis; mestre d'obres: Salvador Sobreroca. Dimensions: 15'67 x 7'70 x 7'86 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons dels braços del transsepte fa 8'83 metres. **Campanar** de planta quadrada (3'85 x 3'85 m) amb un primer cos segurament conservat de l'anterior gòtic; queda limitat a la part alta per una senzilla cornisa amb petits pinacles als angles; fou continuat per un segon cos octagonal ja en el 1692 sota la direcció del mestre Joan Cisterna; la cel·la, amb un senzilla motllura al dessota, té finestrals en arc apuntat a cada cara; està coronada per una escassa cornisa, un terrat amb balustrada i, al seu damunt, cap el 1743, s'hi bastí un templet amb cúpula. Pel seu interior hi puja una escala helicoïdal. He calculat que la seva alçada mesura 18'15 metres; són dades que considero com aproximades.

BANYOLES Santa Maria dels Turers (l'etimologia ho fa derivar de “turons”)

Altitud: 175 metres.

Església gòtica aixecada entre el 1260 i el 1333. Consta de tres naus rectangulars, la central gòtica de quatre trams coberts amb voltes de creueria i capçada per un absis poligonal de cinc costats que n'aparenten set cobert amb una volta ogival de nervis units en una clau que representa l'Anyell de Déu; tot el temple està il·luminat amb finestrals geminats vidriats d'arc apuntat calat. Les dues naus laterals foren afegides posteriorment, al segle XVII la nau de tramuntana i al XIX (1864) la de migjorn;un cor alt als peus del temple és del 1570. El portal principal al frontis, a ponent, és rectangular en un cos neoclàssic del 1849 que sobresurt i està recobert per una terrassa amb balustrada i una fornícula exempta amb la imatge de la patrona, obra de J. Bohigas; l'entrada està constituïda per una arcada dovellada de punt rodó precedida d'un cancell amb portes de vidre; a mitja alçada hi ha una gran rosassa atrompetada amb vidres de colors que representen dos àngels amb l'escut de la ciutat; l'entrada lateral, situada prop de l'absis llevantí, s'obre en el mur de migdia; es tracta d'una portalada gòtica atrompetada de principis del segle XIV amb cinc arquivoltes apuntades i bordó sobre dues columnetes per banda alternades amb antes i amb un fris sota impostes esculpit en baix relleu; damunt la llinda hi ha un timpà amb restes d'un calvari pintat, també del segle XIV. Els seus murs tenen paraments de pedra carreuada amb peces ben escairades petites, són mitjanes a les cantoneres. Dimensions: 18'00 x 5'50 x 19'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; la llargada no inclou el cancell que té una fondària de 2'50 metres; l'amplada de les tres naus arriba als 10'25 metres i des del fons de les capelles laterals a 16 metres. Arquitectes: Pere de Torroella de Fluvià consta que se n'encarregava cap el 1290 pel que fa a la nau gòtica; J. Figueres dirigí la reconstrucció del temple després del 1939. **Guarda** a la portada una imatge neogòtica de l'Assumpció del 1957 obra de J. Bohigas; una altra al presbiteri de *La Mare de Déu i el Nen* en alabastre també de J. Bohigas i, igualment d'ell, és al *Sant Crist* de l'altar major i els relleus de les trones; altres imatges de J. Martí són *La Puríssima* (1946) i *La Mare de Déu de Fàtima* (1951); la de *Sant Antoni de Pàdua* és de J. Carreras (1944); unes pintures de R. Noè del 1960 es troben als timpans de les portes del presbiteri. També es guarda, al baptisteri, una pica baptismal romànica del segle XII i, prop de la sortida, n'hi ha una altra del XVII amb relleus; les vidrieres de colors amb escenes religioses i locals són dels vidriers A. Martorell i A. Oriach col·locades entre el 1947 i 1962; té un orgue del 1958 situat al cor. **Campanar** de cadireta amb sis ulls d'arc de mig punt disposats en tres pisos, dos en cadascun d'ells, tots en arc de mig punt; en un dels dos superiors hi pengen dues campanetes. Els seus murs tenen paraments de carreus petits i ben

escairats; tenen un gruix de 1'80 metres que va disminuint a mesura que s'eleva l'espadanya. Situació: prolongació vertical del frontis encarat a ponent. Alçada: 36'73 metres.

BANYOLES Sant Pere

Altitud: 170 metres.

Església que ocupa uns baixos moderns amb una estructura de formigó i amb murs arrebossats i emblanquinats. El portal i les finestres són rectangulars. **Campanar** d'espadanya exempt modern format per tres blocs verticals de formigó disposats en estrella, amb obertures superiors per sostenir dues campanes petites. Situació: al peu de l'escala d'entrada unit a la façana principal per un mur amb tres finestrals rectangulars. Alçada: 7'50 metres

CAMÓS Santa Magdalena de Noves, ermita

Altitud: 216 metres.

Església romànica de la primera meitat del segle XIII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó i capçada per un absis rectangular de la mateixa amplada que la nau; té una absidiola semicircular escurçada oberta al mur nord a tocar l'absis; sembla d'un moment tardà. El portal en arc de mig punt ben dovellat es troba al mur de ponent, als peus del temple; està precedit d'un ampli porxo cobert per un terradet i obert al sud per un gran portal en arc de mig punt. Té una escala de pedra adossada al mur de ponent que permet accedir al terradet i des d'allí a la base de l'espadanya. Murs de carreus mitjans matussers ben alineats; en les cantoneres són ben escairats. Dimensions: 10'80 x 4'00 x 7'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons de l'absidiola l'amplada arriba als cinc metres. **Campanar** d'espadanya amb dos ulls en arc de mig punt coronat per una motllura i un frontó triangular on hi ha una tercera finestra petita i ben centrada. Ha estat aixecat amb carreus ben escairats. Es troba damunt del mur frontal, gairebé tan ample com ell; l'amplada de la seva base fa 5'50 metres i la seva alçada arriba als 14; són mesures que prenc com aproximades.

CORNELLÀ DEL TERRI Sant Antoni, capella

Altitud: 96 metres.

Església romànica probablement aixecada al segle XIII. Consta d'una petita nau rectangular coberta amb una volta de canó i capçada per un absis semicircular orientat al nord-est. Té un portal en arc de mig punt amb dovelles i carreus petits ben escairats; un petit òcul queda obert al seu damunt. Al davant, s'hi ha instal·lat tardanament un llarg porxo amb una teulada a dues vessants damunt una estructura de fusta; se sosté en el mur de ponent, en un altre que el tanca a llevant i en dos pilars de pedra ben tallada a la banda del sud damunt d'un podi que queda obert en la part frontal. Els seus murs presenten paraments de carreus mitjans matussers llevat del frontis obrat amb tècnica de maçoneria de peces grans sense desbastar i amb molta argamassa visible. Dimensions: 6'40 x 3'50 x 4'70 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt cobert per una teuladeta de dos vessants amb dues ales curtes horitzontals a cada extrem. Es troba aixecat, tardanament, damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa 1'60 metres i que la seva alçada arriba als 7'45; són mesures que considero aproximades.

ESPASENS Santa Maria

Altitud: 150 metres. Municipi de Fontcoberta

Església romànica de principis del segle XIII. Consta d'una nau rectangular coberta amb un sostre sobre encavallades metàl·liques de recent instal·lació i capçada a llevant per un absis semicircular sense ornamentació. La nau fou sobrealçada tardanament. Els murs del temple de molt gruix presenten paraments de carreus petits, ben escairats i ordenats en filades; la part del mur que

fou sobrealçat és fàcil de descobrir-lo per presentar petits carreus, també, però matussers i en desordre; les dues zones queden separades per una fina motllura. Dimensions: 16'00 x 6'00 x 7'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt aixecat amb carreus i cobert per una teuladeta de dos vessants; es troba damunt i al centre del mur dels peus de temple, a ponent. He calculat que l'amplada de la seva base fa dos metres i que l'alçada arriba als 10'20; són mesures que considero aproximades.

MARE DE DÉU DE LA FONT Santa Maria, ermita
Altitud: 190 metres. Municipi de Fontcoberta

Església d'orígens romànics del segle XII amb moltes modificacions posteriors. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó un pèl apuntada i capçada a llevant per un petit absis romboide dins del gruix del mur recte que va substituir l'antic absis semicircular romànic primitiu. Portal al mur de migdia a base d'un marc en arc de mig punt de peces ben escairades; al segle XV amb motiu de diverses obres se'n feu un de nou rectangular al mur de ponent; s'hi afegí al davant un ampli porxo rectangular de murs ben carreuats i cobert per una teulada de dos vessants que descansa en murs oberts per grans arcs a ponent de mig punt i, al sud, rebaixat; també s'hi afegiren podis baixos amb entrades al centre; el portal actual, de totes maneres, porta data del 1772. Els murs presenten paraments de carreus ben escairats de mida mitjana i disposats en filades. Dimensions: 10'10 x 3'50 x 5'35 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; com que s'obriren escassos altars laterals a banda i banda de la nau, l'amplada total si se'ls té en compte fa 4'65 metres. **Campanar** d'espadanya, obra tardana, de dos ulls entre tres robustos pilars desiguals ben carreuats i coberts per una estructura de fusta horitzontal que sosté una teulada de dos vessants amb teules aràbigues; hi pengen campanetes. Es troba situat damunt el mur dels peus del temple una mica escorat cap a l'esquerra. He calculat que l'amplada de la seva base fa 5'17 metres i que arriba a una alçada de 8'90; són mesures que caldrà acceptar com aproximades.

MATA Sant Andreu
Altitud: 140 metres. Municipi de Porqueres

Església romànica aixecada a finals del segle XIII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó un pèl apuntada; acabava a llevant amb un absis semicircular romànic però a mitjans del segle XX va ser eliminat tot substituint-lo per un transsepte i un nou absis també semicircular un pèl allargat. Té un portal al mur de migdia amb un marc de dovelles grans i primes i carreus ben escairats als muntants en pedra blanquinosa. Els murs tenen paraments de carreus ben escairats de mida allargada i prima disposats en filades ben ordenades. Dimensions: 25'90 x 5'00 x 6'50 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada total si tenim en compte els transsepte arriba als 12'90 metres. **Campanar** d'espadanya de dos ulls coberts per una teulada de quatre vessants damunt una estructura de fusta; queda prolongada fent una destacada cornisa pels seus quatre costats; se sosté damunt tres pilars ben carreuats aixecats damunt i al centre del mur de ponent, als peus del temple. He calculat l'amplada de la seva base en 2'90 metres i la seva alçada en 10'90; són mesures que considero aproximades.

MERLANT Sant Quirze i Santa Julita, ermita
Altitud: 300 metres. Municipi de Porqueres

Església romànica aixecada al segle XIII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó un xic apuntada; està capçada a llevant per un absis semicircular sense altra ornamentació que una motllura sota cornisa; té dues escasses capelles obertes en el gruix dels murs, una a cada façana lateral tocant a l'absis. El portal obert a ponent té un marc en arc de mig punt amb grans dovelles ben picades damunt muntants de carreus ben escairats de peces grans; queda ornat amb un senzill bordó que descansa en petites mènsules; al damunt hi ha una petita finestra en arc de

mig punt. Els seus murs mostren paraments de carreus mitjans ben escairats i ordenats en filades. Dimensions: 12'50 x 4'50 x 5'27 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons de les dues capelles laterals l'amplada fa 5'40 metres. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt tancat per una teulada d'un vessant sobre estructura de fusta que a més de formar una escassa cornisa al davant es prolonga enrere per formar un porxo posterior damunt de dos pilars aixecats damunt la teulada; ells i els tres pilars que formen els allargassats finestrals mostren carreus ben escairats. Està situat damunt i al centre del mur dels peus, a ponent. He calculat que l'amplada de la seva base fa 3'65 metres. La seva alçada arriba als 9'34 metres; aquestes mesures són aproximades.

LES OLIVES Santa Maria, antiga canònica, avui sufragània

Altitud: 200 metres. Municipi de Vilademuls

Església dels segles XVII-XVIII d'aires barrocs austers. Ha estat bastida amb murs de paredat barrejats amb alguns panys de carreus ben escairats reutilitzats d'un edifici anterior, potser del segle XII. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberts amb voltes de llunetes cegues, un d'ells amb el cor, i capçada per un absis poligonal de cinc costats amb volta de nervis. El portal en arc rebaixat està situat al mur de migdia sota una galeria amb volta de canó que li fa de petit porxo. Dimensions: 16'00 x 5'75 x 7'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals en fa onze. **Guarda** una pica beneitera petita amb relleus rústics, sense peu i de forma ovoide, i una bella Mare de Déu d'alabastre del segle XIV. **Campanar** de torre coetani del temple. Té planta quadrada (4'00 x 4'00 m). Està coronat per una cornisa motllurada i una agulla piramidal d'obra amb una petita creu metàl·lica al cim. La cel·la queda oberta amb quatre finestrals d'arc de mig punt sobre impostes, un a cada costat; hi penja alguna campana. Situació: angle nord-oest de l'edifici, proper als peus. Alçada: 20'00 metres; càlcul fet amb aproximació ja que el campanar és inaccessible per barreres arquitectòniques i es fa difícil mesurar-lo. Esveltesa: 5

PORQUERES Santa Maria

Altitud: 180 metres.

Església romànica de finals del segle XII, consagrada el 1182. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberta amb una volta de canó i capçada per un absis semicircular prolongat i amb tres absidioles igualment semicirculars inserides en el gruix del mur; està precedit per un tram preabsidal amb dues capelles laterals rectangulars igualment inserides en el gruix del mur; l'arc triomfal amb un bordó bossellat descansa sobre impostes decorades amb relleus figuratius i sobre unes columnes exemptes amb els capitells bellament esculpits. La volta de canó reposa sobre una imposta que recorre tota la seva base i que també es troba en l'absis per damunt de les absidioles. Per l'exterior està ornat sota cornisa amb una motllura sobre mènsules, element decoratiu que apareix també al llarg dels murs laterals. La portalada oberta al mur de ponent, als peus del temple, té un parament ben carreuat, com per l'interior, amb peces mitjanes; es troba en un cos que sobresurt del frontis; la formen quatre amples arcades en degradació ben dovellades en arc de mig punt sobrepassat, com de ferradura, les dues més interiors descansen sobre impostes i columnes; un guardapols decorat amb un motiu entrellaçat també va a parar a la mateixa imposta ornada amb un motiu de palmetes; limita per sobre el cos de la portalada un modest ràfec sobre senzilles mènsules; damunt mateix del ràfec el mur hi té un òcul circular atrompetat per damunt del qual es transforma en un campanar d'espadanya. Dimensions: 26'00 x 7'20 x 9'40 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total comptada des del fons de les capelles laterals del presbiteri fa nou metres. **Campanar** d'espadanya del segle XVIII format per un mur de carreus irregulars; té un gruix de 2'90 metres en la seva part baixa i de 1'30 en la superior en la qual s'obre un ull d'arc apuntat en el que hi penja una campaneta; l'amplada de la seva base fa 4'70 metres. Fou aixecat

davant mateix de l'antic, més baix, de manera que se sumen i es reforcen; recentment s'hi han aixecat dos contraforts per la part posterior, un a cada costat, propers a les cantoneres; està coronat per una cornisa, una teuladeta de dos vessants amb pinacles als seus extrems i una petita creu de pedra al centre. Situació: a ponent, damunt i al centre del mur frontal. Alçada: 20'70 metres.

PUIGPALTER Sant Jaume
Altitud: 210 metres. Municipi de Banyoles

Església romànica del segle XII modificada en etapes posteriors. Consta d'una nau rectangular coberta per una volta de canó de mig punt i capçada per un absis semicircular sense ornamentació orientat a llevant; el parament del seu mur mostra carreus mitjans, bens escairats i alineats en la seva major part. Un portal rectangular es troba al mur de ponent als peus del temple amb un marc de pedra blanca amb peces ben escairades. El temple es va sobrealçar i es van regruixar els murs de manera que els primitius romànics, de carreus ben escairats de mida mitjana i ben alineats, van completar-se a la part alta amb tècnica de maçoneria de paredat. També es va modificar pels volts del 1740 el mur de ponent amb un nou portal, un òcul circular a mitja alçada i una espadanya. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt tancat per dalt amb dos vessants força inclinats. Es troba situat al centre i al damunt del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa 1'76 metres i que l'alçada arriba als 9'90; són mesures que considero aproximades.

PUJALS DELS CAVALLERS Santa Maria
Altitud: 130 metres. Municipi de Cornellà del Terri

Església romànica del segle XIII probablement aprofitant una d'anterior (segles XI i XII). Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó un pèl apuntada i capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera. Tard, cap al segle XVIII, es va sobrealçar i s'hi afegiren dues capelles, una al nord semicircular i l'altra al sud rectangular. També el portal deu ser d'aquest moment tardà o de poc abans; té arc de mig punt molt ben dovellat per peces grans ben picades; descansa directament en els murs. Murs amb paraments de grans carreus ben escairats disposats en filades ben ordenades; per l'interior i en alguns panys els paraments mostren carreus petits, matussers, irregulars; semblen d'una etapa antiga. Dimensions: 14'80 x 4'00 x 5'30 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada des del fons de les capelles arriba als 9'40 metres. **Campanar** d'espadanya de dos ulls tancats per una estructura de fusta que sosté una àmplia teulada horitzontal de dos vessants; els tres pilars mostren obra de carreus ben escairats; hi penja alguna campana. He calculat que l'amplada de la base de l'espadanya fa 4'20 metres i que arriba a una alçada de 11'30; són mesures que considero aproximades.

PUJARNOL Sant Nicolau, ermita
Altitud: 723 metres. Municipi de Sant Miquel de Campmajor

Església romànica del segle XIII, segurament refeta i escurçada en temps posteriors. Consta d'una petita nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada i capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera apuntada; no té ornamentació per l'exterior. Té un portal a ponent, als peus del petit temple, amb marc rectangular de carreus i llinda de peces grans i ben escairades. Els murs mostren paraments de carreus matussers, mitjans i ben alineats; al frontis es veu, a la part alta, obra de maçoneria. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt cobert per una teuladeta de dos vessants. Està aixecat amb peces de pedra desiguals, petites i matusseres damunt i al centre del mur frontal. He calculat l'amplada de la seva base en 1'92 metres i la seva alçada en 5'90; són mesures aproximades.

RIUDELLOTS DE LA CREU Sant Martí
Altitud: 125 metres. Municipi de Palol de Revardit

Església romànica de finals del segle XII o de principis del XIII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó un pèl apuntada; està capçada a migdia per un presbiteri rectangular; s'hi afegiren tardanament dues capelles, una a cada lateral. El portal al nord té un marc en arc de mig punt ben dovellat amb els muntats carrueats amb peces ben escairades. Els murs tenen paraments diversos; així el del migdia té carreus irregulars, matussers i sense organitzar en filades mentre que els altres presenten carreus ben escairats i organitzats en filades. Dimensions: 12'60 x 4'30 x 7'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles arriba als 12'20 metres. **Campanar** d'espadanya de tres ulls en arc de mig punt disposats en dos nivells; dos d'ells allargassats en el nivell baix i el tercer, més petit, al centre d'un frontó triangular que corona el campanar; les zones queden separades per una fina motllura; queda cobert per una teulada de dos vessants que sobresurt amb destacades cornises. Està situat damunt del mur dels peus del temple orientat al nord. He calculat que l'amplada de la base fa 6'60 metres i que la seva alçada arriba als 7'50; són mesures que considero aproximades.

SANT MIQUEL SESVINYES Sant Miquel, ermita
Altitud: 250 metres. Municipi de Serinyà

Església romànica del segle XII o de poc abans. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada i capçada per un absis semicircular a llevant sense ornamentació i amb un sòcol d'escàs relleu. Portal al mur de ponent, als peus del temple, amb un marc de carreus de pedra blanca ben escairats i amb un arc de mig punt ben dovellat. Murs de carreus petits i matussers poc ben organitzats a l'absis i més mal parats en la resta sobretot al mur de ponent on queden barrejats amb peces gens picades; uns contraforts atalussats reforcen el mur de migdia; una petita creu de pedra es troba aixecada damunt la teulada en el vèrtex de llevant. Dimensions: 9'15 x 4'10 x 4'10 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt cobert per una teuladeta horitzontal de dos vessants. Es troba aixecat damunt i al centre del mur dels peus, el frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa un metre vuitanta i que l'alçada arriba als 9 metres; són números que considero aproximats.

SANT NAZARI Sant Nazari, ermita
Altitud: 400 metres. Municipi de Sant Miquel de Campmajor

Església romànica aixecada al segle XI. Consta d'una petita nau rectangular coberta amb una volta de canó i capçada a llevant per un absis semicircular prolongat i decorat per fora amb arcs cecs sota cornisa i lesenes llombardes; està cobert amb una volta de quart d'esfera. El temple es va esfondrar i va caldre reconstruir-lo cap al segle XVIII; avui encara es veuen els reforços a base de tirants per evitar que els murs cedeixin. Portal rectangular al mur de ponent amb marc de grans carreus ben escairats de color marronós. Murs de l'absis a base de petits carreus matussers ordenats en filades; els restants murs presenten paraments similars barrejats amb panys de maçoneria i amb carreus grans ben escairats a cantoneres. Dimensions: 8'55 x 3'40 x 4'68 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt cobert per una teuladeta horitzontal i situat damunt i al centre del mur de ponent, als peus del temple. He calculat que l'amplada de la seva base fa 1'53 metres i que la seva alçada arriba als set metres; són mesures que considero aproximades.

SANT PATLLARI Sant Patllari, ermita
Altitud: 648 metres. Municipi de Porqueres

Església romànica aixecada al segle XIII; ha sofert diverses modificacions. Consta d'una nau rectangular inicialment coberta amb una volta de canó; actualment només en conserva la part més propera a l'absis; la resta la forma una estructura de fusta de dos pendents. Està capçada a llevant per un absis semicircular sense completar i amb un ornamentació per l'exterior d'una motllura sota

cornisa. Té un bonic portal obert al mur de migdia format per un marc de pedres grans, ben escairades amb dovelles que formen un arc de mig punt. Murs amb paraments de pedres grans i petites barrejades, sense organitzar; algun mur és atalussat. Dimensions: 9'20 x 4'00 x 4'20 metres de llargada, amplada i alçada respectivament. Té una estructura afegida a la part de ponent que no té res a veure amb el temple. **Campanar** d'espadanya amb un ull en arc rebaixat format per pilars atalussats que concorren per damunt de l'ull fent arc sense cobrir-se amb cap teuladeta. Es troba damunt i al centre del mur de ponent, als peus del temple. He calculat que la seva base fa prop de dos metres i que té una alçada de 6'76; són mesures que dono per aproximació.

USALL Sant Cristòfor

Altitud: 182 metres. Municipi de Porqueres

Església romànica de finals del XII bastida amb pedra d'Espolla marronosa de carreus mitjans ben escairats i alineats. Consta d'una llarga nau amb capçalera recta resultat de reformes tardanes que eliminaren l'antic absis semicircular. Està coberta amb una volta de canó que se sosté al centre en un arc toral de mig punt. Ha sofert una ampliació i un sobrealçat fet que ha significat un allargament en sentit de ponent i una elevació de la volta. La nau és lleugerament més estreta de la capçalera que dels peus. En ells hi ha oberta una porta tardana (la primitiva s'obria al sud i ara està cegada). El portal rectangular queda recobert per dues arcades de mig punt, l'exterior amb grans dovelles, que deixen un timpà nu; descansen en una imposta que va de banda a banda; al seu damunt hi ha una finestreta en arc de mig punt i més amunt s'hi aixeca el campanar. Dimensions: 17'25 x 4'25 x 8'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada és la mitjana de les dues mesures fetes als peus i a la capçalera. **Campanar** d'espadanya de dos ulls allargassats en arc de mig punt limitats per tres pilars que sostenen un teuladeta de dos vessants sobre bigues de fusta que deixa una àmplia cornisa a banda i banda; hi pengen dues campanetes. L'amplada de la seva base fa 4'50 metres. Situació: damunt mateix del mur dels peus, el frontis, a ponent. Alçada: 9'65 metres.

EL PLA D'URGELL

CAMPANARS EN ORDRE ALFABÈTIC DE MUNICIPIS

Municipis i poblacions	Parròquies	Alçada en metres	
Barbens	L'Assumpció	22'89	
Bell-lloc d'Urgell	Sant Miquel	31'85	
Bellvís	L'Assumpció	38'15	
Els Arcs	Sant Antoni Abat	26'40	
Castellnou de Seana	Sant Joan	24'70	
Golmés	Sant Salvador	26'78	
Ivars d'Urgell	Sant Andreu	34'46	
Vallverd	Sant Miquel	17'21	
Linyola	Santa Maria	29'47	
Miralcamp	Sant Miquel	22'25	
Mollerussa	Sant Jaume	42'00	
Palau d'Anglesola, El	Sant Joan Baptista	30'15	
Poal, El	Sant Joan Baptista	24'64	
Sidamon	Sant Bartomeu	20'55	
Torregrossa	L'Assumpció	31'64	
Vilanova de Bellpuig	Sant Pere	25'98	
Vila-sana	Sant Miquel	24'93	

Alçada mitjana: 28'23 metres

PARRÒQUIES AMB CAMPANAR DE TORRE, UNA A UNA

ELS ARCS Sant Antoni Abat
Altitud: 217 metres. Municipi de Bellvís

Església classicitzant aixecada el 1792 i refeta modernament. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberts per un sostre horitzontal sobre tres bigues; té la capçalera recta amb un presbiteri cobert per una volta de petxines damunt raconeres; l'acompanyen dos passadissos laterals separats de la nau per columnes i dues capelles per banda cobertes amb voltes d'aresta. El frontis amb el mur arrebossat i pintat en un to gris i amb carreus de pedra clara a les cantoneres té un portal en arc rebaixat flanquejat per dues pilastres toscanes i, al damunt, un frontó triangular amb un petita fornícula sense imatge en el timpà; una motllura horitzontal divideix el mur en dues zones, en la superior, pintada simulant carreus, en destaca un òcul circular motllurat i atrompetat; està coronat per un frontó triangular amb un òcul al centre del timpà i amb tres pinacles als seus angles; els espais laterals tenen cornises còncaves molt inclinades.

Dimensions: 18'30 x 5'94 x 10'52 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 13'06 metres.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (4'50 x 4'70 m) i està coronat per una cornisa i una agulla piramidal d'obra amb els careners recoberts de teules. Els seus murs estan arrebossats i pintats en un to grisenc; uns carreus de pedra clara són ben visibles a les cantoneres; la resta mostra una gran nuesa; amb tot, té un aspecte ben digne. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt amb el marc en pedra blanca, una a cada cara; hi pengen dues campanes grans; està coberta per un sostre horitzontal de maons damunt biguetes de formigó. Una escala de pedra amb barana de fusta, arrapada als murs interiors de la torre i amb un ull escàs puja fins a la cel·la.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a migdia.

Alçada: 26'40 metres.

Esveltesa: 5,6

BARBENS L'Assumpció

Altitud: 283 metres.

Església gòtica reformada el 1686. Consta d'una nau rectangular coberta fins a la meitat per una volta de canó seguit arrebossada i emblanquinada; la segona meitat de dos trams fins al presbiteri està coberta amb voltes de llunetes cegues; el presbiteri rectangular fa que la capçalera sigui recta. Té un cor alt als peus amb barana de fusta sobre un embigat horitzontal; el cancell és envidriat. El frontis està obert amb un portal en arc de mig punt dovellat amb grans peces de pedra clara, una petita fornícula amb imatge al seu damunt, un òcul circular motllurat i atrompetat a mitja alçada i una alta cornisa angular com a coronament, visible només a l'esquerra perquè a la dreta s'hi aixeca el cos del campanar. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats fins a mitja alçada; més amunt apareixen de maçoneria.

Dimensions: 27'91 x 5'12 x 10'37 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; davant del presbiteri la nau s'eixampla amb un transsepte que té una llargada de 14'77 metres.

Campanar amb un cos gòtic i una cel·la del temps del barroc. Té un primer alt cos de planta quadrada (3'25 x 3'25) i està coronat per un cornisa motllurada i un terrat amb balustrada i pinacles de bola als angles. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats però matussers els de les últimes filades sota de la cel·la que queda oberta amb quatre finestrals d'arc de mig punt amb el marc de pedra clara ben dovellat i carreuat de peces petites; hi pengen campanes; té unes motllures a sota els finestrals, a sobre i a l'arrencada dels seus arcs. Els seus paraments són de carreus mitjans ben escairats de pedra més clara que la del primer cos que té les parets ben nues, sense cap mena d'element que intenti donar-li algun atractiu.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-oest del frontis orientat al nord.

Alçada: 22'89 metres.

Esveltesa: 7

BELL-LLOC D'URGELL Sant Miquel

Altitud: 202 metres.

Església antiga refeta l'any 1952 en un estil eclèctic. Consta de tres naus rectangulars, transsepte, cimbori vuitavat que aixopluga la cúpula amb finestres rectangulars obertes en el

tambor, cor i cancell. La nau central té cinc trams, un d'ells és el transsepte; està coberta per una volta de canó de mig punt amb llunetes sobre quatre arcs torals de mig punt i d'una imposta classicitzant; tres pilars per banda amb pilastres adossades sostenen arcs formers de mig punt; el presbiteri és semicircular tot i que la capçalera és recta. Un cor alt als peus del temple amb una barana de fusta descansa en un arc rebaixat i d'un pis horitzontal sobre bigues de formigó

El frontis està dividit en tres grans zones a base de quatre pilastres de poc ressalt; es corresponen amb les naus; té un portal rectangular amb un marc de pedra blanca; està precedit d'una àmplia graderia al centre i una rampa al lateral protegida per una barana metàl·lica. A la part alta del frontis hi ha una rosassa motllurada i una minsa cornisa angular amb creu de pedra a l'angle superior. Els seus murs tenen paraments de maó vist.

Dimensions: 33'08 x 9'10 x 13'81 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 19'03 metres, el transsepte en fa 19'03 x 8'37 x 13'91 i la cúpula arriba als 19'46.

Guarda pintures al presbiteri de Llucià Navarro, una imatge de *Sant Miquel* de Leandre Cristòfol i una imatge de *La Mare de Déu* de Josep Solé.

Arquitecte: Josep Domènech i Massana (1885-1973).

Campanar eclèctic coetani del temple**.** Té planta quadrada (4'75 x 5'00 m) amb els caires ressaltats amb pedra clara mentre que els murs de maó vist la tenen fosca, més que els del temple. La cel·la té els seus murs oberts amb petites finestretes cruciformes a manera de gelosies a l'entorn de les finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, amb àmplies balconades. Està coronada per una cornisa motllurada i una agulla piramidal quadrada. Una esfera de rellotge està situada sota del balcó frontal.

L'escala ampla que puja pel seu interior té graons dignes de pedra artificial sobre voltes catalanes, barana de ferro, un bon ull central i queda il·luminada per àmplies finestres laterals; al capdamunt, l'ull queda ocupat per una estança amb la maquinària del rellotge. La cel·la té dues campanes grans i una de petita; el seu sostre el forma l'interior buit de l'agulla quadrada piramidal que es recolza en una estructura de fusta. L'aspecte que presenta el fa poc equilibrat perquè la cel·la té, aparentment, força més amplitud que el cos del campanar.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 31'85 metres.

Esveltesa: 6,3

BELLVÍS L'Assumpció

Altitud: 206 metres.

Església neoclàssica aixecada entre el 1804 i el 1851. Consta de tres naus rectangulars de cinc trams, un d'ells és el transsepte; estan cobertes amb voltes bufades sobre arcs torals de mig punt; té cancell; les naus estan separades per arcs formers de mig punt que descansen en esvelts pilars quadrats de doble capitell, el primer jònic i el segon toscà. Un cor alt als peus del temple reposa en un arc carpanell i en una volta de llunetes. Un cambril amb la imatge de *La Mare de Déu de les Sogues* està situat darrere l'altar major; és resultat d'una ampliació del temple el 1865 per encabir-lo. El mur del frontis ha estat bastit amb un parament de grans carreus ben escairats de pedra blanca d'Arbeca; els murs laterals els tenen de maçoneria de grans peces, sobretot als baixos.

Al frontis hi figura la data de 1844 en un portal rectangular flanquejat per dues columnes toscanes sobre pedestals exemptes per banda, un arquitrau llis amb cornisa i una fornícula circular amb imatge; té un gran òcul circular a mitja alçada i una cornisa horitzontal sobre mènsules. Quatre grans pilastres toscanes recorren tota la façana de dalt a baix i la divideixen en tres zones que es

corresponen amb els àmbits interiors; dues d'elles al centre a banda i banda del portal i les altres a les cantoneres; a cadascuna de les dues zones laterals hi ha oberta una finestra rectangular a mitja alçada. L'obra d'aquesta església, d'estil neoclàssic pur, fou possible gràcies a la col·laboració del poble que es va desviure per aportar material i sufragar l'alt cost de la construcció.

Dimensions: 38'30 x 8'67 x 15'30 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 20'70 metres, el transsepte en fa 23'02 x 8'75 de llargada i amplada i la cúpula bufada del creuer arriba a l'alçada de 16'85 metres.

Arquitectes: Pedro Calzada, Josep Oriol Mestres de Barcelona, i el mestre d'obres Antoni Munné, de Tàrrega.

Guarda una imatge d'alabastre policromat de la Mare de Déu de peu dret amb el Nen sobre el braç esquerre; fa uns 22'50 centímetres d'alt; es tracta d'una figura d'estil Renaixement que, si no fos autèntica, seria una reproducció de la imatge original; porta el nom de *Mare de Déu de les Sogues* i és objecte d'una especial devoció entre la feligresia i en general per a la gent lleidatana.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té planta rectangular (5'25 x 5'75 m.). Està coronat per una cornisa motllurada i una agulla piramidal escapçada; el formen tres cossos; el primer alt i compacte acaba en una motllura composta que és la prolongació de la cornisa del frontis; el segon té una esfera horària i les cantoneres arrodonides; i un tercer on s'hi ubica la cel·la amb els caires aixamfranats i finestres d'arc de mig punt amb baranes de carreus, una a cada cara; hi pengen campanes. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats.

Per l'interior, una escala d'estil català sobre voltes i arrapada als murs amb barana metàl·lica arriba fins a l'alçada del cor i des d'allí fins a la cel·la hi puja una escala de cargol de pedra picada dins d'un cilindre adossat al mur de tramuntana. Una figuera ha crescut a la part alta d'aquest campanar i això fa que es pugui alterar i a la llarga, si no s'hi posa remei aviat, potser algunes pedres remogudes per les arrels de la figuera podrien precipitar-se al buit amb perill per a la gent.

Situació: damunt l'ala dreta del temple, fent angle al sud-est del frontis encarat a migdia.

Alçada: 38'15 metres.

Esveltesa: 6,6

CASTELLNOU DE SEANA Sant Joan

Altitud: 269 metres.

Església aixecada al segle XVII en estil renaixentista tardà influït pel barroc; la data de 1744 figura gravada a la façana. Consta de tres naus rectangulars de quatre trams, la central coberta amb voltes de llunetes i les laterals d'aresta; el presbiteri recte queda cobert amb una volta de petxina que descansa en altres petxines raconeres; les naus estan separades per arcs formers de mig punt sobre pilars rectangulars cruciformes. Un cor alt als peus del temple amb barana metàl·lica descansa en un arc carpanell i una volta de llunetes. Les façanes, tant la principal com les laterals, estan arrebossades i pintades de color blanc. El frontis té el portal obert en arc de mig punt amb el marc motllurat en pedra grisa i amb pilastres adossades als muntants; hi té unes grades elegants davant d'ell; a sobre, una fornícula amb la imatge del patró envoltada per un guardapols mixtilini sobre una base motllurada a manera de ràfec; al damunt, un òcul circular motllurat i atrompetat, i una cornisa angular amb una creu inscrita en un cercle al cim.

Dimensions: 21'43 x 7'36 x 11'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 15'90 metres.

Guarda un pica baptismal datada el 1745.

Campanar coetani del temple. Té planta pràcticament quadrada (4'85 x 4'90 m.); està bastit

amb murs de carreus mitjans ben escairats i ornamentat amb cinc senzilles motllures distribuïdes en intervals similars i coronat per una cornisa motllurada destacada i un terrat amb balustrada i pinacles de bola als angles; al seu damunt i al centre hi ha aixecada una espadanya d'un ull. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt sobre modestes impostes i emmarcades per petites peces de dovelles i carreus, una a cada cara; hi pengen campanes.

Situació: al damunt de l'ala esquerra del temple fent angle nord-oest amb el frontis encarat a tramuntana.

Alçada: 24'70 metres.

Esveltesa: 5

GOLMÉS Sant Salvador

Altitud: 275 metres.

Església neoclàssica aixecada a la segona meitat del segle XVIII entre el 1747 i el 1772. Consta d'una nau rectangular de quatre trams, un d'ells convertit en transsepte; està oberta a les capelles laterals per arcs formers de mig punt damunt pilars rectangulars de carreus a mig picar, i coberta amb voltes de llunetes damunt arcs torals de mig punt; el presbiteri i la capçalera són rectes; el transsepte té en el creuer una cúpula sobre petxines dins d'un cimbori octagonal de maó vist.Un cor amb barana de fusta situat als peus del temple descansa sobre d'un arc carpanell.

Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats al frontis i de maçoneria a la resta de façanes. El frontis té una portalada abarrocada amb un portal en arc de mig punt acanalat a l'intradós, muntants flanquejats per columnes toscanes sobre pedestals inflats a la manera barroca adossades a pilastres, un entaulament amb l'arquitrau doble en part filetejat i un frontó triangular amb el timpà nu; un òcul circular motllurat a mitja alçada i, per coronament, un frontó triangular al centre i als laterals una minsa cornisa motllurada amb gran pendent en arcs còncaus. El mur frontal queda dividit en tres zones per unes pilastres encoixinades que el recorren de dalt a baix, dues limiten la zona central i les altres dues a les cantoneres estan capçades per pinacles de bola. Una alta i àmplia escalinata dóna accés a l'entrada.

Dimensions: 26'68 x 7'70 x 12'94 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals en fa 16'38 i el transsepte 16'50 x 7'47 x 13'15; la cúpula arriba per l'interior als 21'50 metres.

Arquitectes: mestres d'obres Magí Borràs (1717-1761), el seu fill Pau, i Josep Miquel, de Lleida.

Guarda un retaule modern del 1955 de l'artista Jaume Perelló de Bellpuig situat a l'altar major; el constitueixen unes figures de fusta, tres que representen la Transfiguració situades al fons del presbiteri i altres situades a les seves cares laterals; i una pica baptismal semi-ovoide damunt un peu cilíndric decorada amb grillons en relleu i un fris sota la boca a base d'una línia ondulada.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té un primer alt cos de planta gairebé quadrada (4'30 x 4'50 m); un segon vuitavat queda destinat a la cel·la oberta amb quatre finestrals en arc de mig punt, un a cada cara alterna; hi pengen campanes; té dues motllures, una al seu dessota i l'altra per sobre. Està coronat per una minsa cornisa i un terrat amb barana de carreus i pinacles de bola a cadascun dels vuit angles. La cel·la té els paraments de carreus ben escairats; els del primer cos són de maçoneria amb carreus a les cantoneres. Una escala d'acord amb el sistema català de volta, arrapada als murs i amb barana d'obra permet arribar al cor i a la cel·la.

Situació: al nord-oest, damunt l'ala esquerra del temple fent angle amb el frontis encarat a ponent.

Alçada: 26'78 metres.

Esveltesa: 6

IVARS D'URGELL Sant Andreu

Altitud: 265 metres.

Església neoclàssica aixecada entre el 1785 i el 1790; fou engrandida el 1967. Consta de tres naus rectangulars de quatre trams, la central coberta amb voltes de llunetes i les laterals amb voltes bufades; estan separades per arcs formers de mig punt sobre pilars cruciformes alts i prims; el presbiteri és recte; tot el conjunt queda cobert per una sola teulada de dos vessants. Un cor alt als peus del temple amb barana de fusta es troba sobre un arc rebaixat i una volta de llunetes. L'ample mur del frontis té un parament de carreus ben escairats amb una portalada neoclàssica a base d'un portal en arc rebaixat flanquejat per pilastres toscanes adossades als brancals sobre pedestals, un entaulament amb pinacles i una fornícula amb imatge; un òcul circular motllurat es troba a mitja alçada i, per coronament, una cornisa angular amb una creu al cim. Unes poques grades donen accés al portal.

Dimensions: 22'21 x 6'76 x 12'85 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; les tres naus fan una amplada de 16'20 metres.

Arquitectes: mestres de cases Francesc Albareda, pare i fill. Pel que fa al campanar, Francesc Nadal de Lleida.

Campanar neoclàssic aixecat entre el 1803 i el 1805. Té un primer alt cos de planta quadrada (5'54 x 5'54 m); el segon, vuitavat, està separat del primer per una motllura i coronat per una cornisa motllurada destacada i un terrat amb balustrada damunt del qual s'aixeca una torrella vuitavada amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna, amb una cornisa i una cúpula de vuit sectors de perfil sinuós recoberta de rajoles verdoses i blanques i amb els careners ressaltats. La cel·la sota terrat queda oberta amb quatre finestrals en arc de mig punt sobre impostes i balustrada dins d'un requadre lleugerament enfondit; hi penja alguna campana.

Situació: sobre l'ala esquerra de l'edifici fent angle amb en el sud-oest del frontis encarat a migdia.

Alçada: 34'46 metres.

Esveltesa: 6,2

LINYOLA Santa Maria

Altitud: 247 metres.

Església aixecada en estil gòtic tardà entre el 1587 i el 1600; sofrí modificacions posteriors i es consolidà el 1969-1971. Consta d'una nau rectangular de cinc trams coberta amb voltes de creueria i capçada per un absis poligonal de set costats; té capelles laterals, quatre a cada costat, obertes amb arcs de mig punt. Un cor alt als peus del temple amb barana metàl·lica descansa sobre un arc carpanell i una volta de creueria. Els seus murs laterals són de carreus romànics a la part baixa i gòtics a l'alta.

El frontis renaixentista té una portalada un xic malmesa; el seu portal en arc de mig punt filetejat discretament descansa en senzilles impostes i queda flanquejat per fines columnes estriades sobre pedestals; està recobert per un entaulament dòric amb l'arquitrau filetejat i un fris de tríglifs; al seu damunt hi ha tres imatges mutilades que representen *L'Anunciació, l'Arcàngel, Maria* i, al seu damunt, el *Pare Etern*. Un òcul circular motllurat amb un fris dentat a l'intradós es troba a mitja alçada i una minsa cornisa horitzontal corona la façana. Els seus murs tenen paraments de carreus

mitjans de pedra marronosa ben escairats, tant per l'interior com per fora; procedeixen de les pedreres d'Arbeca. Té un portal lateral renaixentista, d'aparença molt nova, amb pilastres estriades sobre pedestals i amb una fornícula buida.

Dimensions: 33'11 x 9'30 x 15'27 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 15'90 metres.

Guarda pedres romàniques i gòtiques d'altres moments i llocs —del viacrucis que hi havia pels carrers— que ara fan de peanya d'imatges a l'interior del temple. La talla de *La Mare de Déu* és moderna (1978). Guarda un gegantí *Sant Crist* del 1971 a l'altar major. La pintura mural d'*El Sant Sopar* a la capella del Santíssim és una obra del 2012 d'Antonio Ruiz Corredera, pintor local. El 2014 s'han beneït dues noves vidrieres (vitralls), la de la Mare de Déu de Núria i la de sant Jordi, de l'artista local Jordi Batista Ramon.

Arquitectes: mestre d'obres Bartomeu Roig II de Valls, i Andrea Fortunato de Peregrinis (1601-1603) pel que fa al portal.

Campanar gòtic del 1587. Té un primer alt cos de planta quadrada (6'60 x 6'60 m); el segon, octagonal, està separat del primer per una senzilla motllura i va acompanyat de quatre garites cilíndriques cobertes amb cúpules semiesfèriques, una a cada angle, sobre el cos quadrat; deurien tenir la funció de comunidors. Una segona motllura composta es troba sota el cos de la cel·la oberta amb vuit finestrals d'arc apuntat amb guardapols i motllura a l'altura de l'arrencada dels arcs, una a cada cara. Està coronat per una fina cornisa i un terrat amb barana de carreus; a la seva base sobresurten gàrgoles en els angles. Té un sòcol d'un metre quaranta d'alt que sobresurt 15 centímetres. Els seus murs tenen paraments de pedra marronosa ben carreuats i alineats. Una escala de cargol de pedra picada puja cap a la cel·la; en ella hi pengen les campanes *Francesca-Teresa* del 1942 (520 kg), *Quitèria* de 330 kg. i *Maria Assumpta*, ambdues del 2001.

Situació: sobre l'ala esquerra del temple; sobresurt per la banda de la façana lateral fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 29'47 metres.

Esveltesa: 4,4

MIRALCAMP Sant Miquel

Altitud: 287 metres.

Església aixecada en el lloc on anteriorment hi havia el castell; se'n van aprofitar moltes de les seves pedres. Va ser construïda entre els segles XVI i XVII, primer de reduïdes dimensions; es va ampliar avançant el frontis i cobrint la nau amb una volta de creueria estrellada amb arcs torals de mig punt que descansen en mènsules motllurades. Consta d'una nau rectangular de cinc trams, un d'ells és un ampli transsepte; hi ha obertes dues capelles per banda, una d'elles, la primera a l'esquerra, coberta amb una cúpula sobre petxines. En el creuer hi ha un alt cimbori octagonal amb finestres de mig punt en cares alternes; també la nau queda molt ben il·luminada per òculs situats en punts alts, un a cada tram i a cada cara. L'absis és poligonal de cinc costats. Als peus del temple hi ha un cor alt amb barana de fusta; descansa en un arc carpanell i una volta de llunetes. Els murs estan emblanquinats per dins; per fora mostren paraments de carreus de pedra marronosa clara de mides mitjanes i grans; de pedra vista tots ells menys als laterals del nord i migdia que estan arrebossats i emblanquinats.

El frontis, orientat a llevant, és de cap a finals del segle XVI; té un portal rectangular d'estil renaixentista amb el marc filetejat; queda flanquejat per dues fines columnes estriades damunt pedestals ornats amb escuts; sostenen un entaulament i un frontó triangular amb el timpà ornat amb una petxina i un cor en flames; els tres costats presenten frisos dentats. A mitja alçada hi ha un gran

òcul circular atrompetat amb tres corones en degradació internes; queda coronat per una bonica balustrada que tanca un passadís de comunicació entre el campanar a la dreta i una torre a l'esquerra. Una bonica graderia es troba davant del portal per salvar el desnivell entre l'entrada i la placeta del davant.

Dimensions: 39'50 x 8'76 x 12'65 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; el transsepte en fa 19'92 x 8'74 x 12'12 i el cimbori arriba als 20'36 metres.

Campanar de torre integrat en la façana de la que amb prou feines en sobresurt. Té planta rectangular (2'20 x 3'71 m) i no té altre element que destaqui que un curt matxó en posició obliqua just en el nivell inferior en el seu angle nord-est. La cel·la té tres finestres en arc de mig punt, dues al frontis i la tercera en la banda nord; tenen baranes de balustres de pedra; hi pengen dues campanes mitjanes a la cara frontal. Els seus murs de pedra vista com la resta del temple, tenen paraments de carreus mitjans disposats en filades força regulars. L'escala que es troba entrant al temple a l'esquerra puja per un cilindre d'obra amb graons amples fins al cor i estrets en endavant.

Situació: en l'angle nord-est del frontis.

Alçada: 22'25 metres.

Esveltesa: 6

MOLLERUSSA Sant Jaume

Altitud: 250 metres.

Església neorenaixentista aixecada el 1950. Consta d'una planta basilical clàssica, de tres naus i transsepte cobertes amb sostres horitzontals de cassetons; les naus estan separades per columnes amb capitells corintis, set per banda, damunt les quals descansen sis arcs formers de mig punt. La nau central força més alta que les laterals permet l'obertura de tres grans finestrals d'arc de mig punt a cada costat per damunt de les teulades laterals. El frontis està precedit d'un atri porticat obert amb arcs de mig punt; per damunt de la teulada del porxo el mur del frontis presenta tres grans finestrals d'arc de mig punt emmarcats per arcades cegues de poc relleu i coronat per una cornisa angular amb una creu metàl·lica al cim. Fent angle amb aquesta façana, a l'esquerra s'aixeca un edicle que està destinat a baptisteri i, a la dreta, exempte, ho fa el campanar. Tot l'edifici externament presenta paraments de maó vist.

Dimensions: 32'53 x 9'58 x 14'35 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 18'55 metres; la llargada de la nau inclou el cancell vidriat que té una fondària de tres metres.

Arquitecte: Isidre Puig i Boada (1891-1987).

Guarda una imatge renaixentista obrada en alabastre.

Campanar neorenaixentista, exempt, coetani del temple. Té planta quadrada (5'85 x 5'85 m) i murs de maó vist. Està coronat per una cornisa motllurada i una agulla piramidal. La cel·la queda oberta amb tres finestres d'arc de mig punt per banda —la central més ampla—; té una motllura a la seva base; sota d'ella hi figura l'esfera d'un rellotge a cada cara. La base la forma un sòcol amb un parament de carreus a mig desbastar separat per una motllura de pedra blanca de l'alt cos allargassat que està recorregut per tres finestrals cecs en arc de mig punt que deixen, entre ells, unes bandes a manera de lesenes llombardes i, en quatre nivells, espitlleres, una a cadascun d'ells.

S'entra a l'interior del campanar per una porta des del porxo davanter; l'escala amb graons a base de totxo puja entre el mur exterior i un altre de vuitavat concèntric; l'ample ull que queda centrat en el campanar està tancat per una paret que fa de barana de l'escala i que s'obre en grans finestrals d'arc de punt rodó fins al capdamunt; acaba formant un cúpula damunt amplis nervis; tots

aquest elements arquitectònics estan aixecats amb maó vist. Al damunt de la cúpula hi ha la cel·la. En ella hi penja una campana de nom *Nadal* de 472 quilos fosa el 1941.

Situació: exempt, al davant de l'angle sud-est del frontis situat a migjorn, més avançat encara que el mateix porxo.

Alçada: 42'00 metres.

Esveltesa: 7,1

EL PALAU D'ANGLESOLA Sant Joan Baptista

Altitud: 235 metres.

Església neoclàssica de finals del segle XVIII aixecada entre el 1798 i el 1807. Consta de tres naus rectangulars, la central de quatre trams; totes tres queden cobertes amb voltes bufades; descansen en arcs torals de mig punt sobre pilars octagonals de carreus grans ben escairats amb l'exterior a mig picar; té la capçalera recta i el presbiteri està cobert per una volta de canó amb llunetes; el tram proper a l'altar és el transsepte; en el creuer s'hi aixeca una cúpula baixa sobre petxines. Un cor alt als peus del temple amb una barana de fusta descansa en una biga horitzontal recolzada en robustes mènsules.

El frontis té una portalada barroca amb el portal en arc de mig punt dovellat damunt senzilles impostes flanquejat per columnes de capitell compost exemptes i sobre pedestals, dues a cada banda; sostenen un entaulament fragmentat sobre el qual apareixen dos pinacles de bola recoberts amb una mena de perruca de gallons, una fornícula sense imatge en un timpà recobert per un guardapols semicircular; a mitja alçada, un gran òcul circular motllurat i, per coronament, un frontó triangular que ocupa només el centre i que enllaça amb una cornisa horitzontal mitjançant arcs còncaus. Els murs tenen paraments de carreus ben escairats al frontis i de paredat arrebossat amb carreus a les cantoneres als laterals.

Dimensions: 25'50 x 7'00 x 12'75 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 20'50 metres; la cúpula arriba als 13'75.

Arquitectes: els mestres d'obres d'Os de Balaguer Francesc Albareda pare i fill.

Guarda una pica baptismal renaixentista semi-ovoide damunt un peu cilíndric; té uns relleus a tot el voltant del vas a base de gallons i amb un escut heràldic sostingut per dos angelets (putti), i un fris sota la boca a base de triangles i boles; també guarda dues petites piques beneiteres antigues.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té un alt cos de planta quadrada (5'17 x 5'13 m) seguit d'un de segon vuitavat dividit per una senzilla motllura en dos; en el primer d'ells llueix l'esfera d'un rellotge al cantó de ponent; el segon, on s'ubica la cel·la, està coronat per una cornisa motllurada que té al damunt una torrella octagonal amb finestres d'arc rebaixat, una a cada cara alterna i una agulla piramidal per coronament. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt dovellat amb peces petites damunt impostes, una a cada cara alterna; hi pengen dues campanes grans. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats de pedra marronosa. L'escala que puja fins a la cel·la és ampla fins al cor; té graons de pedra picada arrapats als murs i deixa un ampli ull central quadrat tancat per envans; després del cor es fa més estreta.

Situació: sobre l'ala dreta del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a tramuntana.

Alçada: 30'15 metres.

Esveltesa: 5,8

EL POAL Degollació de Sant Joan Baptista

Altitud: 216 metres.

Església aixecada entre el 1743 i el 1776. Consta d'una gran nau rectangular de cinc trams il·luminada per òculs superiors calats i coberta amb una volta de canó moderna sobre quatre arcs torals; l'acompanyen dos passadissos laterals; la seva capçalera és recta. Un cor alt descansa sobre la nau lateral damunt l'arcada de l'entrada, també lateral. La primitiva església neoclàssica, massa petita, fou ampliada en angle recte el 1950 i per això la primitiva portalada ara queda situada a la façana lateral en un cos que sobresurt i que inclou el cancell; es tracta d'una portalada neoclàssica amb un portal en arc rebaixat amb pilastres toscanes sobre pedestals adossades als muntants; tot queda englobat per una senzilla motllura arquejada; sota la cornisa superior hi ha oberta una finestra rectangular d'arc rebaixat.

Dimensions: 28'15 x 11'54 x 13'06 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de la capella del Santíssim oberta a l'esquerra en fa 20'15.

Arquitectes: mestre d'obres Magí Borràs (1717-1761); pel que fa al campanar, Francesc Albareda II; l'arquitecte que va fer la nova nau capgirada cap els anys 40 del segle XX fou Miquel Ardèvol; pel que fa a la restauració entre el 1950 i el 1953 anà a càrrec de Josep Danés i Torras.

Campanar neoclàssic del 1790. Té un primer cos de planta quadrada (5'00 x 5'00 m) capçat per una motllura; el segon és octagonal irregular dividit en dos per una motllura fina; en el primer hi figura l'esfera d'un rellotge a la cara nord; està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada i vuit pinacles de bola als angles. La cel·la que ocupa el segon queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada costat altern, amb el marc ressaltat i una motllura a l'arrencada de l'arc; hi pengen dues campanes. A la base hi té un sòcol que sobresurt uns 30 centímetres. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans de pedra marronosa ben escairats i alineats. S'entra al campanar per una porta oberta en el cancell; té una escala de graons de pedra, arrapada als murs i una barana de ferro; deixa un ull central. A la part superior octagonal es fa més estreta i deixa lloc per l'estança de la maquinària del rellotge. La cel·la té tres campanes grans i un sostre de bigues de formigó; una escala de gat permet accedir al terrat a través d'una trapa.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple al centre de la façana lateral nord, al costat del cos del cancell.

Alçada: 24'64 metres.

Esveltesa: 5

SIDAMON Sant Bartomeu

Altitud: 232 metres.

Església neoclàssica austera aixecada el 1788. Consta d'una nau rectangular acompanyada de capelles laterals entre els contraforts; modernament s'hi ha construït una nau transversal de maó vist i un nou presbiteri. La façana principal fou bastida amb carreus irregulars en filades uniformes amb el morter de calç molt visible entre juntures; té un portal en arc rebaixat dovellat, un òcul circular a la part alta i una cornisa angular amb tres pinacles de bola situats als angles. Les parets laterals tenen els paraments de paredat amb carreus a les cantoneres; algun contrafort atalussat les reforça. Situada en un nivell superior als vials de ponent, hi té un joc d'escales que fan angle per arribar al nivell de l'entrada.

Campanar neoclàssic auster coetani del temple. Té planta rectangular (3'75 x 4'15 m) i està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb quatre pinacles a cada cara (un de comú als angles). La cel·la queda oberta amb una finestra d'arc de mig punt a cada costat; hi pengen

campanes; té unes motllures al dessota i a l'arrencada dels arcs. Els seus murs tenen paraments de carreus petits, ben escairats, disposats en filades uniformes i amb el morter de calç ben visible entre les juntures; l'esfera d'un rellotge es troba a la cara frontal sota la cel·la.

Situació: sobre l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a migdia.

Alçada: 20'55 metres.

Esveltesa: 5

TORREGROSSA L'Assumpció

Altitud: 232 metres.

Església del Renaixement tardà aixecada el 1679 i modificada i modernitzada el 1987 quan va caldre refer tot l'interior enderrocat pels desastres de la guerra del 1936. Consta d'una nau rectangular molt ampla moderna; la nau queda coberta per un sostre de formigó amb dos grans plafons rectangulars de fusta fosca; la resta del sostre i dels murs estan pintats de blanc i ornats de pintures modernes; el presbiteri té el fons lleugerament corbat i, a l'esquerra, com si fos d'una altra nau, hi ha un altre petit absis semicircular. Un cor alt als peus del temple amb una barana d'obra als laterals i de fusta al centre descansa en una gran biga horitzontal. Els seus murs tenen paraments de carreus de pedra blanquinosa d'Arbeca i Belianes. El frontis auster del primitiu temple té una portalada classicitzant sobre grades obertes pel centre i pels laterals; el portal rectangular està flanquejat per unes pilastres encoixinades adossades als muntants; té un arquitrau llis i un frontó triangular que inclou una petita fornícula amb imatge; al damunt, un òcul circular i, per coronament, una cornisa angular motllurada amb un estret fris de denticles; té una creu de pedra al cim.

Guarda unes pintures murals del 1995 de l'artista de Tàrrega Antoni Borrell.

Dimensions: 20'50 x 17'94 x 8'48 metres de llargada, amplada i alçada respectivament.

Campanar neoclàssic iniciat el 1832 i acabat el 1908. Té un primer alt cos de planta quadrada (5'95 x 5'95 m); el segon de caires aixamfranats està dividit en dos per una motllura composta; en el primer hi figura l'esfera d'un rellotge a la cara frontal; el segon constitueix la cel·la que queda oberta amb finestrals d'arc de mig punt damunt senzilles impostes i amb balustrada; els seus caires queden lleugerament ressaltats per unes estretes bandes que emmarquen els seus vuit costats; està coronada per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada i petits pinacles de bola als angles; unes senzilles motllures es troben a sota i a sobre la cel·la. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats i alineats de pedra groguenca. Damunt el terrat s'aixeca una estructura metàl·lica per sostenir la campana horària; té una alçada d'uns tres metres que no ha quedat inclosa en la mesura del campanar. Es puja dalt del campanar per una escala ampla de graons de pedra picada, barana de metall i deixa un ull central. A la part alta l'ull d'escala queda tancat per guardar-hi la maquinària del rellotge. Per accedir a la cel·la cal aixecar una gran placa metàl·lica que tanca una trapa allargassada rectangular. Hi ha penjades tres campanes; la gran porta el nom d'*Assumpta*, les altres s'anomenen *Vicenta* i *Vicenteta*. Per una escala de gat s'arriba a un trapa que dóna pas al terrat.

Situació: adossat al mur lateral de ponent fent angle al sud-oest del frontis orientat a migdia.

Alçada: 31'64 metres.

Esveltesa: 5,3

VALLVERD Sant Miquel

Altitud: 284 metres. Municipi d'Ivars d'Urgell

Església del segle XVII restaurada fa poc. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes cegues; està acompanyada de capelles laterals. El mur del frontis avui està arrebossat i emblanquinat; els laterals queden bloquejats per construccions veïnes. Té un portal rectangular amb un marc de pedra grisa de peces ben escairades; a la llinda hi figura gravada la data del 1677. Una fornícula sense imatge es troba al seu damunt, un òcul circular a mitja alçada i una cornisa angular mixtilínia en dos nivells, el central més alt; al cim hi ha una creu patent metàl·lica. Hi ha obertes dues finestres quadrades a banda i banda del portal i algunes grades davant d'ell.

Campanar auster merament funcional. Té planta quadrada (2'60 x 2'60 m). La cel·la queda oberta amb una finestra d'arc de mig punt a cada cara amb un marc d'escàs relleu; hi penja alguna campana. Està coronat per una cornisa motllurada i una agulla piramidal amb bola al cim. Els seus murs arrebossats han estat emblanquinats amb un blanc esplèndid i mostren un molt bon estat de conservació

Situació: sobre l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a migjorn.

Alçada: 17'21 metres.

Esveltesa: 6,6

VILANOVA DE BELLPUIG La Càtedra de Sant Pere

Altitud 290 metres.

Església moderna amb algunes restes gòtiques del segle XIV conservades en els murs del frontis i en els dos laterals fins a la meitat del temple; la resta, el transsepte, capçalera i voltes, és posterior al 1939 en ser reconstruïda després dels desastres de la guerra civil. Consta de tres naus rectangulars de sis trams, un d'ells fa de transsepte; la nau central i el transsepte estan coberts amb voltes de llunetes, les laterals amb voltes bufades; estan capçades per sengles absis semicirculars prolongats un tram per l'interior. En el creuer s'hi aixeca una cúpula dins un cimbori amb tres finestres a cadascuna de les seves vuit cares. Un cor alt als peus del temple amb barana de fusta descansa en un arc carpanell i una volta de nervis rebaixada. Té un portal lateral gòtic tapiat; els murs laterals moderns tenen paraments de maó vist; el del frontis de carreus ben escairats té el portal rectangular; damunt d'ell hi queda un frontó circular decorat amb un medalló amb les dues claus simbòliques dels poders de l'església i de sant Pere; un òcul circular atrompetat amb l'ull ornat amb un calat de pedra es troba a mitja alçada; tot el frontis queda coronat per un frontó triangular amb un pinyó circular al cim.

Dimensions: 33'40 x 7'00 x 11'10 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus arriba al 13'16 metres; el transsepte en fa 23'62 x 7'10 x 10'90 i la cúpula té una alçada de 17.

Guarda un retaule gòtico-renaixentista de *La Mare de Déu del Lliri* de pintor anònim.

Campanar gòtic en la seva part baixa de planta quadrada (4'00 x 4'00 m) bastit amb murs de paraments amb carreus escairats mig picats; un segon cos modern té els paraments de maó vist amb les cantoneres en relleu escàs de carreus de pedra clara. La cel·la queda oberta amb dues finestres d'arc de mig punt a cada cara; en elles hi pengen dues campanes. Està coronat per un cornisa i una agulla piramidal de quatre cares recoberta de peces de ceràmica policroma; té una motllura sota la cel·la i una esfera horària a mitja alçada a la cara sud. Per l'interior hi puja fins a la cel·la una escala com la majoria de les que es troben a Catalunya en els últims dos segles, arrapada als murs, sobre voltes i amb un ull central.

Situació: adossat al centre de la façana lateral de migjorn en l'angle que hi fa amb el braç del transsepte per la banda de llevant.

Alçada: 25'98 metres.
Esveltesa: 6,5

VILA-SANA (Utxafava) Sant Miquel
Altitud: 250 metres.

Església aixecada entre el 1784 i el 1790 i restaurada després del 1939. Consta de tres naus rectangulars, la central coberta amb una volta de llunetes cegues, les laterals amb volta d'aresta; està capçada per un absis poligonal. Té cor i cancell. El frontis té un portal en arc rebaixat de marc de pedra rogenca, un petit òcul a mitja alçada i una cornisa angular que es correspon amb una teulada de dos vessants que aixopluga igualment la rectoria adjunta. Els seus murs estan arrebossats i pintats amb un blanc immaculat.

Arquitectes: el mestre d'obres Pasqual Ribalta de Castellnou i, pel que fa al campanar, l'arquitecte i sacerdot Josep Maria Ballarín (nascut el 1920 a Terrassa, mort a Berga el 2016).

Campanar del 1941. Té planta quadrada (3'70 x 3'70 m). Els seus murs arrebossats i emblanquinats tenen carreus a les cantoneres de pedra rogenca; una motllura composta es troba sota la cel·la on hi ha oberts finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara; hi penja alguna campana. Està coronat per una minsa cornisa i una agulla piramidal de peces vermelles de ceràmica amb els careners en relleu. L'esfera d'un rellotge es troba sota la cel·la en la seva cara frontal.

Situació: forma part de l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a migjorn.
Alçada: 24'93 metres.
Esveltesa: 6,7

ALGUNES ESGLÉSIES SENSE CAMPANAR DE TORRE, AMB ESPADANYA, SUFRAGÀNIES O SENSE CULTE

FONDARELLA L'Assumpció
Altitud: 243 metres.

Església d'origen romànic reformada al segle XV i modernament. Consta de tres naus rectangulars, les laterals més aviat passadissos oberts entre les capelles; estan capçades per tres absis semicirculars allargassats amb un tram preabsidal, el central gran i els laterals força reduïts; estan cobertes per voltes de canó les laterals i la central amb voltes d'aresta; queden dividides en quatre trams per arcs torals de mig punt que es prolonguen en pilastres adossades als pilars que les separen; per l'exterior té els murs arrebossats i pintats de blanc immaculat, llevat del frontis; l'interior està pintat en groc pàl·lid i els arcs i pilars en blanc. El frontis, tot ell d'un parament de carreus mitjans ben escairats de pedra grisa, està obert per un portal dovellat de grans peces ben tallades en arc de mig punt un pèl rebaixat, un òcul circular motllurat i atrompetat a mitja alçada i, part damunt, el campanar d'espadanya. Dimensions: 22'83 x 6'23 x 6'82 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 12'34 metres. **Campanar** d'espadanya de perfil triangular i esglaonat, amb tres ulls en arc de mig punt, un de petit superior i dos a un nivell més baix; de tots ells pengen campanes; mur en pedra grisa ben carreuada i una petita creu de pedra al cim. Situació: damunt del frontis encarat a ponent. La base, igual que l'amplada del frontis, fa 8'97 metres. Alçada: 13'18 metres aproximadament, calculat amb algunes dificultats.

MARE DE DÉU DE L'HORTA Santa Maria, santuari

Altitud: 270 metres. Municipi d'Ivars d'Urgell

Església aixecada al segle XV i reformada al XVII amb aires barrocs. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes cegues damunt arcs torals de mig punt i d'una ampla imposta classicitzant motllurada que recorre tota la seva base. Està capçada per un absis poligonal de cinc costats cobert amb una volta de quart d'esfera a manera de petxina. Té un ample portal rectangular en el mur dels peus del temple, un òcul circular a mitja alçada i un altre de més petit a la part alta; el frontis està coronat per una senzilla cornisa angular. Els murs tenen paraments de maçoneria deixats ben dignament, carreus grans i ben escairats a cantoneres; els baixos del mur frontal conserva, en part, un antic arrebossat. **Campanar** de torre de planta quadrada (2'70 x 2'70 m) que en sobresortir de la teulada del temple es converteix en aixamfranat; en aquest segon cos s'hi troben tres motllures senzilles, una a la seva base, una segona a sota la cel·la i la tercera a l'alçada de la base dels arcs de les finestres; està coronat per una senzilla motllura i per una cúpula de vuit sectors, un pel sinuosos, acabats en un pinacle; està recoberta de peces de ceràmica vidriada amb dibuixos geomètrics de colors groc i verd; té els careners destacats de peces blanquinoses. Els seus murs tenen paraments de maçoneria com en la resta del temple i els baixos del mur frontal amb carreus grans ben escairats. Es troba aixecat damunt dels peus del temple fent angle a l'esquerra del frontis. He calculat la seva alçada en 13'50 metres; les mesures indicades són aproximades.

MARGALEF Sant Bartomeu, capella

Altitud: 225 metres. Municipi de Torregrossa

Església aixecada entre el 1776 i el 1779 de gust neoclàssic; ha estat restaurada els darrers anys; en la restauració s'ha aplicat un criteri unitari per a totes les construccions arquitectòniques: deixar la pedra vista. En l'interior de l'església, les parts on hi havia totxana s'han arrebossat i pintat de blanc. Consta d'una nau rectangular coberta amb volta de llunetes i capçada per un absis semicircular; té altars laterals oberts amb arcs de mig punt. El tram tocant a l'absis està cobert per una cúpula semiesfèrica. El portal, amb la data del 1778, té un arc de mig punt damunt senzilles impostes; el marc en escàs relleu està format per pedres ben escairades de color blanc crema. Tots els murs de pedra vista de color blanquinós trencat amb tècnica de paredat queden ben deixats. Els caires estan reforçats amb carreus grans de pedra lleugerament marronosa. A la part alta del frontis hi ha un senzill òcul circular; està coronat per un frontó triangular emblanquinat. La capçalera és poligonal i cada vèrtex, igual que les cantonades dels murs, és rematat amb carreus ben tallats de grans proporcions. **Campanar** d'espadanya format per un ull en arc de mig punt situat damunt el frontis en el centre del seu eix. Té una base formada per un mur emblanquinat i damunt, separat per una motllura, el campanar d'un ull amb una campaneta. La seva base fa 2'55 metres d'amplada i l'alçada arriba als 15'55. De **la vella capella** del segle XIII, situada en l'antic nucli de Margalef, despoblat al segle XIV, només se'n conserva la façana de carreus mitjans de pedra marronosa, amb el portal en arc de mig punt, dues finestres altes també en arc de mig punt i, a sobre, una espadanya també amb dos ulls i sense campanes. La seva àmplia base fa 5'56 metres d'amplada i la seva alçada 13'30 metres; són mesures aproximades.

EL PRIORAT

CAMPANARS EN ORDRE ALFABÈTIC DE MUNICIPIS

Municipis i poblacions	Parròquies	Alçada en metres
Bellmunt del Priorat	Santa Llúcia	36'27
Bisbal de Falset, La	La Nativitat	27'44
Cabacés	La Nativitat	22'61
Cornudella de Montsant	Santa Maria	29'75
Albarca	Sant Vicenç	16'43
Siurana	Santa Maria	12'41
Falset	Santa Maria	43'00
Figuera, La	Sant Martí	26'42
Gratallops	Sant Llorenç	34'69
Guiamets, Els	Sant Lluís	30'85
Lloar, El	Sant Miquel	27'00
Marçà	Santa Maria	34'82
Margalef de Montsant	Sant Miquel	22'77
Molar, El	Sant Roc	20'28
Morera de Montsant, La	La Nativitat	24'81
Poboleda	Sant Pere	37'27
Porrera	Sant Joan Evangelista	29'84
Pradell de la Teixeta	Santa Maria Magdalena	30'00
Torre de Fontaubella, La	La Nativitat	25'65
Torroja del Priorat	Sant Miquel	33'40
Ulldemolins	Sant Jaume	35'04
Vilella Alta, La	Santa Llúcia	30'54
Vilella Baixa, La	Sant Joan Baptista	24'40

Alçada mitjana: 28'41 metres

PARRÒQUIES AMB CAMPANAR DE TORRE, UNA A UNA

ALBARCA Sant Vicenç
Altitud: 815 metres. Municipi de Cornudella de Montsant

Església romànica de la fi del segle XII, molt modificada al segle XVII (a partir del 1612) en estil Renaixement tardà i barroc a les capelles laterals. Consta d'una nau rectangular coberta amb

una volta de canó damunt una imposta que recorre la seva base, cancell i cor; està capçada per un absis semicircular romànic amb un parament de grans carreus irregulars, matussers i ben alineats, sobrealçat en el moment de l'ampliació amb un parament de paredat barroer. Al segle XVII s'hi van afegir dues capelles laterals per banda i es va sobrealçar la nau. La façana principal té un portal clàssic rectangular amb un marc motllurat, entaulament i frontó triangular de gran relleu damunt dues mènsules i amb el timpà nu; una motllura plana horitzontal va de banda a banda del frontis, prosseguida també en el campanar on el divideix en dues zones, la situada sobre el frontó amb un gran òcul circular i motllurat sota la cornisa angular. El mur d'aquest frontis, clarament renaixentista, és aixecat amb un parament de grans carreus ben escairats, encoixinats a les cantoneres; les façanes laterals són de maçoneria de pedra groguenca.

Dimensions: 18'90 x 6'00 x 8'20 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa dotze metres.

Campanar renaixentista-barroc aixecat al segle XVII; conserva restes als baixos de l'obra antiga del romànic. Té planta gairebé quadrada (4'50 x 4'90 m) i està coronat per una cornisa motllurada i una teulada piramidal de teules aràbigues rogenques amb els careners destacats i un petit pinacle al cim. Els seus murs tenen paraments de carreus amb cantoneres encoixinades en el primer cos per la banda frontal i de maçoneria pels laterals. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, dues al frontis i una a cada cara de l'est i de l'oest; hi pengen dues campanes; té una motllura a la seva base. Els seus paraments són de carreus ben escairats al frontis i de maçoneria a les altres cares.

Situació: adossat al mur lateral de llevant fent angle al sud-est amb el frontis orientat a migdia del que destaca lleugerament.

Alçada: 16'43 metres.

Esveltesa: 3,3

BELLMUNT DEL PRIORAT Santa Llúcia

Altitud: 261 metres.

Església neoclàssica del segle XVIII. Consta d'una nau rectangular amb dos passadissos laterals i transsepte; té un cimbori vuitavat al creuer i un absis poligonal a la capçalera. Els seus murs tenen paraments de paredat, arrebossats i emblanquinats, amb carreus de pedra grisenca visibles a les cantoneres. El frontis té un portal en arc rebaixat i el marc acanalat a l'intradós, unes fines pilastres toscanes adossades als muntants, un entaulament, i una fornícula amb imatge dins d'un frontó de perfil sinuós i amb volutes al centre de l'arc superior; un òcul circular motllurat a mitja alçada i una cornisa sinuosa als laterals rematada amb un frontó triangular al centre.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té un cos de planta quadrada (4'65 x 4'65 m) completat amb un de segon octagonal amb els caires decorats amb pilastres amb aresta i sobre mènsules. Està coronat amb una senzilla cornisa i un terrat amb balustrada i pinacles als angles; aquests, el passamà, la cornisa, una motllura sota la cel·la i la base de les pilastres cantoneres són d'un material fosc. Sobre el terrat s'aixeca una torrella vuitavada amb finestres d'arc de mig punt a cada cara alterna, els caires amb pilastres en aresta, una cornisa i una teulada piramidal baixa de perfil lleugerament sinuós amb teules aràbigues rogenques i careners destacats. La cel·la té finestres d'arc de mig punt obertes i cegues en alternança.

Situació: sobre l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 36'27 metres.

Esveltesa: 7,8

LA BISBAL DE FALSET La Nativitat de Maria

Altitud: 373 metres.

Església de fi del segle XVIII, amb data del 1770 al portal. Consta de tres naus rectangulars, la central coberta amb una volta de canó, una cúpula al creuer i un cor als peus. El frontis té un senzill portal en arc de mig punt d'aires gòtics amb guardapols motllurat sobre impostes al damunt d'uns muntants igualment motllurats; sobre d'ell hi figura una fornícula amb una antiga imatge, un òcul circular a mitja alçada i una cornisa angular motllurada al centre amb una gàrgola figurada a l'extrem dret i senzilla i horitzontal als laterals; unes poques grades es troben al davant del portal. El seu mur està arrebossat i emblanquinat amb petits carreus foscos visibles a les cantoneres; els murs laterals queden bloquejats per les construccions veïnes.

Campanar merament funcional aixecat el 1770. Té planta rectangular (3'85 x 5'00 m) i està coronat per una minsa cornisa i una teulada de quatre vessants. La cel·la queda oberta amb una finestra d'arc de mig punt sobre modestes impostes a cada costat; hi penja alguna campana. L'esfera d'un rellotge es troba a la banda frontal sota finestra. Els seus murs tenen el mateix arrebossat i emblanquinat que al frontis i amb carreus foscos a cantoneres. Està adossat a edificis veïns i la seva façana alineada amb la del temple està lleugerament endarrerida de la línia de les cases.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 27'44 metres.

Esveltesa: 5,4

CABACÉS La Nativitat de Maria

Altitud: 357 metres.

Església en estil gòtic i, en part, renaixentista, tots dos estils ja tardans; fou aixecada cap al segle XVIII i recentment ha estat refeta. La part central de la façana principal guarda el parament antic de carreus matussers però té els laterals arrebossats en blanc i el portal nou rectangular amb els brancals en pedra blanca. Sobre d'ell, a mig aire, una estreta finestra d'arc de mig punt. Consta d'una nau rectangular renaixentista coberta amb una volta de canó amb el presbiteri i l'absis gòtics; està acompanyada de tres capelles laterals; té un cor alt als peus.

Guarda un fragment del retaule gòtic de Santa Maria de l'escola de Lluís Borrassà atribuïda a un artista conegut com el mestre de Cabacés; en algunes capelles laterals hi ha pintures de Miquel Montagud (1897-1984).

Campanar del Renaixement tardà de cap el 1603, data que figura en el fris sota cornisa, refet recentment (2002). Té planta rectangular (4'25 x 3'70 m) i està coronat per una cornisa motllurada sobre mènsules i pinacles als angles i una teulada a quatre vessants de perfil sinuós. Els seus murs estan arrebossats i emblanquinats amb carreus groguencs visibles a les cantoneres. La cel·la queda oberta amb dues finestres d'arc de mig punt al frontis i una a les cares laterals; hi pengen campanes; té una motllura a l'arrencada dels arcs. La resta de les seves façanes, llevat de l'esfera d'un rellotge sota la finestra lateral nord, presenta la més absoluta nuesa, excessiva donada la bona alçada del campanar.

Situació: adossat al mur lateral nord fent angle al nord-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 22'61 metres.

Esveltesa: 5,3

CORNUDELLA DE MONTSANT Santa Maria

Altitud: 533 metres.

Església renaixentista tardana aixecada entre el 1599 i el 1627. Consta d'una nau rectangular de cinc trams coberta amb una volta de llunetes sobre quatre arcs torals de mig punt; està acompanyada de capelles laterals amb voltes de canó perpendiculars a l'eix del temple unides per passadissos a través d'obertures rectangulars; està capçada per un absis semicircular prolongat per un llarg tram recte cobert per una volta de canó; té un cambril on s'hi venera *La Mare de Déu del Patrocini*. Uns arcs formers de mig punt sobre pilars rectangulars separen la nau de les capelles. Un cor doble als peus amb baranes de fusta descansa sobre un gran arc rebaixat. La capella del Santíssim a la dreta del temple és barroca; la forma un tram recte i un àmbit circular cobert per una cúpula amb cupulí.

El frontis queda obert amb un portal clàssic rectangular de marc motllurat flanquejat per dues columnes estriades adossades als muntats que descansen en pedestals, un entaulament dòric i un frontó triangular amb pinacles de bola adossats al mur situats als seus angles. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans de pedra grisa ben escairats, irregulars i alineats en filades uniformes; una motllura horitzontal de secció rectangular ressegueix tot el frontis i el perímetre dels campanars per sobre del portal i per sota d'un gran òcul circular central; una segona motllura idèntica a la primera es troba sobre l'òcul; el frontis queda coronat al centre per un frontó triangular; una doble escala dóna accés a l'entrada situada a un nivell més alt que la carretera que es troba al seu davant. Els murs laterals tenen paraments de pedra grisenca amb carreus mitjans i grans un pèl matussers.

Dimensions: 39'50 x 10'95 x 16'18 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 18'81 metres.

Arquitectes: Pere Blai (1599) de Barcelona, i Pere Bover (1754) per a la capella del Santíssim.

Guarda una imatge gòtica del segle XIII de *La Mare de Déu del Patrocini* en alabastre policromat (repintat recentment en no massa traça) amb Maria de peu dret i el Nen aguantat amb el braç esquerre; i unes pintures del 1763 anònimes als murs laterals de l'absis i a la seva arcada.

Campanars bessons renaixentistes coetanis del temple situats a banda i banda del frontis lleugerament avançats. Tenen planta gairebé quadrada (6'30 x 6'18 m.) i estan coronats per una cornisa motllurada i una teulada de quatre vessants, el de l'esquerra amb una llanterna al cim. Els seus murs tenen paraments de carreus idèntics als del frontis. Una esfera horària es troba a mitja alçada en el cloquer de l'esquerra. Les cel·les queden obertes amb un finestral en arc de mig punt a cada costat; unes dobles bandes d'escàs relleu a manera de lesenes acompanyen els finestrals; unes fines motllures es troben sota les finestres i a l'arrencada dels arcs; altres finestretes rectangulars estan obertes als pisos inferiors a les cares visibles.

La torre de l'esquerra fa de campanar; l'escala que hi puja ho fa de paret a paret, sobre voltes i deixa un ull central; poc abans d'arribar a la cel·la es fa estreta i queda entre els murs i el recinte de la maquinària del rellotge. A la cel·la hi pengen dues campanes grans. Una de les finestres dóna sobre la teulada del temple i, per anar al campanar de la dreta cal passar per sobre d'ella; és l'única forma d'arribar-hi ja que és buit i no té escala interior.

Situació: aixecats damunt les ales laterals del temple fent angle a l'est i a l'oest del frontis encarat a tramuntana.

Alçada: 29'75 metres per a totes les dues torres.

Esveltesa: 4,7

FALSET Santa Maria Assumpta

Altitud: 365 metres.

Església neoclàssica amb detalls barrocs; fou aixecada entre el 1763 i el 1770 i restaurada el 1887. Consta de tres naus rectangulars separades per grans pilars jònics amb un segon capitell toscà; les voltes de la central són de llunetes, les de les laterals d'aresta; té transsepte amb cúpula sobre petxines al creuer; un segon transsepte està situat darrera l'altar; l'absis és poligonal. Té els murs arrebossats i són de pedra picada procedent del castell del lloc i de la primitiva església romànica.

Al frontis hi ha un portal principal i dos de laterals, tots amb marc de pedra marronosa; els laterals són rectangulars amb frontó triangular; el central en arc rebaixat té els brancals amb semi-columnes adossades, entaulament i fornícula amb imatge; a mitja alçada una motllura senzilla horitzontal recorre tota l'amplada del frontis; al seu damunt, centrada, s'hi obre una rosassa; tot plegat queda rematat per una minsa cornisa sinuosa als laterals i un frontó triangular al centre que s'eleva per damunt del nivell de la teulada de doble vessant; està rematat per una espadanya de perfil sinuós amb un sol ull en arc de mig punt; també en el frontis hi apareixen dues finestretes rectangulars sobre cadascuna de les portes laterals. El seu mur avui (2004) està arrebossat i pintat de blanc.

Dimensions: 47'51 x 8'88 x 15'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 20'11 metres i, si comptem tota l'amplada des del fons de les capelles laterals, arriba als 25'20; la cúpula s'aixeca fins als 22'26 metres.

Arquitecte: mestre d'obres de Cornudella.

Guarda un retaule d'alabastre, les restes d'una imatge de *Santa Càndia*, relíquies d'aquesta santa en una urna d'argent sota la mesa de l'altar major amb els escuts de la població i el dels Entença, nobles locals; i una pica baptismal sobre figures lleonines a la capella que es troba a la base del campanar.

Campanar neoclàssic coetani del temple, restaurat el 1999. Té planta quadrada (7'40 x 7'40 m) i tres cossos superiors octagonals; està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb barana metàl·lica i vuit pinacles als angles que reforcen, a través d'uns petits arcbotants, la torrella vuitavada o tercer cos; al seu coronament s'hi troba una nova cornisa motllurada i una teulada piramidal de vuit costats amb uns marcats careners, una bola de pedra al cim i una creu metàl·lica no inclosa en l'alçada total del campanar. La cel·la, o segon cos, té finestrals a cada cara, igual com la torrella, oberts i cecs en costats alterns; hi pengen quatre campanes; a les cantoneres de la cel·la i de la torrella s'hi destaquen fines pilastres amb capitells toscans. Els seus murs estan arrebossats i pintats amb un to marronós simulant carreus fins a sota de la cel·la; els dels dos cossos superiors tenen els paraments de carreus de to marronós però més clar que els dels cossos inferiors; unes motllures els separen. Una esfera horària és a la cara frontal sota finestrals.

Una escala de pedra porta fins al cor i des d'allí una altra sobre voltes i arrapada als murs puja per l'interior del campanar tot deixant un ull central; es fa més estreta en pujar pel cos vuitavat fins a la cel·la; per arribar fins a la torrella n'hi ha una de cargol. Algunes pedres mostren caràcters de picapedrers que fan suposar que procedeixen d'un antic temple romànic.

Situació: adossat al mur lateral de ponent fent angle al sud-oest del frontis encarat a migdia.

Alçada: 43 metres; aquesta mesura és la que es considera tradicionalment, tot i això jo n'he mesurat 41 potser per les dificultats que he trobat en el càlcul degut a la situació del campanar rodejat de construccions que ho feien difícil de realitzar.

Esveltesa: 5,5

LA FIGUERA Sant Martí

Altitud: 575 metres.

Església neoclàssica del segle XVIII restaurada el 2000. Consta de tres naus rectangulars, la central de quatre trams (un d'ells és el transsepte) coberta amb una volta de llunetes sobre tres arcs torals de mig punt; les laterals ho són amb voltes d'aresta; estan separades per pilars de doble capitell, l'inferior d'ordre compost, units per arcs formers de mig punt que traven els pilars que segueixen més amunt fins a l'alçada de les voltes de les naus laterals, molt altes. Té al creuer una cúpula sobre petxines decorades amb les figures dels quatre evangelistes. Hi ha un cor alt als peus del temple amb barana de ferro sobre un arc rebaixat i una volta de llunetes. La capçalera recta inclou un absis rectangular cobert per una volta de llunetes i allargassat per un tram curt amb volta de canó; tot l'interior està pintat de blanc intens.

El frontis té una portalada de pedra blanquinosa amb el portal en arc de mig punt sobre impostes i marc acanalat a l'intradós; està flanquejat per unes pilastres toscanes d'escàs relleu sobre pedestals, un entaulament i una fornícula amb imatge al seu damunt; flanquegen els muntants unes decoracions barroques a base de volutes i figures sinuoses. Aquest mur presenta un arrebossat pintat en un to grisenc clar; unes bandes de carreus o pilastres de pedra blanquinosa el ressegueixen de dalt a baix i divideixen la façana en tres zones que es corresponen amb les tres naus interiors; a la part alta hi ha un òcul circular; una cornisa angular corona la façana amb alguna finestra i un petit òcul al dessota.

Dimensions: 28'74 x 6'74 x 12'76 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 19'50 metres i la cúpula arriba als 17'60.

Guarda unes piques del 1887, baptismal una i beneitera l'altra, picades en blocs monolítics per un escultor del mateix poble.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (4'70 x 5'00 m) amb dos cossos superiors de caires aixamfranats i amb pilastres toscanes d'escàs relleu a les cantoneres; està coronat per una minsa cornisa i un terrat amb barana d'obra. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt decorades amb guardapols, una a cada cara; en el pis situat sota la cel·la es repeteix la mateixa estructura amb la diferència que les finestres estan tapiades; una motllura composta separa els dos cossos. Els seus murs, com els de tot el temple, estan arrebossats i pintats en un to grisenc clar. Des de l'interior, entrant a mà esquerra del temple, s'accedeix dins del campanar; una escala ampla de maó i barana d'obra enguixada, arrapada als murs, sobre voltes catalanes i amb un ull central arriba fins a l'alçada del cor; a partir d'aquí es fa estreta fins a la cel·la on hi pengen dues campanes, una de mitjana i l'altra petita. La cel·la està coberta per un sostre sobre biguetes i deixa una petita trapa per accedir al terrat; com que no hi ha escala per fer-ho cal portar-ne alguna de mà.

Situació: adossat al mur lateral de ponent fent angle al sud-oest del frontis encarat a migdia.

Alçada: 26'42 metres.

Esveltesa: 5,2

GRATALLOPS Sant Llorenç

Altitud: 325 metres.

Església neoclàssica del segle XVIII. Consta de tres naus rectangulars amb capçalera poligonal de cinc costats a llevant, transsepte, cimbori al creuer amb un cupulí vuitavat obert amb finestretes rectangulars a cada cara, cancell i cor alt. La nau major de cinc trams, un d'ells amb el

cor i un altre que és el transsepte, està coberta per voltes de llunetes sobre cinc arc torals de mig punt. El frontis té un portal de pedra blanca en arc de mig punt motllurat sobre senzilles impostes; unes pilastres toscanes sobre pedestals el flanquegen; té entaulament i una fornícula amb imatge emmarcada per un petit frontó triangular i dues pilastres als muntants; la decoren, igual com el portal, uns elements a base d'espirals a banda i banda; un òcul circular i atrompetat es troba a mitja alçada i, al centre, el corona un frontó triangular amb un petit òcul en el timpà i una senzilla cornisa als laterals en suau arc còncau. Els seus murs tenen paraments de maçoneria d'un material marronós amb carreus de pedra blanca a les cantoneres

Dimensions: 37'54 x 8'31 x 13'41 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 18'14 metres i la cúpula arriba als 18 i amb el cupulí als 22'15.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té un primer alt cos de planta gairebé quadrada (5'40 x 5'80 m) bastit, com el frontis, amb paraments de peces petites mig picades de color marronós; el segon cos de caires aixamfranats, gairebé vuitavat, està bastit amb maó vist; el recorren dues bandes verticals d'escàs relleu a cada costat i unes motllures el decoren a mitja alçada i a sota dels quatre finestrals d'arc de mig punt de la cel·la; hi pengen campanes. Està coronat per una cornisa i un terrat amb barana d'obra; al seu damunt hi ha un cos quadrat, de poca alçada, d'un material rogenc que desdiu i no lliga amb l'estil clàssic del cloquer. Una esfera horària es troba a la cara frontal entre motllures. Per l'interior hi puja una escala de graons de maó amb barana d'obra enguixada, sobre voltes, arrapada als murs i amb un ull central. La cel·la coberta amb un sostre sobre biguetes té una petita trapa per accedir al terrat.

Situació: sobre l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis orientat a ponent.

Alçada: 34'69 metres.

Esveltesa: 6

ELS GUIAMETS Sant Lluís de Tolosa

Altitud: 226 metres.

Església del 1791 d'estil neoclàssic. Consta de tres naus rectangulars de tres trams, la central coberta amb una volta de llunetes cegues sobre tres arcs torals de mig punt; té transsepte, cúpula sobre petxines al creuer dins d'un cimbori octagonal i capçalera poligonal de cinc costats; l'acompanyen quatre altars laterals per banda. Un cor alt als peus del temple descansa en un arc carpanell. El frontis té una portalada en pedra blanca amb un portal en arc de mig punt motllurat i sobre senzilles impostes; està tancat per una porta amb reixa metàl·lica vidriada i té unes poques grades d'accés al seu davant; queda emmarcat per unes pilastres toscanes de doble capitell on descansa un guardapols d'arc rebaixat i motllurat; una decoració abarrocada senzilla fa costat a les pilastres; sota del guardapols s'hi troba una fornícula amb la imatge policromada del patró; un òcul circular motllurat i vidriat es troba a mitja alçada i, per coronament, hi figuren dues motllures horitzontals poc separades amb un petit òcul al centre i un modest frontó al damunt de tot amb els laterals convertits en una senzilla cornisa en arc còncau. El mur del frontis està arrebossat i pintat de gris clar; els murs laterals tenen paraments de paredat amb un arrebossat en no massa bon estat i amb carreus blanquinosos a les cantoneres.

Dimensions: 26'76 x 6'80 x 11'13 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; les tres naus tenen una amplada total de 15'21 metres i la cúpula arriba als 16'03 d'alçada.

Campanar neoclàssic del segle XVIII coetani del temple. Té un primer alt cos de planta gairebé quadrada (4'65 x 4'80 m); el segon és octagonal irregular; està coronat per una cornisa motllurada i una torrella vuitavada sense obertures amb cúpula de vuit sectors de perfil sinuós

recoberta per peces vidriades rogenques amb un pinacle de pedra blanca al cim. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt amb guardapols i baranes metàl·liques, una a cada cara alterna; hi pengen campanes; sota de la finestra frontal hi ha una esfera horària. Els seus murs de paredat tenen un arrebossat en no massa bon estat; unes motllures el decoren al principi i al capdamunt del segon cos.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis orientat a ponent.

Alçada: 30'85 metres.

Esveltesa: 6,4

EL LLOAR Sant Miquel

Altitud: 219 metres.

Església neoclàssica aixecada entre el 1777 i el 1779. Consta de tres naus rectangulars de quatre trams (un d'ells és el transsepte), una cúpula semiesfèrica sobre petxines dins un cimbori vuitavat en el creuer i una capçalera formada per un absis poligonal de cinc costats desiguals. La nau major està coberta amb una volta de llunetes damunt arcs torals de mig punt. Les laterals, cobertes amb voltes d'aresta, estan separades de la central per arcs formers de mig punt damunt pilars quadrats amb pilastres adossades que sostenen una doble imposta classicitzant sota de la volta de la nau major. Un cor alt als peus del temple amb una barana de fusta descansa en un gran arc de mig punt rebaixat. Tot l'interior està pintat de blanc menys els arcs torals i els que sostenen la cúpula; són d'un color vermellós intens; la pilastres són de carreus de pedra marronosa clara. Els seus murs exteriors tenen paraments de maçoneria amb carreus a cantoneres d'un material fosc. El frontis té una portalada de pedra blanca amb el portal en arc de mig punt, unes pilastres adossades als brancals, guardapols semicircular i una fornícula amb imatge arcaïtzant del patró; és del 1947.

Dimensions: 24'99 x 6'30 x 10'89 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total incloses les naus laterals arriba als 14'01 metres i la cúpula als 15'35.

Arquitecte: Miquel Monter.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té un cos de planta rectangular (4'60 x 3'60 m) completat per un d'octagonal coronat per una cornisa i un terrat amb barana d'obra; el primer està bastit amb paraments de paredat amb cantoneres en relleu de carreus; el cos vuitavat té els paraments de maó vist i pilastres a cantoneres. La cel·la té finestres d'arc de mig punt obertes i cegues, alternades; unes motllures senyalen els diversos cossos; una esfera horària es troba a la cara frontal sota mateix de la cel·la. Una escala de graons de pedra artificial digna puja pel seu interior fins al cor; ho fa sobre voltes catalanes, de paret a paret, amb una barana d'obra enguixada i deixa un ull central; des del cor es fa més estreta i amb graons de maó. La cel·la té dues campanes, una de gran i una de petita; un sostre d'obra sobre biguetes deixa una petita trapa per accedir al terrat però sense cap escala que hi condueixi.

Situació: sobre l'ala dreta del temple fent angle al nord-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 27'00 metres.

Esveltesa: 5,8

MARÇÀ Santa Maria

Altitud: 315 metres.

Església neoclàssica aixecada cap el 1768 i reconstruïda el 1942. Consta de tres naus rectangulars separades per robustos pilars cruciformes amb el capitell compost; la central està

coberta amb una volta de canó sobre arcs torals de mig punt i d'una ampla imposta classicitzant; té transsepte amb una cúpula al creuer i està capçada per un absis semicircular; la cúpula inclosa en un cimbori octagonal queda coberta per una volta de mitja taronja de peces de ceràmica rogenca. Un cor alt als peus amb una barana de fusta es troba sobre un arc carpanell que pren forma arrodonida i avançada al centre. El mur del frontis de maçoneria està arrebossat i emblanquinat; avui (2002) aquesta coberta es troba en mal estat; hi té una portalada barroca en pedra rogenca; el portal rectangular, amb la llinda filetejada, està flanquejat per semi-columnes toscanes sobre pedestals, té un entaulament amb cornisa corbada al centre i una fornícula amb la imatge de *Sant Joan* amb marc barroc; un òcul circular gran es troba a mitja alçada del frontis; queda coronat per una cornisa convexa al centre i sinuosa als laterals amb un petit òcul centrat al seu dessota.

Arquitectes: Joan Barceló d'Alcalà de Xibert i, pel que fa al campanar, Agustí Barlé.

Guarda una imatge a la fornícula del frontis de l'escultor local Marcel·lí Giner i Folch.

Campanar d'estil eclèctic inaugurat el 1930. Té un primer alt cos de planta quadrada (4'94 x 4'94 m); el segon està decorat amb motllures abarrocades i bandes verticals encoixinades a les cantoneres a manera de pilastres. Queda coronat per una cornisa i un terrat d'obra; al seu damunt s'hi aixeca un torrella quadrada aixamfranada amb una esfera del rellotge a cada cara, una cornisa motllurada i una cúpula semiesfèrica. La cel·la queda oberta amb finestrals d'arc de mig punt, un a cada costat; hi pengen campanes.

Situació: sobre l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a migdia.

Alçada: 34'82 metres.

Esveltesa: 7

MARGALEF DE MONTSANT Sant Miquel

Altitud: 378 metres.

Església neoclàssica del segle XVIII. Consta de tres naus rectangulars; té un cor alt als peus del temple. El frontis té un portal en arc rebaixat filetejat i una mènsula motllurada al centre, una fornícula al seu damunt que conté una minúscula creu metàl·lica amb el Crucificat, un òcul circular atrompetat a mitja alçada i la cornisa angular asimètrica; al davant del portal unes grades serveixen per salvar el desnivell respecte del carrer. Els seus murs de maçoneria estan arrebossats i pintats d'un to marronós; tenen carreus ben escairats a cantoneres.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té un primer alt cos de planta quadrada (4'35 x 4'35 m) dividit en dos per una senzilla motllura; en el superior, de pedra vista, hi ha finestrals d'arc de mig punt cegats, algun mig obert; el segon cos és de caires aixamfranats; en ell s'hi ubica la cel·la amb quatre finestrals d'arc de mig punt emmarcats per carreus i dovelles tots ben escairats de pedra clara; està coronat per una minsa cornisa i un terrat amb barana metàl·lica. Murs de paredat amb un arrebossat mig perdut a la part baixa i amb carreus a les cantoneres i de carreus matussers en els cossos superiors; rellotge d'esfera a la base de la finestra de la cara frontal.

Situació: sobre l'ala esquerre de temple fent angle al nord-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 22'77 metres; la mesura està presa des del replà de l'escala que salva el desnivell des del carrer del davant del portal fins al que es troba enlairat per la banda del campanar, des d'on sembla que aquest arrenca, i no pas des del nivell del llindar de la porta.

Esveltesa: 5,2

EL MOLAR Sant Roc

Altitud: 228 metres.

Església neoclàssica aixecada el 1788. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberta amb una volta de llunetes acompanyada de capelles laterals amb voltes d'aresta i unides per passadissos estrets; està capçada per un absis poligonal de cinc costats cobert amb una volta de nervis amples. Un cor alt als peus del temple amb una barana metàl·lica descansa en un gran arc de mig punt rebaixat i una volta de llunetes. El frontis té una portalada de pedra d'un rogenc clar en arc dovellat de mig punt sobre mènsules bulboses i marc amb l'intradós acanalat; té un relleu heràldic format per una mola a la dovella clau; al seu damunt, una bella fornícula amb la imatge de sant Roc presenta una decoració amb pilastres i una cornisa sinuosa amb uns pinacles encastats al mur; a mitja alçada del frontis hi ha un òcul circular motllurat i al capdamunt un frontó triangular rematat amb una espadanya de perfil sinuós amb un ull; les ales de la cornisa formen unes suaus curvatures còncaves. Tot el mur queda arrebossat i pintat en un to vermellós; les cantoneres estan reforçades per carreus d'un to més intens que el mur.

Dimensions: 23'85 x 6'26 x 10'85 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; fa 10'15 metres d'amplada total.

Arquitecte: mestre d'obres de la Fatarella.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té un primer alt cos de planta gairebé quadrada (4'30 x 4'00 m) pintat com el frontis i amb carreus rogencs a les cantoneres; un segon cos amb els murs de maó vist té els caires aixamfranats i unes pilastres toscanes sobre pedestal a cantoneres; està coronat per un curt tambor i una cornisa motllurada. Al seu damunt hi ha un terrat amb barana d'obra amb un fris d'obertures triangulars sota del passamà; uns pilars amb pinacles reforcen els angles. La cel·la queda oberta amb finestrals d'arc de mig punt amb guardapols, un a cada cara; hi pengen dues campanes. Per l'interior hi puja una escala ampla de graons de maó sobre voltes, arrapada als murs i amb un ull central tancat per envans; la cel·la està coberta per un sostre d'obra sobre biguetes i deixa una petita trapa per accedir al terrat; si arriba per una escala metàl·lica.

Situació: sobre l'ala dreta del temple fent angle al nord-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 20'28 metres.

Esveltesa: 4,7

LA MORERA DE MONTSANT La Nativitat de Maria

Altitud: 743 metres.

Església romànica remodelada amb una estructura barroca al segle XVIII. Té planta de creu llatina amb naus cobertes amb voltes de llunetes que s'obren a l'exterior per il·luminar-la. El frontis té una portalada romànica, aprofitada de l'antic temple, amb tres arquivoltes bossellades en arc de mig punt en degradació i amb un guardapols; descansen en impostes motllurades i en dues fines semi-columnetes per banda; a sobre i rodejant-la hi figuren tres petites fornícules amb imatges; un òcul circular motllurat està situat a la part alta i el corona un frontó triangular amb un petit òcul al centre. Els seus murs tenen paraments de maçoneria i de paredat mig arrebossats i amb carreus a les cantoneres d'un material entre rogenc i marronós.

Campanar merament funcional aixecat al segle XVIII. Té planta quadrada (4'70 x 4'30 m) i està coronat per una cornisa i una teulada de teules aràbigues que formen una cúpula de racó de claustre amb inflexions que li donen un perfil sinuós no massa ben aconseguit; els seus murs amb paraments de maçoneria o paredat amb carreus a les cantoneres estan ornats a la part superior amb tres senzilles motllures que els divideixen en tres zones més o menys iguals. La cel·la amb alguna campana està oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, i un òcul sota la finestra frontal.

Situació: sobre l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis orientat a ponent.
Alçada: 24'81 metres.
Esveltesa: 5,2

POBOLEDA Sant Pere
Altitud: 343 metres.

Església neoclàssica aixecada entre el 1750 i el 1753. Consta de tres naus rectangulars de sis trams, la central coberta per una volta de llunetes sobre arcs torals de mig punt i les laterals per voltes d'aresta; està capçada per un absis poligonal de cinc costats i acompanyada de capelles laterals entre contraforts. Un cor alt als peus del temple amb una barana de balustres de fusta descansa en un arc carpanell i una volta d'aresta. El mur del frontis, fins a una altura de la meitat del portal, presenta un parament de maçoneria barroera; part d'amunt es troba arrebossat amb algun pany que mostra un anterior esgrafiat. La portalada en pedra blanquinosa té un portal en arc de mig punt sobre una senzilla imposta i recobert per un guardapols amb l'intradós filetejat; està emmarcat per pilastres toscanes sobre pedestals amb una decoració lateral a base de volutes; al damunt hi ha un entaulament amb l'arquitrau llis i una fornícula sense imatge amb l'entorn abarrocat; a mitja alçada hi ha oberta una gran rosassa motllurada i, al capdamunt, un frontó triangular amb finestra al centre i una espadanya d'un ull amb una campaneta com a remat.

Dimensions: 33'50 x 9'35 x 15'82 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; en total l'amplada de les tres naus fa 21'20 metres.

Arquitectes: Tomàs i Jaume Minguillón, de l'Aleixar.

Guarda un retaule del 1796 obra d'Isidre Espinal de Sarral i de Francesc Benavent; alguns retaules barrocs més i una pica baptismal romànica. Té un orgue vell avui inutilitzat.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té un primer alt cos de base gairebé quadrada (6'20 x 5'90 m) i un de segon vuitavat dividit en diversos pisos per senzilles motllures i alguna de composta; està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb barana d'obra. El primer cos té un parament de paredat amb carreus blanquinosos a les cantoneres; els altres cossos els tenen de maó vist menys la barana del terrat que és de maçoneria de pedra vista. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; una esfera horària es troba sota la finestra de la banda frontal; un últim cos sota terrat té les cares alternes obertes amb òculs. Per l'interior hi puja fins al cor una escala ampla de graons de maó i amb barana d'obra enguixada que deixa un ull central; es fa estreta a partir del cor; l'últim tram puja dins d'un cilindre estret. Al terrat s'hi accedeix per una escala de gat a través d'una trapa força petita. La cel·la té dues campanes, una gran i l'altra mitjana; també hi penja del centre una antiga matraca de fusta.

Situació: sobre l'ala dreta del temple fent angle amb el nord-oest del frontis encarat a tramuntana.
Alçada: 37'27 metres.
Esveltesa: 6

PORRERA Sant Joan Evangelista
Altitud: 316 metres.

Església neoclàssica aixecada entre el 1763 i el 1771. Consta de tres naus rectangulars, la major de cinc trams està coberta amb una volta de llunetes sobre arcs torals de mig punt i les laterals amb voltes d'aresta; la capçalera recta inclou un presbiteri cobert per una semi-cúpula més

un curt tram amb volta de canó; un dels trams és el transsepte amb una cúpula sobre petxines al creuer; recorre sota la volta de la nau major una cornisa senzilla i baixen del arcs torals sengles pilastres de capitell compost; tot l'interior està emblanquinat amb un modest toc grisenc. Uns arcs formers de mig punt sobre pilars rectangulars i de pilastres toscanes de capitell grisenc separen les naus; per sobre de les laterals s'hi obren finestres rectangulars que permeten una bona il·luminació interior. Un cor alt als peus del temple amb barana de fusta descansa en un gran arc de mig punt rebaixat i en una volta de llunetes.

Al frontis, completament llis i auster, avui arrebossat, hi ha una portalada classicitzant en pedra blanquinosa; el portal en arc de mig punt sobre modestes impostes i amb l'intradós filetejat està flanquejat per pilastres toscanes sobre pedestals, tres per banda, recobert per un entaulament i una bonica fornícula amb imatge decorada a l'entorn amb un petit frontó triangular, pilastres i pinacles adossats al mur. A mitja alçada del frontis hi ha obert un òcul circular motllurat; per coronament hi té un frontó triangular amb un petit òcul al centre del timpà. Els murs, amb carreus groguencs a les cantoneres, estan arrebossats i pintats d'un blanc grisenc.

Dimensions: 36'83 x 8'61 x 14'98 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; el total de l'amplada de les tres naus arriba als 18'80 metres; la cúpula als 20'60.

Arquitectes: els mestres d'obres de Reus Joan Oliver i el seu fill.

Campanar neoclàssic coetani del temple refet el 1833. Té un primer alt cos de planta quadrada (5'45 x 5'45 m); el segon és vuitavat irregular; està dividit en tres parts per sengles motllures bossellades entre les quals sobresurten unes pilastres toscanes cantoneres; està coronat per una cornisa i un terrat amb barana metàl·lica. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt amb guardapols, una a cada cara alterna; al dessota de la finestra frontal hi figura una esfera horària; sobre la cel·la hi ha un últim curt cos amb un òcul petit a cada cara i, al damunt, un terrat amb barana metàl·lica i una torrella de planta quadrada amb una finestreta d'arc de mig punt en cadascuna de les seves cares. Entrant al temple, en l'àmbit del cancell, per l'esquerra s'accedeix al cos del campanar; hi puja una escala ampla amb graons de maó sobre voltes catalanes, arrapada a les parets i amb l'ull central tancat per envans. A la cel·la hi ha dues campanes, una de gran que pesa 379 quilos fosa el 1950 i una altra de mitjana que en pesa 72.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis.

Alçada: 29'84 metres.

Esveltesa: 5,6

PRADELL DE LA TEIXETA Santa Maria Magdalena

Altitud: 465 metres.

Església neoclàssica aixecada entre el 1774 i el 1776. Consta d'una nau rectangular de dos trams curts coberts per una volta de llunetes sobre un arc toral de mig punt, un d'ells amb el cor, i d'un transsepte de planta octagonal i que queda cobert per una gran cúpula de vuit costats dins d'un cimbori gairebé tan alt com el campanar; en ell hi ha obertes tres absidioles per banda i la cúpula semiesfèrica està reforçada per vuit nervis units al centre. La capçalera té un absis gairebé rectangular (el mur del fons fa una lleugera curvatura) i queda prolongat per un tram curt. Un cor alt als peus del temple amb barana de futa descansa en una volta i un arc rebaixats. El frontis, amb dovelles i carreus de pedra blanca, té un portal en arc de mig punt emmarcat per pilastres d'escàs relleu decorades amb elements barrocs que també es troben en l'arc del portal; a mitja alçada hi ha oberta una rosassa motllurada i atrompetada i, al capdamunt, hi té un frontó triangular amb un petit òcul al centre del timpà. Els seus murs estan arrebossats i pintats en blanc groguenc i tenen carreus blancs ben escairats a cantoneres.

Dimensions: 27'84 x 6'56 x 12'55 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; la cúpula arriba als 19'76 metres d'alçada; el transsepte en fa 18'49 x 10'72 x 12'50.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té un primer alt cos de planta rectangular (4'73 x 5'40 m.); el segon, on s'ubica la cel·la, sobresurt de l'edifici en forma vuitavada; està coronat per una cornisa i una torrella octagonal amb un petit òcul a cada cara i una teulada piramidal de vuit costats amb els careners destacats i una bola al cim. La cel·la té vuit finestres d'arc de mig punt, quatre de cegues i altres quatre obertes, alternades; hi penja alguna campana. Una esfera horària es troba a la cara frontal sota la senzilla motllura que tanca per baix la cel·la. Els seus murs amb paraments de paredat estan arrebossats i pintats com el frontis.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a migdia.

Alçada: 30'00 metres.

Esveltesa: 5,5

SIURANA Santa Maria

Altitud: 737 metres. Municipi de Cornudella de Montsant

Església romànica de finals del segle XII o de principis del XIII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó lleugerament apuntat; a la seva base hi figura una línia d'impostes amb una decoració, en part, de ziga-zagues; està capçada a llevant per un absis semicircular amb una finestra esqueixada al centre en arc de mig punt sobre impostes i amb guardapols i columnetes, una a cada costat amb capitells decorats amb elements vegetals; dues absidioles incloses en el gruix del murs estan situades just abans de l'absis. Tots els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats, petits i mitjans barrejats, disposats en filades uniformes; sota la cornisa que els corona hi té una modesta motllura en bossell. Un òcul circular motllurat i atrompetat a la façana de ponent o dels peus de la nau és l'única obertura d'aquesta banda.

Té una portalada a la façana lateral nord amb un portal rectangular i tres arquivoltes bossellades en arc de mig punt i un guardapols amb un doble fris en ziga-zaga a l'intradós; descansen damunt impostes amb relleus i de tres columnetes per banda amb capitells esculpits amb elements figuratius fantàstics. El timpà, rodejat també per un doble fris en ziga-zaga, està decorat amb un conjunt format per relleus primitius que mostren el Crucificat amb quatre personatges per banda; descansa sobre una àmplia llinda sobre mènsules figuratives. Unes poques i àmplies grades d'accés es troben al davant de l'entrada.

Dimensions: 27'50 x 8'30 x 7'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total comptada des del fons de les dues absidioles laterals fa 11'30 metres.

Campanar romànic senzill afegit en un moment posterior al de la construcció de la nau. Té planta rectangular (3'33 x 5'78 m) i està coronat per una cornisa motllurada en bossell i una teulada de quatre vessants. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada costat; hi pengen campanes. Els seus murs tenen paraments carreuats amb peces un xic matusseres i irregulars. Una escala d'obra que porta al cor puja després pel seu interior fins a les campanes.

Situació: adossat i recolzat en el mur de migdia fent angle al sud-oest amb el mur de ponent.

Alçada: 12'41 metres.

Esveltesa: 2,1

LA TORRE DE FONTAUBELLA La Nativitat de la Mare de Déu

Altitud: 369 metres.

Església neoclàssica aixecada entre el 1766 i el 1767. Consta d'una nau rectangular amb una capçalera poligonal de cinc costats i capelles laterals entre contraforts. Té un cor alt als peus del temple. El mur del frontis està arrebossat i pintat en un to crema i deixa ben visibles les cantoneres de carreus de pedra grisa. Te una portalada de pedra blanca amb un portal en arc rebaixat flanquejat per pilastres toscanes adossades als muntants i coronat per un entaulament i un frontó curvilini truncat amb un pinacle intercalat i adossat al mur; a mitja alçada hi ha un òcul circular amb el marc motllurat i, al capdamunt, un frontó triangular amb el marc destacat i de color fosc amb un petit òcul al centre del timpà; els laterals tenen una fina cornisa en arc còncau. Una espadanya d'un sol ull sense campaneta es troba damunt el frontó en el punt del carener de la teulada de doble vessant.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té un primer cos de planta quadrada (4'66 x 4'66 m); un segon alt cos és vuitavat i dividit en dos per una motllura composta; al capdamunt del primer hi ha la cel·la oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt amb guardapols, una a cada costat altern; hi penja alguna campana; en el segon hi ha esferes horàries en cares alternes. Està coronat per una cornisa motllurada i una teulada de peces aràbigues formada per vuit sectors de perfil sinuós i amb els careners destacats. En el primer cos quadrat els murs tenen paraments de paredat arrebossat i pintat com el frontis en la seva cara frontal i amb carreus a les cantoneres; el segon cos és de maó vist. Alguna fina motllura que es troba al capdamunt del primer cos i en la base del segon tenen un to fosc.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 25'65 metres.

Esveltesa: 5,5

TORROJA DEL PRIORAT Sant Miquel

Altitud: 335 metres.

Església neoclàssica construïda entre 1766 i 1767. Consta de tres naus rectangulars, la central coberta per una volta de canó sobre arcs torals de mig punt; té a la capçalera un presbiteri semicircular per l'interior i per un absis poligonal de cinc costats a l'exterior. La façana principal amb un arrebossat en mal estat té la portalada barroca amb marc de pedra grisa i amb un portal en arc de mig punt sobre impostes amb l'intradós filetejat i unes pilastres toscanes sobre pedestals adossades als muntants, un entaulament i una fornícula sense imatge amb l'entorn format per pilastres i un frontó triangular; una decoració barroca a base de volutes es veu a banda i banda; una gran rosassa motllurada està situada a mitja alçada del frontis i un frontó triangular amb un petit òcul al centre del timpà el corona.

Guarda un orgue en molt bones condicions musicals ara, el 2001; fou construït cap el 1800 pel francès Joan Pere Cavailler.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té un primer alt cos de planta rectangular (5'54 x 6'24 m) amb paraments de paredat arrebossat; el segon cos aixamfranat és bastit amb maó vist; està recorregut de dalt abaix per pilastres toscanes cantoneres; al capdamunt, per sobre de la cornisa motllurada, s'hi aixeca un tambor vuitavat i un terrat amb barana de maó de perímetres lleugerament més reduïts que els cossos inferiors. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt sobre senzilles impostes, una a cada costat; hi pengen algunes campanes. Unes motllures separen els diversos cossos; una esfera horària està situada al dessota de la finestra de la cara frontal.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-est del frontis encarat a

tramuntana.

Alçada: 33'40 metres.

Esveltesa: 5,3

ULLDEMOLINS Sant Jaume

Altitud: 651 metres.

Església renaixentista aixecada entre el 1584 i el 1591. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberta amb una volta de llunetes de maó vist; està acompanyada de dos passadissos laterals que comuniquen quatre capelles per banda i amb galeries al seu damunt; la seva capçalera és recta. Té un cor alt als peus del temple sobre un arc carpanell i d'una volta d'aresta. El frontis, amb una portalada classicitzant, té un portal rectangular amb dobles pilastres dòriques a banda i banda, un entaulament amb tríglifs i una cornisa; dues finestres cegues amb frontó arquejat estan situades a banda i banda d'aquest primer cos del frontis. El segon cos, separat del primer per una motllura horitzontal que recorre la façana, té una rosassa motllurada emmarcada per pilastres d'escàs relleu i un frontó triangular; a banda i banda hi ha altres dues finestres cegues rectangulars; tot això rematat per un nou frontó triangular motllurat que cobreix tota l'amplada del frontis; aparenta estar sostingut als extrems per dues pilastres de carreus encoixinats que arrenquen del sòl. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans de pedra d'un to grisenc i marronós ben escairats i alineats; les cantoneres presenten carreus encoixinats.

Dimensions: 27'61 x 9'63 x 14'40 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada total comptant-hi els dos passadissos arriba als 16'38 metres.

Arquitectes: Jaume Amigó (s. XVI) d'Ulldemolins i rector de Tivissa, i Pere Blai († 1620) de Barcelona.

Guarda un orgue, i una pica baptismal renaixentista de 0'95 metres d'alt amb una boca de 1'15.

Campanar renaixentista del 1612. Té un primer cos de planta quadrada (6'90 x 6'90 m) amb un parament de carreus petits, ben escairats i alineats amb altres de mitjans encoixinats a cantoneres; en sobresortir de l'alçada de l'últim gran frontó de la façana, després d'una motllura composta, pren forma vuitavada amb un parament de maó vist on s'hi ubica la cel·la que queda oberta amb vuit finestrals d'arc de mig punt damunt unes senzilles impostes, cadascun decorat amb un frontó triangular i emmarcat per unes fines bandes d'escàs relleu; al capdamunt el coronen una cornisa amb un fris de denticles al dessota i una torrella circular amb vuit òculs el·líptics, dos frisos de dents de serra i una cornisa motllurada amb un fris de menuts denticles al dessota i una cúpula semiesfèrica amb un cupulí de cobertes incompletes avui (2003) formades per unes làmines d'alumini que deixen espais de llum; el 2017 aquesta cúpula s'ha refet i completat a base de vuit tubs metàl·lics corbats coberts per una xapa de zenc; queda coronada per un petit cupulí i una creu. Una esfera horària es veu en el primer cos, sota la motllura de la cara frontal. L'escala de l'interior del campanar és de cargol de pedra picada i puja recolzada en l'angle nord-oest de la torre.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis orientat a migjorn.

Alçada: 35'04 metres.

Esveltesa: 5

LA VILELLA ALTA Santa Llúcia

Altitud: 327 metres.

Església neoclàssica de la segona meitat del segle XVIII. Consta de tres naus rectangulars amb cor als peus del temple. El frontis té un parament de maçoneria de pedra fosca marronosa amb carreus de pedra clara a cantoneres; hi té una portalada de pedra blanca amb un portal en arc rebaixat amb pilastres toscanes sobre pedestals inflats adossades als muntants, un entaulament truncat, frontó sinuós que inclou una fornícula amb imatge, i tres pinacles de bola adossats al mur; a mitja alçada apareix un gran òcul circular motllurat i atrompetat també de pedra blanca, al damunt una estreta finestra allargassada d'arc de mig punt i una cornisa destacada de perfil mixtilini, convexa al centre i còncava als laterals. A banda i banda, a mitja alçada del frontis, hi ha obertes unes finestretes rectangulars.

Guarda un retaule pintat d'estil renaixentista i alguns plafons pintats en estil neoclàssic.

Campanar neoclàssic coetani del temple. El seu primer cos té planta gairebé quadrada (5'55 x 5'36 m); el segon té els caires aixamfranats i està recorregut de dalt a baix per pilastres cantoneres interrompudes a mitja alçada per un joc de motllures; està coronat per un tambor octagonal amb òculs a quatre costats alterns, una minsa cornisa i un terrat amb barana d'obra. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt amb guardapols, una a cada cara; hi pengen campanes. Una esfera horària es veu a mitja alçada en la cara frontal. Els seus murs que sobresurten de la massa del temple estan arrebossats i pintats de color groc; els de la part baixa tenen paraments de maçoneria de pedra fosca marronosa com el de la façana del temple.

Situació: sobre l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a migdia.

Alçada: 30'54 metres.

Esveltesa: 5,5

LA VILELLA BAIXA Sant Joan Baptista

Altitud: 214 metres.

Església neoclàssica aixecada cap el 1780. Consta de tres naus rectangulars amb un cimbori octagonal i un cupulí; està bastida amb murs de paredat arrebossat pintats en un to marronós; té carreus de pedra blanquinosa a cantoneres. El frontis té una portalada abarrocada amb el portal en arc de mig punt sobre senzilles impostes i amb l'intradós acanalat; s'hi veu una decoració rococó a banda i banda de les pilastres sobre pedestals adossades als muntants; al damunt hi té un entaulament i una fornícula amb imatge; a mitja alçada del frontis hi ha obert un òcul i, al capdamunt, un destacat frontó triangular amb un petit òcul al centre amb el marc de tots dos en material fosc i motllurat. Al davant, per accedir-hi, hi ha un conjunt d'àmplies escales donat el pendent del terreny on està aixecada l'església.

Arquitecte: mestre de cases Juan Galán.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té un primer cos de planta quadrada (5'00 x 5'00 m); el segon té els caires aixamfranats i està recorregut de dalt a baix en cada cara per pilastres toscanes capçades per un joc de motllures; per coronament, per sobre de la cornisa motllurada, hi ha un tambor vuitavat amb petits òculs a les cares i un terrat amb barana d'obra. La cel·la queda oberta amb una finestra d'arc de mig punt amb guardapols sobre impostes a cada costat; hi penja alguna campana. Una esfera horària es troba sota la finestra d'una cara lateral. Els seus murs tenen paraments de paredat fosc amb carreus de pedra blanca a cantoneres en el primer cos quadrat i de maó vist en el segon.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle amb el frontis.

Alçada: 24'40 metres; la mesura està presa des del terra d'on sembla que s'inicia el cos

inferior del campanar.
Esveltesa: 4,8

ALGUNES ESGLÉSIES SENSE CAMPANAR DE TORRE, AMB ESPADANYA, SUFRAGÀNIES O SENSE CULTE

CAPÇANES La Nativitat de la Mare de Déu

Altitud: 223 metres.

Església aixecada a partir del 1791 durant nou anys. Consta de tres naus rectangulars de tres trams amb transsepte no sobresortit, absis poligonal amb capella i sagristia laterals; robustos pilars separen les naus amb un cor alt als peus del temple. D'un fris continu arrenca la volta central de mig punt amb llunetes; les laterals i al transsepte són d'aresta; damunt del creuer s'aixeca una cúpula. Els seus murs tenen paraments de maçoneria arrebossada i emblanquinada amb reforç de carreus als angles; està coberta per una teulada a dues vessants. L'element de més interès el constitueix la portalada a la façana orientada al sud-est; s'hi accedeix per una elegant escalinata. La façana té una portalada barroca amb el portal en arc de mig punt flanquejat per dues columnes exemptes corínties sobre alts pedestals situades davant dels brancals; suporten fragments de l'arquitrau i d'una destacada cornisa; a sobre hi ha una fornícula buida; a banda i banda del portal i de la fornícula uns relleus amb gerros, infants, ceps i fulles donen a la façana un aire barroc; més amunt hi ha una rosassa motllurada i atrompetada. Una destacada cornisa horitzontal té a sobre un frontó amb un petit ull de bou i una finestra en arc de mig punt; una cornisa semicircular al centre i còncava a les ales està coronada per cinc pinacles. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt amb campanes cobert per una teuladeta de perfil sinuós. És obre posterior al temple. Esta situat als peus, damunt el mur frontal al cantó dret. La base té una amplada de 3'90 metres i l'alçada arriba als 19'10; totes dues mesures les considero aproximades.

FRAGUERAU Sant Bartomeu, ermita

Altitud: 550 metres. Municipi d'Ulldemolins

Església romànica aixecada entre el 1160 i finals del segle XII. Consta d'una petita nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada damunt una imposta que recorre tota la seva base; està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera precedit d'un arc presbiteral de mig punt; no té ornamentació per l'exterior. Té un portal obert al mur de tramuntana a base d'una arcada de mig punt amb dovelles grans i carreus ben escairats als muntants; al damunt hi té un escut d'Escaladei del 1799. Els murs presenten paraments de carreus mitjans-grans, força irregulars, matussers i disposats en filades més o menys ordenades. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt i cobert per una teuladeta de dos vessants; és obra recent de quan fa poc es va refer el temple. Està aixecat amb els pilars de carreus ben escairats i l'arc amb dovelles petites ben picades al damunt i al centre del mur dels peus del temple, a ponent, mur que té una finestra en arc de mig punt a mitja alçada. He calculat que l'amplada de la seva base fa 1'50 metres i que té una alçada de 6'65; són mesures que considero aproximades.

MARE DE DÉU DE LA FOIA Santa Maria, ermita (Mare de Déu de les Neus)

Altitud: 560 metres. Municipi de Cabacés

Església iniciada al segle XVI amb una petita nau que el 1844 fou allargada amb una nova nau rectangular coberta amb una volta de canó rebaixada damunt un arc toral; és més ampla i alta que l'anterior que es conservà com a absis cobert per una volta de canó de mig punt. Portal obert al mur dels peus del temple; té arc de mig punt i queda lleugerament escorat cap a l'esquerra respecte de l'eix del frontis; dues finestres rectangulars es troben a banda i banda; més amunt, ja ben centrats,

hi ha un petit òcul circular i una nova finestra rectangular sota mateix del vèrtex de la cornisa angular. Els murs de l'absis tenen paraments de maçoneria de pedra vista; els de la nau, també ho són i estan arrebossats i emblanquinats. Davant del portal un doble porxo precedeix el frontis; cadascun d'ells té teulada de dos vessants; se sostenen en un pilar quadrat central i en els dos murs laterals que el tanquen a cada costat. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt aixecat damunt i al centre del mur frontal amb dos pilars i la volta arrebossats; té una teuladeta arquejada amb uns curts extrems horitzontals. He calculat que l'amplada de la seva base fa un metre quaranta i que té una alçada de 9'94 metres; són mesures aproximades.

MARE DE DÉU DE MONTSANT Santa Maria, ermita

Altitud: 1025 metres. Municipi de La Morera de Montsant

Església d'orígens medievals; fou aixecada cap el 1450, refeta el 1741 i reconstruïda a finals del segle XIX. Consta d'una nau de planta rectangular coberta per voltes d'aresta damunt arcs torals apuntats. La capçalera, a ponent, és poligonal i queda coberta amb una volta de creueria. El portal, al mur dels peus, en arc de mig punt dovellat té en la dovella clau l'escut d'Escaladei amb la data de 1741; a banda i banda hi ha dues finestres petites rectangulars i al seu damunt una fornícula buida, a la part alta un petit òcul circular i una cornisa angular amb un fris de caires de teules i una fina motllura al dessota. Murs amb paraments de maçoneria arrebossats i pintats de color blanc trencat amb carreus a cantoneres; uns contraforts consoliden els murs laterals. **Guarda** una imatge moderna d'alabastre de la Mare de Déu en una fornícula dins del gruix del mur de la capçalera. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt aixecat damunt i al centre del mur del frontis encarat a llevant; està cobert per una teuladeta de pedra amb un arc al centre i dues ales horitzontals; té diverses motllures i tot ell és de pedra ben picada; hi penja una campaneta del 1883. He calculat que l'amplada del petit campanar fa 1'70 metres i que la seva alçada arriba als 8'50; són mesures que considero com aproximades.

EL MASROIG Sant Bartomeu

Altitud: 192 metres.

Església neoclàssica aixecada al segle XIX i consagrada el 1883. Consta d'una nau rectangular amb transsepte; una cúpula amb cupulí amb un petit pinacle al cim s'aixeca al creuer; està coberta per vuit sectors amb els careners destacats de color vermell que fan una inflexió a la base. La nau conserva un paviment de tova de fang. El frontis amb un arrebossat emblanquinat està obert amb un portal rectangular amb el marc de pedra groguenca estriat; al seu davant hi té una àmplia graderia. A banda i banda hi apareix un parament de carreus groguencs, irregulars, grans i mitjans que formen com uns plafons rectangulars. A mitja alçada una motllura composta horitzontal divideix la façana en dues zones; en la inferior hi ha obertes dues finestres semicirculars a mitja alçada, una a cada ala; a la superior també es repeteix, al centre, aquest tipus de finestra, ara més gran; part damunt, coronant l'edifici, hi ha un gran frontó triangular amb els seus costats destacats i motllurats i amb la base damunt mènsules; els costats laterals tenen paraments de maçoneria; part d'ells tenen cornisa damunt permòdols. **Campanar** d'espadanya amb dos ulls en arc rebaixat oberts a la cara frontal; hi penja alguna campana; estan coronats per un pinyó triangular amb els costats esglaonats i amb una esfera de rellotge al centre. La seva base mesura cinc metres. La cara del frontis està arrebossada i pintada de blanc; està recorreguda per una fina motllura que separa la base del pinyó. Situació: aixecat a la dreta damunt el mur frontal. Alçada: 25'35 metres.

SANT JOAN DEL CODOLAR Sant Joan, ermita

Altitud: 760 metres. Municipi de Cornudella de Montsant

Església barroca aixecada al segle XVIII amb orígens força més reculats. Consta de tres naus rectangulars separades per pilars; un transsepte que no sobresurt forma una minicúpula al

creuer que no és visible per l'exterior. La nau central està coberta per voltes de llunetes que tenen a la base una senzilla imposta classicitzant; un petit absis semicircular es troba a la capçalera orientada a tramuntana. Els murs tenen paraments de maçoneria; el frontal està arrebossat i emblanquinat; als caires hi tenen petits carreus ben escairats de pedra rogenca. El frontis té un portal en arc rebaixat amb un estret marc de pedres vermelles ben escairades; a la dovella clau hi ha una bella decoració barroca i la data de 1780. A mitja alçada hi ha un ull de bou atrompetat i al damunt un rellotge de sol. Queda coronat per una cornisa amb curvatures, convexa al centre i còncaves a les ales. **Campanar** d'espadanya format per una estructura metàl·lica que descansa amb quatre fines barres al damunt i al centre del frontis; hi penja una campaneta; l'amplada de la seva base arriba fer gairebé dos metres (1'95) i la seva alçada en fa 13; són mesures aproximades.

SANT ANTONI Sant Antoni de Pàdua i Santa Bàrbara, ermita

Altitud: 680 metres. Municipi d'Ulldemolins

Església del segle XV o potser poc anterior; s'amplià al segle XVI amb una capella al lateral dret de l'absis. Consta d'una llarga nau rectangular capçada per un absis quadrat cobert amb nervis ogivals i separada d'ell per un arc de pedra en arc lleugerament apuntat. Té un portal als peus del temple en arc de mig punt a base de gran dovelles ben picades damunt muntants de carreus mitjans ben escairats. Està precedida d'un curt atri modern obert per un gran arc rebaixat lleugerament i cobert per una teulada de dos vessants; queda lleugerament escorat cap a l'esquerra respecte de l'eix del frontis. Murs arrebossats i pintats de blanc amb un sòcol de marró fosc. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc rebaixat amb una campana feta amb el casc d'un obús. Està cobert per una arcada un xic apuntada damunt de dos pilars atalussats sobre i al centre del mur frontal. He calculat l'amplada de la seva base en dos metres vint i la seva alçada en 6'29 metres; són mesures aproximades.

SANTA MAGDALENA Santa Magdalena, ermita

Altitud: 700 metres. Municipi d'Ulldemolins

Església d'estil renaixentista aixecada el 1579 i acabada el 1603. Consta d'una nau rectangular coberta per una volta de llunetes damunt un fris clàssic; està capçada per un absis rectangular precedit per un arc presbiteral de mig punt; té tres altars laterals per banda oberts amb arc de mig punt igual que ho fa la galeria que es troba al seu damunt. Els pilars que separen els altars tenen estil clàssic; els murs estan emblanquinats. Té un cor amb barana de fusta als peus del temple damunt un pis horitzontal. Els murs exteriors estan arrebossats i pintats amb color gris clar. El portal obert als peus té un arc de mig punt amb una canal a l'intradós; descansa en senzilles importes; està flanquejat per dues pilastres per banda a base de carreus de pedra rogenca ben escairats que sostenen un senzill ràfec horitzontal; al seu damunt s'hi troba un àmbit rectangular limitat per bandes rogenques de carreus ben escairats que té al centre un òcul circular; a la part alta hi ha un frontó triangular amb una petita fornícula al centre; el frontis queda coronat per una destacada cornisa angular. Una cripta excavada a la roca té pintures del 1662 de Josep Juncosa. Arquitecte: Jaume Amigó. **Campanar** petit d'espadanya d'un ull en arc rebaixat format per uns pilars de carreus rogencs i una teuladeta de dos vessants. Està aixecat damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa un metre deu i una alçada de 9 metres; són mesures aproximades.

LA RIBERA D'EBRE

CAMPANARS EN ORDRE ALFABÈTIC DE MUNICIPIS

Municipis i poblacions	Parròquies	Alçada en metres
Benissanet	Sant Joan	30'90
Flix	L'Assumpció	21'39
Garcia	La Nativitat de Maria	21'76
Ginestar	Sant Martí	28'47
Miravet	La Nativitat de Maria	14'50
Móra d'Ebre	Sant Joan	27'50
Móra la Nova	Mare de Déu del Remei	28'63
Palma d'Ebre, La	L'Assumpció	36'31
Rasquera	Sant Joan	24'54
Riba-roja d'Ebre	Sant Bartomeu	30'34
Tivissa	Sant Jaume	31'83
Darmós	Sant Miquel	19'66
La Serra d'Almos	Sant Domènec	18'42
Torre de l'Espanyol, La	Sant Jaume	22'99
Vinebre	La Degollació de Sant Joan	21'45

Alçada mitjana: 25'12 metres

PARRÒQUIES AMB CAMPANAR DE TORRE, UNA A UNA

BENISSANET Sant Joan Baptista

Altitud: 38 metres.

Església aixecada després del 1939 en un estil eclèctic per la *Dirección General de Regiones Devastadas* amb característiques modestes. Consta de tres naus rectangulars capçades per un absis semicircular. Al frontis hi té el portal en arc de mig punt sota un porxo de sostre horitzontal i teulada d'un sol vessant al davant del qual hi figuren uns pocs graons d'accés; en el mur que sobresurt de la teulada del porxo hi ha dues peanyes sense imatge, una rosassa motllurada a mitja alçària i una cornisa angular per coronament; està arrebossat, igualment com els laterals, i pintat en colors clars ataronjats; les cantoneres tenen un lleuger ressalt i tant elles com el timpà de sota la cornisa mostren una pintura d'un to un pèl més pujat que la resta del frontis. En els seus fonaments hi ha restes d'una antic edifici templer.

Campanar coetani del temple. Té un alt primer cos de planta quadrada (4'65 x 4'65 m); altres dos cossos també quadrats i amb menys perímetre separats per cornises motllurades es troben al seu damunt; el primer té els seus murs arrebossats i pintats de blanc i amb un marc en relleu poc

ressaltat de to vermellós i dues finestres d'arc de mig punt, una a la planta baixa i l'altra el pis; el segon cos té una esfera horària a la part alta a la cara frontal i està coronat per una cornisa motllurada; els murs estan pintats com els del primer cos; el tercer cos o cel·la pren forma lleugerament tronco-piramidal; té una finestra d'arc de mig punt a cada cara i està coronat per una cornisa motllurada i una teulada a quatre vents.

Situació: adossat al mur lateral de ponent fent angle al nord-oest del frontis orientat a tramuntana; està una mica més avançat que el mur frontal igualant-se amb la part davantera del porxo.

Alçada: 30'90 metres.

Esveltesa: 6,6

DARMÓS Sant Miquel

Altitud: 182 metres. Municipi de Tivissa

Església del 1776 reconstruïda entre el 1862 i el 1867 després de sofrir destruccions el 1810. Consta d'una nau rectangular amb transsepte acompanyada de capelles laterals. Està bastida amb murs de paredat, el del frontis amb un arrebossat en no massa bon estat i amb un portal dovellat en arc rebaixat i marc de pedra grisa amb unes grades d'accés al seu davant; el portal es troba lleugerament escorat cap a la dreta respecte de l'eix del frontis; per sobre d'ell hi figura un petit òcul circular atrompetat a mitja alçada, una motllura horitzontal i una minsa cornisa en curvatura convexa.

Dimensions: 19'00 x 5'50 metres de llargada i amplada respectivament; des del fons del transsepte l'amplada total fa 8'50 metres.

Campanar purament funcional aixecat a principis del segle XIX. Té planta rectangular (2'08 x 3'40 m) amb un primer cos arrebossat incorporat en l'estructura de l'edifici de l'església i un segon cos de maó vist amb un pis al capdamunt, marcat per dues fines motllures entre les quals hi ha oberts uns òculs motllurats un dels quals, el frontal, està ocupat per una esfera horària; el cos de la cel·la, al capdamunt, és lleugerament més reduït de perímetre i té obertes quatre finestres d'arc de mig punt lleugerament ressaltat, una a cada cara; hi pengen campanes. Està coronat per una minsa cornisa i un terrat amb barana de maó; tot aquest segon cos, excepte la cel·la, està recorregut per pilastres cantoneres d'escàs relleu.

Situació: sobre l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 19'66 metres.

Esveltesa: 5,7

FLIX L'Assumpció de Maria

Altitud: 48 metres.

Església romànico-gòtica avui modificada en la seva major part; al segle XVII, cap el 1628 segons consta a la volta gòtica de la seva sagristia, es va aixecar un nou temple a partir de la capçalera a mesura que s'anava enrunant l'anterior fins que, ja prop del frontis, es van acabar les possibilitats econòmiques i va quedar inacabat; l'actual frontis és posterior a la guerra civil del 1936; les obres van acabar-se el 1958. Consta d'una nau rectangular situada darrere d'un tram a manera d'atri més estret que la nau; la nau de tres trams està coberta amb una volta ogival estrellada i capçada per un absis poligonal de cinc costats amb dues absidioles enfrontades de factura renaixentista. Un cor alt al peus del temple amb una barana amb decoracions metàl·liques descansa

sobre el cancell i un primer tram. Unes capelles laterals obertes en arcs de mig punt estan separades pels contraforts interiors ornats amb semi-columnes adossades.

Al mur del frontis hi té oberta una portalada imitada del romànic amb un portal en arc de mig punt dovellat damunt fines impostes; està envoltat per dues arquivoltes en degradació, la més exterior bossellada, i per un guardapols; descansen en impostes estriades i mènsules respectivament; una finestra ogival biforada i amb l'arc calat es troba al seu damunt i, per coronament, una cornisa angular amb una creu de pedra al cim; les cantoneres estan una mica ressaltades. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans de pedra blanquinosa ben escairats, irregulars i disposats en filades uniformes.

Dimensions: 26'45 x 9'45 x 14'13 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 18'06 metres; el tram dels peus que correspon al cor és lleugerament més estret que la resta de la nau; fa 7'52 metres d'amplada.

Guarda un orgue al cor i dues piques beneiteres sobre un peu cilíndric amb base; hi figuren emblemes episcopals en record del bisbe Ricard Maria Carles de Tortosa que també ho fou de Barcelona a la segona meitat del segle XX.

Campanar purament funcional edificat al segle XX quan va caure l'espadanya primitiva. Té planta gairebé quadrada (4'35 x 4'45 m) amb les cantoneres en lleuger relleu i coronat per una cornisa motllurada i un teulada a quatre vents amb bola al cim. La cel·la queda oberta amb dues finestres d'arc de mig punt a cada costat; hi pengen campanes. Una esfera horària es troba al seu dessota a la cara frontal; en ella hi té una finestra d'arc apuntat vidriada a mitja alçada i una porta d'accés també d'arc apuntat. Els seus murs tenen paraments de carreus marronosos, grans, ben escairats, irregulars i disposats en filades uniformes. L'escala que puja fins al cor entra després a l'interior del campanar i arriba fins a la cel·la; és d'estil català sobre voltes, arrapada als murs i amb barana; deixa un ull d'escala al centre.

Situació: adossat al mur de migdia fent angle al sud-oest del frontis orientat a ponent.

Alçada: 21'39 metres.

Esveltesa: 4,8

GARCIA La Nativitat de Maria

Altitud: 73 metres.

Església aixecada el 1949, inaugurada el 16-1-1950 dintre del pla de reconstruccions de *Regiones Devastadas* amb característiques modestes. Consta de tres naus rectangulars, la central coberta amb una volta de llunetes sobre cinc arcs torals; té cancell, cor i està capçada per un absis semicircular. El frontis té una portada neoclàssica aprofitada d'una de les laterals de l'antiga església del segle XVIII destruïda durant la guerra civil; el portal en arc de mig punt té un entaulament i un frontó semicircular truncat amb un pinacle central adossat al timpà, tot en pedra grisa, en contrast amb la grogor pàl·lida dels murs de les façanes arrebossades i pintades; a mitja alçada del frontis hi ha una rosassa motllurada i atrompetada; una cornisa angular a base de peces de ceràmica rogenca corona el mur.

Guarda pintures a l'interior de l'absis i una escultura de bronze de *La Mare de Déu* a l'altar major obra del sacerdot escultor mossèn Àngel Martí, de Morella (1977). La mesa de l'altar, l'ambó i la càtedra són de marbre blanc d'Ulldecona.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (3'38 x 3'65 m) i està dividit en tres cossos per motllures de ceràmica vermellosa així com la cornisa; està coronat per una teulada a quatre vents de teules rogenques. La cel·la queda oberta amb finestres

d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen campanes. Una esfera horària està situada a la cara frontal entre dues motllures al dessota de la cel·la. Té les cantoneres lleugerament ressaltades fins a mitja alçada de la cel·la. Els seus murs estan arrebossats i pintats d'un to groguenc pàl·lid, com el del frontis. Alguna finestreta rectangular es troba oberta a diversos nivells i en les cares frontals i laterals.

Situació: damunt l'ala lateral esquerra del temple fent angle al nord-est del frontis orientat a tramuntana.

Alçada: 21'76 metres.

Esveltesa: 6

GINESTAR Sant Martí

Altitud: 25 metres.

Església neoclàssica del segle XVIII. Consta de tres naus rectangularsde quatre trams, un d'ells és el transsepte; queden cobertes amb voltes de llunetes la central i d'aresta les laterals; el creuer té una cúpula sobre petxines aixoplugada en un cimbori octagonal amb finestres d'arc de mig punt a cada cara i un cupulí al damunt. La nau central està capçada per un absis poligonal de cinc costats i per dues absidioles poligonals les laterals. Un cor alt als peus del temple amb barana de fusta descansa sobre d'un arc carpanell. Té un cancell digne. Actualment (2004) l'edifici mostra moltes humitats. El frontis té una portalada de pedra marronosa amb un portal en arc de mig punt amb l'intradós filetejat flanquejat amb una ornamentació a base de fines columnes corínties exemptes sobre pedestals, un entaulament sinuós i una fornícula amb imatge, una gran rosassa motllurada al damunt i un òcul circular amb l'ull calat sota la cornisa mixtilínia amb curvatura convexa al centre; una espadanya d'un ull en arc de mig punt amb campaneta s'aixeca al bell mig del frontis. Unes pilastres recorren el frontis de dalt a baix tot senyalant la divisió interna en tres naus; una motllura composta horitzontal en les laterals divideix en dues zones aquestes bandes del frontis; el seu mur té un parament de carreus groguencs ben escairats a la part central i de paredat pintat en to groguenc als laterals; unes volutes i contra volutes decoren les pilastres a mitja alçada; uns carreus mitjans reforcen les cantoneres.

Dimensions: 37'00 x 8'94 x 15'65 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 22'66 metres i la cúpula arriba als 28'15.

Campanar neoclàssic coetani del temple; ha quedat inacabat. Té un primer alt cos de planta gairebé quadrada (6'60 x 6'80 m); el segon és de perímetre un pèl més reduït i està ornat amb pilastres incompletes sobre pedestals a les cantoneres. La cel·la queda oberta amb dues finestres amb marcs de maó com si fossin ulls d'espadanya, una a l'est i la segona al sud; no s'ha completat ni amb cornisa ni amb teulada; hi pengen campanes. Una esfera horària es troba entremig de dues pilastres al dessota de la finestra frontal. Els murs tenen paraments de paredat i estan arrebossats i pintats com al frontis. Una escala de tres trams força diferents puja pel seu interior sobre voltes i arrapada als murs amb un ampli ull d'escala al centre; el primer tram és de maó sobre voltes d'època antiga, el segon de totxo i el tercer de ferro.

Situació: sobre l'ala dreta del temple fent angle al nord-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 28'47 metres.

Esveltesa: 4,1

MIRAVET La Nativitat de Maria

Altitud: 140 metres.

Església construïda després de la guerra del 1936 per haver quedat inutilitzada l'antiga a causa dels estralls bèl·lics; segueix els projectes de construccions realitzats d'acord amb el programa de *Regiones Devastadas.* El frontis, amb sòcol de maó vist, té un portal rectangular amb la llinda fent un angle obtús. Els murs laterals de maçoneria estan revestits d'arrebossat i pintats en un groc molt clar; tenen finestres rectangulars llargues i estretes. Consta, segurament, d'una nau rectangular.

Campanar de planta circular amb un diàmetre de 2'35 metres (perímetre: 7'38 m). Té una creu metàl·lica al cim (no compresa en el càlcul de l'altura). Els seus murs arrebossats estan pintats com al frontis en un to groc pàl·lid; tenen un sòcol de pedra de carreus petits. Unes nombroses finestres rectangulars situades en l'últim tram són estretes i allargassades i ocupen tot el seu perímetre.

Situació: adossat a l'angle est del frontis encarat a tramuntana.

Alçada: 14'50 metres.

Esveltesa: 6,1

MÓRA D'EBRE Sant Joan

Altitud: 47 metres.

Església gòtica amb retocs i ampliacions neoclàssiques el 1733; restaurada després de les destruccions sofertes el 1837 i en el 1936 amb motiu de les guerres carlines i la guerra civil respectivament. Consta d'una nau rectangular coberta amb voltes d'aresta sobre quatre arcs torals de mig punt; té la capçalera recta. Un cor alt sobre un arc carpanell es troba als peus de la nau. L'actual edifici que és una imitació del neoclassicisme va ser reconstruïda segons el pla de *Regiones Devastadas* després del 1939.

La seva portalada oberta al centre del frontis, amb unes escasses grades al seu davant, és neoclàssica, del 1733; hi té un portal en arc dovellat de mig punt sobre senzilles impostes i amb pilastres toscanes amb carreus en punta de diamant adossades als muntants i un entaulament amb una fornícula amb imatge del patró al seu damunt; una rosassa motllurada es troba a mitja alçada i, per coronament, una minsa cornisa angular. El mur del frontis té un parament de carreus grans i ben escairats de pedra blanca; els murs laterals estan arrebossats i pintats de blanc. Té una capella del Santíssim neoclàssica molt digna. Un segon portal lateral al mur de llevant és d'un estil clàssic discret a base d'una llinda amb frontó circular i timpà nu; queda flanquejada per dues pilastres toscanes que arriben fins a la cornisa horitzontal motllurada que, a mitja alçada, es fa visible com extrem de la teuladeta de les capelles laterals; al damunt d'ella, adossada al mur del temple, hi ha una capelleta amb una imatge de sant Antoni Abat.

Dimensions: 37'55 x 9'25 x 13'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Guarda una pica baptismal del 1590; a l'altar major hi ha una escultura de *Sant Joan* de l'escultor Acosta de Tortosa; a la capella del Santíssim hi ha una gran imatge de bronze de *Crist* de l'escultor Àngel Martí; totes dues obres són poc posteriors al 1950. Una imatge recent de l'escultor local Joan Segú es troba a la fornícula del frontis; d'ell mateix és la de *Sant Antoni* de l'interior.

Campanar purament funcional aixecat després de la guerra civil del 1936. Té planta rectangular (6'40 x 10'10 m). La cel·la queda oberta amb dues finestres d'arc de mig punt en les cares curtes (ponent i llevant) i tres a les llargues (nord i sud); tenen l'ampit sobresortit; hi pengen campanes; una minsa motllura està situada al seu dessota. Està coronada per una cornisa motllurada damunt mènsules decoratives i per una teulada a quatre vessants. Els seus murs estan arrebossats i pintats en un to clar i les cantoneres de maó vist en escàs relleu; té un sòcol de pedra. S'accedeix a

la cel·la per una estreta escala de formigó arrapada als murs per un interior dividit en tres pisos; l'últim tram és força empinat; té una barana d'obra amb un passamà de fusta en el primer tram; deixa un ampli ull central.

Situació: adossat a la capçalera encarada a tramuntana fent angle al nord-oest del temple.

Alçada: 27'50 metres.

Esveltesa: 2,7

MÓRA LA NOVA Mare de Déu del Remei

Altitud: 30 metres.

Església aixecada cap el 1955 en trobar-se destruïda l'antiga a causa dels desastres de la guerra del 1936. Consta de tres naus rectangulars capçades per un absis semicircular i separades per arcs formers de mig punt sobre columnes de capitell compost; la central de cinc trams està coberta per un sostre pla a base de cassetons; les laterals per voltes de llunetes. Un cor alt als peus del temple amb una barana de fusta descansa en un arc rebaixat i sobre bigues. El frontis té un portal rectangular amb un entaulament senzill, un frontó circular amb una imatge de *La Mare de Déu i el Nen a la falda* en pedra grisa al centre del timpà; al damunt hi ha obertes tres finestres d'arc de mig punt allargassades i amb gelosies; il·luminen el cor; per coronament hi té un frontó amb les cornises en fort relleu i amb un petit òcul amb una creu inscrita en el timpà. Els seus murs estan arrebossats i pintats d'un blanc groguenc. Davant del portal hi ha un ampli replà amb unes grades disposades en tres bandes que donen accés a l'església.

Dimensions: 35'12 x 9'51x 13'52 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 18'80 metres.

Campanar merament funcional de parets nues, coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (5'33 x 5'00 m) i està dividit en dos cossos; el primer amb un portal rectangular a la base; el superior té una doble filera de tres finestrals d'arc de mig punt per banda amb motllures a sota cadascuna d'elles i a l'arrencada dels arcs; està coronat per una cornisa angular a cada banda i una teulada a quatre vessants. Al mur frontal, poc més avall de les finestres, hi ha l'esfera d'un rellotge i dues finestretes en arc de mig punt en dos nivells inferiors. La cel·la es troba en el pis superior dels dos que es troben al capdamunt; tenen el pis d'obra sobre biguetes. S'entra al campanar per una porta oberta entrant al temple a l'esquerra; hi ha una escala que primer va al cor; té graons dignes de pedra artificial i puja sobre voltes amb una barana d'obra enguixada i passamà de fusta; deixa un ull central. A partir del cor es fa més estreta i amb graons de maó i marge de fusta; s'acaba en arribar al pis primer obert amb grans finestrals; per accedir al superior convertit en cel·la s'hi va per una escala metàl·lica amb barana; s'hi entra per una trapa oberta. La cel·la queda coberta per una volta bufada; hi pengen dues campanes; una d'elles de nom *Immaculada* pesa 199 quilos i és fosa el 1954.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a llevant, un xic endarrerit.

Alçada: 28'63 metres.

Esveltesa: 5,3

LA PALMA D'EBRE L'Assumpció de Maria

Altitud: 335 metres.

Església neoclàssica de finals del segle XVIII acabada el 1823. Consta de tres naus rectangulars, la central de dos trams coberts amb una volta de llunetes, les laterals amb volta

d'aresta; estan separades per pilars de doble capitell; la capçalera està formada per un absis poligonal de cinc costats. Un cor alt als peus del temple ocupa tota l'amplada de les tres naus; té un cancell digne. Queda il·luminada per les finestres del tambor que és la base d'una gran cúpula al creuer dins d'un cimbori octagonal. El frontis té una portalada clàssica amb un portal rectangular flanquejat per unes pilastres toscanes de poc relleu, tres de sobreposades per banda, adossades als muntants, per un entaulament i un frontó triangular destacat; al damunt hi ha una fornícula amb la imatge moderna de Maria flanquejada per pilastres i coronada amb un frontó circular; una finestra rectangular amb marc ressaltat es troba a mitja alçada i, per coronament, un petit òcul sota una cornisa motllurada i destacada en curvatura convexa al centre i còncava als laterals. Els seus murs tenen paraments de maçoneria amb carreus a les cantoneres, tot d'un material marronós fosc.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té un primer alt cos bastit amb paraments de maçoneria; la seva planta és quadrada (4'50 x 4'50 m); un segon cos octagonal de maó vist està dividit en dos per una destacada motllura composta; queda coronat per una cornisa i un terrat amb barana d'obra i pinacles als vuit angles; al seu damunt s'aixeca un templet circular amb els murs ornats per unes fines lesenes; està coronat per una cornisa motllurada i una teuladeta cònica amb els careners destacats. La cel·la, amb quatre finestres d'arc de mig punt sobre impostes, obertes a cares alternes, té els caires un xic ressaltats amb bandes amb el caire viu; hi pengen campanes. Una esfera horària es troba sota la motllura del centre del campanar en la seva cara frontal.

Situació: sobre l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.
Alçada: 36'31 metres.
Esveltesa: 8

RASQUERA Sant Joan Baptista

Altitud: 174 metres.

Església d'orígens medievals ampliada al 1733 en estil neoclàssic. Consta de tres naus rectangulars i d'un transsepte; la central està coberta amb una volta de llunetes; la seva capçalera és recta. El frontis té una portalada clàssica en pedra grisa amb un portal en arc de mig punt motllurat sobre impostes i unes pilastres toscanes adossades als muntants; al seu damunt hi té un senzill entaulament i una petita fornícula amb imatge; a mitja alçada, un òcul motllurat; una banda horitzontal al llarg de tot el frontis i la cornisa angular destaquen per unes teules rogenques que sobresurten del mur; uns petits òculs al centre del timpà i a les ales del frontis completen la decoració frontal. Els seus murs tenen paraments arrebossats pintats amb un to groguenc pàl·lid i amb carreus marronosos a les cantoneres.

Campanar neoclàssic coetani de l'ampliació del segle XVIII. Té un primer alt cos de planta quadrada (4'70 x 4'70 m) amb els murs arrebossats i pintats d'un blanc groguenc amb cantoneres de maó vist; una esfera horària figura a la seva cara frontal sota la finestra de la cel·la; al seu damunt, també amb paraments de maó vist s'aixeca un segon cos o cel·la amb els caires aixamfranats, una finestra d'arc de mig punt a cada cara i una motllura a l'arrencada dels arcs; hi pengen campanes. Està coronat amb una cornisa motllurada i un terrat amb barana d'obra; una creu metàl·lica sobresurt del terrat, creu no inclosa en l'alçada del campanar.

Situació: sobre l'ala dreta del temple fent angle amb el nord-est del frontis orientat a llevant.
Alçada: 24'54 metres.
Esveltesa: 5,2

RIBA-ROJA D'EBRE Sant Bartomeu

Altitud: 76 metres.

Església neoclàssica aixecada el 1789 i ben restaurada avui (2002). Consta de tres naus rectangulars cobertes amb voltes de llunetes la central i d'aresta les laterals; estan separades per pilars de doble capitell i arcs formers de mig punt; les acompanyen capelles situades entre contraforts; té transsepte i cúpula al creuer sobre petxines decorades amb imatges dins un cimbori octagonal amb finestres a cada cara; ho corona un cupulí vuitavat també obert amb finestres rectangulars allargassades; tots dos queden recoberts amb teulades de rajola vidriada blava i careneres grogues. La nau central té quatre trams; el central, més ample que els altres, és el transsepte que fa que la planta del temple sigui de creu grega; està capçada per un presbiteri poligonal de cinc costats; el transsepte també té els braços capçats per un mur poligonal de cinc costats. Un cor als als peus del temple descansa en un arc de mig punt lleugerament rebaixat i damunt una volta de llunetes.

El frontis té una gran portalada barroca i una àmplia graderia d'accés al seu davant; el portal en arc de mig punt acanalat a l'intradós i sobre impostes mensuliformes està flanquejat per dues columnes corínties exemptes a cada banda i amb grotescos a la part baixa; reposen en pedestals inflats; una rica decoració a base de volutes i contra-volutes juntament amb sengles fornícules buides i amb peanyes queda a banda i banda; al damunt, un entaulament interromput per un timpà ricament decorat amb un baix relleu, una fornícula sense imatge (a punt, se'ns diu, de situar-n'hi una del patró), un òcul circular atrompetat i la cornisa motllurada i destacada en curvatura convexa al centre i horitzontal a les ales. Tota la façana està recorreguda de dalt a baix per dues pilastres toscanes per banda de poc relleu; les de l'esquerra corresponen al cos de campanar; els murs tenen paraments de carreus grans i ben escairats de pedra lleugerament rosada.

Dimensions: 27'21 x 6'44 x 12'15 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 17'46 metres; el transsepte en mesura 25'42 x 6'39 x 12'15; la cúpula arriba als 19'92 i amb el cupulí als 23'50.

Arquitectes: mestre d'obres de Reus Josep Llagostera, i paletes Joan i Pere Foguet també de Reus.

Guarda belles imatges de talla de mida normal en l'altar major i en el fons de les capelles laterals; són obra d'un escultor local; en l'absidiola del fons de la nau lateral esquerra s'hi troba una pintura mural del 1972 del pintor Miquel Munter de Riba-roja mateix.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té un primer cos de planta quadrada (6'43 x 6'43 m); un segon cos de caires arrodonits està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb barana de balustres; està recorregut de dalt a baix per pilastres cantoneres de poc relleu interrompudes per una motllura senzilla però destacada que, a mitja alçada, el divideix en dos; està decorat amb un joc de diverses volutes a cada angle en posició obliqua damunt d'una motllura composta i destacada al capdamunt del primer cos; un rellotge del 1933 mostra la seva esfera a sota la finestra que dóna al frontis. La cel·la queda oberta amb quatres finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen campanes. Per l'interior hi puja fins a la cel·la una escala típica catalana de pedra sobre voltes i arrapada als murs; l'escala segueix fins al terrat i hi accedeix a través d'una trapa.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest de la façana principal orientada a ponent.

Alçada: 30'34 metres.

Esveltesa: 4,7

LA SERRA D'ALMOS Sant Domènec

Altitud: 225 metres. Municipi de Tivissa

Església aixecada el 1786 i molt reformada el 1862. Consta de tres naus rectangulars, transsepte, cúpula al creuer, capçalera recta, cor als peus i cancell. El frontis té el portal dovellat en arc de mig punt amb unes poques grades d'accés al seu davant; el seu mur està arrebossat i pintat en un to groguenc molt pàl·lid amb simulació de carreus; l'esfera d'un rellotge es troba inserida en l'òcul situat a mitja alçada; per coronament hi té una senzilla cornisa angular que es correspon amb una teulada de dos vessants.

Dimensions: 20'50 metres de llargada per 5'60 d'amplada; la de les tres naus fa 10'50.

Campanar coetani del temple. Té un primer cos de planta rectangular (2'85 x 3'55 m) bastit amb murs de maó arrebossats i pintats com al frontis; un segon cos de caires aixamfranats està coronat per una minsa cornisa i per un terrat cobert per una teulada piramidal amb inflexió a la base que descansa sobre quatre grans pilars situats als angles que deixen àmplies obertures entre ells. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada costat; hi pengen campanes.

Situació: adossat al mur de tramuntana fent angle al nord-est amb el frontis encarat a llevant.

Alçada: 18'42 metres.

Esveltesa: 5,1

TIVISSA Sant Jaume

Altitud: 309 metres.

Església gòtica dels segles XIII i XIV reformada al XVI i al XVII. Consta de tres naus rectangulars, la central coberta amb una volta ogival simple capçada per un presbiteri poligonal gòtic del segle XIII i capçalera recta que amb arcs raconers la converteixen en un mur poligonal de cinc costats. La volta ogival de tres trams és del segle XVI i el cor és renaixentista com també les naus laterals. Té una gran capella lateral neoclàssica de tres naus de dos trams i cúpula sobre petxines del segle XVIII dedicada al Roser. La façana principal renaixentista (del 1588 i següents) és de carreus ben escairats de pedra d'un color groc pàl·lid; té una portalada amb el portal en arc de mig punt sobre senzilles impostes i flanquejat per dues columnes jòniques exemptes per banda sobre pedestals entre les quals s'hi ubiquen fornícules buides; està coronat per un entaulament amb la part central un pèl enfonsada i per una fornícula amb imatge flanquejada per delicades columnes salomòniques que sostenen un frontó truncat amb un òcul circular motllurat i atrompetat al centre; per coronament aquesta façana llueix una doble cornisa angular, motllurada la superior. Una segona portalada barroca queda oberta darrera el cos del campanar per la banda de migdia. Al segle XIX la fàbrica d'aquesta església es va voler substituir per un edifici grandiós i només se'n va construir l'absis que actualment cobreix el primitiu gòtic.

Dimensions: 28'00 x 9'80 x 12'91 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Arquitectes: Jaume Amigó (1547-1594) essent-ne el rector, i Josep Ribera (1770-1775).

Guarda una talla de *Sant Jaume* del 1940 i uns relleus sobre *El Sant Sopar* del 1981 dels germans Aixendri.

Campanar barroc aixecat el 1634. Té un primer alt cos de planta quadrada (7'00 x 7'00 m) amb una fina motllura a mitja alçada i una de composta al capdamunt; un segon cos vuitavat té quatre garites, una a cada angle, i està coronat per una cornisa motllurada composta i un terrat amb barana de carreus damunt del qual s'aixeca una torrella octagonal amb petites obertures d'arc de mig punt a cada cara i coronada amb una cornisa i un terrat amb barana de carreus amb merlets esglaonats i torreta quadrada al centre. El pis inferior, el de la cel·la, també té finestres d'arc de mig

punt de diverses dimensions, una a cada cara; hi penja alguna campana. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans ben escairats de pedra del mateix color que el frontis i disposats en filades uniformes.

Situació: sobre l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 31'83 metres.

Esveltesa: 4,5

LA TORRE DE L'ESPANYOL Sant Jaume

Altitud: 164 metres.

Església neoclàssica aixecada entre el 1783 i el 1787. Consta de tres naus rectangulars amb la capçalera recta. La principal està coberta amb una volta de llunetes dividida en trams per arcs torals de mig punt que descansen sobre pilars amb pilastres adossades de capitells corintis. Damunt els pilars els arcs formers de mig punt deixen pas a les naus laterals cobertes amb voltes d'aresta. Un cor alt als peus del temple amb una elaborada barana de fusta descansa en un gran arc rebaixat. El frontis té una magnífica portalada barroca de pedra marronosa amb un portal en arc de mig punt motllurat sobre impostes flanquejat per columnes sobre pedestals exemptes, una per banda, de capitell compost; està coronat per un entaulament amb una cornisa decorada amb un fris de petits denticles al dessota i, al damunt, per una fornícula amb una bella imatge del patró flanquejada per dues columnetes exemptes; l'entorn el forma una decoració abarrocada i en baix relleu a base, sobretot, d'elements florals amb corbes i contra-corbes típiques del rococó; el frontis acaba amb una rosassa motllurada a mitja alçada i amb un frontó recorregut per una cornisa motllurada convexa al centre i còncava a les ales. El seu mur frontal es troba arrebossat i emblanquinat mentre que els laterals de maçoneria tenen un arrebossat marronós en mal estat.

Campanar neoclàssic auster. Té un primer alt cos de planta quadrada (5'10 x 5'10 m) de parets nues, i un de segon octagonal coronat per una cornisa, un tambor amb òculs circulars a cada cara i un terrat amb barana metàl·lica. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, alguna d'elles cega; en una altra s'hi troba l'esfera del rellotge; hi pengen campanes; una fina motllura es troba a la seva base, una altra a l'arrencada dels arcs i dues més separen el primer i el segon cos. Els seu murs estan arrebossats i pintats de blanc; a la part baixa del primer cos són visibles carreus marronosos a les cantoneres.

Situació: incorporat al temple, entre contraforts, al centre de l'ala lateral sud de la que en sobresurt mig metre.

Alçada: 22'99 metres.

Esveltesa: 4,5

VINEBRE La Degollació de Sant Joan

Altitud: 34 metres.

Església barroca del 1691. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes sobre arcs torals de mig punt; està acompanyada de passadissos que travessen les capelles laterals en arcs de punt rodó; té transsepte i un presbiteri poligonal irregular cobert per una volta de nervis; la capçalera és recta. Té cancell i un cor alt als peus del temple amb barana de balustres que descansa en un arc carpanell. La façana principal té un portal barroc en arc de mig punt amb pilastres als muntants, un entaulament amb la data gravada de 1691, una fornícula sense imatge, una rosassa motllurada a mitja alçada i una fina motllura horitzontal al llarg de la part superior de la

façana que amb la cornisa motllurada angular emmarca un frontó triangular en el timpà del qual hi figuren, al centre, l'esfera d'un rellotge i, per banda, sengles gàrgoles destacades. El seus murs tenen paraments de carreus mitjans o grans de pedra marronosa i ben escairats al frontis i de carreuons grossers als murs laterals.

Campanar barroc coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (3'90 x 3'60 m). Està bastit amb carreus al frontis i a la cel·la i de paredat arrebossat als laterals. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja alguna campana; té una motllura al seu dessota i queda coronada per una cornisa motllurada i un terrat en el que s'hi aixeca una torrella quadrada de maó vist amb teulada a quatre vessants.

Situació: sobre l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 22'95 metres.

Esveltesa: 5,8

ALGUNES ESGLÉSIES SENSE CAMPANAR DE TORRE, AMB ESPADANYA, SUFRAGÀNIES O SENSE CULTE

ASCÓ Sant Joan

Altitud: 84 metres.

Església molt modificada a partir d'un absis de transició del romànic al gòtic. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de creuria; està acompanyada per capelles laterals entre contraforts; va ser engrandida el 1702 en un estil renaixentista molt evident en la portalada oberta a la banda de migdia amb un portal en arc de mig punt acanalat damunt senzilles impostes; queda flanquejat per dues pilastres toscanes d'escàs relleu damunt un sol pedestal que sostenen una cornisa motllurada i una fornícula amb imatge; el mur queda coronat per una cornisa horitzontal motllurada i amb un sèrie de gàrgoles que el recorren per sota d'ella. Els murs tenen paraments de carreus ben escairats de pedra blanquinosa. **Campanar** d'espadanya amb dos nivells d'ulls en arc de mig punt; en el baix n'hi figuren dos d'allargassats; en el segon, l'ull és més petit. Cada ull té una campaneta. Queda coberta en doble pendent. Té una base aproximada de 3 metres. Situació: damunt el mur de la capçalera, a ponent. Alçada: 23'14 metres, mesura aproximada.

LLEBERIA Sant Joan Degollat

Altitud: 718 metres. Municipi de Tivissa

Església romànica de finals del segle XII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt damunt dos arcs torals; està capçada per una absis semicircular sense decoració exterior. Avui es veu sobrealçada i fortificada, obra que segurament es portà a terme al segle XVIII quan s'hi afegiren dues senzilles capelles laterals. El portal obert al mur de migdia té un arc de mig punt dovellat per l'exterior i carpanell per l'interior. Un cor alt als peus del temple té una senzilla escala per accedir-hi. El mur de ponent, als peus, té una finestra en arc de mig punt a la part alta que no es troba centrada sinó força escorada cap al nord. Les dimensions de la nau són: 11'30 x 2'30 x 5'00 metres de llargada, amplada i alçada; mesures aproximades. Els seus murs presenten paraments de petits carreus matusser disposats en filades; avui estan emblanquinats; tenen un gruix de 1'70 metres. En recobrir-la tardanament amb una teulada de dos vessants s'hi va deixar un espai o golfes que permeten veure encara la primitiva teulada. A partir del nivell d'aquesta, sobre el mur de ponent, cap al segle XV s'hi va aixecar un **campanar** d'espadanya, mal centrat ja que es veu lleugerament escorat cap a migdia. Hi té dos alts ulls en arc de mig punt d'on pengen sengles campanetes. La seva base fa dos metres vint d'amplada i l'alçada arriba als 7'50; les mesures són aproximades.

MARE DE DÉU DEL REMEI Santa Maria, santuari

Altitud: 176 metres. Municipi de Flix

Església del segle XIX (1857) d'estil neoclàssic. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó amb llunetes cegues damunt d'una imposta classicitzant i en arcs formers adossats als murs; davant del presbiteri s'hi aixeca una cúpula semiesfèrica sobre un tambor octagonal damunt petxines i de pilastres robustes quadrades; el presbiteri en un absis quadrat amb volta de llunetes cegues està enfondit dins de la roca que limita el temple per ponent. Un cor alt amb barana metàl·lic es troba adossat al mur dels peus del temple. Portal obert als peus, a llevant, amb marc rectangular coronat per un entaulament sobre mènsules; a banda i banda hi ha dues finestres rectangulars i a mitja alçada un òcul circular motllurat i atrompetat; corona el frontis un gran frontó circular de caires motllurats completat amb cornises còncaves a les ales; té un petit òcul circular al centre del timpà. Els murs tenen un arrebossat pintat de blanc intens; es noten carreus grans ben escairats a les cantoneres. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt. Es troba aixecat damunt i al centre del mur frontal; està cobert per una arcada amb una creu al cim; els seus pilars pintats de blanc tenen més amplada a la base i alguna motllura baixa i a l'arrencada de l'arc. He calculat l'amplada de la seva base en 2'40 metres i que la seva alçada arriba als 20; són mesures aproximades.

SANTO DOMINGO Sant Domènec, ermita

Altitud: 200 metres. Municipi de Rasquera

Església del segle XVII d'aires barrocs. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó rebaixada, d'un transsepte de braços curts amb volta de llunetes cegues i d'un absis quadrat també amb volta de llunetes cegues. El creuer té una cúpula sobre un tambor octagonal amb finestres rectangulars a les cares. Portal al mur dels peus del temple a base d'un arc de mig punt dovellat amb maons i brancals i pilastres d'escàs relleu també de maons amb impostes i petites motllures; sostenen unes motllures i un frontó amb el timpà nu. Murs amb paraments de maons arrebossats i emblanquinats. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt aixecat amb maons i cobert per una arcada que té curtes ales horitzontals. Es troba damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa un metre deu i que té una alçada d'onze metres; són mesures aproximades.

EL RIPOLLÈS

CAMPANARS EN ORDRE ALFABÈTIC DE MUNICIPIS

Municipis i poblacions	Parròquies	Alçada en metres
Campdevànol	Sant Cristòfol	46'34
Sant Llorenç	Sant Llorenç	16'97
Campelles	Sant Martí	20'22
Camprodon		
Beget	Sant Cristòfol	23'96
Gombrèn	Sant Pere	25'63
Llanars	Sant Esteve	22'22
Llosses, Les		
Estiula	Sant Feliu	13'40
Santa Maria de les Llosses	Santa Maria	15'04
Santa Maria de Matamala	Santa Maria	15'36
Sant Esteve de Vallespirans	Sant Esteve	11'43
Sant Martí de Vinyoles	Sant Martí	12'07
Sant Sadurní de Sovelles	Sant Sadurní	17'50
Viladonja	Santa Eulàlia	11'74
Molló	Santa Cecília	24'28
Palmerola	Sant Vicenç	12'00
Pardines	Sant Esteve	21'14
Planoles	Sant Vicenç	22'71
Queralbs	Sant Jaume	20'73
Fustanyà	Sant Serni	18'32
Ribes de Freser	L'Assumpció	25'18
Bruguera	Sant Feliu	16'23
Ventolà	Sant Cristòfol	13'33
Ripoll	Santa Maria	39'86
Sant Bernabé de les Tenes	Sant Bernabé	11'12
Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan	27'18
Setcases	Sant Miquel	21'63
Toses	Sant Cristòfol	14'13
Nevà	Sant Cristòfol	13'75

Vallfogona de Ripollès	Sant Julià	19'68
Vilallonga de Ter	Sant Martí	17'83
Tregurà de Dalt	Sant Julià	15'67

Alçada mitjana: 19'57 metres

PARRÒQUIES AMB CAMPANAR DE TORRE, UNA A UNA

BEGET Sant Cristòfol
Altitud: 541 metres. Municipi de Camprodon

Església romànica del segle XII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada sobre quatre arcs torals apuntalats en pilastres; els arcs, les pilastres i la volta estan pintats amb decoració geomètrica de colors brillants; el presbiteri recte inclou un retaule barroc amb una majestat romànica al centre; l'absis semicircular romànic situat a llevant té una decoració sota cornisa de frisos de dents de serra i d'arcs cecs i una finestra central decorada exteriorment amb un parell de columnetes per banda sota mateix de les impostes. Un modest transsepte dóna al temple una planta de creu llatina. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats de pedra grisenca i alineats en filades regulars. Un cor alt descansa en un arc carpanell. La portalada atrompetada es troba al mur de migdia amb un portal rectangular envoltat per quatre arquivoltes en arc de mig punt decorades amb motius de boles i cordes i amb una arcada exterior dovellada; descansen sobre impostes i en dues columnetes exemptes per banda alternades amb antes; el timpà conserva restes d'uns relleus destrossats.

Dimensions: 22'78 x 7'73 x 10'76 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Guarda una talla de la segona meitat del segle XII del *Crist en Majestat* (207 x 196 cm) a l'altar major; una pica baptismal romànica, sense peu, decorada amb dos frisos amb un motiu de sogues, un als baixos i l'altre proper a la boca; una altra pica (52 x 117 cm) d'un romànic primitiu dedicada a contenir l'oli que servia per il·luminar; un retaule gòtic d'alabastre i altres de barrocs; una imatge de *La Mare de Déu de la Salut* gòtica del segle XIV.

Campanar romànic dels segles X-XIII. Té planta quadrada (5'80 x 5'80 m) amb una base alta compacta i quatre cossos superiors amb finestres a cada cara, geminades al segon i tercer, una d'arc de mig punt al primer i al quart, aquesta última molt més gran que la del primer que correspon a la cel·la; hi pengen algunes campanes; segurament fou ampliada la finestra en temps posteriors al romànic a fi de situar-hi noves campanes més grans. Alguns pisos tenen frisos d'arcs cecs, dents de serra i dentells que els delimiten; està coronat per una cornisa motllurada i una teulada baixa de quatre vessants amb un pinacle de bola al cim. Per pujar fins a la cel·la hi ha una escala de fusta arrapada als murs interiors. En el seu primer cos s'hi veuen paraments de carreus petits de diverses dimensions, fet típic d'un romànic primerenc del segle XI; en els dos cossos superiors els carreus ja es veuen ben escairats i amb arcuacions tallades en un sol carreu que denoten un treball propi ja del segle XII.

Situació: adossat i recolzat en el mur de migdia en l'angle format per aquest mur i el transsepte del qual se'n destaca en la seva major part.

Alçada: 23'96 metres.

Esveltesa: 4,1

BRUGUERA Sant Feliu

Altitud: 1150 metres. Municipi de Ribes de Freser

Església romànica del segle XII engrandida i transformada al XVIII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada; l'acompanyen capelles laterals situades entre els contraforts; la capçalera a llevant la forma un absis romànic semicircular sobrealçat i sense decoració; l'interior està arrebossat i emblanquinat amb decoracions pintades de falsos arcs a les capelles i amb falsos nervis a la volta de l'absis. Un cor alt als peus del temple es troba damunt de l'atri. Els seus murs tenen paraments de maçoneria de peces mig picades de pedra marronosa amb carreus matussers a cantoneres. El frontis orientat a ponent té un portal rectangular amb marc de pedra carreuada blanca, un fornícula amb imatge, un gran òcul circular atrompetat protegit per una reixa metàl·lica a mitja alçada i una cornisa angular amb una finestreta rectangular al dessota.

Campanar del segle XII del que en queden les bases ja que fou modificat a la part alta amb posterioritat. Té planta quadrada (4'10 x 4'10 m) i està coronat per una cornisa motllurada, per una teulada piramidal de pissarra amb inflexió a la base i una bola al cim. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen campanes. Els seus murs tenen paraments de carreus a la base i de paredat amb carreus a cantoneres als cossos superiors.

Situació: mig inserit al cos lateral de la dreta del temple cap al centre de la banda de migdia.

Alçada: 16'23 metres.

Esveltesa: 4

CAMPDEVÀNOL Sant Cristòfol

Altitud: 738 metres.

Església neoclàssica tardana aixecada entre el 1885 i el 1890. Consta d'una nau rectangular amb dos passadissos formats per la unió de les capelles laterals; la nau central està coberta amb una volta de llunetes i dividida en quatre trams en un dels quals hi té el cor que descansa sobre un arc rebaixat i una volta d'aresta; l'absis és semicircular; té un digne cancell. Al frontis hi ha un portal rectangular d'aires classicitzants amb fines pilastres adossades als muntants, entaulament, rosassa atrompetada a mitja alçada i cornisa angular sobre caps de biga. Els seus murs tenen paraments de paredat d'un material marronós.

Dimensions: 34'24 x 10'37 x 15'23 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total incloses les capelles laterals fa 21'97 metres.

Arquitecte: pel que fa al campanar Josep Maria Pericas.

Campanar merament funcional de parets nues; és el resultat d'una reconstrucció feta entre el 1944 i el 1945. Té planta rectangular (6'78 x 6'16 m) amb un alt cos amb un ull de bou a la base i un rellotge d'esfera al dessota d'una cornisa sobre mènsules que el corona i d'una teulada de quatre vents amb una torrella vuitavada que fa de cel·la aixecada al seu centre amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; hi pengen campanes. Està capçat per una cornisa amb un fris de petites finestres cegues al dessota i una agulla de pissarra cònica molt aguda amb inflexió a la base i un penell al capdamunt exclòs en el càlcul de l'alçada. Els seus murs a la part baixen tenen panys amb carreus petits de pedra marronosa; des de mitja alçada predominen els panys de paredat, un pèl més clars que a la base; les cantoneres tenen carreus ben escairats de pedra blanquinosa. L'escala que puja per l'interior és de cargol d'obra i està situada a la banda de migdia del campanar.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle sud-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 46'34 metres.

Esveltesa: 6,8

CAMPELLES Sant Martí

Altitud: 1145 metres.

Església romànica transformada i engrandida el 1798. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes sobre quatre arcs torals de mig punt acompanyada de capelles laterals; està capçada per un absis semicircular sense decoració amb un mur de maçoneria de peces mig picades. Un cor alt als peus del temple amb barana de fusta descansa en un arc rebaixat. El frontis bastit amb un mur de paredat com la resta dels murs i amb un arrebossat en mal estat té un portal rectangular amb marc de peces grans ben escairades de pedra grisenca amb la data del 1796 gravada a la llinda juntament amb un tema episcopal, una fornícula amb imatge al seu damunt, unes finestres esqueixades en arc de mig punt a ambdós costats del portal, un òcul circular atrompetat a la part alta i vidriat amb imatges en colors i, per coronament, una cornisa angular i creu de pedra al cim. Sembla que algun pany de paret de la base del mur de migdia, sota la finestra de l'esquerra, podrien ser de l'antiga església romànica aixecada al segle XI.

Dimensions: 20'46 x 7'22 x 9'88 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Campanar neoclàssic coetani del temple, rústic, funcional i de parets nues. Té planta gairebé quadrada (3'25 x 3'10 m) i està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb barana metàl·lica al damunt del qual s'aixeca una agulla tronco-piramidal amb una petita estructura metàl·lica que sosté una campaneta. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, amb la del frontis ocupada per una esfera horària que deixa, al seu dessota, una petita finestra rectangular. Els seus murs tenen paraments de paredat amb carreus grans i matussers a cantoneres. L'interior, estret, està ocupat per una escala d'obra que va de paret a paret.

Situació: mig encabit al costat de tramuntana, prop del frontis orientat a migdia.

Alçada: 20'22 metres.

Esveltesa: 6,2

ESTIULA Sant Feliu

Altitud: 990 metres. Municipi de Les Llosses

Església del segle XI transformada el 1731 en ser ampliada i sobrealçada. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó amb la capçalera recta a la banda de llevant i unes petites capelles laterals. Un portal rectangular es troba obert al mur de migdia amb marc de pedra carreuada i una finestreta d'arc de punt rodó al damunt. Els seus murs tenen paraments de carreus petits amb un arrebossat mig perdut.

Campanar del 1731 merament funcional de parets nues. Té planta quadrada (3'00 x 3'00 m) i està coronat per una cornisa motllurada i una teulada de quatre vessants. La cel·la queda oberta amb una finestra d'arc de mig punt a cada cara; hi penja alguna campana; té una motllura al dessota. Els seus murs tenen paraments de maçoneria que amb el temps han mig perdut l'arrebossat i l'emblanquinat que hi tenien.

Situació: adossat a la capçalera encarada a llevant fent angle al sud-est de la façana lateral orientada a migjorn.

Alçada: 13'40 metres.

Esveltesa: 4,4

GOMBRÈN Sant Pere

Altitud: 919 metres.

Església neoclàssica aixecada el 1724. Consta d'una nau rectangular de quatre trams, un d'ells amb el cor, coberta amb una volta de llunetes sobre tres arcs torals de mig punt; té la capçalera recta; dos passadissos circulen entre els altars laterals. El frontis té un portal rectangular amb marc motllurat de peces de pedra blanca ben picades, una fornícula amb imatge al seu damunt, una rosassa poligonal a mitja alçada i un òcul octagonal sota de la cornisa angular. Els seus murs tenen paraments de paredat d'un material marronós reforçats amb carreus ben escairats de pedra blanquinosa a cantoneres.

Dimensió: la nau té una llargada de 21'09 metres.

Arquitecte: Josep Moretó.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té planta rectangular (4'40 x 3'75 m) i està coronat per una cornisa i una teulada piramidal de teules vidriades fosques amb pinacle de bola al cim; a la base hi té un petit sòcol de carreus amb una motllura que el limita per dalt; al llarg del cos hi ha obertes unes petites finestretes rectangulars a cada pis a la cara frontal; a sobre de la situada al capdamunt hi figura una esfera horària. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen campanes; té una motllura a la seva base. Els seus murs tenen paraments de paredat amb carreus ben escairats a cantoneres com a la resta del temple i mostren una nuesa digna només trencada per les finestretes. L'escala que puja pel seu interior és d'obra sobre voltes i va arrapada als murs, sistema normal en les construccions catalanes dels últims segles.

Situació: sobre l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a migdia.

Alçada: 25'63 metres.

Esveltesa: 5,8

MOLLÓ Santa Cecília

Altitud: 1182 metres.

Església romànica de fi del segle XII. Consta d'una nau rectangular de quatre trams; un d'ells allargassat tocant a la capçalera fa de transsepte; està coberta amb una volta de canó apuntada sobre tres arcs torals que descansen sobre pilastres; una imposta sota la volta recorre tots els murs de la nau; està capçada a llevant (de fet, al nord-est) per un absis semicircular de força alçada sense decoració exterior llevat d'una cornisa motllurada que descansa sobre mènsules; per l'interior, la finestra central està decorada amb belles columnetes, una a cada brancal; un fris dentat recorre la base de la semi-cúpula que cobreix l'absis; té també un transsepte curt que sobresurt escassament a l'exterior, i un cor alt als peus del temple sobre un arc carpanell i una volta d'aresta d'època tardana. Els seus murs tenen paraments de carreus de pedra blanquinosa, ben escairats, irregulars i disposats en filades uniformes.

Una bella portalada queda oberta al mur de migdia en un cos que sobresurt lleugerament que està decorat sota de la motllura horitzontal que fa de ràfec amb uns frisos de dents de serra i arcs cecs sobre petites mènsules figuratives; el portal rectangular està al fons de quatre arquivoltes de mig punt en degradació sobre impostes i antes; cobreixen la llinda i deixen un timpà nu; al seu davant hi ha alguns graons.

Com diuen els comentaris de Catalunya Romànica, “Al cap i al peu de la teulada, de doble vessant, coberta de lloses, hi ha uns campanerets de cadireta; són avisadors de missa”; en diem “campanars de senyals”.

Dimensions: 30'18 x 9'50 x 13'38 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons dels curts braços del transsepte en fa dotze.

Campanar romànic amb una base del segle XI i quatre cossos superiors del XII. Té planta rectangular (6'00 x 5'10 m) amb murs de caires ressaltats a manera de lesenes cantoneres. La base el forma un cos compacte; està coronat per un fris d'arquets cecs; per damunt de la teulada del temple s'hi obren finestres d'arc de mig punt a cada cara i a cada pis: una al primer, geminades al segon i al tercer i, a l'últim, dos òculs; la coberta està formada per una minsa cornisa i una teulada baixa de quatre vessants restaurada recentment (2004). Els seus murs decorats amb frisos d'arcs cecs i dents de serra a cada pis tenen paraments de carreus matussers al cos baix i ben escairats, petits i ben alineats als cossos superiors.

Situació: adossat i recolzat en la façana lateral de tramuntana, en l'angle format per aquesta i l'escàs braç del transsepte nord, proper a l'absis encarat a llevant.

Alçada: 24'28 metres.

Esveltesa: 4

NEVÀ Sant Cristòfol

Altitud: 1207 metres. Municipi de Toses

Església antigament anomenada de la Mare de Déu del Carme, acabada cap el 1889. Consta d'una nau rectangular amb la capçalera recta. Té el portal dovellat en arc de punt rodó a la façana lateral de ponent on hi figura la data del 1888 al seu damunt. Els seus murs tenen paraments de paredat amb carreus a cantoneres; queda coberta per una teulada de dos vessants de lloses de pissarra.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té un primer cos de planta pràcticament quadrada (2'90 x 2'95 m); es troba aixamfranat per damunt d'un sòcol quadrat d'uns 25 centímetres d'alt. La porta exterior d'aquest campanar situada a poca alçada, té la data del 1906 gravada al seu damunt; una curta escala exterior hi condueix. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen campanes. Està coronada per una cornisa motllurada i una teulada piramidal vuitavada de lloses de pissarra amb una pedra blanca al cim amb un petit penell no inclòs en el càlcul de l'alçada del campanar. Els seus murs tenen paraments de paredat d'un material marronós.

Situació: adossat a l'angle sud-oest de la capçalera encarada a ponent.

Alçada: 13'75 metres.

Esveltesa: 4,6

PALMEROLA (popularment “Pomerola”) Sant Vicenç

Altitud: 1095 metres. Municipi de Les Llosses

Església romànica molt modificada per la qual cosa només semblen de la primitiva alguns panys de paret dels murs de migjorn i de ponent. Consta de dues naus rectangulars amb portal sota d'un porxo obert en el mur lateral de migdia; el porxo cobreix tota la banda sud damunt tres pilars que sostenen una biga horitzontal de formigó damunt la qual descansa una teulada d'un sol vessant; la nau major té tres trams coberts amb voltes d'aresta i està separada de la lateral del cantó nord per dos robustos pilars quadrats i dos arcs formers de mig punt; la capçalera i el mur dels peus són rectes i el portal té un arc de punt rodó amb l'escut heràldic del marquès de Palmerola (dues palmes

dins d'una corona) situat al seu damunt. Els seus murs tenen paraments de maçoneria mig carreuada. L'edifici no es troba en massa bon estat de conservació i sol restar obert; està situat al costat del castell habitat avui dia (2005) per una petita comunitat de joves que, mitjançant el treball manual, estan en procés de desintoxicació.

Dimensions: 10'22 x 4'60 x 4'63 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada de les naus fa 7'79 metres i la comptada des del fons de les capelles laterals en fa 10'80.

Campanar d'època tardana, merament funcional, de parets nues. Té planta gairebé quadrada (2'73 x 3'15 m) i està coronat per una teulada de quatre vessants amb destacada cornisa sobre caps de biga. Els seus murs presenten paraments de carreus irregulars i matussers. La cel·la té una finestra d'arc de mig punt a cada cara en una de les quals, la que mira a llevant, s'hi troba una petita campana. L'escala interior és de cargol i s'inicia a mitja alçada; s'hi accedeix a través d'una porta oberta a l'interior de la nau i per mitjà d'una escala de mà avui (2005) absent del lloc.

Situació: adossat a la façana de ponent en el seu angle amb el mur de migdia.

Alçada: 12'00 metres.

Esveltesa: 3,8

PARDINES Sant Esteve

Altitud: 1200 metres.

Església romànica refeta al segle XVIII. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberta amb una volta de llunetes sobre tres arcs torals de mig punt. Un cor alt als peus del temple amb barana de fusta descansa en un arc carpanell. Una de les capelles laterals era l'antic presbiteri romànic semicircular que sobresurt del mur lateral de llevant; té un parament de carreus mitjans ben escairats i disposats en filades regulars; un fris de mènsules mig metre per sota d'una motllura senyala el nivell de la primitiva cornisa romànica ja que al damunt s'hi va aixecar al segle XIII una torre de defensa que ara fa funcions de campanar amb un parament de paredat força barroer; té un sòcol de 0'48 m de gruix i de 1'30 d'alt.

El frontis actual orientat a migdia presenta un parament de carreus mitjans de pedra blanquinosa irregulars, ben escairats i disposats en filades; els murs laterals de la nau s'han aprofitat dels de l'antiga muralla del poble. S'hi veuen esquerdes tant en ells com en la volta produïdes pels moviments sísmics freqüents en la zona i per la manca d'uns bons fonaments; té un portal rectangular classicitzant amb la llinda motllurada i pilastres toscanes d'escàs relleu adossades als brancals; un arc de mig punt al seu damunt deixa un timpà nu, avui (2004) en mal estat. Un gran òcul circular atrompetat està situat força amunt sota de la cornisa angular.

Dimensions: 21'00 x 9'60 x 13'36 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total, des del fons de les capelles laterals, fa 16'90 metres.

Campanar aixecat damunt l'antic absis semicircular d'una primitiva església romànica segurament del segle XII aprofitant la torre de defensa que s'hi va construir cap al XIII. Té planta semicircular de radi 3'25 metres i un perímetre de 16'71. El seu mur amb un parament de carreus irregulars ben alineats de pedra blanquinosa en la base romànica el tenen de paredat marronós en el cos superior. La cel·la queda oberta amb dues finestres d'arc de mig punt amb marc de pedra blanca; una esfera horària es troba al centre a mitja alçada i una finestra de doble arcada en arc de mig punt a la part baixa romànica. Per pujar fins al capdamunt primer cal fer-ho al cor per una escala d'obra amb graons de rajola i barana de fusta; des d'allí es passa a l'interior del campanar on hi ha una escala metàl·lica fins al pis del rellotge; se segueix per una de gat fins arribar a la cel·la. Tot plegat, inclòs el mateix temple, no es troba en massa bon estat.

Situació: al damunt de l'antic absis que avui forma part de l'ala lateral de llevant del temple.
Alçada: 21'14 metres.
Esveltesa: 3,5

PLANOLES Sant Vicenç
Altitud: 1136 metres.

Església romànica del segle XII. Consta de dues naus rectangulars, una de romànica coberta amb una volta de canó sobre cinc arcs torals i una altra del segle XVIII en aprofitar un atri porticat lateral pel cantó de migdia en tancar-lo amb un mur; la nau romànica està capçada a llevant (de fet, al nord-est) per un absis romànic semicircular amb decoració llombarda a base d'arcuacions cegues; té un parament molt rudimentari a base de carreus matussers, irregulars i mal alineats barrejats amb còdols; queda amagat pel cos del campanar aixecat al seu costat damunt d'una estança afegida a la capçalera de la nau sud. La façana lateral del cantó de migdia té un portal en arc apuntat acompanyat per cinc finestres envidriades interiorment separades per columnetes que descansen en un podi i que sostenen tres arcs de punt rodó a una banda del portal i dos a l'altra. Els murs tenen paraments de maçoneria al mur sud i de carreus matussers als altres; la teulada de dos vessants té la coberta de lloses de pissarra negra poc acurades.

Dimensions: 17'70 x 4'50 x 7'25 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada de les dues naus fa 8 metres i la total des del fons de les capelles laterals en fa 11'25.

Campanar merament funcional aixecat en el segle XIX. Té un primer cos baix de planta rectangular (4'45 x 5'00 m) amb una escala de pedra exterior que arriba a la porta en iniciar-se un segon cos de caires aixamfranats. Està coronat amb una cornisa motllurada i una agulla piramidal vuitavada recoberta de lloses en escata i amb els careners de pedra clara. La cel·la té una finestra d'arc de mig punt a cada cara. Els seu murs tenen paraments de paredat amb un arrebossat envellit en contrast amb el cos de l'església clarament restaurat; al damunt de la porta exterior s'hi troba una petita làpida amb la data de 1869; unes motllures, una al damunt del portal, l'altra sota finestres i una tercera a l'arrencada dels seus arcs trenquen les línies verticals que predominen en aquest cloquer de parets gairebé nues. Per l'interior hi ha una escala de fusta que va de paret a paret.
Situació: angle sud-est de l'absis orientat a llevant.
Alçada: 22'71 metres.
Esveltesa: 4,5

QUERALBS Sant Jaume
Altitud: 1236 metres.

Església romànica aixecada a finals del segle XI o de principis del XII engrandida cap el 1606. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada avui arrebossada; està capçada a llevant (de fet, al nord-est) per un absis semicircular sense decoració exterior amb un mur de maçoneria i lloses mig picades; té un transsepte amb el terra a més alçada que el de la nau i obert en arcs formers de mig punt; és d'un moment força posterior quan s'hi feren reformes. Un cor alt als peus del temple descansa en un arc rebaixat i una volta de canó. L'atri porticat romànic en marbre queda obert per sis arcs de punt rodó que descansen en cinc fines columnetes de marbre blau damunt un podi; els seus capitells figuratius bellament esculpits són atribuïts a artistes dels tallers del Rosselló. Els murs del temple tenen paraments de lloses mig carreuades; el laterals del fons del porxo presenta sis caps de biga sota la teulada; en ells hi ha rústics relleus de faccions humanes i

animals. La teulada de doble vessant és de lloses de pissarra negra de peces poc polides. El portal dovellat en arc de mig punt està obert al mur del migdia sota del porxo.

Dimensions: 23'16 x 6'60 x 8'08 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; el transsepte, calculat des del mateix nivell del terra de la nau en fa 14'11 x 4'73 x 4'68.

Guarda una imatge barroca del segle XVIII de *La Mare de Déu del Roser*; és una imatge de peu dret amb el Nen despullat assegut en el seu braç dretà; avui (2015) es troba a la capella del Roser a l'entrada del poble.

Campanar rústic i tardà merament funcional. Té planta rectangular (6'60 x 4'40 m) i està bastit amb paraments de paredat marronosos amb carreus blanquinosos a cantoneres. Queda coronat per una cornisa i una teulada piramidal de lloses amb creueta al cim. La cel·la està oberta amb dues finestres d'arc de punt rodó al cantó de migdia on hi pengen dues campanes; té grans obertures rectangulars als altres costats. S'arriba a la cel·la per una escala interior amb accés per una porta a l'exterior per la banda de tramuntana al peu del campanar. Té una espadanya al cim; també n'hi ha una altra damunt el mur de migjorn de l'estança que es troba formant el braç dret del transsepte; totes dues amb un ull en arc de mig punt.

Situació: al damunt del braç nord del transsepte, tocant a l'absis situat a llevant.

Alçada: 18'32 metres.

Esveltesa: 2,7

RIBES DE FRESER L'Assumpció

Altitud: 912 metres.

Església neoromànica aixecada entre el 1945 i el 1965; té tres absis romànics conservats del segle XII decorats amb arcs cecs i lesenes; avui queden mig amagats per les construccions veïnes. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberts amb una volta sobre quatre arcs torals apuntats i capçada al nord per un presbiteri semicircular tancat per una capçalera recta i precedit d'un tram; al costat de llevant es troben els tres absis semicirculars que havien format part de l'antiga església romànica, avui convertits en capelles laterals. El frontis al costat del migdia té el portal principal que sobresurt lleugerament del mur; és un portal atrompetat amb cinc arcades dovellades i en arc de mig punt coronades per un un ràfec sobre mènsules i amb una cornisa; a mitja alçada hi té una rosassa calada amb l'alfa i l'omega en baix relleu que la flanquegen; al damunt una finestra geminada i una cornisa en angle agut amb creu al cim. Un altre portal està obert al mur de ponent amb doble arquivolta dovellada i en arc de punt rodó que dóna pas a un atri lateral. Els seus murs tenen paraments de carreus de pedra grisa ben escairats, regulars i petits; aquest lateral de ponent presenta una cornisa sobre mènsules i pilastres que separen el mur en trams, un d'ells ocupat pel portal i els altres per finestres de punt rodó. Sobre la teulada de peces de pissarra negra ben tallades disposades en escata hi ha obertes unes llucanes angulars amb finestres de mig punt.

Dimensions: 29'52 x 13'27 x 12'58 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de l'atri lateral fins al de les capelles enfrontades de la banda de llevant fa 21 metres.

Arquitecte: Josep Danés i Torras (1891-1955) pel que fa a la restauració de 1945.

Guarda unes pintures murals que decoren el presbiteri.

Campanar neoclàssic auster del segle XVIII conservat en la nova construcció. Té un primer cos de planta gairebé quadrada (4'92 x 5'25 m) coronat per una motllura; al seu damunt s'aixeca un segon cos vuitavat amb una cornisa i un terrat amb barana metàl·lica i pilars als angles; al damunt culmina amb una agulla piramidal vuitavada amb dues campanetes al cim dins d'una senzilla

estructura metàl·lica no comptada a l'hora de calcular l'alçada. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; hi pengen campanes; té una motllura a l'arrencada dels arcs. Els seus murs tenen paraments de paredat de pedra fosca amb carreus de pedra blanca a cantoneres. L'escala que puja fins a la cel·la és de fusta i va de paret a paret.

Situació: sobre l'ala dreta del temple en l'angle nord-est de la capçalera orientada a tramuntana.

Alçada: 25'18 metres.

Esveltesa: 4,8

RIPOLL Santa Maria, antic monestir benedictí

Altitud: 700 metres.

Església romànica aixecada a partir del 1020 i consagrada el 1032; fou mig destruïda pel terratrèmol de 1428 i per la desídia després de la desamortització del segle XIX; ha estat refeta a finals del mateix segle (1886-1893) a iniciativa del bisbe Morgades de Vic a càrrec de l'arquitecte Elies Rogent. Consta de cinc naus rectangulars, d'un transsepte obert a set absis semicirculars decorats sota la cornisa motllurada amb arcuacions cegues, el central també amb una sèrie de finestres en galeria i un fris de dents de serra. Un cimbori vuitavat s'aixeca al creuer damunt trompes ornat amb uns frisos de dents de serra i finestres cegues. Les cinc naus estan cobertes per voltes de canó, la central i les laterals extremes de cada costat per voltes de canó de mig punt, les laterals interiors per una volta de quart de canó; set arcs formers de mig punt separen la central de les laterals; descansen en robustos pilars rectangulars; les dues laterals per banda estan separades de manera alternada per pilars quadrats i columnes.

Precedeix el frontis un atri porticat gòtic del 1291 amb arcs de mig punt sobre columnes que descansen en un podi. Aixoplugada sota d'ell s'hi obre una gran portalada atrompetada romànica del segle XII que sobresurt del frontis amb set arquivoltes d'arc de mig punt sobre columnetes i les imatges de *Sant Pere* i *Sant Pau*; les acompanyen flanquejant-les alts relleus distribuïts en set frisos horitzontals, avui força deteriorats, que formen un dels conjunts romànics més interessants de Catalunya. El frontis està flanquejat per dues torres, la de la dreta, el campanar, la de l'esquerra, més baixa, coronada per una teulada de vuit vessants; foren reconstruïdes a principis del segle XX. Els seus murs tenen paraments de carreuons escairats i alineats de pedra marronosa barrejada amb altres de negrosa.

Adossat a la banda de migdia del temple, a un nivell més baix, hi ha un claustre de dos pisos, l'inferior del segle XII i el superior del XVI, tots dos amb arcades de mig punt sobre parelles de fines columnetes.

Dimensions: 59'42 x 8'36 x 13'95 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les cinc naus fa 24'50 metres; el cimbori arriba als 23'75 metres d'alçada interior, i el transsepte en fa 38'74 x 8'45 de llarg i ample.

Guarda: les tombes dels comtes Guifrè el Pilós i Ramon Berenguer IV de Barcelona, tot i que hom pensa que potser les restes que es guarden en aquest últim són les del seu pare, Ramon Berenguer III; en ella hi ha un frontal amb relleus figuratius de Josep Llimona; es troben avui instal·lades al fons del transsepte en sengles arcosolis, la de Guifrè al nord i la de Ramon Berenguer al sud; altres sarcòfags amb les restes dels comtes de Besalú estan adossats als murs de la nau central damunt de mènsules: Bernat Tallaferro germà de l'abat Oliba i Radulf, fill de Guifrè el Pilós.

Arquitecte: per a la reconstrucció del segle XIX Elies Rogent i Amat (1821-1897).

Campanar de planta quadrada (9'16 x 9'16 m) de set pisos amb finestres d'arc de mig punt, dues a cada cara; als dos superiors geminades; està coronat per un terrat amb barana de merlets i un

fris d'arcs cecs al seu dessota; també hi ha un altre fris d'arcs cecs damunt les finestres del primer pis, i els altres pisos estan senyalats per unes senzilles motllures. Per l'interior hi puja una escala de cargol de pedra picada. Tant ell com la torre de la banda nord foren refets només en la part superior.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis orientat a ponent; s'aixeca del nivell del claustre, força més avall del que té l'atri frontal.

Alçada: 39'86 metres des del nivell del claustre des d'on arrenca; des del nivell de la plaça on hi ha l'entrada, l'alçada és 36'46 metres.

Esveltesa: 4,3

SANT BERNABÉ DE LES TENES Sant Bernabé
Altitud: 860 metres. Municipi de Ripoll

Església del segle XVIII. Consta d'una nau rectangular amb capçalera recta, porxo lateral, murs arrebossats i emblanquinats. El frontis té un portal i finestres d'arc rebaixat amb marc de maó rogenc, òcul circular i atrompetat a mitja alçada i cornisa angular; el seu mur està arrebossat i emblanquinat.

Campanar coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (2'47 x 2'62 m); està coronat per una cornisa motllurada i una agulla piramidal de rajoles blanques i blaves amb una creu rogenca representada al centre de cada cara triangular; té una bola al cim. La cel·la queda oberta amb una finestra d'arc de mig punt a cada costat; hi penja alguna campana. Els seus murs de paredat estan emblanquinats; té una destacada motllura a mitja alçada i una altra a l'arrencada dels arcs; queden despullats de tot altre element a excepció d'un finestra rectangular a mitja alçada a la cara llevantina.

Situació: adossat al mur lateral de llevant, fent angle al sud-est del frontis encarat a migdia.

Alçada: 11'12 metres.

Esveltesa: 4,2

SANT ESTEVE DE VALLESPIRANS Sant Esteve
Altitud: 900 metres. Municipi de Les Llosses

Església romànica del segle XII del que només en resta el mur de tramuntana; fou molt modificada cap al segle XVIII. Consta d'una nau rectangular amb la capçalera recta. El portal rectangular amb marc de pedra grisa de peces grans ben escairades està obert al mur lateral de migdia; gravada a la llinda hi figura la data de 1759. Una teulada a dos vessants de teules aràbigues cobreix el temple. Els seus murs amb paraments de maçoneria mig carreuada estan coberts amb un arrebossat blanquinós en força mal estat el dia d'avui (2005).

Campanar del 1759. Té planta quadrada (3'72 x 3'80 m) i està coronat per una cornisa de teules sobreposades i una teulada a quatre vessants. La cel·la queda oberta amb una finestra d'arc de mig punt a cada cara; hi pengen algunes campanes; té una senzilla motllura a la seva base. Una escala exterior arrapada al mur de ponent i protegida per un ràfec dóna accés una porta oberta a mitja alçada. En el cos inferior, sota la motllura, s'hi obren una finestra en arc de mig punt i un òcul al seu dessota.

Situació: adossat i recolzat cap al centre del mur de migdia.

Alçada: 11'43 metres.

Esveltesa: 3

SANT JOAN DE LES ABADESSES Sant Joan, antic monestir

Altitud: 773 metres.

Església romànica d'influència occitana aixecada al segle XII entre el 1131 i el 1150. Consta d'una planta de creu llatina (una nau i transsepte coberts de voltes de canó seguit) amb una cornisa sobre mènsules que recorre els murs sota les voltes; està capçada al nord-est per tres absis semicirculars ultrapassats, sobretot el central; dos més estan oberts al transsepte; té finestres decorades per dins i per fora amb arcuacions cegues en dos nivells, grans i amb columnetes al superior i mitjanes a l'interior; de fet, com que entre els tres absis hi ha oberts amplis finestrals, figura com si entre tots ells formessin un gran absis poligonal de tres costats dividit en tres naus preabsidals separades per robustos pilars quadrats que sostenen sengles voltes de canó. Un portal lateral està obert al mur de tramuntana als peus del temple; queda aixoplugat sota d'un porxo renaixentista de quatre arcs de mig punt sobre columnes toscanes. Als peus de l'església s'aixeca un mur amb un parament de grans carreus irregulars amb una finestra d'arc rodó a mitja alçada, gran rosassa atrompetada a la part alta i cornisa angular amb frisos, un de doble dentat i un altre d'arcuacions cegues. Acompanya el temple un claustre gòtic trapezial del 1442-1445 amb arcs apuntats motllurats sobre fines columnetes i pilars als angles. Hi treballaren els mestres Joan de Bar i Joan Giralt segons plans de l'abat Vilalba; al centre hi ha un sortidor format per una antiga pica baptismal del segle XIII.

Dimensions: 46'00 x 8'58 x 18'70 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; la llargada inclou l'absis central; el transsepte en fa 35'75 x 7'93 x 13'46.

Guarda a l'altar major un Calvari o *Davallament* romànic del 1251, grup escultòric de fusta amb Crist a la creu, els dos lladres a les seves respectives creus i quatre figures més; només una d'elles no és original, la del Bon Lladre, perduda al 1936, avui reproduïda fidelment. Un retaule gòtic d'alabastre de Beuda: *Santa Maria la Blanca* (1343), amb imatge de Maria de peu dret amb el Nen als braços, i dos brancals amb escenes de mig relleu, tres per banda, d'autor anònim. Un retaule gòtic d'alabastre de Beuda del segle XIV dedicat a *Sant Agustí* d'artistes anònims format per quatre figures exemptes al damunt d'un plafó amb cinc relleus dels quals només se'n conserven dos. El sepulcre del beat Miró del 1345. Tres trones abacials sota el porxo de Sant Mateu amb relleus iconogràfics molt ben conservats. Un retaule barroc de Jacint Moretó a la capella del Santíssim. Una talla de *la Pietat* a la capella del Santíssim de Josep Viladomat i Massana, escultor realista de la primera meitat del segle XX.

Arquitectes: Jacint Moretó pel que fa a la capella barroca del Santíssim; i Josep Puig i Cadafalch (1867-1957) i Raimon Duran i Reynals (1895-1966) per la restauració del segle XX.

Campanar merament funcional, segurament de finals del segle XV (o, a tot estirar, de principis del XVI), en el que es van aprofitar materials dels enderrocs produïts pel terratrèmol de 1428 que va fer caure l'antic campanar romànic. Té planta rectangular (5'93 x 8'57 m) i està coronat per una minsa cornisa i una teulada a quatre vents sostinguda per deu robustos pilars quadrats, tres als costats curts i quatre als llargs; els dels angles són comuns; a l'alçada de la cel·la el gruix dels murs fa 90 centímetres. Els seu murs tenen paraments de maçoneria amb carreus a cantoneres. A la cel·la s'hi troben sis campanes, la que penja al centre és la gran; dues de mitjanes als costats, una de petita a llevant i dues més per les hores i quarts; sembla que hi foren penjades cap el 1940. Per una porta del claustre s'entra al campanar i es puja fina a la cel·la per una bona escala que va de paret a paret.

Situació: adossat als murs que formen l'angle sud-oest de la nau amb el braç esquerre del transsepte.

Alçada: 27'18 metres.
Esveltesa: 3,1

SANT LLORENÇ DE CAMPDEVÀNOL Sant Llorenç
Altitud: 800 metres. Municipi de Campdevànol

Església romànica del segle XII avui (2006) acabada de reconstruir després de perdre gairebé totes les seves característiques primitives ja en el segle XVII i recentment en la guerra del 1936. Ha passat a ser de propietat privada però amb la condició d'estar destinada, prèvia autorització del propietari (el veí), a actes litúrgics. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntat i amb una capçalera recta; està acompanyada d'alguna capella lateral del moment en què fou reconstruïda el 1674. Té un portal en arc de mig punt amb marc de grans dovelles i carreus als muntants; està situat al mur lateral de migdia. Els seus murs tenen paraments de maçoneria amb peces mig carreuades menys als panys acabats de refer, sobretot a ponent, arrebossats i pintats en un to marronós. Conserva alguns panys a base de carreuons del temps del romànic.

Campanar romànic de finals del segle XI o de principis del XII. Té planta gairebé quadrada (4'00 x 4'30 m) amb una base compacta i finestres d'arc de mig punt en els dos pisos superiors decorats a base d'arcuacions cegues al damunt d'elles; fou coronat recentment (2004) amb una cornisa motllurada i una teulada a quatre vessants. Els seus murs presenten paraments de petits carreus ben escairats. Així ha quedat després d'una recent restauració. Per l'interior no hi puja cap escala; ha quedat buit. En el 2017 s'hi veuen campanes en els dos pisos. Els noms d'algunes d'elles són *Santa Maria, Santa Llorentina* i *Sant Llorenç*.
Situació: adossat al mur de tramuntana, prop de la capçalera encarada a llevant.
Alçada: 16'97 metres.
Esveltesa: 4

SANT MARTÍ DE VINYOLES Sant Martí
Altitud: 1040 metres. Municipi de Les Llosses

Església del segle XII molt modificada cap el 1703. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó, presbiteri recte, fals transsepte format per capelles laterals i una capçalera a llevant que mostra part de l'absis romànic semicircular carreuat irregularment, amb una finestra esqueixada al centre i cornisa sobre mènsules; és visible només la part central ocultada la resta per construccions modernes i amb el campanar aixecat al seu damunt. El frontis, amb un arrebossat emblanquinat en mal estat, té un portal atrompetat per tres arcades de mig punt ben deovellades encara de tradició romànica, un òcul circular atrompetat a mitja alçada i una cornisa angular que es correspon amb la teulada de doble vessant que cobreix el temple. La resta dels seus murs mostren paraments de pedra vista marronosa amb tècnica de maçoneria, carreuada en part.
Dimensions: 14'40 x 3'50 x 6'10 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 9'70 metres.

Campanar merament funcional aixecat cap el 1705. Té planta rectangular (4'25 x 3'28 m); està coronat per una coberta plana amb pinacles senzills als angles i al centre de cada costat. Els seus murs tenen paraments de paredat amb carreus grans a cantoneres d'un color marronós. La cel·la ha estat bastida amb carreus matussers amb una motllura al dessota i amb una finestra d'arc de mig

punt a cada cara; s'hi accedeix per l'interior mitjançant una escala de cargol de pedra picada.

Situació: sobre l'antic absis romànic orientat al sud-est.

Alçada: 12'07 metres.

Esveltesa: 2,8

SANT SADURNÍ DE SOVELLES Sant Sadurní

Altitud: 1020 metres. Municipi de Les Llosses

Església aixecada entre el 1714 i el 1717. Consta d'una nau rectangular acompanyada de capelles laterals obertes en arc de mig punt; per les seves grans dimensions se l'anomena "la Catedral de la Muntanya". Els seus murs tenen paraments de maçoneria o de paredat de material marronós. El frontis està arrebossat i emblanquinat; té un portal rectangular emmarcat de pedra ben picada, un òcul octagonal a mitja alçada i una cornisa angular destacada amb un petit òcul al dessota del vèrtex superior.

Campanar d'un barroc rústic i auster merament funcional coetani del temple. Té planta rectangular (2'91 x 4'25 m) i està coronat amb una minsa cornisa amb gàrgoles als angles i un terrat amb barana de balustres. La cel·la queda oberta amb una finestra d'arc de mig punt emmarcada amb dovelles i carreus de pedra clara, una a cada cara; hi penja alguna campana; té una motllura al dessota. Els seus murs estan despullats de tota decoració llevat d'algunes petites finestres rectangulars en diversos pisos; estan bastits amb tècnica de maçoneria de pedra marronosa amb carreus de pedra blanca a cantoneres.

Situació: adossat al mur de tramuntana en l'angle nord-est de la capçalera encarada a llevant.

Alçada: 17'50 metres.

Esveltesa: 4,1

SANTA MARIA DE LES LLOSSES Santa Maria

Altitud: 1000 metres. Municipi de Les Llosses

Església romànica dels segles XI-XII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada i capçada a llevant per un absis semicircular amb decoració d'arcs cecs sota cornisa i tres finestres de punt rodó cegues o cegades a mitja alçada. El portal dovellat en arc de mig punt amb un marc de petites peces està situat al mur de migdia on hi ha, a mitja alçada i centrada, una finestra d'arc de mig punt de doble esqueixada. Els seus murs tenen paraments de carreus de pedra marronosa irregulars i matussers disposats ens filades uniformes; en la seva part alta hi ha panys de material molt irregular segurament d'una etapa posterior a la romànica quan els murs foren sobrealçats.

Dimensions: 17'80 x 5'00 x 8'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les petites capelles laterals fa 6'50 metres.

Guarda: un retaule barroc, avui restaurat; al presbiteri hi ha pintures modernes de Llucià Costa.

Campanar del segle XVI purament funcional. Té planta pràcticament quadrada (4'40 x 4'36 m); està coronat per una cornisa motllurada destacada i una teulada a quatre vents amb un petit pinacle al cim. La cel·la queda oberta amb dues finestres d'arc de mig punt a dues cares; hi pengen campanes; al damunt de les de llevant i del migdia hi ha unes petites finestres quadrades. Els seus murs tenen paraments de maçoneria de peces petites i mig picades i de paredat, fent barreja; tots ells

queden despullats de qualsevol decoració; només apareixen dues finestretes rectangulars a diversos nivells inferiors a la cara est. S'accedeix a la cel·la mitjançant una escala interior de fusta que va de paret a paret, avui dia (2004) en no massa bon estat.

Situació: adossat al mur de migdia, fent angle al sud-oest del mur de ponent.

Alçada: 15'04 metres.

Esveltesa: 3,4

SANTA MARIA DE MATAMALA Santa Maria

Altitud: 1000 metres. Municipi de Les Llosses

Església originàriament romànica però molt modificada al segle XVII i a principis del XVIII entre el 1696 i el 1736 i reformada al XX. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó; té la capçalera recta després de les reformes del segle XVII quan s'eliminà l'antic absis i s'allargà la nau. Els seus murs exteriors tenen paraments de maçoneria amb peces petites mig picades de color marronós i amb carreus a cantoneres. El portal en arc de mig punt amb grans dovelles es troba obert en el mur sud; les dates gravades del 1646 a la dovella clau i del 1884 en una placa al seu damunt indiquen etapes de diverses restauracions i ampliacions.

Campanar merament funcional del 1735. Té planta quadrada (4'50 x 4'45 m) i està coronat per una minsa cornisa amb gàrgoles als angles, un fris de merlets esglaonats i una teulada de quatre vessants de teules aràbigues. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja alguna campana; té una fina motllura al dessota. S'accedeix a la cel·la des del cor per una escala d'obra que va de paret a paret. Els seus murs tenen paraments de maçoneria amb carreus a cantoneres d'un material marronós.

Situació: mig inserit en el cos lateral del migdia.

Alçada: 15'36 metres.

Esveltesa: 3,4

SETCASES Sant Miquel

Altitud: 1280 metres.

Església del segle XII totalment reconstruïda al 1500 en gòtic tardà i reformada el 1729 després d'un incendi; es va conservar l'estructura gòtica amb modificacions abarrocades. Consta d'una nau rectangular amb capçalera recta acompanyada de capelles laterals. El frontis té un portal en arc de mig punt amb marc de grans dovelles ben picades i carreus ben escairats de pedra blanquinosa, una fornícula amb imatge amb un petit ràfec de dos vessants al damunt, una rosassa a mitja alçada i unes finestres rectangulars sota de la cornisa angular amb creu metàl·lica al cim. Els seus murs tenen paraments de paredat amb un arrebossat en força mal estat avui (2004).

Guarda un altar barroc del 1754.

Campanar d'un barroc rústic i auster aixecat en el moment de la reconstrucció tardana. Té planta rectangular (3'90 x 4'93 m) i està dividit en dos cossos per una motllura. Els cos inferior gairebé tot ell té paraments de carreus ben escairats i disposats en filades aprofitats de l'antic temple romànic; el cos superior està bastit de paredat amb carreus a les cantoneres. Està coronat per una minsa cornisa amb pinacles de bola als angles i una teulada piramidal d'obra amb inflexió a la base i un petit pinacle al cim. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen campanes. Estat precari (2004).

Situació: sobre l'antic absis romànic, adossat al mur de migjorn fent angle amb el frontis orientat a ponent.
Alçada: 21'63 metres.
Esveltesa: 4,3

TOSES Sant Cristòfol
Altitud: 1444 metres.

Església romànica aixecada entre els segles XI i XII, l'absis en aquest darrer. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada acompanyada de capelles laterals que formen un fals transsepte i capçada a llevant per un absis semicircular amb el parament format per carreus matussers menys en les filades superiors amb carreus grans i ben escairats; està cobert per una volta de quart d'esfera i una teulada de lloses en escata; té una cornisa amb una motllura de cavet al dessota. La capella de la banda nord és d'un moment tardà. El portal, al mur de migdia, té marc rectangular; una finestra esqueixada amb arc de mig punt es troba lleugerament escorada a la dreta del portal sota mateix de la cornisa. Els murs del temple, del segle XI, tenen paraments de carreus petits, irregulars i matussers.
Dimensions: 15'50 x 3'90 x 5'40 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals (una d'elles ocupa la base del campanar) fa dotze metres.
Guarda dues piques d'un temps antic, una de batejar amb el relleu d'una creu i una altra de beneitera d'uns 30 centímetres de diàmetre a la boca.

Campanar romànic del segle XI coetani del temple. Té planta rectangular (5'40 x 4'63 m) i està coronat per una minsa cornisa i una teulada de lloses de dues vessants. Els seus murs tenen una decoració d'arcs cecs sota la cel·la i els caires ressaltats a manera de lesenes cantoneres; els paraments són de carreus matussers disposats en filades més o menys regulars, més petits a la part superior, i de coloració marronosa barrejada, clara i fosca. La cel·la està oberta amb un ample finestral de punt rodó a cada cara on hi penja alguna campana; sota teulada hi ha oberta una finestra petita d'arc de mig punt a cada costat, en ambdós casos emmarcades per petites dovelles i carreus. L'interior està buit, no té escala i, si cal pujar fins a la cel·la, es necessari fer-ho per l'exterior.
Situació: aixecat damunt l'extrem sud-est del transsepte a tocar de l'absis.
Alçada: 14'13 metres.
Esveltesa: 2,6

TREGURÀ DE DALT Sant Julià
Altitud: 1430 metres. Municipi de Vilallonga de Ter

Església romànica molt modificada al segle XVIII. Consta d'una nau romànica rectangular coberta amb una volta de canó i capçada per un presbiteri rectangular del temps de les modificacions; la capçalera antiga a base d'un absis semicircular fou substituïda durant les reformes del segle XVIII; algunes capelles laterals hi foren obertes; igualment es va canviar el frontis on avui hi ha un portal dovellat en arc de mig punt sobre muntants carreuats i amb una fornícula amb imatge al seu damunt, un òcul circular atrompetat a mitja alçada i finestrals del campanar que s'aixeca damunt la nau. Els seus murs estan arrebossats amb els caires simulant carreus encoixinats.

Campanar del segle XIX. Té planta rectangular (5'16 x 4'00 m) i la seva cara ampla ocupa

tota la façana principal; pot considerar-se com una espadanya a manera de golfes; està coronat per una senzilla cornisa i un terrat amb barana d'obra. La cel·la queda oberta amb dues finestres d'arc de mig punt a la cara frontal amb el marc en relleu; hi pengen campanes; alguna finestra petita rectangular es troba en altres cares.

Situació: damunt els peus de la nau com una prolongació del frontis orientat a migdia.

Alçada: 15'67 metres.

Esveltesa: 3

VALLFOGONA DE RIPOLLÈS Sant Julià, Santuari de la Mare de Déu de la Salut

Altitud: 696 metres.

Església del segle XVII aixecada entre el 1689 i el 1701. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes sobre arcs torals de mig punt i de dos passadissos laterals oberts entre les capelles; la separació amb la nau es fa per arcs formers de mig punt damunt pilars rectangulars; els murs exteriors estan arrebossats i pintats en color taronja; uns carreus de pedra fosca són visibles a les cantoneres. Té el frontis orientat a migdia amb el portal rectangular amb marc de carreus grans ben escairats; al damunt, una fornícula amb una imatge rústica recent d'un artista local està folrada amb rajoles de València decorades amb temes geomètrics de tons blavosos; queda protegida per un gran dosser piramidal de cinc costats de rajoles vidriades; a mitja alçada un òcul circular atrompetat acompanyat als laterals per sengles finestres rectangulars i, per coronament, una cornisa angular amb teules sobreposades. S'hi construí un cambril el 1825 per allotjar la imatge de *La Mare de Déu de la Salut* que es venerava en el santuari que precedí l'església actual.

Guarda, a l'altar major, una talla moderna del 1964 de l'escultor Carulla Serra; els murs interiors estan pintats i, entre altres, hi ha frescos i retaules del segle XIX i pintures neobizantines dels anys 80 del XX.

Campanar de torre del 1884 de planta gairebé quadrada (2'40 x 2'05 m); sobresurt de la teulada del temple la cel·la oberta amb finestres allargassades d'arc de mig punt, una a cada cara; està coronat per una cornisa i una teulada de quatre vessants; al centre d'ella s'hi aixeca una agulla piramidal amb una bola al cim. Els seus murs tenen paraments arrebossats i pintats en color ataronjat com els de tot l'edifici.

Situació: damunt els peus de la nau una mica escorat a l'angle sud-oest del frontis encarat a migjorn.

Alçada: 19'68 metres.

Esveltesa: 8,2

VENTOLÀ Sant Cristòfol

Altitud: 1300 metres. Municipi de Ribes de Freser

Església romànica del segle XI completada en el XIII; fou reformada cap el 1982. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó sobre tres arcs torals de mig punt està capçada a llevant per un absis semicircular sense decoració exterior precedit per un arc triomfal. Tant la teulada de l'absis com la de doble vessant que cobreix la nau estan formades per lloses de pissarra negra ben retallades disposades en escata. Els seus murs interiors i exteriors tenen paraments de carreus matussers disposats en filades uniformes barrejats amb panys de maçoneria, tots de pedra marronosa. El tram dels peus de l'església està arrebossat i pintat de blanc pel seu interior. Un portal d'arc rodó es troba al mur lateral de migdia sota d'un elegant pòrtic sobre tres pilars de fusta que

descansen en un podi, obra de recent construcció per adaptar-ho a uns models medievals d'aquells llocs ripollesos; una obertura del podi permet accedir a l'atri porticat i amb uns pocs graons més a l'entrada del temple.

Dimensions: 16'03 x 3'56 x 4'60 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Campanar merament funcional segurament del segle XIV amb les parets llises. Té planta gairebé quadrada (2'50 x 2'40 m) i està coronat per una minsa cornisa i una teulada piramidal. La cel·la queda oberta amb finestres allargassades d'arc apuntat, una a cada cara; penja una campana a la cara de ponent. Els seus murs tenen paraments de paredat amb carreus a cantoneres. No hi ha escala per pujar a la cel·la; cal arribar-hi, si cal fer-ho, per l'exterior des de la teulada.

Situació: aixecat sobre els peus de l'església a ponent, fent angle amb el mur lateral de migdia.

Alçada: 13'33 metres.

Esveltesa: 5,3

VILADONJA Santa Eulàlia

Altitud: 1012 metres. Municipi de Les Llosses

Església del segle XVIII aprofitant una d'anterior romànica. Consta d'una nau rectangular bastida amb murs de maçoneria amb el morter de calç ben visible; està acompanyada d'alguna capella lateral. Té un portal en arc carpanell dovellat situat al mur lateral de migdia de quan es va fer una ampliació al 1802 a manera de cancell.

Campanar merament funcional coetani de la reforma del segle XVIII. Té planta rectangular (3'10 x 2'40 m) i està coronat per una cornisa i una teulada de quatre vessants. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; té una senzilla motllura al seu dessota. Els seus murs tenen paraments de paredat amb molta calç visible entre les juntures; els de la cel·la són de maó vist amb carreus a cantoneres; les seves parets estan mancades d'ornamentació.

Situació: adossat a l'angle meridional de la façana dels peus encarada a ponent.

Alçada: 11'74 metres.

Esveltesa: 3,7

VILALLONGA DE TER Sant Martí

Altitud: 1067 metres.

Església romànica del segle XII de la que només en resten vestigis als murs laterals i en els dos absis que encara es conserven; fou ampliada el 1784. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberts amb una volta sobre tres arcs torals; té, a més a més, un tram presbiteral rectangular i està capçada a llevant per dos absis romànics, un de central i una absidiola lateral pel cantó de tramuntana, el principal amb decoració exterior de dents de serra i arcuacions cegues sota cornisa. El tram dels peus té una prolongació lateral per la banda nord i una altra cap a ponent. Un portal rectangular amb marc de grans carreus ben escairats es troba al mur de migdia amb una fornícula amb imatge a mitja alçada. Els seus murs tenen paraments de maçoneria i paredat barrejats de pedra marronosa i amb carreus ben escairats a les cantoneres.

Dimensions: 24'50 x 8'00 x 8'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada des del fons de les capelles laterals incloses entre els contraforts fa 17 metres.

Campanar de torre de planta rectangular (4'50 x 5'30 m); està coronat per una cornisa destacada i una teulada de quatre vessants. La cel·la queda oberta amb dues finestres d'arc de mig punt a cada costat; hi penja una campana de 296 quilos i una llanta de camió de 199. Té una escala exterior de graons de pedra picada; s'inicia a la façana de migdia, a l'esquerra del portal, segueix arrambada al mur de ponent fins entrar per una porta a la base de la cel·la.

Situació: damunt dels peus de la nau encarats a ponent, ben centrat.

Alçada: 17'83 metres.

Esveltesa: 3,3

ALGUNES ESGLÉSIES SENSE CAMPANAR DE TORRE, AMB ESPADANYA, SUFRAGÀNIES O SENSE CULTE

ABELLA Santa Llúcia

Altitud: 1250 metres. Municipi de Vilallonga de Ter

Església romànica aixecada al segle XII i modificada després cap als segles XVII i XVIII quan se li canvià el portal, s'hi aixecà el campanar i se li suprimí l'absis semicircular per un mur recte on hi ha només una petita finestra rectangular a mitja alçada. Consta d'una nau rectangular coberta per una volta de canó apuntada damunt d'una imposta que recorre tot al llarg de la seva base. Un cor alt als peus del temple amb barana de fusta descansa en un embigat horitzontal. El mur del frontis, a ponent, amb parament de carreus irregulars, petits i mitjans, ben escairats i alineats, té un portal rectangular amb peces ben escairades de pedra blanquinosa; al damunt hi ha un petit òcul circular atrompetat amb un escàs canal al voltant del caire. Dimensions: 9'85 x 4'50 x 5'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya closa de dos ulls en arc de mig punt aixecat al damunt i al centre del mur frontal amb carreus petits ben escairats de pedra grisenca; està cobert per una teuladeta de dos vessants. He calculat que l'amplada de la seva base fa 3'90 metres i que l'alçada arriba als 11'30; amb tot, aquestes mesures cal considerar-les com aproximades.

ARANYONET Sant Romà, ermita

Altitud: 1090 metres. Municipi de Gombrèn

Església romànica segurament de principis del segle XII o de poc abans. Consta d'una petita nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt; l'absis semicircular que tenia en origen fou substituït pel mur actual, als peus del temple, situats ara a llevant, capgirada la seva orientació. En ell hi ha el portal amb marc de pedra grisenca tancat per un arc rebaixat; a mitja alçada hi ha una finestra de forma més o menys el·líptica. Té els murs arrebossats i també algunes dependències a banda i banda que amaguen la seva estructura, algunes d'elles encara del segle XII com un atri a migdia obert amb sis arcades que avui no es veuen per les construccions que l'han cobert i tapat. **Campanar** d'espadanya closa de dos ulls en arc rebaixat aixecat damunt del mur frontal, gairebé en tota la seva amplada que he mesurat en sis metres; la seva alçada la calculo en 15; són mesures que considero com aproximades, la de l'alçada potser exegerada.

AÜIRA Sant Pere

Altitud: 1200 metres. Municipi de Camprodon

Església romànica del segle XII amb un absis afegit al 1235 quan segurament deuria substituir l'anterior, i dues capelles enfrontades a tocar l'absis, que aparenten un transsepte, aixecades en un temps posterior. Consta d'una nau rectangular un xic més ampla a l'est que a ponent coberta amb una volta de canó de mig punt damunt un arc toral a la seva meitat i capçada a llevant

(al nord-est, de fet) amb un absis semicircular amb volta de quart d'esfera; no té ornamentació per l'exterior. El portal obert a migdia té un arc de mig punt amb dovelles mitjanes força ben picades que descansen directament en els murs de paraments de peces poc o gens picades sense formar filades a excepció de l'absis on mostren carreus mitjans o grans ben escairats i ben alineats. Dimensions: 12'80 x 3'40-3'00 x 4'65 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total, si es té en compte la fondària de les capelles, arriba als 8'50 metres. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt i cobert per una teuladeta de dos vessants. Està aixecat damunt i al centre del mur central sostingut per l'arc toral. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'70 metres i que té una alçada de 8 metres; són mesures que considero aproximades.

EL BARRETÓ Sant Jaume, ermita

Altitud: 1200 metres. Municipi de Ripoll

Església romànica segurament del segle XII avançat. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada que té una imposta que recorre tota la seva base; està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera precedit d'un senzill arc triomfal. Té un portal en arc rebaixat al mur de ponent, als peus del temple, segurament aixecat en temps moderns, i un òcul circular amb marc de ceràmica a mitja alçada; altres dos portals, un a tramuntana i un altre a migdia avui estan cegats. Els murs presenten paraments de carreus més aviat grans, ben escairats i disposats en filades ben ordenades llevat del de ponent, obra moderna, on es troben amb poc ordre i amb molta argamassa a la vista. Dimensions: 13'00 x 5'20 x 7'60 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt, obra moderna, cobert per una teuladeta de dos vessants formant una destacada cornisa, Es troba aixecat damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'70 metres i que la seva alçada arriba als 12'30; són mesures que dono com aproximades.

BOLÓS Santa Maria

Altitud: 690 metres. Municipi de Camprodon

Església romànica de finals del segle XI. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó força apuntada; té un arc toral proper a ponent, segurament amb la finalitat de reforçar-la ja que en aquest punt hi descansa el campanar; l'actual volta no és l'original ja que va substituir l'antiga quan va mostrar-se poc sòlida; unes arcades de mig punt, o sigui, uns arcs formers adossats als murs, deixen espais per a capelles laterals. L'absis semicircular a llevant, del que en queda gairebé només un fragment visible a la banda de tramuntana, en esfondrar-se va ser substituït per un altre de rectangular que s'ha separat de la nau amb un envà i ha quedat convertit en l'actual sagristia; té una teulada d'un sol vessant a diferència de la del temple de dos. Té un portal al mur de migjorn amb arc de mig punt dovellat. Els seus murs mostren paraments de petit carreus matussers en filades un xic mogudes; al lateral nord hi ha un fris d'arcs cecs. Dimensions: 13'60 x 2'80 x 3'80 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; des del fons de les escasses capelles laterals l'amplada total arriba als 3'40 metres. **Campanar** romànic de torre de planta quadrada (3'80 x 3'80 m) aixecat amb murs com els del temple i amb arcs cecs a l'alçada mateixa dels que es troben en els laterals; al damunt s'hi va aixecar modernament un nou cos corresponent a la cel·la amb finestres en arc rebaixat, dues a les cares de ponent i llevant i una a les altres dues; està cobert per una teulada de quatre vessants que sobresurt fent de cornisa i que culmina en un petit pinacle al cim; es troba damunt dels peus del temple, a ponent. He calculat que la seva alçada arriba als 9'50 metres; és una dada que dono com aproximada.

CABAGÉS Santa Margarida

Altitud: 1275 metres. Municipi de Vidrà

Església romànica de finals del segle XI o de principis del XII. Consta d'una nau rectangular

coberta amb una volta de canó de mig punt i capçada a llevant per un absis semicircular un xic ultrapassat amb volta de quart d'esfera; no té ornamentació exterior; presenta la singularitat que el seu eix és un pèl desviat cap al nord respecte del de la nau. Té un portal en arc de mig punt al mur de migdia a base de dovelles mitjanes matusseres i de carreus de la mateixa mena. Murs amb paraments de carreus desiguals, matussers i disposats en filades; per l'interior presenten paraments de més bona qualitat. Dimensions: 11'00 x 3'00 x 5'62 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt cobert per un pinyó en arcada. Es troba damunt i al centre del mur de ponent, als peus del temple. He calculat que l'amplada de la seva base fa un metre quaranta i que l'alçada arriba als 9 metres; són dades que considero aproximades.

EL CATLLAR Santa Maria, santuari
Alitud: 1165 metres. Municipi de Vilallonga de Ter

Església romànica del segle XI que segurament es completà o es modificà al XII; posteriorment s'amplià cap a ponent on li correspon el mur actual. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada; està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera i sense decoració exterior; té la mateixa amplada que la nau. El portal es troba obert al mur dels peus, a ponent, a base d'una arcada de mig punt amb dovelles petites ben picades; a mitja alçada hi té un òcul circular atrompetat. Murs arrebossats sense deixar endevinar quin parament tenien en origen; a l'exterior del mur sud s'hi troben tres pilastres espaiades i d'escàs relleu a manera de lesenes. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt cobert per una teuladeta de lloses de dos vessants; agafa la mateixa amplada del mur frontal que he calculat que mesura 6'26 metres; la seva alçada arriba als 13'30; són mesures que dono en aproximació.

CAVALLERA Sant Miquel
Altitud: 1150 metres. Municipi de Camprodon

Església aixecada cap a finals del segle XI i completada, amb l'absis, al XII. Consta d'una nau rectangular amb un absis orientat al nord també rectangular; tots dos àmbits estan coberts per voltes de canó apuntades que descansen en una imposta que recorre tota la seva base; l'arc presbiteral és doble i més ample en l'arc que en els muntants. El portal obert al mur est té marc de pedra blanquinosa en arc de mig punt ben dovellat i carreuat; al seu damunt hi ha un òcul circular i, a prop, dues finestres en arc de mig punt. Els murs tenen paraments de pedra vista grisenca amb carreus petits ben escairats, millor en l'absis que en la nau on són més grans; tenen disposició en filades; en el dels peus del temple, al sud, s'hi obre a mitja alçada una finestra en arc de mig punt. Dimensions: 9'80 x 5'00 x 8'40 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt cobert per una teuladeta de dos vessants. Es troba aixecat damunt i al centre del mur dels peus del temple, a migjorn. He calculat que la seva base fa 1'30 metres d'amplada i que la seva alçada arriba als 6'40 metres; són mesures que considero com aproximades.

COVILDASES Sant Bartomeu
Altitud: 1150 metres. Municipi de Vidrà

Església romànica del segle XI. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt damunt un arc toral que la divideix en dos trams força iguals; està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera i precedit d'un arc triomfal; per l'exterior està ornat amb un fris d'arcs cecs i lesenes. El portal obert al mur de migdia sembla força posterior; presenta una arcada de mig punt amb grans lloses. Els murs tenen paraments de petits carreus irregulars i matussers disposats força ordenadament en filades. Dimensions:10'90 x 4'00 x 6'50 metres de llargada, amplada i alçada respectivament. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt i allargassats; està cobert per una teuladeta de lloses de dos vessants força inclinats.

Està aixecat damunt el mur de ponent, als peus del temple, ocupant-ne tota la seva amplada, sis metres. He calculat que la seva alçada arriba als 10'20 metres; són dades que hem de considerar com aproximades.

DÒRRIA Sant Víctor

Altitud: 1550 metres. Municipi de Toses

Església romànica del segle XII que manté, amb tot, la planta de l'anterior preromànica. Consta d'una nau rectangular sobre dos arcs torals capçada al nord-est per un absis també rectangular més estret que la nau. Al mur sud hi ha oberta una porta rectangular senzilla que, amb tota la part de ponent, és obra del segle XVII. Els murs mostren un parament de carreus matussers disposats en filades més o menys ordenades i barrejats amb panys de maçoneria de pedra vermellosa. Dimensions: 18 x 4 x 5 metres de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals properes al presbiteri arriba al 12 metres; són mesures aproximades. **Guarda**, a la volta de canó del presbiteri, unes pintures romàniques descobertes de fa poc i que s'han de restaurar. **Campanar** de torre aixecat en remodelar-se el temple al segle XVII; la seva planta és rectangular (4'20 x 3'10 m); té una entrada per l'exterior mitjançant una escala de graons de pedra protegida per una barana de ferro que arriba a un portal a mitja alçada i, des d'allí, per l'interior, s'arriba a la cel·la on hi pengen dues campanes. Queda coronat per una teulada de quatre vessants recoberta de peces de pissarra amb els careners destacats; sobresurt formant una cornisa motllurada destacada. Està situat a ponent del temple, damunt els murs que el tanquen per la banda nord-oest. Alçada: 12'80 metres aproximadament. Esveltesa: 3

FUSTANYÀ Sant Serni

Altitud: 1240 metres. Municipi de Queralbs

Església romànica de finals del segle XI o de principis del XII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta apuntada i per una teulada de dos vessants amb peces matusseres de pissarra; està capçada a llevant per un absis semicircular amb una cornisa sobre mènsules. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats de pedra blanquinosa, grans als laterals, petits i allargassats a l'absis i grans i matussers al mur de ponent. El portal amb tres arcades de mig punt en degradació està obert al mur del migdia sota d'un llarg porxo amb bigues i pilars de fusta que descansen en un podi obert davant del portal i amb uns graons d'accés. **Campanar** de planta quadrada (5'00 x 5'00 m). Es tracta d'una antiga espadanya closa al segle XVI coberta amb una teulada de lloses a quatre vents sobre pilars; aquesta estructura deixa unes grans obertures rectangulars a tres costats i dues finestres d'arc de mig punt al cantó de ponent segurament de l'espadanya original. Els seus murs tenen paraments de lloses escairades a manera de carreus petits. Situació: damunt els peus de la nau, centrat i recolzant-se en el seu mur encarat a ponent. Alçada: 18'32 metres.

LLAÉS Sant Bartomeu, antiga església del castell

Altitud: 990 metres. Municipi de Ripoll

Església que es conserva després de reformes de l'antiga construcció medieval del castell de Llaés o Llaers. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta apuntada i capçada per un absis rectangular; queda recoberta per una teulada de dos vessants a base de teules. **Campanar** de torre de planta quadrada (3'70 x 3'50 m) coronat per una teulada de quatre vessants de teula àrab. Es troba situat a la dreta del frontis. He calculat l'alçada de la torre en 12 metres, aproximadament.

LLANARS Sant Esteve

Altitud: 983 metres.

Església de fi del segle XII (1168). Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de

canó apuntada damunt una imposta, d'un fals transsepte format per dues capelles laterals afegides en època posterior incerta i obertes amb arcs formers de mig punt; està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera apuntada damunt una imposta precedit d'un arc presbiteral apuntat i per un tram preabsidal amb volta apuntada. Els seus murs interiors tenen tres pilastres per la banda de migjorn i paraments de carreus ben escairats, grans, disposats en filades uniformes. El frontis a ponent té un portal rectangular sota sis arquivoltes de mig punt en degradació, alguna treballada amb un interessant motiu de cordes; descansen damunt senzilles impostes i de dues columnetes exemptes per banda que alternen amb antes; els capitells estan bellament treballats amb relleus; a mitja alçada hi figura una motllura horitzontal prolongada als murs laterals i, damunt d'ella, una finestra atrompetada en arc de mig punt; està coronat pel cos del campanar. Dimensions: 20'50 x 5'30 x 8'48 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 15'50 metres. **Guarda** un frontal d'altar romànic (1'05 x 1'65 m) del segle XII de fusta policromada i una pica baptismal cilíndrica, llisa, amb un rebaix a la boca. **Campanar** de planta rectangular (6'00 x 4'91 m) coronat per una cornisa i una teulada piramidal aguda d'obra matussera amb un petit pinacle al cim. Els seu murs tenen paraments de carreus ben escairats de pedra marronosa com la resta del temple. La cel·la queda oberta amb dues grans finestres a cada cara; es tracta d'una antiga espadanya avui transformada en torre; té una escala exterior de pedra adossada al mur nord. Situació: al damunt i al centre dels peus de la nau, com a continuació del frontis orientat a ponent. Alçada: 22'22 metres. Esveltesa: 3,7

MATAPLANA Sant Joan, ermita
Altitud: 1120 metres. Municipi de Gombrèn

Església romànica de finals del segle XI o del segle XII ja avançat. Consta d'una petita nau rectangular trapezoïdal, més ampla de llevant que de ponent, capçada a l'est per un absis semicircular ultrapassat (de ferradura) amb un senzill arc triomfal; no té decoració per l'exterior. Té un portal en arc de mig punt ben dovellat al mur de ponent, als peus del temple; a mitja alçada hi ha una finestra sagetera. Els seus murs presenten paraments de petits carreus matussers ben alineats en filades amb barreja de peces mitjanes sense picar sobretot en el de ponent. Dimensions: 8'90 x 4'50-4'00 x 3'90 metres de llargada, amplada i alçada respectivament. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt allargassats cobert amb una teuladeta de dos vessants; es troba aixecat damunt el mur frontal, una mica escorat cap a la dreta, a base de petits carreus ben escairats. He calculat l'amplada de la seva base en 3'40 metres i la seva alçada en 8; són mesures que considero aproximades.

MONTGRONY Sant Pere, santuari
Altitud: 1408 metres. Municipi de Gombrèn

Església romànica del 1130; consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó i capçada a llevant per tres absis semicirculars disposats en forma de creu i d'un atri lateral porxat al sud cobert per una volta de canó més o menys apuntada que descansa en tres arcs de mig punt oberts en el mur, el central n'és la porta i els laterals són dues grans finestres. Els seus murs tenen paraments de carreus de pedra grisenca força regulars i disposats en filades. S'hi accedeix a peu des del santuari de la Mare de Déu de Montgrony. L'església fou restaurada pels bisbes Morgades (1880) i Torras i Bages (1915). Dimensions: 11'33 x 5'40 x 8'40 metres de llargada, amplada i alçada respectivament. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt dotats de sengles campanes; la seva construcció aparentment és força posterior a la del temple. Està cobert per una teuladeta de dos vessants que descansa en robustos pilars. La seva amplada és de 5'50 metres. Està aixecat en el mur lateral de ponent, damunt del que es troba en el punt on hi ha l'absis lateral. Alçada: 14'20 metres.

MONTGRONY Santa Maria, santuari

Altitud: 1370 metres. Municipi de Gombrèn

Església edificada cap el 1400 aprofitant la roca; queda al mig de l'escala que ateny el pla de Sant Pere i la seva església. El santuari fou reconstruït en 1650-52 i refet després d'un incendi el 1892. S'hi arriba per una escala de 63 graons que estan tallats en la mateixa roca. **Guarda** una imatge romànica de *La Mare de Déu Bruna* (de les que s'anomenen "trobades") que fou refeta en bona part després d'un incendi casual de la capella el 1892. **Campanar** d'espadanya aixecat el 1666; té dos amples ulls en arc de mig punt amb sengles campanes; està cobert per una teuladeta de dos vessants. Es troba damunt el mur del frontis ocupant-ne tota la seva amplada, 5'70 metres; la seva alçada l'he calculada en 11'95 metres; són mesures aproximades.

NÚRIA Santa Maria, santuari, basílica menor des del 2014

Altitud: 1985 metres. Municipi de Queralbs

Església va començar amb un projecte el 1883; fou aixecada a partir de l'any 1889 quan fou posada la primera pedra de l'actual santuari i es va inaugurar el 1911. És d'estil neoromànic per l'exterior i neogòtic per dintre; consta de tres naus rectangulars de voltes de creueria separades per arcs formers apuntats; està capçada per un absis poligonal de cinc costats. Els paraments mostren carreus de pedra grisenca a mig picar per l'exterior. Durant l'any 1911 s'enderrocà l'església vella del segle XVII i s'inaugurà l'església actual. La seva façana és d'estil neoromànic a base de paraments de carreuons grisencs; s'hi distingeixen diverses zones; té obertures en arc de mig punt, llargues i estretes en les dues primeres zones baixes, més amples en la tercera i en forma d'ulls de bou en l'última. La cornisa de la teulada de doble vessant té un fris d'arcs cecs al dessota. Als extrems de la façana dues torres de teulades planes mostren quatre obertures de dalt a baix a manera de sageteres. Arquitecte: Calixte Freixa. **Guarda** una imatge de *La Mare de Déu de Núria* que és una talla datada del segle XII o XIII; és d'estil romànic en fusta de noguera bellament policromada; fa 56 cm d'alçada; és una representació de Maria en Majestat. **Campanar** d'estil neoromànic que restà inconclòs el 1911; es va coronar molt més tard, el 1964; és de planta quadrada (4'50 x 4'50 m aproximadament) dividit en tres cossos separats per frisos d'arcuacions cegues i de dents de serra. S'hi obren finestres d'arc de mig punt en la part frontal; en el primer cos triforades, en el segon una d'allargassada amb una esfera horària al dessota de l'arc i en el tercer cos unes finestres geminades a la part alta i una creu de pedra en relleu al seu dessota. Està coronat per un terrat al damunt del qual s'hi ha posat recentment una torrella amb cinc campanetes, una sobre l'altra. Els seus murs tenen paraments de petits carreus de pedra grisenca, com la resta de la façana. Situació: està adossat i centrat en el frontis; queda acompanyat de dues torres situades en els angles de la façana. Alçada: 22'20 metres. Aquesta dada m'ha estat facilitada (2015) pel rector mossèn Joan Parera que, al seu torn, ho ha demanat als tècnics constructors que hi treballen. Esveltesa: 4,9

OGASSA Sant Martí

Altitud: 1320 metres.

Església romànica del segle XII amb vestigis d'una anterior del segle X. Consta d'una nau rectangular amb murs de carreus irregulars i escairats matusserament de pedra marronosa, capçada a llevant per un absis semicircular amb un mur de parament de carreus grans ben escairats i alineats, sense decoració exterior, i amb una finestreta esqueixada i de punt rodó al bell mig. L'acompanyen unes capelles laterals properes a l'absis. El frontis té un portal rectangular coronat per un arc dovellat encerclant un timpà nu, una finestra esqueixada d'arc de mig punt a mitja alçada i, coronant-lo, un campanar amb teulada de dos vessants amb una fina creu metàl·lica al cim. **Campanar** que és una antiga espadanya ara closa pels quatre costats. Té planta quadrada (3'80 x 3'80 m); està cobert per una teulada de dos vessants que deixa una fina cornisa. Els seus murs tenen paraments de carreus en part al frontis i barrejats amb panys de paredat sobretot als altres tres

costats. La cel·la queda oberta amb dues allargassades finestres de punt rodó al frontis, una de petita al costat oposat i alguna altra als laterals; hi pengen dues campanetes a la cara frontal. Situació: es troba aixecat damunt els peus de la nau, centrat en el frontis. Alçada: 14'13 metres.

OGASSA Santa Bàrbara
Altitud: 1140 metres. Surroca de Baix, a Pratpinter

Església aixecada el 1882 en la barriada de Pratpinter on hi havia les principals instal·lacions i les oficines d'unes mines; actualment és l'església parroquial havent reemplaçat la de Sant Martí de Surroca (o Surroca de Dalt). Consta d'una nau rectangular acompanyada d'alguna capella lateral. El frontis té un portal rectangular precedit d'una ampla i escassa graderia. Damunt el portal una fornícula en arc apuntat, una mica profunda, acull la imatge de la patrona. A la part alta del frontis hi ha un òcul circular i atrompetat amb un ull vidriat i, damunt la teulada, cavalcant en els seus dos vessants, un modest **campanar** d'espadanya d'un ull en arc rebaixat on hi penja una campaneta; la seva base fa 2'42 metres. Els murs tenen paraments de maçonaria que, al frontis, es troben arrebossats i pintats d'un blanc grisenc. Alçada: 13'68 metres, aproximadament.

PARELLA Santa Magdalena, capella
Altitud: 900 metres. Municipi de Sant Joan de les Abadesses

Església romànica de la meitat del segle XII. Consta d'una nau trapezial, avui capgirada, que és més ampla dels peus, al nord-est, que de l'actual capçalera, al sud-oest; està coberta amb una volta de canó apuntada, segurament posterior a la de l'origen ja que la nau va ser sobrealçada en un moment tardà. Té el portal al mur de tramuntana amb un marc rectangular cobert per una arcada de mig punt ben dovellada que deixa un timpà nu al damunt de la robusta pedra que fa de llinda. Murs de petits carreus ben escairats i disposats en filades. Dimensions: 10'65 x 4'60 x 4'37 metres de llargada, amplada i alçada respectivament. **Campanar** de torre de planta quadrada (3'25 x 3'25 m) aixecat tardanament damunt l'actual capçalera, al sud-oest, fent angle amb el mur de tramuntana; els seus murs presenten el mateix tipus de parament que el temple; té la cel·la oberta amb finestres en arc de mig punt, una a cada cara, i està coronada per una senzilla cornisa i una teulada piramidal de quatre vessants d'escassa curvatura còncava a base de teules aràbigues. He calculat que la seva alçada arriba als 9'55 metres; és una dada aproximada.

PLANÉS Sant Marcel, capella
Altitud: 1200 metres. Municipi de Toses

Església romànica de finals del segle XI o de principis del XII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt i capçada a llevant per un absis semicircular de ferradura per l'interior, no tant marcada per l'exterior; està cobert per una volta de quart d'esfera i no té ornamentació per fora; queda precedit per un arc triomfal doble. El portal rectangular amb amb carreus grans als muntants es troba al mur de migdia. Els murs tenen paraments de carreus petits, allargassats i matussers disposats en filades. Dimensions: 12'80 x 3'60 x 4'68 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt cobert per una teuladeta de lloses de dos vessants amb una creu metàl·lica al cim. Es troba aixecat damunt i al centre del mur que s'eleva per damunt de l'arc triomfal; els seus pilars i el pinyó tenen paraments de carreus allargassats escassament picats. He calculat l'amplada de la seva base en 3'65 metres i la seva alçada en 9'15; són mesures que crec aproximades.

EL PRAT Sant Salvador, capella
Altitud: 700 metres. Municipi de Santa Maria de Besora

Església romànica de principis del segle XIII. Consta d'una petita nau rectangular coberta amb una volta de canó rebaixada, segurament degut a la pressió que l'ha anat deformant de la seva

primitiva posició de canó de mig punt; també, probablement degut a aquesta pressió, els murs laterals s'han anat corbant al llarg de la seva longitud, o sigui que fan un lleuger bombament separant-se un xic de la línia recta. Està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera i precedit d'un ample arc triomfal; cal notar que el seu eix es troba força desviat al nord respecte de l'eix de la nau. Té un portal en arc de mig punt a ponent, als peus del temple, força descentrat, ja que es troba escorat a l'esquerra de l'eix del frontis; al seu damunt, però una mica centrat, hi ha un petit òcul circular. Els murs estan arrebossats i cobreixen els paraments de pedra obrats en el seu inici. Dimensions: 7'60 x 3'80 x 3'70 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt on penja una campaneta; està cobert per una teuladeta de dos vessants de teules aràbigues. Es troba damunt del mur frontal, ben centrat. He calculat l'amplada de la seva base en un metre setanta i la seva alçada en 7'50; són mesures aproximades.

PUIGMAL Santa Llúcia, ermita

Altitud: 870 metres. Municipi de Sant Joan de les Abadesses

Església romànica del segle XII consagrada el 1165. Consta d'una nau rectangular ampliada cap a ponent en un moment tardà i coberta amb una volta de canó de mig punt; està capçada a llevant per un absis semicircular un xic ultrapassat cobert amb una volta de quart d'esfera i precedit d'un arc triomfal doble; no té ornamentació exterior però sí un sòcol destacat. El tram occidental afegit té una mica més d'amplària que la de la nau i la seva teulada sobresurt un pèl. Portal al mur de migdia amb un marc rectangular en degradació respecte del mur on una arcada de mig punt ben dovellada el cobreix tot deixant un timpà nu. Murs de carreus desiguals grans o mitjans disposats en filades; la part occidental té el mur de ponent aixecat amb tècnica de maçoneria. Dimensions: 13'45 x 4'50-3'80 x 6'35 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya de tres ulls, dos d'allargassats amb arc de mig punt en un primer nivell i un tercer obert en el pinyó amb perfil circular; en els dos primers hi pengen campanes; és obra tardana; està cobert amb una escassa teuladeta de dos vessants i aixecat damunt el mur de tramuntana a tocar el de ponent. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'80 metres i la seva alçada arriba als 8'90; són dades que considero aproximades.

PUIGSAC Santa Magdalena, ermita

Altitud: 1275 metres. Municipi de Pardines

Església romànica consagrada el 1176. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó un xic apuntada i capçada a llevant per un absis semicircular cobert amb una volta de quart d'esfera i sense altra ornamentació a l'exterior que una motllura en cavet sota cornisa i una finestra de doble arcada de mig punt en degradació amb bordó damunt imposta. Té un portal rectangular al mur de migdia amb una llinda damunt mènsules i rodejat per dues arcades ben dovellades en degradació. Els murs presenten paraments de pedra vista a base de carreus grisosos petits i ben escairats disposats en filades. Al segle XVIII s'hi feren reformes que consistiren en obrir un nou portal amb llinda al mur dels peus, a ponent, un porxo a migdia i un campanar d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt damunt i al centre del mur frontal. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt amb una senzilla teuladeta de dos vessants força inclinats. Calculo l'amplada de la seva base en 4'18 metres i l'alçada en 11'50; són mesures que considero aproximades.

LA ROCA DE PELANCÀ Santa Maria *Assumpta in coeli*

Altitud: 1040 metres. Municipi de Vilallonga de Ter

Església que fou la capella del castell; s'hi venera la imatge de *La Marededéu de la Pietat*. Consta d'una nau rectangular aixecada amb murs de maçoneria llevat del frontis que presenta un parament de grans carreus regulars i ben alineats de pedra lleugerament marronosa. Té el portal

rectangular amb la llinda sobre mènsules situat a una petita altura salvada per una bonica graderia de planta semicircular. Dimensions: 5'70 x 3'50 x 4'25 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. A mitja alçada hi ha una finestra en arc de mig punt. Damunt del mur frontal hi ha un senzill **campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt amb teuladeta de dues vessants; el parament d'ell es veu barroer, de maçoneria o paredat. He calculat que té una base de 2'20 metres i una alçada de 12'65; mesures aproximades.

A prop s'hi troba **l'ermita de L'Assumpta** de paraments de maçoneria grossera a base de còdols, un portal en arc rebaixat, porta de reixat de ferro, un **campanar** d'espadanya d'un ull amb una campaneta. Les mesures aproximades són: base de 1'65 metres i alçada de 6'80.

ROCABRUNA Sant Feliu, sufragània
Altitud: 1080 metres. Municipi de Camprodon

Església romànica de finals del segle XII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada sobre d'una imposta que recorre tota la seva base; està capçada a llevant per un absis semicircular ben carreuat de peces grans ben alineades de pedra blanquinosa; la seva cornisa motllurada descansa en un fris de dents de serra i una motllura sobre mènsules. Té un portal rectangular obert al mur del migdia; una doble arquivolta dovellada en arc de mig punt en degradació descansa en una senzilla imposta; deixa un timpà nu. Els seus murs tenen paraments de carreus irregulars, grans i disposats en filades uniformes. Dimensions: 15'80 x 5'11 x 7'60 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Guarda** una gran pica baptismal sense cap decoració excepte un replec a la mateixa boca; un petit peu cilíndric el separa del terra. **Campanar** de planta quadrada (3'70 x 3'70 m), antiga espadanya avui tancada i coberta amb teulada piramidal amb un pinacle al cim. S'accedeix a la cel·la per una escala exterior adossada al mur de tramuntana que arriba fins a la teulada; té dues finestres d'arc de mig punt al frontis i dues a la carra oposada; alguna més petita es troba a les cares laterals. Situació: al damunt dels peus de la nau, centrat en el frontis encarat a ponent. Alçada: 14'08 metres.

SALARÇA Sant Valentí, ermita
Altitud: 625 metres. Municipi de Beget

Església del segle XII consagrada el 1168. Consta d'una nau trapezoïdal coberta amb una volta de canó apuntada i capçada per un absis semicircular a llevant sense ornamentació per l'exterior. Tenia un portal al mur de migdia en arc de mig punt ben dovellat i que avui ha estat convertit en finestra: l'actual portal es va obrir al mur de ponent en obres dels segles XVI i XVII que varen modificar el temple en aixecar el campanar, l'escala que hi dóna accés i el porxo frontal. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt amb dues campanetes que es conserven encara des del 1733 una i del 1761 l'altra. Es troba aixecat damunt del mur dels peus del temple, a ponent; n'ocupa tota la seva amplada que he calculat en 7'20 metres. Li atribueixo una alçada de 13 metres; aquestes mesures són merament indicatives i aproximades.

SANT ANDREU DE BESTRACÀ Sant Andreu, ermita
Altitud: 860 metres. Municipi de Camprodon

Església romànica del segle XII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada damunt una imposta que ressegueix tots els murs; està capçada a llevant per un absis semicircular ultrapassat cobert amb una volta de quart d'esfera apuntada ornat per l'exterior amb una motllura de secció rectangular damunt d'un fris de permòdols; està precedit d'un arc presbiteral apuntat. Els murs amb paraments de carreus mitjans ben escairats i disposats en filades regulars, de pedra grisenca, estan ornats, sota cornisa, per una motllura damunt d'un fris de mènsules amb relleus figuratius de cares humanes, d'animals i d'elements geomètrics. Té un portal rectangular dins d'un marc en arc de mig punt que deixa un timpà ornat amb una petita creu en relleu; es troba obert

al mur de migjorn; uns pocs graons hi donen accés. **Campanar** d'espadanya escapçat als peus de la nau, a ponent, damunt el mur fontal; hi té tres pilars que el coronen a manera d'ulls però sense tancar (espadanya oberta); no hi penja cap campana. La base d'aquesta espadanya fa 7'70 metres i la seva alçada 9'75.

SANT JULIÀ DE COSP Sant Julià, ermita
Altitud: 1180 metres. Municipi de Les Llosses

Església romànica, segurament de principis del segle XII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó un pèl apuntada i capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera; el precedeixen dos arcs triomfals apuntats en degradació. El portal obert al mur de migdia el formen dues arcades de mig punt en degradació amb dovelles ben picades; avui (2005) no hi ha porta. Els murs de pedra vista tenen paraments de carreus molt matussers disposats en filades. Dimensions: 10'80 x 3'40 x 4'20 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt cobert per una teuladeta de dos vessants amb teules aràbigues i fent una cornisa decorada amb els caires de teules; es va aixecar tardanament a base de pedres mig picades. Es troba situat damunt i al centre del mur frontal orientat a ponent. L'amplada de la seva base l'he calculada en 3'80 metres i l'alçada en 12; són mesures, amb tot, que considero aproximades.

SANT PAU DE SEGÚRIES Sant Pau
Altitud: 867 metres.

Església moderna aixecada entre el 1960 i el 1971; té planta poligonal de vuit costats amb grans vidrieres. Arquitectes: Pau Monguió i Francesc Vayreda. **Campanar** exempt format per quatre grans bigues de ferro verticals unides per dalt, coronat per una creu de 4 braços; no hi ha campanes, només altaveus; i no és una torre. Situació: exempt, a poca distància de la nau, cap a migjorn. He calculat que l'alçada d'aquesta estructura, inclosa la creu, fa 17 metres; és una dada que considero aproximada.

EL SERRAT Mare de Déu del Remei
Altitud: 1300 metres. Municipi de Queralbs

Església romànica molt rústica segurament de principis del segle XII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó força apuntada resultat d'obres tardanes que consistiren en sobrealçar el temple; una mica per dessota de la base de la volta recorre tots els murs laterals interiors una imposta senzilla; la nau queda capçada a llevant per un absis semicircular una mica més estret que la nau i amb un mur que s'estreny a mesura que es corba cap al sud; està cobert per una volta de quart d'esfera un xic apuntada; no té ornamentació exterior. El portal està obert al mur de ponent, als peus del temple, ben dovellat amb peces grans de pedra un pèl rogenca; a mitja alçada hi ha un òcul circular atrompetat; són obra força moderna. Els murs presenten paraments rústics a base de lloses ben disposades; el del frontis, més modern, es troba avui arrebossat. Dimensions: 9'70 x 5'00 x 6'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt aixecat damunt i al centre del mur frontal; està cobert per una teuladeta de dos vessants. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'70 metres i que l'alçada arriba als 11'40; són mesures que dono com aproximades.

SITJAR Sant Bartomeu, capella
Altitud: 994 metres. Municipi de Camprodon

Església romànica del segle XII. Consta d'una petita nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt; està capçada a llevant per un absis quadrat també amb volta de canó. Té el portal en el mur de ponent, als peus del temple, amb una arcada de mig punt de grans dovelles ben

picades damunt brancals ben carreuats; a mitja alçada hi té una finestra cruciforme. Els murs tenen paraments de carreus petits alineats en els murs laterals, grans a cantoneres i, en el mur de ponent, segurament aixecat tardanament, els té mitjans, ben escairats i en filades. Dimensions: 9'80 x 3'80 x 4'56 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt cobert amb un pinyó circular. Està aixecat tardanament damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa 1'35 metres i que l'alçada és de 6'65; són mesures que dono com aproximades.

SURROCA DE DALT Sant Martí

Altitud: 1236 metres.

Església romànica de finals del segle XI i de principis del XII; fou consagrada el 1104. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó sobre un arc toral de mig punt central i un de segon com a arc presbiteral capçada a llevant per un absis semicircular amb decoració llombarda per l'exterior sota cornisa d'arcs cecs un pèl irregulars i amb lesenes. Té un portal dovellat en arc de mig punt i amb bordó situat al mur lateral de migdia. Els seus paraments són de carreus petits força ben escairats i disposats en filades regulars tant en l'absis com en la resta del temple; tenen un to clar un pèl marronós. Dimensions: 13'40 x 4'00 x 6'00 metres de llargada, amplada i alçada; mesures aproximades. **Campanar** d'espadanya a manera de golfes del segle XVI, de planta rectangular amb dues finestres d'arc rebaixat a les cares de ponent i migdia, i coronat per una cornisa i una teulada a dues vessants. Els seus murs són de petits carreus mal escairats, irregulars i situats en un cert desordre. Segurament una antiga espadanya ara rodejada de murs pels quatre costats. Té la mateixa amplada que la del temple, uns sis metres, i uns tres i mig de fondària (6'00 x 3'50 m). Situació: aixecat a ponent als peus de la nau com una seva prolongació. Alçada: 11'53 metres.

LA SEGARRA

CAMPANARS EN ORDRE ALFABÈTIC DE MUNICIPIS

Municipis i poblacions	Parròquies	Alçada en metres
Biosca	Santa Maria	26'42
Lloberola	Sant Miquel	23'26
Cervera	Santa Maria	49'00
Castellnou d'Oluges	Sant Pere	21'12
Estaràs		
Ferran	Sant Jaume	14'50
Vergós Guerrejat	Santa Magdalena	21'00
Granyanella		
La Curullada	Sant Pere	19'42
Granyena de Segarra	Santa Maria	44'92
Guissona	Santa Maria	34'00
Ivorra	Sant Cugat	27'09
Massoteres	Sant Salvador	23'93
Montoliu de Segarra	Sant Salvador	23'17
L'Ametlla de Segarra	Sant Pere	20'48
La Guàrdia Lada	Santa Maria	20'04
Vilagrasseta	Sant Andreu	18'59
Montornès de Segarra	Sant Joan	18'50
Oluges, Les	Santa Maria	23'18
Montfalcó Murallat	Sant Pere	19'00
Santa Fe	Sant Pere	20'47
Plans de Sió, Els		
El Canós	Sant Jaume	16'75
Hostafrancs	L'Assumpció	29'07
Mont-roig	Santa Maria	19'64
Les Pallargues	Sant Salvador	21'80
Pelagalls	Sant Esteve	10'25
Ribera d'Ondara		
Montlleó	Santa Maria	17'33
Montpalau	Sant Jaume	18'00

Rubinat	Santa Maria	25'43
Sant Antolí i Vilanova	Sant Antolí	19'00
Sanaüja	Santa Maria de la Plaça	18'00
Sant Guim de Freixenet	Sagrat Cor	28'18
Freixenet de Segarra	Santa Maria	20'84
Sant Domí	Sant Pere	19'15
La Tallada	Sant Martí	23'65
Sant Guim de la Plana	Mare de Déu de Sant Guillem	20'94
Vicfred	Sant Esteve	20'63
Sant Ramon		
Gospí	Santa Maria	14'63
La Manresana	Sant Jaume	12'60
Portell	Sant Jaume	17'15
Viver de Segarra	Santa Maria	21'12
Talavera		
Bellmunt	Sant Pere	19'15
Civit	Santa Maria	13'99
Tarroja de Segarra	Sant Salvador	28'63
Torà	Sant Gil	27'31
Vallferosa (esfondrada)	Sant Pere	16'75
Torreflor		
Bellveí	Sant Jaume	23'50
Florejacs	Santa Maria	25'00
Gra	Sant Salvador	11'98
El Llor	Sant Julià	16'74
Palou	Sant Ponç	18'64
Sedó	Sant Donat	17'58
Torrefeta	Sant Amanç	23'00

Alçada mitjana: 21'68 metres

PARRÒQUIES AMB CAMPANAR DE TORRE, UNA A UNA

L'AMETLLA DE SEGARRA Sant Pere
Altitud: 705 metres. Municipi de Montoliu de Segarra

Església amb restes de l'antic temple romànic del segle XII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó acompanyada d'algun altar lateral. El frontis té un portal dovellat

amb tres arcades de mig punt en degradació i bordó que descansen sobre senzilles impostes i en una fina columneta per banda amb els capitells decorats amb relleus sota de l'arcada central. Té unes poques grades d'accés al davant. Un petit òcul circular atrompetat es troba a la part alta del frontis així com una minsa cornisa d'un sol vessant ja que l'altre està ocupat pel cos del campanar. Els seus murs de pedra marronosa clara tenen paraments de carreus petits, irregulars ben alineats.

Campanar amb la base romànica i amb el cos alt aixecat modernament. Té planta quadrada (3'75 x 3'75 m) i està coronat per una minsa cornisa motllurada amb senzilles gàrgoles als angles i per una teulada a quatre vents amb un pinacle al cim. La cel·la queda oberta amb quatre amples finestres en arc de mig punt, una a cada cara; hi penja una campana de nom *Sofia* d'instal·lació moderna. Hi ha una esfera horària sota la finestra de la cara del frontis. Està bastit amb murs de carreus petits, ben escairats i disposats en filades regulars, una mica més foscos els de la part alta que els que es troben a la seva base.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.
Alçada: 20'48 metres.
Esveltesa: 5,4

BELLMUNT (de Segarra) Sant Pere
Altitud: 700 metres. Municipi de Talavera

Església amb restes del seu passat romànic del segle XII; ha estat refeta modernament sobretot per l'exterior. Consta d'una nau rectangular acompanyada d'alguna capella lateral i bastida amb murs de carreus de pedra blanca segarrenca irregulars i força ben escairats disposats en filades uniformes. El frontis té un portal rectangular emmarcat per carreus grisos en relleu que per damunt d'ell formen una arcada que deixa un timpà de pedra blanca amb una imatge en relleu; hi ha unes grades d'accés al davant. Té a la part alta tres finestres sota la cornisa angular emmarcades com el portal.

Campanar modern de planta rectangular (4'34 x 4'04 m) amb un sòcol de carreus a mig desbastar i amb un segon cos aixamfranat. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc apuntat, una a cada cara; hi pengen campanes; té una motllura al seu damunt. Per coronament hi té una cornisa motllurada i un terrat a sobre del qual s'aixequen quatre arcs apuntats units en diagonal al centre. Els seu murs estan arrebossats i pintats en to grisenc clar.

Situació: adossat a l'angle nord-oest de la capçalera.
Alçada: 19'13 metres.
Esveltesa: 4,4

BELLVEÍ Sant Jaume
Altitud: 486 metres. Municipi de Torreflor (Torrefeta i Florejacs)

Església amb escassos vestigis del seu primer moment romànic; fou modificada cap els segles XVII-XVIII en estil classicitzant. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes sobre arcs torals i d'una imposta amb motllures; té la capçalera recta i està acompanyada de capelles laterals unides per passadissos; uns arcs formers de mig punt comuniquen els passadissos amb la nau major. Els seus murs tenen paraments de carreus irregulars, petits i escairats de colors torrats clars i foscos, barrejats. El frontis té un portal dovellat en arc de mig punt i amb els muntants estriats sota d'una escassa cornisa, un petit òcul circular motllurat i atrompetat a mitja alçada i una

cornisa angular amb creu de pedra al cim; l'eix que parteix el frontis i que ve del vèrtex superior que formen els dos vessants de la teulada no passa per l'òcul i el portal ja que aquests queden lleugerament escorats cap a la seva esquerra.

Campanar neoclàssic molt senzill coetani del temple, de planta rectangular (3'88 x 4'43 m) coronat per una minsa cornisa amb quatre pinacles amb bola als angles i una coberta plana amb alguna gàrgola al centre d'un costat. La cel·la queda oberta amb una finestra d'arc de mig punt sobre senzilles impostes a cada cara; hi pengen campanes; té una motllura al dessota. Arrenca des del nivell del carrer que passa més baix del que té la planta de l'església, i des d'ell ha estat feta la mesura de l'alçada. Els seus murs tenen paraments de carreus petits irregulars.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 23'50 metres.

Esveltesa: 5,3

BIOSCA Santa Maria

Altitud: 455 metres.

Església neoclàssica aixecada entre el 1809 i el 1859; aquesta última data figura en la llinda del portal. Consta de tres naus rectangulars de quatre trams, un d'ells amb el cor i l'atri i un altre que fa de transsepte; els altres dos són molt curts; les naus estan separades de la central per pilars cruciformes amb capitell toscà repetit; al seu damunt descansen arcs formers de mig punt; totes les naus estan cobertes per voltes bufades sobre arcs torals de mig punt; el presbiteri és recte. El frontis té un portal rectangular amb pilastres jòniques estriades adossades als brancals, un modest entaulament amb la cornisa motllurada i un frontó circular motllurat amb el timpà nu; un òcul circular motllurat a mitja alçada i una cornisa motllurada de perfil corbat, convex al centre i còncau a les ales. El mur frontal presenta un parament de carreus grans mig picats disposats irregularment en la part baixa; des de mitja alçada es converteix en un de peces irregulars, matusseres i petites més o menys disposades en filades; a les cantoneres s'hi troben carreus mitjans ben escairats, tot en pedra de color marronós. Els murs laterals tenen paraments de maçoneria amb carreus a les cantoneres; interiorment presenta els paraments pintats de blanc.

Dimensions: 22'30 x 6'91 x 12'17 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total és de 14'28 metres; el transsepte en fa 14'28 x 6'78 x 12'24 i la cúpula arriba als 12'85.

Campanar neoclàssic del segle XIX. Té un primer cos de planta quadrada (4'23 x 4'23 m); el segon té els caires aixamfranats i els paraments arrebossats i pintats de blanc amb aparença de carreus; té una motllura a l'altura de l'esfera horària visible en quatre costats. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen campanes; té una motllura al seu damunt, una cornisa sinuosa i motllurada amb pinacles de bola als angles i, per coronament, una cúpula semiesfèrica amb creu de pedra al cim, la creu queda inclosa en el càlcul de l'alçada. Una escala típica catalana sobre voltes i arrapada als murs puja pel seu interior i permet accedir a la cel·la.

Situació: sobre l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 26'42 metres.

Esveltesa: 6,2

EL CANÓS Sant Jaume

Altitud: 436 metres. Municipi d'Els Plans de Sió

Església del segle XVII, sobrealçada i ampliada amb espais laterals el XIX. Consta d'una nau rectangular. Els seus murs tenen paraments de carreus petits, irregulars i escairats de pedra blanquinosa amb barreja d'altres de marronosos. El frontis està arrebossat i pintat simulant carreus; hi té un portal en arc de mig punt amb grans dovelles ben picades que són la resta d'una antiga església, un òcul circular atrompetat a mitja alçada i la cornisa angular sobre mènsules.

Campanar del segle XIX. Té planta gairebé quadrada (3'15 x 3'25 m) amb dues motllures, una a mitja alçada i l'altra sota de la cel·la. Està coronat per una cornisa amb gàrgoles als angles i un terrat amb barana de petits pilars i petits pinacles de bola als angles. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara. Els seus murs presenten paraments de carreus petits i escairats barrejats amb panys de maçoneria de pedra blanquinosa i marronosa; les cantoneres estan reforçades amb carreus ben escairats petits i irregulars de pedra d'un to fosc. Per passar de la cel·la al terrat hi ha una escala de ferro inclinada i fermada al terra. Acabat de restaurar el 2002.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-est del frontis encarat a llevant, una mica endarrerit.

Alçada: 16'75 metres.

Esveltesa: 5,1

CASTELLNOU D'OLUGES Sant Pere

Altitud: 484 metres. Municipi de Cervera

Església aixecada al segle XVI en gòtic tardà; fou reformada posteriorment. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó i amb el presbiteri amb una volta de nervis; està acompanyada d'alguna capella lateral. El frontis té un portal rectangular amb el marc motllurat, un timpà amb escuts heràldics dels senyors del lloc al dessota d'un bordó en arc rebaixat sobre mènsules; un òcul circular calat, motllurat i atrompetat a mitja alçada i una cornisa angular motllurada. Ha estat bastida amb murs de carreus petits, irregulars i matussers i amb carreus mitjans i ben escairats a cantoneres tot en pedra blanca de la Segarra

Guarda a l'interior sarcòfags de pedra dels senyors d'Oluges i de Castellnou disposats en arcosolis.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té planta rectangular (5'47 x 3'80 m) i està coronat per una destacada cornisa de teules sobreposades i una teulada de quatre vessants baixa. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc rebaixat, una a cada cara; hi pengen campanes. Els seus murs queden mancats d'elements que trenquin la seva nuesa llevat d'alguna finestreta; tenen paraments de peces mig carreuades de pedra blanca segarrenca amb carreus petits ben escairats a cantoneres.

Situació: adossat i recolzat al mur lateral sud, prop de la capçalera encarada a llevant.

Alçada: 21'12 metres.

Esveltesa: 3,8

CERVERA Santa Maria

Altitud: 548 metres.

Església aixecada en els segles XIII-XIV en estil gòtic català —naus laterals gairebé tan

altes com la central—, amb algunes mostres del romànic lleidatà del segle XIII visibles a la porta lateral de Sant Martí i afegits barrocs (segle XVIII) en una altra porta lateral, la de les Núvies; la cripta sota l'altar major és del 1588. El frontis encarat a ponent té un portal neogòtic del segle XIX amb marc rectangular recobert per tres arcades acanalades apuntades en degradació, una rosassa calada a mitja alçada i una cornisa amb un gran fris d'arcs gòtics cecs trilobulats. Els seus murs presenten al frontis grans carreus irregulars; són petits a la resta on el sòcol sí que hi té grans carreus.

Consta de tres naus rectangulars separades per columnes fasciculades i capçades per un absis poligonal més un tram absidal i girola; les naus de tres grans trams quadrats estan cobertes per voltes de creueria simple separades per arcs formers apuntats de 9'60 metres de llum; el presbiteri té cinc costats i l'absis està format per vuit costats amb distribució asimètrica respecte de l'eix de l'edifici.

Dimensions: 49'27 x 9'47 x 19'43 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus en fa 22'25.

Guarda un sepulcre gòtic de fi del segle XIV de Berenguer de Castelltort amb figura jacent i relleus; altres sarcòfags amb relleus i figures jacents, el de Ramon Serra el Vell atribuït a Pere Moragues (1330-1387 ó 88) de pedra policromada i el de Ramon Serra el Major de Jordi Joan dit també Jordi de Déu de la segona meitat del segle XIV. Darrere l'altar major hi ha imatges barroques dels apòstols de l'escultor manresà Jaume Padró i del seu fill Tomàs; també d'ells, a la capella del Sant Misteri (1788-1810), hi ha escultures en alabastre i elements decoratius de marbre. Una imatge la Mare de Déu romànica de pedra amb restes de policromia es troba al costat de la porta de la sagristia; una talla romànico-gòtica policromada del segle XIII de *La Mare de Déu Bruna del Coll de les Savines* presideix l'Altar Major. Una pica baptismal del 1568 de l'escultor renaixentista Jacques amb relleus a quatre cares (els quatre grans rius) amb imatges dels evangelistes i, a la base, sostenint-la, les figures de tres atlants. Algunes vidrieres del segle XV del vidrier francès Nicolau de Maraya (1391-1432) als finestrals i a la rosassa corresponent al mur nord, damunt el portal lateral, afortunadament encara en bon estat. Conserva matraques-tenebres del segle XVI avui guardades, de moment, en el museu local.

El seu arquitecte principal del segle XV fou Pere Vall-llebrera.

Campanar gòtic (segles XIV-XV) de planta heptagonal irregular a la base amb un costat de 9'50 metres i sis més de 3'63 de costat (d'aresta a aresta fa 4'20) i un perímetre de 21'28 metres; els cossos superiors tenen planta octagonal. El recorren de dalt a baix, als seus vuit caires, arestes vives prominents. La cel·la, a la part alta, té vuit finestrals d'arc apuntat i calat, amb bordó i brancals motllurats; està coronat per una cornisa decorada amb arcuacions cegues trilobulades i amb gàrgoles als angles d'aspecte lleoní. Al terrat s'hi aixeca una glorieta o pavelló barroc amb vuit obertures en arcs de mig punt damunt pilars; està coronada per una cornisa amb boles als angles i una cúpula semiesfèrica de rajola vidriada amb un dibuix de ziga-zagues de colors blau i blanc; sosté una gran campana al seu dessota que senyala les hores i, al damunt, una estructura metàl·lica amb una campaneta que toca els quarts.

La torre campanar en té una altra d'adossada de perímetre inferior per on puja una escala de cargol de pedra picada, avui ben restaurada, que permet arribar ben a prop de la cel·la; allí on s'acaba hi té l'entrada al campanar on una altra escala de cargol porta a la cel·la; sis campanes sota volta ogival pengen de les finestres separades per pilars de secció triangular; un d'ells, més robust que els altres, a la banda de migdia, té una estreta escala de cargol interior que porta al terrat; una migrada barana metàl·lica hi serveix de protecció. Els murs de tot el campanar mostren paraments de carreus ben escairats irregulars; per l'interior hi té dos pisos coberts amb boniques voltes ogivals; el primer es troba buit i el segon conté la maquinària del rellotge amb l'esfera visible a mitja alçada a la cara de llevant. Els graons de l'escala que arriba a la cel·la són 130, i des d'allí al terrat n'hi ha

43 més.

Les sis campanes de la cel·la són: la *Quinzena* de 296 quilos fosa el 1876, la *Trinitat* de 496 fosa el 1879, la *Carranca* de 835 fosa el 1424-29; la *Nova* de 1362 fosa el 1880, la *Tibau* de 1693 fosa també el 1880, el *Seny Major* de 1954 quilos fos el 1424. A la terrassa superior hi la campana de les *Hores* de 579 quilos i la dels *Quarts* de 72 fosa el 1330.

Situació: adossat i recolzat en el mur nord corresponent a l'últim tram, el més proper a l'absis que es troba encarat a llevant, envoltat per l'edifici veí, la casa de la vila o paeria situada a aquest cantó.

Alçada: 51'00 metres, dada que he obtingut a través de la informació del rector, ja que la situació del campanar, rodejat d'edificacions, m'ha fet impossible el seu càlcul.

Esveltesa: 4,8

CIVIT Santa Maria, Mare de Déu del Coll

Altitud: 687 metres. Municipi de Talavera

Església amb restes romàniques i gòtiques (ss. XII i XIII), avui restaurada. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntat de pedra carreuada, d'un cambril i de dues capelles laterals fondes que no coincideixen (no formen transsepte); la capçalera és recta. Té una entrada lateral al sud amb portal d'arc de mig punt rebaixat sota d'un porxo recent amb arcada dovellada rebaixada. Els seus murs tenen paraments de carreus matussers barrejats amb panys de maçoneria.

Campanar merament funcional aixecat després de la remodelació. Té planta rectangular (4'60 x 3'50 m) i està coronat per una minsa cornisa i una teulada a quatre vents amb un petit pinacle al cim; el robust primer cos té un perímetre major que la cel·la situada a la part alta. Els seus murs presenten paraments de paredat arrebossats i amb carreus a cantoneres. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, dues al nord i dues al sud i una de petita a llevant; hi pengen campanes.

Situació: sobre la nau, per la banda del sud i de llevant, proper a la capçalera.

Alçada: 13'99 metres.

Esveltesa: 3

LA CURULLADA Sant Pere

Altitud: 530 metres. Municipi de Granyanella

Església aixecada el 1625. Consta d'una nau rectangular. El frontis té un portal rectangular amb el marc de grans carreus ben escairats de pedra marronosa, una fornícula sense imatge, un òcul circular atrompetat a mitja alçada i una finestreta rectangular sota la cornisa angular. Els seus murs tenen paraments de carreus matussers de pedra marronosa. La teulada de doble vessant cobreix també a la banda dreta l'edifici adjunt.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (3'30 x 3'00 m) i està coronat per una cornisa de teules sobreposades i una teulada a quatre vents baixa. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, alguna mig tapiada. Els seus murs amb paraments de maçoneria estan reforçats amb carreus irregulars a cantoneres;

Situació: sobre l'ala esquerra del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 19'42 metres.

Esveltesa: 5,8

FERRAN Sant Jaume
Altitud: 665 metres. Municipi d'Estaràs

Església amb algun vestigi d'una anterior dels segles X-XI, molt transformada als segles XVI i XVII i més ençà cap a principis del XX. Consta d'una nau amb la capçalera recta. Els seus murs tenen paraments de maçoneria mig carreuada; al frontis, amb un mur de carreus barroers, hi ha un portal en arc rebaixat i un òcul circular a la part alta sota la cornisa angular.

Campanar coetani de les reformes modernes. Té planta gairebé quadrada (3'25 x 3'20 m) amb el sòcol atalussat. Està coronat per una cornisa motllurada i una teulada a quatre vents. Els seus murs tenen paraments de maçoneria de peces mig picades i allargassades. La cel·la es troba en un segon cos de menor perímetre que el primer i oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen campanes; una motllura dentada figura a l'arrencada dels arcs.
Situació: adossat al mur de l'esquerra del frontis.
Alçada: 14'50 metres.
Esveltesa: 4,4

FLOREJACS L'Assumpció
Altitud: 491 metres. Municipi de Torreflor (Torrefeta i Florejacs)

Església antiga refeta el 1841 en estil neoclàssic. Consta d'una nau rectangular acompanyada de capelles laterals i capçada per un mur recte. La façana principal té un portal dovellat en arc de mig punt, rosassa a mitja alçada i una minsa cornisa angular; queda mig tapada per una construcció civil. Els seus murs tenen paraments de carreus matussers irregulars, més matussers en els laterals.

Campanar neoclàssic del 1841; una pedra encastada a la paret frontal porta la data de l'acabament de la seva construcció: 1890. Té un primer cos de planta gairebé quadrada (4'20 x 3'91 m) i un segon octagonal coronat amb una senzilla cornisa i un terrat amb barana de carreus amb gàrgoles a cada costat i uns petits pinacles de bola als angles; al seu damunt s'aixequen quatre arcs en diagonal units al centre amb un petit pinacle al cim que sosté un penell no inclòs en la mesura de l'alçada. Dues motllures bossellades el divideixen en tres cossos; el primer és el cos alt quadrat; el segon i el tercer són vuitavats. La cel·la queda oberta amb finestres en arc de mig punt, una a cada cara alterna; les dues campanes actuals s'hi van instal·lar l'any 1939. Els murs tenen paraments de maçoneria amb carreus ben escairats a cantoneres, tot amb pedra marronosa. L'escala interior és de pedra picada.
Situació: sobre l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis.
Alçada: 25'00 metres.
Esveltesa: 6

FREIXENET DE SEGARRA Santa Maria
Altitud: 680 metres. Municipi de Sant Guim de Freixenet

Església romànica del segle XII de la que només se'n conserva una capella lateral ja que ha estat molt reformada posteriorment i a finals del segle XIX. Consta d'una nau rectangular

acompanyada de capelles laterals, dos absis a llevant i la capçalera recta. El frontis té el portal dovellat d'arc de mig punt i muntants carreuats; a la dovella clau hi figura la data del 1892; un òcul circular a mitja alçada i una cornisa ondulada barroca convexa al centre i còncava als laterals amb un pinacle al cim que sosté una modesta creu metàl·lica. Els seus murs tenen paraments de pedra blanca del país tallada poc acuradament en carreus petits.

Guarda dues talles modernes de *Sant Llucià* i *Santa Llúcia* obres de Ramon Majà, escultor de Manresa.

Campanar neoclàssic auster coetani del temple aixecat en les reformes del segle XIX. Té planta gairebé quadrada (3'60 x 3'20 m) i està coronat per una cornisa amb pinacles de bola als angles i una agulla piramidal recoberta de rajola verda. La cel·la amb finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara, té una campana i una senzilla motllura al seu dessota. Els seus murs tenen paraments de petits carreus de pedra blanquinosa del país disposats ordenadament en filades.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a migdia.
Alçada: 20'85 metres.
Esveltesa: 5,8

GOSPÍ Sant Martí
Altitud: 600 metres. Municipi de Sant Ramon

Església antiga de tradició romànica d'entre els segles XI i XII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó rebaixada que descansa en tres arcs torals en arc de mig punt rebaixat. Està acompanyada d'una capella de volta de canó apuntada al lateral de tramuntana ampliada després en convertir-se en una segona nau. La capçalera antigament tenia un absis semicircular avui convertit en sagristia. El frontis a migdia té un portal en arc de mig punt format per grans dovelles ben picades i amb un bordó sobre impostes decorades amb denticles igualment com el bordó; descansen en brancals carreuats de peces grans; té unes poques grades d'accés al seu davant. Sota la cornisa d'aquesta façana sud hi ha un fris de semi-esferes i permòdols amb caps esculpits. Els seus murs tenen paraments de carreus a mig desbastar en filades regulars al frontis, i de peces mig picades als laterals.

Campanar merament funcional. Té planta quadrada (3'90 x 3'90 m) i està coronat per una minsa cornisa i una teulada d'un sol vessant poc inclinat. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc rebaixat, una a cada cara. S'accedeix a l'interior del campanar des de la segona nau. Els seus murs tenen paraments de peces petites mig picades de color blanquinós típic de la Segarra; no tenen cap element decoratiu que trenqui la seva nuesa.

Situació: adossat al mur de llevant.
Alçada: 14'63 metres.
Esveltesa: 3,7

GRA Sant Salvador
Altitud: 469 metres. Municipi de Torreflor (Torrefeta i Florejacs)

Església del segle XII d'estil romànic transformada al llarg del temps amb petites modificacions. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó damunt arcs torals i capçada per un absis romànic semicircular amb parament de carreus ben escairats petits, irregulars i disposats en filades ordenades; té un sòcol barroer de pedra marronosa fosca. S'hi van anar afegint

capelles laterals que aparenten un transsepte obert en arcs formers de mig punt. El mur del frontis de pedra vermellosa fosca presenta un parament amb una barreja de carreus i panys de maçoneria; té un portal rectangular d'aire classicista del segle XVIII a base de dues pilastres d'ordre toscà adossades als muntants; la llinda està presidida per un emblema heràldic; a la part alta té un finestral com de mig cercle i està coronada per una cornisa angular.

Campanar del segle XIX de planta gairebé quadrada (3'60 x 3'45 m) coronat per una cornisa motllurada i una teulada baixa a quatre vents amb un petit pinacle al cim. La cel·la queda oberta amb quatre finestrals en arc de mig punt, un a cada cara; hi penja alguna campana; té una motllura al seu dessota. Els seus murs de paraments de carreus grossers i irregulars són de pedra fosca com la resta.

Situació: sobre l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis orientat a ponent.

Alçada: 11'98 metres.

Esveltesa: 3,3

GRANYENA DE SEGARRA Santa Maria

Altitud: 636 metres.

Església neoclàssica de fi del segle XVIII (al portal hi figura la data de 1786), acabada el 1804. Consta de tres naus rectangulars de quatre trams coberts amb voltes bufades damunt arcs torals de mig punt; estan separades per robustos pilars cruciformes on descansen arcs formers de mig punt; té una cúpula baixa sobre petxines al tram proper a l'absis; té un digne cancell i un cor alt als peus del temple amb barana de fusta sobre un arc carpanell i una volta d'aresta. Una teulada a dos vessants cobreix totes les naus.

La portalada barroca en el frontis encarat a migdia s'obre amb un portal en arc rebaixat i amb pilastres decorades amb enramades i sobre pedestals adossats als brancals; un entaulament truncat forma com un doble capitell sobre del toscà de les pilastres; una fornícula buida al damunt està decorada a l'entorn per motllures curvilínies i volutes; una rosassa motllurada es troba a mitja alçada; tot queda coronat per un gran frontó triangular amb pinacles i boles al cim i als laterals així com als altres angles posteriors de la teulada; un òcul cruciforme queda obert al centre del timpà. Dues grans pilastres recorren la façana de dalt a baix; formen tres espais que es corresponen amb la separació interior en tres naus; també a les cantoneres es reprodueixen aquestes pilastres. Els seus murs tenen paraments de pedra groguenca en carreus ben escairats petits i allargassats al frontis i de maçoneria als laterals.

Dimensions: 28'31 x 7'44 x 14'12 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus en fa 18'72; la baixa cúpula arriba als 15'34.

Conserva dues piques beneiteres de pedra amb treballs en relleu, una adossada al mur, l'altra sobre un peu tornejat.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té un primer alt cos de planta quadrada (7'65 x 7'65 m) i un segon octagonal coronat amb una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada i pinacles de bola als vuit angles; al seu damunt s'aixeca una torreta amb pinacle al seu centre i amb un penell al cim; tres motllures amb força ressalt es destaquen en el segon cos, una al seu inici i altres dues a sota i a sobre els finestrals. La cel·la queda oberta amb quatre finestrals d'arc de mig punt dovellats sobre senzilles impostes, un a cada cara alterna. Els seus murs tenen paraments mitjans de carreus ben escairats de pedra groguenca.

Una escala que va de paret a paret sobre voltes amb graons d'obra i amb un ull central tancat per envans arriba fins a gairebé a l'alçada de la cel·la i, com a últim tram, n'hi ha una de ferro. Des

de la cel·la, coberta amb una cúpula semiesfèrica de maó vist, fins al terrat s'hi va per una escala de mà de ferro inclinada des del centre fins a un angle on hi ha oberta una trapa; uns estrets graons de maó s'apuntalen a l'exterior en la cúpula fins arribar al terrat. Dues grans campanes pengen dels finestrals, una d'elles inútil a causa d'una esquerda oberta de dalt a baix de la boca, sembla antiga, pesa uns 600 quilos i, si se soldara, segurament faria un bon so millorat acústicament per la volta semiesfèrica de la cel·la. El diàmetre, d'ampit a ampit de les finestres oposades, fa 6'10 metres. Els murs, a la part baixa, tenen un gruix de metre seixanta i, a la part alta, de metre vint, mesures observades en les obertures que es troben a diverses alçades.

Situació: sobre l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis orientat a migjorn.

Alçada: 44'92 metres.

Esveltesa: 5,8

LA GUÀRDIA LADA Santa Maria

Altitud: 740 metres. Municipi de Montoliu de Segarra

Església que conserva alguns panys de la primitiva romànica del segle XI i de les modificacions fetes al segle XIV; bàsicament es tracta d'un edifici neoclàssic del segle XVIII. Consta d'una nau rectangular acompanyada de capelles laterals. Els seu murs tenen paraments de pedra blanca local amb barreja de maçoneria i petits carreus irregulars. El frontis orientat a ponent té un portal en arc rebaixat amb dovelles i carreus ben escairats i una petita finestra rectangular a la part alta amb una imatge al damunt sota mateix de la cornisa angular.

Dimensions: 18 metres de llargada per 9 d'amplada.

Guarda del 1384 un retaule a la capella de Sant Joan del pintor tarragoní Joan Mateu.

Campanar merament funcional. Té planta quadrada (4'85 x 4'85 m) i està coronat amb una cornisa motllurada i una coberta plana amb pinacles de bola als angles; sosté una sòlida estructura metàl·lica de perfil piramidal d'on penja una petita campana; aquesta estructura no s'ha tingut en compte a l'hora de fer el càlcul de l'alçada. La cel·la queda oberta amb finestres a cada cara, irregulars, unes amb arc rebaixat, altres rectangulars, totes a mitja alçada. Els seus murs despullats de tot element decoratiu mostren paraments de petits carreus de pedra blanquinosa, ben escairats i alineats.

Situació: adossat al frontis encarat a migdia, en el seu angle sud-oest; se'n destaca gairebé en la seva totalitat.

Alçada: 20'04 metres.

Esveltesa: 4,1

GUISSONA Santa Maria

Altitud: 484 metres.

Església neoclàssica aixecada entre el 1776 i el 1880. Consta de tres naus rectangulars de quatre trams, molt llargues i amples; la central coberta amb cúpules bufades, les laterals amb voltes de llunetes; té transsepte, capçalera recta, i un cancell amb un petit cor al seu damunt. L'altar major, amb grades d'accés, està tancat per una balustrada.

La façana principal, orientada a ponent, plena de detalls decoratius, és un exemplar excepcional de l'estil del temps amb reminiscències barroques: un portal en arc de mig punt dovellat i acanalat a l'intradós sobre senzilles impostes i muntants carreuats i flanquejats per fines columnes estriades sobre pedestals i amb capitells de decoració vegetal estilitzada que sostenen un arquitrau i,

al damunt, una fornícula amb imatge acompanyada per altres dues figures a banda i banda. Una motllura destacada per damunt de la fornícula divideix la façana en dues zones; unes pilastres recorren la façana de dalt a baix i també senyalen tres zones verticals; en la part superior de cadascuna apareix una finestra en arc de mig punt la central i rectangulars les altres; estan emmarcades per fines pilastres amb entaulament i pinacles adossats al mur. Al capdamunt de tot corona el frontis una cornisa motllurada amb una curvatura convexa al centre que forma una espadanya de tres ulls amb tres grans pinacles als angles; és còncava a les ales. De dalt a baix del frontis, ja queda senyalat, està recorregut per dues pilastres per banda amb dos grans pinacles al cim; les pilastres marquen tres zones que es corresponen amb la divisió del temple en tres naus; es repeteixen a les cantoneres. Al davant del portal, unes poques grades faciliten l'accés a l'entrada. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans ben escairats de pedra groguenca molt ben alineats.

Dimensions: 47'57 x 8'74 x 18'07 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 19'89 metres; la cúpula rebaixada del creuer no té tanta alçada com les voltes de la nau i fa 17'37 metres.

Arquitectes: mestres d'obres Josep Burria i fills, de Lleida; Marià Enrich de Barcelona i Tomàs Bertran i Ramon Mas.

Guarda a la capella de la Mare de Déu del Claustre un retaule barroc del 1680 i una imatge de pedra policromada de principis del segle XIV amb Maria i el Nen ambdós de peu dret; també conserva una imatge de *La Mare de Déu de la Salut* del 1700 i escaig, i el retaule major barroc del 1666; té dues belles piques beneiteres amb peus de marbre tornejats i de boca circular amb imatges romanes sobre la boca i encastades a les pilastres que flanquegen els muntants interiors del portal.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té planta quadrada (9'00 x 9'00 m) i està coronat per una senzilla cornisa amb gàrgoles i un terrat amb balustrada i pinacles als angles; al seu damunt s'aixeca una petita torrella quadrada de tres metres d'alçària amb cornisa i teulada a quatre vents amb campanes per les hores i quarts en el seu interior. La cel·la, separada per una fina motllura del primer cos, té una finestra a la cara frontal i a la posterior, i dues a les altres cares; tenen arc de mig punt i balustrada; una esfera horària està situada a mitja alçada del primer cos.

S'entra a l'interior del campanar per una estreta porta oberta al centre de la nau lateral dreta. L'escala és estreta i té graons de pedra picada força gastats; va de paret a una pilar quadrat central; des d'un primer pis els graons són d'obra amb marge de fusta; els diversos pisos que es troben estan coberts per voltes de canó; a partir del tercer l'escala es transforma i és de cargol amb graons de pedra picada. La cel·la és espaiosa; fa 6'86 x 6'21; el seu terra és de còdols sense picar i la coberta té una volta de nervis sense plements que, poc més amunt, la cobreix un sostre de maó sobre biguetes metàl·liques que es recolza en la clau de volta; al centre de la cel·la hi ha un cilindre d'obra per l'interior del qual hi puja una nova escala de cargol que en arribar prop del sostre segueix per una escala de fusta sobre biguetes que arriba, ja fora del cilindre, a una trapa que dóna accés al terrat.

Tres campanes pengen de les finestres, una de 579 quilos, una altra de 72 i una de petitona que pesa només 9 quilos; estan engabiades i no es poden voltar. També s'hi troba una gran matraca de fusta.

Situació: adossat al mur sud, força endarrerit respecte del frontis, coincidint amb el segon tram de la nau lateral.

Alçada: 34'00 metres; dificultats urbanístiques i arquitectòniques fan molt difícil la mesura; m'he refiat de la informació que m'ha facilitat un gran coneixedor dels valors artístics i històrics de Guissona, el religiós germà Joan Santaeulària i Pujol que em diu que fa 31 metres d'alçada. Si sumem l'alçària de la torrella, el campanar arriba als 34 metres indicats.

Esveltesa: 4,2

HOSTAFRANCS L'Assumpció
Altitud: 435 metres. Municipi dels Plans de Sió

Església aixecada entre el 1754 i el 1794 amb tirat neoclàssic. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberta per una volta de llunetes sobre una imposta classicitzant i pilastres toscanes que sostenen sengles arcs torals de mig punt; està acompanyada de tres capelles laterals per banda cobertes per voltes d'aresta situades entre els contraforts; la capçalera és recta; el presbiteri està cobert per un quart d'esfera en forma de petxina gràcies a unes raconeres que li donen forma semicircular. Un cor alt als peus del temple amb barana de fusta descansa en un arc carpanell.

El frontis bastit amb carreus de pedra marronosa grans, ben escairats i ordenats en filades té un portal rectangular amb pilastres toscanes adossades als muntants, doble arquitrau i un frontó truncat decorat amb volutes i un pinacle de bola de poc relleu al centre adossat al mur; al damunt un òcul circular i, per coronament, una cornisa amb curvatura semicircular convexa al centre i còncava als laterals; està decorada amb tres pinacles, un a cadascun dels punts extrems. Els murs laterals tenen paraments de carreus irregulars i matussers.

Dimensions: 20'30 x 6'15 x 9'63 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total comptada des del fons de les capelles laterals fa 12'57 metres.

Campanar aixecat amb força posterioritat a l'església. Té un primer alt cos de planta gairebé quadrada (4'33 x 4'54 m); el segon és octagonal i està coronat per una cornisa i un terrat amb barana de carreus amb un pinacle de bola a cadascun dels vuit angles; al seu damunt es dreça una agulla piramidal amb recobriment de ceràmica vermella. La cel·la queda oberta amb una finestra d'arc de mig punt a cada cara alterna; té una motllura a l'arrencada dels arcs, una altra al dessota de les finestres i una tercera al principi d'aquest segon cos. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats i ben alineats de pedra marronosa; té algunes espitlleres a la banda de migdia situades a diversos nivells del primer cos. Una escala puja per seu interior fins arribar a la cel·la; els seus graons són de pedra picada damunt voltes catalanes i estan arrapats a les parets tot deixant un ull central escàs; a mitja alçada són d'obra amb lloses de pedra; té una barana d'obra quan es fa estreta i des d'aquest punt puja a manera de rampa. La cel·la té dues campanes, una de gran de 1000 quilos que sembla força antiga i una de petita; està coberta per un sostre piramidal vuitavat que constitueix l'interior de l'agulla piramidal; al nord-est de la base de l'agulla s'hi obre una trapa que permet accedir al terradet.

Situació: damunt l'ala dreta del temple adossat al mur de migdia, molt proper a la capçalera encarada a llevant.

Alçada: 29'07 metres.

Esveltesa: 6,4

IVORRA Sant Cugat
Altitud: 567 metres.

Església neoclàssica aixecada entre el 1780 i el 1782 i bastida amb murs de pedra marronosa fosca amb paraments de peces mitjanes o grans ben escairades. Consta de tres naus rectangulars, la central coberta amb una volta de llunetes queda separada de les laterals per pilars quadrats; té la capçalera recta i un transsepte amb cimbori octagonal que engloba la cúpula del creuer. El frontis té una portalada amb el portal en arc de mig punt motllurat i flanquejat per semi-columnes toscanes sobre pedestals adossades al mur, un entaulament amb la cornisa destacada i, al damunt, una fornícula amb prou feines enfondida amb decoració cal·ligràfica i bordó motllurat; un òcul circular atrompetat i motllurat està obert a mitja alçada; té un gran frontó triangular per coronament.

Arquitecte: Francesc Ponç.

Guarda un retaule gòtic del segle XV dedicat a *La Mare de Déu i al Sant Dubte*; també conserva les relíquies del fet del Sant Dubte (fet del s. XI), i una pintura mural moderna al presbiteri de Vilà Moncau (2010).

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té un primer alt cos de planta pràcticament quadrada (4'12 x 4'10 m); un segon cos de caires aixamfranats està decorat amb pilastres a cada caire i coronat per una cornisa motllurada; per damunt, un terrat amb balustrada i uns petits pinacles de bola sobre els pilars dels angles; hi té quatre arcs units al centre en diagonal sobre els quals se sustenta una creu metàl·lica no inclosa en la mesura de l'alçada. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen campanes; té una motllura a la base del segon cos, una altra molt fina a l'arrencada dels arcs de les finestres i un franja filetejada sota de la cornisa. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans ben escairats de pedra marronosa lleugerament més clara que els del temple.

Situació: sobre l'ala dreta del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a tramuntana.

Alçada: 27'09 metres.

Esveltesa: 6,5

LLOBEROLA Sant Miquel

Altitud: 612 metres. Municipi de Biosca.

Església aixecada al segle XVII (1651) i reformada amb aires neoclàssics cap el 1855, data que figura a la llinda del portal. Consta d'una nau rectangular acompanyada de capelles laterals, cor alt als peus i capçalera recta. El frontis té un portal rectangular de marc estret lleugerament ressaltat amb un escut heràldic al centre de la llinda, un òcul circular motllurat i atrompetat a mitja alçada i una cornisa angular amb un pinacle i creu metàl·lica al cim. Els seus murs tenen paraments de pedra marronosa de carreus irregulars mitjans tirant a grans i ben alineats.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té un primer alt cos de planta gairebé quadrada (3'45 x 3'80 m) i un segon amb els caires aixamfranats coronat per una cornisa i un terrat amb balustrada i pinacles de bola als angles; quatre arcs apuntats es drecen sobre el terrat units al centre. La cel·la queda oberta amb una finestra d'arc de mig punt a cada cara; hi pengen campanes; unes motllures decoren el campanar al capdamunt del primer cos, a la base de la cel·la, a la seva meitat i al seu damunt; té un petit sòcol de quatre centímetres de gruix. Els seus murs tenen paraments de carreus de pedra marronosa ben escairats amb alguna zona a la part baixa dels laterals amb paraments de maçoneria.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-est del frontis orientat a llevant.

Alçada: 23'26 metres.

Esveltesa: 6,1

EL LLOR Sant Julià

Altitud: 547 metres. Municipi de Torreflor (Torrefeta i Florejacs)

Església refeta el 1783 segons indica la data que figura sobre la dovella clau del portal moment en el que deuria ser reformada externament la primitiva església romànica del segle XII. La nau rectangular romànica queda coberta amb una volta de canó de mig punt de pedra carreuada damunt dos arcs torals que descansen sobre una imposta decorada amb relleus geomètrics repetitius

que recorre tota la nau per sota de la volta; a cada arc toral li correspon una pilastra amb capitell mensuliforme; està capçada a llevant per un absis romànic llombard semicircular cobert amb una volta de quart d'esfera i precedit d'un arc presbiteral de mig punt; està ornat amb arcuacions cegues i lesenes per l'exterior. Un transsepte del segle XIX amb murs de carreus petits ben escairats està format per dues capelles laterals enfrontades cobertes per voltes de creueria; la del costat nord està capçada per una absidiola semicircular. El portal obert a la façana lateral del migdia al segle XVIII té arc rebaixat dovellat amb emblemes heràldics al damunt de la dovella clau que representen el llorer i uns copons, al·lusió al poble i als senyors de Copons. Els seus murs bàsicament romànics tenen paraments de petits carreus ben escairats de pedra marronosa.

Guarda una pica baptismal amb peu i decoració floral.

Campanar aixecat al segle XIX. Té planta gairebé quadrada (4'25 x 4'10 m) i murs amb paraments de carreus petits i irregulars de pedra clara segarrenca, sòcol de maçoneria, carreus grans i ben escairats de pedra fosca a les cantoneres i una motllura força ressaltada a mitja alçada. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt emmarcades amb dovelles i carreus de pedra fosca, dues a migjorn i una a llevant i a ponent; està coronat per una cornisa i una teulada a dues vessants amb un frontó o pinyó que sobresurt per damunt del nivell de la teulada a la cara de migdia; té una porta rectangular d'accés a la cara oest i una finestreta en arc de mig punt al primer cos a la cara sud.

Situació: adossat al centre del mur lateral de migjorn.
Alçada: 16'74 metres.
Esveltesa: 4

LA MANRESANA Sant Jaume
Altitud: 675 metres. Municipi de Sant Ramon

Església romànica reformada als segles XVIII i XIX; es va aixecar a partir de l'any 1742 tal com indica una placa de pedra ubicada a la façana principal damunt del portal. Consta d'una nau rectangular amb la capçalera recta. El frontis té un portal rectangular amb un marc motllurat, una fornícula amb la imatge romànica del patró al damunt, un òcul circular a la part alta i una cornisa angular. Ha estat bastida amb murs de carreus petits de pedra blanca segarrenca i amb les cantoneres de carreus mitjans ben escairats de pedra fosca marronosa conservats a la part baixa dels murs nord i est; són restes de l'antiga església romànica.

Campanar neoclàssic. Té un primer alt cos de planta quadrada (3'50 x 3'50 m); un segon cos octagonal està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb barana calada de maons i pinacles de bola a cada angle; damunt del terrat es drecen uns arcs apuntats units al centre. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc rebaixat, un a cada cara alterna; hi pengen campanes. Els seus murs amb paraments de carreus petits de poc gruix de pedra blanca del país queden ornats amb fines motllures a l'inici del segon cos i a sota la cornisa; alguna finestreta sagetera es troba a la cara lateral. El seu estat sembla precari.

Situació: sobre l'ala dreta del temple fent angle amb el frontis.
Alçada: 12'60 metres.
Esveltesa: 3,6

MASSOTERES Sant Salvador
Altitud: 502 metres.

Església neoclàssica senzilla del segle XVIII aixecada cap el 1832 en fer la reforma d'una de romànica; conserva la mateixa orientació de la primitiva. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó amb llunetes i amb la capçalera recta; està acompanyada de dues capelles laterals per banda cobertes amb voltes de canó. L'entrada es fa per un portal en arc rebaixat i dovellat obert al costat de tramuntana; està flanquejat per pilastres toscanes adossades als muntants i per una fina cornisa a la part superior, tot el mur és de paraments de carreus de pedra fosca ben escairats; al damunt, després d'un baix relleu amb dues mitges llunes, hi figura una fornícula sense imatge amb la data gravada del 1832. Els seus murs presenten paraments de carreus irregulars i mal picats, en uns punts són petits i en altres grans i disposats irregularment; gran part dels panys són de paredat.

Campanar neoclàssic. Té un primer alt cos de planta quadrada (5'50 x 5'50 m); el segon octagonal està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb barana de carreus amb pinacles de bola i gàrgoles als angles. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; hi pengen campanes. Els seus murs tenen paraments de carreus de pedra marronosa petits, irregulars al primer cos i de carreus mitjans ben escairats al superior; unes motllures senzilles decoren els seus murs a l'inici del cos octagonal a sota de la cel·la i a l'arrencada dels arcs; dues finestres sageteres es troben a diversos nivells a la cara de migdia així com l'esfera d'un rellotge.

Situació: mig encabit a l'ala dreta del temple fent angle al sud-est de la capçalera encarada a llevant.

Alçada: 23'93 metres.

Esveltesa: 4,3

MONTFALCÓ MURALLAT Sant Pere

Altitud: 600 metres. Municipi de les Oluges

Església medieval del segle XI reformada en part a l'època barroca. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó; està acompanyada de capelles laterals barroques; té un cor alt als peus del temple sobre volta ogival simple i una capçalera a base d'un absis semicircular recolzat sobre la torre de la muralla. El frontis té un portal dovellat en arc de mig punt amb un bordó molt ben decorat. La muralla sobre la qual està edificada l'església és del temps dels àrabs (segle X) i forma un recinte tancat, només amb una sola entrada; a l'interior d'aquest recinte, prou gran, s'hi va construir, en temps cristians posteriors, el poble actual.

Campanar del temps del barroc. Té un primer cos de planta quadrada (3'00 x 3'00 m); el segon és aixamfranat i està coronat per una cornisa amb un fris de denticles al seu dessota i un terrat amb balustrada. La cel·la queda oberta amb una finestra d'arc apuntat a cada cara; hi penja alguna campana. Els seus murs tenen paraments de carreus petits irregulars de pedra blanca local; estan ornats amb dues fines motllures, una a l'inici del segon cos i l'altra a l'arrencada dels arcs de les finestres.

Situació: angle sud oriental de l'edifici, al costat de la capçalera encarada a llevant.

Alçada: 18'85 metres. El càlcul ha estat fet des del nivell de la planta de l'església; des del nivell de la plaça exterior, als peus de l'església i de la muralla, l'alçada fa uns 23 metres.

Esveltesa: 6,2

MONTOLIU DE SEGARRA Sant Salvador

Altitud: 698 metres.

Església neoclàssica del 1891 reconstruïda després del 1939. Consta de tres naus i els seus murs de pedra blanca segarrenca tenen paraments de carreus irregulars i matussers barrejats amb panys de maçoneria basta. El frontis té un portal en arc de mig punt amb un senzill marc lleugerament ressaltat amb dovelles i carreus de pedra ben escairada, una fornícula sense imatge al damunt, un òcul circular a mitja alçada i una cornisa semicircular al centre i horitzontal a les ales amb creu al cim i un petit òcul al dessota.

Campanar merament funcional aixecat en el segle XIX. Té un primer cos de planta gairebé quadrada (4'40 x 4'12 m) i un de segon de caires aixamfranats coronat per una minsa cornisa i un terrat amb barana d'obra i pinacles de bola als angles. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc apuntat, alguna de ferradura; hi penja una campana a la cara frontal. Els seus murs tenen paraments de carreus matussers i irregulars de pedra clara segarrenca; una senzilla motllura separa els dos cossos.

Situació: sobre l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a migdia, una mica destacat.

Alçada: 23'17 metres.

Esveltesa: 5,2

MONTORNÈS DE SEGARRA Sant Joan Baptista

Altitud: 605 metres.

Església adossada al castell medieval (segles XII i XIII) del terme amb algun mur aprofitat de l'antiga fortificació; és de l'època renaixentista en la seva major part. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada; té la capçalera recta. Els seus murs tenen paraments de petits carreus irregulars i matussers de pedra blanca del país. El frontis té un portal d'arc rebaixat amb dovelles i carreus als muntants de pedra picada i coronat per un frontó triangular amb una fornícula sense imatge al timpà; al damunt, desplaçada cap a la dreta, una finestra rectangular; per coronament una cornisa angular amb una petita creu metàl·lica al cim; unes poques grades davant del portal hi donen accés.

Campanar amb una base segurament romànica aprofitada de les antigues dependències del castell; la part superior és moderna. Té planta rectangular (4'60 x 4'00 m) i està coronat per una cornisa motllurada i una teulada baixa de quatre vessants amb una petita creu metàl·lica al cim. Els seus murs tenen paraments de petits carreus irregulars de pedra blanca segarrenca disposats en filades. Té un portal d'arc de mig punt dovellat de peces grans obert a mitja alçada amb accés per una llarga escalinata amb barana de maçoneria a una banda i, a l'altra, un mur de retenció del terreny elevat que la flanqueja. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara.

Situació: adossat a la dreta del mur del frontis encarat a llevant, a l'angle nord-est.

Alçada: 18'50 metres.

Esveltesa: 4

MONTPALAU Sant Jaume

Altitud: 644 metres. Municipi de Ribera d'Ondara

Església dels segles XII-XIII de la qual se'n conserven poques restes; ha estat reformada en

època gòtica i en temps posteriors. Consta d'una nau amb la capçalera recta. El portal gòtic en arc de mig punt dovellat amb grans peces i amb bordó es troba a la façana lateral de migjorn. Al segle XVIII s'hi afegí una capella prop de la capçalera a la façana sud; està coberta per una cúpula amb cupulí. Els seus murs tenen paraments de carreus petits de pedra blanca segarrenca disposats en filades força regulars. El mur dels peus és més alt que la teulada de dos vessants, té un pinyó amb una petita creu metàl·lica al cim i un òcul circular a mitja alçada lleugerament escorat cap a la dreta.

Guarda un sarcòfag gòtic amb una figura jacent; hi figura una emblema d'una olla al·lusiva al noble sebollit de la nissaga dels Calders. També té una gran pica baptismal amb relleus.

Campanar d'un barroc auster. Té un primer cos de planta quadrada (4'00 x 4'00 m) i un segon octagonal força alt coronat per una cornisa motllurada i una teulada baixa de vuit vessants. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; hi penja alguna campana; unes fines motllures es troben a l'inici del segon cos i al damunt dels finestrals. Els seus murs tenen paraments de carreus petits, irregulars i matussers, sobretot al segon cos amb barreja de peces sense picar com petites lloses; la pedra blanquinosa és la típica de la Segarra.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest amb el mur dels peus encarat a ponent.

Alçada: 18'00 metres.

Esveltesa: 4,5

MONT-ROIG Santa Maria

Altitud: 400 metres. Municipi dels Plans de Sió

Església d'un neoclàssic senzill aixecada cap el 1781. Consta de tres naus rectangulars, coberta la central amb una volta de llunetes; té un cor alt als peus del temple, cancell i la capçalera recta. El frontis té una portalada barroca amb el portal en arc rebaixat, el muntants amb pilastres corínties adossades i sobre pedestals, un entaulament llis i un frontó corbat i truncat amb símbols religiosos intercalats; una rosassa motllurada i atrompetada a mitja alçada i una cornisa angular molt aguda amb una creu de pedra al cim i els laterals còncaus decorats amb espirals i pinacles. Els seus murs tenen paraments de carreus petits disposats en filades poc ordenades de pedra rogenca amb el morter força visible.

Guarda una imatge de *La Mare de Déu de la Cinta* del segle XIII.

Campanar neoclàssic senzill. Té un primer cos de planta quadrada (3'90 x 3'90 m); el segon octagonal està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb barana de carreus i pinacles als angles i, al damunt, per una agulla piramidal de teules vidriades i una modesta creu al cim. La cel·la queda oberta amb quatre finestrals amb arcs de mig punt, un a cada cara alterna. Els seus murs tenen paraments de carreus al primer cos i de maçoneria al segon amb carreus ben escairats a les cantoneres; estan decorats amb una fina motllura de separació dels dos cossos, una altra sota la cel·la i una tercera a l'arrencada dels arcs dels finestrals.

Situació: sobre l'ala dreta del temple fent angle amb el frontis.

Alçada: 19'64 metres.

Esveltesa: 5

LES OLUGES L'Assumpció

Altitud: 530 metres.

Església barroco-neoclàssica bastida en els segles XVIII-XIX amb murs que mostren paraments de petits carreus matussers; té barrejats panys de maçoneria; el del frontis, així com algun de lateral, té un arrebossat avui (2001) mig perdut. Consta d'una nau rectangular amb passadissos laterals i una capella fonda coberta amb una cúpula i un cupulí; la nau de quatre trams està coberta amb voltes de llunetes sobre quatre arcs torals de mig punt i està capçada per un absis recte cobert per una volta de petxina sobre arcs raconers. Un cor alt als peus del temple descansa en un arc carpanell recolzat damunt el cancell.

El frontis té una portalada abarrocada amb un portal rectangular amb pilastres toscanes adossades als muntants, un doble entaulament llis i un frontó truncat acabat en volutes; a mitja alçada hi té un òcul circular motllurat i atrompetat i dues finestretes rectangulars cegues a les bandes; per coronament la cornisa està corbada en arc convex al centre i còncau als laterals amb tres pinacles repartits al seu damunt. Dues escaletes d'accés lateral salven el desnivell del carrer respecte del portal.

Dimensions: 21'95x 7'15 x 12'43 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total inclosos els passadissos fa 15 metres.

Campanar rústic simplement funcional. Té planta rectangular (4'00 x 4'65 m) i està coronat per una cornisa i una teulada baixa a quatre vessants amb gàrgoles als angles poc més avall de la cornisa. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen campanes. Els seus murs tenen paraments de carreus irregulars, prims i allargassats en pedra blanca segarrenca; no tenen altre element que trenqui la seva nuesa que, a mitja alçada, una finestra estreta per banda, gairebé una espitllera. L'estreta escala d'obra que puja fins a la cel·la ho fa per entre dos murs, un d'interior de força gruix i el del campanar; està arrapada als dos murs però en el tram final el mur interior desapareix igualment com la barana. El terra de la cel·la descansa sobre una gran arcada de mig punt.

Situació: adossat al mur de ponent, en l'angle que forma amb la capella fonda i darrere d'ella.

Alçada: 23'18 metres.

Esveltesa: 5

LES PALLARGUES Sant Salvador

Altitud: 412 metres. Municipi d'Els Plans de Sió

Església neoclàssica tardana del 1872. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberts amb cúpules bufades; té capçalera recta, cancell i un cor alt als peus del temple. Els seus murs tenen paraments de petits carreus de pedra marronosa, irregulars i disposats més o menys en filades. El frontis té un portal dovellat d'arc rebaixat i un frontó triangular amb el timpà nu al seu damunt; un òcul circular emmarcat amb pedra ben picada a mitja alçada, una fina cornisa angular amb pinacle al cim i un relleu figurat en pedra blanca al dessota mateix.

Arquitecte: acabada el 1872 per Jacobus Creus.

Campanar d'un neoclàssic auster. Té un primer alt cos de planta quadrada (2'37 x 2'37 m); el segon vuitavat irregular està coronat per una fina motllura amb alguna gàrgola al dessota i un terrat amb barana de carreus i petits pinacles als angles; al seu damunt s'hi aixeca una agulla molt aguda de rajoles blanques i rogenques fent figures de coloms. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; hi penja alguna campana. Els seus murs tenen paraments de carreus irregulars de pedra marronosa clara disposats en filades; estan decorats amb motllures, una de separació dels dos cossos i una altra sota mateix de la cel·la.

Situació: sobre l'ala dreta del temple fent angle amb el frontis encarat a llevant.

Alçada: 21'80 metres.
Esveltesa: 9,1

PALOU (de Segarra o de Sanaüja) Sant Ponç
Altitud: 547 metres. Municipi de Torreflor (Torrefeta i Florejacs)

Església gòtica tardana amb modificacions posteriors. Consta d'una nau coberta amb una volta de canó sobre arcs torals i amb la capçalera recta; una capella lateral té una volta de creueria estrellada amb cinc claus de volta decorades. Els murs interiors presenten paraments de maçoneria de pedra marronosa. El frontis té un portal de grans dovelles en arc de mig punt acanalat a l'intradós i una minsa cornisa angular amb pinacle de bola i una petita creu metàl·lica al cim; té unes àmplies grades d'accés que salven el desnivell respecte de les vies circumdants. Els seus murs tenen paraments de carreus irregulars més aviat grans, matussers en alguns panys; mostren una tonalitat marronosa.

Campanar del 1911 merament funcional. Té un primer cos de planta quadrada (3'60 x 3'60 m) i un segon aixamfranat lleugerament i coronat per una cornisa motllurada i un terrat decorat amb pinacles als angles i al centre de cada costat. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen dues campanes. Té un sòcol que sobresurt poc amb paraments de grans carreus ben escairats; els murs dels dos cossos presenten paraments de maçoneria picada i mig carreuada i una motllura que marca la seva separació.
Situació: adossat al centre de la banda de llevant.
Alçada: 18'64 metres.
Esveltesa: 5,1

PELAGALLS Sant Esteve
Altitud: 412 metres. Municipi d'Els Plans de Sió

Església romànica de finals del segle XII modificada en el segle XVIII amb l'afegit d'un transsepte i d'una nova volta. Consta d'una nau rectangular de quatre trams, un d'ells és el transsepte, capçada a llevant per un absis semicircular romànic precedit d'un tram preabsidal; per l'exterior mostra, sota cornisa, una motllura amb un fris de permòdols al dessota. Les naus estan coberts per voltes de llunetes; els extrems dels braços del transsepte per voltes d'aresta; una imposta recorre la base de les voltes. Els seus murs tenen paraments de carreus petits, irregulars i ben escairats de pedra marronosa, tant els romànics com els neoclàssics.

Al frontis exhibeix una portalada atrompetada romànica del tipus lleidatà que es destaca lleugerament del mur del frontis; té el portal rectangular amb la llinda sobre mènsules, un timpà decorat amb uns senzills relleus arcaics que mostren una figura —cal interpretar que és Jesús— dins una *màndorla* (orla ametllada) que sembla sostinguda per altres dos personatges que queden fora d'ella; el timpà està envoltat per tres arquivoltes de mig punt en degradació dovellades i bossellades amb el morter entre juntures força visible, la més exterior decorada amb boles; descansen sobre impostes treballades amb dibuixos geomètrics (ziga-zagues, escacat) i florals, i sobre columnetes exemptes, quatre per banda, amb capitells figurats. Una petita finestra rectangular es troba al dessota de la cornisa angular, visible aquesta només a la dreta ja que a l'esquerra s'hi ha aixecat el campanar. Tant al portal com als murs tenen paraments de pedra fosca, amb carreus ben escairats de mida mitjana i disposats en filades uniformes.

Dimensions: 16'80 x 5'20 x 5'60 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; el

transsepte en fa 13'50 x 3'50 x 5'60.

Campanar aixecat quan es van fer les obres del segle XVIII; té planta quadrada (3'55 x 3'55 m) i està coronat amb un minsa cornisa i un terrat amb barana de petits pilars i amb un agulla piramidal al centre. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats de pedra marronosa. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada costat, la de l'est avui (2002) tapiada; té una motllura sota la cel·la i una segona a l'arrencada dels arcs. Una escala de cargol de pedra que s'inicia entrant al temple a l'esquerra permet accedir a la cel·la on hi penja alguna campana.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 12'25 metres.

Esveltesa: 3,4

PORTELL Sant Jaume

Altitud: 663 metres. Municipi de Sant Ramon

Església romànica amb reformes i afegits posteriors. Consta d'una nau rectangular amb una capçalera a llevant constituïda per un absis semicircular sense decoració a l'exterior mig ocult per una construcció afegida. La portalada en estil classicitzant té la data de 1885 en pedra rogenca ben picada; està situada a la façana lateral de migdia; el portal té un arc dovellat de mig punt acanalat a l'intradós, pilastres toscanes adossades als muntants, un entaulament i un frontó triangular amb el timpà amb un baix relleu al centre. Els murs del temple tenen paraments de carreus de pedra marronosa clara petits, matussers i disposats en filades força regulars.

Campanar del segle XIX merament funcional. Té planta gairebé quadrada (4'47 x 4'60 m) i està coronat per una fina cornisa i un terrat amb barana de balustres (alguns caiguts) i petits pinacles de bola als angles. Els seu murs tenen paraments de carreus petits, irregulars i grossers de pedra clara segarrenca decorats amb una motllura prominent a l'altura de les finestres. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, tapiades totes menys la de la cara sud; hi penja una campana; sota mateix d'aquestes finestres se n'hi veuen unes altres avui tapiades.

Situació: sobre l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del mur dels peus del temple encarat a ponent i amb el de la façana lateral de migdia.

Alçada: 17'15 metres.

Esveltesa: 3,7

RUBINAT Santa Maria

Altitud: 640 metres. Municipi de Ribera d'Ondara

Església actualment (2002) esbalandrada i en procés de restauració. Consta de tres naus rectangulars d'estructura romànica amb la central coberta amb una volta de canó i separada de les laterals per arcs formers de mig punt damunt pilars quadrats de pedra vista de grans carreus; les tres naus estan recobertes per una sola teulada de dos vessants amb una cornisa angular sobre filera de teules. Són visibles avui: un absis semicircular romànic amb arcuacions cegues sota cornisa i un segon absis sense cap decoració exterior, segurament desfet a mitges i conservat amb paraments molt irregulars; l'absis central es troba ensorrat, només queda visible l'arc presbiteral; el cor i altres afegits són del segle XVII. Al mur nord hi ha l'entrada al temple amb un portal en arc de mig punt.

Els seus murs tenen paraments de petits carreus irregulars de pedra blanquinosa.

Guarda un retaule renaixentista del segle XVI.

Campanar dels segles XVII i XVIII purament funcional aixecat damunt una base romànica. Té planta gairebé quadrada (5'30 x 5'00 m) que en la seva part baixa es troba una mica atalussat; està coronat per una cornisa amb gàrgoles en els angles i per una teulada de quatre vessants amb inflexió a la base de rajola envernissada verda amb un pinacle al cim. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt dovellat, una a cada cara; hi pengen campanes. Els seus murs tenen paraments de carreus petits, irregulars i matussers en pedra blanquinosa pròpia de la Segarra; a la cel·la uns altres carreus mitjans ben escairats de pedra vermellosa reforcen les cantoneres; una motllura senzilla sota la cel·la divideix el cloquer en dos cossos; les seves parets ben nues només queden alterades per una sagetera a la part baixa.

Situació: adossat a l'angle nord-est de l'antiga capçalera encarada a llevant.

Alçada: 25'43 metres.

Esveltesa: 4,8

SANAÜJA Santa Maria

Altitud: 410 metres.

Església del gòtic tardà aixecada entre 1509 i el 1515. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta ogival simple capçada per un absis poligonal asimètric ja que a una banda s'hi obren capelles laterals amb voltes estrellades amb cinc claus de volta, i a l'altra banda, una senzilla capella amb volta ogival. Té un transsepte amb cúpules barroques als dos extrems; té un cor alt als peus del temple i un cancell digne.

La façana principal barroca (1805) té un portal rectangular flanquejat per columnes estriades toscanes adossades als muntants sobre pedestals, un frontó circular amb el timpà nu, dos petits òculs a banda i banda del portal, un òcul circular motllurat i atrompetat a mitja alçada amb vidriera de colors on es representa l'Assumpció, una finestra rectangular atrompetada, antiga fornícula situada sota mateix de la teulada amb decoració barroca senzilla i, al capdamunt, una cornisa convexa al centre i sinuosa als laterals amb cinc pinacles, un a cadascun dels punts d'inflexió, amb dos ulls oberts sota mateix del centre de la cornisa que converteixen la façana en una espadanya d'on penja una campaneta; la seva alçada arriba als 17'70 metres. Els murs del temple tenen paraments de carreus ben escairats i alineats de pedra marronosa tant per l'interior com per l'exterior.

Dimensions: 32'57 x 7'45 x 10'45 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; el transsepte en fa 16'60 x 7'00 x 10'45; una de les cúpules arriba als 13'15 metres d'alçada i amb el cupulí al 17'12.

Arquitecte: mestre d'obres Joan Gausia de Balaguer.

Guarda a l'altar major una talla moderna de *La Mare de Déu Coronada*; una pica beneitera adossada al mur amb un peu amb decoració floral; té una aparença exterior i interior de petxina, segurament renaixentista, i una boca semicircular. Moltes claus de volta tenen gran qualitat.

Campanar exempt aixecat el 1929. Té planta quadrada (2'50 x 2'50 m) i un segon cos de caires aixamfranats amb l'esfera d'un rellotge; està cobert per una volt esfèrica amb el perfil sinuós; es troba a 50 metres de l'edifici de l'església sobre un pas pel que s'accedeix a un carrer; fou aixecat entre altres edificis civils; fa de campanar de la parròquia, tot i ser municipal, ja que, a més de senyalar les hores, s'ocupa de fer els tocs litúrgics.

Alçada: 18'00 metres.

Esveltesa: 7,2

SANT ANTOLÍ I VILANOVA Sant Antolí
Altitud: 580 metres. Municipi de Ribera d'Ondara

Església aixecada entre el 1948 i el 1950. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó sobre quatre arcs torals, cor i cancell; a cadascun dels seus quatre trams hi ha oberts uns òculs a la part alta dels murs a banda i banda de la nau, està capçada al nord per un absis semicircular. Tota l'obra està feta amb murs de paraments de peces petites de pedra blanca del país, mig picades i ben alineades; al frontis aquestes peces són clarament carreus ben escairats; tant els murs laterals com el de l'absis estan reforçats per robustos contraforts. El frontis orientat al sud té un portal en arc de mig punt i una rosassa a la seva part alta; al capdamunt hi ha una creu en relleu sota mateix de la cornisa angular motllurada.

Guarda unes pintures (1956) de Lluís Masriera adossades al mur del presbiteri.

Campanar coetani del temple. Té planta rectangular (4'00 x 2'78 m) i està coronat per una cornisa motllurada amb pinacles piramidals als angles i per una coberta baixa a quatre vessants amb un pinacle al cim. La cel·la té finestres d'arc de mig punt, dues a llevant i a ponent i una al nord i al sud; hi pengen campanes; al seu dessota una motllura decora el campanar; fora d'això les seves parets queden completament nues llevat d'una finestreta a mitja alçada a la cara frontal.

Situació: sobre l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis orientat a migjorn.
Alçada: 19'00 metres.
Esveltesa: 4,7

SANT DOMÍ Sant Pere
Altitud: 705 metres. Municipi de Sant Guim de Freixenet

Església amb restes antigues romànico-gòtiques avui transformada amb criteris neoclàssics. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberta amb una volta de creueria; el presbiteri rectangular tanmateix té forma poligonal per l'interior amb una volta de nervis que descansa en unes raconeres damunt trompes. El frontis ha estat bastit amb un mur de parament de maçoneria amb carreus irregulars a les cantoneres de pedra blanca segarrenca; té un portal rectangular de carreus ben escairats de pedra grisenca, un òcul circular atrompetat a mitja alçada i una cornisa angular motllurada. Els seus paraments són de pedra poc o gens picada d'aspecte barroer on es contemplen les diverses modificacions sofertes al llarg del temps.

Dimensions: 15'84 x 4'92 x 7'14 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 9'84 metres.

Campanar modern merament funcional. Té planta pràcticament quadrada (3'70 x 3'60 m), atalussat al sòcol, amb paraments de maçoneria o amb carreus petits, irregulars i barroers disposat en filades. Està coronat per una cornisa motllurada i una teulada a quatre vessants amb teules planes, imbricades i envernissades. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; una motllura trenca la verticalitat del campanar a mitja alçada. L'escala que puja cap a la cel·la té graons que s'arrapen als murs; la cel·la té una campana gran del 1940 i un sostre horitzontal de maó sobre biguetes metàl·liques.

Situació: adossat al mur nord, proper a la capçalera situada a llevant.
Alçada: 19'15 metres.
Esveltesa: 5,1

SANT GUIM DE FREIXENET Sagrat Cor

Altitud: 738 metres.

Església aixecada entre el 1934 i el 1940. Consta d'una nau rectangular de cinc trams coberta per una volta de llunetes apuntada amb arcs torals amples que baixen fins al terra tot aprimant-se; l'acompanyen dues capelles laterals per banda; està capçada a llevant per un absis semicircular amb robustos contraforts per l'exterior; el presbiteri queda cobert per nervis que es prolonguen fins al terra; entre ells s'obren finestres altes triangulars amb els costats corbats. Un cor alt als peus del temple amb barana de fusta descansa en un arc carpanell i una volta de llunetes. El frontis té un portal en arc apuntat de pedra clara ben escairada amb una arcada motllurada sobre fines columnetes sota les motllures i un guardapols que descansa en mènsules; una rosassa motllurada es troba a mitja alçada i està coronat per una cornisa angular amb motllura. Els seus murs tenen paraments de maçoneria a base de petites peces irregulars, mig carreuades, petites, planes i blanquinoses pròpies de la pedra de la Segarra

Dimensions: 25'51 x 9'60 x 13'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons de les capelles laterals l'amplada total arriba als 13'67 metres.

Arquitecte: Vic, d'Igualada.

Campanar coetani del temple. Té un primer cos de planta gairebé quadrada (4'45 x 4'30 m) i un segon cos vuitavat coronat per una cornisa motllurada i una agulla piramidal aguda coberta de lloses de pissarra negra amb una creu metàl·lica al cim, força alta, però no tinguda en compte a l'hora de fer al càlcul de l'alçada del campanar. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc apuntat amb un ampit ressaltat, una a cada cara alterna; hi pengen dues campanes, una de gran de 579 quilos i l'altra mitjana 296. Dues finestretes més estan obertes a la cara frontal a mitja alçada i dues més al primer nivell. L'esfera d'un rellotge es troba sota les finestres de la cel·la. Els seus murs, com en tot l'edifici, tenen paraments de maçoneria de pedra blanca segarrenca, mig carreuada al primer cos; en el segon les peces estan ben escairades, i són igualment petites i ben alineades.

Per una porta entrant al temple a la dreta s'accedeix a l'interior del campanar; una escala amb graons d'obra amb marge de fusta puja fins a la cel·la damunt voltes catalanes i arrapada a les parets; a un terç de l'alçada l'escala es converteix en rampa i acaba en un curt tram de graons.

Situació: adossat al mur de migdia fent angle al sud-oest del frontis orientat a ponent.

Alçada: 28'18 metres.

Esveltesa: 6,3

SANT GUIM DE LA PLANA Santa Maria

Altitud: 556 metres.

Església del segle XIX que aprofita les restes d'una anterior. Consta d'una nau rectangular de dos trams coberta amb una volta de llunetes; té la capçalera recta; l'acompanyen capelles laterals que queden cobertes amb voltes de creueria. Per l'interior, els murs estan arrebossats i pintats de blanc. El frontis té un portal dovellat amb pedra grisa en arc de mig punt sobre senzilles impostes i una graderia d'accés al seu davant i, per coronament, una cornisa angular. En una placa fixada al mur exterior hi figura la data de 1870. Els seus murs tenen paraments de petits carreus irregulars de pedra blanquinosa segarrenca disposats en filades regulars.

Guarda una talla policromada del segle XII coneguda com *La Verge de Sant Guillem*.

Campanar del 1870. Té planta gairebé quadrada (3'95 x 3'72 m) amb un sòcol lleugerament destacat i un primer cos atalussat; el decoren unes motllures entre ell i un segon alt cos i entre aquest i el superior. La cel·la queda oberta amb finestres de punt rodó, una a cada cara, amb una motllura a l'arrencada de l'arc; penja una campana a la finestra de la cara frontal. Té unes petites finestres a cada pis amb marc de petits carreus i dovelles. Està coronat per una destacada cornisa i un terrat amb barana d'obra guarnida amb un joc geomètric de peces vermelloses i amb pinacles de bola als angles.

Situació: adossat al mur lateral fent angle a l'extrem dret del frontis.

Alçada: 20'94 metres.

Esveltesa: 5,3

SANTA FE DE SEGARRA Sant Pere

Altitud: 600 metres. Municipi de Les Oluges

Església romànica modificada modernament. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó; té la capçalera formada per un absis semicircular i una absidiola en posició perpendicular a l'eix de la nau a la banda de migdia; no tenen per l'exterior elements decoratius propis del romànic llombard; en el punt oposat de l'absidiola, una altra té planta quadrada. Un portal rectangular situat al mur lateral nord té un marc de pedra grisa a base de grans carreus lleugerament motllurats a l'intradós a la manera gòtica; la data de 1587 figura a la llinda. Els murs del temple tenen paraments de petits carreus de pedra blanca segarrenca, irregulars i disposats en filades força uniformes; no presenten ni elements decoratius ni tan sols finestres.

Guarda una pica baptismal decorada exteriorment per una sèrie de relleus; un carreu al braç sud del transsepte inclou, en relleu, la figura d'un cérvol amb gran cornamenta i un floró, tot emmarcat per un doble requadre.

Campanar modern merament funcional. Té planta quadrada (3'80 x 3'80 m) i està coronat per una cornisa i una teulada baixa a quatre vents. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen campanes. Els seus murs amb paraments de carreus petits i grossers de pedra blanca del país estan mancats d'elements decoratius.

Situació: sobre l'ala esquerra de la nau fent angle al nord-oest dels peus de l'església orientats a ponent.

Alçada: 20'47 metres.

Esveltesa: 5,3

SEDÓ Sant Donat

Altitud: 450 metres. Municipi de Torreflor (Torrefeta i Florejacs)

Església amb vestigis del gòtic tardà. Consta d'una nau rectangular amb un transsepte. Té un portal en arc carpanell dovellat amb grans peces i amb el marc finament motllurat d'inspiració gòtica; està situat al mur lateral. Té els murs de la base atalussats bastits amb barreja de carreus grans matussers força ben alineats i de maçoneria. Guarda restes romàniques del segle XIII.

Campanar de planta rectangular (3'58 x 4'45 m) atalussat a la base, amb un primer alt cos segurament del gòtic amb murs de paraments amb carreus mitjans ben escairats i alineats; al segon o cel·la, de menys perímetre, probablement d'època moderna, té paraments de paredat amb carreus a les cantoneres i unes motllures a la seva base i al damunt dels finestrals; està coronat per una minsa

cornisa i un terrat amb barana de carreus i banyes als angles. La cel·la queda oberta amb finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara; hi pengen campanes.

Situació: adossat al mur lateral de llevant.

Alçada: 17'58 metres.

Esveltesa: 4

LA TALLADA Sant Martí

Altitud: 740 metres. Municipi de Sant Guim de Freixenet

Església d'aires neoclàssics. Consta d'una nau rectangular amb la capçalera recta, cor i cancell. El frontis té un portal classicitzant rectangular amb pilastres toscanes adossades als muntants i un senzill frontó triangular al damunt que inclou una petita fornícula amb imatge; hi figura la data del 1862 gravada en la dovella clau. A mitja alçada s'obre un òcul circular motllurat i atrompetat i, per coronament, té una senzilla cornisa angular amb pinacle al cim. Els seus murs tenen paraments de maçoneria de peces petites de color un pèl marronós.

Guarda una pica baptismal del 1654 amb peu i copa amb relleus de flors estilitzades.

Campanar coetani del temple. Té un primer cos de planta quadrada (3'85 x 3'85 m); el segon és aixamfranat i està coronat per una cornisa motllurada i una cúpula apuntada formada per vuit sectors triangulars irregulars. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt amb marc de maó i bordó, una a cada cara; hi pengen campanes. Els seus murs tenen paraments de petits carreus matussers força ben alineats, en el segon cos tenen un to una mica més fosc. Presenten unes motllures compostes a l'inici del segon, a sota finestrals i una de senzilla a l'arrencada dels arcs.

Situació: exempt, separat cosa d'un metre del mur nord del temple gairebé fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent; està unit a aquest frontis amb un mur afegit per evitar la raconera que presentava la separació.

Alçada: 23'65 metres.

Esveltesa: 6,1

TARROJA DE SEGARRA Sant Salvador

Altitud: 460 metres.

Església neoclàssica del segle XVIII; conserva algunes restes d'una anterior romànica. Consta d'una nau rectangular capçada per un absis rectangular; està acompanyada de capelles laterals i d'un transsepte que li dóna una planta propera a la de creu grega. En el creuer s'aixeca una cúpula sobre petxines. La façana principal està arrebossada amb aparença de carreus amb pilastres d'escàs relleu a les cantoneres, dues per banda; els murs laterals tenen paraments de paredat. Té una portalada barroca de pedra amb un portal en arc de mig punt sobre impostes i amb un bordó filetejat; a banda i banda dels muntants de carreus encoixinats hi figuren columnes toscanes exemptes sobre pedestals amb un entaulament dòric; al damunt hi ha una fornícula amb imatge coronada per un petit frontó triangular i, a mitja alçada, un òcul circular motllurat i atrompetat sota un gran frontó clàssic que corona el cos central amb pinacles al cim i als extrems; els laterals de la cornisa fan una curvatura còncava.

Campanar neoclàssic del segle XVIII sobre restes romàniques. Té planta quadrada (5'30 x 5'30 m) i està coronat per una cornisa amb petites gàrgoles als angles i un terrat amb barana de carreus. La cel·la queda oberta amb finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara, on hi pengen

campanes; té una motllura al seu dessota. Els murs del campanar tenen paraments de carreus grans als cossos inferiors i petits ben escairats i alineats al cos de la cel·la; el morter de calç que uneix els carreus queda força visible. L'esfera d'un rellotge es troba sobre la finestra de la mateixa cara del frontis.

Situació: separat del cos principal de l'edifici, a la seva dreta, envoltat d'edificacions.

Alçada: 28'63 metres.

Esveltesa: 5,4

TORÀ Sant Gil

Altitud: 450 metres.

Església aixecada el 1567 en estil gòtic florit. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberts amb voltes ogivals estrellades i capçada a llevant per un absis poligonal de cinc costats; té un trifori que recorre tota la nau. Un cor alt als peus del temple amb balustrada de pedra descansa sobre un arc carpanell i una volta estrellada. El portal rectangular del 1568 es troba a la façana de ponent amb llinda i muntants estriats; fins fa poc estava paredat; actualment (2006) obert hi té una porta de ferro forjat vidriada i un cancell amb mampara de vidre; al davant hi té unes poques grades d'accés; el mur mostra un parament de pedra grisa de carreus grans i ben escairats disposats en filades uniformes; la calç de les juntures és força visible

La portalada principal es troba oberta a la façana lateral sud; és d'estil renaixentista, del mestre Francesc Robert, picapedrer (maçó); avui es troba força menjada per l'erosió. Té un portal en arc de mig punt flanquejat per dues fines columnes estriades per banda que descansen en sengles pedestals; entre elles hi ha fornícules buides; també n'hi ha una altra damunt del portal igualment mancada d'imatge. La façana, com el portal, té els seus elements constructius molt desgastats per la intempèrie; el mur, en part atalussat, té el parament de pedra vermellosa amb carreus ben escairats i alineats aprofitats de l'antic castell; mostra algun antic recobriment d'arrebossat avui molt perdut.

Dimensions: 24'22 x 8'13 x 11'77 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada total des del fons de la capella lateral de l'esquerra arriba als 21 metres.

Arquitecte: el mestre d'obres Melcior Gener (1567).

Guarda una imatge gòtica de talla: *Sant Gil.*

Campanar barroc del 1700. Té un primer alt cos de planta quadrada (4'85 x 4'85 m); el segon és octagonal irregular; està coronat per una cornisa motllurada amb pinacles de bola als angles i una teulada piramidal de poca alçada. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; hi pengen campanes. Els murs tenen paraments de carreus ben escairats al primer cos i de paredat arrebossat amb carreus a les cantoneres al segon; una motllura els separa, una altra es troba a l'arrencada dels arcs de les finestres i una tercera a sota la cornisa.

Situació: sobre la nau del temple en l'angle sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 27'31 metres.

Esveltesa: 5,6

TORREFETA Sant Amanç

Altitud: 480 metres. Municipi de Torreflor (Torrefeta i Florejacs)

Església barroca aixecada entre el 1675 i el 1703. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes sobre quatre arcs torals de mig punt que descansen en pilastres entre les quals hi ha obertes dues capelles laterals per banda; està capçada per un absis semicircular. A l'altar s'hi

accedeix per unes escales i una barana metàl·lica el tanca pels costats. El frontis té una portalada barroca amb un portal rectangular flanquejat per pilastres toscanes sobre pedestals adossades als muntants, un entaulament amb doble arquitrau i un frontó semicircular truncat amb fornícula apetxinada interposada i sense imatge; a mitja alçada s'hi troba una petita finestra petita rectangular i està coronat per una cornisa angular de teules sobreposades. Una làpida encoixinada al frontis indica l'inici de la construcció: 1675.

Dimensions: 22'70 x 7'00 x 10'9 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; la total des del fons de les capelles laterals en fa 13'70.

Guarda quatre sepulcres al terra de la família Sanou davant de capelles laterals, la més antiga del 1700; també conserva una bonica pica beneitera.

Campanar del 1703-93. Té planta quadrada (4'12 x 4'12 m) amb un perímetre un pèl major en el primer cos respecte dels superiors. Els seus murs tenen paraments de maçoneria amb peces mig picades i amb carreus ben escairats a les cantoneres; unes motllures es troben al capdamunt del primer cos, a mitja alçada, sota els finestrals i a l'arrencada dels arcs de les finestres; està coronat per una minsa cornisa i un terrat amb balustrada amb pinacles de bola als angles. A la base hi ha una làpida que indica l'inici de les obres d'aquest campanar: 1703. A l'interior, unes escales de cargol de pedra picada, de graons monolítics, donen accés al cor i al pis de les campanes on n'hi ha dues d'antigues anteriors a la data del campanar, per tant, procedents de l'anterior edifici. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, emmarcades per dovelles i carreus ben escairats.

Situació: adossat al mur de tramuntana proper a l'angle nord-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 23'00 metres.

Esveltesa: 5,5

VERGÓS GUERREJAT Santa Magdalena

Altitud: 640 metres. Municipi d'Estaràs

Església barroca del segle XVIII inaugurada el 1720. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes; està acompanyada de capelles laterals i té la capçalera recta. Al frontis hi ha un portal rectangular amb marc de pedra rogenca ben picada amb un escut heràldic al damunt una mica erosionat que correspon als senyors del lloc, els Meca, un òcul circular motllurat i atrompetat a mitja alçada, dos petits als laterals i una cornisa angular força destacada al capdamunt. El mur té un parament de carreus petits i matussers de pedra blanca segarrenca.

Campanar coetani del temple merament funcional. Té planta quadrada (4'25 x 4'25 m) i està coronat per una cornisa i una teulada de quatre vessants. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen campanes. Una finestra rectangular es troba a la cara frontal a mitja alçada emmarcada amb quatre blocs de pedra rogenca ben escairats; els seus murs no tenen altre element decoratiu que la finestra esmentada; els paraments són com el del frontis.

Situació: damunt l'ala lateral dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis orientat a ponent.

Alçada: 21'00 metres.

Esveltesa: 5

VICFRED Sant Esteve

Altitud: 635 metres. Municipi de Sant Guim de la Plana

Església aixecada al segle XVI amb la data del 1585 a la llinda del portal. Consta d'una nau major rectangular de dos trams coberta amb una volta de llunetes; està acompanyada d'una segona nau a la banda de migjorn que té volta de creueria i un cor alt; la capçalera és recta. Els seus murs tenen paraments de maçoneria o de carreus mitjans escassament escairats de pedra marronosa fosca. Té un portal rectangular obert al mur lateral nord.

Campanar de principis del segle XX (1901) merament funcional. Té planta gairebé quadrada (4'07 x 3'85 m) i està coronat per una cornisa motllurada i amb decoració de merlets apuntats que tapen la visió d'una coberta baixa; un primer cos separat del segon per una motllura presenta un lleuger atalussament. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, emmarcades amb dovelles ben escairades de pedra fosca; hi penja alguna campana. Els seus murs tenen paraments de maçoneria de peces petites mig carreuades de pedra clara i amb carreus ben escairats en ressalt de pedra fosca a les cantoneres; una placa a la cara de ponent amb la data de 1901 es troba sota la motllura.

Situació: adossat al centre del mur lateral del cantó de tramuntana.
Alçada: 20'63 metres.
Esveltesa: 5

VILAGRASSETA Sant Andreu
Altitud: 618 metres. Municipi de Montoliu de Segarra

Església neoclàssica del segle XVIII amb data del 1866 a la llinda del portal; aprofita alguns murs d'una altra església d'un temps anterior. Consta d'una nau rectangular coberta amb volta de canó amb llunetes i capelles laterals a un dels costats; la capçalera és recta. El frontis del 1866 té un portal rectangular amb senzilles pilastres toscanes adossades als muntants, un frontó triangular amb el timpà nu; al damunt, una allargassada finestra cega d'arc de mig punt, un òcul circular i atrompetat i una finestreta en forma de creu sota mateix de la cornisa angular que ostenta un pinacle al cim. Els seus murs tenen paraments de maçoneria amb peces petites mig picades.

Guarda damunt la teulada, a la capçalera, una estàtua de pedra, molt desgastada, d'època gòtica; i també una estela funerària encastada en un dels murs de la nau.

Campanar senzill merament funcional de planta gairebé quadrada (3'20 x 3'40 m) coronat per una cornisa i una teulada a quatre vents. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja una campana. Els seus murs tenen paraments de carreuons mig picats, molt irregulars; no hi figura cap decoració que trenqui la seva verticalitat.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a llevant.
Alçada: 18'59 metres.
Esveltesa: 5,4

VIVER DE SEGARRA Santa Maria
Altitud: 630 metres. Municipi de Sant Ramon

Església d'aires neoclàssics de finals del segle XVIII i que conserva elements medievals. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes; l'acompanyen unes capelles laterals comunicades entre si que aparenten naus laterals. El frontis té una placa amb escut on hi figura la data del 1889, un portal en arc de mig punt i marc de pedra grisa amb peces ben escairades, un òcul

circular a mitja alçada també amb marc en pedra grisa i una cornisa angular. Els seus murs de pedra blanca segarrenca tenen paraments de carreus petits, irregulars i matussers disposats en filades.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té un primer cos de planta pràcticament quadrada (4'10 x 4'05 m); el segon és aixamfranat. Està coronat per una cornisa motllurada amb pinacles als vuit angles (semblen pilars d'una barana no acabada) i coberta plana. Aquest aspecte inacabat sembla que ja no el té actualment (2016) perquè s'hi veu una barana de balustres. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna, amb balustrada; hi penja una campana. Una motllura divideix el cloquer en dos cossos i una altra es troba a l'arrencada dels arcs de les finestres; els seus murs de pedra blanca segarrenca tenen paraments de peces petites, allargassades i mig carreuades; els marcs i els balustres de les finestres són de pedra rogenca.

Situació: sobre l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 21'12 metres.

Esveltesa: 5,1

ALGUNES ESGLÉSIES SENSE CAMPANAR DE TORRE, AMB ESPADANYA, SUFRAGÀNIES O SENSE CULTE

ALTA-RIBA Sant Jordi, sufragània

Altitud: 670 metres. Municipi d'Estaràs

Església iniciada al segle XI i acabada al XII; fou modificada posteriorment. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada; es conserva l'absis romànic semicircular separat per un envà i reservat actualment com a sagristia; està acompanyada de dos altars laterals inserits en els seus murs. Els paraments romànics mostren carreus petits irregulars i disposats en filades poc uniformes. Té un porxo lateral de dues arcades de punt rodó. **Campanar** de torre del 1775 de planta gairebé quadrada (3'35 x 3'30 m); està cobert per una teulada baixa de quatre vessants. Els seus murs tenen paraments de petits carreus irregulars de pedra blanquinosa segarrenca i, des de mig cos, grans carreus de pedra rogenca a les cantoneres. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja una campana. Situació: adossat a l'angle format pel mur dels peus del temple orientat a ponent i el mur de migdia. Alçada: 16'26 metres. Esveltesa: 4,8

CASTELLMEIÀ Santa Maria, ermita, terme de Torrefeta

Altitud: 525 metres. Municipi de Torreflor (Torrefeta i Florejacs)

Església romànica de finals del segle XI. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada i capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera i ornat per l'exterior amb un fris sota cornisa de petits arquets cecs; té una capella d'un moment posterior oberta al cantó de migdia. El portal al mur de ponent, als peus del temple, el formen dues arcades de mig punt en degradació ben dovellades de petites peces, ornada la clau de la més interior amb un escut heràldic; al damunt hi té una finestra en arc de mig punt amb el marc decorat a l'intradós amb un seguit de boles; al capdamunt hi figura la cornisa angular decorada amb una doble filera de cantells de teules que es prolonga al llarg dels murs laterals. **Campanar** d'espadanya, segurament tardà, d'un ull en arc de mig punt cobert per una teuladeta arquejada amb peces de pedra treballada amb un canal a la cornisa; està aixecat amb pilars de carreus ben escairats i aixamfranats damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa un metre cinquanta i que té una alçada de 8'10 metres; són mesures aproximades.

CELLERS Sants Celdoni i Ermenter, antic monestir

Altitud: 540 metres. Municipi de Torà

Església romànica aixecada a finals del segle XI o a principis del XII; de fet, només se n'aixecà la capçalera formada per tres grans absis semicirculars disposats en creu tot deixant en el creuer un gran espai, tram preabsidal, que cap el 1898 es cobrí amb un cimbori quadrat amb volta de creueria. Els absis no tenen decoració exterior llevat del central que mostra lesenes fins a mitja alçada. Estan precedits d'arcs presbiterals de mig punt i d'amples espais preabsidals coberts amb voltes de canó de mig punt; els absis ho estan amb voltes de quart d'esfera; totes les voltes descansen en una imposta que recorre tota les seves bases. Té una cripta de tres naus, sota mateix de la capçalera, amb voltes d'aresta i amb columnes ornades de bells capitells, sis d'elles adossades als murs. El portal es troba a ponent, segurament obrat en les reformes de 1998; té tres arquivoltes de mig punt en degradació; la central, bossellada, descansa en una imposta senzilla i en una columna per banda amb capitells ornats amb fulles; la més externa mostra ornamentació a base de boles; estan envoltades per un bordó; a mitja alçada hi ha oberta una bonica finestra en arc de mig punt un pèl descentrada, escorada cap a l'esquerra i envoltada per dues amples arcades de mig punt que la deixen enfondida; l'arcada més interna descansa en unes belles impostes i en columnes de capitells ornats amb relleus decoratius. El mur frontal, a ponent, on hi ha la finestra i el portal, té el parament de carreus força irregulars i en desordre; els altres murs tenen paraments de carreus mitjans o petits ben escairats i disposats en filades. Dimensions: 11'70 x 6'00 x 15'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons dels dos absis laterals fa 16 metres i el sostre del cimbori té una alçada de 18'40 metres. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt cobert per una teuladeta de dos vessants; és obra tardana. Està aixecat a ponent damunt i al centre del mur frontal. He calculat l'amplada de la seva base en 2'70 metres i la seva alçada en 14'55; són dades que he procurat aproximar-les a les reals.

CONCABELLA Sant Salvador

Altitud: 414 metres. Municipi d'Els Plans de Sió

Església romànica en estil lleidatà, de la segona meitat del segle XIII. Consta d'una nau rectangular capçada a llevant per un absis semicircular sense altre ornament exterior que una fina motllura horitzontal, motllura que ressegueix tots els altres murs a mitja alçada a excepció del de ponent que és completament llis. En època tardana s'hi van obrir capelles laterals que segurament ja són del gòtic. La portalada, en un cos un pèl destacat, la formen tres arquivoltes en degradació damunt d'una senzilla imposta i de tres columnes amb capitells ornats d'elements vegetals; descansen en podis baixos damunt els tres graons d'accés; es troba coronada per un petit ràfec horitzontal amb una sèrie de permòdols al dessota; es troba en el mur de migdia. Els murs tenen paraments de carreus ben escairats disposats en filades; la pedra és de color marronós clar. C**ampanar** d'espadanya amb dos ulls en arc de mig punt amb campanes aixecat en el mur dels peus del temple, a migdia, lleugerament escorat a la dreta amb un mur de carreus iguals que els del temple i queda cobert per una teuladeta de doble vessant. La seva base té una amplada de 5'13 metres i fa una alçada de 12'25; mesures que cal considerar com aproximades.

FONTANET Sant Miquel

Altitud: 480 metres. Municipi de Torà

Església romànica de finals dels segle XI o de principis del XII. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberta amb una volta de canó de mig punt damunt de dos arcs torals; se li van obrir tardanament dues capelles per banda, enfrontades, dins el gruix dels murs; està capçada a llevant per un absis semicircular ultrapassat cobert amb volta de quart d'esfera, avui rebaixada, ornat per l'exterior amb un fris d'arcs cecs i lesenes que descansen en un baix sòcol. Té el portal obert en el mur de ponent, obra moderna, en arc carpanell a base de dovelles ben picades. Al seu davant se li va aixecar un porxo amb una teulada de dos vessants damunt un embigat de fusta i de

tres pilars frontals. El murs tenen paraments de carreus matussers mitjans disposats en filades. Dimensions: 12'60 x 4'20 x 5'40 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; la llargada arriba a l'envà; si la comptéssim fins al fons de l'absis seria de 14'70 metres; l'amplada total, des del fons de les capelles arriba als sis metres. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt; té un pinyó triangular amb una petita obertura central; està cobert amb una teuladeta de dos vessants. Es troba aixecat damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'35 metres i que arriba a una alçada de 10'15; són mesures que considero aproximades a les reals.

GRANYANELLA Sant Salvador

Altitud: 508 metres.

Església romànica de cap el 1112 transformada al segle XVIII. Consta d'una nau rectangular on s'hi afegiren en temps del barroc dues capelles quadrades, desiguals, una a cada costat, que estan coronades per petits cupulins octagonals oberts amb finestretes a cada cara alterna. La portalada romànica al mur de migjorn, ben conservada, presenta dues arquivoltes en degradació ornades a l'intradós amb sèries d'escaquejat i espirals; el timpà damunt la llinda també presenta relleus, mig esvaïts, amb una màndorla al centre flanquejada per dues creus gregues; tot queda rodejat per un marc format per una ampla banda de dovelles damunt senzilles impostes i carreus ben escairats als muntants; a banda i banda d'aquest portal, dos robustos contraforts reforcen el mur. Al mur del frontis, a ponent, en la reforma barroca s'hi va obrir una nova portalada; té arc rebaixat damunt muntants filetejats i decorat en la dovella clau amb una una petxina al damunt; a banda i banda un fris presenta sèries d'espirals. A mitja alçada apareix un òcul circular amb un ample marc acanalat i amb la data de 1766 al seu damunt. Els murs presenten paraments de pedra vista a base de carreus irregulars, matussers i disposats, més o menys, en filades uniformes. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt amb una campaneta; és d'època recent i aixecat amb maons; la teuladeta també es troba arquejada. Està situat al centre i al damunt del mur frontal; la seva base fa un metre d'amplada i l'alçada arriba als 8'50; són mesures aproximades.

LLINDARS Sant Roc

Altitud: 600 metres. Municipi de Ribera d'Ondara

Església aixecada al segle XVIII. Consta d'una nau rectangular sense absis. Els seus murs tenen paraments de carreus petits, irregulars, de pedra blanquinosa segarrenca disposats en filades. El frontis queda arrebossat i pintat d'un color marronós descolorit. En ell hi ha obert el portal recorregut per una doble motllura i tancat per dalt per un arc sinuós que té la clau treballada amb un relleu amb decoració vegetal i la data del 1782 a l'intradós. Al seu damunt una petita fornícula buida i a la part alta un petit ull de bou. Està coronat per una senzilla cornisa angular a base de maons rogencs. **Campanar** d'espadanya closa amb dos ulls en arc de mig punt amb sengles campanes. Tant els marcs dels ulls com del campanar estan obrats amb maó rogenc. L'ampla base del campanar fa 5'70 metres i la seva alçada arriba als 14'28.

MONTLLEÓ Santa Maria, sense culte

Altitud: 706 metres. Municipi de Ribera d'Ondara

Església romànica del segle XI reformada als segles del gòtic i del barroc; queden força restes romàniques. Consta d'una nau sobrealçada capçada a llevant per dos absis semicirculars romànics (un tercer ha quedat perdut); a l'interior es noten les reformes gòtiques i neoclàssiques. El frontis té un portal dovellat amb dues arcades de mig punt en degradació i, al damunt, una finestra d'arc de punt rodó. Els seus murs tenen paraments de carreus petits irregulars amb les filades mig mogudes a causa del mal estat del temple barrejats amb panys de maçoneria, tots amb evidents senyals de mal estat. L'aspecte exterior del temple és d'abandó, fins i tot la teulada de dos vessants està envaïda per la vegetació i les runes. **Campanar** de torre merament funcional de principis del

segle XIX. Té un primer cos de planta gairebé quadrada (4'85 x 5'10 m); el segon aixamfranat està coronat per una cornisa sobre mènsules o caps de biga i una teulada força plana; té una torre semicilíndrica adossada fins a mitja alçada a la cara nord. Els seus murs tenen paraments de petits carreus irregulars i grossers de pedra blanquinosa; es troba en millor estat de conservació que la resta de l'edifici. Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent. Alçada: 17'33 metres. Esveltesa: 3,4

PALOUET Sant Jaume, annexa
Altitud: 501 metres. Municipi de Massoteres

Església senzilla, d'aires romànics, segurament del moment de transició al gòtic. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt; té la capçalera recta; està acompanyada de dues capelles a l'esquerra, una d'elles tocant a la capçalera coberta d'una volta de canó i oberta amb un arc de mig punt i l'altra, tancada, just entrant; per l'interior del temple hi puja una escala de graons de pedra que surt al darrera de l'espadanya per damunt de la teulada. Els seus murs tenen paraments de carreus matussers, mitjans tirant a grans, de pedra grisenca més ben picats els de la banda baixa del frontis que mostren coloració una mica marronosa. El frontis orientat a ponent té un portal en arc de mig punt format per grans dovelles i carreus als muntants de pedra grisenca; té una petita fornícula amb imatge al damunt i encara una petita finestra gairebé sagetera a sobre. **Campanar** d'espadanya, segurament del segle XVI, amb tres ulls en arc de mig punt, dos en un nivell baix, amples i alts i un tercer petit sobre el pilar central; està cobert per una teuladeta de doble vessant i té una petita creu metàl·lica al cim; a tots tres ulls hi pengen campanetes. El seu mur té un parament de carreus grisencs com a la resta del temple. La seva base fa una amplada de 3'60 metres. Situació: damunt el mur del frontis encarat a ponent. Alçada: 9'56 metres.

SANT MARTÍ DE LA MORANA Santa Maria, sufragània
Altitud: 442 metres. Municipi de Torreflor (Torrefeta i Florejacs)

Església del segle XVIII aixecada entre el 1706 i el 1771 en el mateix lloc on n'hi havia una d'anterior. Té els murs amb paraments de carreus irregulars al frontis i de maçonaria als laterals amb el morter de calç força visible en les juntures. Segurament consta d'una nau amb la capçalera recta. **Campanar** del 1921 deixat inacabat el 1929; el capdamunt avui (200) es troba escalabrat. Té un primer cos de planta gairebé quadrada (3'42 x 3'58 m); el segon té els caires aixamfranats amb motllures al seu inici i sota finestres; està coronat per una cornisa i un terrat amb barana de carreus; a sobre d'ell s'aixeca una torrella amb quatre finestretes i cornisa motllurada en mal estat i sense coberta. La cel·la té quatre finestrals d'arc de mig punt amb baranes, un a cada cara; hi penja alguna campana. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans irregulars de pedra rogenca; el sòcol, de carreus de pedra blanca. Situació: adossat al mur lateral de llevant fent angle al sud-est del frontis encarat a migdia. Alçada: 25'50 metres. Esveltesa: 7,1

SANT PERE GROS Sant Pere, antic priorat
Altitud: 464 metres. Municipi de Cervera

Església romànica de finals del segle XI. Consta d'una nau de planta circular coberta amb una falsa cúpula i capçada a llevant (de fet, al nord-est) per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera ornat a l'exterior només amb mitges lesenes a la part baixa; té un tram preabsidal trapezial ample amb volta de mig punt. Un portal en arc de mig punt dovellat amb peces un pèl matusseres es troba a ponent. Murs de paraments de carreus petits, matussers, ordenats en filades un xic mogudes; tenen molt gruix (2'30 metres) i, enfondits en ells, s'hi troben sis fornícules semicirculars des del terra, dos al nord i tres a migdia; en una d'elles, al sud-oest, s'hi obre l'entrada d'una estreta escala que puja dins el gruix del mur fins a sortir a la teulada; dóna accés a l'espadanya del cim. Dimensions: 8'90 x 5'90 x 8'79 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total

des del fons de les fornícules arriba als 7 metres. **Campanar** d'espadanya amb un ull de mig punt en el que hi penja una campaneta. Està situat damunt i al bell mig de la teulada de la nau. He calculat que l'amplada de la seva base fa un metre trenta i que té una alçada de 7'97 metres.

SANT RAMON Sant Ramon Nonat, santuari

Altitud: 660 metres.

Església barroca aixecada entre el 1695 i el 1722 dintre del conjunt del monestir mercedari o santuari que acollia les despulles del sant perdudes avui. Consta d'una gran nau rectangular amb un transsepte d'escassa profunditat i de quatre capelles laterals per costat; damunt d'elles s'hi troben galeries amb balustrades obertes al temple. Sobre del creuer s'aixeca una cúpula sobre petxines amb un cupulí al damunt, ambdós inclosos en cimboris octagonals. El portal obert al mur que dóna a tramuntana és rectangular i està flanquejat per quatre columnes salomòniques exemptes, dues a cada banda. Al damunt, centrada, hi ha una fornícula amb la imatge del sant i un gran òcul circular; per coronament hi figura un frontó clàssic amb dos pinacles amb bola als extrems. El cambril es troba al fons del braç dret del transsepte. La nau queda coberta per una volta de canó amb llunetes damunt arcs torals de mig punt. Dimensions: 44 x 8 x 33 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. Des del fons de les capelles l'amplada fa 16 metres; el transsepte la té de 10'50. **Guarda** un retaule neobarroc que substituí el primitiu de Pere Costa destruït el 1936 i unes piques beneiteres del 1732. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt cobert per una teuladeta de perfil sinuós i coronat per un pinacle amb bola. Està situat damunt el mur lateral de la dreta proper al frontis; la seva base fa una amplada de 3'50 metres i l'alçada de 28; són mesures aproximades.

SANTA MARIA DE L'AGUDA Santa Maria, santuari

Altitud: 593 metres. Municipi de Torà

Església romànica obrada des de finals del segle XI fins a la meitat del XII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt i capçada a llevant per un absis semicircular, sobrealçat, amb volta de quart d'esfera i ornat per l'exterior amb un fris d'arcs cecs i lesenes; el seu mur presenta un parament de petits carreus matussers en filades un pèl mogudes. Portal obert a ponent en temps moderns amb un marc rectangular reforçat al damunt per una arcada de mig punt que cobreix la llinda; a mitja alçada hi ha una gran finestra rectangular força escorada a la dreta. Els murs tenen paraments de carreus mitjans força ben escairats i ben ordenats en filades; la pedra és rogenca. **Guarda** una pica baptismal d'aspecte rústic segurament del segle XI o, a tot estirar, del XII. **Campanar** de torre de temps recents de planta rectangular (3'70 x 2'40 m) cobert per una teulada molt baixa de dos vessants i amb dues finestres en arc de mig punt a la banda de migdia; una altra a ponent no és més que la porta d'entrada al campanar en un alt nivell; per una escala metàl·lica que s'enfila per la banda nord i que gira a ponent en forma de balcó s'accedeix a la cel·la per la citada entrada alta. He calculat que l'alçada de la torre campanar fa 14'80 metres; les mesures donades són aproximades.

VALLFEROSA Sant Pere, sense culte

Altitud: 540 metres. Municipi de Torà

Església del segle XVII amb data de 1698 a la llinda del portal, segurament construïda amb carreus procedents de l'antic castell dels Brull, els senyors feudals del lloc, que estava a tocar i que va ser enderrocat. Consta d'una nau rectangular coberta, segurament, ja que avui només se'n conserven els arcs torals, per una volta de llunetes sobre tres arcs torals de mig punt, distribuïda en quatre trams, amb un cor alt als peus del temple; està capçada per un presbiteri recte en un cinquè tram; la volta, avui desapareguda, així com la teulada, descansava sobre una imposta formada per una cornisa clàssica; els murs estaven apuntalats per l'interior amb pilastres toscanes d'escàs relleu a base de carreus; es corresponien amb els arcs torals; el cor, desaparegut, descansava sobre un arc

rebaixat. L'estat actual (2005) amb la nau sense la teulada i la volta demostra que es troba abandonada en una vall frondosa i desèrtica pel que fa a l'ocupació humana. Els murs de totes bandes tenen paraments de carreus mitjans força ben escairats. Al frontis, el portal rectangular té un aire classicitzant amb llinda, muntants carreuats, entaulament molt simple, frontó angular truncat amb una petita fornícula sense imatge al centre del timpà; a mitja alçada s'hi veu un òcul motllurat i atrompetat i una cornisa angular al capdamunt. Dimensions: 17'59 x 6'27 x 9'05 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 12 metres; el mur del frontis té un gruix de 80 centímetres. **Campanar** barroc auster coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (3'40 x 3'60 m) i està coronat amb una cornisa amb gàrgoles als angles i un terrat amb balustrada. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, alguna d'elles tapiada. Els seus murs tenen paraments de carreus grans, irregulars, matussers, disposats en filades regulars amb el morter de calç força visible; un segon cos mostra els caires lleugerament aixamfranats i una motllura sota els finestrals; els paraments d'aquest segon cos, amb la cel·la a la part alta, mostren carreus ben escairats i d'un color rogenc no tan intens com a la resta de la construcció. Situació: angle esquerre, al nord-oest, del frontis encarat a ponent. Alçada: 16'75 metres. Esveltesa: 4,6

EL SEGRIÀ

CAMPANARS EN ORDRE ALFABÈTIC DE MUNICIPIS

Municipis i poblacions	Parròquies	Alçada en metres
Aitona	Sant Antolí	40'41
Albatàrrec	La Transfiguració	25'56
Alcanó	Sant Pere	26'05
Alcoletge	Sant Miquel	24'13
Alfés	Sant Pere	19'34
Almacelles	Mare de Déu de la Mercè	28'14
Almatret	Sant Miquel	24'75
Almenar	L'Assumpció	60'18
Alpicat	Sant Bartomeu	30'04
Gimenells	Santa Maria del Roser	15'72
Artesa de Lleida	Sant Miquel	30'12
Aspa	Sant Julià	21'43
Benavent de Segrià	Sant Joan Baptista	31'55
Corbins	Sant Jaume	30'59
Granja d'Escarp, La	Sant Jaume	32'87
Lleida	La Seu Vella	60'60
Lleida	Santa Maria, la catedral nova	39'39
Lleida	Santa Teresa de l'Infant Jesús	33'00
Lleida	Sant Llorenç	33'66
Lleida	El Santíssim Salvador	16'43
Sucs	L'Assumpció	23'37
Maials	L'Assumpció	36'83
Massalcoreig	Sant Bartomeu	20'30
Montoliu de Lleida	La Nativitat de Maria	24'97
Puigverd de Lleida	Sant Pere	29'41
Rosselló	Sant Pere *ad Vincula*	23'49
Seròs	Santa Maria	35'83
Soses	Sant Llorenç	20'78
Sudanell	Sant Pere	34'94
Torrefarrera	L'Exaltació de la Santa Creu	20'24

Torres de Segre	L'Assumpció	30'62
Torre-serona	L'Assumpció	23'49
Vilanova de la Barca	L'Assumpció	32'62

Alçada mitjana: 29'83 metres

PARRÒQUIES AMB CAMPANAR DE TORRE, UNA A UNA

AITONA Sant Antolí

Altitud: 120 metres.

Església iniciada el 1754 i acabada el 1897; fou refeta completament després de la guerra civil del 1936. Per l'interior és neoclàssica però la façana principal és clarament barroca. Consta de tres naus rectangulars, la central de cinc trams, un d'ells és el transsepte; està coberta amb una volta de llunetes sobre cinc arcs torals dobles, les laterals ho són amb voltes d'aresta i cúpules el·líptiques, alternades; estan separades per robustos pilars quadrats amb pilastres geminades a cada cara; té el transsepte doble, el secundari està tocant al presbiteri i n'és com un tram preabsidal; a la capçalera, externament recta, s'hi troba un presbiteri poligonal de cinc costats; en el creuer del transsepte principal s'hi aixeca una cúpula sobre petxines dins d'un cimbori de doble filera de finestrals i coronat per un cupulí, tots dos octagonals. Té cancell i un cor alt als peus del temple amb barana de fusta sobre un arc carpanell i una volta de llunetes.

La façana principal amb un parament de carreus ben escairats de pedra groguenca té una portalada barroca; el portal en arc de mig punt està decorat a l'entorn amb relleus (àngels sostenint un calze amb un colom al damunt) sota guardapols ondulat i motllurat, una fornícula escassa amb la imatge de santa Maria Jornet, filla del poble, lloc on antigament hi havia la del patró (en ser mutilat es va retirar per salvar-ne la part encara en bon estat; es guarda al pati de la rectoria); aquest portal es troba flanquejat per fines columnes exemptes de doble capitell que fan de peanya a dues imatges; altres dues columnes, a banda i banda, robustes i exemptes de triple capitell i sobre pedestals abarrocats sostenen un bordó semicircular motllurat; per damunt de la portalada hi ha un òcul circular motllurat i atrompetat, una motllura mixtilínia composta i una fina cornisa angular amb una creu de pedra al cim; els laterals del frontis hi ha dues torres, la de l'esquerra és el campanar i la de la dreta, més baixa, ha resultat un segon campanar inacabat; aquestes torres es troben lleugerament més avançades que la zona central i estan recorregudes verticalment per pilastres fins a la motllura composta horitzontal que és prolongació de la del frontis. Les façanes laterals també tenen paraments de carreus ben alineats però escairats matusserament; a les seves cantoneres hi ha carreus de pedra blanca grans i ben escairats.

Dimensions: 36'76 x 8'40 x 14'73 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 22'25 metres; la cúpula arriba als 24'33 i amb el cupulí als 28'66; el transsepte en fa 31'50 x 8'48 x 14'73.

Arquitectes: tracista Josep Burria, mestre d'obres Josep Daura i el seu fill Climent Daura.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té planta rectangular (5'64 x 6'30 m.); el primer cos queda coronat als 25'80 metres per una motllura composta; al seu damunt s'aixequen dos cossos de caires aixamfranats i de perímetre un pel més reduït que el primer. Els seus murs tenen paraments de carreus grans ben escairats menys en l'últim cos o cel·la que ho són de maó vist; en ella s'hi obren finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; està coronat per una cornisa motllurada destacada i un terrat amb barana d'obra amb algunes obertures rectangulars. Els dos cloquers tenen motllures a diversos nivells. Una esfera horària es troba a la cara frontal sota de la cel·la. Els murs a

l'alçada de les finestres tenen un gruix de 80 centímetres.

A la cel·la hi pengen quatre campanes, la més gran del 1771 popularment és anomenada l'A*rravalera* ja que es troba de cara al raval; també hi figura una campana de fusta, una matraca, formada per quatre pales en creu sobre un eix que permet, en fer un gir, que uns martells movibles, dos a cada cara, colpegin les pales en punts on hi ha plaques metàl·liques que produeixen un so característic i típic del moment dolorós, normalment el Divendres Sant, que és quan es fa sonar. Per l'interior del campanar hi puja una escala del tipus català sobre voltes, arrapada als murs i amb barana feta d'un passamà que es recolza en pals verticals situats a cada cantonera. Els murs interiors mostren carreus o blocs grans de pedra que són procedents de l'antic castell local avui desaparegut.

Situació: sobre l'ala esquerra del temple fent angle al sud-est del frontis orientat a llevant.

Alçada: 40'41 metres. El campanar bessó, inacabat, només arriba als 25'80 metres.

Esveltesa: 6,4

ALBATÀRREC La Transfiguració

Altitud: 147 metres.

Església neoclàssica del segle XVIII. Consta de tres naus rectangulars, la central coberta amb una volta de llunetes sobre una imposta classicitzant i pilastres toscanes on es recolzen els arcs torals; les laterals també queden cobertes per voltes de llunetes; estan separades de la central per arcs formers de mig punt damunt pilars rectangulars; hi ha capelles laterals; la capçalera és recta i el presbiteri, amb raconeres, està cobert per una volta de petxina. Un cor alt als peus del temple amb barana de fusta descansa en un pis horitzontal sobre biguetes de formigó. Té el frontis amb un parament de grans carreus irregulars ben escairats i disposats en filades uniformes de pedra de color marró fosc; la portalada del 1740 té un portal rectangular amb pilastres toscanes d'escàs relleu adossades als muntants, un entaulament amb un frontó circular truncat que inclou una fornícula sense imatge al centre del timpà; un òcul circular motllurat i atrompetat a mitja alçada i una cornisa angular al centre i horitzontal als laterals. Unes grades en posició lateral donen accés a l'entrada protegides amb una elegant balustrada. Els seu murs laterals tenen paraments de maçoneria de pedra marronosa.

Dimensions: 16'30 x 5'60 x 8'92 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada de les tres naus des del fons de les capelles fa 12'19 metres.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (4'12 x 4'00 m) i està coronat per una destacada cornisa motllurada i un terrat amb balustrada amb pinacles de bola als angles. La cel·la té quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara. Els seus murs tenen paraments de maçoneria amb carreus a cantoneres però a la cara frontal i a la cel·la tenen carreus ben escairats. Tres motllures decoren la torre; amb força ressalt n'hi ha dues, una a mitja alçada, l'altra a la base de la cel·la; la tercera, menys destacada, a l'arrencada dels arcs de les finestres. Una escala ampla de graons de pedra picada i barana de ferro puja per l'interior. La cel·la té dues campanes, una de 379 quilos fosa el 1960 i l'altra petitona. El sostre el té de maons damunt biguetes de ferro. Una trapa tancada per una placa metàl·lica dóna pas al terrat; una escala de gat hi condueix.

Situació: sobre l'ala esquerra del temple, fent angle al sud-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 25'56 metres.

Esveltesa: 6,2

ALCANÓ Sant Pere

Altitud: 210 metres.

Església barroco-neoclàssica aixecada el 1752. Consta de tres naus rectangulars acompanyades de capelles laterals i d'un transsepte amb cúpula dins d'un cimbori octagonal al creuer. La nau central de quatre trams, un d'ells és el transsepte, està coberta per una volta de llunetes damunt arcs torals de mig punt, d'una imposta classicitzant i de pilastres de capitell compost pintats sota dels arcs. Les naus laterals queden cobertes per voltes d'aresta. La cúpula sobre petxines queda inclosa en un tambor amb finestres rectangulars. Un cor alt als peus del temple amb barana de pilars de formigó i passamà de fusta descansa en un arc rebaixat i en una volta de canó força rebaixada.

El frontis té una portalada barroca amb el portal amb una arcada de mig punt de petites dovelles ben picades i amb un bordó filetejat; descansen en impostes i en unes fines columnetes adossades als muntants; està flanquejat per dues columnes exemptes de capitell compost sobre pedestals inflats; el coronen un doble arquitrau i al seu damunt una peanya central amb imatge i uns relleus al seu entorn dominats per volutes; a la part superior s'hi obre una finestra rectangular amb marc delicadament decorat i una cornisa motllurada amb curvatura convexa al centre i còncava als laterals amb uns pinacles que la decoren al cim i als extrems. El mur d'aquest frontis té un parament de carreus mitjans ben escairats disposats en filades regulars de pedra d'un to marronós; dues pilastres d'escàs relleu recorren verticalment tot el frontis a banda i banda de la portalada; divideixen la façana en tres zones que es corresponen amb la divisió interna de tres naus; als caires també hi figuren altres pilastres més baixes amb pinacles al cim.

Dimensions: 23'05 x 6'24 x 10'63 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; el transsepte en fa 14'37 x 5'96 x 10'71, i la cúpula arriba als 15'83 metres.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té un primer cos de planta quadrada (4'57 x 4'57 m) i un segon vuitavat separat del primer per una fina motllura; està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb alta balustrada. La cel·la, oberta amb finestres d'arc de mig punt en cares alternes, té una campana gran de 296 quilos. Els seus murs, com els del frontis, tenen paraments de carreus ben escairats de pedra entre marronosa i groguenca; l'esfera d'un rellotge es troba sota de la finestra frontal. L'ampla escala que puja pel seu interior té graons de pedra picada i un ull central tancat per envans. La cel·la té un sostre horitzontal de totxos sobre biguetes; una escala metàl·lica inclinada des del centre fins a una trapa oberta al sostre permet accedir al terrat.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a migdia.

Alçada: 26'05 metres.

Esveltesa: 5,7

ALCOLETGE Sant Miquel Arcàngel

Altitud: 220 metres.

Església neoclàssica de finals del segle XVIII (1765) amb alguna decoració barroca. Consta de tres naus rectangulars; la central de quatre trams queda coberta amb una volta de llunetes que descansa en tres arcs torals de mig punt i una imposta classicitzant; a les laterals les voltes són d'aresta; el presbiteri i la capçalera són rectes; al creuer s'hi aixeca una cúpula sobre un tambor octagonal amb finestres rectangulars, una a cada cara, i damunt petxines. Un cor alt situat damunt el cancell té barana de ferro i es recolza en un arc de mig punt. El frontis té un cos central que sobresurt lleugerament respecte dels laterals; té una portalada barroca amb un portal amb una arcada de mig punt un pèl ultrapassada acanalada a l'intradós amb un timpà vidriat, muntants igualment acanalats amb unes fines pilastres toscanes que hi estan adossades; està flanquejat per columnes

exemptes de capitell compost sobre pedestals triples, entaulament i, al damunt, una fornícula escassa amb la imatge exempta del patró sobre una peanya; tota la portalada queda decorada a l'entorn amb volutes i curvatures rococó; una minsa cornisa angular corona el frontis; el seu mur es troba arrebossat i emblanquinat amb carreus a cantoneres un xic marronosos. El temple sofreix força humitats que desfiguren l'arrebossat dels seus paraments interiors.

Dimensions: 24'94 x 6'69 x 11'46 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les naus arriba als 15'42 metres, el transsepte en fa 15'34 x 6'60 x 11'36 i la cúpula arriba als 17'07.

Campanar neoclàssic auster coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (4'50 x 4'28 m) amb el sòcol atalussat i el seu parament baix de carreus mitjans mig picats, els caires arrodonits amb carreus marronosos; la resta dels seus murs estan arrebossats i emblanquinats amb una fina motllura sota finestres a la part alta; la seva gran nuesa només és trencada per una petita finestra alta a la cara frontal. La cel·la queda oberta amb finestres en arc de mig punt emmarcades per carreus marronosos, una a cada costat menys a ponent. Està coronat per una fina cornisa i un terrat amb balustrada. S'accedeix al campanar per una porta a la dreta tot just entrant al temple. L'escala interior és ampla amb graons de rajola vermella i marge de fusta sobre voltes catalanes reforçades per biguetes de ferro i amb barana metàl·lica; puja arrapada a les parets tot deixant un ull central escàs. A mitja alçada els graons d'obra es troben força gastats. La cel·la té dues campanes, una de gran i l'altra mitjana. El seu sostre horitzontal es troba reforçat per biguetes de formigó. Una trapa en un angle del sostre permet accedir al terrat; s'hi arriba per una escala metàl·lica de pou clavada al mur.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 24'13 metres.

Esveltesa: 5,3

ALFÉS Sant Pere

Altitud: 250 metres.

Església romànico-gòtica dels segles XIII-XIV; ha sofert modificacions posteriors. Consta d'una nau rectangular capçada a llevant per un gran absis semicircular amb cornisa motllurada sobre mènsules moltes d'elles amb relleus; està acompanyada de capelles laterals. En la portalada pseudo-romànica del 1907, atrompetada, s'hi obre un portal en arc de mig punt amb quatre arquivoltes sobre una imposta i columnetes, tres per banda, amb capitells bellament esculpits; damunt les arquivoltes, un bordó. Està situada al mur lateral del migdia a la base del campanar. Els murs del temple tenen paraments de grans carreus ben escairats amb sòcol destacat a l'absis.

Campanar purament funcional aixecat el 1907. Té base romànica, planta gairebé quadrada (4'90 x 4'60 m) i està coronat per una destacada cornisa i un terrat amb balustrada. La cel·la té els caires aixamfranats i quatre finestres d'arc de mig punt amb el marc motllurat, una a cada costat; al seu dessota, a la cara sud, una fina motllura i una esfera horària. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans ben escairats i alineats de pedra marronosa com els del temple.

Situació: al damunt dels peus del temple, sobre el portal, en l'angle sud-oest del mur lateral de migdia.

Alçada: 19'34 metres.

Esveltesa: 4

ALMACELLES Mare de Déu de la Mercè

Altitud: 250 metres.

Església neoclàssica del 1773. Consta d'una gran nau rectangular acompanyada de capelles laterals; té la capçalera recta. Ha estat bastida amb murs de carreus matussers, ben alineats, de pedra clara groguenca. El frontis té una portalada classicitzant amb un portal en arc rebaixat, dobles pilastres toscanes sobre pedestals a banda i banda adossades als brancals, entaulament llis, frontó triangular amb el timpà nu, òcul circular motllurat i atrompetat a mitja alçada i, per coronament, una cornisa mixtilínia, escassament sinuosa, pràcticament horitzontal, amb creu de pedra al cim. Unes àmplies grades donen accés a l'entrada.

Arquitecte: Josep Mas i Dordal (17.. - 1808)

Guarda un altar major d'aires barrocs elaborat pel taller de Ramon Borràs el 1939.

Campanar neoclàssic tricolor dividit en tres cossos, llimona el primer, marró clar i maduixa els altres dos, com una bandera; desgraciadament demostra mal gust. Té un primer alt cos de color groguenc clar, com el frontis, de planta quadrada (4'30 x 4'30 m) inclòs en l'edifici, amb paraments de carreus mitjans matussers als laterals; dos cossos més de maó vist, separats per una motllura, el primer rogenc clar i el segon rogenc fosc maduixa; en el primer s'hi troba l'esfera d'un rellotge i presenta els caires acanalats; el segon els té motllurats i arrodonits; les finestres de la cel·la s'hi obren en arc de mig punt flanquejades per dues pilastres d'escàs relleu a banda i banda; hi pengen campanes. Està coronat per una cornisa amb motllures triples i un terrat amb barana de maó i quatre pinacles piramidals de pedra grisa a cada angle; al seu damunt s'hi aixeca una estructura metàl·lica amb creu al cim que no ha estat considerada a l'hora de calcular l'alçada.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 28'14 metres.

Esveltesa: 6,5

ALMATRET Sant Miquel

Altitud: 470 metres.

Església barroca de principis del segle XVIII. Consta de tres naus rectangulars, la central coberta amb una volta de llunetes, les laterals amb voltes d'aresta; té transsepte amb una cúpula sobre petxines amb cupulí al creuer, un cor alt als peus amb barana metàl·lica sobre un arc carpanell. El frontis té una portalada barroca amb el portal, davant quatre grades, en arc de mig punt flanquejat per dues fines columnes exemptes sobre pedestals i de capitells compostos, un entaulament truncat amb cornisa arquejada, uns pinacles adossats al mur, una fornícula amb imatge, dues fornícules més sense imatges a banda i banda que es corresponen amb les naus laterals, elements decoratius en forma de volutes al voltant del portal, un òcul circular a mitja alçada, una fina motllura circular encara més amunt i una cornisa angular amb una petita espadanya amb campaneta al cim. El mur del frontis té un parament de pedra clara i fosca, barrejada, amb carreus ben escairats de mida mitjana; està dividit en tres zones per quatre pilastres toscanes de baix a dalt situades a les cantoneres i a banda i banda de la portalada; desgraciadament la barreja de colors, feta amb poca habilitat, acaba fent pensar que té una malaltia a la pell. Els murs laterals també tenen paraments de carreus de pedra marronosa mitjans i matussers disposats en filades.

Dimensions: 22'00 x 6'00 x 9'88 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada de les tres naus fa 14'50 metres; la cúpula arriba als 14'25 metres i el cupulí als 16'62.

Campanar barroc coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (4'20 x 4'40 m) el primer

cos dividit en quatre zones per motllures; els dos cossos superiors tenen els caires aixamfranats, el segon els té arrodonits. Està coronat per una cornisa i un terrat amb barana de carreus. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt sobre fines impostes, una a cada cara; hi pengen campanes; té una destacada motllura a la seva base; una esfera horària es troba al seu dessota en la cara frontal. Els murs mostren uns paraments de carreus ben escairats de mida mitjana de pedra blanca amb algun carreu marronós; aquí, la barreja de colors, moderada, es troba feta amb gust.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a migjorn.

Alçada: 24'75 metres.

Esveltesa: 5,6

ALMENAR L'Assumpció

Altitud: 320 metres.

Església del segle XIV bastida amb murs que mostren paraments de grans carreus ben escairats de pedra marronosa fosca; fou reformada cap el 1740 i sobrealçada en estil neoclàssic amb paraments de maó. Consta d'una nau rectangular amb un tram de volta de creueria i sobre arcs diafragma els altres; té transsepte amb volta de creueria, cúpula sobre trompes al creuer amb cimbori poligonal de vuit costats, arrebossat externament, un absis poligonal vuitavat i dues absidioles poligonals als laterals. El frontis té dos portals successius, l'exterior neoclàssic i l'interior romànic després de l'atri; el de la portada neoclàssica té un arc de mig punt, dues pilastres toscanes d'escàs relleu adossades als brancals, un entaulament senzill, un frontó triangular truncat amb fornícula sense imatge i el cos del campanar al damunt.

Dimensions: 32'40 x 8'17 x 14'26 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; el cancell té una fondària de 9'50 metres que sumats als de la nau fan una llargada total de 41'90 metres; la llargada del transsepte en fa 21'26; la cúpula arriba a 25'44 metres d'alçada per l'interior.

Campanar neoclàssic aixecat el 1740. Té un primer cos de planta rectangular (8'90 x 7'50 m) i un segon octagonal amb motllures al seu inici, dues més sota finestrals i altres dues més al damunt d'ells; està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada damunt del qual s'aixeca una torrella vuitavada amb finestres d'arc de punt rodó, una a cada cara, una cornisa motllurada i una coberta de rajola negra piramidal amb un gros pinacle amb dues estrangulacions i un àngel que fa de penell al cim; als caires de tot el cos octagonal i la torrella estan treballats com a pilastres d'escàs relleu. La cel·la queda oberta amb una finestra d'arc de mig punt a cada cara; hi pengen campanes. Al damunt de tot s'hi troben uns aparells per fer de penell i, per coronament, una figura d'un àngel d'alumini, instal·lat recentment (1983) després d'una acurada restauració. Una escala de cargol de pedra de graons triangulars puja pel seu interior. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans ben escairats i alineats del mateix color del temple, marró fosc.

Situació: edificat sobre l'atri (o millor dit: els dos atris, un seguit de l'altre), al centre del frontis orientat a llevant.

Alçada: 60'18 metres. Aquesta mesura inclou la figura de l'àngel. Aquest, amb el mecanisme del penell, fa quatre metres i escaig d'alçada i pesa 333 quilos; sola, la figura de l'àngel, pesa 162 kg. Sense l'àngel, el campanar fa 55'70 metres.

Esveltesa: 6,7

ALPICAT Sant Bartomeu

Altitud: 264 metres.

Església neoclàssica aixecada a partir del 1780. Consta de tres naus rectangulars, la central coberta amb una volta de llunetes, les laterals, més corredors que naus, amb voltes d'aresta; estan comunicades per arcs formers de mig punt; el presbiteri recte tanmateix presenta els angles corbats i queda cobert per una volta bufada. Els seus murs amb paraments de carreus ben escairats de pedra gris fosc irregulars i disposats en filades uniformes deixen veure força el morter de calç. El frontis té una portalada d'aires barrocs amb un portal en arc rebaixat i marc motllurat flanquejat per pilastres toscanes adossades als brancals, un entaulament lleugerament sinuós coronat per tres pinacles de bola adossats al mur, un òcul circular motllurat a mitja alçada i un altre de petit sota la cornisa corbada en arc convex al centre i dos de còncaus als laterals.

Dimensions: 20'96 x 5'84 x 11'48 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 11'40 metres.

Campanar neoclàssic reconstruït el 1988. Té un primer cos de planta gairebé quadrada (4'50 x 4'95 m) amb un sòcol de relleu destacat; un segon cos vuitavat està coronat per una cornisa i un terrat amb balustrada; al seu damunt s'aixeca una agulla piramidal octagonal de rajoles blaves amb pinacle al cim. La cel·la queda oberta amb finestrals d'arc de mig punt i amb balustrada, un a cada cara alterna; té una senzilla motllura al seu dessota i una altra de destacada que fa de separació del dos cossos. Els seus murs mostren paraments de carreus ben escairats de color torrat fosc a excepció dels de la cel·la que són de pedra clara. Per l'interior hi puja una escala de cargol de pedra artificial amb un eix d'obra; es fa estreta a mitja alçada. La cel·la té quatre campanes, dues de grans i dues de mitjanes. Per una escala de gat protegida per cèrcols metàl·lics i a través d'una trapa s'accedeix al terrat que circumda l'agulla.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 30'04 metres.

Esveltesa: 6

ARTESA DE LLEIDA Sant Miquel

Altitud: 202 metres.

Església neoclàssica del segle XVIII. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberta amb una volta de llunetes sobre quatre arcs torals de mig punt damunt una imposta classicitzant que recorre tota la base i en pilastres toscanes que sostenen els arcs torals. Està capçada amb un presbiteri poligonal cobert per una volta semiesfèrica en forma de petxina i per un absis també poligonal de tres costats; està precedit per un tram preabsidal amb volta de llunetes; flanquegen la nau tres capelles laterals per banda obertes amb un arc de mig punt. Un cor alt als peus del temple amb barana metàl·lica descansa sobre un arc carpanell damunt baixes pilastres toscanes de pedra picada i d'una volta de llunetes rebaixada.

El frontis té un portal del 1756 amb el marc rectangular, motllurat i flanquejat per pilastres toscanes sobre pedestals d'escàs relleu adossades als muntants, un entaulament amb una fornícula amb imatge al damunt i, a la part alta, un senzilla motllura horitzontal de cap a cap de la façana i un òcul circular sota una destacada cornisa angular motllurada. Unes grades en posició lateral i unes altres de centrals amb una senzilla barana metàl·lica donen accés al portal. El mur del frontis presenta un parament de carreus mitjans ben escairats de pedra marronosa clara i fosca barrejada i amb el morter de calç força visible.

Dimensions: 28'37 x 8'51 x 13'60 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 16'75 metres.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (5'30 x 5'70 m); al damunt del primer cos i sobresortint del nivell de la teulada se n'aixeca un de vuitavat coronat per una cornisa motllurada destacada i un terrat amb barana de carreus amb un petit òcul a cada costat i un passamà motllurat. Els seus murs amb paraments de carreus ben escairats són com els del frontis. La cel·la queda oberta amb vuit finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen algunes campanes. Una escala ampla puja per l'interior amb graons de pedra picada i una barana de ferro fins arribar al nivell del cor; segueix amb una barana d'obra enguixada.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-est del frontis orientat al sud-est.

Alçada: 30'12 metres.

Esveltesa: 5,2

ASPA Sant Julià

Altitud: 250 metres.

Església neoclàssica aixecada el 1746. Consta de tres naus rectangulars, la central de quatre trams està coberta amb una volta de llunetes sobre tres arcs torals i d'unes motllures; unes pilastres sota dels arcs estan adossades als pilars que separen les naus; les laterals obertes amb arcs formers de mig punt són estretes com passadissos i queden cobertes amb voltes d'aresta. El creuer tenia una cúpula sobre un tambor vuitavat damunt petxines amb una finestra rectangular a cada cara del tambor; quan va esfondrar-se la cúpula van substituir-la per un sostre horitzontal. La capçalera és recta igual com el presbiteri però aquest queda cobert per una semiesfera en forma de petxina formada damunt unes raconeres sota de la fina cornisa motllurada. Un cor alt als peus del temple amb barana de fusta es recolza en un arc rebaixat damunt pilastres toscanes.

El frontis té una portalada abarrocada amb un portal en arc de mig punt amb el marc acanalat a l'intradós i flanquejat per columnes exemptes, dues per banda, de capitell compost sobre pedestals inflats i coronat per un entaulament senzill i un frontó triangular amb el timpà nu; té immediatament al damunt una finestra rectangular amb una orla motllurada i, per coronament, una cornisa motllurada convexa semicircular amb pinacles de bola als seus extrems; unes pilastres recorren el frontis de dalt a baix dividint el frontis en tres zones corresponents als tres àmbits interiors; les dues zones laterals queden dividides en dues àrees separades per un entaulament. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats de pedra marronosa i disposats en filades ordenades al frontis; són de paredat amb carreus a cantoneres als laterals.

Dimensions: 24'67 x 6'81 x 11'34 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 13'86 metres; el transsepte en fa 13'86 x 6'72 x 11'33; la cúpula arriba als 15'03 metres.

Arquitectes: mestres d'obres Magí Borràs (1717-1761) i Miquel Batiste.

Campanar neoclàssic inacabat o bé escapçat al capdamunt. Té planta gairebé quadrada (4'25 x 4'78 m) amb la cel·la oberta amb finestres d'arc de mig punt sobre senzilles impostes, una a cada cara; està coronat per una cornisa i una teulada d'un sol vessant inclinat cap al cantó de llevant com donant a entendre que s'havia finalitzat precipitadament sense completar-lo d'acord amb el projecte. Els seus murs tenen paraments carreuats al frontis, de paredat als altres costats i amb carreus a cantoneres. Per l'interior hi puja una escala senzilla d'obra amb la barana enguixada i un ull escàs; a la part alta, els graons es troben en mal estat. La cel·la té dues campanes, una que pesa 295 quilos i l'altra, petita, de nomes 5 quilos; el sostre horitzontal de maons sobre biguetes ha substituït l'anterior que suportava un terrat.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-est del frontis orientat al nord.

Alçada: 21'43 metres.
Esveltesa: 4,4

BENAVENT DE SEGRIÀ Sant Joan Baptista
Altitud: 234 metres.

Església neoclàssica aixecada cap a finals del segle XVIII i a principis del XIX (1823-30). Consta de tres naus rectangulars separades per columnes amb capitells d'ordre compost. El frontis té una portalada barroca amb un portal en arc de mig punt motllurat a l'intradós i sobre impostes; està flanquejat per columnes de capitell d'ordre compost sobre pedestals adossades als brancals; queda coronat per un entaulament filetejat, un frontó triangular truncat amb una fornícula sense imatge al centre flanquejada per pilastres i capçada per un frontó de perfil lleugerament sinuós, una rosassa motllurada al damunt, un entaulament amb cornisa destacada sobre pilastres laterals i coronament destacat amb un frontó triangular motllurat. Unes pilastres sobre pedestals recorren el frontis de dalt a baix, fins a la cornisa, dues per banda, una a la cantonera i l'altra a banda i banda de la portalada. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats, restaurats recentment (2000) amb un revestiment o protecció de la pedra arenosa dels carreus originals molt erosionats, protecció que té aparença de pintura.
Arquitecte: mestre d'obres Josep Palau, de Sudanell.

Campanar coetani del temple. Té un primer cos de planta gairebé quadrada (6'46 x 6'50 m); el segon octagonal irregular està coronat per una cornisa motllurada, una torrella vuitavada amb finestres d'arc de mig punt a cada cara i un terrat amb de barana de carreus i pinacles piramidals als angles. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; hi pengen campanes de principis del segle XX; porten el nom de *Rafaela* i *Carme*. Una esfera horària es troba a mitja alçada en la cara frontal. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats; dues motllures els divideixen en tres cossos, una d'elles sota mateix de la cel·la.
Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-est del frontis encarat a llevant.
Alçada: 31'55 metres.
Esveltesa: 4,8

CORBINS Sant Jaume
Altitud: 211 metres.

Església barroca molt senzilla aixecada cap el 1736. Consta de tres naus rectangulars separades per pilars d'ordre toscà; té transsepte, cimbori damunt el creuer i capçalera recta. Els seus murs tenen paraments de carreus petits de pedra groguenca, ben escairats i alineats, segurament aprofitats dels de l'antic castell del lloc aterrat durant la Guerra dels Segadors; té un sòcol arrebossat. El frontis queda obert amb un portal rectangular ornat amb senzilles pilastres toscanes d'escàs relleu adossades als muntants, un entaulament llis i un frontó arquejat truncat amb una fornícula amb imatge al centre; té un òcul circular atrompetat al damunt i, per coronament, una minsa cornisa angular motllurada.

Campanar merament funcional coetani del temple i refet modernament. Té planta rectangular (5'60 x 4'75 m) i està ornat amb unes fines motllures a diversos nivells que dissimulen l'escassa reducció del perímetre dels cossos superiors; està coronat per una cornisa i una teulada piramidal amb inflexió a la base de rajoles fosques i careners clars. La cel·la queda oberta amb

finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen campanes. Una esfera horària queda sota la finestra que dóna al frontis. Llevat d'aquest element els seus murs presenten una notable nuesa; tenen paraments de carreus petits ben escairats de pedra groguenca en el cos inferior com al frontis; en el superior tenen carreus mitjans de color lleugerament més clar. S'accedeix a l'interior del campanar des del cor; fins a ell hi ha una escala de pedra; per dins de la torre i, cap al final, es converteix en una de fusta.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 30'59 metres.

Esveltesa: 5,4

GIMENELLS Santa Maria del Roser

Altitud: 254 metres. Municipi d'Alpicat

Església de factura moderna, construïda a partir de 1944, bastida amb murs que presenten un arrebossat i un emblanquinat total. Està coberta amb una teulada de dues vessants de teules rogenques, amb un cimbori octagonal irregular i un porxo lateral amb tres arcs rebaixats sobre robustos pilars. El frontis té un portal rectangular amb una finestra d'arc rodó al damunt, una rosassa calada a mitja alçada i, en un frontó triangular que sobresurt de la teulada, una fornícula amb imatge al timpà sota mateix de la teuladeta de dues vessants que ostenta una creu metàl·lica al cim. Les teulades rogenques en contrast amb el blanc intens dels murs li donen al conjunt un aspecte colonial, o fins i tot mariner.

Campanar coetani del temple amb un primer cos robust de planta quadrada (4'27 x 4'27 m) i un de segon amb els caires en xamfrà triangular més oberts de dalt que de baix i coronat amb una torrella cilíndrica que acull les campanes. La cel·la ubicada a la torrella amb vuit finestres d'arc de mig punt on hi pengen campanes està coronada per una cornisa destacada sobre caps de biga; queda coberta amb una teulada cònica baixa. Els seus murs estan igualment arrebossats i emblanquinats que la resta del temple; queden ben nus llevat d'unes petites espitlleres que es troben en diferents alçades a les diverses cares.

Situació: adossat al mur de tramuntana fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 15'72 metres.

Esveltesa: 3,6

LA GRANJA D'ESCARP Sant Jaume el Major

Altitud: 78 metres.

Església neoclàssica de fi del segle XVIII. Consta d'una nau rectangular acompanyada de cinc capelles laterals; la seva capçalera és semicircular. El frontis té una portalada classicitzant amb un portal en arc de mig punt motllurat a l'intradós que descansa en senzilles impostes; està flanquejat per columnes de capitell toscà adossades als brancals i sobre pedestals; el decoren un arquitrau llis i un frontó triangular amb fornícula sense imatge al timpà. Un òcul circular i atrompetat es troba a mitja alçada del frontis que té, per coronament, un frontó triangular amb un òcul sota l'angle superior; uns frisos de petits arcs cecs al dessota de cadascun dels seus tres costats. Unes poques grades es troben davant del portal. Els seus murs de pedra marronosa fosca tenen paraments de carreus matussers, irregulars i disposats en filades força uniformes.

Campanar coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (4'60 x 4'80 m) i queda dividit en dos cossos per una motllura destacada, essent el segon de perímetre lleugerament més reduït que el primer; ambdós cossos presenten paraments de maçoneria amb peces mig picades i carreus ben escairats a cantoneres; al capdamunt s'hi ubica la cel·la amb una finestra d'arc de mig punt a cada cara i una esfera horària al dessota en la cara frontal; hi pengen campanes. Està coronat per una cornisa motllurada i una bonica torrella vuitavada d'aspecte més modern que el cos baix, amb paraments de maó, arrebossats a mitges; queda oberta amb estretes finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; als caires hi figuren unes pilastres toscanes que sostenen un entaulament amb una cornisa destacada; al seu damunt s'hi aixeca un tambor de poca alçada i, després d'una cornisa, queda coberta per una teulada piramidal octagonal de teules rogenques i careners destacats; fa inflexió a la base.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a tramuntana.

Alçada: 32'87 metres.

Esveltesa: 6,8

LLARDECANS L'Assumpció

Altitud: 397 metres.

Església barroca al frontis i neoclàssica a l'interior; fou aixecada entre el 1766 i el 1776. Consta de tres naus rectangulars, la central de cinc trams, un d'ells és el transsepte, queda coberta amb una volta de llunetes sobre quatre arcs torals de mig punt; les laterals i el transsepte tenen voltes d'aresta; estan separades per robustos pilars quadrats amb pilastres adossades a cada cara amb doble capitell dòric i destacada cornisa; són rectes la capçalera i el presbiteri amb arc triomfal de mig punt. Un cor alt amb barana metàl·lica als peus del temple descansa en un arc carpanell i en una volta d'aresta.

El frontis té una portalada ricament decorada amb alts relleus de volutes i motllures que s'estenen de dalt a baix d'aquest mur; el portal en arc de mig punt damunt impostes i amb el marc motllurat està flanquejat per unes pilastres de capitells composts i un doble entaulament truncat; descansen sobre pedestals inflats; la cornisa motllurada i molt destacada al centre pren forma poligonal amb els costats còncaus i deixa un timpà amb una fornícula amb la imatge de la patrona; al seu damunt hi figura una finestra rectangular rodejada de tota mena d'elements barrocs (volutes, pinacles, cornises truncades, pilastres triplicades) i encara, més amunt, una gran imatge de l'*Arcàngel Sant Miquel* amb un drac als peus. El frontis queda coronat per un frontó triangular amb pinacles als seus dos angles extrems i una espadanya amb campaneta i un pinacle amb creu metàl·lica al cim; als laterals la cornisa pren curvatura còncava. Unes pilastres que recorren el mur de dalt a baix el divideixen en tres zones. Tant el mur del frontis com els altres tres mostren paraments de carreus més aviat petits i ben escairats de pedra marronosa clara.

Dimensions: 35'00 x 7'91 x 13'35 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 14'55 metres i la del transsepte 7'50.

Arquitectes: mestres d'obres Josep Reyt i Miquel Batiste.

Guarda retaules barrocs, un a l'altar major i altres als altars laterals.

Campanar neoclàssic coetani del temple. El primer alt cos de planta quadrada (5'90 x 5'90 m) està capçat per una motllura composta; al damunt s'aixeca un segon cos vuitavat amb els caires ressaltats per pilastres i dividit en diversos cosos per motllures. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt i amb balustrades, una a cada cara, cegues i obertes alternades; hi pengen campanes. El conjunt està coronat amb una destacada cornisa i una torrella octagonal amb finestres

rectangulars, una a cada cara, reforçats els caires per contraforts amb volutes a la base i una motllura al capdamunt decorada amb petits pinacles als caires; està capçada per una agulla piramidal vuitavada de rajoles rogenques amb un pinacle al cim. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats de pedra marronosa clara en el primer cos i més fosca en els dels cosos octagonal.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis orientat a migdia.

Alçada: 37'24 metres.

Esveltesa: 6,3

LLEIDA Santa Maria, la Seu Vella

Altitud: 170 metres.

Església romànico-gòtica (1203-1364) consagrada el 1278. Té planta basilical amb tres naus rectangulars de quatre trams, un d'ells és el transsepte; estan separades per tres robustos pilars amb semi-columnes adossades que sostenen arcs apuntats, tant els torals com els formers; estan cobertes per voltes ogivals sobre quatre arcs torals; el transsepte sobresurt amb dos amplis trams a cada braç. Un alt cimbori octagonal sobre trompes s'aixeca en el creuer amb àmplies finestres, una a cada cara; inclou una cúpula de creueria amb una torreta adjunta al nord-oest on s'ubica una estreta escala per accedir des de la coberta de les naus a la del cimbori. Estan capçades a llevant per quatre absis prolongats per uns llargs trams preabsidals, dos de romànics semicirculars, el major i el lateral esquerre, amb voltes tardanes de creueria, i dos de gòtics poligonals a la banda dreta.

Situat davant del frontis, un gran claustre gòtic fa d'atri davant els tres portals també gòtics de ponent. La majestuosa entrada gòtica oberta al centre del costat oest del claustre és l'anomenada Porta dels Apòstols. Altres portalades més, romàniques, obertes als murs laterals amb arquivoltes i riquesa decorativa a capitells i impostes es troben als extrems del transsepte, una altra de molt petita al mur nord i una de magnífica (porta dels Fillols) al mur de migdia.

Dimensions: nau central, llargada, fins al fons de l'absis: 60'20 metres; amplada 11'08, i 19'40 d'alçada; transsepte: 52'40 x 10'75 x 19'52; l'amplada total de les tres naus arriba als 28'48 metres i, incloses les capelles laterals, a 35'57. Les naus laterals tenen 30'23 metres de llargada (fins al transsepte) i 7'60 d'amplada. La cúpula per l'interior arriba als 30'30 metres. El claustre en fa, per l'interior també, 47'80 x 46'00 x 46'00 x 45'10.

Arquitectes: Pere de Coma (1203), Pere Pennafreita o Pere de Prenafeta (m.1286). Pel que fa al campanar: Jaume Cascalls (1364), Seguer (1392), Solivella (1410), Carles Galtés (1414), Carlí (1416), Safont i Gomar.

Guarda sarcòfags gòtics i pintures murals del gòtic lineal: *El Calvari*; i restes de les escultures que ornaven l'entrada, avui guardades i exposades a l'entrada-museu del recinte.

Campanar exempte de la segona meitat del segle XIV (1364) i acabat el 1431 en un estil gòtic elegant. Té planta octagonal amb un diàmetre a la base de 12'65 metres, el perímetre en fa 39'74; el diàmetre de la torrella en fa 9'45. Està situat sobre una base irregularment atalussada; al seu damunt s'hi aixequen quatre cossos i una torrella damunt una balconada amb pinacles; els caires estan ressaltats per contraforts de secció rectangular al llarg de tot el cos i a cada costat s'hi obren finestres apuntades, estretes, menys al quart pis on són amples i triforades amb l'arc calat; igualment la torrella presenta finestres apuntades a cada cara amb un petit gablet per coronament en cadascuna que conformen la barana del terrat superior; una de ferro, moderna, per l'interior, fa el terrat més segur. Els seus murs, com els de tota la seu, tenen robustos paraments de carreus mitjans ben escairats en pedra d'un to entre grisenc i torrat.

Per l'interior hi puja una escala de cargol de 234 graons en pedra picada; té la porta d'ingrés

a l'interior del claustre; queda adossada a la cara nord fins que dóna pas a la cel·la. Deixa un ampli espai a la resta ocupada per estances; una altra escala també de cargol més estreta serveix per pujar a la torrella. Cada estança està coberta amb una volta de nervis; en la del segon pis hi ha la maquinària del rellotge, en la del tercer unes campanes sostingudes per una robusta estructura de ferro; al quart hi figuren les campanes *Silvestra* (amb 600 anys d'antiguitat -del 1418- de 4632 quilos de pes) que toca les hores i la petita, la *Mònica* de 408 quilos –del 1486 que toca els quarts. De mitjans del segle XX n'hi ha cinc més per a les funcions litúrgiques: *Bàrbara* (496 kg), *Puríssima* (368 kg), *Crist* (244 kg), *Marieta* (190 kg) totes elles del 1945 i *Meuca* del 1946; aquesta diuen que té una aliatge d'argent i fa un so particularment bonic. Situació: adossat a l'angle sud-oest del claustre; només tenen en comú un sol del seus costats inferiors.

Alçada: 60'60 metres; corresponen al cos gran 50'98 i a la torrella 9'62.

Esveltesa: 4,8

He tret aquestes mesures del llibre de l'arquitecte Joan Bergós *La catedral vella de Lleida*, Edit. Barcino, 1928. M'ha estat del tot impossible calcular-les jo mateix (l'esplanada davantera estava ocupada per materials de les obres que es trobaven en curs quan vaig intentar fer la mesura). Ho vaig probar a fi de veure, amb una certa aproximació, almenys, si el meu càlcul confirmava la mesura de l'alçada o bé s'apropava als 70 metres que dóna la Gran Geografia Comarcal de la GEC. Puc assegurar que el resultat de la meva mesura ha estat força proper als 60 metres, per la qual cosa m'inclino a considerar del tot fiable el càlcul fet per l'eminent arquitecte Bergós.

LLEIDA Santa Teresa de l'Infant Jesús, santuari

Altitud: 160 metres.

Església moderna (1929-1990). Consta d'una nau rectangular, cripta, transsepte, entrada sota porxo; façanes decorades amb columnes adossades, murs revestits de pedra, altres elements com pilars, columnes, arcs, etc. d'obra vista, amb elements metàl·lics com tanques i cobertes.

Arquitecte: Ramon Reig.

Campanar coetani del temple. Té planta quadrada (3'88 x 3'88 m) i està format per quatre altes columnes situades als caires i enllaçades per una estructura metàl·lica de tirants que sostenen, també, l'escala metàl·lica que puja pel seu interior. Al capdamunt, un cos tancat per quatre murs amb òculs, un a cada cara, i una coberta volada curvilínia.

Situació: a l'angle que formen les seves dues façanes exteriors, al damunt de l'edifici.

Alçada: 33 metres; dada facilitada pel rector (mn. Àngel M. Brines).

Esveltesa: 8,5

LLEIDA Santíssim Salvador

Altitud: 155 metres. Barri de Pardinyes, carrer Sant Pere Claver, 9.

Església moderna i senzilla aixecada el 1964. Consta d'una nau rectangular amb murs arrebossats i pintats de blanc; gran portal rectangular.

Campanar coetani del temple. Té planta quadrada (1'40 x 1'40 m) i murs de maó vist amb les cantoneres en lleuger relleu i els panys de cada costat farcits de petites obertures rectangulars. Al capdamunt s'hi ubica la cel·la amb finestres rectangulars amb altaveus, una a cada cara; té la coberta plana amb una creu de ferro al cim (no inclosa en la mesura de l'alçada).

Situació: angle nord-est de frontis encarat a tramuntana.

Alçada: 16'43 metres.

Esveltesa: 11,7; aquesta dada indica que el campanar és escanyolit.

LLEIDA Sant Llorenç
Altitud: 158 metres. Plaça Sant Josep, 6.

Església romànico-gòtica dels segles XIII-XIV. Consta de tres naus rectangulars capçades a llevant per tres absis, poligonals els laterals i semicircular el central encara romànic ornat externament en part amb una cornisa que té al dessota una motllura sobre mènsules; està cobert per una volta de quart d'esfera i precedit de dos arcs presbiterals en arc de mig punt en degradació. La nau central romànica (s. XIII) queda coberta amb una volta de canó lleugerament apuntada i sobre arcs torals que descansen damunt dues columnes adossades a robustos pilars rectangulars; les laterals (ss. XIV i XV) ho estan amb voltes de creueria. Un cor alt als peus reposa sobre un arc carpanell i una volta de creueria. Té cripta. Pel cantó de migdia hi té un atri, a manera de quarta nau, en el que s'hi obre la portada principal en arc apuntat del gòtic florit damunt un portal rectangular; deixa el timpà nu. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans ben escairats disposats en filades de pedra marronosa clara.

Dimensions: 28'00 x 9'40 x 11'32 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada de les tres naus fa 24'97 metres.

Guarda una quantitat molt valuosa d'obres d'art; de fet és com un museu. Entre elles, diversos retaules gòtics de pedra policromada: *Sant Llorenç* a l'altar major atribuït a Bartomeu Robió, segle XIV; el de *Santa Úrsula* del segon terç del segle XIV atribuït a Jaume Cascalls; el de *Sant Pere*, anònim, de fi del segle XIV; el de *Santa Llúcia* de finals del segle XIV també atribuït a Bartomeu Robió; el de *Sant Blai* (1450) és una pintura de Jaume Ferrer; a més a més, guarda altres obres com la imatge de *La Mare de Déu de Saidí* segurament de finals del segle XVI situada al damunt d'una columna romànica amb capitell; alguns sepulcres i les imatges gòtiques de *La Mare de Déu de la Candelera* (segle XV) i *Sant Miquel* (s. XIV). Té orgue.

Campanar gòtic. Té planta hexagonal irregular de costats: 2'25, 2'60, 2'35, 4'40, 5'00 i 5'00 metres. El perímetre fa 21'60 metres i el seu diàmetre 7'2. El formen dos cossos separats per una fina motllura; el primer és alt i sense cap ornamentació ni obertura visible des de l'exterior; el segon el constitueix la cel·la ja convertida en un cos octagonal regular, i presenta una motllura sota mateix dels seus vuit finestrals d'arc apuntat amb bordons motllurats; algun finestral està tapiat; està coronat per una cornisa amb un fris d'arcs cecs gòtics al dessota i amb gàrgoles a cada angle, i per un terrat amb barana de carreus. Els seus murs tenen paraments de petits carreus de pedra marronosa ben escairats i disposats en filades uniformes; els de la base es troben força erosionats. Per l'interior hi puja una escala de cargol de pedra. Té un carilló de set campanetes i una campana al terra tocant a l'entrada: pesa 579 quilos i fou fosa el 1834.

Situació: adossat a la façana de migdia, ben a prop de la capçalera encarada a llevant.
Alçada: 33'66 metres.
Esveltesa: 4,6

LLEIDA L'Assumpció de Maria, la Catedral nova
Altitud: 150'4 metres.

Església neoclàssica aixecada entre el 1761 i el 1790. La façana principal presenta tres grans arcades d'arc de mig punt que donen entrada al porxo cobert per voltes bufades i tancat amb un enreixat de ferro, tot plegat constitueix l'atri; els murs, de carreus ben escairats, estan recorreguts en la part frontal per pilastres dobles de capitell corinti entre arcada i arcada; una cornisa horitzontal

dóna pas a un cos amb terrat i balustrada.

Consta de tres naus rectangulars de similar alçada i d'un transsepte; tot el conjunt queda precedit per l'atri porticat ja indicat. Les naus tenen cinc trams, un d'ells correspon al transsepte; estan cobertes per voltes bufades que descansen en cinc arcs torals de mig punt; queden separades per robustos pilars amb pilastres estriades de capitells corintis adossades a cada cara; sobre d'ells descansen arcs formers de mig punt; el presbiteri té forma semicircular i està prolongat per un tram preabsidal; al seu darrera, limitat per un mur que el tanca, s'hi forma una girola. A l'entrada hi ha un cancell de fusta molt digne; un cor alt es troba sobre el braç esquerre del transsepte damunt un arc rebaixat i una volta bufada; s'hi allotja un orgue. Els seus murs tenen paraments de pedra ben carreuada de les pedreres de la Curullada, a la Segarra.

Dimensions: la nau central més la girola té una llargada de 76'10 metres; l'atri té una fondària de 5'58 metres; per tant, tenim com a mesures totals les següents: 81'72 x 10'79 x 23'80 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada total de les tres naus fa 28'25 metres i des del fons de les capelles laterals arriba a als 40'08. El transsepte en fa 40'00 x 10'30 x 8'56.

Arquitectes: Pedro Martín Cermeño, Francesc Sabatini i Josep Prat i Delorta; el mestre d'obres Francesc Melet i Pla (1717-1814) i molts altres.

Guarda a la capella de la Mare de Déu de Montserrat pintures murals de Josep Obiols (1894-1967) del 1960; una talla anomenada *La Mare de Déu del Blau* (no del color blau sinó del cop rebut que li ha deixat una marca o “blau” al front) de 2'15 metres d'alçada i 0'68 de base, obra gòtica del 1447 de Jordi Safont; el quadre l'*Agonia de Jesús* del pintor neoclàssic Rafael Mengs, les pintures (1955) de Josep Serra Santa a la volta del presbiteri, un *Santcrist* de vori i uns tapissos d'escola flamenca; el 2014 s'hi ha incorporat el grup de *Santa Teresa Jornet i un pobre* de l'escultor valencià Xavier Margarit en una capella de la girola.

Campanars. Encara que el de la Seu (la catedral medieval) segueix essent el que té funcions litúrgiques, arquitectònicament l'edifici de la Catedral Nova té dues torres neoclàssiques de planta rectangular (8'40 x 7'70 m), una a cada angle de la façana; tenen els caires decorats amb pilastres que sostenen l'entaulament amb una cornisa destacada que les divideix en dos cossos; en el superior hi ha les cel·les de grans finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara; no hi tenen cap campana; les seves baranes són de balustres; estan coronades per una cúpula de racó de claustre de línies sinuoses amb òculs a cada banda i acabades amb una placa horitzontal circular motllurada. Pel campanar o torre de la dreta hi puja una escala del tipus normal català sobre voltes i arrapada als murs amb graons de pedra, barana de fusta i ampli ull central; a la torre de l'esquerra l'escala és de cargol de pedra picada de forma helicoïdal amb un escàs ull central circular. No té cap campana tampoc.

Situació: als extrems de la façana principal orientada a migdia, sobre el cos de l'edifici.

Alçada: 39'39 metres.

Esveltesa: 4,6

MAIALS L'Assumpció

Altitud: 381 metres.

Església edificada al segle XVIII amb detalls d'inspiració barroca. Té planta de creu grega amb tres naus rectangulars neoclàssiques cobertes amb una volta de llunetes la central i voltes bufades les laterals; estan separades per arcs formers de mig punt damunt pilars quadrats amb dues pilastres de capitell compost adossades a cada cara; el transsepte cobert amb voltes de llunetes té les capçaleres poligonals de cinc costats; en el creuer s'aixeca una cúpula sobre petxines dins d'un cimbori vuitavat i un cupulí al damunt; la capçalera és recta. Tant als peus de la nau com als extrems del transsepte la coberta té estructura de mitja cúpula sobre amples nervadures de secció

rectangular que s'aprimen a mesura que s'apropen a la clau; la coberta del presbiteri és de petxina.

Al frontis, amb el centre un pèl destacat i de perfil poligonal, hi ha una portalada clarament barroca; el portal en arc de mig punt amb decoració motllurada i volutes està flanquejat per pilastres toscanes i dues columnes exemptes de capitell compost sobre pedestals adossats, dues per banda, en posició obliqua respecte del mur central; sostenen un entaulament truncat per deixar-hi lloc a una fornícula amb imatge encerclat tot per un bordó semicircular motllurat i decorat amb volutes i petxines. A mitja alçada dóna llum a l'interior un òcul circular motllurat i, per coronament, la cornisa motllurada de perfil sinuós i mixtilini al centre i en curvatura còncava als laterals. Aquests estan recorreguts per unes pilastres toscanes fins a una motllura destacada sota cornisa. El mur d'aquest frontis té un parament de carreus ben escairats de pedra marronosa; als murs laterals, en canvi, els carreus són de pedra clara però a les cantoneres torna a usar-se pedra marronosa; aquests laterals tenen un sòcol de carreus matussers que sobresurt lleugerament.

Dimensions: 36'25 x 8'50 x 15'22 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada total de les tres naus arriba als 23'50 metres; la cúpula té una alçada de 23'70 metres i amb el cupulí arriba als 27'85.

Guarda a les petxines de la cúpula unes pintures fetes després de la guerra del 36 per l'artista local Julià Arisa.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té un primer alt cos de planta gairebé quadrada (6'05 x 5'86 m) d'uns 21 metres d'alçada separat en dos per una motllura composta ressaltada que no és sinó una prolongació de la cornisa del frontis; està resseguit per pilastres a cada banda dels caires; un segon cos de perímetre més reduït de prop d'onze metres d'alçada té una planta també quadrada (5'50 x 5'50) però amb els caires aixamfranats amb concavitat; en ell s'hi troba la cel·la oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, sobre senzilles impostes i amb motllures a sota i a sobre d'elles; està coronat per una cornisa i un terrat amb balustrada; al seu damunt, s'hi aixeca una torrella vuitavada inscrita en un quadrat de 3'50 x 3'50 metres i d'una alçada d'uns cinc metres i escaig; té vuit finestretes d'arc de mig punt, una a cada costat. La coberta, després de quedar destruïda per un llamp l'antiga agulla a principis del segle XX, ha restat plana a manera de terrat. Per l'interior, una escala del tipus català sobre voltes amb barana d'obra i aferrada als murs deixa un ull d'escala central i arriba fins a la cel·la; per accedir al terrat cal fer-ho per una escala de paret o, com se sol dir, de gat o de barrots. Els murs tenen paraments de carreus mitjans ben escairats de color clar al primer cos, força marronós al mur frontal i als dels cossos superiors.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple, fent angle al nord-est amb el frontis encarat a tramuntana.

Alçada: 36'82 metres.

Esveltesa: 6

MASSALCOREIG Sant Bartomeu

Altitud: 94 metres.

Església neoclàssica del segle XVIII. Consta de tres naus rectangulars, la central coberta amb una volta de llunetes, les laterals amb voltes d'aresta; té la capçalera recta, un transsepte i, al creuer, una cúpula sobre petxines amb els evangelistes en medallons englobat dins d'un cimbori octagonal de maó vist i coronat per un cupulí igualment vuitavat. Un cor alt als peus del temple amb barana de fusta descansa en un arc carpanell. La portalada barroca que sobresurt lleugerament del mur del frontis queda escorada a la dreta; té un portal dovellat i emmarcat amb peces encoixinades fent arc de mig punt, unes pilastres als flancs, entaulament i, al damunt, una fornícula amb imatge, una finestreta quadrada i una cornisa motllurada horitzontal

Dimensions: 19'71 x 5'44 x 9'62 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; la cúpula arriba als 15'33 metres d'alçada i, amb el cupulí, als 18'64.

Campanar neoclàssic del segle XVIII coetani del temple. Té un primer alt cos de planta quadrada (4'25 x 4'25 m) bastit amb murs de carreus ben escairats; damunt del primer cos se'n troben dos més, un amb els caires arrodonits on s'hi ubica la cel·la amb campanes i finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, flanquejades per fines pilastres; el superior, de planta vuitavada i murs amb paraments de maó vist, està obert amb finestres estretes i allargassades, una a cada cara; els caires estan decorats amb fines pilastres; està coronat per una cornisa i una teulada baixa de vuit vessants. Per l'interior hi puja una escala del tipus normal català sobre voltes i arrapada als murs amb graons de pedra i barana de fusta.

Situació: sobre l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis orientat a ponent.

Alçada: 20'30 metres.

Esveltesa: 4,7

MONTOLIU DE LLEIDA La Nativitat de la Mare de Déu

Altitud: 166 metres.

Església neoclàssica de mitjans del segle XVIII. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberta amb una volta de llunetes damunt arcs torals de mig punt i capçada a llevant per un absis poligonal de cinc costats prolongat per un curt tram preabsidal cobert amb volta de llunetes; sota la volta recorre una imposta motllurada classicitzant i pilastres sota els arcs formers de mig punt; té el presbiteri cobert per una volta de petxina; al fons un cambril amb la imatge de la Mare de Déu; acompanyen la nau dues capelles per banda obertes amb arcs de mig punt. Un cor alt als peus del temple amb barana de fusta descansa en un arc carpanell.

El frontis té un portal en arc carpanell ben dovellat i un marc de carreus estriats a l'intradós; està flanquejat per unes fines pilastres toscanes adossades als muntants; al damunt, un entaulament que s'encorba fent de bordó per damunt d'una fornícula amb imatge; sota una prominent motllura horitzontal situada a la part alta s'hi troba una rosassa motllurada i, per damunt de tot, una cornisa angular amb pinacles de bola a dos dels seus angles; queda interrompuda a la seva dreta pel cos del campanar. El mur del frontis té un parament de carreus petits de pedra marronosa ben escairats i alineats; són de maçoneria als laterals; molts dels materials van ser aprofitats procedents de l'antic castell.

Dimensions: 17'20 x 5'86 x 10'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals arriba als 12 metres.

Guarda una imatge de la Mare de Déu del segle XIV avui restaurada.

Campanar coetani del temple. Té un primer alt cos de planta gairebé quadrada (4'20 x 4'60 m); un curt segon cos vuitavat amb l'esfera d'un rellotge al frontis té els caires ressaltats; al damunt s'hi aixeca una alta torrella de planta circular amb la cel·la; està coronada per una cornisa destacada i una coberta troncocònica capçada amb una nova cornisa i una cúpula de perfil sinuós amb teules vidriades verdoses. A la cel·la hi ha oberts quatre finestrals d'arc de mig punt amb pilastres de capitell jònic als muntants i una fina motllura a l'arrencada dels arcs. Els murs del campanar tenen paraments de carreus mitjans ben escairats i alineats de pedra marronosa. Una escala amb graons de pedra artificial ampla puja per l'interior del campanar; a partir del cor es fa més estreta, arrapada als murs i amb graons de pedra picada; l'ull d'escala queda tancat per envans; l'últim tram puja sobre una volta catalana. La cel·la té tres campanes, una d'elles de 72 quilos és fosa el 1960.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis orientat a

ponent.

Alçada: 24'97 metres.

Esveltesa: 5,4

PUIGVERD DE LLEIDA Sant Pere

Altitud: 210 metres.

Església del 1600 refeta al segle XVIII amb característiques neoclàssiques. Consta de tres naus rectangulars amb la capçalera recta a ponent; la nau central de quatre trams està coberta amb voltes d'aresta sobre de tres arcs torals de mig punt i d'una imposta classicitzant motllurada; les laterals ho estan amb voltes de llunetes; queden separades per arcs formers de mig punt que descansen en pilars cruciformes. Un cor alt als peus del temple amb barana de fusta descansa en un arc carpanell i en una volta de llunetes.

El frontis té un portal rectangular on hi figura incisa la data del 1720; està flanquejat per unes fines pilastres toscanes sobre pedestals adossades als brancals; sostenen un entaulament i un frontó truncat amb una petita fornícula amb imatge al timpà; una rosassa motllurada apareix a mitja alçada i un petit òcul es troba sota de l'angle superior del frontó triangular que corona tota la façana. El seu mur té un parament de carreus petits de pedra groguenca ben escairats i alineats; el morter de calç és força visible; està dividit en tres zones per pilastres toscanes que recorren la façana de dalt a baix en correspondència amb la divisió interna de tres naus i, al capdamunt, una destacada motllura composta forma amb la cornisa angular un gran frontó triangular amb pinacles als tres angles.

Dimensions 20'72 x 7'23 x 11'30 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus és de 15'11 metres.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té un primer cos de planta quadrada (4'90 x 4'90 m) incorporat a la fàbrica del temple i no visible exteriorment; en sobresortir de la teulada es converteix en un segon alt cos de planta vuitavada ornat per unes motllures a diversos nivells que el divideixen en dos cossos, amb una esfera horària en el primer a la cara frontal; en el segon hi ha obertes vuit finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, una cornisa motllurada amb gàrgoles als angles i una torrella també vuitavada amb noves finestres d'arc de mig punt amb balustrades, una a cada costat. Està coronat amb una cornisa i una teulada piramidal amb pinacle al cim i altres de petits als angles.

Una escala ampla de graons de pedra picada arrapada a les parets i amb barana de fusta puja fins a la cel·la tot deixant un ull central; a partir del nivell del cor els graons i la barana són senzills d'obra; a mitja alçada queda dins d'un cilindre d'obra i es converteix en escala de cargol fins a l'entrada de la cel·la. En ella hi ha dues campanes grans i una de petita; el gener de 2016 recupera la campana del 1640 al cap d'un any de restauració; l'estança queda coberta per una cúpula rebaixada. L'escala segueix cap amunt en forma de cargol dins un nou àmbit cilíndric fins entrar en una segona estança amb vuit finestres amb baranes de balustres (en una hi manca un balustre); està coberta per una volta cupular sobre una estructura de fusta. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats de pedra groguenca amb morter de calç molt visible a les juntures.

Situació: sobre la nau lateral esquerra, fent angle al sud-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 29'41 metres.

Esveltesa: 6

ROSSELLÓ Sant Pere *ad Víncula*

Altitud: 252 metres.

Església neoclàssica del 1756. Consta d'una nau rectangular amb transsepte, capçalera recta i capelles laterals; al creuer s'aixeca un cimbori octagonal. En un frontis, totalment despullat de decoració, hi ha obert un auster portal dovellat en arc de mig punt sobre senzilles impostes, muntants carreuats amb unes fines semi-columnes adossades i una rica decoració a base de volutes en relleu a banda i banda, un senzill entaulament coronat per pinacles i per un frontó triangular amb un òcul el·líptic al centre del timpà; al capdamunt, el frontis està ornat per una fina cornisa angular. Unes àmplies grades donen accés a un replà davant mateix de tota la façana principal. El mur del frontis presenta un parament de carreus petits de pedra marronosa ben escairats i alineats; els murs laterals, en canvi, són de paredat.

Campanar de planta gairebé quadrada (4'25 x 4'45 m) dividit en diversos cossos; una motllura esmussada es troba a mitja alçada i poc més amunt apareixen dos cossos més de perímetre lleugerament més reduït; el primer d'ells amb una esfera horària a la cara frontal, el segon o cel·la obert amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; està coronat amb una doble cornisa i una teulada de quatre vessants baixa amb un pinacle al cim. Els seu murs tenen paraments de carreus ben escairats marronosos en el primer cos i de maçoneria en els altres; tots ells tenen caires arrodonits, motllurats i lleugerament ressaltats; només alguna petita finestra rectangular queda oberta en algun dels seus murs com a únic element que trenca la seva verticalitat i la seva nuesa.

En el dia 29 de gener del 2016 s'ha esfondrat totalment. La campana que ha restat al terra després de la seva caiguda aparenta uns 72 quilos de pes i és fosa el 1960.

Situació: sobre l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 23'49 metres.

Esveltesa: 5,2

SERÒS Santa Maria

Altitud: 102 metres.

Església barroco-neoclàssica aixecada entre el 1743 i el 1753. Consta de tres naus rectangulars de quatre trams, un d'ells és el transsepte; està capçada a llevant per un absis poligonal de cinc costats; la nau central està coberta per una volta de llunetes amb arcs torals de mig punt que descansen en una cornisa motllurada i es corresponen amb les pilastres que ressalten dels pilars de les laterals; aquestes es cobreixen amb voltes d'aresta; té una cúpula sobre petxines al creuer dins un cimbori octagonal amb un alt cupulí. Les naus laterals no són sinó passadissos oberts entre les capelles; a l'extrem del braç esquerre del transsepte hi ha oberta la capella del Sang Àngel Custodi (1778-1792) amb cúpula i cambril; el cor alt als peus descansa sobre un arc carpanell i en una volta de llunetes. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans ben escairats i alineats al frontis, de maçoneria amb carreus a cantoneres als laterals, tot en pedra d'un to groguenc mig marronós.

El frontis té una portalada barroca amb un portal en arc rodó i muntants estriats flanquejats per fines columnes sobre pedestals bulbosos, una cada banda, un entaulament sinuós i una fornícula sense imatge; un destacada motllura ressegueix de banda a banda tota la façana i es corba sobre la fornícula central deixant un espai al seu voltant reomplert de decoració a base de volutes i contra-volutes; al seu damunt hi ha oberta una finestra rectangular amb el marc ressaltat i, per coronament, una cornisa amb curvatura convexa semicircular al centre amb creu al cim i amb altres dues de còncaves als laterals; una motllura a mitja alçada separa la zona baixa de la part superior. Unes pilastres toscanes que ressegueixen de dalt a baix el frontis estan coronades per pinacles; divideixen el frontis en tres zones que es corresponen amb les tres naus interiors, la zona central es troba lleugerament més endarrerida que les laterals; en aquestes s'hi troben unes fornícules sense imatge

rodejades per un ample espai limitat per una gran arcada cega que descansa en fines pilastres toscanes.

Dimensions de les tres naus: 36 x 26 metres, respectivament de llargada i amplada.

Arquitectes: mestre d'obres Josep Daura i el seu fill Climent Daura qui va ser el tracista de la capella de l'Àngel Custodi.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té un primer cos de planta quadrada (8'52 x 8'52 m) i un segon vuitavat amb motllures a diversos nivells, una esfera horària a la cara frontal a la zona inferior i, a la superior o cel·la, finestres d'arc de mig punt a cada costat alternant les obertes i les cegues; hi pengen campanes. Està coronat per una cornisa destacada i per un terrat amb barana de carreus decorada amb òculs circulars a cada costat alternant els oberts i els cecs; els caires del cos vuitavat tenen un cert relleu a manera de pilastres cantoneres. Els murs tenen paraments de carreus mitjans de pedra d'un to groguenc mig marronós ben escairats i alineats.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 35'83 metres.

Esveltesa: 4,2

SOSES Sant Llorenç

Altitud: 119 metres.

Església neoclàssica aixecada cap el 1760; resta algun vestigi del gòtic de l'anterior edifici aixecat el 1597 i que va quedar malmès en la guerra dels Segadors. Consta de tres naus rectangulars de quatre trams, un amb el cor, un altre, el transsepte amb una cúpula al creuer. La nau central està coberta per una volta de llunetes sobre motllures classicitzants i descansa en arcs formers de mig punt ultrapassats i pilars cruciformes que la separen de les laterals; aquestes estan cobertes per voltes d'aresta. La cúpula sobre petxines queda dins d'un cimbori octagonal de murs de maó vist obert amb vuit finestres rectangulars que donen molta llum a un interior pintat de blanc. L'absis recte està cobert per una volta de quart d'esfera damunt raconeres.

El frontis té un portal classicitzant en arc de mig punt sobre impostes flanquejat per columnes toscanes sobre pedestals adossades als muntants, una a cada costat, un entaulament llis i un frontó triangular truncat amb una finestra rectangular sobre el timpà; una minsa cornisa angular amb perfil lleugerament còncau corona el frontis. El seu mur té un parament de carreus de pedra marronosa; són irregulars, grans a la part baixa i petits en l'alta, disposats en filades amb algun desordre; alguns carreus estan força erosionats, aprofitats com foren de l'anterior temple gòtic i del castell del lloc. A la part alta i a la banda esquerra hi ha dues finestres de mig punt avui obertes que constitueixen una espadanya; la de l'esquerra és actualment un ull amb una campana; la de la dreta dóna a l'interior del temple.

Dimensions: 22'13 x 5'61 x 10'90 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total amb les tres naus juntes fa 12'20 metres.

Campanar merament funcional, de parets nues, coetani del temple. Té planta quadrada (4'22 x 4'22 m) i està coronat per una minsa cornisa i una coberta plana. Abans del 1939 hi havia una cúpula al capdamunt que per trobar-se inestable es va fer desaparèixer. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; conté una campana de 579 quilos i està coberta per un sostre horitzontal de maó sobre biguetes de fusta; el terra el forma un reixat metàl·lic nou de trinca. Una escala de graons de pedra artificial en molt bon estat puja fins al cor; té barana de fusta i descansa en voltes catalanes amb un ull central. Des del cor segueix amb graons d'obra i marge de

fusta força envellits. Els seus murs tenen paraments de carreus com els del frontis.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 20'78 metres.

Esveltesa: 5

SUCS L'Assumpció

Altitud: 268 metres. Municipi de Lleida

Església aixecada al segle XX. Consta de tres naus rectangulars. Els seus murs estan arrebossats i emblanquinats per l'exterior. El frontis té un portal rectangular amb marc de pedra grisa amb pilastres toscanes adossades als muntants i decoració al voltant a base de volutes, un arquitrau llis amb cornisa, un òcul circular amb motllures fent corbes i contra-corbes a tot el voltant damunt mateix del portal i, per coronament, una cornisa horitzontal amb curvatures laterals còncaves i amb un pinyó al capdamunt amb fornícula i imatge coronat per un frontó circular i truncat amb creu intercalada; a banda i banda del pinyó, dos pinacles piramidals de pedra grisenca i complet l'ornamentació una creu de pedra al cim.

Campanar coetani del temple. Té planta quadrada (4'25 x 4'25 m) amb murs, com el frontis, arrebossats i emblanquinats amb una esfera horària a la banda de migdia al capdamunt d'un primer alt cos; després d'una motllura destacada s'aixeca un segon cos on s'ubica la cel·la oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen campanes; té una motllura al seu dessota. Queda coronat tot plegat per una cornisa motllurada amb força ressalt i un terrat amb balustrada i pinacles als angles; al seu damunt s'aixeca una torrella quadrada aixamfranada amb teulada piramidal vuitavada de peces vidriades negres i un pinacle al cim; a les cantoneres la torrella hi té uns contraforts en posició obliqua. A la base del campanar, com en tot l'edifici, hi ha un petit sòcol de pedra grisa carreuada.

Situació: adossat al mur de ponent fent angle al sud-oest del frontis encarat al migjorn.

Alçada: 23'37 metres.

Esveltesa: 5,5

SUDANELL Sant Pere

Altitud: 152 metres.

Església neoclàssica del segle XVIII. Consta de tres naus rectangulars separades per pilars amb capitells d'ordre compost i transsepte amb cimbori al creuer; està acompanyada de tres capelles laterals per banda. El frontis té una portalada abarrocada amb el portal en arc rebaixat flanquejat per pilastres estriades amb capitells d'ordre compost adossades als muntants, un senzill entaulament, i un frontó amb el bordó sinuós i amb jocs de corbes i contra-corbes, fornícula amb la imatge del patró al timpà, creu adossada a mitja alçada i, per coronament, una doble cornisa amb corbes còncaves que formen tres puntes centrals; unes pilastres toscanes recorren de dalt a baix el frontis i el divideixen en tres zones que es corresponen amb la divisió interior en tres naus; també es troben a les cantoneres; a les dues zones laterals hi ha finestres cegues, una a cada zona. El mur del frontis té un parament de carreus mitjans de pedra marronosa ben escairats i alineats; els murs laterals tenen paraments de paredat amb carreus a cantoneres.

Guarda retaules restaurats: un de gòtico-renaixentista sobre *Sant Pere* a l'altar major; un altre dedicat a *Sant Isidre* i algun altre de barroc.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té un primer alt cos de planta gairebé quadrada (5'13 x 5'50 m) amb pilastres a les cantoneres que arriben fins a una gran motllura que dóna pas a un segon cos de poca alçada on s'hi troba l'esfera d'un rellotge en la part inicial; en la de més amunt, amb el perímetre un pèl més reduït, s'hi ubica la cel·la oberta amb finestres en arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen campanes; també té, tocant els caires, sengles pilastres similars a les toscanes; està coronat per motllures i una cornisa destacada; un tercer cos el forma una torrella vuitavada amb finestretes a cada cara coberta per una cúpula peraltada de vuit sectors triangulars amb un pinacle al cim. Els seus murs tenen paraments com els del frontis, de carreus ben escairats de pedra marronosa pels seus quatre costats.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 34'94 metres.

Esveltesa: 6,3

TORREFARRERA Exaltació de la Santa Creu

Altitud: 214 metres.

Església neoclàssica aixecada el 1799 i restaurada després del 1939. Consta de tres naus rectangulars amb capçalera a tramuntana. El frontis presenta un parament ben carreuat amb peces grans; a la zona central hi figura la portalada rectangular amb marc motllurat, una finestra semicircular al damunt i pilastres a banda i banda que sostenen un entaulament dòric amb frontó triangular; per damunt, una motllura horitzontal destacada dóna pas a un cos dividit per pilastres en tres zones que es corresponen a les tres naus interiors i, per coronament, un frontó triangular amb una creu sobre un pedestal adossada al centre del timpà. Els murs laterals presenten paraments de carreus mig picats, irregulars i en filades no gaire uniformes, clarament erosionats pel temps i els homes.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té planta quadrada (4'50 x 4'50 m) amb murs de paraments de carreus grossers i vells; presenta, com tot l'edifici, tres voladissos poc separats; al seu damunt hi ha un cos superior o cel·la de perímetre més reduït que el cos baix i bastit amb carreus ben escairats d'aspecte nou; està obert amb una finestra d'arc de mig punt motllurat a cada cara; hi pengen campanes. Queda coronat per una cornisa destacada i una cúpula de racó de claustre de perfil sinuós.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a migjorn.

Alçada: 20'24 metres.

Esveltesa: 4,5

TORRES DE SEGRE L'Assumpció

Altitud: 118 metres.

Església barroca aixecada entre el 1746 i el 1749 amb murs de paraments de pedra carreuada aprofitada del castell. Consta de tres naus rectangulars de cinc trams, un d'ells és el transsepte; estan cobertes amb voltes bufades i separades per robustos pilars amb capitells jònics daurats; té una cúpula al creuer dins un cimbori octagonal amb finestres rectangulars, una a cada cara, cobert per una teulada baixa de vuit vessants. Un cor alt als peus del temple amb una barana de fusta descansa en un arc carpanell amb el cancell al seu dessota.

El frontis té un portal en arc de mig punt amb marc motllurat i sinuós; està flanquejat per

dues fines columnes d'ordre compost sobre pedestals per banda; queda cobert per un entaulament corbat amb un motiu heràldic al centre, un frontó truncat acabat en volutes amb una fornícula amb imatge situada per sobre d'un òcul circular; està flanquejada per columnes sobre mènsules que sostenen un nou entaulament amb un frontó truncat i amb volutes. Una cornisa angular corona l'edifici amb unes destacades motllures paral·leles de perfils còncaus al dessota. Dues pilastres d'escàs relleu per banda recorren el frontis de dalt a baix des de la cornisa fins a un alt sòcol que recorre tota la base dels murs.

Dimensions: 36'25 x 7'36 x 13'35 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada de les tres naus fa 22'90 metres que es correspon a la llargada del transsepte; la cúpula arriba als 20'50 metres.

Arquitectes: mestre d'obres Josep Burria i el seu fill Remigi.

Guarda al mur esquerre del transsepte un gran fresc del 1992 de Juan Pardo; té un orgue situat entre la nau central i la lateral esquerra.

Campanar barroc coetani del temple. Té un alt cos de planta gairebé quadrada (4'93 x 4'46 m) amb els cantells arrodonits; està ornat amb motllures a diversos nivells a la part alta; en el superior s'hi ubica l'esfera d'un rellotge; al seu damunt hi té un cos de perímetre lleugerament més reduït que els inferiors i que constitueix la cel·la; té els caires vius amb pinacles als angles de la base i quatre finestres d'arc de mig punt amb baranes metàl·liques, una a cada cara; una motllura composta es troba al seu damunt; el recorren unes pilastres toscanes flanquejant les finestres. Aquest cos està coronat per una cornisa motllurada destacada i per una torrella vuitavada amb una finestra d'arc de mig punt a cada cara i amb un terrat amb barana de carreus i petits pinacles de bola als caires.

S'entra al campanar per una porta lateral a l'esquerra, just a l'interior dels peus del temple; l'escala és ampla amb graons de rajola vermella i marge de fusta sobre voltes catalanes amb una barana de fusta digna fins al cor; va de paret a paret i deixa un ull central escàs; a partir d'aquest punt segueix més estreta amb graons d'obra i una barana també d'obra enguixada que s'acaba a dos metres de la cel·la; a ella s'hi arriba per una escala de gat de vuit barrots de ferro. La cel·la té cinc campanes, dues de grosses i tres de petites. Una escala llarga de ferro vertical al centre de l'estança arriba fins al mig de la coberta cupular de la torrella on s'hi obre una trapa; entre les dues zones altes del campanar, cel·la i torrella, no hi ha cap separació interior.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a migjorn.

Alçada: 30'62 metres.

Esveltesa: 6,2

TORRE-SERONA L'Assumpció

Altitud: 197 metres.

Església del segle XIX amb restes romàniques als murs i en el portal. Consta d'una nau rectangular. Té un portal situat al mur de migdia amb grans dovelles que formen un arc de mig punt amb bordó sobre mènsules. Els seus murs tenen paraments de carreus grans ben escairats i alineats; una motllura horitzontal a mitja alçada divideix la façana lateral en dues zones; en la superior hi ha obertes diverses finestres d'arc de mig punt i rectangulars alternades. Una destacada cornisa corona aquesta façana l'única visible per haver quedat el temple entre edificis civils.

Campanar del segle XX. Té planta rectangular (2'70 x 5'00 m). La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, dues a ponent i una al migdia; hi pengen campanes. Una motllura

composta està sobre les finestres i, en el cos superior de poca alçària, hi figura l'esfera d'un rellotge. Està coronat per una cornisa destacada i una teulada de quatre vents. Els seus murs estan arrebossats de mitja alçada en amunt; la base té paraments de carreus com tota l'església.

Situació: damunt els peus de la nau fent angle al sud-est de la façana lateral del migdia.

Alçada: 23'49 metres.

Esveltesa: 4,7

VILANOVA DE LA BARCA L'Assumpció

Altitud: 195 metres.

Església refeta després de la guerra per *Regiones Devastadas* cap el 1950 en un estil classicitzant. Consta de tres naus rectangulars, la central de cinc trams coberta amb una volta de canó sobre quatre arcs torals de mig punt i una imposta clàssica motllurada damunt pilastres toscanes; les naus queden separades per arcs formers de mig punt i pilars quadrats que semblen cruciformes perquè tenen adossades les pilastres que arrenquen de sota la volta; el presbiteri és semicircular tot i la capçalera recta. Té una cúpula sobre petxines al creuer dins d'un cimbori octagonal amb vuit finestres rectangulars obertes en el tambor, una a cada cara. El transsepte té portalades als extrems dels seus dos braços amb grans rosetons al seu damunt. Un cor alt als peus del temple amb una barana de fusta descansa en un arc rebaixat i damunt un embigat de fusta.

El frontis arrebossat i emblanquinat amb un sòcol lleugerament destacat té un portal rectangular amb pilastres toscanes sobre pedestals adossades als muntants, un senzill entaulament, un frontó sinuós i truncat amb fornícula intercalada amb un petit òcul al centre, una rosassa motllurada a mitja alçada i una cornisa convexa al centre i còncava als laterals; les dues cantoneres queden capçades per modestos pinacles. Unes finestres rectangulars amb marcs motllurats es troben a les bandes, dues a la planta baixa i dues a un pis superior.

Dimensions: 30'35 x 7'32 x 12'12 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total arriba als 18'91 metres, el transsepte en fa 16'02 x 7'50 x 12'12 i la cúpula 18'91.

Arquitecte: Domènech (?)

Campanar neorenaixentista coetani del temple. Té planta rectangular (5'85 x 4'84 m) amb un segon alt cos de caires aixamfranats amb l'esfera d'un rellotge a la cara frontal; al capdamunt hi ha la cel·la oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt i balconades amb baranes metàl·liques; està coronat per una cornisa motllurada amb un tambor d'escassa alçària al damunt i una teulada piramidal vuitavada amb pinacle al cim; unes motllures decoren els murs de la cel·la, una al seu dessota, una altra a l'arrencada dels arcs de les finestres i una tercera al seu damunt. Una escala, entrant al temple per la dreta, ampla, amb barana de fusta i graons de pedra artificial arriba fins al cor; segueix amb un ull d'escala gran sobre voltes catalanes fins arribar a una estança tancada per envans on s'hi guarda la maquinària del rellotge; aleshores es fa més estreta, de cargol i de fusta fins a la cel·la; el sostre horitzontal és de formigó. Hi ha dues campanes: la campana *Grossa* de 579 quilos i la *Petita* de 296; totes dues són foses el 1946. Els seus murs estan, com tot el temple, arrebossats i emblanquinats.

Situació: sobre l'ala esquerra del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 32'62 metres.

Esveltesa: 5,5

ALGUNES ESGLÉSIES SENSE CAMPANAR DE TORRE, AMB ESPADANYA, SUFRAGÀNIES O SENSE CULTE

ALCARRÀS L'Assumpció

Altitud: 170 metres.

Església del segle XVIII bàsicament barroca amb la façana neoclàssica. Consta de tres naus rectangulars amb transsepte i una cúpula dins d'un cimbori octagonal aixecat en el creuer el 1786. La planta té forma trapezial degut a la irregularitat del terreny. Es va aixecar després de ser enderrocada l'anterior gòtica; se'n van aprofitar els carreus molts dels quals procedien del castell que abans havia ocupat el mateix punt de la població. Una cripta no és més que l'antiga cisterna de la fortalesa. La façana està dividida en tres àmbits per pilastres que la ressegueixen de dalt a baix. En el central s'hi obre el portal rectangular flanquejat per columnes de capitells corintis; el seu damunt una fornícula no hi té la imatge que havia de ser de la patrona; més amunt un òcul circular motllurat i, per coronament, una cornisa semicircular convexa al centre que als laterals agafa formes arrodonides convexo-còncaves; totes elles amb un pinacle al damunt menys a l'esquerra on hi ha aixecada l'espadanya. **Campanar** d'espadanya que va ser aprofitat de la construcció inacabada del que havia de ser de torre. Hi ha oberts dos ulls d'on pengen dues campanes, la *Maria Assumpta* i la *Sebastiana.* Situació: damunt el mur frontal en l'àmbit situat a l'esquerra. L'amplada de la seva base arriba als 4'6 metres. Alçada: 18'75 metres. Són mesures aproximades.

AVINGANYA Mare de Déu dels Àngels, antic monestir trinitari, sense culte.

Altitud: 100 metres. Municipi de Serós

Església aixecada al segle XII (1250) però molt modificada en temps del gòtic. Consta d'una nau rectangular capçada a ponent per un absis poligonal de cinc costats i un transsepte. Al segle XVI s'hi afegí un claustre i el campanar. Portal obert al mur de la capçalada sud del transsepte; el forma una arcada de grans dovelles que descansa en muntants de carreus grans ben escairats; tot el marc està resseguit per un estret canal; un senzill bordó el cobreix damunt unes fines impostes. **Campanar** de torre aixecat al segle XVI de planta quadrada (4'56 x 4'56 m) amb un primer cos cúbic i dos cossos més al damunt de perímetre un pèl més reduït separats per una fina motllura; queda coronat per una escassa cornisa motllurada i per un terrat amb balustrada. Sota terrat hi ha la cel·la oberta per finestres en arc de mig punt, una a cada cara. Els murs tenen paraments de carreus petits ben escairats i disposats en filades uniformes. Es troba adossat al mur del transsepte en el seu angle sud-oest. Alçada: 19'80 metres, mesura aproximada.

LLEIDA Mare de Déu del Pilar

Altitud: 155 metres.

Església moderna, d'una nau amb capçalera circular, cor estret i llarg sobre l'atri; una capella lateral rectangular; portal vidriat i tancat amb reixes que ocupa tota l'amplada de la nau. Murs, tan a l'exterior com a l'interior, amb paraments de maó vist. **Campanar** de torre, segurament de planta circular, encara per construir, projectat per tenir un reflector de raig làsser amb el que es pretén que sigui vist des de ben lluny. La campana tubular projectada pesa uns 100 quilos. Situació: exempt, emplaçat en l'angle esquerre de la façana principal, angle nord-est de l'edifici. Només és un projecte**.** Alçada prevista: 48'00 metres.

LLEIDA Sant Josep Obrer

Altitud: 160 metres. Barri dels Magraners, plaça Joan XXIII.

Església aixecada el 1991. Consta d'una nau de planta triangular amb murs de maó vist i un cancell exterior. Arquitectes: A. Acebrón i Sánchez-Fortun, R. Artigues i Codó, R. Sanabria i Boix **Campanar** exempt format per tres pals de ferro units per cinc barres en triangle a diversos nivells. Sosté dues campanetes sota una placa circular metàl·lica i amb dos focus; dada obtinguda amb els mateixos plànols arquitectònics. Situació: exempt, al davant de la façana. Alçada: 10'50 metres.

LLEIDA Sant Martí, sense culte

Altitud: 160 metres.

Església romànica dels segles XII i XIII. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberta per una volta de canó apuntat sobre arcs torals que descansen en columnes adossades als murs; l'absis semicircular de la capçalera orientada a llevant queda ornat per l'exterior només per una senzilla motllura sota cornisa damunt permòdols cúbics. Una capella dedicada al Santíssim fou afegida al segle XV. A la façana principal, a ponent, hi ha una bonica portalada romànica amb cinc arquivoltes de mig punt en degradació que descansen en una imposta i en quatre columnetes; l'arcada del fons, de grans dovelles, també es troba damunt una imposta senzilla i de muntants de carreus ben escairats; uns pedestals sostenen totes les columnetes i els muntants. Al davant del portal una escala de vuit graons permet salvar el desnivell de l'entrada respecte de la via pública. Damunt el portal un finestral en arc de mig punt permet il·luminar l'interior del temple. Sense cornisa frontal, els murs del temple tenen paraments de petits carreus ben escairats i ordenats en filades uniformes, tots en pedra vista marronosa. Al mur sud, al segle XIX s'hi incorporà un nou portal romànic procedent de la població d'El Tomillo (Osca); el formen dues arcades de mig punt en degradació damunt senzilles impostes. **Campanar** afegit al segle XIX consistent en una espadanya de tres grans ulls en arc de mig punt disposats en dos nivells; en l'inferior els dos que s'obren estan ornats amb sengles bordons. Dues teuladetes de dos vessants, força destacades les inferiors, cobreixen els dos pisos; en el superior l'espadanya està situada al centre de la inferior i del seu ull hi penja una campaneta; queda coronada per una creu de pedra. Està aixecat damunt i al centre del mur frontal. La base fa 6 metres d'amplada i l'alçada arriba als 28'50 metres. Les mesures són aproximades.

SUNYER La Nativitat

Altitud: 211 metres.

Església aixecada al final del gòtic i a principis del Renaixement i per això té característiques dels dos estils. Consta d'una nau rectangular acompanyada de capelles laterals i capçada per un absis semicircular ornamentat amb permòdols sota cornisa. La nau queda coberta amb una volta de canó sobre de dos arcs torals de mig punt, les capelles amb voltes gòtiques de creueria. Una portalada barroca queda oberta al mur dels peus del temple; el portal en arc de mig punt amb dovelles damunt impostes senzilles queda flanquejat per pilastres toscanes d'escàs relleu que sostenen una cornisa senzilla i un frontó amb els costats superiors fent concavitat; una ornamentació barroca en espiral flanqueja les pilastres; al seu damunt s'hi obre un òcul circular atrompetat. Una segona porta romànica amb dues arquivoltes en arc de mig punt i en degradació es troba al mur nord avui entre capelles que l'han mig ocultat. **Campanar** d'espadanya de quatre ulls en arc de mig punt disposat en dos nivells; en el superior hi pengen campanes; el cos superior separat de l'inferior per una senzilla motllura, és lleugerament més reduït d'amplada i de gruix. Està aixecat damunt el mur lateral nord en el punt de l'antiga portalada romànica. La seva base fa 5 metres d'amplada i l'alçada arriba als vuit metres; són mesures aproximades.

VILANOVA DE SEGRIÀ Sant Sebastià

Altitud: 255 metres.

Església aixecada en el segle XIII en estil romànic tardà; fou reformada al XVIII quan s'allargà. Consta d'una nau rectangular capçada per un absis semicircular sense altra ornamentació que una cornisa que descansa en permòdols alguns dels quals tenen relleus figuratius; l'arc presbiteral és ample i la volta de quart d'esfera de l'absis descansa en una senzilla imposta. Se li afegiren tardanament capelles a banda i banda de manera que aparenten un transsepte i també dos robustos contraforts propers al frontis, un a cada banda. Els murs presenten paraments de carreus

mitjans de pedra marronosa. El mur del frontis aixecat al segle XVIII té un portal en arc de mig punt i una ampla finestra en arc rebaixat a mitja alçada; queda coronat per una senzilla cornisa motllurada. **Campanar** d'espadanya closa amb tres ulls en arc de mig punt, dos de grans en el nivell inferior on hi pengen campanes i un de petit al centre i a la part alta; queda tancat per teuladetes de dos vessants de poca inclinació; té un petit pinacle al cim. Es troba aixecat damunt i al centre del mur frontal, als peus del temple. He calculat que l'amplada fa 3'80 metres i que l'alçada arriba fins als 11'55; les mesures són aproximades.

LA SELVA

CAMPANARS EN ORDRE ALFABÈTIC DE MUNICIPIS

Municipis i poblacions	Parròquies	Alçades en metres
Amer	Santa Maria	45'60
Sant Climent d'Amer	Sant Climent	23'42
Anglès	Sant Miquel	25'00
Arbúcies	Sant Quirze	31'00
Cerdans	Sant Cristòfol	13'24
Joanet	Sant Mateu	16'89
Blanes	Santa Maria	30'85
Breda	Santa Maria	35'17
Brunyola	Sant Fruitós	23'80
Sant Martí Sapresa	Sant Martí	16'58
Caldes de Malavella	Sant Esteve	24'44
Franciac	Sant Mateu	18'66
Santa Seclina	Santa Seclina	23'42
Cellera de Ter, La	Mare de Déu de Sales	30'00
Fogars de Tordera	Sant Cebrià	16'53
Ramió	Sant Andreu	18'54
Hostalric	Santa Maria	24'20
Lloret de Mar	Sant Romà	30'75
Maçanet de la Selva	Sant Llorenç	31'22
Martorell	Sant Pere	24'00
Massanes	Sant Esteve	20'75
Osor	Sant Pere	26'43
Santa Creu d'Horta	Sant Jaume	14'04
Riudarenes	Sant Martí	29'30
L'Esparra	Sant Martí	25'50
Riudellots de la Selva	Sant Esteve	27'00
Santa Coloma de Farners	Santa Coloma	36'20
Castanyet	Sant Andreu	17'35
Sant Miquel de Cladells	Sant Miquel	15'15
Vallors	Santa Margarida	13'99

Sant Feliu de Buixalleu	Sant Feliu	19'23
Gaserans	Sant Llorenç	20'50
Grions	Sant Gabriel	22'00
Sant Hilari Sacalm	Sant Hilari	36'70
Sils	Santa Maria	23'67
Vallcanera	Santa Eulàlia	24'09
Susqueda		
Sant Martí Sacalm	Sant Martí	13'06
Tossa de Mar	Sant Vicenç	28'50
Vidreres	Sant Iscle	26'41
Vilobí d'Onyar	Sant Esteve	40'00
Salitja	L'Assumpció	23'30
Sant Dalmai	Sant Dalmau	24'00

Alçada mitjana: 24'49 metres

PARRÒQUIES AMB CAMPANAR DE TORRE, UNA A UNA

AMER Santa Maria, antic monestir

Altitud: 200 metres.

Església de l'antic monestir romànic del segle XII amb elements anteriors del segle XI; fou reconstruïda al segle XVII en estil gòtic després d'ésser desfeta al segle XV per un terratrèmol. Consta de tres naus rectangulars de tres trams capçades a llevant per tres absis semicirculars, dos d'ells romànics amb arcs cecs i lesenes llombardes; el tercer modern n'imita un de romànic. La façana és del segle XVI refeta el 1946. La nau principal està coberta per una volta de canó lleugerament apuntada i descansa damunt dos arcs torals; està separada de les laterals per arcs formers de mig punt, dos per banda, damunt tres conjunts de quatre columnetes que descansen en una gran base comuna quadrada elements que substituïren al segle XVII els primitius pilars romànics; sobre el mur que s'aixeca per damunt de l'arc triomfal de l'absis major hi ha un òcul circular. Els seus murs interiors tenen paraments de carreus matussers, els exteriors estan arrebossats. Una construcció que aparenta una nau a la banda de tramuntana, acabada en un nou absis semicircular de caire romànic més modern que els tres originals fa que amb les capelles obertes al migdia pugui fer pensar que hi ha una nau transversal propera a la capçalera i constituir un transsepte. Un cor alt als peus del temple amb barana de fusta descansa en una volta d'aresta i en un arc carpanell.

Dimensions: 29'15 x 6'33 x 12'85 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 15'55 metres; el fals transsepte en mesura 30'00 x 6'53 x 6'85.

Guarda una pica baptismal d'un sol bloc de pedra de línies laterals poc corbades amb decoració en baix relleu, segurament del segle XII.

Campanar del 1900 de planta quadrada (8'00 x 8'00 m). El primer cos carreuat és d'origen romànic. Sobre d'ell hi ha un altre cos amb l'esfera d'un rellotge separat del primer per una ampla motllura; es troba arrebossat simulant carreus. El cos superior o cel·la també de planta quadrada i

caires aixamfranats, separat de l'anterior per una fina motllura, té quatre finestres estretes d'arc de mig punt amb el marc ressaltat, una a cada cara; hi pengen campanes. Està coronat per un fris d'arcs cecs sota la cornisa i per una cúpula apuntada de racó de claustre de rajola blanca i roja.

Situació: sobre la nau lateral del nord proper al frontis encarat a ponent.

Alçada: 45'60 metres.

Esveltesa: 5,7

ANGLÈS Sant Miquel

Altitud: 181 metres.

Església renaixentista tardana aixecada el 1595 i completada entre el 1629 i el 1662; fou allargada el 1921. Consta d'una nau rectangular de cinc trams coberta amb una volta de llunetes sobre quatre arcs torals de mig punt acompanyada de capelles laterals a cada banda i capçada per un absis semicircular cobert per una volta de petxina de quart d'esfera. Un atri queda tancat per un gran envà vidriat amb marcs de fusta. Un cor alt als peus del temple amb barana de fusta descansa en un arc carpanell i una volta de llunetes. El frontis té un senzill portal rectangular de pedra blanquinosa amb llinda i carreus ben escairats, una rosassa motllurada i atrompetada a mitja alçada i un petit òcul circular sota mateix del vèrtex superior de la cornisa angular. Té un segon portal al centre del mur de ponent. Els seus murs estan arrebossats i pintats en un color rosa pàl·lid.

Dimensions: 26'16 x 8'40 x 12'22 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; la llargada inclou l'atri que té una profunditat de 2'70 metres. L'amplada total des del fons de les capelles fa 17'25 metres.

Guarda una imatge de *La Mare de Déu del Remei* d'estil renaixentista que és la reproducció de l'original destruïda el 1936; l'actual és deguda a l'escultor Salgueda.

Campanar d'estil eclèctic aixecat en el segle XIX i refet el 1940. Té un primer cos de planta quadrada (4'00 x 4'00 m); el segon octagonal hi té la cel·la; està separat del primer per una destacada motllura composta; hi té obertes quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada costat altern; hi pengen tres campanes, una d'elles de 199 quilos té data de fosa del 1945. Està coronat per una cornisa motllurada molt ressaltada i una cúpula de vuit sectors triangulars desiguals; els quatre grans tenen grans esferes vidriades que il·luminen el seu interior; queda coberta amb peces vermelloses de ceràmica vidriada. Els seus murs estan arrebossats i pintats com el frontis. Entrant al temple, a la dreta de l'atri, hi ha el portal que dóna a les escales que pugen fins al cor; després de travessar-lo es passa a l'interior del campanar; allí s'hi aixeca un cilindre d'obra; pel seu interior hi puja una estreta escala de cargol amb graons de maó sobre una volta helicoïdal.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a migdia.

. Alçada: 25'00 metres.

Esveltesa: 6,2

ARBÚCIES Sant Quirze

Altitud: 315 metres.

Església aixecada en gòtic tardà al segle XVI; el 1898 es va prolongar. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta ogival simple i capçada per un absis poligonal de cinc costats; està acompanyada de capelles laterals; els arcs que hi donen pas són lleugerament apuntats i els muntants de les capelles laterals són de granit gris. Un cor alt als peus del temple amb barana de fusta cobert per una volta d'aresta descansa en un arc carpanell i una volta rebaixada de creueria. El

portal rectangular amb marc de carreus ben escairats de pedra grisenca es troba en la façana lateral sud en la mateixa base del campanar.

Campanar de planta quadrada (5'90 x 5'90 m) bastit amb murs de carreus al primer cos; al seu damunt s'hi troben tres cossos més separats per motllures prominents; estan arrebossats i queden reforçats amb carreus a les cantoneres. Al damunt de l'últim cos ornat amb pinacles de bola als angles s'hi aixeca una torrella octagonal irregular amb finestres d'arc de mig punt a cada cara alterna amb cornisa destacada i una teulada piramidal. La cel·la té obertes quatre finestres poc amples d'arc de mig punt, una a cada costat; hi pengen campanes.

Situació: adossat al mur de migdia damunt de la capella lateral propera als peus de temple.

Alçada: 31'00 metres.

Esveltesa: 5,2

BLANES Santa Maria

Altitud: 25 metres.

Església gòtica del segle XIV, iniciada cap el 1319 i completada cap a finals de segle. Consta de tres naus rectangulars de cinc trams cobertes amb voltes ogivals sustentades sobre pilars que sostenen arcs formers molt apuntats; està capçada per un absis poligonal. Té cor i cancell. Els seus murs tenen paraments de carreus petits, ben escairats i disposats en filades uniformes. A la façana principal, centrat, s'hi obre el portal gòtic rectangular sota quatre arcades apuntades ben dovellades i en degradació amb un bordó que cobreixen un timpà nu; descansen en semi-columnetes adossades als muntants; a mitja alçada hi ha oberta una gran rosassa motllurada i atrompetada; el límit horitzontal superior està coronat per merlets esglaonats.

Arquitecte: Arnau Bergués, segle XIV.

Guarda frescos de Jaume Busquets i Mollera: *L'Eucaristia* i altres; de Ricard Ferrer: *El Ressuscitat* (2000); i talles de Josep M. Bohigas (1954) i de Jaume Busquets (1960).

Campanar gòtic del segle XIV. Té planta rectangular (5'35 x 6'35 m); s'hi distingeixen tres cossos, el primer, alt com el frontis, i dos més de superiors d'igual alçada separats per senzilles motllures; en ells s'hi obren a cada cara dues finestres d'arc apuntat i motllurat damunt fines impostes. Està coronat per una cornisa i un terrat amb barana de merlets. Els seus murs tenen paraments de pedra marronosa carreuada ben escairada disposada en filades com la resta de la façana; una esfera horària es troba al dessota de les finestres a la cara frontal.

Situació: sobre l'ala esquerra del temple fent angle al nord-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 30'85 metres.

Esveltesa: 4,8

BREDA Sant Salvador

Altitud: 169 metres

Església que formava part de l'antic monestir romànic de Sant Salvador consagrada el 1068; fou refeta al segle XIV poc abans del 1337 i al XVI en estil gòtic. Consta d'una nau rectangular capçada a llevant per un absis poligonal de set costats; als primers costats de l'absis hi ha obertes capelles en arcs de mig punt, dues a cada banda; també n'hi ha una altra d'oberta al fons on es troba la imatge de la Mare de Déu romànica que ja es trobava en la primitiva església. La façana del XVI

té una portalada gòtica atrompetada amb quatre arcades i un bordó culminat en un arc conopial que acaba en unes fines motllures verticals goticitzants; tot el conjunt és en pedra blanquinosa que descansa en un alt sòcol i que deixen sobre el portal d'arc rebaixat un ampli timpà amb una petita imatge al centre; a mitja alçada s'hi obre una gran rosassa motllurada i atrompetada; el perfil superior és mixtilini, horitzontal al centre i còncau als laterals i amb petits pinacles en els vèrtexs. El seu mur presenta un parament de carreus mitjans i petits ben escairats, irregulars, disposats en filades uniformes en pedra d'un to lleugerament torrat; en la portalada la pedra és blanquinosa; els nervis i arcs del temple són de pedra blanquinosa que contrasta amb els murs de paraments de paredat de color fosc.

Conserva una galeria de l'antic claustre romànic del segle XIII del primitiu monestir i que ara queda adossada a la façana lateral de migdia.

Dimensions: 33'00 x 12'00 metres respectivament de llargada i amplada.

Campanar romànic llombard del segle XI (1068) que pertanyia a l'antic monestir de Sant Salvador. Té planta quadrada (7'15 x 7'15 m). Els seus paraments presenten carreus petits, matussers, irregulars i ordenats en filades; està coronat per una cornisa amb uns frisos de dents de serra i arcs cecs al dessota i una teulada a dos vessants baixa oculta per una filera de merlets esglaonats situats damunt de la cornisa d'on surten gàrgoles als angles. Està dividit en quatre pisos de finestres, geminades en els dos superiors, dues a cada costat, i dues finestres d'arc de mig punt en els dos inferiors, tots ells separats per sèries d'arcuacions cegues i frisos dentats; el cos inferior està dividit en dos pisos per frisos com els de les parts altes i amb espitlleres en cadascun; les cantoneres estan ressaltades a manera de lesenes.

Situació: adossat al mur lateral esquerre, el de tramuntana, proper a l'absis.

Alçada: 35'17 metres; tradicionalment es diu que en fa 32; amb tot, crec que he fet el meu càlcul amb tota cura i per això em sembla més de fiar l'alçada que dono.

Esveltesa: 5

BRUNYOLA Sant Fruitós

Altitud: 247 metres.

Església romànica de finals del segle XI i de principis del XII; fou refeta al segle XVI després de caure la primitiva pels terratrèmols del 1428; solament se n'han aprofitat part dels murs, dues làpides i l'antiga portada. Consta d'una nau rectangular. El frontis pintat de color rosat i amb una espadanya de dos ulls sense campanes al cim té un portal dovellat en arc de mig punt. Dues làpides amb escriptura medieval estan incrustades a la dreta de la façana encarada a l'oest. Els murs presenten paraments de paredat arrebossats i pintats en lleuger toc groguenc. L'edifici està situat a la part alta del lloc; té al davant unes amples grades que li donen accés des de la plaça del poble.

Campanar exempt de planta circular (perímetre: 18'84 metres i diàmetre 6) unit al frontis per un mur de 8'40 metres. Era una antiga torre cilíndrica del segle XIII del castell; té la base atalussada d'uns 6 metres de diàmetre i un segon cos octagonal on s'hi ubica la cel·la. Està coronada per una agulla piramidal vuitavada. En aquest segon cos s'hi obre una finestra d'arc de mig punt amb una campana; altres finestres tenen marc rectangular. Els seus murs tenen paraments de paredat amb un arrebossat mig perdut i ennegrit per humitats.

Situació: a la dreta del frontis orientat a ponent, unit al mur de migdia per una paret on s'hi obre una porta per donar pas a una edificació veïna.

Alçada: 23'80 metres.

Esveltesa: 4

CALDES DE MALAVELLA Sant Esteve

Altitud: 94 metres.

Església romànica de principis del segle XII; se'n conserven els tres absis i les naus; en època barroca es van fer reformes visibles sobretot al frontis i s'hi afegiren dues capelles per banda. Consta de tres naus rectangulars, la central coberta amb una volta de canó apuntada damunt una imposta que la recorre en la seva base, i les laterals amb voltes d'aresta; tant les voltes com els murs interiors mostren paraments de carreus ben escairats; la separació de les tres naus la fan, per banda, dos robustos pilars rectangulars de grans carreus que sostenen tres arcs formers de mig punt, més amples els que es troben propers al presbiteri; el de l'esquerra d'aquest punt té una columna troncocònica, segurament aprofitada de les restes que els romans deixaren a la població, que el sosté pel centre; reforça l'arc que ha de sostenir el gran pes del campanar aixecat en aquell punt. A la capçalera de cada nau hi ha un absis semicircular, més gran el central, amb decoració exterior sota de la cornisa motllurada a base de frisos d'arcs cecs i de dents de serra; presenten paraments de carreus ben escairats en filades regulars sobre un sòcol de carreus grossers que constitueixen uns fonaments que situen les bases dels absis al mateix nivell de la planta de l'església; el central sembla lleugerament sobrealçat.

El temple fou modificat al segle XVII amb un nou frontis; la portada classicitzant té un portal rectangular flanquejat per unes pilastres toscanes adossades als muntants, dues per banda, sobre un mateix pedestal, un entaulament dòric i una fornícula amb la imatge del patró; una rosassa motllurada i atrompetada amb bordó queda oberta a mitja alçada així com una finestra rectangular per banda i una de petita sota la cornisa angular; unes grades al davant del portal hi donen accés. Quan va caldre restaurar el frontis modernament es va trobar un arcosoli que havia quedat recobert i que avui es ben a la vista al cantó esquerre del portal; inclou un sarcòfag del segle XII que acull les despulles d'un tal Joan Llambordí.

Els murs interiors mostren uns paraments de pedra blanca de carreus mitjans o grans ben escairats amb el gruix del morter força visible; els murs exteriors també mostren paraments de carreus ben escairats de mida mitjana i d'una tonalitat vermellosa; el del frontis està arrebossat i decorat amb un tema geomètric repetit en filades amb tractament d'esgrafiat.

Dimensions: 24'24 x 6'08 x 9'67 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus és de 16'04 metres; des del fons de les capelles laterals en fa 25.

Arquitecte: Esteve Farnés de Sant Feliu de Guíxols pel que fa a les reformes modernes.

Campanar de base romànica poc posterior a l'aixecament del temple; fou refet al segle XVII, cap el 1670, però deixat inacabat. Té planta quadrada (5'69 x 5'69 m) i està coronat per una minsa cornisa amb gàrgoles als angles i una coberta gairebé plana sobre la cel·la protegida per una escassa barana. La cel·la té dues finestres altes i estretes d'arc de mig punt per banda sota mateix de la coberta. En una instal·lació interior de fusta hi pengen dues campanes: la campana *Petita* pesa uns 72 quilos i la *Grossa* 422; totes dues foren foses al voltant del 1945.

Els murs de pedra mostren carreus escairats irregulars i matussers fins a mitja alçada i ben escairats amb aspecte d'ésser més recents als cossos superiors; una motllura decora la base de les finestres; el sòcol és de paredat matusser. El mur de migjorn té adossada una torre semicilíndrica que arriba fins al nivell inferior de les finestres; per allí hi puja una escala de cargol que comença a la sagristia i que també comunica amb una escala exterior adossada al mur de tramuntana i que permet accedir a les estances agençades per a reunions de treball damunt de les naus laterals. Des d'allí s'accedeix també a l'escala que arriba a la cel·la; aquesta té una coberta en forma de cúpula rebaixada. Una petita trapa permet, amb una escala de mà, accedir a la coberta o terrat.

Situació: incorporat a l'ala de tramuntana de l'església, proper als absis encarats a llevant.
Alçada: 24'44 metres.
Esveltesa: 4,3

CASTANYET Sant Andreu
Altitud: 200 metres. Municipi de Santa Coloma de Farners

Església romànica del segle XIII molt modificada en l'època del barroc. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes i de dos passadissos laterals; està capçada per un absis semicircular d'un mur de maçoneria; als paraments interiors pintats s'hi veuen unes imatges en mal estat de conservació. La façana principal està tapiada per una construcció veïna; un òcul superior d'aquesta façana encara es troba visible perquè està per sobre de l'edifici adossat. Els seus murs tenen paraments de maçoneria i paredat.

Campanar exempt, de planta gairebé quadrada (4'00 x 4'10 m), coronat per una coberta piramidal; tan ella com els seus murs es troben arrebossats i emblanquinats però en un estat precari per humitats i negrors; estan mancats de qualsevol element decoratiu. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja alguna campana.
Situació: angle nord-est del temple, proper al mur lateral nord, a l'altura del mur dels peus del temple, a llevant.
Alçada: 17'35 metres.
Esveltesa: 4,2

LA CELLERA DE TER Mare de Déu de Sales
Altitud: 166 metres.

Església del 1627 aixecada en estil renaixentista tardà. Consta d'una nau rectangular goticitzant capçada per un absis semicircular. El frontis té un portal rectangular amb marc de pedra carreuada aixoplugat sota d'un porxo davanter recent cobert per una teuladeta de dos vessants apuntalada per dues fines columnes de pedra; per damunt del porxo apareixen una petita finestra d'arc de mig punt estreta i atrompetada i una rosassa motllurada a mitja alçada; per coronament hi té una fina cornisa sinuosa amb petits pinacles als angles, semicircular convexa al centre i lleugerament còncava als laterals. Els seus murs estan arrebossats i pintats en un color blanquinós un pèl tintat de violeta amb cantoneres de carreus en pedra fosca ben visibles. Tocant a l'absis s'aixeca una torre cilíndrica que feia les funcions de comunidor.

Campanar de base romànica i cos renaixentista. Té planta quadrada (6'50 x 6'50 m). Els seus murs arrebossats tenen carreus foscos a les cantoneres. Està coronat per una cornisa minsa amb gàrgoles als angles i una agulla piramidal; algunes finestres rectangulars es troben a la cara frontal a diversos nivells. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt emmarcades per carreus foscos; n'hi ha una a cadascun dels quatre costats; hi penja alguna campana.
Situació: adossat al mur lateral esquerre fent angle amb el frontis.
Alçada: 30 metres; la torre en fa 22 i l'agulla 8.
Esveltesa: 4,6

CERDANS Sant Cristòfol

Altitud: 840 metres. Municipi d'Arbúcies

Església romànica de fi del segle XI o principis del XII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó sobre un arc toral i capçada a llevant per un absis semicircular amb cornisa motllurada de manera senzilla i un fris d'arcs cecs al dessota amb lesenes típiques de l'art llombard; un fals transsepte de temps posterior al romànic el formen dues capelles laterals properes a la capçalera. El seu portal en arc de mig punt amb dues senzilles arcades ben dovellades amb peces petites es troba obert a la façana lateral sud amb dos graons al seu davant. Els seus murs mostren paraments de carreus petits, irregulars i matussers ordenats en filades; estan ornats amb sèries d'arcuacions cegues sota la cornisa als murs laterals del nord i sud.

Dimensions: 12'00 x 4'00 x 9'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 11'40 metres.

Campanar romànic tardà. Té planta quadrada (2'90 x 2'90 m). Està coronat per una cornisa i una teulada piramidal amb bola al cim. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt i marc de petites peces, una a cada costat; hi penja alguna campana; una d'aquestes finestres avui es troba tapiada. Els seus murs tenen paraments de maçoneria matussera amb carreus a les cantoneres.

Situació: sobre la volta de l'absis, situat a llevant.

Alçada: 13'24 metres.

Esveltesa: 4,5

L'ESPARRA Sant Martí

Altitud: 180 metres. Municipi de Riudarenes

Església del segle XVIII. Consta d'una nau rectangular. El frontis té un portal en arc carpanell, alguna obertura que recorda l'estil ogival i una senzilla cornisa angular. Els seus murs tenen paraments de paredat amb un arrebossat blanquinós malparat per negrors i humitats; una cornisa sobresurt al llarg dels seus murs laterals oberts, només, per alguna finestra en arc apuntat i algun òcul.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té planta rectangular (4'30 x 3'35 m) i queda coronat per una minsa cornisa amb petits merlets esglaonats i amb una cúpula de racó de claustre escapçada; tres senzilles motllures senyalen sengles cossos, els dos superiors amb finestres d'arc apuntat, una a cada cara, algunes d'elles mig cegades. Els seus murs tenen paraments de paredat amb un arrebossat blanquinós en mal estat.

Situació: a l'angle sud-oest del frontis orientat a ponent.

Alçada: 25'50 metres.

Esveltesa: 6

FOGARS DE TORDERA Sant Cebrià

Altitud: 45 metres.

Església gòtica tardana del 1590 amb modificacions posteriors. Consta d'una nau rectangular amb capçalera semicircular a llevant i acompanyada d'un comunidor exempt, a tocar. El frontis té un portal rectangular amb marc de pedra carreuada de color beix, amb reixa, fornícula sense imatge i un petit òcul atrompetat a mitja alçada. Els seus murs tenen un arrebossat blanquinós en mal estat per negrors i humitats.

Campanar de planta rectangular (3'87 x 4'22 m) que, de fet, consisteix en la cel·la situada damunt mateix dels peus de la nau; està coronat per una cornisa i un terrat amb barana de merlets esglaonats de maó. Té dues finestres d'arc de mig punt a la banda de ponent, la del frontis, i una a cadascuna de les altres tres; hi penja alguna campaneta.

Situació: damunt i al centre dels peus de la nau encarats a ponent.

Alçada: 16'53 metres.

Esveltesa: 4

FRANCIAC Sant Mateu

Altitud: 140 metres. Municipi de Caldes de Malavella

Església amb vestigis romànics del segle XIII al mur nord; fou reconstruïda al segle XVIII entre el 1762 i el 1773 en estil neoclàssic auster. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta lleugerament apuntada sostinguda per tres arcs torals; té capçalera recta, cor alt i cancell. La façana principal té un portal classicitzant rectangular amb pilastres d'escàs relleu adossades als muntants i un entaulament senzill; al seu damunt hi ha una fornícula amb imatge, un petit òcul circular motllurat i atrompetat, tot en pedra grisa, i la cornisa angular que manifesta una teulada de doble vessant. Els seus murs estan arrebossats i emblanquinats amb carreus visibles a les cantoneres; al cantó de tramuntana hi ha un pany de paret vella possiblement d'època romànica.

Campanar inacabat, coetani del temple reconstruït. Té un primer alt cos de planta quadrada (4'90 x 4'90 m); el segon constitueix la cel·la i té planta octagonal; està coronat per una cornisa motllurada i una teulada vuitavada molt plana. Els seus murs, com els de tot el temple, estan arrebossats i emblanquinats amb carreus grans i foscos a les cantoneres. La cel·la queda oberta amb vuit finestrals d'arc de mig punt sobre senzilles impostes, un a cada cara; hi penja una campana. Té una motllura al seu dessota; dues espitlleres són visibles a diversos nivells a la cara del migdia. Una escala d'obra que va de paret a paret puja fins a la cel·la.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 18'66 metres.

Esveltesa: 3,8

GASERANS Sant Llorenç

Altitud: 120 metres. Municipi de Sant Feliu de Buixalleu

Església amb vestigis romànics del segle XI a l'absis i al mur lateral sud amb arcuacions llombardes sota la cornisa i també a part del nord; ha estat molt modificada al segle XIX amb un estil barroc tardà. Consta d'una nau capçada per un absis poligonal a l'exterior i semicircular per dins i coberta per una volta de llunetes damunt arcs torals apuntats. Els seus murs tenen paraments de carreus granítics de pedra de Santa Coloma de Farners. La llinda de la porta que mena a la sagristia té senyalada la data de 1646, en canvi a la llinda del portal d'entrada n'hi ha una altra que és més tardana: 1828. El frontis orientat a ponent amaga una teulada de dos vessants i està coronat per una minsa cornisa convexa al centre i còncava als laterals ornada amb petits pilastres als extrems i un al centre.

Guarda un grup de *La Pietat* de l'escultor Solans, i una pica baptismal ovalada de pedra d'un sol bloc.

Campanar amb els paraments romànics de finals del segle XI en la part baixa fins a les finestres. Té planta gairebé quadrada (3'65 x 3'70 m). Està coronat per una minsa cornisa amb merlets esglaonats i, al damunt de la coberta, una agulla piramidal. Els paraments de la part superior, els de la cel·la i la barana tenen carreus ben escairats; la resta del cos superior és de maçoneria barroera amb carreus grans a cantoneres, en part arrebossats i els de la base romànics són de carreus matussers irregulars. La cel·la mostra uns finestrals d'arc de mig punt a cada banda; el del nord està mig paredat; unes altres finestretes d'arc de mig punt es troben a mitja alçada.

Situació: adossat al mur de tramuntana prop de la capçalera encarada a llevant.

Alçada: 20'50 metres.

Esveltesa: 5,5

GRIONS Sant Gabriel

Altitud: 140 metres. Municipi de Sant Feliu de Buixalleu

Església antiga, molt modificada al segle XIX, restaurada recentment. Consta d'una nau rectangular bastida amb murs arrebossats i emblanquinats; hi té petits carreus rogencs a cantoneres. El frontis té un portal rectangular de marc de pedra amb la llinda lleugerament arquejada; a mitja alçada s'hi obre una rosassa motllurada i dues finestretes d'arc apuntat a banda i banda, i queda coronat per una cornisa angular amb una petita creu al cim; té un sòcol arrebossat en material gris fosc.

Campanar coetani del temple. Té un primer cos de planta quadrada (3'80 x 3'80 m); el segon, de caires amplament aixamfranats, està separat del primer per una motllura que és la prolongació de la fina cornisa de la façana; està coronat per una de destacada i motllurada i per un terrat amb barana d'obra i pinacles en alguns angles; sobre terrat s'aixeca una torrella quadrada amb contraforts als caires i coberta per una cúpula de racó de claustre amb una creu al cim, creu no inclosa en el càlcul de l'alçada. La cel·la queda oberta per finestrals d'arc de mig punt amb barana de balustres de material rogenc, un a cada cara; hi penja alguna campana. Estan decorats per una senzilla motllura fosca al damunt que, per sobre dels arcs, fa de bordó i per una altra, també fosca, a sota mateixa dels finestrals. Els seus murs estan arrebossats i emblanquinats amb carreus rogencs a les cantoneres del primer cos; mostren algunes humitats i negrors.

Situació: sobre l'ala esquerre del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 22'00 metres.

Esveltesa: 5,7

HOSTALRIC Santa Maria, Mare de Déu dels Socors

Altitud: 189 metres.

Església construïda en estil gòtic tardà i del Renaixement reconstruïda a principis del XIX amb detalls que recorden el barroc després d'haver sofert destruccions (1810) durant les guerres amb França i en la guerra civil del 1936. Consta d'una nau rectangular coberta amb voltes de creueria sobre arcs torals de mig punt i capçada per un absis poligonal; l'acompanyen algunes capelles laterals. Ha estat bastida amb murs de pedra marronosa amb paraments de maçoneria a la façana principal; en ella hi ha el portal rectangular amb marc de dovelles i carreus ben escairats de pedra clara, una fornícula amb imatge coronada per un frontó triangular, una gran rosassa motllurada a mitja alçada i dues finestres rectangulars sota d'una simple cornisa angular.

Guarda una imatge de *La Mare de Déu del Socors* d'estètica barroca.

Campanar d'estil merament funcional. Té un primer cos de planta quadrada (5'10 x 5'10 m) amb paraments de maçoneria marronosa i carreus a cantoneres de pedra clara; després d'una motllura de separació s'aixeca un segon cos on s'ubica la cel·la que contrasta de l'inferior pel seu arrebossat emblanquinat; sembla acabat de fer o refet, i no concorda gens amb el cos inferior i es pot considerar com un nyap estètic (campanar de vainilla i xocolata), així ho he vist en anar-hi dues vegades l'any 2000; s'hi obren dues finestres d'arc de mig punt per banda emmarcades amb maó rogenc; està coronat per una minsa cornisa rogenca i un terrat amb barana d'obra fent banyes als angles. El primer cos de parets nues no té altre element que trenqui la seva verticalitat que dues finestres allargassades en arc de mig punt a diversos nivells i dues petites sageteres a la part alta, totes obertes a la cara de migdia.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis orientat a ponent.

Alçada: 24'20 metres.

Esveltesa: 4,7

JOANET Sant Mateu

Altitud: 610 metres. Municipi d'Arbúcies

Església romànica molt canviada a partir del 1619 i modificada cap el 1940. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberta amb una volta de canó i acompanyada de dues capelles laterals per banda unides entre si; això li dóna l'aspecte de tres naus; està capçada a llevant (de fet, al nord-est) per un absis semicircular d'una certa fondària ja que es troba prolongat per un tram preabsidal. El frontis a ponent té un portal dovellat i un òcul al damunt. Els seus murs estan arrebossats i emblanquinats.

Dimensions: 16'50 x 3'60 x 8'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles fa 10 metres.

Campanar del segle XIX iniciat el 1890 i acabat el 1940. Té planta (3'15 x 3'00 m) gairebé quadrada i està coronat per una cornisa i una agulla de pissarra que fa una inflexió a mitja alçada. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; té una motllura al seu dessota. Els seus murs estan arrebossats i emblanquinats; un pont l'enllaça amb la rectoria.

Situació: adossat al costat sud-est de la capçalera encarada a llevant.

Alçada: 16'89 metres.

Esveltesa: 5,3

LLORET DE MAR Sant Romà

Altitud: 6 metres.

Església aixecada a partir del 1509 i acabada el 1522; és d'estil gòtic amb elements renaixentistes i amb aportacions tardanes modernistes de principis del segle XX. Consta d'una nau rectangular capçada a llevant per un absis poligonal; l'acompanyen capelles laterals tardanes (segle XVII) i cancell. El frontis està arrebossat i pintat de blanc; hi té el portal principal de pedra grisenca amb tres obertures rectangulars, la central coberta per un frontó en arc ogival i un timpà nu, una rosassa a mitja alçada i, per coronament, una cornisa angular. La capella lateral del Santíssim que és modernista (1910-17) té una coberta amb una cúpula de mosaics a l'exterior i torrelles als angles.

Arquitecte: Bartolomé Ruffi, pare i fill, i el mestre d'obres Pere Capvern; els picapedrers foren de Girona capital. Pel que fa a les capelles modernistes del Santíssim i del Baptisteri són de

l'arquitecte Bonaventura Conill i Montobbio (1876-1946).

Guarda unes escultures en pedra del sant patró obra de Núria Torras i un retaule (1548) pintat per Pere Serafí *lo Grec* (1505/10-1567) i un altre de Jaume Fontanet (segle XVI) de família de vidriers procedents d'Ivorra (la Segarra). D'art modern hi ha, entre d'altres, una imatge de pedra de *La Mare de Déu de Loreto* i una talla del *Santcrist*, ambdues de l'escultor Enric Monjo (1896-1976).

Campanar renaixentista auster. Té planta gairebé quadrada (6'50 x 6'40 m). Està coronat per una minsa cornisa i un terrat amb barana de merlets esglaonats i una agulla piramidal aixecada al seu damunt. La cel·la està oberta amb dues finestres d'arc de mig punt a cada costat, no del tot centrades. Els seus murs tenen paraments de maçoneria de peces petites amb carreus a cantoneres tot en pedra de color daurat clar i no ofereixen cap element decoratiu que trenqui la seva verticalitat.

Situació: adossat al mur de migdia fent angle al sud-oest del frontis orientat a ponent.

Alçada: 30'75 metres.

Esveltesa: 4,7

MAÇANET DE LA SELVA Sant Llorenç

Altitud: 100 metres.

Església romànica de la segona meitat del segle XI, aixecada entre 1040 i 1079, modificada posteriorment. Consta de dues naus rectangulars cobertes amb voltes de canó lleugerament apuntades i de dos absis semicirculars a llevant, única part conservada del romànic, sobrealçats i amb els murs arrebossats exteriorment decorats amb lesenes i arcs cecs a mitja alçada el central; la volta de la nau major es troba reforçada per tres arcs torals i dividida en quatre trams, a la nau de migdia els arcs torals són dos i està dividida en tres trams. Algunes impostes de l'interior presenten figures geomètriques incises molt simples. El frontis té un portal rectangular renaixentista amb unes grades al seu davant; hi ha un òcul a mitja alçada sobre una fornícula. Al mur de migjorn hi ha una antiga porta romànica dins d'un petit atri.

Dimensions: la llargada i l'amplada de la nau major fa, respectivament, 19'80 x 6'00 metres; l'amplada de les dues naus arriba als 12 metres i l'amplada total comptada des del fons de les capelles laterals en fa 20'50.

Guarda una imatge gòtica d'alabastre de *La Mare de Déu de Cabrera*.

Campanar amb un primer alt cos romànic de planta gairebé quadrada (6'00 x 5'50 m) amb murs de paraments de petits carreus mig coberts per un arrebossat; al seu damunt, de paraments de carreus mitjans ben escairats, hi figura la cel·la de construcció posterior al romànic; hi té obertes dues finestres d'arc de mig punt a cada cara; hi penja alguna campana; té una motllura senzilla al seu dessota i està coronada per una minsa cornisa amb gàrgoles als angles i un terrat amb barana de merlets esglaonats; al seu damunt hi ha aixecada una agulla piramidal. Una torre semicilíndrica que arriba fins a la base de la cel·la es troba adossada als murs en l'angle que forma la cara de ponent del campanar amb el mur de tramuntana tota ella amb paraments de carreus ben escairats.

Situació: adossat i recolzat al centre del mur de tramuntana.

Alçada: 31'22 metres.

Esveltesa: 5,2

MARTORELL Sant Pere

Altitud: 100 metres. Municipi de Maçanet de la Selva

Església neoclàssica aixecada entre el 1830 i el 1840. Consta d'una nau rectangular, transsepte i capelles laterals. Al frontis hi ha un portal rectangular amb un marc de pedra fosca, una fornícula sense imatge al seu damunt, un òcul circular motllurat i atrompetat a la part alta i una cornisa motllurada semicircular convexa al centre amb un petit pinacle al cim; a les ales la cornisa pren forma còncava. Una graonada va des del camí que porta fins a l'església fins al llindar del portal situat en un nivell més alt. Els seus murs estan arrebossats i pintats de blanc.

Campanar coetani del temple. Té un primer cos de planta rectangular (3'94 x 4'50 m) i un segon octagonal on s'hi ubica la cel·la; en cares alternes s'hi obren finestres d'arc de mig punt amb baranes de balustres; hi pengen campanes; a les altres, a cadascuna hi figuren dues pilastres amb capitells corintis que sostenen un entaulament decorat amb petits relleus. Està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada; al seu damunt es drecen quatre robustes arcades d'obra unides al centre.

Situació: sobre l'ala dreta del temple fent angle al nord-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 24'00 metres.

Esveltesa: 5,3

MASSANES Sant Esteve

Altitud: 164 metres.

Església amb restes originals del romànic del segle XI conservades a l'absis semicircular llombard decorat amb arcuacions cegues i lesenes i amb una cornisa senzillament motllurada i un fris en dents de serra al seu dessota; el mur de l'absis mostra un parament de carreus escairats matusserament, força grans, disposats en filades regulars. Refeta al segle XVII consta d'una nau rectangular de quatre trams irregulars i de dos passadissos laterals entre capelles i un fals transsepte format per aquestes capelles laterals. La façana té un portal rectangular a base de carreus grans de pedra rogenca, una finestra igualment rectangular al seu damunt i una cornisa angular motllurada. Els seus murs estan arrebossats, pintats recentment de blanc crema i deixen entreveure els carreus ben escairats de pedra rogenca a les cantoneres i als marcs de les obertures.

Dimensions: 16'00 x 6'20 metres, respectivament de llargada i amplada; des del fons de les capelles laterals en fa 16.

Campanar barroc auster amb un primer cos de planta gairebé quadrada (3'90 x 3'54 m); el segon té els caires aixamfranats; a la seva part superior s'hi ubica la cel·la oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt sobre senzilles impostes i amb baranes de balustres, una a cada cara; està coronat per una minsa cornisa i un terrat amb balustrada i, al seu damunt, una coberta semiesfèrica de ceràmica vidriada amb pinacle al cim; una fina motllura es troba sota la cel·la. Els murs, fent joc amb la façana, estan arrebossats i pintats de blanc crema i amb carreus rogencs a cantoneres fins al cos aixamfranat; ostenten una total nuesa només trencada per l'esfera d'un rellotge a la cara frontal sota finestra i per una de sagetera a la part baixa al cantó de migdia.

Situació: sobre l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 20'75 metres.

Esveltesa: 5,3

OSOR Sant Pere

Altitud: 345 metres.

Església del segle XII (1125) esfondrada el 1427 a causa de terratrèmols i reedificada seguidament; fou modificada cap a finals del segle XVIII en estil neoclàssic quan se'n va capgirar l'orientació. Consta d'una nau rectangular i d'un transsepte. La façana principal dóna a llevant. Una torre, no més alta que la teulada de la nau, flanqueja el frontis a l'angle nord. A la façana hi figura la data de 1728 i el portal que hi ha obert té un arc rebaixat amb el marc de pedra rogenca motllurat a l'intradós amb dovelles ben picades i carreus escairats als muntants; al seu davant unes poques grades en forma semicircular hi donen accés; una petita fornícula sense imatge es troba a mitja alçada i una gran rosassa motllurada a sota la cornisa. La part central queda lleugerament ressaltada i flanquejada per dues cantoneres amb carreus grans ben escairats de pedra rogenca.

Els murs tenen paraments de maçoneria amb carreus a les cantoneres; la capçalera és recta. Al mur de migdia s'hi troba encara un parament de petits carreus irregulars i grossers que deurien pertànyer al transsepte de l'església romànica i que mostra arcuacions cegues de l'estil llombard en posició angular i un finestral d'arc de mig punt de doble esqueixada al seu centre; al cantó oposat, extrem nord del transsepte antic, també es veu avui alguna mostra del parament romànic primitiu.

Campanar neoclàssic rústic merament funcional de parets nues. Té planta gairebé quadrada (4'40 x 5'00 m); els seus murs tenen paraments de maçoneria de lloses més o menys picades amb carreus de pedra rogenca a cantoneres. Està coronat per una minsa cornisa i un terrat amb merlets esglaonats i quatre arcs apuntats units en diagonal al centre. Una escaleta exterior porta a l'entrada del campanar a uns dos metres del terra. Sota la cornisa s'hi ubica la cel·la oberta amb finestres en arc de mig punt, dues al sud i una a ponent; les dels altres costats estan tapiades.

Situació: sobre l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest de la façana lateral de migjorn i de la capçalera encarada a ponent.

Alçada: 26'43 metres.

Esveltesa: 5,2

RIUDARENES Sant Martí

Altitud: 84 metres.

Església barroca de la segona meitat del segle XVII. Consta d'una nau rectangular de tres trams; està coberta per una volta de llunetes sobre tres arcs torals de mig punt; un transsepte també el cobreix una volta de llunetes; al creuer s'hi aixeca una cúpula sobre petxines. Un cor alt als peus del temple descansa sobre d'un arc carpanell. Els seus murs tenen paraments de maçoneria de pedra marronosa fosca i carreus de color més clar a les cantoneres. El portal classicitzant rectangular del frontis amb la data de 1730 gravada té la llinda i els muntants de carreus grans ben escairats de pedra blanca; al seu damunt s'hi troba una fornícula amb la imatge del patró, a mitja alçada s'obre un gran òcul circular de marc blanquinós; el coronament està format per una cornisa horitzontal i un frontó de línies corbes, convexa al centre i còncaves als laterals.

Dimensions: 27'13 x 7'78 x 11'77 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'atri té un fondària de 4'61 metres i queda inclòs en la indicada llargada de la nau; el transsepte en fa 17'37 x 7'41 x 11'57; la cúpula arriba als 15'90 metres.

Campanar auster del segle XVII. Té un primer alt cos de planta rectangular (4'90 x 6'50 m) de parets nues. Està coronat per una minsa cornisa amb gàrgoles i barana de merlets; al damunt s'hi aixeca una agulla piramidal aguda d'obra amb una bola al cim. Els seus murs tenen paraments de paredat arrebossat amb carreus a les cantoneres. El cos de la cel·la aixecat al segle XVIII té dues finestres d'arc de mig punt a cada costat; hi penja alguna campana; té unes senzilles motllures, una

al dessota i l'altra a l'arrencada dels arcs.

Situació: adossat al mur de ponent en l'angle que forma amb el braç dret del transsepte, proper al frontis encarat a tramuntana.

Alçada: 29'30 metres.

Esveltesa: 4,5

RIUDELLOTS DE LA SELVA Sant Esteve

Altitud: 98 metres.

Església aixecada entre el 1511 i el 1555 en estil gòtic tardà. Consta d'una nau rectangular de tres trams capçada a ponent per un absis poligonal de cinc costats; està coberta per una volta de creueria amb arcs i cantoneres de les capelles laterals de pedra grisenca segurament de les pedreres de Banyoles. Un cor alt als peus del temple amb una barana de pedra amb robustos balustres pintats en un color fosc descansa en un arc carpanell i una volta de creueria. El frontis té el mur arrebossat i pintat en to clar decorat amb un element geomètric esgrafiat repetit en tota la façana; té un portal rectangular de carreus grans ben escairats de pedra blanca; al seu damunt hi ha una arcada apuntada amb bordó en arc conopial i amb el timpà ornat per traceries; a mitja alçada del frontis hi apareix un òcul circular atrompetat i, sota la cornisa angular una finestra rectangular i unes gàrgoles a banda i banda. Té una torre flanquejant el frontis per l'esquerra coberta amb una teulada a quatre vents sobre quatre pilars que deixen el costats oberts; no té més alçada que la teulada de la nau; és un comunidor; s'hi puja des del cor per una estreta escala. Els murs laterals tenen paraments de paredat sense arrebossar

Dimensions: 24'22 x 7'98 x 10'54 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons de les capelles laterals, que fan de fals transsepte, l'amplada arriba als 12'36 metres.

Campanar auster coetani del temple, de parets nues completat modernament a la part alta; té planta rectangular (4'00 x 3'50 m) i està coronat per una cornisa amb gàrgoles i un terrat amb barana d'obra amb un passamà alt i ressaltat. Damunt del terrat hi ha una torrella de dos cossos de planta hexagonal tots dos amb una teulada piramidal de teules vidriades de color verd i un petit pinacle al cim; se sosté sobre pilars units per arcs de mig punt. La cel·la queda oberta amb finestres de punt rodó, algunes amb barana, dues a cada banda, les del cantó estret menys amples que els del llarg; hi pengen campanes. Una esfera horària situada a mitja alçada està encarada a llevant, com el frontis; dues finestres sageteres es troben a la part superior de la façana de migdia. S'accedeix a la cel·la per una escala que arrenca del cor; fins a ell l'escala és de pedra sobre voltes; la que puja per l'interior del campanar és moderna, metàl·lica, ancorada als murs i té estructura de cargol; arriba fins a l'alçada de les golfes; des d'allí s'arriba a la cel·la per una altra escala de metall, formada per barrots units a unes baranes gairebé verticals que arriben fins a una trapa que dóna pas a la cel·la, avui (2009) força plena de colomassa.

Situació: sobre l'ala dreta del temple fent angle, una mica endarrerit, al sud-est del frontis orientat a llevant.

Alçada: 27'00 metres.

Esveltesa: 6,7

SALITJA L'Assumpció

Altitud: 140 metres. Municipi de Vilobí d'Onyar

Església neoclàssica del segle XVIII. Consta d'una nau rectangular amb transsepte capçada a

llevant per un absis poligonal. Al frontis, amb el mur arrebossat i pintat en un to blanc trencat i amb carreus grisos ben visibles a les cantoneres, hi té el portal de pedra grisa en arc rebaixat i muntants amb pilastres toscanes de poc relleu adossades, un entaulament amb cornisa destacada que es converteix en un arc al centre, una fornícula sense imatge al damunt, un òcul circular motllurat a mitja alçada, i una cornisa motllurada horitzontal al centre amb tres pinacles de bola, rebaixada als laterals en forma còncava i dos pinacles més als extrems; té l'esfera d'un rellotge sota cornisa, ben centrada, a diferència del portal i l'òcul lleugerament desviats cap a l'esquerra respecte de l'eix del frontis.

Guarda incrustada al centre del mur exterior de l'absis una pedra blanca de forma circular o medalló amb un relleu d'aparença renaixentista que representa Maria molt joveneta amb el Nen als braços dins d'una orla de perles; es troba ben conservada.

Campanar neoclàssic auster de parets nues una mica o força ennegrides per les humitats i la intempèrie. Té un alt cos de planta gairebé quadrada (3'75 x 3'65 m); els seus murs tenen paraments de paredat amb carreus a cantoneres fins a la motllura que es troba sota de la cel·la que té paraments de carreus ben escairats i queda oberta amb un finestral d'arc de mig punt a cada cara; hi penja una campana. Està ornada amb una senzilla motllura a l'arrencada dels arcs. Coronen el campanar una minsa cornisa amb merlets als angles i, al damunt, una agulla piramidal aguda d'obra amb un petit pinacle al cim.

Situació: adossat al mur de tramuntana fent gairebé angle al nord-oest del frontis encarat a ponent; se'n troba lleugerament endarrerit.

Alçada: 23'30 metres.

Esveltesa: 6,2

SANT CLIMENT D'AMER Sant Climent

Altitud: 246 metres. Municipi d'Amer

Església del segle XVII. Consta d'una nau rectangular acompanyada d'alguna capella lateral. Els seus murs presenten un arrebossat en mal estat sobretot al frontis on s'hi troba un portal rectangular lleugerament abarrocat de pedra grisa amb la llinda recoberta per una motllura que forma un arc conopial i que deixa un timpà on hi figura la data de 1877; unes pilastres toscanes sobre dos basaments estan adossades als muntants i culminen amb pinacles de capitells de bola; a mitja alçada hi ha un òcul circular atrompetat i al capdamunt una cornisa que fa pinyó angular al centre amb els costats que tenen perfil còncau i una creu metàl·lic al cim; amaga una teulada de dos vessants.

Campanar coetani del temple. Té planta rectangular (4'10 x 3'68 m) amb dos cossos separats per una motllura decorada amb un fris de dents de serra; cadascun dels dos cossos presenta un marc rectangular d'escàs relleu a cada cara; està coronat per una cornisa motllurada amb un fris de dents de serra i un altre d'arcuacions cegues al seu dessota del tipus del romànic llombard; està cobert per una agulla piramidal decorada amb rajola que fa quadrats blancs i negres en escacat. La cel·la queda oberta amb unes estretes finestres rectangulars, una a cada cara, amb una peanya a l'ampit i amb la llinda doblement arquejada; als seus baixos hi té una porta d'accés.

Situació: adossat al mur de tramuntana fent angle al nord-oest del frontis orientat a ponent del que sobresurt escassament.

Alçada: 23'42 metres.

Esveltesa: 5,7

SANT DALMAI Sant Dalmau
Altitud: 150 metres. Municipi de Vilobí d'Onyar

Església renaixentista amb reformes barroques del segle XVIII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes, dos passadissos laterals separats de la nau major per arcs formers de pedra grisa, cor i capçalera recta. La llinda de la porta principal té senyalada la data de 1590. Els seus murs tenen paraments de paredat de pedra marronosa i negrosa, barrejada, i amb carreus de pedra blanca a les cantoneres.

Campanar renaixentista de planta quadrada (4'86 x 4'86 m); té una escala exterior fins al primer pis; en ell s'hi obre una porta rectangular; el cos superior està dividit en dos cossos amb finestres d'arc de mig punt, dues per pis a cada cara; estan emmarcades amb peces ben picades de pedra blanca. El coronament està constituït per una minsa cornisa amb una gàrgola a cada angle, un terrat amb una alta barana de merlets i, al damunt, una agulla piramidal d'obra i careners de carreus blanquinosos. Els seus murs tenen paraments de maçoneria amb barreja de petits carreus irregulars de pedra rogenca i fosca; uns carreus de pedra clara es troben a les cantoneres i als marcs de les finestres; una senzilla motllura separa el primer cos dels dos cossos de finestres.

Situació: al damunt de l'ala esquerra del temple fent angle amb la capçalera de la que se'n destaca lleugerament

Alçada: 24'25 metres.

Esveltesa: 5

SANT FELIU DE BUIXALLEU Sant Feliu
Altitud: 410 metres.

Església romànica de principis del segle XII ampliada en l'època gòtica amb dues naus laterals; consta, doncs, de tres naus rectangulars, la major de tres trams i les laterals de dos; la separació de les naus es fa per mitjà de dos arcs formers de mig punt que descansen en un pilar central per banda; la capçalera de la nau central té a llevant un absis semicircular romànic mig retallat interiorment i allargat per un tram preabsidal rectangular; en part es troba amagat exteriorment per una construcció veïna. L'edifici romànic es troba sobrealçat, l'absis inclòs; un petit porxo situat a l'angle sud-oest del frontis encarat a ponent es trobava davant d'un portal lateral avui tapiat; l'actual queda obert al mur de ponent. Els seus murs presenten paraments de petits carreus matussers; tenen paraments de paredat els que corresponen al sobrealçat.

Dimensions: 18'20 x 4'00 x 7'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 11'70 metres.

Campanar de planta rectangular (4'00 x 3'50 m) amb un primer alt cos romànic de finals del segle XI amb finestres geminades en arc de mig punt a cada costat a la part alta i murs amb paraments de carreus petits irregulars disposats en filades uniformes; l'últim cos gòtic mostra uns paraments de paredat amb carreus ben escairats a les cantoneres. Està coronat per una cornisa amb merlets esglaonats al damunt i una agulla piramidal amb els careners destacats. La cel·la, amb campanes, situada en aquest cos superior gòtic, queda oberta amb finestres d'arc apuntat, una a cada cara, amb un marc ressaltat sobre senzilles impostes; una motllura al seu dessota separa els dos pisos de finestres.

Situació: adossat en posició obliqua al mur nord tocant a l'absis encarat a llevant.

Alçada: 19'23 metres.

Esveltesa: 4,8

SANT HILARI SACALM Sant Hilari
Altitud: 745 metres.

Església romànica del segle XII que a partir del segle XVI i sobretot del XVIII va sofrir tot un seguit de transformacions acabades a finals del XIX; queden restes romàniques al mur de migdia i de l'antic portal avui aprofitades a l'entrada del baptisteri consistents en dues arquivoltes treballades amb motius vegetals i entrellaçats i dues columnes, una per banda, amb capitells tronco-piramidals llisos. Consta de tres naus rectangulars, la central de quatre trams coberts per voltes de llunetes sobre quatre arcs torals de mig punt; les laterals ho estan per voltes bufades; queden separades per pilars octagonals de pedra i arcs formers de mig punt pintats menys el dels peus de l'església que és de pedra grisa granítica; el presbiteri és recte. Un cor alt amb una una barana metàl·lica, treballada amb calats, descansa en un arc rebaixat; té un cancell digne al seu dessota.

El frontis queda obert amb un portal rectangular amb marc de pedra blanca; per estar situat el temple en un lloc alt té unes graonades que formen una balconada davant del portal amb la data de 1941 any de quan fou reparat l'edifici després de la guerra del 36. El seu mur presenta uns esgrafiats en quatre plafons i queda dividit en dos sectors per una motllura horitzontal i en tres de verticals; el cos central es troba lleugerament avançat. Un frontó triangular damunt el cos central amb una creu al cim remata la façana. Carreus de pedra blanca ben escairats reforcen les cantoneres.

Dimensions: 30'13 x 5'80 x 11'05 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 14'88 metres.

Guarda un sarcòfag del segle XIV on descansen Ramon de Gurb i Alamanda de Blanes està ornat amb motius heràldics i epigràfics; es recolze sobre robustes mènsules zoomòrfiques.

Arquitecte: Josep Maria Pericas pel que fa a la part moderna del campanar.

Campanar d'aires neoclàssics del 1860 i acabat modernament el 1922. Té un primer alt cos de planta gairebé quadrada (5'60 x 5'15 m). El segon, de carreus ben escairats, té els caires aixamfranats. Està coronat per una cornisa, un terrat amb balustrada i pinacles als vuit angles; al seu damunt s'aixeca una torrella quadrada i aixamfranada coronada per una agulla vuitavada recoberta de teules vidriades i amb un pinacle al cim. La cel·la queda oberta amb quatre finestrals d'arc de mig punt, un a cada costat, on s'hi allotgen les campanes; també n'hi ha alguna a la torrella. Sota de l'encarat al sud, com tot el frontis, hi ha l'esfera d'un rellotge.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat al migdia.
Alçada: 36'70 metres.
Esveltesa: 6,5

SANT MARTÍ SACALM (Sant Martí de Cantallops) Sant Martí
Altitud: 835 metres. Municipi de Susqueda

Església en part romànica del segle XII transformada i capgirada al XVII. Consta d'una nau rectangular. Els seus murs tenen paraments de carreus grans i matussers, ben escairats a les cantoneres; mostra, sobretot al frontis, un sobrealçament amb panys de paredat d'aspecte ben diferent dels romànics. Té un portal rectangular al frontis amb marc de pedra grisa amb la data del 1786 a la llinda monolítica damunt muntants de carreus ben escairats; adossades hi té unes pilastres d'escàs relleu amb pinacles de bola al seu damunt; més enlaire en aquest frontis hi ha una fornícula sense imatge, un òcul circular i atrompetat a mitja alçada i, per coronament, un petit frontó

triangular amb un òcul al centre del timpà i pinacles als tres angles.

Campanar coetani del temps de les reformes. Té planta quadrada (3'20 x 3'20 m). Els seus murs de pedra marronosa tenen paraments de maçoneria i carreus grans a cantoneres; queda dividit en dos cossos per una motllura destacada sota la cel·la. Està coronat amb una cornisa amb gàrgoles als angles i una coberta piramidal baixa de rajoles rogenques. Una finestra d'arc de mig punt es troba a cada cara de la cel·la; hi penja alguna campana.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 13'06 metres.

Esveltesa: 4

SANT MARTÍ SAPRESA Sant Martí

Altitud: 200 metres. Municipi de Brunyola

Església renovada al segle XVIII amb pocs vestigis de la primitiva romànica. Consta d'una nau rectangular. Està bastida amb murs avui arrebossats i emblanquinats on hi ha humitats i negrors. Té un portal rectangular al frontis amb llinda de pedra grisa monolítica amb la data del 1630 inscrita; al damunt hi ha un òcul i una cornisa angular interrompuda pel campanar que s'aixeca al mateix centre de la façana.

Campanar coetani de les reformes. Té planta quadrada (3'30 x 3'30 m) i està coronat per una minsa cornisa motllurada amb merlets triangulars a tot al seu voltant i una agulla piramidal d'obra. Els seus murs arrebossats i emblanquinats mostren carreus rogencs a cantoneres. La cel·la queda oberta amb finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara.

Situació: sobre els peus de la nau, al centre del frontis encarat a ponent.

Alçada: 16'58 metres.

Esveltesa: 5

SANT MIQUEL DE CLADELLS Sant Miquel

Altitud: 452 metres. Municipi de Santa Coloma de Farners

Església romànica del segle XII modificada posteriorment. Consta d'una petita nau trapeziforme coberta amb una volta apuntada, capçada a llevant per un absis semicircular i acompanyada d'unes capelles laterals que no estan pas ben encarades; tant l'absis com el mur de ponent estan en posició lleugerament obliqua respecte de l'eix de la nau. El portal dovellat amb dues arquivoltes de mig punt damunt senzilles impostes es troba situat a la façana lateral sud que té un parament de carreus matussers ben alineats i amb les juntures que deixen visible el morter de calç. L'absis, sense decoració llombarda per l'exterior hi té una cornisa amb una motllura a sota d'ella on apareix un fris d'esferes amb creus gravades; els seus murs tenen paraments de carreus de granit gris, irregulars, molt bastos i amb el morter de calç a les juntures ben visible.

Dimensions: 11'00 x 4'50 x 7'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 11 metres.

Campanar merament funcional posterior al moment del romànic. Té planta rectangular (4'50 x 3'05 m) i està coronat per una cornisa i una agulla piramidal d'obra arrebossada i emblanquinada que sembla recentment restaurada. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt (en algun cas de ferradura), una a cada costat; s'hi accedeix per una escala de cargol des d'una

porta oberta al cantó de tramuntana de l'absis; puja per l'interior d'una torreta semicilíndrica adossada al campanar i a l'absis; arriba fins a la base de la cel·la. Els seus murs tenen paraments de paredat i els del campanar de maçoneria i paredat amb carreus ben escairats a cantoneres de pedra un pèl marronosa.

Situació: adossat a la façana lateral nord, prop de l'absis situat a llevant.

Alçada: 15'15 metres.

Esveltesa: 3,3

SANTA COLOMA DE FARNERS Santa Coloma

Altitud: 142 metres.

Església d'un gòtic rural aixecada al segle XIV; fou modificada i ampliada cap el 1805. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberts amb voltes de creueria, de dos passadissos laterals, d'un transsepte amb una cúpula que sobresurt d'un cimbori quadrat aixecat al creuer, d'atri i cor; el presbiteri és recte. Els seus murs tenen paraments de grans carreus de granit. La façana principal s'aixeca sobre una petita elevació accessible per mitjà d'unes escalinates; hi té un portal rectangular amb el frontó amb bordó semicircular i amb el timpà nu, una motllura horitzontal a mitja alçada, una rosassa motllurada i atrompetada al damunt i, sota cornisa, quatre finestres rectangulars.

Dimensions: atri de 5'40 metres de fondària; la nau, inclòs l'atri, en fa 36'60 x 7'95 x 11'00 respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total comptant els dos passadissos fa 16'67 metres; el transsepte en fa 20'72 x 8'55 x 14'12 i la cúpula arriba als 20'20 d'alçada.

Guarda escultures d'Esteve Monegal i Prat (1888-1970) artista noucentista: *Sant Salvador* i *Santa Coloma* dels anys 1930 i 1944; de Josep Martí i Sabé (n.1915) també noucentista: *Sant Isidre* (1947) i el grup de *La Mare de Déu del Roser*, *Sant Domènec* i *Santa Caterina* (1950). Té un orgue al cor.

Campanar gòtic del segle XIV. Té un alt cos de planta quadrada (7'50 x 7'50 m) i una torrella moderna on s'allotja el rellotge. Els seus murs tenen paraments de grans carreus de pedra granítica. Té dos pisos de finestres d'arc de mig punt aparellades a cada pis i a cada cara; amb tot, al pis superior tant al davant com al darrere només n'hi ha una, més alta que les altres, amb campanes i l'arc decorat amb un bordó. Per l'interior hi puja una escala de cargol de pedra fins a un primer pis, després segueix una de fusta arrapada a les quatre parets amb un ull central fins a la cel·la situada en el segon nivell de finestres; des d'allí fins al terrat hi puja una escala de ferro que hi dóna accés a través d'una trapa.

Situació: a l'angle format per la capçalera i el braç dret del transsepte.

Alçada: 36'20 metres.

Esveltesa: 4,8

SANTA CREU D'HORTA Santa Creu

Altitud: 1000 metres. Municipi d'Osor

Església romànica molt modificada posteriorment i que conserva pocs vestigis del temple primitiu. L'edifici actual és fruit de restauracions posteriors al XVIII; és d'estil neoclàssic. Consta d'una nau rectangular capçada per un mur recte i acompanyada de capelles laterals. Té un portal en arc rebaixat amb una fornícula al damunt i un ull de bou; està coberta per una teulada de dos vessants. Els seus murs tenen paraments de paredat d'un material marronós.

Campanar de planta quadrada (3'00 x 3'00 m, aproximadament), amb una agulla piramidal d'obra arrebossada. La cel·la queda oberta amb finestres petites d'arc rebaixat, una a cada cara. Els seus murs de pedra marronosa mostren un arrebossat emblanquinat però molt ennegrit per les humitats; només en sobresurt la cel·la per damunt de la teulada.

Situació: sobre el centre de la nau.

Alçada: 14'04 metres; és una dada aproximada, donada la seva situació poc accessible i visible que fa difícil el càlcul i, per tant, no del tot segur.

Esveltesa: 4,6

SANTA SECLINA Santa Seclina

Altitud: 180 metres. Municipi de Caldes de Malavella

Església neoclàssica del segle XVIII amb restes d'un edifici més antic. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de creueria sobre tres arcs torals i capçada per un absis semicircular; té transsepte i cor. El frontis té un portal rectangular, una fornícula amb una imatge senzilla de *La Mare de Déu de Montserrat* al damunt, un òcul i, per cornisa, un frontó triangular. Els seus murs estan arrebossats i emblanquinats però avui (2001) mostren una certa descurança.

Guarda al terra de la nau dues làpides amb inscripcions dedicatòries; una d'elles consta que és del 1770.

Campanar neoclàssic. Té un primer cos de planta quadrada (4'35 x 4'35 m) i un segon octagonal coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada; al seu damunt s'hi aixeca una torrella amb coberta semiesfèrica; el decoren unes senzilles motllures sobre i sota finestrals i al capdamunt del primer cos. La cel·la queda oberta amb quatre finestrals d'arc de mig punt amb barana de balustres, un a cada cara alterna. Els seus murs estan arrebossats i emblanquinats en un estat passable, lleugerament enfosquits pel temps.

Situació: adossat al mur de tramuntana fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 23'42 metres.

Esveltesa: 5,3

SILS Santa Maria

Altitud: 76 metres.

Església aixecada a finals del segle XVIII i a principis del XIX amb aires neoclassics. Consta d'una nau rectangular amb restes d'unes anteriors del gòtic tardà i del romànic del segle XII; està acompanyada de quatre capelles laterals, dues per banda, alguna d'elles coberta amb volta de creuria; la capçalera té forma semicircular. Els murs interiors estan emblanquinats. Al frontis hi té una portalada neoclàssica amb la data del 1802 a la llinda; al damunt hi ha una fornícula buida.

Arquitecte: Rafael Massó de Girona pel que fa a la reconstrucció.

Campanar noucentista coetani del temple. Té un primer cos de planta quadrada (3'84 x 3'84 m); al segon amb els caires aixamfranats és on s'hi ubica la cel·la; està coronat per una cornisa destacada motllurada i per una teulada al centre de la qual s'aixeca una torrella octagonal amb obertures rectangulars amb balustrada i amb pinacles als quatre angles; una cúpula de ceràmica vidriada grisa la cobreix; al seu damunt s'hi aixeca una estructura metàl·lica amb creu al cim que no ha estat inclosa en l'alçada calculada. Té una esfera de rellotge sota mateix de les finestres de la

cel·la. Els murs tenen paraments de paredat arrebossat amb carreus en relleu negatiu a les cantoneres. El segon cos o cel·la té els paraments de carreus; s'hi obren quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, amb l'arcada en baix relleu sobre unes senzilles impostes; una motllura destacada es troba sota la cel·la i una altra de fina damunt les finestres.

Situació: adossat al centre de la façana lateral de tramuntana

Alçada: 23'67 metres.

Esveltesa: 6,1

TOSSA DE MAR Sant Vicenç

Altitud: 7 metres.

Església aixecada entre el 1755 i el 1776 en estil barroc popular. Consta d'una gran nau rectangular coberta amb una volta de llunetes a 20 metres d'alçada; capçada per un absis poligonal l'acompanyen capelles laterals. Té cor i un digne cancell. La façana principal, de carreus ben escairats i disposats en filades regulars, té una portalada classicitzant amb un portal en arc rebaixat i marc motllurat; el flanquegen unes semi-columnes toscanes sobre pedestals adossades als brancals i queda recobert per un entaulament filetejat i un frontó circular partit amb una fornícula amb imatge intercalada; una rosassa motllurada es troba a mitja alçada i, al capdamunt, una cornisa motllurada convexa al centre amb pinacles al cim i als extrems; a les ales, la cornisa es corba en forma còncava.

Guarda imatges del segle XX posteriors a la guerra del 36 com la del *Crist del Silenci* de pedra de Ventura Auson; i pintures del grup Flama (Josep Lledó i Albert Garcia). A l'altar lateral de la Puríssima s'hi troba una imatge del segle XVIII.

Campanar coetani del temple. Té un primer alt cos de planta quadrada (6'45 x 6'45 m); al damunt d'ell s'hi aixeca una torrella de paraments arrebossats amb teulada a quatre vents que constitueix la cel·la i que té l'aspecte d'un afegit que no lliga amb el primer cos sobre el qual es troba. En ella hi ha tres finestres a cada banda d'altura desigual, més alta la del centre; tenen l'arc de mig punt; hi penja alguna campana. Una esfera horària està situada sota la torrella immediatament davall de la motllura que la separa del primer cos. El mur frontal té alguna finestra rectangular en diversos nivells; els seus murs tenen paraments de carreus marronosos.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis i una mica endarrerit de la façana principal encarada a migdia.

Alçada: 28'50 metres.

Esveltesa: 4,4

VALLCANERA Santa Eulàlia

Altitud: 160 metres. Municipi de Sils

Església del segle XVIII d'aires neoclàssics. Consta originalment d'una nau rectangular; fou ampliada posteriorment amb una segona nau; està acompanyada de capelles laterals; una d'elles encara conserva estructura gòtica de l'anterior temple. Els seus murs estan arrebossats i pintats de blanc, ennegrits avui per les humitats. El frontis té un portal en arc rebaixat amb la data del 1802 a la llinda i un òcul al seu damunt. Algunes restes romàniques, com l'absis, avui queden ocultes.

Guarda una pica baptismal gòtica del segle XVI.

Campanar del segle XVIII. Té un primer cos de planta rectangular (5'22 x 6'00 m); el segon

octagonal o cel·la està coronat amb una senzilla cornisa amb merlets esglaonats i una cúpula semiesfèrica. La cel·la té vuit finestrals d'arc apuntat, un a cada costat; els seus caires estan ressaltats per unes pilastres o lesenes cantoneres; hi penja una campaneta. El primer cos té paraments de paredat arrebossat amb carreus als caires; la cel·la, també amb els murs arrebossats, sembla, pels llocs on ha saltat l'arrebossat, que ha esta bastida amb maons. Aquest campanar té molta semblança amb el de Franciac proper. Al damunt s'hi va muntar una estructura de ferro forjat traçat per l'arquitecte Rafael Masó de Girona el 1907; avui, tanmateix, ja no s'hi troba.

Situació: adossat al mur de ponent fent angle al nord-oest de la capçalera encarada a tramuntana.

Alçada: 24'09 metres.

Esveltesa: 4

VALLORS Santa Margarida

Altitud: 600 metres. Municipi de Sant Hilari Sacalm

Església romànica consagrada el 1183, restaurada i modificada entre el 1680 i el 1743 i, finalment, el 1992. Consta d'una nau rectangular; l'acompanyen capelles laterals. Els seus murs tenen paraments de maçoneria amb carreus a cantoneres. El frontis té un portal rectangular classicitzant amb marc de carreus ben escairats de pedra grisa; presenta fines estries en tot el marc flanquejat per unes pilastres toscanes; una destacada cornisa motllurada li fa de modest ràfec; a mitja alçada hi figura un òcul circular motllurat; tots dos, portal i òcul, estan escorats cap a la banda de migdia i queden descentrats lleugerament respecte de l'eix de la façana. Al capdamunt, entre els dos vessants de la teulada, el de la dreta a un nivell més baix que l'altre, s'erigeix el campanar.

Campanar de planta rectangular (2'96 x 3'55 m). Està coronat per una cornisa i una teulada piramidal de teules verdes vidriades; té una creu metàl·lica al cim. Els seus murs tenen paraments de maçoneria de pedres rogenques. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc rebaixat, una a cadascun dels costats de llevant i ponent i dues a cadascun dels costats nord i sud, totes elles, menys la del frontis, amb reixes de ferro i sense cap altra campana que la que penja a la cara de ponent, i és petita. Sembla restaurat de fa poc (2005). Una escala de pedra exterior, a l'esquerra de la façana, amb una barana de pedra que li fa un mur a manera de contrafort del frontis, permet accedir a una porta rectangular sota teulada; dóna a l'interior del campanar.

Situació: damunt els peus de la nau com a continuació del frontis, descentrat respecte del portal i de l'òcul, però centrat respecte del carener de la teulada de dos vessants que cobreix el temple.

Alçada: 13'99 metres.

Esveltesa: 4

VIDRERES Sant Iscle i Santa Victòria

Altitud: 95 metres.

Església neoclàssica aixecada entre el 1790 i el 1800. Consta d'una nau rectangular amb capelles laterals i capçalera recta. La façana principal és moderna en estil classicitzant amb un portal rectangular flanquejat per dues pilastres sobre pedestals, arquitrau, fornícula amb imatge; té el parament de carreus ben escairats i alineats fins a mitja alçada senyalada per una motllura que va de banda a banda del frontis; en la part alta la façana ha esta aixecada amb un parament arrebossat i pintat i està coronada per una cornisa angular.

Campanar de base romànica. Té planta quadrada (6'40 x 6'40 m) i està coronat per una minsa cornisa amb gàrgoles als angles i un terrat amb barana de balustres; al seu damunt s'aixeca una torrella moderna, a manera de templet, oberta amb finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara, amb cornisa i cúpula semiesfèrica de rajoles groguenques. Els seus murs tenen paraments de carreus desiguals i matussers i de maçoneria, amb panys barrejats. La cel·la queda oberta amb dues finestres d'arc apuntat a cada cara i té una senzilla motllura a la seva base.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 26'41 metres.

Esveltesa: 4

VILOBÍ D'ONYAR Sant Esteve

Altitud: 148 metres.

Església neoclàssica edificada entre el 1759 i el 1773 amb la col·laboració de la gent del poble que va aportar diners i treball; el presbiteri fou edificat sobre la capella del castell adjunt. Consta d'una nau rectangular de quatre trams, un d'ells, el transsepte, més ample que els altres; té un atri i està acompanyada de capelles laterals. La nau està coberta amb una volta de canó amb llunetes; en el creuer s'hi aixeca una cúpula bufada. Un cor alt als peus del temple amb una barana de balustres descansa en un arc carpanell i una volta bufada baixa. L'atri queda separat de la nau per una pantalla vidriada amb dues portes laterals també de vidre.

La façana principal es va concloure el 1858; hi té una portada amb un portal en arc rebaixat flanquejat per pilastres sobre pedestals adossades als muntants, una fornícula amb ornamentació barroca al seu damunt, una rosassa a mitja alçada i, per coronament, una cornisa amb curvatura semicircular convexa al centre i còncava als laterals decorada amb diversos pinacles i una creu de pedra al cim. Hi ha gravada la data de 1772 al llindar.

Dimensions: 24'43 x 8'44 x 12'54 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons del altars laterals fa 14'34 metres; en la llargada hi ha inclosos els 3'93 metres de l'atri. El transsepte en fa 15'34 x 8'74 x 14'42.

Arquitecte: Mestre d'obres Francesc Soriano, amb alguna intervenció de Ventura Rodríguez.

Campanar neoclàssic aixecat entre el 1783 i el 1789, any en què va quedar interromput; no és fins el 1794 que es va concloure amb un nou cos, el templet superior, no previst per l'arquitecte Soriano. S'elevà sobre els murs atalussats de l'antic castell, concretament sobre la seva antiga torre que fa de gran fonament compacte. El primer alt cos de planta quadrada (7'00 x 7'00 m) està coronat amb pinacles de bola a cadascun dels angles superiors; per damunt s'hi aixequen dos cossos de planta vuitavada; el primer constitueix la cel·la i el segon és una torrella o templet; tots dos tenen vuit finestrals d'arc apuntat amb balustrades, un a cada cara, i els caires ressaltats a manera de lesenes cantoneres; unes motllures decoren la cel·la a sota per damunt dels finestrals; està coronada per una cornisa motllurada. La torrella està coberta amb una cúpula de vuit sectors triangulars amb els careners destacats i un pinacle al cim. Els seus murs tenen paraments de pedra tosca (volcànica negra molt abundant al lloc, molt porosa i poc pesant, procedent del volcà extingit de la Closa) en el seu primer cos prismàtic i pel seu interior; per l'exterior dels cossos vuitavats la pedra és nummulítica i blanca de Girona, sempre amb carreus molt ben escairats encara que irregulars. El castell adjunt també té gran part dels seus murs negrosos degut a l'ús de la pedra tosca procedent del volcà.

Té una escala per fora, perpendicular al mur, fins a uns tres o quatre metres d'alçada; serveix per arribar a la porta exterior oberta damunt de la torre del castell. Des d'allí, pel seu interior,

l'escala d'obra deixa un ull ampli al lateral i puja en ziga-zaga sobre voltes i arrapada al mur de llevant; per accedir a la cel·la cal aixecar una àmplia tapa metàl·lica de la trapa que hi té oberta. Des d'allí fins al terrat i a la torrella superior s'hi va per una escala de mà metàl·lica que dóna a una trapa oberta al nord en la volta semiesfèrica de la cel·la. Hi treballaren els paletes Blanc, Palahí, Gispert i Ribas segurament de Vilobí mateix. És un dels campanars més bonics, ben proporcionats i esvelts de la comarca clarament influït pel de Vilanova i la Geltrú obra de fra Josep de la Concepció.

Situació: adossat al mur de migdia, al sud-oest, tocant a la capçalera encarada a ponent.

Alçada: 40'00 metres.

Esveltesa: 5,7

ALGUNES ESGLÉSIES SENSE CAMPANAR DE TORRE, AMB ESPADANYA, SUFRAGÀNIES O SENSE CULTE

BONMATÍ Santa Maria

Altitud: 119 metres. Municipi de Sant Julià de Llor i Bonmatí

Església moderna; consta d'una nau rectangular d'estructura de formigó amb murs de maó arrebossats i emblanquinats. Portal rectangular aixoplugat en un porxo sobre primes barres metàl·liques. La coberta es fa per planxes metàl·liques pintades de color rogenc. Arquitecte: Josep Maria Pla. **Campanar** exempt format per un pilar de formigó exempt; té planta rectangular (2'10 x 0'60 m), amb instal·lació d'altaveus al cim; proper en aquest punt hi ha un semicilindre metàl·lic, pintat de negre, que forma una creu amb el pilar. Situació: davant de la porta, aixecat al mig del porxo d'entrada, tot travessant-lo. Alçada: 8'70 metres.

BREDA Santa Anna, ermita

Altitud: 180 metres.

Església d'inspiració barroca aixecada cap el 1789. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberts amb voltes d'aresta sobre arcs torals de mig punt i d'una imposta classicitzant; està capçada per un absis poligonal per l'exterior i semicircular per l'interior. El sostre queda emblanquinat mentre que els seus murs interiors presenten paraments de pedra vista. El mur frontal està obert per un portal en arc rebaixat amb marc de pedra blanca amb dovelles i carreus ben escairats; està flanquejat per dues petites finestres rectangulars amb reixat de ferro; a la part alta hi ha dues obertures, un ull de bou petit damunt un òcul circular amb el marc motllurat; queda coronat per una modesta cornisa amb el centre horitzontal i els laterals còncaus. Els seus murs de pedra vista presenten paraments de maçoneria; carreus grossers reforcen les cantoneres. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt amb una campaneta; està cobert per una teuladeta corbada amb curts extrems horitzontals. Es troba situat al centre i damunt del frontis. Té una base de prop de dos metres (1'87) i fa una alçada de 9'77; les mesures són aproximades.

LLORET SALVATGE Sant Agustí, ermita

Altitud: 250 metres. Municipi d'Amer

Església romànica del segle XI. Consta duna nau rectangular, un pèl irregular, coberta amb una volta de canó damunt un arc toral de mig punt; té unes banquetes adossades als murs interiors; està capçada a llevant (de fet, al sud-est) per un absis semicircular ultrapassat com de ferradura amb volta de quart d'esfera precedit d'un arc presbiteral també lleugerament de ferradura i d'un curt tram preabsidal amb volta de canó de mig punt; per l'exterior presenta decoració d'arcs cecs i lesenes. El portal obert en el mur de tramuntana té un arc de mig punt format per dues estretes arcades en escassa degradació. Els murs presenten paraments de pedra vista a base de carreus irregulars, petits, matussers i disposats, més o menys, en filades. Dimensions: 9'40 x 3'70 x 4'85 metres

respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt, segurament tardà, sense teuladeta però acabat en dos vessants; està aixecat al centre i damunt del mur dels peus del temple, a ponent. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'80 metres i que l'alçada arriba al 8'80; són mesures que considero aproximades.

MARE DE DÉU DEL COLL Santa Maria, santuari
Altitud: 800 metres. Municipi d'Osor

Església romànica de finals del segle XII. Consta d'un nau rectangular irregular ja que es va estrenyent a mesura que s'apropa a l'absis; està coberta per una volta de canó apuntada; cap a ponent la volta s'eixampla i es redueix l'apuntament; està capçada a llevant per un absis semicircular sense ornamentació exterior. El portal actual, a ponent, té dues arcades de mig punt en degradació; a mitja alçada hi té una finestra en arc de mig punt; un segon portal a migdia avui està convertit en finestral. Els murs presenten paraments de carreus mitjans ben escairats i alineats. Dimensions: la mesura de l'amplada està indicada amb dues dades, les de ponent i llevant, 23'00 x 7'3-6'4 x 6'80 metres de llargada, amplada i alçada respectivament. **Campanar** d'espadanya de tres ulls en arc de mig punt en dos nivells, dos ulls allargassats baixos i un de més curt al damunt; unes teuladetes de vessants inclinats cobreixen el campanar; es troba aixecat al centre i al damunt del mur frontal amb carreus i dovelles ben picats de mida petita. He calculat que l'amplada de la seva base fa quatre metres i que la seva alçada arriba als 18'33; les mesures són aproximades.

MARE DE DÉU DELS DOLORS Santa Maria, capella del Mas Alrà
Altitud: 125 metres. Municipi de Vilobí d'Onyar

Església aixecada cap el 1609. Consta d'una petita nau rectangular de dos trams coberta amb una volta de canó amb una imposta que recorre la seva base; està capçada per un mur recte. Té un portal rectangular obert al mur frontal; el seu marc el formen grans carreus de pedra blanca de Girona; al seu damunt hi té un òcul circular atrompetat i a la dreta una finestra quadrada que, com el portal i l'òcul, està emmarcada per pedres blanques. Els murs de pedra volcànica negra tenen paraments de peces poc picades amb tècnica de maçoneria encara que estan disposades més o menys en filades; les cantoneres queden reforçades per carreus blancs ben escairats; el frontis està coronat per una cornisa angular amb un fris de caires de teules al dessota; està interrompuda al centre pel cos del campanar. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt; els pilars que el formen tenen blocs de pedra grisenca; no té teuladeta i queda coronat per dos vessants inclinats. Està situat al centre i al damunt del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa 1'70 metres i que la seva alçada arriba als 7; de totes maneres penso que aquestes mesures només són indicatives i aproximades.

MARE DE DÉU DEL FAR Santa Maria, **s**antuari
Altitud: 1123 metres. Municipi de Susqueda

Església aixecada a finals dels segle XV i refeta al XVIII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntat; és de dimensions desproporcionades: 18 x 4 metres; al segle XVII és quan s'allargà i la façana correspon a aquest moment; està acompanyada de dues capelles laterals, una del mateix segle XVII i l'altra de finals del XIX (1884). Té el frontis orientat a ponent amb un portal rectangular que té un marc de pedra, una fornícula al damunt amb imatge i un òcul circular motllurat a mitja alçada; per coronament hi ha una senzilla motllura i un timpà triangular. Els seus murs de pedra sense desbastar estan arrebossats. **Guarda** una imatge d'alabastre de Santa Maria del segle XV. **Campanar** de torre aixecat cap el 1770; té planta gairebé quadrada (5'60 x 5'80 m) amb una cel·la al capdamunt oberta amb finestrals en arc de mig punt, un a cada cara; hi penja alguna campana. Es troba adossat al mur lateral fent angle a l'esquerra del frontis. Alçada: 14'21 metres; mesura que és aproximada.

MARE DE DÉU DE LES FONTS Santa Maria, ermita
Altitud: 155 metres. Municipi de Vilobí d'Onyar

Església segurament aixecada al segle XIX. Consta d'una planta rectangular capçada per un absis semicircular. Els seus murs tenen paraments de maçoneria amb barreja de materials, els negrosos típics de les terres volcàniques del lloc i altres marronosos que predominen; a les cantoneres hi ha carreus blanquinosos ben escairats com igualment ho son els dels muntants i els de les grans dovelles que formen el portal en arc de mig punt obert en el mur frontal; a la seva part alta s'hi obre un òcul circular atrompetat i motllurat amb marc de pedra igualment blanquinosa; el frontis està coronat per una cornisa angular amb un fris de cantells de teules al dessota. **Campanar** d'espadanya d'un sol ull allargassat en arc de mig punt; els dos pilars que el formen tenen també carreus ben escairats; cap teuladeta no el cobreix i només tres pinacles de bola ornen la part superior de l'arc de l'ull. He calculat l'amplada de la seva base en 2'40 metres i l'alçada en 13'67; són mesures, però, que considero només aproximades.

MARE DE DÉU DELS SOCORS Santa Maria, capella
Altitud: 10 metres. Municipi de Tossa de Mar

Església renaixentista remodelada en l'època del barroc (1625). Consta d'una nau rectangular coberta per una volta de llunetes cegues damunt arcs torals de mig punt i d'una senzilla imposta. Avui (2011) està pintada a l'interior d'un color grisenc amb les llunetes d'un blau mariner. La façana arrebossada i pintada d'un blanc intens té un portal amb una llinda un pèl corbada i amb un marc en pedra marronosa de peces ben escairades. Al damunt hi ha una fonda fornícula amb la imatge de la patrona, més amunt una petit òcul circular motllurat. En els caires de la façana hi ha carreus de color marró fosc. Una **espadanya** d'un ull en arc de mig punt amb una petita campana i una creu al cim descansa sobre el mur del frontis cavalcada al centre a cada vessant de la teulada. Tota ella queda emblanquinada com la façana. La seva base té 1'50 metres d'amplada i la seva alçada arriba als 9; són mesures aproximades.

EL PASTERAL Sants Just i Pastor, ermita
Altitud: 190 metres. Municipi de La Cellera de Ter

Església romànica d'aspecte rural, segurament del segle XII. Consta d'una nau rectangular de dos trams coberta amb una volta de canó apuntada; està acompanyada llevant per un absis semicircular sense ornamentació exterior. El frontis segurament és obra posterior i el seu portal en arc de mig punt amb dovelles mitjanes ben tallades té al damunt una petita finestra sagetera i una cornisa angular de dos vessants força inclinats. Els seus murs de pedra vista tenen paraments de peces poc picades, irregulars i mal alineades. Dimensions: 10'30 x 3'50 x 3'85 metres de llargada, amplada i alçada respectivament. **Campanar** d'espadanya, tardà, de dos ulls en arc de mig punt; està situat damunt del mur frontal una mica escorat a l'esquerra, igual que la finestreta que té al dessota. Els seus pilars tenen un bon gruix; està coronat per una teuladeta de dos vessants força inclinats. He calculat l'amplada de la seva base en 2'57 metres i la seva alçada en 6'63; són mesures que crec aproximades.

RAMIÓ (Raminyó, o Reminyó) Sant Andreu, sense culte
Altitud: 100 metres. Municipi de Fogars de Tordera

Església d'origen romànic, molt modificada. Consta d'una nau rectangular amb capelles laterals. Al frontis hi té un portal dovellat en arc de mig punt a l'extradós i fent angle a l'intradós a base de pedra grisa en tot el marc, un òcul circular a mitja alçada i una minsa cornisa angular. Té un cor alt als peus del temple; una escala hi condueix i una altra a l'interior del campanar. Els seus murs arrebossats i emblanquinats avui (2001) presenten un cert mal estat. **Campanar** de planta

rectangular (3'70 x 4'20 m) coronat per una minsa cornisa amb merlets esglaonats i una agulla piramidal aguda d'obra. Els seus murs estan arrebossats i emblanquinats i s'hi veuen negrors i humitats. La cel·la queda oberta amb una finestra d'arc de mig punt a cada costat; té una fina motllura al dessota. Situació: damunt l'ala del temple fent angle a l'est del frontis encarat a migjorn. Alçada: 18'54 metres. Esveltesa: 4,4

RIELLS Sant Martí

Altitud: 510 metres. Municipi de Riells i Viabrea

Església romànica del segle XII molt modificada després. Consta d'una nau rectangular coberta amb volta de canó apuntat; està capçada a llevant per un absis semicircular amb decoració d'arcs cecs sota cornisa. En reformes del segle XV i del XVII se li afegiren dues capelles laterals, una per banda obertes en arc de mig punt. Entre la volta de la nau i la de l'absis, força més baixa aquesta, hi ha un mur on s'hi han obert a la part alta tres finestretes en arc de mig punt. El mur frontal, avui arrebossat i pintat d'un to blanquinós, té el portal romànic format per tres arcades de mig punt en degradació, la central bossellada descansa en columnes amb capitells ornats amb relleus de tema floral; l'arcada exterior destaca per les seves dovelles grans, irregulars i matusseres. Al damunt del portal hi ha un petit òcul circular atrompetat i a la seva dreta, una mica més avall, una petita fornícula amb la imatge del patró en terracota; a banda i banda del portal hi ha dues finestres estretes com sageteres. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt i allargassats; hi pengen dues campanes amb el nom de *Martina* i *Mercè*. Està situat damunt el mur frontal orientat a ponent, força escorat a la dreta; queda cobert per una teuladeta de dos vessants amb un petit pinacle al cim. He calculat que l'amplada fa 4'47 metres i l'alçada 9'67; són mesures que qualifico d'aproximades.

SANT JULIÀ DEL LLOR Sant Julià

Altitud: 145 metres. Municipi de Sant Julià i Bonmatí

Església romànica del segle XII modificada en diverses ocasions. Consta d'una nau trapezial coberta per una volta de canó apuntat més estreta a la capçalera que als peus, capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera precedit per un arc triomfal de mig punt i d'un ample tram preabsidal amb volta de canó; està acompanyada d'una capella moderna capçada per un mur poligonal de tres costats i coberta amb una volta d'aresta. Té un portal rectangular al mur de ponent, als peus del temple, amb un estret marc de pedra ben escairada de color marronós; a mitja alçada hi ha un òcul circular i a la part alta, sense cornisa, el mur s'inclina en dos vessants interromput al centre pel cos del campanar; aquesta última part és aixecada a principis del segle XX. Dimensions: 12'80 x 6'20-5'00 x 5'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada està indicada amb dos valors ja que la nau té diversa amplada en els seus extrems. **Campanar** d'espadanya mig closa amb dos ulls en arc de mig punt aixecat al centre i al damunt del mur frontal; està cobert per una teuladeta de dos vessants; té a la part posterior un porxo amb la teulada damunt dos pilars. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'80 metres i que l'alçada arriba als 8'56; aquestes dades són aproximades.

SANT MARTÍ DE QUERÓS Sant Martí, sense culte

Altitud: 360 metres. Municipi de Sant Hilari Sacalm

Església de finals del segle XI. Consta d'una nau rectangular de tres trams irregulars coberta per una volta de canó damunt de tres arcs torals de mig punt, un d'ells adossat al mur de ponent; dues capelles estan obertes en el gruix dels seus murs; està capçada a llevant (de fet, al nord-est) per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera precedit per un doble arc presbiteral de mig punt amb degradació i d'un curt tram preabsidal en volta de canó de mig punt; està ornat per l'exterior amb un fris d'arcs cecs sota cornisa i amb lesenes; Té un portal obert al mur de migdia amb arc de

mig punt. Els murs tenen paraments de carreus mitjans, ben escairats i ordenats en filades; sota cornisa també tenen frisos d'arcs cecs. Dimensions: 14'00 x 4'30 x 7'00 metres de llargada, amplada i alçada respectivament. **Campanar** de torre de planta un pèl romboïdal (4'10 x 3'85 m); es troba adossat al mur de migjorn proper a l'absis; al capdamunt hi apareixen dos nivells de finestres, en el baix predomina l'amplada i queda tancada per un arc rebaixat; en el nivell alt, la finestra és rectangular; està coronat per una teulada baixa de dos vessants. La seva alçada fa 14'20 metres;

SANT PERE CERCADA Sant Pere, canònica agustiniana
Altitud: 400 metres. Municipi de Santa Coloma de Farners

Església romànica aixecada a partir de finals del segle XII i consagrada el 1245. Consta de planta de creu llatina amb una nau rectangular travessada per un transsepte un pèl irregular; les dues naus estan cobertes per voltes de canó un pèl apuntades; estan capçades a llevant (de fet, al nord-est) per tres absis semicirculars coberts per voltes de quart d'esfera oberts al transsepte, els dos laterals, menors, amb un modest arc triomfal i el major amb un de força ample; no tenen altra ornamentació exterior que unes motllures sota cornisa. En el creuer s'hi aixeca damunt trompes una cúpula englobada en un cimbori octagonal irregular cobert per una senzilla teulada de vuit vessants. El portal principal rectangular es troba al centre del mur de ponent, als peus del temple; el cobreixen quatre arcades en degradació de mig punt ben dovellades damunt senzilles impostes; la primera i la tercera, de dins a fora, descansen en fines columnes i les altres en antes o en el mateix mur; la més exterior, més ampla, té l'intradós filetejat. Damunt del portal hi ha una bonica finestra atrompetada amb arcades de mig punt amb la superfície filetejada que descansen en elaborades impostes; a cada costat hi té petites finestres en forma de creu. Els murs presenten paraments de pedra vista a base de carreus ben escairats disposats en filades, més grans en les parts baixes que en les que es van enlairant; un robust contrafort atalussat apuntala el mur de migjorn i altres dos ho fan al de tramuntana. Dimensions: 21'70 x 6'80-6'30 x 9'45 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; he donat dues dades per l'amplada ja que és un xic més ampla dels peus que de la capçalera; les del transsepte són: 17'00 x 6'80-6'40 respectivament de llargada i amplada; l'alçada és la mateixa que la de la nau; és un pèl irregular, el seu eix no segueix del tot la línia recta; tampoc té la mateixa amplada el braç de tramuntana que el de migjorn. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt situat damunt el mur frontal, una mica escorat cap a l'esquerra; està cobert per una teuladeta de dos vessants força inclinats. He calculat que l'amplada de la seva base fa tres metres i que l'alçada arriba als 14'20; són mesures que tinc com aproximades.

SANT PERE DESPLÀ Sant Pere, ermita
Altitud: 700 metres. Municipi d'Arbúcies

Església amb orígens preromànics del segle X que ha sofert canvis a partir dels segles XII i XIII que l'han convertida en una església romànica. Consta d'una nau rectangular coberta amb una estructura de fusta i capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera precedit per un arc triomfal de mig punt; un tram preabsidal està cobert per una volta de canó de pedra un pèl apuntada. Té el portal al mur de migjorn treballat amb dues arquivoltes en degradació ornades amb elements geomètrics a base de dovelles ben picades. Els murs, inicialment preromànics, tenen els paraments de maçoneria ja que se serviren de peces sense picar; en els segles del final del romànic alguns d'ells se substituïren, com en l'absis, per peces mitjanes ben escairades i en d'altres s'afegiren per engruixir els murs. També, per enfortir els murs, s'adossaren per l'interior en el sector nord uns arcs formers de mig punt que formaren unes poc fondes capelletes laterals. Dimensions: 14'70 x 3'80 x 6'10 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total, des del fons de les escasses capelletes obertes en els murs, arriba als 4'90 metres. **Guarda** unes pintures preromàniques al mur meridional. **Campanar** d'espadanya, obra moderna, aixecat a ponent al centre i al damunt del mur dels peus de temple; té dos ulls en arc de mig punt i està cobert per una

senzilla estructura que ressegueix els dos arcs i en el centre també el recobreix per un altra forma corbada; hi ha tres pinacles de bola disposats de manera simètrica en els tres punts destacats. He calculat que l'amplada de la base fa 2'70 metres i que l'alçada arriba als 7'63 metres; són mesures que considero aproximades.

SANT PERE SESTRONQUES Sant Pere, ermita, sense culte
Altitud: 220 metres. Municipi d'Anglès

Església preromànica de la fi del segle X. Consta d'una nau rectangular coberta amb una estructura de fusta i capçada per un absis semicircular allargassat precedit d'un arc presbiteral de mig punt que arrenca d'una imposta matussera; està cobert per una volta de quart d'esfera i no té ornamentació per l'exterior. La nau presenta unes banquetes adossades als murs interiors, fins i tot en part a l'absis. El portal en arc de mig punt amb dovelles mig picades està obert en el mur de ponent, als peus del temple; en la part alta hi té una finestreta del tipus sagetera. Els murs, avui netejats de l'arrebossat que mostraven fa pocs anys, tenen paraments de pedra vista amb tècnica de maçoneria; hi ha peces sense picar amb barreja de fosques, vermelloses i de clares; en l'absis semblen petites i organitzades una mica en filades. En la neteja feta als murs s'ha descobert en el mur de tramuntana, prop de l'absis, una allargassada finestra que té un arc de ferradura ben clar. Davant del mur de ponent fa poc s'hi va instal·lar un porxo llarg cobert per una teulada de dos vessants sense massa inclinació que se sosté en el mur frontal i en dos pilars de pedra que aguanten una encavallada de fusta. Dimensions: 8'20 x 3'25 x 5'67 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. També, obra moderna, s'hi va aixecar un **campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt; es troba al centre i damunt del frontis; està cobert per una teuladeta de dos vessants. He calculat que la seva base fa una amplada de 1'84 metres i que té una alçada de 8'92; són mesures que considero com aproximades.

SANT ROMÀ Sant Romà, ermita
Altitud: 160 metres. Municipi de Brunyola

Església preromànica de finals del segle X amb reformes obrades, probablement, en el final de l'Edat Mitjana i fins i tot ben recents. Consta d'una nau rectangular amb irregularitats coberta amb una volta de canó apuntada damunt dos arc torals i capçada a llevant per un absis semicircular una mica tancat, amb planta de ferradura, cobert per una volta de quart d'esfera una mica deformada per la forma de l'absis; està precedit per un arc triomfal apuntat. Té un portal en arc de mig punt amb dovelles ben picades i amb els muntants de carreus modestos; sembla que és una mica més ample de la part de dalt que del llindar; es troba obert en el mur de ponent, als peus del temple; a mitja alçada hi té un petit òcul circular atrompetat; al davant d'aquest mur si va aixecar recentment un porxo amb teulada de dos vessants en estructura de fusta que descansa en el mur frontal i en una encavalla de fusta sobre dos pilars d'obra que al seu torn ho fan en un podi que gairebé tanca l'àmbit. Els murs del temple, segurament del segle X, mostren paraments de maçoneria, o sigui, de peces poc o gens picades de colors clars i foscos, barrejades, i no seguint pas, en la major part dels casos, a excepció de l'absis, una alineació acurada. Tenen poca gruixària i aquest és el motiu que per reforçar-los es vagin adossar al mur de migdia dos contraforts en correspondència amb els pilars interiors on van a parar els arc torals. Dimensions: 12'20 x 3'90-3'50 x 5'39 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; les dues mesures donades per l'amplada signifiquen que l'amplada és un pèl superior en el tram de ponent que en el de llevant. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt tancats per dalt per una estructura sinuosa horitzontal; segurament és obra tardana com el mur frontal. Es troba aixecat al centre i al damunt del mur del frontis. He calculat que l'amplada de la seva base fa 3'13 metres i que la seva alçada arriba als 8'74; són dades que considero aproximades.

SANTA SUSANNA DE CAULÈS Santa Susanna, antiga parròquia
Altitud: 370 metres. Municipi de Vidreres

Església preromànica de finals del segle X. Consta d'una curta nau rectangular coberta amb una volta de canó i capçada a llevant per un absis de planta trapezial també cobert per una volta de canó una mica irregular. Té oberta a tramuntana una capella fonda tardana. El portal, en el mur de ponent, té un senzill marc rectangular; un petit òcul es troba al seu damunt i una fina cornisa horitzontal corona la part del mur frontal que s'afegí a l'original per regruixar-lo: es troba arrebossat. Els altres murs originals del segle X tenen paraments de maçoneria amb peces petites i fosques sobretot, i amb l'argamassa blanquinosa força visible; tenen tres robustos contraforts a migdia i un al nord per contrarestar les empentes de les voltes. Dimensions: 8'90 x 4'10 x 4'71 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada comptada des del fons de la capella arriba als 7'70 metres. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt aixecat damunt i al centre del mur frontal, el que es considera original, darrere del que el va engruixar. Està cobert per una senzilla teuladeta de dos vessants. He calculat que l'amplada de la seva base fa 3'25 metres i que l'alçada arriba als 7'54; són mesures aproximades.

SAULEDA Santa Victòria, ermita
Altitud: 600 metres. Municipi de Santa Coloma de Farners

Església romànica aixecada a finals del segle XI o a principis del següent. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó i capçada a llevant per un absis de planta semicircular ornat per l'exterior amb un fris d'arcs cecs sota cornisa i amb lesenes. La volta inicial de la nau era de fusta i quan se la substituí, segurament a finals del segle XII, per una de pedra va caldre reforçar els murs que la suportaven per anular les empentes laterals i, en aquest cas, s'engruixiren per l'interior; al mateix temps s'obrí una capella a tramuntana i es refeu el frontis. Els seus murs presenten paraments de carreus mitjans un pèl matussers i disposats en filades excepte al frontis que és una barreja on predomina la maçoneria de peces grans i gens picades. El portal que s'hi va obrir en arc de mig punt el formen grans dovelles ben picades amb l'argamassa que les uneix molt a la vista; al damunt hi ha una finestra en arc de mig punt i per coronament una senzilla cornisa de dos vessants interrompuda al centre pel cos del campanar. Dimensions: 10'80 x 3'40-2'80 x 5'00 metres de llargada, amplada i alçada; l'amplada des del fons de la capella arriba als 6'40 metres. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt a base de dovelles de maons vermells; està cobert per una teuladeta de dos vessants de teules aràbigues. S'aixeca al centre i damunt del mur frontal; el campanar que es veu en la fotografia va ser desmuntat i s'hi va deixar el que es troba avui (2013) o sigui només el mur frontal on hi ha els ulls oberts tal com era inicialment. He calculat que l'amplada de la base fa 2'65 metres i que la seva alçada arriba als 7'92; són mesures que considero aproximades.

EL SOLSONÈS

CAMPANARS EN ORDRE ALFABÈTIC DE MUNICIPIS

Municipis i poblacions	Parròquies	Alçada en metres	
Castellar de la Ribera	Sant Pere	14'25	
Clariana de Cardener	Sant Serni	20'55	
Sant Just i Joval	Sant Salvador	12'82	
Coma i La Pedra, La			
La Coma	Sant Quirze i Santa Julita	12'03	
La Pedra	Sant Serni	16'85	
Lladurs	Santa Maria	15'90	
Montpol	Sant Miquel	19'24	
Timoneda	Santa Eulàlia	16'12	
Llobera	Sant Pere	14'30	
Peracamps	Sant Pere Màrtir	16'92	
Molsosa, La	Santa Maria	20'17	
Navès	Santa Margarida	20'41	
Besora	Sant Serni	17'14	
Linya	Sant Andreu	22'19	
La Selva	Sant Climenç	15'22	
La Vall	Santa Eulàlia	16'61	
Odèn			
Cambrils	Sant Martí	15'28	
Olius	Sant Esteve	20'92	
Brics	Sant Salvador	14'47	
Pinell de Solsonès	Sant Miquel	16'62	
Madrona	Sant Pere	25'89	
Pinós			
Ardèvol	Santa Maria	18'99	
Matamargó	Sant Pere	20'85	
Vallmanya	Sant Pere	21'33	
Riner			
Santa Susanna	Santa Susanna	16'47	
Su	Santa Maria	16'31	

Sant Llorenç de Morunys	Sant Llorenç	29'89	
Solsona	Catedral de Santa Maria	33'00	

Alçada mitjana: 18'76 metres

PARRÒQUIES AMB CAMPANAR DE TORRE, UNA A UNA

ARDÈVOL Santa Maria
Altitud: 880 metres. Municipi de Pinós

Església romànica modificada al segle XVIII; queden restes romàniques a alguns murs; l'actual temple degué acabar-se el 1688 segons la data que figura a la llinda del portal. Consta d'una nau rectangular; està acompanyada de capelles laterals. Els seus murs de pedra vista marronosa tenen paraments de paredat amb barreja de carreuons mal alineats i matussers. El frontis a ponent té un portal classicitzant rectangular amb el marc filetejat flanquejat per unes primes pilastres estriades, entaulament, frontó triangular amb fornícula i la imatge de sant Isidre al timpà, un òcul circular motllurat a mitja alçada i la cornisa angular.

Guarda sarcòfags i una pica baptismal antics.

Campanar d'un barroc senzill coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (4'65 x 4'75 m) i està coronat per una minsa cornisa amb gàrgoles als angles i per un terrat amb barana de petits pilars i algun pinacle de bola en un caire. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara. Els seus murs tenen paraments de carreus grans irregulars i matussers disposats en filades regulars; no tenen altra element decoratiu que una fina motllura sota finestres.

Situació: recolzat al mur de tramuntana fent angle al nord-est de la capçalera encarada a llevant.

Alçada: 18'99 metres.

Esveltesa: 4

BESORA Sant Serni
Altitud: 813 metres. Municipi de Navès

Església aixecada en època barroca cap el 1651. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó damunt arcs torals i una senzilla imposta de pedra grisenca que destaca dels murs pintats de blanc; té alguna capella lateral. Un portal rectangular obert al mur de ponent ostenta detalls clàssics com la llinda motllurada, brancals estriats, ràfec i, al damunt, un frontó trapezial amb una fornícula sense imatge al timpà. Els seus murs tenen paraments de carreus grossers de pedra vermellosa i amb el morter de calç ben visibles entre les juntures.

Guarda un retaule a l'altar major esculpit entre el 1684 i el 1688 per Joan Balius de Solsona.

Campanar merament funcional del segle XVIII d'un barroc senzill. Té planta quadrada (3'55 x 3'55 m) i està coronat per una cornisa amb gàrgoles als angles i un terrat amb barana de carreus i pinacles de bola als caires. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; té una fina motllura a la seva base. Els seus murs tenen paraments de grans carreus ben escairats de pedra marronosa.

Situació: mig inserit en els peus de la nau fent angle al nord-oest del mur lateral de la banda de ponent.

Alçada: 17'14 metres.
Esveltesa: 4,8

BRICS Sant Salvador
Altitud: 790 metres. Municipi d'Olius

Església del 1761 segons data gravada damunt del portal. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes; està acompanyada d'alguna petita capella lateral. El frontis té un portal amb un marc un pèl en ressalt d'arc rebaixat amb carreus i dovelles ben picades; una finestra motllurada rectangular amb els vèrtexs còncaus es troba a mitja alçada i, per coronament, té una cornisa angular amb una petita finestra rectangular sota el vèrtex. Els seus murs de pedra vista vermellosa tenen paraments de carreus mitjans un pèl matussers amb el morter molt visible en la part baixa.

Campanar coetani del temple. Té planta quadrada (2'25 x 2'25 m) i està coronat per una cornisa i una teulada de quatre vessants. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja una campaneta; té una motllura a la seva base; només ella sobresurt del cos de l'edifici. Els seu murs de pedra rogenca, com els del temple, tenen paraments de carreus irregulars mitjans un pèl matussers. Pel seu interior hi puja una escala de cargol de pedra picada.
Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a migdia.
Alçada: 14'47 metres.
Esveltesa: 6,4

CAMBRILS Sant Martí
Altitud: 1140 metres. Municipi d'Odèn

Església romànica sobrealçada cap al segle XVIII. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberta amb una volta de canó apuntat sobre dos arcs torals; té capelles laterals afegides al cantó de tramuntana i està capçada a llevant per un absis semicircular amb la cornisa motllurada precedit d'un arc presbiteral per l'interior. Els seus murs romànics només són visibles a l'absis i al frontis; tenen paraments de carreus mitjans, irregulars i disposats en filades uniformes tant en un lloc com en l'altre; des de mitja alçada del frontis el parament és de paredat. Hi té un portal romànic atrompetat amb tres arcades de punt rodó ben dovellades, la més exterior amb grans dovelles, una finestreta esqueixada d'arc de mig punt al damunt i una cornisa horitzontal comuna amb la rectoria afegida a la banda de migdia; recentment (2003) el temple ha estat restaurat i netejat.
Dimensions: 15'20 x 3'90 x 8'70 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 9'50 metres.

Campanar amb base romànica i la part alta moderna. Té planta gairebé quadrada (3'30 x 3'45 m) i està coronat per una cornisa i una coberta gairebé plana. La cel·la queda oberta amb una finestra allargassada d'arc de mig punt i barana metàl·lica a cada cara. Els seus murs presenten el mateix tipus de paraments que al frontis amb carreus mitjans irregulars i matussers a la part baixa romànica, de paredat al seu damunt i de carreus un xic foscos ben escairats a la cel·la.
Situació: sobre l'ala esquerra de la nau, a la banda del nord-oest del frontis encarat a ponent.
Alçada: 15'28 metres.
Esveltesa: 4,4

CLARIANA DE CARDENER Sant Serni
Altitud: 500 metres.

Església neoromànica del 1930. Consta d'una nau rectangular amb transsepte i capçada per un absis semicircular ornat amb un fris d'arcuacions cegues al dessota de la cornisa motllurada. Els seus murs tenen paraments de maçoneria, menys al frontis, amb carreus a cantoneres. La façana principal sobresurt uns 15 centímetres respecte del mur del campanar adossat al mur lateral de la seva dreta; el seu parament és fet a base de carreus irregulars ben escairats; hi té una portalada atrompetada amb un portal rectangular amb llinda sobre mènsules; al seu damunt, un bordó semicircular recobreix tres arcades poc ressaltades damunt impostes que deixen un timpà decorat amb una petita creu en relleu; una fina columneta per banda es troba adossada als muntants de carreus grans ben escairats; al damunt del portal s'hi obre una finestra geminada d'arcs de mig punt emmarcada amb carreus ben escairats; per coronament hi té una cornisa angular que es correspon amb la teulada de doble vessant.

Campanar neoromànic coetani del temple. Té planta quadrada (3'80 x 3'80 m); està coronat per una cornisa destacada amb motllures i un fris d'arcs cecs al dessota i per un terrat amb barana de merlets esglaonats damunt del qual s'aixeca una agulla piramidal coberta amb rajoles negroses. La cel·la té quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja alguna campana; té una motllura a la seva base. Els murs tenen paraments de paredat al primer alt cos amb carreus a cantoneres i amb paraments ben carreuats a la cel·la; aquest cos té els caires ressaltats a manera de lesenes cantoneres.
Situació: adossat al mur de llevant fent angle al sud-est del frontis encarat a migdia.
Alçada: 20'55 metres.
Esveltesa: 5,4

LA COMA Sant Quirze i Santa Julita
Altitud: 1005 metres. Municipi de la Coma i la Pedra.

Església moderna. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó rebaixat sobre quatre arcs torals; té cor i cancell. El frontis a ponent té el portal dovellat en arc de mig punt i brancals de carreus tot en pedra blanca, un òcul circular atrompetat a mitja alçada i una cornisa angular. Els seus murs tenen paraments de maçoneria amb grossos carreus a cantoneres.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té planta quadrada (3'15 x 3'15 m) i està coronat per una cornisa amb un fris en ziga-zaga al dessota i una teulada de quatre vents amb una petita creu metàl·lica al cim. La cel·la queda oberta amb quatre finestres rectangulars amb la llinda un pic arquejada, una a cada cara; té una motllura senzilla a la seva base. Els seus murs tenen paraments de maçoneria amb carreus a cantoneres sense cap element que trenqui la seva nuesa.
Situació: damunt l'ala dreta de la capçalera del temple orientada a llevant fent-hi angle al sud-est.
Alçada: 12'03 metres.
Esveltesa: 3,8

LINYA Sant Andreu
Altitud: 668 metres. Municipi de Navès

Església aixecada entre el segle XVII i el XVIII en un estil neoclàssic senzill. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes reforçada per arcs torals de mig punt; està acompanyada de capelles laterals. El frontis, bastit amb carreus mitjans ben escairats i alineats de pedra marronosa, es troba mig arrebossat; té un portal rectangular amb el marc carreuat d'escàs relleu; uns quants graons al seu davant i una rampa al lateral esquerre li donen accés; un òcul circular atrompetat i motllurat es troba a la part alta; queda coronat per una cornisa angular.

Guarda un retaule neoclàssic del 1775 dedicat a *Sant Joan* situat a l'altar major en el qual destaca la imatge barroca policromada de *La Mare de Déu del Roser*; procedeix de l'església de Bergús.

Campanar d'un estil neoclàssic rústic i auster. Té planta gairebé quadrada (3'50 x 3'35 m); està coronat per una cornisa motllurada amb gàrgoles als caires i un terrat amb balustrada i pinacles als angles al damunt del qual s'aixequen quatre arcades en diagonal unides al centre amb un pinacle al cim. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja alguna campana; té una motllura senzilla a la seva base; una altra es troba més avall a l'alçada de la teulada del temple per damunt de la qual hi ha oberta una petita finestra rectangular. Els seus murs estan arrebossats amb carreus visibles a cantoneres i presenten una total nuesa en el seu primer alt cos.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 22'19 metres.

Esveltesa: 6,3

LLADURS Santa Maria

Altitud: 834 metres.

Església aixecada cap el 1927. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberts amb voltes bufades reforçades amb quatre arcs torals de mig punt sostinguts per pilastres. Interiorment, els murs estan pintats de blanc grisenc i les pilastres i arcs torals de blau clar. El frontis està bastit amb carreus mitjans ben escairats disposats en filades regulars i amb els caires ressaltats a manera de lesenes cantoneres; té un sòcol baix d'escàs ressalt i un portal en arc de mig punt dovellat, un gran òcul circular a mitja alçada i una senzilla cornisa angular.

Dimensions: 17'67 x 6'86 x 7'56 metres respectivament de llargada (inclou el cancell), amplada i alçada.

Guarda una imatge policromada del segle XV de *La Mare de Déu*, segurament procedent d'un retaule.

Campanar coetani del temple. Té planta quadrada (2'00 x 2'00 m) i està coronat per una cornisa i per un mur baix de merlets esglaonats que envolten una teuladeta piramidal amb una creu de pedra al cim inclosa en l'alçada del campanar. La cel·la queda oberta amb amples finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara i no hi té cap campana; una motllura a mitja alçada és una prolongació de la cornisa de la façana. Una escala de cargol arriba fins al cor, des d'allí s'entra al campanar i s'hi puja per una escala de mà d'alumini; per accedir al terrat es fa a través d'una trapa. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans irregulars ben escairats.

Situació: adossat al mur de migdia fent angle al sud-est de frontis orientat a llevant.

Alçada: 16'00 metres.

Esveltesa: 8

LLOBERA Sant Pere

Altitud: 855 metres.

Església romànica d'origen, molt modificada entre als segles XVI al XVIII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada; té una capella lateral fonda coberta amb volta de creueria; a llevant, a la capçalera, una finestra de mig punt atrompetada situada al centre del mur, avui (2005) cegada, presenta detalls en relleu segurament romànics tant a l'intradós com a l'arc fet d'una sola peça i també als muntants. El portal rectangular classicitzant amb el marc motllurat està situat al mur de migdia al fons d'un porxo profund cobert amb una àmplia volta de canó de mig punt peraltat. Un cor als peus del temple amb barana de fusta descansa sobre un embigat igualment de fusta. Els seus murs tenen paraments de carreus grans de pedra marronosa, irregulars i ben escairats ordenats en filades

Dimensions: 15'27 x 4'59 x 6'13 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (5'05 x 4'74 m). La seva base és romànica; està coronat per una senzilla cornisa amb pinacles de bola als angles i una coberta plana. La cel·la queda oberta amb dues finestres d'arc de mig punt a la banda de migdia; i dues més de rectangulars, una a cada cantó de llevant i ponent. Els seus murs de pedra vista marronosa presenten paraments de carreus ben tallats, grans i irregulars; una finestreta esqueixada en arc de mig punt es troba a la part baixa pel cantó de migdia. Una antiga escala de pedra, en força mal estat, permet arribar a la cel·la.

Situació: lleugerament més endarrerit que la façana lateral sud fent angle al sud-est.

Alçada: 14'30 metres.

Esveltesa: 2,8

MADRONA Sant Pere

Altitud: 553 metres. Municipi de Pinell de Solsonès

Església neoclàssica aixecada entre el 1771 i el 1776. Consta d'una nau rectangular acompanyada de capelles laterals. Té el frontis arrebossat i pintat de blanc trencat amb carreus de pedra fosca a cantoneres; unes pilastres recorren tota la façana de dalt a baix; senyalen tres zones que es corresponen amb la nau i les capelles laterals; uns pinacles sobresurten al capdamunt d'aquestes pilastres i al cim de la minsa cornisa que és corbada en semicercle convex al centre i còncava als laterals. Té una portalada barroca en pedra fosca amb un portal en arc carpanell, pilastres toscanes adossades als muntants, cornisa sinuosa i fornícula sense imatge amb decoració de volutes als costats, un òcul circular motllurat a mitja alçada i un de petit rectangular poc més amunt. Els seus murs laterals tenen paraments de maçoneria amb carreus al caires, tot en pedra vista marronosa.

Guarda un antic retaule barroc avui dividit en tres parts situades en capelles laterals.

Campanar coetani del temple. Té un primer alt cos de planta quadrada (4'55 x 4'60 m) i un de segon vuitavat coronat per una cornisa amb gàrgoles als costats curts i a sota d'ella, i per una agulla piramidal quadrada amb inflexió a la base vuitavada; té els careners destacats. Els seus murs tenen paraments de paredat amb carreus a cantoneres al primer cos i de carreus ben escairats en el segon, tot en pedra vista marronosa. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; hi penja una campana; dues motllures es troben sota les finestres poc separades, una altra a l'arrencada dels arcs i una quarta sota les gàrgoles.

Situació: sobre l'ala dreta del temple fent angle al nord-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 25'89 metres.
Esveltesa: 5,6

MATAMARGÓ Sant Pere
Altitud: 651 metres. Municipi de Pinós

Església d'un barroc senzill aixecada cap el 1650. Consta d'una nau rectangular amb un absis poligonal a tramuntana cobert per una volta de nervis; està acompanyada de capelles laterals. El frontis té una portalada classicitzant amb un portal en arc rebaixat; el marc finament motllurat està flanquejat per unes pilastres toscanes adossades als muntants; al damunt hi té un entaulament un frontó arquejat i motllurat amb un relleu decoratiu al timpà; un òcul circular motllurat queda a mitja alçada; està coronat per una cornisa angular amb un doble fris al dessota format per uns relleus amb ziga-zaga. El temple ha estat bastit amb murs de maçoneria de pedres petites mig carreuades.

Guarda dos retaules barrocs, un de Segimon Pujol, el *Del Roser*, i l'altre del 1796 de Josep Pujol i Lluhí (1734-1809) dedicat a *Sant Pere* situat a l'altar major.

Campanar d'un barroc senzill coetani del temple. Té planta quadrada (4'30 x 4'30 m) i està coronat per una cornisa amb gàrgoles als angles i un terrat amb balustrada i pinacles de bola als quatre caires. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; n'hi ha una altra de rectangular a mitja alçada a la cara frontal; una motllura es troba situada entre la cornisa i les finestres. Una escala de pedra sobre voltes i arrapada als murs arriba fins a la cel·la; des d'ella al terrat s'hi puja per una escala de gat. Els seus murs tenen paraments de maçoneria com al frontis amb un arrebossat en mal estat i escàs i carreus de pedra rogenca a cantoneres.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a migdia.
Alçada: 20'85 metres.
Esveltesa: 4,8

LA MOLSOSA Santa Maria
Altitud: 846 metres.

Església aixecada al 1934 amb aires neoromànics seguint un projecte proposat el 1920. Consta d'una nau rectangular capçada a tramuntana per un absis semicircular; està acompanyada de capelles laterals. El frontis està precedit d'un porxo aixecat el 1952 amb paraments de carreus de pedra blanca ben escairats i cobert per una teulada d'un sol vessant damunt tres arcs de mig punt que es recolzen en pilars quadrats coronats per una imposta motllurada; està situat davant mateix del portal de punt rodó ben dovellat. Els seus murs de pedra vista marronosa, a diferència del porxo, tenen paraments de paredat. Per damunt del porxo el frontis hi té un òcul circular i, per coronament, una cornisa angular amb un fris de grans arcs cecs de mig punt peraltat al dessota amb una gran creu de pedra al cim.

Dimensions exteriors: 23'46 x 11'50 x 10'30 respectivament de llargada, amplada i alçada.
Arquitecte: Enric Sagnier i Villavecchia (1858-1931).

Guarda un retaule barroc del 1647 dedicat a *Santa Maria* obra de l'escultor Joan Grau (1606-1685) de Constantí.

Campanar merament funcional aixecat el 1952. Té planta gairebé quadrada (3'90 x 4'00 m); està coronat per una cornisa motllurada amb pinacles als angles i una agulla piramidal recoberta de

plaques metàl·liques. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja alguna campana. Els seus murs de pedra vista marronosa tenen paraments de paredat amb carreus a cantoneres; tot i la seva nuesa l'aspecte és digne.

Situació: adossat al mur de ponent en l'angle sud-oest del frontis encarat a migjorn, força més avançat que el frontis i el porxo.

Alçada: 20'17 metres.

Esveltesa: 5

MONTPOL Sant Miquel

Altitud: 838 metres. Municipi de Lladurs

Església del segle XVII segons consta amb la data de 1632 en la llinda de la casa rectoral adjacent; no fou acabada fins al XIX. Consta d'una nau rectangular amb un transsepte. El portal s'obre al mur lateral de ponent al fons d'un porxo obert amb un gran arc de mig punt; té un marc rectangular amb la llinda un pèl corbada. Els seus murs estan arrebossats amb carreus grans de pedra rogenca a cantoneres.

Campanar de planta gairebé quadrada (3'35 x 3'48 m) coronat per una cornisa motllurada i una agulla piramidal sense cobertura amb el formigó visible com a mostra de la seva rusticitat; en un primer cos d'aires antics del moment inicial de l'església, segle XVII; els murs tenen paraments de maçoneria amb grans peces rogenques mig carreuades i carreus a cantoneres de pedra clara; al seu damunt hi ha un segon cos d'aires moderns amb els murs arrebossats i els caires ressaltats a manera de lesenes cantoneres mitjançant carreus ben polits d'aspecte encoixinat; al capdamunt hi ha obertes les finestres en arc de mig punt de la cel·la, una a cada cara; hi penja una campana; una senzilla motllura es troba a la seva base.

Situació: adossat en l'angle que fan la nau amb el transsepte, proper a la capçalera encarada a migdia.

Alçada: 19'24 metres.

Esveltesa: 5,5

NAVÈS Santa Margarida

Altitud: 610 metres.

Església d'estil barroc senzill aixecada cap el 1666 (gravada a la llinda de la porta hi figura la data del 1668), amb restes de l'anterior romànica en la part baixa de l'actual frontis que deuria ser la paret lateral de la romànica, i també de la preromànica visibles en part a l'entrada del que havia estat el cor avui desaparegut. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta seguida de canó damunt una imposta que ressegueix la seva base; està acompanyada per dues capelles poc fondes per cada banda.

El frontis està bastit amb carreus mitjans desiguals i una mica matussers a la part baixa, més regulars, grans i ben alineats des de mitja alçada; hi té un portal classicitzant rectangular amb marc estriat i senzilles pilastres toscanes adossades als muntants, un frontó triangular amb el vèrtex superior escapçat, un òcul circular a mitja alçada i una cornisa angular. Per l'interior, els seus murs tenen paraments de grans carreus ben escairats.

Dimensions: 16'32 x 6'22 x 8'54 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Guarda imatges antigues com *La Mare de Déu del Roser* barroca.

Campanar neoclàssic del 1801. Té planta quadrada (3'80 x 3'70 m). Queda dividit en tres cossos per dues motllures. Està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada amb pinacles de bola als angles. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara. Té un sòcol de pedra picada de 0'65 metres d'alt i 8 centímetres de gruix; la resta dels murs de pedra vista rogenca tenen paraments de maçoneria molt endreçada amb carreus a cantoneres. Al mur del migdia hi ha un òcul on hi figura la data de 1801. Per l'interior hi puja una escala de cargol de pedra picada fins a prop de la cel·la; segueix amb un nou tram d'obra; va de paret a paret sense deixar cap ull d'escala. Hi pengen dues campanes, la *Petita* de 199 quilos de pes i la *Grossa* de 422; totes dues foses cap el 1945.

Situació: adossat al mur de llevant fent angle al sud-est del frontis orientat a migdia.

Alçada: 20'41 metres.

Esveltesa: 5,3

OLIUS Sant Esteve

Altitud: 565 metres.

Església romànica del segle XI (1079). Consta d'una nau rectangular de tres trams coberta amb una volta de canó de pedra sobre quatre arcs torals, un d'ells és el presbiteral que, de fet, no és diferent dels altres ja que el presbiteri és tan ample com la nau; descansen en pilastres amb capitells decorats senzillament; els murs per l'interior presenten una lleugera inclinació cap enfora. Està capçada a llevant per un absis de planta semicircular decorat externament amb arcuacions cegues i lesenes i amb una creu de pedra al cim del mur on està acoblada la volta de la nau; queda cobert per una volta de quart d'esfera i està precedit d'un arc presbiteral de mig punt i d'un llarg tram preabsidal a més altura amb volta de canó. Unes altes pilastres a manera de contraforts reforcen els murs laterals per l'exterior. Al dessota de l'absis hi ha una cripta amb sis columnes (de fet són desiguals i dues són pilars ja que presenten forma poligonal) que separen tres naus amb primitives voltes d'aresta d'estructura de fulls de llibre; està sota mateix del presbiteri de la nau de l'església i oberta a l'exterior per petites finestres visibles externament a la base de l'absis en el nivell del sòcol.

El portal usat avui dia està obert al mur lateral de migdia; té un arc de mig punt dovellat amb un ràfec al damunt; el frontis a ponent també hi té un portal, el principal, però avui en desús i amb una porta vidriada i una altra amb reixa de ferro; queda a mitja alçada i no és practicable; presenta un arc de mig punt que engloba un timpà; una finestra en arc de punt rodó es troba a mitja alçada i per coronament hi figura una minsa cornisa angular amb una creu de pedra al cim. Els murs de pedra vista tenen paraments de petits carreus desiguals i matussers disposats en filades força ordenades. Per l'interior són més grans i desiguals.

Dimensions: 32'32 x 6'60 x 9'30 metres de llargada, amplada i alçada respectivament (són mesures interiors, per l'exterior alguns autors donen, respectivament, 36'20 x 10'00); l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 8 metres; les mesures de la cripta són: 10'20 x 6'50 (les tres naus) x 3'31 metres; cadascuna de les seves tres naus té tres trams i el presbiteri un més de fondària, en total quatre trams, per tres naus, en fan dotze en total; les dimensions de l'edifici per fora són: 34'60 x 9'20 x 12'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; si les comparem amb les mesures de l'interior ens mostren un gruix considerable dels murs, gruix que, en alguns punts, arriba als dos metres i fins els supera.

Campanar merament funcional aixecat en el segle XVI. Té planta rectangular (5'53 x 4'93 m). Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans; estan coronats per una cornisa de teules sobreposades i una teulada baixa de quatre vessants. La cel·la té finestres d'arc de mig punt amb l'ampit que sobresurt, una a cada cara; hi penja una campana; té una senzilla motllura a la seva base;

una espitllera es sota finestres i una altra prop de la base, totes dues a llevant. Pel seu interior pujava una escala que en el primer tram era de pedra, un segon el tenia de fusta i el del final de ferro; avui (2009) tota ella és metàl·lica, arrapada als murs. La cel·la queda coberta per una volta de canó amb imposta a la seva base.

Situació: angle nord-est de l'edifici, adossat al mur nord tocant a l'absis encarat a llevant.
Alçada: 20'92 metres.
Esveltesa: 3,7

En àrees properes al temple s'hi troba un **cementiri modernista** (1916) degut a l'arquitecte diocesà Bernardí Martorell i Puig (1877-1937) deixeble de Gaudí; i també una excavació arqueològica amb una gran quantitat de sitges enterrades, moltes d'elles encara amb la coberta o tapa original; sembla que són d'una època força endarrerida de la cultura ibèrica, de fa uns 2500 anys; estaven destinades a contenir el gra aconseguit per les comunitats situades als turons de l'entorn com es pot veure per les restes dels poblats avui posats al descobert; aquest gra segurament era venut a les planes properes al mar i transportades, possiblement, per mitjà del riu Cardener que passa a poca distància. Així ho interpreten els entesos.

LA PEDRA Sant Serni
Altitud: 999 metres. Municipi de la Coma i la Pedra

Església romànica molt modificada; conserva tres absis quadrats del romànic avui mig ocults per les obres posteriors. Consta d'una nau rectangular. Té un portal amb dues arcades de mig punt en degradació i amb bordó de pedra blanca que descansen en unes senzilles impostes; l'arcada més exterior té grans dovelles ben picades; es troba en el frontis dins d'un atri fosc cobert per una teulada de dos vessants. Els seus murs tenen paraments de paredat o de maçoneria avui (2003) arrebossats.

Campanar modern de planta quadrada (3'15 x 3'15 m). La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; té unes senzilles motllures, una a la seva base i l'altre al seu damunt. Està coronat per una cornisa i un terrat amb pilars i pinacles als angles i una barana amb el passamà sobre un entrecreuat. Els seus murs tenen paraments de paredat coberts amb un arrebossat en mal estat.

Situació: sobre l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis orientat a ponent.
Alçada: 16'85 metres.
Esveltesa: 5,3

PERACAMPS Sant Pere Màrtir
Altitud: 853 metres. Municipi de Llobera

Església aixecada el 1934. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó rebaixada i capçada a llevant per un absis quadrat. Un porxo fondo amb volta de canó i arc exterior dovellat sobresurt de la façana principal i aixopluga un portal amb dues arcades de mig punt en degradació; un òcul circular a mitja alçada és visible per damunt del porxo i, per coronament, sobresurt una cornisa angular que es correspon amb la teulada de doble vessant. El frontis està flanquejat pel campanar a la dreta i una altra torre octagonal baixa a l'esquerra en la que hi figura una petita finestra d'arc de mig punt; tots dos estan més avançats que el frontis i estan adossats al porxo. Els murs del temple de pedra marronosa tenen paraments de maçoneria amb carreus a cantoneres.

Dimensions: 15'05 x 6'06 x 7'35 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Guarda un retaule renaixentista de fusta dedicat a *Sant Martí* i un altre de barroc del 1650 per a la parròquia de Llanera obrat per Joan Grau (1608–1685) de Constantí.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té planta quadrada (3'00 x 3'00 m). Està coronat per una cornisa motllurada i una teulada piramidal amb inflexió a la base de plaques metàl·liques en disposició en escata. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen dues campanes. Per accedir a la cel·la hi ha una escala de pedra fins al cor i des d'ell, una escala d'obra que va de paret a paret per l'interior de la torre. Els seus murs de pedra vista marronosa tenen paraments de maçoneria amb carreus a cantoneres.

Situació: adossat al mur del frontis orientat a ponent fent-hi angle al sud-oest.

Alçada: 16'92 metres.

Esveltesa: 5,6

PINELL DE SOLSONÈS Sant Miquel

Altitud: 648 metres.

Església romànica modificada cap al segle XVIII segons senyalen algunes inscripcions que duen les dates de 1722 i 1752. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada; està capçada a llevant per un presbiteri rectangular que es troba en la base del campanar on encara hi ha una finestra romànica amb tres arcuacions de punt rodó. Té murs amb paraments de grans carreus matussers, i un portal rectangular al mur lateral del migdia amb llinda i marc de pedra ben escairada; algun mur exterior, proper als peus, té un marcat talús, potser obligat pel pendent del terreny veí, notable en aquest punt.

Guarda alguns sarcòfags medievals.

Campanar del 1752 merament funcional. Està aixecat sobre el presbiteri. Té planta rectangular (4'71 x 5'93 m) i està coronat per una cornisa i una teulada piramidal baixa amb un petit pinacle al cim. La cel·la queda oberta amb dues finestres d'arc de mig punt a cada cara; té una motllura a la seva base; una altra finestreta d'aspecte romànic, ja citada, amb tres arcs de mig punt en degradació es troba a la base pel cantó de migdia. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats a la banda de migdia i matussers a les altres cares.

Situació: damunt la capçalera del temple orientada a llevant fent angle al sud-est del mur lateral encarat a migdia.

Alçada: 16'62 metres.

Esveltesa: 2,8

SANT JUST I JOVAL Sant Salvador

Altitud: 700 metres. Municipi de Clariana de Cardener

Església aixecada cap el 1954 amb aires neoromànics. Consta d'una nau rectangular capçada a llevant per un absis semicircular. El frontis amb unes lesenes cantoneres de dalt a baix té una portalada atrompetada amb un portal rectangular recobert per dues arcades ben dovellades en arc de mig punt i un bordó sobre impostes que deixen el frontó nu; l'arcada exterior està constituïda per grans dovelles; els muntants tenen carreus ben escairats; té una allargassada finestra d'arc de mig punt amb el marc en relleu a mitja alçada i està coronat per una minsa cornisa angular. El seu mur de pedra vista marronosa té un parament de carreus mig picats, petits i disposats en filades regulars; els paraments dels murs laterals i el de l'absis tenen paraments de paredat.

Campanar coetani del temple. Té planta rectangular (2'40 x 4'15 m) i està coronat per una cornisa i una teulada de dos vessants. La cel·la queda oberta amb una finestra al mur davanter, a ponent, i dues més al mur de tramuntana, totes elles amb arc de mig punt i marc en escàs relleu; hi penja alguna campana; per la banda frontal una altra finestra similar a les de la cel·la es troba a la planta baixa. Els seus murs tenen paraments com al frontis, de carreus mig picats, petits i irregulars; les cantoneres queden lleugerament ressaltades.

Situació: adossat al mur de tramuntana, fent angle amb el frontis orientat a ponent, un pèl endarrerit

Alçada: 12'82 metres.

Esveltesa: 3

SANT LLORENÇ DE MORUNYS Sant Llorenç antic monestir

Altitud: 925 metres.

Església romànica iniciada a finals del segle X i consagrada entre el 1027 i el 1054. Consta de tres naus rectangulars de cinc trams, la central coberta amb una volta de canó sobre tres arcs torals de mig punt, les laterals amb voltes d'aresta, primitives, formades amb lloses en fulls de llibre; estan separades per robustos pilars cruciformes i capçades a llevant per dos absis semicirculars romànico-llombards amb voltes de quart d'esfera (amb prou feines visibles per l'exterior per estar rodejats d'alguns edificis privats); el tercer, al lateral dret, al sud-est, va ser destruït en ser substituït per una capella rectangular on s'ha instal·lat el retaule barroc de Josep Pujol; el tram que precedeix l'absis central està cobert per una cúpula el·líptica dins d'un cimbori octagonal regular; el mur dels peus recte està obert amb una rosassa. Té una portalada gòtica (s. XV) al mur de tramuntana format per dues arquivoltes dovellades en degradació ornades per una motllura bossellada; tenen arc de mig punt sobre columnetes adossades (són la continuació de la motllura en bossell de les arquivoltes) i amb un bordó sobre mènsules. Més amunt hi ha una fornícula sense imatge protegida per un petit ràfec de dos vessants. Els murs interiors tenen paraments de carreus petits, matussers i irregulars; a l'exterior presenten paraments de maçoneria. Té una cripta avui enrunada i un claustre renaixentista del segle XVI.

Dimensions: 31'40 x 6'22 x 11'25 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 15'67 metres.

Guarda diversos retaules: un de barroc (1713) daurat a l'altar major de Joan Francesc Moretó, de Vic; un altre de gòtic (1419) de *L'Esperit Sant* atribuït a Lluís Borrassà; un tercer també gòtic del segle XV de *Sant Miquel Arcàngel i Sant Joan Baptista* de Jaume Cirera i Bernat Des Puig; un de fusta, barroc xorigueresc (1773-84), de Josep Pujol escultor de Folgueroles amb tres-centes figures de fusta de pi negre recobertes de planxa d'or policromat i amb la imatge de *La Mare de Déu dels Colls* romànica del segle XIII que només té el cap original ja que la resta és reproducció moderna en ser destruïda en les jornades iconoclastes del 1936; també s'han conservat restes d'unes pintures murals de finals del segle XIII i de principis del XIV a l'absis central. Té un orgue del XVIII recentment restaurat (2004).

Campanar renaixentista auster aixecat entre el 1565 i el 1575; és obra d'un mestre de cases francès, el mestre Robert. Té planta gairebé quadrada (6'68 x 6'25 m) i murs de metre seixanta de gruix; externament presenta dues senzilles motllures destacades que el divideixen en tres cossos d'igual alçada; està coronat per una minsa cornisa i un terrat amb barana metàl·lica damunt del qual s'aixeca una torrella de teulada piramidal truncada amb una modesta estructura metàl·lica al cim que sosté una campaneta, estructura que no està inclosa en el càlcul de l'alçada total. La cel·la queda

oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, menys a ponent on n'hi ha dues de descentrades. Els seus murs de pedra vista marronosa tenen paraments de maçoneria amb carreus de pedra blanca a cantoneres. Per l'interior, puja pel centre una escala de cargol de pedra picada de 118 graons fins a la cel·la; des d'allí, amb una altra escala també de cargol s'arriba al terrat.

Situació: adossat a l'angle nord-oest de la capçalera del temple.

Alçada: 29'89 metres.

Esveltesa: 4,4

SANTA SUSANNA (o Santasusagna) Santa Susanna

Altitud: 588 metres. Municipi de Riner

Església aixecada cap el 1927; la data del 1929 està gravada al portal. Consta d'una nau rectangular amb un absis semicircular a la capçalera situada a tramuntana. El frontis, amb un sòcol de carreus a mig picar, té un portal en arc de mig punt a base de carreus i dovelles de pedra groguenca tirant a marronosa, una rosassa a mitja alçada i una cornisa angular amb creu de pedra al cim; el seu mur es troba arrebossat i pintat de blanc amb carreus groguencs a cantoneres; els murs laterals tenen paraments de maçoneria.

Campanar coetani del temple. Té planta pràcticament quadrada (3'55 x 3'50 m) i està coronat per una cornisa sobre permòdols i una teulada a quatre vents. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, amb els marcs lleugerament ressaltats de pedra groguenca; hi penja alguna campana; té una finestra gran a mitja alçada a la banda frontal similar a les de la cel·la. Els seus murs estan arrebossats i emblanquinats i amb carreus en relleu a cantoneres de pedra groguenca com al frontis.

Situació: adossat al mur est, molt prop de frontis encarat a migdia.

Alçada: 16'47 metres.

Esveltesa: 4,6

LA SELVA Sant Climenç

Altitud: 1050 metres. Municipi de Navès

Església del segle XVIII amb restes romàniques escasses situades al migdia en la mitgera de l'església i la casa rectoral. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó; està acompanyada de dues capelles laterals fondes enfrontades. Té un cor alt als peus del temple sobre un embigat de fusta i del cancell. El portal en arc de mig punt dovellat està situat al cantó de migdia; les dovelles i els carreus dels muntants són grans i ben escairats en pedra marronosa un pèl més fosca que la pedra dels murs; a mitja alçada, sobre el portal, hi apareix un petit òcul circular amb el marc dovellat i, sota cornisa, una finestra rectangular; la teulada és a doble vessant.

Dimensions: 11'00 x 4'00 x 5'75 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons dels altars laterals fa 11 metres.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té planta quadrada (2'95 x 2'95 m); està coronat per una cornisa i una teulada a quatre vessants. La cel·la queda oberta amb una finestra d'arc de mig punt a cada cara; hi penja una campana. Els seus murs tenen paraments de maçoneria mig carreuada amb carreus irregulars a cantoneres.

Situació: aixecat a la dreta del portal, al centre de la façana del migdia.

Alçada: 15'22 metres.

Esveltesa: 5,1

SOLSONA Catedral de Santa Maria i parròquia de Nª. Sª. de la Mercè

Altitud: 664 metres.

Església gòtica que conserva restes del temple romànic del 1163; aquestes restes són la part baixa del campanar i tres absis semicirculars a llevant; els dos laterals estan decorats per l'exterior amb arcs cecs sobre permòdols; el central té la cornisa sobre mènsules i una finestreta central decorada amb columnetes; per l'interior està decorat amb arcs i columnetes; avui hi ha ubicada una capella; els altres dos serveixen de sagristia. A l'interior de l'antic temple romànic es va construir l'actual temple gòtic, lleugerament escorat respecte de l'anterior cap a l'esquerra, tot conservant els absis romànics, la part principal del campanar, alguns murs i part dels murs exteriors del claustre on es veuen extraordinàries finestres romàniques estil lleidatà. Consta d'una nau rectangular gòtica capçada per un absis gòtic poligonal de set costats que sobresurt per damunt dels primitius romànics; fou aixecada entre el 1265 i el 1287 i està coberta amb una volta de creueria de cinc trams més un amb el terra a més alçada i amb grades per salvar el desnivell fins a l'entrada principal a ponent; el presbiteri s'acabà el 1623; es pot considerar com una mena de transsepte el tram proper al presbiteri ja que les capelles laterals barroques aprofundeixen per cada costat. Té un claustre neoclàssic.

L'entrada habitual es troba en un cos que sobresurt del mur lateral de tramuntana i que dóna al segon tram de la nau; la seva portalada neoclàssica del 1780 té un portal en arc de mig punt amb el marc acanalat a l'intradós i flanquejat per dobles pilastres jòniques, un entaulament i una segona zona superior amb un alt relleu figuratiu al centre amb les figures de tres àngels que eleven el cos de Maria Assumpta i un bordó amb una creu en relleu al cim i pilastres poligonals a les cantoneres. El mur gòtic que forma la façana lateral té un parament de carreus petits, ben escairats i alineats; una cornisa al llarg del mur està ornada amb frisos en ziga-zaga; a mitja alçada, una motllura o petit ràfec descansa sobre mènsules.

El temple es pogué donar per finalitzat el 1769 amb una façana barroca al mur de ponent; hi té un portal en arc rebaixat flanquejat per columnes exemptes sobre pedestals, un frontó circular partit amb una fornícula amb imatge intercalada; un medalló al capdamunt amb una motllura doble que fa de cornisa amb un frontó i pinacle al centre i altres als extrems.

Dimensions: 58'20 x 13'71 x 19'53 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Arquitecte: el mestre d'obres de Barcelona Claudi Casals II (segle XVII) pel que fa a la façana dels peus del temple.

Guarda una escultura romànica en pedra del país anomenada *La Mare de Déu del Claustre* d'una alçada de 1'05 metres; la Mare es troba en posició asseguda amb el Nen sobre el genoll esquerre; ha estat atribuïda a l'artista d'origen occità Gilabert del segle XIII o de poc temps abans. Té pintures de Josep Obiols, mosaics de Jaume Padrís i escultures de F. Juventeny, tot a la capella de la Mare de Déu del Claustre, i un retaule barroc (1754) a la capella de la Mercè. Té orgue.

Campanar de planta rectangular (8'45 x 7'60 m) coronat per una cornisa motllurada i una coberta baixa de quatre vessants amb una estructura metàl·lica al damunt d'on pengen dues campanetes; aquesta estructura no ha estat comptada a l'hora de fer el càlcul de l'alçada. Els primers 25 metres són del romànic (1161-1195) amb finestres d'arc de mig punt amb bordó treballat amb motius geomètrics sobre mènsules; una finestra es troba al pis baix i dues a l'alt a cadascuna de les seves cares; una motllura decorada amb un escacat les separa. Al seu damunt hi fou aixecat un altre cos en el segle XVII on s'hi ubica cel·la; hi ha obertes dues finestres d'arc de mig punt a cada cara. Els seus murs, de dalt a baix, tenen paraments de carreus mitjans ben escairats i alineats de pedra

blanquinosa.

Disposa de les següents campanes: *La Catrinoia Xica* de 86 quilos fosa el 1733, *La Catrinoia Grossa* de 107 del 1660; *La Tèrcia Petita* de 466, *La Tèrcia Gran* de 858, totes dues del 1941; *La Mangranera* de 1305 quilos i *La Major* de 2174, ambdues del 1940. Totes elles pengen a la cel·la. A l'exterior, de l'estructura metàl·lica n'hi pengen dues que són les horàries: la dels *Quarts Petita* de 56 quilos fou fosa el 1450, la dels *Quarts Gran* de 199 ho fou el 1807 i la de *Les Hores*, de 308, ho fou el 1820. Per l'interior, una escala de cargol permet accedir als diferents pisos; està dividida en sectors, al primer és metàl·lica, al segon és de pedra picada, i als altres torna a ser metàl·lica.

Situació: està aixecat a la banda de migdia adossat al segon tram de la nau.

Alçada: 33 metres segons els plànols actualitzats que m'han facilitat amablement els conservadors del temple, dada que em serveix, ja que personalment no m'ha estat possible de fer la mesura per les edificacions que envolten l'edifici catedralici, concretament el campanar.

Esveltesa: 3,9

SU Santa Maria

Altitud: 827 metres. Municipi de Riner

Església aixecada en el segle XIX en estil neoclàssic. Consta de tres naus rectangulars separades per un robust pilar rectangular per banda i dos arcs formers de mig punt; la nau central queda coberta amb una volta de canó, les laterals amb voltes d'aresta. Un cor alt als peus del temple descansa sobre un arc carpanell. Al frontis hi ha un portal classicitzant rectangular flanquejat per semi-columnes toscanes sobre pedestals adossades als muntants, per un escàs entaulament i per un frontó triangular amb un petit pinacle de bola al vèrtex superior; hi ha un òcul motllurat a mitja alçada i per coronament una cornisa angular. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans i grans, barrejats; les juntures deixen veure el morter de calç. Els murs interiors presenten paraments de pedra vista al sòcol; la resta està arrebossada i pintada de blanc.

Dimensions: 15'00 x 5'28 x 7'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; les tres naus fan 14 metres d'amplada total.

Guarda unes làpides sepulcrals al terra de la nau i un retaule neoclàssic. S'han trobat tres arcosolis o cavitats dins dels murs.

Campanar del 1815 d'inspiració neoclàssica. Té un primer cos de planta quadrada (3'85 x 3'85 m); un segon cos té els caires aixamfranats; queda coronat per una cornisa motllurada amb gàrgoles als xamfrans i un terrat amb balustrada i pinacles sobre els pilars dels angles; al seu damunt s'aixequen quatre esvelts arcs apuntats units al centre amb un pinacle al cim. La cel·la està oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen campanes; té una motllura al dessota, una altra separa els dos cossos. Els seus murs de pedra vista marronosa tenen paraments de carreus ben escairats i alineats.

Situació: adossat al mur lateral esquerre, proper a la capçalera.

Alçada: 24'13 metres.

Esveltesa: 6,2

TIMONEDA Santa Eulàlia

Altitud: 924 metres. Municipi de Lladurs

Església d'orígens romànics, molt modificada posteriorment. Consta d'una nau rectangular

coberta amb una volta de canó enguixada; està capçada a llevant (de fet, al sud-est) per un absis rectangular; té un cor alt als peus del temple. El portal en arc de mig punt dovellat està situat al mur de migdia on hi figura la data de 1623; a mitja alçada s'hi troben dues finestres allargassades d'arc de mig punt enreixades situades a banda i banda del portal. Els seus murs tenen paraments de carreus irregulars i matussers barrejats amb paraments de maçoneria.

Dimensions: 14'80 x 3'50 x 8'20 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa nou metres.

Campanar romànic gairebé tot ell menys la cel·la que és moderna. Té planta gairebé quadrada (3'45 x 3'00 m) i està dividit en dos cossos, el superior de perímetre lleugerament més reduït; s'hi troben dos nivells de finestres: les del pis baix, romàniques, geminades amb arcs de mig punt i mainells refets modernament es troben a cada cara; les del nivell superior que corresponen a la cel·la, modernes, són amples i també d'arc de mig punt dovellat, una a cada cara; hi penja una campana. Està coronat per una cornisa i una teulada de lloses posades esglaonadament formant un teulat piramidal. Els seus murs tenen paraments de carreuons irregulars i matussers en el primer cos; s'hi obren espitlleres; en el segon els carreus estan més ben escairats. Per tal d'assegurar el seu estat, no massa equilibrat, fa ben poc es van fer obres dividint-lo en pisos i travant-lo amb formigó i ferro tot deixant un ull interior estret; per accedir a la cel·la s'hi van posar escales de gat.

Situació: adossat al centre del mur de tramuntana.

Alçada: 16'12 metres.

Esveltesa: 4,6

LA VALL Santa Eulàlia

Altitud: 750 metres. Municipi de Navès

Església del segle XVIII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes companyada de dues capelles laterals fondes. Té un portal dovellat en arc de mig punt obert a la façana lateral de ponent; l'intradós es troba acanalat de tal manera que apareix com si estigués format per dues arcades. Els seus murs tenen paraments de maçoneria barroera mig arrebossats; queda recoberta amb una teulada a dues vessants.

Dimensions: 12'85 x 4'82 x 6'81 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les dues capelles laterals enfrontades fa 9'57 metres.

Guarda la part superior d'un retaule barroc.

Campanar coetani del temple. Té planta quadrada (3'77 x 3'77 m) i està coronat per una cornisa amb teules sobreposades i una teulada a quatre vessants amb un pinacle de bola al cim. Els seus murs tenen paraments de paredat i reforçades les cantoneres amb carreus mitjans de pedra fosca. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja alguna campana; una motllura bossellada es troba a la seva base.

Situació: angle nord-est de la capçalera encarada a llevant.

Alçada: 16'61 metres.

Esveltesa: 4,4

VALLMANYA Sant Pere

Altitud: 575 metres. Municipi de Pinós

Església d'orígens romànics; avui només en resta algun pany als baixos dels murs nord i sud;

ha quedat remodelada al segle XIX en estil neoclàssic popular. Consta d'una nau rectangular acompanyada de capelles laterals. El frontis a llevant té un portal classicitzant rectangular amb pilastres d'escàs relleu amb capitell jònic adossades als muntants, un entaulament i un frontó triangular amb el timpà nu; hi apareix un òcul circular motllurat a mitja alçada i queda coronat per una cornisa angular amb una finestreta rectangular sota el vèrtex. El seu mur fontal té un parament de petits carreus ben alineats barrejat amb panys de paredat, tot en pedra vista marronosa; ha estat cobert per un arrebossat avui perdut gairebé del tot; el reforcen carreus de pedra rogenca a cantoneres; els murs de les altres façanes tenen paraments de paredat amb carreus a cantoneres.

Campanar del segle XVIII segurament amb una base antiga, potser romànica, d'una torre de l'antic castell del lloc. Té planta rectangular (4'75 x 4'00 m) amb paraments de maçoneria a la part baixa i amb carreus a cantoneres; la part superior ha estat bastida amb carreus ben escairats; tots els materials són marronosos. Està coronat per una cornisa motllurada amb gàrgoles als angles i un terrat amb balustrada amb algun pinacle conservat damunt dels pilars dels caires; sobre el terrat s'aixequen quatre arcs en diagonal units al centre amb una bola al cim. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja una petita campana.

Situació: adossat al mur de migjorn, prop del frontis encarat a llevant.

Alçada: 21'33 metres.

Esveltesa: 4,5

ALGUNES ESGLÉSIES SENSE CAMPANAR DE TORRE, AMB ESPADANYA, SUFRAGÀNIES O SENSE CULTE

BUSA Sant Cristòfol

Altitud: 1360 metres. Municipi de Navès

Església neoclàssica aixecada damunt de la romànica capgirada. Consta d'una sola nau rectangular. De la primitiva església romànica en resta, però no complet i encarat a ponent, el mur de l'antic frontis. Al mur de llevant s'hi veu embegut un gran arc de mig punt de dos metres d'ample; està dovellat amb pedra tosca i resseguit per un altre arc de pedres rectangulars, també de pedra tosca. L'amplada de la nau és de 5 metres. A migjorn hi ha obert un portal rectangular del 1758 amb un marc estret de pedra filetejat a l'intradós; a mitja alçada hi ha un òcul circular. Els seus murs tenen paraments de maçoneria. **Campanar** d'espadanya amb dos ulls en arcs de mig punt d'on només hi penja una campaneta de 37 quilos fosa al voltant de 1880. Està cobert per una teuladeta de dos vessants que descansa en tres pilars carreuats. L'amplada de la seva base fa 2'50 metres. Es troba situat damunt del centre del frontis. L'alçada arriba als 10'25 metres; són mesures que dono com aproximades.

CANALDA Sant Julià

Altitud: 1177 metres. Municipi d'Odèn

Església romànica dels segles XI i XII; té origen en el segle IX en art preromànic ja que se suposa que tenia tres absis rectangulars que avui no estan ben identificats. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt capçada a llevant per dos absis rectangulars que bé podrien ser els antics preromànics refets tardanament, un d'ells al lateral sud; estan coberts per voltes de canó; una capella al nord, enfrontada a l'absis meridional, és obra tardana. El portal en arc de mig punt amb dovelles grans ben picades, ja del segle XII, es troba al mur de migjorn proper als peus del temple. Els murs dels absis tenen paraments de pedres sense picar i en desordre; els de la nau mostren carreus mitjans força ben picats disposats en filades; el mur dels peus del temple, a ponent, té a mitja alçada una finestra sagetera i, al damunt, un gravat d'una creu patent feta ben

rústicament. Una escala de pedra a la banda nord perpendicular al mur, propera a ponent, permet accedir al campanar; és obra del segle XVIII. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt aixecat damunt el mur frontal ocupant-ne tota la seva amplada (3'65 metres) amb un parament de maçoneria; està cobert per una teuladeta de dos vessants. He calculat que la seva alçada arriba als 6'55 metres; les mesures donades són aproximades.

CASAVELLA Sant Lleir, ermita

Altitud: 1642 metres. Municipi de La Coma i La Pedra

Església romànica de principis del segle XI amb aires arcaics preromànics. Consta d'una petita nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt. Se li van obrir dues capelles tardanes enfrontades a banda i banda del presbiteri. L'antic portal a migdia avui ha quedat paredat; l'actual, a tramuntana, és de mig punt amb grans dovelles i carreus ben escairats; és obra tardana; l'arcada descansa en dues impostes destacades que tenen, al dessota, imatges en alt relleu; a l'intradós dels brancals hi ha gravades figures florals i geomètriques. Un gran porxo al nord cobert per una teulada d'un sol vesant damunt un embigat de fusta està obert per tres grans arcades apuntades; té la mateixa longitud que la nau. Murs de paraments bastos de peces mig picades mitjanes disposades més o menys en filades. Dimensions: 8'00 x 3'00 x 3'82 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; des del fons de les capelles laterals l'amplada total arriba als 7'70 metres. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt cobert per una teuladeta de dos vessants que es prolonga per llevant; es troba aixecat damunt i al centre del mur dels peus del temple. He calculat que l'amplada de la seva base fa 3'95 metres i que la seva alçada arriba als 7'45; són mesures que considero com aproximades.

CASTELLAR DE LA RIBERA Sant Pere

Altitud: 657 metres.

Església romànica d'origen, molt reformada. Té el frontis amb el portal dovellat en arc carpanell amb la data del 1766 gravada a la dovella clau; un òcul circular atrompetat i motllurat a mitja alçada i una cornisa motllurada horitzontal al centre que separa el mur frontal del campanar que sobrepuja el frontis. **Campanar** de planta rectangular (3'97 x 2'75 m) amb murs de carreus grans i ben escairats. És una antiga espadanya ara tancada per tots costats amb dues grans finestres d'arc de mig punt obertes en el mur frontal i amb finestres o obertures rectangulars als altres tres costats; té una motllura a l'arrencada dels arcs i un coronament, al davant, format per un frontó triangular cobert per una teulada de dos vessants. Situació: damunt els peus del temple, centrat en el frontis orientat a tramuntana. Alçada: 14'25 metres.

CEURÓ Sant Julià

Altitud: 600 metres. Municipi de Castellar de la Ribera

Església romànica del segle XI modificada en temps recents pel que fa al frontis (1905) i sobrealçada en època barroca. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes sobre quatre arcs torals de mig punt i capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera; està ornat per l'exterior amb un fris d'arcs cecs sota cornisa i amb lesenes que arrenquen d'un escàs sòcol; avui un envà separa la nau de l'absis convertit en sagristia. El portal obert al mur de ponent és obra del segle XX, igual que tot el mur, quan l'antic fou destruït per un llamp; té un arc de mig punt dovellat amb peces grans de pedra marronosa; a mitja alçada hi ha un òcul circular atrompetat i, al capdamunt, una cornisa motllurada horitzontal. Els murs tenen paraments de carreus mitjans picats matusserament però ben alineats; els de la banda nord tenen, com en l'absis, arcs cecs i lesenes; els del sud avui queden tapats per una construcció adossada. Dimensions: 17'20 x 3'10 x 5'95 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons d'algunes capelles laterals l'amplada fa 3'70 metres. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt amb campanes,

obra de principis del segle XX; està cobert per una teuladeta de dos vessants; queda aixecat damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa 3'25 metres i que l'alçada arriba als 9'20; són mesures que considero aproximades.

LA COMA Sant Quirze, església vella

Altitud: 740 metres. Municipi de Llobrera del Solsonès

Església romànica del segle XI avançat. Consta d'una nau rectangular irregular coberta amb una volta de canó apuntada damunt de dos arcs torals i d'una imposta segurament ja força tardana com també la volta; té dos nínxols gairebé semicirculars a tocar l'absis; està capçada a llevant per un absis semicircular cobert amb una volta de quart d'esfera precedit d'un arc triomfal; està ornat per l'exterior amb un fris d'arcs cecs irregulars i de lesenes. El portal al mur de ponent, als peus del temple, té un marc rectangular format per grans carreus irregulars ben escairats; al seu damunt hi ha un petit òcul circular obert en un bloc quadrat de pedra. Els murs tenen paraments de carreus matussers mitjans disposats en filades. Dimensions: 10'60 x 2'90 x 7'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons dels nínxols l'amplada total arriba als 4'60 metres. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt cobert per una arcada; hi penja una campaneta. Es troba damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa un metre i la seva alçada 10'35; són mesures que crec aproximades.

GUIXERS Sant Martí

Altitud: 840 metres.

Església romànica de finals del segle XII i modificada al XIII i al XVII; en algun moment d'ells segurament va ser sobrealçada. Consta d'una nau rectangular capçada a llevant (de fet, al sud-est) per un absis quadrat per l'exterior i un xic trapezoïdal per dins precedit d'un senzill arc triomfal que descansa en impostes. La nau i l'absis queden coberts per voltes de canó apuntades; una capella al nord fou afegida el 1663 oberta amb un gran arc apuntat. El portal al mur de migdia obrat en un moment tardà té una arcada de mig punt ben dovellada amb peces grans i muntants de carreus ben escairats, tot en pedra blanquinosa. Els murs tenen paraments de carreus mitjans de pedra tosca blanquinosa ben escairats i disposats en filades. Dimensions: 11'60 x 3'10 x 5'22 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; des del fons de la capella nord l'amplada total arriba als 8'40 metres. **Campanar** d'espadanya tardà obert amb dos ulls en arc de mig punt allargassats; es troba aixecat damunt el mur dels peus del temple, a ponent, una mica escorat cap al sud. Una escala exterior adossada al mur nord permet accedir-hi. Té una base d'una amplada de 4'8 metres i una alçada d'onze; són mesures aproximades.

LA LLENA Sant Sadurní

Altitud: 615 metres. Municipi de Lladurs

Església romànica del segle XII avançat. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt; està acompanyada de dues capelles rectangulars, una a cada banda, enfrontades i aixecades tardanament. Està capçada a llevant per un absis semicircular cobert per una volta de quart d'esfera i precedit d'un senzill arc triomfal en arc rebaixat; descansa en una imposta que recorre tota la base de la volta; per l'exterior no hi té cap ornamentació. El portal està obert al mur de ponent a base d'una gran arcada de mig punt ben dovellada damunt impostes que no sobresurten; en degradació hi ha una segona arcada de petites dovelles; una finestra de mig punt es troba damunt del portal a la part alta del mur. **Campanar** d'espadanya recentment refet (en les fotografies antigues es veu tancat, com una espadanya closa, avui ja ha estat retornat a la seva primitiva senzillesa) amb dos ulls en arc de mig punt i cobert per una teuladeta de dos vessants força inclinats. Es troba damunt i al centre del mur frontal a ponent a base de pedres mal picades i amb dovelles de maons als arcs. He calculat que l'amplada de la seva base fa dos metres vuitanta i

que l'alçada arriba als 9'60; són mesures que he procurat que fossin ben aproximades.

MARE DE DÉU DEL MIRACLE Santa Maria, santuari i monestir benedictí
Altitud: 826 metres Municipi de Riner

Església barroca, amb restes d'una anterior gòtica del 1458, aixecada entre el 1652 i el 1731. Consta d'una nau rectangular de set trams coberta amb voltes gòtiques amb llunetes damunt arcs torals de mig punt i capçada per un absis poligonal de set costats amb volta de nervis; està acompanyada de capelles laterals entre els contraforts obertes en arcs de mig punt. La façana ha quedat inacabada; té al nord un portal rectangular flanquejat per robustes columnes adossades als muntants. Dimensions: 38 x 29 x 26 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. Arquitecte: Josep Moretó. **Guarda** una imatge gòtica de la Mare de Déu del segle XV, un extraordinari retaule barroc (1747-1758) de 23 metres d'alt i 12 d'amplada de l'artista de Vic Carles Moretó Brugaroles i un altre de gòtic renaixentista del 1530 atribuït a Pere Nunyes. **Campanar**, no en té, però al recinte del monestir benedictí adjunt s'hi troben quatre campanes penjades d'un petit campanar d'espadanya de 15'35 metres d'alçada aproximadament situat damunt el presbiteri. Les campanes són la *Santa Maria de Pinós* de 350 quilos, la *Santa Maria del Patrocini* de 600, la *Santa Maria del Claustre* de 900 i la *Santa Maria del Miracle* de 1400.

MARE DE DÉU DE PINÓS Santa Maria, santuari
Altitud: 904 metres. Municipi de Pinós

Església del santuari, aixecada cap el 1642 en estil gòtic tardà i amb detalls renaixentistes. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de creueria de quatre trams. Un cor alt als peus del temple descansa en una volta de creueria amb pintures dels evangelistes. El frontis, amb un parament de carreus irregulars ben escairats i disposats en filades uniformes units per un morter de calç ben visible, té un portal classicitzant rectangular amb pilastres toscanes d'escàs relleu adossades als muntants, un entaulament, un frontó triangular amb el timpà nu, una rosassa motllurada a mitja alçada i, al capdamunt, sota una minsa cornisa horitzontal, dues finestres rectangulars properes a les cantoneres; altres dues finestretes rectangulars es troben a banda i banda del portal, a poca alçada. Els seus murs de pedra marronosa tenen paraments de carreus petits ben escairats i alineats. Dimensions: 20'43 x 5'82 x 9'25 metres respectivament de llargada, amplada i alçada, amb el cancell inclòs pel que fa a la llargada. **Guarda** una imatge de talla policromada, del 1531, de *Santa Maria i el Nen*, d'uns 70 centímetres d'altura, amb el Nen al seu braç esquerre. **Campanar** de torre renaixentista auster de planta rectangular (4'80 x 3'95 m), de murs carreuats, amb un cos superior, la cel·la, una mica més reduïda de perímetre i oberta amb altes finestres d'arc de mig punt, una a cada cara. Està coronat per una minsa cornisa amb pinacles de bola als angles i coberta plana. Hi pengen dues campanes, *La Santa Llúcia* de 87 quilos fosa el 1948 i *La Mare de Déu de Pinós* de 442 fosa el 1949. Situació: damunt el peus del temple, a llevant. Alçada: 22'08 metres. Esveltesa: 4,6

MIRAVÉ Sant Pere
Altitud: 885 metres. Municipi de Pinell de Solsonès

Església romànica de finals del segle XI. Sofrí reformes el 1700 que afectaren el mur de ponent on s'hi obrí un nou portal de marc rectangular amb una pedra gran com a llinda i muntants de carreus ben escairats. L'antic portal romànic en arc de mig punt dovellat es troba al mur de migjorn. Consta d'una nau rectangular capçada a llevant per un absis semicircular sense decoració altra que una finestra. Els murs romànics són de carreus ben tallats, mitjans i disposats en filades. El de ponent té carreus un pèl matussers. Tots són de pedra vista de color marronós clar. **Campanar** d'espadanya de dos alts ulls en arc de mig punt cobert per una teuladeta de dos vessants amb tres pinacles, dos als extrems i el tercer al centre. Hi pengen campanes. Els pilars tenen carreus com els

del mur de ponent on es troba aixecat ocupant tota la seva amplada que fa 5'40 metres. L'alçada arriba als 12'11 metres. Les mesures són aproximades.

LA MOLSOSA Santa Maria, ermita, parròquia vella

Altitud: 846 metres.

Església romànica de principis del segle XII (1105) que fou reformada en els segles XVII i XVIII en afegir-hi capelles laterals, un nou portal i un campanar de torre damunt l'angle nord-oest del temple. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada i capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera; no té ornamentació per l'exterior. Té un portal rectangular al mur de ponent, als peus del temple; l'antic portal romànic, en arc de mig punt, està traslladat al mur de migdia, tocant el campanar, embegut en el mur i cegat. Murs de carreus escairats poc polits, irregulars i disposats en filades. **Campanar** de torre de planta quadrada (2'60 x 2'60 m) aixecat amb carreus ben escairats de mida mitjana i situat damunt l'angle sud-oest del temple; està ornat amb dues senzilles motllures, una sota la cel·la i l'altra sota la cornisa; la cornisa té gàrgoles als angles de factura animalística; queda coronat per una teulada de quatre vessants avui en mal estat; la cel·la està oberta amb finestres en arc de mig punt, una a cada cara. He calculat l'alçada de la torre en 9'75 metres, mesura que és aproximada.

MONTRAVETA Santa Maria, capella

Altitud: 845 metres. Municipi de Llobera de Solsonès

Església romànica del segle XI avançat; se li feren reformes als segles XVII-XVIII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada damunt d'una senzilla imposta d'aires classicistes; se li van afegir, en les reformes modernes, dues capelles rectangulars fondes, una a cada lateral, properes a l'absis i enfrontades. El temple està capçat a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera apuntada i amb ornamentació exterior d'un fris d'arcs cecs sota cornisa; té un cor als peus damunt un embigat horitzontal de fusta. El portal obert en les reformes modernes té un marc rectangular amb els caires filetejats a base de grans pedres ben escairades; es troba al mur frontal, als peus del temple, a ponent. Davant d'ell s'hi va aixecar en temps moderns un gran porxo damunt de dos pilars i cobert per una teulada de dos vessants sobre un embigat de fusta. Els murs tenen paraments de carreus matussers mitjans disposats en filades; els de les dues capelles són de carreus més aviat grans, ben escairats i ben alienats. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt cobert per una teuladeta de lloses de dos vessants; va ser aixecat amb pilars robustos de carreus en temps moderns al centre i damunt del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'70 metres i que l'alçada arriba als 8'30; són mesures que procuro que siguin ben aproximades.

ODÈN Santa Cecília

Altitud: 1291 metres.

Església d'origen romànic força transformada. Avui consta de tres naus separades per un pilar rectangular per banda i de dos arcs formers de mig punt; la nau central rectangular està coberta amb una volta de canó arrebossada i pintada en color clar reforçada per tres arcs torals de mig punt d'escàs relleu. Un portal dovellat en arc de mig punt està obert a la façana lateral de migdia. Els seus murs tenen paraments de paredat amb carreus a cantoneres. Dimensions: 15'00 x 4'90 x 7'32 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 12'11 metres. **Campanar** d'espadanya angular de dos ulls, un a cada cara; en un d'ells hi penja una campaneta. Situació: en l'angle format per la la façana lateral i el mur dels peus de l'església. Alçada: 12'25 metres.

ELS OLLERS Santa Creu, ermita

Altitud: 1000 metres. Municipi de Guixers

Església romànica de finals del segle XI o de principis del XII. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberta amb una volta de canó damunt de dos arcs torals que es prolonguen fins al terra formant pilastres destacades. Està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera precedit d'un arc triomfal; està ornat per l'exterior amb un fris d'arcs cecs i lesenes que descasen en un petit sòcol en graonada. Té un portal a ponent amb un arc de mig punt ben dovellat; una finestra en arc de mig punt es troba a mitja alçada damunt del portal. Els murs presenten paraments de carreus escairats irregulars, amb predomini dels mitjans i disposats en filades. Dimensions: 12'80 x 3'60 x 5'33 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt aixecat amb carreus matussers i cobert per una teuladeta de lloses de dos vessants. Està al centre i damunt del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa 3'40 metres i que la seva alçada és de 12'50; són mesures que he procurats que fossin ben aproximades.

PEGUEROLES Sant Julià, ermita

Altitud: 648 metres. Municipi de Navès

Església preromànica del segle X modificada cap el segle XVII i en el 1780. Del moment preromànic en resta l'absis gairebé rectangular orientat al sud-est cobert amb una volta de canó; en el XVII se li afegí una curta nau rectangular amb sostre pla; els murs afegits tenen menys gruix; no es nota per l'interior però si per l'exterior. En el 1780 se li renovà el portal; té marc rectangular de carreus grans i ben escairats de pedra marronosa. Els murs estan arrebossats tot hi que deixen veure paraments de paredat i algun pany d'*opus spicatum*; en els caires hi ha grans carreus força ben picats. Dimensions: 5'64 x 2'80 x 5'25 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya aixecat el 1780; té un ull rectangular cobert per una pedra horitzontal amb concavitats laterals; es troba damunt i al centre del mur frontal al nord-oest als peus del petit temple. He calculat que l'amplada de la seva base mesura 0'9 metres i que l'alçada arriba als 7'10; són mesures que crec força aproximades a les reals sinó és que hi coincideixen.

LES PLANES Santa Magdalena, capella

Altitud: 625 metres. Municipi de Navès

Església romànica del segle XII. Consta d'una petita nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt i capçada a llevant per un absis de planta de ferradura i cobert amb una volta de quart d'esfera un xic rebaixada; està precedit d'un arc presbiteral un pèl rebaixat; per l'exterior no té cap ornamentació llevat d'un alt sòcol. Té un portal obert al mur de migjorn a base d'un arcada de mig punt amb grans dovelles ben picades. Els murs tenen paraments de carreus ben escairats de mida mitjana o grans, irregulars, i disposats en filades; en l'absis estan més ben disposats; les filades baixes tenen peces grans sense picar. Dimensions: 5'90 x 3'13 x 3'22 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt cobert per una teuladeta de dos vessants a base de lloses; està aixecat amb dos pilars de carreus ben escairats al damunt i al centre del mur frontal, als peus del temple, a ponent. He calculat que l'amplada de la seva base fa 1'58 metres i que la seva alçada arriba als 5'45; són mesures que crec que s'acosten molt a les reals sinó és que hi coincideixen.

PRADES Sant Ponç

Altitud: 800 metres. Municipi de La Molsosa

Església romànica de principis del segle XII amb una nau; al segle XVII se n'hi afegí una de nova al nord; totes dues tenen planta rectangular, sense absis, i estan cobertes per voltes de canó de mig punt i comunicades per dos grans arcs formers; la nau romànica és un pèl més llarga que la de tramuntana; en el mur de migdia hi ha un portal amb una arcada de mig punt de grans dovelles. Els

murs tenen paraments de carreus petits, matussers, irregulars i disposats més o menys en filades. **Guarda** tres retaules barrocs dedicats a *Sant Ponç*, *Sants Abdó i Senén* i a la *Mare de Déu del Roser*. **Campanar** de torre del 1898 aixecat damunt els peus de la nau romànica en el seu angle nord-oest. Té els murs amb paraments de carreus petits, ben escairats i en filades ordenades; una senzilla motllura el divideix en dos cossos d'alçada semblant; la cel·la es troba oberta amb una finestra en arc de mig punt a cada cara i està coronat per una senzilla cornisa i unta teulada de quatre vessants recoberta de teules verdes vidriades amb els careners destacats i coronada per un petit pinacle. He calculat que la seva alçada és de 10'50 metres; una mesura que considero aproximada.

PUIG-AGUILAR Mare de Déu, santuari

Altitud: 1325 metres. Municipi de Guixers

Església amb orígens romànics; en resten ben pocs elements; fou erigida en el segle XI i molt modificada al XVII i refeta al XIX. Consta d'una nau rectangular capçada al nord per un absis rectangular de la mateixa amplada que la nau; tots dos queden coberts per una volta moderna de canó de mig punt damunt una imposta classicitzant que recorre la seva base i de dos arcs torals de mig punt que la divideixen en tres trams més o menys iguals. Té un portal rústic de dues arcades en degradació de dovelles desiguals, matusseres unes i ben picades altres; tant en elles com en els muntants hi ha gravats figuratius i geomètrics molt rústics i antics; es troba obert al mur de migdia, ben escorat a l'esquerra, cantó de ponent. Al seu davant hi ha un gran porxo de la mateixa amplada que el temple cobert amb una teulada de dos vessants damunt un embigat de fusta i de tres pilars quadrats que descansen en un mur o podi. Els murs tenen paraments rústics de maçoneria amb peces mig picades. Dimensions: 7'41 x 4'21 x 5'20 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** de torre de planta rectangular (2'45 x 1'85 m) adossat al mur de llevant a tocar el de la capçalera, al nord; està aixecat amb murs de maçoneria reforçat als caires amb carreus grans ben escairats; segurament és del moment en què es va modificar el temple al segle XIX. Té la cel·la oberta amb grans finestrals en arc de mig punt, un a cada cara i coronat per una cornisa motllurada i una agulla de quatre vessants amb teules aràbigues amb un petit pinacle al cim. He calculat que la seva alçada arribava als 12 metres; és una mesura que considero aproximada.

RINER Sant Martí

Altitud: 611 metres.

Església aixecada cap a finals del segle XVIII en un estil sobri neoclàssic. Consta d'una nau rectangular capçada per un absis poligonal de cinc costats; està acompanyada de capelles laterals. El mur del frontis té un portal rectangular amb la llinda de pedra que porta la data de 1793 gravada; a la part alta hi ha un òcul circular i motllurat; per coronament hi té una senzilla cornisa amb un petit pinacle al cim. Els seus murs presenten paraments de carreus grisencs ben escairats i disposats en filades; entre ells, el morter de calç és força visible. **Campanar** de torre de planta quadrada (3'60 x 3'60 m) amb un segon cos octagonal irregular on hi queda ubicada la cel·la oberta amb finestres en arc de mig punt a cada cara alterna; hi penja alguna campana; una fina motllura separa l'alt cos quadrat d'aquest segon cos; està coronat per una senzilla cornisa amb un fris de denticles al dessota i per una teulada de peces vidriades marronoses de vuit vessants amb els careners destacats. Està aixecat als peus del temple fent angle a l'esquerra damunt la capella lateral d'aquesta banda. La seva alçada la calculo en 15'14 metres, però ho considero com una aproximació.

SANT CLIMENÇ Sant Climent

Altitud: 800 metres. Municipi de Pinell del Solsonès

Església romànica aixecada cap a finals del segle XII (1199). Consta d'una nau rectangular capçada a llevant per un absis semicircular de la mateixa amplada que la nau; una segona nau s'hi

afegí l'any 1932. La romànica queda coberta per una volta de canó damunt dos arcs torals de mig punt i d'una imposta. Els seus murs tenen paraments de pedra vista marronosa a base de carreus mitjans ben escairats disposats en filades. El portal obert al mur de ponent de construcció moderna té marc rectangular recobert per una arcada decorada amb buits i plens que deixa un timpà amb motius al·legòrics; una obertura en forma de creu es troba a mitja alçada. **Campanar** d'espadanya modern de dos ulls en arc de mig punt situat damunt i al centre del mur de ponent; està cobert per una teuladeta de dos vessant. L'amplada de la seva base fa 4 metres, l'alçada arriba als 10'70 metres.

SANT JUST I JOVAL (església vella) Sant Salvador
Altitud: 700 metres. Municipi d'Olius

Església romànica d'una nau rectangular capçada a llevant per un absis semicircular sense altre ornament que una finestra central. Portal dovellat al mur de tramuntana amb tres graons d'accés; a banda i banda l'acompanyen dues finestres en arc de mig punt. Murs amb paraments de carreus mitjans irregulars un pèl matussers i ordenats en filades no pas massa regulars; la pedra té un color marronós clar. El mur de ponent, on el seu parament és més primitiu, té a la part alta una finestra geminada amb el mainell d'un capitell senzill mensuliforme. Al damunt d'aquest mur s'aixeca el **campana**r d'espadanya de dos alts ulls en arc de mig punt, sense campanes; està cobert per una teuladeta de dos vessants amb les lloses disposades en escata. Una escala de pedra a l'exterior, per la banda nord, puja fins al darrere del campanar. La seva base fa 4'35 metres i l'alçada arriba als 14'40; són mesures aproximades.

SANT PERE DE GRAUDESCALES Sant Pere, antic monestir
Altitud: 875 metres. Municipi de Navès

Església romànica iniciada als segle XI avançat i completada ja en el XII. Consta d'una nau rectangular travessada per un transsepte, tots dos coberts amb voltes de canó de mig punt; en el creuer s'aixeca una cúpula sobre trompes oberta amb un òcul circular al cim dins d'un cimbori octagonal; en el transsepte s'hi obren, al sud-est, tres absis semicirculars coberts amb voltes de quart d'esfera i precedits d'arcs triomfals, el corresponent al central amb un tram ample preabsidal de volta de canó; estan ornats per l'exterior amb frisos d'arcs cecs sota cornisa. El temple té tres portals, un a l'extrem del braç dret del transsepte, al sud-est, amb una discreta graonada d'accés, un segon als peus del temple, al nord-oest, el més alt, avui tancat, i un tercer al braç esquerre del transsepte, al nord-oest, tots ells en arc de mig punt amb petites dovelles; el del braç dret té una finestra en arc de mig punt a la part alta, el dels peus del temple una finestra cruciforme també a la part alta. Murs de paraments amb carreus mitjans i petits desiguals i matussers disposats en filades. Dimensions: 17'00 x 4'40 x 6'80 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; el transsepte té una llargada de 16'10 metres i la seva amplada és la mateixa que la nau; la cúpula arriba per l'interior a l'alçada de 10'15. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt, campanar de senyals, aixecat damunt del cimbori cobrint l'òcul superior; l'amplada no arriba al metre: 0'90, i la seva alçada en fa 11'20.

SANTA ÀGATA Santa Àgata, ermita
Altitud: 448 metres. Municipi de Clariana de Cardener.

Església preromànica del segle X completada al XII amb el mur de migjorn i modificada després amb una volta de canó ja que l'original era un embigat de fusta. Consta d'una nau rectangular estreta i llarga amb volta de canó damunt tres arcs torals de mig punt que la divideixen en tres trams força iguals; descansa en una imposta que ressegueix la seva base; està capçada a llevant per un absis semicircular ultrapassat amb volta de quart d'esfera rebaixada i precedit d'un arc triomfal de mig punt un xic rebaixat. Tenia un portal al nord en arc de ferradura avui tancat i un de nou tardà al mur de migdia en arc de mig punt amb grans dovelles ben picades. Els seus murs tenen paraments bastos de paredat amb peces molt desiguals; amples contraforts atalussats els reforcen;

les cantoneres tenen grans carreus escairats. Dimensions:13'40 x 2'80 x 4'46 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt sense teuladeta i tancat amb una arcada; està aixecat damunt i al centre del mur de ponent, als peus del temple. He calculat que l'amplada de la seva base fa un metre i que l'alçada en fa sis; són mesures molt aproximades sinó exactes.

SANTA EULÀLIA DE LA VALL D'ORA Santa Eulàlia
Altitud: 729 metres. Municipi de Navès

Església neoclàssica; consta d'una nau rectangular de tres trams coberts amb voltes de canó amb llunetes damunt una imposta classicitzant; té la capçalera amb un absis quadrat. Un cor alt als peus del temple amb barana de fusta descansa en un arc carpanell i en una volta d'aresta rebaixada. Acompanyen la nau dues capelles quadrades per banda obertes amb arcs de mig punt. Tot l'interior esta emblanquinat. Un ample portal situat al mur sud, prop dels peus del temple, té un marc estret en arc de mig punt format per dues arcades en degradació amb dovelles i carreus ben escairats. Els seus murs amb paraments de maçoneria de peces que aparenten carreus matussers es troba cobert amb un arrebossat en estat precari. Dimensions: 12'28 x 4'85 x 8'75 metres de llargada, amplada i alçada respectivament. **Campanar** de torre de planta quadrada (3'00 x 3'00 m) amb la cel·la separada de l'alt cos inferior per una senzilla motllura; està oberta amb finestres en arc de mig punt, una a cada cara; queda coronat per una teulada de quatre vessants de teules aràbigues amb una petita pilastra al cim; es prolonga per una minsa cornisa. La seva alçada, calculada amb aproximació, arriba fins als 15'29 metres.

EL SOLER Santa Margarida, ermita
Altitud: 640 metres. Municipi de Lladurs

Església preromànica del segle X. Consta d'una nau rectangular un xic irregular ja que és un pèl més ample a ponent que a llevant; està coberta per una volta de canó de mig punt que no és la primitiva ja que el temple fou sobrealçat ben bé un metre; està capçada a llevant per una absis rectangular amb l'eix una mica girat cap al nord respecte del de la nau; té la coberta de canó un pèl rebaixada més baixa que la d'aquella. El portal obert al mur de ponent és, com tot el mur, força posterior ja que el temple fou escurçat i calgué aixecar-hi un nou frontis; té arc de mig punt a base de dovelles una mica grans, ja sigui pintades de blanc o de pedra blanquinosa; té una petita finestra rectangular a la seva esquerra. Murs arrebossats que tanmateix deixen veure alguns trams del parament original de peces poc o gens picades i de mides diverses. Dimensions: 5'80 x 3'55-3'45 x 4'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. Petit **campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt aixecat damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa mig metre i que la seva alçada en fa 5'37; són mesures que he procurat que fossin ben aproximades.

SOLSONA Sant Honorat, capella
Altitud: 665 metres.

Església romànica del segle XI modificada més tard ja que fou sobrealçada i s'hi afegí un porxo a ponent amb un nou portal el 1870. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada damunt un arc toral i d'una imposta; està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera precedit d'un senzill arc triomfal de mig punt; per l'exterior no mostra gens d'ornamentació. Té un portal a ponent en arc de mig punt amb dovelles ben picades; al seu damunt hi ha una petita finestra en arc de mig punt; al davant hi van aixecar un gran porxo tancat i cobert per una teulada de doble vessant damunt un embigat de fusta. Els murs presenten paraments de carreus més aviat grans i matussers disposats en filades. Dimensions: 10'80 x 2'85 x 3'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya del segle XIX d'un sol ull en

arc de mig punt i cobert per una teuladeta de dos vessants. Es troba aixecat damunt i al centre del mur de ponent, als peus del temple. He calculat que l'amplada de la seva base fa 1'85 metres i que té una alçada de 6'25; són mesures que penso ser força aproximades a les reals.

TENTELLATGE Sant Martí
Altitud: 780 metres. Municipi de Navès

Església neoclàssica aixecada al segle XVIII; consta d'una nau rectangular acompanyada de capelles laterals obertes en arc de mig punt, dos a l'esquerra i tres a la dreta; està coberta per una volta de canó de mig punt amb llunetes damunt una ampla imposta blanquinosa classicitzant. Els murs interiors mostren paraments de maçoneria de pedra vista grisenca. Els exteriors tenen paraments de maçoneria amb un arrebossat precari; el del frontis ha estat aixecat amb petits carreus matussers ben alineats; les cantoneres estan reforçades amb carreus grans ben escairats de color marronós. En el mur frontal s'hi obre un ample portal en arc rebaixat damunt senzilles impostes; el marc presenta un ample canal a l'intradós; a mitja alçada hi ha un òcul circular atrompetat i motllurat; la cornisa superior senzilla marca l'angle que formen els dos vessants de la teulada que cobreix la nau central del temple. Dimensions: 20'74 x 7'90 x 13'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total incloses les capelles laterals fa 15'10 metres. **Campanar** de torre de planta rectangular (4'08 x 5'40 m) amb un primer alt cos obert per algunes finestres rectangulars; a la part alta una motllura el separa de la zona on s'hi obren les finestres en arc de mig punt de la cel·la; en ella hi ha dues senzilles motllures més; queda coronat per una cornisa i una bonica teulada de quatre vessants coberta amb teules vidriades de color verd pujat; té un petit pinacle al cim. La seva alçada, calculada amb aproximació, arriba als 18'65 metres.

TORREDENEGÓ Santa Maria
Altitud: 860 metres. Municipi de Llobera de Solsonès

Església romànica del segle XII amb modificacions al XVIII amb l'afegit d'un cos a tramuntana amb funcions de sagristia. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada i capçada a llevant per un absis semicircular ultrapassat, un xic parabòlic, amb un arc triomfal apuntat; no té ornamentació exterior. Té un bonic portal al mur de migdia amb un marc rectangular de carreus grans ben escairats i envoltat per dues arquivoltes de mig punt, la més interior bossellada, que descansen en impostes i en dues columnetes exemptes de capitells ornats amb relleus florals senzills; té un bordó també ornat amb un fris de tres fulles dins d'un cercle. Murs de paraments amb carreus grans ben escairats i disposats en filades; en l'absis, les filades en la part superior són de carreus mitjans però a mesura que van apropant-se a la base els carreus es van fent grans fins a tenir-los molt grans en la filada inferior. Dimensions: 9'70 x 3'20 x 5'70 metres de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt cobert per una teuladeta de lloses de dos vessants. Està aixecat amb pilars de carreus ben escairats damunt i al centre del mur frontal, als peus del temple, a ponent. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'90 metres i que l'alçada arriba als 9; són mesures que considero aproximades.

ELS TRACS Sant Jaume
Altitud: 800 metres. Municipi de Riner

Església romànica del segle XII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt damunt una senzilla imposta; està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera; no té ornamentació per l'exterior; està precedit d'un ample tram preabsidal de planta trapezoïdal; el seu eix es desvia un xic al nord respecta del de la nau clarament orientat a llevant. Té un portal senzill de marc rectangular enfondit en el mur de migdia; el cobreix una arcada de mig punt dovellada amb peces petites; un altre portal es troba al mur de ponent, segurament és l'original. Murs de paraments amb carreus mitjans o grans ben escairats disposats en filades.

Dimensions: 13'00 x 4'00 x 6'00 metres de llargada, amplada i alçada respectivament. **Campanar** de torre de planta quadrada (2'60 x 2'60 m) aixecat el 1750 damunt els peus del temple fent angle amb el de tramuntana i sobresortint més de mig cos cap a ponent; està aixecat amb carreus grans i ben escairats; dues motllures el divideixen en tres cossos de similar alçada; el tercer, al capdamunt, correspon a la cel·la oberta amb finestrals en arc de mig punt, un a cada cara; està coronat per una senzilla cornisa i una teulada de quatre vessants. He calculat la seva alçada en 14 metres; és una dada que considero aproximada.

TRAGINES Santa Magdalena, ermita
Altitud: 1160 metres. Municipi de La Coma i La Pedra

Església romànica del segle XI modificada en el XII. Consta d'una nau rectangular de dos trams coberta amb una volta de canó apuntada; està capçada a llevant per una absis semicircular cobert per una volta de quart d'esfera rebaixada i per una teulada d'un sol vessant mentre que la nau ho fa per una de dos vessants; el tram de ponent, més alt que el de llevant, és un xic més ample ja que els seus dos murs laterals han estat rebaixats per l'interior. Té un portal força més tardà en el mur dels peus del temple, a ponent, amb una arcada de mig punt a base de grans lloses ben picades i carreus als muntants ben escairats; a mitja alçada hi ha un petit òcul circular amb un marc de dovelles mal picades. Els murs tenen paraments de peces poc o gens ascairats de mida mitjana o grans i disposats en un cert desordre. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc rebaixat cobert per una teuladeta de dos vessants a base de lloses; fou aixecat al damunt i al centre del mur frontal amb pilars de pedres mig carreuades. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'60 metres i que l'alçada arriba als 6'95; són mesures que crec aproximades.

LA VALL D'ORA Sant Lleïr, ermita
Altitud: 750 metres Municipi de Navès

Església d'orígens romànics; consta d'una petita nau rectangular coberta per una volta de canó de mig punt de pedra. Té un cor alt als peus del temple sobre un embigat de fusta. El portal es troba també als peus del temple; té un arc de mig punt format per grans dovelles damunt brancals de carreus, tots ells més aviat irregulars i matussers com els murs que tanquen l'ermita barrejats amb panys de maçoneria. Precedeix el portal una graonada de pedra. Es tracta d'una obra dels segles XI-XII situada a prop del monument de Guifré el Pilós. **Campanar** d'espadanya d'un ull situat damunt del mur frontal cavalcant al centre de la teulada de dues vessants que cobreix el temple; té un ull en arc de mig punt amb una petita creu de ferro al cim; hi penja una campana. La seva base mesura 1'43 metres i la seva alçada 9 metres; les mesures són aproximades.

VILAMANTELLS Sant Serni del Grau, ermita
Altitud: 1045 metres. Municipi de Guixers

Església romànica de finals del segle XI o de principis del XII. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberta amb una volta de canó de mig punt damunt de tres arcs torals que descansen en pilastres; té oberts nínxols d'escassa fondària en arc de mig punt, un a cada tram, a base d'arcs formers adossats als murs; té un cor alt al mur de ponent. Està capçada a llevant per un absis semicircular no complet cobert amb una volta escassa de quart d'esfera; es va sobrealçar fins a tenir la mateixa alçada que la nau; està precedit d'un arc presbiteral de mig punt. Portal al mur de ponent, als peus del temple, en arc de mig punt a base de dovelles mitjanes ben picades damunt de muntants amb petits carreus ben escairats; al damunt i a mitja alçada hi té oberta una petita finestra rectangular. Murs de paraments de carreus petits, matussers i ben alineats. Dimensions: 9'60 x 3'10 x 5'00 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; des del fons dels nínxols l'amplada total arriba als quatre metres. **Campanar** d'espadanya tardà de dos ulls en arc de mig punt força amples; està cobert per una teuladeta de dos vessants; queda aixecat damunt i al centre del mur frontal amb

els tres pilars de petits carreus ben escairats. He calculat que l'amplada de la seva base fa 3'85 metres i que l'alçada arriba als 8'15; són dades que considero aproximades.

VILANDENY Sant Miquel, ermita
Altitud: 587 metres. Municipi de Navès

Església del segle XII que segueix el canon del romànic. Consta d'una nau rectangular coberta per una volta de canó tardana damunt una imposta que recorre la seva base. A la capçalera, a llevant, hi té un absis semicircular descentrat i separat de la nau per un envà. Les seves dimensions són 16'00 x 6'90 metres respectivament de llargada i amplada. El portal es troba al mur de ponent, als peus del temple; té característiques barroques amb marc rectangular amb un doblec d'escàs relleu, escàs ràfec superior i un frontó triangular decorat amb petits pilars amb bola, un a cada vèrtex. Els murs del temple i de l'espadanya de pedra vista tenen paraments de maçoneria amb peces mig carreuades; els de l'absis els tenen de carreus ben escairats, regulars i en filades. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt; queda cobert per una senzilla teuladeta de dos vessants; hi penja una campana. Es troba damunt i al centre del mur frontal. He calculat que la seva base fa una amplada de 3'60 metres de base. L'alçada arriba als 13'30 metres aproximadament.

EL VILARÓ Santa Maria, capella
Altitud: 600 metres. Municipi d'Olius

Església romànica formada per dues esglésies successives i afegides una darrere l'altra; una és del segle XI i l'altra del XII; es va substituir l'absis de la primera per un nou cos i es va completar amb un nou absis. Consta, doncs, d'una nau rectangular capçada a llevant per un absis semicircular; la nau està coberta per una volta apuntada damunt d'un arc toral i l'absis per una volta de quart d'esfera també apuntat, totes dues voltes damunt una imposta; la part més antiga de la nau avui, després de diverses modificacions, queda coberta per una volta de llunetes. El portal romànic en arc de mig punt dovellat obert al mur de migdia es conserva paredat. En el segle XIX, concretament en el 1849, es va reformar en part el mur de ponent, als peus de la nau, i s'hi va obrir un nou portal rectangular amb un estret marc de pedra marronosa; a mitja alçada s'hi va obrir un petit òcul el·líptic i, damunt i al centre, un campanar d'espadanya d'un sol ull en arc de mig punt. Els murs tenen paraments de carreus disposats en filades, els corresponents al segle XI són matussers i els del XII són ben escairats; en el mur frontal mostren un cert desordre segurament a causa d'haver-se sobrealçat el temple en el moment de les reformes. **Campanar** de cadireta d'un sol ull damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa un metre seixanta i que la seva alçada arriba als 9'92 metres; són mesures que considero aproximades.

EL TARRAGONÈS

CAMPANARS EN ORDRE ALFABÈTIC DE MUNICIPIS

Municipis i poblacions	Parròquies	Alçada en metres
Altafulla	Sant Martí	24'42
Canonja, La	Sant Sebastià	35'15
Catllar, El	Degollació de Sant Joan	44'89
Constantí	Sant Feliu	44'34
Creixell	Sant Jaume	41'90
Garidells, Els	Sant Jaume	21'98
Morell, El	Sant Martí	26'33
Nou de Gaià, La	Santa Magdalena	23'06
Pallaresos, Els	Sant Salvador	22'54
Perafort	Sant Pere	23'09
Puigdelfí	Sant Sebastià	11'00
Pobla de Mafumet, La	Sant Joan Baptista	23'49
Pobla de Montornès, La	Santa Maria	39'55
Renau	Santa Llúcia	15'40
Riera de Gaià, La	Santa Margarida	33'29
Ardenya	Sant Jordi	22'73
Roda de Berà	Sant Bartomeu	35'53
Salomó	Santa Maria	21'09
Secuita, La	L'Assumpció	27'85
L'Argilaga	Sant Roc	29'97
Tarragona	Catedral de Santa Maria	54'25
Tarragona	Sant Francesc	31'01
Tarragona	Sant Joan Baptista	26'28
Tarragona	Sant Pau	31'95
Ferran	Santa Maria	12'25
Torredembarra	Sant Pere	37'08
Vilallonga del Camp	Sant Martí	27'81
Vila-seca i Salou		
Salou	Santa Maria del Mar	23'35
Vila-seca de Solcina	Sant Esteve	29'82

Alçada mitjana: 29'02 metres

PARRÒQUIES AMB CAMPANAR DE TORRE, UNA A UNA

ALTAFULLA Sant Martí de Tours
Altitud: 52 metres.

Església barroca aixecada entre el 1701 i el 1705. Consta d'una nau rectangular de sis trams, un d'ells és el transsepte, coberts amb voltes de llunetes sobre cinc arcs torals de mig punt; uns passadissos uneixen les capelles laterals a través de passos en arc de punt rodó. Al creuer s'hi aixeca un cimbori octagonal que aixopluga una cúpula de nervis sobre petxines i amb llunetes entre nervis que queden obertes per vuit òculs el·líptics; té un absis semicircular a la capçalera. Un cor als peus del temple amb barana de balustres descansa en un arc carpanell.

El frontis encarat a migdia té una portalada classicitzant amb el portal rectangular flanquejat per pilastres toscanes estriades adossades als brancals i que descansen en pedestals, un entaulament, una fornícula amb la imatge del patró i un gran òcul circular motllurat a mitja alçada; el cos central està coronat per un gran frontó triangular amb un petit òcul al centre del timpà i una espadanya d'un ull amb campaneta al cim. El seu mur està arrebossat i pintat en un to groguenc ataronjat; els laterals tenen paraments de paredat amb carreus a cantoneres. La cripta romànica, molt restaurada, és de tres naus amb voltes de canó amb grans carreus i murs de maçoneria.

Dimensions: 46'46 x 10'15 x 15'98 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total del temple des del fons de les capelles laterals fa 22'42 metres. El transsepte en fa 17'95 x 9'71 x 15'93 i la cúpula arriba als 23'55.

Guarda retaules barrocs i neoclàssics com el de l'escultor Josep Vila de Reus del 1745 a un dels altars laterals; el del *Santíssim Sagrament*, proper a la dreta de l'entrada; el de *Sant Isidre* del 1705, el de *Sant Sebastià* del 1716, el de *La Mare de Déu del Carme* del 1717, el de l'altar major del 1787; també conserva alguns quadres atribuïts al pintor Viladomat. Recentment (2011) s'ha situat al presbiteri un ambó de marbre esculpit per Marcel Socias i s'ha reposat la taula de l'altar amb marbre de Macael d'un pes de 1'2 tones sobre quatre columnes d'alabastre de Sarral.

Campanar neoclàssic auster. Té un primer alt cos de planta quadrada (4'40 x 4'40 m) i un segon octagonal on s'hi ubica la cel·la. Està coronat per una cornisa i un terrat amb barana d'obra. Els seus murs tenen paraments de paredat amb carreus a cantoneres i estan coberts per un arrebossat pintat com el mur frontal. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; l'esfera d'un rellotge està situada sota la finestra que dóna al frontis; una senzilla motllura circumda la torre al dessota de la cel·la; uns pinacles piramidals estan ubicats en alguns dels angles damunt del primer cos quadrat. Una escala, a la dreta de l'entrada al temple, permet pujar fins al terrat; de primer és ampla, amb graons d'obra; cap a la meitat es fa de cargol, també d'obra i estreta; un últim tram té graons de fusta i es troba en mal estat. Des de la cel·la es pot arribar al terrat per una escala de gat metàl·lica situada en un angle; dóna a una trapa oberta.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis orientat a migjorn.
Alçada: 24'42 metres.
Esveltesa: 5,5

ARDENYA Sant Jordi
Altitud: 60 metres. Municipi de la Riera de Gaià

Església d'aires neoclàssics austers aixecada a mitjans del segle XVIII cap el 1764. Consta d'una nau rectangular acompanyada de capelles laterals. Té el frontis arrebossat en no massa bon estat i amb un portal en arc rebaixat amb un senzill bordó i marc filetejat de pedra blanca; un òcul circular motllurat amb una finestra rectangular inclosa es troba a mitja alçada i, per coronament, hi té un frontó triangular amb un petit òcul al centre del timpà. Avui (2012) sembla que l'edifici presenta poca estabilitat i el seu rector no hi deixa entrar ningú i el culte hi queda exclòs.

Campanar coetani del temple. Té un primer alt cos de planta rectangular (3'70 x 4'60 m) i un segon octagonal coronat per una cornisa motllurada i una coberta piramidal. La cel·la està oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; té una motllura a la seva base i una altra propera a la cornisa; una tercera motllura separa els dos cossos. Els seu murs estan arrebossats i pintats en un to cremós però aquest recobriment es troba en un estat precari.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis orientat a migdia.

Alçada: 22'73 metres.

Esveltesa: 5

L'ARGILAGA Sant Roc

Altitud: 180 metres. Municipi de la Secuita

Església de línies neoclàssiques aixecada cap el 1800; hi fou afegit un nou campanar més alt que el primitiu i es reformà una colla d'anys després. En ser maltractada després del 1936, es va ensorrar i fou refeta acabada la guerra de nou el 2000 amb l'estreta col·laboració de la gent de la població. Consta de tres naus rectangulars de tres trams; la central queda coberta per una volta de canó amb llunetes sobre tres arcs torals de mig punt i d'una senzilla imposta; dessota cada arc toral baixa una pilastra senzilla pintada de gris a diferència del mur que ho està de blanc. Les naus laterals cobertes amb voltes d'aresta estan separades de la central per arcs formers de mig punt damunt de pilars quadrats. La capçalera recta inclou un presbiteri lleugerament circular que permet cobrir-lo per una senzilla volta de quart d'esfera; està prolongat per un tram preabsidal. Damunt de l'imposta s'hi obren finestres semicirculars que permeten una bona il·luminació del temple. Un cor alt als peus del temple amb una balustrada de fusta descansa en un arc carpanell i un embigat.

Té el frontis dividit en dues zones horitzontals per una destacada motllura a mitja alçada; el portal en arc rebaixat es troba flanquejat per dues pilastres toscanes per banda que sostenen un entaulament que comprèn tota la zona central; al damunt i ben centrada hi ha una rosassa motllurada i, per coronament, un frontó triangular amb creu de pedra al cim. Els seus murs estan arrebossats i pintats en un color grisenc clar. La zona que queda per damunt de la motllura central està dividida per pilastres, dues que senyalen l'amplada de l'àmbit central del temple i les altres que es troben a les cantoneres; sostenen una motllura filetejada

Dimensions: 15'43 x 7'74 x 11'97 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total que inclou les tres naus fa 15'31 metres.

Campanar coetani del temple; fou refet després del 1939. Té un primer cos de planta quadrada (4'37 x 4'70 m) acabat en una motllura destacada; el segon és octagonal irregular; està dividit en dos per una motllura amb finestres a cadascun d'ells, a l'inferior són rectangulars i estretes, gairebé espitlleres amb un bordó angular; a la cel·la, en el superior, en tenen una en arc de mig punt a cada cara alterna. Està coronat per una cornisa i una cúpula peraltada de racó de claustre de rajoles negres i grana i amb petits òculs a la base de cada cara gran i una creu metàl·lica al cim que no queda inclosa en l'alçada del campanar. La cel·la amb finestres d'arc de mig punt on hi penja una campana està coberta per un sostre de maó sobre biguetes. L'escala que puja per l'interior té

graons de pedra sobre voltes catalanes, va de paret a paret i té una barana d'obra enguixada; a partir del nivell del cor es fa més estreta.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a tramuntana.

Alçada: 29'97 metres.

Esveltesa: 6,3

LA CANONJA Sant Sebastià

Altitud: 30 metres.

Església neoclàssica aixecada entre el 1746 i el 1757. Consta d'una nau de quatre trams i de dos passadissos laterals; la nau està coberta amb una volta de llunetes sobre quatre arcs torals de mig punt; una cornisa motllurada i ornada amb un fris de denticles recorre tota la base de la volta; de cada arc toral en baixa una pilastra toscana adossada al pilar quadrat que sosté els arcs formers de mig punt que separen la nau dels passadissos laterals. El presbiteri recte té a mitja alçada unes raconeres a manera de petxina que li fan donar aspecte poligonal; sostenen una volta de quart d'esfera també treballada a manera de petxina. Un cor alt als peus del temple amb una barana de fusta motllurada descansa en un arc carpanell i una volta d'aresta. Per damunt del nivell de les voltes d'aresta dels passadissos hi ha obertes finestres que il·luminen l'interior; els seus murs estan pintats de blanc i contribueixen a difondre la claredat.

El frontis ha estat pintat recentment (1997) simulant carreus; en té de pedra a cantoneres i al sòcol. Té un portal classicitzant rectangular de pedra blanca amb pilastres toscanes sobre pedestals adossades als muntants, un entaulament i un frontó triangular amb el timpà nu; està coronat per tres pinacles de bola adossats al mur; a mitja alçada hi figura una finestra d'arc de mig punt i, per coronament, un frontó triangular amb un petit òcul al centre del timpà; dues finestres rectangulars estan situades a banda i banda a mitja alçada.

Dimensions: 27'60 x 7'77 x 13'53 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 17'17 metres.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (6'45 x 6'00 m) i està coronat per un tambor octagonal irregular que sosté una torrella vuitavada amb òculs a cada cara i contraforts de volutes als costats curts; està coronada per una cornisa i una teulada de vuit vessants de perfil sinuós amb un petit pinacle amb creu metàl·lica al cim que no s'ha tingut en compte en fer el càlcul de l'alçada. A la teulada hi figuren peces vidriades rogenques clares i fosques; els murs de tot el campanar estan arrebossats i emblanquinats simulant carreus igual que en el frontis. La cel·la té finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, una motllura a l'arrencada dels seus arcs i una altra a la seva base; altres se'n troben sota la cornisa i al capdamunt del tambor.

Entrant al temple a mà dreta es passa al campanar i es puja per una escala ampla amb graons d'obra i marge de fusta que deixa un ull tancat per envans; condueix fins al cor; a partir d'aquest punt, amb una barana d'obra enguixada, l'ull central queda obert; abans d'arribar al capdamunt l'escala es fa estreta i pren l'estructura de cargol helicoïdal fins entrar a la cel·la. La cel·la té una coberta de volta bufada; l'escala segueix més amunt on hi ha una estança circular coberta per una volta semiesfèrica amb òculs repartits per tot l'entorn. Hi pengen cinc campanes, una de gran, dues de mitjanes, una d'elles esquerdada, i dues de més petites: *L'Ave Maria* pesa 56 quilos i fou fosa el 1769; *L'Assumpta* de 296 és del 1948 i *La Sebastiana* de 1272 quilos és del 1889.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis orientat a ponent.

Alçada: 35'15 metres.

Esveltesa: 5,4

EL CATLLAR La Degollació de Sant Joan Baptista

Altitud: 59 metres.

Església tardo-barroca amb aspectes neoclàssics; fou aixecada entre el 1776 i el 1790. Consta de tres naus rectangulars, transsepte, cúpula al creuer amb cimbori octagonal cobert per una teulada de peces vidriades i una capçalera poligonal de cinc costats desiguals que, de fet, consta d'un tram rectangular enfondit lleugerament de manera que té tres costats més, dos curts laterals i el del fons recte. La nau central té sis trams, un d'ells curt on s'ubica el cancell, un altre on hi té el cor i un tercer molt ample que és el transsepte; està coberta per una volta de llunetes sobre arcs torals que descansen en una imposta motllurada classicitzant sobre arcs formers de mig punt i en unes pilastres d'escàs relleu adossades als pilars que separen les naus. El presbiteri té igualment volta de llunetes. Les altres dues naus, més aviat passadissos formats per les comunicacions de les capelles laterals entre si estan cobertes per voltes d'aresta. La cúpula aixecada al creuer sobre petxines i quatre arcs de mig punt està recoberta per un cimbori octagonal amb òculs a cares alternes i cobert per una teulada de vuit vessants de teules vidriades verd clar amb un joc de dues franges fent angle de color groc pàl·lid en cadascun dels vessants separats per careners també groguencs. Una capella fonda a l'extrem del braç dret del transsepte fou construïda cap el 1850.

El frontis té els seus murs amb paraments de carreus ben escairats de pedra blanca amb un portal rectangular ben carreuat flanquejat per pilastres adossades als muntants de capitell compost sobre pedestals, un entaulament, un frontó circular amb el timpà nu, una fornícula amb imatge al seu damunt, una rosassa motllurada a mitja alçada i, per coronament, un frontó triangular amb creu de pedra al vèrtex superior i pinacles florals als extrems de la base del frontó. Els murs de les ales del frontis que es corresponen amb les naus laterals presenten un corbament còncau; cadascun d'ells hi té un senzill portal rectangular; els murs laterals tenen paraments de paredat.

Dimensions: 45'17 x 9'60 x 15'86 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; la llargada inclou els 3'73 metres de fondària de l'atri vidriat que es troba als peus del temple; l'amplada total comptades les tres naus i des del fons de les capelles laterals fa 20'75 metres; la cúpula arriba als 26'31 i el transsepte en mesura 22'78 x 9'00 x 15'86.

Arquitectes: Joan Antoni Rovira i Fraga (1730-1804) de Tarragona, tracista; Josep Prat i Delorta (1726-1790) de Barcelona i el mestre d'obres Josep Carafí de Barcelona en col·laboració amb el mestre de cases Joan Montserrat i el picapedrer Josep Solé, ambdós del Catllar.

Guarda un pica baptismal romànica de 0'98 metres d'alçada, la boca en fa 1'50 i el gruix és de 9 centímetres.

Campanar barroco-neoclàssic acabat el 1796. Té un primer alt cos de planta rectangular (5'45 x 6'30 m) amb murs de paraments de carreus ben escairats de pedra blanca; damunt d'ell hi un segon cos octagonal dividit en dos per motllures; el primer d'ells presenta finestres allargassades i estretes d'arc de mig punt, una a cada cara alterna, dintre d'un marc rectangular i amb una motllura a la seva base i uns filets pel damunt; el següent, separat de l'inferior per una cornisa destacada té obertes quatre finestres d'arc de mig punt estretes i allargassades amb balustrades (balconets) i amb uns pinacles als seus extrems en forma de pitxers; les finestres obertes a cada cara alterna estan acompanyades de fines pilastres a manera de lesenes cantoneres entre les quals hi figura un medalló el·líptic; al seu damunt també hi figuren uns filets. Està coronat per una cornisa composta i per una cúpula vuitavada de perfil acampanat amb els careners destacats i un pinacle al cim; en els seus costats, alternats, hi figuren uns òculs el·líptics en baix relleu i amb decoració floral.

L'escala interior del campanar és del tipus tradicional català, arrapada als murs i sobre voltes, amb graons de pedra ben picada fins al cor, prossegueix amb graons de maó fins a l'últim

tram quan es converteix en escala de cargol dins un cilindre d'obra; arriba fins a la cel·la; també es puja més amunt fins al terrat amb una escala de cargol d'obra. La cel·la té dues campanes, la gran de 422 quilos de nom *Sant Joan* per marcar les hores, la petita de 125 dedicada a *Sant Nicasi* marca els quarts.

Situació: aixecat al costat de migjorn, damunt la primera capella d'aquesta banda, entre contraforts i proper al frontis orientat a ponent.

Alçada: 44'89 metres; l'alçada que es dóna com a tradicional és la de 46'50 metres; el meu càlcul m'ha donat un resultat una mica inferior; això sí, fet amb dificultats, sobretot degut a les barreres urbanístiques; així que el dono amb reserves.

Esveltesa: 7,1

CONSTANTÍ Sant Feliu

Altitud: 87 metres.

Església aixecada entre el 1738 i el 1749 amb inspiració barroca. Consta de tres naus rectangulars de cinc trams, un de força ample és el transsepte; la central està coberta amb una volta de llunetes mentre que les laterals ho estan amb voltes d'aresta; estan separades per quatre robustos pilars rectangulars que sostenen els arcs torals i els formers tots ells de mig punt; al creuer s'aixeca una cúpula sobre petxines englobada en un cimbori octagonal que culmina amb un cupulí igualment vuitavat i obert amb finestres rectangulars, una a cada costat; el presbiteri és semicircular cobert per una volta de quart d'esfera que té característiques de petxina; l'absis pren la forma poligonal de cinc costats per l'exterior; és fondo ja que està prolongat amb dos trams curts preabsidals amb voltes de llunetes. Un cor alt als peus de la nau amb una barana de fusta descansa en un arc carpanell i una volta de llunetes; sobre les naus laterals hi corren passadissos amb unes tribunes tancades per gelosies i baranes de de fusta.

Al frontis hi llueix una portalada de pedra blanca amb un portal rectangular flanquejat per pilastres sobre pedestals, entaulament, fornícula amb la imatge de Maria; tot el conjunt queda rodejat d'elements decoratius a base de volutes, petxines, pinacles adossats, etc.; una rosassa motllurada figura a mitja alçada i està coronat per un frontó triangular amb òcul al centre del timpà amb tres pinacles als vèrtexs. El seu mur amb un parament de paredat ha quedat recentment recobert amb un arrebossat esgrafiat a base de figures de rombes a partir d'un alt sòcol que simula carreus.

Dimensions: 46'50 x 10'64 x 18'40 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 21'94 metres; el transsepte en fa 21'94 x 10'64 x 18'24; la cúpula arriba als 26'36 metres i amb el cupulí als 32'55.

Guarda imatges que no es destruïren el 1936, algunes de l'escultor Ochando i dels seus col·laboradors del segle XVIII, i el *Santcrist dels Segadors*, imatge barroca, anònima, del segle XVII. Josep M. Jujol (1879-1949), arquitecte tarragoní modernista, s'encarregà de dirigir millores cap a principis del segle XX que van afectar les reixes de la capella del Santíssim, les de La Mare de Déu dels Dolors, del Baptisteri, i els bancs i respatllers del presbiteri. L'escultor Salvador Martorell i Oller (1895-1968) de la Canonja és autor del *Santcrist Gros* i de *Sant Josep* de l'altar major. La imatge de *Maria* de la fornícula és obra recent amb pedra de la Floresta de l'escultor de Reus Ramon Ferran. Té un orgue al cor.

Campanar neoclàssic erigit el 1767. Té un primer alt cos de planta quadrada (6'25 x 6'25 m); el segon és vuitavat amb una esfera horària al seu inici a la cara frontal; hi ha ubicada la cel·la oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna amb decoració barroca al seu entorn; està coronada per una cornisa motllurada i un terrat amb barana d'obra damunt del qual s'aixeca una

torrella quadrada amb contraforts als caires, entaulament, cornisa i cúpula apuntada vuitavada de rajols blau marí i blancs amb nervis externs destacats i amb un pinacle al cim. Els seus murs tenen paraments de paredat arrebossat amb carreus a cantoneres. Per l'interior hi puja una escala típica catalana sobre voltes, arrapada als murs i amb un ull central. Hi pengen dues campanes: *Nicolassa* de 422 quilos fosa el 1998 i *Maria* de 481 del 1775.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a migjorn.

Alçada: 44'34 metres.

Esveltesa: 7

En data del 16 d'abril del 2018 es va esfondrar la coberta i part del sostre del temple i ja des del 2013 s'havien detectat esquerdes en les seves parets. Sembla degut a moviments del subsol. Per aquest motiu el temple, des del 2016, ha estat tancat indefinidament.

CREIXELL DE MAR Sant Jaume

Altitud: 48 metres.

Església aixecada el 1559 en estil gòtic tardà. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberta amb voltes de creueria sobre arcs torals apuntats que descansen en pilastres toscanes adossades als murs. Un cor alt als peus del temple amb barana de fusta molt treballada descansa en un arc carpanell i una volta de creueria. Té una cripta del 1663 oberta en el lateral dret. El frontis té un portal renaixentista amb data a la fornícula del 1622; el seu mur té un parament de maçoneria matussera amb el morter molt visible i amb un sòcol de carreus; el portal en arc de mig punt motllurat sobre impostes està flanquejat per columnes dòriques sobre pedestals adossades als muntants que sostenen un entaulament amb l'arquitrau decorat amb tríglifs i palmetes; damunt la cornisa hi ha una fornícula amb imatge amb decoració de volutes a l'entorn, un òcul circular atrompetat al damunt i dos finestrals d'arc de mig punt sota de la cornisa motllurada que fa una curvatura convexa al centre i lleugerament còncava als laterals.

Dimensions: 20'41 x 6'79 x 8'83 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; la llargada indicada val fins al presbiteri; darrere d'ell hi ha la sagristia i una sala de juntes amb una profunditat de 6'29 metres que fa arribar als 26'70 si comptem tota la llargada de la fàbrica del temple; l'amplada total, comptada des del fons de les capelles laterals, arriba als 11'18 metres.

Campanar neoclàssic aixecat entre el 1771 i el 1773. Té un primer alt cos de planta gairebé quadrada (5'70 x 5'60 m); el segon octagonal, amb una esfera horària al costat de migdia hi té ubicada la cel·la amb finestres allargassades d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; hi penja alguna campana. Està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb barana metàl·lica alternada amb murs d'obra; els seus murs tenen paraments de paredat amb carreus de pedra rogenca a cantoneres. Al seu damunt s'hi aixeca una agulla molt aguda de quatre cares, modernista (1917), de nou metres d'alçada, de formigó, segons traça de l'arquitecte tarragoní Josep Maria Jujol, amb obertures a base d'arcs parabòlics, una a cada cara i, als angles, unes estàtues altes de tres metres sobre pedestals com una mena de contraforts; representen sant Domènec, sant Francesc d'Assís, sant Lluís de França i sant Joan de Malta; per coronament té un penell traçat pel mateix Jujol amb un lleó i una creu.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis orientat a ponent.

Alçada: 41'90 metres.

Esveltesa: 7,3

FERRAN Santa Maria
Altitud: 20 metres. Municipi de Tarragona

Església rústica aixecada el 1800. Consta d'una nau rectangular bastida amb murs arrebossats i emblanquinats. El frontis té una portada igualment emblanquinada amb un portal en arc rebaixat damunt brancals de carreus ben escairats amb el marc lleugerament ressaltat; unes pilastres adossades als muntants damunt pedestals de pedra vista marronosa el flanquegen; sostenen un ràfec motllurat al damunt i una fornícula amb imatge dins un frontó amb marc sinuós i motllurat amb creu al cim; dos òculs trevolats estan oberts a mitja alçada; el mur frontal queda coronat per una cornisa angular.

Campanar coetani del temple. Té un primer cos de planta gairebé quadrada (2'80 x 2'40 m); el segon és octagonal irregular; hi té la cel·la oberta amb finestrals d'arc rebaixat alternats amb d'altres cecs d'arc apuntat; hi penja alguna campana. Està coronat per una cornisa sobre permòdols i una agulla piramidal vuitavada de rajoles rogenques i careners verds. Els seus murs estan arrebossats i emblanquinats; aquest recobriment mostra un cert mal estat, sobretot al primer cos.
Situació: adossat a la capçalera orientada a migdia.
Alçada: 12'25 metres.
Esveltesa: 4,3

EL MORELL Sant Martí
Altitud: 85 metres.

Església neoclàssica aixecada entre el 1759 i el 1765. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberta amb una volta de llunetes sobre quatre arcs torals de mig punt que descansen en una imposta classicitzant i en pilastres toscanes; està capçada per un absis poligonal de cinc costats dels quals, externament, només tres són visibles; uns passadissos es formen per la unió de les capelles laterals cobertes per voltes bufades. Un cor alt als peus del temple descansa en un arc carpanell i una volta de llunetes baixa; té un digne cancell d'obra.

El frontis es troba cobert per un esgrafiat amb un element floral estilitzat fosc sobre un fons rogenc i amb un sòcol de pedra blanca. Té una portalada classicitzant de pedra blanca amb el portal rectangular flanquejat per unes pilastres toscanes sobre pedestals adossades als muntants, un entaulament i un frontó triangular truncat per deixar espai a una fornícula amb imatge rodejada de volutes decoratives amb una petxina al cim i petits pinacles adossats a banda i banda; a mitja alçada hi ha una rosassa motllurada i dues finestres rectangulars a cada costat de la fornícula encarades als àmbits laterals del temple i, per coronament, un frontó triangular amb pinacles de bola als tres vèrtexs.

Dimensions: 25'34 x 7'03 x 12'48 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total comptada des del fons de les capelles laterals fa 15'70 metres.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té un primer alt cos de planta gairebé quadrada (3'78 x 3'90 m) amb murs igualment esgrafiats com al frontis, i un segon cos de maó vist de caires aixamfranats. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt sobre senzilles impostes, una a cada cara, amb un rellotge d'esfera visible pel cantó del frontis i per l'oposat; està coronada per una cornisa motllurada molt destacada i una torrella amb els xamfrans reforçats per contraforts de pedra blanca decorats amb volutes, una cornisa amb pinacles de bola i teulada de peces rogenques amb pinacle de bola al cim. Fins a la cel·la s'hi arriba per una escala interior d'estil català, arrapada als murs i sobre voltes.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a llevant.
Alçada: 26'33 metres.
Esveltesa: 6,7

LA NOU DE GAIÀ Santa Maria Magdalena
Altitud: 94 metres.

Església neoclàssica del segle XVIII resultat de les remodelacions que es van fer a l'antiga església. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó sobre arcs torals de mig punt amb una cúpula sobre petxines al creuer; està acompanyada de capelles laterals i capçada per un absis semicircular. El frontis té una portalada classicitzant de pedra rogenca amb el portal en arc rebaixat flanquejat per pilastres adossades als muntants, entaulament, frontó triangular, òcul circular motllurat a mitja alçada i cornisa angular amb un fris d'arcuacions cegues en arc de mig punt peraltat al seu dessota i una creu de pedra al cim. Els seus murs estan arrebossats i emblanquinats.

Campanar coetani del temple. Té un primer cos de planta quadrada (3'13 x 3'13 m); el segon, molt alt, té els caires aixamfranats amb la cel·la al capdamunt oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt amb bordó; hi penja alguna campana; està coronat per una cornisa motllurada i una teulada piramidal de rajoles rogenques i blanques. L'esfera d'un rellotge està situada sota la cornisa aprofitant un dels òculs que s'obren a cada cara; té un sòcol lleugerament destacat i motllures, una a mitja alçada, una altra al capdamunt del primer cos amb un fris d'arcs secs peraltats al dessota, una de nova a l'arrencada dels arcs de les finestres i l'última sota mateix de la cornisa. Els seus murs estan arrebossats i emblanquinats com els del frontis.
Situació: angle sud-est del frontis orientat a migjorn.
Alçada: 23'06 metres.
Esveltesa: 7,3

ELS PALLARESOS Sant Salvador
Altitud: 125 metres.

Església neoclàssica consagrada el 1796 i reconstruïda després de les destruccions sofertes el 1936. Consta d'una nau rectangular de quatre trams desiguals coberta amb una volta de llunetes sobre tres arcs torals de mig punt; una imposta motllurada i un fris de denticles recorre tota la base de la volta; per sota d'ella baixen pilastres de capitell compost adossades als pilars quadrats que sostenen els arcs formers de mig punt que separen la nau dels passadissos laterals. El presbiteri recte té sota la imposta unes raconeres que li donen l'aspecte poligonal; al seu damunt hi ha una volta de quart desfera bellament pintada. Un cor alt als peus del temple amb una barana de fusta descansa en un arc carpanell i una volta d'aresta.

Els seu frontis es troba arrebossat i pintat de groc; està ornat amb diversos esgrafiats decoratius al voltant de l'òcul del capdamunt, de la rosassa, de les finestres i de la fornícula; té una portalada classicitzant de pedra blanca amb el portal rectangular flanquejat per fines pilastres adossades als muntants, un entaulament amb volutes i al seu damunt una fornícula amb la imatge de *Jesús Salvador*; una motllura horitzontal blanquinosa divideix el frontis en dues zones, part de sota amb dues finestres rectangulars a banda i banda, part de sobre, amb una rosassa motllurada i atrompetada i un marcat frontó triangular a la zona central amb un petit òcul al mig del timpà i una cornisa còncava a les ales. Els altars laterals i el sagrari són de l'arquitecte modernista Josep Maria Jujol (1879-1949) de Tarragona que els va traçar entre el 1944 i el 1947.

Dimensions. 20'25 x 6'80 x 11'47 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 13'31 metres.

Campanar coetani del temple. Té un alt primer cos de planta quadrada (3'45 x 3'45 m) amb els murs, com el frontis, arrebossats i pintats de groc amb carreus de pedra blanca visibles a les cantoneres; al seu damunt s'erigeix un segon cos vuitavat amb la cel·la oberta amb finestres d'arc de mig punt, marc de grans carreus en pedra blanca, una a cada cara alterna. Està coronat a base d'una senzilla cornisa i una torrella amb òculs en cares alternes i teulada piramidal amb peces vidriades color grana. Entrant al temple, a l'esquerra, es passa a l'interior del campanar; una escala d'obra estreta amb barana enguixada i un ull escàs arriba fins al cor, des d'aquest punt els graons es fan més alts. La cel·la té dues campanes penjades al centre; està coberta per un embigat horitzontal; hi té oberta una trapa que, per una escala de gat, permet accedir a la torrella.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 22'54 metres.

Esveltesa: 6,5

PEREFORT Sant Pere

Altitud: 125 metres.

Església neoclàssica del segle XVIII. Consta de tres naus de planta rectangular. Ha estat bastida amb murs de paredat recoberts d'un arrebossat avui (2001) amb deficiències, i amb carreus de pedra blanquinosa a cantoneres. El frontis té un portal de pedra blanca en arc rebaixat motllurat; té una creu en relleu al damunt i un gran òcul circular motllurat a mitja alçada; està coronat amb un frontó triangular amb un petit òcul motllurat al centre del timpà i una creu de pedra al cim.

Dimensions de les naus: amplada de 6'50 metres per la central, i de 3 metres per a cadascuna de les laterals.

Campanar coetani del temple. Té un primer cos de planta quadrada (3'95 x 3'95 m); el segon té els caires aixamfranats. La cel·la queda oberta amb finestrals d'arc de mig punt de diversa alçada, un a cada cara. La zona del capdamunt és de maó vist en mal estat i està ocupat per un terrat amb barana en un estat força deteriorat; la resta dels murs tenen paraments de paredat amb carreus de pedra blanca a cantoneres; dues motllures separen els dos cossos, la primera força destacada, com una cornisa; una esfera horària es troba al dessota del finestral del frontis.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle als sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 23'09 metres.

Esveltesa: 5,8

LA POBLA DE MAFUMET Sant Joan Baptista

Altitud: 38 metres.

Església barroca aixecada entre el 1699 i el 1705; l'absis, el transsepte i la cúpula són del segle XVIII. Consta d'una nau rectangular de cinc trams, un d'ells és el transsepte; està coberta per una volta de llunetes sobre quatre arcs torals de mig punt damunt d'una imposta classicitzant i pilastres toscanes; la cúpula que s'aixeca en el creuer sobre petxines esta ubicada dins d'un cimbori octagonal. Un cor alt als peus del temple descansa en un arc carpanell i una volta de canó; el cancell de fusta té un aspecte molt digne. El frontis està arrebossat i pintat de color marronós amb simulació de carreus esgrafiats; té una senzilla portalada en pedra blanquinosa amb el portal en arc de mig

punt flanquejat de pilastres d'escàs relleu adossades als muntants i una cornisa amb pinacles adossats als seus extrems; al damunt hi figuren una fornícula amb imatge, una rosassa motllurada i atrompetada a mitja alçada i, per coronament, una cornisa angular amb un pinacle figuratiu al cim.

Dimensions: 30'26 x 5'60 x 8'71 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 8'35 metres, l'alçada de la cúpula arriba als 13; el transsepte en fa 14'00 x 5'64 x 8'71.

Guarda la imatge romànica (segle XIII) de *La Mare de Déu del Lledó*, talla policromada de 55 centímetres d'alçada amb la Mare en posició asseguda i amb el Nen damunt el genoll esquerre; i un *Santcrist* de talla del segle XI.

Campanar neoclàssic del 1793 amb una data gravada del 1997 que senyala el moment de la seva restauració. Té un primer cos de planta quadrada (4'30 x 4'30 m); el segon és octagonal amb la cel·la de quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; hi pengen campanes; està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada i pinacles als angles; sobre d'ell s'hi aixeca una torrella vuitavada amb estretes finestres d'arc de mig punt i un òcul a cada cara; estan separats per pilastres als caires que sostenen una cornisa i una cúpula vuitavada i apuntada amb pinacle al cim. Els seus murs estan arrebossats i pintats en un to cremós; queden reforçats per carreus blanquinosos a cantoneres. Una escala del tipus català sobre voltes i arrapada als murs condueix fins a la cel·la; per accedir al terrat hi ha una escala de gat.

Arquitecte: Joan Antoni Rovira i Fraga (1730-1803) pel que fa al campanar.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 23'49 metres.

Esveltesa: 5,4

LA POBLA DE MONTORNÈS Santa Maria

Altitud: 67 metres.

Església aixecada entre el 1575 i el 1577 en estil gòtic tardà senzill i decadent. Consta d'una nau rectangular de tres trams capçada per un presbiteri poligonal de cinc costats; està coberta per una volta de creueria sense claus de volta que descansa sobre tres arcs torals apuntats. Un cor alt als peus del temple es troba damunt un arc carpanell i una volta ogival baixa. El frontis, del 1778, avui (2002) arrebossat i pintat de groc pàl·lid té una portalada classicitzant amb un portal en arc de mig punt flanquejat per pilastres estriades sobre pedestals adossades als brancals, un entaulament i un frontó triangular; una rosassa motllurada queda oberta a mitja alçada i, per coronament, una cornisa semicircular convexa al centre i còncava als laterals; una creu metàl·lica s'aixeca al cim.

Dimensions: 20'41 x 7'82 x 9'44 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total comptada des del fons de les capelles laterals fa 12'19 metres. Unes capelles fondes obertes a banda i banda en el tram immediat al presbiteri donen l'aparença d'un transsepte; les seves mesures són 19'49 x 4'00 x 4'92 metres; l'extrem dret d'aquest fals transsepte està il·luminat per un petit cupulí d'aires barrocs que arriba als 8'80 metres d'alçada comptats per l'interior.

Guarda una imatge de *La Mare de Déu*, de peu dret, amb el Nen sobre el braç esquerre, obra del segle XVI o XVII en alabastre policromat i d'uns 70 centímetres d'alçada.

Campanar neoclàssic aixecat cap el 1778. Té un primer cos de planta gairebé quadrada (5'32 x 5'88 m); el segon és octagonal irregular. La cel·la queda oberta amb quatre finestres, una a cada cara alterna, amb els marcs ressaltats i en arcs de mig punt sobre impostes. Està coronat amb una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada damunt del qual s'aixeca una torrella octagonal amb els caires reforçats per contraforts de perfil sinuós i crestat i oberta amb quatre finestres d'arc

de mig punt; la cobreix una agulla piramidal, amb els careners crestats i un pinacle al cim, aixecada damunt un petit tambor octagonal amb motllures que el delimiten i obert amb uns òculs a cares alternes. El primer cos té els paraments arrebossats i emblanquinats com el frontis i carreus de pedra groguenca a cantoneres; a partir del cos aixamfranat els paraments tenen carreus ben escairats i alineats de pedra grisenca. Una escala d'estil català arrapada als murs, sobre voltes arriba per l'interior fins a la cel·la amb l'ull d'escala envoltat per envans; des de la cel·la fins al terrat s'hi arriba per una escala de mà metàl·lica.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 39'55 metres.

Esveltesa: 6,7

PUIGDELFÍ Sant Sebastià

Altitud: 110 metres. Municipi de Perafort

Església neoclàssica molt senzilla aixecada el 1794. Consta de tres naus rectangulars. El frontis està arrebossat amb simulació de carreus; hi té un portal rectangular del 1919 amb el marc motllurat, un òcul circular atrompetat al capdamunt i l'esfera d'un rellotge sota mateix de la cornisa que al centre és corbada fent un semicercle convex i als laterals fa arcs còncaus; té tres pinacles repartits entre el cim i els angles. Els seus murs amb paraments de paredat de pedra marronosa amb carreus ben escairats en les cantoneres de pedra blanquinosa en conserven alguns dels que havien estat del castell del lloc.

Dimensions: 17'00 x 13'00 metres respectivament de llargada i amplada.

Campanar inacabat coetani del temple. Té un primer cos de planta quadrada (2'50 x 2'50 m) amb murs de paredat i carreus a cantoneres; al seu damunt, quadrada i aixamfranada, s'hi troba la cel·la bastida amb carreus i oberta amb quatre finestres en arc de mig punt, una a cada cara, amb els caires lleugerament destacats com lesenes cantoneres; hi penja una campana. Ha quedat sense cobrir.

Situació: adossat al mur de tramuntana fent angle al nord-est amb el frontis encarat a llevant.

Alçada: 11'00 metres.

Esveltesa: 4,4

RENAU Santa Llúcia

Altitud: 175 metres.

Església en estil neoclàssic rural aixecada entre el 1749 i el 1756. Consta d'una nau rectangular acompanyada de capelles laterals. El frontis té un portal rectangular amb el marc de peces picades de pedra blanca, un òcul circular atrompetat a mitja alçada i un nou òcul petit sota una cornisa angular. Els seus murs estan arrebossats i emblanquinats.

Guarda imatges de *La Mare de Déu*, la de *Lloret* que és gòtica i la del *Roser* barroca del segle XVII.

Campanar de mitjans del segle XIX. Té planta rectangular (1'96 x 2'85 m) i està coronat per una cornisa i una teulada a quatre vents. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc apuntat, una a cada cara; una senzilla motllura es troba a l'arrencada dels arcs. Els seus murs tenen paraments de carreus grossers, en gran part estan arrebossats.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a

ponent.

Alçada: 15'40 metres.

Esveltesa: 5,4

LA RIERA DE GAIÀ Santa Margarida

Altitud: 28 metres.

Església barroca tardana aixecada entre el 1788 i el 1790. Consta de tres naus rectangulars de cinc trams, un d'ells és el transsepte; està capçada per un absis poligonal de tres costats prolongat per dos trams més preabsidals coberts, com la nau central, per voltes de llunetes; les laterals ho estan per voltes d'aresta; la volta de la nau major queda reforçada per arcs torals de mig punt i una imposta classicitzant; els arcs estan prolongats fins al terra per unes pilastres d'escàs relleu; les tres naus estan separades per arcs formers de mig punt damunt pilars cruciformes. En el creuer s'aixeca una cúpula inclosa dins d'un cimbori octagonal. Un cor alt amb una barana de fusta es troba sobre l'atri i descansa en una volta de llunetes i en un arc carpanell.

El frontis té una portalada abarrocada amb un portal en arc rebaixat i marc filetejat per l'intradós; està flanquejat per columnes toscanes sobre pedestals adossades als brancals; té un entaulament, un frontó arquejat amb el timpà nu, una fornícula amb imatge, una rosassa calada a mitja alçada d'influència gòtica i una cornisa amb curvatura convexa al centre i còncava als laterals ornada amb un fris d'arcs cecs sobre mènsules al dessota i pinacles als angles. Els seus murs de maçoneria presenten un arrebossat pintat en un to ataronjat i carreus de pedra negra a cantoneres.

Dimensions: 34'71 x 6'90 x 12'46 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus arriba als 15'55 metres, la cúpula als 17'87; el transsepte té una amplada de 6'87.

Campanar d'aires barrocs coetani del temple. Té un primer alt cos capçat per una fina cornisa; la seva planta és quadrada (5'04 x 5'04 m); el segon és octagonal; està coronat per una cornisa i un terrat amb balustrada damunt del qual s'aixeca una torrella vuitavada amb contraforts als caires decorats amb volutes; unes finestres d'arc de mig punt queden obertes a cares alternes; està coronat amb una cornisa amb pinacles i una agulla piramidal vuitavada amb els careners crestats. La cel·la té finestres en arc de mig punt, obertes i cegues alternades; hi pengen tres campanes; una fina motllura decora la seva base. Els seu murs de maçoneria estan arrebossats en el primer cos amb carreus en relleu a les cantoneres; el segon cos té paraments de carreus mitjans ben escairats de pedra marronosa, els caires queden ressaltats amb lesenes cantoneres. Una esfera horària és visible sota la cel·la en la cara frontal.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle amb el frontis encarat a migdia.

Alçada: 32'29 metres.

Esveltesa: 6,4

RODA DE BERÀ Sant Bartomeu

Altitud: 67 metres.

Església d'aires barrocs iniciada el 1612 i acabada el 1681 segons dates que figuren respectivament a la sagristia i al cor; va ser ampliada i retocada a la fi del segle XIX ja en un neoclàssic tocat d'elements romàntics. Consta de tres naus rectangulars, les laterals més aviat passadissos oberts entre les capelles. La nau central té quatre trams coberts amb voltes de llunetes igualment que el presbiteri. Un cor alt als peus del temple amb una barana de fusta descansa en un

arc carpanell i una volta rebaixada de llunetes. El frontis neoclàssic presenta paraments de grans carreus amb sòcol i cantoneres en ressalt; hi té una portalada classicitzant amb un portal de dues arcades de mig punt sobre impostes i brancals filetejats a l'intradós; tot l'entorn està recobert de dovelles encoixinades; queda flanquejat per fines columnes exemptes de capitell similar al compost i fust estriat sobre pedestals; el recobreix un entaulament amb tríglifs simplificats damunt mènsules i un frontó circular amb decoració d'arcuacions en el timpà; una rosassa calada i motllurada a mitja alçada del frontis i, per coronament, una cornisa angular amb una motllura sobre mènsules i una creu metàl·lica al cim.

Dimensions: 24'92 x 7'34 x 10'92 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 13'67 metres.

Guarda una pica baptismal romànica en dos recipients en un mateix bloc de marbre; procedeix d'una antiga església del poble mariner; avui ha estat inclosa i encaixada dins d'un digne recipient de pedra amb peu motllurat. També conserva en el presbiteri i al cancell paviments amb mosaics dissenyats per l'arquitecte modernista tarragoní Josep Maria Jujol; el sagrari és del mateix artista.

Campanar neoclàssic del segle XIX. Té planta gairebé quadrada (4'35 x 4'50 m); un segon cos amb els caires aixamfranats, gairebé vuitavat, està coronat per una cornisa sobre permòdols i un terrat amb barana de pedra damunt del qual s'aixeca una torrella octagonal amb finestrals apuntats a cares alternes i amb una cornisa sobre permòdols i cúpula vuitavada apuntada amb els careners ressaltats. La cel·la queda oberta amb finestrals d'arc apuntat sobre impostes i amb l'ampit que sobresurt sobre permòdols, un a cada cara; hi pengen campanes. Els murs del segon cos i els de la torrella presenten paraments de carreus mitjans ben escairats de pedra marronosa i amb els seus vuit caires ressaltats a manera de lesenes cantoneres. Per arribar a la cel·la hi ha una escala interior d'estil català sobre voltes i arrapada als murs.

Situació: adossat al mur de ponent fent angle al sud-oest del frontis orientat a migdia.

Alçada: 35'53 metres.

Esveltesa: 7,8

SALOMÓ Santa Maria

Altitud: 158 metres.

Església que presenta alguns elements del romànic però essencialment quedà refeta en estil barroc al segle XVII i remodelada al segle XIX; al XX s'hi ha instal·lat un porxo frontal en arcs de mig punt sobre fines columnes toscanes; al fons d'aquest porxo s'hi obre un portal romànic en arc dovellat de mig punt amb impostes decorades amb un escacat i amb incisions simbòliques en alguns carreus dels brancals; aquest portal es trobava en la seva cara lateral i va ser traslladat a l'actual frontis; es pot datar cap a mitjans del segle XIII. Per damunt del porxo és visible una finestra esqueixada en arc de mig punt amb l'entorn carreuat; aquest mur frontal es troba avui arrebossat i pintat en color crema clar; a les cantoneres s'hi veuen carreus de pedra clara.

El temple consta de tres naus rectangulars de quatre trams, les laterals molt amples, i un transsepte amb una cúpula sobre nervis al creuer. La central està coberta per voltes de llunetes i les laterals per creueria. Una capella lateral a la banda de migdia, la del Sant Crist, obrada entre el 1708 i el 1715, està coberta per un cimbori vuitavat amb cupulí, ambdós oberts per finestres el·líptiques el primer i en arc de mig punt el segon; estan coberts per teulades de peces aràbigues vidriades de color verd.

Dimensions: 29'27 x 6'24 x 9'37 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; el transsepte en fa 19'43 x 7'19 x 9'31 i la cúpula arriba als 12'42. Un atri a l'entrada fa 2'21 metres de

fondària, mesura ja inclosa en la llargada total de la nau. El porxo fa una fondària de 4'45 metres.

Guarda vuit teles pintades a l'oli pel pintor de Valls Pons i Monravà (ss. XVII i XVIII) a la capella del *Santcrist*.

Campanar del segle XVIII. Té planta gairebé quadrada (3'40 x 3'30 m). Fou bastit amb murs que avui es troben arrebossats i amb carreus de pedra blanquinosa a cantoneres; té un segon cos de planta vuitavada separat del primer per una fina motllura té paraments de carreus mitjans ben escairats de pedra clara; en ell s'hi ubica la cel·la amb finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara alterna; una motllura es troba a l'arrencada dels arcs. Està coronat per una teulada baixa de vuit sectors i per una cornisa motllurada cobertes totes dues de teules vidriades de color verd; al seu centre s'aixeca una torrella circular amb vuit finestres d'arc de mig punt alternant amb figures escultòriques adossades, modernes; una nova cornisa dóna pas a una agulla de teules vidriades verdes amb pinacle al cim. Aquest joc de teulades donen vistositat al temple.

S'entra al campanar per una porta exterior lateral sota porxo; l'escala és estreta i de cargol d'obra; després segueix sobre voltes, arrapada als murs i a un pilar central en un primer tram; en un segon segueix amb ull central escàs, amb barana d'obra i damunt un senzill embigat de fusta; un curt tercer tram sense barana arriba a la cel·la. L'espai de la cel·la i la torrella aixecada al seu damunt només queden separats per una senzilla peça de fusta a manera de gelosia que fa de sostre de la cel·la i del terra de la torrella; es passa de l'un a l'altre per una escala de gat a través d'un trapa oberta. Hi pengen dues campanes de l'any 1950: una de 296 quilos i una altra de 579.

Situació: sobre l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest amb el frontis encarat a ponent.

Alçada: 21'09 metres.

Esveltesa: 6,2

SALOU Santa Maria del Mar

Altitud: 10 metres.

Església aixecada entre el 1752 i el 1766 en estil neoclàssic, molt destruïda el 1936 es va refer ampliant-la els anys cinquanta del segle XX en completar-la amb naus laterals, un transsepte amb el cimbori sobre petxines i un presbiteri semicircular. Consta actualment de tres naus rectangulars, la central coberta amb una volta de llunetes, les laterals amb voltes de canó; estan separades per arcs formers de mig punt. Una cúpula s'aixeca al creuer dins d'un cimbori octagonal; té cor i un cancell digne.

El frontis arrebossat i emblanquinat té un portal rectangular amb pilastres toscanes adossades als muntants, un entaulament, un frontó circular truncat amb el timpà decorat amb elements mariners, al seu damunt una petita fornícula amb la imatge de Maria, una rosassa motllurada i atrompetada a mitja alçada i un frontó triangular amb el marc motllurat i un òcul al centre del timpà; està decorat al cim amb un pinacle i una creu de pedra.

Guarda pintures murals de Josep Maria Güell de cap el 1960 i de Joan Garriga del 1964.

Campanar neorenaixentista aixecat entre el 1930 i el 1932. Té planta quadrada (3'85 x 3'85 m) i en sobresortir de la teulada es transforma en un cos aixamfranat amb dues pilastres toscanes a cada xamfrà; en ell s'hi ubica la cel·la oberta amb finestres d'arc de mig punt sobre impostes i amb balustrades, una a cada cara; hi penja una campana de 207 quilos fosa el 1948. Està coronat per una cornisa motllurada amb molt ressalt i una torrella vuitavada amb esferes de rellotge a cares alternes i pilastres dobles amb pinacles adossats als xamfrans, cornisa i una cúpula apuntada de vuit sectors coberta amb teules vidriades de color rogenc, i verdes als careners.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a migdia.

Alçada: 23'35 metres.
Esveltesa: 6

LA SECUITA L'Assumpció
Altitud: 170 metres.

Església d'època medieval modificada el segle XVIII i acabada al XIX. Consta de tres naus rectangulars, la central en estil gòtic tardà de tres trams coberts per voltes de llunetes sobre tres arcs torals apuntats de peces de pedra ben tallada que s'aixequen des del terra a manera d'arcs diafragma amb carreus grans i ben escairats. Un cor alt als peus del temple amb una barana de fusta descansa en un embigat de fusta i una gran biga metàl·lica que va de paret a paret. Les naus laterals, més aviat passadissos entre capelles, queden cobertes per voltes d'aresta; els arcs formers descansen en pilars quadrats que per la part de la nau major tenen adossades la parts baixes dels arcs torals. Els murs interiors pintats de blanc destaquen dels arcs diafragma de pedra un pèl marronosa. Té el presbiteri recte.

Cap el 1997 ha estat remodelada i té els murs exteriors arrebossats i pintats en un to groguenc. El frontis té un portal rectangular amb un marc escàs de pedra blanca, un òcul circular atrompetat a mitja alçada, una motllura horitzontal al seu damunt i una cornisa angular amb creu de pedra al cim; un sòcol baix recorre el frontis de banda a banda pintat en un to ataronjat.

Dimensions: 15'03 x 6'14 x 6'08 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 15'15 metres.

Campanar coetani de les reformes del segle XIX. Té un alt primer cos de planta gairebé quadrada (3'90 x 3'95 m) de parets nues; el segon amb els caires aixamfranats està separat del primer per una fina motllura. Queda coronat per una cornisa damunt la qual hi ha bastit un tambor quadrat de caires arrodonits amb dos òculs a cada cara; al seu damunt s'aixeca una torrella quadrada pintada de blanc amb dos contraforts de perfil curvilini disposats en angle recte a cada caire; queda coberta amb una agulla de teules vidriades de color rogenc amb els careners verdosos i un pinacle al cim. La cel·la té una finestra en arc de mig punt amb bordó sobre fines impostes a cada cara; hi pengen campanes; una motllura de peces rogenques, com les altres, es troba al seu damunt. Els seus murs estan arrebossats i pintats com al frontis i amb carreus rogencs visibles a les cantoneres

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.
Alçada: 27'85 metres.
Esveltesa: 7

TARRAGONA Catedral de Santa Maria i Santa Tecla
Altitud: 51 metres. Centre antic: Pla de la Seu

Església aixecada entre els segles XII (1171) i XIV (1331) de transició del romànic al gòtic. Té planta basilical formada per tres naus rectangulars capçades a llevant per absis, semicirculars el del centre i el lateral de la dreta; l'altre, a l'esquerra, és poligonal; s'hi ubica la *Capella dels Sastres*. Té un transsepte i, al creuer, una cúpula sobre trompes dins d'un cimbori octagonal gòtic amb un ampli finestral a cada cara; en sobresurt un cupulí vuitavat amb obertures rectangulars, una a cada costat, cobert per una cúpula piramidal de perfil sinuós de teules rogenques amb els careners verdosos; el mateix cimbori té la teulada com el cupulí. Les naus de set trams, un d'ells correspon al transsepte, estan cobertes per voltes ogivals simples sobre arcs torals apuntats; les separen robustos pilars cruciformes romànics amb columnes adossades, dues per costat i una altra de més fina a cada

angle; aquests pilars sostenen arcs formers apuntats; al dessota d'un d'ells hi ha ubicat l'orgue. Àmplies capelles laterals a banda i banda estan situades entre els contraforts.

La façana principal, a ponent, és gòtica amb una portalada oberta amb un portal rectangular dividit en dos por un mainell on hi figura la imatge gòtica de *Maria amb el Nen* sobre una peanya goticitzant; és obra del mestre Bartomeu (fi del segle XIII, 1277 i 1282); aquest portal està recobert per quatre arquivoltes motllurades en arc ogival en degradació que deixen un timpà calat i amb la base ocupada per relleus figurats; les arquivoltes descansen en dosserets que cobreixen sengles figures d'apòstols situats sobre un sòcol decorat amb arcs cecs gòtics; són de Jaume Cascalls, fetes vers el 1375 en col·laboració de Jordi de Déu; està flanquejat per dos robustos contraforts acabats en pinacles crestats i que inclouen imatges santes formant un fris figuratiu amb les de sota les arquivoltes; damunt la llinda hi apareix un timpà amb un gran calat sota del qual, en un petit espai triangular hi figura l'escena del Judici Final. La portalada esta coronada per una fina cornisa angular que mostra com està avançada respecte del frontis; a mitja alçada hi apareix una gran rosassa gòtica calada, motllurada i atrompetada i, a la part superior, inacabada, una fina cornisa horitzontal que és el reflex de la teulada de dos vessants; està coronada per dues finestres biforades com ulls d'espadanya.

Una portalada secundària romànica, a la dreta de la principal, té un portal rectangular amb tres arquivoltes de punt rodó que descansen en unes fines columnes, una per banda, alternades amb antes; deixen el timpà nu; al seu damunt s'hi pot veure, encastat al mur, el frontal d'un sarcòfag paleocristià figurat i, més amunt encara, una altra rosassa atrompetada i motllurada. La capella de *Santa Tecla* es va construir per acollir la relíquia de la santa (braç reliquiari d'argent, obra de Josep Rovira del 1817). La seva construcció es va realitzar entre el 1760 i el 1775 en estil neoclàssic a base de materials nobles, jaspi de Tortosa i marbre blanc. Les escultures de caire barroc són obra de Carles Sales. La catedral està dotada d'un gran **claustre** del segle XIII d'estil cistercenc amb una rica sèrie de relleus figuratius romànics en els capitells i pilars dels angles; cada tres arcades en arc de mig punt queden recobertes per un mur amb dos òculs circulars i una gran arcada apuntada; les galeries queden cobertes amb voltes de creueria; es troba situat al nord-est del temple. Destaca la porta que comunica amb el temple amb bells relleus al capitell del mainell i al timpà. Tot el conjunt catedralici mostra paraments de carreus ben escairats de pedra clara.

Dimensions: la nau central des de l'entrada fins al fons de l'absis fa 92'19 x 14'38 x 26'54 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada de les tres naus fa 31 metres que inclou, també, naturalment, els gruixos dels pilars de separació; l'amplada total des del fons de les capelles laterals arriba als 53 metres; el transsepte en fa 53'35 x 14'63 x 26'54 i la cúpula, sempre per l'interior, arriba als 37'22 d'alçada. El claustre en mesura 47'52 x 46'40 de llargada i amplada.

Guarda el retaule de *Santa Maria* d'estil gòtic del segle XIV en pedra policromada de l'escultor Aloi de Montbrai a la capella dels Sastres; el retaule gòtic d'alabastre policromat de *Santa Tecla* (1433) de Pere Joan es troba a l'altar major; un frontal romànic de marbre del segle XIII amb baixos relleus sobre santa Tecla; el sepulcre gòtic (s. XIV) de Joan d'Aragó; a la capella de Sant Miquel un retaule gòtic pintat per Bernat Martorell; a la de la Mare de Déu de Montserrat un retaule del pintor gòtic Lluís Borrassà; a la de Sant Tomàs un retaule gòtic del pintor Mateu Hortoneda; a la del Sagrament el retaule renaixentista (segle XVI) de Pere Blai i Jaume Antigó; a la de la Concepció un retaule barroc de Fra Josep de la Concepció (segle XVII); a la de Santa Tecla un retaule neoclàssic de Josep Prats (segle XVIII).

L'orgue del 2013 està ubicat dins de la caixa de l'antic orgue del segle XVI que conserva l'antiga caixa renaixentista de 20 metres d'alçada amb els dos batents que el protegeixen anomenades “sarges” pintades en tela per totes dues bandes per Pietro Paolo de Montalbergo, pintor renaixentista nascut a Itàlia (la Llombardia) i mort a Barcelona el 1588; avui (2017) han quedat ben restaurades en els batents de 9 metres d'alçada.

Arquitecte: consta la presència de Fra Bernat (? - 1256), o mestre Bernat, de Tolosa de

Llenguadoc pel que fa a la construcció de les naus laterals i del claustre.

Campanar en part romànic i en part gòtic dels segles XII a XIV (1334) amb dos cossos de planta quadrada (9'77 x 9'77 m) i amb un de tercer octagonal amb finestres gòtiques biforades i d'arcs calats obertes a set cares; al seu damunt un templet modern, anomenat "la capona" pel fet que guarda una campana de tres tones del mateix nom al·lusiu al so dels antics escolans capats, està format per quatre robustos pilars octagonals amb una teulada de quatre vessants; al seu damunt una petita campana està dedicada a senyalar els quarts; la capona ho fa per les hores. El terrat queda coronat amb pinacles crestats als angles. Els seus murs tenen paraments de carreus grans i ben escairats de pedra de color groc daurat; els carreus són encoixinats en part del segon cos; quatre robustos contraforts acabats en pinacles crestats reforcen els angles de la zona vuitavada fins a la base de les finestres. Per l'interior, el campanar acull als baixos la capella de Sant Oleguer; més amunt hi ha tres estances, la primera avui buida, la segona per la maquinària del rellotge i la tercera la constitueix la cel·la.

Per una torre propera de planta quadrada a la banda de llevant hi puja l'escala àmplia de pedra picada i de cargol fins al nivell de la teulada del temple; se surt a l'exterior i per un terradet, es passa a una altra torre de dimensions més reduïdes adossada al campanar; hi puja una escala igualment de cargol de pedra picada i més estreta que l'anterior; porta a la cel·la on, amb una sòlida estructura de fusta, es troben penjades les campanes litúrgiques; en aquest punt cal pujar per una escala metàl·lica mòbil i doble, model dit de vaixell, fins a una altra escala similar a les anteriors i que arriba fins al terrat.

Hi pengen 19 campanes. Una que no s'usa i està penjada en una espadanya, *La Maria Bàrbara* de 81 quilos fosa el 1772. *La Vedada* que penja del cupulí o llanterna del cimbori, pesa 43 quilos i té la data de 1728 com any de fosa. A la cel·la, en dos nivells i sostingudes en estructures de fusta: *Campana de Senyals* de 19 quilos, del 1250. *Prima I* de 72 quilos, del 1859; *Prima II* del 1753 de 119. *Sorda I* del 1905 de 264. *Sorda II* del 1867 de 296. *Classe Major o Clàssica I* del 1315 de 331 quilos. *Clàssica II* del 1867 de 496. *Miserere* del 1892 de 881 quilos. *Tecla* del 1777 de 951. *Fructuosa* del 1313 de 1393 quilos. *Maria Assumpta* del 1314 de 1589.

En l'estança del campanar anomenada dels monjos s'hi troben la dels *Quarts* de 5 quilos; *Tecla I* del 1867 de 9; *Tecla II* de 9 quilos i la de les *Hores* del 1380 de 9 quilos. A la terrassa, al cim del templet, la que toca els *Quarts* del 1509 de 138 quilos i, finalment, sota del templet, *La Capona* de 2241 quilos, del 1509, toca les hores.

Situació: adossat a l'angle que formen l'ala nord del transsepte i l'absis encarat a llevant.

Alçada: 54'25 metres.

Esveltesa: 5,5

TARRAGONA Sant Francesc

Altitud: 45 metres. Centre: Rambla Vella, 57

Església barroco-neoclàssica aixecada entre el 1700 i el 1758; és el temple d'un antic convent de franciscans. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes i de dos passadissos laterals separats de la nau per columnes; la capçalera és recta. Els murs laterals tenen paraments de paredat dividits en zones per franges verticals d'escàs relleu en pedra blanca. El frontis arrebossat està pintat simulant carreus que actualment (2003) no es troba en massa bon estat; la portalada neoclàssica en pedra blanca té un portal rectangular amb els muntants ornats amb columnes estriades sobre alts pedestals i un entaulament; a mitja alçada hi ha oberta una gran rosassa calada neoromànica motllurada i atrompetada; per coronament presenta un frontó triangular i, més amunt, una motllura i una cornisa angulars; unes pilastres d'escàs relleu recorren de dalt a

baix aquesta façana fins a sobresortir per damunt de la cornisa mitjançant pinacles; de fet, senyalen tres zones que es corresponen amb la divisió interior en tres àmbits; les cantoneres tenen també aquest tipus de pilastres.

Guarda pintures no massa ben conservades de l'arquitecte modernista Jujol a la capella de Sant Francesc.

Campanar merament funcional segurament força modern. Té planta quadrada (3'70 x 3'70 m) i està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb pinacles de bola a l'entorn damunt la barana. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja alguna campana. Els seus murs tenen paraments de paredat amb cantoneres ressaltades a manera de lesenes que, des de mitja alçada, mostren carreus encoixinats; dues senzilles motllures estan situades a la part alta i al seu dessota s'obren quatre espitlleres en diversos nivells i dues finestres rectangulars en el cos inferior.

Situació: damunt l'ala lateral esquerra del temple fent angle al sud-est de la capçalera encarada a migdia.

Alçada: 31'01 metres.

Esveltesa: 8,3

TARRAGONA Sant Joan Baptista

Altitud: 40 metres. Centre: Plaça Prim, 8

Església neoclàssica aixecada cap el 1800. Consta de tres naus rectangulars, transsepte, presbiteri recte i cimbori escàs; la nau central té cinc trams coberts per voltes de llunetes que descansen sobre cinc arcs torals de mig punt; un dels trams correspon al transsepte. Les naus laterals separades de la central per pilars i arcs formers de mig punt estan cobertes per voltes de creueria. Un cor alt als peus del temple amb una barana de balustres de pedra descansa en un arc carpanell i una volta d'aresta; acull l'orgue. Sobre les capelles s'hi troben unes tribunes. El creuer damunt quatre grans arcs de mig punt queda cobert per una volta similar a la de creueria.

El frontis està dividit en dues zones per una destacada motllura horitzontal gairebé un ràfec; a l'inferior, unes pilastres toscanes de pedra blanca que flanquegen el portal senyalen la divisió interior en tres naus; a les zones laterals amb sòcol de pedra blanca hi figuren un finestral d'arc de mig punt cec i un òcul circular motllurat al damunt; els marcs d'ambdós igualment de pedra blanca destaquen del color marronós del mur arrebossat i pintat; a la part central s'hi obre un portal rectangular amb els brancals motllurats; al damunt hi té un petit ràfec amb una teuladeta també pintada de blanc; la part superior d'aquesta façana presenta grans òculs circulars, un en cadascuna de les tres zones i, per coronament, un frontó triangular amb creu de pedra al cim amb una cornisa horitzontal a les ales; uns marcs d'escàs relleu enquadren tota la façana baixa i també ho fan als murs laterals. Se l'ha batejada com la “Pubilla de l'arquebisbat”, entre altres raons perquè fou la primera que s'erigí després de la Catedral i perquè tenia una demarcació molt gran.

Dimensions: 41'85 x 8'82 x 13'23 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals en fa 17'90.

Guarda un sagrari del 2013 obrat per l'orfebre tarragoní Joan Blàzquez.

Campanar coetani del temple. Té un primer cos de planta gairebé quadrada (5'00 x 5'15 m); un segon cos té els caires aixamfranats i és lleugerament tronco-piramidal. Està coronat per una cornisa motllurada i una teulada de quatre vessants. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi té campanes; en un pis superior, igualment amb campanes, també s'obren finestres d'una mida una mica més reduïda; un fris filetejat separa aquests dos pisos. Els

seus murs estan arrebossat i pintats com al frontis, d'un color marronós al cos inferior i d'un to més clar al superior; l'arrebossat presenta humitats i deficiències avui dia (2003). Una escala espaiosa, d'obra, que va de paret a paret sobre voltes, puja fins al cor; en ascendir més amunt del cor, es va fent cada vegada més estreta fins arribar a la cel·la.

Situació: sobre l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat més o menys cap a migdia.

Alçada: 26'28 metres; el rector mossèn Daniel Barenys em dóna la mesura que li consta, 27'25 metres; tot i que podria ser jo qui m'hagués equivocat, tanmateix, poso la mesura que he obtingut per ésser conseqüent amb el meu treball que intento que sigui precís.

Esveltesa: 5,1

TARRAGONA Sant Pau

Altitud: 25 metres. Centre: carrer de la Popular, 2

Església aixecada el 1956 en estil paleocristià romà. Consta de tres naus de planta basilical capçades per un absis. El frontis està precedit d'un porxo de tres arcs de mig punt tancat per reixes sota una terrassa amb balustrada; té unes pilastres entre arcades i un entaulament amb cornisa destacada. Al cos superior, per damunt de la terrassa, s'hi obre un alt finestral d'arc de mig punt flanquejat per dobles pilastres de pedra blanca que sostenen un entaulament llis i un frontó triangular amb creu metàl·lica al cim; a banda i banda del porxo en la façana lateral hi figura un sòcol de pedra blanca; flanquejant el frontis s'aixequen dues torres un pèl avançades, la de l'esquerra constitueix el campanar, la de la dreta, amb una finestra amb marc de pedra blanca i frontó triangular al capdamunt, està emmarcada per lesenes cantoneres i una destacada cornisa motllurada al cim; té una alçada aproximadament de la meitat del campanar. Hi ha una porta classicitzant al mur lateral de l'esquerra.

Campanar d'estil eclèctic coetani del temple. Te planta gairebé quadrada (5'40 x 5'25 m) i està coronat per una cornisa motllurada sobre mènsules en forma de volutes i una teulada piramidal baixa. La cel·la té obertes quatre finestres en arc de mig punt, una a cada cara, amb una balconada davant de cadascuna d'elles; hi pengen campanes; estan flanquejades per pilastres d'escàs relleu i els balcons descansen damunt mènsules. Els seus murs tenen un esgrafiat amb simulació de carreus de color grana i carreus blancs encoixinats a cantoneres en relleu positiu i té un sòcol de pedra blanca; a les seves cares nord i est hi ha obertes finestres sageteres en diversos nivells. A part d'elles, la verticalitat del cloquer no queda dissimulada per cap altre element i el seu efecte és d'una gran nuesa.

Situació: damunt l'ala esquera del temple fent angle al nord-est del frontis encarat a tramuntana.

Alçada: 31'95 metres; tot i que el rector em diu que l'alçada fa 30 metres exactes, en la meva mesura n'hi he trobat gairebé 32; per honradesa ho anoto per ésser conseqüent amb el meu treball tot i que, naturalment, penso que podria ser jo qui m'hagués desviat.

Esveltesa: 6

TORREDEMBARRA Sant Pere

Altitud: 15 metres.

Església aixecada al 1454 amb ampliacions dels segles següents (XVI, XVII i XVIII); avui dia és d'aparença neoclàssica pròpia del segle XVIII. Consta d'una nau rectangular amb dos

passadissos laterals oberts entre les capelles, transsepte, cúpula sobre petxines dins d'un cimbori octagonal amb pinacle al cim i dos òculs a cada cara amb marcs decorats amb elements abarrocats. La nau de cinc trams, un és el transsepte, està coberta per una volta de canó sobre quatre arcs torals de mig punt i capçada per un presbiteri semicircular allargat amb un tram cobert per una volta de llunetes; queda inclòs en un absis poligonal de cinc costats. Un cor alt als peus del temple descansa en un arc rebaixat i una volta de llunetes; està prolongat per tres tribunes laterals per banda sobre els passadissos; en un tram la tribuna està ocupada per l'orgue.

El mur del frontis està arrebossat i pintat amb simulació de carreus: hi té un portal classicitzant rectangular amb semi-columnes corínties sobre pedestals a banda i banda adossades als muntants, entaulament i frontó triangular amb petits pinacles adossats al mur situats a cadascun dels tres angles; una rosassa motllurada i atrompetada està situada a mitja alçada i, per coronament, una senzilla cornisa angular. Un altre portal de característiques classicitzants es troba al mur lateral de ponent.

Dimensions: 39'00 x 9'27 x 15'31 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total comptada des del fons de les capelles laterals fa 17'08 metres; la cúpula arriba als 23'10 i l'ample transsepte en mesura, respectivament, 17'16 x 10'08 x 15'11.

Arquitecte: mestre de cases Bernat Cassany (1558) de Tarragona.

Guarda en un altar un quadre del segle XVI amb la figura de *Santa Rosalía*; en té altres de barrocs (*Santa Anna*, *Mare de Déu de la Mercè*) i un del segle XIX dedicat a *La Puríssima*; l'orgue barroc és del 1705.

Campanar barroc aixecat entre el 1558 i el 1763. Té un primer alt cos de planta rectangular (5'86 x 5'00 m); en el segon octagonal s'hi ubica la cel·la; està coronat per una cornisa i un terrat amb balustrada; al damunt d'ell s'aixeca una torrella vuitavada amb contraforts als caires decorats amb volutes i oberta amb finestrals d'arc de mig punt en cares alternes; en les altres hi figuren uns petits òculs a la part alta; per coronament hi destaca una cornisa, un baix tambor i una agulla piramidal amb un pinacle al cim. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats de pedra marronosa en tots els cossos; en el segon d'ells, separat del primer per una motllura amb pinacles de bola als angles, els caires estan ressaltats per fines pilastres cantoneres coronades per una motllura sota mateix de la cornisa; una altra es troba sota els finestrals. La cel·la té finestres d'arc de mig punt en cares alternes; hi pengen campanes; estan decorades amb marcs motllurats i amb petxines. L'esfera d'un rellotge es troba a la part alta del primer cos en les cares del frontis, a migdia, i de ponent. Per arribar a la cel·la hi ha una escala molt digna d'estil català, fins al cor; des d'allí, per una altra de maons arrapada al mur, sobre voltes i amb un ull d'escala tancat per un cos prismàtic d'obra, s'accedeix a la torrella.

Situació: d'amunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis orientat a migjorn.

Alçada: 37'08 metres.

Esveltesa: 6,3

VILALLONGA DEL CAMP Sant Martí

Altitud: 104 metres.

Església d'estil neoclàssic aixecada entre el 1795 i el 1806, un dels exemplars més autèntics de l'estil. Consta de tres naus rectangulars de cinc trams, un d'ells és el transsepte; la major està coberta amb una volta de canó sobre tres arcs torals de mig punt. En el creuer hi té una cúpula semiesfèrica sobre petxines aixoplugada en un tambor octagonal obert amb finestres rectangulars, una a cada cara; està coberta per teules vidriades de colors taronja i verd; les obertures fan que el

temple es trobi molt ben il·luminat. Una imposta classicitzant recorre tota la base de la volta; està ornada amb motllures i un fris de denticles; sota d'ella baixen pilastres de capitell compost daurat; arcs formers de mig punt damunt pilars quadrats separen la nau major de les laterals. L'absis poligonal de cinc costats inclou un presbiteri recte amb les cantoneres que fan xamfrà en lloc de fer angle. Un cor alt als peus del temple amb una balustrada de pedra blanca descansa en un arc rebaixat.

El frontis té un gran mur travessat per motllures, cornises i pilastres de pedra blanquinosa; entre elles hi queden grans plafons de paredat arrebossat i pintats de blanc. Té un alt portal rectangular flanquejat per dobles columnes de pedra blanca que destaquen del fons marronós del mur; els seus capitells d'ordre compost també mostren pedra marronosa; al damunt del portal i de la motllura que sobresurt com un ràfec a mitja alçada decorada amb un fris de denticles al seu dessota hi apareix un frontó triangular amb una finestra semicircular al timpà i frisos de denticles; en la zona superior encara s'hi troba un mur dividit en plafons rectangulars; per coronament hi destaca una cornisa horitzontal. Un gran medalló sobre el portal inclou un relleu que representa sant Martí donant mig mantell a un pobre. Les parets laterals i de la capçalera tenen un arrebossat marronós i carreus a cantoneres.

Dimensions: 41'10 x 9'75 x 15'82 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total que inclou les naus laterals i les capelles fa 21'68 metres. La cúpula arriba als 26'83 i el transsepte en fa 21'68 x 9'16 x 15'87.

Arquitecte: Josep Miralles i Sorts (1751-1804) de Tarragona; el tracista fou José Miguel de Toraya.

Campanar neoclàssic aixecat força temps després que el temple. Té un primer cos de planta rectangular (6'30 x 5'50 m); el segon vuitavat té els costats curts lleugerament destacats formant plafons rectangulars allargassats. La cel·la està coronada per una fina cornisa i un terrat amb barana d'obra; queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; sota de la finestra situada a la cara frontal hi ha l'esfera d'un rellotge. Els seus murs tenen paraments com els del temple pel que fa al primer cos; el segon té paraments de carreus mitjans ben escairats de pedra marronosa.

Una escala de graons de maó i marge de fusta amb una barana elemental de fusta puja per l'interior sobre voltes catalanes, arrapada als murs i amb un ull central. A la cel·la hi pengen tres campanes; la gran de nom *Abdó i Senén*, la mitjana *Martina* i una de petita, la *Roser*. Queda coberta per un sostre d'obra sobre biguetes; en ella hi ha una trapa i per una escala de gat es passa al terrat.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del mur lateral encarat a migjorn.

Alçada: 27'81 metres.

Esveltesa: 4,4

VILA-SECA DE SOLCINA Sant Esteve

Altitud: 45 metres.

Església aixecada entre el 1589 i el 1604, a mig camí del gòtic i del Renaixement, molt ben restaurada avui dia. Consta d'una nau rectangular de cinc trams coberta per una volta de creueria sobre quatre arcs torals apuntats que acaben en mènsules antropomorfes; està acompanyada de capelles laterals obertes en arc de mig punt. Un cor alt als peus del temple amb barana de pedra amb òculs calats descansa en un gran arc rebaixat que sosté un embigat de fusta. A la dreta i al fons hi té una gran capella adossada al temple; té un frontis amb portal en arc rebaixat, un òcul a mitja alçada i una cornisa sinuosa amb creu al cim.

El mur frontal del temple encarat a migdia es troba arrebossat i emblanquinat i amb carreus visibles de pedra groguenca a cantoneres. La portalada oberta en ell és renaixentista; té un portal en arc de mig punt filetejat damunt impostes, columnes jòniques sobre pedestals adossades als muntants, entaulament i un frontó triangular; una rosassa motllurada i atrompetada decorada amb sanefes d'esferes i denticles a mitja alçada i, al capdamunt, una minsa cornisa horitzontal amb els extrems inclinats; unes àmplies grades donen accés a l'entrada.

Dimensions: 30'66 x 9'80 x 14'72 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles fa 15'03 metres.

Arquitectes: Joan Mosergues, Lleonard Soler i Joan Parellada.

Campanar bastit entre el 1605 i el 1618, segurament aprofitant una antiga torre de guaita. Té planta rectangular (3'10 x 5'70 m). Està coronat per una fina cornisa i un terrat amb barana d'obra. La cel·la queda oberta amb finestres de punt rodó, dues a les cares llargues i una a les curtes; al seu damunt hi figura un cos prismàtic obert per petits òculs, un als costats curts i dos als llargs. L'esfera d'un rellotge es troba a la cara que dóna a migdia, la frontal. Els seus murs estan arrebossats i emblanquinats amb carreus visibles de pedra groguenca a cantoneres; el cos de la cel·la no està arrebossat i s'hi veuen paraments de carreus marronosos clars barrejats amb algun de negrós. Una escala ampla puja per la banda dreta del temple, va de paret a paret sense deixar cap ull central; un cop arriba a l'alçada de la volta, i per un terradet, s'arriba a dins del campanar on n'hi una de mes estreta d'obra, sobre voltes, arrapada als murs, sense gairebé barana i amb un ull central fins a la cel·la; en ella hi pengen dues grans campanes penjades del centre i una tercera de mitjana penjada a la finestra de la cara frontal.

Situació: damunt l'ala dreta del temple, cap a la meitat, pel cantó de llevant.

Alçada: 29'82 metres.

Esveltesa: 5,2

ALGUNES ESGLÉSIES SENSE CAMPANAR DE TORRE, SUFRAGÀNIES, AMB ESPADANYA O SENSE CULTE

ALTAFULLA Sant Antoni de Pàdua, ermita

Altitud: 90 metres.

Església iniciada a finals del segle XVII i acabada al XVIII (1717) en estil barroc amb influències renaixentistes. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes cegues. Portal amb marc rectangular de grans carreus ben escairats de pedra de marró fosc i un òcul circular atrompetat a mitja alçada amb el marc motllurat de pedra igualment de marró fosc. Murs amb paraments de maçoneria, arrebossats i emblanquinats amb carreus ben escairats a cantoneres. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt amb una campaneta; es troba aixecat damunt i al centre del mur frontal amb pilars que són amples a la base i que estan coberts per una teuladeta horitzontal amb tres petits pinacles piramidals al damunt; forma una discreta cornisa i té una motllura a l'arrencada de l'arc. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'10 metres i que arriba a una alçada de 11 metres; són mesures aproximades.

CLARÀ Sant Joan

Altitud: 14 metres. Municipi de Torredembarra

Església gòtica del segle XIV modificada en temps moderns sobretot al segle XIX. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberta amb un sostre embigat de fusta de dos vessants damunt d'arcs torals apuntats de pedra ben escairada; està capçada a llevant per un absis quadrat amb volta de canó de pedra. Un portal al mur de migdia en arc de mig punt avui està cegat; al segle XIX

(1842) s'aixecà un nou mur a ponent on s'hi obrí un portal de marc rectangular precedit d'una elegant escala per salvar el desnivell respecte de les vies circumdants; un petit òcul circular a mitja alçada i una espadanya coronen el frontis. Murs amb paraments de maçoneria que avui estan arrebossats i emblanquinats. **Campanar** d'espadanya de dos ulls aixecat el 1842 damunt i al centre del mur frontal ocupant-ne tota la seva amplada (3'10 metres) fins arribar a una alçada que he calculat en 7'35 metres; són mesures que considero aproximades.

MARE DE DÉU DE BERÀ Santa Maria, ermita
Altitud: 20 (?) metres. Municipi de Roda de Berà

Església barroca aixecada a principis del segle XVIII, acabada el 1727. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes cegues acompanyada de dues capelles laterals per banda; té un cambril a la part alta darrera l'altar. Una porxada està adossada al mur lateral de ponent; el formen tres arcades de mig punt damunt pilars quadrats de carreus a la banda llarga i dues més, una a cada extrem; està cobert per una teulada d'un sol vessant. Portal als peus del temple obert al mur de tramuntana; té un gran arc de mig punt envoltat d'un marc de carreus i dovelles ben picades que sobresurt escassament del frontis amb un ràfec d'escàs relleu al damunt i, al davant, una elegant escalinata de quatre graons; a mitja alçada hi té un òcul circular motllurat i atrompetat i, per coronament, una cornisa amb la part central horitzontal i dos vessants a les ales. Murs amb paraments de maçoneria arrebossats. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt aixecat damunt i al centre del mur frontal amb dos pilars que s'eixamplen en la base; està cobert per una teuladeta de dos vessants. He calculat que l'amplada d'aquesta base fa un metre noranta i que té una alçada de 9'95 metres; són mesures aproximades.

MARE DE DÉU DE MONTORNÈS Santa Maria, ermita
Altitud: 80 metres. Municipi de La Pobla de Montornès

Església aixecada el 1783. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó amb llunetes cegues acompanyada de capelles laterals amb voltes semiesfèriques; té la capçalera recta però per l'interior és escassament corbada amb petxines raconeres que sostenen una gran coberta en forma de quart d'esfera simulant una petxina damunt una imposta que es prolonga sota la volta de la nau. Portal amb un marc gairebé rectangular de caires repetidament motllurats i amb una llinda corbada amb un arc molt rebaixat; està recobert per un bordó motllurat de dalt a baix amb dos pinacles amb boles als extrems superiors d'escàs relleu i una fornícula buida al centre rodejada de dibuixos en espiral; un petit òcul circular es troba a mitja alçada del frontis, una senzilla cornisa mixtilínia amb una finestra de mig punt al damunt i una nova cornisa angular i una espadanya per coronament. Té els murs amb paraments de maçoneria arrebossats i pintats d'un color crem. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt damunt un petit podi limitat per dues motllures horitzontals; té una cobertura d'una mitja arcada; es troba damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa un metre setanta i que té una alçada de 14'35 metres; són mesures aproximades.

LA TERRA ALTA

CAMPANARS EN ORDRE ALFABÈTIC DE MUNICIPIS

Municipis	Parròquies	Alçada en metres
Arnes	Santa Magdalena	35'76
Batea	Sant Miquel	38'39
Bot	Sant Blai	25'73
Caseres	Santa Magdalena	15'93
Corbera d'Ebre	Sant Pere	22'38
Fatarella, La	Sant Andreu	32'64
Gandesa	L'Assumpció	46'20
Pinell de Brai, El	Sant Llorenç	37'66
Pobla de Massaluca, La	Sant Antoni Abat	24'31
Prat de Comte	Sant Bartomeu	27'43
Vilalba dels Arcs	Sant Llorenç	47'15

Alçada mitjana: 32'13 metres

PARRÒQUIES AMB CAMPANARS DE TORRE, UNA A UNA

ARNES Santa Magdalena

Altitud: 508 metres.

Església barroca aixecada el 1693. Consta de tres naus rectangulars de quatre trams que formen una planta de creu grega ja que el tram central, més ample (prop de 8 metres de llum) constitueix el transsepte que no sobresurt; el presbiteri recte queda a migdia; sobre el creuer s'aixeca una cúpula sobre petxines; les naus estan separades per dos pilars quadrats per banda, i les voltes que les cobreixen són d'aresta; els murs interiors tenen paraments de maçoneria vista molt digna després d'un procés de neteja fet el 2004. Un cor alt als peus del temple amb barana de fusta se sosté sobre un arc carpanell i una volta d'aresta.

Al mur lateral de ponent hi ha oberta una portalada barroca amb un portal en arc de mig punt acanalat a l'intradós sobre petites impostes; està flanquejat per pilastres estriades sobre pedestals que sostenen l'entaulament; uns pinacles disposats sobre la cornisa estan adossats al mur. Una fornícula sense imatge situada damunt la portalada està coronada per un petit frontó circular partit amb relleus decoratius intercalats. Els murs exteriors mostren paraments de carreus mitjans ben escairats de pedra marronosa clara; estan coronats per una cornisa horitzontal de filades de teules sobreposades; unes finestres rectangulars amb marc motllurat estan situades a la part alta, sota cornisa. Una segona porta al mur dels peus avui no és practicable; està tancada i convertida en una gran finestra vidriada.

Dimensions: 28'68 x 7'94 x 13'55 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 18'50 metres; la cúpula arriba al 16'02.

Campanar barroc coetani del temple. Té un alt cos de base quadrada (6'00 x 6'00 m). Està dividit per fines motllures en diverses zones l'última de les quals correspon a la cel·la que queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; les flanquegen unes pilastres toscanes que també decoren els caires. De les motllures superiors en destaquen algunes gàrgoles i uns petits pinacles als angles. Al damunt de la cel·la s'aixeca al centre d'una teulada baixa de quatre vessants una torrella octagonal amb vuit finestres, una a cada cara; està coronada amb una nova cornisa i una cúpula lleugerament cònica. El cos prismàtic principal té un rellotge d'esfera a la banda de ponent. Els murs de pedra marronosa clara tenen paraments de carreus mitjans ben escairats disposats en filades uniformes fent joc amb els de la resta de l'edifici. Es puja per l'interior per una escala ampla de graons de pedra sobre voltes de maó amb una barana de ferro que deixen un ull central; té sortida al cor; des d'aquest punt es fa més estreta i els graons són de maons; la cel·la queda coberta per una volta semiesfèrica que es troba al dessota de la torrella; hi penja una campana antiga de nom *Santa Bàrbara* de 296 quilos refeta de les destrosses sofertes el 1936.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-oest dels peus de l'església, al costat de la porta principal oberta en el mur lateral de ponent.

Alçada: 35'76 metres.

Esveltesa: 6

BATEA Sant Miquel Arcàngel

Altitud: 382 metres.

Església del segle XVIII, barroca per fora i neoclàssica a l'interior. Consta de tres naus rectangulars de cinc trams, un d'ells com a transsepte. Totes estan cobertes amb voltes de llunetes i sostingudes per quatre grans pilars quadrats amb doble capitell; al creuer s'hi aixeca una cúpula semiesfèrica incorporada en un cimbori octagonal de murs de maó vist. La capçalera és recta però el presbiteri semicircular. La capella del Santíssim, proper al presbiteri, destaca per la seva cúpula dins d'un cimbori octagonal de maó vist i per la portalada de pedra amb marc de cassetons i amb columnes que flanquegen els muntants. El cancell és digníssim. No té cor. Els murs laterals i el posterior estan arrebossats i pintats de color grisenc clar; el sòcol i les cantoneres són de carreus mitjans ben escairats.

El frontis té obertes tres portalades en arc de mig punt acanalat damunt senzilles impostes; cadascuna es troba davant d'una de les naus; les laterals estan emmarcades per pilastres toscanes adossades als muntants i la principal, situada al centre, amb fines columnes corínties exemptes sobre pedestals i amb pilastres estriades amb capitells compostos que flanquegen els brancals, un entaulament decorat al centre amb un relleu sostingut per dos *putti* i, al damunt, una fornícula flanquejada per columnes salomòniques, pilastres i, més amunt, un escut heràldic i un òcul circular motllurat i atrompetat. Les altres dues portalades tenen entaulament i fornícula buida. Quatre pilastres toscanes recorren el frontis de dalt a baix dividint-lo en tres zones; els caires presenten formes arrodonides. Un gran frontó triangular motllurat corona tot el frontis amb un petit òcul quadrilobulat al centre del timpà i una gran imatge del patró al damunt del vèrtex central. Tot el mur té un parament de carreus mitjans ben escairats de pedra d'un color groguenc tirant a daurat; destaca per la bona harmonia del conjunt.

Dimensions interiors: 46'18 x 8'47 x 16'80 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus arriba als 24'71 metres; la cúpula al creuer sobre tambor circular fa 26'40 metres d'alçada i el transsepte mesura 23'98 x 8'45 x 16'75. Per l'exterior la façana té una amplada de 30 metres i el mur lateral té una llargada de 48.

Guarda dos retaules barrocs i una pica baptismal igualment barroca.

Arquitecte: mestre d'obres Francesc Melet i Ayat de Tortosa, segle XVIII.

Campanar neoclàssic amb un primer alt cos de planta quadrada (4'50 x 4'50 m); una destacada motllura el separa d'un segon cos de planta octagonal amb pilastres de capitell compost als caires al damunt de les quals hi ha disposat un entaulament clàssic. Està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada. La cel·la queda oberta amb vuit alts finestrals d'arc de mig punt amb bordó sobre senzilles impostes, un a cada costat; hi pengen campanes. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats que fan joc amb els de la façana. Unes motllures decoren els murs, dues a la base del segon cos i una tercera, composta, a sota dels finestrals. Davall d'un rellotge de sol hi figura la data de 1778.

Situació: adossat al mur lateral de tramuntana fent angle al nord-oest del frontis encarat més o menys cap a ponent.

Alçada: 38'39 metres.

Esveltesa: 8,5

BOT Sant Blai

Altitud: 290 metres.

Església del segle XVII; les dates 1619-1621 figuren inscrites en dues claus de volta; està bastida en estil gòtic tardà i renaixentista; fou modificada al XVIII. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberta per una volta de creueria sobre tres arcs torals de mig punt i capçada per un presbiteri escassament poligonal en una capçalera recta; l'acompanyen tres capelles laterals per banda obertes en arc de mig punt. Un cor alt als peus del temple amb barana de fusta descansa en un arc i una volta de creueria rebaixats; una tribuna l'acompanya per la banda dreta. Té la portalada a la façana lateral sud; el portal en arc de mig punt sobre impostes està flanquejat per columnes toscanes exemptes sobre pedestals; sostenen un senzill entaulament coronat per un frontó triangular truncat amb una petita fornícula amb la imatge del patró al timpà; unes poques grades al davant hi donen accés. Els seus murs tenen paraments de pedra arenosa daurada de carreus mitjans matussers amb el morter força visible que presenten un sòcol baix de gruix moderat.

Dimensions: 17'52 x 7'36 x 11'75 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 12'92 metres.

Guarda unes pintures murals de l'artista Laosa.

Campanar renaixentista auster. Té planta gairebé quadrada (4'20 x 3'80 m). Està coronat per una cornisa motllurada i un breu cos amb cornisa damunt del qual s'aixeca una agulla piramidal. La cel·la queda oberta amb una finestra d'arc de mig punt a cada costat; dues motllures senzilles divideixen el cos del campanar en tres zones desiguals. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats i disposats en filades uniformes com els de la façana; de la meitat en amunt ja no es veu el morter de calç entre carreus. Una escala ampla de graons de pedra picada puja per l'interior fins al cor; a partir d'aquest punt segueix ja més estreta amb graons d'obra amb maons i marge de fusta, sobre voltes, arrapada als murs tot deixant un ull central i sense barana; té un aspecte endreçat. A la cel·la hi pengen dues campanes, una de gran de 579 quilos i l'altra petita de 72; per una trapa es passa a dins de l'agulla superior.

Situació: adossat els peus de l'església fent angle al sud-oest del mur lateral encarat a migdia.

Alçada: 25'73 metres.

Esveltesa: 6,1

CASERES Santa Magdalena

Altitud: 324 metres.

Església del gòtic tardà aixecada al segle XVI. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada capçada a llevant per un absis poligonal gòtic del segle XIV. Té el portal obert al centre del mur lateral de migdia en una arcada de mig punt de grans dovelles ben picades i amb un guardapols amb una ziga-zaga a l'intradós; descansen sobre impostes bossellades; a banda i banda d'ell hi ha dues finestres rectangulars amb notable esqueixada. Els seus murs tenen paraments de carreus de pedra marronosa ben escairats, grans, desiguals i ben alineats coronats per una cornisa horitzontal sobre permòdols.

Campanar merament funcional. És de planta rectangular (2'60 x 3'85 m) coronat amb una petita cúpula semiesfèrica sobre la coberta plana. La cel·la queda oberta amb dues finestres d'arc de mig punt a llevant i a ponent, una al nord i una altra al sud lleugerament descentrades. Hi ha campanes que, des de l'interior, es poden fer sonar mitjançant cordes que pengen als peus de la nau. Els seus murs tenen paraments de carreus com a la resta de l'edifici amb panys de maó a la seva base.

Situació: damunt els peus de la nau, a llevant, més o menys al centre.

Alçada: 15'93 metres.

Esveltesa: 4,1

CORBERA D'EBRE Sant Pere

Altitud: 337 metres.

Església aixecada el 1948 en substitució de l'antiga destruïda en gran part pels obusos caiguts durant la guerra civil; encara es veu mig en peu al poble vell. Consta d'una nau rectangular amb sostre de bigues de formigó, capella del Santíssim a l'esquerra tocant a l'altar major, i atri. Els seus murs estan arrebossats i pintats en un to lleugerament groguenc. El frontis té unes grades davant la porta vidriada amb colors foscos, un òcul a la part superior i una cornisa angular doble amb una creu metàl·lica al cim. L'edifici fou projectat pel pla de *Regiones Devastadas* després de la guerra civil del 1936.

Campanar coetani de l'església. Té planta quadrada (3'93 x 3'97 m) i dos cossos separats per una motllura composta sota de la qual hi figura l'esfera d'un rellotge a cada cara; el primer alt cos té una estructura lleugerament tronco-piramidal; el cos superior on s'ubica la cel·la és de volum cúbic; està obert amb una finestra d'arc de mig punt a cada cara i coronat per una cornisa motllurada i una teulada de quatre vessants amb un penell al cim no inclòs en la mesura de l'alçada; pengen de les finestres dues campanes. Els seus murs estan arrebossats i pintats com la resta de l'edifici. El seu primer alt cos, completament nu d'elements ornamentals, no acaba de tenir cap efecte interessant. Des de la capella del baptisteri es pot arribar al campanar; pel seu interior hi puja una escala d'obra sobre voltes i arrapada a la paret.

Mirant cap al nord, dalt del turó on se s'aixecava el poble antic, es pot veure el campanar barroc de l'antiga església parroquial, avui abandonada a causa dels desperfectes causats pels combats que van tenir lloc a la zona durant la guerra civil (1936-39) i per posteriors actes vandàlics.

Situació: exempt, al davant de l'angle nord-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 22'38 metres.

Esveltesa: 5,6

LA FATARELLA Sant Andreu

Altitud: 487 metres.

Església aixecada entre el 1628 i el 1631 en estil gòtic tardà per l'interior i barroc al frontis. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de creueria estrellada de cinc trams i de dos passadissos formats a través de les comunicacions obertes per passos rectangulars en les capelles laterals situades entre els seus robustos contraforts; estan cobertes per voltes de creueria simple; queden obertes per arcs de mig punt. La capçalera està formada per un absis poligonal de tres costats; darrere l'absis hi ha la sagristia; tot el recinte té planta rectangular. Un cor alt als peus del temple amb una barana de fusta descansa en un arc rebaixat i una volta d'aresta; té una prolongació en una tribuna sobre la primera capella de la dreta. Els seus murs tenen tots paraments de carreus mitjans de pedra grisenca ben escairats i alineats.

A la façana principal barroca del segle XVIII (1759), de grans carreus ben escairats de pedra arenosa daurada, hi ha les imatges dels quatre evangelistes d'un metre noranta d'alçada reconstruïts per l'escultor Soler Borràs de Vilalba dels Arcs després de les mutilacions que van sofrir el 1936; dins d'una fornícula central hi ha la imatge del patró, i al damunt d'ella sota cornisa, la de Maria Assumpta. El portal té un arc de mig punt una mica rebaixat i acanalat a l'intradós que descansa en dues columnetes per banda adossades als brancals; està flanquejat per dues columnes exemptes amb relleus decoratius al fust i amb capitell compost; reposen sobre pedestals; una mica separats hi ha dues pilastres amb relleus florals; sobre el portal hi ha una finestra rectangular reixada, un entaulament molt destacat i trencat, i un nou joc de quatre columnes, salomòniques i adossades les centrals, ornades amb decoració floral, exemptes les laterals; sostenen un entaulament també trencat i molt destacat; al capdamunt, la cornisa fa una lleugera curvatura convexa al centre i còncava als laterals; quatre pinacles la decoren al cim.

Dimensions: 28'45 x 8'26 x 12'62 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total comptada des del fons de les capelles laterals fa 13'72 metres.

L'arquitecte de la part barroca és desconegut en perdre's la documentació dels arxius locals tant el 1936 en els actes de profanació dels iconoclastes de la FAI com durant els atacs que sofrí la població des del 1937 en la guerra civil del 1936; amb tot, hi ha qui s'aventura a atribuir-ho a un arquitecte italià, Sandro Andrea, basant-se en una inscripció a la façana (S Andrea) tot i que ben bé podria ser la del sant patró.

Campanar barroc poc posterior a l'obra de la façana. Té planta quadrada (4'75 x 4'75 m); forma un alt cos prismàtic rectangular separat en dos per una motllura senzilla i coronat per una altra de composta i destacada a manera de ràfec; al seu damunt hi ha ubicada la cel·la en un altre cos quadrangular de caires arrodonits i d'un perímetre més reduït que l'anterior; hi ha oberts finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara, flanquejats per pilastres estriades capçades per una cornisa destacada; part damunt, a un fals terrat de barana de carreus amb pinacles als angles, dos a cadascun d'ells, s'hi aixeca una torrella de dimensions més reduïdes que les de la cel·la però repeteix la seva mateixa estructura; està coberta per una teulada de quatre vessants de perfil lleugerament sinuós i que sobresurt. A la cel·la hi pengen cinc campanes: *Misericòrdia* de 450 quilos del 1979, *Andrea* de 300, *San Francisco* de 200 i *Mare de Déu de Montserrat* de 120, totes tres del 1963; n'hi ha una de petita que és un antic cap d'obús dels que caigueren durant la guerra del 1936, avui (2012) despenjada i deixada al terra de la mateixa cel·la.

Just en entrar a la dreta del temple hi ha la porta del campanar; una escala d'obra amb graons de lloses grans de pedra puja sobre voltes catalanes arrapada als murs i a un pilar quadrat central; dóna accés al cor i des d'aquest punt l'escala és d'obra amb marge de fusta; en arribar a l'estança de la maquinària del rellotge, en no quedar espai per l'escala, n'hi ha una de fusta mòbil que permet

accedir a la cel·la; cal treure-la per entrar a l'estança del rellotge i des d'ell, una cop tornada a instal·lar s'arriba a un últim tram d'escala d'obra i accedir, a través d'una trapa, a la cel·la coberta per una volta semiesfèrica on hi ha una petita trapa que comunica amb la torrella. L'esfera del rellotge és visible a la cara de migjorn sota mateix de la cornisa que es troba a la base de la cel·la.

Situació: en gran part damunt de l'ala dreta del temple, de la que en sobresurt un terç més o menys, fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 32'64 metres.

Esveltesa: 6,8

GANDESA L'Assumpció

Altitud: 368 metres.

Església romànica aixecada cap el 1190; fou modificada i ampliada al segle XVII. Consta de tres naus barroques rectangulars de tres trams cobertes amb voltes d'aresta; estan separades per pilars quadrats. El presbiteri és fondo amb una cúpula inserida en un cos cúbic. Té, de l'època romànica, la portalada de la façana principal amb set arquivoltes en degradació damunt imposta contínua i de tres columnetes per banda alternades amb antes; totes tenen un mateix capitell a manera de fris decorat amb motius geomètrics; la decoració de les arquivoltes en l'estil anomenat romànic lleidatà la fan molt rica i vistosa; al damunt, un petit ràfec sobre mènsules ornades amb relleus la separen de la part superior del frontis una mica endarrerit, ja obra barroca. A mitja alçada apareix una finestra rectangular amb marc destacat i, per coronament, un gran frontó triangular al centre del qual hi figura l'esfera d'un rellotge. A l'interior, entrant a l'esquerra, constituint una capella lateral, hi ha les restes de l'absis semicircular romànic de la primitiva església. Aquest absis està escapçat i la part del mur que li manca està substituït per un gran finestral vidriat; en l'arc triomfal encara s'hi troben dues columnes romàniques per banda que el sostenen; la seva coberta és a base d'una volta amb nervadures.

La resta de la façana i murs laterals són barrocs bastits amb paraments de carreus mitjans de pedra arenosa daurada ben escairats i disposats en filades uniformes. A la façana lateral de ponent hi ha una portalada barroca amb portal d'arc de mig punt acanalat amb pilastres a banda i banda i un entaulament; al damunt, una fornícula sense imatge emmarcada amb pilastres té entaulament i un frontó truncat.

Dimensions: 28'00 x 8'66 x 16'19 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 20'78 metres i l'alçada de la cúpula en fa 20'67.

Arquitecte: mestre de cases Ignasi Gascón (segle XVII - † 1698); pel que fa al campanar el mestre de cases és el mateix que va aixecar el de Vilalba dels Arcs, Francisco Ibarguenz.

Campanar barroc de finals del segle XVII. Té un primer alt i compacte cos de planta quadrada (6'50 x 6'50 m); està capçat per una cornisa motllurada que el separa d'un segon cos de caires arrodonits amb pilastres toscanes flanquejant cada cantonera; unes motllures compostes divideixen en dos aquest segon cos essent el superior la cel·la amb els caires aixamfranats i amb finestres de punt rodó sobre senzilles impostes, una a cada cara; hi pengen campanes; hi té uns petits òculs sobreposats. Està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb rica balustrada amb uns pinacles als vuit angles; al damunt del terrat s'aixeca una torrella cilíndrica amb quatre finestres d'arc de punt rodó disposades en creu per sobre de les quals hi figura una motllura; està coronada per una cornisa i una cúpula coberta amb peces de pissarra negra i amb un alt pinacle al cim. A la base, una motllura als tres metres decora la nuesa dels murs que presenten paraments, com la resta de l'edifici, de carreus mitjans ben escairats de pedra d'un to groguenc tirant a daurat.

L'escala que puja pel seu interior fins a la cel·la és la corrent a la Catalunya moderna, sobre

voltes i arrapada als murs; el seu primer tram és de pedra i la resta és d'obra; deixa un ample ull central. Per passar al terrat, cal fer ús d'una escala de gat.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 45'95 metres.

Esveltesa: 7

EL PINELL DE BRAI Sant Llorenç

Altitud: 189 metres.

Església aixecada cap el 1770 en estil neoclàssic; conserva gran part dels seus elements quan fou reconstruïda després de les destruccions sofertes per la guerra del 36 pel pla de *Regiones Devastadas* el 1945. Està situada en un punt alt per sobre del nivell del carrer que passa pel lateral i de la plaça situada al seu davant; per salvar aquest desnivell, davant mateix del frontis hi ha una ampla doble escala pels laterals protegida per una barana metàl·lica; deixa el centre buit a nivell de la plaça. Consta d'una nau rectangular coberta per una volta de llunetes acompanyada de sis capelles laterals, tres per banda. El frontis té una portalada barroca, aprofitada de l'església anterior, de pedra grisa amb un portal en arc de mig punt acanalat damunt unes fines impostes; està flanquejat per pilastres toscanes damunt pedestals que sostenen un entaulament i una fornícula amb imatge; uns pinacles adossats al mur es troben a banda i banda de la fornícula; a mitja alçada hi figura un òcul circular amb el marc ressaltat; el frontis està coronat per una senzilla cornisa angular i tot ell està arrebossat i pintat d'un color ataronjat fort.

Campanar del 1945. Té planta gairebé quadrada (5'50 x 5'25 m) amb una base de maçoneria vista i tres cossos arrebossats i pintats de color ataronjat amb una esfera horària a la part alta del segon; estan separats per motllures destacades i cadascun d'ells està emmarcat per una franja amb un lleuger relleu i pintada en un to ataronjat fosc. El tercer cos o cel·la té els caires aixamfranats i obert amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, amb el marc ressaltat i pintat en un to ataronjat fosc. Està coronat per una cornisa, un tambor baix i una teulada piramidal vuitavada baixa amb un pinacle al cim.

Entrant a l'església, a la dreta hi ha la porta que dóna a l'interior del campanar; hi puja una escala que condueix fins a la cel·la; és d'obra, sobre voltes, va de paret a paret i deixa un ull central.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle amb el frontis.

Alçada: 37'66 metres; la mesura està presa des del terra del carrer lateral i no pas des del nivell de l'entrada de l'església ja que el campanar té l'inici en el citat carrer.

Esveltesa: 6,8

LA POBLA DE MASSALUCA Sant Antoni Abat

Altitud: 364 metres.

Església aixecada en estil gòtic tardà, acabada el 1608. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberta amb una volta de creueria estrellada; té tres capelles laterals per banda entre els contraforts. L'absis és poligonal de cinc costats; darrere d'ell hi ha estances que queden dins del recinte del temple de planta rectangular, fet que també hem constatat a La Fatarella. El cor descansa en un arc i una volta de creueria rebaixats. El frontis, d'aspecte sobri, té una portalada renaixentista amb un portal en arc de mig punt acanalat i motllurat sobre impostes i emmarcat per pilastres toscanes estriades adossades als muntants i per un entaulament senzill amb un frontó triangular truncat amb una fornícula amb la imatge del patró al timpà; als carcanyols hi figuren dos medallons

amb les imatges de sant Pere i sant Pau. Un òcul petit motllurat està obert a mitja alçada i té una cornisa motllurada angular per coronament. Els seus murs interiors tenen paraments de maçoneria de pedra vista molt digna; per l'exterior són de pedra marronosa amb paraments de carreus mitjans ben escairats i disposats en filades uniformes a la façana principal i mig picats a totes les altres.

Dimensions: 19'75 x 6'97 x 10'61 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 11'42 metres.

Arquitectes: possiblement Martín García de Mendoza mestre d'obres de la catedral de Tortosa.

Campanar coetani del temple. Té planta rectangular (5'00 x 2'80 m); està coronat per una cornisa motllurada i una teulada piramidal en pedra picada. La cel·la està oberta amb una finestra d'arc de mig punt a cada costat i té una motllura composta a la seva base; hi penja una campaneta de 37 quilos fosa cap el 1960; té una coberta formada per una volta de canó amb peces de pedra ben escairades. Els seus murs com els del frontis tenen paraments de carreus ben escairats de pedra lleugerament marronosa. L'escala interior del campanar és de graons de pedra picada i ampla fins al cor; en seguir campanar amunt es fa estreta amb graons de rajoles de nova instal·lació, molt dignes, sobre voltes catalanes i arrapada als murs.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 24'31 metres.

Esveltesa: 4,8

PRAT DE COMTE Sant Bartomeu

Altitud: 365 metres.

Església neoclàssica aixecada entre el 1750 i el 1760 i amb detalls renaixentistes; fou refeta després del 1939 i entre el 1994 i el 2007. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberta amb una volta de llunetes i capçada per un absis poligonal de cinc costats; està acompanyada de capelles laterals amb voltes d'aresta comunicades entre sí per passos estrets en arc de mig punt. Els murs interiors estan pintats de color rosat; una cornisa motllurada recorre tota la nau sota la volta; unes pilastres acanalades i de capitell jònic queden adossades als murs interiors que s'obren en arc de mig punt per donar pas a les capelles. Un cor alt als peus del temple amb una barana de fusta descansa en un arc carpanell i una volta de llunetes.

El frontis té una portalada barroca amb un portal en arc de mig punt dovellat i amb bordó sobre impostes; està flanquejat per pilastres toscanes i per un entaulament senzill amb pinacles adossats al mur i una fornícula buida al damunt. El seu mur es troba arrebossat i pintat amb un to grisenc i amb carreus marronosos tirant a rogencs a les cantoneres; un òcul circular motllurat amb marc de pedra fosca es troba a mitja alçada sobre mateix de la fornícula i un frontó triangular amb pinacle al cim i un òcul poligonal al centre del timpà completen el seu aspecte.

Dimensions: 20'15 x 7'13 x 11'60 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 14'12 metres.

Campanar renaixentista auster i tardà. Té planta gairebé quadrada (5'55 x 5'35 m); per damunt d'un primer alt cos se n'hi aixequen altres tres separats per fines motllures de pedra fosca; tots tres tenen els caires aixamfranats amb pedra rogenca carreuada a les cantoneres. La cel·la situada en el cos superior està oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, emmarcades amb peces de pedra rogenca. Una esfera horària es troba sota de la cel·la a la cara frontal; a la part alta del primer cos hi ha oberta una finestra lobulada i emmarcada per una motllura ròmbica; unes espitlleres es troben als pisos baixos. Al cim, com a coronament, hi ha una cornisa i una teulada de

quatre vessants al centre de la qual s'aixeca una torrella vuitavada amb petites finestres de punt rodó en posició de creu i coberta per una teulada cònica amb pinacle al cim. Els seus murs estan arrebossats com al frontis i amb carreus de pedra rogenca a les cantoneres.

Per l'interior hi puja una escala amb graons de rajola nova i digna, sobre voltes, amb una barana d'obra enguixada i amb un ull central. La cel·la té una campana de 244 quilos en una finestra i en l'oposada un carilló de vuit campanetes de 5, 9, 25, 37, 53, 72 i 96 quilos respectivament; al terra de la cel·la n'hi ha una amb aspecte d'estar abandonada que deu pesar uns 125 quilos.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a migdia.

Alçada: 27'43 metres.

Esveltesa: 5

VILALBA DELS ARCS Sant Llorenç

Altitud: 450 metres.

Església iniciada cap el 1580 i acabada el 1608 en estil gòtic tardà. Té elements renaixentistes i barrocs afegits en etapes posteriors. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberta amb una volta de creueria estrellada amb tercelets, nervis bossellats i claus de volta amb restes d'antiga policromia; està capçada a llevant per un absis poligonal de cinc costats. Té un cor alt als peus del temple amb barana de fusta sobre un arc carpanell molt rebaixat. Les capelles laterals, unides entre si a través d'uns petits passos rectangulars, estan cobertes per voltes de creueria. Els murs interiors i exteriors mostren paraments de carreus mitjans ben escairats i alineats de pedra arenosa d'un to marronós daurat. Fins avui (nov. 2004) no s'està procedint a netejar la volta ennegrida durant la guerra del 1936 perquè els exèrcits d'un i altre bàndol van convertir la nau en cuina i els focs i fums van deixar-la sutjosa.

La portalada principal, clarament barroca, té senyalada la data de 1705; el seu portal en arc de mig punt està flanquejat per estípits exempts sobre pedestals, frontó arquejat amb timpà ricament decorat, fornícula amb imatge decorada a l'entorn per uns altres estípits, també exempts; descansen en mènsules i tenen capitells abarrocats al seu damunt que sostenen imatges santes; se'n troben dues més al damunt de la motllura horitzontal que divideix en dues zones la façana; dos òculs circulars motllurats i atrompetats estan oberts a banda i banda de la fornícula. El mur del frontis presenta un sòcol baix i amb motllures; unes pilastres recorren tota la façana de dalt a baix dividida així en tres espais corresponents a la divisió interior també triple; una cornisa angular motllurada amb elements clàssics i pinacles al cim tanca el frontis. Un altre portal lateral d'aspecte renaixentista es troba al mur de migdia; té arc de mig punt damunt impostes i està flanquejat per columnes estriades sobre pedestals; té senyalada la data del 1601 i està decorat amb dos escuts de la població; al damunt hi figura una petita fornícula amb imatge envoltada de decoració amb volutes i flanquejada per pilastres adossades al mur.

Dimensions: 30'50 x 9'92 x 13'78 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 15'44 metres.

Arquitectes: Martín García de Mendoza i Llop d'Abària. Pel que fa a la façana principal Francisco Ibargüenz que era un mestre d'obres basc de Markina; es troba sebollit en la mateixa església. Pel campanar, a finals del segle XVIII arribaren operaris del País Basc entre ells Pedro Castillo Matrico de Bilbao el 1741 i el mestre de cases Miguel Porta i una colla més (Domingo Lapuerta, Tomàs Royo, Francisco Juanós, Francisco Pey, Pedro Gaya, Jaime Verdié, Salvador Colomer) segurament motivats per l'estança del seu compatriota que els precedí, i foren ells els qui aixecaren el campanar com a bons picapedrers.

Guarda una bonica col·lecció d'escultures exemptes a la façana; entre altres artistes hi treballaren Juan Antonio Martínez de Jorcas (Terol) cap el 1736. Al presbiteri es conserva *El*

Santcrist de Berrús, talla del segle XIX mutilat al 1936 i avui restaurat.

Campanar d'aires barrocs aixecat entre 1732 i 1744 segurament acabat cap a finals del segle XVIII. Té planta quadrada (7'95 x 7'95 m) i està dividit en tres cossos de caires aixamfranats; al damunt de tot, una torrella vuitavada aixecada sobre un terrat amb balustrada està coberta amb una teulada piramidal octagonal amb pinacle al cim; la balustrada té doble pinacle a cada angle. Els murs com els de l'església tenen paraments de carreus ben escairats i alineats de pedra arenosa daurada, amb pilastres de capitells corintis als caires que recorren de dalt a baix aquest alt cloquer amb jocs d'entaulaments i motllures que els separen en tres cossos de perímetre descendent a mesura que s'eleven. El tercer cos o cel·la té quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, amb marcs motllurats; el segon és com el que té al damunt però les finestres són cegues.

L'escala que puja pel seu interior és tota ella de pedra picada; molt elegant fins al cor sobre arcs rampants i apuntalada en els murs, després es fa estreta i es converteix en una de cargol que puja per l'angle sud-est amb un diàmetre de metre quaranta i arriba fins al segon cos de la torre; a partir d'aquí l'escala es converteix novament en una escala sobre voltes i arrapada als murs; a certa alçada torna a ser de cargol d'iguals dimensions que la primera i situada a l'angle nord-est; per anar de la cel·la al terrat cal pujar per una escala de gat. A la planta baixa s'accedeix a l'interior per un gran portal d'arc rebaixat decorat en l'extradós amb elements geomètrics i obert en la capella situada a la base.

Situació: adossat al mur lateral que dóna al nord fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 47'15 metres; a la població em diuen que en fa 45; en alguns papers només n'hi donen 40; amb tot, la mesura que he anotat és la que jo he calculat i la considero prou fiable per deixar-la com a definitiva.

Esveltesa: 6

ALGUNES ESGLÉSIES SENSE CAMPANAR DE TORRE, AMB ESPADANYA, SUFRAGÀNIES O SENSE CULTE

HORTA DE SANT JOAN Sant Joan Baptista

Altitud: 542 metres.

Església gòtica del segle XIV ampliada al segle XVII en estil renaixentista tardà pel que fa al cor i a la façana principal. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberta amb una volta de creueria i capçada per un absis poligonal de set costats amb els finestrals biforats amb cresteria i vidrieres de colors. Un cor alt situat als peus del temple descansa sobre un gran arc rebaixat i una volta de creueria estrellada. Els altars laterals estan oberts amb arcs de mig punt. Un portal lateral gòtic està format per tres arquivoltes en degradació apuntades sobre la llinda amb el timpà nu. El portal principal està obert al frontis en arc carpanell amb guardapols, una rosassa motllurada i atrompetada es troba a la part alta sota d'un ràfec horitzontal sobre mènsules; amb la fina cornisa angular fa tot l'efecte d'un frontó triangular; al damunt s'aixeca un campanar d'espadanya d'inspiració barroca. A banda i banda del frontis es drecen robustos contraforts en posició obliqua. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans, ben escairats i disposats en filades uniformes de pedra groguenca tirant a daurada en tot l'edifici; uns robustos contraforts apuntalen els murs per l'exterior. Dimensions: 31'36 x 11'00 x 16'62 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons de les capelles laterals, l'amplada total és 18'44 metres. **Campanar** d'espadanya en estil barroc. Consta de sis ulls, tres de grans en un primer nivell separats per una triple motllura horitzontal d'altres tres en un nivell superior una mica més petits que els anteriors; un de central de dimensions encara més reduïdes està situat lleugerament més enlaire; per coronament, hi figura una

cornisa motllurada sinuosa i mixtilínia amb pinacles als extrems. Els seus murs, com els de la resta de l'edifici, tenen paraments de carreus mitjans, de pedra daurada i ben escairats. Dues campanes mitjanes pengen de dos ulls del nivell inferior i una campaneta ho fa en un ull del superior. El 2015 foren reparades; són *La Mònica*, *L'Anna Maria* de 296 quilos i *La Bàrbara-Immaculada* de 579. Des del cor es pot pujar per una escala de pedra que surt per una trapa a la volta i a la teulada, darrere l'espadanya; en aquest mur hi ha una escala de gat, avui (2007) en no massa bon estat, i amb ella s'arriba als diversos nivells dels seus ulls. Situació: aixecat damunt del mur del frontis orientat a ponent. Alçada: 24'70 metres.

MARE DE DÉU DE LA FONTCALDA Santa Maria, santuari
Altitud: 180 metres. Municipi de Gandesa

Església neoclàssica aixecada al segle XVIII (1735-1764); dues altres esglésies la precediren, una al segle XIII i la segona al XVI. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes damunt arcs torals de mig punt i d'una ampla imposta classicitzant motllurada; té capelles laterals obertes en arc de mig punt i un transsepte que no sobresurt i un cor amb barana de fusta als peus; en el creuer s'hi aixeca una cúpula semiesfèrica damunt un tambor octagonal amb finestres rectangulars a cada cara i sobre petxines; està capçada per un absis quadrat cobert amb llunetes cegues damunt una imposta classicitzant igual que en la nau. Portal obert en el mur dels peus del temple amb un marc motllurat de pedra marronosa fosca, arc trilobulat, dues escasses pilastres toscanes adossades als brancals, un arquitrau al damunt, una senzilla cornisa, una fornícula amb imatge i un petit òcul circular motllurat; per coronament del frontis, un frontó triangular amb motllures al dessota i un petit òcul quadrilobulat al centre del timpà. El mur frontal està arrebossat i emblanquinat, els laterals de paredat queden a pedra vista. **Guarda** la imatge de la Mare de Déu obra de l'escultor d'Amposta Innocenci Soriano Montagut que la va fer just acabada la guerra, el 1939, reproduint la primitiva obra de marbre de cap els segles XIV-XV destruïda durant la guerra. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt aixecat damunt i al centre del mur frontal. Està cobert per una teuladera de dos vessants damunt pilars de carreus ben escairats. He calculat l'amplada de la seva base en un metre seixanta i la seva alçada en 14'40; són mesures aproximades.

L'URGELL

CAMPANARS EN ORDRE ALFABÈTIC DE MUNICIPIS

Municipis i poblacions	Parròquies	Alçada en metres
Agramunt	Santa Maria	31'00
La Donzell	Sant Pere	17'61
Mafet	Sant Llorenç	17'29
Montclar	Sant Jaume	25'37
Anglesola	Sant Pau de Narbona	25'53
Belianes	Sant Jaume	16'59
Bellpuig	Sant Nicolau	41'71
Castellserà	Santa Magdalena	27'54
Ciutadilla	Sant Miquel	22'30
Fuliola, La	Santa Llúcia	31'65
Guimerà	Santa Maria	23'53
Maldà	Santa Maria	38'67
Nalec	Sant Jaume	27'50
Omells de na Gaia, Els	Santa Maria	34'04
Ossó de Sió		
Bellver d'Ossó	Sant Pere	17'49
Preixana	Santa Maria	25'16
Puigverd d'Agramunt	Sant Pere	28'88
Sant Martí de Riucorb		
Rocafort de Vallbona	La Transfiguració	27'20
Sant Martí de Maldà	Sant Martí	47'00
Tàrrega	Santa Maria de l'Alba	41'00
Altet	Sant Pere	22'46
Claravalls	Sant Salvador	23'43
La Figuerosa	L'Assumpció	29'18
Santa Maria de Montmagastrell	Santa Maria	25'85
El Talladell	Sant Pere	25'85
Tornabous	L'Assumpció	23'62
La Guàrdia	Santa Maria	20'39
El Tarrós	Santa Cecília	17'20

Vallbona de les Monges	Santa Maria	23'27
Rocallaura	Sant Llorenç	17'66
Verdú	Santa Maria	34'48
Vilagrassa	Santa Maria	26'39

Alçada mitjana: 26'52 metres

PARRÒQUIES AMB CAMPANAR DE TORRE, UNA A UNA

AGRAMUNT Santa Maria

Altitud: 337 metres.

Església romànica aixecada entre els segles XII i XIII. Consta de tres naus rectangulars de quatre trams desiguals coberts amb una volta de canó apuntada que descansa en quatre arcs torals; estan separades per grans pilars cruciformes amb semi-columnes adossades i capçades a llevant per tres absis romànics semicirculars de finals del segle XII; exteriorment presenten sèries d'arcuacions cegues i lesenes amb carreus força erosionats; el central, a l'interior, presenta semi-columnes adossades. Els murs del temple de paraments de carreus ben escairats força gastats per la intempèrie tenen un gruix de 2'22 metres.

A la façana principal, orientada a ponent, amb grades davant d'ella, hi ha una portalada de principis del segle XIII que sobresurt uns dos metres del mur frontal; unes arquivoltes de mig punt en degradació descansen en fines columnes, vuit per banda; l'arc del portal està decorat a la dovella clau amb la imatge en gran relleu de *Maria amb els Reis* (1283) i amb l'escena de *L'Anunciació*; aquesta portalada d'estil romànic lleidatà d'una gran riquesa decorativa és molt representativa de l'estil; al damunt hi té un ràfec prominent que descansa en mènsules. A la part superior del mur del frontis hi ha una gran rosassa calada; també té dues finestres altes a cada costat de la portalada i una minsa cornisa angular per coronament. A la façana lateral nord s'hi troba un segon portal d'arquivoltes de mig punt amb sis columnetes adossades als muntants del mateix ric estil romànic lleidatà de finals del segle XII.

Dimensions: 35'50 x 6'84 x 13'84 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 20'23 metres.

Guarda retaules barrocs com el del *Roser* del 1719; a la capella dels Socors (1688) s'hi troba una talla del segle XIII de *La Mare de Déu*.

Campanar gòtic dels segles XIII-XV. Té planta rectangular (5'16 x 4'53 m); els seus murs tenen paraments de carreus desiguals i desgastats en el primer cos i molt més ben conservats i escairats en el cos superior; està coronat per una cornisa amb gàrgoles als angles i una agulla piramidal quadrada força aguda. Un gran arcosoli amb un sarcòfag buit es troba a la base a la cara frontal; quan va ser obert el 1955 hi van aparèixer dos esquelets datats del segle XIV encara amb restes d'una roba de lli que els cobria. Una esfera horària es troba a mitja alçada a la cara frontal entre simples motllures; al pis de les campanes clarament gòtic i de carreus ben conservats hi ha obertes dues finestres rectangulars a cada costat coronades per arcs cecs calats.

Per dins, i pel centre, hi puja una escala de cargol de 72 graons; són d'obra amb marge de fusta i ho fan per un cos cilíndric de carreus grans mig picats i altres de mitjans bens escairats; per accedir a la cel·la cal aixecar una gran placa metàl·lica que obtura l'escala per evitar que sigui ocupada per coloms, sobretot, o altres aus.

A la cel·la hi pengen cinc campanes, dues de grans, dues de mitjanes i una de petitona amb un pes respectiu, les grans, de 1001 i 579 quilos foses al 1957; de 125 fosa el 1960; de 72 fosa el

1687 i de 37 fosa el 1450. Està coberta per un sostre de fusta on s'hi obre una trapa; una escala de gat permet accedir dins de l'agulla. Al damunt de l'agulla també hi ha campanes; són horàries i petites, una pels quarts i l'altra per fer sentir les hores.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis orientat a ponent.

Alçada: 31'00 metres.

Esveltesa: 6

ALTET Sant Pere

Altitud: 356 metres. Municipi de Tàrrega

Església neoclàssica aixecada el 1792. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberta amb una volta de llunetes; està acompanyada de capelles laterals entre els contraforts; té la capçalera recta i el presbiteri, amb raconeres, queda cobert per una volta de petxina; és fondo i prolongat per un tram preabsidal amb volta de canó. Un cor alt als peus del temple amb barana de fusta descansa en un arc carpanell i una volta de llunetes.

El frontis té un portal en arc rebaixat amb una ornamentació en gran relleu a la dovella clau; té un marc acanalat a l'intradós de les dovelles i els carreus; està flanquejat per unes pilastres sobre discrets pedestals i recobert per un modest ràfec al damunt del qual hi figuren dos pinacles adossats al mur i una fornícula amb imatge; un òcul circular motllurat i atrompetat està situat a mitja alçada i, per coronament, hi té una cornisa motllurada angular amb un pinacle amb creu metàl·lica al cim. Els seus murs tenen paraments de maçoneria de pedra vista un xic picada amb carreus grans i ben escairats en relleu a les cantoneres, tot de pedra marronosa.

Dimensions: 20'18 x 6'44 x 9'72 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 11'58 metres.

Campanar neoclàssic auster coetani del temple. Té un primer alt cos de planta rectangular (4'60 x 4'10 m); el segon té els caires aixamfranats i queda dividit en dos per una fina motllura; sota d'ella hi té l'esfera d'un rellotge; al seu damunt hi ha la cel·la oberta amb finestres d'arc de mig punt sobre senzilles impostes, una a cada costat. Està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada i pinacles de bola als angles i al centre dels costats. Els seus murs tenen paraments de maçoneria mig picada amb carreus a les cantoneres, tot en pedra marronosa. L'ampla escala que puja pel seu interior té graons de pedra picada i una barana de ferro. La cel·la conté dues campanes mitjanes; el seu sostre horitzontal és de ciment armat; en ell s'hi obre una trapa per accedir al terrat; una escala de gat protegida per cèrcols metàl·lics ho permet.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 22'46 metres.

Esveltesa: 4,8

ANGLESOLA Sant Pau de Narbona

Altitud: 335 metres.

Església de finals del segle XVI aixecada en gòtic tardà amb influències renaixentistes. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de creueria. El frontis auster té un portal en arc de mig punt dovellat i amb guardapols damunt una senzilla imposta, una rosassa motllurada i atrompetada a mitja alçada i una cornisa angular motllurada amb creu de pedra decorada amb calats

al cim. Unes imatges de mida natural de *Sant Pere* i *Sant Pau*, romàniques (s. XII), d'origen incert, han estat aprofitades i situades en el frontis a banda i banda del portal. Una segona porta renaixentista està oberta a la façana lateral sud al costat mateix del campanar. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans de pedra marronosa ben escairats i disposats en filades ordenades.

Dimensions: 36'22 x 9'41 x 10'58 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals arriba fins als 15'43 metres.

Guarda a l'altar major una imatge policromada de *Sant Pau de Narbona* del segle XVI; una pica beneitera romànico-gòtica amb relleus vegetals; un retaule de *Santa Anna* del segle XV; un altar barroc xorigueresc refet el 1961; un reliquiari, *La Santa Creu d'Anglesola*, peça d'origen oriental segurament del segle XII.

Recentment (2008) s'ha inaugurat la reproducció en ceràmica d'un retaule de *La Mare de Déu del Roser* obra en alabastre de Reinard Desfonoll del 1330 al 1340 que ha anat a parar a Boston; la reproducció de mides iguals de l'original (2'40 metres de llarg per 1'40 d'alt) ha estat executada per Julián Tomé Cantero.

Campanar renaixentista coetani del temple. Té planta rectangular (5'22 x 5'50 m); està dividit en tres cossos per dues marcades motllures, una tercera es troba a l'arrencada dels arcs de les finestres i la quarta entre les finestres i la cornisa. La cel·la queda oberta amb dues finestres d'arc de mig punt a cada costat i està coronada per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada i vuit pinacles de bola disposats als angles i al centre dels costats. A ponent hi ha una porta d'accés i una finestreta a mitja alçada, ambdues rectangulars emmarcades en pedra. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats disposats en filades regulars. L'escala que puja pel seu interior, amb accés des de dins del temple, és de pedra picada, arrapada als murs, amb un ull central i amb una barana de fusta i ferro combinats. La cel·la mesura pel seu interior 4'29 x 4'46, i conté dues campanes, una de gran de 579 quilos fosa el 1960 i una altra de petitona d'uns 16 quilos que sembla força antiga. Per accedir al terrat obert per una trapa hi porta una escala metàl·lica vertical aixecada al centre de la cel·la.

Situació: mig incorporat a l'ala dreta del temple, proper a l'angle del sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 25'53 metres.

Esveltesa: 4,6

BELIANES Sant Jaume

Altitud: 373 metres.

Església aixecada entre el 1563 i el 1593 en estil gòtic tardà amb elements romànics aprofitats de l'edifici anterior. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberta amb una volta de creueria i capçada a llevant per un absis poligonal de cinc costats. L'acompanyen dues capelles per banda cobertes amb volta de creueria i amb arc apuntat. Un cor alt als peus del temple amb una barana de balustres barrocs descansa en una volta de creueria i en un arc sobre impostes, rebaixats tots dos. Damunt les capelles, una galeria amb baranes com la del cor, es prolonga fins al primer costat del presbiteri.

El frontis té un portal de grans dovelles ben picades en arc de mig punt sobre senzilles impostes i amb guardapols; té dues grades davant del llindar i una petita fornícula buida al damunt del portal; a sobre, una rosassa atrompetada bellament motllurada i una minsa cornisa angular amb una petita creu de pedra calada al cim; un òcul petit es troba a la dreta del portal tocant als baixos del guardapols. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans de pedra grisenca ben escairats disposats en filades regulars. Tot el temple és una autèntica joia.

Dimensions: 23'57 x 7'87 x 9'49 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 14'22 metres.

Arquitecte: mestre de cases Sebastià Font de Tarragona.

Guarda una taula que formava part d'un retaule gòtic tardà popular dedicat a *Sant Jaume*.

Campanar del segle XVIII. Té planta quadrada (4'22 x 4'22 m) i es troba ornat amb unes fines motllures; una separa el cos de la cel·la de l'inferior on hi ha l'esfera d'un rellotge a la cara frontal i una altra damunt els finestrals; el coronament està constituït per un terrat amb barana de carreus; a sobre d'ell s'aixeca una espadanya d'un ull buit; les campanes pengen dels finestrals d'arc de mig punt oberts en la cel·la, un a cada costat. Una escala de cargol puja per dins del campanar en un àmbit cilíndric de parament de pedra picada. La cel·la està dotada de quatre campanes, dues de grans, una tercera mitjana i una de petita. Està coberta per una bonica volta de creueria; hi ha una trapa per accedir al terrat, trapa tapada per una placa, però a la cel·la no hi ha cap escala per accedir-hi.

Situació: adossat a l'angle nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 16'59 metres, mesura aproximada degut a problemes urbanístics o arquitectònics que m'han dificultat el càlcul i no m'han permès massa precisió.

Esveltesa: 4

BELLPUIG Sant Nicolau

Altitud: 308 metres.

Església del segle XVI aixecada entre el 1571 i el 1591 en gòtic tardà. Consta d'una nau rectangular de cinc trams coberta amb una volta de creueria estrellada i de dos passadissos de comunicació de les diverses capelles laterals; les voltes descansen en arcs torals i formers de mig punt; la capçalera recta inclou el presbiteri poligonal en formar raconeres sobre trompes. Un cor alt als peus del temple descansa en una volta de nervis i en un arc carpanell sustentat en robustes columnes decorades amb capitells a base de grotescos; estan adossades als murs laterals.

El frontis té una portalada renaixentista amb el portal en arc de mig punt motllurat damunt fines impostes; està flanquejat per dues columnes corínties exemptes de fust estriat sobre pedestals adossats al mur; sustenten un entaulament filetejat i una fornícula amb imatge coronada per un petit frontó triangular sobre del qual s'obre una rosassa motllurada i calada; al capdamunt, limitat per una minsa cornisa horitzontal, hi figura una espadanya d'un ull sense campana. Els seus murs tenen paraments de carreus grans ben escairats i disposats en filades regulars. Davant del frontis s'estén una àmplia i llarga escalinata d'accés des del nivell inferior dels carrers que circumden el temple.

Dimensions: 33'00 x 12'00 x 15'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Arquitectes: mestres de cases Tomàs Gener de Cervera i el seu nebot Melcior Gener.

Guarda el mausoleu del capità català de la marina militar Ramon Folc de Cardona; és de marbre blanc de Carrara fet el 1522-25 a Itàlia per l'escultor renaixentista Giovanni Merliano de Nola (1488-1558), obra tan notable que es considera com el treball escultòric del seu estil de més categoria artística conservat a Catalunya.

Campanar gòtic coetani del temple. Té planta hexagonal de 4'05 metres de costat (perímetre: 24'30 m) amb un sòcol atalussat; dues simples motllures el divideixen en tres zones; la superior constitueix la cel·la amb campanes que pengen de sis finestrals d'arc apuntat amb barana de carreus; està coronat per una minsa cornisa amb gàrgoles als angles i un terrat amb mur de carreus; a sobre del terrat hi ha una torrella de planta quadrada amb quatre finestres i teuladeta piramidal. Els seus murs tenen diverses espitlleres i finestretes rectangulars obertes als diversos pisos i una torre

adossada en l'angle format per la capçalera del temple i el campanar, torre que arriba fins a la meitat de la seva alçada; tenen paraments de carreus petits ben escairats i disposats en filades uniformes; el sòcol té un parament de carreus matussers.

Situació: adossat al centre de la capçalera orientada a llevant.

Alçada: 41'71 metres.

Esveltesa: 5,1

BELLVER D'OSSÓ Sant Pere

Altitud: 400 metres. Municipi d'Ossó de Sió

Església romànica del segle XIII engrandida al XVII; conserva del romànic alguns murs i l'absis semicircular de carreus ben escairats amb decoració d'arcs cecs sobre mènsules visibles tres fileres més avall de la cornisa. Consta d'una nau rectangular de cinc trams curts i dues capelles laterals per banda; la nau està coberta per una volta de llunetes i està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera precedit d'un arc presbiteral de mig punt i per un tram preabsidal que, per l'interior, mostra murs i decoració romànica a base de frisos amb decoració geomètrica que són continuació de la imposta de l'absis; per l'exterior està decorat, sota cornisa, per una motllura bossellada amb un fris d'arcs cecs amb mènsules decorades. Un cor alt als peus del temple amb barana de fusta descansa en un arc carpanell i en una volta baixa de llunetes. La seva façana barroca és d'una gran simplicitat; té el portal de grans dovelles en arc de mig punt, una fornícula amb imatge sota mateix de la cornisa angular amb un òcul circular a la dreta i una finestreta a l'esquerra. Els seus murs mostren paraments de grans carreus irregulars força ben picats de pedra marronosa.

Dimensions: 16'35 x 4'46 x 5'65 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total comptada des del fons de les capelles laterals fa 10'94 metres.

Campanar d'un barroc auster del segle XVII. Té un primer cos de planta gairebé quadrada (4'02 x 3'87 m) i un cos segon octagonal. Està coronat per una cornisa i un terrat amb barana de carreus i pinacles de bola als vuit angles. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; té una motllura a l'arrencada dels arcs, una altra a la seva base i una tercera que separa els dos cossos. Els seus murs tenen paraments de carreus irregulars, grans i ben escairats sobretot a les cantoneres; té un sòcol de 20 cm. de gruix per 70 d'alçada.

Per l'interior hi puja una escala de maons amb marge de fusta, arrapada als murs. La cel·la té dues campanes, una de 422 quilos i una altra de 296; totes dues semblen ben antigues. Està coberta per una volta semiesfèrica de formigó; una escala de gat permet accedir al terrat a través d'una trapa.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 17'49 metres.

Esveltesa: 4,3

BOLDÚ L'Assumpció

Altitud: 273 metres. Municipi de La Fuliola

Església romànica del segle XI; només se'n conserva algun element; fou reedificada al segle XVIII i en part al XIX. Consta d'una sola nau rectangular acompanyada de dues capelles laterals per banda. Els seus murs tenen paraments de maçoneria o de carreus grans irregulars. Té un portal lateral tapiat.

Campanar d'aires neoclàssics austers aixecat el 1842. Té planta quadrada (3'10 x 3'10 m) i està bastit amb murs de maçoneria amb carreus a les cantoneres. La cel·la està oberta per quatre finestres d'arc de mig punt amb balustrades, una a cada cara; hi pengen campanes. Està coronat per una cornisa motllurada amb pinacles als angles i per una teulada piramidal. Sota de la cel·la hi té una fina motllura que divideix el campanar en dos cossos; el primer queda nu llevat d'alguna petita finestra sagetera, l'altre correspon a la cel·la.

Situació: adossat a l'angle nord-oest de la capçalera encarada a ponent.

Alçada: 18'36 metres.

Esveltesa: 6

CASTELLSERÀ Santa Magdalena

Altitud: 267 metres.

Església aixecada el 1600 en estil del gòtic tardà i refeta a finals del segle XIX. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberta amb una volta ogival simple i capçada per un absis poligonal de cinc costats, dos d'ells amb capelles; tres arcs de mig punt en pedra clara per banda hi donen pas. Un cor alt als peus del temple amb una barana metàl·lica descansa en un gran arc rebaixat sobre impostes i d'una volta de creueria baixa. Els seus murs de pedra grisenca amb paraments de grans carreus ben escairats al frontis són matussers a l'interior però els nervis, arcs i pilastres tenen carreus mitjans ben escairats. El frontis té un portal en arc de mig punt amb grans dovelles ben picades i amb carreus ben escairats als muntants, tots ells de pedra blanca, dues grades d'accés al davant i al damunt una fornícula amb una petita imatge barroca en pedra blanca de Maria i el Nen, una original rosassa atrompetada, motllurada i calada i una cornisa angular amb creu metàl·lica al cim.

Dimensions: 23'70 x 8'71 x 12'68 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals arriba als 11'97 metres.

Campanar gòtic coetani del temple. Té planta hexagonal amb costats de 2'82 metres (perímetre: 16'92 m). La cel·la queda oberta amb finestrals d'arc apuntat i amb bordó, un a cada costat; té una motllura a la seva base. Està coronat per una fina cornisa amb gàrgoles als angles i un terrat amb una balustrada; un pinacle s'aixeca al centre del terrat. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans ben escairats de pedra grisenca; per l'interior es veuen mig picats. Una escala de cargol de pedra picada puja per dins d'un interior cilíndric; la cel·la conté dues grans campanes; per accedir al terrat hi ha damunt el terra una escala metàl·lica que permet arribar fins a una trapa oberta en el sostre.

Situació: adossat al mur de tramuntana fent angle al nord-oest del frontis encarat al nord.

Alçada: 27'54 metres.

Esveltesa: 4,8

CIUTADILLA Sant Miquel

Altitud: 515 metres.

Església del gòtic tardà aixecada al segle XVI. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberta amb una volta de creueria; té el mur de la capçalera recta amb una rosassa. Al frontis s'hi obre un portal rectangular amb marc filetejat, una finestra triangular amb arc apuntat situada a mitja alçada, un motllura horitzontal a la part superior que va de banda a banda i, al centre, una cornisa

angular motllurada que es converteix en horitzontal als extrems; té quatre permòdols esculpits sota la cornisa distribuïts al llarg d'ella. Els seus murs de pedra marronosa tenen paraments de carreus mitjans ben escairats disposats en filades.

Guarda un sarcòfag en un arcosoli amb les restes dels Guimerà, els senyors feudals del lloc; una pica baptismal octagonal sobre peu helicoïdal i una porta barroca a la capella del Santíssim.

Campanar coetani del temple. Té planta rectangular irregular (perímetre 16'92 m) amb un segon cos aixamfranat on hi ha ubicada la cel·la amb el mur posterior fent angle obtús còncau. Unes motllures ornen el cos de la cel·la; sota finestrals n'hi ha dues amb l'esfera d'un rellotge entre elles en la cara frontal, una altra es troba a l'arrencada dels arcs dels finestrals; està coronat per una cornisa motllurada i una teulada gairebé plana amb pinacles de bola als angles. La cel·la queda oberta amb finestrals en arc de mig punt en cada cara; hi pengen campanes. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats i regulars de pedra marronosa,

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.
Alçada: 22'30 metres.
Esveltesa: 5,2

CLARAVALLS Sant Salvador
Altitud: 337 metres. Municipi de Tàrrega

Església renaixentista tardana del 1680 amb pervivències del gòtic. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberts amb una volta ogival estrellada acompanyada d'altars laterals oberts amb arcs de mig punt de pedra grisa; té un cor alt als peus del temple i llotges damunt les capelles laterals. Les parets interiors estan emblanquinades. El frontis té una portalada classicitzant amb un portal rectangular precedit de cinc grades i flanquejat per columnes exemptes de capitell toscà i fust estriat sobre pedestals que sostenen un arquitrau filetejat i un frontó triangular; té dos òculs circulars calats a cada costat de l'entaulament, una rosassa calada i atrompetada es troba a mitja alçada amb altres dos òculs a banda i banda de la rosassa; tres finestres quadrades queden sota una gran cornisa angular amb tres filades de teules sobreposades. Els seus murs tenen paraments de carreus grans ben escairats al frontis i de maçoneria als laterals tots ells en pedra marronosa.

Guarda un retaule amb pintura acrílica sobre fusta que representa *La Transfiguració* obrat per la pintora Carme Benet Pelegrí de les Borges el 2008 i instal·lat al mur posterior del presbiteri.

Campanar coetani del temple d'un barroc senzill i auster. Té planta quadrada (3'12 x 3'12 m) i està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada i pinacles de bola als angles. La cel·la queda oberta amb finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara; hi penja alguna campana; té una motllura a la seva base i una altra al damunt. Els seus murs tenen paraments de carreus grans i irregulars de pedra marronosa amb carreus ben escairats a cantoneres; estan completament nus, sense ornaments.

Situació: adossat al mur de llevant fent angle al sud-est del frontis encarat a migdia.
Alçada: 23'43 metres.
Esveltesa: 7,5

LA DONZELL Sant Pere
Altitud: 457 metres. Municipi d'Agramunt

Església antiga que ha quedat reformada cap el 1678 amb aires barrocs senzills. Consta

d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó; està acompanyada de dues capelles laterals a cada banda amb arcs formers apuntats de pedra; té cancell i cor. El frontis queda obert amb una portalada classicitzant poc encertada amb el portal rectangular flanquejat per unes fines pilastres toscanes adossades als muntants que sostenen un senzill entaulament, un frontó triangular truncat amb fornícula interior sense imatge i un petit òcul circular atrompetat i calat al damunt; està coronat per una una cornisa angular amb un petit campanar de cadireta amb un ull buit al cim. Els seus murs de pedra marronosa tenen paraments de carreus un pèl matussers, irregulars i disposats en filades regulars.

Campanar coetani del temple d'un barroc senzill i auster. Té planta pràcticament quadrada (3'75 x 3'67 m) amb unes fines motllures a sota finestrals, a l'arrencada dels arcs i al seu damunt; està coronat per una minsa cornisa i una teulada baixa de quatre vessants amb un pinacle a cada angle. La cel·la queda oberta amb finestrals d'arc de mig punt amb baranes metàl·liques, un a cada cara; hi penja alguna campana. Una esfera horària es troba a sota els quatre finestrals. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats i disposats en filades uniformes. Per l'interior hi puja una escala de cargol de pedra.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 17'61 metres.

Esveltesa: 4,7

LA FIGUEROSA L'Assumpció

Altitud: 397 metres. Municipi de Tàrrega

Església neoclàssica aixecada entre el 1865 i el 1869. Consta de tres naus rectangulars de quatre trams; la central queda coberta a cada tram amb cúpules bufades; té transsepte amb un cimbori al creuer, capçalera recta, cancell i cor. El frontis té una portalada classicitzant amb un portal en arc rebaixat i marc motllurat; unes fines pilastres adossades als muntants el flanquegen mentre sostenen un entaulament escàs i un frontó triangular; grans pilastres recorren de dalt a baix el frontis dividint-lo en tres zones que es corresponen amb les tres naus interiors; unes motllures horitzontals el divideixen en plafons rectangulars; al centre del plafó central superior, sota el gran frontó que corona la façana, s'hi troba un òcul circular dins d'un timpà emmarcat per una motllura que fa una semi-circumferència; un altre petit òcul és visible al centre del timpà superior; les ales, sense cornisa, prenen la forma de curvatura còncava. Els seus murs de pedra blanquinosa presenten paraments de carreus ben escairats i ordenats en filades.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té un primer alt cos amb motllures a diversos nivells i planta rectangular (5'87 x 3'70 m); el segon cos té els caires arrodonits flanquejats per pilastres d'escàs relleu; unes motllures es troben a sota i a sobre d'ell. La cel·la queda oberta amb finestrals d'arc de mig punt amb bordó sobre impostes, un a cada costat; hi penja alguna campana. Al seu dessota hi ha l'esfera d'un rellotge a la cara frontal. Està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada. Els murs tenen sòcol i paraments com els del temple de carreus ben escairats i ordenats en filades de pedra blanquinosa. Una escala de graons de pedra picada sobre voltes catalanes s'arrapa al mur interior del campanar fins a la cel·la.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 29'18 metres.

Esveltesa: 5

LA FULIOLA Santa Llúcia

Altitud: 273 metres.

Església del segle XVIII (1740) reformada i ampliada entre el 1963 i el 1968 sota la direcció de l'arquitecte diocesà Puig i Boada; queden restes romàniques de la primitiva església visibles en el mur lateral esquerre cap al centre del temple. Consta de tres naus rectangulars amb òculs a la part alta dels murs laterals que il·luminen l'interior. La nau central de set trams coberta per una volta de llunetes sobre sis arcs torals de mig punt queda separada de les laterals per esvelts pilars poligonals. Un cor alt als peus del temple amb barana de fusta descansa en un arc carpanell.

El frontis té un portal d'arc rebaixat i un marc de pedra blanquinosa; unes escasses grades hi donen accés; una petita fornícula amb imatge es troba sobre l'arcada i a mitja alçada hi ha una rosassa motllurada atrompetada. Està coronat per una cornisa angular amb arc còncau damunt l'ala esquerra; l'ala dreta està ocupada pel campanar. Els seus murs de pedra marronosa tenen paraments de carreus mitjans irregulars ben escairats i en filades ordenades.

Dimensions: 31'04 x 7'36 x 11'58 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 14'85 metres.

Arquitecte: Isidre Puig i Boada (1891-1987) pel que fa a les reformes modernes.

Guarda uns murals als presbiteri i als murs laterals pintats el 1988 per l'artista J. Massana.

Campanar coetani del temple d'aires neoclàssics austers amb algunes restes de l'antic romànic a la base. Té planta rectangular (4'62 x 4'17 m) amb motllures a diversos nivells alts. La cel·la queda oberta amb finestrals d'arc de mig punt i balustrada, un a cada costat. Està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada amb pinacles als angles i, al seu damunt, una estructura piramidal amb pinacle de bola al cim. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats de mida mitjana de pedra marronosa; té una porta d'accés amb arc de mig punt dovellat al nivell de terra oberta a la cara de ponent. L'escala que puja per l'interior del temple té un primer tram força estrany motivat per ser empinat: té graons de totxo alternats a dreta i a esquerra; segueix ampla i amb graons de pedra picada; la cel·la té dues campanes, una de gran de 771 quilos fosa cap el 1950 i una altra de mitjana.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a migdia.

Alçada: 31'65 metres.

Esveltesa: 6,8

LA GUÀRDIA Santa Maria

Altitud: 291 metres. Municipi de Tornabous

Església moderna aixecada cap el 1967. Consta d'una nau rectangular acompanyada de capelles laterals pel damunt de les quals s'obren quatre grans òculs per il·luminar l'interior. El frontis va precedit d'un porxo d'aires gaudinians amb teulada de doble vessant travessada per l'estructura del campanar centrat davant la façana principal que queda oculta pels baixos del campanar. Ha estat bastida amb murs de maó vist.

Arquitecte: Isidre Puig i Boada (1891-1987).

Campanar coetani del temple. Té aires gaudinians i queda format per un cos cilíndric (perímetre de 12'60 metres) obert amb unes rengleres de petites finestres de dalt a baix; està apuntalat per tres alts contraforts atalussats units al cim en angle agut i amb una petita plataforma al capdamunt; deixen un espai, entre el cim i el cilindre, on pengen petites campanes. Tot ell té murs

de maó vist a excepció d'un modest sòcol de pedra grisenca. Gruix de cada contrafort a la base: 55 cm; distància entre ells a la base: 5 metres.

Situació: exempt però just al davant del frontis orientat al sud-oest.

Alçada: 20'39 metres.

Esveltesa: 5,1

GUIMERÀ Santa Maria

Altitud: 560 metres.

Església gòtica aixecada cap el 1326. Consta de tres naus rectangulars de tres trams coberts amb voltes de creueria i capçades a llevant per un absis poligonal de cinc costats; té transsepte i un cor alt als peus del temple que descansa en un arc rebaixat. Les capelles situades als extrems poligonals del transsepte cobertes amb cúpules són neoclàssiques. El frontis té un portal atrompetat format per quatre arcades apuntades sobre impostes i en fines semi-columnetes amb capitells esculpits; un bordó sobre mènsules engloba tot el portal; al seu davant hi té dos graons d'accés. A mitja alçada del frontis s'obre un finestral d'arc apuntat i, per coronament, la cornisa angular i motllurada descansa sobre permòdols. Els seus murs tenen paraments de carreus de pedra groguenca daurada, petits, ben escairats i disposats en filades regulars.

Guarda un sagrari modernista de l'arquitecte Josep Maria Jujol i un antic baptisteri de piscina circular de dos graons de profunditat amb una pica baptismal al seu interior.

Campanar gòtico-renaixentista de planta pràcticament quadrada (7'10 x 7'25 m) de la fi del segle XV o principis del XVI. Està adossat a la façana de tramuntana i a la muralla de la població del mateix cantó en la qual hi ha obert un dels portals; es troba una mica més enlairat que la planta de l'església; una motllura a mitja alçada el divideix en dos cossos; al superior s'hi ubica la cel·la oberta amb finestrals d'arc de mig punt, dos a cada cara de ponent i de migdia i un a les altres dues. Està coronat per una minsa cornisa amb gàrgoles als angles i un terrat amb barana de carreus. Els seus murs nus d'elements decoratius tenen paraments de petits carreus ben alineats i escairats en pedra de color groc daurat com els de l'església.

Situació: adossat al mur de tramuntana de l'església fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 23'53 metres, calculada des del nivell alt on descansa i no del que té l'església.

Esveltesa: 3,2

MAFET Sant Llorenç

Altitud: 340 metres. Municipi d'Agramunt

Església aixecada el 1617 en estil gòtic tardà. Consta d'una nau rectangular capçada a ponent per un absis semicircular cobert per una volta de quart d'esfera damunt nervis; està acompanyada de capelles laterals unides per passadissos i obertes a la nau central amb arcs formers de mig punt damunt pilars rectangulars; una de les capelles de la seva dreta té un cupulí per a la seva il·luminació; un cor alt als peus del temple queda cobert per una volta de llunetes. Al frontis hi ha un portal en arc de mig punt format per grans dovelles sobre senzilles impostes; l'escut de la població es troba en baix relleu a la dovella clau; té una fornícula sense imatge al seu damunt, un òcul atrompetat i calat a mitja alçada i una minsa cornisa angular amb una espadanya d'un ull sense campana al cim. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats i alineats de pedra marronosa amb el morter de calç força visible entre les juntures.

Campanar coetani del temple d'aires austers i senzills. Té planta quadrada (3'80 x 3'80 m). La cel·la queda oberta amb finestres d'arc rebaixat, una a cada cara; hi penja alguna campana. Està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb barana calada amb pilars amb boles als angles. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats de pedra marronosa com la del temple.

Situació: adossat al mur de tramuntana, proper a la capçalera encarada a llevant.

Alçada: 17'29 metres.

Esveltesa: 4,5

MALDÀ Santa Maria

Altitud: 428 metres.

Església neoclàssica de finals del segle XVIII ornada amb detalls barrocs. Consta de tres naus rectangulars. El frontis presenta una portalada amb rica decoració barroca; té un portal en arc de mig punt flanquejat por dues columnes de capitell corinti per banda; són exemptes sobre pedestals adossats als murs; sostenen un entaulament truncat i un frontó circular; una rosassa motllurada es troba a mitja alçada amb relleus abarrocats al voltant i, per coronament del mur frontal, una cornisa amb curvatura semicircular convexa a la zona central i horitzontal a les dues ales i amb pinacles als punts extrems. Recorren el frontis de dalt a baix dues pilastres toscanes sobre robustos pedestals que senyalen la divisió interna de tres naus i que sostenen una destacada cornisa motllurada als laterals; igualment unes pilastres es troben a les cantoneres. Tot el frontis presenta paraments de carreus grans de pedra de color blanquinós ben escairats i disposats en filades uniformes; els murs laterals tenen paraments de paredat i estan arrebossats.

Arquitectes: els mestres d'obra Francesc Albareda pare i fill.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té un primer cos de planta quadrada (5'85 x 5'85 m); el segon és vuitavat; una destacada motllura els separa. La cel·la està oberta amb els finestrals en arc de mig punt emmarcats per dovelles damunt impostes, un a cada cara alterna. Aquest segon cos està coronat per una cornisa motllurada i una torrella octagonal irregular amb contraforts a base de volutes als caires; hi té quatre finestres, una a cada costat altern; està coberta per una gran cúpula de vuit sectors esfèrics irregulars lleugerament apuntada i folrada de rajoles de colors verds i taronja i amb els careners blancs; un pinacle corona el cim. Els seus murs tenen els paraments de carreus ben escairats de pedra blanca.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 38'67 metres; aquesta mesura l'he aconseguida amb aproximació per les dificultats urbanístiques insuperables degudes a l'estretor del carrer on s'aixeca i per estar el temple rodejat d'edificis; així i tot em sembla força aproximada.

Esveltesa: 6,6

MONTCLAR Sant Jaume

Altitud: 470 metres. Municipi d'Agramunt

Església romànica modificada i ampliada en moments posteriors sobretot al segle XVIII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt damunt un imposta de material fosc que destaca del blanc dels murs i de la volta; té la capçalera recta, capelles laterals i un transsepte; els passadissos que uneixen les capelles es comuniquen amb la nau per arcs formers de

mig punt. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans ben escairats de pedra marronosa i disposats en filades uniformes; en els laterals que tanquen les capelles els carreus són matussers.

Campanar senzill d'aires neoclàssics austers. Té planta quadrada (4'40 x 4'40 m) i està coronat per una cornisa destacada sobre permòdols i una teulada a quatre vents. La cel·la queda oberta amb finestrals d'arc de mig punt, dos a llevant i a ponent i un al nord i al migdia; hi pengen algunes campanes; està ornada amb dues motllures, una a sota i l'altra a sobre dels finestrals; al pis situat damunt la cel·la hi ha una esfera horària a les quatre cares i presenta els caires en lleuger relleu. Els seus murs de pedra marronosa tenen paraments de carreus mitjans, irregulars, ben escairats i disposats en filades ordenades.

Situació: angle nord-est de la capçalera encarada al nord.

Alçada: 25'37 metres.

Esveltesa: 5,7

NALEC Sant Jaume

Altitud: 487 metres.

Església barroca aixecada en els segles XVII i XVIII. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberts per voltes de llunetes sobre arcs torals de mig punt i capelles laterals a banda i banda. Té un cor alt als peus del temple amb barana de fusta damunt un arc rebaixat i una volta de llunetes. El frontis, amb un parament de carreus ben escairats de pedra marronosa, té una portalada d'aires barrocs amb un portal en arc rebaixat i marc acanalat a l'intradós flanquejat per pilastres sobre pedestals adossades als muntants, un entaulament, una fornícula amb una petita imatge i un frontó circular amb decoració rococó d'inspiració vegetal i amb volutes a l'entorn extensiva a tota la portalada; més amunt hi apareix un òcul circular motllurat, una motllura horitzontal de banda a banda del frontis i una cornisa angular amb una petita espadanya d'un ull buit al cim. Els seus murs laterals tenen paraments de maçoneria amb un sòcol de 2'18 metres d'alt a tocar a la capçalera i d'uns 13 centímetres de gruix.

Dimensions: 21'80 x 7'70 x 11'73 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons de les capelles laterals l'amplada total arriba als 11'42 metres.

Guarda una bella tassa romànica com a pica baptismal; té un alt peu prismàtic d'obra i una ampliació feta a la boca modernament que la fa més àmplia.

Campanar d'aires neoclàssics austers bastit amb paraments de pedra com en la façana. Té planta pràcticament quadrada (4'75 x 4'70 m) i està coronat per una cornisa amb gàrgoles a algun angle i un terrat amb balustrada i pinacles de bola al cim dels pilars dels caires; al damunt d'ell s'aixequen quatre arcs units al centre posats en diagonal reforçats per uns contraforts i amb una bola al cim. La cel·la queda oberta amb quatre finestrals d'arc de mig punt, un a cada costat; hi penja alguna campana; té una senzilla motllura a la seva base i una esfera horària a una cara lateral.

Per l'interior hi puja una escala ampla de graons de pedra arrapada als murs i deixa un petit ull central; una senzilla barana de tub de ferro l'acompanya fins a la cel·la; la cobreix un sostre horitzontal de pedra que té una trapa per accedir al terrat; des de la cel·la s'hi puja per una escala de gat amb protecció format per sèrie d'anelles metàl·liques; està situada a l'angle nord-est .

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle amb el frontis.

Alçada: 27'50 metres.

Esveltesa: 5,7

ELS OMELLS DE NA GAIA Santa Maria

Altitud: 550 metres.

Església neoclàssica del segle XVIII; ha estat restaurada el 1996. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes sobre cinc arcs torals; està acompanyada per capelles laterals; el presbiteri té planta poligonal per l'interior formada per raconeres; té cancell i un cor alt als peus del temple. A la façana principal hi ha una portalada classicitzant amb un portal en arc rebaixat amb fines pilastres toscanes adossades als muntants, un entaulament dòric i un frontó triangular amb una fornícula buida al seu interior; està coronada per una cornisa horitzontal de banda a banda que forma amb l'angular un gran frontó amb un òcul circular motllurat al dessota i un de petit a l'interior del timpà; un pinacle amb bola sobresurt al cim. El mur del frontis té paraments de carreus petits de pedra groguenca, ben escairats i disposats en filades uniformes; els murs laterals tenen paraments de maçoneria.

Guarda unes boniques imatges barroques recentment restaurades; de la meitat de segle XVII és un *Sant Esteve*; de finals, una *Mare de Déu Assumpta* a l'Altar Major, un *Sant Josep* atribuïda a Francesc Cervera II, i altres com *Sant Francesc Xavier, Santa Llúcia i Sant Miquel* i un sant franciscà són de meitat del segle XVIII.

Campanar neoclàssic coetani del temple. Té un primer alt cos de planta gairebé quadrada (5'82 x 6'10 m); el segon és vuitavat i està coronat per una cornisa motllurada i una coberta piramidal baixa amb un pinacle de bola al cim; dues fines motllures el divideixen en dues zones per sota de la cel·la, una altra motllura està situada al seu damunt. La cel·la queda oberta amb finestrals d'arc de mig punt sobre senzilles impostes i emmarcats en relleu, un a cada cara alterna; hi penja alguna campana. Els murs de l'alt cos rectangular tenen paraments de carreus petits una mica matussers disposats en filades regulars i amb carreus grans ben escairats a les cantoneres; el morter de calç és força visible a les juntures; els paraments del cos superior octagonal presenten carreus petits ben escairats i alineats; tots ells en pedra groguenca tirant a daurada; la nuesa dels murs només queda trencada en el primer cos per algunes finestres sageteres disposades en diversos nivells a la cara de migdia.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 34'04 metres.

Esveltesa: 5,5

PREIXANA Santa Maria

Altitud: 328 metres.

Església aixecada en estil gòtic al segle XIV; la façana principal d'aires renaixentistes molt austers és del segle XVII. Consta d'una nau rectangular de dos trams coberts amb voltes de creueria; té la capçalera recta oberta amb un finestral gòtic triforat i amb l'arc calat. El frontis encarat a ponent té un portal rectangular davant grades flanquejat per pilastres toscanes de poc relleu adossades als muntants, un entaulament amb cornisa destacada i, al seu damunt, una fornícula amb una imatge moderna flanquejada por boles adossades al mur, una a cada banda; hi ha un gran òcul circular motllurat a mitja alçada, una fina motllura horitzontal que va de banda a banda i que es prolonga per totes les altres façanes i una cornisa angular amb un petit òcul al centre del timpà. Podria ser que alguns panys dels murs fossin encara aprofitats de l'antic castell situat dalt del turó on avui es troba l'església; en general presenta paraments de pedra marronosa de carreus ben escairats i disposats en filades uniformes; uns forts contraforts estan situats obliquament als caires de les quatre façanes a més a més dels que reforcen la volta a les laterals. Tots els murs tenen

paraments de carreus d'un material groguenc ben escairats procedents de les pedreres locals.

L'església del segle XIV d'un sol tram va ser ampliada al XVII amb un nou tram posat als peus i imitant el primitiu i aixecant la nova façana d'aires classicitzants també del segle XVII; la teulada és del segle XIX. Té dues capelles per banda encarades i obertes en arc de mig punt unes i en arc apuntat les altres.

Dimensions: 16'69 x 9'33 x 11'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total presa des del fons de les capelles laterals fa 15'36 metres; els murs tenen un gruix de 0'90 metres; el del frontis el té de 1'15.

Guarda una petita part d'un retaule gòtic de pedra avui adossat al mur interior d'un capella; representa *La Dormició de la Mare de Déu*. Un sarcòfag de pedra procedent de Vallbona de les Monges del segle XII, i una pica baptismal del segle XVI amb relleus, de boca circular i amb peu, tot d'un sol bloc de pedra.

Campanar del 1956 amb aires neoclàssics austers aixecat en substitució d'una antiga espadanya destruïda durant la guerra del 1936. Té planta gairebé quadrada (5'22 x 4'95 m); el primer cos està dividit en tres zones que van reduint-se un xic de perímetre, un segon cos octagonal irregular està coronat per una cornisa i un terrat amb balustrada i pinacles als angles; una gran esfera horària es troba a mitja alçada a la cara de migdia. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; té una fina motllura a l'arrencada dels arcs de les finestres, una altra al dessota d'elles, una tercera en el punt on s'inicia el segon cos, i una quarta, motllurada, cap a la part alta del primer. Els seus murs de pedra color torrat tenen paraments de carreus mitjans ben escairats i disposats en filades regulars.

Situació: adossat al mur lateral sud i al contrafort situat a la meitat del mur, proper al frontis encarat a ponent.

Alçada: 25'16 metres.

Esveltesa: 4,8

PUIGVERD D'AGRAMUNT Sant Pere

Altitud: 366 metres.

Església antiga refeta el 1827 amb aires neoclàssics. Consta de tres naus rectangulars, la central coberta amb una volta de creueria damunt quatre arcs torals de mig punt i les laterals amb volta d'aresta. Té un cor alt als peus del temple; un baldaquí cobreix l'altar major. El frontis té una portalada classicitzant amb un portal en arc de mig punt dovellat damunt fines impostes flanquejat per unes pilastres amb pedestals adossades als muntants; el cobreix una fina cornisa amb una fornícula amb imatge al damunt flanquejada per dos pinacles de bola adossats al mur; un gran òcul circular motllurat i atrompetat es troba a mitja alçada i un de petit proper al cim; la cornisa motllurada fa unes curvatures còncaves al centre acabades en un petit pinyó amb creu al cim i amb curvatura convexa als laterals. Els seus murs tenen paraments de maçoneria amb les peces mig picades i amb les cantoneres de carreus ben escairats, igualment com en el gran sòcol del frontis, tots ells en pedra marronosa.

Campanar coetani del temple amb aires neoclàssics. Té un primer alt cos de planta quadrada (5'00 x 5'00 m); el segon és octagonal irregular. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; hi pengen campanes; té una motllura a l'arrencada dels arcs, una altra a la seva base i dues més molt fines, una a mitja alçada i l'altra sobre les finestres. Està coronat per una cornisa motllurada amb pinacles de bola als angles i una cúpula de perfil còncau amb un pinacle al cim; queda recoberta amb rajoles blanques i fosques. Els seus murs tenen

paraments de carreus ben escairats i disposats en filades uniformes; sota la cel·la s'hi troba l'esfera d'un rellotge a la cara de llevant. Una escala d'obra sobre voltes, arrapada a la paret i amb un ull central puja fins a la cel·la.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-est del frontis encarat a llevant.

Alçada: 28'88 metres.

Esveltesa: 5,7

ROCAFORT DE VALLBONA La Transfiguració

Altitud: 446 metres. Municipi de Sant Martí de Riucorb

Església neoclàssica aixecada cap a la fi del segle XVIII. Consta d'una nau rectangular de cinc trams coberts amb voltes de llunetes sobre arcs torals de mig punt; està acompanyada de capelles laterals i capçada a migdia per un absis recte. Un cor alt als peus del temple amb una senzilla barana de fusta descansa en un arc rebaixat. Una capella fonda octagonal propera a l'absis està coberta per una cúpula de vuit sectors i està capçada per un petit absis semicircular. La nau té la particularitat de tenir el seu eix no coincident amb el de la façana.

El frontis presenta paraments de pedra blanca en carreus mitjans ben escairats i en filades uniformes; els murs laterals tenen paraments de paredat. Té un portal rectangular amb marc filetejat i un frontó circular igualment de marc filetejat amb un timpà decorat amb relleus en ventall; unes pilastres toscanes recorren la façana de dalt a baix fent patent la divisió interior de tres àmbits; al mateix temps una destacada motllura composta separa horitzontalment el frontis en dues zones que estan coronades per un frontó triangular amb una creu metàl·lica al cim; un òcul quadrilobulat amb marc motllurat està situat al dessota del frontó.

Dimensions: 22'53 x 6'39 x 10'19 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals arriba als 13'41 metres.

Campanar neoclàssic del 1868. Té un primer alt cos de planta quadrada (4'04 x 4'04 m); el segon és octagonal amb els caires ressaltats per fines pilastres toscanes i coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada; al seu damunt s'aixeca una torrella també vuitavada i amb finestres d'arc de mig punt en cares alternes coberta per una cúpula lleugerament apuntada de vuit sectors triangulars amb un pinacle al cim. La cel·la queda oberta amb quatre finestrals d'arc de mig punt sobre fines impostes, un a cada cara alterna; hi pengen campanes; té una motllura a la seva base; el cos que es troba al seu dessota exhibeix un rellotge d'esfera en la seva cara frontal. Els seus murs de pedra blanca tenen paraments de carreus ben escairats al frontis i arrebossats als laterals.

Per l'interior hi puja una escala de graons de pedra ancorats als murs i que deixa un ull central tancat per envans; dóna accés a la cel·la i des d'ella, per una escala de gat protegida, es passa al terrat per una trapa oberta en un angle de la semiesfera que cobreix l'estança. El gruix del mur als finestrals arriba al metre quaranta.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-est del frontis encarat a tramuntana.

Alçada: 27'20 metres.

Esveltesa: 6,7

ROCALLAURA Sant Llorenç

Altitud: 649 metres. Municipi de Vallbona de les Monges

Església amb vestigis romànico-gòtics del segle XIII reformada el 1892. Consta d'una nau

rectangular coberta amb una volta de canó apuntada; està acompanyada de capelles laterals. Té una cripta i un cambril per a la imatge. Els seus murs de pedra marronosa tenen paraments de carreus ben escairats en el frontis i de maçoneria amb carreus a cantoneres en les altres façanes.

Guarda una imatge d'alabastre del segle XV de *La Mare de Déu del Tallat* de 25 centímetres d'altura.

Campanar coetani del temple pel que fa al primer cos; el segon és afegit amb motiu de reformes tardanes. El primer cos té planta pràcticament quadrada (4'02 x 3'95 m); el segon és octagonal irregular; està coronat per una cornisa motllurada i una teulada plana amb una trapa que comunica amb l'estança de les campanes. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc apuntat, una a cada cara alterna; hi pengen campanes. Els murs del primer cos quadrat tenen paraments de maçoneria amb carreus a cantoneres; en el segon cos, des de la motllura que el separa del primer, els tenen de carreus mitjans ben escairats de pedra marronosa.

Situació: adossat i recolzat en el mur de tramuntana fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 17'66 metres.

Esveltesa: 4,4

SANT MARTÍ DE MALDÀ Sant Martí

Altitud: 409 metres. Municipi de Sant Martí de Riucorb

Església gòtica del segle XIV molt reformada entre el 1603 i el 1696. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de creueria; té la capçalera poligonal. La capella lateral de *La Mare de Déu del Tallat*, barroca, està coberta per una cúpula el·líptica. El mur del frontis té una portalada barroca amb el portal en arc de mig punt filetejat damunt impostes i muntants carreuats amb treball acanalat; unes poques grades es troben davant del llindar; a banda i banda hi té dues columnes salomòniques exemptes amb capitells d'ordre compost i sobre pedestals adossats al mur, dues columnes a cada costat entre les quals hi ha fornícules sense imatge; tenen fragments d'un arquitrau que fan com un segon capitell decorats amb relleus barrocs i filets; al damunt d'ells hi la cornisa i dos frontons circulars truncats sobre cada parella de columnes amb pinacles intercalats; una fornícula buida està situada sobre la portalada amb relleus decoratius barrocs a l'entorn i un frontó circular truncat al damunt; una rosassa motllurada i atrompetada a mitja alçada, una cornisa horitzontal motllurada i un frontó triangular central com a coronament. El mur frontal té un parament de carreus grans ben escairats i disposats en filades uniformes mentre que els murs laterals tenen paraments de maçoneria; tots ells de pedra blanquinosa

Dimensions: 28'80 x 9'32 x 13'40 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; des del fons de les capelles laterals fa una amplada total de 15'90 metres.

Arquitectes: Pere Xauxo (Perris Xauxes), mestre de cases de Ciutadilla, el 1602 projecta les obres de la sagristia, les del presbiteri i algunes capelles; Pau Viala, de Tàrrega, és l'escultor que es va encarregar de les columnes de la portada (1694); el mestre d'obres de Guissona Feliu Borràs i Josep Prat Delorta (1726-1790) de Barcelona s'ocupen del campanar cap el 1775.

Guarda unes pintures al fresc (1958) al presbiteri i al baptisteri de Jaume Minguell de Tàrrega.

Campanar neoclàssic aixecat entre el 1775 i el 1779 refet després de la guerra del 1936. Té un primer cos de planta gairebé quadrada (7'82 x 8'10 m); el segon és octagonal irregular amb la cel·la de vuit finestrals d'arc de mig punt de diferent llum per adaptar-se a les diverses amplades de cada cara; una d'elles es troba cegada ja que per aquella banda hi puja l'escala; hi pengen campanes.

Els caires de la cel·la estan ressaltats amb fines pilastres toscanes; està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada i petits pinacles de bola sobre els pilars dels caires; al seu damunt s'aixeca una torrella octagonal amb contraforts als caires ressaltats i amb finestres a cada cara en arc de mig punt, nova cornisa i cúpula apuntada de vuit sectors triangulars amb els careners destacats.

Per l'interior hi puja una escala ampla de graons de pedra arrapats als murs i a un robust pilar central; en arribar al segon cos s'estreny una mica i per dins s'enfila per un cos cilíndric fins a un pis cobert per una volta semiesfèrica situat sota de la cel·la; des d'allí una estreta escala de cargol de pedra picada hi dóna accés per una obertura situada al cantó de llevant. Té la coberta en forma de mitja taronja de peces de pedra ben tallades. L'escala segueix fins a la cúpula del capdamunt.

Arquitecte: Josep Prat i Delorta (1726-1790) de Barcelona.

Situació: damunt l'ala dreta del temple formada per les capelles laterals fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 47 metres; dada que m'ha esta facilitada per la gent del poble i acceptada com a molt probable; un servidor no he tingut manera de comprovar-ho degut a les dificultats que presenta la seva situació per estar rodejat d'edificacions, carrers estrets i per un desnivell proper que m'ha impedit fer el càlcul amb precisió.

Esveltesa: 5,8

SANTA MARIA DE MONTMAGASTRELL El Sant Nom de Maria
Altitud: 321 metres. Municipi de Tàrrega

Església aixecada entre el 1782 i el 1792 en un estil neoclàssic senzill. Consta d'una planta circular coberta amb una volta de nervis i clau de volta central. El frontis té una portalada classicitzant amb un portal en arc rebaixat i amb el marc acanalat a l'intradós; unes pilastres toscanes sobre petits pedestals estan adossades als muntants; queda coronat per un entaulament senzill i un frontó triangular amb el timpà nu; un òcul circular motllurat es troba a mitja alçada, una esfera horària està situada més amunt i el frontis està coronat per una cornisa fent un angle molt obert al centre i unes corbes còncaves als laterals; té una creu metàl·lica al cim. Els seus murs amb paraments de maçoneria de pedra vista de color torrat tenen les peces mig picades; a les cantoneres hi ha carreus ben escairats.

Campanar merament funcional coetani de l'església. Té planta quadrada (3'50 x 3'40 m) i està coronat per una cornisa i una teulada de quatre vessants. Els murs del primer alt cos quadrat tenen paraments de petits carreus matussers irregulars i ben alineats amb carreus grans a cantoneres tots en pedra de color torrat una mica foscos en la primera meitat i una mica més clars a la part alta; està completament mancat d'elements decoratius, ni tan sols té obertures. La cel·la de construcció moderna té uns amplis finestrals d'arc de mig punt emmarcats amb pedra blanca i protegits per baranes metàl·liques; hi pengen dues campanes; els seus murs tenen paraments de carreus de pedra blanca fet que dóna al campanar una imatge de contrast no pas gens estètic fins al punt que l'incloc en el petit grup de campanars que anomeno “de xocolata i vainilla”.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a migjorn.

Alçada: 25'85 metres.

Esveltesa: 7,3

EL TALLADELL Sant Pere
Altitud: 393 metres. Municipi de Tàrrega

Església iniciada el 1684 en estil barroc però acabada força més tard amb característiques neoclàssiques. Consta de tres naus rectangulars i transsepte amb cúpula al creuer dins un cimbori quadrat i amb cupulí vuitavat amb coberta semiesfèrica i bola al cim. La façana principal té un portal rectangular amb una elegant escalinata d'accés al davant; està decorat amb unes senzilles pilastres toscanes de poc relleu als muntants, un entaulament i un frontó circular truncat; té un òcul circular atrompetat a mitja alçada i una cornisa horitzontal amb tres pinacles de bola al seu damunt; una esfera horària està instal·lada en un edicle cúbic per damunt de la cornisa. El material de construcció és la pedra dolça groguenca que prové de la pedrera local dels "mistos" a base de paraments de carreus grans ben escairats disposats en filades uniformes al frontis; als laterals els paraments són de maçoneria.

Campanar neoclàssic merament funcional. Té planta gairebé quadrada (3'75 x 3'60 m) i està bastit amb paraments de carreus de pedra com al frontis, regulars i ben escairats disposats en filades uniformes. La cel·la queda oberta amb finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara; hi pengen campanes; té una motllura composta a la seva base. Està coronat per una cornisa amb pinacles de bola als angles i una agulla piramidal. La nuesa dels seus murs només queda alterada per unes petites finestres rectangulars a diversos nivells a la cara de ponent.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a migdia.

Alçada: 25'85 metres.

Esveltesa: 6,8

TÀRREGA Santa Maria de l'Alba

Altitud: 375 metres.

Església aixecada entre el 1672 i el 1742 dins de l'estil barroc carmelità auster que presenta ja uns certs aires neoclàssics. Consta de tres naus rectangulars de cinc trams, un d'ells és el del transsepte; estan cobertes amb volta de llunetes la central damunt quatre arcs torals prolongats per pilastres toscanes i una imposta classicitzant, i amb voltes bufades les laterals que, de fet, més que naus, són capelles comunicades entre si i separades de la central per arcs formers de mig punt; el presbiteri i la capçalera són rectes. Un cimbori octagonal s'aixeca sobre el creuer que inclou un tambor sobre petxines amb vuit finestres rectangulars i una cúpula acabada el 1694. Té un cancell digne i un cor alt als peus amb barana de fusta sobre un arc carpanell i una volta de llunetes; sobre les capelles laterals hi ha tribunes.

Una de les capelles laterals de la banda de ponent, tocant al transsepte, va ser ampliada i convertida en capella amb una cúpula sobre petxines al centre; és la capella de les Santes Espines.

Per l'interior del temple destaca la pedra de pilars i arcs de color gris i els panys dels murs arrebossats i emblanquinats. Els murs exteriors tenen paraments carreuats al frontis i de maçoneria amb peces mig picades als laterals.

A la façana principal del 1744, orientada a migjorn, en destaquen dues grans pilastres toscanes per banda superposades que ressegueixen el mur de dalt a baix i que el divideixen en tres espais; al capdamunt del central hi destaca un frontó triangular. La portalada barroca (inicialment projectada pel cor i després, al segle XX, trasllada a la façana actual) presenta un portal rectangular ricament decorat flanquejat amb una parella de columnetes sobre un únic pedestal; al damunt, un entaulament curvilini, un frontó amb corbes i contra-corbes que inclou, en el timpà, una fornícula amb imatge embellida amb relleus del rococó en tot el seu entorn; una gran rosassa motllurada i atrompetada oberta a mitja alçada i, per coronament, el gran frontó triangular ja indicat. Als dos espais laterals o ales hi ha obertes unes balconades metàl·liques amb portes rectangulars a

cadascuna i situades a la part alta; per coronament d'aquests ales, una cornisa doble: una d'horitzontal i una altra sobreposada amb curvatura còncava per enllaçar amb el frontó central.

Dimensions: 44'23 x 10'50 x 17'90 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 21'67 metres, el transsepte en fa 20'90 x 10'34 x 17'73 i la cúpula arriba als 29'78.

Arquitecte: Fra Josep de la Concepció (1626-1690), tracista carmelità, fill de Valls; es continuà sota la direcció del també carmelità fra Jaume de Sant Agustí (1660-1711) pel que fa a la cúpula; s'acabà, finalment amb el mestre de cases Pau Serradell (1742).

Guarda relíquies de *Les Santes Espines* en un reliquiari del segle XVII. A banda i banda de l'entrada, dues piques beneiteres amb una rica decoració barroca estan adossades al mur del peus del temple. Avui dia (2005) Josep Minguell, artista local, ha pintat al fresc les voltes i l'interior de la paret frontal amb els temes de *La Resurrecció* i Francesc Xavier Barrachina Tureu ha esculpit (2012) la imatge de *La Mare de Déu de l'Alba* en marbre per a la fornícula de la portalada. La imatge de *La Mare de Déu de l'Alba* de l'Altar Major és de l'escultor Manuel Martí Cabrer (1901-1951) de Barcelona. Té orgue.

Campanar del segle XVII, d'estil barroc auster carmelità, acabat el 1747. Té un primer alt cos de planta quadrada (9'60 x 9'65 m) amb murs de paraments de maçoneria i carreus a cantoneres; va seguit d'un segon cos vuitavat amb paraments de carreus ben escairats i amb una esfera horària entre dues fines motllures a la cara frontal, al sud; té un tercer cos on s'hi ubica la cel·la amb finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara, i pilastres d'escàs relleu als caires; està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada i pinacles de bola als angles.

L'arquitecte o tracista fra Josep de la Concepció el va projectar amb cúpula, però, en deixar-lo a mig fer, el consistori decidí finalitzar-lo amb un tercer cos amb terrat.

Per dins hi puja una escala de cargol en dos àmbits cilíndrics, el primer situat a l'angle sud-oest i el segon al nord-est, tots dos folrats de carreus ben escairats. En el primer hi havia una escala de fusta que fa poc va ser destruïda pel foc; la va substituir una de metàl·lica consistent i ampla que arriba fins a una estança buida a mitja alçada; al fons d'aquesta hi ha obert el segon àmbit per on hi puja una altra escala de cargol de graons de pedra picada, passa per la cel·la i surt al terrat protegida per un petit edicle circular amb volta cupular fet a base de maó vist i només cobert a l'exterior per un arrebossat. La cel·la, coberta per una volta semiesfèrica de pedra, està dotada de set campanes, una de molt gran, dues de força grans, dues de mitjanes i altres dues de petites.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-est de la capçalera encarada a tramuntana.

Alçada: 49'82 metres.

Esveltesa: 5,1

EL TARRÓS Santa Cecília

Altitud: 279 metres. Municipi de Tornabous

Església aixecada entre el 1515 i el 1540. Consta d'una nau rectangular de cinc trams coberta per una volta de canó apuntada. El frontis té un portal rectangular emmarcat amb carreus de pedra blanquinosa amb els brancals motllurats, cornisa filetejada i, al damunt, una fornícula amb imatge, més amunt un òcul i una cornisa motllurada angular. Els seus murs de pedra marronosa tenen paraments de carreus mitjans, irregulars i ben escairats

Guarda una imatge d'alabastre de *Santa Cecília* del segle XIV i una pica baptismal del XVI, ambdues restaurades després de ser maltractades en els fets revolucionaris del 1936.

Campanar coetani del temple d'aires senzills del barroc rural auster. Té planta quadrada (3'66 x 3'66 m); els seus murs tenen paraments de carreus irregulars ben escairats i disposats en filades uniformes; un segon cos octagonal on s'hi ubica la cel·la està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb una armadura metàl·lica al cim no inclosa en la mesura de l'alçada. Els paraments d'aquest segon cos són de carreus petits matussers i irregulars. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una en cada cara alterna; hi pengen campanes; té una motllura a l'arrencada dels arcs i una altra a la seva base.

Corre l'anècdota que el campanar no es va acabar perquè el fill del mestre d'obres que el construïa s'hi va matar en caure i no va voler seguir fent l'obra.

Situació: sobre l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 17'20 metres.

Esveltesa: 4,7

TORNABOUS L'Assumpció

Altitud: 289 metres.

Església d'orígens romànics amb moltes modificacions renaixentistes i d'altres en temps ben recents. Exterior modern arrebossat i pintat de blanc, sòcol de pedra blanquinosa de 0'68 x 0'04 metres. Consta d'una nau amb un transsepte i un cimbori quadrat aixecat damunt el creuer. Té un portal modern rectangular coronat per un petit ràfec, una cornisa motllurada al frontis amb finestres rectangulars a mitja alçada en un pany de paret de maó vist.

Guarda una imatge de pedra policromada de 96 centímetres d'altura del segle XIV de *La Mare de Déu de l'Esperança*, a peu dret amb el Nen al braç esquerre.

Campanar modern de planta quadrada (3'51 x 3'51 m) bastit amb murs arrebossats i pintats de blanc intens amb un sòcol com el de l'església. El cos de la cel·la, al capdamunt, té paraments de maó vist vermellosos amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; està coronat per una cornisa formada per un fris de denticles i per un terrat amb barana metàl·lica amb doble bola sobre els pilars dels angles; una motllura de denticles es troba a la base de la cel·la. Algunes petites finestretes estan obertes en diferents pisos, una de circular i dues més de rectangulars. Fa l'afecte, pels dos colors dels seus cossos, com “un gelat de vainilla i xocolata”, poc ben aconseguit tot plegat.

Situació: adossat a la capçalera fent angle al nord-oest.

Alçada: 23'62 metres.

Esveltesa: 6,7

VALLBONA DE LES MONGES Santa Maria, parròquia

Altitud: 490 metres.

Església neoclàssica segurament de finals del segle XVIII o de principis del XIX. Consta de tres naus rectangulars, la central coberta amb una volta de canó, les laterals amb cúpules bufades a cada tram; estan separades amb dos pilars per banda; té transsepte amb cúpula al creuer, cancell i cor als peus del temple. Un portal rectangular es troba obert a la façana principal emmarcat per fines pilastres i una cornisa sobre mènsules; està flanquejat per dues pilastres jòniques d'escàs relleu per banda que apareixen com sostenint un entaulament que va de banda a banda de tot el frontis i així tot ell queda dividit per dues zones horitzontals i al mateix temps les pilastres destaquen la divisió interior en tres naus; en la zona superior hi apareixen tres òculs, el dos laterals cegats i el central emmarcat per un bordó circular; el coronament el constitueixen una cornisa amb un frontó

triangular en la zona central; el desnivell del carrer en fort pendent és salvat per uns pocs graons. Les ales frontals estan dividides en plafons rectangulars amb marcs d'escàs relleu. Tot plegat produeix la sensació d'austeritat. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans i ben escairats al frontis i de maçoneria als laterals.

Campanar coetani del temple. Té un primer cos de planta quadrada (4'61 x 4'61 m); el segon cos octagonal de fet constitueix la cel·la oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; estan emmarcades per dovelles sobre fines impostes i brancals carreuats; les cantoneres estan lleugerament ressaltades; hi penja una campana de 180 quilos fosa el 1940. Està coronat per una cornisa destacada i un terrat amb barana calada. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats de pedra blanca força ennegrida per les humitats.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 23'27 metres.

Esveltesa: 5

VERDÚ Santa Maria

Altitud: 434 metres.

Església romànico-gòtica del segle XIII amb complements posteriors gòtics, renaixentistes i barrocs que queden ben integrats. Consta de tres naus rectangulars separades per un gran pilar a cada banda i dos arcs formers apuntats; la capçalera recta ha substituït l'antic absis semicircular. La nau central de tres trams queda coberta per una volta de canó apuntada damunt un arc toral i una imposta a la seva base que ressegueix tots els murs; les naus laterals estan cobertes amb voltes de creueria; la nau lateral dreta té un arc triomfal renaixentista. L'absis rectangular a la capçalera de la nau centrals és fondo i està cobert per una volta de canó també apuntada. Un cor alt als peus del temple amb balustrada de pedra descansa en un arc rebaixat i en un embigat; al seu davall, un cancell vidriat està emmarcat de fusta presentant un conjunt molt digne.

A la façana principal, a ponent, hi ha una gran portalada atrompetada romànica d'escola lleidatana amb quatre arquivoltes decorades amb elements geomètrics i florals, impostes i columnetes de capitells historiats i amb un guardapols d'un fi treball geomètric a l'intradós; al damunt, una gran rosassa motllurada, atrompetada i calada del gòtic amb una imatge de Maria al centre, fet insòlit; a la façana lateral sud, hi ha un portal rectangular barroc emmarcat per pilastres toscanes, un entaulament i un frontó truncat amb una fornícula amb imatge intercalada i coronada per un petit frontó circular. Aquesta zona central de la façana presenta per coronament una cornisa, un nou frontó circular truncat al centre i una espadanya d'un ull sense campana. Els contraforts de les altres zones flanquegen boniques finestres gòtiques calades; una cornisa ressegueix els murs amb vuit gàrgoles distribuïdes en el conjunt. El temple té murs amb paraments de carreus de pedra de les pedreres del propi Verdú de color entre gris i daurat que harmonitza el conjunt.

Dimensions: 28'18 x 7'47 x 10'54 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada total de les tres naus en fa 20'78.

Guarda un *Santcrist* dels segles XIII-XIV; una imatge policromada de pedra de *Santa Maria* del segle XV obra d'Andreu Pi rodejada per frescos pintats el 1955 per l'artista Jaume Minguell de Tàrrega; un retaule barroc del 1626 de *La Puríssima* de l'escultor Agustí Pujol II restaurat per l'escultor Ramon Borràs el 1961; unes imatges de *La Mare de Déu del Roser* i de *Sant Flavià* del segle XVI.

Campanar senzill d'estil gòtic; té planta rectangular (5'24 x 4'67 m) amb una esfera horària a la cara del migdia sota la motllura que el divideix en dos cossos; el superior el constitueix la cel·la

amb finestrals d'arc apuntat, dos a ponent i a llevant i un a les altres dues cares; està coronat per una minsa cornisa amb gàrgoles als angles i per un terrat amb barana de carreus de poca alçada; té una petita espadanya d'un ull sense campana a la cara sud.

Per l'interior hi puja una escala de cargol de pedra picada, avui força gastada, dins un cilindre de pedra de carreus grans i ben escairats situat a la banda nord-oest; a l'alçada del rellotge una estructura de ferro sosté la maquinària que ocupa tota l'amplada interior del campanar; en aquest punt, l'escala de cargol ha estat substituïda per dos trams d'una altra de ferro que puja arrapada al mur per deixar l'espai que necessita el rellotge; passat aquest tram prossegueix l'escala de pedra de cargol; passa per damunt de la volta de nervis a manera de cúpula rebaixada que forma la base de la cel·la que també té una coberta amb volta de nervis com l'anterior; per un punt entremig de dos finestrals hi ha una trapa oberta per accedir al terrat; s'hi arriba per una escala de gat. La cel·la té a les finestres penjades quatre campanes totes foses el 1940: *La Major* de 275 quilos, *La Nenc-nenc* de 451, *La de Morts* de 709 i *La Flaviana* de 1272.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 34'48 metres.

Esveltesa: 6,5

VILAGRASSA Santa Maria

Altitud: 355 metres.

Església bastida entre el segle XII i el XIV moment en què va ésser completament modificada; no va mantenir de la primera edificació (si és que no procedeix d'algun altre edifici) només que la portalada atrompetada romànica d'escola lleidatana de la segona meitat del segle XIII inserida en un cos lleugerament avançat respecte de la façana. Està en molt bon estat de conservació possiblement perquè està situada a la banda de tramuntana on no hi toca el sol; el portal en arc de mig punt dovellat i motllurat damunt impostes està recobert per tres arquivoltes que descansen en fines columnetes, tres per banda, adossades al mur i alternades amb antes; aquest conjunt queda coronat per un ample guardapols que està decorat, com les arquivoltes, per elements geomètrics com entrellaçats, soguejats, ziga-zagues, anellats, arquets entrecreuats i cabotes de diamant; les impostes i els capitells també tenen una rica decoració abstracta les primeres i figurativa els segons a base d'elements zoomòrfics (caps d'animals: ocell, ase, mussol, gos, cabra, etc.), vegetals i escenes relacionades amb temes bíblics. Al damunt del ràfec hi ha una fornícula amb imatge que sembla d'un moment força posterior i, per això, poc en sintonia amb la magnífica portalada.

Consta d'una nau trapezial de dos trams amb coberta ogival d'arcs de creueria falsos ja que són de guix i, per tant, simulant una antiga coberta avui desapareguda; està sostinguda per dos arcs torals apuntats de grans carreus ben escairats; té una segona nau, a la dreta, formada per capelles laterals cobertes per nervis ogivals igualment falsos i per arcs robustos de carreus mig desapareguts per damunt del sostre. Els murs exteriors tenen paraments de carreus regulars i ben escairats disposats en filades uniformes.

Dimensions: 24'55 x 8'19 x 7'85 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada és la mitjana de 8'53 que fa als peus i de 7'85 que mesura sota l'arc presbiteral, ja que la nau té forma trapezial; l'amplada total de les dues naus és de 11'40 metres.

Guarda una bonica *Mare de Déu* segurament barroca de peu dret i amb el Nen als braços avui situada a la sagristia. Una imatge de *La Mare de Déu del Roser* de pedra policromada també dreta i amb el Nen assegut al braç esquerre, d'estil gòtic, avui es conserva en la propera ermita del Roser, petita construcció d'estil gòtic d'una nau amb frontis renaixentista precedida d'un porxo obert per un gran arc de mig punt clausurat per una tanca de vidre i ferro; per damunt del frontis s'aixeca una espadanya de dos ulls. Dimensions de la nau única: 10'45 x 4'78 x 5'88 metres respectivament de llarg, ample i alt; està coberta amb volta de creueria sostinguda per arcs torals que descansen en robustos pilars de caire arrodonit que tenen un diàmetre o ressalt de 43

centímetres.

Campanar romànic del segle XIII en la seva part inferior dividida per una motllura en dos cossos, i una segona part, modificada al segle XIV, corresponent a la cel·la coberta amb una volta de creueria; està coronat per un cos cúbic amb una cornisa i una coberta plana amb gàrgoles als angles; la cel·la queda oberta per unes estretes i allargassades finestres; se'n troben dues a cada cara, totes en arc de mig punt menys les de llevant que són apuntades; tenen un bordó i una motllura a l'arrencada dels arcs. La planta és rectangular (5'16 x 3'97 m) i el seu cos prismàtic es troba inclinat al sud-est; fa un cert gir sobre el seu eix; tot i aquestes anomalies té una provada estabilitat. S'hi accedeix per una escala exterior que s'inicia a uns quatre metres del sòl; per l'interior n'hi segueix una altra fins a la cel·la. Té adossada a la cara nord una torre de murs de paredat fins a sota mateix de la cel·la; avui dia (2011) ha estat desmuntada en no influir en l'estabilitat del campanar i per permetre la seva visió completa. Hi pengen dues campanes, una de 43 quilos fosa el 1954, l'altra de 131 ho fou el 1962. El desplom és d'uns 80 centímetres més o menys.

Situació: pràcticament exempt, només adossat a l'angle de la capçalera encarada a llevant i el mur lateral de tramuntana.

Alçada: 26'39 metres.

Esveltesa: 5,1

ALGUNES ESGLÉSIES SENSE CAMPANAR DE TORRE, AMB ESPADANYA, SUFRAGÀNIES O SENSE CULTE

CASTELLNOU DE MONTFALCÓ Sant Pere

Altitud: 348 metres. Municipi d'Ossó de Sió

Església romànica del segle XII avançat. Consta d'una nau rectangular capçada a llevant per un absis semicircular sense ornamentació exterior. El frontis a ponent, als peus del temple, té un bonic portal amb tres arcades de mig punt ben dovellades i un bordó; descansen en dues fines columnes per banda; tenen capitells bellament esculpits i es troben damunt baixos pilons; el mur queda coronat per una senzilla cornisa de dos vessants interromput al centre pel cos del campanar. Murs amb paraments de carreus mitjans o grans ben escairats i en filades ordenades de pedra marronosa. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt. Està aixecat amb carreus ben escairats damunt i al centre del mur frontal amb una sòlida base compacta; queda cobert per una teuladeta de dos vessants. He calculat que l'amplada de la seva base fa 3'20 metres i que arriba a una alçada de 7'45; són mesures aproximades.

CASTELLSERÀ Sant Sebastià, santuari

Altitud: 270 metres.

Església aixecada el 1786 segurament damunt d'un temple més antic. Consta d'una petita nau rectangular coberta amb una volta de canó amb llunetes cegues. Té un portal al frontis amb marc de pedra carrueada en arc de mig punt; en la dovella clau hi figura inscrita la data del 1786. Els seus murs tenen paraments de maçoneria amb peces mig picades fent filades més o menys ordenades; té panys de carreus mitjans ben escairats sobretot als baixos dels murs i en les cantoneres. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt cobert per una teuladeta arquejada amb curtes ales horitzontals i un pinacle al cim. Es troba aixecat amb carreus ben escairats damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa un metre seixanta i que té una alçada de 11'85; són mesures aproximades.

LLORENÇ DE ROCAFORT (o de Vallbona) Sants Abdó i Senén

Altitud: 471 metres. Municipi de Sant Martí de Riucorb

Església aixecada entre els segles XIII i XIV, refeta en estil gòtic tardà a finals del XV i amb afegits renaixentistes al XVI com ara la portalada (1583). Consta d'una nau rectangular coberta amb voltes de nervis amb claus de volta esculpides amb qualitat; descansen sobre arcs torals de mig punt que es recolzen en mènsules motllurades a mitja alçada dels murs; està acompanyada per dues capelles laterals. Té els murs amb tècnica carreuada a base de peces irregulars ben escairades i ordenades en filades. Dimensions: 14 metres de llargada i 5 d'amplada. El portal obert a ponent és rectangular amb brancals lleugerament destacats en estil toscà i amb fines estries; queden damunt modestos pedestals motllurats; la llinda pren forma d'entaulament clàssic i al damunt el corona un frontó amb el timpà nu llevat d'una petita fornícula sense imatge; a mitja alçada del frontis hi ha una senzilla finestra rectangular i més enlaire una escassa cornisa horitzontal per sobre de la qual s'aixeca el **campanar** d'espadanya closa, amb una cabina que mig el tanca pel darrere; té tres ulls en arc de mig punt, dos d'ells alts en un primer nivell i en el superior un tercer de dimensions modestes; hi pengen petites campanes; al cim s'aixeca una petita creu de pedra. L'amplada de la seva base, la mateixa del mur frontal, fa 4'90 metres; la seva alçada la calculo en 15'30; són mesures aproximades.

MARE DE DÉU DE MONTALBÀ Santa Maria, ermita

Altitud: 320 metres. Municipi de Preixana

Església aixecada l'any 1940. Consta d'una petita nau rectangular capçada per un absis semicircular. Té un portal, obert al mur del peus, amb una gran arcada de mig punt de dovelles grans i ben picades de pedra grisenca; dos graons semicirculars al davant faciliten el seu accés; a la part alta hi ha un petit òcul circular i el frontis queda coronat per una senzilla cornisa angular amb una creu patent al cim. Els seus murs presenten un arrebossat pintat de blanc. **Campanar** de torre de planta quadrada (1'60 x 1'60 m) adossat al mur lateral esquerre fent angle amb el frontis; se'n troba uns centímetres més avançat. Sota mateix de la cel·la hi té una motllura de pedra vermella amb uns denticles al damunt; el mateix ornament serveix de cornisa només que els denticles es troben al dessota; està coronat per uns baixos merlets i per una teulada baixa de quatre vessants; té finestres en arc de mig punt amb marc vermellós, una a cada cara. He calculat la seva alçada en 8'50 metres; és una mesura aproximada.

TÀRREGA Sant Antoni, capella

Altitud: 368 metres.

Església aixecada als segle XV força modificada al segle XVII; els canvis li donen un aspecte abarrocat. Consta d'una nau rectangular amb una volta de canó amb llunetes cegues damunt d'una imposta classicitzant i amb tres capelles per banda obertes amb arc de mig punt; està capçada per un absis rectangular de poca fondària cobert per una volta de canó de mig punt i precedit d'un ample tram presbiteral amb cúpula sobre petxines. Té un portal de marc rectangular al mur dels peus, una fornícula amb la imatge de Sant Antoni a mitja alçada i una finestra rectangular a la part alta. El portal està flanquejat per dues altes imatges d'apòstols damunt de pedestals (els originals es troben al museu local). **Campanar** d'espadanya lateral per trobar-se aixecat a la dreta del temple damunt de la casa veïna dels Ardèvols en un mur que és la prolongació del frontis del temple. Té tres ulls en arc de mig punt, dos a un primer nivell i un de petit centrat al seu damunt; està cobert per una teuladeta escassa de dos vessants força inclinats amb un petit pinacle al cim; els sus pilars i el pinyó superior tenen obra de carreus mitjans ben escairats. He calculat que l'amplada de la seva base fa 3'60 metres i que té una alçada de 12'96; són mesures aproximades.

TÀRREGA Sant Eloi, santuari

Altitud: 410 metres. Als afores

Església inicialment aixecada el 1248, refeta entre el 1728 i el 1731 i de nou el 1876. Consta d'una nau rectangular coberta amb un embigat de fusta damunt arcs diafragma apuntats prolongats fins a unes semi-columnes que s'aixequen del terra; està capçada per un absis poligonal de cinc costats amb coberta de fusta i precedit per un arc presbiteral apuntat. Té un portal rectangular a ponent sota d'un gran porxo obert per dos grans arcs de mig punt en el mur que tanca la nau; a mitja alçada hi ha dues grans finestres rectangulars; queda coronat per una cornisa de dos vessants amb un penell en el vèrtex superior. Els murs de pedra vista tenen paraments de carreus mitjans ben escairats en filades regulars i amb carreus grans ben escairats de pedra grisenca a cantoneres; per l'interior es veuen un pèl matussers. **Campanar** de torre de planta quadrada (2'00 x 2'00 m) aixecat amb paraments com els del temple amb la cel·la a la part superior limitada per una senzilla motllura a la seva base; està oberta amb una finestra amb un senzill marc en relleu en arc de mig punt a cada cara; hi penja alguna campana; està coronat per una destacada cornisa i una teulada de quatre vessants de teules aràbigues. He calculat la seva alçada en 12'20 metres; les mesures indicades són aproximades.

VALLBONA DE LES MONGES Santa Maria, monestir cistercenc

Altitud: 470 metres.

Església romànico-cistencenca i gòtica. Les primeres obres daten del 1153. Consta d'una nau rectangular de cinc trams, un d'ells és el transsepte; té, doncs, planta de creu llatina; està coberta per voltes de creuria llevat de la capçalera que ho està amb voltes de canó. Damunt el segon tram comptat des dels peus s'aixeca un cimbori gòtic auster que té al seu damunt dues espadanyes d'un ull, una més alta que l'altra. En el creuer s'aixeca un segon cimbori gòtic d'esplèndida factura i mes alt que l'anterior; tots dos tenen planta octagonal. Adossat al mur de tramuntana en la part dels dos trams de la nau situats als peus hi ha un bell claustre romànico-gòtic de planta trapezoïdal. El portal rectangular del monestir queda englobat dins de cinc arcades, alternades les bossellades i les de secció rectangular; descansen en columnetes i antes alternadament; el conjunt es troba emmarcat per un bordó i un arc rodó de grans dovelles damunt impostes i brancals carreuats i, al damunt, una cornisa angular amb un fris d'arquets cecs de mig punt peraltats al dessota. El timpà està ornat amb un relleu que representa Santa Maria i el Nen flanquejats per dos àngels. **Guarda**, entre altres, les despulles de la reina Violant d'Hongria, esposa de Jaume I, i de la seva filla Sanxa. Dimensions de la nau: 58'95 x 8'55 x 15'70 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya d'un ull, l'alt, al cim del cimbori; alçada: 29'20 metres; les mesures són aproximades.

EL VILET Santa Maria, església sufragània

Altitud: 408 metres Municipi de Sant Martí de Riucorb

Església gòtica. Consta d'una nau rectangular de dos trams coberts per voltes de creueria amb nervis que s'insereixen en el mur damunt petites mènsules; un arc toral en arc apuntat divideix la nau; el presbiteri és rectangular i està pintat i presidit per una bella imatge gòtica de *La Mare de Déu* de peu dret afectant curvatura praxiteliana amb el nen al braç esquerre; avui es troba repintada i damunt una bella peanya gòtica. Té una façana amb un parament de carreus mitjans de pedra marronosa amb una porta d'arc rebaixat amb bordó i un petit escut heràldic centrat; al damunt d'ell s'hi obre una bella rosassa calada amb diverses motllures bossellades. Dimensions: 11'32 x 5'98 x 6'39 metres de llargada, amplada i alçada respectivament. **Guarda,** a més a més de la imatge gòtica descrita, un sarcòfag de pedra amb relleus heràldics; fou desenterrat en lloc proper i avui (2010), mig netejat, ocupa un espai en la capella lateral de l'esquerra, una de les dues obertes modernament. **Campanar** d'espadanya aixecat damunt mateix de la façana principal; la part superior, més reduïda d'amplada que la inferior, queda oberta per dos ulls en els que hi pengen dues petites campanes; acaba en un perfil recte horitzontal. La seva base fa uns dos metres i l'alçada 8'50, mesures aproximades.

ERA VAL D'ARAN

CAMPANARS EN ORDRE ALFABÈTICA DE MUNICIPIS

Municipis i poblacions	Parròquies	Alçada en metres
Arres		
Arres de Jos i de Sus	Sant Joan	15'15
Bausen	Sant Pèir *ad Vincula*	29'12
Bòrdes, Es	Era Mare de Diu deth Rosèr	26'84
Arró	Sant Martin	22'02
Begós	Sant Ròc	17'43
Benós	Sant Martin	23'96
Bossòst	Era Assompocion de Maria	30'70
Canejan	Sant Sernilh	18'87
Les	Sant Joan Baptista	31'97
Naut Aran		
Arties	Santa Maria	27'45
Bagergue	Sant Fèlix	23'36
Garós	Sant Julian	30'27
Gessa	Sant Pèir	27'85
Montgarri	Mare de Déu, santuari	37'50
Salardú	Sant Andrèu	38'50
Tredòs	Era Mare de Diu de Cap d'Aran	25'79
Unha	Santa Eulària	27'71
Vielha e Mijaran		
Arròs	Santa Eulària	20'23
Aubèrt	Era Mare de Diu deth Roser	27'44
Betlan	Sant Pèir	20'56
Casarilh	Sant Tomàs	24'69
Casau	Sant Andrèu	29'14
Escunhau	Sant Pèir	23'60
Gausac	Sant Martin	28'71
Mont	Sant Laurenç	16'45
Montcorbau	Sant Estèue	18'94
Vielha	Sant Miquèu	36'33

Vila	Sant Pèir	21'85
Vilac	Sant Fèlix	36'06
Vilamòs	Santa Maria	24'22

Alçada mitjana: 25'70 metres

PARRÒQUIES AMB CAMPANAR DE TORRE, UNA A UNA

ARRES DE JOS I DE SUS Sant Joan i Sant Pèir
Altitud: 1275 metres Municipi d'Arres

La gent dels pobles els anomena Arresdejús i Arresdesús; la seva respectiva altitud és de 1230 i 1320 metres. L'altitud de 1275 metres és la corresponent al punt on es troba l'actual església parroquial, a mig camí d'ells dos.

Església del segle XVIII que substitueix les antigues de Jos i de Sus (Sant Joan i Sant Fabian). Consta d'una nau rectangular coberta amb una teulada de tres vessants. Té un portal rectangular al mur lateral de ponent amb un marc de pedra blanca amb pilastres toscanes adossades als muntants, una cornisa al seu damunt i una petita fornícula sense imatge. Els seus murs amb paraments de maçoneria de lloses i còdols estan recoberts per un arrebossat en mal estat; queden reforçats per tres contraforts per banda.

Campanar coetani del temple. Té planta pràcticament quadrada (4'15 x 4'22 m). La cel·la queda oberta sota cornisa amb finestres rectangulars, una a cada cara; hi penja alguna campaneta. Està coberta amb una teulada de quatre vessants de peces de pissarra negrosa. Els seus murs amb paraments de maçoneria de lloses estan recoberts per un arrebossat en no massa bon estat.

Situació: adossat al costat dels peus de l'edifici, a la banda orientada al nord-oest.
Alçada: 15'15 metres.
Esveltesa: 3,6

ARRÓ Sant Martin
Altitud: 885 metres. Municipi d'Es Bòrdes

Església d'origen romànic molt modificada en època gòtica i posterior. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó sobre dos arcs torals de mig punt amb dues finestres obertes a la mateixa volta; l'acompanyen algunes capelles laterals obertes modernament. El presbiteri rectangular queda cobert per una volta d'aresta. Té un portal en arc rebaixat obert en el mur de migdia sota d'un porxo cobert per un embigat de fusta i per una teulada de pissarra de dos vessants sostinguts en el mur i per un robust pilar de pedra arrebossat. Els seus murs amb paraments de lloses i peces grans més o menys picades estan recoberts per un arrebossat emblanquinat en mal estat.

Dimensions: 13'23 x 3'63 x 4'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.
Guarda talles policromades del segle XVII.

Campanar d'un barroc senzill i auster del segle XVII. Té un primer cos de planta rectangular (3'40 x 3'95 m); el segon vuitavat a partir de mitja alçada està coronat per la cornisa i una agulla piramidal vuitavada molt aguda amb inflexió a la base i recoberta de peces de pissarra negra. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, algun d'ells rebaixat, una a

cada cara alterna; hi pengen algunes campanes; hi ha una fina motllura bossellada sota mateix de les finestres. Els seus murs amb paraments de paredat de llosa presenten un arrebossat en mal estat; en el mur de ponent hi figuren algunes làpides en una de les quals s'hi llegeix la data de 1784.

Situació: adossat al mur dels peus del temple orientat cap a ponent.

Alçada: 22'02 metres.

Esveltesa: 5,5

ARRÒS Santa Eulària de Mèrida

Altitud: 956 metres. Municipi de Vielha e Mijaran

Església gòtica del segle XIV. Consta d'una nau rectangular coberta amb voltes d'aresta i acompanyada de quatre capelles laterals d'èpoques posteriors; té la capçalera recta i una teulada de pissarra negra de quatre vessants amb una cornisa motllurada a tot el seu entorn. El portal obert a ponent té un arc de mig punt dovellat dins d'una arquivolta coberta amb un petit ràfec sota del qual hi figura gravat l'escut de la verge màrtir. Els seus murs amb paraments de maçoneria queden coberts per un arrebossat emblanquinat en força bon estat.

Guarda una petita pica baptismal romànica del segle XII amb decoració floral esquemàtica; descansa en un peu cilíndric soguejat.

Campanar coetani del temple. Té planta octagonal de 2'50 metres de costat (perímetre 20 metres), dividit en cinc cosos separats per motllures; el penúltim amb vuit finestres cegues; el darrer, on hi ha ubicada la cel·la, queda obert amb vuit finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; també té dues finestres rectangulars, una a la base i l'altra al primer cos. Està coronat per un cornisa motllurada i una teulada piramidal octagonal baixa. Els seus murs estan coberts per un arrebossat emblanquinat, com es tradicional a la vall, força envellit per negrors.

Situació: adossat a l'angle nord-oest del mur orientat a ponent als peus de l'església, pràcticament com si fos un campanar exempt.

Alçada: 20'23 metres.

Esveltesa: 3

ARTIES Santa Maria

Altitud: 1140 metres. Municipi de Naut Aran

Església romànica del segles XII-XIII. Consta de tres naus rectangulars de quatre trams, un d'ells amb el cor, coberta la central per una volta de canó lleugerament rebaixada damunt tres arcs torals; les laterals ho estan per voltes de quart de canó; les separen arcs formers de mig punt damunt robustes columnes de carreus; les columnes presenten una lleugera inclinació. Les naus estan capçades a llevant per dos absis semicirculars romànics llombards amb arcs cecs sota cornisa corresponents a les naus laterals; el central romànic fou destruït (en queden restes visibles a l'exterior) i avui es troba substituït per un de rectangular; el presbiteri està cobert per una volta de canó; els absis laterals mostren paraments de carreus petits, irregulars, disposats en fileres uniformes i amb un fris sota cornisa d'arcs cecs que descansen en mènsules en forma de caparrons; una espadanya de dos ulls està situada sobre el mur de la capçalera (campanar de senyals). Els dos trams de les naus propers a ponent tenen lleugeres formes trapezials.

Té un portal romànic atrompetat a tramuntana format per sis arquivoltes de punt rodó i amb un bordó decorat amb escacat igualment com alguna de les arquivoltes; es prolonguen als muntants sobre antes sense que cap imposta les en separi. Un cor alt sobre un embigat de fusta es prolonga un

tram pels laterals.

Dimensions: 22'06 x 6'07 x 9'77 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 13'85 metres.

Guarda a l'altar major un retaule gòtic del 1475 del mestre d'All i del d'Arties; unes pintures murals del segle XVI decoren el presbiteri; diversos retaules barrocs (de *Santa Cristina*, *Sant Agustí* i *Sant Fabià*); unes talles romàniques de *La Mare de Déu del Remei* i d'un *Santcrist* policromat sedent amb el símbol de l'*Agnus Dei* a la mà. A més a més, s'hi troben dues piques romàniques de marbre amb relleus arcaics, una és baptismal i l'altra beneitera.

Campanar del segle XVI en estil gòtic tardà. Té planta quadrada (4'20 x 4'20 m); està coronat per una cornisa sobre caps de biga i per una agulla vuitavada de pissarra amb inflexió a la base quadrada on hi ha oberta una llucana i una esfera horària pel cantó nord; té finestres a tres nivells separats per sengles motllures, als dos inferiors d'arc apuntat i dobles (a llevant, en l'inferior, només n'hi figura una), al superior en arc de mig punt i triforades. Els seus murs presenten paraments de petits carreus irregulars disposats en fileres uniformes. Una escala de cargol estreta puja fins a la cel·la on hi pengen cinc campanes.

Situació: centrat sobre el cos de l'església encarat a ponent corresponent als peus.

Alçada: 27'45 metres.

Esveltesa: 6,5

AUBÈRT Mare de Diu deth Roser

Altitud: 930 metres. Municipi de Vielha e Mijaran

Església romànica de la primera meitat del segle XII modificada posteriorment, cap al segle XVI, amb elements gòtics i altres de més tardans. Consta d'una nau rectangular irregular de tres trams coberta amb una volta de canó de mig punt sobre dos arcs torals; té la capçalera rectangular amb un senzill arc presbiteral; damunt d'ella hi ha aixecat el campanar. Al mur de migdia hi ha un petit portal d'arc de mig punt dovellat amb peces toscament picades. Els seus murs tenen paraments de carreus matussers diversos (n'hi ha de grans així com de força petits) disposats en filades més o menys regulars, tot en pedra en la que predomina el color gris.

Campanar del segle XVI. Té planta pràcticament quadrada (5'98 x 6'02 m) i un segon cos alt vuitavat coronat per la cornisa i una agulla octagonal amb inflexió a la base que està recoberta de peces de pissarra negra. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna llevat del costat de tramuntana; hi pengen campanes. Els seus murs tenen paraments de maçoneria digna de peces petites de llosa; unes fines motllures el divideixen en zones; una es troba sobre la base quadrada, l'altra sota l'octagonal i les darreres sota i sobre les finestres.

Situació: damunt la capçalera orientada a llevant avui rectangular en ésser-li substituïda l'antiga romànica que tenia un absis semicircular.

Alçada: 27'44 metres.

Esveltesa: 4,5

BAGERGUE Sant Feliu

Altitud: 1430 metres. Municipi de Naut Aran

Església d'origen romànic, segle XIII, modificada cap el 1524. Consta d'una nau rectangular coberta en part amb una volta de canó; una altra part ho està per un empostissat situat lleugerament

a més alçada que la volta; està capçada per un absis rectangular que va substituir el primitiu romànic en les obres del 1524; també s'hi afegiren capelles laterals, una per banda. Té una portalada atrompetada a ponent amb tres arcades de mig punt ben dovellades sobre impostes i brancals carreuats; un guardapols que descansa en una senzilla imposta està decorat amb un escacat a l'intradós i un dibuix soguejat a l'extradós. Els seus murs amb paraments de carreus irregulars ben escairats estan disposats en filades uniformes; al mur lateral de migdia s'hi aixequen per l'exterior tres àmplies pilastres d'escàs relleu i, amb el mateix gruix d'elles, també ho mostra la part del mur proper al frontis; sota la cornisa d'aquest mur hi apareix un fris d'arcs cecs que es troben fins i tot en les pilastres.

Dimensions: 19'00 x 5'00 x 6'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; la part de la nau empostissada es troba a 7'76 metres d'alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 13'50 metres; l'amplada de la nau, com que és irregular, més estreta de la capçalera que dels peus, té una mitjana de 5 metres, mentre que les extremes fan 4'50 i 5'52 respectivament.

Guarda una ara romànica amb decoració; una imatge renaixentista de *La Mare de Déu amb el Nen*; un *Crist* gòtic, i un retaule del barroc popular.

Campanar barroc d'estil rústic aixecat el 1763. Té un primer baix i robust cos de planta gairebé quadrada (4'90 x 5'20 m) i un segon alt vuitavat. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen campanes; hi ha una motllura al dessota de les finestres. Està coronat per una cornisa i una agulla vuitavada amb inflexió a la base coberta amb lloses de pissarra negra. Els seus murs tenen paraments de paredat de lloses amb carreus a cantoneres i conserven mostres escasses d'un antic arrebossat.

Situació: adossat i recolzat en el mur del frontis encarat a ponent en el seu angle sud-oest.

Alçada: 23'36 metres.

Esveltesa: 4,5

BAUSEN Sant Peir *ad Vincula*

Altitud: 931 metres.

Església de principis del segle XVIII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó. Té el portal rectangular obert al mur de migdia d'estil renaixentista senzill, amb llinda i muntants de pedra grisa filetejats i amb algun relleu decoratiu amb els signes papals a la llinda on hi figura la data de 1709; està protegida per una teuladeta de pissarra sobre una estructura de fusta. Els seus murs mostren paraments de maçoneria barroera de llosa amb barreja de còdols mig picats; en part, al voltant del portal, tenen un arrebossat emblanquinat.

Conserva a l'esquerra del portal, encastada, una estela cinerària romana (segle III) de marbre gris fosc decorada amb tres bustos sota arcs de ferradura; mesura 45 centímetres de llarg per 35 d'alçada.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té planta rectangular (6'40 x 5'62 m) i està coronat amb una cornisa i una agulla molt aguda vuitavada amb inflexió a la base quadrada; queda recoberta de peces de pissarra negra. La cel·la té oberta una finestra d'arc de mig punt a cada cara; hi pengen algunes campanes. Els seus murs mostren restes d'un arrebossat emblanquinat, com és tradicional a la vall, avui (2006) amb moltes deficiències; els seus paraments migs visibles són de paredat de llosa.

Situació: adossat a la capçalera orientada a ponent en l'angle sud-oest del mur de migdia.

Alçada: 29'12 metres.

Esveltesa: 4,5

BEGÒS Sant Ròc
Altitud: 890 metres. Municipi d'Es Bòrdes

Església d'origen romànic. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberta amb una volta de canó apuntada sobre arcs torals; amb l'afegit de dues capelles laterals al segle XIV apareix un fals transsepte que li proporciona una planta de creu grega. En el mur de tramuntana, en la zona de l'actual presbiteri, encara és possible de veure restes romàniques a base d'arcuacions cegues i d'un fris de dents de serra. El portal obert a tramuntana es troba sota mateix del campanar; té un arc de mig punt dovellat damunt brancals carreuats de pedra un pèl blanca. Els seus murs tenen paraments de maçoneria de lloses marronoses coberts com és tradicional a la vall amb un arrebossat mig perdut avui (2006) dia.

Guarda unes piques romàniques de marbre: una de baptismal i l'altra beneitera; té algunes escultures policromades del segle XVII d'un barroc popular.

Campanar merament funcional. Té planta pràcticament quadrada (3'27 x 3'35 m). Està coronat per una cornisa i una agulla vuitavada que fa inflexió damunt una base quadrada. La cel·la està oberta amb una finestra d'arc de mig punt, força estreta, a cada cara; hi pengen campanes. Els murs estan arrebossats i emblanquinats en un estat força precari.

Situació: aixecat sobre la nau en el tram de ponent que constitueix l'atri situat als peus del temple.

Alçada: 17'43 metres.

Esveltesa: 5,2

BENÒS Sant Martin
Altitud: 890 metres. Municipi d'Es Bòrdes

Església amb algunes restes del seu origen romànic i ara molt modificada. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó damunt arcs torals i de dues naus laterals del segle XVI de tres trams amb arcs formers i torals de mig punt. Els seus murs tenen paraments de paredat de llosa i presenten un arrebossat avui (2006) mig perdut; els marcs del portal i de les finestres estan emblanquinats. Les teulades són totes a base de lloses negres en escata.

Campanar rústic merament funcional d'època força posterior al temple. Té planta rectangular (4'25 x 5'85 m) i està coronat per una cornisa i una agulla vuitavada amb inflexió a la base quadrada. La cel·la queda oberta amb dues finestres d'arc de mig punt a la cara de llevant i d'una a les altres; hi pengen petites campanes. Els seus murs tenen paraments de paredat de lloses de pedra marronosa.

Situació: damunt els peus de la nau a la banda de ponent.

Alçada: 23'96 metres.

Esveltesa: 4,1

BETLAN Sant Pèir, l'advocació actual; Sant Esteve ho era al segle XIV
Altitud: 1041 metres. Municipi de Vielha e Mijaran

Església romànica aixecada al voltant del segle XII i modificada modernament. Conserva

del romànic l'absis semicircular i part important dels murs. Consta d'una nau trapezial, més ampla dels peus que de la capçalera, coberta amb una volta de canó damunt un arc toral de mig punt que reposa en pilastres a banda i banda; dues capelles laterals que poden aparentar un fals transsepte són de construcció força posterior. El portal rectangular, situat al mur lateral de migdia, mostra una llinda i muntants de grans carreus ben escairats de pedra blanca. Els seus murs tenen paraments de paredat de lloses amb un arrebossat envellit.

Dimensions: 14'72 x 5'00-4'20 x 7'23 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada total comptada des del fons de les capelles fa 15 metres.

Guarda una pica baptismal romànica del segle XIII decorada amb fullatges; una talla de *La Mare de Déu amb el Nen* romànica; unes talles barroques i unes pintures murals del segle XVII a l'absis i al fons d'una capella.

Campanar rústic merament funcional aixecat en el moment en què el temple va ser ampliat amb les capelles laterals. Té planta gairebé quadrada (4'64 x 4'90 m) i està coronat per una minsa cornisa i una agulla vuitavada amb inflexió a la base quadrada recoberta de lloses de pissarra negra. El cos del cloquer, amb un parament de paredat de llosa mig arrebossat, queda sense cap element decoratiu que trenqui la seva verticalitat; per tant, presenta els murs completament nus; només una finestreta sagetera queda a mig aire a la cara sud. La cel·la està oberta per una finestra d'arc de mig punt a cada cara; hi pengen campanes. Té una escala exterior de graons de pedra i sense barana per accedir a la porta oberta a poca alçada per on s'entra a un primer pis des del qual, per una escala de fusta, s'accedeix a la cel·la.

Situació: adossat al mur de ponent fent angle al sud-oest del mur lateral de migdia.

Alçada: 20'56 metres.

Esveltesa: 4,2

ES BÒRDES Era Mare de Diu deth Rosèr

Altitud: 852 metres.

Església aixecada el 1806. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta d'aresta i capçada per un absis rectangular; davant del presbiteri recte cobert amb una volta de llunetes hi ha un tram ocupat per tres naus separades per una columna per banda i arcs formers de mig punt; està cobert amb una volta de llunetes. El portal de marc rectangular es troba al mur lateral de migdia tocant als peus de l'església; el formen grans carreus de pedra blanca amb un ràfec destacat al damunt format per una teuladeta de tres vessants. Els murs presenten els paraments arrebossats i pintats en color clar crema, tal com és tradicional a la vall, i amb dos contraforts de reforç a cada banda.

Dimensions: 23'00 x 8'18 x 8'11 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Guarda una llosa encastada a tocar el brancal esquerre del portal amb la figura jacent d'un cavaller gravada en un estil infantil; procedeix d'un sarcòfag del segle XV.

Campanar rústic coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (4'10 x 4'30 m) i està dividit en quatre cossos per unes senzilles motllures. Queda coronat per una cornisa motllurada destacada i una agulla vuitavada amb inflexió a una base quadrada recoberta tota ella de lloses de pissarra negra. La cel·la presenta una finestra d'arc rebaixat a cada cara; sota d'ella hi ha una espitllera i, al cos inferior, una finestra d'arc de mig punt rebaixat. Els seus murs, arrebossats, presenten diversos clots produïts per impactes de quan els guerrillers de després del 1939 disparaven contra les forces de la guàrdia civil franquista que es parapetaven en el campanar.

Situació: adossat i recolzat en el mur de ponent, als peus del temple, fent angle al sud-oest

del mur lateral de migdia.

Alçada: 26'84 metres.

Esveltesa: 6,2

BOSSÒST Era Assompcion de Maria

Altitud: 710 metres.

Església romànica del segle XII. Consta de tres naus de quatre trams un pèl trapezials cobertes amb una volta de canó la central i de quart de canó les laterals; totes tres descansen sobre arcs torals de mig punt que, en les laterals, s'apuntalen en pilastres d'escàs relleu; estan separades per arcs formers de mig punt damunt tres robustes columnes per banda a base de pedres de mida mitjana ben picades; la capçalera, a llevant, la formen tres absis semicirculars coberts amb voltes de quart d'esfera i precedits per arcs presbiterals de mig punt; per l'exterior tenen sòcol i decoració llombarda a base de lesenes i un fris d'arcs cecs al dessota de la cornisa motllurada i recorreguda per un fris d'escacat i amb caps de biga el central; aquest, per l'interior, està prolongat per un ample tram preabsidal amb volta apuntada. Als peus de la nau s'hi troben dos cors alts sobreposats damunt embigats de fusta. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats, irregulars i disposats en filades uniformes; una cornisa exterior sobre mènsules decora el mur nord.

Té un portal rectangular romànico-gòtic al mur de migdia amb la llinda decorada amb un relleu de volutes i un timpà amb el Crismó sota tres arcades ben dovellades en degradació un pèl apuntades i amb un bordó decorat amb un escacat molt marcat; descansen en una senzilla imposta i en els muntants carreuats; en el mateix mur hi ha obertes tres finestres gòtiques entre pilastres.

Un segon portal rectangular romànic al mur de tramuntana el formen tres arcades de punt rodó amb dovelles grans i primes; l'arcada més interior està decorada amb petites boles; descansen en robustes impostes sostingudes per dues columnes per banda alternades amb antes, una llinda amb decoració d'escacat i un Crismó central; el timpà està decorat amb relleus arcaics del Pantocràtor i els símbols de l'Apocalipsi; un guardapols embegut en el mur presenta una decoració en escacat.

Dimensions: 19'97 x 4'83 x 8'74 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada de les tres naus juntes fa 11'51 metres.

Guarda una pica baptismal semi-ovoide amb peu cilíndric i unes franges horitzontals de rebaix; podria ben bé ser romànica, segles XII o XIII. Algunes restes de pintures murals de transició del romànic al gòtic del segle XIV s'han trobat darrerament en l'absis central.

Campanar romànic possiblement del segle XI una mica anterior al temple. Té planta quadrada (5'60 x 5'60 m) i quatre cossos; l'inferior, alt i sense obertures, està decorat amb un fris d'arcuacions cegues a la seva part superior; el segon té una finestra d'arc de mig punt per la banda de ponent i té dos frisos que el separen dels de més amunt: un, d'arcs cecs i, l'altre, de dents de serra; els dos cossos superiors tenen finestres dobles d'arc de mig punt a cada cara, més grans les del capdamunt; els caires fins a la base de l'últim pis tenen un escàs relleu a manera de lesenes cantoneres; el coronament el formen la cornisa i una agulla vuitavada molt aguda amb inflexió a la base quadrada recoberta de lloses de pissarra; pel cantó de migdia hi ha oberta una llucana. Els seus murs tenen paraments de petits carreus desiguals disposats en filades força uniformes. Probablement la base formava part d'una antiga torre de defensa. Una esfera horària està situada en la llucana de la base de l'agulla per la banda de migjorn. A l'escala interior de fusta s'hi accedeix des de la sagristia per una porta estreta.

Situació: angle nord-est de l'edifici, adossat al mur de tramuntana, prop de l'absis.

Alçada: 30'70 metres.

Esveltesa: 5,4

CANEJAN Sant Sernilh

Altitud: 960 metres.

Església antiga modificada el segle XIX (data de 1818 a la dovella clau del portal). Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó i capçada a migdia per un absis rectangular. Té un portal en arc de mig punt dovellat obert a la façana lateral de ponent; descansa en brancals a manera de pilastres d'escàs relleu amb capitells toscans i sobre modestos pedestals; el marc en pedra blanca queda protegit per un ràfec destacat damunt una estructura de fusta; al seu davant una llarga graderia permet accedir al temple. Té una alta espadanya d'un ull aixecada damunt el mur dels peus del temple, espadanya per la campana de senyals molt habitual en els temples de la vall. Els seus murs amb paraments arrebossats toscament i emblanquinats, com és tradicional a la vall, queden oberts amb finestrals en arc rebaixat a cada tram i estan reforçats per contraforts.

Guarda una pica beneitera de marbre del segle XVI decorada amb un relleu que representa l'*Agnus Dei*.

Campanar merament funcional coetani del temple. Té planta rectangular (6'28 x 5'64 m) i està coronat amb una cornisa destacada i una agulla piramidal amb lleugera inflexió a la base. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen campanes; té una motllura al dessota; un òcul circular a mitja alçada i una finestra propera a la base es troben al cantó nord. Els seus murs estan arrebossats i pintats de groc amb lesenes cantoneres de maó vist de peces vermelles.

Situació: adossat al mur dels peus de l'edifici a la banda de tramuntana fent angle al nord-est amb el mur de llevant.

Alçada: 18'87 metres.

Esveltesa: 3

CASARILH Sant Tomàs

Altitud: 1050 metres. Municipi de Vielha e Mijaran

Església romànica molt modificada al segle XVI. Consta d'una nau rectangular amb sostre de fusta i teulada a dos vessants capçada a llevant per un absis romànic semicircular només per dins per estar camuflat per fora per una capçalera rectangular. Al cantó de tramuntana, en temps posteriors, s'hi va afegir una segona nau comunicada amb la romànica a través de dos arcs formers. Té un portal rectangular amb la llinda decorada del primitiu temple romànic i muntants tots ells de pedra blanca de carreus ben escairats. Els seus murs arrebossats estan pintats d'un color marronós; fan l'efecte de no haver estat repintats des de temps.

Guarda una làpida sepulcral gal·loromànica en marbre blanc i una pica baptismal renaixentista damunt un peu romànic.

Campanar robust merament funcional aixecat el 1731. Té planta rectangular (5'79 x 6'40 m) i està coronat per una cornisa i una agulla octagonal amb inflexió a la base quadrada; totes dues estan recobertes amb petites lloses de pissarra. La cel·la queda oberta amb dues finestres d'arc de mig punt a cada costat menys a migdia on només n'hi figura una; hi pengen algunes campanes; en pisos inferiors hi apareixen petites finestres rectangulars. Els seus murs tenen paraments de maçoneria barroera i carreus matussers a cantoneres; estan recoberts per un arrebossat en part perdut.

Situació: adossat al mur de ponent als peus del temple.
Alçada: 24'69 metres.
Esveltesa: 3,8

CASAU Sant Andrèu
Altitud: 1003 metres. Municipi de Vielha e Mijaran

Església d'origen romànic, engrandida i modificada al segle XVI. Consta d'una nau romànica rectangular coberta amb una volta de canó; la capçalera és recta sota mateix del robust campanar; té un cor alt als peus del temple. La portada atrompetada gòtica està oberta al mur de migdia amb pedra blanca; tres arcades motllurades en arc apuntat queden prolongades pels muntants fins a un sòcol excepte una; la més exterior ho fa en una columneta per banda; queden recobertes per un guardapols amb un monograma de Crist encastat damunt la dovella clau; un destacat ràfec de doble vessant la protegeix. Els seus murs tenen paraments de maçoneria amb peces mig carreuades; conserven restes d'un antic arrebossat. Una cornisa sobre caps de biga recorre els murs laterals.

Guarda una pica baptismal preromànica monolítica de marbre gris amb decoracions; una pica beneitera del segle XII de marbre decorada amb la figura d'una màscara; una talla d'una *Mare de Déu* romànica del segle XIII d'uns 80 centímetres d'altura; i damunt la portalada, una placa amb un *Crist* en relleu d'aspecte arcaic.

Campanar robust merament funcional. Té planta rectangular (6'50 x 7'32 m) i tres cossos separats per senzilles motllures. Està coronat per una cornisa i una agulla piramidal vuitavada amb inflexió a la base quadrada; la seva coberta està formada per petites peces de maó vist. La cel·la té dues finestres d'arc de mig punt a cada cara; hi pengen campanes. Els seus murs tenen paraments de paredat de llosa barrejats amb carreus matussers; estan revestits d'un arrebossat mig perdut a la cel·la i a la base; la resta presenta negrors degudes a humitats i a deixadesa.
Situació: damunt la capçalera orientada a llevant.
Alçada: 29'14 metres.
Esveltesa: 4

ESCUNHAU Sant Pèir
Altitud: 1050 metres. Municipi de Vielha e Mijaran

Església romànica del segle XI o XII amb modificacions d'èpoques posteriors. Consta d'una nau rectangular de sostre pla amb un embigat de fusta sobre arcs torals apuntats; compte també amb un ample transsepte gòtic cobert amb una volta de creueria que sobresurt escassament; la capçalera és recta en substitució de l'absis romànic desaparegut; aquests tres elements no segueixen un mateix eix, cosa que fa lleugerament irregular tot el conjunt.

Una finestra gòtica es troba al mur sud. Una portalada atrompetada romànica de pedra blanca oberta al mur de tramuntana sobresurt lleugerament del mur lateral bastit amb paraments de maçoneria barroera de lloses; aquesta portada té els brancals de carreus ben escairats i tres arquivoltes ben dovellades alternades amb motllures bossellades disposades en degradació; descansen en impostes i sobre dues columnes per banda de bases i capitells decorats amb relleus. Al timpà hi ha un relleu que representa un *Crist* a la creu de factura molt arcaica que es prolonga sobre la llinda decorada amb un escacat, tots dos d'una sola pedra; un fris igualment escacat envolta les arquivoltes; com a tancament superior hi figura un altre fris horitzontal amb relleus simbòlics com

el Crismó, estrelles i creus. Els murs de l'església mostren paraments de maçoneria amb el morter de calç ben a la vista.

Dimensions: 25'00 x 5'00 metres de llargada i amplada respectivament; l'amplada és la mitjana de les mesures extremes de la nau irregular; la màxima en un cos central com si fos un transsepte arriba als 8 metres.

Guarda dues piques romàniques, una de baptismal d'un metre deu de diàmetre amb relleus arcaics i una de beneitera. Un *Santcrist* de talla del segle XII; una altra talla d'un *Santcrist* del segle XIII; una de gòtica del segle XV de *Sant Pere*, i una de *Sant Jaume* policromada del segle XVII.

Campanar dels segles XVII-XVIII. Té planta gairebé quadrada (5'25 x 5'60 m) i està coronat per una cornisa vuitavada i una agulla octagonal amb inflexió escassa a la base; estan recobertes de petites lloses de pissarra. La cel·la té dos nivells de finestres d'arc de mig punt, les de l'inferior, però, es troben paredades. Els seus murs tenen paraments de maçoneria amb el morter de calç molt visible i no tenen cap element que dissimuli la seva nuesa.

Situació: adossat als peus del tram romànic situat a ponent.

Alçada: 23'60 metres.

Esveltesa: 4,2

GARÒS Sant Julian

Altitud: 1115 metres. Municipi de Naut Aran

Església romànica renovada el segle XV. Consta d'una nau rectangular amb sostre de fusta i teulada de doble vessant; està capçada a llevant per un absis gòtic poligonal de cinc costats cobert amb una volta de nervis units a la clau; per l'exterior mostra paraments de carreus mitjans ben escairats en filades uniformes. El portal, obert al mur de migdia, té un arc de mig punt dovellat i muntants de carreus ben escairats, tot en pedra blanca; està protegit per un guardapols sense completar; sota mateix de la cornisa hi apareixen dues finestres d'arc de mig punt flanquejant el portal, una d'elles amb imposta al dessota de l'arc i dues senzilles columnetes per banda, totes dues també en pedra blanca. Els seus murs tenen paraments de carreus matussers en pedres marronoses, ben alineats, en part arrebossats.

Guarda pintures dels *Apòstols*, de *Sant Jordi* i *Sant Roc;* un retaule barroc a l'altar major (1774); un *Crist* de talla interessant i una imatge gòtica de *La Mare de Déu*.

Campanar del 1619, merament funcional, segurament una antiga robusta torre de defensa. Té planta rectangular (13'10 x 6'00 m) i està coronat per una cornisa quadrada i una agulla piramidal octagonal de petites peces de pissarra amb pronunciada inflexió a la base quadrada; té una llucana a la banda de ponent amb una esfera horària incorporada. La cel·la queda oberta amb tres finestres en arc de mig punt, no centrades sinó escorades a l'esquerra a la banda de ponent i dues al nord; hi pengen campanes. Els seus murs tenen paraments de maçoneria amb peces mig carreuades amb recobriment d'arrebossat; es mostren nus, sense elements decoratius i amb només dues finestretes rectangulars a la part alta i en diversos nivells a la cara de ponent. Per l'interior és completament buit llevat d'una escala de fusta que puja arrapada al mur.

Situació: aixecat damunt d'una part dels peus de l'església orientats a ponent; en sobresurt la seva major part.

Alçada: 30'27 metres.

Esveltesa: 2,3

GAUSAC Sant Martin
Altitud: 1003 metres. Municipi de Vielha e Mijaran

Església gòtica amb vestigis d'una anterior romànica de finals del segle XII. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberts amb voltes de creueria sobre arcs torals apuntats i motllures del segle XV; descansen damunt de semi-columnes de senzills capitells gòtics adossades als murs; un quart tram proper a l'absis, a llevant, té volta de llunetes sobre impostes motllurades i un arc presbiteral de mig punt ample; la capçalera està formada per un absis poligonal de tres costats recobert d'una volta d'arestes. Als peus del temple hi té un cor alt de fusta. Tot l'interior està emblanquinat que ressalta dels arcs i nervis de granit grisenc. Té dues capelles laterals de poca fondària, una per banda.

Té l'entrada sota d'un porxo amb volta de creueria a la banda de migdia sota el campanar amb la portada atrompetada al fons constituïda per cinc arquivoltes apuntades i bossellades sobre una senzilla imposta i quatre semi-columnetes i una pilastra per banda que es recolzen en un sòcol que sobresurt prou per esdevenir un banc de descans. Els seus murs mostren paraments de carreus de pedra marronosa ben escairats encara que irregulars.

Dimensions: 18'47 x 7'00 x 7'29 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons de les capelles laterals en fa 9'10.

Guarda una pica baptismal romànica decorada amb relleus de tema vegetal i dues figures humanes; una de beneitera romànica amb relleus igualment de tema vegetal; una imatge de *Sant Roc* de fusta policromada del segle XVII; una estela funerària romana de marbre blanc encastada al mur exterior; i, en el mur dret del porxo, un carreu amb una figura arcaica del *Crist* a la creu en un baix relleu que tot i la seva simplicitat podria ser del segle XIII avançat.

Campanar gòtic del segle XV. Té un primer cos de planta quadrada (7'06 x 3'75 m) i un de segon vuitavat coronat per una destacada cornisa i una agulla octagonal amb pronunciada inflexió a la base; té tres motllures a diversos nivells. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt amb guardapols, una a cada cara; hi pengen campanes. Els seus murs tenen paraments de carreus petits, irregulars i disposats en filades uniformes; en la part baixa els carreus són força grans tot i ser encara més irregulars. Els baixos, pel cantó sud, a un nivell inferior del terreny, amb unes grades per baixar-hi, estan oberts en arc apuntat amb bordó; fan de porxo al fons del qual hi ha la portada del temple.

Situació: en l'angle sud-oest del temple, damunt dels peus de la nau de la que en gran part sobresurt per la banda de migdia.

Alçada: 28'71 metres.

Esveltesa: 4

GESSA Sant Pèir
Altitud: 1232 metres. Municipi de Naut Aran

Església del segle XVIII; conserva vestigis d'un anterior temple romànic del segle XII. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberta amb una volta de canó sobre arcs torals i capçada per un un absis semicircular; les capelles laterals són modernes, es troben a migdia, unides de tal manera que semblen formar una nau lateral. Té un portal neoclàssic del 1816 al mur de tramuntana on hi figura la data del 1930 que correspon al moment de la restauració quan es va aixecar el seu mur amb grans carreus ben escairats de pedra blanquinosa; la portada la forma un portal en arc de mig punt sobre senzilles impostes al fons d'una arcada amb concavitat a l'intradós i flanquejat per dues pilastres toscanes d'escàs relleu que sostenen un arquitrau i una cornisa

motllurada amb una petita fornícula sense imatge i dos pinacles de bola adossats al mur situats per damunt de les pilastres i la cornisa; un senzill ràfec protegeix aquesta portada.

Guarda una pica baptismal decorada amb unes petites creus en relleu; un peu d'altar romànic; un tríptic de *La Passió* del 1638 de Joan Brun de Bolonya, i una bonica imatge de *Sant Pere* de talla policromada.

Campanar robust merament funcional; fou aixecat al segle XVIII; el seu aspecte rústic és més propi d'una fortalesa que d'un cloquer. Té planta rectangular (8'54 x 7'30 m) i està coronat per una cornisa motllurada sobre petites mènsules i una agulla vuitavada amb inflexió a la base de planta quadrada. La cel·la queda oberta amb dues finestres a cada costat; les que donen a llevant i a ponent són rectangulars; aquestes últimes són molt petites; les que ho fan a tramuntana tenen arc de mig punt; hi pengen algunes campanes. Els seus murs tenen paraments de paredat de llosa amb carreus a cantoneres. És buit de dalt a baix llevat de la planta baixa que havia servit de graner i que està coberta amb un trespol. Una escala de fusta poc sòlida puja fins a la cel·la arrapada a un dels murs.

Situació: a la banda de ponent, adossat al mur dels peus de l'església.

Alçada: 27'85 metres.

Esveltesa: 3,2

LÉS Sant Joan Baptista

Altitud: 634 metres.

Església del segle XVII reconstruïda entre 1790 i 1819. Consta d'una nau rectangular molt ampla coberta amb volta de canó sobre quatre arcs torals de mig punt que descansen en una imposta que ressegueix tota la base de la volta; aquests arcs torals coincideixen amb unes pilastres d'escàs relleu que arriben fins al terra; el presbiteri recte és més estret que la nau. Té un cor alt doble sobre embigats de fusta i barana igualment de fusta. Els seus murs tenen paraments de maçoneria i paredat de llosa; interiorment estan pintats de blanc i les pilastres ho són amb simulació de marbres de colors; el sòcol està revestit de fusta; per l'exterior uns grans contraforts apuntalen els murs; entre ells, proper al frontis, s'hi troba el portal obert al mur de migjorn; és d'estil neoclàssic en arc de mig punt motllurat flanquejat per pilastres toscanes de carreus encoixinats, entaulament i una fornícula amb imatge damunt de la cornisa; està ubicat entre dos contraforts i cobert per una teulada de dos vessants a manera de porxo amb un sostre horitzontal que descansa en la part alta dels contraforts; al davant i per accedir-hi hi ha una graderia amb barana metàl·lica. Els murs, per l'exterior, també estan arrebossats i emblanquinats com és tradicional a la vall.

Dimensions: 33'13 x 10'15 x 10'92 metres de llargada, amplada i alçada respectivament.

Guarda un retaule neoclàssic.

Campanar romànic modificat al segle XVII. Té planta rectangular (5'90 x 5'00 m) amb murs amb paraments de paredat de llosa de pedra marronosa, i de la meitat en amunt de carreus petits, desiguals i matussers de pedra més clara. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja alguna campana; té una senzilla motllura al dessota i algunes finestres desiguals en nivells inferiors; està coronat per una destacada cornisa motllurada i un terrat amb balustrada amb un rellotge d'esfera entre els balustres; al damunt s'hi aixeca una torrella quadrada coberta per una teulada piramidal amb una lleugera inflexió a la base; està coberta de lloses de pissarra negra.

Situació: al nord-oest del temple, adossat al mur de tramuntana fent angle amb el de ponent situat als peus.

Alçada: 31'97 metres.
Esveltesa: 5,4

MONT Sant Laurenç
Altitud: 1237 metres. Municipi de Vielha e Mijaran

Església d'origen romànic amb transformacions posteriors de cap al segle XVIII. Consta d'una nau rectangular romànica coberta amb una volta de canó; està acompanyada d'un absis rectangular i de capelles laterals d'un temps posterior. Un antic portal romànic en arc de mig punt es troba paredat avui dia (2006); hi figura la data del 1738 inscrita sobre la capa de guix que el dissimula; està situat al mur lateral de migdia; al seu costat hi ha el portal actual modern rectangular amb marc de pedra blanca bisellat a l'intradós, tot dos sota d'un porxo embigat de fusta entre els contraforts. Els seus murs semblen, pel poc que queden visibles, de paraments de maçoneria de lloses mig picades amb un arrebossat emblanquinat en no massa bon estat.

Guarda una pica beneitera romànica del segle XIII amb decoració en relleu i una de baptismal de dimensions notables sense cap decoració llevat del soguejat de la part baixa.

Campanar segurament modern o refet recentment; té planta quadrada (3'40 x 3'40 m) i està coronat per una cornisa i per una una agulla vuitavada amb inflexió a la base quadrada recobertes de lloses de pissarra negra. La cel·la queda oberta amb una finestra d'arc de mig punt a cada cara; hi penja alguna campana. Els seus murs tenen paraments de maçoneria amb carreus blancs en relleu a cantoneres.

Situació: adossat i recolzat en el centre del mur de ponent.
Alçada: 16'45 metres.
Esveltesa: 4,8

MONTCORBAU Sant Estèue
Altitud: 1230 metres. Municipi de Vielha e Mijaran

Església romànica del segle XII modificada en èpoques posteriors. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberta amb una volta de canó apuntada sobre arcs torals; la capçalera està formada per un absis poligonal gòtic del segle XV; cinc capelles van afegir-s'hi al segle XVII a banda i banda; una teulada de dos vessants força inclinats cobreix tot el temple; hi ha obertes llucanes que il·luminen la nau. Un porxo al mur de migjorn aixopluga el portal rectangular d'estil neoclàssic del segle XVIII; el marc del portal és de pedra grisenca i està motllurat a l'intradós amb data del 1702 gravada a l'entaulament al centre del qual hi figura una tiara papal en baix relleu; al seu damunt hi ha un frontó triangular truncat amb una fornícula sense imatge intercalada; entre el frontó i l'entaulament hi ha encastada una làpida d'un *cippus* (monument sepulcral) romà. Els seus murs tenen paraments de maçoneria de lloses mig picades amb carreus a cantoneres; l'absis presenta una base de carreus ben escairats; els paraments que es troben per damunt d'una motllura baixa estan tractats amb un arrebossat.

Guarda una pica baptismal romànica del segle XII decorada amb relleus en el cos de la pica i en els peus; també té unes pintures murals del segle XVIII.

Campanar del segle XVII. Té una planta gairebé quadrada (4'20 x 4'53 m) i està coronat per una cornisa i una agulla vuitavada amb inflexió a la base quadrada. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, dues a llevant i una a les altres cares; hi pengen campanes. Els seus

murs tenen paraments de paredat de llosa marronosa amb restes ben visibles de la calç del morter amb què es van unir; té les parets nues de dalt a baix.

Situació: adossat a l'absis encarat a llevant.

Alçada: 18'94 metres.

Esveltesa: 4,1

SALARDÚ Sant Andrèu

Altitud: 1268 metres. Municipi de Naut Aran

Església del romànic tardà de l'escola de Lleida i de transició al gòtic aixecada a mitjans del segle XIII. Consta de tres naus de planta lleugerament trapezial de quatre trams, un d'ells amb el cor; la central queda coberta amb una volta de creueria sobre arcs torals apuntats; les laterals ho són amb voltes de quart de canó sobre arcs torals; es troben separades per arcs formers apuntats damunt pilars cruciformes; queden capçades a llevant per tres absis semicirculars prolongats per amples trams preabsidals, sobretot el central força més gran i cobert amb una volta de canó. Un cor alt amb barana de fusta es troba prolongat per tribunes situades sobre les naus laterals. Tots els seus murs presenten paraments de carreus ben escairats de pedra grisenca clara i disposats en filades.

L'entrada es troba al mur de migdia per un portal atrompetat per cinc arquivoltes de mig punt sobre impostes, quatre d'elles sobre columnetes, la més interior damunt els brancals carreuats discretament motllurats; estan envoltades per un guardapols també motllurat; totes les arcades són bossellades i estan decorades amb baixos relleus de temàtica vegetal, zoomòrfica o geomètrica; el guardapols presenta dos caparrons en cadascuna de les seves bases. Un gran finestral gòtic biforat amb arcs calats per traceries i amb arquivoltes sobre columnetes queda als peus del temple obert a l'alçada del cor.

El mur de migdia presenta a banda i banda del portal unes arcades en relleu, una a l'esquerra i dues a la dreta; aquestes dues descansen en una fina columna central exempta; a banda i banda de les arcades s'hi troben dos remarcables contraforts, el més proper als absis té un pas obert en arc de mig punt; la cornisa d'aquest mur es recolza en caps de biga; al mur que s'alça a llevant, per sobre dels absis, s'hi obre una rosassa a mitja alçada i al damunt en sobresurt una espadanya d'un ull, espadanya de senyals molt típica de la Vall.

Dimensions: 24'12 x 3'90 x 8'67 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 10'90 metres; com que la planta és més estreta de la capçalera que dels peus del temple, dono el valor de l'amplada com a mitjana de les dues dimensions extremes.

Guarda una creu romànica del segle XII o XIII amb el Santcrist *(El Crist de Salardú*) de 65 centímetres d'alçada decorada amb policromia; unes pintures murals tardo-gòtiques de finals del segle XVI (1584) trobades a l'absis, restaurades recentment (1994-99); també té dues piques baptismals romàniques, una dins d'un arcosoli i la segona dins d'un pilar; una altra pica de boca circular és força posterior.

Campanar gòtic del segle XV, antiga torre del castell. Té planta octagonal (cada costat fa 3 metres i el perímetre 24) i està coronat per un cornisa i una agulla vuitavada de pissarra amb inflexió a la base. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada costat, en dos pisos separats per una motllura per fora i per un pis de fusta per dins. Els seus murs tenen paraments de carreus als baixos i, pel que fa a la resta, de paredat amb carreus de pedra blanca a cantoneres; una motllura a mitja alçada posa un detall decoratiu senzill. Uns contraforts fins al primer pis estan adossats als caires; té una porta en arc de mig punt arran de terra i alguna finestra a poca alçada en costats contigus. Per dins hi puja una escala de pedra fins a un primer pis; des d'aquest punt és de fusta fins a la cel·la situada al segon nivell de finestres on hi pengen algunes campanetes.

Situació: angle sud-oest del temple; adossat lleugerament al mur de ponent de l'església.
Alçada: 38'50 metres.
Esveltesa: 4,5

TREDÒS Era Mare de Diu de Cap d'Aran
Altitud: 1352 metres. Municipi de Naut Aran

Església romànica del segle XI completada en segles immediatament posteriors. Consta de tres naus de planta un xic trapezial, sobretot la lateral de migdia; tenen quatre trams coberts per un sostre de fusta sobre encavallades damunt les tres naus. Les laterals estan separades de la central per arcs formers de mig punt que descansen en pilars cruciformes; la capçalera a llevant la formen tres absis semicirculars prolongats per un tram presbiteral ample, sobretot en la central; estan decorats per l'exterior a la manera llombarda, el central, del segle XI, sobrealçat grosserament; el del costat de migdia, del segle XII, amb arcs cecs i, en lloc de les lesenes matusseres de secció rectangular que es troben en els altres dos hi figuren semi-columnes adossades bellament acabades; el del cantó de tramuntana, del segle XIII, té un fris d'arcs cecs que descansen en permòdols figuratius. Els seus paraments són de carreus petits, matussers i disposats en filades regulars. Sota el presbiteri hi ha una cripta amb volta de canó dividida en dos espais, un de rectangular i l'altre, al fons, semicircular; en ella s'hi conserven peces antigues, paleocristianes segurament.

El portal atrompetat del frontis, al mur de ponent, està format per tres arcades ben dovellades de punt rodó, la més enfondida damunt una fina imposta, la del centre descansa en columnes amb els capitells decorats amb relleus; sobre la dovella clau de la més exterior hi figura el Crismó en baix relleu; més amunt s'hi veuen dues finestres, a mitja alçada una de rectangular i la més enlairada en arc de mig punt; a banda i banda del portal, el frontis està recorregut fins a uns dos terços d'alçària per unes àmplies lesenes. Altres portals amb decoració estan situats a migdia i al nord, aquest últim paredat; el situat al mur de migdia és rectangular; té damunt la llinda, que descansa en muntants carreuats, un frontó circular dovellat amb el timpà d'una sola peça decorat amb el Crismó en baix relleu; queda recobert per un bordó amb un escacat al seu intradós que es prolonga horitzontalment uns decímetres.

Cinc destacats contraforts exteriors reforcen els murs laterals, molt destacat per la banda de migdia el que es troba com a continuació del frontis. Els murs presenten paraments de carreus irregulars disposats en filades uniformes i amb un picat poc acurat en tot el temple. En algun tram del mur de migdia, a la part alta, hi ha un fris d'arcuacions cegues i en el mur de tramuntana, sota cornisa, hi ha una motllura de secció rectangular damunt de petits permòdols quadrats.

Dimensions: 28'00 x 4'62 x 16'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus en fa 13'66; aquestes amplades són les mitjanes de les dimensions extremes ja que la planta és irregular, més estreta a la capçalera.

Guarda tres piques de pedra, dues de baptismals i una altra d'ús no identificat; una de les primeres té forma prismàtica amb una prolongació en un costat curt en forma de nas i amb uns ulls a banda i banda; probablement es tracta d'una peça preromànica.

Campanar exempt. Té planta quadrada (5'90 x 5'90 m). Segurament és una antiga torre de defensa de base romànica amb el cos superior del segle XVI coronat per una agulla vuitavada de lloses de pissarra i amb inflexió a la base que s'adapta al quadrat de la torre. La cel·la queda oberta amb dues finestres d'arc de punt rodó a cada cara; hi pengen campanes. Una àmplia porta al nivell de terra, pel cantó de llevant, permet l'accés a una escala interior metàl·lica i de fusta, poc estable, per arribar a la cel·la. Algunes espitlleres són visibles a diverses alçades; alguns dels caires estan ressaltats a manera de lesenes cantoneres fins a mitja alçada o fins a la de la cel·la. Els seus murs

tenen paraments de carreus petits, irregulars, matussers i disposats en filades. El cos de la base, de forma més o menys cúbica, és una mica més ampli que la resta del campanar.

Situació: exempt, davant del frontis, a ponent del temple, a una distància d'uns tres metres.

Alçada: 25'79 metres.

Esveltesa: 4,3

UNHA Santa Eulària

Altitud: 1289 metres. Municipi de Naut Aran

Església romànica del segle XII que ha sofert transformacions posteriors. Consta de tres naus de quatre trams irregulars de planta trapezial separades per tres arcs formers de mig punt damunt tres columnes per banda; la central esta coberta amb una volta de canó sobre tres arcs torals de mig punt, les laterals amb volta de quart de canó; estan capçades per tres absis semicirculars prolongats per un tram preabsidal rectangular, força ample el central que, al mateix temps, hi té un arc triomfal de mig punt; per l'exterior presenten decoració llombarda d'arcs cecs, lesenes i cornises motllurades amb un fris de dents de serra al dessota. Els seus murs mostren paraments de carreus petits, irregulars i matussers. L'entrada es fa per un portal dovellat en arc de mig punt situat a migdia.

Dimensions: 23'00 x 4'60 x 6'47 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada total de les tres naus fa 10'35 metres; aquestes amplades, ja que la nau central és més estreta de la capçalera que dels peus, són les mitjanes de les mesures dels seus extrems.

Guarda tres piques baptismals i beneiteres romàniques (segles XII i XIII); unes pintures murals romàniques a l'absis i altres de tardo-gòtiques al cor segurament del segle XVI. Unes pintures murals renaixentistes de finals del segle XVI amb les virtuts teologals, i tres retaules barrocs ubicats als absis.

Campanar del 1775 de planta gairebé quadrada (4'70 x 4'80 m) amb un segon cos octagonal coronat per una cornisa i una agulla de pissarra octagonal de base bulbosa i amb una forta inflexió a la base. La cel·la amb una motllura al seu dessota queda oberta amb una finestra d'arc de mig punt a cada cara; hi pengen quatre campanes, dues de grans i dues de petites. Damunt del mur dels peus, sobre l'arc presbiteral, s'hi aixeca una alta espadanya de dos ulls en arc de mig punt en dos nivells separats per una senzilla motllura; en l'inferior hi penja una campaneta; estan protegits per una teuladeta de dos vessants amb fort pendent; es tracta d'un típic campanar de senyals molt propi de la Vall.

Des del cor de fusta es pot accedir a l'interior del campanar; una escala ampla de fusta puja arrapada al mur de tramuntana on hi troba quatre pisos també de fusta i deixa una ampli ull d'escala a la banda oposada.

Situació: adossat al nord-oest del mur dels peus encarat a ponent.

Alçada: 27'71 metres.

Esveltesa: 5,7

VIELHA Sant Miquèu Arcàngel

Altitud: 974 metres. Municipi de Vielha e Mijaran

Església romànico-gòtica. Consta d'una nau de cinc trams (inclòs el del transsepte) coberta amb una volta de canó sobre arcs torals de mig punt els dos primers trams del segle XII, els dos segons del XV; el transsepte amb cúpula sobre petxines al creuer i el presbiteri corresponen als

segles XVII i XVIII. L'absis és rectangular cobert amb volta de llunetes; el transsepte té els braços coberts per voltes d'aresta. La cúpula està coronada per una alta llanterna vuitavada amb una agulla molt aguda recoberta de pissarra negra.

La portada gòtica atrompetada del segle XIII es troba al mur lateral de migjorn sota un porxo en arcada de mig punt als baixos del campanar; la portalada inclou un portal en arc de mig punt sota de cinc arquivoltes apuntades amb 59 figures en relleu representatives del *Judici Final*; descansen directament sobre sengles columnetes; entre l'arc del portal i les arquivoltes hi queda un timpà amb tres relleus arcaics encastats que representen *Sant Miquel* el central, *La Flagel·lació* i una escena no gaire clara en l'altre.

Al mur de ponent, als peus del temple, hi ha una porta d'arc rebaixat, una finestra rectangular estreta, un òcul circular a mitja alçada, una nova finestreta rectangular i, sobre la teulada a dos vessants, una gran espadanya d'un ull, petit campanar de senyals típic dels temples de la Vall. Els murs, llevat del de ponent arrebossat i emblanquinat, mostren paraments de carreus grisencs escairats matusserament, irregulars, tant per l'interior com per fora.

Dimensions: 32'00 x 5'44 x 8'43 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals arriba als 10'41 metres; la cúpula amb el cupulí en fa 16'12 i el transsepte 22'48 x 6'42 x 8'84.

Guarda un orgue del 1778 al braç dret del transsepte; una pica baptismal romànica del segle XII amb baixos relleus; un retaule del segle XV a l'altar major atribuït a Pere Espallargues; una talla romànica del segle XII a escala real, i *El Crist de Mijaran* que formava part d'un davallament.

Campanar del 1510 amb basament romànico-gòtic de planta rectangular (6'13 x 7'00 m) que serveix de pòrtic a la portalada gòtica; el segon cos vuitavat ja del segle XVI és de carreus ben escairats en filades regulars i senzilles motllures de separació dels pisos. La cel·la queda oberta amb vuit finestres amb arcs geminats de mig punt (sense el mainell), una a cada cara; hi pengen campanes; a un pis inferior també s'hi troben finestres en arc apuntat, una a cada cara; el coronament consta d'un matacà sota cornisa i una agulla octagonal de pissarra amb inflexió a la base; l'esfera d'un rellotge es troba a la llucana oberta a migdia.

Des de la nau es pot entrar a la torre per una trapa a la volta tot just entrant al temple a la dreta; cal fer-ho per una escala de mà fins a accedir a una altra de metàl·lica de cargol penjada del sostre i adossada a l'angle que formen els murs de migjorn i ponent. A partir de la volta, una escala de cargol de ferro porta fins a la cel·la; encara es pot pujar fins a l'alçada del rellotge però cal fer-ho per una escala de gat.

Situació: damunt el portal lateral de migdia, fent angle al sud-oest del mur dels peus del temple encarat a ponent.

Alçada: 36'33 metres.

Esveltesa: 5,2

VILA Sant Pèir

Altitud: 1096 metres. Municipi de Vielha e Mijaran

Església que segons la data que figura a la llinda del portal fou aixecada cap el 1737. Consta d'una nau rectangular bastida amb murs de paredat arrebossats i emblanquinats avui (2006) en estat deficient. Té un portal rectangular amb la llinda i els carreus dels muntants de pedra un pèl blavosa i amb una petita fornícula sense imatge al seu damunt; es troba sota d'un ràfec alt que se sosté en els contraforts exteriors que el flanquegen; està situat prop dels peus del temple, al mur lateral de migdia.

Campanar rústic, merament funcional, segurament coetani del temple. Té planta quadrada (5'00 x 5'00 m); està coronat per una cornisa motllurada i una agulla vuitavada amb inflexió a la base quadrada. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc rebaixat, una a les cares de llevant i ponent i dues a les altres on hi pengen campanes; al pis inferior també hi ha finestres en arc de punt rodó però en el dia d'avui (2006) es troben paredades; entre els dos pisos hi figura una motllura senzilla. Els seus murs estan arrebossats i pintats en un to crema, com és tradicional a la vall; el seu estat és deficient ja que deixa entreveure un parament de lloses mig carreuades; a la banda de llevant s'hi troba una finestreta rectangular a mitja alçada i una porta en arc de mig punt a la seva base situada en un punt poc accessible i ple d'enderrocs.

Situació: adossat a l'angle nord-est del mur orientat a llevant dels peus de l'edifici.

Alçada: 21'85 metres.

Esveltesa: 4,3

VILAC Sant Fèlix

Altitud: 1047 metres. Municipi de Vielha e Mijaran

Església romànica dels segles XII-XIII amb modificacions posteriors. Consta de tres naus rectangulars, la central coberta amb una volta de canó damunt arcs torals de mig punt, les laterals amb voltes de quart de canó; estan separades per arcs formers de mig punt que es recolzen en tres robustes columnes per banda de carreus ben escairats, menys en el tram davant del presbiteri on hi ha, a cada costat, sengles pilars aixamfranats, també molt robustos. Del 1814 és la capçalera poligonal de cinc costats desiguals damunt dels quals i de dos pilars interiors s'aixeca un cimbori octagonal amb llanterna vuitavada coronada per una agulla piramidal de pissarra negra de perfil un pèl sinuós. Un altre cos situat més a ponent amb volta de canó correspon a la sagristia, també del segle XIX. Als peus del temple hi ha un cor alt de dos pisos, tots ells en fusta.

El portal romànic atrompetat i rectangular queda obert en el mur de migdia; està recobert per quatre arcades ben dovellades de mig punt que descansen sobre impostes llises damunt antes i en una columna exempta per banda situada sota de l'arquivolta més fonda; tot el portal queda sota d'un guardapols decorat amb motius escacats i soguejats; l'arcada superior és un pèl apuntada; el timpà de marbre està decorat amb un relleu d'estil primitiu que mostra *El Pantocràtor* tot beneint els símbols dels evangelistes; per sobre del portal hi ha una làpida encastada on hi figura un fris amb tres cercles amb el crismó al centre i estrelles als laterals. Els seus murs mostren paraments de carreus irregulars i matussers ben alineats de pedra grisenca.

Dimensions: 26'58 x 4'52 x 9'42 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus en fa 11'53; la cúpula arriba al 14 metres i el cupulí als 19'15.

Guarda piques baptismals i beneiteres romàniques molt primitives; una talla romànica del segle XIII de *La Mair de Diu de Gràcia*, altres talles renaixentistes i barroques populars, i un retaule gòtic (segle XV-XVI) atribuït al mestre Pere Espallargues.

Campanar gòtic dels segles XIV-XV. Té una base de planta quadrada (6'54 x 6'54 m) segurament romànica. La cel·la situada al pis superior queda oberta amb finestres d'arcs apuntats, dues a cada cara; al dessota, té un altre pis amb finestrals, un a cada cara, amb quatre arquivoltes apuntades damunt dues columnetes per banda alternades amb antes; la robusta base, amb lesenes a cantoneres, té una finestra d'arc de mig punt, petita, a la banda de ponent. Està coronat per una cornisa i per una agulla octagonal amb inflexió a la base quadrada recoberta de lloses de pissarra negra. Els murs presenten paraments de carreus de pedra grisa, irregulars, uns de grans barrejats amb altres de dimensions més modestes, ben escairats i alineats.

Per l'interior es puja al cor per una escala ampla de fusta. Des d'allí s'entra al campanar on,

per una escala de fusta de roure de recent instal·lació, i per replans i de paret a paret, es va pujant fins a la cel·la que també com els replans, té sòl de taulons; en el replà anterior hi figura la maquinària antiga del rellotge. La cel·la oberta amb dues finestres per banda, les del nord mig tapades per gelosies de fusta, té cinc campanes, dues de grans, dues de mitjanes i una de petita. Estan penjades d'una estructura de fusta interior falcada en els murs des de mitja escala; el motiu de no estar penjades als finestrals és degut al poc gruix del mur en aquest punt que fa que no estigui en condicions de resistir els impulsos de les campanes en voltejar. La campana petita, del 1400, és la més antiga de l'Aran; algunes altres són del 1622, 1890 i del 1951. Damunt del mur que tanca la sagristia s'aixeca un petit campanar d'espadanya d'un sol ull en arc de mig punt dels anomenats de senyals, amb un campaneta, cobert per una teuladeta de dos vessants; l'amplada de la seva base fa 1'65 metres i la seva alçada 8'40 aproximadament.

Situació: damunt els peus de la nau central a l'extrem del temple; s'apuntala en les dues robustes columnes dels peus i en el mur de ponent.

Alçada: 36'06 metres.

Esveltesa: 5,5

VILAMÒS Santa Maria

Altitud: 1235 metres.

Església romànica del segle XII modificada cap al XVI o poc abans. Consta de tres naus rectangulars un pèl irregulars; tenen quatre trams amb columnes de separació damunt les quals descansen els arcs de mig punt tant els formers com els torals de cada nau; la central i la lateral sud estan cobertes per voltes de canó, la lateral nord per una de quart de canó; la capçalera, del segle XVI, recta i a manera de transsepte substitueix els antics absis semicirculars i tanca igualment les tres naus amb una teulada pròpia de quatre vessants. El portal romànic del mur de migdia dels segles X i XI es troba avui cegat; al segle XVII se n'obrí un de nou al mur dels peus del temple orientat al nord-oest; té un marc rectangular amb pilastres als muntants de carreus ben escairats i encoixinats; als seu damunt hi figura un entaulament (doble arquitrau i cornisa) amb una creu i el Crismó encastats al seu damunt, tot en pedra blanca; a la llinda hi figura la data de 1816 que és quan es completà l'obra; a la part alta hi ha un òcul circular amb el marc motllurat i una cornisa angular que indica la gran amplada de l'única teulada de dos vessants que cobreix les tres naus. Els seus murs són de carreus matussers o de lloses mig picades disposades irregularment malgrat l'intent de fer-ho amb una certa uniformitat sobretot en la part baixa.

Dimensions: 22'50 x 3'80-3'60 x 7'70 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total comptant-la des del fons de les naus laterals arriba als 10 metres als peus i als 9'25 a la capçalera; les naus, com es veu per les mesures donades, s'eixamplen una mica a mesura que avancen cap als peus.

Guarda un estela romana encastada al mur exterior de migdia prop del portal romànic, altres n'hi ha en els murs del campanar; una pica beneitera circular de marbre de finals del segle XII o poc més tard decorada tota ella amb relleus diversos que se sustenta en un peu cilíndric ornat amb cabotes de diamant disposades ordenadament en fileres i amb una base soguejada.

Campanar romànic del segle XI, molt senzill. Té planta gairebé quadrada (4'32 x 4'45 m) amb quatre pisos de finestres d'arc de mig punt a cada cara, una al primer, estreta, dues als altres nivells superiors i més amples; en el pis de dalt de tot encara ho són més i també més altes; allí hi ha ubicada la cel·la; hi penja alguna campana. Està coronat per una cornisa i una teulada de quatre vessants de lloses de pissarra negra. Els seus murs són de petits carreus matussers coberts amb un arrebossat blanquinós perdut en part.

Situació: adossat i recolzat en el mur de migdia, proper al frontis orientat a ponent.
Alçada: 24'22 metres.
Esveltesa: 5,4

ALGUNES ESGLÉSIES SENSE CAMPANAR DE TORRE, AMB ESPADANYA, SUFRAGÀNIES O SENSE CULTE

ARRES DE JOS Sant Fabian, capella
Altitud: 1225 metres. Municipi d'Arres

Església romànica del segle XI modificada després en ser sobrealçada. Consta d'una nau rectangular un pèl irregular coberta en origen per una volta de canó que es va substituir per l'actual a base d'un empostissat de fusta; està capçada a llevant o, millor dit, al sud-est, per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera i ornat per l'exterior sota cornisa amb un fris de dents de serra i un d'arcs cecs damunt petites mènsules; està precedit per un ample tram preabsidal de planta trapezoïdal. Té un senzill portal al mur de ponent, al nord-oest, amb arc de mig punt de petites dovelles. Els seus murs mostren paraments romànics de carreus mitjans matussers ben alineats i, damunt d'ells, els corresponents al sobrealçament, a base de maçoneria un pèl barroera; està coberta per una sola teulada de lloses en escata que cobreix la nau i el mateix absis a base de tres vessants. Dimensions: 11'80 x 4'15 x 5'38 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya d'un sol ull rectangular cobert per una teuladera de dos vessants. Està aixecat amb pilars de carreus ben escairats damunt i al centre del mur del peus del temple, als nord-oest. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'15 metres i que té una alçada de 9'68 metres; són mesures que considero aproximades.

ARTIES Sant Joan, sense culte, convertida en museu
Altitud: 1140 metres Municipi de Naut Aran

Església de finals del segle XIII i principis del XIV amb alguna ampliació posterior gòtica. Consta d'una nau rectangular coberta per una volta de canó damunt arcs torals de mig punt; està acompanyada d'algunes capelles laterals. Els seus murs tenen paraments de carreus irregulars amb barreja de panys de maçoneria tot en pedra entre grisa i marronosa. Té un portal format per quatre arcades en arc apuntat ben dovellades per peces petites i per un bordó sobre mènsules; està obert en la cara lateral de migdia; al damunt hi té un finestral en arc apuntat; la capçalera recta està acompanyada d'un absis lateral semicircular apuntalat en un robust contrafort i hi té obert un gran finestral gòtic biforat amb un arc apuntat ornat amb traceries. Té una espadanya d'un ull, petit campanar de senyals, sense campana al damunt del mur de la capçalera. **Campanar** format per un primer cos de planta quadrada (4'50 x 4'50 m) i un de segon octagonal; en el segon hi ha dues fines motllures, una al principi i la segona sota mateix dels finestrals de la cel·la que queda oberta amb finestrals en arc de mig punt rebaixat, un a cada cara alterna. El corona una cornisa motllurada i una agulla vuitavada de maó vist amb una bola al cim; el seu perfil és lleugerament còncau. Els seus murs, com els del temple, tenen paraments de carreus mitjans en la part baixa del primer cos, de maçoneria en la part alta; en el segon hi ha lloses mig picades força ben alineades. Situació: adossat al mur de migdia fent angle amb el de ponent. Alçada: 18 metres, aproximadament. Esveltesa: 4

AUBÈRT Sant Martín, als afores
Altitud: 945 metres. Municipi de Vielha e Mijaran

Església romànica de finals del segle XIII ja amb algun detall del gòtic, modificada força després. Consta d'una nau rectangular un xic irregular ja que és més ampla dels peus que de la capçalera; està coberta amb un sostre empostissat de fusta en substitució de l'antiga volta romànica

de canó; l'acompanyen dues capelles rectangulars desiguals tardanes a la banda de tramuntana; queda capçada a llevant (de fet, al sud-est) per un absis semicircular prolongat amb volta de quart d'esfera un pèl apuntada precedit d'un senzill arc triomfal apuntat; per l'exterior no mostra cap ornamentació sinó un arrebossat. Té un portal de marc rectangular al mur de migjorn. Els seus murs, avui arrebossats, mostren, quan aquest està perdut, uns paraments de carreus mitjans ben escairats en filades. Dimensions: 18'40 x 5'70-5'20 x 7'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** de torre de planta quadrada (2'80 x 2'80 m) amb un primer cos alt coetani del temple a base de carreus i amb un de segon clarament afegit en temps recents de murs arrebossats i amb un perímetre un pèl superior que reposa en senzills permòdols; en ell s'hi ubica la cel·la oberta amb petites finestres rectangulars, una a cada cara; queda cobert per una cornisa damunt permòdols i per una agulla de base quadrada que a mitja alçada es transforma en octagonal. He calculat la seva alçada en 14'52 metres aproximadament. Damunt el mur que sobresurt en el punt de l'arc triomfal s'hi aixeca una petita espadanya d'un ull en arc rebaixat, campanar de senyals típic de l'Aran, que fa una amplada en la seva base d'un metre seixanta i que arriba a una alçada de 10 metres aproximadament.

BETRÉN Sant Sernilh, antigament Sant Estèue

Altitud: 1036 metres. Municipi de Vielha e Mijaran

Església romànico-gòtica dels segles XII-XIV. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada i capçada per tres absis poligonals, pentagonal el central i de tres costats els laterals. El frontis a tramuntana, amb una finestra gòtica i una rosassa calada té una portalada gòtica amb guardapols decorat amb boles que descansa en mènsules i quatre arquivoltes apuntades que deixen un timpà amb la figura en relleu de *La Mare de Déu* acompanyada de dues altres figures a cada costat; l'arcada de mig punt del portal descansa amb tot el conjunt en quatre columnetes exemptes per banda. Dues grans finestres gòtiques primitives amb arquivoltes i timpà es troben en altres murs i una rosassa a mitja alçada al mur de ponent. **Guarda** una pica beneitera del segle XVI o del XVII amb un peu format per una columna romànica. **Campanar** d'espadanya de dos pisos amb tres ulls situat sobre el mur de ponent. Al poble, tanmateix, encara hi ha un campanar exempt, isolat, del segle XI amb modificacions del XVIII, de planta rectangular aproximadament (4'00 x 3'60 m) amb agulla octagonal de base quadrada. Pertanyia a una antiga església avui desapareguda; la cel·la està oberta per unes finestres d'arc de mig punt, una als costats curts i dues a cada costat llarg. Alçada: 23'30 metres, aproximadament.

LÉS Sant Blai, ermita

Altitud: 700 metres.

Església romànica del segle XII és de petites dimensions. Consta d'una nau rectangular més ampla dels peus que de la capçalera coberta amb una volta de canó capçada al sud-est per un absis semicircular cobert per una volta de quart d'esfera i sense arc triomfal, talment com si l'absis es prolongués eixamplant-se; no té ornamentació per l'exterior. Té paraments de pedra vista grisenca de carreus petits ben escairats i disposats en filades regulars; en la part baixa, en el sòcol, són bastos i una mica més grans. Diverses finestres en arc de mig punt s'obren tan a l'absis com als murs laterals. El portal, sense porta i amb una tanca de reixa de ferro, té un gran arc de mig punt i marc ben dovellat i amb carreus als muntants tots ells ben picats. La teulada de dos vessants força inclinats està formada de lloses de pissarra negra disposades en escata. **Campanar** d'espadanya de petites dimensions amb un ull en arc de mig punt obert en un petit edicle amb una creu de pedra al cim; hi penja una campaneta; té el mateix tipus de carreus que el temple. Està situat al centre i damunt del mur frontal orientat a ponent o, millor dit, al nord-oest. He calculat que té una base de 1'40 metres d'amplada i que la seva alçada arriba als 8'65; són mesures aproximades.

MONTGARRI Mare de Déu de Montgarri, santuari

Altitud: 1645 metres Municipi de Naut Aran

Església aixecada al segle XVI; conserva alguns panys i elements que formaven part d'un antic temple romànic; per l'interior es pot veure tapiat el portal romànic amb tres arcades de mig punt en degradació. Consta d'una nau rectangular coberta amb voltes de creueria damunt arcs torals de mig punt; l'acompanyen capelles laterals entre els contraforts i obertes en arc de mig punt; damunt d'elles hi ha tribunes amb baranes de fusta; un cor alt es troba als peus del temple damunt d'una volta i d'un arc ample rebaixats. El frontis a ponent té un portal en pedra blanca amb dues arcades en degradació de mig punt ben dovellades; està ornat amb dues fines pilastres d'escàs relleu adossades als muntants i amb un modest ràfec al damunt amb dues baixes pilastres als extrems i una fornícula buida al centre; un òcul circular atrompetat es troba a mitja alçada i el corona una escassa cornisa formada per la teulada de dos vessants pronunciats de lloses de pissarra. Murs amb paraments de paredat fosc amb alguns carreus blancs a cantoneres. **Campanar** construït entre el 1670 i el 1695 amb un primer cos de planta quadrada (5'10 x 5'10 m) que en el nivell de la cornisa del temple es transforma en un alt segon cos octagonal; té la cel·la al cim amb una senzilla motllura al dessota i finestres en arc de mig punt obertes i cegues alternades; hi pengen campanes. El coronament, després d'una segona fina motllura, el forma una destacada cornisa i una agulla vuitavada amb inflexió prop de la base; està coberta per lloses de pissarra negra. Situació: adossat al costat dret de la façana lateral de migdia fent angle amb el frontis. Té una porta exterior al sud i algunes petites finestres rectangulars en aquest mateix costat en diversos nivells. Alçada: 37'50 metres; mesura que he calculat amb aproximació.

TREDÓS Sant Esteve, ermita

Altitud: 1300 metres. Municipi de Naut Aran

Església d'orígens romànics avui molt modificada. Consta d'una nau rectangular coberta amb un embigat de fusta. Té un portal modern obert al mur nord a base d'un marc en arc de mig punt amb peces de pedra blanquinosa força grans ben tallades tant en l'arc com en els brancals. Els murs tenen paraments de carreus petits matussers alineats en un cert ordre. **Campanar** d'espadanya lateral, a manera de contrafort, adossat al mur nord fent angle amb el mur de ponent. Està cobert per una teuladeta de dos vessants; la part superior, separada del mur per una senzilla motllura del mur, queda oberta amb dos arcs de mig punt; en un d'ells hi penja una campaneta. He calculat que el gruix del mur fa 0'70 metres, que la seva amplada en fa 2'88 i que té una alçada de 8'50 metres; són mesures aproximades.

EL VALLÈS OCCIDENTAL

CAMPANARS EN ORDRE ALFABÈTIC DE MUNICIPIS

Poblacions	Parròquies	Alçada en metres
Barberà del Vallès	L'Assumpció	28'00
Barberà del Vallès	Santa Maria, la romànica	27'00
Castellar del Vallès	Sant Esteve	5'62
Castellbisbal	Sant Vicenç	25'80
Cerdanyola del Vallès	Sant Martí	40'00
Bellaterra	Santa Creu	18'50
Floresta, La	Nostra Senyora de Montserrat	23'60
Matadepera	La Degollació de Sant Joan Baptista	24'00
Montcada	Santa Engràcia	47'50
Palau-solità i Plegamans	Santa Maria de Palau-solità	21'56
Palau-solità i Plegamans	Sant Genís de Plegamans	36'15
Polinyà	Sant Salvador	19'00
Reixac	Sant Pere	20'50
Ripollet	Sant Esteve	27'23
Rubí	Sant Pere	25'00
Sabadell	Puríssima Concepció	45'00
Sabadell	Sagrat Cor	28'31
Sabadell	Sant Feliu	39'00
Sabadell	Santíssim Salvador	25'00
Sabadell	Sant Julià d'Altura	21'00
Sabadell	Sant Oleguer	27'50
Sabadell	Sant Vicenç	26'50
Santa Perpètua de Mogoda	Santa Perpètua	25'38
Sant Cugat del Vallès	Sant Pere, antic monestir	54'11
Sant Feliu del Racó	Sant Feliu	25'75
Sant Feliu del Racó	Sant Feliu, campanar romànic	15'50
Sant Llorenç Savall	Sant Llorenç	25'20
Sant Quirze del Vallès	Sant Quirze i santa Julita	22'50
Sentmenat	Sant Menna, campanar romànic	25'80
Terrassa	Sagrada Família	28'50

Terrassa	Santa Creu	17'15
Terrassa	Sant Cristòfol	24'25
Terrassa	Catedral del Sant Esperit	47'00
Terrassa	Sant Josep	18'64
Ullastrell	Santa Maria	27'50
Vacarisses	Sant Pere	32'00
Valldoreix	Sant Cebrià	16'55
Viladecavalls	Sant Martí de Sorbet	18'50

Alçada mitjana: 28'52 metres

PARRÒQUIES AMB CAMPANAR DE TORRE, UNA A UNA

BARBERÀ DEL VALLÈS L'Assumpció

Altitud: 130 metres.

Església aixecada entre el 1950 i el 1951. Consta de tres naus rectangulars. El frontis té un portal rectangular, una rosassa a mitja alçada i un frontó triangular per coronament. Ha estat bastida amb murs de maó vist arrebossats en part, pintats en color groc pàl·lid i en marró als caires i al sòcol.

Arquitecte: E. M. Balcells.

Campanar del 1966 merament funcional i amb pretensions de modernitat. Té planta quadrada (4'25 x 4'25 m) i una coberta plana. La cel·la bastida amb murs laterals de maó vist de color fosc queda oberta amb una finestra rectangular a cada cara; hi penja alguna campana. Una creu metàl·lica de quatre braços està aixecada al cim (inclosa en la mesura de l'alçada). Els seus murs tenen paraments de maó vist alternats amb panys arrebossats i pintats en color groc pàl·lid. És un d'aquells campanars que anomeno "de vainilla i xocolata" per la seva coloració fantasiosa i de mal gust, impròpia d'un temple.

Situació: incorporat en part al cos lateral esquerra de l'església fent angle al nord-oest de la capçalera orientada a tramuntana.

Alçada: 28'00 metres.

Esveltesa: 6,5

BELLATERRA Santa Creu

Altitud: 100 metres. Municipi de Cerdanyola del Vallès

Església moderna iniciada el 1934 i acabada poc després del 1939. Consta d'una nau rectangular capçada per un absis semicircular; té un porxo davanter obert amb un gran arc de mig punt i amb grades al seu davant; s'hi van afegir capelles laterals en acabar la construcció després de la guerra civil. L'estil està d'acord amb les cases residencials de la zona i s'ha decorat amb grans cornises de maó vist amb elements geomètrics a base de denticles i motllures.

Guarda pintures murals en l'absis del pintor Fidel Trias (1918-1971).

Campanar coetani del temple. Té planta quadrada (4'00 x 4'00 m) i està coronat per una

cornisa de maó vist que es corba en arc de mig punt per damunt de les finestres de la cel·la a cada cara, i per una teulada de peces vidriades en cúpula rebaixada. Els seus murs estan arrebossats i emblanquinats. La cel·la queda oberta amb una finestra d'arc de mig punt a cada cara; hi penja alguna campana; té una motllura a la seva base.

Situació: adossat al mur lateral de tramuntana fent angle nord-est del frontis orientat a llevant.

Alçada: 18'50 metres.

Esveltesa: 4,6

CASTELLAR DEL VALLÈS Sant Esteve

Altitud: 335 metres.

Església neogòtica aixecada entre el 1885 i el 1892; se l'ha batejada com "La Catedral del Vallès" per les seves grans dimensions. Consta d'una nau rectangular de cinc trams coberta amb arcs diafragma apuntats que sostenen un ric teginat decorat amb pintures; el transsepte cobert per un teginat damunt arcs de creueria presenta grans finestrals gòtics calats als murs extrems dels seus braços; la capçalera a ponent la forma un absis poligonal de nou costats amb ostentosos contraforts exteriors. En el tram situat als peus de la nau hi ha allotjat un cor alt amb una barana de pedra amb calats neogòtics damunt d'un arc rebaixat i d'una volta de creueria. Al dessota de la nau, com un soterrani, ben visible externament per la banda de migdia, hi ha dependències diverses i la tomba del fundador.

El frontis orientat a llevant està ricament decorat amb elements de l'estil gòtic; la portalada té un portal rectangular amb la llinda damunt mènsules envoltada per unes arquivoltes apuntades que deixen un timpà decorat amb imatges en relleu; està flanquejada per dos contraforts de mitja alçada i coronada per un petit gablet; al seu damunt hi ha oberta una rosassa calada i motllurada; per coronament del frontis hi té una cornisa angular decorada amb diversos frisos goticitzants com un de flametes amb volutes, i una creu de pedra molt decorada al cim; uns contraforts a les cantoneres sobresurten per damunt de la teulada amb dos pinacles amb florons.

Dimensions: 49'73 x 9'85 x 21'55 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; la llargada inclou els 3'45 metres de la fondària del cancell; l'amplada total comptada des del fons de les capelles laterals fa 19'20 metres; el transsepte en fa 18'94 x 9'90 x 21'55.

Arquitectes: Joan Martorell i Emili Sala.

Campanar coetani del temple. Té una alta base de planta quadrada (7'62 x 7'62 m) i un segon cos de perímetre lleugerament més reduït on hi figura una esfera horària a la cara de migdia i òculs cecs amb una creu en relleu a les altres. El tercer cos, també quadrat, disminueix progressivament de perímetre i agafa forma octagonal envoltat de pinacles i gablets fins a acabar en un terradet que sosté una estructura metàl·lica treballada amb formes decoratives com volutes i calats. Està bastit amb pedra carreuda blanquinosa.

Situació: encabit en l'angle nord-oest que formen el transsepte i l'absis.

Alçada: 55'62 metres; corresponen només a la torre bastida amb pedra 46'60; la total inclou l'estructura metàl·lica superior que sembla formar part del mateix campanar i no ser pas una peça que pot treure's i posar-se segons criteris diversos dels rectors titulars; l'alçada que se li sol donar només arriba als 53'50 metres; un servidor n'he trobat uns quants més; no penso pas que hagi comès cap error (encara que tot podria ser) més enllà d'alguns centímetres, i per això la dono per bona.

Esveltesa: 7,3

CASTELLBISBAL Sant Vicenç

Altitud: 152 metres.

Església aixecada entre el 1580 i el 1598 en estil gòtic tardà i amb elements renaixentistes; ha esta molt remodelada després dels fets del 1936. Consta d'una nau rectangular coberta amb voltes ogivals; la façana i les arcades laterals són neoclàssiques refetes austerament després del 1939. El frontis té un portal rectangular amb llinda i dues fines columnes toscanes sobre pedestals adossades als muntants que constitueixen un marc en pedra blanca; a mitja alçada un fina motllura de color gris divideix el frontis en dues zones; al centre de la zona superior hi ha una rosassa motllurada i atrompetada; el coronament és a base d'una cornisa angular amb una creu de pedra al cim. Els murs estan arrebossats i pintats en un to groguenc.

Campanar del gòtic tardà coetani del temple. Té planta quadrada (5'55 x 5'55 m) i està coronat per una destacada cornisa amb gàrgoles als angles i un terrat amb barana de merlets esglaonats i uns petits pinacles de bola als caires. Els murs tenen paraments de paredat arrebossats i pintats com tots els murs de l'església de color groguenc i amb cantoneres escasses de carreus de pedra granítica de color gris. La cel·la queda oberta amb un finestral d'arc apuntat a cada cara i emmarcat amb dovelles i carreus de granit gris; hi penja alguna campana; una motllura es troba a la seva base i una altra a un terç de l'alçada; unes finestretes apareixen a la banda frontal a mig aire i una altra gairebé una espitllera a la part baixa; sota la cel·la apareix una esfera horària, també al frontis.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 25'80 metres.

Esveltesa: 4,6

CERDANYOLA DEL VALLÈS Sant Martí

Altitud: 82 metres.

Església modernista aixecada entre el 1906 i el 1908 amb detalls neoromànics. Consta d'una nau rectangular amb un transsepte i un cimbori al creuer. La façana principal està arrebossada i pintada de color blanc trencat amb una portalada neoromànica formada per tres arcades de mig punt en degradació i ben dovellades damunt de dues fines columnetes per banda o bé, les més interiors, damunt impostes; un guardapols sobre mènsules les recobreix; a mitja alçada hi ha una gran rosassa calada i, per coronament, una cornisa angular molt aguda i motllurada amb frisos al dessota a base de dents de serra i d'arcs cecs; té una creu de pedra al cim.

Arquitecte: Joan Panyella.

Campanar modernista del 1909. Té planta gairebé quadrada (5'60 x 5'70 m); ha estat bastit amb la tècnica de maçoneria amb els murs arrebossats i pintats de blanc trencat com el frontis, amb les cantoneres ressaltades a manera de lesenes; està ornat amb una doble motllura a mitja alçada i amb un fris d'arcs cecs en el nivell superior del primer cos; el segon o cel·la és de maó vist vermellós amb arcuacions i cantoneres destacades, pronunciada cornisa amb frisos decoratius, teulada piramidal de peces vidriades i acolorides amb un pinacle al cim. La cel·la queda oberta amb una finestra a cada cara d'arc de mig punt de pedra blanca amb un bordó decorat amb ziga-zagues, tots dos damunt fines impostes; hi penja alguna campana. Una esfera horària està situada sota la finestra de la banda del frontis.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a migdia.

Alçada: 40'00 metres.

Esveltesa: 7

LA FLORESTA Nostra Senyora de Montserrat
Altitud: 225 metres. Municipi de Sant Cugat del Vallès

Església aixecada en la primera meitat del segle XX amb detalls que recorden el romànic. Consta de tres naus rectangulars. El frontis té als baixos un porxo format per tres arcades de mig punt; està tancat amb una reixa de ferro forjat; per damunt, està obert per tres finestrals en arc de mig punt; tots ells estan emmarcats amb pedra blanca mentre els murs destaquen amb paraments de maó vist vermellosos en part o arrebossats de blanc, això últim en els de les façanes laterals i de la capçalera. La part frontal es destaca al centre sobresortint dels laterals i té les cantoneres també amb elements blanquinosos.

Campanar coetani del temple. Té aires neoromànics. De planta quadrada (6'00 x 6'00 m) està coronat per una teulada piramidal que destaca amb una gran cornisa. Els seus murs tenen paraments de maó vist amb les cantoneres en relleu a manera de lesenes. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt amb un canal a l'intradós de tot el marc, una a cada cara, i amb dues més de cegues que les flanquegen; en un pis inferior n'hi figura una altra de similar però més petita.
Situació: adossat a l'angle sud-est de la capçalera encarada a llevant.
Alçada: 23'60 metres.
Esveltesa: 4

LES FONTS Mare de Déu del Roser
Altitud: 239 metres. Municipi de Terrassa

Església aixecada el 1951. Consta d'una nau rectangular amb dos passadissos laterals i capçada a ponent per un absis semicircular. El frontis té un porxo amb cinc arcades de mig punt incorporat als baixos; a la seva part central, destacant del mur emblanquinat, hi té una franja de maó vist vermellós amb una rosassa a mitja alçada i, sobresortint per damunt de la cornisa angular, flanquejat per dos pinacles de bola, un pinyó amb fornícula i imatge de la patrona. Els seus murs del frontis i els laterals estan arrebossats i pintats de blanc; es troba rodejada de jardinets.
Arquitecte: Joan Baca Reixac, terrassenc.

Campanar coetani del temple. Té planta quadrada (3'25 x 3'25 m) i està coronat per una cornisa i una teulada piramidal. La cel·la queda oberta amb finestrals d'arc de mig punt amb un petit balcó de baranes metàl·liques davant de cadascun d'ells; n'hi ha dos al nord i un a cadascun dels altres tres costats. Els seus murs, com en la resta del temple, estan arrebossats i pintats de blanc.
Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-est de la façana principal orientada a llevant.
Alçada: 15’16 metres.
Esveltesa: 4,6

MATADEPERA La Degollació de Sant Joan Baptista
Altitud: 423 metres.

Església d'estil neogòtic amb detalls modernistes aixecada entre el 1910 i el 1931, beneïda el

1917. Consta d'una nau rectangular de quatre trams amb dos passadissos laterals, transsepte, cor damunt el primer tram i un absis poligonal de cinc costats englobat dins d'unes dependències que tanquen l'església amb una capçalera recta. El frontis té un portal rectangular sota arcuacions apuntades, una rosassa a mitja alçada, un fris d'arcuacions cegues i la cornisa angular amb una creu de pedra al cim; flanquegen el portal el cos del campanar a l'esquerra i una finestra apuntada amb bordó angular a la dreta que es corresponen cadascun d'ells als passadissos laterals.

Dimensions: la nau central fa 26'70 x 6'00 metres, respectivament de llargada i amplada; el transsepte en fa 13'60 x 5'60; l'amplada total de la fàbrica és la mateixa que el transsepte i inclou els passadissos i els altars laterals.

Arquitecte: Bonaventura Bassegoda i Amigó (1862-1940); mestre d'obres: Josep Duaigues i Panadès

Campanar aixecat entre el 1901 i el 1904 en estil modernista i amb detalls neogòtics. Té un primer alt cos de planta quadrada (4'40 x 4'40 m) amb els murs arrebossats i emblanquinats i les cantoneres de maó vist lleugerament destacades a manera de lesenes; un sòcol de pedra grisenca de les pedreres locals decora els seus baixos. El segon i el tercer cossos, separats per una motllura, tenen paraments de maó vist vermellós; en el segon s'hi obren òculs calats, un a cada costat. La cel·la situada al tercer cos té quatre finestrals apuntats, un a cada cara amb una motllura a l'arrencada dels arcs; una esfera horària es troba situada a la part alta del segon cos. Està coronat per una gran cornisa sobre mènsules i una teulada de quatre vessants;

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-est del frontis.

Alçada: 24'00 metres.

Esveltesa: 5,4

MONTCADA Santa Engràcia

Altitud: 25 metres. Municipi de Montcada i Reixac

Església aixecada cap el 1956 en estil eclèctic i amb aires neoromànics. Consta d'una nau rectangular amb dos passadissos laterals separats per arcs formers de mig punt damunt esvelts pilars; està capçada per un absis semicircular. Té cor i atri. El frontis té un portal neoromànic atrompetat en arquivoltes de mig punt que descansen en fines columnetes adossades als muntants; a banda i banda hi figuren sengles òculs i, per coronament, una cornisa horitzontal motllurada per damunt de la qual s'aixeca un alt campanar. Els seus murs tenen paraments de pedra blanca.

Arquitecte: Serra.

Campanar del 1956 amb els murs recoberts de plaques de pedra artificial blanquinosa; avui (2000) es troba en un cert mal estat i sembla que està a punt de seguir un procés de recuperació. Té planta quadrada (7'00 x 7'00 m) fins al coronament de la cel·la sobre de la qual s'alça una torrella octagonal irregular que en té a sobre una altra de quadrada amb una creu de formigó al cim (inclosa en el càlcul de l'alçada). L'estructura de tots els cossos presenta unes cantoneres arrodonides i ressaltades a manera de lesenes que s'eleven més que els murs com si fossin pinacles on hi ha representades creus en relleu. Unes vidrieres de colors en les finestres calades recorren els murs de dalt a baix. La cel·la té tres finestres d'arc de mig punt a cada cara. Per la seva alçada i estructura fantasiosa se l'anomena, popularment, "la Giralda borda".

Situació: s'aixeca al centre dels peus de la nau com a prolongació de la façana principal orientada a llevant.

Alçada: 47'50 metres.

Esveltesa: 6,7

PALAU-SOLITÀ I PLEGAMANS Santa Maria de Palau-solità
Altitud: 150 metres. La Sagrera

Església romànica del segle XII (1122) modificada en temps posteriors. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de maó moderna i és de pedra vista en una zona curta als peus del temple; descansa damunt tres arcs torals de mig punt; té dues fondes capelles enfrontades a manera d'un transsepte; la de l'esquerra té aspecte neoclàssic i queda coberta per una cúpula sobre petxines; a la capçalera dues fondes capelles estan situades a banda i banda de l'altar major; queden cobertes per teginats senzills de dos vessants. El frontis té un portal dovellat de grans peces en arc de mig punt i un òcul a la part alta sota mateix de la cornisa angular que correspon a una teulada de dos vessants. Els seus murs exteriors tenen paraments de carreus bastos mitjans i petits disposats en filades, clars i rogencs barrejats; per l'interior són bastos i poc picats.

Dimensions: 25'77 x 5'26 x 7'65 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. El transsepte en mesura 17'45 x 4'37 x 5'10.

Guarda un retaule del segle XVI del Mestre d'Artés originari de València; un antependi o frontal d'altar del segle XVII obrat amb ceràmica per Llorenç Pasollas.

Campanar merament funcional del segle XVI. Té planta gairebé quadrada (4'50 x 4'25 m) i està coronat per una minsa cornisa i un terrat amb barana de merlets esglaonats. Una motllura es troba a la base de la cel·la i a les seves parets nues només hi destaca una modesta finestra rectangular al dessota de la motllura. Els seus murs tenen paraments de petits carreus irregulars de pedra clara i rogenca, barrejats, i panys de maçoneria. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc rebaixat, una a les cares sud i oest, dues a llevant, i no cap al nord. Hi pengen dues campanes grans i dues de petites; la més gran és el 1962, porta el nom de *Josepa-Montserrat-Joana* i pesa uns 100 quilos; una altra del 1674 en pesa 90; dues de petites, una del 1846 de 72 quilos, l'altra del 1847, 53.

S'entra al campanar per una petita porta oberta a l'exterior a la banda frontal. Per una escala de cargol sobre voltes helicoïdals d'obra de 57 graons de maó i rajola basta es puja fins a la cel·la coberta per una volta sobre dos nervis units en una clau de volta. Per una escala de gat i a través d'una trapa s'accedeix al terrat.

Situació: adossat al mur de ponent proper al frontis encarat a migdia, en l'angle format pel mur lateral i el fals transsepte.

Alçada: 21'56 metres.

Esveltesa: 4,8

PALAU-SOLITÀ I PLEGAMANS Sant Genís de Plegamans
Altitud: 140 metres. Carrer de Dalt

Església amb aires neogòtics aixecada el 1942 i completada el 1945. Consta d'una nau rectangular capçada a tramuntana per un absis poligonal de set cares. Precedeix el frontis un porxo del 1998 amb una teulada d'un sol vessant que descansa en tres arcs de mig punt i pilars; sota d'ell hi ha obert el portal rectangular amb marc de pedra blanca; a banda i banda d'aquest porxo hi ha aixecats el campanar a la dreta i el baptisteri a l'esquerra, tots dos de planta poligonal de vuit costats que es destaquen del conjunt frontal; per damunt del porxo s'hi aixeca el mur del frontis on és visible una gran rosassa motllurada i calada; està coronat per una cornisa angular motllurada amb un fris de denticles al seu dessota i una creu metàl·lica al cim. Els seus murs vermellosos amb paraments de maó vist formen un conjunt harmònic.

La nau, sense altars laterals, amb murs pintats de blanc, té, a banda i banda, tres finestrals que per l'interior estan tallats en pedra grisenca amb formes goticitzants i amb aparença triforada. La coberta teginada està formada per tres plans, un central horitzontal i dos de laterals amb inclinació. L'absis té coberta goticitzant de nervis units per dues claus de volta ja que té dos trams, el davanter força estret. També té obertures en cada costat de marcs de pedra grisenca i amb aparença gòtica. Un cor alt als peus del temple descansa en un embigat de fusta; la seva barana també de fusta té obertures calades.

Dimensions: 26'45 x 10'00 x 14'41 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Arquitecte: Isidre Puig i Boada.

Guarda unes pintures murals a l'absis de Jaume Busquets.

Campanar neogòtic acabat el 1992, exempt, nomes unit per la base amb el temple. Té planta octagonal amb un perímetre de 15'20 metres i amb costats de 1'90; els seus caires estan recorreguts de dalt a baix per bandes de secció quadrada. Està coronat per una cornisa angular a cada costat i una agulla octagonal de rajoles vidriades fent un dibuix geomètric de color clar en un fons fosc; té un pinacle de bola al cim. La cel·la queda oberta amb una estreta i allargassada finestra d'arc de mig punt a cada costat; una motllura es troba sota d'ella i una altra a la part baixa del campanar coronant el primer tram; unes esferes horàries decoren alguns dels seus costats sota de la cel·la. Els seus murs tenen paraments de maó vist vermellós amb un sòcol baix de formigó.

Una escala de cargol de 105 graons de totxo amb un primer tram arrebossat puja arrapat als murs i a uns envans de força gruix que tanquen l'ull central. La cel·la conté una gran campana penjada al centre d'una biga de ferro; és del 1942; i dues campanes petites, una d'abans del 1936, penjades també de bigues. Totes elles hi foren instal·lades entre el 1990 i el 1991.

Situació: angle sud-est del frontis, lleugerament exempt, tot i que no ho sembla perquè la separació és escassa.

Alçada: 36'15 metres.

Esveltesa: 7

POLINYÀ Sant Salvador

Altitud: 158 metres.

Església acabada el 1792. Consta d'una nau rectangular de tres trams, un d'ells amb un cor alt amb barana metàl·lica sobre un arc rebaixat i pis horitzontal embigat; està coberta amb una volta de canó de mig punt damunt dos arcs torals i un mur que tanca i sosté el cor; el presbiteri i la capçalera són rectes. El frontis orientat a migdia el constitueix el mur lateral d'una antiga església romànica la nau de la qual es conserva com a atri; el portal actual en arc de mig punt dovellat es troba obert en el mur lateral de migdia d'aquesta antiga església romànica; una rosassa es troba al mur frontal de la nova església per damunt i al darrere de la teulada de l'antiga; el seu coronament consisteix en una senzilla i minsa cornisa angular i una creu al cim.

L'antiga església del segle XI modificada al XII (1122) situada transversalment davant de l'església actual consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó seguit damunt un arc toral de mig punt proper a la capçalera; està capçada per un absis romànic semicircular decorat per fora amb lesenes i arcs cecs; internament hi ha pintures al fresc amb representacions típicament romàniques.

Dimensions d'una i altra nau; les de l'església romànica: 19'27 x 4'14 x 5'79 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; les de l'església actual: 19'11 x 8'80 x 12'91 metres; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 13'23 metres.

Guarda, a la capçalera de l'església romànica, a llevant, des de l'arc toral fins al fons de

l'absis, unes pintures del segle XII conservades *in situ*; altres foren traslladades al Museu Diocesà; representen la *Vida de Jesús*, des de l' Anunciació fins a la seva mort.

Campanar amb una base romànica dels segles XI-XII; la part superior fins a la cel·la seria de cap el 1700. Té planta gairebé quadrada (2'75 x 2'70 m); està coronat per una doble motllura, una minsa cornisa i un terrat amb una alta balustrada de maó. La cel·la està oberta amb finestres rectangulars, una a cada cara; hi pengen campanes. Els seus murs tenen paraments de paredat o de maçoneria amb carreus a cantoneres. Per accedir a l'interior hi ha una porta oberta a l'absis de l'atri (antiga església romànica) i s'arriba a la cel·la per una escala de cargol de pedra; des de la cel·la al terrat obert per una trapa hi ha una senzilla escala de gat.

Situació: adossat al mur lateral de tramuntana de l'antiga església romànica i al lateral de llevant de la nova en l'angle que fan aquestes dues construccions; es troba proper a l'absis romànic orientat a llevant.

Alçada: 19'02 metres.

Esveltesa: 7

RIPOLLET Sant Esteve

Altitud: 78 metres.

Església que conserva restes romàniques del temple primitiu com l'absis semicircular del segle XII i la nau central coberta amb una volta de canó apuntat; té dues naus laterals afegides al XVII separades de la central per grans arcs formers; un cor alt es troba als peus del temple. Té un portal rectangular renaixentista del segle XVII amb semi-columnes toscanes adossades als muntants, un entaulament senzill i un frontó triangular; a mitja alçada del frontis hi figura un òcul circular i, al capdamunt, la cornisa angular amb una creu metàl·lica al cim. Està bastida amb murs de paraments de petits carreus irregulars matussers alineats en filades.

Campanar modernista aixecat el 1892. Té un primer alt cos de planta quadrada (4'46 x 4'40 m) amb la base un xic més ampla que els pisos superiors; al capdamunt d'aquest cos hi ha la cel·la ubicada en una torrella octagonal coronada per un terrat amb barana de merlets fantasiosos i amb ferro forjat. La cel·la queda oberta amb finestrals rectangulars, un a cada costat, coronats per un petit frontó apuntat amb un petita finestra en creu; hi pengen campanes; unes finestres en arc de mig punt remarcat per un bordó es troben en els pisos inferiors obertes a cada cara. Els seus murs dividits per franges horitzontals de maó en diversos pisos tenen els paraments arrebossats; unes àmplies cantoneres fan jocs geomètrics de maó vist; el cos de la cel·la també és de maó; sota d'ell hi ha les esferes d'un rellotge visibles a les quatre cares. Damunt el terrat hi ha una bella estructura metàl·lica que sosté dues petites campanetes pels tocs horaris; no ha estat inclosa en la mesura de l'alçada del campanar per ser un element que es troba al seu damunt.

Per l'interior hi puja una escala de pedra arrapada als murs i amb un ull central fins al primer pis; després no deixa cap ull i arriba fins a la cel·la; des d'ella, per una escala de gat i una trapa o obertura rectangular no coberta, es pot sortir al terrat.

Situació: adossat a la façana principal, a ponent, fent angle recte amb ella al sud-oest.

Alçada: 27’23 metres.

Esveltesa: 6,1

RUBÍ Sant Pere

Altitud: 123 metres.

Església d'origen romànic (segles XI i XII) amb elements aprofitats del segle X; reformada al segle XVI i ampliada el 1884; encara conserva alguns elements romànics i gòtics de les antigues construccions. Del romànic és la façana principal a ponent amb una finestra geminada a mitja alçada amb elements preromànics i arcs cecs sota la cornisa angular; la portalada romànica és del segle XIII a base d'una arcada de mig punt amb grans dovelles rodejada de dues fines motllures que descansen en unes fines columnetes; es troba lleugerament descentrada cap a la dreta. Consta d'una nau coberta amb una volta de canó apuntat romànica fins al transsepte; l'acompanyen dos passadissos laterals, un absis semicircular i un transsepte modern amb cúpula semiesfèrica al creuer damunt d'un tambor circular. El mur del frontis té un parament de petits carreus matussers disposats en filades uniformes; la façana lateral de migdia presenta paraments de maçoneria i paredat; en ella, a l'extrem del transsepte, hi té una nova portalada amb tres arcades de mig punt ben dovellades amb imposta damunt un portal rectangular que deixa un timpà obert; a mitja alçada hi figura un òcul circular atrompetat i al capdamunt una cornisa angular amb un fris d'arcs cecs al dessota.

Arquitecte: Antoni Casadamunt per l'ampliació del 1884.

Guarda relleus que formaven part d'un gran retaule barroc de cap el 1605 que representen escenes de *Jesús Infant* i de diversos sants; el retaule era obra de Francesc i Jaume Rubió.

Campanar dels segles XV i XVI amb modificacions posteriors. Té planta quadrada (4'50 x 4'50 m) i està dividit en tres cossos de perímetre gradualment descendent; està coronat per una cornisa i un terrat amb barana de carreus. La cel·la queda oberta amb dos finestrals d'arc de mig punt als dos costats nord i sud, i un als altres dos; hi pengen campanes. Un sòcol, que sobresurt lleugerament, té un parament de carreus matussers i irregulars; la resta dels murs tenen paraments de paredat amb carreus a cantoneres. Té les parets nues només amb una esfera horària a la part alta visible a les quatre cares, una finestra sagetera a mitja alçada a la cara sud i una porta petita a la seva base en aquest mateix cantó.

S'accedeix a l'interior del campanar des del cor per una escala de pedra que segueix fins a la cel·la; des d'allí, amb una escala de mà de fusta, es pot sortir al terrat per una trapa; sobre el terrat hi ha una estructura metàl·lica amb unes campanetes pels senyals horaris.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest de la façana principal orientada a ponent.

Alçada: 25'00 metres.

Esveltesa: 5,5

SABADELL Puríssima Concepció

Altitud: 200 metres. Centre

Església aixecada en el segle XIX; la primera pedra fou posada del 1879; s'acabà el 1885 amb aires neoclàssics i detalls neoromànics. Consta de tres naus rectangulars de sis trams, les laterals gairebé passadissos; la nau major capçada a tramuntana per un absis semicircular prolongat per un tram curt preabsidal està coberta amb voltes de llunetes; les laterals ho estan amb voltes bufades; descansen sobre sis arcs torals de mig punt que, al seu torn, ho fan sobre columnes adossades als pilars de separació de les naus; també tenen columnes adossades als altres costats; les columnes amb allargassats capitells combinen l'estil jònic amb elements florals; els arcs formers també són de mig punt. Un cor alt amb una barana de pedra amb obertures trevolades en creu descansa en un arc rebaixat i una volta de llunetes; es troba damunt l'atri i ocupa el tram inicial. Damunt les naus laterals s'hi aixequen unes galeries obertes per finestrals geminats en arc de mig punt; avui queden ocupades per unes estances dedicades a museu i arxiu parroquial; altres

s'aprofiten per les activitats pastorals. La nau central, damunt les galeries laterals, hi té oberts grans òculs vidriats, quatre per banda.

El frontis presenta una gran portalada en arc de mig punt amb motllures, tot en pedra blanca que destaca sobre els murs arrebossats i pintats en color rosa tirant a morat; a mitja alçada hi té una galeria de finestres en arc de mig punt damunt una motllura, també en pedra blanca i, sobre d'ella, un gran marc rectangular amb una rosassa motllurada i calada al centre; la recobreixen dues arcades de mig punt sobre fines columnetes; al damunt segueix amb un fris d'arquets cecs i una cornisa, igualment en pedra blanca; hi sobresurt el campanar. Els murs laterals estan reforçats per robustos contraforts de formigó i el conjunt, llevat de la façana arrebossada i pintada, mostra paraments de maçoneria.

Dimensions: 42'36 x 9'84 x 17'37 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons dels altars laterals arriba als 19'22 metres. La llargada inclou la fondària de l'atri de 5'67 metres.

Arquitecte: Miquel Pasqual i Tintorer, mestres de cases Ramon Picart i Feliu Vilora

Guarda un gran conjunt d'obres d'art com la imatge gòtica del segle XIV de *La Mare de Déu de Riusec* de 20 cm d'alçada ubicada en la capella de l'Acolliment; en els altars laterals s'hi troben pintures de l'artista de Sabadell Antoni Vila Arrufat (1894-1989); un mosaic (1959) de J.M. Brull i Pagès i una escultura de *Jesús Natzarè* (1959) del mateix artista; altres són de Francesc Juventeny (1964), Ricard Marlet (1944), i la gran talla de *La Puríssima* al fons de l'absis obra de l'escola dels salesians del 1941.

Campanar neorenaixentista del 1892-93 de base quadrada (5'40 x 5'40 m) visible en sobresortir de la façana; té un segon cos octagonal on s'hi ubica la cel·la amb finestres d'arc de mig punt de 3'50 metres d'alçada, una a cada cara alterna; al seu damunt s'hi aixeca una torrella circular oberta amb finestretes d'arc de mig punt a tot el seu perímetre i una cúpula de rajola vidriada blava i blanca. Els seus murs estan arrebossats i pintats com la façana en color rosa tirant a morat. Una esfera horària és visible a la cara frontal en el cos quadrat.

A l'interior s'hi va per una escala que surt d'un portal obert a l'esquerra entrant al temple; una escala ampla de graons de pedra grisa i sòlida barana metàl·lica amb un ample ull central puja sobre voltes catalanes arrapada als murs fins arribar a l'alçada de les galeries laterals i del cor. Allí, en un primer replà, hi ha oberta una porta que dóna a una gran estança per la banda de llevant en la qual hi puja una altra escala, més estreta que l'anterior, arrapada també als murs que entra finalment al centre del campanar on segueix pel seu cos poligonal fins arribar a la cel·la on hi ha penjades quatre campanes del 1941 foses a Olot; la gran de 1030 quilos de nom *Montserrat*, les altres de 600, 223 de nom *Concepció-Ramona* i de 120. Des de la cel·la, per una escala de cargol de graons de fusta i estructura i barana metàl·liques s'accedeix a una estança superior, circular, coberta per una volta semiesfèrica i oberta per una rastellera de petites finestres en arc de mig punt.

Situació: damunt els peus del temple, al centre de la façana principal orientada a migjorn.

Alçada: 45'00 metres. Les fonts locals li donen, però, una alçada de 42 metres.

Esveltesa: 8,3

SABADELL Sagrat Cor

Altitud: 200 metres. Can Oriac

Església moderna. Consta d'una nau rectangular precedida d'un porxo cobert per una teulada sobre fines columnetes metàl·liques que aixopluguen un portal rectangular. Els seus murs tenen paraments de maó vist vermellosos. Una gran creu adossada a la façana principal sobresurt de manera destacada. Les dependències parroquials queden ubicades sota la nau en aprofitar el

desnivell dels terrenys on s'aixeca el temple.

Arquitecte: Gabriel Bracons i Silva.

Campanar amb so elèctric (sense campanes). Té planta rectangular (3'06 x 5'28 m) amb les cares laterals còncaves; els seus murs tenen paraments de formigó pintats de blanc intens; té la coberta plana i una esfera horària en les cares laterals de la suposada cel·la juntament amb petites obertures rectangulars disposades en quatre fileres; altres grans obertures rectangulars frontals estan disposades de dalt a baix des de mitja alçada fins al capdamunt.

Situació: posició exempta entre el porxo i el frontis en l'angle nord-oest d'aquesta façana.

Alçada: 28'31 metres.

Esveltesa: 5,3

SABADELL Sant Feliu

Altitud: 200 metres. Centre

Església neogòtica aixecada entre el 1910 i el 1914. Consta de tres naus rectangulars de nou trams coberts amb voltes de creueria; estan separades per arcs formers de quatre metres de llum que descansen damunt esveltes columnes fasciculades; en el tram situat als peus de la nau hi ha un cor alt sobre una volta i un arc rebaixats; l'absis gòtic poligonal, a llevant, consta d'onze costats i té girola. En el subsòl queden restes de l'església primitiva romànica de Sant Salvador. La capella lateral del Santíssim és l'únic testimoni de l'anterior temple gòtic del 1420.

El frontis està dividit en tres zones, les dues laterals lleugerament més avançades i amb uns amplis marcs de petits carreus ben escairats en pedra grisa i fosca i mur arrebossat i emblanquinat amb tres finestres estretes i allargassades en tres nivells; la central està formada per un mur arrebossat i pintat en un to blanquinós; en ella s'hi obre la portalada recoberta per un gablet; és d'estil gòtic amb estretes arcades apuntades que envolten el portal rectangular i que deixen un timpà amb una imatge amb dosseret; a banda i banda, hi ha obertes unes finestres estretes d'arc apuntat també amb petits gablets; al damunt de la portada hi ha un gran finestral quadriforat d'arc apuntat amb traceries, atrompetat i recobert per un bordó sobre mènsules; per coronament, una cornisa angular hi té una creu metàl·lica al cim.

Dimensions: 55'58 x 10'58 x 19'57 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 20 metres; els tres metres de fondària del cancell queden inclosos en la llargada total.

Arquitectes: Enric Sagnier (1858-1931) en fou l'iniciador i Francesc Folguera (1891-1960) l'acabà.

Guarda unes pintures murals de *La Vinguda de l'Esperit Sant* sobre els apòstols a banda i banda del presbiteri; són obra del sabadellenc Joaquim Busquets i Guart acabades a finals del 1999.

Campanar barroc aixecat entre el 1724 i el 1745. Té planta octagonal amb costats de 3'87 metres; externament queda dividit per motllures en quatre cossos de perímetres descendents de forma discreta; llevat de la base, els altres tres cossos tenen les cantoneres lleugerament ressaltades; formen plafons rectangulars amb uns ressalts que es troben sota motllures; està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada. Els seus murs mostren paraments de paredat amb cantoneres de carreus. L'últim cos, el de la cel·la i la balustrada, són de maó vist. La cel·la està oberta per vuit finestrals en arc de mig punt sobre senzilles impostes, un a cada costat. Hi pengen la *Campana de les Hores* de 1001 quilos fosa per Barberí d'Olot (obra modernista de l'artista Joan Vila Cinca; *campana 1*, de 655 quilos fosa el 1940 per Murua (Vitoria) (campana romana molt poc habitual a terres catalanes; és la tercera coneguda després de les dues majors de la Catedral de

Solsona); *campana 2*, de 1001 quilos fosa el 1941 per Murua; *campana d'Antoni Tàpies*, ubicada al Racó del Campanar i fosa el 1994 per Barberí a Riudellots de la Selva; *campana dels quarts menor* ubicada al terrat, de 72 quilos, fosa el 1856; *campana dels quarts major*, ubicada al terrat, de 199 quilos, fosa el 1856.[4] El cos situat sota la cel·la també té finestres en arc rebaixat a cada cara, però cegues; un òcul es troba en el cos de sota; està obert en la cara que dóna a ponent.

Per l'interior hi puja una escala sobre voltes catalanes arrapada als murs i amb un ull central.

Arquitecte: mestre d'obres Juan Garrido.

Situació: adossat a la façana lateral de migdia, en l'angle que aquesta forma amb la capella fonda que en sobresurt.

Alçada: 39'00 metres.

Esveltesa: 4

SABADELL Santíssim Salvador

Altitud: 200 metres. Plaça Sant Salvador

Església iniciada el 1934 i acabada entre el 1948 i el 1953; té aires neoromànics. Consta de tres naus rectangulars, transsepte, cimbori amb cúpula inclosa, porxo frontal i lateral; les cobertes de les tres naus presenten embigats horitzontals amb cassetons i les tres naus es comuniquen a través d'arcs formers de mig punt damunt fines columnes. Els seus murs tenen paraments de petits carreus de pedra procedent de voreres dels carrers de la ciutat i aprofitats quan van treure'ls en fer-s'hi obres de renovació; una cornisa motllurada damunt permòdols recorre les seves façanes.

Dimensions: 23'14 x 10'54 x 12'26 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; el transsepte fa 19'91 de llargada i 6'17 d'amplada i la cúpula al creuer arriba al 20'62 metres.

Arquitecte: Francesc Folguera i Grassi (1891-1960).

Guarda unes escultures modernes de Camil Fàbregas Dalmau.

Campanar neoromànic coetani del temple; es troba exempt, unit al porxo frontal. Té planta gairebé quadrada (5'40 x 5'70 m); està coronat per una cornisa decorada amb permòdols i una teulada piramidal baixa. La cel·la queda oberta amb finestres geminades a cada cara; al seu dessota unes esferes horàries es veuen a cada cara; en els pisos baixos hi ha unes finestretes en dos nivells; tant la cel·la com aquestes finestres baixes tenen campanes penjades. Els seus murs tenen paraments de carreus irregulars de pedra clara lleugerament groguenca.

Situació: exempt, proper a l'angle sud-est de la façana principal.

Alçada: 25'00 metres.

Esveltesa: 4,3

SABADELL Sant Julià d'Altura

Altitud: 303 metres. Als afores de la població, carretera de Matadepera.

Església amb restes preromàniques del segle X en l'absidiola lateral al nord i romàniques del segle XI visibles en els murs de ponent i tramuntana; fou reformada als segles XIV i XV en gòtic com és visible en el mur de migdia on hi ha la portalada gòtica i al XVII (1611) quan s'aixecà el cimbori de set metres de diàmetre amb cúpula i cupulí sobre el presbiteri. Consta d'una nau rectangular de quatre trams i d'un absis quadrat per capçalera de la mateixa amplada que la nau avui coberta amb un sostre de biguetes. Els seus murs tenen paraments de paredat arrebossat. El portal de pedra en arcs de mig punt està obert al mur lateral de migjorn.

4. Dades sobre campanes facilitades per Francesc Llop i Bayo.

Dimensions: fa 22'70 metres de llargada i 6'40 d'amplada; des del fons de les capelles laterals l'amplada arriba als 8'60 metres i el sostre es troba a una alçada de 6'55 metres.

Campanar amb una base romànica i un cos baix del segle XV; té planta quadrada de 6'90 metres de costat; un segon cos octagonal és del segle XVII (1693). La cel·la ubicada en el segon cos queda oberta amb grans finestrals en arc de mig punt, un a cada cara alterna; hi pengen campanes. La coberta és plana; té una motllura a l'arrencada dels arcs dels finestrals i una altra situada entre els dos cossos com a únic element que trenca la nuesa de les seves parets. Els seus murs tenen paraments de paredat arrebossat de pedra rogenca amb una base de carreus ben escairats i alineats.

Situació: damunt els peus del temple, a ponent, fent angle al nord-oest.

Alçada: 21'00 metres.

Esveltesa: 3

SABADELL Sant Oleguer

Altitud: 200 metres. Passeig Gaudí, 2

Església neoromànica aixecada entre el 1960 i el 1961. Consta de tres naus rectangulars amb el frontis encarat a ponent precedit d'un porxo amb una teulada d'un sol vessant damunt de cinc arcs de mig punt sobre pilars al davant i dos més, un a cada lateral; descansen en un podi amb graderies al seu davant. Té transsepte i un baptisteri situat a la dreta del frontis. Els arcs de mig punt del porxo i els murs del baptisteri són de pedra calcària groguenca; el mur del frontis està arrebossat i pintat de blanc amb finestres de totes mides en arc de mig punt obertes per damunt del porxo; està coronat per una cornisa angular amb un fris de petits arcs cecs al dessota.

Guarda unes pintures a l'altar major, als laterals i al baptisteri de Fidel Trias i Pagès, pintor local.

Campanar neoromànic coetani del temple. Té planta quadrada (5'24 x 5'24 m); està bastit amb murs de paraments amb carreus de pedra calcària; té un cos compacte a la base i quatre més senyalats per frisos d'arcs cecs; queden oberts amb dues finestres d'arc de mig punt per banda a cadascun d'ells; les cantoneres estan ressaltades a manera de lesenes; queda coronat per una destacada cornisa i una teulada piramidal al dessota de la qual hi figura una darrera estança amb finestretes triforades, dues per banda. En el cinquè pis, de més alçada que els altres, s'hi ubica la cel·la on hi pengen campanes; al seu damunt hi figura una gran esfera horària visible per les quatre cares.

Situació: adossat al braç esquerre del transsepte pel costat de tramuntana.

Alçada: 27'30 metres.

Esveltesa: 5,2

SABADELL Sant Vicenç

Altitud: 200 metres. Jonqueres; avinguda de l'11 de Setembre, 160

Església iniciada el 1886 i que no ha esta acabada fins el 1999; va veure la major part de la seva construcció entre el 1904 i el 1907 i després de la guerra civil entre el 1945 i el 1954 en què s'hi va fer una ampliació. Consta d'una nau rectangular, transsepte, alt cimbori octagonal, atri i un absis semicircular per capçalera. Els seus murs tenen paraments de maó vist i paredat; els de la façana principal i els de les dues torres que la flanquegen estan arrebossats i pintats de groc pàl·lid; les torres tenen planta rectangular (6'14 x 4'75 m); estan destinades, la de la dreta, per a un segon

campanar i ha acabat sense completar-se; està coberta amb una teulada de quatre vessants amb destacada cornisa i unes finestres geminades als pisos. La torre del sud-est fa de campanar amb armadura metàl·lica al terrat per sostenir campanes.

Arquitectes: Joan Abril i Guanyabens, de Mataró, Josep Vila i Juanico, de Sabadell mateix i Xavier Sauquet.

Campanar de l'any 1907, deixat a mig fer, reprès el 1917 i acabat el 1999. Té planta rectangular (6'14 x 4'75 m) i està coronat amb una cornisa motllurada i un terrat damunt del qual s'hi aixeca una armadura de ferro amb campanetes (no tinguda en compte en calcular l'alçada). La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi penja alguna campana. L'esfera d'un rellotge es troba sota d'ella. Els seus murs estan arrebossats i pintats en un to groguenc; les cantoneres queden ressaltades a manera de lesenes.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest del frontis orientat a ponent.

Alçada: 26'50 metres.

Esveltesa: 4,3

SANT CUGAT DEL VALLÈS Parròquia de Sant Pere, antic monestir benedictí.

Altitud: 124 metres.

Església romànica i gòtica iniciada el 1134 i acabada al segle XIV. Consta de tres grans naus rectangulars de cinc trams, dos d'ells, els dos propers a la capçalera, queden coberts per voltes de creueria senzilles damunt arcs torals i formers de mig punt; tres trams més ho estan amb volta de creueria ben resolta sobre arcs torals apuntats; estan capçades per tres absis, el central semicircular, gòtic, aparentment poligonal, i els laterals romànics semicirculars amb decoració llombarda. En el tram segon s'hi aixeca un cimbori octagonal romànic damunt trompes; a partir d'aquest punt ja és gòtic amb un tambor octagonal i a la cúpula amb finestrals gòtics calats, un a cada cara, i un petit campanar quadrat de dos pisos al capdamunt que queda coronat per una agulla piramidal de rajoles en ziga-zaga grogues i negres. Entre els contraforts que apuntalen la façana sud s'hi van ubicar unes capelles gòtiques al segle XIV.

La façana principal del segle XIV té una gran portalada gòtica atrompetada amb onze fines arcades apuntades damunt minses impostes i fines columnetes; el portal rectangular està dividit en dos por un mainell central i té el timpà nu, amb només una imatge petita damunt una peanya a la seva base; dos contraforts flanquegen la portalada i divideixen el frontis en tres zones; a la central s'hi troba damunt la portalada una gegantina rosassa d'onze metres de diàmetre, una de les més grans de Catalunya, amb un ric calat; a les laterals també hi ha dues rosasses calades més petites a mitja alçada; una minsa cornisa horitzontal emmerletada corona tota la façana.

De l'antic monestir es conserva un gran **claustre** de dos pisos; l'inferior romànic fou iniciat el 1190; té planta rectangular (36 x 40 m) que tanca un pati gairebé quadrat de 30 x 30 metres aproximadament, amb doble columnata i 144 capitells figurats d'Arnau Cadell o Gatell, escultor que signa i s'autoretrata en el capitell adossat al pilar nord-oriental; la seva obra és d'un estil romànic tardà (1190 en endavant); el pis superior és renaixentista (s. XVI). Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats de pedra groguenca. Excavacions del primer terç del segle XX hi han descobert restes d'una esglesiola paleocristiana d'entre els segles V i VII.

Dimensions del temple: 51'55 x 10'00 x 18'97 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus en fa 23'40; l'amplada està calculada fent la mitjana de la de la capçalera i la dels peus, ja que en aquest punt és una mica més reduïda; des del fons de les capelles laterals l'amplada és de 30'40 metres.

Guarda, entre altres obres d'art, un retaule gòtic de *Tots Sants* de Pere Serra del segle XIV a l'absis de la dreta; l'escultura de *Sant Cugat* (1941) a l'altar major d'Enric Monjo (1895-1976); a la capella de Sant Benet, segona a la dreta; escultures del segle XVII de Francesc Santacruz i pintures de Pasqual B. Savall (1688-1704); una pica baptismal del 1572 amb belles decoracions en relleu a les seves vuit cares i amb un peu igualment decorat; un retaule renaixentista (1552) de *Sant Miquel*; el sepulcre de l'Abat Odó amb una imatge del difunt en gran relleu, obra del segle XIV; una imatge romànica de *La Mare de Déu del Bosc* d'inicis del segle XIII. Té orgue.

Campanar amb un primer cos de planta quadrada (7'30 x 7'30 m) del segle XI (inici el 1063) amb decoració llombarda (fris d'arcs cecs i lesenes) fins a mitja alçada; la resta fins a la cel·la és del segle XII. Queda completat amb dues torrelles superposades al capdamunt, una és del XVI i la superior del XVIII (1759-1761). Està coronat de merlets tant al terrat de la gran torre com a les dues torrelles. La cel·la queda oberta amb dos finestrals d'arc de mig punt a cada cara; hi pengen quatre campanes litúrgiques dels anys 40 del segle XX i, pel que fa a les horàries, n'hi ha dues del 1623. Les torrelles tenen una finestra a cada cara. S'accedeix a la cel·la per l'interior per una escala de cargol d'obra sense eix. Té una lleugera inclinació cap a la banda de migdia; sembla que el desplom arriba als 70 centímetres. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats

Situació: adossat a la façana lateral sud en el tram segon.

Alçada: 54'11 metres, segons els meus càlculs; amb tot, el rector mossèn Blai Blanquer em va donar 50 metres com l'alçada que se li atribueix.

Esveltesa: 7,4

SANT FELIU DEL RACÓ Sant Feliu

Altitud: 380 metres. Municipi de Castellar del Vallès

Església d'aires neoclàssics aixecada cap el 1712 i remodelada el 1819. Consta d'una nau rectangular de quatre trams irregulars coberts amb voltes de llunetes sobre tres arcs torals de mig punt amb capçalera recta que inclou un petit presbiteri rectangular. Als laterals hi té capelles separades de la nau per arcs de mig punt damunt pilars rectangulars. Un cor alt amb barana de fusta descansa en un arc carpanell i una volta de llunetes als peus del temple. Té un portal rectangular, un òcul circular a la part superior i una minsa cornisa angular motllurada. Per l'interior, els murs estan pintats de blanc. A la banda dreta hi ha oberta una fonda capella per al Santíssim del 1874 que està coberta en el seu extrem per una cúpula semiesfèrica. Els murs exteriors del temple presenten paraments de paredat amb carreus a les cantoneres; la façana principal presenta un arrebossat lleugerament deteriorat.

Dimensions: 15'29 x 5'88 x 10'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons dels altars laterals l'amplada fa 12'92 metres.

Guarda una ara preromànica que podria ser, fins i tot, paleocristiana (segles V o VI), amb grafits i inscripcions dels preveres i feligresos de la primitiva església alt-medieval. Les pintures modernes de l'absis i de la capella del sagrament són del pintor sabadellenc Fidel Trias i Pagès.

El campanar romànic de l'antiga església de planta rectangular té al capdamunt dos pisos amb finestres geminades a cada cara, cornisa i teulada piramidal; els seus murs presenten paraments de carreus petits i irregulars; està situat darrera l'església actual. Arrenca des del terra i queda ben incorporat a l'actual capçalera. Per accedir a la cel·la amb la seva doble filera de finestres, avui cal passar per damunt la volta del temple on s'hi accedeix des del campanar neoclàssic. Un cop s'arriba a l'extrem de la capçalera hi ha una finestra baixa d'arc de mig punt des d'on es pot saltar a la cel·la tancada per sota per una base de formigó. S'han descobert recentment unes restes de pintura

romànica sota la seva cornisa. Aquest campanar es trobava aixecat al centre del frontis de l'antiga església romànica a ponent; resten també d'ella unes arcades a la banda dreta actual, l'esquerra de l'antiga església, que formaven part del porxo que precedia el temple; avui n'hi ha unes altres a l'altra banda que són modernes a imitació de les antigues.

Té una alçada de 15'50 metres.

El campanar neoclàssic de la nova església fou aixecat cap el 1829. Té un primer cos de planta quadrada (6'00 x 6'00 m) i un de segon octagonal molt alt coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada. La cel·la està oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna amb baranes de balustres; hi pengen dues campanes, *Quitèria* del 1944, i *Feliua-Margarida* del 2004 que toca les hores; al seu dessota hi ha una destacada motllura composta; algunes espitlleres il·luminen escassament els pisos inferiors. Els seus murs tenen paraments de paredat amb cantoneres de maó vist. Pel seu interior hi puja una escala estreta amb graons de totxo, sobre voltes, arrapada a la paret, barana escassa de fusta i un ull central; els murs interiors són de maó vist. La cel·la té un sostre d'obra i en ell hi ha oberta una trapa que comunica amb el terrat; s'hi accedeix per una escala metàl·lica adossada al mur i protegida per anelles metàl·liques.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-est de la façana principal orientada a llevant.

Alçada: 25'75 metres.

Esveltesa: 4,3

SANT LLORENÇ SAVALL Sant Llorenç

Altitud: 465 metres.

Església barroca aixecada al segle XVIII, consagrada el 1771, ampliada al segle XIX i refeta cap el 1945 després dels desperfectes soferts en la guerra civil del 1936. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó damunt cinc arc torals de mig punt; està acompanyada de dos passadissos que comuniquen les capelles laterals; queden separats de la nau per pilars; està capçada per un absis semicircular. El frontis té un portal en arc rebaixat cobert per un ràfec de tres vessants, un gran òcul a mitja alçada i una cornisa mixtilínia amb una curvatura central convexa i altres de còncaves a les ales; quatre pinacles en forma de bola es troben disposats al seu damunt i una creu de pedra al centre; el seu mur està pintat en un to vermellós clar i té les cantoneres amb carreus vermellosos foscos; al dessota i al centre de la cornisa un esgrafiat representa dos àngels sostenint la graella on fou martiritzat el patró. Sobre la banda de ponent s'hi aixeca una torre que se suposa estava dedicada a la benedicció del terme, el comunidor, amb finestres rectangulars pels quatre costats; està coberta per una teulada piramidal de teules vidriades de color mel, verd i marró.

Dimensions: 24'00 x 4'50 x 9'00 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada total des del fons de les naus laterals arriba als 12 metres.

Guarda a l'absis i a la capella del Santíssim unes pintures de l'artista sabadellenc Fidel Trias Pagès (1918-1971) realitzades el 1959.

Campanar coetani del temple aixecat a partir del 1800 i següents; té elements decoratius al capdamunt que fan pensar en retocs fets sota la influència modernista. Té planta quadrada (3'40 x 3'40 m) i està coronat per una cornisa motllurada amb boles als angles i una coberta tronco-piramidal d'obra; per damunt d'aquesta coberta s'aixeca una torrella quadrada amb contraforts als caires i amb obertures rectangulars, una a cada cara, amb teulada piramidal de peces vidriades de color verd fosc i amb un pinacle tornejat de ceràmica al cim.

La cel·la, al tercer cos, està oberta amb dues finestres allargassades d'arc apuntat a dues de

les seves cares; hi pengen campanes; presenta una motllura a la seva base i una altra al seu damunt amb gàrgoles als angles. En el cos que es troba sobre la cel·la i ha les esferes d'un rellotge visibles a cada costat i un fris de deu finestretes per banda. Els seus murs estan arrebossats però deixen veure uns paraments de carreus ben escairats quan l'arrebossat es troba en mal estat. Per l'interior hi puja una escala de pedra arrapada als murs i que deixa un ull escàs; a la part superior l'escala és de fusta; per accedir al rellotge hi ha una escala de gat.

Situació: damunt l'ala dreta del temple a llevant, proper al frontis encarat a tramuntana.

Alçada: 25'20 metres.

Esveltesa: 7,4

SANT QUIRZE DEL VALLÈS Sant Quirze i Santa Julita

Altitud:150 metres.

Església d'origen romànic molt modificada cap a principis del segle XVIII (1701-1702) i més recentment el 1912 encara que conserva de les antigues construccions gran part dels seus murs. Consta d'una nau rectangular. El frontis té un portal amb marc rectangular de pedra blanca amb un lleuger relleu recobert per una arcada semicircular que deixa un timpà amb una petita imatge pintada, una finestra d'arc apuntat a mitja alçada i una motllura composta que separa el frontis pròpiament dit del campanar que s'aixeca al damunt. Els seus murs estan arrebossats i pintats amb un to tirant a groc.

Campanar amb una base romànica de cap a fi del segle XI i principis del XII. Té planta quadrada (7'40 x 7'40 m) el cos robust que sobresurt dels peus del temple; té un terrat al capdamunt; a sobre d'ell s'aixequen dues torrelles de perímetre més reduït una respecte de l'altra; estan coronades, igual com el terrat, de cornises i baranes de merlets esglaonats. Una esfera horària es troba a cada cara de la torrella superior. Els seus murs de pedra estan arrebossats i pintats com la resta del temple. Aprofita el mur de ponent, el del frontis, el qual sembla que deuria formar part d'una antiga església romànica i que tenia 1'80 metres de gruix; al seu damunt s'aixecava un campanar d'espadanya que encara avui, aprofitat, ha servit per bastir-hi l'actual, de manera que les seves dues finestres frontals no són altra cosa que els ulls d'aquell antic campanar.

La cel·la consta de dues grans finestres d'arc de mig punt a ponent i dues finestres més petites als laterals; igualment a la primera torrella hi ha dues finestres d'arc de mig mig punt a cada cara.

Situació: sobre els peus de la nau com una prolongació de la façana principal amb la qual forma un sol cos.

Alçada: 22'50 metres.

Esveltesa: 3

SANTA PERPÈTUA DE MOGODA Santa Perpètua

Altitud: 100 metres.

Església amb orígens romànics del segle XI modificada al XII i al XIII; en resta l'absis del segle XII orientat a llevant amb l'eix lleugerament desviat respecte del de la nau que està orientat lleugerament al nord-est; l'acompanyen dues absidioles en posició de creu obertes en el gruix dels murs en l'ample tram preabsidal. Consta de tres naus rectangulars, un pèl irregulars; la central queda coberta amb una volta de canó apuntada, amb canó de mig punt la de tramuntana i amb una coberta moderna la del sud; damunt del tram rectangular preabsidal hi ha aixecat un cimbori amb cúpula; al

seu damunt s'hi va edificar al segle XVIII l'actual campanar barroc. Té un cor alt i un porxo frontal tancat amb reixa de ferro forjat i cobert per una teulada de tres vessants sostinguda per pilars de pedra carreuada; per damunt d'ell apareix la resta del frontis amb un òcul atrompetat a mitja alçada i, per coronament, un campanar d'espadanya de dos ulls ocupats per tres petites campanes. El mur d'aquest frontis presenta un parament de petits carreus matussers ben alineats; els murs laterals tenen paraments de maçoneria; el del migdia està coronat per una estructura d'alts merlets que són les restes d'unes antigues finestres desaparegudes avui quan es va rebaixar l'alçada de la coberta. Les restes d'un campanar adossat al mur de tramuntana permeten veure'n els paraments romànics.

Dimensions: 22'50 x 4'90 x 8'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus en fa 14.

Campanar que s'aixeca damunt dels absis és obra del segle XVIII; té planta octagonal amb costats irregulars; fa un perímetre de 21'44 m; està coronat per una minsa cornisa amb gàrgoles i un terrat amb barana d'obra amb pinacles de bola als vuit angles. La cel·la queda oberta amb finestrals d'arc apuntat, dos als costats llargs i un als curts alternant-se amb costats sense obertures; els finestrals s'obren en els costats situats en creu. Els seus murs tenen paraments de paredat arrebossat amb carreus a les cantoneres. Per accedir a la cel·la hi ha dues estructures d'escales: fins al nivell de la teulada del temple hi ha una escala de cargol de fusta; des d'aquest nivell fins a la cel·la, n'hi ha una altra de pedra arrapada als murs i amb un ull central; per arribar al terrat, una curta escala de pedra hi surt per un petit edicle.

Situació: damunt el cimbori aixecat sobre l'absis orientat a llevant.

Alçada: 25'38 metres, càlcul aproximat, fet amb dificultats per ser inaccessible la base del campanar degut a les barreres arquitectòniques de la zona.

Esveltesa: 3,5

L'espadanya del frontis arriba als 13'82 metres d'alçada, i ella sola en fa 3'47.

SENTMENAT Sant Menna

Altitud: 240 metres.

Església dels segles XVII i XVIII consagrada el 1745. Consta d'una nau rectangular i de dos passadissos entre les capelles laterals que les travessen sota arcs baixos de mig punt; estan separats per robustos pilars cruciformes. La nau de quatre trams està coberta per una volta de llunetes damunt quatre arcs torals de mig punt i les capelles per voltes d'aresta. Un cor alt als peus del temple se sustenta en una estructura horitzontal que descansa en el cancell; té una barana de balustres de pedra. La capçalera, posterior al 1939, quan va en allargar-se el temple cap al nord, està formada per tres absis semicirculars, el central més gran i alt que els altres dos que acullen la capella del Santíssim a la dreta i la sagristia a l'esquerra; són la continuació de les tres capelles laterals situades a cada costat de la nau.

El frontis orientat a migdia presenta un portal rectangular amb marc de pedres rogenques, una fornícula al seu damunt amb la imatge del patró protegida per un vidre i, a mitja alçada, una rosassa amb marc de pedra rogenca. Una teulada de dos vessants cobreix la nau mentre que les capelles tenen la teulada a nivell mes baix, entre contraforts. Així com tots els murs exteriors mostren paraments de paredat, amb un sòcol cimentat de 98 centímetres d'alçada, el frontis té un arrebossat pintat de groc pàl·lid i està resseguit per una motllura horitzontal a mitja alçada que, per superar la fornícula, es corba damunt d'ella. Al cim, una alta espadanya d'un ull amb una campana corona la façana; la major part dels murs foren aixecats amb la reutilització de les pedres de l'antiga església romànica.

Dimensions: 30'50 x 11'58 x 15'22 metres respectivament de llargada, amplada i alçada;

l'amplada total des del fons de les capelles laterals en fa 20'57.

Guarda una ara paleocristiana amb grafits de l'alta Edat Mitjana trobada, amb altres restes arqueològiques, al subsol del campanar romànic; i també una pica baptismal de vuit costats gòtica damunt un peu modern; les seves cares estan decorades amb relleus a la base que representen fulles vegetals. L'absis major, en la semi-cúpula que el cobreix, hi té unes pintures (1947) de Joan Messeguer que també va pintar l'absis de la capella del Santíssim amb la representació del *Sant Sopar.*

Campanar romànic, exempt, situat a força distància de l'església, ja que pertanyia a la vella església parroquial avui desapareguda i situada a una colla de metres de distància de l'actual, amb edificis parroquials i un carrer pel mig.

Té planta quadrada (4'85 x 4'85 m). Està coronat per una cornisa i una teulada piramidal amb peces vidriades marronoses i una creu al cim. En tres pisos s'hi obren finestres; són geminades en l'últim d'ells, una a cada cara; s'hi ubica la cel·la avui sense campanes; al pis que té a sota també té una finestra en arc de mig punt a cada cara; al nivell de mitja alçada n'hi ha una altra de rectangular a la cara de migdia; als baixos hi ha el portal rectangular que permet accedir a l'interior. Els seus murs tenen paraments de carreus petits i irregulars de tons rogencs. El basament és preromànic. S'està acabant de restaurar (2000) i hi ha en projecte urbanitzar l'entorn amb jardins i àrea de lleure.

Per l'interior hi puja una escala metàl·lica de cargol de recent instal·lació; fins al primer pis descansa en una volta de canó d'obra; s'hi arriba per l'escala metàl·lica arrapada al mur de ponent; des d'ell i pel centre hi puja l'escala de cargol que arriba a la cel·la després de travessar dos pisos més formats per un sol de reixat metàl·lic.

Situació: tot i trobar-se aïllat, es veu per les restes de l'antiga església romànica, avui desapareguda, que estava adossat al mur nord proper a l'absis de llevant.

Alçada: 25'80 metres.

Esveltesa: 5,3

TERRASSA Sagrada Família

Altitud: 300 metres. Carrer Faraday, 108

Església aixecada el 1951. Consta d'una nau rectangular amb capelles laterals entre contraforts i capçada per un absis poligonal; té un atri i un cor als peus. Els seus murs estan arrebossats i pintats de color groc ataronjat. Uns òculs il·luminen les capelles.

Arquitectes: Ignasi Puigjaner (1914-1984) i Josep Goday.

Campanar coetani del temple. Té planta quadrada (4'25 x 4'25 m). Els seus murs tenen paraments de maó arrebossat i pintats d'un color ataronjat; està coronat per una cornisa i una teulada de quatre vessants. La cel·la queda oberta amb grans finestrals, tres al nord i al sud i dos als costats que donen a llevant i a ponent.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al nord-est de la capçalera, tocant a l'absis.

Alçada: 28'50 metres.

Esveltesa: 6,7

TERRASSA Santa Creu

Altitud: 325 metres. Carretera de Rellinars, 110

Església aixecada entre el 1957 i el 1960. Consta d'una nau rectangular sense absis amb el mur que tanca la capçalera lleugerament corbat. El frontis està precedit d'un porxo cobert amb una teulada que descansa en sis prims pilars de formigó; està bastida amb murs arrebossats amb cantoneres i contraforts de carreus bastos de granit; per damunt del porxo s'aixeca el frontis encarat a migdia amb una gran creu adossada i coronat per una cornisa angular que es correspon amb la teulada de dues vessants; als costats, entre contraforts destacats, s'ubiquen les capelles laterals de sostre baix.

Arquitecte: F. Viñals P.

Campanar exempt. Té planta rectangular (1'75 x 2'10 m); en un cos superior o cel·la té quatre obertures rectangulars a cada costat i una coberta plana de formigó que s'estén enfora formant una destacada cornisa. Els seus murs tenen paraments de carreus granítics bastos a la base i de maó vist a la resta; estan ornats amb una gran creu adossada al mur frontal de carreus petits a mig picar per l'exterior i dues finestres rectangulars vidriades a cadascun dels quatre pisos en què està dividit en els altres tres murs.

Situació: enllaçat amb l'extrem dret del porxo, en el seu angle sud-est

Alçada: 17'15 metres.

Esveltesa: 8,1

TERRASSA Sant Cristòfol

Altitud: 315 metres. Ca n'Anglada; plaça de Ca n'Anglada

Església aixecada entre el 1956 i el 1965. Consta d'una àmplia nau rectangular; té cor i una gran cripta.

Arquitecte: Joan Baca Reixac, terrassenc.

Campanar coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (5'20 x 5'00 m); està coronat per una minsa cornisa i un terrat amb barana metàl·lica damunt del qual s'aixeca una torrella quadrada coberta per una teulada piramidal recoberta amb peces de ceràmica vidriada de color verd fosc. La cel·la, d'un perímetre més reduït que el cos del cloquer, està separat d'ell per una motllura composta; té oberta una finestra d'arc de mig punt a cada costat; les dues campanes que hi pengen porten el nom d'*Immaculada* i *Sant Cristòfol*; les parets gairebé nues i gens atractives només queden obertes per alguna finestra rectangular a alguna de les cares.

Situació: adossat al mur lateral de ponent fent angle al sud-oest del frontis encarat a migdia. Dues gran places públiques, de lleure, flanquegen l'església pel davant i per ponent.

Alçada: 24'25 metres.

Esveltesa: 4,6

TERRASSA Catedral del Sant Esperit, basílica menor

Altitud: 300 metres. Centre

Església aixecada entre el 1575 i el 1616 en estil gòtic tardà. Consta d'una nau rectangular de sis trams coberts amb voltes ogivals i capçada a llevant per un absis poligonal de set costats. Un cor alt als peus de la nau descansa sobre un arc carpanell. Un porxo o atri porticat precedeix el temple; té obertures formades per tres grans arcades apuntades i atrompetades sobre robustos pilars poligonals i coronades per aguts gablets i una galeria amb barana calada on, en el 2005, hi han estat situades quatre grans figures de bronze: *Sant Miquel, Santa Elena, Sant Benet i Sant Antoni Maria*

Claret; són obra de l'escultor basc Luis Beitia. L'atri porticat queda tancat per una reixa de ferro forjat; al damunt avui està ocupat per una gran sala d'actes amb el mur de la façana recobert recentment de pedra calcària que oculta gairebé un gran rosetó. Els murs laterals i els contraforts exteriors tenen paraments de paredat.

El 1917, segons projecte dels arquitectes Alexandre Soler i March i Amadeu Llopart i Vilalta, es construeix la façana neogòtica que tanca i cobreix l'atri actual amb tres grans obertures apuntades, tot i que no s'arriba mai a completar-la amb l'agulla projectada, que havia de fer 64 metres, pel temor que els fonaments no fossin prou sòlids; al fons del porxo hi ha oberta la portalada atrompetada amb arquivoltes i dividida en dos portals per un mainell esculpit i un timpà amb relleus que representen *La Santíssima Trinitat* obra de l'escultor Carles Armiño.

Destruït el temple al 1936, s'inicià la reconstrucció de l'altar major el 1940 segons projecte de l'arquitecte Lluís Bonet i Garí i treballs de l'escultor Enric Monjo i del pintor sabadellenc Antoni Vila-Arrufat que omplen els murs i el baldaquí amb la representació de *La Pentacosta*; queda acabat el 1958. Després de la decoració pictòrica de la catedral de Vic feta per Sert, la decoració del presbiteri de la basílica terrassenca passa a ser l'obra d'art religiós del segle XX més important de Catalunya. També, des del 1940, la catedral-basílica està dotada d'un orgue.

Arquitectes (Mestres d'obra) pel projecte inicial: Pere Pomés, Magí, Antoni Mateu i d'altres.

Dimensions: 48'35 x 14'46 x 22'56 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total incloses les capelles laterals fa 23'55 metres; l'atri porticat té una profunditat de 7'50 metres; per això la llargada total, des del carrer fins al fons de l'absis arriba als 55'85 metres.

Guarda un grup escultòric del *Crist Jacent* (1544) d'alabastre, obra de l'artista renaixentista Martí Díez de Liatzasolo (Alkiza, Guipúscoa, c.1500 - Barcelona, 1583); a la capella del Santíssim de l'arquitecte modernista terrassenc Lluís Muncunill hi figura un relleu policromat que representa el *Sant Sopar* obra de l'escultor Rafael Solanic i Balius (1895-1990). Conserva igualment una imatge barroca del segle XVIII de l'escultor Agustí Pujol; una altra de *Sant Ignasi* de l'escultor Josep Maria Camps i Arnau; i, al cambril de la Mare de Déu de Montserrat, pintures de Joaquim Vancells, Tomàs Viver i Ramon Cortès, tots ells importants artistes terrassencs del segle XX.

Campanar del gòtic tardà erigit entre el 1597 i 1607. Té un primer alt cos de planta rectangular (7'00 x 5'00 m); al seu damunt hi ha un segon cos octagonal irregular; els seus murs amb arrebossat tenen carreus a les cantoneres. Fou sobrealçat fins a l'alçada actual el 1893 segons projecte de l'arquitecte Ubaldo Iranzo Eiras. Al terrat, amb barana calada, s'hi ubicaren quatre arcs entrecreuats que reforcen una estructura metàl·lica que sosté unes campanetes, estructura que fa en total vuit metres (no comptada en donar l'alçada). Recentment, per reforçar-lo, s'ha recobert tot el campanar de plaques de pedra artificial blanca que, a la cel·la, deixen obertures rectangulars, dues en els costats llargs i una en els curts; una motllura indica la separació del cos quadrat de l'octagonal; el resultat final d'aquest recobriment, estèticament, és negatiu al meu entendre.

Penjades en la cel·la en dos pisos sobre bigues s'hi troben sis campanes: foses en el 1939 són *Esperit Sant-Sant Pere* de 216 quilos, *Maria* de 1104, i *Ildefonsa-Beneta* de 1802; *Josepa* de 528 quilos del 1984; *Maria-Joana-Antònia* de 199 i *Anna-Eulàlia-Núria* de 690 són del 1998. A l'exterior, al capdamunt del cloquer, n'hi ha tres de foses el 1893: *Josepa-Oriola*, per als quarts menor de 145 quilos, *Ildefonsa* per als quarts major de 264 i *Miquela* de 545 quilos per a les hores.

Situació: al costat de l'absis, adossat al mur del migdia, entre aquest i la capella del Santíssim.

Alçada: 47'00 metres. Aquest campanar queda completament amagat per les construccions veïnes. Ha estat impossible de mesurar. La dada de la seva alçada m'ha estat facilitada pel rector mossèn Pausas, i també és la que figura en els papers turístics que es troben en la mateixa església.

Esveltesa: 6,7

TERRASSA Sant Josep
Altitud: 300 metres. Can Palet; c. Colom, 231

Església aixecada cap el 1950. Consta d'una nau rectangular precedida d'un atri lateral porticat; té un portal d'arc de mig punt al frontis amb una finestra rectangular situada a mitja alçada i una cornisa angular en dos cossos, el central més enlairat. Els seus murs estan arrebossats i pintats en un color blanc tirant a beix.

Arquitecte: Joan Baca Reixac, terrassenc.

Campanar coetani del temple. Té planta quadrada (2'64 x 2'64 m) i un segon cos amb els caires aixamfranats on s'hi ubica la cel·la. Està coronat per una minsa cornisa i una teulada de quatre vessants. La cel·la té quatre àmplies finestres d'arc de mig punt, una a cada cara; hi pengen campanes. Els seus murs estan arrebossats i pintats en color blanc tirant a beix com en el temple; té unes motllures de maó vist, una a la base i l'altra a l'arrencada dels arcs.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest del frontis.

Alçada: 18'64 metres.

Esveltesa: 7

ULLASTRELL Santa Maria
Altitud: 345 metres.

Església aixecada entre el 1859 i el 1862 en un estil neorenaixentista. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt seguida, amb cor i capçalera recta; l'acompanya una capella fonda, la del Santíssim, situada a l'esquerra i paral·lela a la nau; l'absis a ponent és rectangular i és d'amplada més reduïda que la nau i queda igualment cobert per una volta de canó de mig punt. Un cor als peus del temple està situat sobre l'atri (fondària: 2'07 metres) i un estret tram inicial de la nau; descansa en un arc carpanell i una volta de canó; té en la seva part central una barana de fusta i en les dues bandes laterals una de gelosia; estan separades de la central per robustos pilars que sostenen el campanar. El mur dret, que dóna a tramuntana, està il·luminat per dos grans finestrals semicirculars tancats per vidrieres de colors. Tot l'interior del temple, inclosa la volta, està pintada amb un color groc pàl·lid.

El frontis té un alt portal rectangular resseguit per una motllura en tot el marc; el seu mur té un parament de maó vist amb requadres ressaltats i una motllura horitzontal destacada que el divideix en dues zones; a la superior hi ha oberta una finestra central semicircular que il·lumina el cor; al capdamunt hi ha un gran frontó triangular amb creu de pedra al cim i amb un petit òcul al timpà. Els murs laterals tenen paraments de totxo i panys de maçoneria, tot en material com el frontis de color rogenc.

Fou construïda amb l’esforç i cooperació dels habitants del poble que anaren al torrent proper a recollir materials per a la construcció.

Dimensions: 24'90 x 9'07 x 10'89 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total, des del fons de la capella fonda, fa 15'04 metres. Les dimensions de la capella fonda són: 14'18 x 4'90 x 5'28 metres.

Campanar d’estil modernista, erigit cap el 1908. Té planta rectangular (3'86 x 4'26 m) amb els caires esbiaixats reforçats per semi-columnes adossades; està coronat per una cornisa bossellada i una torrella quadrada amb els caires arrodonits i amb esferes horàries a cada cara. La torrella està coberta per una cúpula de ceràmica vidriada amb rajoletes blau clar i blanques. Els murs, com els de

tot l'edifici, tenen paraments de maó vist; de fet aquest campanar està constituït per la cel·la que sobresurt per damunt de la teulada del temple; està oberta per finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara. Hi pengen quatres campanes, tres foses el 1940 que pesen respectivament 72 quilos, 125 i 579; la quarta, de nom *Montserrat-Gertrudis*, de 296 quilos, fou fosa el 1961.

Per l'escala que puja al cor, entrant al temple a l'esquerra, es pot accedir a dins del campanar i arribar fins a la cel·la; es tracta d'una escala de graons d'obra amb rajoles vermelles i marge de fusta, sobre voltes, arrapada als murs i amb una barana de ferro; des de la cel·la es pot accedir a l'àmbit de la cúpula amb una escala de ferro ancorada al terra de la cel·la; s'hi allotge la maquinària del rellotge; dóna a una trapa tancada per una placa metàl·lica situada a un angle (al sud-oest) del sostre de la cel·la; tant aquest com el terra de la cel·la descansen damunt bigues de ferro.

Arquitecte: Lluís Muncunill i Perellada (1868-1931), del Bages, terrassenc d'adopció.

Situació: aixecat sobre els peus de la nau, per damunt de la façana principal del temple.

Alçada: 27'50 metres.

Esveltesa: 6,4

VACARISSES Sant Pere

Altitud: 388 metres.

Església neoclàssica del segle XVIII acabada el 1780. Consta d'una nau rectangular i dos passadissos laterals, transsepte, cor i capçalera recta. El frontis té una portalada de pedra rogenca amb el portal en arc rebaixat flanquejat per pilastres toscanes adossades als brancals, entaulament i una fornícula amb imatge; al seu damunt hi té una rosassa motllurada i la cornisa horitzontal amb un cos central que sobresurt i amb un marc rogenc; està recobert per una teulada de dos vessants. Els seus murs estan arrebossats i emblanquinats; les motllures i marcs són de pedra rogenca.

Campanar neoclàssic acabat el 1780. Té un primer cos de planta quadrada (4'90 x 4'90 m); el segon té els caires aixamfranats i es troba coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada de pedra rogenca. La cel·la queda oberta amb una finestra d'arc de mig punt a cada cara; té una motllura a la seva base; al seu dessota hi ha una esfera horària a la cara frontal. Per l'interior són ben visibles els carreus ben escairats dels seus paraments, carreus que provenien de l'antiga esglesiona romànica primitiva que es va desmuntar un cop aixecada l'actual. Els seus murs exteriors estan arrebossats i emblanquinats. Es puja pel seu interior amb una escala d'obra i barana de ferro fins a la cel·la; des d'ella fins al terrat n'hi ha una de gat.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 32'00 metres.

Esveltesa: 6,5

VALLDOREIX Sant Cebrià

Altitud: 150 metres. Municipi de Sant Cugat del Vallès

Església dels segles XII i XIII de la que en queden algunes restes després de ser modificada als segles XV i XVIII. Consta d'una nau rectangular coberta amb voltes d'aresta i acompanyada de capelles laterals; les de la banda de migdia estan unides i per això constitueixen com una segona nau; estan separades de la major per arcs formers apuntats. Té un cor alt al peus. El frontis té un portal en arc de mig punt amb grans dovelles ben picades, un òcul circular motllurat i atrompetat a mitja alçada i una cornisa de teules sobreposades; una teulada de dos vessants cobreix el temple. A l'esquerra del frontis s'aixeca una torre quadrada coberta amb una cúpula de racó de claustre de

rajoles rogenques i un pinacle al cim; podria ser un comunidor. Els murs del temple tenen paraments de paredat arrebossats i emblanquinats que presenten deficiències.

Guarda uns retaules antics, el de l'altar major del segle XVII i el de la capella del Roser del XVIII.

Campanar aixecat en les reformes modernes; segurament era una espadanya que es va aprofitar per tancar-la i convertir-la en l'actual cloquer. Té planta rectangular (3'90 x 2'65 m) i queda coronat per una minsa cornisa i un terrat amb barana de merlets esglaonats. La cel·la queda oberta amb finestrals en arc de mig punt, dos al frontis, un als costats curts; hi pengen campanes. Els seus murs tenen paraments de carreus petits i irregulars semi-arrebossats al cos superior. S'accedeix a la cel·la per una escala d'obra amb un ull central escàs; a mitja alçada es transforma en escala de cargol.

Situació: sobre els peus del temple centrat amb el frontis del que n'esdevé la prolongació; està situat, doncs, com el frontis, a la banda sud-oest.

Alçada: 16'55 metres.

Esveltesa: 4,2

VILADECAVALLS Sant Martí de Sorbet

Altitud: 275 metres.

Església neoclàssica aixecada entre el 1785 i el 1797. Consta de tres naus rectangulars capçades a tramuntana per un absis poligonal de cinc costats; la nau central, de tres trams, està coberta per una volta de llunetes damunt arcs torals de mig punt; les laterals, de dos trams cadascuna, ho estan per voltes d'aresta; les naus estan separades per dos arcs formers de mig punt damunt un pilar quadrat per banda; als peus de l'edifici, sobre el primer tram, hi ha un cor alt amb una bonica barana metàl·lica amb arcuacions calades; descansa en un arc rebaixat; és aquí on hi queden restes romàniques dels segles XI i XII a base d'arcs de mig punt, més o menys remodelats, que deurien formar part d'una antiga església situada perpendicularment a l'actual.

El frontis, amb aires neoromànics, queda dividit en dues zones per una motllura horitzontal amb fris d'arcs cecs al dessota; té un portal en arc rebaixat i marc de pedra rogenca, una rosassa a mitja alçada i una cornisa angular motllurada amb un fris d'arcs cecs a sota i una creu de pedra al cim. Els seus murs estan arrebossats i pintats en un to blanc mig groguenc.

Perpendicular al primer tram començant pels peus, a l'esquerra, s'hi edificà entre el 1901 i el 1911 la capella del Santíssim d'estil neogòtic, premodernista, amb voltes de creueria de tres trams i absis poligonal de cinc costats; els nervis descansen en mènsules decorades amb elements florals; els cinc finestrals que permeten la seva il·luminació tenen vidrieres de colors amb representacions figuratives en estil prerafaelista, estil d'origen anglès de mitjans del segle XIX; han sofert diversos desperfectes i avui es troben degudament refetes. La confecció es féu als tallers de la casa Amigó de Barcelona; la restauració feta el 1950 i al 1993 és deguda a la casa Bonet.

Dimensions: 17'70 x 5'38 x 8'86 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus en fa 11'28. Les de la Capella del Santíssim són 9'85 x 5'00 x 7'45.

Arquitectes: mestre de cases Josep Camprubí; pel que fa a la capella del Santíssim, l'arquitecte fou el terrassenc d'adopció Lluís Muncunill i Parellada (1868-1931).

Guarda una petita talla policromada que representa *La Pietat* de l'escultor Venanci Vallmitjana i Barbany (1829-1919) artista eminent dintre del naturalisme realista; i un frontal, per a l'altar major, en pirogravat (1995) de Francesc Salvà i Ribas.

Campanar neoromànic aixecat entre el 1863 i el 1887 damunt unes poques restes

romàniques. Té planta rectangular (3'54 x 5'94 m); està coronat per un terrat amb barana de merlets esglaonats; es troba dividit en tres zones per motllures i frisos d'arcs cecs al seu dessota i té finestres d'arc de mig punt a cada pis, més grans a l'últim que fa de cel·la. Al terrat hi ha una estructura metàl·lica; no s'ha tingut en compte a l'hora de fer el càlcul de l'alçada. Els seus murs, com a les façanes, estan arrebossats pintats en un color blanc groguenc. Els caires estan ressaltats de dalt a baix a manera de lesenes cantoneres. Poc ben fonamentat va caldre refer aquest cloquer en diverses ocasions fins que l'arquitecte Lluís Muncunill, el 1922, el deixà restaurat tal com es troba avui dia.

Les tres campanes que hi pengen són dues foses el 1940, respectivament de 53 quilos i de 125; la tercera, fosa el 1960 en pesa 37.

Per pujar fins al capdamunt del campanar primer cal fer-ho al cor per una escala d'obra des de la banda esquerra del temple; hi té graons de pedra artificial i una barana baixa amb un ample passamà de fusta. Per una porta oberta a la dreta del cor s'entra al cos del campanar; l'escala que puja pel seu interior és del tipus normal a Catalunya, sobre voltes i arrapada als murs tot deixant un ull central; té una barana metàl·lica. Al terrat, des de la cel·la, s'hi va per una escala de gat; una trapa sense tapadora permet accedir-hi.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est del frontis encarat a migjorn.

Alçada: 18'50 metres.

Esveltesa: 3,1

ALGUNES ESGLÉSIES SENSE CAMPANAR DE TORRE, AMB ESPADANYA, SUFRAGÀNIES O SENSE CULTE

LES ARENES Mare de Déu, ermita

Altitud: 500 metres. Municipi de Castellar del Vallès

Església romànica aixecada en tres etapes, la primera al segle XII pel que fa a l'absis i un terç de la nau a llevant, la segona cap al XIV amb un nou terç i la tercera entre els segles XVIII i XIX. Consta d'una llarga nau rectangular, un pèl més ample en la zona de ponent, coberta per una volta de canó de mig punt i capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera precedit d'un arc presbiteral de mig punt; no té ornamentació exterior. Tenia un portal obert al mur de migdia avui paredat; en temps moderns se n'hi va obrir un de nou a ponent, als peus del temple, a base d'un arc de mig punt amb bordó sobre mènsules; a mitja alçada s'hi va obrir un òcul circular i per coronament s'hi va aixecar un pinyó triangular amb un petit òcul circular al centre del timpà. Murs de paraments amb carreus matussers, poc o gens picats, petits i disposats en filades pel que fa a l'absis i el primer terç de la nau; els altres dos terços tenen paraments de maçoneria; robustos contraforts atalussats sostenen el mur de migdia; el de ponent avui està arrebossat i emblanquinat. Dimensions: 26'26 x 6'90-6'20 x 10'40 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya amb un estret ull en arc de mig punt cobert per una teuladeta en arc de punt rodó; està aixecat modernament amb dos robustos pilars damunt i al centre del cos de la nau proper al frontis; dos baixos contraforts a banda i banda el reforcen. He calculat que l'amplada de la seva base fa 3'45 metres i que la seva alçada arriba als 17; són mesures que considero merament aproximades a les reals.

BARBERÀ DEL VALLÈS Santa Maria, la Romànica

Altitud: 145 metres.

És el temple que correspon a la parròquia de Sant Jordi de Sabadell; a aquest municipi s'hi troba només el despatx parroquial.

Església dels segles XI i XII (1122). Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada damunt un arc toral, d'un transsepte amb volta de canó de mig punt i, a llevant, tres

absis semicirculars amb decoració exterior d'arcs cecs i lesenes. El creuer té una planta de forma trapezial i està precedit d'un arc toral; els absis laterals estan oberts al transsepte; el de la banda nord es troba sota el campanar. El frontis encarat a ponent té un portal de dues arcades en degradació de mig punt a base de dovelles i carreus ben escairats; sota la cornisa hi ha oberta una allargassada finestra d'arc de mig punt. Igualment n'hi ha dues a cadascun dels murs nord i sud; al braç del transsepte que dóna a migdia hi ha un petit òcul excèntric a sota les arcuacions. Els seus murs tenen paraments de carreus de dues menes barrejats, uns foscos i altres clars, desiguals i disposats en filades uniformes més o menys horitzontals, tant per l'exterior com per l'interior; presenten per fora decoració d'arcs cecs sota la cornisa. Dimensions: 19'22 x 5'37 x 9'91 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; el transsepte en fa 11'13 x 3'66 x 6'68; la volta sobre el creuer arriba als 9'14 metres d'alçada. El mur del frontis té un gruix d'un metre 21 centímetres. **Guarda** unes pintures murals del període romànic que omplen els tres absis, pintures que es troben també en les antes que els separen. **Campanar** de torre romànic del segle XII amb una base rectangular (6'00 x 4'00 m) i una coberta piramidal. Els seus murs tenen paraments de carreus petits de pedra barrejats els clars i els rogencs. Estan decorats amb arcs cecs a mitja alçada acompanyats d'un fris de dents de serra a uns 8 metres del sòl; el cos superior presenta unes àmplies cantoneres ressaltades a manera de lesenes. La cel·la està dotada de finestres geminades d'arc de mig punt, dues a cada costat, tant als murs amples com en els curts; en aquests estan separades per columnetes amb capitell mensuliforme. No té escala interior; per accedir a la cel·la s'ha de fer ús d'escales de mà, primer per pujar sobre la teulada de la sagristia (costat de migdia), després per accedir a la del temple i, des d'ella, per arribar a una de les finestres baixes de migdia del campanar tancada per una reixa; des d'allí per l'interior hi ha una curta escala fins a la cel·la. Situació: damunt el braç esquerre del transsepte fent angle al nord-est, tocant a l'absis. Alçada: 27'00 metres. Esveltesa: 4,5

CAMPANYÀ Santa Maria, ermita

Altitud: 305 metres. Municipi de Sant Cugat del Vallès

Església d'origen preromànic de finals del segle X transformada en un temple romànic al segle XI i modificada entre els segles XIII i XIV quan es van refer els seus murs; de nou s'hi van fer obres al segle XVIII quan es va capgirar i l'antic absis quadrat preromànic va esdevenir el punt d'obertura d'un portal de marc rectangular, s'hi va aixecar un campanar al damunt i es van reforçar els murs amb robustos contraforts atalussats. Consta d'una nau rectangular amb volta de canó de totxo i capçada a ponent per un mur recte. Els murs tenen paraments amb material divers a base de peces irregulars de mida petita i còdols disposats alguns com *opus spicatum* (espines de peix); avui es troben arrebossats i deixen veure encara que les cantoneres estan reforçades per carreus mitjans ben escairats. **Campanar** de torre de planta quadrada (2'50 x 2'50 m) aixecat a llevant i coronat per una senzilla cornisa i merlets esglaonats que tanquen una coberta plana; la cel·la està oberta amb finestres en arc de mig punt allargassades, una a cada cara. He calculat que l'alçada fa 8'50 metres; és una mesura que dono com aproximada.

CASTELLAR VELL Sant Esteve, antiga parròquia

Altitud: 310 metres. Municipi de Castellar del Vallès

Església amb elements preromànics (nau de ponent) i altres de romànics i gòtics. Consta d'una nau de planta de creu llatina amb dos trams llargs, el de ponent cobert amb volta de canó sobre arcs torals de mig punt amb grans dovelles ben picades, obra de la remodelació del segle XI; l'absis semicircular corresponent a llevant va ser eliminat en ser substituït per un tram de volta apuntada, un transsepte i una capçalera trapezial a finals del segle XII i a principis del XIII; en el XIV se li afegiren capelles laterals amb volta ogival obertes a la nau per mitjà de grans arcs de mig punt. Un senzill portal en arc de mig punt es troba al mur de migdia. Els murs tenen filades de carreus petits, matussers i irregulars. **Campanar** de torre de planta rectangular (2'75 x 2'00 m)

adossat al mur sud en l'angle que forma amb el transsepte; és obra del segle XVI i té murs de carreus mitjans ben escairats; una senzilla espitllera al mur sud és l'únic element que hi destaca; té finestres a cada cara, dues en arc apuntat al sud i una en arc de mig punt a cada una de les altres tres cares. He calculat que la seva alçada arriba als 26'12 metres; les mesures donades són aproximades.

CASTELLBISBAL Sant Vicenç, ermita

Altitud: 132 metres.

Església amb orígens romànics reformada el 1771. Consta d'una nau rectangular capçada per un absis poligonal i coberta per voltes d'aresta damunt arcs torals de mig punt. Està emblanquinada per dins i per fora. El frontis té un portal en arc rebaixat i marc de pedra marronosa format per peces irregulars ben escairades amb dovelles estretes i carreus als brancals; al damunt, a mitja alçada hi apareix un òcul circular atrompetat i per coronament una cornisa de dos vessants força inclinats amb un fris de cantells de teules aràbigues al dessota. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt sense campana; la seva teuladeta de dos vessants té una creu metàl·lica al cim. La base té un amplada de 2'45 metres i fa una alçada de 13'65 metres; mesures totes elles aproximades.

CERDANYOLA DEL VALLÈS Mare de Déu del Roser

Altitud: 85 metres.

Església aixecada cap el 1989. Consta d'una nau rectangular amb la façana principal recoberta de plaques de pedra negra; té els murs laterals de maçoneria a la base i arrebossats a la part superior; està coberta per una teulada de pissarra que sobresurt formant una destacada cornisa. Un porxo separa l'edifici de l'església de les dependències parroquials. Arquitecte: José Martín Ponchón. **Campanar** format per un mur massís de planta de creu bastit amb la tècnica de maçoneria a base de pedra marronosa clara; el seu perímetre fa 3'50 metres. Una escala de gat externa permet arribar fins a les campanes. Té una creu metàl·lica al cim, inclosa en la mesura de l'alçada. Situació: adossat a l'angle nord-oest de la capçalera. Alçada: 16'25 metres.

EL DALMAU Sant Pere de Mur, capella

Altitud: 550 metres. Municipi de Sant Llorenç Savall

Església romànica aixecada a finals del segle XI i consagrada el 1101. Consta d'una petita nau rectangular amb volta de canó de mig punt que estava capçada per un absis semicircular; avui, en el seu lloc hi el portal ja que en l'any 1722 se la va capgirar i es va suprimir l'absis que es trobava orientat a llevant. El nou portal de marc rectangular de carreus ben escairats de pedra rogenca té al damunt un petit òcul atrompetat circular. Les dues portes romàniques, una al nord i l'altra al sud avui estan paredades; tenien un arc semicircular ben dovellat de peces petites damunt de la llinda del portal rectangular. Murs de carreus petits, allargassats, irregulars i un pèl matussers disposats en filades. Dimensions: 7'00 x 3'50 x 5'90 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt, sense teuladeta, i amb dos vessants força inclinats; és obra feta en el moment de les reformes del segle XVIII. Està aixecat amb carreus matussers damunt i al centre de l'actual mur frontal, a llevant. He calculat que l'amplada de la seva base fa un metre quaranta i que arriba a l'alçada de vuit metres; són mesures que considero aproximades.

LES FEIXES Sant Iscle i santa Victòria, ermita

Altitud: 97 metres. Municipi de Cerdanyola del Vallès

Església romànica segurament de principis del segle XII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt damunt un arc toral; està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera precedit d'un arc presbiteral de mig punt; no té per l'exterior elements decoratius. El portal de marc rectangular es troba al mur de ponent, als peus del

temple; fou obert el 1577 segons consta en la robusta llinda que el corona; a mitja alçada del mur hi ha una finestra en arc de mig punt. Murs de paraments de carreus poc picats disposats en filades i amb carreus ben escairats a cantoneres. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt cobert per una teuladeta de dos vessants amb força pendent damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la base fa 2'80 metres i que té una alçada de 6'87 metres; són mesures que dono com aproximades.

FONTCALÇADA Sant Llorenç, ermita
Altitud: 307 metres. Municipi de Sant Cugat del Vallès

Església romànica del segle XI avançat amb orígens en el segle X preromànics avui perduts; en el segle XVIII es van refer alguns murs, el portal (el romànic al mur sud encara manté algunes restes) i el campanar de cadireta. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes i capçada a llevant per un mur recte. El portal a ponent, als peus del temple, té un marc amb arc de mig punt ben dovellat i carreus ben escairats als muntants; a la part alta del mur frontal hi ha un petit òcul circular. Els murs tenen paraments diversos; els romànics que encara resten mostren carreus petits i matussers disposats en filades; els refets tardanament ho són a base de peces sense picar més o menys ben alineats; el mur del frontis té carreus matussers mitjans disposats en filades; carreus grans ben escairats es troben en les cantoneres. Petit **campanar** d'espadanya d'un ull aixecat damunt i al centre del mur frontal i cobert per una teuladeta de dos vessants. He calculat que l'amplada de la seva base fa un metre cinquanta i que té una alçada de 12'68; són mesures que dono com aproximades.

MARE DE DÉU DE LA SALUT Santa Maria, santuari
Altitud: 226 metres. Municipi de Sabadell

Església aixecada el 1882 en estil neoromànic per fora i eclèctic per dins. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó damunt arcs torals de mig punt, d'una imposta i de semi-columnes que es corresponen amb els arcs; està capçada per un presbiteri semicircular cobert amb una volta de quart d'esfera amb nervadures gòtiques; té capelles laterals. El portal principal al mur del peus és rectangular; està precedit d'un porxo amb teulada de quatre vessants damunt arcs de mig punt sobre columnetes, tres al davant i un a cada costat; altres portals són als laterals. Murs arrebossats oberts amb finestres d'estil romànic; arcs cecs sota cornises a tot el voltant del temple. Té un cambril darrera l'altar major i un cor alt als peus del temple sobre embigat de formigó amb barana d'obra oberta amb òculs amb una creu inscrita. Arquitectes: Miquel Pascaul i Tintorer tant pel temple com pel campanar; fou reconstruït després del 1939 per Francesc Folguera. **Guarda** pintures d'Antoni Vila Arrufat, de Sabadell i en l'altar del Santíssim escultures d'Enric Monjo. La imatge de la Mare de Déu, del 1945, és obra de l'escultor Manuel Martí i Cabrer. **Campanar** de torre en estil modernista aixecat el 1907 amb un primer cos quadrat (3'50 x 3'50 m) de murs arrebossats i un de segon octagonal amb algun pany i les cantoneres de maó vermell i la resta de maçoneria; té un tercer cos també vuitavat de perímetre més reduït amb finestrals en arc de mig punt a cada cara; està coronat per una agulla i una creu al cim. He calculat que té una alçada de 24'50 metres; les mesures donades són aproximades.

MARE DE DÉU DE TOGORES Santa Maria, ermita, carretera de Sabadell a Caldes de Montbui
Altitud: 220 metres. Municipi de Sabadell

Església que ja estava aixecada el 1323 i que segurament fou objecte de diverses reformes al llarg del temps. Consta d'una nau rectangular capçada a llevant per un absis poligonal de cinc costats cobert per una volta de cinc trams apuntats i precedit d'un gran arc presbiteral de mig punt. Murs de pedra vista tant per fora com per dins amb paraments de peces poc picades, irregulars i disposades en una certa alineació. Té el portal rectangular obert a ponent sense marc amb petits

carreus irregulars de colors clars i foscos marronosos en disposició alineada poc precisa; està coronat per una cornisa de dos vessants interrompuda en el centre pel cos del campanar. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt; està cobert per un frontó triangular amb una teuladeta de dos vessants. Està situat al centre i al damunt del mur frontal aixecat amb carreus ben escairats, sobretot en la part superior. He calculat l'amplada de la seva base en 3'50 metres i la seva alçada en 9'18; són dades que considero aproximades.

CAN PEDREROL DE BAIX Sant Quintí, ermita

Altitud: 41 metres. Municipi de Castellbisbal

Església romànica segurament de finals del segle XI o de principis del XII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada i capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera precedit d'un senzill arc presbiteral de mig punt; té un sòcol força alt per l'exterior i cap ornamentació; a la banda de migdia hi té una absidiola de planta semicircular i volta de quart d'esfera amb unes lesenes que arrenquen d'un alt sòcol i que no arriben a la cornisa. Té un portal modern obert a ponent, als peus del temple, format per dues arcades en degradació ben dovellades que envolten un marc rectangular que deixa el timpà nu. Murs amb paraments de carreus amb prou feines picats disposats en filades i amb carreus ben escairats en les cantoneres i marcs. **Campanar** d'espadanya de temps moderns de dos ulls en arc de mig punt cobert per una teuladeta que forma una arcada al centre i curvatures còncaves a les ales. Està aixecat, amb pilars robustos, al damunt i una mica escorat a l'esquerra del mur frontal. He calculat l'amplada de la seva base en 3'80 metres i l'alçada en 10'45 metres; són mesures que dono como aproximades.

PUIG DE LA CREU Santa Maria

Altitud: 664 metres. Municipi de Castellar del Vallès

Església romànica del segle XII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó un xic apuntada. Està capçada a llevant, de fet al sud-est, per un absis semicircular un pèl allargassat i per dues absidioles en posició de creu també semicirculars encara que la de la banda de tramuntana té una planta força allargada; tots aquests tres absis estan coberts per voltes de quart d'esfera. El portal en arc de mig punt es troba en el mur de tramuntana. Murs amb paraments de carreus petits, allargassats, matussers i disposats en filades ben horitzontals; en el mur del frontis hi ha un òcul circular a la part alta. Dimensions: 17'00 x 5'20 x 6'85 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les absidioles és de 10 metres. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt aixecat amb carreus ben escairats damunt i al centre del mur frontal, als peus del temple. He calculat que l'amplada de la seva base fa dos metres i que té una alçada de 9'65. Adossat al mur de tramuntana, fent angle amb el frontis, s'hi va aixecar el 1925 un campanar imitant l'estil romànic que té planta rectangular (5'60 x 5'00 m) i una alçada de 11'70 metres; són dades totes elles aproximades.

REIXAC Sant Pere, sufragània

Altitud: 145 metres. Municipi de Montcada i Reixac

Església d'origen romànic de cap a finals del segle XI i de principis del XII; fou refeta el 1676. Consta de dues naus rectangulars cobertes amb voltes modernes de canó (amaguen cobertes de fusta) i capçades a llevant per dos absis, el major, que fa de capçalera a la nau de migdia, és rectangular, i el lateral de la nau de tramuntana és semicircular; les naus estan separades per dos arcs formers de mig punt damunt un pilar de secció quadrada. El portal es troba obert al mur lateral de migdia. Els seus murs tenen paraments de carreus irregulars de mida petita; els de l'absis semicircular, amb sòcol, són mitjans, irregulars, una mica matussers i disposats en filades. **Guarda** al seu interior una talla romànica policromada de *La Mare de Déu i el Nen* de transició dels segles XII al XIII originària de terres castellanes; una creu processional d'argent amb elements romànics,

gòtics i barrocs; el sepulcre d'Alamanda de Reixac, del segle XV, avui refet després de la seva destrucció al 1936, i dues imatges, una de *La Mare de Déu del Roser* del segle XVII, barroca, l'altra moderna de *Sant Pere*, de marbre, de l'escultor Joan Rebull i Torroja (1899-1981). **Campanar** de torre amb un primer alt cos de base romànica gairebé quadrada (5'56 x 5'50 m); el segon cos és octagonal. El primer és dels segles XI i XII i el segon del XVIII. Els seus murs tenen paraments de carreus petits clars i rogencs barrejats com un mosaic. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada cara alterna; una motllura es troba al seu dessota i una altra al damunt mateix de les finestres; té una cornisa destacada i la coberta gairebé plana. Per accedir a l'interior del campanar s'hi va per una porta oberta a la sagristia; fins al primer pis hi ha una escala de fusta, després és de pedra, arrapada als murs i amb un ull central. Situació: sobre la capçalera de la nau major al migdia, en el seu angle sud-est. Alçada: 20'50 metres. Esveltesa: 3,6

RUBÍ Sant Pau

Altitud: 130 metres. Barri del Vint-i-cinc de Setembre

Església moderna del 1975 construïda amb l'esforç dels feligresos, l'Ajuntament i el *Ministerio de la Vivienda*. Consta d'una nau rectangular. La seva titularitat no és de l'arquebisbat sinó de la Generalitat de Catalunya i posada a disposició dels feligresos del barri de Rubí. Els seus murs tenen paraments de maó vist. **Campanar** exempt. Es tracte d'un pilar amb base de formigó, d'un segon cos format per peces de metall com barrots que s'eleven en combinació romboïdal: aparenta un esquema de combinació d'àtoms d'una molècula; tot plegat per sostenir una campaneta a mitja alçada. Situació: davant de la façana principal, a l'angle sud-est. Alçada: 7'00 metres

SANT CRISTÒFOL Sant Cristòfol, capella a Ca N'Anglada

Altitud: 290 metres. Municipi de Terrassa

Església romànica de la meitat del segle XI. Consta d'una petita nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt; està capçada a llevant per una absis rectangular amb volta de canó a manera de transsepte en sobresortir un xic de l'amplada de la nau i que dóna al temple planta de "T". Té dos portals, un a migdia que segurament és el primitiu romànic i un segon a ponent, als peus del temple, més tardà; tots dos tenen una arcada de mig punt ben dovellada; en el mur de ponent hi ha, a mitja alçada, una finestra en arc de mig punt. Els murs mostren paraments de carreus irregulars, matussers barrejats amb còdols ordenats en filades més o menys ben ordenades; les pedres diverses, a manera d'un mosaic, tenen tons foscos, marronosos, rogencs, grisencs i de color blandc. **Campanar** d'espadanya tardà d'un ull ample en arc de mig punt aixecat amb carreus matussers i cobert per una teuladeta de dos vessants. He calculat que l'amplada de la seva base fa un metre vuitanta i que té una alçada de 6'60 metres; són mesures que dono com aproximades.

SANT FRUITÓS Sant Fruitós, capella

Altitud: 255 metres. Municipi de Sentmenat

Església romànica del segle XII de construcció rústica. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada i capçada a llevant (de fet, l'eix de l'absis es desvia cap al sud respecte del de la nau) per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera; no té cap ornamentació per l'exterior. El portal és obra tardana, segurament del renaixement; té un marc rectangular amb carreus ben escairats amb unes fines motllures en el seu caire; a la seva dreta i en el mur dels peus, a mitja alçada, hi ha un òcul circular atrompetat a cadascun dels dos murs. Els paraments mostren carreus molt matussers disposats, això sí, en filades força ordenades. Dimensions: 12'10 x 3'15 x 4'53 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya amb un ull rectangular cobert amb una simple llosa i aixecat amb carreus matussers al centre i damunt del mur del peus del temple, a ponent. He calculat l'amplada de la seva base en un metre i mig i l'alçada en 5'85 metres; són mesures que considero properes a les reals sinó coincidents.

SANT LLORENÇ DEL MUNT Sant Llorenç, monestir, al cim de La Mola
Altitud: 1104 metres. Municipi de Matadepera

Església romànica aixecada entre el 1045 i el 1064. Té planta basilical amb tres naus rectangulars de quatre trams; un transsepte la travessa de nord a sud; en el creuer s'hi aixeca un cimbori octagonal que aixopluga una cúpula sobre trompes. Les naus estan cobertes per voltes de canó i es comuniquen per arcs formers de mig punt damunt robustos pilars quadrats. A la capçalera, a llevant, hi figuren tres absis semicirculars ornats d'arcs cecs i lesenes per l'exterior; el central té per l'interior quatre nínxols, dos per banda de la finestra central. Diversos portals donen pas al temple; el dels peus, a ponent, de marc rectangular amb carreus de pedra rogenca en un marc estret, un segon a la banda de migdia precedit d'un atri amb volta de quart de canó. Els murs tenen paraments de pedra rogenca a base de carreus petits, matussers i ben alineats. Dimensions: 20'60 x 4'40 x 7'20 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada total incloses les naus laterals fa 10'60 metres i la cúpula arriba per l'interior a 11'50. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt on hi penja una campana; acaba en dos vessants sense teuladeta. Està situat al centre i al damunt del mur de ponent. He calculat l'amplada de la seva base en 4'84 metres i la seva alçada en 12'65; són mesures que considero aproximades.

SANT MEDIR Sant Medir, ermita
Altitud: 221 metres. Municipi de Sant Cugat del Vallès

Església ja existent al segle X; ha passat per diverses modificacions, la principal al segle XV. Consta d'una petita nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt. Té un portal al mur de ponent, als peus del temple, amb una arcada de mig punt formada per grans dovelles damunt brancals de carreus ben escairats; al damunt hi té una fornícula amb marc rectangular motllurat amb una imatge en gran relleu al seu interior; a mitja alçada hi ha una finestra sagetera i, per coronament del mur que es limita amb horitzontalitat, el campanar d'espadanya. Els murs mostren paraments de carreus irregulars, matussers, sense ordre, barrejats amb pedra sense polir i fins i tot amb algun pany de maons; a les cantoneres els carreus són grans i matussers; avui dia (2015) l'arrebossat que els cobria ha estat eliminat. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt amb dovelles de maó aixecat amb pilars de carreus ben escairats i cobert per una teuladeta que fa una corba a manera d'arc rebaixat; hi pengen campanetes. Es troba damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa 3'25 metres i que arriba a una alçada de 6'15; són mesures que considero aproximades.

SANT PAU DE RIU-SEC Sant Pau, ermita
Altitud: 125 metres. Municipi de Sabadell

Església romànica del segle XI, consagrada el 1054, ampliada a ponent al segle XIII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó un pèl apuntada i capçada a llevant per un absis semicircular un xic especial ja que, per la banda nord, queda ultrapassat; està cobert per una volta de quart d'esfera i el precedeix un arc presbiteral de mig punt; per l'exterior es noten unes curtes bandes llombardes embegudes en el mur. Té un portal tardà obert al mur de ponent a base de dues arcades en degradació amb petites dovelles matusseres; el damunt hi ha oberta una finestra geminada força arcaica; un altre portal, l'original, en arc de mig punt, estava obert al mur de migdia; avui ha quedat en servei en fer-li desaparèixer el mur que el tenia paredat. Murs de paraments amb petits carreus matussers disposats en filades; en el de ponent l'obra és de maçoneria, segurament d'un moment tardà; carreus grans i ben escairats a cantoneres. Dimensions: 16'00 x 4'20 x 6'70 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** de torre de planta quadrada (3'10 x 3'10 m) adossat al mur de tramuntana, on es recolza, prop de l'absis; és purament funcional; s'hi veuen finestres en dos nivells; en el baix són estretes i en arc de ferradura; en el nivell alt són

amples i amb l'arc un pèl rebaixat; se'n veu una a cada cara; està coronat per una agulla de quatre vessants. He calculat que la seva alçada arriba als 13 metres; és una dada que considero aproximada.

SANT PERE D'ULLASTRE Sant Pere, ermita

Altitud: 295 metres. Municipi de Castellar del Vallès

Església romànica segurament de principis del segle XII. Consta d'una nau rectangular coberta per una volta de canó un xic apuntada i capçada a llevant per un absis semicircular sense acabar i per unes absidioles també semicirculars en posició de creu; tots ells sense ornamentació exterior i coberts per voltes de quart d'esfera. Té un portal en arc de mig punt amb petites dovelles obert al mur de migdia (en la foto és rectangular abans de ser reformat recentment) en substitució del que segurament hi havia a ponent avui no practicable per tenir-hi un edifici adossat. Murs amb paraments de carreus petits, matussers, a mig picar, i disposats en filades. Dimensions: 11'40 x 4'55 x 4'65 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les absidioles fa 7 metres. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt cobert per una teuladeta de dos vessants amb la cornisa ben senyalada i amb el pinyó destacat per una motllura al dessota. Es troba aixecat damunt i al centre del mur frontal. He calculat l'amplada de la seva base en un metre seixanta i l'alçada en 6'96 metres; són mesures que, no obstant, només pretenen ser aproximades.

SANTIGA Santa Maria l'Antiga

Altitud: 100 metres. Municipi de Santa Perpètua de Mogoda

Església romànica del segle XI ampliada al XII amb una segona nau a tramuntana; fou modificada als segles XVI i XVIII. Consta de dues naus contigües rectangulars cobertes amb voltes de canó apuntada damunt un arc toral la de tramuntana que és més ampla i, en la de migjorn, amb una volta d'aresta en els dos primers trams propers a l'absis i de mig punt en la resta que es troba a ponent. Estan capçades a llevant (de fet, al nord-est) per dos absis, rectangular el corresponent a la nau del nord i semicircular el de la nau del sud que es cobreix amb una volta de quart d'esfera. El portal fou obert al segle XVI (1574) a ponent davant de la nau major a tramuntana; té marc rectangular resseguit en el seu caire per dues fines motllures amb caparrons a la part alta; té una robusta llinda ornada amb gravats heràldics a cada extrem i al centre amb una emblema papal; al seu damunt hi figura una petita fornícula amb la imatge de Maria i el Nen i a la part alta un gran òcul circular atrompetat; el mur frontal queda coronat per una senzilla cornisa un pèl sinuosa amb tres creus de pedra al cim. Dimensions corresponents a la nau major: 17'80 x 4'00 x 7'40 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada que té si tenim en compte la segona nau és de 7'60 metres. **Campanar** de torre de planta gairebé quadrada (3'70 x 3'55 m) adossat i recolzat en el mur nord proper a l'absis; la part inferior és d'època romànica amb lesenes, la superior és del segle XVIII; en aquesta hi ha oberts els finestrals en arc apuntat, un a cada cara; esta coronat per una senzilla motllura i un terrat amb balustrada. He calculat la seva alçada en 16'58 metres; és una mesura que considero aproximada.

TERRASSA Sant Pere, Sant Miquel i Santa Maria.

Altitud: 285 metres. Esglésies d'Ègara, Barri de Sant Pere

L'Església de Santa Maria avui (2008) no té culte i està dedicada a museu; bàsicament té estructura romànica, de principis del segle XII (1113) però de fet té diversos períodes de construcció; segurament el més antic és l'absis, del segle IX; la nau podria ser de finals del segle X o de principis de l'onze mentre que la volta apuntada ja deu ser del XII. Té planta de creu llatina, està capçada a llevant per un absis semicircular força passat per l'interior però quadrangular per l'exterior; sobre la cúpula que s'aixeca en el creuer hi figura un petit campanar romànic que no té escala per accedir-hi; cal fer-ho per l'exterior amb alguna escala de mà, pujar a la teulada i, des d'allí

es fa possible d'aconseguir entrar a la cel·la. Dimensions: 24'00 x 6'10 x 7'00 metres de llargada, amplada i alçada; l'amplada total calculada dels del fons dels braços del transsepte arriba al 17'40 metres. La cúpula aixecada en el creuer en té 11'60 d'alçada. L'alçada del seu petit campanar és de 20'20 metres.

Sant Miquel, és un **baptisteri** visigòtico-romànic d'immersió, de planta central, avui ben reconstruït i conservat. El seu origen bé podria remuntar-se als segle VI, o almenys entre el VI i el VIII. Té una piscina central rodejada de columnetes; la planta és un quadrat que només està modificat per la banda de tramuntana amb un absis semicircular ultrapassat per l'interior i poligonal de set costats per l'exterior. Té cripta. Dimensions: 14'40 x 11'00 x 8'40 metres de llargada, amplada i alçada respectivament. L'autor d'aquests textos té un autògraf de la seva mare que diu:

> "Les obres de reforma d'aquest Baptisteri foren pagades per Miquel dels Sants Argemí Barba. La seva filla Carme, casada amb el filòleg Delfí Dalmau Gener, quan tingué el seu primer fill, Delfí Dalmau Argemir, estrenà aquest Baptisteri on hi fou batejat el juny del 1927."

Sant Pere és una **església** romànica (segle XII) d'una nau capçada a llevant (de fet, al sud-est) per un absis singular, aparentment el·líptic amb un àmbit central trapezial i tres absidioles en disposició de creu, més o menys. També se'l podia qualificar de triconque o de trilobulat. La part central queda coberta per una petita cúpula sobre trompes. Està decorat amb pintures romàniques primitives que representen el martiri de sant Tomàs de Canterbury; és la part més antiga del temple, segurament del segle X. Té planta de creu llatina; un transsepte preromànic es troba just davant de l'absis. Portal al mur de migdia a base de quatre arcades de mig punt amb bordó; les petites dovelles estan ben picades; descansen en una imposta i sobre brancals de carreus ben escairats. Murs de petits carreus matussers disposats en filades; el lateral sud té un fris de permòdols sota cornisa. Constitueix el temple parroquial de la demarcació d'Ègara, o barriada de Sant Pere de Terrassa. Dimensions: 32'00 x 7'30 x 10'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total comptada des del fons dels braços del transsepte arriba al 23'30; en el creuer s'hi forma una petita cúpula que fa 11'20 metres d'alçada. Té dos **campanars** d'espadanya, un aixecat damunt i al centre del transsepte; queda obert amb dos ulls en arc de mig punt i cobert per una teuladeta horitzontal amb dos vessants; l'altre, centrat damunt del mur frontal amb dos ulls en arc rebaixat està cobert per una teulada de quatre vessants que s'uneixen fent una baixa piràmide; els seus pilars estan aixecats amb carreus petits ben escairats, sobretot als baixos; la base fa uns 3'50 metres d'amplada. Alçada, vàlida per a tots dos: 16'80 metres.

TERRASSA Sant Valentí
Altitud: 190 metres. Plaça Segle XX

Església aixecada entre el 1973 i el 1981. Consta d'una nau rectangular. Està bastida amb murs de maó vist amb revestiment, al cos superior, de plaques ondulades. Arquitecte: Joan Baca i Reixac, terrassenc. **Campanar** exempt, format per un bloc rectangular de formigó com a base i de dues bigues metàl·liques paral·leles verticals que sostenen dues campanetes, un focus lluminós i una creueta. Situació: adossat al mur del frontis, cap a l'angle nord-est. Alçada: 10'00 metres (inclou la creueta).

VALLCÀRQUERA Sant Feliu (Sant Feliuet), antiga parròquia
Altitud: 585 metres. Municipi de Sant Llorenç Savall

Església romànica de mitjans del segle XI. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta barroca de canó amb llunetes i capçada a llevant per un petit absis semicircular; està acompanyada per dues absidioles, una al mur de migjorn a tocar l'absis i l'altra al de tramuntana a mitja nau; l'absis fou sobrealçat i només conserva per l'exterior les lesenes però els arcs cecs que hi deuria tenir van ser eliminats; en les reformes modernes s'hi van afegir dues capelles laterals rectangulars encarades a manera de fals transsepte. El portal original al mur de ponent, als peus del

temple, està paredat; se'n va obrir un de nou al mur de migdia. Al mur de ponent avui només s'hi veu, a la part alta, un petit òcul circular. Els murs arrebossats deixen veure escassament els antics paraments de carreus irregulars i poc picats; a les cantoneres hi són grans i ben escairats. Dimensions: 15'60 x 5'30 x 7'75 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya closa aixecat als peus del temple; hi ha oberts dos ulls allargassats en arc de mig punt; queda cobert per una teulada de dos vessants. La cornisa del mur frontal presenta l'anomalia de trobar-se més enlairada a la part esquerra que a la dreta. He calculat que l'amplada de la base fa 2'70 metres i que la seva alçada arriba als 9'70; són dades que considero aproximades.

VALLVERD Sant Jaume, ermita

Altitud: 560 metres. Municipi de Sant Llorenç Savall

Església romànica aixecada al segle XII però molt modificada al XVII; avui s'ha reconstruït aprofitant les restes, part de la volta de canó de mig punt de la nau rectangular, el mur de migdia i bona part de l'absis semicircular a llevant cobert per una volta de quart d'esfera que conserva el fris d'arcs cecs per l'exterior. La nau, a la zona occidental, ha estat completada amb un sostre embigat de fusta; en el mur de ponent s'hi va obrir un portal rectangular amb una llinda robusta de pedra blanquinosa recoberta per un arc de mig punt dovellat embegut en el mur. Tant el portal com l'espadanya del seu damunt estan lleugerament escorats a l'esquerra respecta de l'eix del mur. Té murs de pedra vista rogenca amb paraments de carreus matussers, mig picats, ordenats en filades. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt aixecat amb petits carreus matussers i cobert per una teuladeta de dos vessants; està aixecat damunt i al centre del mur frontal als peus del temple. He calculat que l'amplada de la seva base fa un metre vuitanta i que arriba a l'alçada de 6'50; són números que considero aproximats.

VILADECAVALLS Santa Maria de Toudell, sense culte

Altitud: 300 metres. Masia de Can Trias

Església romànica de finals del segle XI o de principis del XII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt i capçada a llevant per un absis semicircular; per l'interior està arrebossada i emblanquinada en un estat en certa manera precari; per l'exterior els seus murs presenten paraments de carreus petits, força ben alineats, desiguals, de pedra barrejada clara i rogenca. Té un cor alt amb balustrada de fusta sobre d'un arc rebaixat; s'hi accedeix per una estreta escala de cargol que es troba dins un cilindre d'obra tot just entrant al temple a l'esquerra. El mur del frontis, a ponent, té un portal en arc de mig punt amb grans dovelles i muntants de grans carreus de pedra blanca, una finestreta sagetera a mitja alçada i acaba sense cornisa; el parament mostra desordre en les filades i amb carreus matussers i peces sense escairar. La nau queda coberta per una teulada de doble vessant. La resta dels murs tenen el mateix tipus de paraments. Dimensions: 13'96 x 4'09 x 5'03 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** romànic un pèl modificat en algunes finestres. Té planta lleugerament rectangular (3'97 x 3'27 m). Al capdamunt, la cel·la queda oberta amb finestres en arc de mig punt, al nord i al migdia geminades i als altres costats amb una a cadascun. No té cap campana ja que la que hi tenia va ser arrabassada en temps de la guerra del 36. Està cobert per una teulada de quatre vents amb un petit pinacle al cim. Les seves parets són nues amb paraments iguals que el temple a base de carreus petits de pedra marronosa, rogenca i clara barrejada; a la base es veuen molt matussers i fins i tot sense escairar. Es pot accedir al seu interior per una porta oberta al mur de migdia de la nau tocant a l'absis; també s'hi arriba per un túnel estret i d'altura baixa que surt del recinte de la llar de foc de la masia de can Trias adjunta. Hi ha una escala de fusta, robusta, però envellida i perillosa; arriba fins a un primer nivell amb un pis de fusta en molt mal estat; s'hi passa a través d'una trapa. Des d'aquest nivell no hi ha cap altra escala i avui (2012) no és possible d'arribar a la cel·la. Situació: adossat al mur de migdia a tocar l'absis. Alçada: 15'48 metres. Esveltesa: 3,9

VILAMILANS Sant Feliuet, ermita

Altitud: 200 metres. Municipi de Sant Quirze del Vallès

Església preromànica del segle X modificada al XII. Consta d'una nau rectangular un pèl irregular coberta amb una volta de canó un xic apuntada damunt un arc toral que la divideix en dos trams; en el tram situat més a llevant hi foren afegides tardanament dues capelles, la de tramuntana semicircular per l'interior i rectangular per fora, la de migjorn rectangular per dins i per fora; el temple està capçat a llevant per un absis lleugerament trapezial, segurament preromànic, cobert amb una volta de canó apuntada precedit d'un arc presbiteral apuntat; al centre del mur que tanca l'absis hi té una petita finestra en arc de mig punt amb dovelles i carreus als muntants tots ben escairats; igualment hi figura en el mur de ponent i, descentrada, en el mur que tanca la capella de migjorn. El portal obert a migdia, amb una arcada de mig punt de dovelles grans ben picades, està recobert per una segona arcada de peces petites matusseres embeguda en el mur. Els murs tenen paraments diversos amb tècnica de maçoneria, la majoria amb peces mitjanes sense picar força ben alineades; en altres panys com en l'absis central hi ha carreus força ben picats en filades; uns robustos contraforts atalussats es troben apuntalant els murs nord i sud en els angles que fan amb el de ponent. Dimensions: 14'65 x 4'70 x 5'90 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 8'40 metres. **Campanar** d'espadanya oberta formada per tres robustos pilars de carreus matussers sense estar coberts i que actualment han perdut les campanes que hi tenien fa poc; al seu damunt hi tenen una petita piràmide; es troben aixecats damunt i al centre del mur de ponent. He calculat que l'amplada de la base fa 4'85 metres i que té una alçada de 8'57; aquestes mesures les considero aproximades.

EL VALLÈS ORIENTAL

CAMPANARS EN ORDRE ALFABÈTIC DE MUNICIPIS

Municipis i poblacions	Parròquies	Alçada en metres
Aiguafreda	Santa Maria	22'28
Ametlla del Vallès	Sant Genís	25'70
Bigues i Riells		
Bigues	Sant Pere	18'80
Riells del Fai	Sant Vicenç	25'50
Caldes de Montbui	Santa Maria	44'50
Sant Sebastià de Montmajor	Sant Sebastià	13'20
Campins	Sant Joan	26'00
Cànoves i Samalús		
Cànoves	Sant Muç	25'50
Samalús	Sant Andreu	17'00
Cardedeu	Santa Maria	27'50
Fogars de Montclús	Sant Cristòfol	18'00
La Costa de Montseny	Sant Esteve	16'50
Mosqueroles	Sant Martí	16'60
Franqueses del Vallès, Les		
Corró d'Amunt	Sant Mamet	10'00
Garriga, La	Sant Esteve	31'75
Granollers	Sant Esteve	36'75
Granollers	Mare de Déu de Fàtima	25'00
Palou	Sant Julià	22'32
Gualba	Sant Vicenç	18'60
Llagosta, La	Sant Josep	24'76
Lliçà d'Amunt	Sant Julià	22'60
Palaudàries	Sant Esteve	20'20
Lliçà de Vall	Sant Cristòfol	21'69
Llinars del Vallès	Santa Maria	25'50
El Coll	Sant Esteve	16'00
Collsabadell	Sant Sadurní	22'60
Sanata	Sant Joan	19'17

Martorelles	Sant Joaquim	19'50
Mollet del Vallès	Sant Vicenç	24'20
Montmeló	Santa Maria	18'50
Montornès del Vallès	Sant Sadurní	23'50
Montseny	Sant Julià	12'20
Parets del Vallès	Sant Esteve	28'00
Roca del Vallès, La		
Santa Agnès de Malanyanes	Santa Agnès	26'35
La Torreta	Santa Maria del Jaire	31'14
Santa Eulàlia de Ronçana	Santa Eulàlia de Mèrida	21'30
Santa Maria de Martorelles	Santa Maria	18'40
Santa Maria de Palautordera	Santa Maria	33'00
Sant Antoni de Vilamajor		
El Fou (Alfou)	Sant Julià	19'00
Sant Celoni	Sant Martí	34'25
La Batllòria	Nostra Senyora de l'Esperança	20'80
Montnegre	Sant Martí	21'00
Sant Esteve de Palautordera	Sant Esteve	20'50
Sant Feliu de Codines	Sant Feliu	33'30
Sant Fost de Campsentelles	Sant Faust	19'50
Sant Pere de Vilamajor	Sant Pere	27'40
Santa Susanna	Santa Susanna	12'30
Tagamanent		
La Móra	Sant Cebrià	11'18
Vallgorguina	Sant Andreu	22'00
Vallromanes	Sant Vicenç	20'60
Vilalba Sasserra	Santa Maria	20'00
Vilanova del Vallès	Sant Esteve	20'00

Alçada mitjana: 21'34 metres

PARRÒQUIES AMB CAMPANAR DE TORRE, UNA A UNA

L'AMETLLA DEL VALLÈS Sant Genís
Altitud: 321 metres.

Església aixecada entre el 1681 i el 1691, remodelada cap el 1952; conserva algunes restes romàniques de l'anterior temple al mur sud on hi queden dues finestres de doble esqueixada i en arc

de mig punt. Consta de tres naus rectangulars de quatre trams cobertes per voltes de llunetes la central i d'aresta les laterals; estan separades per arcs formers de mig punt damunt robustos pilars rectangulars amb uns pilastres d'escàs relleu que baixen dels arcs torals de mig punt i d'una imposta ampla i motllurada que ressegueix tota la base de les voltes; està capçada per un presbiteri semicircular; el temple té la capçalera recta. Un cor alt amb una barana de fusta descansa en un ample arc rebaixat i una volta de llunetes igualment rebaixada.

El frontis encarat a llevant té una portalada barroca de pedra grisa i grades que salven el desnivell respecte de la placeta situada al seu davant; el portal té un mar rectangular amb estries i amb pilastres toscanes adossades a banda i banda dels muntants, un entaulament amb un fris floral, un frontó ondulat i truncat amb una fornícula intercalada amb imatges dels dos patrons; té un òcul circular motllurat i atrompetat a mitja alçada i una cornisa angular de teules sobreposades amb creu al cim. El mur d'aquesta façana presenta un arrebossat emblanquinat amb carreus grisos mitjans a les cantoneres.

Dimensions: 25'71 x 7'40 x 11'38 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons dels altars laterals fa 16'41 metres.

Arquitectes: pel que fa a les grades d'accés de l'any 1932, Manuel J. Raspall i Mayol; pel que fa a la obres de remodelació, Brugal.

Guarda unes pintures al fresc (1943) a l'absis sobre *El martiri dels dos sants Genís* —el romà i el d'Arle—, obra de l'artista Josep Morell (1899-1949), i una pica baptismal del segle XVI.

Campanar d'un barroc auster aixecat el 1691-92 reconstruït i enlairat amb un cos més el 1956. Té planta quadrada (7'40 x 7'40 m.) i està coronat amb una prominent cornisa sobre mènsules i per una teulada a quatre vents de teules vidriades de color rogenc fosc. Els seus murs, de molt gruix, estan arrebossats fins a la base de la cel·la i deixen ben visibles els carreus grisencs de les quatre cantoneres; el parament de la cel·la és de carreus mitjans ben escairats de pedra grisenca; està obert amb dues finestres d'arc de mig punt a cada costat on pengen vuit campanes, sis de petites i dues de grans; sota cornisa hi ha tres finestres rectangulars per banda, en una d'elles, a cada cara, hi està ubicada una esfera d'un rellotge.

Entrant a mà dreta del temple hi ha el portal que dóna a l'interior del campanar; hi puja una ampla escala de graons de pedra arrapada als murs que deixa un ample ull central; dóna pas al cor i segueix més amunt més estreta amb graons de maó fins entrar a la cel·la. A partir d'ella una altra escala de cargol de maó per l'interior d'un cos cilíndric aixecat en el seu centre porta a un pis superior on hi ha el rellotge i les seves esferes, una a cada cara. Queda cobert per una semiesfera de vuit sectors. Des d'allí, per damunt del cilindre, hi ha una nova escala metàl·lica que porta a una trapa des de la qual es poc accedir a l'exterior de la teulada; també hi ha una estructura metàl·lica exterior de la que penja una altra campana mitjana.

Situació: adossat al mur de migdia fent angle al sud-est de la façana principal encarada a llevant.

Alçada: 25'70 metres.

Esveltesa: 3,4

LA BATLLÒRIA Nostra Senyora de l'Esperança

Altitud: 100 metres. Municipi de Sant Celoni

Església aixecada el 1452 i refeta al segle XVII amb aires barrocs. Consta d'una nau rectangular amb la capçalera recta i d'un transsepte. La nau està coberta per una volta de canó de mig punt amb llunetes totes elles a base de maons ben arrenglerats; està capçada a llevant per un absis quadrat amb tres finestrals vidriats en color, un central darrera mateix de la imatge que

presideix l'altar major i dos més als laterals. Un petit cor alt amb una barana de fusta descansa en un arc de mig punt i una volta, rebaixats tots dos. El frontis a la banda de ponent té un portal en arc de mig punt tancat amb dos batents vidriats amb una estructura de ferro forjat, un òcul a mitja alçada i una cornisa amb curvatura convexa al centre i còncava als laterals amb una creu metàl·lica al cim. Ha estat bastida amb paraments de paredat i amb carreus a les cantoneres.

Dimensions: 14'26 x 5'20 x 6'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; el transsepte en fa 10'46 x 3'34 x 4'88.

Campanar d'un barroc auster coetani del temple. Té un primer cos de planta quadrada (5'00 x 5'00) i un segon octagonal irregular, més aviat aixamfranat, amb motllures en passar de quatre a vuit costats i a sota la cel·la. Està coronat per una minsa cornisa i un terrat amb barana de merlets esglaonats. La cel·la queda oberta amb una finestra d'arc apuntat a cada cara alterna; hi pengen campanes. L'esfera d'un rellotge es troba sota la cel·la a la banda frontal. Els murs tenen paraments de paredat amb cantoneres de carreus al primer cos i de maó al superior. Una escala d'obra amb la part final amb graons de fusta puja fins a la cel·la. Encastada a la part baixa del costat de migdia hi ha una làpida on figura reproduïda la poesia que mossèn Pere Ribot va dedicar al campanar de la Batllòria.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-oest de la façana principal orientada a ponent.

Alçada: 20'80 metres.

Esveltesa: 4,1

BIGUES Sant Pere

Altitud: 300 metres. Municipi de Bigues i Riells

Església amb restes romàniques a les façanes de ponent i migjorn d'un temple primerenc reformat i ampliat als segles XVI i XVIII (1733-77). Consta d'una nau rectangular de tres trams, un d'ells amb el cor, coberta per una volta de canó, i d'un transsepte que en el creuer hi té una cúpula semiesfèrica sobre petxines englobada en un cimbori quadrat sense obertures exteriors; la capçalera és recta i les dues capelles laterals més aviat formen com una nova nau i estan cobertes per voltes de creueria amb claus bellament esculpides amb relleus; estan separades de la nau major per dos arcs formers de mig punt sobre pilars rectangulars de pedra picada.

El frontis té un portal rectangular amb marc de pedra blanca; la data de 1878 figura inscrita a la llinda; vuit graons d'accés es troben al seu davant; un òcul circular i atrompetat queda a la part alta i una cornisa angular el corona. Una antiga porta romànica al mur de ponent avui està tapiada i decorada amb elements barrocs. Els seus murs encara romànics tenen paraments de pedra barrejada blanca i rogenca amb carreus irregulars petits al frontis i mitjans i ben alineats a ponent; la resta tenen paraments de maçoneria amb carreus mitjans a cantoneres.

Dimensions: 24'02 x 5'31 x 7'40 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; el transsepte en fa 14'94 x 7'14 x 11'06 i la cúpula arriba als 15'30.

Guarda un retaule en estil renaixentista datat a principis del segle XVII dedicat a *La Mare de Déu del Roser*; una pica baptismal del segle XVI i un sarcòfag medieval de pedra trobat en terrenys propers.

Campanar del segle XVIII auster i senzill merament funcional. Té planta quadrada (4'20 x 4'20 m.); està bastit amb murs de paredat amb carreus a les cantoneres; queda coronat per una minsa cornisa i una torrella de maó vist moderna i per una coberta plana damunt de la qual s'aixeca una estructura metàl·lica de la que pengen algunes campanetes; una esfera horària n'ocupa la part

frontal. La cel·la queda oberta amb finestrals d'arc apuntat, un a cada cara.

Situació: adossat a la façana de ponent del transsepte en el seu tram sud en l'angle que forma amb el mur lateral de la nau.

Alçada: 18'80 metres.

Esveltesa: 4,4

CALDES DE MONTBUI Santa Maria

Altitud: 200 metres.

Església aixecada entre el 1589 i el 1714 en gòtic tardà. Consta d'una gran nau rectangular de set trams coberta per una volta de creueria damunt arcs torals de mig punt i capçada a ponent per un absis poligonal de cinc costats. Té una magnífica portalada barroca iniciada per l'artista francès Pere Ruppin el 1689 i acabada per l'escultor Pau Sorell el 1725; el seu portal de marc rectangular està acompanyat de tres columnes salomòniques de capitell compost exemptes damunt pedestals a cada costat, un entaulament decorat i un frontó circular truncat amb rica decoració en relleu; al seu damunt hi ha una fornícula amb la imatge de Santa Maria amb àngels als peus; està ornada amb pilastres i amb un frontó truncat coronat per grans relleus; una gran rosassa motllurada i calada es troba sota mateix d'un frontó triangular amb pinacles als angles i una creu al cim. Els seus murs tenen paraments de grans carreus ben escairats de pedra marronosa lleugerament rosada al frontis i de paredat arrebossat amb cantoneres de carreus als laterals i a la capçalera.

Arquitectes: Joan i Antic Ponç de Sant Feliu de Codines i Miquel i Joan Fiter de Barcelona pel que fa a la nau; l'escultor francès Pere Rupin pel que fa al portal el 1689; la part superior de la façana es deu a l'escultor del mateix Caldes Pau Sorell, cap el 1701.

Dimensions: 49'85 x 13'70 x 21'25 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Guarda una gran imatge romànica del segle XIII del *Crist Majestat* (196 x 185 cm); fou cremada el 1936 i restaurada després del 1939 d'acord amb les fotografies que se'n tenien, tanmateix la testa és autèntica ja que algú va recollir-la i conservar-la quan es va desprendre del tronc en ésser llençada sobre la pila del mobiliari religiós per ésser cremat. La imatge de *La Mare de Déu* de la fornícula del frontis és obra del 1703 de Pau Sorell i té tot el valor d'una obra original barroca d'autor conegut. Les 14 imatges del *Via Crucis* són de l'escultor local Sebastià Badia (1916-2009). En la capella del Santíssim, un gran tondo que representa *El Pare Etern* és obra del pintor sabadellenc Antoni Vila Arrufat (1894-1989).

Té dues piques sobre peu, beneitera una i baptismal de marbre blanc l'altra, amb bells relleus decoratius, segurament del segle XVIII.

Campanar barroc acabat el 1634. Té un primer cos de base quadrada (7'80 x 7'80 m); al seu damunt s'aixeca un alt cos octagonal lleugerament irregular coronat per una cornisa motllurada amb gàrgoles als angles i un terrat amb balustrada i alts pinacles de bola sobre els pilars situats als caires. Sobre terrat hi havia una espadanya de pedra que el 2003 es va substituir per una estructura metàl·lica per sostenir unes petites campanetes que més aviat trenca l'harmonia del conjunt; va ser una decisió desafortunada al meu criteri.

Els seus murs tenen paraments de carreus a la cel·la i a la base; entre ells hi ha dos cossos amb paraments de paredat i carreus a les cantoneres separats per tres motllures; una nova motllura composta es troba a l'arrencada dels arcs dels finestrals.

Aquest gegant que és el campanar de Caldes, el més alt del Vallès Oriental, per dins està dividit en tres pisos. Al primer, en el punt en què acaba el prisma de la seva base quadrangular, s'hi arriba per una escala ampla, arrapada als murs i sobre voltes; a partir d'aquest punt, amb una escala de cargol central, s'arriba al pis de la cel·la que està cobert per una volta en cúpula rebaixada; és ella

la que sosté el terrat amb el terra lleugerament inclinat cap enfora per expulsar les aigües per les vuit gàrgoles dels angles de la cornisa. S'accedeix a aquest terrat per una segona escala de cargol d'escassa amplada situada a l'interior d'un dels robustos pilars que separen els finestrals d'arc de mig punt; aquests són desiguals, més estrets als costats curts; hi pengen tres campanes; antigament n'hi havia quatre però en perdre's en els fets del 19 de juliol del 1936, no va ser substituïda precisament la més gran.

Situació: adossat a la façana lateral sud, a tocar l'absis, en l'angle sud-oest del temple.

Alçada: 44'50 metres. La mesura fou presa quan encara hi havia una gran arcada de pedra aixecada al centre del terrat que quedava inclosa en la mesura.

Esveltesa: 5,7

CAMPINS Sant Joan

Altitud: 325 metres.

Església amb vestigis romànics (segle XII) com ara el mur de ponent amb l'antic portal dovellat en arc de mig punt i actualment tapiat; fou refeta i capgirada als segles XVI i XVII i amb modificacions cap el 1895. Consta d'una nau rectangular amb la capçalera recta acompanyada de capelles laterals; en la de l'esquerra, del segle XVI, sota una arcada ampla i baixa, hi ha l'accés al campanar. El frontis encarat a llevant té el mur arrebossat i emblanquinat amb el portal en arc de mig punt i marc motllurat amb un bordó damunt mènsules en material rogenc; també té un bordó similar l'òcul circular situat a mitja alçada; per coronament, la cornisa angular té una bonica creu de pedra encerclada en el cim; la resta dels murs també estan arrebossats i emblanquinats.

Guarda una pica baptismal d'un sol bloc de pedra amb la base plana, boca circular i cares corbes; avui es troba capgirada i fa de suport a la mesa de l'altar major.

Campanar merament funcional; és modern amb una base romànica. Té planta quadrada (3'67 x 3'67 m.) i està coronat amb merlets de maó i una agulla piramidal vuitavada amb bola al cim. Els seus murs tenen paraments de paredat amb carreus a les cantoneres. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt amb marcs de maó, una a cada cara; hi penja alguna campana. Una esfera horària es troba a la cara frontal sota mateix de la finestra de la cel·la; a accepció d'aquest element, les seves parets mostren una total nuesa.

Situació: adossat a la façana lateral de migjorn més o menys cap a la seva meitat.

Alçada: 26'00 metres.

Esveltesa: 7

CÀNOVES Sant Muç

Altitud: 350 metres. Municipi de Cànoves i Samalús

Església romànica del segle XIII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó amb una estructura de fulls de llibre damunt un gran arc toral de mig punt lleugerament apuntat recolzat en dues grans mènsules; està capçada a llevant per un absis semicircular mutilat i poc visible externament per construccions que el tapen. Ha tingut modificacions amb sobrealçats i amb l'afegitó de capelles laterals gòtiques amb plements en fulls de llibre; les dues de l'esquerra amb un pilar quadrat amb els caires bisellats mentre que les de la dreta hi tenen, per sostenir els arcs formers apuntats, un robust pilar doblat. Un cor alt amb una barana de fusta descansa en una volta i en un arc rebaixats. Els seus murs interiors presenten paraments de maçoneria amb peces mig picades. El frontis està obert amb un portal romànic amb dues arcades de mig punt en degradació

ben dovellades amb peces petites, un òcul circular atrompetat a mitja alçada i, part damunt de la teulada de dos vessants, una torre quadrada amb cornisa i coronament de merlets esglaonats, el comunidor; en ella hi ha petites finestres rectangulars obertes en algun costat.

Dimensions: 20'29 x 5'20 x 6'53 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 12'56 metres. La llargada indicada inclou un atri d'una fondària de 3'31 metres separat de l'interior per una estructura vidriada.

Guarda dues piques, una de baptismal de boca poligonal de vuit costats sobre un peu de base quadrada i fust vuitavat treballat austerament; potser és renaixentista; i una altra de beneitera, segurament medieval, també vuitavada a la boca; a la seva cara frontal hi té un senzill relleu format per dues bandes verticals; es troba adossada a l'interior d'una fornícula dins el gruix del mur lateral tot just entrant al temple a l'esquerra.

Campanar merament funcional. Té planta quadrada (6'25 x 6'25 m). Està coronat per una minsa cornisa amb gàrgoles als caires i un terrat amb barana d'obra i de merlets esglaonats de maó. La cel·la queda oberta amb una finestra d'arc de mig punt a cada cara de mides diferents; dues campanes pengen dels finestrals. Els murs tenen un gruix de 0'82 metres. Els paraments de paredat tenen un arrebossat en mal estat. Per l'interior hi puja una escala amb diferents estructures: la primera la forma una escala de cargol metàl·lica que surt de la dreta així que s'ha passat el paravent de vidre del cancell; arriba fins al cor; des d'allí, per una porta a la dreta es passa a les golfes per una estreta escala de maons, entre murs; avançant sobre les golfes, cap a la meitat, una altra porta a la dreta dóna pas al campanar a través d'uns pocs graons; es puja per dins per una escala d'obra amb barana matussera de fusta i sobre voltes fins a un tercer pis; a partir d'allí una nova escala d'obra de cargol arriba a la cel·la amb un pis de reixat metàl·lic; està coberta per una cúpula rebaixada; hi té una trapa circular central tapada per una pedra movible, però tan estreta que no hi pot passar ningú; amb tot, una escala metàl·lica recolzada en el terra metàl·lic hi puja fins a tocar el centre de la volta.

Situació: incorporat al centre de la façana lateral sud, entre capelles laterals.

Alçada: 25'50 metres.

Esveltesa: 4

CARDEDEU Santa Maria

Altitud: 193 metres.

Església aixecada en els segles XVI i XVII; és bàsicament barroca encara que queden algunes restes romàniques de la primitiva construcció del segle XII a la base del campanar i al mur de tramuntana. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes sobre quatre arcs torals de mig punt i capçada per un presbiteri semicircular; té un cambril darrere l'altar major, la capçalera recta i el cancell tancat amb vidrieres. Quatre capelles per banda entre els contraforts acompanyen la nau única. Un cor alt amb una barana de fusta descansa en un arc rebaixat i una volta de llunetes. El frontis orientat a ponent té un portal del 1780 en arc rebaixat amb pilastres toscanes adossades als muntants decorades amb relleus figuratius, un entaulament i un frontó triangular truncat amb una imatge en relleu al damunt, un gran òcul circular atrompetat a mitja alçada i una minsa cornisa angular amb creu al cim. Els seus murs tenen paraments de maçoneria amb carreus a cantoneres tot de pedra vista grisenca en la que hi ha barrejats materials negrosos.

Dimensions: 26'32 x 11'43 x 18'23 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total calculada des del fons de les capelles laterals fa 17'98 metres.

Campanar de planta gairebé quadrada (5'71 x 5'84 m) amb el primer alt cos romànic a base de carreuons matussers i carreus ben escairats a cantoneres; el cos superior és dels segles XVI i

XVII. Està coronat per una minsa cornisa i un terrat amb merlets esglaonats i gàrgoles a la seva base que es veuen, en aquest últim cos, cap a la seva meitat; tres d'elles adopten la imatge lleonina; la quarta representa una àliga. La cel·la queda oberta amb finestrals d'arc apuntat, un a cada cara; hi pengen campanes; queda ornada amb motllures senzilles a la seva base i al damunt; els seus paraments són de carreus ben picats i escairats disposats en filades uniformes. L'escala interior és del tipus català aferrada a la paret i sobre voltes; per arribar al terrat, hi ha una escala metàl·lica de gat fins a una trapa que s'obre fent pressió cap amunt. Els seus murs tenen paraments amb barreja de maçoneria i de carreuons i amb carreus ben escairats a les cantoneres

Situació: adossat a la façana lateral nord, prop de la capçalera orientada a llevant.

Alçada: 27'56 metres.

Esveltesa: 4,7

EL COLL Sant Esteve

Altitud: 375 metres. Municipi de Llinars del Vallès

Església romànica en la que s'hi feren reformes als segles XVI i XVII i en el 1885. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberta amb voltes de creueria sobre arcs torals de mig punt; el presbiteri poligonal de cinc trams ho està amb una volta de nervis amb clau de volta que té una creu en relleu; les capelles laterals, dues per banda, estan cobertes per voltes també de creueria i constitueixen un fals transsepte; tant els nervis com els brancals de les entrades de les capelles mostren peces de granit gris; els nervis i els arcs apuntats descansen en mènsules motllurades. La façana principal és renaixentista amb un portal rectangular amb el marc doblement motllurat, un frontó circular amb una decoració de petxina al timpà (element típic del Renaixement), un òcul circular atrompetat a mitja alçada i una cornisa angular. Els seus murs tenen paraments de carreus irregulars i petits, encara que grans i ben escairats a les cantoneres, tots d'una pedra clara tirant a marronosa.

Dimensions: 24'32 x 4'22 x 6'93 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. El transsepte en fa 9'90 x 3'61 x 4'66.

Guarda una imatge de *La Mare de Déu del Roser* del segle XVII i fragments d'antics retaules.

Campanar merament funcional amb una base romànica i amb els cossos superiors dels temps de les reformes modernes. Té planta quadrada (4'30 x 4'30 m) i està coronat per una minsa cornisa i un terrat amb una barana de merlets esglaonats que amaga un volta semiesfèrica recoberta d'un arrebossat grisenc. La cel·la queda oberta amb una sola finestra rectangular excèntrica a la cara frontal, a llevant, i dues en arc de mig punt a la cara nord. Al braç esquerra del transsepte hi ha una escala de gat que arriba a una porta elevada des de la qual s'accedeix al campanar; a partir d'aquest punt i per l'interior una escala de pedra arriba fins a la cel·la en la que hi penja una campana. Els seus murs tenen paraments de paredat amb carreus grisencs a les cantoneres.

Situació: adossat i recolzat al mur nord, prop de l'absis encarat a ponent.

Alçada: 16'00 metres.

Esveltesa: 3,7

COLLSABADELL Sant Sadurní

Altitud: 240 metres. Municipi de Llinars del Vallès

Església romànica del 1133 de la que en queden restes com l'actual presbiteri, i de finals del

segle XII visibles als murs laterals on s'hi troben frisos d'arcs cecs llombards; fou modificada posteriorment als segles XVI, XVII, i al XVIII amb la capella de la Mare de Déu de la Bona Sort. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberta amb una volta de canó de mig punt sobre cinc arcs torals dels que només el central deixa veure la seva estructura de grans carreus de granit; té transsepte doble i, l'extrem d'un d'ells, a la seva dreta, queda cobert per una cúpula el·líptica dins un cimbori rectangular amb teulada de quatre vessants amb cupulí cilíndric d'obra recobert amb mitja esfera i un petit pinacle al cim. Els arcs que s'obren a les capelles i al transsepte són de mig punt menys el del braç esquerre del transsepte que és gòtic apuntat com la volta de creueria de la capella que s'hi engloba. L'absis recte és fondo amb tres trams curts. La volta, com tot l'interior de l'església, està emblanquinada. Els seus murs tenen paraments de paredat arrebossat menys a l'absis on se'n veuen de carreus matussers, desiguals i mal alineats; al fons de l'absis hi ha un pany de maçoneria de pedra vista.

El frontis, a ponent, fou refet el 1736; hi té un portal rectangular amb marc de grans carreus de granit gris ben escairats, un òcul circular a mitja alçada i la cornisa angular amb una creu de pedra al cim; el seu mur està arrebossat i pintat en un groc discret i a les cantoneres es deixen veure els carreus grisos de granit.

Dimensions: 19'57 x 5'16 x 6'95 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de dues capelles laterals obertes a mitja església és de 16'34 metres; el transsepte en fa 15'05 x 3'05 x 5'45; la cúpula del seu braç arriba als 8'80 metres d'alçada i el cupulí als 11'51.

Campanar gòtic amb reformes tardanes. Té planta quadrada (5'66 x 5'66 m) i està dividit en quatre cossos de perímetre gradualment descendent i separats per motllures; el quart cos està coronat per una minsa cornisa i un terrat amb barana de carreus i merlets esglaonats; unes gàrgoles a mitja barana i als angles tenen aspecte de lleons i àguiles, dues imatges de cada animal. El tercer cos els constitueix la cel·la oberta amb finestrals d'arc apuntat, dos a les cares nord i sud i un a les altres dues; hi penja una campana. Adossada, té una torre cilíndrica amb una escala interior de cargol de pedra picada coberta amb una cúpula de mitja taronja; dóna accés al segon cos recobert per una volta en cúpula semiesfèrica sobre trompes lleugerament rebaixada de maons ben alineats; en aquesta estança hi ha obertes finestretes rectangulars, una a cada cara; al centre hi té una escala robusta de fusta per arribar a una trapa gran al centre de la cúpula i que dóna pas a la cel·la coberta amb una volta semiesfèrica rebaixada de maons sobre trompes i una petita trapa central que permet accedir al terrat; cal una escala de mà per arribar-hi. Els seus murs tenen paraments de paredat de material marronós amb carreus a les cantoneres als dos primers cossos i, el tercer i quart, de carreus mitjans ben escairats de granit gris.

Situació: adossat a la façana que dóna a tramuntana.

Alçada: 22'60 metres.

Esveltesa: 4

CORRÓ D'AMUNT Sant Mamet

Altitud: 175 metres. Municipi de les Franqueses del Vallès

Església romànica molt modificada. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó acompanyada d'unes capelles laterals comunicades entre sí; al damunt de la de l'esquerra hi ha un modest campanar i a l'altra banda s'hi aixeca una altra torre, segurament un comunidor. Els seus murs tenen paraments de maçoneria sense arrebossar ni per fora ni per dins i amb carreus grans ben escairats a les cantoneres, tot en molt bon estat de conservació. Té un portal rectangular a migdia amb marc de pedra blanca i una fornícula amb imatge al damunt; en el seu mur s'hi obre un òcul

circular a mitja alçada i una cornisa angular per coronament.

Campanar amb vestigis romànics a la seva base; té planta quadrada (3'00 x 3'00 m.) i està coronat per una cornisa i una teulada de quatre vessants. La cel·la queda oberta amb finestres rectangulars sota cornisa desiguals a cada cara. Els seus murs tenen paraments de maçoneria amb carreus a cantoneres i, als baixos, carreuons matussers.

Situació: sobre l'ala de llevant més o menys cap al centre.

Alçada: 10'00 metres.

Esveltesa: 3,3

LA COSTA DE MONTSENY Sant Esteve

Altitud: 650 metres. Municipi de Fogars de Montclús

Església romànica del segle XII. Consta d'una nau coberta amb una volta de canó apuntada i capçada a llevant (de fet al nord-est) amb tres absis semicirculars en posició de creu coberts amb voltes de quart d'esfera precedit, el central, d'un arc presbiteral de mig punt. El temple ha estat modificat amb l'afegitó de dues capelles per banda al segle XVI cobertes amb voltes d'aresta dues d'elles i de creueria les altres i obertes per arcs de mig punt damunt senzilles impostes; també s'hi afegí una sagristia que va obligar a reduir l'absidiola de migjorn. Té el portal obert al mur de migdia, proper als peus del temple. Els seus murs estan arrebossats encara que deixen traslluir paraments de carreus matussers a base de lloses allargassades en filades.

Dimensions: 19'80 x 5'00 x 5'80 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total comptada des del fons de les capelles laterals fa 11 metres.

Guarda una imatge gòtica de *La Mare de Déu dels Àngels*.

Campanar del 1680 aixecat de manera senzilla i austera. Té planta gairebé quadrada (4'30 x 4'70 m) i està coronat per una minsa cornisa amb merlets esglaonats i una agulla piramidal d'obra arrebossada. Segurament no és més que una antiga espadanya avui tancada pels quatre costats. Una escala exterior per damunt d'una gran arcada arriba fins al pis de les campanes en el qual hi ha unes finestres en arc rebaixat al frontis i alguna als laterals però aquí descentrades. Els seus murs tenen paraments de paredat amb un arrebossat en no massa bon estat.

Situació: damunt els peus del temple, al sud-oest, com a prolongació de la façana principal.

Alçada: 16'50 metres.

Esveltesa: 3,5

FOGARS DE MONTCLÚS Sant Cristòfol

Altitud: 800 metres.

Església romànica consagrada el 1144 de la que en queden poques restes només visibles en l'absis semicircular orientat, precisament, cap al nord de manera no gens tradicional; són del gòtic tardà les capelles laterals, una per banda. Consta d'una nau capçada per un absis semicircular i amb un fals transsepte (dues capelles laterals encarades) de quan fou modificada als segles XVI i XVII. El cor porta gravada la data de 1639. Els seus murs tenen paraments de paredat, avui arrebossats.

Campanar merament funcional d'aires rústics de quan es van fer les modificacions tardanes. Té planta gairebé quadrada (3'65 x 4'00 m.) i està coronat per una minsa cornisa amb dues gàrgoles al costat de llevant i dues al de ponent; al seu damunt s'hi aixeca una agulla piramidal d'obra

arrebossada. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt amb marc de maó, una a cada cara; hi penja una campana a la finestra de llevant. Els seus murs tenen paraments de paredat amb abundant morter de calç visible. Té una lleugera estructura tronco-piramidal ja que és de perímetre una mica més reduït al cim que en la base.

Situació: adossat a l'angle sud-est de la façana principal encarada a migdia.

Alçada: 18'00 metres.

Esveltesa: 4,5

EL FOU (Alfou) Sant Julià

Altitud: 230 metres. Municipi de Sant Antoni de Vilamajor

Església romànica del segle XII que conserva d'aquell moment alguns panys a la nau; sofrí afegits als segles XVI i al XIX i restauracions efectuades entre el 1940 i 1960. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó lleugerament apuntada del romànic i un fals transsepte del segle XVI format per dues capelles laterals. El presbiteri rectangular a llevant queda cobert per una volta de nervis de creueria formats per maons units en una clau de volta. Els seus murs tenen paraments de maçoneria i paredat, barrejats, tot plegat força matussers, però deixat de manera ben digna, tant per l'interior com per fora del temple, i amb carreus a cantoneres. Hi ha dues capelles fondes per banda cobertes per voltes de canó en posició perpendicular a la de la nau; queden obertes per arcs de mig punt un pèl rebaixats; els arcs i els brancals de les capelles mostren carreus grans, granítics, ben escairats. El frontis encarat a ponent té un portal rectangular de marc filetejat amb una decoració en forma de petxina al damunt de la llinda de quan es va acabar el portal en el segle XVI en estil renaixement. Uns graons en posició lateral donen accés a l'entrada del cancell. Una cornisa angular amb una creu de pedra al cim corona la façana.

Dimensions: 16'20 x 4'25 x 5'62 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. Des del fons de les capelles laterals, l'amplada és de 11'18 metres.

Campanar de base romànica amb els cossos superiors del segle XVI. Té planta rectangular (4'85 x 3'50 m) i està dividit en tres cossos per senzilles motllures; el cos superior acaba amb un fris de merlets esglaonats de maó que envolten la base d'una agulla piramidal d'obra arrebossada. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, dues a les cares nord i sud i una a les de llevant i ponent; hi pengen dues campanes. Té els seus murs amb paraments de maçoneria i carreus grans ben escairats a cantoneres en els cossos primer i tercer; el segon, o cel·la tot, ell presenta paraments de carreus grans ben escairats. Per l'interior hi puja una escala estreta de cargol que comença a una alçada de metre i mig oberta en la primera capella de la dreta. Des d'un primer ample replà, per una escala metàl·lica, es pot arribar fins a una trapa tancada per una robusta placa de fusta que dóna pas a la cel·la.

Situació: adossat a la façana lateral sud-est del temple proper a la seva capçalera.

Alçada: 19'00 metres.

Esveltesa: 3,9

LA GARRIGA Sant Esteve

Altitud: 275 metres.

Església aixecada entre el 1686 i el 1737 amb aires barrocs; fou refeta el 1940 després de les destruccions del 1936. Consta d'una nau rectangular de set trams desiguals capçada a llevant per un absis semicircular; la nau està coberta per una volta de llunetes sobre set arcs torals de mig punt. Un

cor alt descansa sobre una volta de llunetes i un gran arc rebaixats i, al dessota, hi ha un digne cancell de plaques metàl·liques grisenques. Els murs presenten paraments de maçoneria amb bandes verticals de maons i grans contraforts laterals; les cantoneres estan reforçades per carreus grans ben escairats.

Al frontis hi té una portalada abarrocada amb un portal en arc rebaixat flanquejat per pilastres toscanes en relleu destacat i decorades amb volutes igualment com al seu entorn; damunt hi té un doble capitell amb pinacles adossats al mur, una fornícula amb la imatge del patró amb abundant decoració en pilastres i un entaulament; el mur es troba arrebossat i pintat en un color gris clar amb simulació de grans carreus; està coronat per una cornisa motllurada fent angle al centre i amb pendent a les ales.

Dimensions: 37'07 x 11'58 x 17'98 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 17'73 metres.

Arquitectes: Giralt Cerdà. El 1926 es féu en estil classicitzant la façana i la balustrada que tanca un gran replà davant del frontis per part de l'arquitecte Josep Maria Pericas.

Campanar barroc merament funcional de parets nues. Té un primer alt cos de planta quadrada (7'40 x 7'40 m); el segon, a la part alta, és vuitavat i està coronat per una minsa cornisa i una coberta força plana damunt la qual s'hi aixeca una estructura metàl·lica amb dues campanetes horàries i un penell al cim; aquesta estructura no ha estat tinguda en compte a l'hora de fer el càlcul de l'alçada. La cel·la queda oberta amb finestrals d'arc de mig punt, un a cada cara; hi pengen quatre campanes. Els seus murs tenen paraments de paredat amb carreus a les cantoneres; el cos de la cel·la els té de carreus grisencs ben escairats; dues motllures es troben una a la base de la cel·la i l'altra a l'arrencada dels arcs dels finestrals.

A la part baixa del campanar una estreta escala de maons amb una matussera barana de fusta hi puja arrapada a la paret; en arribar a un primer pis l'escala es converteix en una de cargol d'obra amb graons de maó situada a la banda de ponent; un últim tram curt de graons de pedra sobre voltes i arrapat als murs amb un ull central tancat per un envà dóna accés a la cel·la coberta per una volta semiesfèrica sobre vuit nervis amples de maons que s'uneixen al centre; està oberta per una trapa circular; una escala de mà metàl·lica apuntalada al centre del terra arriba fins a la trapa.

Situació: adossat a la façana lateral nord, en l'angle nord-est del temple, tocant a la capçalera. Està rodejat de petits edificis que bloquegen l'estructura inferior de la torre que priven a la vista l'aspecte majestuós que podria oferir.

Alçada: 31'75 metres.

Esveltesa: 4,3

GRANOLLERS Mare de Déu de Fàtima

Altitud: 150 metres. Barri del Congost

Església construïda en el 1960. Consta d'una nau de planta parabòlica amb el presbiteri semicircular, murs arrebossats i pintats de blanc, sostre horitzontal sobre un sistema de bigues metàl·liques; el terra fa pendent descendent cap a l'altar major.

Dimensions màximes: 36'26 x 24'43 x 11'98 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada correspon a la seva màxima dimensió.

Campanar de planta circular de tres metres de diàmetre. Murs de ferro i vidre i una ànima de pilars de formigó que sostenen l'escala interior que puja en espiral pel centre. A la base, una estructura exterior de formigó fa les funcions de contrafort o reforç.

Situació: al costat de l'absis, adossat a la façana lateral sud, angle oest.

Alçada: 25'00 metres; aquesta dada està deduïda dels plànols de l'església, ja que des de l'exterior resulta pràcticament impossible aproximar-se a la base del campanar i fer-ne un càlcul precís, sobretot perquè el pati veí d'una escola de primària no és accessible per prohibició de la seva directora.

Esveltesa: 8,3

GRANOLLERS Sant Esteve

Altitud: 175 metres. Centre

Església aixecada entre el 1941 i el 1946 en el lloc que ocupava l'església gòtica destruïda el 1936; l'actual té una orientació perpendicular a la que tenia el primitiu edifici; té un estil goticitzant. Consta d'una ampla nau rectangular amb dos passadissos laterals separats per quatre pilars octagonals per banda; la capçalera la forma un absis poligonal de cinc costats cobert per una volta de creueria. Un cor alt als peus descansa damunt un embigat de formigó i d'un ampli cancell o atri. Conserva vestigis dels edificis precedents, del romànic ben poc (restes del portal "petit" a tocar de l'actual campanar) i del gòtic (segle XVI) algun pany de paret i el campanar. Els seus murs de pedra estan arrebossats i pintats amb un to grana als laterals; les estructures internes són de formigó; cinc arcs diafragmes sostenen un sostre sobre bigues de formigó. El frontis orientat a migdia, amb l'aspecte d'inacabat, té un mur de pedra vista amb tècnica de paredat lligat per fines bandes horitzontals. El portal té un marc rectangular recobert per una arcada apuntada que deixa un timpà sense imatge; una gran rosassa calada es troba a la part alta i queda coronat per una cornisa angular amb creu al cim.

Dimensions: 43'00 x 15'15 x 21'37 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total, inclosos els passadissos, fa 22'52 metres; la llargada inclou els 7'55 metres de fondària de l'atri.

Arquitecte: Joan Boada i Barba.

Guarda escultures de J. Clavell del 1961 a la capella del Santíssim, i de Sebastià Badia (1916-2009) del 1966 al presbiteri en cinc grans plafons en alt relleu que expliquen el martiri del patró, escultura de *Sant Esteve* sobre pedestal darrera l'altar i de *La Mare de Déu de Granollers* (1990) en una imatge de pedra amb la figura de Maria dreta i el Nen sobre el braç al fons del passadís lateral dret, tot obra del citat escultor Sebastià Badia de Caldes de Montbui; conserva del segle XVI una gran pica baptismal de pedra de Girona amb relleus a tres de les dotze cares còncaves i amb arestes vives lleugerament inclinades que es prolonguen fins a un peu estrangulat que acaba en una àmplia base. Té orgue.

Campanar gòtic aixecat damunt una base romànica a finals del segle XV i acabat en els primers anys del XVI. Té planta quadrada (8'50 x 8'50 m.) i des de mitja alçada es converteix en vuitavat de costats irregulars; els seus paraments són de paredat amb carreus a les cantoneres fins a la cel·la on té paraments de carreus ben escairats, amb dues motllures, una a l'inici d'aquest cos i la segona a l'arrencada del arcs lleugerament apuntats dels vuit finestrals oberts un a cada cara. Està coronat per una minsa cornisa sota de la qual es troben vuit gàrgoles figuratives i un terrat amb barana calada. Sobre terrat hi ha una estructura metàl·lica per sostenir una petita campana; no queda inclosa en la mesura de l'alçada.

Per l'interior hi puja una escala arrapada a les parets tot deixant un gran ull central; els murs tenen un gruix de 1'60 metres; arriba fins al pis de les campanes cobert per una volta gòtica d'arcs convergint en clau de volta anellada. Al terrat s'hi accedeix per una escala de cargol. El gran ull d'escala central permet despenjar-hi les cordes que sostenen els pesos de les campanes horàries. El toc de campanes té un joc de combinacions musicals.

Situació: adossat a les capelles laterals de ponent, en un lloc central, pràcticament exempt.
Alçada: 36'75 metres.
Esveltesa: 4,3

GRANOLLERS Sant Julià
Altitud: 125 metres. Palou

Església aixecada en el segle XVI en gòtic tardà; fou refeta després de les destruccions causades en la revolta del 1936. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de creueria, transsepte, absis poligonal amb l'originalitat que té quatre costats irregulars i formen angle al centre (el normal és tenir un nombre senars de costats amb un d'ells al centre). Un cor als peus descansa en un arc damunt mènsules. El frontis amb una portalada del gòtic flamejant té un portal rectangular amb muntants i arc motllurats recoberts per un bordó decorat amb elements flamígers i una creu al cim; el timpà està decorat amb la imatge de sant Julià en acció de caçar; té un òcul motllurat a mitja alçada, una finestra rectangular al damunt i una cornisa sinuosa, abarrocada, convexa al centre i còncava als laterals, amb pinacles als extrems i una creu al cim. Els seus murs estan arrebossats i emblanquinats amb un to lleugerament grisenc.

Guarda una imatge de *Sant Sebastià* del segle XVI.

Campanar coetani del temple. Té planta quadrada (4'00 x 4'00 m) i està coronat per una cornisa i un terrat amb barana d'obra de perfil sinuós que engloba una esfera horària a la cara frontal. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt, una a cada cara i té una motllura a la seva base. Per l'interior hi puja una escala de cargol d'obra; des de la cel·la fins al terrat n'hi ha una altra de ferro. Els seus murs tenen paraments de paredat amb carreus a les cantoneres que en un primer cos es converteixen en lesenes per tenir el pany central lleugerament enfonsat.

Situació: adossat a la façana lateral del migdia i proper a la capçalera orientada a llevant.
Alçada: 22'32 metres.
Esveltesa: 5,5

GUALBA Sant Vicenç
Altitud: 177 metres.

Església romànica aixecada el 1099; en queden restes visibles al frontis i a l'absis decorat seguint el model llombard d'arcs cecs i lesenes; fou modificada posteriorment al segle XV amb capelles laterals unides entre sí que formen com dues naus laterals; estan cobertes per voltes de creueria damunt arcs torals apuntats i separats de la nau central per arcs formers també apuntats; es recolzen en pilars, un d'ells octagonal i els altres tres rectangulars. La rectangular nau central de quatre trams està coberta amb una volta de canó lleugerament apuntat a excepció del tram proper a l'entrada que té una volta de canó de mig punt amb llunetes. El presbiteri a llevant el formen l'absis semicircular romànic amb volta de quart d'esfera i un arc presbiteral de mig punt i dos trams curts preabsidals; el primer conté a banda i banda absidioles dins del gruix del mur i està cobert per una volta de canó de mig punt; el segon té una volta de canó lleugerament apuntada. Els murs interiors estan recoberts d'un arrebossat discret i digne; els del presbiteri mostren el mateix parament que l'exterior, carreus matussers, irregulars i disposats en filades.

El portal romànic, obert en el mur de ponent, als peus del temple, el formen tres arcades de mig punt en degradació ben dovellades amb peces de pedra blanca, la central ornada amb mitges boles; l'acompanyen tres finestres geminades, una a cada costat del portal i una altra al seu damunt.

Els murs romànics mostren paraments de carreus petits i matussers disposats en filades regulars; els d'altres moments posteriors són de carreus mal escairats.

Arquitectes: les obres de restauració després de les destrosses sofertes el 1936 van ser dirigides per Alexandre Tintoré i per Camil Pallàs.

Dimensions: 23'54 x 5'40 x 7'07 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons de les capelles o naus laterals l'amplada fa 11'84 metres. Els murs tenen un gruix notable; el de la façana comprovat en el portal fa 0'70 metres i els del campanar, segons la mesura feta en una finestra baixa, en fa 0'97.

Guarda un retaule gòtic del segle XV dedicat a *Sant Vicenç* de l'anomenat mestre de Gualba, i una imatge romànica que reprodueix *La Mare de Déu* que va ser destruïda el 1936.

Campanar del segle XV en un gòtic senzill. Té un cos de planta quadrada (4'50 x 4'50 m); el segon és octagonal irregular i està coronat per una minsa cornisa i una coberta que forma una cúpula semiesfèrica recoberta de ceràmica vidriada vermella; una motllura es troba al capdamunt del primer cos, l'altra, sota els quatre finestrals d'arc apuntat, un a cada cara alterna. La cel·la, per l'interior, fa 3'97 x 3'84 metres inclosos els murs que tenen, aquí, 40 centímetres de gruix; pengen tres campanes dels finestrals. Una esfera horària es troba en la cara que dóna al sud-oest en el cos de la cel·la. Per l'interior hi puja una escala d'obra arrapada als murs, sobre voltes i que deixa un ull central escàs. Els seus murs tenen paraments de paredat en material gris fosc i carreus blancs ben escairats a les cantoneres.

Situació: lleugerament incorporat en la nau lateral de migdia, cap al punt del segon tram proper a l'absis.

Alçada: 18'60 metres.

Esveltesa: 4,1

LA LLAGOSTA Sant Josep

Altitud: 40 metres.

Església aixecada entre el 1950 i el 1954. Consta de tres naus rectangulars cobertes amb voltes de canó sobre arcs torals de maó vist i separades per pilars també de maó; està capçada per un absis semicircular i té un cor als peus. Els seus murs amb paraments de maó vist, per l'interior estan pintats de blanc.

Arquitecte: J. Fernàndez-Marquès.

Campanar coetani del temple. Té planta pràcticament quadrada (5'70 x 5'60 m). Està coronat per una cornisa destacada motllurada i una teulada de quatre vessants. La cel·la queda oberta amb quatre finestres d'arc de mig punt amb els marcs de maó, una a cada cara; té una motllura a la seva base; altres finestres de mida petita estan obertes a cada pis i trenquen la monotonia del seus murs. Tres de les quatre campanes que pengen a la cel·la porten nom: *Montserrat, Mercè* i *Josep*. Ha estat bastit amb murs de maóque estan arrebossats i pintats de groc pàl·lid; la base presenta paraments de maó vist.

Situació: adossat a la façana lateral nord, al costat de l'absis encarat a llevant.

Alçada: 24'76 metres.

Esveltesa: 4,3

LLIÇÀ D'AMUNT Sant Julià

Altitud: 155 metres. La Sagrera

Església romànica de la que queden pocs vestigis; té dues finestres preromàniques amb muntants d'una sola peça i amb decoració sogada a l'arc situades a l'absis semicircular; hi té decoració d'arcs cecs d'inspiració romànica de factura recent. Va ser ampliada al Renaixement (façana principal i cor) amb barreja de gòtic tardà; al 1940 es va traslladar l'absis un tram enrere i es va allargar la fàbrica del temple. Consta de tres naus rectangulars separades per columnes (els pilars antics van ser substituïts per columnes el 1940 a fi de millorar la visibilitat) i amb arcs formers rebaixats; la nau central té quatre trams; està coberta amb una volta de canó apuntat i capçada a llevant (de fet, al nord-est) per un arc presbiteral de mig punt i un absis semicircular cobert per una volta de quart d'esfera; les naus laterals tenen voltes d'aresta en alguns dels seus trams, en altres la coberta és horitzontal damunt bigues; el cor es troba sobre una volta de creueria i un arc carpanell baixos; té un cancell de fusta digne.

El frontis orientat a ponent presenta un portal gòtico-renaixentista de marc rectangular amb un frontó circular amb el timpà decorat amb relleus en forma de petxina, bordó rectangular damunt mènsules amb les testes dels apòstols Pere i Pau i uns àngels a la part alta dels muntants motllurats; a mitja alçada del frontis hi apareix un òcul circular atrompetat i, sota una cornisa angular, hi ha oberta una finestra rectangular que ventila el terrabastall. Els seus murs exteriors tenen paraments de carreus matussers força ben alineats visibles avui (2007) quan el rector, mossèn Jordi, ha procedit, encertadament, a eliminar un arrebossat barroer i en mal estat. A la part dreta exterior del frontis apareix inserit dins del mur un matxó format per grans blocs de pedra —el superior té gravada la data del 1725—, segurament per reforçar l'escala de cargol interior de pedra picada que porta al cor; des d'ell per l'esquerra es puja al campanar. La base del campanar acull el baptisteri amb una pica i un relleu renaixentistes; el relleu representa *El Baptisme de Jesús*.

Dimensions: 21'90 x 4'97 x 6'71 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa, als peus, 12'15, i al centre, 11'10 metres; per tant, és irregular, degut a obres matusseres que l'han anat configurant al llarg dels temps.

Guarda una pica baptismal de pedra de Girona del segle XVI i, al presbiteri, una imatge moderna d'*El Salvador* de l'escultor Manuel Cusachs fos en bronze per Parellada, artista local. Interiorment, els murs estan pintats de color blanc en contrast amb les pedres del arcs, nervis, muntants, columnes i pilastres de pedra granítica (i d'artificial) grisa. Alguns caparrons es troben com a mènsules a l'inici d'alguns arcs.

Campanar aixecat entre el 1508 i el 1710, tot i que el cos inferior és del segle XV i presenta algunes espitlleres fet que fa pensar que es tracta d'una antiga torre de defensa. Té planta gairebé quadrada (5'45 x 5'60 m). En el seu primer cos hi ha dues làpides epigràfiques incrustades, una amb caràcters il·legibles que podrien ser gòtics; a l'altra sembla que hi apareix la data de MCCCCL i l'anagrama de Crist. Està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada barroca i pinacles amb bola als angles. S'accedeix a la cel·la per una escala de cargol de pedra picada que arriba al cor pel cantó dret del temple. Des del cor, per l'esquerra, una escala d'obra amb estructura de cargol arriba fins a la cel·la. Urgeix assegurar l'últim tram que va de la cel·la al terrat.

Les cinc campanes que tenia van ser llançades al buit el 1936 i destruïdes. Actualment n'hi ha quatre, *Baldíria* i *Quitèria* grans, *Justa* i *Rufina* petites. Van ser instal·lades el 1946 i foren llurs padrins Dolors Torras i Lluch i Pere Relats i Padró. La campana que feia cinc, la més gran i que tenia el nom de *Juliana*, no s'ha restituït fins ara.

Murs: el primer alt cos mostra paraments de carreuons matussers ben alineats de pedra clara i marronosa, barrejada; el segon o cel·la, barroc, els mostra de pedra grisa amb carreus mitjans ben escairats, amb finestrals d'arc lleugerament apuntat sobre senzilles impostes; una motllura separa els dos cossos i quatre gàrgoles figuratives (lleonines) sobresurten de la cornisa.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest de la façana principal

encarada a ponent.

Alçada: 22'60 metres.

Esveltesa: 4

LLIÇÀ DE VALL (correcte seria Lliçà d'Avall) Sant Cristòfol

Altitud: 125 metres. Als afores, Passeig de l'Església

Església amb escasses restes preromàniques d'una anterior del segle X; fou reconstruïda al XV, completada i consagrada el 1669 en estil gòtic tardà i engrandida el 1706. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberta amb voltes de creueria sobre tres arcs torals de mig punt; les voltes de les capelles laterals, així com la de la nau central, tenen gairebé totes claus dignament treballades amb relleus que representen, algunes, la figura del sant patró; una d'elles, en el tram corresponent al cor, porta la data de 1669. L'absis poligonal a llevant té cinc costats amb els dos laterals de més longitud que els altres tres; els nervis de les voltes descansen en sengles mènsules motllurades; els arcs de mig punt i els muntants que donen pas a les capelles laterals, així com el nervis de les voltes, són de pedra granítica grisa i estan acanalats; no hi ha finestres obertes en les capelles ni en l'absis. Els murs estan emblanquinats en bonic contrast amb els elements sustentadors grisencs; tot hi ser de pedra granítica, estan pintats per tal d'amagar les restes del fum produït per l'incendi que sofrí el 1936 i que els ennegreixen. Un cor alt amb una barana d'obra amb dos òculs calats descansa en una volta ogival rebaixada i en un arc carpanell.

El frontis orientat a ponent té un portal renaixentista rectangular amb pilastres i entaulament amb modestos relleus decoratius, una petita fornícula amb la imatge del patró al damunt, un òcul circular motllurat i atrompetat a mitja alçada i un petit òcul sota una cornisa amb curvatura convexa i un pinacle a l'angle de migdia. El mur del frontis i els de la resta de façanes tenen paraments de maçoneria recentment netejats i alliberats d'un arrebossat precari; grans carreus es troben a la cantonera dreta del frontis amb un bloc com a base o sòcol que sobresurt i presenta una motllura ornamental. El cancell de fusta és digne.

Dimensions: 18'28 x 5'47 x 8'94 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada des del fons de les capelles laterals fa 12'06 metres.

Guarda una pica baptismal segurament renaixentista i una de primitiva penjada avui (2014) insòlitament a una alçada considerable a la capella ubicada a la base del campanar; unes pintures murals a l'absis que n'omplen totalment tres costats; són obra de Raül Capitani i Blanchart del 1979, a criteri meu massa cridaneres tant pel colorit excessiu com pel retorçament insistent de línies.

Campanar construït al segle X però ja barroc en ésser refet i restaurat al 1669, al 1756 i recentment al 1989. Té planta gairebé quadrada (5'12 x 5'25 m); està coronat per una cornisa motllurada amb gàrgoles als angles i un terrat amb balustrada i quatre pinacles de bola. La cel·la té paraments de carreus grans ben escairats i finestres d'arc de mig punt sobre senzilles impostes, una a cada cara, i una motllura a la seva base; hi pengen dues campanes, una al nord i l'altra al sud. Per l'interior, la base es correspon amb una capella on s'hi ubica la pica baptismal. Els murs del primer alt cos tenen paraments de maçoneria recentment netejats i amb cantoneres de grans carreus en relleu enfonsat.

Té una escala interior de cargol des del cor, amb pedra picada dins d'un cilindre d'obra adossat a l'angle sud-est; arriba fins a la cel·la. La cel·la queda coberta per una cúpula semiesfèrica de maons en disposició de fulls de llibre. Des d'ella fins al terrat una altra escala de cargol més estreta ubicada a l'angle nord-est puja per dins d'un cilindre d'obra; s'accedeix al terrat obrint la tapa metàl·lica d'una àmplia trapa. Des de la rectoria es pot passar al cor per una escala que puja per dins d'un cos en forma d'arc que hi accedeix pel cantó de tramuntana. També es pot fer per una porta del

temple, entrant a la dreta, que comunica també al cor i als passadissos que es troben damunt els altars laterals. A poca alçada de la base hi ha un gravat que indica: “Construït: segle X, reconstruït 1669... 1756... 1989”.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest de la façana principal orientada a ponent.

Alçada: 21'69 metres.

Esveltesa: 4,1

LLINARS DEL VALLÈS Santa Maria

Altitud: 200 metres.

Església aixecada entre 1680 i 1774 en estil gòtic tardà; conserva escasses restes d'una anterior romànica. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberts amb voltes de creueria sobre una ampla imposta motllurada i quatre arcs torals de mig punt. Està capçada per un absis poligonal de cinc costats. Els murs interiors i els plements de la volta estan pintats d'un color rosa pàl·lid mentre que els arcs, nervis i pilastres ho són de blanc intens; les bases de les pilastres mostren treballs motllurats en pedra granítica grisa. El cor té una barana de vidre; se sustenta sobre un arc rebaixat. Entre contraforts hi ha capelles laterals, tres a la dreta i dues a l'esquerra.

Té un porxo de construcció recent damunt un podi esglaonat davant del frontis amb una teulada de destacada cornisa sobre caps de biga damunt tres arcs de mig punt frontals i dos de laterals, un a cada costat; descansen damunt robustos pilars; queda cobert per un sostre un pèl bufat i una teulada d'un sol vessant; aixoplugat sota el porxo hi ha el portal en arc rebaixat i muntants de granit gris carreuats; la data del 1781 està gravada en la dovella clau. Per damunt del porxo el mur frontal hi té un gran òcul circular a mitja alçada que il·lumina el cor, i una minsa cornisa convexa al centre i còncava als laterals amb un creu metàl·lica al cim. El mur ha quedat decorat amb un estucat el 2005 obra d'Alsina. Un digne cancell està tot ell vidriat. Els murs laterals arrebossats estan reforçats amb carreus de pedra grisa a cantoneres i per robustos contraforts.

Dimensions: 23'66 x 9'00 x 13'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada: l'amplada total des del fons de les capelles arriba als 16 metres.

Campanar amb la base romànica; la resta barroca no la considero pas massa ben aconseguida. Té un primer alt cos de planta gairebé quadrada (5'24 x 4'99 m) i un de segon octagonal irregular de perímetre més reduït que l'anterior; està dividit en dos per una motllura composta i coronat per una minsa cornisa i un terrat de merlets esglaonats damunt del qual una estructura metàl·lic modesta sosté una senzilla creu; el primer constitueix la cel·la oberta amb finestres d'arc apuntat amb marc de maó ressaltat, una a cada cara alterna; el segon té una esfera horària a cada cara; una altra motllura es troba a l'arrencada dels arcs, una de força destacada queda damunt la cel·la; una altra, sota les esferes del rellotge. Els seus murs arrebossats, com la resta de l'edifici, estan pintats d'un color groguenc; carreus grisencs reforcen les cantoneres.

Situació: damunt l'ala dreta del temple, adossat a la façana lateral est sobre les capelles laterals de la part mitjana. Resulta força inaccessible ja que l'entrada és a la rectoria veïna; la seva alçada de difícil càlcul l'he hagut d'obtenir amb la col·laboració amable del jove campaner des de l'interior del cloquer per on hi puja una escala d'obra.

Alçada: 25'50 metres.

Esveltesa: 4,8

MARTORELLES Sant Joaquim

Altitud: 98 metres.

Església aixecada entre el 1959 i el 1976. Consta d'una nau amb capçalera recta; està coberta per una teulada de dos vessants sobre un entramat de maó i bigues de formigó damunt quatre arcs diafragma apuntats. El portal rectangular sota porxo està obert a la façana lateral sud proper als peus del temple; el portal principal, obert als peus en el mur de llevant, normalment queda tancat per quedar situat sobre un fort desnivell davant del poble amb dificultats per accedir-hi mentre que el lateral queda situat davant d'una gran explanada accessible per una via d'accés ampla i de pendent suau. Els seus murs són tots ells de maó vist que sostenen la teulada de doble vessant sobre la nau central. Queden obertes grans finestres rectangulars damunt les capelles laterals situades entre els contraforts.

Dimensions: 22'00 x 9'95 x 11'56 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total calculada des del fons de les capelles laterals fa 17'20 metres.

Arquitecte: Marià Romaní.

Campanar coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (4'65 x 4'74 m) i està coronat per una cornisa i una teulada a dos vessants. La cel·la sota teulada queda oberta amb finestres rectangulars, una a cada cara; hi penja alguna campana; n'hi ha d'altres obertes en nivells inferiors. Els seus murs amb paraments de maó vist tenen un gruix de 40 centímetres.

Situació: damunt l'ala dreta del temple fent angle al sud-est de la façana lateral de migjorn, al costat mateix del portal lateral.

Alçada: 19'50 metres.

Esveltesa: 4,1

MOLLET Sant Vicenç

Altitud: 75 metres.

Església del gòtic tardà aixecada al segle XVI; quedà destruïda el 1936; se n'aixecà una de nova entre el 1939 i el 1941. Consta d'una nau rectangular de vuit trams curts coberts per vuit arcs semicirculars que sostenen un teginat central; està capçada per un absis rectangular cobert per una volta de canó amb dues grans llunetes laterals, una per banda, que deixen dos grans rosetons per on el presbiteri queda ben il·luminat. Dos passadissos laterals estan coberts per voltes de canó perpendiculars a l'eix de l'església en cada tram; la separació entre ells i la nau es fa a base de pilars quadrats i aixamfranats de maó vidriat que sostenen arcs formers de mig punt; un cor alt ocupa el tram dels peus del temple damunt tres arcs de mig punt que tanquen un atri. El frontis té un portal rectangular dins de tres arquivoltes de mig punt en degradació de maó vist que segueixen fins el terra; deixen un timpà amb una creu al seu centre; a mitja alçada hi figura una imatge de marbre blanc del patró i un òcul flanquejat per dos finestrals d'arc de mig punt i, per coronament, una minsa cornisa angular amb una creu al crim; tot el frontis està acolorit amb un to vermellós. Els murs exteriors amb paraments de paredat es troben arrebossats.

Guarda una imatge del patró, obra de l'escultor Francesc Juventeny (1906-1990).

Dimensions: 38'92 x 13'00 x 13'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 19'20 metres i des de la fondària de les capelles laterals en fa 23'06.

Arquitecte del temple actual: Francesc Folguera.

Campanar de planta quadrada (4'15 x 4'15 m). Té tres cossos d'èpoques diferents, el primer és romànic i arriba fins als 16'50 metres amb paraments de carreus petits, irregulars i matussers de

pedra clara i rogenca, barrejats; el segon, gòtic, és del 1591 de carreus petits ben escairats de color marronós; acull la cel·la amb les campanes; fa 5 metres d'alçada; el tercer, del 1910, modernista, en fa 2'70 i inclou el terrat i una barana de perfil sinuós en la qual està encabides les esferes del rellotge, una a cada cara; queda ornada amb pinacles de bola als quatre angles. Al centre de la senzilla motllura que el separa del cos gòtic s'hi troben quatre gàrgoles amb les imatges gòtiques dels evangelistes, una a cada cara. El sostre que cobreix la cel·la està format per una volta gòtica de quatre nervis sostinguts per mènsules; al sud i al nord hi ha dos finestrals d'arc de mig punt, a les altres dues cares només un. Les campanes que hi pengen són quatre, l'*Antònia* de 800 quilos, l'*Eulàlia* de 300, la *Roser* de 250 i l'*Emília* de 150.

Situació: adossat a la façana sud entre edificacions que l'amaguen a mitges i fan difícil el càlcul de la seva alçada que s'ha hagut de fer a base de sumar les alçades dels graons de l'escala que esdevé de cargol després d'un primer replà.

Alçada: 24'20 metres.

Esveltesa: 5,8

MONTMELÓ Santa Maria

Altitud: 75 metres.

Església neoclàssica edificada al segle XVIII; té l'antiga església romànica als peus en sentit perpendicular a l'eix de la nova. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó sobre quatre arcs torals de mig punt i d'un presbiteri recte; està acompanyada de capelles laterals obertes en arcs de punt rodó i unides per uns passadissos a través d'uns accessos rectangulars. Un absis semicircular del segle X actualment es troba a l'extrem est dels peus de la nova església. El mur lateral d'aquesta primitiva església romànica (algú fins i tot creu que és dels temps carolingis) fa de frontis a l'actual edifici al migdia; té un parament de petits carreus matussers de pedra groguenca barrejats amb altres de vermellosos; estan disposats en filades regulars. Modernes decoracions de pedra rogenca ornen la façana de manera poc adequada; en ella hi ha el portal en arc de mig punt dovellat amb muntants carreuats, una motllura horitzontal a mitja alçada amb un fris de finestres cegues al damunt i, sota teulada, una finestra de punt rodó oberta a l'interior. Es troba rodejada d'edificis que fan ben poc favor a l'obra de l'església i fins i tot li causen problemes d'humitat que fan perillar la conservació de les pintures de l'absis romànic.

Dimensions: 29'21 x 5'72 x 9'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 11'25 metres; les dimensions de l'antiga nau romànica són: 10'00 x 3'70 x 4'45 metres.

Arquitecte: C. Pallàs pel que fa a la façana remodelada recentment.

Guarda unes pintures murals romàniques del segle XIII a l'antic absis i altres de gòtiques.

Campanar romànic de planta rectangular (3'20 x 2'78 m) amb el cos superior modern coronat per merlets esglaonats de maó i una agulla piramidal d'obra arrebossada. Els seus murs d'un gruix de 60 centímetres tenen paraments de petits carreus com en el frontis; algunes finestres a diversos nivells es troben en la cara frontal. La cel·la queda oberta amb dues finestres d'arc de mig punt a cada costat; hi pengen campanes. L'estructura interna no permet arribar fàcilment al cim, ja que ara cal fer camí per sobre la volta de l'església per arribar a la part alta del campanar a través d'una modesta escala.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest de la façana principal encarada a migjorn.

Alçada: 18'50 metres.

Esveltesa: 5,7

MONTORNÈS DEL VALLÈS Sant Sadurní

Altitud: 116 metres.

Església amb orígens romànics; només en resta algun pany i l'absis semicircular amb sòcol de carreus matussers i murs amb lesenes. El temple va ser molt modificat als segles XVI, XVII i XVIII. Consta d'una sola nau rectangular de tres trams coberts amb voltes de canó apuntat sobre arcs torals; està acompanyada per unes grans capelles laterals pel cantó de tramuntana. La nau queda capçada a llevant per un absis semicircular ornat per l'exterior amb unes fines lesenes que arrenquen d'un alt sòcol; en temps moderns fou sobrealçat. El frontis amb un parament de maçoneria té un portal rectangular, dues finestres de punt rodó a mitja alçada i un petit òcul sota la cornisa angular; part dels murs laterals mostren encara paraments romànics de carreus matussers; al seu damunt es veuen panys de paredat arrebossat que donen fe del sobrealçat que va sofrir el temple.

Dimensions: 19'00 metres de llargada, 6'40 d'amplada i 5'95 d'alçada; des del fons de les capelles laterals l'amplada total arriba a 17'50 metres.

Campanar amb una base poc posterior al romànic de paraments de maçoneria amb carreus a cantoneres. Té un cos prismàtic de planta quadrada (5'30 x 5'30 m) amb dues destacades motllures que el divideixen en tres cossos; el tercer o cel·la de carreus ben escairats és de principis del segle XVI; està obert per finestres en arc apuntat, una a cada cara; hi pengen campanes. Està coronat per un terrat amb barana de carreus amb una motllura a la seva base; en els seus angles hi sobresurten quatre gàrgoles gòtiques amb els símbols dels evangelistes.

Situació: damunt l'ala esquerre del temple fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 23'50 metres.

Esveltesa: 4,4

MONTSENY Sant Julià

Altitud: 500 metres.

Església d'origen romànic (segle XII), ampliada i transformada cap el 1767 i en el 1872 en estil del barroc tardà. Consta d'una nau rectangular de tres trams irregulars coberts amb voltes de llunetes capçada per una capçalera poligonal; a banda i banda s'han han obert capelles laterals que donen una amplada total al temple de 12'60 metres; la nau central en fa 6'40. Al frontis d'un barroc senzill hi ha el portal d'arc rebaixat amb un marc filetejat a l'intradós amb carreus i dovelles de pedra blanca ben escairats. Té una fornícula amb imatge al damunt, un òcul circular motllurat a mitja alçada i una cornisa semicircular convexa amb un pinacle al cim. Els seus murs tenen paraments de paredat de llosa de pedra fosca.

Campanar romànic del segle XI. Té planta rectangular (3'90 x 4'55 m). La seva part superior es troba lleugerament desplaçada cap a la nau de l'església amb un desplom lleuger d'uns 40 centímetres. Té una decoració amb arcs cecs sota la cel·la; a banda i banda d'aquest cos intermedi unes àmplies bandes verticals sobresurten a manera de lesenes cantoneres. La cel·la queda oberta amb finestres rectangulars sota una teulada de quatre vessants que sobresurt formant cornisa; hi penja alguna campana. Per l'interior hi puja una escala de pedra arrapada als murs; deixa un ull central. Els seus murs tenen paraments de paredat de llosa mig carreuada, gairebé sense morter i a

base de peces blanques, marronoses i fosques barrejades.

Situació: damunt l'extrem sud de l'ala esquerra del temple corresponent a la nau lateral d'aquesta banda i adossat a l'angle sud-oest de la nau major corresponent al frontis encarat a migdia.

Alçada: 12'20 metres.

Esveltesa: 3,5

MOSQUEROLES Sant Martí

Altitud: 400 metres. Municipi de Fogars de Montclús

Església romànica totalment modificada al segle XIV i cap el 1600; fou capgirada el 1802; amb tot, la seva única nau romànica rectangular es conserva amb tres trams coberts amb una volta de canó. Els seus murs tenen paraments de paredat de llosa. El frontis, a llevant, té un portal en arc rebaixat i muntants de pedra blanca ben escairada; un òcul circular es troba al dessota d'una minsa cornisa amb curvatura convexa al centre i horitzontal als laterals.

Campanar merament funcional de base romànica reparat i modificat cap el 1379. Té planta quadrada (4'60 x 4'60 m) i està coronat per una minsa cornisa i una agulla piramidal d'obra amb lloses irregulars de pissarra negra sobre d'un fons clar, com un mosaic, fons degut al ciment visible entre lloses. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc apuntat amb un marc de maó rogenc, una a cada banda, al dessota mateix de la cornisa; hi pengen quatre campanes beneïdes el 1992 que porten el nom de *Martina*, *Roser*, *Margarida* i *Francesca*. Per l'interior hi puja fins a la cel·la una escala d'obra, arrapada als murs, amb un ull central; es troba en condicions precàries. Els seus murs tenen paraments de paredat de llosa de pedra groguenca amb alguns carreus a cantoneres.

Situació: adossat i recolzat en el mur de la façana lateral de migdia, proper al frontis.

Alçada: 16'60 metres.

Esveltesa: 3,6

PARETS Sant Esteve

Altitud: 100 metres.

Església reconstruïda després del 1939 en estil neoromànic; beneïda el 1946 i consagrada el 1947. El cost de les obres anaren a càrrec de l'industrial Josep Feliu i Prats (La Linera). Conserva de l'antic edifici l'absis romànic semicircular de finals del segle XI decorat amb un fris d'arcs cecs sota cornisa i lesenes llombardes. Consta d'una nau rectangular central coberta amb voltes d'aresta sobre tres arcs torals de mig punt, dos passadissos laterals separats de la nau central per tres pilars cruciformes amb semi-columnes de capitells figurats en estil neoromànic adossades a tres costats i un presbiteri recte cobert amb una volta de canó; està situat davant de l'absis romànic del que n'està separat. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans ben escairats i alineats de pedra groguenca; els laterals tenen decoració d'arcs cecs i lesenes.

El frontis té una portalada neoromànica amb un portal rectangular recobert per arcades bossellades en arc de mig punt en degradació; el timpà està decorat amb relleus de Frederic Marès; al seu damunt hi ha un petit ràfec sobre permòdols entre dos contraforts i per coronament, sota la cornisa angular, una rosassa amb dues corones motllurades dins de dues dues grans arcades de mig punt peraltat en degradació; una segona portalada similar a la del frontis es troba al mur lateral de migjorn.

Dimensions: 27'70 x 8'98 x 10'73 metres respectivament de llargada (fins al fons del presbiteri, exclòs l'absis d'uns 4 metres de fondària), amplada i alçada; l'amplada total compresos els

dos passadissos laterals fa 15'35 metres.

Guarda de l'escultor Frederic Marès i Deulovol (Portbou 1893-Barcelona 1991) molts relleus i escultures als timpans de les portes, als retaules, als capitells, etc.; al baptisteri Josep Obiols (1894-1967) hi pintà al fresc *El Baptisme de Jesús* el 1947. A la rectoria es guarda una bella imatge de *Sant Sebastià* (1944-46) de Frederic Marès d'aspecte abarrocat de mides 110 x 36 x 28'50.

Arquitecte: Francesc Folguera i Grassi (Barcelona 1891-1960).

Campanar neoromànic del 1946. Té planta gairebé quadrada (6'40 x 6'17 m) i queda coronat per una cornisa i una teulada a quatre vents; està dividit en tres cossos per frisos de dents de serra, arcuacions cegues i lesenes en cadascun d'ells; als baixos, sense decoració, hi té la porta d'accés a la banda de migdia. Té obertes finestres a cada pis, grans i en arc de mig punt, una a cada cara al superior o cel·la; hi pengen campanes. Els seus murs tenen paraments de carreus petits i regulars, ben alineats. L'escala interior puja fins al pis de les campanes arrapada a la paret interior.

Situació: adossat a la façana lateral sud, tocant a l'absis situat a llevant.

Alçada: 28'00 metres.

Esveltesa: 4,3

RIELLS DEL FAI Sant Vicenç

Altitud: 325 metres. Municipi de Bigues i Riells

Església d'aires barrocs aixecada al 1618 amb reformes posteriors cap al segle XVIII. Consta d'una nau rectangular de tres trams coberts amb voltes de llunetes amb uns nervis de guix decoratius simulant una volta de creueria; descansa damunt quatre arcs torals de mig punt i d'una imposta classicitzant que recorre la seva base; unes pilastres davallen de cada arc. A banda i banda s'hi troben tres capelles laterals fondes. El presbiteri és recte amb tres petites absidioles. Un cor alt als peus del temple amb barana de pedra i calats entre pilastres descansa en un arc carpanell i una volta de llunetes rebaixada. Avui dia (2008) està tot l'interior pintat d'un to rosa pàl·lid. Els seus murs tenen paraments de paredat; per l'exterior estan arrebossats i pintats en un to rogenc amb carreus grans a cantoneres. En una de les capelles, la primera entrant a l'esquerra, hi ha un baptisteri d'immersió enfondit dos graons.

El frontis té un portal rectangular renaixentista d'ordre dòric a base de pilastres adossades als brancals, entaulament i frontó triangular amb la data del 1703 al centre del timpà; al damunt, una fornícula amb la imatge del patró, un òcul circular, atrompetat i motllurat a mitja alçada i, per coronament, un frontó triangular sobre el cos central amb un petit òcul al centre i una creu de pedra al cim; els dos àmbits laterals presenten finestres amb el marc de carreus encoixinats tancades per sòlides reixes metàl·liques; estan situades a l'alçada de la fornícula.

Dimensions: 19'43 x 7'23 x 10'97 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons de les capelles laterals l'amplada arriba a 13'98 metres.

Campanar amb alguna part de la base que es conserva del temps del romànic amb l'antiga espadanya de la que encara se'n poden veure vestigis; la resta sembla pertànyer al temps del barroc; és senzill i auster. Té un primer alt cos de planta rectangular (3'48 x 5'50 m) i un segon de caires aixamfranats. Està coronat per una cornisa motllurada amb gàrgoles als angles i un terrat amb barana d'obra amb quatre pinacles amb bola als xamfrans. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada costat; té una esfera horària a la cara sud davall de la finestra; una motllura es troba al dessota i una altra de molt fina a l'arrencada dels arcs. Per l'interior es puja a la cel·la per una escala de cargol de maons. Una escarransida figuera es troba al terrat des de fa ben bé un centenar d'anys i és ben acceptada per la gent. Els seus murs estan arrebossats i pintats d'un to rosa

pàl·lid; tenen un gruix de 90 centímetres.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al nord-oest de la capçalera orientada a tramuntana.

Alçada: 25'50 metres.

Esveltesa: 4,6

SAMALÚS Sant Andreu

Altitud: 375 metres. Municipi de Cànoves i Samalús

Església romànica del segle XI. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó i capçada a llevant per un absis semicircular amb decoració llombarda, sobrealçat avui. Foren afegides als segles XVI i XVII unes capelles laterals amb voltes goticitzants. Els murs romànics mostren paraments de carreus irregulars i matussers; els de temps posteriors tenen paraments de maçoneria.

Dimensions: 19'50 x 6'00 x 7'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 14'50 metres.

Campanar romànic del segle XI amb un primer cos amb decoració d'arcs cecs; fou completat el 1629 amb un segon cos que inclou la cel·la actual. Està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb barana de merlets esglaonats de maó. Té planta quadrada (3'69 x 3'69 m). Una motllura separa els dos cossos dels diversos moments de la construcció. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt de dimensions desiguals, una a cada costat; hi pengen algunes campanes. Per l'interior, en el cos romànic, hi puja una escala de metall moderna fins a uns tres quarts de l'alçada; a la part superior l'escala és d'obra amb maons. Els seus murs romànics de 78 centímetres de gruix mostren paraments de carreuons ben alineats i amb les cantoneres destacades a manera de lesenes; al segon cos, ja sense lesenes ni arcs cecs, els murs tenen paraments barroers de paredat.

Situació: adossat al mur sud, proper a l'absis.

Alçada: 17'00 metres.

Esveltesa: 4,6

SANATA Sant Joan

Altitud: 254 metres. Municipi de Llinars del Vallès

Església aixecada el 1572 en estil gòtic tardà; va sofrir desperfectes el 1936 i fou restaurada després del 1939. Consta d'una nau rectangular de quatre trams, un d'ells és el transsepte, coberta per voltes de creueria; té una capçalera recta a llevant amb un presbiteri de cinc costats desiguals cobert amb una volta de nervis. L'interior gòtic de les capelles del transsepte imiten les voltes de creueria amb guix i pintura; algunes necessiten reparacions urgents; la volta de la nau descansa en arcs torals de mig punt; els arcs formers que s'obren al transsepte són de mig punt, rebaixat el de l'esquerra; tots aquests arcs i els nervis són de pedra granítica grisenca. Un cor alt als peus del temple descansa en un gran arc de mig punt de granit gris, a manera d'arc diafragma, i d'un embigat de fusta. No té cancell.

Els seus murs tenen paraments de maçoneria amb carreus mitjans ben escairats de granit a les cantoneres i als contraforts; la façana principal renaixentista, del 1574, té el parament arrebossat i pintat en un to groguenc; li queden ben visibles els carreus de les cantoneres; un baix sòcol de pedra recorre tot el contorn de la fàbrica menys al frontis; té un gruix de 43 centímetres i 57 d'alt; és

com un banc. Un portal rectangular amb un frontó circular que inclou una petxina en relleu està obert a la façana principal a ponent; un òcul circular atrompetat es troba a mitja alçada; totes dues obertures tenen el marc en pedra granítica grisa; una cornisa angular corona el frontis.

Dimensions: 20'19 x 4'74 x 7'50 respectivament de llargada, amplada i alçada; el transsepte en fa 13'77 x 5'04 x 5'25.

Arquitecte: el mestre de cases Pere Batlle, de Lloret; pel que fa a la façana, el mestre de cases Joan Font, de Vic; per la reconstrucció després del 1939, Josep Maria Pericas (1881-1966).

Guarda una imatge de *La Mare de Déu del Roser* del segle XVI.

Campanar modern amb base romànica del segle XIII. Té planta rectangular (5'95 x 6'85 m). Els seus murs tenen paraments de maçoneria amb carreus granítics a les cantoneres i un sòcol que és continuació del que recorre la base del temple. El cos superior on s'ubica la cel·la és d'un perímetre lleugerament més reduït que el primer; els seus paraments són de carreus també granítics ben escairats desiguals i força ben alineats; està coronat per una minsa cornisa amb alguna gàrgola i merlets esglaonats als angles; una agulla piramidal d'obra arrebossada ho cobreix tot. La cel·la queda oberta amb finestrals d'arc de mig punt amb fines dovelles de maó, dos a les cares nord i oest, i un a cadascuna de les de llevant i migdia; hi penja una campaneta; unes senzilles motllures es troben a mitja alçada del primer cos i a la base de la cel·la. Per accedir-hi, una escala de pedra, sense barana, arrapada al mur, puja per l'interior de la banda nord del braç del transsepte des del fons de la capella que es troba en aquest punt; per una trapa s'accedeix a les golfes i des d'allí, per una escala de mà de fusta i a través d'una trapa de reixat metàl·lic s'entra a la cel·la coberta per una agulla piramidal bellament treballada pel seu interior amb maons ben disposats.

Situació: damunt el braç nord del transsepte, tocant a l'absis encarat a llevant.

Alçada: 19'17 metres.

Esveltesa: 2,8; és un exemple clar de campanar robust, xaparro; sense esveltesa tot i la seva alçada.

SANT CELONI Sant Martí

Altitud: 155 metres.

Església barroca aixecada entre el 1634 i el 1680 (inaugurada el 10-11-1703); la data sota cornisa del 1762 és l'any de finalització de l'esgrafiat del frontis; al damunt de la portalada hi figura la del 1753 data de la finalització de la façana. Consta d'una nau rectangular de sis trams coberts amb voltes de llunetes avui cegues damunt cinc arcs torals de mig punt; sota la volta recorre tota la nau una àmplia imposta motllurada i unes pilastres toscanes que es corresponen amb els arcs torals; un absis poligonal de set costats amb robustos contraforts exteriors fa de capçalera; inclou el presbiteri cobert per una volta de quart d'esfera sobre nervis units en una clau de volta decorada amb relleus. Un cor alt als peus del temple descansa en un arc carpanell i en una volta de llunetes; uns passadissos recorren tot el llarg de la nau per damunt de les sis capelles per banda ubicades entre els contraforts.

La façana principal mostra un magnífic i valuós esgrafiat en tota la seva superfície en estil barroc català obrat entre el 1753 i el 1762 per un autor avui no conegut. El frontis té una gran portalada de marbre blanc de Gualba amb el portal en arc rebaixat, marc estriat flanquejat per unes robustes pilastres, un entaulament i un frontó interromputs per decoració barroca; al damunt, una fornícula bellament ornada a l'entorn aixopluga una abarrocada imatge del patró; una rosassa motllurada és visible a mitja alçada; corona el frontis una cornisa amb curvatura convexa al centre decorada amb una motllura composta, un pinacle amb creu metàl·lica al cim i una petita espadanya al cantó dret. Un sòcol format per dues filades de grans carreus matussers recorre tota la façana

principal.

Els murs laterals i posteriors són de maçoneria i paredat amb carreus a cantoneres; al lateral de ponent s'hi obre un portal del 1652 que comunicava amb l'antic fossar; és rectangular amb una llinda de pedra de notable dimensió i muntants de grans carreus ben escairats; una petita fornícula al damunt acull una creu; a la pedra superior hi ha un baix relleu simbòlic.

Dimensions: 41'47 x 12'29 x 18'64 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 20'86 metres.

Arquitecte: Francesc Folguera (1891-1960) pel que fa a la reconstrucció del 1940.

Guarda una imatge abarrocada del patró a la fornícula del frontis, del 1953, de l'escultor local Lluís Montané; d'ell mateix és la imatge en marbre policromat de *Sant Martí* en actitud serena ubicada a l'altar major; tot l'absis està decorat amb pintures sobre la vida del patró obra del 1960 d'Isidre Roig de Casas; un gran baldaquí del 1953 de l'arquitecte Francesc Folguera cobreix l'altar major; una imatge de *La Mare de Déu del Puig*, del 1944, és de l'escultor Josep Maria Camps Arnau. Altres imatges i pintures es troben en diversos altars laterals; també es guarda a la rectoria la *Verge dels Àngels* de la parròquia de la Costa del Montseny, imatge gòtica en alabastre policromat del darrer quart del segle XIV de 75 centímetres d'alçada.

Campanar barroc coetani del temple. Té planta gairebé quadrada (5'95 x 6'34 m); un segon cos octagonal irregular de construcció tardana està dividit en dos per una fina motllura, el primer amb l'esfera d'un rellotge a la cara frontal; el segon, on s'ubica la cel·la, queda obert amb quatre finestres d'arc apuntat, una a cada cara alterna; està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb barana calada. Està dividit interiorment en tres pisos. Els seus murs tenen paraments de paredat de còdols de color fosc amb carreus grans de pedra granítica gris blanquinós a les cantoneres.

Per una porta sota el cor entrant al temple a l'esquerra s'accedeix al seu interior; hi puja una escala del tipus català damunt voltes molt reforçades per maons i aferrada a la paret interior; deixa un ampli ull central; els graons són de pedra gris i té una barana d'obra enguixada amb passamà de pedra o rajola blanca. Gairebé al capdamunt es transforma en escala de cargol d'obra per l'interior d'un cos cilíndric adossat al mur de ponent. A la cel·la hi pengen quatre grans campanes. Per arribar al terrat hi ha una escala de gat protegida per arcs metàl·lics amb accés per una trapa coberta per una tapa de fusta.

Situació: sobre les capelles laterals de l'ala esquerra del temple; en sobresurt lleugerament; queda molt proper a l'angle sud-oest del frontis encarat a migjorn.

Alçada: 34'25 metres.

Esveltesa: 5,4

SANT ESTEVE DE PALAUTORDERA Sant Esteve

Altitud: 225 metres.

Església amb restes romàniques del segle XII com l'arc presbiteral i alguns panys dels murs sud i nord on encara són visibles arcs cecs propis de l'estil llombard; sofrí modificacions importants el 1581 i als segles XIX i XX. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt sobre dos arcs torals; té dos transseptes; un d'ells travessa el presbiteri; l'altre hi té una cúpula sobre trompes al creuer que sosté el campanar. Està capçada a llevant per una absis semicircular prolongat per un tram preabsidal amb volta de canó sobre un arc toral de mig punt amb decoració pintada tant a la volta com a la semi-cúpula de l'absis. Un cor alt als peus del temple amb una barana de fusta descansa en un arc carpanell i una volta de creueria rebaixats; el cancell vidriat és d'estructura senzilla. La façana principal amb un mur de paredat posterior al 1939 té un portal rectangular amb el marc motllurat envoltat d'arcades motllurades de mig punt en degradació que

deixen un timpà pintat amb la imatge del patró; hi ha un gran òcul a mitja alçada i una cornisa angular amb creu al cim.

Dimensions: 24'02 x 5'89 x 8'52 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; el transsepte amb el creuer que sosté el campanar en fa 14'25 x 4'32 x 7'37; el que travessa el presbiteri en fa 18'98 x 4'80 x 5'86; té una lluerna coberta per un petit cupulí al braç esquerre que arriba als 8'60 metres d'alçada. La cúpula sobre el creuer arriba als 12'05 metres.

Campanar de planta quadrada (6'30 x 6'30 m) coronat per una cornisa amb merlets esglaonats i una agulla piramidal d'obra arrebossada. La cel·la té finestres d'arc de mig punt, dues a cada cara. Una escala exterior permet arribar al portal obert a la cara frontal des de la teulada de l'església fins a la cel·la amb una successió de passos difícils i perillosos. Els seus murs tenen paraments de paredat amb barreja de carreus grans, còdols i maó.

Situació: sobre el creuer i, en part, també sobre la capçalera.

Alçada: 20'50 metres. Per la seva situació resulta de difícil accés i el càlcul de l'alçada l'he hagut de fer a base de la suma dels diversos nivells mesurables: una petita aventura.

Esveltesa: 3,2

SANT FELIU DE CODINES Sant Feliu

Altitud: 500 metres.

Església barroca aixecada entre el 1698 i el 1754; fou destruïda el 1936 i refeta entre el 1940 i el 1948. Consta de tres naus rectangulars, d'un transsepte amb cúpula i llanterna al creuer, i capçalera recta; les naus tenen cinc trams, un d'ells amb el cor, un altre és el transsepte; la central està coberta per una volta de llunetes damunt arcs torals de mig punt i una imposta motllurada classicitzant; unes pilastres es corresponen a cada arc toral; les laterals tenen voltes d'aresta i estan separades de la central per arcs formers de mig punt sobre pilars quadrats de carreus grans i ben escairats; al creuer s'aixeca una cúpula semiesfèrica inclosa en un cimbori quadrat amb una llanterna o cupulí format per un prisma octagonal amb finestres estretes i llargues a cada cara i teulada piramidal baixa.

El frontis es troba arrebossat i pintat en un color rosa clar; té una portalada barroca amb el portal de marc rectangular motllurat flanquejat per unes pilastres toscanes adossades als muntants, arquitrau llis, cornisa motllurada i un frontó circular truncat amb la imatge del patró en baix relleu; un gran òcul circular motllurat i atrompetat es troba a mitja alçada i, al capdamunt de tot, un frontó triangular en el cos central amb una creu al cim; una cornisa còncava cobreix les ales; altres dos òculs es troben a la part baixa enfrontats a les naus laterals. Els seus murs laterals tenen paraments de paredat amb carreus a les cantoneres;

Dimensions: 34'14 x 8'14 x 12'46 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total de les tres naus fa 19'19 metres, la cúpula arriba al 17'62 i amb el cupulí als 23'67; el transsepte al seu torn en mesura 19'19 x 8'67 x 12'60.

Guarda a la sagristia dos capitells preromànics del segle X que segurament deurien procedir del primitiu temple local avui desaparegut i del que se'n deurien aprofitar algunes pedres.

Campanar barroc del segle XVIII reconstruït el 1954. Té un primer cos de planta quadrada (7'65 x 7'65 m); el segon octagonal està dividit en pisos per unes motllures, una d'elles situada al capdamunt del primer cos quadrat, altres dues que limiten un primer cos amb l'octagonal on hi ha oberts uns òculs a la part alta i finestretes rectangulars a la baixa, i la tercera a l'arrencada dels arcs dels finestrals de la cel·la on hi pengen algunes campanes. Està coronat per una cornisa motllurada amb gàrgoles als angles i un terrat amb balustrada i pinacles de bola a cada cantonada; en sobresurt,

al centre, el cap d'escala cobert amb una teulada piramidal. Els murs exteriors tenen paraments de paredat amb carreus a les cantoneres; estan arrebossats en bon estat en el segon cos.

A l'interior cal destacar la seva escala de cargol de pedra picada fins a un primer pis on hi ha obert al centre del terra un ull vidriat circular que il·lumina una capella lateral al costat de llevant del presbiteri i que es troba a la base del campanar. Per damunt del primer pis tot l'interior està recobert de paraments de maó que formen unes arcades de mig punt a cada costat que arriben fins a sota de la cel·la on s'uneixen formant una volta semiesfèrica amb un gran ull central; aquest gran espai cupular es troba a una alçària de 14'40 metres i presenta al damunt una estructura cònica que arriba als 18'93 metres; és l'estructura on s'aguanta l'escala de cargol que puja al terrat. Les arcades descansen en uns pilars que reposen en mènsules; són de maó vist i deixen un espai entre elles i els murs del campanar; en aquest espai hi puja una estreta escala de maons sobre voltes del tipus català i amb barana metàl·lica; arriba fins a la cel·la. Al centre d'ella, cobrint l'ull central obert del terra que es correspon amb el que es troba al capdamunt de la cúpula ja descrita, s'eleva una escala de maó vist sobre una volta seguida d'estructura helicoïdal d'aspecte gaudinià; gira entorn d'un cilindre lleugerament cònic fins a sortir al terrat on queda aixoplugada per una torrella d'obra amb teulada cònica baixa damunt de la qual una estructura metàl·lica treballada sosté una creu i el parallamps no tinguts en compte per calcular l'alçada. L'escala interior de maó vist amb l'estructura de cúpula del gran espai interior i la de cargol gaudiniana, de gran efecte i solidesa, és una obra feta després del 1939 sota la direcció de l'arquitecte Isidre Puig i Boada (1891-1987).

Situació: adossat al costat de la capçalera fent-hi angle al sud-est.

Alçada: 33'30 metres, calculada des del nivell de l'església i no del barranc veí, on només hi baixa un dels seus murs.

Esveltesa: 4,3

SANT FOST DE CAMPSENTELLES Sant Faust

Altitud: 150 metres.

Església aixecada entre el 1939 i el 1941. Consta de tres naus rectangulars separades per columnes de maó fosc damunt les quals descansen sis arcs formers de mig punt; la coberta a dos vessants cobreix les tres naus que presenten un sostre de cassetons damunt encavallades de fusta treballades amb calats moderns; està capçada per un absis semicircular; les laterals també queden cobertes per sostres inclinats de fusta. El frontis està precedit per un atri porticat damunt del qual s'hi troba el cor; l'atri de tres arcs de mig punt a la cara frontal i un més a cada costat està protegit per una tanca reixada metàl·lica; per damunt del porxo la façana queda oberta per cinc allargassats finestrals en arc de punt rodó oberts en un mur arrebossat i emblanquinat i coronat per una cornisa angular motllurada amb una creu metàl·lica al cim. Tots el murs estan arrebossats i pintats de blanc amb els marcs de portals i finestrals de maó rogenc.

Dimensions: 35'15 x 9'57 x 10'08 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'atri té una fondària de 3'85 metres i queda inclòs en la llargada ja indicada del temple; l'amplada total de les tres naus fa 14'37 metres.

Arquitecte: Marià Romaní (1900-1960).

Campanar coetani del temple; té un primer cos de planta rectangular (4'20 x 4'80 m); un segon cos té els caires aixamfranats. Està coronat amb una destacada cornisa i una teulada a dos vessants. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, dues als costats nord i sud i una a cadascun dels altres dos. Hi pengen tres campanes mitjanes i altres dues de grans amb el nom de *Fausta* i *Roser* procedents d'una foneria holandesa i beneïdes el 4 de març del 2001. Els seus murs tenen paraments de maó d'un gruix de 60 centímetres; estan arrebossats i emblanquinats amb

bandes verticals en relleu als caires a manera de lesenes cantoneres; tenen algunes finestretes en arc de mig punt a diversos nivells en les seves cares. Una escala de graons de maó sobre voltes catalanes, arrapada als murs amb un ull central arriba fins a la cel·la.

Situació: adossat i recolzat en el mur de la façana lateral sud, prop del porxo i amb la rectoria a l'altre costat.

Alçada: 19'50 metres.

Esveltesa: 4

SANT PERE DE VILAMAJOR Sant Pere

Altitud: 305 metres.

Església aixecada en estil del gòtic tardà cap el 1581 i consagrada el 1600; ha estat restaurada entre el 1986 i el 2002. Consta d'una nau rectangular de cinc trams coberts amb voltes de creueria i capçada al nord per un absis poligonal de cinc costats reforçats per l'exterior amb robustos contraforts. Un cor alt als peus del temple amb barana de fusta descansa en un gran arc carpanell i una volta baixa de creueria. Sota d'ell hi ha un atri separat de la nau per una gran vidriera emmarcada per treballs de ferro forjat. Per l'interior, el temple està pintat de blanc i els nervis, els arcs apuntats dels altars laterals i les pilastres dels seus murs de separació mostren peces de pedra granítica grisa. Els murs exteriors tenen paraments de paredat coberts amb un arrebossat matusser pintat amb un to rogenc pàl·lid. Un comunidor, torre de planta quadrada i coronada de merlets, flanqueja el frontis en l'angle sud-oest; pel seu interior hi puja des del cor una escala de cargol d'obra per dins d'un cos cilíndric; en un primer gran replà una porta dóna sobre les voltes; al capdamunt hi ha una estança amb quatre finestres rectangulars, una a cada cara; està coberta per una obra recent de bigues de formigó.

Al frontis arrebossat i pintat d'un color crema força descolorit s'hi va obrir al segle XVII el portal rectangular actual; té un estil abarrocat amb columnes corínties adossades als muntants, un entaulament i un frontó corbat amb volutes i truncat amb un pinacle intercalat adossat com dos altres més sobre l'arc; al seu damunt hi una rosassa motllurada que il·lumina el cor i sota una minsa cornisa angular hi ha tres finestres rectangulars que airegen les golfes de damunt les voltes.

Al lloc que ocupa, antigament s'hi trobava el castell feudal dels comtes de Barcelona batejat com “el dels Berenguers” per ser-ne aquests comtes els primers en ocupar-lo. La zona del poble on es troba rep el nom de La Força. Molts dels materials d'aquest castell foren aprofitats per l'edificació del temple.

Dimensions: 30'27 x 9'79 x 14'42 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; la profunditat de l'atri de 4'87 metres és una mesura inclosa en la llargada. L'amplada total comptada des del fons dels altars laterals fa 16 metres.

Guarda modernes obres de ferro forjat com la gran creu que presideix l'altar major, la base de l'altar i l'ambó, treballs tots de Josep Plandiura. Té la capella fonda propera a la dreta de l'altar major ornada per un multicolor fresc obra de l'artista Raül Galusca, del 2002. El sòcol de l'absis està recobert d'un treball de ceràmica de l'artista Antoni Cubelles.

Campanar romànic del segle XI, exempt. Té planta quadrada (5'70 x 5'70 m). Es tracta d'una antiga torre de defensa del castell comtal; té murs amb paraments de carreus petits ben alineats, mitjans en les cantoneres, tots d'un color vermellós de pedra arenosa (gres). S'hi entra per una porta oberta en el mur nord. Presenta una alta part baixa sense obertures i, en la part alta, dos pisos de finestres separats per un fris d'arcuacions cegues; en convertir-se en campanar parroquial, després d'alguna destrucció en la seva part superior refeta al segle XIII, va ésser apujat. Deuria tenir un tercer pis que va ser eliminat en les reformes del segle XVIII i va ser substituït per una cornisa

motllurada i una coberta plana coronada de merlets esglaonats de maó vist. Al llarg de tot el prisma s'obren algunes espitlleres i en els dos pisos superiors les finestres tenen estructura geminada a cada cara a excepció de les cares nord i sud de l'últim; les que hi tenia foren substituïdes per altres de més amples a fi de poder-hi introduir les campanes que en aquell moment eren més grans que en el romànic.

El gruix de la base fa 1'75 metres; és de 1'60 a l'alçada de les finestres. L'amplada de les finestres geminades és de 2 metres i l'alçada fins a la dovella clau del seu arc de mig punt en fa 2'38. L'escala de cargol inclosa dins del gruix del mur, amb una amplada de 53 cm arriba fins a un primer pis; a la resta dels pisos s'hi accedeix per escales de mà. El gruix del mur des de l'interior de l'escala, calculat en les sageteres que la il·luminen, és de 60 centímetres.

Situació: exempt, davant de l'angle sud-est del frontis de l'església, separat un metre seixanta d'ella.

Alçada: 27'40 metres.

Esveltesa: 4,8

SANT SEBASTIÀ DE MONTMAJOR Sant Sebastià

Altitud: 500 metres. Municipi de Caldes de Montbui

Església romànica de finals del segle XI; sofrí modificacions posteriors que no amaguen pas el conjunt romànic. Consta d'una nau rectangular, d'un transsepte, tots dos coberts amb voltes de canó de mig punt, i d'una capçalera formada per un absis principal rectangular i per tres absis menors semicirculars, dos de petits en el transsepte en paral·lel al central i, el tercer, a l'extrem del braç sud del transsepte; tots ells presenten arcs presbiterals de mig punt; l'absis central cobert per una volta de canó, els altres per voltes de quart d'esfera; externament tenen decoració llombarda a base de lesenes i arcuacions cegues sota cornisa; el major la té en els tres costats. Els seus murs tenen paraments de carreus petits, matussers i disposats en filades regulars. Ha estat reproduïda en part al Poble Espanyol de Barcelona.

Dimensions: 15'00 x 5'00 x 6'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; la llargada total del transsepte en fa tretze.

Guarda pintures al fresc a l'absis del pintor noucentista sabadellenc Antoni Vila Arrufat (1894-1989) i la imatge escultòrica del patró obra de l'artista de Caldes de Montbui Sebastià Badia (1916-1009); també guarda un retaule renaixentista anònim.

Campanar romànic una mica posterior a l'obra de l'església. Té planta quadrada de 2'50 metres de costat. Està coronat per una cornisa i una teulada a quatre vents sobre una falsa volta piramidal de carreus. Té dos pisos de finestres, el primer amb una finestra d'arc de mig punt a cada cara, el segon amb finestres geminades d'arc de mig punt a cada cara també. Des de la rectoria es puja al campanar que té, pel seu interior, una escala de cargol de pedra picada. Els seus murs tenen paraments de petits carreus matussers amb petites dovelles als arcs.

Situació: sobre el creuer.

Alçada: 13'20 metres.

Esveltesa: 5,2

SANTA AGNÈS DE MALANYANES Santa Agnès

Altitud: 200 metres. Municipi de la Roca del Vallès

Església aixecada en estil gòtic cap el 1306; conserva elements romànics dels segles XII i

XIII d'un temple anterior; fou modificada posteriorment; les restes romàniques es troben en part del frontis i en un fragment de l'absis semicircular visible només des de l'interior. Les modificacions es feren al llarg dels temps fins a finals del XIX; fou restaurada el 1956. Consta d'una nau rectangular amb un cor alt als peus; una segona nau, a l'esquerra de la principal, només recorre la meitat de l'església; estan cobertes per voltes de canó lleugerament apuntades damunt arcs torals de peces granítiques; del mateix material són les nervadures gòtiques de les capelles laterals; uns i altres descasen en mènsules renaixentistes decorades amb caparrons. Els muntants, els arcs i les motllures renaixentistes són de granit gris; els murs tenen paraments de carreus mitjans picats amb poca cura.

El frontis té una portalada romànica atrompetada amb un portal de marc rectangular envoltat per quatre arquivoltes de mig punt lleugerament apuntades i decorades que descansen en dues fines columnetes per banda alternant amb antes; un timpà nu queda sobre la llinda ornada amb un treball epigràfic. Un ampli porxo amb teulada d'un sol vessant precedeix el frontis; és obra de principis del segle XIV i té ja traces gòtiques; es recolza en tres columnes i un pilar que s'aixequen sobre un mur o podi que el tanca menys per la banda de migdia on uns pocs graons en faciliten l'accés; per damunt del porxo, a mitja alçada, apareix una rosassa atrompetada i motllurada i la cornisa angular amb una creu de pedra al cim.

Guarda diversos retaules barrocs: el de l'altar major, dedicat a la patrona, atribuït a l'escultor Jaume Roig (1681), els de *Sant Bartomeu* (1705) i *Sant Isidre* (1627) dels escultors Segimon Rovira, pare i fill, els del *Sant Crist* i d'*El Roser* (1604) anònims, i una talla de *La Mare de Déu* de finals del segle XVII. Sota el porxo s'hi troba una gran i bonica pica baptismal romànica decorada amb uns arcs cecs distribuïts en dos nivells; es veu força deteriorada.

Campanar del segle XVI amb una possible base romànica. Té una planta gairebé quadrada (6'00 x 6'50 m). Està coronat per un terrat amb barana de merlets esglaonats. Els seu murs de paraments de petits carreus irregulars mostren una gran nuesa només trencada per alguna petita finestra rectangular a mitja alçada a cada cara; la base està atalussada. La cel·la queda oberta amb finestrals d'arc de mig punt, dos a les cares nord i sud i un a les altres; hi pengen campanes. Per una porta oberta a la capçalera de la nau s'accedeix a l'interior del campanar on hi ha una escala de cargol de pedra picada que arriba fins a la cel·la.

Situació: adossat a la façana lateral sud, prop de la capçalera encarada a llevant.

Alçada: 26'35 metres.

Esveltesa: 4

SANTA EULÀLIA DE RONÇANA (al poble "*Santolària*") Santa Eulàlia de Mèrida

Altitud: 175 metres.

Església del 1381, engrandida el 1577, refeta per ampliar-la cap del 1880. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes sobre cinc arcs torals de mig punt, un d'ells com arc presbiteral; una imposta classicitzant motllurada recorre la seva base; unes pilastres de poc relleu arriben al terra des de sota dels arcs torals. La capçalera a llevant té un absis semicircular de la mateixa amplada que la nau. Té cancell i un cor alt als peus del temple amb barana de fusta que descansa en un arc rebaixat i una volta de llunetes. El frontis a ponent, restaurat el 2001, arrebossat i pintat en gris clar, té una portalada classicitzant del segle XVII amb un portal rectangular flanquejat per semi-columnes jòniques sobre pedestals, un entaulament i un frontó triangular en angle recte, tot en pedra gris fosc; s'hi accedeix per una graonada amb baranes metàl·liques. Els murs tenen paraments de maçoneria de pedra marronosa.

Dimensions: 22'80 x 8'38 x 12'21 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals en fa 18'44.

Campanar del segle XVI. Té planta quadrada (5'54 x 5'54 m) i està coronat per una cornisa i un terrat amb barana de merlets esglaonats de maó. Els seus murs tenen paraments de petits carreus irregulars de pedra marronosa i carreus mitjans ben escairats a les cantoneres. El cos superior de maó vist, amb una esfera horària, és obra de cap els anys trenta del segle XX. La cel·la queda oberta amb quatre finestrals d'arc de mig punt amb balustrades, un a cada cara; hi pengen campanes. Sobre el terrat hi ha una estructura metàl·lica, molt sòlida, per sostenir les campanetes horàries; aquesta estructura no s'ha tingut en compte a l'hora de mesurar l'alçada. Els seus murs presenten una gran nuesa només alterada per dues finestres sageteres a la part baixa. Cal fer constar que aquest campanar, lamentablement, es troba bloquejat per un lleig mur que tanca un petit pati i que ha dificultat el càlcul de l'alçada i no permet veure la magnífica torre en tota la seva estructura.

Situació: adossat al mur lateral sud, damunt les capelles de l'ala dreta del temple; es troba més o menys proper a la capçalera de la nau.

Alçada: 21'30 metres.

Esveltesa: 3,8

SANTA MARIA DE MARTORELLES Santa Maria

Altitud: 181 metres.

Església romànica construïda al segle XI i consagrada el 1105; hi ha vestigis d'una anterior preromànica. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberta amb una volta de canó sobre tres arcs torals, dos apuntats i un tercer de mig punt; fou ampliada amb dues capelles laterals per banda al segle XV en estil gòtic; al segle XVIII s'hi féu l'actual façana de pedra calcària en estil neoclàssic; després de la guerra civil, entre 1953 i 1957, s'amplià i es construí el nou baptisteri. Els seus murs tenen paraments de peces granítiques extretes de pedreres del terme i bastits amb tècnica de maçoneria. L'absis romànic a llevant és semicircular sense cap decoració i amb paraments de carreus irregulars; té un sòcol atalussat per salvar el desnivell del terreny. El portal principal en arc rebaixat de pedra calcària té un escut superior amb l'anagrama de l'Assumpció i les claus de sant Pere; a la part alta hi figura un òcul atrompetat sota una cornisa de silueta sinuosa convexa al centre amb petits pinacles als extrems.

Campanar amb una base romànica i cos superior modern. Té planta rectangular (4'60 x 4'00 m) i està coronat per una minsa cornisa i un terrat amb barana de merlets esglaonats de maó. La cel·la queda oberta amb finestres d'arc de mig punt, una a cada costat, desiguals d'alçada i amplada; hi pengen campanes; el seu sòcol atalussat és modern. Per dins hi ha una escala de cargol; avui dia (2000) està en molt males condicions, no és accessible i ple de deixalles que fan d'aquest campanar un cau d'animalons poc recomanables. Té una porta exterior a la que s'accedeix per una escala de pedra sense barana adossada als baixos atalussats de l'absis; també s'hi pot accedir des de dins del temple. Els murs tenen paraments de petits carreus grossers disposats en filades uniformes; estan despullats d'elements decoratius.

Situació: adossat al mur nord tocant a l'absis encarat a llevant.

Alçada: 18'40 metres.

Esveltesa: 4

SANTA MARIA DE PALAUTORDERA Santa Maria

Altitud: 200 metres.

Església del gòtic tardà aixecada entre el 1562 i el 1588. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberts per voltes de creueria sobre quatre arcs torals apuntats i capçada per un absis poligonal de set costats; està acompanyada de capelles laterals obertes per arcs apuntats i cobertes per voltes de creueria. Un cor alt als peus del temple amb una bonica barana antiga de fusta ben conservada descansa en un arc i una volta de creueria rebaixats. Un cancell digne de fusta mostra senyals d'envelliment.

Els murs exteriors presenten avui (2000, quan s'han fet reformes) paraments arrebossats. El frontis té una portalada gòtica flamejant de pedra carreuada amb un portal rectangular emmarcat d'arcades apuntades flanquejades per dos fins pinacles gòtics adossats al murs; el timpà format al damunt de la llinda està decorat amb un baix relleu i té una imatge de la patrona; una rosassa motllurada queda oberta al seu damunt i, sota la cornisa angular amb una creu de pedra, hi ha obertes tres petites finestres d'arc de mig punt, la central més alta; a les cantoneres del frontis en sobresurten dos contraforts motllurats que arriben fins a la cornisa. Uns finestrals oberts damunt les capelles laterals deixen ben il·luminat l'interior. L'absis, al seu interior, té adossades a mitja alçada tres imatges, la central és el *Santcrist* i les dues laterals són *La Mare de Déu* i *El Sant Projecte*, totes elles del 1966.

Dimensions: 29'65 x 9'03 x 14'31 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; des del fons de les capelles laterals en fa 16'09 d'amplada total.

Campanar de planta cilíndrica amb un diàmetre, als baixos atalussats, de 6'20 metres; té l'aspecte de torrassa militar, segurament antiga torre dels segles XI al XIII corresponent al palau que va donar nom a la població. Els baixos, oberts a la nau de l'església, corresponen a l'actual baptisteri; estan coberts per una volta semiesfèrica. El cos hexagonal, aixecat al capdamunt de la torre, és gòtic; està dividit en dos per una motllura; el superior fa de cel·la amb les finestres d'arc lleugerament apuntat, una a cada cara; queda coronat amb una minsa cornisa i uns merlets esglaonats; damunt la seva coberta s'aixeca una agulla piramidal de base quadrada. Els murs de la torre cilíndrica tenen paraments de paredat i amb el morter de calç força visible; el cos hexagonal és de petits carreus ben escairats. Les parets nues només mostren una petita obertura a mitja alçada.

Es puja per l'interior del campanar a partir del cor per una escala de cargol de fusta i ferro fins a la primera planta; després segueix una escala de fusta que va de paret a paret; avui (març 2009) està en molt mal estat i en procés de reparació.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest del frontis encarat a ponent.

Alçada: 33'00 metres.

Esveltesa: 5,3

LA TORRETA Santa Maria del Jaire

Altitud: 135 metres. Municipi de la Roca del Vallès (en el límit del terme de Granollers)

Església moderna (1990) bastida amb murs de maó vist oberts amb finestres rectangulars, amb aparença d'una casa de pisos. Entrada vidriada de forma rectangular sota porxo pel cantó de ponent; consta d'una nau rectangular.

Campanar de planta circular (perímetre de 15'70 m; diàmetre 5 m), coronat per una terrassa amb un pavelló cilíndric dins d'un entramat metàl·lic; gran creu metàl·lica al cim (inclosa en la mesura de l'alçada). Els seus murs tenen paraments de maó vist com els del temple.

Situació: angle sud-est de l'edifici de pisos aixecat damunt l'església.

Alçada: 31'14 metres.

Esveltesa: 6,2

VALLGORGUINA Sant Andreu

Altitud: 225 metres.

Església de principis del segle XIX d'un estil neoclàssic senzill. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes. El frontis té un portal en arc rebaixat emmarcat amb dovelles i carreus de pedra blanca; al damunt, una fonda fornícula amb la imatge del patró, un gran òcul circular a la part alta i un petit òcul sota de la cornisa arquejada amb una curvatura convexa al centre i còncava als laterals. Els seus murs estan arrebossats i emblanquinats.

Campanar coetani del temple. Té un alt primer cos de planta quadrada (4'50 x 4'50 m); el segon és octagonal i està coronat per una cornisa motllurada i un terrat amb balustrada. La cel·la queda oberta amb quatre finestrals d'arc de mig punt amb balustrada, un a cada cara alterna; hi penja alguna campana; una motllura composta es troba a la seva base i una altra al capdamunt del primer cos; a sota d'ella hi figura una esfera horària a la cara frontal. Una escala típica catalana, arrapada als murs i sobre voltes puja pel seu interior fins a la cel·la. Els seus murs amb paraments de paredat estan arrebossats i emblanquinats.

Situació: damunt l'ala esquerra del temple fent angle al sud-oest de la façana principal orientada a migdia.

Alçada: 22'00 metres.

Esveltesa: 4,8

VALLROMANES Sant Vicenç

Altitud: 150 metres.

Església amb orígens romànics remodelada cap el 1568 i reconstruïda el 1908 en estil neogòtic. Consta d'una nau rectangular amb murs de paraments de paredat arrebossats i pintats de blanc. A la dreta dels peus del temple es conserva un absis romànic semicircular de la primitiva església amb murs de grans carreus matussers i sense cap decoració. El frontis té un portal en arc apuntat amb marc de pedra rogenca així com un gran finestral triforat situat en la part alta amb un arc calat i dues columnetes, tot en pedra rogenca; està coronat per una cornisa angular amb una creu al cim també de pedra roja.

Arquitecte: Josep Maria Pericas (1881-1966) pel que fa a la reconstrucció.

Campanar de planta quadrada (3'75 x 3'75 m) amb base romànica. Està coronat amb un terrat amb barana de merlets i, al seu damunt, una agulla piramidal de rajola vermella. Una esfera horària es troba sota terrat a la cara frontal. La cel·la queda oberta amb una finestra d'arc de mig punt a cada cara; hi pengen campanes; té alguna petita finestra a mitja alçada en les quatre cares i una porta a la seva base a tocar al mur del temple. Per l'interior hi puja una escala arrapada als murs amb un ull d'escala central; després de passar per davant de la porta que comunica amb el cor segueix fins a la cel·la; des d'ella fins al terrat hi ha una escala de gat. Els seus murs tenen paraments de maçoneria de peces petites mig picades amb carreus a les cantoneres tot de pedra vista marronosa.

Situació: adossat a l'angle sud-est de la façana principal encarada a migdia amb la qual fa un angle recte.

Alçada: 20'60 metres.

Esveltesa: 5,5

VILALBA SASSERRA Santa Maria

Altitud: 200 metres.

Església neoromànica aixecada el 1927. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó seguit apuntat i capçada per un absis semicircular cobert per una de quart d'esfera. Un cor alt als peus del temple descansa en un arc de mig punt. El frontis està precedit d'un porxo de 2'45 metres de fondària cobert amb una teulada de tres vessants sobre tres arcs de punt rodó i dues columnetes amb capitells d'imitació del romànic a la part frontal; té altres dos arcs als laterals; aixopluga un portal en arc de mig punt; per sobre del porxo s'hi obre una finestra també amb el mateix tipus d'arc dovellat i decorat amb un fris de dents de serra horitzontal. La zona alta del seu mur presenta un parament de carreus grisencs ben escairats i alineats; queda coronat per una minsa cornisa angular amb un pinacle amb creu gravada al cim. Els seus murs estan arrebossats i pintats de blanc menys la base o sòcol d'una alçada d'un metre dotze feta de carreus amb l'exterior mig picat igual com la part alta; així, doncs, aquest frontis és com una bandera de tres franges, amb la central emblanquinada.

Dimensions: 19'45 x 5'50 x 7'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada.

Arquitecte: Josep Maria Pericas (1881-1966).

Campanar coetani del temple. Té planta rectangular (3'00 x 5'00 m); està coronat per una cornisa i una teulada de dos vessants amb marcada inclinació coberta amb lloses de pedra negra. Els seus murs estan arrebossats i pintats de blanc amb fort contrast amb les teulades i el sòcol de pedra de gris fosc. La cel·la queda oberta amb dues finestres rectangulars als costats amples i tres petites obertures sota cornisa als costats estrets; hi penja una campana.

Situació: adossat a la façana lateral de llevant fent angle amb la capçalera encarada a tramuntana.

Alçada: 20'00 metres.

Esveltesa: 4

VILANOVA DEL VALLÈS Sant Esteve, santuari de Santa Quitèria

Altitud: 175 metres.

Església del 1645 que conserva restes d'una anterior romànica. Consta de tres naus rectangulars, la central romànico-gotica de volta apuntada damunt arcs torals que descansen en pilars de carreus ben escairats, i dues de laterals renaixentistes amb una llanterna vuitavada de teulada piramidal octagonal sobre la de la dreta. Té el frontis renaixentista amb un portal rectangular flanquejat per unes fines columnes toscanes adossades als muntants, un entaulament, un frontó circular truncat amb una fornícula amb imatge al centre, una finestra atrompetada amb arc rebaixat a mitja alçada i una cornisa angular amb creu al cim. Els seus murs tenen paraments de carreus ben escairats de pedra grisenca.

Campanar de planta quadrada (5'00 x 5'00 m) amb un primer cos romànic de filades irregulars de carreus grans amb decoració d'arcs cecs als capdamunt; el segon cos del segle XVI té els paraments de carreus irregulars de granit. Està coronat per una minsa cornisa i un terrat amb una balustrada del segle XVIII de maó vist reconstruït al segle XX. La cel·la queda oberta amb dues finestres d'arc apuntat a cada cara, algunes d'elles tapiades; hi pengen campanes.

Situació: sobre la nau de la dreta, fent angle al nord-est.

Alçada: 20'00 metres. Per estar situat enmig de les construccions de l'església i annexes, el càlcul de l'alçada ha calgut fer-lo des de dins i amb la suma de les mesures parcials de cada cos, fet que podria significar poca precisió; amb tot, la considero força aproximada i, per tant, acceptable.

Esveltesa: 4

ALGUNES ESGLÉSIES SENSE CAMPANAR DE TORRE, AMB ESPADANYA, SUFRAGÀNIES O SENSE CULTE

AIGUAFREDA Santa Maria

Altitud: 425 metres.

Església aixecada el 1970; consta d'una nau rectangular amb entrada lateral, porxo, murs de maçoneria amb blocs de granit. Arquitecte: Joan Cendolla. **Campanar** d'estil de postguerra amb murs simulant una torre, amb planta triangular**,** format pel mur del temple i dues parets altes amb format de triangles aguts a la part alta amb les bases amples (cadascuna fa, al terra, 4'60 metres d'amplada i, per tant, el perímetre que forma al triangle de la base és de 13'80 metres), adossades al mur dels peus de l'església i un pèl separades per unes vidrieres; fan angle obtús i en l'aresta hi ha una obertura de dalt a baix només reforçada per unions de formigó a la base i a diverses alçades; hi pengen campanes a la part alta. La meitat baixa està tancada amb vidres de colors. Una escala de gat permet, per dins, pujar fins a les campanes. Una creu metàl·lica al cim (inclosa en la mesura de l'alçària) forma part de l'estructura. Murs de maçoneria de peces picades i ben encaixades com els de la resta de l'edifici. Situació: adossat a la façana lateral, angle sud-est. Alçada: 22'28 metres.

L'AVENCÓ Sant Salvador, ermita

Altitud: 450 metres. Municipi d'Aiguafreda

Església romànica del segle XII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada i capçada a llevant per un absis profund rectangular també amb el mateix tipus de volta. Té un portal romànic al mur de migdia que avui està cegat; l'actual, a ponent, als peus del temple, té una gran arcada de dovelles grans ben picades i muntants de carreus ben escairats, tot en pedra blanquinosa; sembla d'un moment força tardà; es troba un xic escorat cap a la dreta respecte de l'eix de la façana; al seu damunt, ben centrada, hi ha una finestra en arc de mig punt; el frontis queda coronat per una senzilla cornisa de dos vessants força inclinats. Murs amb paraments de carreus força ben escairats de mida mitjana amb carreus grans a cantoneres; segueixen línies ben horitzontals; la pedra és barrejada, una de rogenca dominant i altres blanquinoses o marronoses. Dimensions: 11'90 x 5'20 x 5'25 metres de llargada, amplada i alçada respectivament. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt; fou refet en un moment tardà; està cobert per una teuladeta de dos vessants. Es troba aixecat amb pilars de carreus petits ben escairats damunt el mur frontal, força escorat cap a l'esquerra. He calculat que l'amplada de la seva base fa un metre noranta i que té una alçada de 7'87 metres; són mesures que considero aproximades.

CALDES DE MONTBUI El Remei, santuari dedicat a la Mare de Déu del Remei.

Altitud: 210 metres.

Església aixecada el 1548 i reformada cap el 1893; refeta després del 1939; un cor alt als peus del temple s'hi situà el 1924. Consta d'una nau rectangular, transsepte, cúpula apuntada al creuer i capçalera amb un absis semicircular. L'arc presbiteral és apuntat igual com els arcs formers que sostenen la cúpula a base de petxines i d'un tambor octagonal; els pilars tenen dues fines columnetes adossades. Portal rectangular amb dues pilastres toscanes d'escàs relleu adossades als muntants; sostenen un arquitrau amb decoració de tríglifs i mètopes; al seu damunt hi té un frontó triangular. Tot el frontis està arrebossat i pintat d'un to ataronjat que cobreix un mur de maçoneria; a la part alta hi ha una rosassa quadrilobulada i per cornisa hi figura un fris motllurat en arc rebaixat

al centre i amb dos vessants als laterals. Dimensions: 19'16 x 5'34 x 9'14 metres de llargada, amplada i alçada; comptada la llargada fins al fons del cambril, darrere l'altar major, arriba als 24 metres; el transsepte en mesura 13'72 x 5'30 x 9'17. **Campanar** de planta gairebé quadrada (5'00 x 4'85 m) adossat al costat dret del temple fent angle al sud-oest del frontis orientat ponent. La cel·la té finestres en arc apuntat, una a cada cara; està coronada per una teulada de dos vessants. He mesurat la seva alçada i em dóna 14'17 metres.

CANOVELLES Sant Fèlix (Sant Feliu)

Altitud: 175 metres.

Església romànica de la segona meitat del segle XI amb una portalada del XIII ricament decorada amb columnes estriades, capitells esculpits i decoració típica del romànic visible en impostes i arquivoltes; es va afegir al frontis d'on sobresurt 0'76 metres; sis grades de pedra rogenca donen accés a l'entrada; en el superior hi figura la data de 1890; l'edifici va ser restaurat cap el 1965. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntat, avui (2008) enguixada; està capçada a llevant (de fet, al nord-est) per un absis semicircular amb decoració llombarda a l'exterior a base d'arcs cecs sota cornisa; una absidiola perpendicular a la nau situada a la banda de migdia, tocant a la capçalera, ha estat refeta recentment; la corresponent a la banda nord va ser eliminada i avui hi té una porta. Un cor alt als peus del temple descansa en un arc i una volta rebaixats; dos altars laterals poc profunds, un per banda, es troben oberts en arc de mig punt en el gruix dels murs (1'33 metres). Té paraments de carreus petits i matussers disposats en filades uniformes, barrejats els de pedra clara i els rogencs, com un mosaic. Dimensions: 20'35 x 4'75 x 8'12 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 6'70 metres. **Guarda** alguns elements epigràfics romans: encastat a la nau on arrenca l'absis (al SE) hi ha un pedestal romà amb la inscripció, parcialment tapada, que diu "Luci Porci Parteni, el seu avi, curà de fer-ho." S'hi troba també una imatge que és una reproducció de *La Mare de Déu de Bellulla* romànica que es va perdre en l'ensulsiada del 1936, i una pica baptismal de marbre blanc sobre un peu tornejat. **Campanar** d'espadanya centrat sobre el mur del frontis encarat a ponent; l'amplada de la seva base fa 4 metres. El formen tres robustos pilars de 1'60 metres de gruix entre els quals es troben dos ulls en arc de mig punt amb campanes; està recobert d'una teulada de dos vessants. L'espadanya, des de l'inici dels pilars, fa 6'10 metres d'alçada; és una obra del segle XX de quan es va restaurar el temple; també s'hi va obrir una porta al cor per on accedir a la teulada i a l'espadanya a través d'un graons de pedra picada sobre del costat dret de la teulada. Alçada: 14'36 metres.

CARDEDEU Sant Corneli, capella

Altitud: 193 metres.

Església preromànica del segle X modificada després. Consta d'una petita nau més o menys rectangular coberta amb una volta apuntada gòtica del 1462; està capçada a llevant per un absis quadrat amb una volta de canó apuntada de forma molt marcada; és un pèl més baix i més estret que la nau i el seu eix és un xic desviat cap al sud respecte del d'ella. Té un portal en arc de mig punt i ben dovellat amb peces petites i muntants amb carreus mitjans o grans ben escairats, segurament és del moment en què s'hi van fer obres el 1701; al seu damunt hi ha un òcul el·líptic. Els murs mostren paraments en la part baixa que segurament són preromànics; amb tot, els romànics també són, com els del segle X, a base de pedres petites o mitjanes sense picar disposats en filades més o menys ben ordenades; en les cantoneres hi ha carreus grans ben escairats. Dimensions: 9'45 x 4'00 x 4'90 metres de llargada, amplada i alçada respectivament. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt del moment de les obres tardanes cobert per una teuladeta de dos vessants amb destacada cornisa; es troba damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa 95 centímetres i que té una alçada de 6'45 metres; són mesures aproximades.

GALLECS Santa Maria

Altitud: 100 metres. Municipi de Mollet del Vallès

Església romànica del segle XII amb modificacions en el XIV. Consta d'una nau rectangular una mica irregular coberta amb una volta de canó apuntada i capçada a llevant per un absis també rectangular amb volta apuntada; és una mica més baix i estret que la nau; de fet, la planta del temple és de creu llatina ja que a tocar l'absis hi ha dues capelles a manera de transsepte de braços curts i de voltes baixes obertes amb arcs de mig punt. Té un portal al mur de ponent, als peus del temple, en arc de mig punt ben dovellat amb peces mitjanes marronoses, alternades les clares i les fosques. Murs de paraments de carreus mitjans i petits amb prou feines picats i disposats en filades ordenades; la pedra té color marronós, blanquinós i rogenc, barrejada. Dimensions: 14'10 x 5'00 x 5'95 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total dels del fons dels dos braços del transsepte fa 8'50 metres. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt cobert per una teuladeta de dos vessants; es troba aixecat amb carreus força ben picats damunt i al centre del mur que es troba sobre l'arc presbiteral. He calculat que l'amplada de la seva base fa un metre setanta i que té una alçada de 10'40 metres; són mesures que considero aproximades.

LA GARRIGA Sant Esteve de la Doma, antiga parròquia

Altitud: 280 metres.

Església romànica del segle XII molt modificada després. Consta de dues naus rectangulars, una de romànica a tramuntana i una de gòtica del segle XVI (1560-1563) a migdia; la romànica està capçada a llevant per un mur recte. En el mur lateral de la nau de migdia hi ha el portal gòtic; també d'aquest moment és la capella fonda gòtica al lateral nord amb una creu de volta amb sant Jaume pelegrí, un cor alt a ponent damunt un gran arc rebaixat i el comunidor aixecat també a ponent. El portal rectangular, amb llinda motllurada, està envoltat de dues arquivoltes apuntades motllurades; deixen el timpà amb una imatge del patró; els muntants tenen motllures verticals amb amb caparrons a la part alta (detall renaixentista); aquesta zona del mur queda coronat per una destacada cornisa horitzontal; es veuen al seu darrere tres grans merlets de la sèrie que rodeja tot el perímetre del temple romànic que mostren que va ser fortificat en el seu moment. La nau romànica està coberta amb una volta de canó apuntada i la nau lateral de migdia, de tres trams, ho està amb voltes de creueria igualment com la capella a la banda del nord; es comuniquen a través d'arcs formers de mig punt damunt pilars poligonals. **Guarda** valuosos retaules com el de Sant Esteve obrat en el taller dels Vergós al segle XV, el del Roser plateresc i altres. Els murs mostren paraments de carreus petits ben escairats i disposats en filades; en les cantoneres són grans i ben escairats. Dimensions: 17'15 x 5'40 x 5'45 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; l'amplada total des del fons de la capella del nord i la nau del sud fa 14 metres. **Campanar** de torre de planta quadrada (3'35 x 3'35 m) aixecat al segle XV damunt de l'extrem de llevant de la nau romànica tot aprofitant una antiga espadanya; té una cel·la amb finestres en arc de mig punt, dues a cada cara; està coronat per una aguda teulada de quatre vessants. He calculat que la seva alçada arriba als 13 metres; és una mesura que considero aproximada.

GRANOLLERS Mare de Déu del Carme, capella de l'Hospital General

Altitud: 200 metres.

Església modernista aixecada el 1923 remodelada modernament en el seu interior. Consta d'una ampla nau de tres trams coberta amb un cel ras horitzontal a base de grans plafons i capçada per un absis rectangular obert per un gran arc triomfal de mig punt peraltat i cobert per una volta molt rebaixada damunt nervis sense clau; cada tram està obert per banda amb dues finestres en arc de mig punt i vidriades amb imatges acolorides; la teulada de dos vessants és de teules aràbigues. Té un portal obert en el frontis que dóna a un passadís de l'hospital; en ell hi té el portal la capella

amb un marc rectangular recobert per un arc de mig punt. Els murs estan arrebossats i pintats d'un color crema i ornats en les cantoneres amb panys de maó vermell a mitja alçada; també el maó vermell es troba als marcs de portes i finestres. Dimensions: 16'82 x 9'94 x 7'12 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanars** bessons de planta quadrada de 3'10 metres de costat situats a banda i banda del frontis orientat al sud. Els murs estan arrebossats i pintats com el frontis i tenen finestres estretes a diverses alçades; les cel·les tenen dues obertures a cada cara amb arcs poligonals; un fris de majòlica es troba sota d'elles i un altre fris d'arquets cecs sota cornises; estan coronats per teulades força agudes de quatre vessants amb teules aràbigues. He calculat que l'alçada de tots dos campanars arriba als 19'40 metres; mesura que considero força aproximada sinó exacta.

L'ILLA Santa Maria de l'Illa o de Sant Roc
Altitud: 380 metres. Municipi de Fogars de Montclús

Església romànica segurament del segle XII que fou molt transformada en obres efectuades al segle XVII quan se la va sobrealçar. Consta d'una nau rectangular irregular de quatre trams rectangulars, el de ponent és trapezial, coberta amb una volta de canó rebaixada damunt tres arcs torals que arrenquen de pilastres d'escàs relleu; està capçada a llevant per un absis semicircular, segurament l'única resta romànica del temple primitiu, amb volta de quart d'esfera precedit d'un senzill arc presbiteral de mig punt; no mostra cap ornamentació a l'exterior. Té un portal al mur de ponent, als peus del temple, una mica descentrat, escorat cap a la dreta. Els seus murs, avui (1991) arrebossats, tanmateix mostren, en llocs on s'ha perdut la coberta, paraments de maçoneria amb peces sense picar ni ordenades en filades. Dimensions: 11'90 x 4'00 x 6'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc rebaixat aixecat damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa 1'40 metres i que té una alçada de 7'50; són dades aproximades.

LLERONA Sant Iscle i santa Victòria, capella de Can Guilla
Altitud: 174 metres. Municipi de les Franqueses del Vallès

Església romànica segurament del segle XI força modificada en temps recents. Consta d'una nau rectangular de planta irregular amb una volta de canó que no és l'original i capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera i amb un finestra central rectangular no romànica. Té un portal al mur de ponent, als peus del petit temple, en arc de mig punt ben dovellat i amb un petit òcul a mitja alçada. Murs arrebossats. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt clarament abarrocat cobert per una teuladera arquejada i amb la modesta cornisa motllurada. Es troba aixecat damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa un metre trenta i que té una alçada aproximada de 6 metres i escaig.

LLERONA Santa Maria, parròquia
Altitud: 170 metres. Municipi de Les Franqueses del Vallès

Església romànica aixecada entre el segle XII i el XIII; s'hi han aprofitat elements preromànics del segle X modificada amb entre els segles XVI i XVIII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó apuntada i capçada per un transsepte amb dues torres tardanes als seus extrems i amb un absis rectangular a llevant, segurament d'origen preromànic, més baix que la nau i també cobert per una volta apuntada; tant els dos braços del transsepte com l'absis estan precedits d'arcs presbiterals en arc de mig punt. Hi ha dues capelles laterals afegides tardanament obertes en el transsepte. En el frontis, a ponent (de fet als sud-oest), als peus del temple, hi ha un bonic portal romànic que, diuen, és del segle XII, o sigui d'un moment anterior a la massa del temple; el formen dues arquivoltes de mig punt en degradació damunt unes senzilles impostes; la central, decorada bellament amb una motllura i un trenat, té sota l'imposta unes fines columnetes

exemptes amb bells capitells; les arquivoltes estan recobertes amb un ample bordó motllurat damunt brancals de carreus grans ben escairats; tres graons li donen accés. Els murs tenen paraments de carreus petits ben escairats i disposats en filades ben ordenades majoritàriament blanquinosos i alguns de dispersos rogencs; les cantoneres tenen carreus grans ben escairats de pedra rogenca. Dimensions: 21'50 x 7'00 x 9'35 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; el transsepte té una llargada de 16 metres. **Campanar** d'espadanya a manera de golfes elevat al segle XVIII; en temps del romànic, l'espadanya, descentrada a l'esquerra (al nord), només tenia dos ulls d'arcs rebaixats; altres dos rectangulars i estrets a la meitat dretana s'hi afegiren tardanament; està cobert per una teulada de dos vessants i aixecat damunt els peus del temple. Té quatre campanes que, d'esquerra a dreta, porten el nom respectiu de *Margarida, Maria, Estefania i Maria del Àngels*; la *Margarida*, esquerdada, es va renovar amb una de nova fosa el 2001. He calculat l'amplada de la seva base, la mateixa que l'amplada del mur frontal, en 10 metres, i la seva alçada en 14'22 metres; són dades que considero com aproximades.

LLIÇÀ D'AMUNT Santa Justa i Santa Rufina, ermita, antiga parròquia

Altitud: 160 metres.

Església amb orígens preromànics aixecada bàsicament a principis del segle XI amb una nau rectangular un poc més ampla dels peus que de la capçalera; s'hi va afegir a llevant cap el 1101 un absis semicircular d'estil llombard amb lesenes i arcs cecs sota cornisa; al segle XVI es va reformar el frontis i s'hi va aixecar un campanar d'espadanya i al XVIII s'hi adaptà una capella lateral a la banda esquerra, la del Roser. Durant la guerra civil va perdre la volta; es va restaurar tota l'obra a partir del 1975 i quedà completada el 1982. La nau té un arc toral de mig punt damunt del qual descansa un sostre d'embigat de fusta de dos vessants; la capella lateral també està coberta amb el mateix sistema; l'absis amb una volta de quart d'esfera està obert amb un doble arc presbiteral de mig punt i prolongat per un tram preabsidal cobert amb volta de canó de mig punt de pedra vista i introduït per un arc de mig punt. Té una entrada al mur de migdia i una altra, closa avui, al de ponent; aquest últim és un senzill portal en arc de mig punt mentre que el de la banda sud és un portal renaixentista rectangular ornat amb una petxina sobre la llinda i dues senzilles pilastres a banda i banda; té també al centre d'aquest mur un òcul sota cornisa. Uns bancs de pedra estan adossats al mur de migdia per l'interior i units a uns altres davant mateix de l'absis que deixen un petit pas central; són de maçoneria amb molt de calç visible. Els seus murs tenen paraments de petits carreus de pedra grisenca barrejats amb altres de marronosos tant per l'interior com per l'exterior on hi predomina, tanmateix, la maçoneria de peces mig picades. A la banda nord, proper al frontis, hi ha un gran contrafort per fer un reforç als murs frontal i lateral que sostenen l'espadanya. Dimensions: 12'29 x 4'20 x 6'87 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de la capella fa 9'15 metres. **Campanar** d'espadanya amb ulls a dos nivells, dos al primer i tres al superior, tots en arc de mig punt; com que fa angle amb un mur lateral a la banda nord, té un altre ull en aquesta banda al nivell superior també. Els seus brancals són de maó vist i el seu mur és de maçoneria barroera. La base frontal de l'espadanya, de la mateixa amplada del frontis, fa 5'17 metres i té el coronament horitzontal sense cornisa. Situació: damunt mateix del mur de ponent i en part del mur de tramuntana que fa angle amb el mur frontal. Alçada: 12'49 metres.

LLIÇÀ DE VALL Santa Maria del Vallès, ermita

Altitud: 120 metres. Obra Tutelar de Menors, Les Torres

Església aixecada, segurament (no n'he trobat dades) al segle XIX o a començaments del XX. Consta d'una nau rectangular coberta amb un sostre embigat damunt arcs diafragma de mig punt que acaben en una mènsula esglaonada a mitja alçada. Un transsepte i dos trams més estan capçats per un absis rectangular cobert per una volta de canó que es prolonga fins al terra. Tot l'àmbit interior està pintat de color torrat fosc menys l'absis que ho està per un color beix clar.

L'exterior es troba tot ell arrebossat i emblanquinat i obert amb alts finestrals en arc de mig punt, un per tram, a banda i banda, i al frontis; tots queden emmarcats per peces grisenques i recoberts per fora d'unes robustes reixes de ferro. El frontis queda obert per un portal rectangular amb un frontó semicircular al damunt de la llinda ornat amb un relleu; queda coronat per una cornisa angular que ressegueix tots els murs. Damunt el vèrtex hi ha el campanar. Dimensions: 20'98 x 9'96 x 10'53 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; el transsepte en fa 17'00 x 5'20 x 8'00. L'arc presbiteral de mig punt té una alçada de 6'70 metres i una llum de 6'03. **Campanar** d'espadanya d'un ull amb una campana; té una base de 2'20 metres. Situació: damunt el mur frontal cavalcant en el centre. Alçada: 11'18 metres.

LLIÇÀ DE VALL Sant Joan, capella privada

A **Can Coll**, on hi ha una antiga capella, s'hi guardaven els anomenats Cossos Sants: els de santa Clara i de sant Vicenç. Segons s'explica (m'ho va referir mossèn Joan Massó, rector de Sant Cristòfol) a l'Edat Mitjana passaven pelegrins vinguts d'arreu per Lliçà de Vall, camí de Santiago de Compostel·la, cap a Caldes i Sant Cugat. Un d'ells, personatge important, va caure malalt a Lliçà; el van atendre i es va guarir. Va restar agraït i, per demostrar-ho, va prometre que quan tornés a Roma faria enviar a Lliçà dos cossos de sants. Un cop arribats van anar a cercar-los a Barcelona i, en pelegrinatge, els van portar fins a la capella de can Coll. Durant la revolta del 1936 van ser cremats. **La capella** està situada a la planta baixa d'una antiga torre de defensa aixecada el 1576 (en una pedra als baixos de la paret de ponent hi figura aquesta data) per l'antic propietari Pere Coll. Aquesta torre té uns murs baixos lleugerament atalussats a base de grans carreus de color gris clar coronats per una gran motllura bossellada. Tot l'interior d'aquests baixos, des de mitja alçada, està pintat en temps recents amb escenes religioses a càrrec de Maties Palau Ferré (1921-2000); el sostre, emblanquinat, és una volta d'aresta amb una lluneta; una gran porta de doble batent de fusta dóna accés a una capella rectangular de sostre de doble vessant damunt una biga de fusta al llarg de la nau on s'apuntalen les que sostenen els costats. La mesa de l'altar, d'un gran bloc de pedra grisa, té el frontal amb l'alfa i l'omega en relleu positiu la primera i negatiu la segona; és un disseny de l'escultor Subirachs, igual com d'ell és el *Santcrist* de ferro que presideix la mesa i el dosser que la cobreix a manera de baldaquí. El 1964, aquesta capella fou afegida als baixos de la torre de manera que queda com un tot unitari. Les dues estances mesuren, per l'interior, 5'85 x 5'82 metres els baixos de la torre, i la capella afegida 6'93 x 6'97 metres respectivament de fondària i d'amplada; per tant el conjunt té una llargada de 12'78 metres. **Campanar** de torre amb la base quadrada (8'50 x 8'50 m) situat damunt la planta baixa de la capella; s'hi distingeixen quatre pisos i finestres reixades a cadascun; el primer està unit per una passarel·la, o pont llevadís, amb la casa Coll. La part superior, és un terrat que té una espadanya amb una campana batejada amb els noms de *Maria, Mercè i Montserrat*; hi fou col·locada el 1964; la barana no és visible ja que queda coberta per tots quatre costats per una teuladeta de vessants amb molt pendent coberta de peces vidriades fosques verdejants que hi estan unides per peces de ferro. Avui, quan el ferro es rovella, hi ha algun despreniment. Els murs, amb els baixos de carreus, com s'ha indicat, té els caires també amb carreus grans de pedra com els de la base i en molt bon estat; la resta dels paraments presenta un arrebossat grisenc força ben conservat. L'alçada, fins al nivell superior de la barana fa 21'24 metres, i fins al cim de l'espadanya d'un ull que s'eleva per la banda de ponent, en fa 23'83. Esveltesa: 2,8

MARATA Santa Coloma

Altitud: 250 metres. Municipi de les Franqueses del Vallès

Església romànica, segurament del segle XI, alterada per modificacions en temps posteriors. Consta de tres naus rectangulars, la central romànica queda coberta amb una volta de canó de mig punt; està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta que quart d'esfera precedit d'un arc presbiteral de mig punt i externament decorat amb arcs cecs i lesenes sota una cornisa motllurada

senzillament; té un parament de carreus petits i irregulars; la resta dels murs actuals tenen paraments de maçoneria barroera, fins i tot en el frontis, amb carreus a cantoneres; interiorment mostra murs de carreus petits, irregulars i matussers; la volta és completament feta amb paredat. Les naus laterals, que semblen d'època força tardana, de fet són estretes capelles comunicades, dues per banda, separades de la central per arcs formers rebaixats damunt un robust pilar rectangular a cada costat; les voltes que les cobreixen són d'aresta i tenen, com els seus respectius murs, un arrebossat emblanquinat. Dimensions: 13'80 x 4'50 x 7'90 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals arriba als 10'80 metres. **Guarda**, en el subsol, deu sitges d'origen molt antic, descobertes el 1975 en fer-s'hi obres de restauració; avui són visibles perquè es van cobrir amb vidres i estoretes protectores que permeten recordar-ho. També es conserva una imatge del segle XVII de *La Mare de Déu del Roser*. **Campanar** d'espadanya en forma de golfes; té dues finestres centrals amb una obertura lateral més que la converteixen en una obra de tres ulls; es troba tancada per tots els costats menys pel frontis i coberta per una teulada de doble vessant; els ulls tenen arc de mig punt de maó vist; hi pengen quatre campanes. Situació: aixecat damunt els peus del temple com una prolongació del frontis encarat a ponent. Alçada: 13'79 metres.

MARE DE DEU DEL REMEI Santa Maria, capella
Altitud: 208 metres. Municipi de Santa Maria de Palautordera

Església aixecada entre el 1778 i el 1803 en estil neoclàssic. Consta d'una nau rectangular coberta amb voltes de llunetes cegues i d'un transsepte que no sobresurt i que li dóna planta de creu grega; el presbiteri quadrat té dues capelles, una a cada banda. Portal en arc rebaixat amb un marc doble en degradació, tots dos acanalats en els caires; està obert en el mur dels peus del temple; al seu damunt hi ha una placa de majòlica amb la imatge de la Mare de Déu; a la part alta hi ha un òcul circular i, per coronament, una senzilla cornisa que fa una gran corba convexa al centre i còncava als extrems amb un pinacle a cadascun. Sobre el creuer s'hi aixeca una cúpula dins d'un cimbori rectangular cobert amb una teulada de dos vessants. **Campanar** d'espadanya de tres ulls (fa poc -1982- només n'hi havia un) en arc de mig punt coronats per una teuladeta en arc sobre cadascun d'ells. Es troba aixecat damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa 3'30 metres i que la seva alçada arriba als 14; són mesures que dono com aproximades.

MOLLET Santa Rosa, annexa a Sant Vicenç
Altitud: 80 metres. Plana Lledó, can Borrell

Església del 2000. Consta d'una nau rectangular amb presbiteri semicircular i amb un frontis envidriat sota una gran ràfec. Els seus murs tenen paraments de pedra artificial pintats de blanc. Està dotada d'uns grans soterranis per a activitats parroquials. Arquitecte: Vicenç Mutllé. **Campanar** que, de fet, es tracta d'un gran pilar de planta rectangular (0'75 x 2'72 m), de ferro rovellat, amb un tall al capdamunt que fa, amb una barra horitzontal de color negre, el signe de la creu. No té campana ni altaveu per cridar els fidels. No és, per tant, un campanar clàssic, però sí que és un signe d'identitat del lloc de culte catòlic, una de les funcions que han tingut i tenen els campanars de tots els temps. Situació: exempt, a mig metre del mur del migdia. Alçada: 23'94 metres.

MONTEUGUES Sant Cristòfol, santuari
Altitud: 653 metres. Municipi de Figaró-Montmany

Església romànica del segle XI força modificada després. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó damunt dos arcs torals força posteriors en ser sobrealçada. Està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera; per fora li queden encara alguns arcs cecs que el decoraven; avui estan desapareguts la majoria d'ells; té una deformació

respecte de l'eix de la nau ja que queda desplaçat i girat cap al sud només un xic. Té un portal al mur de migdia a base d'una arcada de mig punt ben dovellada. Els seus murs tenen paraments de maçoneria a la part alta quan segurament va sobrealçar-se ja que en la part baixa s'hi veuen carreus petits en filades. Dimensions: 13'05 x 4'80 x 4'60 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya closa aixecat damunt dels peus del temple, a ponent, amb dos ulls allargassats i en arc de mig punt oberts en la cara frontal; fou aixecat amb paraments de maçoneria i alguns carreus de mida gran en les cantoneres. He calculat que la base del campanar de planta rectangular mesura 3'40 x 2'35 metres i que la seva alçada arriba als 10'12; són dades que considero aproximades.

MONTNEGRE Sant Martí, santuari

Altitud: 467 metres. Municipi de Sant Celoni

Església en part romànica, refeta el 1379, però molt modificada cap als segles XVII i XVIII (1776); el 1610 va refer-se la portada oberta al frontis amb un marc de pedra ben picada de color gris en arc rebaixat i protegida per una teuladeta d'un sol vessant; modernament també s'ha restaurat. Consta d'una nau rectangular de quatre trams coberta amb una volta de canó capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera; dues capelles enfrontades aparenten un transsepte. Els seus murs tenen paraments de paredat amb barreja de pedra marronosa i negrosa; tenen carreus a les cantoneres. En el frontis s'hi veu damunt el portal un òcul circular atrompetat a mitja alçada i una minsa cornisa per damunt de la qual s'aixeca el campanar amb la mateixa amplada que el frontis, com una prolongació seva. **Campanar** de planta rectangular (9'80 x 5'00 m), antiga espadanya avui tancada a manera de golfes. La cel·la té dues finestres d'arc de mig punt emmarcades per maó vist obertes al frontis; hi penja una campana. Està aixecada damunt dels peus del temple, a ponent; a un costat també hi té una finestra. Un motllura separa aquest cos de la resta del frontis; una cornisa motllurada coronada de merlets esglaonat i una agulla d'obra arrebossada són tot el que dóna de si aquest campanar que té la mateixa amplada (9'80 m) que el frontis. Els murs del segon cos, els propis del campanar, tenen paraments de maçoneria barrejada amb paredat d'aspecte poc polit. Situació: sobre els peus del temple com una prolongació de la façana principal orientada a ponent. Alçada: 21'00 metres.

MONT-RAS Sant Bartomeu

Altitud: 500 metres. Municipi de Bigues i Riells

Església romànica aixecada al segle XII, força modificada i fins i tot capgirada entre els segles XIV i XV. Consta d'una nau rectangular de quatre trams irregulars damunt arcs torals de mig punt que arrenquen de pilastres rectangulars amb impostes; al seu damunt hi ha un sostre de bigues de formigó de dos vessants que descansen en els arcs torals; en el romànic les bigues deurien ser de fusta; aquests elements constructius tenen carreus regulars ben escairats de mida mitjana. L'antic absis semicircular romànic a llevantg va ser eliminat en capgirar-se la nau i en el seu lloc s'hi va obrir un portal rectangular, un òcul circular a mitja alçada i, al damunt del mur, un campanar d'espadanya. A l'altre extrem de la nau, a ponent, s'hi va habilitar el presbiteri amb un sostre una mica més baix que el de la nau. Té dos portals, el romànic en arc de mig punt a migjorn avui cegat; el que està obert es troba a llevant, als peus del temple, amb un marc rectangular de carreus blanquinosos ben escairats; té un petit òcul circular a mitja alçada. Els seus murs mostren paraments de carreus mitjans matussers i disposats en filades, almenys així es veu pel seu interior ja que l'exterior es troba arrebossat. Dimensions: 14'10 x 4'90 x 4'80 metres de llargada, amplada i alçada respectivament. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt aixecat en les reformes de la Baixa Edat Mitjana. Es troba damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa 3'65 metres i que té una alçada de 7'46; són mesures que considero aproximades.

MONTSENY Sant Marçal, ermita, antic monestir.

Altitud: 1100 metres

Església romànica del segle XII consagrada el 1104. Consta d'una llarga nau rectangular amb alguna capella dins del gruix dels seus murs; està coberta amb una volta de canó de mig punt i capçada per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera precedit d'un senzill arc presbiteral; no té ornamentació exterior. El portal, obra tardana, es troba al mur de ponent, als peus del temple, escorat un pèl cap a la dreta; té un marc rectangular de carreus ben escairats i un òcul rectangular a la part alta ben centrat amb l'eix del frontis. Els seus murs presenten paraments de carreus mitjans molt matussers, poc picats, disposats en filades ben ordenades. Dimensions: 20'10 x 4'60 x 5'00 metres de llargada, amplada i alçada respectivament; des del fons de les escasses capelles l'amplada total seria de 6'40 metres. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de ferradura cobert per una teuladeta de dos vessants; està aixecat damunt i al centre, més o menys, del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa 4'30 metres i que té una alçada de 8'80; són mesures aproximades.

MONTSENY Sant Martí, ermita

Altitud: 700 metres. Montseny d'Amunt

Església més o menys moderna aixecada damunt de restes preromàniques i romàniques rústiques. Consta d'una nau trapezial coberta amb bigues de fusta i capçada a llevant per un absis de planta també trapezial i igualment cobert; està precedit d'un arc presbiteral que arrenca d'una pilastra d'escàs relleu en la banda nord. Té un portal en arc de mig punt amb el marc format per maons; a la seva dreta, una petita finestra rectangular està tancada per una reixa de ferro. Els murs es troben arrebossats i emblanquinats. Dimensions: 10'40 x 3'90-3'40 x 3'45 metres de llargada, amplada i alçada respectivament. **Guarda** una ara d'altar romànica. **Campanar** tardà d'espadanya d'un ull en arc rebaixat i cobert per una teuladeta de dos vessants amb el carener destacat; es troba aixecat a ponent damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa 1'32 metres i que té una alçada de 5'85; són mesures aproximades.

LA MÓRA Sant Cebrià, annexa a la Castanya (Osona)

Altitud: 950 metres. Municipi de Tagamanent

Església romànica del segle XII. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó sobre un arc toral de mig punt; fou transformada en una planta de creu grega per agregació tardana en el gòtic de dues capelles laterals amb volta de creueria que li donen la factura d'un transsepte; està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera; per l'exterior té un sòcol destacat i una lesena que no arriba a la cornisa. El frontis a ponent té un portal dovellat en arc de mig punt obert en època tardana, una finestra rectangular a la part alta i una cornisa un pèl apuntada. Els seus murs tenen paraments de carreus mitjans irregulars, una mica grossers, de pedra rogenca, arenosa. Les cobertes són de llosa, avui ben refetes i en bon estat. El portal primitiu es trobava al mur sud. Dimensions: 8'20 x 4'50 x 4'00 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada des del fons de les capelles laterals en fa 11. **Campanar** de torre del 1799 segons data gravada en una pedra a mitja alçada; té planta gairebé quadrada (3'95 x 3'87 m) i està coronat per una cornisa de teules imbricades i una teulada a quatre vessants. Els seus murs tenen paraments de paredat amb un arrebossat en mal estat; té carreus mitjans ben escairats de pedra rogenca arenosa a cantoneres. La cel·la queda oberta amb dues finestres d'arc de mig punt sobre senzilles impostes, una a la cara sud i l'altra a ponent. Situació: adossat al mur nord en l'angle format pels peus de la nau i la capella de tramuntana fent angle al nord-oest del frontis encarat a ponent. Alçada: 11'18 metres. Esveltesa: 2,8

MOSQUEROLES Santa Magdalena, capella, antic monestir, sense culte

Altitud: 400 metres. El mas Ferrer

Església romànica de principis del segle XII, inacabada, ja que havia de tenir tres trams i s'ha quedat amb dos. Consta de tres naus rectangulars cobertes amb voltes de canó força apuntades i capçades a llevant per tres absis, el central major que els altres dos, coberts amb voltes de quart d'esfera i precedits d'arcs presbiterals de mig punt; no tenen ornamentació exterior. La nau major, un xic més ampla a ponent que a llevant, és força més alta que el seu absis; en el pany que s'aixeca a llevant per damunt d'ell hi té tres obertures petites, una finestra al centre i dos petits òculs a banda i banda. Les voltes descansen en arcs torals i les naus es comuniquen per arcs formers de mig punt damunt de robustos pilars quadrats. Té el portal obert al mur de ponent, als peus del temple, amb un òcul circular atrompetat i motllurat a mitja alçada. Els murs presenten paraments de carreus petits, allargassats i matussers disposats en filades més o menys ordenades. Dimensions: 13'10 x 5'65-5'40 x 8'15 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les naus laterals és de 15'90 metres, o sigui que es tracta d'un temple més ample que llarg. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt que, com el mur frontal on es repenja, és del segle XVII (1642); està cobert per una teuladeta de dos vessants força inclinats amb una petita creu metàl·lica al cim; es troba damunt i al centre del mur frontal que, com ell mateix, està arrebossat i pintat d'un to grisenc. He calculat que l'amplada de la seva base fa tres metres i que la seva alçada en fa 11'65; són mesures que considero aproximades.

CAN NADAL Sant Joan, capella
Altitud: 575 metres. Municipi de Sant Pere de Vilamajor

Església preromànica segurament del segle X. Consta d'una nau un pèl trapezoïdal coberta amb un embigat de fusta de dos vessants i capçada a llevant per un absis rectangular amb volta de canó, més estret i de sostre més baix que el de la nau. Té un portal al mur de ponent, obra recent, amb arc de mig punt a base de maons que segueixen en els muntants fins a completar el marc; està situat una mica escorat cap a l'esquerra respecte de l'eix de simetria del frontis. Els seus murs tenen paraments de peces sense picar, desordenades, algunes són lloses i també té algun pany en *opus spicatum* (espina de peix). Dimensions: 8'20 x 3'00 x 2'50 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya, obra recent, d'un ull en arc de mig punt ben dovellat cobert per una teuladeta de dos vessants a base de gran lloses ben tallades disposades en escata. Es troba ben aixecat damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base fa 1'27 metres i que té una alçada de 4'35; són mesures aproximades.

PALAUDÀRIES Sant Esteve, antiga parròquia annexa a Sant Julià
Altitud: 155 metres. Municipi de Lliçà d'Amunt

Església del segle XVI d'estil gòtic tardà reformada al XVIII en afegir-hi capelles laterals i el comunidor a la façana; fou reparada el 2004. Consta d'una nau rectangular de dos trams coberts amb volta de canó; està capçada per un absis poligonal de set costats cobert amb volta de creueria. Un cor alt als peus del temple amb una barana metàl·lica de ferro forjat treballat artísticament descansa en una volta d'aresta i un arc carpanell molt rebaixat. El comunidor de planta quadrada està situat als peus de l'església cobert amb teulada piramidal de teules de ceràmica blanca i blava; una finestra rectangular es troba a cadascuna de les seves cares; ha estat restaurat recentment (2003). El portal en arc de mig punt té un marc de pedra blanca amb grans dovelles ben picades i amb grans carreus ben escairats als muntants; està obert a la façana lateral sud; l'entrada té un digne cancell vidriat amb marcs de ferro forjat de qualitat; és d'instal·lació recent. Les dues capelles laterals, una a cada banda, són àmplies i la del migdia gairebé sembla una nau lateral ja que té un arc toral que li dóna pas al portal; totes dues tenen arcs formers de separació de la central en arc rebaixat; tant els nervis de l'absis com els arcs i pilars tenen carreus de granit gris visibles; la resta de l'interior mostra murs arrebossats i emblanquinats. L'edifici estava mig arruïnat i abandonat. La rectoria adjunta, avui, després d'un llarg període de ser un munt de pedres enmig d'abundant

vegetació, ha esta eliminada i el seu espai ha estat convertit en un entorn enjardinat i acollidor. El conjunt no ofereix interès, llevat de ser testimoni d'un temps i d'un veïnatge ara escàs; tanmateix, en la recent reconstrucció, netejada d'enderrocs i esbarzers, presenta un aspecte molt digne. Dimensions: 13'72 x 4'35 x 6'40 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total des del fons de les capelles laterals fa 10'43 metres. **Guarda** una pintura mural antiga que sembla ser pròpia del barroc popular; un *Santcrist* de fusta a mig treballar d'aires moderns del taller de Roser Nadal, artista local, i una pica baptismal de pedra negra de boca poligonal i amb peu. **Campanar** de torre de planta rectangular (5'57 x 3'68 m) bastit amb murs de paraments de paredat arrebossat; està coronat per una minsa cornisa i una coberta plana; segurament es tracta d'una antiga torre de defensa del temps del romànic; es trobava, fins fa poc, abandonat de tal manera que fins i tot era visible l'estructura sobre la qual s'aixeca: els fonaments; per aquest motiu, aquest campanar és l'únic dels estudiats en aquest treball en el que la mesura de l'alçada s'ha pogut prendre amb exactitud des d'on arrenca, sense estar cobert per estructures posteriors. A la cel·la, coberta amb una volta de canó, en les dues cares amples, la del sud i la del nord, hi té oberts dos finestrals, i a les altres dues, a ponent i a llevant, solament un; tots ells en arc apuntat; s'hi arriba des del cor per una escala de cargol de maons dins d'un estret cilindre adossat al mur de ponent; els murs tenen un gruix d'un metre mesurat a la primera finestra propera a la base i a la cel·la de 65 centímetres; avui dia es troben arrebossats. Situació: adossat al mur de tramuntana, proper a l'absis encarat a llevant. Alçada: 20'20 metres. Aquesta dada no l'he obtinguda per mi mateix ja que l'entorn del campanar estava molt mal deixat i ple de bardisses i feia difícil el càlcul abans que es fessin les recents obres de restauració de l'església; amb tot, el topògraf municipal va aconseguir de fer la mesura amb plenes garanties des dels fonaments visibles en aquell moment. Esveltesa: 3,6

PUIGGRACIÓS Nostra Senyora de Puiggraciós, santuari
Altitud: 689 metres. Municipi d'El Figaró

Església aixecada el 1701 i acabada el 1711; es refeu el 1957. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó damunt una imposta; té transsepte i una cúpula al creuer en estil classicitzant; el presbiteri quadrat està cobert amb una volta bufada. Un petit cor alt als peus del temple té una barana de fusta. Arquitecte: Bonet Garí pel que fa a la restauració. Murs amb paraments de maçoneria vista; el frontis, al sud, està arrebossat i pintat d'un color groc pàl·lid. Hi té obert un portal rectangular amb marc de pedra grisenca i dos graons al seu davant; a la part alta hi té obert un ull de bou i per coronament una senzilla cornisa horitzontal. En un cambril s'hi **guarda** una imatge policromada gòtica (ss. XIV-XV) de Maria de peu dret de les anomenades de la Llet. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt amb una campaneta; queda cobert per una teuladeta en arc; està situat al centre i damunt el mur frontal. La seva base fa 2'36 metres i l'alçada arriba als 12'95; son mesures aproximades.

RIFÀ Sant Jaume, capella
Altitud: 240 metres. Municipi de Sant Antoni de Vilamajor

Església romànica molt rústica del segle XII modificada en moments posteriors. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt damunt un arc toral que arrenca de pilastres destacades; està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera precedit d'un senzill arc presbiteral; no té ornamentació per l'exterior llevat d'un baix sòcol. Té un portal modern obert al mur de migdia a base d'una arcada de dovelles grans granítiques ben picades. Els murs, amb un arrebossat mig perdut, presenten paraments de peces poc carreuades disposades més o menys en filades. Dimensions: 12'45 x 4'90 x 5'10 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya d'un ull rectangular en mig de dos pilars robustos i cobert per una teuladeta horitzontal amb dos vessants. Es troba aixecat damunt i al centre del mur frontal que queda adossat als murs d'una masia. He calculat l'amplada de la seva base en 1'45 metres i la

seva alçada en 7'15; són mesures aproximades.

ROVINYÓ Sant Martí del Pascol, capella sense culte
Altitud: 460 metres. Municipi de Caldes de Montbui

Església amb orígens preromànics del segle IX; fou modificada força després. Consta d'una nau rectangular coberta amb una sostre embigat damunt encavallades avui recobert per un cel ras de maó; està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera; sembla ser que fou afegit a la nau preromànica cap al segle XII; el seu eix no coincideix per poc amb el de la nau ja que es desvia cap a l'est quan el de la nau ho fa cap al sud-est. Té un portal al mur de migdia que no té res a veure amb l'original; té el marc rectangular amb la llinda un pèl corbada. Els murs de la nau mostren paraments primitius, molts d'ells en *opus spicatum* (espina de peix) mentre que els de l'absis, avui arrebossat, i una curta porció dels murs propers a ella mostren filades ordenades de carreus matussers; robustos contraforts atalussats reforcen el mur de migdia. Dimensions: 10'00 x 3'10 x 3'14 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt aixecat tardanament a base de maons i situat damunt i al centre del mur frontal als peus del temple. He calculat que l'amplada de la seva base fa un metre seixanta-cinc i que té una alçada de 4'65 metres; són mesures que dono com aproximades.

SANT CEBRIÀ DE CABANYES Sant Cebrià, ermita, antiga parròquia.
Altitud: 160 metres, Municipi de Sant Fost de Campsentelles

Església romànica aixecada el 1113 i completada el 1192. En enfonsar-se l'absis al segle XX calgué refer-la; les obres es feren entre el 1971 i el 1984. Consta d'una nau rectangular un xic trapezial coberta amb una volta de canó apuntada i capçada a llevant per un absis semicircular un pèl ultrapassat cobert per una volta de quart d'esfera; una capella lateral a l'esquerra queda també capçada per una absidiola semicircular també a llevant. L'absis està precedit d'un arc presbiteral de mig punt que descansa en pilastres amb imposta; aquesta imposta es prolonga sota la base de la volta encara que avui només és visible en el seu primer terç. El frontis, encarat a ponent, té un portal rectangular amb un arc de mig punt amb el timpà cegat al damunt; a mitja alçada hi ha oberta una finestra cruciforme que il·lumina escassament el temple. Una minsa cornisa angular corona la façana. Els seus murs de granit gris un pèl marronosos tenen paraments de carreus escairats matusserament avui força desgastats pel pas del temps; són desiguals i queden disposats en filades força regulars. Dimensions: 15'45 x 4'07 x 6'47 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt amb una minsa teuladeta de dos vessants. Es troba damunt el mur nord de la capella lateral. Fa 5'34 metres d'amplada i 9'40 d'alçada.

SANT CELONI Sant Ponç, capella
Altitud: 155 metres.

Església romànica de finals del segle XII amb orígens més antics. Consta d'una nau trapezial, més ampla a ponent que a llevant, coberta amb una volta de canó apuntada i capçada a llevant (de fet, al sud-est) per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera apuntada precedit d'un senzill i poc acurat arc presbiteral; no mostra decoració per l'exterior. Té un portal al mur de ponent, als peus del temple, en arc de mig punt i marc de dovelles i carreus ben escairats de peces grans blanques, segurament és obra del segle XV; està lleugerament escorat cap a la dreta respecte de l'eix del frontis; té al seu damunt una finestra una mica alta del tipus sagetera; al mur sud hi ha un altre portal, el primitiu, també en arc de mig punt i marc de pedres blanquinoses ben tallades. Els murs presenten paraments de pedres sense picar, algunes en disposició d'*opus spicatum* (espina de peix), obra de maçoneria força digna. Estan reforçats per l'exterior amb sòlids contraforts atalussats, tres a tramuntana i un a migdia. Dimensions: 17'40 x 4'80-4'20 x 5'65 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt allargassat; hi penja

una campaneta. Es troba situat al centre i al damunt del mur frontal. Té els pilars a base de carreus grans i matussers en la seva part baixa i ben escairats en la meitat superior; està cobert per una teuladeta de dos vessants força inclinats. He calculat que l'amplada de la seva base fa 1'92 metres i que la seva alçada arriba als 9'35; són mesures que considero aproximades.

SANT MARTÍ DEL CONGOST Sant Martí, ermita a Aiguafreda de Dalt
Altitud: 600 metres. Municipi d'Aiguafreda

Església d'orígens francs (s. IX) refeta a principis del XII (1105) en estil romànic. La formen una cova-cripta amb enterraments anteriors a l'any 898 (segles VII-X), l'església (segles IX-XVIII), i el comunidor (segle XVIII). Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó de mig punt capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera i ornat per l'exterior amb arcs cecs i lesenes; està acompanyat per set absidioles. Al segle XVI s'hi va afegir una nau travessera (el transsepte) que transformava la planta en una de creu llatina; el transsepte està cobert amb una volta de creueria. Té un portal al mur de migdia. Els seus murs queden avui bloquejats per construccions veïnes. **Campanar** de torre, a manera d'espadanya de golfes, aixecat el segle XVI damunt els peus del temple a ponent; en sobresurt ben bé un terç. Els seus murs presenten paraments de petits carreus ben escairats i disposats en filades. Està cobert per una teulada de dos vessants i la cel·la té dues finestres en arc de mig punt a ponent i dues de rectangulars al nord. Té planta quadrada (3'20 x 3'30 m) i fa una alçada de 7'12 metres; són mesures que considero aproximades. A pocs metres hi ha un comunidor del segle XVIII.

SANT NICOLAU Sant Nicolau de Puig Castellar, ermita
Altitud: 371 metres. Municipi de L'Ametlla del Vallès

Església d'orígens romànics de principis del segle XII; al segle XVII s'hi va aixecar l'actual temple damunt les restes de l'antiga. Consta d'una nau rectangular coberta amb un embigat de fusta i capçada a llevant per una paret recta. Té un portal de marc rectangular del 1699 segons figura gravat en la llinda; està obert al mur de ponent; un altre portal en arc de mig punt a migdia avui està cegat; podria ser l'antic romànic que es va conservar. Els murs avui estan arrebossats però pel que es veu en algun punt que ha quedat al descobert foren aixecats amb la tècnica de la maçoneria a base de material sense polir; en les cantoneres es veuen peces carreuades molt matusseres una mica grans. Dimensions: 10'32 x 4'00 x 5'75 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt, segurament aixecat en el moment de les obres Édel segle XVII i refet de fa poc; està cobert per una teuladeta de dos vessants amb fines motllures que es troben en la base del pinyó superior. Es troba aixecat amb carreus ben escairats damunt i al centre del mur frontal. He calculat l'amplada de la seva base en un metre vuitanta i que la seva alçada fa 8'10 metres; són mesures que dono com aproximades.

SANT VALERIÀ DE ROBERS Sant Valerià, ermita, dins el clos de Can Coscó
Altitud: 145 metres. Municipi de Lliçà d'Amunt

Església de principis del segle XVIII, d'estil barroc senzill i popular, aixecada segurament després de remodelar una d'anterior de cap el 1571. Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de llunetes cegues i damunt arcs torals de mig punt que descansen en una imposta motllurada que recorre tota la seva base i que té unes mènsules al peu dels arcs amb relleus ornamentals. Té un portal rectangular a ponent amb una gran llinda; per reforçar-la té un arc de descàrrec al damunt; un segon portal rectangular es troba a un mur lateral nord. El frontis té, damunt el portal, un rosetó circular amb un bonic calat; al damunt, una cornisa horitzontal formada per capçals de teules recorre tot el perímetre del temple; queda tot cobert per una teulada de quatre vessants. Murs de paredat amb carreus a cantoneres. **Campanar** d'espadanya de dos ulls en arc de mig punt amb una fina motllura a l'arrencada dels arcs i una altra poc més amunt; tot queda cobert per un frontó

triangular de marc motllurat. Està aixecat amb un parament de maons rogencs. Es troba damunt i al centre del mur frontal orientat a ponent. He calculat que l'amplada de la seva base fa 2'90 metres i que té una alçada de 14'80; són mesures aproximades.

SANTA MARIA DEL CAMÍ Santa Maria, capella, Can Terrers
Altitud: 270 metres. Municipi de La Garriga

Església romànica del segle XII que havia format part d'un monestir femení fundat a finals del segle IX per l'abadessa de Sant Joan de les Abadesses per a la seva germana Xixilona; avui només se'n conserva el petit temple. Consta d'una nau rectangular capçada a llevant per un absis també rectangular d'amplada un xic inferior a la de la nau; tots dos àmbits estan coberts per voltes de canó apuntades. Té un portal al mur de migdia amb tres arquivoltes en degradació, la central de secció circular ornada amb un trenat damunt de columnes exemptes amb bells capitells, les altres dues mostren dovelles mitjanes ben picades. Murs amb paraments de carreus mitjans, matussers i disposats en filades. Dimensions: 13'20 x 5'25 x 6'00 metres. Guarda la làpida de la Xixilona (o Quíxol), filla de Guifré el Pilós, abadessa que fou del monestir de Santa Maria del Camí; és aprofitat d'una pedra visigòtica; la làpida de marbre té el següent epitafi en llatí que traduït fa: "Ací reposa Quíxol, de bona memòria, consagrada a Déu, filla de Guifré, comte. Que Déu la perdoni. Amén. Va morir el 8 de les calendes de març de l'era 983; any de l'encarnació del Senyor 945; anys 8 regnant Lluís, fill de Carles, rei." **Campanar** d'espadanya oberta amb un ull; es troba aixecat tardanament damunt i al centre del mur frontal, a ponent. He calculat que l'amplada de la seva base fa un metre i mig i que té una alçada de 7'40 metres; són dades que dono com aproximades.

SANTA MARIA DE MALANYANES Santa Maria, capella, Can Alzina
Altitud: 132 metres. Municipi de Santa Agnès de Malanyanes

Església romànica del segle XII avançat. Consta d'una nau rectangular capçada a llevant per un absis igualment rectangular i coberts, tots dos, modernament (1968), amb una volta de canó de maó molt rebaixada; la volta original va malmetre's; l'absis és un xic més estret que la nau, molt poc. Té un portal del segle XIII, refet avui, amb una arcada de dovelles ben picades de mida mitjana-gran i amb muntants de carreus ben escairats pintats tots d'un color grisenc-blavós. Un ull de bou atrompetat circular es troba a la part alta per sobre del portal en el mur de ponent, als peus del temple. Els murs mostren paraments de maçoneria a base de còdols i lloses sense picar i disposats en desordre. Dimensions: 14'50 x 3'40 x 4'30 metres de llargada, amplada i alçada respectivament. **Campanar** tardà d'espadanya d'un ull en arc rebaixat cobert per una teuladeta en arc apuntat i dues curtes ales horitzontals. He calculat l'amplada de la seva base en 0'75 metres i la seva alçada en cinc; són mesures aproximades.

SANTA SUSANNA Santa Susanna, ermita
Altitud: 750 metres. Municipi de Sant Pere de Vilamajor

Església amb orígens romànics força modificada; avui (2000) aparenta estar en una situació d'abandonament tot i que anualment rep un pelegrinatge de devots amb celebració d'un ofici al seu interior; la vegetació envaeix el seus voltants; per dins es manté en bon estat. Murs amb paraments de paredat en part romànics amb un arrebossat en mal estat; en esfondrar-se la volta romànica es va refer cap a finals del segle XVII (1683) quan s'hi van obrir capelles laterals; recentment, el 1980, es va restaurar. Té un portal dovellat en arc de mig punt a la façana lateral sud, proper als peus. Consta d'una nau rectangular coberta amb volta de canó sobre tres arcs torals; està capçada a llevant per un absis semicircular que encara conserva gran part del seu original romànic. Dimensions: 12 x 5 x 5 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada des del fons de les capelles laterals en fa nou. **Campanar** de torre aixecat senzillament en temps força més tardà que el temple, segurament en fer-se les obres del segle XVII. Té planta rectangular (3'12 x 4'00 m.) amb una escala exterior d'accés a la cel·la tot aprofitant els desnivells del terreny; està coronat per un cornisa

motllurada i un terrat amb barana d'obra coronada amb banyes als angles. Murs amb paraments de paredat mig arrebossats. La cel·la té dues finestres d'arc de mig punt a les cares de llevant i ponent. Situació: a ponent de la nau, adossat als peus de l'església. Alçada: 12'30 metres.

TAGAMANENT Santa Maria

Altitud: 1055 metres.

Església originalment romànica del segle XII de la que se'n conserven pocs vestigis, potser la nau major amb volta de canó apuntada sobre d'arcs torals; en el segle XV s'hi feren reformes i es perdé l'absis semicircular substituït per un de quadrat cobert amb volta de canó de mig punt precedit d'un arc presbiteral de punt rodó. Al segle XVII noves reformes ampliaren el temple amb dues naus laterals de volta de creueria obertes a la central amb arcs formers de mig punt damunt de pilars hexagonals; aquestes naus laterals no arribaren sinó a mitja alçada de la major i es cobriren amb una teulada d'un sol vessant. Té una bella portalada atrompetada amb tres arquivoltes de mig punt bossellades damunt tres fines semi-columnes per banda amb senzilles motllures al capdamunt; es recolzen en bases motllurades gòtiques; és possible que aquest portal fos obra del segle XV; al damunt hi ha un òcul circular atrompetat. **Campanar** d'espadanya closa de planta quadrada i coberta plana aixecat amb carreus desiguals damunt i al centre dels peus del temple; és el resultat de les reformes del segle XVII que es feren a l'antiga espadanya de dos ulls; els té oberts a la banda de ponent allargassats i amb arc de mig punt. He calculat que la base del campanar fa una amplada de 3'10 metres i que té una alçada de 10'50; són mesures que dono com aproximades.

VALLCÀRQUERA Sant Pere, ermita

Altitud: 500 metres. Municipi de Figaró-Montmany

Església romànica del segle XII però molt modificada; un absis tardà, el frontis, el campanar i una segona nau foren afegits al segle XVII (1679). La nau romànica rectangular coberta amb una volta de canó apuntada és irregular ja que és un pèl mes estreta a ponent que a llevant; està capçada a l'est per un absis semicircular i acompanyada per una segona nau a la banda de migdia formada per cinc capelles irregulars comunicades i cobertes per voltes força apuntades; les naus estan separades per arcs formers de mig punt que descansen en dues columnes baixes amb un capitell toscà i en dos pilars quadrats situats cap a ponent. El frontis té un portal rectangular amb marc de pedres blanquinoses ben escairades; en la llinda hi ha un baix relleu religiós en el centre; al damunt hi ha una petita finestra rectangular amb dos arquets que s'uneixen en una columneta (mainell) avui desapareguda; està coronat per una minsa cornisa de dos vessants interrompuda al centre pel cos del campanar. Els murs tenen paraments de carreus petits, desiguals i ben alineats de pedra grisenca al frontis i de peces sense picar o molt poc amb tendència a estar disposades en filades. Dimensions: 15'75 x 4'00-3'60 x 5'10 metres respectivament de llargada, amplada i alçada; l'amplada total fins als fons de les capelles laterals fa 8'10 metres. **Campanar** d'espadanya closa amb dos ulls en arc de mig punt allargassats oberts al costat frontal, a ponent; els seus murs estan arrebossats i emblanquinats. Es troba damunt i al centre dels peus del temple; calculo que la seva base té una amplada tres metres. La seva alçada l'he mesurada en 9'80 metres; amb tot, aquestes dades les considero només aproximades.

EL VILLAR Sant Bartomeu, capella

Altitud: 300 metres (?). Municipi de Bigues i Riells

Església romànica del segle XII molt modificada a finals del segle XVIII (1799). Consta d'una nau rectangular coberta amb una volta de canó rebaixada damunt de quatre arcs torals que la divideixen en cinc trams iguals; està capçada a llevant per un absis semicircular amb volta de quart d'esfera i sense ornamentació exterior. Té un portal de marc rectangular al mur de ponent, als peus del temple, i un òcul circular al seu damunt, obres totes del temps de les reformes. Els seus murs

mostren paraments de carreus matussers disposats en filades horitzontals. Dimensions: 11'10 x 3'40 x 5'60 metres respectivament de llargada, amplada i alçada. **Campanar** d'espadanya d'un ull en arc de mig punt amb un teuladeta que fa una arcada al centre i dues curtes ales horitzontals. Està aixecat damunt i al centre del mur frontal. He calculat que l'amplada de la seva base feia un metre seixanta i que tenia una alçada de 9 metres i un curt escaig; són mesures aproximades.

* * *

COMENTARI SOBRE LES ALÇADES DELS CAMPANARS PARROQUIALS DE TORRE ESTUDIATS

Dels 1280 campanars i escaig de torre mesurats,
342 fan trenta metres o més que representen el 22'8 %;
aquest nombre de campanars de trenta metres o més correspon als que es poden considerar alts;
d'ells, **12 fan 60 metres o més**,
altres **19 estan compresos entre els que en tenen 50 i 60**;
entre els que en tenen 40 i 50 n'hi ha 74;
i **entre els que s'aixequen 30 metres o més fins a 40 n'hi ha 237**.

Crec que el nostre país no té campanars massa destacats per la seva alçada; vull dir que si anéssim a altres llocs, potser al mateix País Valencià o a l'Aragó hi trobaríem un conjunt de campanars més alts; així ho intueixo encara que no en tinc dades concretes, i segurament a França i a altres llocs d'Europa també ens superarien en alçades. Per això crec que la nostra terra té un conjunt de campanars més aviat modest pel que fa a alçades. Ara bé, dit això, déu n'hi do de tenir 12 campanars que arriben als 60 metres o més; i també déu n'hi do dels 19 que estan entre els 50 i els 60.

Tot plegat val la pena de tenir-ho present si és que ens encanta de tenir campanars alts, i com que aquest treball està fet pensant en les alçades, és necessari que aquí ho deixi aclarit. Per altra banda, el 22'8 % de campanars alts vol dir que tenim un 77'2 % de campanars modestos o més aviat baixos, i aquests són per tant els predominants. I si volguéssim concretar quan es van aixecar els campanars que destaquen potser a cop d'ull veuríem que n'hi ha de tots els temps, però sobretot des del gòtic ençà, i la majoria són del barroc o del neoclàssic; amb tot, alguns dels més recents, segles XIX i XX, també s'hi poden afegir com és el cas del campanar de Sant Joan de Valls el més alt de tots.

MITJANES DE LES ALÇADES DELS CAMPANARS EN CADA COMARCA

L'Alt Camp	31'83
L'Alt Empordà	23'98
L'Alt Penedès	24'55
L'Alt Urgell	19'11
L'Alta Ribagorça	18'32
L'Anoia	23'10
El Bages	22'64
El Baix Camp	28'35
El Baix Ebre	25'73
El Baix Empordà	25'61
El Baix Llobregat	27'91
El Baix Penedès	28'44
El Barcelonès	39'08

El Berguedà	21'10
La Cerdanya	21'52
La Conca de Barberà	26'65
El Garraf	32'22
Les Garrigues	29'36
La Garrotxa	21'23
El Gironès	25'83
El Maresme	27'89
El Montsià	25'70
La Noguera	23'12
Osona	25'81
El Pallars Jussà	18'04
El Pallars Sobirà	21'89
El Pla de l'Estany	19'10
El Pla d'Urgell	28'23
El Priorat	28'41
La Ribera d'Ebre	25'12
El Ripollès	19'57
La Segarra	21'68
El Segrià	29'83
La Selva	24'49
El Solsonès	18'76
El Tarragonès	29'02
La Terra Alta	32'13
Era Val d'Aran	25'70
El Vallès Occidental	28'52
El Vallès Oriental	21'34

Mitjana general de l'alçada dels campanars parroquials de Catalunya: 31'59 metres

Algunes consideracions

Cal fer una senzilla classificació d'aquestes mitjanes. Unes comarques tenen unes mitjanes inferiors a 20 metres que considero com mitjanes baixes; les que tenen entre 20 i 25 metres les qualifico com moderades; les que van de 25 a 30, altes, i les que superen els 30 metres, ja les podem considerar com a molt altes.

A la primera classe pertanyen: l'Alta Ribagorça, el Pallars Jussà, el Pla de l'Estany, el Ripollès, el Solsonès i l'Urgell; en total sis.

A la segona: l'Alt Empordà, l'Alt Penedès, l'Anoia, el Bages, el Berguedà, la Cerdanya, la Garrotxa, la Noguera, la Segarra, la Selva i el Vallès Oriental; en total onze.

A la tercera: el Baix Camp, el Baix Ebre, el Baix Empordà, el Baix Llobregat, el Baix Penedès, la Conca de Barberà, les Garrigues, el Gironès, el Maresme, el Montsià, Osona, el Pallars Sobirà, el Pla d'Urgell, el Priorat, la Ribera d'Ebre, el Segrià, el Tarragonès, l'Urgell, era Val d'Aran i el Vallès Occidental; en total vint.

I a la quarta: l'Alt Camp, el Barcelonès, el Garraf i la Terra Alta, en total quatre.

* * *

FOTOGRAFIES

Paral·lelament al treball que he desplegat per informar-me de tots els campanars i de les esglésies que els feien companyia he anat fotografiant tot el que n'he pogut o m'ha semblat interessant, no amb pretensions de fer una obra artística, com molts brillants fotògrafs avui dia tenen l'encert de saber fer, sinó simplement perquè em servissin de recordatori i, perquè no dir-ho, per mostrar al lector que un servidor he anat de cap a cap del país, i m'he presentat davant dels campanars que he estudiat i que no parlo solament d'oïda, sinó que ho he fet tot amb la meva presència personal. Una pretensió, potser, però que penso serveix per testimoniar el treball que he intentat fer i que voldria que tingués la màxima fidelitat. Excuseu-me, doncs, els que acudireu a veure les respectives fotografies si veieu que moltes d'elles, o potser totes, no tenen la qualitat que es mereixien. Un servidor no en sé més i si alguna ha sortit com cal, penseu que el mèrit és de l'instrument, no de l'operari. En total hi trobareu gairebé nou mil set-centes (9700) fotografies de part meva.

Als que aneu al meu arxiu, veureu que n'hi he ajuntat una colla que no són meves. Les he tretes de diversos orígens, cosa que procuro deixar clar. Penso que us facilitaran una valuosa informació. M'hi han ajudat companys i coneguts com ara Josep Sobrino, Artur Gonzàlez, Joan Gurt, els meus fills i també alguns dels rectors i sacerdots que he anat trobant ací i allà; tots han tingut la gentilesa de facilitar-me-les gratuïtament.

En el llistat corresponent als campanars amb indicació de les alçades hi trobareu una columna amb la indicació de “veure”; si cliqueu damunt d'ella us apareixeran les fotografies que n'he fet o m'han facilitat. Per anar a aquesta relació cal anar, per internet, a **Campanars.cat**. En ella caldrà que cliqueu sobre **Campanars de Catalunya**.

CAMPANES

Pel que fa a la informació sobre campanes, molta d'ella l'he aconseguit a través del senyor Francesc Llop. La corresponent a la comarca del Pallars Sobirà l'he treta del llibre que Xavier Orriols ha publicat a l'Editorial Fonoll (*Campanars i campanes al Pallars Sobirà*) del 2014. Recentment, novembre 2018, el campaner de Bagà, Francesc Caballé, ha publicat en el llibre *Qui toca les campanes?* fotografies i dades de les campanes dels temples grans i petits de l'Alt Berguedà; d'aquesta informació n'he tret les dades sobre campanes que anoto en aquest text. A tots ells em plau d'agrair-los els seus treballs i la seva informació.

* * *

PART II

COMPLEMENTS

En aquesta segona part hi trobareu els següents complements:

Una llista de campanars que no són parroquials o que no són de torre.
Una relació de les dimensions interiors de moltes de les esglésies visitades.
Una història sumària sobre els campanars i les campanes.
Un petit anecdotari fruit de la recerca de les alçades dels campanars.
Un comentari sobre l'ornamentació que sol trobar-se en els campanars.
Una llista sobre campanars singulars de Catalunya.
Un breu vocabulari dels termes arquitectònics que surten en les explicacions d'aquesta obra.
Una breu antologia poètica sobre campanars i campanes.
Bibliografia sumària.

RELACIÓ DE LES ALÇADES DE CAMPANARS DE TORRE EN ESGLÉSIES NO PARROQUIALS I DELS D'ESPADANYA

Mentre vaig portar a terme el càlcul de l'alçada dels **campanars de torre parroquials** me'n vaig anar trobant, arreu, d'altres que o no eren de parròquies o que eren campanars d'espadanya. En algunes ocasions vaig estar temptat de mesurar-los, i vet aquí, a continuació, una llista d'aquells que em van fer caure en la temptació. Indico població o lloc on es troba, advocació, comarca i alçada; a més a més dono el tipus de campanar de què es tracta. Senyalo si el campanar és de torre, d'espadanya o bé, com alguns d'avui dia, si es troba format per un pilar o algun mur o combinació de murs sense formar torre.amb campanars de torre, en un segon apartat he anotat una sèrie d'esglésies que tot hi tenir campanar de torre no són parroquials, o que tenen campanar d'espadanya, o que són parròquies annexes o sufragànies, fins i tot n'hi ha que són temples que ja no s'hi celebre el culte.

D'entre elles n'hi ha una colla que no n'he mesurat personalment l'alçada. He intentat fer el càlcul amb dades que he anat trobant. Les alçades que dono, doncs, les considero com aproximades, i així ho faig constar quan detallo aquests temples en un segon apartat després del detall de les esglésies parroquials. Penso que així tindrem una idea, encara que sigui només propera, de com s'eleven més o menys i espero que considerareu la meva bona voluntat d'informar encara que sigui una informació que pot estar més o menys desviada.

En total, dels campanars d'aquests temples, n'he mesurats 843 fins el 31.12.2017. Aquí els teniu:

Població o lloc	Advocació	Tipus	Comarca	Alçada
Durro	Sant Quirc, ermita	espadanya, dos ulls	l'Alta Ribagorça	14'00
El Pont de Suert	L'Assumpció	tres murs exempts	l'Alta Ribagorça	17'00
Sant Sadurní d'Esperan	Sant Sadurní	espadanya de dos ulls	l'Alta Ribagorça	11'10
Taüll	Sant Climent, sense culte	torre romànica	l'Alta Ribagorça	25'45
Farena	Sant Andreu	espadanya, dos ulls	l'Alt Camp	7'32
Mare de Déu del Lledó	Santa Maria	espadanya, un ull	l'Alt Camp	12'60
Mare de Déu del Lloret	Santa Maria	torre	l'Alt Camp	14'50
Mare de Déu del Roser	Santa Maria	espadanya, un ull	l'Alt Camp	10'45
Miramar	Sant Mateu	espadanya closa, un ull	l'Alt Camp	13'11
Montferri	Nª Sª de Montserrat, santuari	torre exempta	l'Alt Camp	21'26
El Pla de Manlleu	Sant Miquel	espadanya, un ull	l'Alt Camp	6'00
Sant Jaume de Montagut	Sant Jaume	espadanya, dos ulls	l'Alt Camp	17'35
Santes Creus	Santes Creus, monestir	torre	l'Alt Camp	29'60
Santes Creus	Santa Llúcia	espadanya, dos ulls	l'Alt Camp	11'70
Agullana	Santa Maria	espadanya, 5 ulls	l'Alt Empordà	20'30
Albanyà	Sant Bartomeu de Pincaró	espadanya, dos ulls	l'Alt Empordà	10'75

Albanyà	Sant Martí de Corsavell	espadanya, dos ulls	l'Alt Empordà	16'00
Albanyà	Sant Pere	espadanya, un ull	l'Alt Empordà	15'25
Albons	Sant Grau	espadanya, un ull	l'Alt Empordà	7'25
Avinyonet de Puigventós	Sant Esteve	espadanya, 4 ulls	l'Alt Empordà	13'80
Bassegoda	Sant Miquel, ermita	espadanya, 2 ulls	l'Alt Empordà	9'20
Campmany	Santa Àgata	espadanya, 4 ulls	l'Alt Empordà	14'70
Canadal	Sant Jaume	espadanya, un ull	l'Alt Empordà	7'44
Canelles	Sant Esteve	torre	l'Alt Empordà	10'00
Cinclaus	Santa Reparada	espadanya, un ull	l'Alt Empordà	6'80
Colera	Sant Miquel, la vella	espadanya oberta, 2 ulls	l'Alt Empordà	6'50
Darnius	Sant Esteve del Llop	espadanya, un ull	l'Alt Empordà	7'22
Delfià	Sant Romà	espadanya, dos ulls	l'Alt Empordà	9'60
Esprac	Sant Genís	espadanya oberta, un ull	l'Alt Empordà	6'90
L'Estela	Santa Maria	torre	l'Alt Empordà	15'42
L'Estrada	Santa Maria	torre, inacabat	l'Alt Empordà	12'33
El Far d'Empordà	Sant Martí	espadanya closa, dos ulls	l'Alt Empordà	15'35
La Jonquera	Sant Julià dels Torts	espadanya oberta, dos ulls	l'Alt Empordà	9'95
La Jonquera	Santa Llúcia	espadanya, un ull	l'Alt Empordà	11'25
Lladó d'Empordà	Sant Feliu	torre	l'Alt Empordà	20'45
Lladó d'Empordà	Santa Maria, priorat	espadanya oberta, dos ulls	l'Alt Empordà	13'65
Llançà	Sant Silvestre de la Velleta	espadanya oberta, dos ulls	l'Alt Empordà	10'50
Llers	Sant Quirze d'Olmells	espadanya, un ull	l'Alt Empordà	8'76
Llorona	Sant Andreu	torre	l'Alt Empordà	15'00
Mare de Déu de l'Om	Santa Maria	espadanya, dos ulls	l'Alt Empordà	9'85
Navata	Sant Pere, la vella	espadanya, un ull	l'Alt Empordà	10'70
Ordis	Sant Nicolau	espadanya oberta, dos ulls	l'Alt Empordà	12'00
Palau	Santa Maria	espadanya, dos ulls	l'Alt Empordà	13'70
Palauborrell	Santa Eulàlia	espadanya oberta, un ull	l'Alt Empordà	6'70
Palau-saverdera	Sant Joan	espadanya, dos ulls	l'Alt Empordà	12'63
Pau	Sant Martí	espadanya, 5 ulls	l'Alt Empordà	11'66
Pedret	Sant Esteve	espadanya closa, 2 ulls	l'Alt Empordà	15'23
Peralada	Sant Nazari, ermita	espadanya, un ull	l'Alt Empordà	8'00
Peratallada	Sant Esteve	espadanya, 4 ulls	l'Alt Empordà	15'00
Rabós d'Empordà	Sant Julià	espadanya, tres ulls	l'Alt Empordà	17'00
Sant Feliu de la Garriga	Sant Feliu	torre	l'Alt Empordà	15'00
Sant Martí d'Empúries	Sant Martí de Tours	espadanya oberta, 4 ulls	l'Alt Empordà	13'30
Sant Pere de Rodes	Sant Pere, monestir	torre	l'Alt Empordà	24'00
Sant Pere de Rodes	Sant Pere, monestir	torre campanar	l'Alt Empordà	27'00
Sant Quirc de Colera	Sant Quirze	espadanya oberta, 4 ulls	l'Alt Empordà	16'65
Sant Sebastiá	Sant Sebastià, capella	espadanya oberta, dos ulls	l'Alt Empordà	9'35
Sant Tomàs de Fluvià	Sant Tomàs	espadanya, dos ulls	l'Alt Empordà	8'75
Santa Helena de Rodes	Santa Helena	espadanya, 2 ulls	l'Alt Empordà	15'60
Santa Maria de l'Om	Santa Maria	espadanya, dos ulls	l'Alt Empordà	10'20
Saus	Santa Eugènia	espadanya closa, dos ulls	l'Alt Empordà	10'25
Sescloses	Sant Joan	espadanya, un ull	l'Alt Empordà	8'20
Tàpies	Sant Briç	espadanya, tres ulls	l'Alt Empordà	13'60
Torroella de Fluvià	Sant Cebrià	espadanya oberta, dos ulls	l'Alt Empordà	11'50
Ullestret	Sant Pere	espadanya, 4 ulls	l'Alt Empordà	16'60
La Vajol	Sant Martí	espadanya, dos ulls	l'Alt Empordà	9'20
Viladamat	Sant Quirze	espadanya esque., dos ulls	l'Alt Empordà	11'60
Viladamat	Sant Quirze	espadanya dreta, un ull	l'Alt Empordà	12'10
Vilademires	Sant Mateu	espadanya closa, dos ulls	l'Alt Empordà	11'77
Vilajoan	Santa Maria	espadanya, dos ulls	l'Alt Empordà	8'25
Vilajuïga	Sant Feliu	espadanya, dos ulls	l'Alt Empordà	10'92
Vilamacolum	Santa Maria	espadanya, dos ulls	l'Alt Empordà	15'20
Vilamalla	Sant Vicenç	espadanya, dos ulls	l'Alt Empordà	17'50
Vila-robau	Sant Andreu, la vella	espadanya, un ull	l'Alt Empordà	5'00
Vilatenim	Sant Joan	espadanya closa	l'Alt Empordà	7'60
Vilaür	Sant Esteve	espadanya, golfes, 2 ulls	l'Alt Empordà	13'98
Agulladolç	Santa Margarida	espadanya, un ull	l'Alt Penedès	9'00
La Bleda	Santa Maria, capella	espadanya, dos ulls	l'Alt Penedès	12'80
Les Cabanyes	Sant Valentí, església vella	espadanya, dos ulls	l'Alt Penedès	10'00
Les Cabanyes	Sant Valentí, Comanda Hospitalera	espadanya, dos ulls	l'Alt Penedès	8'35
Cantallops	Santa Margarida	espadanya, un ull	l'Alt Penedès	11'50
Castellet	Sant Josep	espadanya, 4 ulls	l'Alt Penedès	9'00
Espiells	Sant Benet, capella	torre	l'Alt Penedès	9'15

Gelida	Sant Pere del Castell	torre	l'Alt Penedès	20'95
Lavit	Santa Maria	espadanya closa	l'Alt Penedès	15'50
Les Masuques	Sant Esteve	espadanya, 2 ulls	l'Alt Penedès	15'00
Moja	Sant Cugat (Sant Jaume)	torre romànica	l'Alt Penedès	10'50
Olèrdola	Sant Sepulcre, capella	espadanya, un ull	l'Alt Penedès	10'30
Olesa de Bonesvalls	Santa Maria, Hospital de Cervelló	espadanya, tres ulls	l'Alt Penedès	9'60
Pontons	Santa Magdalena	espadanya closa, dos ulls	l'Alt Penedès	13'72
Puigdàlber	Sant Andreu	espadanya, un ull	l'Alt Penedès	11'50
Sant Joan Samora	Sant Joan Baptista	espadanya, dos ulls	l'Alt Penedès	12'36
Sant Pere Sacarrera	Sant Pere	espadanya, un ull	l'Alt Penedès	10'88
Santa Fe del Penedès	Santa Maria	espadanya, 4 ulls	l'Alt Penedès	8'75
Santa Maria dels Horts	Santa Maria, ermita	espadanya oberta, 2 ulls	l'Alt Penedès	7'65
Segur de Calafell	Sant Miquel	espadanya oberta, 1 ull	l'Alt Penedès	9'41
Torrelavit	Sant Martí Sadevesa	espadanya, dos ulls	l'Alt Penedès	10'30
Torrelles de Foix	Santa Maria de Foix, santuari	espadanya, 4 ulls	l'Alt Penedès	8'20
Torre-ramona	Sant Joan Sesrovires	espadanya, dos ulls	l'Alt Penedès	12'27
Vallformosa	Santa Maria	torre	l'Alt Penedès	17'88
Vilafranca del Penedès	Sant Joan, capella	torre	l'Alt Penedès	21'45
Aguilar de Bassella	Sant Serni	espadanya, un ull	l'Alt Urgell	7'18
Alinyà	Sant Esteve	espadanya, dos ulls	l'Alt Urgell	13'62
Les Anoves	Santa Eulàlia	espadanya, dos ulls	l'Alt Urgell	7'20
Bescaran	al cementiri	torre romànica	l'Alt Urgell	25'75
Biscarbó	Sant Martí	espadanya, un ull	l'Alt Urgell	8'00
Cabó	Sant Serni, ermita	espadanya, dos ulls	l'Alt Urgell	7'06
Castellbò	Sant Andreu	espadanya, dos ulls	l'Alt Urgell	10'00
Castellbò	Santa Maria, col·legiata	espadanya, 6 ulls	l'Alt Urgell	13'95
Castell-llebre	Santa Maria	torre	l'Alt Urgell	13'70
Cava	Sant Climent	torre	l'Alt Urgell	8'09
Cerc	Sants Just i Pastor	espadanya, dos ulls	l'Alt Urgell	13'40
La Clua d'Aguilar	Sant Sebastià	espadanya, dos ulls	l'Alt Urgell	20'00
Coll de Nargó	Sant Climent, als afores	torre preromànica	l'Alt Urgell	17'02
Estana	Sant Climent	torre	l'Alt Urgell	16'87
Fígols d'Organyà	Sant Víctor	espadanya, dos ulls	l'Alt Urgell	9'69
Ges	Sant Julià	espadanya, dos ulls	l'Alt Urgell	8'60
La Guàrdia d'Ares	Sant Esteve	espadanya, un ull	l'Alt Urgell	9'50
Josa	Santa Maria, la vella	espadanya, un ull	l'Alt Urgell	10'30
Miravall	Santa Maria	espadanya, dos ulls	l'Alt Urgell	6'50
Montanisell	Sant Joan	espadanya, un ull	l'Alt Urgell	8'46
Oliana	Sant Andreu del Castell	torre	l'Alt Urgell	13'39
Peramola	Sant Miquel, església vella	espadanya, un ull	l'Alt Urgell	9'40
Sallent d'Organyà	Sant Maximí, ermita	torre sense estil	l'Alt Urgell	8'87
Sallent d'Organyà	Sant Salvador	espadanya, un ull	l'Alt Urgell	8'58
Sant Joan Fumat	Sant Joan Baptista	torre	l'Alt Urgell	8'85
Seix	Sant Sadurní	espadanya, un ull	l'Alt Urgell	11'50
La Seu d'Urgell	Sant Miquel	cloquer romànic	l'Alt Urgell	23'63
Taús	Sant Martí	espadanya, un ull	l'Alt Urgell	6'20
Tragó	Santa Llúcia, ermita	espadanya, un ull	l'Alt Urgell	9'40
La Vansa i Fòrnols	Sant Julià dels Garrics, ermita	espadanya, dos ulls	l'Alt Urgell	11'45
La Vansa	Sant Pere	espadanya, 3 ulls	l'Alt Urgell	9'42
Aguilera	Sant Feliu de la Vall	espadanya closa, 2 ulls	l'Anoia	10'45
L'Astor	Santa Magdalena	espadanya, dos ulls	l'Anoia	16'00
Boixadors	Sant Pere del Castell	espadanya, dos ulls	l'Anoia	14'98
Castellfollit	Santa Maria del Priorat	espadanya, tres ulls	l'Anoia	11'85
Comalats	Sant Pere	espadanya, un ull	l'Anoia	8'50
Contrast	Sant Maur	espadanya, un ull	l'Anoia	9'22
Dusfort	Santa Maria	espadanya closa, 2 ulls	l'Anoia	8'27
Freixe	Sant Nicolau	espadanya, un ull	l'Anoia	8'85
La Goda	Sant Pere	espadanya, dos ulls	l'Anoia	7'55
Jorba	Santa Maria de la Sala	espadanya, 3 ulls	l'Anoia	8'65
Masquefa	Sant Pere, la vella	torre	l'Anoia	13'00
Pujalt	Puríssima Concepció, capella	espadanya, dos ulls	l'Anoia	16'00
Rofes	Sant Josep	torre	l'Anoia	11'40
Sant Pere de l'Arç	Sant Pere	espadanya, dos ulls	l'Anoia	8'75
Santa Margarida de Montbui	Santa Maria de la Tossa	espadanya, dos ulls	l'Anoia	11'74
Santa Maria del Camí	Santa Maria	espadanya, un ull	l'Anoia	10'80
Santa Maria del Camí	Santa Maria, església nova	espadanya, dos ulls	l'Anoia	9'30

Veciana	Santa Maria del Castell	espadanya, dos ulls	l'Anoia	12'00
Vilademàger	Sant Pere	espadanya, dos ulls	l'Anoia	17'00
Vilamajor	Sant Joan, capella	espadanya, dos ulls	l'Anoia	10'16
Vilanova d'Espoia	Sant Salvador	espadanya, dos ulls	l'Anoia	8'50
L'Abellar	Santa Susanna, ermita	espadanya, un ull	el Bages	8'50
Argensola	Santa Eulàlia	espadanya, dos ulls	el Bages	19'20
Balsareny	Sant Romà de Sobirana	torre inacabada	el Bages	8'75
Balsareny	Santa Maria del Castell	espadanya, dos ulls	el Bages	14'19
Brunet	Sant Pere	espadanya, un ull	el Bages	10'50
Castellbell	Sant Cristòfol	espadanya, dos ulls	el Bages	8'36
Els Caus	Sant Joan, ermita	espadanya, un ull	el Bages	6'75
Cererols	Santa Maria	torre	el Bages	12'00
Claret	Santa Maria	torre	el Bages	13'45
Coaner	Mare de Déu, santuari	espadanya, dos ulls	el Bages	10'94
Fals	Sant Vicenç	pilar	el Bages	7'38
Fucimanya	Santa Maria, santuari	espadanya, dos ulls	el Bages	7'85
El Grau	Santa Maria, ermita	espadanya, dos ulls	el Bages	12'85
Lloberes	Sant Jordi, ermita	espadanya, un ull	el Bages	12'00
Marganell	Sant Jaume, ermita	espadanya, un ull	el Bages	9'36
Mare de Déu del Grauet	Santa Maria	espadanya, dos ulls	el Bages	7'35
Montserrat	Sant Iscle i santa Victòria	espadanya, un ull	el Bages	6'90
Montserrat	Santa Cecília, monestir	espadanya, tres ulls	el Bages	7'84
Navarcles	Sant Bartomeu, capella	espadanya, un ull	el Bages	7'50
Olzinelles	Sant Jaume	espadanya, dos ulls	el Bages	11'00
Santa Eugènia de Relat	Santa Eugènia, sufragània	torre	el Bages	18'04
Sant Benet de Bages	Sant Benet, monestir	torre	el Bages	25'00
Sant Cugat del Racó	Sant Cugat	espadanya, dos ulls	el Bages	11'63
Sant Iscle de Bages	Sant Iscle	torre	el Bages	12'00
Sant Joan de Vilatorrada	Sant Joan	espadanya, dos ulls	el Bages	13'00
Sant Vicenç de Castellet	Sant Pere de Vallhonesta	espadanya, quatre ulls	el Bages	10'20
Santa Maria de Matadars	Santa Maria, capella	espadanya, un pilar	el Bages	8'00
Serra-sanç	Sant Miquel	espadanya, dos ulls	el Bages	9'20
Vallhonesta	Sant Pere, capella	espadanya, 4 ulls	el Bages	9'55
Viladevella	Santa Maria	espadanya closa, dos ulls	el Bages	8'55
Vilarassau	Sant Vicenç	espadanya, dos ulls	el Bages	13'80
Altafulla	Sant Antoni de Pàdua, ermita	espadanya, un ull	el Baix Camp	11'00
Les Borges del Camp	Mare de Déu de la Riera	torre	el Baix Camp	18'90
Castellvell del Camp	Santa Anna, ermita	espadanya, un ull	el Baix Camp	8'05
Montbrió del Camp	Sant Antoni de Pàdua, capella	espadanya, un ull	el Baix Camp	10'30
Mont-roig del Camp7	Mare de Déu de la Roca	torre	el Baix Camp	11'80
Paretdelgada	Santa Maria, santuari	espadanya, un ull	el Baix Camp	9'36
Prades	Mare de Déu de l'Abellera, ermita	espadanya, dos ulls	el Baix Camp	9'93
Riudoms	Sant Antoni de Pàdua, capella	espadanya, un ull	el Baix Camp	13'35
Santa Marina	Santa Marina, ermita	espadanya, un ull	el Baix Camp	7'95
Les Voltes	La Immaculada	espadanya, dos ulls	el Baix Camp	11'16
Aldea, L'	Sant Pere	tres murs	el Baix Ebre	21'62
El Coll de l'Alba	Mare de Déu, santuari	espadanya, un ull	el Baix Ebre	10'00
Sant Roc	Sant Roc, ermita	espadanya, un ull	el Baix Ebre	10'40
El Toscar	Santa Magdalena, ermita	espadanya, un ull	el Baix Ebre	6'79
Caçà de Pelràs	Sant Martí	espadanya, golfes	el Baix Empordà	11'53
Canapost	Sant Esteve	torre, inacabada	el Baix Empordà	17'63
Foixà /	Sant Joan	espadanya, golfes, 5 ulls	el Baix Empordà	13'30
Foixà	Sant Llorenç de les Arenes	espadanya, dos ulls	el Baix Empordà	12'20
Fonolleres	Sant Cristòfol	espadanya, golfes, 4 ulls	el Baix Empordà	8'95
Fontanilles	Sant Martí	espadanya, quatre ulls	el Baix Empordà	13'50
Fontclara	Sant Pau	espadanya, dos ulls	el Baix Empordà	11'60
Pedrinyà	Sant Andreu	espadanya, dos ulls	el Baix Empordà	11'44
Peralta	Santa Susanna	torre amb espadanya, 2 ulls	el Baix Empordà	13'30
S'Agaró	Ntra. Sra. De l'Esperança	espadanya, dos ull	el Baix Empordà	11'00
Sant Feliu de Boada	Sant Julià	espadanya oberta, dos ulls	el Baix Empordà	7'95
Sant Iscle d'Empordà	Sant Iscle	espadanya, dos ulls	el Baix Empordà	12'50
Sant Pol de la Bisbal	Sant Pol	espadanya, tres ulls	el Baix Empordà	17'20
La Tallada d'Empordà	Santa Maria	espadanya, dos ulls	el Baix Empordà	15'20
Torroella de Montgrí	Sant Genís	comunidor	el Baix Empordà	32'00
Tor	Sant Climent	espadanya golfes, 3 ulls	el Baix Empordà	8'13
Ullastret	Sant Pere	espadanya, 4 ulls	el Baix Empordà	16'60

Vall-llobrega	Sant Mateu, església nova	espadanya, dos ulls	el Baix Empordà	8'00
El Cairat	Santa Margarida Saplana	espadanya, un ull	el Baix Llobregat	7'86
Castelldefels	Nostra Sª. de Montserrat	tres murs	el Baix Llobregat	31'00
Castelldefels	Santa Maria	espadanya oberta, 2 ulls	el Baix Llobregat	22'00
Cervelló	Sant Ponç de Corbera, priorat	torre	el Baix Llobregat	23'08
Corbera de Llobregat	Sant Cristòfol, ermita	espadanya, un ull	el Baix Llobregat	7'12
Eramprunyà	Santa Maria de Bruguers	espadanya oberta, 1 ull	el Baix Llobregat	12'12
Esparreguera	Santa Maria del Puig	torre	el Baix Llobregat	18'75
Madrona	Santa Eulàlia o La Salut	espadanya, un ull	el Baix Llobregat	8'50
Mare de Déu de Sales	Santa Maria	espadanya, un ull	el Baix Llobregat	9'80
Sant Pere de Romaní	Sant Pere, ermita	espadanya, un ull	el Baix Llobregat	8'75
Sant Pere Sacama	Sant Pere, ermita	espadanya, un ull	el Baix Llobregat	6'55
Santa Maria de Cervelló	Santa Maria dels Socors	torre	el Baix Llobregat	12'05
Viladecans	Santa Maria de Sales, parròquia	tres murs	el Baix Llobregat	22'30
Aiguaviva	Sant Pere	espadanya, un ull	el Baix Penedès	13'28
Albinyana	Sant Antoni, ermita	torre	el Baix Penedès	17'00
Banyeres	Santa Maria del Priorat	espadanya oberta, dos ulls	el Baix Penedès	10'00
Carbasí	Sant Bartomeu	torre	el Baix Penedès	13'30
Les Peces	Sagrat Cor, sufragània	torre	el Baix Penedès	16'56
Santa Cristina	Santa Cristina, ermita	espadanya, un ull	el Baixa Penedès	7'00
Santa Oliva	Mare de Déu del Remei	torre	el Baix Penedès	14'85
Badalona	Sant Climent, ermita	espadanya, un ull	el Barcelonès	9'00
Badalona	Sant Jeroni de la Murtra, monestir	torre	el Barcelonès	27'61
Barcelona	Mare de Déu de Gràcia, (Josepets)	espadanya, un ull	el Barcelonès	14'78
Barcelona/	Sant Andreu de Palomar	la cúpula	el Barcelonès	64'00
Barcelona	Sant Cebrià de Collserola, ermita	espadanya, un ull	el Barcelonès	12'45
Barcelona	Sant Eugeni I, papa	espadanya, un ull	el Barcelonès	17'50
Barcelona	Santa Àgata, capella	torre octagonal	el Barcelonès	15'80
Barcelona	Santa Anna	espadanya, tres ulls	el Barcelonès	18'00
L'Hospitalet de Llobregat	Mare de Déu de Bellvitge, ermita	torre	el Barcelonès	11'31
Avià	Santa Maria, ermita	espadanya, 2 ulls	el Berguedà	9'00
Els Bassacs	Sant Marc	espadanya, un ull	el Berguedà	9'80
Biure	Sant Martí	espadanya, un ull	el Berguedà	9'50
Boatella	Sant Martí	espadanya, dos ulls	el Berguedà	8'91
Brocà	Sant Martí	espadanya, un ull	el Berguedà	9'16
Can Cabra	Santa Coloma, ermita	espadanya, dos ulls	el Berguedà	9'35
Casserres	Sant Pau	espadanya, dos ulls	el Berguedà	11'90
Castell de l'Areny	Sant Romà de la Clusa	espadanya, dos ulls	el Berguedà	11'90
El Cint	Sant Sadurní	espadanya, 2 ulls	el Berguedà	17'00
Comià	Sant Esteve	espadanya, dos ulls	el Berguedà	11'00
Cornudell	Sant Joan, ermita	espadanya, un ull	el Berguedà	7'20
Fonogedell	Sant Miquel, ermita	espadanya, un ull	el Berguedà	7'15
Freixens	Sanr Julià	torre	el Berguedà	12'78
Fumanya	Sant Mateu	espadanya, dos ulls	el Berguedà	7'25
Gavarrós	Sant Genís	torre	el Berguedà	12'30
Gironella	Santa Eulàlia, església vella	torre	el Berguedà	19'00
Gréixer	Sant Andreu	espadanya, dos ulls	el Berguedà	8'35
Guardiola de Berguedà	Sant Llorenç prop Bagà	torre	el Berguedà	15'80
Guardiolans	Santa Magdalena	espadanya, dos ulls	el Berguedà	6'70
Madrona	Sant Pere	espadanya, un ull	el Berguedà	9'10
Mercadal	Santa Margarida	espadanya, un ull	el Berguedà	7'50
Montclar	Santa Creu	espadanya, un ull	el Berguedà	9'60
Montdarn	Sant Joan, sufragània	torre	el Berguedà	12'70
Merola	Santa Maria, ermita	espadanya, 2 ulls	el Berguedà	12'20ls
Els Munts	Santa Maria, santuari	torre	el Berguedà	16'00
Obiols	Sant Vicenç	espadanya, dos ulls	el Berguedà	11'76
Pedrós	Sant Amanç	espadanya, dos ulls	el Berguedà	10'75
Pinós	Santa Maria	espadanya closa, un ull	el Berguedà	8'75
Puig-reig	Sant Andreu de cal Pallot	espadanya, dos ulls	el Berguedà	9'20
Puig-reig	Sant Martí, església vella	espadanya, dos ulls	el Berguedà	13'33
Roca-sança	Santa Maria, capella	espadanya, un ull	el Berguedà	11'50
Sagàs	Sant Jordi, ermita	espadanya, un ull	el Berguedà	6'40
Sant Jaume de Frontanyà	Sant Esteve de Tubau, ermita	espadanya, dos ulls	el Berguedà	9'76
Sant Jaume de Frontanyà	Sant Jaume	espadanya closa, 2 ulls	el Berguedà	20'33
Sant Jaume de Frontanyà	Mare de Déu dels Oms, santuari	torre	el Berguedà	15'69
Sant Joan Degollat	Sant Joan	espadanya, un ull	el Berguedà	8'90

Sant Jordi de Cercs	Sant Jordi	espadanya, dos ulls	el Berguedà	12'60
Sant Llorenç dels Porxos	Sant Llorenç, ermita	espadanya, un ull	el Berguedà	5'00
Sant Pere de la Portella	Sant Pere, antic monestir	torre	el Berguedà	23'00
Sant Vicenç de Rus	Sant Vicenç	espadanya, dos ulls	el Berguedà	8'90
La Serreta	Sant Andreu, ermita	espadanya, dos ulls	el Berguedà	8'50
Sorba	Sant Miquel, ermita	espadanya, un ull	el Berguedà	5'65
Sorribes	Sant Francesc d'Assís, capella	espadanya, un ull	el Berguedà	9'98
Terradelles	Sant Miquel	espadanya, dos ulls	el Berguedà	7'00
Torre de Foix	Sant Climent de Vallcebre	espadanya, dos ulls	el Berguedà	7'90
Valldaura	Santa Maria, antic monestir	espadanya, dos ulls	el Berguedà	9'95
Valldoriola	Sant Esteve	espadanya, dos ulls	el Berguedà	13'67
Vilaverd	Sant Salvador	espadanya, un ull	el Berguedà	6'60
Anes	Sant Mamet	espadanya, dos ulls	la Cerdanya	11'10
Beders	Santa Cecília	espadanya, un ull	la Cerdanya	7'00
Bor	Sant Marcel	espadanya, dos ulls	la Cerdanya	5'86
Coborriu	Sant Serni	espadanya, dos ulls	la Cerdanya	10'80
Cortàs	Sant Policarp	espadanya, dos ulls	la Cerdanya	8'70
Gréixer	Sant Climent	torre	la Cerdanya	8'00
Guils de Cerdanya	Sant Esteve	espadanya, tres ulls	la Cerdanya	13'87
Isòvol	Santa Maria de Quadres, santuari	espadanya, un ull	la Cerdanya	15'00
Mosoll	Santa Maria	espadanya, dos ulls	la Cerdanya	11'70
Ordèn	Santa Maria	espadanya, un ull	la Cerdanya	9'58
Pedra	Sant Julià	espadanya, dos ulls	la Cerdanya	11'60
Prats	Sant Salvador de Predanies, ermita	espadanya, un ull	la Cerdanya	11'50
Prats	Sant Serni	espadanya, dos ulls	la Cerdanya	11'25
Queixans	Santa Maria	espadanya, dos ulls	la Cerdanya	12'59
Riu	Sant Joan Baptista	espadanya, dos ulls	la Cerdanya	10'93
Saga	Santa Eugènia	espadanya, un ull	la Cerdanya	10'45
Sanavastre	Sant Iscle i Santa Victòria	espadanya, dos ulls	la Cerdanya	10'68
Soriguerola	Sant Miquel	espadanya, un ull	la Cerdanya	17'00
Talló	Santa Maria, santuari	torre	la Cerdanya	30'84
Tartera	Sant Julià	espadanya, un ull	la Cerdanya	8'00
Ventajola	Sant Tomàs	espadanya, dos ulls	la Cerdanya	18'00
Vilallobent	Sant Andreu	espadanya, dos ulls	la Cerdanya	18'25
Villec	Sant Martí	espadanya closa, dos ulls	la Cerdanya	11'46
Aguiló	Sant Vicenç, capella	espadanya, un ull	la Conca de Barberà	8'95
Espluga de Francolí	Sant Miquel, església vella	torre	la Conca de Barberà	24'00
Figuerola	Sant Salvador	espadanya, un ull	la Conca de Barberà	12'65
Fonoll	Sant Blai	espadanya, un ull	la Conca de Barberà	7'30
La Guàrdia dels Prats	Sant Jaume	espadanya, 4 ulls	la Conca de Barberà	17'20
Guialmons	Santa Maria	espadanya, 2 ulls	la Conca de Barberà	14'85
Lilla	Sant Joan	espadanya, tres ulls	la Conca de Barberà	11'20
Mare de Déu de Montgoi	Santa Maria	espadanya, un ull	la Conca de Barberà	8'20
Montargull	Sant Jaume	espadanya, un ull	la Conca de Barberà	10'11
Montblanc	Santa Maria	espadanya, un ull	la Conca de Barberà	36'13
Montblanc	Sant Francesc, sense culte	torre	la Conca de Barberà	26'68
Montblanc	Sant Miquel, sufragània	torre	la Conca de Barberà	29'76
Montelar	Sant Miquel	espadanya, un ull	la Conca de Barberà	5'70
Poblet	Santa Maria	espadanya, un ull	la Conca de Barberà	50'00
Pontils	La Nativitat de Maria	espadanya closa, 3 ulls	la Conca de Barberà	17'23
Santa Maria de Bell-lloc	Santa Maria	espadanya, un ull	la Conca de Barberà	6'80
Santa Perpètua de Gaià	Santa Susanna	espadanya, dos ulls	la Conca de Barberà	8'75
Savella	Sant Pere	espadanya, un ull	la Conca de Barberà	8'40
Senan	Santa Maria	espadanya, dos ulls	la Conca de Barberà	12'71
Vallespinosa	Sant Jaume	espadanya, tres ulls	la Conca de Barberà	12'40
Vallverd	Sant Joan Baptista	espadanya, un ull	la Conca de Barberà	8'60
Vilaverd	Sant Martí	espadanya closa, 3 ulls	la Conca de Barberà	10'20
Canigó	Sant Martí, monestir	torre	el Conflent	20'00
Cuixà	Sant Miquel, monestir	torre	el Conflent	40'00
Roquetes, Les	Santa Eulàlia	gàbia	el Garraf	14'73
Sitges	Mare de Déu del Vinyet, santuari	torre	el Garraf	20'66
Les Borges Blanques	Sant Salvador, santuari	espadanya, un ull	les Garrigues	6'85
Fulleda	Santa Maria	espadanya, dos ulls	les Garrigues	11'48
La Granadella	Sant Antoni, ermita	espadanya, un ull	les Garrigues	8'37
El Soleràs	Nostra Senyor de Fàtima, ermita	espadanya, un ull	les Garrigues	12'00
Vinaixa	Sant Joan Baptista	espadanya, 4 ulls	les Garrigues	21'35

Aguja	Sant Aniol	espadanya, un ull	la Garrotxa	12'85
La Barroca	Sant Andreu	espadanya closa, 2 ulls	la Garrotxa	12'00
Bassegoda	Sant Miquel	espadanya, dos ulls	la Garrotxa	9'20
Betet	Santíssima Trinitat, santuari	espadanya closa, 2 ulls	la Garrotxa	9'00
Besalú	Sant Pere , sense culte	torre	la Garrotxa	28'39
Beuda	Sant Sepulcre de Palera	espadanya, dos ulls	la Garrotxa	13'00
La Canya	Sant Josep Obrer	torre	la Garrotxa	21'16
Fares	Santa Maria, sufragània	torre	la Garrotxa	8'60
Montagut	Mare de Déu de les Agulles	espadanya, un ull	la Garrotxa	9'60
Montagut	Nostra Senyora del Cós	espadanya, un ull	la Garrotxa	13'60
Montagut	Sant Eudald de Jou, ermita	espadanya, dos ulls	la Garrotxa	9'75
Montagut	Sant Feliu de Riu	espadanya, dos ulls	la Garrotxa	10'30
Montagut	Sant Miquel de Pera	espadanya closa, dos ulls	la Garrotxa	10'65
Oix	Sant Llorenç	espadanya closa, dos ulls	la Garrotxa	14'10
Olot	Sant Andreu del Coll	espadanya closa, un ull	la Garrotxa	12'70
Olot	Sant Francesc, ermita	torre	la Garrotxa	20'25
Olot	Sant Roc, la nova, capella	espadanya, un ull	la Garrotxa	11'55
Olot	Sant Pere Màrtir	modern	la Garrotxa	24'00
Olot	Santíssima Trinitat, santuari	espadanya closa, dos ulls	la Garrotxa	9'00
Sales de Llierca	Sant Andreu de Gitarriu, ermita	espadanya, dos ulls	la Garrotxa	9'40
El Sallent	Sant Vicenç	espadanya closa, dos ulls	la Garrotxa	10'12
Sant Andreu del Coll	Sant Andreu	espadanya closa, un ull	la Garrotxa	12'70
Sant Andreu de Socarrats	Sant Andreu	espadanya closa, dos ulls	la Garrotxa	10'00
Sant Feliu de Riu	Sant Feliu	espadanya, dos ulls	la Garrotxa	10'30
Sant Fruitós d'Ossinyà	Sant Fruitós	espadanya closa, dos ulls	la Garrotxa	11'60
Sant Grau d'Entreperes	Sant Grau	espadanya closa, dos ulls	la Garrotxa	11'87
Sant Iscle de Colltort	Sant Iscle	espadanya, un ull	la Garrotxa	12'22
Sant Joan dels Balbs	Sant Joan	espadanya, dos ulls	la Garrotxa	9'25
Sant Joan les Fonts	Sant Esteve, monestir	cloquer romànico-barroc	la Garrotxa	27'35
Sant Martí de Bianya	Sant Martí	espadanya closa, dos ulls	la Garrotxa	9'18
Sant Martí de Torralles	Sant Martí	espadanya closa, dos lls	la Garrotxa	10'00
Sant Martí Vell	Sant Martí	espadanya closa, dos ulls	la Garrotxa	12'00
Sant Miquel de Bustins	Sant Miquel	espadanya, dos ulls	la Garrotxa	9'53
Sant Miquel d'Hortmoier	Sant Miquel	espadanya, dos ulls	la Garrotxa	8'75
Sant Miquel del Mont	Sant Miquel	espadanya, dos ulls	la Garrotxa	11'50
Sant Miquel de Pera	Sant Miquel	espadanya closa, dos ulls	la Garrotxa	10'65
Sant Ponç d'Aulina	Sant Ponç	torre	la Garrotxa	15'00
Sant Quintí d'en Bas	Sant Quintí	espadanya, un ull	la Garrotxa	13'00
Sant Vicenç del Sallent	Sant Vicenç	espadanya closa, dos ulls	la Garrotxa	12'90
Santa Bàrbara de Pruneres	Santa Bàrbara	espadanya, dos ulls	la Garrotxa	15'90
Santa Maria d'Escales	Santa Maria	torre	la Garrotxa	15'00
Segueró	Santa Maria	espadanya closa, ulls grans	la Garrotxa	12'60
La Vall de Bianya	Santa Maria de Sacot	espadanya, 2 ulls	la Garrotxa	11'50
Aiguaviva	Mare de Déu de Vilademany	espadanya, dos ulls	el Gironès	9'60
Cervià de Ter	Sant Genís	estructura metàl·lica	el Gironès	15'18
Cervià de Ter	Santa Maria, priorat	espadanya, dos ulls	el Gironès	21'80
Ginestar	Santa Afra, santuari	torre	el Gironès	22'50
Girona	Sant Pere de Galligants, antic monestir	torre	el Gironès	38'00
Sant Gregori	Santa Maria	espadanya, un ull	el Gironès	12'17
Sant Gregori	Santa Maria de Calders	espadanya, dos ulls	el Gironès	8'22
Sant Jordi Desvalls	Sant Feliu de Diana	espadanya, un ull	el Gironès	8'11
Sant Julià de Ramis	Sants Cosme i Damià	torre	el Gironès	14'50
Sant Julià de Ramis	Santa Fe de les Serres	espadanya, un ull	el Gironès	9'28
Sant Martí de Llémena	Sant Joan del Pla	espadanya, dos ulls	el Gironès	9'20
Viladesens	Sant Martí de la Móra	espadanya, un ull	el Gironès	8'25
Cabrils	Sant Cristòfol, capella	espadanya, un ull	el Maresme	6'60
Clarà	Sant Pere, priorat benedictí	espadanya, ...	el Maresme	9'00
El Masnou	Santa Maria de Maricel	tres murs exempts	el Maresme	12'90
Mata	Sant Martí, capella	espadanya, un ull	el Maresme	8'68
Montgat	Sant Martí, capella	espadanya, un ull	el Maresme	7'20
Òrrius	Sant Bartomeu de Cabanyes	espadanya, un ull	el Maresme	7'20
Premià de Dalt	Sant Mateu, ermita	espadanya, un ull	el Maresme	7'53
Premià de Mar	Santa Maria	espadanya exempta	el Maresme	17'00
Sant Andreu de Llavaneres	Sant Pere, sufragània	torre	el Maresme	17'65
Sant Iscle de Vallalta	Mare de Déu de la Salut, ermita	espadanya, un ull	el Maresme	6'10
Sant Pol	Sant Pau	dues espadanyes	el Maresme	18'30

Tordera	Sant Andreu, capella	espadanya, un ull	el Maresme	8'18
Vilassar de Dalt	Sant Salvador, ermita	espadanya, un ull	el Maresme	9'60
El Viver	Santa Maria	espadanya, dos ulls	el Maresme	9'50
Calders	Sant Vicenç	espadanya, dos ulls	el Moianès	13'45
Castellcir	Sant Andreu, església vella	torre	el Moianès	19'00
Castellet	Sant Llogari, capella	espadanya closa, dos ulls	el Moianès	6'10
Castellterçol	Sant Miquel del Castell	espadanya, un ull	el Moianès	10'37
Collsuspina	Sant Cugat de Gavadons, ermita	espadanya, dos ulls	el Moianès	11'25
Gallifa	Sant Pere i sant Feliu	espadanya, un ull	el Moianès	11'00
Gallifa	Sant Sadurní, ermita	espadanya, un ull	el Moianès	8'40
Granera	Sant Martí	espadanya closa, dos ulls	el Moianès	13'50
Granera	Santa Cecília, ermita	espadanya, un ull	el Moianès	8'30
Mare de Déu del Grau	Santa Maria	espadanya, un ull	el Moianès	5'40
Marfà	Sant Pere, sense culte	torre	el Moianès	11'32
Sant Feliuet de Terrassola	Sant Feliu	torre	el Moianès	18'60
Sant Julià d'Úixols	Sant Julià, sense culte	torre	el Moianès	15'98
Santa Maria d'Oló	Santa Creu de la Plana, ermita	espadanya, un ull	el Moianès	14'30
El Calvari d'Alcanar	El Calvari	espadanya, un ull	el Montsià	7'76
Les Cases d'Alcanar	Sant Pere, capella	espadanya, un ull	el Montsià	9'69
La Galera	Sant Llorenç	espadanya, dos ulls	el Montsià	26'83
Mare de Déu de la Pietat	Santa Maria	torre	el Montsià	25'00
El Remei d'Alcanar	Santa Maria, ermita	espadanya, un ull	el Montsià	8'60
Sant Jaume d'Enveja	Sant Jaume	espadanya, 3 ulls	el Montsià	13'30
Àger	Sant Pere, monestir	torre	la Noguera	23'50
Agulló	Sant Pere, ermita	espadanya, un ull	la Noguera	7'00
Alberola	Sant Antoni de Pàdua	espadanya, dos ulls	la Noguera	12'24
Anya	L'Assumpció	espadanya, tres ulls	la Noguera	11'13
Els Arquells	Santa Magdalena, capella	espadanya, un ull	la Noguera	8'20
Batlliu	Sants Marc i Joan	espadanya, un ull	la Noguera	6'65
El Castellar	Santa Maria de la Serra, capella	torre	la Noguera	10'25
Castelló de Farfanya	Sant Miquel, sense culte	espadanya, tres ulls	la Noguera	12'80
Collfred	Sant Martí	espadanya, dos ulls	la Noguera	8'43
Comiols	Sant Romà	espadanya, dos ulls	la Noguera	7'55
Cubells	Santa Maria del Castell	espadanya, un ull	la Noguera	12'96
Figuerola de Meià	Santa Eulàlia	espadanya, dos ulls	la Noguera	9'75
Fontdepou	Sant Josep	espadanya, un ull	la Noguera	9'50
Foradada	Santa Maria de Montsonís	espadanya, 2 ulls	la Noguera	14'13
El Gos, mn. Ponts.	Sant Sebastià, annexa	espadanya, dos ulls	la Noguera	7'50
Llorenç	Mare de Déu del Castell, capella	espadanya, dos ulls	la Noguera	5'75
Millà	Sant Llobí	espadanya, un ull	la Noguera	14'50
Millà	Sant Pere	espadanya, un ull	la Noguera	12'67
Les Omedes	Santa Maria, capella	espadanya, dos ulls	la Noguera	7'50
Oroners	Mare de Déu del Remei, capella	espadanya, un ull	la Noguera	5'68
Palau de Rialb	Santa Maria	espadanya, dos ulls	la Noguera	11'23
El Puig de Meià	Sant Cristòfol	espadanya, dos ulls	la Noguera	10'50
Ramoneda	Santa Maria, capella	espadanya, un ull	la Noguera	9'25
La Ràpita	Santa Margarida	espadanya, un ull	la Noguera	11'73
Rúbies	Santa Maria	espadanya, un ull	la Noguera	7'12
Serralta	Sant Silvestre	espadanya, dos ulls	la Noguera	10'42
El Soler	Sant Pere, capella	espadanya, un ull	la Noguera	5'95
Tartareu	Sant Miquel	espadanya, un ull	la Noguera	5'45
Terrassola	Sant Martí	espadanya, un ull	la Noguera	10'00
El Tossal	Sant Bartomeu	espadanya closa, dos ulls	la Noguera	7'50
Valldàries	Sant Miquel del Castell	espadanya, dos ulls	la Noguera	8'40
Vall d'Ariet	Sant Bartomeu	espadanya, un ull	la Noguera	8'65
Vall-llebrerola	Sant Serni	espadanya, un ull	la Noguera	7'78
La Vedrenya	Mare de Déu	espadanya, dos ulls	la Noguera	6'67
Vernet	L'Assumpció	espadanya, dos ulls	la Noguera	10'27
Vilamajor	Santa Maria	espadanya, dos ulls	la Noguera	9'60
Vilanova de Meià	Sant Salvador	espadanya, 4 ulls	la Noguera	24'65
Vilaplana	Sant Miquel	espadanya, dos ulls	la Noguera	9'60
Vilves	Sant Climent	espadanya, dos ull	la Noguera	11'00
Alboquers	Sant Jaume	espadanya, dos ulls	Osona	10'50
Alpens	Sant Pau de Colomer	espadanya, un ull	Osona	10'36
Bellver	Sant Salvador, monestir	espadanya, dos ulls	Osona	9'50
Calldetenes	Sant Marc, ermita	espadanya, un ull	Osona	10'70

Centelles	Mare de Déu del Socós, capella	espadanya, un ull	Osona	13'50
Collsuspina	Sant Cugat de Gavadons	torre	Osona	10'00
La Damunt	Mare de Déu	espadanya, dos ulls	Osona	13'30
Folgueroles	Santa Maria	espadanya closa, dos ulls	Osona	12'78
Conangle	Santa Magdalena, ermita	torre	Osona	12'50
Fàbregues	Sant Joan, ermita	torre	Osona	11'91
Fenollet	Sant Jaume, ermita	espadanya mig closa, 2 ulls	Osona	13'20
Folgueroles	Santa Maria	espadanya closa , dos ulls	Osona	12'78
Gurb	Sant Roc, ermita	espadanya, un ull	Osona	11'00
Llanars	Sant Andreu, sense culte	torre	Osona	10'80
Manlleu	Sant Julià de Vilamirosa	torre	Osona	18'80
Mare de Déu de l'Ajuda	Santa Maria	torre	Osona	17'84
Osormort	Sant Feliu de Planeses	espadanya, dos ulls	Osona	12'40
Prats de Lluçanès	Mare de Déu de la Bona Sort, ermita	espadanya, un ull	Osona	9'00
Prats de Lluçanès	Mare de Déu de Lourdes, santuari	torre	Osona	19'14
Prats de Lluçanès	Sant Sebastià, santuari	torre	Osona	17'00
Puiglagulla	Mare de Déu, santuari	torre	Osona	15'50
Riudeperes	Sant Martí del Socós, ermita	torre	Osona	15'00
Sadevesa	Sant Genís, ermita sense culte	espadanya, dos ulls	Osona	11'75
Sant Adjutori	Sant Adjutori, santuari	espadanya, un ull	Osona	14'00
Sant Bartomeu Sesgorgues	Sant Bartomeu, ermita	espadanya closa, dos ulls	Osona	9'20
Sant Corneli	Sant Corneli, ermita	torre	Osona	12'45
Sant Joan del Galí	Sant Joan, ermita	torre	Osona	8'55
Sant Llorenç Dosmunts	Sant Llorenç, ermita	espadanya, dos ulls	Osona	11'15
Sant Martí Xic	Sant Martí, ermita	espadanya, dos ulls	Osona	7'50
Sant Miquel de Gallifa	Sant Miquel, ermita	espadanya, dos ulls	Osona	6'94
Sant Miquel d'Ordeig	Sant Miquel	espadanya, dos ulls	Osona	7'54
Sant Nazari de la Garriga	Sant Nazari	espadanya, dos ulls	Osona	10'90
Sant Nazari de la Vola	Sant Nazari, ermita	espadanya, un ull	Osona	10'00
Sant Pere de Casserres	Sant Pere , monestir	torre	Osona	21'00
Santa Anna de Mont-ral	Santa Anna, capella	espadanya, 4 ulls	Osona	12'20
Santa Eugènia de Berga	Sant Joan d'Heures, capella	espadanya, un ull	Osona	6'20
Santa Magdalena de la Tria	Santa Magdalena, ermita	espadanya, un ull	Osona	8'00
Savassona	Sant Feliuet, ermita	espadanya, 2 ulls	Osona	7'20
Savassona	Sant Pere del Castell, ermita	espadanya, 2 ulls	Osona	15'00
Sentfores	Sant Martí Vell	torre	Osona	16'25
Serrallonga	Sant Pere, ermita	espadanya, dos ulls	Osona	6'60
Sesgorgues	Sant Bartomeu	espadanya closa, 2 ulls	Osona	9'49
Sorerols	Sant Miquel, ermita	espadanya, dos ulls	Osona	7'54
Taradell	Sant Joan del Prat	espadanya, dos ulls	Osona	7'11
Taradell	Sant Quirze de Subiradells, ermita	espadanya, dos ulls	Osona	8'25
Tona	Sant Andreu del Castell	torre	Osona	15'00
Tona	Sant Miquel de Vilageriu, ermita	espadanya, un ull	Osona	16'52
Tona	Santa Maria del Barri	torre	Osona	12'00
Vespella	Santa Perpètua, ermita	espadanya, 2 ulls	Osona	9'75
Vic	Sant Felip, oratori annex a la Pietat	espadanya, 2 ulls	Osona	30'00
Vic	Sant Sebastià, ermita	torre	Osona	19'12
Vic	Sant Sixt de Miralplà, ermita	torre	Osona	10'25
Viladrau	La Pietat, capella	espadanya, un ull	Osona	12'15
Viladrau	Sant Miquel d'Espinzelles	espadanya, un ull	Osona	9'10
Viladrau	Sant Segimon, santuari	torre	Osona	9'50
Alsamora	Sant Esteve	espadanya, un gran ull	el Pallars Jussà	6'58
L'Alzina	Santa Creu	espadanya, 2 ulls	el Pallars Jussà	11'60
Aransís	Sant Pere	espadanya, golfes, dos ulls	el Pallars Jussà	7'58
Avellanos	Santa Maria	torre	el Pallars Jussà	8'82
Basturs	Sant Julià	espadanya, dos ulls	el Pallars Jussà	10'50
Biscarri	Sant Andreu	espadanya closa, un ull	el Pallars Jussà	12'54
Castellet	Mare de Déu de l'Esperança	espadanya, tres ulls	el Pallars Jussà	10'00
Estorm	Sant Salvador	espadanya, un ull	el Pallars Jussà	10'30
La Fabregada	Mare de Déu	espadanya, dos ulls	el Pallars Jussà	6'35
Figuerola d'Orcau	Santa Maria	espadanya closa, sis ulls	el Pallars Jussà	21'24
Hortoneda	Santa Maria	espadanya, dos ulls	el Pallars Jussà	9'00
Llordà	Santa Maria	espadanya, dos ulls	el Pallars Jussà	10'15
Montsor	Santa Maria	torre	el Pallars Jussà	7'22
Mur	Santa Maria, col·legiata	espadanya, un ull	el Pallars Jussà	14'00
Orcau	Sant Joan	espadanya, dos ulls	el Pallars Jussà	8'34

Pessonada	Mare de Déu de la Plana	espadanya, dos ulls	el Pallars Jussà	13'50
Puigcercós	Sant Martí	espadanya lateral, dos ulls	el Pallars Jussà	14'85
Puigverd de Talarn	Santa Anna	espadanya closa, dos ulls	el Pallars Jussà	11'52
Rivert	Sant Martí	espadanya, dos ulls	el Pallars Jussà	9'58
Sant Adrià de la Conca	Sant Adrià	espadanya closa, dos ulls	el Pallars Jussà	10'60
Sant Esteve de la Sarga	Sant Esteve	espadanya, dos ulls	el Pallars Jussà	10'45
Sant Martí de Canals	Sant Martí	espadanya, dos ulls	el Pallars Jussà	9'00
Sant Romà d'Abella	Sant Pere Màrtir	espadanya, dos ulls	el Pallars Jussà	13'80
Sensui	Santa Bàrbara	espadanya, dos ulls	el Pallars Jussà	12'00
Ainet de Cardós	Santa Eugènia	torre	el Pallars Sobirà	16'94
Aineto	Sant Romà	espadanya, un ull	el Pallars Sobirà	7'87
Alendo	Santa Eulàlia	espadanya, dos ulls	el Pallars Sobirà	7'71
Anàs	Sant Romà	espadanya, dos ulls	el Pallars Sobirà	9'08
Ancs	Santa Cecília, annexa	torre	el Pallars Sobirà	17'55
Araós	Sant Esteve	espadanya, dos ulls	el Pallars Sobirà	10'40
Arcalís	Mare de Déu d'Arboló, santuari	espadanya, un ull	el Pallars Sobirà	11'56
Ares	Mare de Déu d'Ares, santuari	torre	el Pallars Sobirà	14'37
Arestui	Sant Jaume. annexa	torre	el Pallars Sobirà	13'26
Àrreu	Mare de Déu de les Neus, ermita	espadanya, un ull	el Pallars Sobirà	9'11
Àrreu	Sant Serni	espadanya, dos ulls	el Pallars Sobirà	15'00
Auròs	Sant Joan, ermita	espadanya, un ull	el Pallars Sobirà	8'50
Auròs	Sant Pere, ermita, sense culte	espadanya, un ull	el Pallars Sobirà	8'65
Baén	Mare de Déu d'Esplà, ermita	espadanya, un ull	el Pallars Sobirà	6'53
Baén	Sant Andreu	espadanya golfes, dos ulls	el Pallars Sobirà	9'00
Balestui	Sant Fructuós	torre	el Pallars Sobirà	9'75
Baro	Mare de Déu del Roser	espadanya, un ull	el Pallars Sobirà	6'80
La Bastida de Sort	Sant Martí	espadanya, un ull	el Pallars Sobirà	11'37
Benante	Sant Lliser, capella	espadanya, un gran ull	el Pallars Sobirà	5'97
Bernui	Mare de Déu de Bernui	espadanya, dos ulls	el Pallars Sobirà	7'75
Berrós Jussà	Sant Jaume	espadanya, dos ulls	el Pallars Sobirà	11'40
Berrós Sobirà	Sant Quirze	espadanya, dos ulls	el Pallars Sobirà	9'78
Besan	Santa Maria, annexa	torre	el Pallars Sobirà	8'47
Boldís Sobirà	Sant Fruitós, annexa	torre	el Pallars Sobirà	18'03
Bonestarre	Santa Maria, annexa	torre	el Pallars Sobirà	14'58
Bresca	Sant Miquel, annexa	torre	el Pallars Sobirà	7'80
Bressui	Sant Miquel	espadanya, un ull	el Pallars Sobirà	7'61
Bretui	Sant Esteve, annexa	torre	el Pallars Sobirà	15'08
Burgo	Sant Joan	espadanya, dos ulls	el Pallars Sobirà	8'44
Buseu	Sant Serni	espadanya, dos ulls	el Pallars Sobirà	7'45
Cassibrós	Sant Andreu	espadanya, dos ulls	el Pallars Sobirà	6'29
Castellviny	Sant Esteve	espadanya, dos ulls	el Pallars Sobirà	14'60
Cerbi	Sant Serni	espadanya golfes, dos ulls	el Pallars Sobirà	12'56
Cortscastell	Santa Anna	torre	el Pallars Sobirà	9'97
Embonui	Santa Eugènia	espadanya, un ull	el Pallars Sobirà	7'20
Enseu	Sant Esteve	espadanya, un ull	el Pallars Sobirà	7'20
Escalarre	Sant Martí	espadanya, 2 ulls	el Pallars Sobirà	11'20
Escalarre	Santa Maria, santuari,	espadanya, dos ulls	el Pallars Sobirà	15'00
Escàs	Santa Coloma, annexa	torre	el Pallars Sobirà	15'55
Escós	Sant Esteve, annexa	torre	el Pallars Sobirà	8'77
Estaron	Sant Sebastià	espadanya lateral, dos ulls	el Pallars Sobirà	13'10
La Força d'Àreu	Sant Feliu	espadanya lateral, dos ulls	el Pallars Sobirà	11'35
Gerri de la Sal	Santa Maria, antic monestir	espadanya, 5 ulls	el Pallars Sobirà	28'54
Gerri de la Sal	Sant Feliu	espadanya, un ull	el Pallars Sobirà	11'91
Ginestarre	Santa Maria, annexa	torre	el Pallars Sobirà	10'10
La Guingueta d'Àneu	La Immaculada	espadanya, un ull	el Pallars Sobirà	8'50
Isil	Sant Joan, antic monestir	espadanya, un ull	el Pallars Sobirà	11'15
Llarvén	Santa Coloma	espadanya, un ull	el Pallars Sobirà	10'21
Lleret	Sant Corneli i Sant Cebrià	torre	el Pallars Sobirà	11'69
Llessui	Sant Julià de la Torre	espadanya, dos ulls	el Pallars Sobirà	16'00
Malmercat	Sant Andreu	espadanya, dos ulls	el Pallars Sobirà	11'83
Mallolís	Sant Martí	espadanya, dos ulls	el Pallars Sobirà	9'77
Mare de Déu de Biuse	Santa Maria	espadanya lateral, un ull	el Pallars Sobirà	6'90
Mare de Déu de la Muntanya	Santa Maria, santuari	espadanya, dos ulls	el Pallars Sobirà	10'22
Mare de Déu de la Roca	Santa Maria, ermita	espadanya, un ull-	el Pallars Sobirà	7'80
Mare de Déu del Soler	Mare de Déu	espadanya, dos ulls	el Pallars Sobirà	4'55
Mentui	Sant Antoni Abat, annexa	torre	el Pallars Sobirà	14'05

Montenartró	Sant Esteve	espadanya, dos ulls	el Pallars Sobirà	11'39
Peramea	Sant Sebastià i Sant Roc, capella	espadanya, un ull	el Pallars Sobirà	5'10
Pernui	Sant Germà, annexa	espadanya, un ull	el Pallars Sobirà	4'72
Rialp	Sants Cosme i Damià, capella	espadanya, un ull	el Pallars Sobirà	10'03
Rodés	Sant Andreu	espadanya, dos ulls	el Pallars Sobirà	10'25
Roní	Sant Cristòfol, annexa	torre	el Pallars Sobirà	15'33
Rubió	Sant Salvador	espadanya, un ull	el Pallars Sobirà	6'93
Sant Pere de Burgal	Sant Pere, monestir	espadanya, un ull	el Pallars Sobirà	11'50
Santa Eulàlia de la Serra	Santa Eulàlia, capella	espadanya, un ull	el Pallars Sobirà	9'44
Santa Magdalena de Ribalera	Santa Magdalena, ermita	espadanya, un ull	el Pallars Sobirà	6'59
Sellui	Santa Coloma	torre	el Pallars Sobirà	12'57
Tírvia	Sant Joan Baptista, capella	espadanya, un ull	el Pallars Sobirà	6'49
Tornafort	Santa Coloma, annexa	torre	el Pallars Sobirà	22'10
Useu	Sant Romà	espadanya, un ull	el Pallars Sobirà	7'31
Virós	Sant Lliser, ermita	espadanya, un ull	el Pallars Sobirà	5'34
Banyoles	Sant Esteve, monestir	torre	el Pla de l'Estany	18'15
Banyoles	Santa Maria dels Turers	espadanya, 5 ulls	el Pla de l'Estany	36'73
Camós	Santa Magdalena de Noves	espadanya, tres ulls	el Pla de l'Estany	14'00
Cornellà del Terri	Sant Antoni, capella	espadanya, un ull	el Pla de l'Estany	7'45
Fontcoberta	Mare de Déu de la Font	espadanya, dos ulls	el Pla de l'Estany	8'90
Fontcoberta	Santa Maria d'Espasens	espadanya, un ull	el Pla de l'Estany	10'20
Mata	Sant Andreu	espadanya, dos ulls	el Pla de l'Estany	10'90n
Merlant	Sant Quirze	espadanya, dos ulls	el Pla de l'Estany	9'34
Les Olives	Santa Maria, sufragània	torre	el Pla de l'Estany	20'00
Porqueres	Sant Patllari, ermita	espadanya, un ull	el Pla de l'Estany	6'76
Porqueres	Santa Maria	espadanya, un ull	el Pla de l'Estany	20'72
Puigpalter	Sant Jaume, ermita	espadanya, un ull	el Pla de l'Estany	9'90
Pujals dels Cavallers	Santa Maria	espadanya, dos ulls	el Pla de l'Estany	11'30
Pujarnol	Sant Nicolau, ermita	espadanya, un ull	el Pla de l'Estany	5'90
Riudellots de la Creu	Sant Martí	espadanya, tres ulls	el Pla de l'Estany	11'50
Sant Miquel de Campmajor	Sant Nazari, ermita	espadanya, un ull	el Pla de l'Estany	7'00
Serinyà	Sant Miquel Sesvinyes	espadanya, un ull	el Pla de l'Estany	9'00
Fondarella	L'Assumpció	espadanya, tres ulls	el Pla d'Urgell	13'18
Mare de Déu de l'Horta	Santa Maria, santuari	torre	el Pla d'Urgell	13'50
Margalef	Sant Bartomeu, capella	espadanya, un ull	el Pla d'Urgell	15'55
Margalef	Vella parròquia	espadanya, dos ulls	el Pla d'Urgell	13'30
Capçanes	La Nativitat de Maria	espadanya lateral, dos ulls	el Priorat	19'10
Fraguerau	Sant Bartomeu	espadanya, un ull	el Priorat	6'65
Mare de Déu de la Foia	Mare de Déu de les Neus, ermita	espadanya, un ull	el Priorat	9'94
Mare de Déu de Montsant	Santa Maria, ermita	espadanya, un ull	el Priorat	8'50
El Masroig	Sant Bartomeu	espadanya, dos ulls	el Priorat	25'35
Sant Antoni	Sant Antoni de Pàdua, ermita	espadanya, un ull	el Priorat	6'29
Sant Joan del Codolar	Sant Joan, ermita	espadanya metàl·lica, un ull	el Priorat	13S
Santa Magdalena	Santa Magdalena, ermita	espadanya, un ull	el Priorat	9'00
Ascó	Sant Joan	espadanya, tres ulls	la Ribera d'Ebre	23'14
Lleberia	Sant Joan Degollat	espadanya, dos ulls	la Ribera d'Ebre	7'50
Mare de Déu del Remei	Santa Maria, santuari	espadanya, un ull	la Ribera d'Ebre	20'00
Sant Domingo	Sant Domènec	espadanya, un ull	la Ribera d'Ebre	11'00
Abella	Santa Llúcia	espadanya, dos ulls	el Ripollès	6'30
Aranyonet	Sant Romà	espadanya, dos ulls	el Ripollès	15'00
Aüira	Sant Pere	espadanya, dos ulls	el Ripollès	8'01
El Barretó	Sant Jaume, capella	espadanya, dos ulls	el Ripollès	12'30
Bolós	Santa Maria	torre	el Ripollès	9'50
Cabagés	Santa Margarida	espadanya, un ull	el Ripollès	9'00
El Catllar	Santa Maria, santuari	espadanya, dos ulls	el Ripollès	13'30
Cavallera	Sant Miquel	espadanya, un ull	el Ripollès	6'40
Covildases	Sant Bartomeu	espadanya, dos ulls	el Ripollès	10'20
Dòrria	Sant Víctor, sufragània	torre	el Ripollès	10'80
Gombrèn	Mare de Déu de Montgrony	espadanya, dos ulls	el Ripollès	11'95
Gombrèn	Sant Pere de Montgrony	espadanya, dos ulls	el Ripollès	14'24
Llaés	Sant Bartomeu	torre	el Ripollès	12'00
Mataplana	Sant Joan	espadanya, dos ulls	el Ripollès	8'00
Ogassa	Sant Martí	espadanya closa, dos ulls	el Ripollès	14'13
Ogassa	Santa Bàrbara	espadanya, un ull	el Ripollès	13'68
Parelles	Santa Magdalena	torre	el Ripollès	9'55
Planés	Sant Marcel	espadanya, dos ulls	el Ripollès	9'15

El Prat	Sant Salvador	espadanya, un ull	el Ripollès	7'50
Puigmal	Santa Llúcia	espadanya, tres ulls	el Ripollès	8'90
Puigsac	Santa Magdalena, ermita	espadanya, dos ulls	el Ripollès	13'00
Queralbs	Mare de Déu de Núria, santuari	torre	el Ripollès	22'20
Rocabruna	Sant Fèlix	torre	el Ripollès	14'08
La Roca de Palencà	Santa Maria, ermita	espadanya, un ull	el Ripollès	12'65
La Roca de Palencà	Maria Assumpta, ermita	espadanya, un ull	el Ripollès	6'80
Salarça	Sant Valentí	espadanya, dos ulls	el Ripollès	13'00
Sant Andreu de Bestracà	Sant Andreu, ermita	espadanya oberta, tres ulls	el Ripollès	9'75
Sant Antoni de Ribes	Sant Antoni, ermita	torre	el Ripollès	22'50
Sant Julià de Cosp	Sant Julià, ermita	espadanya, dos ulls	el Ripollès	12'00
Sant Pau de Segúries	Sant Pau	bigues exemptes	el Ripollès	17'00
Santa Llúcia de Puigmal	Santa Llúcia	espadanya, tres ull	el Ripollès	7'85
El Serrat	Mare de Déu del Remei	espadanya, dos ulls	el Ripollès	11'40
Sitjar	Sant Bartomeu	espadanya, un ull	el Ripollès	6'65
Surroca de Dalt	Sant Martí	espadanya, golfes	el Ripollès	11'53
Castellmeià	Santa Maria	espadanya, un ull	la Segarra	8'10
Cellers	Sants Celdoni i Ermenter	espadanya, dos ulls	la Segarra	14'55
Concabella	Sant Salvador	espadanya, dos ulls	la Segarra	12'25
Fontanet	Sant Miquel	espadanya, dos ulls	la Segarra	10'15
Granyanella	Sant Salvador	espadanya, un ull	la Segarra	8'50
Llindars	Sant Roc	espadanya, dos ulls	la Segarra	12'22
La Móra	Sant Jaume	espadanya, tres ulls	la Segarra	12'70
Palouet	Sant Jaume	espadanya, 3 ulls	la Segarra	9'56
Prenyanosa	Sant Miquel	espadanya, dos ulls	la Segarra	10'24
Sanaüja	Santa Maria	espadanya, dos ulls	la Segarra	17'70
Sant Pere Gros	Sant Pere	espadanya, un ull	la Segarra	11'78
Sant Ramon	Sant Ramon Nonat	espadanya, dos ulls	la Segarra	28'00
Santa Maria de l'Aguda	Santa Maria, santuari	torre	la Segarra	14'79
Vallferosa	Sant Pere	torre	la Segarra	16'75
Els Alamús	Santa Maria	espadanya, tres ulls	el Segrià	19'80
Alcarràs	Santa Maria	espadanya, dos ulls	el Segrià	18'75
Avinganya	Mare de Déu dels Àngels	torre	el Segrià	19'80
Lleida	Sant Josep Obrer	pilar	el Segrià	10'50
Lleida	Sant Martí, sense culte	espadanya, 3 ulls	el Segrià	28'50
Sunyer	La Nativitat	espadanya, 4 ulls	el Segrià	8'00
Vilanova de Segrià	Sant Sebastià	espadanya, tres ulls	el Segrià	11'55
Anglès	Sant Pere Sestronques	espadanya, un ull	la Selva	8'92
Arbúcies	Sant Pere Desplà	espadanya, dos ulls	la Selva	7'63
Bonmatí	Sant Julià del Llor	espadanya, dos ulls	la Selva	8'56
Bonmatí	Santa Maria	pilar	la Selva	8'70
Breda	Santa Anna, ermita	espadanya, un ull	la Selva	9'77
Brunyola	Sant Romà	espadanya, dos ulls	la Selva	8'74
Caulés	Santa Susanna	espadanya, dos ulls	la Selva	7'54
Lloret Salvatge	Sant Agustí	espadanya, dos ull	la Selva	8'80
Mare de Déu d'Argimon	Santa Maria, santuari	torre	la Selva	18'00
Mare de Déu del Coll	Santa Maria, santuari	espadanya, tres ulls	la Selva	18'33
Mare de Déu dels Dolors	Santa Maria, ermita	espadanya, un ull	la Selva	7'00
Mare de Déu del Far	Santa Maria, santuari	torre	la Selva	14'21
Mare de Déu de les Fonts	Santa Maria, ermita	espadanya, un ull	la Selva	13'67
El Pasteral	Sants Just i Pastor, ermita	espadanya, dos ulls	la Selva	6'63
Ramió	Sant Andreu, sense culte	torre	la Selva	18'54
Riells	Sant Martí	espadanya, dos ulls	la Selva	9'67
Sant Martí de Querós	Sant Martí	torre	la Selva	14'20
Sant Pere Cercada	Sant Pere	espadanya, dos ulls	la Selva	14'20
Sauleda	Santa Victòria, ermita	espadanya, dos ulls	la Selva	7'92
Tossa de Mar	Mare de Déu del Socors, capella	espadanya, un ull	la Selva	9'00
Vidreres	Santa Susanna	espadanya, dos ulls	la Selva	7'54
Busa	Sant Cristòfol	espadanya, dos ulls	el Solsonès	10'25
Canalda	Sant Julià	espadanya, dos ulls	el Solsonès	6'55
Casavella	Sant Lleïr	espadanya, dos ulls	el Solsonès	7'45
Ceuró	Sant Julià	espadanya, dos ulls	el Solsonès	9'20
Clariana de Cardener	Santa Àgata	espadanya, un ull	el Solsonès	6'00
La Coma	Sant Quirze	espadanya, un ull	el Solsonès	10'35
Guixers	Sant Martí	espadanya, dos ulls	el Solsonès	9'00
La Llena	Sant Sadurní	espadanya, dos ulls	el Solsonès	9'60

Miravé	Sant Pere	espadanya, dos ulls	el Solsonès	12'11
La Molsosa	Santa Maria, ermita	torre	el Solsonès	9'75
Montraveta	Santa Maria	espadanya, dos ulls	el Solsonès	8'30
Navès	Santa Eulàlia de la Vall d'Ora	torre	el Solsonès	15'29
Odèn	Santa Cecília	espadanya, dos ulls	el Solsonès	12'25
Ollers	Santa Creu	espadanya, dos ulls	el Solsonès	12'50
Pegueroles	Sant Julià	espadanya, un ull	el Solsonès	7'10
Pinós	Santa Maria, santuari	torre	el Solsonès	22'08
Les Planes	Santa Magdalena	espadanya, un ull	el Solsonès	5'45
Pegueroles	Sant Julià	espadanya, un ull	el Solsonès	7'10
Prades	Sant Ponç	torre	el Solsonès	10'48
Puig-aguilar	Mare de Déu	torre	el Solsonès	12'00
Riner	El Miracle, santuari	espadanya, ...	el Solsonès	15'35
Riner	Sant Martí	torre	el Solsonès	15'14
Sant Climenç	Sant Climent	espadanya, dos ulls	el Solsonès	10'70
Sant Just i Joval (església vella)	Sant Salvador	espadanya, dos ulla	el Solsonès	14'40
Sant Pere de Graudescales	Sant Pere, monestir	espadanya, un ull	el Solsonès	11'20
El Soler	Santa Margarida	espadanya, un ull	el Solsonès	5'37
Solsona	Sant Honorat, capella	espadanya, un ull	el Solsonès	6'25
Tentellatge	Sant Martí	torre	el Solsonès	20'80
Torredenegó	Santa Maria	espadanya, dos ulls	el Solsonès	9'00
Tragines	Santa Magdalena	espadanya, dos ulls	el Solsonès	6'95
Els Tracs	Sant Jaume	torre	el Solsonès	14'00
La Vall d'Ora	Sant Lleïr	espadanya, un ull	el Solsonès	9'00
Vilamantells	Sant Serni, ermita	espadanya, dos ulls	el Solsonès	8'15
Vilandeny	Sant Miquel	espadanya, dos ulls	el Solsonès	13'30
El Vilaró	Santa Maria	espadanya, un ull	el Solsonès	9'92
Clarà	Sant Joan	espadanya, dos ulls	el Tarragonès	7'35
Mare de Déu de Berà	Santa Maria	espadanya, un ull	el Tarragonès	9'95
Mare de Déu de Montornès	Santa Maria	espadanya, un ull	el Tarragonès	14'35
Bot	Sant Josep, ermita	espadanya, un ull	la Terra Alta	10'00
Horta de Sant Joan	Sant Joan	espadanya, sis ulls	la Terra Alta	24'70
Mare de Déu de la Fontcalda	Santa Maria, santuari	espadanya, un ull	la Terra Alta	14'40
Castellnou de Montfalcó	Sant Pere	espadanya, dos ulls	l'Urgell	7'45
Castellserà	Sant Sebastià	espadanya, un ull	l'Urgell	11'85
Llorenç de Rocafort	Sants Abdó i Senén	espadanya, tres ulls	l'Urgell	15'30
Mare de Déu de Montalbà	Santa Maria, ermita	torre	l'Urgell	8'50
Les Puelles	Sant Domènec, sufragània	torre	l'Urgell	15'73
Tàrrega	Sant Antoni	espadanya, tres ulls	l'Urgell	12'96
Tàrrega	Sant Eloi, santuari	torre	l'Urgell	11'20
Vallbona de les Monges	Santa Maria, monestir	espadanya, un ull	l'Urgell	29'20
El Vilet	Santa Maria, capella	espadanya, dos ulls	l'Urgell	8'50
Arres de Jos	Sant Fabian, capella	espadanya, un ull	era Val d'Aran	9'68
Aubèrt	Sant Martin	espadanya, un ull	era Val d'Aran	10'00
Lés	Sant Blai, capella	espadanya, un ull	era Val d'Aran	8'65
Montgarri	Mare de Déu, santuari	torre	era Val d'Aran	37'50
Tredòs	Sant Estève, ermita	espadanya	era Val d'Aran	8'50
Les Arenes	Santa Maria	espadanya, un ull	el Vallès Occidental	17'00
Campanyà	Santa Maria	torre	el Vallès Occidental	8'50
Castellar Vell	Sant Esteve	torre	el Vallès Occidental	26'12
Castellbisbal	Sant Vicenç, ermita	espadanya, un ull	el Vallès Occidental	13'65
Cerdanyola del Vallès	Mare de Déu del Roser	mur	el Vallès Occidental	16'25
El Dalmau	Sant Pere	espadanya, un ull	el Vallès Occidental	8'00
Les Feixes	Sant Iscle	espadanya, dos ulls	el Vallès Occidental	6'87
Fontcalçada	Sant Llorenç	espadanya, un ull	el Vallès Occidental	12'68
Mare de Déu de la Salut	Santa Maria, santuari	torre	el Vallès Occidental	24'50
Matadepera	Sant Llorenç del Munt, monestir	espadanya, un ull	el Vallès Occidental	12'65
Mur	Sant Pere, ermita	espadanya, un ull	el Vallès Occidental	8'00
Can Pedrerol de Baix	Sant Quintí, capella	espadanya, dos ulls	el Vallès Occidental	10'45
Puig de la Creu	Santa Maria, ermita	espadanya, un ull	el Vallès Occidental	9'65
Rubí	Sant Pau	pilar	el Vallès Occidental	7'00
Sabadell	Mare de Déu de Togores, capella	espadanya, dos ulls	el Vallès Occidental	9'18
Sabadell	Sant Pau de Riu-sec, ermita	torre	el Vallès Occidental	13'00
Santiga	Santa Maria l'Antiga	torre	el Vallès Occidental	16'58
Sant Medir	Sant Medir, ermita	espadanya, dos ulls	el Vallès Occidental	6'15
Sant Pere d'Ullastre	Sant Pere	espadanya, un ull	el Vallès Occidental	6'96

Sentmenat	Sant Fruitós, ermita	espadanya, un ull	el Vallès Occidental	5'85
Terrassa	Sant Cristòfol, capella	espadanya, un ull	el Vallès Occidental	6'60
Terrassa	Sant Pere, esglésies d'Ègara	espadanya, dos ulls	el Vallès Occidental	16'80
Terrassa	Sant Valentí	pilar	el Vallès Occidental	10'00
Terrassa	Santa Maria, esglésies d'Egara, sense culte	cloquer romànic	el Vallès Occidental	20'20
Vallcàrquera	Sant Feliu	espadanya closa, 2 ulls	el Vallès Occidental	9'00
Vallverd	Sant Jaume	espadanya, un ull	el Vallès Occidental	6'00
Viladecavalls	Sant Miquel de Toudell	espadanya, dos ulls	el Vallès Occidental	11'10
Viladecavalls	Santa Maria de Toudell, capella	torre, propietat privada	el Vallès Occidental	15'48
Vilamilans	Sant Feliuet, ermita	espadanya oberta, dos ulls	el Vallès Occidental	9'00
Aiguafreda de Dalt	Sant Martí del Congost	torre	el Vallès Oriental	7'42
L'Avencó	Sant Salvador	espadanya, un ull	el Vallès Oriental	7'87
Can Biure	Mare de Déu del Pla	espadanya, un ull	el Vallès Oriental	6'85
Caldes de Montbui	El Remei, santuari	torre	el Vallès Oriental	14'17
Canovelles	Sant Fèlix	espadanya, dos ulls	el Vallès Oriental	14'36
Cardedeu	Sants Corneli i Cebrià	espadanya, un ull	el Vallès Oriental	6'45
Castellcir	Sant Andreu, església vella	torre	el Vallès Oriental	12'20
Gallecs	Santa Maria	espadanya, dos ulls	el Vallès Oriental	10'40
La Garriga	Sant Esteve de la Doma	torre	el Vallès Oriental	13'00
La Garriga	Santa Maria del Camí, capella	espadanya oberta, un ull	el Vallès Oriental	7'40
Granollers	Mare de Déu del Carme, capella	torres bessones	el Vallès Oriental	19'40
L'Illa	Santa Maria de l'Illa, capella	espadanya, un ull	el Vallès Oriental	7'50
Llerona	Sants Iscle i Victòria, capella	espadanya, un ull	el Vallès Oriental	6'00
Llerona	Santa Maria	espadanya, golfes, 4 ulls	el Vallès Oriental	14'22
Lliçà d'Amunt	Santes Justa i Rufina, ermita	espadanya, sis ulls	el Vallès Oriental	12'50
Lliçà de Vall, Can Coll	Sant Joan	torre de propietat privada	el Vallès Oriental	23'83
Lliçà de Vall	Santa Maria del Vallès	capella de propietat privada	el Vallès Oriental	11'18
Malanyanes	Santa Maria, ermita	espadanya, un ull	el Vallès Oriental	5'00
Mollet del Vallès	Santa Rosa	mur	el Vallès Oriental	23'94
Monteugues	Sant Cristòfol, ermita	espadanya closa, dos ulls	el Vallès Oriental	10'12
Mont-ras	Sant Bartomeu	espadanya, dos ulls	el Vallès Oriental	7'46
Montseny	Sant Marçal, ermita	espadanya, dos ulls	el Vallès Oriental	8'80
Montseny	Sant Martí, ermita	espadanya, un ull	el Vallès Oriental	5'85
La Móra	Sant Cebrià	torre	el Vallès Oriental	11'18
Mosqueroles	Santa Magdalena, monestir	espadanya, dos ulls	el Vallès Oriental	11'65
Can Nadal	Sant Joan, capella	espadanya, un ull	el Vallès Oriental	4'35
Olzinelles	Sant Esteve	espadanya, dos ulls	el Vallès Oriental	13'75
Puiggraciós	Nostra Senyora, santuari	espadanya, un ull	el Vallès Oriental	12'95
Rifà	Sant Jaume, capella	espadanya, un ull	el Vallès Oriental	7'15
Rovinyó	Sant Martí, capella	espadanya, un ull	el Vallès Oriental	4'65
Sant Celoni	Sant Ponç, capella	espadanya, un ull	el Vallès Oriental	9'35
Sant Fost de Campsentelles	Sant Cebrià de Cabanyes, ermita	espadanya, 2 ulls	el Vallès Oriental	9'40
Sant Julià d'Úixols	Sant Julià, sufragània	torre	el Vallès Oriental	15'98
Sant Nicolau	Sant Nicolau de Puig Castellar	espadanya, un ull	el Vallès Oriental	8'10
Sant Valerià de Robers	Sant Valerià, ermita	espadanya, dos ulls	el Vallès Oriental	14'80
Santa Maria de Palautordera	Mare de Déu del Remei, capella	espadanya, tres ulls	el Vallès Oriental	14'00
Tagamanent	Santa Maria	espadanya closa, dos ulls	el Vallès Oriental	10'50
Vallcàrquera	Sant Pere, ermita	espadanya, dos ulls	el Vallès Oriental	9'80
El Villar	Santa Maria	espadanya, un ull	el Vallès Oriental	9'05

DIMENSIONS INTERIORS D'ESGLÉSIES CATALANES

Aquesta relació no inclou totes les esglésies estudiades en aquest treball; només hi trobareu aquelles que m'ha estat possible de visitar, especialment les que per les seves dimensions o qualitats estètiques m'han interessat més de conèixer.

L'**ordre** amb què estan indicades les dimensions és el següent:

llargada, amplada i alçada.

Les mesures preses van de paret a paret, per tant no inclouen el gruix dels murs; són les dimensions interiors de la nau o naus, i de la cúpula quan n'hi ha. Les dades que figuren entre parèntesis indiquen: la primera, l'amplada total amb les naus o passadissos laterals en el cas que el temple tingui més d'una nau i, la segona, l'alçada corresponent a la

cúpula o cupulí, quan n'hi ha alguna d'aixecada, gairebé sempre en el creuer. L'amplada total, quan es calcula des del fons de les capelles laterals, ve senyalada amb l'abreujament “fd” per expressar la fondària, o sigui l'amplada total més la suma de la fondària de les capelles laterals.

Pel que fa a la **llargada** de la nau, dono la que arriba fins al fons de l'absis o absidiola de la capçalera (és el cas de la catedral de la Seu d'Urgell i de Sant Joan de Valls), o fins al fons de la girola o deambulatori darrera l'altar major (és el cas de la catedral de Vic o del monestir de Sant Pere de Besalú), i no quan darrera l'altar major hi ha un mur que el separa de dependències com sagristies o altres que fan funcions diverses no litúrgiques. Aquest cas seria, per exemple, el de les esglésies barcelonines de Sant Pere Nolasc (plaça de Castilla) o del Sant Àngel Custodi (Hostafrancs) o del temple de La Masó (l'Alt Camp). Faig aquesta observació perquè veig que en alguns escrits la nau principal la consideren només fins al llindar del presbiteri. En algun temple que té retaule, gairebé sempre del barroc, que tanca la nau pel davant del mur de la capçalera, no m'ha estat possible de fer la mesura completa i la llargada queda limitada a aquest punt, com em va passar en el santuari de la Gleva (Osona).

En data d'avui (31.12.2017) he anotades les dimensions de 1087 esglésies.

La llargada sempre és la que correspon a la nau central o major.

Comarques i poblacions	Parròquies	Llargada, amplada i alçada (cúpula, cupulí)
L'Alta Ribagorça		
Boí	Sant Joan	18'74 x 5'16 (fd 13'10) x 8'95
Durro	La Nativitat de Maria	23'50 x 4'92 (fd 9'36) x 8'15
Erill la Vall	Santa Eulàlia	22'55 x 4'70 (fd 8'75) x 7'55
El Pont de Suert	L'Assumpció	28'25 x 10'21 x 10'83
Taüll	Sant Climent	21'00 x 4'60 (13'20) x 9'00
Vilaller	Sant Climent	22'60 x 7'44 (14'40) x 10'86
Viu de Llevata	Mare de Déu dels Àngels	20'10 x 4'30 x 6'60
L'Alt Camp		
Alcover	L'Assumpció	52'40 x 15'62 (fd 25'76) x 23
Alió	Sant Bartomeu	31'66 x 7'84 (17'15) x 14'20
Bràfim	Sant Jaume	26'26 x 9'34 x 14'25
Cabra del Camp	Santa Maria	32'95 x 9'86 x 13'56 (15'64)
Farena	Sant Andreu	12'82 x 4'65-3'60 (fd 11) x 3'96
Figuerola del Camp	Sant Jaume	22'66 x 9'07 x 13'50 (19'46)
Els Garidells	Sant Jaume	22'20 x 5'99 (fd 9'65) x 7'09
La Masó	Santa Magdalena	18'00 x 4'90 (11'20) x 8'60 (13'00)
Miramar	Sant Mateu	13'20 x 3'70 x 5'97
Montferri	Sant Bartomeu	17'46 x 6'60 (fd 16'00) x 8'17
Mont-ral	Sant Pere *ad Vincula*	24'00 x 6'70 x 6'64
Nulles	Sant Joan Baptista	18'66 x 6'48 (fd 13'88) x 10'70
El Pla de Manlleu	Sant Miquel	10'90 x 3'85 x 4'30
El Pla de Santa Maria	L'Assumpció	42'54 x 8'63 (20'00) (fd 23'83) x 16'20 (25'95)
El Pla de Santa Maria	Sant Ramon	25'00 x 7'50 (18'00) x 10'60 (21'40)
Les Pobles	Santa Maria	28'88 x 8'24 (fd 16'70) x 9'60
El Pont d'Armentera	Santa Magdalena	21'06 x 5'84 (15'02) x 7'45

Querol	Santa Maria	21'26 x 4'98 (fd 10'12) x 6'50
Rodonyà	Sant Joan Baptista	24'64 x 7'47 (15'66) x 11'95 (12'85)
El Rourell	Sant Pere	22'58 x 7'57 (fd 17'25) x 12'47
Santes Creus	Monestir	60'00 x 9'00 (22'00) x 21'00
Vallmoll	Santa Maria	31'22 x 8'92 (fd 18'12) x 14'36
Valls	Sant Joan	65'03 x 15'81 (fd 23'73) x 24'93
Vila-rodona	Santa Maria	34'20 x 8'55 (19'18) x 15'48

L'Alt Empordà

Agullana	Santa Maria	28'90 x 7'50 (12'50) x 11'80
Albanyà	Sant Bartomeu de Pincaró	14'60 x 5'00 x 6'00
Albanyà	Sant Julià de Ribelles	22'50 x 3'90 (fd 9'00) x 6'00
Albanyà	Sant Pere	21'30 x 4'60 (fd 11'80) x 12'00
Arenys d'Empordà	Sant Sadurní	16'22 x 8'00 x 9'27
Bassegoda	Sant Miquel, ermita	12'70 x 3'50 x 5'50
Borrassà	Sant Andreu	29'85 x 9'25 x 14'62
Cabanelles	Santa Coloma	20'00 x 5'00 (10'50) x 8'00
Camallera	Sant Bartomeu	22'69 x 6'15 (fd 9'10) x 7'79
Campmany	Santa Àgata	20'00 x 5'60 (fd 6'90) x 6'70
Canadal	Sant Jaume	13'60 x 3'80-2'70 x 3'76
Castelló d'Empúries	Purificació de Maria	61'00 (fd 67) x 13'78 (25'19) (fd 31'08) x 20'70
Cinclaus	Santa Reparada	9'40 x 3'80 x 4'30
Darnius	Santa Maria	27'40 x 6'80 (7'50) x 12'00
L'Escala	Sant Pere	40'16 x 12'48 x 19'72
Esprac	Sant Genís	12'90 x 4'60 x 4'40
L'Estela	Santa Maria	17'00 x 5'80 x 7'30
El Far d'Empordà	Sant Martí	20'20 x 7'50 x 10'50
Figueres	Sant Pere	47'07 (fd 51'03) x 12'81 (fd 21'94) x 17'10 (27'38)
La Jonquera	Santa Llúcia	18'20 x 6'65 x 9'30
Lladó d'Empordà	Santa Maria, monestir	20'39 x 5'83 x 14'84
Llampaies	Sant Martí	14'50 x 4'80 (10'90) x 9'00
Llançà	Sant Silvestre de la Velleta	14'00 x 3'80 x 6'20
Llançà	Sant Vicenç	38'17 x 10'21 (fd 19'25) x 19'35
Llers	Sant Julià	26'30 x 7'00 (14'00) x 10'35
Llers	Sant Quirze d'Olmells	10'20 x 3'60-3'50 x 5'00
Maçanet de Cabrenys	Sant Martí	25'00 x6'90 x 12'00
Masarac	Santa Maria de l'Om	21'70 x 5'70-5'40 x 9'50
Navata	Sant Pere, església vella	23'00 x 5'20-5'00 (fd 5'75) x 7'85
Palauborrell	Santa Eulàlia	11'85 x 3'90 x 4'35
Palau-saverdera	Sant Joan	18'00 x 3'60 (9'40) x 6'30

Pau	Sant Martí	21'40 x 6'40 (13'00) x 6'11
Pedret	Sant Martí	18'70 x 7'00 x 9'90
Peralada	Sant Martí	38'50 x 12'54 x 19'70
Portbou	Santa Maria	24'00 x 8'52 x 17'98
Sant Julià dels Torts	Sant Julià	17'20 x 4'70 x 4'97
Sant Miquel de Fluvià	Sant Miquel	27'30 x 6'05 (13'06) x 11'83
Sant Mori	Sant Maurici	19'74 x 6'06 x 8'43
Sant Pere Pescador	Sant Pere	36'12 x 10'58 (fd 17'11) x 15'19
Sant Pere de Rodes	Sant Pere, antic monestir	34'00 x 6'80 (10'80) (tr. 24'80) x 15'60
Santa Helena de Rodes	Santa Helena	15'50 x 4'00 (12'50) x 5'40
Terrades	Santa Cecília	18'27 x 9'00 x 7'65
Vilabertran	Santa Maria	33'00 x 6'50 (13'00) x 11'50
Vilademires	Sant Mateu	17'80 x 5'50 (fd 7'70) x 8'25
Vilafant	Sant Cebrià	13'71 x 7'16 x 6'95
Vilajoan	Santa Maria	13'40 x 3'90 (6'70) x 4'50
Viladamat	Sant Feliu de la Garriga	18'20 x 7'70-7'40 x 9'00
Vilanant	Santa Maria	21'60 x 4'46 (13) x 10'32
Vilanova de la Muga	Santa Eulàlia	21'00 x 4'40 (11'88) x 8'00
Vila-robau	Sant Andreu	17'00 x 6'00 x 10'30
Vila-robau	Sant Andreu, església vella	10'00 x 3'60-3'50 (fd 7'65) x 4'65
Vilatenim	Sant Joan	15'40 x 4'40 (11'709) x 7'60
Vilaür	Sant Esteve	19'67 x 6'41 x 7'75

L'Alt Penedès

Agulladolç	Santa Margarida	11'20 x 3'90-3'70 x 5'40
Les Cabanyes	Sant Valentí, església vella	12'50 x 3'60 (fd 10'30) x 4'65
Castellet	Sant Pere	17'91 x 5'00 (14) x 8'16
Espiells	Sant Benet, capella	10'30 x 3'00-2'80 (fd 6'70) x 5'17
Gelida	Sant Pere	26'65 x 9'65 (18'73) x 14'75
Gelida	Sant Pere del Castell	22'80 x 5'80 (fd 9'10) 9'90
La Granada	Sant Cristòfol	21'10 x 6'07 (15'40) x 9'15
Guialmons	Santa Maria	12'10 x 3'50 x 8'85
Lavern	Sant Pere	21'82 x 9'28 x 11'57
Les Masuques	Sant Esteve	15'08 x 4'45 x 6'25 (9'16)
Moja	Sant Jaume	21'00 x 7'8 (13'29) x 13'39
Els Monjos	Santa Margarida	29'36 x 8'83 (18'35) x 13'46
La Múnia	Santa Maria	24'70 x 6'73 x 9'50
Olèrdola	El Sant Sepulcre	9'30 x 6'00 (fd 9) x 7'80
El Pla del Penedès	Santa Magdalena	24'80 x 6'00 (14'00) x 14'20
La Ràpita	Sant Domènec	20'96 x 5'98 x 9'55

Sant Joan Samora	Sant Joan Baptista	11'55 x 5'00 (fd 8'90) x 4'95
Sant Martí Sarroca	Sant Martí	32'40 x 6'64 (fd 7'06) x8'50
Sant Pere Molanta	Sant Pere	18'37 x 5'62 (14'94) x 8'27
Sant Pere Sacarrera	Sant Pere	10'40 x 3'90 (fd 8) x 7'25
Sant Sebastià dels Gorgs	Sant Sebastià	17'96 x 6'69 (fd 10) x 8'80
Santa Maria dels Horts	Santa Maria	9'00 x 3'00 (fd 5'70) x 4'95
Segur de Calafell	Sant Miquel	11'20 x 3'80 (fd 5'50) x 6'30
Torrelles de Foix	Sant Genís	30'00 x 9'93 (fd 16'62) x 14'22
Vilafranca del Penedès	Santa Maria	63'15 x 15'00 (fd 21) x 20'27

L'Alt Urgell

Alinyà	Sant Esteve	13'50 x 5'70 (fd 8'20) x 6'42
Les Anoves	Santa Eulàlia	11'00 x 3'60 x 4'40
Argolell	Santa Eugènia	14'10 x 4'30-3'80 x 4'27
Bellestar	Sant Pere	14'72 x 4'88 x 6'75
Cabó	Sant Serni, església vella	14'00 x 4'20-4'00 x 5'47
Castellnou de Carcolze	Sant Gervasi	16'87 x 6'00 x 6'40
Coll de Nargó	Sant Climent	22'00 x 7'92 (15'97) x 11'47
Biscarbó	Sant Martí	7'00 x 4'40 x 4'40
Castellbò	Sant Andreu	12'70 x 4'20-3'00 x 5'15
Cerc	Sants Just i Pastor	10'55 x 4'60 (fd 9'65) x 7'30
La Clua d'Aguilar	Sant Sebastià	9'65 x 4'10 x 6'50
Fígols d'Organyà	Sant Víctor	12'60 x 4'20-3'50 x 6'20
La Guàrdia d'Ares	Sant Esteve	15'80 x 4'20-3'80 x 8'25
Josa	Santa Maria, església vella	12'60 x 4'30 x 6'20
Miravall	Santa Maria	10'35 x 3'60 (fd 7'80) x 4'60
Montanisell	Sant Joan	12'90 x 5'00-4'50 x 5'90
Oliana	Sant Andreu	30'00 x 8'35 (15'96) x 12'22
Oliana	Sant Andreu del Castell	14'70 x 4'00-3'20 x 8'28
Ortedó	Sant Vicenç	11'68 x 4'55 (8'58) x 6'11
Sallent d'Organyà	Sant Salvador	10'18 x 3'58 x 4'73
Sallent d'Organyà	Sant Maximí, ermita	12'50 x 4'67 (fd 7'00) x 6'50
La Seu d'Urgell	Catedral de Santa Maria	52'82 x 9'00 (23'42) x 19'85
Seix	Sant Sadurní	10'00 x 3'70 x 5'90
Sorribes	Sant Martí	14'73 x 5'17 (17'50) x 7'52
Tàpies	Sant Briç	13'70 x 3'50-3'35 x 3'80
Taús	Sant Martí	13'30 x 4'20 (fd 5'50) x 4'25
Tragó	Santa Llúcia	14'00 x 4'10-3'70 (fd 6'10) x 5'80
La Vansa	Sant Julià dels Garrics	16'00 x 4'90 x 8'30
Vilanova de Banat	Santa Cecília	14'58 x 4'86 (fd 6'93) x 5'94

L'Anoia

Argençola	Sant Llorenç	19'25 x 6'57 (13'11) x 9'65
Boixadors	Sant Pere del Castell	17'60 x 4'70-4'40 (fd 7'80) x 8'68
El Bruc	Santa Maria	24'66 x 4'95 (fd 13'00) x 7'49 (12'68)
Calaf	Sant Jaume	38'81 x 12'24 (fd 18'75) x 20'72
Calonge de Segarra	Santa Fe	23'50 4'75 (13'00) x 7'25
Capellades	Santa Maria	45'40 x 9'81 (fd 27'10) x 15'63 (30'58)
Carme	Sant Martí	28'10 x 6'66 (12'55) x 12'44 (12'28)
Castellfollit	Santa Maria del Priorat	21'70 x 4'50 (fd 17'20) x 9'20
Copons	Santa Maria	26'50 x 8'16 (fd 14'39) x 13'50
Igualada	Santa Maria	44'33 x 14'37 (fd 21'35) x 23'53
Jorba	Sant Pere	18'00 x 6'45 (10'42) x 8'80
Jorba	Santa Maria de La Sala	11'50 x 4'40 x 5'55
La Llacuna	Santa Maria	24'73 x 8'73 (fd 12'97) x 13'70
Masquefa	Sant Pere, església vella	16'00 x 5'00 x 13'00
Montmaneu	Santa Maria	20'50 x 5'88 (fd 10'78) x 10'21
Òdena	Sant Pere	26'64 x 7'84 (13'59) x 11'00 (16'44)
Piera	Santa Maria	30'67 x 8'93 (fd 13'27) x 10'19 (16'56)
La Pobla de Claramunt	Santa Maria	32'03 x 9'71 (17'42) 15'86 (16'56)
Els Prats de Rei	Santa Maria	35'55 x 10'40 (fd 17'40) x 15'72
Pujalt	Sant Andreu	17'75 (21'14) x 4'85 (fd 10'10) x 8'53
Rubió	Santa Maria	17'82 x 8'82 (fd 13'44) x 12'40
Sant Martí Sesgueioles	Sant Martí	25'40 x 8'22 (fd 15'54) x 15'68
Sant Pere Sallavinera	Sant Pere	14'93 x 8'12 (fd 9'68) x 9'81
Santa Margarida de Montbui	Santa Maria de la Tossa	17'90 x 2'75-2'10 (7'00-6'05) x 3'75
La Torre de Claramunt	Sant Joan	14'77 x 4'34 (10'53) x 6'41
Veciana	Santa Maria del Camí, capella	10'70 x 4'60-3'90 (fd 6) x 7'75
Veciana	Santa Maria del Castell, capella	17'25 x 5'00 x 7'30
Vilademàger	Sant Pere	21'40 x 7'80 (fd 12) x 9'50

El Bages

L'Abellar	Santa Susanna, ermita	14'70 x 5'00 (fd 10'50) x 5'60
Artés	Santa Maria	42'00 x 11'60 (23'60) x 22'00
Avinyó	Sant Joan	22'60 x 8'00 (18'00) (fd 23'80) x 9'00
Balsareny	Sant Ramon de Sobirana	12'60 x 4'15 (8'00) x 4'68
Balsareny	Santa Maria del Castell	14'00 x 4'40 x 7'50
Bergús	Sant Joan Baptista	15'97 x 4'03 x 8'30
Brunet	Sant Pere	10'50 x 2'70 x 5'30
Cabrianes	Sant Ramon de Penyafort	20'63 x 8'06 (fd 10'63) x 11'55
Calders	Sant Vicenç	17'91 x 6'62 (14'11) x 8'39

Camps	Santa Maria	11'50 x 5'35 (13'05) x 9'04
Cardona	Sant Miquel	26'84 x 12'30 x 18'93
Cardona	Sant Vicenç del castell	47'00 x 6'40 (15'40) x 19'00 (17'60) (22'80)
Casserres	Sant Pau	19'25 x 4'85 (fd 15'50) x 7'65
Castelladral	Sant Miquel	17'50 x 5'77 x 9'00
Castellar	Sant Miquel	16'22 x 4'60 x 7'18
Castellbell	Sant Cristòfol, capella	14'50 x 4'00 x 4'90
Castellnou de Bages	Sant Andreu	16'00 x 4'12 (12'10) x 8'05
Cererols	Santa Maria	13'90 x 3'70 x 5'40
Claret	Santa Maria	13'00 x 3'60-3'20 x 6'45
La Coromina	Sant Ramon	17'07 x 5'50 (10'15) x 7'79
Gaià	Santa Maria	15'35 x 5'70 (14'45) x 8'47
El Grau	Santa Maria, ermita	13'65 x 4'15 x 6'90
Manresa	Santa Maria de Valldaura	22'14 x 8'25 x 10'53
Manresa	La Seu de Santa Maria	50'00 x 18'15 (33'00) x 30'00
Manresa	Mare de Déu de la Salut	14'00 x 4'00 (fd 6'80) x 8'70
Moià	Santa Maria	48'00 x 11'95 (21'60) x 18'45 (24'75)
Navarcles	Sant Bartomeu, capella	15'50 x 4'80-3'70 x 4'55
Navàs	Sagrada Família	23'89 x 7'52 (fd 15'55) x 12'68 (17'13)
Olzinelles	Sant Jaume	9'80 x 3'60 x 7'20
Sallent	Santa Maria	45'17 x 12'90 (fd 15'77) x 16'85
Santa Maria d'Oló	L'Assumpció	37'12 x 10'08 x 12'78
Sant Benet de Bages	Sant Benet, monestir	30'40 x 7'50 (18'60) x 13'00
Sant Cugat del Racó	Sant Cugat	14'80 x 4'00 (10'00) x 7'00 (10'50)
Sant Feliu Sasserra	Sant Feliu	20'80 x 5'66 (13'58) x 8'70
Sant Feliuet de Terrassola	Sant Feliu	14'30 x 4'50 (8'75) x 11'50
Sant Fruitós de Bages	Sant Fructuós	20'00 x 5'53 (12'84) x 6'67
Sant Iscle de Bages	Sant Iscle	6'50 x 3'00 x 5'00
Sant Mateu de Bages	Sant Mateu	23'07 x 5'60 (fd 9'30) x 8'81 (12'45)
Santpedor	Sant Pere	28'50 x 10'90 (20'45) x 14'53
Serra-sanç	Sant Miquel	11'40 x 4'00-3'50 (fd 4'60) x 5'60
Súria	Sant Cristòfol	38'00 x 9'97 (18'50) x 13'67
Talamanca	Santa Maria	19'50 x 5'50 (fd 12'90) x 10'80
Vallhonesta	Sant Pere, capella	12'55 x 4'20-2'45 x 4'95
Viladecavalls de Calders	Sant Pere	24'17 x 9'45 x 8'70
Viladevella	Santa Maria	10'50 x 3'40 x 4'65

El Baix Camp

Alforja	Sant Miquel	36'00 x 10'96 (fd 18'15) x 15'75
Les Borges del Camp	L'Assumpció	33'59 x 7'65 (20'21) x 14'57 (21'46)

Cambrils	Santa Maria	31'83 x 9'89 (fd 13'82) x 13'25
Maspujols	Santa Maria	26'36 x 8'44 (fd 14'67) x 13'57
Montbrió del Camp	Sant Pere	33'60 x 8'67 (fd 17'44) x 14'58
Paretdelgada	Santa Maria, santuari	26'70 x 8'20 x 5'97
Pratdip	Santa Maria	17'00 x 6'50 (fd 12'00) x 9'65
Reus	Sant Pere	44'86 x 14'76 x 21'39
Riudoms	Sant Jaume	41'97 x 13'27 (fd 21'20) x 20'80
La Selva del Camp	Sant Andreu	47'41 x 13'73 (fd 21'80) x 22'62
Vinyols	Santa Caterina	29'63 x 7'95 (18'41) (fd 26'28) x 12'73 (18'50)

El Baix Ebre

Camarles	Sant Jaume	29'93 x 10'60 x 10'79
Tortosa	Catedral de Santa Maria	71'22 x 11'33 (24'47) (fd 34'10) x 23'42
Tortosa	Mare de Déu del Roser	37'37 x 9'95 (18'91) x 17'16

El Baix Empordà

Bell-lloc d'Aro	L'Assumpció	14'61 x 5'57 x 6'00
La Bisbal	Santa Maria	40'75 x 14'31 (fd 23'71) x 21'00
Boada	Sant Julià	11'60 x 4'30-3'80 x 4'20
Calonge	Sant Martí	33'93 x 10'15 (fd 21'15) x 16'56
Casavells	Sant Genís	17'72 x 4'13 (fd 9'34) x 6'60
Colomers	Santa Maria	22'20 x 5'30 (fd 15'81) x 10'67
Corçà	Sant Julià	20'41 x 9'78 (fd 16'90) x 14'30
Cruïlles	Sant Miquel	30'00 x 6'00 (15'00) x 11'00 (15'00) (19'00)
Fitor	Santa Coloma	15'56 x 4'10 x 4'98
Foixà	Sant Llorenç de les Arenes	18'30 x 6'40 (fd 11'90) x 8'00
Fontclara	Sant Pau	14'00 x 4'60 (fd 10'80) x 7'50
Jafre	Sant Martí	19'86 x 5'50 (13'54) x 9'60
Palafrugell	Sant Martí	32'70 x 9'65 x 14'91
Palamós	Santa Maria	31'19 x 8'55 x 14'85
Palau-sator	Sant Feliu de Boada	14'00 x 4'50 x 4'72
Pedrinyà	Sant Andreu	15'80 x 4'20 x 6'30
La Pera	Sant Isidor	22'74 x 8'62 (fd 17'76) x 13'74
Peralta	Santa Susanna	12'20 x 4'60 x 7'80
Romanyà de la Selva	Sant Martí	16'33 x 4'18 (fd 11'31) x 5'48 (7'05)
Sant Cebrià de Lledó	Sant Cebrià	13'39 x 4'15 x 5'96
Sant Feliu de Guíxols	Mare de Déu dels Àngels	33'38 x 9'31 (19'74) x 16'50
Sant Iscle d'Empordà	Sant Iscle	13'60 x 4'00 (8'10) x 6'90
Sant Pol de la Bisbal	Sant Pol	20'40 x 6'00 (fd 8'70) x 12'00
Santa Cristina d'Aro	Santa Cristina	22'00 x 5'50 (fd 14'50) x 7'80
Solius	Santa Agnès, monestir de Santa Maria	18'15 x 7'44 (fd 13'50) x 11'24

Tor	Sant Climent	11'50 x 3'20 (fd 12'50) x 4'46
Torroella de Montgrí	Sant Genís	38'00 x 14'30 x 20'30
Ullà	Santa Maria	30'00 x 8'65 (14'48) x 13'70
Ullastret	Sant Pere	18'10 x 4'40 (18'60) x 8'40
Ultramort	Santa Eulàlia	16'00 x 6'80 (fd 11'80) x 8'95
Verges	Sant Julià	23'95 x 7'50 x 9'28

El Baix Llobregat

Abrera	Sant Pere	21'00 x 4'40 (fd 6'70) x 7'85
Begues	Sant Cristòfol	28'34 x 8'50 (15'97) x 14'05
El Cairat	Santa Margarida Saplanca	9'25 x 2'20 (fd 3) x 4'30
Collbató	Sant Corneli	22'00 x 6'80 (fd 10'57) x 11'68 x (12'62)
Cornellà	Santa Maria	39'31 x 13'95 (19'92) x 16'67 (24'50)
Molins de Rei	Sant Miquel	45'82 x 10'91 (21'06) x 13'59 (20'84)
Esparreguera	Santa Eulàlia	56'82 x 15'27 (fd 23'89) x 23'61
Esparreguera	Santa Maria del Puig	16'85 x 4'50 (fd 13) x 7'30
Madrona	Santa Eulàlia o La Salut	20'70 x 3'70 (fd 6'50) x 6'00
Sant Pere de Romaní	Sant Pere, ermita	8'20 x 3'90 x 5'30
Sant Ponç de Corbera	Sant Ponç	25'00 x 6'30 (fd 16'90) x 14'50
Santa Maria de Cervelló	Santa Maria dels Socors	17'80 x 4'00 (fd 9'80) x 8'55
Santa Coloma de Cervelló	Santa Coloma	20'00 x 4'00 (fd 10'80) x 7'30
Sant Boi	Sant Baldiri	47'62 x 13'00 (fd 25'91) x 19'71
Sant Esteve Sesrovires	Sant Esteve	39'80 x 9'00 (17'00) x 16'50
Sant Feliu	Catedral de Sant Llorenç	44'00 x 10'30 (fd 24'54) x 14'48 (22'39)
Sant Joan Despí	Sant Joan	34'33 x 7'73 (23'25) x 11'74 (18'35)
Torrelles de Llobregat	Santa Maria	34'00 x 8'00 (14'00) (fd 17'50) x 18'00

El Baix Penedès

Albinyana	Sant Bartomeu	20'20 x 5'94 (fd 11'71) x 7'61
L'Aleixar	Sant Martí	24'90 x 9'65 (fd 15'53) x 15'55
L'Arboç	Sant Julià	40'35 x 12'30 x 20'00
Banyeres	Santa Maria del Priorat	12'00 x 3'80 (7'40) x 6'20
La Bisbal del Penedès	Santa Maria	23'94 x 7'94 (fd 13'48) x 7'88
Calafell	Santa Creu	28'85 x 7'77 x 17'00
Cunit	Sant Cristòfol	32'00 x 9'00 (16'00) x 13'00
Llorenç del Penedès	Sant Llorenç	26'90 x 11'02 x 12'37
Marmellar	Sant Miquel	18'34 x 5'85 x 7'00
Masllorenç	Sant Ramon	24'29 x 6'07 (12'73) x 10'14 (15'10)
Sant Jaume dels Domenys	Sant Jaume	26'65 x 7'99 (fd 13085) x 12'53
Santa Oliva	Mara de Déu del Remei	15'15 x 6'60-6'00 x 3'90
Vilaplana del Camp	La Nativitat de Maria	26'65 x 7'87 (fd 16'69) x 14'16

El Vendrell	Sant Salvador	41'00 x 9'81 (fd 21'83) x 17'15 (24'35)

El Barcelonès

Badalona	Mare de Déu de la Salut	40'65 x 20'00 (23'41) x 17'72 (18'90)
Badalona	Santa Maria	36'15 x 10'41 (fd 20'50) x 17'80
Badalona	Sant Jeroni de la Murtra, monestir	19'77 x 6'25 x 8'07
Badalona	Sant Josep	51'66 x 9'40 (16) x 17'70 (20'90)
Badalona	Sant Sebastià	33'11 x 18'38 x 5'63
Barcelona	Catedral de la Santa Creu	88'36 x 10'27 (26'00) (fd 38'93) x 26'46 (41'47)
Barcelona	Cor de Maria	50'60 x 12'02 (22'82) x 23'73 (35'70)
Barcelona	Crist Rei	34'77 x 9'59 (16'07) x 12'90
Barcelona	Poble Espanyol	14'50 x 5'54 x 6'12
Barcelona	Mare de Déu de Betlem	46'50 x 13'66 (19'70) x 22'45
Barcelona	Mare de Déu dels Dolors	39'70 x 15'93 x 14'62
Barcelona	Mare de Déu del Port	25'00 x 10'32 x 10'68 (20'20)
Barcelona	Mare de Déu de la Mercè	40'00 x 9'75 (18'75) x 18'18 (31'75)
Barcelona	Maria Auxiliadora	28'90 x 7'00 (15'13) x 15'87
Barcelona	Santa Maria Reina	37'34 x 12'81 x 21'34
Barcelona	Puríssima Concepció	40'93 x 11'90 x 16'61
Barcelona	Sagrada Família	90'00 x 12'00 (45'00) x 45'00
Barcelona	Sagrat Cor de Jesús	52'24 x 10'70 (fd16'57) x 16'92
Barcelona	Santa Anna	36'98 x 8'92 (25'74) x 12'57 (19'58)
Barcelona	Santa Madrona	42'80 x 11'60 (15'90) x 20'10 (30'72)
Barcelona	Santa Maria del Mar	80'00 x 12'00 (27'20) x 32'00
Barcelona	Santa Maria del Remei	24'33 x 10'00 (13'65) x 11'82
Barcelona	Santa Maria de Pedralbes	37'35 x 12'81 x 21'35
Barcelona	Santa Maria del Pi	60'00 (presb. 56) x 16'50 (fd 26) x 27'50
Barcelona	Santa Maria del Taulat	36'67 x 18'00 x 20'01
Barcelona	Sant Andreu de Palomar	62'50 x 13'33 (26'38) x 20'24 (38)
Barcelona	Sant Àngel Custodi	40'00 x 8'00 (15'85) x 20'00
Barcelona	Sant Francesc d'Assís	31'00 x 9'87 (22'70) x 12'53 (18'61)
Barcelona	Sant Francesc de Sales	46'35 x 9'06 (19'06) x 20'40 (28'00)
Barcelona	Sant Joan d'Horta	32'77 x 9'94 (21'20) x 19'70
Barcelona	Sant Joan Maria Vianney	30'83 x 14'60 (20'94) x 14'90
Barcelona	Sant Josep Oriol	61'80 x 12'32 (22'97) x 15'69 (19'95)
Barcelona	Sant Pacià	38'00 x 10'40 fd 20'46) x 21'80
Barcelona	Sant Pere Nolasc	25'65 x 7'68 (fd 14'40) x 15'67 (23'42)
Barcelona	Sant Pere de les Puelles	32'81 x 7'18 (22'93) x 12'93 (15'16)
Barcelona	Sant Pius X	45'87 x 21'71 x 11'89
Barcelona	Sant Ramon Nonat	48'30 x 11'37 (fd 20'21) x 13'71 (16'71)

Barcelona	Santíssima Trinitat	33'73 x 13'14 (20) x 16'27
Barcelona	Sants Just i Pastor	42'61 x 13'59 (20'39) x 22'00
Barcelona	Sant Vicenç de Sarrià	49'70 x 10'72 (20'76) x 17'70 (24'54)
L'Hospitalet de Llobregat	Mare de Déu dels Desemparats	31'50 x 24'61 (fd 36'60) x 13'34 (21'60)
L'Hospitalet de Llobregat	Mare de Déu de la Llum	25'93 x 11'52 x 9'65
L'Hospitalet de Llobregat	Santa Eulàlia de Mèrida	36'25 x 13'80 (25'80) (fd 29'13) x 16'30
L'Hospitalet de Llobregat	Santa Eulàlia de Provençana	37'95 x 12'97 (fd 20'55) x 12'33
Santa Coloma de Gramenet	Santa Coloma	36'15 x 10'87 (fd 18'29) x 19'63
Sant Adrià del Besòs	Sant Adrià	31'17 x 9'96 (18'54) x 11'00
Sant Adrià del Besòs	Sant Joan Baptista	33'86 x 11'00 (18'46) x 15'25

El Berguedà

Avià	Santa Maria, ermita	13'20 x 4'00 x 6'00
Bagà	Sant Esteve	25'12 x 9'34 (18'17) x 15'73 (10'10)
Els Bassacs	Sant Marc	13'70 x 5'80 x 4'90
Berga	Santa Eulàlia	36'66 x 9'79 (17'63) x 15'65 (19'15)
Biure	Sant Martí	15'00 x 4'50 (fd 10'40) x 6'45
Boatella	Sant Martí	13'65 x 4'60 (fd 9'30) x 5'45
Borredà	Santa Maria	24'58 x 5'68 (18'55) x 10'15
Brocà	Sant Martí	16'00 x 6'00 (fd 13'00) x 7'10
Casserres	Mare de Déu dels Àngels	20'99 x 8'43 (19'63) x 12'21
Casserres	Sant Pau	19'25 x 4'85 (fd 15'50) x 7'65
Castellar de N'Hug	Santa Maria	22'78 x 5'24 (fd 12'90) x 8'43
La Clusa	Sant Romà	12'00 x 4'20 x 6'50
Espinalbet	Sant Vicenç	12'85 x 5'34 (fd 8'95) x 8'34
L'Espunyola	Sant Climent	15'00 x 4'00 x 6'00
Freixens	Sant Julià	18'10 x 5'40 x 5'14
Fumanya	Sant Mateu	13'10 x 3'20 (fd 7'90) x 4'80
Gironella	Santa Eulàlia de Mèrida	44'77 x 10'70 (fd 19'06) x 17'86 (29'85)
Gréixer	Sant Andreu	10'30 x 4'00 x 5'40
La Guàrdia	Nostra Senyora del Roser	17'58 x 6'08 x 8'38
Guardiola de Berguedà	Sant Llorenç	31'42 x 8'15 (16'20) x 10'52
Guardiola de Berguedà	Sant Llorenç prop Bagà, monestir	15'60 x 5'30 (15'70) x 11'10
Guardiolans	Santa Magdalena	13'50 x 4'00 x 3'46
Lillet	Sant Miquel, ermita	5'90 x 4'60 (fd 5'30) x 6'35
Lillet	Santa Maria, antic monestir	22'75 x 6'00 (19'60) x 8'10
Mercadal	Santa Margarida	6'60 x 2'90 x 4'60
Montdarn	Sant Joan	18'90 x 4'00 x 5'55
Montmajor	Sant Sadurní	20'85 x 5'64 (fd 14'83) x 8'66
Obiols	Sant Vicenç	18'40 x 3'90 (7'00) x 8'50

Olvan	Santa Maria	22'08 x 7'20 (fd 15'09) x 12'45
Pinós	Santa Maria	8'85 x 3'15 x 5'00
La Pobla de Lillet	Santa Maria	30'00 x 8'00 x 16'00
Puig-reig	Sant Martí, església nova	26'32 x 10'02 (21'22) x 16'18
Puig-reig	Sant Martí, església vella	18'00 x 8'00 x 9'74
La Quar	Sant Maurici	12'34 x 5'45 (10'00) x 6'17
Roca-sança	Santa Maria, capella	8'50 x 3'40 x 3'50
Sagàs	Sant Andreu	24'37 x 3'89 (10'73) x 8'60
Sant Jaume de Frontanyà	Mare de Déu dels Oms, santuari	16'00 x 4'70 x 6'00 (10'71)
Sant Jaume de Frontanyà	Sant Jaume	27'63 x 7'00 x 10'93 (17'21)
Sant Jordi de Cercs	Sant Jordi	13'30 x 4'30 (fd 9'20) x 8'60
Sant Julià de Cerdanyola	Sant Julià	16'87 x 4'41 (12'67) x 6'65
Sant Julià de Cosp	Sant Juliá	10'80 x 3'40 x 4'20
Sant Martí de Merlès	Sant Martí	15'96 x 4'45 (fd 10'44) x 6'51
Sant Martí de Riudeperes	Sant Martí, ermita	25'00 x 4 (13) x 6
Sant Pere de la Portella	Sant Pere, antic monestir	29'20 x 7'20 x 11'00
Sant Quirze de Pedret	Sant Quirze	12'30 x 5'10 (11'30) x 7'50
Sant Vicenç de Rus	Sant Vicenç	14'50 x 4'80 (fd 6'50) x 5'50 v vccd4
Serrateix	Santa Maria	40'96 x 7'15 x 11'05
Sorba	Sant Miquel, ermita	5'80 x 2'80 x 3'95
Terradelles	Sant Miquel	11'30 x 3'30 (fd 4'50) x 4'30
Tubau	Sant Esteve, ermita	14'60 x 5'80 x 6'80
Vilada	Sant Joan Baptista	25'50 x 9'50 (fd 13'50) x 12'45
Viver	Santíssima Trinitat	17'13 x 4'85 (16'00) x 8'75

La Cerdanya

Anes	Sant Mamet	16'00 x 3'70 x 6'00
Beders	Santa Cecília	12'40 x 3'50 x 4'20
Bellver	Santa Maria	22'56 x 10'31 x 9'60
Bolvir	Santa Cecília	27'50 x 5'90 (fd 12'50) x 8'00
Coborriu	Sant Serni	16'40 x 4'30 (8'010) x 4'97
Cortàs	Sant Policarp	11'60 x 4'20 (fd 7'90) x 6'40
Gréixer	Sant Climent	12'20 x 4'15 x 5'20
Guils de Cerdanya	Sant Esteve	23'80 x 5'00 x 7'45
Isòvol	Santa Maria de Quadres, santuari	13'70 x 6'00 x 6'30
Llívia	Mare de Déu dels Àngels	35'50 x 10'10 x 13'45
Mosoll	Santa Maria	12'90 x 4'60 (fd 5'20) x 5'60
Pedra	Sant Julià	17'20 x 4'60 (fd 6'20) x 4'10
Prats	Sant Salvador de Predanies	15'00 x 3'80 x 4'00
Saga	Santa Eugènia	12'70 x 5'20 x 8'40

Sanavastre	Sant Iscle i Santa Victòria	11'40 x 4'30 (8'00) x 6'20
Santa Eugènia de Nerellà	Santa Eugènia	16'50 x 5'11 (fd 11'00) x 7'36
Soriguerola	Sant Miquel	9'30 x 3'80 x 4'50
Talló	Santa Maria	32'00 x 7'75 x 12'50
Talltorta	Sant Climent	11'47 x 4'38 x 6'54
Tartera	Sant Julià	10'60 x 2'40 x 5'00
Ventajola	Sant Tomàs	12'00 x 4'20 (fd 5'50) x 5'90
Vilallobent	Sant Andreu	14'50 x 3'90 (fd 8'50) x 9'13
Villec	Sant Martí	14'80 x 3'60 x 6'20

La Conca de Barberà

Aguiló	Sant Vicenç, capella	13'20 x 3'60 x 5'40
Barberà de la Conca	Santa Maria	28'10 x 6'78 (16'88) x 11'69 (13'76)
Blancafort	Santa Maria Magdalena	35'20 x 12'43 (fd 17'07) x 17'87
Conesa	Santa Maria	20'44 x 9'78 (fd 23'86) x 12'45 (9'65, 12'92)
L'Espluga de Francolí	Sant Miquel, església nova	53'23 x 11'42 (21'53) x 18'62 (26'48)
L'Espluga de Francolí	Sant Miquel, església vella	34'86 x 9'77 x 14'30
Figuerola	Sant Salvador	16'65 x 4'50 (fd 6'40) x 7'00
Fonoll	Sant Blai	10'70 x 4'20-3'35 x 4'34
Forès	Sant Miquel	17'86 x 5'48 (fd 19'60) x 7'79
La Guàrdia dels Prats	Sant Jaume	24'00 x 7'00 x 8'20
Mare de Déu de Montgoi	Santa Maria	26'00 x 4'50 (fd 9'70) x 6'60
Montalar	Sant Miquel	9'90 x 3'35 x 3'60
Montargull	Sant Jaume	6'00 x 3'00 (7'20) x 5'50
Montblanc	Santa Maria	39'60 x 16'36 (fd 26'51) x 26'25
Montblanc	Sant Francesc, sense culte	42'80 x 12 (fd 19'30) x 16
Montblanc	Sant Miquel	35'00 x 15'00 x 15'00
Oliola	Sant Tirs	23'70 x 6'00 x 8'88
Pira	Sant Salvador	31'23 x 9'00 (19'00) x 15'65 (17'68)
Poblet	Santa Maria, monestir	85'00 x 13'00 (21'00) (30) x 28'00
Rocamora	Sant Magí de Brufaganya, santuari	30'16 x 7'59 (fd 13'10) x 10'25 (12'00)
Santa Coloma de Queralt	Santa Coloma	34'28 x 11'49 (19'10) x 16'04
Santa Perpètua de Gaià	Santa Susanna	13'90 x 4'20 (fd 7'90) x 4'63
Sarral	Santa Maria	40'84 x 12'18 (18'66) x 17'18 (23'52)
Savella	Sant Pere	13'20 x 4'70-3'90 (fd 6'60) x 4'67
Senan	Santa Maria	17'40 x 5'40 (fd 7) x 8'60
Solivella	L'Assumpció	29'50 x 9'43 (18'49) x 14'41
Vallclara	Sant Joan Baptista	27'50 x 6'98 (16'05) x 11'96 (13'50)
Vallespinosa	Sant Jaume	16'70 x 4'40 (fd 9'75) x 5'45
Vallfogona de Riucorb	Santa Maria	17'00 x 8'88 x 8'00

Vilaverd	Sant Martí	22'60 x 4'65 (fd 14) x 6'32
Vimbodí	Sant Salvador	30'00 x 8'99 (fd 34'00) x 9'70

El Garraf

Cubelles	Santa Maria	28'39 x 9'50 (13'40) x 15'50
Sant Pere de Ribes	Sant Pere	44'86 x 8'04 (18'71) (fd 25'55) x 20'15 (29'59)
Sitges	Sant Bartomeu i Santa Tecla	35'00 x 9'57 (17'70) x 14'82
Vilanova i la Geltrú	La Immaculada	26'37 x 10'47 x 14'65
Vilanova i la Geltrú	Sant Antoni	60'82 x 13'57 (27'50) (fd 39'34) x 26'00

Les Garrigues

L'Albi	Santa Maria	32'25 x 8'70 (fd 18'76) x 14'76
Arbeca	Sant Jaume	40'00 x 10'80 (fd 20) x 16'00 (17'00)
Les Borges Blanques	L'Assumpció	40'75 x 11'72 (21'15) x 19'13
Cervià de les Garrigues	Sant Miquel	35'61 x 7'47 (fd 16'81) x 13'85 (15'35)
L'Espluga Calba	Santa Maria	32'31 x 7'92 (19'44) x 13'90 (19'60)
La Granadella	Mare de Déu de Gràcia	37'00 x 7'37 (16'61) x 13'35 (22'44)
Juneda	La Transfiguració	35'80 x 7'77 (19'40) x 13'27 (19'32)
La Pobla de Cérvoles	Mare de Déu de la Jonquera	29'89 x 7'14 x 11'95
Puiggròs	L'Assumpció	17'34 x 6'00 (fd 12'00) x 9'92
El Vilosell	Santa Maria	29'00 x 7'00 x 9'96

La Garrotxa

Besalú	Sant Pere, sense culte	39'20 x 6'10 (15'20) x 16'43
Besalú	Sant Vicenç	27'41 x 8'67 (17'77) x 16'11
Beuda	Sant Feliu	19'20 x 4'60 (13'50-11'40) x 8'40
Beuda	Sant Sepulcre de Palera	39'00 x 8'40 (fd 22'40) x 13'00
Cabrera	La Mare de Déu, santuari	18'47 x 5'21 x 6'10
Capsec	Sant Martí	16'00 x 4'20 (11'80) x 7'60
Cogolls	Sant Cristòfol	15'00 x 5'00 x 5'90
Maià de Montcal	Sant Vicenç	20'00 x 7'20 x 13'00
Montagut	Mare de Déu de les Agulles	11'85 x 3'30 x 5'00
Montagut	Sant Eudald de Jou	18'50 x 5'30-4'50 x 5'30
Montagut	Sant Miquel de Pera	16'00 x 3'70 (fd 10'00) x 6'30
Oix	Sant Llorenç	16'40 x 5'90 (fd 8'10) x 8'90
Olot	Sant Esteve	56'56 x 15'06 (fd 26'70) x 22'56 (31'51)
Olot	Santíssima Trinitat, santuari	17'25 x 3'50 (fd 7'80) x 6'00
Les Planes d'Hostoles	Sant Cristòfol	34'00 x 8'98 (17'89) x 13'05
Les Preses	Sant Pere	28'96 x 7'50 (fd 15'50) x 11'46 (14'75)
Sant Andreu del Coll	Sant Andreu	14'60 x 6'00-5'70 x 7'00
Sant Andreu de Socarrats	Sant Andreu	10'60 x 3'40 (fd 10'80) x 6'30

Sant Feliu de Pallerols	Sant Feliu	24'00 x 8'60 (fd 15'87) x 11'80
Sant Feliu de Riu	Sant Feliu	14'15 x 4'50 x 7'20
Sant Fruitós d'Ossinyà	Sant Fruitós	12'80 x 4'10 x 6'50
Sant Grau d'Entreperes	Sant Grau	17'80 x 4'40 x 6'25
Sant Iscle de Colltort	Sant Iscle	17'20 x 4'30 (fd 10'40) x 7'80
Sant Joan dels Balbs	Sant Joan	11'90 x 3'80 (fd 10'10) x 5'70
Sant Joan les Fonts	Sant Esteve, monestir	32'00 x 5'89 (15'25) x 12'38
Sant Joan les Fonts	Sant Joan	38'00 x 13'42 (fd 22'00) x 24'33
Sant Martí de Bianya	Sant Martí	10'90 x 4'00 -3'50 (fd 9'00) x 6'65
Sant Martí de Torrelles	Sant Martí	13'50 x 4'40 (fd 5'20) x 6'65
Sant Martí Vell	Sant Martí	15'70 x 5'20 x 6'60
Sant Miquel de Bustins	Sant Miquel	11'10 x 4'30 x 5'80
Sant Miquel d'Hortmoier	Sant Miquel	11'60 x 2'85 x 5'10
Sant Miquel del Mont	Sant Miquel	9'00 x 3'70 x 5'75
Sant Ponç d'Aulina	Sant Ponç	9'00 x 4'60 (fd 5'40) x 7'70
Sant Quintí d'en Bas	Sant Quintí	13'30 x 5'40 x 8'00
Sant Salvador de Bianya	Sant Salvador	18'57 x 5'75 x 8'43
Sant Vicenç del Sallent	Sant Vicenç	17'30 x 4'15 (fd 9'70) x 7'50
Santa Bàrbara de Pruneres	Santa Bàrbara	14'90 x 5'70 (fd 7'00) x 10'00
Santa Maria d'Escales	Santa Maria	17'50 x 3'35 (fd 5'90) x 10'00
Santa Pau	L'Assumpció	24'16 x 8'12 (fd. 14'75) (tr. 20'00) x 9'54
Segueró	Santa Maria	22'75 x 6'00 (fd 9'90) x 6'65

El Gironès

Aiguaviva	Mare de Déu de Vilademany, capella	13'50 x4'40 x 6'21
Bescanó	L'Assumpta	34'03 x 15'07 (27'07) x 12'81
Bescanó	Sant Llorenç	18'21 x 6'97 (fd 17'79) x 8'25
Bordils	Sant Esteve	24'90 x 9'13 x 13'38
Cassà de la Selva	Sant Martí	32'30 x 10'25 x 18'40
Celrà	Sant Feliu	29'50 x 10'64 (fd 19'64) x 16'06 (20'00)
Cervià de Ter	Santa Maria	18'50 x 6'00 (fd 14'70) x 12'15
Fellines	Sant Martí	18'21 x 5'19 (15'20) x 7'56
Flaçà	Sant Cebrià	22'65 x 8'79 x 13'75
Fornells de la Selva	Sant Cugat	25'00 x 7'63 (fd 19'73) x 9'53
Girona	Catedral de Santa Maria	81'70 x 23'00 (fd 33'00) x 34'88
Girona	La Pietat	21'52 x 7'23 x 10'35
Girona	Santa Susanna	32'80 x 13'97 x 16'78
Girona	Sant Feliu	47'80 x 9'52 (24'48) x 19'88
Girona	Sant Josep	38'49 x 12'17 (fd 20'14) x 17'64
Girona	Sant Narcís	29'77 x 7'92 (15'08) x 12'03 (16'44)

Girona	Sant Pere de Galligants, monestir	42'00 x 7'00 (16'55) (tr. 22'00) x 15'00
Palau-sacosta	Sant Miquel	25'40 x 18'60 x 8'60 (17'50)
Llagostera	Sant Feliu	28'85 x 10'12 x 14'90
Rocacorba	Santa Maria, santuari	12'55 x 5'68 (fd 9'22) x 5'54
Sant Joan de Mollet	Sant Joan	25'56 x 9'00 x 15'05
Sant Jordi Desvalls	Sant Feliu de Diana	7'40 x 3'90 x 5'00
Sant Jordi Desvalls	Sant Jordi	26'58 x 8'87 x 13'22
Sant Julià de Ramis	Sants Cosme i Damià	16'00 x 2'50-2'00 (6'20) (fd 10'60) x 4'57
Sant Martí Vell	Sant Martí	22'86 x 6'95 x 11'47
Sarrià de Ter	Mare de Déu de la Misericòrdia	36'76 x 9'85 (20'93) x 16'23 (21'75)
Vilablereix	Sant Menna	23'40 x 6'40 x 10'70 (12'15)
Vilademany	Santa Maria	13'50 x 4'90-3'80 x 5'93
Viladesens	Sant Martí de la Móra	10'00 x 3'40 x 5'62

El Maresme

Alella	Sant Feliu	25'98 x 6'14 (12'77) x 9'35 (17'58)
Argentona	Sant Julià	30'85 x 7'96 x 10'49
Cabrera de Mar	Sant Feliu	22'39 x 7'44 (fd 16'97) x 10'30
Cabrils	Sant Cristòfol, capella	11'40 x 3'00 x 4'10
Cabrils	Santa Creu	27'00 x 7'26 (13'45) x 11'15
Calella	Santa Maria	52'00 x 11'96 (20'20) x 18'69 (26'31)
Canet de Mar	Sant Pere	49'65 x 9'90 x 16'69
Clarà	Sant Pere, priorat benedictí	11'50 x 6'80 (fd 7'60) x 6'80
Hortsavinyà	Santa Eulàlia	16'65 x 6'37 (fd 12'23) x 8'82
Malgrat de Mar	Sant Nicolau	45'76 x 10'51 (23'34) x 16'25 (21'48)
El Masnou	Sant Pere	31'00 x 9'69 (17) x 15'65
Mata	Sant Martí, capella	11'60 x 4'85 x 6'00
Mataró	Santa Maria	61'00 x 15'00 x 22'85
Òrrius	Sant Bartomeu de Cabanyes	9'85 x 4'20 x 4'50
Palafolls	Santa Maria	24'64 x 6'29 (10'79) x 13'51
Pineda de Mar	Santa Maria	27'21 x 6'26 (29'74) x 10'70
Premià de Dalt	Sant Mateu, ermita	11'25 x 7'00 x 5'18
Premià de Dalt	Sant Pere	19'36 x 5'39 (13'77) x 9'02
Premià de Mar	Sant Cristòfol	34'40 x 9'39 (19'27) x 13'92 (23'89)
Sant Andreu de Llavaneres	Sant Andreu	34'85 x 9'95 (18'40) x 18'50
Sant Genís de Palafolls	Sant Genís	21'38 x 8'28 (fd 14'28) x 8'55 (9'87)
Sant Pol	Sant Pau, ermita	14'30 x 5'40 x 9'56
Sant Vicenç de Montalt	Sant Vicenç	20'50 x 6'70 (fd 12) x 11'00
Teià	Sant Martí	31'54 x 9'43 (fd 13'37) x 13'55
Tiana	Sant Cebrià	33'25 x 10'06 (20'67) x 14'31

Tordera	Sant Andreu, capella	11'00 x 4'30 x 5'00
Tordera	Sant Esteve	40'00 x 10'24 (24'57) x 16'45 (21'35)
Vallmanya	Sant Miquel, santuari	14'88 x 4'81 (fd 10'53) x 6'52
Vilassar de Dalt	Sant Salvador, ermita	9'85 x 3'70 x 5'00
Vilassar de Mar	Sant Joan	34'67 x 11'65 (25) x 16'35 (23'95)
El Viver	Santa Maria	17'40 x 5'45 (fd 8'50) x 5'65

El Moianès

Bertí	Sant Pere	11'20 x 5'70 (fd 10) x 8'47
Castellcir	Sant Andreu, església vella	19'00 x 4'00 (11'10) x 8'15
Castellet	Sant Llogari, capella	13'20 x 4'85 (fd 12'45) x 4'50
Castellterçol	Sant Fructuós	26'75 x 5'64 (tr 24'42) x 10'06 (13'55) (17'52)
Castellterçol	Sant Miquel del Castell	9'20 x 3'80 x 7'00
Gallifa	Sants Pere i Feliu	12'50 x 4'80 (fd 6'90) x 8'00
Gallifa	Sant Sadurní, ermita	13'05 x 6'10-5'50 x 5'25
Mare de Déu del Grau	Santa Maria	11'10 x 4'15 x 3'95
Sant Cugat de Gavadons	Sant Cugat	13'00 x 4'00 (fd 12) x 5'38
Vilarassau	Sant Vicenç	9'80 x 3'50 (fd 3'90) x 4'10

El Montsià

Alcanar	Sant Miquel	41'57 x 10'04 (fd 14'48) x 14'12 (20'54)
Amposta	L'Assumpció	30'94 x 10'90 (fd 20'60) x 17'38
Sant Carles de la Ràpita	Santíssima Trinitat	31'25 x 8'71 (15'78) x 15'78
La Sènia	Sant Bartomeu	26'65 x 10'23 (fd 15'79) x 13'64
Ulldecona	Sant Lluc	32'31 x 13'97 (fd 19'46) x 17'72

La Noguera

Albesa	L'Assumpció	34'73 x 6'52 (fd 18'77) x 12'18 (16'33)
L'Ametlla del Montsec	Sant Josep	15'07 x 5'07 x 7'57
Els Arquells	Santa Magdalena, capella	12'60 (fd 14'75) x 4'40 x 4'82
Balaguer	El Miracle	29'29 x 5'86 (fd 8'20) x 8'97 (12'75) (15'90)
Balaguer	Santa Maria	52'00 x 14'92 (fd 23'13) x 21'66
Batlliu	Sants Marc i Joan	10'20 x 4'20 x 5'75
Camarasa	Sant Miquel	31'82 x 8'63 (17'89) x 13'55 (19'67)
Collfred	Sant Martí	13'70 x 3'50-3'30 (fd 9'00) x 4'68
Comiols	Sant Romà	12'30 x 4'90 (fd 7'00) x 5'66
Figuerola de Meià	Santa Eulàlia	14'39 x 3'84 x 5'15
Fontllonga	Sant Miquel	18'50 x 6'86 (fd 7'70) x 8'90
Lorenç	Mare de Déu del Castell, capella	15'70 x 4'15 (fd 5'60) x 5'20
Montgai	L'Assumpció	26'17 x 7'88 (14'89) x 13'10
Oroners	Mare de Déu del Remei, capella	11'90 x 3'00 x 4'85

Os de Balaguer	Sant Miquel Arcàngel	32'15 x 7'51 (fd 18'81) x 13'75 (19'43)
Palau de Rialb	Santa Maria	15'57 x 5'15 (11'73) (fd 13'00) x 8'00
Pallerols de Rialb	Sant Esteve	15'77 x 5'12 (fd 9'88) x 7'54
Pertusa	Mare de Déu	7'00 x 3'00-2'25 x 4'25
Ponts	Santa Maria	32'00 x 12'00 x 16'83
Ponts	Sant Pere, monestir	27'51 x 5'69 x 8'64 (12'00)
El Puig de Meià	Sant Cristòfol	18'35 x 4'70 (fd 7'25) x 5'75
El Puig de Rialb	Sant Andreu	15'60 x 3'48 (9'93) x 5'46
Ramoneda	Santa Maria, capella	9'00 x 3'70 (fd 4'70) x 6'95
Sant Llorenç de Montgai	L'Assumpció	16'60 x 5'87 (11'80) x 8'80
Serralta	Sant Silvestre	14'15 x 4'50-4'15 x 6'95
El Soler	Sant Pere, capella	9'30 x 3'20 x 3'76
Tartareu	Sant Miquel	12'50 x 4'15 (fd 10'10) x 3'90
Terrassola	Sant Martí	15'00 x 4'00-3'40 x 5'20
La Torre de Rialb	Sant Iscle i Santa Victòria	17'91 x 4'82 (fd 7'10) x 6'53
El Tossal	Sant Bartomeu	11'10 x 4'30 (fd 8'70) x 4'25
Vall d'Ariet	Sant Bartomeu	11'60 x 4'00 (fd 6'50) x 5'70
Vall-llebrerola	Sant Serni	9'00 x 4'10 x 5'65
La Vedrenya	Mare de Déu	11'00 x 3'90-3'50 (fd 4'70) x 4'65
Vernet	Santa Maria	10'50 x 4'00 (13'30) x 5'20
Vilamajor	Santa Maria	10'70 x 4'00 (fd 5'20) x 5'65
Vilaplana	Sant Miquel	10'20 x 3'00 x 4'80

Osona

Alpens	Sant Pau de Colomer	8'40 x 3'70 x 6'90
Balenyà (Els Hostalets)	Sant Fruitós	25'56 x 6'29 (15'24) x 9'00
Bellver	Sant Salvador, monestir	20'00 x5'90 x 5'80
Calldetenes	Mare de Déu de la Mercè	19'73 x 10'62 (fd 12'62) x 10'53
Cantonigròs	Sant Roc	28'70 x 5'02 x 7'60 (10'91)
Centelles	Santa Coloma	36'00 x 11'66 (fd 19'60) x 18'80
Collsuspina	Sant Cugat de Gavadons	12'80 x 4'10 (fd 11'40) x 6'13
Collsuspina	Santa Maria dels Socors	17'61 x 5'00 (fd 18'80) x 6'39
Espinelves	Sant Vicenç	14'40 x 4'00 (fd 12) x 6'50
La Gleva	Mare de Déu de la Gleva, santuari	27'25 x 8'65 (fd 19'44) x 14'95 (19'95)
Lluçà	Santa Maria	21'12 x 6'62 x 9'70
Malla	Sant Vicenç	15'00 x 5'00 (13'30) x 9'00
Manlleu	Nostra Senyora de Gràcia	23'68 x 6'89 (12'45) x 7'25 (10'85)
Manlleu	Sant Julià de Vilamirosa	12'50 x 4'70 x 6'00
Manlleu	Santa Maria	40'70 x 14'45 (fd 20'47) x 17'15
Olost	Santa Maria	31'87 x 9'58 (19'13) x 15'51

Oristà	Sant Andreu	29'02 x 7'03 (14'62) x 13'13
Osormort	Sant Feliu de Planeses	11'20 x 4'50 (fd 8'40) x 7'35
Perafita	Sant Pere	26'60 x 7'30 (16'85) x12'71
Prats de Lluçanès	Mare de Déu de Lourdes, santuari	18'80 x 4'21 (tr 12'26) x 6'03 (12'00)
Prats de Lluçanès	Sant Vicenç	31'31 x 8'22 (fd 17'98) x 11'41
Rupit	Sant Miquel	20'00 x 7'05 x 10'85 (19'91)
Saderra	Sant Marcel	15'65 x 4'28 (fd 8'87) x 6'06
Santa Eulàlia de Puig-oriol	Santa Eulàlia	20'75 x 6'87 (10'68) x 9'60
Santa Creu de Jotglar	Santa Creu	14'71 x 6'49 x 8'58
Santa Eugènia de Berga	Santa Eugènia	24'30 x 5'56 (fd 14'00) x 8'70 (11'00)
Santa Eulàlia de Riuprimer	Santa Eulàlia	23'50 x 5'90 (15'00) x 10'50
Sant Andreu de Llanars	Sant Andreu	10'60 x 3'60 (fd 4'20) x 5'25
Sant Bartomeu del Grau	Sant Bartomeu	21'86 x 7'27 (15'29) x 10'69
Sant Boi de Lluçanès	Sant Baldiri	29'10 x 9'73 (fd 17'90) x 16'88
Sant Genís Sadevesa	Sant Genís, ermita sense culte	13'20 x 4'40 x 5'50
Sant Hipòlit de Voltregà	Sant Hipòlit	40'45 x 12'30 (23'85) 18'14
Sant Jaume de Fenollet	Sant Jaume	10'00 x 4'01 x 5'85
Sant Joan de Fàbregues	Sant Joan, ermita	21'85 x 4'50 (5'00) x 8'00
Sant Llorenç Dosmunts	Sant Llorenç	13'00 x 4'00 (fd 6'90) x 6'80
Sant Miquel d'Ordeig	Sant Miquel	14'80 x 4'00 x 6'30
Sant Nazari de la Garriga	Sant Nazari	10'70 x 3'60 x 5'19
Sant Pere de Casserres	Monestir	27'60 x 8'80 x 13'45
Sant Pere de Torelló	Sant Pere	32'85 x 11'00 (17'75) x 16'50
Sant Quirze de Besora	Sant Quirze	24'20 x 9'55 (fd 18'33) x 11'54
Sant Quirze de Subiradells	Sant Quirze	14'00 x 3'30-3'10 x 5'12
Sant Sadurní d'Osormort	Sant Sadurní	19'00 x 4'20 (fd 8'40) x 10'50
Sant Vicenç de Torelló	Sant Vicenç	16'00 x 4'50 (12'50) x 6'70
Savassona	Sant Feliu, ermita	12'60 x 3'40 x 4'40
Savassona	Sant Pere del Castell	14'60 x 4'70 (fd 10'20) x 9'40
Sentfores	Sant Martí	32'70 x 8'97 (16'82) x 15'13
Serrallonga	Sant Pere	11'00 x 2'90 (fd 4) x 3'35
Seva	Santa Maria	15'60 x 5'60 (fd 12'70) x 10'20
Taradell	Sant Genís	35'50 x 12'70 (fd 20'35) x 19'37
Taradell	Sant Joan del Prat	10'10 x 4'00 x 4'79
Tavertet	Sant Bartomeu de Sesgorgues	14'60 x 5'40 (fd 12) x 6'12
Tona	Sant Andreu del Castell	22'40 x 5'80 (fd 14) x 7'70
Tona	Sant Miquel de Vilageliu	12'70 x 4'30 x 8'40
Tona	Santa Maria del Barri	22'40 x 4'90 (fd 14) x 5'90
Valldeneu	Sant Pere	15'10 x 3'60 (fd 8'00) x 5'65

Vic	La Catedral de Sant Pere	77'40 x 11'43 (28'35) x 27'65 (33'23)
Vic	Sant Domènec	38'47 x 9'93 (21'00) x 14'56 (19'60)
Vic	Mare de Déu del Carme	41'45 x 10'83 x 15'63
Vic	Sant Felip, oratori	28'53 x 7'04 (fd 12'09) x 8'69
Vic	Sant Sixt de Miralplà, ermita	13'60 x 4'60 x 6'00
Viladrau	Sant Miquel d'Espinzella	8'00 x 4'00 x 6'00
Vilanova de Sau	Santa Maria	20'00 x 6'30 x 10'00

El Pallars Jussà

Abella de la Conca	Sant Esteve	18'10 x 4'30 (9'80) x 6'30
Alsamora	Sant Esteve	7'66 x 3'72 x 3'42
Areny de Noguera (Osca)	Sant Martí	28'35 x 7'36 (17'15) x 13'70
Biscarri	Sant Andreu	13'30 (14'75) x 4'20 (fd 10'60) x 8'15
Claramunt	Sant Pere	10'65 x 3'82 x 4'81
Covet	Santa Maria	23'50 x 8'00 (fd 19'00) x 14'00
Espui	Sant Julià	12'00 x 4'34 (fd 12'67) x 6'48
Estorm	Sant Salvador	8'30 (9'70) x 3'40 x 6'46
La Fabregada	Mare de Déu	8'00 x 3'90-3'45 x 3'10
Guàrdia de Tremp	Mare de Déu del Remei	26'25 x 7'70 (fd 17'20) x 11'77
Hortoneda	Santa Maria	14'90 x 3'80 (fd 11'75) x 5'20
Lladrós	Sant Pere	13'55 x 4'79 (fd 10'42) x 7'95
Llimiana	Santa Maria	23'90 x 5'00 x 12'00
Mont-ros	Nostra Senyora del Boix	18'08 x 6'10 (fd 11'89) x 8'85
Montsor	Santa Maria	8'15 (9) x 3'50 x 4'00
Mur	Santa Maria, col·legiata	24'60 x 4'80 (13'60) x 7'40
Orcau	Sant Joan	14'00 x 3'60 (fd 5'60) x 3'84
Orrit	Sant Pere	15'46 x 3'33 (fd 9'74) x 4'40
Oveix	La Purificació	9'67 x 4'72 x 5'46
Palau de Noguera	Sant Joan Baptista	20'55 x 7'98 (fd 14'50) x 11'60
Pessonada	Mare de Déu de la Plana	15'00 (16'60) x 5'00 x 7'20
La Pobla de Segur	Mare de Déu de la Ribera	32'00 x 9'80 (18'50) 16'00 (21'77)
Sant Salvador de Toló	Sant Salvador	16'90 x 7'00 (fd 13'50) x 10'63
Sensui	Santa Bàrbara	7'70 x 3'75-3'50 x 7'30
Senterada	Santa Maria	14'54 x 4'94 (fd 10) x 7'18
Tercui	Sant Pere	14'77 x 4'60 x 6'90
La Torre de Tamúrcia	Sant Josep	10'00 x 3'66 (fd 8'34) x 4'82
Tremp	Santa Maria de Valldeflors	40'00 x 13'00 (fd 22'87) x 19'33

El Pallars Sobirà

Aineto	Sant Romà	10'50 x 4'00-3'40 (fd 5'90) x 5'60
Alendo	Santa Eulàlia	14'80 x 4'97 x 5'80

Alins	Sant Vicenç	21'55 x 6'60 x 9'29
Anàs	Sant Romà	12'30 x 5'00 (14'20) x 5'70
Araós	Sant Esteve	13'20 x 4'40 x 7'20
Arestui	Sant Martí	10'33 x 4'44 (fd 7'90) x 6'00
Àrreu	Mare de Déu de les Neus, ermita	11'20 x 3'70 x 5'20
Àrreu	Sant Serni	8'50 x 4'52 (fd 7'70) x 8'00
Aurós	Sant Joan, ermita	14'92 x 5'00 (11'56) x 7'19
Auròs	Sant Pere, sense culte	11'40 x 4'40 x 4'95
Baén	Mare de Déu d'Esplà, ermita	8'05 x 5'88 x 4'49 - 4'47
Baén	Sant Andreu	11'21 x 4'37 x 4'79
Bernui	Mare de Déu de Bernui	10'00 x 5'20 (fd 7'30) x 6'00
Berrós Jussà	Sant Jaume	11'00 x 3'60 (fd 6'30) x 6'00
Besan	Santa Maria	16'00 x 6'32 x 5'86
Boldís Sobirà	Sant Fruitós	10'90 x 5'14 (fd 6'90) x 7'38
Borén	Sant Martí	17'83 x 6'57 (fd 12'37) x 9'08
Bresca	Sant Miquel	7'16 x 3'84 x 4'70 - 4'80
Bressui	Sant Miquel	7'80 x 3'48 x 4'69
Burg	Sant Bartomeu	14'06 x 5'03 (fd 10'43) x 8'00
Burgo	Sant Joan Evangelista	10'73 x 4'89 (fd 8'19) x 5'70
Buseu	Sant Serni	8'30 x 3'20 x 4'27
Caregue	Mare de Déu de la Muntanya, santuari	21'00 x 8'00 x 7'00
Caregue	Sant Martí	13'10 x 5'37 (fd 9'30) x 7'71
Cortscastell	Santa Anna	7'60 x 3'50-3'00 x 6'10
Dorve	Sant Bartomeu	17'80 x 5'00 (fd 10) x 10'00
Enseu	Sant Esteve	6'60 x 4'20 x 5'10
Enviny	La Purificació	14'70 x 4'23 (fd 10'16) x 6'95
Escalarre	Sant Martí	17'00 x 6'00 (fd 13) x 5'00
Escaló	Santa Maria (Sta. Helena)	21'00 x 6'57 x 8'24
Escós	Sant Esteve	9'92 x 4'24 (fd 7'41) x 5'64
Espot	Santa Llogaia	24'64 x 7'95 (fd 18'20) x 11'59
Estac	Sant Marçal	13'00 x 4'79 (fd 10'45) x 6'83
Estaron	Sant Sebastià	12'00 x 4'40 x 6'00
Esterri d'Àneu	Sant Vicenç	30'05 x 9'60 (17'90) x 14'28
Esterri de Cardós	Sant Pere i Sant Pau	19'00 x 5'00 x 8'50
Farrera	Santa Magdalena de Ribalera, ermita	7'00 x 5'04 x 4'21
La Força d'Àreu	Sant Feliu	11'80 x 6'30-5'30 x 3'60
Gerri de la Sal	Santa Maria, monestir	35'20 x 7'20 (16'60) x 14'00
Isavarre	Mare de Déu del Roser, capella	8'92 x 4'10 x 5'03
Isavarre	Sant Llorenç	18'32 x 5'50 (11'26) x 7'30

Lladorre	Santa Eulàlia de la Serra	11'30 x 4'00-3'68 x 4'75
Lladrós	Sant Pere	13'55 x 4'79 (fd 10'42) x 7'95
Llavorsí	Santa Anna	19'75 x 6'07 (fd 10'45) x 8'60
Lleret	Sant Corneli i Sant Cebrià	9'90 x 5'03 (fd 8'46) x 5'85
Llessui	Sant Julià	13'81 x 5'46 (fd 7'97) x 5'48
Mentui	Sant Antoni Abat	8'60 x 4'89 (fd 8'42) x 4'79
Peramea	Sant Cristòfol	19'75 x 6'15 (fd 11'00) x 7'68
Peramea	Sant Sebastià i Sant Roc, capella	4'52 x 3'08 x 3'13
Pernui	Sant Germà	9'20 x 4'08 x 4'38
Pujal	Sant Pere	12'55 x 5'92 x 5'92
Ribera de Cardós	Santa Maria	19'81 x 6'87 (fd 12'85) x 9'33
Sant Pere de Burgal	Sant Pere, monestir	25'00 x 5'20 x 7'74
Son	Sants Just i Pastor	22'39 x 6'76 (14'35) x 7'24
Sorre	Sant Esteve	13'50 x 4'50 x 6'80
Sorpe	Sant Pere	17'00 x 4'80 (fd 11'00) x 7'80
Sort	Sant Feliu	24'50 x 9'19 x 13'35
Surp	Sant Iscle i Santa Victòria	15'00 x 5'00 fd 10'00) x 6'75
Surri	Santa Coloma	15'46 x 5'42 (fd 10'95) x 7'84
Tornafort	Santa Coloma	14'22 x 5'25 (fd 10'42) x 8'05
València d'Àneu	Sant Andreu	16'80 x 5'70 (fd 10'23) x 6'77

El Pla de l'Estany

Banyoles	Sant Esteve, monestir	15'67 x 7'70 x 7'86
Banyoles	Santa Maria dels Turers	18'00 x 5'50 (10'25) (fd 16'00) x 19'00
Camós	Santa Magdalena de Noves	10'80 x 4'00 (fd 5'00) x 7'00
Cornellà del Terri	Sant Antoni, capella	6'40 x 3'50 x 4'72
Fontcoberta	Mare de Déu de la Font	10'10 x 3'50 (fd 4'65) x 5'35
Fontcoberta	Santa Maria d'Espasens	16'00 x 6'00 x 7'00
Merlant	Sant Quirze	12'50 x 4'50 (fd 5'40) x 5'27
Porqueres	Santa Maria	26'00 x 7'20 (9'00) x 9'40
Pujals dels Cavallers	Santa Maria	14'80 x 4'00 (fd 9'40) x 5'30
Pujals dels Pagesos	Santa Maria	15'00 x 4'50 (fd 11'00)x 9'50
Pujarnol	Sant Cebrià	14'19 x 4'39 (fd 9'36) x 5'65
Pujarnol	Sant Nicolau, ermita	6'70 x 3'80 x 3'65
Riudellots de la Creu	Sant Martí	12'60 x 4'30 (fd 12'20) x 7'50
Sant Miquel Campmajor	Sant Miquel	21'90 x 6'10 (12'00) x 11'25
ant Miquel de Campmajor	Sant Nazari	8'55 x 3'40 x 4'68
Serinyà	Sant Miquel Sesvinyes	9'15 x 4'10 x 4'10

El Pla d'Urgell

Els Arcs	Sant Antoni Abat	18'30 x 5'94 (fd 13'06) x 10'52
Barbens	L'Assumpció	27'91 x 5'12 (fd 14) x 10'37)
Bell-lloc d'Urgell	Sant Miquel	33'08 x 9'10 (19'03) x 13'81 (19'46)
Bellvís	L'Assumpció	38'30 x 8'67 (20'70) x 15'30
Castellnou de Seana	Sant Joan	21'43 x 7'36 (15'90) x 11'50
Fondarella	L'Assumpció	22'83 x 6'23 (12'34) x 6'82
Golmés	Sant Salvador	26'68 x 7'70 (fd 16'38) x 12'94 (21'50)
Ivars d'Urgell	Sant Andreu	22'21 x 6'76 (16'20) x 12'85
Linyola	Santa Maria	33'11 x 9'30 (fd 15'90) x 15'27
Miralcamp	Sant Miquel	39'50 x 8'76 (fd 18'00) (19'92) x 12'65 (20'36)
Mollerussa	Sant Jaume	32'53 x 9'58 (18'55) x 14'75
El Palau d'Anglesola	Sant Joan Baptista	25'50 x 7'00 (20'50) x 12'75 (13'75)
El Poal	Sant Joan Baptista	28'15 x 11'54 (fd 20'15) x 13'06
Torregrossa	L'Assumpció	20'50 x 17'94 x 8'48
Vilanova de Bellpuig	La Càtedra de Sant Pere	33'40 x 7'00 (13'16) x 11'10 (17)

El Priorat

Cornudella de Montsant	Santa Maria	39'50 x 10'95 (18'81) x 16'18
Falset	Santa Maria	47'51 x 8'88 (20'11) (fd 25'20) x 15'50 (22'26)
La Figuera	Sant Martí	28'74 x 6'74 (19'50) x 12'76 (17'60)
Gratallops	Sant Llorenç	37'54 x 8'31 (18'14) 13'41 (18'00) (22'15)
Els Guiamets	Sant Lluís de Tolosa	26'76 x 6'80 (15'21) x 11'13 (16'03)
El Lloar	Sant Miquel	24'99 x 6'30 (14'01) x 10'88 (15'35)
El Molar	Sant Roc	23'85 x 6'26 (fd 10'15) x 10'85
Poboleda	Sant Pere	33'50 x 9'35 (21'20) 15'82
Porrera	Sant Joan Evangelista	36'83 x 8'61 (18'80) x 14'98 (20'60)
Pradell de la Teixeta	Santa Magdalena	27'84 x 6'56 x 12'55 (19'76)
Siurana	Santa Maria	27'50 x 8'30 (fd 11'30) x 7'00
Ulldemolins	Sant Jaume	27'61 x 9'63 (16'38) x 14'40

La Ribera d'Ebre

Berrús	Santa Magdalena, ermita	9'30 x 5'37 x 5'55
Flix	L'Assumpció	26'45 x 9'45 (fd 18'06) x 14'13
Ginestar	Sant Martí	37'00 x 8'94 (22'66) x 15'65 (28'15)
Lleberia	Sant Joan Degollat	11'30 x 2'30 x 5'00
Móra d'Ebre	Sant Joan	37'55 x 9'25 x 13'50
Móra la Nova	Mare de Déu del Remei	35'12 x 9'51 (fd 18'80) x 13'52
Riba-roja d'Ebre	Sant Bartomeu	27'21 x 6'44 (17'46) x 12'15 (19'92) (23'30)
Tivissa	Sant Jaume	28'00 x 9'80 x 12'91

El Ripollès

Aüira	Sant Pere	12'80 x 3'40-3'00 (fd 8'50) x 4'65
El Barretó	Sant Jaume	13'00 x 5'20 x 7'60
Beget	Sant Cristòfol	22'78 x 7'73 x 10'76
Bolós	Santa Maria	13'60 x 3'40-2'80 x 3'80
Cabagés	Santa Margarida	11'00 x 3'00 x 5'62
Campdevànol	Sant Cristòfol	34'24 x 10'37 (21'97) x 15'23
Campelles	Sant Martí	20'46 x 7'22 x 9'88
Cavallera	Sant Miquel	9'80 x 5'00 x 8'40
Covildases	Sant Bartomeu	10'90 x 4'00 x 6'50
Dòrria	Sant Víctor	18'00 x 4'00 (12'00) x 5'00
Llanars	Sant Esteve	20'50 x 5'30 (fd 15'50) x 8'48
Mataplana	Sant Joan	8'90 x 4'50-4'00 x 3'90
Molló	Santa Cecília	30'18 x 9'50 (12) x 13'38
Montgrony	Sant Pere	11'33 x 5'40 x 8'40
Palmerola	Sant Vicenç	10'22 x 4'60 (7'79) (fd 10'80) x 4'63
Parelles	Santa Magdalena	10'65 x 4'60-4'00 x 4'37
Pardines	Sant Esteve	21'00 x 9'60 x 13'38
Pelancà	Mare de Déu de la Roca	5'70 x 3'50 x 4'25
Planés	Sant Marcel	12'80 x 3'60 x 4'68
El Prat	Sant Salvador	7'60 x 3'80 x 3'70
Puigmal	Santa Llúcia	13'45 x 4'50-3'80 x 6'35
Puigsac	Santa Magdalena	16'20 x 4'20 x 6'90
Queralbs	Sant Jaume	23'16 x 6'60 x 8'08
Ribes de Freser	L'Assumpció	29'52 x 13'27 (fd 21) x 12'58
Ripoll	Santa Maria	59'42 x 8'36 (24'50) x 13'95 (23'75)
Rocabruna	Sant Fèlix	15'80 x 5'11 x 7'60
Salarça	Sant Valentí	9'50 x 4'50 x 6'50
Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan	46'00 x 8'58 x 18'70
Sant Julià de Cosp	Sant Julià	10'80 x 3'40 x 4'20
El Serrat	Mare de Déu del Remei	9'70 x 5'00 x 6'00
Sitjar	Sant Bartomeu	9'80 x 3'80 x 4'56
Surroca de Dalt	Sant Martí	13'40 x 4'00 x 6'00
Ventolà	Sant Cristòfol	16'03 x 3'56 x 4'60

La Segarra

Biosca	Santa Maria	22'30 x 6'91 (14'28) x 12'17
Cellers	Sants Celdoni i Ermenter	11'70 x 6'00 (fd 16'00) x 15'00 (18'40)
Cervera	Santa Maria	53'70 x 9'47 (22'25) x 19'43
Fontanet	Sant Miquel	12'60 x 4'20 (fd 6'00) x 5'40
Granyena	Santa Maria	28'31 x 7'44 (18'72) x 14'12 (15'34)

Guissona	Santa Maria	47'57 x 8'74 (19'89) x 18'07 (17'73)
Hostafrancs	L'Assumpció	20'30 x 6'15 (fd 12'57) x 9'63
Les Oluges	Santa Maria	21'95 x 7'15 (15'00) x 12'43
Pelagalls	Sant Esteve	13'50 x 3'50 x 5'60
Sanaüja	Santa Maria de la Plaça	32'57 x 7'45 (16'60) x 10'45
Sant Domí	Sant Pere	15'84 x 4'92 (fd 9'84) x 7'14
Sant Guim de Freixenet	Sagrat Cor	25'51 x 9'60 (fd 13'67) x 13'00
Sant Pere Gros	Sant Pere	8'90 x 5'90 (fd 7) x 8'79
Torà	Sant Gil	24'22 x 8'13 (fd 21) x 11'77
Torrefeta	Sant Amanç	22'70 x 7'00 (fd 13'70) x 10'90
Vallferosa	Santa Maria	17'59 x 6'27 (fd 12) x 9'05

El Segrià

Albatàrrec	La Transfiguració	16'30 x 5'60 (12'19) x 8'92
Alcanó	Sant Pere	23'05 x 6'24 (14'37) x 10'63 (15'83)
Alpicat	Sant Bartomeu	20'96 x 5'84 (11'40) x 11'48
Aitona	Sant Antolí	36'76 x 8'40 (22'52) x 14'73 (28'66)
Alcoletge	Sant Miquel Arcàngel	24'94 x 6'69 (15'42) x 11'96 (17'07)
Almatret	Sant Miquel	22'00 x 6'00 (14'50) x 9'88 (16'62)
Almenar	L'Assumpció	41'90 x 8'17 x 14'26 (25'44)
Artesa de Lleida	Sant Miquel	28'30 x 8'51 x 13'60
Aspa	Sant Julià	24'67 x 6'81 (13'86) x 11'34 (15'03)
Llardecans	L'Assumpció	35'00 x 7'91 (20'50) x 13'35 (14'55)
Lleida	La Seu vella	60'20 x 11'68 (28'48) (fd 35'57) x 19'40 (33'30)
Lleida	La Catedral nova	81'72 x 10'79 (28'25) (fd 40'08) x 23'80
Lleida	Sant Llorenç	28'00 x 9'40 (24'97) x 11'32
Maials	L'Assumpció	36'25 x 8'50 (23'50) x 15'22 (27'85)
Massalcoreig	Sant Bartomeu	19'71 x 5'44 (12'24) x 9'62 (18'64)
Montoliu de Lleida	La Nativitat de Maria	17'20 x 5'86 (fd 12'00) x 10'00
Puigvert de Lleida	Sant Pere	20'72 x 7'23 (15'11) x 11'30
Soses	Sant Llorenç	22'13 x 5'61 (12'20) x 10'90
Torres de Segre	L'Assumpció	36'25 x 7'36 (22'90) x 13'35 (20'50)
Vilanova de la Barca	L'Assumpció	30'35 x 7'32 (16'02) x 12'12 (18'91)

La Selva

Amer	Santa Maria	29'14 x 6'33 (15'55) x 12'85
Anglès	Sant Miquel	26'16 x 8'40 (fd 17'25) x 12'22
Anglès	Sant Pere Sestronques	8'20 x 3'25 x 5'67
Arbúcies	Sant Pere Desplà	14'70 x 3'80 (fd 4'90) x 6'10
Bonmatí	Sant Julià del Llor	12'80 x 5'00-6'20 x 5'50

Brunyola	Sant Romà	12'20 x 3'50-3'90 x 5'39
Caulés	Santa Susanna	8'49 x 4'10 (7'70) x 4'71
Lloret Salvatge	Sant Agustí	9'40 x 3'70 x 4'85
Osor	Mare de Déu del Coll	23'00 x 6'40-7'30 x 6'80
El Pasteral	Sants Just i Pastor, ermita	10'30 x 3'50 x 3'85
Riudarenes	Sant Martí	27'13 x 7'78 x 11'77 (15'90)
Riudellots de la Selva	Sant Esteve	24'22 x 7'98 (fd 12'36) x 10'54
Santa Coloma de Farners	Sant Pere Cercada	21'70 x 6'80-6'30 x 9'45
Santa Coloma de Farners	Santa Coloma	36'60 x 7'95 (16'67) x 11 (20'20)
Sant Hilari Sacalm	Sant Hilari	30'13 x 5'80 (14'88) x 11'05
Sant Hilari Sacalm	Sant Martí de Querós	14'00 x 4'30 (fd 4'70) x 7'00
Sauleda	Santa Victòria	10'80 x 2'80-3'50 x 5'00
Vilobí d'Onyar	Sant Esteve	24'43 x 8'44 (15'33) x 12'54 (14'42)

El Solsonès

Abella	Santa Llúcia	9'85 x 4'50 x 5'00
Casavells	Sant Lleïr	8'00 x 3'00 (fd 7'70) x 3'82
Ceuró	Sant Julià	17'20 x 3'10 (fd 3'70) x 5'95
Clariana de Cerdener	Santa Àgata	13'40 x 2'80 x 4'46
La Coma	Sant Quirze	10'60 x 2'90-2'80 (fd 4'60) x 7'00
Guixers	Sant Martí	11'60 x 3'10 (fd 8'40) x 5'22
Lladurs	Santa Maria	17'67 x 6'86 x 7'56
Llobera de Solsonès	Sant Pere	15'27 x 4'59 x 6'13
El Miracle, Riner	Santuari benedictí	38'00 x 29'00 x 26'00
Navès	Santa Margarida	16'32 x 6'22 x 8'54
Odèn	Santa Cecília	15'00 x 4'90 (fd. 12'11) x 7'32
Olius	Sant Esteve	32'32 x 6'60 x 9'30
Ollers	Santa Creu	12'80 x 3'60 x 5'33
Pegueroles	Sant Julià	5'64 x 2'80 x 5'25
Peracamps	Sant Pere Màrtir	15'05 x 6'06 x 7'35
Pinós	Sant Maurici, santuari	20'43 x 5'82 x 9'25
Les Planes	Santa Magdalena	5'90 x 3'13 x 3'22
Puig-aguilar	Mare de Déu	7'41 x 4'21 x 5'20
Sant Llorenç de Morunys	Sant Llorenç	31'40 x 6'22 (15'67) x 11'25
Sant Pere de Graudescales	Sant Pere, monestir	17'00 x 4'40 (16'10) x6'80 (10'15)
La Selva	Sant Climenç	11'00 x 4'00 (fd. 11) x 5'75
El Soler	Santa Margarida	5'80 x 3'55-3'45 x 4'00
Solsona	Catedral de Santa Maria	58'20 x 13'71 x 19'53
Solsona	Sant Honorat, capella	10'80 x 2'85 x 3'50
Su	Santa Maria	15'00 x 5'28 (14) x 7'00

Torredenegó	Santa Maria	9'70 x 3'20 x 5'70
Els Tracs	Sant Jaume	13'00 x 4'00 x 6'00
La Vall	Santa Eulàlia	12'85 x 4'82 (fd. 9'57) x 6'81
Vilamantells	Sant Serni, ermita	9'60 x 3'10 (fd 4'00) x 5'00

El Tarragonès

Altafulla	Sant Martí	46'46 x 10'15 (fd 22'42) x 15'98 (23'55)
L'Argilaga	Sant Roc	15'43 x 7'74 (15'31) x 11'97
La Canonja	Sant Sebastià	27'60 x 7'77 (fd 17'17) x 13'53
El Catllar	Degollació de Sant Joan	41'44 x 9'60 (fd, 20'75) x 15'86 (26'31)
Constantí	Sant Feliu	46'50 x 10'64 (21'94) x 18'40 (26'36)
Creixell	Sant Jaume	26'70 x 6'79 (fd 11'18) x 8'83
El Morell	Sant Martí	25'34 x 7'03 (fd 15'70) x 12'48
Els Pallaresos	Sant Salvador	20'25 x 6'80 (fd 13'31) x 11'47
La Pobla de Mafumet	Sant Joan Baptista	30'26 x 5'60 (fd 8'35) x 8'71 (13'00)
La Pobla de Montornès	Santa Maria	20'41 x 7'82 (12'19) x 9'44
La Riera de Gaià	Santa Margarida	34'71 x 6'90 (15'55) x 12'46 (17'87)
Roda de Barà	Sant Bartomeu	24'92 x 7'34 (13'67) x 10'92
Salomó	Santa Maria	29'27 x 6'24 (19'43) x 9'37
La Secuita	L'Assumpció	15'03 x 6'14 (15'15) x 6'08
Tarragona	Catedral de Santa Maria	92'19 x 14'38 (31'00) (fd 53'00) x 26'54 x (37'22)
Tarragona	Sant Joan Baptista	41'85 x 8'82 (fd 17'90) x 13'23
Torredembarra	Sant Pere	39'00 x 9'27 (fd 17'08) x 15'31 (23'10)
Vilallonga del Camp	Sant Martí	41'10 x 9'75 (21'68) x 15'82 (26'83)
Vila-seca	Sant Esteve	30'66 x 9'80 (fd 15'03) x 14'72

La Terra Alta

Algars	Sant Joan, ermita	10'75 x 7'95 x 4'75
Arnes	Santa Magdalena	28'68 x 7'94 (18'50) x 13'55 (16)
Batea	Sant Miquel	46'18 x 8'47 (24'71) x 16'68 (26'40)
Bot	Sant Blai	17'52 x 7'36 (fd 12'92) x 11'75
Les Camposines	Sant Bartomeu	11'15 x 7'70 x 5'00
La Fatarella	Sant Andreu	28'45 x 8'26 (fd 13'72) x 12'62
Gandesa	L'Assumpció	28'00 x 8'66 (20'78) x 16'19 (20'67)
Horta de Sant Joan	Sant Joan	31'36 x 11'00 (fd 18'44) x 16'62
Les Pinyeres	Sant Salvador, ermita	17'50 x 7'40 x 6'30
La Pobla de Massaluca	Sant Antoni Abat	19'75 x 6'97 (fd 11'42) x 10'61
Prat de Comte	Sant Bartomeu	20'15 x 7'13 (fd 14'12) x 11'60
Vilalba dels Arcs	Sant Llorenç	30'50 x 9'92 (fd 15'44) x 13'78

L'Urgell

Agramunt	Santa Maria	34'50 x 6'84 (20'23) x 13'84
Altet	Sant Pere	20'18 x 6'44 (fd 11'58) x 9'72
Anglesola	Sant Pau de Narbona	36'22 x 9'41 (fd 15'43) x 10'58
Belianes	Sant Jaume	23'57 x 7'87 (fd 14'22) x 9'49
Bellpuig d'Urgell	Sant Nicolau	33'00 x 12'00 x 15'00
Bellver d'Ossó	Sant Pere	13'55 x 4'46 (fd 10'94) x 5'65
Castellserà	Santa Magdalena	23'70 x 8'71 (fd 11'97) x 12'68
La Fuliola	Santa Llúcia	31'04 x 7'36 (14'85) x 11'58
Nalec	Sant Jaume	21'80 x 7'70 (fd 11'42) x 11'73
Preixana	Santa Maria	16'69 x 9'33 (fd 15'36) x 11'50
Rocafort de Vallbona	La Transfiguració	22'53 x 6'39 (fd 13'41) x 10'19
Sant Martí de Maldà	Sant Martí	28'80 x 9'32 (fd 15'90) x 13'40
Tàrrega	Santa Maria de l'Alba	43'51 x 10'50 (21'64) x 17'90 (29'78)
Vallbona de les Monges	Santa Maria, monestir	58'95 x 8'55 (22'52) x 15'70
Verdú	Santa Maria	28'18 x 7'47 (20'78) x 10'54
Vilagrassa	Santa Maria	24'55 x 8'19 (11'40) (fd 18'12) x 7'85
Vilagrassa	El Roser, capella	10'45 x 4'78 x 5'88
El Vilet	Santa Maria	11'32 x 5'98 x 6'39

Era Val d'Aran

Arres de Jos	Sant Fabian	11'80 x 4'15 x 5'38
Arró	Sant Martin	18'17 x 4'61 x 6'40
Arties	Santa Maria	22'06 x 6'07 (13'85) x 9'77
Aubèrt	Sant Martin, capella	18'40 x 5'70-5'20 (fd 7'80) x 7'50
Bagergue	Sant Fèlix	19'00 x 5'00 x 6'00 (7'76)
Betlan	Sant Peir	14'72 x 4'85 x 7'23
Es Bòrdes	Era Mare Diu deth Roser	23'00 x 8'18 x 8'11
Bossòst	Era Assumpcion de Maria	19'97 x 4'83 (11'51) x 8'74
Gausac	Sant Martin	18'47 x 7'00 (fd 9'10) x 7'29
Lés	Sant Blai, capella	6'60 x 5'10-4'70 x 5'20
Lés	Sant Joan Baptista	33'13 x 10'15 x 10'92
Salardú	Sant Andrèu	24'12 x 3'90 (10'90) x 8'67
Tredòs	Era Mare de Diu de Cap d'Aran	28'00 x 4'62 (13'66) x 16'00
Unha	Santa Eulària	23'00 x 4'60 (10'35) x 6'47
Vielha	Sant Miquèu	32'00 x 5'44 (fd 10'41) x 8'43 (16'12)
Vilac	Sant Fèlix	26'58 x 4'52 (11,53) x 9'42
Vilamós	Santa Maria, capella	22'50 x 3'80-3'60 (10'00) x 7'70

El Vallès Occidental

Les Arenes	Santa Maria	26'20 x 6'90-6'20 x 10'40

Barberà del Vallès	Santa Maria, la Romànica	19'22 x 5'37 (fd 11'13) x 9'91
Castellar del Vallès	Sant Esteve	49'73 x 9'85 (fd 19'20) x 21'55
El Dalmau	Sant Pere, capella	7'00 x 3'50 x 5'90
Matadepera	Sant Llorenç del Munt, monestir	21'00 x 4'00 (fd 10'50) x 7'50 (11'20)
Palau-solità	Santa Maria	25'77 x 5'25 (16'00) x 7'65
Plegamans	Sant Genís	26'45 x 10'00 x 14'41
Polinyà	El Salvador	19'11 x 8'80 (fd 13'23) x 12'91
Puig de la Creu	Santa Maria, ermita	17'00 x 5'20 (fd 10) x 6'85
Sabadell	Puríssima Concepció	42'36 x 9'84 (fd 19'22) x 17'37
Sabadell	Sant Feliu	55'58 x 10'58 (20) x 19'57
Sabadell	Sant Julià d'Altura	22'70 x 6'60-6'00 x 6'55
Sabadell	Sant Pau de Riu-sec	16'00 x 4'20 x 6'70
Sabadell	Sant Salvador	23'14 x 10'54 x 12'26
Sant Cugat	Sant Pere, antic monestir	51'55 x 10'00 (23'40) x 18'95
Santiga	Santa Maria l'Antiga	17'80 x 4'00 (7'60) x 7'40
Sant Llorenç del Munt	Sant Llorenç, monestir	20'60 x 4'40 (10'60) 7'20 (11'50)
Sant Llorenç Savall	Sant Llorenç	24'00 x 6'00 (12) x 9'00
Sant Pere d'Ullastre	Sant Pere	11'40 x 4'55 (fd 7'00) x 4'65
Sentmenat	Sant Fruitós, ermita	12'10 x 3'15 x 4'53
Sentmenat	Sant Menna	30'50 x 11'58 (20'57) x 15'22
Terrassa	Catedral del Sant Esperit	48'35 x 14'46 (fd 23'55) x 22'56
Terrassa	Esglésies d'Ègara, Sant Pere	32'00 x 7'30 (23'30) x 10'50 (11'20)
Terrassa	Esglésies d'Ègara, Santa Maria	24'00 x 6'10 (17'40) x 7'00
Terrassa	Esglésies d'Ègara, Sant Miquel	14'40 x 11'00 x 8'40
Ullastrell	Santa Maria	24'90 x 9'07 (fd 15'04) x 10'89
Vallcàrquera	Sant Feliu	15'60 x 5'30 (fd 12'15) x 7'75
Viladecavalls	Sant Martí de Sorbet	17'70 x 5'38 (11'28) x 8'86
Viladecavalls	Sant Miquel de Toudell	11'45 x 3'80 x 6'00
Viladecavalls	Santa Maria de Toudell	13'96 x 4'09 x 5'03
Vilamilans	Sant Feliuet, capella	14'65 x 4'70 (fd 8'40) x 5'90

El Vallès Oriental

L'Ametlla del Vallès	Sant Genís	25'71 x 7'40 (fd 16'41) x 11'38
L'Avencó	Sant Salvador	11'90 x 5'20 x 5'25
La Batllòria	Nostra Senyora de l'Esperança	14'26 x 5'20 (fd 10'46) x 6'50
Bigues	Sant Pere	24'02 x 5'11 (fd 14'94) x 7'40 (15'30)
Caldes de Montbui	Santa Maria	49'85 x 13'70 x 21'25
Caldes de Montbui	Mare de Déu del Remei, santuari	19'16 (24) x 5'34 (13'72) x 9'14 (14'64)
Cànoves	Sant Muç	20'29 x 5'20 (fd 12'56) x 6'53
Canovelles	Sant Fèlix	20'35 x 4'75 x 8'12

Cardedeu	Sants Corneli i Cebrià	9'45 x 4'00 x 4'90
Cardedeu	Santa Maria	26'32 x 11'43 (fd 17'98) x 18'23
El Coll	Sant Esteve	24'32 x 4'22 (fd 9'90) x 6'93
Collsabadell	Sant Sadurní	19'57 x 5'16 (fd 15'05) x 6'95
La Costa del Montseny	Sant Esteve	19'80 x 5'00 (11'40) x 6'34
Fogars de Montclús	Sant Cristòfol	16'40 x 5'60 (fd 13'30) x 5'67
El Fou (Alfou)	Sant Julià	16'20 x 4'25 (fd 11'18) x 5'62
Gallecs	Santa Maria	14'10 x 5'00 (fd 8'50) x 5'93
La Garriga	Sant Esteve	37'07 x 11'58 (fd 17'73) x 17'98
La Garriga	Sant Esteve de la Doma	17'15 x 5'40 (14) x 5'45
La Garriga	Santa Maria del Camí	13'20 x 5'25 x 6'00
Granera	Sant Martí	20'33 x 4'85 (fd 12'60) x 8'10
Granera	Santa Cecília	11'30 x 3'70 x 4'00
Granollers	Mare de Déu del Carme, capella de l'Hospital General	16'82 x 9'94 x 7'12
Granollers	Mare de Déu de Fàtima	36'26 x 14'43 x 11'98
Granollers	Sant Esteve	43'00 x 15'15 (22'52) x 21'37
Gualba	Sant Vicenç	23'54 x 5'40 (11'84) x 7'07
Llerona	Santa Maria	21'50 x 7'00 (16) x 9'35
L'Illa	Santa Maria de l'Illa	11'90 x 4'00 x 6'00
Lliçà d'Amunt	Santa Justa i Santa Rufina, ermita	12'29 x 4'20 (fd 9'15) x 6'87
Lliçà d'Amunt	Sant Julià	21'69 x 4'47 (12) x 6'71
Lliçà d'Amunt	Sant Esteve de Palaudàries	13'72 x 4'35 (10'43) x 6'40
Lliçà de Vall	Santa Maria del Vallès, capella	20'90 x 9'96 (17'00) x 10'53
Lliçà de Vall	Sant Cristòfol	18'28 x 5'47 (fd 12'06) x 8'94
Llinars del Vallès	Santa Maria	23'66 x 9'00 (fd 16'00) x 13'00
Malanyanes	Santa Maria, ermita	14'50 x 3'40 x 4'30
Marata	Santa Coloma	13'80 x 4'50 (10'80) x 7'90
Mollet	Sant Vicenç	38'92 x 13'00 (19'20) x 13'00
Monteugues	Sant Cristòfol	13'05 x 4'80 x 4'60
Montmeló	Santa Maria	29'21 x 5'72 (11'25) x 9'00
Montmeló	Santa Maria, la nau romànica	10'10 x 3'65 x 6'30
Montornès	Sant Sadurní	19'00 x 6'20 (fd 17'40) x 5'95
Montornès	Sant Sadurní, la nau romànica	19'00 x 6'20 (fd 17'40) x 5'95
Mont-ras	Sant Bartomeu	14'10 x 4'90 x 4'80
Montseny	Sant Marçal, ermita	20'10 x 4'60 (fd 6'40) x 5'00
Montseny	Sant Martí, ermita	10'40 x 3'90-3'40 x 3'45
La Móra	Sant Cebrià	8'20 x 4'50 (11'00) x 4'00
Mosqueroles	Santa Magdalena, monestir	13'10 x 5'65-5'40 (15'90) x 8'15
Can Nadal	Sant Joan, capella	8'20 x 3'00 x 2'50

Parets	Sant Esteve	27'70 x 8'98 (15'35) x 10'73
Riells del Fai	Sant Vicenç	19'43 x 7'23 (fd 13'98) x 10'97
Rifà	Sant Jaume, capella	12'45 x 4'90 x 5'10
Rovinyó	Sant Martí	10'00 x 3'10 x 3'14
Samalús	Sant Andreu	19'56 x 5'92 (fd 14'06) x 7'45
Sanata	Sant Joan	20'19 x 4'74 (fd 13'77) x 7'50
Sant Celoni	Sant Martí	41'47 x 12'29 (fd 20'86) x 18'64
Sant Celoni	Sant Ponç, capella	17'40 x 4'80-4'20 x 5'65
Sant Esteve de Palautordera	Sant Esteve	24'02 x 5'89 (fd 18'98) x 8'52
Sant Feliu de Codines	Sant Feliu	34'14 x 8'14 (19'19) x 12'46 (23'67)
Sant Fost de Campsentelles	Sant Faust	35'15 x 9'57 (14'37) x 10'08
Sant Fost de Campsentelles	Sant Cebrià de Cabanyes, ermita	15'45 x 4'07 x 6'47
Sant Nicolau	Sant Nicolau de Puig Castellar	10'32 x 4'00 x 5'75
Sant Pere de Vilamajor	Sant Pere	30'27 x 9'79 (fd 16'00) x 14'42
Santa Eulàlia de Ronçana	Santa Eulàlia	22'80 x 8'38 (18'44) x 12'21
Santa Maria de Palautordera	Santa Maria	29'65 x 9'03 (fd 16'09) x 14'31
El Villar	Santa Maria	11'10 x 3'40 x 5'60

HISTÒRIA SUMÀRIA DE LES CAMPANES I DELS CAMPANARS

Breu explicació sobre conceptes

Tenim en les nostres esglésies campanars de torre i campanars d'espadanya, i fins i tot hi ha esglésies, les modernes sobretot, que no en tenen de cap mena. Tothom té rellotge, diuen alguns rectors que no fan sonar les campanes. Tot són gustos i, avui, quan solem trencar tradicions, fins i tot les més belles i simpàtiques, hi ha qui s'atreveix a prescindir del que és més representatiu de les comunitats cristianes, els campanars, el dring alegre de les campanes.

Un **campanar de torre** és una construcció (antigament de fusta, després de pedra i avui de formigó -algun n'hi ha de vidre-) més alta que ampla, aïllada o sobresortint d'una edificació, d'un temple, feta per tenir-hi instal·lades les campanes i sovint també un rellotge. Sol estar aixecada amb murs que tanquen, ja sigui amb planta poligonal o circular, en algun cas el·líptica o semicircular.

Una **espadanya** és un campanar senzill. També rep el nom de campanar de paret o de cadireta. El forma una paret, gairebé sempre la del frontis del temple, que puja amunt, més amunt que la teulada, i té unes obertures o ulls, finestres obertes a dos vents, d'on pengen les campanes; en trobem a la parròquia de Banyoles, a Horta de Sant Joan entre alguns altres llocs a casa nostra. Poden també estar aixecades en altres murs, laterals com a Santa Maria del Mar de Barcelona, o a la capçalera com a Sant Pere de Terrassa, i fins i tot n'hi ha alguna que es troba en un mur adossat al lateral del temple com a Estaron al Pallars Sobirà. Potser degut al mal temps, al vent, a les pedregades, aquestes espadanyes normals perderen la teuladeta que les cobria i quedaren sense ella, amb els pilars a manera de merlets; és el cas de Sant Martí d'Empúries. En alguns casos aquestes estructures, al llarg del temps, es tancaren amb quatre parets: espadanyes closes, cas de Sant Jaume de Frontanyà; en algun altre lloc, cas d'Albesa per posar un exemple, es tancaran com si fossin golfes del temple, ocupant-ne tota l'amplada de la seva façana principal; per tot plegat he classificat les espadanyes que no són les normals en espadanyes closes, obertes, laterals i de golfes.

1. Origen dels campanars

Encara que sembli estrany, la torre o les torres que acompanyen les esglésies i que avui en diem campanars, van existir abans que s'hi instal·lessin les campanes. De torres n'hi ha hagut sempre, torres de defensa, de guaita, de comunicació. Sembla que a les esglésies no n'hi hauria hagut d'haver pas, però els fets ens diuen que se n'hi van aixecar

ben aviat amb la finalitat de protegir-les. De fet, una església, antigament, servia per altres coses a més a més de les celebracions litúrgiques. Avui encara passa: s'hi fan concerts, conferències, reunions: el Vaticà II es va celebrar a l'interior de la basílica de Sant Pere de Roma. Eren llocs de trobada —a Catalunya hi celebràvem corts—, servien de magatzem i reserves quan hi havia mercat, allotjament de pelegrins, de pobres i damnificats. Eren l'últim refugi quan la població es trobava encerclada i atacada pels enemics de la terra. No és estrany, doncs, que s'hi edifiquessin, a prop, torres de defensa, de guaita, de protecció.

A l'Orient cristià hi ha testimonis de fortes torres de defensa en diverses esglésies de Síria cap al segle V, totes en pedra. Però al llarg de l'Alta Edat Mitjana europea, aquestes torres gairebé sempre eren de fusta i aquest és el motiu que en quedin poques restes, fetes les excepcions de llocs sotmesos a sobirans i a altres estaments poderosos que les aixecaven de pedra. Amb el temps la fusta fou substituïda per materials resistents com la pedra i el maó i alguns d'aquesta mena són els campanars que encara queden d'aquells moments reculats.

2. Campanes

Quan les campanes varen posar-se al cim de les torres de defensa, no va ser per altra cosa que per difondre millor el so i per manifestar, també segurament, el predomini de l'Església sobre terres i pobles, quan els poders civils i els religiosos actuaven en plena simbiosi.

Les campanes no són sinó formes molt encertades de produir sons, tocs, avisos, potents i agradables. Al llarg de mil·lennis aquests sons s'havien produït amb tota mena d'instruments, des dels de vent com els corns, trompes, fins als de percussió, amb fusta, pell, tubs i planxes metàl·liques com els gongs. Amb el temps, s'anaren trobant millors formes, millors maneres i s'acabà donant a aquests instruments la forma de vas invertit, fos en bronze (coure aliat amb una cinquena part d'estany) que sona quan és colpejat per una massa interna, el batall, o per un martell quan es fa per fora; aquestes són les campanes.

Les més antigues campanes eren de bronze fos si eren petites i es reservava a les més grosses la tècnica de construcció d'aram batut i reblat. També se'n coneixien de ferro, efectuades amb tècnica de *fusilia* (foses) i *productilia* (batudes). Amb el perfeccionament tecnològic de la foneria es farien grans campanes de bronze que són les que coneixem actualment.

Qui primer introduí el que avui anomenem campana, segons sembla —no n'hi ha cap testimoniatge segur—, fou sant Paulí, bisbe de la ciutat italiana de Nola; els campaners el tenen per patró. Aquest personatge del segle IV era originari de la Gàl·lia i vivia precisament a casa nostra, Barcelona, quan va ésser ordenat sacerdot; la seva muller, Teràsia, era barcelonina. A Itàlia, on es retirà, esdevingué bisbe de Nola, població de la Campània, regió del sud de Roma. Potser per això d'aquest instrument, antigament anomenat *signum* (senyal), acabà donant-se-li el nom de *campana* i també de *nola* de la regió i població d'on procedia. En català se li han donat diversos noms com *cloca*, *clotxa i seny.* En un text de l'any 1326, referit a les campanes del temple dels Sants Just i Pastor de Barcelona, se les anomena *cimbales*.

Les campanes solen estar situades en una estança, a un nivell alt del campanar. Per facilitar l'exposició que faig en aquest treball l'anomeno "cel·la"; altres, com a València, l'anomenen "sala de les campanes". Penso que el mot "cel·la", referit a un campanar, pot ser prou adequat per aplicar-lo a l'estança destinada a les campanes, i per això, per la seva brevetat, el faig servir al llarg d'aquest treball.

En l'època del romànic les campanes eren fixes a l'interior de la cel·la i solien tenir mides petites. Tingueren moviment en el gòtic quan es muntaren en sòlides estructures, mena de gàbies, el *castellet*, dins els campanars o cimboris. Al Renaixement i al Barroc se situaren als finestrals; creixen en dimensions i es fan de manera que es puguin brandar o voltejar i asseure amb un esforç mínim; són les campanes litúrgiques que veiem avui en gairebé tots els campanars. Modernament n'hi ha també a la part més alta, sobre terrat, penjades d'unes estructures a vegades de pedra, sovint metàl·liques; són d'ús profà i solen ser de titularitat municipal: marquen els quarts i les hores.

Vocabulari sobre campanes

A bàndol: acció de moure les campanes sobre el seu eix.

Anses: peces de bronze situades a la corona (part superior) de la campana que serveixen per penjar-la.

Batall: peça metàl·lica en forma de maça penjada dins de la campana que la colpeja quan se la branda.

Batallada: cop de batall.

Boca: part més ampla del vas de la campana situada a la seva part oberta i inferior.

Brandar: moure les campanes sobre el seu eix a fi de produir un balanceig pronunciat.

Capçal: contrapès de fusta, llosa, pissarra, granit o metall situat a la part superior del jou per equilibrar el pes de la campana. És sinònim de jou.

Coll: part més estreta d'una campana a manera de cintura.

Descompassades: batallades tocades de forma discontínua.

Esquella: campana petita.

Hum: so que dóna una campana que es correspon a l'octava inferior de la fonamental i és el causant d'un prolongat ressò.

Jou: peça de fusta i altres elements que conté l'eix de la campana i serveix per contrapesar-la.

Llargues: acció de tocar moltes batallades seguides.

Martell: peça metàl·lica en forma de martell que percudeix la campana des de l'exterior.

Matraca: instrument circular de fusta amb dues boles o martells centrífugs que martellegen les peces radials recobertes de metall; fan un so tosc en colpejar-les en fer-la girar. Sonaven amb motiu del temps corresponent a la Setmana Santa per expressar el dolor de la creu. També rep el nom popular de *tenebra*.

Repicar: donar cops de batall de forma seguida i persistent.

Roda de campanes: consisteix en una gran roda de fusta proveïda de campanetes a la banda exterior que hom fa sonar mitjançant una manovella central que la fa rodar. També és anomenada *campanòleg;* igualment se li dóna el nom de *rogle*, *rotlle* o *rotlle de campanetes*. Popularment se'n sol dir *campaniller*. És utilitzada a l'interior de les esglésies per cloure el dejuni (abstenció del toc de campanes a la Quaresma) i també en altres solemnitats litúrgiques en senyal de joia; es clou el dejuni citat en el dia de la Vetlla Pasqual.

Senyal: campanades de senyal eren petites i es tocaven just al moment d'iniciar la funció litúrgica, anomenada, en alguns llocs *rematada*.

Tremuja: sinònim de jou.

Voltar o voltejar: fer donar la volta completa de la campanes sobre el seu eix.

Curiositats sobre campanes

El campanar inacabat dels Dolors de Barcelona té dues campanes que no han sonat mai degut a l'oposició del veïnat.

El so d'una campana ve determinat per la seua mida i pel disseny del gruix de la secció vertical que els campaners anomenen *costella*.

Els tocs d'oració consten de nou batallades que s'executen tres de seguides, tres descompassades i tres més de seguides.

En una festa anual les campanes es ventaven.

En la vigília dominical corrent, les campanes es repicaven.

Diumenge al matí, després del toc d'oració hi havia repic. Si era festa anual es feien anar les campanes a bàndol.

Pels enterraments i funerals es fa el toc de morts amb batallades molt lentes.

Pel que fa als tocs civils, hi ha el d'alarma en què es fan voltar les campanes frenèticament.

A Catalunya solem donar les hores, en la nostra llengua, d'acord amb el que se'n diu “tocs de campanar” pel fet que la gent en sentir els tocs de les campanes, de quarts, entenia que el quart que sonava deuria ser el quart de l'hora propera; així doncs diem “un quart de deu, dos quarts de deu, tres quarts de deu”; també hi afegim els minuts, així “un quart i cinc de deu, dos quarts i mig d'onze” i també “tres quarts menys cinc d'onze” per exemple. A altres llocs ho fan de forma diferent de la nostra. A cada terra segons costums reculats, tots respectables i tots interessants.

Si voleu més informació, i millor, us invito a llegir, de la pàgina 40 a la 74, el magnífic article que el musicòleg Xavier Orriols ha publicat al llibre *Entre el seny i la rauxa. Campanars i campanes al Pallars Sobirà*, Editorial Fonoll, Juneda 2014.

Per completar aquest apartat em permeto de copiar alguns paràgrafs d'uns escrits d'entesos en el tema. Primer, un text que em va enviar mossèn Ignasi-Mª Anzizu, rector de Palol d'Onyar (el Gironès):

> «És tradició que es doni un nom femení a cada campana.
> Fondre una campana, a més d'una tècnica centenària, és tot un art. El seu so el determinen factors diversos: el disseny del seu perfil, el gruix, la mida. Però, sobretot, la qualitat de l'aliatge del coure i l'estany -els dos components del bronze- a més d'una petita part d'argent que afegeix qualitat a les seves vibracions.
> Per al cristianisme i d'altres religions, el toc de campanes durant segles ha estat considerat com una crida o com un ressò de la veu de Déu, el Pare que vetlla o aplega la seva fillada.
> Per a la benedicció (d'una nova campana) es comença d'una en una per aspergir-les amb aigua beneïda a la nit de Pasqua. L'aigua és signe de vida. Després, tot anomenant-les cadascuna pel seu nom, preguem a Déu per demanar-li la protecció del Pare sobre els fills i filles que, en sentir-les repicar pensarem en Ell.»

Un altre text pertany a un llibre d'Enric Moreu-Rey (1917-1992): *Toponímia urbana i onomàstica* (Ed. Moll, Palma de Mallorca, 1974). Ho transcric adaptant-lo. Hi diu, en les pàgines 142 i següents:

> «Les campanes foren, durant molts segles i fins a arribar al nostre temps, el mitjà més constant i més general de les relacions socials, així al camp com a la ciutat. No solament per a actes litúrgics sinó per actes en hores transcendents de la història col·lectiva (motins, pillatges, catàstrofes, matances, triomfs [jo hi afegiria “incendis”]).
> Del punt de vista lingüístic, cal fer observar el fet que les campanes poden ser conegudes, no solament

amb llur nom de baptisme o de fonts (nom de Santa Maria o d'un sant protector, o més d'un) i que coincideix en bastants casos amb el nom de la persona que féu les funcions de padrí o padrina durant la cerimònia de la benedicció, sinó que aquest nom oficial es veu substituït popularment, en certs casos, per un renom o malnom tret del seu aspecte, grandària, funcions, història, etc.
Entre els noms més coneguts de campanes, l'oficial o del bateig, citaré; *L'Assumpta* i *La Fructuosa*, les més antigues de Tarragona (1313 i 1314 respectivament), *La Bàrbara* i *La Martina* de Sant Celoni, *La Llorença* de Guissona (s. XVIII), *La Rarímia* a Sant Feliu de Llobregat, *La Baldíria* de Sant Boi de Llobregat, *L'Eulàlia* de L'Hospitalet de Llobregat, *L'Anastàsia* de Badalona, *L'Antònia*, la més gran de l'església del Pi de Barcelona, *La Bernarda*, una de les més antigues de Poblet.
Algunes d'aquestes campanes participaren directament en esdeveniments històrics importants. A *L'Honorata* barcelonina medieval, refosa i batejada el 1769, li fou tret el batall, i estigué condemnada a estar muda durant dos mesos, perquè havia tocat a Sometent durant el Rebombori del Pa (març 1879); *La Tomasa*, la major de la Catedral barcelonina després de l'anterior, encara pagà més car els seus pecats; per haver tocat a Sometent també quan es produí l'avalot de les quintes el 1773 fou condemnada pel Govern de Madrid a ser destrossada a cops de mall.
Altres són conegudes amb un renom o motiu. Alguns d'aquests renoms fan al·lusió a l'origen de la campana, la seva història, el nom del fonedor. Així, *La Valenciana*, una antiga de Poblet; *La Timbal* de Cervera, corrupció del nom del seu artífex francès Tibau (Tibault).
D'altres utilitzen com a renom allò que no és en realitat sinó un genèric, ja no interpretat com a tal, i fins i tot de vegades deformat. Així "seny" era antigament sinònim de campana: a Lleida, als segles medievals (XIII-XV) hi havia *La Seny de prima*, i *La Seny major* i *La Seny del Lladre*.»

El que fou campaner de la catedral de València, l'antropòleg Francesc Llop i Bayo insisteix, en les converses que hi he tingut, en la importància de tenir un jou de fusta ben lligat amb tirants i no, com s'ha fet modernament, en un d'estructura metàl·lica.

Davant la incògnita que per a mi eren *les campanes de senyal*, em vaig permetre de demanar aclariments a la persona més ben informada sobre campanes que tenim al nostre país, concretament al País Valencià, el ja citat Francesc Llop. Heus aquí el que em va comentar:

«El concepte de "campana de senyals", "senyalera"... s'entén molt bé en els pobles de la Vall d'Aran, on hi ha una campaneta en una espadanya a sobre el presbiteri, que utilitzaven, segurament algun sagristà, per avisar al campaner dels moments que havia de senyalar amb els seus tocs, com ara el Glòria de la Pasqua, o l'entrada o sortida de processons o d'enterraments... En ser una campana aguda, el seu so arriba al campaner fins i tot si està tocant les campanes grosses. Igualment la sonaven per a les misses diàries, com deien els antics, les misses baixes, amb un sol toc, fins i tot pel mateix prevere que anava a celebrar-la.»

Campanes singulars de Catalunya

Campanes de fusta: Matraques o tenebres

Es tracta d'un instrument compost de dues o més fustes articulades, que, posat en moviment, fa un soroll sec i repetit. Antigament era emprat per Setmana Santa en substitució de les campanes durant el tridu pasqual. Senyalo els llocs on se'n troben ordenats per comarques; són només les que un servidor ha vist al llarg de les visites fetes a les esglésies.

Castelló d'Empúries	l'Alt Empordà
La Seu d'Urgell, la Catedral	l'Alt Urgell
Tortosa, la catedral	el Baix Ebre
Vilada	el Berguedà
Solivella	la Conca de Barberà
L'Albi	les Garrigues
Castellterçol	el Moianès
Santa Eulàlia de Riuprimer	Osona
Abella de la Conca	el Pallars Jussà
Talarn	el Pallars Jussà
Alins i Rialp	el Pallars Sobirà
Poboleda	el Priorat
Cervera	la Segarra
Aitona	el Segrià
Solsona, la Catedral	el Solsonès

Campanes irregulars

A alguns campanars, després de la guerra civil del 1936, s'hi van penjar campanes que no eren les normals. Havien desaparegut durant les operacions bèl·liques moltes campanes, ja perquè foren foses per a material de guerra ja perquè la iconoclàstia les havia fet desaparèixer. En retornar la normalitat i davant de la penúria causada per les hostilitats, els temple supliren la manca de campanes per elements metàl·lics que permetessin alguns sons similars als de les campanes. Els elements més corrents que s'aprofitaren foren els obusos que es trobaven per tot el territori. Degudament preparats, els caps d'obús semblaven petites campanes. Aquí en faig una relació dels que he anat trobant pel país.

Campanes de casc d'obús

La Pobla de Cérvoles	Les Garrigues
Lluçars	la Noguera
Gualter	la Noguera
El Palau de Rialb	La Noguera
Politg	La Noguera
La Vedrenya	la Noguera
Vernet	La Noguera
La Fatarella	La Terra Alta

Campanes de llanta de roda de camió

També hi ha algun cas en què es van aprofitar les llantes de camió. Avui es conserven però estan en desús. També n'anoto algun lloc on ho he comprovat.

La Torre de Claramunt	L'Anoia
Sant Genís de Palafolls	el Maresme
Sort	El Pallars Sobirà

Roda de campanes

Instrument musical consistent en una gran roda de fusta proveïda de campanetes a la banda exterior que hom fa sonar mitjançant una manovella central que la fa rodar. També anomenat “campanòleg”. Se l'anomena, també, “rogle” o “rotlle” o “rotlle de campanetes”. Popularment se'n sol dir “campaniller”. És utilitzada a l'interior de les esglésies per cloure el dejuni de campanes i també en altres solemnitats litúrgiques en senyal de joia; es clou el dejuni citat en el dia de la vetlla pasqual, antigament anomenat Dissabte de Glòria.

3. Primers campanars

Al principi, les campanes eren petites i no hi va haver problemes pràctics per instal·lar-les dalt de les torres de defensa; així van convertir-se en campanars. Es creu que les primeres torres construïdes amb l'exclusiva finalitat d'esdevenir campanars foren les que s'aixecaren exemptes i al costat de les dues esglésies del segle VI de Ravenna (Itàlia, a la Romanya, al nord, tocant al mar Adriàtic), dedicades a Sant Apol·linar, el seu primer bisbe. Totes dues torres de planta circular i de maó vist foren afegides al temple en el segle IX. A partir d'aquest moment ja es va difondre aquest tipus de construcció, ja sigui exempte, adossat o inclòs en els temples. Això ens ho confirma l'aparició de campanars en les il·lustracions dels manuscrits antics, com en els anomenats "Beatus" que contenen comentaris de l'Apocalipsi i que daten, la majoria, del segle X, manuscrits molt ben il·lustrats per monjos i monges de l'Espanya mossàrab, testimonis d'una època i d'un art brillant, innocent, però fantàstic i intens.

També sabem que es van construir cloquers en aquest temps perquè en trobem testimonis diversos, com a casa nostra, de mitjans i finals d'aquest segle X. Són campanars preromànics catalans els de Santa Coloma i Sant Vicenç d'Enclar, tots dos a Andorra, Sant Serni de Tavèrnoles i Sant Climent de Coll de Nargó a l'Alt Urgell, Sant Mateu de Bages, Sant Andreu de Gurb a Osona i Santa Helena de Rodes a l'Alt Empordà.

Quan al segle XII es fongueren grans campanes, els problemes de la seva instal·lació obligaren a obrir grans finestrals i a aquells campanars romànics com el de Sant Pere de Vilamajor, al Vallès Oriental, de principis d'aquell segle; amb modestes finestres geminades a tot el llarg de la seva alçada, van haver d'engrandir les del capdamunt per instal·lar-les-hi. Per aquesta raó veiem com la finestra doble, de petites obertures que hi havia a un costat del seu últim pis va haver de ser convertida en una d'ampla i alta que hi permetés la instal·lació; i així es féu també en altres campanars del nostre país d'aquells temps que en diem romànics.

4. Els grans campanars

Esperit de competència, desig d'emular el veí —la ciutat propera, o la catedral de la diòcesi veïna—, va ser la causa que a partir del gòtic (ss. XIII-XV) sobretot, s'aixequessin campanars cada vegada més alts i s'hi ubiquessin campanes cada vegada més grans, de més pes.

Així com la planta quadrada predomina en els campanars romànics (alguns n'hi ha de circulars i fins hi tot semicirculars), en el gòtic, a casa nostra, Catalunya i la seva àrea d'influència, predomina el que anomenem vuitavat o de planta octagonal, com el de la Basílica barcelonina de Santa Maria del Pi o el Miquelet, el campanar de la catedral de

València; pocs n'hi ha d'hexagonals; sobretot alguns de tardans acceptaven la planta quadrada. Normalment acaben en terrat. Arreu d'Europa aquests campanars van seguir essent quadrats i molts d'ells amb agulles calades altíssimes. Tot i l'alçada, la intempèrie, el vent, els tremolors de la terra, les vibracions de les seves grans campanes i l'equilibri arquitectònic, sempre difícil de mantenir, aquestes meravelles han aguantat segles i tota mena d'adversitats. Meravelles dels homes, dels artistes medievals, que van tenir l'atreviment i la tècnica suficient per fer el miracle.

5. Campanars del Renaixement i del barroc

Al Renaixement, la cúpula de Brunelleschi a la catedral de Florència —segle XV—, va fer inevitable que fos el model de les construccions posteriors i alguns dels nostres campanars van adoptar-la com a capçada, i així ho veiem tant en l'època del barroc (s. XVII i primera meitat del XVIII) com en el neoclàssic (s. XVIII i primera meitat del XIX) segons ho demostra el campanar de la catedral de Girona, per exemple, i el de Canet de Mar, el de Calaf, el de Vilanova i la Geltrú, el d'Esparreguera i tants altres que van imitar-los, això sí, tardanament, ja que en el temps del Renaixement, els pocs que es van aixecar a Catalunya ("a la manera romana", se solien qualificar), van ser senzills i de planta quadrada com es veu en alguns que es troben al Maresme i pocs més a altres llocs.

6. Campanars del segle XIX

Durant aquest segle segueixen aixecant-se campanars i temples seguint encara l'estil neoclàssic, que de mica en mica, per la influència del romanticisme va anar barrejant-se amb altres estils i amb novetats; d'aquest moment en diem de l'art eclèctic (Sant Andreu de Palomar de Barcelona), o sigui barreja d'estils. També en aquest moment és recorden amb admiració els temps medievals i per això s'aixequen temples i campanars a imitació de l'art romànic i el gòtic, i per això d'aquests estils arquitectònics els anomenem neoromànic o neogòtic com veiem en temples com ara el de la parròquia de Sant Francesc d'Assís, neoromànica, al Poble Nou barceloní, i les neogòtiques de Ponts (la Noguera), les Saleses (Sant Francesc de Sales) de Barcelona aixecada en la cruïlla del carrer València amb el Passeig de Sant Joan, totes com exemples entre molts altres.

7. Campanars del segle XX

Pel que fa al segle XX a casa nostra encara predominen els del segle anterior però veiem que a la segona meitat, després de la guerra civil que en va arruïnar una bona colla, hi ha hagut interès a fer obres originals, senzilles, però xocants, que han creat, sinó un estil, un mateix afany d'utilitzar les tècniques i els materials nous dels nostres dies: ferro, vidre, formigó, alumini. Entre altres, tenim l'exemple de l'església del Pont de Suert (l'Alta Ribagorça), de Sant Pau de Segúries (el Ripollès), de la Canya i de Sant Pere Màrtir a Olot (la Garrotxa), de Santa Maria de Sales a Viladecans (el Baix Llobregat) entre altres. No cal dir que el Modernisme de principis del XX, ha deixat la seva empremta, sobretot amb els superbs campanars de la Sagrada Família barcelonina.

I quan ara, entre la fi del segle XX i el principi del XXI, aixequem esglésies, ho fem amb el model de les capses de sabates, temples prismàtics, campanars com els temples però posats verticalment, i cap, no cap, detall que els faci gentils, agradables, distints uns dels altres. Això sí, amb sales vidriades, lluminoses, amb guarderies pels petitons, però gens, dic gens, d'ambient religiós, gens d'espiritualitat i, si per cas, pintures, imatges que semblen més obres esguerrades o inacabades que no pas símbols de la divinitat. I és que així funciona el món d'avui, i així és com quedarem retratats en l'esdevenidor, quan els que ens estudiïn aleshores ens voldran treure les nostres característiques, la nostra identitat i només veuran edificis, construccions que hauran quedat envellides, ennegrides i ja poc funcionals, això si en queda cap. Una etapa, diran, malaguanyada artísticament parlant.

Les nostres parròquies urbanes, apressades per la tasca pastoral, situades en barris nous, tenen ubicacions sovint inusuals com baixos, magatzems, quadres, el que en vulgueu dir, i de campanars, res de res, ni campanes. Avui, en tot cas, els altaveus fan la tasca que feien les campanes. Potser això és la fi dels campanars. Ara bé, no hi ha poble ni llogaret que, si té la sort de tenir un campanar, per modest que sigui, no el consideri com l'obra més preuada i més digne de conservar i d'exposar.

Si pensem una mica en el fet que els nostres avantpassats van afanyar-se a aixecar aquests monuments de les nostres esglésies esteses pel país fins en els llocs més allunyats i acimats —igual que a tot Europa— no pot deixar de colpir-nos, d'admirar-nos i de reconèixer que és el nostre carnet d'identitat, la nostra empremta dactilar que ens permet anomenar-nos com "la gent de la cultura dels campanars", dos mil anys d'una civilització que va aixecar parets enlaire per senyalar, potser ben inconscientment, que l'esperança en el bé i en la felicitat ens ha d'arribar de dalt a través del que està per damunt del món i de nosaltres mateixos.

Torres auxiliars amb escales

En alguns temples, cap al final del romànic, s'hi troben torres auxiliars, senzilles, amb escales interiors, que permeten pujar a les teulades i al damunt de les voltes a fi de fer-hi retocs, reparacions, evitar goteres, etc. Així ho veiem, per exemple a Santa Eugènia de Berga (Osona), a Covet (el Pallars Jussà), a la catedral de la Seu d'Urgell, a Santa Maria de Solsona, al monestir de Santa Maria de les Monges, i ja en el gòtic a Sant Joan de les Abadesses, Santa Maria de Balaguer, a Torroella de Montgrí, a Sant Feliu de Girona, a les catedrals de Tarragona i Barcelona com

exemples on és més vist aquest sistema.

8. Espadanyes

Quan apareixen? Llegim en l'obra de Puig i Cadafalch *L'arquitectura romànica catalana* del 1911, volum II, pàgina 376, en parlar de l'arquitectura dels segles X i XI en referència als campanars:

> «Hi ha dues formes comúnment usades: d'espadanya i de torre. La primera mena es un mur foradat per sostenir les campanes, col·locat sempre en un dels frontispicis, ja en els laterals, ja en els principals; mes no l'hem sabut trobar en cap església d'aqueix període, en que, en general, s'usa la forma de torre.»

Amb aquesta afirmació d'una autoritat com la de Puig i Cadafalch podem afirmar que l'espadanya és una solució com a campanar que apareix al segle XII. Tot i la seva senzillesa, sembla que no es van imposar sinó a partir d'aquest segle i per iniciativa d'un orde religiós que es va difondre en aquells moments, l'orde del Cistell, el Cister, sobretot per l'empenta renovadora propulsada per sant Bernat de Claravall. Un capítol (assemblea monàstica) de l'orde, del 1157, va demanar que "no s'aixequessin torres en els seus monestirs, i que el pes de les campanes no excedís de cinc-centes lliures de tal manera que fos possible de fer-les voltar a mà per un sol individu i, a més a més, que no en sonés més d'una a la vegada". Amb aquestes noves idees, en fer un esforç de senzillesa pels monestirs i evitar excessos i riqueses, les campanes es van ubicar en cimboris i espadanyes. En esdevenir al segle XIII la proliferació per tot Europa de nous ordes, els mendicants (franciscans, dominicans...) amb l'afany de pobresa i austeritat que els animava, també van escollir el sistema d'espadanya pels seus convents. Encara avui veiem com temples senzills d'aquells temps, ermites, santuaris, capelles conserven aquesta manera de penjar les campanes, sempre de poc pes i volum. I a molts llocs que havien quedat sense cap mena de campanar, com ermites o capelles antigues, a partir d'aleshores s'hi va aixecar aquest nou tipus de campanar modest i per això avui dia a gairebé a tot arreu d'aquests petits temples antics s'hi veu alguna espadanya posada en algun lloc prou alt a fi de distingir-les i de fer-hi penjar alguna campana, normalment de dimensions modestes. No per això deixen de ser ben simpàtics aquests campanars de paret, fins i tot, vistos des d'una certa distància, apareixen com si fossin murs mig transparents, amb tota la gràcia d'un calat a mig aire.

Classes d'espadanyes

Anant per aquest món nostre de les esglésies n'he trobat una bona colla amb espadanyes i, encara que sembli estrany, no arreu han tingut la mateixa manera d'aixecar-les. Per això les he denominat de maneres diferents per aclarir-ho. Quan no els dono cap qualificatiu vol dir que són com he indicat més amunt: una paret que sobresurt del temple amb ulls o obertures on pengen les campanes. Tanmateix al llarg del temps algunes d'elles van ser tancades pels seus costats formant com una petita torrella; en aquest cas en dic espadanyes closes. En algun cas, l'espadanya no s'aixeca per damunt del temple sobre alguna de les seves parets; està al damunt d'una paret que es troba adossada a algun dels seus murs com si fos un contrafort, per aquest motiu en dic espadanyes laterals; n'he vist pocs casos. També n'he vist unes quantes que només pengen les campanes dels pilars que han quedat sense cobrir o que han que han perdut la seva teuladeta; aleshores ja no són campanars de paret, perquè no n'hi ha cap, només hi ha els pilars. En aquest cas en dic espadanyes obertes. He llegit en algun treball ben fet com en la sèrie *Catalunya Romànica* d'Enciclopèdia Catalana que aquest tipus d'espadanya ha quedat així, sense coberta, perquè l'ha perdut, potser per estar sotmès a les forces destructives de la intempèrie, com el vent, les pedregades, les gelades. És ben possible que això hagi estat així, fins i tot es nota ja amb els vestigis que en resten, però en d'altres, tan ben acabats com es troben avui, fan pensar que foren aixecats oberts amb tota la intenció. En altres punts veig com les espadanyes primitives van ser tancades però no formant torrelles sinó cobrint-les amb una estructura que agafa tota l'amplada del temple i semblen com unes golfes; per aquest motiu les anomeno espadanyes a manera de golfes.

Espadanyes singulars

Ordenades per classes i per comarques de Catalunya.

Cal que digui que no sempre és fàcil aplicar als campanars de cadireta una classe o un tipus o un altre dels indicats. Sovint es poden confondre, sobretot els que anomeno espadanyes closes amb els que aparenten ser com golfes; també les espadanyes closes es poden confondre amb campanars de torre quan estan aixecats damunt dels peus d'un temple. Per aclarir-ho caldria estudiar l'evolució temporal de cada campanar i estudiar-lo per dins, no sempre al meu abast. Per això demano excuses si creieu que en algun cas m'he confós.

La relació que he fet d'aquests tipus d'espadanya segurament és incompleta; podria haver-me'n passat per alt alguna; també podria haver comés alguna confusió; agrairé qualsevol indicació que em permeti corregir aquesta relació; confio que tingueu l'amabilitat d'excusar-me. Gràcies.

Closes

A l'Alt Empordà: El Far d'Empordà
A l'Alt Penedès: Pontons
A l'Anoia: Sant Pere Desvim

Al Bages: Talamanca
Al Berguedà: Boatella, Comià, Sant Jaume de Frontanyà, Sant Vicenç de Rus
A la Garrotxa: La Barroca, Oix, Sadernes, Sant Andreu del Coll, Sant Andreu de Socarrats, Sant Fruitós d'Ossinyà, Sant Grau d'Entreperes, Sant Martí de Bianya, Sant Martí de Toralles, Sant Martí Vell, Sant Vicenç del Sallent, Segueró
Al Maresme: El Far
Al Moianès: Bertí, Castellet, Granera, Sant Cugat de Gavadons, Sant Miquel Sesperxes
A la Noguera: Alberola, Baldomar, Collfred, Seró, El Tossal
A Osona: Alboquers, Folgueroles, Sant Agustí de Lluçanès, Sant Bartomeu de Sesgorgues, Sant Jaume de Fenollet, Sant Julià de Cabrera, Siuret
Al Pallars Jussà: Biscarri, Puigverd, Sant Adrià de la Conca
Al Ripollès: Abella, Aranyonet, Fontanet, Rocabruna, Sant Martí d'Ogassa, Tregurà de Dalt
Al Solsonès: Castellar de la Ribera
A l'Urgell: Llorenç de Rocafort
Al Vallès Occidental: Sant Feliu de Vallcàrquera

Obertes

A l'Alt Empordà: Lladó d'Empordà, Ordis, Palauborrell, Sant Cebrià de Torrelles, Sant Martí d'Empúries, Sant Miquel de Colera, Sant Miquel de Fluvià, Sant Quirc de Colera, Sant Sebastià de la Selva de Mar, Sant Silvestre de la Velleta, Saus, Vilamalla
A l'Alt Penedès: Santa Maria dels Horts, Santa Maria del Priorat de Banyeres.
Al Baix Empordà: Boada, Ultramort, Vulpellac
Al Baix Llobregat: Santa Maria de Castelldefels, Santa Maria de Bruguers
Al Baix Penedès: Segur de Calafell
Al Berguedà: Sant Joan Degollat
A la Cerdanya: Olopte
Al Maresme: Sant Martí de Mata
Al Ripollès: Sant Andreu de Bestracà
Al Vallès Occidental: Sant Feliuet de Vilamilans
Al Vallès Oriental: Santa Maria del Camí de La Garriga

Laterals

A l'Alt Empordà: Santa Maria de l'Om
Al Pallars Jussà: Puigcercós
Al Pallars Sobirà: Estaron, La Força d'Àreu, Mare de Déu de Biure
A la Selva: Riells

A manera de golfes

A l'Alt Empordà: Boadella, Garrigàs, Pau, Pedret, Vilademires, Vilatenim, Vilaür
A l'Alt Urgell: Parròquia d'Hortó
A l'Anoia: Bellprat
Al Bages: Balsareny, Viladelleva
Al Baix Empordà: Caçà de Pelràs, Foixà, Tor, Vilopriu
Al Berguedà: Serrateix
A la Cerdanya: Villec
A la Conca de Barberà: Montbrió de la Marca, Vilaverd
A la Garrotxa: La Santíssima Trinitat de Batet, Sant Miquel de Pera
Al Pallars Jussà: Aransós, Figuerola d'Orcau
Al Pallars Sobirà: Cerbi, Sant Andreu de Baén
Al Pla de l'Estany: Santa Llogaia del Terri
Al Ripollès: Surroca de Dalt, Tregurà de Dalt
Al Vallès Oriental: Llerona, Marata, Montnegre

Dret de Campana i metalls

Import pagat per rescatar les campanes i la plata litúrgica de les esglésies, pràctica antiga comú a Espanya i executada en tots els setges en cas de guerra. Donava als comandaments de l'artilleria de l'exercit vencedor la potestat de confiscar les campanes i els metalls preciosos imposant-ne un rescat que era pagat habitualment pels feligresos de cada parròquia, ja que les campanes constituïen un element essencial en la vida i el dia a dia de cada comunitat: la veu del poble que puja a Déu, la veu de Déu que crida al poble.

Campanes de Barcelona castigades el 1714.

Segons *Martí Bonet, canonge de la Catedral de Barcelona i conservador de l'arxiu diocesà*, s'ha trobat un lligall amb dades sobre el càstig que reberen els temples barcelonins el 1714. El text que ho explica, de setembre de 2019, és el següent: Santa Maria del Mar va haver de pagar un preu molt elevat per recuperar les seves campanes. L'església va pagar 2.492 lliures (uns tres milions d'euros) a Felip V per recuperar-les.

Durant l'any 1714, les esglésies de Barcelona repicaren les seves campanes per cridar a sometent, senyal d'alarma i crida a defensar-se de l'enemic. La tradició de convocar la milícia via campanar rep el nom de "so metent". La conseqüència, després de l'onze de setembre, fou la requisa de totes les campanes de la ciutat que havien complert amb el toc. És l'anomenat "dret de campanes": el vencedor se les quedava; per recuperar-les calia pagar un elevat tribut. Com més gran era el temple, més alta era la multa.

A Barcelona, les esglésies de majors proporcions que tocaren a "sometent" foren la catedral, Santa Maria del Pi i Santa Maria del Mar. De les dues primeres no se'n conserva constància documental que paguessin sanció. De Santa Maria del Mar, sí. En l'arxiu diocesà de Barcelona s'han descobert els lligalls que ho indiquen: "*A instància del General y demes oficials de la Artilleria se ha fet petició y demanda de 2.492 lliures [...] per lo dret de campanes*". Així ho apunta un document datat el 21 d'octubre.

Felip V va cobrar i les campanes retornaren. No fou fàcil; a més a més de la multa, calia sumar altres quantitats: pagaments pendents ordinaris provocats per la guerra i altres no tan ordinaris també provocats per les hostilitats, com la reparació dels danys que provocà el bombardeig enemic. La pluja d'obusos provinents de la Ciutadella va destrossar la coberta del temple i deixà en condicions precàries la façana i les torres. Els experts mestres de cases i fusters van calcular-ho en 2.000 lliures; també ho expliquen els lligalls.

Per fer front a les 7.700 lliures que eren necessàries per la multa, deutes i reconstrucció, la basílica va demanar permís al bisbe per vendre part de les seves joies, objectes de culte d'argent: una imatge de Santa Madrona, una corona, un pal·li, canelobres... Se li concedí i va optar per fondre les peces fins aconseguir 400 quilos d'argent que es vengueren a joiers del veí carrer de l'Argenteria. Aconseguiren 3.387 lliures.

La resta, fins a les 7.700 lliures necessàries per tot, van pagar-ho els prohoms de la ciutat com Pau Dalmases Ros (ambaixador de la Catalunya austriacista a Londres fins el 1714), Carles de Llupià i Ignasi Fontanet i Martell. Ells ja havien lliurat algunes quantitats per la factura d'una nova custòdia però hi renunciaren per poder reconstruir Santa Maria del Mar.

* * *

A més a més de Santa Maria del Mar, també el fet va afectar altres temples segons comunica en setembre 2019 *Jordi Sacases, arxiver* del temple de Santa Maria del Pi, de Barcelona. La veritat, ens diu, és que la gran majoria d'esglésies de Barcelona es van veure afectades en una o altra mesura pels estralls del bombardeig i que totes, parròquies i esglésies conventuals, van haver de resoldre el problema de la manera que van poder.

Santa Maria del Pi, sobretot de resultes del terrible bombardeig del dia 9 de juny de 1714, va ser una de les més afectades rebent nombrosos impactes d'artilleria fins al punt d'ensorrar part de les voltes del presbiteri i destruint, d'aquesta manera, el magnífic retaule renaixentista obra de Joan de Borgonya i Pere Nunyes (1508-1525) que va quedar "en peces menudes" tal com informa el doctor Joan Tolleuda, rector aleshores del Pi, en la seva crònica conservada a l'Arxiu Parroquial del Pi.

Les reparacions dels estralls van ser molt costoses i no es van poder sufragar, malgrat les vendes de patrimoni, fins ben bé l'any 1730. L'arxiu de Santa Maria del Pi conserva un gran fons documental sobre aquest assumpte que encara avui resta en gran part inèdit. Cal dir que les úniques institucions del bàndol vençut que van continuar generant documentació foren les esglésies i el notariat, ja que el Consell de Cent i la Diputació del General havien estat suprimides i l'administració restava controlada exclusivament per l'exèrcit borbònic.

En el cas del setge de 1714, la repressió efectuada aprofitant aquesta tradició del "Dret de campana i metalls" com s'anomenava el segrest, va ser especialment cruenta ja que amb diferència havia superat el que es demanà pel setge de 1697 i el del 1705, en el que l'Arxiduc Carles l'havia totalment estalviat a la població. Pel que fa a les campanes, val a dir que totes les esglésies de Barcelona van haver de participar en el rescat de les campanes, cadascuna d'elles segons un barem calculat a partir del pes dels seus bronzes i metalls preciosos.

Al nostre arxiu (de Santa Maria del Pi) es conserven les actes de l'assemblea dels feligresos corresponent al dia 23 d'octubre de 1714 en la que, amb l'assistència del representant que el rei Felip V havia imposat a les reunions per tal de vigilar-les, es tractà el tema del Dret de Campana per tota la ciutat. Felip de Quintana i Fàbregas, ciutadà honrat de Barcelona qui presidia l'assemblea va dir que per ordre de l'Il·lustríssim Senyor Duc de Berwick, capità general de

l'Exèrcit de les "Dues Corones" i vencedor del setge, s'havia reunit a tot el clergat barceloní, rectors i superiors de monestirs, als claustres de la Seu per informar-los de l'import al que ascendia el rescat de les campanes de la ciutat. Demanaven 60.000 francs els quals havien de ser satisfets sense cap tipus de dilació. Val a dir que la ciutat havia quedat en gran part enrunada i que aquesta quantiosa suma no havia de ser fàcil d'aconseguir.

Els representants de les esglésies reunits al claustre deliberaren si es podia fer una rebaixa, donada la situació de la ciutat, però l'exèrcit borbònic no hi va accedir. Finalment, per anar més de pressa, es va fer el repartiment seguint el barem utilitzat en el setge de 1697 pel qual cada església havia de pagar segons la importància, qualitat i nombre dels seus bronzes. Es va acordar que les esglésies pagarien la meitat del demanat per l'exercit, uns 30.000 francs, és a dir 15.000 lliures, i la resta seria pagat per l'administració de la ciutat, nobles i cavallers.

Finalment la parròquia de Santa Maria del Pi va pagar "trinco, trinco" 3.038 lliures barcelonines i 15 sous, i per poder-les reunir va haver de vendre, entre altres béns, tota la plata que s'havia esclafat durant el bombardeig del 9 de juny. El rescat de les nostres campanes va costar al canvi actual uns tres milions d'euros. Gràcies a l'esforç de la feligresia del Pi l'any 1714, encara avui sonen d'alt del nostre campanar la Josepa i la Vicenta.

Consideració final

"Les campanes i els campanars són elements de referència del patrimoni cultural, festiu i sonor de Catalunya. La seva conservació i transmissió a les futures generacions també passa per la utilització i la recuperació dels tocs manuals per tal de reafirmar una identitat i una tradició mil·lenària." *Acord del Govern de la Generalitat de Catalunya del 24 d'octubre del 2017.*

PETIT ANECDOTARI

En aquest capítol hi he pensat reunir petites anècdotes que m'han succeït al llarg dels disset anys llargs en què m'he entretingut viatjant pel país i mesurant campanars. Són facècies innocents o, tal com ho entenc jo, situacions insòlites que passen i que no havia previst.

Obstacles. El que primer penso que cal destacar és el fet que la major part de les esglésies es troben tancades. Avui dia, diuen els rectors i les persones que tenen les claus, "no te'n pots refiar de la gent, sempre n'hi ha algun o alguns que entren per fer-hi alguna mala-passada i, a vegades, per fer-hi mal de debò". Degut a això, els temples solen estar tancats i he tingut força obstacles per fer-hi les mesures, per veure com s'articulava el temple, per on es pujava al campanar i, per tant, pujar-hi no era gairebé mai possible.

Mal de debò ho van fer, una nit, alguns malintencionats a l'església de Sant Joan de la població garrotxina de Sant Joan les Fonts. Es tracta d'una església enorme i els enemics del civisme van cremar la seva sagristia quan tothom dormia; estava situada en el lateral prop de l'absis i la fumera fou tanta que va entrar dins de la nau i la va deixar totalment ennegrida. Resultat, l'església ja no va servir per a les funcions litúrgiques fins que es poguessin netejar parets, voltes, el terra i els bancs; crec que s'està fent, però val un dineral i, mentrestant, els oficis parroquials s'han hagut de traslladar a l'antic monestir proper de Sant Esteve, una joia del romànic. Quan vaig entrar a l'església parroquial tot era fosc, negrós, ple de pols. En el 2012, em diuen, ja s'ha netejat.

Si no tan de mal, en alguns llocs han embrutat, s'han endut imatges, han cremat alguna cortina, en fi, han obligat a tancar els temples fora de les hores de culte. També molts temples tenen les portes tancades perquè els rectors que abans vivien en les rectories o abadies al seu costat mateix avui es troben absents degut a la manca de capellans i perquè una bona colla d'ells s'han reunit en poblacions importants on es fan companyia i hi tenen el domicili habitual des d'on es distribueixen per les diferents parròquies per atendre-les en moments i dies diversos. En aquest cas les claus de l'església es troben en mans de famílies del poble, a vegades en més d'una, i en algun lloc se les van passant de manera que un any li toca a una d'elles i el següent a una altra i així successivament com a Pujalt (l'Alta Anoia) posem per cas, lloc on ho he comprovat.

Gairebé sempre **les claus de l'església** queden en mans femenines. Normalment he trobat aquestes bones senyores ben disposades; quan aconseguia localitzar-les, com sovint em va passar, feien una parada en la feina casolana i no dubtaven a acompanyar-me per obrir les portes i els llums del temple. N'he trobat algunes que m'han prestat les claus i m'han atorgat prou confiança perquè entri a l'església tot sol com em va passar a Vinyols, el Baix Camp, a Vallfogona de Riucorb i a Cabra del Camp com recordo en el moment de fer aquest escrit. En algun cas, el poble en silenci i ningú pels carrers, ja pensant que hauria de marxar-ne sense poder entrar a l'església, de cop apareix algú, sempre una dona, i li pregunto si sap qui té la clau de l'església; i vet aquí que em diu "jo mateixa"; vaja coincidència i, si no m'erro, això em va passar almenys en dues ocasions si no més, a Vilanova de la Muga, en el moment de la migdiada, i a Puigverd d'Agramunt, a primera hora del matí, cap a quarts de vuit on, tot i ésser a l'estiu, fresquejava en aquella hora matinera; encara ho recordo després dels anys transcorreguts; amb la meva flaca memòria tanmateix em

sorprenc quan recordo certes situacions, certs llocs, certes circumstàncies i, en canvi, m'oblido totalment d'unes altres.

No sempre he aconseguit sortir-me'n d'obrir i tancar portes antigues i feixugues ja que les claus i els seus panys solen ser revellits i tenen el seu secret i sovint, si no se'l coneix, es resisteixen a deixar-se manipular. A vegades m'ho han explicat: si vol que el pany funcioni i tanqui la porta, la deixa un dit mig oberta, o bé: cal que obri el batent de l'esquerra i no el de la dreta com és habitual, o, si no pot, deixi-ho córrer, ja que nosaltres tampoc ens és fàcil d'obrir-la. Aquest és el cas, per exemple, de l'esglesiola rural romànica del poble empordanès de Sant Martí Sesserres. La vaig haver de veure només per fora tot i la gran clau que em van deixar els grangers veïns i que no va servir per obrir ni amb la seva ajuda.

Sempre he trobat **bona gent**, i la major part de les persones que m'han atès s'han desviscut per complaure'm, s'han alegrat d'atendre'm i han vist la meva tasca com un fet interessant. Moltes han estat especialment amables i en tinc un record perdurable per la seva gentilesa.

Una de les coses que he hagut de fer en arribar a alguna població mitjana prou gran per perdre-s'hi, és preguntar **com arribar a prop del campanar**. En pobles petits el campanar sobresurt prou per servir de guia. A vegades m'he trobat en un camí sense sortida i no cal sinó fer marxa enrere i agafar-ne un altre que hi porti, però en poblacions mitjanes o grans, quan el campanar desapareix de la vista perquè les cases altes l'oculten, no he tingut més remei que parar el cotxe, obrir la finestreta, o baixar i tot, per dirigir-me a algú que passava a prop. No sempre he trobat gent. Hi ha llocs que no hi veus ningú; a l'hora de la feina deuen estar al camp o a l'obrador, he pensat, i en aquest cas m'he hagut d'espavilar tot sol. Quan la gent se sent interrogada volen donar moltes explicacions. Amb poques m'hauria anat millor; massa detalls me'n feien oblidar dels que em calien per orientar-me. Això m'ha passat sobretot quan, acabada la visita, em calia sortir del poble i no sabia per on, si anar cap a la dreta o cap a l'esquerra. Veieu, la gent és més que amable.

Sobretot a Esterri d'Àneu hi he trobat tanta amabilitat, tanta col·laboració des del Consell Cultural de les Valls d'Àneu fins a l'hotel Bruna que mai no m'ho hauria imaginat; i no cal dir de part del mateix rector, mossèn Miquel, que em va acompanyar pujant per camins difícils fins a Dorve quan encara no s'havia fet la carretera que s'hi troba actualment; i en altres llocs de les Valls com a Sorpe on una noieta gentil em va acompanyar pels correrons estrets on no passava el cotxe fins a la seva església parroquial prou interessant per retenir-la bé en la memòria, i a Burgo, també al Pallars Sobirà, on havia de demanar el camí cap a l'església a una bona senyora a l'entrada del poble; quan vaig demanar-li perdó perquè pensava que potser l'havia anat a destorbar em va dir: “com vol que em destorbi si passo la major part de l'any sola sense poder parlar i ara que en tinc l'ocasió no és un destorb sinó un goig”. Així he anat trobant gent i pobles que em són un plaer d'evocar.

I posats a parlar de la gent que he vist ací i allà, deixeu-me dir alguna cosa dels **sacerdots** que m'han atès. Mireu, el rector de Sant Pere Sallavinera, un poblet de l'Anoia del que no en tenia cap referència, ni que existís, proper a Calaf, vet aquí que vaig haver-lo de molestar perquè, dins del seu terme hi havia una parròquia, Boixadors, perduda entre els camps, que per més que hi vaig anar a cercar-la en dues ocasions, no va haver-hi manera de trobar-la; manca d'indicadors clars. Aleshores vaig acudir al rector, mossèn Amand, i va ser tan amable que em va citar un bon dia a mig matí. Va parlar-me, llargament; cap a les dues, després de la seva conversa interessant, em va acompanyar a Boixadors; quan vàrem tornar a Sant Pere Sallavinera ja era primera hora de la tarda i em va fer quedar a dinar amb ell i amb la majordona, la Maria, que recordo amb afecte. Havent dinat, la conversa va seguir i, si no s'hagués fet tard i l'hora foscant propera, potser encara hi estaríem parlant, cosa que és un dir perquè a hores d'ara, mossèn Amand gaudeix de la glòria de Déu.

I també haig de dir com em va complaure el mossèn de Prats de Rei, que tampoc ja és entre nosaltres, i el de les Planes d'Hostoles, a la Garrotxa, i el de Sant Aniol de Finestres, rector també de les parròquies de la vall de Llémena, i el de Boadella, el de Bàscara, el de Borredà, el d'Aitona, el de Sarrià de Ter, el de Canet, el de Tordera, el de Calaf, el de Biosca, el de Dosrius; aquest, tot i que em va rebre una mica a desgrat, va acabar essent gentil i amable; el de Sant Salvador de Sabadell, el del Sant Esperit de Terrassa quan encara no era catedral, mossèn Pausas; i no cal dir els que em són rectors dels meus dos pobles, el de Lliçà de Vall i el d'Amunt, el rector de Sant Baldiri de Sant Boi de Llobregat, el de les Preses i el de la Canya, pobles de la Garrotxa, el de Sarral, Forès i Sant Martí de Brufaganya que, igual que el de Ponts, Solivella, Sant Salvador de Bianya i Vimbodí em va acompanyar a les seves respectives parròquies; i últimament ho ha fet mossèn Manuel Fuertes, rector dels dos pobles del Baix Camp, l'Aleixar i Vilaplana. M'oblido d'altres, sens dubte; que em perdonin.

Una bona colla d'ells em van obsequiar amb algun escrit sobre l'església com per exemple el rector de la Mare de Déu dels Desemparats de l'Hospitalet de Llobregat, el de Viladecavalls, el de Sant Fost de Campsentelles, el de Sant Esteve Sesrovires, el de Sant Josep de Girona, el de Montbrió del Camp i un llarg etcètera.

De **problemes** n'he tingut, pocs. Els **mal moments** que recordo més són els que he passat pujant per llocs acimats i estrets; el cotxe, un turisme normal el meu, a vegades m'ha deixat plantat. Recordo que al Pallars Sobirà, carretera amunt d'Escaló, carretera estreta i amb impossibilitat, pensava jo, que hi passessin dos cotxes, un pujant i l'altre baixant, amb un fort espadat a la banda de migdia, en arribar a Escart, vaig intentar girar per dirigir-me a l'església que es trobava al capdamunt d'un carrer lateral; se'm va quedar pengim-penjam sobre una roca del marge sense possibilitat que es mogués perquè les rodes impulsores no tocaven al terra. És un d'aquest pobles esglaonats en el

pendent de les muntanyes de manera que el sol hi toca a totes les cases ja que unes estan situades força més amunt que les altres i no es fan ombra. Era hora matinera, amb un sol esplèndid a mig estiu, i la meva angúnia de no poder-me'n sortir em va fer anar d'un cantó a l'altre del poble per si trobava algú que em volgués ajudar. No recordo com va ser que al cap de mitja hora la dotzena de persones que passaven l'estiu en el seu poble d'origen, ja que a l'hivern no sembla pas que n'hi quedi sinó una o dues, es trobaven davant del cotxe i em miraven com si passés la cosa més interessant de la seva vida. Volien ajudar-me, volien alçar-me a pes el cotxe i redreçar-me'l, bona gent. Però uns joves foresters, d'aquests que van a viure lluny de casa com si en fugissin i que n'he trobat uns quants en llocs inversemblants, van intervenir, potser amb raó, advertint del perill de fer la maniobra perquè una relliscada en aquell punt podria precipitar el vehicle a sobre les cases del carrer que passava més avall i el desastre sí que seria gros. Tot el matí vàrem estar tots plegats fent amistat i consolant-me. Vaig haver de telefonar perquè l'auxili de carreteres em vingués a redreçar el cotxe. Mentrestant vaig arribar fins a l'església i mesurar el campanar. Quan van arribar els de l'auxili, malgrat el pendent del lloc i de l'escàs espai, em van deixar el cotxe cara avall i en bones condicions; el que fa l'ofici. Després d'acomiadar-me d'aquella gent amable, avall com l'aigua, dintre meu, sabia que no tornaria mai més a enfilar-me per aquells topants.

Un altre lloc d'aquell Pallars mateix, va ser l'escenari d'un altre mal moment. Anava a Tor, no hi vaig pas arribar aquell dia, seguia el camí de terra que hi porta al costat mateix de la Noguera de Tor; també era un dia d'estiu gloriós; a mig camí sortia un trencall que portava a Norís, on també volia arribar i visitar-ne l'esglesiola. I bé, hi vaig trencar i un camí encara més estret m'hi va portar i, així que arribo a dalt, em trobo amb una menuda placeta que no tenia sortida. Vaig estar de sort ja que en aquell lloc hi havia dos homes, com dos àngels de la guarda que esperessin que a mi em passés alguna cosa, i va passar. El cable del canvi de marxes ("sirga" sembla que en diuen) se'm va trencar així que arribo; em va ser impossible de posar marxa enrere i maniobrar per girar el cotxe i moure'l en cap altre sentit. Vaig haver de tornar a avisar l'auxili en carretera i va resultar que el meu mòbil no tenia cobertura. Si no arriba a ser pel mòbil que em va prestar un dels dos homes que era ramader i havia pujat per fer una visita als cavalls que pasturaven a un camp proper, i que sí que en tenia, potser en el dia d'avui encara em trobaria en aquelles altures, perquè l'altre home era l'únic habitant del poble i no estava comunicat. Tots dos em van consolar i ajudar i, mentre esperava que em vinguessin a recollir, vaig arribar-me a l'altra banda del poble fins a l'esglesiola romànica que es trobava ben assolellada i solitària al fons.

Ja us he dit que el meu cotxe era un turisme més aviat gran. I amb ell he fet tota mena de sortides, normalment segures. Però en aquests Pallars no sempre hi ha rutes segures. Recordo que no em tocava la camisa a la pell quan anava cap als dos poblets de Berrós, el Jussà i el Sobirà. Cap al primer la carretera es trobava asfaltada, però era tan estreta que no estava segur que el cotxe hi pogués encabir-s'hi. I no solament ho va fer sinó que a mitja pujada me'n vaig trobar un altre que baixava i, fent maniobres i arrambant-nos molt vàrem poder creuar-nos. Els espadats feien tremolar i les meves mans s'aferraven al volant evitant de fer qualsevol mal moviment. Però el pitjor encara faltava, perquè més amunt de Berrós Jussà s'hi troba Berrós Sobirà, com és lògic, i la carretera desapareixia i només hi havia un camí de terra farcit de pedres barroeres. Imagineu-vos com ho vaig passar tot pujant amb primera i donant-me a tots els sants i desitjant que un dia o altre aquell viatge s'acabés i els espadats no m'engolissin.

També penso en les rutes esquifides que porten als pobles de la Vall Fosca, al Pallars Jussà, com Guiró, Oveix, Espui; sembla estrany que la Direcció General de Carreteres no faci alguna cosa per arreglar-les; a d'altres com a la Torre de Tamúrcia i Espluga de Serra del gran municipi de Tremp dins de la subcomarca de la Terreta, o les que porten a Éller i Talltendre a la Cerdanya totes elles plenes d'esvorancs i mal deixades, i la que porta a Sarroqueta, poc més amunt del Pont de Suert, que s'enfila per un pendent gairebé vertical amb revolts tancats i amb un asfaltat molt deteriorat; això sí, a dalt el paisatge és gloriós, tot i que el poble està mig derruït i abandonat encara que avui hi pugen camions perquè s'hi fan obres i es vol omplir de segones residències. La majoria d'aquestes vies no tenen ni tan sols senyals horitzontals i a la més petita ja ens trobem que hem sortit de la ruta, i precipitats a l'abisme, sobretot de nit; home!

Terratrèmol. El dia 21 de setembre del 2004, justament a les sis en punt de la tarda, mentre em trobava a la plaça del poble de Gombrèn, al Ripollès, fent la visual per mesurar el campanar de l'església que es troba a l'altre costat de la plaça, amb la carretera al mig, vaig sentir un fort terrabastall i em va semblar que deuria ser un camió que acabava de passar i que deuria descarregar potser peces metàl·liques que en caure feien aquell rebombori. Però al mateix temps la plaça es va omplir de gent, dones gairebé totes, que estaven esverades i preguntant-se si allò havia estat un terratrèmol; em vaig permetre de tranquil·litzar-les dient-los que segurament havia estat un camió que havia descarregat ferralla. Una de les dones, tota esverada, em va engegar "com es veu que vostè no està acostumat a patir terratrèmols". En efecte, no hi estic acostumat i no n'he sentit mai cap, gràcies a Déu (perdó, quan era jove, en un pis alt on vivíem a Barcelona, a l'hora de sopar, mentre ens esperàvem que el servís la mare, el meu pare i jo ens vam mirar tots estranyats en sentir que el terra es movia; no va passar res, fins i tot la mare, a la cuina, no va notar res). I tot i que aquell del qual us parlo va ser força notable –a Queralbs va fer algun dany; al migdia m'hi havia passejat per arribar fins al seu temple romànic– no vaig adonar-me que el terra tremolava sota els meus peus distret com estava contemplant el campanar.

Sorpreses. Què més us puc dir? Últimament, visitant poblacions de la plana, a Molins de Rei, diumenge a primera hora, em vaig dirigir al capellà que es trobava ja revestit a la sagristia poc abans de sortir a celebrar la missa; pretenia que em donés alguna informació i vet aquí que quan ja me n'anava, aquell bon home es va exclamar, "*ayúdenme, ayúdenme*", i és que, va dir-nos, li rodava el cap, tenia vertigen; el vàrem sostenir i li vaig posar una cadira

per seure mentre es repenjava a la calaixera, moble que sempre es troba dins de les sagristies. Era evident que no podia pas celebrar la missa i de seguida el sagristà o qui fos que hi havia per allí i estava assabentat de les coses de la parròquia va anar a avisar el rector perquè el substituís i també algú altre va tranquil·litzar el sacerdot dient-li que el portarien al seu convent. Es veu que la missa dominical matinera dels diumenges la celebrava un frare de procedència castellana. Un cop la cosa solucionada els vaig deixar confiat. A tot arreu hi ha ocasió de trobar-nos amb situacions no esperades.

Una de les últimes visites que he fet ha estat la de la catedral barcelonina. Un xicot d'aquests que té cura de l'ordre dintre de la catedral, avui plena de turistes que cal orientar, em va acompanyar al campanar i al terrat on hi ha estructures metàl·liques per a la visita dels curiosos com jo; mentre hi érem ens va passar per sobre els nostres caps una gavina en vol rasant repetidament, i el meu acompanyant, l'Hipòlit, em va fer veure que corríem el perill que ens ataqués; sembla, segons l'Hipòlit, que l'ocell deuria tenir el niu per algun racó del terrat i ens volia fer fora de por que féssim mal als seus pollets. No sóc cap naturalista, però en aquell moment me'n vaig sentir, com si anés a estudiar els costums de les gavines que ocupen les nostres ciutats marineres.

Per **apropar-me als campanars**, els rurals, els dels llogarets de muntanya sobretot, he hagut d'entrar als humils cementiris que s'hi troben adossats. Això m'ha obligat a tractar-los amb delicadesa ja que em veia obligat a caminar entre tombes i anar en compte a no aixafar les malves que hi creixien. Aquests cementiris, aparentment abandonats, són francament romàntics, fins al punt que m'hi vaig sentir identificat i desitjar que el meu cementiri fos com aquells.

Un servidor, per anar a comarques, acostumava a fer carretera els dies feiners (he fet la tasca dels campanars quan gaudia de la jubilació i tenia prou temps lliure els dies feiners), perquè, em deia, no se solen formar cues i no cal patir retencions. Però a les ciutats grans, com l'Hospitalet o sobretot Barcelona, he aprofitat els diumenges, no solament per trobar les esglésies obertes sinó, principalment, per evitar la congestió que els dies de cada dia sofreix la circulació; així em puc moure amb més facilitat i, quan cal aparcar, trobo més lloc o, almenys, sé que hi ha en aquests dies una certa tolerància per part de la policia urbana. I dit això, puc afirmar que en tots aquests anys d'anar amunt i avall i per tot arreu, **mai no m'han posat cap multa de circulació ni d'aparcament** llevat d'un sol cas i, encara, penso, que injustament. I aquest cas s'esdevingué a la població de Sant Joan de les Abadesses i dic que sense raó perquè l'ajuntament tenia ocupada una gran zona d'aparcament propera al monestir i allí és on pensava aparcar (ja coneixia la població i hi havia aparcat altres vegades), però en trobar-la clausurada (hi celebraven alguna fira?) vaig haver de deixar el cotxe en un lloc que deuria estar prohibit i, tot que només hi va quedar mitja hora escassa, el municipal, femení aquest cas, educat i amable com vaig comprovar en trobar-lo fent la seva feina, m'havia posat la multa; tot i lamentar-ho, tant ella, la municipal, com jo, vaig haver-la de pagar; després vaig reclamar amb la justificació oportuna però no vaig rebre cap explicació educada de l'administració municipal. Coses que un no s'espera d'un lloc tan bonic com Sant Joan de les Abadesses! Un altra multa també me la posaren a Mollerussa, i aquesta amb raó. Potser riureu, però en deixar el cotxe aparcat sortosament al davant mateix de la parròquia, apressat com estava per arribar a l'hora que havia quedat amb el mossèn, vaig posar el tiquet d'haver abonat la quota d'aparcament, en lloc de fer-ho al vidre del cotxe, a la meva butxaca. Penseu el que vulgueu, que sóc un distret o un poca pena. Però el que fou més bo és, quan vaig reclamar, això sí humilment, ja des de casa, remetent el tiquet a les oficines municipals de recapte, després d'uns dies, vaig rebre la notícia que m'havien retirat el càstig. Bona gent la de Mollerussa!

¿Sabeu quins moviments de cotxe m'han atemorit més? Fer marxa enrere en un punt on el pendent no et deixa veure per on vas; i això recordo que em va passar a pocs metres de l'esglesiola de Ventolà, al Ripollès; quan vaig voler girar el cotxe en aquell punt rodejat de pendents, ja em veia estimbat i, per sort, una gentil parella passejava pels voltants i em va prestar orientació; també vaig trobar difícil, però me'n vaig sortir, de girar el cotxe i retornar cap al poble de Tosses que té l'església als afores al capdamunt d'un carrer costerut i poc protegit dels estimballs de la banda de migdia. Algun àngel de la guarda em deu protegir de les imprudències i dels perills que es troben a cada topant. Gràcies!

Hi ha hagut **llocs difícils de localitzar**, com el de Boixadors, com he dit més amunt. Altres llocs com el de Rodors i el de Ferrerons al Moianès situats entremig de camps, si hi vaig arribar va ser gràcies a les clares indicacions del rector de Moià; també em va ser difícil d'arribar a Sant Miquel de Cladells, prop de Sant Hilari Sacalm, tot i que des de la carretera veia el cim del campanar no trobava el camí que hi portava; ho vaig intentar en diverses ocasions; en un planter proper, finalment, hi vaig trobar qui em va donar l'orientació pertinent. Aquest cas es va repetir altres vegades, com em va passar per exemple amb Monistrolet, al Bages. Un dels que em va ser més difícil de localitzar fou Reminyó, a la Selva, emboscat com es troba. Però el que reconec que m'hauria estat impossible d'arribar-hi, per més explicacions que em donessin, fou el de la parròquia isolada entre boscos i el muntanyam que fa de separació del Lluçanès al límit nord-est del Bages, municipi de Gaià, que porta el nom de Vila-ramó; vaig tenir la sort que l'amo del restaurant proper a l'església de Gaià va acompanyar-m'hi; més amabilitat ja no és possible, i és que el camí de terra es desdobla contínuament i, si no se'l coneix bé, segur que no arribes enlloc ja que no s'hi troben indicacions. Les meves aventures pel país han tingut aquests moments d'incerteses que he aconseguit de superar gràcies a la bona gent que us puc assegurar que se la troba arreu.

Per arribar a l'ermita de la Mare de Déu del Pla, situada com diu l'advocació en un indret pla però molt acimat, vaig fer-ho amb la col·laboració amable de dos agents forestals de Sort. El tal pla es troba situat davant per davant de la

població pallaresa de Gerri de la Sal. Cal anar-hi per un camí de terra, sinuós i vorejant estimballs. En un d'ells, diuen els agents, s'hi va llençar una noia acabada de casar, el Salt de la Núvia, tragèdies! Arribats a dalt, encara s'hi veuen les trinxeres que van cavar-hi els soldats republicans que s'hi van refugiar al final de la guerra civil del 1936. No cal dir que vaig esgarrifar-me de pensar que aquella pobra gent va haver de pujar-hi a peu i carregats amb el seu armament. Des de Gerri les tropes franquistes els van canonejar i molts hi van morir. Altres, ferits, els van rematar impossibilitats com es trobaven per traslladar-los. Encara hi vaig recollir metralla dels obusos caiguts en un lloc que sembla el paradís. Contrastos trasbalsadors. Misèries de les guerres.

A algunes parròquies de muntanya mig amagades per la natura hi vaig haver d'arribar agafant les andròmines a coll i anar-hi a peu, cas per exemple de la Móra al Montseny, a Castellar de la Muntanya a la Garrotxa, a Àrreu i Dorve al Pallars Sobirà i a Orrit, a la Terreta, lloc abandonat aquest del municipi de Tremp; aquí vaig intentar tot sol d'arribar-hi tres vegades, fallides totes perquè el camí se'm feia perdedor, muntanya amunt, plena de rocs, molts d'ells procedents de les cases a mig enrunar que havien anat precipitant-se pendent avall, i per poc que no hi vaig jo també. Gràcies a les indicacions de Lluís Bonet, fill del lloc, avui vivint a Pont d'Orrit tocant a la carretera que procedent de la franja de ponent arriba fins a la Vall d'Aran; al cantó aragonès hi té una gasolinera i cada any puja al seu poble abandonat amb motiu de l'onze de setembre per penjar una gran senyera al campanar, senyera que resulta visible des de tota la contrada. Tot sol no m'hi vaig atrevir a tornar-hi després dels fracassos precedents i em vaig valer d'un company, el Ricard, del meu poble de Lliçà que té inquietuds excursionistes i que m'hi va acompanyar, això sí, seguint les indicacions de Lluís Bonet. Aquesta vegada ho vaig aconseguir. També a peu vaig anar al poble de Pernui, poble proper a Sort, on queden quatre cases abandonades i un petit temple; em diuen que la gent va deixar el poble a causa d'un incendi el dia, precisament, que van inaugurar la seva instal·lació elèctrica. Igualment vaig caminar fins al poble de Besan, també abandonat, per un camí, més aviat una drecera, força incòmode per la munió de pedres que s'hi troben. Tos dos situats a les valls del Pallars Sobirà.

Algun lloc vaig haver de deixar com impossible, com Espills, poble que ha quedat solitari i abandonat situat entre les muntanyes que separen les dues Nogueres, la Pallaresa i la Ribagorçana i algun altre de l'Alta Ribagorça tots ells situats en llocs de rutes amagades. Em consola pensar que les seves esglésies han quedat esfondrades com em van dir.

Per acabar, **una curiositat geogràfica**, almenys per a mi. Perquè anava ben segur que el riu Noguera Ribagorçana separava i feia de frontera entre Catalunya i Aragó, i bé, no a tot arreu, vaig comprovar: El Pont de Suert, la capital de l'Alta Ribagorça, té una barriada a l'altra banda del riu, la dreta, que forma part de Catalunya i és la barriada que se'n diu Aragó; això m'ho va aclarir una bonica jove que vaig trobar casualment en travessar el pont sobre el Ribagorçana per on jo passejava i a qui em vaig permetre de parlar-hi. Lloc, el Pont de Suert, on sempre fa sol, i que és agradable de viure-hi tant si fa fred com calor, ja que el sol i l'altitud fan possible de superar fàcilment els inconvenients tèrmics. Lloc, i acabo, que em va sorprendre per la quantitat de coloms que hi voleiaven, signe evident de la pau que s'hi respira.

ORNAMENTACIÓ DELS CAMPANARS

Un campanar, despullat de tot, és una edificació purament funcional, trista i desolada. Per això els mestres d'obres que els construïen solien posar-hi alguns detalls que els fessin estèticament agradables. Sempre aprofitaven algun element constructiu, necessari, per modificar-lo en algun detall i fer-lo gentil i singular. Posem per cas les finestres. Una finestra, obertura perquè entrés la llum a l'interior o perquè deixés sortir el so de les campanes, podien obrir-la de diverses formes. I la forma ja podia ésser el motiu decoratiu que li donés la seva singularitat. Una finestra podia ser senzilla o doble, o triple; són les que en diem finestres geminades o triforades. Aleshores, la separació de les obertures, podia tenir algun detall agradable, com ara la columneta, el mainell, i el seu capitell.

Una obertura podria tenir forma rectangular o estar coberta per un arc de mig punt o apuntat. Aquest arc, amb el temps, va esdevenir ornamentat amb alguna motllura, alguna canal o estria, fins i tot va acabar essent ornat amb un calat a base de traceries.

Les finestres podien ser elements decoratius si es repetien a diversos nivells; ho eren només pel fet d'eliminar la nuesa dels murs. Podien tenir, ja en temps avançats, alguna decoració geomètrica o floral que les rodegés i que s'escampés a prop d'elles pel mur. La major part d'aquest elements es trobaven a la part superior del campanar, al voltant de les finestres obertes en la cel·la.

També, en la part alta del campanar hi havia motiu per deixar-hi elements decoratius, ja sigui en la cornisa, ja en la teulada o coberta. Podia haver-hi un terrat, i amb la barana corresponent fer que fes bonic, sovint amb merlets, a vegades esglaonats i, en temps avançats, convertida en una balustrada. En el cas de la coberta podia ser ben simple: una teulada de dues vessants (en algun lloc hi he trobat teulada d'un sol vessant), de quatre, cosa ja més simpàtica, i fins i tot podria ser de vuit cares. Però quan la coberta esdevé l'element més brillant com a decoració és quan es converteix en

cúpula, ja sigui semi esfèrica, ja fent-se de perfil sinuós. I, encara, el coronament del campanar esdevé ornamentat amb algun pinacle, i en alguns casos, amb una escultura d'algun personatge, ja sigui un àngel, ja de Maria. Molt sovint, també, coronat per una creu. En moments avançats de la història, el capdamunt d'un campanar s'hi aixecaven torrelles diverses, petites construccions amb la base més reduïda que la del campanar. I, en el cas de cúpules, sovint eren coronades per cupulins, o sigui que es multiplicaven els elements per donar esveltesa i diversitat.

Altres elements funcionals que esdevenien decoratius foren les gàrgoles. Sovint acabades en forma de testa d'animals, ja sigui l'àliga, el lleó o altres que es volien fer coincidir amb un o altre dels símbols del tetramorf. La boca oberta d'aquests animals era el punt on desguassava l'aigua de pluja que es feia saltar separada del mur per evitar-li humitats i negrors.

Altres elements decoratius, senzills sovint, només consistien en motllures, més o menys elaborades, que separaven la torre en diversos cossos. Així es trencava l'excés de verticalitat que suposava una torre nua. Aquestes motllures es convertien, en els campanars destacats, en motius de decoració, en fer-les compostes i en afegir-hi, al dessota, frisos d'elements decoratius, ja sigui caps de biga, mènsules senzilles o també figuratives, arcuacions cegues, dentats, etc.

També els caires es podien convertir en algun element que signifiqués alguna variació que fes del campanar una obra agradable de contemplar. Així, per exigències constructives, s'hi situaven carreus ben escairats i normalment grans que donaven solidesa i que eren diferents dels paraments aixecats amb tècniques més modestes (paredat, maçoneria, carreuons, carreus matussers), o bé per donar-li línies suaus i per evitar els caires vius se'ls feien arrodonits o ornant-los amb canals o estries.

Cal dir que un campanar no era solament una torre per penjar-hi campanes. Tenia a més a més valors simbòlics de tipus religiós. Les mateixes campanes els tenien. Tenien nom, dedicatòries, dates en els relleus que els fonedors hi deixaven. Avisaven dels actes litúrgics i els seus sons també indicaven el temps i amb aquesta advertència ens feien evident que la vida és temporal, que va orientada a l'eternitat. La torre mateixa simbolitzava la mirada cap al cel, cap a una existència transcendent que superava la vida mortal. Les gàrgoles, figuratives, també ho he senyalat, volien tenir una funció protectora, amb els lleons i les àligues sobretot, en contra de maleficis, de les desgràcies que el temps amb les pedregades, amb les inundacions podien fer mal a la feligresia. Tot, doncs, podia tenir diverses funcions, l'estètica, la simbòlica religiosa, la constructiva, la de força protectora, supersticiosa, per tant.

En fi, al llarg dels temps s'hi van veure detalls cada vegada més elaborats, ja sigui lesenes, contraforts, pinacles, fornícules amb estàtues, obertures per esferes horàries, rellotges de sol, i un sens fi de detalls, pedres, pintures, i barreges d'elements constructius de tota mena. A vegades amb mal gust i tot. Sovint, en el cas de casa nostra, amb un sentit de mesura, d'austeritat elegant amb què ens hem distingit al llarg dels temps.

Per altra banda la forma va anar variant cercant solidesa i al mateix temps manera de singularitzar-se. El campanar la majoria de les vegades tenia planta quadrada o rectangular. Amb tot, en algun cas, la planta fou circular. Aquestes varietats donaven un cert aire de distinció, destacaven l'estructura. En temps avançats, la planta es va convertir en octagonal, alguna vegada en hexagonal. Això sobretot ho veiem en temps del gòtic. En el barroc, la planta rectangular canvia a mitja alçada i es converteix en octagonal, igualment com les torrelles que s'aixequen al seu damunt, sobre el terrat. Aquests variacions donen un atractiu i fan del campanar una obra estèticament interessant.

També el material usat per aixecar el campanar és un element a tenir en compte. Normalment es fa servir la pedra, ja sigui ben escairada en carreus, ja segui sense tallar, a tot estirar picada per eliminar formes incòmodes. Sovint es valia de maons pels paraments exteriors. En alguns casos veiem com el cos inferior és de pedra vista i el superior de maons; això ho trobem força sovint al Priorat. En altres, els murs s'arrebossaven i es pintaven; ho veiem sobretot al Pallars i a la Vall d'Aran, però també a altres contrades. Quan el temps deteriorava aquesta coberta, ja ennegrint-la, amb regalims i humitats, ja perquè s'escrostonava i es mig perdia, el campanar oferia un aspecte d'obra abandonada, gens vistent.

Tot plegat, converteix el campanar en una construcció valenta, elegant, destacada que individualitza, que singularitza, que fa que en veure'ls coneguem i distingim els temples, els llocs, i que de fet acaba enamorant-nos i constatem que embelleix la ciutat, el barri, el lloc on s'aixequen. Perquè a més a més de l'ornamentació que els distingeix són, amb la seva imatge, elements decoratius del nostre paisatge, de les nostres poblacions i acaben essent com el pal de paller que arremolina la població a la seva rodalia.

Símbols

En l'apartat anterior ja he indicat com en les gàrgoles d'alguns campanars s'hi feien aparèixer imatges com la testa d'animals, sobretot el lleó i l'àliga. No solament són imatges que la tradició cristiana aplica als evangelistes sinó que també se'ls dóna, en la ignorància i en plena superstició, valors protectors. El món antic temia, temia fets de la natura que podien malmetre l'obra de la gent, una ventada, una pedregada, una inundació, els llamps, en fi, tota mena de disbarats naturals. Però també temia la maldat humana, les bandositats, les guerres, les revoltes, els lladres i tota classe de desgràcies contra les quals no hi trobava defensa. L'única que potser pensaven tenir seria en invocacions de forces superiors protectores, amb campanades que fessin fugir les maltempsades, amb ídols que tinguessin algun poder, alguna força sobrenatural. I així veiem com aquelles imatges d'animals que he indicat, el lleó i l'àliga, es convertiren en

elements protectors.

Els trobem en els nostres temples, en els nostres campanars en abundància. Us en detallo alguns que he anotat en les meves visites a les esglésies del país. No vol dir, tanmateix, que no se'n trobin en altres que a mi m'han passat per alt.

Al monestir de Sant Pere de Besalú veureu una façana força austera; amb tot, si aixequeu la mirada veureu a la part alta dues imatges en alt relleu de lleons. A Sant Pau del Camp, a Barcelona, a la portada veureu que el bordó descansa en mènsules també de faccions lleonines.

A la catedral romànica de la Seu d'Urgell trobareu al seu portal principal dues imatges lleonines a banda i banda de l'arcada.

A l'església parroquial de Bolvir (la Cerdanya), en la seva bonica portalada romànica, en un capitell hi ha el relleu d'un lleó i en un altre el cos d'una àliga.

Més lleons veureu a Mura (el Bages) en un fris sota la llinda del portal, a Castell d'Aro on les gàrgoles del campanar representen la faç d'aquests animals, igualment com a La Pera, poblacions totes dues del Baix Empordà; a Torroella de Montgrí els veureu a la façana del temple i en les gàrgoles que apareixen sota cornises en totes les façanes, i també a Vilopriu. A Bordils i a Sant Martí Vell (el Gironès) en veureu a les gàrgoles del campanar, com a l'església de Sant Domènec de Vic; també al Maresme, a Argentona i a Premià de Dalt i a Bolvir de Cerdanya trobareu lleons barrejats amb àligues als capitells de la portada.

Més encara. Anem a la comarca del Vallès Oriental, a Cardedeu hi ha tres gàrgoles lleonines i una amb aspecte d'àguila en el campanar del seu temple parroquial, a Collsabadell també en el campanar hi ha gàrgoles lleonines i aguilenques, a Sant Esteve de Granollers són lleonines, a Lliçà d'Amunt en veureu de lleonines sota la cornisa del seu campanar.

Si en voleu veure més d'aquestes imatges animalístiques en les gàrgoles de les nostres esglésies, mireu, a Sana Maria d'Igualada en trobareu un munt sota la cornisa que es troba en els seus murs, igualment a la seu de Manresa i, a Barcelona, a l'església del Pi, a Sant Just, a Santa Maria del Mar i, fins i tot, a la seva catedral n'hi veureu de tota mena i en tot lloc.

Potser els que sigueu austers i defugiu tota mena de supersticions això us semblarà que no lliga amb la fe cristiana, fe que defuig tota força sobrenatural i que ens invita a viure la nostra vida amb la soles forces dels nostres dots naturals. Tanmateix el poble ha anat estintolant-se en aquestes mitges ajudes que les creences antigues mantenien i encara avui hi ha gent de tot credo i de tota racionalitat que se'n val. De moment, però, nosaltres ho veiem en els nostres temples com elements que ens els decoren i els embelleixen. Gaudim-ne.

CAMPANARS SINGULARS DE CATALUNYA

Exempts	Separats més o menys de la fàbrica del temple	41
Inclinats	Tenen un cert desplom	15
Inacabats o escapçats	Els manca algun element important, sobretot a la coberta	14
Bessons	Quan n'hi ha dos, normalment un a cada banda del frontis	14
Bessons inacabats	El segon campanar ha quedat a mig fer	18
De planta circular	Aixecats amb planta més o menys circular des de la base	10
Aixecats al creuer	El creuer és l'espai on s'encreuen la nau major i el transsepte	7
Aixecats a la nau	Ho fan en qualsevol lloc de la nau major menys en el creuer	20
Aixecats als peus	Sovint són antigues espadanyes tancades	76
Amb un pas al dessota	Hi sol passar un carrer per sota i per això s'hi ha fet un petit túnel	6
Torre de defensa	Quan una antiga torre ha estat aprofitada per convertir-la en campanar	18
De vainilla i xocolata	Significa mal gust de tenir dos colors poc harmònics	16
Buits	No tenen escala interior	11
L'escala per fora	A vegades l'escala exterior només puja fins a mitja alçada	46
De “desgràcia”	La tradició diu que algun operari tingué un accident durant la construcció	3
Funcionals	De parets nues mancades d'elements decoratius	136
Espadanyes altes		5
Amb matraques	Campanes de fusta que es tocaven per Setmana Santa	13
Amb casc d'obús	Campanes formades obusos perduts, es van aprofitar-ne una part	5
Amb llanta de roda de camió.		2
Campanars buits	Asnurri (l’Alt Urgell), Aidí, Burg i Mentui (el Pallars Sobirà); a Torroella de Montgrí i a Berga s'hi puja per torres laterals; Catedrals de Barcelona i Tarragona i a Sant Feliu de Girona (tenen torres adossades per on	

pugen les escales); hi ha instal·lats ascensors en els campanars
de Santa Maria de Manlleu i de Vilafranca del Penedès;
també n'hi ha un a l'interior d'un dels campanars de la catedral de Barcelona 12

VOCABULARI D'ARQUITECTURA

Les definicions que segueixen he procurat que fossin senzilles i molt concretes

Àbac. Peça prismàtica damunt el capitell; en el dòric és simple, en el jònic té motllures, en el corinti és incurvat.
Abotzinat. Obertura en forma de trompa. També "atrompetat".
Absis. Construcció de planta semicircular o poligonal situada a la capçalera d'una església; quan és petit o secundari se l'anomena absidiola. Sol acollir el presbiteri o algun altar lateral.
Agulla. Teulat piramidal o cònic, alt i de gran pendent; sol cobrir alguns campanars, sobretot els de muntanya.
Aixamfranat. Que fa xamfrà, resultat de deixar pla el cantell d'un cos o el caire d'uns murs que fan angle.
Alçada, alçària. Dimensió o mesura en sentit vertical d'un ser viu, d'un moble, d'un edifici, d'una torre, etc.
Altitud. Distància mesurada verticalment d'un punt de la terra respecte del nivell del mar.
Anta. Pilastra que sobresurt d'un mur, el decora i el reforça alhora, sobretot en portals i altres obertures.
Antipendi. Frontal d'altar, sovint cobrint també els seus laterals.
Arc. Construcció en forma corba per unir dos punts (murs, pilars) i cobrir espais (portes, finestres) o com element decoratiu formant part de murs: arc cec.

De mig punt o de punt rodó és el que té forma semicircular. Rebaixat, és un arc inferior al semicercle. Carpanell o escarser és com un arc rebaixat amb els extrems acabats en altres arcs de menor radi. Conopial**,** és el format per quatre arcs, dos de convexos (corbats cap enfora) damunt els muntants seguits d'altres de còncaus (corbats fent el buit) i units al damunt en punta; és propi del gòtic flamejant. Peraltat**,** és aquell en què la corba es prolonga verticalment abans de recolzar-se en la columna, imposta o muntant; és freqüent en l'art preromànic i en el musulmà.

Arc diafragma, és aquell que serveix per sostenir un embigat que va d'arc a arc. Toral és el que va de banda a banda per sota de la volta reforçant-la i, per tant, perpendicular a l'eix d'una nau. Former és el que separa les naus i descansa en pilars o columnes de separació; és paral·lel a l'eix de la nau major. Triomfal o presbiteral és el que es troba en les esglésies entre la nau principal i el presbiteri o l'absis.
Arcuació. Sèrie de petits arcs (de mig punt o ogivals) que estan disposats al costat uns dels altres.
Aresta. Caire viu format per dues superfícies (parets, murs) secants.
Argamassa. Morter de calç format per calç barrejada amb sorra o arena i aigua per unir sòlidament els elements d'una construcció.
Arrebossar. Cobrir el parament d'un mur amb una capa de morter, guix, calç o ciment, de poc gruix, per tapar-ne les imperfeccions.
Atalussar. Fer talús inclinant el parament d'un mur que esdevé de més gruix per baix que de dalt.
Atrompetat, -da. Dit d'una obertura, portal o finestra que forma com un embut, més ample per fora que per dins; també dit quan les seves arcades, arquivoltes, estan en degradació. També "abotzinat".

Balustrada. Barana el passamà de la qual és sostingut per balustres o columnes tornejades i motllurades.
Banda llombarda. Faixa vertical que sobresurt del mur; sol anar acompanyada d'una sèrie d'arcs o finestres cegues situades en la part alta del mur. És típica del romànic llombard. També se l'anomena lesena.
Barroc. Estil arquitectònic propi del segle XVII i de principis del XVIII amb molta decoració. Adopta formes exagerades en curvatures, volutes, trencaments, relleus, el·lipsis etc. adoptats dels estils clàssics.
Basílica. Església de planta rectangular, sovint amb tres o més naus separades per pilars o columnes. // Església notable que frueix de certs privilegis i honors eclesiàstics.
Bisell. Caire o vora escapçats al biaix o sigui obliquament.
Bordó. Ressalt que recobreix una obertura com una motllura al voltant d'un arc, també anomenat guardapols.
Bossell. Motllura semicilíndrica.
Brancal. Costat d'un mur que sustenta la llinda o l'arc d'una porta o finestra. També anomenat muntant.

Calat. Ornament amb treball fet en matèries diverses com fusta, pedra, metall, que juga amb espais buits.
Campana. Vas rodó de bronze de foneria, d'amplada creixent cap a la boca i col·locada penjada boca avall, fixa o en moviment; és percudida al seu interior per una peça de ferro, el batall, o per fora amb un martell.
Campanar. També dit cloquer; sol ser una torre on estan col·locades les campanes; quan les campanes estan situades en un ull o obertura feta en una paret, el campanar s'anomena espadanya, campanar de paret o de cadireta.
Cancell. Estructura situada a l'entrada de les esglésies amb obertures laterals a fi d'evitar vent i sorolls.
Capçalera. Part d'una església on sol situar-se l'altar, per oposició als peus on sol trobar-se l'entrada principal.

Carcanyol. Zona compresa entre l'extradós d'un arc i l'horitzontal tangent al seu punt més alt. // Triangle entre un arc i l'entaulament que el cobreix.
Carener, (m). Caire que sobresurt d'una teulada dividida en diversos vessants.
Carreu. Bloc de pedra picat i escairat de forma de paral·lelepípede (de cares paral·leles).
Cartel·la. Peça que, fixada en una paret, serveix de suport a un balcó, una cornisa, una estàtua, etc.; mènsula.
Cel·la. Cambra, sala, estança a la part alta d'un campanar on s'ubiquen les campanes litúrgiques; té finestres.
Cassetó. Cadascun del buits poligonals formats en un sostre entremig de les bigues o en un teginat.
Ceràmica vidriada. Peces de ceràmica, o sigui terra treballada i cuita al foc i amb coloració protegida per un vernís vítric; quan són planes per recobrir superfícies (el terra, murs) reben el nom de rajoles.
Cimbori. Construcció cilíndrica o prismàtica que descansa sobre els murs i arcs d'un creuer i que engloba una cúpula; en el romànic es passa del quadrat a la circumferència de la cúpula mitjançant trompes, en el gòtic i temps posteriors mitjançant petxines.
Claustre. Pati rodejat de porxos situat gairebé sempre al sud dels monestirs i de les catedrals.
Columna. Suport cilíndric, o sigui de secció circular, format per base, fust i capitell; a vegades manca algun d'aquests elements però mai el fust. Fasciculada: formada per columnes unides en forma de feix.
Comunidor. Torre annexa a l'església per exorcitzar les tempestes; introduït a Catalunya al segle XVI.
Contrafort. Mur adossat perpendicularment a la part exterior d'un altre per reforçar-lo i contrarestar les empentes laterals produïdes per la volta o per l'arc que hi descansa.
Cornisa. Part de la teulada que sobresurt per damunt del mur d'un edifici a fi de protegir-lo i ornamentar-lo.
Creuer. Espai on concorren la nau principal d'un església i la transversal o transsepte.
Cripta. Capella subterrània d'una església, normalment sota l'altar major.
Crismó. Monograma (dibuix format per lletres enllaçades) del nom de Crist amb les dues lletres gregues xi (X) i ro (P), inicials del mot en grec *Kristos*.
Cúpula. Volta de forma semiesfèrica per cobrir espais circulars; el pas de la forma rectangular a la circular sol fer-se o bé pel sistema de trompes o pel de petxines. La cúpula o volta dita de racó de claustre cobreix un edifici de planta rectangular mitjançant quatre sectors esfèrics triangulars units en un vèrtex superior. El tambor és el cilindre o prisma situat sota una cúpula a fi d'enlairar-la.
Cúpula bufada (cast. *"vaída"*) és la cúpula tallada per quatre plans.
Cupulí. Petit cimbori que es construeix al cim d'una cúpula per donar-li llum d'entrada zenital.

Deambulatori. Passadís format per les naus laterals d'una església en prolongar-se per darrera del presbiteri; també s'anomenat girola.
Denticle, dentell. Element decoratiu en forma de dau disposat en frisos sota cornises o motllures.
Dents de serra. Elements decoratius en relleu que el formen dues cares en angle; solen estar repetits formant un fris; sovint es troba situat sota motllures o cornises; és un element habitual en el romànic.
Desbastar. Treure les parts més bastes (cantells, sortints) d'un cos, p. ex. d'un còdol o bloc de pedra.
Diafragma. Arc diafragma, és un mur obert en arc per sostenir un sostre amb embigat.
Dovella. Bloc de pedra ben escairat en forma de tascó (més ample de la part superior que de l'inferior) que serveix per formar arcs i voltes. Dovella clau: la que es troba el centre de l'arc.
Dovellat, -da (també "adovellat"). Arc o arcada format per dovelles.

Encavallada. Disposició en triangle de tres peces rígides (de fusta, formigó, ferro) usades en construcció per sostenir una teulada de dos vessants; la base és el tirant o biga mestra.
Entaulament. Part superior d'un edifici clàssic que sosté el sostre i la teulada; està format per peces horitzontals com són l'arquitrau, el fris i la cornisa que segueixen una configuració diferent per cadascun dels ordres clàssics; també figura en portals que reprodueixen algun d'aquests models com a elements decoratius.
Entrellaçat. Ornament a base d'encreuar elements com motllures o figures geomètriques.
Envà. Paret prima per separar estances; no suporta pes.
Escairar. Tallar o picar una peça de pedra a escaire, o sia que les seves cares formin entre sí angles rectes.
Escala de pou. És la formada per un eix metàl·lic robust fermat a la paret mantenint-se lleugerament separat d'ella; té diversos barrots horitzontals separats de manera que fan la funció d'escala.
Església. Temple o edifici destinat al culte per un comunitat cristiana.
Esgrafiat. Dibuix aconseguit damunt un primer estuc (arrebossat de calç); apareix quan es rasca una capa superposada i exterior de diferent color de la primera.
Espadanya. Campanar anomenat també de paret o de cadireta; consisteix en un mur on s'hi han deixat unes obertures o ulls per a penjar-hi les campanes; sol sobresortir de la teulada d'una església.
Espitllera. Finestra llarga i molt estreta.
Estípit. Pilar o pilastra en forma de piràmide truncada invertida; és propi del barroc rococó.
Exempt. Separat, isolat, aïllat, com un campanar quan no està aixecat en el mateix edifici de l'església.

Extradós. Superfície exterior d'un arc; el contrari és l'intradós, la interior.

Façana. Cadascuna de les parets exteriors que limiten un edifici; lateral, si es troba en algun costat; posterior, si està al darrere, i principal (frontis, frontispici) quan està al davant on sol trobar-s'hi la porta principal.
Filada. Carreus, maons o altres blocs de construcció posats a una mateixa altura en línia horitzontal.
Filet. Motllura molt prima que recorre una superfície.
Finestra geminada. Aquella que està constituïda per dues obertures separades per una columneta (el mainell) alta i prima. Es troba en el romànic i en el gòtic.
Finestral. Finestra d'obertura molt gran.
Floró. Ornament esculpit que representa una flor o fulles agrupades, típic de l'estil gòtic, per decorar el cim de pinacles i altres elements arquitectònics.
Formigó. Material format per ciment, grava o sorra per constituir murs, pilars i bigues; és propi de les construccions modernes; pot ser armat quan al seu interior s'hi posen barres metàl·liques.
Fornícula. Buit obert en al gruix d'un mur per deixar-hi una estàtua.
Fris. Banda decorativa, normalment en posició horitzontal, amb petits elements constructius, esculpits, pintats o gravats en un mur.
Frontis, frontispici. Façana principal o davantera d'un edifici, i als peus d'un temple.
Fust. Part allargada de la columna situada entre la base i el capitell. També se l'anomena "canya".

Gàrgola. Canal de desguàs fet en pedra sovint esculpida; sobresurt de la part superior d'un mur; és per on s'escorre l'aigua de pluja de les teulades o terrats i és llançada enfora per evitar regalims.
Gòtic. Estil arquitectònic que s'estengué a partir del segle XII. Usa els arcs ogivals o en forma d'ametlla.

Imposta. Carreu o filera de carreus que sobresurten d'un mur, pilastra o columna.
Intradós. Superfície inferior d'un arc o arquivolta; el contrari és l'extradós, la superior.
Inflexió. Canvi de sentit d'una línia o superfície.

Lesena. Faixa vertical estreta i de poc gruix que recorre els murs en l'arquitectura romànica llombarda.
Llinda. Part superior d'una porta o finestra feta d'una peça horitzontal o de diverses col·locades de tal manera que facin el mateix efecte. Descansa sobre els muntants o brancals de l'obertura.
Llosa. Pedra naturalment plana i de poc gruix.
Llucana. Finestra oberta en un pendent d'una teulada.
Lluerna. Obertura feta al sostre d'una habitació o a la part alta d'una paret per a fer claror a l'interior.
Llum. Distància en sentit horitzontal entre dos suports; és la corda màxima d'un arc.

Maçoneria. Obra feta de pedres sense picar, o mig picades, unides amb morter de calç o ciment.
Màndorla. Orla ametllada; és molt pròpia de la decoració romànica al voltant de figures sagrades.
Maó. Peça d'argila de forma paral·lelepípede cuita al foc i molt usada en construcció.
Matxó. Pilar gran i robust encastat en part o introduït del tot en un mur a fi de reforçar-lo.
Mènsula. Element que sobresurt del parament d'un pla vertical i serveix per a sostenir, permòdol.
Merlet. Petit pilar situat en sèrie al cim d'edificis per decorar-los; usats, també, en fortificacions antigues.
Modernisme. Estil de finals del segle XIX i principis del XX. S'inspira en la natura.
Morter. Material usat en construcció com adhesiu fet de barreja d'aigua, calç o ciment amb sorra o grava.
Mosaic. Decoració feta sobre una superfície (paviment, mur) amb petites peces de pedra, de ceràmica, etc. multicolors anomenades tessel·les.
Motllura. Element decoratiu en relleu, de perfil uniforme i de sentit lineal. Segons el seu perfil, pot prendre noms com bossell, filet, bordó, mitjacanya o astràgal, escòcia, gola, etc.
Municipi. Terme o territori sotmès a la jurisdicció d'un ajuntament; pot incloure diverses poblacions o veïnats.
Muntant. Cadascuna de les dues bandes o pilars verticals que formen els costats d'una obertura (porta, finestra) sobre les quals descansen les peces superiors (llindes, arcs); també s'anomena brancal.

Nau. Gran espai comprès entre parets, fileres de pilars, columnes en una església o en qualsevol altre gran edifici.
Neoclàssic. Estil de finals del segle XVIII i primera meitat del XIX, més auster que el barroc, que imita els estils clàssics, sobretot els grecs.
Nombre d'or (o **nombre auri**). Relació matemàtica entre alçàries i amplàries en la composició d'una façana, o de qualsevol pla rectangular, equivalent a 1,618, considerat com la proporció ideal de bellesa.

Obra vista. Qualsevol obra, paret, pilar, etc. feta de pedra o maó sense revestir o arrebossar.

Octagonal. Que té vuit cares o costats; equivalent a vuitavat.
Òcul. Finestra en forma d' "O", circular o el·líptica, a vegades poligonal, de dimensions inferiors a una rosassa, i menys o gens decorada. Dita també “ull de bou” sobretot quan és petita.
Ogiva. Arc acabat en punta (arc apuntat), format per dos arcs secants que prenen forma d'ametlla.

Parament. Qualsevol de les dues cares d'una paret o mur.
Paredat. Paret o mur fet de petits còdols i pedres irregulars i sense desbastar unides per morter o en sec (sense morter).
Parròquia. Església principal d'una demarcació eclesiàstica local on radica l'activitat pastoral del seu rector.
Paviment. Revestiment fet de pedra, llosetes o altre material que cobreix el sòl d'una casa, d'un carrer, camí, etc. per a donar-li consistència i fer que presenti una superfície llisa.
Pedestal. Peu o suport d'una columna, pilar o estàtua on descansa.
Petxina. Cadascun dels quatre triangles curvilinis, amb un vèrtex encarat a baix i la base a dalt, situats en el racó format per dues parets que formen angle; sobre quatre d'aquests triangles descansa una cúpula; serveixen per passar d'una planta rectangular a una de circular.
Pavelló. Construcció petita que s'eleva damunt altres construccions o aïllada de l'entorn edificat.
Permòdol. Pedra o peça de fusta que surt d'una paret i que sosté algun element constructiu. Mènsula.
Pilar. Element arquitectònic prismàtic de sustentació en el que predomina l'alçada.
Pilastra. Pilar adossat a un mur o a altre pilar.
Pinacle. Element terminal en el que predomina l'alçada situat al capdamunt d'un element arquitectònic.
Pinyó. Part superior d'una façana d'un edifici; sobresurt amb forma triangular o similar.
Planta. Gràfic que representa una construcció vista des d'un punt zenital (superior), amb les característiques geomètriques que tingui. Les esglésies solen tenir planta de creu llatina, creu grega o planta basilical; les de creu llatina tenen el transsepte situat prop del presbiteri, les de creu grega el tenen més o menys al mig de la nau major o principal, i les de planta basilical tenen naus a la manera de les antigues basíliques romanes. Si les dimensions d'amplada i llargada són similars es considera que té planta central, ja sigui circular o poligonal.
Plement. Conjunt format de peces, normalment de pedra, de poc gruix i escàs pes que formen les voltes gòtiques en omplir els espais que deixen els arcs i el nervis que les sostenen.
Població. Nucli edificat amb habitants.
Podi. Mur baix de tancament on descansen elements constructius com les columnes d'un claustre.
Portada o portalada. Portal de caràcter monumental.
Portal. Porta d'entrada d'un edifici.
Porxo. Espai cobert, tancat o mig ventilat per tres costats, obert al quart i adossat a algun edifici, normalment davant la façana principal d'una església o, gaire bé sempre, a la façana sud. Pòrtic, nàrtex i galilea, noms sinònims. Anomenat “paradís” quan és un atri porxat davant les esglésies. Els claustres estan rodejats de porxos.
Presbiteri. Part d'una església on es troba l'altar major i destinada als preveres assistents a les funcions.

Ràfec. Teulada modesta que sobresurt de la línia vertical de la façana d'un edifici.
Reble. Fragments petits de pedra amb què s'omplen els buits que queden en col·locar pedres grosses sense picar o desbastar quan es construeix una paret de maçoneria o paredat.
Renaixement. Estil propi dels segles XV i XVI que recupera els de l'antiguitat grega i romana.
Retaule. Ornamentació situada darrere la taula o mesa de l'altar amb pintures, relleus en pedra o fusta i imatges.
Romànic. Estil propi de l'Europa dels segles XI, XII i gran part del XIII. Usa la pedra i l'arc de mig punt.
Rosassa, rosetó. Gran finestra circular situada a mitja alçada d'una façana per deixar passar llum des d'un nivell alt a l'interior d'una nau; normalment presenta un calat en pedra i vidrieres de colors i figuracions.

Sostre. Superfície que limita per dalt una habitació, una nau; si presenta curvatura sol anomenar-se “volta”.

Talús. Part baixa d'un marge o d'una construcció amb una certa inclinació i que dóna solidesa al conjunt.
Teginat (cast. *Artesonado*). Estructura inferior d'un sostre fet per l'encreuament de bigues i motllures que formen caselles poligonals anomenades cassetons; solen decorar-se amb pintures o relleus.
Teulada. Coberta superior d'un edifici que el protegeix de la intempèrie.
Torre. Construcció de forma cilíndrica o prismàtica, més alta que ampla.
Torrella. Torre petita, torricó.
Traceria. Decoració arquitectònica feta sobre pedra en finestres o rosetons formada per combinacions de figures geomètriques que formen un calat.
Transsepte. Nau transversal d'una església perpendicular a la nau principal; el punt en s'encreuen és el creuer.
Trapa. Obertura a manera de porta o finestra feta en un sostre o terrat. La tanca corresponent.
Trencadís. Gran mosaic en aprofitar com a tessel·les fragments de ceràmica; és típic del modernisme.
Triforat, -da. Aplicat a la finestra de tres obertures separades per petits pilars o columnetes (mainells).

Trompa. Volta triangular en posició horitzontal amb el vèrtex al racó format per dos murs en angle; permet passar d'una planta quadrada o rectangular a una altra de vuitavada o fins i tot circular per aixecar-hi al damunt un cimbori o una cúpula. Era d'ús freqüent en construccions medievals, sobretot en el romànic; fou substituïda en estils posteriors per les petxines.

Ull. Obertura feta en alguna paret.
Ull d'escala. Espai buit que queda al centre o a algun costat en una escala que puja dins d'un edifici.
Ultrapassat, -da. Un arc, arcada o un absis que es prolonga més enllà de la semi-circumferència.

Vessant (m. i f.). Part de la teulada que va de la carena o del punt més alt fins a la volada, ràfec o cornisa.
Vidriat. Es diu del material de terra cuita recobert amb vernís vítric.
Voladís, volada. Element arquitectònic que surt enfora del mur que el sosté, sense tenir altre aguant.
Volta. Sostre de forma arquejada per cobrir espais entre murs o parets, sèries de pilars o columnes. Volta de canó o de mig canó, pròpia del romànic, la que té perfil de mitja circumferència; de quart de canó quan és la meitat de l'anterior; ogival o de creueria**,** pròpia del gòtic, quan està sostinguda per nervis en arc apuntat units en una clau o pedra central; els espais entre nervis són els plements formats de peces de poc gruix; de llunetes, pròpia del barroc i del neoclàssic, quan una volta de canó està interrompuda per altres petites voltes perpendiculars (de menor radi o fletxa) per donar entrada a la llum que penetra per obertures laterals; volta o cúpula bufada quan és esfèrica però incompleta per tenir quatre o més costats secants; volta d'aresta, la que s'origina per l'encreuament de dues voltes de canó.
Vuitavat. Que té vuit cares; sinònim d'octagonal.

EXCUSES: Tot i l'interès en fer les coses bé, és ben possible que, com a cosa humana, aquests treball presenti alguna errada o confusió. Sigueu indulgents, gràcies! Si voleu fer-me arribar alguna correcció aquí teniu la meva adreça electrònica: delfidalmau@yahoo.es

POESIES SOBRE CAMPANARS I CAMPANES

Allò que sobresurt, que destaca, sempre ha impressionat l'home. Sabem tots que la Lluna ha colpit l'ànima romàntica. La tenim allà dalt, molt amunt, tafanera de les nostres coses, lluminosa, que a vegades s'amaga pudorosa, altres s'exhibeix esplèndida. ¡Qui no en queda captivat! I de l'estel de la nit, el planeta Venus, que brilla com cap altre, oi que comprendreu que algun poeta, romàntic sobretot, n'hagi escrit algun poema i que algun músic hi hagi posat música?[5] No és estrany que un campanar, la torre que trobem a gairebé tots els pobles i llogarets de casa nostra, de manera similar, hagi colpit la gent que s'hi arrecera. Tots hem sentit el desig de pujar dalt d'una d'aquestes torres i contemplar el panorama que s'hi divisa com si fóssim aus flotant a l'aire. Quan un té l'ànima de poeta, no és estrany que acabi escrivint alguna cosa que d'una manera directa, o bé encara que sigui marginal, faci del campanar d'alguna de les nostres esglésies el protagonista de la seva inspiració.

M'ha semblat que potser seria un bon complement d'aquest treball ple de números i, per tant, àrid d'afegir-hi una breu antologia de composicions poètiques dedicades als campanars, i a les campanes, encara que algunes d'aquestes poesies només s'hi refereixin de passada. He vist com la gent dels pobles i de les barriades de les nostres poblacions tenen pels seus temples, i sobretot pels campanars, una certa afecció, uns sentiments de proximitat, com de cosa pròpia. No tinc cap dubte que la seva vida per atrafegada que sigui, per lluny que es trobi dels sentiments religiosos, té un sentit si hi ha un element tant destacat com el campanar proper que li serveix de punt de referència, potser perquè de tant en tant sonen campanes que l'adverteixen del temps que passa, que li marquen el compàs de la seva existència, tot plegat amb un mig amagat sentiment poètic.

Juntament amb la gent, aquells especialistes dels sentiments que són els poetes, també sovint hi troben motius d'inspiració. Tenir-los en compte, crec que haurà estat una bona cosa per completar aquest treball. Així que he reproduir una bona colla de poesies que he anat trobant ací i allà.

No hi he posat cap ordre, només potser al principi i al final. Aquell sonet de **Magí Morera i Galícia**

5. L'*Estel del Capvespre* és un petit poema del poeta Johan Mayhofer (1787-1836) musicat per Franz Schubert (1797-1828), ambdós austríacs; es van inspirar en el planeta Venus.

que va dedicar al campanar de la Seu de Lleida, potser el més conegut de tothom, mereix iniciar la col·lecció m'he dit; i per finalitzar-la he pensat que el llarg diàleg que **mossèn Cinto** va escriure entre els dos campanars del nostre Pirineu, eix de les terres catalanes, el de Sant Martí del Canigó i el de Sant Miquel de Cuixà, diàleg que serveix d'epíleg del seu poema *Canigó*, també ho podria ser d'aquesta relació.

L'escriptor i polític lleidatà **Magí Morera i Galícia** (1853-1927) que, a més de traduir molts sonets i obres de Shakespeare al català, escrigué en la nostra llengua composicions originals. És l'autor d'aquest sonet:

EL CAMPANAR DE LLEIDA

A dalt de la muntanya que domina
com miranda els bells termes lleidatans,
s'enlaira un campanar fet per gegants
o per homes de força gegantina.

Quan guaita cap avall, l'aigua veïna
del riu li dóna espill i l'horta encanta;
i guaitant cap amunt, toca amb les mans
i conversa amb la lluna i la boirina.

Pugem-hi, doncs... L'escala cargolada
que als ulls dóna mareig i al cor neguit,
sembla que estigui des del cel penjada.

I amunt, amunt, ¡ja ets dalt! Ara esperit,
si sents d'àliga el cor, ¡pren revolada,
que ja ets a mig camí de l'infinit!

A Balaguer, l'any 2000, van editar un petit butlletí per celebrar les noves campanes que penjarien en el vell campanar de Santa Maria. Hi figura una quarteta de **Sebastià Armenter** que tot seguit copio:

Campanes les del meu poble,
que amorosa és vostre veu,
en néixer m'ho saludàreu
i en morir m'ho plorareu.

Apel·les Mestres (1854-1936), gran dibuixant i delicat poeta, té una menuda poesia dedicada a les campanes:

A dalt del campanar
una campana hi ha
que no sé com s'ho fa.
Penjant braços en creu
tot el que sent i veu
ho conta en alta veu.
Ella ho sap tot, tot, tot
i ho conta mot per mot.

Ella sap on i quan
ha nascut un infant
i quan batejaran.
Ella diu amb pietat
tantost algú ha finat,
Déu l'hagi perdonat.
Ella ho sap tot, tot, tot
i ho conta mot per mot.

Joan Feliu i Escudé fou un sacerdot escolapi nascut a Terrassa el 1915 i mort a Barcelona el 1991. En el llibre *Joan Feliu i Escudé s.p., poesies* hi figuren algunes de les seves breus produccions poètiques, algunes d'elles dedicades concretament al petit campanar romànic de Sant Feliu del Racó, població menuda del Vallès Occidental amb dos campanars, el romànic petit i ben conservat i el modern alt i contemporani de l'edifici de l'església. En aquesta població, el pare **Joan Feliu** hi passà els últims anys de la seva vida sacerdotal com a rector.

EL TEU SECRET

Campanaret eixerit!
Qui et va donar fortalesa,
que ara al temps de la vellesa
ets encara tan ardit?

Qui bastí amb galanura
i posà tan primmirat
els arcs de cada costat
per albirar la natura?

Qui portà la pedra tosca?
On la van anar a buscar?
Qui tallava i va escairar
cada roc sense cap osca?

Oh campanar beneït!
Quin secret t'ajuda a viure?
Com és que estàs a l'aire lliure,
i t'aguantes tan ardit?

Miquel Cabanes i Alibau (Barcelona 1916-Sant Cugat 1995)**,** poeta local, que ha viscut tota la vida prop del monestir de Sant Cugat del Vallès, ha quedat meravellat del seu alt campanar i l'ha impulsat a compondre algunes inspirades poesies. Els seus familiars han tingut la gentilesa de fer-me arribar alguna de les seves composicions. Amb gust us les copio tot seguit.

EL PENELL DEL CAMPANAR (Sant Cugat del Vallès)

Sempre enlairat,
tot rovellat,
el vell penell
del campanar
de Sant Cugat,
assenyala d'on ve el vent
contínuament.
Com un soldat
encimbellat al seu castell,
vigila
la seva estimada vila
i mira el temps passar.
Mira i remira sorprès i atent
com el progrés camina veloçment.
Un núvol que passava l'ha mullat,
i ja no sé si riu o plora de content,
enyorant el temps passat
i la seva antiga vila, ara, ciutat.

EL CAMPANAR (Sant Cugat del Vallès)

Tots estimem de veritat alguna cosa.
Jo, com qui s'enamora d'una rosa,
del campanar de Sant Cugat,
n'estic enamorat.

De prop sembla un gegant descomunal,
ciclop i esvelt, senzill i colossal.
Quasi no té ornamenta. Però la seva línia bella
el distingeix: privilegiat,
únic al món, universal.
Té ulls que miren i campanes que toquen.

És tot de pedra, del color del sol.
té un penell al cim com una estrella.
Ja és vell i mai no es cansa de comptar les hores
ni descuida cap formalitat.
Concís, ha segellat tot un passat.
El presideix i tot ho ambienta al seu precís moment.
Joliu amb els festeigs,
s'alegra dels bateigs,
i dels enterraments es dol.

S'hi puja per dins, amb una escala de cargol,
i quan s'arriba a dalt
-ullprès d'un panorama sorprenent-
et sents com un colom en vol.

De lluny, vist dels afores,
les cases se li ajoquen.
I es veu de tot arreu, monumental...

El campanar és un xiprer vell, arrelat,
que brota del cor del poble i orienta la gent.

Ell forma part del monestir,
del poble, i també de mi.
Jo d'ell, n'estic enamorat:
Ell, tot sol, fa inconfusible Sant Cugat.

De **Maria Antònia Salvà i Ripoll** (Ciutat de Mallorca 1869-Llucmajor 1958) en reprodueixo algunes de les seves delicades poesies sempre plenes de sentiments religiosos i d'evocacions de la terra i dels seus costums que tan estimava.

LES CAMPANES DEL ROSER

Pel Roser, tot ve, tot ve...
ens ho diuen les campanes,
les de prop i les llunyanes

ENYORAMENT

Lassa, la ment sols avui fantasia
una ciutat en país castellà
amb aqüeducte d'un temps del romà

repicant a té qui té
pel Roser, tot ve, tot ve...

i l'amoreta que tant m'abellia.
Ho musa lenta que no et desensonyes,
porta'm a veure aquell cor net de mal,
i el sant recés d'aquell hort monacal
i el campanar amb el seu niu de cigonyes.

LA BANDERA DE LA FESTA (algunes estrofes)

Un embat de primavera
per l'estiu voletejà,
desplegant una bandera
al bell cim del campanar.

Tothom alça el cap i mira,
tothom la mira i somriu,
que ella és la primera espira
de la festa de l'estiu.

I el poble canta i espera
un bé que aviat vindrà...
La bandera, la bandera
ja tremola al campanar.

Maria Antònia Salvà
Lluneta de pagès, 1952

De **Josep Maria de Sagarra** (1894-1961), poeta inspirat, versificador rotund, us en dono una mostra amb algunes de les seves conegudes composicions com la titulada ***Vila del Montseny*** (1916).

Sojorn humit de prats i de comelles,
de pins i de pollancres i d'albons,
lleganys de boira, fines penjarelles
de les muntanyes pàl·lides del fons.

Sojorn humit on veig florir tot d'una,
entre garriga i gleves de rovell,
el paller d'or de la masia bruna
i el teuladí del campanar vermell.

Temps era temps que en la dolçor somorta
d'aquesta vila d'aigua i pietat
passejava mon ànima retorta
i adormia mon cor enamorat.

Ara no sento aquella lleu fatiga,
ni tinc als ulls la fonda lluïssor.
Ara no hi és aquella dolça amiga
que semblava l'estrella del pastor.

Adéu-siau, oh vila engarlandada
amb flors d'amor que recollí un atzar!
Ara sou tota muda i despullada,
ara ja no m'aconhorten l'esguard.

Ara el cos meu adolorit descuida
dins de les herbes l'ànima que mor...
Ara que sou com una entranya buida
on s'hi passeja l'ombra del record!

LA CAMPANA DE SANT HONORAT, 1714

En els fets desastrosos de 1714, quan Barcelona quedà sotmesa al borbó Felip V, una campana va ser el símbol de la resistència i, per això va sofrir la venjança del vencedor. **Josep Maria de Segarra**, ens ho recorda en aquesta vibrant composició.

Quan s'anava escolant nostra ciutat
dins del setembre de la mala anyada,
la campana de Sant Honorat
a dalt del campanar a cada estrebada
movia el seu batall desesperat.

I quan la llengua de la nostra gent
anava renegant d'odi i de gana,
quan s'esberlava el pit d'algun valent,
llengua de metall de la campana
repicava i cridava a sometent.

I quan el conseller de la ciutat
alçava al cel l'espasa i la bandera,
perquè havia tocat a sometent
amb la veu una mica massa viva.

La varen dur entre brases i carbons,
somicant digué adéu a les germanes,
la varen fondre sense més raons
i del metall en varen fer canons
per ofegar la veu de les campanes.

Ara, Déu sap el temps que s'ha escolat
des del setembre de la mala anyada,
des del rei que, escanyant la llibertat
amb la mà, va deixar-nos profanada
la campana de Sant Honorat.

Vosaltres, gent de bona voluntat,
catalans de tota hora,
no sentiu, caminant dins la ciutat,
la campana de Sant Honorat?
No la sentiu com plora?

Escolteu, escolteu quin so més fi
—no és el cor que us enganya—
tant si seguiu les mentes del camí
com si palpeu el cor de la muntanya;
tant si aneu amb la rella dins les mans
tant si el rem us fadiga i us aplana,
si sou pobres, cridaires o bergants,
fills de lluita o de calma casolana,

i el llop amb la casaca de soldat
i el lladre de la terra forastera
ens ho deixaven tot esmicolat,
feia un so ronc com un grinyol de fera
la campana de Sant Honorat.

I després, quan vingué la mala nit
i s'ensorrà per sempre aquell delit,
i era nostra florida ciutadana
cementiri, misèria i cos podrit,
pell que tremola i llavi que demana,
amb un plorar de ràbia i de despit
plorava la campana.

Quatre anys més tard diuen
que el rei prudent
féu despenjar aquella campana altiva

Però poc es pensava el rei valent,
amb tanta voluntat i amb tanta fúria,
que campana que toca a sometent
el foc no li fa injúria.

Que, si aixeca la forca i el punyal
i l'ungla de les bèsties s'encomana,
a la campana no li fa cap mal,
que el so de la campana és immortal
i encara sona la campana!

Encara sona: hi ha qui no la sent,
qui té l'orella molt rasposa,
qui l'aparta com un mal pensament,
però... encara repica a sometent
nostra campana fosa.

tant se val! Que si sou catalans
hi ha alguna cosa que us farà germans:
aquest so i aquest plor de la campana!

La varen despenjar de vora el cel,
encara més amunt ara repica,
ni grapa de botxí ni foc crudel
de mal no poden fer-n'hi gens ni mica.

Canons i lleis, i forques, això rai!
Se'ns menjaran segons la seva gana,
però ningú pot ofegar-nos mai
la veu de la campana.

Josep Carner i Puig-Oriol (1884-1970) ha estat un dels grans escriptors catalans, i la seva aportació a la llengua va d'ajudant a Pompeu Fabra en la confecció del Diccionari a poeta eximi, escriptor fecund, traductor excel·lent i polític honest i intel·ligent. Aquí hi va una mostra de la seva poesia que tot de passada esmenta les campanes.

PROCESSÓ D'ESTIU (fragments)

És a Tiana. La llum catalana
canta les vinyes, daurant els costers:
llum catalana que al cor s'encomana.
I és una festa constantiniana,
i hi ha domassos a tots els carrers.

I tota campana sonava a Tiana,
tota campana en la llum catalana,
i en l'aire d'or travessaven ocells
i encar hi havia damunt la barana
una Creu viva, teixida amb clavells.

EL JARDÍ DESEMBRAL (fragments)

En el desembre fi
quan del cel de Barcelona s'encomana,
Mare de Déu del Pi,
el grat del vostre nom de muntanyana
us guarnim un jardí.

La rama que us duem no és d'una isarda
selva, recer del llop i del senglar;
hem collit molsa, bruc i galzerà
damunt la serra que al davant esguarda
el vostre campanar.

Nostres humils ofrenes
íntimes són al vostre pur sentit;
herbes i mates van d'aroma plenes
dels pins infants que Vós heu beneït,
serrells de les carenes.

A dins del temple, de l'Epifania
reial la Reina sou, però el portal
el nom teniu de l'arbre dret, lleial,
per a acollir, si cal,
la nostra mena humil de pastoria.

Una de les seves primeres poesies dedicada als infants, en el Patufet, amb el nom de *Glosas*, el 1904:

Bim, bom
les campanes de Salom!
Heus aquí que un gran
monarca,
un monarca de renom,
féu forjar-se unes campanes
per posar-les a Salom.
Tingué un fill de cara rossa;
-Que és gentil- deia tothom,
i al nen esbojarraven,

En ser l'hora de la sopa,
era més pesat que el plom,
no en testava si no oïa
les campanes de Salom.
I cansava el braç del pare
i cansava el de tothom...
Per què plores vida mia?
Tot això va ser a Salom!

Josep Carner

les campanes de Salom. 17 abril 1904

Joan Alcover i Maspons (1854-1926) ha estat un dels poetes mallorquins més valorats; s'inicià amb poesies en llengua castellana però quan s'adonà que era en català que trobava la seva millor expressió s'hi passà definitivament. Advocat i polític visqué afligit per la mort successiva dels seus fills, fet que és visible per la melangia de la seva producció.

LES CAMPANES

Assaborint l'hora tranquil·la,
he reparat en el coster.
Cada encontrada té sa vila,
i cada vila son cloquer.

Totes les tintes llunyedanes
fan en la serra una blavor,
totes les veus de les campanes
una melòdica remor.

Sons de cloquers que s'harmonitzen
escalonats pels quatre vents,
com a gegants que profetitzen
damunt els pobles indolents;

perquè en el terme divisori
de les tenebres i la llum,
dient el salm recordatori
de nostra vida que es consum.

L'himne de pau als que reposen
en el reialme de la mort,
si ofèn l'orella dels que gosen,
als qui sofrim dóna conhort.

No la planyeu eixa diada
als qui ploram sers enyorats,
perquè ella fa menys desolada
l'ombra on jauen els finats.

Per tot arreu, l'alta harmonia
aixeca esbarts de pensaments,
i en els finats fa companyia
la remembrança dels vivents.

L'escriptor gironí i polític **Miquel de Palol i Felip** (1885-1965) ha escrit abundantment sobre la seva ciutat i amb la breu composició que porta per títol ***Girona*** prou ho demostra.

Les ruïnes
de la ciutat comencen a filar
el liquen moll de la tardor, i es comben
en un prenyat de vella.
Més enllà
se besen les teulades d'ombra a ombra
de l'estret carreró neguitejades
pel volar d'una òliba.
I el campanar de Sant Feliu flameja
en la claror de la posta

CAMPANES MATINALS

Com que amb la neu el poble semblava un ametller
se van endiumenjar amb la caputxa blanca,
i soles, les campanes, baixaren del cloquer,
tantost va clarejar. Varen obrir la tanca

de l'hort per sortir fora. Través els camps nevats
reien, fent voleiar els faldellins; lleugeres
saltaven per la neu, per a deixar marcats
els seus petits esclops en mig de les roderes.

Els saules sacsejaven per espantar els ocells,

CATEDRAL

Sembla com un monjo, sobre l'horitzó
aixecant al sol l'hòstia desflorada
del seu rosetó; mentre agenollada
la ciutat esguarda la consagració.

Ànima de pedra, flor de devoció,
tots els segles morts l'han tornassolada;
i ella encara mostra la mateixa unció
de la fe d'abans amb què fou creada.

Són iguals campanes que hi parlen encar...

trucaven les finestres per deixondir els vells...
Potser degueren creure que l'auba era infinita...

Mes, un vailet, veient-les passar a vora seu,
rient, i perseguint-les amb embostats de neu,
camí d'un raig de sol les feu tornar a l'ermita.

Són iguals crepuscles els que veu passar...

i és l'ànima antiga, refrenant el vol,
la que en el capvespre la fa transformar
en una orgue immensa, daurada de sol,
on resa l'Ensomni son cant secular.

Poemes de Tarda, Barcelona 1922

El poeta **Jaume Bofill i Mates** (Olot 1878-Barcelona 1933), periodista i polític, autor de diversos llibres de poesia dins de l'estil noucentista que signa amb el pseudònim de **Guerau de Liost**, agut observador del paisatge, precís i ric en el llenguatge i escriptor fecund i selecte, va escriure entre altres un conegut llibre de poesies, *La muntanya d'ametistes* (Barcelona 1933), on evoca el Montseny per fer-nos adonar de la seva bellesa. D'entre d'elles he escollit la que seguidament copio, *Santa Fe, primaveral*, i que m'ha fet pensar en aquelles petites esglésies i capelles que es troben ací i allà pel massís muntanyós com, per exemple, la de Santa Susanna.

Al fons del prat l'ermita
dins la gelada vall,
tremola de petita.
Quan del petit batall
dins el cloquer mesquí
ressona el primer toc,
un núvol de setí,
com medalló barroc,
avança inesperat
de la blavor del cel
per l'ònix laborat.
Després ressona un bel
que puja, en la quietud
d'un bell fondal perdut.

Francesc Pujols i Morgades (1882-1962) ha estat un personatge de dalt a baix, filòsof, escriptor, erudit en art, defensor de la llengua i la identitat del nostre país i destacat home d'humor, d'enginy i ple de facècies. Com a poeta té una obra extensa i d'ella en trec algunes breus composicions en les que juga amb el campanar i les campanes.

LA BALADA DE LA CAMPANA D'OR (fragments), 1904

El poble és petit,
sota la muntanya;
el poble és petit,
que els boscos se'l guarden.

Té un campanar alt,
més alt que les cases,
que havent treballat
al repòs cridava.

De tan alt com és,
tot l'entorn vetllava:
Les cases l'arrel,
el campanar l'arbre
les fulles el toc,
el toc de campana.

La campana és d'or,
que el sol s'hi mirava:
no pas al matí,
tampoc a la tarda.

Dalt del campanar
la campana penja,
penja en quietud
sota d'una estrella.

A l'entorn, entorn
les altres la vetllen.
No la miren, no,
que es despertaria:
només del mirar
ja ressonaria.

Dalt del campanar .
els pardals hi nien:
no se'n mou cap, no,
per menut que sia;
que ella el sentís,
ja sospiraria.

¡Té un dormir tan prim!
Només de piular
a punta de dia,
ja els respondrà
ja els respondria.

Poesies, a Tobella i Costas, Barcelona 1904

LA BALADA DE LES FESTES, 1904

La Mare de Déu d'Agost (fragments)

Repiquen les campanes,
que és la festa major.
Les campanes toquen,
i per sobre els camps
ressonen alegres,
Les campanes toquen
dalt del campanar,
que la Verge vola,
que la Verge vola:
les campanes toquen

Tots Sants (fragment)

Al punt de la mitja nit,
tots els morts del monestir
han pujat al campanar
i s'han posat a tocar;
i el so de les batallades

ressonen alegres:
les campanes toquen,
i a casa els malalts
ressonen alegres
i confortants.

sobre el poble clar,
que la Verge vola
vers el cel blau.

de les coses ja passades
han omplert la negror del bosc.

Joan Oliver, nascut a Sabadell el 1899, escriptor, traductor i poeta satíric conegut amb el pseudònim de **Pere Quart**, autor de versificació rotunda i brillant, d'ell en copio una breu estrofa de la composició *Romanç miserable* (Antologia, Sabadell 1986) on, tot de passada, hi figura el campanar.

Dalt del campanar // hi ha dues campanes: // l'una toca a morts, // l'altra a maltempsada.

Josep Sebastià Pons (1886-1962) escriptor del Rosselló que publicà obres poètiques en català deixà una bona empremta catalana en el país veí germà del nostre. En reprodueixo dues breus poesies.

CAPELLA DE LA COLLADA

No es cansa mai el fosc campaneret
d'obrir dos ulls al pas de la collada,
capella d'un color d'ocre distret,
inútil ja i abandonada.

Entre les dues valls sola t'estàs,
contemplant el silenci de l'alzina,
igual al teu silenci quan son braç
recorda l'hora que no fina.

Tarda indecisa i tèbia de febrer,
mig partint la solana de l'obaga,
a tot arreu grogueja com un ble
la fina flor de l'argelaga.

I dins enllà del temps que fas present,
tot sembla penetrat d'una mort pura,
tan pura aquesta mort, que hom no la sent
sinó esblaimada en ta figura.

SANT MIQUEL DE CUIXÀ

Tot és pau vora teu, i s'ou la cogullada,
entre els cirerers blancs, al dematí cantar,
Sant-Miquel-de-Cuixà, romànic campanar,
ornament singular de la vall eixamplada.

Guardià dels conreus, amic dels llauradors,
que vas eternitzant una antiga pregària,
al dematí, llavors, retalla ton alçària,
endaurat campanar les esquerpes blavors.

Mes ja en aquesta vall, santedat ermitana,
no escampes el so d'or d'una abacial campana;
t'arriben des de lluny esquelles d'escamots.

Un velari de boira baixa de les muntanyes,
i en ton cim ventejat, com gàrgoles estranyes,
els aguts esparvers aferren els unglots.

Joan Vinyoli (1914-1984) és un poeta autodidacte, difícil, que ha après, en les seves traduccions d'autors estrangers, a formular ell mateix les seves pròpies poesies. En temps recents ha escrit sobre la realitat menuda i entre elles n'he trobat una en què hi fa sortir el campanar, heus-la aquí.

EL CAMPANAR

Sovint, sovint, com per la dreta escala
d'un campanar, fosca i en runes,
pujo cercant la inaccessible llum;
ple de fatiga dono voltes,
palpant els murs en la tenebra espessa,
graó a graó.

Però de temps en temps,
sento la veu de les campanes,
clara i alegre ressonar,
tocant a festa allà en l'altura,
i veig per la finestra en el silenci
de l'alba els camps estesos esperant.

Aurores de la infància, com us trobo
llavors, ah, com encara dintre meu,
una llavor de joia perdurable
pugna per fer-se planta exuberant!
Com crides infantesa, en les profundes
capes del cor, com, de genolls, et trobo,
Déu meu, llavors, tornat pura lloança.

Narcisa Freixas (1860-1927) fou una excel·lent compositora musical d'obres senzilles i una bona pedagoga especialitzada en cançons catalanes i per a infants. Filla de Sabadell morí a Barcelona, obtingué premis per les seves composicions i molta acceptació popular.

LA CAMPANETA

Ning, ning fa la campaneta,
nang, nag la campana fa,
que és la que en toca les hores
allà dalt del campanar.

La petita en toca el mestre
quan és hora de plegar.
Té un repicar tan alegre
que fa ganes de saltar.

Així que ens obrin la porta,
ja fugim pel carrer enllà,
la mare ens darà una pera,
també un bocinet de pa.

Anirem a jugar a bales
fins l'hora de sopar,
a la plaça de l'església
que ningú ens destorbarà.

Joana Raspall (1913-2013), bibliotecària, escrigué per a infants i joves i, entre d'altres textos, belles poesies. En una d'elles hi fa referència a la campana i, amb aquest mot com excusa, m'ha semblat que valia la pena d'incloure-la en aquest conjunt.

L'estel de Nadal
fet campana d'or,
condueixi el cor
lluny del dol i del mal.

Montserrat Pujol (1897-1988)), de Molins de Rei, en *Estampes de la Vila*, 1955, recorda el campanar de la seva parròquia que va patir els trasbals de la guerra del 1936 i que finalment va haver de ser enderrocat. Avui n'hi ha un altre de ben alt, d'estil nou. Tanmateix, els records, l'han portada al vell.

Ai del cloquer que dintre seu tenia
drings alegrois i sons com cops de mall,
que el poble, en pes, sentia i entenia,
com un parlar de llengües de metall.

El vent del mal l'enderrocà tot d'una,
i ja mai més, joiós, repicarà;
els seus secrets els guardarà la lluna,
que ella, a la nit, l'anava a visitar.

També els ocells, que enyoren les campanes,
tristois, xisclant, s'hi acosten plens de por;
tots arraulits, amb les aletes planes...
com penitents clamant a Déu perdó.

I el ventijol li diu paraules fresques
amarades de llum de sol ixent;
i els eixams, botzinant entre les bresques,
simfonies li canten, tendrament.

Sense pietat i entre negrors sinistres
t'han mutilat i et volen aterrar:
No tens entorn a Déu ni els seus ministres...
No pots cantar, ni riure, ni plorar.

Inacabat vingueres a la vida;
sense acabar, se t'ha emportat la mort.
Guarda per tu, la Vila amorosida,
aquell escalf de glòria i de record.

Sobre Esparreguera he recollit dues poesies, una d'elles de **Joan Llongueres** de la qual copio un fragment on hi surt l'alt campanar de la vila, i l'altra és de mossèn **Ramon Garriga**, conegut com a poeta i Mestre en Gai Saber amb el bonic sobrenom de l'**Ermità de Samalús**, llogaret del Vallès Oriental on residia per fer-se càrrec de la seva ermita, convertida actualment en església parroquial del lloc.

Joan Llongueres i Badia (1880-1953) fou músic i poeta, però sobretot es distingí com a fundador i director de l'Institut Català de Rítmica i Plàstica a Barcelona. A més d'escriptor i crític musical, publicà cançons per a infants i escrigué diversos llibres de poemes. En un d'ells, en descriure la població d'Esparreguera, no podia deixar de citar el campanar parroquial com a obra destacada i, d'aquesta poesia n'he copiat les estrofes que hi fan referència.

Quan entreu a Esparreguera
Des d'allí veuràs Olesa

ja sentiu l'olor del pa.
Té un carrer, d'un cap a l'altre,
que no hi ha més que mirar;
el comences de capvespre
i en finir ja és dia clar.

A mitjan carrer, l'església,
i amb l'església el campanar;
sens pujar un sol tram d'escala
dalt de tot pots arribar.

que té enveja dins la vall
i oiràs cantar les aigües
abundoses costa avall.
Més enllà veuràs Abrera,
Martorell, abaix del pla
i el Penedès ple de vinyes
com cap terra al món no hi ha.

Mossèn **Ramon Garriga i Boixader** (Vic 1876 - Samalús 1968) amic íntim d'un rector de la població de Llerona del municipi de les Franqueses del Vallès, a tocar Samalús, rector que després passà a ser-ho d'Esparreguera, va voler obsequiar el seu company amb una bonica poesia sobre el campanar de la nova parròquia on havia estat destinat i que forma part del seu llibre *Llorer sobre cendres*, 1960; és la que aquí transcric.

Oh, tu, famós gegant d'Esparreguera!
Al·leluia! Que el cel ja és ben serè!
Desplega, al cim de tot, nostra bandera
que és símbol de la Pàtria i de la Fe.
La bandera que amb tanta coratgia
suporta les ventúries més rebels,
i en premi, el sol la besa cada dia,
i de nit, la coronen els estels.
I fes que tes campanes, que ara es posen
a brandar a festa amb tanta majestat,
les sentin, també, els màrtirs que reposen
dins la cripta tombal de Montserrat!

Pel que fa al nou campanar de Cornellà, erigit després del 1939, copio uns fragments d'una composició del senyor **Onofre Pelfort i Pujol** (1903-1982). Era tècnic d'obres de Cornellà de Llobregat, amant de la història de la seva població i inclinat a la poesia. És autor de diverses obres en les que combina les dues aficions. D'*Esglésies, campanars i cementiris* i de *Notes històriques de Cornellà de Llobregat* en trec aquestes estrofes sobre el nou campanar de la parròquia de Santa Maria.

Déu-vos-guard tot Cornellà,
he trigat prò he arribat:
em dic “senyor Campanar”
i com jo no n'hi ha cap.

Sóc dels alts i ben plantats
que es veuen per aquests contorns,
veig els Pirineus nevats
i també Picamoixons.

S'ha acabat el campanar!
toca a foc i a sometent;
saps qui ha mort i qui bategen
i qui rep el sagrament.

Em sembla pertinent reproduir unes estrofes que fan referència a les campanes amb motiu de la recuperació del seu toc a Sant Joan de Viladecans el 1996. Són d'un poeta local, **Manuel Tosca**.

El dring de les campanes
ressona al nostre cor;
les seves veus galanes
ens duen a bon port.

Dels prats a la congesta
quan les sentim tocar
l'aire s'omple de festa
amb el dolç repicar.

I els cors volen enlaire
seguint el càntic seu;
de flors tenen la flaire
i ens porten cap a Déu.

De la mateixa població i del 1996 són unes estrofes de l'himne compost pel centenari de l'església amb lletra de **Josep León i Humbert** que hi fa referència al campanar en una d'elles:

Amic campanar que amunt bell t'enlaires
i amb airosa punxa apuntes al cel,
cent anys tes campanes ressonen pels aires
recollint del barri pregària i anhel.

El magnífic campanar romànic de Sant Pere de Vilamajor ha merescut un bell poema del poeta local **Francesc Bardera**. Amb motiu d'una felicitació nadalenca el va escriure el desembre de 1987. El va titular *La força*, ja que amb aquest nom és coneguda la torre campanar, com també pel de La Torre Roja. Era l'antiga torre d'homenatge del palau-castell que els comtes de Barcelona tenien situat en aquesta zona del Vallès. Documentada des del 1044, al segle XII, aquesta torre convertida en campanar, es va aixecar amb un nou pis per posar-hi les campanes.

Vilamajor, a Sant Pere,
s'alça dret el campanar,
mirant de cara al Montnegre,
com si volgués veure el mar,
o la Perxa de l'Astor
dintre del terme de Gualba,
on Cap d'Estopes fou mort
assassinat per sa guàrdia.

Fou la torre d'homenatge
de l'antic castell comtal,
La Força, i el seu veïnatge
marquen el seu historial;
els assalts de la morisca,
la resistència tenaç,
les lluites a mort o a vida
del poble valent i audaç.

Afanys, somnis i misteris
de cavallers medievals,
odi, traïcions, captiveris
i de catalans com cal.

Tenen més de deu centúries
les nobles pedres silents,
testimonis impassibles
del passat i del present.

Campanes té, ja fa segles
que orgullosa fa sonar,
segueix servint el seu poble
res la pot enderrocar,
ha tocat sempre les hores,
a foc, alertant la gent,
a morts, amb un gran respecte,
i ha tocat a sometent.

Que les dotze campanades
d'aquesta nit de Nadal,
ressonin per les contrades
pregonant de nou la pau.

El doctor **Genís Tura** de Granollers, fill de l'Ametlla del Vallès, amic de la poesia de la que n'és un bon mestre, enyora i evoca en una bella composició el campanar que era veí de la seva casa pairal al bonic poble que el va veure néixer. Aquí us la copio:

El cloquer del meu poble
té quelcom dels de mar
aquest aire tan noble,
aquest cel blau tan clar
i un gran eixam d'ocells que, a mig matí,
adelerats, planegen a ple aire,
macips del vent i, com destí,
troben redós segur al seu escaire.

Els dissabtes a la tarda, hora foscant,
el seu pit enceta un cant
on hi dansen les campanes
fent la festa com germanes!
I a mitja nit, entre el misteri i la basarda,
traspua vida, llum i hores velles
i xiuxiueig de becs i batre d'ales
sota el sospir granat de les estrelles.

Mossèn Pere Ribot (1908-1997), poeta i capellà que fou de Riells del Montseny, ha escrit nombroses poesies d'inspiració religiosa sempre delicades. Aquí us en copio dues; una d'elles (1988) la llegeixo en una làpida encastada als baixos del campanar de la població de la Batllòria, propera a Riells, a la comarca del Vallès Oriental; la dedica al campanar d'aquesta població; l'altra és un himne als campanars.

Jo sóc el campanar. Vetllo la casa
del Pare amb l'Esperit roent del Fill.
Respiro el poble, el guardo de perill
i mantinc el caliu d'amor de brasa.

Sóc jo amb la meva gran i breu història,
la meva imatge en flor, la meva fe
que et diu amb el cor ple
d'acolliment: aquí tens la Batllòria.

HIMNE AL CAMPANAR

Com un cedre admirable, el campanar
farà sentir la veu de les campanes
i el rellotge del temps, per cims i planes
joia i sofrença, eternitat i altar.

L'església respira entre aquests brots
del cedre pur que vetlla nostra vida.
I nosaltres, rebrolls, pugem a mida
de l'ombra del Bon Déu que es dóna a tots.

D'**Andreu Canals i Tirado**, (1912-2007) fill i cronista de la vila de Caldes de Montbui, amic entranyable que em fou, home d'una ètica a tota prova, en copio algunes estrofes de la seva poesia dedicada a l'alt campanar barroc i auster de la seva estimada població.

El nostre bell campanar
és massís i corpulent,
com polièdric exemplar
té un aspecte imponent.

Sobresurt de dins del poble,
des de molt lluny el veiem,
té una arrogància noble;
no és estrany que l'estimem.

El ressò de les campanes
va al compàs del sentiment,
el batec de la seva ànima
transmet la nova al moment.

Oh! cloquer del poble nostre
ets un símbol ben present;
et donem sincera mostra
d'un afecte deferent.

El bisbe Joan Carrera va beneir la campana *Maria* el 8 de desembre del 1999 a l'església parroquial de Santa Coloma de Gramenet i amb aquest motiu el poeta local **Francesc Banús i Pedragosa** va escriure una composició poètica de la que en copio algunes estrofes.

Tres campanes enfilades
dalt del campanar joliu
conviuen agermanades
com ocells d'un mateix niu.

La petita es diu Coloma
Maria Àngels la gran,
i Montserrat la segona.
Totes tres van sospirant.

D'un temps ençà presoneres,
no poden giravoltar;
voldrien cantar rialleres
i estan a punt de plorar.

Però l'esperança és viva
perquè els han anunciat
que una germana els arriba
que els durà la llibertat.

Com ocell que emprèn volada
s'enfilarà al campanar
per unir-se a la niada
i posar-se a refilar.

I tindrem quatre campanes,
alegres giravoltant,
unint les notes germanes
per fer-nos do del seu cant.

El pare **Jordi M. Bou i Simó**, monjo de Poblet, nascut el 1925, organista i poeta, ha publicat diversos reculls de les seves poesies. En el llibre *Vida en poesia*, del 1999, hi figura una composició que titula *Un cimbori* de la qual ens escriu amablement que es refereix “al Cimbori de Poblet, on antigament hi havia les campanes del nostre monestir” i que, per tant, podríem considerar com el campanar del

monestir en aquelles dates retirades.

Oh, cimbori de Poblet!
Majestàtic en clara nit de lluna,
fantasmagòric, quiet,
encrespat d'orgull pels volts de la una.

Símbol aterrador,
forjat de llargues ombres argentines,
ets el rei i el senyor
de la nit vessant fosques gegantines.

La lluna baixa i et besa,
i tu, esquerp, amb cor petrificat,
mig rebent sa dolcesa
vols mirar-te en ella agegantat.

Antic cimbori altiu,
d'aquest entorn callat dominador.
Lluny, l'estel compassiu
en veure't, sospira amb fonda tristor.

Desitjós de conversar amb tu, voldria
ensenyar-te el camí
humil, senzill, del cel, t'emportaria
ben prest al seu jardí.

De les hores mundanes bella imatge
que avui són, demà no,
porta't més benigne amb ton vassallatge
si vols de Déu perdó.

De mossèn **Joaquim Vives** (1936), rector que fou de la parròquia de Sant Genís de Vilassar de Dalt, per gentilesa seva conec una breu poesia, amb data d'octubre de 1986, que li havia inspirat el seu campanar.

Daurat somni rialler,
blanca, esvelta estalagmita
que evoques la nostra cita
i ets escalf, llum i recer.

Per tu plou la veu de Déu,
per tu puja el clam més nostre,
amb tu diem, Parenostre,
per tu fem drecera breu.

Llapis subtil,
torxa abrandada,
plaent cascada,
dilecte asil.

Mossèn **Martí Amagat i Matamala** (1931-2011) de Banyoles, rector de la parròquia de Santa Maria d'Arenys de Mar, va tenir l'amabilitat de facilitar-me una perla poètica que els dos campanars de la seva església, un segurament antic comunidor, li varen inspirar tot fent al·lusió al mar veí que omple de llum i alegria la costa del Maresme. Pel vostre goig, aquí el teniu.

Arenys de Mar és una bandereta
que juga a fet amb l'horitzó,
dos campanars que es fan l'aleta,
un vell retaule de poeta
i un port que espera una cançó.

D'una altra població del Maresme, de Canet de Mar, molt amablement m'envia una composició poètica seva **Josep Galceran i Carqués** i que tracta, com totes, d'un campanar que bé podria ser el de la seva població marinera.

Al bell mig de la vall, com el pare,
vas reunint els teus fills, amb la veu
dels batecs de la teva campana,
tot mostrant el cel blau i els estels.
Ets, ensems, el castell i masia,
portes noves de rialles i plors.
Ets la imatge de la melangia,
cada pedra té un niu de records.
De la mà gegantina del poble
el teu índex s'aixeca imponent
com pastor vigilant, herald noble,
paladí de la guerra del temps.
El teu front, coronat de volades
dels ocells baladrers i jolius,
sobresurt per damunt les teulades
més enlaire que els cors dels altius.
Emmiralles la llum de l'albada,
ram de noces, tristíssim xiprer.
Tots els vents dintre teu fan passada
per libar-hi la fe, vell cloquer.

També del Maresme, de Calella, m'arriben els versos de la poetessa **Maria Cardona** (1923-1972), professionalment secretària, però sempre dedicada als altres, a la llengua i a la cultura de casa nostra com a professora de català. Sincerament religiosa, va omplir les seves composicions poètiques de temes espirituals. Com a mostra, una poesia seva sobre el campanar de Calella que m'envia la seva germana Magdalena; es troba en el seu llibre *Una veu calallenca. Poemes de Maria Cardona i Codina, 1975.*

L'odi una nit et va decapitar,
però, en un dia clar de glòria i festa
un gran Amor t'ha retornat la testa,
oh triomfant, solemne Campanar.

Per çò l'Amor tothora ens cantaràs
ja que per ell has recobrat la vida...
vibrant enlaira la cançó florida
fins que tothom aprengui el seu compàs!

Ensenya al poble d'entonar un acord
que magnifiqui Déu i posi al cor
per a cada germà un etern somriure,

i així, cantant l'Amor, tindrem els ulls
com tu sant Campanar, de llum curulls...
com tu que saps que sols l'Amor fa viure!

Algunes cançons populars:

LES CAMPANES (Cànon)

Oh dolces campanes
les del meu campanar,
colomes del cel blau
de vol serè i suau
que sou reclam de pau i llum.

Vosaltres sou
la llum de ma infantesa,
neu que es fon.
Dong, ding dong
ding dong,
ding dong.

Dringeu ben fort,
desvetlleu el prat
que dorm el greu son
del fred i de la neu

Cançons a flor de llavi

L'AVE MARIA

Al matí, cap al llevant,
quan neix el dia,
les campanes van dient:
Ave, Maria!
Lloat sia sempre el nom teu,
Santa Maria, Mare de Déu.
Sol ben alt i esplendorós,
quan és migdia
les campanes van dient:
Ave, Maria!
Per l'altura, clars estels
quan mort el dia,
somriuen i van dient:
Ave, Maria!
Més amunt al Paradís,
on sempre és de dia,
els Àngels canten a cor:
Ave, Maria!

Popular mallorquina**,** *Cançoner parroquial*, Vic

Frederic Alfonso Orfila, que tenia la població vallesana de Sentmenat com una segona residència, se l'estimava i va dedicar algunes de les seves poesies (1983) com aficionat de qualitat al seu alt campanar romànic del que n'havia quedat subjugat.

AL CAMPANAR DE SENTMENAT

Arcs en corba simètrica, advereu
del romànic l'austera arquitectura.
Estintolat a l'arbre de la Creu,
reps l'eterna claror de la Lluna pura.

Petri xiprer que, en solitud, contemples
del Cadí i del Montseny els cims més alts.
Els campanars d'ermita i de temples

A SENTMENAT

En depassar el revolt, la carretera,
en deixa veure el poble: Sentmenat,
com reguerols de blat en l'ampla era
d'un turonet suau i allargassat.

El veig estès des de Poca Farina
al peu del mil·lenari campanar,
fins l'ermita de Santa Caterina,

t'envien llurs missatges fraternals.

Esquinces boires i pluja en fràgils vels.
L'alba quan ix va recollint estels.
Aconduïts en el cistell del dia,

els colga en la penombra del clos teu...
I quan la nit de nou apareixia,
eres un rusc d'estels en vol vers Déu.

Camí de Caldes i de Castellar.

De lluny estant, veuré l'agulla grisa
del campanar romànic, ferm i esvelt,
dominador del vent i de la brisa
i dit litúrgic que assenyala el cel.

D'un bon amic manresà, **Gabriel Mora i Arana**, n'he aconseguit una bonica composició del 2008 que dedica al campanar recentment restaurat del monestir benedictí de Sant Benet de Bages. Em plau reproduir-la sencera.

Passat, present: indefinible empori
de fe d'ahir, presència en els carreus
d'arrels intactes. Campanar i cimbori,
adrets. Diguem: com dos germans hereus.

El campanar se'ns mostra amb senyoria
i pàtina de sol. Gens parencer.
Mut, mentre acull la llum que s'esbadia
trenant records. Records? -riu que revé?

Ah, el campanar de noble captinença
-seny, i aplomada verticalitat!

Temps ha sabent dels homes de remença
enfront dels careners del Llobregat.

Esvelta torre, testimoniatge
d'una romanitat: pau, a l'indret
de clima monacal sota el guiatge
de santedat, reglat per sant Benet.

Bell campanar d'ahir i d'hores ufanes,
per redivives, dels temps nous per vells,
i com si encar brandessin les campanes
sobre els seixanta-quatre capitells.

D'un jove pagès, **Isidre Mollfulleda i Verdaguer** de Santa Susanna, el Maresme, m'arriben uns versos del 2001 plens d'innocència i delicadesa que em semblen molt dignes de copiar i ho faig amb algunes de les estrofes.

HORITZONS

Els humans que de Déu som criatures,
de veure els horitzons tenim l'arrel
i veient-se millor de les altures
vam alçar campanars vers cap el cel.

Quan dels tambors sonava el crit de guerra,
les campanes ploraven més endalt.
Qui aixequi un campanar ja mai no s'erra,
com més amunt, el dring, més immortal!

En la nova era, en pau sos drings de festa,
quan vénen bateigs, quin bategament!
Ja no ploren a guerra ni tempesta
ni criden “a les armes sometent”.

EL NING-NANG DE LES CAMPANES

Ning-nang deien les campanes
quan la tarda anà caient,
abans de ser enlairades
amb un gran aplaudiment.

Joiosa estava la vila
quan elles van repicar.
Esperem tocs d'alegria
des de dalt del campanar.

En sentir el primer ning-nang
la multitud aplaudia
com si pugessin cantant
la famosa Avemaria.

Rebo una *Oda a les campanes de Palafrugell* del 1993 (els seus noms: *Margarida* i *Martí*) d'**Elvira Gràcia** poetessa empordanesa; val la pena de transcriure-la; s'hi respira l'afecte per al seu poble i la seva gent.

Aquest poble de cultura,

Campanes omnipotents:

les campanes sempre al vol,
traspassant el dring l'altura
com el cant del rossinyol.

Com l'ocell, Palafrugell
voltejant van tes campanes
sota un cel daurat i bell
desvetllant les valls i planes.

té molts anys la vostra història;
feu que quedi a la memòria
revivint els sentiments.

Benaurada Margarida,
Sant Martí nostre patró:
Protegiu la nostra vila.
Enlairem nostra oració.

I d'un altre poeta empordanès **Josep Barceló i Matas** en copio una estrofa d'una composició dedicada a Palafrugell, també; l'he trobada en el seu llibre *Poema de l'Empordà* editat a Barcelona el 1956.

Té la façana, el temple, feta amb pedra picada
i de carreus que ostenten la pàtina d'or vell,
i el seu campanar enlaira de torre inacabada,
el tret característic del nou Palafrugell.

El rector de les dues parròquies de Viver i de Serrateix, mossèn **Climent Forner** (Manresa 1927), excel·lent poeta, m'ha facilitat algunes de les seves poesies on de passada, certament, es fa referència a aquesta torre tant significativa de les nostres esglésies, dels nostres pobles i de la nostra fe com és el campanar.

MISSA MATINAL (1984)

Petit ramat de cada diumenge dins la cleda
del vell temple romànic. Quin xerroteig d'ocells
a dalt del campanar!
L'aurora és una nena que combrega.
Pura, la llum com torna translúcides les pedres,
aquest carreus que alenen la fe de les centúries,
i com rosseja, pans a dintre el forn,
els tres absis a glòria del Déu únic i tri.
En el silenci greu que perforen dos ciris
se sent al lluny un tret d'escopeta de caça.
“La pau sigui amb vosaltres.” I la llebre
s'escapa endiastrada entre lladrucs.
“Pregueu, germans.” Obertes són les portes
per on entren la joia de vinyes i sembrats
i el matí malferit.
“Mireu l'Anyell de Déu!” I els gossos no s'aturen.
“Mireu l'Anyell de Déu!” I els caçadors sacrílegs
van desflorant a trets el cel d'autumne.
“Mireu l'Anyell de Déu!” I astorats els fidels
veuen el blanc Anyell estès damunt l'altar,
i tot de sang que es vessa a regalims
per entre els dits del trèmul rector de cabells blancs,
i taca les tovalles de lli, i esquitxa els rostres,
i es torna un riu que surt portes enfora
inundant l'univers.

Als goigs a la Santíssima Trinitat escrits per mossèn **Climent Forner** el 1979 hi figura una estrofa al·lusiva al campanar que em permeto de reproduir.

Ah, germans! El nostre Pare
és Aquell que tot ho pot,
ens defensa i ens empara
més que el mític Castellot.

Dret al cel com una llança
mai no caigui el vell cloquer.
Rebi glòria i lloança
del seu poble de Viver.

Mossèn Amand Lus (1925-2007), rector de la parròquia de Sant Pere Sallavinera, a l'Anoia, i de d'altres de l'entorn, ha estat un dels sacerdots que m'ha atès amb més amabilitat i gentilesa. Era un poeta de vocació i aprofitava totes les ocasions, sovint les defuncions dels seus feligresos, per escriure algun petit poema de record. Em permeto de reproduir una estrofa del que va inspirar-li la mort, el 1977, de l'antic campaner: *A l'avi Quim del cal Farell.*

Campanar, mou les campanes
per cantar el més dolç comiat...
L'Avi Quim amb ses mans blanes
ja truca a l'eternitat!

Del seu llibre *Recull de poemes* (Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2012) en copio dues noves breus composicions:

EL CAMPANAR DE PUJALT
Era un poble mariner
veuràs, de sobte, un campanar molt alt,
que pedra sobre pedra amunt s'emparra
talaiant atent els límits de Pujalt.

PORT DE LA SELVA
Si vas caminant pels plans de la Segarra,
adormit arran de l'aigua:
quatre cases i un cloquer
murmurant una pregària!

El monjo de Montserrat **Dom Oriol Maria Diví i Coll,** poeta i dibuixant prodigiós de tendres i delicades línies, té alguns poemes entre els quals copio els que segueixen que, tot de passada, fan menció del campanar.

COM CADA DIA, 1968

La ratlla del mar dormia
a l'arriba del sol.

Com cada dia.

I tot tornava a ser nou
com la muntanya i els arbres
i les pedres del camí,
el lleu talús i l'ermita.

Com cada dia.

I sonava la destral
a la pineda veïna.
I era bell el camp llencat
en fèrtil geometria.
I els breus tortolets de fum
a la xemeneia baixa.

Com cada dia.

I la cançó al campanar,
de la presència divina,
blanca i rodona a les mans
del sacerdot amb casulla.
I la pregària humil
del treball i la fatiga
dels homes;
de la joia i del dolor...

I en el pati de l'escola
el crit alegre dels nois.

Com cada dia.

US RECORDEU, SENYOR ? 1952

Us recordeu, Senyor, d'aquell infant
escotorit, menut, pàl·lid de galta,
que beu de la natura tot l'encant
i canta pels camins i el cor li salta?
Us recordeu, Senyor, d'aquell infant?

No recordeu, Senyor, les matinades
netes de maig amanyagant el camp?
L'infant enmig, cull l'herba de les prades,
que els conills a la gàbia tenen fam.
No recordeu, Senyor, les matinades?

Us recordeu, Senyor, del bell instant
quan repica el cloquer veí del temple?
Hi eleven Déu. S'agenolla l'infant.
Damunt l'herbei humit prega i contempla.
Us recordeu, Senyor, del bell instant?

No recordeu, Senyor, les flors gemades?
Com calzes de la nit que s'ha esvaït,
plenes de rou llurs testes perfumades,
intimen amb l'infant enfervorit.
No recordeu, Senyor, les flors gemades?

Una estrofa dels goigs que es canten a l'ermita de **La Santa Creu de Tarrés** (Les Garrigues), diu així:

Ella es dreça tota joiosa,
acimada al campanar
i a mig camí -agradosa-
de la muntanya i el pla.
La retrobeu cada dia,
i agraïts la saludeu.
Per Jesús s'amorosia
la duresa de la Creu.

Mossèn **Agustí Bernaus i Pinós** (1911-1986) ha estat un sacerdot que per tot arreu on ha passat hi ha deixat afecte i sentiments que l'han impulsat a exposar-los poèticament. Del seu llibre *Poesies*, a cura de Ferran Grau i editat per *Pagès editors* el 1997, en copio algunes, amb una selecció d'estrofes, totes elles dedicades als alts campanars de la seva terra lleidatana.

EL CAMPANAR DE SANT LLORENÇ

Davant ma cel·la humil del Seminari,
desafiant tempestes, llamps i vents,
s'aixeca com un roure mil·lenari,
el campanar antic de Sant Llorenç.

Quan obro la finestra a trenc d'albada,
m'adreça, ple de joia, una cançó,
i jo com un ocell des la brancada,
li dic també: bon dia Déu te do.

I quan el sol rogenc se'n va a la posta
i la penombra esfuma el campanar,
adéu, em diu, plorant, la nit s'acosta;
adéu, jo li contesto, fins demà.

Per ço, dels campanars que d'aquí albiro,
guaitant la volta blanca somrients,
n'és el que estimo més i el que més miro,
el campanar antic de Sant Llorenç.

AL CAMPANAR DE LLEIDA

Si de ta cima esguardo el cel blavíssim,
el trono de l'Altíssim
em sembla més proper;
si el meu esguard el giro vers la plana,
la vida lleidatana
m'apar un formiguer.

Si miro al lluny, prendria per pessebres
els llogarets alegres
que et volten per arreu;
si un xic ençà, les hores lleidatanes
les trobo més ufanes;
més bell el seu conreu.

Pics i cimals; altives serralades;
abims i cinglerades
què són al teu costat?
I els campanars, què són si amb tu se'ls mida?
rebrots a qui dons vida
ton tronc fort i cepat.

Des del teu cim gegant, totes les coses
les trobo més formoses;
la vida més plaent...
Si fos ocell, mon niu hi penjaria,
per viure-hi nit i dia
somniant eternament.

EL CAMPANAR DE MAIALS

Monument de la fe del nostre poble
campanar que t'enlaires cap al cel
per besar-lo amb ton front gentil i noble
amb afany d'enamorat fidel.

Tu has vist escolar-se les centúries
de cavalls desbocats com legió gran,
resistint les tempestes fetes fúries
sense abaixar mai ton front gegant.

Cada pedra que tens, és un poema
que de fills de la terra canta la fe;
cada pany de paret porta per lema:
sempre amunt pel camí del cel serè.

Que n'han vistes de coses tos ullassos;
si en recorden de gestes immortals;
si n'han plorat de vides i traspassos
les campanes que hi ha en tos finestrals.

EL CAMPANAR D'ALMENAR

Tu has contemplat com torres i masies
a batejar portaven sos hereus
i te'ls estimes tant com els teus dies

Bessó d'aquell que a Lleida m'extasia
amb son cimal que al cel sembla tocar
has presa d'ell formosa fesomia

que tant com de sa mare són fills teus.

I al cim de tot, ornant la teva testa
un Àngel que ses ales estenent
senyala d'on arriba la tempesta
si els vents són de llevant o de ponent.

Ell que així estén ses ales amoroses,
farà trobar collites abundoses;
d'aqueixos camps avui sense conreu,
farà que els cors retornin al bon Déu.

glòria i orgull del poble d'Almenar.

Serà com un matí de primavera
com un esclat de llum que matinera,
tot perfumat dels ametllers florits,
ve a deixondir els cors avui dormits.

A LLEIDA

Lleida no és més que una silueta,
retallada al fons de l'horitzó,
un campanar amb deliris de sageta
i uns finestrals brodats per un poeta,
entreteixint la pedra i la claror.

Pere Vives i Sarri va guanyar el 1948 la Viola d'Or dels Jocs Florals de la Parròquia de Santa Madrona, de Barcelona, amb aquesta composició *El campanar de Santa Madrona*. La copio, això sí, fent una selecció d'estrofes.

Als peus de Montjuïc, damunt les cases,
s'eleva majestàtica, senyorial.
Té un esguard per les ànimes més lasses.
Mireu-lo tots, mireu-lo que és ben alt!

S'enfila cap al cel, vers l'estelada,
mirant tranquil·lament a l'horitzó;
sembla que per tothom té una abraçada,
pel just la pau, l'anhel pel pecador.

És bonic contemplar les orenetes
fent el seu vol festiu que tant ens plau,
entorn de les altives siluetes,
retalls de pedra sota del cel blau!

I en arribar la nit, mig clara i bruna,
quan per l'espai apunt algun estel,
es dibuixa la torre al clar de lluna
contenta de mirar aquell tros de cel.

I de matí quan toquen les campanes
el seu ressò s'escampa suaument,
deixant il·lusió en les hores blanes,
un desig de treball al pensament.

Vindrà ferm campanar amb gran alegria
i hora en què refarem l'obra de Déu,
i en el cim, ben segura, nit i dia
s'aixecarà triomfant l'eterna Creu!

Mossèn Ramon Muntanyola i Llorach (1917-1973), sacerdot, poeta, ferm defensor de la nostra terra i la seva llengua, admirat i seguit per la seva obertura i amplitud de mires apostòliques, ens ha deixat munió de composicions inspirades i de factura perfecta. Entre totes, la que va dedicar al campanar barroc de línies austeres i elegants que es troba a la població de Maspujols, el Baix Camp. Encastada als baixos del seu campanar, s'hi troba una làpida amb aquesta poesia que mossèn Ramon li va dedicar.

Campanar de Maspujols
meitat barroc meitat gòtic
tu t'enfiles tant com vols
i entens el parlar estrambòtic
del ventet i els rierols
de Salt i de Viaplana.

Saps el preu de l'avellana
i el nial dels esparvers
i et malfies dels xiprers
que a desgrat de Sant Antoni
feien pacte amb el dimoni
d'enterrar-te pels diners.

La teva fe te'n deslliura
i tu mateix els absols
commines bruixes i dols
i satisfet del teu riure
dónes el crit i el somriure
pels voltants de Maspujols.

El canonge de la catedral lleidatana, mossèn **Àngel Garriga i Boixader** (1867-1949), poeta i versificador perfecte va voler recordar el 1943, amb humor, una de les campanes especials de la seva església catedral que porta el nom vulgar de "Meuca"; es tracta d'una campana d'argent (així alguns ho creuen) que només toca a morts pel bisbe i pels canonges de la Seu de Lleida.

Sota el llençol, de boira atapeïda,
la ciutat s'ha adormit a vora el riu,
el cel està plujós, la terra humida,
no s'ou ni una remor, el fred és viu.
Davalla el ploricó d'una campana
del campanar de l'esplendenta Seu,
que desfà les boirades de la plana
i s'endinsa a la nit per tot arreu.
Desperta's la ciutat anguniosa,
i amb sobresalt diu tristament l'esposa:
- No sents tocar la Meuca? Oh mon marit,
quin canonge haurà mort aquesta nit!

Un bon amic, **Enric Balaguer i Mestres**, poeta i home de profundes conviccions religioses, ha visitat innumerables ermites i santuaris del nostre país i els recorda poèticament amb inspirades composicions. M'ha complagut en autoritzar-me a copiar-les en aquestes pàgines i, tot i que només de passada fa menció dels campanars humils de les capelles, m'han semblat molt propis d'aquest treball .

ERMITA DE SANT JOAN
(Montserrat)

Dòcil, la llum s'acomiada.
Sense pressa, ni angoixes, el vent dicta
remors d'anacoreta amb veu ben alta.
Pels viaranys d'un temps, viu d'acollences,
la teva història dorm, ermita.
T'enronda, plàcid, un batec de pedra.
Airívol,
el lloc té fesomies del Profeta
i canta intimitats: oració, silenci.
Passen records com patges de carícia.
Només l'enyor, vestit de festa
du motius de diàleg, però espera.
Potser la veu de la campana inviti
a resar, junts, el cant de vespres.

MARE DE DÉU DE LES AGULLES
(Oix, la Garrotxa)

Què hi veus al corriol? ¿Cerques encara
la imatge itinerant?
(L'esforç de la recerca et descentrava,
suau i mut, el campanar.)
¿Potser enyorances de l'altura?
¿Potser el camí del cim,
Mare de Déu de les Agulles,
pels colls d'Espinabell i Riu
assoliria, cavalcant fagedes,
el majestàtic sobirà?

Orfe de tu, l'esglesiola
─l'ombreja el Bassegoda─
és un gemec de branc desarrelat.

EL CAMPANAR DEL BRULL (Les germanes)

Maria Amèrica, un dia
el llamp et vingué a collir.
La teva veu es marcí
com el pinsà en agonia.
I avui, de nou, l'hem trobada
al campanar en sons novells,
talment un branc ple d'ocells
per la ruta il·luminada.

Dring sonor, campana nova.
Emília t'han batejat.
La teva sonoritat
de l'amor és dolça troba.
Tornaràs al goig i al plor.
I exalçarem en la crida
un Montseny tornat a vida
per la virtut del teu so.

Vell estendard solitari,
campana dels temps guerrers.
Victoriós, el teu res
serà un tríptic breviari.
Aplegades al volt seu,
Maria Amèrica, Emília,
Visqueu al Brull en família
espargint la veu de Déu.

El rector de Vacarisses, el Vallès, mossèn **Sebastià Codina** (1929), escriptor vocacional, poeta a mig aire, em facilita una poesia que dedica a la campana de la seva església parroquial i amb goig us la copio.

Quan l'albada,
asserenada,
fuig brunzent dalt del cimal,
el batall d'una campana
em retruny prop del casal.

Exulta enjogassada i ajup la seva testa
i aixeca per les comes el crit de Redempció!
Com canta i es rumbeja un jorn de gaia festa...
i xopa nostra terra amb clams de germanor!

Refila i esbufega i eixorda la tempesta,
salmeja melodies, moixó del meu cloquer!
Batega ma existència... frueix la teva gesta...!
Desgrana melodies pel nostre bell Terrer!

Xamosa refilaire de flaire catalana
dringueja a les oïdes i a frec del meu casal:
rosada que assaona, enjoia i ens ufana
les rutes enflocades de l'ample Camí Ral!

Quan truqui amb enyorança la porta cel-daurada
i escolti la veu dolça del Salvador del món,
canta i delireja i refila emocionada...!
Que un Cel curull de glòria em vulgui signar el front...!

Quan l'albada,
asserenada,
fuig brunzent dalt del Cimal,
el batall d'una campana
em retruny prop del casal!

El llibre de lectura *Terra i ànima*, preparat pel mestre **Anicet Villar** amb qui em va unir un sòlid afecte, conté uns versos de caire humorístic per la repetició d'uns mateixos sons i rimes, mostra d'habilitat en jugar amb la llengua; és una composició d'**Antoni Navarro**: *Els tres campanars de la Vall de Boí.*

El campanar d'Erill,
com fita del temps vell,
de l'Art rumbeja el brill
com un gloriós joiell:
cel i aigües són l'espill
on s'emmiralla ell.
El de Boí és més vell.
Sobre un florit planell
on l'aigua canta i bull
aixeca son capell
mirant-se el negre escull
que copia en son cristall
els arbres de la vall.

Plantat a dalt d'un coll
s'aixeca el de Taüll
obrint, com monstre foll,
de ses troneres l'ull.
Dels llamps en el perill
avisa amb son batall,
i protegeix la vall
i el poble de qui és fill.
Tots tres fets a nivell,
entre cançons d'ocell

i veus de xaragall
engeguen riu avall
llurs llengües de metall,
el càntic del temps vell
que el ventijol recull,
i escampa per la vall
des de Boí a Taüll,
des de Taüll a Erill,
on s'alça el gran cabdill
amb inefable orgull.

Mossèn **Joan Prat**, rector de Mieres, la Garrotxa, em va facilitar una composició seva escrita amb motiu de la Festa Major del 2000 i, fent-ne un selecció d'estrofes, us la copio.

Que formosa és nostra vall
de serralades cerclada!
El pagès amb gran afany
mima amb son penós treball
la seva terra estimada.
La natura que ens envolta
per vista, no en fem cabal,
però dins no sé què porta,
és quelcom que ens transporta
do del Cel, és un regal.

Al cim d'un petit pujol
al bell mig d'eixa natura,
d'un cloquer cremat pel sol,
campanes branden el vol
sons de festa o d'amargura.
El poble segueix camí
en l'esguard del campanar;
ha sabut riure i gaudir,
també ha sabut sofrir,
ha sabut sempre estimar.

Montserrat Vayreda (Figueres), poetessa que ha recollit les seves poesies (1984) en un llibre sobre els pobles de la seva comarca, va tenir la gentilesa de dictar-me per telèfon la que havia dedicat al poble de Borrassà, poble que té un alt campanar. Amb gràcia i traça en fa un retrat ràpid que, penso, us agradarà.

És bo pels fruits de la terra,
és ras per viure en el pla,

Acompanyat com està
de masos i pairalies,

el vent que toca no s'erra,
renova l'aire, el fa sa;
per això es diu bo-ras-sà.

Admirat pel campanar
que es dreça amb altiva ufana,
fill com és de l'Empordà
s'obre com una sardana
on tothom hi pot entrar.

cull la userda, aplega el gra,
recapta les tardanies
i vetlla pel seu demà.

La terra bruna, el cel clar,
breu el camí, fèrtil l'horta,
de peu dret, en el llindar,
i esbatanada la porta,
us espera Borrassà.

En els Goigs dedicats a la Mare de Déu de la Riera, patrona de les Borges del Camp, de mossèn **Josep Mª Cogul** (1932) hi figura una estrofa en la que es fa referència al magnífic campanar parroquial; per aquest motiu em permeto reproduir-la tot seguit:

El vell cloquer i la Rectoria // fan aquest prec esperançat: // -Muniu[6] Les Borges, Verge pia, // contra tot vent d'adversitat! // Ve la resposta miraclera: // -Tindrà l'escut de mon favor.

De **Ripollet**, el Baix Llobregat, me n'han arribat dues composicions de persones que estimen el poble i que el simbolitzen en el seu especial campanar modernista. Em plau reproduir-les aquí amb selecció d'estrofes.

Campanar de Ripollet:
si tu poguessis parlar
quantes coses ens diries
dels anys que tu has vist passar.

L'església profanada,
la mort de tants innocents;
tot el flagell de la guerra,
la foscor d'aquells moments...

Aquest bonic campanar
que tenim a Ripollet,
si n'ha vist de coses maques
i de lletges encar més.

Vas veure la fil·loxera
quan les vinyes va atacar;
i l'esforç dels nostres avis
en tornar-les a plantar.

Persones de seny i pro,
recordant el calendari
van sentir el repicó
del benvingut Centenari.

Ha fet un llarg camí a la vida
pels que hi eren, i els que hi som,
perquè pels ripolletencs
és el més bonic del món.

Vas sentir parlar d'en Primo,
del rei allargant la pau.
República bandejada,
i el naufragi de la nau...!

Gràcies, pel vostre impuls
en honor del campanar,
unit a la fe del poble
que vol el seu bategar.

Sant Esteve prou se'l mira
de dins l'església estant,
com a patró d'aquest poble
sent orgull del campanar.

Santiago Figueres, Ripollet 1992

Carme Guasch, Ripollet 1992

El cantautor **Lluís Llach** té una cançó titulada *País petit* de la que em plau copiar-ne uns llargs fragments. Per fer avinent que el país és petit, com a referència hi posa els nostres campanars.

El meu país és tan petit
que quan el sol se'n va a dormir
mai no està prou segur
d'haver-lo vist.
Diuen les velles sàvies
que és per això que torna.
Potser sí que exageren,
tant se val! és així com m'agrada a mi.
Canto i sempre em sabré
malalt d'amor pel meu país.

El meu país és tan petit
que des de dalt d'un campanar
sempre es pot veure el campanar veí.
Diuen que els poblets tenen por,
tenen por de sentir-se sols,
tenen por de ser massa grans,
tant se val! és així com m'agrada a mi
i no en sabria dir res més.
Canto i sempre em sabré
malalt d'amor pel meu país.

El meu país és tan petit
que sempre cap dintre del cor
si és que la vida et porta lluny d'aquí
i ens fem contrabandistes,
mentre no descobreixin
detectors pels secrets del cor.
I és així, és així, com m'agrada a mi
i no en sabria dir res més.
Canto i sempre em sabré
malalt d'amor pel meu país.

6 Assimilat al sentit de “proveïu” o potser encara millor “enfortiu”.

De Centelles, dinàmica població d'Osona, me n'han arribat algunes poesies que em plau de reproduir.

CAMPANAR, CAMPANES I CAMPANER

El campanar dóna als pobles
fesomia, identitat,
rememora fets molt nobles
i ens evoca el temps passat.

Les campanes són amigues
que el temps van assenyalant;
compartint goigs i fatigues
sempre ens van acompanyant.

El campanar de Centelles
quatre campanes tingué
que, volant com orenetes
daven vida al vell cloquer.

El campanar s'hi lluïa
quan la festa era major;
les brandava amb energia
fent-les vibrar de debò.

Les voltava amb gran patxoca
i el bell so anava escampant
i vinga toca que toca,
els centellencs alegrant.

Que la veu de la campana,
arrelada dintre seu,
li deia amb veu quasi humana:
"Toqueu, campaner, toqueu."

Dolors Bigas i Brugalla

EL MEU CAMPANAR

És de pedra, altiu i noble
i s'enfila cel amunt,
té sempre la veu a punt
per parlar al nostre poble.

Amb flaire de pi i de poma,
de festa amarat i xop,
repica quan ve Sant Llop
i també Santa Coloma.

Que el ressò de la campana
s'emporti ben lluny el vent,
que et senti Tagamanent
fins al llindar de la plana.

Que arribi fins les estrelles
el toc de Festa Major,
i des del cel el Patró
senti el cloquer de Centelles.

Mossèn **Ramon Mata**

TOQUEN A MORT

Campanes...
campanes que toquen a mort,
avui matineres,
no toqueu tan fort!

Em sembleu més tristes
d'un temps cap aquí;
campanes que un dia
tocareu per mi!

És lluny aquell dia
del toc del bateig;
campanes que us sento
tot i que no us veig.

Em sembleu més tristes,
parleu d'una fi...
campanes que un dia
tocareu per mi!

Andreu Coll i Cruells

De **Miquel Desclot** en copio *El campaner de Taüll*, dins *Cançons de la lluna al barret* (1978).

El campanam revoltat
fa tremolar tot el mapa,
que s'agita com un mar
i que aixeca grans onades.
I el campaner de Taüll,
des de dalt de la muntanya,
campaneja com un foll
perquè no s'apagui l'aire.

El nostre país acaba el 2010 amb la consagració, per part del Sant Pare Benet XVI, de la Sagrada Família de

Barcelona honorada amb el títol de basílica. Un sacerdot poeta, **Xavier Morlans**, ha escrit uns versos com a goigs amb motiu del rellevant esdeveniment. Unes estrofes curtes on es fa referència als alts campanars, són les que tot seguit copio:

La fe ben enlaire,
l'amor molt més lluny,
arrelats en l'esperança,
caminem vers la llum.

Braços fent pinya contra el vent,
mans aplegades a trenc d'alba,
torres que pugen cap al cel,
Gaudí les guia ben enlaire.

I bé, tot té un final, i com he indicat al principi, per epíleg d'aquesta antologia hi poso unes composicions menudes i una de llarga del nostre gran poeta **Jacint Verdeguer**. En *Aires del Montseny* de l'any 1901 va fer esment del campanar en dues poesies llargues que aquí abreujo copiant-ne només una breu estrofa de cadascuna.

Benvinguda a les relíquies del venerable Pere Almató

Sortiu-lo tots a rebre amb gran cantúria
i vejau Vic damunt son campanar,
amb el màrtir novell en voladúria
com de coloms entorn del colomar.

Alades de la creu del Montseny

No ens girem! D'aqueixes alades en seguici
sortim-nos del fangueig de la ciutat;
deixem la vall polsosa que enterboleix la vista,
pugem de nostra terra al campanar.

Com epíleg del seu gran poema *El Canigó* (1886), en una segona edició hi va afegir un complement que titulava *Los dos campanars*. És una conversa figurada entre els campanars de Sant Martí del Canigó i el de Sant Miquel de Cuixà, llarga; no me l'he volguda perdre gens i la copio sencera.

Doncs, què us heu fet, superbes abadies,
Marcèvol, Serrabona i Sant Miquel,
i tu, decrèpit Sant Martí, que omplies
aqueixes valls de salms i melodies,
la terra d'àngels i de sants el cel?

Doncs, què n'heu fet, oh valls!, de l'asceteri,
escola de l'amor de Jesucrist?
On és, oh soledat!, el teu salteri?
On tos rengles de monjos, presbiteri,
que, com un cos sens ànima, estàs trist?

D'Ursèol, on és el dormitori?
¿La cel·la abacial del gran Garí?
On és de Romualdo l'oratori,
els pal·lis i retaules, l'or i ivori
que entretallà ha mil anys cisell diví?

Els càntics i les llums s'esmorteïren;
la rosa s'esfullà com el roser;
els himnes sants en l'arpa s'adormiren,
com verderoles que en llur niu moriren
quan el bosc les oïa més a pler.

Dels romàntics altars no en queda rastre,
del claustre bizantí no en queda res;
caigueren les imatges d'alabastre
i s'apagà sa llàntia, com un astre

que el Canigó no s'encendrà mai més.

Com dos gegants d'una legió sagrada
sols encara hi ha drets dos campanars:
són els monjos darrers de la contrada,
que ans de partir, per última vegada,
contemplem l'enderroc dels seus altars.

Són dues formidables sentinelles
que en el Conflent posà l'eternitat:
semblen garrics els roures al peu d'elles;
les masies del pla semblen ovelles
al peu de llur pastor agegantat.

Una nit fosca al seu germà parlava
el de Cuixà: ─Doncs, ¿que has perdut la veu?
Alguna hora el teu cant em desvetllava
i ma veu a la teva entrelligava
cada matí per beneir a Déu.

─Campanes ja no tinc─ li responia
el ferreny campanar de Sant Martí─,
Oh, qui pogués tornar-me-les un dia!
Per tocar a morts pels monjos les voldria;
per tocar a morts pels monjos i per mi.

Que tristos, ai, que tristos em deixaren!
Tota una tarda els vegí plorar;
set vegades per veure'm se giraren;
jo guaito fa cent anys per on baixaren;
tu, que vius més avall, ¿no els veus tornar?

─No! Pel camí de Codalet i Prada
sols minaires obiro i llauradors;
diu que torna a son arbre la niuada,
mes, ai!, la que deixà nostra brancada
no hi cantarà mai més dolços amors.

Mai més! Mai més! Ells jauen sota terra;
nosaltres damunt seu anem caient;
el segle, que ens deu tant, ara ens aterra,
en son oblit nostra grandor enterra
i ossos i glòries i records se'ns ven.

─Ai!, ell ventà les cendres venerables
del comte de Rià, mon fundador;
convertí mes capelles en estables,
i desniats els àngels pels diables
en eixos cims ploraren de tristor.

I jo plorava amb ells i encara ploro,
mes ai!, sens esperança de conhort,
puix tot se'n va, i no torna el que enyoro,
i de pressa de pressa jo m'esfloro,
rusc on l'abell murmuriós s'és mort.

─Caurem plegats─ el de Cuixà contestà─.
Jo altre cloquer tenia al meu costat;
rival dels puigs, alçava l'ampla testa,
i amb sa sonora veu, dolça o feresta,
estrafeia el clarí o la tempestat.

Com jo, tenia nou-cents anys de vida,
mes, nou Matusalem, també morí;
com Goliat en rebre la ferida,
caigué tot llarg, i ara a son llit me crida
son insepult cadàver gegantí.

Abans de gaire ma deforme ossada
blanquejarà en la vall de Codolet;
el front em pesa més, i a la vesprada,
quan visita la lluna l'encontrada,
tota s'estranya de trobar-m'hi dret.

Vaig a ajaure'm també; d'eixes altures
tu baixaràs a reposar amb mi,
i, ai!, qui llaure les nostres sepultures
no sabrà dir a les edats futures
on foren Sant Miquel i Sant Martí.─

Així un vespre els dos cloquers parlaven;
mes, l'endemà al matí, en sortir el sol,
recomençant els càntics que ells acaben,
els tudons amb l'heurera conversaven,
amb l'estrella del dia el rossinyol.

Somrigué la muntanya engallardida
com si estrenés son verdejant mantell;
mostrà's com núvia de joiells guarnida,
i de ses mil congestes la florida
blanca esbandí com taronger novell.

El que un segle bastí l'altre ho aterra,
mes resta sempre el monument de Déu;
i la tempesta, el torb, l'odi i la guerra
el Canigó no el tiraran a terra,
no esbrancaran l'altívol Pirineu.

FI

BIBLIOGRAFIA SUMÀRIA

Els textos bàsics que he hagut de consultar més sovint per acabar de documentar-me són els que transcric seguidament, encara que n'he tingut a les meves mans molts altres que m'hi han ajudat

Alcolea, Santiago. *Campanarios de España*. Ed. R. M., Barcelona, 1976.

Amics de l'Art Romànic. *El romànic de la Vall d'Àneu*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2005.

Amics de l'Art Romànic. *Les esglésies romàniques des de Sant Pere de Burgal a la Vall D'Àssua*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2008.

Aymamí, Gener, *Itineraris per les esglésies i els eremitoris rupestres de Catalunya*, Rafael Dalmau Editor, Barcelona 2014.

Badia i Homs, Joan. *L'arquitectura medieval de l'Empordà*, Diputació Provincial de Girona, 1978

Barral, Xavier i Jordi Gumí. *L'art Pre-romànic a Catalunya*, Edicions 62, Barcelona 1981.

Caballé, Francesc. *Qui toca les campanes?*, La Patumaire edicions, Berga 2018.

Carbonell i Buades, Marià. *L'escola del Camp de Tarragona en l'arquitectura del segle XVI a Catalunya*, Diputació de Tarragona, 1986.

Catalunya Medieval. Edició de Lunwerg i del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona 1992.

Catalunya romànica. Editorial Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1984.

Chamorro, Miquel A. i Francesc Llorens. *Els campanars gòtics a les comarques gironines*. Diputació de Girona.

Cirici, Alexandre. *Barcelona pam a pam*, Editorial Teide, 1972

Claramunt, Jaume. *Campanars i campanes de l'Alt i el Baix Penedès*, Penedès Edicions, Vilafranca del Penedès, 1996.

Dalmau, Delfí i Xavier Orriols. *Per l'escala secreta*, Consell Cultural de les Valls d'Àneu, Esterri d'Àneu 2001.

Dalmau, Delfí. *Campanars del Bages.* Centre Excursionista de la comarca del Bages, Manresa, 2004.

Dalmau, Delfí. *55 Campanars singulars*, Farell editors, Sant Vicenç de Castellet, 2010.

Dalmau, Delfí, Xavier Orriols i Francesca Roig. *Entre el seny i la rauxa. Campanars i campanes al Pallars Sobirà*. Editorial Fonoll, Juneda, 2014.

Dimier, Père M.-Anselm. *L'Art cistercien*, Edicions Zodiac, Abbaye Sainte Marie de la Pierre-qui-Vire (Yonne), 1971.

Fité, Francesc i Isidre Puig. *Castelló de Farfanya. El retaule major de l'església parroquial de Sant Miquel*. Diputació de Lleida, 2009.

Fullana, Miquel. *Diccionari de l'Art i dels oficis de la construcció.* Editorial Moll, Palma de Mallorca 1980.

Gran Geografia Comarcal de Catalunya. Gran Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1981.

Historia del Arte, Salvat Editores, Barcelona, 1970.

Liano Martínez, Emma. *Contribución al estudio del gótico en Tarragona*. Diputación de Tarragona, 1976.

Llop i Tous, Josep. *L'església de Sant Joan Baptista del Catllar*. Ajuntament del Catllar, 2010.

Madurell i Marimon, Josep Maria. *L'art antic al Maresme (Del final del gòtic al barroc salomònic)*. Edició de la Caixa d'Estalvis Laietana. Mataró, 1970.

Martí i Bonet, Josep Maria, i altres. *Dalt del campanar.* Fundació La Caixa, Barcelona, 1985.

Pallàs Mariani, Xavier. *Campanes i campanars de la Garrotxa*. El Bassegoda edicions, Olot 2019.

Pladevall, Antoni i Jordi Gumí. *Els Monestirs Catalans*. Edicions Destino, Barcelona, 1968.

Puig i Cadafalch, Josep M. *L'arquitectura romànica a Catalunya*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1907.

Rella, Ferran. *Les Valls d'Àneu*. Edicions El Mèdol, Tarragona, 1993.

Rella, Ferran, *El Pallars Sobirà*. Dissenys Culturals, Barcelona, 1994.

Rella, Ferran, *Viatge literari pel Pallars Sobirà*. Ed. Proa, *Alí Bei*, Barcelona 2006.

Rella, Ferran, *El Pallars Sobirà*. Laia Libros, Barcelona, 2006.

Serra i Masdeu, Anna Isabel. *Josep Prat i la irrupció de l'academicisme en l'arquitectura tardobarroca tarragonina*. Diputació de Tarragona, 2010.

Ventosa i Serra, Enric. *Esglésies singulars de la Terra Alta*. Diputació de Tarragona, 1986.

Ventosa i Serra, Enric. *Les esglésies romàniques de la Cerdanya*. Farell Editors, Sant Vicenç de Castellet, 2004.

Vila, Marc-Aureli. *Els municipis de Catalunya.* Generalitat de Catalunya, Barcelona 1982.

Fotografies: Per internet és possible consultar les que Ricard Ballo hi ha anat publicant, totes excel·lents. També n'hi trobareu de tots els temples del nostre país d'altres fotògrafs.